НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА,
ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ТА ЕТНОЛОГІЇ
ім. М. Т. РИЛЬСЬКОГО

УКРАЇНСЬКА ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Київ
Видавництво ІМФЕ
2019

УДК 398(=161.2)(031)
У 45

Головний редактор
академік Ганна Скрипник

Редакційна колегія
Леся Вахніна, Микола Дмитренко, Людмила Єфремова,
Людмила Іваннікова, Мирослава Карацуба, Ірина Коваль-Фучило,
Оксана Микитенко, Леся Мушкетик, Тетяна Руда, Оксана Шалак, Тетяна Шевчук

Українська фольклористична енциклопедія / [голов. ред. Г. Скрипник] ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2019. 840 с.

ISBN 978-966-02-9033-4

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Національної академії наук України (протокол № 10 від 10 жовтня 2019 року)

ISBN 978-966-02-9033-4
© ІМФЕ НАН України, 2019

ВСТУПНЕ СЛОВО

Для представленого видання — Українська фольклористична енциклопедія (УФЕ) — характерне широке коло проблематики. Підготовці енциклопедичних наукових праць із гуманітарних дисциплін приділяється значна увага в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (ІМФЕ), і підготовка таких видань стала пріоритетом. Перед колективом авторів постало надзвичайно складне завдання — дати належну оцінку відомим фольклористам, школам та явищам, зокрема, у контексті сучасних змін в українському суспільстві та науці; новому розумінню власної історії та сьогодення. Про суспільний запит на праці словникового характеру свідчить поява в останні роки нових енциклопедичних видань з фольклористики (Українська фольклористична енциклопедія / керівник проекту, науковий редактор, упорядник В. Сокіл. Львів, 2018. 808 с.; Українська фольклористика. Словник-довідник / укладання і загальна редакція М. Чорнописького. Тернопіль, 2008. 448 с.).

Низку енциклопедичних статей у цьому виданні побудовано на маловідомих матеріалах, автори яких уперше вводять у науковий обіг нові факти (Т. Шевчук, Л. Іванікова, І. Коваль-Фучило та ін.). Цінним є те, що в одному виданні зосереджено величезну кількість матеріалів, зібраних безпосередньо авторами, у тому числі і в архівних джерелах. У полі зору авторів перебувають важливі проблеми сучасної фольклористики, зокрема жанрова специфіка, художня традиція і сучасна культура, новітній фольклорний дискурс.

Серед авторів статей, крім співробітників відділу української та зарубіжної фольклористики, є також відомі етномузикологи А. Іваницький, С. Грица, М. Хай, Л. Єфремова, а також етнологи В. Балушок, Г. Бондаренко, Ю. Бідношия та ін. На відміну від попередніх енциклопедичних видань, Українська фольклористична енциклопедія ІМФЕ відрізняється введенням до наукового обігу багатьох персоналій і численних явищ з музичної фольклористики та етнографічної науки. Статті УФЕ охоплюють різноманітні поняття та проблеми фольклористичної науки як в її історичному, так і сучасному ракурсі. Укладачами збережено широкий комплексний характер роботи як фундаментального дослідження.

Розвиток української фольклористики, її здобутки та провідні вчені народознавчої галузі розглядаються в праці в контексті теоретичних напрацювань європейської фольклористики; до українського фольклористичного дискурсу ввійшли постаті відомих фольклористів діаспори (Н. Кононенко, М. Мушинка та ін.). Представлене видання відображає як напрацювання фольклористичної науки в ІМФЕ, так і в Україні загалом, її історію та становлення у складні часи суспільних змін.

Водночас це видання є доказом, що українська фольклористика — державотворча наука, що має відігравати важливу роль у навчальному процесі та патріотичному вихованні. Видання розраховане як на фахівців (фольклористів, етнологів, істориків, літературознавців тощо), так і на широке коло шанувальників української народної творчості.

Редакційна колегія

А

ААРНЕ Антті Аматус (05.12.1867, м. Порі, Фінляндія (швед. Бйорнеборг) — 05.02.1925, м. Гельсінкі) — фінський фольклорист. Навчався (1893—1898) та викладав у Санкт-Петербурзі (з 1911) та Гельсінкі (з 1922), захистив докторську дисертацію «Vergleichende Märchenforschungen» («Порівняльне дослідження казок», 1908). А. один з провідних представників фінської школи, прибічник географо-статистичного методу у фольклористиці. Основні праці присвячені порівняльному вивченню фольклору та розробці його методології. Укладач каталогу традиційних типів казкових сюжетів (1910). У результаті порівняльних студій А., переконаний у надзвичайній стабільності традиційних сюжетних типів, запропонував систему їх індексації в казках та, ширше, у народній прозі й започаткував традицію створення покажчиків, що ґрунтуються на матеріалі різних національних наративних традицій: М. Андреєвим (1929) (російська та українська традиція), Ст. Томпсоном (широке коло різнонаціональних традицій) (1928, 1961), Ю. Кшижановським (1962) (польська традиція), К. Арайсом та А. Медне (1977) (латиська казка), а також низку покажчиків по всьому світу, зокрема й з виходом за межі індоєвропейського ареалу. Доповнення шляхом врахування ширшого кола традицій та вказівок на літературну історію сюжетів здійснив Г.-Й. Утер (2004). За системою А. було видано низку національних каталогів. Українська традиція відбита в покажчиках М. Андреєва, зокрема в рукописному, що згодом увійшов до складу покажчика сюжетів східнослов'янської казки — «Порівняльний покажчик сюжетів» (1979). Спроби удосконалення системи індексації здійснив, зокрема, Г.-Й. Утер, а литовська дослідниця Б. Кербеліте запропонувала структурно-семантичну систему класифікації. Каталог А. був належно поцінований у рецензії В. Гнатюка (Записки ЗНТШ, 1912, т. 109). Попри критику каталогізаційної системи А. й звинувачення у «формалізмі» та «механістичності» запропонованих методів зіставного аналізу та значну частку емпіризму при дефініції сюжетних типів, нечіткість визначення й вирізнення понять сюжетного типу та мотиву, покажчики, створені на підставі системи А., досі виконують істотну практичну роль у фольклористичних студіях, зокрема порівняльних, забезпечують належну емпіричну базу досліджень та сприяють бібліографічному пошуку, тому наукові публікації текстів казок зазвичай супроводять індексацією сюжетних типів, основу створення якої заклав учений. А. застосовував метод фінської школи в тритомному виданні порівняльних студій загадки (1918—1920). Зіставний метод дослідження спонукав до зацікавлення А. українським фольклором, у пошуках нових матеріалів А. листувався з В. Гнатюком, а до статті «Несколько параллелей финских сказок с русскими и прочими славянскими» (1898) залучив український джерельний матеріал зі збірок І. Рудченка, М. Драгоманова, П. Чубинського, Б. Грінченка, О. Кольберга та ін. при розгляді різнонаціональних варіантів низки фантастичних казок з традиційними сюжетами.

Праці: Несколько параллелей финских сказок с русскими и прочими славянскими. *ЖС.* 1898. С. 105—110; Vergleichende Märchenforschungen. *Mémoires de la Société finno-ougrienne.* 1908. Vol. 25; Verzeichnis der Märchentypen mit Hülfe von Fachgenossen von Antti Aarne. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1910 *(FFC.* Vol. 3); Leitfaden der vergleichend Märchenforschung. Helsinki, 1913 (*FFC.* Vol. 13); Vergleichende Rätselforschungen. Helsinki, 1918—1920 (*FFC.* Vol. 1—3).

Літ.: Андреев Н. П. Antti Aarne. *Художественный фольклор.* 1925. Вып. 1. С. 106—107; Андреев Н. П. Система Аарне и каталогизация русских сказок. *Сказочная комис-*

сия в 1924—1925 гг. С. 15—20; Никифоров А. И. Финская школа перед кризисом. *СЭ.* 1934. № 4. С. 141—144; О систематизации сюжетов сказок восточных славян в сравнительном их изучении. *Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка.* Ленинград, 1979. С. 3—28; Березовський І. П. Аарне Антті Аматус. *УЛЕ.* Т. 1. Київ, 1988. С. 7; Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871—1989). Львів, 1998. С. 233—235; Пономар Л. Г., Шеремета В. П. Аарне Антті Аматус. *УСЕ.* Т. 1. Київ, 2001. С. 20; The Types of International Folktales : A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson / By Hans-Jörg Uther. Helsinki, 2004. Part I—III.

Олександра Бріцина

Абік

АБІК — інструмент групи язичкових аерофонів (шалмеїв), яка в українській традиції друга після сопілкових і за чисельністю, і за ступенем збереження. Чи не найархаїчнішим і таким, що найреальніше зберігає за собою пряму прикладну функцію, є пастуший ріг «абік» — тип волинсько-поліської пастушої труби із кори молодої верби, липи, вільхи, крушини, клена або бузини з кларнетоподібним пищиком (власне, «абіком»; порівняймо з білоруським «вабік», гуцульським «вабець», російським «манок»). Інструмент нерідко й до сьогодні використовують для «приваблювання» звірини під час полювання чи худоби, коли вона погубилася в лісі, та ін. сиґнальних мелодій. Інша версія походження назви інструмента «абік» — від складу «аб», який утворився внаслідок фонічного ефекту своєрідного «мікшування» звуку з наступним різким припиненням фонації в процесі перекривання язичком тростиною вхідного каналу пищика, що відбувається через послаблення струменю повітря. Функціонує паралельно з пастушими трубами і рогами мундштучного типу як дерев'яними, так і з натурального рогу тварин. В ін. регіональних традиціях українців побутує під назвами труба, пастуша труба, ріг, бекавка тощо.

Літ.: Гуменюк А. І. Українські народні музичні інструменти. Київ, 1967. С. 21—22; Яремко Б. Народні музичні інструменти. *Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження.* Київ, 1987. С. 347. Малюнок № 7; Традиційний музичний інструментарій Полісся (до питання примітиву в музиці). *Родовід.* Чис. 16; Кушлик Л. Новознайдені музичні інструменти на Бойківщині. *Традиційна народна музична культура Бойківщини.* Львів, 1996. С. 30; Шостак В. А. Народні музичні інструменти Закарпаття (Каталог виставки). Ужгород, 1995. С. 18; Федун І. Деякі паралелі в традиційній інструментальній музиці Західного Полісся (Україна) і Литви. *Фольклористичні візії.* Тернопіль, 2001. С. 56; Ошуркевич О. Затрубили труби. Луцьк, 1993.

Михайло Хай

Абрамов Іван Спиридонович

АБРАМОВ Іван Спиридонович (20.06.1874, м. Вороніж Чернігівської губ., тепер смт Шосткинського р-ну Сумської обл. — 3.05.1964, м. Шостка Сумської обл.) — фольклорист, краєзнавець, педагог. Навчався в сільськогосподарській школі в м. Воздвиженську. Учителював у с. Студенок Глухівського пов. Закінчив Глухівський учительський інститут. Працював учителем у різних містах і селах. Співпрацював із журналами «Народный учитель», «Неделя». Звертаючись у публікаціях до постаті К. Ушинського, наголошував на етнографічних елементах у нарисах педагога. У цей же час сам почав записувати фольклор і збирати етнографічні матеріали, які публікував на сторінках часопису «Киевская старина». Не полишаючи учительської праці, закінчив Археологічний інститут у Петербурзі. Під час канікул брав участь у фольклорно-етнографічних експедиціях на Волинь, Кубань, Курщину, у Білорусь, наслідком яких стала низка публікацій, зокрема в журналі «Живая старина». Його власні спостереження у містечку Вороніж послужили матеріалом до праці «Черниговские малороссы». Принципи дослідницької і збирацької роботи, яких А. дотримувався й надалі, виявилися вже в цій праці — одному з перших у тогочасній фольклористиці фольклорно-етнографічних монографічних досліджень одного села з історичною довідкою про село, інформацією про побут і матеріальну культуру мешканців, точними фіксаціями фольклорного матеріалу. А. висловив власні міркування про характер процесів, які відбуваються в традиційній культурі краю і пов'язані з територіальною близькістю й контактами з росіянами й білорусами. У 1914

обраний дійсним членом РГТ, нагороджений срібною медаллю товариства. Тривалий час працював у Центральному бюро краєзнавства у Ленінграді, Ленінградському музеї літератури, де вивчали народну творчість. Був членом Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови. Колекціонував, а згодом передав до архівів і музеїв зібрані ним давньоруські писемні пам'ятки, рідкісні видання книжок, народні малюнки. У 1933 був звинувачений за т. зв. «Справою славістів» і засуджений до 3-х років заслання у Північний край. Реабілітований 1956. Свої принципи й методичні поради щодо збирання фольклорно-етнографічних матеріалів оприлюднив у додатку до книги «Под родным солнцем» (1914), у праці (у співавторстві) «Познание местного края». Віднайшов збірку фольклорних записів С. Руданського «Копа пісень» та рукописний пісенник середини XVIII ст., українські пісні з якого опублікував. Чимало фольклорних та ін. матеріалів А. передав до Російського державного архіву літератури та мистецтва у Москві. В останні роки життя мешкав у м. Шостці Сумської обл., публікував статті у місцевих виданнях.

Праці: Царь Максимилиан. Святочная комедия. *Известия Отделения русского языка и словесности Российской Академии наук.* 1904. Т. 9. С. 266—298; Черниговские малороссы. Быт и песни населения Глуховского уезда (Этнографический очерк). Санкт-Петербург, 1905.; О колядках и щедривках в Черниговской губернии. *КС.* 1906. Кн. 1; По волынским захолустьям. *ЖС.* 1906; Волынская сказка о жадном попе и бедном Кирике. *ЖС.* 1908; Украинский элемент в воспитании К. Ушинского. *Народный учитель.* 1909. № 11—12; Под родным солнцем. Санкт-Петербург, 1914; Літописний Вороніж на Чернігівщині. *Збірник на пошану акад. Д. Й. Багалія.* Київ, 1927; Про джерела етнографічного матеріалу в книзі І. Г. Кулжинського «Малороссийская деревня» 1927 р. *Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови.* 1929. Т. 2; Народный лубок второй половины XIX века и современность. Ленинград, 1929. (у співаторстві).

Літ.: Гнатюк В. [Відгук на нарис І. Абрамова «По волынским захолустьям»] *ЗНТШ.* 1907. Т. 79; Ступак Ю. П. Українські народні пісні з українського пісенника XVIII ст. *НТЕ.* 1959. № 3; Кравців Б. Розгром українського літературознавства 1917—1937 рр. Реєстр знищених і репресованих. *ЗНТШ.* Том 178. Париж; Чікаго, 1962. С. 242; Терлецький В. В. Дослідницька діяльність І. С. Абрамова. *НТЕ.* 1974. № 5. С. 98—99; П'ятаченко С. «На ниві розуму не можна нам відставати». *Іван Абрамов. Бібліографічний покажчик.* Суми, 2012. С. 6—10.

Галина Довженок

АБРАМОВИЧ Петро Никандрович (28.01.1881, с. Мизове Ковельського пов. Волинської губ., тепер Старовижівського р-ну Волинської обл. — після 1931) — фольклорист, етнограф, педагог, музеєзнавець, громадський діяч. Закінчив Мелецьке духовне училище (1893), Волинську духовну семінарію в Кременці (1900), Санкт-Петербурзьку духовну академію (1904), слухав лекції в Санкт-Петербурзькому археологічному інституті. Розпочав педагогічну діяльність учителем російської мови у Тиврівській духовній школі на Поділлі (нині райцентр Вінницької обл.). Від 1906 — учитель російської мови Волинської духовної семінарії в Житомирі, викладав історію літератури, історію педагогіки. Дійсний член Товариства дослідників Волині (від 1909). Організатор і викладач Волинського народного університету в Житомирі (1917), один з організаторів Братства св. Спаса, що ставило своїм завданням відродження українських традицій (1918). Перший ректор (1919—1920) та викладач (1919—1931) Волинського ІНО в Житомирі, голова Етнографічної секції Волинського центрального музею в Житомирі (від 1923). Намагаючись уникнути утисків, звинувачень в українському буржуазному націоналізмі, 1931 виїхав до Харкова, де працював викладачем педагогічного інституту. Подальша доля невідома. Автор праці «Етнографічні записи: Західна Волинь. Село Мізов і околиці. 1912—1913 рр». (ч. 1, б. м. і б. р.). Записав кілька сотень пісень різних жанрів, частина ввійшла до згаданої праці. У фондах державного архіву Житомирської обл. зберігається фундаментальна історіографічна рукописна праця «Минуле міста Житомира з найдавніших часів до кінця XVI ст.».

Абрамович Петро Никандрович

Праці: Етнографічні записи: Західна Волинь. Село Мізов і околиці. 1912—1913 рр. Ч. 1. Б. м. і б. р. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Народна культура і музеї.* Матеріали Четвертої всеукр. наук.-етногр. конф., присвяч. 80-р. від дня н. О. Ошуркевича. Наук. зб. Луцьк, 2013. С. 300—332; Наукові установи і наукова діяльність на Волині. *Наука на Україні.* Київ, 1922. № 2; До історії заснування Волинського ІНО. Житомир, 1925.

Літ.: Костриця М. Ю. Абрамович Петро Никандрович. *ЕСУ.* Т. 1. С. 39; Дмитренко А. Петро Абрамович та його праця «Етнографічні записи»: 100 років від часу збирання фольклорно-етнографічних матеріалів. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Народна культура і музеї.* Матер. Четвертої всеукр. наук.-етногр. конф., присвяч. 80-р. від дня н. О. Ошуркевича. Наук. зб. Луцьк, 2013. С. 299—300.

Микола Дмитренко

Авраменко Василь Кирилович

АВРАМЕНКО Василь Кирилович (22.03.1895, с. Стеблів Київської губ., нині смт Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. — 06.05.1981, Нью-Йорк, США) — танцюрист, хореограф, знавець українського танцю, актор, організатор шкіл українського танцю в Канаді та США; один з основоположників українського народного сценічного танцювального мистецтва; кінорежисер; громадський діяч. Народився у с. Стеблів на Київщині. Під час Першої світової війни мобілізований до російської армії. Після повернення в Україну прилучився до національно-визвольного руху. Навчався (з 1918) у Музично-драматичній школі ім. М. Лисенка. Слухав лекції В. Верховинця. 1919—1920 — актор у театрі М. Садовського. Емігрував з військами УНР. У м. Каліш (Польща) у таборі військовополонених організовував танцювальні гуртки (1921), а пізніше — на Волині, в Галичині, Чехії. 1925 емігрував до Канади, створив у Торонто школу народного танцю. 1945 переїхав у США. Заснував чимало шкіл українського танцю й танцювальних колективів у Північній Америці. Був постановником хореографічних картин «Січ отамана Сірка», «Glory to Canada», «Gloria ao Brasil» та ін. Виступав у концертах разом з хором О. Кошиця. Гастролював з танцювальними колективами у Бразилії, Аргентині, Австралії, Ізраїлі, виступав на всесвітніх виставках у Торонто (1926) та Чикаго (1933). Створив і утримував кіностудію, де зняв фільми-опери «Наталка полтавка» (1937), «Запорожець за Дунаєм» (1939), «Маруся» (1939, екранізація драми М. Старицького «Ой не ходи, Грицю», за участю О. Кошиця), фільм «Тріумф українського танцю» (1955). На основі документальної стрічки К. Лисюка «Трагедія Карпатської України», який А. перемонтував та озвучив, він випустив на екрани свій фільм (1940). Активно цікавився культурним, громадським і політичним життям української діаспори в Північній Америці та ситуацією в самій Україні. Заповідав матеріали свого архіву вільній Україні. Відповідно до заповіту його тлін було перепоховано на цвинтарі с. Стеблів (4.05.1993). Частину свого архіву 1977—1979 передав до архіву в Оттаві (Канада). Решту — було передано до ІМФЕ 1994 за сприяння М. Коця. У Нью-Йорку створено фонд А.

Праці: Українські національні танки, музика і стрій. Нью-Йорк, 1946.

Літ.: Абліцов В. Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті. Київ, 2007; Мушинка М. За мистецькими заповітами Василя Авраменка. *НТЕ.* 1994. № 1; Пиловецький С. Батько українського танцю. *Український тиждень.* 2010. № 12 (125). С. 52—54; Пігуляк В. Василь Авраменко. Нью-Йорк, 1979.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 49.

Галина Довженок

АВТЕНТИЧНІСТЬ (грецьк. αὐθεντικός — справжній, оригінальний) — термін, що застосовують на означення першоджерельності та дійсності, справжності: а) самого фольклорного явища чи б) окремої його фіксації. За рисою А. фольклорні явища відрізняються від нефольклорних чи т. зв. фейклору, які претендують на визнання їхньої належності до виявів усної традиції, проте не є такими, оскільки не мають низки істотних рис фольклорності: традиційності, варіативності, усності, колективності, анонімності тощо. Зокрема, не вважають А. фіксації, здійснені від виконавців, які не є представниками певної етнічної традиції, запозичені з друкованих, а не з усних джерел, ви-

вчені напам'ять, а не набуті шляхом усної трансмісії та втілені виконавцем за законами варіативного відтворення традиційного знання, авторські твори, що не пройшли шляху фольклоризації тощо. Уявлення про А. самих фольклорних явищ та їх фіксації збирачем зазнали історичних змін залежно від панівних фольклористичних концепцій на тому чи іншому етапі розвитку науки залежно від застосовуваних збирачами методів збирання, запису та подальшої публікації текстів. Тому за рівнем А. записи різних часів можуть істотно відрізнятися. У період становлення науки уявлення про А. були вкрай обмежені і переважно стосувалися відтворення змісту твору, а не особливостей його виконання. Це зумовлювалося й тим, що записи здійснювали переважно на слух і від руки, тому й вимоги до точності відтворення таких текстів записом не були надто суворими, припускали можливість редагування, зокрема й прихованого. З розвитком сучасних наукових уявлень про природу усної традиції вимоги до А. удосконалювалися й поширювалися на різні етапи життя фольклорного тексту від його функціонування в традиції до відтворення записом, а згодом і друком. Різні етапи становлення уявлень про А. відбиває збирацька та едиційна діяльність М. Максимовича, П. Куліша, І. Рудченка, М. Драгоманова, П. Чубинського, П. Мартиновича, П. Гнідича, В. Кравченка та ін. Формування сучасних уявлень про способи забезпечення А. при фіксації фольклорного твору є важливою проблемою та має на меті удосконалення методики запису фольклору. А. фіксації досягається створенням відповідних обставин запису, що визначаються як природний («натуральний») контекст. Так, зокрема, записи виконання фольклорного твору зі сцени, відтворені на прохання збирачів, не можуть бути визнані достатньо А., особливо ж у тому разі, коли нема застережень збирача щодо обставин виконання та фіксації. Тому за наявності таких відомостей А. та наукова інформативність запису зростає. Саме на цій підставі було висловлено заперечення щодо доцільності розмежування «натурального» та штучного контекстів. Водночас міра А. спонтанних виконань, що відбуваються за природних умов у звичній аудиторії, значно більша. Про А. записаного фольклорного твору свідчать наявність паспорта, точність розшифровки тощо. Збереження А. тексту при його публікації вимагає особливої уваги й дослідження низки текстологічних питань, пов'язаних з історією та критикою тексту, вибором відповідної текстологічної та едиційної моделі при його публікації, що залежить від типу видання.

Літ.: Бріцина О. Ю. Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства. Київ, 2006. 396 с.; Goldstein Kenneth S. A Guide for Field Workers in Folklore. Hatboro, Pennsilvania: Folklore Associates, Inc.; London: Herbert Jenkins, 1964. XVIII, 199 p.; Ben-Amos D. «Context» in Context. *Western Folklore*. 1993. Vol. 52. № 2—4. P. 209—226.

Олександра Бріцина

АДАМЦЕВИЧ Євген Олександрович (19.12.1903, с. Солониця, тепер Лубенського р-ну Полтавської обл. 19.11.1972, с. Холмівка, тепер Бахчисарайського р-ну Кримської АР) — видатний кобзар. У дворічному віці після хвороби осліп. Був відданий до школи сліпих. Грати на бандурі вчився у кобзаря М. Олексієнка. У 1927 керував невеликим ансамблем бандуристів. Згодом увійшов до складу Миргородської капели бандуристів, з якою мандрував. У 1930-х виступав як соліст-бандурист, кобзарював, мандруючи зі своєю дружиною Лідією Дмитрівною — поводирем. Жив у м. Ромнах. Навчався в школі для сліпих у Києві. Учасник Республіканської наради кобзарів і лірників (Київ, 1939), Всесоюзної наради народних співців (Москва, 1940). Виступав на Всесоюзному радіо, у 1960-х з групою кобзарів — перед слухачами Київської, Івано-Франківської, Тернопільської, Львівської та ін. обл., у Москві — перед науковцями, письменниками та робітниками (1970). Репертуар А.: українські народні історичні пісні (про Байду, Морозенка, Палія, Супруна), родинно-побутові, гумористичні й сатиричні, пісні літературного по-

Адамцевич Євген Олександрович

ходження (дума-пісня «Євшан-зілля» на слова М. Вороного, пісні на слова Т. Шевченка, Я. Щоголева, В. Чумака, О. Олеся, Д. Загула, М. Некрасова, П.-Ж. Беранже та ін.), власні твори («У неволі», «Дума про Івана Федька» та ін.). Перейняв 1926 від І. Положая, вдосконалив і зберіг «Запорозький марш» («Козацький марш») — видатну пам'ятку музичної культури XVIII ст., яка в обробці В. Гуцала стала музичною візитівкою України.

Літ.: Правдюк О. А. Кобзар Євген Адамцевич. *НТЕ*. 1968. № 5. С. 23—35; Андрієвський О. Кобзар Євген Адамцевич у Києві. *НТЕ*. 1969. № 2. С. 101—102; Пам'яті Євгена Адамцевича [Некролог]. *НТЕ*. 1973. № 1. С. 110; Правдюк О. Роменський кобзар Євген Адамцевич. Київ, 1971. 132 с.; Правдюк О. Деякі особливості сучасного словесно-музичного фольклору і творчість Є. О. Адамцевича. Суми, 1983; Правдюк О. Адамцевич Євген Олександрович. *УЛЕ*. Київ, 1988. Т. 1. С. 24—25; Кирдан Б., Омельченко А. Народні співці-музиканти на Україні. Київ, 1980; Лавров Ф. І. Кобзарі. Київ, 1980; Kononenko N. Ukrainian Minstrels And the Blind Shall Sing. New York ; London, 1984; Дубравін В. В. Конференція з нагоди ювілею Є. О. Адамцевича. *НТЕ*. 1984. № 4. С. 91—92; Чернихівський Г. І. Бандура Євгена Адамцевича. *НТЕ*. 1985. № 1. С. 89—90; Євген Адамцевич. Спогади, статті, матеріали / упоряд. О. Вертій, В. Діброва. Суми, 1999; Дутчак В. Г. Адамцевич Євген Олександрович. *ЕСУ*. 2001. Т. 1. С. 178; Шумада Н. А слава не вмре, не поляже (Спогади про кобзаря Євгена Адамцевича): До 100-річчя від дня народження. *Народознавство*. 2004. № 67. С. 14—16; Бєлосвєтова І. Адамцевич Євген Олександрович. *УМЕ*. Т. 1. С. 29—30; Жежера В. Ця мелодія викликає не зовсім радянські патріотичні емоції. *Країна*. 2012. № 44. 15 листоп. С. 53—57; Шугай О. Струна Євгена Адамцевича (До 110-річчя від дня народження). *Літературна Україна*. 2013. 5 груд. № 47. С. 3, 12.

Микола Дмитренко

Книга О. Правдюка «Роменський кобзар Євген Адамцевич»

«АДРЕС-КАЛЕНДАРЬ ГОРОДА АЛЕКСАНДРОВСКА И УЕЗДА» (1905—1911) — періодичне довідкове видання, календар-щорічник, виходив в м. Олександрівськ (тепер м. Запоріжжя). Редактор — Акінфієв Іван Якович (1851—1919) — природознавець, дослідник флори Катеринославщини, директор Олександрівського комерційного училища ім. С. Ю. Вітте, голова правління Олександрівської міської громадської бібліотеки. Журнал публікував архівні документи та праці, що стосуються історії Запорожжя, фольклорно-етнографічні матеріали, краєзнавчі замітки. Зокрема, Я. П. Новицький опублікував тут деякі праці з історії педагогіки («Первые училища Александровской крепости и Александровска, уездного города» (1908, «Приложение», с. 55—72) і три збірки фольклору, що записав в Олександрівському пов.: «Малорусские народные предания, поверья и рассказы» (1908, ч. III, с. 80—111); «Малороссийская и запорожская старина в памятниках устного народного творчества» (1907, с. 145—168); «Народная память об урочищах и исторических лицах Запорожья» (Адрес-календарь на 1910 г. Александровск, 1909).

Людмила Іваннікова

АДРІАНОВА-ПЕРЕТЦ Варвара Павлівна (12.05.1888, м. Ніжин Чернігівської губ., тепер Чернігівська обл., — 06.06.1972, Ленінград, тепер Санкт-Петербург, РФ) — російський та український літературознавець, фольклорист, театрознавець, бібліограф. Доктор філологічних наук (1935), член-кореспондент АН УРСР (1926) та АН СРСР (1943). Народилася в родині викладача Історико-філологічного інституту князя Безбородька П. Адріанова. Протягом 1903—1905 навчалася в Державній жіночій гімназії св. Ольги (Київ), закінчила Вищі жіночі курси в Києві (1910). Перша публікація — «Київський уривок псалтиру XIV віку» (1908, «Записки Українського наукового товариства в Київі», кн. II). Протягом 1905—1914 викладала в жіночих гімназіях Києва. У 1911—1912 — асистентка професора В. Перетца, викладач історії давньоруської літератури Вищих жіночих курсів (1912—1914). У 1912 екстерном склала іспит за курс історико-філологічного факультету Університету св. Володимира (Київ), де й залишилася для підготовки до професорського звання. У 1914 перевелася до Петроградського університету, досліджувала легенду про блукаючого (вічного) жида — героя середньовічного християнського фольклору, що ширився Європою у XIII ст. У 1917

захистила магістерську дисертацію на тему «Житіє Олексія, людини Божої в давній руській літературі і народній словесності», видану того ж року окремою книжкою. Цю публікацію прорецензував М. Грушевський («Україна», 1924, кн. 4), відзначивши, що в ній досліджено малорозроблену на той час тему історії духовного вірша, зокрема українського. У 1917 А.-П. обрана екстраординарним професором Петроградського вищого педагогічного інституту. Протягом 1917—1921 викладала в Самарському державному університеті, а також на курсах для вчителів-українців. У 1921 разом з чоловіком В. Перетцом — повернулася до Петрограда, де читала історію давньоруської літератури у Петроградському вищому педагогічному інституті. У 1921—1927 також працювала в Науково-дослідному інституті порівняльного вивчення літератур і мов Заходу і Сходу при Петроградському (Ленінградському) університеті та в Слов'янському відділі Бібліотеки АН СРСР (1924—1927). Протягом 1927—1929 очолювала відділ фольклористики Державного інституту історії мистецтв. Була серед фундаторів Товариства прихильників української історії, письменства та мови (Петроград). У 1926 стала членом-кореспондентом ВУАН за внесок у дослідження давньої української літератури. У квітні 1941 введена до складу Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Під час Другої світової війни евакуйована до Ташкента, а 1943 — до Казані. З 1934 — старший науковий співробітник та вчений секретар Інституту російської літератури АН СРСР. Протягом 1947—1954 очолювала сектор давньоруської літератури цього інституту, у 1950—1951 завідувала сектором фольклору. Досліджувала історію української та російської літератур, зокрема літератури Київської Русі, українсько-російські літературні взаємини, «Слово о полку Ігоревім», розкриваючи його зв'язок з фольклором. Опублікувала частину не виданих матеріалів з Архіву Російського географічного товариства, що стосуються історії фіксації українських прислів'їв («Полтавські прислів'я в записах 1850-х років» (1926). До прислів'їв, записаних у Полтавській губ. (Гадяч та Зіньків), додані оповідання, що пояснюють їхнє значення і способи творення (йдеться, по суті, про особливості «згортання» і «розгортання» фольклорного тексту, що є важливим для дослідників формульності усної традиції). А.-П. листувалася з відомими українськими науковцями (О. Білецьким, А. Лободою, Л. Махновцем, О. Назаревським, П. Поповим та ін.). Саме завдяки листам до А. Лободи відомо, що задум праці «Казки про лисицю-сповідницю» (1932) виник під час експедиційної поїздки до Мезені (1928), коли й були виявлені нові варіанти казки про лисицю та півника. У згаданій праці авторка порушила питання про літературний вплив на сюжет цієї казки, вважаючи його переказом російської повісті XVIII ст. «О куре и лисице». Досліджуючи проблему літературно-фольклорної взаємодії, А.-П. розглядала її на рівні співвідношення двох світоглядів, двох художніх методів, основою яких був історіографічний і текстологічний аналіз джерел. У працях про зв'язок «Слова о полку Ігоревім» та фольклору актуалізувала думку М. Максимовича про вплив на цю пам'ятку української усної традиції.

Адріанова-Перетц Варвара Павлівна

Праці: К истории легенды о странствующем жиде в старинной русской литературе. Петроград, 1915. 16 с.; Сцена та костюм в українському театрі XVII—XVIII в. в. *Україна*. 1925. Кн. 3. С. 88—107; Полтавські прислів'я в записах 1850-х років. *ЕВ*. 1926. Кн. 3. С. 148—153; Казки про лисицю-сповідницю. *ЕВ*. 1932. Кн. 10. С. 27—45; Українська етимологія слова «горілка». *Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського*. Ч. II. Історико-літературна. Київ, 1928. С. 689—693; «Слово о полку Ігоревім» і «Задонщина». *Радянське літературознавство*. 1947. № 7—8. С. 135—186; «Слово о полку Игореве» и устная народная поэзия. *Слово о полку Игореве*. Москва ; Ленинград, 1950. С. 291—319; Древнерусская литература и фольклор. Ленинград, 1974. 172 с.

Літ.: Грушевський М. В. П. Адріанова. Житіє Алексія, человека Божія в древней русской литературе и народной словесности. Петроград, 1917 [Рец.] *Україна*. 1924. Кн. 4. С. 158—159; Крекотень В. Визначна дослідниця письменства і фольклору. *НТЕ*. 1972. № 5. С. 70—74; Махновець Л. Пам'яті

В. П. Адріанової-Перетц. *Радянське літературознавство.* 1972. № 7. С. 96; Шаповал А. І. Епістолярна спадщина В. П. Адріанової-Перетц в архівах України. *Архіви України.* 2018. № 2—3. С. 227—248.

Тетяна Шевчук

АЕРОФОНИ НАРОДНІ (від грецького ’αήρ — повітря та φωνή — звук) — інструменти, у яких джерелом звука є коливання повітряного стовпа у каналі трубки. До АН належать інструменти з різними збудниками коливання повітря, не обмеженого корпусом інструмента (наприклад, листок та інші т. зв. вільні АН та гармоніки), а також власне духові інструменти. За типом вібратора АН поділяються на флейтові (коливання за рахунок розтину повітря гострим краєм стінки трубки), язичкові (повітряний струмінь переривається еластичною пластиною-язичком: одинарним — кларнети, подвійним — гобої) та мундштукові, чи амбушурні (переривач — напружені губи виконавця) — труби, роги. Флейтові своєю чергою поділяються на поперечні й поздовжні; останні — на відкриті (відкриті обидва кінці цівки), свисткові (у верхній кінець вставлено сердечник зі щілиною) та багатоцівкові за типом флейти Пана. В українському інструментарії АН становлять найчисельнішу групу традиційних духових музичних інструментів, які поділяються на такі підгрупи: амбушюрні (карпатські роги, пастуші роги (Гуцульщина) та роги з рогу вола або корови та дерев’яні й металеві роги і труби (Карпати, Полісся); давньоукраїнські — сигнальні лігави та козацькі труби; флейти: свисткові (закриті, заднені) безотвірні (теленки) та з ігровими (головно, шістьма) отворами (загальноукраїнська сопілка; гуцульська денцівка, ментелєв, дводенцівка, півтораденцівка, жоломіга, близнівка; бойківська пищавка, ґайда; воли — свистілка; поліська — дудка-колянка, дудка-викрутка). Безсвисткові флейти народні — це відкриті безденцеві інструменти сопілкового типу як з ігровими отворами — воронками (гуцульською — фрілка, фуярка, флоєра; бойківською — свирівка), так і без них (карпатською — теленка, тилинка, тилинка довга) завдовжки 400—800 мм. Свисткові інструменти родини сопілкових властиві майже всім реґіонам України; безсвисткові — лише Гуцульщині, вочевидь, як наслідок румунського впливу. Парні свисткові й безвисткові народні флейти (джоломіга, жоломіга, дводенцівка, близнівка, джурунькалка) в Україні майже цілком вивелися. Ґлобулярні керамічні, рідше, дерев’яні флейти (окарини) з 3-ма, 4-ма й більше отворами у формі зозульки ще й тепер побутують на Гуцульщині, а іграшкові дитячі свистульки з 1-м, 2-ма або й 4-ма отворами на всій українській етнічній території; з шалмеїв в інструментальній традиції українців відомі волинка (дуда, дутка, дудки) та дідик. Крім того, у вторинних ансамблях квазіфольклорного типу трапляються так звані «народні» кларнети in C (закарп. — «фловта»), in Es та більш характерні для «академічної» сфери кларнети in B; серед вільних А. — інструментів без початкової фіксованої висоти й абсолютного тонового строю досить часто як своєрідний розважальний інструмент повсюди застосовується луска (береста, вабець). Матеріал — березова кора (береста), риб’яча луска, листя трав і дерев, а зараз, найчастіше, — поліетиленова плівка. У функційному застосуванні луски в сучасному середовищі спостерігається зростаюча динаміка трансформування питомих прикладних функцій луски-вабця у звукозображальні: луски — «сценічного» та «оркестрового» інструмента.

Літ.: Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. Київ, 1967; Яремко Б. Народні інструменти. Гуцульщина; Гуменюк А. Уторопські сопілкові імпровізації. Рівне, 1997; Гуменюк А. Бойківська сопілкова музика. Львів, 1998; Хай М. Народні музичні інструменти бойків. *НТЕ.* 1988. № 3; Хай М. Традиційний музичний інструментарій Полісся (до питання примітиву в музиці). *Родовід.* Чис. 16; Ошуркевич О. Затрубили труби. Луцьк, 1993; Шостак В. Народні музичні інструменти Закарпаття (Каталог виставки). Ужгород, 1995; Гусак Р. Керамічний свистунець в Україні. Проблеми етномузикології. Київ, 1998. Вип. 1.

Дискографія: Народні інструменти Гуцульщини. Аудіокасета. Українська експериментальна лабораторія фольклору, 1997.

Михайло Хай

АЗАДОВСЬКИЙ Марк Костянтинович (06.12.1888, м. Іркутськ — 24.11.1954, м. Ленінград, нині Санкт-Петербург) — російський фольклорист, літературознавець і етнограф. 1913 закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету. З 1930 працював у Ленінграді в Інституті історії мистецтв, згодом керував фольклорним сектором Інституту російської літератури АН СРСР (Пушкінський Дім). Викладав у Томському та Іркутському університетах, редактор альманаху «Сибирская живая старина». Засновник кафедри фольклору в Ленінградському університеті, ініціатор відкриття Відділу фольклору в Академії наук. Під час «боротьби з космополітизмом» (1948—1949) А. вигнали з університету й Пушкінського Дому, відлучили від створеної ним кафедри російського фольклору та занять фольклористикою. Досліджував фольклор і етнографію російських старожилів Сибіру. Провідна тема досліджень — проблеми усної словесності. Результат багатолітньої праці — «История русской фольклористики» у 2 т. (Москва, 1958, 1963); вийшла друком після смерті автора. Записував і вивчав радянський фольклор («Бесіди збирача», «Фронтовий фольклор» та ін.). Азадовському належить розлогий огляд української фольклористики в «Истории русской фольклористики» (т. I, с. 255—288). Показово, що назву цього розділу «Ранние украинские изучения и связи русской науки о фольклоре с фольклористикой славянских стран» не винесено в загальний зміст книжки, яка поділена на глави. Глава із зазначеним розділом має назву «Фольклористика в последекабристский период». Зі змісту: «Фольклористика в последекабристский период. Ранние украинские изучения и связи русской науки о фольклоре с фольклористикой славянских стран»; «Фольклористика в трудах молодой филологической школы»; розділ про О. Потебню; «Собирание фольклора во второй пол. XIX — в нач. XX века»; «“Исторические песни малорусского народа” В. Антоновича и М. Драгоманова»; «Украинская фольклористика в 70-х гг. XX ст.». Наукові контакти А. з українськими фольклористами частково розкрито в книзі Ф. Колесси «Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР. Листування Ф. Колесси й М. Азадовського» (упорядник І. Коваль-Фучило) (2011).

Праці: Обзор библиографии Сибири. Томск, 1920. 46 с.; Ленские причитания. Чита, 1922. 128 с.; Неизвестный поэт-сибиряк (Е. Милькеев). Чита, 1922; Сказки Верхнеленского края. Иркутск, 1925. Т. 1; Литература и фольклор: Очерки и этюды. Ленинград, 1938. 297 с.; Очерки истории и культуры в Сибири. Иркутск, 1947. Вып. 1. 105 с.; Русские сказки в Карелии. Петрозаводск, 1947. 246 с.; Статьи о литературе и фольклоре. Москва ; Ленинград, 1960. 459 с.; История русской фольклористики : в 2 т. Москва, 1958, 1963; Колесса Ф. Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР. Листування Ф. Колесси й М. Азадовського / упорядк., підгот. тексту, передм., комент., додатки, покажчик І. Коваль-Фучило. Київ, 2011. 239 с.

Ірина Коваль-Фучило, Йосип Федас

Азадовський Марк Костянтинович

АЗБЄЛЄВ Сергій Миколайович (17.04.1926, м. Ленінград, Росія — 25.12.2017, м. Санкт-Петербург, Росія) — філолог, фольклорист, історик. Автор понад 400 праць з історії, джерелознавства, фольклористики, присвячених переважно Київській Русі. Доктор філолог. наук, професор, провід. наук. співробітник Інституту російської літератури, професор Новгордського державного університету ім. Ярослава Мудрого. Член багатьох російських і міжнародних наукових спільнот, зокрема, Комісії з фольклористики при Міжнародному комітеті славістів, Російської генеалогічної спільноти. Був членом редакційної ради наукового журналу «Проблемы филологии: язык и литература», редакційної колегії Міжнародного наукового журналу «Исторический формат» та альманаху «Русское поле». 17-річним (1941) А. пішов на війну. Воював на Ленінградському фронті, брав участь у боях на Карельському перешийку у складі 36-ї стрілкової дивізії, згодом був призначений командиром відділу. 1946 вступив на історичний факультет Ленінградського державного університету, який закінчив

Азбєлєв Сергій Миколайович

С. Азбєлєв «Историзм былин и специфика фольклора»

з відзнакою. 1958 здобув ступінь кандидата філологічних наук, захистивши дисертацію «Новгородское летописание XVII века». 1960 за цією темою опублікував свою першу монографію. 1963 брав участь в обговоренні концепції О. Зіміна про час написання «Слова о полку Ігоревім», визнав обґрунтованим його висновки про зв'язок «Задонщини» зі «Словом...». 1984 в Києві захистив дисертацію «Историзм былин и специфика фольклора», здобувши ступінь доктора філологічних наук. Після закінчення навчання в Ленінградському державному університеті працював в Інституті російської літератури РАН у Санкт-Петербурзі, у якому з часом став провідним науковим співробітником, з 2001 професором кафедри історії та археології Росії Новгородського університету, де викладав курс «Джерелознавство». У Санкт-Петербурзькому державному університеті вів спецкурс «Північноросійський фольклор як історичне джерело». Основний об'єкт досліджень А. — давні літописи і російський народний епос. А. вивчав проблеми відображення історичної дійсності в епосі. Питання історизму фольклору, до розгляду якого долучився й А., було одним з найдискусійніших в науці радянського часу. А. (схожі погляди обстоювали Б. Рибаков, В. Анікін, М. Плісецький) вважав, що усна історія є таким же важливим та цінним історичним джерелом, як і писемна, а тексти фольклору містять пряму безпосередню інформацію про ті чи інші конкретні історичні події. В українській фольклористиці опоненти цієї позиції О. Бріцина, Т. Шевчук, В. Балушок. А. визначав фольклор як мистецтво історичної пам'яті, що дає змогу реконструювати не лише зміст, а й текст. Саме збереження твору тільки в пам'яті, за твердженням А., є безперечною особливістю фольклору як окремого виду мистецтва, головним критерієм його відмінності від суміжних сфер народної культури. А. опублікував 16 книг, серед яких «Новгородские летописи XVII века», «Устная история Великого Новгорода», «Историзм былин и специфика фольклора», «Устная история в памятниках Новгорода и Новгородской земли», «Куликовская победа в народной памяти». А. регулярно брав участь у конференціях і наукових конгресах у Росії і за кордоном, зокрема й в Україні (Київ). На IX Міжнародну конференцію «Комплексний підхід у вивченні Давньої Русі» (Москва, 2017) А. через хворобу вже не зміг приїхати, однак тези його доповіді на тему Куликовської битви «Що загрожувало нам в 1380 р.» були надруковані в журналі «Давня Русь. Питання медієвістики». Тема Куликовської битви і її відображення в середньовічній писемності та народному епосі була однією з наскрізних у працях ученого, починаючи з 1968. Особливе місце в науковій діяльності вченого належить польовим дослідженням, зокрема, під його керівництвом проведено спільну експедицію двох інститутів Російської академії наук у віддалені місцевості Російської Півночі, результатом якої є збірник коментованих записів від нащадків російських переселенців XVI—XVII ст., які жили майже ізольовано на берегах нижньої Індегірки, в академічній серії «Памятники русского фольклора». Також він був учасником археологічних досліджень Великого Новгорода, записав і видав усний епос Новгородської землі. Нагороджений орденом Вітчизняної війни, багатьма медалями, почесною грамотою Президії АН, був кавалером Ордена Святої Анни 3-го ступеня, лауреат Міжнародної премії Центру етнічної історії в Палермо за статтю про історичні російські пісні XV—XVI ст. «О происхождении песен, посвященных Грозному царю Ивану Васильевичу» (1996).

Праці: Буслаев Ф. И. Народный эпос и мифология / сост. С. Азбелев. Москва, 2003. 400 с.; Историзм былин и специфика фольклора. Ленинград, 1982. 327 с.; Критерии исследовательского отграничения фольклора от смежных областей народной культуры (статья). *Славянские литературы, культура и фольклор славянских народов. XII Международный съезд славистов* (Краков, 1998). Москва, 1998. С. 370—381; Куликовская победа в народной памяти: Литературные памятники Куликовского цикла и фольклорная традиция. Санкт-Петербург, 2011. 312 с.; Летописание Великого Новгорода : Летописи

XI—XVII веков как памятники культуры и как исторические источники. Москва, 2016. 280 с.; Новгородские летописи XVII века. Новгород, 1960. 296 с.; Фольклор Русского Устья / АН СССР. Ин-т рус. лит.; Сиб. отд. Якут. фил. Ин-т яз., лит. и истории; отв. ред. С. Н. Азбелев, Н. А. Мещерский. Ленинград, 1986. 382 с.; Устная история Великого Новгорода: Очерки IX—XVII столетий. Великий Новгород, 2006. 307 с.; Устная история в памятниках Новгорода и Новгородской земли. Санкт-Петербург, 2007. 296 с.

Літ.: Азбелев Сергей Николаевич. *Российские фольклористы: Справочник*. Москва, 1994. С. 8—9; Бріцина О. 20 сторіччя в усній історії українців (нотатки до питання про історизм фольклору). *У пошуках власного голосу: усна історія як теорія, метод та джерело.* Харків, 2010. С. 135—144; Бріцина О. Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства. Київ, 2006. 400 с.; Конявская Е. Памяти С. Н. Азбелева (17.04.1926—25.12.2017). *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2018. № 1(71). С. 150; Костюхин Е. Русский фольклор. Материалы и исследования. Санкт-Петербург, 1996. Том XXIX. 302 с.; Международный научный журнал «Исторический формат». 2016. № 1. 343 с.; Международный научный журнал «Исторический формат». 2017. № 3—4. 326 с.; Шевчук Т. Чи були герої зрадниками, або Ще раз про проблему історизму фольклору. *Фольклористичні етюди.* Біла Церква. 2017. С. 138—152.

Ярина Ставицька

АЙЗЕНШТОК Ієремія Якович (20.02.1900, м. Єлисаветград, нині м. Кропивницький — 27.06.1980, м. Ленінград, нині Санкт-Петербург, РФ) — український і російський літературознавець, кандидат філологічних наук (1935). Учасник Другої світової війни. Закінчив реальну школу в Харкові (1916), історико-філологічний факультет Харківського університету (мав назву ІНО, 1921). Науковий співробітник, 1926—1931 — учений секретар Інституту Т. Шевченка (нині ІЛ НАН України), викладав у ВНЗ. З 1934 — в Інституті російської літератури в Ленінграді (Пушкінський Дім). У статті «До етнографічних планів 1840-х рр.» («За сто літ». Київ, 1929, кн. 4, с. 12—24) йдеться про такі постаті, як І. Срезневський, М. Максимович, А. Метлинський, П. Куліш і М. Костомаров. У 1968 опублікував (спільно з П. Уховим) збірник історичних пісень у записах М. Гоголя («Литературное наследство. Песни, собр. писателями. Новые материалы из архива П. В. Киреевского», Москва, 1968, с. 237—269). Це перша публікація зошита М. Гоголя. А. автор вступної статті (с. 231—236), коментарів (с. 270—280), преамбулу до яких написала В. В. Митрофанова.

Праці: З листування О. О. Потебні (До 35-ої річниці його смерті). *Україна*. 1927. Кн. 1—2. С. 164—182 (Листи О. О. Потебні до О. О. Котляревського. У листі від 05.10.1886 зауваження до праці П. Лавровського «Об облаке и дожде». С. 16—167; Листування О. О. Потебні з І. І. Срезневським; Листи О. О. Потебні до О. Ф. та В. І. Штейна); Безсоновщина: З матеріалів до життєпису О. О. Потебні. *Записки історико-філологічного відділу УАН*. 1928. Кн. 16. С. 146—188 (Про взаємини О. Потебні з П. Безсоновим); Гоголь і фольклор. *Літературна критика.* 1936. № 7. С. 40—64; Листи П. Куліша до І. Срезневського. *Літературний архів*. 1930. Кн. 1—2. С. 196—221; З історико-літературних матеріалів. *Літературний архів*. 1930. Кн. 3—6. С. 221—235 [До джерел поеми Т. Шевченка «Чернець»; Шевченко й усні перекази про Семена Палія. С. 230—232; Шевченко і народна пісня. *Пролетарська правда.* 1938. 26 груд.; Шевченко і фольклор. *Літературний критика*. 1939. № 2—3. С. 150—176; Як працював Шевченко. Київ, 1940. 169 с. (Розділ «Робота над фольклорним матеріалом». С. 88—116); Гоголь — собиратель народных песен. *Звезда*. 1959. № 4. С. 218—219; Автобіографія. Вибрані листи (1910—1920-і роки) / упоряд., підгот. текстів та комент. С. Захаркіна. Київ, 2003. 216 с.

Літ.: Про працю І. Я. Айзенштока над науковою біографією О. О. Потебні. *О. О. Потебня і проблеми сучасної філології*. Київ, 1992. С. 191—194; Из истории научного наследия А. А. Потебни [Публ. С. А. Гальченка]. *Потебня і проблеми сучасної філології*. Київ, 1992. С. 194—243; *Бородін В. С.* Айзеншток Ієремія Якович. *ЕСУ*. 2001. Т. 1. С. 234; Бажинов І. Айзеншток Ієремія Якович. Шевченківська енциклопедія. Т. 1. С. 141—143.

Йосип Федас, Микола Дмитренко

Айзеншток Ієремія Якович

І. Айзеншток «Автобіографія. Вибрані листи»

АКТУАЛІЗАЦІЯ — 1. Процес наповнення традиційного фольклорного твору новим змістом завдяки введенню до художньої тканини твору нових реалій, викликаних історичними змінами в суспільстві. Одна з форм творчого життя фольклору на різних етапах його функціонування. Процес А. особливо характерний для окремих жанрів: анекдотів, пісень. Художній відгук на події сьогодення у фольклорі дуже

часто здійснюється в традиційних формах (використання типових сюжетів, образів, творів, що набули значного поширення). А. забезпечує мобільність фольклорних форм. В українській традиції активний процес А. відбувався у фольклорі радянського періоду, під час Другої світової війни, Помаранчевої революції (2004), Революції Гідності (2014) тощо. 2. Образне використання лексеми з метою наповнення її новими переносними значеннями, використання тропів, що забезпечує оживлення внутрішньої форми слова, деавтоматизацію його сприйняття і створення художнього ефекту.

Літ.: Шумада Н. С. Сучасна пісенність слов'янських народів. Київ, 1981. 264 с.; Бріцина О. Ю. Український антифашистський фольклор: (До питання про специфіку творчих процесів). *Художня культура країн Східної та Південної Європи в боротьбі проти фашизму.* Київ, 1990. С. 36—43.

Олександра Бріцина

АКЦЕНТ ЛОГІЧНИЙ (від лат. accentus — наголос) виділення тоном, силою, тривалістю, паузою, мімікою, жестом та ін. невербальними засобами слова чи групи слів у реченні для підкреслення його смислової ролі. Широко використовують виконавці, зокрема оповідачі та казкарі як спосіб мистецького втілення усного тексту та особливостей його змісту. Відтворення виконавських акцентів у текстах записів є істотним інтерпретуючим чинником і слугує дієвим засобом розширення можливостей відтворення змістового багатства усного тексту текстом запису.

Літ.: Крейдлин Г. Невербальная семиотика. Москва, 2002. 592 с.; Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ, 2004. 342 с.; Бріцина О., Головаха І. Прозовий фольклор села Плоске. Київ, 2004. 584 с.

Олександра Бріцина

АЛЕКСАНДРОВ Володимир Степанович (псевдонім Алнов В.; 02.07.1825, с. Бугаївка Ізюмського пов. Харківської губ., нині Ізюмського р-ну Харківської обл. — 10.01.1894, м. Харків) — український поет, фольклорист, культурний діяч. Закінчив Куп'янське повітове духовне училище, навчався в Харківській духовній семінарії. У 1853 закінчив медичний факультет Харківського університету, призначений військовим лікарем у Варшаву. Повернувся в Україну, працював лікарем у Полтаві, Керчі, Чугуєві та Харкові аж до виходу на пенсію (1888). Друкувався в «Основі» (1861, № 7, «Думка»), «Зорі», обробляв народні пісні (разом з Л. Александровою). Великий успіх мали його п'єси «За Немань іду» (романс із п'єси «За Немань іду» став народною піснею) та «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці». Уклав «Украинский карманный календарь на 1887 год» (1886), альманах української поезії «Складка» (1887, 1893, разом з К. Білиловським). Упорядник «Народного пісенника найкращих українських пісень, які тепер найчастіш співаються. З нотами особно. Скомп. В. Александров, вид. Ф. Михайлов» (86 народних пісень, Харків, 1888). Переспівував народні казки («Малоросійська казка «Коза-дереза» (1881), «Чижикове весілля» (1890), «Живе озеро» (1887), легенди та пісні). Автор ліричних поезій («Українська мелодія», «Лірницька дума», «Чижикове весілля»), драм на народні мотиви, переспівів Біблії, перекладів (з М. Лермонтова, І. Козлова, І. Крилова, Г. Гайне, А. Міцкевича). Автор романсів «За Немань іду», «Я бачив, як вітер березу зломив», «Ти несись, мій спів, з мольбою...», «Вечірній дзвін», що стали народними.

Літ.: Січовик В. Володимир Александров. *Діло.* 1888. № 193, 194, 196, 197; В. Н. Владимир Степанович Александров. *КС.* 1894. № 2. С. 313—314; Українські письменники. *Біо-бібліографічний словник.* Київ, 1963. Т. 2. С. 17—18; Назаревський П. П. Збірники пісень В. С. Александрова. *НТЕ.* 1975. № 5. С. 98—99; Усенко П. Г. Александров Володимир Степанович. *ЕІУ.* 2003. Т. І. С. 65.

Алла Ясенчук, Надія Пазяк

АЛЕКСАНДРОВИЧ Митрофан Миколайович (псевдонім: **Митро Олелькович**, 1837, с. Калита Остерського пов. Чернігівської губ., нині смт Броварського р-ну Київської обл. — 1881) — письменник, історик-краєзнавець, збирач фольклору. Навчався в Миколаївському інженерному училищі в Петербурзі та в Миколаївській інженерній академії (1855—1857). У 1857—1860 служив на

Київщині та Чернігівщині. У 1860 вийшов у відставку й оселився у с. Калита на Київщині. Рано виявив інтерес до історії та до творів фольклору, пов'язаних з історичними подіями. Записував історичні пісні, перекази, які публікував у газеті «Черниговские губернские ведомости», де друкували також його подорожні нотатки «Из Канева в Чигирин и обратно». Там само з'явилися його перші літературні твори «Семилітка», «Про городянку та бублики», а в журналі «Основа» — «Проскурка». Ці твори — фольклорні стилізації, засновані на казкових сюжетах і народних віруваннях. До таких стилізацій удавалося чимало письменників, які у 1850—1860-х започатковували українську прозову літературу. У подальшій літературній творчості А. еволюціонував від етнографічного напряму до соціально-психологічного. Він співпрацював, окрім журналу «Основа», з тижневиком «Черниговский листок» (1861—1863), опублікував там «Заметку о городе Остре», надсилав свої літературні твори. Після виходу у відставку А. працював у межовій комісії в Остерському пов. У 1869—1881 очолював Остерську повітову управу. Ще за життя автора побачили світ його історичні дослідження, деякі твори було опубліковано вже по його смерті.

Праці: Из Канева в Чигирин и обратно. *Черниговские губернские ведомости.* 1860. № 30—34; Про городянку та бублики. *Черниговские губернские ведомости.* 1860. № 28; Семилітка. *Черниговские губернские ведомости.* 1860. № 35; Проскурка. *Основа.* 1862. Червень; Заметка о г. Остре (По поводу статьи «Остер», напечатанной в «Киевском курьере»). *Черниговские губернские ведомости.* 1862. № 3; Андрусовский договор и Петр Дорошенко. *Вестник Западной России.* 1867. Т. 1. № 3; Т. 2, №№ 4—5; Остерский уезд. Вып. 1. Историческое описание. Ч. 1. До окончания смут в Восточной Украине. 1669 г. Киев, 1881.

Літ.: Зеров М. Митрофан Александрович (Митро Олелькович). *Александрович М. П'яниця. Пожежа; Оповідання.* Київ, 1929; Денисюк І. О. Митро Олелькович — забутий прозаїк «Основи». *Українське літературознавство: Республіканський міжвідомчий науковий збірник.* Львів, 1970. Вип. 8. С. 44—51; Дудко В. Митрофан Александрович як фольклорист і етнограф. *НТЕ.* 1987. № 1. С. 25—31.

Галина Довженок

АЛЕКСЄЄВ-КРЯЧКІВСЬКИЙ Федір Олексійович (XIX ст., с. Крячківка Пирятинського пов. Полтавської губ.) — кобзар і лірник (полтавська школа). Від нього у 1850—1851 Є. Судовщиков записав варіанти дум «Буря на Чорному морі» та «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі». Знав його кобзар Т. Магадин із с. Бубнів на Полтавщині. Славився виконанням «Плачу невольників», які, за розповідями кобзарів, виконував дуже вміло.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 5—6; Гримич М. В. Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. Чис. 4. С. 21; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 808.

Ірина Коваль-Фучило

АЛЧЕВСЬКА Христина Данилівна (04.04.1841, м. Борзна Чернігівської губ. — 15.08.1920, м. Харків) — український педагог, організатор народної освіти. Популяризувала українську мову, народну пісню, творчість Т. Шевченка. На своїй садибі у Харкові (нині будинок Центру громадських зв'язків) у 1899 встановила перший у світі пам'ятник Т. Шевченку, погруддя роботи скульптора В. Беклемішева. Вона згуртувала й очолила авторський колектив з укладання 3-томного критико-бібліографічного покажчика «Что читать народу?» (1884—1906). У ньому понад 4 тис. рецензій, відгуків, анотацій близько 80 авторів, учителів, викладачів, професорів і просто читачів на твори зарубіжної, російської та української літератури. Сама Алчевська написала 1150 анотацій. Авторський колектив на чолі з нею підготував також 3-томний посібник «Книга взрослых», що впродовж 1899—1917 витримав 40 видань. Вона — авторка мемуарів «Передуманное и пережитое» (1912), у яких описала постаті відомих українських діячів свого часу, методичних статей з навчання дорослих та оповідань. Укладач «Каталога книг» для недільних шкіл, учасниця педагогічних експозицій на всеросійських та міжнародних виставках (у Москві та Нижньому Новгороді — 1895, 1896, Парижі — 1889, 1900, Чикаго — 1893).

Алчевська Христина Данилівна

Христина Данилівна удостоєна багатьох найвищих нагород — золотих та срібних медалей, почесних дипломів тощо, була обрана віце-президентом Міжнародної ліги освіти.

Літ.: Мазуркевич О. Р. Визначні українські педагоги — народні просвітителі. Х. Д. Алчевська та її сподвижники. Київ, 1963. 80 с; Мухін М. І. Педагогічні погляди та освітня діяльність Х. Д. Алчевської. Київ, 1979. 182 с.; Кізченко В. І. Алчевська Христина Данилівна. *ЕІУ.* Київ, 2003. Т. 1. С. 69.

Ірина Коваль-Фучило

АЛЯБ'ЄВ Олександр Олександрович (04.08.1787, м. Тобольськ, Росія — 22.02.1851, м. Москва, Росія) — російський композитор. Музики навчався приватно. Військову службу почав у Білій Церкві. Учасник війни 1812. До 1823 був офіцером. У Петербурзі з О. Шаховським та Ф. Шольпом написав оперу-водевіль. У 1825 арештований, засланий до Сибіру. Від 1843 жив у Москві. Записував пісні різних народів. Уклав (гармонізував) «Голоса украинских песен» до збірки «Украинские народные песни, изданые Михайлом Максимовичем» (1834), обробив 25 народних мелодій. А. автор 150 романсів. Світове визнання здобув романс «Соловей» на слова А. Дельвіга.

Аляб'єв Олександр Олександрович

Літ.: *Фільц Б.* Обробка українських народних пісень О. О. Аляб'єва. *НТЕ.* 1959. № 4. С. 62—68; *Гордійчук М.* Аляб'єв Олександр Олександрович. *УМЕ.* Т. 1. С. 54.

Микола Дмитренко

АНДЕРСОН Вальтер-Артур-Олександр (22.10.1885, м. Мінськ, Російська імперія, нині Білорусь — 23.08.1962, м. Кіль, Німеччина) — фольклорист, прибічник історико-географічного (географо-статистичного) методу та фінської школи фольклористики. Народився в сім'ї вчителя давніх мов М. Андерсона. Закінчив Казанський університет за спеціальністю фінно-угорські мови (1904—1909). З 1909 працював у Казанському університеті, захистив докторську дисертацію (1918), присвячену вивченню казкового сюжету «Імператор і абат» (АТИ 922). Цього ж року переїхав до Мінська, де працював професором Білоруського педагогічного інституту. 1920 емігрував до Естонії (м. Дерпт, нині — Тарту), де працював до 1939. Після встановлення радянської влади в Естонії виїхав до м. Кенігсберг (1940—1945), а згодом до м. Кіль (ФРН), де працював в університеті до 1953. Першу фольклористичну роботу підготував 1908 (коментарі до публікації киргизької легенди про велетня Аджу, у яких виявив філологічну ерудицію, знання мов та навички аналізу будови сюжету). 1914 опублікував першу монографію («Роман Апулея і народна казка»), яку розпочав у студентські роки, і тоді ж був нагороджений золотою медаллю. У розвідці синтезовано здобутки міфологічної, міграційної та антропологічної теорій, проте гіпотеза запозичення (Ж. Бедьє) видавалась автору найпривабливішою. Звертаючись до методології фінської школи, докладно проаналізував склад сюжету, його національні видозміни. Проте не наважився висловити припущення щодо місця його зародження і солідаризувався з Ж. Бедьє, визнаючи можливість самостійного зародження однакових мотивів та сюжетів у різних національних традиціях. Монографію «Імператор і абат» розпочали публікувати в Росії 1916, проте в завершеному вигляді її видано 1923 в серії «Folklore Fellows Communications». Монографія стала істотним внеском до теорії традиції, було запроваджено поняття самокорекції (самокорекції закон) та нормальної форми. Інтересом до питань теорії традиції були зумовлені й спроби експериментального дослідження фольклору, здійснені А. Попри критичну оцінку дослідів А., вони увійшли до історії фольклористики як класичні спроби розгляду усної трансмісії за допомогою експериментальних засобів.

Праці: Роман Апулея и народная сказка. Казань, 1914; Kaiser und Abt: Die Geschichte eines Schwanks. Helsinki, 1923. VI. 449 p. (*FFC.* Vol. IX. № 42); Zu Albert Wesselski's Angriffen auf die finnische folkloristische Arbeitsmethode. *Commentationes Archivi Traditionum Popularium Estoniae.* Tartu, 1935. 52 p.; Ein volkskundliches Experiment. Helsinki, 1951. 45 p. (*FFC.* Vol. LX, № 141); Eine neue Arbeit zur Experimentellen Volkskunde. Helsinki, 1956. 24 s. (*FFC.* Vol. LXII, № 168).

Літ.: Гацак В. М. Сказочник и его текст: (К развитию экспериментального направле-

ния в фольклористике). *Проблемы фольклора.* Москва, 1975. С. 44—53; Иванова Т. Г. В. Н. Андерсон: («Финская школа» в истории русской фольклористики). *Русская фольклористика начала XX века в биографических очерках: Е. В. Аничков, А В. Марков, Б. М. и Ю. М. Соколовы, А. Д. Григорьев, В. Н. Андерсон, Д. К. Зеленин, Н. Е. Ончуков, О. Э. Озаровская.* Санкт-Петербург, 1994. С. 121—134; Dundes Alan. The Devolutionary Premise in Folklore Theory. *Journal of Folklore Institute.* 1969. Vol. 6. P. 5—19; Ranke K. Anderson Walter. *Enzyklopädie Des Märchens: Handwörterbuch zur Historischen und vergleichenden Erzählforschung.* Berlin, New York, 1977. Bd. 1. S. 493—494; Dégh L. Narratives in Society: A Performer-Centered Study of Narration. Helsinki, 1995. P. 187—202. (*FFC*. Vol. CXI, № 255).

Олександра Бріцина

АНДРЕЙКО Дмитро Андрійович (1869, с. Романівка, нині Теребовлянського р-ну Тернопільської обл. — лютий 1925, Нью-Йорк, США) — педагог, журналіст, композитор, фольклорист. Працював у системі народної освіти в Галичині. У 1907 емігрував до США, учителював, був редактором дитячих журналів «Цвітка» (1914—1917), «Рідна школа» (1918—1919). Зібрав і видав понад 600 українських народних пісень: «Вінок з народних мелодій» (Львів, 1895), «Звуки з України» (Нью-Йорк, 1923).

Літ.: *Лисенко І.* Енциклопедія української пісні. Житомир, 2017. С. 11.

Микола Дмитренко

АНДРЕЄВ Микола Петрович (23.11.1892, м. Казань, нині Татарстан, РФ — 15.01.1942, м. Ленінград, тепер Санкт-Петербург, РФ) — російський та український фольклорист, літературознавець, педагог. Учень В. Андерсона. Закінчив Казанський університет (1918). За методологією фінської школи на основі покажчика А. Аарне створив покажчик казкових сюжетів російської казки, що містить і український матеріал (1929), та рукописний покажчик сюжетів українських казок (автограф зберігається в Архіві Тбіліського державного літературного музею ім. Георгія Леонідзе), матеріали якого увійшли до української частини «Порівняльного покажчика сюжетів: Східнослов'янська казка» (1979), а також згодом були опубліковані окремим виданням («Сюжетний покажчик українських народних казок», 2015). А. цікавився питаннями фольклорно-літературних взаємин («Фольклор і література» (1936), був серед піонерів дослідження лубка («Исчезающая литература» [«Література, що зникає»] (1921) здійснив низку видань російського фольклору: уклав хрестоматію «Російський фольклор» (1934), антологію «Билини» (1938), збірник «Російська балада» (1936). А. належить один із перших оглядів сюжетного репертуару українських казок («До характеристики українського казкового матеріалу» (1934). Автор праць з теорії фольклору та методології його дослідження («До методології та техніки вивчення народної словесності» (1922). Під впливом критики її положень як із боку міжнародної науки, так і через значною мірою упереджене ставлення до її «формалістичного» характеру з боку тогочасної радянської науки поступово відійшов від методології фінської школи.

Праці: К методологии и технике изучения народной словесности. *Новое дело.* Казань, 1922. III. С. 17—45; Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне. Ленинград, 1929. 120 с.; Система Аарне и каталогизация русских сказок. *Сказочная комиссия в 1924—1925 гг. Обзор работ.* Ленинград, 1926. С. 15—20; К характеристике украинского сказочного материала. *С. Ф. Ольденбургу: К пятидесятилетию научно-общественной деятельности.* Ленинград, 1934. С. 64—72.

Літ.: Попов П. М. Микола Петрович Андрєєв: Некролог. *Мистецтво, фольклор, етнографія. Наук. записки ІМФЕ АН УРСР.* 1947. Вип. 1—2. С. 310; Levin I. Andreev Nikolaj Petrovič. *Enzyklopädie Des Märchens: Handwörterbuch zur Historischen und vergleichenden Erzählforschung.* Bd. 1. Berlin, New York, 1977. S. 494—501; Березовський І. П. Андрєєв Микола Петрович. *УЛЕ*, Київ, 1988. Т. 1. С. 63.

Олександра Бріцина

АНДРЄЄВА Тетяна Михайлівна (22.04.1959, м. Київ) — фольклористка, кандидат філологічних наук. Доцент кафедри стилістики та мовної комунікації Інституту філології КНУ (з 2013). Захистила кандидатську дисертацію «Поетика ініціаційного простору в українському фольклорі» (2009, на-

уковий керівник Н. А. Малинська). Автор монографії «Поетика ініціаційного компексу в українському фольклорі» (2011), навчального посібника «Фахова комунікація» (2018), статей «Типологія ініціаційних мотивів в українських народних казках та арабських казках у записах А. Кримського», «Відображення традицій української весільної ініціації у записах весілля П. Чубинським», «Ініціаційний образ коня-помічника у пісні «Смерть козака в степу», записаній Іваном Франком, крізь призму чарівної казки», «Архетипна ініціаційна модель «через смерть до відродження» в українській чарівній казці», «Формування українського міфопоетичного світогляду» (усі — 2006) та низки публікацій, присвячених мовознавчій проблематиці: «Актуальні події у дзеркалі масмедійної неологізації» (2013), «Українські тавтологічні фраземи: природа, структура, деривації» (2015) та ін.

Микола Дмитренко

Андрєєва Тетяна Михайлівна

АНДРІЄВСЬКИЙ Василь Трохимович (близько 1861 — 19??) — громадський діяч, член Братства тарасівців, один з основоположників Чернігівської громади, керівник Чернігівської молодіжної організації «Прогрес», збирач фольклору. Походив з духовного роду, закінчив Чернігівське духовне училище і духовну семінарію (1884). Працював вільнонайманим писарем у Чернігівському відділенні Селянського земельного банку. Брав участь у поширенні нелегальної літератури, за що 1893 був заарештований. Тривалий час перебував під наглядом поліції. З 1908 — у Кролевці. Був знайомий з І. Франком, підтримував зв'язки з М. Драгомановим, М. Коцюбинським, з яким разом працював у філоксерній партії. А. записував фольклорні твори на Київщині й Полтавщині. Частина з них опублікована в етнографічних збірниках Б. Грінченка (Чернігів: 1895, т. 1, № 6; 1898, т. 3, № 12; 1900, т. 4, № 7). Дві рукописні збірки А. зберігаються в АНФРФ ІМФЕ — «Пісні (без мелодій): Побутові, любовні, наймитські, солдатські, чумацькі, рекрутські» (ф. 1-колекція 2, од. зб. 2/31, 39 арк.), «Дитячі забавки, іграшки і приповідки. Пісні (з мелодіями та без мелодій): Побутові, родинні тощо» (ф. 28-3, од. зб. 66, 1 арк.)

Літ.: Листи до М. Коцюбинського / упорядк. та комент. В. Мазного. Київ, 2002. Т. 3. С. 33; Самойленко Г. Громадсько-культурне та літературне життя в Чернігові в кінці XIX — на початку XX ст. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 1998. Вип. 10. С. 41; Козар Л. Внесок українських громадських діячів в національну фольклористику в кінці XIX — на початку XX ст. (І. Липа, В. Науменко, В. Доманицький, родина Василя, Ольги та Ганни Андрієвських). *МУЕ*. 2009. Вип. 8 (11). С. 211—216.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1-колекція 2, од. зб. 31 ; Ф. 28-3. Од. зб. 66; ІР НБУВ. Ф. III. № 35490—35494.

Лідія Козар

АНДРІЄВСЬКИЙ Митрофан Олександрович (1842, м. Канів, нині Черкаської обл. — 26.05.1887, м. Катеринослав, тепер м. Дніпро) — філолог-медієвіст, фольклорист, педагог і культурно-освітній діяч. Брат О. О. Андрієвського. Народився в сім'ї священика, учителя Канівського повітового дворянського училища. Навчався в Київській другій гімназії. 1862 закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. У 1860-х викладав російську словесність у Рівненській гімназії, згодом — у Коростишівській учительській семінарії, у 1870-х — у Катеринославському реальному училищі. З 1885 працював інспектором народних училищ у Мелітополі. А. — автор праць, присвячених «Слову о полку Ігоревім», дослідник з історії української мови та історії топографії, чимало його статей публікував часопис «Киевская старина». Як фольклорист відомий ґрунтовним дослідженням думи «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» («Козацкая дума о трех Азовских братьях в пересказе с объяснениями и разбором ея», Одеса, 1884). В основі статті — публічна лекція, прочитана 20.03.1883 у Катеринославі. Це на той час перше і єдине наукове дослідження цієї думи. Автор розглянув різні варіанти сюжету, час його виникнення, історичність згадуваної в ній події,

географічні реалії східної Катеринославщини, до наукової характеристики залучав і місцевий фольклор, який побутував на той час у Катеринославській губ., зокрема історичні перекази. Праця має науково-популярний характер. Мета видання — ознайомлення з народною творчістю широких кіл громадськості. Але книга має й певний науковий апарат у вигляді приміток і коментарів. А. обстоював позиції історичної школи, вважав фольклор джерелом для вивчення народної історії, важливішим і правдивішим за писемні джерела. При текстологічному аналізі варіантів думи вдавався до літературознавчого підходу. І. Франко назвав книгу А. «взірцевою щодо методичности трактування та ясности викладу». Ц. Нейман, навпаки, критикував автора за надмір власної фантазії в оцінці думи, за неправильні переклади окремих місць, що призводять до помилкових висновків, та за перенесення символічних топонімів на реальну історичну карту краю. Р. Кирчів назвав розвідку А. ґрунтовним науковим дослідженням народного епосу.

Праці: Козацкая дума о трех азовских братьях в пересказе с объяснениями и разбором ея. Публичная лекция преподавателя реального училища М. А. Андриевского, читанная в Екатеринославе 20 марта 1883 г. с картою. Одесса, 1884. II, 82, 2 нен. с. (Рецензія : Нейман Ц. *КС.* 1884. № 5. Т. 9. С. 130—138).

Літ.: Андриевский М. А. *Венгеров С. А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых.* Санкт-Петербург, 1889. Т. 1. С. 963—964; Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография. *КС.* 1892. № 12. С. 379—388; Студії над українськими народніми піснями. Подає д-р Іван Франко. Переднє слово. *ЗНТШ.* 1907. Кн. 1. Т. XVI. С. 14—19; Кирчів Р. Ф. Андрієвський Митрофан Олександрович. *УЛЕ.* Київ, 1988. Т. 1. С. 64.

Людмила Іваннікова

АНДРІЄВСЬКИЙ Олександр Юхимович (15.08.1869, с. Бирине (нині Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл.) — 15.06.1930, м. Київ) — бібліограф-фольклорист, педагог, кандидат богослів'я. 1893 закінчив Київську духовну академію. 1893—1911 — викладач, інспектор, директор Читинської та Владивостоцької гімназії; 1911—1917 — директор народних шкіл у Тамбовській губ.; 1917—1920 — інспектор духовної семінарії у Києві. З 1921 науковий співробітник АН УРСР, науковий секретар історичного відділу Комісії зі складання Енциклопедичного словника при ВУАН. Підготував капітальну бібліографію українського фольклору, що увібрав матеріал до 1916. Працював над другим томом цієї бібліографії. Випуск монументального бібліографічного видання з українського фольклору обсягом у 850 с. був визначним досягненням української етнографічної науки. Вихід цієї праці високо оцінили академіки Ф. Колесса, В. Перетц та ін. дослідники українського фольклору. Автор розвідок з фольклору й бібліографічних покажчиків. Деякі рукописні матеріали зберігаються в АНФРФ ІМФЕ.

Праці: Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930. Т. 1. 850 с.

Літ.: Скрипник П. І. Андрієвський Олександр Юхимович. *ЕІУ.* Київ, 2003. Т. 1. С. 82—83.

Ірина Коваль-Фучило

АНДРІЙЧУК Петро Олександрович (17.01.1958, м. Борщів Тернопільської обл.) — музикознавець, хоровий диригент, педагог, культуролог. Заслужений працівник культури України (1992), професор (1999). Член Національної ліги українських композиторів, Національної всеукраїнської музичної спілки, Національної спілки журналістів України. У 1977 закінчив Тернопільське музичне училище, 1982 — Київську консерваторію (клас баяна М. Різоля, клас ансамблю І. Яшкевича, клас диригування М. Гозулова). З 1978 — концертмейстер, 1992 — художній керівник і диригент Заслуженого народного ансамблю пісні й танцю України «Дарничанка». Від 1989 — викладач, із 1996 — доцент, із 1999 — професор Київського інституту культури (Університету культури і мистецтв). Автор хорових творів, обробок і аранжувань українських народних пісень для народного хору й різних складів вокальних ансамблів. А. підготував словник-довідник хоро-

Андрійчук Петро Олександрович

вих колективів України, опублікував у пресі понад сотню статей. Гастролював у багатьох країнах світу, зокрема у Франції, Великій Британії, Австрії, Італії, Польщі, Румунії та ін.

Праці: Золоті ключі Галини Верховинець. *Берегиня*. 2001. № 2; Верховинець Галина Йосипівна. *УМЕ.* Т. 1. С. 333; «Арканове коло» Михайла Гринишина. *НТЕ*. 2009. № 2. С. 82—86.

Літ.: Погребенник Ф. Привітання ювіляру. *Хата*. 1997. № 12 (31); Рудаков М. Культуру творять одержимі. *Урядовий кур'єр*. 1997, 24 трав.; Прийма О. «Дарничанці» — 35. *Хрещатик*. 1998. 4 квіт.; Верховинець Г. Грані таланту. *Профспілки України*. 2002. № 2; Муха А. Андрійчук Петро Олександрович. *УМЕ*. Т. 1. С. 66.

Микола Дмитренко

АНДРУСЕНКО Дмитро Васильович (04.10.1895, с. Решетилівка, нині смт Полтавської обл. — 18.07.1965, м. Суми) — український диригент, бандурист, педагог, організатор і диригент капели бандуристів у Сумах. Вивчав гру на бандурі у Василя Яковича Осадька. 1921 закінчив свої студії в Полтаві. Керував різними хоровими колективами та капелами бандуристів на Полтавщині з 1927—1932. Майстер українських народних музичних інструментів (бандур, цимбал, сопілок). Закінчив у 1921 дворічні диригентські курси в Полтаві. З 1921 викладав музику в Решетелівці. Організував капели бандуристів у Решетилівці в 1927, у Веприку в 1931, у Шалигиному в 1945 на Сумщині. У 1932 репресований. Після реабілітації переїхав до Сум, де керував капелою бандуристів при Палаці культури з 1947. У 1949 створив там дитячу капелу бандуристів. Автор численних пісень. Виготовляв музичні народні інструменти.

Андрусенко Дмитро Васильович

Літ.: Кудрицький А. В. Мистецтво України. Біографічний довідник, Київ, 1997; Петренко М. Бандурист Дмитро Андрусенко. Бандура. 1996. № 57/58; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 6—7.

Ірина Коваль-Фучило

АНДРУХІВ Петро Зотович (12.07.1924 — 07.08.1996) — історик, краєзнавець, збирач фольклору. Народився в м. Острог. Закінчив історичний факультет Львівського педагогічного інституту (1957). Працював вихователем дитбудинку, учителем. 1965—1968 — директор Острозького краєзнавчого музею. У 1989 створив науково-краєзнавче товариство «Спадщина» ім. князів Острозьких. В останні роки співпрацював з Острозькою академією, був її першим почесним професором. Відмінник народної освіти України, лауреат краєзнавчої премії «За відродження Волині», почесний член Всеукраїнського і Рівненського обласного краєзнавчого товариств, член Острозького осередку українського історичного товариства ім. М. Грушевського (м. Кент, штат Огайо, США). Збирач фольклору: легенд, переказів, пісень. Автор численних публікацій про історію Волині, видатних краян. У м. Острозі іменем А. названо вулицю і відкрито меморіальну дошку на будинку, де він жив. Автор досліджень «Волинська земля з глибини століть до сьогодні» (1991); «Волинська земля: хроніка, джерела, постаті» (1992); «600 імен з історії Великої Волині» (1993); «Волинь у легендах і переказах» (1995).

Літ.: Андрухів Петро Зотович. *Краєзнавці України* / упоряд. Т. Ф. Григор'єва та ін. Київ ; Кам'янець-Подільський, 2003. С. 9.

Микола Дмитренко

АНІКІН Володимир Прокопович (06.08.1924, м. Тбілісі, Грузія — 25.09.2018, м. Москва, Росія) — філолог, фольклорист, історик. Автор понад 400 праць з історії й теорії фольклору та навчальних посібників, зокрема 20 монографій, серед яких: «Русская народная сказка» (1959), «Теория фольклора и ее значение для исторического изучения былин» (1973), «Теория фольклора: Курс лекций» (1996), «Русское устное народное творчество» (2001), «Русское устное народное творчество. Хрестоматия» (2006); «Устное народное творчество» (5 вид., 2014). А. — учасник Другої світової війни. 1943—1944 служив у батальйоні аеродромного обслуговування 4-ї повітряної армії Кавказького фронту. Нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня. Після закінчення Другої

світової війни 1945 р. А. вступив до філологічного факультету Московського державного університету ім. М. Ломоносова, де, починаючи з 1953, розпочав свою трудову діяльність як викладач, згодом як доцент, з 1973 — як професор. У 1979 очолив кафедру російської народної творчості. Перша публікація А. — стаття про наукову студентську експедицію — з'явилася 20. 07. 1951 в газеті «Колхозный путь», його праці помітив і високо оцінював К. Чуковський. 1954 під керівництвом В. Чичерова А. захистив кандидатську дисертацію «Значение народной поэзии в творческом развитии Алексея Николаевича Толстого» (1953), а 1974 — докторську «Теория фольклора и ее значение для исторического изучения былин». У пам'ять про свого вчителя А. став ініціатором видання і редактором книги В. Чичерова «Школы сказителей Заонежья» (1982). До 100-річчя від дня народження М. Кравцова (засновника кафедри російської народної творчості, традиції якої з вивчення слов'янських культур підтримував і розвивав А.) дослідник здійснив нове видання його підручника «Слов'янський фольклор», організував міжнародну конференцію, за результатами якої було опубліковано збірник, що містить матеріали й українських фольклористів — В. Юзвенко, Н. Шумади, М. Гуця, Л. Вахніної. Як учений А. формувався в традиціях історичної школи, для якої властиві конкретно-історичний підхід до словесної поетичної культури народу. А. визначав пам'ять як один із головних чинників, що забезпечує безперервність традиції та збереження тексту в процесі часової її динаміки. Схожий погляд стосовно текстової спадкоємності теоретично обґрунтовував і В. Гацак. Він надавав значення також пам'яті у фольклорному процесі, відзначаючи підвищену «текстову напруженість» російського епосу. Іншу позицію щодо ролі пам'яті у фольклорному процесі обстоювали А. Лорд та Б. Путілов. В українській фольклористиці на експериментальному матеріалі це питання розглядала О. Бріцина. А. зробив значний внесок у вивчення билин, казок, обрядового фольклору, жанрів малої народної поезії. У своїх працях послідовно і систематично розкривав специфіку усної народної творчості, її історію і теорію, типологію, взаємозв'язки фольклору та літератури. Вважав, що вивчення специфіки фольклору як особливого виду мистецтва не потребує виходу за межі філології. А. збагатив методологію фольклористичного аналізу. Важливим методом для вченого залишався і порівняльний, що його дослідник застосовував для визначення національної своєрідності народної культури, використовуючи у своїх працях й українські, білоруські та болгарські матеріали. Невіддільною частиною наукової та викладацької діяльності А. були польові дослідження, до яких він залучав і студентів. Здійснював експедиції в села Башкирії 1949, Калузьку обл. 1963, Архангельську обл. і Карелію 1965—1969. А. значну увагу приділяв питанням популяризації фольклору. Багатотисячним тиражем виходили укладені ним збірники (усіх понад 40) билин, казок, пісень, малих жанрів фольклору, зокрема, у відомих серіях «Сказки народов мира», «Школьная библиотека», «Библиотека мировой литературы для детей», «Мудрость народная. Жизнь человека в русском фольклоре».

Анікін Володимир Прокопович

В. Анікін «Русская народна сказка»

Праці: Былины. Метод выяснения исторической хронологии вариантов. Москва, 1984. 288 с.; Русская народная сказка. Москва, 1984. 176 с.; Русский богатырский эпос. Москва, 1964. 192 с.; Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. Москва, 1957. 240 с.; Русское устное народное творчество: учебник. Москва, 2004. 726 с.; Теоретические проблемы историзма былин в науке советского времени. Москва, 1980. Вып. 3. 120 с.; Теория фольклора. Курс лекций. Москва, 1996. 408 с.; Теория фольклорной традиции и ее значения для исторического изучения былин. Москва, 1980. 331 с.

Літ.: Алпатов С. В. Владимир Прокопьевич Аникин. *Вестник Московского университета.* Москва, 2014. № 4. С. 235—236; Алпатов С. В. Памяти учителя. Владимир Прокопьевич Аникин. *Традиционная культура.* Москва, 2018. Т. 19. № 4 (72). С. 186—187; Бріцина О. Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства. Київ, 2006. С. 181—202; В. П. Аникин. Библиография печатных трудов. Москва, 1994;

Володимир Анікін. *Слов'янський світ.* Київ, 2018. Вип. 17. С. 357—358; Гацак В. Устная эпическая традиция во времени: Историческое исследование поэтики. Москва, 1989. 256 с.; Краткая лит. энциклопедия. Москва. 1978. Т. 1. С. 62; Поэтика фольклора. Сборник статей: К 80-летнему юбилею профессора Владимира Прокопьевича Аникина / сост. С. В. Алпатов, Н. Ф. Злобина. Москва, 2005. С. 7—15; Российские фольклористы. Москва, 1994. 208 с.

Ярина Ставицька

АНІЧКОВ Євген Васильович (17.01.1866, с. Боровичі, Новгородської губ. —1937, м. Белград) — фольклорист, медієвіст, літературознавець, письменник. Народився в сім'ї військового. У 1886 вступив на історико-філологічний факультет Петербурзького університету, з якого його виключили у 1887 за участь у студентських заворушеннях. У 1887—1889 перебував на військовій службі на території України, захопився українським фольклором, записував пісні, обряди, етнографічні відомості. 1889—1892 продовжив навчання на романо-германському відділенні Петербурзького університету. 1885—1901 — приват-доцент з історії західноєвропейських літератур Київського університету св. Володимира. Викладав у Києві на Вищих жіночих курсах, брав активну участь у діяльності Товариства Нестора-літописця. З 1901 регулярно виїздив у наукові відрядження до Франції й Англії. У 1918 переїхав до Сербії, з 1920 викладав у Белграді, з 1926 — професор університету в м. Скоп'є (Македонія). Ранні роботи А. написані в руслі порівняльно-історичного методу школи О. Веселовського, присвячені вивченню європейської літератури і фольклору середньовіччя. Пізніше перейшов на позиції компаративізму та міграційної школи. У 1904 А. захистив дисертацію «Весенняя обрядовая песня на Западе и у славян», де зосередився на теоретичній постановці питання про виникнення обрядової поезії. Походження мистецтва А. виводив не з обрядової гри (згідно із концепцією О. Веселовського), а з обрядової магії, генетично пов'язаної із календарною поезією, зокрема весняного ритуального циклу. Походження народної поезії, зокрема билин, виводив із релігійних поглядів слов'ян-землеробів та «виходячи із побутових відносин». Досліджуючи обрядовий весняний цикл від закликання весни до обрядів Зеленого тижня, А. закцентував увагу на реліктах архаїчного світосприйняття, що найкраще збереглися в українських хороводно-ігрових фольклорних комплексах під захистом обряду, який, на думку автора, надає пісні особливої стійкості, незмінності впродовж віків. Проте образи, що трапляються в поезії весняного обрядового циклу, А. вважав лише певним уособленням цього періоду року, до того ж дуже пізнього походження, твердив про наявність у фольклорі весняного циклу суто утилітарного закликання добробуту і відсутність міфологічних уявлень. А. виступав за комплексне вивчення фольклору, підкреслюючи, що зміст календарних пісень можна зрозуміти тільки через зв'язок із обрядом. У роботі А. залучив для порівняльного аналізу значний фактичний матеріал, увів до наукового обігу власні записи українських фольклорних творів та недруковані або маловідомі записи ін. записувачів. Монографія А. «Весенняя обрядовая песня на западе и у славян» (1903—1905) отримала Уваровську премію Російської АН. У своїх дослідженнях А. заперечував наявність культу великих небесних богів у слов'ян і пов'язаної з ними міфології. У фундаментальній монографії «Язычество и древняя Русь» (1914) проаналізував давні письмові джерела епохи Київської Русі, звернув увагу на вставки, своєрідність перекладу візантійських, давньоболгарських та ін. джерел, які дають підстави для реконструкції язичницького світогляду давніх слов'ян. Давньоруські джерела («Слово некоего христолюбца», «Слово святого Григория изобретено в толцех») вважав домонгольського походження, в згадуваних у них культах вбачав «сільськогосподарську релігію, що звертається безпосередньо до стихій, тобто до самої природи», а «боги тут не причетні».

Анічков Євген Васильович

Праці: Весеняя обрядовая песня на Западе и у славян. Ч. 1—2. Санкт-Петербург, 1903—1905; Язычество и древняя Русь. Санкт-Петербург, 1914. 386 с.; Христианство и Древняя Русь. Прага, 1924; Микола Угодник и св. Николай. *Записки неофилологического общества.* 1892. № 2; Св. Николай и Артемида Эфесская. *Записки восточного отдела Археологического общества.* 1895, IX; Христианские легенды в народной передаче. *История русской литературы.* Москва, 1908. Т. 1; Язычество и древнерусская проповедь. *Slavia.* 1922. Кн. 3.

Літ.: Шаповалова Г. Г. Аничков Евгений Васильевич. *Славяноведение в дореволюционной России: Библиграфический словарь.* Москва, 1979. С. 52; Тименчик Р. Д. Аничков Евгений Васильевич. *Русские писатели. 1800—1917: Биографический словарь.* Москва, 1989. Т. 1. С. 77—78; Петрухин В. Я. Е. В. Аничков и язычество Древней Руси. *Аничков Е.В. Язычество и Древняя Русь: Репринтное издание.* Москва, 2003. С. 387—399.

Олена Чебанюк

АНОНІМНІСТЬ — термін, що застосовують для характеристики фольклорного творчого процесу та особливостей авторства в традиційній творчості. А., так само як і колективність, традиційність, варіативність та ін., є ознакою фольклорності та своєрідним естетичним принципом фольклорної творчості. Навіть за наявності відомостей про автора (особливо ж за умови фольклоризації літературного авторського твору) усний традиційний твір, на відміну від літературного, що став його прототипом, не має автора, а лише виконавця, оскільки втілює не індивідуальну волю творця, а колективну волю носіїв, на відтворення якої зазвичай і спрямовані зміни, що відбуваються у процесі фольклоризації. Для розуміння природи А. у фольклорі доречна аналогія з мовою, до якої вдавався ще О. Потебня, оскільки фольклорний твір, як і мовні явища, не є «власністю» певного носія, так само, як і твори, виконані іншими, не є для нього «чужими». Категорія А., таким чином, пов'язується з естетичними домінантами фольклору, а не з прагненням до індивідуальних новацій, властивим авторській творчості. Відомості про автора набувають в цьому разі ваги переважно для вивчення творчої історії тексту. Твір, що постає щоразу в дещо відмінному (варіантному) індивідуальному виконанні, орієнтований на колективні норми і традиційні уявлення, спільні для певної групи носіїв. Творча інтенція носія поширюється таким чином лише на спосіб втілення конкретного варіанта, зміст і форма якого традиційно зумовлені. А. фольклорних творів і відсутність авторства не означає, однак, можливості довільного втручання збирача чи редактора в текст конкретного варіанта, зафіксованого у виконанні того чи того носія, оскільки спосіб оприлюднення традиційного твору виконавцем, який перебуває під контролем традиції (т. зв. «попередня цензура колективу»), цілком залежить від його досвіду, уподобань та ситуації відтворення.

Літ.: Потебня А. А. Объяснение малорусских и сродных народных песен. Варшава, 1883. Т. 1. 280 с.; 1887. Т. 2. 318 с.; Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. Харьков. 1914. 243 с.; Франко І. Я. Як виникають народні пісні. *Франко І. Я. Зібрання творів :* у 50 т. Київ, 1980. Т. 27. С. 57—65; Франко І. Я. Студії над українськими народними піснями. *Франко І. Я. Зібрання творів :* у 50 т. Київ, 1986. Т. 43. 482 с. ; Богатырев П. Г., Якобсон Р. О. Фольклор как особая форма творчества. *Богатырев П. Г. Вопросы теории народного искусства.* Москва, 1971. С. 369—383.

Олександра Бріцина

Ан-ський Семен Акимович

АН-СЬКИЙ Семен Акимович (псевдонім, справжнє ім'я та прізвище Шлойме-Зейнвіл Аронович Раппопорт), (27.10.1863, м. Чашники Вітебської губ., Російська імперія — 8.11.1920, Варшава) — єврейський письменник, етнограф, фольклорист, публіцист, політичний діяч. Народився в ортодоксальній єврейській родині, освіту здобув у хедері, релігійному училищі — єшиві, до 17 років не знав російської мови. Перший літературний твір — оповідання про єврейське життя «Історія одного сімейства». Захопився ідеями народництва, працював на шахтах Катеринославської губ., писав статті про шахтарський побут, цікавився шахтарським фольклором, друкував оповідання в журналі «Русское богатство». З 1892 проживав у Німеччині, Швейцарії, Франції (м. Париж, де працював у палітурних майстернях і на фабриці).

В 1894 написав книжку «Очерки народной литературы», що є, зокрема, і спробою аналізу російського та українського фольклору. В 1905 повернувся в Росію, публікувався в журналах «Еврейский мир», «Еврейская старина». У 1908 став одним із засновників Єврейського літературного товариства, Єврейського історико-етнографічного товариства й Товариства народної музики (Петербург). У статті «Еврейское народное творчество» (1909) писав про потребу етнографічного вивчення єврейського народу, відзначив тісний зв'язок єврейських народних казок з Біблією й Талмудом. У праці «О еврейской народной песне» (1909) навів приклади запозичень до єврейського народного репертуару українських фольклорних пісень: «Ах ти, дурний Марко», «Запрягайте, хлопці, коні», «Єрусалим, славний город», звернувши увагу і на новотвори (пісні «єврейської вулиці»), що нагадують російські частушки, у яких з'явилися слова «револьвер», «мамзель», «душенька». У 1912—1914 коштом київського мецената барона В. Гінцбурга (10 000 руб.) здійснив етнографічну експедицію, обстеживши близько 70 містечок Волинської, Київської та Подільської губ. Окрім А., до складу експедиції входили музикознавець і композитор Ю. Енгель, фотограф та художник С. Юдовін; її робота розпочалась 1 липня 1912 у м. Ружині (тепер Житомирська обл.), а завершилася в Луцьку (тепер Волинська обл.). Напередодні експедиції (квітень-травень 1912) А. працював над «Програмою для збирання матеріалів з єврейської етнографії», що включала розділи: «Дитина», «Від хедера до весілля», «Весілля», «Сімейне життя», «Смерть». У листопаді 1912 А. перевіз до Петербурга експедиційні щоденники, фонографічні валки із записами єврейських пісень і мелодій, світлини та замальовки, а 25 березня 1913 прочитав публічну лекцію «Єврейська народна творчість». Під час першого етапу експедиції обстежено Старокостянтинів, Ружин, Паволоч, Сквиру, Полонне, Бердичів, Славуту, Новоград-Волинський, Рівне, Острог, Ізяслав, Миропіль, Остропіль. Другий етап експедиції розпочався 9 червня 1913 з м. Дубно, продовжився у Подільській губ., а завершився на території Білорусі. На Поділлі упродовж 1913 А. обстежив понад 20 населених пунктів: Миколаїв, Тульчин, Немирів, Проскурів, Хмільник, Шаргород. У Меджибожі зафіксував перекази про рабі Усраеля Баал Шем Това, а деякі з них він згодом літературно опрацував («Зустріч (легенда)», «Казка про алмазні слізки», «Диво цадика» та ін.). Під час експедиції записано кілька сотень легенд, історичних переказів, казок, понад 1500 народних пісень, до 1000 народних мотивів; її фонографічний архів складає: Луцьк — 2 фоновалки, Ружин і околиці — 10, Сквира — 12, Полонне — 5, Острог — 3, Рівне — 5, Бердичів — 41. У 1916 А. прочитав цикл лекцій про єврейську народну творчість у Києві, Одесі, Кишиневі. В 1918 виїхав до м. Вільна, де заснував Єврейське етнографічне товариство, а 1919 — до Варшави. Матеріали етнографічної експедиції А. зберігаються в фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). У 1920-х видано повне зібрання творів А. у 15 томах мовою їдиш.

Праці: Еврейское народное творчество. *Пережитое*. Сакт-Петербург, 1909. Т. 1. С. 276—314; О еврейской народной песне. *Еврейская старина*. 1909. Т. III. С. 56—70; Народные детские песни. *Еврейская старина*. 1910. Т. III. С. 391—403; Новый сборник народных песен (о сборнике Прилуцкого). *Еврейская старина*. 1911. Т. IV. С. 591—594.

Літ.: Дымшиц В. А. С. А. Ан-ский и В. Я. Пропп, или Что «еврейского» в еврейской сказке? *ЖС*. 2000. № 2. С. 23—26; Сергеева И. А. Этнографические експедиции Семена Ан-ского в документах. *Східний світ*. 2003. № 3. С. 141—157; Сергєєва І. «... і ніколи не вимовляв я імені Божого всує» : Семен Ан-ський — організатор і популяризатор єврейської етнографії. *Українознавство*. 2005, № 1. С. 173—187; Сергєєва І. А. Архівна спадщина С. Ан-ського у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ, 2006. 544 с.

Тетяна Шевчук

АНТИТЕЗА — поетичне риторичне протиставлення, контрастне порівняння понять, образів, станів, які пов'язані між

собою внутрішньою логікою і змістом. Ця семантико-стилістична конструкція поетичної мови характерна для народної словесності загалом, а особливо для коротких фольклорних жанрів і голосіння. Висока частотність риторичних протиставлень у текстах обрядового оплакування драматизує висловлене почуття жалю, надає оплакуванню виняткової напруги і динамізму. Як структуротвірний елемент композиції голосіння А. проникає практично в усі його основні мотиви, оскільки саме протиставлення є логічно, семантично і психологічно зумовленим способом висловлення жалю в поховальному ритуалі, де провідною є семантика поділу сфер життя і смерті, а функціональною прагматикою обряду є зміна статусу основних його учасників, передусім померлого і голосильниці, яка найчастіше стає вдовою або сиротою. Посилення експресії опису цієї зміни соціального статусу відбувається за допомогою вербалізації А. у хронологічному і персонажному семантичному полі голосіння. По суті поетичне протиставлення є вербалізацією бінарних опозицій минуле ↔ майбутнє і «чужі люди» ↔ голосильниця.

Літ.: Коваль-Фучило І. Українські голосіння : антропологія традиції, поетика тексту / наук. ред. В. Івашків. Київ, 2014. 360 с.

Ірина Коваль-Фучило

АНТОНОВИЧ Володимир Боніфатійович (псевдоніми і криптоніми: **А.**, **А. В.**, **А-ич**, **В.**, **В. А.**, **В. Б.**, **Маринчук В.**, **Мельник К.**, **Низенко**, **Пасічник**, **П. С. К.**, **Турист**, **Ткаченко М.**) (18.01.1834, м. Махнівка Бердичівського пов. Київської губ., нині Козятинський р-н Вінницької обл.) — 21.03.1908, м. Київ) — видатний історик, археолог, археограф, фольклорист та етнограф, нумізмат, громадсько-політичний діяч, один із чільних представників Старої київської громади. Чоловік Катерини Антонович-Мельник, батько Дмитра Антоновича, дід Марка та Михайла Антоновичів. Мати Антоновича — М. Рурська (з роду Любомирських), рідний батько — Я. Джилай (син угорського революціонера), формальний батько — Б. Антонович, білорус із Віленщини. Навчався в Одеському Рішельєвському ліцеї (1844—1848), 2-ій Одеської гімназії (1848—1850). У 1855 закінчив медичний, 1860 — історико-філологічний факультети Київського університету. Як медик упродовж року мав практику в Чорнобилі та Бердичеві (1855—1856). Один з організаторів та ідеологів студентської Київської громади, учасник польського національно-визвольного руху, фольклорно-етнографічних подорожей «хлопоманів» Україною. Під науковим керівництвом В. Шульгіна захистив дисертацію «О торговле неграми» (1860). У 1861 став православним, почав викладати латину в 1-ій Київській гімназії. Потрапив під слідство у справі поїздок із Т. Рильським селами України. У липні 1863 його призначено чиновником канцелярії генерал-губернатора з відрядженням у «Тимчасову комісію для розгляду давніх актів», із квітня 1864 до 1880 — головний редактор цієї комісії. Зібрав, відредагував та видав 9 томів «Архива Юго-Западной России», що стосуються Правобережної України XVI—XVIII ст. Вступні статті А. до цих томів присвячував історії козацтва, гайдамаччини, селянства, міст і міщанства, церкви. Рада Київського університету затвердила А. магістром російської історії за дисертацію «Последние времена козачества на правой стороне Днепра (по актам с 1679 по 1716 гг.)». Навесні 1870 — штатний доцент кафедри російської історії Київського університету. Учасник II Археологічного з'їзду (Санкт-Петербург, 1871). Брав активну участь у підготовці та проведенні III (1874) та IX археологічних з'їздів, виступив 36 разів. Учасник Археологічного з'їзду в Лісабоні (1880). Археологічними студіями А. започаткував українську археологію (найважливіші ***Праці:*** «Раскопки в стране древлян» (1893), «Археологическая карта Киевской губернии» (1895), «Археологическая карта Волынской губернии» (1901). Створив київську школу істориків (Д. Багалій, П. Голубовський, М. Грушевський, О. Грушевський, В. Данилевич, М. Дашкевич, М. Довнар-Запольський, І. Ка-

Антонович Володимир Боніфатійович

манін, О. Левицький, І. Линниченко, В. Ляскоронський, В. Щербина та ін.). Один із засновників та голова Історичного товариства Нестора Літописця. Учасник експедицій під керівництвом П. Чубинського в 1869—1870-х. Разом з М. Драгомановим видав «Исторические песни малорусского народа» (Київ, 1874—1875, т. 1—2). Це одна з найвидатніших збірок українського фольклору монографічного характеру, у якій охоплено майже тисячолітній період життя української пісні, застосовано нову класифікацію, враховано варіантний складник, наведено коментарі, відкинуто фальсифіковані твори, що їх публікували представники романтичної фольклористики. Збірник відзначили Уваровською премією РАН. Через цензурні утиски (Емський указ (1876)) чимало матеріалу не ввійшло до збірки. Підготовлено нове видання «Політичні пісні українського народу XVIII—XIX ст.» (1883—1885, ч. 1—2), вийшло в Женеві. У 1877 А. призначений членом комісії для з'ясування фальсифікацій в актах Центрального архіву давніх актів. 1878 у Київському університеті захистив докторську дисертацію «Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти Ольгерда». У травні 1878 — ординарний професор кафедри російської історії Київського університету. У 1880—1883 — декан історико-філологічного факультету Київського університету. Один з ініціаторів заснування журналу «КС». Наприкінці 1890 — на початку 1891 перебував у закордонному відрядженні (Львів, Краків, Прага, Відень, Загреб, Белград). У грудні 1891 одержав чин дійсного статського радника, 1892 — затверджений позаштатним членом Імператорської археографічної комісії. Відвідав архів Ватикану. Заслужений ординарний професор Київського університету (1895), член-кореспондент РАН (1902). А. зробив помітний внесок у нумізматику, видав цінний каталог «Описание монет и медалей, хранящихся в Нумизматическом музее университета св. Владимира» (1896). У 1872—1906 — завідувач нумізматичного музею Київського університету, зібрав понад 10 тис. експонатів. В основі історичної концепції, наукового та громадського світогляду А. погляди А. де Токвіля, Г.-Т. Бокля, О. Тьєррі, Ф. Гізо, Н.-Д. Фюстель-де-Куланжа, Г. Спенсера, Л. Блана. Його вчителями можна вважати М. Максимовича, М. Іванишева, М. Костомарова. А. стверджував, що соціальне життя народу формується згідно з провідною ідеєю цього народу, відповідно до рівня його свідомості, культури, освіти. Високо підносив роль культури в історії народу. Політичну роботу без культурних підвалин вважав замком на піску. Усі нещастя України вбачав у «малій культурності українського суспільства, у браку української інтелігенції, культурного і політичного виховання». Як послідовник еволюціонізму не вірив у швидкі революційні перетворення, наголошував, що лише послідовна просвіта й піднесення свідомості народу — єдино правильний шлях. Негативно оцінюючи роль Польщі в історії України, вважав за доцільне відмежуватися і від Росії (зокрема, впливів її культури) задля виразнішої національної самоідентифікації українців та інтеграції України в Європу. А. був ідеологом «європейськості» українського народу, причому не з огляду на географічне розташування та етногенез, а в розумінні напряму розвитку. А. завжди стояв на рівні тодішніх європейських передових ідей і наукової об'єктивності. Такими є статті «В обороні української мови» (1899), «Польско-русские отношения XVII в. в современной польской призме» (1885; окремі видання: Львів, 1902; Відень, 1915), відгуки з приводу тенденційного висвітлення української історії польським письменником Г. Сенкевичем у романі «Вогнем і мечем».

В. Антонович «Моя сповідь»

Праці: Твори: Повне вид. Київ, 1932; Моя сповідь: Вибрані історії та публіцистичні твори. Київ, 1995.

Літ.: Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. Т. 1 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. ССХХ, 175 с.; Ткаченко М. Бібліографія праць В. Б. Антоновича та праць про нього. *Антонович В. Б. Твори.* Київ, 1932. Т. 1; Син України: В. Б. Антонович : у 3 т. /

упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Київ, 1997; Коваленко Л. А. Антонович Володимир Боніфатійович. *УЛЕ.* Київ, 1988. Т. 1. С. 73—74; Короткий В. А. Антонович Володимир Боніфатійович. *ЕІУ.* Київ, 2003. Т. 1. С. 105—106; Хоменко Б. В. Антонович Володимир Боніфатійович. *Вінниччина фольклорна* : *Довідник.* Вінниця, 2004. С. 7—8; Качкан В. Антонович Володимир Боніфатійович. *Українська журналістика в іменах.* Львів, 1995. Вип. 2. С. 9—13; Короткий В. А. Антонович Володимир Боніфатійович. *ЕСУ.* 2001. Т. 1. С. 79—580.

Архіви: ЦДІА України. Ф. 844; ІР НБУВ. Ф. 164.

Микола Дмитренко

АНТОНОВСЬКИЙ Михайло Іванович (30.09.1759, сотенне містечко Борзна, Ніжинського полку, тепер райцентр Чернігівської обл. — 1816, м. Санкт-Петербург) — український та російський історик, етнограф, бібліограф, перекладач і видавець. За сімейною легендою, рід Антоновських походив від французьких графів. Його прадід переселився з Польщі й прийняв православ'я, став власником містечка Зіньків. Початкову освіту А. здобув удома, 1772—1779 навчався в Києво-Могилянській академії, 1779—1783 був студентом Московського університету. За наукові праці неодноразово був нагороджений золотими медалями. Заснував товариство перекладачів та літераторів під назвою «Собрание университетских питомцев», які перекладали книги російською мовою. З 1782 був головним видавцем журналу «Вечерняя заря». З 1783 став працювати в Адміралтейській колегії Санкт-Петербурга. Був одним з найвпливовіших журналістів. Очолював «Общество друзей словесных наук». 1787 супроводжував імператрицю Катерину II в її поїздці Україною та Кримом. З 1789 був управителем похідної канцелярії командувача російським флотом адмірала В. Чичагова. 1789 видавав у С.-Петербурзі журнал «Беседующий гражданин». 1796 призначений бібліотекарем Імператорської публічної бібліотеки. Склав каталог 150 000 книг різними мовами. Видав кілька праць, пов'язаних з історією України. Переклав і видав працю Йогана Готліба Георгі «Описание всех обитающих в Российском государстве народов и их житейских обрядов, обыкновений, одежд, жилищ, вероисповеданий и прочих достопамятностей» (Санкт-Петербург, 1799, ч. 1—4). Ч. 4 цієї праці А. фактично заново написав. До неї автор додав нариси «О россиянах», «О малороссийских козаках» та «Историю Малой России», викладену на основі літописів та хронік XVII—XVIII ст. — від часів Київської Русі до кінця XVIII ст. А. подав антропологічний опис українців, відомості про мову, одежу, житло, сімейні відносини, звичаєве право, ментальність, етнопсихологію, релігійність. Це один з перших історико-етнографічних описів України та українців. З 1810 пішов у відставку і доживав свій вік у бідності на березі Балтійського моря. Нариси про козаків малоросійських, запорозьких, чугуївських і чорноморських мають, як стверджують історики, компілятивний характер, ґрунтуються на працях різних учених, зокрема І. Болтіна, Г. Міллера, які використовували рукописну «Историю о козаках запорожских» С. Мишецького, а також на статтях «Нового полного географического словаря» Л. Максимовича (1788). А. подав різні теорії походження козаків, зокрема й фольклорні версії, наприклад, про те, як заманювали на Січ малих хлопців. Описує внутрішнє життя Січі — козацькі ради, промисли і ремесла, смертну кару, кулачні бої, зокрема й стародавній звичай «ралéць», який полягав у взаємному ритуальному пригощанні та обдаруванні козаків і старшини і зберігався лише на Січі, а відбувався двічі на рік — на Різдво й на Великдень. З цим пов'язана традиція читати різдвяні й великодні вірші. Також описані гуляння в Січі, які полягали в тому, що кожен козак, навіть багатий, повинен був пропити з товариством усе своє добро. Очевидно, вони мали ритуальний характер.

Праці: Описание всех обитающих в Российском государстве народов и их житейских обрядов, обыкновений, одежд, жилищ, вероисповеданий, и прочих достопамятностей. Часть четвертая. О народах монгольских, об армянах, грузинах, индийцах, немцах, поляках и о владычествующих россия-

нах с описанием всех именований козаков, также История о Малой России и купно о Курляндии и Литве. В Санкт-Петербурге, при Императорской Академии Наук, 1799. 388 с.

Літ.: Хижняк З. І. Антоновський Михайло Іванович. *Києво-Могилянська Академія в іменах. XVII—XVIII ст. : Енцикл. вид.* Київ, 2001. 736 с.; Горленко В., Кирчів Р. Історія української етнографії. Київ, 2005. 400 с.; Кравченко В. В. Антоновський Михайло Іванович. *Українське козацтво. Мала енциклопедія. Вид. 2-е, доп. і перероб.* Київ ; Запоріжжя, 2006. 672 с.

Людмила Іваннікова

АНТОНЮК Валентина Геніївна (23.09.1954. с. Новокатеринівка Старобишівського р-ну Донецької обл.) — співачка, музикознавець, педагог, фольклористка, письменниця. Заслужена артистка України (1992). Кандидат філологічних наук (1995), доктор культурології (2002). Член Національної спілки письменників України (1999), член Національної спілки театральних діячів України (2004). Закінчила Київське музичне училище, Київську консерваторію (1975—1980, клас М. Кондратюка). Професор Національної музичної академії України (з 2003). А. розробила наукову концепцію української вокальної школи. Авторка навчального посібника «Звукове мовлення в народно-побутовому вжиткові українців» (1996), «Культура і традиції українського співу» (1999), монографії «Українська вокальна школа: етнокультурологічний аспект» (2001) та ін. Записала сотні народних пісень у різних регіонах України, пропагує народні пісні як теоретик-музикознавець і вокаліст-практик. Моновистави А.: «Маруся Чурай», «Зачаровані казкою», «Роксолана», «Чайка з-над Лиману», «Шевченкіана». Творчості А. присвячені музичні телефільми: «Співає Валентина Антонюк», «Коли душа співає», «Звучить старовинний романс» та ін.

Антонюк Валентина Геніївна

Праці: Традиції української вокальної школи. Микола Кондратюк. Київ7 1998; Українська вокальна школа: етнокультурологічний аспект. Київ, 2001.

Літ.: Сікорська І. Антонюк Влентина Геніївна. *УМЕ.* Київ, 2006. Т. 1. С. 80—81; Лисенко І. Енциклопедія української пісні. Житомир, 2017. С. 12.

Микола Дмитренко

АНТРОПОЛОГІЯ (культурна А., соціальна А., соціально-культурна А.) — наука, що виокремилася зі сфери антропології (науки про людину), яку тривалий час сприймали переважно як фізичну (біологічну) дисципліну, що вивчає походження людини, її еволюцію та расові відмінності. А. зосередилася на вивченні людини в соціумі, її культури та побуту, охоплюючи сучасність. Джерела А. сягають античності й розгляду сфери духовної діяльності людини давньогрецьким філософом Аристотелем. Використання терміна запровадив Дж. Фрезер, біля початків А. як окремої дисципліни з відповідними методами та інтерпретативними канонами стояли Е. Дюркгейм, М. Мосс, А. Редкліфф-Браун, Б. Маліновський. В американській науці застосовують термін культурна А., в англійській — соціальна А. Антропоцентризм погляду на соціокультурні явища, що розглядають передусім як продукти й результати діяльності людини, а не як «самодостатні» сутності, є істотною методологічною домінантою, що її внесла А. Завдяки цьому вона об'єднала низку суспільних наук — етнографію / етнологію, фольклористику, лінгвістику, археологію, психологію, соціологію. Сучасні уявлення про А. визначають її зацікавлення не лише законами культурних змін у традиційних суспільствах, як це було притаманно науці початку XX ст. Нині до сфери зацікавлень А. увійшли й суспільні явища, властиві сучасній цивілізації та культурі. Для наукового розгляду було запропоновано нові проблемні галузі, тому до поля зору потрапили релігія, професії, гендер, повсякденність, психологічні стани, ситуації, соціальні об'єднання та рухи, що вивчають передусім крізь призму діяльності людини як соціального організму, тобто з антропоцентричної точки зору, і таким чином дають можливість глибшого осягнення сутності самої людини та її внутрішньої (емічної) перспективи. Завданням А. є фіксація матеріалу й аналіз соціальної діяльності, свідомості, способу мислення людини як представника суспільства. Значний вплив на розвиток фольклористики другої

половини XX ст. справили північноамериканські дослідження з А., адже в певний момент відбулося злиття двох течій — літературоцетричної (філологічно зорієнтованої) фольклористики, ідеями та практикою фольклористів, налаштованих на антропоцентричність студій. Сучасні американські фольклористи Е. Файн, Л. Дег та ін. переконані, що саме об'єднання двох традиційно розрізнених напрямів в американській фольклористиці (антропологів, які вивчають традиційну культуру, фольклор і побут місцевого населення — індіанців, та фольклористів, які вивчають фольклор емігрантів із європейських країн), стає важливим чинником розвитку фольклористичних антропоцентричних напрямів, пов'язаних з орієнтацією на виконавця, контекст і процес виконання. В українській фольклористиці вже наприкінці XIX ст. у працях М. Сумцова й особливо Хв. Вовка відчувається тенденція до злиття етнографічного, фольклористичного, історичного й антропологічного підходів у дослідженні культурної спадщини народу. Найвідоміші у світі дослідники-антропологи, чиї праці на сьогодні є класичними: Л. Леві-Брюль, Е. Тайлор, Г. Спенсер, М. Мід, Б. Маліновський, К. Леві-Строс, К. Ґірц. Саме сформовані ними засади аналізу способу мислення, мови, уявлень, традиційної свідомості первісних народів та наших сучасників в антропологічній перспективі заклали основи сучасного розвитку А. У другій половині XX ст. після «постструктуралістського повороту» в суспільних науках та появи праць видатних філософів Р. Барта, М. Фуко, Ж. Дерріди та ін. А. теж зазнала змін. Насамперед це стосувалося переосмислення колоніального спадку цієї дисципліни. Антропологи почали приділяти більше уваги контексту польових студій, стосункам, які виробилися між вченим і культурою (спільнотою), яку він вивчає, етичним проблемам, зв'язку між особистістю дослідника, перебігом досліджень та їх результатом. Виокремилася течія «рефлективної антропології», яскравими представниками якої є Д. Кліффорд, Д. Маркус, Р. Біхар, К. Гаструп та ін. Використовуючи «рефлективність» як робочий інструмент, ці антропологи вказують на те, що процес накопичення матеріалу й продукування знання в етнографічних дослідженнях не позбавлений суб'єктивності, а результати досліджень, що задекларовані як об'єктивні, насправді ж залежать від низки ідеологічних й історичних передумов. В українській науці на межі XX та XXI ст. А. отримала потужний імпульс розвитку й здобуває нових прихильників, дедалі більшого поширення та впливу на суміжні ділянки науки (М. Гримич, М. Маєрчик, Ю. Буйських, О. Соболєва, О. Лабащук, Р. та О. Кісь, І. Марков, С. Одинець та ін.). Відкрито відділ соціальної антропології в Інституті народознавства НАН України (Львів). Створено громадську організацію «Центр прикладної антропології» (Київ), яка має на меті популяризацію культурної антропології в суспільстві.

Праці: Морган Л. Древнее общество. Ленинград, 1934. 350 с.; Тайлор Э. Первобытная культура. Москва, 1989. 573 с.; Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Київ, 1995. 336 с.; Народознавча спадщина Хведора Вовка : у 2 кн. / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2012. Кн. 1. 248 + CXX с. : іл. ; Кн. 2. 540 + VIII с. : іл.; Леві-Строс К. Структурна антропологія. Київ, 1997. 387 с.; Клакхон К. Зеркало для человека. Введение в антропологию. Санкт-Петербург, 1998. 352 с.; Ґірц К. Інтерпретація культур: Вибрані есе. Київ, 2001. 542 с.; Рэдклифф-Браун А. Структура и функция в примитивном обществе. Москва, 2001. 304 с.; Малиновский Б. Научная теория культуры. Москва, 2005. 184 с.; Маєрчик М., Марков І., Одинець С. У пошуках соціальної антропології в Україні. *НЗ.* 2015. № 6 (126). С. 1257—1261; Гримич М. Переклад з мови культури на мову науки: антропологічне дослідження в постмодерністському дискурсі. *Антропологія трансформацій: українське суспільство в умовах глобалізації та міжкультурної взаємодії.* Київ, 2018. С. 6—37; Буйських Ю., Соболєва О. Чому країні потрібні антропологи? URL : https://ukurier.gov.ua/uk/articles/chomu-krayini-potribni-antropologi.

Олександра Бріцина

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ФОЛЬКЛОРУ — відображення у фольклорі фундаментальних гуманістичних орієнтирів людства, що є провідними в ідейно-тематичній структурі творів, проте в

усній традиції різних історичних епох та етносів втілюються своєрідно. Цим зумовлюється різноманітність виявів А. у творах різних жанрів, що мають певні часові та просторові характеристики поширення та побутування. Дослідники вирізняють такі головні антропоцентри, як герой (персонажі) — виконавець — слухач (тобто людина як об'єкт змалювання, як суб'єкт творення артефактів та їх сприйняття. У процесі фольклорної комунікації кожен член тріади своєрідно репрезентує гуманістичні ідеали спільноти, властиві традиційній свідомості. Найвиразніше вони виявляються в образах людей (герої, персонажі), отримують як безпосереднє втілення, так і доводяться «від протилежного» у формі різноманітних бінарних опозицій, а властива багатьом жанрам перемога позитивного їх члена відбиває сутність народних уявлень та ідеалів. Важливим джерелом осмислення А. фольклору є аналіз ролі його носіїв та аудиторії у відтворенні та трансмісії специфіки А. уявлень у часі та просторі.

Літ.: Мушкетик Л. Г. Людина в народній казці Українських Карпат: на матеріалі оповідальної традиції українців та угорців. Київ, 2010. 321 с.

Олександра Бріцина

АНТРОПОЦЕНТРИЧНІСТЬ (ФОЛЬКЛОРИСТИКИ) — методологічне спрямування сучасної української фольклористики, що виникло під впливом новітніх течій суміжних наук як наслідок зближення різних дисциплін у спільному спрямуванні до розгляду явищ суспільного й культурного життя не лише як окремих «самодостатніх» текстів, творів, явищ, подій тощо, а як результатів діяльності людини, яка їх створює та сприймає. Перенос інтересу з «продукту» на його творця й осмислення явищ з цієї позиції водночас поглиблює й розуміння артефактів культури, і сутність людини — їхнього творця. А. фольклористики виявилася передусім у зміні ракурсу аналізу. Центр уваги розширився й перемістився з тексту як об'єкта аналізу до ширшого поля, що включає його виконавця та аудиторію. Властивий українській науці інтерес до виконавця, що виявився вже у П. Куліша, спершу перебував у межах «біології традиції» і був підхоплений дослідженнями постатей виконавців — оповідачів, казкарів, кобзарів, співаків (В. Лесевич, П. Гнідич, П. Мартинович, О. Сластьон, Ф. Колесса, Б. Кирдан, А. Омельченко, Ф. Лавров, Г. Танцюра, П. Лінтур, М. Гиряк Н. Кононенко, М. Гримич, І. Головаха та ін.) Поступово інтерес до особливостей біографії й зовнішності, репертуару, творчої манери та майстерності переріс у суголосний філософським, естетичним та мовознавчим концепціям (В. Гумбольдта, Ф. де Соссюра, О. Потебні та ін.) інтерес до динамічної, діяльнісної, інтерактивної сторони мови та мистецтва. Це формувало передумови розвитку сучасних дискурсивних та когнітивних студій, сприяло розвитку контекстуальних та виконавських напрямів та теорій у фольклористиці, вплинуло на всі ділянки фольклористичної діяльності від польової роботи до текстології та едиції. Таким чином збагачувалося не лише розуміння механізмів функціонування традиції, а й змістової та художньої виразності тексту, була осмислена інтерпретативна функція контексту, врахування якого здатне вплинути на розуміння вербального тексту, до поля зору дослідників потрапила й слухацька аудиторія, її функції в формуванні репертуару виконавців, збереженні текстів та актуалізації їх змісту (текст як «відгук» на комунікативні потреби слухачів). Сучасне А. спрямування в зарубіжній фольклористиці досліджень має тривалу передісторію і розвивається в дискусіях з літературоцентричною фольклористикою. На різних етапах внесок в її розвиток зробили Д. Гаймс, Д. Бен-Амос, К. Голдстейн, Л. Дег, Л. Хонко, Е. Файн та багато ін. А. спрямування дістало розвиток в українській фольклористиці на межі XX та XXI ст., хоч окремі ідеї та геніальні здогадки і спостереження, згодом розвинуті, зокрема виконавським та контекстуальним підходами у фольклористичних студіях, були висловлені багатьма збирачами та дослідниками ще в

XIX ст. (П. Куліш, І. Франко, М. Номис, П. Мартинович, Д. Яворницький, Я. Новицький, В. Кравченко). Прибічники антропоцентричного спрямування в сучасній фольклористиці — М. Маєрчик, О. Лабащук, Т. Шевчук, О. Івановська, Г. Довженок, В. Сокіл, І. Головаха, О. Бріцина та ін., які застосовують його набутки в теоретичному осмисленні традиційних явищ, збирацькій практиці, текстологічних студіях та едиції фольклору, часом збагачуючи ними літературоцентричні розвідки.

Літ.: Dijk van T. A. Studies in the Pragmatics of Discourse. Mouton. Hague, [1981]. XII, 331 p.; Dégh L. What Can Gyla Ortutay and the Budapest School Offer to Contemporary Students of Narrative? *Narratives in Society: A Performer-Centered Study of Narration.* Helsinki, 1995. 401 p. (*FFC*. Vol. CXI. № 255); Головаха І. Є. Аудиторія як складова комунікативної події (до проблеми функціонування усних прозових текстів у сучасному фольклорному осередку). *Усна епіка: етнічні традиції та виконавство: Матеріали Міжнар. наук. конференції, присвяч. пам'яті Ф. Колесси та А. Лорда. Київ, 8—14 вересня 1997 р.* Ч. І. Київ, 1997. С. 67—72; Бріцина О., Головаха І. Прозовий фольклор села Плоске на Чернігівщині: Тексти та розвідки. Київ, 2004. 584 с.; Бріцина О. Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства. Київ, 2006. 396 с.

Олександра Бріцина

АПОКРИФ (грецьке apokryphos — таємний, прихований, заповідний) — усні оповіді на біблійні теми про Бога, Богородицю, апостолів, кінець світу, страшний суд, потойбіччя тощо. З-поміж трьох груп А. (старозавітні, новозавітні, есхатологічні) в усній традиції найбільше останніх. Народне «бачення» кінця світу, потойбіччя, страшного суду не відповідало релігійно-церковним християнським догматам і канонам, відтак церква вороже ставилася до таких наративів (легенд, у яких святі прирівнювалися до грішних, земних; їх часто зображували кумедно). Менше інформації про дохристиянські та нехристиянські А.: «Волховник», «Астролог», «Лунник», «Планетник», «Звіринець», «Громник», «Сносудець», «Зелійник», «Чаровник», «Колядник» та ін. Фундаментальне видання апокрифів у 5 томах здійснив І. Франко (1896—1910). Апокрифічні твори ввійшли до багатьох класичних видань українського фольклору — переважно збірники легенд і переказів. Апокрифи вивчали М. Костомаров, П. Куліш, М. Драгоманов, І. Франко, М. Сумцов, М. Возняк та ін. В останні десятиліття А. приділили певну увагу Л. Дунаєвська, Р. Кирчів, М. Чорнописький, В. Давидюк, Я. Мельник. С. Пилипчук, Р. Марків, В. Дяків, Л. Іваннікова; дисертаційну роботу «Українська народна апокрифічна легенда: проблеми розвитку і побутування» (2004) захистила О. Зайченко. А. активно трансформовано в українській художній літературі XIX—XX ст.

Літ.: Апокрифи і легенди з українських рукописів / зібрав, упоряд. і пояснив др. І. Франко. Львів, 1896. Т. 1 ; 1899. Т. 2 ; 1902. Т. 3 ; 1906. Т. 4 ; 1910. Т. 5; Чорнописький М. Апокрифи. *Українська фольклористика. Словник-довідник.* Тернопіль, 2008. С. 18—19.

Микола Дмитренко

АПОЛОГ (грецьк. απολογος (apologos) — оповідь) — жанр тваринного епосу, коротка повчальна оповідь, що містить підтекст. А. близький до байки та притчі, має фольклорні джерела («Панчатантра», «Калила й Димна»), проте частіше це жанрове визначення застосовують не до фольклорних текстів, а до творів художньої літератури, переважно періоду античності та стародавнього Сходу. Термін функціонував у давній українській літературі, уживаний в поетиках XVII—XVIII ст.

Літ.: Крекотень В. І. Байки в українській літературі XVII—XVIII ст. / підг. тексту В. І. Крекотня. Київ, 1963. С. 5—75; Костюхин Е. А. Типы и формы животного эпоса. Москва, 1987. 269 с.

Олександра Бріцина

АРКАН (локально гуцульське — «Арґан», «Орґан», «Оркан», західно-подільське — «Гаркан») — двочастковий чоловічий так званий «сюжетний» (А. Гуменюк) танок з «румунським елементом» (Р. Гарасимчук), називаний на Гуцульщині також «опришківським». Окрім усієї території Гуцульщини, поширений на Бойківщині, Покутті, Західному Поділлі й на ширших теренах Галичини та в українській діаспорі Ка-

нади, США і Австралії. На орієнтальне походження А., крім обширної літератури, вказують характерні ґенамісотонічні (півторасекундові) ладотональні риси (т. зв. «гуцульський мінор»), інтонаційна гострота яких, проте, в інших регіональних варіантах (західно-подільському, бойківському) значно пом'якшена. Основний «аркановий» крок поєднується з кроками «тропачок» і «гайдучок», виконуваними під команди на кшталт: «гайдука раз», «два сідай», «ще такий», «гайдук десіт», «батько спит», «батько встав» та ін., що співвідносяться з перманентним рухом усієї групи танцівників, здебільшого, «в шеренгу», «півколом» (архаїчніший варіант) або ж «по колу». Численні сценічні постановки А., на відміну від гопакових, коломийкових, козачкових, мають значний ступінь етнографічної та виконавської достовірності.

Літ.: Harasymczuk Roman Włodzimierz. Tance huculskie. Lwów, 1939. S. 118; Сабан Л. С. Народні танці. *Гуцульщина.* Історико-етнографічне дослідження; Інструментальна музика / упоряд., вст. ст. та приміт. А. І. Гуменюка. Київ, 1972. С. 153—201; Хай М. Традиційна інструментальна музика українців. Жанрова класифікація й сучасні жанрово-стильові трансформації. *Проблеми етномузикології.* Київ, 2004. Вип. 2. С. 92—109; Музика родини Тафійчуків: Аудіокасета. УЕЛФ. Київ, 1997. № 23; Каперуш: Аудіокасета. *Українська експериментальна лабораторія фольклору.* Київ, 1997. № 20; Феся: Аудіокасета. *Українська експериментальна лабораторія фольклору.* Київ, 1997. № 19.

Михайло Хай

Аркас Микола Миколайович

АРКАС Микола Миколайович (07.01.1853, м. Миколаїв — 25.03.1909, там само) — український громадський діяч, історик, композитор, за походженням грек. Народився в сім'ї адмірала Чорноморського флоту Миколи Андрійовича Аркаса. Мати, Софія Петрівна Богданович, — із козацького старшинського роду. Саме вона прищепила синові любов до української мови, народних звичаїв і фольклору — пісень, казок, історичних легенд і переказів. Із дитинства Микола вчився музики. З дев'яти років навчався у Петербурзькому училищі правознавства, де служив батько, згодом — у приватній гімназії Стародубцева в Одесі, яку закінчив 1870. Кожне літо проводив у с. Богданівці поблизу Миколаєва, де був родинний маєток А. Серед його вчителів був П. Ніщинський, який, помітивши музичні здібності хлопчика, дав йому елементарні знання з теорії та композиції музики, з української традиційної культури, познайомив з М. Л. Кропивницьким. Від іншого вчителя, історика Л. А. Смоленського, перейняв він захоплення історією України. Протягом 1870—1875 А. навчався на відділенні природознавчих наук фізико-математичного факультету Новоросійського університету в Одесі (закінчив 1875), де спілкувався з видатними сучасниками І. І. Мечниковим, І. М. Сєченовим, О. О. Ковалевським, захоплювався творчістю Т. Г. Шевченка, П. О. Куліша, друкувався в журналі «Основа». У студентські роки як актор-аматор грав в Одеському новому театрі М. Кропивницького, служив у морському відомстві Чорноморського флоту (1875—1898), 1886—1895 — почесний мировий суддя Херсонського окр. 1907—1909 — засновник і голова товариства «Просвіта» в Миколаєві; заснував своїм коштом чотирирічну школу з українською мовою викладання в с. Богданівка, яку згодом влада заборонила. Дружба з М. Кропивницьким відіграла важливу роль в долі А.: він записав від актора велику кількість народних пісень. Починаючи з студентських років, А. записував народні пісні (перший нотний запис — 1875), захоплювався кобзарським мистецтвом. Кобзарів та бандуристів запрошував до Миколаєва з усієї України, поселяв їх у своєму домі, фіксував зразки із їхнього репертуару. Ці записи лягли в основу опери А. «Катерина», уперше поставленої М. Кропивницьким 1899 в Москві, а згодом у Києві, Одесі, Миколаєві, Маріуполі, Львові, Луцьку, а також у Катеринодарі, Мінську, Вільні, Варшаві, опера скрізь мала великий успіх. На цю виставу схвально відгукнувся журнал «Киевская старина», газети «Южный край», «Одесский вестник», «Московские ведомости», «Московский курьер», «Новости дня», «Русское слово». Чимало пісень записав А. від коб-

заря Т. Пархоменка, концерти якого не раз організовував у Миколаєві. Серед його фольклорних записів — різні пісенні жанри: календарно-обрядові, історичні, козацькі, рекрутські, ліричні пісні. Записи зроблено в с. Богданівка, Корениха, Христофорівка, Піски, Козирка, Варварівка і в м. Миколаєві. 80 записаних і оброблених А. пісень впорядкував у два зб. по 40 пісень і 1892 надіслав московському видавцеві О. Гутхейлю, у листі до якого повідомляв, що готує до друку ще й 3-ю і 4-у збірку, у кожній з яких по 35 пісень. Отже, А. записав не менше 150 українських народних пісень. Однак автору так і не вдалося видати їх за життя, після смерті вони загубилися. А. був особисто знайомий з Лесею Українкою, яка схвалила фольклористичну діяльність композитора і залучила його до спонсорування експедиції, під час якої було зафіксовано мелодії українських народних дум. Він також підтримував тісні творчі контакти з М. Лисенком, П. Саксаганським, В. Степаненком, В. Доманицьким, Є. Чикаленком, М. Комаровим, Б. Грінченком, Г. Хоткевичем. З 1899 в чині статського радника входив до апарату морського міністерства. 1908 в Санкт-Петербурзі за редакцією В. Доманицького вийшла популярна «Історія України-Русі» А. Автор під впливом М. Костомарова вдавався до фольклорного бачення історії, знайомив читача з легендами і переказами, які проте відмежовував від історичних фактів. Негативна рецензія М. Грушевського на цю працю стала причиною передчасної смерті А. Іменем А. названо Першу українську гімназію в Миколаєві, у цьому місті А. встановлено меморіальний пам'ятний знак.

Літ.: Кауфман Л. С. М. М. Аркас. Нарис про життя і творчість. Київ, 1958. 32 с.; Сарбей В. Г. Микола Аркас і його «Історія України-Русі». *Аркас М. Історія України-Русі.* Одеса, 1994. С. 5—46; Жадько В. О. Микола Аркас: Роман-пошук. Київ, 2008. 64 с.; Жадько В. О. Микола Аркас. Катерина. Опера. Текст і клавір. Рецензія. Листування. Київ, 2008. 856 с.; Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України: Сторінки історії. Запоріжжя, 2008. С. 150—154.

Людмила Іваннікова

АРКУШИН Григорій Львович (19.04.1948, с. Сильне (Сильно) Цуманського (нині Ківерцівського р-ну Волинської обл.) — діалектолог, етнолінгвіст, фольклорист, лексикограф, лексиколог, ономаст. У 1972 закінчив філологічний факультет Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки. Викладав українську мову та літературу в селах Волинської обл. У 1986 захистив кандидатську дисертацію «Мисливська лексика західнополіських говірок» (науковий керівник проф. Й. Дзендзелівський). У 2005 захистив докторську дисертацію на тему «Іменний словотвір західнополіського говору». Працював у Луцькому педагогічному інституті ім. Лесі Українки старшим викладачем, доцентом (1986—1993) та Волинському університеті імені Лесі Українки доцентом кафедри історії та культури української мови (1993—2005); на посаді професора цієї ж кафедри — з 2006. Викладає навчальні курси «Український словотвір в ареальному та історичному аспектах», «Українська діалектологія». Керує Західнополіським ономастико-діалектологічним центром факультету філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Автор близько 240 праць із діалектології, фольклористики, етнолінгвістики, лексикології, ономастики. У фольклористичній збірці «Сказав, як два зв'язав» (2003) подав прислів'я та приказки, складанки, дражнилки, фразеологізми, загадки та інші зразки малих форм фольклору Західного Полісся та західної частини Волині. Уклав перше в українській лексикографії зібрання евфемізмів («Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся та західної частини Волині», 2005). У збірнику «Всього на світи хватає...» (2015) умістив фольклорні твори, описи звичаїв та обрядів жителів усіх трьох частин Західного Полісся, що перебувають у складі України, Білорусі та Польщі; переважно це фрагменти зі збірників українських діалектних текстів, виданих автором раніше («Голоси з Підляшшя», 2007; «Голоси з

Аркушин Григорій Львович

Волинського Полісся», 2010; «Голоси з Берестейщини», 2012). У коментарях до «Атласу мисливської лексики Західного Полісся» (2008) та «Атласу західнополіських фаунономенів» (2008) представив відповідні повір'я та фразеологізми.

Праці: «А хтось же вас народжував, слова...». Луцьк, 1993. 32 с.; Арґо лаборів. *Проблеми славістики*. 2001. № 3. С. 25—33; Атлас західнополіських фаунономенів. Луцьк, 2008. 322 с.; Атлас мисливської лексики Західного Полісся. Луцьк, 2008. 410 с. ; «Всього на світи хватає...» (фольклор, звичаї та обряди Західного Полісся у діалектологічних записах). Луцьк, 2015. 212 с.; Голоси з Берестейщини (Тексти). Луцьк, 2012. 536 с. + DVD; Голоси з Волинського Полісся (Тексти). Луцьк, 2010. 542 с. + 2 DVD; Голоси з Підляшшя (Тексти). Луцьк, 2007. 536 с. + DVD; Західнополіська діалектологія. Луцьк, 2012. 256 с.; Іменний словотвір західнополіського говору. Луцьк, 2004. 764 с.; Мисливська лексика західнополіського говору. *Дослідження з української діалектології.* Київ, 1991. С. 181—225; Мова фольклору і говіркове мовлення. *Народна творчість українців у просторі і часі.* Луцьк, 2010. С. 206—214; Народна лексика Західного Полісся. Луцьк, 2014. 236 с.; Повір'я мисливців Західного Полісся. *Древляни.* Львів, 1996. Вип. 1. С. 183—193; Про підляське Середопістя та деякі інші регіональні святкування. *Типологія та функції мовних одиниць.* 2014. № 2. С. 5—15; Прозовий фольклор та перекази з Підляшшя. *Teka komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych.* Lublin, 2010. T. V. C. 206—214; Релікти дохристиянських святкувань на Західному Поліссі. *Яровиця.* 2015. № 3—4. С. 53—59; Силенська гуторка: Топоніміка, люди, мова. Мельбурн, 1994. 190 с. (2-ге вид.: Луцьк, 1996); Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін ; Луцьк, 2005. 177 с.; Словник варіантів власних імен північно-західної України. Луцьк, 2009. 372 с.; Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся та західної частини Волині. Луцьк ; Люблін, 2005. 198 с.; Словник західнополіських говірок : у 2 т. Луцьк, 2000. Т. 1. А—Н. XXIV+354 с. ; Т. 2. О—Я. 458 с. (2-ге вид., доповн.: Луцьк, 2016.); Словник західнополіських діалектизмів у художній літературі. Луцьк, 2018. 268 с.; Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України і суміжних земель. Луцьк, 2006. Т. 1 : А—К. 407 с. ; Т. 2 : Л—Я. 536 с. ; Словник семантичних діалектизмів Західного Полісся. *Поліська дома.* Луцьк, 1991. С. 113—185; Словотвір назв християнських свят у західнополіських говірках. *Берегиня.* 2000. № 3. С. 18—26; «Спакла баба парапачку»: Складанки-характеристики говірок. *Берегиня.* 1996. № 3—4. С. 144—149; Українська більшість Берестейщини як сучасна меншість. *Волинь—Житомирщина.* 2015. Вип. 26. С. 6—14; Хахлацька мова на Підляшші. *Українська мова.* 2019. № 1. С. 115—125.

Літ.: Бідношия Ю. Закордонні українці-автохтони в діалектній текстографії: джерелознавчий аспект етнографічних студій. *Наукові студії ІМФЕ.* Київ, 2014. Вип. 8. С. 3—40; Гримашевич Г. Системне дослідження діалектної лексики Західного Полісся. *Українська мова.* 2015. № 3. С. 119—129; Коваль-Фучило І. Україністика за межами України. *Берегиня.* 2004. № 1. С. 85—87; Мойсієнко В. Силенець про силенців. *Волинь-Житомирщина.* 2000. Вип. 5. С. 168—170; Осташ Р., Осташ Л. Життя, закарбоване у назвах. *Діалектологічні студії.* Львів, 2008. С. 356—366; Фроляк Л. Міцне слово легко сказане. *Етнолінгвістичні студії.* Житомир, 2007. 1. С. 197—201; Аркушин Григорій Львович: біобібліографічний покажчик до 70-ліття від дня народження. Луцьк, 2018. 70 с.

Юрій Бідношия

Арсенич Петро Іванович

АРСЕНИЧ Петро Іванович (24.01.1934. с. Нижній Березів, нині Косівського р-ну Івано-Франківської обл. — 20.03.2017, м. Івано-Франківськ) — історик-краєзнавець, музеєзнавець, збирач фольклору. Закінчив історичний факультет КДУ ім. Т. Г. Шевченка (1958). Працював в Івано-Франківському краєзнавчому музеї (1958—1973), викладав археологію та етнографію в місцевому педінституті (1963—1966), звільнений за т. зв. «націоналізм» у зв'язку зі справою Валентина Мороза; був під наглядом органів КДБ (1960—1980-і). Доцент кафедри народознавства Прикарпатського університету (1992—1997), викладач Івано-Франківського теологічно-катехитичного інституту, співробітник Музею «Освіта Прикарпаття» Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. А. — один із засновників обласного Товариства української мови ім. Т. Шевченка, «Просвіти», «Меморіалу», НРУ. Заслужений працівник культури України (1991), Почесний краєзнавець України, член ради і колегії УТОПІК, член НТШ (1990), лауреат премій ім. П. Чубинського (1991), І. Вагилевича (1994), Марійки Підгірянки (1995), Д. Яворницького, П. Тронька, В. Полєка (2010)

та ін. Збирач і дослідник фольклору, історичної фольклористики (зокрема про родину Заклинських), етнографії, січового стрілецтва, голодомору, учасник і редактор видання «Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська обл.». Автор майже 60 книжок, понад півтори тисячі статей.

Праці: Етнографічна діяльність В. М. Гнатюка. *НТЕ*. 1982. № 2. С. 69—72; Гуцульщина. Київ, 1987; Січові стрільці. Івано-Франківськ, 1990; Родина Заклинських. Галич, 1995; Родина Бандерів. Івано-Франківськ, 1998; Родина Шухевичів. Івано-Франківськ. 1999; Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки і культури. Івано-Франківськ, 2000; Етнографічна і культурно-освітня діяльність Володимира Шухевича. *НТЕ*. 2004. № 4. С. 14—21.

Літ.: Петро Арсенич: Бібліографічний покажчик. Івано-Франківськ, 1999; Кирчів Р. Ф. Арсенич Петро Іванович. *ЕСУ.* 2001. Т. 1. С. 663; Паньків М. Український шляхтич за походженням, музеєзнавець за освітою і діяльністю, краєзнавець за покликанням (до 80-річчя від дня народження П. Арсенича). *НТЕ*. 2014. № 2. С. 91—93; Гаврилів Б., Угорчак Ю. Арсенич Петро. *Краєзнавці України* / упоряд. Т. Григор'єва та ін. Київ ; Кам'янець-Подільський, 2003. С. 10—11; Пішов від нас Петро Арсенич. *Краєзнавство.* 2017. № 1/2. С. 291—292.

Микола Дмитренко

АРУТІН Валентин Павлович (08.06.1941, м. Кіровоград — 01.05.2007, м. Чигирин Черкаської обл.) — педагог, музеєзнавець, краєзнавець, збирач фольклору. У 1961—1964 — служба в армії, 1966—1968 — навчання у Верхньохортицькому педучилищі. Працював учителем у школах м. Кіровограда. З 1976 — працівник, з 1979 — директор, з 1990 — науковий співробітник Чигиринського краєзнавчого музею. Збирав і вивчав легенди та перекази Суботова, що склали основу книги «Фольклор Суботова» (2006).

Праці: Фольклор Суботова / упоряд. В. Арутін. Знам'янка, 2006. 172 с.

Літ.: Левченко Н. Арутін Валентин Павлович. *Краєзнавці Черкащини.* Біобібліографічний довідник. Черкаси, 2016. С. 11—12.

Микола Дмитренко

АРХЕОЛОГІЯ МУЗИЧНА — наукова дисципліна, що вивчає викопні матеріальні знахідки, петрогліфи, писемні свідчення, які містять відомості про музичну культуру минулих епох. Термін вживають у двох значеннях: зрідка — у відносному (коли до АМ зараховують музичні твори народної усної традиції — пісенні мелодії, інструментальні твори), але переважно у значенні прямому, коли предметом вивчення є матеріальні об'єкти давніх часів: залишки музичних інструментів, об'ємні та площинні зображення, предмети музично-обрядових культів. У вітчизняне музикознавство термін «археологія музична» увів В. А. Чечотт (1890). Найдавнішим знахідкам АМ — понад 20—40 тис. років: зображення у печері Труа Фрер (Франція) чаклуна, що танцює, кістяні свистки та флейти оріньякської культури (Вестоніце, Моравія). Кількість знахідок музичних інструментів особливо зростає від мадлена (13—20 тис. років тому), що свідчить про досконалий розвиток музики і танцю. Особливий пізнавальний інтерес викликають скульптурні зображення жінок, що танцюють, їхні застиглі рухи відтворюють музично-танцювальні культи матріархату (статуетки з пізньопалеолітичного поселення Геннерсдорф у Німеччині; рельєфи з Лосселя, Франція). Поблизу с. Мізин Коропського р-ну Чернігівської обл. серед залишків пізньопалеолітичної стоянки (майже 20 тис. років тому, мадленська культура) було знайдено поки що єдиний у світі музично-оркестровий комплекс. Інструментарій складається із шести ударних пристроїв, зроблених із кісток мамонта. За сучасною класифікацією ці палеолітичні інструменти належать до ненастроюваних, безрезонаторних та резонаторних. Серед музичних аксесуарів знайдено також біту (молоток з рогу північного оленя, який використовували як довбешку для ритмічних ударів по резонаторному пристрою — стегну мамонта з вичищеним мозковим каналом) та «шумовий» набірний браслет типу кастаньєт, який використовували під час танців. Мізинський комплекс засвідчив існування у мадлені колективної «оркестрової» гри, основою якої були певні конфігурації ритмів і тембрів різноманітних ударних інстру-

ментів. Мізинський музичний комплекс виставлено в одному із залів Природничого музею НАН України у Києві (ріг вул. Володимирської та Б. Хмельницького). На реставрованих мізинсько-палеолітичних інструментах київські музиканти-ударники відтворюють їх звучання, для чого використовують північні ритмо-танцювальні етнографічні традиції (до монографії С. Бібікова «Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта» докладено платівку, де відтворено тембри мізинського музичного комплексу). Предметом АМ є також матеріали пізніших культур — від неоліту до ранніх цивілізацій Сходу, Середньої Азії, Китаю, Шумеро-Вавилонії, Єгипту, Ассирії, Давньої Греції, індіанські культури Америки, музичний побут середньовічної Європи та Київської Русі (серед фресок XI ст., що в Софії Київській, є зображення гравців на музичних інструментах). АМ також досліджує писемні згадки про музику, спів, танець, музичні інструменти, наочні зразки яких не дійшли до нашого часу. Здобутки АМ створюють умови для появи археологічного музикознавства як нової наукової дисципліни, де перетинаються інтереси археології, історії, етнографії, етномузикології та музикознавства. Нині є актуальними завдання опису та класифікації десятків тисяч знахідок — музичних інструментів, скульптурних зображень, різьблень, петрогліфів, що зібрані в багатьох музеях світу. До опрацювання накопичених матеріалів залучають комп'ютерні технології. АМ вивчає як самі зображення і предмети, так і на підставі комплексних досліджень продукує дедалі успішніші гіпотези, що пояснюють і відтворюють палеолітичні й неолітичні ритуали, з'ясовують зв'язки музики, танцю, мислення, мови, релігійних уявлень. Знахідки АМ вказують на високоорганізований інтелект творців палеолітичної і неолітичної культури, який успішно реалізувався в соціальній, психологічній, семантичній, художній і технологічній діяльності.

Літ.: *Чечотт В. А.* История музыки. Отд. 1. Музыка древнего Востока и античного классического мира. Киев, 1890; *Садоков Р. Л.* Музыкальная культура древнего Хорезма. Москва, 1970. С. 26—41; *Бибиков С. Н.* Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта. Киев, 1981. С. 51—98.

Анатолій Іваницький

АРХЕТИП (від грецьк. ἀρχή (archē) — початок та τυπος (typos) — образ) — прообраз, праформа (вихідна форма). Термін має декілька значень, його застосовують у різних сферах фольклористики в різних тлумаченнях: 1) А. як структурний елемент колективного несвідомого (К.-Г. Юнґ), як психологічне явище, що зумовлює особливості творчих процесів у фольклорі. Запозичене з психології поняття широко застосовується в гуманітарних науках. У фольклористиці поняття А. та архетипний образ не завжди застосовують термінологічно точно. Частіше досліджують саме архетипні образи, що розглядають в типологічному плані як моделі подальших втілень, та в генетичному сенсі як їх першоджерело. Поняття А. досить пізно увійшло в українську фольклористику, проте дедалі більше привертає увагу дослідників. 2) текстологічний термін, який позначає текст-першовзірець (пратекст) усіх наступних варіацій, версій та редакцій, що встановлюють шляхом порівняльного дослідження варіантів. А. розглядають як найраніший з текстів твору чи його різновиду, який можна встановити шляхом його зіставного аналізу (С. Азбелєв). До терміна А. в другому значенні близькі ін. визначення, наприклад, «першообраз», застосовуване О. Потебнею, та низка ін. Прихильники терміна визнають, що фольклористичними методами А., не зафіксований записом, не може бути встановлений у текстовій формі, і в цьому сенсі А. є теоретичною абстакцією. Слідом за П. Маасом С. Азбелєв підкреслює істотну рису А.: за А. може бути визнаний лише той варіант, що поклав початок наступному розгалуженню варіантів. Право на існування терміна А. заперечують ряд фольклористів (К. Чистов, Б. Путилов) з принципових міркувань, зумовлених розумінням специфіки природи фольклорної творчості. У фольклорному

процесі, традиційному в своїй основі, відбувається, однак, не перевтілення та видозміна отриманого у спадок від ін. виконавців тексту, тому усне виконання не є варіацією успадкованого, а творчим втіленням об'ємного (В. Гацак) фольклорного знання. Взаємини між варіантами визначають як синонімічні, а не ієрархічні, варіанти не можна розглядати як «взірці» та «копії». Такий погляд припустимий лише у випадках розгляду текстів «учителя» та «учня» чи при фольклоризації літературного авторського твору. Доцільність застосування терміна А. безпосередньо пов'язана з потребами генетичної текстології, що веде пошук у царині генези окремих творів фольклору, встановлює генетичні залежності між варіантами та висуває гіпотези щодо їхніх змісту й форми. Українська фольклористика термін А. у текстологічних розвідках не застосовує. Натомість до нього звертаються дослідники, переважно розглядаючи семантику як джерела образності та символіки у фольклорі та зрідка під час аналізу структури та морфології явищ фольклору, а також при вивченні генези та історії фольклорних явищ. У цьому разі нерідко без належного обґрунтування й уточнення особливостей термінологічного застосування поняття.

Літ.: Потебня А. А. Объяснения малорусских и сродных народных песен. Варшава, 1883. Т. 1. 280 с.; 1887. Т. 2. 318 с.; Азбелев С. Н. Основные понятия текстологии в применении к фольклорному материалу. *Принципы текстологического изучения фольклора.* Москва; Ленинград, 1966, с. 260—302; Чистов К. В. Пратекст, «нормальный» текст, целесообразный текст и инвариант как фольклористические категории. *Краткое содержание докладов год. науч. сессии Ин-та этнографии АН СССР 1974—1976.* Ленинград, 1977. С. 28—30; Давидюк В. Ф. Фольклорно-міфологічні архетипи як засіб образотворення (за повістю Федора Одрача «Щебетун») *Волинь у житті та творчості письменників.* Луцьк, 1999. С. 111—122; Буряк Б. Д. Поетика інформаійно-художньої свідомості. Еволюція форм і методів вираження інформації (факту) у контексті інтелектуалізації творчої свідомості. Дніпропетровськ, 2001. С. 152—167; Бріцина О. Ю. Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства. Київ, 2006. 396 с.; Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк, 2007. 324 с.; Тиховська О. Українська народна чарівна казка: психоаналітичний аспект. Ужгород, 2011. 256 с.; Литвиненко Г. С. Особливості вираження етнохудожньої інформації за допомогою архетипних структур у пісенній творчості народу. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство.* Луцьк, 2012. № 13. С. 87—93.

Олександра Бріцина

АРХІВНІ НАУКОВІ ФОНДИ РУКОПИСІВ ТА ФОНОЗАПИСІВ Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України. Протягом існування їх називали по-різному — Фонди, Рукописні фонди, Наукові рукопосні фонди. Саме такі назви у різний час використовували науковці при посиланні на їхні матеріали. Сформовано на основі архіву Інституту українського фольклору (1936—1941), що, своєю чергою, успадкував архівні матеріали гуманітарних наукових інституцій України (Етнографічної комісії, Кабінету музичної етнографії, Кабінету національних меншин, Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка та музею при ньому, Етнографічного товариства в Києві), які були зліквідовані внаслідок реформування Української Академії наук на початку 1930-х років. Архів ІУФ поповнювали матеріали неакадемічних установ та окремих осіб, що надходили до нього і були пов'язані з науковими напрямами Інституту, а також зібраними співробітниками самого Інституту фольклорними та етнографічними матеріалами, їхніми науковими працями, колекціями фотографій та ін. Під час Другої світової війни, у період евакуації ІУФ до Уфи його було реорганізовано в Інститут народної творчості та мистецтв (1941—1944). Архів цього Інституту, виділений в окремий фонд, серед іншого містить матеріали експедиційних досліджень, здійснених в українських селах Башкортостану. Після повернення до Києва внаслідок ще однієї реорганізації з'явився Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії, до складу якого увійшли наукові архівні фонди обох інституцій. З розширенням напрямів діяльності ІМФЕ його науковий архів поповнював-

ся матеріалами, дотичними не лише до фольклористики та етнографії, а й архівами композиторів, художників, мистецтвознавців, художніх товариств, які передавали з ін. установ та спадкоємці діячів науки, мистецтва. Упорядкування та опис матеріалів наукового архіву ІМФЕ розпочав у перше повоєнне десятиліття відділ фондів ІМФЕ під керівництвом М. С. Родіної. Пізніше у різний час архівом керували М. Т. Яценко, Н. С. Шумада, А. Ф. Омельченко, І. П. Березовський, В. К. Борисенко, Г. В. Довженок. На початку XXI ст. Архівні наукові фонди ІМФЕ сформувалися в унікальне зібрання матеріалів, пов'язаних з напрямами наукових досліджень інституту — фольклористикою, етнологією, музикознавством, кінознавством, історією образотворчого мистецтва. Меншою мірою представлено матеріали з театрознавства. Архів налічує понад 60 фондів та колекцій з 24 тис. одиниць зберігання та понад 1,5 млн аркушів. Хронологічний діапазон матеріалів — від середини XIX ст. до початку XXI ст. Більша частина архіву — матеріали, пов'язані з традиційною народною культурою, меншу — такі, що відображають історію професійного мистецтва (музики, образотворчості, театру). Серед перших — фонди Етнографічної комісії ВУАН, Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка ВУАН, Волинського краєзнавчого музею та ін. інституцій, а також фонди дослідників народної культури — О. Біжковича, М. Білозерського, В. Гнатюка, Б. Грінченка, Ф. Колесси, В. Кравченка, П. Мартиновича, Ю. Павловича, Я. Прилипка, Д. Яворницького та ін. Історію музичного, театрального й образотворчого мистецтва, діяльність мистецьких об'єднань відображено архівами М. Грінченка, Ф. Ернста, Б. Крижанівського, М. Лисенка, Я. Степового, В. Фемеліді, Товариства південно-російських художників, Товариства художників ім. К. Костанді, театру «Березіль» і багатьма ін. Частина зібрання — фонозаписи: оригінали фоноваликів та магнітних плівок із записами фольклору, серед яких чимало раритетних. Архів становить унікальну цінність для історії української культури, прислужився й далі служить не одному поколінню її дослідників. Нині забезпечує розвиток структури і очолює АНФРФ доктор історичних наук, професор В. Борисенко.

Галина Довженок

АТРИБУЦІЯ (від лат. attributio — приписування, визначення) — термін фольклористичної текстології, що застосовують на означення методів та прийомів встановлення автентичності тексту (запису), відомостей про час, місце фіксації конкретного варіанта, його виконавця та збирача. А. фольклорних записів здійснюється при едиції зібрань традиційних творів на підставі вивчення історії тексту, усебічного дослідження рукописів, розгляду особливостей поетики текстів тощо. Це дає змогу з більшою чи меншою мірою певності висловлювати міркування щодо паспортизації конкретних варіантів (записів). При публікації чи в архівних описах такі встановлені опосередковано відомості зазвичай подано у квадратних дужках.

Літ.: Українські народні казки, вибрані для дітей / упоряд. Б. Грінченко; передм., атрибуція текстів та комент. О. Ю. Бріциної. Київ, 1994. 184 с.; Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край, споряджена Імператорським географічним товариством. Південно-західний відділ. Матеріали і дослідження, зібрані д. чл. П. П. Чубинським. Т. II / упоряд. і текстологія С. Мишанича, коментарі О. Бріциної. Донецьк, 2008. 632 с.; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. 856 с. ; Т. 2 (у друці).

Олександра Бріцина

АУДИТОРІЯ ОБРЯДОВА — безпосередні учасники обряду, його слухачі і глядачі. АО має особливе значення в родинно-побутових обрядах життєвого циклу, де існує розмежування між головними (активними) і другорядними (пасивними) учасниками обряду. Під час певної обрядової дії виконавець завжди зважає на можливу реакцію присутніх, здійснюючи певну самоцензуру, щоб уникнути осудження і, на-

впаки, здобути схвальні відгуки інших учасників. Народна обрядова культура осмислила і вербалізувала традиційні погляди на виконавство того чи того фольклорного жанру. Записи обрядового фольклору і коментарів, розмірковувань про їхнє побутування дає підстави твердити, що аудиторія — це суворий цензор, а тому виконавець намагається не сказати слів, які б не припали до душі слухачам, щоб уникнути осуду. Учасники похорону — не лише слухачі, а й цензори, оскільки їхня думка, висловлена у приватних розмовах, впливає на потенційних виконавців, які у свій час прагнутимуть не промовляти зайвого під час обрядової дії. Так, попри істотні зміни в побутуванні української голосильної традиції, до сьогодні значення АО на похороні досить важливе. Умовно можна виділити щонайменше такі три її функції: стимулювання, цензура, оцінювання. Функція аудиторії як стимулятора голосіння має два аспекти. По-перше, як уже зазначалося, вона полягає у тому, що саме осуду слухачів боялися родичі, а тому й голосили, а по-друге, наявність слухача часто є підставою для голосильниці виповісти своє горе. Традиція виробила багату номінацію для висловлення оцінки почутого голосіння. Високу оцінку номінують так: «як з письма бере», «як з книжки», «наче з книжки бере», «гарно плаче», «жалобно», «получаєця удано», «варт було послухати», «здорово», «файно», «кібєтна», «речиста» (про голосильницю). А ось назви для оцінювання невдалого голосіння: «варьняка», «...як тями нема», «не вміє», «погано виходить», «не подібне», «не нужне», «ні сюди ні туди». Маємо також нейтральну номінацію оплакування: «по-разньому», «як у кого удаль», «як хто плаче», «хто шо здума». Про особливе значення цього аспекту свідчить побутування відповідних фразеологізмів та оригінальних фольклорних рефлексій на цю тему: «Якъ мати плаче за дитьмы, так, неначе корова реве', а як диты плачуть, так, неначе зозуленька кує»; «Як мати за дітьми плаче, то корова реве, а як діти за матір'ю — це сльози, вгодні Богові». Сьогоднішні польові дослідження свідчать, що, попри різні трансформації голосильної традиції, чинник оцінювання слухачами почутого голосіння й надалі актуальний, тобто люди можуть висловити своє міркування про почуте оплакування, а голосильниці важливо, щоб її плач сподобався слухачам.

Літ.: Бріцина О. Українська усна традиційна проза: питання текстології та виконавства. Київ, 2006. 400 с.; Коваль-Фучило І. Українські голосіння: антропологія традиції, поетика тексту / наук. ред. В. Івашків. Київ, 2014. 360 с.

Ірина Коваль-Фучило

АУДИТОРІЯ ФОЛЬКЛОРНА — група слухачів, носіїв фольклору, які беруть участь у творчому процесі обміну знаннями традиційного характеру. АФ, виконавець і текст — складники комунікативної події. Члени аудиторії (активні й пасивні носії фольклорної традиції) виконують функцію збереження й передачі традиційного фольклорного знання й за певних комунікативних обставин можуть бути виконавцями або перебирати цю функцію. У традиційних фольклорних осередках аудиторія зазвичай формується з членів осередку, «чужі», сторонні, якими інколи є збирачі фольклору, — нехарактерний елемент природного складу аудиторії і можуть істотно впливати на контекст виконання й призводити до видозміни усного тексту. Ролі аудиторії в процесі усної трансмісії в другій половині XX ст. у світовій фольклористиці надавалося велике значення, особливо тими дослідниками, які вивчали взаємодію тексту й контексту в межах комунікативної ситуації, де аудиторія є істотним складником (контекстуальний підхід, виконавський підхід). АФ належить значна роль у процесі усної трансмісії: доборі репертуару, манери й стилю виконання, видозміні тексту в момент його відтворення. Дослідники наголошують на ролі «попередньої цензури» колективу у процесі функціонування традиційного твору, що забезпечує спадкоємність його втілень і їх динамічні характеристики.

Літ.: Богатырев П. Г., Якобсон Р. О. Фольклор как особая форма творчества. *Бога-*

Афанасьєв Олександр Миколайович

А. Афанасьев «Поэтические воззрения славян на природу»

тырев П. Г. Вопросы народного искусства. Москва, 1971. С. 369—383; Degh L. Oral Folklore and Folk Narrative. *Folklore and Folklife an Introduction.* Bloomington, 1972. P. 57—81; Березовський І. П. Українські казки і східнослов'янська народна оповідальна традиція. *НТЕ.* 1974. № 5. С. 36—43; Fine E. The Folklore Text. From Performance to Print. Bloomington, 1984. 244 p.; Мишанич С. В. Усні народні оповідання. Київ, 1986. 328 с.; Чистов К. В. Народные традиции и фольклор. Ленинград, 1986. 304 с.; Lord A. Epic Singers and Oral Tradition. New York, 1991. 280 p.; Foley J. The Implications of Oral Tradition. *Oral Tradition in the Middle Ages.* New York, 1995. P. 31—57; Головаха І. Є. Аудиторія як складова комунікативної події (до проблеми функціонування усних прозових текстів у сучасному фольклорному осередку). *Усна епіка: етнічні традиції та виконавство: Матеріали Міжнар. наук. конференції, присвяч. пам'яті Ф. Колесси та А. Лорда, Київ, 8—14 вересня 1997 р.* Ч. І. Київ, 1997. С. 67—72; Бріцина О. Ю. Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства. Київ, 2006. 396 с.

Олександра Бріцина

АФАНАСЬЄВ Олександр Миколайович (11.07.1826, м. Богучар Воронезької губ. — 23.09.1871, м. Москва) — фольклорист, етнограф, історик, літературознавець. Яскравий представник російської міфологічної школи. Дитинство минуло в м. Бобруйську (Білорусь). Навчався у Воронезькій гімназії (1837—1844), на юридичному факультеті Московського університету (1844—1848). Закінчив університет зі званням кандидата, працював у головному архіві Міністерства закордонних справ, з 1855 — начальник відділу архіву. Звільнений як політично неблагонадійний (за зв'язки з Герценом). Служив секретарем у Московській міській думі. Наукова й творча діяльність розпочалася наприкінці 1840-х. Співробітник у журналах «Современник», «Отечественные записки», у спеціалізованих наукових виданнях та альманахах. Із 1850-х друкував фольклорно-етнографічні праці «Дедушка домовой» (1850), «Ведун и ведьма» (1851), «Религиозно-языческое значение избы славянина» (1851) та ін. У 1855—1863 — перше в Росії наукове видання «Народные русские сказки» (600 текстів). У 1859 вийшла підготовлена А. збірка «Народные русские легенды» (була заборонена цензурою до 1914). У 1872 в Женеві опублікована збірка народної сатири «Русские заветные сказки». Найвидатніша теоретична праця А. — «Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов» (у 3 т., 1865—1869), написана в руслі міфологічної школи. Ця праця А. залишилася неперевершеною у слов'янській міфології як важлива джерельна база матеріалів. Хоча багато ідей ученого застаріли, дослідники слов'янської міфології звертаються до праць А.

Праці: Древо жизни: Избранные статьи / подгот. текста и коммент. Ю. М. Медведева, вступ. ст. Б. П. Кирдана. Москва, 1982; Поэтические воззрения славян на природу : в 3 т. Москва, 1995; Происхождение мифа: Статьи по фольклору, этнографии и мифологии / сост., подгот. текста, статья, коммент. А. Топоркова. Москва, 1996. 464 с.

Літ.: Новиков Н. В. Афанасьев Александр Николаевич. *Славяноведение в дореволюционной России: Биобиблиографический словарь.* Москва, 1979. С. 56—57; Топорков А. Л. Теория мифа в русской филологической науке XIX века. Москва, 1997; Дмитренко М. К. Українська фольклористика другої половини XIX ст.: школи, постаті, проблеми. Київ, 2004. С. 10—149.

Микола Дмитренко

АФАНАСЬЄВ-ЧУЖБИНСЬКИЙ Олександр Степанович (справжнє прізвище — **Афанасьєв**; псевдоніми: **Невідомий**, **Лубенець**, **Пустинник** та ін.; 12.03.1817, с. Іскрівці, нині Лубенського р-ну Полтавської обл. — 18.09.1875, м. Петербург) — письменник, історик, фольклорист. У 1829—1835 навчався в Ніжинському ліцеї, 1836—1843 перебував на військовій службі. У 1843 познайомився з Т. Шевченком, 1845—1846 супроводжував поета в подорожі Лівобережною Україною. З 1847 жив у Росії. Брав участь в етнографічній експедиції на південь Росії. На його вірш «Скажи мені правду, мій любий козаче» композитор Р. Пфеніг написав романс, який у дещо зміненому вигляді став популярною народною піснею. Близькі до народної поетики його твори «Ой у полі могила», «Повій, вітре, на Вкраїну», «Прощання». Фолькло-

ристичні праці: «Дві стародавні малоросійські думи» («Про Івана Коновченка», «Про Самійла Кішку») (1855), «Ще дві старовинні малоросійські думи» («Про трьох братів», «Бандурист»), «Провінційні нотатки» (про виконавця українських народних пісень Євмика, 1853). В етнографічних працях А.-Ч. приділяв увагу святковій та ігровій культурі населення України. Святкові звичаї та обряди, поводження дівчат і хлопців до весілля згадані і в його праці «Поездка в Южную Россию». Автор статей про музично-концертне життя Києва та Одеси.

Твори: Собрание сочинений : в 9 т. Санкт-Петербург, 1890—1893; Поездка в Южную Россию. Санкт-Петербург, 1861. Ч. I: Очерки Днепра. 265 с.; Ч. II: Очерки Днестра. 438 с.; Українські поезії. Львів, 1912. 133 с.; Поезії. Київ, 1972. 224 с; Четыре старинныя малорусския думы. *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук.* 1853. Т. II. С. 205—223, 250—256; Быт малорусского крестьянина (преимущественно в Полтавской губ.). *Вестник императорского Русского географического общества.* 1855. Ч. XI. Кн. I. Отд. 2.

Літ.: Берега Г. С. Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович. *ЕІУ.* Т. 1. С. 53; В рокотанні-риданні бандур / авт.-упоряд. М. А. Шудря, В. Г. Нечепа. Київ, 2006. С. 358.

Ірина Коваль-Фучило

Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович

Б

БАБЕНКО Василь Олексійович (09.04.1877, м. Вовча Харківської губ. — ?) — український етнограф, археолог, музеєзнавець. Народився в бідній сім'ї. Початкову освіту здобув у прикладній школі, яку закінчив 1893. Середню педагогічну освіту здобув в учительській гімназії (закінчив 1897), а вищу — на земських загальноосвітніх курсах у Харкові (1910). Завдяки самоосвіті здобув всебічні знання з археології, історії та етнографії під керівництвом Д. І. Багалія, М. Ф. Сумцова, Є. К. Редіна. З 1897 до 1920 працював учителем, був завідувачем двокласної школи в с. Верхньому Салтові на Харківщині. 1913 — завідувач відділу позашкільної освіти у Вовчанському повітовому земстві. 1917—1918 вчителював у Саратові, а також брав участь у сільській кооперації. З 1919 завідувач повітового музею. 1920 був обраний головою комітету охорони пам'яток культури та старовини. З 1923 працював на посаді завідувача Вовчанського окружного музею. Зазнав утисків з боку радянської влади. 1929 брав участь у науковій експедиції з дослідження території Дніпробуду, здійснював археологічні розкопки. Виявив хозарську культуру на Північному Дінці завдяки розкопкам катакомбного могильника у Верхньому Салтові. Як етнограф досліджував Харківщину й Катеринославщину. Збирав експонати до Харківського, Катеринославського та Петербурзького етнографічних музеїв. Надсилав Д. І. Яворницькому матеріали з діалектології — лексеми до його «Словника живої української мови». Брав активну участь у підготовці та проведенні XII (Харків) та XIII (Катеринослав) археологічних з'їздів. Розробив «Программу для собирания этнографических сведений в Екатеринославской губернии» (Катеринослав, 1904), за якою сам здійснив етнографічне обстеження Катеринославської губ. На основі польових досліджень написав праці «Из этнографических наблюдений в Екатеринославской губернии» (Харків, 1905) та «Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края» (Екатеринослав, 1905). На обидві надрукував схвальні рецензії В. В. Данилов (КС, 1905, № 10, С. 51—56). В. Гнатюк, навпаки, висловив думку про те, що «план добрий, просторий і інтересний, але виконаний занадто загально, побіжно і недокладно» (ЗНТШ, 1908, Т. LXXXIII, с. 233—234). Автор подав опис типів житла, промислів, обрядів, повір'їв різних національностей Катеринославського, Маріупольського та Олександрівського пов. (греків, німців та ін.), порівнюючи їх з українськими. Б. зазначив, зокрема, що Катеринославщину населяють переважно українці, нащадки запорожців. У їхньому побуті й одязі під впливом ін. народностей сталися значні зміни. Бабенко перший звернув увагу на настінний розпис, описав спосіб будівництва житла, знаряддя праці, традиційний одяг, подав відомості про народні свята (зокрема, стосовно весільного обряду, зауважив, що він подібний до харківського, але зберігає більше архаїчних елементів), пісні, музику, дитячі ігри, замовляння та знахарство. Зробив опис українського весілля в с. Августинівка Катеринославського пов. У контексті обряду записано близько 60 весільних пісень, ритуальні діалоги. Зафіксував низку локальних архаїчних елементів обряду. У розділі «Народні свята, музика, пісні й дитячі ігри» опубліковані історична, рекрутська, побутові пісні, дитячі ігри; у розділі «Знахарство, народна медицина (ліки), прикмети й повір'я» подано 12 замовлянь від найпоширеніших недуг. Проте Б. вважав їх «безобразными наборами слов». У книзі вміщено також фото виконав-

Бабенко Василь Олексійович

ців фольклору, лірників та сліпців, дітей під час гри, народних музик, світлини, що відтворюють народні промисли у процесі побутування.

Праці: Из этнографических наблюдений в Екатеринославской губернии. Харьков., 1905. 12 с.; Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края. Издание Екатеринославского губернского земства к XIII Археологическому съезду (с 75-ю фототипиями, рисунками и чертежами в тексте). Екатеринослав, 1905. 144 с. (Рецензії: Данилов В. В. Труды по изучению этнографии Екатеринославской губернии. *КС.* 1905. Т. 91. № 10. С. 51, 56; Гнатюк В. М. *ЗНТШ.* 1908. Кн. 2. Т. 82. С. 233—234); Этнографический очерк Екатеринославского края. *Хроніка 2000. Український культурологічний альманах.* Київ, 2007. Вип. 73. С. 341—420.

Літ.: Сумцов М. Ф. Діячі українського фольклору. Харків, 1910; Захаров А. К. К 25-летию научной и просветительской деятельности В. А. Бабенко. *Антропологический журнал.* Москва, 1932. № 2; Кадєєв В. І. Український краєзнавець і археолог В. О. Бабенко. *УІЖ.* 1967. № 12. С. 104; Абросимова С. В. Бабенко Володимир Олексійович. *Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького / уклад. С. В. Абросинова, А. І. Перкова.* Дніпропетровськ, 1997. С. 782; Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України: Сторінки історії. Запоріжжя, 2008. С. 172—175; Іваннікова Л. В. Катеринославське наукове товариство в історії фольклористичних досліджень Південної України. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки.* 2018. № 2. С. 156—163.

Наталя Василенко, Людмила Іваннікова

БАБЕНКО Василь Якович (20.06.1950, с. Верхній Кульчум Ермекеївського р-ну Башкирської АРСР) — етнограф, фольклорист, громадський діяч, заслужений працівник освіти Республіки Башкортостан. Нащадок давніх переселенців з Чернігівщини. Закінчив Башкирський державний університет (1977), навчався в аспірантурі Інституту історії, мови та літератури Башкирського філіалу Академії наук СРСР, учень члена-кореспондента РАН, академіка Академії наук Республіки Башкортостан проф. Р. Г. Кузеєва. У 1985—1989 — молодший науковий співробітник, науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту історії, мови та літератури Башкирського філіалу Академії наук СРСР. Із 1999 (з часу створення) — директор Уфимського філіалу Московського державного гуманітарного університету ім. М. Шолохова. Захистив кандидатську дисертацію «Матеріальна культура українців у Башкирії. Історико-етнографічне дослідження» (1985). Розвивав теорію малих етнічних груп як підрозділів етносів, комплексно досліджував матеріальну й духовну культуру українців у поліетнічному середовищі та етнотрансформаційні процеси. Здійснював експедиційні дослідження, наслідком яких стала, зокрема, збірка українських пісень, записаних від нащадків українських переселенців. Видання засвідчило досить добре збережену українську пісенну традицію в краї ще у 1970—1980-х. Був ініціатором видання матеріалів українських учених-фольклористів, музикознавців, лінгвістів і їхніх досліджень, здійснених під час евакуації Академії наук України до Уфи в роки Другої світової війни: «Українці Башкирії. Дослідження і документи» (Київ—Уфа, 2011). Видання, а також організовану Б. конференцію було здійснено на відзначення 70-ї річниці евакуації установ Української академії наук до Уфи. Низка наукових статей Б. висвітлює культуру інших народів Башкортостану (марійців, мордви та ін.). Організував серію видань, присвячених взаєминам українців та народів Башкирії: «Украна — Башкортостан: зв'язок століть» (Уфа, 2001) та ін. Вивчав конфесійну ситуацію в республіці. Бере участь у підготовці енциклопедичного видання «Народи Башкортостану». У 1990-х заснував науковий центр україністики, що організував збір матеріалів про культуру народів краю. З його ініціативи та за сприяння було організовано національні культурні центри білорусів, мордви, євреїв, чувашів та ін. Організатор та співголова національно-культурного центру українців Башкортостану «Кобзар». Певний час був членом правління Міжнародної асоціації українців. Удостоєний багатьох відзнак і нагород (зокрема й українських) за працю в галузі освіти та культури.

Бабенко Василь Якович

Праці: Украинцы Башкирской АССР: Поведение малой этнической группы в полиэтнической среде. Уфа, 1992; Песенный фольк-

лор украинских переселенцев в Башкирии. Київ, Уфа, 1995 (співупор. Ф. Ахатова); Завези од мене поклон в Україну. Фольклор украинцев Башкортостана / упоряд. Ф. Ахатова; ред. В. Бабенко. Уфа, 1999; Религиозные организации Республики Башкортостан. Уфа, 2004 (у співавторстві з А. Сабітовою); Українці Башкортостану за чотири століття. *Українці Башкирії. Дослідження й документи.* Київ, 2011. С. 9—45.

Літ.: Ахатова Фаріда. Український фольклорист і етнограф Василь Бабенко. *НТЕ.* 2006. № 5. С. 40—43; Ахатова Фаріда. Повпред україністики в Башкортостані. *Вісник Національної Академії наук України.* 2005. № 6. С. 69—71.

Галина Довженок

БАГАЛІЙ Дмитро Іванович (07.11.1857, Київ — 09.02.1932, Харків) — український історик, архівознавець, громадський діяч, академік ВУАН. Учень В. Б. Антоновича. Народився в сім'ї ремісника-лимаря. 1876 закінчив із золотою медаллю Другу київську гімназію, 1880 — історико-філологічний факультет університету св. Володимира в Києві. 1882 захистив магістерську дисертацію, 1887 — докторську. Член Київської громади. З 1883 — доцент кафедри російської історії харківського університету, із 1889 — ординарний професор. З 1883 — член Харківського історико-філологічного товариства. Брав активну участь у створенні етнографічного і художнього музеїв при ХІФТ, Харківського історичного архіву та близько 30 років (із 1883) виконував обов'язки завідувача архіву. Член і співробітник Харківського статистичного комітету. Очолював т-во «Просвіта» в Харкові, читав лекції з історії Слобідської та Лівобережної України в університеті. У 1906—1911 — ректор Харківського університету. 1914—1917 — харківський міський голова. Б. — один із засновників УАН, деякий час виконував обов'язки президента ВУАН. Перший віце-президент ВУАН і один з перших її академіків (із 1918), перший голова історико-філологічного відділу ВУАН (1918—1920, 1929—1930). Був головою різних комісій ВУАН, зокрема, Комісії для складання біографічного словника видатних діячів України, членом Комітету по заснуванню Всенародної бібліотеки ВУАН, першим головою академічної бібліотеки. 1921—1927 він — професор історії України в Харківському інституті народної освіти. 1921 Б. організував Харківську науково-дослідну кафедру історії України і з моменту її заснування (жовтень 1921) аж до самої смерті (1932) був її керівником. Б. вважають і засновником краєзнавчого руху на Слобожанщині (із 1922). У 1921—1922 він — голова Харківського наукового товариства. 1932 його звинуватили у ворожості до радянської влади, а його творчість оголосили «буржуазно-націоналістичною». У зв'язку з цим в 30-х були ліквідовані всі установи, якими керував Б. Автор понад 350 праць з історії Слобідської України, Харкова та Харківського району, соціально-економічної історії Лівобережжя та Південної України, історії Київської Русі, української історіографії, джерелознавства, історичної географії, археографії, з історії української культури, зокрема, творчості Г. Сковороди, Т. Шевченка, П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, О. Потебні, І. Франка. Серед них найвідоміші: «Опыт истории Харьковского университета» (1893—1904, т. 1—2), «История города Харькова за 250 лет его существования» (1905—1912, т. 1—2), «К истории учений о быте древних славян» (1892), «К истории заселения и хозяйственного быта Курской и Воронежской губерний» (1896), «Украинская старина» (1896), «Історія Слобідської України» (1918), «Заселення Південної України і перші початки її культурного розвитку» (1920), «Нариси української історіографії» (Київ, 1923—1925, т. 1, вип. 1—2) тощо. Хоч безпосередньо й не вивчав фольклор, та щедро використовував фольклорні джерела у своїх історичних працях. Переважно це — цитати з друкованих джерел: праць М. Сумцова, Я. Новицького, «Устного повествования» М. Коржа тощо. Зокрема в «Історії Слобідської України» він для ілюстрації розповіді наводить пісні «Покинь батька, покинь мати, покинь всю худобу» й «Та не спав я нічку не одную» про переселення із Задніпрянщини в Слобідську Україну; у розділі

Багалій Дмитро Іванович

про боротьбу з татарами — пісні «Зажурилась Україна, що нігде прожити», «За річкою вогні горять, там татари полон ділять», баладу про полон трьох попівен («Коли турки воювали, білу челядь забирали»), а також повні тексти двох дум — «Плач невільників» та «Про вдову Сірчиху», тут же здійснює спробу з'ясувати історичну географію та період виникнення думи про втечу трьох братів з Азова. У цьому ж розділі переказує й аналізує оповідання острогозької українки про калмиків. На сторінках монографії є й інші зразки фольклору: пісні про набір у гусари «Усіх хлопців в гусари забрали», про земляні роботи на Ладозькому каналі «Ой ви хлопці, прекрасні молодці, та де ваші рушниці?», чумацька пісня «Ой по горах сніги лежать». У розділі «Освіта» окремий підрозділ має назву «Пам'ятники словесності». Автор зауважив, що всю народну поезію Слобідської України переселенці принесли з собою із Задніпрянщини і Гетьманщини, є тут і новотвори. Також тут представлено жанрову палітру того часу і репертуар лірників та кобзарів. Цікавий розділ «Слобожанський побут», де йдеться про український побут козацької старшини, обставини життя простого козацтва, селянства й міщанства, звичаї та риси характеру слобожан. На жаль, автор ніде не вказав на першоджерела, із яких процитував фольклорні й етнографічні матеріали.

Праці: Автобіографія. *КС.* 1992. № 4. С. 81—95 ; № 5. С. 84—98; Історія Слобідської України / передм., коментар В. В. Кравченка. Харків, 1991. 256 с.

Літ.: Сборник Харьковского историко-филологического общества. Издан в честь проф. Д. И. Багалия (1880—1910). Харьков, 1911. Т. 20; Ювілей академіка Дмитра Івановича Багалія (1857—1927). Київ, 1929; Оглоблін О. Пам'яті акад. Д. І. Багалія. *Україна.* 1932. Кн. 1—2. С. 167—170; [те ж саме]: *Український історик.* 1988. Ч. 1—4. Т. XXV. С. 92—105; Сарбей В. Г., Кравченко В. В. Академік АН УРСР Д. Багалій (До 125-річчя з дня народження). *УІЖ.* 1982. № 11.

Людмила Іваннікова

БАКІНА Тамара Степанівна (01.01.1958) — фольклористка, літературознавець, педагог. 1979 закінчила філологічний факультет Івано-Франківського державного педагогічного інституту (з 26.08.1992 — Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника) за спеціальністю «російська мова та література», а 1992 — за спеціальністю «українська мова та література». У 1997 в Києві захистила кандидатську дисертацію «Сучасний фольклор школярів (Особливості творення та побутування)», у якій на фольклорних матеріалах, зібраних на Тернопільщині впродовж 1990—1995, простежила динаміку функціонування жанрового репертуару школярів (загадок, страшилок, замовлянь, прикмет, ворожінь, зразків сатиричної та гумористичної творчості). Доцент кафедри теорії та історії світової літератури ім. професора В. Фесенко Київського національного лінгвістичного університету. Читає лекції та веде практичні заняття з курсів «теорія літератури», «література Середніх віків», «дитячий фольклор та постфольклор», «методика викладання зарубіжної / української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах / у вишах». Авторка оригінальних праць з історії й теорії літератури, що засвідчують її обізнаність з проблематикою досліджень у царині фольклористики й етнології. У статті «Гендерні ролі в українській літературі для дітей: традиційне та нове в соціалізації дівчинки» (2014) Б. на основі творів української літератури (М. Коцюбинського, О. Іваненко, В. Близнеця, І. Роздобудько), персонажами яких є дівчатка, простежила особливості формування жіночих поведінкових норм. Авторка, зокрема, спиралася й на етнологічні матеріали, у яких ідеться про роль жінки в традиційній культурі — праці М. Грушевського, Н. Заглади, О. Кісь, І. Щербак. Особливості творення персонажного ряду масової культури дослідниця розглянула у статті «Шеф-кухар як персонаж масової культури та літератури» (2017), у якій образ кухаря названо «культурним конструктом». У праці «Традиція жанру календаря в літературі для дітей» Б. здійснила ретельний огляд випусків щорічного дитячого календаря «Дванадцять місяців», який регулярно виходив упродовж 1958—1996.

Бакіна Тамара Степанівна

Праці: Жанрова своєрідність сучасного дитячого фольклору. *НЗ.* 1996. № 5. С. 302—306; Загадка у фольклорному репертуарі сучасних школярів. *НЗ.* 1996. № 6. С. 371—376; Гендерні ролі в українській літературі для дітей: традиційне та нове в соціалізації дівчинки. *Наукові записки* [*Чорноморського національного університету імені Петра Могили*]. *Серія : Філологія. Літературознавство.* 2014. Т. 240. Вип. 228. С. 38—42; Шеф-кухар як персонаж масової культури та літератури. *Сучасні літературознавчі студії.* 2017. Вип. 14. С. 21—32; Традиція жанру календаря в літературі для дітей. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філологія.* 2018. Вип. 19. С. 22—29.

Тетяна Шевчук

БАККАЛІНСЬКИЙ Арсен Якимович (псевдонім і криптонім: **А. З.**; **Арсень Б.** та ін., 25.01.1880, с. Вороньків Переяславського пов. Полтавської губ., тепер с. Бориспільського р-ну Київської обл. — квітень 1921, там само) — український поет, збирач фольклору. Народився в сім'ї сільського дяка. 1900 закінчив Київську духовну семінарію, вчителював у Києві. Видав збірку поезій «Молоді поривання» (1903), у творах домінує поетика української народної пісні. Відомий як організатор самодіяльних та шкільних хорів, що популяризували народну пісню. Уклав і видав «Український співаник» (1904). Підтримував творчі контакти з М. Лисенком, К. Стеценком, О. Кошицем. В «Українському співанику» — 100 пісень з нотами різних жанрів: церковні коляди, пісні історичні, козацькі, чумацькі, солдатські, побутові, п'яницькі (термін упор.), застільні, жартівливі, пісні про кохання, пісні літературного походження, балади, романси. Матеріал подано безсистемно, ніякої логіки в систематизації збірника немає (подібно до видань А. Конощенка та А. Хведоровича). Частина пісень — відомі як зразки української музичної класики, запозичені видавцем зі збірок М. Лисенка (майже половина), тут же є записи М. Коцюбинського, П. Демуцького, М. Глінки, А. Крижанівського, А. Конощенка та ін., а колядки — з «Богогласника», хоча упорядник не вказав на ці джерела. Уперше публікованих записів мало, а якщо й трапляються, то переважно це новотвори із фабрично-солдатського, семінаристського та міщанського репертуару. Як відзначив рецензент В. Мировець (Володимир Дурдуківський), записи мелодій зроблено неграмотно, можливо, автор не мав доброї музичної освіти. В. Дурдуківський називав це видання кроком назад, порівняно зі збірками М. Лисенка та А. Конощенка.

Баккалінський Арсен Якимович

Праці: Украинськый спиванык. 100 пісень з нотамы (Выпуск червертый). Улаштував Б. Арсень. Одеса, 1904. 132 с. (Рецензії : В. *ЛНВ.* 1904. Кн. IX. С. 182; Мировець В. Б. Арсень. Український співаник з нотами. *КС.* 1904. № 4. С. 132—136).

Людмила Іваннікова

БАЛАДА (латинською ballo, ballare — танцювати) — жанр фольклору, поширений в українській, європейській та світовій народнопісенній традиції з власною специфікою. В українській народній традиції термін Б. на позначення окремого жанру пісень не вживається. Народні назви Б. — «довга пісня», «сумна пісня», «журлива пісня», «велика гуцулка», «пісня про отруєння невістки», «пісня про вбивство... (когось)» тощо. Б. — епічна, ліро-епічна сюжетна пісня про героїчну, суспільно- чи родинно-побутову подію конфліктного характеру, що має драматичний характер і, як правило, трагічну розв'язку. У Б. поєднуються реалістичне (типізоване документальне) з міфологічним, фантастичним; часто образи Б. набувають значення символів. Уперше назву «балада» вжив провансальський трубадур Пон де Шантей (1180—1228). На початку XIII ст. Б. виконували як пісню до танцю. У фольклорі європейських народів Б. виникла в такій хронологічній послідовнсті: у датчан — у XII ст., англійців і шотландців — XIII—XIV ст., у слов'ян — XIV ст. Згодом з народної традиції поети Франції (А. Шартьє, Ф. Війон) підхопили термін Б., застосовували до своїх творів. Популярність Б. в Англії засвідчила збірка «Ліричні балади» С. Кольріджа та В. Вордсворта, а також виданий 1795 Дж. Рігсоном двотомник Б. і пісень інших жанрів про Робін Гуда. Літературна Б. доби сентименталізму та преромантизму стала ознакою високої майстерності в Німеч-

чині (Бюргер, Гете, Шиллер, Гейне, Віланд та ін.). Під впливом народної та західноєвропейської літературної традиції, ідей романтизму сформувалася когорта письменників, творців Б. у Чехії (Карел Яромир Ербен), Словаччині (Ян Ботто), Польщі (Адам Міцкевич), в Україні (Л. Боровиковський, «Маруся»; Т. Шевченко, «Причинна», «Тополя», «Утоплена», «Лілея», «Русалка»; М. Костомаров, П. Гулак-Артемовський, П. Білецький-Носенко, І. Вагилевич, А. Метлинський, В. Забіла, М. Петренко, у Росії В. Жуковський, «Людмила», «Світлана») та ін. Автори літературної Б. орієнтувалися передусім на народні традиції творців сюжетних пісень з висвітленням людських драм — трагічних несподіваних утрат як на суспільному, так і на побутовому рівнях, свідомих самогубств закоханих, отруєнь тощо. Найдавніший запис української народної балади «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?» («Стефан-воєвода») від Никодима з Бенаток здійснив Ян Благослав у середині XVI ст. (приблизно 1550—1560-і) й опублікував у чеській граматиці. Згодом польський поет С. Кльонович у поемі «Роксоланія» (1584) згадав ще одну українську Б. «По тім боці Дунаю». І. Дзвоновський записав і видав 1625 «Пісня козака Плахти» («Пісня про козака і Кулину»). З кінця XVIII ст. і до нині Б. систематично фіксують збирачі фольклору, що засвідчують архівні дані та публікації. В українській фольклористиці терміном Б. послуговувались у першій половині XIX ст. М. Максимович, М. Маркевич, М. Костомаров та ін. М. Драгоманов вважав, що Б. — «то пісні епічного змісту, що, оповідаючи, звичайно мають за сюжет яку-небудь сумно-ефектну подію: вбивство свояка, жінки, мужа, отруту брата, смерть жінки, шлюб із сестрою і т. п.». У XX ст. у фольклористиці переважав погляд на Б. як на ліро-епічні пісні. У зарубіжній фольклористиці та культурології науковці переважно визначають Б. як наративний жанр із ліричними елементами. Дж. Кіттерідж у передмові до зібрання балад Ф. Чайльда навів таке визначення: «Балада — це пісня, яка розповідає історію, чи — з іншого боку це — виспівана історія. Формальніше її можна визначити як коротку розповідну поему, адаптовану для співу, із простим сюжетом та метричною структурою, поділену на станси; що стосується автора чи співака, то їй притаманна цілковита знеособленість». Енциклопедія «Колумбія» містить таку дефініцію жанру: «Зазвичай коротка, проста пісня, у якій у формі діалогу розповідається про драматичні події. За коротким вступом одразу йде розповідь про подію. Характеристиці персонажів, деталям та моральним настановам відводиться вкрай мало місця. Мова балади вирізняється простотою, економністю, наявністю драматичних контрастів, усталених епітетів та повторів у приспівах. Чотиристрофічна будова 4/4, 3/4. <...> Анонімна фольклорна балада (або популярна балада) була створена для співу». В «Енциклопедії американського фольклору» є визначення Б., запропоноване Р. де Ренвіком: це «куплетна пісня, що виконується на повторюваний мотив, розповідає про коротку, зазвичай одноепізодну подію, практично не торкається деталей події, має кульмінацію та розв'язку». Л. Паунд називає Б. «ліричним наративом» («lyrical narrative»). У ході дослідження генетичних витоків Б. вона зауважує: «Коли пісенний зразок класифікують як баладу, то вирішальним тут є наявність віршованої розповіді. Якщо це пісні на зразок "балад Чайльда", то наративний матеріал, напевне, буде презентовано у вигляді структурних та ліричних повторів. Однак наявність будь-якої кількості структурних або ліричних повторів не зробить пісенний зразок баладою, якщо в ньому відсутній наративний елемент». С. Шарпу належить така дефініція жанру: Б. — це «поеми, наративні за змістом та ліричні за формою». Д. Майлз і Р. Пулі вважають, що Б. — це «різновид короткої віршованої оповіді, яка змальовує одиничну ситуацію і розповідається у "безсторонній" манері». Г. Джеральд у праці «Традиційна балада» наводить таку дефініцію: «Балада — це народна пісня, яка оповідає історію, зосереджуючись на кульміна-

Збірка «Балади. Кохання та дошлюбні взаємини»

ційному моменті, оповідь розгортається через події та мовлення персонажів, об'єктивно, практично без вкраплень коментарів чи особистих відступів». М. Абрамс пише: «Коротка дефініція народної балади (popular ballad) (відомої також як фольклорна балада (folk ballad) чи традиційна балада (traditional ballad)) полягає в тому, що це — усно передана пісня, яка розповідає історію. Отже, балади — розповідний жанр фольклорних пісень (folk songs), які виникають і поширюються усно серед неосвічених чи напівосвічених людей <...> Фольклорна балада є драматичною, стислою і об'єктивно-безсторонньою: наратор розпочинає із кульмінаційного епізоду, стисло розповідає історію через дію і діалог (іноді лише засобом діалогу) і розповідає її у знеособленій манері, не покликаючись на себе і не виявляючи власного ставлення чи почуття». Дж. Морейра: «Балада — розповідна пісня, яка насамперед зосереджується на одиничному епізоді, драматичному розгортанню через діалог і дію, має об'єктивний тон, структурно закорінений у шаблони дієслівних повторів та щільні збалансовані сцени». Це визначення стосується передусім, класичної Б. відмінної від Б. плакатної, місцевої американської («native American») та блюзової балади («blues ballad»). Ф. Макнейлл: «Балада <...> — це історія у пісні». Г. Штробах назвав Б. «піснею розповідного характеру з гострим драматичним сюжетом і найчастіше з трагічною розв'язкою»; Б. «поєднує ліричні, епічні і драматичні елементи». Спеціальному вивченню Б. присвячено низку праць в українській фольклористиці другої половини XX ст. Г. Нудьга: Б. — «жанр ліро-епічної поезії фантастичного, історико-героїчного чи соціально-побутового змісту з драматично напруженим сюжетом, у якому наявні елементи надзвичайного». О. Дей визначив Б. як «сукупність епічних пісенних творів розгорненої гостро драматичної і трагічної сюжетності, що реалістично художньо узагальнюють виняткові, незвичайні до екстремальності та сенсаційності за своєю внутрішньою конфліктністю життєві події, вчинки та фатальні збіги обставин в особистій, сімейній і громадській сферах, освітлюючи все це з позицій традиційно-побутової моралі, переважно від протилежного стверджуючи та відстоюючи її принципи, чим зумовлені психологічна напруженість сприйняття балад і їх виховна та дидактична дійсність». Дослідник наголосив: «Епічність балад виявляється передусім у об'єктивно-безсторонньому викладі змісту та в методі, як правило, знеособленого змалювання драматичних і трагічних життєвих колізій, подій і фактів, учасниками яких (а отже, й героями творів) виступають не надприродні істоти чи легендарні богатирі, а звичайні, прості люди різних суспільних верств...». Існують різні підходи до класифікації Б. Учені поділяють Б. за походженням (ґенезою) конфліктів (з анімістичними і міфічними ознаками, родинними, соціальними, історичними); за тематикою (магічно-епічні, легендарні, любовні, родинні, соціальні, історичні, героїчні, нещастя і катастрофи, жорстокі вчинки і т. д.). О. Дей у монографії «Українська народна балада» (1986) опублікував «Каталог українських народних балад», зазначивши, що відомо понад 300 сюжетів та сюжетних версій народних Б. Основні сюжетно-тематичні цикли такі: I. Кохання та дошлюбні стосунки (добір пари випробуванням сили й кмітливості. Чарування. Отруєння чарами. Збування нелюба ціною життя. Самогубство (смерть) насильно розлучених закоханих. Зрада в коханні й дружбі. Помста за невірність. Втеча зі спокусниками, розплата підмовлених до мандрів за свою легковажність. Зрадливе зведення дівчини. Втрата вінка. Дітозгубництво тощо). II. Сімейні взаємини і конфлікти (випадковий і попереджений інцест (кровозмішання). Нагла смерть вірної дружини. Втрата доброго чоловіка. Конфлікти між одруженими без любові. Подружня зрада. Перелюбство. Вбивство за намовою. Знущання свекрухи з невістки. Конфлікти батьків і дітей та ін.). III. Відгомони соціального та історичного життя (турецько-татарські напади на Україну. Сутички козаків із шляхетськими поневолювачами. Чу-

Збірка «Балади. Родинно-побутові стосунки»

макування. Гайдамацтво, опришківство. Соціальний протест проти панів. Війни та їхні жертви тощо). У більшості творів конфліктні ситуації між поляризованими героями чи героєм і обставинами розв'язуються у формі найвищого напруження пристрастей через насильну й неприродну смерть переважно позитивних персонажів, які, загинувши, воскресають у піснях. Народ підносить отруєного Гриця, підмовлену і спалену біля сосни Галю до узагальнених образів-пересторог, а страчених турками Морозенка, Байду, а також інших козацьких, гайдамацьких, опришківських ватажків, що загинули від зовнішніх і внутрішніх ворогів (Нечая, Богуна, Залізняка, Довбуша, Кармалюка) до статусу епічних національних героїв. Тому в нашій свідомості Морозенко й досі «сивим конем виграває», дивлячись на свою Україну. Народні українські Б. характеризуються повчальним змістом. У них запевняється, що зло не минає безкарно, а кожний аморальний вчинок обов'язково має обернутися проти його виконавця: через злочин дороги до щастя нема. Чимало Б. утверджують ідею: кохання, гармонійне подружнє життя, любов до Батьківщини — дужчі за смерть. Для поетики Б. характерні описи, діалоги, психологічні паралелізми, метафоричність, гіперболізація, постійні порівняння, епітети, символіка, повтори, пестливо-зменшувальна, емоційно-забарвлена лексика. Зачини Б. часто містять звертання епічного оповідача до когось із персонажів, раптове повідомлення про якусь подію, новину, що створює ефект зацікавлення, інтриги, яка подальшим викладом поглиблюється — аж до трагічної розв'язки (нерідко — з позасюжетною оцінкою-додатком, моральною настановою тощо). Іноді закінчення Б. — своєрідна метаморфоза: перевтілення персонажів на представників світу флори. Так, син, проклятий матір'ю, стає явором; невістка, яку зненавиділа свекруха, — тополею. Брат несподівано дізнається, що одружений із сестрою, у розпачі говорить: «Ходім, сестро, ярами. / Розсіємось цвітами; / Ходім, сестро, горою, / Розсіємось травою: / Ой ти будеш синій цвіт, / А я буду жовтий цвіт...». Родинно-побутова Б. «А в полі береза, а в полі кудрява» (особливо поширена на Поділлі): син після служби в армії повертається додому з дружиною; мати не вподобала невістки, налила синові «солодкого меду», а їй — «зеленого яду»; молоді «мед із ядом докупи ізлили, як голуб й голубка голови схилили». Завершення Б. — своєрідна ідеалізація невинної невістки: «Посадила сину червону калину, / Молодій невістці — колючу тернину. / Червона калина в'яне, посихає, / Колюча тернина цвіте, процвітає» (Народні пісні Хмельниччини. Київ, 2014, с. 424). Поляризацією рослинної символіки підкреслюється ставлення наратора до персонажів. Традиційний символ червоної калини отримує специфічне смислове навантаження, поглиблюючи трагізм Б. Негативне ставлення до свекрухи, висловлене непрямо, через символічні дії (калина в'яне, всихає), драматизується невинність сина, який немовби стає жертвою двічі: за життя і посмертно. В іншому варіанті цієї Б. мати усвідомлює тяжкість свого злочину: «Ой Боже ж мій, Боже, що я наробила? / Нащо ж своїх діток із світу згубила?!». Народна Б. помітно вплинули на становлення й розвиток нової української літературної творчості Т. Шевченка, поетів-романтиків, С. Руданського, Ю. Федьковича, І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини, В. Симоненка, Л. Костенко, Б. Олійника, І. Драча, В. Голобородька та ін. Без жанру Б. не обійшовся жоден великий український поет. Сюжети народних Б. були джерелом багатьох творів прози, драматургії (Панас Мирний «Лимерівна», І. Франко «Украдене щастя», О. Кобилянська «У неділю рано зілля копала»).

Літ.: Потебня А. Малорусская народная песня по списку XVI века. Харьков, 1876; Народні балади Закарпаття / запис та упоряд. П. Лінтур. Львів, 1966; Нудьга Г. Українська балада. Київ, 1970; З гір Карпатських: Українські народні пісні-балади / упоряд. С. Мишанич. Ужгород, 1981; Дей О. Українська народна балада. Київ, 1986; Балади / упоряд. і прим. О. Дея, А. Ясенчук. Київ, 1987; Балади: Кохання та дошлюбні взаємини / упоряд. О. Дей, А. Ясенчук (тексти), А. Іваницький (мел.). Київ, 1987; Нудь-

Збірка «Балади». Серія «Народна творчість»

Балацький Дмитро Євменович

Бандури

га Г. А. Балада. *УЛЕ*. Т. 1. С. 117; Балади: Родинно-побутові стосунки / упоряд. О. Дей, А. Ясенчук (тексти), А. Іваницький (мел.). Київ, 1988; Українські балади / упоряд. М. Дмитренко. Київ, 1993; Соловей Л. М. Баллада. *Восточно-славянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии*. Минск, 1993. С. 15—16; Дмитренко М. Балада. *Дмитренко М. Українська фольклористика: школи, постаті, проблеми*. Київ, 2001. С. 140—147; Єфремова Л., Кушнірук О. Балада. *УМЕ*. Київ, 2006. Т. 1. С. 125—126; Козловський В. Балада. *Мала енциклопедія українського народознавства*. Львів, 2007. С. 48—50; Чорнописький М. Балада. *Українська фольклористика. Словник-довідник*. Тернопіль, 2008. С. 24—25; Бондар М. Балада. *Шевченківська енциклопедія*. Київ, 2012. Т. 1. С. 308—314; Сенько І. Знакові зустрічі на перехресті слов'янських культур. *Народні балади Закарпаття: у записах П. Лінтура* / вступ. ст., упоряд. І. Сенько. Ужгород. 2013. С. 5—12; Народные знания. Фольклор. Народное искусство. Свод этнографических понятий и терминов. Москва, 1991. Вып. 4. С. 24; Kitteridge J. L. Introduction. *Kitteridge J. L. English and Scottish Popular Ballads*; F. J. Child. Boston : Houghton Mifflin, 1904. XXXI. 724 p; Ballad. The Columbia Encyclopedia / [ed. Paul Lagassé]. 6th ed. New-York : Columbia University Press, 2001—2007. XIV. 3156 p.; Renwick R. De V. Ballad. *American Folklore: An Encyclopedia* / [ed. by Jan Harold Brunvand]. New-York ; London, 1996; Sharp J. Cecil. English Folk-Song, Some Conclusions. London, 1907; Pound L. Poetic Origins and the Ballad. New-York, 1921. 247 p.; Pound L. Poetic Origins and the Ballad. New-York, 1921. 247 p.; Miles Dudley. Literature and life in England. Chicago ; Atlanta ; Dallas ; New-York, 1943. P. 55; Gerould Gordon Hall. The Ballad of Tradition. [First published in 1932]. A Galaxy Book: New-York, 1957; Abrams M. H. Ballad. *Abrams M. H. A Glossary of Literary Terms* / [7th edition]. Harcourt Brace College Publishers, 1993; Moreira James. Ballad. *Folklore. An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art* / edited by Thomas A. Green]. Santa Barbara, California ; Denver, Colorado ; Oxford, England, 1997; McNeill Fiona. Ballads. *The Oxford Encyclopedia of British Literature* : in 5 v. / [editor in chief: David Scott Kastan]. Oxford University Press, 2006. V. 1 : Abbey Theatre-Caryl Churchill. 2006.

Микола Дмитренко

БАЛАЦЬКИЙ Дмитро Євменович (26.10.1902, м. Гайсин, тепер Вінницької обл. — 15.03.1981, м. Полтава) — хоровий диригент. Закінчив 1929 Київський музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка. Один із засновників і керівників (1923—1925) Гайсинської хорової капели «Зірка», 1927 — один з ініціаторів створення «Хорансу» (хору без диригента) у Музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка. У 1929 — методист самодіяльного хорового мистецтва, керівник об'єднаного хору київських вишів, вокального ансамблю Радіокомітету. У 1937—1938 — художній керівник Державної капели бандуристів УРСР. У 1938 репресований і висланий до Казахстану. У 1947—1948 — керівник хорової капели Одеської філармонії, у 1948—1949 — хормейстер Ансамблю пісні і танцю УРСР у Києві. Від 1949 — керівник хорової капели Полтавської обласної філармонії; у 1951—1961 — самодіяльного хору і вокального ансамблю, у 1952—1956 — викладач Полтавського музичного училища. Б. приписують авторство музики пісні «Розпрягайте, хлопці, коні» (1918), що стала народною. М. Рильський присвятив Б. вірш «Бетховен».

Твори: З піснею в серці (Спогад про М. Т. Рильського). Син країни Радянської. Київ, 1982.

Літ.: Кауфман Л. Пісня знаходить автора. Київ, 1966; Гамкало І. Балацький Дмитро Євменович. *УМЕ*. Київ, 2006. Т. 1. С. 128; Лисенко І. Енциклопедія народної пісні. Житомир, 2017. С. 14.

Микола Дмитренко

БАНДУРА — давній український струнно-щипковивй лютневий інструмент крилоподібної форми, що утворився внаслідок цитроподібних давньоукраїнських гусель. Має грушовидний асиметричний неглибокий корпус, короткий гриф, до 30 і більше струн, приструнки. Традиційна Б. мала переважно крилоподібну форму з додаванням ручки для басових бунтів. Фактично це — трансформована цитроподібна форма з трохи деформованим лівим крилом: своєрідний перехід цитри у лютню. Ця гіпотеза, запропонована Г. Ткаченком й експериментально підтверджена Київським кобзарським цехом (панотець М. Будник), логічно випливає з аксіоматичних положень кобзарознавчої думки (Б. Кирдан, С. Грица) про спадкоємність давньоукраїнської билинної (гусельної) та пізнішої думової (бандуристсько-кобзарсько-лірницької) епічних традицій, яка виразно простежується на сюжетно-тематичному, формотворчому,

жанрово-функційному, лексичному та інтонаційно-стильовому рівнях. Спосіб тримання вертикальний, прийом гри ковзаючий, глісандоподібний з широким застосуванням паралельних інтервальних та акордових, паралельних і розхідних гамоподібних зворотів по всьому грифу і приструнках без притискання (як на кобзі) пальцями струн до грифа. Стрій переважно діатонічний «на сумно» (натуральний мінор) із використанням прийому перестроювання (скордатура) «на весело». За етноорганологічною концепцією Г. Хоткевича, Б., як і більшість традиційних українських інструментів, за походженням автохтонна. У розвитку та популяризації бандурного мистецтва надзвичайно важливу роль відіграли М. Лисенко, Г. Хоткевич. 1874 М. Лисенко опублікував розвідку «Остап Вересай, його музика та виконувані ним народні пісні», 1904 він організував у Києві Музично-драматичну школу, у якій клас бандури вів Г. Хоткевич, який з 1896 виступав із концертами, вдосконалив інструмент, а 1907 видав «Підручник гри на бандурі». З кінця XIX ст. стають популярні ансамблі, капели бандуристів.

Літ.: Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Санкт-Петербург, 1891. Т. 2-а. С. 879; Колесса Ф. Мелодії українських народних дум. *Українські народні думи* / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; відп. ред. Г. Скрипник ; упоряд. С. Грица, А. Іваницький, А. Філатова, Д. Щириця ; вступ. ст. та комент. С. Грици. Київ, 2007. С. 180—433; Хоткевич Г. Музичні інструменти українського народу. Харків, 1930; Хоткевич Г. Підручник гри на бандурі. Харків, 1930; Рой В. Бандура з приставками. *НТЕ*. 1967. № 3. С. 55—59; Товкайло М. Слово на захист народної (старосвітської) бандури. *Українське кобзарство в музичному світі: Традиції і сучасність*. Київ, 1997. С. 38—40; Черемський К. Повернення традиції. Харків, 1999; Чорнописький М. Бандура. *Українська фольклористика. Словник-довідник*. Тернопіль, 2008. С. 23—24; Хай М. Микола Будник і кобзарство. Київ, 2015.

Михайло Хай

БАР (САВЧЕНКО) Опанас (близько 1831 — близько 1905) — кобзар із с. Черевки Миргородського пов. на Полтавщині в першій половині XIX ст. За свідченням О. Сластіона, співав повністю думи «Удова і три сини» і «Сестра та брат». Пам'ятав уривки інших дум. Від нього записував думи О. Сластіон і Ф. Колесса. Частину думи «Сестра та брат»» О. Сластіон записав на фонограф і валики з записом надіслав Ф. Колессі. Нотний переклад цього запису вміщено в праці Ф. Колесси. О. Сластіон — автор двох портретів кобзаря, у 1902 та в 1904.

Літ.: Сластіон О. Записування дум на фонографі. *Рідний край*. 1908. № 22. С. 9; Мішалов В. Українські кобзарі-бандуристи. Сідней, 1986; Довгалюк І. До історії експедиції Філарета Колесси на Наддніпрянську Україну. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Вип. 47. С. 5—27.

Ірина Коваль-Фучило

Бандурист

БАРАБАН (східно-українське **бухало;** бойківське — **бубен, бубент**; гуцульське — **бубонь) —** двомембранний ударний музичний інструмент (великий і малий), на якому грають, ударяючи паличкою з головкою, на яку натягнуто сукно чи шкіру крота, — «довбешкою», «довбенькою», «булавою», «булавкою», «колотушкою» (полтавське — «балабайкою», бойківське — «гавкою», гуцульське — «бубінкою», «булавою») по шкіряній мембрані у співвідношенні з ударами металевим прутиком («дзінькалом», «бальцаткою» в гуцульській, загалом західно-українській традиції) або металевою тарілкою (в північних, центрально-східних регіонах) по прикріпленій угорі до корпусу інструмента більшій тарілці. Три основні розміри Б. (великий діаметром 70—75 см, середній — 55—65 см і малий — 40—45 см) впливають на звучання. Техніка гри на великих і середніх Б. спрощена, позбавлена ускладнених ритмічних фігур і мелізматики; малі Б. дають змогу досягати значного ступеня технічної вправності й імпровізаційної вільності. Історично двомембранні (турецькі) Б. використовувалися здебільшого як сигнальні інструменти у військовому побуті (наприклад, разом із тулумбасами у Війську Запорізькому, через що їх інколи сплутували з котлоподібними тулумабасами, що входили до складу гетьманських клейнодів), трохи пізніше перейшли до складу військових оркестрів, а із середини XIX ст. стали дедалі частіше застосовуватись у по-

Бар (Савченко) Опанас

Барабан (гуцул. – бубонь)

буті — у складі традиційної селянсько-містечкової інструментальної музики.

Літ.: Черкаський Л. Українські народні музичні інструменти. Київ, 2003; Азарова А., Хай М. Барабан. УМЕ. Т. 1. С. 138—139; Чорнописький М. Барабан. Українська фольклористика. Словник-довідник. Тернопіль, 2008. С. 26.

Михайло Хай

Баран Орест Михайлович

БАРАН Орест Михайлович (24.05.1955, м. Львів) — бандурист. У 1989 закінчив Львівську консерваторію (клас бандури В. Герасименка). Лауреат Всесоюзного огляду-конкурсу творчої естафети, присвяченої XI Всесвітньому фестивалю молоді та студентів на Кубі (1978, II премія). Досяг високої техніки гри. У його репертуарі багато творів класиків, сучасних композиторів, народних пісень та дум. Часто виступає як соліст-бандурист і в складі родинного тріо (разом з батьком Михайлом Миколайовичем та братом Тарасом) не тільки в Україні, а й в інших країнах, виконує також інструментальні твори. З 1998 — директор Львівської філармонії. Член Всеукраїнської (тепер Національної) спілки кобзарів України.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 13.

Ірина Коваль-Фучило

Барановський Полікарп Павлович

БАРАНОВСЬКИЙ Полікарп Павлович (15.04.1897, м. Немирів Подільської губ., тепер Вінницької обл. — 27.02.1963, м. Київ) — музичний акустик, музикознавець, інженер-винахідник. Член СКУ. 1925 закінчив Київський рентгенівський інститут (нині Національний інститут раку), до 1939 навчався в енергоінституті. 1914—1918 — рентгенотехнік Чорноморського військового флоту. 1932 — старший радіотехнік тонолабораторії Київської кінофабрики, 1932—1938 — завідувач акустичної лабораторії Київського музичного комбінату. 1938—1944 — науковий співробітник Інституту електрозварювання АН УРСР (під час війни був евакуйований у м. Нижній Тагіл). Одночасно працював на авіаційному і танковому заводах у Бєжицькому машинобудівному інституті. Від 1944 у Києві. 1944—1963 — завідувач лабораторії звукозапису ІМФЕ АН УРСР, одночасно науковець Інституту психології Міністерства освіти УРСР (1944—1949). Діяльність Б. пов'язана з проблемами розвитку вітчизняної музичної акустики, вдосконалення якості звуку й винаходами відповідної апаратури. Б. належать оригінальні науково-практичні розробки теоретичних питань музичної і фізіологічної акустики, експериментальної психології, експертизи слухового апарату, що мають велике значення для професійного відбору, лікування, сурдо- і музичної педагогіки. Б. створив нові галузі науки: інтонометрію (галузь прецизійних об'єктивних звуковисотних вимірів), аудіографію (автоматизація всебічного дослідження слухової чутливості з автоматичним записом процесу слухового сприйняття). Поміж сконструйованих апаратів Б. — інтономер (1947), що з великою точністю визначав якість інтонування співу, звучання музичних інструментів; аудіограф (поліаудіограф, 1950—57) — портативний прилад для дослідження й реєстрації диференційних порогів слухової чутливості: від інтервальної, інтонаційно-тембральної до ритмо-темпової. Дослідний зразок поліаудіографа виготовлено на Київському радіозаводі (1950), 1957 зареєстровано Комітетом у справах винаходів та відкриттів при Раді Міністрів СРСР (№ 5881 на ім'я Б.). Прилад високо оцінено видатними фахівцями різногалузевих науково-дослідних та навчальних закладів (Державний музично-педагогічний інститут імені Гнєсіних, лабораторія музичної акустики Московської консерваторії, Алма-Атинської консерваторії, Київський інститут отоларингології, Міністерство охорони здоров'я Латвійської РСР, Військово-медична академія). Упродовж 1957—1959 продовжували надходити заявки (понад 140) на виготовлення поліаудіографа. Основна теоретична розробка Б. (у співавторстві з Є. Юцевичем) — виявлення явища інтонаційного дуалізму інтервалів (1935—1938). Теорія дуалізму інтервалів — загальна проблема музичної науки і мистецтва.

Це — питання інтонації, теорії слуху, вокальної методології, настроювання музичних інструментів, злагодженості ансамблів. Теорію дуалізму інтервалів всебічно висвітлено в його працях. Б. з'ясував закономірності ладового тяжіння й ладоутворення; можливості 22-щаблевої темперації (замість 12-щаблевої); вивчав ладову структуру народної музики. Аналогічною проблематикою у сфері зонної теорії слуху займався М. Гарбузов, О. Оголевець (обидва — Москва, 1948), Г. Когут (2000—2001). Проте пріоритет у постановці й вирішенні деяких питань належить Б. (що підтверджено офіційними документами, підписаними І. Белзою та ін. вченими). Результатам музично-акустичних досліджень Б. надавали велику увагу музикознавці М. Грінченко, І. Белза, М. Гордійчук, композитори Б. Лятошинський, Д. Шостакович, диригент Н. Рахлін та ін. Завдяки науковим пошукам Б. залишилися раритетні записи голосу і гри на фортепіано М. Рильського. Зберігся унікальний запис фортепіанного супроводу поета під фонограму української народної пісні «Ой чого ти, дубе» (у виконанні соліста Київської опери Б. Шафрановського), записаний методом мікросинхронізації (РФ ІМФЕ, ф. 14-10, од. зб. 1592, валок № 264). Б. здійснив звукозаписи від співаків М. Микиші, І. Козловського, поетів В. Сосюри, М. Рильського, П. Воронька, поета-перекладача Д. Бобиря, кобзарів Є. Мовчана, П. Носача, Є. Адамцевича, лірника А. Гребеня, В. Перепелюка. Б. прилучився до удосконалення музично-фольклористичних записів, обладнавши «звуковий комбайн» (1952) — перший прилад для фіксування й відтворення музично-поетичного фольклору в польових експедиційних умовах. Його зауваження щодо поліпшення якості звукозапису викладені в розробках і статтях (зокрема, «Материалы по улучшению параметров магнитофона "Украина"», РФ ІМФЕ, ф. 14-2, од. зб. 303).

Праці: Звуковысотный анализ свободного мелодического строя (у співавт. з Є. Юцевичем). Киев, 1956. 83 с.; Механизация процессов настройки музыкальных инструментов. Киев, 1935, ч. 1: Настройка гармоний; Комографічні дослідження слуху. Київ, 1941; Основы дуализма интервалов (1942, рукоп.); Рефракторність зон акустичної рецепції. Київ, 1947; Исследование влияния утомления на дифференциальный порог частоты. *Наукові записки Інституту психології Міністерства освіти УРСР*. 1948. Т. 1; Исследования биологической коми на эластичном звукоряде и в гармонических комплексах. *Наукові записки ІМФЕ АН УРСР*, 1948, т. 3; Об'єктивні методи дослідження слухової чутливості. *НТЕ*, 1958, № 1; Побудова хроматичного звукоряду чистого строю. *Доповіді АН УРСР*, 1959, № 3 (ін. назва — «Інтоно-метричний аналіз вільного мелодичного строю»).

Літ.: К. Д. [К. Днепров]. Механічні настройщики. В лабораторії електроакустики. *Більшовик*, 1936, 14 серп.; *Б-кий* [В. Барковський]. Механічний настройщик. *За техніку*, 1936, 22 листопада; *Белза І.* Визначна наукова праця. *Радянське мистецтво*, 1947, 9 квітня; [Б. п.]. В лабораторії звукозапису. *Київська правда*, 1947, 24 грудня; [Б. п.]. Магнітофон «Україна». *Там само*, 1949, 12 березня; *Юцевич Є.* Цінний науковий метод. *Радянське мистецтво*, 1949, 3 серпня; *Раевский А.* 30 лет развития психологической науки на Советской Украине. *Материалы университетской психологической конф.: сборник статей*. Ленинград, 1949; *Луганська К.* До питання акустичних досліджень аудіоінформації П. П. Барановським (на документальних матеріалах колекції рукописних фондів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України). *Матеріали до українського мистецтва*. Київ, 2003. вип. 2; *Її ж:* З епістолярної спадщини Д. Шостаковича. Листи Д. Шостаковича до П. Барановського (1950—1962). Вступна стаття. *Музика*, 1986. № 2; *УМЕ*. Т. 1, С. 141—142.

Катерина Луганська

Барвінок Ганна

БАРВІНОК Ганна (справжнє прізвище **Білозерська-Куліш Олександра Михайлівна,** ще один псевдонім — **А. Нечуй-Вітер**, 5.05.1828, х. Мотронівка, нині у складі с. Оленівка Борзнянського р-ну Чернігівської обл. — 6.07.1911, там же, похована поряд із П. Кулішем) — письменниця, фольклористка. Сестра українського громадського та літературного діяча, журналіста В. Білозерського, фольклориста й етнографа М. Білозерського, дружина письменника, фольклориста П. Куліша. Підтримувала дружні взаємини з Т. Шевченком (другом В. Білозерського і старшим боярином на весіллі Кулішів), залишила про нього спогади. Навчалася в приватних пан-

сіонах (с. Кропивне на Полтавщині, м. Конотоп), також здобувала освіту самотужки. У 1847 після розгрому Кирило-Мефодіївського братства виїхала до Тули, куди було заслано її чоловіка. Від 1854 Куліші жили в Петербурзі, у 1883 оселилися в Мотронівці. Коли згорів рукопис українського перекладу Біблії, над яким Куліш працював 25 років, умовила його почати роботу заново. Після чоловікової смерті продала садибу в Мотронівці, аби опублікувати його творчу спадщину. Зусиллями Б. видано найповніше зібрання творів письменника. Фіксувати фольклор («все, що побачить і почує») почала під впливом П. Куліша. На Лубенщині Б. записала від селянок історії їхнього життя, що стали основою оповідань «Лихо не без добра», «Восени літо» (альманах «Хата», 1861). Архівні матеріали письменниці містять різножанровий фольклорний матеріал: соціально-побутові казки, легенди (міфологічні, апокрифічні), замовляння, ворожіння, прислів'я та приказки, частину з яких опубліковано у зб. М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке инше. Збірники О. В. Марковича і других» (Санкт-Петербург, 1864). Фольклорний матеріал не тільки використовувала в літературних творах, а й збирала з науковою метою. Записи засвідчують прогресивні текстологічні тенденції фольклористки: прагнення фонетичної точності у відтворенні зафіксованого, намагання паспортизувати зразки, увага до варіантів, спроба суцільного запису, що важливо для осмислення механізмів функціонування традиції. Регіонами польових записів письменниці стали Чернігівщина і Полтавщина. Зібраний фольклор використала в численних оповіданнях про селянське життя: «Хатнє лихо», «Молодича боротьба», «Русалка» та ін. Авторка оповідань етнографічного характеру (рос. мовою): «С Волыни», «С дороги», «Жизнь в одном селе», «Молотники», «Половинщик», «Русалка». Архіви — у фондах Чернігівського літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського (ф. А-26, ф. А-27), відділі рукописних фондів та текстології ІЛ ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ф. 19).

Барвінський Володимир Григорович

Праці і твори: Лихо не без добра. Восени літо: Оповідання. *Хата: Альманах* / іздав П. А. Куліш. Петербург, 1860. С. 99—103; 163—172; С Волыни. *Основа*. 1861. Кн. 1. С. 282—292; С дороги. *Основа*. 1861. Кн. 2. С. 188—197; Жизнь в одном селе. *Основа*. 1862. Кн. 8. С. 29—46; Молотники: Бытовой рассказ. *КС.* 1888. Т. 21. Кн. 6. С. 341—354; Половинщик : Этнографический рассказ. *КС.* 1888. Т. 23. Кн. 12. С. 478—492; Русалка : Этнографический рассказ. *КС.* 1889. Т. 26. Кн. 7. С. 64—109; Ганна Барвінок. Збірник до 170-річчя від дня народження / заг. ред. В. Шендеровського ; упоряд. В. Яцюка. Київ, 2001. 555 с.; Фольклорні записи Ганни Барвінок / упоряд. О. П. Івановська. Київ, 1995. 71 с.; Оповідання з народних уст. *Барвінок Ганна. Твори : у 2 т.* / упоряд. В. Шендеровський, В. Яременко. Львів, 2011. Т. 1. С. 20—318; Святе Різдво на хуторі. *Барвінок Ганна. Твори : у 2 т.* / упоряд. В. Шендеровський, В. Яременко. Львів, 2011. Т. 1. С. 376—381.

Літ.: Грінченко Б. Поет жіночого горя. О. М. Кулішева. *ЛНВ.* 1900. Т. 11. Кн. 9. Ч. 2. С. 185—203; Денисюк І. Талант без талану. *Вітчизна*. 1968. № 12. С. 182—188; Івановська О. П. Фольклористична спадщина Ганни Барвінок : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1996. 23 с.; Івановська О. Ганна Барвінок. Письменниця, фольклорист. *Ганна Барвінок. Збірник. До 170-річчя від дня народження*. Київ, 2001. С. 443—462; Кулиш Александра Михайловна. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона:* в 86 т. (82 т. и 4 доп.). Санкт-Петербург, 1890—1907; Міщук Р. С. Барвінок Ганна. *УЛЕ* : *у 5 т.* Київ, 1988. Т. 1. С. 129; Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш: До 170-річчя від дня народження. Київ, 1989. С. 6, 7, 30—32; Старицька-Черняхівська Л. Ганна Барвінок: Посмертна згадка. *ЛНВ.* 1911. Т. 55. Кн. 8. С. 367—372.

Оксана Шалак

БАРВІНСЬКИЙ Володимир Григорович (псевдоніми та криптоніми: **Барвінський**, **Барвінок**, **Василь Б.**, **Римидович**, **Б. В.**, **В. Б.** та ін.; 25.02.1850. с. Шляхтинка на Тернопільщині — 03.02.1883, м. Львів) — письменник, журналіст, видавець, збирач фольклору, громадський діяч. У 1872 закінчив юридичний факультет Львівського університету, очолив редакцію літературно-наукового вісника «Правда», перетворив його на щомісячник. 1 січня 1880 Б. заснував і почав редагування української газети «Діло» (проіснувала до 1939). Автор численних народознавчих публікацій. Один із засновників

«Просвіти», «Рідної школи», організатор народного віче у Галичині. Підтримував творчі зв'язки із наддніпрянцями — М. Костомаровим, П. Кулішем, М. Драгомановим. Писав про Т. Шевченка. У поезії, прозі, публіцистиці щедро використовував зразки усної народної творчості, що їх чув і записував у різних місцевостях. Автор оповідань, повістей «Галицькі образки», «Скошений цвіт», «Мужик і пан», «Тридцять літ тверезості», «Безталанне сватання», «Химерні любощі» та ін. У розвідці «Досліди з поля статистики» (1882) обстоював українську національну ідею. За словами І. Франка, Б. «був дороговказом на розтаяній путі, що огненним словом кликав до труду для поступу, для волі й щастя люду». Натхненник видання у Львові українською мовою «Бібліотеки найзнаменитіших повістей» (твори Е. Золя, Г. Флобера, Ч. Діккенса, М. Гоголя, І. Тургенєва та ін.).

Літ.: Качкан В. А. Закладачі фундаменту українськості (плеяда Барвінських). *Качкан В. На гребені думки. Вибір праць :* у 3 т. Івано-Франківськ, 2015. Т. 2. С. 32—50.

Микола Дмитренко

БАРВІНСЬКИЙ Олександр Григорович (псевдоніми та криптоніми: **Подолянин**, **А.**, **Австрієць**, **О. Б.**, **Ол. Барв.** та ін.; 08.06.1847 — 25.12.1926, м. Львів) — літературознавець, історик, педагог, редактор, громадсько-культурний діяч. У 1868 закінчив філософський факультет Львівського університету. Працював у м. Бережанах, з 1871 — у Тернопільській учительській семінарії. Створив у Тернополі філіали «Руської бесіди» (1874), «Просвіти» (1875). У 1891 Б. ввійшов до Палати послів Державної ради у Відні, 1894 — посол до Галицького сейму. Засновник і редактор журналу «Руслан» (1898—1914). Автор численних навчальних посібників, хрестоматій, зокрема: «Руська читанка для нижчих кляс середніх шкіл», «Руська читанка для вищої гімназії» (обидві — Львів, 1871), «Виїмки з народної літератури українсько-руської XIX в.» (1893), «Виїмки з українсько-руської словесности народної» (1903) та ін. Після переїзду до Львова 14 лист. 1888 Б. активно працював в Українському педагогічному товаристві (з 1891 до 1896 був головою). Саме з ініціативи Б. 1892 Товариство ім. Шевченка було реорганізоване й перетворено на наукове, Б. був його головою в 1893—1897, передав головування М. Грушевському. За редакцією Б. вийшли перші чотири томи ЗНТШ. Б. — автор праць з історії України: «Історія Руси» (1880—1884), «Данило, король руський», «Початок Галицького князівства» (обидві — 1890), «Історичний огляд засновин Народного Дому у Львові» (1908) та ін. Підтримував дружні стосунки з М. Лисенком. Ще 1867, коли молодий М. Лисенко їхав через Львів до Лейпцига, Б. попросив його написати музику до «Заповіту», що стало початком праці М. Лисенка над створенням музики до Шевченкового «Кобзаря».

Барвінський Олександр Григорович

Літ.: Качкан В. А. Закладачі фундаменту українськості (плеяда Барвінських). *Качкан В. На гребені думки. Вибір праць :* у 3 т. Івано-Франківськ, 2015. Т. 2. С. 32—50.

Микола Дмитренко

БАРОНЧ Садок Вінцентій (справжнє прізвище: **Федеріуш**) (29.04.1814, м. Станіслав, нині м. Івано-Франківськ — 02.04.1892, м. Підкамінь, тепер Бродівського р-ну Львівської обл.) — польський і український фольклорист, історик, письменник, за національністю вірменин. Закінчив гімназію в Станіславі. У 1831 вступив до Львівського університету, не закінчив, став ченцем-домініканцем. Проживав у Львові, Жовкві, Тисмениці та ін. населених пунктах. Підтримував творчі стосунки з багатьма діячами науки і культури — М. Гнатевичем, М. Коссаком, А. Петрушевичем, В. Площанським, Ю. Крашевським та ін. Автор праць «Пам'ятки міста Жовкви» (1852), «Пам'ятки міста Станіслава» (1858), «Вільне торгове місто Броди» (1865) та ін. Перша фольклористична публікація Б. — переказ «Бідний Івась», надрукована 1854 у Львівському журналі «Dzennik literacki». Автор праці про вірмен у Польщі, укладач збірки «Казки, анекдоти, перекази, прислів'я і пісні» (Тернопіль, 1866; доповнене видання 1866), до якої ввійшли зразки української і польської

Баронч Садок Вінцентій

народної творчості із Галичини й Західного Поділля. Перекази й лірницькі пісні опубліковані в розвідці «Чудотворні ікони найсвятішої Богоматері в Польщі» (1901). Народну творчість Б. вважав за одне із джерел історичних даних, але недостовірних — як художня історія. Діяльність Б., його внесок в українську фольклористику високо оцінили М. Драгоманов, І. Франко, В. Гнатюк, Б. Грінченко та ін.

Літ.: Крип'якевич И. П. Садок Баронч — историк армян бывшей Галиции. Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. Ереван, 1961. С. 38—47; Дашкевич Я. Р. Армянский ученый Садок Баронч как собиратель украинского фольклора. *Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури*. Львів, 2007. С. 258—264; Юзвенко В. Баронч Садок Вінцентій. *Художня культура західних і південних слов'ян (XIX — поч. XX ст.). Енциклопедичний словник*. Київ, 2006. С. 10.

Микола Дмитренко

Барташевич Галина Олександрівна

БАРТАШЕВИЧ Галина Олександрівна (18.06.1932, м. Слуцьк, Білорусь) — білоруський фольклорист-славіст. Доктор філологічних наук (1994), професор (1995). Лауреат Державної премії Білорусі (1986). Закінчила Білоруський державний університет (1956). У 1957—1993 — науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, етнографії та фольклору АН Білорусі. Авторка праць із теорії фольклору, жанрології, сучасного стану фольклорної традиції, зв'язку уснопоетичної творчості з народною педагогікою. Записала понад 10 тис. зразків фольклору різних жанрів, частину опубліковано в томах серії «Білоруська народна творчість» («БНТ»). Дослідила обряди «Поховання стріли», «Весілля Терешка». Значний внесок Б. у вивчення та публікацію дитячого фольклору: академічне видання серії «БНТ» «Дитячий фольклор» (1972), монографія «Віршовані жанри білоруського дитячого фольклору» (1976). Взяла участь у підготовці низки томів серії «БНТ», що стосуються казок, веснянок, волочобних пісень та ін. Авторка монографії про замовляння (1990). У 1992 видано збірку «Замови». Чимало уваги у своїх порівняльних студіях Б. приділила українському фольклору та фольклористам. Учасниця багатьох міжнародних симпозіумів, з'їздів славістів, конференцій (зокрема і в Києві). Співавторка, відповідальний секретар спільного українсько-білорусько-російського проекту «Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии» (1993). Неодноразово брала участь у спільних українсько-білоруських експедиціях. Чимало зібраних Б. матеріалів зберігається в АНФРФ ІМФЕ.

Праці: Обряд «Водіння стріли» в Білорусі. *НТЕ.* 1983. № 4; Заговор, замова, замовляння. *Восточно-славянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии (ВСФ).* Минск, 1993. С. 78—79; Заклічка, заклічка. *(ВСФ).* С. 80—81; Импровизация, імправізацыя, імпровізація. *(ВСФ).* С. 98—99; Песня весенняя. *(ВСФ).* С. 193—194; Песні-гуканні, пісні-гукання, закличні. *(ВСФ).* С. 198—199; Песня колыбельная, калыханка, люляшы, пісня колискова, колисанка. *(ВСФ).* С. 211—212; Считалка, лічылка, лічилка. *(ВСФ).* С. 342; Фольклор детский, фальклор дзіцячы, фольклор дитячий. *(ВСФ).* С. 383—384; Календарна обрядова поезія білорусів: До проблеми міжетнічних і міжжанрових зв'язків. Київ, 1994.

Літ.: Саламевіч І. У. Барташэвіч Галіна Аляксандрауна. *БФЭ.* Т. 1. С. 143—144; Кабашніков К. Галина Олександрівна Барташевич. *Слов'янський світ*. 2006. Вип. 4. С. 202—204.

Микола Дмитренко

БАРТОК Бела — Bartók Béla (25.03.1881 (Надьсентміклош, Австро-Угорщина) Синніколау-Маре, Румунія — 26.09.1945, Нью-Йорк, США) — всесвітньо відомий угорський композитор, піаніст, учений-фольклорист. Учився в Будапештській музичній академії ім. Ліста (1899—1903). З 1907 професор цієї академії по класу фортепіано. Педагогічну діяльність поєднував із концертуванням як піаніст. У період фашистської диктатури в 1940 Б. емігрував до США, але не був визнаний музичними колами. Посмертно удостоєний премії Лайоша Кошута (1948) та Міжнародної премії Миру (1955). У 1906 почав вивчати народну пісню, здійснив численні фольклорні експедиції по Австро-Угорщині та за її межами. Йому належить низка праць про угорську, румунську, турецьку, сербську, українську, словацьку та ін. пісенність. Чимала його

заслуга і в формуванні компаративного методу в угорській та європейській музичній фольклористиці, який він широко застосовував у вивченні пісенного фольклору слов'ян. Від початку своєї збирацької діяльності Б. звертався до наукових методів запису і розшифрування текстів, які виклав у відомій праці «Для чого і як збирати народну музику» (Miért és hogyan gyűjtsünk népzenét? Будапешт, 1936). Він підготував збірку словацьких народних пісень, видану в двох томах у 1959 в Братиславі, опрацював збірник із зібрань М. Перрі «Сербсько-хорватські народні пісні» (Serbo-Croatian Folk-Song, Нью-Йорк, 1951), опублікований вже по його смерті (1951). Народні пісні, зокрема слов'янські, Б. успішно використовував і в своїй композиторській практиці. На початку XX ст. під час поїздок по тогочасній Угорській Русі поряд з піснями різних народів Б. зібрав і 80—100 (за різними даними) пісень українців-русинів. Українсько-угорським та ін. зв'язкам у народній пісенності він присвятив свої праці «Угорська народна пісня» (Magyar népdal, 1924), «Народна музика Угорщини і сусідніх народів» (Népzenénk és a szomszéd népek zenéje, 1934) та ін. Б. вважав, що українська коломийка мала значний вплив на угорські пісні старого стилю, під впливом яких згодом утворилися куруцькі (повстанські), а далі рекрутські пісні. Б. говорив також про вплив новоугорських пісень на народну музику слов'ян — українців, словаків, хорватів. Великий вплив на формування і розвиток слов'янознавчих інтересів Б. мали його знайомство і листування зі слов'янськими культурними діячами, зокрема з Ф. Колессою, якого він назвав одним з найвідоміших слов'янських етнографів, східноукраїнським фольклористом Д. Задором, хорватським В. Жганцем, болгарською дослідницею Р. Кацаровою та ін. Народні пісні Б. використовував і в своїй композиторській творчості, кожна третя його композиція є обробкою народної пісні, чи принаймні містить народнопісенні мотиви. Для своїх творів зі словацькими, румунськими, сербськими та арабськими, українськими (пісня «Горе чоловіка»: купив я козу / жона каже: цап) мотивами він вибирав лише мелодії, зібрані власноруч.

Праці: Зачем и как собирать народную музыку. Москва, 1959; Народная музыка Венгрии и соседних народов. Москва, 1976; Бела Барток : Сб. статей. Москва, 1977; Magyar népdal. Budapest, 1924; Slovenské ludove piesne. Bratislava, 1959. T. 1—2; Serbo-Croatian Folk-Song. New York, 1951.

Літ.: Кодай З. Барток-фольклорист. Бела Барток. Краткий обзор жизни и деятельности. Будапешт, 1955. С. 23—45; Мушкетик Л. Славістичні інтереси Бели Бартока. Проблеми слов'янознавства. Львів, 2012. Вип. 61. С. 231—236; Нестьев И. Бела Барток. Жизнь и творчество.1881—1945. Москва, 1967; Demény J. Bartók élete és művei. Budapest, 1948; Lampert V. Népzene Bartók műveiben. A felfolgozott dallamok forrásjegyzéke. Budapest, 2005; Szalay O. A népdal Bartók és Kodály kutatói szemléletében. Néprajzi Látóhatár. 2007. 3—4 sz. P. 39—49.

Леся Мушкетик

БАС, БАСОЛЯ — струнно-смичковий інструмент басово-тенорового регістру з родини смичкових; використовується у народній традиції здебільшого у три-, рідше — дво- і ще рідше — чотириструнному варіантах. Корпус завдовжки приблизно 85—90 см, а з грифом і голівкою понад 1 м. В окремих регіональних традиціях (зосібна, у високогірних зонах Бойківщини) зберігся архаїчний, історично найдавніший так званий бурдонний спосіб гри на Б., при якому використовуються звучання лише переважно порожніх струн у квартово-квінтових співвідношеннях. Мелодичний спосіб басування, що заховався до наших днів у традиції Західного Поділля, позначений певним впливом європейського типу гармонічно-інтонаційного мислення, але нема підстав вважати, що українська басоля походить від польського аналога, яким є «басетля», оскільки бурдоновий тип акомпанементу давніший від європейського басово-мелодичного. Б., виготовлені народними майстрами, переважно грубої роботи, нерідко зшиті дратвою або дротом; розміри: від трохи збільшених, у порівнянні з віолончельним, розмірів до відповідних і менших (бас, басок і навіть підбасок). Відповідно до величини іструмента використовують довші

Барток Бела

або коротші саморобні смички — від 30 до 45 см. Виконавець на Б. («басист», «басистий», «басило») найчастіше серед інших музик приспівує і навіть пританцьовує до мелодії танцю, що поряд із згаданим бурдоновим способом гри вказує на архаїчність і залишки первісного синкретизму в цій давній інструментальній традиції українців.

Літ.: Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. Київ, 1967; Інструментальна музика / упоряд., вст. ст. та прим. А. І. Гуменюка. Київ, 1972; Хай М., Н. Якименко. Бас, басоля. УМЕ. Т. 1. С. 152.

Михайло Хай

БАША Федір (близько 1810 — після 1884, жив у с. Тамарів (Тамарівка) Пирятинського пов. Полтавської губ., тепер села немає) — лірник. Вже дорослим осліп. Учився два роки (між 1840—1850) у с. Смотрики в кобзаря Лантуха. В. Горленко 1884 записав від Б. п'ять варіантів дум («Буря на Чорному морі», «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Івась Коновченко, вдовиченко», «Сестра і брат», «Козацьке життя»). Виконував псальми, народні пісні.

Літ.: Гримич М. В. Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. Чис. 4. С. 21; В рокотанні-риданні бандур / авт.-упорядн. М. А. Шудря, В. Г. Нечепа. Київ, 2006. С. 360—361.

Ірина Коваль-Фучило

Башловка Михайло Федорович

БАШЛОВКА Михайло Федорович (10.11.1924, х. Макухи (нині село Опішнянського р-ну Полтавської обл.) — 30.04.1973, м. Київ) — кобзар. У дитинстві втратив зір. Навчався у школах сліпих у Полтаві, Житомирі, Києві. Грати на бандурі почав у 1940. У 1944—1946 мандрував з кобзою Полтавщиною, Харківщиною, Київщиною та ін. регіонами України. У той час почав створювати власні мелодії для репертуару, серед яких «Ярина» (слова Б. Грінченка), «До кобзи» (слова П. Куліша), «Стоїть в селі Суботові» (слова Т. Шевченка), «Євшан-зілля» (слова М. Вороного), а також твори на слова О. Олеся, В. Самійленка. Склав пісні «Як полки Богдана», «Пісня про голод», «Про Івана Богуна». Жив у Києві. Працював друкарем у фірмі «Світанок», грав в ансамблі кобзарів Українського товариства сліпих (УТОС).

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 15.

Ірина Коваль-Фучило

БЕЗКІНЕЧНИК — жанр дитячого фольклору, в основі якого лежить принцип кумуляції. Б., як правило, — твори віршовані, номінативно-констатуючі (іноді з діалогами), у яких закінчення виконує роль початку. Наприклад: «Оце пісня (вар.: казка) ловка, / Ловка, та не вся. / Купив циган порося, / А циганка вовка. / Оце пісня ловка, / Ловка, та не вся. / Купив циган порося...» і т. д. Б. виголошується або співається підряд, як правило, декілька разів, хоч може виконуватися безкінечно: «Був собі журавель та журавочка, / Наносили сінця повні ясельця. / Нша пісня гарна й нова, / Починаймо її знову / Був собі журавель...». Народні назви Б.: «нескінчуха», «докучна казка» (у фольклористиці — «кумулятивна казка»), хоч Б. не завжди є казкою з традиційним для жанру казки набором ознак; це й примовка, що виконує роль колисанки. Це певна умовна поліфункціональна нарація фантастичного чи реалістичного змісту, що має своєрідну ігрову розважальну й монотонно-заспокійливу форму, сприяє розвиткові уяви, пізнанню світу, збагаченню образного мислення, чіткого логічного мовлення, орієнтації в часопросторі. На Поділлі побутує дитяча гра-чукикалка. Дитину садять на коліна, легенько підкидають, хитають збоку вбік і речитативом промовляють: «Гопа, гопа, гопа-па, / Сіла баба на кота, / Поїхала до попа. / Попа нема вдома, / Поїхав по дрова: / Гопа, гопа, гопа-па, / Сіла баба на кота...» і т. д. Олена Пчілка записала такий Б.: «Був собі дід Нетяжка, / Була в нього синя серм'яжка, / На голові шапочка, / На спині латочка. / Чи хороша моя казочка? / Хороша. / І ти кажеш: хороша, / І я кажу: хороша. / Був собі дід Нетяжка...» і т. д. Українські Б. належно не зібрано й не вивчено. Хрестоматійним Б. є «Горобець і бадилинка».

Літ.: Чорнописький М. Безконечник. *Українська фольклористика. Словник-довідник.* Тернопіль, 2008. С. 27—28.

Микола Дмитренко

БЕЗРУЧКО Іван Григорович (05.05.1923, с. Нижні Патринці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) — збирач фольклору, краєзнавець, заслужений лікар України (1970). У 1941 закінчив школу, учасник Другої світової війни (солдат 209-го стрілецького полку 162-ї стрілецької дивізії); після поранення — санітар І Українського та ІІ Білоруського фронтів. Нагороджений орденами Вітчизняної війни І ступеня та «За мужність», медалями «За бойові заслуги», «За звільнення Варшави», «За перемогу у Великій Вітчизняній війні» та ін. З 1948 — учитель Китайгородської середньої школи. У 1956 закінчив Чернівецький медінститут. З 1956 працював лікарем-терапевтом, з 1958 до 1977 — завідувач терапевтичного відділення райлікарні, головний терапевт району, з 1977 до виходу на пенсію 1982 — лікар-терапевт у смт Кельменці Чернівецької обл. Записувати фольклор почав студентом. Із 1955 систематично надсилав свої записи в ІМФЕ. Учасник республіканських нарад збирачів фольклору 1957, 1987. Записав майже 10 тис. прислів'їв та приказок, більше тисячі пісень різних жанрів, кілька тисяч загадок, легенд, переказів, оповідань, бувальщин, прикмет, усмішок, рецептів народної медицини та кухні, місцевих прізвищ і прізвиськ, матеріалів з топоніміки, діалектології. Більшість записів передано до АНФРФ ІМФЕ, Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, обласних установ. Частину записів опубліковано окремими збірками: «Дністріана діда Йвана» (1995), «Там, де тече Дністер» (2010), в академічній серії «Українська народна творчість», зокрема, у збірниках «Жартівливі пісні» (1967), «Танцювальні пісні» (1970), «Прислів'я та приказки» (у 3 т.: 1989, 1990, 1991), «Народні оповідання» (1983), «Дитячий фольклор» (1984), «Легенди та перекази» (1985), а також у збірці «Народ і Шевченко» (1963), «Легенди Карпат» (1968), «Народні оповідання», «Дитячий фольклор» (обидві — 1986), «Жартівливі та сатиричні пісні» (1988), «Повір'я» (1992), «Народний сонник» (2000), у періодиці — журналах «НТЕ», «Україна», «Радянська жінка», «Перець», газетах «Сільські вісті», «Друг читача», «Радянська Буковина» та ін. Діяльність Б. високо оцінили М. Рильський, М. Родіна, М. Стельмах, О. Дей, І. Березовський, М. Пазяк, М. Дмитренко, В. Горбатюк та ін.

Праці: Дністріана діда Йвана: Легенди та перекази. Чернівці, 1995; Там, де тече Дністер: Легенди, перекази, прислів'я та приказки, провісники погоди, нотатки книголюба. Городок, 2010. 144 с.

Літ.: Березовський І. П. Сучасні збирачі фольклору. *НТЕ.* 1965. № 6. С. 11; Дмитренко М. Тайстра з тисяччю пісень. *Сільські вісті.* 1992. 21 листоп.; Світ його захоплень: І. Г. Безручко — лікар і збирач народної творчості: Бібліогр. Покажчик / підгот. і упоряд. Н. Г. Сливка, В. В. Дєдова. Кельменці, 2007. 38 с.; Горбатюк В. Одне серце на два береги. *Безручко І. Там, де тече Дністер.* Городок, 2010. С. 3—5; Яківчук А. Збирач народної творчості. *Безручко І. Там, де тече Дністер.* Городок, 2010. С. 135—138.

Микола Дмитренко

БЕЗЩАСНИЙ Конон Петрович (03.10.1884, станиця Полтавська, нині Кущевського району Краснодарського краю РФ — 1967, м. Слов'янськ-на-Кубані того ж краю) — кобзар. Гри на бандурі навчався самостійно. Виступав у Краснодарі, Новоросійську, Харкові, Миколаєві. На запрошення Д. Яворницького 1928 виступав у Дніпропетровському історичному музеї. Після Другої світової війни жив у м. Слов'янську-на-Кубані. У репертуарі — думи, українські жартівливі пісні, народні танці.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 16; В рокотанні-риданні бандур / авт.-упорядн. М. А. Шудря, В. Г. Нечепа. Київ, 2006. С. 361-362.

Ірина Коваль-Фучило

БЕЛЗА (ДОРОШУК) Ігор Федорович (26.01.1904, м. Кельце, Польща — 05.01.1994, м. Москва, Росія) — музикознавець, композитор, літературо-

Безручко Іван Григорович

І. Безручко «Там, де тече Дністер»

Безщасний Конон Петрович

знавець, фольклорист. Доктор мистецтвознавства (1954), професор (1936). Член Спілки композиторів СРСР (1932). Працював у Київському музичному технікумі (1925—1936), Українфільмі (згодом — Кіностудія ім. О. Довженка, 1930—1937), видавництві «Мистецтво» (1938—1941), Московській консерваторії (1942—1949), Інституті історії мистецтв (1954—1961), Інституті слов'янознавства та балканістики АН СРСР (1961—1990). У композиторській творчості часто використовував українські народні пісні. Б. — автор понад 500 наукових праць; музикознавча україністика — понад 30 праць. Упорядник збірки «Українські народні пісні» (Москва, 1946).

Літ.: Калениченко А., Шамаєва К. Белза (Белза-Дорошук) Ігор Федорович. *УМЕ*. Т. 1. С. 167—168.

Микола Дмитренко

Белза (Дорошук) Ігор Федорович

БЕНЬКОВСЬКИЙ Іван Францович (криптонім **И. Ф. Б-скій**) (р. н. і см. невідомі) — етнограф-аматор, збирач фольклору Південно-Східної Волині. Жодних біографічних даних про нього не виявлено. Жив у м. Красилові Заславського пов. Волинської губ. (тепер райцентр Хмельницької обл.). Збирав матеріали на теренах Заславського і Старокостянтинівського пов. Волинської губ. Переважно короткі замітки, що ґрунтуються на етнографічних та фольклорних записах, публікував у часописах «Киевлянин», «Родина», «Южный край», «Волынь», «Киевская старина». Наприклад, у журналі «Киевская старина» опублікував протягом 1889—1906 25 таких заміток, більшість із яких присвячено календарній і родинній обрядовості, народним віруванням та уявленням. Найбільша серед них, що згодом вийшла окремою відбиткою, — «Смерть, погребение и загробная жизнь по понятиям и верованию народа» (1896). Це одне з перших у науці систематизоване зібрання локальних вірувань, звичаїв та ритуалів, пов'язаних зі смертю людини та її похованням. Записи зроблені у вищезгаданих повітах, матеріал систематизовано згідно з критеріями, які відповідають і сучасним науковим принципам. У контексті обряду подано й вербальні тексти — народні оповідання, легенди, повір'я, прислів'я та вислови про смерть, про загробне життя, похоронні голосіння. Стаття ця і досі не втрачає значення першоджерела, тим паче, що нині деякі ритуали та вірування на цій території вже не побутують. Найбільше фольклорних записів здійснив у с. Григорівка Старокостянтинівського пов. Однак ареал дослідження вченого досить широкий — це Волинсько-Подільське пограниччя, від Кам'янецького пов. Подільської губ. до Ковельського пов. Волині. Сфера зацікавлень — календарні та родинні обряди і звичаї, пов'язані з дванадесятими церковними святами (Різдво, Благовіщення, Великдень, Трійця, Спас), апокрифічні легенди та вірування, демонологія, народна медицина, усна історія краю («Девичий праздник св. Андрея», «Рождественские святки на Волыни», «Поверья, обычаи, обряды, суеверья, и приметы, приуроченные к «Риздвяным святам», «Народные поверья, суеверия и приметы, приуроченные к «Благовещению», «Обычаи и поверья, приуроченные к «Велыкодню», «Народные обычаи и обряды, приуроченные Спасу», «Поверья и обряды родин и крестин», «Народный взгляд на нечистую женщину», «Мак в народной демонологии на Волыни», «Осина в верованиях и понятиях народа на Волыни», «Из области народных верований о выходцах с того света», «Поверья и суеверия, относящиеся к охоте» тощо). Статті засвідчують ерудованість, обізнаність Б. з науковою літературою та фольклорними виданнями українців, росіян, білорусів, поляків, литовців, сербів, болгар та ін. народів. Він здійснив порівняльні студії усної традиційної культури Волині з іншими регіональними та загальнослов'янською традиціями. Записуючи фольклор і обрядовість тривалий час, вдавався до цікавих спостережень стосовно їхнього побутування, манери виконання, ролі та сенсу в народному житті, природного

зникнення та штучного припинення тих чи інших фольклорних явищ.

Праці: Обычаи и поверья, приуроченные к «Велыкодню». *КС.* 1895. № 5. С. 70—76; Народные обычаи и обряды, приуроченные к «Спасу». *КС.* 1895. № 7—8. С. 9—14; Поверья, обычаи, обряды, суеверия и приметы, приуроченные к «Риздвяным святам». *КС.* 1896. № 1. С. 1—9; Смерть, погребение и загробная жизнь по понятиям и верованию народа. *КС.* 1896. № 9. С. 229—261; Рождественские святки на Волыни. *КС.* 1889. № 1. С. 236—242.

Літ.: Іваннікова Л. В. Обрядовість і фольклор Південно-Східної Волині у дослідженнях кінця XIX — початку XX століття (Заславський і Старокостянтинівський повіти). *НТЕ.* 2012. № 6. С. 46—50.

Людмила Іваннікова

«БЕРЕГИНЯ» — всеукраїнський народознавчий часопис. Заснований 1992 у Києві. Видається на громадських засадах. Виходить щоквартально українською мовою. Основна тематика: відродження духовності українського народу. Знайомить з історією України, її духовною та культурною спадщиною, публікує архівні дослідження, народознавчі матеріали, студії про забуті імена, порушує питання культурного життя українців за межами України. У ньому публікувалися архівні матеріали Ф. Вовка, В. Петрова, М. Пйотровського, В. Кравченка, Є. Смолицької та ін.; епістолярну спадщину І. Франка, М. Грушевського, В. Гнатюка, А. Онищука, І. Багряного, В. Барки. Основні рубрики: «Обереги пам'яті», «У теплих долонях України» (матеріали про традиції виховання, календарні й родинні обряди), «Чумацькими шляхами» (статті про історію та побут у різних регіонах України), «Нашого цвіту по всьому світу» (матеріали про життя українців за кордоном), «Славетні українці», «З глибини століть», «Таїна архіву» (публікації архівних матеріалів), «Вчителеві на допомогу» (розробки тематичних уроків, сценарії календарних свят), «Піч наша регоче» (рецепти народних страв). Засновник та головний редактор до 2005 В. Скуратівський. Від 2005 головний редактор Ярина Скуратівська.

Ірина Коваль-Фучило

БЕРЕГОВСЬКИЙ Мойсей (Моше Ахарон) Якович (28.12.1892, с. Термахівка Чорнобильського пов. Київської губ. (нині Іванківського р-ну Київської обл.) — 12.08.1961, Київ) — музикознавець, дослідник фольклору українських євреїв. Народився в родині меламеда (вчителя в хедері). 1905 екстерном закінчив Київську гімназію, протягом 1915—1920 навчався в Київській консерваторії (клас віолончелі професора Фрідріха фон Мулерта, клас композиції Б. Яворського). Керував єврейським самодіяльним хором Київського відділення Товариства єврейської народної музики. У 1922 переїхав до Петрограда, де продовжив навчання в консерваторії, викладав музику в єврейських закладах для сиріт. У 1926 повернувся до Києва, на громадських засадах організував комісію з вивчення єврейської народної музики при кафедрі єврейської культури ВУАН. З 1927 розпочав активне вивчення фольклору українських євреїв, співпрацював з К. Квіткою, опрацьовуючи караїмсько-татарські пісні. Протягом 1928—1931 був завідувачем Кабінету музичного фольклору при етнографічній секції Інституту єврейської культури ВУАН. У 1930 опублікував працю «Чужомовні й різномовні пісні в євреїв України, Білорусі й Польщі», вказуючи на 70 пісень, у яких єврейські слова, фрази чи цілі строфи чергуються з українськими, литовськими, польськими, російськими, підкресливши, що жодної такої пісні не зафіксовано в російських губерніях. Б. відзначив, що євреї, контактуючи з українцями, часто послуговувалися українською мовою. У статті «Взаємні впливи в єврейському і українському музичному фольклорі» (1936) на кількох прикладах розглянув збіги в мелодіях єврейських і українських народних пісень, а також вказав на єврейські пісні, що співають на мелодії українських: «У сусіда хата біла», «Петрусь», «Гоп, мої гречаники», «Стоїть гора високая». В експедиційних поїздках обстежував міста Волині, Поділля, Галичини, єврейські сільськогосподарські колонії Дніпропетровської, Запорізької, Миколаївської обл. та Криму, упродовж 1929—1936 фіксував

Береговський Мойсей Якович

фольклорні зразки у м. Білій Церкві, Умані, Одесі. На початку 1930-х у Б. визрів план антології єврейського фольклору у 5-ти томах : 1. Робітничі і революційні пісні. Пісні про рекрутчину та війну ; 2. Любовні й сімейно-побутові пісні ; 3. Народна інструментальна музика ; 4. Єврейські народні наспіви без слів ; 5. Єврейські народні музичні вистави (1-й том вийшов у Москві 1934). У період евакуації (Уфа) під час Другої світової війни вивчав башкирський фольклор та фольклор українців-переселенців (перші з них потрапили до Башкирії ще за часів Катерини II). В 1944 захистив у Москві кандидатську дисертацію про єврейську інструментальну музику. Повернувшись в Україну в цьому ж році побував в експедиційному відрядженні у Чернівецькій обл., в 1945 — у Вінницькій (Бершадь, Брацлав, Тульчин, Жабокричі). У 1946 Б. відвідав Прибалтику (Вільнюс, Каунас), де записав 70 народних пісень від євреїв, що пережили нацистську окупацію. З 1947 викладав у Київській консерваторії, в 1950 був заарештований і засуджений на 10 років за «антирадянську агітацію». Реабілітований в 1956. Колекцію фонографічних записів Б., що зберігається в Києві, та їхні нотні розшифровки внесено до реєстру ЮНЕСКО «Пам'ять світу».

Березовський Іван Павлович

Праці: Чужомовні й різномовні пісні в євреїв України, Білоруси й Польщі. *ЕВ*. 1930. Кн. 9. С. 37—48; Взаємні впливи в єврейському і українському музичному фольклорі. *Радянська музика*. 1936. № 5. С. 29—34; Еврейские народные песни. Москва, 1962 ; Еврейские народные песни из собрания М. Я. Береговского. *Єгупець : художньо-публіцистичний альманах Інституту юдаїки*. Київ, 1998. № 4; Пуримшпили. Еврейские народные музыкально-театральные представления. Подг. текстов и вст. ст. Э. М. Береговской. Київ, 2001. 648 с.

Літ.: Шолохова Л. В. Фоноархів єврейської музичної спадщини : колекція фонографічних записів єврейського фольклору із фондів Інституту рукопису. Київ, 2001; Макаренко О. М. Я. Береговський — дослідник музичного фольклору євреїв України. *Макаренко О. Нариси історії етномузичної культури Півдня України*. Миколаїв, 2001. С. 103—109; Вахнина Л. Еврейский фольклор в архивных источниках Украины. *История—миф—фольклор*. Москва, 2009. С. 204—214.

Тетяна Шевчук

БЕРЕЗОВСЬКИЙ Іван Павлович (27.07.1923, с. Кринички, тепер смт Дніпропетровської обл. — 26.06.1991, м. Київ) — український фольклорист (дослідник історії фольклористики, упорядник збірок та збирач фольклору), етнограф та літературознавець. Доктор філологічних наук (1972). Лауреат республіканської премії з літературно-художньої критики (1978). Закінчив Дніпропетровський університет (1952). З 1956 працював у ІМФЕ (відділ фольклористики), очолював сектор рукописних фондів (з 1978) та відділ етнографії (з 1982). Учасник Другої світової війни. Автор численних досліджень з історії фольклористики: «Іван Манжура» (1962), «Сучасні збирачі фольклору» (1965—1966), «Українська радянська фольклористика» (1968), «Українська народна творчість 20—30-х рр. XX ст.» (1973) та ін., укладач ряду збірок, редактор та член редколегії ряду томів серії «УНТ»: «Історичні пісні» (1961), «Загадки» (1962), «Казки про тварин» (1976). Упорядник збірки народної прози «Мудрий оповідач» (1962, 1969). Співукладач української частини порівняльного покажчика сюжетів східнослов'янської казки (1979). Співавтор словника наукової і народної термінології «Восточнославянский фольклор» та «Енциклопедії казки» (Геттінген, Німеччина). Під керівництвом Б. підготовлені кандидати наук, які переважно спеціалізувалися на питаннях історії фольклористики та казкознавства. Значний інтерес вченого привертали питання розвитку прозової традиції, зокрема казки, питання її класифікації, типологізації, видання та дослідження. Казкознавчій проблематиці була присвячена й одна з останніх неопублікованих робіт.

Праці: Питання відображення дійсності в народнопісенному образі. *НТЕ*. 1961. № 3. С. 20—27; Сучасні збирачі фольклору. *НТЕ*. 1965. № 6. С. 3—11; 1966. № 1. С. 7—17; 1966. № 5. С. 19—30; Українська радянська фольклористика: Етапи розвитку і проблематика. Київ, 1968. 343 с.; Серійні видання українського фольклору (До 400-річчя книгодрукування на Україні). *НТЕ*. 1974. № 2. С. 63—69; Українські казки і східнослов'янська народна оповідальна традиція. *НТЕ*. 1974. № 5. С. 36—43; Казки про тварин / упоряд., вступ. ст. та приміт. І. П. Березовського. Київ, 1976. 574 с.;

Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка / сост. Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков. Ленинград, 1979. 438 с.

Літ.: Петров Віктор. Монографія про українську фольклористику. *НТЕ*. 1969. № 1. С. 94—95 (Рецензія: Березовський І. П. Українська радянська фольклористика. Київ, 1968. 343 с.); Іван Павлович Березовський [Некролог]. *НТЕ*. 1991. № 5. С. 95.

Олександра Бріцина, Алла Ясенчук

БЕРНАДСЬКИЙ (Бернацький) Іван Карлович (1901 — ?) — лірник із м. Зіньків Полтавської губ. Від нього М. Гайдай записав варіант думи «Про Коновченка», та пісню «Приймак» («Був собі чоловік») (1926). Записи зберігаються у АНФРФ ІМФЕ. Доля невідома.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 18.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14—10. Од. зб. 1170.

Ірина Коваль-Фучило

БЕСАРАБА Іван Венедиктович (бл. 1850, с. Ломази Більського пов. Седлецької губ., тепер Польща — 1921, м. Нова Прага Олександрійського пов. Херсонської губ., тепер смт Кіровоградської обл.) — український фольклорист, етнограф, діалектолог. Ніяких його біографічних даних не виявлено. Відомо лише, що з 1880-х по 1916 він працював учителем у містечку Нова Прага Олександрійського пов. Херсонської губ. Збирав, видавав та досліджував фольклорно-етнографічні матеріали у с. Ломази, де народився, у Новій Празі та ін. селах Олександрійського пов., вивчав діалектні особливості, здійснив порівняльні дослідження, зробив систематизовані описи підляських і степових говірок української мови на всіх структурних рівнях (фонетика, лексика, морфологія), зосередив увагу на їх відмінностях від ін. українських говірок та від російської літературної мови. Чимало уваги приділяв у своїх працях висвітленню українсько-російських, українсько-білоруських і, частково, українсько-польських культурних взаємин. Вагомий внесок Б. зробив у фольклористику записом не однієї сотні фольклорних зразків різних жанрів, що функціонували на обстеженій ним території. Наприклад, 1903 в «Сборнике Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук» (т. 75, № 7) у Петербурзі були опубліковані його «Материалы для этнографии Седлецкой губернии». Вони присвячені народному побутові Забузької Русі, тобто українців Підляшшя, на той час мало вивченої території, що надавало особливого значення праці Б. (саме це відзначив у рецензії журнал «Русская мысль», № 10, 1904). Усі наукові висновки автора спираються на власні спостереження, адже це опис народних звичаїв та повір'їв його рідного українсько-білоруського села, усі матеріали (фольклорні, етнографічні, діалектологічні) збирав він у кінці XIX — на початку XX ст. під час тривалого перебування на батьківщині та частих поїздок у цей край, використано лише деякі друковані матеріали. Увесь зібраний матеріал (він підпорядкований одній меті — розкрити особливості «ломазького говору»: фонетичні, морфологічні, лексичні) служить немовби великою розгорнутою ілюстрацією для його діалектологічних студій. Зокрема в розділі «Зразки ломазького говору» Б. навів 16 народних оповідань, а також прислів'я, загадки, примовки, приповідки, приказки, порівняння, «перебранки», народні пісні (зокрема весільні, жнивні), записані в селах Любенка й Докудів Більського пов. (що належали до Ломазької парафії) тощо. Лексичний склад говірок регіону Б. розкрив через номінації різних предметів та понять, у зв'язку з цим подав короткі описи народних звичаїв, повір'їв, дитячих ігор, прізвища та вуличні прізвиська, самоназви та інвективну лексику, тобто всі види власних і загальних назв (на означення професії, стану, віку, спорідненння, назви частин тіла, тварин, рослин), а також повір'я, легенди, пов'язані з космогонічними уявленнями, сільським господарством, з народною медициною. Б. описав народні музичні інструменти, дитячі ігри та іграшки, церковно-народний календар, народні назви місцевостей Седлецького Підляшшя за ломазькою вимовою, давні урочища

та сліди пам'яток, додав етнографічні карти Забужжя та словник діалектизмів і висловів, характерних для цього говору, здійснив порівняльне дослідження говорів Холмщини. Б. зафіксував локальні уявлення про русалок, нехрещених дітей та ін. 1916 в тому ж виданні (т. 94) опубліковано ще один збірник Б. «Материалы для этнографии Херсонской губернии», подібний до попереднього діалектологічною спрямованістю, але значно більший за обсягом (568 с.). Це опис говірки, народних звичаїв і вірувань містечка Нова Прага. Основну його цінність становлять зразки фольклору, що їх записав сам Б. та його помічники (переважно учителі) у Новій Празі та інших населених пунктах Олександрійського пов. Херсонщини. Це найбільший за обсягом та різноманітністю жанрів збірник фольклору Степової України з усіх виданих протягом XIX — початку XX ст. Автор висловив спостереження не лише над взаємодією російської та української мов, різних діалектів на терені Олександрійського пов., над процесом витворення особливої говірки в умовах цієї взаємодії, так само і над взаємодією різних фольклорних традицій, носіями яких були не лише вихідці з України (Волині, Поділля), а й Росії та Польщі. Ілюстрацією до лінгвістичних досліджень також стали фольклорні зразки — народні легенди, казки, анекдоти, перекази, пісні (23 колискових, 130 забавлянок, 58 жартівливих, 132 любовних (про кохання), 65 родинно-побутових, 15 сирітських, наймитські, рекрутські, чумацькі, козацькі, циганські, п'яницькі — усього 464 зразки). Окремим розділом подані записи календарно-обрядових пісень (18 колядок і 14 щедрівок), інтермедії «Коза» та повний унікальний і рідкісний запис народної вистави «Трон» або «Цар Максиміліан», що побутувала в народній традиційній культурі Херсонщини (уривки з неї також опублікував В. Ястребов). Б. подав два варіанти цієї вистави. Він також записав близько 150 весільних пісень та опублікував зведений весільний обряд м. Нової Праги і навколишніх сіл. Окремим розділом подано прислів'я, приказки, загадки, прикмети і повір'я та інші паремії (усього 1111 №№). Серед обрядового фольклору — великодні вірші, пісні до «кози», псальма, примовки у Вербну неділю. Виокремлено історичні пісні. Іформантами Б. були переважно його учні, деякі міщани. Упорядковуючи матеріали, він подавав паралелі зі збірників ін. записувачів (Г. Сорокіна, О. Маркович, П. Шейна, М. Теодоровича та ін.), словник діалектизмів, що побутують не лише в Новій Празі, а й в інших місцевостях Херсонщини.

Праці: Материалы для этнографии Седлецкой губернии. Собрал И. В. Бессараба. Санкт-Петербург, 1903. 324 с. (Рецензия : *Русская Мысль*. 1904. № 10. С. 347); Материалы для этнографии Херсонской губернии. Собрал И. В. Бессараба. Петроград, 1916. 568 с.

Людмила Іваннікова

БЕШКО Андрій (? — 1855, с. Мена Сосницького пов. Чернігівської губ. (нині місто Чернігівської обл.)) — кобзар (чернігівська школа). Учень А. Шута. У репертуарі — думи «Богдан Хмельницький та Барабаш», «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Олексій Попович», «Козак-нетяга Фесько Ганджа Андибер», «Плач невольників на турецькій каторзі». Ці думи записав від Б. 1853 П. Куліш. Тексти двох дум (про Андибера і про Б. Хмельнцького) він об'єднав з варіантами, записаними від А. Шута, і опублікував у збірнику А. Метлинського «Народные южнорусские песни» (1854). Навчитель багатьох кобзарів, серед яких і П. Братиці.

Літ.: Кирдан Б., Омельченко А. Народні співці-музиканти на Україні. Київ, 1980. С. 86; Правдюк О. А. Бешко Андрій. *УЛЕ*. Т. 1. Київ, 1988. С. 157; Гримич М. В. Виконавці українських дум. *Родовід*. 1992. Чис. 4. С. 21; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 18.

Ірина Коваль-Фучило

Бєлінська Параска Тимофіївна

БЄЛІНСЬКА Параска Тимофіївна (26.10.1890, с. Михайлівка, нині Червоноармійського р-ну Запорізької обл. — ?) — збирачка фольклору. У 1902 закінчила три класи початкової школи, 1904 екстерном склала екзамени за 4-й клас

жіночої гімназії. З 1906 — учитель у м. Запоріжжі, з 1908 — завідувач бібліотеки в с. Федорівка (нині с. Чубарівка). На початку 1920-х працювала в Києві, 1925—1928 — у Харкові. Закінчила три курси філологічного факультету Кам'янець-Подільського ІНО. З 1929 — в Одесі. Записала чимало творів різних жанрів фольклору як в Україні, так і за її межами (зокрема, на Саратовщині від українських поселенців). «Значний інтерес становить записана Б. народна різдвяна драма "Трон". У передмові збирачка докладно зупиняється на складі виконавців драми, характеризує їх одяг, відзначає окремі важливі моменти дії і т. д. Цінним є також запис традиційного народного весілля, зроблений Б. у своєму рідному селі» (І. П. Березовський). Деякі записи Б. використані в академічному підручнику «Українська народна поетична творчість» (1958). За мотивами зібраних Б. пісень одеський письменник Я. Сікорський написав оповідання «Народження пісні» (1957). Чимало записів Б. зберігаються в АНФРФ ІМФЕ (ф. 14—4, од. зб. 341).

Літ.: Березовський І. П. Сучасні збирачі фольклору. *НТЕ*. 1966. № 1. С. 11 (фотопортрет — с. 13).

Микола Дмитренко

БИКОВ Микола Васильович (псевдоніми і криптоніми: **М. Віл**, **М. В.**, **Ник. Б.**, 1857, с. Мануйлівка Новомосковського пов. Катеринослав. губ., тепер у межах м. Дніпро — 28.12.1917, Катеринослав, тепер м. Дніпро) — український журналіст, публіцист, літературний критик, видавець, громадський діяч. Потомственний дворянин, землевласник у Новомосковському пов. Катеринославської губ. Проживав у родовому маєтку в с. Мануйлівці. Брат Петра Бикова, російського поета, перекладача, історика літератури, бібліографа. Навчався на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету, звідки 1877 був виключений за зв'язки з народниками і висланий до Катеринослава. В історію Катеринослава увійшов як активний культурний і громадський діяч, що сприяв розвитку української місцевої преси. Протягом 1898—1902 був редактором-видавцем тижневої громадсько-літературної газети «Приднепровье» (з 1899 перейменована в «Днепровскую молву»), а в 1906 українського політичного і літературного часопису «Добра порада». Обидва друковані органи були заборонені цензурою. Б. активно співпрацював з катеринославськими періодичними виданнями: «Екатеринославский листок» («Днепр»), «Степь», «Вестник Екатеринославского земства», «Дніпрові хвилі», «Южная заря», праці публікував у науковому збірнику «Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии». Він автор літературно-критичних статей, літературознавчих досліджень, нарисів про українських, російських і західноєвропейських письменників («Ив. Манжура, украинский етнограф и поэт», «Народная душа в творениях Т. Г. Шевченко»). Б. належить цикл новел під назвою «Миниатюры Игренева», фантастичний роман «На островах Тополулу», спогади про Г. А. Залюбовського, О. І. Єгорова, І. І. Манжуру. Останньому він допомагав матеріально, сприяв публікації його творів. Підтримував дружні і творчі стосунки з Д. Яворницьким, М. Кропивницьким, В. Короленком, А. Чеховим, Г. Успенським, В. Вернадським. Був членом Катеринославського наукового товариства, Катеринославської вченої архівної комісії, Катеринославського товариства «Просвіта». Саме з видання Б. літературного часопису «Добра порада» розпочалася діяльність видавничої секції «Просвіти». На сторінках журналу «Дніпрові хвилі», друкованого органу «Просвіти» (1910—1913), уперше опубліковано літературну казку І. Манжури «Трьомсин-богатир» (1913, № 3—7). 1910 в Катеринославі видано біографію І. Манжури, яку написав Б. (відомо, що бездомний Манжура жив на утриманні Б. у його маєтку в с. Мануйлівці аж до смерті). У № 9 цього ж часопису за 1913 Б. опублікував біографічний нарис про одного з перших катеринославських фольклористів Г. А. Залюбовського. Тривалий час Б. був земським гласним і членом

ради училищ, опікуном Мануйлівського сільськогосподарського училища, секретарем і членом правління Товариства садівництва.

Праці: Памяти Григория Антоновича Залюбовского. *Днепровская молва*. 1899. № 2. С. 53—54; Малорусский поэт и етнограф И. И. Манжура (биографическая заметка). *ДМ*. 1900. № 10; Ив. Ив. Манжура, украинский етнограф и поэт (1851—1893). *ЛЕУАК*. Екатеринослав, 1910. Вып. 6. С. 13—37 (окрема відбитка, Катеринослав, 1910, 25 с.); Народная душа в творениях Т. Г. Шевченко. *ЛЕУАК*. 1912. Вип. 8. С. 82—101; Григорій Антонович Залюбовський (До портрета). *ДнХв*. 1913. № 9. С. 149—150.

Наталя Василенко, Людмила Іваннікова

БИКОНЯ Ася Григорівна (09.02.1986, м. Комсомольськ-на-Амурі (нині РФ) — викладач, фольклорист, перекладач. Закінчила Київський національний університет ім. Тараса Шевченка за спеціальністю «Мова та література (японська, англійська)» та здобула кваліфікацію магістра філології, далі вступила до аспірантури в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ (2008—2011). У 2009 перебувала на стажуванні в Японії в міжнародному Інституті вивчення японської мови, де збирала матеріал для своєї дослідницької роботи. У своєму дисертаційному дослідженні «Типологія образу культурного героя в українських чарівних казках та японських міфооповідях» Б. в компаративному аспекті простежує особливості формування й функціонування образів-типів української чарівної казки та японських міфооповідей (культурний герой, демiург, трикстер, архаїчний герой), аналізує образи героїв, виявляє особливості їх номінації, рис, розкриває глибинну семантику окремих міфологем і мотифем («змієборство», «світотворення»), простежує особливості адаптації міжнародних сюжетів до національного мовного середовища, пояснює процеси дифузій та збігів.

Биконя Ася Григорівна

Праці: Боги-демірги Ідзанаґі-но мікото та Ідзанамі-но мікото в японському легендарному епосі. *Мова і культура*. 2009. Вип. 11. Т. 13 (125). С. 202—207; Відьма як матір-родоначальниця в східнослов'янських та японських народних наративах. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур пам'яті академіка Л. Булаховського*. 2013. Вип. 22. С. 214—221; Змій та його наречена (мотив «odamaki»). *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. 2011. Вип. 35. Ч. II. С. 41—46; Мотив метаморфози бога Суса-но-о в японському легендарному епос. *Матеріали до української етнології*. 2009. Вип. 8 (11). С. 234—238; Народна казка в дослідженнях українських та слов'янських учених. *Слов'янський світ*. 2014. Вип. 12. С. 83—94; Образ змія Ямата-но Ороті в японському легендарному епосі. *Вісник Черкаського університету*. 2010. Вип. 188. С. 114—118; Номинация героя украинской волшебной сказки и японского эпоса: сопоставительный аспект. *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларысты. Права і эканоміка*. 2014. Вып. 17. С. 180—187; Типологія образу культурного героя в українських чарівних казках та японських міфооповідях : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2015; Функция волшебных предметов в народной эпической традиции японцев и украинцев: сравнительный аспект. *Скарына і наш час. Матэрыялы V Міжнароднай навуковай канферэнцыі*. Гомель, 2011. С. 207—210.

Леся Мушкетик

БИЛИЦЯ — жанр неказкової прози. Оповідь-спогад (меморат) про незвичайні події та персонажів нижчої міфології (демонології), що відрізняється від фабульної оповіді — бувальщини (міфологічного фабулата) як власний спогад оповідача чи його найближчого оточення. Б. втілюють традиційні уявлення та вірування. Для Б. характерна наявність усталених мотивів та сюжетів, поширених не лише в національній, але й у світовій прозовій традиції, це відбивають покажчики сюжетів неказкової прози. Водночас яскраво виражені й регіональні особливості побутування та поширення Б., їх персонажів тощо. Б. властиві як естетична, так і інформативна функції, остання превалює так само, як і в інших жанрах неказкової прози. Оповідь зазвичай має інтригуючий та динамічний характер. Попри незвичайність зображуваних подій слухачі та оповідачі поділяють установку на достовірність оповіді (нетотожну беззастережній вірі у правдивість зображеного). На відміну від інших жанрів традиційної прози, тексти Б. вирізняються аморфністю, тому нерідко виразно не відмежовуються в потоці побутового мовлення, традиційні формульні зачини та завершення властиві їм меншою мірою. Термін Б. відносно

недавно застосовується в українській науковій традиції. Його запровадження та вживання зумовлене передусім потребою розрізнення двох форм міфологічних (демонологічних) оповідей — меморатів (билиць) та фабулатів (бувальщин), а також прагненням уникнути двозначності при визначенні окремих текстів як бувальщин (побутових чи міфологічних). За генезою Б. сягають архаїчних стадій розвитку людського мислення. Зі втратою актуальності міфологічних вірувань сфера побутування Б. звужується, тому значна частина традиційних сюжетів Б. в сучасному українському фольклорі вийшла з активного побутування. Водночас своєрідним продовженням традиції є частина сучасного дитячого репертуару та прозового репертуару урбанізованого середовища. Ці явища мало досліджені в українській науці. Серед дослідників нема одностайності у використанні та застосуванні терміна Б.

Тексти: Малорусские народные предания и рассказы / свод Михаила Драгоманова. Киев, 1876. XXVI, 434 с.; Поліська дома: Фольклорно-діалектологічний збірник / упоряд. В. Давидюк і Г. Аркушин. Луцьк, 1991. Вип. І. 186 с.

Літ.: Давидюк В. Ф. Українська міфологічна легенда. Львів, 1992. 176 с.; Померанцева Э. В. Русская устная проза. Москва, 1985. 272 с.; Зиновьев В. П. Быличка как жанр фольклора и её современные судьбы. *Мифологические рассказы русского населения Восточной Сибири / сост. В. П. Зиновьев.* Новосибирск, 1987. С. 381—400; Симонсуури Л. Указатель типов и мотивов финских мифологических рассказов. Петрозаводск, 1991; Бараг Л. Г. Быличка (р., б.,), Билиця. *ВСФ : Словарь.* Минск, 1993. С. 26—27.

Олександра Бріцина

БИЛО, КЛЕПАЛО (гуцульсько-покутське — «било», бойківське — «клепачки», поліське — «дерев'яні молоточки») — старослов'янський дерев'яний ударний ідіофон у формі підвішеної на спеціально чи спорадично пристосованій для цього рамі або у вигляді поперечної дошки, по якій ударяють двома дерев'яними молоточками. Його ще до кінця XIX ст. у розкольницьких скитах використовували замість дзвонів. У православній і греко-католицькій великодній традиції українців Б. застосовують у Страсну п'ятницю та суботу як своєрідний замінник дзвонів після виносу плащаниці в чеканні Воскресіння Христового. Цей звичай зберігся чи не найвиразніше на Гуцульщині та Покутті. В інших традиціях (Галичина, Поділля) відгомін страсних «клепань» (їх здійснювали переважно хлопчики-підлітки) спостерігається в зредукованому варіанті: сухого клацання дерев'яних торохкавок-«клепал» та тріскотіння деркачів. Із назвою Б. в літературі фігурує й металевий інструмент — прообраз великих церковних дзвонів.

Літ.: Гуменюк А. І. Українські народні музичні інструменти. Київ, 1967. С. 21—22; Хай М. Било. УМЕ. Т. 1. С. 192.

Михайло Хай

БІГДАЙ Яким Дмитрович (21.09.1855 (за іншою версією — 15.09), станиця Іванівська на Кубані — 30.11.1909, м. Сухумі (Грузія)) — український і російський фольклорист, композитор-аматор, режисер, громадський діяч, статський радник, дійсний член Кубанського, Донського і Терського статистичних комітетів. Відомий як збирач, видавець і популяризатор українських і російських народних пісень Кубані. Народився в сім'ї священика. У 1863—1870 навчався в Катеринодарському училищі. 1875 закінчив Ставропольську духовну семінарію і того ж року вступив на юридичний факультет Новоросійського (Одеського) університету. 1879 захистив дисертацію на тему «Общественное призрение и благотворительность в России», здобувши науковий ступінь кандидата права. Повернувшись на Кубань, працював судовим слідчим Майкопської, Лабинської, Армавірської, Уманської, Баталпашинської й Тихорецької дільниць. З 1888 — мировий суддя в Катеринодарі. У 1896 очолив катеринодарський гурток шанувальників музики і драматичного мистецтва, який 1900 перетворився на відділення Імператорського російського музичного товариства. Б. не мав спеціальної музичної освіти, однак був надзвичайно обдарованим, грав на скрипці і фортепіано, був одним з організаторів музичного учили-

ща в Катеринодарі. Завдяки йому з 1895 тут почали легально відзначати роковини Т. Шевченка — дозвіл на це він здобув у наказного отамана Кубанського козачого війська, начальника Кубанської області Я. Малами. Як режисер Б. здійснив постановки українських опер «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського та «Різдвяна ніч» М. Лисенка. Як композитор, у співавторстві з капельмейстером П. Махровським, створив оперету за п'єсою Я. Кухаренка «Чорноморський побит» (1896). Він же — автор вокальних циклів «До "Кобзаря"» на вірші Т. Шевченка (1893) (музикознавці цінують такі твори, як «Тополя», «На вгороді коло броду», «Ой сяду я під хатою», «Ой пішла я у яр за водою», «Тяжко-важко в світі жити») та «Листи з Кубані» на вірші українських і російських поетів, а також оперу за поемою Т. Шевченка «Гайдамаки». Найбільший внесок Б. у справу збирання, публікації та популяризації народних пісень чорноморських, лінійних (російських — донських, волзьких) і терських козаків. Записи здійснював не безпосередньо з уст народу, а від інтелігенції — учасників військового хору (найбільше — від Степана Ерастова (кілька десятків), Семена Борчевського, Антипа Скопця, Атаназевича та ін.), чимало пісень взято з рукописного збірника учасника військового хору Митрофана Бібіка та ін. Скористався Б. і попередніми надбаннями відділів для запису пісень, що діяли при Кубанському, Донському і Терському статистичних комітетах. Систематизувати і обробляти пісенний матеріал допомагала Б. дружина, професійна піаністка Катерина Грубар. Отже, за короткий час він зібрав 1500 пісень, як українських, так і російських, третину з яких (556) видав у серійному збірнику «Песни кубанских и терских казаков» (1896—1898), опублікованому в 14 випусках у Москві. Це видання Кубанського статистичного комітету було присвячене 200-літньому ювілею війська Чорноморського. У восьми випусках вміщено 315 українських пісень, а в решті шести — 237 російських. «Пісні чорноморські» опрацьовані Б. для одного голосу й хору з акомпанементом фортепіано. Багато з них запозичені з партитури військового Чорноморського хору. Решта записані в станицях Катеринодарського і Темрюцького (Таманського) відділів Кубанської обл., зокрема, в ст. Івонівка, Георгіахипська, Мишастівка, Пашківська, Пластунівка, Іркліївка, Гарячий Ключ та ін. Найбільше ж — у м. Катеринодарі й Тамані, «від козаків Катеринодарського полку», «від гурту дівчат», «від колядниць», «від хлопців», «від дівчат», «від старців на базарі». Усе ж збірник мав аматорський характер, метою його було збереження й популяризація кубанських пісень і поповнення репертуару військових хорів різних станиць. Слабкий науковий апарат, без передмови, логічної систематизації пісень (у кожному випуску близько 40 зразків, поряд подано побутові, історичні, весільні, козацькі, жартівливі, щедрівки, романси, авторські пісні) — усе це викликало негативну оцінку науковців пісенної комісії Імператорського російського географічного товариства, журналу «Киевская старина». Та все ж, за висловом музикознавця Надії Супрун-Яремко, «ці 14 випусків залишаються і на сьогодні важливим джерелознавчим документом, мистецькою пам'яткою музичного фольклору Кубані». І це справедливо, адже вони містять надзвичайно оригінальні варіанти відомих пісень, історичні зразки та новотвори, що виникли вже на Кубані. Пісні були перевидані через 100 років сучасним російським фольклористом, керівником Кубанського козачого хору Віктором Захарченком у двох томах під назвою «Песни кубанских казаков» (1992, т. 1 ; 1995, т. 2). В останні роки життя (1901) переїхав на Терщину, деякий час проживав у Ставрополі. Помер у Сухумі, похований у Катеринодарі.

Праці: Песни кубанских казаков. Для одного голоса и хора с акомпаниментом фортепиано. Сборник А. Бигдая. Москва : Издание Кубанского статистического комитета к 200-летнему юбилею войска. 1896. Вып. 1. 65 с. ; 1896. Вып. 2. 72 с. ; 1896. Вып. 3. 91 с. ; 1897. Вып. 5. 64 с. ; 1897. Вып. 6. 68 с. ; 1897. Вып. 7. 59 с. ; 1898. Вып. 9 ; 1898. Вып. 12. 63 с. (Рецензії : Н. Ш. *КС.*

1897. Кн. 7—8. С. 42—43; Немидов К. «Песни кубанских казаков». *РМТ.* 1898. № 9); Песни кубанских казаков. Краснодар, 1992. Т. 1 : Песни черноморских казаков. 448 с.

Літ.: Песенная комиссия Императорского русского географического общества. *КС.* 1900. № 6. С. 153—154; Махровський П. Об изучении Кубанской области со стороны музыкальной. *КубОблВед.* 1902. 20.21.XI; Собрание песенного материала в Кубанском казачьем войске. *КубОблВед.* 1903. № 178, 229; Хроника. *ЭО.* 1903. № 4. С. 197; Захарченко В. Г. Українські народні пісні з Кубані. *НТЕ.* 1989. № 1. С. 59—60; Захарченко В. Г. Українські пісні на Кубані. *НТЕ.* 1990. № 3. С. 50—56; [Чумаченко В. К.] Бігдай (Бєгдаєв) Я. Д. *Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1. Листи вчених до Д. І. Яворницького.* Дніпропетровськ, 1997. С. 785—786; Пархоменко Л. Бігдай Яким Дмитрович. *УМЕ.* Київ, 2006. Т. 1. С. 203; Супрун-Яремко Н. О. Кубанська музична фольклористика: етапи становлення. *Супрун-Яремко Н. О. Музикознавчі праці : Зб. наук. статей.* Рівне, 2010. С. 112—125. Іваннікова Л. В. Яким Бігдай — збирач, видавець і популяризатор пісень чорноморських козаків. *Вісник ЗНУ. Філологічні науки.* 2014. № 2. С. 98—112.

Людмила Іваннікова

БІДНОВ Василь Олексійович (псевдоніми: **Василь Бідний**, **Бьднов**, **В. Степовий**, **В. Широчанський**, **В. Поперешній**; криптонім **К.** та ін., 14.01.1874, м. Широке Херсонського пов. Херсонської губ., тепер смт Дніпропетровської обл. — 01.04.1935, м. Варшава) — український історик, архівіст, краєзнавець, археограф, педагог, церковний і громадський діяч. Нащадок запорозьких козаків (Бідний). Народився в сім'ї заможного селянина. Навчався в широчанській однорічній земській школі, 1885—1889 — в Херсонському духовному училищі. 1889 вступив до Одеської духовної семінарії. Брав участь у діяльності одеської «Громади». Після закінчення 1896 семінарії працював учителем церковно-парафіяльної школи та законоучителем земських шкіл м. Миколаєва. 1898 вступив до Київської духовної академії. Під впливом О. Я. Кониського почав писати наукові статті до ЗНТШ. Кандидат богослів'я (1902). 1903—1918 — помічник інспектора Катеринославської духовної семінарії. У Катеринославі брав активну участь у громадському й науковому житті. Один із засновників і секретар Катеринославської губернської вченої архівної комісії та Катеринославського товариства «Просвіта». Редактор «Летописи ЕУАК» (1906—1909), зокрема, готував до друку збірник історичних пісень у записах Я. П. Новицького (1907) та часопису «Просвіти» «Дніпрові хвилі», де друкував зразки фольклору та біографічні нариси про дослідників Південної України. Був членом низки наукових товариств, зокрема, член Українського наукового товариства у Києві. Б. не сприйняв радянської влади. 1918 переїхав до Кам'янця-Подільського, був професором університету, викладачем історії України. 1920 емігрував до Кременця, а влітку 1922 — до Чехословаччини. Тут став одним із зачинателів Українського історико-філологічного товариства у Празі, професор Українського Вільного університету в Празі (1922—1929), професор Української господарської академії в Подебрадах, 1923 — професор історії церкви у Варшавському університеті. Дійсний член НТШ, співробітник ЛНВ. Автор понад 70 наукових праць з історії церкви, історії Запорожжя, історії української літератури, культури, освіти, з історіографії України. Помер і похований на православному цвинтарі у Варшаві. Могила збереглася. В останні роки життя Б. написав розвідку (на 20 арк.) про дослідників Степової України (зокрема про Я. П. Новицького), де подав біографії та критичну оцінку їхніх праць. Доля цієї розвідки невідома. Окремі статті про Г. А. Залюбовського, Я. П. Новицького публікував у журналі «Днірові хвилі». Внесок Б. в історію української фольклористики полягає в ретельному дослідженні історії запису та публікації «Устного повествования» колишнього запорожця Микити Леонтійовича Коржа. Б. дослідив і опублікував біографії записувачів та оповідача, розглянув різні редакції оповіді, зробив порівняльний текстологічний аналіз усіх публікацій, з'ясував його вплив на вивчення історії Запорожжя, літературу, краєзнавство та фольклористику.

Біднов Василь Олексійович

Праці: Путевые заметки ректора Екатеринославской духовной семинарии, архимандри-

та Иакова Вечеркова, впоследствии епископа Саратовского, архиепископа Нижегородского. *ЛЕУАК.* Екатеринослав, 1910. Вып. 6. С. 38—88; К характеристике местных литературных нравов (С. А. Никитин и его «Екатеринославская старина»). *ЛЕУАК.* Екатеринослав, 1912. Вып. 8. С. 265—288; О деньгах, зарытых в землю. *ЛЕУАК.* 1912. Вып. 8. С. 299—300; В. Степовий. Новий рік на Запорожжі. *ДнХв.* 1912. № 1. С. 12—14; № 2. С. 30—32; В. Степовий. Пам'яті Г. А. Залюбовського (українського етнографа з Катеринославщини). *ДнХв.* 1913. № 2. С. 17—21; В. Степовий. М. Ф. Комаров (Некролог). *ДнХв.* 1913. № 15—16. С. 237—240. «Устное повествование запорожца Н. Л. Коржа» та його походження і значіння. Прага, 1925 (Рецензія : Н. Полонська-Василенко. *Записки істор.-філол. відд. УАН.* 1927. Т. 15. С. 250).

Літ.: *Дорошенко Д. І.* Життя і громадська діяльність проф. В. О. Біднова. *Пам'яти проф. Василя Біднова : Зб.* Прага, 1936. С. 5—11; Мицик Ю. А. Д. І. Яворницький і В. О. Біднов. *Вчений-подвижник* / упоряд. В. М. Бекетова. Дніпропетровськ, 1991. С. 19—22; «Найдорожче для мене зосталося там, коло вас»: Листи Василя Біднова до Дмитра Яворницького. Передм., публ. та комент. Юрія Мицика, Світлани Абросимової. *КС.* 1993. № 2. С. 10—21; Ульяновський В. І. В. О. Біднов. *УІЖ.* 1992. № 10—11. С. 80—94; Ульяновська С., Ульяновський В. Автори української культури. *Українська культура. Лекції за ред. Дмитра Антоновича. Київ,* 1993. С. 514—526; Біднов Василь Олексійович. *Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Т. 1. Листи вчених до Д. І. Яворницького* / уклад. С. В. Абросимова, А. І. Перкова та ін. Дніпропетровськ, 1997. С. 786—787; Іваннікова Л. В. Історіографія 20-х років XX ст. як джерело до вивчення історії фольклористики Півдня України. *Наукові записки. Серія : історичні науки. Вип. 16.* Кіровоград, 2012. С. 199—207. Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України в наукових студіях 20-х років XX століття. *НТЕ.* 2012. № 3. С. 7—15; Іваннікова Л. В. «Устное повествование М. Л. Коржа» як факт історії української фольклористики. *Вісник Запорізького Національного університету. Філологічні науки.* 2014. № 1. С. 36—45.

Людмила Іваннікова

Бідношия Юрій Іванович

БІДНОШИЯ Юрій Іванович (16.06.1968, м. Біла Церква Київської обл.) — діалектолог, етнолінгвіст, етнолог, перекладач. Науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ НАН України. У 1992 з відзнакою закінчив філологічний факультет КДУ імені Т. Г. Шевченка. Досліджує діалекти, усну історію, фольклор та етнокультуру Чорнобильського Полісся, Бориспільщини, Гуцульщини, Підляшшя, Черкащини, Волині та ін. регіонів. Автор праць із діалектної текстографії, синтаксису діалектного мовлення, мовно-національної ідентичності. Ініціатор і співавтор видання «Говірка села Машеве Чорнобильського району» (Київ, 2003—2005, т. 1—4), де представлено традиційну матеріальну та духовну культуру втраченої внаслідок Чорнобильської аварії частини Полісся, матеріали до «Поліського етнолінгвістичного атласу» й «Лексичного атласу української мови», пісні, замовляння, перекази та зразки малих фольклорних жанрів. Розробив принцип паралельного подання діалектних текстів: детальна фонетична транскрипція для лінгвістів і транслітерація засобами сучасної української графіки для широкого кола дослідників та читачів. З 1996 досліджує говірки Бориспільщини; їх обрано з огляду на важливість для східнослов'янського етноглотогенезу, а також із еколінгвістичних міркувань — у зв'язку з прискореною нівеляцією говірок районів, прилеглих до столичного мегаполіса.

Праці: Говірка села Машеве Чорнобильського району. Київ, 2003—2005. Ч. 1 : Тексти. 456 с.; Ч. 3 : Матеріали до Лексичного атласу української мови. 225 с.; Ч. 4 : Матеріали до Поліського етнолінгвістичного атласу. 704 с. (у співавторстві з Г. В. Воронич, Л. В. Дикою, Л. А. Москаленко, Л. Г. Пономар); Говірки Бориспільщини: Сучасні діалектні тексти та пам'ятки мови. Київ, 2008. 480 с. (у співавторстві з Л. В. Дикою); Говірки Чорнобильської зони. Тексти. Київ, 1996. 358 с. (у співавторстві з П. Ю. Гриценком та ін.); «Зажурені хати»: розповіді переселенців з Чорнобильщини. *Тижневик «2000».* 23.04.2004; Діалектні тексти із села Криворівня Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. *Діалектологічні студії.* Львів, 2005. Вип. 5. С. 327—332; Діалектні тексти з Шевченкового краю. *Наукові записки МАУ.* Київ, 2013. Вип. 5. С. 334—440; Етнолінгвістичні записи з Північного Підляшшя. *Діалектологічні студії.* Львів, 2006. Вип. 6. С. 335—355; Закордонні українці-автохтони в діалектній текстографії: джерелознавчий аспект етнографічних студій. *Наукові студії ІМФЕ.* Київ, 2014. Вип. 8. С. 3—40; Од Коляди до Коляди: зимові святки у селі Відово коло Більська. *Nad Buhom i Narwoju.* 2005. С. 43—44. № 6; «Переселяли і живих, і мертвих»: до 40-річчя створення Київського водосховища. *Тижневик «2000».*

10—16.09.2004; «Сплавщик — це було дуже гонорово»: до етнографії лісосплаву на Гуцульщині. *НТЕ.* 2013. № 6. С. 83—96; Этнолингвистический аспект диалектной текстографии. *Актуальные проблемы русской диалектологии.* Москва, 2006. С. 9—11.

Літ.: Аркушин Г. Л. Українські діалектні тексти (до питання методології). *Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки.* Луцьк, 2011. № 1. С. 3—8; Герман К. Ф. Новий важливий здобуток української діалектології. *Діалектологічні студії.* Львів, 2005. Вип. 5. С. 354—357; Глушко М. «Етнографічна» тематика українських мовознавців на шпальтах збірника «Діалектологічні студії». *НЗ.* 2015, № 2. С. 306—320; Гримашевич Г. Минуле й сучасне Бориспільщини крізь призму текстів. *Волинь—Житомирщина.* 2009. № 18. С. 213—218; Клімчук Ф. Д. [рец. на «Говірка села Машеве Чорнобильського району»]. *Беларуская лінгвістыка.* Мінск, 2005. Вып. 55. С. 119—123; Мартинова Г. І. Нова сторінка в представленні діалектних текстів. *Мовознавчий вісник ЧНУ.* Черкаси, 2009. Вип. 9. С. 342—345; Рябець Л. Знакове видання в українській діалектній текстографії. *Українська мова.* 2008. № 4. С. 129—134; Сабадош І. В. Збагачення української діалектології. *Українська мова.* 2004. № 4. С. 112—116; Скидан О. [рец. на: «Говірки Бориспільщини: Сучасні діалектні тексти та пам'ятки мови»]. *Slavia Orientalis.* Warszawa, 2009. Rocznik LVIII, Nr 3. S. 272—274; Скопненко О. І. [рец. на: «Говірка села Машеве Чорнобильського району»]. *Мовознавство.* 2006, № 4. С. 90—93.

Ірина Коваль-Фучило

БІЛЕЦЬКА (Гарбузова) Віра Юхимівна (11.08.1894, м. Охтирка Харківської губ. (тепер Сумської обл.) — 1933) — фольклорист, етнограф, мистецтвознавець. Упродовж 1912—1916 навчалася на словесному відділенні Харківських вищих жіночих курсів, викладала російську та українську мови у школах Богодухова, у 1920—1922 — у харківській трудовій школі. Завідувала Етнологічним відділом Харківського музею Слобідської України. З 1923 — викладач української мови робфаку Харківського сільськогосподарського інституту. З травня 1923 — аспірантка, науковий співробітник етнолого-краєзнавчої секції науково-дослідної кафедри історії українського народу при Харківському інституті народної освіти. Упродовж 1924—1925 Б. записувала у Харкові та на Донбасі зразки міського фольклору, протягом 1928—1929 вивчала рибальство на Дніпрових порогах. У 1931 керувала етнологічною секцією в Інституті матеріальної культури та аспірантським семінаром. У 1926 в «Етнографічному віснику» опублікувала працю «Зі студій над сучасними піснями (До історії походження й розвитку однієї пісні р. 1923-го)», в якій проаналізувала популярну серед харків'ян (на вулицях, базарах, серед студентів і безпритульних) пісню із приспівом «чум-чара-чу-ра-ра». Такий приспів Б. вважала тим центром, який об'єднував різні за змістом строфи антирелігійного змісту і куплети про крадія коней. Протягом 1926 на прохання В. Петрова збирала польовий матеріал про звичай кидати гілки на могили, записувала перекази про Г. Сковороду серед селян с. Пан-Іванівка на Харківщині, зокрема й «Сковородинську молитву» — замовляння, що допомагає в суді. У 1928 підготувала до друку програму дослідження народних вірувань, пов'язаних з криницями й колодязями, що складалася з двох частин: 1) копання колодязів; 2) обряди, пов'язані з шануванням криниць та колодязів. У праці «Мотив портретного виображення в народних піснях» висловила припущення, що згадки про малювання портретів у голосіннях є відгомоном поховальних обрядів, поширених серед міщан, селян, у львівському церковному братстві. У статті «Шахтарські пісні» Б. звернула увагу не лише на особливості текстів шахтарських пісень, виокремивши серед них чоловічі й жіночі, а й на шахтарську міфологію: її головним персонажем був Шубін — загиблий чи то шахтар, чи то власник шахти. Його уявляли маленьким літнім чоловічком із золотими ріжками. Вивчаючи наймитські пісні, Б. звернула увагу на гендерний аспект наймитування, вважала їх окремою групою заробітчанських пісень, до якої зараховувала бурлацькі й чумацькі пісні. В аналізованих текстах виокремила формули і повторювані мотиви, детально розглянувши «формулу короткого сну бурлаки». Науковий доробок Б. зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України

(ф. 13, оп. 4, спр. 1), а її листування з В. Кравченком та В. Петровим — в АНФРФ ІМФЕ (ф. 15, од. зб. 408; ф. 1, од. зб. 3).

Праці: Зі студій над сучасними піснями (До історії походження й розвитку однієї пісні р. 1923-го). *ЕВ*. 1926. Кн. 2. С. 38—43; Мотив портретного виображення в українських піснях. *ЕВ*. 1926. Кн. 3. С. 138—144; Шахтарські пісні. *ЕВ*. 1927. Кн. 5. С. 50—71; В степах Казахстану (етнографічні нариси). *Східний світ*. 1928. № 3—4. С. 184—207; Наймитські пісні. *ЕВ*. 1929. Кн. 8. С. 135—151; Жіночі наймитські пісні. *Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури*. 1930. Т. 9 : Праці етнографічно-етнологічної секції. Вип. 2. С. 59—78; Заробітчанські пісні. Харків, 1930. 63 с.

Літ.: Biletska Vira. *Encyclopedia of Ukraine*. Toronto ; Buffalo ; London, 1985. Vol. 1. P. 225; Бібліографічний словник учених Харківського університету. Харків, 2012. Т. 2. Історики (1905—2012). С. 40—41; Дніпровські лоцмани: нариси з історії та історіографії. Херсон, 2012. 352 с.

Тетяна Шевчук

Білецький Леонід Тимофійович

БІЛЕЦЬКИЙ Леонід Тимофійович (05.05.1882, с. Литвинівка Київської губ. (нині Уманського р-ну Черкаської обл.) — 05.02.1955, Вінніпег, Канада) — літературознавець. Доктор філології (1936), президент Української вільної академії наук (1948—1952), дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка. У 1913 після завершення навчання в Університеті св. Володимира (Київ), залишений в ньому для підготовки до професорського звання. У 1918 — приват-доцент Кам'янець-Подільського університету. У 1921—1923 викладав історію української літератури у Львівському таємному університеті. У 1923—1925 — ректор Українського високого педагогічного інституту в Празі. Від 1938 — професор філософії Карлового університету, 1945 переїхав до Канади (Вінніпег). Голова Культурно-освітньої ради Комітету українців Канади, професор колегії св. Андрія. Досліджував художню літературу, застосовуючи здобутки психологічної школи О. Потебні та культурно-історичної компаративістики («Перспективи літераруно-наукової критики», 1924; «Поезія та її критика», 1921). Цікавився тлумаченням О. Потебнею міфу та метафори. У праці «Основи української літературно-наукової критики» (1925, Прага) звернув увагу на принципи міфологічної, культурно-історичної (М. Максимович, М. Костомаров) та психологічної (О. Потебня) шкіл. Вважав міфологічну школу першим етапом школи історичної, називаючи її прибічниками М. Максимовича, Й. Бодянського, П. Куліша. Найбільшою працею Б. є «Історія української літератури» (1947). У 1936 (або на початку 1937) Б. прочитав курс лекцій для студентів Українського науково-технічного інституту позаочного навчання в Подєбрадах (Чехія). Усі десять лекцій видані окремою книгою 1937, вони є фактично підручником з українського словесного фольклору. Народну усну словесність Б. вважав частиною історії української літератури (такої думки дотримувалися й інші вчені кінця XIX — початку XX ст. — М. Драгоманов, М. Возняк, М. Грушевський). Б. докладно розглянув особливості календарної обрядовості українців, весільні й поховальні обряди. Серед пісень він виокремив робітничі та козацькі, проаналізував тексти народних дум, назвавши «Слово о полку Ігоревім» «першою думою українською». Окремі лекції присвячені поетиці історичних пісень і дум, народному віршуванню. В останній (десятій) лекції йдеться про епічну прозову («повістеву») народну творчість, а також про билини.

Праці: Історія української літератури. Т. 1. Народна поезія. Авґсбурґ : [накладом Українського церковно видавництва], 1947. 328 с.

Літ.: Мандрика М. Леонід Білецький. Вінніпег, 1957. 23 с.; Ільницький М. Критики і критерії: літературно-критична думка в Західній Україні 20—30-х рр. XX ст. Львів, 1998. 148 с.; Луньо Є. Білецький Леонід Тимофійович. *Народознавчі зошити*. 2017. № 3. С. 692—693.

Тетяна Шевчук

БІЛЕЦЬКИЙ Олександр Іванович (01.11.1884, маєток біля с. Борисівка Казанської губ. (тепер — РФ) — 02.08.1961, м. Київ) — літературознавець. Професор (1920), доктор філологічних наук (1937, без захисту дисертації), член Спілки письменників СРСР (1934). Навчався в Казанській гімназії,

закінчив Харківську гімназію (1902), історико-філологічний факультет Харківського університету (1907). За свою першу наукову працю, присвячену німецьким народним легендам про Фауста, Б. отримав золоту медаль і був залишений в університеті (з 1912 — приват-доцент, у 1920—1941 — професор), викладав на Вищих жіночих курсах. З 1936 Б. працював в Інституті літератури АН УРСР (1939—1941 та від 1944 й до кінця життя — директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР). З 1957 — головний редактор журналу «Радянське літературознавство». Академік АН УРСР (1939) та АН СРСР (1958). Перша значна наукова публікація — «Легенда про Фауста у зв'язку з історією демонології» (1911—1912). Один із співзасновників театру казки (згодом — Театр юного глядача ім. М. Горького у Харкові). Очолював радянську літературознавчу школу, цікавився концепціями О. Потебні й О. Веселовського. «Відхилення в бік вульгарного соціалізму було помітним і несподіваним епізодом у науковій біографії Білецького» (І. Дзюба). У 1930-х опублікував низку праць, що стосуються українського фольклору, зокрема в «Літературній енциклопедії» («Думи», «Усна народна поезія»), журналі «Український фольклор» («О. М. Горький і фольклор»). В останній праці фольклор названо «зброєю політичної боротьби проти ворогів народу», стверджується, що «сталінська епоха зробила фольклор найважливішою складовою радянської літератури». Згадує Б. і тогочасну боротьбу «проти казки»: «Вважали, що Баба Яга може серйозно налякати радянських дітей, що Кощей безсмертний навіть прищепить їм міфологічне мислення...» (с. 11). Він обережно висловився проти такої позиції у публікаціях «Дещо з казкової тематики можна використати», «Не можна відкинути казку». В ґрунтовній статті «Думи» Б. докладно характеризує етапи розвитку цього жанру, щоправда, називаючи його «пережитком».

Праці: Легенда о Фаусте в связи с историей демонологии. *Записки Неофилологического общества.* Санкт-Петербург, 1911. Вып. 5. С. 59—193; Дещо з казкової тематики можна використати. *Ми проти казки. Матеріали наради при ЦБ (грудень 1929).* Харків ; Київ, 1930. С. 16—19; Не можна відкинути казку. *Дитячий рух.* 1939. № 1. С. 48—50; О. М. Горький і фольклор. *Український фольклор.* 1938. № 4. С. 3—12.

Літ.: Кошелівець І. Олександр Білецький (1844—1961). *Сучасність.* 1961. № 9. С. 62—68; Коваленко Л. Добрий внесок у фольклористику. *НТЕ.* 1969. № 2. С. 99—100; Дзюба І. Білецький Олександр Іванович. *ЕСУ.* Київ, 2005. Т. 2. С. 775—780.

Тетяна Шевчук

БІЛЕЦЬКИЙ-НОСЕНКО Павло Павлович (27.08.1774, Прилуччина — 1856, с. Лапинці поблизу м. Прилук, нині Чернігівської обл.) — поет-романтик, фольклорист, лінгвіст, перекладач, краєзнавець, художник. У 1793 закінчив Петербурзький дворянський пансіон, служив у війську. У 1798 вийшов у чині капітана у відставку (нагороджений після одного з боїв золотим хрестом на георгіївській стрічці з написом «За труды и храбрость») служив у Прилуках: у суді, наглядачем повітового училища, педагогом приватного пансіону. Підтримував тісні контакти з РАН, Товариством наук при Харківському університеті. Автор «Словника української мови» (1966), 333 байок, 23 казок, 15 балад, історичного роману «Зиновій Богдан Хмельницький». Писав поезії за народними мотивами («Приказки, в 4-х част.», «Гостинець землякам. Казки сліпого бандуриста, чи співи об різних річах», 1872). Збирав українські народні пісні, прикмети, прислів'я, перекази та ін. Досліджував економіку, землеробство, рослинництво, старожитності Прилуччини.

Білецький Олександр Іванович

Праці: Поезії. Київ, 1973.

Літ.: Українські письменники. Біо-бібліографічний словник: у 5 т. Київ, 1963. Т. 2. С. 49; УЛЕ. Т. 1. С. 207; Шептицька Т. Білецький-Носенко Павло Павлович. Українці Санкт-Петербурга, Петрограда, Ленінграда. Вишгород, 2013. С. 78—79.

Архіви: Лингвистические памятники поверий у малороссиян. Их свадебные обряды с народными песнями (рукоп.). *ІР НБУВ.* Ф. 1. Од. зб. 294.

Микола Дмитренко, Надія Пазяк

БІЛИЙ Володимир Васильович (27.10.1894, с. Костянтинівка Полтавської губ., тепер с. Сахновщицького р-ну Харківської обл. — 22.11.1937, м. Київ) — етнограф, фольклорист, літературознавець, педагог, організатор краєзнавчого руху. Народився в селянській сім'ї. Згодом батьки переїхали до с. Діївка Катеринославської губ., де минуло дитинство вченого. Освіту розпочав у церковно-парафіяльній школі с. Діївка, далі — в Катеринославському реальному училищі. 1920 закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (відділення словесності). Викладав народознавство, українську мову та літературу в Переяславському педтехнікумі, з 1922 — в технікумах і трудшколах Києва. Ще в студентські роки писав наукові праці з літературознавства, фольклористики та етнографії. Диплом. робота «Григорій Савович Сковорода. Життя і наука» отримала високу оцінку фахівців. Працюючи в різних навчальних закладах, фіксував і надсилав фольклорно-етнографічні матеріали до Етнографічної комісії ВУАН, якою керував акад. А. М. Лобода. З 1924 член Етнографічної комісії. Того ж року повернувся до Катеринослава. Завідувач етнографічного відділу Катеринославського краєзнавчого музею. Його працю і наукові здібності високо оцінив професор Д. І. Яворницький, запропонував навчання в аспірантурі на кафедрі українознавства, завідувачем якої був. Велике значення мало для Б. спілкування з проф. Д. І. Яворницьким та П. О. Єфремовим, яких він вважав своїми учителями. Ще до вступу в аспірантуру Б. читав лекції та виголосив 16 наукових доповідей на засіданні комісії, а в Катеринославі прочитав десятки лекцій з етнографії, 1 жовтня 1925 став аспірантом Катеринославського ін-ту народної освіти, з січня 1926 повернувся до Києва, вступив до аспірантури на кафедру мовознавства і літератури при Київському ін-ті народної освіти. Продовжував активну роботу в ЕК — редагував «Етнографічний вісник ВУАН», здійснював численні фольклорно-етнографічні експедиції на Полтавщину, Переяславщину, Дніпропетровщину. Цінний матеріал про народні вірування зібрав на Переяславщині. Опублікував чимало статей в ЕВ, дніпропетровському журналі «Зоря», наукових збірниках. Основна тематика — історія етнографії та фольклористики, сучасний стан традиційної народної культури, архаїчні звичаї та вірування, пов'язані з поховальним обрядом тощо («До історії збірника «Южнорусские песни» А. Метлинського», «Неопубліковані матеріали з «Старосвітського бандуриста» М. Закревського, «Минуле етнографії на колишній Катеринославщині та її сучасні завдання», «Пам'яті Володимира Гнатюка», «З матеріалів до історії української етнографії», «До звичаю кидати гілки на могили «заложних» мерців», «Типи сучасного села», «Нові прислів'я» тощо), писав про необхідність вивчення фольклору і культури дніпровських лоцманів. Записував і досліджував пісенні новотвори початку XX століття — частушки, оповідання та спогади про революцію і громадянську війну, легенди про Нестора Махна («Коротенькі пісні («частушки») рр. 1917—1925»; «Автобіографія чи спомини революції»). Б. досліджував наукову діяльність Я. П. Новицького («Яків Павлович Новицький»), Д. І. Яворницького («Харківські вчені 80-х років в українській літературі»), у статті «Минуле етнографії на колишній Катеринославщині та її сучасні завдання» ґрунтовно висвітлив історію фольклористичних досліджень Південної України від початку XIX до початку XX ст. Праця побудована не лише на опублікованих, а й на архівних етнографічних джерелах. 1928—1929 збирав і надсилав Д. І. Яворницькому лексичний матеріал. Б. брав участь в укладанні «Бібліографії українського фольклору» О. Андрієвського (К., 1930), за що йому висловлено подяку у передмові, у впорядкуванні збірника «Дніпровські лоцмани» (К., 1929) та «Чумаки» (К., 1931). Зберіг і передав до ВУАН архів Я. П. Новицького. Б. вважають одним із організаторів краєзнавчого руху в Україні. Працюючи в Катеринославі, він активно пропагував серед

селян потрібність краєзнавчої роботи, створення осередків краєзнавчого товариства на селі, організації музеїв, збереження народної традиції, фольклору. Цю пропаганду провадив у наукових експедиціях, на сторінках обласної газети «Зірка» («Краєзнавству належить велике майбутнє» (1925, 12 лип.) «Краєзнавство на селі» (21 лип.), «Засновуйте на селі музеї краєзнавства» (4 серп.), «Побут села і краєзнавство» (16 серп.)). 1927 у зв'язку з будівництвом Дніпрельстану, ЕК відрядила Б. в експедицію на Подніпров'я. 25 днів вивчав традиційну культуру приречених міст і сіл, що були автохтонною територією Запорозької Січі, зібрав багатий фольклорний матеріал, численні зразки матеріальної культури. Досліджував звичаї не лише українців, а й представників національних меншин — німців, волохів, болгар (етнографічних і фольклорних записів — понад 10 друк. арк.). Здійснював археологічні розкопки в околицях м. Нікополя. З початку 1930-х Б. обраний керівником ЕК ВУАН. На цій посаді був до 1934. За часів репресій був звільнений і звинувачений у порушенні норм кадрової політики, у причетності до української націоналістичної організації у ВУАН, яка «готувалась до повалення радянської влади і встановлення фашистської диктатури». 20 липня Б. заарештували, 22 листопада 1937 розстріляний.

Праці: Коротенькі пісні («частушки») років 1917—1925. *ЕВ.* Київ, 1925. Кн. 1. С. 22—36; «Ракове весілля» (Із старих українських народних звичаїв). *Зоря.* 1925. № 4; Забута справа (етнографія й сільський вчитель). *Зоря.* 1925. № 3; Я. П. Новицький (1847—1925). *Записки історико-філологічного відділу УАН.* Київ, 1926. Кн. 7—8. С. 358—366; До історії збірки А. Л. Метлинського «Народные южнорусские песни» (1854). *ЕВ.* Кн. 2. Київ, 1926. С. 124—150; «Автобіографія» чи спомини революції. *ЕВ.* Кн. 2. Київ, 1926. С. 61—67; Оповідання селян за часи громадянської війни на Вкраїні. *ЕВ.* Київ, 1926. Кн. 2. С. 68—77; «Міські» слова на селі. *Життя й революція.* 1926. № 1. С. 62; «Небесна грамота». Із етнографічних нотаток. *Життя й революція.* 1926. № 4. С. 66; До звичаю кидати гілки на могили «заложних» мерців. *ЕВ.* 1927. № 3. С. 82—94; До характеристики академіка Володимира Гнатюка як збирача й записувача. *Записки історико-філологічного відділу УАН.* Київ, 1927. Т. X. С. 232—240; З матеріалів до історії української етнографії. *ЕВ.* 1927. Кн. 5. С. 189; З матеріалів до історії етнографії. (Листування Я. П. Новицького). *Записки історико-філологічного відділу УАН.* 1927. Т. X. С. 288—293; Харківські вчені 80-х в українській літературі. *Записки історико-філологічного відділу УАН.* 1927. Кн. XIII—XIV. С. 191—204; Ніс С. Д. Некролог. *Єлисаветградський вісник.* 1927. Кн. 3. С. 180; З неопублікованих матеріалів М. Закревського. *ЕВ.* 1927. № 4. С. 142—159; Минуле етнографії на колишній Катеринославщині та її сучасні завдання. *Археологічний збірник Дніпропетровського краєзнавчого музею.* Дніпропетровськ, 1929. Т. 1. С. 235—260; Оповідання українських завмиральників. *ЕВ.* 1930. Кн. 9. С. 53—95.

Літ.: Чабан М. П. Етнограф і краєзнавець Володимир Білий. Вчений подвижник. Дніпропетровськ, 1991. С. 57—59; Бабенко Л. Л. Ціна гідності — смерть (В. В. Білий). Репресоване краєзнавство. Київ, 1991. С. 249—251; Борисенко В. К. Володимир Білий. Борисенко В. К. Нариси з історії української етнології 1920—1930-х рр. Київ, 2002. С. 70—71; Білий Володимир Васильович. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1. Листи вчених до Д. І. Яворницького / упоряд. Абросимова С. В., Перкова А. І. та ін. Дніпропетровськ, 1997. С. 788; Чабан М. Основні напрями наукової діяльності фольклориста й етнографа Володимира Білого. Фольклор і говори Наддніпрянщини : зб. наук. праць. Дніпропетровськ : ДДУ, 1997. С. 90—99; Іваннікова Л. В. Історіографія 20-х років XX ст. як джерело до вивчення історії фольклористики Півдня України. Наукові записки. Серія: історичні науки. Кіровоград, 2012. Вип. 16. С. 199—207. Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України в наукових студіях 20-х років XX століття. НТЕ. 2012. № 3. С. 7—15.

Людмила Іваннікова

БІЛИК Віра Олегівна — фольклорист. У 2002 захистила кандидатську дисертацію на тему «Особливості психологізму українських народних пісень» (наук. кер., доктор філол. наук Денисюк І. О.).

Літ.: Специфіка психологічного аналізу в літературі і фольклорі. *Сучасний погляд на літературу.* Київ, 2000. Вип. 2. С. 9—23; Формула неможливості у психологічній структурі українських народних ліричних пісень. *Мандрівець.* 2000. № 5—6 (28—29). С. 70—73; Міфологічна модель переживання розлуки в українських народних піснях. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Літературознавство.* Тернопіль, 2001. Вип. 2 (10). С. 227—233.

Ірина Коваль-Фучило

БІЛИК Олена Анатоліївна (19.03.1979, с. Озеряни Луцького р-ну Волинської обл.) — українська фольклористка, кандидат філологічних наук. У 2001 закінчила Волинський державний університет ім. Лесі Українки. У 2007 захистила дисертацію на тему «Календарно-обрядовий фольклор Західного Полісся: регіональна специфіка та динаміка побутування», науковий керівник В. Давидюк. Це перше монографічне дослідження календарної обрядовості Західного Полісся. У роботі основну увагу зосереджено на історіографії дослідження календарно-обрядового фольклору, визначенні регіональних та локальних рис пісенності, їх жанрової специфіки на підставі їх ритмоструктурної типології. Здійснено спробу з'ясування стану збереженості, динаміки та характеру побутування у системі календарно-обрядового фольклору Західного Полісся.

Літ.: Календарно-обрядовий фольклор Західного Полісся: регіональна специфіка та динаміка побутування : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2007. 19 с.; Культ предків і народна гра. *Фольклористичні зошити*. 2001. Вип. 4. С. 93—97; Ягідні пісні — оригінальне явище фольклору Західного Полісся. *Минуле і сучасне Волині й Полісся: народне мистецтво і духовність. Зб. наук. пр.* Луцьк, 2005. Вип. 15. С. 76—79.

Ірина Коваль-Фучило

БІЛОЗЕРСЬКИЙ Василь Михайлович (1825, х. Мотронівка, тепер у складі с. Оленівка Борзнянського р-ну Чернігівської обл. — 24.03.1899, х. Мотронівка) — громадський діяч, журналіст, учений і педагог, збирач фольклору, редактор першого українського щомісячного журналу «Основа». Походив із дворянської родини, брат М. М. Білозерського і О. М. Білозерської (Ганни Барвінок). У 1843—1846 навчався в Київському університеті св. Володимира, у 1846—1847 учителював у Полтавському кадетському корпусі. Тоді ж почав записувати пісні, здебільшого на Чернігівщині. Серед братових паперів їх віднайшов М. Білозерський, переписав, зазначивши, що ці пісні записано переважно в х. Мотронівка Борзнянського пов. До цього зібрання ввійшли в основному пісні родинно-побутові, кілька соціально-побутових (козацькі, чумацькі, рекрутські), кілька жартівливих, колискових, названих «котками». Під кожним зразком зазначено точну дату запису (в деяких випадках М. Білозерський вагався з приводу дати і місця братових записів і ставив «?» або «д. б.», що, можливо, означає «должно быть»). У зібранні є варіанти пісень, які часто відрізняються тільки фонетичними особливостями: «горькими слезами» (арк. 6) — «гіркими сліозами» (арк. 7). Така методика засвідчує науковий підхід Б. до записування фольклорного матеріалу. В «Украинских народных преданиях» (1847), упорядкованих П. Кулішем, уміщено усні прозові зразки, паспортизовані як записи Б. на Чернігівщині («возле Борзны»). Б., записуючи народну прозу, звертав увагу на умови її побутування, що теж було прогресивним для тодішнього стану наукових засад в українській фольклористиці. Б. — один з організаторів Кирило-Мефодіївського братства. Брав участь у створенні його статуту, автор «Записки» (пояснення статуту), де означив важке становище слов'янських народів, зокрема українського. Вважав за можливе об'єднати слов'янські народи в федеративну державу, пропагуючи ідеї християнства й освіти. 1847 — арешт і заслання до Петрозаводська. Після заслання мешкав у Петербурзі. У 1861—1862 — редактор журналу «Основа», що став не тільки осередком української культури, а й одним із політичних видань того часу. Робота Б. не обмежувалася організаторськими функціями, він очолював один із відділів журналу — «Южнорусская современная летопись», йому належить кілька редакційних статей. Працюючи в «Основі», Б. був обережний у політичних питаннях, обстоював помірковану позицію, проте гаряче наполягав на історичній самостійності українців. За твердженням Г. Галагана, «навряд чи можна було б вибрати ліпшого щодо редакторства. Людина добросовісна, обережна і разом з тим пройнята ідеєю руської народності...» (Савченко Ф. Заборона українства 1876 р.,

Харків ; Київ, 1930, с. 357). Могила Б. — поряд із могилою П. Куліша на х. Мотронівка.

Літ.: Бернштейн М. Д. Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50—60 рр. XIX ст. Київ, 1959. 215 с.; Бріцина О. Українська усна традиційна проза: питання текстології та виконавства. Київ, 2006. С. 65, 67, 116; Вороний М. Василь М. Білозерський. *Зоря*. 1897. № 3. С. 59—60; Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. Харків ; Київ, 1930. 415 с.; УРЕ : в 12 т. Київ, 1977. Т. 1. Вид. 2-ге. С. 453; Украинские народные предания / собрал П. Кулиш. Москва, 1847. [10], 90, [2] с.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 3—3. Од. зб. 176 ; Ф. 3—3. Од. зб. 202. Песни, собранные Василием Михайловичем Белозерским в 1840 годах (137) ; Ф. 3—6. Од. зб. 390. Белозерский Н. Список дум и песен, собранных Вас. Мих. Белозерским и П. А. Кулишем, 1840—1846 г., и найденных мною в бумагах их, в х. Мотроновке 1861 г.

Оксана Шалак

БІЛОЗЕРСЬКИЙ Микола Михайлович (1833, х. Мотронівка, тепер у складі с. Оленівка Борзнянського р-ну Чернігівської обл. — 23.06.1896, м. Борзна, тепер Чернігівської обл.) — фольклорист, етнограф, збирач і дослідник фольклорних, історичних та етнографічних матеріалів. З 1874 — дійсний член Південно-Західного відділу РГТ. Брат Ганни Барвінок (О. М. Білозерської-Куліш) та В. М. Білозерського. Здобував освіту в Петербурзькому кадетському корпусі. Із травня 1852 працював у редакції «Черниговских губернских ведомостей» помічником редактора і деякий час заміщав редактора. Існує думка, що цікавитися народною поезією почав під впливом П. Куліша. Проте на одному з рукописів зазначений 1847, що свідчить: збирати фольклор він почав ще чотирнадцятирічним. Пісні та думи ввійшли до збірника А. Метлинського «Народные южнорусские песни» (1854). Також склав «Правила при записывании народных дум, песен, сказок, преданий и т. п.» та «Список кобзарей (бандуристов) и лирников», опубліковані як додаток до збірника А. Метлинського. «Правила» Б. стали визначним явищем української фольклористики. Автор не тільки давав поради, які жанри, від кого записувати, але й просив нагадувати носіям фольклору про різні історичні події, готуючи їх до виконання дум і пісень. Він наполягав, що заздалегідь слід скласти список запитань, за якими розпитувати співців та оповідачів. Учений також твердив, що слід спочатку записувати пісні та думи «зі слів», а потім перевіряти, попросивши співця «проспівати» проказане кілька разів. Третій етап — перечитати усе записане і перевірене співцю, щоб той міг і сам виправити помилки. Б. вважав, що слід записувати не тільки повні тексти, але й уривки. Наголошував на паспортизації записаних зразків: радив фіксувати імена, прізвища, вік, відзначати, від кого і коли кобзар перейняв думи, пісні, казки, хто ще знає зафіксовані зразки, де живе та ін. Фіксуючи обрядовий фольклор, радив зазначати, коли його слід виконувати. Учений закликав під час записів бути точним «до дрібниць»: фіксувати усе «буквально», як вимовляє співець або оповідач, ставити наголоси, пояснювати незрозумілі слова та вирази. «Список кобзарей...» склав за місцевостями: губ., пов., село. Це — свого роду зразок для записувачів, у списку — справжні імена кобзарів та бандуристів, відомих Б. Неопублікованим залишився рукопис «Про кобзарів і список кобзарів» (ІМФЕ, ф. 3-6, од. зб. 376, арк. 1—108), де не тільки вказано імена кобзарів і лірників, але й відомості про них. Другу спробу зібрати дані про кобзарів та лірників здійснили майже через п'ятдесят років — на XII Археологічному з'їзді у Харкові 1902. Готував етнографічний опис Борзнянського пов. Чернігівської губ., частину якого складали історичні пісні. Українські прислів'я, зібрані Б., опубліковано в збірнику «Українські приказки, прислів'я і таке инше» М. Номиса. В особистому архіві Б. (ІМФЕ, ф. 3—6, од. зб. 356) — записи неопублікованих пісень, дум, зразків інших жанрів народної поезії, прислів'їв і приказок. У його фонді пісні й думи, виписані збирачем з різних публікацій, зокрема М. Цертелєва, І. Срезневського, М. Максимовича, П. Лукашевича, М. Костомарова,

Білозерський Василь Михайлович

Д. Мордовцева, Я. Головацького, Вацлава Залеського та ін.

Праці: Правила при записывании народных дум, песен, сказок, преданий и т. п. *Народные южнорусские песни. Издание А. Метлинского.* Киев, 1854. С. III; Список кобзарей (бандуристов) и лирников. *Народные южнорусские песни. Издание А. Метлинского.* Киев, 1854. С. IV; Южнорусские летописи. Киев, 1956. Т. 1.

Літ.: А. Л. Памяти Н. М. Белозерского. *КС.* 1897. Янв. С. 146—147; ЕУ. Львів, 1993. Т. 1. С. 131; Кирдан Б. П. Н. М. Белозерский. *Кирдан Б. П. Собиратели народной поэзии.* Москва : Наука, 1974. С. 247—259; Матеріали до біографій етнологів та народознавців України / уклад. С. М. Ляшко, С. П. Залозна. Київ ; Запоріжжя, 2001. С. 16—17; Мельник В. Білозерський Микола. *Українська література у портретах і довідках.* Київ : Либідь, 2000. С. 26; Сарбей В. Г. Білозерський Микола Михайлович. *УЛЕ.* Київ, 1988. Т. 1. С. 183; УРЕ. Київ, 1977. Т. 1. С. 451—452.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 3—6. Од. зб. 356, 373, 377, 378; ІР НБУ. Ф. І. Од. зб. 3382, 3393, 3394, 3395, 3396, 8345, 8409; Ф. ІІІ. Од. зб. 739, 741, 742, 4941, 9751; ІЛ ВР. Ф. 99. Од. зб. 99.

Оксана Шалак

Благослав Ян

БІЛОКРИНИЦЬКИЙ Василь Дмитрович (1898, с. Петрівка Костянтиноградського пов. Полтавської губ., нині Красноградського р-ну Харківської обл. — ?) — лірник (харківська школа). Виконував думи «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Плач невольників», псальми, танці. Від Б. записував думи В. Харків у 1930.

Літ.: Гримич М. В. Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. Чис. 4. С. 21; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 359.

Ірина Коваль-Фучило

БІЛОУС Петро Васильович (13 жовтня 1953, с. Никонівка Бердичівського р-ну Житомирської обл.) — літературознавець, перекладач, письменник, викладач, доцент (1998), професор (2001), відмінник освіти України (1999). Закінчив філологічний факультет Житомирського педінституту ім. Івана Франка. З 1975 працює на кафедрі української літератури цього ж ВНЗ. 1977—1981 — заочна аспірантура Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. У 1982 захистив кандидатську дисертацію «Просвітницько-гуманістичні ідеї першої половини XVIII ст. і творчість В. Григоровича-Барського». У 1998 захистив докторську дисертацію «Паломницька проза в історії української літератури». Викладав такі навчальні курси: історія української літератури, українська усна народна творчість, вступ до літературознавства, теорія літератури, історія української книги, історія українського мистецтва, історія української літературної критики, газетно-журнальне редагування, теорія журналістики, видавнича справа, спецкурси «Українська міфологія», «Психологія літературної творчості», «Сучасний літературний процес». Автор краєзнавчих статей, оглядів, надрукованих у збірниках, матеріалах науково-краєзнавчих конференцій, у ЗМІ про звичаї та обряди, історичні та літературні постаті Полісся. Член Житомирського науково-краєзнавчого товариства. Упорядник збірників топонімічних легенд Житомирщини, видання «Поліське весілля», циклу статей. Наукову діяльність Б. поєднує із художньою творчістю. Автор поетичних збірок, редактор факультетського літературного часопису «Філео+Логос», упорядник альманахів та збірок молодих літераторів.

Наталія Бобровницька

БЛАГОСЛАВ Ян (Blahoslav Jan) (20.02.1523, м. Пршеров — 24.11.1571, м. Моравський Крумлов) — чеський церковний і освітній діяч. Багато зробив для організації чеських шкіл, написав і опублікував низку праць з питань історії і богослов'я. Уклав збірник духовних пісень братської спільноти священиків «Чеські брати». Сам був автором багатьох уміщених тут текстів. Переклав чеською мовою Новий Заповіт (1565). Його переклад містить чимало фольклорних фактів, зокрема прислів'їв, приказок, народних зворотів. Автор «Чеської граматики» («Gramatika česká dokonaná»), написаної 1571, виданої 1857. У цій книзі в розділі «Słowenský dialectus» (с. 340—342) вміщена перша публікація запису української народної пісні про Стефана Воєводу під заголовком «Piseń słowenska od Benátek, kdež jest Słowakú neb Charvatú, přinesena od Nikodema»: «Du-

naju, Dunaju, čemu smuten tečes» («Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш»). Цю пісню О. Потебня визнає українською.

Літ.: Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930. Т. 1. С. VII—VIII; *УРЕ* : у 12 т. / за ред. М. Бажана. 2-ге вид. Київ, 1974—1985; Благослав Ян. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона :* в 86 т. (82 т. и 4 доп.). Санкт-Петербург, 1890—1907.

Ірина Коваль-Фучило

БЛАГОСЛОВЕННЯ — давній дозвільний родинно-обрядовий звичай, своєрідне побажання, пов'язане з вірою в магію слова, коли слово дорівнює ділу, тобто зичення з вірою у здійснення сказаного. Б. — це сталі вислови формульного типу, що застосовувалися під час ритуалів, обрядодій. Наприклад, наречений і наречена (молодята) просять Б. на щасливу долю у батьків, батьки благословляють хлібом (вручають хлібину як символ злагоди й достатку), цілують молодих у чоло, а ті благословителів — у руку. Під час весілля Б. лунають неодноразово, про що йдеться в народних весільних піснях з потрійним повтором перед певною обрядодією: «Благослови, Боже, і отець і мати, своєму дитяті...». Б. застосовувалося і в козацькій традиції, у побуті, що відображено в історичній, етнографічній, художній літературі.

Микола Дмитренко

БЛУД — персонаж «нижчої» міфології (демонології). Дух, у народних уявленнях близький до лісовика та духів померлих неприродною смертю. Б. має зооморфну (пташка, пес, кіт) чи антропоморфну (чоловік, жінка) подобу, а також може поставати у вигляді світла (вогники на болоті) чи предметів. Основна функція Б. — завести людину подалі від правильної дороги, у хащі, на болото тощо. Для того, аби врятуватися від Б., перевертають на собі сорочку, пригадують, у який день тижня хрестився чи був Святий вечір. Б. не владний над первістком у родині.

Тексти: Галицько-руські народні легенди. Т. I / зібрав В. Гнатюк. *ЕЗ.* 1902. Т. XII. XI, 215 с.; Галицько-руські народні легенди. Т. II / зібрав В. Гнатюк. *ЕЗ.* 1903. Т. XIII. III, 287 с.; Знадоби до галицько-руської демонології. Т. I / зібрав В. Гнатюк. *ЕЗ.* 1904. Т. XV. IV, 272 с.; Знадоби до галицько-руської демонології. Т. II. Вип. I / зібрав В. Гнатюк. *ЕЗ.* 1912. Т. XXXIII. XLII, 237 с.; Знадоби до галицько-руської демонології. Т. II. Вип. II / зібрав В. Гнатюк. *ЕЗ.* 1912. Т. XXXIV. XXIV, 280 с.

Літ.: Знадоби до української демонології. Т. II. Вип. I / зібрав Володимир Гнатюк. *ЕЗ.* 1912. Т. XXXIII. IV, 238 с.; Русский демонологический словарь / автор-сост. Т. А. Новичкова [Санкт-Петербург], 1995. С. 58—59; Гнатюк В. Нарис української міфології. Львів, 2000. С. 122—123; Чебанюк О. Ю. Українські народні вірування і перекази про блукання: семантика, прагматика, функції. *Слов'янський світ.* 2014. Вип. 13. С. 20—32.

Олександра Бріцина

БОБИР Андрій Матвійович (30.11.1915, с. Нечипорівка Яготинського р-ну Київської обл. — 18.05.1994, м. Київ) — співак-бандурист, диригент, педагог. Із 1986 народний артист України. Закінчив Київську консерваторію (клас Г. Верьовки і Г. Компанійця), аспірантуру (клас оперно-симфонічного диригування О. Климова). Від 1936 співак Ансамблю бандуристів Українського радіо, а в 1946—1965 — художній керівник і головний диригент оркестру народних інструментів Держтелерадіо України. У 1938 та 1949—1979 — викладач Київської консерваторії. Автор понад 500 обробок народних пісень і танців, п'єс для бандури та ансамблів бандуристів. У репертуарі: думи «Про втечу трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Про Марусю Богуславку», багато українських народних пісень, інструментальні твори. Серед його учнів — визначні бандуристи і діячі кобзарського мистецтва: М. Гвоздь, С. Баштан, В. Герасименко, Н. Москвіна, Н. Павленко, В. Третякова, Ю. Гамова, А. Омельченко, В. Кухта, В. Лобко та ін.

Бобир Андрій Матвійович

Літ.: Чорногуз Я. З пальців та струн... *Українська культура.* 1996. № 2. С. 27; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 22.

Ірина Коваль-Фучило

БОБКОВА Валентина Степанівна (25.10.1907, м. Харків — 30.08.1980, м. Київ) — фольклористка, кандидат філологічних наук, науковий співробітник ІМФЕ АН України. Аспірантка

Інституту напередодні війни, Б. 1949 захистила кандидатську дисертацію «О. О. Потебня як фольклорист». Враховуючи, що раніше ця тема порушувалася лише у статті П. М. Попова «До характеристики наукової діяльності О. О. Потебні» [Радянське літературознавство, № 7—8, видання АН УРСР. Київ, 1947, С. 115—135], дисертаційна праця Б. стала «фактично першою і спробою подати широкий огляд науково-дослідницької діяльності О. О. Потебні в галузі фольклористики» [Бобкова, 1949. С. 2]. Б. — автор низки колективних видань Інституту, зокрема вступна стаття та одна з упорядників збірки «Народні співці Радянської України» (Київ, 1955), відповідальний редактор якого був М. Т. Рильський. Збірка вийшла у рік проведення в Києві Всесоюзної наради з питань вивчення епосу східних слов'ян, під час якої народні виконавці демонстрували учасникам свою майстерність. Б. — одна з упорядників збірки «Українські народні прислів'я та приказки» (1955). Ці жанри привертали особливу її увагу. 1963 у київському державному видавництві художньої літератури опублікувала збірку «Українські народні прислів'я та приказки», що її уклали Б. (вона — автор вступної статті), Й. А. Багмут та А. Й. Багмут. До збірки ввійшло понад п'ятнадцять тисяч народних афоризмів та образних поетичних висловів, систематизованих за тематичним принципом. Укладач якнайповніше використала як друковані матеріали, так і рукописні збірки багатьох збирачів і кореспондентів ІМФЕ. У видавництві «Радянська школа» вийшла книжка «Українська народна поетична творчість» (1965), її Б. підготувала в ІМФЕ як підручник для студентів філологічних факультетів, із вступною статтею М. Т. Рильського. У цьому виданні Б. — автор розділу «Календарна обрядова поезія» та «Робітничий фольклор». Згодом, вже не працюючи в Інституті, Б. не полишала наукових інтересів, підтримувала упродовж всього життя дружні стосунки з колегами та численними кореспондентами, записи яких були надруковані, зокрема й у збірці «Народні співці Радянської України».

Праці: Республіканська нарада збирачів фольклору. НТЕ, 1957, № 1, С. 134—140; А. А. Потебня как фольклорист: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Київ, 1949. 19 с.; О. О. Потебня про художню символіку народної поезії. *НТЕ*, 1960. № 4, С. 61—68; Українські народні прислів'я та приказки. Дожовтневий період. Київ, 1963. 791 с.; Українські народні прислів'я та приказки. Київ, 1955. 446 с.; Бобкова В. С., Лавров Ф. І., Павлій П. Д. *Народні співці Радянської України.* Зб. творів. Київ, 1955; Календарна обрядова поезія. *Українська народна поетична творчість*. Київ, 1965. С. 97—109; Робітничий фольклор. *Там само*. С. 305—330.

Оксана Микитенко

БОБРОВНИЦЬКА Наталія Вікторівна (09.05.1984, м. Житомир) — фольклористка, кандидат філологічних наук. У 2007 закінчила філологічний факультет Житомирського державного університету ім. Івана Франка. Захистила кандидатську дисертацію на тему «Українське народне віршування: пісенні жанри» (2017), де здійснила аналіз пісенного вірша (метрика, ритміка, строфіка, римування, особливості фоніки), специфіки версифікаційних структур більшості пісенних жанрів, запропонувала узагальнюючі таблиці-моделі народного віршування.

Праці: Українське народне віршування: пісенні жанри : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2017. 20 с.; Особливості функціонування народного віршування в календарно-обрядових піснях і коломийках. *МіФ*. 2016. № 1—2. С. 55—62; Народная версификация: жанровые особенности социально-бытовых песен. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. Warszawa, 2016. С. 15—20; Балади Тараса Шевченка: уснопоетична традиція та специфіка віршування. *VIII Міжнародний конгрес україністів. Фольклористика. Зб. наук. ст.* Київ, 2017. С. 3—15.

Ірина Коваль-Фучило

БОГАТИРЬОВ Петро Григорович (28.01.1893, м. Саратов — 18.03.1971, м. Москва РФ) — фольклорист, етнолог, перекладач, доктор філософії Карлового університету (Прага, 1930), доцент Братиславського університету ім. Я. Коменського (1937), виконувач обов'язків доцента Університету Мюн-

стера (Німеччина, 1931—1933). Закінчив Другу Саратовську гімназію, протягом 1912—1918 навчався на історико-філологічному факультеті Московського університету. Під впливом В. Міллера й Д. Ушакова збирав фольклорні та етнографічні матеріали в Архангельській і Московській губ., у 1915 був одним із засновників Московського лінгвістичного гуртка. У 1922—1939 — співробітник радянського посредства в Чехословаччині. Разом з М. Трубецьким і Р. Якобсоном був членом Празького лінгвістичного гуртка. У 1924 в Празі на Першому з'їзді слов'янських етнографів і географів виступив з доповіддю «Етнографічні поїздки в Підкарпатську Русь. Досвід статистичного дослідження». Проживаючи в Чехословаччині, Б. збирав і досліджував фольклорні та етнографічні матеріали, що стосуються чехів, словаків, румунів, українців, поляків. Польові джерела, нагромаджені під час експедицій на Підкарпатську Русь у 1923—1926, слугували основою для дослідження «Actes magiques, rites et croyances en Russie Subcarpathique» (Париж, 1929). Книжка присвячена українцям Закарпаття, їхнім обрядам та віруванням, у ній Б. використав праці О. Потебні, М. Грушевського, К. Грушевської, а також фольклорні й етнографічні матеріали А. Онищука, І. Франка, Ф. Колесси, В. Гнатюка, В. Шухевича, З. Кузелі. Фіксуючи магічні дії, що стосуються народного календаря, народження, весілля й поховального обряду, здійснив порівняльне дослідження українських і єврейських ритуальних практик Закарпаття, оскільки українці та євреї мають давню традицію співжиття. Від українців Закарпаття записував тексти замовлянь, билиць і казок, що тепер зберігаються у Фольклорному Архіві Державного літературного музею в Москві (ФА 392), як і його белетристична праця «Из дневника этнографа-собирателя Подкарпатской Руси». В. Усачова вважає, що «Карпати були своєрідною лабораторією вченого», і саме тут дослідник розробляв метод, який називав «синхронним» (чи «статичним», а також «структурально-функціональним»). У праці «Магічні дії, обряди й вірування Закарпаття» Б. враховував різні наукові традиції: українську, російську, французьку, чеську, словацьку (А. Топорков). Цікавив ученого й народний театр — у 1923 він опублікував книжку «Чешский кукольный и русский народный театр» (Берлін; Петроград). Порівняльне дослідження обрядової практики слов'янських народів Б. здійснив й у праці «Полазник» у южных славян, мадьяр, словаков, поляков и украинцев. Опыт сравнительного исследования» (1933—1934). У 1939 етнолог повернувся в СРСР і 1941 захистив докторську дисертацію на тему «Ляльковий театр чехів і словаків», став професором МДУ, а з 1943 — завідувачем сектору фольклору Інституту етнографії АН СРСР. У 1948 був звільнений з інституту, а також і з МДУ за звинуваченням у т. зв. «космополітизмі». Протягом 1952—1959 працював викладачем Воронезького держуніверситету. Наприкінці 1959 повернувся в Москву, працював науковим співробітником Інституту світової літератури АН СРСР, а в 1964—1971 викладачем МДУ. Продовжував досліджувати український фольклор і в 1941 опублікував працю «Фольклорные сказания об опришках Западной Украины», у якій розглянув оповідання про Олексу Довбуша, звертаючи особливу увагу на особу оповідача і його аудиторію. Упродовж 1972—1980 у Ленінграді, а з 1993 в Москві відбуваються щорічні Богатирьовські читання.

Богатирьов Петро Григорович

Праці: Actes magiques, rites et croyances en Russie Subcarpathique. Paris, 1929; Фольклорные сказания об опришках Западной Украины. *СЭ.* 1941. Вып. 5. С. 59—80; Проблемы изучения материальной и духовной культуры населения Карпат. *СЭ.* 1964. № 4. С. 126—135; Вопросы теории народного искусства. Москва, 1971. 544 с.; Народная культура славян. Москва, 2007. 368 с.

Літ.: Усачева В. В. Духовная культура народов Карпатского региона в трудах П. Г. Богатырева. *Славяноведение.* 1994. № 3. С. 84—92; Топорков А. Два издания книги П. Г. Богатырева «Магические действия, обряды и верования Закарпатья» (1929—1971): научный и общественный контекст. *Антропологический форум.* 2010. № 14. С. 127—159; Функционально-структуральный метод П. Г. Богатырева в совре-

менных исследованиях фольклора. Сб. ст. и материалов. Москва, 2015 ; Иванова Т. Г., Сорокина С. П. Богатырев Петр Григорьевич. *Русские фольклористы. Биобиблиографический словарь. Пробный выпуск* / отв. ред.: Т. Г. Иванова и А. Л. Топорков. Москва, 2010. С. 137—147; Щербак І. Методика польових досліджень Петра Богатирьова. *МУЕ*. 2010. № 9 (12). С. 295—298; Микитенко О. О. Програма зі слов'янського фольклору П. Г. Богатирьова та невідомий лист його до М. Т. Рильського. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2011. Вип. 14. С. 72—82; Смолицкая О. Заговорные формулы и описания магических действий, собранные П. Г. Богатыревым (из фондов Фольклорного Архива ГЛМ). *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Заговор*. Москва, 1993. С. 231—238.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1—4. Од. зб. 224. Кагаров Є. Рецензія на книгу П. Богатирьова «Actes maqiques, rites et croyances en Russie Subcarpathique». Paris, 1929. Арк. 1—9.

Тетяна Шевчук

БОГУЩЕНКО (ЦАРЬКО) Яків Тимофійович (1876 і ?) — лірник (харківська школа). Народився сліпим. Вчився у Карпа Назаренка зі с. Сніжків Хутір Харківської губ. Знав думу «Маруся Богуславка», псальми, жартівливі пісні. Учитель лірника Я. Бахмута (Багмута).

Літ.: Черемський К. П. Шлях звичаю. Харків. 2002. 444 с.; Гримич М. В. Виконавці українських дум. *Родовід*. 1992. Чис. 4. С. 22; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 23.

Ірина Коваль-Фучило

Бодянський Йосип (Осип) Максимович

БОДЯНСЬКИЙ Йосип (Осип) Максимович (псевдонім **М. Бода-Варвинець**, **Запорожець Ісько Матиринка**, **І. Мастак**; 31.10.1808, м. Варва Лохвицького пов. Полтавської губ., тепер смт в Чернігівській обл. — 06.09.1877, м. Москва) — збирач і дослідник фольклору, філолог-славіст, історик, письменник, професор Московського університету (1842—1968). З родини священика. Закінчив духовну семінарію в Переяславі (1831), Московський університет (1831—1834). Перебуваючи в науковому відрядженні, вивчав слов'янський світ (1837—1842), зустрічався з П. Шафариком, Я. Колларом, В. Ганкою, В. Караджичем. Секретар «Общества истории и древностей российских» (з 1845), редактор наукового періодичного видання «Чтения Московского общества истории и древностей российских» (1846—1848, 1858—1877). У «Чтениях» опублікував багато матеріалів з історії України, її культури, зокрема «Історію Русів...», «Реєстр усього Війська Запорозького», фундаментальну збірку «Народні пісні Галицької та Угорської Русі» Я. Головацького, «Збірник українських заклять» П. Єфименка, а також «Собрание великорусских песен» П. Киреєвського. За редакції Б. видано «Літопис Самовидця». Належав до романтичного напряму. Прихильник ідеї народності та національної самобутності традиційної культури. Товаришував з М. Гоголем, Т. Шевченком, М. Максимовичем. Діяльність Б. присвячена вивченню історії, мови, народної творчості українців та ін. слов'янських народів, відіграла важливу роль у становленні славістики, зокрема й фольклористики, в Україні та Росії, зміцненні міжслов'янських наукових зв'язків. Чимало енергії віддав збиранню й записуванню української народної творчості (понад 8000 зразків). Писав водевілі. У Москві видав збірку «Наські українські казки Іська Матиринки» (1835), у якій вміщено в його обробці народні казки. У 1902 І. Франко перевидав цю збірку зі своєю передмовою. Велику цінність мають деякі історичні розвідки Б. «Про погляди щодо походження Русі» (1835), «Про часи виникнення слов'янських племен» (1845). У контексті сучасних дискусій щодо мовної проблеми в Україні не втратила значення й розвідка Б. «Розгляд різних думок про стародавню мову північних і південних русів», у якій молодий учений відстоював самобутність української мови. За оцінкою Я. Дзири, Б. «в українській культурі був першим ученим, який виводив українську науку на широкі світові простори». Рукописна спадщина Б. зберігається у Відділі рукописів ІЛ НАНУ (ф. 99, спр. 1—392). Б. був не тільки збирачем і дослідником фольклору, а й носієм традиції, добре співав.

Праці: О народной поэзии славянских племен. Рассуждение на степень магистра философского факультета первого отделе-

ния, кандидата Московского университета Иосифа Бодянского. Москва, 1837. 154 с.; Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських / упоряд. та прим. А. Ю. Ясенчук. Київ, 1978. 328 с.

Літ.: *Савченко Ф.* Західна Україна в листуванні Головацького з Бодянським (1843—1876). Київ, 1930; *Кондрашов Н.* Осип Максимович Бодянский. Москва, 1956; *Василенко Н.* Иосиф Максимович Бодянский и его заслуги для изучения Малороссии. *КС.* 1893. № 1—3, 5, 10—12; *Котляревский А.* Осип Максимович Бодянский (Историко-библиографическая поминка). *Славянский ежегодник* : *Сб. статей по славяноведению.* Киев, 1978; *Языков Д.* Осип Максимович Бодянский [Некролог]. *Древняя и новая Россия.* 1878. Т. 1. № 1; 25-летие со дня смерти Осипа Максимовича Бодянского. *КС.* 1902. № 9; *Полотой А. М.* Шевченко і Бодянський. *Радянське літературознавство.* 1965. № 8; *Дей О. І.* Фольклористична діяльність Осипа та Федора Бодянських. *Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських.* Київ, 1978. С. 13—52; Дей О. І. Фольклорно-збирацька діяльність Осипа та Федора Бодянських. *НТЕ.* 1977. № 2. С. 33—44; Дей О. І. Бодянський Осип Максимович. *УЛЕ.* Т. І. С. 204; *Ясенчук А. Ю.* Роль О. Бодянського у висвітленні історії української культури на сторінках наукової періодики. *НТЕ.* 1979. № 5. С. 43—50; *Алексашкина Л. Н.* Бодянский Осип Максимович. *Славяноведение в дореволюционной России. Биобиблиографический словарь.* Москва, 1979. С. 78—81; *Ясенчук А.* Фольклор слов'ян у рукописній спадщині Осипа Бодянського. *Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме. Колективна монографія* / за ред. М. К. Дмитренка. Київ, 2008. С. 8—17; Ясенчук А. Роль Осипа Бодянського у висвітленні української культури на сторінках наукової періодики. *Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме.* Київ, 2008. С. 18—28; *Сікорська І.* Бодянський Осип Максимович. *УМЕ.* Т. 1. С. 233; *Загорний І. А.* Нариси української історіографії. Київ, 2011. С. 97—99.

Архіви: Відділ рукописів ІЛ НАНУ. Ф. 99. Спр. 1—392.

Алла Ясенчук

БОДЯНСЬКИЙ Федір Максимович (1812, м. Варва Лохвицького пов. Полтавської губ., тепер смт в Чернігівській обл. — 1873, там само) — збирач українського фольклору, педагог, брат Осипа Бодянського. Закінчив Київський університет (1838), працював учителем повітової школи у Лохвиці (з 1844), інспектором повітового училища в Прилуках (з 1852). Записав на Полтавщині, Київщині, Чернігівщині 800 обрядових, суспільно- і родинно-побутових пісень, упорядкував дві рукописні збірки. Записи Б. опубліковано у праці «Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських» (1978).

Літ.: *Дей О. І.* Бодянський Федір Максимович. *УЛЕ.* Т. 1. С. 204.

Алла Ясенчук

БОЖБА — акцентоване запевнення у правильності сказаного чи зробленого або обіцяного, пов'язане з вірою в магічну силу слова, клятва іменем Бога, який здатний покарати за лукавство, неправду. Для переконання когось у своїй правоті чи добрих намірах клялися святою землею, сім'єю, мамою, дітьми, життям, здоров'ям, честю, хатою, коровою і т. п. У Б. відбилася давня віра в добрий і лихий час, у щасливе й нещасливе місце тощо. Клялися Перуном і Велесом, всіма богами. Народна традиція зберегла деякі архаїчні форми Б., християнська релігія звузила сферу функціонування Б., але, незважаючи на заборону клятьби (бо це «від лукавого»), суть народного ідеалу про правду, справедливість як морально-етичний аргумент живе й досі: «Їй-Богу!», «Їй-Бо, прися(і)й-Бо» (присягаю Богу, що це так), «Богом клянусь!» та ін.

Микола Дмитренко

БОЙКО Анатолій Васильович (14.03.1960, м. Запоріжжя — 27.12.2010, там само) — український історик, археограф, краєзнавець, доктор історичних наук (2001), професор, заслужений діяч освіти України. Народився в сім'ї робітників, родинне коріння яких — у селах Запорозького краю. Іще в шкільні роки захопився історією України. 1978—1981 служив на Чорноморському флоті. 1981—1986 навчався на історичному факультеті Дніпропетровського державного університету, 1986—1989 — в аспірантурі того ж університету. З 1989 — працював асистентом на кафедрі історії Запорізького державного педагогічного інституту (згодом — університету). Кандидат історичних наук з 1991. Поєднуючи викладацьку роботу з науковою, створив осередок дослідження історії Південної України XVIII—XIX ст., який переріс у потужну наукову

Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських

школу дослідження Степової України XVIII — початку XIX ст. З 1992 співробітник кафедри краєзнавства та історії народів Росії у Запорізькому університеті, один з організаторів етнографічних експедицій і практик. 1997 за участю Б. було створене Запорізьке наукове товариство ім. Я. П. Новицького, до якого увійшли провідні вчені-історики, архівісти, краєзнавці, лінгвісти, етнографи й просто шанувальники історії краю. Товариство мало на меті дослідження і популяризацію наукових знань з історії й культури краю, відновлення пам'яті його видатних дослідників, зокрема, творчої спадщини Я. П. Новицького, який, на думку Б., започаткував такий напрямок досліджень, як усна історія. Б. очолював це товариство з 1997 до 2010. З його ініціативи було започатковано п'ятитомне видання «Творів Я. П. Новицького» (вийшло 3 т., два з яких репрезентують фольклорні записи вченого: т. 2 — фольклорна проза (1997), т. 3 — пісні (2009). Б. — редактор цього видання (упорядники фольклористичних томів Л. Іваннікова та І. Павленко). Ще один масштабний проект — «Твори Дмитра Яворницького в 20 томах», редактором його був Б. (вийшли перші 4 т.). Коштом товариства та в упорядкуванні його членів було опубліковане листування Опанаса Сластіона, Михайла Грушевського з Федором Вовком, Зеноном Кузелею, Володимиром Гнатюком та ін. Крім опосередкованого, товариство має й безпосереднє значення для історії української фольклористики. По-перше, завдяки товариству видано важливі фольклористичні дослідження Південної України, зокрема монографії Ірини Павленко «Історичні пісні Запорожжя: регіональні особливості та шляхи розвитку» (2003), «Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини: Буття у просторі та часі» (2006) та Л. Іваннікової «Фольклористика Півдня України: сторінки історії» (2008), «Яків Новицький. Фольклорист. Історик. Педагог» (2010). По-друге, починаючи з 1999, здійснено низку археографічних експедицій, до програми яких входив і запис фольклорних та етнографічних матеріалів у селах Запорізької області, частина яких опублікована в десятитомному виданні «Усна історія Степової України» (2008—2010). Тож Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького заявило себе потужним науковим центром Південної України. Коли 1991 був створений Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Б. став науковим співробітником Дніпропетровського відділення, а 1999 очолив Запорізьке відділення Інституту. 1999 Б. започаткував фундаментальні археографічні проекти, які нині визначають обличчя Запорізької школи. Це «Джерела з історії Південної України» (10 томів), «Старожитності Південної України» (14 вип.), «Запорозька спадщина» (12 вип.), «Південна Україна XVIII—XIX ст.» (9 книг). Б. був упорядником і редактором більшості з них. Тут опубліковано не лише історичні документи (монографії, описи, листи, мемуари, щоденники, дорожні нотатки, етнографічні описи), але й матеріали, що стосуються фольклористики, наприклад листування П. Рябкова та В. Ястребова з Федором Вовком, монографія П. Рябкова «Чумацтво» (2010). 2000 Б. очолив кафедру краєзнавства Запорізького державного університету, яка згодом перетворилась на кафедру джерелознавства, історіографії та інших історичних дисциплін. Автор низки монографій із джерелознавства: «Джерела з історії ярмарок Південної України останньої чверті XVIII — першої половини XIX ст.» (2000), «Південна Україна останньої чверті XVIII ст. Аналіз джерел» (2000), «Джерелознавство історії Південної України» (К., 2004), «Наративні джерела з історії Південної України останньої чверті XVIII—XIX століття» (К., 2005). Поєднуючи експедиційну, евристичну та едиційну роботу, Б. створював нові інституції, розробляв нові напрями науки. Одним з таких напрямів стали усноісторичні дослідження Степової України, а новою інституцією — заснований 2008 і очолюваний ним до 2010 перший в Україні Інститут усної історії Запорізького національного університету. З того часу проведено понад 100 археографічних експедицій у Запо-

різьку, Дніпропетровську, Донецьку, Херсонську, Миколаївську обл. та в степову частину Криму, у яких брали участь науковці різних вишів (викладачі, аспіранти, студенти, краєзнавці). Під час експедицій опитано понад 4 тис. респондентів, зібрано тисячі годин аудіозаписів, понад 10 тис. фотознімків, селянські рукописи (мемуари), предмети матеріальної культури для етнографічного музею. Найціннішим надбанням стали усні наративи — меморати, оповідання про історичні події часів громадянської війни, колективізації, Другої світової війни, про голод 1932—1933 та 1946—1947, про колгоспне життя 50—70-х, біографії очевидців подій, їх погляди на історію XX ст. На основі зібраних джерел 2008 Б. започаткував ще один безпрецедентний в Україні проект багатотомного видання — «Усна історія Степової України». Публікація охоплює матеріали експедицій 1999—2009, здійснених спільно Запорізьким науковим товариством ім. Я. Новицького, Міжнародною громадською організацією «Інститут україніки», Інститутом археографії і джерелознавства НАНУ та Інститутом усної історії ЗНУ. Учасники експедицій на основі власного наукового досвіду розробили методику польової роботи, програму опитування, едиційні принципи й науково-теоретичні засади вивчення усноісторичних наративів. Тексти транскрибовано науково-популярним методом (опускались запитання записувачів, повтори, репліки, що не мають наукової інформації), однак із збереженням індивідуального стилю мовлення кожного оповідача, діалектних особливостей мови. Кожен том (а нерідко два томи) репрезентує матеріали одного села. Зокрема, томи 2—3 присвячені с. Мала Білозірка Василівського р-ну; тт. 4—5 — с. Біленьке Запорізького р-ну; т. 7—8 — с. Сурсько-Михайлівка Дніпропетровського р-ну; т. 9 — с. Скельки Василівського р-ну; т. 6. — болгарському селу Преслав Приморського р-ну Запорізької обл. Велику цінність мають ці видання й для української фольклористики та етнології, адже крім усноісторичних наративів тут подано розповіді про календарні звичаї і свята (Різдво, Новий Рік, Великдень), родинні обряди (родини, хрестини, весілля, сімейне життя, похорон, поминальні обряди), колгоспні свята, досвітки та вечорниці, гуляння молоді, проводи в армію, будівництво хати, одяг, харчування (особливо багато представлена народна кулінарія, рецепти приготування їжі, зберігання продуктів), народна медицина і акушерство, знахарство, вірування, демонологія, народні розваги, дитячі ігри, іграшки, танці, народна музика. Із фольклорних матеріалів опубліковані колядки й щедрівки (переважно дитячі), колискові пісні та дитячі ігри, весільні пісні, балади, побутові, ліричні, чумацькі, козацькі, строкові пісні, народні вірші, частушки (в т. ч. й політичні), ворожіння, прикмети, молитви, міфологічні оповіді, казки, народні оповідання — і все це з унікальними коментарями виконавців, у контексті їх особистої долі та усної традиції певного села. Найбільше фольклорних зразків записано в селах Мала Білозірка та Біленьке. Побутові пісні та романси — часто оригінальні варіанти до пісень, що побутують в інших регіонах. Тобто всі ці видання дають вичерпну інформацію про сучасний стан побутування та еволюцію протягом XX ст. усної пісенної та оповідальної традиції Степової України, своєрідний діахронно-синхронний зріз. Це — важливий матеріал для майбутніх теоретичних досліджень фольклористів, адже самі носії фольклору висвітлюють процес його функціонування, причини занепаду окремих жанрів, актуалізацію давніх зразків у нових умовах, трансляції і трансмісії фольклору. Важливим моментом польової практики запоріжців була експедиція в Сурсько-Михайлівку, село, засноване знаменитим козаком Микитою Леонтійовичем Коржем, «Устное повествование» якого стало початком української фольклористики і, водночас, усної історії Степової України. Записи засвідчують, що мешканці села пам'ятають про М. Коржа (рід Коржів і досі ведеться в Михайлівці), переповідають (у своїй інтерпретації) ключові моменти з його розповіді.

Праці: Усна історія Степової України. Запоріжжя, 2008. Т. 1. 516 с. ; Т. 2. 512 с. ; Т. 3. 492 с. ; Т. 4. 474 с. ; 2009. Т. 5. 460 с. ; Т. 6. 464 с. ; Т. 7. 388 с. ; 2010. Т. 8. 362 с. ; Т. 9. 412 с.

Літ.: Брехуненко В. Анатолій Бойко. Київ, 2011. 64 с.; Пам'яті професора Анатолія Васильовича Бойка. *Історія і культурний простір: Невідомі та маловідомі сторінки.* 2011. Вип. 8. С. 239—242.

Людмила Іваннікова

БОКЛАГ (БОКЛАГА) Назар Денисович (приблизно 1840, х. Лихачівка Харківської губ. — ?) — лірник (харківська школа), учень Л. Олександренка. У репертуарі: думи «Маруся Богуславка», «Сестра і брат», «Удова і три сини», «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Сирітська пісня» (на думовий лад), псальми. Думу «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» Б. перейняв від лірників І. Пересади та Парасочки з Полтавщини. Від нього В. Харків у лютому 1930 в Харківській обл. записав на фонограф думи «Три брати самарські», «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі». За свідченням В. Харкова, Б. не акомпанує, «тільки між строфами грає, коли співає, придержує перву струну, відпускаючи її в половинних перервах». С. Грица писала про його виконавську манеру так: «Н. Боклаг навчався у Левонтія Никифоровича Олександренка. Був майстром виготовлення лір. Співак подає оригінальний варіант рецитації добре відомого сюжету з розширеним усередині монологом найменшого брата, що помирає у степу, з мотивом оплакування, характерним для пісень "...три сивиї зозулі то так вони його окували, як роднії сестриці, як братіка оплакали". Сюжет без традиційного закінчення — покарання синів батьками і "славословія". Як видно з поданих інструментальних вступів і перегр на лірі, Боклаг був вправним майстром гри. Рецитація /.../ споріднена з рецитаціями лірників харківської групи і водночас наближена до пісні».

Боклаг (Боклага) Назар Денисович

Літ.: Гримич М. В. Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. Чис. 4. С. 23; Грица С. Традиція та імпровізація в пісенному виконавстві. (На матеріалі українських дум). *Бандура.* № 30—40, січень-квітень 1992. С. 59; Українські народні думи / упорядк. і підготували до друку С. Грица (кер. проекту), А. Іваницький, А. Філатова, Д. Щириця. Київ, 2007. С. 810; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 24.

Ірина Коваль-Фучило

БОНДАРЕНКО Галина Борисівна — (23.07.1955) — етнолог, фольклорист, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Українського етнологічного центру ІМФЕ. Родом з Острозького р-ну Рівненської обл. У 1977 вступила до аспірантури ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН УРСР (науковий керівник дисертації О. Дей). Авторка понад 400 публікацій з питань народної релігійності, календарної обрядовості, проблем ідентичності та міжкультурної взаємодії. Однією з перших в Україні почала досліджувати проблеми етноекології, етнології катастроф. Має великий досвід польових фольклорно-етнографічних досліджень, зокрема експедиційних досліджень українців за межами України (у Литві, Російській Федерації). Упродовж п'яти років очолювала Національну асоціацію україністів. У даний час — науковий секретар Міжнародної асоціації україністів. Відповідальний секретар журналу «НТЕ». Важливим аспектом наукової та громадської діяльності Б. є увага до практичного втілення наукових результатів. Розробила авторські педагогічні та культурологічні проекти, що були успішно апробовані. Авторка підручників та методичних посібників для вчителів і працівників культури, науково-популярних народознавчих видань для дітей та дорослих.

Праці: Українська етнокультура в контексті глобалізаційних викликів / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ. Київ, 2014. 226 с.; Етнокультурна спадщина народу у системі освіти та виховання. Методичний посібник. Київ, 2007; Хліб від зайчика. Українські звичаї та обряди, пов'язані з хлібом. Луцьк, 1994; Рікою життя. Київ, 2002; Кроковеє колесо. Інтегративний підручник з української мови та народознавства для 5 класу. Київ, 1993 (у співавторстві з В. Звиняцковським); Програма екологічного виховання дітей на народознавчому матеріалі. *Український садочок :* у 3 т. Київ, 1995;

Календарні обряди Броварщини. *Історія та культура Броварщини.* Бровари, 2003; Українські календарні обряди у 19 столітті. *Українська культура.* Київ, 2008. Т. 3.

Лариса Вахніна

БОНДАРЕНКО Мотрона Панасівна («Бондаренчиха», «Гнатиха» — за чоловіком, Гнатом Бондаренком; 1834, с. Токарівка — ?) — носій фольклору. Серед численних інформантів П. Мартиновича мала чи не найбагатший фольклорний репертуар, а також глибоко знала народний побут. Народилася у с. Токарівка, вийшла заміж у с. Кам'янка, на схилі життя мешкала в Костянтинограді (тепер Красноград). Багатство її знань із традиційної народної культури, що простежується в записах П. Мартиновича, походить, за її свідченнями, переважно із с. Токарівка. У хаті її родини часто ночували перехожі кобзарі, лірники (вона називала їх «старцями»). Б. запам'ятовувала їхні розповіді, пісні та думи. На жаль, серед записів її численних реплік, коментарів, розповідей про себе жодного разу не було уточнено, від кого чула вона ту чи іншу думу. Водночас вона назвала кілька десятків імен мешканців сіл Токарівка, Вознесенка та ін., зауважуючи, щó вони загалом знали, співали чи розповідали. Як свідчить запис П. Мартиновича в одному зі зшитків із перебіленими записами, він працював з Б. від липня 1901 до червня 1904, протягом 84-х зустрічей. Зшиток, у якому робив записи П. Мартинович безпосередньо під час роботи (532 арк.), містить лише зразки, зафіксовані від січня 1903 до червня 1904, себто записи, зроблені у попередні півтора року, не збереглися.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 11. Од. зб. 611, 714, 725.

Галина Довженок

БОПЛАН Гійом Левассер де (бл. 1600, Нормандія — 06.12.1673, Руан) — французький військовий інженер і картограф, письменник, автор опису України XVII ст. Походив із знатної гугенотської родини, яка осіла в Нормандії. Син відомого математика, гідрографа, картографа та океанського лоцмана, автора кількох наукових трактатів. З 16 років вступив на військову службу, на посаду військового інженера. Політичні заворушення спонукали Б. до еміграції. Наприкінці 1630-х він прибув у Річ Посполиту і став служити інженером в артилерії польського коронного війська, що дислокувалося на Україні. Керував будівництвом та реконструкцією фортець і укріплень, заснуванням нових міст, вивченням і картографуванням навколишніх територій. Під орудою Б. було споруджено фортеці у м. Бар, Броди, Кодак, Кременчук, Кам'янець. Був причетний до заснування 30 слобід в українських степах. Брав участь у військових кампаніях польського війська проти шведів, московитів, турків, татар і козаків. 1647 з невідомих причин був звільнений зі служби і переїхав до Гданська, де гравірував карти України та окремих її регіонів. Після повернення до Франції обіймав різні адміністративні посади, продовжував наукову роботу з географії, астрономії, картографії. Головними працями Б. вважають карти України, які вчені називають одним із найвищих досягнень картографії XVII ст., а також «Опис України», що був задуманий як пояснення до карт, але фактично став самостійним твором. Перше видання книги побачило світ в Руані 1651 тиражем 100 примірників. 1660 з'явилося друге видання, значно доповнене, під назвою «Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн». Книгу перевидавали багато разів, її перекладено латинською, англійською, німецькою, польською й російською мовами. 1896 працю опубліковано у російському перекладі К. Мельник за редакцією В. Антоновича. 1990 опубліковано повний український переклад книги Б. із французької (перекладачі — І. Кравець та З. Борисюк з передмовою Я. Ісаєвича та В. Смолія). Б. подав цінні, унікальні відомості з історії та географії України, про її природу та кліматичні умови, фізичні та ментальні риси українців, їх ремесла та промисли, соціально-

Бондаренко Галина Борисівна

економічне життя в 30-х роках XVII ст. Книга Б. містить найперший в історії української етнографії опис весільного обряду, відомості про фольклор, зокрема усну оповідальну традицію, календарні звичаї та обряди, народну медицину. Зокрема, Б. зафіксував легенди про києво-печерських святих, про степові урочища, ріки, Дніпрові пороги, про Монастирський острів, річку Самару, острови Кашоварницю та Томаківку, річки Кінські Води та Військова Скарбниця, у якій нібито запорожці ховали здобич і зброю. Ці легенди варіюються і в записах фольклористів XIX ст. Що стосується весілля, зокрема сватання, деякі вчені твердять, що Б. зафіксував унікальний звичай сватання дівчат до парубків. Однак більшість етнографів схильні вважати, що вчений якийсь неординарний випадок подав як типовий факт. Адже він збирав відомості не безпосередньо від українців, а від польських вояків, у середовищі яких працював. Так само явним витвором фольклору видається розповідь про можливість одруження селянина з панночкою через викрадення нареченої, за згодою дівчини. Тим паче, що сам Б. стверджує, що за 17 років перебування його в Україні йому не траплялося чути, щоб сталося щось подібне, зате ніби не раз бачив, як дівчата сваталися до хлопців і їм це вдавалося. Б. описав і календарні звичаї українців: великоднє христосування у церкві та обмін крашанквми, взаємне обливання парубків та дівчат у великодній понеділок і вівторок, а також унікальний старовинний звичай — «ралéць», тобто взаємне обдарування пана та його селян у великодній понеділок. Зафіксував Б. найпоширеніші народні прислів'я, подав повір'я (наприклад, про саранчу). Окремі розділи присвячено запорозьким козакам і кримським татарам. У першому — описано вибори кошового отамана, спосіб харчування, суднобудівництво, приготування до морського походу та спосіб ведення бою. У цьому контексті зафіксовано типовий для Півдня України фольклорний сюжет про те, як запорожці обдурюють татар і випливають непоміченими у Чорне море. У другому — відтворено звичаї, харчування та військову тактику кримських татар. «Опис України» Б. й досі залишається достовірним історичним та етнографічним першоджерелом, де також є відомості й про усну традицію українців XVII ст.

Боржковський Валеріан Васильович

Праці: Описание Украины. Сочинение Боплана. Перевод с французского. Санкт-Петербург, 1832. XX. 179 с.; Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. Київ ; Кембрідж (Мас), 1900. 256 с. ; іл.

Літ.: Білий В. В. Минуле етнографії на колишній Катеринославщині та її сучасні завдання. *Археологічний збірник Дніпропетровського краєзнавчого музею.* Дніпропетровськ, 1929. Т. 1. С. 235—260; Лях С. Р. Боплан Гійом Левассер де. *Українське козацтво. Мала енциклопедія / кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко ; відпов. ред. С. Р. Лях.* Київ ; Запоріжжя, 2006. Вид. 2-е, доп. і перероб. С. 52, 53; Іваннікова Л. В. Перші фіксації фольклору Запорожжя в описах мандрівників XVI—XVIII століть. *Вісник Запорізького Національного університету. Філологічні науки.* 2015. № 2. С. 58—67.

Людмила Іваннікова

БОРЕЦЬ Іван Олексійович (1900, (1898) м. Бориспіль — 11.11.1937, розстріляний у Києві) — кобзар. Учасник Першої народної капели кобзарів. У 1925—1926 грав у Харківській капелі, відтак перейшов до Полтавської. Виконував думу «Невольничий плач». Володів харківським і полтавським способом гри. Репресований за участь у військових формуваннях УНР. Особливою нарадою трійки НКВС згідно зі ст. 54—11 КК УРСР засуджено до розстрілу. На запит дружини надійшла відповідь, що чоловік її був засуджений на 10 років і помер 11.11.1941 від крововиливу в мозок.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 26.

Ірина Коваль-Фучило

БОРЖКОВСЬКИЙ Валеріан Васильович (1864, м. Мізякове, тепер село Калинівського р-ну Вінницької обл. — 01.06.1919, розстріляний у м. Вінниці) — краєзнавець, етнограф, фолькло-

рист, історик Поділля, громадсько-політичний діяч. Освіту почав здобувати в Шаргородському духовному училищі, де познайомився з М. Коцюбинським. У 1880 вступив до Кам'янець-Подільської духовної семінарії, з якої його виключили 1882 за приналежність до народницької організації «Подільська дружина». Закінчив Одеську духовну семінарію. Працював у Бессарабії, Галичині — переважно на репетиторській роботі, у філоксерній комісії. З 1902 оселився у Вінниці, заробляючи на прожиття працею землеміра. У 1917 — комісар Тимчасового уряду у Вінниці. Писав етнографічно-фольклористичні, економічні та історичні розвідки про Поділля, які публікував у «Киевской старине», «Матеріалах до української етнології», «Экономической жизни Подолии» та ін. виданнях. Вивчав побут, культуру подільського села. У найвідомішому своєму нарисі «Лірники» Б. подав список подільських лірників, ретельно описав обряд «визвілки», церемонію отримання ліри, благословіння лірника. Дослідник також окреслив репертуар подільських лірників, зазначаючи, де й коли виконують ту чи іншу пісню. Докладно описав відпуст у м. Браїлові на Вінниччині. У цьому ж нарисі Б. подав відомості про лірників Андрія Зорю, Мусія Шугу та Никона, а також лірницькі школи. До нарису додано короткий словник лебійської мови.

Праці: «Парубоцтво» как особая группа в малорусском сельском обществе. *КСт.* 1887. Т. 18. Авг. С. 765—776; Старый город. Винница, 1911. 11 с.; Лирники (на Подолии). *КСт.* 1889. Т. 26. Сент. С. 653—708; Целебный источник. *КСт.* 1892. № 4. С. 123—125; Предание и песня об экзамене дьяка в старинной Малороссии. *КСт.* 1892. № 6. С. 456—458.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX—XX ст. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 133—134; *ЕУ.* Львів, 1993. Т. 1. С. 159; Козуб С. Валеріан Боржковський. *За сто літ.* 1930. Кн. 5. С. 244—251; Мазурик В. С., Шпильова Л. М. В. В. Боржковський — подільський учений і громадський діяч кінця XIX — поч. XX ст. *Тези доповідей X Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* Вінниця, 1991. С. 45—46; Матеріали до біографій етнологів та народознавців України / уклад. С. М. Ляшко, С. П. Залозна. Київ ; Запоріжжя, 2001. С. 20; Шалак О. Український фольклор Поділля в записах і дослідженнях XIX — початку XX ст. Київ, 2014. С. 79—94.

Оксана Шалак

БОРИСЕНКО Валентина Кирилівна (07.07.1945, с. Хижинці Вінницького р-ну Вінницької обл.) — етнограф, історик. Закінчила історичний факультет КДУ ім. Т. Г. Шевченка (1968), аспірантуру ІМФЕ (1971). У 1974 захистила кандидатську дисертацію «Взаємовпливи в культурі та побуті українців і поляків Поділля в кінці XIX — на початку XX ст.». У 1992 захистила докторську дисертацію «Весільні звичаї та обряди на Україні». Працювала у відділі етнографії, 1981—1995 — завідувачем Рукописних фондів ІМФЕ (нині — АНФРФ ІМФЕ), 1995—2002 — завідувач кафедри етнології та краєзнавства КНУ, 2002—2006 — професор цієї кафедри, 2006—2010 — провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства. З 2014 — завідувач АНФРФ ІМФЕ. Доктор історичних наук (1992), професор (1997). Член спеціалізованої вченої ради ІМФЕ зі спеціальності «етнологія». Як науковий керівник Б. підготувала 25 кандидатів наук. Авторка понад 200 публікацій, зокрема монографій, навчальних посібників: «Весільні звичаї та обряди на Україні» (1988), «Традиції і життєдіяльність етносу на матеріалах святково-обрядової культури українців» (2000), «Нариси з історії української етнології 1920—1930-х рр.» (2002), «Така житка...» (2011), «Етнокультурні зв'язки українців та поляків Східного Поділля (кінець XIX — початок XX ст.). Історико-етнологічне дослідження» (2014), «Культура повсякдення села Хижинці» (2014). Дослідник Поділля, Чорнобильського Полісся, Голодомору. За її матеріалами створено документальний фільм «Жити заборонено» (2005, сценарист і режисер В. Підлісний), монографію «Свіча пам'яті: усна історія про геноцид українців у 1932—1933 роках» (2007). Здійснила описи обрядів, звичаїв у багатьох областях України. Записала кілька тисяч весільних пісень, прислів'їв, рецептів кухні й народної медицини, замовлянь тощо. Читала лекції про український

Борисенко Валентина Кирилівна

В. Борисенко «Весільні звичаї та обряди на Україні»

фольклор та етнографію в університетах Фінляндії, США, Чехії, Польщі.

Літ.: Сторожук В. П. Борисенко Валентина Кирилівна. *Вінниччина фольклорна. Довідник* / упоряд. А. М. Подолинний, Т. О. Цвігун. Вінниця, 2004. С. 11; Наулко В. І. Борисенко Валентина Кирилівна. *ЕІУ.* Т. 1. С. 297; Гвоздевич С. Борисенко Валентина. *Мала енциклопедія українського народознавства.* Львів, 2007. С. 694—695; Сокіл В. Ювілейні сильветки: Борисенко Валентина Кирилівна. *НЗ.* 2015. № 3. С. 523—524.

Микола Дмитренко

БОРОЗДНА Іван Петрович (1803, ймовірно, с. Медведів Стародубського пов. Чернігівської губ. — 07.12.1858, м. Москва) — російський поет-романтик, член Товариства любителів російської словесності при Московському університеті. Походив із українських дворян. Вихованець Московського університетського пансіону. З 15 березня 1829 — дійсний член Товариства любителів російської словесності. Писав у стилі романтизму вірші та поеми. Переважно проживав у с. Медведові, тому картини українського народного побуту були основними темами його поетичних творів («Опыты в стихах», М., 1828; «Лира», М., 1834 тощо). Характерними в цьому плані є «Поэтические очерки Украины, Одессы и Крыма. Письма в стихах» (М., 1837) та «Золотая гора. Малороссийское предание». Перша з них виникла внаслідок того, що 1834 він відвідав Україну, Одесу та Крим і написав поетичні нариси російською мовою в стилі «Євгенія Онєгіна» О. Пушкіна (вплив цього твору відчувається навіть у розмірі вірша). Однак, незважаючи на форму опису, автор подав цікаві етнографічні відомості про українські території та зразки фольклору, які побутували в той час, зокрема описи вечорниць та досвітків, одежі та антропологічних типів козака і козачки, ярмарку в Лубнах, переспіви легенд про відьом та іншу нечисту силу, етнографічні описи Бугу та Чорного моря, побуту моряків, міст Миколаєва, Одеси, Херсона, Севастополя, Інкермана, Бахчисарая та Бахчисарайського палацу, Алушти, Алупки, Ялти, Балаклави та ін. татарських міст, які охоплюють легенди й вірування кримських татар. Ці поетичні описи наповнені багатими посторінковими коментарями, що мають науковий характер. Це один з перших, характерних для епохи романтизму, етнографічних описів цієї території.

Праці: Поэтические очерки Украины, Одессы и Крыма. Письма в стихах к графу В. П. З-у. Ивана Бороздны. Москва, 1837. 245 с.

Літ.: Б. а. Бороздна Иван Петрович. *Словарь членов Общества любителей российской словесности при Московском университете 1811—1911.* Б. р., б. м. С. 37.

Людмила Іваннікова

Боряк Олена Олександрівна

БОРЯК Олена Олександрівна (31.05.1957, м. Москва, РФ) — етнолог, доктор історичних наук. Після закінчення аспірантури ІМФЕ (1987) та захисту кандидатської дисертації «Традиційні знання, обряди та вірування українців, пов'язані з ткацтвом» (1989, Ленінград) працювала в ІМФЕ (1989—2016) на посадах молодшого, старшого та провідного наукового співробітника. Дослідницька проблематика студій Б. цього періоду охоплювала широке коло питань етнічної та етнокультурної історії України, трансформації етнокультурної спадщини, сучасних етнічних та етнонаціональних процесів поліетнічного середовища України, а також створення «Етнографічної енциклопедії України». 2001—2002 Б. взяла участь у програмі академічних обмінів ім. Фулбрайта (США), 2010 захистила докторську дисертацію «Інститут акушерства і постать повитухи у традиційній культурі українців (історія, ритуал, міфологія)». З 2016 Б. очолює пріоритетний напрям діяльності Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф Державного агенства України з управління зоною відчуження, пов'язаний з розробкою теоретико-методологічних засад збереження та реконструкції духовної культури регіону Полісся, що постраждав від Чорнобильської катастрофи. Б. — авторка понад 120 друкованих праць, зокрема монографій: «Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (середина XIX — початок XX ст.)» (1997); «Інститут акушерства і постать повитухи у традиційній культурі українців

(історія, ритуал, міфологія)» (2009); науково-довідкового видання «З історії народознавства в Україні: Каталог етнографічних програм (друга половина XVIII—XX ст.)» (1994) та масштабного науково-популярного видання «Україна: етнокультурна мозаїка» (2006). Б. — співавтор низки колективних монографій та упорядниця наукових збірників: «Українці: народні вірування, повір'я, демонологія» (1991); «Етнографія статевого життя й тілесності» (2013), «Тіло в текстах культур» (2003 у співавторстві). Праці Б. неодноразово здобували відзнаки на конкурсах, їй належать численні публікації в провідних наукових періодичних виданнях України, Росії, США. Фольклористичний аспект досліджень Б. особливо виразний у працях «Текстологічні засади записування та публікації дум П. Мартиновича» (1997); «Порфирій Мартинович про текстологічні засади записування та публікації українських дум (за матеріалами епістолярної спадщини фольклориста)» (1998); «Мар'їнка: етнокультурний портрет українського селища на Донеччині кінця 1920-х рр.» (2017); «Криптадії Федора Вовка: винайдення сороміцького. Етнографія сексуальності на межі XIX—XX століть» (2018, у співавторстві). Наукові студії Б. поєднує з інтенсивною експедиційною збирацькою (понад 30 експедицій), з викладанням дисциплін народознавчого профілю у вищих навчальних закладах України та США, участю в конференціях (Україна, Румунія, Литва, США) та просвітницькою діяльністю (цикл програм «Радіо Свобода» (Київ, 2000—2003) «Ми — український народ: культурно-історична мозаїка». Дослідження Б. вирізняються продуктивним запровадженням сучасних методологічних пропозицій, розширенням і поглибленням проблемного поля науки, сприяють підвищенню її статусу в сучасному суспільному житті України.

Праці: Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (середина XIX — початок XX ст.). Київ, 1997. 192 с.; Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профанним і сакральним. Київ, 2009. 400 с.; Текстологічні засади записування та публікації дум П. Мартиновича (за матеріалами епістолярної спадщини). *Усна епіка: Етнічні традиції та виконавство: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті Ф. Колесси та А. Лорда, Київ, 8—14 вересня 1997 р.* Київ, 1997. Ч. І. С. 23—30; Мар'їнка: етнокультурний портрет українського селища на Донеччині кінця 1920-х рр. / вступ. ст., упоряд., комент. Олени Боряк. Київ, 2017. 157 [2] с.

Літ.: Хмельовська О. Етнолог Олена Боряк: «Традиція не може зникнути. Вона лише перетікає в інші форми». URL : https://science.platfor.ma/olena-boryak/; Боряк Олена Олександрівна. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/ASUA/0005048; Гримич М. Переклад з мови культури на мову науки: антропологічне дослідження в постмодерністському дискурсі. *Антропологія трансформацій: українське суспільство в умовах глобалізації та міжкультурної взаємодії.* Київ, 2018. С. 10, 18.

Олександра Бріцина

БОСАК Микита (?, с. Зубці Бучацького пов. Подільської губ.) — лірник. Приятель лірника Якова Златарського із с. Жижинолиці Бучацького пов.

Літ.: Гнатюк В. Лірники. Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки та інше про лірників повіту Бучацького. *ЕЗ.* 1885. Т. 2; Жеплинський Б. Подільські лірники та їхній репертуар. *Традиційна народна музична культура Західного Поділля.* Тернопіль, 2001. С. 75.

Ірина Коваль-Фучило

БОСИК Зоя Олександрівна (22.06.1964, с. Пінчуки Васильківського р-ну Київської обл.) — історик-музеєзнавець, краєзнавець, етнограф, культуролог, збирач фольклору. Упродовж 20 років працювала в Національному музеї народної архітектури та побуту України (Київ). Кандидат культурології: 2010 захистила дисертацію «Архетипові мотиви весільної обрядовості Середньої Наддніпрянщини: їх специфіка та еволюція». Із 2008 науковий співробітник, з 2011 — завідувач лабораторії традиційної народної культури ім. В. Скуратівського Українського центру культурних досліджень Міністерства культури України. Автор монографії «Родинна обрядовість. Трансформація та архетипові мотиви весільної обрядовості Середньої Наддніпрянщини» (2010). Упорядник збірки «Весілля в селі Пінчуки Васильківського району Київської області» (2003). Авторка «Пам'ятки-запитальника на

Босик Зоя Олександрівна

допомогу збирачам української усної народнопоетичної творчості» (2010). У співавторстві із С. Садовенко підготувала навчально-методичний посібник «Порадник для збирачів фольклору: На допомогу працівникам культури» (2011). Вивчає проблему імплементації української традиційної нематеріальної культури в європейському культурно-інформаційному просторі, автор методичних рекомендацій працівникам культури.

Праці: Весілля в с. Пінчуки Васильківського району Київської області / упоряд., передм., прим. З. О. Босик. Київ, 2003. 104 с.; Родинна обрядовість: трансформація та архетипові мотиви весільної обрядовості Середньої Наддніпрянщини. Монографія. Київ, 2000. 344 с.

Микола Дмитренко

Бохенська Євгенія Іванівна

БОХЕНСЬКА Євгенія Іванівна (03.01.1867, с. Краснопілка Тернопільського воєводства, нині Збаразького р-ну Тернопільської обл. — 30.10.1944, с. Голишів Жидачівського р-ну Львівської обл.) — письменниця, педагог, публіцист, збирачка фольклору. Народилася в сім'ї священика. Навчалася в початковій школі с. Краснопілка. 1884 закінчила Тернопільську учительську семінарію. У 1885—1944 працювала вчителькою в рідному та ін. селах Галичини, а також як літератор і фольклористка. На формування світогляду, літературних та фольклористичних засад значною мірою вплинув І. Франко, з яким підтримувала взаємини із середини 1880-х. Перші публікації з'явилися 1884 в журналі «Зоря»: поезії «Літа мої молоденькі» і «Пусти мене, мамцю», фольклоризм яких ґрунтувався на знанні народної поезії. Відомі твори раннього періоду: «Дівчина і рутка», «Запомога», «Зі споминів семінаристки». Перу Б. належать переспіви з творів польських поетів А. Асника «Сонце і сирота», Т. Ленартовича «Люби землю рідненьку». «Спомин про Корнила Устияновича» — праця Б., присвячена українському малярові, письменнику і публіцистові. Відомо, що вона готувала спогади й про інших сучасників: І. Франка та В. Гнатюка. Письменниця підтримувала взаємини з М. Грушевським, В. Стефаником, М. Коцюбинським, Г. Хоткевичем, А. Крушельницьким. В. Гнатюкові надсилала літературні матеріали, власні фольклорні записи зі Станіславщини та Збаражчини. Це гаївки, колядки, щедрівки, весільні, родинно-побутові пісні, коломийки, прислів'я, приказки, загадки, казкова проза. Колекція фольклорних записів Б. — серед архівних матеріалів В. Гнатюка в АНФРФ ІМФЕ. Частина архіву письменниці — у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. Стефаника НАН України.

Праці: Твори / вступ. ст., атрибуція творів, упоряд., прим. Г. Дем'яна. Львів : Каменяр, 2002. 146 с.

Літ.: Баб'як П. Великою любов'ю палало її серце. *Вільне життя.* 1991. 4 квіт.; Баб'як П. Євгенія Бохенська. *Тернопільщина літературна. Додаток № 4.* Тернопіль, 1992. Вип. 2. Ч. 2. С. 6; Баб'як П. «Я б летіла пташиною...». *Друг читача.* 1991. 6 листоп.; Дем'ян Г. Щирі почуття доброго серця. *Колгоспне життя.* 1986. 21 черв.; Ліберний О. Сподвижниця Каменяра. *Свобода.* 2005. 12 лют. С. 6; Петраш О. З Франкової плеяди. *Вільне життя.* 2004. 13 січ. С. 4.

Оксана Шалак

БОЧКО (КОРОЛЬ) Марія Георгіївна (22.01.1941, с. Тур'я-Ремета Перечинського р-ну Закарпатської обл.) — фольклористка, літературознавець, педагог, перекладач. Закінчила філологічний факультет Ужгородського університету (1962), учителювала в м. Ужгороді. Закінчила аспірантуру ІМФЕ, 1976 захистила кандидатську дисертацію «Українські народні пісні про трудову еміграцію» (науковий керівник професор О. Дей). Кандидат філологічних наук, з 1979 — доцент кафедри української літератури Ужгородського університету. Досліджувала українську народну пісенну творчість, міжслов'янські фольклорно-літературні взаємозв'язки, літературу рідного краю. Авторка брошури про українські емігрантські пісні «Голос пісні народної» (1983), статті «Еволюція фольклору в іншонаціональному середовищі» (1995). Б. за архівними матеріалами та маловідомими публікаціями відкрила світові поета, публіциста, уродженця Закарпаття Федора Коваля. Автор-

ка численних праць з фольклористики, літературознавства, краєзнавства, опублікованих у наукових збірниках, наукових записах, наукових вісниках, періодиці (УЛЕ, «НТЕ», «Слов'янське літературознавство і фольклористика», «Визвольний шлях» (Лондон), «Дукля» (Пряшів), «Жовтень», «Слово і час», «КСт», «Народознавство» та ін.). Перекладач з білоруської мови (твори О. Лойка, А. Глобуса та ін.).

Праці: Пісні в записах видавця «Русалки Дністрової». *НТЕ*. 1974. № 1. С. 102—103; Спільні риси емігрантських пісень українців і словаків. *НТЕ.* 1974. № 6. С. 72—77; Білоруські варіанти емігрантських пісень у порівняльному освітленні. *Слов'янське літературознавство і фольклористика*. Київ, 1976. Вип. 11. С. 85—90; Голос пісні народної (Викриття капіталістичного світу в народних піснях про трудову еміграцію). Київ, 1983. 48 с.; Польські пісні про трудову еміграцію в порівняльному освітленні. *Фольклор у духовному житті українського народу*. Львів, 1991. С. 49—50; Концепція національної свідомості населення Українських Карпат в народних піснях про трудову еміграцію. *Українські Карпати.* Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура». Ужгород, 1993. С. 87—97; Родинно-побутові мотиви українських народних пісень про трудову еміграцію. *Культура Українських Карпат: традиції і сучасність* Матеріали міжнар. наук. конференції. Ужгород, 1994. С. 476—485; Маловідомий поет і публіцист Федір Коваль. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород, 2006. Вип. 14. С. 20—27; Дискурс України в публіцистиці Федора Коваля. *Дукля.* Пряшів, 2007. № 2. С. 64—68; Монографія про методологічні проблеми фольклористики [Рец.: Дмитренко М. Українська фольклористика: проблеми методології. Монографія. Київ, 2014. 364 с.].

Літ.: Основні друковані праці викладачів та співробітників Ужгородського державного університету (1946—1990). Ужгород, 1991. С. 108; Хланта І. В. Літературне Закарпаття у XX ст. : Біобібліографічний покажчик. Ужгород, 1995. С. 83—85; Висіцька Т. Жіночі постаті в історії Закарпаття. Ужгород, 2004. Кн. 1. С. 40—43; Барчан В. Біля джерел: До 60-річчя кафедри української літератури Ужгородського університету. Ужгород, 2004. С. 99—102; Хланта І. Марія Бочко. *Народознавство*. 2009. № 77. С. 1—2.

Микола Дмитренко

БОЧКО Степан Іванович (20.10.1895 — 31.12.1972) — казкар із с. Солочин Свалявського р-ну Закарпатської обл. Наймитував, працював на лісорозробках, потім через інвалідність був колгоспним сторожем. З репертуару казкаря П. Лінтур зафіксував 16 текстів, його увагу привертали переважно фантастичні казки. Творча манера Б. вирізняється імпровізаційністю, казкар надавав текстам нового звучання, сповнюючи їх сучасними деталями. П. Лінтур під час подорожі на Свалявщину слідами В. Гнатюка записав від Б. казки, сюжети яких були серед записів славетного збирача.

Тексти: Зачаровані казкою / упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород, 1984. С. 175—199.

Літ.: Зачаровані казкою / упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород, 1984. С. 173—175; Лінтур П. В. Казкарі Закарпаття і їх репертуар. Там само. С. 496—511.

Олександра Бріцина

БРАТИЦЯ Павло Савич (1824, м. Мена Сосницького пов. Чернігівської губ. — 1887, с. Терешківка Ніжинського пов. Чернігівської губ.) — кобзар (чернігівська школа). Осліп на третьому році життя. Учився в кобзаря А. Бешка у м. Мена. Від Б. записували думи М. Білозерський, П. Іващенко, В. Горленко, О. Сластіон. Усього в репертуарі Б. було 10 дум («Про трьох братів з Озова», «Козак Голота» та ін.). Крім того, його навчив невідомий грамотний зрячий чоловік з Ніжина кількох дум зі збірки П. Куліша. Знав понад 50 псальм, пісень. Від Б. та молодшого кобзаря П. Дуба (з с. Макіївка Ніжинського пов.) П. Іващенко записав думу «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі». У 1902 з кобзарем зустрівся О. Сластіон, який про цю зустріч писав так: «Прославившийся кобзарь Павло Братыця так же был мною прослушан, он знал 10 дум, но его «поспысовалы» гораздо ранее нашей встречи». На початку 1870 від Б. текст і мелодію думи «Богдан Хмельницький та Барабаш» записав М. Лисенко (КС, 1888, июль, приложение). У 1874 П. Іващенко писав, що Б. співав і грав разом із П. Дубом. Дуб голосом і грою вторив Б. Дослідник зазначав, що таке спільне виконання він спостерігав уперше. Іващенка вразила гармонійність виконання, досягнута своєрідним

Бочко Марія Георгіївна

інструментуванням, певним звучанням другої кобзи-секунди. Бандура Б. була 20-струнною. В. Горленко зазначав, що Б. був дідом невисокого зросту, повний, рябуватий, із сивими баками, дуже добрий і поважний. «За давністю» Б. багато позабував з того, що колись вчив, та «люди нагадали йому по книжках» — тобто через слухацький попит на думи бандурист вивчив їх із книжок, очевидно, зі збірки П. Куліша. Знав понад 50 псальм.

Літ.: Иващенко П. С. Павло Братиця и Прокип Дуб, кобзари Нежинского уезда Черниговской губернии. С приложением песенного репертуара. *Записки ЮЗОИРГО*. Т. II. 1875. С. 110—111; Приложение к сообщению о кобзарях Павле Братыце и Прокопе Дубе, читанное в Юго-Западном отделе Г.О. 7 января 1875. *Записки ЮЗОИРГО*, 1875. Т. II. С. 119—123; Горленко В. Кобзари и лирники. *КС*. 1884. № 1. С. 21—50; Кирдан Б., Омельченко А. Народні співці-музиканти на Україні. Київ, 1980; Лавров Ф. І. Кобзарі. Київ, 1980; Гримич М. В. Виконавці українських дум. *Родовід*. 1992. Чис. 4. С. 24.

Ірина Коваль-Фучило

Бриняк Оксана Миколаївна

БРИНЯК Оксана Миколаївна (18.02.1986, м. Львів) — фольклористка, кандидат філологічних наук (2014). Закінчила філологічний факультет ЛНУ ім. І. Франка (2008), аспірантуру (2012). Науковий співробітник відділу фольклористики ІН НАНУ (м. Львів). У 2014 захистила кандидатську дисертацію «Хрестинні пісні в системі родинно-обрядового фольклору українців» (науковий керівник Г. Сокіл).

Праці: Хрестинні пісні українців: збирацька та едиційна практика. *Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. праць*. Київ, 2012. Вип. 36. С. 371—380; Родильна обрядовість українців: регіональні варіації за етнографічними записами кінця XIX — початку XX ст. *КСт.* 2011. № 2. С. 55—80; Рудименти міфологічних вірувань у родильній обрядовості та хрестинній поезії українців. *НЗ*. 2011. № 3. С. 426—435; Гумористичні та застільно-бесідні мотиви хрестинної поезії українців. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. Київ, 2013. Вип. 38. С. 357—366; Хрестинні пісні: українсько-білоруський контекст. *Слов'янський світ*. 2013. Вип. 11. С. 160—175; Особливості символіки українських хрестинних пісень. *МіФ*. 2013. № 1. С. 27—38; Величальні мотиви українських хрестинних пісень. *Spheres of Culture. Maria Curie-Sklodovska University in Lublin. Branch of Ukranian Studies*. Lublin, 2013. Vol. V. P. 320—330.

Літ.: Огляди наукових видань: Автореферати / підгот. І. Гунчик. *МіФ*. 2014. № 3—4. С. 147.

Микола Дмитренко

Бріцина Олександра Юріївна

БРІЦИНА Олександра (Олеся) Юріївна (28.05.1951, м. Київ) — кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник. Закінчила Київський державний університет імені Т. Г. Шевченка (сучасна назва — КНУ) за спеціальністю: «філолог, викладач російської мови та літератури» (1973), аспірантуру Інституту етнографії РАН СРСР (відділ східнослов'янського фольклору), Ленінград (сучасна назва: Музей антропології та етнографії Петра Великого (Кунсткамера) (Санкт-Петербург) (1981). 1983 захистила дисертацію за темою: «Поэтика восточнославянской социально-бытовой сказки: Проблема варьирования» (науковий керівник — член-кореспондент РАН К. Чистов). У 1974 — 2009 в ІМФЕ — молодший науковий співробітник (1975), науковий співробітник (1986), вчений секретар (1988), заступник директора (1992), старший науковий співробітник відділу фольклористики (2000). З 2009 — старший науковий співробітник відділу фольклористики та мистецтвознавства Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф. Автор близько 200 наукових на науково-популярних праць, опублікованих в Україні та поза її межами (Білорусь, Болгарія, Іспанія, Канада, Литва, Німеччина, Росія, Сербія, Угорщина, Франція та ін.), серед яких монографії, збірники, хрестоматії з фольклору, статті (зокрема енциклопедичні), компакт-диски, присвячені жанрам фольклору. Науковий доробок Б. високо оцінили українські, російські, німецькі, словенські вчені. Б. брала участь в укладанні «Сравнительного указателя сюжетов: Восточнославянская сказка» (Ленінград, 1979), є автором статей до словника «Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии» (Мінськ, 1993) та «Енциклопедії казки» (Геттінген), низки досліджень поетики побутової казки, міжетнічної взаємодії у сфе-

рі прозової традиції, типології сюжетів, а також публікацій, що висвітлюють наукову діяльність іноземних фольклористів та етнографів (К. Чистова, В. Гацака, Г-Й. Утера та ін.). Коло наукових інтересів — методологія дослідження і теорія усної традиції, текстологія народної прози, виконавство, методика польової роботи. Головним спрямуванням діяльності є обстоювання антропоцентричного погляду на фольклор, що зумовлює впровадження новітніх методик його дослідження, необхідності усвідомлення специфіки традиції. Відтак при вивченні текстології фольклору та дослідженні природи усних традиційних текстів запропоновано принципово відмінні від методології літературоцентричної фольклористики підходи, що дають змогу врахувати виконавську природу фольклорного тексту, виявити специфіку його усного втілення та функціонування. При цьому Б. актуалізує науковий сенс дослідження не лише вербального тексту, а й невербальних складників, зосереджує увагу на ролі контекстуальних чинників і типах контексту, особлива ж на його інтерпретативних функціях та ролі в процесі творення і сприйняття. Ця концепція ґрунтується на досягненнях вітчизняної фольклористики в царині вивчення виконавства та вводить до наукового обігу посутні здобутки сучасної світової науки у вивченні природи фольклору та його виконавської специфіки. З 1968 до 2019 Б. взяла участь у 39-ти експедиціях та експедиційних виїздах до різних регіонів України. Б. є членом Міжнародного товариства дослідників народної прози (з 1995) (ISFNR — International Society for Folk Narrative Research), фольклорної комісії Міжнародного комітету славістів, міжнародної дорадчої комісії журналу «Folklore» (Великобританія). Під керівництвом Б. захищено три кандидатські дисертації. Виступала опонентом та експертом на захисті дисертацій в Україні та Канаді, бере участь у численних наукових конференціях в Україні та поза її межами.

Праці: Українська народна соціально-побутова казка: Специфіка та функціонування. Київ, 1989. 152 с. ; Tekst narracyjny w naświelaniu doświadczeń folklorystycznych. *XII Międzynarodowy kongres slawistów.* Kraków. 27 VIII—2 IX 1998. Streszczenia referatów i komunicatów. Literaturonawstwo. Folklorystyka. Nauka o kulturze. Warszawa, 1998. S. 267—268; Прозовий фольклор села Плоске на Чернігівщині: Тексти та розвідки. Київ, 2004 (у співавторстві з І. Головахою). 584 с. ; Українська усна традиційна проза : Питання текстології та виконавства. Київ, 2006. 396 с.; Исполнитель — текст — контекст (о методологической доминанте и практическом смысле интереса собирателя к контексту исполнения). *Фольклор: текст и контекст.* Москва, 2010. С. 67—79; Discussions on the Ukrainian Duma «Ivas' Konovchenko». *The Paths of Folklore: Essays in Honor of Natalie Kononenko.* Indiana, 2012. P. 7—22; Les textes étiologiques du Poles'e à l'époque actuelle : rapports entre l'oral et l'écrit. *Contes et legends étiologiques dans l'espace Européen.* Pippa—Flies France, 2013. P. 67—76; Фольклорист та етнограф : [гра] на одному полі (репліка з приводу реалій сучасного збирання матеріалів). *Поле : Збірник наукових праць з історії, теорії та методології польових досліджень* : у 5 т. Київ, 2014. С. 107—118; Да характарыстыкі сюжэтнага складу народнай прозы ўкраінска-беларускага памежжа : Зарычненскі і Ракітнаўскі раёны Ровенскай вобласці. *Беларускі фальклор: матэрыялы і даследаванні. Зборнік навуковых прац.* Вып. 1. Мінск, 2014. С. 126—136; «I am Drawn to Where My Umbilical Cord Fell-off» : Self-settlers of Chornobyl. *The Ukrainian Life And Culture.* Virginia, 2018. Vol. 1, No. 2. P. 68—71.

Галина Довженок

Бродзінський (Бродзинський) Казимеж (Казимир)

БРОДЗІНСЬКИЙ (Бродзинський) Казимеж (Казимир) (пол. Kazimierz Brodziński, 08.03.1791, с. Крулювка (тепер Польща) — 10.10.1835, м. Дрезден, Німеччина) — польський поет, перекладач, літературознавець, професор історії літератури Варшавського університету. Один із перших дослідників фольклористики в Польщі, вивчав поетику польської народної пісні, зокрема паралелізм, наголошуючи на його значенні в будові народної поезії. У власних естетичних концепціях прагнув поєднати романтизм з класицизмом, належав до романтичної школи в польській літературі. Художні твори — поеми «Ольдіна» (1819), «Веслав» (1820) та ін. — вирізняються рисами сентименталізму. У статті «Про класичне і романтичне» (1818) автор виступив проти наслідування чужих

зразків, обстоював самобутність польської літератури шляхом її національного розвитку, вважав, що народна пісня здатна відродити, оновити польську поезію. Б. належав до «Варшавського товариства друзів наук» («Warszawskie Towarzystwo Przyjaciyi Nauk», засноване 1800), яке мало на меті вивчати народну культуру не лише польського, а й інших слов'янських народів. Він — один з перших перекладачів українських народних пісень польською мовою («Їхав козак за Дунай», «За горою високою голуби літають» та ін.). Переклади Б. поклали початок польським науковим дослідженням української народної культури. Особливу увагу звернув на вагомість українського народного епосу.

Праці: O kłasyczności i romantyczności tudzież o duchu poezji polskiej. *Pamiętnik Warszawski.* 1818. T. 10. S. 356—381, 516—540 ; T. 11. S. 23—45, 117—148, 347—399; Pieśni ludu: serbskie, słowackie, czeskie, morawskie, ruskie, małoruskie, morlackie, litewskie, estońskie, norweskie, greckie, nowogreckie, sycylijskie. Zbiór poprzedzony Listem do redaktora «Dziennika Warszawskiego» o pieśniach ludu. *Pamiętnik Warszawski.* 1826. T. 4; Pieśni ruskie i małoruskie. *Pisma Kazimira Brodzińskiego* / Wydanie supełne poprawne i dopełnione z neogłoszonych rękopisów staraniem J. Kraszewskiego. Poznań, 1872. T. I. S. 333—338; Pisma estetyczno-krytyczne / oprac. i wstępem poprzedził Z. J. Nowak. Wrocław, 1964. T. 1—2.

Літ.: Кирчів Р. «Українська школа» польського романтизму в контексті міжнаціональних фольклорно-літературних взаємин. *Романтизм: між Україною та Польщею. Київські полоністичні студії.* Київ, 2003. Т. V. С. 34—35, 43, 46—47, 51—53; Кирчів Р. Ф. Український фольклор у польській літературі (період романтизму). Київ, 1971. С. 35, 51—52; Пилипчук Р. Я. Бродзінський Казімеж. *УРЕ : у 12 т.* / за ред. М. Бажана. 2 вид. Київ, 1974—1985. Т. 2. С. 37; Юзвенко В. Бродзінський Казимеж. *Художня культура західних і південних слов'ян (XIX — початок XX ст.) : Енциклопедичний словник* / [голов. ред. Г. А. Скрипник ; редкол. Л. К. Вахніна, Г. І. Веселовська, Р. Я. Пилипчук та ін.]. Київ : ІМФЕ, 2006. С. 11—12; Юзвенко В. А. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст. Київ, 1961. С. 39—42; Słownik folkloru polskiego / [pod redakcją J. Krzyżanowskiego]. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1965. S. 51—52.

Оксана Шалак

Брюкнер Александер (Олександр)

БРЮКНЕР Александер (Олександр) (Aleksander Brückner, 29.01.1856, м. Бережани, нині Тернопільської обл. (за ін. даними — у м. Тернополі) — 24.05.1939, м. Берлін) — польський філолог та історик культури, доцент Львівського, Віденського, професор Берлінського університетів, член багатьох академій, дійсний член НТШ. Царина наукових зацікавлень Б.: слов'янська філологія, літературознавство, історія культури, археологія, дохристиянські релігії, міфологія, фольклор. Серед понад 1800 його праць є такі, що висвітлюють проблеми української літератури і культури, польсько-українські літературні взаємини, у яких проаналізовано твори представників «української школи» в польській літературі. Представник молодограматичного напряму в мовознавстві й філологічної школи в історії літератури. У працях «Про етимологічну анархію» (1908), «Польсько-руські пісні» (1911) до аналізу залучав український матеріал. Підтримував зв'язки з І. Франком, який рецензував праці Б. Пишучи про польсько-українські культурні взаємини, перебільшував вплив польської мови на українську і применшував вплив української на польську. Перу Б. належать огляди періодичних видань з фольклору та етнографії, де він проаналізував праці І. Франка, В. Гнатюка, В. Шухевича, М. Дикарева та ін. (1903—1904). У «Нарисі з історії слов'янських літератур і літературних мов» (перша частина — «Історія слов'янських літератур» у співавторстві з Т. Лер-Сплавінським) (польською мовою, Львів, 1929) високо оцінив творчість Т. Шевченка та його місце в українській літературі. Список праць Б., написаних до 1927, — у «Studia staropolskie. Księga ku czci A. Brücknera» (1928).

Праці: Legendy o Cyrylu i Metodym wobec prawdy dziejowej: szkic z dzejów chrześcijaństwa u Słowian / Napisał Aleksander Brückner. *Odbitka z Rocznika Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego.* Rocznik XXX. Poznań, 1903. 49 s.; Brückner A. Mitologja słowiańska. Kraków, 1918. 152 s.

Літ.: Вахніна Л. Іван Франко та Александр Брюкнер у контексті діяльності Народознавчого товариства у Львові. *Київські полоніс-*

тичні студії. 2017. Т. 29. С. 178—181; Вахніна Л. Александр Брюкнер у контексті українсько-польських фольклористичних зв'язків наприкінці XIX — у першій половині XX ст. *Слов'янські обрії.* 2018. С. 277—282; Колесса Ф. Історія української етнографії / [голов. ред. Г. А. Скрипник]. Київ, 2005. С. 40; Радишевський Р. «Українська» та «польська» школи в літературі українсько-польського пограниччя. *Романтизм: між Україною та Польщею. Київські полоністичні студії.* Київ, 2003. Т. V. С. 7; Ю. Ш. Брюкнер. *ЕУ.* Львів, 1993. Т. 1. С. 179; Юзвенко В. Брюкнер Александер. *Художня культура західних і південних слов'ян (XIX — початок XX ст.) : Енциклопедичний словник* / [голов. ред. Г. А. Скрипник ; редкол.: Л. К. Вахніна, Г. І. Веселовська, Р. Я. Пилипчук та ін.]. Київ : ІМФЕ, 2006. С. 12; Dzieje folklorystyki polskiej (1864—1818) / Epoka przedkolbergowa. Wrocław etc., 1970. S. 620—628; Słownik folkloru polskiego / [pod redakcją J. Krzyżanowskiego]. Warszawa, 1965. S. 52—53; Wisłocki W. Bibliografia prac Aleksandra Brücknera. *Studia staropolskie.* Kraków, 1928. S. 52—53.

Оксана Шалак

БУБЕНЦІ («КОЛОКІЛЬЦІ») (всеукраїнське — «бубонці», поліське — «шелести, шалястуни, шелегінди, шарахуни») — кулеподібні металеві (рідше — керамічні) кульки з прорізами, наповнені шротинками. Б. по всій території України чіпляли коням на дугу, «на Поліссі пастухи іноді чіпляли «старшій телиці», вожакові стада» (І. Федун). На Бойківщині, Закарпатті, Львівщині (зосібна, в околицях Сокаля) з допомогою шальової хустини нав'язували на дерев'яний стержень завдовжки 30—40 см і використовували як атрибут весільного обряду.

Михайло Хай

БУВАЛЬЩИНА — жанр неказкової прози. 1) Оповідання-фабулат, засноване на міфологічних віруваннях з царини нижчої міфології (демонології) про незвичайні події та персонажів: домовика, русалку, лісовика, блуд, про демонічних істот, наділених надзвичайними властивостями: відьму, вовкулаку, про мерців, закляті скарби, нечисту силу тощо. За генезою образів сягає архаїчних стадій розвитку людської свідомості. Період продуктивного творення сюжетного фонду в основному завершений, проте знаходить своєрідне продовження в сучасному фольклорі урбанізованого середовища, українські явища якого порівняно мало осмислені наукою. Зі втратою актуальних вірувань міфологічного характеру Б. поступово переходять з активного до пасивного репертуару носіїв. 2) Побутове оповідання про події реального життя, що має в основі конкретні життєві факти, проте збагачене вимислом, події якого осмислені в руслі традиційної фольклорної компетенції оповідачів. У цьому разі Б. нерідко має традиційні мотиви та образи й більш чи менш міцно входить до фольклорного репертуару одного чи декількох оповідачів, зазнає варіювання при відтворенні тим самим чи різними виконавцями, набуває рис традиційності. Б. властиве поєднання естетичної та інформативної функції з превалюванням останньої. Міфологічні Б. зазвичай втрачають зв'язок зі спогадом про конкретний випадок і набувають узагальненості та фабульності. На відміну від билиці (мемората) оповідь у міфологічних Б. зазвичай має форму фабулата і ведеться від третьої особи. Цим зумовлена порівняна усталеність сюжетів та мотивів Б. Зв'язок міфологічних бувальщин з традиційними віруваннями та демонологічними уявленнями визначає значну спільність сюжетного фонду бувальщин не лише в національній традиції чи у східнослов'янському ареалі, а й у міжнародному масштабі, що дає змогу створювати національні та міжнародні покажчики сюжетів (див. покажчики сюжетів). Водночас сюжетам Б. властиве локальне приурочення та регіональна специфіка, що виявляється передусім у більшій чи меншій їх поширеності на певних теренах, в особливостях персонажів, через дії яких реалізується сюжет. Відсутність усталеної традиційної форми Б. зумовлює те, що вони часом слабо вирізняються з потоку побутового мовлення, лише зрідка містять формули початку та кінця. Водночас їм властиві окремі формульні сегменти тексту, які переважно вказують на відношення до дійсності та ставлення оповідача до вірогідності розказуваного, а також на хронологічну приналежність подій оповіді до

давно минулих часів. Особливості виконання Б. полягають у відсутності спеціальних нагод виконання, вони можуть вільно вливатися до потоку побутового спілкування. Серед українських дослідників нема одностайності у використанні та застосуванні терміна Б.

Тексти: Малорусские народные предания и рассказы / свод Михаила Драгоманова. Киев, 1876. XXVI, 434 с.; Поліська дома: Фольклорно-діалектологічний збірник / упоряд. В. Давидюк і Г. Аркушин. Луцьк, 1991. Вип. І. 186 с.

Літ.: Давидюк В. Ф. Українська міфологічна легенда. Львів, 1992. 176 с.; Померанцева Э. В. Русская устная проза. Москва, 1985; Указатель сюжетов-мотивов быличек и бувальщин. *Мифологические рассказы русского населения Восточной Сибири / сост. В. П. Зиновьев*. Новосибирск, 1987. С. 305—320; Симонсуури Л. Указатель типов и мотивов финских мифологических рассказов. Петрозаводск, 1991. 210 с.; Кербелите Б. Типы народных сказаний: Структурно-семантическая классификация литовских этиологических, мифологических сказаний и преданий. Санкт-Петербург, 2001. 607 с.

Олександра Бріцина

БУГАЙ (загальноукраїнське — «бугай», «барило», «барильце»; карпатське — «бербениця», «бербеничка»; бойківсько-підгірський — «бичок») — фрикційно-ударний мембранофон, нерідко застосовуваний (подекуди ще й зараз) у колядницькому та ін. обрядах і звичаях, а також як розважальний інструмент масових народних дійств і балаганів. Зафіксовано відомості про його побутування на західних теренах України (зокрема у Галичині та Закарпатті). Спосіб гри на Б. збільшених розмірів (довжина конусоподібного барила — приблизно 50 см, діаметр звуженого дна — 20—25 см, довжина пучка волосяного хвоста — 25—30 см) передбачає використання 2-х виконавців, а на інструментах менших розмірів (барильце, бербениця, бербеничка) здебільшого грає один музика, закріпивши інструмент на підлозі або затиснувши його між ногами: інтенсивні посмикування змоченими долонями прикріпленого до шкіряної мембрани пучка кінського волосся вздовж усієї його довжини видобувають характерний, схожий на «ревіння» бичка (чи птаха бугая) звук із виразно, але не досить чітко визначеною висотою тону. На Закарпатті зафіксовано також споріднені з Б., хоч дещо відмінні за будовою та способом звуковидобування інструменти кевчекдоб та кевчегдудо.

Літ.: Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. Київ, 1967; Шостак В. Народні музичні інструменти Закарпаття (Каталог виставки). Ужгород, 1995; Черкаський Л. Українські народні музичні інструменти. Київ, 2003; Кушлик Л. Народні музичні інструменти в календарних обрядах на Гуцульщині. *Традиційна музика Карпат: християнські звичаї та обряди.* Івано-Франківськ, 2000.

Михайло Хай

Будзиновський В'ячеслав Титович

БУДЗИНОВСЬКИЙ В'ячеслав Титович (30.01.1868, с. Баворів, нині Тернопільський р-н — 14.02.1935, м. Львів) — український політик, публіцист, історик, політичний діяч; один із засновників Української радикальної партії (згодом — Українська націонал-демократична партія (УНДП)). Літературний псевдонім «Недоля В.». Член НТШ (1899). Народився в сім'ї вчителя. Початкову школу та гімназію закінчив у Львові. Навчався на природничому відділенні філософського факультету Львівського університету. 21 березня 1889 відрахований за організацію зборів студентів Львова 8—9 березня в міській ратуші. Продовжив навчання на медичному факультеті університету у Відні. Тут познайомився з багатьма учасниками товариства «Січ», поглиблював свої знання з економіки, політології, соціології. У 1890 у Львові видав науково-публіцистичну брошуру «Культурна нужда австрійської Русі». У 1899 за підтримки М. Грушевського та І. Франка створив УНДП, основною метою якої було утворення самостійної незалежної Української держави. У 1907—1908 — посол до Райхсрату (австрійського парламенту). Коли у вересні 1914 Львів зайняли російські війська генерала Брусилова, Б. переїхав до Відня, став членом Спілки визволення України у Відні. Похований на Личаківському цвинтарі Львова. Автор і видавець серії історичних повістей і оповідань: «Австрія чи Польща» (1903), «Хмельниччина» (1906), «Га-

лицькі постулати» (1907), «Наші гетьмани» (1907), «Гетьман Мазепа» (1909), «Історія України. У 2 томах» (1924), «Ішли діди на муки : введення в історію України» (1925). Автор численних популярних брошур, художніх творів на історичну тематику. Засновник двотижневика «Січ», часопису «Слово». Автор збірки «Козацькі часи в народній пісні» (Львів, 1906), яку високо оцінив І. Франко. У Відні 1941 вийшла друком студія Б. «Як Москва нищила Україну. На підставі старих українських пісень» (перевидання — у Львові, 1941). Автор стисло описує історію відносин Києва і Москви від XII ст., наводить уривки, а подекуди і цілком тексти історичних пісень. Студія має підрозділи «Як Москва цькувала татар на Україну», «Як Москва нищила Гетьманщину», «Як Москва нищила наших чумаків і селян», «Як Москва нищила Україну рекрутчиною» та ін. Для ілюстрації народного осмислення лихоліть історії автор наводить чимало рекрутських, козацьких, чумацьких пісень; серед них «Зажурилась Україна, що ніяк прожити», «За річкою огні горять», «Сидить пугач на могилі», «У Глухові, у городі у всі дзвони дзвонять», «Ой ви, хлопці, прекрасні молодці», «Запорожці-небожата, пшениця нежата» та багато ін.

Літ.: Горак Р. Перехресні стежки Вячеслава Будзиновського. *Будзиновський В. Т. Осаул Підкови*. Львів, 1990. С. 368—377; Франко І. Козацькі часи в народній пісні з замітками В. Будзиновського. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ, 1982. Т. 37. С. 158—165; Щербак Л., Ханас В., Будзиновський В. Т. *Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т.* / редкол. : Г. Яворський та ін. Тернопіль, 2004. Т. 1. С. 193; Погребенник В. Ф. Будзиновський В'ячеслав Титович. *ЕСУ*. Київ, 2004. Т. 3. С. 520; Александрова Г. О. Поетика художньої прози В. Будзиновського. Донецьк, 2010. 149 с.

Ірина Коваль-Фучило

БУДНИК Микола Петрович (03.11.1953, с. Сколобів Володарсько-Волинського р-ну Житомирської обл. — 16.01.2001, м. Ірпінь Київської обл.) — бандурист, майстер із виготовлення народних інструментів. Після закінчення середньої школи знання здобував самоосвітою, багато читав. У 1980 почав вчитися грати на бандурі старого народного типу у ветерана кобзарського мистецтва Г. Ткаченка (м. Київ), від якого перейняв «зіньківську школу» (харківський спосіб гри на бандурі). Відтоді кобзарював, зберігаючи традиції давніх кобзарів. Жив у Києві. Разом з іншими однодумцями організував кобзарський цех. Виготовляв добрі полегшені бандури народного типу. У репертуарі — традиційний кобзарський набір: народні пісні, думи, псальми і канти. Мав учнів, яких учив грати на відродженій народній бандурі (вересаївського типу). Брав участь у з'їзді кобзарів і лірників (1990) у Києві. Разом із лірником М. Хаєм та кобзарями кобзарського цеху намагався відродити традиційні форми функціонування кобзарства в сучасних умовах, виступаючи на вулицях, майданах біля церков і соборів, на площах та інших людних місцях.

Літ.: Хай М. Микола Будник і кобзарство. Львів, 2015. 320 с.; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 29.

Ірина Коваль-Фучило

Будник Микола Петрович

БУДЯНСЬКИЙ Павло (? — ?) — кобзар (харківська школа). Учень Г. Гончаренка.

Ірина Коваль-Фучило

БУЙСЬКИХ Юлія Сергіївна (01.06.1985 м. Київ) — антрополог, кандидат історичних наук, закінчила історичний факультет Київського національного університету ім. Т. Шевченка (2007). Після навчання в аспірантурі КНУ захистила кандидатську дисертацію, присвячену «нижчій» міфології та її історичній динаміці в українській традиції (2010). Працювала в ІМФЕ НАНУ (2010—2014). Була стипендіаткою програми польського уряду для молодих учених (Студії Східної Європи та Інститут етнології та культурної антропології Варшавського університету), стажувалася в Інституті міждисциплінарних досліджень Artes Liberalis Варшавського університету (2014—2015), у 2015—2016 роках стажувалася в Інституті етнології та культурної антропології Варшавського

університету в рамках стипендії V4EaP Scholarship Program від Вишеградського Фонду. Була стипендіаткою програми Prisma Ukraïna Research Network Eastern Europe при Форумі трансрегіональних досліджень у Берліні (жовтень 2017 — січень 2018). З 2016 — старший науковий співробітник відділу соціокультурної антропології Науково-дослідного інституту українознавства (Київ). Представниця молодшого покоління етнологів антропологічного спрямування, яка працює на теренах міждисциплінарних досліджень, активно впроваджує тенденцію осучаснення методології науки. Співзасновниця ГО «Центр прикладної антропології» (Київ, 2017). Коло поточних інтересів — «нижча» міфологія, урбаністична міфологія, антропологія релігії, студії пограниччя та пам'яті, культури професійних груп тощо.

Буйських Юлія Сергіївна

Праці: «Колись русалки по землі ходили...»: Жіночі образи української міфології. Науково-популярне видання. Харків, 2018. 320 с.; Нижча міфологія українців у світлі проблем «двовір'я» та «народного християнства». *Етнічна історія народів Європи.* 2010. Вип. 33. С. 70—80; «Ті, що знають від себе»: чоловіча професійна магія. *Народна культура українців: життєвий цикл людини.* Т. 4. Зрілість. Чоловіки. Чоловіча субкультура. Київ, 2013. С. 248—291; «Археологія як спосіб життя...»: до питання вивчення української археологічної субкультури. *Поле: збірник наукових праць з історії, теорії та методології польових досліджень.* Т. 1. Вступ до спеціальності. Київ, 2014. С. 5—106; «Кара Божья» и «Чудо Господнее» в рассказах об осквернении святынь в текстах современной украинской крестьянской традиции. *Acta Baltico-Slawica*, 2014. Т. 38. С. 263—278; Stereotypy wyznaniowe i wierzenia mitologiczne o «swoich» i «obcych» na Polesiu Zachodnim Ukrainy: przypadek wspólnot protestanckich. *Slavia Orientalis.* 2016. T. LXV. № 1. C. 106—129; Pomiędzy pamięcią a granicą: Ukraińska pielgrzymka na Kalwarię Pacławską. *Etnografia Polska*, 2016. Vol. 60. C. 43—62; Forgive, Forget or Feign: Everyday Diplomacy in Local Communities of Polish Subcarpathia. *Journal of Global Catholicism.* Vol. 2. Iss. 2. Article 4. 2018. C. 56—86; Confessional Communities as Communities of Memory: The Greek Catholics of Biały Bór and the Orthodox of Włodawa, *Catholic Religious Minorities in the Times of Transformation. Comparative Studies of Religious Culture in Poland and Ukraine*. Warsaw, 2019. C. 245—276.

Літ.: Соболєва О. Релігійність, вірування, традиції (Рецензія на нову книгу з української міфології). *Українознавство.* 2018. № 4 (69). С. 148—150; Белова О. В. Ю. Буйських. «Колись русалки по землі ходили...»: Жіночі образи української міфології. *Славяноведение.* 2019. № 2. С. 115—120.

Олександра Бріцина

БУКАТЕВИЧ Назарій Іванович (23.10.1884, м. Любомль, тепер Волинська обл. — 14.12.1984, м. Одеса) — український мовознавець, славіст, етнограф, фольклорист. Кандидат філологічних наук. Член Етнографічної комісії ВУАН. Член етнографічно-діалектологічної секції Одеської комісії краєзнавства. Дослідник історії чумацького промислу на Півдні України. 1905 закінчив Холмську духовну семінарію. 1911 (за іншими даними — 1912) — історико-філологічний факультет Юр'євського (тепер Тартуського) університету (Естонія). Працював учителем, згодом (з 1922) — викладачем російської та української мови у вищих навчальних закладах Одеси: в Інституті народного господарства, в Інституті народної освіти, в педагогічному інституті. Коли 1937 в Одеському університеті відновили історико-філологічний факультет, там було створено кафедру української мови, яку 1937—1938 очолив Б. 1938 зазнав несправедливих звинувачень у націоналізмі, його звільнили з роботи і вислали до Середньої Азії, де 1938—1944 викладав російську мову в школах у м. Кизилорда. Повернувшись 1944 до Одеси, уже ніколи не працював у царині українознавства, а був змушений перекваліфікуватися на дослідника історії російської мови, історії мовознавства, порівняльного вивчення східнослов'янських мов (з 1950). Із 1943 Б. — кандидат філологічних наук, з 1945 до 1971 — завідувач кафедри російської мови в Одеському університеті. У вересні 1958 реабілітований. Для фольклористів та етнологів цікава праця Б. «Чумацтво на Україні» (1928). Відомо, що свою наукову діяльність він розпочинав у етнографічно-діалектологічній секції Одеської комісії краєзнавства вивченням фольклору Південної України, зокрема українських соціально-побутових пісень. Перш за все розпочав він студіювати чумацькі пісні.

Своїм завданням ставив «розкласти ці пісні за певними соціально-економічними періодами і виявити в них нашарування тої чи іншої історичної доби». У зв'язку з цим виникла потреба вивчення історії чумацтва, для чого було залучено не лише праці попередніх дослідників (Г. Данилевського, І. Рудченка, В. Щербини, М. Сумцова), а й архівні та статистичні дані. Історія й географія чумацького промислу, економічний побут і звичаєве право чумаків, їх фізичний та духовний стан, пісенна творчість, субкультурні звичаї й повір'я — предмет розвідки Б. Перші статті про чумацтво опубліковано на сторінках «Вісника Одеської комісії краєзнавства при ВУАН». У звіті етнографо-діалектологічної секції ОКК йшлося про те, що Б. записував чумацькі пісні та оповідання колишніх чумаків, однак вони не були опубліковані. У своїй же монографії вчений спирався переважно на записи І. Рудченка. Зразки фольклору використано також у статті Б. «Український фольклор у творчості Коцюбинського» (1931).

Праці: Чумацтво в XVII—XVIII століттях. *Вісник ОКК.* 1925. Кн. 2—3. С. 239—244; Чумацтво на Україні. Історико-етнографічні нариси. Одеса, 1928; Український фольклор у творчості Коцюбинського. *Коцюбинський. Збірник статей.* Харків ; Київ, 1931; Очерки по сравнительной грамматике восточнославянских языков. Одесса, 1958; Историческая грамматика русского языка (Учебник). Киев, 1974.

Літ.: Шишов В. Ф. Назарий Иванович Букатевич. Одесса, 1980. Карпенко Ю. О. Столітній ювілей. *Мовознавство.* 1984. № 5; Проскурова С. Видатний дослідник чумацтва 20—30-х років. *НТЕ.* 2000. № 1. С. 98—104.

Людмила Іваннікова

«БУКВАРЬ ЮЖНОРУССКІЙ» — навчальний посібник для початкового засвоєння грамоти рідною мовою в недільних школах, уклав Т. Шевченко восени 1860 і на початку 1961 видав власним коштом накладом 10 тис. примірників (обсяг — 24 с.). У БЮ вміщено абетку друкованих і рукописних літературних текстів для читання по складах, цифри й таблиця множення до 100. Подано чимало фольклорних матеріалів: варіанти дум про Олексія Поповича, Марусю Богуславку, прислів'я та приказки.

Літ.: Дзира Я. І. «Букварь южнорусскій». *ЕІУ.* Т. 1. С. 394—395; Яременко В. «Букварь южнорусский». *Шевченківська енциклопедія.* Київ, 2012. Т. 1. С. 526—528.

Микола Дмитренко

БУЛАШЕВ Георгій Онисимович (1860, с. Мала Токмачка Бердянського пов. Таврійської губ., тепер Запорізької обл. — ?) — фольклорист, етнограф, літературознавець, релігійний діяч. Закінчив Таврійську духовну семінарію (Сімферополь), Київську духовну академію, захистив магістерську дисертацію (1883). Викладав у Києво-Подільському духовному училищі, Першому жіночому духовному училищі та інших навчальних закладах. Редактор «Воскресного чтения» (1884—1892), до 1905 — заступник редактора журналу «Руководство для сельских пастырей», у 1905 затверджений Синодом редактором цього видання. Автор розвідки «Пушкин на Юге России» (Київ, 1899). Внеском в українську фольклористику та етнологію вважають науково-популярну книгу Б. «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космологічні українські народні погляди та вірування» (1909, перевидано 1992, 416 с.).

Літ.: Шевчук В. О. Георгій Булашев та його праця про український народ. *Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях.* Київ, 1992. С. 5—15.

Микола Дмитренко

Г. Булашев «Український народ»

БУНЯКА — персонаж «нижчої» міфології (демонології). Вирізняється смертоносним поглядом, від якого гинуть люди і западає земля. Його очі закриті важкими повіками з довгими віями. Через це Б. не в змозі сам підняти повіки. Очі, зарослі великими бровами, традиційно осмислюють як ознаку демонічної істоти, наділеної «злим оком». Іншою особливістю Б. є незвичайний зовнішній вигляд — його внутрішні органи розміщені ззовні. Ця риса властива демонічним істотам в усних традиціях багатьох індоєвропейських народів, що засвідчує

давність походження образу та його міфологічні джерела. Водночас, на думку окремих дослідників, образ Б. може мати й відбиток історичних подій — ім'я персонажа пов'язують з татаро-монгольським ханом Боняком. Коло автентичних джерел, що можна використати при аналізі образу Б. обмежене, передусім, це тексти зі збірок М. Драгоманова та В. Гнатюка. Розглядаючи образ, учені послуговуються зіставним аналізом, і частина їхніх висновків має статус гіпотез. Риси Б. відбилися в літературному образі Вія, створеному М. Гоголем.

Тексти: Драгоманов М. Малорусские народные предания и рассказы. Киев, 1876. С. 224—226; Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди. Т. 2 / зібрав Володимир Гнатюк. *ЕЗ.* 1902. Т. XIII. С. 239; Знадоби до української демонології. Т. II. Вип. I / зібрав Володимир Гнатюк. *ЕЗ.* 1912. Т. XXXIII. С. 197—201; Знадоби до української демонології. Т. II. Вип. II / зібрав Володимир Гнатюк. *ЕЗ.* 1912. Т. XXXIV. С. 539.

Літ.: Жебровский Т. Истукан Святовида, найденный в Подолии. *ОЗ.* 1851. № 7. С. 68; Сумцов Н. Ф. Параллели к повести Н. В. Гоголя «Вий». *КС.* 1892. Март III. С. 472—477; Розвідки М. Драгоманова про українську народну словесність і письменство. Львів, 1900. Т. 2. С. 95—172; Франко І. Я. Вій, Шолудивий Буняка і Юда Іскаріотський. *Україна.* Кн. 1. 1907, С. 50—55; Левкиевская Е. Е. Сексуальные мотивы в карпатской мифологии. *Секс и эротика в русской традиционной культуре / сост. А. Л. Топорков.* Москва, 1996. С. 229; Гнатюк В. Нарис української міфології. Львів, 2000. С. 206—207.

Олександра Бріцина

«Бурлеск і травестія»

БУРДОН (французьке burdon — густий бас), **бас, гук, бас-гук** — широко застосовуваний у народній музично-виконавській естетиці прийом використання постійного басового тону. Б. історично належить до найдавнішого виду традиційного супроводу, що досі зберігся як архаїчна форма використання бурдонового баса та бурдонових цимбалів (Бойківщина, Закарпаття), в конструктивних особливостях дуди (волинки), джоломіги, дво- та півтораденцівки (Гуцульщина), дримби, скрипки народної і ліри (вся українська етнічна територія).

Літ.: Хай М. Бурдон. УМЕ. Т. 1. С. 285.

Михайло Хай

БУРЛЕСК (італійською Burlesco — жартівливий) — невідповідність змісту і форми у фольклорних та літературних творах, коли «висока», сакральна тема викладається зниженим, грубуватим, іноді вульгаризованим стилем, карикатурно, а «низька» — високим, піднесено урочистим; переробка відомого твору шляхом травестії або пародіювання відповідно до нових потреб з орієнтацією на комічний ефект. Відомий Б. з античних часів: комічний епос «Батрахоміомахія» («Війна жаб і мишей») як висміювання «Іліади» Гомера (в українській літературі переспів К. Думитрашка «Жабомишодраківка»). Б. в українському фольклорі має давні традиції зі сміхової культури періоду Київської Русі (скоморохи), козаччини (козаки-бандуристи, кобзарі, дяки-пиворізи, семінаристи, спудеї), що засвічують твори обрядово-ігрові, вертеп, інтермедії, вірші-пародії, лист козаків турецькому султану, пародії на церковнослов'янські теми, гумористичні сороміцькі зразки весільної драми тощо. Б. дієвий елемент у фольклорі XX ст., відомі травестійно-пародійні зразки авторських та народних пісень. З-поміж українських літературних творів Б. найвищого розвитку досяг у поемі І. Котляревського «Енеїда».

Тексти: Давній український гумор і сатира. Київ, 1959; Бурлеск і травестія в українській поезії першої половини XIX ст. / упоряд., підгот. текстів, передм. та прим. Г. А. Нудьги. Київ, 1959. 600 с.

Літ.: Яценко М. Т. Бурлеск. *УЛЕ.* Т. 1. С. 251; Літературознавча енциклопедія / автор-уклад. Ю. Ковалів. Київ, 2007. Т. 1. С. 150—151; Чорнописький М. Бурлеск. *Українська фольклористика. Словник-довідник.* Тернопіль, 2008. С. 38—39.

Микола Дмитренко

БУРТ (гра «на бурт», гра «на хрипа») — характерний прийом гри на народних флейтах з поєднанням інструментальних та вокальних (голос виконавця) начал, унаслідок чого створюється ілюзія октавного, рідше унісонного двоголосого, оригінального («змішаного») за тембром інструментального звучання. Б. має найчастіше бурдонний характер із хисткою фіксацією ладо-тональних

основ. Носіями традиції гри «на бурт» в Україні є виконавці на сопілкових інструментах збільшених розмірів.

Літ.: Хай М. Бурт. *УМЕ.* Т. 1. С. 289.

Михайло Хай

БУРЯК Володимир Дмитрович (07.04.1944, м. Дніпродзержинськ (нині м. Кам'янське) Дніпропетровської обл. — 16.01.2011, м. Запоріжжя, похований у м. Дніпро) — фольклорист, етнолог, письменник, літературознавець. Доктор філологічних наук (2002), професор. Член Національної спілки письменників України (1988), Національної спілки журналістів України (1973). Лауреат премії ім. В. Підмогильного. У 1968 закінчив Дніпропетровський національний університет, історико-філологічний факультет. Від 1968 працював редактором, старшим редактором молодіжної та літературно-драматичної редакційної студії ТБ Дніпропетровського облтелерадіокомітету. Від 1988 — старший науковий співробітник, завідувач науково-дослідної лабораторії українського фольклору, народних говорів та літератури Придніпровського регіону. Від 1996 — доцент кафедри журналістики факультету систем та засобів масової комунікації Дніпропетровського національного університету. Професор Гуманітарного університету «Запорізький інститут державного та муніципального управління», завідувач кафедри журналістики, видавець справи та редагування. У 1992 захистив кандидатську дисертацію «Сучасна народна пісенність Придніпров'я. Генезис образних форм поетичної свідомості». Співавтор науково-практичної програми «Фольклорна пам'ять як образний генофонд етносу». Спеціалізувався на проблемах структури й ґенези міфоархетипної свідомості, міжетнічної інтелектуально-образної комунікації, збереженні національного духовного генофонду, історичної пам'яті. Автор творів «Гончареве коло» (про О. Гончара), «Наклеп на сонце» (про В. Булаєнка), документальної телеповісті «Дзержинці» (про робітничі династії м. Дніпродзержинська).

Праці: Міфофольклорне мислення у сучасному соціо-культурному контексті. *Література в контексті культури. Зб. наук. пр.* Дніпропетровськ, 2001. Вип. 6. С. 109—118; Головні психологічно-художні домінанти інформаційно-художньої свідомості у контексті генезису форм і методів вираження факту. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Літературознавство та журналістика.* Дніпропетровськ, 1998. Вип. 2. С. 173—178; Сучасна фольклорна пам'ять у контексті інформаційно-естетичних форм індивідуального самовираження. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* Київ, 2000. Вип. 7; Поетика магічно-величальної обрядовості. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* Київ, 2001. Вип. 11; Регіональні особливості творчого стану сучасної народної поетичної свідомості Придніпров'я і головні критерії збереження її образного генофонду. *Фольклор і говори Наддніпрянщини.* Дніпропетровськ, 1997. С. 11—29; Магічно-величальна обрядовість як інформаційна система фольклорної свідомості. *Народознавчі аспекти фольклору, мови та літератури Придніпров'я.* Дніпропетровськ, 1995. С. 35—54; До джерел. *Райполе: Фольклор і сучасна народна творчість Придніпров'я.* Дніпропетровськ, 2001. С. 87—117; Українське інформаційно-художнє мислення: До проблеми інтелектуалізації образного відображення інформації. *Зб. пр. науково-дослідного центру періодики.* Львів, 1999. Вип. 6. С. 356—371; Еволюція авторської модульності української інформаційно-художньої свідомості XIX—XX століття. *Актуальні проблеми літературознавства. Зб. наук. пр.* Дніпропетровськ, 1999. Т. 6. С. 87—106; Українське художнє мислення в контексті головних психологічно-художніх домінант. *Ex professo. Зб. наук. пр. вчених Придніпров'я.* Дніпропетровськ, 1999. С. 163—174; Філософські та концептуальні основи інформаційно-художньої свідомості: Посібник. Дніпропетровськ, 2000; Жанр у контексті інтелектуального генезису вираження факту в інформаційно-художньому мисленні. *Зб. пр. науково-дослідного центру періодики.* Львів, 2000. Вип. 8. С. 261—304; Комунікативно-концептуальна специфіка інформаційно-художньої свідомості. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія і філософія науки і техніки.* Дніпропетровськ, 2000. С. 95—103; Творче мислення XVIII—XX століття у контексті еволюції методу як філософсько-образної системи інтелектуального осмислення життєвого факту. *Актуальні проблеми літературознавства. Зб. наукових праць.* Дніпропетровськ, 2001. Т. 9. С. 94—102; Міфоархетипи у сучасному журналістському мисленні і державотворчий свідомісний контекст. *Актуальні проблеми журналістики. Зб. наукових праць.* Ужгород, 2001. С. 33—45; Фольклор як інформаційна система у контексті народної творчості В. М. Гнатюка. *Наукові записки. Серія: Літе-*

Буряк Володимир Дмитрович

В. Буряк «Поетика інформаційно-художньої свідомості»

ратурознавство. Тернопіль, 2001. Вип. X. С. 103—113; Давньоукраїнська творча свідомість XII—XIII століть у контексті інформаційної інтелектуально-образної еволюції. *Література в контексті культури. Зб. наук. праць.* Дніпропетровськ, 2001. Вип. 6. С. 4—12; Поетика інформаційно-художньої свідомості [Еволюція форм і методів вираження інформації (факту) у контексті інтелектуалізації творчої свідомості]: Монографія. Дніпропетровськ, 2001.

Твори: Ходімо в сад. *Прапор.* 1969. № 5; Їдемо в молодість. *Прапор.* 1978. № 7; Молода трава. Дніпропетровськ, 1986; Повість про моє місто, Верхньодніпровськ, 1989; Трикнижжя. Поезії (псевдонім Володимир Селіванов). Дніпропетровськ, 2001; Прорив смислу. *Борисфен.* 1992. № 9; Континуум множинності. *Артикль.* 1998. № 18.

Літ.: Письменники України: Довідник. Київ, 2006. С. 45.

Микола Дмитренко, Валентина Галацька

БУТЕНКО Остап Якович (близько 1860 — ?, Харківська губ.) — кобзар (харківська школа). Народився і жив у м. Люботин Валківського пов. Харківської губ. Осліп на сьомому році життя. З 12 років пішов «у науку» до Ю. Куліша. Через три роки пройшов «одклінщину». За свідченням Є. Криста, співав переважно епічні твори. Під час його перебування у Куризькому монастирі Є. Крист у 1901 записав від Б. думу «Козак Голота». У репертуарі кобзаря зафіксовано п'ять варіантів дум: «Олексій Попович», «Буря на Чорному морі», «Козак Голота», «Удова», «Плач невольників», «Брат і сестра». Взимку співець жив у Люботині, а влітку кобзарював біля Курязького монастиря. У 20-х роках XX ст. був ще живий. Дата і обставини смерті невідомі. Серед учнів — кобзар Марко Даниленко.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 30; Черемський К. П. Шлях звичаю. Харків, 2002. 445 с.

Ірина Коваль-Фучило

БУЧЕЛЬ Наталія Анатоліївна (12.03.1952, м. Київ) — естрадна співачка, фольклористка, композитор, виконавець народних пісень у супроводі гітари. Лауреатка Республіканського конкурсу артистів естради (м. Запоріжжя, 1978), телеконкурсу «Пісня на фестиваль» (Київ, 1985), Всесоюзного огляду публіцистики та політсатири (Москва, 1985), фестивалю «Оберіг» і володарка призу «Велика Берегиня» (Луцьк, 1993), фестивалю «Дзвени, бандуро, в козацькім краю» (Дніпропетровськ, 1994). Закінчила середню музичну школу імені В. Косенка, музично-педагогічний факультет Київського педагогічного інституту (нині Національний університет імені М. П. Драгоманова) (клас фортепіано і гітари, 1973). Працювала учителем музики і співів у селі Жукин Вишгородського району Київської області. Опрацьовує українські народні пісні у супроводі гітари і виконує їх на концертах. Спів Б. позначений самобутністю інтерпретації, ліричною задушевністю та експресією. 1974—1977 працювала у відділі фольклористики ІМФЕ, розшифровувала народні пісні з рукописних фондів. Одночасно продовжувала концертувати. 1978—1990 — естрадна співачка Укрконцерту, Київконцерту та Київської філармонії. 1990—1996 — в театрі-студії при НСТД України. Виступала у Польщі (Катовіце, 1985), Чорнобильській зоні (1986—1990), на святах, приурочених Т. Шевченкові (1994), організованих українською діаспорою. Збирала народні пісні в різних регіонах України. Має в репертуарі понад 100 обробок українських народних пісень, пісні на вірші українських поетів, обробки іспанських та латиноамериканських пісень. Ведуча радіопередач каналу «Культура» на Українському радіо, з 2005 — завідувач редакції літературно-музичного мовлення. Авторка й виконавець фольклорних програм «Музична карта України»; етнографічної моновистави «Українське весілля» (режисер Ф. Яблонський), в основі якого — власні розшифровки Б. із фондів ІМФЕ.

Праці: Весільні пісні: У 2 т. (упорядниця нотного матеріалу у 2-му томі та розшифр. мелодій). Київ, 1982; Дитячий фольклор (розшифр. мелодій). Київ, 1984; Дитячі пісні та речитативи. Київ, 1991.

Літ.: Поляк М. Знайомтесь: Наталя Бучель. *Культура і життя.* 1979, 18 лютого; Різник О. Буденність долі не для співців Парнасу. *Україна молода*, 1993, 15 жовтня; Фільц Б. Бучель Наталія Анатоліївна. *УМЕ.* Т. 1, С. 292—293.

Катерина Луганська

БУЧИНСЬКИЙ Мелітон Йосипович (псевдоніми і криптоніми: **Підгірський чоловік**, **Кассян**, **Аристарх**, **А. М.**, **М. Б.**, **М. О. Обуч**) (24.02.1847. с. Криве Підволочиського пов., нині Підволочиського р-ну Тернопільської обл. — 25.04.1903, м. Станіслав, нині м. Івано-Франківськ) — фольклорист, етнограф, поет. Закінчив у 1873 Віденський університет. Зібрав на Станіславщині кілька тисяч фольклорних матеріалів. Окремі записи Б. друкувалися в західноукраїнських газетах і журналах «Правда», «Діло», «Житє і слово», частина пісень увійшла до збірки В. Антоновича і М. Драгоманова «Історичні пісні малоруського народу» (1874—1875, т. 1—2), частина опублікована у збірках радянського часу. Упродовж 1871—1872 надіслав 64 казки до збірки І. Рудченка. Наукову цінність має листування М. Драгоманова з Б., видане М. Павликом (1910). Фольклорні записи Б. зберігаються в основному в АНФРФ ІМФЕ, Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України.

Літ.: Грицик М. Фольклорист Мелітон Бучинський. *Українське літературознавство.* 1984. Вип. 43; Грицик М. Бучинський Мелітон Йосипович. *УЛЕ.* Т. 1. С. 256; Качкан В. А. «Зробить він мені Великдень» (Мелітон Бучинський). Качкан В. Постаті. Івано-Франківськ, 2013. Т. 2. С. 43—50.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 28 ; 29.

Йосип Федас, Микола Дмитренко

Бучинський Мелітон Йосипович

В

ВАВРИК (Дубас) Оксана Іванівна (22.05.1966, м. Будапешт, Угорщина) — фольклористка-музикознавець, концертуюча бандуристка, педагог. Закінчила Тернопільське музичне училище ім. С. А. Крушельницької (1985), Львівську державну консерваторію ім. М. В. Лисенка (1990, клас В. Герасименка). Викладач бандури та вокалу Тернопільського державного педагогічного інституту (з 1990), науковий співробітник, завідувач музичної лабораторії ІМФЕ (з 2003). Із сольними концертами виступала в Болгарії (1985), Литві (1991), Франції (1997). Бере активну участь у концертному житті України. У репертуарі думи, народні пісні, твори українських композиторів-класиків та сучасних композиторів. Захистила кандидатську дисертацію на тему «Становлення та розвиток кобзарських шкіл в Україні (XVII — перша половина XX століття)» (2002). У науковій діяльності досліджує кобзарську творчість та виконавство.

Літ.: Кобзарські школи в Україні. Тернопіль, 2006. 221 с.; Бандурна освіта в Україні. Шляхи до професіоналізації. *Бандура*. 1995. № 51—52. С. 23—27; «Устинська книга» Богодухівського братства (до питання формування професійного бандурного мистецтва та освіти). *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство*. 2001. № 1 (6). С. 58—64; Т. Г. Шевченко і кобзарське мистецтво. *Мистецтвознавчі записки*. 2004. № 5—6; III з'їзд кобзарів України. *НТЕ*. 2005. № 1. С. 123—125.

Ірина Коваль-Фучило

Вагилевич Іван Миколайович

ВАГИЛЕВИЧ Іван Миколайович (02.09.1811, с. Ясень (нині Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.) — 10.06.1866, м. Львів) — поет, філолог, фольклорист, етнограф, громадський діяч, священик Української греко-католицької церкви. Один з авторів альманаху «Русалка Дністровая», зачинатель нової української літератури в Галичині. Народився в сім'ї священика. У 1839 закінчив Львівську духовну семінарію. Основна мовознавча праця — «Граматика малоруської мови в Галичині». Перекладав зі старослов'янської українською і польською «Слово о полку Ігоревім». Написав етнографічні розвідки про лемків, бойків та гуцулів: «Гуцули, мешканці Східного Прикарпаття» (1837), «Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині» (1839) та «Лемки, мешканці Західного Прикарпаття» (1841), які містять цінний джерельний матеріал. У «Русалці Дністровій» (1837) опублікував власні записи українських народних пісень, а також розвідку «Передговор к народним руским пісням», у якій аналізує історію рідного краю, зазначає, що вона відображена в його піснях, казках, звичаях і обрядах — єдиному достовірному джерелі національного пізнання; робить спробу дати жанрові визначення фольклорному матеріалу. Автор маловідомої неопублікованої праці «Слов'янська символіка», яка була написана в 1830—1840-х польською мовою, а нині зберігається у відділі рукописів Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаника (фонд І. Вагилевича, п. 7, спр. 34, 205 арк.). Це перша найповніша і дотепер актуальна студія символіки загалом і зоосимволіки зокрема, все ще недоступна, на жаль, для широкого кола читачів. У ній автор уперше поставив на наукову основу розгляд питання універсальності тваринного образу-символу у системі ін. знаків культури; зробив спробу розглянути символи у зв'язку з ін. символічними системами. Упорядкував збірник колядок (280 номерів), який так і залишився неопублікованим. У 1843 уклав рукописний збірник «Слов'янське свято Коляда», але цей матеріал тільки у 1983 заходами М. Шалати був надрукований у збірнику «Народні пісні в записах Івана Вагилевича». Досліджу-

вав слов'янську міфологію. Свої основні міркування фольклорист виклав у «Demonologiji slowianskij», «Zarysach do demonografij» та ін. працях, які не опубліковані й донині.

Праці: Русалка Дністровая : фольклорно-літературний альманах «Руської трійці». Київ, 1987. 206 с.; Лемки — мешканці Західного Прикарпаття. *ЗНТШ.* 1965. Чис. 4. С. 76—80; Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині. *Жовтень.* 1978. № 12. С. 117—130; Народні пісні в записах Івана Вагилевича / упорядк., вступ. ст. і прим. М. Й. Шалати. Київ, 1983. 159 с.

Літ.: Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці». Львів, 2011. 424 с.; Петраш О. «Руська трійця» (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький). Київ, 1972. 152 с.; Рева Л. Г. Іван Вагилевич і проблема українсько-польського громадянського та культурного порубіжжя. *Українська біографістика — Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. інституту біографічних досліджень* / НБУВ. Київ, 2012. Вип. 9; Пастух Н. Символіка тварин в українському фольклорі: зозуля. Львів, 2013. 224 с.

Архіви: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. І. Вагилевича. № 46. П. 8. Wagilewich D. J. Zarysy do demonografiji; П. 13—15. Wagilewich D. J. Kronika ludu ž demonoligij slowiańskij. Wagilewich D. J. Demonologia slowianska.

Ірина Коваль-Фучило

ВАКУЛЕНКО Микола Миколайович (14.12.1948, м. Алупка, Крим) — майстер художньої кераміки, член національної спілки майстрів народного мистецтва України, заслужений майстер народної творчості України, збирач фольклору. Родовим корінням пов'язаний з Київщиною, із селами Рокитне та Криве Таращанського повіту, які колись були центрами гончарства. Прародичі по матері й прадід по батькові були гончарами. З дитинства засвоїв увесь пласт українського фольклору (казок, легенд, пісень, прислів'їв), образи якого згодом були втілені в мистецьких творах. 1966—1972 В. — студент Київського політехнічного інституту за спеціальністю інженер-електрик. У студентські роки почав різьбити по дереву і металу. 1970 відвідав музей чортів у м. Каунас (Литва). Сильне враження від витворів народного мистецтва спонукало В. до власної творчості — виготовлення перших дерев'яних скульптур. 1972—1974 служив на Далекому Сході у лавах радянської армії. Однак це не завадило йому 1973 взяти участь у виставці самодіяльних художників у Ялті, де були представлені, крім уже відомих шедеврів із дерева (на кшталт «Дідусева казка», «А де моя мама?», «Гоголівські типажі», «Уболівальники», «Музики») і перші його роботи з глини. Саме 1973 В. почав працювати як кераміст, а вже 1875 він остаточно перейшов на гончарство, самотужки опанувавши це ремесло. З 1973 він — учасник не тільки регіональних, а й всеукраїнських та міжнародних виставок, організував понад 50 персональних експозицій у Ялті, Феодосії, Луганську, Донецьку, Каневі, Києві, Львові, а також у Росії (Москва), Литві (Каунас), Болгарії, Німеччині тощо. Роботи В. зберігаються в Музеї народної архітектури і побуту України (м. Київ), у краєзнавчих музеях Тернополя, Сум, Луганська, в художніх музеях Сімферополя і Севастополя, в Національних музеях Т. Шевченка в Києві і в Каневі, у Каунаському музеї чортів, у музеях А. П. Чехова й Лесі України в Ялті, у Музеї українського гончарства в Опішному тощо. Спочатку В. працював як кераміст у вільний від роботи час (обіймаючи посаду майстра електроцеху в готелі «Ялта»), а з 1980 він — майстер декоративно-прикладного мистецтва у Ялтинських художніх майстернях художнього фонду Національної спілки художників України, керував підлітковим клубом «Кераміст» при Ялтинському підлітковому центрі (1986—2013). З 1988 — майстер народної творчості. Нагороджений медаллю ВДНГ СРСР. Основна тематика робіт В. — персонажі українського фольклору, міфології, демонології, літературні герої, анімалістична скульптура. Це ілюстрації до українських народних жартівливих пісень, прислів'їв та приказок, казок і легенд. Міфологічні уявлення та вірування найяскравіше втілились у художніх образах майстра. Роботи виконував за певними циклами. Найбільш багатий і вдалий цикл, який приніс справжню славу В. ще у 80-х, — «Українські чорти». Тут чорти-бандуристи, чорти-музики, чорти-закохані, чорти-домовики, а ще

луканьки, болотяники, чорти, трансформовані народною уявою у тварин тощо. Все це — ілюстрації до українських народних легенд, записаних П. Кулішем, В. Гнатюком, В. Шухевичем, В. Милорадовичем, Д. Яворницьким, Я. Новицьким, сучасними фольклористами (зокрема Л. Іванніковою), самим М. Вакуленком. Під виглядом «нечистої сили» автор часто зображав своїх знайомих, односельців, випадкових зустрічних. Поглиблено вивчав українську народну творчість, зокрема, й напрацювання міфологічної школи. Так з'явилися персонажі стародавньої української міфології та демонології: Чорнобог, русалки, мамуни, кентаври, домовики, лісовики, польовики, злидні, щезники, водяники, уцепирники, мавки та підземні духи, поторочі, болотяники, повітрулі, банники, пасічники, скаменюшники, чугайстри, вовкулаки, нявки, свічколапи, попелюхи, дворовики, заклунники, конюшники, бісителі, льоховики, садибники, запічники і все розмаїття фантастичних істот, що населяють уяву людини. За його роботами можна вивчати український народний світогляд XIX—XX ст. Ще один багатий цикл — роботи на теми українських прислів'їв та приказок, на кшталт «Або грай, або гроші вертай», «Цілував би заєць кобилу, та високо», «Козакові і чорт не брат», «Як уміє, так і піє» тощо. Як правило, усе це — українські типажі: розмаїття запорозьких козаків, музик, бандуристів, дідів, бабів, парубків, дівчат, молодиць — веселих, лукавих, хитрющих, добродушних, лінькуватих, безпорадних, невдах, п'яниць, ласунів, перелюбників — тобто таких, що втілюють усі риси української ментальності. Окремим циклом об'єднано персонажів української та світової літератури — грецької міфології, творів М. Гоголя («Ніч перед Різдвом»), Т. Шевченка («Сова», «Сон», «Наймичка»), Г. Квітки-Основ'яненка («Шельменко-денщик»), М. Кропивницького, Лесі Українки («Лісова пісня»), М. Коцюбинського («Тіні забутих предків»), А. Чехова («Унтер Пришибєєв»), Остапа Вишні, С. Руданського, О. Корнійчука («Партизани в степах України»), О. Гончара («Хома Хаєцький»), О. Чорногуза («Аристократ із Вапнярки» та «Претенденти на папаху»), Є. Гуцала («Позичений чоловік») тощо. Його роботами ілюстровано науково-популярну книжку Л. Іваннікової «Вечорниці. А що після них?» (К., 2008). В. має численні публікації фото своїх робіт в українських часописах — газетах, журналах, календарях, буклетах, рекламних виданнях. 2003 в Опішному видано персональний художній альбом «Микола Вакуленко». Ще одна сфера творчості В. — дитяча глиняна іграшка, т. зв. «свистунці»: крім традиційних народних мотивів (домашні тварини, баранчики, кізлики, жабки, корівки, зайці і т. п.), «свистунцями» стають персонажі сучасної міфології, істоти з казок, дитячої літератури. На основі фольклорних джерел В. написав дитячу повість-казку «Незвичайні пригоди Василика» (Донецьк: «Донбас», 2014).

Літ.: Іваннікова Л. В. Вакуленко Микола Миколайович. *ЕСУ.* Київ, 2005. Т. 4. С. 36.

Людмила Іваннікова

ВАЛУЄВСЬКИЙ ЦИРКУЛЯР — заборона друкування книг українською мовою, прийнята 30.07.1863 урядом Російської імперії, до складу якої входила й тогочасна Україна. Названий за іменем автора — міністра внутрішніх справ П. Валуєва. Циркуляром заборонялося застосування у навчанні та книгодрукуванні (за винятком художньої літератури) «малоросійської» мови. Політичним підґрунтям його появи було посилення національного гніту українського народу. Циркуляр спрямовувався на збереження колоніального політичного становища України на фоні розгортання національно-визвольного руху в Російській Імперії, зокрема, Польського повстання 1863—1864. Безпосереднім поштовхом став також український переклад чотирьох книг Євангелія, здійснений П. Морачевським, створений живою українською мовою. Застосування духовної літератури рідною мовою широкими верствами українців становило загрозу поширення «сепаратистських» задумів та суперечило офіційно проголошеній тезі циркуляру, що «никакого особенного малороссийского языка не было, нет и

быть не может», яка стала «крилатою». Ставлення та реакція на циркуляр численних діячів російської та української культури стали свідченням не лише їх культурної, а й громадсько-політичної позиції. Як і наступний Емський акт (указ) (1876), циркуляр значно звужував сферу функціонування української мови, спричинив у подальшому жорстке цензурування українських видань.

Літ.: Об отмене стеснений малорусского печатнаго слова. Київ, 1914. 42 с.; Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. Харків : ДВУ, 1930. 415 с.; Климчук М. Валуєвський циркуляр. *ЕІУ.* Т. І. С. 469.

Олександра Бріцина

ВАРІАНТ, ВАРІАНТНІСТЬ — музично-фольклорний твір, що належить до спорідненої групи (від кількох одиниць до кількох сотень) зразків, які містять різні ознаки спільності (у ритміці, мелодиці, ладовій будові, формі, структурі вірша, змістові, функції). В. — найважливіша ознака фольклорної традиції. Її джерела — в особливостях усної творчості, яка спирається на імпровізаційність, відмінності регіонального й національного музичного мислення, колективну естетику (де переважає узагальнено-типологічне відображення почуттів та дійсності). В. є наслідком видозмінювання й множення у часі й просторі первісного зразка — т. зв. архетипу. Феномен В. пов'язаний із проблемою індивідуального й колективного у фольклорній творчості. Цю проблему розглядають як двоетапність творчого процесу: спершу індивідуум (волхв, творча особистість, анонім, автор) створює, сприйнятий колективною свідомістю твір мандрує у часі й просторі, видозмінюється, що породжує синхронне існування й поширення В. Частина з них локалізується й утворює регіональні й типологічні групи з новими ознаками, але зберігає при цьому й основні (передусім функційні — в обрядовому фольклорі, типологічні — у формі й структурі, семантичні — у фабульності змісту), притаманні для архетипу, прикмети. Підставою виконавського В. у музиці є пісенний тип, структурні параметри якого зберігаються в інтуїтивній логічній пам'яті носіїв фольклору. У музиці спільність сім'ї В. засновується насамперед на ритмічних фігурах — послідовностях структурування одиниць часу, виражених у нотних знаках і розподілених за сегментами форми, напр.: Н Х Х; Н Х; Н | Н тощо. На підставі цих базових форм виникають В. Наприклад, на основі архетипу Н постають форми з удовженням, третною ритмізацією, пунктуванням тощо ХХФ; ВХХ; ВХВХ та ін. Схожим чином варіюється мелодія (змінюються висотні — інтервальні — кроки попередніх приспівок). Серед ін. ресурсів варіювання — приспівки, приспіви, повтори, транспозиція, розширення й стискання строфічних форм. Текст народної пісні також множиться на В. основі. Змінюється частина лексики, залучаються діалектизми. Але зазвичай зміст тексту зберігає основні ознаки першоваріанта. На цій підставі філологи здійснюють систематизацію змісту пісенних В. за т. зв. мотивами: пісні про дівчину-зозулю, про Нечая (історична особа), групування веснянок за змістом гри «Воротар» та ін. В. групи, утворені за тематикою та, окремо, за музичною структурою, слід розглядати диференційовано, оскільки зміст тексту і його музична інтерпретація не дають підстав для їх ототожнення. Музична форма набагато давніша за тексти, які ми маємо в записах останніх трьох ст. Насамперед це стосується обрядового фольклору, де музична форма зберігає релікти часів раннього землеробства. Але колишні ритуальні язичницькі були в часи християнізації майже цілком змінені, з ритуальних перетворилися на молодіжно-розважальні. Аналіз фольклорної пісенності вимагає, зазвичай, окремого розгляду В. тексту і В. мелодії. При цьому музична інформація, що міститься у фольклорі, сягає початку верхнього палеоліту (до 50 тис. років), зміст же здебільшого не поринає далі початку нової ери, а в календарно-обрядових жанрах — не глибше неоліту.

Літ.: *Гриця С. Й.* Мелос української народної епіки. Київ, 1979. С. 32—44; *Гошовський В.* У истоков народной музыки славян. Москва, 1971. С. 11—30; *Іваницький А. І.* Українська музична фольклористика. Київ, 1997. С. 226—236.

Анатолій Іваницький

Вархол Надія

ВАРХОЛ (ВАР'ЯН) Надія (08.04.1950. с. Хмельова Бардіївського округу, нині Словаччина) — фольклорист, етнограф, музеєзнавець, письменниця. Член Спілки письменників Словаччини. У Пряшеві закінчила українську середню школу, педагогічний факультет Університету ім. П. Й. Шафарика (1972; спеціальність українська мова та художнє виховання). Співробітниця Музею української культури у Свиднику. Записала понад 20 тис. фольклорних зразків різних жанрів у понад 200 населених пунктах. Тематика записів: демонологія; народні перекази; народна медицина та ветеринарія; пареміологія; рослини в народних віруваннях; народні обряди, звичаї та поезія (пісні). Авторка численних публікацій, зокрема книги «Рослини в народних повір'ях русинів-українців Пряшівщини» (2002), «Звідки і коли... Топонімічні перекази про заснування сіл та виникнення їх назв» (2009), упорядниця збірників «Народні загадки українців Східної Словаччини» (1985); учасниця міжнародних конференцій. Праці В. відомі в Україні, їх часто використовують фольклористи, мовознавці, етнографи.

Літ.: Мушинка М. Вархол Надія. *ЕСУ.* Київ, 2005. Т. 4. С. 90—91; Мушинка М. Дослідниця духовної культури українців Словаччини (до ювілею фольклористки Надії Вархол). *НТЕ.* 2010. № 3. С. 110—116.

Микола Дмитренко

Варченко Василь

ВАРЧЕНКО Василь (? — 26.01.1770, м. Кодня, нині Житомирської обл.) — бандурист. Учасник Коліївщини в складі гайдамацького загону Ремези, до якого 1768 прийшов із Звенигородки (нині Черкаська обл.). Грою на бандурі й піснями піднімав бойовий дух повстанців. Страчений у Кодні за вироком шляхетського суду, який зазначений у Коденській книзі.

Літ.: Лавров Ф. Кобзарі. Київ, 1980; Дзюба О. М. Варченко Василь. *ЕІУ.* Київ, 2003. Т. 1. С. 436.

Ірина Коваль-Фучило

ВАСИЛЕНКО Зоя Іванівна (30. 11. 1918, с. Ташлик біля Сміли на Черкащині — 2009, м. Київ) — музикознавець, фольклористка, збирачка народних пісень, педагог. Кандидат мистецтвознавства (1969). Навчалась у Дніпропетровському і Київському музичних училищах (фортепіанний і теоретичний відділи). Від 1940 навчалась у Київській консерваторії. 1941—1944 — концертмейстер філармонії та викладач класу фортепіано (м. Кривий Ріг). 1949—1975 — науковець ІМФЕ. 1975—1979 — викладач Київського інституту культури. Захистила кандидатську дисертацію «Фольклористична діяльність М. В. Лисенка» (1969). Як етномузиколог В. вивчала регіональні, музично-поетичні стильові та виконавські особливості традиційного фольклору, активно записувала народні пісні українців та від представників національних меншин в Україні (у червні 1958 разом із болгарською фольклористкою Р. Кацаровою-Кукудовою на території Одеської області та Молдови зафіксувала на магнітофонну плівку понад 300 болгарських народних пісень). В. — упорядник, редактор, рецензент і автор численних збірок, монографій, статей.

Праці: М. В. Лисенко як збирач народних пісень. *НТЕ*, 1962. № 4, С 50—55; Фольклористична діяльність М. В. Лисенка. Київ, 1972; Пісні Явдохи Зуїхи. Київ, 1965 (упорядник нотного матеріалу) та ін.

Літ.: Луганська К. Василенко Зоя Іванівна. *ЕСУ.* Т. 4. Київ, 2005, С. 106; Її ж: Василенко Зоя Іванівна. *УМЕ.* Т. 1, С. 308.

Галина Рубай, Катерина Луганська

ВАСИЛЬЄВ Михайло Калинович (криптонім **М. В.**, бл. 1863, с. Лебедин Чигиринського пов. Київської губ., тепер Шполянського р-ну, Черкаської обл. — 10.05.1912, м. Київ) — видатний український інженер, дослідник цукроваріння, фольклорист, етнограф, член Українського наукового товариства в Києві (з 1909), член Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті (з 1892). Походить з міщан м. Олександрії Херсонської губ., син службовця цукрового заводу. 1882 закінчив Єлисаветградське реальне училище і того ж року вступив до Петербурзького технічного інституту. На початку 1880-х був близький до єлисавет-

градського українофільського гуртка, бував у А. Михалевича та І. Тобілевича, брав участь у перекладі українською мовою «тенденційних творів». У 1882—1883 був членом єлисаветградського гуртка саморозвитку, організованого А. Тарковським, який згодом перетворився в народовольчий гурток. Переселившись до Петербурга, познайомився з народовольцями, одержував від них заборонені книги, привозив їх до Єлисаветграда і поширював серед знайомих, організував серед учнівської молоді Єлисаветграда гурток самоосвіти. 1884—1885 В. притягували до розслідувань, які провадили в Єлисаветграді: у справі народовольчого гуртка (справа А. Тарковського, С. Дудика та ін.) та у справі українського гуртка (І. Тобілевича, О. Волишинова та ін.). Звинувачений у тому, що, «співчуваючи прагненням злочинного співтовариства і перебуваючи у близьких взаєминах з головними діячами Єлисаветградських гуртків, сприяв досягненню їхніх цілей». «По высочайшему повелению» від 10 грудня 1886 був узятий під нагляд на 2 роки. За іншими даними, В. був членом українського студентського гуртка в Петербурзі, за що його на деякий час ув'язнили. Після закінчення інституту повернувся в Україну, перебував під гласним, а з січня 1888 — під негласним наглядом спочатку в с. Лебедині, а з червня 1888 і на Дружківському цукровому заводі Бахмутського пов. Катеринославської губ., де працював хіміком. З початку 1890-х служив хіміком на цукровому заводі в Курській губ., згодом у Харківській та Київській губ., в останній був директором усіх цукрових заводів. З вересня 1897 був припинений негласний нагляд над В., а в 1900-х він працював інженером на цукроварнях Терещенка, згодом — керував справами товариства братів Терещенків. В. — автор понад 50 праць з різних галузей цукроваріння, деякі з них нагороджені медалями Російського технічного товариства. Та найбільший його внесок в українську фольклористику й етнографію. У 1880—1890 В. був активним дописувачем журналів «Киевская старина» та «Этнографическое обозрение». З часописом «Киевская старина» співпрацював протягом 1884—1900 і опублікував тут 16 статей, заміток та рецензій. Ще більше їх опубліковано на сторінках «Этнографического обозрения». Переважно це доповнення до теоретичних статей М. Сумцова, В. Каллаша, Г. Потаніна, Є. Якушкіна та ін., присвячених поетиці фольклору, народним віруванням та уявленням. Ці дописи — коментар окремих фольклорних зразків, що ілюструють положення статей українським матеріалом (легендами, піснями, баладами). До таких належать замітки: «Песенные мотивы превращения», «Дикие люди», «К вопросу о положении неспособных к труду стариков в первобытном обществе», «Две украинские легенды об ангеле», «К легендам и поверьям о табаке», «К легендам и поверьям о змеях», «К статье "Восточные параллели в русских сказках" Г. Н. Потанина», «К "Заметкам о влиянии религиозных верований и предрассудков на юридические народные обычаи" Е. И. Якушкина», «Украинские легенды и верования, связанные с именами некоторых святых», «Поверья о Кобыльной голове», «Куриный бог», «К легендам о голоде, холере и войне», «К вопросу о новых мотивах малорусской народной поэзии», «К истории народного театра», «К поверьям о целебном значении змеи», «Украинский вариант о происхождении табака». Всі опубліковані зразки В. записав у різних регіонах — в с. Дружківка та Олександрівка Бахмутського пов. Катеринославської губ., у різних селах Олександрійського пов. Херсонської губ., у с. Неклюдові Корочанського повіту Курської губ., у с. Лебедин Чигиринського пов. Київської губ. та ін., використано й записи народних учителів. Загалом В. повідомляв, що протягом 1883—1890 він записав близько 400 пісень в одинадцяти повітах восьми губерній — Бесарабської, Херсонської, Катеринославської, Київської, Чернігівської, Харківської, Бєлгородської та Курської. Серед повітів вказав на Аккерманський, Чигиринський, Канівський, Єлисаветградський,

Олександрійський, Бахмутський, Верхньодніпровський, Остерський та Конотопський. Крім цього, зауважив, що 60 із них, тобто 15 % всього записаного, становлять тогочасні новотвори — міські, солдатські та запозичені побутові російські пісні. В. належить до тих учених, що значну увагу приділяли фольклорним новотворам — пісням і легендам, оповідям, що виникали як реакція на соціальні явища. Зокрема, він один із перших (поряд із А. Кримським) звернув увагу на народні легенди й пісні про Т. Шевченка. Цій тематиці присвячені його замітки «Народная песня о Шевченке» та «Т. Шевченко в легенде» (опубліковані в «Киевской старине»). У них, як зауважив автор, утілилась віра в те, що поет не помер. Так в усній традиції поступово формується образ Шевченка як народного героя. У цьому ж ключі розглядав В. записані в Бєлгородщині (с. Шебекіно) й опубліковані там же легенди про професора Боткіна. В. чи не єдиний, хто записав легенди про голод, війну та інші стихійні лиха, в яких народ намагався пояснити причини цих нещасть. Усі ці зразки мають містичний, есхатологічний характер. В. звернув увагу й на народні ігри у весілля й похорон, що відбувалися переважно на цукрових плантаціях в Бєлгородському пов. — під час виконання таких ігор відбувається трансмісія обрядів та обрядового фольклору, засвоюється більшість пісень і голосінь. Оскільки діяльність В. була пов'язана з цукроварнями, це давало йому змогу спостерігати за культурою, звичаєвістю, фольклором саме цього середовища. Він — один з перших в Україні збирачів і дослідників робітничого фольклору, особливостям якого присвячені замітка В. «Две сахарозаводские песни» (записані на Лебединському цукровому заводі Чигиринського пов.) і стаття «К вопросу о новых мотивах в малорусской народной поэзии (Из украинских сахарозаводских песен)» (1897)). В останній розглянуто фольклорні новотвори як цінні зразки соціальної поезії, породжені новими суспільними реаліями. Цю розвідку високо оцінив В. Гнатюк у праці «Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності» (1902). Наприкінці XIX ст. в Київській, Чернігівській, Харківській, Подільській, Херсонській губ. була поширена народна драма «Трон» або «Цар Максиміліан». В. один з перших записав і опублікував різні варіанти цієї драми в журналі ЭО (1898). Ця ж вистава, за його твердженням, була популярна й на Дружківському цукровому заводі Бахмутського пов. Катеринославщини. Крім публікації першоджерельного матеріалу, В. робив спробу й окремих наукових досліджень. До таких належать статті «Рекрутчина в малорусской песне» (1889), «Антропоморфические представления в верованиях украинского народа» (1890—1892), «Малорусские похоронные обряды и поверья» тощо. Всі вони ґрунтуються на власних записах ученого. У розвідці «Малорусские похоронные обряды и поверья» (1890) описано ключові моменти похоронного обряду, зокрема, ритуальні дії під час агонії, похоронної процесії, під час похорону дівчини, нехрещених дітей, породіллі, відьом та упирів, уявлення про загробне життя, подано народну пісню про смерть дружини, заупокійну молитву, похоронне голосіння, описано також гру в мерця, яку спостерігав автор на бурякових плантаціях у Бєлгородському пов. У статті «Антропоморфические представления в верованиях укринского народа» В. з'ясував природу походження і поетику міфологічних легенд про різні стихії та соціальні явища (Блискавка, Вітер, Вогонь, Колодязь, Вода, Земля, Понеділок, Неділя, П'ятниця, Мара, Доля, Злидні), зокрема, вбачає соціальні причини в появі таких образів, як Доля, Біда, Злидні. Теоретичні положення ілюструє записаними текстами. За цю статтю В. удостоєний членства в Товаристві любителів природознавства, антропології та етнографії. У розвідці «Рекрутчина в малорусской песне», спираючись на народні пісні, В. висвітлив уже зникле на той час явище — рекрутчину, її роль у народному побуті. Предмет дослідження — поетика і текстологія пі-

сень. Залучаючи матеріали з усієї етнічної території України (Півдня, Бесарабії, Буковини, Поділля, Галичини, Закарпаття), автор прагнув підтвердити етнографічну єдність народу, розділеного політично.

Праці: Две сахарозаводские песни. *КС.* 1886. № 7. С. 570—573; Предания о Лебединском монастыре в селе Лебедине. *КС.* 1887. № 4. С. 784—788; Рекрутчина в малорусской песне (этнографический очерк). *КС.* 1889. № 8. С. 354—376 ; № 9. С. 615—630; Малорусские похоронные обряды и поверья. *КС.* 1890. № 8. С. 317—323; Антропоморфические представления в верованиях украинского народа. *ЭО.* 1890. № 1. С. 87—101 ; 1892. № 4. С. 157—170. К вопросу о новых мотивах в малорусской народной поэзии (из украинских сахарозаводских песен). *ЭО.* 1897. № 2. С.110—128; К истории народного театра. II. Трон (Царь Максимилиан). *ЭО.* 1898. № 1. С. 76—100.

Літ.: Вахніна Л. К. Васильєв Михайло Калинович. *УЛЕ. Т. 1.* Київ, 1988. С. 277.

Людмила Іваннікова

ВАСИЛЬКЕВИЧ Галина Павлівна (28.01.1974) — фольклористка, кандидат філологічних наук. У 2004 закінчила філологічний факультет Львівського університету, тут же й аспірантуру — 2004. 1996—1997 — лаборант, 2006—2008 — асистент кафедри української фольклористики ім. Ф. Колесси, 2004—2014 — науковий співробітник факультету. Авторка монографії «Юріївська народнопоетична творчість: проблема жанрової специфіки» (2007), у якій проаналізувала специфіку юріївських пісень у жанровій системі календарно-обрядової поезії, виявила еволюцію творення образу св. Юрія в українській культурі від міфологічних уявлень до народнопоетичної естетизації образу. Авторка навчального посібника «Свято Юрія: текст і контекст» 2014, де висвітлено генеалогію образу святого Юрія-змієборця. Наукові зацікавлення: уснословесна жанрологія, еволюція культурного тексту, генеалогія фольклорного образотворення, художньо-літературна естетизація образів, психологізм уснословесних образів та історія фольклористики. У статті «Семантико-естетична амплітуда Куста» (2006) на підставі етнографічно-фольклорного матеріалу розкрито семантичний контекст образу Куста і проаналізовано художньо-естетичну амплітуду його звучання. Одній із невідомих сторінок історії фольклористики присвячена стаття «Повернення із небуття: фольклористичні зацікавлення Йосипа Застирця» (2010), де вперше проаналізовано науковий доробок фольклориста. У статтях «Мілітарна лірика в рукописній збірці Йосипа Застирця» (2015), «Вибір як рушій світотворення чи радше руйнації в сатиричній колядці збірника Йосипа Застирця» (2016) на основі різножанрових творів виявлено і з'ясовано етноестетичну парадигму сприйняття й відтворення історичної дійсності.

Літ.: Семантико-естетична амплітуда Куста. *НЗ.* 2006. № 3—4. С. 343—355; Юріївська народнопоетична творчість: проблема семантики і жанрової специфіки. Львів, 2007. 224 с.; Повернення із небуття: фольклористичні зацікавлення Йосипа Застирця. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* 2010. С. 75—77; Свято Юрія: текст і контекст. Львів, 2014. 252 с.; Василькевич Г. Мілітарна лірика в рукописній збірці Йосипа Застирця. *МіФ.* 2015. № 1—2. С. 35—45.

Ірина Коваль-Фучило

ВАСЯНОВИЧ Олександр Олександрович (16.12.1972, с. Мелені Коростенського р-ну Житомирської обл.) — кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф Державного агентства України з управління зоною відчуження. У 1995 закінчив історичний факультет Українського державного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Після закінчення аспірантури працював в «Українському етнологічному центрі» ІМФЕ. У 2007 захистив кандидатську дисертацію на тему «Народна метеорологія українців Центрального Полісся кінця XIX — початку XXI ст.». У 2007 став лауреатом премії ім. В. Скуратівського. Дослідник традиційної культури мешканців українського Полісся; народних метеорологічних знань українців; автор студій про історію української етнології, а також про походження, культуру та побут української шляхти. Багаторічний активний учасник

Васянович Олександр Олександрович

польових експедицій у різні регіони України. Голова журі Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів — членів МАН.

Праці: Народна метеорологія українців Центрального Полісся кінця XIX — початку XXI ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2007. 20 с.; Легенди і казки с. Мелені на Коростенщині. *Волинь-Житомирщина.* 1998. № 2. С. 111—114; Приказки та прислів'я жителів села Мелені. *Волинь-Житомирщина.* 2001. № 7. С. 148—155; Метеорологічні прикмети в народному календарі українців Полісся. *НТЕ.* 2005. № 2. С. 86—92; Сучасні весільні звичаї та обряди у Меленях на Житомирщині. *Берегиня.* 2006. № 4. С. 33—48; Наукова та організаційно-дослідницька діяльність Василя Кравченка на Коростенщині. *МУЕ.* Київ, 2008. С. 117—120; Українсько-єврейські етнокультурні паралелі (за матеріалами народного метеокалендаря). *НТЕ.* 2013. № 2. С. 69—77; Проявления социальной идентичности в традиционной одежде украинской мелкой шляхты в XIX — первой половине XX ст. *Tradicija ir dabartis. Tradition & Contemporarity.* Klaipėda, 2016. № 11. S. 155—169.

Ірина Коваль-Фучило

ВАСЬКО Ганна Іванівна (10.06.1908) — казкарка із с. Заріччя Іршавського р-ну Закарпатської обл. Народилася у с. Олешник Виноградівського р-ну Закарпатської обл. Неписьменна, проте навчилася читати. Казковий репертуар перейняла від діда і передавала свої знання дітям. Серед її «учениць» — казкарка М. Васько. Репертуар орієнтований на дитячу та жіночу слухацьку аудиторію. У ньому, за свідченням П. Лінтура, 30 творів, серед них переважали фантастичні казки. Манера виконання В. вирізняється спрощеністю сюжетного розвитку казки, багатством та різноманітністю традиційних формул оповіді. Записи казок В. опубліковані у збірках «Зачаровані казкою» (1984) та «Дідо-всевідо» (1969), саме за назвою однієї з казок В. названо й збірку.

Тексти: Дідо-всевідо: Закарпатські народні казки / запис текстів та впоряд. П. В. Лінтура. Ужгород : Карпати, 1969; Зачаровані казкою / Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 400—402.

Літ.: Зачаровані казкою / Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С.402—420; Лінтур П. В. Казкарі Закарпаття і їх репертуар. *Зачаровані казкою* / Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 337—399.

Олександра Бріцина

Вахніна Лариса Костянтинівна

ВАХНІНА Лариса Костянтинівна (13.05.1950, м. Київ) — фольклористславіст, письменниця, журналіст. Народилася в родині агронома та вчительки. Кандидат філологічних наук (1984), старший науковий співробітник (1993), провідний науковий співробітник, з 2005 — завідувач відділу мистецтва та народної творчості зарубіжних країн (з 2015 — відділ зарубіжної фольклористики, з 2016 — відділ української та зарубіжної фольклористики) ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Член Національної спілки письменників України (2012), заступник головного редактора щорічника «Слов'янський світ», наукового збірника «Українсько-польські культурні взаємини», член редколегії журналу «НТЕ», щорічника «Слов'янські обрії», багатьох міжнародних видань у Польщі та Північній Македонії. Член багатьох міжнародних організацій і товариств: голова української секції Міжнародного товариства з народної культури при ЮНЕСКО (IOV). Член президії Комісії з дослідження слов'янського фольклору при Міжнародному комітеті славістів, член Міжнародної комісії з вивчення народних пісень та балад, член Польського народознавчого товариства (Вроцлав, Польща). Член Українського комітету славістів, вчений секретар Українського комітету Міжнародної асоціації вивчення слов'янських культур (ЮНЕСКО), експерт ЮНЕСКО. Закінчила філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1973). Закінчила курси польської мови та культури Ягеллонського університету (Краків, Польща, 1976), курси французької мови при університеті м. Бордо (Франція, 1977). Читала цикли лекцій в Інституті антропології та етнології Університету ім. А. Міцкевича, Інституті філології Академії ім. Яна Длугоша, Вармінсько-Мазурському та Варшавському університетах (Польща). Учас-

ник багатьох міжнародних з'їздів славістів, конференцій, симпозіумів, фольклорних фестивалів в Україні, Білорусі, Франції, Великобританії, США, Ізраїлі, Нідерландах, Польщі, Португалії, Сербії, Словенії, Словаччині, Чехії, Росії, книжкових виставок у рамках міжнародних з'їздів славістів. Під науковим керівництвом В. захищено 5 кандидатських дисертацій. Неодноразово була офіційним опонентом під час захисту дисертацій. Учасник та керівник багатьох фольклорних експедицій з вивчення фольклору національних меншин України (зокрема, поляків України), керівник фольклорної практики в Україні та Польщі студентів Київського славістичного університету. Працювала за сумісництвом на посаді професора кафедр слов'янської філології та полоністики Київського славістичного університету (1994—2008). В. — науковий керівник науково-дослідних робіт, тем «Фольклор та мистецтво слов'ян у європейському контексті», «Сучасна фольклористика європейських країн», «Українська славістична фольклористика XIX — початку XXI ст.». В. перекладала англійською, французькою, болгарською, польською, російською, білоруською мовами наукові праці й художні твори. Основна наукова тематика — слов'янський фольклор; українсько-польські фольклорні та фольклористичні зв'язки; фольклор національних меншин (зокрема, поляків України); сучасний фольклор та проблеми ідентичності; європейська культурна антропологія. Авторка понад 200 науковий публікацій, а також статей в енциклопедичних словниках (Восточнославянский фольклор : Словарь научной и народной терминологии. 1993; УЛЕ. 1988—1995; ЕСУ та ін.). В. — авторка поетичних, літературно-критичних творів та перекладів у журналах «Вітчизна», «Дніпро», «Україна», «НТЕ», «Ранок», альманахах «Поезія», «Вітрила», «Український альманах» (Польща), «Юность» (РФ), газетах «Літературна Україна», «Культура і життя», «Вечірній Київ». За редакцією В. опубліковано ряд монографій, навчальних посібників, фольклористичних збірників (зокрема: Бакула Б. Антологія польської літератури XX ст. : у 3 т. Київ, 2005 (вид. здійснене польською. та українською мовами); Фіалкова Л. Коли гори сходяться. Київ, 2007. 174 с.; Слов'янська поезія XIX — початку XX ст. Київ, 2008. 255 с.; Українсько-польські культурні взаємини. Київ : ІМФЕ НАН України, 2008. Вип. 2. 292 с.) та ін.

Праці: Antologia poezji ukraińskiej. Fłorian Nieuważny, Jerzy Pleśniarowicz... (wierszy «Śniegu biała niewinność», «Opadające liście», «Dobrze mi...» / пер. Василя Назарука). Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1977. S. 953—966; Славянские рабочие песни: тематическая специфика, художественное своеобразие. Київ : Наукова думка, 1986. 196 с.; Полюси / автор та перекл. В. Вахніна. *Зб. поезій в серії «Пелюстка світу» (Вірші семи молодих поетес)*. Київ : Радянський письменник, 1989. 48 с.; Під одним небом: Фольклор етносів України» / упоряд. Л. К. Вахніна та ін. Київ, 1996. 255 с.; Pieśni Ludowe Polaków Ukrainy. Пісенна культура польської діаспори України» / упоряд., авт. передм. Л. К. Вахніна. Київ, 2002. 288 с.; Dzień dzisiejszy kultury polskiej na Ukrainie. *Fascynacje folklorystyczne. Księga poświęcona pamięci Heleny Kapełuś*. Warszawa : Wydawnictwo AGADE, 2002. S. 147—150; Польські народні казки — Polskie Bajki Ludowe / пер. з польськ., упоряд. та автор передм. Л. Вахніна. Київ : Етнос, 2004. 216 с.; Художня культура західних та південних слов'ян : Енциклопедичний словник. Київ : ІМФЕ НАН України, 2006. 246 с. (у співавторстві); Кюїзеньє Ж. Етнологія Європи / пер. з франц. (у співавторстві). Київ, 2007. 118 с.; Нове бачення польських фольклористичних досліджень. *Gente Ruthenus — Natione Polonus. Symbolae in Honorum Rostyslav Radyshevśkyj. Київські полоністичні студії*. Київ, 2008. Т. 10. С. 429—435; Folklor ukraińsko-polskiego pogranicza (na przykładzie ballady). *Polska-Ukraina. Pogranicze kulturowe i etniczne*. Wrocław, 2008. S. 227—240; Категорія фольклорного пограниччя у слов'янських контекстах. *Слов'янські обрії: доповіді XIV Міжнародного з'їзду славістів*. Київ, 2008. Вип. 2. С. 68—92 (у співавторстві); Наталя Сергіївна Шумада : Бібліографічний покажчик праць (у співупорядкуванні з М. К. Дмитренком, 2010); Ідентичність народної культури слов'ян у сучасному європейському просторі. *Фольклор та мистецтво слов'ян в європейському контексті*. Київ : ІМФЕ НАН України, 2012. С. 3—18; Роль виконавця в збереженні слов'янських фольклорних традицій в локальних регіонах. *Слов'янські обрії: доповіді XV Міжнародного з'їзду славістів* / НАН України, Український комітет славістів, НБУВ. Київ, 2013. Вип. 6. Ч. 2. С. 7—20.

Літ.: Фольклористична полоністика Лариси Вахніної. *Радишевський Р. Українська поло-*

ністика: проблеми, школи, сильветки. Київ, 2010. С. 473—477; Бриняк О. Вахніна Л. *Українська фольклористична енциклопедія.* Львів, 2019. С. 90—91.

Леся Мушкетик

ВЕНГРЖЕНОВСЬКИЙ (Венгжиновський) Сергій Олександрович (19.10.1844, с. Нове Поріччя Кам'янецького пов. Подільської губ., нині Городоцького р-ну Хмельницької обл. — 08.10.1913, с. Могильне, тепер Гайсинського р-ну Вінницької обл.) — етнограф, фольклорист, історик Поділля. Закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію, був вільним слухачем історико-філологічного факультету Одеського університету. З 1890 — член Подільського історико-археологічного товариства. Вивчав звичаї, побут, вірування, народну медицину, усну народну творчість подолян. Досліджуючи подільську вишивку, ткацтво й писанку, звернув увагу на особливості регіональної традиції. В одній з найвідоміших своїх праць «Языческий обычай в Брацлавщине «гонити шуляка» (1895) В. докладно описав особливості обряду, який виконували заміжні жінки, що збиралися «в перший день посту (Петрівка)», виготовляли ляльку-«шуляка», годували її, танцювали, співали біля неї і «ставили одна одній могорич». Це було необхідною запорукою збереження курчат від нападів яструба, або шуляка. Фольклорист не тільки описав процес виготовлення ляльки птаха із хусток, його годування, розігрування сценок із життя «шуляка», але й подав окремі пісні, які виконував жіночий гурт. Наприкінці дійства ляльку-«шуляка» розривали на частини і кожна учасниця викуповувала свою хустку. Дослідник відзначив оргіастичний характер ритуалу, що іноді супроводжувався лихослів'ям та фривольністю.

Праці: Авантюра XVI в. (Эпизод истории молдавского княжества). *КС.* 1893. № 6. С. 357—383 ; № 7. С. 1—29; Исторический очерк унии в Брацлавщине. *Труды Под. епарх. ист.-статистич. комитета.* Каменец-Подольский, 1887. Вып. 3; Еще кое-что о Кармалюке. *КС.* 1886. № 7. С. 553—554; Рабочие волы в Брацлавщине и их номенклатура. *КС.* 1898. Т. LXI. Июль-август. С. 36—49; Языческий обычай в Брацлавщине «гонити шуляка». *КС.* 1895. Т. 50. Август—сентябрь. С. 282—323.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX—XX ст. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 146; Венгрженовський С. А. *Украинская жизнь.* № 11. Київ, 1913. С. 90; *ЕУ.* Львів, 1993. Т. 1. С. 227; Іваницький А. І. Історична Хотинщина. Музично-етнографічне дослідження. Збірник фольклору. Вінниця, 2007. С. 67—79; Матеріали до біографій етнологів та народознавців України / уклад. С. М. Ляшко, С. П. Залозна. Київ ; Запоріжжя, 2001. С. 25; Радянська енциклопедія історії України. Київ, 1969. Т. 1. С. 261; Шалак О. Український фольклор Поділля в записах і дослідженнях XIX — початку XX ст. Київ, 2014. С. 58—73; Яворовский Н. Сергей Александрович Венгрженовский (некролог). *Православная Подолия.* № 2. 1914. С. 34—39.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 24-5/76. Пісні (з мелодіями і без мелодій). Записав Венгрженовський С. та від нього невідомий записувач. 58 арк. ; Ф. 24-5/69; ІР НБУ. Ф. Х. Од. зб. 6377 [Сіцінський Є.] Венгрженовський С. О. Біографія ; Ф. III. Од. зб. 9900. Лист С. О. Венгрженовського до О. С. Лашкевича.

Оксана Шалак

Венелін Юрій

ВЕНЕЛІН Юрій (справжнє ім'я Георгій Гуца) (22.04.1802, с. Тибава, Закарпаття — 25.09.1839, м. Москва) — історик, філолог, етнограф, фольклорист та медик. Один із основоположників слов'янознавства в Україні та Російській імперії. Народився на Закарпатті в сім'ї священика, навчався в Ужгородській духовній семінарії, на філософському факультеті Львівського університету (куди він поступив таємно під прізвищем Венелін) (1822), Московській медичній академії. Слухав лекції у вишах Угорщини. Працював у Московському військовому госпіталі. Був членом Товариства історії та старожитностей російських при Московському університеті. Дослідник історії болгар, даків. Один із фундаторів російської болгаристики (автор першої «Граматики сучасної болгарської мови»). Автор студій про українські та інші слов'янські народні пісні. У праці «Об источнике народной поэзии вообще, и о южнорусской в особенности» (Москва, 1834) здійснено загальний огляд тематики українських народних дум і пісень. Автор робить спробу вияснити причини виникнення пісні, роздумує над проблемами авторства. Так, він розрізняє народні й «заказні»

пісні: «Заказными я называю произведения тех лиц, которые изучив правила стихосложения и пиитики, заказывают сами себе сочинить песню, и часто вопреки расположению своего духа вынуждают у себя ощущения, если нет к тому житейских обстоятельств. Такого рода песни представляют нам разного рода мелкие стихотворения, преимущественно лирические» (с. 30). Дослідник порівнює українську й російську народну поезію, зазначаючи, що перша «заключает в себе более глубоких чувств», а друга містить глибші філософські спостереження (с. 54).

Праці: Об источнике народной поэзии вообще, и о южнорусской в особенности. Москва, 1834. 60 с.; О характере народных песен у славян задунайских. Москва, 1835. 118 с.; Истоки Руси и славянства / отв. ред. О. А. Платонов. Москва, 2011. 864 с.

Літ.: Абліцов В. Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті. Київ, 2007. Байцура Т. Юрій Іванович Венелін. Братислава, 1968. 305 с.; Ю. И. Венелин в Болгарском Возрождении / отв. ред. Г. К. Венедиктов. Москва, 1998. 205 с.; Шумада Н. Ю. Роль Ю. І. Венеліна у становленні болгарської фольклористики. *Шумада Н. Ю. Українсько-болгарські фольклористичні зв'язки.* Київ, 1963. С. 19—36; Шумада Н. Ю. Маловідомі сторінки діяльності Ю. Венеліна в історії слов'янознавства. *Слов'янський світ.* 1997. № 1. С. 124—131.

Ірина Коваль-Фучило

ВЕРЕСАЙ Остап Микитович (Лабза, Радчишин) (1803, с. Калюжниці Прилуцького пов. Полтавської губ., нині Срібнянського р-ну Чернігівської обл. — квітень 1890, с. Сокиринці того самого повіту) — знаменитий кобзар. Походив із кріпаків. Батько В. грав на скрипці, хоча і був сліпим. Осліп у чотири роки і сам В. Навчався у кобзарів С. Кошового із с. Голінка, Микити з с. Кладьківка (обидва нині — Чернігівська обл.), Є. Андріяшівського з м. Ромни (нині Сумської обл.). Кобзарську майстерність удосконалював під час мандрівок, слухаючи інших виконавців. Близько 1852 оселився у с. Сокиринці (нині Срібнянський р-н, Чернігівської обл.). У репертуарі В. було дев'ять дум: «Федір Безродний», «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Плач невольників», «Івась Коновченко, вдовиченко», «Проводи козака», «Бідна вдова і три сини», «Буря на Чорному морі», «Сокіл і соколя», «Сестра і брат», соціально загострена пісня «Нема в світі правди», за виконання якої його не раз заарештовувала поліція; сатиричні, жартівливі пісні: «Дворянка», «Хома та Ярема» та ін., соціально-побутові пісні, псальми, жебранки тощо. Широкій громадськості В. став відомий після його виступу 1873 в Києві на засіданні ЮЗОИРГО, де було заслухано доповіді М. Лисенка про музичні особливості дум і пісень у виконанні В., а також О. Русова про життя кобзаря та його репертуар. Виступав В. і 1874 на III Археологічному з'їзді у Києві. 1875 брав участь у кількох концертах у Петербурзі. Думи й пісні від В. записували Л. Жемчужников, П. Куліш, М. Лисенко, О. Русов, П. Чубинський, К. Ухач-Охорович та ін. Про нього писали І. Франко, С. Тобілевич, О. Міллер, П. Сокальський, Ф. Колесса, О. Сластіон, М. Грінченко та ін. Т. Шевченко подарував В. «Кобзар» з дарчим написом. Творчість В. високо цінував П. Чайковський. Образ В. відтворив М. Рильський у вірші «Любов Вересая», поемі «Мандрівка в молодість», про нього написав повість «Остап Вересай» Ф. Бурлака. Відомі його портрети роботи скульпторів І. Коломієць, В. Зноби, М. Харченка, художників Л. Жемчужникова, М. Маковського, М. Самокиша. Ім'я В. знали й за кордоном, про нього писали, зокрема, зарубіжні діячі культури А. Рамбо (Франція), Р. М. Рільке (Австрія), В. Ральстон (Англія), Ф. Равіта (Польща), Л. Куба (Чехія). У Сокиринцях 1959 засновано кімнату-музей О. Вересая, 1971 йому встановлено пам'ятник за графічним малюнком Л. Жемчужникова (скульптор М. Харченко), а 1978 — надмогильну плиту.

Вересай Остап Микитович

Літ.: Думы и песни, исполняемые Вересаем. *Записки ЮЗОИРГО.* 1874. Т. І. С. 339—366; Лисенко М. В. Характеристика музичних особливостей дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм. Київ, 1955. 87 с.; Лавров Ф. І. Остап Вересай. Життя і творчість. Київ, 1955. 98 с. Правдюк О. А. Кобзарське мистецтво О. Вересая та розвиток україн-

ської музичної фольклористики. *НТЕ.* 1978. № 6. С. 39—47; Нудьга Г. Гомер XIX ст. *Нудьга Г. Слово і пісня.* Київ, 1985. С. 162—185; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 33—34.

Ірина Коваль-Фучило

ВЕРИКІВСЬКИЙ Михайло Іванович (08.11.1896, м. Кременець, тепер Тернопільської обл. — 14.06.1962, м. Київ) — композитор, диригент, музикознавець, педагог, громадський діяч. Заслужений діяч УРСР (1944), професор (1946). Закінчив Київську консерваторію (1923). Працював у Музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка (1922—1928), у 1933—1935 — у Харківському музично-драматичному інституті, у 1944—1960 — у Київській консерваторії (з 1956 — завідувач кафедри диригування). У 1941—1945 — завідувач відділу музики ІМФЕ. Поставив два десятки опер і балетів у Київському (1926—1928) та Харківському оперних театрах. Творив у різних жанрах. Написав 6 опер, перший український балет «Пан Каньовський» («Бондарівна», 1930, 2 ред. 1958), першу національну ораторію «Дума про дівчину-бранку Марусю попівну Богуславку». Здійснив понад 120 обробок українських народних пісень: для хору без супроводу, для хору і фортепіано (зокрема, веснянковий цикл «Кроковеє колесо», 1926), для голосу із супроводом фортепіано — «26 волинських народних пісень» (1934), «10 пісень Закарпатської України» (1945), пісні для дітей — понад 100 та ін.

Праці: Пісні в записах М. І. Вериківського / підгот. І. М. Вериківська, С. Й. Грица. *НТЕ.* 1973. № 6. С. 55—60.

Літ.: *Уманець В. К.* Народні пісні для хору в обробці М. І. Вериківського. *НТЕ.* 1964. № 6. С. 71—81; Шурова Н. Вериківський Михайло Іванович. *УМЕ.* Т. І. С. 327—329.

Алла Ясенчук

Вернюк Ярослава Степанівна

ВЕРНЮК (ШЕВЧУК) Ярослава Степанівна (13.08.1972, м. Рівне) — фольклорист, майстер народної творчості, педагог. Донька відомого фольклориста С. І. Шевчука. Закінчила Рівненський державний інститут культури (1993) і Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету (2002), аспірантуру при кафедрі фольклористики КНУ ім. Т. Г. Шевченка (2000). Захистила дисертацію «Формування та становлення фольклористики Волині у XIX — на початку XX ст.» на здобуття наукового ступеня кандидат філологічних наук (2003, науковий керівник доктор філологічних наук, професор О. Таланчук). Працювала на посаді доцента кафедри українознавства (з 2000, з 2010 — образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва). В. — авторка монографії «Волинь у фольклористичних дослідженнях XIX — початку XX ст.» (2000). Читає лекційні курси «Етнологія та фольклор України», «Краєзнавство України», «Художні промисли та ремесла України». Збирає свідчення очевидців героїчних і трагічних подій до «Літопису XX та XXI ст.». Популяризує сучасну поліську, волинську вишивку («білим по білому», «білим по сірому», успадковану від матері, заслуженого майстра народної творчості України Шевчук Марії Василівни). Брала участь у міжнародних виставках «Лесині джерела» (м. Новоград-Волинський Житомирської обл.), фольклорному фестивалі «Берегиня» (Луцьк), «Древлянські джерела» (Рівне) та ін.

Праці: Бібліографічні довідники — джерела збагачення фольклорно-етнографічної пам'яті про Волинь XIX—XX ст. *Наукові записи. Національний університет «Острозька академія». Серія : Філологія.* Острог, 2002. С. 135—143; Волинь у народознавчих дослідженнях В'ячеслава Камінського. *НТЕ.* 2001. № 1—2. С. 74—78; Волинь у фольклористичних дослідженнях XIX — початку XX ст. Рівне, 2000. 148 с.; «В чистій любові до краю». Творчістю та наукою утверджуєм / упоряд. С. Шевчук. Рівне, 2013. С. 147—150; Книга як джерело формування фундаментальних знань. Українська культура в іменах, дослідженнях. *Наукові записи Рівненського державного інституту культури.* Рівне, 1998. Вип. III. С. 268—271; Персоніфікації колискових пісень Волині та Полісся. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* Київ, 2011, Вип. 34. С. 320—327; Україна в утвердженні нового колядника Уласа Самчука. *Улас Самчук: художнє осмислення української долі в XX столітті. Зб. наук. пр.* Рівне, 2005. С. 280—285; Утвердження мистецтвом «Кобзаря» (за свідченнями художніх студій декоративного та образотворчого мистецтва Рівненщини середини

Я. Вернюк «Волинь у фольклористичних дослідженнях XIX – поч. XX ст.»

XX — поч. XXI ст. *Шевченкові духовні імперативи в сучасному мистецько-освітньому просторі.* Рівне, 2014. С. 28—40.

Літ.: Булига Олександр. «І рушник вишиваний». *Кримська світлиця.* 2011. 18.11. С. 8; *Приймачук К.* Вернюк Ярослава Степанівна. *Декоративно-прикладне мистецтво Рівненщини.* Рівне, 2010. С. 203; Столярчук Б. Й. Митці Рівненщини. Енциклопедичний довідник. Рівне, 2011. С. 45—46.

Микола Дмитренко

ВЕРТЕП — народний ляльковий театр; одна з найдавніших форм українського музично-драматичного театру (перша згадка — 1573, розквіт — друга половина XVIII ст.). В. пов'язаний з розвитком в Україні шкільної драми (інтермедій). Споріднений з польською шопкою, білоруською батлейкою, західноєвропейським театром маріонеток. В. — двоярусна дерев'яна скринька (2×1 м), у якій на Різдвяні свята розігрували вистави. У долівці кожного ярусу прорізували щілини, по яких вертепник водив ляльок, рухаючи їх за допомогою дротиків, і розігрував В. драму. Вона складалася з двох частин: перша — релігійна (відбувалася у верхньому ярусі, 13—17 яв-сценок) — легенда про народження Христа та злого царя Ірода, подана крізь призму народної свідомості. Її дія розгорталася за законами драми: Паламар запалював свічки і дзвонив у дзвони — пролог; поява Янгола перед пастухами та їхнє привітання Христа — експозиція; наказ Ірода воїнам — зав'язка, сцена з Рахиллю — кульмінація; вбивство Ірода — розв'язка. Друга — світська (відбувалася в нижньому ярусі, 28—30 яв-інтермедій) — низка побутових, майже не пов'язаних між собою сценок, що їх легко переставляли, випускали, замінювали і т. п. Такий принцип «нанизування» робив драму мобільною, динамічною, відкритою для імпровізації та варіантності. Її героями були комічні персонажі народних пісень: Дід і Баба, сатиричний уніатський Піп, Дяк, невдаха Клим з Козою, Циган з Кобилою — персонажі різдвяних народних вистав «Маланка» й «Коза», а також пари представників різних національностей: російський Солдат та Дарія Іванівна, Поляк з Полькою, Гусар з Мажаркою, Циган із Циганкою, Жид із Жидівкою. Різні суспільні й національні типи «пересувалися», наче в калейдоскопі, кожен промовляв своєю мовою, на своєму жаргоні, виявляв свої сутнісні, часто доведені до карикатури пристрасті, вірування і звички. Різноманітний склад персонажів віддзеркалював структуру тогочасного українського суспільства, його звичаї, симпатії тощо. Об'єднував більшість сцен світської частини Запорожець. Як улюблений народний герой, він домінував над усіма дійовими особами другої частини драми, усіх перемагав. В. драма увібрала більшість музичних жанрів епохи: канти, псальми, народний романс, народні танці тощо. Усі події в ній чергувалися з піснями й танцями. Узагальнені алегоричні образи першої частини не вимагали конкретних характеристик. Через це, згідно з драматургією, у її музиці переважали чотириголосі хорові канти (як коментар, резюме, «випередник» подій), мелодії яких близькі до старовинних колядок (деякі звороти є в родинно-побутових, жартівливих піснях). Зіставляючи основні наспіви кантів зі збереженими зразками В. драми, можна говорити про наявність у В. початків монотематизму: більшість із них мають схоже початкове мелодично-гармонічне «зерно» (VI—III—V—I). Перший кант — «Пінію врем'я і молитві час» — відігравав роль хорової інтродукції, кант «Ой під вишнею» знаменував перехід від релігійної до світської частини В. драми. У другій частині В. драми звучала переважно танцювальна інструментальна музика. Вона виконувала композиційну роль, посилювала драматургічну цілісність, створювала своєрідні музичні характеристики персонажів. У численних козачках, камаринській, краков'яку, халяндрі та єврейських танцях за допомогою характерного мелодичного малюнка, ладових особливостей, ритміки підкреслювалися типові риси персонажів різних національностей, що помітні в їхніх монологах і діалогах. Тут же наявні перші спроби звукозображання (наприклад, мекання кози

імітується настирливою остинатною фігурою з треллю у верхньому голосі в танці з однойменною назвою). Оркестр В.: переважно скрипка, бубон та сопілка («троїсті музики»). Проникнення в релігійну частину драми побутових персонажів (сценка з пастухами) зумовило появу поміж хорових номерів інструментального епізоду — українського танцю «Дудочка». Своєю чергою внесення в інтермедійну частину В. патріотичних мотивів, утілених в образі Запорожця, зумовило появу пісні «Та не буде лучче» — його своєрідну музичну характеристику, що можна кваліфікувати як прообраз оперної арії. У західноукраїнських варіантах В. Запорожець співав історичну пісню «А в містечку Берестечку» і козацьку «Да козак душа правдивая». З-поміж найвідоміших варіантів українського В. — Сокиринський, або Ґалаганівський (1771), Волинський (1788—1791), Куп'янський (1823), Славутинський (1897), Батуринський і Хорольський (кінець XIX ст.). Збереглася музика Сокиринського, Славутинського, Батуринського В., а також фрагменти ін. Водночас з ляльковим В. у народі широко побутував і «живий» його варіант, що мав набагато більше можливостей для сценічної гри, акторської майстерності, виразної декламації. У ньому теж вагоме місце посідала музика. Широке побутування В. створювало передумови для розвиненіших форм народного театру, зокрема оперної вистави. У 1918 живий В. поставлено в Києві у «Молодому театрі» Леся Курбаса, традиції якого значно пізніше було відновлено в Київському молодіжному театрі (початок 1990-х). У 1923—1929 при Києво-Межигірському художньому Керамічному технікумі існував Межигірський В. (під керівництвом В. Горбенка) політико-соціального спрямування (ляльки Червоноармійця, царя Миколи, кайзера Вільгельма, імператора Франца-Йосифа, представників Антанти, Попа, Ксьондза та ін.). У репертуарі були агітаційні вистави на антирелігійні та міжнародні теми. На початку 1930-х В. діяв у Харкові при АРКУ. На межі 1980—1990-х почалося відновлення традицій В. в українському міському побуті, спочатку у Львові, через рік у Києві. Своєрідні фестивалі-огляди В. влаштовували у Києві в Міжнародному центрі культури і мистецтв (з 1989). У 1995 у Луцьку відбулися огляд-конкурс вертепів «З Різдвом Христовим!» та науково-теоретична конференція, присвячена питанням вивчення й побутування В. У 2003 фестиваль-огляд вертепів відбувся в Національній опері України, а 2006 там показували В. українські діти зі США. Елементи естетики В. застосовують у сучасній театральній практиці. За принципами традиційного В. поставлено «Український вертеп» (1975, Харківський театр ляльок; 1992, Київський муніципальний театр ляльок), «Енеїду» І. Котляревського (1985, Київ, Театр ляльок). Українські композитори також зверталися до традицій В. драми. Зокрема, її фрагменти є в операх «Вій» М. Вериківського (1946), «Вернісаж на ярмарку» В. Кирейка (1985). Колекція В. скриньок і ляльок зберігається в Державному музеї театрального, музичного та кіномистецтва України в Києві.

Літ.: Кисіль О. Український вертеп. Текст, малюнки, ноти з вступною статтею. Петроград, 1918; Возняк М. Початки української комедії (1619—1819). Львів, 1919; Рєзанов В. Драма українська. Київ, 1926. Вип. 1; Марковський Є. Український вертеп. Розвідки й тексти. Київ, 1929; Дживелегов А. История западноевропейского театра. От возникновения до 1789 года. Москва ; Ленинград, 1940; Карская Т. Французский ярмарочный театр. Ленинград, 1956; Архімович Л. Українська класична опера. Київ, 1957; Архимович Л. Старинный музыкальный театр Украины. Новые черты в русской литературе и искусстве. Москва, 1976; Волошин І. Джерела народного театру на Україні. Київ, 1960; Авдеев А. Происхождение театра. Москва ; Ленинград, 1959; Федас Й. Український народний вертеп. Київ, 1987; Маркевич Н. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. Киев, 1991; Хланта І. Закарпатський вертеп. Ужгород, 1995; Круковсъка В. Святкуємо Різдво: Молитви, колядки, щедрівки, вірші, присвячені Різдвяним і Йорданським святам, а також сценарії вертепів. Львів, 2001; Смелянская С. Украинский вертеп (К проблеме изучения истоков народного театра на Украине) : автореф. дис. ... канд. искусствоведения. Москва, 1980; Сікорська І. Українська комічна опера: генезис, тенденції розвитку : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. Київ, 1993; Галаган Г.

Малорусский вертеп. *КС*. 1882. Окт. Т. 4; Житецкий П. Вертепная драма и ее сценическая постановка. *КС*. 1882. Окт. Т. 4; Петров Н. Старинный южнорусский театр и в частности вертеп. *КС*. 1882. Окт. Т. 4; Драгоманов М. Народний театр на Україні. *ЖС*. 1895. Кн. 1; Малинка О. Живий вертеп, записаний у Ніжині. *ЭО*. 1897. Кн. 35; Франко І. Русько-український театр. *Франко І. Твори :* в 20 т. Київ, 1955. Т. 16; Данченко В. Український вертеп. *НТЕ*. 1973. № 1. С. 64—67; Копиця М. Музика українського вертепу. *Музика*. 1976. № 4; Крупчин М. Вертеп Прикарпатського села. *НТЕ*. 1990. № 1; Ошуркевич О. Деякі типологічні особливості світлотіньового вертепу. *МУЕ*. 1995. Вип. 1 (4); Корній Л. Вертепна драма. *Історія української музики*. Київ ; Нью-Йорк, 1996. Ч. 1; Пилипчук Р. До питання про початок українського вертепу, або Ще раз в обороні Еразма Ізопольського. *Верховина* : *Зб. наукових праць на пошану проф. О. Мишанича з нагоди 70-річчя.* Київ ; Дрогобич, 2000; Федас Й. Музичний чинник у вертепі. Матеріали до українського мистецтвознавства. Київ, 2003. Вип. 2; Філатенко А. На щастя, на здоров'я. *Волинь*. 1995. 14 січня; Сікорська І. Вертеп. *УМЕ*. Т. 1. С. 329—331; Сікорська І. Вертеп. *ЕСУ*. Київ, 2005. Т. 4. С. 278—279.

Ірина Сікорська

ВЕРТІЙ Олексій Іванович (15.12.1950, х. Веселий Яр Липоводолинського р-ну Сумської обл.) — фольклорист, літературознавець, педагог, доктор філологічних наук. У 1972 закінчив філологічний факультет Сумського педінституту. Працював учителем української мови та літератури Смілівської та Глинської шкіл Роменського р-ну Сумської обл. З 1978 — старший лаборант кафедри української літератури Сумського педінституту, у 1983 закінчив аспірантуру при кафедрі української літератури Київського педінституту ім. М. Горького. У 1984 захистив кандидатську дисертацію. Працював старшим викладачем, доцентом кафедри української літератури Сумського педінституту. Через утиски та переслідування був змушений покинути роботу у виші й учителювати в школах. У 1911 у ЛНУ ім. І. Франка захистив докторську дисертацію «Народні джерела національної самобутності української літератури 70—90-х років XIX ст.». На формування народознавчих зацікавлень найбільший вплив справили мама Антоніна Трохимівна Вертій та виконувач обов'язків професора Юрій Ступак. Коло досліджуваних проблем: народний світогляд, фольклор як джерело літератури, історія кобзарства, методика вивчення народознавства у школі. На базі низки шкіл м. Сум та Сумської обл. В. створив науково-методичну лабораторію «Національні підстави вивчення української мови та літератури в школі», яка працює над проблемами формування засобами фольклору національної самосвідомості учнів, вивченні української народної пісенності та кобзарського мистецтва в контексті світової культури. В. — автор монографій «Народні джерела творчості Івана Франка» (1998), «Пантелеймон Куліш і народна творчість» (1998), «Народні джерела національної самобутності української літератури 70—90-х років XIX ст.» (2005); співавтор підручника «Історія української літератури XIX ст.: 70—90-і роки» (за ред. проф. О. Д. Гнідан, 2003). Упорядник збірки серії «Кобзарі, бандуристи, лірники Сумщини», «Євген Адамцевич. Спогади. Статті. Матеріали» (співупорядник В. Діброва, 1999), «Єгор Мовчан. Спогади. Статті. Матеріали» (1999). В. — автор понад 300 фольклористичних, літературознавчих статей, опублікованих у наукових збірниках, вісниках, журналах, періодиці («Народознавство», «НТЕ», «НЗ», «Слово і Час», «Дивослово», «Урок української», «Українська мова та література», «Слово "Просвіти"» тощо.

Вертій Олексій Іванович

Праці: Проблеми вивчення кобзарства в Україні. *МУЕ*. 1995. Вип. 1. С. 329—331; Народні джерела творчості Івана Франка. Тернопіль, 1998. 256 с.; Пантелеймон Куліш і народна творчість. Тернопіль, 1998. 120 с.; Народні джерела національної самобутності української літератури 70—90-х років XIX ст. Суми, 2005. 486 с.; З'ясування народних джерел творчості письменника в школі: Посібник для вчителя. Полтава, 2009. 132 с.; Тарас Шевченко в національній свідомості українців середини XIX — початку XX століть. *Тарас Шевченко: Апостол правди і науки*. Матеріали Міжнар. наук. конф. Львів, 2015. С. 80—100.

Літ.: Жеплинський Б. Вертій Олексій Іванович. *Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника*. Львів, 2000. Вип. 7. С. 52—53; Терлецький В. Нові видання про Куліша. *Сіверянський*

Верхратський Іван Григорович

Верьовка Григорій Гурійович

літопис. 2000. № 1. С. 179—181; Маслак Т. Книги про кобзарів. *Народознавство.* 2000. № 58. С. 25—26; Балаян В. Точка опори — українська духовність. *Новина.* 2000. № 30. 21 лип.; Дмитренко М. Олексій Вертій. *Народознавство.* 2008. № 76. С. 1—2; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. *Енциклопедичний довідник.* Львів, 2011. С. 35.

Микола Дмитренко

ВЕРХРАТСЬКИЙ Іван Григорович (псевдоніми: **Лютарт Горовський**, **Лосун**, **Подоляк**, **Щипавка** та ін., 26.04.1846,. с. Більче, тепер Більче-Золоте Борщівського р-ну Тернопільської обл. — 29.11.1919, м. Львів) — український мовознавець, природознавець, письменник, збирач і дослідник фольклору. Дійсний член НТШ, перший голова математико-природничо-медичної секції НТШ. Закінчив Академічну гімназію у Львові і філософський факультет Львівського університету (1868). Учителював у гімназіях Дрогобича (навчав юного І. Франка, якого потім різко критикував), Станіслава (нині м. Івано-Франківськ), Львова, Ряшева (нині м. Жешув, Польща). Автор праць із природознавства, мовознавства (діалектологія, лексикографія), літературознавства, перекладач з польської (зокрема, творів Ю. Словацького). Помітний внесок В. як збирача і дослідника усної народної творчості в українську фольклористику.

Праці: Початки до уложенія номенклатури і термінології природописної, народної і замітки о волоськім павуку. Львів, 1864. Вип. 1—2; Про Маланку. *Правда.* 1876. № 2; Зозуля на свободі і в неволі. *Зоря.* 1893. № 11; Говір Замішанців. *ЗНТШ.* 1894. Вип. 3. С. 153—210; Бусько білий. *Зоря.* 1896. № 13, 14; Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів. *ЗНТШ.* 1899. Т. XXIX ; 1901. Т. XL, XLIV; Про говір Долівський. *ЗНТШ.* 1900. Т. XXXV—XXXVI; Про говор галицьких лемків. *ЗНТШ.* 1902. Т. V. С. 224—232 та ін.

Літ.: Гумецька Л. Л. Верхратський Іван Григорович. *УЛЕ.* Т. 1. С. 297; Верхратський Іван Григорович. *Енциколпедія українознавства* : в 10 т. С. 234; Гриценко П. Ю. Верхратський Іван Григорович. *Українська мова: Енциклопедія.* Київ, 2000. С. 63; Головацький І. Д. Верхратський Іван Григорович. *ЕІУ.* Т. 1. С. 494; Железняк М. Г. Верхратський Іван Григорович. *ЕСУ.* Т. 4. Київ, 2005. С. 297; Кирчів Р. Верхратський Іван Григорович. *Шевченківська енциклопедія.* Т. 1. С. 621.

Микола Дмитренко

ВЕРЬОВКА Григорій Гурійович (13.12.1895, м. Березна, тепер Менського р-ну Чернігівської обл. — 21.10.1964, м. Київ) — композитор, хоровий диригент, педагог, музично-громадянський діяч. Чоловік Е. Скрипчинської-Верьовки. Народний артист УРСР (1960). Лауреат Сталінської премії (1948), Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1968, посмертно). У 1918—1921 навчався в Київському музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка (клас композиції Б. Яворського, клас диригування О. Орлова, 1933 закінчив екстерном). У 1921 — один із засновників Товариства ім. М. Леонтовича, Капели-студії ім. М. Леонтовича при товаристві (1922—1925 разом з П. Тичиною, хоровий диригент). Від 1923 — викладач Музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка, з 1934 — кафедра хорового диригування Київської консерваторії (1947 — професор). Поміж учнів — П. Муравський, В. Колесник. У 1942—1945 — науковий співробітник ІМФЕ. У 1943 організував український державний народний хор, яким керував до кінця життя. Збирав і досліджував фольклор, плекав народну манеру співу, залучаючи обдарованих співаків із села. Спираючись на досвід Охматівського хору П. Демуцького, В. заохочував хористів до імпровізації в розспівах мелодій, до використання елементів театралізації. Виконавські принципи Народного хору ґрунтувалися на прийомах гуртового розспіву, народному багатоголоссі, специфічній регістрово-тембральній палітрі, що характеризувала його неповторне артистичне обличчя. Хор мав велику гастрольну практику, багатьох послідовників поміж регіональних народних хорів. У 1965 колективу присвоєно ім'я В. У 1948—1952 очолював Спілку композиторів України. В. — автор багатьох хорових і масових пісень, хорів, романсів, кантат, інструментальних композицій, образотворчих народних мелодій. Віддавав перевагу вокальним жанрам,

особливо хоровим пісням, що були свого часу популярними, вирізняючись серед знівельованої інтернаціональної пісенності характерною національною мелодикою, народнопісенною стилістикою. У 1995 в ІМФЕ відбулася наукова конференція, присвячена В.

Праці: Музична студія ім. Леонтовича при Музичному товаристві. *Музика.* 1924. № 7—9, № 10—12; Перша Київська хорова олімпіада. *Музика.* 1924. № 10—12; Державна музична проф. школа ім. Леонтовича. *Музика.* 1927. № 1; Державна музична проф. школа ім. Леонтовича. *Музика — масам.* 1929. № 2; Музична творчість часів Великої Вітчизняної війни (Спостереження 1941—1942 рр.). *Мистецтво, фольклор, етнографія: Наукові записки АН.* Київ, 1947. Т. 1—2; Берегти пісенні багатства. *НТЕ.* 1970. № 6. С. 78—81; Берегти народні пісенні багатства. *Музика.* 1995. № 6.

Літ.: Ященко Л. Григорій Гурійович Верьовка. Київ, 1963; Перепелюк В. Повість про народний хор: Сторінки з щоденника / літ. запис В. Данилейка. Київ, 1970; Григорій Верьовка: Спогади / упоряд. З. Клименко. Київ, 1972; Бенч-Шокало О. Український хоровий спів. Актуалізація звичаєвої традиції. Київ, 2002; Гуменюк А. Народжений для музики. *Музика.* 1970. № 6; Іваницький А. І. Спогади про Г. Г. Верьовку. *НТЕ.* 1973. № 5. С. 97; Дженков В. А. Видатний діяч музичної культури (До 80-річчя з дня народження Г. Г. Верьовки). *НТЕ.* 1975. № 6. С. 61—66; Юдіна В. Співці нового життя. *Музика.* 1977. № 6; Козак С. Д. Григорій Верьовка: Біографічна повість. Київ, 1981. (Серія «Славетні імена»); Дженков В. Дивосвіт Григорія Верьовки. *Всесвіт.* 1986. № 6; Пасещенко Л. Пам'яті художника. *Музика.* 1986. № 6; Кобач І. Співоче поле у Березані. *Українська культура.* 2004. № 4; Гаврилюк Л. О. Верьовка Григорій Гурійович. *ЕІУ.* Т. 1. С. 494; Муха А. Верьовка Григорій Гурійович. *Шевченківська енциклопедія.* Т. 1. С. 622.

Лю Пархоменко, Микола Дмитренко

ВЕСЕЛИЙ (ЦАР) Самсон Васильович (1846, с. Сосновий Ріг, нині с. Литвинівка Валківського р-ну Харківської обл. — початок XX ст.) — лірник і кобзар. Навчався у свого панотця Петрика. Учасник XII Археологічного з'їзду 1902 в Харкові, сфотографований серед групи кобзарів і лірників, що грали на цьому з'їзді. У репертуарі — думи «Три брати самарські», «Маруся Богуславка», «Вдова і три сини», «Брат і сестра», «Олексій Попович», родинно-побутові пісні, канти, псальми, близько 20 танцювальних мелодій. Від В. у 1930 В. Харків записав початок думи «Олексій Попович» та псальму «Про Олексія Божого чоловіка». На запрошення Д. Яворницького разом із кобзарями Петром Древченком, І. Кучугурою-Кучеренком, П. Гащенком та О. Гамалією грав на сільськогосподарській виставці в Катеринославі у жовтні 1910.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 35—36; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 48, 111, 112, 771.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14—10. Од. зб. 1171 ; Ф. 6—4. Од. зб. 194.

Ірина Коваль-Фучило

ВЕСЕЛОВСЬКИЙ Олександр Миколайович (04.02.1838, м. Москва, Росія — 10.10.1906, м. Санкт-Петербург, Росія) — російський фольклорист, літературознавець, професор Петербурзького університету (з 1872), академік Петербурзької АН (з 1881). Закінчив 1859 Московський університет. Стажувався в університетах Європи. Автор праць про античну літературу (про Боккаччо, Данте, Петрарку). Представник порівняльно-історичного методу в літературознавстві та фольклористиці, що засвідчують численні праці: докторська дисертація «З історії літературного спілкування Сходу і Заходу. Слов'янські оповіді про Соломона і Китовраса та західні легенди про Морольфа і Мерлина» (1872); «Нотатки з літератури і народної словесності» (1883); «Історія епосу» (1884—1886) та ін. Вивчав явища первісного синкретизму, міфологію, ґенезу і поетику багатьох фольклорних жанрів — казок, легенд, колядок, билин, духовних віршів. Автор-упорядник збірки билин Київського циклу «Южнорусские былины» (1881, 1884). У монографії «Разыскания в области русских духовных стихов» (1880—1891) проаналізував комплекс проблем щодо жанрової специфіки і поетики румунських, грецьких і слов'янських колядок та українських колядок і щедрівок. Як і О. Потебня, розкрив образ Судьби-Долі в народних уявленнях слов'ян. В. розробив методологічні основи історії поетики фольклору і літератури. По-

Веселовський Олександр Миколайович

зитивно оцінив доробок українських фольклористів (В. Антоновича, М. Драгоманова, П. Чубинського), помітно вплинув на І. Франка як дослідника. В. синтезував у своїх працях здобутки міфологічної, культурно-історичної школи, теорій запозичення, самозародження сюжетів. Очолив порівняльно-історичний напрям досліджень у фольклористиці та літературознавстві.

Праці: Историческая поэтика. Ленинград, 1940 (перевид.: Москва, 1989).

Літ.: Пыпин А. Н. История русской этнографии. Санкт-Петербург, 1891. Т. 2. С. 257—282; Ягич И. В. История славянской филологии. Санкт-Петербург, 1910; Азадовский М. К. История русской фольклористики. Москва, 1963. Т. 2. С. 108—205; Горский И. К. Александр Веселовский и современность. Москва, 1975; Пономар Л. Г. Веселовський Олександр Миколайович. *ЕСУ.* Київ, 2005. Т. 4. С. 308.

Микола Дмитренко

«ВЕСТНИК ЮГА» — літературна й політична газета. Виходила щоденно в Катеринославі протягом 1902—1905 за редакцією А. Захарченка та А. Цеткіна. Тут публікували матеріали про українське кобзарство (Жук, «Несколько слов о слепцах и бандуристах», 1903, № 463; Лисовский А. «Биография и характеристика кобзаря Т. М. Пархоменка», 1903, № 382); про календарно-обрядові звичаї («Великдень (Этнографическая справка)», 1902, № 60), про життя й наукову діяльність І. І. Манжури («Памяти И. И. Манжуры», 1902, № 33).

Людмила Іваннікова

ВЕЧІРСЬКИЙ (СЛАСТІОН) Антін (?) — кобзар (полтавська школа), родом із с. Вечірки Пирятинського пов. Полтавської обл. Від нього 1903 у м. Миргород М. Лисенко записав варіант думи «Плач невольників». Про В. в 1876 П. Мартиновичу розповідав Т. Магадин. За свідченням О. Вересая, кобза В. мала 25—30 струн.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 36.

Галина Довженок, Ірина Коваль-Фучило

ВЄТУХОВ Олексій Васильович (27.03.1869, слобода Тернова Вовчанського пов. Харківської губ. — 10.12.1941, Харків) — фольклорист, етнолог, мовознавець, педагог, представник Харківської психологічної школи. Народився в родині священика, із 1881 жив у Харкові. Освіту здобував у Другій харківській чоловічій гімназії, яку закінчив із золотою медаллю. 1892 завершив навчання на словесному відділенні історико-філологічного факультету Харківського університету. Був одним із останніх учнів О. Потебні. Член Харківського історико-філологічного товариства, із 1895 — секретар його Педагогічного відділу. Після закінчення університету викладав російську мову в рідній гімназії, з 1893 — у Харківському комерційному училищі. Під впливом М. Сумцова написав першу фольклористичну працю «Народные колыбельные песни» (1892), у якій використав українські, білоруські, російські, польські фольклорні тексти, назвавши окремий її розділ «Отражение национальности творца в колыбельных песнях». В. запропонував власну класифікацію колискових пісень, звернувши особливу увагу на епітети в них (колиска швабська, данська або гданська). Цю працю за рекомендацією М. Сумцова спершу було надруковано в журналі «ЭО», а згодом опубліковано окремим виданням (1892). Виконував обов'язки вченого секретаря Потебнянського комітету. До XII Археологічного з'їзду в Харкові підготував доповідь «Из этнографических матералов по Харьковской губернии» (1905), у якій спирався на тексти замовлянь, спрямованих на лікування хвороб. Написав монографію «Заговоры, заклинания, обереги и другие виды народного врачевания, основанные на вере в силу слова» (1902, 1907), за яку одержав премію Російської академії наук. Спершу цю працю було опубліковано у журналі «Русский филологический вестник» (1901—1907), а 1907 у Варшаві видано окремою книжкою (дві частини з однією пагінацією). У першій частині В. здійснив огляд розвідок Ф. Буслаєва, О. Афанасьєва, О. Ве-

селовського, О. Потебні, Ор. Міллера, у другій умістив тексти замовлянь за рубриками: замовляння від трясовиці, від уроків, від крові, від зубного болю, від хвороб, які рідко трапляються. Дослідник також висловив міркування з приводу порівняльного студіювання текстів українських, білоруських, російських, чеських, німецьких, грецьких замовлянь. Готував до видання й третю книжку, яка мала вмістити замовляння від хвороб звірів та пастуші, пасічницькі й шовківницькі, мисливські та господарські. В. увійшов до складу Наукового товариства, створеного в січні 1921 при Харківському інституті народної освіти, де співпрацював із М. Сумцовим, Є. Кагаровим, М. Довнар-Запольським. 1922 був заарештований, відмовився виїздити з України на вимогу ДПУ УСРР. Упродовж 1920—1930 В. був професор Академії теоретичних знань (згодом — Інституту народної освіти), де викладав курси: «соціальні основи мови», «методика викладання російської та української мов», «методика викладання літератури», «лінгвістична система О. Потебні», «етнографія-етнологія у зв'язку з краєзнавством». З березня 1922 й до 1930 В. був головою етнолого-краєзнавчої секції Науково-дослідчої катедри історії України, що працювала при Харківському інституті народної освіти. Помер у грудні 1941 в окупованому гітлерівцями Харкові.

Праці: Народные колыбельные песни. *ЭО.* 1892. № 1. С. 131—154; № 2/3. С. 127—142; № 4. С. 96—115; Заговоры, заклинания, обереги и другие виды народного врачевания, основанные на вере в силу слова: Из истории мысли. Варшава, 1907. Вып. I—III. 522, VII с.; Академік М. Ф. Сумцов та потебніанство. *Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії України.* 1924. [Ч.] 1. С. 1—4; Етюди з обрядознавства. До коріння звичаю носити серги. *Збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії української культури.* 1930. Т. 9. Праці етнографічно-етнологічної секції. Вип. 2. С. 107—110; Праці О. Я. Єфименкової в галузі етнографії. *Збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії української культури.* 1930. Т. 10. С. 33—43.

Літ.: Железняк М. Ветухів Олексій Васильович. *ЕСУ.* 2005. Т. 4. С. 234; Ковалівський А. Праця проф. Вєтухова на полі етнографії (з приводу 35-ох років наукової діяльності). *ЕВ.* 1928. Кн. 6. С. 110—114; Бібліографічний словник учених Харківського університету. Харків, 2012. Т. 2. Історики (1905—2012). С. 61—62; Марченко Е. С., Калениченко И. В. Алексей Ветухов: судьба на изломе эпох. *Луньовські читання. Матеріали науково-практичних семінарів (2010—2014 рр.).* Харків. 2014. С. 174—185.

Тетяна Шевчук

ВИДЮЧЕНКО (ВИДЮК) Хванасій (?, жив у с. Хрестище (до 1859 — Дзябурівка) Костянтиноградського пов. Полтавської губ. (нині Красноградського р-ну Харківської обл.)) — лірник (полтавська школа). У репертуарі В. думи «Маруся Богуславка» і «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі». Від В. у жовтні 1893 записував думи П. Мартинович.

Літ.: Гримич М. В. Виконавці українських дум. Родовід. 1992. Чис. 4. С. 24; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 355.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 11. Од. зб. 673, 674.

Ірина Коваль-Фучило

ВИКОНАВСТВО НАРОДНЕ — процес відтворення фольклорного твору у наративному (прозовому), інструментальному та вокальному фольклорі. ВН відрізняється від професійно художнього тою мірою, як і фольклор відрізняється від авторської творчості. Основні характеристики В. н.: спонтанність, варіативність, ситуативність, знаходження в руслі особливостей фольклорного мислення середовища (регіональність). Імпровізаційність у ВН перебуває у виваженому зв'язку з традиційністю, межах, за які виконавець практично не може вийти, не порушивши межі фольклорного твору. ВН завжди перебуває в межах народного побуту і є його органічним складником, який не виокремлюється свідомістю виконавців. Фіксація ВН у процесі польової практики фольклористів та етнологів створює штучну ситуацію для нього і не завжди ідентична природній. ВН на концертній сцені підкорене не стільки традиції, скільки вимогам виконавсько-сценічної ситуації. Це: 1) автентичний фольклорно-етнографічний концерт, у якому основною метою є відтворення фольклорного твору, наближеного до побутової ситуації, проте їй може

заважати бажання відтворити лише архаїчні або рідкісні засоби виконання; 2) фольклорні фестивалі та конкурси, на яких виконавці намагаються представити переважно яскраві, своєрідні, «виграшні» засоби виконавства, мало дбаючи про автентику; 3) концертно-видовищне ВН представляє народні твори переважно в обробці, пристосованій до сцени, т. зв. фольклоризм.

Літ.: Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Іваницький А. І. Українська музична фольклористика: методологія і методика. Київ, 1997. 391 с.; Бріцина О. Ю., Головаха І. Є. Прозовий фольклор села Плоске на Чернігівщині: тексти та розвідки. Київ, 2004. 576 с.

Людмила Єфремова

ВИНОГРАДОВ Георгій Семенович (22.04.1886, м. Тулун Іркутської губ., тепер Іркутської обл., РФ — 18.07.1945, м. Ленінград, тепер Санкт-Петербург, РФ) — російський етнограф, фольклорист, педагог. Навчався в Іркутській духовній семінарії. У 1911—1913 навчався на Вищих педагогічних курсах у Петербурзі. Водночас у Музеї антропології та етнографії Академії наук слухав лекції з народознавства відомих етнографів — Л. Штернберга, Б. Петрі, під впливом яких формувалися його методи дослідження народного життя. Працюючи учителем у Єнісейській губ. (з 1913), збирав етнографічні матеріали, наслідком чого стала його праця про народну медицину й ветеринарію «Самоврачевание и скотолечение у русского старожилого населения Восточной Сибири», відзначена срібною медаллю Російського географічного товариства. Певний час працював у Читинському краєзнавчому музеї, викладав російську мову й літературу в навчальних закладах м. Тулуні. У 1918 почав заочно навчатися на історико-філологічному відділенні Іркутського університету. У 1920 був обраний дійсним членом Східно-Сибірського відділення РГТ. У 1925 отримав звання професора, керував кафедрою російської етнографії Іркутського державного університету. Здійснював експедиції в Бурятію, Акмолінську та Єнісейську губ. (обл.). У 1930 після закриття університету Г. Виноградов переїхав до Ленінграда. Працював у різних установах Академії наук, зокрема у Пушкінському Домі. Працюючи в багатьох напрямах дослідження народної культури, В. розглядав її як неподільний феномен, прояви якого не вкладаються у вузькі рамки окремих гуманітарних наук. Тема дитинства (дитяча культура і дитяча творчість) була визначальною у наукових зацікавленнях ученого, В. розробляв її на рівні світової етнологічної науки. У своїх підходах, принципах і результатах дослідження дитячого фольклору він значною мірою випередив майбутні здобутки світової фольклористики й етнографії у цій царині. В. першим запропонував визначення поняття «дитячий фольклор», відокремлюючи від нього «поезію плекання» (рос. «поэзия пестования»), тобто колискові та забавлянки. Такий погляд дослідника й сьогодні має своїх опонентів. До підручника з українського фольклору, що готував Інститут українського фольклору АН УРСР 1941, було заплановано розділ Г. Виноградова «Дитячий фольклор і поезія пестування» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 8, од. зб. 83, 84). Розвідку «Дитяча казка» було опубліковано у «Бюлетені Етнографічної комісії ВУАН» (№ 14, 1930). На працю В. «Детский фольклор в школьном курсе словесности» в «Етнографічному віснику» було опубліковано рецензію П. Одарченка. На відзначення видатного внеску вченого у дослідження дитячої культури з 1987 у Росії систематично організовують Виноградівські читання (конференції), присвячені цій темі.

Праці: Самоврачевание и скотолечение у русского старожилого населения Сибири: Восточная Сибирь, Тулуновская волость. *ЖС*. 1915. Вып. 6; Этнография и современность. *СЖС*. Иркутск, 1923. Вып. 1; Смерть и загробная жизнь в воззрениях русского старожилого населения Восточной Сибири. *Труды профессоров и преподавателей ИГУ*. Иркутск, 1923. Вып. 5; Детский народный календарь. *СЖС*. 1924. Вып. 2; Детская сатирическая лирика. *СЖС*. 1925. Вып. 3—4; Детские тайные языки. *СЖС*. 1926. Вып. 2 (7); Народная педагогика. *СЖС*. 1926. Вып. 1 (5); Детский фольклор в школьном курсе словесности. *Родной язык в школе: Научно-педагогический сбор-*

ник. Кн. 2. С. 52—66; Кн. 3. С. 84—97. Москва, 1927; Русский детский фольклор. Иркутск, 1930. Кн. 1; Дитяча казка. *Дитячий фольклор. Бюлетень Етнографічної комісії Всеукраїнської Академії наук*. Київ, 1930. Вип. 14.

Літ.: Астахова А. М. Георгий Семенович Виноградов (к 80-летию со дня рождения). *Русская литература*. 1966. № 3; Мартынова А. Н. Научное наследие Г. С. Виноградова. *Из истории русской фольклористики*. Санкт-Петербург, 1998. С. 224—240; Новицкая М. Ю., Слепцова И. С. Чтения памяти Г. С. Виноградова. *СЭ*. 1991. № 1. С. 137—139; Одарченко П. Г. Виноградов. Детский фольклор в школьном курсе словесности. *ЕВ.* 1928. Кн. 6. С. 125—128; Сизых Д. Труженик науки. *Сибирь*. 1971. № 5; Сирина А. А. Выдающийся этнограф и фольклорист Г. С. Виноградов (1887—1945). *ЭО.* 1993. № 1. С. 115—128; Чередникова М. П. Творческое наследие Г. С. Виноградова и современные проблемы изучения детского фольклора. Чередникова М. П. *«Голос детства из дальней дали...» (Игра, магия, миф в детской культуре).* Москва, 2002. С. 9—17.

Галина Довженок

ВИНОГРАДСЬКИЙ Юрій Степанович (5.05.1873, м. Сосниця Чернігівської губ. — 4.03.1965, м. Сосниця Чернігівської обл.) — український діалектолог, краєзнавець, фольклорист. Народився в сім'ї священика. Закінчив класичну гімназію в Чернігові (1892). Здобув юридичну освіту в Київському університеті (1896). Працював як правник у Києві та Варшаві. Був членом Товариства історії, філології та права при Варшавському університеті (1913). У 1915 повернувся до Чернігова, де до 1920 працював у галузі охорони пам'яток культури, був першим головою Чернігівського губернського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (1919). У 1920 В. переїхав до Сосниці, де присвятив себе історико-краєзнавчій праці та музейній справі. За його активної участі було засновано Сосницький історико-археологічний та етнографічний музей, який він і очолив. Провідну роль В. відіграв у створенні та діяльності Сосницького науково-дослідного товариства (створене 1921). Згодом, звинувачений в ідеологічних хибах, був усунутий від керівництва Товариством, яке на початку 1930-х років припинило своє існування. Сфера інтересів В. охоплювала археологію, історію, фольклор, діалектологію, етнографію. Досліджував кустарні промисли, господарську діяльність населення Сосниччини. Провадив археологічні розкопки і розвідки в Сосницькому р-ні, відкрив чимало стоянок первісної людини та слов'янські городища і на цих матеріалах створив низку праць з археології. Студії В., що відтворюють історію Сосниці та її околиць від найдавніших часів, досі зберігають своє наукове значення. Інтерес В. до діалектології, зокрема до вивчення північноукраїнських говірок, реалізувався в праці «До діалектології Задесення. Говірка м. Сосниці та деякі відомості про говірки сусідніх районів» (Київ, [1928]). Досліджував топонімію Чернігівщини. Автор розвідок з історії Задесення — «Сосниця та її околиці», «Середня Чернігівщина наприкінці XVIII та на початку XIX в.» та ін. Вивчав родовід О. Довженка. Фольклорні матеріали почав збирати в студентські роки, проводячи канікули та відпустки в подорожах рідним крєм. Особливе значення мають його спостереження над побутом і репертуаром кобзарів і лірників Сосниччини. Особисто знав кобзаря Павла Кулика (його кобза зберігалася в Сосницькому музеї). Фольклорні записи й спостереження публікував у «Етнографічному віснику», «Матеріалах до української етнології». Рукописні матеріали В. зберігаються в Сосницькому краєзнавчому музеї, архіві Інституту археології НАН України. Фольклорні матеріали — в АНФРФ ІМФЕ. Серед них — записи колядок, щедрівок, переказів, народних уявлень та вірувань тощо. Записи вирізняються точною фіксацією вимови, докладними відомостями про інформантів.

Виноградський Юрій Степанович

Праці: Кобзарі й лірники. П. В. Кулик. *ЕВ*. 1926. Кн. 3. С. 64—66; Співак Антін Матющенко та його репертуар. *ЕВ*. 1928. Кн. 7. С. 60—66; До діялектології Задесення. *Український діалектологічний збірник*. Київ, 1928. Кн. 1. С. 143—169; Середня Чернігівщина наприкінці XVIII та на початку XIX в. *Історико-географічний збірник*. Київ, 1928. Т. II. С. 185—203; Сосниця та її околиці: Топографічні й археологічні матеріали, перекази та історичні відомості. *Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали.*

Київ, 1928. С. 147—169; До історії колонізації Середньої Чернігівщини, ч. IV. Литовська зверхність. Московське урядування (1356 — 1503 — 1618). *Історико-географічний збірник*. Київ, 1931. Т. IV. С. 109—143; Назви міст, сіл та річок Чернігівщини. *Мовознавство.* Київ, 1957. Т. XIV. С. 29—39; Кобзарі та лірники Менщини. *Колгоспна правда*. 1964. 25 лютого; Спогади про кобзарів і лірників Менського району Чернігівщини. *НТЕ*. 1964. № 1. С. 64—66.

Літ.: Коваленко О. Б, Ткаченко В., Ясновська Л. В. Виноградський Юрій Степанович. Український етнограф, історик, археолог, музейний працівник, активний учасник краєзнавчого руху першої половини XX ст. *Репресоване краєзнавство (20-і — 30-і роки).* Київ, 1991. С. 335—336; Лобода В. В. Виноградський Юрій Степанович. *Українська мова. Енциклопедія.* Київ, 2000; Пригоровський В. Народознавчі дослідження Юрія Виноградського. *НТЕ.* 1993. № 4. С. 23—31; Сорока І. Слово про ентузіаста-краєзнавця. *НТЕ*. 1964. № 3. С. 58—60.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1.

Галина Довженок

ВІДДІЛ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ІМФЕ, до складу якого входила й група славістів, було створено 1963, коли ІМФЕ очолював М. Т. Рильський. Разом з тим історія його фактично почалася набагато раніше. Попередниками були: Інститут українського фольклору (жовтень 1936 — серпень 1941), відділ фольклору Інституту суспільних наук (серпень 1941 — червень 1942), відділ фольклору Інституту народної творчості і мистецтв (червень 1942 — липень 1944). Але серед попередників ВФ слід назвати також наукові інституції ВУАН. Це, найперше, Етнографічна комісія, створена в 1920, Кабінет примітивної культури і народної творчості, а також Комісія історичної пісенності. У червні 1921, коли Радою Народних Комісарів було затверджено новий статут і нову назву Академії наук (ВУАН), до Академії приєдналось Українське наукове товариство. Протягом 1920—1931 очолювана академіком А. Лободою Етнографічна комісія ВУАН, створена на базі Етнографічної секції Українського наукового товариства, відігравала велику роль у фольклористичній справі. Її зусиллями було

Будинок НАН України по вул. Грушевського, 4 (колишня Кірова, 4), де розміщено ІМФЕ, відділ фольклористики

зібрано значний польовий матеріал, авторитет серед фахівців здобули також її періодичні видання — «Етнографічний вісник» та «Бюлетень Етнографічної комісії». Було видано «Казки та оповідання з Поділля в записах 1850—1869» М. Левченка, «Бібліографію літератури з українського фольклору» (т. 1, 1930) О. Андрієвського. Культурно-історична комісія, Комісія історичної пісенності разом з Кабінетом примітивної культури Науково-дослідчої катедри історії України при ВУАН в кінці 1925 утворили Асоціацію культурно-історичного досліду, що продовжувала в Україні фольклористичну діяльність, розпочату за кордоном Українським соціологічним інститутом. Кабінет примітивної культури виготовив анкети для збирання фольклору. Виходив друком часопис «Первісне громадянство та його пережитки на Україні». Зусиллями Комісії історичної пісенності було видано дві книги корпусу «Українські народні думи» (упорядкування та передмова К. Грушевської, 1927 і 1931). Постійними членами Культурно-історичної комісії, Комісії історичної пісенності, Кабінету примітивної культури були: академік М. Грушевський, голова комісії; М. Жуковська, секретар зборів; Т. Гавриленко, П. Глядківський, акад. В. Гнатюк, К. Грушевська, Г. Житецький, К. Квітка, К. Кондратьєва, Б. Луговський, К. Копержинський, В. Кравченко, О. Курило, В. Ляскоронський, М. Мочульський, Ф. Савченко, С. Тобілевич, Л. Шевченко. Згідно з планом, затвердженим 21.03.1929, Відділ примітивної культури і народної творчості здійснював такі завдання: «Розроблення методики збирацтва; методологія комплексного обслідування України; пережитки примітивної культури на Україні; порівняна слов'янська етнологія; порівняний дослід народної української творчості; слов'янський ритуал і річний слов'янський круг; висвітлення соціальних підстав народної творчості». Спеціальне завдання на 1929—1930 — комплексне обстеження Прип'ятського й Деснянського Полісся та Дніпрельстану. Здійснювалася робота за індивідуальними планами: М. Грушевський — «Книжна і народна творчість на Україні 17—18 в.»; К. Грушевська — «Обмін в примітивнім господарстві», «Українські народні думи»; Ф. Савченко — «Соціальне посвоячення», «Історичні пісні 18 в.»; К. Копержинський — «Новорічний обрядовий цикл»; Ф. Колесса — «Старші й новіші версти української народної мелодики»; П. Глядківський — «Соціологічне вивчення казки»; В. Денисенко — «Соціальні елементи похоронного обряду». Читалися й спеціальні курси для аспірантів і «допущених для занять осіб». Протягом 1928—1929 опрацьовано такі теми: К. Грушевська — «Методологія комплексного обстеження», М. Ващенко — «Соматична антропологія», К. Копержинський — «Початки культури слов'янських племен», Ф. Савченко — «Історія етнографії загальної й української». Фольклористична діяльність інституцій ВУАН висвітлювалася на сторінках періодики, зокрема в журналі «Україна», де рубрику «Фольклор і етнографія» вів Ф. Савченко. Оцінюючи фольклористику 1920-х і збирацьку практику як її складову, він відзначив: «Методи збирання цього матеріалу мало що покращали протягом столітнього процесу, а в останніх часах навіть виявили перевагу масової роботи через мало підготовлених записувачів над принципом більш аналітичного і планового збирацького підходу». Даючи оцінку виданню дум К. Грушевської, Ф. Савченко звернув увагу на таке явище, як «намагання інтелігенції поправити пісенну традицію» (Україна, 1927, кн. 3, с. 160). У цей час закладались основи історичного та соціологічного вивчення фольклору, а Історична секція під орудою М. Грушевського фактично контролювала діяльність усіх історичних осередків ВУАН, частина яких розробляла фольклористичну проблематику. Головним фольклористичним центром ВУАН того часу була Етнографічна комісія, що входила до складу Історико-філологічного відділу, очолюваного академіком А. Кримським. З кінця 1920-х на діяльності Етнографічної комісії позначилися рішен-

Періодичні етнографічні видання 1920 х років

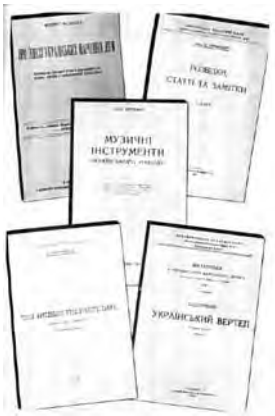

Праці українських фольклористів 1920 х років

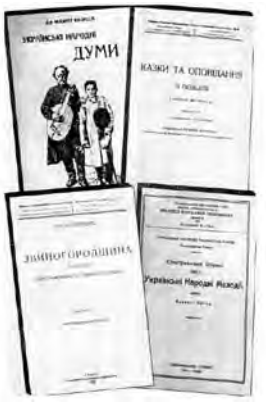

Фольклорні збірки 1920 х років

Періодичні видання і збірки народної творчості кінця 30-х – початку 40-х рр. XX ст.

Періодичні видання та збірники праць з питань народної творчості й фольклористики

ня спільного засідання ленінградських і московських етнографів (квітень 1929) щодо впровадження марксистсько-ленінської методології. При Етнографічній комісії було утворено Кабінет монографічного дослідження радянського села. Наступні десятиліття — від середини 1930-х до 1945 — є часом зміцнення позицій радянської української фольклористики. У середині 1936 постановою ЦК КП(б)У та Раднаркому УРСР ВУАН було ліквідовано та утворено науково-методичний фольклористичний центр — Інститут українського фольклору (ІУФ) АН УРСР, у якому працювали три сектори: пісенно-музичного фольклору, оповідального фольклору та збирання фольклору. Одним із завдань ІУФ на 5 років було академічне видання українського фольклору, розраховане на 20 томів: 2 томи народних дум, 3 томи епічних пісень про історичні події, на теми суспільно-родинного життя, 2 томи ліричних пісень, том гумористично-сатиричних пісень, 2 томи обрядово-звичаєвих та виробничих пісень, 2 томи народних казок і анекдотів, том народних оповідань, легенд, переказів, віршів і т. д. Очолив Інститут А. Хвиля (Олінтер), член ЦК і Оргбюро ЦК КП, який у 1936—1937 був начальником Управління у справах мистецтв при Раднаркомі УРСР. ІУФ розмістився на вул. Чудновського, 9. А. Хвиля звернувся до керівництва Інституту історії та матеріальної культури з проханням передати інститутові фольклорні матеріали, які залишилися від колишніх закладів ВУАН (найбільше — від Етнографічної комісії). 1937 ІУФ запланував такі праці: В. Петров — «Фольклор часів докласового суспільства», Т. Гавриленко — «Запоріжжя в українській народній творчості», В. Дашкевич — «Робітничий фольклор на Україні». А. Хвиля ще 1936 впорядкував збірник «Українська народна пісня». Протягом 1937 група співробітників у складі В. Харкова, Ю. Коляди, Т. Шеффер працювала над томом «Епічні пісні на теми суспільного та родинного життя», Г. Нудьга, М. Ісірович та ін. — над томом «Народні казки і анекдоти на соціальні теми». П. Павлій, М. Гайдай та ін. до 20-річчя «Великої Пролетарської Революції» готували «Збірник українських народних дум». ІУФ спільно з Управлінням у справах мистецтв видавав двомісячний журнал «Український фольклор» (1937 — за редакцією А. Хвилі). Протягом 1936—1938 здійснено понад 40 фольклорних експедицій в Харківську, Сталінську (тепер — Донецьку), Луганську, Дніпропетровську, Запорізьку, Київську, Житомирську, Полтавську й інші обл. У 1939—1940 відбулися експедиції у Львівську, Станіславську (тепер — Івано-Франківську), Дрогобицьку (ліквідована у 1959) та Чернівецьку обл. Чимало експедиційних записів друкувалося в журналі «Український фольклор»: пісні про громадянську війну, про ударну соціалістичну працю, про Леніна і Сталіна, Сталінську Конституцію. Це переважно пісні авторського походження, що належали так званим «колгоспним поетам». Зразки радянського й дожовтневого робітничого фольклору друкувались і в журналі «Литературный Донбасс» (1936, № 3, 4, 6). «Український фольклор» друкував і наукові розвідки співробітників ІУФ. Зокрема, 1937 надруковано статтю П. Попова «Пушкін і український фольклор», М. Ісірович «Образ трудящої жінки в українському фольклорі», І. Пільгука «Спільні риси героїчного фольклору про Кармалюка, Разіна, Пугачова» (1937, кн. 2). В 1938 надруковано статті М. Ісірович «Усна творчість українського народу про Жовтневе збройне повстання», М. Нагорного «Боротьба проти німецьких і польських інтервентів в 1918—1920 роках в усній творчості українського народу» (1938, кн. 1) та «З сучасного фольклору Західної України» (кн. 3). У серпні 1937, після арешту А. Хвилі, було звільнено ряд співробітників ІУФ: помічника директора М. Бронштейна, М. Гайдая, Ю. Коляду. Виконуючим обов'язки директора ІУФ було призначено П. Павлія. Наприкінці 1930-х — на початку 1940-х з'явилася низка праць, присвячених класикам марксизму-ленінізму: «Маркс, Енгельс, Ленін, Сталін про народну творчість» П. Попова (20 арк.),

збірник «Великому Сталіну — народ квітучої України» з нагоди 60-річчя Сталіна. Було видано й серію популярних збірників — у 1938 з'явилися «Пісні про Червону Армію», «Народні пісні про радянську жінку», «Народна творчість про Сталінську Конституцію». Співробітник ІУФ тих часів П. Попов пізніше визнав, що «мало місце нечітке розрізнення між фольклором і не фольклором. Траплялися й підробки під фольклор (свідомі або несвідомі)». У лютому 1939 директором ІУФ призначили професора Московського університету Ю. Соколова. Співробітники інституту провели кілька республіканських нарад: у квітні 1939 — кобзарів і лірників, у грудні 1940 — казкарів і оповідачів. У грудні 1938 відбулася Перша республіканська нарада збирачів фольклору, для яких згодом ІУФ підготував «Порадник до фольклору» (1940, автор Ф. Лавров, за ред. Ю. Соколова). Журнал «Український фольклор» став виходити під назвою «Народна творчість» (1939—1941). За словами І. Березовського, фольклористиці завдали шкоди волюнтаристська практика «керівництва» фольклорним процесом, надмірне захоплення культосвітньою роботою, а особливо вульгарно-соціологічний підхід до збирання й вивчення народної творчості. У 1939 було організовано філію ІУФ у Львові під керівництвом академіка АН УРСР Ф. Колесси. Після початку Другої світової війни 3—8 липня 1941 Академію наук було евакуйовано до Уфи, столиці Башкирської АРСР. Замість ІУФ було утворено відділ фольклору в складі Інституту суспільних наук зі штатом у два співробітники. Керівником відділу призначено члена-кореспондента АН УРСР професора П. Попова. 12 червня 1942 було створено Інститут народної творчості і мистецтв на чолі з професором М. Грінченком. Відділ фольклору продовжував працювати в цьому інституті у тому ж складі. Крім керівника, спочатку там працював спеціаліст з музичного фольклору М. Береговський, а після його переходу до Кабінету єврейської культури — М. Плісецький (з квітня 1942). Протягом 1941—1943 здійснено сім експедицій в українські села Башкортостану, підготовлено збірник «Українська народна творчість за межами УРСР. Українці в Башкирії» (за ред. П. Попова). В центрі уваги відділу фольклору тоді були проблеми дослідження українського радянського фольклору та упорядкування збірника «Український радянський фольклор». У ньому М. Плісецький надрукував статтю «Українська радянська народна поезія (пісні і частушки)», І. Кравченко — «Українська радянська народна проза (казки, легенди, анекдоти, оповідання)», П. Павлій — «Українські радянські думи». На ювілейну грудневo-січневу сесію 1942—1943 (на відзначення 25-річчя радянської влади) відділ подав дві доповіді: П. Попова «Українська радянська фольклористика за 25 років (1917—1942)» і М. Плісецького «Основні лінії розвитку українського радянського фольклору». Відділ працював над проблемою вивчення української фольклорної спадщини, взаємозв'язку літератури і фольклору. З 1 травня 1943 до роботи у відділі приєднався професор Московської державної консерваторії К. Квітка. За два роки роботи в Уфі відділ підготував до друку три збірники: «Башкирський музичний фольклор», «Українці в Башкирії», «Український радянський фольклор». З 20—25 серпня 1943 Інститут народної творчості і мистецтв переїхав з Уфи до Москви. Відділ фольклору працював у Москві упродовж семи місяців, а 25 березня 1944 повернувся до Києва. Як осередок вивчення словесного і музичного фольклору відділ у Москві тісно співпрацював із сектором фольклору Інституту світової літератури ім. М. Горького, Інститутом етнографії АН СРСР, Літературним музеєм, Спілкою радянських письменників СРСР, Центральним будинком народної творчості ім. Н. К. Крупської. В Москві П. Попов написав черговий розділ «Історії української фольклористики», присвячений О. Бодянському, здав до друку другий том «Наукових записок» інституту. 29 вересня 1943 П. Попов прочитав у Москві доповідь «Автобіографія

Збірки народної творчості, видані в 1950-х роках

Праці українських учених з питань слов'янського фольклору і фольклористики

Праці українських фольклористів про народну музику, хореографію, театр

М. Максимовича за рукописними матеріалами», а 4 лютого 1944 М. Плісецький виголосив доповідь «Українська радянська народна пісня». Він же підготував і видав збірника: «Українські думи та історичні пісні» (Москва, 1944). У 1945 інститут працював над такими темами: фольклор Вітчизняної війни; радянський фольклор західних областей УРСР; стадіальність в українському фольклорі; казки про долю в українському фольклорі; історіографія українського фольклору. Від 1947 до 1958 інститут видавав «Наукові записки» (т. 1—4). З 1957 відновлено випуск журналу вже під назвою «Народна творчість та етнографія». У 1958 розпочала діяльність Республіканська наукова рада з координації досліджень з фольклористики. Колективом українських дослідників було видано двотомний нарис «Українська народна поетична творчість» (Київ, 1958). У 1964 на основі цієї праці було написано підручник для вишів із тією ж назвою. Питання порівняльного вивчення фольклору, фольклорно-літературних взаємин порушуються у працях О. Дея, П. Попова, М. Плісецького, Г. Сухобрус, П. Павлія, А. Кінька, Г. Нудьги, В. Бойка, Ф. Лаврова, В. Хоменко, В. Бобкової, В. Юзвенко, Н. Шумади. Пожвавилося й вивчення народної музики, пісенного фольклору (праці О. Правдюка, Л. Ященка, С. Грици, З. Василенко). Ще в 1944—1946 розгорнулася збирацька робота, стимульована спеціальною постановою Раднаркому УРСР від 11 серпня 1944 про збирання фольклору часів Великої Вітчизняної війни і скликання Республіканської наради збирачів фольклору при Центральному будинку народної творчості. У 1953 за редакцією М. Рильського було видано збірник «Українська народна поезія про Велику Вітчизняну війну» (упорядн. М. Родіна та М. Стельмах). ІМФЕ АН УРСР було здійснено понад 50 експедицій, видано збірники фольклорних текстів «Українські народні думи та історичні пісні» (Київ, 1955, упорядн. П. Павлій, М. Родіна, М. Стельмах); «Українські народні прислів'я та приказки» (Київ, 1955, упорядн. В. Бобкова, Ф. Лавров, М. Ліждвой, Г. Сухобрус, Ф. Ткаченко); «Великий Жовтень і громадянська війна в народній творчості України» (Київ, 1957, упорядн. В. Бобкова, І. Лазаревич, М. Ліждвой). Ще в 1939—1940 фольклористи України разом з російськими колегами працювали над тритомним «Курсом українського фольклору». 1955 вийшла спершу друга частина двотомника «Українська народна поетична творчість (Радянський період)», у 1958 — виправлене й доповнене її видання. Вступ до книжки написав М. Рильський; розділ «Пісні» — А. Кінько, Ф. Лавров, М. Стельмах; «Думи» — П. Павлій; «Частушки та коломийки» — А. Кінько; «Прислів'я та приказки» — П. Попов; «Казки, легенди, оповідання» — Г. Сухобрус. У 1956—1957 завершено першу частину книжки («Дожовтневий період»). Вступ написав М. Рильський, розділи «Природа та специфіка фольклору», «Загадки», «Прислів'я та приказки» — П. Попов; «Історія вивчення українського фольклору» — О. Дей, М. Іщук, Ф. Лавров, М. Матвійчук, М. Нечиталюк, П. Попов, І. Цапенко; «Трудові пісні», «Думи» та «Робітничий фольклор 1895—1917» — П. Павлій; «Календарно-обрядова поезія» і «Робітничий фольклор допролетарського періоду» — В. Бобкова; «Народна весільна поезія», «Казки», «Історичні перекази, легенди і оповідання» та «Анекдоти» — Г. Сухобрус; «Голосіння» й «Пісні літературного походження» — М. Стельмах; «Історичні пісні» — М. Родіна; «Балади» та «Ліричні пісні» — А. Кінько; «Частушки та коломийки» — М. Грінченко, В. Хоменко; «Народна драма» — П. Пономарьов. Робота складається з історико-тематичних і жанрових нарисів. Різні проблеми історії і теорії фольклору висвітлені в працях: «Образ В. І. Леніна в творчості народів СРСР» П. Попова (1952); «Золоті розсипи народної мудрості» М. Рильського (1954); «Про деякі питання теорії народно-поетичної творчості» П. Попова (1955); «Розквіт народної творчості на Україні» М. Рильського (1957); «Колективність народної творчості» А. Кінька (1957); «Комуніс-

тична партія і В. І. Ленін в українській народній поетичній творчості» Ф. Лаврова (1957); «Збирання та публікація зразків народної творчості» П. Павлія (1957). Протягом 1940—1950 українські фольклористи працювали над тлумаченням текстів героїчного епосу, зокрема дум. Це дослідження П. Павлія «До питання про походження народних дум» (1940); М. Рильського — «Героїчний епос українського народу» (1955); його ж передмова до збірника «Українські думи та історичні пісні» (1944); праці П. Павлія «Про радянські думи» (1947) та «Думи» (1955). Улітку 1955 в Києві відбулася Всесоюзна нарада з вивчення історичного епосу східнослов'янських народів. Активізувалося дослідження взаємозв'язків літератури і фольклору, зокрема в працях О. Дея «Значення народної творчості в формуванні критичного реалізму Івана Франка» (1950) та «Іван Франко і народна творчість» (1956). Вивчали російський фольклор у його взаємозв'язках з українським (праці Г. Сухобрус «Основные черты общности русского и украинского народно-поэтического творчества» (1954); М. Плісецького «Взаимосвязи фольклора донского и запорожского казачества» (1954). Українські фольклористи брали активну участь у всесоюзних та республіканських нарадах з питань фольклору (Москва, 1947, 1951, 1954; Ленінград, 1953; Рига, 1953; Київ, 1955). З 1962 відділ фольклору (з 1963 відділ фольклористики) — до серпня 1986 очолював О. Дей. У 1961 фольклористи ІМФЕ започаткували серію «Українська народна творчість». Співробітники відділу працювали й над масовими виданнями народних пісень. Протягом 1968—1973 з'явилися кілька книжок із серії «Із джерел української пісні»: «Щедрівки» (Київ, 1968, 1970; вступ. ст. О. Дея); «Купальські пісні» (Київ, 1970, вступ. ст. О. Дея); «Баладні пісні» (Київ, 1969, упорядк. і вступ. ст. Г. Нудьги); «Історичні пісні» (Київ, 1971, упорядк. і вступ. ст. В. Хоменко); «Коломийки» (Київ, 1973, упорядк. і вступ. ст. Н. Шумади); «Колискові пісні» (Київ, 1973, упорядк. і вступ. ст. Г. Сухобрус та Й. Федаса). У 1970-х започатковано серію «Українські народні пісні в записах письменників» (надруковано 20 збірок), у 1980-х — серію «Народна творчість» у видавництві «Дніпро» (Київ, вийшло 15 збірок). У різний час у відділі працювали фольклористи Г. Сухобрус, А. Кінько, І. Березовський, В. Бойко, Л. Ященко, В. Скрипка, А. Іоаніді, Н. Шумада, В. Юзвенко, М. Гайдай, М. Гуць, М. Шубравська, М. Пазяк, А. Іваницький, С. Мишанич, Г. Довженок, А. Ясенчук, К. Луганська, Й. Федас, О. Бріцина, Н. Пазяк, В. Завадська, О. Чебанюк, І. Головаха-Хікс. Із серпня 1986 й до листопада 1999 відділ очолював пареміолог М. Пазяк, який упорядкував чотири томи українських народних прислів'їв та приказок в академічній серії «Українська народна творчість». 4 листопада 1999 керівником відділу став Й. Федас, дослідник українського вертепу. З 1 вересня 2002 відділом керував дослідник історії української фольклористики М. Дмитренко. На початку 2002 у відділі працювали: дослідниця весільних пісень, авторка каталогу української народної пісенності Л. Єфремова, дослідниці історії української фольклористики та локальних особливостей фольклору Л. Іваннікова й О. Шалак, дослідниця українського анекдоту І. Кімакович, поховального обряду та голосінь — І. Коваль-Фучило, історії української фольклористики — Л. Козар; історії українського народознавства 1920-х років, міфо-ритуальних основ думного епосу та сучасного студентського фольклору — Т. Шевчук. Працівники відділу захистили такі дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: Г. Довженок — «Український дитячий фольклор: колискові пісні та забавлянки» (1982); О. Бріцина — «Поетика східнослов'янської соціально-побутової казки: проблема стабільності і варіювання» (1983); М. Дмитренко — «Теорія народної словесності як напрям вітчизняної філологічної науки 1860—1880-х років (фольклористичні праці О. О. Потебні)» (1984), Т. Шевчук — «Фольклоризм сучасної української поезії (1960—1980-ті роки)»

Дослідження з української народної творчості та фольклористики

Праці українських учених про фольклорно-літературні взаємини

Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме

Український фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування

(1986), Н. Пазяк — «Поетика народної прози східнослов'янських народів про Другу світову війну» (1994); О. Шалак — «Фольклористична діяльність Андрія Димінського» (1995); І. Кімакович — «Традиційний анекдот в контексті сміхових явищ української культури» (1996); Л. Іванникова — «Фольклористична діяльність Я. П. Новицького» (1996); Л. Козар — «Борис Грінченко як фольклорист» (1997); І. Головаха-Хікс — «Оповідач та динаміка усної прозової традиції» (1997). Захищено такі дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук: І. Березовський — «Українська радянська фольклористика: етапи розвитку і проблематика» (1967); М. Пазяк — «Проблеми пареміології та пареміографії» (1985); М. Дмитренко — «Українська фольклористика другої половини 19 ст.: методологічний дискурс» (2006).

Літ.: Савченко Ф. Фольклор і етнографія. *Україна : науковий двомісячник українознавства.* 1927. Кн. 3. С. 159—162; Попов П. М. Вивчення фольклору в Академії наук УРСР за 25 років її існування (1919—1944). *Мистецтво. Фольклор. Етнографія. Наукові записки.* Київ, 1947. Т. 1—2. С. 61—78; Павлій П. Д. Досягнення української радянської фольклористики за сорок років. *НТЕ.* 1958. № 3. С. 7—16; Березовський І. П. Українська радянська фольклористика: Етапи розвитку і проблематика. Київ, 1968. 343 с.; Шевчук Т. Фольклористичі етюди. Біла Церква, 2017. 258 с.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 8—1. Од. зб. 1205, 1206.

Тетяна Шевчук

ВІДДІЛ ФОЛЬКЛОРУ ТА ЕТНОГРАФІЇ — філіал Інституту фольклору АН УРСР, з 1944 — Інституту мистецтвознавства, фольклору й етнографії (сьогодні ІМФЕ ім. М. Т. Рильського) у Львові. Упродовж 1940-х — на початку 1950-х дослідники відділу вивчали переважно традиційну культуру, здійснювали роботу над «Атласом матеріальної культури західних областей України». Львівський відділ ІМФЕ АН УРСР улітку 1949 ліквідували, після чого частина його науковців стала членами відділів новоствореного Інституту суспільних наук у Львові, інших етнологів перевели до Етнографічного музею. З 1950 основну увагу почали приділяти дослідженню колгоспного та робітничого побуту. Співробітники Етнографічного музею паралельно працювали над створенням експозиції про культуру і побут українських колгоспників та робітників, а деякі працівники готували кандидатські дисертації, теми яких часто не збігались з їхніми плановими завданнями. Ф. Колесса був автором науково-тематичних планів досліджень львівських етнологів у 1944—1947, зокрема таких тем: історія української етнографії (Ф. Колесса), монографічне дослідження «Батьківщина» (мало бути аналогом «Гуцульщини» В. Шухевича), орнамент бойківських писанок (М. Скорик), український народний одяг та прикраси західних областей України (В. Пастущин, І. Гургула), історичний розвиток способів обробітку ріллі на західноукраїнських землях (Д. Фіголь) та ін. Інститут народознавства (ІН) НАН України, створено в лютому 1992 на базі колишнього Львівського відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (постанова № 34 від 5 лютого 1992). Львівський відділ ІМФЕ функціонував упродовж десяти років і був утворений згідно з постановою Президії АН України № 266 від 31 травня 1982 на базі наукових відділів Музею етнографії та художнього промислу АН України, фонди якого нараховують понад 90 тис. експонатів і є загальнонаціональним надбанням. У Рукописному архіві ІН збереглася документація відділу Ф. Колесси: «Протоколи засідань наукового семінару працівників музею за 1944—1947» (Архів ІН, ф. 1, оп. 1а, од. зб. 4); «Списки працівників музею за 1944—1950» (Архів ІН, ф. 1, оп. 1а, од. зб. 6); «Плани науково-дослідної роботи музею за 1944—1950» (Архів ІН, ф. 1, оп. 1а, од. зб. 7); «Індивідуальні плани науково-дослідної роботи співробітників відділу на 1946—1948» (Архів ІН, ф. 1, опис 1, од. зб. 9). Деякі матеріали відділу зберігаються у фонді 34 АНФРФ ІМФЕ.

Ірина Коваль-Фучило

ВІЙ — персонаж «нижчої» міфології (демонології), художньо реконструйо-

ваний творчою уявою М. Гоголя на підставі усебічного знання української наративної традиції, у якій існує ряд споріднених образів, що характеризуються спільними ознаками (сліпота, важкі повії) та сутнісними збігами з В. (Буняка, Касіян). Основною рисою В. є його смертоносний погляд. В усній традиції не зафіксовано текстів, незалежних від твору М. Гоголя, у яких міфологічний персонаж з цими рисами мав би назву В.

Літ.: Сумцов Н. К «Вию» Гоголя. *Киев. Старина.* 1891. № 3; Милорадович В. К вопросу об источниках «Вия». *Киевская старина.* 1896. Кн. 9. С. 46—48; Франко І. Я. Вій, Шолудивий Буняка і Юда Іскаріотський. *Україна.* Львів, 1907. Кн. 1. С. 50—55; Гнатюк В. Нарис української міфології. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2000. С. 206—207; Назаревский А. Вий в повести Гоголя и Касьян в народных поверьях о 29 февраля. *Вопросы русской литературы.* Львов, 1969. Вып. 2 (11). С. 42; Абаев В. И. Образ Вия в повести Гоголя. *Русский фольклор.* Москва ; Ленинград, 1958. Т. № 3; Ичиро Ито. Общеславянский фольклорный источник гоголевского «Вия». *Известия АН СССР. Серия литературы и языка.* Москва, 1989. Т. 48. С. 454—459.

Олександра Бріцина

«ВІНОК РУСИНАМ НА ОБЖИНКИ» — літературно-фольклорний науковий альманах, укладений братами І. та Я. Головацькими і виданий у Відні двома книгами (1846—1847) у друкарні ченців-мехитаристів. Дохід від першої книги планувався на допомогу селянам Галичини, які постраждали від повені. Друга була присвячена єпископу Й. Раячичу — «благороднійшому чоловіколюбцю, ревнительнішому защитителю благочестя, великодушному покровителю просвіщенія народного». Видання певною мірою продовжувало традиції альманаху «Русалка Дністровая». У ньому подано народні пісні, казки, легенди, фрагменти з «Краледвірського рукопису», що на той час уважався національним сербським епосом (згодом з'ясувалося, що це була підробка В. Ґанки), сербські народні пісні в перекладі Я. Головацького та його статтю про М. Шашкевича, а також твори останнього (24 поезії і казка «Олена»). У другій частині, крім багатьох фольклорних творів, уміщені вірші, статті з питань етнографії І. Вагилевича, уперше оприлюднено твори М. Устияновича, А. Могильницького, Л. Данкевича, К. Скоморовського та ін. Найбільшу художню цінність мають вперше надруковані поезії Шашкевича («Вздовж, поперек зійди світом», «Псалми Русланові»), подані у статті Я. Головацького «Пам'ять Маркіяну Руслану Шашкевичу». І. Франко серед публікацій альманаху, крім творів Шашкевича, виділив «прекрасну збірку народних загадок, казок і анекдотів». Друга частина містить також дві студії Я. Головацького: «Поділ часу у Русинів» і «Слова витанья, благословенства, чемности и обычайности у Русынив»; матеріали Я. Балагура «Вороженье у Русынив» (замовляння від вроків, крові та ін.); його ж переробки народних казок, байки і небилиці. Брати Головацькі мали намір зробити цей збірник всеукраїнським і вмістити тут також твори наддніпрянських письменників, які їм надіслав І. Срезневський, зокрема Т. Шевченка. Однак цього не вдалося зробити через нестачу коштів. Передплата відбувалася кволо. Фінансово видання врятував М. Верещинський — український священик, народознавець, меценат, який відіграв важливу роль у відродженні та становленні українського суспільно-культурного руху в Галичині.

Літ.: Петраш О. «Руська трійця» (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький). Київ, 1972. 152 с.

Ірина Коваль-Фучило

ВІРШ НАРОДНИЙ (вірша народна) — жанр усної народної творчості, який за своєю тематикою (різдвяні й великодні «вірші», новорічні, «на Василя», віршовані поздоровлення) тісно примикає до обрядових пісень, має усне побутування та виконує функцію у святковому обряді. С. Росовецький наголошує на тому, що твори ці більше літературні, генетично пов'язані з поезією XVI—XVIII ст. та школою тих часів («Український фольклор в теоретичному висвітленні. Підручник», с. 446). М. Возняк виділив основні їх тематичні

групи. Різдвяні вірші поділяються на три групи: 1) тісно пов'язані з духовною частиною вертепу; 2) мають дві редакції: в одного автора теми зберегли ще розмірно поважний тон, в іншого вони перейшли в пародію; 3) біблійна історія від самого початку, вірш про створення світу оповідає про біблійні події, які різдвяний вірш забарвлює гумористично або травестіює. Доповненням цієї групи віршів є група різдвяних творів із зображенням загальної радості з приводу Різдва Христового. Серед великодніх віршів визначено такі теми: 1) перемога Христа над чортом, пеклом і смертю; 2) мандрівка праведників із пекла та їхній банкет у небі; 3) в окрему групу можна виділити вірші, у яких відбулася націоналізація церковних тем у вірші, де бачимо об'ємні картини, що вводять старозавітних праведників у радощі й утіхи українського сільського життя (Історія української літератури : у 2 кн. Кн. 2. Львів, 1994. С. 257—360). Народні вірші термінологічно наукою ще не зовсім визначені. У творчості українського народу давнішого часу щодо них зазначено дві назви — «вірша» та «пісня». Так їх подано у збірниках та академічних виданнях. Причому, як писав академік А. Кримський, — «вірша у нас жіночого роду». Пісні, як суто літературні твори, відомі у XVI—XVII ст. Ті, у яких йдеться про життєві справи, називаються «Пісня світська» і тематика їхня охоплює справи від «світової» до «непотрібної». Крім цього, набули поширення вірші-орації (похвальні, величальні), вірші-травестії (перелицьовані) в гумористично-бурлескному тоні. Передавалися вони з уст в уста, читалися, оповідалися, наповнюючи життя духовним змістом. Часто у них ішлося не лише про Різдво чи Великдень, але й про життєві ситуації студентів, які творили їх, про злидні, яких так багато довелось перетерпіти за роки навчання. Вірші читали при велелюддях — ярмарках, гостинах, святах, гуляннях, навіть весіллях. Їхніми носіями і читцями були студенти, мандрівні дяки — циркачі, «бакаляри», пиворізи, козаки, канцеляристи, взагалі грамотний люд. Оповідачів шанували нарівні зі співаками, обдаровували. У багатьох віршах наголошували на їстівному, щоб «давали благословення із того поросяти, що торік зарізали». Або ж говорили про все зразу: «Дайте води, бо так хочу їсти, що немає де переночувати». Літературознавець Л. Махновець у збірці «Давній український гумор та сатира» (1959, с. 476) у примітці до вірша «Їхав ляшок морквяний» вжив збірний термін «вірш-пісня». Цей об'єднаний термін В. Крекотень у вступній статті до тому «Українська література XVIII ст.» (1983, с. 18) подав як усталений. Вірші вчений відніс до окремого жанру. Дослідник зазначив, що поряд з іншими фольклорними творами набувають поширення й інші види словесного фольклору: «...Вірші і пісні на різдвяні і новорічні теми, духовні стихи» (с. 7). Питання про необхідність детального вивчення народних віршів порушив відомий фольклорист М. Драгоманов у своїх розвідках «З історії віршів на Україні» (1886) та «Матеріали до історії віршів українських» (1891). Вчений писав, що перед новітньою літературою «відкривається цілий круг нашого старого письменства, досить народний по мові, доволі живий та реалістичний по свойому осередку і, як по всьому видно, широко і навіть глибоко популярний колись у нашому краю» (Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство. Львів, 1906. Т. III. С. 109). Далі М. Драгоманов, пишучи про народні вірші, окреслював завдання: «... настав уже час прилучити до... нашого народного письменства ще один, може ще більш популярний — вірші, що поназбирано по старинним книгам і з народних уст...» На ту пору їх можна було ще записати від селян, міщан, кобзарів та лірників. Принагідно вчений тут же згадує, що один галичанин дав йому рукописну книжку XVIII ст., у якій, опріч релігійних кантів, записано кілька віршів та «преінтересна вірша про Уманську різню 1768 року [ідеться про Коліївщину. — *Н. Б.*], котра розказує справу так докладно, як се тепер вияснено актами і як того не знали ще недавно, коли руководи-

лися самими польськими мемуарами. Вірша ця непримітно зложена була очевидцем і зараз по справі; для того, щоб дійти від Уманщини в Галичину, ся вірша мусила мати колись доволі популярності...» (там само, с. 109). Вірші мали не просто кілька строф, а й були досить великими за розміром, ще й до того популярними й люди мали час і терпіння їх вислуховувати. Так, «вірша празникова, різдвяна» із Богданівки на Поділлі «має тепер 51 стих», а така ж із записів Максимовича — аж 64 (там само, с. 109). В основі народного вірша лежить реальна подія, конкретна людина, що також важливо для сприйняття. З одного боку, вони у ньому зафіксовуються, а з іншого викриваються недоліки, висміюється ґандж, осуджуються дії, вчинки, одначе людина не принижується. Сюжет розвивається у жвавих тонах, жартівливих зворотах. Важлива подія часто висвітлюється в смішних рисах. М. Драгоманов поділив вірші, відомі з друкованих книг і рукописів, на два розділи: 1) політичні та 2) церковні. Отже, для більшості віршів притаманна, власне, народна манера, незалежно від того, чи це буде великий твір за розміром, чи на кілька рядків — чотири, а то й два. Навіть певна недовершеність вірша слухачами прощається (з часом вона виправиться), бо основним є опоетизований факт.

Літ.: Возняк М. С. Історія української літератури : у 2 кн. Львів, 1994. Кн. 2. С. 257—360; Грицай М. С. Давня українська поезія (Роль фольклору у формуванні образного мислення українських поетів XVI—XVIII ст.). Київ, 1972. 155 с.; Драгоманов М. Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство / зладив М. Павлик. Львів, 1906. Т. 3. 362 с.; Махновець Л. Давній український гумор та сатира. Київ, 1959. 493 с.; Росовецький С. К. Український фольклор в теоретичному висвітленні. Підручник. Київ, 2008. 623 с.; Українська література XVIII ст. / упоряд. та вст. ст. В. Крекотень. Київ, 1983.

Наталія Бобровницька

ВІРШУВАННЯ НАРОДНЕ — це система звукової організації поетичної мови, яка виникла в народній творчості на основі інтонаційно-розповідних принципів. Передумовою і попередником усіх літературних систем віршування є саме синкретична система музично-мовного ВН, яка розвивається на ранньому етапі розвитку людської культури. І. Качуровський назвав її «матірною» (І. Качуровський. Метрика. С. 9). Народне віршування в таких його жанрових формах, як обрядова, необрядова лірична пісня, поєднувалося з музично-мелодичним оформленням тексту, що впливало на ритміко-інтонаційну структуру. У виокремленні жанрових різновидів пісенної творчості особливу роль відігравали ритм та наголос, за допомогою яких наголошувалися смислово значущі слова та словосполучення. У фольклорі поширені три основні типи віршових форм (систем народного віршування): 1) розмовний вірш, який вживається в прислів'ях, приказках, віншуваннях, загадках, замовляннях і т. ін.; він характерний тим, що у ньому фрази чітко розчленовані й заримовані переважно суміжними римами і без чіткої метричної організації («З панським свого язика не рівняй: бо як довгий, то притнуть, а як короткий, то витягнуть»; «З сином позмагайся, та й на печі зоставайся, а з зятем позмагайся, то й із села вибирайся» (прислів'я); «Як оженився я, дав мені тесть в придане торбу з сьома перегородками: на хліб і на вихліб, на пшоно і на випшоно, на сіль і на висіль... Та дав іще кобилу — таку, як на віз сім мішків порожні положить, то ще з гори й біжить» (жарт); «Ой на горі гай, під гаєм мигай, під мигаєм сапай, під сапаєм хапай» (загадка — волосся, вії, ніс, рот)); 2) нерівноскладовий (речитативний) вірш, який притаманний переважно думам, билинам, фольклорним баладам, історичним пісням, плачам, фольклоризованим духовним віршам, пародіям на молитви, бурлескному низовому гумору мандрованих дяків, спудеїв, лицедіїв та ін. 3) на відміну від рівноскладового із симетричним розміщенням ритмічних одиниць (колін) у строфі пісенного вірша, нерівноскладовий вірш має різну кількість складів у рядку без повторення будь-якої ритмічної схеми, без усталеного порядку римування, а отже, і без поділу на строфи (куплети). Такий вірш назива-

ють астрофічним. Якщо в піснях кожна строфа має однакову ритмічну будову та мелодію, і мелодія диктує ритмічну схему, то в голосіннях, думах, інших речитативних творах ритм співаної декламації пристосовується до вимог відповідного тексту, до його нерівномірних віршів. У таких творах можна виділити тільки певні більші чи менші групи рядків — тиради, періоди, об'єднані певною смисловою завершеністю і просто фізіологічно придатні для виголошення одним подихом. Усі тиради (періоди) різні за структурою. Щодо вірша думи М. Максимович у визначенні «думи» як жанру відмічав їх відмінний розповідний характер, особливості розміру, «епічного, більш вільного», який має невизначену кількість тонічних стоп та невизначену кількість складів (від 4 до 20 і навіть більше). Це спричинено їхнім епічним характером. Крім того, він наголошував на обов'язковості рими у наших думах (М. Максимович, зб. 1849). Така будова цих жанрів давала виконавцеві змогу кожен раз імпровізувати. Ф. Колесса твердив, що форма таких речитативних творів дуже давня, що вона старша від їхнього змісту (Народні думи. Львів, 1920. С. 277); пісенний вірш використовують у ліричних, танцювальних і обрядових піснях. Його метричну структуру визначають кількістю складів у рядку і членуванням їх паузами на частини (коліна), метричні одиниці, а не будовою стопи, як у силабо-тонічному вірші. Кожен пісенний рядок — рівноскладовий і симетричний, має однакову кількість складів і відповідно однакове членування. Схематично таку структуру можна зобразити цифрами, наприклад, десятискладовий вірш багатьох колядок, а за вказівкою О. Потебні, «частково й однакової за змістом щедрівки» є (5+5) з приспівом, який може починатися з чотирьох-, п'яти- чи трискладової стопи (2 т. «Пояснення...» О. Потебні); одинадцяти-, тринадцяти-, сімнадцятискладовий вірш весільних пісень — з трьох колін: (4+4+3), (5+5+3), (5+5+7). На відміну від російської пісенної традиції, що тяжіє до тоніки, українській пісні властива силабічність, що зумовлює її мелодійність, однак існують і змішані типи. Найпоширеніший у народному віршуванні чотирнадцятискладник із цезурою після восьмого складу із суміжним парним римуванням, характерний для історичних та ліричних пісень, а також його варіант, відомий як коломийка, рядки якого мають чотири такти. Пісенному віршу властиве строфічне розмаїття, зумовлене повторенням окремих сегментів строфи, пісенних колін, приспівів-рефренів на початку, всередині чи в кінці твору. Найчастіше це дво- або чотиривірш з ізометричних (однакових) або, рідше, гетерометричних (неоднакових) рядків. Рима у народних піснях найчастіше парокситонна (жіноча), рідше окситонна (чоловіча) і подеколи дактилічна, іменникова, дієслівна або їх поєднання. Римуються часто не тільки закінчення віршових рядків, а й силабічні групи посередині їх — внутрішня рима «А тепер я велика, / Треба мені чоловіка / Не старого, не малого, / Козаченька молодого!»; віршовий розмір тут (7+8), (8+8). В обрядових (колядках, весільних піснях) творах рима набуває найчастіше невиробленої, неповної форми й заступається асонансом. Римування, в основному перехресне типу абаб за умови точної рими, та абвб, якщо кінцева рима неточна, або суміжне аабб тощо. Серед фонологічних рис найчастіше виділяються асонанси «а»-«о», рідше «и»-«і» та ін. Своєрідною є алітерація: наприклад, чумацьким пісням притаманна шипляча на «ч», «ш», а пісням про кохання — «л», «р». У пісенних строфах часто трапляються епанафора, конкатенація, риторична рима. Майже усій пісенній ліриці властиве часте вживання зменшено-пестливої лексики, повної нестягненої або неповної стягненої форми прикметників, дієприкметників, займенників, що характерно для народнопоетичної мови. Винятком можуть бути хіба що жартівливі пісні. Такий поділ охоплює практично всі поетичні жанри нашої фольклорної творчості, чого не було до цього, адже ще на початку XX ст. учені виділяли тільки два типи

українського народного віршування. Ця класифікація відрізняється від класифікації російського народного вірша, у чому виявляється самобутність української народної поетичної творчості, зокрема й пісенної. ВН є цілком незалежним і відмінним поняттям від літературного. Різниця між народним і літературним віршуванням полягає в тому, що останнє — це сукупність норм та принципів організації віршів авторських. Крім того, воно є «системою організації поетичного мовлення» на основі закономірного повторення стоп, а в народному віршуванні — це склади наголошені та ненаголошені. Різняться й системи, що виокремлюються у віршуванні народному та літературному. Проте Г. Сидоренко вважала, що жодна система віршування не може утвердитися у тій чи іншій літературі, якщо природні властивості мови не здатні її відтворити і розвивати. Дослідниця наголошувала на тому, що складочисельна схема легко прийнялась на українському ґрунті, бо складочислення притаманне здавна українській народній пісні, тому й у літературній версифікації, хоч і відмінній від народнопісенної в інших своїх елементах, рівність складів стала природною нормою. Більше того, вона сприяла поступовій появі й розвитку чергування наголосів, що завершилося переходом силабічної системи в силабо-тонічну. Визначенню ВН і вказаній типології передувала значна робота, здійснена вченими від кінця XVIII ст. до сьогодні. Різні аспекти проблеми народного віршування у своїх працях досліджували вітчизняні фольклористи (М. Максимович, О. Потебня, П. Сокальський, П. Житецький, І. Франко, Ф. Колесса, К. Квітка, О. Дей, А. Іваницький, С. Грица, Л. Єфремова, Л. Копаниця) та літературознавці (Г. Сидоренко, М. Сулима, В. Ковалевський, І. Качуровський, Н. Костенко), серед російських учених цю проблему порушували П. Голохвастов, М. Штокмар, В. Жирмунський, М. Ґаспаров. Зокрема, особливостям ритміки, акцентології народних пісень, зв'язку пісенних мотивів з їх розмірами присвячені праці О. Потебні «Малорусская песня по списку XVI в. Текст и примечания», «Объяснение малорусских и сродных песен: Веснянки», «Объяснение малорусских и сродных песен: Колядки и щедровки», «Из записок по теории словесности». П. Сокальський у другій частині праці «Руська народна музика. Російська і українська в її будові мелодичній і ритмічній і відмінності її від основ сучасної гармонічної музики» (пер. М. Хомичевського) докладно розглянув ритмічну будову пісень, дослідивши походження та різницю ритму і метру, давні ритмічні системи, будову народного пісенного вірша з музичної точки зору. У роботі П. Житецького «Мысли о народных малорусских думах» є низка статей, присвячених дослідженню поетичного стилю та мотивів народних малоруських дум різного змісту. Також учений розглядав особливості віршування у своїх теоретичних працях «Теория поэзии» та «Очерки из истории поэзии». І. Франко вивчав особливості народних дум та пісень інших слов'янських народів, порівнюючи їх з українськими у статті «Сербські народні думи та пісні», розглядав історію розвитку коломийкового вірша у статті «До історії коломийкового розміру», з'ясовував особливості пісні «Про Штефана-воєводу», а також історію її віднайдення у статті «Найстаріша українська народна пісня». Фундаментальною фольклористичною працею І. Франка, де розглянуто проблеми ритміки і змісту народних пісень, є «Студії над українськими народними піснями». Ф. Колесса висвітлював історію народної ритміки, мелодики і пісенної творчості в таких працях: «Наверствування і характеристичні признаки українських мелодій», «Про ґенезу українських народних дум — Українські народні думи у відношенні до пісень, віршів і похоронних голосінь», «Мелодії українських народних дум», «Ритміка». Погляди К. Квітки на проблему народної ритміки викладені у музикознавчих та філологічних працях «О постановке тактовой черты», на початку якої йдеться про музичний ритм та метр, їх розрізнення; «О природе пауз в народных напевах», у якій

розглянуто види пауз, їх місце та особливості постановки в народних піснях; «Амфибрахий в украинских народных песнях», де докладно проаналізовано амфібрахій як розмір, його особливості в різних системах віршування та специфіку функціонування в народній пісні; «Украинские песни о матери-детоубийце», де одним із аспектів розгляду пісень цієї тематики є їхня форма. У книзі «К. Квітка. Вибрані статті. Частина перша» вміщено статті, у яких дослідник також звертав увагу на особливості українського віршування, зокрема його форми в епічних піснях (думах), русальних, купальських, жнивних. О. Дей у своїх працях «Поетика української народної пісні», «Українська народна балада» розглядав внутрішню будову народних пісень, зокрема композиційні особливості у першій праці та розвиток окремого ліро-епічного жанру народної пісні — баладу — у другій. А. Іваницький у підручнику «Український музичний фольклор» (перевидання «Української народної музичної творчості») докладно висвітлив історію його розвитку. Усі жанри фольклору досліджували у такій послідовності: зародження, зміст (основна тематика), місце в житті народу, музичні особливості, серед яких найчастіше є відомості і щодо особливостей ритміки. В окремих жанрах (колядки та щедрівки, історичні пісні, співанки-хроніки, заробітчанські пісні) структуру (складочисельну форму) та строфіку (козацькі пісні), а в деяких ще й зв'язок форми з тематикою (чумацькі пісні) розглянуто окремо. Ще одну свою працю «Історичний синтаксис фольклору. Проблеми походження, хронологізації та декодування народної музики» А. Іваницький присвятив розгляду особливостей історичного синтаксису фольклору в музикознавчому аспекті. С. Грица розглядає особливості ритміки народнопісенних жанрів з музичної точки зору у своїх працях «Мелос української народної епіки», «Функція ритміки в пісенній парадигмі фольклору», «Трансмісія фольклорної традиції: Етномузикологічні розвідки», куди ввійшли розділи, присвячені теоретичним та методологічним проблемам музичного фольклору, епічному виконавству, функціонуванню фольклору в соціокультурному середовищі та способам його трансмісії. Л. Єфремова у «Частотному каталозі українського пісенного фольклору у 3-х частинах» характеризує пісенні жанри фольклору в описовій першій частині. Розглядаються й ритмічні особливості пісень, але лише у зв'язку з їх музичними характеристиками. У другій його хрестоматійній частині наведенню текстів різних пісенних жанрів передує короткий розгляд особливостей кожного з них, де подекуди вміщено ритмічні схеми цих пісень. Третя частина каталогу містить дванадцять основних покажчиків, за якими можна ідентифікувати записи української народнопісенної творчості. У сучасній збірці «Народні пісні Житомирщини» (з колекцій збирачів фольклору), яку впорядкувала Л. Єфремова, подекуди у вступній та статтях до кожного жанру принагідно наведено складочислові особливості поетичних строф (особливості їх віршової ритміки) та строфічної будови. На специфіку змісту та його впливу на форму народних пісень звертає увагу Л. Копаниця в монографіях «Метапонятійна модель української ліричної пісні» та «Поетичний текст в усній і книжній традиції: питання поетики та художньої семантики», де наводить сучасні підходи до вивчення пісенного фольклору як синкретичного явища, розглядає проблему міфу та ритуалу як певних типів свідомості та невіддільних кодів культури, архетипні мотиви в українській ліричній пісні про кохання, визначає структуру та функції української народної пісні. Широко висвітлено питання віршознавства та віршових систем у працях українських та російських літературознавців, хоча вони розглядають розвиток літературної версифікації і лише в порівнянні з нею наводять певні особливості народного віршування. Г. Сидоренко у монографіях «Українське віршування від найдавніших часів до Шевченка» і «Віршування в українській літературі» розглянула розвиток систем літературної

версифікації (силабічної, силабо-тонічної та тонічної) у різні періоди, відзначила взаємовплив народних та літературних систем віршування, а в монографії «Від класичних нормативів до верлібру» дослідила розвиток віршування в українській літературі, починаючи з другої половини XIX ст. і до 80-х років XX ст. У центрі уваги — співвідношення класичних віршових форм і верлібру, основні тенденції розвитку сучасної віршової ритміки на фоні класичних традицій. У цій праці подекуди є згадки про особливості народної версифікації, її вплив на сучасні системи віршування, зокрема і на верлібр. М. Сулима у монографії «Українське віршування кінця XVI — початку XVII ст.» докладно розглянув розвиток силабічної системи віршування, зокрема, її джерела, декламування силабічних віршів, метричні кліше правильних силабічних розмірів, клаузулу, цезуру, строфу, а також виокремив особливості нерівноскладового вірша означеного періоду, проаналізував тогочасні джерела, що містять відомості з теорії віршування. У праці наведено багато паралелей щодо теоретичних поглядів дослідників на проблему зародження силабічного вірша та його зв'язку з народним віршем, а ще подав приклади співіснування народних форм вірша із силабічними та їх взаємовпливу: В. Ковалевський проаналізував поняття ритму та рими віршованого твору, описав специфічні риси українського віршування (особливості українського наголосу в порівнянні з російським, систематику стоп в українському віршуванні) та наявні матеріали до історичного нарису української ритміки (різні розміри у творчості українських поетів) у таких працях: «Ритмічні засоби українського літературного вірша», «Рима. Ритмічні засоби українського вірша». І. Качуровський видав віршознавчий триптих у формі підручників «Метрика», «Строфіка», «Фоніка». Перша частина («Метрика») присвячена теоретичним питанням віршознавства як окремої галузі поетики. У ній досліджено загальні особливості віршового метра, його риси, що залежать від законів даної мови. Значну увагу приділено ритмічному ладу вірша, що включає історичне й порівняльне вивчення ритму та ролі його окремих елементів у різних літературних стилях і напрямах. У другій частині («Фоніка») розглянуто звукові особливості творів. Автор визначив мову як базу фоніки, з'ясовує поняття евфонії та какофонії, наводить визначення «рими», встановлює її функції, а також різні види рим, розглядає явища алітерації, асонансу, дисонансу, звуконаслідування. У третій частині («Строфіка») йдеться про основні закономірності побудови ритмічної мови в поетичному творі. Тут всебічно проаналізовано строфу як закінчену у фонічному відношенні віршову сполуку. Н. Костенко в праці «Українське віршування XX століття» з'ясовує поняття «вірш», розглядає історичний розвиток систем українського віршування, основні тенденції українського віршування XX ст., систематизує форми українського некласичного та класичного вірша та зі своїх позицій аналізує творчість М. Рильського і П. Тичини. Російський вчений П. Голохвастов у праці «Законы стиха русского народного и нашего литературного» виклав стопну теорію народного віршування, в межах якої він розглядає особливості ритміки билин та пісенних жанрів, узявши за основу народної ритміки логічний наголос. Цей вчений одним з перших звернув увагу на особливості народного акцентування. Однією з найповніших є праця М. Штокмара «Исследования в области русского народного стихосложения». У першій її частині автор критично розглянув різні теорії народного віршування: стопні теорії В. Тредіаковського та його послідовників, тонічну концепцію О. Востокова, який ввів поняття «прозодичного періоду» та групового наголосу в ньому щодо народного віршування, а також ряду його послідовників, вчення про народну «синтаксичну стопу», найбільш розгорнутий виклад якого належить О. Потебні, музично-тактові теорії, ініціатором яких слід вважати А. Кубарева, а найбільшим послідовником Ф. Корша, стилістичні пояснення

ритміки народного вірша Шафранова та ін. комбіновані теорії. У другій частині М. Штокмар розглянув співвідношення тексту і наспіву в народній пісні, синкретичний період в її розвитку, міграцію наспівів і текстів, контамінацію народнопоетичних текстів, акцентологічні результати міграції та проблему першості наспівів і текстів. У третій частині книжки він навів власну теорію, яка ґрунтується на народній мові як основі народної ритміки: вивів коефіцієнт складонаголошеності народної мови, визначив її динамічні особливості, звернувся до особливостей давньоруської мови, відобразив вплив динамічної будови народної мови на народне віршування й типологічні відповідності древньої народної ритміки — поетичної та музикальної. У працях В. Жирмунського «Теория стиха», «Теория литературы. Поэтика. Стилистика», М. Гаспарова «Очерк истории европейского стиха», «Очерк истории русского стиха: метрика, ритмика, рифма, строфика», «Современный русский стих. Метрика и ритмика» достатньо повно висвітлено питання особливостей метрики, ритміки, рими і строфіки у кожній з літературних версифікаційних систем (спочатку розглянуто питання виділення вірша і прози, потім пошуки систем віршування, і врешті, силабічну та силабо-тонічну системи). Проте лише іноді у наведених працях порівнюються літературні системи з народною. У монографії «Теория стиха» є окремий підрозділ, де проаналізовано особливості народного вірша, який так і називається — «Русский народный стих».

Літ.: Восточнославянский фольклор : словарь научной и народной терминологии / редкол.: К. П. Кабашников (отв. ред.) и др. Минск, 1993. 478 с.; Качуровський І. Метрика. Киев, 1994. 120 с.; Колесса Ф. М. Про ґенезу українських народних дум (Українські народні думи у відношенні до пісень, віршів і похоронних голосінь). Відбитка із «Записок Наукового товариства ім. Шевченка. Тт. CXXX—CXXXII». Львів, 1921. 144 с.; Колесса Ф. М. Ритміка українських народних пісень. [Б. м., б. р.]. 258 с.; Колесса Ф. М. Українська усна словесність. Львів, 1938. 645 с.; Костенко Н. В. Українське віршування XX століття : навч. посібник. Київ, 2006. 287 с.; Літературознавча енциклопедія [Текст] : у 2 т. / уклад. Ю. А. Ковалів. Київ, 2007. 458 с.; Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів. Київ, 1997. 752 с.; Максимович М. А. Сборник украинских песен, изданный Михайлом Максимовичем. Киев, 1849. Ч. 1. [4], 114, [2] с.; Народні пісні Житомирщини (з колекцій збирачів фольклору) / упоряд. та вступ. ст. Л. О. Єфремової. Київ, 2012. 723 с.; Потебня А. А. Объяснение малорусских и сродных песен. Т. 1 : Веснянки. Варшава, 1883. 274 с.; Потебня А. А. Объяснение малорусских и сродных песен. Т. 2 : Колядки и щедровки. Варшава, 1887. 810 с.; Сидоренко Г. К. Віршування в українській літературі. Київ, 1962. 173 с.; Сидоренко Г. К. Українське віршування від найдавніших часів до Шевченка. Київ, 1972. 140 с.; Сокальський П. Руська народна музика. Російська і українська в її будові мелодичній і ритмічній і відмінності її від основ сучасної гармонічної музики (пер. М. Хомичевського). Київ, 1959. 418 с.; Сулима М. М. Українське віршування кінця XVI — початку XVII ст. Київ, 1985. 146 с.; Українська фольклористика: Словник-довідник / уклад. і заг. ред. М. Чорнописького. Тернопіль, 2008. 448 с.; Франко І. Я. Студії над українськими народними піснями. *І. Я. Франко. Зібрання творів :* у 50 т. *Література і мистецтво.* Т. 26: *Фольклористичні та літературно-критичні праці.* Т. 43. Київ, 1986. 479 с.; Штокмар М. П. Исследования в области русського народного стихосложения. Москва, 1952. 424 с.

Наталія Бобровницька

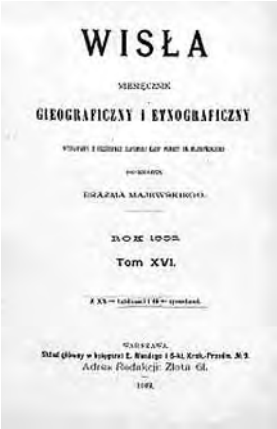
WISŁA

MIESIĘCZNIK

GIEOGRAFICZNY I ETNOGRAFICZNY

ROK 1902

Tom XVI.

Adres Redakcji: Złota 61.

Польський часопис краєзнавчого спрямування «Wisła»

«ВІСЛА» («Wisła») — польський часопис краєзнавчого спрямування. Виходив друком у Варшаві в 1887—1916. Першим редактором був польський письменник А. Грушецький. Опубліковано 20 томів. Від 2-го до 12-го — журнал видавав Я. Карлович. З 1899 до 1905 «В.» редагував Е. Маєвський. У часопису публікували багато антропологічного, етнографічного, фольклористичного матеріалу. Містить також численні рецензії і бібліографічні відомості про польські та ін. європейські наукові видання з етнографії та фольклористики. Завдяки анкетам та програмам часопис залучав до роботи фольклористів-аматорів, а також публікував праці відомих вчених І. Франка, М. Сумцова, І. Полівки, Ф. Крауса. Паспортизація спорадична і часткова, переважно без дати запису та вказівки на інформанта. У часопису порушено питання методики фіксації фольклору, точності відтворення зразків,

фольклорної текстології. До редакції, як засвідчує розділ «Poszukiewania» («Пошуки»), надходив фольклорний матеріал з України (Галичини, Волині, Поділля), який подавали в перекладі польською мовою. Про звичаї подолян Кам'янецького пов. надіслав відомості Ян Стецький (1894, t. VIII, s. 151), з Балтського пов. — невідомий записувач (1891, t. V, s. 650—651), про купальські пісні з Ямпільського пов. Подільської губ., що їх записала Марія Білінська, повідомив Рафаль Любич (1892, t. VI, s. 684—685) тощо. Тему кобзарства і лірництва порушено в повідомленні часопису (1888, t. 2, s. 612), де йшлося про Ц. Неймана «з Вінниці», який описав особливості своєрідної лірницької мови. Завдяки В. Боржковському, з яким певний час спілкувався і співпрацював, дослідник відкривав польському читачеві українських лірників, їхню культуру, «лебійську» мову, принципи їхнього навчання, екзаменування та пісні. Нейман порушував низку проблем: виникнення лірницької мови, існування такої чи подібної мови у польських старців, спільне у їхніх традиціях. Аналізуючи впорядкований В. Боржковським словник «дідівської» мови, автор наголосив, що він складається із 600 слів, зібраних із великими зусиллями, бо лірники тримають свою мову в таємниці. Аналізуючи невелику кількість лексем зі словника «лебійської» мови, Ц. Нейман стверджував, що сам словник входить до «монографії п. Боржковського» про лірників Вінницького повіту, яка буде вміщена в «Киевской старине». «В.» — один з польських часописів, у якому висвітлено передовсім розвиток польської етнографії та фольклористики другої половини XIX — початку XX ст.

Праці: Wisła. Warszawa. 1887—1916. T. I—XX.

Літ.: Юзвенко В. А. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст. Київ, 1961. С. 116—119; Юзвенко В. «Вісла». *Художня культура західних і південних слов'ян (XIX — початок XX ст.) : Енциклопедичний словник* / [голов. ред. Г. А. Скрипник ; редкол.: Л. К. Вахніна, Г. І. Веселовська, Р. Я. Пилипчук та ін.]. Київ : ІМФЕ, 2006. С. 13—14; Юзвенко В. А. Українсько-польські культурні взаємини. Київ, 2003. С. 113—117; Kapełuś H. «Wisła». Dzieje folklorystyki polskiej (1864—1818). *Epoka przedkolbergowa.* Wrocław etc., 1970. S. 264—337; Słownik folkloru polskiego / [pod redakcją J. Krzyżanowskiego]. Warszawa, 1965. S. 440.

Оксана Шалак

ВІСНИК ОДЕСЬКОЇ КОМІСІЇ КРАЄЗНАВСТВА при Всеукраїнській Академії Наук Виходив у Одесі 1924—1930. Опубліковано всього п'ять книг у трьох випусках. Книги видавали за секціями. Зокрема, книга 2—3 за 1925 представляє матеріали етнографічно-діалектологічної (лінгвістичної) секції, книга 4—5 (1930) — археологічної, лише книга 1 містила доробок усіх секцій комісії (крім названих, секції природничих багатств та соціально-історичної). Загалом у «Віснику» публікували суто краєзнавчі матеріали, що стосувалися території Степової України (Одеської та Херсонської округи, зрідка — Південної Київщини й Поділля). Це статті з історичного краєзнавства (Рябінін-Скляревський О. О. «До століття кінця Задунайської Січи Запорозької (1775—1828)» (Кн. 4—5, с. 59—64); Красін Ю. П. «Короткий історико-археологічний нарис Херсонщини» (там само, с. 127—146), біографічні замітки про вчених, чиї дослідження присвячені регіону (Щербина Є. М. «П. І. Ніщинський» (там само, с. 28—30); Белен-де-Балю Є. «В. М. Ястребов» (там само, с. 173—175)), звіти роботи секцій (про проведені експедиції та археологічні розкопки, про засідання й тематику лекцій), публікації листів та інших документів і, найголовніше, — експедиційних матеріалів: фольклорних, етнографічних та діалектологічних. Є тут і бібліографія краєзнавчих досліджень Південної України. Автори статей — місцеві краєзнавці, етнографи і фольклористи, переважно викладачі та студенти Одеського інституту народної освіти, що складали ядро етнографічно-лінгвістичної секції: В. І. Бойко, Н. І. Букатевич, Є. М. Єгоров, В. Я. Каковський, О. В. Сікиринський, С. І. Цвєтко, В. Є. Черняховський, Б. В. Юрківський та ін. Оскільки секція вважала своїм пріоритетним завданням збір і публікацію першоджерельного матеріалу та залучення до цієї роботи

широкого кола кореспондентів, то саме цю ідею й втілював «Вісник ОКК». На його сторінках друкували як матеріали (українські й болгарські народні пісні, оповідання, легенди, описи весільних і календарних обрядів і звичаїв, вірувань і повір'їв, відомості про різні народні промисли, про сімейний побут, звичаєве право тощо), так і програми збору цих матеріалів, спроби монографічного опису сіл тощо. Зокрема, у першій книзі опубліковано хайдутські болгарські пісні, які записав С. І. Цвєтко у с. Тернівка Миколаївського пов. на Херсонщині, звичаї й повір'я, пов'язані зі святом Юрія, зафіксовані О. В. Сікиринським у с. Глибокояр Тираспільського пов. на Одещині. Переважно це зразки апотропеїчної магії, спрямованої на захист худоби од відьом. Деякі з них не мають аналогів у інших регіонах (звичаї та обряди на Юрія в с. Глибокояр на Одещині, с. 23—24). Тут же наведено оповідь селянина про те, як він спіймав відьму, з коментарями Р. Волкова. Друга-третя книга за 1925 містить переважно фольклорні та етнографічні матеріали, записані колишніми студентами проф. Р. М. Волкова протягом 1919—1924. Викладаючи народну творчість у Новоросійському університеті (1919), а згодом — у Одеському ІНО, ректором якого він був на час створення комісії, Р. Волков заохочував студентів до збирацької роботи, до якої найбільше долучилися вихідці із сіл. Саме вони описали окремі села за програмою, складеною проф. Волковим (с. Великі Копані на Херсонщині, Великий Буялик, Баранівка, Дуфінка, Нова Збур'ївка тощо). Описи охоплювали усну історію села, відомості про населення, народні промисли, сімейні відносини, звичаї, вірування, фольклор, і особливо багаті — про весілля. Весільні обряди записані в селах Великі Копані, Глибокояр, Дуфінка, Ново-Збур'ївка, Тернівка — із великою кількістю (понад 200) пісень, що їх ілюструють. Найповніший запис весілля здійснив О. В. Сікиринський у с. Глибокояр, він же зробив порівняння старовинного обряду з новим, редукованим, який побутував на той час у селі. Представлений також купальський обряд із с. Дуфінка, що його описав Б. В. Юрківський, з характерними локальними особливостями (потоплення купальського дерева в морі). Є тут цікаві публікації зразків календарного й магічного фольклору — весняної гри «Коструб», що має яскраво виражені риси ритуального дійства, яке відображає історію врожаю (Коструб оре, сіє, волочить, косить, молотить, віє, меле зерно, хворіє, вмирає, його хоронять, врешті він знов оживає). Це найунікальніший запис, що не має аналогів у друкованих виданнях. «Примови» (замовляння разом з акціональною складовою), записані в с. Слободзеї Балтського пов.,— як традиційні тексти, так і новотвори. Крім усього, у «Віснику» подано матеріали, що стосуються чумацького промислу (як в описах сіл, так і в окремій статті Н. Букатевича), спостереження над національним краєвидом І. Матковського, етнографічні нариси, історіографічні статті. Слід зазначити, що всі описи, хоч і короткі, проте науково достовірні й грамотні, бо здійснені зі слів респондентів, відтворюють місцевий мовний колорит, тож вони й досі залишаються цінними науковими фактами, зберігають унікальні локальні риси, відсутні в інших регіонах. Цікаві й коментарі записувачів про час, респондентів та обставини запису, що важливо для вивчення функціонування традиційної культури в регіоні, особливо порівняльні студії старого й нового побуту.

Праці: Волков Р. М. Звіт секції етнографо-діялектологічної. *Вісник ОКК.* 1924. Кн. 1. С. 20—22; Волков Р. М. Звіт про діяльність секції етнографічно-діялектологічної. *Вісник ОКК.* 1925. Кн. 2—3. С. 166—168; Волков Р. М. Етнографічні матеріяли. *Вісник ОКК.* 1925. Кн. 2—3. С. 244—257; Звичаї та обряди на Юрія в с. Глибокояр (Бадерево) на Одещині. *Вісник ОКК.* 1924. Кн. 1. С. 23—24; Єгоров Є. М. Село Великі Копані на Херсонщині. *Вісник ОКК.* 1925. Кн. 2—3. С. 194—200; Юрківський Б. В. Купальський обряд у селі Дуфінці на Одещині. *Вісник ОКК.* 1925. Кн. 2—3. С. 193—194; Юрківський Б. В. Весільний обряд у селі Дуфінці на Одещині. *Вісник ОКК.* 1925. Кн. 2—3. С. 200—204; Миколюк А. Село Ново-Збур'ївка (Етнографічні матеріали). *Вісник ОКК.* 1925. Кн. 2—3. С. 258—262; Сікиринський О. В. Українське весілля (с. Глибокояр Тираспільської окру-

ги). *Вісник ОКК.* 1925. Кн. 2—3. С. 205—217; Цвєтко С. І. Весільні звичаї і пісні у болгар на Херсонщині (село Тернівка на Миколаївщині). *Вісник ОКК.* 1925. Кн. 2—3. С. 217—238; Букатевич Н. І. Чумацтво в XVII—XVIII століттях. *Вісник ОКК.* 1925. Кн. 2—3. С. 239—244; Белен-де-Балю Є. В. М. Ястребов. *Вісник ОКК.* 1930. Кн. 4—5. С. 173—175; Щербина Є. М. П. І. Ніщинський. *Вісник ОКК.* 1930. Кн. 4—5. С. 28—30.

Літ.: Вісник Одеської Комісії краєзнавства при УАН. *Україна.* 1926. Кн. 5. С. 120; Камінський В. [рец. на публ.]. Вісник Одеської Комісії Краєзнавства при Українській Академії Наук. Одеса, 1924. Ч. 1 ; Одеса, 1925. Ч. 2—3. С. 1—269. *Етнографічний вісник.* 1927. Кн. 3. С. 174—175; Іваннікова Л. В. Одеська комісія краєзнавства при ВУАН як науковий українознавчий осередок. *Слов'янський світ: Щорічник.* Київ, 2014. Вип. 13. С. 33—52.

Людмила Іваннікова

ВІТЕНКО Олександр Лук'янович (1.09.1893—16.12.1973, м. Кременець, нині Тернопільської обл.) — збирач фольклору, краєзнавець. Навчався в Кременецькій міській школі. [Одержав нижчу духовну освіту]. Працював на канцелярській роботі, дрібним службовцем у різних установах. Записувати фольклор почав у юності. У 1925 було вперше опубліковано його запис — легенду «Богданова каплиця біля села Підлісці» у львівському виданні «Туристика і краєзнавство». У 1929—1939 зібрані ним пам'ятки з історії культури краю (давні видання, фото, афіші, зразки народного мистецтва) передавав до музею та бібліотеки Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові. Від 1961 і до кінця життя надсилав до ІМФЕ численні записи фольклору різних жанрів, переважно із Західного Поділля. Один з найактивніших збирачів-кореспондентів ІМФЕ. Його записи з Поділля, Галичини, Волині, а також добірки українських фольклорно-етнографічних матеріалів обіймають близько трьох тисяч арк. Чимало з них було використано у виданнях серії «Українська народна творчість» та ін. фольклорних збірниках.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14-1, 14-3, 14-9.

Галина Довженок

ВЛАСКО Семен Сидорович (1904, с. Кудрівка, нині Сосницького р-ну Чернігівської обл. — 25.01.1967, с. Ясенівка Городнянського р-ну Чернігівської обл.) — кобзар. Гри на бандурі та співу навчався в О. Корнієвського, разом з яким тривалий час мандрував і виступав. Грав також на гармошці й бубні. Жив у с. Ясенівка, виступав на ярмарках і базарах, брав участь в етнографічних вечорах і концертах. У 1925 Д. Ревуцький записав від В. і П. Кулика їх власну пісню «Було колись на Вкраїні». У його репертуарі понад 250 творів, зокрема думи, чумацькі, бурлацькі та ін. пісні. Серед учнів В. — кобзарі Є. Леміш, Л. Ступак.

Літ.: В рокотанні-риданні бандур / авт.-упорядн. М. А. Шудря, В. Г. Нечепа. Київ, 2006. С. 367.

Ірина Коваль-Фучило

ВОВК Мирослава Петрівна (27.05.1979, м. Київ) — фольклористка, кандидат філологічних наук, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу педагогічної естетики й етики Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. У 2001 з відзнакою закінчила магістратуру факультету української філології Національного педуніверситету ім. М. П. Драгоманова за спеціальністю «Українська мова і література», здобула кваліфікацію викладача української мови і літератури, вчителя зарубіжної літератури та українознавства. З 2001 по 2005 — старший лаборант кафедри суспільних та гуманітарних наук, викладач кафедри українських та іноземних мов, старший викладач кафедри суспільних та гуманітарних наук Київського університету економіки і технологій транспорту. У 2004—2006 — здобувач (пошукувач) відділу фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. З вересня 2005 до листопада 2007 — старший науковий співробітник відділу мистецької освіти (потім — відділу педагогічної естетики та етики). У 2007 захистила кандидатську дисертацію «Міфо-символічні джерела прозової спадщини Василя Барки» за спеціальністю фольклористика (науковий керівник М. Дмитренко). З листопада 2007 до 2010 — докторант Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих

Вовк Мирослава Петрівна

НАПН України. У 2014 захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук «Вивчення фольклористики у класичних університетах України: історико-педагогічний аспект (друга половина XIX — початок XXI ст.)» (науковий консультант — доктор педагогічних наук, професор О. Семеног). У монографії «Міфо-символічні джерела прозової спадщини Василя Барки» (2010) обґрунтувала концепцію, згідно з якою міфологічна і фольклорна традиції містять етнічну інформацію, яка дає змогу подолати нівелювання традиційних стереотипів культури, здійснила фольклористичний аналіз прозових творів В. Барки. Основним науково-теоретичним досягненням В. є обґрунтування дефініцій «фольклористична підготовка», «фольклористична компетентність особистості», ґрунтовний аналіз основних тенденцій розвитку фольклористичної підготовки фахівців у класичних університетах, характеристика системи фольклористичної підготовки майбутніх фахівців-фольклористів. В. — авторка програми «Фольклористика у класичних університетах України: історико-педагогічний аспект» (2013), співавторка навчально-методичного посібника «Творчий розвиток особистості засобами мистецтва» (2011), монографії «Учитель мистецьких дисциплін у дискурсі педагогічної майстерності» (2013). В. опублікувала понад 160 наукових праць з теорії та історії фольклористики, історії педагогіки, теоретико-методологічних проблем фольклористичної підготовки словесників-фольклористів.

Праці: Міфо-символічні джерела прозової спадщини Василя Барки : монографія. Київ, 2010. 252 с.; Фольклористика в класичних університетах України (друга половина XIX — перше десятиліття XXI ст.): теорія і практика : монографія. Київ, 2014. 419 с.; Розвиток професійного досвіду викладачів вищих навчальних закладів на етико-естетичних засадах. Монографія. Київ, 2016. 272 с. (у співавторстві).

Микола Дмитренко

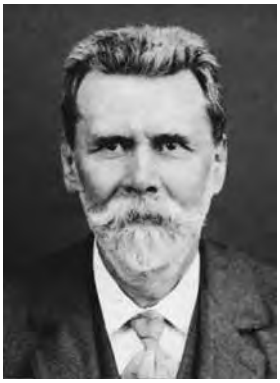

Вовк Федір Кіндратович

ВОВК (ВОЛКОВ) Федір Кіндратович (псевдоніми і криптоніми — **Ф. Новостроенский, Яструбець, Ф. Кондратович, Сірко, Лупулеску, Новостроєнко, Т. Вовк, Theodore Volkov, Ф. Сірко, Н., С-О, S-O, С-ого, Х. В., Хв. В-к, Ф. В-ч, Хв. В.**; 05.03.1847, с. Крячківка, тепер Пирятинського р-ну Полтавської обл. — 29.06.1918, м. Жлобин, поблизу м. Гомеля (Білорусь) (за іншими даними — у м. Гомелі)) — етнограф, фольклорист, антрополог, археолог, музеєзнавець, публіцист, громадський діяч, видавець. В. — доктор природничих наук (1905), дійсний член Наукового товариства Т. Шевченка, професор Сорбонни, Санкт-Петербурзького і Канського університетів, президент Асоціації антропологів Росії, нагороджений Великою Золотою медаллю РГТ та французьким орденом Почесного легіону, є одним з основоположників української археології, етнології та антропології. Європейську наукову методику він застосував на українському ґрунті, репрезентуючи Україну та її наукові досягнення в Європі та світі. Освіту здобував у Ніжинській гімназії, Новоросійському університеті в Одесі, Київському університеті св. Володимира. У 1871 закінчив навчання і почав працювати помічником ревізора в Київській контрольній палаті. Тут він познайомився з В. Веледницьким, який залучив В. до підпільної роботи у Київській громаді. У 1872 був офіційно прийнятий до Громади. У 1873—1876 брав активну участь у заснуванні та роботі ПЗВ РГТ разом з іншими громадівцями — В. Антоновичем, В. Беренштамом, П. Житецьким, М. Лисенком, О. Русовим, П. Чубинським та ін. Укладав програму ПЗВ РГТ для збирання відомостей з етнографії, займався систематизацією етнографічних надходжень та підготовкою їх до друку (матеріалів про житло, харчування й одяг, кустарну промисловість), виступав з доповідями на засіданнях Відділу, публікував свої дослідження на сторінках «Записок ЮЗО ИРГО» (стаття «Список растений с народными названиями, доставленных М. Ф. Семеренком». Киев, 1874, с. 165—178). У 1876 учений був відряджений громадівцями за кордон, щоб допомагати М. Драгоманову в Женеві налагодити

видання журналу «Громада». Організував друкарні у Відні, Женеві, видавав і переправляв через російський кордон нелегальну літературу. Брав участь у виданні «Кобзаря» (Прага, 1876; Женева, 1878), куди включив заборонені царською цензурою твори. Важливе історико-літературне значення мала стаття В. «Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя» («Громада», Женева, 1879, т. 4). З її приводу М. Драгоманов написав свою відому розвідку «Шевченко, українофіли, соціалізм» (1879). Сім років (1876—1878 і 1883—1887) В. жив і працював поряд і під керівництвом М. Драгоманова. Під час еміграції здійснював тривалі подорожі з метою історичного та етнографічного дослідження українського населення Добруджі, ремісників Болгарії, займався музейними, етнографічними та археологічними колекціями Відня, Риму, Неаполя, Флоренції, Берна, Женеви, Цюриха та Парижа. На основі фольклорно-етнографічних матеріалів, зібраних під час подорожей по Європі, зокрема в Тульчі (Добруджа), В. створив та опублікував у «Киевской старине» під псевдонімами «Кондратович» та «Лупулеску» історично-етнографічні нариси «Задунайская Сечь (по местным воспоминаниям и разсказам)» (КС, 1883, № 1, с. 27—67; № 2, с. 269—301; № 4, с. 728—829) та «Русския колонии в Добрудже (Историко-этнографический очерк)» (КС, 1889, № 1, с. 117—154; № 2, с. 314—336; № 3, с. 685—704). Частину записів В. опублікував М. Драгоманов у женевському збірнику «Політичні пісні українського народу XVIII—XIX ст.» (1883, ч. 1, р. 1, с. 132—134) — козацька пісня «Стоїть явір над водою», історичні пісні «Ой наробили та славні запорожці», «Ой, москалю, ой, москалю», «Закричала ластівочка»; у другому розділі збірника 1885 «Політичні пісні українського народу XVIII—XIX ст.» (1885, ч. 1, р. 2) — історична пісня «Ой, понад річкою, понад Синюхою». У збірнику Б. Грінченка «Этнографические материалы, собр. в Черниговской и соседних с ней губерниях» (Чернигов, 1899) уміщено 28 пісенних записів Ф. Кондратовича (В.), здійснених у 1881—1882 у м. Тульчі та с. Катирлез у Добруджі (Румунія) від О. Данчука, Т. Корнієнка, Якова (Рибалки), А. Коломійця, М. Михайлової, Г. Денисенка. У збірнику Б. Грінченка «Из уст народа» (Чернигов, 1900, с. 298—299) є запис В. «Запорожци на Кубани» (приказка), зроблений у м. Тульча в Добруджі від вдови М. Михайлової, яку вперше опублікував В. у нарисі «Задунайская Сечь» (КС, 1883, № 2, с. 288—289). На сторінках «Киевской старины» (1882, №9, с. 579—582) він опублікував фольклорні записи «Задунайские придания»: «1) Про Палия та Мазепу (записано от Марка Глухого у Тульчі, октябрь 1881 г.) 2) Про Антона Головатого, Оноприя Шпака и царицу Катерину (записано от Ананія Ів. Коломійця у Катирлезі)», підписавши їх криптонімом «Х. Ц». Паризький період життя (1887—1905) В. був часом його становлення як вченого. Тут він пройшов школу західноєвропейських учених Л. Мануврiє, А. і Г. Мортільє, Е. Тейлора, Е. Амі. Важливе місце в історії науки відведено його некрологам та спогадам на пошану українських фольклористів — О. Потебні (1892), М. Драгоманова (1895), В. Антоновича (1908), П. Чубинського (1914), І. Франка (1916). В. — рецензент сотень праць іноземних учених: рецензії на роботи Л. Нідерле, М. Бартоша, Ч. Зібрта, М. Вацлавека, К. Чермака, К. Машки, Д. Кжижа, Х. Матейки, А. Прохазки, Р. Кайндля та ін., а також українських — на фольклористичні праці М. Сумцова, І. Манжури, М. Дикарева, Б. Грінченка, В. Ястребова (див.: Вовк Г. Бібліографія праць Хведора Вовка (1874—1918), Київ, 1929). Тривалий час був співредактором європейського видання «Криптадія», де часто друкував матеріали на фольклорну тематику (див.: т. 5, 1898). У 1890—1891 у Болгарії за допомогою М. Драгоманова вийшла праця В. «Свадбарските обреды на славянските народы», а в 1891—1892 учений опублікував цю працю французькою мовою в журналі «L'Anthropologie» (Volkov Th. Rites et usages nuptaix en Ukraine. *L'Anthropologie*. Paris, 1891—

1892). Українською мовою («Шлюбний ритуал і обряди на Україні») її було перекладено і видано в Празі 1927, в Україні — 1995. Ця фольклорно-етнографічна праця принесла вченому світове визнання і стала першою після його антропологічних досягнень, оскільки написана на польових матеріалах, які він нагромадив за допомогою своїх досліджень та кореспондентів із України, слов'янських та інших країн світу, а також зі збірників П. Чубинського. Весільна обрядовість українців і слов'янських народів проходить «червоною ниткою» в наукових дослідженнях В. У журналі «МУЕ» (Львів, 1899, т. 1, с. 157—168) він опублікував сороміцькі весільні пісні, зібрані М. Максимовичем в Україні, а 1911 — програму збирання весільних обрядів (ЖС, 1911, вип. 1, с. 27—30), підготовлену ним за завданням Російського музею. Особливо активізувалася діяльність В. після його обрання 1899 дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, а 1906 — головою його етнографічної секції. Він був одним із фундаторів та автором таких видань, як «Матеріали до українсько-руської етнології» та «Етнографічний збірник». В одній з перших програмних статей журналу «Дещо про теперішній стан і завдання української етнології. Від редакції» він дав оцінку тодішньому стану етнології, поставив завдання і вказав шляхи її розвитку. У 1907 його затверджують приват-доцентом Петербурзького університету та приймають у штат етнографічного відділу Російського музею в Петербурзі. Там В. створив центр із вивчення слов'янської етнографії (1906—1918), наукову школу своїх послідовників, до якої входили видатні вчені П. Єфименко, С. Руденко, І. Раковський, В. Гнатюк, З. Кузеля, О. Алешко, А. Носів, Д. Золотарьов, Л. Чикаленко, О. Шульгин, Б. Крижановський. В. — автор фундаментальних досліджень «Антропологічні особливості українського народу» та «Етнографічні особливості українського народу» (1916). Ці праці визначали місце і роль українців у колі високорозвинених європейських народів, сприяли піднесенню їхньої національної гідності навіть за часів, коли ім'я славетного вченого всіляко замовчувалося, вони були чи не єдиним джерелом українознавства. За ці праці вчений отримав Велику золоту медаль РГТ і звання доктора «honoris causa» антропології та етнографії від Петербурзького університету. 29 листопада 1916 французький уряд нагородив В. орденом Почесного легіону, бажаючи підкреслити цим значення розвитку наукових зв'язків між Росією і Францією. Найважливішою заявою вченого став висновок про те, що українці — це окремий, відмінний від інших слов'янських народів, антропологічний тип, який має цілком оригінальні антропологічні особливості. 20 жовтня 1917 вчена рада Київського університету обрала його завідувачем кафедри географії та етнографії. Академік В. Вернадський запросив його для участі в організації Всеукраїнської академії наук. У відповідь на запрошення 11 червня 1918 В. вирушив із Петрограда до Києва. Залишався один крок до бажаного і вистражданого повернення в Україну. Проте дорогою він застудився і тяжко захворів. Довелося висадитися з поїзда у м. Жлобині, де він, пролежавши без пам'яті два тижні, помер 29 червня на 72-му році життя. Похований на православному кладовищі в околицях Жлобина на березі Дніпра. Перебуваючи більшу частину життя за межами України, вчений ще в 1915 заповів усю свою наукову спадщину майбутній Академії наук України. Бібліотеку В. разом з його архівом перевіз з Петрограда до Києва його учень А. Алешо за сприяння відомого археолога М. Макаренка. 1921 вона стала основою Музею (Кабінету) антропології ім. професора Хведора Вовка. Після ліквідації музею у 1930-х бібліотека вченого увійшла в розосередженому стані у фонд бібліотеки Інституту археології АН України. Аналіз документів і матеріалів особистого наукового архіву В. подано у публікаціях А. Франко, О. Франко, І. Черновол, де описано всі матеріали, які зберігаються в науковому архіві Інституту археo-

логії НАН України (ф. І, 6085 од. зб.). Вони розглянули наукову спадщину В. у його архіві, археологічні, антропологічні та етнографічні дослідження, педагогічну діяльність, біографічні документи, матеріали з дослідження творчої спадщини Т. Шевченка, листування Ф. Вовка, із 728 кореспондентами (5,5 тис. листів). Частина цього листування була опублікована заходами О. Франко, Н. Руденко, В. Наулка, В. Старкова. Наукову спадщину В. у різні часи досліджували М. Сумцов, В. Гнатюк, М. Грушевський, С. Єфремов, Д. Золотарьов, В. Денисенко, Г. Вовк, З. Кузеля, П. Стебницький, Ф. Колесса, І. Борщак, О. Воропай, В. Горленко, О. Франко, Г. Скрипник, В. Качкан, О. Сапеляк, І. Черновол, В. Наулко, С. Сегеда, Р. Конта та ін. Вчені відзначали, що В. як представник антропологічної школи, діяльність якої ґрунтується на синтезі антропології, порівняльної етнографії та археології, збирав і досліджував фольклорний матеріал, писав на його основі свої найкращі фольклорно-етнографічні праці, порівнюючи його з подібними зразками в різних народів з найдавніших часів. Уперше здійснив дослідження України в аспекті історико-етнографічного районування. Зібрав значний етнографічний матеріал про обряди і звичаї різних народів. Вивчав українське населення Галичини, Буковини, Угорщини, Сербії в історичному, антропологічному та етнографічному відношеннях. Автор описів експозицій та фондів україністики Львівського музею НТШ. Зібрана В. колекція у Петербурзькому музеї налічує близько 3000 од.

Праці: Программа Юго-Западного Отдела ИРГО для собирания сведений по этнографии. Киев, 1873. 77 с.; Список растений с народными названиями, доставленных М. Ф. Семеренком. *Записки ЮЗО ИРГО.* 1874. С. 165—178; Задунайская Сечь (по местным воспоминаниям и разсказам). *КС.* 1883. № 1. С. 27—67 ; № 2. С. 269—301 ; № 4. С. 728—829; Русские колонии в Добрудже (Историко-этнографический очерк). *КС.* 1889. № 1. С. 117—154 ; № 2. С. 314—336 ; № 3. С. 685—704; Свадбарските обреды на славянските народы. *Сборник за народны умотворения, наука и книжнина.* 1890. Т. III. С. 137—178 ; 1891. Т. IV. С. 194—230 ; т. V. С. 204—232 ; 1892. Т. VIII. С. 216—256 ; Т. XI. С. 472—510; [Рец.] : Манжура І. Казки, приказки і таке інше, записані в Харківській та Катеринославській губерніях. Харків,1890. *Revue des traditions populaires.* 1891. T. VI. P. 572—573; A. A. Potebnia. Nicroloque. *Revue des traditions populaires.* Paris, 1892. T. VII. № 1. P. 59—60; [Рец.] : Сумцов Н. Ф. Культурные переживания. [Исследование о южно-русском фольклоре с привлечением фольклорного материала всех славянских, а также арийских народов]. Киев, 1890, 406 с. *Revue des traditions populaires.* 1892. T. VII. P. 254—255; [Рец.] : Сумцов Н. Песни и сказки о живом мертвеце. *КС.* 1894. № 3. С. 440—458. *Revue des traditions populaires.* 1894. T. IX. C. 356; [Рец.] : Сумцов М. Дума об Алексее Поповиче. *КС.* № 1. С. 2—20. *Revue des traditions populaires.* 1895. T. X. C. 56—58; [Рец.] : Ястребов В. Материалы по этнографии Новороссийского края. Одесса, 1894. *Revue des traditions populaires.* 1895. T. X. P. 123—124; [Рец.] : Дикарев М. А. Программа для этнографического изследования жизни в связи с голодом и холерою. Кубанский сборник. 1894. Т. III. 21 с. *L'Antropologie.* 1894. T. 5. P. 728—729; [Рец.] : Гринченко Б. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Чернигов, 1895. Т. 1. IV+308 с. ; 1896. Т. 2. II+390 с. *Revue des traditions populaires.* 1897. T. XII. № 2. P. 123—124; Драгоманов М. [Некролог]. *Revue des traditions populaires.* 1895. T. X. P. 430—432; [Рец.] : Крамаренко М. [Дикарев М.] Різдвяні святки в станиці Павлівській Єйського одділу на Чорноморії. *ЕЗ.* 1895. Т. І. С. 1—24. *L'Antropologie.* 1896. T. 7. P. 354—356; Дещо про теперішній стан і завдання української етнології. Від редакції. *МУЕ.* 1899. Т. І. С. V; П. П. Чубинский. Отрывки из личных воспоминаний. *Украинская жизнь.* 1914. № 1. С. 43—60; Студії з української етнографії та антропології [І. Антропологічні особливості українського народу. ІІ. Етнографічні особливості українського народу. ІІІ. Шлюбний ритуал та обряди на Україні. IV. Сані в похоронному ритуалі на Україні] [Переклад М. Славинського]. Прага, 1927. 354 с.; Народознавча спадщина Хведора Вовка : у 2 кн. / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2012. Кн. 1. 248 + CXX с. : іл. ; Кн. 2. 540 + VIII с. : іл.; Студії з української етнографії та антропології : нова редакція / передм. О. Г. Таран ; прим. О. Г. Таран, С. Л. Маховської, Ю. С. Буйських; упорядн. О. О. Савчук. Харків, 2015. 464 с.

Літ.: Сумцов Н. Современная малорусская этнография. Харьков, 1895. Вып. 2. С. 88—96; Памяти Ф. К. Волкова (некролог). *Южный край.* 1918. № 71; Гнатюк В. Федір Вовк. *Хроніка НТШ.* 1918. Вип. 1. С. 120—124; Грушевський М. Пам'яти Федора Вовка, 29 червня 1918. *Україна.* 1918. Кн. 1—2. С. 5—10; Єфремов С. Памяти

Студії з української етнографії та антропології

Хв. К. Вовка. *Нова Рада*. 1918. № 11; Золотарев Д. Список оригинальных работ, статей, библиографических заметок и рецензий, напечатанных в разное время Ф. К. Волковым, расположенных по отделам в хронологическом порядке. *Русский исторический журнал*. 1918. Кн. 5. С. 358—365; Вовк Г. Бібліографія праць Хведора Вовка (1874—1918). Київ, 1929. 78 с.; Франко О. Федір Вовк — вчений і громадський діяч. Київ, 2001. 378 с.; Франко А., Франко О. Аналіз документів і матеріалів особистого наукового архіву Федора Кіндратовича Вовка. *Вісник інституту археології*. 2011. Вип. 6. С. 113; Скрипник Г. Хведір Вовк і українська народознавча наука. *Народознавча спадщина Хведора Вовка* : у 2 кн. / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2012. Кн. 1. С. VII—CXVIII; Скрипник Г. Народознавча діяльність Хведора Вовка у світлі сучасної гуманітаристики. *НТЕ*. 2012. № 4. С. 7—19; Черновол І. В. Спадщина Федора Вовка в Інституті археології НАН України. *Археологія*. 2011. № 1. С. 110—117; Наулко В. Передмова до листування М. Грушевського. *Вовк Ф. Пошуки. Роздуми. Студії : Збірник наукових праць до 80-річчя від дня народження*. Київ, 2013. С. 314—324; Конта Р. Етнологічна діяльність Федора Вовка в Науковому товаристві ім. Шевченка: дорадянська та діаспорна історіографія. *Вісник Книжкової палати*. 2013. № 2. С. 1—3; Козар Л. Фольклорна основа історико-етнографічних праць Ф. Вовка про Задунайську Січ. *Слов'янський світ*. 2015. Вип. 14. С. 77—100; Козар Л. Громадська позиція у фольклористично-етнографічних працях Федора Вовка. *МіФ*. 2015. № 3—4 (19). С. 40—55.

Архіви: НА ІА НАНУ. Ф. 1. 6085 од. зб.; ІЛ НАНУ. Листи Ф. Вовка до Х. Алчевської (1903, ф. 36), І. Белея, редактора газети «Діло» (2, 1891, ф. 100), І. Франка (34, 1882—1907, ф. 3), М. Дикарева (6, 1894—1895, ф. 77), В. Лукича, редактора журналу «Зоря» (5, 1892—1894, ф. 61), Т. Романченка (ф. 46), І. Стешенка (1908, ф. 15), Т. Величка (1891, ф. 3), І. Франка (43, 1879—1911, ф. 3), М. Зубрицького (1905, ф. 3), З. Кузелі (1904, ф. 3) до Ф. Вовка; некролог на смерть М. А. Вербицького (ф. 128) (автори — Ф. Вовк, М. Могилянський, Н. Рашевський), статті Ф. Вовка «Київська старовина в Парижі» (ф. 61), «Антонович» (ф. 3); ІР НБУВ. Листи Ф. Вовка до А. Кримського (1, 1899, ф. XXXVI), С. Єфремова (5, 1915—1917, ф. 317), О. Русова (1, 1908, ф. 159), П. Михалевича (1, 1915, ф. 209), В. Ляскоронського (3, 1898, ф. 90), Б. Грінченка (8, 1894—1900, ф. 3, № 35951—35958), рецензія С. Таранушенка на працю Ф. Вовка «Студії з української етнографії та антропології» (ф. 278); АНФРФ ІМФЕ. Листи Ф. Вовка до В. Кравченка (4, 1909—1910, ф. 15), до П. Я. Литвинової (Бартош) (2, 1897, 1899, ф. 5), до Н. Боголюбової (1910, ф. 5), до В. Литвинова (1900, ф. 5), до П. Мартиновича (3, 1874—1876, ф. 11); записи Ф. Вовка «Пісні історичні, родинно-побутові, приспівки, чумацькі (1881—1882)» (ф. 1-к. 2, од. зб. 11, 79 арк.).

Лідія Козар

Вовкодав Володимир Петрович

ВОВКОДАВ Володимир Петрович (15.12.1926, с. Лозни Летичівського р-ну Хмельницької обл. — 04.03.2012, с. Курилівці Жмеринського р-ну Вінницької обл.) — фольклорист, краєзнавець, журналіст. За розповсюдження листівок УПА В. 1944—1955 відбував покарання на шахтах у Воркуті. Закінчив Вінницьке медичне училище ім. Д. Заболотного. З 1960 — фельдшер, завмедпункту в с. Кармалюкове Жмеринського р-ну Вінницької обл. З 1996 — член НСЖУ. Лауреат премії ім. П. Чубинського (1996). Учасник багатьох наукових конференцій, нарад збирачів фольклору, фольклорних фестивалів, член НРУ, ВУТ «Просвіта», «Меморіал», історичного клубу «Холодний яр». Записав понад 2 тис. народних пісень різних жанрів, сотні легенд, переказів, прислів'їв та приказок, прикмет, повір'їв, замовлянь, прізвиськ, усмішок, тлумачень снів тощо. Частина цих матеріалів зберігається в АНФРФ ІМФЕ, ввійшла до збірки академічної серії «УНТ»: «Весільні пісні» (1982), «Народні оповідання» (1983), а також до видань «Калинова сопілка» (1989), «Український сонник» М. Дмитренка (1991), «Голод-33: народна книга-меморіал» (1991), «Євшан-зілля: Легенди та перекази Поділля» (1992), «Народні повір'я» (1994), «Подільські криниці» (1994). Окремим виданням надруковано фольклорні матеріали В. про легендарного подільського народного месника Устима Кармалюка — «Останній гайдамака» (2001), «Лицар українського духу» (2008), народну сатиру на радянську тоталітарну систему — «Правда очі коле» (2003), збірка мудрослів'я «Людське око бачить глибоко» (2006). В. — співавтор історико-краєзнавчого нарису «Жмеринський край» (2003), автор численних публікацій про визвольну боротьбу українців у 1920-х: про отамана Якова Гальчевського (Орла), Якова Шепеля, Хмару (Семена

Харченка-Харчука) та ін. В. — ініціатор установлення пам'ятників У. Кармалюкові в м. Летичеві Хмельницької обл., с. Головчинці (нині с. Кармалюкове) Жмеринського р-ну Вінницької обл.

Праці: Устим Кармалюк у переказах та легендах земляків. *Літературно-мистецька Вінниччина.* Одеса, 1969. С. 115—117; Дерева-пам'ятки на батьківщині Устима Кармалюка. *НТЕ.* 1985. № 6; Генеалогічне дерево мого роду. *Народна культура Поділля в контексті національного виховання : Збірник наукових праць.* Вінниця, 2004. С. 69—73; Лицар українського духу : наук.-попул. розвідки, публікації В. П. Вовкодава та відгуки про його творчість / упоряд. В. С. Горлей. Жмеринка, 2008. 228 с.

Літ.: Подолинний А. Вовкодав Володимир Петрович. З-над Божої ріки : літературний біобібліографічний словник Вінниччини / упоряд. і заг. ред. А. М. Подолинного. Вінниця, 2001. С. 51—52; Дмитренко М. Володимир Вовкодав. До 75-річчя від дня народження. *Народознавство.* 2001. № 60. С. 3—5; Подолинний А. Вовкодав Володимир Петрович. *Вінниччина фольклорна.* Довідник / упоряд. А. М. Подолинний, Т. О. Цвігун. Вінниця, 2004. С. 12—13; Подолинний А. Вовкодав Володимир Петрович. *ЕСУ.* Київ, 2005. Т. 4. С. 683; Коваль Р. Володимир Петрович Вовкодав. *Незборима нація.* 2012. Чис. 4. С. 2.

Микола Дмитренко

ВОВЧАК Андрій Степанович (30.04.1974, с. Ангелівка Тернопільського р-ну Тернопільської обл.) — фольклорист, кандидат філологічних наук. Навчався на філологічному факультеті Тернопільського державного педагогічного університету (1991—1996), в аспірантурі кафедри української фольклористики ім. академіка Ф. Колесси ЛНУ ім. І. Франка (1996—1999). У 2001 захистив кандидатську дисертацію на тему «Українська фольклористика у німецькомовних джерелах кінця XIX — початку XX ст.». З 2002 — доцент кафедри української фольклористики ЛНУ. Завідувач Лабораторії фольклористичних досліджень (2010—2012). Викладає курси «Українська міфологія та демонологія», «Фольклор народів світу», «Рецепція української традиційної культури у Західній Європі», «Методика і практика документування фольклорної традиції». Організатор і учасник фольклористичних експедицій ЛНУ (з 2004), зокрема комплексного дослідження фольклорної традиції Західної Бойківщини (2008—2014). Активно працює над проблемами архівування українського фольклору, автор ідеї та учасник проекту «Електронний архів українського фольклору» (http://folklore—archive.org.ua, 2012—2014). Автор студій з історії української фольклористики, посібників з документування фольклору, перекладів німецькомовних фольклористично-етнографічних праць; упорядник бібліографічних довідників, фольклористичних збірників, зокрема випусків «Українська фольклористика» видання «Вісник Львівського університету. Серія філологічна» (вип. 27, 37, 43, 47), збірника наукових праць та матеріалів «Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця XIX—XX століття» (Львів, 2005).

Праці: Українська фольклористика у німецькомовних джерелах кінця XIX — початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2001. 20 с.; Германн Ігнатій Бідерманн і його праця про українців Закарпаття. *Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна.* Львів, 2006. Вип. 37. С. 394—420; Весілля села Оленівка Борзнянського р-ну Чернігівської області. *НЗ.* 2006. Зош. 3—7 (69—70). С. 370—393; Із досвіду документування фольклорних матеріалів в Австрійському народнопісенному товаристві (Österreichisches Volksliedwerk). *Вісник Львівського університету. Серія: Мистецтвознавство.* Львів, 2011. Вип. 10. С. 224—252; Вовчак А., Довгалюк І. Документування фольклорної традиції. Засади організації і проведення польового фольклористичного дослідження, транскрибування й архівування зібраного фольклорного матеріалу : методичні рекомендації для студентів філологічного факультету спеціалізації «фольклористика». Львів, 2012. 60 с.

Переклади: Германн Ігнатій Бідерманн. Закарпатські українці, територія їхнього проживання, їхні промисли та їхня історія [фрагмент] / пер. з нім. А. Вовчака. *Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна.* Львів, 2006. Вип. 37. С. 421—449; Абрагам Отто, Горнбостель Еріх Моріц фон. Пропозиції до транскрибування екзотичних мелодій / пер. з нім. А. Вовчака. *Етномузика.* Львів, 2010. Чис. 6. С. 100—132; Карл Йозеф фон Гюттнер. Народні пісні / пер. з нім. та коментар А. Вовчака. *Етномузика.* Львів, 2013. Чис. 9. С. 102—121.

Упорядкування: Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця XIX—XX століття (з нагоди 130-ліття від дня народження акад. Ф. Колесси та 100-річчя від дня народження акад. М. Колесси) :

Вовчак Андрій Степанович

зб. наук. праць та матеріалів / упорядн. : А. Вовчак, І. Довгалюк. Львів, 2005. 476 с.; Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці / ред. кол.: Т. Салига, Я. Гарасим, А. Вовчак. Львів, 2005. Т. III : Фольклористичні дослідження. 404 с.

Літ.: URL: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Philol/www/vovchak.html.

Ірина Коваль-Фучило

ВОВЧОК МАРКО (справжнє прізвище **Вілінська Марія Олександрівна**; **Маркович; Лобач-Жученко**; ін. псевдоніми: **Я. Канонин, Украинка**; 22.12.1833, маєток Єкатерининське, поблизу нинішнього с. Козаки Єлецького р-ну Липецької обл. РФ — 10.08.1907, х. Долинськ, тепер у межах м. Нальчик) — українська і російська письменниця, перекладачка, фольклористка. Народилася в сім'ї військового. У 1846—1848 виховувалась у приватному пансіоні в Харкові. Потім оселилася в Орлі в родині багатої тітки К. Мордовінової, де познайомилася зі знавцями російського фольклору П. Якушкіним, П. Киреєвським, з майбутнім письменником М. Лєсковим, українським фольклористом О. Марковичем, що тут з 1847 відбував заслання за участь у Кирило-Мефодіївському братстві. У 1850 одружилася з ним і виїхала в Україну. У 1851—1853 жила в Чернігові, у 1853—1855 — у Києві, у 1855—1858 — у Немирові на Вінниччині. На початку 1859 жила в Петербурзі, де перебувала в товаристві Т. Шевченка, ін. відомих діячів культури й літератури. Записувати українські пісні, обрядові ігри, зразки народного епосу, казки, прислів'я, приказки, повір'я, загадки розпочала на початку 1850-х разом зі своїм чоловіком О. Марковичем, який активно провадив свої записи із середини 40-х XIX ст. До того записала дві російські пісні від своєї няні в м. Єльці на Орловщині. Ці та кілька інших перших фольклорних записів побачили світ тільки 1929 — у другому випуску «Песен, собранных П. В. Киреевским» (Москва, 1929). Збирала зразки усної народної творчості на Чернігівщині, у Києві (від мешканців Братської і Петропавлівської Борщагівки, Шулявщини, Преварки), на Поділлі (Вовчок, Велика Бушинка, Гунька, Ковалівка, Мухівці, Рачки на Немирівщині). Разом з О. Марковичем записувала від обдарованих співачок, що походили з х. Петрушівка Борзенського пов. (Палажка Кітчина), с. Сичівка Радомишльського пов. (Палажка Яковенкова), м. Джуньків Бердичівського пов. (Текля Дончиха). Збережено їхні короткі психологічні портрети-характеристики, що мають важливу науково-документальну вагу. О. Маркович та В. дотримувалися точності запису, намагаючись відтворювати повноту репертуару; записували не тільки завершені варіанти, а й уривки; паспортизували записані зразки, указуючи на територію; намагалися класифікувати фольклорний матеріал; збирали варіанти, розміщуючи їх гніздами (варіанти називали «одмінами»); передавали їх ін. фольклористам для публікації. Окремі записи увійшли до збірки «Народные южнорусские песни» (1854), упорядкованої А. Метлинським (віднайдені О. Деєм рукописи В. свідчать, що, крім двох варіантів пісні про Морозенка, це ще деякі записи зі Шклова і Радомишльського пов.); до збірки «Українські приказки, прислів'я і таке инше. Збірники О. В. Марковича і других» (1864), виданої М. Номисом; «Малороссийские народные песни», упорядковані А. Маркевичем. Упродовж 1859—1867 через хворобу В. жила за кордоном: спочатку в Німеччині (Дрезден, Гейдельберг), з 1860 — у Парижі. У 1859 разом з німецьким композитором Е. Мертке упорядкувала й опублікувала збірку «Двісті українських пісень. Співи і слова зібрав Марко Вовчок. У ноти завів Едуард Мертке» (Лейпциг; Вінтертур, 1866), записаних з її голосу. Збірка мала охопити вісім випусків по 25 пісень, різних за змістовими і жанровими ознаками, що спричинено матеріальними та цензурними умовами видання (часто цензура забороняла подальші випуски). Друком з'явився тільки перший випуск видання, що набув широкого розголосу й популярності. Високо його оцінили В. Доманицький, Д. Ревуцький. Наступні сім зошитів не були опубліковані, вони залишилися в особистому архіві письмен-

Вовчок Марко

ниці, а згодом були втрачені. О. Дей за рукописними й друкованими джерелами здійснив реставрацію цієї збірки, не виданої свого часу повністю. У нарисах «Листи з Парижа» письменниця аналізувала французький фольклор, згадуючи народні пісні, назви танців, казкові образи. В. переклала українською добірку чеських народних пісень і надіслала 1862 для газети «Десна» в Чернігові (залишилися неопублікованими, їх вважають втраченими). Після повернення в Росію 1867 разом з Д. Писаревим, М. Некрасовим, М. Салтиковим-Щедріним та ін. письменниками брала участь у виданні журналу «Отечественные записки». У 1878 виїхала з Петербурга, жила в Ставрополі, Абрау-Дюрсо, Новоросійську, у селах Кубані, у м. Богуславі та в с. Хохітва на Київщині, у Саратові, у Долинську під Нальчиком. Мешкаючи на Північному Кавказі, В. вивчала звичаї, побут, усну поезію калмицького, кабардинського й ін. народів. Добре володіючи українською мовою, збираючи фольклорний матеріал, письменниця — росіянка за походженням, використовувала у своїй творчості образи, сюжети, художні засоби українських народних пісень, легенд, казок. О. Дей зауважив, що народної манери розповіді В. училася «передусім із казок, пильно вслухаючись у них, коли записувала від казкарів, і вживаючись у їх стиль під час переписування набіло» («Фольклорні записи», с. 28). У Нальчику, де минали останні місяці життя, є будинок-музей В., бібліотека її імені, пам'ятник (1978). Садибу в Нальчику оголошено літературно-меморіальним заповідником. Є музеї В. у Немирові Вінницької обл. і Богуславі Київської обл.

Праці: Двісті українських пісень. Співи і слова зібрав Марко Вовчок. У ноти завів Едуард Мертке. Лейпціг ; Вінтертур, 1866; Народні пісні в записах Марка Вовчка. Двісті українських пісень / реставрація за рукоп. та друк. джерелами, упоряд. післямова і прим. О. І. Дея. Київ, 1979; Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича / атрибуція автографів, упоряд., передм. і приміт. О. І. Дея. Київ, 1983.

Літ.: Дей О. «Лимерівна» Марка Вовчка на тлі народної балади. *НТЕ*. 1983. № 6. С. 12—20; «Ой глибокий колодязю, золотії ключі»: Нове про діяльність Марка Вовчка у Києві. Київ, 1983. № 12. С. 140—143; Засенко О. Є. Вовчок Марко. *УЛЕ : у 5 т.* Київ, 1988. Т. 1. С. 341—343; Ільченко І. М. Музей Марка Вовчка у Богуславі. *НТЕ*. 1986. № 1. С. 79; Матеріали до біографій етнологів та народознавців України / уклад. С. М. Ляшко, С. П. Залозна. Київ ; Запоріжжя, 2001. С. 30—31; Федотов Є. С. Марко Вовчок і музичний фольклор. *НТЕ*. 1983. № 6. С. 8—11; Хоменко Б. В. Марко Вовчок на ниві фольклористики. *НТЕ*. 1971. № 6. С. 59—66; Хоменко Б. В. Народні джерела творчості Марка Вовчка. На матеріалах української прози. Київ, 1977. 176 с.; Хоменко Б. В. Фольклористична діяльність Марка Вовчка. *Тези доповідей і повідомлень кафедр на звітно-наук. сесії* / Вінницький пед. ін-т. Вінниця, 1966. № 6. С. 43—51; Шалак О. Український фольклор Поділля в записах і дослідженнях XIX — початку XX ст. Київ, 2014. С. 51—58.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 28—3. Од. зб. 331—333; Ф. 29—3. Од. зб. 437; Ф. 3—3. Од. зб. 207; Ф. 8-КІ. Од. зб. 29; ІЛ ВР. Ф. 4. Од. зб. 854; ІР НБУ. Ф. І. Од. зб. 1525, 4902; Ф. 7. Од. зб. 71.

Оксана Шалак

Возняк Михайло Степанович

ВОЗНЯК Михайло Степанович (нар. 03.10.1881, с. Вільки Мазовецькі, нині с. Волиця Жовківського р-ну Львівської обл. — 20.11.1954, м. Львів) — український літературознавець, мовознавець, фольклорист. Академік АН УРСР за спеціальністю літературознавство. У 1908 закінчив філософський факультет Львівського університету. З 1911 — дійсний член НТШ. З 1939 — професор Львівського університету, з 1944 — завідувач кафедри української літератури у Львівському університеті. Автор багатьох наукових праць, присвячених життю і творчості українських письменників, передусім І. Франка. Дослідник історії давньої української літератури: «Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти й замітки: у 3 т.» (Львів, 1913—1925), «Початки української комедії (1619—1819)» (Львів, 1919). Написав «Історію української літератури: у 3 т.» (Львів, 1920—1924, перевидання 1992, 1994). Досліджував український театр, культурні взаємини слов'янських народів. Цікавився історією Козаччини. Активний працівник НТШ. Автор публікацій про діяльність «Руської трійці» («Маркіян Шашкевич як фольклорист»,

«У століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича (1834—1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка»), про фольклористичну діяльність І. Франка («До фольклорних занять Івана Франка» (Львів, 1948), «З діяльності Івана Франка»). Автор рецензій на фольклорні й фольклористичні видання українською і польською мовами у ЗНТШ. У 1944 опублікував «Українські перекази» (Краків, Львів). Збірник складається з двох розділів: перший — «З пам’яток письменства». Сюди ввійшли, як зазначив упорядник у післямові, «перекази, вийняті з літературних пам’яток», тобто з літописів (с. 109). Другий розділ значно чисельніший — «З уст народу», містить тексти із записів і видання П. Куліша, М. Драгоманова, В. Гнатюка, М. Дикарева, В. Кравченка, І. Манжури, Я. Новицького, Д. Яворницького та ін. Збірник містить коментарі до історичних реалій і післямову «Слівце про низку переказів». Упорядник скромно визначає мету видання: «Нехай іде ця спроба в світ і заохотить наших людей скрізь по широких наших землях збирати такий матеріал. При сприятливіших обставинах ново призбираний матеріал разом із тим, що недоступний у Львові, міг би послужити при виданні повнішого збірника українських переказів для ширших кіл читачів» (с. 109). За проукраїнську спрямованість збірка опинилася в спецфондах бібліотек і була недоступною для читачів. Це одна з перших збірок неказкової прози в українській фольклористиці. Підбір матеріалу свідчить, що упорядник добре орієнтувався в традиційній українській прозі. Автор художнього оформлення та ілюстрацій — Микола Бутович. У 1946—1948 — упорядник видання «Українські народні казки» в трьох книгах (Київ). До збірника ввійшла майже сотня текстів казкових різновидів, а саме: чарівні, соціально-побутові, кумулятивні казки, казки про тварин, притчі. Не містить паспортів. Мета видання зазначена в післямові до першої книги «Від упорядника»: «Зладити кілька томиків українських народних казок для ширших читацьких кіл, а не для наукового користування» (с. 123). Відібрано «найпоширеніші варіанти». Упорядник зазначає: «З кількох чи кільканадцятьох варіантів текстів я брав один, найкращий з якого-небудь погляду, особливо з погляду мови, по змозі вільної від діалектизмів та говіркових особливостей» (с. 123). За проукраїнську позицію у 1930-х і післявоєнних роках В. зазнав переслідувань з боку радянської влади. Архів В. зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України (ф. 29).

Праці: Українські перекази. Зібрав М. Возняк. Краків ; Львів, 1944. 111 с. Репринтне видання: Київ, 1993. 120 с.; Українські народні казки : в 3 кн. / упоряд. акад. М. Возняк. Київ, 1946—1948; Велетень думки і праці: шлях життя і боротьби Івана Франка. Львів, 1958. 403 с.

Літ.: Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930. Т. 1. XXVII. 823 с.; Мороз М. М. С. Возняк як фольклорист. *НТЕ.* 1967. № 1. С. 39—44; Мороз М. М. Фольклористична діяльність М. С. Возняка (До 100-річчя з дня народження). *НТЕ.* 1981. № 6. С. 33—40; Сокіл В. Історична пам’ять народу. Українські перекази. Зібрав М. Возняк. Київ, 1993; Мишанич О. В. Возняк Михайло Степанович. *ЕСУ.* Київ, 2006. Т. 5. С. 35—36; Клебан Л. Наукова та громадсько-політична діяльність Михайла Возняка (1881—1954). Львів, 2010. 188 с.

Ірина Коваль-Фучило

Войт Володимир Ілліч

ВОЙТ Володимир Ілліч (20.11.1942, м. Соколівка Ярмолинського р-ну Хмельницької обл.) — бандурист-вокаліст (баритон), заслужений артист України (з 1993). Закінчив 1966 Київську консерваторію (у А. Бобиря). У 1965—1969, 1970—1978 — артист оркестру народних інструментів телерадіокомпанії України. Численні виступи у прямих радіо- і телеефірах як соліста-інструменталіста, а також бандуриста-співака. Здійснює разові та фондові аудіозаписи. У 1969—1971 — викладач Київського інституту культури. У 1969—1970 і від 1978 — артист, концертмейстер, соліст Національної заслуженої капели бандуристів України ім. Г. Майбороди. У репертуарі: думи «Буря на Чорному морі», «Про Нечая», на слова Т. Шевченка — «Не женися на багатій» (музика Я. Сичова), «Ой три шляхи» (музика Я. Степового), «За бай-

раком байрак» (музика народна), «Гей скинемось по таляру», «Козацька молитва», «Ой зійди, зійди, ясен місяцю», «Кину пером, лину орлом...» (музика В. Лісового), «Ой у полі та буйний вітер віє» (музика В. Лісовола), «Ой не цвіти буйним цвітом», «Ой по горі, по горі», «Хата моя рубленая», «Ой бре, море бре», «Сирітка», «Ой важу я, важу...», «Як посіяв мужик...» та ін. Член Національної спілки кобзарів України. Уклав збірники «Українські народні пісні для голосу в супроводі бандури» (Київ, 1987), «Твори для капели бандуристів» (Київ, 1989), «Ой летіла зозуленька» (Київ, 1993). Автор численних обробок народної музики і пісень.

Літ.: В рокотанні-риданні бандур / авт.-упорядн. М. А. Шудря, В. Г. Нечепа. Київ, 2006. С. 441.

Ірина Коваль-Фучило

ВОЛКОВ Роман Михайлович (13.10.1885, м. Новгород-Сіверський Чернігівської губ. — 06.05.1959, м. Чернівці) — український літературознавець, фольклорист, мистецтвознавець, педагог, д-р філологічних наук, професор. Після закінчення класичної гімназії деякий час навчався в Київському університеті, а далі — в Ніжинському історико-філологічному інституті ім. князя Безбородька, який закінчив 1912. 1912—1914 працював викладачем російської словесності в одеській гімназії, 1914—1918 — перебував на стажуванні — підготовці до професорського звання в Петроградському університеті. Учень О. Шахматова. 1918—1920 — приват-доцент Новоросійського університету. Брав участь в реорганізації цього навчального закладу. 1920 став ректором Одеського ІНО, організованого на базі Новоросійського університету, з 1925 — штатний професор ІНО, декан факультету соціального виховання, керівник підготовки аспірантів науково-дослідної кафедри археології при Одеському історико-археологічному музеї в галузі етнографії (20-і роки). Читав курс фольклору як у Новоросійському університеті (1919), так і в Інституті народної освіти (1920—1921), вів семінар з поетики народних казок, билин і дум. З квітня 1924 до грудня 1925 був головою етнографічно-діалектологічної секції Одеської комісії краєзнавства при УАН (є звіти про 26 засідань цієї секції). Як керівник секції, проводив семінари з матеріальної етнографії, фольклору й українознавства (читав лекції про стилістику народного епосу, про різні види народно-прикладного мистецтва (ткацтво, писанкарство), з історії, мови, географії України). Всіляко заохочував студентів до активного збирання фольклору та етнографічних матеріалів, предметів народної культури на теренах Південної (Степової) України. Фольклорні та етнографічні записи своїх учнів (О. В. Сікиринського, Б. Д. Юрківського, С. І. Цвєтка та ін. студентів ІНО) опублікував у 2—3 чис. «Вісника ОКК» (1925). Це описи сіл, календарних і родинних обрядів (найбільші й найоригінальніші з них — весільні обряди), зразки магічного та прозового фольклору, понад 200 весільних пісень. Він — автор програми опису села та інших програм по збору фольклорного й етнографічного матеріалу, працював над створенням бібліографічного покажчика літератури з української етнографії. В. був організатором музею Степової України, саме від нього надійшло до музею найбільше колекцій. 1925 він передав у дар музею дитячі глиняні іграшки, писанки, півсотні поштових листівок української тематики, етнографічну карту України, зразки домашнього начиння, жіночі сорочки, рушники та ін. 1931 з наступом нової радянської ідеології музей було ліквідовано, а його фонди передано в Одеський історико-археологічний музей, переслідувань зазнав і сам В. Він — організатор і в 1937—1944 перший декан філологічного факультету, завідувач кафедри російської літератури в Одеському університеті. Одночасно очолював кафедру російської літератури і в Одеському педінституті. У Державному видавництві України в Одесі у 20-х В. редагував дві серії книжок для дітей під назвою «Дитяча бібліотека» та «Детская библиотека». Вийшло вісім книг з цієї

серії: «Коза-дереза (Мальовані казки під редагуванням Р. Волкова», «Українські казки», «Гра (Пісні та ігри для дітей дошкільного віку. Уложив по етнографічним матеріалам Р. Вовк)», «Червона хусточка», «Бичок-третячок», «Лисичка, котик і півник», «Русские сказки» (всі 1922). Значна заслуга В. у створенні підручників та методичної літератури з українського фольклору для середніх шкіл. Він — автор фольклорних розвідок у підручнику та хрестоматії з української літератури для VIII класу. 1945—1949 В. працював у Львівському державному університеті ім. І. Я. Франка проректором з наукової частини і завідувачем кафедри російської літератури. За його редакцією тут опубліковано низку праць, зокрема збірник «Леся Українка» (1946), до якого увійшли фольклорні записи й фольклористичні праці поетеси, а також матеріали про її фольклористичну діяльність. З лютого 1950 до травня 1959, тобто аж до смерті, В. очолював кафедру російської літератури, а з грудня 1950 був і проректором з наукової частини Чернівецького державного університету. У Чернівцях він також записував і видавав зразки фольклору, зокрема, зредагував збірник «Буковина в піснях» (1957). В. — автор понад 150 наукових праць, з них більше 20 монографій, що стосуються фольклористики й літературознавства. Основна сфера зацікавлень ученого — це український та російський народний епос, народна драма, фольклор як джерельна база літератури, українсько-польські літературні зв'язки, традиційне народне мистецтво. Перша його друкована праця — «Народна драма «Царь Максимилиан» (опыт разыскания о составе и источниках)» (1912) присвячена найменш вивченому виду народної драми, — вона ґрунтується на запису 1910, який зробив сам автор у Новгороді-Сіверському зі слів учасника народного театру. Автор здійснює порівняльний аналіз драми з українським народним вертепом та білоруською й російською народною драмою, розглядає текстові варіанти та композицію цього виду творчості. З 1920 В. розпочав дослідження поетики й структури народної казки: розгляд сюжетів та сюжетотворення, мотивів, формул, стилю і мови фантастичних казок, їх форми та композиції. 1924 в Одесі вийшла друком його фундаментальна праця, що ґрунтується на східнослов'янському матеріалі: «Сказка. Разыскания по сюжетосложению народной сказки. Сказка великорусская, украинская и белорусская». Оскільки це була перша спроба такого дослідження казки, то праця більше порушувала проблем, аніж вирішувала. Однак вона задала загальний напрям семіотичних досліджень народної казки, які згодом реалізувалися в науковій школі В. Я. Проппа, визначила характерні риси підходу до вивчення структури казки (О. Бріцина). В. також проаналізував казковий стиль, мову, казкову обрядовість (крім монографії, опубліковано ще три ґрунтовні наукові праці, присвячені цим проблемам: «Словесное оформление великорусской сказки» (1927), «К вопросу о сказочной обрядности русской народной сказки» (1940), «Русская сказка: к вопросу о роли сказочника в создании сказочной обрядности (Архангельская сказка)» (1941). Крім казки, предметом дослідження вченого був і російський та український народний епос, билини, думи, історичні пісні («Исследование стиля народного слова. Стилистика сказок, былин и дум», «Русские богатыри» (1944—1945, цикл статей), «Эпическая традиция и личное творчество мастеров народного слова» (1947), «К проблеме варианта в изучении былин» (1957), «До питання вивчення варіантів билин» (1958) тощо). Чимало праць цієї тематики не опубліковано. Чільне місце в науковому доробку В. посідає проблема зв'язків літератури і фольклору, народнопоетичні джерела творчості О. Пушкіна, М. Лермонтова та ін. Відомі його статті «А. С. Пушкин и народное творчество», «Слово о полку Игореве и народное творчество», «Крилов і народна мудрість» (1938—1944), «Русская баллада первой четверти XIX века и ее немецкие параллели» (1957). Фольклоризм поезії

(зокрема, казок і балад) Пушкіна виявляється і в мові, і в поетиці (композиції, сюжетах, образах, в зображенні народного побуту, звичаїв, світогляду). Фундаментальними й блискучими (П. Павлій) вважають учені пушкінознавчі розвідки В. «Народные истоки поэмы-сказки «Руслан и Людмила»» (1955), «Реализм и народность баллад Пушкина (1957), а особливо «Народные истоки творчества А. С. Пушкина (Баллады и сказки)» (1960). Всі ці праці — видатне явище свого часу, однак зараз, на жаль, постать В. та його спадщина практично залишилися поза увагою фольклористів.

Праці: Народная драма «Царь Максимилиан»: опыт разыскания о составе и источниках. *Русский филологический вестник.* Варшава, 1912. Т. 67. № 1—2 ; Т. 67. № 2—4; Сказка. Разыскания по сюжетосложению народной сказки. Т. I. Сказка великорусская, украинская и белорусская. Одесса, 1924. 227 с.; Народные истоки поэмы-сказки «Руслан и Людмила». *Ученые записки (Черновицкий университет).* Т. 14. Серия филологических наук. Черновцы, 1955. Вып. 2. С. 3—74; К проблеме варианта в изучении былин. *Русский фольклор. Материалы и исследования.* Москва ; Ленинград, 1957. Т. 11. С. 98—128; Реализм и народность баллад Пушкина *Пушкин на Юге. Труды пушкинских конференций Кишинева и Одессы.* Кишинев, 1958. С. 281—307; Народные истоки творчества А. С. Пушкина (баллады и сказки). Черновцы, 1960.

Літ.: Павлій П. Д. Досягнення української радянської фольклористики за 40 років. *НТЕ.* 1958. № 3; Роман Михайлович Волков [Некролог]. *НТЕ.* 1959. № 3. С. 149—150; Роман Волков [Некролог]. *Радянська культура.* 1959. (7 травня). № 36 (452); Пулинец А. С. Выдающийся ученый-славист: [К 80-летию со дня рождения проф. Р. М. Волкова]. *Вопросы русской литературы.* 1966. Вып. 1. С. 130—136; Павлій П. Д. Видатний дослідник слов'янського фольклору. *Слов'янське літературознавство і фольклористика.* 1967. Вип. 3. С. 140—150; Бєляєв В. Г. Самовіддане служіння науці: [До 100-річчя з дня народження Р. М. Волкова]. *Рад. літературознавство.* 1985. № 10. С. 45—50; Кирилюк О. С. Універсалії культури і семіотика дискурсу. Казка та обряд. Одеса, 2005. 372 с.; Кирилюк О. С. Р. М. Волков та В. Я. Пропп: питання пріоритету та впливу німецької фольклористично-наратологічної традиції на дослідження ними структури казки. *Збірник наук. праць з філософії та філології: Німецька традиція в філософії, гуманістиці та культурі; Одеська гуманітарна традиція. Одеський нац. ун-тет ім. І. І. Мечникова.* Одеса, 2008. Вип. 12. С. 308—317; Іваннікова Л. В. Одеська комісія краєзнавства при ВУАН як науковий українознавчий осередок. *Слов'янський світ: Щорічник.* Київ, 2014. Вип. 13. С. 33—52.

Людмила Іваннікова

ВОЛКОВІЧЕР Тетяна Михайлівна (24.01.1991, м. Херсон) — фольклористка. Кандидат філологічних наук. Закінчила магістратуру за спеціальністю «Фольклористика, українська мова та література, англійська мова» в Інституті філології КНУ ім. Тараса Шевченка (2015), бакалаврат за спеціальністю «Правознавство» у НТУУ «КПІ» (2015), аспірантуру у відділі української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ (2018). Достроково захистила кандидатську дисертацію (2018). З 2019 — молодший науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ. Зібрала першу вагому колекцію світлин зразків епіграфічної вишивки (за період 2013—2019 понад 2 тис. одиниць), на основі якої вдалося виявити фольклорні формули (словесні й візуальні), типові для цього явища. На базі цих формул розробила Інтерактивний електронний покажчик вишитих вербально-іконічних текстів (http://volkovicher.com). Коло наукових зацікавлень — вербально-іконічні (словесно-візуальні) тексти (зокрема, епіграфічна вишивка та інші предмети побуту з написами); взаємовпливи народної, масової та професійної культури; метафольклор; формульність фольклору; фольклорні покажчики.

Праці: Вербальні тексти у народній вишивці кінця XIX — першої половини XX ст.: ґенеза, семантика, прагматика : дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2018. 255 с.; Епіграфічна вишивка. Покажчик фольклорних формул. Київ, 2016. URL : http://volkovicher.com.

Лариса Вахніна

ВОЛОВИК Андрій (? — ?, жив у Києві) — сліпець-гармоніст. Жив разом із Костем Зайцем в одному помешканні біля Євбазу.

Літ.: Сенгалевич Ф. Київські лірники. *ЕВ.* Київ, 1927. Кн. 3. С. 70.

Ірина Коваль-Фучило

ВОЛОШИН Олександр Федорович (псевд. **Журба, Александр Хведорович**) (06.12.1855, м. Бобринець Херсонської губ. тепер Кіровоградська обл. — 21.01.1933, м. Одеса) — етнограф, фольклорист, хормейстер, громадський діяч. Закінчив Херсонську учительську семінарію (1873), учителював (1885—1887). Хормейстер, суфлер трупи М. Кропивницького. 1887—1895 жив в Одесі, 1895—1915 працював у земських управах м. Ананьєва, Вовчанська, Харкова, Полтави, Дубна. З 1915 — у Києві, з 1921 — знову в Одесі. Сприяв улаштуванню українських вистав і концертів української музики, поширенню літератури українською мовою. Записував українські народні пісні в селах Тернівка Єлисаветградського пов. та с. Бобрик Ананіївського пов. Херсонської губ. та в м. Одесі. З 1879 надсилав записи М. В. Лисенку, який зробив їх обробки для голосу та фортепіано і для хору та фортепіано. Опублікував їх у «Збірнику українських народних пісень» (вип. IV, V). Записи В. опубліковано також у виданнях А. М. Конощенка. 1895 видав у Одесі «Збірничок українських пісень з нотами», який витримав п'ять перевидань. Пісні не паспортизовано, подано безсистемно. Але це — найкращі зразки української народної пісенної класики, від історичних до романсів, що складають серцевину фольклорної музичної культури (101 пісня з нотами, поданими в кінці). В. у 80-х XIX ст. був заарештований за українофільські погляди, постійно перебував під наглядом поліції, згодом став членом товариства українських поступовців, яке делегувало його до Центральної Ради УНР, був одним із організаторів Комісії у справах народної освіти, очолював друкарню Центральної Ради, був головою видавничого комітету Київської організації товариства «Просвіта», одним із засновників українського національного фонду.

Праці: Хведоровыч А. Збирнычок украйинськых писень. Изд. Е. И. Фесенко. Одесса, 1895. 112, 17, III с. (Рецензії: *Зоря.* 1897. № 22; *Жизнь и искусство.* 1897. № 21); Хведоровыч А. Збирнычок украинських писень. 2-е изд. Одесса, 1898. 132 с.; Хведоровыч А. Збирнычок украинських писень з нотамы. 3-е изд. Одесса, 1908. 144 с.; Збірничок українських пісень з нотами / упоряд. Олександр Хведорович. Одеса. 1911. Вид. 5. 142 с.

Літ.: Борисенко В. К. Волошин Олександр Федорович. *УМЕ.* ІМФЕ, 2006. Т. 1. С. 410.

Людмила Іваннікова

Воропай Олексій Іванович

ВОРОПАЙ Олексій Іванович (псевдонім **Олекса Степовий**; 09.11.1913, м. Одеса — 20.07.1989, м. Лідс, Велика Британія) — фольклорист, етнограф, біолог. Доктор слов'янської етнології (1958), доктор біології (1961). Народився в заможній родині. У 1917 батько емігрував, доля його невідома. Матір із сином і трьома доньками виїхала до рідного с. Надлук на Херсонщині. Саме там В. потрапив у сільське фольклорно-етнографічне середовище й зацікавився обрядами, звичаями, повір'ями, піснями, казками, легендами та переказами, навчався в школі, сільськогосподарському технікумі. Багато народних скарбів почерпнув від матері. Їй присвячена головна книга В. «Звичаї нашого народу». Студіював агрономію в Уманському сільськогосподарському інституті, проте як представник «неблагонадійної сім'ї» був виключений із цього закладу. У 1938 закінчив Московську аграрну академію, повернувся на роботу в Україну. Працював колгоспним агрономом на Вінниччині (у містечку Вороновиці), збирав дані з ботаніки, народознавства. У 1940—1941 навчався на філологічному факультеті Одеського університету. Під час Другої світової війни разом із дружиною Валентиною Бондаренко емігрував, спочатку перебував у Авґсбурзі у таборах для переміщених осіб, уже 1944 під псевдонім Олекса Степовий опублікував там перші статті в часописах «Дозвілля», «Український вісник», «Українська думка», а потім і окремі брошури та книги: «Вогні в церкві. Українські народні легенди, записані в Україні 1942—1943 рр.», «Українські народні танці. Етнографічний нарис. 29 ілюстрацій на окремих вкладках з підписами українською, німецькою та англійською мовами» (1946), «Ясир. Народна творчість (листи та вірші,

написані з німецької неволі). На чужині» (1947; друге, доповнене видання 1966, м. Лондон) та ін. У 1946 розпочав свою діяльність. В. заглибився в проблеми студіювання етнографії та фольклору. На початку 1948 подружжя Воропаїв переїхало з Німеччини до Великобританії, вони стали робітниками текстильної фабрики в м. Олдгамі, наступного року оселилися в Лондоні, працювали в бібліотеці Британського музею (Лондон), Національній науково-технічній бібліотеці Великобританії. У 1958 В. захистив докторську дисертацію зі слов'янської етнології «Звичаї нашого народу». У 1961 здобув науковий ступінь доктора біології, захистив дисертацію з цитогенетики про рід лисохвостих. В. був членом таких наукових інституцій, як Інститут біологів Великобританії, Ботанічне товариство Великобританії, Королівський інститут антропологів Великобританії, українська Вільна академія наук (УВАН), Український вільний університет (доцент кафедри етнології), Могилянсько-Мазепинська академія (завідувач відділу етнографії та фольклору). Науковий, письменницький доробок В. досить значний, проте досі мало вивчений, як і життєпис. Із фольклористики та етнології, природознавства, окрім згаданих, відомі такі праці: «Великдень в Україні» (1948), «Українські народні приповідки» (Лондон, 1952); «В дев'ятім крузі. Спогади про голод 1933» (Лондон, 1953), «Українські народні загадки» (Лондон, 1955); «Етноґрафія — наука про націю» (Лондон, 1963), «Цілюще зілля» (1964), «Рослини у звичаях та віруваннях українського народу» (1968). В. — автор багатьох публікацій у періодиці про Г. Сковороду, М. Гоголя. Т. Шевченка, І. Франка, Лесю Українку, М. Коцюбинського, а також окремих видань: «З минулого: Новели» (Авсбурґ, 1946), «Пригоди Марка Чубатого: Повість» (Лондон, 1954), «В дорозі на Захід: Щоденник утікача» (Лондон, 1970), «Англія зблизька. Щоденник нового поселенця» (Лондон, 1971, 1974, 1980, 3 т.), «Живемо в Англії: Уривки зі щоденника» (1984). Головною книгою життя В. став великий етнографічний нарис «Звичаї нашого народу» у двох томах, що вийшов у Мюнхені (1958, т. 1; 1966, т. 2,). Праця декілька разів перевидавалася в Україні (1991, 2012). У листі до археолога й історика Петра Курінного (1894—1972) від 22 червня 1960 В. писав про два томи «Звичаїв...», «а далі мої плани такі: 3-й том — "Родинно-побутові звичаї", 4-й том — "Рослини в звичаях і віруваннях українського народу", 5-й том — "Тварини і птахи в звичаях і віруваннях українського народу", 6-й том — "Побут і звичаї української провідної верстви", 7-й том — "Історичні народні перекази та легенди". Матеріали до всіх цих тем я вже в більшості маю...». В. був уважний до наукових праць попередників: «Дні і місяці українського селянина» (1856) М. Максимовича, «Побут подолян» К. Шейковського, видань П. Чубинського, п'ятикнижжя «Гуцульщина» В. Шухевича, розвідок і збірок І. Франка, Ф. Вовка, В. Гнатюка, Б. Грінченка, Д. Яворницького та ін. Своєрідним прикладом наукового подвижництва були для нього М. Максимович та Ф. Вовк. «Звичаї нашого народу» охоплюють календарно-обрядовий рік українців. Опис обрядів, звичаїв, традиційних уявлень пересипано чималою кількістю фольклорних зразків — записів із різних країв України. За цими фольклорними даними можна простежити ідею соборності України. У статті «Звичаї — скарб українського народу (Замість вступу)» автор наголошував: «Коли ми почнемо оглядатися, то побачимо, що звичаї нашого народу на диво між собою близькі. Хто його знає, чи не є саме ця близькість звичаїв тим цементуючим матеріалом, що перемагає своєю міццю всі інші сили, які працюють на руйнування єдности нашого народу». Записам В. можна довіряти, хоч вони не скрізь мають повні наукові паспорти. Неповна паспортизація спричинена умовами визискування, підозр і конспірації. Підходячи системно до висвітлення обрядів, звичаїв, матеріальної та усної традиційної культури, В. зумів подати цілісну характеристику оптимістичного світогляду та позитивного менталітету

О. Воропай «Звичаї нашого народу»

українців. Окрім творів багатьох жанрів фольклору, етнографічних описів обрядів, учений подав відомості про український народний одяг — жіночий, чоловічий, спільний, регіональний, національний, прикраси тощо. Оригінальна праця В. «Звичаї нашого народу» стала помітним внеском в українську фольклористику та етнографію, не втратила своєї актуальності.

Праці: Звичаї нашого народу. Народньо-календарні звичаї. Український народній одяг. Етнографічний нарис. Київ, 2012. 632 с.

Літ.: Білокінь С. Післямова. Календар передколгоспної України. *Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис.* Київ, 1991. Т. 2. С. 435—442; Герасимова Г. П. Воропай Олексій Іванович. *ЕІУ.* Київ, 2003. Т. 1. С. 636; Одарченко П. Воропай Олекса. *ЕСУ.* Київ, 2006. Т. 5. С. 185; Шкандрії Борис і Ольга. Письменник, етнограф, природознавець (У сімдесятиліття з дня народження Олекси Івановича Воропая). *Воропай О. Звичаї нашого народу.* Київ, 2012. С. 615—623; Дмитренко М. Внесок Олекси Воропая в українську фольклористику. *Наукові записки науково-дослідної лабораторії «Етнологія Черкаського краю». Пам'яті Олекси Воропая* / голов. ред. Н. П. Сивачук. Умань, 2014. С. 41—46.

Микола Дмитренко

Врабель Михайло Андрійович

ВРАБЕЛЬ Михайло Андрійович (псевдоніми і криптоніми: **Іван Газда**, **В-ль**, **V. M.** та ін.; с. Вирава, тепер Словаччина, 1866 — 1923, м. Будапешт, Угорщина) — український журналіст, педагог, фольклорист. По закінченню Ужгородської учительської семінарії вчителював на Пряшівщині та в Бачці. У 1899—1918 — редактор української газети «Неділя» (Будапешт), у якій популяризував твори Т. Шевченка, Ю. Федьковича, Л. Глібова, В. Стефаника. С. Руданського та ін., що було важливо за умов мадяризації українського населення. Упорядкував і видав власним коштом дві збірки фольклору: «Русский соловей. Народная лира, или Собрание народных песней на разных угрорусских наречиях» (Ужгород, 1890), «Угрорусски народны спиванки. Т. 1. Спиванки Мароморошски» (Будапешт, 1900). У другій збірці вміщено 869 коломийок, історичних, рекрутських, інших соціально-побутових, любовних пісень, балад. Зразки народної творчості В. подав також у своєму написаному язичієм «Букварі» (1898). В. — автор багатьох публікацій про культурне й громадське життя Закарпаття. Публікації В. у XX ст. використовували упорядники збірок, антологій.

Літ.: Микитась В. Л. Врабель Михайло Андрійович. *УЛЕ.* Т. 1. С. 361; Габор В. В. Врабель Михайло Андрійович. *ЕСУ.* Київ, 2006. Т. 5. С. 196.

Микола Дмитренко

ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ ФОЛЬКЛОРУ (ВАМДФ) — всеукраїнська молодіжна громадська організація. Створена 18 травня 2001. Керівник організації — Фетисов Ілля Борисович, художній керівник гурту «Божичі», випускник Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського (НМАУ). На сьогодні ВАМДФ має 16 обласних осередків (Хмельницький, Харківський, Волинський, Дніпропетровський, Черкаський, Кіровоградський, Донецький, Сумський, Львівський, Луганський, Тернопільський, Полтавський, Івано-Франківський, Кримський республіканський, Київський міський та Київський обласний), які об'єднують понад 200 фольклористів та любителів фольклору. Більшість обласних осередків засновані на базі молодіжних фольклорних гуртів: «Божичі», «Володар», «Буття», «Кралиця», «Роксоланія» (Київ, Київська обл.), «Вертеп» (Тернопіль) та ін. Здійснює збирацьку та ансамблеву роботу, організовує байдаркові фольклорні експедиції; «Школу традиційного народного мистецтва ім. В. Могура» в с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл.; спільно з лідером рок-групи «Воплі Відоплясова» О. Скрипкою була організатором фольклорного фестивалю «Країна мрій». У 2005 організувала Міжнародну науково-практичну конференцію до 125-річчя від дня народження К. Квітки за участю провідних фольклористів України, Росії та Польщі.

Ірина Коваль-Фучило

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ЕТНОГРАФІЧНЕ ТОВАРИСТВО (ВУЕТ) (січень 1925—

1930) — українське наукове товариство (науково-громадська організація), створене з метою фіксації, вивчення і популяризації етнографічно-фольклорного матеріалу. 13 січня 1925 було затверджено статут товариства, 22 січня цього ж року — скликані загальні збори ВУЕТ. До Ради організації входили: В. Ганцов, Н. Малеча (заступник голови товариства), А. Онищук, Д. Щербаківський (ініціатор його створення), Л. Шульгіна. До товариства ввійшли також інші відомі в науковому світі етнологи, фольклористи, мовознавці, музейні працівники: Н. Заглада, В. Камінський, К. Квітка, А. Ковалівський, О. Курило, О. Малинка, В. Мамонів, В. Білецька, І. Гурин, Ю. Павлович, Є. Рихлік, Ф. Сенгалевич, Ю. Сербул, А. Тарасенко, Б. Пилипенко. Огляд діяльності ВУЕТ упродовж п'яти місяців 1925 здійснив Є. Дзбановський у першій книжці «Записок Етнографічного Товариства». Зроблено акцент на необхідності стаціонарного вивчення явищ української етнографії та фольклору, на відміну від суто академічних установ до роботи залучали селян, робітників, учителів, лікарів, агрономів. Така масова етнографічна робота, знання побуту, за висновком рецензента видання К. Грушевської, «допоможуть зрозуміти психіку народу і знайти ключ до його розуму». Автори публікацій «Записок Етнографічного Товариства» розробляли й спеціальні програми для збирання етнографічно-фольклорних матеріалів: у статті Л. Шульгіної «Фізичне виховання немовлят» є програма для фіксації матеріалів про дитину в перший рік її життя, цікаву програму дослідження міського фольклору запропонувала Н. Заглада у нарисі «В справі дослідження міської людности». Певні орієнтири в дослідженні народної медицини окреслює стаття «Початки медично-етнографічної роботи в Києві» (автор — Гр. Махулько-Горбацевич). ВУЕТ ставило своїм завдання також вивчення побуту національних меншин України, що засвідчує стаття Є. Рихліка «Досліди над чеськими колоніями на Україні». У 1930 Н. Малеча опублікував «Програму до збирання відомостей про плахти», що складалася з 10 розділів, які охоплюють 137 питань, у кінці її подано бібліографію. Цю програму сучасний мовознавець Й. Дзендзелівський назвав зразком для укладачів не лише етнографічних програм, а й для створення лінгвістично-етнографічних атласів. На прилюдних засіданнях ВУЕТ було прочитано такі доповіді: С. Верхратський — «Недуги живота в побутові й медицині сучасного села», В. Камінський — «Наукова спадщина Хведора Вовка», О. Малинка, М. Левченко — «Казки та оповідання з Поділля 1850—1860 рр.», Ф. Сенгалевич — «Київська вулична пісня 1927—1928 років». До ВУЕТ було надіслано чимало фольклорних матеріалів (О. Афанасьєв — записи лічилок та частушок від вихованок дитячого будинку, М. Добровольський — лічилки с. Литвинець на Київщині та ін.). Окремі матеріали і дослідження були надруковані на сторінках журналу «Побут».

Літ.: Дзбановський Є. Огляд діяльності Етнографічного Товариства за час з 11. II—1. VI. 1925. *Записки Етнографічного Товариства*. Київ. 1925. Кн. І. С. 61; Грушевська К. Записки Етнографічного Товариства. Книга І. Київ, 1925. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*. 1926. Вип. 1—2. С. 143—144; Дзендзелівський Й. Нестор Малеча — етнограф, фольклорист, філолог. *ЗНТШ*. Т. CCXXIII. Праці Секції етнографії та фольклористики. Львів. 1992. С. 206—218; Ходак І. Данило Щербаківський як організатор академічної науки. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії. Збірник наукових праць*. Київ, 2007. Вип. 7. С. 119—129.

Тетяна Шевчук

ВУДЯНСЬКИЙ Ераст Іванович (1863, с. Польова, нині смт Харківської обл. — ?) — кобзар. Акомпанував собі на кобзі, зробленій майстром з с. Вільшани (нині Дворічанський р-н Харківської обл.). Учень Т. Г. Гончаренка. У репертуарі думи «Олексій Попович», «Вдова і три сини», «Брат і сестра», псальми (зокрема, «Про Охтирську Божу Матір») та ін.

Літ.: Тиховский П. Кобзари Харьковской губернии. Харьков, 1902. С. 135; В рокотанні-риданні бандур / авт.-упорядн. М. А. Шудря, В. Г. Нечепа. Київ, 2006. С. 368.

Галина Довженок, Ірина Коваль-Фучило

ВУЙЦІЦЬКИЙ (ВОЙЦІЦЬКИЙ) Казимир Владислав (пол. **Wójcicki Kazimierz Władysław**, криптоніми: **W. K., Wł.** 03.03.1807, м. Варшава, Польща — 02.08.1879, там само) — польський фольклорист, письменник, архівіст. Син придворного лікаря короля Станіслава Августа Понятовського. У 1826—1827 навчався в підготовчій школі при Варшавському політехнічному інституті (хімічне відділення). Відвідував курси права і літератури (лекції К. Бродзинського). У вільний час подорожував краєм, збираючи фольклор. Не закінчивши вищої школи, 1827 почав працювати як журналіст в часопису «Dziennik Warszawski». У 1827—1830 побував у багатьох краєзнавчо-фольклористичних подорожах. У 1828 брав участь у конкурсі на кращу розвідку про звичаї, обряди, народні перекази, пісні, прислів'я, що його оголосило Варшавське товариство друзів наук (Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, засноване 1800). Конкурс було скасовано — праця В. була єдина, подана до розгляду. Як жовнір В. брав участь у Листопадовому повстанні (вночі проти 30 листопада 1830) під Гроховим, закінчив службу в ранзі майора. Після повстання переховувався у Східній Пруссії, потім у Галичині, де налагодив зв'язки з львівськими письменниками і брав участь в організації літературної групи «Ziewonia», що діяла у 1832—1838. У 1832 повернувся до Польського королівства, у 1845 оселився у Варшаві, заробляючи на життя як головний архівіст і бібліотекар сенату, директор друкарні Урядової комісії справедливості й редактор «Dziennika Praw». Був редактором «Biblioteki Warszawskiej», співпрацював із журналами «Pszegląd Naukowy», «Bluszcz», «Tygodnik Ilustrowany», є автором і редактором багатьох статей в загальній енциклопедії С. Орґельбранда. Ініціював видання часопису «Kłosy». Видавав збірники «Album warszawskie» «Album literackie». У 1848 став членом Краківського наукового товариства (Towarzystwa Naukowego Krakowskiego), у 1860 — Познанського товариства друзів наук (Poznańskiego Towarzystwo Przyjaciół Nauk). Помер 1879, похований у Варшаві. Перша публікація 1826 в «Rozmaitościach Warszawskich» присвячена трактуванню польських прислів'їв. У 1830 видав «Народні прислів'я з поясненням джерел їх початку і способу їх побутування» («Przysłowia narodowe z wyjaśnieniem żródła początku oraz sposobu ich użycia») (3 томи, Варшава) окремим виданням. Упорядник збірок «Pieśni ludu Białochrobatów, Mazurów i Rusi znad Bugu...» (1836—1837, I—II) та «Klechdy starożytne, podania i powieści ludu polskiego i Rusi» (1837, I—II), у яких представлено і український фольклор, транскрибований польською графікою та в польських перекладах. У збірнику «Zarysy dumowe» (1842, т. 3) помістив нарис «Ruś Podlaska», де подав опис календарної та родинної обрядовості українців Підляшшя. «Spiewacy w Polsce i na Rusi (Lirnicy)» (1840), «Wasyl Suddenko, lirnik ukaiński» (1864) — праці, присвячені постатям лірників (зокрема українських), їхній манері виконання.

Вуйціцький Казимир Владислав

Праці: Pieśni ludu Białochrobatów, Mazurów i Rusi znad Bugu z dołączeniam pieśni ruskich, serbskich, czskich i słowackich. Warszawa, 1836—1837. T. I—II (перевидання першодруку: Wrocław, 1976. T. I. 312 s. ; T. II. 383 s.); Klechdy starożytne, podania i powieści ludu polskiego i Rusi. Warszawa, 1837. T. I—II (2 wyd. z ilustracjami — 1876); Ruś Podlaska. *Wójcicki K. Zarysy dumowe.* Warszawa, 1842. T. 3. S. 263—353.

Літ.: Юзвенко В. А. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст. Київ, 1961. С. 57—60; Кирчів Р. Вуйціцький Казімеж Владислав. *УЛЕ.* Київ, 1988. Т. 1. С. 365; Кирчів Р. Ф. Український фольклор у польській літературі (період романтизму). Київ, 1971. С. 101—103; ЕУ. Львів, 1993. Т. 1. С. 302; Матеріали до біографій етнологів та народознавців України / уклад. С. М. Ляшко, С. П. Залозна. Київ ; Запоріжжя, 2001. С. 33; Кирчів Р. Підляський дослідницький «триптих» Юрія Гаврилюка. *Кирчів Р. Студії з українсько-польського етнокультурного пограниччя.* Львів, 2013. С. 424—434; Кирчів Р. «Українська школа» польського романтизму в контексті міжнаціональних фольклорно-літературних взаємин. *Романтизм: між Україною та Польщею. Київські полоністичні студії.* Київ, 2003. Т. V. С. 36; Słownik folkloru polskiego / [pod redakcją J. Krzyżanowskiego]. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1965. S. 444—446; Wojciechowski R. Warszawskie. *Dzieje folklorystyki polskiej (1800—1863).* Warszawa, 1970. S. 110—128; Witkowska A. Przybylski R. Romantyzm. Wyd. VIII, 3 dodruk. Warszawa, 2009. S. 615—616, 677.

Оксана Шалак

Г

ГАВРИЇЛ (Розанов) (1781—1858) — архієпископ Катеринославський, Херсонський і Таврійський. Поклав початок краєзнавчим та історико-археографічним дослідженням на Катеринославщині. Д. І. Яворницький назвав його першим дослідником історії Південної України. 1828—1837 був архієпископом у Катеринославі, а з 1837 до 1848 — в Одесі. Багато зробив для розвитку освіти, культури, духовності краю. Перший звернув увагу на церковні і монастирські архіви, копіював найважливіші документи з історії заселення регіону, запорозького козацтва, церковної історії. Організував краєзнавчу роботу серед священнослужителів, які писали нариси з історії окремих церков і монастирів, спогади про важливі історичні події. Під час подорожей єпархією зустрічався з представниками усіх верств і народностей, записував легенди, перекази, спогади старожилів, які вважав вартим уваги історичним джерелом. Пізніше ці фольклорні записи використовував в історичних працях архієпископа. Збирання усних історичних свідчень стало основою для видання книги оповідань колишнього запорожця М. Л. Коржа (1731—1835), розповіді якого Гавриїл закінчив записувати 1831. Звичайно, це не були фольклорні записи в сучасному розумінні, адже передані вони були російською мовою. Однак їх і досі вважають першими записами народної творчості Півдня України, поряд із «Запорожскою стариною» І. І. Срезневського, а фактично першою фіксацією фольклорної прози загалом. Гавриїл систематизував оповіді М. Л. Коржа за тематичними розділами, додав до них посторінкові примітки, у яких уточнював, пояснював, виправляв інформацію М. Л. Коржа, тобто виявив до своєї праці певний науковий підхід. Готуючи публікацію до друку, Гавриїл (за походженням росіянин) намагався відтворити особливості української мови оповідача, тобто, як він сам писав у передмові, прагнув видати її «в оригінальному тоні». За висловом відомого археографа О. І. Журби, ця праця поклала початок усної археографії в Україні — галузі археографії, яка охоплювала процес збирання, збереження, наукової обробки і публікації усних історичних джерел. Записи арх. Гавриїла спочатку опублікував А. Скальковський у «Журнале Министерства народного просвещения» під назвою «Изустные предания о Новороссийском крае» (1838, № 6; 1839, № 2), а згодом сам арх. Гавриїл під назвою «Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа» (Одеса, 1842). Книга вміщує перекази про с. Михайлівку Катеринославського пов., спогади М. Коржа про своє життя, розповіді про запорозькі звичаї, обряди, звичаєве право, про руйнування Січі, про стародавні запорозькі поселення і про заснування міста Катеринослава. Книга арх. Гавриїла — цінне джерело до історії запорозького козацтва. На основі цієї книги письменник О. Стороженко написав свої «Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа», на «Устном повествовании...» ґрунтується також значна частина «Истории Новой Сечи» А. Скальковського (1841). Г. опублікував сім наукових розвідок, що стосуються історії Катеринославської, Херсонської і Таврійської губ. Головною працею Г. стала узагальнююча історія Південної України «Очерк повествования о Новороссийском крае, из оригинальных источников почерпнутый» (1857). Він мав великий вплив на формування наукових інтересів молодого А. Скальковського, був одним із засновників Одеського

товариства історії і старожитностей, у «Записках» якого друкував свої дослідження, залучав до краєзнавчої та пошукової роботи широкі верстви населення, зокрема, духовенство.

Праці: Скальковский А. А. Изустные предания о Новороссийском крае. *ЖМНП.* 1838. Кн. VI. С. 487—513 ; 1839. Кн. II. С. 171—202. Устное повествование бывшаго запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. Одесса, 1842. 94 с. (Рецензія : Григорьев В. *Москвитянин.* 1842. Т. IV. № 11. С. 184—185); Отрывок повествования о Новороссийском крае из оригинальных источников почерпнутый. *Записки Одесского общества истории и древнсотей.* Одесса, 1852. Т. 3. С. 79—129.

Літ.: Беднов В. А. Путевые заметки ректора Екатеринославской духовной семинарии, архимандрита Иакова Вечеркова, впоследствии епископа Саратовского, архиепископа Новгородского. *Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии.* Екатеринослав, 1910. Вып. 6. С. 38—88; Беднов В. А. К характеристике местных литературных нравов (С. А. Никитин и его «Екатеринославская старина»). *ЛЕУАК.* Екатеринослав, 1912. Вып. 8. С. 265—288; Біднов В. О. «Устное повествование запорожца Н. Л. Коржа» та його походження і значення. Прага, 1925. 28 с.; Білий В. В. Минуле етнографії на колишній Катеринославщині та її сучасні завдання. *Археологічний збірник Дніпропетровського краєзнавчого музею.* Дніпропетровськ, 1929. Т. 1. С. 235—260; Іваннікова Л. В. «Устное повествование М. Л. Коржа» як факт історії української фольклористики. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки.* 2014. № 1. С. 36—45.

Людмила Іваннікова

ГАВРИЛОВ Олександр Іполітович (1856, Старобільський пов. Харківської губ. — 10.05.1888, с. Ганебне Костянтиноградського пов. Полтавської губ.) — етнограф, фольклорист, за фахом лікар. Працював у Ганебному земським лікарем, де «заразився тифом під час лікування селян» і помер. Відомостей про Г. небагато. З некролога, підписаного «П. М.» (КС, 1889, № 1, с. 246—247), повідомлення в ЕУ (т. 1, с. 332) та листування П. Мартиновича з В. Горленком довідуємось, що Мартинович був ініціатором написання некролога. У листі від 4 червня 1888 він просив Горленка написати його: «Я б і сам його написав для того, щоб не турбувати Вас і без того «трудящагося сильно», але я не володію так пером, щоб я міг це зробити». Зважаючи на лист П. Мартиновича, В. Горленко написав некролог, підписавши його «П. М.». Із листа П. Мартиновича та зі змісту самого некролога довідуємось про те, що Г. «з часу свідомої юності був ревним збирачем народних пісень». Він збирав їх у різних місцевостях сам і просив про те ж багатьох своїх знайомих, які доставляли йому свої збірки. У паперах Г. залишилося 57 зошитів пісень і безліч записів на окремих аркушах, які в загальному складуть теж близько 15 подібних зошитів. Близько 30 з цих зошитів доставлено Г. різними особами, решта зібрані ним самим. Велика частина пісень побутові. Друге місце за кількістю посідають обрядові, третє — історичні. Зібрані пісні записані в Ізюмському та Лебединському пов. Харківської губ., у Бахмутському — Катеринославської, в Гадяцькому і Костянтиноградському пов. — Полтавської, у Васильківському та Звенигородському — Київської і в Конотопському пов. Чернігівської губ. Найповніше представлені збірки з Ізюмського і сусіднього з ним Бахмутського пов., а також з деяких місцевостей Київської губ. За цими збірниками можна спостерігати відмінність пісень Ізюмського пов. від пісень Бахмутського пов. У деяких повітах Київської губ. пісні записані в такій кількості, що видно різницю в піснях одного повіту від пісень сусіднього. Серед обрядових пісень особливо виділяється розділ колядок, якому позаздрили б найщасливіші збирачі. Їх понад 100 і всі вони дуже давні. Готуючи свої збірники для друку, Г. ретельно порівнював їх з існуючими друкованими. Ці порівняння показали, що в записах його є «унікуми», тобто такі пісні, які ніколи не були записані. Добре усвідомлюючи тісний зв'язок тексту народної пісні з музикою, Г. запам'ятовував також і мотив записаної пісні. На жаль, він не встиг покласти їх на ноти і забрав це музичне багатство з собою в могилу. «Трагічна, рання смерть О. Гаврилова була результатом самопожертви і чесного відношення до суспільної служби. Його

смерть справила сильне враження серед місцевої громади, яка на земському зібранні вшанувала його пам'ять. Але ті ідеальні цілі, до яких прагнула ця молода людина, залишилися не досягнутими», зазначено в некролозі. Також там писалося, що до збереження та оприлюднення збірників Г. буде вжито заходів. Проте його записи так і не вдалося відшукати й опублікувати.

Літ.: М[артинович] П. Александр Ипполитович Гаврилов. *КС.* 1889. № 1. С. 246—247; ЕУ. Львів, 1993. Т. 1. С. 332; Козар Л. Фольклористична спадщина маловідомих українських громадських діячів в контексті національного відродження другої половини XIX — початку XX століття (родина Андрієвських, О. Гаврилов, Ю. Грибинюк, А. Заблоцький, І. Зозуля, І. Коновал). *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Українська мова та культура в сучасному гуманітарному часопросторі: аспекти формування комунікативної компетентності фахівця»* / уклад.: І. В. Зайцева, А. К. Павлова, О. П. Калита. Ірпінь, 2018. С. 76—83.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 11. Од. зб. 47, 176; ІЛ НАНУ. Ф. 102. Од. зб. 90; ІР НБУВ. Ф. 208.

Лідія Козар

ГАЄВСЬКА Надія Марківна (27.08.1947, с. Аджамка, Кіровоградського р-ну, Кіровоградської обл.) — літературознавець, фольклористка, кандидат філологічних наук, професор. Закінчила філологічний факультет Київського державного університету (1971), працювала вчителем. У 1981 захистила кандидатську дисертацію з історії української літератури. З 1982 — старший викладач Кіровоградського педінституту, доцент, з 1997 — професор кафедри історії української літератури КНУ. Відмінник освіти України (1997), заслужений працівник освіти України (2004). Автор понад 380 наукових та науково-методичних праць з української літератури. Упорядник збірки «Українські загадки». Основна галузь наукових інтересів — історія української літератури другої половини XIX ст., історія української літератури кінця XIX — XXI ст.

Літ.: Українські народні загадки / упоряд. Н. М. Гаєвська ; ред. І. О. Кресіна ; худ. В. А. Боканя. Київ, 1994. 120 с.

Ірина Коваль-Фучило

ГАЙВОРОНСЬКИЙ Михайло (псевдонім: **Орест Тин**; 15.09.1892, м. Заліщики, тепер Тернопільської обл. — 12.09.1949, м. Нью-Йорк, США) — композитор, диригент, педагог, скрипаль, громадський діяч. Закінчив Учительську семінарію в Заліщиках (1912). Навчався у Львівському вищому музичному інституті. На початку Першої світової війни добровільно вступив до легіону УСС, де 1915 організував і очолив духовий оркестр. Працював у Кам'янці-Подільську, Львові, 1923 емігрував до США, навчався в Колумбійському університеті (1924—1927). У 1924 організував українську музичну консерваторію у Нью-Йорку (разом із Р. Придаткевичем) і український струнний оркестр (очолював до 1936). Г. — автор відомих стрілецьких пісень (зокрема, «Їхав стрілець на війноньку», «Отсе тая червона калина», «Йде січове військо», «За рідний край»). Здійснив обробки народних пісень, стрілецьких (збірки «Колядки і щедрівки», «Лемківщина», «Полісся», «Українські народні пісні переселенців в Югославії», «Народні пісні Америки і Канади», «Білоруські народні пісні» та ін.). У 1946 видав «Збірник українських народних пісень для молоді».

Твори: Повік не зів'яне: Стрілецькі пісні Михайла Гайворонського / упоряд., вступ. ст. В. Подуфалого. Тернопіль, 1990. 60 с.

Літ.: Витвицький В. Михайло Гайворонський: Життя і творчість. Нью-Йорк, 1954 (перевидання: Львів, 2001); Правдюк О. Січові стрільці в піснях і реальній дійсності. *НТЕ.* 1991. № 3; Лазорський М. Страдницький шлях лицаря української пісні. *НТЕ.* 1996. № 4; Герасимова Г. П. Гайворонський Михайло-Орест. *ЕІУ.* Київ, 2004. Т. 2. С. 19; Шевчук О. Гайворонський Михайло. *УМЕ.* Т. 1. С. 429; Кузьменко О. Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність. Львів, 2009.

Микола Дмитренко

ГАЙДАЙ Михайло Михайлович (16.02.1931 — 2010, м. Київ) — кандидат філологічних наук, дослідник українсько-чеських і українсько-словацьких зв'язків у галузі фольклористики. Працював в ІМФЕ. У доробку Г. — монографії «Чехословацько-українські взаємини в сучасній фольклористиці» (1963) та «Славістична фольклорис-

Гаєвська Надія Марківна

тика. Нариси розвитку. Матеріали» (1988) (у співавторстві). Важливим для науковця було етичне й естетичне багатство фольклору слов'ян («Народна етика у фольклорі східних і західних слов'ян» (1972). У 70—80 XX ст. Г. брав участь у фольклорних експедиціях ІМФЕ. Чимало підготовлених Г. записів народних пісень слов'ян зберігаються у фондах ІМФЕ. Багаторічний учасник Міжнародних з'їздів славістів, член Міжнародної комісії зі слов'янського фольклору при Міжнародному комітеті славістів.

Праці: Слов'янська фольклористика: Нариси розвитку. Матеріали. Київ, 1988 (у співавторстві); Чеські і словацькі прислів'я і приказки / вступне слово, упоряд. та переклад М. Гайдая. Київ, 1975.

Літ.: Юзвенко В. Михайло Михайлович Гайдай. Слов'янський світ. 2007. Вип. 4.

Мирослава Карацуба,
Оксана Микитенко

«Гайдамацький рух на Уманщині. Коліївщина 1768 року»

ГАЙДАМАЦЬКІ ПІСНІ — різновид народних історичних пісень про явища суспільного життя, зумовлені соціальними, релігійними та національними реаліями України XVIII ст., передусім ускладненням внутрішньополітичної ситуації в правобережній частині Гетьманщини після її підпорядкування Речі Посполитій. Назва пісень походить від турецького слова «гайдамака», що означає бунтар, непокірна людина. Початок творення ГП належить до першої половини століття, апогей — період національно-визвольних змагань українців часів Коліївщини (1768 і відразу після трагічних подій). Герої ГП — переважно документальні, відомі історичні особи, ватажки або ті, хто особливо відзначився: І. Гонта, М. Залізняк, М. Швачка, І. Бондаренко, Г. Голий. С. Неживий та ін. ГП властива національно-патріотична піднесеність, ідеалізація героїв — борців за народні права, висміювання представників гноблячих верств — польського пана-дуку, ксьондза, жидалихваря, російського окупанта, а також ватажка-зрадника тощо. Серед поширених ГП: «Ой наварили ляхи пива» (про Івана Гонту), «Максим козак Залізняк», «Їде Харко із Туреччини», «Ой виїхав із Гуманя» (про Микиту Швачку), «У селі Грузькому» (про Івана Бондаренка та осавулу Якименка). Героями ГП ставали ті, хто мав особливі заслуги перед рідним народом, виборював для нього волю і справедливість: «Славний козак Максим Залізняк, славний з Запорожжя, Як виїде на Вкраїну — як повная рожа. Славний козак Залізняк, славний козак Гнида, Не осталось на Україні ні ляха, ні жида» («Історичні пісні», Київ, 1961, с. 515). Активними учасниками гайдамацького руху були нащадки козаків у Центральній та Південній Україні, на Поділлі, Волині, Слобожанщині, а також кобзарі, частина яких брала безпосередню участь у походах, підносила бойовий дух побратимів, оплакувала полеглих, співаючи їм славу. Чимало учасників гайдамацького руху ставали кобзарями, багато з них поплатилися своїм життям: їх переслідували, вбивали без суду, карали за вироком (В. Варченко, П. Скряга, Сокового зять Михайло, Д. Бандурка та ін.). Образ гайдамаків яскраво висвітлено в поемі Т. Шевченка «Гайдамаки», ін. його віршах, а також у працях і творах А. Скальковського, Д. Мордовцева, М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова, Ф. Гавронського-Равіти, І. Франка, І. Карпенка-Карого (трагедія «Сава Чалий»), О. Маковея («Гайдамацька пісня») М. Сиротюка («Побрався сокіл»), Я. Стецюка («Гонта»), Ю. Мушкетика (роман «Гайдамаки») та ін.

Твори: Історичні пісні / упоряд. І. П. Березовський, М. С. Родіна, В. Г. Хоменко ; нот. матер. А. І. Гуменюк ; за ред. М. Т. Рильського і К. Г. Гуслистого. Київ, 1961. 1068 с. (серія «УНТ». Т. 1).

Літ.: Грабовецький В. В. Гайдамацький рух і опришківство. Львів, 1958; Гайдамацький рух на Україні в XIII ст. : зб. документів / упоряд. М. І. Бутич та ін. Київ, 1970; Березовський І. П. Гайдамацькі пісні. *УЛЕ*. Т. 1. С. 376; Смолій В. А. Гайдамацький рух. *ЕІУ*. Київ, 2004. Т. 2. С. 20—21; Літературознавча енциклопедія / автор-уклад. Ю. Ковалів. Київ, 2007. Т. 1. С. 210; Снігирьова Л. М. Українські народні історичні пісні: поетика тексту: монографія. Сімферополь, 2011. 232 с.

Микола Дмитренко

ГАЙДУЦЬКІ ПІСНІ — епічні пісні сербів, хорватів, македонців, болгар, румунів, молдаван, албанців та ін.

слов'янсько-балканських народів. Гайдуки (слово походить від угорського Hajto — пастух, погонич худоби, тобто звідси — піхотинець-воїн) — учасники збройної боротьби проти окупантів Османської імперії. Серед підкорених турками балканських народів у XV—XIX ст. гайдуками називали повстанців, які тікали в гори й ліси та вели партизанську боротьбу проти турецького панування і феодального гніту. Зазвичай вони об'єднувалися в чоти (групи, загони) до 30 осіб із ватажком — арамбушею. ГП не стосувалися тих гайдуків, що виконували роль відбірних лакеїв та кінних слуг-охоронців у Польщі (зокрема на українських землях), Німеччині та Російській імперії у XVIII—XIX ст. ГП виникли в XV—XVI ст.; розквіт — у другій половині XVIII — середині XIX ст. У ГП стверджується ідея соціальної справедливості, прославляються героїчні подвиги чолових гайдуків та їхніх побратимів. Образ гайдука ідеалізований відповідно до епічної традиції: це відважний, сильний вояк, патріот рідної землі, борець проти ворогів і взагалі поневолювачів, гнобителів. ГП найчисленніші в сербо-хорватській епіці і складаються, поряд з окремими піснями (про старого Вуядина, про Костреша Карамбашу та ін.), переважно із численних груп пісень про популярних, визначних гайдуків XI—XII ст. Старину Новака, Матвія Томича, Бая Пивлянина (циклізація в епосі). Оспівуються подвиги вояків — членів їхніх загонів, створюючи, таким чином, довкола відомих осіб та щодо певної тематики особливу циклізацію в рамках ширшого кола пісень. У ГП гайдуки зображені як герої величезної сили і героїзму, як характерники й такі, що можуть витримати будь-які тортури. Про Старину Новака, Дебелича Новака є епічні пісні в македонській, румунській, болгарській традиціях. ГП перегукуються з українськими думами та історичними піснями (козацькими, гайдамацькими, опришківськими та ін.), збойницькими піснями словаків, поляків тощо. Українською мовою ГП перекладали М. Старицький, І. Франко, М. Рильський та ін. Образи й мотиви ГП використали Ю. Федькович, Леся Українка, Д. Павличко, Д. Білоус.

Літ.: Сербська народна поезія. Київ, 1955; Хайдушки и исторические песни. София, 1981; Гацак В. М. Восточнороманский героический эпос. Москва, 1967; Шумада Н., Юзвенко В. та ін. Визвольний рух слов'ян у народній пісенній творчості XVIII—XIX ст. Київ, 1971; Шумада Н. С. Гайдуцькі пісні. *УЛЕ.* Т. 1. С. 377; Леп'явко С. А. Гайдуки. *ЕІУ.* 2004. Т. 2. С. 23; Микитенко О., Шумада Н. Гайдуцькі пісні. *Художня культура західних і південних слов'ян : енциклопедичний словник.* Київ, 2006. С. 15; Літературознавча енциклопедія / авт.-уклад. Ю. Ковалів. Київ, 2007. Т. 1. С. 210.

Микола Дмитренко

Відомий гайдук Ільо воєвода, прозваний «останнім гайдуком Болгарії»

ГАЛИНСЬКИЙ Іван Романович (справжнє прізвище Лопата) (09.02.1895, с. Морозівка, нині Баришівського р-ну Київської обл. — 29.07.1965, м. Київ) — кобзар і співак. Навчався в Київському університеті св. Володимира. Вчителював у с. Сулимівка Баришівського р-ну (зараз Бориспільського р-ну). У 1929 переїхав до Києва і брав уроки співу у Ф. Опришка, згодом виступав як соліст. Від 1934 — соліст-бандурист Київської обласної філармонії. Брав участь в ансамблі бандуристів Київського товариства сліпих. Гастролював у багатьох українських та російських містах. Виконував соціально-побутові, гумористичні, сатиричні та жартівливі народні пісні, а також власні твори. Виступав із лірником О. Цибульським. У грудні 1943 заарештований, засуджений на десять років ув'язнення. Відбував заслання в Естонії та Медвежогорську в Карелії, РФ. Виступав на засланні з бандурою. Звільнений у 1951, наприкінці 1950-х виступав з ансамблем бандуристів Українського товариства сліпих.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 43.

Ірина Коваль-Фучило

Угорський гайдук Шандор Ружа

ГАЛИЦЯ Михайло Михайлович (25.02.1885—26.01.1971) — казкар та співак із с. Дулове Тячівського р-ну Закарпатської обл. Мав початкову освіту. Виїжджав на заробітки до Сербії, Угорщини, США, Моравії, був лісорубом, шахтарем, теслею. Мандри світом поповнили його репертуар (за підра-

Галька Гнат Михайлович

М. Гальковський «Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси»

хунками П. Лінтура він обіймає казки 35 традиційних сюжетів) і відбилися на творчій манері виконавця. Г. тяжів до довгих казок з ускладненою композицією. У творах в його виконанні дуже відчутний вплив сучасності, традиційні образи, сюжети і навіть формульні вирази отримують в його вустах нове наповнення. Обидві названі риси вирізняють характер опанування казкарем традиційним знанням. Сильний імпровізаційний струмінь, властивий манері оповідача, дозволив йому самому розглядати окремі твори його репертуару як авторські новотвори. Це ж стосується й традиційних формул у його виконанні. Проте всі вони реалізують багате й різноманітне традиційне епічне знання оповідача, яке однак втілюється у виразно імпровізаційній стилістиці. Значна частина казок, зафіксованих від Г., опублікована (Казки зелених гір, 1965 та ін.), проте ряд записів зберігається у архіві П. Лінтура. Частина текстів — самозаписи казкаря. Творча постать казкаря відображена в есе В. Басараба «Книжка, написана... палицею».

Тексти: Казки зелених гір: [Закарпатські казки Михайла Галиці] / запис, упоряд. та ред. П. В. Лінтура, І. М. Чендея. Ужгород : Карпати, 1965; Зачаровані казкою / Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 38—100.

Літ.: Басараб В. Герої — серед нас. Ужгород, 1976. С. 23—26; Зачаровані казкою / Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 35—38; Лінтур П. В. Казкарі Закарпаття і їх репертуар. *Зачаровані казкою* / Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 496—511.

Олександра Бріцина

ГАЛЬКА Гнат Михайлович (псевдоніми і криптоніми: **Жегота Михайло Навротник**, **Ж. М. Н.** та ін.; 01.02.1824, с. Зарваниця, тепер Теребовлянського р-ну Тернопільської обл. — 26.04.1903, с. Дубківці, тепер с. Раштівці Гусятинського р-ну Тернопільської обл.) — фольклорист, етнограф. Закінчив 1850 Львівську духовну семінарію. Був священиком і наглядачем народної школи на Тернопільщині. Збирав і досліджував фольклор, етнографію. Видав збірки, праці: «Народні звичаї і обряди з околиць над Збручем» (1860, ч. 1: Весілля, гаївки; 1862, ч. 2: Веснянки, Вечорниці, Коляди, Купало, Обжинки, Похорони; звичаї і забобони з додатком прислів'їв..., список маловживаних слів); «Народний празник Купала» (1861), «Приказки» (1874), «З народних казок», «Народні звичаї по галицькому березі ріки Збруч» (обидві — 1893), «Народні притчі і примовки» (1894), праці про назви місяців тощо. Друкував статті, добірки етнографічних матеріалів у львівських журналах, альманахах, газетах («Наука», 1873—1876; «Ластівка», 1874—1875; «Учитель», 1880; «Неділя», 1881 та ін.).

Літ.: *Медведик П. К.* Галька Гнат Михайлович. *УЛЕ*. Т. 1. С. 384.

Микола Дмитренко

ГАЛЬКОВСЬКИЙ Микола Михайлович (19.11.1868, с. Лугаса, Єльнинського пов. Смоленської губ. — ?) — історик, етнограф, фольклорист, письменник. Закінчив Московську духовну академію (1895). 1917 був директором Лебединської гімназії (Харківська губ., нині Сумська обл.). Дослідник архаїчних пластів фольклору, дохристиянської релігії, ліричних пісень та епосу слов'янських народів.

Праці: Лирические песни сербского народа. Филологические записки, 1897. Вып. 5—6; Сербский народный епос / вступ. статья и пер. Н. Гальковского. Сумы, 1897 (2-е изд. Москва, 1916, заголовок — «Сербский эпос»); Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси. Харьков ; Москва, 1913—1916. Т. 1—2.

Літ.: Пашаева Н. М. Гальковский Николай Михайлович. Славяноведение в дореволюционной России. Москва, 1979. С. 114—115.

Микола Дмитренко

ГАЛЬЧЕНКО Павло Федорович (22.12.1912, с. Шамраї нині Решетилівського р-ну Полтавської обл. — 1985, м. Буча Київської обл.) — збирач фольклору. Після закінчення школи працював ковалем на заводі у м. Харкові. У 1932 закінчив Харківський вечірній комсомольський університет, згодом військове училище й офіцер-

ські курси. Понад 26 років служив в армії, полковник запасу. Записував переважно твори народної прози — анекдоти, усмішки, загадки, прислів'я жартівливого змісту (приблизно 4 тис. зразків). Підготував декілька рукописних збірок фольклору, зокрема: «Українська народна гумористична проза», «Байки», «Звуконаслідування», «Анекдотичні новели» (українською та російськими мовами), «Російські народні анекдоти». Автор рукописних праць «Світ рослин», «Цікаве про Україну», «Матеріали до словника української мови» (картотека). Рукописи Г. зберігаються в АНФРФ ІМФЕ. У 1957—1965 записав понад тисячу анекдотів у Дніпродзержинську (нині м. Кам'янське), Дніпропетровську (нині м. Дніпро), Новомосковську, Харкові, Києві. Частина записів Г. опублікована в журналах «Перець» (1962, № 22; 1964, № 7, 15), «НТЕ» (1963, № 2), «Україна» (1963, № 10; 1964, № 19, 29, 40), «Народному календарі на 1965 р.» (с. 36), окремі збірки: «Придніпровські сміховини: Українські народні анекдоти, жарти, дотепи» (Дніпропетровськ, 1971, 264 с., наклад 15 тис.; 2-ге видання, виправлене й доповнене 1978, 192 с., наклад 50 тис.), «Народні усмішки. Анекдоти, жарти, дотепи, бувальщини, небилиці». Київ, 1986. 310 с., наклад 150 тис. (книга вийшла після смерті упорядника Г. й автора передмови О. Дея).

Праці: Народні усмішки. Записи і вступна замітка П. Ф. Гальченка. *НТЕ*. 1963. № 2. С. 101—102; Іскрометне слово. Дніпровські сміховини: Українські народні анекдоти, жарти, дотепи. 2-ге вид., випр. й доп. Дніпропетровськ, 1978. С. 3—6.

Літ.: *Березовський І. П.* Сучасні збирачі фольклору. *НТЕ*. 1966. № 5. С. 27—28.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14—3. Од. зб. 364, 1361—1365, 1366—1371, 1372—1373.

Микола Дмитренко

ГАНДЕРА Михайло Степанович (14.10.1901—08.03.1972) — оповідач та виконавець пісень із с. Дротинці Виноградівського р-ну Закарпатської обл. Усе життя займався хліборобством у рідному селі. Знав грамоту, міг читати не лише українською, а й російською, церковнослов'янською та угорською мовами. Джерелом репертуару була місцева традиція осередку (частину казок перейняв від батька та сусідів), а також книжки. Пісенний репертуар складали переважно рекрутські («вербункові») та розбійницькі («бетярські») пісні, а прозовий — побутові та новелістичні казки, кількість яких, за свідченням П. Лінтура, сягає 30-ти. Творам у його виконанні була властива виразна соціальна й політична спрямованість.

Тексти: Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати: Закарпатські народні казки. Гумор та сатира / запис текстів та впоряд. П. В. Лінтура. Ужгород : Карпати, 1966. С. 54—56, 97—100, 110——115, 122—125, 185—186, 237—241; Лінтур П. Зброєю сміху. *Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати: Закарпатські народні казки. Гумор та сатира. Дідо-всевідо: Закарпатські народні казки.* / запис текстів та впоряд. П. В. Лінтура. Ужгород : Карпати, 1969; Зачаровані казкою / Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 263—282.

Літ.: Зачаровані казкою / Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 261—263; Лінтур П. В. Казкарі Закарпаття і їх репертуар. *Зачаровані казкою* / Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 496—511.

Олександра Бріцина

Гальченко Павло Федорович

ГАНЕНКО Марія А. (р. н. і смерті невідомі) — етнограф, записувачка фольклору. Жодних біографічних даних про неї розшукати не вдалося. За зібраними матеріалами можна припустити, що вона вчителювала в с. Іванівці Єлисаветградського пов. Херсонської губ., і була досить відомою в культурному середовищі Херсонщини кінця XIX ст. З її доробку видно, що це була добре освічена жінка. Перша її публікація — стаття «Семейно-имущественные отношения крестьянского населения в Елисаветградском уезде» була опублікована в Херсонському белетристичному збірнику «Степ» (1886) і присвячена звичаєвому праву. Праця ґрунтується на матеріалах, які зібрала Г. у кількох селах Семенастовської волості і в селі Велика Виська Єлисаветградського пов. (військове поселення). Авторка

висловила ґрунтовні спостереження над змінами в народній свідомості, які сталися під впливом міста і стосувалися економічного права, стосунків між батьками і дітьми (у цьому контексті наводить легенду про те, як колись убивали старих людей), між сестрами, братами і сестрами, укладання шлюбів, кумівства, побратимства, посестринства, вдівства, подружжя, покриток, позашлюбних дітей, щодо зради, розлучення, майнового права, приданого, спадщини, бездітності, усиновлення, приймацтва, опікунства. Навела низку прислів'їв, що розкривають ставлення народу до цих явищ. 1888 в № 11 журналу КС опублікована стаття «Село Ивановка (опыт этнографической характеристики малорусского поселения в Новороссии)». Публікацію підготувала Софія Русова, в її основі — «обширный рукописный материал народных песен и обрядов, записанных М. А. Ганенко». За висловом С. Русової, рукопис Г. — перша спроба вивчення звичаєвості села в Херсонській губ., світогляду, мистецтва та юридичних поглядів його мешканців. Матеріал складається переважно з пісень, записаних у цьому селі. Г. для їх систематизації скористалася класифікацією П. Чубинського (пісні історичні, козацькі, гайдамацькі, чумацькі, солдатські, лірницькі (псальми), п'яницькі, родинно-побутові та календарно-обрядові (22 щедрівки, 15 колядок, косарські, 1 веснянка)). Г. записала також весілля з усіма подробицями та 252 весільні пісні, описала досвітки, дівочі ворожіння та кусання калити на Андрія, повір'я про чари, записала 34 замовляння від різних хвороб, 73 загадки (з них 55 нових), 27 прислів'їв та приказок, а також легенди й перекази, переважно апокрифічні та демонологічні, деякі юридичні звичаї. На жаль, доля цього збірника невідома, автор статті (С. Русова) записи Г. назвала «прекрасними». 1896 у № 11 КС опублікована стаття іншого автора Х. Ящуржинського «Свадьба малорусская как религиозно-бытовая драма», який також скористався записом Г. Тут фактично переказано весь обряд, подано пісні, що його супроводжують (100 з 252 записаних). Це пісні на заручинах до короваю, до гільця, на розплітання коси та під час посаду, весільного поїзду, застілля і т. п. За спостереженнями авторів статей, фольклор, записаний Г. в с. Іванівка, найбільш споріднений із записами з Полтавщини, оскільки населення цього села переважно складається з переселенців із Золотоніського повіту. В. Гнатюк навпаки вважав запис весілля не найкращим, назвав сам обряд «бідненьким». Збірник замовлянь у запису «Є. Ганенко» (насправді ж М. Ганенко) опублікував 1890 М. Комаров у «Новій збірці народних малоруських приказок» (с. 104—116). Учений мав у розпорядженні 18 приказок, 76 загадок і 40 замовлянь у запису Г.

Ганка Вацлав

Праці: Семейно-имущественные отношения крестьянского населения в Елисаветградском уезде. *Степ. Херсонськый белетрыстычный збирнык.* Херсон, 1886. Санкт-Петербург, 1886. С. 136—159; С. Р. Село Ивановка. (Опыт этнографической характеристики малорусского поселения в Новороссии). *КС.* 1888. № 11. С. 51—68; Нова збирка народних малоруських прыказок, прысливъивъ, помовок, загадок и замовлянь. Впорядкував М. Комаров. Одесса, 1890. 124 с.

Літ.: В. Я. Степ. Херсонськый белетрыстычный збирнык. 1886. *КС.* 1887. Кн. 1. С. 162—164; Ящуржинский Х. П. Свадьба малорусская как религиозно-бытовая драма. *КС.* 1896. № 11. С. 234—273. (Рецензія : Гнатюк В. М. *ЗНТШ.* 1897. Кн. 2. Т. XVI. С. 29—32); Борисов Е. Херсонская губернская ученая архивная комиссия. *Сборник херсонского земства.* 1898. № 1. С. 198—206; Іваннікова Л. В. Забуті сторінки українського народознавства: Олена Маркович та Марія Ганенко. *МУЕ.* Київ, 2016. Вип. 15 (18). С. 157—166.

Людмила Іваннікова

ГАНКА Вацлав (Hanka Vaclav, 10.06.1791, м. Горжіневес — 12.01.1861, м. Прага) — чеський поет, філолог, діяч національного відродження. Навчався в Празькому (з 1809) та Віденському (1813—1814) університетах. Викладав у Празькому університеті старослов'янською та російською мовами. Збірник «Дванадцять пісень» (1815) написав за мотивами фольклору. Разом із Й. Ліндою створив збірник патріотичних поем та віршів «Краледворський рукопис» (1817) і «Зеленогірський рукопис» (або

«Суд Любуші», 1818), підробивши їх під стародавні пам'ятки чеської народної ліро-епічної поезії. Г. сприяв зміцненню культурних контактів чехів з іншими слов'янськими народами. Переклав і видав «Слово о полку Ігоревім», перекладав українські народні пісні. Написав рецензію на п'єсу І. Котляревського «Наталка Полтавка», опублікував некролог «Український поет І. Котляревський». Цікавився творчістю Т. Шевченка: в архіві Г. знайдено переписані 4 вірші. Т. Шевченко згадав Г. у посланні «І мертвим, і живим...». Українською мовою «Краледворський рукопис» перекладали І. Срезневський, М. Шашкевич, І. Вагилевич. С. Руданський, І. Верхратський, І. Франко. Декілька віршів Г. переклав П. Грабовський. Містифіковані праці Г., маючи суперечливі оцінки в науці другої половини XIX — кінця XX ст., усе ж відіграли позитивну роль в утвердженні принципів народності, формуванні національної свідомості чехів і загалом у слов'янському культурному відродженні, сприяли розвитку наукових студій напівфольклорної, напівлітературної творчості.

Літ.: Пушкаревич К. Короледворський рукопис в українських перекладах. Київ, 1929; Волков А. Р. Ганка Вацлав. *УЛЕ*. Т. 1. С. 387; Рукописи, которых не было: Подделки в области славянского фольклора. Москва, 2002; Гайдай М. М. Ганка Вацлав. *Художня культура західних і південних слов'ян : енциклопедичний словник*. Київ, 2006. С. 15—16.

Микола Дмитренко

ГАРАСИМ Ярослав Іванович (10.04.1973, с. Старі Богородчани Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.) — фольклорист, доктор філологічних наук, професор, декан філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (2004—2015), проректор із науково-педагогічної роботи цього ВНЗ (з 2015). У 1994 закінчив філологічний факультет ЛДУ. У 1997 захистив кандидатську дисертацію на тему «Культурно-історична школа в історії української фольклористики» (науковий керівник — доктор філологічних наук, професор І. Денисюк). У 2010 захистив докторську дисертацію на тему «Етноестетика українського пісенного фольклору» (науковий консультант — доктор філологічних наук, професор І. Денисюк). Автор досліджень з історії української фольклористики, монографії «Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору» (Львів, 2010), де аналізується національна специфіка українського пісенного фольклору. На думку автора, основною смисловою домінантою етноестетики народнопісенної творчості є категорія прекрасного — світоглядний концепт, який визначає характер взаємовпливів між морально-етичним досвідом етносу та високим естетичним рівнем художньої вартості фольклорних текстів. Коло наукових інтересів — історія української фольклористики, методологія фольклорних досліджень, етнопсихологія, етноестетика.

Праці: Культурно-історична школа в українській фольклористиці. Львів, 1999. 142 с.; Нариси до історії української фольклористики : навч. посібник. Київ, 2009. 301 с.; Національна самобутність естетки українського пісенного фольклору. Львів, 2010. 376 с.; Етноестетика Василя Стефаника. *МіФ*. 2008. № 1. С. 63—67; Об'єкт дослідження — українська ментальність. *Монастирський острів. Культурологічний журнал*. Дніпропетровськ, 1996. № 5. С. 137—156; Поетичні жанри поліського фольклору. *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження*. Київ, 1998. Вип. 1. С. 217—229.

Ірина Коваль-Фучило, Леся Огура

Гарасим Ярослав Іванович

ГАРАСИМЧУК (ГЕРАСИМЧУК) Роман Іванович (1900—1976) — етнохореолог, музикознавець, етнолог. Член НТШ, секретар етнографічної комісії (від 1938). Доктор філософії за спеціальністю «Етнологія», кандидат мистецтвознавства. Працював у Львові в Культурно-історичному музеї НТШ (1935—1940), для якого у 1930-х в етнографічних експедиціях зібрав записи та експонати. Разом із Ярославом Пастернаком збирав експонати до Лемківської виставки, що мала відбутися у Львові 05.03—16.04.1939, однак не відбулася через заборону влади, хоча вже була цілком приготовлена. У радянський час — в Етнографічному музеї, Музеї

художньої промисловості, Львівському відділі ІМФЕ АН УРСР (старший науковий співробітник, керівник етнографічної групи, заступник директора Львівського відділу Інституту українського фольклору (червень 1941). Автор статей про розвиток народних промислів, застосування картографічного методу в етнографічному музейництві тощо. Автор праці «Гуцульські танці» («Tance huculskie») (з ілюстраціями і записами танцювальних мелодій), яка вийшла 1939 польською мовою. Була написана на основі довголітніх польових досліджень. Визнана як досягнення європейської науки в галузі хореографії. У післявоєнні роки текст цієї праці вчений доповнив новими матеріалами і дослідженнями про бойківські та лемківські танці, які високо оцінив П. Вірський. У радянський час ця праця не побачила світу попри високу оцінку фахівцями. Рукопис праці зберігається в архіві ІН у Львові. У 2008 видана фахівцями цієї установи (С. Павлюк, В. Яблонська, Р. Кирчів) під назвою «Народні танці українців Карпат» (у 2 кн.). Зміст книги істотно доповнений різноманітним ілюстративним матеріалом: графічними схемами танців, світлинами і малюнками хореографічних композицій, таблицями танцювальних кроків, великим нотним додатком танцювальних мелодій, обширною бібліографією. В АНФРФ ІМФЕ (ф. 8, од. зб. 73) міститься машинопис роботи Г. «Гуцульські народні танці. Розвідка. Малюнки виконані О. Кульчицькою у Львові 1940», 34 арк. (24 нотні зразки, 30 малюнків, 2 фото). Записи Г. (у співавторстві із О. Роздольським) зберігаються в АНФРФ ІМФЕ (ф. 8, од. зб. 792 : «Роздольський О., Гарасимчук Р. Пісні (без мел.), вірші. Записи в Дрогобицькій області від різних осіб», 20 арк.).

Літ.: Хроніка НТШ у Львові. Львів, 1939. С. 55, 99, 106; Кирчів Р. Гарасимчук Роман. *Мала енциклопедія українського народознавства* / за ред. С. Павлюка. Львів, 2007. С. 705—706; Гарасимчук Р. Народні танці українців Карпат. Львів, 2008. Кн. 1 : Гуцульські танці; Кн. 2 : Бойківські і лемківські танці.

Архіви: Архів ІН. Ф. 1. Оп. 2 документів підсумкової наукової документації за 1951—1971. Спр. 2. 155 арк.; АНФРФ ІМФЕ, Ф. 8. Од. зб. 792.

Ірина Коваль-Фучило

Гарбулінська Тетяна Єгорівна

ГАРБУЛІНСЬКА Тетяна Єгорівна (10.08.1957, м. Свердловськ, нині РФ) — збирач фольклору. Закінчила Київський державний інститут культури (1980). Працювала викладачем хорових дисциплін у Тульчинському училищі культури, методистом Вінницького будинку вчителя. Провідний методист із фольклору Вінницького ОБНТ з 1999. Народні пісні записувала в Гайсинському, Іллінецькому, Теплицькому, Липовецькому, Оратівському, Жмеринському, Барському р-нах. Учасниця всеукраїнської фольклорно-етнографічної експедиції в с. Стіна Томашпільського р-ну Вінницької обл. Записала сотні народних пісень, зокрема, від співачки Зої Чорної у згаданому селі 100 пісень. Як виконавиця народних пісень брала участь у кількох міжнародних фольклорних фестивалях: «Горицвіт» (Львів, 2001), «Лесині джерела» (м. Новоград-Волинський Житомирської обл., 2002), Вінницькому обласному святі фольклору в с. Зятківці Гайсинського р-ну та ін. Записала, розшифрувала та упорядкувала збірку «Зеленая дібровонько: Календарно-обрядові пісні весняного циклу» (Вінниця, 2017, 120 с.). Записи Г. вміщено у збірці «Народні пісні Вінниччини» (Київ, 2019). Збирацьку діяльність Г. високо оцінили Т. Цвігун, В. Сторожук, А. Завальнюк, Л. Єфремова, С. Поляковська та ін.

Літ.: Сторожук В. П. Гарбулінська Тетяна Єгорівна. *Вінниччина фольклорна.* Довідник / упоряд. А. М. Подолинний, Т. О. Цвігун. Вінниця, 2004. С. 18.

Микола Дмитренко

ГАТЦУК Микола Олексійович (псевдоніми: **М. Глек**, **М. Куций** та ін.; ?—?) — український фольклорист, мовознавець, письменник II пол. XIX ст. Видав збірки «Ужинок рідного поля» (1857), де вміщено українські народні пісні, думи, прислів'я та приказки, та «Дев'ять струн української бандури» (1863), що включає українські пісні з мелодіями. Розглядав питання формування українського правопису. У статті

«Про правописи, заявлені українськими письменниками з 1834 по 1861 р.» (1862), охарактеризував правописні системи, запропоновані й застосовувані М. Максимовичем, Л. Боровиковським, А. Метлинським, П. Кулішем та ін. у фольклорних публікаціях. Критично поставився до «кулішівки» й запропонував власний правопис, побудований на фонетичних засадах. Він включав значну кількість надрядкових знаків, тому через складність і незручність застосування цей правопис отримав негативну оцінку, зокрема, М. Сумцова, і не набув поширення навіть у публікаціях фольклору, де відтворення фонетичних особливостей втілення тексту є неодмінною вимогою. Створив один з перших українських букварів — «Українська абетка» (1861), що містив думи про Хвеська Ганжу Андибера, про смерть козака-бандуриста, про бідну вдову, про сестру та брата, прислів'я, примовки, колядки тощо. Автор драми «Оксана» (1907), позначеної впливом українських народних пісень.

Твори: Ужинок рідного поля. Москва, 1857; Українська абетка. Москва, 1860; О правописаниях, заявленных украинскими писателями з 1834 года по 1861 г. *Основа.* 1862. № 7. С. 1 — 23 (кожен розділ має власну пагінацію); [Дев'ять] струн бандури люду козако-руського і його вкраїн. Струна 3-я. Брюсель, 1863.

Літ.: Сумцов Н., Гатцук Н. С. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона.* Санкт-Петербург, 1892. Т. 8 (15). С. 175; Бріцина О. Ю. Гатцук Микола Олексійович. *УЛЕ.* 1988. Т. 1. С. 395; Поповський А. М. Гатцук Микола Олексійович. *Українська мова: Енциклопедія.* Київ, 2000. С. 87—88.

Олександра Бріцина

ГАЦАК Віктор Михайлович (02.06.1933, с. Ліпкани, Молдова — 20.02.2014, Москва) — російський фольклорист, член-кореспондент РАН (2000), дослідник широкого кола питань слов'янського, зокрема, українського, і неслов'янського фольклору. Тривалий час (1966—2012) очолював відділ фольклору Інституту світової літератури ім. О. М. Горького РАН, також виконував значний обсяг науково-організаційної роботи у сфері організації фольклористичних досліджень, в тому числі й міжнародних, та видавничої діяльності. Керував та брав участь у численних експедиційних дослідженнях на східноєвропейських теренах та Росії. Автор численних студій епічної творчості. Особливий інтерес дослідника спрямовувався на питання теорії традиції, дослідження в руслі комплексної та експериментальної текстології, Г. запропонував етнопоетичний підхід до типології фольклору та увів поняття етнопоетичної константи. Значну увагу Г. приділяв питанням стійкості традиції в часі, вивченню специфіки її функціонування та ролі «пам'яті традиції» в збереженні та успадкуванні традиційних явищ. Г., на противагу А. Лорду та його теорії усної композиції в процесі виконання, відстоював пріоритет пам'яті на текст. Г. став натхненником та керівником розвідок багатьох фольклористів, об'єднаних інтересом до проблем дослідження функціонування традиційної творчості в часі (під його керівництвом виконано більше 30-ти кандидатських та докторських дисертацій). Коло наукових зацікавлень вченого охоплює не лише традиції слов'янських народів, але й дослідження неслов'янського фольклору, зокрема, румунського, у вивченні епічних традицій народів Сибіру та Далекого Сходу (якутської, алтайської та ін.). За його редакцією опубліковано численні монографії, наукові збірки та видання текстів, він є членом редколегій багатьох наукових видань (журнал «Живая старина»; серія «Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока» (заступник головного редактора); редактор ряду видань «Текстологические изучение эпоса» (1971); «Типология народного эпоса» (1975); «Фольклор: Поэтичекая система» (1977); «Фольклор: Поэтика и традиция» (1982); «Фольклор: Комплексная текстология фольклора» (1998). Наукова діяльність Г. була міцно пов'язана з Україною та українським фольклором і фольклористикою, він не лише досліджував явища українського фольклору, а й був редактором видання українських народних дум, (М., 1972), членом наукових спеціалізованих рад із захис-

Гащенко Павло Михайлович

ту дисертацій, науковим керівником, консультантом при підготовці дисертаційних досліджень, редактором монографій, брав участь у роботі спільних експедицій, в т. ч. й присвячених дослідженню українського фольклору на території Росії.

Праці: Восточнороманский героический эпос. Москва : Наука, 1967; Фольклор и молдавско-русско-украинские связи. Москва : Наука, 1975; Эпический певец и его текст. *Текстологическое изучение эпоса.* Москва, 1971. С. 7—46; Сказочник и его текст: (К развитию экспериментального направления в фольклористике). *Проблемы фольклора.* Москва, 1975. С. 44—53; Основы устной эпической поэтики славян: (Антитеза «формульной» теории). *История, культура, этнография и фольклор славянских народов: IX Международный съезд славистов, Киев, сентябрь 1983 г.: Доклады советской делегации.* Москва, 1983. С. 184—196; Устная эпическая традиция во времени. *Историческое исследование поэтики.* Москва : Наука, 1989.

Літ.: *Бріцина О. Ю.* Проблеми теоретичної та експериментальної текстології фольклору в творчому доробку В. М. Гацака. *Слов'янський світ.* 2006. Вип. 4. С. 24—30; *Микитенко О. О.* In memoriam: Віктор Михайлович Гацак. Слов'янський світ. 2014. Вип. 12. С. 226—230; *Микитенко О. О.* Східнороманське-українське фольклорне пограниччя у сфері зацікавлень В. М. Гацака. *Енокультурні процеси українсько-східноромансього порубіжжя: Одеські етнографічні читання : зб. наук. праць.* Одеса, 2015. С. 163—177; Пастух Н. А. Гацак Віктор Михайлович. Українська фольклористична енциклопедія. Львів, 2018. С. 151—152.

Олександра Бріцина

Гермаківський Іван Михайлович

ГАЩЕНКО Павло Михайлович (кінець XIX — початок XX ст.) — кобзар (харківська школа). Жив у с. Костянтинівка Богодухівського пов. Полтавської губ. (нині Золочівського р-ну Харківської обл.). Тесть кобзаря І. Кучугури-Кучеренка. У 1902 брав участь у виступах народних музик на XII Археологічному з'їзді в Харкові (як соліст та в ансамблі з ін. кобзарями). У репертуарі мав чотири думи та багато народних пісень. Вчив грати і співати кобзаря Макара. У 1905 художник О. Сластіон зробив портретну зарисовку кобзаря.

Літ.: Сластіон О. Записування дум на фонографі. *Рідний край.* 1908. № 23. С. 10; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 46; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 62.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 11. Од. зб. 805, арк. 11.

Ірина Коваль-Фучило

ГЕБРЯН Юрій Іванович (07.05.1902—23.03.1970) — оповідач із с. Люта Великоберезнянського р-ну Закапатської обл. Мав початкову освіту, 40 років працював на лісопильному заводі. У репертуарі, який за свідченням П. Лінтура, сягав 31-го сюжету, переважали побутові казки, соціальна наснаженість яких була зумовлена життєвим досвідом виконавця.

Тексти: Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати: Закарпатські народні казки. Гумор та сатира / запис текстів та впоряд. П. В. Лінтура. Ужгород : Карпати, 1966. С. 146—154, 180—181, 186—188; Лінтур П. Зброєю сміху. *Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати: Закарпатські народні казки. Гумор та сатира* / запис текстів та впоряд. П. В. Лінтура. Ужгород : Карпати, 1966. С. 251—261; Зачаровані казкою: Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 285—297.

Літ.: Зачаровані казкою: Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 283—285; Лінтур П. В. Казкарі Закарпаття і їх репертуар. *Зачаровані казкою: Українські народні казки в записах П. В. Лінтура* ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 496—511.

Олександра Бріцина

ГЕРМАКІВСЬКИЙ Іван Михайлович (14.09.1931, с. Кізя-Кудринецька Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. — 02.03.2006, м. Тернопіль) — письменник, збирач народної творчості. Закінчив Чернівецький університет, вчителював у с. Мельниця-Подільська Борщівського р-ну Тернопільської обл. Працював редактором районної борщівської газети, заступником головного редактора газети «Вільне життя», власник газети «Сельская жизнь», науковий редактор тернопільської обласної редакції «Книга Пам'яті». Автор романів «У пазурах білої смерті», «Віхолою розметені», «І ніколи не загине», «Колотнеча», тетралогії «Хрест над колискою», роману-трилогії «Шипуни»,

книги художньо-документальних повістей і нарисів «Непокора», «Ярилове чересло», «На чатах волі», «Нам перелоги орать». Зібрав і опрацював понад тисячу народних пісень, прислів'їв та приказок, які друкував у журналах «НТЕ», «Дзвін» та ін.

Літ.: Іван Гермаківський (некролог). *ЛУ.* 30.03.2006. С. 2.

Микола Дмитренко

ГИЖА Орест Маркович (15.10.1913, с. Висова Горлицького пов., нині Польща — 19.02.1990, м. Бережани Тернопільської обл.) — лікар, збирач фольклору. Записував фольклор лемків, зокрема, 80 пісень від співачки М. Макари та її доньки в с. Висова. Закінчив гімназію, створив хоровий і драматичний гуртки, керував ними. Навчався у Варшавській стоматологічній академії (1933—1937). Був знайомий із Ф. Колессою. Виселений 1945 в Україну. Працював стоматологом у Бережанській районній лікарні. Видав збірку народних пісень (300 пісень). С. Грица в передмові до збірки «На схилах Карпатських Бескидів» писала: «Співучі лемківські голоси зміцнюють звучання української пісні в світі» (с. 15). Частина фольклорних записів Г. зберігаються в АНФРФ ІМФЕ.

Праці: Українські народні пісні з Лемківщини / записав та упорядкував О. Гижа ; заг. ред. і вступ. ст. С. Грици. Київ, 1972. 404 с.

Літ.: Грица С. На схилах Карпатських Бескидів. *Українські народні пісні з Лемківщини* / записав та упорядкував О. Гижа. Київ, 1972. С. 4—15; Афоніна А. М., Самохваленко М. О. Лемківські пісні. *НТЕ.* 1974. № 1. С. 101—102.

Микола Дмитренко

ГИРЯК Михайло (27.11.1933, с. Пихня Гуменського округу, Словаччина — 23.03.2007, м. Пряшів, Словаччина) — український фольклорист, збирач фольклору українців Східної Словаччини, публіцист. У 1953—1957 навчався на філологічному факультеті Вищої педагогічної школи в Пряшеві; від 1960 — науковий співробітник кафедри української мови та літератури філософського факультету Пряшівського університету. У 1965 захистив кандидатську дисертацію в Народописному (етнографічному) інституті Словацької академії наук. Науковий працівник філософського факультету університету ім. Шафарика в Пряшеві, член Словацького етнографічного товариства Словацької АН. Опублікував понад 300 фольклористично-етнографічних статей. Окремими виданнями у Пряшеві вийшли «Українські народні казки Східної Словаччини» (1965—1979, 7 т.). Тексти укладені за географічним принципом, наприклад, до третього тому увійшли казки, записані в 1962—1963 на Снятинщині в 6 населених пунктах: Руська, Березовець, Пчолине, Осадне, Видрань, Якуб'яни. Кожен том містить передмову, в якій охарактеризовано вміщений матеріал. Особливу увагу приділено постаті оповідача. Усі тексти паспортизовані. Вони подані зі збереженням особливостей говірки. Про це упорядник зазначив: «Мова казок, які пред'являємо нашим читачам, не зазнала майже ніяких втручань з боку збирача. Нашою метою є публікувати місцеві народні казки такими, якими вони побутують в народі, згідно з вимогами сучасної фольклористики <...> зберігаємо фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні та інші особливості говірок сіл, в яких проводили дослідження» (т. 3, с. 5). Наприкінці кожного тому містяться примітки, де подано індексацію сюжетних типів казкової прози та стислий зміст кожної казки, а також словник діалектних слів. Ілюстрації та художнє оформлення видання здійснив А. Гай. Упорядник видань, опублікованих у Пряшеві: антологія «З глибини віків» (1967); «Гора до неба. Українські народні казки Східної Словаччини» (Ужгород, 1968); «Бібліографія фольклору Пряшівщини 1945—1969» (1970); «Пісні Юрка Колинчака» (1982); «Дзвони не втихають» (1982) — збірник казок у літературному опрацюванні; «Народні пісні села Орябина» (1986); «Співанкы Анны Мацібобовой» (1993); «Фольклористичні намагання українців Східної Словаччини за післявоєнний період» (1973); «Вступні формули українських народних казок Східної Словаччини» (1976); збірник авторських казок «Ча-

Гижа Орест Маркович

Гиряк Михайло

рівні стежки» (1979); монографія «Поетика українських народних ліричних пісень Східної Словаччини» (1989); «Бібліоґрафія народных співанок і народной поезії Русинів выходного Словеньска І» (1994). Автор серії статей про народних казкарів Східної Словаччини (О. Дем'ян, А. Кимак, І. Станко, С. Полянський та ін.) і дослідження про Ф. Лазорика та Ю. Костюка.

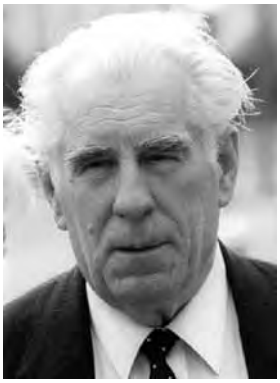

Гілевич Ніл Семенович

Праці: Гора до неба. *Українські народні казки Східної Словаччини.* Ужгород, 1968. 136 с.; Бібліографія фольклору Пряшівщини, 1945—1969 / уклав Михайло Гиряк. Пряшів, 1970. 58 с.; Народні пісні села Орябини / упорядк., підгот. текстів, вступ. ст., післямова та примітки М. Гиряка. Пряшів, 1986. 249 с., ноти; Поетика українських народних ліричних пісень Східної Словаччини. Братислава ; Пряшів, 1989. 326 с.

Літ.: Мушинка М. Михайло Гиряк як фольклорист (до 80-ліття з дня народження). *НЗ.* 2013. № 6 (114). С. 1165—1168.

Ірина Коваль-Фучило

ГІЛЕВИЧ Ніл Семенович (30.09.1931, с. Слобода Лагойського р-ну Мінської обл., Білорусь) — білоруський фольклорист, літературознавець, письменник, перекладач. Народний поет Білорусі (1991). Кандидат філологічних наук (1963). Професор (1978). З 1980 — перший секретар СП Білорусі. Заслужений діяч науки Білорусі (1980). Лауреат Державної премії Білорусі (1980). Автор праць «Наша рідна пісня» (1968), «З турботою про народні пісні» (1970), «Поетика білоруської народної лірики» (1975), «Поетика білоруських загадок» (1976), «Усна народна творчість і сучасна лірична поезія східних і південних слов'ян» (1978) та ін. Упорядник збірок пісень, казок, загадок, замовлянь, прикмет, зокрема: «Пісні народних свят і обрядів» (1974), «Ліричні пісні» (1976), «Лірика білоруського весілля» (1979), «Народні казки-байки, оповідання та мудрослів'я» (1983), «Замовляння» (2000). Досліджував ґенезу українських народних пісень, проблему перекладу народних пісень.

Літ.: Гниломедов В. В. Гілевич Ніл Семенович. *УЛЕ.* Т. 1. С. 419—420; Тарасюк Л. К. Гілевич Ніл Сымонавіч. *Беларускі фальклор.* Т. 1. С. 338—339; Півторак Г. П. Гілевич Ніл Семенович. *ЕСУ.* Київ, 2006. Т. 1. С. 612.

Микола Дмитренко

Гінда Олена Миколаївна

ГІНДА Олена Миколаївна (08.05.1956, м. Улан-Батор, Монголія) — філолог, фольклорист, літературознавець, доктор філологічних наук, доцент. У 1978 закінчила філологічний факультет ЛДУ ім І. Франка, у 1978—1984 — асистент кафедри російської літератури цього університету, у 1984—1986 — аспірантка, у 1986—1990 — асистент, у 1990—1994 — доцент. У 1988 — кандидат філологічних наук. Тема дисертації — «Прозова мініатюра в радянській літературі 60—80-х років XX ст. (на матеріалі російської, української та білоруської літератур»). З 1994 — доцент кафедри української фольклористики ім. академіка Ф. Колесси ЛНУ. У 2016 захистила докторську дисертацію на тему «Поетична творчість української спільноти в Італії початку XXI століття в контексті фольклорної традиції: сюжетика, генологія, інтертекстуальність» за спеціальністю «Фольклористика» (науковий консультант — доктор філологічних наук, професор В. Івашків). У дисертації вперше системно досліджено вірші українських трудових іммігрантів в Італії кінця XX — початку XXI ст. як артефакт, типологічно споріднений із фольклорною новотворчістю — українськими народними піснями про еміграцію кінця XIX — початку XX ст. Під науковим керівництвом Г. захистили кандидатські дисертації Л. Мацевко, І. Збир і К. Бородін. Матеріали дисертацій І. Збир і К. Бородін покладено в основу наукових монографій (Збир І. Оскар Кольберґ і його збірник «Покуття». Львів, 2014. 269 с.; Бородін К. Українська пісня в зацікавленнях Вацлава Залеського. Львів, 2017. 228 с.). Науковий редактор цих видань. Дослідниця проблем літературної і фольклорної жанрології, теорії фольклористики, фольклоризму «народної літератури» українських емігрантів в Італії. Авторка понад 60 наукових праць, опублікованих в Україні, Росії, Польщі, Південній Кореї. Відмінник освіти України (1992).

Праці: Поетична творчість української трудової спільноти в Італії початку XXI століття в контексті фольклорної традиції. Львів, 2015. 546 с.; Поетична творчість української

спільноти в Італії 2001—2011 : хрестоматія / упорядк., авт. вст. статті та комент. О. М. Гінда. Львів, 2013. 745 с.; Прозова мініатюра в контексті східнослов'янської літературної жанрології (60—80-ті роки XX ст.). *Проблеми слов'янознавства*. 1999. Вип. 50. С. 111—118; Понятійне поле теоретичної фольклористики (до постановки проблеми). *Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна*. Львів, 2003. Вип. 31. С. 32—42; Современное поэтическое творчество украинской диаспоры в Италии : свой традиционный мир в чужом пространстве. Традиционная культура. 2012. С. 30—41; How Hutsul Dance «Kolomyyka» Functions as a Genre in Creative Works of Ukrainian Diaspora in Italy. East European Studies. East European and Balkan Institute, Center for International Area Studies, Hankuk University of Foreign Studies. 2013. Vol. 33. P. 225—251; Ukrainistic Space in Italy: an Attempt at Review Essay. *Spheres of Culture*. Lublin. Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies. 2013. Vol. VI. P. 300—308.

Ірина Коваль-Фучило

ГЛАДИШ-ОЛЕЙКО Богдана Іванівна (22.11.1965, м. Пустомити Львівської обл.) — філолог, фольклорист, асистент кафедри української фольклористики ім. Ф. Колесси. У 1988 закінчила з відзнакою філологічний факультет ЛДУ ім. І. Франка. З 1991 — асистент кафедри української фольклористики. Дослідниця творчості В. Петрова. Викладає курси «Усна народна словесність», «Методика викладання усної словесності у школі», «Етнографічно-фольклористична спадщина Віктора Петрова». Наукові інтереси: історія української фольклористики, методика викладання фольклору у школі, архаїчний фольклор.

Праці: Архаїчний фольклор у методологічному аспекті (з народознавчої спадщини Віктора Петрова). *Мандрівець*. 2003. № 2. С. 57—62; «Записки о Южной Руси» Пантелеймона Куліша в оцінці Віктора Петрова. *Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна.* Львів, 2007. Вип. 41. С. 80—87.

Ірина Коваль-Фучило

ГЛИНСЬКИЙ Іван Володимирович (07.11.1923, с. Потуш, нині Тиврівського р-ну Вінницької обл. — 16.03.1983, м. Могилів-Подільський Вінницької обл.) — письменник, перекладач, збирач і дослідник фольклору. Закінчив Лучанську середню школу Немирівського р-ну. На початку Другої світової війни був контужений, опинився в концтаборі, утік, повернувся до рідного краю — на «окуповану територію», через що потім потерпав від радянської влади. Працював у місцевій пресі, 1957 закінчив філологічний факультет Чернівецького державного університету. Член СПУ (1964). Перекладав з польської (твори А. Міцкевича, Ю. Словацького. С. Гощинського, М. Конопніцької, Я. Івашкевича та ін.). Автор статей з літературознавства, фольклористики, краєзнавства, рецензії, зокрема: «Юліуш Словацький і усна народна творчість» (1959), «Вінок самоцвітів народних» (1964), «Подільський фольклор і митці світу» (1965), «Голос подільських мелодій» (1966), «Подоляни — автори ліричних пісень» (про П. Ніщинського. С. Руданського, А. Свидницького), «Сторінки фольклористики Поділля» (обидві — 1967). Популярною стала книга Г. «Твоє ім'я — твій друг», яка тричі виходила у видавництві «Веселка» (1970, 1978, 1985). Брав участь у наукових конференціях, краєзнавчих та культурно-освітніх заходах.

Праці: Юліуш Словацький і усна поезія України. *НТЕ.* 1959. № 4. С. 69—75; Сторінки фольклористики Поділля. *НТЕ.* 1967. № 4. С. 20—26; Портрет на скелі. *НТЕ*. 1968. № 3. С. 89.

Літ.: Подолинний А. М. Глинський Іван Володимирович. *Вінниччина фольклорна : Довідник / упоряд. А. М Подолинний, Т. О. Цвігун.* Вінниця, 2004. С. 19—20; Мишанич О. В. Глинський Іван Володимирович. *ЕСУ.* Київ, 2006. Т. 5. С. 669.

Микола Дмитренко

ГЛУШКО Михайло Степанович (05.11.1955, с. Грабовець Сколівського р-ну Львівської обл.) — етнолог, історик. Доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу карпатознавства ІН, професор кафедри етнології ЛНУ. Закінчив історичний факультет Ужгородського державного університету. У 1989 захистив кандидатську дисертацію на тему «Сухопутні засоби транспорту українців Карпат другої половини XIX — початку XX ст. (особливості і розвиток)». У 2004 захистив докторську дисертацію на тему «Генезис тваринного за-

Гладиш-Олейко Богдана Іванівна

Глинський Іван Володимирович

Глушко Михайло Степанович

прягу в Україні (культурно-історична проблема)». У 1990—1992 — секретар, у 1992—2008 — голова Етнографічної комісії, з 1996 — член Президії НТШ в Україні, з 2005 — дійсний член НТШ. Дослідник походження та розвитку об'єктів української традиційної культури, українського фольклору, історії етнологічної науки. Організатор та активний учасник понад тридцяти історико-етнографічних експедицій у Бойківщину, Гуцульщину, Лемківщину, Надсяння, Опілля, Покуття, Поділля, Волинь, Середнє Подніпров'я, Західне Полісся та ін. етнографічні райони України. У 1991 упорядкував збірник «Колядки і щедрівки», що вийшов друком у Львові. Видання свого часу мало значний попит у Галичині, оскільки це була одна з перших збірок колядок після тривалого часу офіційних заборон на святкування Різдва. Книга має дві передмови. Автором першої — «Українські колядки і щедрівки» є видатний фольклорист Р. Кирчів. Він пояснив значення терміна «коляда», описав історію збирання і дослідження цього жанру в українській фольклористиці, проаналізував тексти колядок. Автор другої передмови «Традиційна різдвяно-новорічна обрядовість українців» М. Глушко описав обряди різдвяного циклу, зокрема різдвяні страви, вірування, локальні обряди (наприклад, «свято печі» на Гуцульщині). Книга містить розділи: «Колядки та щедрівки господарю, господині, їх родині», «Колядки та щедрівки парубкові, дівчині, дитячі», «Колядки та щедрівки християнсько-релігійного змісту». Сюди увійшло 68 текстів колядок, серед них кілька авторських, і 5 текстів віншувань. Усі тексти, крім двох колядок, взяті із раніше виданих збірників, які були малодоступні читачеві. Видання містить мелодії до всіх колядкових текстів. Ілюстроване роботами С. Іванова.

Глушко Федір Іванович

Праці: Колядки і щедрівки / упорядк. М. С. Глушко, О. А. Чабаненко ; вст. ст. М. С. Глушка. Львів, 1990. 40 с.; Колядки і щедрівки / упоряд., прим. М. С. Глушка ; вст. ст. Р. Ф. Кирчіва. Київ, 1991. 239 с.; Шляхи сполучення і транспортні засоби в Українських Карпатах другої половини XIX — початку XX ст. Київ, 1993. 226 с.; Листування Романа Кирчіва і Григорія Дем'яна / вст. ст., упорядк., наук. прим. М. Глушка. *НЗ*. 2000. № 3. С. 414—447; Фольклор : початок вживання терміна в українській науці та його значення. *НТЕ*. 2008. № 6. С. 12—23.

Ірина Коваль-Фучило

ГЛУШКО Федір Іванович (06.04.1905, м. Шишаки на Полтавщині — 13.11.1973, м. Київ) — кобзар, бандурист. У дитинстві співав у церковному хорі. Слухав кобзаря М. Кравченка із с. Великі Сорочинці, який під час ярмарку ночував у хаті Глушків. У 1924 придбав бандуру, на якій сам навчився грати, а згодом вступив у гурток кобзарів, утворений у м. Шишаки кобзарем Н. Чумаком. У 1925 виступав як соліст-бандурист. У 1925 в Харкові було організовано капелу бандуристів, куди запросили і Г. Тоді тут грав кобзар І. Кучугура-Кучеренко, знавець дум. Г. вивчив думи «Про козака-бандурника» і «Невольницький плач». У 1932 закінчив диригентсько-хоровий відділ Полтавського музичного технікуму, став керувати ансамблем бандуристів при Харківській філармонії. У 1937—1941 репресований органами НКВС, перебував в ув'язненні. У 1941 склав свій варіант думи «Три брати Самарські». Під час Другої світової війни перебував на військовій службі. Від 1946 — артист Державної капели бандуристів УРСР, в якій працював до кінця життя. Серед його учнів — Ф. Жарко. Працював над редагуванням музики дум. До деяких текстів дум написав свою музику. Автор музики до думи за поемою М. Рильського «Слово про рідну матір». У 1963 упорядкував збірку «Пісні українських радянських композиторів», у 1966 — «Українські народні думи», записані та впорядковані ним самим, у 1969 — збірку «Українські народні пісні». Нагороджений медалями «За трудову відзнаку», «За доблесний труд», численними грамотами та дипломами.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 48.

Ірина Коваль-Фучило

ГНАТЮК Володимир Михайлович (криптоніми і псевдоніми: **В.**, **В. Г.**,

В. Гн., **Літописець**, **В. Львівський**; 09.05.1871, с. Велеснів, тепер Монастириського р-ну Тернопільської обл. — 06.10.1926, м. Львів) — фольклорист, етнограф, етномузиколог, літературознавець, мовознавець, перекладач, громадський діяч. Член-кореспондент російської АН у Петербурзі (1902), член-кореспондент німецьких етнологічних товариств у Відні та Берліні, Чеського наукового етнографічного товариства у Празі, академік ВУАН (1924). Закінчив Бучацьку нижчу (1890), Станіславівську (1894) гімназії, Львівський університет (1898). Редактор літературно-громадських друкованих органів Західної України: «Українсько-руської видавничої спілки» (1898—1913, 1917—1926), «Літературно-наукового вісника» (1899—1906, 1922—1926), редактор і видавець «Етнографічного збірника» і «Матеріалів до українсько-руської етнології» (1900—1926). Здобутки Г. в етномузикології, фольклористиці, етнографії, літературознавстві, соціології, популяризації народної творчості, науковій та культурно-просвітницькій діяльності дали значний поштовх розвиткові української культури, утвердивши високий науково-суспільний авторитет ученого. Г. — представник порівняльно-історичного напрямку у фольклористиці. Наукові настанови та принципи Г., плідно розвинені його соратниками й послідовниками, визначили численні фундаментальні напрями розвитку цих галузей. Перші записи пісень (їх поетичних текстів) Г. зробив у селах Бучацького пов. (тепер Тернопільська обл.) ще під час навчання в гімназії (1889 вже мав 500 зафіксованих зразків; нині збірку втрачено). 8 з них було надруковано у «Новом галичанине» (№ 6, 13, 15, 17, 20 за 1890) під рубрикою «Из новозаписанных народных песней». Тоді ж вивчав праці Я. Головацького, П. Чубинського, О. Огоновського, М. Сумцова та ін. фольклористів. До 1894 зібрав ще понад 800 пісень (теж утрачено). 1890—1895 записав і 1896 видав першу фольклористичну працю «Лірники. Лірницькі пісні, молитви і т. і. про лірників повіту Бучацького» (ЕЗ, т. 2, упорядник І. Франко). Упродовж 1894—1896 записував фольклор у Бучацькому і Стрийському пов., здійснив 6 експедицій у Закарпатську Україну. 1893 записував колядки й щедрівки, лірницькі пісні; 1894—1895 — ліричні, рекрутські, жовнірські пісні, балади, коломийки, 1897—1998 — родинно-побутові, емігрантські пісні й коломийки, 1899 — гаївки, колядки й щедрівки, бойківський весільний обряд з ладканками (видав «Бойківське весілє в Мшанци Старосамбірського повіта», МУЕ, 1908, т. 10); 1900 — «Пісню про покритку, що втопила дитину» в с. Криворівня Косівського пов. («МУЕ, 1919, т. 19—20), 1902 — колядки й щедрівки, родинно-побутові пісні, коломийки). Упродовж 1895—1903 за матеріалами записів на Закарпатті в 3 т. «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» опублікував 557 українських народних пісень. Досліджував і записував пісенний фольклор інших народів. Від 1898 — науковий секретар НТШ; з 1914 — голова Етнографічної комісії. У співпраці з І. Франком уклав програми збирання фольклору (1898—1917 видано понад 10). І. Франко назвав Г. «феноменально щасливим збирачем фольклору». Цінний внесок Г. у розробку методики збирання і класифікації фольклору, текстологічних принципів фіксації та видання матеріалів. Організував і очолив збирацьку працю приблизно 300 етнографів-фольклористів, на основі записів яких розробив програму систематичного видання творчості за жанрами. Опублікував: «Коломийки» в 3 т. (1905—1907), «Гаївки» (МУЕ, 1909, т. 12), «Колядки і щедрівки» (ЕЗ, 1914, т. 35, 36). Г. цікавили передусім деякі жанри календарно-обрядового фольклору, коломийки, балади, співанки-хроніки, рекрутські й жовнірські пісні. Г. комплексно вивчав побут, фольклор. Підготував два томи сороміцького фольклору (видано латинською 1910 і 1912, Лейпциг). Ретельно вивчав новотворення («Пісенні новотвори в україно-руській народній поезії», 1902). Б. Медвідський назвав Г. «першим дослідником українського фольклору в Канаді»). Розшукав, дослідив та видав ряд матеріалів і текстів

Гнатюк Володимир Михайлович

Українські народні пісні в записах В. Гнатюка

давньої української літератури (зокрема: «Угро-руські духовні вірші» (1902); «Кілька духовних віршів (Співаник з Грушова») (1903); «Хоценський співаник Левитських» (1909) тощо]. У с. Велеснів Монастириського р-ну на Тернопільщині діє Музей Г. (упродовж кількох десятиліть його директор О. Черемшинський, нині його сестра Романа Черемшинська). 2006 Міністерство культури і туризму запровадило Премію ім. Гнатюка за подвижництво (до того існувала обласна премія; з-поміж лауреатів — фольклористи П. Медведик, Л. Єфремова, М. Хай). Від 2015 премію не присуджували (скасували). На основі праць, записів Г. та його кореспонденції в АНФРФ ІМФЕ сформовано окремий фонд (ф. 28, од. зб. 584).

В. Гнатюк «Казки Закарпаття»

Праці: М. О. Максимович і століття української культурно-наукової праці. Житомир, 1928; Тимко Падура. Харків ; Київ, 1931; Вибрані статті про народну творчість. Київ, 1966; Українські народні пісні в записах В. Гнатюка. Київ, 1971; Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Нови Сад, 1985. Т. 1. Угроруські духовні вірші. *Записки НТШ.* Т. 16, 17, 19; Український фольклор у польських переробках. [Б. м.], [Б. р.]; Лірники. *ЕЗ.* 1896. Т. 2; Пісенні новотвори в українсько-руській словесності. *Записки НТШ.* 1903. Т. 52. Кн. 2; Коломийки. *ЕЗ.* 1905—1907. Т. 17—18; Похоронні звичаї й обряди. *ЕЗ.* 1912. Т. 31—32; Гаївки. *МУЕ.* Львів,1909. Т. 12; Колядки і щедрівки. ЕЗ. 1914. Т. 35, 36; Українські весільні обряди і звичаї. *МУЕ.* 1919. Т. 19—20; Нарис української міфології (1918; вид. 2000).

Літ.: Грушевський М. Академік В. Гнатюк. *Україна*, 1926. Кн. 6; Яценко М. Володимир Гнатюк. Київ, 1964; Яценко М. Гнатюк Володимир Михайлович. *УЛЕ.* Т. 1. С. 433; Мушинка М. В. Гнатюк — дослідник фольклору Закарпаття. Париж ; Мюнхен, 1979; Мушинка М. Володимир Гнатюк: Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. Париж ; Нью-Йорк ; Сідней ; Торонто. 1987. 332 с.; Дей О. І. Видатний дослідник народної творчості. *Вісник АН УРСР.* 1971. № 6. С. 92—97; Мушинка М. Сторінки з історії української фольклористики. Київ, 1975. С. 190—199; Сиваченко М. Володимир Гнатюк і деякі питання фольклорної текстології. *НТЕ.* 1971. № 4; Арсенич П. Етнографічна діяльність В. М. Гнатюка. *НТЕ.* 1982. № 2; Чернихівський Г. І. Пісні у записах Володимира Гнатюка. *НТЕ.* 1973. № 2. С. 104—105; Шумада Н. С. Коломийки в дослідженнях Володимира Гнатюка. *НТЕ.* 1992. № 2. С. 21—25; Ребошапка І. Володимир Гнатюк і румунська фольклористика. *НТЕ.* 1993. № 1. С. 38—42; Штундер З. Два листи Климента Квітки до Володимира Гнатюка з 1923 року. *ЗНТШ.* Львів, 1993. Т. CCXXVI; Качкан В. Обшири його таланту. *Вітчизна.* 1994. № 1—2; Качкан В. Гнатюк Володимир Михайлович. *Українська журналістика в іменах.* Львів, 1995. Вип. 2. С. 63—64; Мушинка М. Академік Володимир Гнатюк як дослідник фольклорних скарбів Закарпатської України. *НТЕ.* 2002. № 5—6; Мушинка М. Гнатюк Володимир Михайлович. *ЕСУ.* Київ, 2006. Т. 5. С. 706—707; Новійчук В. І. Гнатюк Володимир Михайлович. *Путівник по особових фондах Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів ІМФЕ НАН України.* Київ, 2005. С. 47—68; Черемшинський О., Бачинський В., Черемшинська Р., Герета І. Етнографічно-меморіальний музей Володимира Гнатюка у Велесневі: Нарис-путівник. Вид. 4-те, доп. Тернопіль, 2006. 94 с.; Серганюк Л. Гнатюк Володимир Михайлович. *УМЕ.* Т. 1. С. 474—475; Нахлік Є. за участі Шеремети О. Гнатюк Володимир Михайлович. *Франківська енциклопедія.* Т. 1. С. 360—387.

Микола Дмитренко, Алла Ясенчук

ГНАТЮК В'ячеслав Миколайович (26.09.1952, м. Караганда, Казахстан) — фольклорист, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії України та етнокомунікації Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка». Народився у родині, депортованій 1947 з околиць м. Яремче. У 1979 закінчив філологічний факультет ЛДУ ім. І. Франка. У 1988—1992 — старший науковий співробітник Переяслав-Хмельницького історико-культурного заповідника. У 1992 захистив кандидатську дисертацію на тему «Українські народні соціально-побутові пісні-новотвори Гуцульщини повоєнної доби». Автор студій про народну пісню, записів спогадів про «Голод 1932—1933».

Літ.: Українські народні соціально-побутові пісні-новотвори Гуцульщини повоєнної доби : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1992. 20 с.; «Голодовка». Переяславщина в 1932—33. Свідчення / упоряд. В. Гнатюк, Ю. Авраменко. Київ ; Нью-Йорк, 2000. 445 с.; Проблема народнопісенної новотворчості в українській фольклористиці XIX — початку XX ст. *НТЕ.* 1994. № 5—6. С. 3—10; Колгоспна система в дзеркалі української народної пісні Карпат. *НЗ.* 1998. № 5; Михайло Максимович. Дні та місяці українського селянина / упорядк., переклад з рос., вст. ст. та прим. В. Гнатюка. Київ, 2002. 176 с.; Гнатюк В. Українська діаспора в Португалії у дослідженнях португальських науковців. *Український вимір.* Ніжин, 2010. № 3.

Ірина Коваль-Фучило

ГНИЛОКВАС Семен Петрович (09.05.1903, с. Ярове на Чигиринщині, нині Кам'янський р-н Черкаської обл. — 22.04.1990, м. Київ) — бандурист. Навчався два роки у Черкаській вчительській семінарії. У 1926 вступив у Театральний інститут у Києві, але не закінчив його. У Києві познайомився з кобзарями, придбав бандуру, згодом прийнятий у Київську капелу, проте через хворобу вибув з неї. Виступав як соліст-бандурист. Під час Другої світової війни грав на фронтах. Працював з кобзарями-бандуристами М. Кошубою, Ф. Дорожком, М. Бобирем та ін. У репертуарі переважали українські народні пісні «Про Нечая», «Про Морозенка», «Про Супруна», «Про Байду» та ін., а також пісні на слова Т. Шевченка і про Шевченка.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 49.

Ірина Коваль-Фучило

ГНІДИЧ (ГНЄДИЧ) Павло Олександрович (08.12.1884, Полтава — 1919) — український фольклорист. Навчався протягом 3-х років у Петербурзькому політехнічному інституті (економічний факультет), з осені 1907 вивчав грецьку, латинську і французьку мови в Паризькому університеті; 1908 вступив на історико-філологічний факультет Московського університету, який закінчив 1913. Викладав словесність у Кобеляках Полтавської губ., у Роменському реальному училищі. За свідченнями очевидців, загинув як офіцер Добровольчої армії восени 1919 під час бойових дій проти частини Червоної армії (можливо, у жовтні — листопаді неподалік м. Бахмача). Місце поховання невідоме. Дійсний член Полтавської губернської вченої архівної комісії (з 1913). Під час Першої світової війни перебував на фронті. У 1912—1914 записував на Полтавщині (переважно на Роменщині, у с. Бацмани, нині Сумської обл.) приблизно 2000 українських народних обрядових і необрядових пісень, оповідань, казок, легенд. Записи опубліковано в п'яти випусках збірок «Матеріали з народної словесності Роменського повіту Полтавської губернії» (1915—1916). У збірці опубліковано фото респондентів. Цінність записів Г. підтверджено багатьма вченими, вони не втратили свого першоджерельного наукового значення й через 100 років, потрапляють до академічних видань, хрестоматій, антологій.

Літ.: Ротач П. П. Гнєдич Павло Олександрович. *УЛЕ.* Київ, 1988. Т. 1. С. 434; Полтавщина. Енциклопедичний довідник. Київ, 1992. С. 518; Матеріали до біографій. С. 37; П'ятаченко С. Фольклористична діяльність Павла Гнідича. Суми, 2004. 196 с.; Пустовіт Т. П. Гнідич Павло Олександрович. *ЕСУ.* Т. 5. Київ, 2006. С. 718.

Микола Дмитренко

ГОГОЛЬ Микола Васильович (01.04.1809, с. Великі Сорочинці, тепер Миргородського р-ну Полтавської обл. — 04.03.1852, м. Москва) — український і російський письменник, драматург, критик, публіцист, збирач фольклору. Дитячі роки Г. минули в Україні: навчався в Полтаві (1818—1819), Ніжинській гімназії (1821—1828). Тут вів «Книгу всякой всячины», куди заносив етнографічні відомості та фольклорні зразки. У 1828 переїхав до Петербурга, де до 1831 служив урядовцем і водночас навчався в Академії мистецтв. У 1832 жив на Полтавщині, у 1836—1841 — в Італії, останні роки — у Москві. Літературні спроби розпочав у 1825—1827, у 1829 — опублікував поему «Ганц Кюхельгартен». Цикл повістей «Вечера на хуторе близ Диканьки» (1831—1832), «Миргород» (1835), «Тарас Бульба» (1835) написані з глибоким знанням української дійсності, історії, української мови, фольклору. У відомій статті «О малороссийских песнях» (1834) висловив романтичне захоплення українським пісенним фольклором, високо оцінивши його суспільно-історичні й естетичні риси. У 1830-х почав збирати українські народні пісні (від сестер, матері, тітки К. І. Ходаревської) та переписувати їх із рукописних колекцій (Зоріана Доленги-Ходаковського), видань (В. Залеського, І. Сахарова, М. Максимовича, І. Срезневського, П. Лукашевича). З го-

Гнилоквас Семен Петрович

Гнідич (Гнєдич) Павло Олександрович

Гоголь Микола Васильович

Народні пісні в записах М. Гоголя

лосу самого Г. нотувала українські народні пісні російська співачка Н. С. Аксакова. Усього відомо 4 рукописні зошити пісень із зібрання Г. Письменник підтримував особисті та листовні взаємини з відомими знавцями та дослідниками фольклору М. Максимовичем, І. Срезневським, О. Бодянським, П. Киреєвським, Г. Данилевським та ін. Готуючи «Историю малороссийских козаков», Г. опублікував у часописах («Северная пчела» та ін.) прохання надсилати йому фольклорні матеріали, що дає змогу визначити коло його фольклорних зацікавлень. Колекцію пісень Г. упорядкував і опублікував О. Дей: «Народні пісні у записах Миколи Гоголя» (Київ, 1985).

Праці: Народні пісні в записах Миколи Гоголя / упоряд., післямова і приміт. О. І. Дея. Київ, 1985. 202 с., ноти.

Літ.: Петров Н. И. Южнорусский народный элемент в ранних произведениях Н. Гоголя. Киев, 1901. 22 с.; Фомин А. Г. Гоголь и народное творчество. *Познание России.* 1909. Кн. 2—3; Красильников С. А. Источники собрания украинских песен. Н. В. Гоголь. Материалы и исследования. Москва ; Ленинград, 1936. Вып. 2. С. 377—406; Морозова І. С. До питання про фольклорні інтереси Гоголя. *НТЕ.* 1958. № 1. С. 24—32; Полотай М. П. Українська народна пісня і мистецтво кобзарів у творчості М. В. Гоголя. *НТЕ.* 1959. № 2. С. 94—102; Ухов П. Д. Гоголь — собиратель дум и украинских исторических песен. *Известия АН СРСР. Отделение литературы и языка.* 1859. Т. 18. Вып. 1. С. 27—39; Дей О. І. Пісенне зібрання М. В. Гоголя. *Народні пісні в записах Миколи Гоголя* / упоряд., післямова і приміт. О. І. Дея. Київ, 1985. С. 153—163.

Оксана Шалак

Голентюк Антоніна Іванівна

ГОЛЕНТЮК Антоніна Іванівна (26.06.1923, с. Гать, нині Луцького р-ну Волинської обл. — 11.05.2004, м. Луцьк) — фольклористка, культурна і громадська діячка. Заслужений працівник культури України (1993). Працювала в хорі та актрисою Волинської обл. музично-драматичного театру (1944—1948), виконувала ролі Наталки Полтавки, Одарки («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського). Режисер декількох музичних спектаклів і фольклорно-етнографічних дійств. Пісні в записах Г. ввійшли до репертуару тріо Мареничів, М. Гвоздя, В. Зінкевича, Р. Кириченко, Н. Матвієнко, О. Білозір та ін. Писала вірші, окремі з них опубліковані в місцевій пресі. Частина записів фольклору опубліковано. Зокрема, Г. упорядник та видавець збірки «Фольклорна веселка» (Київ, 1984; перевидана: «Українські народні пісні», Луцьк, 1991), «Люлі, люлі, люлі са» (Київ, 1992; Луцьк, 1998). Автор книги спогадів «Моя родино — Україно!» (Луцьк, 1999). Член ВУТ «Просвіта» (з 1989), співголова та голова Волинського крайового братства святого апостола Андрія Первозванного (від 1990), почесний член Товариства О. Теліги.

Літ.: Кресак С. Пісні в долі Антоніни Голентюк. *Волинь.* 2004. 16 березня; Панасюк А П. Голентюк Антоніна Іванівна. *ЕСУ.* Т. 6. С. 32—33.

Микола Дмитренко

ГОЛОБОРОДЬКО Василь Іванович (07.04.1945. с. Адріанопіль Перевальського р-ну Луганської обл.) — поет, збирач і дослідник фольклору. Після закінчення середньої школи працював на шахті. Навчався в Київському (1964—1965) і Донецькому (1966—1967) університетах; закінчив філологічний факультет Луганського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка. Член НСПУ з 1988. Лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка (1994), премій ім. В. Симоненка, ім. М. Трублаїні. Дебютував як поет у журналах «Дніпро» (1964) та «Жовтень» (1965). 1968 у видавництві «Молодь» була «розсипана» перша книга Г. «Летюче віконце» (1970 видано у США). Книги Г. в Україні не друкувались упродовж 20 років, публікуватися почали лише з 1988: «Зелен день», «Ікар на метеликових крильцях» (1990), «Калина об Різдві» (1992), «Слова у вишиваних сорочках» (1999), «Посівальник» (2002), «Українські птахи в українському краєвиді» (2002), «Ми йдемо» (2005), «Повна віршів рука вічна» (2010) та ін. Поетичне мислення Г. сформоване на ґрунті українського фольклору (казок, загадок, легенд, замовлянь, повір'їв, прикмет, пісень різних жанрів та циклів, дум, голосінь тощо). Г. почав записувати фольклор з 15 років.

На основі записів, друкованих джерел створив декілька оригінальних студій: «“Ой вінку мій, вінку...”: Ознаки дівочого вінка як основа для його метафоричної трансформації в українських народних казках» (1999), «Соловейку, сватку, сватку...: Міфопоетична трансформація українського обряду сватання в українських народних казках» (2002). Творчість Г. — багате джерело міфопоетичного світогляду українців, свідчення великого художнього таланту митця, поета світового рівня.

Твори: Летюче віконце: Вибрані поезії / вступ. ст. І. Дзюби. Київ, 2005. 463 с.; Ми йдемо : збірка віршів. Київ ; Рівне, 2005. 1056 с.

Літ.: Шевченківські лауреати 1962—2001 : Енциклопедичний довідник / вступ. сл. І. Дзюби; авт.-упоряд. М. Лабінський. Київ, 2002. С. 95—96; Дмитренко М. Монументальна книга поезій Василя Голобородька. *Народознавство*. 2006. № 72—73. С. 17; Шутенко Ю. Фольклорна традиція та авторське «Я»: поезія Василя Голобородька : монографія. Київ, 2007. 356 с.; Василь Голобородько. *Сучасні письменники України : біобібліографічний довідник* / упоряд. А. Гай. Біла Церква, 2012. С. 93.

Юлія Шутенко

ГОЛОВАТИЙ Антін (Антон) Андрійович (1744 (за ін. даними 1732), Нові Санжари, тепер Полтавської обл. — 28.01.1797, нині Ленкоранський р-н, Азербайджан) — український військовий діяч, бандурист. Походив з козацького старшинського роду, хоч точних відомостей про його дитинство немає. Прізвище «Головатий» ймовірно отримав на Запорожжі за великий розум і високу освіту, яку спочатку здобував удома, а з 13 років продовжив у Запорозькій Січі. Спершу був «молодиком при боку кошового», приписаний був до Кущівського куреня. На початку 1760-х років Г. вибрано курінним отаманом. 1764 завдяки високій освіченості та природному розумові став полковим старшиною й був обраний на посаду військового писаря. Того ж року у складі запорозької делегації був на коронації Катерини II і отримав пам’ятну срібну медаль. Відомі й інші депутації Г. до Санкт-Петербурга — 1768, 1774, з метою зберегти Вольності Запорозькі, тобто споконвічні землі, які їм належали. Придумав проект реорганізації Січі, однак місія Г. не мала успіху, бо уряд уже вирішив знищити Січ, що й сталося 1775. Після зруйнування Січі вийшов у відставку і хазяйнував у власному господарстві. 1784—1787 організовував Чорноморське козацьке військо, був військовим суддею і отаманом козацької флотилії. Його військові операції на Бузі, на о. Березань та на Дунаї навіть оспівані в народних піснях. 1791 знов очолював делегацію чорноморських козаків до цариці Катерини II з проханням про надання землі для поселення на півострові Тамань. Завдяки Г. депутація мала успіх і протягом 1792—1794 він опікувався переселенням чорноморців на Кубань і облаштуванням їх на нових землях. З 1794 фактично виконував обов’язки кошового. 1796 з двома полками брав участь у т. зв. Перському поході, де був тяжко поранений. Помер від виснаження і хвороби, похований на півострові Камишевань (перепохований на острові Сари). Був одружений, мав сина. Був особисто знайомий і листувався з Федором Квіткою, є спогади про нього Г. Квітки-Основ’яненка. Його ім’я згадував у творах і листах Т. Шевченко, зокрема, відома строфа «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине...» в первісному варіанті була така: «Наш завзятий Головатий не вмре, не загине». Користувався великим авторитетом та пошаною козацького товариства. Є відомості про те, що він був дуже талановитою людиною — грав на бандурі, складав вірші і пісні, і саме завдяки цьому добився від цариці Катерини грамоти на кубанські землі. Г. приписують дві пісні про сучасні йому історичні події — «Ой Боже наш, Боже милостивий, вродилися ми на світі нещасливі» (плач запорожців про те, що у них відбирають володіння) та «Ой годі нам журитися, пора перестати» (радість із приводу переселення на Кубань), а також авторство т. зв. «Великодної вірші» («Христос воскрес, рад мир увесь...»). Всі ці твори набули великої популярності в народі, мають багато варіантів, зафіксованих у кінці XIX — на початку XX ст.

Літ.: Уманець М. Антін Головатий, запорозький депутат і кобзар. *Древо пам'яті. Книга українського історичного оповідання : у 4-х вип.* / упоряд. Юрій Хорунжий та Валерій Шевчук. Київ, 1992. Вип. 2. С. 341—374; Шиян Р. І. Головатий Антін Андрійович. *Українське козацтво : Мала енциклопедія* / кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко ; відпов. ред. С. Р. Лях. 2 вид., доп. і перероб. Київ ; Запоріжжя, 2006. 672 с.

Людмила Іваннікова

Головатюк Валентина Данилівна

ГОЛОВАТЮК Валентина Данилівна (03.07.1962, смт Погребище Погребищенського р-ну Вінницької обл.) — фольклорист-славіст, кандидат філологічних наук. Закінчила місцеву школу (1979), Київські державні курси стенографії та машинопису (1981), філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1990). Працювала в ІМФЕ НАНУ: з 1982 — завідувачем канцелярії, з 1988 — старшим лаборантом, з 1994 — аспірант відділу фольклористики, з 2000 — молодший науковий, з 2009 — науковий співробітник. Захистила кандидатську дисертацію «Пісенна культура українців Підляшшя — етнорегіональна специфіка, загальноукраїнський контекст» (2003). Основним напрямом наукових пошуків стала традиційна духовна культура українського етносу Підляшшя та її сучасні трансформації, полоністика, зокрема українсько-польські фольклористичні взаємини XIX—XXI ст. Публікації репрезентують спостереження щодо стану побутування різних жанрів пісенного фольклору українців Підляшшя — «Українська обрядова пісенність Підляшшя в етнографічному контексті (Зимовий цикл)» (2000), «Динаміка весільної обрядовості українців Підляшшя» (2005), «Весняна календарно-обрядова поезія (З фольклорних матеріалів Підляшшя)» (2006). Низка студій висвітлює питання історії та діяльності Польського народознавчого товариства, співпраці українських та польських дослідників: «Фольклористична діяльність Народознавчого товариства у Львові (кінець XIX — початок XX ст.)» (2010), «Роль Польського народознавчого товариства в українсько-польських культурних взаєминах (кінець XIX — I третина XX ст.)» (2011), «Польське народознавче товариство: вірність традиції» (2011), «Українська народнопоетична творчість у польській фольклористиці першої половини XX століття» (2012), «Польське народознавче товариство на сучасній фольклористичній мапі Польщі» (2012); «Сторінка з історії українсько-польського наукового діалогу» (2015), «Наукові контакти Івана Франка та Ізидора Коперницького» (2017). Кілька публікацій Г. стосуються постаті збирача, дослідника та популяризатора української культури І. Ігнатюка — «Подвижницька праця дослідника народної культури Підляшшя Івана Ігнатюка» (2002), «Фольклорно-етнографічна спадщина Івана Ігнатюка» (2013), «Фольклорно-етнографічні записи І. Ігнатюка в архівних джерелах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України» (2016).

Праці: Українська обрядова пісенність Підляшшя в етнографічному контексті (Зимовий цикл). *НТЕ.* 2000. № 1. С. 68—73; Національно-культурне відродження українців Підляшшя. *Україна і Польща — стратегічне партнерство.* Київ, 2002. Ч. 2. С. 208—212; Народнопоетична творчість українців Підляшшя в колі інтересів фольклористичної науки. *Українсько-польські культурні взаємини XIX—XX ст.* Київ, 2003. С. 124—132; Динаміка весільної обрядовості українців Підляшшя. *Поліссєзнавство : наукові фольклорно-етнологічні та мистецтвознавчі студії.* Рівне, 2005. С. 67—81; Весняна календарно-обрядова поезія (З фольклорних матеріалів Підляшшя). *Слов'янський світ.* Київ, 2006. Вип. 4. С. 153—166; Folklorystyczne tradycje Ukraińców Podlasia Polska-Ukraina. Pogranicze kulturowe i etniczne. *Archiwum Etnograficzne*. Wrocław, 2008. T. 47. S. 241—258; Польське народознавче товариство на сучасній фольклористичній мапі Польщі. *Сучасна фольклористика європейських країн.* Київ, 2012. С. 18—41; Українська народнопоетична творчість у польській фольклористиці першої половини XX століття (з історії дослідження). *Фольклор та мистецтво слов'ян у європейському контексті.* Київ, 2012. С. 68—101; Адам Фішер: науковий доробок та організаційна діяльність. *Слов'янський світ.* Київ, 2012. Вип. 10. С. 120—131; Фольклорно-етнографічна спадщина Івана Ігнатюка. *Наукове видання «Мова і культура».* Київ, 2013. Вип. 16. Т. IV (166). С. 78—85; До 100-річчя від дня народження Юзефа Бурштн. *Слов'янський світ.* Київ, 2014. Вип. 12. С. 183—192; Сторінка з історії українсько-

польського наукового діалогу. *Наукові студії ІМФЕ*. Київ, 2015. Вип. 9 : Українсько-польські культурні взаємини. С. 160—174; Фольклорно-етнографічні записи І. Ігнатюка в архівних джерелах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. *Kultura ukraińców na Warmii i Mazurach: Tradycja i współczesność (Studium etnograficzno-kulturowe).* Olsztyn, 2016. S. 279—289; Наукові контакти Івана Франка та Ізидора Коперницького. *Іван Франко і польська культура. Київські полоністичні студії.* Київ, 2017. Т. XXIX. С. 189—197; Український фольклор в етнографічному доробку польського вченого Станіслава Двораковського. *МУЕ*. Київ, 2017. № 16 (19). С. 96—100; Фонографічний архів інституту мистецтв ПАН (з історії формування колекції). *Наукове видання «Мова і культура».* Київ, 2017. Вип. 19. Т. V (185). С. 135—140; Україніка на сторінках польського часопису «Literatura Ludowa». *Наукове видання «Мова і культура»*. Київ, 2018. Вип. 21. Т. 195. С. 136—142.

Леся Халюк

ГОЛОВАЦЬКИЙ Яків Федорович (17.10 (за ін. даними — 20.10) 1814, с. Чепелі Бродівського р-ну, Львівської обл. — 13.05.1888, м. Вільнюс, Литва) — український лінгвіст, етнограф, фольклорист, історик, поет, священик УГКЦ, педагог, громадський діяч. Співавтор альманаху «Русалка Дністровая». У 1831 після закінчення Львівської гімназії вступив на філософський факультет Львівського університету. У 1831 разом із М. Шашкевичем та І. Вагилевичем утворив національно-патріотичний гурток галицької молодої інтелігенції «Руська трійця». У 1832 перервав навчання і два роки мандрував, переважно пішки, містами та селами Галицької та Угорської Русі. У 1835 вступив у Кошицьку академію, потім Будапештський університет. У 1837 там видав перший галицький альманах українською мовою «Русалка Дністровая», складений за участю Г., інших діячів «Руської трійці», що мав значний вплив на галицьке літературне відродження. У 1842 закінчив Львівську духовну семінарію. У 1848—1867 — перший в історії професор «руської мови та словесності» (української мови та літератури) у Львівському університеті, перший завідувач кафедри руської словесності. У 1858—1859 — декан філософського факультету, у 1864—1866 — ректор цього ж університету. У 1868 Г. переїхав у Росію, склав із себе духовний сан і перейшов у православ'я. Похований у Вільнюсі, де працював головою Археографічної комісії для розбору давніх актів. Архів Г. зберігається у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника та в Інституті літератури НАН України у Києві (ф. 104). Перекладав сербські й хорватські народні пісні, що були опубліковані в «Русалці Дністровій» та першій частині «Вінка русинам на обжинки» (Відень, 1846, с. 153—204). Ще 30 перекладів зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (№ 753, Петр. CVII—26). Переклади здійснені згідно з канонами української народної поетики зі збереженням сюжетної канви і форми оригіналу. Автор прозових текстів, написаних за народними мотивами і опублікованих у другій частині «Вінка русинам на обжинки» (Відень, 1847). Підготував до друку, написав вступне слово і доповнив власними матеріалами «Галицькі приповідки і загадки» Г. Ількевича (Відень, 1841) (усього близько 2700 одиниць). У 1860 опублікував студію «Очерк старославянского баснословия или мифологии» (Львів, 1860, 105 с.), яка містила два розділи: «О древних славянских идолах и божествах» та «О языческом славянском богослужении». О. Андрієвський рекомендував це видання як підручник до вивчення українського фольклору. Г. — укладач важливої тритомної фундаментальної етнографічної праці в чотирьох книгах «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» (Москва, 1878), яка є своєрідною енциклопедією пісенного фольклору Західної України. У збірнику вперше представлено значну кількість творів української усної словесності, які записані у 1830—1860-х. Уперше ця праця була опублікована в 1863—1878 у періодичному виданні «Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете». Перші фольклористичні експедиції Г. здійснив навесні 1833, коли упродовж трьох тижнів пішки пройшов Стрийщину, зайшов у Станіс-

Головацький Яків Федорович

лавівщину (нині Івано-Франківщина), побував у Галичі, Коломиї, а закінчив експедицію на Буковині. Залучив до співпраці багато місцевих поціновувачів народної словесності, зумів пробудити в них інтерес до фіксування фольклорних творів. Друга подорож відбулася через рік — навесні 1834. Маршрут пролягав зі Львова на північний захід до Дзікова через міста Городок, Судову Вишню, Перемишль, Ярослав, Пшеворськ, Соколув, Рудник, Розвадів. Під час третьої мандрівки влітку 1834 вирушив зі Львова в гості до І. Вагилевича у с. Ясень Стрийської округи (нині Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.). Далі фольклорист подався до Коломиї, пройшовши бойківсько-гуцульське етнографічне пограниччя і південно-західну межу Покуття, звідти повернувся до батьківського дому в с. Чепелі. Восени цього ж року відвідав бойківсько-лемківське пограниччя в Карпатах, а далі пройшов Лемківщиною до Словаччини. У 1835 побував в Ужгороді, а потім вирушив через усе Закарпаття до Коломиї, звідки повернувся у своє рідне село. Загалом побував у всіх місцевостях Західної України. Сам зазначав про це 1853 в листі до Г. Шашкевича: «Я сходив пішки всі округи Галицько-Угорської Русі уздовж і впоперек». Основу видання «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» становили власні фольклорні записи Г.: це був перший том («Думи і думки») і частина другого («Пісні обрядові й плясовії»). До видання увійшли записи М. Шашкевича, І. Вагилевича, Г. Ількевича, а також І. Бірецького, Й. Левицького, Й. Лозинського, Й. Скоморовського, М. Тимняка, І. Білинського, К. Блонського. Вагомим доповненням збірника є багатий матеріал з Пряшівщини (Південна Лемківщина), а саме записи закарпатських фольклористів О. Духновича, І. Талапковича, О. Павловича, братів Кларницьких, В. Сухого, М. Бескида, І. Яцкевича, І. Воробля, В. Дениса, О. Митрака, Й. Петрашевича. У другій половині XIX ст. Г. отримав фольклорні тексти від Гната Соячина, Феодора Савчина, Володимира Хиляка, Йосифа Попадюка, Миколи Височана, Мартина Пакижа, Андрія й Івана Слюзарів. Перший том містив передмову О. Бодянського, де названо збірники українських пісень, з яких запозичено передруки, подано коротку бібліографію етнографа, фольклориста Г. Ількевича. Видання містить обрядові пісні родинно-побутового циклу, календарний фольклор, а саме «Гаилки или весенние хороводные песни, Шумки и Чабрашки, Царинные, Коломийки», а також пісенний фольклор із Гуцульщини. Коломийки поділені упорядником на такі жанрові різновиди: любовні, сиротинські, вояцькі, жартобливі. До видання ввійшли передруки із праць Вацлава з Олеська «Piesni polskie i ruskie ludu Galicyjskego» (1833), «Русалки Дністрової» (1837), двох томів збірника «Piesni ludu polskiego w Galicyi» (1838), з видань «Piesni ludu ruskiego w Galicyi» (1839) Ж. Паулі, «Малоросійські пісні» (1827), «Українські пісні» (1834), М. Максимовича, із «Запорозької Старини» (1834—1838) І. Срезневського, зі збірки «Малоросійські і червоноруські народні думи і пісні» (1836) П. Лукашевича, «Граматики слов'яноруської» (1830) М. Лучкая, а також тексти із книг «Ruskoje wesile» (1835) Й. Лозинського, «Думки і пісні та ще дещо» (1839) та «Народні южноруські пісні» (1854) А. Метлинського, «Записки о Южной Русі» (1856—1857) П. Куліша. Водночас у виданні не вказано, кому конкретно належать і звідки походять опубліковані матеріали. Можливо, ця інформація мала бути подана в обіцяних примітках і додатках, які так і не були опубліковані. Тут уперше було представлено значну кількість пісенного фольклору, переважно із Західної України. До зібрання увійшли історичні, побутові, обрядові пісні, а також коломийки. Жартівливий фольклор представлений такими пісенними жанрами: «Веселые и охочие: насмешливые, шутливые, праздничные, небыличные, иносказательные, корчемные и пияцкие, соботки и обжинки». Публікування всього чотиритомника у «Чтеніях» розтягнулося на 15 років. Збірка виходила у розділі «Слов'янські матеріали».

Друкування двох перших томів зайняло 5 років, а всіх додатків, історико-етнографічного нарису, географічної мапи з поясненнями та світлин — ще десять років. Усі ці нескінченні додатки затримували вихід у світ видання, не давали змоги належно розмістити та класифікувати матеріал і лише завдяки зусиллям О. Бодянського, який був редактором видання, вдалося завершити публікацію. Збірку високо оцінили О. Потебня, М. Драгоманов, І. Франко, Ф. Колесса та ін. вчені.

Праці: Народные песни Галицкой и Угорской Руси : в 3 ч., 4 т. Москва, 1878; Етнографічні записки та записи пісень зроблені під час подорожі у 1839 р. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Фонд Я. Головацького. П 49. Спр. 726. 36 арк.

Літ.: Бодянский О. Передсловие. Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. Москва, 1863. Кн. III; Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930. Т. 1. С. 109; Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці». Львів, 2011. 424 с.; Петраш О. «Руська трійця» (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький). Київ, 1972. 152 с.; Циганик М. Збірка Якова Головацького «Народні пісні Галицької та Угорської Русі» : історія укладання. *Мандрівець*. 2013. № 1. С. 50—54.

Ірина Коваль-Фучило

ГОЛОСІННЯ ПОХОРОННЕ — це регламентований традицією ритуально-комунікативний акт, спрямований до померлого, що супроводжується плачем, містить вербальну, музичну та акціональну складові, має характер імпровізації і виконується з психотерапевтичною, магічною та інформативною метою. Імпровізаційний характер полягає в тому, що під час творення тексту голосильниця використовує традиційні мотиви і способи структурування тексту, творячи щоразу новий текст, залежно від обрядової ситуації. Виконання як ритуальної дії зумовлене функціонуванням цього жанру в межах похоронного і поминального ритуалів, які є «сильною позицією» (термін А. Байбуріна) цього жанру в загальнокультурному контексті. Це означає, що саме під час похорону чи поминання померлих можливості жанру виявляються найповніше, у цих ситуаціях він «працює» з максимальною віддачею. Г. п. належать до архаїчних фольклорних жанрів, які до нашого часу функціонують у всіх регіонах України. Поминальні Г. — це оплакування померлого після похорону. В українській народній традиції існує два їх основні різновиди: післяпохоронні і календарні. До сьогодні збереглися в певних регіонах України, зокрема у селах Дубровицького р-ну Рівненської обл. В українській традиційній культурі відомий також ще один ритуальний контекст, коли виконували Г. — це обряд проводів рекрута. Крім цієї сильної позиції, тобто ритуальних контекстів, існує низка інших ситуацій, коли виконують так звані оказіональні Г., йдеться насамперед про прощання із певною особою чи місцем проживання, переживання важких хвилин життя тощо; а також вторинні, метафоричні Г. — у символічних обрядах похорону і у відповідних наративах. Усі ці ситуації демонструють жанровий потенціал Г., а також моделюючу роль ритуалу для структурування кризових моментів життя людини. Таке обрядове «цитування» Г. щоразу оформлює ситуацію за схемою ритуалу переходу (rites de passage), у термінології Арнольда Ван Геннепа, і надає їй ритуалізованого характеру. Саме тому виконання Г. поза похоронним обрядом є певною мірою покликанням на похорон, вказівкою на типологічну схожість. У всіх Г., незалежно від конкретного контексту, завжди наявний як «другий план» похоронний обряд. Це необхідно враховувати під час аналізу жанрових різновидів Г. Саме властивість Г. здійснювати нав'язування, апеляцію до похоронного обряду зумовили їхнє символічне використання, тобто моделювання ситуацій, коли наявність Г. дає підстави трактувати певні обрядодії як похорон. Мова йде про побутування вторинних, метафоричних форм Г. у відомих на Поліссі, а також на порубіжній із Молдовою територіях, оказіональних обрядах викликання дощу («Голосіння за раком») і в обрядовому знищенні тарганів («Голосіння за тарга-

ном»). Гнучкість, лабільність Г., яка зумовлена можливістю різнотлумачення певних традиційних, майже шаблонних фраз тексту, надає цьому жанру здатності набувати нових позаобрядових форм, а тому принципово іншого функціонального навантаження. Так, в українській традиції добре відомі пародійні і сороміцькі Г., які функціонують як анекдоти, їх виконують поза ритуальним контекстом. Між цими названими жанровими різновидами, функціонально досить близькими, існує принципова різниця: перші висміюють нещирий жаль за померлим, а другі — невмілий плач голосильниці, який дає підстави для різночитань. Найпопулярніші пародійні Г. за чоловіком і за тещею. Пародійні Г. зафіксовані в різних регіонах України, найбільше їх варіантів зафіксовано на Наддніпрянщині. Сороміцькі Г. найбільше поширені на Гуцульщині і Поділлі, вони виникли внаслідок обігрування певних фраз тексту, надання їм нового значення. Отже, в українській голосильній традиції відомі такі різновиди Г.: похоронні; поминальні; рекрутські; оказіональні; метафоричні; пародійні; сороміцькі. Перші три види є обрядовими Г., оказіональні Г. виконують за певної потреби без спеціального обрядового контексту, три останні види є вторинними, метафоричними формами побутування Г., причому два останні різновиди не мають обрядового значення і функціонують у межах розважальних наративів.

Літ.: Байбурин А. Причитания : текст и контекст. *Artes populares*. Budapest, 1985. С. 59—77; Голосіння / упорядк. І. Коваль-Фучило ; [наук. ред. Л. Іваннікова]. Київ, 2012. 792 с. + компакт-диск; Коваль-Фучило І. Українські голосіння: антропологія традиції, поетика тексту / наук. ред. В. Івашків. Київ, 2014. 360 с.; Невская Л. Балто-славянское причитание: реконструкция семантической структуры. Москва, 1993. 180 с.; Пастух Н. Обряд «похорон ляльки» та супровідні голосіння на теренах українсько-молдавського пограниччя. *Локальна та регіональна специфіка традиційної культури. Зб. наук. пр.* Одеса, 2013. С. 404—415; Свєнціцький І. Похоронні голосіння. *Е.З.* Львів, 1912. Т. XXXI. 129 с.; Толстая С. М. Обрядовое голошение: лексика, семантика, прагматика. *Мир звучащий и молчащий: Семиотика звука и речи в традиционной культуре славян* / отв. ред. С. М. Толстая. Москва, 1999. С. 135—148; Толстая С. М. Похороны как вторичная ритуальная форма. *Балто-славянские этнокультурные и археологические древности. Погребальный обряд.* Москва, 1985. С. 79—81; Толстой Н. И., Толстая С. М. Заметки по славянскому язычеству. 1. Вызывание дождя у колодца. *Русский фольклор.* 1981. Т. XXI. С. 87—98.

Ірина Коваль-Фучило

Голубець Орися Мар'янівна

ГОЛУБЕЦЬ Орися Мар'янівна (28.11.1973, м. Львів) — фольклористка, кандидат філологічних наук (2004). Член НТШ (2005). У 1995 закінчила філологічний факультет ЛДУ ім. І. Франка. У 1996 закінчила навчання в Інституті вищої релігійної культури при Люблінському католицькому університеті (Польща). У 1995—1999 — аспірантка Інституту народознавства НАН України. З 1999 працює науковим співробітником у відділі фольклористики цього ж закладу. Наукові інтереси: збирання та дослідження української весняної календарно-обрядової пісенності, зокрема гаївок; трансформації гаївкової традиції XX ст.; історія фольклористики; фольклорно-творчі процеси регіону; фольклор національно-визвольних змагань 1940—1950-х. Авторка словникових та енциклопедичних статей («Мала енциклопедія українського народознавства» (2007); «Українська фольклористика. Словник-довідник» (2008); «Українська фольклористична енциклопедія» (2018). Збирачка українського фольклору. Матеріали теренових досліджень репрезентують фольклорну традицію Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької і Черкаської областей, вони зберігаються в Рукописному архіві ІН (окремі фіксації опубліковано у виданні «Стрілецькі пісні» (2005). Зібрала понад тисячу гаївок.

Праці: Перехід баладних пісень у жанр гаївок. *НЗ.* 2000. № 3. С. 548—552; Любовно-шлюбна семантика гаївок давньої верстви. *НЗ.* 2001. № 2. С. 305—313; До історії вивчення гаївок. *Фольклористичні зошити.* Луцьк, 2007. Вип. 10. С. 141—168; Трансформація календарно-обрядових пісень (на матеріалі Бережанського р-ну Тернопільської обл.). *Studia metologica.* Тернопіль, 2008. С. 222—224; Історичні елементи у гаївках. *Література. Фольклор, Проблеми поетики.* Київ, 2009. Вип. 32. С. 108—116; До питання жанрової класифікації україн-

ського весняного календарно-обрядового фольклору. *Вісник ЛНУ ім. І. Франка. Серія: Філологічна*. Львів, 2010. Вип. 43. С. 76—84; До питання про сучасний стан пісенної традиції (за матеріалами Бережанського району Тернопільської області). *МУЕ*. Київ, 2010. Вип. 9 (12). С. 63—68; Особливості новітньої верстви гаївок. *Записки НТШ*. Львів, 2010. Т. 259. С. 514—540; Збірник Володимира Гнатюка «Гаївки» як джерело фольклорної традиції кінця XIX — початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету : Літературознавство*. Тернопіль, 2011. № 33. С. 275—279.

Літ.: Пастух Н. А., Голубець Орися Мар'янівна. *Українська фольклористична енциклопедія*. Львів, 2018. С. 169—170.

Архіви: Рукописний архів ІН. Ф. 1, Оп. 2. Од. зб. 627. Збірник «Пісні Бережанщини». 323 арк.

Ірина Коваль-Фучило

«ГОМІН», український етнографічний хор — самодіяльний аматорський колектив, заснований 1969 у Києві любителями української народної пісні. Об'єднує людей різних поколінь навколо ідеї відродження української музичної культури. Організатор і художній керівник — фольклорист-музикознавець, кандидат мистецтвознавства, лауреат Національної премії ім. Т. Г. Шевченка, композитор Л. І. Ященко. Колектив виступає не тільки в концертних залах, а й на вулицях, майданах і парках. Уперше в Києві взявся за відродження традиційних календарних свят і обрядів — веснянок, Івана Купала, обжинків, колядування та щедрування, традиційного весілля, а також масового побутового співу в умовах міста, до чого залучає велику кількість учасників. У цьому полягає унікальність колективу, який О. Білаш назвав «явищем в українській культурі 80—90-х років». Деякий час збирався просто неба, а згодом — при палаці культури «Харчовик» (тепер «Славутич»). За ідеєю І. М. Гончара, хор також відроджує і традиційне народне вбрання всіх регіонів України. 1971 офіційно заборонений як «націоналістичний», а його керівника виключили зі Спілки композиторів Української РСР. Більшість учасників хору, зокрема й родина Л. І. Ященка, зазнали переслідувань з боку влади. Улітку 1984 знову виник стихійно в Гідропарку, і тривалий час існував просто неба, маючи неофіційну назву «хор Ященка». 1985—1992 працював при будинку культури «Київметробуд», а далі — при Києво-Могилянській академії. З 1989 відновив колишню назву «Гомін». Ідея Л. Ященка привабила велику кількість прихильників з м. Києва та околиць. За 50 років існування «Г.» в ньому співало близько тисячі учасників, іноді — цілі родини. Поступово хор перетворився на Клуб шанувальників народної пісні, учасники якого об'єднувалися за інтересами. Так виникли ансамблі академічного співу «Криниця» та «Євшан», ансамбль автентичного співу «Радосинь», ансамблі «Козаки», «Музики», «Відгомін», «Молодіжний гурт», дитячий ансамбль «Гагілка». Від «Г.» відокремилися такі хори, як «Чумаки» (керівник Василь Триліс) та «Просвіта» (керівник Раїса Марченко). З 1990 в «Г.» запроваджено нову форму роботи — масові «Недільні співи» для всіх охочих, що відбуваються, здебільшого також просто неба. Репертуар хору — понад 500 народних пісень різних жанрів, що їх записав Л. І. Ященко в різних регіонах України, та його авторські твори. 1988 «Г.» уперше в Києві виконав гімн «Ще не вмерла Україна». У 80-х XX ст. хор був єдиним осередком національного духу в Києві, де збиралася майже вся патріотично налаштована інтелігенція міста. Душею його були етнографи І. М. Гончар та Л. Г. Орел, багаторічними учасниками — фольклористи М. Гуць, В. Данилейко, Н. Зяблюк, Л. Іваннікова, О. Доля, Н. Пазяк, Л. Козар, Н. Данилевська, М. Ткач та ін. «Г.» — лауреат республіканського фестивалю «Дзвін-91», про хор створено теле- та кінофільми.

Літ.: Литвин М. Відроджуємо в собі себе. *Україна*. 1990. № 15. Квіт. С. 6—9; Ясиновський В. «Дивак». *Дніпро*. 1991. № 6. С. 108—118. Кагарлицький М. Ф. Храм народної пісні. *Вітчизна*. 1992. № 4. С. 148—153; Гуць М. В. Лицар народної пісні. *НТЕ*. 1993. № 5—6. С. 50—60; Гуць М. Українська народна пісня та її роль у духовному відродженні України: З історії народження, переслідування та піднесення київського хору «Гомін». *Третій конгрес українців. Політологія*. Харків, 1996. С. 37—43; Гулій Ю. Гомін, «Гомін» та відгомін. Київ, 2003. 86 с.; Колядки та

щедрівки. Репертуарний збірник народних пісень / упоряд. Ященко Л. І., Міщенко К. А. Київ, 2005. 185 с.; Красна весна, тихе літо. Українські народні календарні пісні весняно-літньої пори з репертуару етнографічного хору «Гомін» та Київського кобзарського цеху / упоряд. Ященко Л. І., Міщенко К. А. Київ, 2007. 255 с.; Орел Л. Г., Ященко Л. І. Ми просто йшли. Спогади. Ніжин, 2010. 320 с.; Гуць М. В. «В пісні, в слові буде вічно жити» (світлій пам'яті побратима Леопольда Ященка). Слов'янський світ. Київ, 2016. Вип. 15. С. 277—292.

Людмила Іваннікова

ГОНЧАР (ГОНЧАРЕНКО) Варійон (Ларіон) Хомович (1876 — ?, жив у с. Ков'яги Валківського пов. Харківської губ.) — лірник, кобзар (харківська школа). Три роки навчався в Н. Колісника. Крім того, переймав думи від Я. Богущенка, С. Крупки, А. Єрмишова. У репертуарі — думи «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Маруся Богуславка», «Три брати самарські», «Олексій Попович», «Сестра і брат», «Удова і три сини», псальми, історичні пісні, жартівливі («Дворянка», «Чечітка», «Попадя», «Міщанка», «Киселик»).

Літ.: Гримич М. В. Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. Чис. 4. С. 24; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 52.

Ірина Коваль-Фучило

Гончаренко Гнат Тихонович

ГОНЧАРЕНКО Гнат Тихонович (близько 1835, с. Ріпки, нині Богодухівського р-ну Харківської обл. — близько 1917) — кобзар, панотець харківських кобзарів. Народився в кріпацькій сім'ї. У дитинстві втратив зір. Гри на бандурі та співу навчався у 20—22 роки в кобзаря П. Кульбаби, надалі поповнював репертуар самостійно. Жив на х. Губаївському поблизу Харкова, а між 1902—1908 переїхав у Севастополь. У 1902 брав участь в Археологічному з'їзді в Харкові. Г. — видатний представник харківської школи кобзарського мистецтва. У піснях та думах підкреслював передусім їх моралізаторський бік. Уперше його ім'я згадане в 1885 (М. Сумцов); записи думи, пісень та автобіографічного матеріалу від Г. здійснили українські фольклористи П. Тиховський, Є. Крист, Леся Українка та К. Квітка (1911, записано на фонограф, зберігаються в АНФРФ ІМФЕ), численні аматори та ентузіасти. Аналіз його творчого доробку здійснив Ф. Колесса. Леся Українка писала про Г.: «В ньому справді нічого жебрацького немає, починаючи від одежі і кінчаючи поводінням, повним гідності, все в ньому повне благородної простоти, особливо кидаються в вічі його руки з тонкими артистичними пальцями і велична поза високої, стрункої, зовсім не згорбленої постаті». Художник С. Васильківський намалював портрет кобзаря. Серед його учнів Е. Вудянський, П. Древченко.

Літ.: Тиховский П. Кобзари Харьковской губернии. Харьков, 1902 ; Колесса Ф. Мелодії українських народних дум. Київ, 1969. С. 313—314, 569—574; Сластіон О. Записування дум на фонографі. *Рідний край.* 1908. № 23. С. 9; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 36—37, 62, 91—94.

Ірина Коваль-Фучило

ГОНЧАРЕНКО Олена Миколаївна (11.11.1968, м. Кривий Ріг Дніпропетровської обл.) — фольклорист, літературознавець, педагог. У 1991 закінчила філологічний факультет Криворізького державного педагогічного інституту (КДПУ) за спеціальністю учитель українська мови та література. Відтоді працює в рідному виші на кафедрі української та світової літератури. У 1997 закінчила цільову аспірантуру філологічного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Там 26 травня 1997 захистила кандидатську дисертацію «Дослідження народної прози Нижньої Наддніпрянщини. Історичний аспект» (науковий керівник Л. Дунаєвська). З вересня 2003 до вересеня 2006 — докторант кафедри фольклористики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (тема дисертації «Козаччина в усній народній творчості українців», науковий консультант професор Л. Дунаєвська). З 1993 — учасник багатьох міжнародних та всеукраїнських науково-теоретичних і практичних конференцій, щорічних фольклористичних читань, присвячених пам'яті професора

Л. Дунаєвської (Київ, з 2007). За час роботи на кафедрі підготувала 18 навчально-методичних комплексів, за якими викладає такі дисципліни: «Українська народна словесність», «Фольклор і література Дніпропетровщини», «Козацький фольклор у системі українознавства», «Дослідження традиційної системи звичаїв», «Історія української літератури кінця XVIII — початку XIX ст.», «Історія української літератури 40—60-х років XIX ст.», «Історія української літератури та літературної критики 20—30-х років XX ст.», «Методи наукових досліджень», «Сучасні літературні підходи до аналізу твору», «Історія української інтелігенції: здобутки і втрати літературних репрезентантів», «Українознавство: літературно-культурна парадигма», «Українці в світі», «Українська художня словесність у системі українознавства», «Теорія видавничої діяльності», «Історія редакційно-видавничої справи та сучасний процес», «Етнопедагогіка», «Виразне читання», «Написання творчих робіт». Підготувала монографію «Козаччина у фольклорі: модус трансформації історичного факту», навчальний посібник «Запорозьке козацтво і фольклор Наддніпрянщини». Авторка понад 90 наукових та навчально-методичних публікацій. Для студентів філологічних факультетів та вчителів опублікувала науково-методичну посібник з фольклору: «Методика збирання уснопоетичних зразків народної творчості на території Нижньої Наддніпрянщини» (Кривий Ріг, 1998), «Як збирати і записувати фольклор» (Кривий Ріг, 2002). Упорядник збірки «Народні твори про голодомор 1921—1923 рр., 1932—1933 рр., 1946—1947 рр. в Україні, зібрані студентами-філологами Криворізького державного педагогічного університету кінця XX — початку XXI ст.» (Кривий Ріг, 2011), підготувала до друку монографію «Регіональні особливості народної прози Нижньої Наддніпрянщини» (2013). Керувала фольклорною, етнографічною, педагогічною практикою; науково-дослідною групою «Фольклор Дніпропетровщини: історія збирання та вивчення»; керівник курсових, кваліфікаційних, магістерських робіт. 19.09.2007 на факультеті української філології КДПУ ініціювала відкриття пам'ятної барельєфної дошки, приуроченої до 10-річчя з дня смерті відомого фольклориста, літературознавця, педагога, громадського діяча Василя Скрипки.

Літ.: Рева Л. Три «П» (Праця, Правда, Пісня) Василя Скрипки. *Вісник книжкової палати.* 2008. № 1 (138). С. 51—52); Рева Л. Голодомори в Україні XX століття: бібліографічні та довідкові матеріали. *Україна в етнокультурному вимірі століть. Збірник наукових праць.* Київ, 2012. Вип. 2. С. 491—502.

Наталя Мельник, Микола Дмитренко

ГОРАК Їржі (Horák Jiří) (1884—1975) — чеський лінгвіст, етнограф, фольклорист; академік Чехословацької АН (1956). У 1945—1948 — посол Чехословаччини в СРСР. Упорядник збірників казок, пісень і легенд різних слов'янських народів. Листувався із В. Гнатюком, Ф. Колессою.

Ірина Коваль-Фучило

Горб Євдокія Василівна

ГОРБ Євдокія Василівна (15.02.1911, с. Рождественці (Великі Маяки) Івнянського (Прохорівського) р-ну Бєлгородської обл., Росія — 06.07.1997, м. Вінниця) — збирач фольклору, краєзнавець, педагог. Закінчила 7 класів у дитбудинку в Бєлгороді, ФЗУ при швейній фабриці у Харкові, Харківський фінансово-економічний інститут (1933), Академію комунального виховання ім. Н. К. Крупської в Москві (1937). Працювала в Харкові, Тирасполі, Києві, Іркутську, після Другої світової війни постійно на Вінниччині та у м. Вінниці завідувала відділом освіти, була директором школи № 16 та учителькою у м. Вінниці. Записала 2 тис. оповідань, переказів, легенд, бувальщин, майже 500 прислів'їв, приказок та загадок, 520 українських, 630 російських народних пісень різних жанрів, 50 анекдотів, 12 казок, декілька голосінь, чимало матеріалів з топоніміки, краєзнавчого характеру (дані з листа Г. від 14 червня 1986 до М. Дмитренка). Здійснила опис двох весільних обрядів з піснями: у с. Хижинці Вінницького р-ну та рідному селі на Бєлгородщині. Записи частково опублікувала у збірці «Зацвіла

Горбань Ірина Павлівна

калина» (1959), «Народные песни Белгородской области» (1958), «Євшанзілля: Легенди та перекази Поділля», у збірці академічної серії «УНТ»: «Колядки та щедрівки» (1965), «Жартівливі пісні» (1967), «Радянська пісня» (1967) та ін. Підтримувала творчі стосунки з такими українськими фольклористами, як М. Родіна, І. Березовський, О. Дей, Г. Сухобрус, Н. Шумада, В. Юзвенко, А. Коржупова, Г. Танцюра, Н. Присяжнюк, М. Руденко, В. Вовкодав, М. Дмитренко, російськими С. Мінц, Н. Еліаш та ін. Фольклорні записи Г. зберігаються в АНФРФ ІМФЕ, Московському літературному музеї, Вінницькому держархіві (ф. Р—5243, 216 од. зб.). Г. — дослідниця життя і творчості письменника-подолянина М. Трублаїні (повість «Хлопець з Вільшанки», 1972). Авторка декількох повістей: «Тревожная юность» (у співавторстві з Т. Мініцькою, 1965), про партизанів П. Волинця, Л. Ратушну, І. Бевза. Авторка кількох десятків статей у періодиці про збирачів фольклору, краєзнавців Вінниччини.

Праці: Весілля в селі Хижинцях на Вінниччині. *НТЕ.* 1959. № 2. С. 108—111; Завжди в пошуках (До 75-річчя від дня народження А. А. Присяжнюк). *НТЕ.* 1969. № 6. С. 66—67.

Літ.: Березовський І. П. Сучасні збирачі фольклору. *НТЕ.* № 5. С. 20—22; Солоненко М. Шлях до визнання. *Комсомольське плем'я.* 1982. 23 вересня. С. 2; Подолинний А. Доробок збирачки фольклору. *НТЕ.* 1984. № 1. С. 87; Подолинний А. Горб Євдокія Василівна. *Вінниччина фольклорна : Довідник / упоряд. А. М Подолинний, Т. О. Цвігун.* Вінниця, 2004. С. 20.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14—3. Од. зб. 1002, 57 арк.

Микола Дмитренко

ГОРБАНЬ Ірина Павлівна (21.10.1966, с. Ялтушків Барського р-ну Вінницької обл.) — фольклорист-славіст. Кандидат філологічних наук (2000). У 1988 закінчила філологічний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка, 1999 — аспірантуру в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Працювала молодшим, науковим, старшим науковим співробітником Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України (м. Львів). Доцент кафедри слов'янської філології Львівського національного університету ім. І. Франка. Вивчає історію фольклористики, українсько-болгарські зв'язки в галузі науки та культури; проблеми національних меншин і міжнаціональних взаємин, сучасний стан болгарських меншини в Україні. Автор монографії «Фольклор і фольклористика болгар в Україні» (2004). Висвітлила основні аспекти діяльності українських учених у сфері вивчення болгарської народнопоетичної творчості, підсумувала їхній внесок у становлення та розвиток болгарської фольклористики з часу формування (1830-і) до початку XXI ст.

Праці: Фольклор і фольклористика болгар в Україні. Львів, 2004. 256 с.

Микола Дмитренко

Горбатюк Володимир Григорович

ГОРБАТЮК Володимир Григорович (22.04.1951, смт Добровеличівка Кіровоградської обл.) — бандурист, педагог, заслужений діяч мистецтв України (2000). У 1974—1978 навчався в Кіровоградському музичному училищі на хормейстерському відділенні і почав самостійно освоювати гру на бандурі. У 1978—1981 — директор музичної школи в с. Компаніївка Кіровоградської обл. З 1981 керує різними хоровими колективами в Кіровоградській і в Київській обл. З 1987 почав вдосконалювати кобзарське мистецтво у В. Литвина, з яким деякий час виступав. Далі виступає як соліст-бандурист. Бере активну участь у сучасних святах, ювілейних концертах. Багато виступає на могилі Т. Шевченка (на Чернечій горі) в Каневі, на з'їздах кобзарів, бандуристів, лірників; обраний головою Всеукраїнської спілки кобзарів (ВУСК).

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 53.

Ірина Коваль-Фучило

ГОРБАЧ (ЛУЦЯК) Анна-Галя (02.03.1924, с. Бродина Сучавського пов., Румунія — 11.06.2011, м. Райхельсгайм, Німеччина) — літературознавець, фольклористка, перекладач української літератури німецькою мовою, видавець, громадська і політична діячка, доктор філософії, Член На-

ціональної спілки письменників України (1993), член-кореспондент НТШ в Європі, лауреат літературної премії ім. І. Франка (1994), премії ім. В. Стуса Української асоціації незалежної творчої інтелігенції (1993), премії «Тріумф» (2001), премії ім. О. Теліги (2009). Дружина Олекси Горбача. Діячка українського культурного світу діаспори. Автор праць «Епічні стилістичні засоби козацьких дум» (1950), «Ольга Кобилянська і німецька культура», «Українські карпатські казки» (1975).

Літ.: Горбач А.-Г. Бібліографічний покажчик. Львів, 1999 ; Закревська Я. Невтомність і талант: Лауреат премії ім. І. Франка 1994 Анна-Галя Горбач. *Дзвін*. 1994. № 9. С. 155—157; Рихло П. На схрещенні культур: духовна місія Анни-Галі Горбач. *Слово і Час*. 2005. № 7. С. 66—70.

Ірина Коваль-Фучило

Горбач Анна-Галя

ГОРЛЕНКО Василь Петрович (псевдоніми і криптоніми — **Глаголь, Черкасин, В. Г., Г. В., Г-ко** та ін.; 01.03.1953, с. Ярошівка, тепер с. Українське Талалаївського р-ну Чернігівської обл. — 12.04.1907, м. Петербург, перепохований у с. Ярошівка) — громадський діяч, літературний критик, мистецтвознавець, фольклорист, етнограф. Навчався у Полтавській гімназії, Ніжинському ліцеї та Сорбонні. Друкувався у російських часописах, з 1882 — співробітник «Киевской старины», де реалізувався як фольклорист у публікаціях «Бандурист Иван Крюковский» (1882), «Три псальмы» (1883), «Вариант песни о правде» (1883), «Кобзари и лирники» (1884), «Сто семь лет южнорусской этнографии» (1884), «Две поездки с Н. И. Костомаровым» (1886), «Украинские легенды в французском журнале» (1888), численних рецензіях. Писав передмови до фольклорних записів П. Мартиновича «Из народных преданий о Гетьманщине, Запорожье и Черноморье» (1885, без підпису), С. Ісаєвича «Малорусские народные игры окрестностей Переяслава» (1886), про діяльність фольклористів П. Лукашевича, О. Гаврилова (1889) та некрологи на пошану кобзарів І. Крюковського, О. Вересая (1890) та ін. Захопившись фольклорними виданнями Б. Грінченка, Г. надіслав йому колекцію уснопоетичних зразків із власних записів (7 творів), зібрань П. Лукашевича, Ф. Ромашкевича та ін., які було вміщено у третьому томі «Этнографических материалов...» (1899). Записи Г., зроблені в с. Ярошівка, — це переважно соціально-побутові, родинно-побутові та жартівливі пісні, серед яких трапляються поодинокі оригінальні зразки, які не мають варіантів у попередніх виданнях: «Ой лечу, лечу через вишнів сад» (№ 1688). До збірника Б. Грінченка «Из уст народа» (Чернігів, 1900) увійшло 14 записів Г. — приказки, оповіді про явища природи, прикмети та повір'я, легенди та соціально-побутові казки, більшість з них як оригінальні зразки, що не мають паралелей в ін. фольклорних виданнях. Поодинокі зразки псалмів та пісень, записаних Г. на Полтавщині, зберігаються в АНФРФ ІМФЕ (ф. 28-3, од. зб. 312; ф. 1-колекція 2, од. зб. 36; ф. 28-3, од. зб. 38 — загалом 25 арк.). Їх перегляд засвідчує, що Г. не тільки записував, а й досліджував тексти. У 1880-х він спільно з П. Мартиновичем записував думи на Полтавщині, окремі зразки К. Грушевська опублікувала у виданні «Українських народних дум» (1927, 1931) — 23 варіанти дум («Самійло Кішка», «Олексій Попович», «Утеча трьох братів з Азова», «Невільники», «Маруся Богуславка», «Буря на морі», «Три брати Самарські», «Іван Коновченко» та ін. Г. глибоко досліджував героїчний ліро-епос, постаті кобзарів та лірників, виконавські традиції, народні інструменти. Про особливе місце Г. в культурному житті України свідчить його епістолярна спадщина, він листувався з 127 кореспондентами, був першим публікатором прозових творів Т. Шевченка в Україні, видав три власні книги — «Южнорусские очерки и портреты» (Київ, 1898), «Украинские были» (Київ, 1899), «Отблески» (Санкт-Петербург, 1905). Національна ідея знайшла своє відображення в усіх публікаціях Г. Він один із перших в українській фольклористиці намагався порушити проблеми професіоналізму, усвідомлюючи народну творчість, зо-

Горленко Василь Петрович

крема кобзарство і лірництво, як суспільний феномен, як частку народного духу, що ставить простого селянина на несподівану висоту і примушує освіченого інтелігента вчитися в нього поезії та мудрості. Він виступав проти поверховості й ідеалізації у вивченні кобзарства, прагнув дослідити його корені та психологію. Упродовж 25 років співпрацював з редакцією журналу «КС», опублікувавши на її сторінках понад сотню праць, часто без підпису або під криптонімами (В. Г., Г. В., W), відмовляючись від грошової винагороди. М. Сумцов високо оцінив фольклорно-етнографічну спадщину Г., наголосивши на тому, що його праці «проникнуты любовью к народному слову и народным певцам». Постаті Г. присвячували свої праці С. Білокінь, К. Грушевська, О. Дорошевич, І. Забіяка, Б. Кирдан, Є. Рудинська, В. Шевчук та ін. Дослідники характеризували його як українського європейця, який посідав окреме місце серед етнографів і фольклористів, мистецтвознавців і критиків, знавців історії України та її старожитностей, духовно ніколи не поривав відносин з Україною, був одним із тих гарячих ентузіастів народознавства, які силою свого запалу робили все, щоб врятувати від забуття українську народну літературу. К. Грушевська відзначила великий вклад вченого у справу вивчення кобзарських рецитацій та районування кобзарства, назвала його одним із зачинателів соціологічного вивчення кобзарства в Україні.

Горленко Володимир Федорович

Праці: Бандурист Иван Крюковский. *КС*. 1882. № 12. С. 481—518; Вариант песни о правде. *КС*. 1883. №8. С. 769—770; Кобзари и лирники. *КС*. 1884. № 1. С. 21—47; № 12. С. 639—657; Труды этнографическостатистической экспедиции Чубинского в сравнении с другими подобными. *КС*. 1884. №2. С. 349—351; Сто семь лет южно-русской этнографии. *КС*. 1884. №3. С. 505—507; Южнорусские очерки и портреты. Киев, 1898; Украинские были. Киев, 1899; Отблески. Санкт-Петербург, 1905.

Літ.: Модзалевський В. Л. Малороссийский родословник. Київ, 1908. Т. 1. С. 326; Сумцов М. Діячі українського фольклору. Харків, 1910. С. 116—117; Дорошкевич О. Естет і поміщик. *Життя й революція*. 1925. Кн. 11. С. 61—66; Рудинська Є. Листи Василя Горленка до Панаса Мирного. 1883—1905. Київ, 1928; Грушевська К. З етнографічної праці 1880-х років (До листування П. Мартиновича і В. Горленка). *Науковий збірник за рік 1929. Записки історичної секції Всеукраїнської академії наук*. 1929. Т. 32. С. 136—201; Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. Т. 1. С. CXIII—CXXIII; Шевчук В. Майстер кришталевих тонів. *Літературна Україна*. 1967. 15 серпня; Шукач «перлів многоцінних». (Фольклорист і етнограф Василь Горленко). *НТЕ*. 1971. № 3. С. 78—82; Доля й недоля Василя Горленка. *Дорога в тисячу років*. Київ, 1990. С. 281—295; Кирдан Б. Собиратели народной поэзии. Москва, 1974. С. 138—146, 233; Білокінь С. Борг перед Василем Горленком. *Слово і час*. 1993. № 1. С. 12—14; Забіяка І. Епістолярна спадщина Василя Горленка: монографія. Київ, 2013. 400 с.; Козар Л. Внесок Василя Горленка в історію української фольклористики. *Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме*. Київ, 2008. С. 122—153.

Архіви: ІР НБУВ. Ф. 1, 3, 8; АНФРФ ІМФЕ. Ф. 28-3. Од. зб. 312 ; Ф. 1-колекція 2. Од. зб. 36 ; Ф. 28-3. Од. зб.11, 38. № 1—146, 176; ІЛ НАНУ. Ф. 102. № 1—36, 38—73.

Лідія Козар

ГОРЛЕНКО Володимир Федорович (21.11.1927, с. Вовне, нині Вовна Шосткинського р-ну, Сумської обл. — 11.06.2010, Київ) — етнолог, історіограф. Доктор історичних наук (1990). В 1953 закінчив Московський університет, а також аспірантуру при Інституті етнографії АН СРСР (Москва). Науковим керівником Г. був учень Дмитра Багалія А. Козаченко, уродженець м. Гадяча Полтавської губернії, який урятувався від репресій під час розгрому ВУАН у 1930-х втечею в Росію. Від 1957 Г. працював в ІМФЕ АН УРСР. Протягом 1975—1980 — завідувач його відділу етнографії. У 1981—2007 — старший, потім провідний науковий співробітник. Член редколегії міжнародного видання «Ethnologia Slavica». Викладав у вищих навчальних закладах Києва, зокрема в Київському державному університеті етнографію України. Автор праць з історії і теорії української етнографії, зокрема: програми «Українська народна землеробська техніка» (1969, «До регіонального історико-етнографічного атласу України, Білорусії та Молдавії»); монографій «Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв'язків»

(1964); «Народна землеробська техніка українців» (1971) (у співавторстві), «Становление украинской этнографии конца XVIII — первой половины XIX ст.» (1988); «Історія української етнографії (XII — середина XIX ст.)» (2005) (у співавторстві). Висунув гіпотезу про існування на півночі Сумщини й Чернігівщини української етнографічної групи — литвинів, вказавши основні особливості її традиційної культури, включно з обрядовістю і фольклором. Аналізував роль програм-запитальників, запропонованих Російським географічним товариством та Етнографічною комісією ВУАН, у т. ч. для збирання відомостей про обрядовість. Як історіограф дослідив один з перших описів українського весілля Григорія Калиновського 1777, вивчав етнографічні відомості, зокрема про народні обряди у спадку авторів давньої української літератури — Івана Вишенського, Климентія Зіновієва та ін.; характеризував надбання усної народної творчості як важливе джерело даних про ранні періоди історії культури народу. Г. володів енциклопедичними знаннями з української етнографії та її історії, включно з обрядовістю й фольклором, проте повністю розкритися йому як дослідникові завадили ідеологічні шори радянських часів, які змушували його, можливо і неусвідомлено, дотримуватися офіційних версій радянської науки (у неофіційних бесідах він згадував гірку долю свого наукового керівника, а на початку 1970-х був свідком розгрому відділу етнографії ІМФЕ).

Праці: Русское географическое общество и украинская этнография в середине XIX в. *СЭ*. 1957. № 3. С. 128—142; Перша етнографічна програма на Україні. *НТЕ*. 1957. № 4. С. 98—108; Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв'язків. Київ, 1964. 248 с.; З історії формування наукової методики народознавства. *НТЕ*. 1980. № 4. С. 76—84; Київ в історії української етнографії. Етнографія Києва і Київщини; традиції і сучасність. К., 1986. С. 9—32; Історіографія української етнографії і деякі принципові засади її розробки. Матеріали до української етнології. К., 1995. Вип. I (4). С. 20—26; Литвини Півночі України — ймовірний уламок нащадків племені літописних сіверян. Пам'ятки України. 2001. № 1—2. С. 85—103.

Літ.: Курочкін О. Володимир Горленко: до 70-річчя з дня народження. *НТЕ*. 1997. № 5—6. С. 129—131; Борисенко В. До 90-річчя від дня народження видатного етнолога Володимира Горленка. *НТЕ*. 2017. № 6. С. 19—21.

Тетяна Шевчук, Василь Балушок

ГОШКЕВИЧ Віктор Іванович (21.03.1860, Київ — 02.03.1928, Херсон) — археолог, музеолог, збирач фольклору. Закінчив математичний факультет Київського університету. З 1890 працював у Херсоні в губернському статистичному комітеті, редактором газет «Юг» (1898—1907) та «Херсонские губернские ведомости» (1897—1898). Досліджував археологічні пам'ятки на території Херсонської губ. З 1890 працював над створенням археологічного музею при статистичному комітеті, що стало початком одного з найбільших музеїв Півдня України — Херсонського музею старожитностей (1898). 1911 Г. призначено офіційним його хранителем. Зібрав понад 16 тис. експонатів. До Першої світової війни активно працював на розкопках. Розкопав 10 курганів скіфського і кочового часу (зокрема Цареву могилу поблизу Кривого Рогу Херсонського пов.). В. Гошкевич був видавцем і редактором «Летописи музея», де друкували і його наукові праці (1910—1916, т. 1—7). У роки революції й війни зберіг усю колекцію. 1924 рішенням Херсонського губвиконкому Г. присвоєно почесне звання Героя праці. Він був першим археологом СРСР, удостоєним такого високого звання. 1928 востаннє брав участь в розкопках. Окрім археологічних, збирав на Запорожжі й фольклорні матеріали, частину з яких використав 1903 у книзі «Клады и древности Херсонской губернии». Сьогодні це одне з небагатьох джерел фольклору й етнології Криворіжжя. Зразки, зафіксовані в м. Вознесенську від Г. А. Процюка, — легенди про скарби в Царевій могилі та про їх пошуки; в с. Христофорівка, Хрусталеве, Грузьке, Камишеве, Фаліївка, Шалівка, Олександрівка біля річок Боковенька, Казанка, Шестірня — все це записи легенд про козацькі скарби, сховані в могилах, балках і печерах. Крім

самих фольклорних зразків, фіксував відомості про їх прагматику й функціонування, у цьому полягає найбільша цінність його монографії для фольклористики. Книга яскраво розкриває процеси та механізми фольклоротворення, глибини народного світогляду, доводить, що скарбошукацтво — невіддільна частина усної традиції українців.

Праці: Клады и древности Херсонской губернии. Херсон, 1903. 176 с.; Древние городища по берегам Низового Днепра. Санкт-Петербург, 1913.

Літ.: Пиворович В. Б. Діяльність В. І. Гошкевича у справі охорони пам'яток. *IV респ. наук. конф. з історичн. краєзнавства: Тези доп.* Київ, 1989. С. 194—195; Мельник О. Перший дослідник нашого краю. *Кур'єр Кривбасу.* 1995. № 39—40. С. 43—45. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1. Листи вчених до Д. І. Яворницького / уклад. С. В. Абросимова, А. І. Перкова та ін. Дніпропетровськ, 1997. С. 796.

Наталя Василенко, Людмила Іваннікова

ГОШОВСЬКИЙ Володимир Леонідович (25.09.1922, Ужгород — 30.12.1996, Львів) — український фольклорист, етномузиколог, засновник кібернетичної етномузикології, автор унікальної системи аналізу народної пісні та її каталогізації — Універсальний Структурно-аналітичний каталог (УНСАКАТ), адаптованої на ПК. У 1940—1944 навчався в Німецькому Карловому (Празькому) університеті, де вивчав слов'янську філологію та етнографію, арабістику, структурну лінгвістику та музикознавство. Захистив дисертацію «Етнографічний аналіз творчості М. В. Гоголя» (1944). У 1953 закінчив Львівську консерваторію за спеціальностями гітари і диригування. У 1946—1948 — науковий співробітник краєзнавчого музею в Ужгороді, викладач класу народних інструментів в Ужгородській музичній школі та училищі (1948—1953), старший викладач Львівської консерваторії, із 1961 засновник кабінету музичної фольклористики. 1969—1974 — на творчій роботі, позаштатний редактор видавництва «Советский композитор», член бюро Всесоюзної комісії народної музичної творчості СК. У 1975—1986 — науковий співробітник Інституту мистецтв АН Вірменії. З 1986 — у Львові: очолював на громадських засадах фольклорну секцію Обласного товариства охорони пам'яток історії та культури, заснував товариство «Рідна пісня» при Львівському фонді культури, працював на кафедрі фольклористики Львівського університету, організував Першу Міжнародну школу кібернетичної етномузикології та музичного карпатознавства (Ужгород—Дубриничі, 1993), семінар «Народна пісня в кібернетичному просторі» (Львів, 1995). Доктор філософії (1944), кандидат мистецтвознавства (1971). 1968 видав у Москві «Украинские песни Закарпатья» (тексти надруковано українською мовою зі збереженням діалекту) — одноосібно зібрані, транскрибовані, прокоментовані зразки музичного фольклору. Разом із передмовою авторські тексти становлять у збірнику майже 50 %, оснащені аналітичними таблицями. За рівнем наукового опрацювання збірка не має аналогів у світовій етномузикології. На запрошення видавництва «Советский композитор» (Москва) підготував до друку «Избранные труды» К. Квітки (1971, 1973, редагування і коментарі). Г. першим зрозумів значення для дослідження історії культури методології, напрацювань К. Квітки, прокоментував, творчо використав та поглибив теорію ритмо-структурної типології К. Квітки у своїх працях. Видавництво відкрило світові К. Квітку як фахівця-теоретика першої величини. У 1971 Г. видав свою головну працю — монографію «У истоков народной музыки славян». Її науковий апарат спирається на структурно-типологічні методи дослідження. У теоретичному нарисі викладено методику порівняльно-типологічних досліджень. Пісенний тип, зазначав Г., — це модель генетично пов'язаних, але з часом видозмінених варіантів. Зараз вони, зазвичай, не мають мелодичної спорідненості (саме на звуковисотному рисунку пісні найбільше позначаються еволюційні зміни). Однак ритмічна структура вірша та музично-ритмічна форма належать до стійких компонентів, тому їх і покладено в основу моделювання пісенного типу. «Отже, — наголосив Г., — для порівняльного

вивчення музичного фольклору суттєвою є не зовнішня схожість наспівів і текстів пісень, а спільність пісенних типів, установлення їх ареалів поширення та генетичного зв'язку наспівів у рамках одного пісенного типу» (с. 20). Віддаючи належне таланту дослідника, деякі його уточнення теорії моделювання не можна визнати за доцільні. Це зведення ритмічного рисунка тільки до двох тривалостей (вісімки й чвертки) та застосування метроритмічного еталону: усі ритмічні моделі Г. пропонує вкладати у такти на 2/4 та на 3/4. Ряд дослідницьких ідей у висновках виведено на рівень історії культури та етногенезу. Спираючись на матеріал весільної пісенності лемків та картографувавши їх поширення, Г. висунув гіпотезу, що сучасні лемки можуть бути нащадками києво-руського племені білохорватів. Монографія цінна тим, що вказує наукові шляхи, методику дослідження, яка дає змогу залучати факти музичної етнографії до історико-археологічних документів. Висунуто також слушну гіпотезу про коломийкову форму як опрацьовану предками гуцульського субетносу і доводить, що коломийкова форма запозичена слов'янами з Гуцульщини. Новаторством відзначено статтю Г. «Фольклор и кибернетика», «Семиотика в помощь фольклористике» (ж. «Советская музыка», 1965, 1966). У першій обговорено проблеми кібернетичної етномузикології (вивчення народної музики із застосуванням кібернетичних програм), у другій проаналізовано умовно-трудові пісні Гуцульщини — «гоєканя» і «копаньовські». Було здійснено успішну спробу відійти від абстрактно-теоретичного аналізу і виявити у наспівах зв'язки форми, виконання та суспільної функції. У співпраці з програмувальниками-математиками Г. створив першу у світі програму автоматизованого аналізу фольклорних текстів більш як за 100 параметрами. 1977 провів Перший всесоюзний семінар з машинних аспектів алгоритмічного формалізованого аналізу музичних текстів (матеріали, видані у Єревані 1977). Заклав підвалини кібернетичної етномузикології. До праць того періоду належать виконані з залученням комп'ютера дослідження: «Знаки общности в мелодике кочари (сравнительный семиологический анализ с помощью ЭВМ)» і особливо дослідження «Горани. К типологии армянской песни (опыт исследования с помощью ЭВМ)». Строга формалізація термінів, понять, дотримання формально-логічних дій, координація етномузикології з іншими історичними дисциплінами, використання семіотики, критичність мислення, принциповість, індивідуалізм (він був противником колективних тем, за винятком залучення технічних працівників) — ця сукупність становить фундаментальну основу наукового мислення Г.

Праці: Принципы и методы систематизации и каталогизации народных песен в странах Европы. Москва, 1966; Комплексный анализ песен. Аналитические карты Генерального каталога русской народной песни. Москва, 1967; Украинские песни Закарпатья. Москва, 1968; У истоков народной музыки славян: Очерки по музыкальному славяноведению. Москва, 1971; К. В. Квитка. Избранные труды в двух томах / сост. и комментарии В. Л. Гошовского. Москва, 1971. Т. 1 ; 1973. Т. 2; Армянский универсальный структурно-аналитический каталог музыкального фольклора. УНСАКАТ. Материалы к семинарским занятиям. Ереван, 1975; «Горани»: К типологии армянской песни. Опыт исследования с помощью ЭВМ. Ереван, 1983; Алекперова А., Гошовский В. Знаки общности в мелодике кочари. Сравнительный семиотический анализ с помощью ЭВМ. Баку, 1986; К. В. Квитка. Музыкальный фольклор и музыкальная фольклористика на Кавказе (Из рукописного наследия ученого) / сост. и комментарии В. Л. Гошовского. Ереван, 2001.

Літ.: *Рупняк Л.* На Голгофу з піснею. *Вільна Україна*. 16.12.1989; Володимир Леонідович Гошовський: Біобібліографічний покажчик наукових праць. Ленінград, 1992. 24 с.; Комп'ютер і музична етнологія. *Музика*. 1994, № 2; *Мушинка М.* Етномузиколог, який випередив свій час. *НЗ*. 1997. № 6; *Пасічник В.* Комп'ютер у фольклористиці — відкриття українського вченого. Просвіта, 12.02.1998; «Народній пісні я життя своє присвятив». Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті видатного українського етномузиколога Володимира Гошовського / ред.-упоряд. В. Пасічник. Ленінград, 2001; *Медведик П. К., Пасічник В. П.* Гошовський Володимир Леонідович. *ЕСУ*. Т. 6. С. 343; *Мадяр-Новак В.* Гошовський Володимир Леонідович. *УМЕ*. Т. 1. С. 512—513.

Анатолій Іваницький

ГОЩИНСЬКИЙ (ҐОЩИНСЬКИЙ) Северин (Goszczyński Seweryn, 04.11.1801, с. Іллінці Липовецького пов., тепер райцентр у Вінницькій обл. — 25.02.1876, м. Львів) — польський поет, видатний представник «української школи», публіцист, фольклорист. Син офіцера, який осів на Волині і обіймав різні посади в маєтках родини Санґушків. У 1806 батьки переїхали до с. Сьомаки поблизу Славути, де Ґ. вчився у початковій школі. Згодом — у школі лазаритів у Заславлі, францисканців — у Межирічі. Коли батька звільнили зі служби, родина переїхала до Нового Костянтинова. У 1814 вступив до Вінницької гімназії (не закінчив її через черговий переїзд батьків до Умані), де приятелював із Тимком Падурою. Навчався в Уманській василіанській гімназії (1816—1819), товаришував з Ю.-Б. Залеським та М. Грабовським. Не закінчивши гімназії, 1820 перебрався до Варшави, де приєднався до «Спілки вільних поляків». Брав участь у підготовці замаху на царського намісника у Бельведері. Після поразки Листопадового повстання (вночі проти 30 листопада 1830) утік до Галичини, потім на Підгалля. Співпрацював з демократичною місцевою пресою, був одним з організаторів «Товариства польського народу». Переслідуваний, у 1838 (за іншими даними — у 1839) емігрував у Францію. У 1841 оселився в Парижі, де працював бібліотекарем. Не маючи засобів до існування, 1872 повернувся до Кракова, потім — до Львова. Помер і похований у Львові на Личаківському цвинтарі (поле № 1). На могилі Ґ. пам'ятник, автор якого — скульптор Юліян Марковський. У 1913 встановлено меморіальну дошку роботи Т. Блотницького на львівському будинку, на місці якого був давніший, де мешкав поет. Зі спогадів Ґ. («Podróż mojego życia», Wilno, 1824) зрозуміло, що українські пісні, казки, легенди почав записувати ще в дитинстві від українських селян. Поема «Канівський замок» («Zamek kaniowski») (1828) засвідчила знання поетом легенд та переказів про гайдамацьке повстання 1768. У статті «Нова епоха польської поезії» («Nowa epoka poezji polskiej») (1835) відзначав особливу роль українського фольклору в розвитку нового напряму польської літератури.

Гощинський Северин

Праці: Dziennik podróży do Tatrów. *Dzieła zbiorowe Seweryna Goszczyńskiego* / Wydał Z. Wasilewski. Lwów, 1911. T. 3. S. 3—173; Nowa epoka poezji polskiej. *Dzieła zbiorowe Seweryna Goszczyńskiego*. Lwów, 1911. T. 3. S. 177—286; Kilka słow o Ukrainie i rzezi Humańskiej. *Dzieła zbiorowe Seweryna Goszczyńskiego*. Lwów, 1911. T. 3. S. 381—387.

Літ.: Франко І. «Поет-герой». Пам'яті Северина Ґощинського в річницю Бельведерської ночі. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ, 1976—1986. Т. 27. 1980. С. 344—347; Кирчів Р. Ф. Український фольклор у польській літературі (період романтизму) Київ, 1971. С. 45, 134—144; З-над Божої ріки. Літературний бібліографічний словник Вінниччини / упоряд. і заг. ред. А. М. Подолинного. Вінниця, 2001. С. 77—78; Кирчів Р. «Українська школа» польського романтизму в контексті міжнаціональних фольклорно-літературних взаємин. *Романтизм: між Україною та Польщею. Київські полоністичні студії*. Т. V. Київ, 2003. С. 22, 24, 29—30, 39, 43—45; Краєвська Ю. Северин Гощинський — поет, народжений Україною. *«Українська школа» в літературі та культурі українсько-польського пограниччя. Київські полоністичні студії*. Т. VII. Київ, 2005. С. 332—336; Крементуло В. Коліївщина у творчості М. Чайковського, С. Гощинського та Т. Шевченка. *«Українська школа» в літературі та культурі українсько-польського пограниччя. Київські полоністичні студії*. Т. VII. Київ, 2005. С. 379—400; Вахніна Л., Юзвенко В. Ґощинський Северин. *Художня культура західних і південних слов'ян (XIX — початок XX ст.) : Енциклопедичний словник* / [голов. ред. Г. А. Скрипник; редкол.: Л. К. Вахніна, Г. І. Веселовська, Р. Я. Пилипчук та ін.]. Київ, 2006. С. 18; Grabobski M. O pieśniach ukraińskich. *Literatura i krytyka Pisma*. Wilno, 1837. T. I. Cz. 2. S. 114; Krzyżanowski J. W wieku Reja i Stańczyka. Warszawa, 1958. S. 374—378; Słownik folkloru polskiego / [pod redakcją J. Krzyżanowskiego]. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1965. S. 125—126; Dzieje folklorystyki polskiej (1800—1863). Warszawa, 1970. S. 410—415.

Оксана Шалак

ГРАБЕНКО (КОНОЩЕНКО) Андрій Михайлович (25.10.1857, с. Обознівка (Михальчевка) Єлисаветградського пов. Херсонської губ., тепер Кропивницький р-н — 30.06.1932, м. Херсон) — український фольклорист-музикознавець. Рід його походить від осілих запорозьких козаків. Початкову освіту здобув у своєму селі від місцевого священика, потім навчався в Обо-

знівській церковно-парафіяльній школі, а з 1870 — в Єлисаветградській земській реальній школі. Після закінчення школи вступив до Петербурзького гірничого інституту, якого не закінчив через хворобу. 1879 повернувся додому і, склавши іспит на сільського вчителя, 1880 став учителем у своїй рідній земській школі. Через рік був направлений для організації нової школи в м. Рівне Єлисаветградського повіту, де працював до 1884, а після того перейшов на посаду помічника статистика Херсонського губерніального земства. Через деякий час, в кінці 1884, його було запідозрено в «українофільстві» і взято під гласний нагляд поліції, 1887 звільнено з посади. З 1889 Г. працював на посаді діловода, а з 1890 і до кінця життя — секретаря губернської земської управи. Крім чиновницької справи, здобував знання самоосвітою: вивчав нотну грамоту, записував народні пісні, самотужки навчився грати на скрипці. Ще малим хлопцем міг занотовувати мотиви, які добре знав, вивчивши «на слух». Цікавився теорією музики. Українські пісні (мелодії й тексти) почав записувати ще підлітком з пам'яті і від різних осіб, зокрема від шкільних друзів. Перші записи зроблено 1876. Вирішальну роль у цій справі зіграло знайомство Г. з М. В. Лисенком, яке відбулося 1880—1881 в Єлисаветграді. Йому Г. наспівав пісні з власних записів, зроблених у селах Карлівка, Жеванівка, в м. Єлисаветграді та Херсоні. М. Лисенко опублікував їх у «Збірнику українських пісень» (1887, вип. 4,) та в «Збірнику народних українських пісень» (1889). Від М. В. Лисенка Г. перейняв методику нотного запису та публікації народних пісень і, завдяки цьому, став відомою постаттю в українській фольклористиці кінця XIX ст. Г. записував пісні безпосередньо з уст народу — від матері, старшої сестри, односельців (с. Обознівки), мешканців міст і сіл, де бував, від селян, міщан, інтелігенції, приятелів і знайомих, зокрема фіксував пісні, невідомі музикознавцям, або цікаві варіанти відомих. Найбільше записів зробив у с. Обознівка Єлисаветградського пов. та в Єлисаветграді, а також в с. Кардашева, Маркевичева, Глодоси та ін. Єлисаветградського пов., в м. Ананьєві, в с. Перешори Ананьєвського пов. Є записи Г. від С. І. Лоначевського — пісні з міст Звягеля і Полонного Волинської губ. Найбільшу кількість записів зробив від Л. О. Василевської-Березіної (Дніпрової Чайки) — понад 50 пісень з Дніпровського повіту Таврійської губ. (с. Гола Пристань і с. Збур'ївка), та с. Королівка Київської губ. Це переважно календарно-обрядові пісні. Усіх пісень зібрав 400, а опублікував лише 300 в трьох серійних збірках під загальною назвою «Українські пісні з нотами. Зібрав Андрій Конощенко» (Одеса, 1900, 1902, 1904). Збірки мали позитивні рецензії в журналах КС, ЛНВ, «Известия общества любителей естествознания, антропологии и этнографии при Московском университете». Збірники впорядковані не за жанровим принципом, а сотнями, іноді твори компільовані з різних варіантів. Серед пісень, уміщених у цих виданнях, є записи О. Волошина в с. Тернівка Єлисаветградського пов. та с. Бобрик Ананьївського пов., в м. Одесі, пісні, записані від Є. Чикаленка.

Праці: Українські пісні з нотами. Зібрав Андрій Конощенко. Видано коштом друкарні Є. І. Фесенка. Перша сотня. Одеса, 1900. 136 с.; Друга сотня. Одеса, 1902. 142 с.; Третя сотня. Одеса, 1904. 120 с. (Рецензія : Доманицкий В. Украинские издания 1900 года. *КС.* 1901. № 3. С. 173—174; *ЛНВ.* 1903. Кн. II. С. 139—140); Конощенко А. М. Українські пісні з нотами. Третя сотня. Київ, 1907. 120, IV с.

Літ.: Чернявський М. Андрій Конощенко. *Музика.* 1927. № 3. С. 135—138; Сікорська І., Єфремова Л. Лист А. М. Грабенка до М. В. Лисенка. *НТЕ.* 1990. № 2. С. 64—65; Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України: сторінки історії. Запоріжжя, 2008. С. 154—161.

Людмила Іваннікова

Грабовецький Володимир Васильович

ГРАБОВЕЦЬКИЙ Володимир Васильович (24.07.1928, смт Печеніжин Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.— 04.12.2015, м. Івано-Франківськ) — історик, доктор історичних наук, професор, громадський діяч. Заслужений діяч науки і техніки України (1995), двічі відмінник освіти України (1997, 2000) створив Прикарпатську

історичну школу. У 1952 закінчив історичний факультет ЛДУ ім. І. Франка. 50 років досліджував карпатське опришківство XVI—XIX ст., а також життя і діяльність легендарного героя України О. Довбуша. Опублікував про нього 150 праць і тривалий час збирав історичні та літературно-мистецькі експонати, які увійшли в основну експозицію Івано-Франківського державного історико-меморіального музею Олекси Довбуша (1995). Ініціатор і організатор встановлення пам'ятника і пам'ятних знаків на місці, де народився і загинув народний герой, організував музей історії міста Івано-Франківська та музей кафедри історії України в Інституті історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Грабович Оксана

Праці: Народний герой Олекса Довбуш : історичний нарис. Львів, 1957. 150 с.; Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648—1654. Київ, 1972. 192 с.

Літ.: Володимир Васильович Грабовецький : Бібліографічний покажчик. Івано-Франківськ, 1999. 304 с.

Ірина Коваль-Фучило

ГРАБОВИЧ Оксана (11.11.1944, м. Живець, Польща) — антрополог, культуролог, фольклорист, науковий співробітник Українського наукового інституту Гарвардського університету. Навчалась у Гарвардському університеті (1971—1973) й Університеті шт. Массачусетс (1974—1980), де захистила докторську дисертацію на тему «Persistence and Change in Values, Attitudes and Beliefs : A Study of the Ukrainian Community in the US» («Цінності та орієнтації української діаспори в США», 1988). Організатор і перший куратор Українського музею у Нью-Йорку, організувала постійні виставки: «Українське народне мистецтво» (1976), «Українська писанка» (1977), «Українські тканини» (1979), «Українські рушники» (1981). У культурознавчих і народознавчих роботах застосовує метод структурної антропології. Дослідниця українських народних дум.

Праці: Vesillja. *Recenzija : Review of Soviet Ukrainian Scholarly Publications*. 1971. Vol. 2. № 1; Soviet Collapse and Ukrainian independence: The Cultural and Psychological Factors. *Ukraine in the 1990's.* Melbourne, 1992; Думи як символічний код переказу культурних цінностей. *Родовід*. 1993. Чис. 5. С. 30—36.

Ірина Коваль-Фучило

Грабовський Міхал

ГРАБОВСЬКИЙ Міхал (псевдонім: **Едвард Тарша**; 25.09.1804, с. Золотіїв, тепер у складі м. Рівне — 19.11.1863, м. Варшава, Польща) — польський письменник, фольклорист. Навчався 1818—1819 в Уманській гімназії, 1820 — в Одеському ліцеї. 1820—1825 працював у Варшаві, 1825—1850 жив в Олександрівці (нині смт в Кіровоградській обл.), 1850—1862 — у Києві. Г. — автор повістей з українського життя, статей «Українські мелодії» (1828), «Про українські пісні» (1837), «Про українські народні легенди» (1845), «Україна давня й сучасна» (1850). Записував зразки різних жанрів фольклору, частково використав їх у своїх художніх творах «Коліївщина і степи» (1838), «Гуляйпільська станиця» (у 5 т., 1840—1841), «Пан канівський староста» (1856), «Заметіль у степах» (1862) та ін.

Літ.: Пилипчук Р. Я. *УЛЕ*. Т. 1. С. 474; Столярчук Б. Фольклористи Рівненщини. С. 7.

Микола Дмитренко

ГРЕБІНЬ (ГРЕБЕНЬ) Оврам Родіонович (08.11.1878, с. Березна Чернігівського пов., тепер смт в Менському р-ні Чернігівської обл. — 21.12.1961 (за іншими даними 27.12.1961), с. Дмитрівка Менського р-ну Чернігівської обл.) — лірник. Дід прищепив йому любов до музики, почав вчити грати на скрипці. Захворівши, Г. почав сліпнути. На 21-му році життя осліп. Навчався в кобзаря і лірника Т. Пархоменка гри на лірі та почав лірникувати. Був знайомий з видатними кобзарями М. Кравченком, П. Древченком, С. Пасюгою, Г. Гончаренком, Д. Симоненком. З 1956 жив у с. Дмитрівка. Як співець-лірник Г. брав участь у республіканській нараді в ІМФЕ (1952), етнографічних концертах. Виступав як соліст-лірник і в ансамблі із синами Костянтином (скрипка) і Миколою (басоля). Від нього О. Юсов записав питомо лірницьку віртуозну перегру. Репертуар Г.: українські на-

родні думи («Про Марусю Богуславку», «Про вдову», «Невольницький плач», «Про козака-бандурника» та ін.), історичні й соціально-побутові пісні («Про Морозенка», «Про Кармалюка», «Про Правду» та ін.), псальми, пісні на слова Т. Шевченка й пісні, присвячені поетові, а також народні танці (метелиці, гопаки, польки та ін.). Від Г. у с. Блистова Менського р-ну Чернігівської обл. 05.08.1946 записав думу «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі». В ІМФЕ зберігаються записані від Г. 6 дум, понад 40 пісень і мелодій танців.

Літ.: Полотай М. П. Лірник Аврам Гребень — народний музика. *НТЕ.* 1958. № 4. С. 111—115; Юсов А. Лирник Гребень. Москва, 1961; Лірник Аврам Гребень [Некролог]. *НТЕ.* 1962. № 2. С. 159; Дудко І. П. Лірник Оврам Гребень. *НТЕ.* 1979. № 4. С. 101—103; Кирдан Б., Омельченко А. Народні співці-музиканти на Україні. Київ, 1980; Kononenko N. Ukrainian Minstrels And the Blind Shall Sing. New York ; London, 1984; Полотай М. П. Гребінь Оврам Родіонович. *УЛЕ.* Київ, 1988. Т. 1. С. 483; Гримич М. В. Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. № 4. С. 24; Калібаба Д. Відомі діячі культури, науки, політики Придесення. Чернігів, 1995. С. 33.

Микола Дмитренко, Надія Пазяк

ГРИБИНЮК (ГРЕБІНЮК) Юхим Семенович (псевдоніми: **Грибінюк**, **Сьомченко**, **Юхтим**) (1852, м. Немирів Подільської губ. — 22.02.1912, м. Петербург, Російська імперія) — громадський діяч, лікар-епідеміолог, доктор медичних наук, збирач фольклору. Народився в сім'ї простого селянина. Освіту здобув у Немирівській гімназії та Київському університеті, медичний факультет якого закінчив у 1883. Займався приватною лікарською практикою на Правобережній Україні (1883—1890), працював дільничним лікарем у Волинській губ. (1890—1896). Як писав С. Петлюра, у цей час Г. брав активну участь в «холерній експедиції» (1894—1895), чим звернув на себе увагу місцевої влади як енергійний, знаючий справу і здібний працівник. Унаслідок подання волинського губернатора Г. був прикомандирований до медичного департаменту, а потім, для удосконалення в медичних науках, — до Імператорської військово-медичної академії, при якій здав іспит на ступінь доктора медицини, захистивши дисертацію на тему «Відносини живого епітелію до фарбувальних речовин шлунку». Після закінчення академії і до кінця життя працював у Петербурзькій міській управі «думським міським лікарем», писав дослідницькі праці з медичних питань, видав окремою книгою «Татові казочки — як бабуся росказувала». С. Петлюра відзначав, що зусиллями Г. було зібрано багато етнографічного матеріалу (головним чином народні українські пісні, записані в Подільській і Волинській губ.), передані ним у розпорядження московського українского товариства «Кобзар». Проте ці матеріали так і не були опубліковані. Окремі записи Г. друкувалися у фольклорних збірниках Б. Грінченка «Этнографические материалы...» (вип. 2, 1896, с. 313, легенда про купальське сонце) та «Из уст народа» (1900, с. 306, оповідь про Т. Шевченка, записана на могилі Шевченка у 1880 від селян). Його смерть, як писав С. Петлюра, викликала глибоке співчуття української громади, оскільки Г. був відомий в широких колах українського суспільства як свідомий, переконаний і діяльний українець. Живучи тривалий час у Петербурзі й будучи чуйним до національної української справи, він завжди приходив на допомогу, брав активну участь у всіх місцевих українських культурно-освітніх організаціях і починаннях. Був діяльним членом місцевої Громади, «Товариства допомоги (ім. Т. Шевченка) учням півдня Росії», «Благодійного товариства поширення суспільнокорисних і доступних книг українською мовою», московського «Кобзаря», майже всіх існуючих «Просвіт», завжди підтримував українські видання і шляхом посильної співпраці в них, і шляхом особистої передплати. Надав велику допомогу в справі збирання пожертвувань на пам'ятник Шевченку в Києві шляхом влаштування вечорів, поширення підписних листів. Для цієї мети він відмовлявся від свого гонорару і, на очах відвідувачів, опускав одержувані від пацієнтів гроші в спеціальну кранавку, вміст якої в певні

Гребінь Оврам Родіонович

терміни неухильно відсилав в комітет зі збору пожертвувань. Г. «був рідкісною, за своєю прихильністю до української справи, людиною, яка зберегла її від юнацьких років до самої смерті» (С. Петлюра).

Літ.: Петлюра С. Памяти д-ра Е. С. Грибинюка. *Украинская жизнь*. 1912. № 2. С. 92—93; Петлюра С. Е. С. Грибинюк. *Украинская жизнь*. 1912. № 3. С. 103—104; ЕУ. Львів, 1993. Т. 2. С. 434—435; Шалак О. І. Український фольклор Поділля в записах і дослідженнях XIX — початку XX століття. Київ, 2014. С. 162; Козар Л. Фольклористична спадщина маловідомих українських громадських діячів в контексті національного відродження другої половини XIX — початку XX століття (родина Андрієвських, О. Гаврилов, Ю. Грибинюк, А. Заблоцький, І. Зозуля, І. Коновал). *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Українська мова та культура в сучасному гуманітарному часопросторі: аспекти формування комунікативної компетентності фахівця»* / уклад.: І. В. Зайцева, А. К. Павлова, О. П. Калита. Ірпінь, 2018. С. 76—83.

Архіви: ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 36197—36208; ІЛ НАНУ. Ф. 19, 23, 25, 38.

Лідія Козар

ГРИГА Андрій Іванович (04.12.1896—24.03.1972) — казкар із с. Керецьки Свалявського р-ну Закарпатської обл. Неписьменний селянин перші казки перейняв від батька, а згодом поповнив репертуар, працюючи на лісорозробках у Словаччині та на жнивах у Придунав'ї. П. Лінтуром, за його підрахунками, було зафіксовано від Г. 35 сюжетів казок, проте опубліковані вони були лише по смерті збирача («Зачаровані казкою»), а переважна їх більшість зберігається у архіві П. Лінтура. Серед казок у репертуарі Г. переважають побутові та новелістичні.

Тексти: Зачаровані казкою / Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 203—218.

Літ.: Зачаровані казкою / Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 200—202; Лінтур П. В. Казкарі Закарпаття і їх репертуар. *Зачаровані казкою* / Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 496—511.

Олександра Бріцина

ГРИГОРЕНКО (РИГОРЕНКО) Кирило (1857 — ?, жив у с. Красний Кут Богодухівського пов. Харківської губ., нині смт Краснокутськ Харківської обл.) — кобзар (харківська школа). Вчився у старого запорожця-козака. М. Ніговський записав від Г. варіанти дум «Хвесько Ганжа Андибер», «Маруся Богуславка», «Козацьке життя», «Плач невольника». Відомості про кобзаря Р. П. Куліш умістив разом із записами від нього в «Записках о Южной Руси», не назвавши його імені. Можливо, це і є кобзар Г., про якого згадує М. Білозерський. Щоправда, у праці Б. Кирдана та А. Омельченка «Народні співці-музиканти на Україні» кобзаря Ригоренка названо Миколою.

Літ.: Гримич М. В. Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. Чис. 4. С. 23; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 234, 274.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 3—6. Од. зб. 376. Арк. 19.

Ірина Коваль-Фучило

ГРИГОРІЇВ Никифір Якович (псевдонім **Григор'єв-Наш**) (21.02.1883, містечко Бурти Черкаського пов. Київської губ., тепер с. Шполянського р-ну Черкаської обл. — 05.08.1953, м. Нью-Йорк) — активний громадський і політичний діяч, педагог, член Центральної Ради, міністр освіти в уряді УНР, пізніше — керівник українського відділення радіостанції «Голос Америки». Автор і упорядник навчально-методичного посібника «Історія України в народних думах та піснях» (К. : Криниця, 1918), який не має аналогів в українському книговиданні. На «Історію...» схвально відгукнулися сучасники (зокрема, О. Грушевський, див. «Наше минуле», 1919, № 3; ЛНВ, 1919, № 2), її двічі перевидавали в Україні — 1919 та 1993. Саму ідею, очевидно, запозичив у фольклористів XIX ст., представників історичної школи — І. Срезневського, М. Костомарова, М. Драгоманова. Упорядковуючи підручник, використав пісні, раніше опубліковані у фольклорних збірках І. Срезневського, В. Антоновича і М. Драгоманова, П. Чубинського, М. Лисенка, А. Конощенка, Г. Концеви-

ча, Д. Яворницького та в наукових періодичних виданнях (КС, ЗНТШ тощо). Автор свідомо вдавався до компіляції варіантів з метою найповнішого висвітлення тієї чи іншої історичної події. Г. вважав народні оповідання й пісні найкращим підручником рідної історії, закликав у передмові вчити дітей записувати народні пісні, перекази, оповідання, уроки історії й народознавства будувати на місцевому фольклорному матеріалі.

Праці: Григор'єв-Наш. Історія України в народних думах та піснях / худож. В. І. Лопата. Київ, 1993. 271 с.

Людмила Іваннікова

ГРИМИЧ Марина Віллівна (04.04.1961, м. Київ) — письменниця, народознавець, антрополог. Доктор історичних наук, кандидат філологічних наук, директор видавництва «Дуліби», яке спеціалізується на виданні сучасної української літератури і наукової продукції етнологічного спрямування. Член Спілки письменників України, член Канадської спілки етнологів. Професор КНУ ім. Т. Шевченка, завідувач відділу Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії. У 1983 закінчила слов'янське відділення філологічного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Наукові зацікавлення охоплюють звичаєве право українців, культуру української діаспори у Південній та Північній Америці. Авторка книг «Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (Когнітивна антропологія)» (Київ, 2000), «Звичаєве цивільне право українців XIX — поч. XX ст.» (Київ, 2006), науковий редактор низки збірників наукових праць з етнології, фольклористики, етнографії. Керівник наукового проекту і науковий редактор п'ятитомного історико-етнологічного видання «Народна культура українців: життєвий цикл людини». Науковий редактор і співавтор видання «Поле: Збірник наукових праць з історії, теорії та методики польових досліджень» (Київ, 2014, т. 1), що охоплює актуальні проблеми історії, теорії та методології польових досліджень в галузі суспільних дисциплін. У праці порушено проблеми стилістики та етики польових досліджень, професійної субкультури польовиків, стосунки збирача і респондента, методів дослідження, фальсифікатів, експериментування «в полі», метафольклору. Започаткувала серію видань локальних етнологічних досліджень «XX століття крізь шпарини пам'яті».

Праці: Інститут власності у звичаєво-правовій культурі українців XIX — початку XX ст. Київ, 2004. 588 с.; Звичаї обміну в українській шлюбній обрядовості. *Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. пр.* Київ, 2004. № 17. С. 5—11; Звичаєво-правова традиційна культура українців XIX — початку XX ст. : автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2005. 30 с.; Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (Когнітивна антропологія). Київ, 2000. 380 с.; З історії двох українських народних балад про інцест. *НТЕ.* 1990. № 3. С. 38—44; Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. Чис. 3. С. 14—21 ; Чис. 4. С. 18—25; «Zhebranka» as a Ukrainian Folklore Genre. *Етнічна історія народів Європи.* Київ, 2005. № 18. С. 56—60; Традиційний молодіжний фольклор: соціобіологічний підхід. *Народна культура українців: Життєвий цикл людини.* Київ, 2010. Т. 2 : Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. С. 148—168; Думи як джерело вивчення соціології українського переселенства XVI—XVII ст. *НЗ.* 2010. № 3—4. С. 431—437.

Ірина Коваль-Фучило

Гримич Марина Віллівна

ГРИЦА Софія Йосипівна (05.12.1932, м. Львів) — відомий етномузиколог, славіст, доктор мистецтвознавства, професор, член-кореспондент Національної академії мистецтв України. Лауреат премій ім. М. Лисенка, Б. Асаф'єва, Ф. Колесси. Член Національної спілки композиторів України. Закінчила 1954 історико-теоретичний факультет Львівської консерваторії ім. М. Лисенка. З 1958 працювала в ІМФЕ. Кандидат мистецтвознавства (1963; «Музично-фольклористична діяльність Ф. М. Колесси»), доктор мистецтвознавства (1982); «Мелос української народної епіки»). Здійснила низку фольклорних експедицій (у Карпати, на Буковину, Поділля, Волинь, Полісся, Наддніпрянщину (1966—2003). Записи опубліковані у збірниках: «Співанки-хроніки (новини)» (1972); «Наймитські та заробітчанські пісні» (1975), «Буд здрава, землице» (1990). Розробила і

Грица Софія Йосипівна

впровадила методику соціологічних досліджень словесно-музичного фольклору у т. зв. інтегрованих середовищах на Чорнобильській АЕС (1975, 1983), Бурштинській ДРЕС та Новодністровській ГЕС (1977). На підставі експедиційних досліджень надрукувала низку статей та теоретичних праць, зокрема «Мелосу країнської народної епіки» (1979). Дослідила епос як окрему родову категорію, яку утворюють строфічні жанри (історичні пісні, балади, співанки-хроніки) та астрофічні (думи). Значну увагу приділено соціологічному аспекту: деталізовано поняття епічного середовища — спеціального (кобзарі та лірники) і загального (слухачі та виконавці строфічної епіки), встановлено причинні зв'язки між середовищем і репертуаром. Розроблено нові методи типології мелосу з урахуванням мелодії і тексту пісні, впроваджено поняття «пісенної парадигми», що об'єднує певну кількість варіантів різного ступеню близькості: усіх компонентів (семантична і структурна тотожність); усіх, крім мелодичної схожості (семантична тотожність); наявність близькості ритміки, форми, мелодики, але відсутність спільності у змісті (структурна тотожність). Виявлення суті народно-співочої варіантності та компонентів «тотожності — нетотожності» — вищі аналітичні операції, що називаються у монографії парадигматикою. Доки варіант не втрачає схожості з певною сім'єю варіантів, він належить до цієї парадигми. Якщо ж віддаляється аж до повної втрати схожості, а потім сам розгалужується, — виникає нова пісенна парадигма. Парадигматика працює як метод теорії в дослідженні фольклору — або усього, або на рівні конкретного об'єкта (варіантної групи). Г. здійснила значну роботу з оприлюднення фольклористичної спадщини. Передусім це праці академіка Ф. Колесси: «Мелодії українських народних дум» (1969), «Музикознавчі праці» (1970). Підготувала і видала 1995 пам'ятку української і польської фольклористики 1930-х — збірник «Музичний фольклор Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського». Г. започаткувала соціологічний напрям в українській музичній фольклористиці, який найбільш повно представлений авторкою у збірнику «Фольклор у просторі та часі» (Тернопіль, 2002). Проаналізовано вплив територіальних факторів на мелос, на середовище його носіїв, дифузію в маргінальних культурах, міграційні процеси, сформульовано основні позиції дослідження фольклору (середовище, статевий фактор, залежність фольклорного мислення від способу занять, форми виконавства тощо), що є орієнтовним планом і напрямом соціологічної методики. 2002 надруковано збірник праць Г. «Трансмісія фольклорної традиції». Тут порушено такі наукові проблеми: що і як передається між поколіннями, звертання до фольклорної традиції, фольклоризм (фольклор на сцені). Підготувала том «Українські народні думи» (2007) з ґрунтовною теоретичною статтею про співвідношення слова і музики та виконавства, біблійні елементи в думах, класичне і сучасне виконання. Г. вивчає проблеми міжетнічних контактів на пограниччях; простежила динамічні модифікації фольклору в автохтонних, міграційних та імміграційних середовищах, трансмісію фольклорної традиції. Довела специфічність фольклору як поліелементної системи, схильної до саморегуляції. Г. — основоположник і провідний фахівець соціологічного напряму в українській етномузикології і ширше — феноменологічного мислення (визначальною рисою наукової методології є трактування народної музики як первісної форми пізнання світу, неперервного розвитку людського (зокрема музичного) мислення, мови, мистецтва від верхнього палеоліту до сучасності, феномену простору і часу. Учасниця міжнародних з'їздів славістів, фольклорних конференцій, конгресів україністів тощо. Г. — авторка та ведуча фольклорно-освітніх передач та фольклорних конкурсів українського радіо й ТБ: «З фольклорних джерел», «Золоті ключі», «Дзвонкова криниця», «Перлини душі народної».

Праці: Філарет Михайлович Колесса. Київ, 1962; Категорія парадигми у вивченні варі-

аційної специфіки фольклору. *НТЕ*. 1979. № 2. С. 61—68; Мелос української народної епіки. Київ, 1979 (2-е вид.: Москва, 1990 ; 3-є вид.: Київ, 2015. 340 с.); Фольклор у просторі і часі. Тернопіль, 2002; Трансмісія фольклорної традиції. Тернопіль, 2002; Українська фольклористика XIX—початку XX ст. і музичний фольклор. Тернопіль, 2007. 152 с.; Українські думи — народнопісенний епос. *Українські народні думи* / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; відп. ред. Г. Скрипник ; упоряд. С. Грица, А. Іваницький, А. Філатова, Д. Щириця ; вступ. ст. та комент. С. Грици. Київ, 2007. С. 9—80.

Літ.: С. Й. Грица. Бібліографічний покажчик наукових праць / упоряд. О. Л. Юзефчик. Київ, 2002; Іваницький А. Софія Йосипівна Грица. Творчий портрет. Київ ; Тернопіль, 2002; *УМЕ*. Т. 1. С. 529—531; Музична україністика: сучасний вимір. Київ, 2013.

Анатолій Іваницький, Ольга Гнатишин

ГРИЦЕНКО (ХОЛОДНИЙ) Федір Федорович (03.06.1814, с. Глинськ (Глинське), нині Зіньківського р-ну Полтавської обл. — ?) — кобзар (полтавська школа). Кобзарського мистецтва вчився у В. Назаренка, Г. Вовка, Д. Кочерги. Майже все життя мандрував селами та містами України. Грав у панських та купецьких будинках, ходив з колядниками, виступав у ярмаркових балаганах, а також у театрах Харкова. Прозвали його Холодним, бо життя його було нужденним: у холоді й голоді. О. Бар захоплено розповідав О. Сластіону про гру Г.: «Було, як сяде, як зашкряба, як затужить, то й сам плаче, і всі за ним, а мідяки, то як той горох, у коновочку тільки тр... тр... тр...». На бандурі Г. було 45 струн. У репертуарі кобзаря було багато пісень, до 70 псальм та сім дум. У 1885—1886 від Г. записував думи, псальми та пісні П. Мартинович: «Івась Коновченко, вдовиченко», «Бідна вдова і три сини», «Сестра та брат», «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі». Сам признавався, що колись знав думи «Хвесько Ґанджа Андибер», «Маруся Богуславка», але забув. Про це він казав П. Мартиновичу 20 вересня 1886. З нотаток Мартиновича відомо, що у 1885—1886 Г. було 72. Осліп він, коли мав 13 років. П'ять років навчався у кобзаря В. Назаренка з Буд, а потім сам пішов до Д. Кочерги, від якого вивчив думи «Бідна вдова і три сини», «Сестра та брат». Усі твори виконував надзвичайно майстерно, відзначався високою технікою гри. Про Г. ходили легенди: твердили, що у його грі «було не без нечистого», бо грав він «не по-людськи майстерно», навіть пальцями ніг. П. Мартинович про його гру писав Г. Хоткевичу: «Дуже дивний кобзар був Холодний. Іноді, як грав на бандуру, так у його звуки зливались, і така гра його була, як гра на скрипці, що не чути бренькання!.. І грав на кобзі так, наче говорила кобза його, словами вимовляла. У мене дух захватило, як я його вперше почув! І як він спитав мене, як мені здається його гра, то я довгенько мовчав од захвату духа, од великого дива, не міг зразу й слова промовити». Проте від Г. не записано мелодій. Мав учнів, серед яких М. Кравченко, І. Городницький, С. Скорик, В. Парасочка та ін. (про нього М. Рильський написав поезію «Триптих про кобзарів»).

Літ.: Кирдан Б., Омельченко А. Народні співці-музиканти на Україні. Київ, 1980. С. 18—19; Гримич М. Виконавці українських дум. *Родовід*. 1992. Чис. 4. С. 19; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 765.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 11—4. Од. зб. 594. Арк. 1—3 ; Од. зб. 592, 594 ; Ф. 8—4. Од. зб. 310. Арк. 11.

Ірина Коваль-Фучило, Надія Пазяк

Гриценко (Холодний) Федір Федорович

ГРИЦИК Мирослав Іванович (05.06.1940, с. Бабичі Радехівського р-ну Львівської обл. — 14.10.2002, м. Дрогобич Львівської обл.) — фольклорист, літературознавець, педагог. Кандидат філологічних наук, доцент. Дослідник історії української фольклористики. 1987 у Мінську захистив кандидатську дисертацію «Розвиток фольклористики на західноукраїнських землях у 60—70-і рр. XIX ст.». Г. розкрив чимало невідомих і маловідомих сторінок у діяльності Й. Лозинського, І. Гальки, В. Навроцького. Т. Реваковича, М. Бучинського, Є. Желехівського, О. Терлецького, Є. Бохенської, О. Партицького та ін. за матеріал періодичних видань «Вечерниці», «Мета», «Нива», «Русалка», «Правда», «Друг» та ін. З 1984 — лаборант кабінету франкознавства філологічного факультету,

1979 — асистент кафедри української літератури, 1986 — старший викладач цієї кафедри, 1989—2000 — декан факультету з підготовки учителів початкових класів, 1992 — 1994 та 2000—2002 — завідувач кафедри українознавства, 2000—2002 — декан педагогічного факультету Дрогобицького педагогічного інституту (університету) ім. І. Франка.

Праці: Фольклористична спадщина Володимира Навроцького. *НТЕ.* 1984. № 5. С. 41—44; Фольклорист Мелітон Бучинський. *Українське літературознавство.* 1984. Вип. 43. С. 43—50; Архівні матеріали фольклориста Мелітона Бучинського. *НТЕ.* 1988. № 5. С. 70—73; Остап Терлецький і народна творчість. *НТЕ.* 1995. № 4—5. С. 19—23; Бучинський Мелітон Йосипович. *УЛЕ.* Т. 1. С. 256.

Літ.: Педагогічний факультет: Ювілейна книга, приурочена 30-річчю факультету [Дрогобиц. педагогічн. університет ім. І. Франка]. Дрогобич, 2009. С. 113.

Микола Дмитренко

ГРИШИН Анатолій Дмитрович (21.03.1937, радгосп Чернитківський Обливського р-ну Азово-Чорноморського краю, на Дону) — бандурист, музеєзавець, педагог. У 1958 успішно закінчив Полтавське музичне училище, опанувавши і гру на бандурі. Переїхав у м. Бориспіль на Київщині, грав у капелі бандуристів при районному будинку культури і при райспоживспілці. У 1969 закінчив історичний факультет Київського державного університету, керував капелами бандуристів при університеті і клубі профтехосвіти. У 1969 став головою кобзарського об'єднання при Музичному товаристві України. Виступав у гурті кобзарів. У 1973—1979 працював на кафедрі історії Інституту культури в Києві, де захистив кандидатську дисертацію. З 1980 працює завідувачем сектору історії Києво-Печерського державного історико-культурного заповідника. У репертуарі народні думи «Плач невольника», «Козак Голота», «Буря на Чорному морі», «Про козака-бандуриста», билина «Про Іллю Муромця», народні пісні, інструментальні та власні твори («Засумував я», «Ще сонце спить», «Журавлі» та ін.).

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 60.

Ірина Коваль-Фучило

Грищенко Ірина Василівна

ГРИЩЕНКО Ірина Василівна (26.01.1974, смт Іванівка Херсонської обл.) — фольклорист, літературознавець. Доктор філологічних наук (2017). Закінчила Іванівську середню школу № 1, Мелітопольський державний педагогічний інститут (диплом учителя української мови і літератури та англійської мови і зарубіжної літератури). Викладала у Мелітопольському училищі культури українську мову та літературу, англійську мову. 1999 вступила до аспірантури Інституту українознавства КНУ ім. Т. Шевченка. Над дисертацією працювала під керівництвом О. Таланчук та Л. Дунаєвської. Захистила кандидатську дисертацію «Народна проза Куп'янщини у записах Петра Іванова: сюжет, мотив, образ» (2005). Працювала провідним фахівцем кабінету антропології Інституту культурологічних та етнополітичних досліджень ім. м. Іларіона (МАУП, 2005—2006), за сумісництвом — викладач кафедри фольклористики ІФ КНУ ім. Т. Шевченка (2005—2006). З 2007 працювала на посаді старшого наукового співробітника відділу філософської освіти та освітніх технологій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, до вересня 2017 — доцент Національного університету біоресурсів і природокористування України. Від 17 вересня 2017 — професор кафедри української мови Державного університету телекомунікацій. Авторка публікацій про різні жанри фольклору (загадку, казку, жартівливі, п'яницькі пісні, етнічні стереотипи в казках та анекдотах тощо).

Праці: Народні казки, зібрані Петром Івановим / упоряд., підгот. текстів, вступ. ст., прим., словник І. В. Грищенко. Київ, 2003. 512 с. (Рец.: Завадська В., Шалак О. Перевидання збірки казок в записах Петра Іванова. *НТЕ.* 2004. № 5. С. 119—120); Міжетнічні стосунки в українських народних казках. Київ, 2009. 252 с.; Народна проза Куп'янщини у записах Петра Іванова: сюжет, мотив, образ. Монографія. Київ, 2010. 164 с.

Микола Дмитренко

ГРІММ (Grimm), брати: **Якоб** (04.01.1785, Ганау — 20.09.1863, Берлін), **Вільгельм** (24.02.1786, Ганау — 16.12.1859, Берлін) — німецькі філологи: мовознавці, фольклористи, літературознавці, письменники, засновники європейської міфологічної школи. Члени Пруської АН із 1841. Закінчили Марбурзький університет, здобули юридичну освіту. Найбільше уваги приділили збиранню та дослідженню народної творчості, укладачі словників німецької мови. Професори Геттінгенського, з 1841 — Берлінського університетів. Змолоду записували фольклор, особливу увагу приділяли народній прозі. Опублікували «Дитячі і родинні казки» (у 2 т., 1812—1814), «Німецькі перекази» (у 2 т., 1816—1818). Основоположною працею стала фундаментальна книга Я. Г. «Німецька міфологія» (1835). Автор встановив тісний зв'язок між релігією, міфами і поезією як формою вислову і вияву перших двох у первісних племен. Розглядаючи «Старшу» та «Молодшу» Едди, Я. Г. усе ж найбільшу увагу приділив національному фольклору та рідним міфам. У «Німецькій міфології» поєднано декілька методологічних підходів: сакрального «анімістичного» (одухотворена поетизація природи), зародкового позитивістського (широке залучення фактів, етимологічних зближень, лінгвістичних та фольклорно-звичаєвих порівняльних даних як доказ істинності та підґрунтя теоретичних міркувань), реконструкційного та інтерпретаційного (не тільки опис та відтворення системи міфопоетичного світогляду, але й аналіз «живих зразків», що побутували в доступній автору німецькій традиції — поезії, обрядах, повір'ях, і містили в собі релікти старовини). Упродовж своєї піввікової діяльності братів Г. надихала одна найсокровенніша ідея: показати і доказати давність, красу і багатство німецької національної культури. Діяльність братів Г. вплинула на розвиток європейських міфологічних студій, на українських вчених, дослідників фольклору і міфології: М. Максимовича, І. Срезневського, О. Бодянського, М. Костомарова (автора «Слов'янської міфології», 1847), П. Лукашевича, Я. Головацького, О. Потебню, М. Сумцова та ін. Чимало казок братів Г. перекладено і видано українською мовою.

Літ.: Скурла Г. Братья Гримм: Жизнь и творчество / пер. с нем., предисл. А. Гугнина. Москва, 1989. 304 с.

Микола Дмитренко

Брати Грімм (Grimm) Якоб (ліворуч) та Вільгельм

ГРІНЧЕНКО Борис Дмитрович (псевдоніми та криптоніми: **Василь Чайченко, Вартовий, Б. Вільхівський, М. Гримач, Немирич, І. Перекотиполе, Чернігівець, Л. Яворенко, Б. Г., В. Ч.**; 27.11.1863, х. Вільховий Яр, поблизу с. Руські Тишки, тепер Харківського р-ну Харківської обл. — 23.04.1910, Оспедалетті, Італія, похований у Києві) — громадсько-культурний діяч, фольклорист, письменник, публіцист, літературознавець, лексикограф, перекладач, педагог, бібліограф, організатор видавничої справи. Походив з російськомовної дрібнопоміщицької родини. Освіту здобував у Харківському реальному училищі, звідки був виключений (1879) і ув'язнений за поширення нелегальної літератури. Склав екзамен на звання народного вчителя (1881) і вчителював у селах Харківщини та Катеринославщини (тепер Луганщини) (1881—1893). Був одним із засновників Братства тарасівців (1892). На ці роки припадають його перші записи усних народних творів та видання їх «метеликовими» книжечками — «Бідний вовк» (1885), «Думи про турецьку неволю і про Самійла Кішку» (1886), «З народного поля» (1887), «Довгоязика Хвеська» (1889), «Івась Удовиченко» (1890), «Олексій Попович. — Матиудова і три сини. — Сестра і брат» (1890), «Дівка-чорнобривка і сорок розбійників» (1890) та ін. Фольклористична діяльність Г. безпосередньо пов'язана з громадською і великою мірою була їй підпорядкована. Вона проходила в кількох напрямах — збирання і публікація усної словесності, видання народних творів для масового читача, написання наукових праць. Збирацькому методу Г. було властиве прагнення до збереження автентичності, дослідження варіантності, увага

Грінченко Борис Дмитрович

до новотворів, вичерпна паспортизація матеріалу. Працюючи на різних посадах Чернігівського земства (1894—1901), Г. разом з дружиною Марією видали 4 капітальні томи українського фольклору — «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях», «Из уст народа» (1895—1901, понад 2500 номерів), що їх В. Гнатюк поставив на перше місце після «Трудов...» П. Чубинського і відніс до «найповажніших видань на полі нашої етнографії, а навіть узагалі слов'янської» (вміщено понад 380 записів). На цей період припадає початок дослідницької діяльності Г. в царині фольклористики, в результаті якої з'явилися рецензії на збірники В. Милорадовича (1898), Д. Яворницького (1900), А. Василенка (1894), А. Хведоровича (1897) та ін. Г. здійснив видання першого бібліографічного покажчика «Литература украинского фольклора (1777—1900)» (1901, 1763 назви), який І. Франко назвав «одним із дезідератів не тілько українського патріотизму, але загалом слов'янської науки». Г. був одним із керівників нелегального гуртка інтелігенції — Чернігівської громади (з 1894), зумів в умовах жорстких цензурних заборон організувати видання бібліотеки українських книжок для народного читання (усього 45 видань накладом близько 200 тис. примірників). Серед них і популярні фольклорні видання — «Книга казок віршом» (1894), «Живі струни» (1895), «Думи кобзарські» (1897), «Веселий оповідач» (1898), «Колоски» (1898), «Мудра дівчина» (1900). У 1902 родина Г. переїжджає до Києва, тут вони працюють над упорядкуванням «Словаря української мови» (т. 1—4, 1907—1909), за яку Г. Російською АН було присуджено премію ім. М. Костомарова. При укладанні «Словаря української мови» Г. широко використовував фольклорно-етнографічні матеріали. У 1907 вийшов найбільший збірник казок для народного читання під назвою «Українські народні казки, вибрані для дітей». Г. був одним із засновників і редактором української газети «Громадська думка» (1905—1906), редактором журналу «Нова Громада» (1906), фундатором і першим головою товариства «Просвіта» (1906—1909). У Києві Г. написав рецензії на «Розвідки М. Драгоманова про українську народну словесність і письменство» (1906), «Коломийки» В. Гнатюка (1906), «Збірник матеріалів із малоруського фольклору» О. Малинки (1907), у яких він обґрунтував принципово важливі теоретичні положення щодо класифікації, систематизації, наукового коментування та текстології фольклорних матеріалів. Наукова розвідка Г. «Пісня про Дорошенка й Сагайдачного» (1908) засвідчила його прихильність до порівняльно-історичного методу. Рукописні нариси Г. «Брульйони розвідок, писані для "Большой энциклопедии"» (1900—1904), огляди з історії української фольклористики «Этнография украинская» (ІР, ф. І, оп. 31445) позначені оригінальним підходом до розгляду та осмислення фольклористичного набутку багатьох діячів української науки. Проблемі історичних постатей присвячена рукописна розвідка Г. «Данило Нечай» (ІР, ф. І, оп. 31460—31461, 23 арк.), у якій вчений підкреслив суспільну функцію народної творчості, її велике історико-пізнавальне значення. Г. намагався запровадити широке використання фольклору в освіті, про що свідчать його підручники «Українська граматка» (1907) та «Рідне слово. Українська читанка» (1912), де основним дидактичним матеріалом є прислів'я, приказки, загадки, казки, дитячі пісні, більша частина яких записана автором. Теоретичні положення про національну школу Г. виклав у працях «Народні вчителі і українська школа» (1906), «На беспросветном пути: Об украинской школе» (1906), «Яка тепер народна школа на Україні» (1896) та ін. Із фольклором Г. пов'язував написання історичних праць («Як жив український народ», «Оповідання з української старовини»). У низці літературно-критичних та публіцистичних праць — «Гребінчині байки (Невеличкі замітки одного з читачів)» (1889), «Іван Котляревський, український письменник» (1891), «Листи з України Наддніпрянської» (1892—

«Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях»

1893), «П. А. Кулиш» (1899), «Оповідання про Грицька Квітку-Основ'яненка» (1902), «Павлові Грабовському» (1903), «А. Е. Крымский как украинский писатель» (1903), «Шевченків «Кобзар» на селі» (1906). Г. писав про глибоке осмислення і творче використання фольклору українськими письменниками. Г. — автор понад 50 оповідань, шести поетичних збірок, низки драматичних творів та повістей, частина яких написана в жанрах веснянок, пісень, віршованих оповідань та казок, ґрунтується на народних баладах, звичаях, віруваннях тощо («На русалчин великдень», «З папороті квіт», «Лесь, преславний гайдамака», «Смерть отаманова», «З народного поля», «Книга казок віршом», «Нові пісні і думи В. Чайченка», «Під тихими вербами», «Серед темної ночі»). Г. вільно володів німецькою і французькою мовами, переклав українською твори багатьох митців. Останні роки життя Г. були надзвичайно складними (арешти, смерть доньки Насті, її дитини, матері, важка операція дружини), сім місяців він практично не підводився з ліжка, перебуваючи в Італії на лікуванні, де й помер. Перевезення тіла покійного і поховання його на Байковому кладовищі в Києві перетворилося на демонстрацію всенародного протесту проти насилля, рівної якій після смерті Шевченка Україна не знала. Збирацько-фольклористична діяльність Г. викликала помітне пожвавлення культурного життя в Україні й підтримку найвидатніших представників української фольклористики, а також і слов'янської — В. Антоновича, Хв. Вовка, В. Гнатюка, М. Дикарева, А. Кримського, І. Полівки, Ф. Ржегоржа, І. Франка та ін. Епістолярна спадщина Г. нараховує понад 500 адресатів. І. Франко найбільше цінував Г. як популяризатора, видавця народнопросвітницьких книжок, етнографа, мовознавця, бібліографа. М. Сумцов вважав, що «в історії національного українського відродження ім'я колишнього народного вчителя буде записане золотими літерами».

Праці: Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Чернигов, 1895. Вып. 1 : Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и проч. IV+308 с; Чернигов, 1897. Вып. 2 : Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и проч. II+390 с.; Чернигов, 1899. Вып. 3 : Песни. XXXII+765 с.; Из уст народа: Малорусские рассказы, сказки и проч. / Приложение к № XII «Земского сборника» 1900 г. Чернигов, 1901. VII+488 с.; Литература украинского фольклора (1777—1900): Опыт библиографического указателя. Чернигов, 1901. 317 с.; Отзыв о сочинении А. Н. Малинки: «Сборник материалов по малорусскому фольклору (Черниговской, Волынской, Полтавской и некоторых других губерний), Чернигов, 1902». Санкт-Петербург, 1907. 64 с.; Пісня про Дорошенка й Сагайдачного. Київ, 1908. 30 с.

Літ.: Брик І. На народній роботі. Борис Грінченко. Праця і заслуги. Львів, 1910; Некролог про Б. Грінченка. *Календар Просвіти на 1911 р.*; Єфремов С. Борис Грінченко: Про життя його та діла. Санкт-Петербург, 1913; Козар Л. Борис Грінченко як фольклорист. Київ, 2005. 148 с.; Кузеля З. Борис Грінченко як етнограф. *На могилу Б. Грінченка*. Чернівці, 1910. С. 15—20; Куниченко О. Відомий фольклорист і етнограф: (Пам'яті Б. Грінченка). *НТЕ.* 1964. № 4. С. 58—61; Липа І. Ессе Ото: (Пам'яті Б. Грінченка). *Українська хата.* 1910. № 5. С. 312—318; Плевако М. Життя та праця Б. Грінченка. Харків, 1911. 81 с.; Погребенник В. Фольклористична діяльність Б. Грінченка. *НТЕ.* 1988. № 6. С. 18—30; Погрібний А. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості. Київ, 1988. 268 с.

Архіви: ІР НБУВ. Ф. 170. од. зб. 809 ; Ф. І. № 7378—7451, 31189—34500 ; Ф. ІІІ. № 32283—45770; ІЛ. НАНУ. Ф. 130, од. зб. 36 ; Ф. 19. № 1140—1145 ; Ф. 81. № 106—108 ; Ф. 100. № 1484—1487 ; Ф. 47. № 114—122 ; Ф. 77. № 124 ; Ф. 59. № 844—853 ; Ф. 80. № 60—75; АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1-колекція 2. Од зб. 1-46. 2113 арк.

Лідія Козар

Родина Грінченків

ГРІНЧЕНКО (ГЛАДИЛІНА) Марія Миколаївна (псевдоніми і криптоніми: **М. Загірня, М. Чайченко, М. Доленко, М. Г., М. З.** та ін.; 01.06.1863, м. Богодухів на Харківщині — 15.07.1928, м. Київ) — громадсько-культурна діячка, фольклористка, письменниця, лексикограф, перекладач і педагог. Народилася у російськомовній дворянській сім'ї. Після закінчення Богодухівської прогімназії вчителювала в місцевій школі (1881—1884). У 1884 одружилася з Б. Грінченком і стала його помічницею та співробітницею в усіх літературних, громадських, видавничих і наукових справах. Список

Грінченко (Гладиліна) Марія Миколаївна

друкованих видань Г. опубліковано у «Записках історико-філологічного відділу УАН» (1923, т. 2—3, с. 93—109, 90 праць). Серед них найбільше науково-популярних творів з проблем державотворення, основ медицини, історичного минулого, літературознавчих розвідок та видань історико-етнографічного спрямування — «Чорноморці у неволі» (1889), «О. В. Маркович. Біографічна замітка» (1896), «У сніговому краї» (1899), «Л. І. Глібов. Біографічний огляд» (1900), «Мудрий учитель. Оповідання про Сократа» (1903), «Про державний лад у всяких народів» (1905), «Олександр Македонський, великий войовник» (1906), «Як визволилися Північні Американські Штати» (1907), «Гетьман Петро Сагайдачний» (1909), «Про одруження на Вкраїні в давніші часи» (1912) та ін. Разом з чоловіком вона невтомно працювала над збиранням і упорядкуванням фольклорних матеріалів, перекладами, укладанням «Словаря української мови» в 4-х томах (1907—1909). До чотиритомного видання Б. Грінченка «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях» (1895—1900) увійшло понад 100 фольклорних записів Г. В АНФРФ ІМФЕ зберігається її колекція фольклорних матеріалів (ф. 1-к. 2, од. зб. 13, 20 арк.) та рукописний збірник приказок, прислів'їв, переданий нею Етнографічній комісії НТШ (ф. 29-3, од. зб. 300—305, 454 арк.). Г. — автор поезій та прозових творів («Під землею. Оповідання про шахти» (1897), «Два горя», «Оришка в наймах», «Через віщо не вподобав Максим у Харкові жити»), серед них літературні казки «Казка про перлове намисто», «Розумний писар», «Як чоловік конем був», дитячі книги «Загадки віршові» (1917) та «Чередник і дівчина» (1905), написані на основі народної творчості. Г. перекладала твори багатьох письменників, уклала читанки «Рідне слово» (1912; спільно з Б. Грінченком) та «Наша рідна мова» (1918). Г. є автором спогадів про Чернігівську українську Громаду (1928), про Настю Грінченко, І. Франка, І. Нечуя-Левицького, В. Самійленка (1999). Важкі життєві випробування (смерть дочки Насті, онука, чоловіка) ще більше загострили її бажання «жити для праці». Вона керувала видавництвом ім. Б. Грінченка (1910—1918), видала серію книг під назвою «Книжки пам'яті Насті Грінченко», а з початку 1919 і до останніх днів життя працювала у Всеукраїнській академії наук, членом-редактором Комісії «Словника української живої мови». Епістолярна спадщина Г. складається з листів до Ганни Барвінок, Б. Грінченка, Н. Грінченко, М. Грушевського, В. Доманицького, В. Дурдуківського, С. Єфремова, А. Кримського, І. Липи, В. Степаненка, А. Тесленка та ін.

Праці: Загірня Марія. Спогади / передм., упоряд., прим. Л. Неживої. Луганськ, 1999.

Літ.: Єфремов С. Марія Грінченкова. Посмертна згадка. *Літературно-критичні статті*. Київ, 1993. С. 314—317; Копиленко О. Освітянський подвиг М. Грінченко. *Рідна мова*. 1994. № 9. С. 2—6; Нежива Л. Літературно-мистецькі та наукові пошуки М. Загірньої. Запоріжжя, 2001; Русова С. Визначні наші жінки. *Неопалима купина*. 1995. № 1—2. С. 75—78; Список друкованих писаннів Марії Грінченкової. *Записки історико-філологічного відділу ВУАН*. 1923. Кн. 2—3. С. 109—115; Козар Л. Марія Грінченко в історії української фольклористики. *НТЕ*. 2005. № 6. С. 36—45; Фольклористична діяльність родини Грінченків в історико-культурному житті України на межі XIX—XX ст. *Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме*. Київ, 2008. С. 228—254.

Архіви: ІР НБУВ. Ф. 170. Од. зб. 809 ; ф. І. № 7378—7451, 31189—34500 ; ф. ІІІ. № 32283—45770; ІЛ НАНУ. Ф. 38. № 389 ; Ф. 47. № 122—127 ; Ф. 62. № 139 ; Ф. 107. № 138 ; Ф. 63. № 131; АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1-колекція 2. Од. зб. 13 ; Ф. 29-3. Од. зб. 300-305.

Лідія Козар

ГРОМАДИ (друга половина XIX — початок XX ст.) — напівлегальні об'єднання національно спрямованої інтелігенції в боротьбі за самобутність, утвердження українства в межах Російської імперії. Ось як характеризував діяльність цих українських об'єднань А. Верзилов, один із засновників Чернігівської Г.: «Уряд переслідував все українське і це тяглося довгі літа; тому українцям треба було боротися не тільки проти загального державного соціально-політичного й культурного гніту,

а й одстоювати й творити українську культуру, будити на Україні національне самопізнання, вести український народ до національного, політичного й культурного самоозначення, а це могли робити тільки таємні, конспіративні організації — громади. Становище цих громад було складніше й трудніше, ніж інших організацій, бо їм доводилось не тільки боротися, протестувати, пропагувати, ширити певні ідеї, їм разом з тим доводилось виявляти українське життя, маніфестувати його, підтримувати й творити українську культуру, а це можна й треба робити хоч і потай, та так, щоб воно стало явним і закріплялося в життю, бо культура — то ж щось стале, живе, побутове, що не може бути схованим. Тому громади, діючи таємно, представляли й маніфестували українське суспільство, піддержували й творили українську культуру, об'єднуючи видатніших і талановитіших людей з української інтелігенції, направляючи їх зусилля на справу національного відродження українського народу, культурного й політичного самовизначення» (Грінченкова М., Верзилов А. «Чернігівська українська громада», с. 471). У різні часи до українських Г. входили такі відомі культурні діячі та меценати — борці за українську національну справу, як Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, В. Тарновський, Г. Галаган, П. Чубинський, П. Житецький, В. Антонович, Т. Рильський, М. Драгоманов, О. Потебня, О. Кониський, М. Лисенко, О. Русов, С. Ніс, Б. Грінченко, М. Коцюбинський, Ф. Вовк, В. Науменко, В. Симиренко, Є. Чикаленко, С. Єфремов та ін. Тільки Київська Г. уже в 1862 об'єднувала близько 300 осіб кращих представників української інтелігенції, які проводили культурно-освітню й національну роботу, збирали й публікували фольклорні матеріали, історико-культурологічні документи з минулого України, вбачаючи у цьому основу для майбутнього відродження нації. Цікавість до історії України, етнографії, фольклору пояснюється прагненнями українських громадських діячів в умовах діяння Валуєвського (1863) та Емського (1876) циркулярів довести абсурдність офіціозних положень про несамостійність української нації та її культури, українофобським виступам окремих російських та польських шовіністичних видань протиставити писемні пам'ятки історії і духовності рідного народу. Окрім українців, до українських Г. входили вихідці з поляків, німців, росіян та інших національностей. Це насамперед славнозвісна група київських студентів — нащадків польської шляхти — Т. Рильський, Б. Познанський, К. Михальчук на чолі з В. Антоновичем, які захопившись українськими ідеями назавжди порвали з польським громадянством, отримавши за це назву «хлопоманів». Вони проголосили себе українцями і вступили у 1863 до Київської Г. Гідним продовжувачем справи свого діда став онук В. Антоновича М. Антонович — відомий дослідник українського громадсько-політичного руху XIX ст., президент Української вільної академії наук у США (1992—1997). У 1976—1977 він опублікував два дослідження — «Коли постали громади» та «Українська Петербурзька громада», у яких намагався простежити історію створення українських Г., зокрема вияснити дату заснування громадських організацій, окреслити їхнє місце в історико-культурному житті України. Як і більшість дослідників, він вважав, що «досить яскравим доказом існування Київської Г. були проводи тіла Т. Шевченка в Києві 6—7 травня 1861» і що «в історію дата 1861 перейшла як дата заснування Г.». М. Антонович вважав, що ядро першої української Г. в Петербурзі утворили в 1858—1859 колишні діячі Кирило-Мефодіївського братства Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський, в силу обставин опинившись за межами України. «Вона була статечнішою і спокійнішою, ніж багато революційніші Київська і Полтавська Г., але її вклад в тодішнє українське життя був значний і дуже важливий», — дійшов висновку дослідник. Він також припустив, що Петербурзька і Полтавська Г. «напевно існували вже в 1858, Київська правдоподібно, а Чернігівська і Харківська можливо» і що

«в 1859 всі згадані Г. вже існували» («КС», 1998, № 2, с. 35—45). Діяльність українських Г. висвітлюють автори праць різного характеру: спогади, щоденники, епістолярії, автобіографії, документальні матеріали, статті, монографії тощо. Важливу джерельну базу складає спадщина українських громадських діячів — В. Антоновича, М. Драгоманова, І. Житецького, О. Кониського, О. Лазаревського, О. Русова, С. Русової, Б. Познанського, К. Михальчука, С. Носа, М. Грінченкової та А. Верзилова, В. Самійленка, О. Лотоцького, І. Стешенка, Є. Чикаленка, А. Смоленського, С. Єгунової-Щербини та ін. Перші дослідницькі праці, присвячені аналізу діяльності українських Г., з'явилися в кінці XIX — на початку XX ст., зокрема М. Грушевського, О. Грушевського, І. Франка, С. Єфремова та ін. Серед російських вчених О. Пипін уперше здійснив спробу усвідомлення зв'язку між науковою розробкою явищ фольклору й етнографії та суспільними рухами епохи в «Истории русской этнографии» (Санкт-Петербург, 1891, т. 3 : Этнография малорусская), відзначаючи те, що «к судьбам малорусской этнографии имеет весьма близкое отношение вопрос о так называемом украинофильстве» (с. IV). І хоч у передмові він зазначав, що «предпочёл не вводить его [українофільство. — *Л. К.*] в эту книгу», проте дослідження українського етнографічного процесу тут розглянуто в контексті українського національного відродження. У кожному розділі праці О. Пипіна прослідковується зв'язок розвитку української етнографії з національним суспільним рухом, зокрема, розділи та підрозділи «Журнал "Основа"» и начало украинофильства» (с. 188—222), «Движения шестидесятых годов: хлопомания» (с. 273—282), «С шестидесятых годов» (с. 339—380) тощо. У 1920—1930-х діяльність Г. привертала увагу таких дослідників, як М. Гніп, М. Возняк, Г. Берло, О. Рябінін-Скляревський, В. Міяковський, Ф. Савченко, О. Мицюк, А. Михалевич та ін. За радянських часів діяльність українських Г. зовсім не вивчали або розглядали тенденційно, з класово-партійних позицій. Починаючи з 1990-х, з'явилося чимало розвідок з питань загального висвітлення історії діяльності українських Г., — О. Болдирєва, М. Глобенко, К. Грицик, Н. Дорощука, А. Катренка, А. Кучеренко, О. Лисої, М. Палієнко, Н. Побірченко, Ю. Русанова, Д. Садовникової, Г. Самойленка, С. Світленка, С. Чмир, Л. Чорної та ін. «Етнографічні дослідження велися з тією метою, щоб навчитися у самого народу думати, говорити і жити по-народному, — пояснював П. Житецький, — а потім, щоб виробити метод освіти на підставі народного світогляду». Автор збірки «Пісні про кохання» (1864), громадівець 1960-х О. Лоначевський-Петруняка згадував, що в ті часи мало хто з малоросів не заводив собі зошита для етнографічних записів, здебільшого пісень з уст народу. За пропозицією студента О. Стоянова було розроблено грандіозний проект збірника пісень, укладанням якого зайнялися студенти: О. Стоянов — історичні пісні, І. Новицький — побутові, М. Вербицький — родинні, Лоначевський-Петруняка — про кохання. Дослідники вважають, що склад Г. був досить високоінтелектуальний і що до них не можна було увійти, не склавши іспиту та не прочитавши двох лекцій. «Г. складалася в основному з людей, що належали до університетського і взагалі науково-літературного осередку, — писав Д. Дорошенко, — вона була далека од якоїсь революційної діяльності, але цілком віддавалась діяльності інституційно-визвольної, на грунті українських інтересів». Зокрема за матеріальної допомоги Київської Г. у 1869—1870 були видані «Народные южнорусские сказки» (1869—1870, т. 1—2) та «Чумацкие народные песни» (1874), упорядковані І. Рудченком. Цими працями дослідник поклав початок публікаціям українського фольклору за жанровим і тематичним принципом. Ще однією важливою фольклористичною працею громадівців 1870-х була підготовка і видання двох томів «Исторических песен малорусского народа. С объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова»

(1874, 1875). М. Грушевський писав, що це не був звичайний збірник етнографічного матеріалу, «хоч би й коментованого, а це мала бути історія українського народу, розповіджена ним самим у поетичній формі». Він також відзначав, що «було се дійсно громадське, всенародне діло, ведене з завзяттям і захопленням, в почутті обов'язку перед народом: дати йому змогу сказати своє слово про минувшину, проголосити своє право на історію сього краю, на котрий заявляли претензії російські й польські імперіалісти, і осудити їхню політику» (Грушевський М. «П'ятдесят літ "Исторических песен малорусского народа"» Антоновича і Драгоманова, с. 97). У виданні В. Антоновича та М. Драгоманова вперше було обґрунтовано методику збирання, публікування й дослідження народної творчості. Кожен твір у збірках супроводжувався поясненнями, де було визначено епоху, умови виникнення твору, подано варіанти та пісні ін. народів, близькі за тематикою, уперше було порушено питання походження дум, їх автентичності і текстології. У 1876 вийшов збірник М. Драгоманова «Малорусския народныя предания и разсказы», виданий Південно-Західним відділом Російського географічного товариства. Організація етнографічно-статистичної експедиції в Південно-Західний край та створення ПЗВ РГТ мали вирішальне значення для дальшого розвитку української етнографії. Значну роль у цьому відіграв український громадський діяч, дійсний член РГТ у Петербурзі П. Чубинський. Видання «Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» (1872—1878, 7 т.) стало першою важливою спробою кодексування етнографічних матеріалів. І. Житецький у статті «Південно-Західний відділ географічного товариства у Київі (З приводу 50-річчя його закриття в 1876 році)» писав про те, що список членів Відділу за три роки складався майже чи не зо всіх українських діячів першої половини 1970-х. Серед них прізвища відомих культурних діячів, які зробили свій внесок у розвиток української фольклористики, — П. Чубинський, Ф. Волков (Ф. Вовк), П. Житецький, М. Лисенко, О. Русов, В. Антонович, М. Драгоманов, Г. Залюбовський, О. Кониський, О. Лоначевський-Петруняка, В. Науменко, С. Ніс, Б. Познанський, І. Рудченко, Т. Симонов (Номис), М. Старицький, Ос. Федькович та ін. Цей період вважають розквітом Київської Г., другою хвилею національного відродження. Важким ударом по її діяльності став Емський указ від 18 травня 1876, у якому проголошено закриття ПЗВ РГТ, заборонено друкування книг українською мовою та ввезення їх з-за кордону, заборонено також сценічні вистави українською мовою тощо. В українській історії Емський акт — найганебніший винахід царської обрусительної політики супроти українства (Грушевський М. «Ганебній пам'яті», с. 46). Головною причиною закриття ПЗВ РГТ було те, що Відділ, як писала С. Русова, видався адміністрації (через окуляри п. Юзефовича) «українофільським». «А яким же він повинен бути, — здивовано запитувала С. Русова, — якщо Відділ створювався для вивчення України, хоч би вона й називалася Південно-Західним краєм або губерніями Київського, Волинського, Подольського?» (Русова С. «К 40-летнему юбилею Юго-Западного отдела ИГО», с. 38). Вона відзначала, що тільки «українофіли», люблячи свою рідну пісню, могли зібрати такі розкішні збірники народних пісень, знаходити для них правильні трактування, вивчати найдрібніші подробиці побуту. Репресії 1875—1876 спричинили втрату газети «Киевский телеграф», закриття ПЗВ РГТ, усунення з Київського університету М. Драгоманова й М. Зібера, виїзд їх (1876), а також Ф. Вовка й С. Подолинського за кордон. Комітет Київської Г. доручив М. Драгоманову редагування збірника «Громада», першого модерного українського політичного журналу (1878—1882, 5 т.). У Женеві були видані фольклористичні праці монографічного характеру М. Драгоманова «Нові українські пісні про громадські справи (1864—1880)» (Женева, 1881) та «Політичні пісні україн-

ського народу XVIII—XIX ст.» (Женева, ч. 1, 1883; ч. 2, 1885), що стали логічним продовженням «Исторических песен...», виданих у Києві. Фольклористичні женевські видання М. Драгоманова не звичайні збірники фольклорних творів, як могло б здатися з самої назви, це монографічні історико-фольклористичні дослідження, «жанрових аналогів яким немає у національній історіографії і фольклористиці» (Чорнописький М., с. 75). У них М. Драгоманов, спираючись на рукописні записи ПЗВ РГТ, які він перевіз до Женеви, та опубліковані фольклорні матеріали, проводить монографічне дослідження української історії XVIII—XIX ст. Важливим здобутком Київської Старої Г. була наукова українознавча робота, очолена В. Антоновичем і зосереджена переважно навколо журналу «Киевская старина», матеріально підтримуваного Г. Галаганом, В. Симиренком, В. Тарновським і Є. Чикаленком, що виходив російською мовою у Києві впродовж 1882—1907 (останній рік — українською мовою під назвою «Україна»). «Киевская старина» була неофіційним органом Київської Старої Г., яка з 1893 стала її фактичним власником. Заснування Київською Г. часопису «Киевская старина» стало третьою хвилею національного відродження. З публікаціями і фольклорно-етнографічними дослідженнями у журналі виступило понад 150 авторів, серед них такі вчені, як І. Франко, М. Васильєв, В. Данилов, В. Доманицький, М. Драгоманов, О. Малинка, І. Манжура, П. Мартинович, В. Милорадович, Т. Рильський, М. Сумцов, В. Ястребов та ін. На його сторінках з'явилося близько 2200 різних фольклорних публікацій, понад 120 фольклорно-етнографічних досліджень та розвідок, близько 50 оглядових статей і стільки ж наукових рецензій. До того ж питання фольклору й етнографії тією чи іншою мірою висвітлювалися ще в понад 200 матеріалах історичного та літературознавчого змісту. Друковані українською мовою фольклорні матеріали, що відображали своєрідну історичну й побутову атмосферу народного життя, в підцензурних умовах документально стверджували національну специфіку культури, об'єктивно служили справі відстоювання прав українців. Київська Стара Г. була доповнена на початку 1900-х молодшими діячами, як от Є. Тимченко, С. Єфремов, М. Левицький, Є. Чикаленко, І. Стешенко, Л. Жебуньов, В. Доманицький та ін. Вона увесь час перебувала в зв'язку з особливо активною тоді Г. в Одесі, де в 1970—1990-х діяли В. Мальований, О. Андрієвський, Є. Борисов, Л. Смоленський, М. Климович, М. Воровський, А. Крижанівський, Ф. Щербина, М. Комаров (Уманець), пізніше — І. Луценко, Ф. Шульга. Далеко слабшою і з перервами виявлялася діяльність Г. у Харкові: у 1980—1990-х — Д. Пильчиків, В. Александров, П. і О. Єфименки, М. Лободовський, Ц. Білиловський та ін.; з кінця 1890-х активізувалися Г. в Чернігові: І. Шраг, М. Коцюбинський, І. Коновал, Б. Грінченко та ін., і в Полтаві з М. Дмитрієвим на чолі. Стали виникати Г. й по інших містах. Дуже жвавою була діяльність українських Г. у Петербурзі (1896—1917), на чолі якої були П. Стебницький та О. Лотоцький. У 1897 в Києві з ініціативи В. Антоновича й О. Кониського відбувся з'їзд членів Г., що заснував Загальну українську безпартійну демократичну організацію, яка незабаром об'єднала українські Г. На початку XX ст. з ініціативи громадівців засновано осередки «Просвіти», деякі члени Г. почали пов'язувати свою діяльність із політичними партіями. Донині традиційну назву Г. подекуди вживають на означення скупчення українців на еміґрації, зокрема студентських. Таким чином, Київська та ін. Г. стали центром розвитку фольклористики. Було розроблено етнографічну програму, згідно з якою по всій Україні розгорнулося збирання зразків народної творчості, започатковано науковий метод етнографічного збирання, публікації, дослідження народної творчості, сформовано теоретико-методологічі основи фольклористики. Результатом культурницької роботи Київської Г. стало збереження значної частини народного скарбу.

У фольклористичних виданнях розкрився потенціал митців у різних напрямах фольклористики. Київська Г. організувала ПЗВ РГТ, видання журналу «Киевская старина» та об'єднала як загальновідомих фольклористів, так і маловідомих збирачів народної творчості. Їх праці, зокрема монументальні видання І. Рудченка, В. Антоновича і М. Драгоманова, П. Чубинського, намітили наукові методи, напрями й шляхи, якими пішла подальша українська фольклористика. Було встановлено тісні зв'язки із вченими ін. слов'янських народів і західноєвропейських країн, налагоджено ділові контакти зі слов'янськими і західноєвропейськими вченими та науковими товариствами.

Літ.: Антонович В. Автобіографічні записки: Уривки. *КСт*. 1993. № 4. С. 101—106; Антонович М. З історії Громад на рубежі 1850—1860-х років. Коли постали Громади. *КСт*. 1998. № 2. С. 27—49; Глобенко М. Громади. *ЕУ*. Львів, 1993. Т. 2. С. 443—444; Грінченкова М., Верзилів А. Чернігівська українська громада. *Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріяли* / під ред. М. Грушевського. Київ, 1928. С. 463—487; Грицик К. Стара Київська громада в українському національному русі у 60—90-х рр. XIX століття: погляд на проблему. *Мандрівець : журнал гуманітарних студій.* Київ, 2014. № 6. С. 22—28; Грушевський А. Из жизни Киевского украинского кружка. *Украинская жизнь*. 1915. № 11—12. С. 33—39; Грушевський М. П'ятдесят літ «Исторических песен малорусского народа» Антоновича і Драгоманова. *Україна*. 1924. № 2. С. 97; Грушевський М. Ганебній пам'яті. *Україна*. 1926. Кн. 4. С. 46; Житецький І. Київська громада за 60-х років. *Україна*. 1928. № 1. С. 91—125; Житецький І. Південно-Західний відділ географічного товариства у Київі (з приводу 50-річчя його закриття в 1876 році). *Україна*. 1927. № 5. С. 31—36; Іоаніді А. Великий науковий доробок (Дослідження та публікації фольклору на сторінках «Киевской старины». *НТЕ.* 1968. № 3. С. 32; Питання міжслов'янських фольклористичних зв'язків на сторінках «Киевской старины». *Слов'янське літературознавство і фольклористика*. 1968. Вип. 4. С. 152—167; Катренко А. М. Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (60—90-ті роки XIX ст.) Київ, 2003. 179 с.; Козар Л. П. Розвиток національної фольклористики наприкінці XIX — на початку XX ст.: роль громад, історія їх створення та стан наукового вивчення. *МУЕ*. 2012. Вип. 11 (14). С. 96—104; Кучеренко А. А. Діяльність «Громад» Півдня України по розгортанню українського культурно-освітнього руху у другій половині XIX ст. *Наукові праці : науково-методичний журнал*. 2002. Т. 17. Вип. 4. С. 67—72; Одарченко П. Національне відродження України і розвиток фольклористики та етнографії в XIX та на поч. XX ст. *НТЕ*. 1998. № 4. С. 44—49; Палієнко М. Київська стара громада у суспільному та науковому житті України. *КСт*. 1998. № 2. С. 49—84; Побірченко Н. До історії взаємин М. Драгоманова та Київської громади в контексті українського культурно-просвітницького руху (друга половина XIX ст.). *Історико-педагогічний альманах.* 2012. Вип. 1. С. 17—32; Побірченко Н. С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX — на початку XX століття (у двох книгах). Київ, 2000. Кн. І. Київська громада. 307 с. ; Київ, 2000. Кн. ІІ. Громади Наддніпрянської України. 185 с.; Русов А. Как я стал членом «Громады». *Украинская жизнь*. 1913. № 10. С. 40—49; Русова С. К 40-летнему юбилею Юго-Западного Отдела ИГО. *Украинская жизнь.* 1913. № 11. С. 28—39; Русова С. Мої спомини (1879—1915). *За сто літ*. 1928. Кн. 2. С. 146—205; Русанов Ю. А. Чернігівська «Громада» в українському національно-культурному русі у другій половині XIX — початку XX століття: історіографічний аспект : дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Київ, 1995; Рябінін-Скляревський О. Київська Громада 1870-х років. *Україна*. 1927. № 1—2. С. 144—157; З революційного українського руху 1870—80 рр. Єлисаветградський гурток. *Україна*. 1927. № 4. С. 112—125; З життя Одеської громади 1880-х років. *За сто літ*. Кн. 4. С. 161—173); Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів на Україні 1860—1870 рр. Харків ; Київ, 1930. 270 с.; Світленко С. Українські громади другої половини XIX — початку XX ст. (Особливості ідеології та діяльності). *КСт*. 1998. № 2. С. 9—28; Франко І. Михайло П[Петрович] Старицький. *Франко І. Твори* : в 50 т. Київ, 1982. Т. 33. С. 237—238; Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури (до 1890 р.). Львів, 1910. С. 260; Чорна Л. Південно-Західний відділ РГТ і його роль в українському національному відродженні : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Одеса, 2005. 19 с.; Чмир С. Г. Одеська громада в українському національному русі (кінець XIX — початок XX ст.). *Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України*. 1998. Вип. 1(4). С. 107—114; Чорнописький М. Фольклористична історіографія Михайла Драгоманова. *Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880).* Львів, 2007. С. 5—75; Шаян В. Джерело споконвічної сили української культури. *НТЕ*. 2001. С. 46—55; Шип Н. А. Громади. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2004. Т. 2. С. 210—211.

Лідія Козар

ГРОМИК Юрій Васильович (14.10.1973, с. Липне (Липно) Ківерцівського р-ну Волинської обл.) — мовознавець, діалектолог, кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету філології та журналістики Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. У 1995 закінчив факультет україністики Волинського державного університету ім. Лесі Українки (ВДУ), упродовж 1995—1998 навчався в аспірантурі на кафедрі історії та культури української мови. У 1999 в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України захистив дисертацію на тему «Прислівники відзайменникового походження в західнополіських говірках української мови». Із 1998 працював у ВДУ на посаді старшого лаборанта кафедри історії та культури української мови, з 1999 — на посаді асистента, з 2000 — старшого викладача, з 2002 — доцента цієї ж кафедри. У 2004 присвоєно учене звання доцента кафедри історії та культури української мови. Протягом 2000—2005 виконував обов'язки заступника декана філологічного факультету. 2005 обраний на посаду декана філологічного факультету. Із 2009 працює на посаді декана Інституту філології та журналістики (із 2016 — факультету філології та журналістики). Опублікував понад 60 статей із діалектології, фольклористики, лінгвофольклористики, етнолінгвістики, історії української мови та ономастики. Досліджує діалекти й фольклор Волині, Берестейщини та Підляшшя; готує монографічний опис рідної західнополіської говірки с. Липне. Є автором кількох університетських посібників із грифом МОН України, 8 навчально-методичних посібників, рекомендованих вченою радою університету. Нагороди: Почесна грамота Волинської обласної ради (2006), Почесна грамота Волинської обласної державної адміністрації (2015), медаль «За жертовність» Волинської єпархії УПЦ КП (2016), Подяка Міністерства освіти і науки України (2019), Подяка Національної спілки журналістів України (2019).

Громик Юрій Васильович

Праці: Вияви граматичної аналогії в говірках берестейсько-пінського Полісся (на матеріалі записів місцевого фольклору). *Народна творчість українців у просторі та часі.* Луцьк, 2010. С. 254—260; Відображення фонетичних і морфологічних особливостей говірки в місцевих пареміях (на матеріалі поліської говірки с. Липне). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка.* 2019. Вип. 48. С. 101—105; Діалектологія української мови. Луцьк, 2003. 90 с.; Особливості вокалізму українських говірок берестейсько-пінського Полісся в записах місцевого фольклору. *Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки.* Луцьк, 2004. № 6. С. 109—119; Особливості консонантизму українських говірок Берестейсько-Пінського Полісся в записах місцевого фольклору. *Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки.* № 6. Луцьк, 2006. С. 221—231; Фольклорний текст як діалектографічне джерело (на матеріалі фонетичної системи поліської говірки с. Липне Ківерцівського р-ну Волинської обл.). *Народна творчість українців у просторі та часі.* Луцьк, 2018. С. 138—146; Фольклорні матеріали з Берестейщини як джерело відомостей про особливості місцевих говірок. *МіФ.* 2009. № 2—3 (3). С. 72—80; Фольклорні тексти з Берестейщини як діалектографічний матеріал. *Справа: беларуска-украінскі альманах.* Мінск, 2015. С. 162—169; Фразеологізми середньополіської говірки с. Липно Ківерцівського р-ну Волинської обл. *Волинь—Житомирщина.* 2002. № 8. С. 152—170.

Літ.: Декан луцького вишу видаватиме книжку про «рідну поліську говірку». URL : http://www.volynpost.com/.

Юрій Бідношия

ГРУШЕВСЬКА Катерина Михайлівна (21.06.1900, м. Львів — 30.03.1943, Темлаг, РФ; за дослідженнями В. Гориня і О. Пріцака могла бути розстріляна в Москві наприкінці 1940 чи на початку 1941) — фольклорист, етнолог. Донька українського історика М. Грушевського. Початкову освіту здобула вдома, опанувала польську, німецьку, англійську, французьку мови. З вересня 1917 — вільний слухач правничого факультету Українського державного університету в Києві, в жовтні 1918 зарахована ще й на природничий факультет цього закладу. Упродовж 1919—1924 перебувала в еміграції: Женева (1919—1920), Прага (1920—1921), Відень (1921—1923). Навчалася в Женевському університеті (1919—1920), де студіювала державне право, соціологію, суспільну економію. Відвідувала заняття Семінару примітив-

ної культури при створеному М. Грушевським у Відні Українському соціологічному інституті, самотужки вивчала італійську, іспанську, румунську мови. В 1923 опублікувала першу працю — «Примітивні оповідання, казки і байки Африки та Америки», що засвідчує її прихильність до еволюціонізму. На це Г. вказала у вступній статті до збірника «Розвій словесної творчості і примітивна проза», згадала й праці відомого німецького дослідника «психології народів» В. Вундта, який тлумачив міфологію як продукт психічної діяльності. У 1924 з передмовою М. Грушевського опублікувала працю «З примітивної культури: Розвідки і доповіді». Упродовж 1924—1930 виконувала обов'язки вченого секретаря Культурно-історичної комісії та наукового співробітника Комісії історичної пісенності науково-дослідної кафедри історії України ВУАН, керівника Кабінету примітивної культури та народної творчості при ВУАН (1925—1930). Працювала в Інституті матеріальної культури (1934), в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка (1936). 10 липня 1938 заарештована як «учасниця антирадянської націоналістичної організації», у квітні 1939 засуджена до 8 років позбавлення волі у виправно-трудовому таборі (Магаданська обл., Бухта Нагаєва, радгосп «Ельген»). Протягом 1925—1928 брала участь в опрацюванні тем: «Огонь — його роля в економічнім і соціальнім побуті» (спільно з В. Кравченком), «Народний сонник» (з ініціативи Королівського антропологічного інституту Великобританії та Ірландії), «Скотарство в світогляді й обряді української людності різних господарських зон» (спільно з Т. Гавриленком, В. Денисенком, Л. Шевченко), «Вияснення вживання голого тіла як магічного засобу в жіночім господарстві», «Українське старцівство як професійний носій української пісні». Розробляла програми й інструкції: «Програма збирання матеріялів до українського народнього сонника», «Програма Культурно-історичної комісії ВУАН для збирання матеріялів, що вияснюють значіння огню в світогляді українського народу», «Інструкція Катедри історії українського народу ВУАН для експедицій і дослідів її співробітників та кореспондентів в царині культурних переживань та історичної пісенності на 1924—1925 роки». За «Програмою збирання матеріялів до українського народнього сонника» з допомогою В. Кравченка та його учнів було зібрано багатий польовий матеріал на території східної Волині (зокрема, сучасних Житомирської та Хмельницької обл.), який Г. надіслала до Лондона антропологу Ч. Ґ. Селіґману. Ці матеріали були частково використані у його порівняльних студіях світових традиційних снотлумачних практик. «Програма збирання матеріялів до українського народнього сонника» та рецензія Г. на працю Ч. Ґ. Селіґмана засвідчують, що на неї мали вплив ідеї прибічників фрейдизму, дифузіонізму, а також французької соціологічної школи. Упродовж 1926—1929 була редактором наукового щорічника «Первісне громадянство та його пережитки на Україні», де й публікувала свої статті, рецензії та огляди іноземних часописів. У 1926 в цьому щорічнику надруковано розвідку «Дума про пригоду на морі Поповича: Причинок до дослідження звичаїв, зв'язаних з подорожуванням» та рецензію на працю П. Сентіва «Спроби соціологічного об'яснення народньої казки». У першій з них Г. звернула увагу на публікацію перекладу думи про Олексія Поповича в збірнику англійських і шотландських балад Френсіса Джеймса Чайлда, що ввело її в широке коло мандрівних сюжетів, відомих серед мореплавних народів (шведів, норвежців, данців). Г. зосередилась на звичаях, пов'язаних із виходом у море, доводячи, що дума репрезентує станову мораль і ритуали, похідні від неї. У рецензії на працю П. Сентіва порушила проблему соціології казки на прикладі одинадцяти казок Ш. Перро, указуючи на потребу розгляду «правильної спеціальної ініціації, неправильної загальної і неправильної спеціальної ініціації». У праці «З примітивного господарства. Кілька завважень про засоби жіночої господарчої магії у зв'язку з найстарши-

Грушевська Катерина Михайлівна

ми формами жіночого господарства» (1927) зібрані етнографічні факти з селянського жіночого побуту, де роздягання має обрядовий характер: прядіння конопель, оббігання грядок, обмітання хати у Чистий четвер, одганяння горобців. Особливості пародіювання кобзарських дум Г. розглянула у праці «На бічних стежках кобзарського епосу («Дума про Чабана — причинок до питання про пародії на кобзарські думи» (1929). Здійснила фундаментальне видання текстів українських народних дум у двох книгах (1927 і 1931) — цю працю В. Перетц вважав «цілком оригінальною», оскільки в ній простежується застосування «нового принципу вивчення дум відповідно до територіального розподілу записів». Прикладом для Г. слугувало дослідження районування кобзарства, здійснене П. Мартиновичем і В. Горленком, про що вона писала у розвідці «З етнографічної праці 1880-х (до листування П. Мартиновича і В. Горленка)». Г. вважала за необхідне дослідити «своєрідну соціальну основу думової поезії», «її корпоративний характер». У ґрунтовній розвідці «Збирання і видання дум в XIX і в початках XX віку», уміщеній у першому томі корпусу дум, вона зосередилася на понятті «дума», схарактеризувала перші збірки дум, звернула увагу на особливості «історичного підходу» до дум В. Антоновича й М. Драгоманова, схвально відгукнувшись про їхню «відважну критику» практики фальшування дум. Тексти кобзарських дум Г. розмістила у першому томі за рубриками: «Думи невільницькі. Плачі» («Невільники», «Плач невільника», «Іван Богуславець», «Маруся Богуславка», «Сокіл»); «Думи про море» («Кішка Самійло», «Олексій Попович», «Буря на морі», «Розмова Дніпра з Дунаєм»); «Думи про степ» («Утеча трьох братів з Азова», «Три брати Самарські», «Смерть козака на долині Кодимі», «Плач зозулі»). Важливість такої класифікації (за «топографічною ознакою») Г. відстоювала у статті «Деякі питання про народні думи» (другий том корпусу, для якого обрано інший класифікаційний принцип: «Думи про лицарство», «Думи про Хмельниччину», «Думи побутові»). Перша рубрика 2-го тому присвячена окремим представникам козацького стану («Про герць козака з Татарином», «Іван Коновченко», «Хведір Безрідний», «Сірчиха і Сірченки», «Отаман Матяш», «Веремій Волошин», «Хвесько Андибер»). Г. зауважила, що козацьке «лицарство» кобзарського епосу «не є якесь виразне історичне поняття, а скорше невиразний ідеал, що з певними варіаціями потенціонально належить всякій чоловічій воєнній організації». Думи про Хмельниччину Г. назвала ще «політичними думами», що виникли в «рухливу епоху» й позначені суперечливим трактуванням подій. Обидва томи корпусу дум було перевидано ІМФЕ у 2004.

Праці: Примітивні оповідання, казки і байки Африки та Америки. Зладила Катерина Грушевська. Київ ; Відень, 1923, 192 с.; Дума про пригоду на морі Поповича : Причинок до дослідження звичаїв, зв'язаних з подорожуванням. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні.* 1926. Вип. 1—2. С. 1—35; Спроби соціологічного об'яснення народньої казки. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні.* 1926. Вип. 1—2. С. 96—111; З примітивного господарства : Кілька завважень про засоби жіночої господарчої магії у зв'язку з найстаршими формами жіночого господарства. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні.* 1927. Вип. 1—3. С. 9—44; Два центри етнологічної науки (з подорожніх вражень). *Первісне громадянство та його пережитки на Україні.* 1928. Вип. 2—3. С. 81—96; До досліджень статевих громад в первіснім суспільстві. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні.* 1929. Вип. 1. С. 24—33; На бічних стежках кобзарського епосу («Дума про Чабана» — причинок до питання про пародії на кобзарські думи). *Первісне громадянство та його пережитки на Україні.* 1929. Вип. 2. С. 13—50; Навколо дикунової душі : З приводу дискусії над книгою Леві-Брюля «L'ame primitive». *Первісне громадянство та його пережитки на Україні.* 1929. Вип. 3. С. 99—112; Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. Т. 1. ССХХ, 175 с. ; Т. 2. ХХХ, 303 с.; Вибрані праці : у 3 т. / упорядк. та передм. С. Мишанича. Донецьк, 2007. Т. 1. 516 с.; 2006. Т. 2. 444 с.; Т. 3. 444 с.

Літ.: Шевчук Т. М. Листування Катерини Грушевської і Василя Кравченка з приводу дослідження українського народного епосу («Дума про пригоду на морі Олексія Поповича»). *НТЕ.* 1996. № 4. С. 75—80;

Матяш І. «Зірка першої величини». Життєпис К. М. Грушевської. Київ, 2002. 232 с.; Малик Я. Фольклористична та етнографічна діяльність Катерини Грушевської. *НТЕ*. 2004. № 5. С. 12—19; Боряк О. Катерина Грушевська. *Народна культура українців : життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження :* у 5 т. Т. 3. Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура. Київ : Дуліби, 2012. С. 387—395; Федорук Я. Нездійснений проект видання «Українських народних дум» Катерини Грушевської у «Гарвардській серії українознавства». *Український археографічний щорічник*. Київ, 2013. Вип. 18. С. 128—142; Шевчук Т., Ставицька Я. Українська усна снотлумачна традиція початку XX ст. (розвідки та тексти). Київ, 2017. 224 с.; Шевчук Т. З епістолярної фольклористики 20-х років XX ст. (листування Порфирія Мартиновича з Михайлом та Катериною Грушевськими). *Шевчук Т. Фольклористичні етюди*. Біла Церква, 2017. С. 37—56.

Тетяна Шевчук

ГРУШЕВСЬКИЙ Марко Федорович (07.05.1865, с. Худоліївка Чигиринського пов. Київської губ., тепер Чигиринського р-ну Черкаської обл. — 02.09.1938, м. Київ) — церковний діяч, етнограф, фольклорист. Народився в сім'ї місцевого дяка. Закінчив Черкаське духовне училище (1883) й Київську духовну семінарію (1889). З 1889 — учитель і псаломщик у с. Чорнявка Черкаського пов. (нині — Черкаський р-н Черкаської обл.), псаломщик в Андріївській церкві в Києві (1893—1894). Учителював у селах Чигиринського пов. (тепер Чигиринський р-н) — Мордва (з 1946 Краснопілля) (1895—1896) та Головківка (1896—1897). 1895 Г. висвятився на священика, був настоятелем церкви Успіння Пресвятої Богородиці і вчителем парафіяльної школи. 1897—1910 — священик церкви Святого Архістратига Михаїла в с. Суботів Чигиринського повіту. Саме на Чигиринщині Г. зібрав багатий фольклорний матеріал для праці «Дитина в звичаях і віруваннях українського народа. Матеріали з полудневої Київщини» й 1906—1907 опублікував її у Львові з коментарями З. Кузелі. Записуючи спогади селян, відомості про вірування, пов'язані з вагітністю, пологами й першими роками життя дитини, Г. висловив переконання, що «варто показати й себе між другими людьми, особливо в порівнянню з росіянами, між якими великороси вдають із себе кращу, командуючу горстку людей» («Дитина в звичаях і віруваннях...»). З 1910 був священиком Покровської церкви містечка Таганча Канівського повіту (тепер Канівського р-ну), учителем місцевого двокласного міністерського училища. У 1918 переїхав до Києва, 1919 увійшов до складу першого українського кліру Софійського собору. З 1920 — інструктор-організатор Всеукраїнської православної церковної ради, 1922 став єпископом УАПЦ. У 1930 під тиском влади зрікся духовного сану, працював сторожем в артілі інвалідів. 11 червня 1938 заарештований і ув'язнений у Лук'янівській в'язниці (Київ). Страчений за постановою Управління НКВС у Київській обл. від 9 серпня 1938. Посмертно реабілітований 16 травня 1989. На рідній Чигиринщині, зокрема й від матері Мар'яни Грушевської, зібрав цінні фольклорно-етнографічні матеріали, які за підтримки Михайла Грушевського опублікував у Києві та Львові. У праці «Гетьманське гніздо. Урочища і перекази села Суботова, зібрані в рр. 1897—9» Г. зафіксував, як він сам висловився, «пісні старинні» — «Ой Морозе, Морозенку», «Ой їхав Харко да із Жаботина», «Сидить Сава кінець столу», «Ой Боже наш милостивий» (про руйнування Січі), що їх тепер прийнято називати історичними. Праця складається з дев'яти розділів, у р. IV під назвою «Мурованка таки церква» зафіксовані перекази про місце поховання Б. Хмельницького, про «закляту землю», що не хоче родити хліб, бо в ній «крові багато налито», у р. III — «Лихоліїттє було, лихоліїттє й тріває» опубліковано перекази про Хмельниччину й Гайдамаччину, у р. VI — «Баба-плаха» йдеться про кам'яну бабу та про пошуки скарбів. Г. вказував на прізвища інформантів і на спосіб фіксації фольклорного матеріалу: «Василь Кириченко, літ 90», «проказував Іван Пушкар, літ багато, більше сотні», «списав Маркіян Бердник, літ 35, а братчики михайлівські читали і слухали і дещо од себе додавали». У праці «Дитячі забавки та гри усякі»

Грушевський Марко Федорович

(1904) Г. здійснив опис 77 забав та ігор Чигиринщини («Млинок», «Журавель», «Ковалі» та ін.). У першій частині праці «Дитина в звичаях і віруваннях українського народа», опублікованій у 8-му томі «Матеріалів до українсько-руської етнології» 1906, окрім «Вступних уваг» (з рубриками «Вагітність», «Порід», «Обряди і звичаї по уродженню дитини»), є п'ять розділів: у першому йдеться про особливості жіночого статевого життя, у другому — про міфологічні уявлення, пов'язані з дитиною, третій вміщує опис обрядів, що супроводжують пологи, четвертий — ритуали, здійснювані з новонародженою дитиною, п'ятий — про можливий вплив нечистої сили на дитину. Друга частина праці, уміщена у дев'ятому томі «Матеріалів...» (1907), складається зі статті З. Кузелі «Про студії над дітьми» та двох розділів: I — «Про дитину в першім році життя», у якому опубліковано 22 колискові пісні, 5 замовлянь («од ятрости», «од крикливців», забавлянки для дітей від півроку («Коні пасе», «Кувать чобіток», «Ладки», «Сорока» та ін.). У розділі II уміщено опис дитячих ігор («Возик», «У гусей» та ін.) і забавлянок, дитячі примовляння до звірів та дощу, дражнилки.

Грушевський Михайло Сергійович

Праці: Дытячи забавкы та гры усяки. Зибрани по Чыгырынщыни Кіевской губернии. *КС*. 1904. Год 23. Т. LXXXVI. Июнь—август. С. 51—105; Дитина в звичаях і віруваннях українського народа. Матеріали з полудневої Київщини / зібрав Мр. Г., обробив Зенон Кузеля. *МУЕ*. Львів, 1906. Т. 8. 220 с. ; 1907. Т. 9. 143 с.; Гетьманське гніздо. Урочища і перекази села Суботова, зібрані в рр. 1897—9. *ЗНТШ*. Львів, 1909. Т. 91. С. 5—32; З життя селян на Чигиринщині. Подав Марко Грушевський. *Український етнографічний збірник*. Київ, 1914. Т. I. С. 29—51; З життя селян на Чигиринщині / примітки М. Кучеренка. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2002. № 2. С. 127—135.

Літ.: Кукса Н. Творча спадщина українського етнографа і фольклориста Марка Грушевського. *МУЕ*. Київ, 2013. Вип. 12 (15). С. 75—80; Боряк О. Праця Марка Грушевського «Дитина в звичаях і віруваннях українського народа» в контексті європейських досліджень. *Постать Марка Грушевського на зламі епох: історико-культурологічні візії. Зб. наук. праць*. Київ, 2014. С. 179—185; Кучеренко М. Науковець і громадянин. *Постать Марка Грушевського на зламі епох: історико-культурологічні візії. Зб. наук. праць*. Київ, 2014. С. 12—72; Левчук Я. Перший український дослідник традиційної дитячої субкультури. *Постать Марка Грушевського на зламі епох: історико-культурологічні візії. Зб. наук. праць*. Київ, 2014. С. 158—178; Старков В. Марко Грушевський як дослідник ігрової культури українців. *Постать Марка Грушевського на зламі епох: історико-культурологічні візії. Зб. наук. праць*. Київ, 2014. С. 187—191; Глушко М. Маловідоме дослідження Марка Грушевського. *НЗ*. 2017. № 3 (135). С. 531—540.

Тетяна Шевчук

ГРУШЕВСЬКИЙ Михайло Сергійович (29.09.1866, м. Холм, тепер Хелм Люблінського воєводства, Польща — 24.11.1934, м. Кисловодськ, СРСР, зараз РФ) — історик, публіцист, державно-політичний діяч, письменник. Академік ВУАН (1923). Народився в родині викладача греко-католицької гімназії. 1869 переїхав до Ставрополя, 1878 — до Владикавказа. Упродовж 1886—1890 вчився на історико-філологічному факультеті університету Св. Володимира (м. Київ). У 1894 Г. захистив магістерську дисертацію «Барське староство. Історичний нарис», переїхав до Львова, де обійняв посаду ординарного професора кафедри всесвітньої історії з окремим розглядом історії Східної Європи Львівського університету. Очолив історико-філософську секцію організованого ним Наукового товариства ім. Шевченка (1895—1897). Був редактором «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка» (НТШ) (1895—1907), головою НТШ (1907—1913). 1908 заснував у Києві Українське наукове товариство, виконував обов'язки редактора «Записок українського наукового товариства» (1908—1913) та часопису «Україна» (1914; 1917—1918; 1924—1930). Г. був і його активним автором, опублікувавши понад 20 ґрунтовних статей, близько 50 рецензій та оглядів, заміток і некрологів. В еміграції очолював створений ним Український соціологічний інститут (Відень, Прага, 1919—1923). Упродовж 1924—1931 працював у Києві, а з 1931 — у Москві. Як історик виявляв постійний інтерес до українського фольклору. 1882 зробив спробу оприлюднити в «Кіевской Старине» власні фольклорні

записи, здійснені в с. Сестринівка Бердичівського пов. на Київщині (там проживав його дід по материнській лінії, священик Захар). 1892 в цьому часопису Г. опублікував етнографічний нарис «Барська околична шляхта до кінця XVIII в.». Пишучи невеликі публіцистичні статті під заголовком «На українські теми», Г. неодноразово послуговувався прикладами з царини фольклору: у статті з підзаголовком «Грім — та не з тучі...» (1907), написаній з приводу нагінок на українство, згадав приказку «На мертвого собаки не брешуть», вбачаючи в українстві «силу, рух, життя»; статтю з підзаголовком «В російськім диліжансі» Г. розпочав з анекдоту про пасажирів одного й того самого залізничного потяга, один з яких їде до Відня, інший — до Чернівців (1910). У праці «Байда-Вишневецький в поезії й історії» (1909) Г. навів текст популярної народної пісні про Байду, розмірковуючи над причинами заміни імені Вишневецького прізвищем «Байда». Він порівняв цю пісню з аналогічними за темою болгарськими й сербськими народними піснями, вказавши на те, чому їх можна назвати історичними: вони є такими «як не в фактовім, то в типологічнім значенні». Г. як видатний історик, за висловлюванням С. Плохія, «запровадив концепцію окремого українського національного наративу», ця концепція кристалізувалася і в процесі залучення до розгляду фольклорних джерел. Це стосується, зокрема, «Історії української літератури»: у «Вступі» до 1-го тому (1923) Г. зазначив, що назва праці «не вповні відповідає предметові [розгляду]», адже ним є усна традиція, для якої характерна тенденція «стирати все індивідуальне». Г. вважав, що «творчість усна і писана є до певної міри антитезами». Розглядаючи характерні зразки народного репертуару (веснянки, замовляння, голосіння, казкову прозу), Г. відзначав у ній особливості найдавнішої творчості епохи «перед розселенням», а в наступному розділі — «доби розселення» (йдеться про велике розселення слов'ян з їхньої прабатьківщини). Він уважав, що такі факти, як «формування київської держави, християнізація і рецепція візантійського права і книжності <...> відбивались глибоко на народній творчості». Найяскравішою формою релігійного культу Г. назвав народний сільськогосподарський календар («річний календарний круг — єдина наша релігійна система»), детально проаналізував мотиви родинно-господарської фольклорної творчості, зокрема колядок і щедрівок, розглядаючи їх у контексті «дружинної поезії». Г. закликав аналізувати її з огляду на широкі перспективи соціальної етнології, відзначив паралелізм мотивів військових і еротичних, припустив, що «організації нежонатої молодіжи існували у нас ще перед розселенням...». Він простежив, як термінологія і звичаї цих молодіжних об'єднань «переходять на воєнні організації: "дружина" стає терміном для княжого війська, пізніше назва "молодців" переходить на козацьке військо як його офіціальний термін». Тобто Г. поділяв ідею існування у давніх слов'ян розвинутої статево-вікової організації (вікових класів та молодіжних союзів) і припустив їхній вплив, у т. ч. термінологічний, на традиційну соціонормативну культуру українців. Г. вбачав тісний зв'язок різних обрядових форм — новорічних величань (колядок), весняних та літніх ігор, весільних ритуалів, що були святковими зборами молодіжних організацій, особливо парубоцтва. У підрозділі «Поезія подружжя», актуалізуючи ідеї О. Потебні про тісний зв'язок подружжя і воєнної удачі, звернув увагу на назву «козак» у народній творчості, котра означає і вояка, і заразом «героя еротичної лірики». Г. тримав у полі зору й носіїв усної традиції, особливо епосу, називаючи великим культурним переломом XVI—XVII ст. масову християнізацію, що позначилася й на народній творчості. Г. висловив переконання, що російська билина може послужити для реконструкції героїчного й побутового (новелістичного) українського фольклорного репертуару. Детальний розгляд досліджень билинного епосу він надав у 4-му томі «Історії української літератури» (книга 1, «Усна творчість пізніх

княжих переходових віків XIII—XVII»). Г. вказав на причини дискредитації міфологічних інтерпретацій цього фольклорного матеріалу — «безпардонного його надуживання» й «грубуваті перебільшення». 2-га книга 4-го тому присвячена народній творчості на теми релігійно-моральні. Г. звернув увагу на космогонію (колядки про створення світу й світове дерево) та есхатологію, спираючись на фольклорні джерела, опубліковані П. Чубинським, О. Потебнею, Я. Головацьким, М. Драгомановим, Б. Грінченком, О. Малинкою та ін.). Спроби міфологічної інтерпретації українського фольклору Г. коротко схарактеризував і в науково-популярній праці «З історії релігійної думки на Україні» (1925), виокремивши 1860-ті—70-ті роки, коли чи не кожен фольклорний образ розглядали у зв'язку з індоєвропейською міфологією (О. Потебня), з іншого боку Г. вбачав вплив семітських культів у текстах українських фольклорних переказів. Дослідник також докладно описав календарні обряди у розділі «Останки старої релігії в українській селянській обрядовості». Дотримуючись засад Українського соціологічного інституту, одним із завдань якого було вивчення культур первобутніх народів, Г. став ідеологом наукового щорічника «Первісне громадянство та його пережитки на Україні» (1926—1930). У «Вступному слові» до 1—2 випуску (1926) відзначив, що на зміну анімістичній теорії Е. Тейлора прийшла «магічна теорія Фрезера», а далі — «прелогічна теорія Леві Брюля», і це необхідно враховувати в дослідженнях української народної культури. Г. особливо цікавили здобутки представників французької соціологічної школи (з її основоположником Е. Дюркгеймом він познайомився 1903). Друкував у «Первісному громадянстві...» статті і рецензії на праці російських та іноземних дослідників фольклору й етнографії: у праці «Східнєслов'янські народності та їх дослідження», написаній з приводу німецькомовного видання книжки Д. Зеленіна «Східнослов'янська етнографія», Г. вказав на яскраві відмінності в культурі українців і росіян та висловив цікаві думки з приводу етногенезу і етнічної еволюції українців, росіян і білорусів. Двозначним, на думку Г., є і термін «русская словесность»: у рецензії на працю Вс. Міллера «Очерки русской народной словесности» та підручник М. Сперанського «Русская народная словесность» («Україна», 1924) він зауважив, що коли слово «русская» вживається для позначення «всіх руських народностей, то мусять бути і українська, і білоруська поезія, трактована нарівні з великоруською! Двозначність, наукова непридатність «руського» терміну ще раз нагадує про себе». В цій рецензії Г. звернув увагу на питання походження й еволюції билинного епосу та на дві точки зору на них в українській науці: М. Драгоманов, М. Петров вважали, що такий епос був і на українських теренах до половини XVII ст., а Ол. Котляревський, В. Антонович це заперечували. Питання, що стосуються історизму фольклору, Г. порушив у статті «Пятдесят літ "Исторических пѣсен малорусскаго народа"» Антоновича і Драгоманова (1924). Аналізуючи варіанти дум невільницького циклу, Г. підкреслив, що вони є «підкрашені історично, а не історичні в основі», дійсно історичними вважав думи про Хмельниччину. У статті «"Малороссійскія пѣсни" Максимовича і століття української наукової праці» (1927), написаній у рамках діяльності Історичної секції ВУАН, Комісії історичної пісенності, Г. назвав М. Максимовича одним із творців «історичної української ідеології», що спиралася на народну основу й сприяла усвідомленню тяглості й неперервності української історії — цьому сприяло і захоплення фольклором. Програму фіксації, збереження й дослідження фольклору Г. оприлюднив у статті «Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання» (1925). Відзначив, що фольклор є «крихкий і чутливий до змін»: скасування гетьманщини, Січі, козацького устрою ослабили поезію козаччини, а в другій половині XIX ст. «майже без останку вимер козацький епос: з

дум зостались тільки деякі моралістичні теми, з історичних пісень — т. зв. «нижчі епічні пісні, або балади». Г. закликав «записувати все», особливу увагу звертаючи на полісько-підляські і гірські, карпатські райони — найбільш консервативні в народній традиції». Із загальної кількості звідомлень в журналі «Україна» Г. про важливі наукові видання (46) десять стосуються праць з етнології та фольклору: йдеться про «Студії з української етнографії та антропології» Хв. Вовка, Дж. Фрезера, Л. Леві-Брюля, В. Вундта та ін. В окремих публікаціях часопису Г. дав оцінку етнографічній і фольклористичній діяльності М. Костомарова, П. Куліша, М. Максимовича, що сприяло обґрунтуванню його власної концепції історичного розвитку України. Сучасні дослідники наукової спадщини Г. (В. Масненко та ін.) відзначають, що новаційний потенціал етнології і соціальної антропології істотно вплинув на розширення предметного поля його студій, а методологію видатного історика визначають як «етно-соціальну» (Л. Зашкільняк).

Праці: Байда-Вишневецький в поезії й історії. *Записки Українського наукового товариства в Київі.* 1909. Кн. 3. С.108—139; Історія української літератури. Т. 1. Київ, Львів. 1923. 360 с.; Т. 4. Київ, 1925. 666+14 с.; Пятдесят літ «Исторических пѣсен Малорусскаго народа» Антоновича і Драгоманова. *Україна.* 1924. Кн. 1 і 2. С. 97—109; Рец.: Акад. Вс. Миллер. Очерки русской народной словесности. Т. III. Былины и исторические песни. Гос. изд., Москва—Ленинград, 1924. Ст. IV+351; Проф. М. Сперанскій. Русская народная словесность. Введеніе въ історію устной русской словесности. Устная словесность повѣствовательная. Москва, 1917. С. 474. *Україна.* 1924. Кн. 3. С. 155—162; Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання. *Україна,* 1925. Кн. 5. С. 1—13; Folk-lore in the Old Testament. Studies in Comparative Religion, Legends and Law by Sir James George Frazer, in three volumes. London, Macmillan, 1919. *Україна.* 1925. Кн. 5. С. 144—147; Відродження французької соціологічної школи. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні.* 1928. Вип. 1 і 2. С. 112—117; Східнєслов'янські народності та їх дослідження. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні: 1929.* Вип. 3. 1930. С. 4—13.

Літ.: Маяковський М. Рец.: Грушевський М. Історія української літератури. Т. 4. *Україна.* 1926. Кн. 1. С. 144—147; Камінський В. Рец.: Грушевський М. Історія української літератури. Т. 1—4. *Етнографічний вісник.* 1926. Кн. 2. С. 145—148; Зашкільняк Л. Історична теорія в науковій творчості Михайла Грушевського. *Український історик,* 1999. № 2—4. С. 54; Плохій С. Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського. Київ, 2011. 599 с.; Шевчук Т. Наукова фізіономія української фольклористики 1920-х років: драма ідей та моральних орієнтирів. *Шевчук Т. Фольклористичні етюди.* Біла Церква. 2017. С. 13—20; Масненко В. В. Трансформація теоретичних засад наукового дискурсу М. С. Грушевського в контексті етнології та соціальної антропології. *Архіви України.* Київ. 2016. № 5—6. С. 35—46.

Тетяна Шевчук

ГУЗЬ Петро Іванович (07.10.1895, с. Лютенька Гадяцького пов. Полтавської губ., нині Гадяцького р-ну Полтавської обл. — 02.05.1959, там само) — бандурист (полтавська школа). У трирічному віці осліп. Кобзарського мистецтва навчався в М. Кравченка. Брав участь у багатьох нарадах із фольклору. Мав своїх учнів. Мандрував по Київщині, Харківщині, Полтавщині, на Кубані. Під час визвольних змагань 1918—1921 брав участь в антибільшовицькому повстанні під керівництвом місцевого отамана Л. Хрестового, про якого створив і виконував думу. У 1939—1941 — артист етнографічного ансамблю кобзарів і лірників при Київській філармонії. Грав на старосвітській бандурі. У репертуарі — думи «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Три брати самарські», «Олексій Попович», «Удова і три сини»), історичні та жартівливі пісні, танцювальні мелодії, більшість яких зберігається в АНФРФ ІМФЕ. Автор пісень та дум, у яких давав негативну оцінку діяльності Сталіна, зокрема, щодо голодоморів. Згодом створив низку пісень на радянську тематику (серед них «Про трактор», «Про дев'ять ледачих» та ін.).

Гузь Петро Іванович

Літ.: Омельченко А. Ф. Кобзар Петро Гузь. *НТЕ.* 1982. № 5. С. 88-89; Полотай М. П. Гузь Петро Іванович. *УЛЕ.* Т. 1. Київ, 1988. С. 515; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 63; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 772.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14—10. Од зб. 363.

Ірина Коваль-Фучило

ГУЛА Василь (24.12.1903, с. Видрань Гуменського окр., Словаччина) — казкар. Народився у бідняцькій родині, тривалий час наймитував. Репертуар, у якому переважають фантастичні казки, формувався з джерел оповідальної традиції осередку. Його дружина Марія Гула також була оповідачкою. Манера виконання Г. вирізняється оригінальністю та природним поєднанням традиційних елементів з новаціями, в т. ч. й деталями, що відбивають особисте життя казкаря.

Тексти: Гиряк М. Українські народні казки Східної Словаччини / упорядкув., післямова та комент. М. Гиряка. Братислава ; Пряшів : Слов. пед. вид-во в Братиславі. Відділ укр. літератури в Пряшеві, 1966. Т. 2; Гора до неба: Українські народні казки Східної Словаччини / запис текстів, впорядкування і загальна ред. М. Гиряка. Ужгород : Карпати, 1968; Гиряк М. Українські народні казки Східної Словаччини / [зібрав, упорядкував, післямову та комент. написав М. Гиряк]. Братислава ; Пряшів : Слов. пед. вид-во в Братиславі. Відділ укр. літератури в Пряшеві, 1978.Т. 6.

Літ.: Гиряк М. Українські народні казки Східної Словаччини. Братислава ; Пряшів : Слов. пед. вид-во в Братиславі, 1983.

Олександра Бріцина

Гуманенко Лариса Пилипівна

ГУМАНЕНКО Лариса Пилипівна (04.05.1967, с. Бистричі Березнівського р-ну Рівненської обл.) — фольклористка, кандидат філологічних наук, викладач кафедри гуманітарних наук Політехнічного ліцею Національного технічного університету «Київський політехнічний університет». У 1989 закінчила філологічний факультет Сімферопольського державного університету ім. М. В. Фрунзе, у 1996 — аспірантуру при цьому ж університеті. У 1991 — викладач Сімферопольського університету. У 2011 захистила кандидатську дисертацію на тему «Казкова традиція кримського регіону України» (Київ, 2011).

Праці: Казкова традиція кримського регіону України : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2011. 21 с.; Казки кримських татар / упоряд. Л. Гуманенко, О. Доля ; худож. І. Заруба. Київ, 2016. 126 с.

Ірина Коваль-Фучило

Гуменюк Ольга Миколаївна

ГУМЕНЮК Ольга Миколаївна (18.02.1970) — фольклорист, літературознавець, музикознавець, педагог. Доктор філологічних наук (2017). Доцент (2014). Закінчила Житомирське музичне училище ім. В. С. Косенка, музичний факультет Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя. Працювала в Житомирській музичній школі № 1 (клас фортепіано), Кримській державній філармонії, Таврійському гуманітарно-екологічному університеті, концертмейстером на кафедрі музичного виховання, з 2014 — доцент кафедри української філології Кримського інженерно-педагогічного університету. В ІМФЕ НАН України 2010 захистила кандидатську дисертацію, 2017 — докторську дисертацію «Кримськотатарська народна емігрантська пісня кінця XVIII — XIX століть у контексті національних фольклорних традицій». Викладач Сімферопольського університету. Авторка ряду статей, монографій «Учь кьаранфиль — Три гвоздики. Журливі мотиви в кримськотатарській народній пісні» (2011), «Авада учан телли турна — В небі лине ключ журавлів» (2012), «Нане сувы ичерим — Вип'ю м'ятної води: Пісні щасливого кохання в кримськотатарському фольклорі» (2014) та ін.

Праці: Кримськотатарська музика. *УМЕ*. Т. 2. С. 603—606 (у співавторстві); Учь кьаранфиль — Три гвоздики. Журливі мотиви в кримськотатарській народній пісні. Сімферополь, 2011. 120 с.; Авада учан телли турна — В небі лине ключ журавлів: Художнє осягнення драматизму любовних стосунків у кримськотатарській народній пісні. Сімферополь, 2012. 174 с.; Український фольклор : Навчально-методичний посібник. Сімферополь, 2014. 44 с.; Українська народна дума і проблеми її сучасного вивчення. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского.* Симферополь, 2014. Т. 27. № 1 : Филология. Социальные коммуникации. С. 167—173; Мотив розлуки в кримськотатарській народній ліриці. *Культура народов Причерноморья*. 2014. № 275. С. 136—138; Айтыр да агъларым — Скажу та й заплачу: Кримськотатарська народна емігрантська пісня кінця XVIII — XIX століть. Монографія. Київ, 2016. 374 с.

Микола Дмитренко

ГУНЧИК Ігор Володимирович (1971, м. Камінь-Каширський Волинської обл.) — філолог, фольклорист, кандидат філологічних наук, заступник декана філологічного факультету ЛНУ з

наукової і навчально-виховної роботи, доцент кафедри української фольклористики ім. Ф. Колесси. У 1986—1990 навчався в Луцькому педагогічному училищі. У 1995 закінчив філологічний факультет ЛДУ ім. І. Франка. У 1995—1998 — аспірантура у цьому ж університеті. У 2005 захистив кандидатську дисертацію, на її основі видав монографію «Український магічно-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування» (Львів, 2011). У 2011—2014 — докторантура (науковий керівник — професор О. Івановська). Підготував монографію «Українська народна молитва: жанрознавчий, історіографічний та видавничо-едиційний аспекти». У 2016 отримав вчене звання доцента. У 1998—2006 — асистент, старший викладач Волинського національного університету ім. Л. Українки та Брестського державного університету (Республіка Білорусь). Із 2007 працює на посаді старшого наукового співробітника Інституту франкознавства ЛНУ. У 2009—2011 — заступник декана філологічного факультету. Із 2010 — доцент кафедри української фольклористики ім. академіка Ф. Колесси. У 2015—2016 — асистент, доцент кафедри бібліотекознавства і бібліографії факультету культури і мистецтв (за сумісництвом). У 2004—2006 — технічний секретар Генерального консульства України в Бресті. У 2009 здобув другу вищу освіту зі спеціальності «міжнародне право» та кваліфікацію юриста-міжнародника (Інститут політичної освіти ЛНУ ім. І. Франка). Відзначений грамотами Міністерства закордонних справ України за розвиток дипломатичної служби за кордоном (2005, 2006). У 2008—2011 — головний редактор, з 2011 — заступник головного редактора фахового наукового журналу МіФ. Автор наукової монографії, методичного посібника (у співавторстві) та понад 90 наукових статей та ін. публікацій, частина з яких вийшла друком у закордонних виданнях Польщі, Білорусі, Великої Британії. Брав участь у понад 40 наукових конференціях в Україні, Польщі, Білорусі. Пройшов наукове стажування у Вроцлавському університеті (2009). Із 2007 — один із засновників та голова громадської організації «Українське товариство дослідників фольклору та міфології» (м. Львів). Читає навчальні курси «Український ліро-епос», «Текстологія фольклору», «Історія української книги», «Музейна справа», «Архівознавство», «Документознавство», «Реферування».

Праці: Український магічно-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування. Львів, 2011. 232 с.; Автентика фольклору: традиція і сучасність. Питальник для польових досліджень. Луцьк, 1996. 30 с. (у співавторстві); Навськая дочка: до вияснення назви міфопоетичного образу західнополіського замовляння. *Slavia orientalis*. Kraków, 2000. № 4. S. 593—608; Оказіонально-обрядовий фольклор у дослідженнях українських вчених. *НТЕ.* 2002. № 5—6. С. 31—43; Функциональный уровень адресата в украинском окказионально-обрядовом фольклоре. *Веснік Брэсцкаго універсітэта. Серыя: Філалагічныя навукі.* 2006. № 2 (5). С. 61—66; Часова парадигма українського оказіонально-обрядового фольклору. *ЗНТШ.* Львів, 2010. Т. CCLIX : Праці Секції етнографії та фольклористики. С. 389—405; Публікації українських народних молитов останніх десятиліть: історіографічний аспект. *МіФ.* 2013. № 4. С. 44—51; Із оказіонально-обрядового фольклору Західного Полісся. *Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна.* Львів, 2003. Вип. 31. С. 292—312; Західнополіські замовляння та народні молитви від крові. *МіФ.* 2014. № 1—2. С. 137—150; Українці. *Энцыклапэдыя гісторыі Беларусі.* Мінск, 2001. Т. 6. Кн. 1. С. 572—574 (у співавторстві); Білорусь у дослідженнях та виданнях Наукового товариства ім. Т. Шевченка. *НТШ. Енциклопедія.* Київ ; Львів ; Тернопіль, 2014. Т. 2. С. 161—169.

Ірина Коваль-Фучило

Гунчик Ігор Володимирович

ГУРИН Іван Іванович (07.05.1905, с. Бзів Переяславського пов. Полтавської губ, нині Баришівського р-ну Київської обл. — 15.10.1995, м. Миргород Полтавської обл.) — фольклорист, літературознавець, мовознавець, педагог, краєзнавець. Закінчив Ржищівський педагогічний технікум (1926), Київський педагогічний інститут (1938). Член Всеукраїнського етнографічного товариства (ВУЕТ, 1924—1929). Учасник Другої світової війни. Ініціатор спорудження пам'ятника Т. Шевченку на території Млинівського зооветеринарного техні-

Гурин Іван Іванович

куму на Рівненщині (1960), організатор музею Д. Гурамішвілі в м. Миргороді. Понад сорок років викладав філологію в технікумах та середніх школах у Вінницькій, Хмельницькій, Львівській, Рівненській, Київській, Черкаській та Полтавській обл. Лауреат всеукраїнської премії ім. П. Чубинського (1991). Записав майже 30 тис. зразків усної народної творчості різних жанрів, з них понад 3 тис. пісень. Здійснив докладний опис традиційних народних ремесел — ткацтва, ковальства, теслярства, гребінкарства, будівництва. Зокрема, Г. зафіксував усі компоненти вітряного млина — «вітряка», селянської хати тощо. Збирацька спадщина Г. зберігається в АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського (понад 40 справ, 7500 арк.). Основна публікація: збірка «Українські народні загадки / зібрав і впоряд. І. Гурин» (1963), «Образне слово: Постійні народні порівняння» (1966; 2-ге вид. 1974), «Хитру сороку піймати морока: Українські народні скоромовки» (1967), «Де живе жар-птиця? Казки, легенди, перекази та ін.» (1991). Помітний внесок Г. у літературознавство, лексикографію: «Словник українських рим» (у співавторстві з А. Бурячком, 1979), «Словник рим Тараса Шевченка» (1993), «Словник рим Євгена Гребінки» (1992). Варті уваги словники рим класиків української літератури І. Котляревського (1969), П. Гулака-Артемовського (1982), Л. Боровиковського (1983), М. Шашкевича (1982), Л. Глібова (1984), Лесі Українки, «Словник рим з "Давитіані" Д. Гурамішвілі» (1983), «Збірник (Словник) антонімів та постійних протиставних словосполучень української мови» (у 2 ч., 1969, 1983), словник «Українські народні імена» (1975) (праці зберігаються в Музеї-архіві літератури і мистецтва України в м. Києві, у літературно-меморіальних музеях згаданих письменників).

Літ.: Березовський І. П. Сучасні збирачі фольклору. *НТЕ.* 1965. № 6. С. 7—8; Горбенко П. Я. Здобутки збирача фольклору. *НТЕ.* 1982. № 1. С. 86—87; Рубай Г. Т. Гурин Іван Іванович. *УЛЕ.* Київ, 1988. Т. 1. С. 522; Дмитренко М. К. Збирачі народних перлин. Київ, 1989. С. 35—42; Дмитренко М. К. Українська фольклористика: Історія, теорія, практика. Київ, 2001. С. 88—99; Дмитренко М. К. Іван Іванович Гурин. *Іван Гурин — лексикограф, фольклорист, етнограф, педагог, громадський діяч: Збірник статей, спогадів, документів* / упоряд. Л. Розсоха. Миргород, 2010. С. 3—9.

Микола Дмитренко

І. Гурин «Українські народні загадки»

І. Гурин «Словник українських рим»

І. Гурин «Де живе жар-птиця?»

ГУСЄВ Віктор Євгенович (02.05.1918, м. Маріуполь, нині Донецької обл. — 12.01.2002, Санкт-Петербург) — фольклорист, етнограф, історик, філософ. Доктор історичних наук (1966), професор (1971), академік РАН (1994). Заслужений діяч мистецтв РРФСР (1978). Учасник Другої світової війни. Закінчив Московський інститут філософії, літератури та історії (1941). Від 1946 — викладач, завідувач кафедри літератури Челябінського педагогічного інституту (РФ); від 1955 — в Інституті російської літератури АН СРСР (Пушкінський дім); від 1969 — у Ленінградському інституті театру, музики й кінематографії. Член Спілки фольклористів Югославії (1972), почесний член Польського етнографічного товариства (1974), Товариства гуслярів та поетів Чорногорії (1988). Голова Міжнародної комісії слов'янського фольклору при Міжнародному комітеті славістів (1983). Автор дослідження з фольклористики, зокрема, порівняльного вивчення слов'янських культур, слов'янської обрядовості, сучасного фольклору слов'янських народів, історії слов'ян, фольклору та етнографії, народного театру, теорії народного культури. Г. чимало уваги приділив українському фольклору та українським збирачам і дослідникам, зокрема, і в журналі «НТЕ».

Праці: Питання народної поезії на IV Міжнародному з'їзді славістів. *НТЕ.* 1958. № 4. С. 107—112; Марксизм и русская фольклористика конца XIX — начала XX века. Москва ; Ленинград, 1961; Іван Франко — теоретик фольклору. *НТЕ.* 1965. № 4. С. 18—24; Эстетика фольклора. Ленинград, 1967; Взаимосвязи русской вертепной драмы с белорусской и украинской. *Славянский фольклор.* Москва, 1972; Про поняття й суть фольклоризму в умовах капіталізму і соціалізму. *НТЕ.* 1973. № 5. С. 41—45; Методи вивчення фольклору. *НТЕ.* 1975. № 1. С. 7—11; Славянские партизанские песни. Ленинград, 1979. 176 с.; Русский фольклорный театр XIX — начала XX века: Учебное пособие. Ленинград, 1980; Фольклор у системі духовної культури. *НТЕ.*

1980. № 1. С. 10—14; Взаємодія фольклорних традицій у художній самодіяльності (На матеріалі сусідніх районів БРСР та УРСР). *НТЕ.* 1982. № 5. С. 25—30; Фольклорно-драматическое творчество восточно-славянских народов. Фольклорный театр народов СССР. Москва, 1985; Видатний дослідник української народної культури. *НТЕ.* 1993. № 1. С. 43—47; Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993 (у співавторстві).

Літ.: Шумада Н. С. Партизанські пісні слов'ян. *НТЕ.* 1980. № 3. С. 79—82; Ивлева Л. М. Виктор Евгеньевич Гусев : Библиогр. указ. науч. трудов. Ленинград, 1984; Путилов Б. Н. Виктор Евгеньевич Гусев. *Славяноведение*. 1994. № 1; Иванова Т. Г. Виктор Евгеньевич Гусев. *Русская литература*. 2002. № 3; Моісеєнко Н. І. Гусєв Віктор Євгенович. *ЕСУ.* Т. 6. С. 674—675.

Микола Дмитренко

ГУТИРЯ Павло Данилович (?) — лірник. Жив у с. Мачухи Полтавського пов. Полтавської губ. (нині Полтавського р-ну Полтавської обл.) Від нього П. Мартинович 9 вересня 1912 записав думу «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі».

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 11. Од зб. 805. Арк. 1—7.

Ірина Коваль-Фучило

ГУЦЬ Михайло Васильович (11.06.1930, с. Янівка Долинського пов. Станіславського воєводства, нині с. Іванівка Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.) — фольклорист-славіст, літературознавець, перекладач, громадський діяч. Кандидат філологічних наук. Закінчив середню школу в м. Рожнятові, філологічний факультет Чернівецького університету ім. Ю. Федьковича, вчителював у Довгопільській та Конятинській середніх школах Путилівського р-ну Чернівецької обл., з 1958 — аспірант відділу фольклористики ІМФЕ. 1961—1966 — молодший науковий співробітник ІМФЕ. За націоналістичні переконання Г. звільнили з роботи. З 1967 працював редактором у видавництві «Радянська школа». Наукових занять не покинув. 1970 захистив кандидатську дисертацію «Сербо-хорватська народна пісня на Україні» (за цією темою 1966 надрукував монографію; науковий керівник фольклорист-славіст М. Кравцов). Упорядник видання «Сербо-хорватські народні пісні» — антології народної поезії сербів та хорватів у перекладі М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Франка, М. Старицького, М. Рильського та ін. В упорядкуванні, з передмовою й примітками Г. вийшла у світ збірка «Народні пісні з-над Дністра у записах Євгенії Ярошинської» (1972). Г. — автор цінних розвідок про видатних фольклористів слов'янського світу Вука Караджича, Ватрослава Ягича, Десанку Максимович, а також про українських діячів культури і науки М. Лисенка, М. Старицького, Є. Ярошинську, А. Кримського, Лесю Українку, В. Стефаника, В. Гнатюка, Ф. Колессу, А. Лободу, М. Рильського та ін. Праці Г. перекладені сербською, хорватською, болгарською та ін. мовами. Г. зібрав майже тисячу українських народних пісень.

Гусєв Віктор Євгенович

Праці: Шевченко і сербська пісня. *НТЕ.* 1964. № 2. С. 56—64; Великий син сербського народу (До 100-річчя з дня смерті В. Караджича). *НТЕ.* 1964. № 4. С. 32—36; Сербо-хорватська народна пісня на Україні. Київ, 1966. 206 с.; Народні пісні з-над Дністра у записах Євгенії Ярошинської. Київ, 1972. 324 с.; «В пісні, слові буде вічно жити» (Світлій пам'яті побратима Леопольда Ященка). *Слов'янський світ*. 2016. Вип. 15. С. 277—292.

Літ.: Пазяк Н. Ужинок народознавця на ниві україністики і славістики: До 70-річчя від дня народження М. Гуця. *НТЕ.* 2000. № 5—6; Пазяк Н. Народознавці України: Михайло Гуць. *Народознавство*. 2002. Червень. № 62. С. 1—3; Дем'ян Г. Гуць Михайло. *Мала енциклопедія українського народознавства.* Львів, 2007. С. 722—723.

Надія Пазяк

Гуць Михайло Васильович

Ґ

Герб роду Ґалаґанів

ҐАЛАҐАНИ — українські дворяни-меценати з відомого козацького роду на Чернігівщині. **Петро Григорович** (22.06.1792 — 1855) утримував кріпацький симфонічний оркестр у с. Дігтярі. У с. Сокиринці 1820 створив хорову капелу, що виконувала класичні твори й українські народні пісні. Підтримував стосунки з багатьма діячами науки і культури, зокрема Т. Шевченком. **Григорій Петрович** (15.08.1819—25.09.1888) — голова культурно-освітнього товариства «Громада» й Південно-Західного відділу РГТ у Києві, член Археологічної комісії Київського університету, чиновник високого державного рангу, брав участь у розробці реформи зі звільнення селян від кріпацтва 1861. Втративши єдиного сина Павла, 1871 Ґ. заснували в Києві за зразком англійських коледжів Колегію Павла Ґалаґана (нині будинок по вул. Б. Хмельницького біля станції метро «Театральна», у якому розміщено Музей літератури). Записував українські народні пісні, власним коштом видав збірку М. Маркевича «Українські пісні з голосами» («Южно-русские песни с голосами»; на другому титулі: «Южноруські пісні зъ голосами») (Київ, 1857; власність видавця). Ґ. — автор «Докладного опису української вертепної драми в тому вигляді, в якому вона збереглася в с. Сокиринцях» (1882).

Літ.: Марковський Є. Український вертеп. Київ, 1929; Федас Й. Український народний вертеп (У дослідженнях XIX—XX ст.). Київ, 1987; Шип Н. А. Ґалаґан Григорій Павлович. *ЕІУ.* Т. 2. С. 266; Пархоменко Л. Ґалаґани. *УМЕ.* Т. 1. С. 566.

Микола Дмитренко

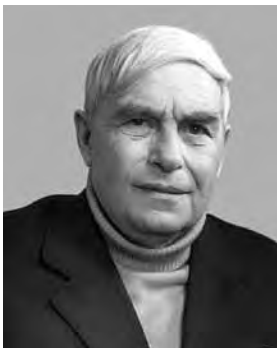

Ґольберґ Марк Якович

ҐОЛЬБЕРҐ Марк Якович (09.12.1922, м. Харків — 17.02.2007, м. Дрогобич Львівської обл.) — славіст, професор кафедри світової літератури Дрогобицького педагогічного університету, франкознавець. Народився в Харкові, закінчив Харківський університет. Від 1952 працював у Дрогобицькому університеті. Автор понад 300 наукових праць, кількох монографій. Дослідник болгарської, сербської, польської, української, російської літератур; українсько-слов'янських літературних та культурних зв'язків, міжслов'янських літературних відносин. Автор студій з теорії літератури, історії літератури, славістики, теорії перекладу, компаративістики, філософії, культурології.

Праці: До історії україно-сербохорватських літературних взаємин у XIX ст. *Славістичний збірник.* Київ, 1963; Сербська народна балада «Хасанагиниця» в перекладах Якова Головацького і Леоніда Первомайського. *Хай слово мовлене інакше...»: Проблеми художнього перекладу. Статті з теорії та культури перекладу.* Київ, 1982. С. 119—135; Вук Караджич і Україна. *Всесвіт.* 1987. № 11. С. 147—149; Іван Франко і методологічні засади славістики. *Проблеми слов'янознавства.* 1999. Вип. 50. С. 23—35.

Літ.: Збірник на пошану професора Марка Гольберга. Дрогобич, 2002. 328 с.; Марк Якович Гольберг. До 70-річчя від дня народженя : бібліографічний покажчик / упорядн. М. М. Чепіль ; передм. Д. М. Кузик, М. Д. Феллер. Дрогобич, 1993. 29 с.; Моторний В., Тараненко А. Енергія думки (до 80-річчя професора Марка Гольберга). *Проблеми слов'янознавства.* 2001. Вип. 52. С. 233—235.

Ірина Коваль-Фучило

Д

ДАВИДЮК Віктор Феодосійович (08.05.1956. с. Тоболи Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.) — етнолог і фольклорист. Доктор філологічних наук (1999), професор (2002). Закінчив Київський університет ім. Т. Шевченка (1983). У 1986—1993 працював у Луцькому державному педагогічному інституті ім. Лесі Українки (з 1993 — Волинському державному університеті ім. Лесі Українки). Проректор цього закладу (1993—1996). 1994—1999 — професор, завідувач кафедри етнології, 1999 — професор кафедри української літератури. З 2012 — завідувач кафедри культурології і менеджменту соціокультурної діяльності Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Одночасно директор Інституту культурної антропології (до 2005 — Полісько-Волинський народознавчий центр ІН НАНУ). Член спеціалізованих учених рад у Київському (з 1999 і досі) та Львівському (1999—2010) національних університетах. Автор понад 300 наукових публікацій, 22 з яких вийшло окремими виданнями: «Українська міфологічна легенда» (1992), «Чи казка справді небилиця?» (1993, 2005), «Первісна міфологія українського фольклору» (1997, 2005, 2007), «Кроковеє колесо (нариси з історії семантики українського фольклору)» (2002), «Князь Роман герой поліської щедрівки» (2003), «Поліська дома» (1991, вип. I; 2003, вип. II; 2008, вип. III), «Етнологічний нарис Волині» (2005), «Чоловічі та жіночі узори в народному вбранні» (2005), «Генеалогія українського фольклору» (2006), «Концепції і рецепції» (2007) та ін. Один з авторів колективних праць: «Поліська дума» (1991, вип. I), «Древляни» (1996), «Полісся: етнікос, традиції, культура» (1997) та ін. Серед основних напрямів наукової діяльності — генеалогія українського фольклору, еволюція міфологічного мислення, інтерпретація фольклорних мотивів, природа видозмін композиційних засобів уснословесного тексту, жанрова класифікація неказкової прози, загадки, історична поетика українського фольклору. У дусі культурно-історичної концепції вивчення фольклору Д. розглядає уснословесні тексти крізь призму етнографії, археології, лінгвістики, мистецтвознавчих та інших даних, у контексті культурогенезу українців та з урахуванням трансформації явищ у фольклорній традиції. У монографії «Українська міфологічна легенда» автор, розглянувши жанрові особливості окремих сегментів народної неказкової прози, ґрунтовно проаналізував сюжетні оповідання міфологічного характеру. З'ясовує походження, простежує еволюцію міфологічних оповідань, окреслює їх персонажну систему, осмислює становлення окремих композиційних прийомів, а також інтерпретує основні образно-мотивні вузли цього жанрового різновиду. У «Первісній міфології» автор за матеріалами фольклорних жанрів та в контексті різнопланової позавербальної інформації реконструює семантику основних українських образів та мотивно-сюжетних комплексів первісної міфології, розгортаючи динамічну картину руху уявлень у часі і просторі. Різнопланові статті дослідника з фольклористики, топоніміки, літературознавства, мистецтвознавства та культурології ввійшли до книги «Концепції та рецепції». Д. — автор та співавтор видання навчально-методичного характеру («Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі)»; «Автентика фольклору: Традиція і сучасність»; «Походження українського фольклору» та ін.). Д. організував і провів десятки фольклористичних експедицій у селах Волинської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Житомирської, Закарпатської, Івано-Фран-

Давидюк Віктор Феодосійович

В. Давидюк «Українська міфологічна легенда»

В. Давидюк «Кроковеє колесо»

В. Давидюк «Вибрані лекції з українського фольклору»

ківської обл. України, Брестській обл. в Білорусі та Білостоцькому воєводстві в Польщі. В одній з найвідоміших експедицій «Славія—2000» за сім років (1993—2000) побувало більше двохсот учасників з різних країн Європи. У фольклористиці відомий не лише як дослідник і збирач, але і як укладач та видавець української народної словесності (упорядник збірки «Зоряна вода (таємниці поліських знахарів)» (1993), «Легенди Полісся» (1993), «Золота скриня: народні легенди й перекази з Північної Волині й Західного Полісся» (1996) та ін.). Як директор Інституту культурної антропології організував у межах установи архів фольклорних матеріалів (Архів Полісько-Волинського народознавчого центру, з 2005 — Архів Інституту культурної антропології), у якому збережено, систематизовано та підготовлено для наукового опрацювання фольклорні записи з різних теренів України 1992—2012. Д. — автор концепції та головний редактор періодичних збірок наукових праць «Фольклористичні зошити» (Луцьк), що виходять друком з 1996. Член 9 редколегій різних фахових видань. Один з авторів концепції Міжнародного фестивалю українського фольклору «Берегиня» (1991, 1993, 1998, 2004), у рамках якого відбуваються конференції, круглі столи, огляди народної самодіяльності тощо.

Праці: Українська міфологічна легенда. Львів, 1992. 176 с.; Автентика фольклору: Традиція і сучасність. Питальник для польових експедицій. Луцьк, 1996. 30 с. (співавтори: Гром О., Гунчик І., Завітій Б.); Чи казка справді небилиця? Луцьк, 1993. 30 с.; Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк, 1997. 296 с.; 2005. 310 с. ; 2008. 324 с.; Кроковеє колесо (нариси з історичної семантики українського фольклору). Київ, 2002. 188 с.; Князь Роман героєм поліської щедрівки. Рівне, 2003. 84 с.; Українські робітні пісні. *НТЕ.* 2004. № 4. С. 104—110; Етнологічний нарис Волині. Луцьк, 2005; Генеалогія українського фольклору. Рівне, 2005. 107 с.; Концепції і рецепції. Луцьк, 2007. 288 с.; Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі). Луцьк, 2009. 436 с. ; 2010. 448 с. ; 2014. 448 с.

Літ.: Вертій О. Дослідження первісної міфології України. *НТЕ.* 2000. № 1. С. 141—144; Бріцина О. Прозові жанри фольклору в публікаціях останніх років. *НТЕ.* 2000. № 5—6. С. 129—134; Гуменюк Н. П. Віктор Давидюк про легенди, науку і галицько-волинську кухню. *Віче.* 2005. 13 січ.; Ворон В. Професор Віктор Давидюк: Археологія, за великим рахунком, — німе кіно, яке добре озвучується фольклором. *Віче.* 2012. 1 лист.; Кондратович О. Барви поліського квіту. *Полісся.* 1998. № 5. 18 лип.; Завітій Б. Давидюк Віктор Феодосійович. *ЕСУ.* Т. 7. Київ, 2007. С. 128.

Надія Пастух

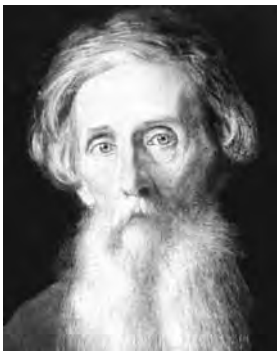

Даль Володимир Іванович

ДАЛЬ Володимир Іванович (псевдонім: **Козак Луганський**; 22.11.1801, селище Луганський Завод Катеринославської губ., нині м. Луганськ — 04.10.1872, Москва) — мовознавець, письменник, збирач фольклору. Один із засновників РГТ (1845). Почесний член Петербурзької АН з 1863. 1814—1819 навчався в Петербурзькому морському корпусі. У 1819—1826 служив у морському флоті в Миколаєві. Закінчив 1829 медичний факультет Дерптського (тепер Тартуський) університету. Від 1829 — лікар в Умані та Кам'янці-Подільському. Від 1833 — чиновник в Оренбурзі, Петербурзі, Нижньому Новгороді, у 1859 вийшов у відставку. Був знайомий із О. Пушкіним, М. Гоголем, Є. Гребінкою. Т. Шевченком та ін. Опублікував у 1861—1862 збірку «Прислів'я російського народу» (понад 30 тис. паремійних зразків, з них чимало українською), у 1863—1866 «Тлумачний словник живої російської мови» (майже 200 тис. слів). Збирав українські фольклорні (прислів'я та приказки, прикмети, загадки, народні пісні, казки, голосіння) та мовні матеріали для українського словника (приблизно 8 тис. слів). Написав рецензію на збірку П. Лукашевича «Малоросійські й червоноруські народні пісні» (1837). У своїх народознавчих працях та художніх творах щедро використовував український фольклор. Д. — один з перших перекладачів української літератури російською мовою (зокрема, «Салдатський патрет» Г. Квітки-Основ'яненка). У 1846 вмістив українську казку «Відьма» у книгу «Повісті, казки та оповідання Козака Луганського». У 1986 у м. Луганську відкрито будинок-музей Д., встановлено йому пам'ятник, відбуваються наукові Далівські читання.

Літ.: Гулак А. Володимир Даль (До 100-річчя від дня смерті). *НТЕ.* 1972. № 5. С. 77—78; Паламарчук Л. С. Даль Володимир Іванович. *УЛЕ*. Т. 2. С. 9—10; Гаврилюк Л. О. Даль Володимир Іванович. *ЕІУ.* Т. 2. С. 283—284.

Микола Дмитренко

ДАНИЛЕВСЬКА Надія Олександрівна (12.04.1960, м. Умань Черкаської обл.) — педагог, поетеса, збирач фольклору. Член НСПУ (1999). Закінчила Ніжинський педагогічний інститут ім. М. Гоголя. Учитель-методист київської школи № 186. Лауреат літературних премій «Благовіст», ім. М. Коцюбинського. Зібрала майже тисячу українських народних пісень, чимало зразків інших видів та жанрів фольклору, етнографічних даних, здійснила описи місцевих говірок на Чернігівщині. Авторка книги «Пелюстка світу» (1989; 2000), «Золоті орелі» (у співавторстві з М. Ткачем, 1997), «Око сопілки» (2000), «У вічному продовженні» (2004), «Мій полудень» (2009), «Раю мій, раю, іде Коляда», «Як мене забавляли» (2011). Упорядниця поетичних збірок «Великдень в українській поезії» (2009), «Різдво в українській поезії», «Поведу веселу Коляду» (2010). У співавторстві з поетом і вченим М. Ткачем видала книги «Вийди, вийди, Іванку» (1993), «Клечальний міст (джерела української міфології)» (1995), «Ішов Миколай», «Перетик: Фольклорно-етнографічний портрет українського села» (2000), «Хліб наш насущний» (2003), «Ой ти, Калито, ой медовая» (2004), «Просили батько, просили мати» (2005), збірок власних та М. Ткача записів українських народних пісень «Ой ти, просо-волото» (2008), «Чумарочка рябесенька» (2011), «Клен було чим не дерево» (2014), збірника авторських пісень «Пісне моя» та ін. Декілька пісень Д. виконує хор «Гомін». Авторка понад 50 публікацій про фольклор та етнографію у періодиці (зокрема, у журналах «Україна», «Українська культура», «Сільські обрії»). У творчому доробку Д. є малюнки, витинанки.

Літ.: Мірошниченко М. Благовіст. *ЛУ.* 1996. № 16; Корбач І. Сахнівська смужка на полотні нашої культури. *Сільські вісті.* 2001. 20 квітня; Дмитренко М. Перетик долі. *Жива вода*. 2001. № 7; Майба Л. Осанна рідному селу. *Українська культура*. 2001. № 9—10; Несен І. Смачний обряд. *Книжник-рев'ю.* 2003. № 21; Дмитренко М. К. Данилевська Надія Олександрівна. *ЕСУ.* Т. 7. Київ, 2007. С. 190; Данилевська Надія Олександрівна. *Сучасні письменники України : біобібліографічний довідник* / упоряд. А. Гай. Біла Церква, 2012. С. 121—122; Рутковська (Валькова) В. Світ врятує пісня.*Слово «Просвіти»*. 2014. № 17. 1—7 травня.

Микола Дмитренко

ДАНИЛЕВСЬКИЙ Григорій Петрович (26.04.1829, с. Данилівка Ізюмського пов. Харківської губ., нині Барвінківський р-н Харківської обл. — 18.12.1890, С.-Петербург) — рос. і укр. письменник, етнограф, фольклорист. Закінчив Петербурзький університет. Писав нариси про український народний побут, статті з історії української літератури. Автор оповідань, повістей та романів на історичну тематику, про життя і побут українського села («Слобожани», «Полтавська старовина», «Останні запорожці», «Українські казки»). Головна праця — етнографічний нарис «Нравы и обычаи украинских чумаков (очерки четырех времен года в Малороссии)», у якій подав історію чумацького промислу, звичаї й обряди чумаків (чумацькі ярмарки, проводи чумаків у дорогу, інші ритуали). Крім цього, описав різдвяні, новорічні обряди, весняно-літні та осінні свята, вечорниці й складчину, дівочі ворожіння на Новий рік, народні страви, подав фольклорні записи — веснянки (7), ліричні пісні, що співають на вечорницях, прикмети, повір'я, історичні оповідання, анекдоти, записані в Крюковому посаді поблизу Кременчука (зараз у складі м.), легенди про гайдамаків і чумаків, про песиголовців, казку «Про силача». Фольклорні записи Д. зберігаються в Наукових архівних фондах рукописів та фонозаписів ІМФЕ НАН України (архів Я. П. Новицького, ф. 4-3). Публікував віршовані переспіви українських народних казок російською мовою, переклади народних легенд.

Данилевська Надія Олександрівна

Праці: Козаки в степи (Глинчанская сказка). *Отечественные записки*. 1851. Т. 86. С. 241—248; Нравы и обычаи украинских чумаков (Очерки четырех времен года в Малороссии). *Библиотека для чтения*. 1857. Т. 142, 143. (Рецензія : ЧернГВ, 1858, № 7); Романтические типы старосветской Украины (Разбойник Гаркуша). Из преданий о Чер-

ниговской и Харьковской губерниях *Одесский вестник*. 1859. № 21—22; История о Господе и о земле (к воспоминаниям о Гоголе). *Исторический вестник*. 1888. № 7. С. 730—736; Чумаки. Київ, 1992. 110 с.

Людмила Іваннікова

ДАНИЛЕНКО-ПЕЛЕХ Марко (?, жив у м. Мерефа (іноді Мерехва) Харківської губ.) — кобзар (харківська школа). Від Д.-П. 1925 П. Мартинович записав думу про Олексія Поповича.

Літ.: Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 764.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 114. Од. зб. 910. Арк. 2—3.

Ірина Коваль-Фучило

«DAS VOLKSLIED IN ÖSTERREICH» («НАРОДНА ПІСНЯ В АВСТРІЇ») — багатотомне видання фольклору всіх народів, що населяли австрійські землі Австро-Угорської імперії, зокрема й українського. На початку XX ст. у віденському Універсальному видавництві постала ідея публікації багатотомного зводу народних пісень, що співалися в австрійській частині імперії. Ініціатива була підтримана Цісарсько-королівським міністерством віросповідань та освіти і вже у лист. 1904 під головуванням міністра В. Р. фон Гартля відбулася спеціальна конференція, на якій уперше було обговорено основні принципи підготовки та укладання видання, розширено перелік жанрів, які пропонували публікувати. Багатотомний звід фольклору, у якому мав бути представлений фольклор усіх народів, що населяли землі Австрійської корони, мав виходити під загальною назвою «Das Volkslied in Österreich. Volkspoesie und Volksmusik der in Österreich lebenden Völker. Herausgegeben vom k. k. Ministerium für Kultus und Unterricht» («Народна пісня в Австрії. Народна поезія і музика народів, що проживають в Австрії. Під редакцією Міністерства віросповідань та освіти»). Матеріали кожного народу мали намір видавати окремими збірниками. Планували опублікувати 60 томів, кожен із яких повинен був бути викінченим виданням і містити фольклорні твори одного або різних жанрів, критичну розвідку, покажчики, фотографії та малюнки. Для реалізації проекту по цілій монархії заснували спеціальні місцеві комісії, які очолили відомі фольклористи. Відтак керівником руської комісії став В. Шухевич, польської — С. Удзєля, моравської та сілезької — Л. Яначек, чеської — О. Гостінський і З. Неєдли, сербо-хорватської — М. Решетар, словенської — К. Штрекелі та М. Мурко. Роботу місцевих комісій координував Центральний комітет. Вже на початок 1914 до друку було підготовлено 11 фольклорних збірників. Свою роботу «Руська [українська] комісія для збирання народних пісень» розпочала у грудні 1907. Відбулося кілька її засідань, у пресі було опубліковано спеціальний квестіонар. До праці над проектом запросили фахівців-фольклористів Ф. Колессу, О. Роздольського, В. Щурата, С. Людкевича та Б. Вахнянина. Вже у грудні 1912 у розпорядженні Комісії було матеріалів на два томи по 30—40 аркушів друку, з яких один — пісні з усіх регіонів Галичини, а другий із Лемківщини. У червні 1913 у Відні на засіданні Центральної комісії після презентації здобутків «Руської [української] комісії» було ухвалено у 1914 видати перший галицький, а водночас і слов'янський том. Його загальну редакцію доручили здійснити Ф. Колессі. Український том складався з двох частин. Перша — теоретична, містила критичну розвідку зі стислою історією вітчизняної музичної етнографії, характеристикою народних виконавців, описом музичних інструментів, жанровою класифікацією пісень та характеристикою їхньої мелодичної та ритмічної будови. Друга частина включала близько тисячі народних пісень з мелодіями, споряджених паспортними даними та паралелями із інших збірок. Основу тому складали твори, спеціально записані для проекту із залученням новітньої техніки — фонографа, а також відібрані із раніше призбираних фонозаписів О. Роздольського (транскрипції мелодій здійснили Ф. Колесса та частково Б. Вахнянин), рукописних збірок Ф. й І. Колессів, С. Людкевича та вже опублікованих фольклорних видань.

Хоч початково том і був задуманий як пісенний, Ф. Колесса також підготував розділ, який представляв галицьку інструментальну музику. Його основу склали фонозаписи О. Роздольського. Завершувався збірник Додатком — німецьким перекладом першої, теоретичної частини. Видання ілюструване численними світлинами. Однак український том так і залишився в рукописі, його публікації завадила Перша світова війна. Винятком стала хіба перша, теоретична частина, яку значно скорочену і без світлин 1916 було опубліковано у Відні, а 1918 під заголовком «Наверствування і характеристичні признаки українських народних мелодій» у ЗНТШ. Сьогодні чернетка збірника зберігається у Приватному архіві академіка Ф. Колесси у Львові.

Літ.: Довгалюк І. Проект «Народна пісня в Австрії» та Філарет Колесса. *Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця XIX — XX ст.* Зб. наук. пр. та матеріалів. Львів, 2005. Вип. 5. С. 240—256; Довгалюк І. З історії проекту «Народна пісня в Австрії». *Вісник Львівського університету.* Львів, 2006. Серія філологічна. Вип. 37. С. 276—287; Довгалюк І. Звід «Народна пісня в Австрії». *Довгалюк І. Фонографування народної пісні в Україні: історія, методологія, тенденції: монографія.* Львів, 2016. С. 251—294; Шухевич В. Народна пісня в Австрії. *Діло.* 1913. 27 черв. № 141; Ankündigung des Werkes Das Volkslied in Österreich. Wien, 1918; Dovhaljuk I. Das Projekt «Das Volkslied in Österreich» und Filaret Kolessa. *Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes.* Wien, 2004/2005. Bd. 53/54. S. 134—151. Kolessa F. Das ukrainische Volkslied, sein melodischer und rhythmischer Aufbau. *Österreichische Monatschrift für den Orient.* Wien, 1916. S. 218—233. Колесса Ф. Наверствування і характеристичні признаки українських народних мелодій. *ЗНТШ.* Львів, 1918. Т. CXXVI—CXXVII. С. 59—80.

Ірина Довгалюк, Ірина Коваль-Фучило

ДАХ Марта Іванівна (12.09.1974, м. Львів) — фольклористка, кандидат філологічних наук, викладач Львівського інституту менеджменту. Закінчила філологічний факультет ЛДУ ім. І. Франка. У 2001 захистила кандидатську дисертацію на тему «Літературне життя народної балади “Ой не ходи, Грицю...”: проблема олітературення сюжету і жанру» (Львів, 2001, науковий керівник І. Денисюк). У праці зроблено спробу з’ясувати особливості фольклорного та літературного життя народної балади про отруєння Гриця, простежити трансформацію цієї балади у художній літературі.

Літ.: Дах М. І. Літературне життя народної балади «Ой не ходи, Грицю...»: проблема олітературення сюжету і жанру : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2001. 19 с.

Ірина Коваль-Фучило

ДАШЕНКО Павло (?, жив у с. Довжик Харківського пов. (нині Валківського р-ну) Харківської губ.) — кобзар. Від Д. у 1875 І. Манжура записав варіанти дум «Олексій Попович», «Удова і три сини», «Брат і сестра».

Літ.: Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 764.

Ірина Коваль-Фучило

ДАШКЕВИЧ Всеволод Якович (11.06.1907, м. Овруч Волинської губ., нині райцентр Житомирської обл. — 06.01.1988, м. Київ) — укр. етнограф і фольклорист, член-кореспондент АН УРСР. Закінчив Харківський інститут народної освіти. Наукову діяльність розпочав у Харкові — тодішній столиці України. Одна з перших наукових розвідок з фольклористики «До питання про заложних тварин в уявленнях українського народу (з поля вивчення народного світогляду)» (Харків, 1927). Праця ґрунтується на фольклорному матеріалі, записаному Я. П. Новицьким (легенди про скарби) та на власних фольклорних записах автора (с. Радогощі на Коростенщині). Автор висвітлив питання походження і еволюції уявлень про заложних мерців і заложних тварин. Це — перше в українській фольклористиці дослідження легенд про скарби. Ще одна ґрунтовна праця «З дослідів над українськими оповіданнями про скарби» (у кн. «Статті з етнології», Харків, 1929), — спроба узагальненого дослідження цих легенд. Автор розглянув їхнє походження, класифікацію, образну систему, міфологічні сюжети й мотиви. Робота має описовий характер, побудована на матеріалах, записаних різними збирачами. 1942 Д. захистив кандидатську дисертацію в Ленінградському університеті

Дах Марта Іванівна

«До питання про фольклор в художній творчості М. В. Гоголя». В. Пропп високо оцінив цю працю, зазначивши, що це перше повне зібрання даних про фольклорні елементи в творах Гоголя, яке одночасно відкрило й нові джерела Гоголівського фольклоризму. 1944—1948 працював в АН України. В лютому 1945 Д. обрано членом-кореспондентом АН УРСР. З 1948 працював на посаді завідувача відділу етнографії Інституту фольклору та етнографії АН УРСР, та зазнав утисків і був звільнений з посади. Працював у пресі коректором. Подальша доля невідома. Авторський доробок Д. — понад 100 друк. праць з етнології та фольклористики, що стосуються питань історії фольклористики («Огляд української етнографії», «Історія науки в Давній Русі», «Історія української етнографії», «З взаємостосунків давньої писемності до фольклору», «Бібліографічний покажчик літератури з української етнографії», «Історія етнографії населення неслов'янського походження, що живе на Україні», «Огляд української етнографії й антропології», «З джерел до етнографії Західної України», «Порадник етнографа» тощо), народної демонології та міфології («Досвід реставрації елементів половецького епосу», «Псевдосхідні сюжети у світовому фольклорі», «Народна медицина на Україні», «Про звичай гріти мерців на Україні» тощо). Д. єдиний з українських радянських етнографів працював над темою народної етики та звичаєвого права, йому належить перша спроба дослідити пісенний творчий процес шляхом повторних записів тих самих співаків у часовому діапазоні 20—30-х («Пожовтневі зміни в пісенних текстах») та в поглибленому дослідженні міського фольклору.

Літ.: До питання про заложних тварин в уявленнях українського народу. З поля вивчення народнього світогляду. Харків, 1927. 30 с.; Статті з етнології. Харків, 1929. 61 с.; Із взаємин старої письменности й сучасного фольклору. *Наук. записки Харківського науково-дослідного інституту кафедри історії української культури ім. Багалія.* 1930. Т. 9. Вип. 2. С. 111—119.

Літ.: Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1. Листи вчених до Д. І. Яворницького / уклад. С. В. Абросимова та А. І. Перкова. Дніпропетровськ, 1997. С. 800—801; Косміна Т. В. В. Я. Дашкевич. *Українці: Народні вірування, повір'я, демонологія.* Київ, 1991. С. 618—619.

Людмила Іваннікова

ДВОЄДУШНИК — персонаж «нижчої» міфології (демонології). Людина з двома душами чи серцями, яка має і людські і демонічні риси (опир, вовкулака, відьма, гонихмарник, чорнокнижник тощо). Походження Д. традиційно пояснюється неправильною поведінкою батьків. Серед причин також час зачаття, прилучення вдруге до грудей, а також час народження та місце серед дітей в родині (сьома дівчинка в родині) тощо. Здатність чинити зло виявляється зазвичай поза волею людини. Демонічна душа Д. має здатність залишати тіло під час сну і чинити зло. Завдяки її наявності Д. має здатність перекидатися на іншу істоту чи предмет. Ознаками Д. є хвіст, зуби при народженні та ін. Душа Д. покидає його тіло вночі (частіше між дванадцятою та третьою годинами) і повертається назад мухою, мишею і т. ін. До цього Д. міцно спить, спроби збудити його марні. Якщо душа не може повернутися (коли змінити положення тіла, щоб вона не знайшла дорогу назад), Д. помирає. Вдень Д. не відрізняється від інших людей. По смерті помирає лише одна душа Д. інша ж дає йому можливість продовжувати існування у вигляді опира. Для того, щоб позбавити померлого Д. здатності шкодити (відбирати воду, насилати засуху чи дощі тощо), у могилу кладуть мак, пробивають серце осиковим кілком, перевертають тіло обличчям до землі і т. ін. Д. відомі в українській та польській усних традиціях, в інших традиціях існує вірування про здатність душі залишати тіло на короткий час.

Тексти: Легенди та перекази / упорядкув. та прим. А. Л. Іоаніді. Київ : Наукова думка, 1985.

Літ.: Левкиевская Е. Е., Плотникова А. А. Двоедушник. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь под общ. ред. Н. И. Толстого.* Москва : Международные отношения, 1999. Т. 2. С. 29—31.

Олександра Бріцина

ДЕЙ Олексій Іванович (псевдоніми і криптоніми: **О. І. Синявець**, **О. Д.**; 30.03.1921. с. Синявка, тепер Менсько-

го р-ну Чернігівської обл. — 06.08.1986, м. Київ) — видатний фольклорист, літературознавець (франкознавець, шевченкознавець), журналіст, книгознавець. Доктор філологічних наук (1960), професор (1965). Д. — учений європейського і світового рівня. Закінчив Синявську неповну школу. 1935, 1938 — середню школу в м. Мені. Із 1938 до 1941 — студент українського відділу філології факультету КДУ, з вересня 1941 до вересня 1942 закінчив КДУ (Укр. об'єднаний державний університет у Кзил-Орді, Казахстан). Закінчив 1943 Рязанське артилерійське училище. З осені 1943 як офіцер-артилерист перебував у діючій армії на 1-му українському фронті як командир роти протитанкового дивізіону і командир роти і батареї 25-ї окремої гаубичної червонопрапорної артилерійської Львівської бригади. Після демобілізації, з вересня 1946 працював молодшим науковим співробітником Львівського відділу ІМФЕ АН УРСР, 1949—1951 — завідувач відділу фольклору Етнографічного музею, 1951 — завідувач відділу фольклору й етнографії Інституту суспільних наук, у 1951—1953 — директор Українського державного музею етнографії та художніх промислів АН УРСР, 1953—1962 — старший науковий співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР, з липня 1962 до 06.08.1986 — завідувач відділу фольклористики ІМФЕ АН УРСР. Захистив кандидатську дисертацію «Значення народної творчості у формуванні критичного реалізму І. Я. Франка» (1950), докторську дисертацію «Українська революційно-демократична журналістика» (1960). У 1960—1970-х — головний редактор журналу «НТЕ» впродовж десяти років, з 1964 очолював редакційну колегію видання «Українська народна творчість» у 50 томах (розширив намір ініціаторів видавати серію в 30-ти томах). Автор понад 400 наукових праць у галузях фольклористики, літературознавства, історії журналістики, книгодрукування, пресознавства, майже 50 окремих книжкових видань (монографій, підручників, посібників, збірок). За бойові заслуги в Другій світовій війні, досягнення в науковій та громадській, культурно-освітній діяльності відзначений урядовими нагородами: орденами Червоної Зірки (1945), Вітчизняної війни II ступеня, медаллю «За звільнення Праги», «За перемогу над Німеччиною», Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1982), нагороджений срібною медаллю ВДНГ СРСР (1975), лауреат премії ім. І. Я. Франка АН УРСР (1983). Автор праць «Іван Франко і народна творчість» (1955), «Словник українських псевдонімів та криптонімів XVI—XX ст.» (1969), «Сторінки з історії української фольклористики» (1975), «Народнопісенні жанри» (1977, вип. 1; 1983, вип. 2), «Поетика української народної пісні» (1978), «Спілкування митців з народною поезією» (1981), «Іван Франко: Життя і діяльність» (1981), «Українська народна балада» (1986), «На крилах народної пісні» (1986, у співавторстві). Упорядник, співупорядник збірок фольклору: «Ігри та пісні: Весняно-літня поезія трудового року» (1963), «Колядки та щедрівки: Зимова обрядова поезія трудового року» (1965), «Народні пісні в записах Івана Франка» (1966), «Жартівливі пісні: Родинно-побутові» (1967), «Танцювальні пісні» (1970), «Співанки-хроніки» (1972), «Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського» (1974), «Наймитські та заробітчанські пісні» (1975), «Чумацькі пісні» (1976), «Народні пісні в записах Марка Вовчка» (1979), «Дерев'яне чудо: Народні казки» (1981), «Думи: історико-героїчний цикл» (1982), «Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича» (1983), «Легенди та перекази» (1985), «Народні пісні в записах І. Нечуя-Левицького» (1985), «Народні пісні в записах М. Гоголя» (1985), «Пісні кохання» (1986), «Балади: кохання та дошлюбні взаємини» (1987), «Балади: родинно-побутові стосунки» (1988) та ін. В українській фольклористиці другої половини XX ст. постать Д. найповажніша. Він зробив найбільший внесок в історію фольклористики, теорію фольклору, едиційну практику. Д. був чудовим організатором наукових досліджень, експедицій по Україні,

Дей Олексій Іванович

О. Дей «Іван Франко – дослідник народнопоетичної творчості»

О. Дей «Сторінки з історії української фольклористики»

О. Дей «Народнопісенні жанри»

О. Дей «Поетика української народної пісні»

збирачем фольклору: в АНФРФ ІМФЕ зберігаються сотні його записів. Глибоко знав архіви, опублікував багато нових матеріалів з архівних фондів. Д. — учасник багатьох міжнародних з'їздів славістів, престижних міжнародних симпозіумів і конференцій. Науковий керівник майже трьох десятків аспірантів, консультант докторантів. Д. створив наукову школу, з-поміж його учнів — відомі вчені В. Качкан, І. Хланта, П. Будівський, М. Бочко, М. Дмитренко. Т. Шевчук та ін. Майже п'ятдесят разів був офіційним опонентом під час захисту докторських і кандидатських дисертацій (зокрема таких учених, як М. Нечиталюк, В. Бойко, М. Мороз, В. Юзвенко, М. Грицай, М. Пазяк, Ю. Туряниця, Ю. Івакін, Л. Махновець, Б. Кирдан, П. Федченко, К. Кабашніков, Г. Барташевич, О. Гончар та ін.). Науковий керівник НДР, науковий редактор і рецензент багатьох монографій, підручників, посібників, збірок, антологій. Член вченої і спеціалізованої вченої ради ІМФЕ, КДУ. Д. здійснив видатний внесок у франкознавство: опублікував монографії «Іван Франко — дослідник народнопоетичної творчості» (1953), «Іван Франко і усна народна творчість (1955), «Спілкування митців з народною поезією: Іван Франко та його оточення» (1981), «Іван Франко: Життя і діяльність» (1981), упорядкував «Народні пісні в записах Івана Франка» (1981). Д. взяв активну участь у підготовці та виданні художніх творів і праць І. Франка у 50 томах, Лесі Українки у 12 томах, М. Рильського у 20 томах, «Української літературної енциклопедії» у 5 томах, опублікуванні серії «Народна творчість» у видавництві «Дніпро» у 15 томах, автор розділів і статей в «Історії УРСР», «УРЕ» та ін. Дей активно пропагував український фольклор у періодиці, на радіо, у спеціальній програмі про українські народні пісні «Слово — пісня» на ТБ (1980—1986 вийшло 22 передачі). Як авторитетний учений в останні роки життя виступив із актуальними доповідями: «Фольклорна спадщина та її значення для сучасності» на Всесоюзній науковій конференції в Кишиневі (1981), «Методологічна та джерелознавча база зводів фольклору слов'янських народів» на IX Міжнародному з'їзді славістів (Київ, 1983), «Теоретичні та текстологічні принципи видання української народної пісенної творчості» (Рига, 1984). Чимало серед своїх наукових праць Д. присвятив постаті та літературно-мистецькій спадщині Т. Шевченка, опублікував ряд спеціальних статей, переважно пов'язаних з образом поета в усній народній творчості або таких, що торкаються проблеми «фольклор і література»: «Записка О. І. Герцена, зв'язана з ім'ям Т. Г. Шевченка: Кара за правду про Шевченка» («Жовтень», 1961, № 2, с. 133—136); «Шевченко на західноукраїнських землях» («Робітнича газета», 1961, 21 травня); «Боротьба за Шевченка в Галичині» («Збірник праць одинадцятої наукової Шевченківської конференції», Київ, 1963, с. 96—109); «Вступне слово до книги» («Легенди про Тараса», Київ, 1963, с. 5—6); «Ще одна народна пісня, використана Шевченком» («Радянське літературознавство, 1971, № 3, с. 70—71); «Пісня для Тараса Шевченка». (НТЕ, 1986, № 2, с. 57—59, йдеться про пісню «Стоїть явір над водою», що її наспівала поетові дружина М. Максимовича Марія Василівна в березні 1858) та ін. У брошурі «На крилах народної пісні» (1986) розкрито вплив українських народних дум, балад, ліричних пісень на твори Т. Шевченка. Наголошено, що у творчості Кобзаря відбулося повне становлення жанру літературної балади; народнопісенні мотиви й образність не тяжіють над ним, а підпорядковуються його оригінальному розгортанню драматичних і трагічних сюжетів. Еволюція поета в жанрі балади йшла в напрямі від романтичної до реалістичної тональності (с. 16—17). Д. був у фольклористиці в багатьох аспектах першопрохідцем, відкривачем нового, ученим-фундаменталістом, чиї творчі задуми втілюються й нині. Наукові праці Д. перекладені багатьма мовами: польською, болгарською, білоруською, російською та ін. 4 серпня 1986 у відділі фольклористики ІМФЕ Д. на титулі

свого нового видання монографії «Українська народна балада» залишив незабутні автографи своїм колегам, молодим ученим; через два дні, 6 серпня, вченого не стало.

Літ.: Іван Франко і усна народна творчість (1955); Книга і друкарство на Україні (у співавторстві, 1965); Українська революційно-демократична журналістика» (1969); Проспект п'ятдесятитомного видання українського фольклору. *НТЕ*. 1970. № 4. С. 49—55; Весілля, записане 1845 року батьком Івана Нечуя-Левицького. *НТЕ.* 1972. № 2. С. 85—99; Автограф «Слов'янських пісень» Доленги-Ходаковського — знайдено. *НТЕ.* 1973. № 1. С. 91—94; Перші книги багатотомної серії «Білоруська народна творчість». *Там само.* С. 100—102 (псевдонім О. І. Синявець); Поезія Максима Рильського і народна пісня. *НТЕ*. 1974. № 2. С. 5—21; Сторінки з історії української фольклористики. Київ, 1975; Народнопісенні жанри. Київ, 1977. Вип. 1 ; 1983. Вип. 2; Поетика української народної пісні. Київ, 1978; Спілкування митців з народною поезією: Іван Франко та його оточення. Київ, 1981; Іван Франко: Життя і діяльність. Київ, 1981; Історія української дожовтневої журналістики (у співавторстві, 1983); Українська народна балада : монографія. Київ, 1986; На крилах народної пісні (співавтор М. Дмитренко). Київ, 1986. 48 с. [видано через кілька місяців по смерті Д.].

Літ.: Дей Олексій Іванович [Некролог]. *НТЕ.* 1986. № 5. С. 94; Олексій Іванович Дей: Бібліографічний покажчик праць (1947—1988) / упоряд. М. Дмитренко. Київ, 1990; Березовський І. Дей Олексій Іванович. *УЛЕ*. Київ, 1990. Т. 2. С. 25; Дмитренко М. К. Дей Олексій Іванович. *ЕСУ.* Київ, 2007. Т. 7. С. 294—295; Будівський П. Незабутні зустрічі (До 80-річчя від дня народження видатного українського вченого Олексія Дея). *Бахмутський шлях.* 2002. № 1—2. С. 147—153; Нечепа В. Рід козацький величавий. Київ, 2011. С. 378—380; Дмитренко М. Дей Олексій Іванович. *УМЕ*. Т. 1. С. 586—587.

Микола Дмитренко

ДЕМУЦЬКИЙ Порфирій Данилович (10.03.1860, с. Янишівка Таращанського пов., тепер с. Іванівка Ставищенського р-ну Київської обл. — 03.06.1927 (за іншими даними — 05.06.1927), м. Київ) — фольклорист, хоровий диригент, композитор, педагог, організатор сільських хорів. Заслужений артист УСРР (1926). Походив із сільського духовенства, навчався у Київському духовному училищі, семінарії (1876—1881). Закінчив медичний факультет Київського університету (1882—1889). Ще студентом привіз із карпатської експедиції записи коломийок. Від 1885 — субрегент в аматорському хорі п/к М. Лисенка. Оселившись у с. Охматів (1889—1918), поєднував лікарську практику з етнологією, фольклористикою, керував селянським хором (зібрав приблизно 700 народних пісень, зокрема лірницькі). Охматівський хор (з 1892) культивував народний стиль виконання, зберігав спосіб народного розспіву, гармонізацію. Щорічні публічні концерти у травні в Охматові збирали ентузіастів, любителів народного мистецтва з усієї України. Колектив концертував у Києві, Одесі, Умані, Таращі, Жашкові. Д. вивчав народні інструменти (особливо пильно — ліру) й лірницькі пісні. Від 1918 працював у Києві — в Етнографічному відділі АН, викладав у Музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка, організовував етнографічні концерти капели «Думка» й хорової студії ім. К. Стеценка. Від початку 2000-х у Києві відбувається Всеукраїнський фестиваль-конкурс колективів народного хорового співу ім. Демуцького, спрямований на збереження й популяризацію української народної пісенної творчості, унікального гуртового співу, показ художніх багатств народної хорової поліфонії і різноманітних виконавських стилів.

О. Дей «Українська народна балада»

Літ.: Ліра і її мотиви. Київ, 1907 (перевидання: Харків, 2012. 310 с.); Народні українські пісні в Київщині. Київ, 1905. Ч. 1 ; 1907. Ч. 2.

Твори: для хору: Літургія (Київ, 1921) та інші духові композиції; світські; «Дума про Федора Безрідного», слова народні; масові пісні: на слова Т. Шевченка «Заповіт», «Б'ють пороги», «Чернець», «Учітеся, брати мої...» (з «І мертвим, і живим...», 1926); Перший десяток народних українських пісень з репертуару Охматівського хору. Київ, 1906; Другий десяток народних українських пісень з репертуару Охматівського хору. [Б. м.], [Б. р.]; Українські народні пісні. Примітиви. Київ, [б. р.]. Вип. 1, 2; Народні пісні. Збірка перша і друга. Київ, [б. р.]; Українські народні пісні. Київ, 1951 ;1954.

Літ.: Ященко Л. П. Д. Демуцький. Київ, 1957; Ященко Л. Українське народне багатоголосся. Київ, 1962; Козицький П. 50 років музично-етнографічної праці. *Музика.* 1924. № 7—9; *Квітка К.* Порфирій Демуцький. *ЕВ.* 1926. Кн. 6; Зеленко Г. З історії Охматівського хору П. Демуцького. *НТЕ.* 1973. № 4; Богданова О. Збірник П. Демуцького «Ліра

Демуцький Порфирій Данилович

та її мотиви» у контексті лірницької традиції. *Українське музикознавство.* Київ, 2001. Вип. 30; Пархоменко Л. Демуцький Порфирій Данилович. *УМЕ.* Т. 1. С. 593—594; Шульгіна В. Д., Вакульчук О. А. Демуцький Порфирій Данилович. *ЕСУ.* Т. 7. Київ, 2007. С. 355—356.

Лю Пархоменко, Микола Дмитренко

ДЕМЧЕНКО Іван Олександрович (02.02.1856. с. Росош, тепер с. Росоша Липовецького р-ну Вінницької обл. — приблизно 1910) — фольклорист, етнограф. Закінчив 1883 Київський університет. Автор праці «Українське весілля з голосами» (Одеса, 1905, 1908, 1911); матеріали з цього опису ввійшли до збірки із серії «Українська народна творчість» «Весілля» (Київ, 1970, кн. 1) — комплексної наукової розвідки весільного обряду в Україні із записами весільних пісень (тексти й ноти) та численними ілюстраціями. М. Шубравська та О. Правдюк у статті «Від упорядників» зазначали, що в другому розділі першого тому «Весілля» вміщено описи українських весільних звичаїв другої половини XIX — початку XX ст., як «зроблені переважно визначними фольклористами й етнографами — П. Чубинським, М. Лисенком, О. Рошкевич та І. Франком, В. Верховинцем, І. Демченком, Б. Грінченком у той час, коли фольклористи набули певного досвіду як щодо етнографічного опису, так і запису музики» (Весілля, т. 1, с. 5). У коментарях висловлено високу оцінку праці Д.: «Запис Демченка і на сьогодні є одним з кращих описів українського весілля і з боку музичного, і з боку філологічного» (Весілля, т. 1, с. 447).

Літ.: Весілля в містечку Монастирище Липовецького повіту Київської губернії. Текст і музику записав І. Демченко. *Весілля.* 1903. Т. 1. С. 147—220.

Літ.: Подолинний А. М. Демченко Іван Олександрович. *Вінниччина фольклорна : довідник / упоряд. А. М Подолинний, Т. О. Цвігун.* Вінниця, 2004. С. 24; Подолинний А. М. Демченко Іван Олександрович. *ЕСУ.* Київ, 2007. Т. 7. С. 359; П'ядик Б. Демченко Іван Олександрович. *УМЕ.* Т. 1. С. 594.

Микола Дмитренко

Дем'ян Григорій Васильович

ДЕМ'ЯН Григорій Васильович (02.06.1929, с. Грабовець, тепер Сколівського р-ну Львівської обл. — 12.04.2013, м. Сколе Львівської обл.) — фольклорист, історик, етнограф, літературознавець, краєзнавець, педагог, громадський діяч. Народний депутат України (1994—1998). Кандидат історичних наук (1989). Народився у багатодітній селянській сім'ї (найстарший із одинадцяти дітей). Батько Василь Олексович (1901—1971), окрім сільського господарства, працював лісорубом і лісником; мати (дівоче — Савчин, родом із с. Тухля) Марія Федорівна (1904—1957) — у рільничій бригаді місцевого колгоспу. Д. закінчив 2 клас в с. Грабовець, 3-й і 4-й — с. Тухля, 5-й і 6-й — у м. Сколе, 7-й — у с. Славське. 1946—1949 навчався, закінчив Стрийське педагогічне училище. 1950—1953 — служив в армії. 1954 вступив на історичний факультет Дрогобицького педагогічного інституту ім. І. Франка. У 1956 переведений до Львівського державного університету, закінчив у 1960. 1967—1973 — заочно навчався в аспірантурі Ужгородського державного університету. На педагогічній роботі з 1 листопада 1945. До 1955 працював учителем початкових класів, завідував школами в с. Грабовець і Головецьке-Пшанець, викладав історію в Славській середній школі. У 1956—1958 — директор Плав'я-Бринівської семирічної школи, інспектор школи Славського райвідділу народної освіти, з жовтня 1959 — учитель Славської середньої школи Сколівського району. У 1974—1989 — вчитель історії та суспільствознавства Веренчанської середньої школи Заставнівського р-ну Чернівецької обл. З 1989 — молодший, з 1992 — старший науковий співробітник Львівського відділу ІМФЕ ім. М. Т. Рильського (1992 реорганізовано в Інститут народознавства НАН України). Перший лауреат всеукраїнської премії ім. П. П. Чубинського (1989), Фонду духовного відродження імені митрополита Андрея Шептицького (1992). Записував фольклор з 1945. Д. — один із найвидатніших збирачів фольклору другої половини XX — початку XXI ст. Він записав понад 6 тис. народних пісень різних жанрів, понад 15 тис. коломийок, декілька тисяч

казок, легенд, переказів, народних оповідань, тисячі прислів'їв та приказок, повір'їв, прикмет, дражнилок, прозивалок, лічилок, скоромовок тощо; велику кількість етнографічних матеріалів, чимало історично-літературних, краєзнавчих та мистецтвознавчих відомостей. Д. — автор понад 1500 публікацій, значна частина яких присвячена дослідженню фольклору, історії фольклористики, краєзнавству. Д. вивчав суспільно-політичну, громадсько-культурну, просвітницьку діяльність і творчість Т. Шевченка, І. Вагилевича, І. Франка, А. Волошина, М. Зубрицького. С. Бандери, О. Гасина, а також діяльність фольклористів, етнографів Г. Ількевича, сучасників — Р. Кирчіва, С. Павлюка, М. Глушка, В. Сокола. С. Кіраля та ін. Чимало зусиль доклав до висвітлення невідомих і маловідомих сторінок національно-визвольного руху українців у XX ст., пісням боротьби і неволі — повстанським і тюремним, упорядкував матеріали до бібліографічного покажчика «Український повстанський фольклор» (2005). Основні праці Д.: «Таланти Бойківщини» (1991), «Іван Вагилевич — історик і народознавець» (1993), «Бандерівці» (2000), «Генерал УПА Олекса Гасин-"Лицар"» (2002), «Українські повстанські пісні 1940—2000-х років: історико-фольклористичне дослідження» (2003), «Українська фольклористика в Галичині кінця XVIII — початку XIX ст.» (2004) та ін. Д. — упорядник збірки «Народні пісні в записах Григорія Ількевича» (2003, у співавторстві), «Степан Бандера та його родина в піснях, переказах та спогадах» (2006). Частина записів Д. ввійшла до ряду помітних в українській фольклористиці збірок академічних видань: «Дитячий фольклор» (1984), «Легенди та перекази» (1985), «Балади: кохання та дошлюбні взаємини» (1987), «Балади: родинно-побутові стосунки» (1988), «Дитячі пісні та речитативи» (1991); науково-популярних: «З гір Карпатських» (1981), «Ходили опришки» (1983), «Лицарі волі» (1992), «Змієві вали» (1992), а також до регіональних видань: «Писана керниця» (1994), «Народні пісні з батьківщини Івана Франка» (2003) та ін. Частина записів Д. зберігається у АНФРФ ІМФЕ, частина — в ІН НАН України та приватних колекціях.

Літ.: Українські повстанські пісні 1940—2000-х років: історико-фольклористичне дослідження. Львів, 2003; Бойківська родина вчених-фольклористів. *Народознавство.* 2003. № 64—65, С. 2—7; Українська фольклористика в Галичині кінця XVIII — початку XIX ст. : монографія. Львів, 2004. 224 с.; Український повстанський фольклор: Матеріали до бібліографічного покажчика. Львів, 2005. 208 с.; Степан Бандера та його родина в піснях, переказах та спогадах. Львів, 2006. 568 с.

Літ.: Сокіл В. Дем'ян Григорій. *Мала енциклопедія українського народознавства.* Львів, 2007. С. 725—726; Глушко М. С. Дем'ян Григорій Васильович. *ЕСУ.* Київ, 2007. Т. 7. С. 364; Павлюк С. Громадянська одержимість Григорія Дем'яна. *НЗ.* 2009. № 1—2. С. 2—3; Григорій Дем'ян (До 80-ліття від дня народження та 50-річчя наукової діяльності). Бібліографічний покажчик / упоряд. В. Сокіл та Г. Сокіл. Львів, 2009. 208 с.; Сокіл Г. Дослідник духовного скарбу нації (до 85-річчя від дня народження Григорія Дем'яна). *МіФ.* 2014. № 3—4. С. 79—86; Сокіл В. Закарбовані в пам'яті. *НЗ.* 2014. № 3. С. 620—622.

Архіви: НАФРФ ІМФЕ. Ф. 14—2. Од. зб. 1097 ; Ф. 14—3. Од. зб. 43, 1034 ; Ф. 14—5. Од. зб. 466 а та ін.

Микола Дмитренко

Денисюк Іван Овксентійович

ДЕНИСЮК Іван Овксентійович (12.12. 1924 с. Заліси Ратнівського р-ну Волинської обл. — 10.10.2009, м. Львів) — літературознавець, франкознавець, педагог, фольклорист, доктор філологічних наук, професор, один із засновників кафедри фольклористики ім. Ф. Колесси при Львівському університеті на початку 1990-х. У 1953 закінчив Львівський університет. Тут працював з 1956 до кінця життєво-творчого шляху: на кафедрі української літератури, а за часів незалежності на кафедрі української фольклористики. Коло його наукових інтересів достатньо широке й вагоме, про що свідчать праці: «Михайло Павлик» (1960). «Розвиток української малої прози XIX — початку XX століття» (1981, 1999), «Ратнівщина: історико-краєзнавчий нарис» (1998, у співавторстві), «Дворянське гніздо Косачів» (1999, у співавторстві), «Дивоцвіт: джерела і поетика «Лісової пісні»

(1963, у співавторстві), «Амазонки на Поліссі») (1993), «Невичерпність атома» (2001, франкознавчі дослідження), збірки праць «З його духа печаттю» (2001), «Semper tiro» (2002), «Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн.» (2005) та ін. Теоретично-методологічні засади фольклористичних студій Д. «сформувалися на основі дослідницьких рефлексій «класиків» українського уснословеснознавства (М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського, Ф. Колесси)», які «були для вченого беззаперечними авторитетами, які окреслили перспективи розвою національної фольклористики, чітко задекларували комплекс першочергових завдань, продемонстрували виважену, засновану на найкращих галузевих здобутках, тактику аналітичного розбору багатої народнопоетичної скарбівні» (за С. Пилипчуком, с. 7—8). Це засвідчує стійкий зв'язок поколінь у напрямі дослідження усної народної творчості, фольклорної традиції, зокрема історико-педагогічний поступ у розвитку університетської фольклористики, що детермінувало формування Львівської фольклористичної школи. У контексті впровадження науково-фольклористичних пошуків у педагогічному процесі фундаментальною стала праця Д. «Національна специфіка українського фольклору (матеріали до лекцій)» (Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Львів, 2005, т. 3, с. 15—54). На думку його учнів, уже відомих сучасних учених, ця концептуальна студія «вже за життя професора стала хрестоматійною», адже педагог-дослідник «не пропонує нудних, "заїжджених формулок", а демонструє постійний пошук нового, свіжого, незатертого, незаяложеного слова, він не йде утоптаними стежками, уникає нехитрого крокування торованим шляхом», його науковий текст «захоплює незгірш віртуозно побудованого новелістичного сюжету, який, всупереч канонам звичного академічного мовлення, рясніє метафорами, який спрямований не лише на вичерпне висвітлення змісту, а й відзначається увагою до форми повідомлення» (за С. Пилипчуком, с. 7). У згаданому третьому томі праць вміщено власне фольклористичні дослідження за розділами: «Національне у фольклорі», «Образи-міфологеми», «Релікти старожитностей», «Фольклоризм» та «Публікації текстів». Учений одним з перших у пострадянський час почав досліджувати національну специфіку українського фольклору. Проблема «національне та інтернаціональне», що нею спекулювали майже впродовж століття гуманітарії, враз стала не актуальною. Щодо національної специфіки фольклору, то Д. врахував погляди М. Максимовича, Й. Бодянського, М. Костомарова, П. Куліша, О. Потебні, М. Драгоманова, Івана Франка, М. Грушевського, Ф. Колесси й виробив власний аргументований підхід до розуміння складної проблеми через аналіз жанрової природи усної творчості, її естетики та поетики. Навівши відому схему класифікації українського фольклору, що її здійснив Р. Кирчів, Д. конкретизував: «Деякі з жанрів, представлених у цій схемі, мають не наведені тут свої різновиди чи синоніми назв. Наприклад, веснянки — жанр універсальний, який охоплює постові пісні (побожні чи просто "протяжні", але не "до скоку"), відтак великодні ігрові гаївки (синоніми: гагілки, ягілки, яголойки, маївки тощо), риндзівки; юр'євські пісні; рогульки, або рогулейки; пісні "трійці", кустові і т. д.» (т. 3, с. 20). І далі, відзначено суто національні жанри фольклору (такі, як думи, історичні, козацькі, чумацькі, рекрутські пісні, щедрівки тощо), дослідник наголошує, що їх витворила історія України, що вони не поставали на запозичених мотивах. У статті «Фольклористичні концепції М. Грушевського та І. Франка» Д. поставив за головне завдання не стільки заглибитись в огром учень двох видатних українських фольклористів, як привернути увагу молоді до цих постатей як дослідників усної народної творчості. Проблемі фольклоризму присвячено розвідки «Олітературення фольклорних жанрів у малій прозі Г. Квітки-Основ'яненка», «Фольклорний мотив про Бондарівну в опрацюванні І. Карпенка-Карого», «До проблеми жанрової трансформації поеми Янки Купали

"Бондарівна" та "Народні оповідання про опришків" Володимира Гнатюка і "Камінна душа" Гната Хоткевича». У розділі «Публікації текстів» цікаві усі матеріали в записах Д., але особливо вагомий опис весільного обряду й записи весільних пісень («Турське весілля»). Автор передмови до тому Я. Гарасим, зокрема, відзначив, що «об'ємом матеріалу турськовесільний корпус І. Денисюка перевершує хіба що подільське весілля у записах Г. Танцюри...». «Національна специфіка українського фольклору» — методологічно та практично зорієнтована на підготовку студентів-фольклористів розвідка з таких питань, як: витоки фольклорної традиції у контексті менталітету певного етносу, любові та поваги до рідного слова, розгляд поняття «фольклор» у контексті історично-фольклористичних теорій українських, польських фольклористів, жанрової класифікації українського фольклору, методологічних принципів культурно-історичної школи вітчизняної фольклористики, етноестетики мови фольклорних текстів (лінгвофольклористичні проблеми дослідження), «животворення та естетизація природи» в уснопоетичної народної творчості, фольклористичні концепції М. Грушевського та І. Франка, Ф. Колесса про національну специфіку фольклору. Науковий талант Д. як професора-наставника створив підґрунтя для становлення нового покоління незаанґажованих фольклористів, зорієнтованих на системне вивчення фольклору, історії науки, методології фольклористики, які виводять українську фольклористику як унікальну науково-освітню галузь на європейський і світовий рівень.

Літ.: Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Львів, 2005.

Літ.: Дмитренко М. Іван Денисюк як фольклорист. *Дмитренко М. Українська фольклористика: акценти сьогодення*. Київ, 2008. С. 106—109; Купчинський О. А. Денисюк Іван Оксентійович. *ЕСУ*. Т. 7. С. 391; *Пилипчук С.* Професор із легенди. *МІФ*. 2010. № 2 (6). С. 6—8; Пастух Н., Кузьменко О. Поліське весілля у науковому дискурсі Івана Денисюка. *МіФ*. 2014. № 3—4. С. 25—31; Денисюк Іван Оксентійович: «Не попіл слів, а серця жар...». Львів, 2017.

Мирослава Вовк, Микола Дмитренко

ДЕРКАЧ (бойківське — «траскотало», закарпатське — «троскотало») — український народний ударно-шумовий інструмент. За будовою — дерев'яна рама, нанизана на натрибовану ручку-вісь, сполучену з нею гнучкою пластинкою, що при обертах рами проскакує й утворює при цьому характерний голосний «тріск». У давнину використовували переважно для відлякування звірів і птахів від полів; згодом — у сільських шумових ансамблях (наприклад, у складі весільної перезви). Тепер переважно доволі розповсюджений дитячий іграшковий інструмент. Зокрема в сучасній Україні найчастіше використовують під час релігійних відпустів на великі храмові свята-«празники». Епізодично з колористичною метою його вводять до симфонічних оркестрів і оркестрів народних інструментів.

Літ.: Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. Київ, 1967; Яремко Б. Народні музичні інструменти. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. Київ, 1987; Хай М. Традиційний музичний інструментарій Полісся (до питання примітиву в музиці). *Родовід*. 1997. Чис. 2 (16); Кушлик Л. Новознайдені музичні інструменти на Бойківщині. *Традиційна народна музична культура Бойківщини*. Львів, 1996; Шостак В. Народні музичні інструменти Закарпаття (Каталог виставки). Ужгород, 1995; Хай М. Деркач. *УМЕ*. Т. 1. С. 600.

Михайло Хай

ДЕРЛИЦЯ Микола Михайлович (23.04.1866, с. Застав'є, нині с. Баворів Тернопільського р-ну Тернопільської обл. — 14.03.1934, м. Тростянець Долинського пов., нині Долинського р-ну Івано-Франківської обл.) — священик, етнограф, письменник, громадський діяч. Закінчив тернопільську гімназію та Львівську духовну семінарію. У 1894 був висвячений у священицький сан. Обіймав парафії на Львівщині, згодом у с. Витвиця на Бойківщині. Дбав про просвіту місцевих громад, сприяв заснуванню шкіл, просвітянських організацій, кооперації, був авторитетом для парафіян. Свою просвітницьку працю продовжив і після переведення в с. Тростянець Долинського пов. Листувався з І. Франком та ін. письменниками, священиками. Спроби писати розпочав ще в семінарії.

Перші твори опубліковано в часопису «Літературно-науковий вісник», газеті «Діло». Публікації першої збірки оповідань сприяв І. Франко. Лесь Мартович прихильно відгукнувся про його твори, відзначивши спостережливість письменника та добре володіння мовою. Етнографічний нарис Д. «Селянські діти» містив фольклорний матеріал переважно зі с. Застав'є Тернопільського пов., а також із Долинського, Бродівського, Стрийського пов. — колискові пісні та забавлянки, дитячі пісні, прозивалки, заклички. Він збагатив етнографічну літературу оглядом звичаїв, пов'язаних із народженням дитини та її плеканням у ранньому віці.

Твори: Селянські діти. Етнографічний нарис. *ЕЗ.* 1898. Т. V. С. 121—140; «Композитор» та інші оповідання. Львів, 1904; Воєнний дідич. Коломия, 1928; Марта. Коломия, 1928; В млаках. Коломия. 1930; Новели, оповідання / упоряд., передм., прим. Є. К. Нахліка. Львів, 1989.

Літ.: Баб'як П. Г. Дерлиця Микола Михайлович. *УЛЕ*. Київ, 1990. Т. 2. С. 39; Нахлік Є. Образки з життя. *Микола Дерлиця. Новели, оповідання / упоряд., передм., прим. Є. К. Нахліка.* Львів, 1989.

Галина Довженок

ДЗВОНИ, ДЗВІНОЧКИ НАРОДНІ (всеукраїнське — дзвін, дзвінок, дзвіночок; гуцульське — колоколи, колокірец, дзвинок, дзвоник; закарпатське — дзвоники, колокули) — ударний висячий язиковий ідіофон. Існують Д. великі (висотою приблизно 50—85 см, діаметр нижньої частини 35—45 см), середні (відповідно висота — 35—50 см, діаметр — 25—35 см) та малі (10—35 см і 5—25 см). На великих, середніх та малих церковних дзвонах, підвішених на дзвіницях і окремих дерев'яних піддзвонових конструкціях, грають за допомогою посмикування шнура, прикріпленого до «вуха» великого, рідше — середнього Д. або ж до самого металевого підвісного «язика» малого чи середнього Д. Перший спосіб з використанням одного або кількох великих Д. характерніший для римо- та греко-католицьких (а на західноукраїнських землях — також і для православних) церковних традицій; другий — із застосуванням набору щонайменше 5—8 Д. різних розмірів — притаманний переважно російським православним церквам. Окрім ритуально-релігійних функцій, великі й середні Д. нерідко сьогодні використовують як сигнальні інструменти. Маленькі дзвінки та дзвіночки у гуцулів використовують у церковні літургії, у колядницькому та великодньому обрядах, у вертепі. Їх також підвішують коням до шиї для перестороги руху брички чи екіпажу та коровам, рідше — вівцям і козам, щоб не загубились у лісі. Маленькі дзвоники не слід плутати з так званими «круглими» дзвіночками.

Дискографія: CD Хай М. Інструментальна музика. *Берви. Український традиційний фольклор*. Київ., 2001. Аудіочастина. № 29.

Літ.: Черкаський Л. Українські народні музичні інструменти. Київ, 2003; Мацієвський І. Християнське та етнотрадиційне в інструментальній музичній культурі народів Карпат: взаємозв'язки та антиномії. *Традиційна музика Карпат: християнські звичаї та обряди*. Івано-Франківськ, 2000; Мацієвський І. Жанрові угрупування української традиційної інструментальної музики. Львів, 2000; Яремко Б. Народні музичні інструменти. *Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження*. Київ, 1987; Кушлик Л. Народні музичні інструменти в календарних обрядах на Гуцульщині. *Традиційна музика Карпат: християнські звичаї та обряди*. Івано-Франківськ, 2000; Шостак В. Народні музичні інструменти Закарпаття (Каталог виставки). Ужгород, 1995; Дзвони, дзвіночки народні. *УМЕ*. Т. 1. С. 608.

Михайло Хай

ДЗЮБЕНКО Олекса Терентійович (13.10.1890, м. Прилуки, нині Чернігівської обл. — 13.06.1968, смт Димер Київської обл.) — кобзар. Учень М. Кравченка. У 1925—1941 працював у Київській капелі бандуристів. Давав сольні концерти. У 1937 був заарештований за участь у т. зв. контрреволюційній організації. Термін ув'язнення не було встановлено. Реабілітований. З 1949 — у Димерській музичній школі. Виконував думи «Удова і три сини», «Федір Безродний», «Плач невольників», «Козак Голота» та ін. Автор пісень на вірші Лесі Українки, обробок українських народних пісень для голосу і бандури.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 69.

Ірина Коваль-Фучило

ДИКАРЕВ (ДИКАРІВ) Митрофан Олексійович (літературні псевдоніми **М. Крамаренко, М. Крамар**; 31.05.1854, с. Борисівка Валуйського пов. Воронезької губ., тепер Бєлгородської обл., РФ — 14.11.1899, м. Катеринодар, тепер Краснодар, РФ) — етнограф, фольклорист, лексиколог, дійсний член НТШ (з 1896), «видатний українець-патріот і робітник на ниві української науки». Як відзначав О. Кониський, «село, де родився Митрофан Олексієвич, лежить на пограничній смузі етнографічній українського і великоруського народу» і «чистої української мови тут нема і не може бути і се відбилося скрізь і на мові самого Дикарева». Освіту здобував у Бирючинському духовному училищі та Воронезькій духовній семінарії, звідки його виключили як «неблагонадійного» (1876). Працював на посаді писаря Воронезького статистичного комітету (з 1890), діловода, архіваріуса Кубанського обласного правління (з 1893). Д. розробив програми для збирання етнографічних і фольклорних матеріалів («Программа для этнографических исследований жизни в связи с голодом и холерой», 1894; «Программа для записи народных толкований о народной переписи», 1897; «Програма для збирання відомостей про громади і збірки сільської молоді (вулицю, вечерниці, досвідки і складки)», 1900). Зібрав на Воронежчині й Кубані багато українських і російських пісень, казок, анекдотів, приказок і прислів'їв тощо, відомості про народні розваги, прикмети, обряди, народний календар («Воронежский этнографический сборник», 1891; «Різдвяні святки в станиці Павлівській Єйського одділу на Чорноморії», 1895; «Чорноморські народні казки й анекдоти», 1896; «Апокрифы, собранные в Кубанской области», 1900; «Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині», 1905). Д. - автор численних досліджень народної психології, особливо у часи соціально-політичних змін, стихійних лих: «Толки народа (в 1892 г.) о скорой кончине мира» (1894); «Толки народа (Антихрист. — Мышиный царь. — Гадюки)» (1895); «Толки народа в 1895 году», «О царских загадках» (1896); «Народна гутірка з поводу коронації 1896 р.» (1898); «Толки народа в 1899 году» (1900), ін. наукових праць: «Малорусское слово "паляниця" и греческое пєλαпоє» (1899); «Посмертні писання М. Дикарева з поля фольклору й мітольоґії» (1903). Д. листувався з такими визначними діячами культури, як Бодуен де Куртене, Ф. Вовк, Б. Грінченко, О. Кониський, М. Костомаров, А. Кримський, П. Куліш, О. Лазаревський, М. Янчук та ін. Збирацько-наукову фольклористичну діяльність Д. високо оцінили І. Франко, М. Сумцов, О. Кониський, М. Грушевський та ін.

Літ.: Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині. *МУЕ*. 1905. Т. 6. С. 114—204; Посмертні писання М. Дикарева з поля фольклору й мітольоґії. Львів, 1903. 258 с.

Літ.: Франко І. Передмова. *Посмертні писання М. Дикарева з поля фольклору й мітольоґії.* Львів, 1903. С. V—XII; Кониський О. До життєпису М. О. Дикарева. *ЛНВ.* 1900. Кн. X. С. 10—29; кн. XI. С. 75—91; Рулін П. До історії української етнографії (Лист М. О. Дикарева до П. О. Куліша). *Етнографічний вісник*. 1926. Кн. 2. С. 136—139; Перепелицына Л. М. А. Дикарев как етнограф. *Советская этнография.* 1957. № 3. С. 143—148; Березовський І. Дикарев М. О. *УЛЕ*. Київ, 1990. Т. 2. С. 56; Старков В. «Золоті зерна наукового пізнання» (Епістолярна спадщина М. Дикарева). *Пам'ять століть*. 2000. № 1. С. 14—53; Листування Бориса Грінченка та Митрофана Дикарева. *Література та культура Полісся*. 2001. Вип. 15. С. 199—269; Козар Л. Народознавець Митрофан Дикарев з українсько-російського етнографічного пограниччя. *МУЕ*. 2008. Вип. 7 (10). С. 110—116; Місце М. Дикарева в історії української фольклористики. *Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме*. Київ, 2008. С. 255—276.

Архіви: ІР НБУВ. Ф. І. № 29636—29637 ; Ф. III. № 36845—36872 ; Ф. X. № 5124 Ф. XXII. № 115 ; Ф. XXXVI. № 259—260 ; АНФРФ ІМФЕ. Ф. 28. Од. зб. 1—8; ІЛ НАНУ. Ф. 77; ВР ЛНБ. Ф. 151.

Лідія Козар

Дикарев (Дикарів) Митрофан Олексійович

О. Дикарев «Воронежский этнографический сборник»

«ДИКАРЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ» (1995—2017, тт. 1—18) — науковий збірник матеріалів щорічної науково-практичної конференції, започаткованої 1995 кубанськими ученими з нагоди 140-річчя з дня народження М. Дикаріва (1855—1899) під назвою «Итоги

фольклорно-этнографических исследований этнических культур Кубани (Дикаревские чтения)», яка об'єднала провідних учених Півдня Росії, Північного Кавказу та України — істориків, археологів, етнографів, фольклористів, етномузикологів, краєзнавців, музеєзнавців. Відбувалася впродовж 1995—2014 в різних наукових центрах. Організатором конференції та упорядником її матеріалів був етнограф і фольклорист із Краснодара М. Семенцов (1964—2016). Конференція була своєрідною «візитною карткою» кубанської науки. З 2004 мала назву Північнокавказька, 2010 здобула статус Всеросійської. Матеріали доповідей, що публікували під тією ж назвою (тт. 1—18), стали важливим українознавчим джерелом. Тут є публікації та дослідження архівної й наукової спадщини. українських діячів Кубані: М. Дикаріва, В. Мови, С. Ерастова, О. Кошиця, О. Півня та ін., статті з історії фольклористики й етнографії, з історичного краєзнавста Кубані і Донщини. Оскільки тема конференції визначала її мету — підведення підсумків фольклористичних, етнографічних, історико-краєзнавчих, етнолінгвістичних експедицій за попередній рік, то значна кількість статей ґрунтується на сучасних польових дослідженнях і висвітлює найважливіші сфери функціонування традиційної культури різних етнічних груп Північного Кавказу, насамперед козачих спільнот. Одна з проблем — функціонування усної традиції українського населення Кубані, Донщини, Ставропольського краю. Автори статей прямо чи опосередковано досліджують українські елементи в обрядовій культурі, побуті й фольклорі як запорозьких, азовських, чорноморських, так і донських, терських, хоперських, гребенських, забайкальських козаків, взаємопроникнення різних культур від давнини і до сьогодні. Предметом багатьох студій виступають календарні та родинні обряди, народна медицина, народні знання, військова магія, сучасне побутування фольклору, народна педагогіка, народна етика, світогляд, демонологія, усна історія, матеріальна культура, природокористування. Всі українознавчі матеріали можна поділити на дві категорії: ті, які безпосередньо стосуються україністики і ті, які висвітлюють українознавчі культурні аспекти опосередковано. До перших належать численні статті В. Чумаченка, присвячені М. Дикаріву, які включають публікацію й дослідження його наукової та епістолярної спадщини, автобіографії, цінних документів з архіву вченого. Ґрунтовні історіографічні студії про збирачів фольклору Ставропілля, родину Василькових, та про фольклористичну діяльність М. Семенцова належать О. Матвєєву. Низка статей самого М. Семенцова присвячена народній медицині, народним знанням та магії кубанських козаків. Етнографія Кубані 1920-х представлена публікацією Г. Бондаренко статті Л. Лаврова «Тубільні впливи на українців Північного Кавказу». На українському матеріалі базуються розвідки М. Бондаря, С. Жиганової, С. Рибко, М. Семенцова, Т. Рудиченко, В. Вороніна, І. Бабенка, М. Риблової, О. Васяновича, що стосуються календарних та родинних обрядів і звичаїв, світоглядних уявлень, міфології, демонології. Про військову магію та ритуал проводів на службу кубанських, донських і некрасовських козаків йдеться у статтях М. Семенцова та С. Черніцина. Глибокі дослідження меморатного пласту усної історії, категорій часу і простору в усній історії кубанських козаків здійснив О. Матвєєв. Статті С. Черніцина, В. Колесникова, Л. Маленка, Б. Фролова, А. Олійника, А. Ярового, Т. Власкіної, М. Риблової. В. Кляус, К. Бєлєцкої та ін., що характеризують історію, етногенез, традиції, матеріальну й духовну культуру, фольклор і обрядовість різних козачих груп, базуються як на архівних документах, так і на сучасних експедиційних записах. Характеристика кубанської музичної традиції, її формування та особливостей функціонування різних жанрів, типології та архаїки музичних форм, жанрової специфіки, поетики текстів висвітлена у статтях С. Жиганової та Н. Супрун-Яремко. Музичному фольклору донських українців, його функціонуванню, способам трансляції

і трансмісії, жанровому складу, зокрема, псальмам та духовним віршам, репертуару сучасних виконавців присвячені статті Т. Карташової та С. Рибко. Практично кожна з них ілюстрована польовими записами авторів, зокрема, зразками календарних і весільних пісень, псальм і голосінь. Релігійні уявлення донців про роль милостині, традицію читання «Псалтиря» над покійниками досліджує І. Кузнєцова. Цікаві й оригінальні студії С. Хачатрян про сакральне значення предметів побуту (скрині, скатерки) в традиційній культурі та ритуалах. Загалом публікації в «Д.» надають можливість вивчення культурних взаємовпливів українців та ін. етносів Північного Кавказу.

Літ.: Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Кубани за 1994 год. Дикаревские чтения (1): Материалы научно-практической конференции / сост. Н. В. Семенцов. Белореченск, 1995. 74 с.; Итоги... Дикаревские чтения (2). Джубга, 1996. 74 с.; Итоги... Дикаревские чтения (3). Краснодар, 1997. 73 с.; Итоги... Дикаревские чтения (4). Белореченск, 1998. 100 с.; Итоги... Дикаревские чтения (5). Краснодар, 1999. 208 с.; Итоги... Дикаревские чтения (6). Краснодар, 2000. 108 с.; Итоги... Дикаревские чтения (7). Краснодар, 2001. 220 с.; Итоги... Дикаревские чтения (8). Краснодар, 2002. 148 с.; Итоги... Дикаревские чтения (9). Краснодар, 2003. 188 с.; Итоги... Дикаревские чтения (10) (у 2 кн.). Краснодар, 2004. Кн. 1. 232 с.; Кн. 2. 268 с.; Итоги... Дикаревские чтения (11). Краснодар, 2005. 304 с.; Итоги... Дикаревские чтения (12). Краснодар, 2006. 408 с.; Итоги... Дикаревские чтения (13). Краснодар, 2007. 523 с.; Итоги... Дикаревские чтения (14). Краснодар, 2009. 220 с.; Итоги фольклорно-этнографических исследований этнической культуры казачьих групп России за 2008—2010 гг. Дикаревские чтения (15, 16) [Текст]: избранные материалы двух Всероссийских научных конференций. Краснодар, 7 ноября 2009 г.; Краснодар, 2— 4 декабря 2011 г. / сост., науч. ред. М. В. Семенцов. Краснодар:, 2013. 286 с.; Итоги... Дикаревские чтения (17). Краснодар, 2014. 208 с.; Памяти М. В. Семенцова. XVIII-е Дикаревские чтения / науч. ред., сост. О. В. Матвеев; отв. ред. А. В. Семенцов. Краснодар, 2017. 384 с.

Літ.: Матвеев О. В. Кубанский этнограф М. В. Семенцов. *Памяти М. В. Семенцова. XVIII-е Дикаревские чтения*. Краснодар, 2017. С. 5—21; Іваннікова Л. В. Панорамна картина історії фольклористики та етнографії Кубані: українознавчі аспекти. *Слов'янський світ*. 2017. Вип. 16. С. 278—289.

Людмила Іваннікова

ДИМІНСЬКИЙ Андрій Іванович (13.12.1829, с. Борщівці Могилів-Подільського пов. Подільської губ., нині Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл. — 14.01.1905, с. Струга Новоушицького пов. Подільської губ., тепер Новоушицького р-ну Хмельницької обл.) — фольклорист, етнограф. Народився в сім'ї столяра-кріпака. У 1843 вступив до повітової духовної школи, яку закінчив у першій половині 1840-х. У 1848 19-літній юнак при Кам'янецькій лікарській управі склав іспити і здобув право мати лікарську практику. Фельдшером працював недовго, згодом обійнявши посаду писаря Пуклянського сільського правління Орининської волості, розпочав польові записи фольклору, збір статистичних даних. Із Проскурівщини, куди перевели молодого збирача, до РГТ надійшли статистичні нариси, а згодом А. Димінський став дійсним членом товариства. У 1860—1863 фольклорист мешкав у с. Гаврилівці Кам'янецького пов., а потім переселився до с. Струги Новоушицького пов. У цей час написав етнографічні нариси «Побут селян Кам'янецького і Проскурівського повіту» (1863), «Марновірні обряди при побудові хати в Кам'янець-Подільській губернії» (1864), а також нарис «Про привізну і особисту промисловість селян Подільської губернії» (1864). Д. почав записувати казки, легенди, перекази, загадки, анекдоти, прислів'я, приказки. Через Подільський статистичний комітет та особисто П. Чубинському збирач надіслав 10 конторських книг із записами фольклорної прози, а також книги та окремі папери, де містилося понад 2970 пісень. Із 1876-го — року Емського указу — Д. переслідували як «опасного украинофила»: доноси, обшуки, звільнення з роботи. Про цей важкий період найкраще розповідають його листи до професора Київського університету св. Володимира О. Ф. Кістяківського, який отримав із Поділля від Д. 452 номери вироків волосних судів, а також «Пісні проти нецноти нареченої дівчини», записані в с. Меджибіж Подільської губ. (тепер смт у Летичівському р-ні Хмельниць-

Димінський Андрій Іванович

кої обл.). До цього періоду належить й опис одягу селян Поділля, а також збірка прислів'їв. Ці праці фольклориста вважав втраченими ще М. Левченко в 1920-х. В АНФРФ ІМФЕ зберігається етнографічно-фольклорний нарис «Опис Чумацького промислу Київської губ. Звенигородського повіту Лисянської волості с. Орли із 1860 по 1892 рр.» (ф. 1—4/342), написаний, очевидно, у 1892, коли Д. обіймав посаду волосного писаря у м. Шполі на Звенигородщині. Повернувшись до с. Струга Новоушицького пов., Д. уже не зміг працювати, бо осліп. У 1905 помер; поховано фольклориста в с. Струга в урочищі Домашник. Із загальнього доробку Д. віднайдено близько 3000 пісень різних жанрів, більше 700 зразків фольклорної прози, 9 статистичних та фольклорно-етнографічних нарисів, різні документи. Це невелика частина записів, більшість їх згоріло ще під час громадянської війни. Багато зусиль до вивчення спадщини фольклориста доклали Агатангел Кримський та Микола Левченко, якому належать перші спроби життєпису Д. У 1928 світ побачили «Казки та оповідання з Поділля в записах 1850—1860 рр.», яким передували статті «Збірка подільських казок 1850—1860 рр. волосного писаря Димінського» («Етнографічний вісник», 1927, кн. 4, с. 160—172), «Знадоби до життєпису подільського етнографа А. І. Димінського (бл. 1826—1897)» («З поля фольклористики й етнографії», Київ, 1928, вип. 2), «Знадоби до життєпису Андрія Івановича Димінського» («Записки історично-філологічного відділу», Київ, 1928, кн. 16, с. 255—266). Історія вивчення фольклористичної діяльності Д. охоплює також посилання на записи з Поділля в працях А. Кримського, рецензію на «Казки та оповідання...» В. Рєзанова, короткі статті інформативного характеру М. Рябого, дослідження певних аспектів проблеми у працях П. Попова, М. Сиваченка, О. Бріциної, згадки робіт фольклориста в дослідженнях В. Борисенко, В. Скуратівського. Збирач застосовував свої знання, аби дати науці те, без чого вона безсила, — науково надійний першоджерельний матеріал. Аналіз рукописів, вивчення послідовності, манери запису та принципів, наступних етапів роботи над текстами, зокрема перед підготовкою до публікації, дають змогу твердити, що Д. як дійсний член РГТ фольклорні записи провадив у руслі його засад. Методи збирання фольклору та іншого народознавчого матеріалу, що їх використовував Д., — наслідок розвитку української фольклористичної науки, засад, що були властиві для сербської, польської шкіл записування в першій половині XIX ст. Записи пісень Д. зберігаються в ІР НБУВ (ф. 36, од. зб. 132—133): «Пісні побутові про кохання», «Побутові родинні», «Побутові», «П'яницькі», «Рекрутські», «Жартівливі», «До танків», «Чумацькі», «Колискові», «Косарські», «Колядки на Різдво», «Щедрівки на Богоявлення», «Гаївки», «Пісні старців із акомпанементом ліри», «Пісні при хрещенні», «Пісні весільні». Своєрідне «вибране» із усіх цих записів — 9 збірок пісень, переписаних раз чи навіть двічі рукою Д. (ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 1485—1493). Їх фольклорист готував до видання, надсилав О. Кістяківському, який мав провести через цензуру впорядковану збірку. Три рукописні збірки: «Пісні про кохання», «Пісні до танцю» і «Пісні родинні» — в АНФРФ ІМФЕ (ф. 4—2/28, ф. 4—2/29, ф. 4—2/30) серед паперів Я. П. Новицького. В архіві РГТ також зберігаються дві збірки пісень «родинних» та «про кохання» із Проскурівського, Кам'янецького, Могилівського і Новоушицького пов. Надіслані вони до РГТ у 1889 після смерті О. Кістяківського, коли Д. зрозумів, що найближчим часом видати зібрані пісні не вдасться. Більшість цих записів не паспортизовано. Тільки біля окремих пісенних зразків можна прочитати або місце запису, або ім'я та прізвище інформанта. Науковий підхід до збирання фольклору засвідчує той факт, що Д. вважав за потрібне записувати всі почуті зразки: менш та більш викінчені, уривки пісень та варіанти цілісні, пісні новіші, ще «невідшліфовані» — тобто здійснював повний зріз фольклорного

репертуару місцевості. Фольклористу належать спроби систематизації зібраного матеріалу, що є по суті одним зі станів їх наукового осмислення. Записи фольклорної прози Д. використані в «Трудах этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край» (1878, т. 2). Можна визначити, що П. Чубинський здійснював публікацію за рукописами ф. 36, од. зб. 709—713 (ІР НБУВ), ф. 8-КІ / 68 (АНФРФ ІМФЕ) та зібранням І. Рудченка № 4 (БАН РФ). Зразки, записані Д., атрибутувала в перевиданні «Трудов...» (Чубинський П., «Праці...», Донецьк, 2008) О. Ю. Бріцина. Записи, використані в «Казках та оповіданнях з Поділля» (Київ, 1928), зберігаються в ІР НБУ (ф. 36, од. зб. 121). У зібранні Д. належною мірою представлені всі види казкового епосу — тваринний, героїко-фантастичний (чарівні казки), побутовий. Значною тематичною строкатістю відзначаються перекази, легенди, анекдоти, апокрифічні оповідання. Багато ознак (використання казкових формул, прислів'їв, приказок, римування) вказують на прагнення збирача записувати від оповідачів-майстрів. За кількістю сюжетів та жанровим розмаїттям рукописну збірку фольклорної прози Д. важко навіть порівняти із будь-якою іншою, опублікованою в середині XIX ст., колекцією казок. Крім української, фольклорист записував польською та російською мовами, подекуди коментував записи, фіксував сюжети, не надаючи переваги завершенішим, цілісніщим зразкам.

Літ.: Дыминский А. Суеверные обряды при постройке дома в Каменец-Подольской губернии. *Этнографический сборник*. 1864. Вып. IV. С. 7—8; Казки та оповідання з Поділля в записах 1850—1860-их рр. / упоряд. М. Левченко, передм. А. М. Лободи. Київ, 1928. 598 с.

Літ.: Б. а. Димінський Андрій. *ЕУ*. Львів : НТШ, 1993. Т. 2. С. 511; Левченко М. З поля фольклористики й етнографії. Вип. 2. Знадоби до життєпису подільського етнографа А. І. Димінського. Київ, 1928. С. 73—92; Левченко М. Знадоби до життєпису Андрія Івановича Димінського. *Записки Історично-філологічного відділу УАН*. 1928. Кн. 16. С. 255—266; Новицький О. М. Фольклористична та етнографічна діяльність А. І. Димінського. *НТЕ*. 1980. № 6. С. 38—42; Рубай Г. Т. Димінський Андрій. *УЛЕ* : *у 5 т.* Т. 2. Київ : УРЕ, 1990. С. 57; Рябий М. В. Видатний фольклорист і етнограф. *Літературно-мистецька Вінниччина*. Одеса : Маяк, 1969. С. 123—124; Рябий М. В. Андрій Іванович Димінський. *НТЕ*. 1965. № 2. С. 76—77; Чубинський П. Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край, споряджена Імператорським географічним товариством. Південно-західний відділ. Матеріали і дослідження, зібрані д. чл. П. П. Чубинським. Т. II / упоряд. і текстологія С. Мишанича. Коментарі О. Ю. Бріциної. Донецьк, 2008. 632 с.; Шабліовський В. Є. Відзначення 150-річчя з дня народження А. І. Димінського. *НТЕ*. 1980. № 2. С. 107; Шалак О. Андрій Димінський (1829—1905). *Народознавство*. 1993. № 4. С. 2; Шалак О. Українські народні пісні, записані А. Димінським на Поділлі. *Подільська старовина : Зб. наук. пр.* Вінниця, 1993. С. 389—395; Шалак О. Подвиг збирача українського фольклору. Маловідомі сторінки життєпису Андрія Димінського. *НТЕ*. 1994. № 4. С. 63—74; Шалак О. Український фольклор Поділля в записах і дослідженнях XIX — початку XX ст. Київ, 2014. С. 14—22; Шалак О. Фольклористична діяльність Андрія Димінського : автореф. дис. ... канд. філолог. наук. Київ, 1995; Шалак О. Фольклористична діяльність Андрія Димінського. Київ, 2009. 198 с.

Архіви: ІР НБУ. Ф. 36. Од. зб. 132—133 («Пісні побутові про кохання», «Побутові родинні», «Побутові», «П'яницькі», «Рекрутські», «Жартівливі», «До танків», «Чумацькі», «Колискові», «Косарські», «Колядки на Різдво», «Щедрівки на Богоявлення», «Гаївки», «Пісні старців із акомпанементом ліри», «Пісні при хрещенні», «Пісні весільні»); Ф. І. Од. зб. 1485—1493; Ф. І. Од. зб. 24858—24874; Ф. 36. Од. зб. 121; Ф. 36. Од. зб. 709—713; АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1—4. Од. зб. 342; Ф. 4—2/28; Ф. 4—2/29; Ф. 4—2/30; Ф. 8—КІ /68; Архив Географического Общества России. Р. 30. Оп. 1. Дело 23.

Оксана Шалак

ДИМІНСЬКИЙ Йосип Андрійович (1853, с. Гаврилівці, нині Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. — 18.02.1893, містечко Лисянка, нині смт у Черкаській обл.) — фольклорист, етнограф. Серед дев'яти дітей фольклориста та етнографа Андрія Димінського, який працював волосним писарем на Поділлі, був другою дитиною. Мати Марія Димінська (уроджена Хобржинська) за національністю полька. Початкову освіту Д. здобув у с. Струга Ушицького повіту (нині Новоушицького р-ну Хмельницької обл.), куди Димінські переїхали в

1863. До Київської учительської семінарії вступив у 1872, утім, через брак коштів навчання не завершив і покинув семінарію. Одержавши свідоцтво, що давало змогу вчителювати, близько трьох років пропрацював у народному училищі в с. Шукайвода Уманського пов. (нині Христинівського р-ну Черкаської обл.). У березні 1876 Д. перевели до містечка Лисянка (нині смт у Черкаській обл.). У 1882 він одружився з Олімпіадою Іванівною Марковською — донькою священика. У 1878 працював за програмою для збирання народних звичаїв і повір'їв, що стосувалися юриспруденції і кримінального права, яку надіслав юрист, професор Київського університету св. Володимира О. Ф. Кістяківський. М. З. Левченко у передмові до «Казок та оповідань з Поділля» (Київ, 1928) зазначив: «Частина тодішніх лисянських записів, що поробив Йосип Димінський 1878—1880 р., незабаром побачать світ у І томі збірки акад. А. Е. Кримського "Звиногородщина" з погляду фольклорно-лінгвістичного» (див. там окремі розділи: "Про всякі сільські кари, судові й самосудні" (ст. 71—77), "Які бувають весільні звичаї на селі і що буде [нечесній] молодій" (ст. 147—163), аскетичні звичаї на Пущення (ст. 369))» (с. XXXII). Улітку 1879, очевидно, з допомогою батька, який був дійсним членом РГТ, почав співпрацю з цією науковою установою. Помер від тифу.

Літ.: Б. а. Димінський Йосип Андрійович. *УРЕС* : *у 3 т.* Київ, 1966. Т. 1. С. 597; Казки та оповідання з Поділля. В записах 1850—1860 рр./ [упоряд. М. Левченко]. Київ, 1928. С. XXXII; XL—XLI; Вчитель, лікар, народознавець. *Історія Лисянщини та розвиток краєзнавства в краї.* 1998. 4—5 верес. URL : http://www.lysyanka.narod.ru/c1998_n.html#Imp Лубко М. П. (Полтава); Рубай Г. Т. Димінський Йосип Андрійович. *УЛЕ.* Київ, 1990. Т. 2. С. 57.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1—К1/14. Кистяковский А. Ф. Наблюдения О. А. Дыминского, учителя народного училища в м. Лысянке. 16 арк.

Оксана Шалак

ДИТЯЧИЙ ФОЛЬКЛОР — різножанрова сукупність творів, пов'язаних із життям, побутом, розвагами дітей різного віку. Термін увів у 1920-х російський фольклорист Г. Виноградов, який укладав у це поняття «<...> те, що створено в слові самими дітьми, і те, що <...> увійшло <...> в їхній репертуар, випавши з репертуару дорослих». Особа носія була визначальна для окреслення кола творів. Надалі більшість дослідників (В. Анікін, Г. Барташевич, О. Капіца, А. Мартинова, М. Мельников та ін.) до дитячого фольклору залучали також і твори, виконувані дорослими дітям раннього й молодшого віку (колискові пісні та забавлянки (утішки)), які Г. Виноградов розглядав окремо і називав «поезією плекання» («поэзия пестования»). І надалі фольклористи дотримуються різних точок зору щодо меж поняття «дитячий фольклор». Чимало творів традиційного дитячого фольклору виконували конкретні функції, сприяючи плеканню немовлят, їхньому фізичному й розумовому розвитку, соціалізації дещо старших дітей, пізнанню навколишнього світу через гру та розваги. Розвиток дитячого фольклору в річищі усієї народної творчості зумовив його різнорівневі зв'язки з фольклором дорослих носіїв. Окремі жанри цілком перейшли до дітей, інші виконували як дорослі, так і діти. Твори т. зв. материнської поезії (колискові пісні та забавлянки) виокремлюються за виразними функціональними ознаками, про що свідчать самі назви. Вони враховують потреби найменших дітей та рівень їхнього розвитку і водночас були першим кроком у залученні дитини до традиційної культури свого народу. Найбільш насиченим віршованим словом і співом був побут дітей віком 7—12 років. Спостерігачі дитячого побуту XIX ст. відзначали, що серед селянських дітей вже з шести років майже немає таких, які б не співали або хоча б не намагалися приєднуватися до співу інших. Традиційний репертуар засвоювався від дітей старших, а також від дорослих членів родини, які пам'ятали свої дитячі розваги. Творам, що виконували діти, притаманна функціональна й тематична різноманітність: мало не всі розваги супроводжували пісеньки й примовки. Діти, що вирос-

тали в сільському середовищі, змалку зблизька спостерігали й пізнавали світ природи. До її явищ (стихій, живих істот, рослин) вони зверталися у поетичній формі закличок. Спілкування зі світом живої природи, прислухання до її голосів спричинило появу звуконаслідувань, побудованих на відтворенні голосом різних звуків та інтонацій. Діти мали свій окремий репертуар календарно-обрядових творів, серед яких найпоширенішими були колядки та щедрівки, які вони виконували під час різдвяних і новорічних свят. Важливе місце у побуті й дозвіллі дітей мали ігри, значна частина яких була пов'язана зі святами та обрядами народного календаря. Серед пісень та речитативів, які діти виконували на дозвіллі задля розваги, було чимало перейнятих з фольклору дорослих (переважно жартівливих і танцювальних пісень), до яких останні втратили інтерес. (Щоб якось виокремити їх у масиві дитячого фольклору, В. Пропп назвав їх «пісні про навколишнє життя»). Пісні та приспівки змінювалися, перероблялися відповідно до дитячих уподобань, і з'являлися твори без чіткого змісту, з поєднаними в одному творі образами, не пов'язаними між собою, пародіювалися тексти різного змісту, зокрема, молитви. Особливо виразно дитяча творчість виявила себе у прозивалках (дражнилках, дражніннях). Основним типом діяльності дитини до певного віку є гра у широкому сенсі, що реалізується у грі звуками, словами, образами. Власне, з іграми (рухливими, рольовими та ін.), які мають певний «сюжет» чи виконуються за встановленими традицією правилами, пов'язані лічилки (короткі віршики, які скандуються), що є способом розподілу ролей у грі або визначення ведучого. Уже від середини XX ст. фольклор, який розвивав, розважав і певною мірою виховував численні покоління дітей, втратив свою роль у їхньому побуті й дозвіллі. Чимало творів і жанрів у цілому відійшли у минуле й залишилися фактами історії, зафіксованими в дослідженнях і публікаціях, хоч кінець минулого століття позначений активними спробами прилучити сучасних дітей до фольклорних надбань минулого. В останній чверті XX ст. дослідники звернулися до вивчення нових форм фольклору дітей та підлітків — пародій, страшних історій, «садистських» віршиків, творів т. зв. «шкільного» фольклору, що досі залишалися поза увагою фольклористики. Водночас з'ясування, як прагнення дитини до творчості, самовираження в слові реалізується нині, у реаліях і обставинах дитячого побуту і життя суспільства поч. XXI ст., чекає на своїх дослідників.

Літ.: Бакіна Т. С. Сучасний фольклор школярів: Проблеми творення і побутування : автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 1997; Барташэвіч Г. А. Вершаваныя жанры беларускага дзіцячага фольклору. Мінск, 1976; Виноградов Г. С. Детская сатирическая лирика. Иркутск, 1925; Виноградов Г. С. Русский детский фольклор. Иркутск, 1930; Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском воздасте. Москва, 1967; Дитячий фольклор: Колискові пісні та забавлянки / упоряд., примітки Г. В. Довженок. Київ, 1984; Дитячі пісні та речитативи / упоряд. Г. В. Довженок. Нотний матеріал / упоряд. К. М. Луганська. Київ, 1991; Довженок Г. В. Український дитячий фольклор: (Віршовані жанри). Київ, 1981; Заглада Н. Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля. *Матеріали до етнології.* 1929. Т. 1; Пропп В. Я. Жанровый состав русского фольклора. *Фольклор и действительность.* Москва, 1976.

Галина Довженок

ДІАЛОГ (від грецьк. dialógos — бесіда) — 1) форма виконання окремих творів народної драми, народного театру, обрядового та ігрового фольклору, народної прози, зокрема, легенд тощо, якій властива специфічна будова — чергування реплік різних виконавців. 2) Форма побудови тексту з почерговою зміною реплік від імені різних персонажів. Діалогічна форма мовлення є розмовною за своїм походженням, їй властива істотна ситуативність, зв'язок форми висловлювання з обставинами комунікації. Через це й неповнота, еліптичність вживаних конструкцій. Якщо для драматичних творів характерна діалогічна форма будови, то діалогічний (поліфонічний) характер багатьох прозових творів фольклористика усвідомила досить пізно. Перші

здогадки про особливості виконання традиційних прозових творів за умов розмови кількох співбесідників, які вільно міняються ролями оповідача та слухача (адресата та адресанта) в українській фольклористиці зробив І. Франко. Гіпотезу про поліфонічний характер легенди та про істотність цієї риси для визначення її жанрової специфіки висловили Л. Дег та А. Важоні. Нерідко збирачі в процесі запису від руки ігнорували як помилкову форму Д. чи полілогу, якого набували усні тексти в живому функціонуванні і відтворювали їх від імені одного оповідача народної прози, зокрема, легенд. Це істотно змінювало уявлення про мистецькі риси цих усних текстів, що мали динамічний характер, були сповнені уточнень, несподіваних асоціацій, змін тону тощо.

Літ.: Франко І. Я. Bel parlar gentile Зібр. творів : в 50 т. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 8—20; Мишанич С. В. Усні народні оповідання: Питання поетики. Київ : Наукова думка, 1986; Legend and Belief. *Folklore Dégh Linda and Vázsonyi Andrew. Genres* / ed. Dan Ben-Amos. Austin and London : University of Texas Press, 1976. P. 93—123.

Олександра Бріцина

ДІЙОВА ОСОБА — 1) учасник драматичної дії у народному театрі та народній драмі, що визначається його рольовою та функціональною характеристикою. У цьому значенні термін практично тотожний терміну персонаж. 2) Учасник дії у наративних текстах, зокрема, у казці, який є виконавцем певної функції в її сюжеті на відміну від персонажа, оскільки різні персонажі можуть виконувати ту ж саму функцію і виступати таким чином у якості певної ДО (наприклад, герой, чудесний помічник), натомість один персонаж може виконувати різні функції і таким чином визначатися як ДО різного типу. Фантатичним казкам властиві ДО 7-ми класів: остаточна казкова цінність, чудесний засіб (об'єкти, за які бореться герой), шкідник, дарувальник (випробувальник), помічник, герой, удаваний (несправжній) герой (здобувачі казкових об'єктів).

Літ.: Новик Е. С. Система персонажей русской волшебной сказки. *Типологические исследования по фольклору.* Москва : Наука, 1975. С. 214—246; Мелетинский Е. М., Неклюдов С. Ю., Новик Е. С., Сегал Д. М. Проблемы структурного описания волшебной сказки. *Труды по знаковым системам. IV.* Тарту, 1969. С. 86—135; Дунаєвська Л. Ф. Українська народна казка. Київ : Вища школа, 1987; Бріцина О. Ю. Українська народна соціально-побутова казка: Специфіка та функціонування. Київ : Наукова думка, 1989. С. 35—58.

Олександра Бріцина

ДІЛИНКО Іван Гаврилович (12.07.1902, с. Ільниця Іршавського р-ну Закарпатської обл. — 07.12.1960, с. Горінчеве Хустського р-ну Закарпатської обл.) — казкар із с. Горінчеве Хустського р-ну Закарпатської обл. Належить до старшого покоління казкарів села, був учителем А. Калина (у репертуарі оповідачів було 10 спільних сюжетів) та Ю. Митровича. За походженням Д. циган, за професією — коваль. Умів також виробляти «вальки» — непалену цеглу для будівель. Джерелом казкового репертуару були казки бабусі та батька, загальна кількість відомих Д. сюжетів, за свідченням П. Лінтура, який зафіксував його репертуар, сягає 15-ти. Манера оповіді Д. була спокійно-епічною, навіть дещо монотонною, казки довгі, розлогі, зі складним сюжетом, проте стрункі й послідовні у викладі. Його виконанню властиве застосування формул, які є не лише окрасою казки, а й прикметою її традиційного стилю. Ініціальні та фінальні формули виконують важливу комунікативну функцію, сигналізуючи про початок та завершення казкової оповіді. У репертуарі Д. переважали фантастичні казки, проте він виконував і побутові казки.

Тексти: Казки одного села. Запис текстів, післямова та приміт. П. В. Лінтура ; упоряд. Ю. Д. Туряниці. Ужгород : Карпати, 1979. С. 153—202; Зачаровані казкою / Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 301—319; Казки Верховини: Закарпатські українські народні казки. Склад І. Чендей. Ужгород, 1960. С. 301—306; Дідо-всевідо: Закарпатські народні казки. Ужгорд : Карпати, 1969. С. 160—175.

Літ.: Лінтур П. В. Казкова традиція закарпатського села. *Казки одного села.* Ужгород : Карпати, 1979. С. 346—354; Лінтур П. В. Казкарі Закарпаття і їх репертуар. *Зачаровані казкою: Українські народні казки в записах П. В. Лінтура* / упоряд. І. М. Сень-

ка та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 496—511; Казки одного села. Запис текстів, післямова та приміт. П. В. Лінтура ; упоряд. Ю. Д. Туряниці. Ужгород : Карпати, 1979. С. 152; Зачаровані казкою: Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 298—301.

Олександра Бріцина

ДМИТРЕНКО Микола Костянтинович (псевдоніми: **Микола Козак, М. Козак-Подільський, М. Сердечний, М. Тихий, Д. Миколаєнко, М. Зять** та ін.; 01.01.1956, с. Зятківці Гайсинського р-ну Вінницької обл.) — фольклорист, етнограф, літературознавець, письменник, журналіст, педагог, краєзнавець, видавець, громадський діяч. Доктор філологічних наук (2006), професор (2012). Завідувач відділу фольклористики ІМФЕ НАН України (2002—2016); професор, провідний науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ (з травня 2016). Член двох учених спеціалізованих рад із захисту докторських дисертацій (ІМФЕ НАНУ, Львівський національний університет ім. І. Франка), засновник і голова редакції часопису «Народознавство» (з 1993), член Національної спілки письменників України (1994), Національної спілки краєзнавців України (2012), заступник голови редакції журналу «Народна творчість та етнографія» (2003—2005), член редакційної колегій серії «Український історичний роман» видавництва «Український центр духовної культури», журналів «Матеріали до української етнології», «Фольклористичні зошити», «Народознавчі зошити», «Міфологія і фольклор», «Київська старовина», «Наука і суспільство». Член Комітету з присудження державної премії при Президентові України «Українська книжка року» (з 2009). Нагороджений медаллю «Будівничий України» ВУТ «Просвіта» (2005), орденом Нікольського Чуваської народної академії наук (2013), двома грамотами Президії НАН України, грамотою Міністерства освіти і науки України, двома відзнаками Київського міського голови. Лауреат премії ім. Д. І. Яворницького НСКУ (2015), І. Патмара в галузі фольклористики (Чуваська Автономна Республіка) (2011). Закінчив Зятковецьку середню школу в Гайсинському р-ні на Вінниччині (1973), відділ української мови та літератури філологічного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1979), аспірантуру ІМФЕ АН УРСР (1983). У 1984 захистив кандидатську дисертацію «Теорія народної словесності як напрям вітчизняної філологічної науки 60—80-х років XIX століття (Фольклористичні праці О. О. Потебні)» (науковий керівник доктор філологічних наук, професор О. Дей). Працював завідувачем відділення листів і масової роботи та відповідальним секретарем редакторської районної газети «Зірка» (смт Теплик Вінницької обл., 1973—1974; 1979—1980), молодший науковий, науковий співробітник (1983—1996), з 1996 — старший науковий співробітник відділу фольклористики ІМФЕ НАНУ. У 1999—2002 — докторант відділу фольклористики ІМФЕ НАНУ. У Київському національному університеті ім. Т. Шевченка захистив докторську дисертацію «Українська фольклористика другої половини XIX століття: методологічний дискурс» (2006). На запрошення директора Інституту славістики Ф. Конта читав лекції про український фольклор в університеті Сорбонни (м. Париж, Франція, 2004), в Україні: Київському національному університеті ім. М. Драгоманова, Запорізькому державному університеті, Київському університеті культури і мистецтв, Житомирському педагогічному університеті ім. І. Франка та ін. Учасник багатьох міжнародних з'їздів славістів, конференцій, симпозіумів, фольклорних та кінофестивалів в Україні, Франції, Нідерландах, Польщі, Росії, Грузії, Білорусі, Киргизії, книжкових виставок. Під науковим керівництвом Д. захищено сім кандидатських дисертацій (С. Маховська, М. Вовк, О. Панчук, М. Набок, Л. Снігирьова, Н. Бобровницька, Д. Бєлобородова-Хруль). Понад 20 разів був офіційним опонентом під час захисту докторських та кандидатських дисертацій (зокрема таких відомих сучасних учених, докторів філологічних наук, як Я. Гарасим, С. Пилип-

Дмитренко Микола Костянтинович

М. Дмитренко «Уроки з народознавства»

М. Дмитренко «Символіка сновидінь. Народний сонник»

М. Дмитренко «Символи українського фольклору»

чук, О. Вертій, І. Павленко). Записав понад тисячу народних пісень, сотні легенд, переказів, загадок, прикмет, повір'їв, снотлумачних наративів, замовлянь, примовок, прислів'їв та приказок. Д. — організатор, науковий керівник тем «Український фольклор: від архаїки до модерну», «Український фольклор: динаміка функціонування, методологія дослідження», «Українська фольклористика: академічний дискурс і навчально-освітній процес», фундаментальних наукових проектів «Історія української фольклористики : в 3 т», «Українська фольклористична енциклопедія : у 2 т.», «Українські народні думи : у 5 т». Досліджує проблеми наукової методології, теорії фольклору, історії фольклористики, архаїчні пласти традиційної культури, вірування, міфи, символіку, фольклорно-літературні зв'язки. Автор концепції безсмертя фольклору через творчість кожної людини, а особливо через естетично розвиненого носія (наприклад Явдоха Зуїха), відтак у розумінні Д. фольклор — це не лише спадщина минулого, а й живий процес тяглості традиції, актуалізації традиційної культури, постійне творення нового, відтак неправомірно застосовувати термін «постфольклор» (як і «постмова»). Наукова праця і художні твори Д. перекладено англійською, французькою, болгарською, польською, чуваською, російською, білоруською, киргизькою мовами. Автор і видавець першого в Україні «Словника символів» (1997, передмова «Що таке символ?»; редакцій у співавторстві; ряду окремих статей; 2-ге видання: «Словник символів культури України», 2002; 3-тє видання, 2005). Автор монографій: «Українські символи» (1994, у співавторстві), «Українська фольклористика: історія, теорія, практика» (2001), «Українська фольклористика другої половини XIX ст.: школи, постаті, проблеми» (2004), «Українська фольклористика: акценти сьогодення» (2008), «Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме» (у співавторстві, 2008), «Символи українського фольклору» (2011), «Олександр Потебня як фольклорист» (2012), «Український фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування» (у співавторстві, 2014), «Українська фольклористика: проблеми методології» (2014). Автор понад 1500 публікацій, із них майже 500 наукових праць: зокрема, брошур «Олександр Потебня — збирач і дослідник фольклору» (1985), «Михайло Панасович Стельмах» (1986), «На крилах народної пісні» (у співавторстві, 1986), «Олексій Іванович Дей» (1987), «Збирачі народних перлин» (1989), «Гнат Танцюра: До 100-річчя від дня народження» (2001), «Наталя Сергіївна Шумада: Бібліографічний покажчик праць» (у співупорядкуванні, 2010); статей в енциклопедіях, словниках: «Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии» (1993), «УЛЕ» (1988—1995), «Українська фольклористика: Словник-довідник» (2008), «Шевченківська енциклопедія» (2012), ЕСУ, УМЕ, «Українська фольклористична енциклопедія». Співавтор навчальних посібників: «Уроки з народознавства» (1995), «Як писати твори» (1996; 2-ге видання 1997). Автор прозових книг: «Допит: Повісті, оповідання» (1989), «Чорна вівця: Роман» (1999), поезії: «Мандрівник» (1994), «Материк і море» (1998), «Люблю твій усміх загадковий», «Квіти добра» (обидві — 2005), «Іноді...» (2012), «Поезії» (2017). Перші публікацій поезій — 1971 (газета «Трибуна праці», м. Гайсин Вінницької обл.), дебют прозаїка — публікація новели «Лише пішов...» в альманасі «Вітрила» (Київ, 1980). Поетичні, прозові, літературно-критичні, публіцистичні твори публікуються в журналах «Вітчизна», «Дніпро», «Україна», «Київ», «Радуга», «НТЕ», «Слово і Час», «Українська культура», «Наука і суспільство», «Дивослово», «Український церковно-історичний журнал», газетах «Літературна Україна», «Культура і життя», «Урядовий кур'єр», «Голос України», «Слово Просвіти», «Освіта», «Освіта України», «Сільські вісті», «День», «Вісті з України», «Шлях перемоги», «Українське слово», «Демократична Україна», «Молодь України», «Україна молода», «Газета по-українськи» та ін. Упорядник збірок

фольклору, антологій: «Українські народні пісні в записах Олександра Потебні» (1988), «Жартівливі та сатиричні пісні» (1988), «Де живе жар-птиця?» (1991), «Український сонник» (1991), «Українські міфи, демонологія, легенди» (1992), «Лицарі волі: Легенди та перекази» (у співупорядкуванні, 1992), «Повір'я» (1992), «Українські балади» (1993), «Народні повір'я» (1994), «Символіка сновидінь. Народний сонник» (1995), «Загадки Явдохи Зуїхи» (1996), «Синівська молитва: Антологія віршів та пісень про матір» (1997), «Весілля в селі Зятківцях: Записав Г. Танцюра» (1998, видана коштом Д.), «Народні прислів'я та приказки» (1999), «Анекдоти про сімейне життя» (у співупорядкуванні, 1999), «Українські народні пісні в записах Гната Танцюри» (у співупорядкуванні, 2001), «Українська історична драма» (2003), «Прислів'я та приказки від Мотри Лантух» (2008); засновник і упорядник, автор передмов збірки серії «Народна творчість»: «Прислів'я та приказки», «Народні повір'я» (2000), «Народний сонник» (2000, 2-ге доповнене видання 2005), «Народні загадки» (2003), «Народні байки» (2003), «Українські народні казки» (2005), «Народні прикмети» (2006), «Голосіння, тужіння, плачі», «Замовляння» (2007), «Привітання. Побажання. Тости» (2010). Автор передмови, коментарів, редактор академічного видання «Українські народні думи : у 5 т. Т. 1 : Думи раннього козацького періоду». (Київ, 2009, у співупорядкуванні). За редакцією Д. опубліковано понад 30 навчальних посібників, монографій, збірок, зокрема: «Українські символи» (1994), «Уроки з народознавства» (1995), «Словник символів» (1997, 2002, 2005), Ю. Шутенко «Фольклорна традиція та авторське "Я": поезія Василя Голобородька : монографія» (2007), «Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме» (2008), М. Вовк «Міфо-символічні джерела прозової спадщини Василя Барки» (2010), О. Шалак «Український фольклор Поділля в записах і дослідженнях XIX — початку XX ст.» (2014), Г. Дмитренко «Українська мова (навч. посібн. з 5 по 11 кл., 2002—2016). Д. відомий як видавець, директор видавництва «Народознавство». Видав майже 50 назв книжок загальним накладом понад півмільйона примірників. Зокрема, опублікував вибрані твори лауреата Шевченківської премії М. Воробйова «Без кори» (післямова Д., 2007), члена НСПУ В. Ляхевича «Слово про арійський епос» (2004), П. Поліщука «Любосвіт» (2002), Ю. Дмитренко «Піду до зірок» (1995), «Небо душі» (1998), «Білокрила дорога» (2003), І. Притики «Чорнобиль» (2003), «Хто ти, людино? Психодіагностичні тести» (два випуски — 1994, 1997), А. Дмитренка, Л. Захаріяш «Основи почеркознавства» (2004), А. Дмитренка «Психологія кохання» (2007), «Загадки з математики для малят» (упорядник О. Яловська, 2001), «Український політичний фольклор» (упорядник Є. Пащенко, 2008) та ін.

Літ.: Збирачі народних перлин. Київ, 1989. 48 с.; Українські символи. Київ, 1994. 140 с. (у співавторстві); Словник символів. Київ, 1997. 156 с. (у співавторстві); Українська фольклористика: історія, теорія, практика. Київ, 2001. 576 с.; Актуальні проблеми сучасної фольклористики: досвід і перспективи. *МУЕ.* 2002. Вип. 2. С. 369—371; Українська фольклористика другої половини XIX ст.: школи, постаті, проблеми. Київ, 2004. 384 с.; Українська фольклористика: акценти сьогодення. Київ, 2008. 236 с.; Символи українського фольклору. Київ, 2011. 400 с.; Олександр Потебня як фольклорист. Київ, 2012. 536 с.; Фольклор: категорія жанру (Огляд дефініцій та коментарі). *НЗ.* 2014. Вип. 4. С. 698—703; Українська фольклористика: проблеми методології. Київ, 2014. 364 с.; Актуальна фольклористика: Академічний дискурс і навчально-освітній процес. Київ, 2019. 349 с.; Ідеальний народний герой Тарас Шевченко. З іменем Кобзаря: Вінничани про Тараса Шевченка: До 200-річчя від дня народження поета / упоряд. А. Подолинний. Вінниця, 2013. С. 146—149; Фольклор і менталітет (деякі спостереження І. Франка). *Франкознавчі студії. Зб. наук. праць.* Дрогобич, 2015. Вип. 6. С. 31—43; Іван Франко: методологія досліджень фольклору. *Іван Франко в сучасних вимірах та осягах (до 160-річчя з дня народження).* Івано-Франківськ, 2016. С. 96—107; Українська фольклористика: академічний дискурс і навчально-освітній процес. *Традиційна культура України XXI століття як складова культурної політики: сучасний стан, загрози, перспективи :* у 2 т. Т. 1 / заг. ред. О. Буценка; упоряд. З. Босик; відп. ред.. В. В. Телеуця. Київ, 2016. С. 14—16; «Не вмре, не загине...». *Наука і суспільство.* 2017. № 1—2. С. 50—54; Подвижницька місія

М. Дмитренко «Українська фольклористика: історія, теорія, практика»

М. Дмитренко «Олександр Потебня як фольклорист»

Василя Доманицького в історії української фольклористики. *Наука і суспільство*. 2017. № 3—4. С. 23—30; Михайло Стельмах — збирач і дослідник фольклору. *Наука і суспільство*. 2017. № 7—8. С. 31—34.

Твори: Допит: Повісті, оповідання. Київ, 1989. 358 с.; Мандрівник: Поезії. Київ, 1994. 102 с.; Материк і море: Поезії. Київ, 1998. 98 с.; Чорна вівця: Роман. Київ, 1999. 264 с.; Люблю твій усміх загадковий: Лірика. Київ, 2005. 56 с.; Квіти добра: Лірика. Київ, 2005. 144 с.; Іноді...: Поезії. Київ, 2012. 80 с.; Поезії. Київ, 2017. 252 с.

Літ.: Бібліографія українського народознавства : у 3 т. / зібрав і впоряд. М. Мороз. Львів, 1999. Т. 1. С. 1006; Медведик П. Дмитренко Микола Костьович. *Українська журналістика в іменах*. Львів, 2001. Вип. 8. С. 69—72; Дунаєвська Л. Ф. Обшири фольклористики. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях*. 2002. № 2. С. 182; Дунаєвська Л. Ф. Нове ґрунтовне дослідження з історії української фольклористики XIX ст. *НТЕ*. 2004. № 5. С. 118—119; Подолинний А. М. Дмитренко Микола Костянтинович. *З-над Божої ріки: Літературний біобібліографічний словник Вінниччини* / упоряд. і заг. ред. А. Подолинного. Вінниця, 2001. С. 101—102; Подолинний А. М. Дмитренко М. К. *Вінниччина фольклорна*. Довідник / упоряд. А. Подолинний, Т. Цвігун. Вінниця, 2004. С. 27—28; Подолинний А. М. Тарас Шевченко і Вінниччина: Іменний словник: До 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Вінниця, 2012. С. 26—27; Малюта І. Добротворець Миколай. *Народознавство*. 2005. № 69—70. С. 2—3; Хланта І. Українська фольклористика у європейському контексті. *Культурологічні джерела.* Ужгород, 2006. № 2. С. 62—68; Чабаненко В., Павленко І. Невтомний трудівник. *Нова філологія*. Запоріжжя, 2006. Вип. 24. С. 206—207; Сокіл В. Дмитренко Микола. Мала енциклопедія українського народознавства. Львів, 2007. С. 726—727; Астаф'єв О. Г. Дмитренко Микола Костянтинович. *ЕСУ.* 2008. Т. 8. С. 10—11; Дмитренко Микола Костянтинович. Словенски фолклористи: лични подаци и адресе / приредио Л. Раденковиh; сарадници Л. Вахньина и др. Београд, 2008. С. 98; Качкан В. Він шукає казкового птаха (Микола Дмитренко). *Качкан В. Віщі знаки думки, серця і руки: Антологія українського автографа*. Львів ; Івано-Франківськ ; Коломия. Т. 1. С. 134—149; Шутенко Ю., Ніколаєва Т. Унікальне видання українських народних дум. *Народознавство*. 2011. № 80. С. 2—3; Маховська С. Фундаментальна книга про Олександра Потебню. *КС*. 2012. № 5—6. С. 217—218; Сучасні письменники України: Біобібліографічний довідник. Біла Церква, 2012. С. 132; Гальчак С. Дмитренко Микола Костянтинович. *Гальчак С. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX — початок XXI століття.* Видання 2-е, доповнене. Вінниця, 2013. С. 546—547; Хланта І. У кожну справу вкладає душу (Микола Дмитренко). *Хланта І. Літературно-мистецьке життя Копашнова. Статті. Нариси* : у 2 кн. Кн. 1. Ужгород, 2014. С. 216—221; Хланта І. Микола Дмитренко і Закарпаття, 2016. № 1. С. 6; Подвижник. Ювілейний наук. зб. на пошану доктора філологічних наук, професора Миколи Дмитренка (До 60-річчя від дня народження) / упоряд. Ю. Шутенко. Київ, 2015. 492 с.; Сулима М. Талановита присутність. *ЛУ.* 2016. 21 січ.. С. 12, 14; Дмитренко Ж. Уроки народознавства від Миколи Дмитренка. *Світлиця*. 2016. № 3. С. 26—29; Лисенко І. Дмитренко Микола Костянтинович. *Лисенко І. Енциклопедія української пісні.* Житомир, 2017. С. 76; Малюта І. Аксіоми від Миколи Дмитренка. *КіЖ*. 2017. 16 черв. № 24. С. 14.

Юлія Шутенко

«ДНЕПР» — газета політична і літературна. Виходила тричі на тиждень у Катеринославі протягом 1884—1885 (з 1882 по 1884 — під назвою «Екатеринославский листок»). Редактор-видавець А. Бєляєв. Публікувала статті, що стосувалися історії Запорозького краю, етнографії, фольклору, зокрема, Я. П. Новицького та Д. І. Яворницького («О запорожских козаках», 1884, № 47, 48, 52, 54; «Письмо в редакцию», № 91). Я. П. Новицький надрукував тут історико-статистичний та фольклорно-етнографічний опис слобід Олександрівського повіту (І частину праці «С берегов Днепра», 1884, № 130, 138, 146; 1885, № 358), у якому подано десятки історичних, топонімічних, міфологічних легенд та переказів, що стосуються звичаїв, світогляду, побуту козаків і їхніх нащадків, розповідають про події, пов'язані з руйнуванням Запорозької Січі.

Людмила Іваннікова

«ДНЕПРОВСКАЯ МОЛВА» — щотижневий часопис громадського життя та літератури. Виходила в Катеринославі протягом 1898—1902 (до № 3 за 1898 мала назву «Приднепровье»). Редактор-видавець — М. В. Биков (1857—1917), журналіст, публіцист, член Катеринославського наукового товариства. У часопису планували «статьи по истории Приднепровского края, преимущественно Новороссии». Запрошували до співпраці Д. І. Яворницького та Я. П. Новицького. Публікували статті,

присвячені біографії та науковій діяльності І. І. Манжури (Быков Н. «Малорусский поэт и этнограф И. И. Манжура», 1900, № 10); Г. А. Залюбовського (Быков Н. «Памяти Григория Антоновича Залюбовского», 1899, № 2; Майдачевський А. «Страничка из жизни Гр. Антоновича Залюбовского», 1899, № 47), проблемам фольклористики, етнографії, народної медицини, природознавства (Сумцов Н. «О кобзарях и лирниках», 1900, № 13; Г. Л. «Малороссийская свадьба в Екатеринославском уезде», 1899, № 41—42; Л-зин Д. «Деревенское знахарство в Екатеринославщине», 1899, № 5; Эварницкий Д. И. «Чем лечились наши предки от простуды», 1999, № 14; «Нужна ли ныне демонология?», 1899, № 40; Акинфиев И. Я. «Змей-удав на о. Хортице», 1900, № 1 тощо). За публікацію недозволених цензурою матеріалів газету було заборонено, а видавця М. В. Бикова притягнуто до судової відповідальності.

Людмила Іваннікова

ДНІПРОВА ЧАЙКА (справжнє прізвище — **Василевська Людмила Олексіївна**, дівоче — **Березіна**, 01.11.1861, с. Карлівка Ананіївського пов. Херсонської губ., тепер Зелений Яр Доманівського р-ну Миколаїв. обл. — 13.03.1927, с. Германівка Обухівського р-ну Київської обл.) — українська письменниця, перекладач, фольклорист. Народилася в сім'ї священика. Уже в дитинстві захоплювалася народними піснями, переймала їх від своїх батьків та однолітків. Свого батька пізніше назвала «ходячим збірником фольклору». Саме він виховав любов і прагнення до вивчення народних пісень. Маючи тонкий музичний слух і добру пам'ять, засвоїла весь репертуар с. Карлівки, а також і с. Королівка на Київщині, у якому жила пізніше. 1879 закінчила приватну жіночу гімназію в Одесі. Учителювала, працювала в київській «Просвіті», студіювала народну поезію та мову. 1885 в альманасі «Нива» було надруковане перше оповідання Дніпрової Чайки «Знахарка». З 1890-х її твори публікували в альманасі «Степь», журналах КС, «Дзвінок», ЛНВ, газетах «Одесский вестник», «Зоря» та ін. Дніпрова Чайка — одна зі збирачів матеріалу до словника української мови, який готував бібліограф і фольклорист М. Ф. Комаров. 1884 брала участь у VI археологічному з'їзді в Одесі, на який принесла три зошити зібраних нею матеріалів. Один з них розшукали О. Дей та В. Пінчук у відділі рукописів Одеської наукової бібліотеки ім. Горького (ф. 28, карт. 29, од. зб. 508). Тут власноруч письменниця зафіксувала 30 українських народних пісень (здебільшого, у Дніпровському пов. Таврійської губ.). Пісні обрядові — веснянки, петрівчані, купальські, колядки та щедрівки, — весільні, родинно-побутові, ліричні, балади, козацькі, чумацькі, солдатські, рекрутські, заробітчанські, жартівливі й сатиричні. Записи засвідчують науковий підхід під час фіксації — до текстів подано примітки, де пояснено умови побутування, манеру виконання тощо. У фольклорі вбачала джерело пізнання народного життя, побуту, психології, мистецтва. Дніпрова Чайка сама була талановитим носієм фольклору. Пісні від неї записали М. В. Лисенко та А. М. Конощенко (од неї та од Ганни Зубченкової зафіксував пісні в с. Королівка Київської губернії). М. В. Лисенку вона надсилала пісні в листах. В АНФРФ ІМФЕ НАНУ є рукописний збірник «Сорок пісень із шпаргалів А. М. Конощенка (Херсон, 1898)» (ф. 25-5, од. зб. 73). У ньому — 15 пісень, записаних од Д. Ч. 50 пісень від неї опубліковано у збірниках — «Українські пісні з нотами» (Друга сотня, 1902, Третя сотня, 1904). Це пісні з с. Нестерівки Олександрійського повіту, с. Мар'янівки-Даурової Ананіївського повіту, сіл Збур'ївки та Голої Пристані Дніпровського повіту, а найбільше — з околиць с. Королівка. Пісні, які записала Д. Ч., вперше вийшли окремою збіркою 1974 в упорядкуванні О. Дея та В. Пінчука («Народні пісні з голосу Дніпрової Чайки та в її записах», К., 1974, 216 с.). Крім пісень, письменниця записала легенди, перекази, приказки, загадки, замовляння, що побутували в Таврії (Причорномор'ї), на Київщині та

Запорожжі, а влітку 1914 — на Кавказі (Батумі, Тифліс, Владикавказ). Увесь цей матеріал ліг в основу її ранніх літературних творів, що переважно відтворюють стиль фольклорних зразків («Знахарка», «Галина криниця», низка поезій), а також — в основі дитячих опер «Зима і весна», «Коза-дереза», «Пан Коцький», які М. Лисенко написав на лібрето Д. Ч. Письменниця була особисто знайома з визначними фольклористами П. Житецьким, М. Драгомановим, В. Антоновичем (високо оцінила «Исторические песни малорусского народа» (1874, 1875)), Б. Грінченком, О. Русовим, Оленою Пчілкою та Лесею Українкою, Д. Яворницьким, В. Кравченком, А. Кримським. Значний вплив на її фольклористичну діяльність мали збірки П. Куліша, П. Чубинського, М. Комарова, В. Гнатюка.

Літ.: Українські пісні з нотами. Друга сотня / зібрав А. Конощенко. Одеса, 1902. 142 с.; Українські пісні з нотами. Третя сотня / зібрав А. Конощенко. Київ, 1907. 120 с.; Конощенко А. М. Дніпрова Чайка (спогади). *Україна.* 1927. № 5. С. 121—125; Дей О., Пінчук В. Дніпрова Чайка — збирач народних пісень. *Народні пісні з голосу Дніпрової Чайки та в її записах* / упоряд. О. Дей, В. Пінчук. Київ, 1974. С. 5—10; Немченко І. Дніпрова Чайка і народна творчість. *НТЕ.* 1991. № 2. С. 70—77.

Людмила Іваннікова

«ДНІПРОВІ ХВИЛІ» (1910—1913) — друкований орган Катеринославського товариства «Просвіта». Виходив двічі на місяць українською мовою в Катеринославі 1910—1913, ілюстрований. Організатором і редактором його був Д. І. Дорошенко. На сторінках часопису він видрукував низку статей про П. Куліша, Д. Яворницького, М. Лисенка (1912, № 4, 20, 21; 1913, № 7, 10). Видавцем журналу був член товариства «Просвіта», поет і письменник Кузьма Єрмолайович Котов. Співпрацювали із журналом найкращі творчі сили Катеринослава — Д. І. Яворницький, В. О. Біднов, А. Ф. Кащенко, Я. П. Новицький, А. С. Синявський, Т. С. Сулима-Бичихіна, Т. І. Романченко, І. М. Труба. Незважаючи на політичну реакцію, колектив журналу намагався сприяти розвитку національного руху на Півдні України. Крім інформаційних матеріалів, тут друкували статті про громадські справи, новини з літературного, театрального, культосвітнього життя, науково-популярні статті на економічні, історичні, етнографічні теми, фольклорні записи різних збирачів, статті про фольклористів, етнографів, краєзнавців, літературні твори місцевих авторів — вірші, оповідання, нариси. У передових статтях автори журналу виступали проти російської політики в Україні. Найактивнішу участь у виданні брав Д. І. Яворницький, на сторінках журналу він друкував свої художні твори — поезії, оповідання («Русалчине озеро», 1911, № 7, 8, 9; «Драний хутір», 1911, № 18—21; «Три несподівані стрічі», 1912, № 1—2; «Закохана пара», 1910, № 1; 1911, № 12—15 тощо), нариси з історії України та Запорозької Січі («Як жило славне запорозьке низове військо», 1912, № 4—6), етнографічні етюди («Як писав Рєпін своїх "Запорожців"», 1912, № 7). Я. П. Новицький публікував тут свої фольклорні записи («З народніх уст», 1912, № 6); «Великий луг (дідове оповідання)», 1913, № 11—12; «Людська пам'ять про старовину», 1912, № 8; «Половиця (теперішній Катеринослав). Спомин бабусі», 1912, № 10; К. П. «Як вродився тютюн. Казка (З оповідання старого діда)», 1913, № 13—14 тощо). Журнал друкував також бібліографічні статті, нариси про життя й наукову діяльність видатних учених — істориків, етнографів, фольклористів (Т. Романченко. «Іван Манжура», 1912, № 9; «Василь Доманицький (Некролог)», 1910, № 1; В. Степовий, «М. Ф. Комаров. (Некролог)», 1913, № 15—16; Д. Дорошенко. «Запорозький батько», 1913, № 10; В. Степовий. «Пам'яті Г. А. Залюбовського», 1913, № 2; М. Биков. «Григорій Антонович Залюбовський. До портрета», 1913, № 9; «Реєстр наукових і літературних праць Д. І. Яворницького (1883—1913 рр.)», 1913, № 10; Ж-Ко М. (Д. І. Дорошенко). «Я. П. Новицький», 1912, № 18—19; Дорошенко Д. «До ювілею Т. С. Сулими-Бичихиної», 1913, № 7; «Житецький П. І. (Некролог)», 1912, № 12, С. 165—167 тощо). Трапля-

лися і статті про кобзарство («Новий кобзар» (Про кобзаря Григора Кожушка та його репертуар), 1911, № 18—19).

Літ.: Абросимова С., Ковальська Т. Катеринославський часопис «Дніпрові хвилі». *Борисфен.* 1994. № 1. С. 10—11; Лазебнік В. І. Кузьма Котов і його «Дніпрові хвилі». *Скарбниця рідноокраю.* Дніпропетровськ, 1993. С. 29—33.

Людмила Іваннікова

ДНІПРОВСЬКИЙ Федір Терентійович (08.02 (за старим стилем) 1906, с. Личкове Новомосковського пов. Катеринославської губ., нині Магдалинівський р-н Дніпропетровської обл. — 1941 (?)) — фольклорист, дослідник та записувач народних дум. Досліджував кобзарство включеним методом у субкультуру співців-музикантів. Учень Д. Яворницького, від якого перейняв методику польових записів і збору інформації. Брав участь у кількох археологічних і фольклористичних експедиціях Яворницького у Дніпропетровській, Запорізькій і Миколаївській обл. 12.11.1941 арештований НКВС. Подальша доля невідома. Реабілітований 19.11.1996. Матеріали Д. зберігаються в АНФРФ ІМФЕ.

Літ.: Черемський К. Дослідник, який зламав стереотипи про кобзарство. До 112-ти річчя від дня народження Федора Дніпровського (Петлиці). *Актуальні питання сучасного виконавства на традиційних кобзарських інструментах : Матеріали наук.-практ. конференції (26—27 червня)* / упорядн. К. П. Черемський. Харків, 2018. С. 11—19; URL :http://www.reabit.org.ua.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 8. Од. зб. 336, 338; Ф. 8. Колекція 2. Од. зб. 3. Мартинович П. «Хведір Петлиця-Дніпровський з с. Личкого на Самарщині».

Ірина Коваль-Фучило

ДОБРЯНСЬКИЙ Калістрат Антонович (10.10.1907, м. Старий Самбір Львівської обл. — ?) — український фольклорист, магістр філософії, старший викладач університету (1944—1946). Закінчив Львівський університет. Працював в Етнографічній комісії НТШ. Під час війни учителював у гімназії (українська мова і література). Старший науковий співробітник Львівського відділу ІМФЕ (1944—1945). Автор кандидатської дисертації на тему «Опришки в українському фольклорі, як вияв протесту проти соціального поневолення», дослідження «Панщина в західноукраїнському фольклорі». В окупованому Львові — співробітник Бібліотеки від Дистрикту. Кілька пісень із його записів опублікував 1971 Г. Нудьга. Співавтор студії про соціально-побутові звичаї у братствах. Друкувався на сторінках «Люду» та «Життя і знання». В АНФРФ ІМФЕ (ф. 34, од. зб. 3) зберігається рукопис його розвідки «Побут ремісників Старосамбірщини» (1947—1949). Етнографічні праці зберігаються також у Науковому архіві Польського товариства людознавчого в м. Вроцлав.

Літ.: Великодні забави коло церкви у Старому Самборі. Великодні звичаї на Поділлі / публікацію до друку підготував В. Галайчук. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* 2012. Вип. 47. С. 360—372.

Літ.: Нудьга Г. А. Пісні з Самбірщини / Вступна замітка і публікація записів українських народних пісень із збірки фольклориста К. А. Добрянського. *НТЕ.* 1971. № 2. С. 71—75.

Архіви: Архів ІН. Ф. 1. Оп. 1а. Од. зб. 6. Добрянський. Арк. 2; АНФРФ ІМФЕ. Ф. 34. Од. зб. 3; Архів ЛНУ ім. І. Франка. Ф. № 41

Ірина Коваль-Фучило

Дніпровський Федір Терентійович

ДОВГАЛЮК (ШНЕРХ) Ірина Сергіївна (29.11.1959, м. Львів) — етномузикознавець, доктор мистецтвознавства (музичне мистецтво) — захистила дисертацію на тему («Фонографування народної музики в Україні: історія, методологія, тенденції», у НМАУ ім. П. Чайковського, (2017), доцент (2003). Закінчила теоретичний відділ Івано-Франківського музичного училища ім. Д. Січинського (1979) та історико-теоретичний факультет Львівської державної консерваторії ім. М. Лисенка (1984). 1998 — кандидатська дисертація на тему «Осип Роздольський в історії музичної фольклористики» (НМАУ ім. П. Чайковського). У 1985—1995 — концертмейстер, викладач музично-теоретичних дисциплін Львівського музично-педагогічного училища ім. Ф. Колесси. З 1993 — асистент, 2002 — доцент, а 2017 — професор кафедри української фольклористики ЛНУ ім. І. Франка. Одночасно з 1999 по 2017 —старший науковий співробітник

Довгалюк Ірина Сергіївна

Проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнології та з 2001 по 2015 — доцент, а з 2017 — завідувач, професор кафедри музичної фольклористики Львівської національної музичної академії ім. М. Лисенка. Дослідник історії української етномузикології, зокрема історії фонографування народної музики, проблем етномузичної педагогіки. Автор монографій «Осип Роздольський: Музично-етнографічний доробок» (2000), «Фонографування народної музики в Україні: історія, методологія, тенденції» (2016) та понад сотні наукових, науково-методичних та енциклопедичних статей, рецензій, повідомлень, передмов, публікацій невідомого доробку українських фольклористів, методичних рекомендацій та програм для студентів спеціальностей «Фольклористика», «Музичне мистецтво», статей до Вікіпедії. Учасник численних всеукраїнських і міжнародних наукових конференцій, симпозіумів. Редактор та упорядник збірників наукових статей і матеріалів, зокрема, «Вісника Львівського університету. Серія: Філологічна» (вип. 37, 47, 66), «Вісника Львівського університету. Серія: Мистецтвознавча» (вип. 10), щорічника «Етномузика» (вип. 4, 5, 9), збірників наукових праць і матеріалів «Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця XIX—XX століття» (2005) та «Родина Колессів — спадкоємність науково-мистецьких традицій» (2013). Учасник проектів з оцифрування колекцій фонографічних валиків О. Роздольського та Ф. Колесси. Співавтор CD «Український фольклор першої половини XX сторіччя. Вибірка з фоноколекції Осипа Роздольського» (2011, 2015, 2016), «Аудіозаписи кобзарів і лірників з приватного архіву Філарета Колесси» (2013). Упорядник рукописного та фонографічного фондів Приватного архіву академіка Ф. Колесси у Львові. Керівник студентських фольклористичних експедицій, зокрема співініціатор комплексного дослідження фольклорної традиції Західної Бойківщини. Співзасновник та організатор низки конференцій, зокрема міжнародних наукових конференцій «Колессівські читання» (з 2007) у ЛНУ ім. І. Франка. Член ICTM (Міжнародної ради з традиційної музики, 2007), музикознавчої комісії НТШ (1990).

Літ.: Осип Роздольський: Музично-етнографічний доробок. Львів, 2000. 154 с.; Фонографування народної музики в Україні: історія, методологія, тенденції : монографія. Львів, 2016. 650 с.; Музично-етнографічна діяльність О. Роздольського. Київ, 1997. 49 с.; Das Projekt «Das Volkslied in Österreich» und Filaret Kolessa. *Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes*. Wien, 2004—2005. Bd. 53/54. S. 134—151; Етномузичні аспекти монографії Володимира Шухевича «Гуцульщина». *Етномузика : збірка статей та матеріалів на честь 60-річчя Богдана Луканюка.* Львів, 2007. Чис. 3. С. 43—56; Collections of phonographic cylinders in Halychyna archives. *Historical Sources and Source Criticism*. Stockholm : Svenskt visarkiv, 2010. P. 69—81; Dovhalyuk I. Ekspedycje Filareta Kolessy na Lemkiwszczynu. *Szlakiem karpackich tradycji ludowych*. Kraków, 2012. S. 28—43; Фоноархів Кабінету музичної етнографії Всеукраїнської Академії. *Науковий вісник Львівського університету. Серія: Мистецтвознавство ; вип. 12.* Львів, 2012. С. 114—130; Довгалюк І. Поліська експедиція Філарета Колесси. *Проблеми етномузикології*. Київ, 2014. Вип. 9. С. 76—92; Вовчак А., Довгалюк І. Документування фольклорної традиції. Засади організації і проведення фольклористичного польового дослідження, транскрибування й архівування зібраного фольклорного матеріалу : методичні рекомендації для студентів філологічного факультету / видання друге, доповнене. Львів, 2015. 52 с.; Фонографические записи народной музыки в архивах Львова. *Tradicia ir dabartis Tradition & Contemporariti*. № 11. Klaipéda, 2016. P. 181—198; Фонографические записи народной музыки в архивах Киева. *Tradicia ir dabartis Tradition & Contemporariti*. № 12. Klaipéda, 2017. С. 301—316; Оцифрована колекція фонографічних валиків Приватного архіву Філарета Колесси у Львові. *Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна ; вип. 66.* Львів, 2017. С. 230—244.

Літ.: Загайкевич М. Музично-етнографічне дослідження про минуле, спрямоване у майбутнє. *Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна*. Львів, 2003. Вип. 31. С. 410—412; Сюта Б. Дві книги про Осипа Роздольського. *Студії мистецтвознавчі*. Київ, 2003. Чис. 4. С. 117—120; Сюта Б. Довгалюк (Шнерх) Ірина Сергіївна. *Українська музична енциклопедія*. Київ, 2006. Т. 1. С. 633. Луканюк Б. Рецензія-відгук на книгу І. Довгалюк «Фонографування народної музики в Україні: історія, методологія, тенденції». *Етномузика : збірка статей та матеріалів* / упорядн. Л. Лукашенко. Львів, 2017. Чис. 13. С. 151—155.

Ірина Коваль-Фучило

ДОВЖЕНКО Олександр Петрович (10.09.1884, х. В'юнище Сосницького пов. Чернігів. губ., тепер в межах смт Сосниці, райцентру Чернігівської обл. — 25.11.1956, Москва) — видатний український письменник, кінорежисер, збирач народної творчості. Народився і виріс у фольклорній стихії с. Сосниця, в співучій селянській родині. Основним носієм пісенної традиції краю, а також регіональних звичаїв, обрядів, вірувань була мати, Одарка Єрмолаївна Цигипа (1862—1948). Улюбленим жанром пісенності в сім'ї Д. була колядка — колядки та щедрівки посідають основне місце серед записів Д. Колядки, щедрівки, веснянки чув од сільських парубків і дівчат, думи й псальми слухав від корбзарів, лірників та жебраків на Сосницьких ярмарках. Народні легенди й перекази, казки, прислів'я та приказки, повір'я, замовляння, прокльони занотовував у Сосниці, на В'юнищах. У Сосницькій школі співав у хорі, грав на скрипці. Навчаючись у Глухівському вчительському інституті (1911—1914), організував стихійний молодіжний хор, записував пісні, прислів'я, приказки. Фольклорні матеріали майстерно використовував у своїх кіноповістях, п'єсах, оповіданнях. У Москві Д. записав понад 50 пісень різних жанрів від своєї матері — записи зроблено 11, 21, 23 грудня 1943 та 11 і 23 грудня 1944. Записи збереглися в окремому зошиті, який має 30 аркушів і назву «Материні пісні». Перед записами пісень занотовано уривки усних спогадів матері (Центральний Державний архів літератури і мистецтва Росії (ЦГАЛИ РФ, ф. 2081, оп. 1, од. зб. 330). Частину пісень після смерті Д. опубліковано в журналі НТЕ (1959, № 1; 1964, № 5). Більшість пісень без нот, лише до кількох з них («Поставлю свічку проти місяця», «Ой що ж бо то за древо», «Як буду я женитися», «Ой чого ж ти, роженько, та й одна в городі», «Ой із-за гори та з-за кам'яної») є нотні записи зі співу матері, зроблені композитором Д. Л. Клебановим. Усі пісні з рукописного збірника О. Довженка вперше 1989 опублікував В. Пригоровський окремим виданням під назвою «Наспівала мати». Крім власних записів Д., сюди ввійшли пісні, що їх записали на його батьківщині та в інших селах різні збирачі фольклору XIX—XX ст. — Ю. Виноградський, І. Сорока, М. А. Мишастий, В. І. Полевик тощо. У передмові подано короткі довідки про цих збирачів. Перу О. Довженка належить також стаття «Українська пісня» — текст виступу письменника на радіо 22 березня 1942 в часи Другої світової війни. Тут він називає пісню «геніальною поетичною біографією українського народу», а також висловлює захоплення діяльністю композитора М. В. Лисенка, який «ціле життя своє присвятив збиранню української народної пісні».

Літ.: Українська пісня. *НТЕ.* 1959. № 1. С. 126—127.

Літ.: З фольклорної спадщини О. П. Довженка / добірка і вступ. ст. В. А. Щербака. *НТЕ.* 1959. № 1. С. 126—128; Сорока І. Л. Одне з першоджерел творчості О. П. Довженка. *НТЕ.* 1961. № 1. С. 89—91; Материні пісні (Фольклорна збірка О. П. Довженка) / подали до друку Ю. І. Солнцева та О. М. Підсуха ; вступ. замітка О. І. Дея ; музична редакція Л. І. Ященка. *НТЕ.* 1964. № 5. С. 66—80; Килимник О. В. Олександр Довженко і народна творчість. *НТЕ.* 1964. № 5. С. 81—90; Рильський М. Т. Народний митець. *НТЕ.* 1964. № 5. С. 26—36; Поляруш О. Є. На дужих крилах пісні (75-річчя від дня народження О. П. Довженка). *НТЕ.* 1969. № 5. С. 53—61; Поляруш О. Є. Олександр Довженко і фольклор. Київ, 1988. 175 с.; Наспівала мати: Пісенний світ О. Довженка / упоряд., вступ. ст. та коментарі В. М. Пригоровського. Київ, 1989. 144 с. Пригоровський В. З Довженкової криниці. *НТЕ.* 1992. № 3. С. 56—58; Пригоровський В. «А в пана господаря та в його дворі». Невідомий запис колядки з архіву О. Довженка *НТЕ.* 1993. № 1. С. 69—70.

Людмила Іваннікова

Довженко Олександр Петрович

ДОВЖЕНОК Галина Василівна (01.11.1941, м. Полтава) — фольклорист, дослідник дитячого фольклору, народної пісенності, збирачка фольклору, архівіст, редактор та упорядниця багатьох фольклорних видань. Закінчила КДУ ім. Т. Шевченка (нині Київський національний університет ім. Т. Шевченка). Працювала в Державному музеї Т. Шевченка (нині Національний музей Тараса Шевченка), з 1969 — в ІМФЕ (відділи рукописних

Довженок Галина Василівна

фондів та фольклористики). Кандидат філологічних наук (1982), старший науковий співробітник (1992). У 1996—2014 керувала сектором (групою) рукописних фондів ІМФЕ НАНУ. Упорядкувала перші узагальнюючі академічні видання творів дитячого фольклору: «Дитячий фольклор: Колискові пісні та забавлянки» (1984); «Дитячі пісні та речитативи» (1991, співупорядник — К. М. Луганська) та автор досліджень в цій царині: «Український дитячий фольклор (віршовані жанри): Монографія» (1981). Упорядкувала збірки: «Дитячий фольклор» (1986, співупорядник — К. М. Луганська), «Пісні родинного життя» (1986), «Літала сорока по зеленім гаю: Дитячі та молодіжні народні ігри» (1990), «Скажу тобі байку» (1998, співупорядник — О. Ю. Бріцина) та наукових видань. («Усна епіка: етнічні традиції та виконавство», 1997), хрестоматій («Український фольклор: Хрестоматія», 1997, 2-е вид. — 1998), антологій («Калинова сопілка: Антологія української народної творчості», 1989, 2-е вид. — 1998), компакт-дисків з фольклорної тематики («Зелений шум Полісся», 2002; «Українська епічна традиція», 2003), автор численних енциклопедичних статей, науковий редактор фольклористичних та етнографічних видань, у яких обстоюються новітні текстологічні едиційні принципи, що забезпечують максимальну автентичність відтворення джерел. Досліджує питання фольклору східної української діаспори, історичної фольклористики, народної епіки, здійснює значну експедиційну роботу в Україні, а також поза її межами, на території, заселеній українцями (Далекий Схід, Зах. Сибір, Пензенська обл. Російської Федерації). Член журі та експерт багатьох наукових і громадських організацій та заходів, спрямованих на поширення та поглиблення знань про національну традиційну культуру українців, брала участь у численних міжнародних наукових конференціях. Серед неопублікованих робіт — підготовлений до друку том «Ігровий фольклор», матеріали українських народних дум (серія «УНТ»), а також збірника пісенного фольклору східної української діаспори.

Праці: Український дитячий фольклор (віршовані жанри). Київ : Наукова думка, 1981. 172 с.; Дитячий фольклор: Колискові пісні та забавлянки. Київ : Наукова думка, 1984 (нот. матер. підгот. К. М. Луганська); Дитячий фольклор. Київ : Дніпро, 1986; Дитячі пісні та речитативи. Київ : Наукова думка, 1991 (співупоряд. К. М. Луганська); Пісні родинного життя. Київ : Дніпро, 1986; Літала сорока по зеленім гаю: Дитячі та молодіжні народні ігри. Київ : Молодь, 1990; Український фольклор : Хрестоматія. Київ : Освіта, 1997, 2-е вид. Київ : Освіта, 1998 (у співавт.); Калинова сопілка: Антологія української народної творчості. Київ : Веселка, 1989; 2-е вид. Київ : Веселка, 1998 (у співавт.); Путівник по особових фондах архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології. Київ, 2005 (у співавт.); Українські народні думи : у 5-ти т. Київ : ІМФЕ НАН України, 2009. Т. 1. 856 с. (у співавт.); Василь Кравченко. Зібрання творів та матеріали з архівної спадщини. Київ : ІМФЕ НАН України, 2009 (науковий редактор та співавтор вступного слова). Т. 2. 637 с.

Олександра Бріцина

ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКИЙ Митрофан Вікторович (14.06.1867, м. Рєчиця, тепер Гомельської обл. — 30.09.1934, м. Москва) — доктор історичних наук, професор, основоположник білоруської історіографії, завідувач кафедри російської історії, професор теперішнього КНУ імені Тараса Шевченка (1801—1919), засновник вищих жіночих вечірніх курсів (1905), вищих комерційних курсів (1906), ініціатор створення Київського археологічного інституту, Таврійської філії Університету Св. Володимира у Криму (пізніше Боспорський університет у Керчі), Спілки істориків, археологів і архівістів у Києві, один із засновників Білоруського державного університету у 1920-х. Курси і спецкурси: курс давньої російської історії, практичні заняття з вивчення джерел XVIII—XIX ст., історіографія, джерелознавство. Основні праці: «Белорусская свадьба и свадебные песни: этнографический очерк» (1888), «Чародейство в Северо-Западном крае в XVII—XVIII вв.» (1891), «Заметки о белорусских говорах» (1983), «Белорусская свадьба в культурно-религиозных

пережитках» (1893), «Солнышко и месяц в белорусской свадебной поэзии» (1894), «Белорусское Полесье: Сборник этнографических материалов» (1895), «Украинские староства в первой половине XVI в.» (1908) та ін. Наукові зацікавлення акумулювалися навколо проблем етнографії, соціально-економічної та політичної історії Білорусі, Росії, Польщі, України (понад 200 праць). Підтримував традицію комплексного дослідження усної народної творчості слов'ян. Засновник і керівник історико-етнографічного гуртка на історико-філологічному факультеті Університету св. Володимира, у якому підвищували професійний рівень більше 100 майбутніх учителів-філологів та істориків. Студенти готували наукові реферати з проблем джерелознавства, економіки, соціології, етнографії, народної словесності, брали участь в організації музею старовини при університеті. Історико-етнографічний гурток став організаційною структурою історико-економічної школи професора. Сприяв активізації наукових контактів з Московським університетом. Часто студенти працювали у московських архівах, мали можливість консультуватись у московських професорів. Фольклор входив до комплексу дослідження студентами як функціональне явище української, білоруської, російської, загалом слов'янської культури. Майбутні фахівці досліджували фольклор у контексті економічних, історичних, культурологічних процесів. Цей підхід актуалізувався у науково-фольклористичному середовищі майже через століття — на межі XX—XXI ст.

Літ.: Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столетия. Киев, 1891; Тайное общество декабристов. Москва, 1906; Украинские староства в первой половине XVI в. Киев, 1908; Русская история в очерках и статьях. Москва, 1909—1912. Т. 1—3; Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Волынской и Подольской губернии. Киев, 1913.

Літ.: Довнар-Запольський Митрофан Вікторович. *УРЕ*. Київ, 1979. Т. 3. С. 421; *Денисенко Г. Г.* Довнар-Запольський Митрофан Вікторович. *ЕІУ*. Київ, 2004. Т. 2. С. 427; *Карпусь Д.* Завершальний етап наукової школи М. В. Довнар-Запольського (1915—1919 рр.). *Університет*. 2011. № 2. С. 43—55.

Архіви: Державний історичний архів України. Ф. 262. Оп. 1. Арк. 19—20 (Заявление и докладная записка председателя Историко-этнографического кружка при Киевском университете М. В. Довнар-Запольского в деканат историко-филологического факультета о деятельности кружка).

Мирослава Вовк

ДОЛГОВ Микола Олексійович (25.07.1949, м. Дніпропетровськ, нині м. Дніпро) — фольклорист, дослідник кобзарства. Кандидат філологічних наук. У 1968 закінчив денне відділення Дніпропетровського енергобудівельного технікуму за фахом «Архітектура». Працював у Івано-Франківській філії «Діпроміст». У 1980 закінчив вечірнє відділення філологічного факультету Дніпропетровського державного університету. У 1983—1987 працював на будівництві БАМу. Нагороджений медаллю «За будівництво Байкало-Амурської магістралі». Разом із доктором філологічних наук, професором К. Фроловою і В. Буряком 1988 організовував відкриття та роботу науково-дослідної лабораторії українського фольклору, народних говорів та літературу Придніпров'я у Дніпропетровському державному університеті. У 1990 очолив і здійснив фольклорно-етнографічну експедицію в місця компактного проживання українців у восьми районах південної Омської області (РФ). Звіт передано до ІМФЕ НАН України. Упорядкував збірку «Колядки, щедрівки: призабуті народні обряди» (1990), навчальний посібник «Світанкові струни Надпорожжя» (1996) про творчість бандуристів-композиторів, що мало позитивні рецензії у періодиці (Гладинюк Н. Світанкові струни Надпорожжя. *Час-тайм*. 1996. 6 верес.; Чабаненко В. А. Невмируще мистецтво. *Українське слово.* Київ ; Париж, 1997. 3 квіт.; Зобенко О. Невмирущі струни. *Кур'єр Кривбасу*. 1997. № 70—71). У співавторстві видав навчальні посібники «Українознавство на уроках англійської мови» (1993), «Ярина» (1993), «Рай-поле» (2001). Д. — один з авторів телефільму про бандуристів Дніпропетровщини «Співці рідного краю» (редактор Г. Півняк, режисер

Долгов Микола Олексійович

М. Стрельцов, 52 хв, Дніпропетровська обласна телерадіокомпанія, 1993). У 1995—1998 — автор і ведучий циклу передач «Грай, бандуро!» на Дніпропетровському обласному радіо. У 1998 в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка захистив кандидатську дисертацію «Традиції та видозміни у кобзарстві Придніпров'я XX століття». У 1998—2004 мешкав у Львові. Викладав на підготовчих курсах Львівського політехнічного університету. Учасник відомого хору «Боян» під керівництвом заслуженого діяча культури України О. Цигилика. У 2001 в «ЗНТШ» у Львові надруковано статтю «Зміни у кобзарстві XX століття на землях колишньої Запорізької Січі». У 2005 повернувся до Дніпропетровська. До виходу на пенсію працював редактором у рекламно-видавничому відділі Дніпропетровського технічного університету залізничного транспорту. У 2014 опублікував унікальну збірку пісень Апостолівщини в записах бандуриста В. Кириленка «Від колискової — до лебединої» (Д. — упорядник, автор вступної статті та коментарів. Частина накладу супроводжується компакт-диском із записами пісень у виконанні бандуриста В. Кириленка). Ряд праць Д. занесено до «Бібліографії українського народознавства» у трьох томах (Т. 1. Фольклористика, кн. 1 та кн. 2). Д. друкував на шпальтах обласних та республіканських часописів статті на теми фольклору, краєзнавства й генеалогії. Член Дніпровського генеалогічного товариства. Д. — учасник багатьох наукових конференцій, симпозіумів, що відбито в низці публікацій: «Феномен козацьких дум у контексті польської фольклористики (епоха романтизму)» (Львів, 1993); «Соціально-особистісний аспект творчості бандуристів Січославщини XX ст..» (Дніпропетровськ, 1995); «Етнічна культура українців Омщини» (Дрогобич, 1999); «Олексій Нирко і його послідовники в Україні та Криму» (Ялта, 2007).

Літ.: Колядки, щедрівки: призабуті народні обряди. Дніпропетровськ, 1990. 52 с.; Світанкові струни Надпорожжя : навчальний посібник / упоряд. М. Долгов. Дніпропетровськ, 1995. 112 с.; Золота струна. *Райполе. Фольклор і сучасна народна творчість Придніпров'я* / упоряд. К. Фролова, М. Марфобудінова. Дніпропетровськ, 2001. С. 11—52 (у співавторстві); Зміни у кобзарстві XX століття на землях колишньої Запорізької Січі. *ЗНТШ.* Львів, 2001. Т. CCXLII. С. 542—561; Від колискової — до лебединої: Пісні Апостолівщини в записах бандуриста Віктора Кириленка / упоряд., вступ. ст., прим. М. Долгова ; переднє слово К. Фролової. Дніпропетровськ, 2014. 312 с.; Самарівка у вирі історії. Дніпро, 2015. 136 с.

Микола Дмитренко

Доленга-Ходаковський Зоріан

ДОЛЕНГА-ХОДАКОВСЬКИЙ Зоріан (**Zorian Dołęga Chodakowski**, справжні ім'я та прізвище — **Адам Чарноцький (Adam Czarnocki)**, 15.04.1784 (за ін. даними 05.01.1784), с. Гайна Мінського воєводства, нині Логойського р-ну Мінської обл. (Білорусь) — 29.11.1825, с. Петровське Тверської губ., нині Тверської обл., РФ) — археолог, етнограф, фольклорист. Автор досліджень з історичної географії, культури давніх слов'ян. Народився в родині бідного шляхтича Якуба Чарноцького. У 1800 закінчив Слуцьке повітове училище. У 1814 переїхав на Волинь і розшукував матеріали зі слов'янської історії. У 1817 відвідав Польщу. У 1818 працював у Синяві, де вивчав фольклор, цього ж року видав працю «Про слов'янщину перед християнством» («O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem»), у якій порушив проблеми слов'янського етногенезу, дав загальний огляд народної поезії як цінного джерела історії слов'янства. Збирав фольклор в Галичині, де познайомився із записувачами І. Могильницьким, Ф. Файгелем, Г. Червінським. У пошуках матеріалів подорожував Білоруссю, після чого прибув до Петербурга, де Міністерство освіти матеріально підтримало його мандрівку Північною Росією. Д.-Х. називали «піонером української етнографії» (В. Доманицький), «піонером слов'янської фольклористики» (О. Дей), Він — один із зачинателів не тільки української, а й польської, білоруської та російської науки про традиційну культуру. Життєвий шлях, наукову спадщину докладно висвітлено в дослідженнях О. Пипіна, Р. Гавронського, М. Сумцова,

В. Доманицького, В. Юзвенко, О. Дея, Л. Малаш. Цінна колекція народних пісень, збережена донині (2012 зразків українських пісень), уже на початку XIX ст. вирізнялася жанровим пісенним розмаїттям та кількістю зразків, зафіксованих на величезній території. Окремі дослідники (Р. Гавронський, В. Доманицький, В. Юзвенко) вважають, що Д.-Х. подорожував Поділлям, Волинню, Київщиною та Полтавщиною у 1812—1818. Записані без певної системи, пісні, найімовірніше, відтворюють хронологію фіксації. Окремі паспорти зразків містять не лише вказівку на місце запису, а й рік та ім'я виконавця: «Пісня в Меджибожі 1795 року»; «У Куні од Марисі, молочної сестри Миколая Ярошинського», що демонструє прогресивні методологічні засади записування фольклориста. О. Дей назвав й інші позитивні аспекти методики фіксації Д.-Х.: запис безпосередньо з уст народу на широких етнографічних теренах, врахування «етнографічного елемента» (а, власне, інтерес збирача до контексту виконання), розкриття окремих сторін функціональності пісень в обрядах і побуті. Характерною рисою методики запису фольклориста стала практика фіксації не тільки завершених, цілісних зразків, а й уривків пісень, а також варіантів — що було виявом плідних текстологічних тенденцій. У різних рукописах неоднаково відтворював зразки українських пісень: латинкою (ІЛ ВР, ф. 99, од. зб. 199) і російською т. зв. «гражданкою» (ІЛ ВР, ф. 99, од. зб. 188). О. Дей справедливо називав фіксацію Д.-Х. намаганням точно відтворити діалектні риси українських говірок, бо збирач прагнув передати не лише лексичні, синтаксичні, а й фонетичні особливості почутого. Він, очевидно, фіксував пісні переважно не зі співу, а зі «слів виконавців», оскільки у багатьох піснях помітне порушення ритміки і строфічної будови.

Літ.: Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського / [упоряд., текстол. інтерпр. та передм. О. І. Дея]. Київ, 1974. 781 с.;

Літ.: Доманицький В. Піонер української етнографії. *ЗНТШ.* 1905. Т. LXV. С. 1—43; Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського / [упоряд., текстол. інтерпр. та передм. О. І. Дея]. Київ, 1974. 781 с.; [Пыпин А. Н.] История русской этнографии А. Н. Пыпина. Санкт-Петербург, 1891. Т. 3. Этнография малорусская. С. 38—87; Gawrocski R. F. Gawroński R. F. Zoryan Dolęga-Chodakowski, jego życie i prace / Fr. Rawita Gawroński. Lwów, 1898; Сумцов Н. Ф. Діячі українського фольклору. Харків, 1910. С. 2; Юзвенко В. А. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст. С. 29—38; Малаш Л. А. Пионер славянской фольклористики З. Я. Доленга-Ходаковский : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Київ, 1967. 17 с.; Шалак О. Український фольклор Поділля в записах і дослідженнях XIX — початку XX ст. Київ, 2014. С. 266—271.

Архіви: ІЛ ВР. Ф. 99. Од. зб. 188. Записи З. Доленги-Ходаковського (автограф); ІЛ ВР. Ф. 99. Од. зб. 199. Записи З. Доленги-Ходаковського (автограф).

Оксана Шалак

ДОЛЕНКО Яків Дмитрович (1873, м. Миргород — 23.03.1917, м. Миргород) — самодіяльний поет, писав вірші-пісні для миргородських кобзарів, капели бандуристів. Навчався в Київській духовній семінарії, керував церковним хором. Публікував свої твори у виданнях «Рідний край», «Рада» та ін. Дружив із кобзарем М. Кравченком, який складав мелодії до текстів Д. Популярною стала присвячена Т. Шевченку пісня на слова Д. «На високій дуже кручі», з якої в 1920-х починала свої виступи Миргородська капела бандуристів, твори виконували й інші капели, ансамблі, солісти. Пісня була відома в багатьох варіантах, її авторство приписували кобзареві І. Кучугурі-Кучеренку. Автентичний текст, записано від онуки Д. Олександри Іванівни Корицької (1938 р. н.), опублікувала Л. Розсоха.

Літ.: Розсоха Л. Миргородські кобзарі й бандуристи. Миргород, 2015. С. 29—30.

Микола Дмитренко

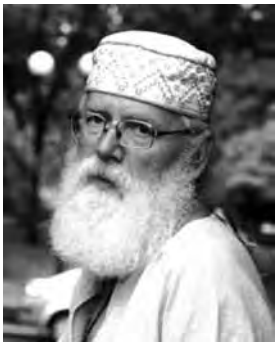

Доля Олексій Леонтійович

ДОЛЯ Олексій Леонтійович (17.01.1964, с. Плішивець Гадяцького р-ну Полтавської обл. — 04.12.2017, м. Київ) — фольклорист, етнограф, музеєзнавець. Заслужений працівник культури України (2006). Закінчив філологічний факультет Київського державного університету ім. Тараса Шевченка. Із 1985 працював понад 20 років у Державному музеї народної архітектури та побуту України

(молодший, старший, провідний науковий співробітник, заступник директора з науково-організаційної роботи); 2008—2010 — член колегії Міністерства культури і туризму України, радник міністра культури з питань народної культури. З вересня 2011 — провідний етнограф у Центрі фольклору та етнографії Інституту філології Київського національного університету, із січня 2011 — директор цього Центру. Записав кілька тисяч творів фольклору різних жанрів на рідній Полтавщині та в ін. областях України. Здійснив численні експедиційні виїзди до Чорнобильської зони з метою запису фольклорно-етнографічних матеріалів (упродовж майже 10 років їздив в експедиції з письменницею Л. Костенко). Зібрав тисячі етнографічних експонатів, організовував виставки народних майстрів (до Дня коваля, Дня бджоляра, Дня гончарів, Дня ткацтва). Автор проекту «Українська народна іграшка та лялька». Зібрав колекцію дерев'яних ложок та різноманітних зразків народної кераміки. Разом із журналісткою Н. Фіцич на основі восьмилітньої співпраці в експедиціях зняли цикл документальних телефільмів про народні ремесла та звичаї (телепроект «Майстер-клас із Наталкою Фіцич»). Учасник багатьох міжнародних, всеукраїнських наукових симпозіумів, конференцій. Активно допомагав пораненим військовим і волонтерам на Донбасі. З листопада 2017 став лауреатом волонтерської премії «Євромайдан SOS». 8 листопада 2017 нагороджений медаллю «За жертовність і любов до України». 17 листопада 2017 у Михайлівському Золотоверхому монастирі прийняв чернецтво з іменем Нестор. Помер 4 грудня 2017, похований на чернечому цвинтарі в с. Мощун під Києвом.

Літ.: Топала В. Перед смертю Олексій Доля став ченцем. *Газета по-українськи*. 2017. 8 грудня. С. 5.

Микола Дмитренко

Доманицький Василь Миколайович

ДОМАНИЦЬКИЙ Василь Миколайович (псевдоніми і криптоніми: **Вітер, Василь Потребитель, Звенигородець, Колодянин, Колодянський** та ін.; 07.03.1877, с. Колодисте, тепер Тальнівського р-ну Черкаської обл. — 28.08.1910, м. Аркашон, Франція, похований у с. Колодисте) — громадсько-культурний діяч, учений-філолог, історик, етнограф, археолог, фольклорист, письменник, бібліограф, редактор, видавець, дійсний член Історичного товариства Нестора-літописця. Походив із родини сільського священика. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира (1900). Під впливом професорів Б. Антоновича, В. Іконникова, П. Житецького виявив велику цікавість до історії, літератури, етнографії України, вже з першого курсу брав участь в археологічних та етнографічних експедиціях, співпрацював у журналі «Киевская старина» (опублікував понад 40 праць) та у видавництві «Вік». Протягом 1900—1901 викладав історію у приватній гімназії Валькера. Останні 10 років (1901—1910) життя Д. — це час напруженої творчої праці й упертої боротьби з хворобою та політичними переслідувачами. Багато друкувався в різних періодичних виданнях — «Киевская старина», «Літературно-науковий вісник», «Нова громада», «Діло», «Записки Наукового товариства імені Шевченка», «Громадська думка», «Рідна справа», «Наше діло», «Рада» тощо. Автор наукових праць з різних галузей знань — історичної, книгознавчої та літературознавчої, суспільно-політичної, археологічної, природознавчої тощо. Д. — редактор «Історії України-Русі» М. Аркаса та першого повного видання «Кобзаря» Т. Шевченка (1907), автор досліджень його творчості, а також прози Марка Вовчка. У серії книжок товариства «Просвіта» Д. видав кілька популярних нарисів — «Про Галичину та життя галицьких українців» (1909), «Словаки: Про їх життя та національне відродження» (1909), «Про Буковину та життя буковинських українців» (1910). Опублікував серію матеріалів про суспільне, громадське та господарське життя на селі. Писав він також художні твори («Смерть за правду», «Загадка життя», «Звідки береться дощ» та ін.). Упродовж всього життя Д. збирав і досліджував фольклорно-етнографічні

матеріали, про що свідчать такі його публікації: «Кобзари и лирники Киевской губ. в 1903 г.» (1904); «Баллада о Бондаривне и пане Каневском» (1905); «Современные колядки и щедривки» (1905); «Цивільний шлюб і шлюбна розлука на Україні» (1906); «Народний календар у Ровенськім повіті Волинської губ.» (1912), а також архівна спадщина: «Етнографічний матеріал 1890—1896 (села Бистрич, Голових, Бічалі Ровенського пов., Дроздово та ін.)» (ІР НБУВ, ф. І, № 33496, 107 арк.); «Приміти: родинні, вінчальні» (ІР НБУВ, ф. І, № 33497, 1 арк.); «Антропологічний тип українців» (ІР НБУВ, ф. 95, № 47, 39 арк.); «Земля, побут, народна медицина, соціально-юридичний побут селян, весілля і його обряди, обичаї при похороні» (ІР НБУВ, ф. І, № 33517, 6 арк.); «Декілька українських шептань. Подав матеріали В. Доманицький, 1899 р.» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 28-3, од. зб. 145, 8 арк.); «Етнографічні матеріали. Вірування. Зібрано на Ровенщині різними особами. Матеріал надісланий В. Доманицьким» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 28-3, од. зб. 418, 11 арк.); «Прислів'я, приказки. Зібрав В. Доманицький на Ровенщині» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 28-3, од. зб. 320, 16 арк.). Д. опублікував значну кількість замісток та рецензій на фольклорні видання В. Кравченка, Х. Ящуржинського, В. Данилова, Д. Дорошенка, О. Хведоровича та ін. Збереглося також численне листування Д. (понад 100 адресатів). Серед них листи від М. Аркаса, І. Франка, В. Гнатюка, Б. та М. Грінченків, М. Грушевського, С. Єфремова, Є. Чикаленка, К. Паньківського, В. Степаненка та ін., у яких високо оцінювалася його громадсько-патріотична та наукова діяльність.

Праці: Сельская сатира-песня про Квашу. *КС.* 1902. Кн. 5. С. 88—93; Кобзари и лирники Киевской губернии в 1903 г. Киев, 1904; Современные колядки и щедривки. Киев, 1905; Піонер української етнографії (Зоріан Доленга-Ходаковський). *ЗНТШ.* 1905. Т. 65. Кн. 3. С. 1—43; Критичний розслід над текстом «Кобзаря». Київ, 1907. 365 с.; Песни о Нечае. *КС.* 1905. № 1. С. 66—88; Баллада о Бандаривне и пане Каневском. *КС.* 1905. № 3. С. 480—494; [Рец.] Данилов В. Песни села Андреевки Нежинского уезда. Киев, 1904. *ЗНТШ.* 1905. Т. 54. Кн. 2. С. 26—30; Народний календар у Ровенськім повіті Волинської губернії. *МУЕ.* 1912. Т. 15. С. 62—89.

Літ.: Лотоцький О. В. М. Доманицький. *Сторінки минулого.* Варшава, 1932. С. 215—223; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX—XX ст. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 199—200; Столярчук Б. Фольклористи Рівненщини. Рівне, 1994. С. 9; Качкан В. «Понад рівнем буденщини...» (Штрихи до життєпису Василя Доманицького). *Хай святиться ім'я твоє.* Коломия, 1996. Кн. 2. С. 161—182; Токар Н. М. Етнографічно-фольклорна діяльність Василя Доманицького. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти.* Київ ; Донецьк, 2001. Вип. 19. С. 469—475; Матеріали до біографій етнологів та народознавців України / уклад.: С. М. Ляшко, С. Л. Залозна. Київ, 2001. С. 51; Рутковська О. Фольклористичні та етнографічні праці Василя Доманицького (До 125-річчя від дня народження вченого). *НТЕ.* 2002. № 3. С. 45—48; Козар Л. Василь Доманицький як громадський діяч і фольклорист. *НТЕ.* 2012. № 3. С. 16—30.

Архіви: ІЛ НАНУ. Ф. 47. Од. зб. 1046 ; Ф. 3, 59, 81, 83, 131; ІР НБУВ. Ф. 95. Од. зб. 86 ; Ф. І. № 602, 12760, 33452, 33470, 33484—33487, 33490, 33496, 33499, 33517, 45725—45726 ; Ф. ІІІ. № 36896—36929, 52116—52133, 61970—61980 ; Ф. Х. № 4864, № 14716; АНФРФ ІМФЕ. Ф. 28-3. Од. зб. 145, 320, 418.

Лідія Козар

ДОМОВИК (хованець, вихованок, годованець, щасливець, хазяїн, гуркало) — персонаж «нижчої» міфології (демонології), дух-«господар» оселі, покровитель мешканців дому та худоби. Має амбівалентний характер: залежно від «правильного» чи «неправильного» поводження з ним може охороняти будинок, худобу, сприяти мешканцям чи, навпаки, шкодити. За походженням — померлий (заклятий, покараний Богом) член родини, предок. Зовнішність Д. визначається його здатністю перекидатися, властивої демонічним істотам. Часом має зооморфну чи антропоморфну подобу (схожий на чоловіка чи маленького чоловічка, на померлого родича, на кота, щось волохате і шорстке). Д. може бути властива невидимість, проте його можна побачити через борону. Д. боїться світла, проте його можна почути (залежно від характеру звуків та шумів, що він їх створює, намагаються вгадати майбутнє). Д. може віщувати майбутнє, коли вночі «душить»

людину, відповідає на питання: «На добро чи на худо?» Перебуває в місцях, пов'язаних з душами померлих, іноді на горищі. При зміні помешкання господарі забирають із собою і домовика. Має свої улюблені доріжки по оселі, які не можна займати, ставити речі, лягати на них спати щоб не викликати гнів Д. Для Д. залишають страви, щоб догодити йому. Захист від Д. — лайка або хрест. Крім покровительства родині до функцій Д. належить також і захист худоби, особливо коней. Господарі намагалися вгадати масть худоби, яка подобається Д., шукали його волосинки, щоб купити худобу такого ж кольору. Д. може доглядати за худобою, яку уподобав, і шкодити, мучити тварин, яких незлюбив. Має ряд рис, що споріднюють його з іншими персонажами народної демонології і виявляються більш чи менш регулярно.

Тексти: Галицько-руські народні легенди. Т. I / зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник*. 1902. Т. XII; Галицько-руські народні легенди. Т. II / зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник.* 1903. Т. XIII; Знадоби до галицько-руської демонології. Т. I / зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник*. 1904. Т. XV; Знадоби до галицько-руської демонології. Т. II. Вип. I / зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник.* 1912. Т. XXXIII; Знадоби до галицько-руської демонології. Т. II. Вип. II / зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник.* 1912. Т. XXXIV.

Літ.: Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк, 1997; Гнатюк В. Нарис української міфології. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2000. С. 103—107; Русский демонологический словарь / авт.-сост. Т. А. Новичкова. [СПб.:] Петербургский писатель, 1995. С. 130—154; Левкиевская Е. Е. Домовой. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь под общ. ред. Н. И. Толстого*. Москва : Меджународные отношения, 1999. Т. 2. С. 120—124. Виноградова Л. Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. Москва : Индрик, 2000. С. 271—286.

Олександра Бріцина

ДОРОШЕНКО Володимир Вікторович (псевдоніми: **Білоцерківець, Божко, Журба, Книголюб, Українець** та ін., 15.10.1879, м. Петербург. — 25.08.1963, м. Філадельфія, США) — український журналіст, бібліограф, бібліолог, бібліотекознавець, громадський діяч. Народився в сім'ї земського лікаря-філантропа, громадського діяча з Полтавщини. Навчався на правничому та історико-філологічному факультетах Московського університеу. Не закінчивши навчання в Москві, 1908 переїхав до Львова. Працював у бібліотеці НТШ. У 1910—1913 навчався на філософському факультеті Львівського університету. З 1913 — член Українського наукового товариства в Києві. У 1916—1918, 1919—1944 директор бібліотеки НТШ. З 1925 — дійсний член НТШ. 1944 емігрував за кордон, перебував у Празі, Німеччині. 1949 переїхав до США та оселився в Філадельфії. Тут працював як журналіст і науковець. Тісно співпрацював з НТШ як голова бібліографічної секції, очолював секцію книгознавства ВУАН. Друкував статті, розвідки й рецензії у понад 120 різних журналах і часописах Східної України, Галичини, Росії, Австрії, Німеччини, Чехо-Словаччини, Швейцарії, Польщі, Канади і США. Був редактором журналів і наукових збірників, зокрема редагував «Бібліографію української преси», «Українську загальну енциклопедію» та ін. Найбільше праць із шевченкознавства, відомі також його праці «Українство в Росії» (Відень, 1961), «Обозрение книг по славяноведению» (СПб., 1914), покажчики творів Т. Шевченка, І. Франка, М. Грушевського. Для історії української фольклористики цінні його статті про Г. А. Залюбовського, М. Ф. Комарова, В. М. Гнатюка та ін.

Літ.: Григорій Залюбовський. *ЛНВ.* 1900. Т. 9. С. 220; «Киевская старина» і її покажчик. *ЗНТШ.* 1912. Т. 109. Кн. 3. С. 166—177; Михайло Комар (Комаров). *ЛНВ.* 1913. Кн. 10. С. 120—131; Памяти М. Ф. Комарова. *Украинская жизнь*. 1913. № 9. С. 86—98; Український науковий рух в 1913 році. *Україна.* 1914. Кн. 2. С. 75—87; Михайло Комаров (1844—1913). *Дорошенко В. Життя і слово: статті на літературно-громадські теми.* Львів; Київ, 1918. С. 97—114; Новицький Яків Павлович. Нестор української етнографії. *Україна.* 1925. Кн. 6. С. 183; Пам'яти Володимира Гнатюка. *ЛНВ.* 1926. № 11. С. 261—272.

Літ.: Комариця М. Дорошенко В. В. *Українська журналістика в іменах*. Львів, 1994. Вип. 1. С. 62—63.

Людмила Іваннікова

ДОРОШЕНКО Дмитро Іванович (псевдоніми: **М. Забаревський, М. Жученко, Книголюб, Посполитий, Присутній, D. Ivanenko,** 08.04.1882, м. Вільно — 19.03.1951, м. Мюнхен) — український історик, історіограф, публіцист, громадсько-політичний і культурний діяч. Походив зі старовинного козацького гетьманського роду на Чернігівщині. Закінчив класичну гімназію у Вільні. З 1899 почав публікувати наукові статті. 1901 вступив до Варшавського університету. Потім перевівся до Петербурзького і Київського, який закінчив 1909. У 1903 в Петербурзі його обрано головою української студентської «Громади». Співпрацював із журналами «Украинский вестник» (1906), «Україна» (1907). 1909 Д. запросили на вчительську посаду в Катеринослав, де викладав історію в комерційному училищі, брав активну участь в діяльності Катеринославського наукового товариства, Катеринославської вченої архівної комісії (редактор її «Летописи» 1909—1913), товариства «Просвіта» (редактор її часопису «Дніпрові хвилі»), підтримував тісні стосунки з Д. Яворницьким, В. Бідновим, А. Синявським. 1913 переїхав до Києва. Був секретарем Українського наукового товариства (секретарем київської «Просвіти»). 1917 — член Української Центральної Ради. 1918 — міністр закордонних справ в уряді гетьмана Скоропадського. Після державного перевороту в Україні був позбавлений посади міністра і в січні 1919 за пропозицією В. О. Біднова призначений приват-доцентом Кам'янець-Подільського університету на кафедрі історії України. З наступом у квітні 1919 більшовиків опинився в еміграції. 1921—1951 — професор Українського Вільного університету у Відні, Празі, Мюнхені на кафедрі історії України, 1926—1936 — професор Карлового університету в Празі; директор Українського наукового інституту в Берліні (1926—1931), професор історії при православному факультеті Варшавського університету (1936—1939), 1945—1951 — Президент ВУАН. 1947—1950 — професор Колегії св. Андрія у Вінніпегу (Канада). Д. співпрацював із ЛНВ (з 1899), «Радою», «Украинской жизнью» та ін. українськими виданнями. Дійсний член Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка з 1923. Автор понад 1000 наукових праць, що стосуються історії України, української історіографії, історії української культури, церкви, літератури, слов'янознавства тощо. В його доробку — низка статей і монографій, присвячених постатям видатних істориків і фольклористів П. Куліша, М. Костомарова, В. Антоновича, М. Лисенка, М. Сумцова, Я. Новицького, Д. Яворницького, В. Біднова, Є. Чикаленка, Г. Залюбовського та ін. Його статті публікували часопис «Дніпрові хвилі», ЛЕУАК та ін. Д. — автор рецензій на збірку М. Левицького «Селянські знахарі і баби-шептухи», а також бібліографічного покажчика з українського фольклору та етнографії, на який схвально відгукнувся В. Доманицький.

Літ.: Указатель источников для ознакомления с Южной Русью. Санкт-Петербург, 1904. 60 с. (Розділи XIII і XVI присв. «Малорусской этнографии» та «Народному творчеству») (Рец. : Доманицкий В. *КС.* 1904. Т. IX. С. 104—113; *Русская мысль.* 1904. X; Ник-ский М. Д. *Исторический вестник.* 1904. Т. XCVIII. С. 1155); М. Ж-ко. Я. П. Новицький. *ДнХв.* 1912. № 18—19. С. 248—250; До ювілею Т. С. Сулими-Бичихіної. *ДнХв.* 1913. № 7. С. 99; Запорозький батько [проф. Д. І. Яворницький]. *ДнХв.* 1913. № 10. С. 163—166; Дмитро Іванович Яворницький: До 30-літнього ювілею його наукової діяльності. *ЛНВ.* 1913. Т. LXIV; Рада. 1913. № 269; З минулого Катеринославщини. Катеринослав, 1913. 66 с.; До біографії Гр. Залюбовського. *УНЗ.* Москва, 1916. Вип. 2. С. 101; Слов'янський світ в його минулому і сучасному. Берлін, 1922. Т. 1—3. Пантелеймон Куліш. Лейпціг, 1923; Микола Іванович Костомаров. Лейпціг, 1924; Пам'яти академіка Миколи Сумцова. Прага, 1925. 15 с.; Нарис історії України. Варшава, 1932—1933. Т. 1—2; Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність. Прага, 1934; Життя і громадська діяльність проф. В. О. Біднова. *Пам'яти проф. Василя Біднова : Збірник.* Прага, 1936. С. 5—11; Мої спомини про давнє минуле (1901—1914). Вінніпег, 1949; Листи Д. І. Дорошенка до Д. І. Яворницького. *Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Т. 1. Листи вчених до Д. І. Яворницького* / уклад. : С. В. Абросимова, А. І. Перкова та ін. Дніпропетровськ, 1997. С. 230—234, 641, 802—804.

Літ.: Бібліографія праць проф. Д. Дорошенка за 1899—1942 рр. Прага, 1942; Білець-

кий Л. Дмитро Дорошенко. Вінніпег, 1949; Оглоблин О. Дорошенко Дмитро. *ЕУ.* Т. 2. С. 583—584; Заруба В. М. Катеринославський період життя і діяльності Д. І. Дорошенка. *Вчений-подвижник.* Дніпропетровськ, 1991. С. 59—62; Ульяновська С., Ульяновський В. Автори «Української культури». *Українська культура : Лекції за редакцією Дмитра Антоновича.* Київ, 1993. С. 527—553.

Людмила Іваннікова

ДОРОШЕНКО Микола Хведорович (1843 — ?) — лірник (полтавська школа). Жив на х. Шмиглі Полтавської губ. Рано осліп через травму після удару коня. Одинадцятирічним його віддали в науку до А. Бондаренка на два з половиною роки. Виконував багато псальм, думу «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» (кобеляцький варіант). Від Д. 19 липня 1886 П. Мартинович записав думу «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» (за словами Д., він перейняв її від панмайстра А. Бондаренка з с. Каленики Кобиляцького пов.). Від Д. здійснено записи одклінщини, просьби, благодарствій.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 74.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 11—4. Од. зб. 597. Арк. 1—2.

Ірина Коваль-Фучило

Драгоманов Михайло Петрович

ДРАГОМАНОВ Михайло Петрович (псевдоніми: **Кирило Василенко**, **Волинець**, **М. Галицький**, **М. Гордієнко**, **П. Кузьмичевський**, **П. Петрик**, **М. Толмачов**, **Українець**, **Чудак** та ін.; 30.09.1841, м. Гадяч Полтавської губ. — 02.07.1895, м. Софія, Болгарія) — історик, фольклорист, літературознавець, філософ, журналіст, громадянський та політичний діяч. Брат О. Пчілки, дядько Лесі Українки. Навчався в Полтавській гімназії, закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (1863), з 1865 до 1875 працював приват-доцентом, доцентом на кафедрі загальної історії. 11 лютого 1870 прилюдно захистила магістерську дисертацію «Питання про історичне значення Римської імперії і Тацит». Перебував у 1870—1873 у закордонному науковому відрядженні, з 1875 через переслідування за участь у діяльності Київської громади, гострі публікації емігрував до Женеви (Швейцарія), заснував вільну українську друкарню, видав перший український політичний журнал «Громада» (1878—1882). Разом із С. Подолинським та М. Павликом заснував «Женевський гурток» — зародок українського соціалістичного руху. З 1889 — професор кафедри загальної історії Софійського університету (м. Софія, Болгарія). У Болгарії минули останні роки його життя. Д. — автор понад 2000 праць з історії, фольклористики, літературознавства, мовознавства, ін. наукових дисциплін та творів публіцистики. Епістолярій Д. один з найбільших за кількістю з-поміж українських діячів другої половини XIX ст. Д. розумів суспільний процес як поступальний розвиток політичних, соціальних і моральних ідей, підпорядкованих законам прогресу людських цивілізації. Д. допускав федеративний устрій держави, побудованої на основі адміністративного децентралізму і культурно-національної автономії з неодмінним дотриманням принципу соборності України. Засуджував національне й соціальне гноблення українського та ін. народів у Російській імперії (праці: «До чого довоювалися», «Листи на Наддніпрянську Україну» та ін.). У середині XIX ст. європейська фольклористика на основі історично-порівняльного студіювання мов і міфів поволі позбавлялася романтичних захоплень. У Європі перехід від романтизму до позитивізму, а згодом і до наукового раціоналізму відбувався плавно, але владно. В Україні цей перехід фактично був різким, адже український романтизм було вбито Валуєвським циркуляром 1863 про заборону всього україномовного. Настав період реакції. Велети українського слова й духу змогли вистояти супроти імперії великодержавних табу, з-поміж них — Д., учений світового рівня, чиї праці друкували українською, англійською, французькою, італійською, німецькою, польською, болгарською та ін. мовами. Видатний внесок Д. в українську і європейську фольклористику. Д. розпочав свою фольклористичну діяльність

із записування фольклору та укладання збірок. До кінця 1860-х мав їх декілька. Фольклористична спадщина Д. значна. Її можна розподілити на кілька частин: теоретична (дослідження фольклору), критична (рецензії, відгуки, огляди), принагідна (фрагменти в ін. працях з історії, літературознавства, публіцистики, а також у багатющому епістолярії) та публікування першоджерельних матеріалів усної народної творчості. Д. наполягав на новизні, пошуку ідей соціального прогресу — свободи особистості, свободи нації, свободи держави (хай і в межах всеслов'янській федерації). «Уперед!» — саме так одним словом можна передати його життєве кредо. У дослідженні фольклору вчений був новатором, будителем і просвітителем. У дослідженні народних пісень, лірики чи епосу Д. важливо було показати духовне устремління народу вгору, до світлих ідеалів. Тому з'являлися з-під його пера терміни «політичні пісні», «нові пісні про громадські справи», «пісні про звільнення селян» тощо. Д. першим в українській науці застосував термін «фольклористика», що вже був у Європі відомий, але ще не дуже поширений. У галузі фольклористики та етнографії Д. написав понад півсотню праць (основні: «Україна в її словесності» (1870), «Історичні пісні українського народу. Коментарі В. Антоновича та М. Драгоманова» (1874, т. 1; 1876, т. 2), «Етнографічні студії в Києві» (1874), «Відгук лицарської поезії в українських народних піснях. Пісні про Королевича» (1875), велика збірка народної прози «Українські народні перекази та оповідання» (1876), монографія «Нові українські пісні про громадські справи 1784—1880» (Женева, 1881), «Політичні пісні українського народу XVIII—XIX ст. з увагами» (Женева, 1883, т. 1; 1885, т. 2), «З історії віршів на Україні» (1886), «Турецькі анекдоти в українській народній словесності» (1886), «Шолудивий Буняка в українських народних оповіданнях» (1887), «Етнографія Слов'янщини», «Науковий метод в етнографії» (1888), «Фатальна вдова (карно-психологічна тема в українській пісні)» (1888), «Для починаючих фольклористів на Україні» (1891), «Псування українських народних пісень» (1893) та ін.) Найповніше зібрання фольклористичних праць підготував до друку й опублікував по смерті вченого накладом НТШ у Львові М. Павлик: «Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство» (1899, т. 1; 1900, т. 2; 1906, т. 3; 1907, т. 4). Досі тривають дискусії щодо наукового методу Д.-фольклориста. Більшість дослідників вважають, що вчений сповідував порівняльно-історичний метод із застосуванням різних теоретичних підходів до аналізу фольклорного матеріалу. Отже, йдеться про «синтетичність» методу з певним надуживанням компаративістськими прийомами, прагненням через теорію запозичень віднайти у фольклорному середовищі з-поміж багатьох варіантів «першовзір», що закидали вченому наприкінці XIX — на початку XX ст. І. Франко, Б. Грінченко, М. Сумцов. У цьому пошукові «першовзору» був і позитив, адже дослідник висловив солідарну з О. Потебнею позицію про увагу до варіантів як до самодостатніх явищ. На прикладі уваги до народної поезії, до літописних пам'яток Д. відстоював ідею автохтонності та давності походження українців. Така позиція вченого була спрямована не лише на заперечення теорії Погодіна, але й супроти поглядів тих дослідників (переважно російських), хто заперечував тисячолітню українську історію та високорозвинену усну народну творчість ще у домонгольський період. Д. писав про історичність пісень, українських колядок, щедрівок, ігрових зразків як свідків багатої домонгольської традиції. Проаналізувавши пісенність у межах від Карпат до Дону, учений дійшов висновку про єдність, соборність українського народу, його духовну самобутність та історично справедливу автономність (окремішність, незалежність). Спорідненість пісень з різних українських земель утвердило вченого в тому, що це — «одна з найясніших прикмет самостійної й одностайної національності», хоч «історія не дала на-

М. Драгоманов «Розвідки Михайла Драгоманова»

М. Драгоманов «Нові українські пісні про громадські справи»

М. Драгоманов «Вибране ...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»

шому племені зорганізуватися в одну державу», проте потреба утворити державу була й залишається: така «українська порода (національність) держиться як тіло осібне, дуже однакове в усіх своїх частинах... Така порода могла б зібратись в одну державу й це певно було б добре, бо тоді б легше було б українським людям не допустити, щоб на їх землі була така неправда, як тепер». Саме такі державотворчі патріотичні ідеї, висловлені в наукових працях Д., були незрозумілі й неприйнятні шовіністичним та космополітичним силам — тим ученим Російської імперії, хто боявся ідей сепаратизму й сповідував вірнопідданість справі колонізаторської політики та «збирання земель». Погляд Д. на народ і його творчість оптимістичний, прогресивний. Пісні, на його думку, найбільше запевняють у тому, що «український народ ще живий: живий він і 1) як суцільна порода, і 2) як спільнота людей, які можуть зрозуміти своє життя й прибрати до своєї думки живе й дуже слово». Тільки ж на лихо, продовжує Д., «майже всі освічені люде на Україні перестали бути вкраїнцями, дякуючи чужим державам і школам, стали поляками, венгерцями, москалями, волохами і т. і. <...> Тільки помиляються ті люде: вони зрікаються України й Української породи зовсім не для всього людства <...> а <...> для збитих силою держав. Те, що на Вкраїні письменні люде, навіть прихильні до простого народу, зрікаються українства, — це така сама болість і навіть дурниця, яка була б, коли б, наприклад, досі встояло французьке цісарство Наполеона I <...> Інакше було б, коли б освічені люде на Вкраїні признали себе українцями <...> та думали б, говорили й писали найбільш по-українському, робили б перш усього для України, піднімали б український народ перш усього для нього самого й для його України <...> Коли б вони просто повернулись до української породи й мови, то могли б дуже скоро <...> заложити на своїй землі вільні державні, громадські й господарські порядки й вільну наукову освіту» («Нові українські пісні про громадські справи», с. 143—146). Д. підходив до аналізу фольклору системно — так, щоб у пам'ятках чітко бачити зображення народного життя і народного світогляду. Учений одним із перших в Україні та й загалом у слов'янському світі застосував академічний науковий підхід до систематизації та класифікації пісень і народної прози. Він глибоко розумів специфіку фольклорних жанрів, саме тому, скажімо, критикував фольклорні фальсифікати, невдалий термін П. Житецького «пісня-дума», поклавши в основу розрізнення між піснею та думою не лише зміст, сюжетність, але й форму — куплетність, строфічність пісень, речитативність, астрофічність дум. Синтетизм теорії Д., що вбирала в себе дослідження фольклору в плані культурно-контактних запозичень, типологічних зіставлень та генетичної спільності й етнічної самобутності, можна вважати за одну з перших спроб комплексного підходу до науково-об'єктивного вивчення усної нематеріальної традиційної культури. Таких самостійних теоретичних явищ-концепцій в Україні було небагато: незалежно від Д. в другій половині XIX ст. це здійснив О. Потебня, а згодом, уже збагачений досвідом О. Потебні, О. Веселовського та Д., — І. Франко. Оглядаючи 1891 болгарські праці Д., І. Франко відзначив його «широкі політичні і наукові погляди», «острий критичний ум, що не поклоняється ніяким авторитетам». У дослідженні народної творчості, наголосив І. Франко, Д. випередив багатьох європейських учених і його вважають «знаменитим фольклористом» світового значення; «сліди його духу ми бачимо на кождім полі нашого життя». К. Грушевська також писала, що Д. «для науки заслужився передусім як дослідник народної творчості». Д. залишив заповітні слова: «Українцям залишається тільки йти своєю дорогою й працювати для свого народу, надіятись тільки на свої сили, не звертаючи надто великої уваги на посторонніх круків, ні на тих, що каркають безглуздими циркулярами, ні на тих, які думають збити їх з природньої дороги».

Літ.: Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство : у 4 т. / зладив М. Павлик. Львів, 1899. Т. 1 ; 1900. Т. 2 ; 1906. Т. 3 ; 1907. Т. 4 (перевидання: Фольклористичні студії : у 4 т. / упоряд. С. Мишанич. Донецьк, 2006); Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. Т. 1 / упоряд. і приміт. І. Романченка ; Т. 2 / упоряд. та приміт. І. Романченка, В. Лисенко. Київ, 1970; Вибране: «...Мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні» / упоряд. та автор істор.-біограф. нарису Р. Міщук. Київ, 1991. 688 с.; Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880) / вступ. ст., текстолог. опрацювання і коментар М. Чорнописького. Львів, 2006. 280 с.; Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. Львів, 2006. 560 с.; Михайло Драгоманов: автожиттєпис / уклали І. Гриценко, В. Короткий, М. Томенко. Київ, 2009. 444 с.; Михайло Драгоманов: Бібліографія (1861—2011) / упоряд. М. Мороз, В. Короткий (кер. автор. колективу), І. Тищенко, І. Гриценко. С. Білокінь. Дрогобич, 2011. 740 с.

Літ.: Романченко І. Видатний український фольклорист. *НТЕ.* 1966. № 5; Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова: Збірник наукових праць. Київ, 1991. 248 с.; Федченко П. М. Михайло Драгоманов: Життя і творчість. Київ, 1991. 362 с.; Пінчук Ю. А. Драгоманов Михайло Петрович. *ЕІУ.* Т. 2. Київ, 2004. С. 458; Орлик О. Драгоманов Михайло Петрович. *Видатні постаті України: Біографічний довідник* / Г. В. Щокін, М. Ф. Головатий, В. А. Гайченко та ін. Київ, 2004. С. 302—306; Дашкевич Я. Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури. 2-ге, випр. й доп. вид. Львів, 2007. С. 295—332; Дмитренко М. К. Видатний внесок Михайла Драгоманова в українську фольклористику. *Драгоманівські читання.* Київ, 2012; УМЕ. Т. 1. С. 649—650; Луньо Є. Драгоманов Михайло. Мала енциклопедія українського народознавства. Львів, 2007. С. 727—728.

Микола Дмитренко

ДРАЖНИЛКИ — жанр дитячого фольклору, народної сміхової культури, тісно пов'язаний із прозивалками, в основі яких лежить гумор (висміювання, насмішка) чи сатира (іронія, сарказм, часом неестетичне словесне знущання над суб'єктом висміювання). Як правило, у Д. називається ім'я того, над ким кепкують. Іноді без називання імен хлопці дражнять дівчат і навпаки. Зміст Д. пов'язаний з висміюванням зовнішності (особливо, коли помітні певні фізичні вади: довгий ніс, капловухість, зайва вага, клишоногість, сутулість/горбатість, кривозубість тощо). Іноді до імен додають коротку характеристику — одне-два слова: «Іван — барабан (варіант: кабан), Коля — бараболя/квасоля, Льончик — пончик, Мартин — головою в тин, Юра — баюра, Юрко — дурко, Горпина — торбина, Тетяна — сметана». У багатьох випадках висміюють з метою приниження якусь одну ознаку чи рису: «Назар повів козу на базар». Бувають Д. більш розгорнуті, що мають властивість примовки: «А Іван-барабан на капусті сидів, усі черви поїв», «Іван-барабан поніс кішку на майдан. Кішка в льох, Іван здох», «Федя-медя з'їв ведмедя, а на Паску з'їв Параску, на Покрову з'їв корову...». Окрема група Д. топонімічно-географічних, що стосуються колективного висміювання чужих — з іншого кутка (вулиці) чи сусідського села: «...нецькі голопузи посідали на гарбузи: цуп, луп — жабів б'ють, на базарі продають». Частково Д. закріпилася в інших жанрах фольклору: прислів'ях та приказках («Вже по пиці знати, що Кирилом звати», «У неї зачіска "Шукай мене в кукурудзі"»; веснянках («Ой ви, хлопці-безштаньки, заспівайте веснянки», «Чого, чого парубки білі? / На обідець кота з'їли, / А попелом посипаючи, / А дьогтиком запиваючи»); купальських («На Івана Купайла / Жаба в борщ упала, / Дівки не поспіли — / Хлопці жабу з'їли...»); весільних передирках між світилками і дружками («Під порогом яма, / Туди дружка впала, / Штирі воли запрягали, / Дружку витягали»; «Від стола до порога / Втоптана дорога, / Світилки топтали, / Помиї хлептали»). Часто у Д. зображені вигадані негативи когось із метою власного самоствердження, привернення до себе уваги тощо. Д. належать до явищ дитячої вікової ініціації, соціалізації переважно на основі дихотомії «свій — чужий», що генетично сягає архаїчної родової епохи первісних спільнот. Д. як жанр опубліковані й досліджені мало; записи Д. і прозивалок переважно зберігаються в архівах.

Літ.: Сокіл Г. Дражнилки (прозивалки). *Українська фольклористика. Словник-довідник.* Тернопіль, 2008. С. 86.

Микола Дмитренко

Древченко Петро Семенович

ДРЕВЧЕНКО (ДРЕВКІН, ДРИҐАВКА) Петро Семенович (приблизно 1863, с. Семенівка Полтавської губ. — 1934, с. Залютине, нині у складі м. Харків) — кобзар-лірник. Осліп у 13 років, у 20 розпочав навчання у панмайстра Г. Гончаренка, у якого провчився чотири роки. Учасник XII Археологічного з'їзду в Харкові, де виступав як соліст і в ансамблі. У його репертуарі думи, псальми («Гора Афон», «Пісня, що по світу сему міру іщем»), жартівливі та сатиричні пісні («Кисіль» та ін.). Від Д. у 1910 О. Сластіон записав варіант думи «Олексій Попович». Біографічні відомості та спостереження Д. про кобзарське життя записав 1928 Ф. Дніпровський у Харкові. Знавець устинських книг — усного збірника кобзарських цехів-братств.

Літ.: Кирдан Б. П. Украинские народные думы. Москва, 1972. С. 188—190; Сластіон О. Записування дум на фонографі. *Рідний край.* 1908. № 23. С. 9; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 76.

Ірина Коваль-Фучило

Дринов Марин

ДРИМАЛИК Богдан Осипович (01.09.1898, м. Березів, повіт Сянок, нині Польща — 04.12.1956, м. Львів) — музикознавець, композитор, піаніст, співробітник Львівського відділу фольклору та етнографії ІМФЕ АН УРСР. За першим фахом — інженер, закінчив Вищу гірничу академію (м. Леобен, Австрія) (1926). Навчався в Музичному університеті (1908—1918). Під час Другої світової війни працював у Львівській консерваторії. Автор обробок народних лемківських пісень, оригінальних вокальних творів на слова українських та російських поетів. Працював над розшифруванням мелодій записів О. Роздольського.

Архіви: Архів Львівської національної музичної академії ім. М. В. Лисенка. Спр. № 21. Оп. № 20; Архів ІН. Ф. 1. Оп. 1а. Од. зб. 6. Арк. 2.

Ірина Коваль-Фучило

ДРИМБА (європейське — варган; загальноукраїнське — орган, вігран, дримба; бойківське локальне — дрімка, торомба, доромба, дрімля, друмля, гуцульське — дромба) — язичково-щипковий ідіофон, що складається з металевої підківки (кросенця, черени) з сильно звуженим відкритим каналом, через який проходить прикутий до задньої стінки кросенець-металевий язичок (міндик). При защипуванні язичка утворюється двоголосе звучання — слабка мелодія, що виникає внаслідок резонування звука, підсиленого «куполом» ротової порожнини, на фоні динамічно дещо сильнішого тонічного бурдона. Крім одинарної (з одним міндиком), на Гуцульщині й Закарпатті зафіксовано подвійні (двоязичкові) Д. За твердженням М. Грінченка, до початку XX ст. Д. була дуже поширена в Україні. Зараз ареал її розповсюдження звузився до зони українських Карпат, де, окрім чоловіків, на ній грають жінки, хоч це не дає підстав вважати Д. традиційно жіночим інструментом. Майстрами, які виготовляють Д., споконвіку були і є сільські ковалі (нерідко — мандрівні цигани), а місцем розпродажу, як і інших інструментів невеликих розмірів, — релігійні відпусти (храмові свята) та ярмарки. Поза межами української етнічної території Д. характерна для традицій багатьох народних колективів СРСР (Середня Азія та Сибір). Сьогодні Д. входить до складу оркестрів українських народних інструментів, зокрема Національного.

Дискографія: аудіокасети: Мольфар. Київ, 1997. № 1, 7—8, 12—13; Традиційна музика українців. Київ, 1997, № 2; CD — Берви. Український традиційний фольклор. Київ, 2001, AVE-004. Аудіочастина. № 11.

Літ.: Грінченко М. Історія української музики. Київ, 1922; Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. Київ, 1967; Інструментальна музика / упоряд., вступ, ст. та прим. А. Гуменюка. Київ, 1972; Іваницький А. Українська народна музична творчість. Київ, 1990; Хай М. Музика Бойківщини. Київ, 2002; Черкаський Л. Українські народні музичні інструменти. Київ, 2003; Шостак В. Народні музичні інструменти Закарпаття (Каталог виставки). Ужгород, 1995; Хай М. Дримба. *УМЕ.* Т. 1. С. 656.

Михайло Хай

ДРИНОВ Марин (01.11.1838, м. Панагюріште, Болгарія — 13.03.1906, м. Харків, перепохований у Софії) — болгарський історик і філолог, громадський діяч болгарського національного відродження, працював більшу частину життя в Російській імперії. Один з основополож-

ників болгарської історіографії, перший президент Болгарського літературного товариства (нині Болгарська академія наук). Член-кореспондент Петербурзької АН (1898), член багатьох зарубіжних наукових товариств. Навчався у Київській духовній семінарії, закінчив Московський університет (1865). Автор праць про болгарський народ, про історію болгарської церкви (виступав за незалежність її від Константинопольського патріархату), найдавнішої історії слов'ян, про слов'янсько-візантійські відносини. Заснував у Софії Національну бібліотеку. Брав участь у написанні першої Болгарської конституції (1879). Здобув ступінь магістра і став лектором славістики на історико-філологічному факультеті Харківського університету, з 1876 — професор. Досліджував проблеми слов'янської історії, літератури, етнографії. Нині у Харківському національному університеті ім. В. Н. Каразіна на пошану Д. відбуваються щорічні міжнародні конференції «Дриновські читання». Остання (IX Дриновські читання) була організована у 2018. За матеріалами читань виходить наукове видання «Дриновський збірник» (одинадцятий том побачив світ у 2018).

Літ.: Поглед върху произхождението на българския народ и началото на българската история. Пловдив ; Русчук ; Велес, 1869 ; Южные славяне и Византия в X веке. *Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете*. 1875. № 3. Материалы славянские. С. 1—152.

Літ.: Изследвания в чест на Марин Стоянов Дринов. София, 1960.

Ірина Коваль-Фучило

ДУБИНА (РЕШЕТИЛІВСЬКИЙ) Микола Захарович (близько 1850—1852 — після 1908, с. Решетилівка Полтавського пов. Полтавської губ. (нині смт Полтавської обл.) — кобзар. Учився у кобзаря І. Кравченка-Крюковського. Від нього 1901 О. Сластіон записав варіант думи: «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», зробив портретну зарисовку. Думи від Д. записував Ф. Колесса під час експедиції до Миргорода 1908. У «Мелодіях українських народних дум» Колесси є відомості про кобзаря: «Це худощавий високий дід 56, вже посивів, але держиться бадьоро; співає дуже гарним м'яким високим тенором. Втратив зір від віспи в 16-м життя; навчався один рік у відомого кобзаря Крюковського з Лохвиці. Ходить по Полтавщині, буває в Кременчузі. Співав без акомпанементу думи: «Про озівських братів» і «Про удову». У розмові часом мішає українські й російські слова й вимову. Рецитації Дубини відзначаються багатою мелодією, колоратурними прикрасами і дуже довго витриманими, протяжними тонами в закінченнях фраз і періодів: це справжні «плачі», що, за словами О. Сластіона, живо нагадують спів самого ж Крюковського та належать до найкращих взірців кобзарських рецитацій з архаїчними ознаками в ритмі й мелодії».

Літ.: Колесса Ф. Мелодії українських народних дум. Київ, 1969. С. 312—313; 341—360; Гримич М. Виконавці українських дум. *Родовід*. 1992. Чис. 4. С. 22; Сластіон О. Записування дум на фонографі. *Рідний край*. 1908. № 22. С. 9; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 77.

Ірина Коваль-Фучило

Дубина (Решетилівський) Микола Захарович

ДУБИНСЬКИЙ Григорій — священик, автор комплексного історико-статистичного та фольклорно-етнографічного опису с. Олексіївка Катеринославської губ. Описав ментальність, звичаї, демонологію, прикмети, вірування і повір'я селян, пов'язані з викликанням дощу, з днями тижня, міфологічні уявлення про домовиків, утоплеників, мерців, птахів і тварин.

Праця: Историко-статистическое описание села Алексеевского (Любимовского) и прихода при его Николаевской церкви (Екатеринославской губернии). *ЕЕВ*. 1883. № 6, 7.

Людмила Іваннікова

ДУБРАВІН Валентин Володимирович (09.05.1933, м. Київ — 07.12.1995, м. Ніжин Чернігівської обл., похований у Києві) — фольклорист, етномузиколог, педагог, композитор, кандидат мистецтвознавства, член Спілки композиторів України. Під час Другої світової війни виховувався у дитбудинку с. Мончин Погребищенського р-ну Вінницької обл., у 10-літньому віці підірвався на міні і майже втратив зір. Повернувшись до Мончина у зрілі роки,

записав пісенний репертуар співучого села й упорядкував збірку «Пісні одного села» (вид. 2002). Після війни отримав спеціальну музичну освіту. У 1961 закінчив історико-теоретичний факультет Київської державної консерваторії ім. П. І. Чайковського, де навчався в О. Я. Шреєр-Ткаченко та Є. М. Столової, сформувавшись як етномузиколог. 1960—1978 — викладач у Сумському музичному училищі. 1964—1967 — перебував в аспірантурі Ленінградської (нині — Санкт-Петербурзької) державної консерваторії ім. М. А. Римського-Корсакова під науковим керівництвом відомого етномузиколога Ф. А. Рубцова. Захистив кандидатську дисертацію на тему «Музичний епос північноросійської народної традиції» (1972). 1978—1983 — завідувач кафедри теорії та історії музики та гри на музичних інструментах Сумського педагогічного інституту (нині — Сумський державний університет ім. А. С. Макаренка). З 1983 працює в Ніжинському державному університеті ім. М. Гоголя, з 1990 — професор кафедри теорії, історії музики та гри на музичних інструментах, де розробляє власну систему викладання народної творчості, укладає «Хрестоматію з української народної музичної творчості» у трьох випусках, займається композиторською діяльністю. Музично-етнографічні інтереси Д. сформувалися під впливом відродження народознавчих досліджень у 60—70-х XX ст. Його експедиційна та науково-фольклористична робота розпочалася в Сумах у Будинку народної творчості, де він читав лекції з теорії музики та композиції для аматорів області. Результатом збирацької роботи стала збірка «Пісні Сумщини» (1989), у вступній статті до якої автор зупиняється на історії краю, аналізує жанровий склад фольклору регіону, визначає межі музичних діалектів, характеризуючи їх. Переїзд та педагогічна діяльність у Ніжині з 1983 сприяли концентрації збирацької роботи та етномузикологічної діяльності на теренах Чернігівщини, у якій Д. прагнув порівняти пісенний фольклор північного Чернігівського Полісся та південного Лісостепу. Наслідком цієї роботи стала укладена збірка «Народні пісні Чернігівщини», видана 2001, як і деякі ін. збірки після смерті фольклориста його вдовою та соратницею В. Г. Дубравіною. Крім того, на магнітофонну стрічку фіксувалися зразки пісенного фольклору з Харківської (1975, 1977), Полтавської (1966, 1970, 1979), Черкаської (1978), Вінницької (1982—1983), Житомирської (1988), Бєлгородської (1967) та Курської (1971, 1981) областей. Збирацька робота — основна діяльністю фольклориста, наслідком якої стала багатотисячна колекція фонозаписів, понад дві тисячі ретельних музичних транскрипцій фольклорних творів, їх паспортизація, наукове осмислення та укладання збірок. Цінність цих записів полягає в тому, що вони зроблені на територіях, майже не обстежених ін. фольклористами — східне Полісся та північна Слобожанщина (Чернігівська та Сумська області). Як свідчать записи фольклориста, на цих територіях у другій половині XX ст. ще збереглися реліктові зразки народної творчості до козацької та козацької доби, які мають надзвичайну цінність для фольклористів, етномузикологів, істориків та філологів. У записах, які не піддалися редагуванню у видавництвах, збережено мовні особливості поліського діалекту, закарбовано свідоцтва про народну культуру та побут княжої (боярської) із синкретизмом у народних віруваннях, обрядах та навіть жанровим в обрядовій піснетворчості. У піснях козацької та пізнішої доби відтворено унікальну історичну культуру Слобідської України з її військовим побутом та ін. реаліями життя слободян. Військові мотиви пронизують як обрядову, так і необрядову пісенну творчість краю. Самобутню народнопісенну культуру східних поліщуків та слободян зберегли нащадкам фольклорні записи невтомного збирача пісенних багатств краю — Д. Значну увагу Д. приділяв спілкуванню з відомими народними митцями та дослідженню творчості українських кобзарів: Є. О. Адамцевича, О. О. Ковшара, Є. Х. Мовчана, брав участь у радіопередачах, організації фоль-

клорно-етнографічних заходів. Донька фольклориста О. Дубравіна працювала директоркою Бучанської школи мистецтв ім. Л. Ревуцького (м. Буча Київської обл.).

Літ.: Пісні однієї родини. Українські народні пісні села Волошнівка на Сумщині / записи та упоряд. В. В. Дубравіна. Київ, 1988. 143 с.; Пісні Сумщини / фольклорні записи В. В. Дубравіна. Київ, 1989. 502 с.; Народні пісні Чернігівщини у запису Валентина Володимировича Дубравіна / упоряд. та ред. В. Г. Дубравіна. Чернігів, 2001. 364 с.; Пісні одного села (Мончин Погребищенського району Вінницької області) / записи, нотація та упоряд. В. В. Дубравіна. Ніжин, 2002. 143 с.; Пісні Шевченківського краю (Христинівка Черкаської області). Ніжин, 2005. 208 с.; Обрядові пісні Слобожанщини (Сумський регіон) / фольклорні записи та упоряд. В. В. Дубравіна. Суми, 2005. 446 с.

Літ.: Качмар Б. М. Дубравін Валентин Володимирович. *УФЕ*. Львів, 2018. С. 238—239.

Людмила Єфремова

ДУБРАВІНА Валентина Григорівна (10.09.1932, Москва) — українська фольклористка, педагог, громадський діяч. Народилась у родині професійного музиканта, на той час студента відділу хорового диригування Московської консерваторії ім. П. І. Чайковського. У 1940 сім'я переїхала до м. Сімферополь, де її батько (Орлянський Г. І.) очолив Національний ансамбль пісні, музики і танцю кримських татар при Кримській державній філармонії. Під час окупації Криму (1941—1944) сім'я перебувала в с. Волошнівка Роменського р-ну Сумської обл. 1952—1955 — Д. навчалася у Київському музичному училищі (Київський інститут музики ім. Р. М. Глієра), 1955—1960 — у Київській державній консерваторії ім. П. І. Чаковського зі спеціальності музикознавець у педагогів Таранова Г. П., Єфремової Л. П., Шреєр-Ткаченко О. Я. Протягом педагогічної діяльності Д. викладала музично-теоретичні дисципліни та фольклор у мистецьких вишах: 1960—1964 — Сумське державне музичне училище; 1964—1967 — Ленінградська консерваторія ім. М. А. Римського-Корсакова (м. Санкт-Петербург); 1967—1978 — Сумське державне музичне училище; 1978—1983 — Сумський державний університет ім. А. С. Макаренка; 1983—2004 — Ніжинський державний університет ім. М. В. Гоголя. Разом із чоловіком-фольклористом В. В. Дубравіним Д. з 1960 записувала, нотувала народні пісні, готувала їх до друку. За час тридцятирічної збирацької роботи було накопичено кілька тисяч пісенних зразків. Паралельно з дослідженням пісенної спадщини Сумської обл. відбувалося записування музичного фольклору і в ін. областях України: у Харківській (1975, 1977), Полтавській (1966, 1970, 1979), Чернігівській (1978, 1982) та Вінницькій (1982, 1983) областях. Із метою вивчення пісенної народної творчості Поліського регіону відбувалася фіксація пісень в м. Коростень Житомирської обл. (1977, 1988). Нині проживає в Києві. Паралельно з фольклористично-дослідницькою роботою брала активну участь у популяризації усної народної творчості, організації фольклорних концертів на території Слобожанщини з виконанням автентичних народних творів.

Дубравіна Валентина Григорівна

Літ.: Основні напрямки побутування кобзарського мистецтва Сумщини (на матеріалі аналізу творчості Є. О. Адамцевича та його сучасників). *Деякі особливості сучасного словесно-музичного фольклору і творчість Є. О. Адамцевича : тези доповіді*. Суми, 1983; Дубравін В. В., Дубравіна В. Г. До питання класифікації пісенного фольклору і пов'язаних з нею типах народного музичного мислення. *Народна пісня та впровадження її в учбово-виховний процес в умовах відродження національної культури* : *матеріали наук.-проф. конференції*. Ніжин, 1991; Дубравін В. В., Дубравіна В. Г. Українські календарно-обрядові пісні : хрестоматія. Ніжин, 1994. Ч. 1. 68 с.; Українські родинно-обрядові пісні : хрестоматія. Ніжин, 1995. Ч. 2. 91 с.; Українські народні ліричні пісні : хрестоматія. Ніжин, 1996. Ч. 3. 98 с.; Адамцевич у моїй пам'яті. *Євген Адамцевич. Спогади, статті, матеріали*. Суми, 1999. С. 35—38; Народні пісні Чернігівщини у запису Валентина Дубравіна / упоряд., передм. В. Г. Дубравіної. Чернігів, 2001. 364 с.; Пісні Шевченкового краю (Христинівка Черкаської області) : зб. пісень з нотами / упоряд. В. В. Дубравін, вступ. ст. В. Г. Дубравіної. Ніжин, 2005. 208 с.; Валентин Володимирович Дубравін : бібліографічний покажчик / уклала В. Г. Дубравіна. Ніжин, 1999. 14 с.; Фольклорні скарби Сумщини. *Музика*. 1996. № 6. С. 26—27.

Літ.: Гончаренко О. Фольклорний архів Дубравіних: дарунок нащадкам. *Глухів Музичний. Земля Березовського-Бортнян-*

ського. Зб. наук. ст. за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції 25—26 лютого 2016 р. Глухів, 2017. С. 35—43.

Людмила Єфремова

ДУГІН Петро Іванович (9.08.1913, м. Київ — 03.10.1968, там само) — кобзар. Виступав у складі капели кобзарів Українського товариства сліпих. Під час Другої світової війни мандрував по селах, закликаючи народ до боротьби з ворогом. Виконував думи «Удова і три сини», «Смерть Богдана Хмельницького», авторські — «Пісня Перемоги», «Пісня про Каховку», «Ой жалю, мій жалю».

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 78.

Ірина Коваль-Фучило

ДУДА (волинка, коза; бойківське — **міх;** гуцульське — дудка, дутка; локальне гуцульське — дудки; назва гайда в Україні закріпилась лише за великими та середніми бойківськими **пищавками)** — один із найдавніших музичних інструментів у різних народів світу. В Україні Д. — сольний пастуший інструмент (зберігається в цій функції на території Західної України); побутував також як сільський мандрівний інструмент (на Поділлі й Правобережжі). Д. складається із виготовленої з вичиненої козячої, овечої (вовною всередину) чи телячої шкіри міха, що служить гнучким резервуаром повітря. У цей міх вмонтовано найчастіше 3 дерев'яні гнізда («головки», «головички»), куди вставлено ігрові дерев'яні трубки («цівки») й «сисак» для вдування повітря, де міститься клапан, що перекриває вихід повітря назад. Джерелом звука в них є одинарні (найчастіше) або подвійні тростини — «пищики» чи «голосники». Гол. трубка — «мелодична» — має 5—6 ігрових отворів і завершується роговим (рідше дерев'яним) розтрубом. Звукоряд цієї трубки діатонічний у межах октави чи децими. Мелодію, виконувану на мелодичній трубці, супроводжує звучання бурдонної трубки, настроєної на кварту нижче. Часто у Д. вмонтовано 2 бурдонні трубки, нижча з яких («бас» або «гук») настроюється на октаву нижче від найнижчого звука мелодичної трубки. При потребі її можна відключити, перекривши рух повітря спеціально вмонтованим чопиком. Бурдонні трубки вистроюються переважно в квінту. У XX ст. в Україні зафіксовано різновиди Д. у різних строях. Відомими центрами виготовлення й гри на Д. були містечко Верховина (кол. Жаб'є), сс. Верхній Ясенів, Буковець, Красноїлля, Устеріки та далі міжріччя Черемоша: сс. Хороців, Білоберезка, Тюдів, Бистрець, Яблуниця та ін. Найвидатнішим майстром виконавцем на Д. на початку XXI ст. вважають М. Тафійчука з Буківця. Відомі також І. Пониполєк (Голови), О. Зеленчук (Дземброня), Р. Кумлик (Верховина) та ін. У сценічно-академічному середовищі Д. виготовляє відомий майстер і виконавець, автор системи хроматизації духовних народних інструментів Д. Демінчук. Часто «дударі» чи «дудники», граючи на Д., водночас співали пісень під власний акомпанемент.

Дискографія: аудіокасета Музика родини Тафійчуків. Київ, 1997. № 3—6, С. 7—10; Фонди Української експериментальної лабораторії фольклору: Відеоплівка № 4, DAT № 1; CD — Берви. Український традиційний фольклор. Київ, 2001. № 25. AVE—004; Різдво Христове. Київ, Кобзар, 2000. RRCD 122.

Літ.: Шухевич В. Гуцульщина: у 5 т. Львів, 1908. Т. 5; Грінченко М. Історія української музики. Київ, 1922; Колесса Ф. Українська усна словесність. Львів, 1938; Архімович Л., Каришева Т. Та ін. Нариси з історії української музики. Київ, 1964. Ч. 1; Квитка К. Избранные труды : у 2 т. Москва, 1973. Т. 2; Черкаський Л. Українські народні музичні інструменти. Київ, 2003; Яремко Б. Народні музичні інструменти. *Гуцульщина : Історико-етнографічне дослідження.* Київ, 1987; Гордійчук М., Якименко Н. Народні інструменти. *Історія української музики.* Київ, 1989. Т. 1; Сабан Л. «Дудки» на Гуцульщині. *Шоста конференція дослідників народної музики.* Львів, 1995; Chybinski A. O polskiej muzyce ludowej. Kraków, 1961; Mierczyński S. Muzyka Huculszczyzny. Kraków, 1965; Przerembski Z. J. Dudy Podhalanskie i cechy muzyczne (wybrane aspekty). *Восьма конференція дослідників народної музики.* Львів, 1997; Дуда. *УМЕ.* Т. 1. С. 663.

Михайло Хай

ДУДАР Павло Павлович (03.03.1954, с. Узин Білоцерківського р-ну Київської обл.) — фольклорист, музикознавець, педагог. Народився в сім'ї службовців. 1974—1975 навчався в Київському державному музичному училищі ім. Р. М. Глієра, на диригентсько-хоровому відділенні в класі Лілії Венедиктової. 1979—1984 — студент Київської державної консерваторії ім. П. Чайковського, у класі акад. А. Авдієвського, згодом — Л. Венедиктової, проф. М. Берденнікова. Паралельно з навчанням працював хормейстером у хорі хлопчиків «Дзвіночок» при Палаці піонерів, хормейстером та диригентом оркестру ансамблю піонерської пісні і танцю. 1982—1985 — хормейстер ансамблю пісні і танцю у Німеччині. 1985—1987 при Будинку піонерів Радянського р-ну м. Києва разом з дружиною Н. Богачовою створив колектив «Дитяча опера», який співпрацював з Державним дитячим музичним театром. 1987 на базі цього колективу було створено дитячо-юнацький музично-етнографічний театр-студію «Родина», до складу якого входило 10 аматорських об'єднань, — фольклорне, етнографічне, декоративно-прикладного мистецтва тощо. Учасники «Родини» переважно збирали, систематизували, реконструювали та популяризували український фольклор — колядування, щедрування, організовувала весняно-літні свята (Івана Купала, Зелена неділя, Великдень тощо). Д. очолював фольклорні експедиції в різні регіони України — на Київщину, Черкащину, Полтавщину, Івано-Франківщину, Закарпаття. Найбільше матеріалу записано в с. Ковалівка та Мишин Коломийського р-ну Івано-Франківської обл., с. Чинарієво Мукачівського р-ну Закарпатської обл., с. Клюсівка Новосанжарського р-ну Полтавської обл. Записано всі пісенні жанри, переважно гуртовий спів. Свої фольклорні записи з с. Гнідин Бориспільського р-ну Київської обл., с. Стецівка Звенигородського р-ну Черкаської обл., с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. 1988 —1990 подала до фонотеки «Родини» Л. В. Іваннікова. Д. працював як розшифрувальник пісенного матеріалу, на основі якого складав навчальні програми, посібники, фольклорні збірки, видав низку аудіокасет та дисків, складав сценарії фольклорно-етнографічних театральних дійств, найцікавіший з яких — «Вертеп» і «Ковалівська верба». На основі власних польових записів та записів ін. збирачів (А. Шелудька, Л. Іваннікової). Д. упорядкував фольклорні збірки: «Січ наша мати», «Мій Шевченко», «Від Різдва до Різдва», «Благослови, мати, весну закликати», «Колискова Україні», три хрестоматії фольклору (понад 300 автентичних зразків), навчально-виховні програми, що одержали високу оцінку фахівців України й Росії (В. Захарченко), видав низку аудіокниг, репертуарних збірок фольклору у комплекті з касетами та аудіокасетами.

Літ.: Колядки. Щедрівки. Вертепи. Київ : Дух і літера, 2002. 128 с. ; Київ, 2004. 128 с.; Чудотворець Миколай. Тернопіль, 2007. 80 с.; Головні свята Різдвяного циклу: Репертуарно-методичний посібник для навчально-виховних закладів. Тернопіль, 2008. 112 с.; Над вертепом звізда ясна: Репертуарно-методичний посібник. Київ, 2008. 80 с.; Чудотворець Миколай: просвітницько-репертуарний збірник. Тернопіль, 2012. 140 с.; Перед Різдвом: Репертуарно-методичний навчальний посібник. Тернопіль, 2012. 136 с.

Людмила Іваннікова

ДУДКА (ДУДНИК) Никифор Єгорович (1865, родом із с. Марчихина Буда Глухівського пов. Харківської губ. — ?) — лірник. Навчався у лірника Василя Антоновича Гарбузова із с. Степанівка Глухівсього пов. Харківської губ.). Виконував думи «Олексій Попович», «Василь Удовиченко», лірницькі пісні («Чечітка», «Дворянка», «Про тещу»). Від Д. у 1903 (?) О. Малинка записав варіант думи «Олексій Попович».

Літ.: Кирдан Б. П. Украинские народные думы. Москва, 1972. С. 188—190; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 767.

Ірина Коваль-Фучило

ДУЛЯК Андрій Андрійович (1877. с. Лопатинці, нині Шаргородського р-ну Вінницької обл. — 1933, с. Лопатинці, тепер Шаргородського р-ну Вінниць-

кої обл.) — збирач фольклору. Записувати фольклор почав під впливом М. Коцюбинського. Д. познайомився із письменником під час його вчителювання у 1891—1892 в Лопатинцях. Дружні стосунки були тривалими: Д. листувався з М. Коцюбинським до 1912. Писав вірші, передплачував українську пресу, читав твори української літератури, брав участь у товаристві «Просвіта». Записи Д. опублікував Б. Грінченко: 98 пісень у збірці «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях» (1899, т. 3), кілька творів у книгах «Из уст народа» (1900). У с. Лопатинці Д. записав весільний обряд, голосіння, загадки, прикмети, прислів'я та приказки, перекази.

Літ.: Подолинний А. М. Дуляк Андрій Андрійович. *Вінниччина фольклорна*. Довідник / упоряд. А. Подолинний, Т. Цвігун. Вінниця, 2004. С. 28.

Микола Дмитренко

К. Грушевська «Українські народні думи», т. 1, 1927

«Украинские народные думы», упорядник Б. П. Кирдан, Москва, 1972

ДУМИ — український пісенний народний героїчний епос, що виник під час козацьких війн проти турецько-татарських нападів, польс.ько-шляхетського гніту в боротьбі за національну незалежність. Д. — масштабні словесно-музичні оповіді-рецитації, що виконуються в супроводі кобзи, бандури або ліри. Першу згадку про співання Д. (з приводу загиблих воїнів, братів Струсів) містять «Аннали» С. Сарницького (1506). Перший запис Д. із сюжетом героїчного змісту — про козака Голоту — було знайдено М. Возняком у збірці Кондрацького (1684). 9 сюжетів Д. уперше надруковано у збірнику М. Цертелева «Опыт собрания малорусских народных песней» (1819). Д. поділяються на дві історичні верстви: старшу — на теми боротьби з турками й татарами. До них належать Д. «Козак Голота», «Самійло Кішка», «Маруся Богуславка», «Отаман Матяш», «Хведір Безродний, бездольний», «Втеча трьох братів з міста Азова», «Самарські брати», «Олексій Попович», «Івась Коновченко» та ін. Друга верства — про визвольні війни Б. Хмельницького та боротьбу проти польського панування в Україні: «Про Хмельницького і Барабаша», «Білоцерківський мир і нове повстання проти поляків», «Про корсунську перемогу», «Про смерть Богдана Хмельницького». Проміжну групу між переліченими сюжетами становлять соціально-побутові Д.: «Фесько Ганжа Андибер», «Проводи козака», «Бідна вдова і три сини», «Сестра і брат», «Козацьке життя» тощо. Д. відзначаються багатством і оригінальністю поетики. Їм властивий «вільний» вірш нерівноскладової будови, оздоблений поетичними паралелізмами («Ой у святу неділю / То не сива зозуля закувала, / Ні дробная пташка в саду щебетала, / Як сестра до брата з чужої сторони / У далекі городи листи писала»). Д. властиві особливі риторичні фігури, пароніми: темная-темниця, сирая-сириця, безхліб'я-безбіддя; градації синонімів: плаче-ридає, квилить-проквиляє, січе-рубає, ідіоматичні словосполучення — стрільці-булахівці, орли-сизокрильці і т. ін., що виокремлюють поетичний стиль Д. з-поміж обрядової, побутової пісенності та прози. У Д. домінує дієслівна рима, поширена архаїчна форма присудка в кінці речень: «Хведора Безродного, бездольного / Над сагою дніпровою, / В чистім полі поховали, / Семиперсну могилу насипали, / З семип'ядної пищалі подзвонили». Поетично-музична форма Д. розгортається колонами-фразами, групуючись у більші частини-«уступи», підпорядковані цезурам рецитованого тексту. Незалежно від змісту, Д. виконуються на одну мелодичну модель, в основі якої дві-три мелодичні формули, що постійно варіюються, підсилюючи патетичне звучання Д. та їх емоційну виразність. У цілому Д. становить масштабний цикл варіацій, типологічно близький до східного макомату. До знакових характеристик Д. належить домінуючий у них дорійський лад з підвищеним 4-м щаблем та хроматизмами. Для Д. характерні початкові зачини-заплачки на вигуках «Ой», «Гей», розповідь-речитатив, завершальні «слави». «Уступи» Д. закінчуються мелодично орнаментованими кадансами, а також інструментальними

переграми. Для поетичного тексту Д. характерні кінцеві «славословія», наприклад: «Слава не вмре, не поляже / Однині й до віка. / Даруй Боже на многі літа.». Д. генетично пов'язані з народною пісенністю, зокрема, з речитативними формами — голосіннями. Поетико-музична мова Д. увібрала елементи агіографічної літератури Київської Русі, дух її морально-етичного спрямування. На новітньому історичному етапі розвитку на Д. позначилися впливи козацького бароко. Жанр Д. і тісно пов'язані з ними кобзарське та лірницьке мистецтво поширені в центральних і центрально-східних регіонах України на теренах козацьких війн. Д. відіграли важливу роль в індивідуалізації творчого процесу у фольклорі й розвитку народного професіоналізму. Видатними виконавцями Д. були кобзарі О. Вересай, А. Шут, Г. Гончаренко, Н. Кравченко, Є. Мовчан та ін., а також лірники А. Скоба, І. Скубій, А. Гребінь та ін. Термін «Д.» у наукову літературу ввів М. Максимович. Значні заслуги в збиранні й дослідженні Д. мають М. Максимович, П. Лукашевич, П. Куліш, І. Срезневський, М. Костомаров, А. Метлинський, М. Лисенко, П. Житецький, В. Горленко, М. Сперанський, Ф. Колесса, К. Квітка, К. Грушевська, М. Грінченко, Б. Кирдан, С. Грица, О. Правдюк, А. Іваницький, М. Хай та ін. Кобзарсько-лірницьке мистецтво вплинуло на всі жанри української професійної творчості. Образи й стиль Д. знайшли розвиток у творах М. Гоголя, П. Куліша, А. Малишка, М. Рильського, М. Старицького, П. Тичини, Т. Шевченка, Ю. Яновського та ін.; в образотворчому мистецтві — у картинах М. Дерегуса, Л. Жемчужникова, І. Їжакевича, О. Сластіона (серія портретів кобзарів), М. Хмелька; у творчості композиторів А. Веделя (Концерт № 3), фортепіанних рапсодіях та опері «Тарас Бульба» М. Лисенка, балеті «Маруся Богуславка» А. Свєчникова, творах В. Балея, Л. Дичко, Б. Лятошинського, Л. Ревуцького, М. Скорика, Г. Хоткевича та ін. Найґрунтовніші видання Д. та історичних пісень — «Історичні пісні малоруського народу» (1874, ч. 1; 1875, ч. 2) В. Антоновича й М. Драгоманова; «Українські народні думи» (1927, т. 1; 1931, т. 2) К. Грушевської; з музикою — «Мелодії українських народних дум» (МУЕ, сер. 13—14; 1910—1913) Ф. Колесси (перевиданння 1969); «Украинские народные думы» (Москва, 1972) Б. Кирдана та ін. У видавництві ІМФЕ ім. М. Т. Рильського було здійснено такі видання Д.: «Українські народні думи. Том перший корпусу. Тексти № 1—13 і вступ Катерини Грушевської, в .о. секретаря Комісії»; «Українські народні думи. Том другий корпусу. Тексти № 14—33 і вступ Катерини Грушевської» (перевидання відповідно 1927 і 1931 років); «Українські народні думи» (Київ, 2007); «Українські народні думи : у 5 т. Т. 1 : Думи раннього козацького періоду (Київ, 2019, 856 с.); «Українські народні думи : у 5 т. Т. 2 : Думи XVI — XVII століть (Київ, 2019. 642 с.).

Літ.: Антонович В., Драгоманов М. Исторические песни малорусского народа. Київ, 1874. Т. 1 ; 1875. Т. 2; Житецкий П. Мысли о народных малорусских думах. Киев, 1893; Колесса Ф. Мелодії українських народних дум. *Матеріали до української етнології.* Львів, 1910. Т. 13 ; 1913. Т. 14; *Колесса Ф.* Про генезу українських народних дум. Львів, 1921; Грушевська К. Українські народні думи. Київ, 1927. Т. 1 ; Київ ; Харків, 1931. Т. 2; Ревуцький Д. Українські думи та пісні історичні. Київ, 1919, 2Київ, 2002; Грінченко М. Вибране. Київ, 1959; Кирдан Б. Украинские народные думы. Москва, 1962; Кирдан Б. Украинский народный эпос. Москва, 1965; Грица С. Мелос української народної епіки. Київ, 1979; Плісецький М. Українські народні думи. Київ, 1994; Лысенко Н. Характеристика музыкальных особенностей малорусских дум и песен, исполняемых кобзарем Вересаем. *Записки Юго-Западного отделения Русского географического общества.* 1874. Т. 3, перевид. : Київ, 1955; Максим'юк С. Звукозаписи українських дум. *Bicmi Herald.* 1970. Чис. 2; Les dumy ukrainiennes: Epopee cosaque. Textes ukrainiennes et traditions avec une introduction et des notes. (Par *Marie Soherrei).* Paris, 1947; CD — С. Грица. Українська епічна традиція. Проект «Моя Україна — Берви», 2003; Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. Т. 1 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. ССХХ, 175 с.; Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. Т. 2 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. ХХХ, 303 с.; Українські народні думи / ред. колегія Г. Скрипник (голова), С. Грица, А. Іваницький (заступники голови), М. Дмитренко, Г. Довженок, Л. Єфремо-

Ukrainian DUMY, упорядник Н. Кононенко-Мойл; Торонто – Кембрідж, 1979

«Думи», упорядник О. І. Дей, серія «Народна творчість», Київ, 1982

«Українські народні думи», Київ, 2007

«Українські народні думи», т. 1, 2009 р.

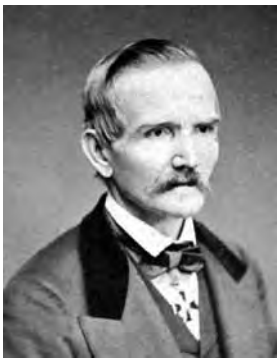

Думитрашко Костянтин Данилович

ва, О. Шевчук ; упоряд., підгот. до друку С. Грица (керівник проекту), А. Іваницький, А. Філатова, Д. Щириця. Київ, 2007. 824 с.; Українські народні думи : у 5 т. Т. 1 : Думи раннього козацького періоду / відп. ред. Г. А. Скрипник ; упоряд.: М. К. Дмитренко, Г. В. Довженок, С. Й. Грица. Київ : ІМФЕ НАН України, 2019, 856 с.; Українські народні думи : у 5 т. Т. 2 : Думи XVI — XVII століть / [голов. ред.. Г. Скрипник] ; ІМФЕ мі. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2019. 642 с.

Софія Грица

ДУМИТРАШКО Костянтин Данилович (псевдоніми і криптоніми: **К. Д. Копитько**, **К. Д.**; 1814, м. Золотоноша, тепер Черкаської обл. — 25.04.1886, м. Київ) — письменник, фольклорист. Син священика. Закінчив Київську духовну академію (1839). 1839—1864 — професор російської словесності Київської духовної семінарії, з 1870 — секретар ради Київської духовної академії, з 1872 — бібліотекар. Д. — автор статей про фольклор та етнографію, зокрема: «Святочні колядки і вірші» (1864), «Іван-Купала» (1872), «Казки та їхнє морально-виховне значення» (1873) та ін. Відомі його записи народних пісень («Ой їздив чумак сім год по Дону», «Ой у полі криниченька»), дум («Дума про Корсунську битву» тощо), що їх опублікував М. Максимович у «Збірнику українських пісень» (1849). Автор тексту пісні «До карих очей» («Карії очі, чорнії брови», 1854), що стала народною. Займався також музикою та живописом. В українську літературу ввійшов своїми пародійними творами (поема «Жабомишодраківка», «Батрахоміомахія», 1859), що нагадують «Енеїду» І. Котляревського. Окремі твори написані на основі народних (балади «Змій», «Заклятий»; вірш «Часи» — у дусі анекдота). «Обдарованою людиною» Д. назвав Т. Шевченко. Твори Д. ввійшли до книги «Бурлеск і травестія в українській поезії першої половини XIX ст.» (1959, «Жабомишодраківка»), «Антологія української поезії» (1984, т. 2, «До карих очей»).

Літ.: Нудьга Г. «Все б тільки вами я любувавсь...». *Друг читача*. 1988. 10 листоп.; Нудьга Г. Думитрашко Костянтин Данилович. *УЛЕ*. Т. 2. С. 125—126; Лобас П. Думитрашко Костянтин Данилович. *УМЕ*. Т. 1. С. 670.

Микола Дмитренко

ДУНАЄВСЬКА (ГОВОРЕЦЬКА) Лідія Францівна (28.06.1948. с. Воробіївка Немирівського р-ну Вінницької обл. — 16.05.2006, м. Київ) — фольклористка, літературознавець, поетеса. Доктор філологічних наук (1998), професор (2001). Лауреат премії ім. Ф. Колесси (2001). Мати фольклористки, доцента кафедри фольклористики Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка О. Наумовської. Д. 1971 закінчила філологічний факультет Київського державного університету ім. Тараса Шевченка, відтоді працювала в ньому: старшим лаборантом, асистентом, доцентом кафедри української літератури. У 1992 — засновник та завідувач кафедри фольклористики. Паралельно читала курси в Київському медичному університеті, працювала з 1994 в Інституті українознавства, брала участь у багатьох міжнародних наукових симпозіумах, конференціях. У 1982 захистила кандидатську дисертацію «Поетика української народної казки», у 1997 — докторську дисертацію «Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій». Авторка понад 20 навчальних програм, кількох сценаріїв науково-навчальних фільмів. Під науковим керівництвом Д. захищено 27 кандидатських і 3 докторських дисертації (зокрема, Д. була науковим керівником кандидатської дисертації про українсько-японські фольклорні зв'язки аспіранта з Японії Хіросі Катаоки). Д. була заступником голови Спеціалізованої вченої ради із захисту докторських дисертацій Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, член експертної ради ВАК України та ДАК при Міністерстві освіти та науки України, член редакційної колегій видавництва «Веселка», журналу «КСт», збірок наукових праць. Завдяки Д. відкрито спеціальність «фольклористика», створено в Університеті спеціальну навчальну лабораторію, започатковано видання

збірок наукових праць «Література. Фольклор. Проблеми поетики» (з 1992, виходить і нині). Д. досліджувала українські народні казки, літературні казки, неказкову народну прозу, історію української фольклористики, фольклорно-літературні зв'язки. Вивчала фольклорні універсалії, з'ясовувала міфооснови фольклору, типологію та еволюцію народної епіки, відтак розглядала український фольклор у європейському і світовому контексті. Була уважною до сучасних змістоформ усної традиції, очолювала експедиції, фольклорну практику студентів. Д. — авторка понад 160 наукових праць, із них понад 30 — окремо видані підручники, посібники, монографії, збірки. До основних праць належать: підручник «Українська народнопоетична творчість» (у співавторстві з М. Грицаєм та В. Бойком, 1983), монографії «Українська народна казка» (1987), «Українська народна проза (легенда, казка»): еволюція епічних традицій» (1997; вид. 2-ге, зі змінами — 2009), «Персонажна система української народної міфологічної прози. Аспекти поетики» (1999), низка статей про казкознавство, з історії фольклористики (про такі постаті, як брати Грімм, М. Максимович, М. Костомаров, А. Коціпінський, М. Номис, В. Антонович, М. Драгоманов, П. Чубинський, брати Рудченки, І. Франко, П. Мартинович, А. Кримський, Марко Грушевський та ін.). Д. упорядкувала майже 20 збірок фольклору (переважно казок): «Українські народні казки» (1986; 2-ге вид. 1988; 3-є вид. 1990), «Золота книга казок», «З живого джерела» (обидві — 1990), «Летючий корабель» (1994), «Українські народні казки» (2001) та ін. Багато українських дітей виросло із казками, що їх упорядкувала, написала передмови чи післямови, прокоментувала Д. В Інституті філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка 2011 побачило світ видання «Бібліографія праць. Автографи до портрета професора Лідії Дунаєвської (1948—2006)».

Літ.: Міський фольклор, легенди Києва / розмову записала С. Бондаренко. *Вечірній Київ.* 01.02.1985; До проблеми розмежування легенди і казки. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* Київ, 1996. Вип. 4. С. 10—22; Єгипетські джерела «Казки про Правду і Кривду». *ФЗ.* 1997. Вип. 2; Післямова. *Видатні зачинателі європейської фольклористики. Казки братів Грімм.* Київ, 2000; Обшири фольклористики. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях.* 2002. № 2. С. 182; Видання українських паремій М. Номисом в оцінці І. Франка. *Фольклор. Література. Проблеми поетики.* Київ, 2003. Вип. 15; Нове ґрунтовне дослідження з історії української фольклористики XIX ст. *НТЕ.* 2004. № 5. С. 118—119; Образ меншого сина в богатирській казці (за записами П. Чубинського). *Матеріали III Всеукаїнської науково-практичної конференції «Фольклор і література в історичному розвитку та державотворенні».* Бориспіль, 2005.

Літ.: Мороз М. Бібліографія. Фольклористика. Т. 1. Кн. 2: Іменний покажчик: Дунаєвська Л. Ф. С. 1008; Хоменко Б. В. Дунаєвська Лідія Францівна. *Вінниччина фольклорна.* Довідник / упоряд. А. Подолинний, Т. Цвігун. Вінниця, 2004. С. 29; Дмитренко М. «Десь тут була подоляночка...». *Народознавство.* 2006. № 72—73. С. 16; Малюк А. Жива душа Учителя. СВ. 2006. 30 трав.; Скопенко В., Цвих В., Третяк О. та ін. Лідія Францівна Дунаєвська. *СіЧ.* 2006. № 7. С. 96 [некролог]; Ліснiченко Л. Історія казкової жінки. *Українська газета плюс.* 2007. № 42, 6—12 груд. С. 8—9; Сокіл В. Дунаєвська Лідія. *Мала енциклопедія українського народознавства.* Львів, 2007. С. 730—731; Семенюк Г. Слово про Лідію Дунаєвську. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* Київ, 2008. Вип. 30. С. 7—8; Астаф'єв О. Г. Дунаєвська Лідія Францівна. *ЕСУ.* Т. 8. С. 536—537; Іваннікова Л. Лідія Дунаєвська: від серця до серця. *Слово Просвіти.* 2009. Чис. 32; Борисенко В. Лідія Дунаєвська. Казка, що стала життям. *Українки в історії: нові сторінки.* Київ, 2010. С. 91—95; Автографи до портрета професора Лідії Дунаєвської (1948—2006). Київ, 2011. 63 с. С. 47—49.

Микола Дмитренко

Дунаєвська Лідія Францівна

Л. Дунаєвська «Українська народна казка»

ДУНІН-БОРКОВСЬКИЙ Семен Іванович (р. н. і смерті невідомі) — автор унікального історико-етнографічного опису с. Сковородки Старокостянтинівського пов. Волинської губ. (тепер Старокостянтинівський р-н Хмельницької обл.), опублікованого у IV т. праці М. І. Теодоровича «Историко-статистическое опсание церквей и приходов Волынской епархии» (Почаїв, 1899, с. 157—281). Це найдетальніший і найбільший за обсягом опис одного села, опублікований у цьому п'ятитомнику, проте відомостей про його автора

практично немає. Рід Дуніних-Борковських походить із козацької старшини, від соратника гетьмана Мазепи Василя Дуніна-Борковського. Автор опису веде свій родовід від уродженця с. Жабче (тепер Старокостянтинівський р-н Хмельницької обл.) «потомственного дворянина» протоієрея Бердичева, Григорія Дуніна-Борковського (свого прадіда). Григорій мав четверо синів, троє з яких стали священиками, один (Павло) — віце-губернатором Подільським. Іосиф Григорович, дід Семена Івановича, закінчив Волинську духовну семінарію, а згодом — Київську духовну академію, 1809—1850 був парафіяльним священиком в с. Сковородки та паралельно обіймав інші посади в єпархії, він же був членом-кореспондентом Російського біблійного товариства. Мав трьох синів, четверо дочок, усі сини були священиками, доньки — одружені з священиками. Батько етнографа, Іван Йосипович Дунін-Борковський (1827—1893), закінчивши Волинську духовну семінарію, 1850—1893, тобто 43 роки, служив парафіяльним священиком у цьому ж селі. Був талановитим проповідником, чуйним пастирем, а також і будівничим кам'яного п'ятикупольного храму Покрови Пресвятої Богородиці (1878). Він цікавився старовиною, був дописувачем журналу КС (у № 4 за 1886 опублікував народний вірш «Исповедь Маргаса», який у 1830-х «ходив по руках» у середовищі волинського духовенства). Імовірно, що саме він і збирав історико-етнографічні та фольклорні матеріали в рідному селі, якими й скористався (а можливо, лише надіслав їх М. Теодоровичу) його син, Колезький асесор, Семен Іванович Дунін-Борковський. Принаймні, М. Теодорович указав, що він надіслав «обширные сведения о с. Сковородки» (с. 926), а в примітці на с. 279 зауважив: «Почти все сведения о сковородецком приходе сообщены мне Семеном Ивановичем Дуниным-Борковским, которому приношу за это мою искреннюю благодарность». Може потвердити це припущення і примітка на с. 170: «Для ознакомления с климатом этой местности приводим метеорологические записи с 1868 г. по 1893 г. включительно» (с. 170—176). Ні його наступник, син Флегонт Іванович, народжений 1863, що з 1893 посів парафію батька, ні син Семен не могли провадити такі записи з 1868. Отже, скориставшись багаторічними напрацюваннями батька, С. І. Дунін-Борковський складав опис села в 1894—1895 (ці дати вказані у тексті в різних місцях). Опис впорядкований за програмою, що її опублікував 1892 у «Волинських єпархіальних відомостях» М. Теодорович, але значно виходить за її рамки. Він охоплює географію, топографію і топоніміку села (зокрема, розкрито походження назв криниць, гір та горбів, частин лісу, урочищ, тут же описано і прірви, греблі, дороги, містки), флору і фауну (домашні тварини, дикі звірі, птахи, риби, плазуни, комахи, лісові дерева й кущі, гриби, ягоди, трави, кормові та городні культури), кам'яні породи та ґрунти. Усна історія села ґрунтується на розповідях старожилів (легенди про походження назви села, про перших поселенців, про татарські напади). Цінний і цікавий опис придорожніх і надгробних хрестів, вірувань, пов'язаних з ними, а також корчем, млинів, панського палацу і, безперечно, парафіяльної церкви. Є відомості про церковні братства — чоловіче, жіноче, парубоцьке й дівоцьке, а також про субкультурні звичаї цих організацій. Що ж стосується етнографії, автор подає детальні описи житла, одягу, транспорту, звичаєвого права та релігійних уподобань парафіян. Особливо цікаві й оригінальні матеріали, що стосуються народного календаря. Тут зафіксовано локальні звичаї, невідомі в інших регіонах («пробувати щастя» в новорічну ніч, ворожіння парубків у день св. Катерини, поминання померлих на кладовищі в день Святого Духа, «Микольщина» та інші пастуші ритуали, зафіксовані тут, жіноче свято на честь шуляка). Автор подав також докладний опис весільного обряду з піснями, які його супроводжують. Що ж стосується записів фольклору, то в межах опису представлено кілька колядок, 282 прислів'їв та приказок

(з поясненням діалектних слів, а іноді й з поясненням змісту), 18 прикмет і повір'їв, близько 40 весільних пісень, декілька етіологічних легенд (переказані російською мовою). Усі ці матеріали досі залишалися поза увагою етнографів та фольклористів, однак вони мають значну наукову цінність передусім як представлення вузьколокальної усної традиції з регіону Південно-Східної Волині, маловивченого як у XIX, так і в XX ст.

Літ.: Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Составил Н. И. Теодорович. Т. IV. Староконстантиновский уезд. Почаев, 1899. 934 с.

Літ.: Іваннікова Л. В. Етнографічний образ Південно-Східної Волині в дослідженні Миколи Теодоровича. *НТЕ.* 2015. № 3. С. 22—27.

Людмила Іваннікова

ДУХИ-«ГОСПОДАРІ» — родове поняття для визначення ряду персонажів народної демонології, що мешкають в певному локусі (лісі, оселі, колодязі, пасіці, млині, скарбі тощо), виконують функцію хазяїна та охоронця. Саме за цією ознакою відбувається їх номінація (домовик, лісовик, водяник, скарбник, пасічник, копальний дух). За ґенезою походять від померлих предків. Мають амбівалентний характер, можуть допомагати тим, хто поводить себе «правильно» і шкодити носіям «неправильної» (побутової чи ритуальної) поведінки. Уявлення про Д-Г розвинулося у слов'ян, зокрема, в українській традиції, завдяки впливу фінно-угорських традицій.

Олександра Бріцина

ДУЧИМІНСЬКА Ольга-Олександра Василівна (08.06.1883, с. Миколаїв, нині Пустомитівського р-ну Львівської обл. — 24.09.1988, м. Івано-Франківськ) — поетеса, прозаїк, мистецтвознавець, літературний критик, історик літератури, фольклорист і етнограф, перекладачка (з чеської, німецької, російської), журналістка, народна вчителька, культурно-освітня діячка, одна з активних організаторів жіночого руху в Галичині. Співробітниця Львівського етнографічного музею АН УРСР, працювала над темою «Народне лікування західних областей УРСР». Займалася експозиційною роботою в Етнографічному музеї. У 1949 арештована на підставі сфабрикованої справи, засуджена військовим трибуналом на 25-річне ув'язнення. На засланні відбула 10 років. Наприкінці життя поневірялася без постійного місця проживання. Авторка студій над фольклористичними працями І. Франка, про гуцульське мистецтво. У АНФРФ ІМФЕ зберігаються записи народних пісень Д., надіслані В. Гнатюкові (із с. Тяпче Болехівського р-ну Станіславської обл.) (ф. 28-3, од. зб. 342).

Літ.: Пахомов В. Роль творчої спадщини Ольги Дучимінської у національному вихованні молоді. *Обрії.* 1995. № 2. С. 27—29.

Архіви: Архів ІН. Ф. 1. Оп. 1а. Од. зб. 7. Арк. 6; АНФРФ ІМФЕ. Ф. 28-3. Од. зб. 342.

Ірина Коваль-Фучило

Дучимінська Ольга-Олександра Василівна

ДЯКІВ Володимир Михайлович (13.03.1979, с. Соколівка Буського р-ну Львівської обл.) — фольклорист, етнолог. Кандидат філологічних наук (2006). У 2001 закінчив ЛНУ ім. І. Франка (філологічний факультет). У 2001—2004 — аспірантура ІН. З 2004 працює у відділі етнології сучасності цього ж закладу (спочатку молодшим, з 2007 — науковим, з 2008 — старшим науковим співробітником), з перервою у 2012—2017, коли працював ученим секретарем ІН. Автор трьох книжкових видань, співавтор низки колективних наукових монографій, наукових збірників, енциклопедичних видань. Автор понад 70 публікацій у фахових та науково-популярних виданнях, учасник міжнародних конференцій та симпозіумів. Досліджує проблеми народної релігійності у традиційній культурі українців, зокрема особливості виникнення специфічних форм її відображення (чуда, паломництва та ін.), місце та значення у традиційній культурі українців. Активний збирач українських фольклорно-етнографічних матеріалів. У 2013 монографія Д. «"Фольклор чудес" у підрадянській Україні 1920-х років» (2008) була відзначена Премією НАН України для молодих учених.

Дяків Володимир Михайлович

У праці осмислено творення, функціонування і згасання фольклору найбільш резонансних «чудес», що сталися на Вінниччині у 1923 («Калинівське» та «Йосафатової долини») у контексті тогочасної політичної ситуації та духовної атмосфери, у пов'язаності з історичними, соціокультурними, релігійними, етнопсихологічними прикметами доби. Д. досліджує народну релігійність. Підготував до друку монографію «Народно-релігійний рух в етнокультурі українців (20—30-ті роки XX ст.)» (Київ, 2019). У працях опирається передусім на власні польові записи, зібрані у Вінницькій, Черкаській, Львівській, Чернівецькій, Івано-Франківський обл. У 2010 упорядкував і видав історико-краєзнавчі, етнографічно-фольклористичні нариси про с. Тур'є Буського р-ну на Львівщині, які написав уродженець с. Куриляк за спостереженнями 1930—1950-х.

Літ.: «Фольклор чудес» у підрадянській Україні 1920-х років. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. 256 с.; Степан Куриляк. Моє село (Тур'є Буського р-ну на Львівщині) / наук. апробація і вст. сл. Р. Кирчіва ; упорядк., підготовка текстів і примітки В. Дяківа. Львів, 2010. 144 с.; Народно-релігійний рух в етнокультурі українців (20—30-ті роки XX ст.). Київ, 2019; Передчуття катастрофи голодомору в українському «фольклорі чудес» 1920-х років. *Відлуння голодомору-геноциду 1932—1933. Етнокультурні наслідки голодомору в Україні.* Львів, 2005. С. 96—105; Фольклор про «Йосафатову долину» на Поділлі та інші чуда. *НЗ*. 2005. № 5—6. С. 565—582; Християнська релігійність у традиційній календарній обрядовості українців: аспекти дослідження. *НТЕ*. 2018. № 5. С. 66—73.

Літ.: Харчишин О. Нові штрихи до вивчення українського фольклору XX століття [рец. на кн. : «Фольклор чудес» у підрадянській Україні 1920-х років. Львів, 2008. 256 с.]. *МІФ*. 2009. № 2—3. С. 123—125; Іванникова Л. [Рец.] Дяків Володимир. Фольклор чудес у підрадянській Україні 1920-х років. Львів, 2008. 256 с. *КСт*. 2011. № 1. С. 163—165; Коваль-Фучило І. Увага до локальних досліджень. *НТЕ*. 2014. № 5. С. 113—116; Пастух Н. А. Дяків Володимир Михайлович. *Українська фольклористична енциклопедія* / керівник проекту, наук. ред., упорядн. В. Сокіл. Львів, 2018. С. 247.

Ірина Коваль-Фучило

Е

ЕДИЦІЯ ФОЛЬКЛОРУ — спосіб оприлюднення записів усних текстів виконань шляхом їх публікації. ЕФ є практичним втіленням результатів студій з текстології фольклору. Завдання і способи едиційної роботи залежать від типу видання: наукового («академічного»), науково-популярного чи популярного, кожен з яких розрахований на певне коло читачів і задовольняє їх запити. Видання можуть бути антологічними, тобто репрезентувати певний жанр у багатоманітності його сюжетів, регіональними, присвяченими одній територіальній традиції, одному виконавцеві чи репрезентувати творчий доробок одного збирача тощо. Видання різного типу відрізняються за повнотою репрезентації матеріалу (наукові видання, наприклад, неодмінно подають тексти у варіантному розмаїтті, в той час як така вимога не є обов'язковою для науково-популярних та популярних видань), за добором та характером едиційної підготовки текстів, за глибиною попереднього дослідження історії текстів, за особливостями їх коментування, атрибуції та паспортизації, за наявністю та повнотою наукового апарату, довідкового апарату — словників, покажчиків тощо. Якщо в літературних виданнях добір тексту для публікації диктується останньою волею автора, що втілюється в канонічному тексті твору, то принципова рівноцінність фольклорних варіантів для репрезентації твору чи репертуару виконавця може передбачати публікацію усіх відомих текстів, включно з «недосконалими», або ж вимагає добору текстів залежно від мети й завдань видання за ознакою повноти, мистецької довершеності, за хронологічним принципом чи приналежністю до репертуару певного регіону чи окремого носія тощо. Неодмінною вимогою наукових видань є максимальна автентичність текстів. З метою її забезпечення здійснюється дослідження історії текстів та їх критика: вивчаються рукописні джерела тексту та його публікації, досліджуються різночитання та їх причини, визначається ступінь достовірності тексту запису, для цього можуть залучатися рукописи, а також і технічні фіксації виконання в разі їх наявності. Встановлюються неточності, а також зміни, внесені у попередніх виданнях, здійснюється редагування, вносяться необхідні кон'єктури (обґрунтовані правки), які неодмінно позначаються і обумовлюються в передмові видань наукового типу. Принципи відтворення текстів мають бути орієнтовані на максимальну точність відображення усного тексту, тобто застосовувати фонетичну транскрипцію, ступінь точності якої може залежати від характеру видання. Лише у виданнях популярного типу можлива літературна обробка текстів, яка неодмінно має бути застережена упорядниками. Бажано також подавати відомості щодо особливостей виконання твору, а неодмінною вимогою публікації пісенних творів є вміщення музичного та словесного текстів, що мають бути максимально зручно для сприйняття поєднані між собою. Важливою проблемою є якомога повніша паспортизація текстів та їх атрибуція, в результаті якої встановлюється час, місце запису, відомості про збирача та респондента, а також по можливості й про обставини побутування твору. У коментарях відображаються особливості даного тексту, його місце в національному репертуарі, поетична специфіка, походження, зміст та інші питання в залежності від мети конкретного видання. У наукових виданнях всі умовні позначення мають бути витлумачені для читачів та бути максимально однотипними не лише в межах одного видання, а й узгоджуватися з сучасною національною та міжнародною едиційною практикою.

Літ.: Березовський І. П. Принципи видання казкового епосу в багатотомній серії «Українська народна творчість». *IX Міжнародний з'їзд славістів: Історія, культура, фольклор та етнографія слов'янських народів*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 281—294; Німчук В. В. Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції: Проект. Київ, 1995. Ч. І. 54 с.; Боряк О. О. Порфирій Мартинович про текстологічні засади записування і публікації українських народних дум (за матеріалами епістолярної спадщини фольклориста). *Український археографічний щорічник. Нов. серія*. Київ, 1999. Вип. 3/4. С. 3—149. (Український археографічний збірник; Т. 6/7); Бріцина О. Ю. Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства. Київ : ІМФЕ, 2006; Сокіл Г. Едиційно-текстологічні концепції фольклористичної діяльності етнографічної комісії НТШ у Львові. *Народознавчі зошити*. 2009. № 5—6 (89—90). С. 714—728.

Олександра Бріцина

ЕПІКА та ліро-епічні пісні українців є складовою частиною слов'янського та ширше — світового епосу. Термін Е. вживають у вузькому (як жанр) та широкому (як рід) сенсах. У широкому розумінні Е. об'єднує систему пісенних жанрів: балади, історичні пісні, співанки-хроніки. Е. бере початок у часи Київської Русі і досягає розквіту у XV—XVII ст. за часів козацьких визвольних війн та боротьби українського народу за державність. Українська народна Е. утворює два основні масиви: українські народні думи (великі речитативні астрофічні вокально-інструментальні твори) та переважно строфічні ліро-епічні пісні. Для епічного стилю характерна оповідальність, концентрація уваги виконавців та слухачів на драматичній дієвості фольклорного твору. Звідси перевага одиночного співу в ліро-епічній пісенності, що не заперечує також виконавства ансамблевого (2—4 співаки) та гуртового (5—6 і більше). Для сюжетики ліро-епічних пісень характерний опис конкретних (зокрема історичних) подій у буквальному поетичному відтворенні (історичні пісні, співанки-хроніки); художньо-естетично переосмислених реальних подій із життя суспільства або конкретного населеного пункту, конкретної родини (історичні пісні, балади); міфологічно переосмислених реальних або уявних подій (балади). Для сюжетів епічних пісенних творів характерна уявна безсторонність та об'єктивність викладу «реальних» подій із певною мірою моралізаторства. Для музичного стилю ліро-епічних пісень українців характерна відсутність тісного емоційного зв'язку з оспіваними подіями. Їхні наспіви можна умовно поділити на: 1) речитативно-декламаційні (напівпроказування тексту); 2) розспівні (подібні до наспівів пісень побутової лірики); 3) маршові і танцювальні (нарочите відсторонення від драматичного або й трагічного сюжету).

Літ.: Грица С. Й. Мелос української народної епіки. Київ, 1979. 247 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

Матеріали навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Випуск 1. «Народні намогильні написи-посвяти з Поділля» (2001)

ЕПІТАФІЯ (із грец. — надмогильне слово) — надмогильний анонімний напис, віршовий або прозовий короткий текст жалібного змісту, що стосується померлої людини (іноді напис роблять від імені померлого, текст адресований живим, це своєрідна автоепітафія). Генетично Е. пов'язана з культом предків і первісно була короткою промовою біля могили, спорідненою з оплакувально-голосильною традицією. Спочатку робили написи видатним особам, правителям, багачам, героям-воїнам із зазначенням дат життя і смерті та статусу, згодом утвердилася традиція фіксувати хронологію життя й додавати лаконічні статусні родові чи й професійні ознаки з висловленням скорботи. Класифікація народних Е. пов'язана передусім із родо-віковим цензом: дідові/бабі (рідко); татові, мамі, синові, дочці, дітям (часто іменні). Друга група: професійні, автоепітафії (самохарактеристики, звертання до живих), опубліковані Е. (некрологи) тощо. В Е. ідеалізується померлий, констатується характер раптовості смерті особи або тривалість хвороби-муки, «життєвої втоми», а також висловлено жаль і запевнення у вічній пам'яті. Іноді живі егоїстично заявляють певні претензії покійникові, «жаліють» себе.

Народні Е. найчастіше дво- або чотирирядкові, містять традиційні мотиви й образи «згаслої зірки», «відламаної від дерева (дуба) гілки», «відірваного від дерева роду листочка», «змовклих уст», «відльоту»... Часом через утрату рідної людини акцент зроблено на тяжкому горі живих: «Не має стільки крапель море, / Роси не має стільки ліс, / Щоб виплакати наше горе / Рясним дощем болючих сліз». (Народні намогильні написи-посвяти з Поділля. Кам'янець-Подільський, 2001. С. 121—122). Е., як правило, написані літературною мовою. Чимало Е. мають моралізаторський характер. Діти (у дорослому віці) усвідомлюють, що були не завжди уважними, вдячними, настала хвилина вибачень, каяття: «Доки батько живий, /Доки мати жива, / Не встигаєм сказати / Найтепліші слова...» (там само, с. 113—114). Окрему групу Е. складають твори, адресовані живим (звертання до рідних, загалом до будь-кого з перехожих, випадкових відвідувачів могили), своєрідні автоепітафії, що за часом виникнення не дуже давні, часом (як засвідчують реалії) зовсім нові. У межах таких творів трапляються житейські філософеми («Мені уже добре...»); саможаль («Ще жити і жити на думці було, / І може, прожив би, так сонце зайшло»), заклики провідувати могилу: «Не гордись, родино, / Провідай мій прах, / Бо я уже вдома, / А ви ще в гостях» (там само, с. 218). Автоепітафії властиві літературі, наприклад: Г. Сковорода: «Світ ловив мене, та не впіймав»; своєрідна Е. — «Заповіт» Т. Шевченка («...І мене в сім'ї великій, / Сім'ї вольній, новій / Не забудьте пом'янути / Незлим, тихим словом»). До жанру Е. зверталися представники українського бароко Л. Баранович, Ф. Прокопович, С. Полоцький, згодом Л. Глібов; поети-гумористи XX — початку XXI ст. переважно у жартівливій формі присвят померлим і живим колегам чи самим собі (В. Еллан-Блакитний, В. Симоненко, М. Сом («Сто епітафій») та ін.

Літ.: Бетко І. Епітафія. *УЛЕ.* Т. 2. С. 154—155; Іванюк Б. Епітафія, епітафій. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства.* Чернівці, 2001. С. 183—184; Народні намогильні написи-посвяти з Поділля. Матеріали навч.-наук. лабораторії етнології Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Вип. 1 / упоряд. Н. Коваленко, Т. Колотило, В. Щегельський. Кам'янець-Подільський, 2001. 256 с.; *ЛЕ.* Т. 1. С. 342.

Микола Дмитренко

ЕПІТЕТ (із грец. epitheton — прикладне, додане; означення) — художнє означення або обставина способу дії, які образно змальовують особу, предмет, дію чи явище, індивідуалізують їх, виражають емоційне ставлення до них. Е. підкреслюють ознаку (колір, розмір, форму, якість, властивість тощо) описуваного, найхарактернішу щодо певної життєвої ситуації або художньої мети мовця. Фольклорові властиві постійні народні Е., які часто стоять при тих самих словах (карі очі, чорні брови). Про постійні Е. Ф. Колесса писав: «Характеристичні прикмети деяких предметів через довговіковий добір і часте вживання набрали значення постійних епітетів». Здебільшого Е. належать до простих тропів і бувають як у препозиції («Спаде красонька з тебе, / Із румяного лиця, / Із біленького тільця»), так і в постпозиції («Ой ти, березо / Кучерявая», «Тільки видно / Дуба зеленого»). До постійних народних Е. належать десятки означень, зокрема: «білий світ», «ясен місяць», «ясна зоря», «чисте поле», «темний ліс», «синє море», «жовтий пісок», «сирая земля», «чорна / сива / синя хмара», «зелений сад / бір / дуб / явір», «круті гори», «ясний сокіл», «борзий / вороний / білий / сивий кінь», «буйний вітер», «шовковії вервечки», «золотії бильця», «золоте відерце», «тисовії столи», «дівчина чорнобровая», «сизокрилий голуб», «чорний ворон». Функції Е. у різних жанрах фольклору неоднакові. У казках Е. створюють незвичайний, дивовижний світ і його казкові образи («Чарівна торба», «Дивна сопілка», «Золота гора», «Залізний тік», «Дерев'яне чудо»). У думах Е. сприяють масштабності зображуваного, служать засобами ідеалізації («Ой полем, полем Килиїмським, / Ой шляхом битим ординським, / Ой там гуляв козак Голота, / Не боїться ні

огня, ні меча, / Ні третього болота»). У ліричних жанрах Е. є переважно виражальним, емоційно-оцінковим засобом («Ой коню мій, коню, / Коню вороненький! / Чи я тобі тяжкий, / Козак молоденький?»). Е. найчастіше виражені прикметниками в піснях («явір зелененький», «козак молоденький», «червона калина», «молода дівчина», «чорнії брови», «карії очі»), прислівники («Веде своє військо, / Військо Запорозьке / Хорошенько»), у думах та казках — іменниковою прикладкою («А третій брат — піший-пішаниця»; «лисичка-сестричка», «вовчик-братик», «півник-братик», «рак-неборак», «скатерть-самобранка», «чоботи-скороходи», «вовки-сіроманці», «орли-чорнокрильці», «турки-яничари», «гуси-лебеді»), словосполучення («Під ним кониченько, / Під ним вороненький / Сильний дуже»). На умовно-образних асоціаціях виникли Е. метафоричні («Попереду Морозенко сивим конем виграває»), метонімічні («Становили собі ляхи / Дубовії хати»), гіперболічні («Вся ти єси, Україно, / Славою покрита, / Тяжким горем та сльозами / Та кров'ю полита»), іронічні («А я козак добрий / Та й не волочуся, / Де дівчину чую, / Там і заночую»). Є пісні без епітетів, наприклад, жартівлива «На городі буркун ягідок не родить». За структурою Е. бувають прості (одне означення: «По чистому полі прив'язані коні, / Ні взяти, ні вузла розв'язати», загадка), складні (два і більше означення: «Красні світилки, красні, / На них віночки ясні», весільна пісня), розгорнуті (прості і складні означення: «Та знесла яєчко не простеє — золотеє»). Про Е. у фольклорі писали М. Максимович, М. Костомаров, Ф. Буслаєв, О. Потебня, П. Житецький, І. Франко, Ф. Колесса, О. Дей, Л. Дунаєвська та ін.

Літ.: Колесса Ф. Українська усна словесність. Львів, 1938. С. 26; Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. Вид. третє, перероб. і доп. Київ, 1971. С. 134; Фролова К. П. Епітет. *УЛЕ*. С. 155; Лазутин С. Г. Эпитет. *Восточно-славянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии*. Минск, 1993. С. 454—455; Мацько Л. І. Епітет. *УМ*. С. 160—161; *ЛЕ*. Т. 1. С. 342; Ляшук В. М. Сталы эпітэт. Беларускі фальклор. Т. 2. С. 558—559; Чорнописький М. Епітет. *Українська фольклористика. Словник-довідник*. Тернопіль, 2008. С. 97—98.

Юлія Шутенко

ЕПІЧНЕ (грец. epos — слово, розповідь) — одна з родових ознак фольклору (інше ліричне, драматичне), пов'язана з розповідним, наративним началом, об'єктивним зображенням минулого, як правило, від третьої особи (відсторонено). Е. властиве творам прозовим, частково — поетичним, не характерне для драматичних. Е. притаманне казкам, легендам, переказам, оповіданням, бувальщинам, билинам (богатир. епос), історичним пісням, баладам, думам, пісням-хронікам. Культура кожного народу сягає тих надр, коли з лона синкретизму виформовувалися різноманітні способи осенсування життя племен на певних територіях через матеріальні, духовні магічно-ритуальні, обрядово-звичаєві утилітарно-художні функції. Мовна діяльність, міфопізнання світу, потреба освоєння природи, збереження та захисту себе й довкілля породжували механізми родової колективної пам'яті, появу традиції з її системою ритуалів, звичаїв, обрядів, уявлень та візій, що від покоління до покоління набували ознак внутрішнього саморозвитку, своєрідного «культурного розгону» чуттєво-раціональних сфер, ледь вловимих зрушень і трансформацій свідомісних факторів буття. За цим процесом стояли тисячоліття духовно-практичного освоєння людиною світу, творення ладу як найвищого закону традиції. На ґрунті міфології, соціальних відносин первісного суспільства виникли фантастичні суто прозові розповіді чи поетичні ритмізовані твори про сакральних першопредків — культурних героїв. Наступним етапом за часів згасання первісно-общинно-родового ладу стала поява епічної поезії про богатирів. Минуло багато століть, поки зі сфери давніх магічних культів, ритуалів та звичаїв у зв'язку зі змінами кліматичного середовища, розвитком самої людини та первісних форм організації спільнот почали виникати художні-творчі рефлекси, що не належали до власне сфери міфічної чи обрядової, проте засвідчували не-

абияку мистецьку потенцію з функціями не тільки сакральними, пізнавальними, але й консолідуючими, естетично-виховними, розважальними тощо. Тобто через усну колективну пам'ять, відповідну зміну світоглядних орієнтирів міфічний позачасовий герой еволюціонував у реального культурного, епічно-історичного. Розпад первісно-общинного ладу, занепад міфології, зміцнення сімейних уз спричинили появу епічного героя, котрий долав страшних чудовиськ і повертався до своїх кревних переможцем. Рівень самосвідомості спільноти мав бути досить високий, адже витворити такого героя-богатиря могла, з одного боку, ще не зовсім згасла міфічна традиція, з іншого, — життєва реалія: боротьба із сусідом-загарбником чи кочівником-поневолювачем. Саме оця патріотична «поєдинкова свідомість», змагальницькі дії за утвердження себе як господаря і своєї народної спільноти викликали до життя своєрідну форму поетичного вияву — класичний епос. Цей специфічний антипод міфу, його руйнівник, епос вивів на кін історії не синтез фантазувань та уявлень, а художній синтез освоєної екзистенції шляхом ідеалізації не богів, ідолів, а найкращих представників зі свого середовища. Основними формами побутування класичного епосу народів світу були односюжетні пісні та монументальні багатосюжетні поеми-епопеї (шумерські пісні про Гільгамеша, давньоіндійська «Рамаяна», якутські олонхо, карело-фінські руни, киргизький «Манас», узбецький, таджицький та інших азійських тюркомовних народів «Алпамиш», калмицький «Джангар», билини київського та ін. циклів тощо). На ранньому етапі формування народностей класичному епосові були властиві героїзація історії через ідеалізацію епічного соціуму та гіперболізацію діянь богатирів, що, зрозуміло, не давало підстав для конкретної історичної ідентифікації. Поняття епічного часу, епічного простору («епічна земля»), епічний герой (велетень, богатир) зазнають трасформацій у зв'язку з активізацією та драматизацією історичних подій, формуванням не тільки народностей, а й націй. В епічних традиціях цього періоду послаблюються фантастичні елементи та художній вимисел, майже зникають умовно-неозначні реалії, з'являються риси, що вже не підлягають законам загальної класичної типології епосотворення: епоси набувають національного забарвлення і стають потужним чинником самоідентифікації нації в її державотворчих устремліннях. Найважливішою, вирішальною ознакою епосу, за В. Проппом, є героїчний характер його змісту, а зміст визначає боротьба і перемога — боротьба не за вузькі, дріб'язкові інтереси, не за власну долю, не за особисте благо героя, а за найвищі ідеали народу в дану епоху. Саме такий характер боротьби засвідчує усна творчість слов'янських народів: сербські епічні пісні, болгарські юнацькі та гайдуцькі пісні, історичні пісні, балади інших народів. До унікальних пам'яток світової епічної традиційної культури належать українські народні думи. У них Е. начало визначальне в сюжетотворенні й зображенні подій та образів героїв. Генетично формування дум пов'язують з народними плачами, голосіннями з їхньою ідеалізацією героя у зв'язку з культом предків, а також із билинами, казками тощо. В історичних піснях, баладах, співанках-хроніках Е. має відмінний характер від Е. в казках, легендах, переказах, думах.

Літ.: Путилов Б. Н. Эпос народный. *Восточно-славянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии.* Минск, 1993. С. 456—457; Епос. ЛЕ. Т. 1. С. 344—345.

Микола Дмитренко

ЕРАСТОВ Степан Іванович (01.01.1857, м. Катеринодар — 13.04.1933, м. Сухумі, Грузія) — український громадсько-політичний діяч, письменник, кооператор, видавець, журналіст, меценат українського культурного руху на Кубані, член Центральної Ради; збирач українських пісень на Кубані. Народився в сім'ї священика о. Івана Ерастова, росіянина за походженням. Мати — кубанська козачка, що походила із запорозького козацького роду Щербин. Середню освіту здобув у Ставропольській гімназії. Тут познайомився з діячами народовольчого руху, за що потрапив

під поліційний нагляд. Далі навчався на математичному факультеті Київського університету. Навчаючись у Києві, 1 жовтня 1878 вступив до нелегального молодіжного товариства «Кіш». Щоб зібрати гроші на «Кіш», разом з іншими студентами ходив колядувати до членів київської «Громади», де познайомився з М. Лисенком, М. Садовським, В. Антоновичем та ін. З того часу досить часто зустрічався з М. Лисенком — на літературних вечорах у О. Кониського, на зібраннях у В. Антоновича, під час відпочинку на Дніпрі. Брав участь і в домашніх постановках М. Старицького, поруч із М. Лисенком та М. Старицьким грав у п'єсах «Переяславська ніч» та «Гамлет». Під час літніх вакацій три місяці перебував у м. Женеві, де близько зійшовся з М. Драгомановим. За цю поїздку був покараний виключенням з університету «за неблагонадійність». Продовжив навчання на юридичному факультеті Петербурзького університету. Але 1882 був заарештований за зв'язки з «Народною волею», після перебування в різних в'язницях три роки відбував заслання в Казахстані. У серпні 1886 йому вдалося повернутися на Кубань, де взявся за відродження українства: розпочав активну громадську і політичну діяльність, пропагував українську культуру і мову, розповсюджував українські книжки, зокрема «Кобзар» Т. Шевченка, повісті І. Нечуя-Левицького тощо. Як учасник музично-драматичного гуртка (головою якого був Я. Бігдай), був організатором таємного, а з 1895 легального вшанування пам'яті Т. Шевченка та І. Котляревського. Разом з Я. Бігдаєм організував вистави опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського та «Різдвяна ніч» М. Лисенка. Зібрані кошти переслали на спорудження пам'ятників Т. Шевченка в Києві та І. Котляревського в Полтаві. Організовував концерти, етнографічні вечори. Сприяв приїзду на Кубань кобзаря Михайла Кравченка та його виступам в науковому товаристві, у школах і різних громадських установах. Оскільки української інтелігенції на Кубані практично не було, Е. «переманював» діячів з Великої України, «здобуваючи їм посади» в Катеринодарі. Так на Кубані опинилися поети Микола Вороний та Володимир Самійленко, письменники Яків Жарко та Гаврило Доброскок, історик Симон Петлюра, композитор Олександр Кошиць. Е. був членом Товариства любителів вивчення Кубанської обл., доброчинного товариства організатором громадських, кооперативних, просвітніх, економічних товариств. 1901 створив місцевий осередок революційної української партії (РУП) в Катеринодарі. Брав участь у революції 1905—1906, заснував друкарню революційної літератури. 1906 домігся відкриття Кубанського осередку товариства «Просвіти» в Катеринодарі та її філії в різних станицях, за що відбув 6 місяців ув'язнення. Член УСДРП, ТУПу (Товариства українських поступовців). 1908 переїхав до Новоросійська, де організував українське сільсько-господарське товариство, музично-драматичний гурток. 1917 був обраний членом Української Центральної Ради як делегат від Кубані. А в квітні 1917 його, як найстарішого українського діяча, було обрано головою Всеукраїнського національного конгресу. У 20-х брав активну участь в українізації на Кубані, писав мемуари, які частково друкували в українських академічних часописах. Певний внесок зробив і в українську фольклористику, саме як носій та виконавець народних пісень. На сторінках 14 випусків збірника Я. Бігдая «Песни кубанских казаков» (1896—1898), зокрема, у V, VI, VII, XI, XII випусках примітка «від Ерастова з города» або «від Степана Ерастова» трапляється понад 30 разів. Від нього Я. Бігдай записав варіанти колядок, історичних, козацьких, чумацьких, бурлацьких, побутових і жартівливих пісень, пісень про кохання, романсів тощо. Записи зроблено в м. Катеринодарі. Всі ці пісні Е. перейняв іще в дитинстві від учасників півчого козачого хору, регентом якого був його батько.

Праці: Воспоминания. Микола Лысенко / публ. В. К. Чумаченко. *Кубань: Проблемы культуры и информатизации.* 1998. № 2. С. 28—29; Михайло Драгоманов. *Кубань: Проблемы культуры и информатизации.* 1999. № 1. С. 46—48.

Літ.: Бигдай А. Песни кубанских казаков. Для одного голоса и хора с акомпаниментом фортепиано. Сборник А. Бигдая. Москва: Издание Кубанского статистического комитета к 200-летнему юбилею войска. 1896. Вып. 1. 65 с. ; 1896. Вып. 2. 72 с. ; 1896. Вып. 3. 91 с. ; 1897. Вып. 5. 64 с. ; 1897. Вып. 6. 68 с. ; 1897. Вып. 7. 59 с. ; 1898. Вып. 9 ; 1898. Вып. 12. 63 с.; Чумаченко В. К. Эрастов Степан Иванович. *Энциклопедический словарь по истории Кубани. С древнейших времен до октября 1917 года* / автор идеи, сост., научн. ред., рук. автор. коллектива Трехбратов Б. А. Краснодар, 1997. С. 378—380; Коваль Р. Нариси з історії Кубані. Український революціонер Кубані Степан Ерастов. *ukrlife.org / main / kubann / 1 erastov.htm*; Польовий Р. Кубанська Україна / під заг. ред. Романа Коваля. Київ, 2003. 304 с.; Бурбела В. А., Чумаченко В. К. С. И. Эрастов в кругу украинских этнографов и фольклористов. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Кубани за 2004 год. Дикаревские чтения (11). Материалы Северокавказской науч. конф. Краснодар, 22—24 сент. 2005 г.* / сост., науч. ред. М. В. Семенцов. Краснодар, 2005. С. 24—40.

Людмила Іваннікова

ЕРБЕН Карел Яромир (Erben Karel Jaromir) (07.11.1811, м. Мілетин, Краловеградецький край, Австрія — 21.11.1870, м. Прага) — чеський фольклорист, етнограф, історик, літературознавець, поет, перекладач. Представник чеського романтизму і міфологічної школи. Член-кореспондент РАН (з 1856). Почесний член Харківського університету (з 1861), член РГТ. Закінчив гімназію в Карловому Градці, навчався в Празькому університеті. Працював секретарем і архіваріусом Національного музею в Празі. Ще зі шкільних років збирав і вивчав народні пісні, казки, легенди, прислів'я. У 1841—1845 видав три томи «Чеських народних пісень», до яких ввійшло 550 творів. У журналах друкував у власній обробці народні казки, апокрифи, легенди («Про трьох прядилок», «Добре, що є смерть на світі» та ін.). Перекладав чеською мовою українські колядки та щедрівки, написав про них статті (альманах «Букет», 1852). У 1853 видав збірку віршів «Вінок народних сказань» («Букет народних переказів») (2-ге доповнене видання 1861), у якій подав переспіви давньочеських переказів. Зібрав і упорядкував збірку «Простонародні чеські пісні та прислів'я» (1862, т. 1; 1864, т. 2). У 1865 видав збірку «Сто простонародних слов'янських казок і переказів в оригіналі», до якої залучив і українські казки з альманаху «Вінок русинам на обжинки» (1847) та 2-го тому Кулішевих «Записок о Южной Руси» (1857). Українські народні казки, що їх Е. надіслали Я. Головацький та В. Ковалевський, увійшли до «Слов'янської читанки». Е. писав літературні балади. Великий вплив на Е. мали ідеї міфологічної школи братів Грімм. Е. видав «Вибрані легенди та перекази інших слов'янських народів» (1869), до збірок ввійшли 19 українських народних творів у перекладі чеською. У статті «Про слов'янську міфологію» («Русская беседа», 1857) Е. проаналізував і українські матеріали, легенди, замовляння, загадки, колядки. Е. переклав «Повість минулих літ» (1867), «Слово про Ігорів похід» (1869), «Задонщину» (1869), підтримував стосунки з О. Бодянським та І. Срезневським.

Літ.: Студинський К. Карло Яромір Ербен і Яків Головацький. *ЗНТШ.* 1937. Т. 155. С. 6—28; Скрипка В. М. Чеський фольклорист К. Я. Ербен і його зв'язки з російськими вченими. *НТЕ.* 1961. № 4. С. 108—110; Кріль М. М. Зв'язки Я. Головацького з чеським фольклористом К. Я. Ербеном. *Я. Головацький і рух за національне відродження та культурне єднання слов'янських народів.* Тернопіль, 1989. С. 18—19; Гайдай М. М. Ербен Карел Яромир. *Художня культура західних і південних слов'ян (XIX — початок XX століття) : енциклопедичний словник.* Київ, 2006. С. 20.

Ірина Огієнко

Ербен Карел Яромир

ЕТИКА ЗБИРАННЯ — норми поведінки збирача у роботі з інформантами — носіями фольклору, від яких здійснюється фіксація фольклорних зразків. Необхідність орієнтації на певні етичні норми в збирацькій роботі фольклористів викликана тим, що об'єктом дослідження в цьому разі стають не лише «мертві» артефакти — тексти записів, а й сама людина — носій фольклору, її поведінка (виконання), традиційні уявлення тощо. Тому ЕЗ фольклору є похідною від більш широкого кола етичних принципів, що в ряді випадків мають і юридичне закріплення нормативними юридичними актами, і спрямовані на захист людини як об'єкту дослідження. Серед

найважливіших етичних принципів, що їх має сповідувати збирач при роботі з носіями фольклору, найістотнішою є повага до людини, яка зумовлює необхідність забезпечення добровільності її участі в дослідженні, можливість у будь-який час припинити свою участь у ньому. Іншим принципом є добродійність, що вимагає не завдавати чи, принаймні, мінімізувати можливість шкоди, що її може завдати дослідження респондентові, наприклад, неприпустимість порушення приватності, розкриття певних аспектів особистого життя людини, які вона не бажає оприлюднювати (це, зокрема, може стосуватися запису й публікації текстів «сороміцького» фольклору без згоди виконавця). Принцип справедливості не дозволяє дослідникові отримувати цікавий для нього матеріал, завдаючи моральних збитків носієві. У ряді випадків тому необхідне й дотримання конфіденційності, що може, наприклад, зменшити інформативність паспортизації запису. У цьому випадку збирач мусить віднайти баланс між дослідницькими потребами та забезпеченням прав респондентів. Носії, від яких здійснюється запис, мають право бути поінформованими щодо мети досліджень і дати згоду на використання отриманої від них інформації, так само, як і на здійснення фіксацій. Таким чином створення некомфортної для носія обстановки запису неприпустиме не лише через те, що отримані таким чином матеріали втрачають у своїй автентичності, але й з огляду на недотримання вимог етики збирання. Уже перші українські фольклористи-збирачі звернули увагу на перешкоди, зумовлені зустріччю в ситуації запису людей різного соціального стану. Це спричинило перші спроби формулювання етичних принципів збирання. Подальший розвиток фольклористики йшов по шляху зміцнення гуманістичних аспектів практики польової роботи. Водночас нерідко захист інформатора здійснювався передусім з огляду на потребу отримання максимально достовірної інформації, а не з етичних міркувань. Тому більшість етичних принципів, сповідуваних збирачами в польовій роботі, не знаходять свого відображення й «підтримки» у вітчизняних нормативних юридичних документах, спрямованих на захист особистості носія фольклору, тоді як у міжнародній практиці існує досить розвинена мережа таких документів — від рекомендацій для початківців-збирачів до законів.

Літ.: Боряк О. Емпіричні дослідження як «ризик шкоди»: Теорія і практика впровадження принципів етики польової роботи. *НТЕ*. 2003. № 5—6. С. 76—82; Goldstein Kenneth S. A Guide for Field Workers in Folklore. Hatboro, Pennsilvania : Folklore Associates, Inc. ; London : Herbert Jenkins, 1964.

Олександра Бріцина

«ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ ОБОЗРЕНИЕ» (1889—1916) — видання етнографічного відділу Імператорського товариства любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті. Засновником і головним редактором 1889—1916 був М. Янчук. Значну роль у становленні журналу відіграли Д. Анучін та В. Міллер (голова етнографічного відділу товариства). Співредакторами видання були В. Міллер (1901—1916) та В. Богданов (1905—1916). Бібліографічним відділом з 1892 завідував М. Харузін, він же вів рубрику «Новости этнографической литературы, русской и иностранной». Журнал виходив чотири рази на рік. 1910—1916 виходив спареними номерами двічі на рік. З 1916 видання тимчасово було припинене через труднощі у фінансуванні. 1926—1929 відновлений під назвою «Этнография». 1931—1991 виходив під назвою «Советская этнография», із середини 50-х — раз на два місяці. З 1992 виданню повернуто початкову назву. З журналом співпрацювали провідні етнографи і фольклористи того часу, зокрема: академіки В. Буслаєв, Н. Тихонравов, Олександр Веселовський та професор Олексій Веселовський, професори В. Антонович, Д. Анучін, Д. Багалій, А. Кірпічніков, Ф. Корш, В. Міллер, О. Пипін, О. Соболевський, М. Соколов, М. Сумцов, а також Є. Барсов, Т. Богаєвський, М. Довнар-Запольський, Є. Романов, І. Манжура, М. Васильєв, М. Дрінов, П. Іванов, В. Каллаш, М. Харузін, П. Шейн та ін. — їх фундаментальні

монографії вперше побачили світ на сторінках «ЭО». Ще одна група авторів — це етнографи-аматори, місцеві збирачі, переважно сільська інтелігенція (учителі, лікарі, священики, земські працівники), що надсилали фольклорні та етнографічні матеріали у відповідь на програми, опубліковані в журналі. Це — А. Бєлов, Є. Єлеонська, Р. Данківська, М. Коробка, Б. Яцимирський, Д. Успенський, О. Малинка, Х. Ящуржинський, А. Колчін, Г. Завойко, Г. Верещагін, Є. Ляцький, П. Демидович, М. Дикарів, Є. Якушкін, І. Шмаков, Д. Ушаков, В. Степанов, М. Огурцов, Р. Кедріна, І. Крашенніков, В. Нікіфоровський, Є. Грузинський та ін. з різних губерній Росії, України та Білорусі. Це не лише першоджерельні матеріали, а й спроби узагальнених описів календарних та родинних обрядів, міфології, демонології, вірувань, сімейного побуту, звичаєвого права, дослідження окремих фольклорних жанрів, народної драми тощо. Зокрема, «Верования крестьян Тульской губернии» А. Колчіної, «Описание сельской свадьбы в Сенгилевском уезде Сибирской губернии» П. В. Є-ого, «Свадебные обычаи и причитанья населения Терского берега Белого моря» І. Шмакова, цикл статей «Свадебные обряды и обычаи у великороссов», «Материалы по народным верованиям у великороссов» Д. Ушакова, «Очерки Пошехонья», «Рождение и воспитание детей в Пошехонском уезде Ярославской губ.», «Болезни и их значение» А. Балова, «О народных средствах врачевания в связи с поверьями» Г. Верещагіна, «Деревенские посиделки и современные народные песни-частушки» В. Степанова, «Заметки по истории народной ботаники» М. Дикаріва, «Верования, обряды и обычаи великороссов Владимирской губернии» Г. Завойка, «Верования крестьян Тульской губернии» А. Колчіна, «Очерки крестьянского быта Самарского уезда» Є. Всеволожської, «Масленица в Пошехонском уезде» Н. Огурцова, «Обряд «крещения» и «похорон» кукушки в связи с народным кумовством» Р. Кедріної, «Крещение и похороны кукушки в Тульской и Калужской губерниях» Є. Єлеонської, «Очерки Витебской Булоруссии» Н. Нікіфоровського, «Из области верований и сказаний белоруссов» П. Демидовича, «Очерк быта нищих Могилевской губернии» Є. Романова тощо. Найбільша кількість першоджерельних матеріалів та повідомлень друкували під рубрикою «Смесь». Оскільки видання було присвячене вивченню народів Росії, насамперед їх духовної культури, — обрядів, вірувань, фольклору, — то тематика наукових досліджень була досить широка: вірування, звичаї й обряди, народна словесність і мова, народна музика, живопис та ін. мистецтва, народна медицина, юридичні звичаї, матеріальний побут (переважно у зв'язку з побутом духовним), історична й доісторична етнографія тощо. Водночас у його завдання входили й популяризація науки, залучення широких мас до наукової роботи. Тому не на останньому місці була історія й методологія науки, — огляд життя й доробку етнографів та фольклористів, статті загального методологічного характеру, що мали програмне значення. Тут варто назвати такі дослідження: «О задачах русской этнографии» Д. Анучіна, «О собирании народных песен и организации песенных комиссий» М. Янчука, «К вопросу о почитании огня. Введение в программу для собирания сведений о почитании огня у русских крестьян и инородцев с приложением программы» та «Заметки о крестьянском жилище в Верхнеднепровском уезде Екатеринославской губернии» В. Харузіної, «Групповой брак» та «Ограничение отношений между одним из супругов и родственниками другого» А. Максимова, «Значение малорусских свадебных обрядов и песен в истории эволюции семьи» В. Охрімовича, «Белорусская свадьба в культурно-религиозных пережитках» та «Чародейство в Северо-Западном крае в XVII—XVIII вв.» М. Довнара-Запольського, «Плач по умирающем боге» М. Арсеньєва, «"Маланка" как вид святочного обрядового ряжения» Б. Яцимирського, «Остатки язычества в погребальных обрядах Малороссии» Х. Ящуржинського тощо. Слід зазначити, що всі статті, перш ніж потра-

пити до друку, проходили попереднє рецензування: їх прослуховували на засіданнях відділу етнографії або прочитували окремими його членами. Поряд із теоретичним відділом значний за обсягом був бібліографічний — «Критика і бібліографія». Він містив вичерпний огляд тогочасної фольклористичної літератури — численні рецензії, анотації, відгуки на нові книжки (збірники матеріалів та теоретичні студії), на серійні видання вчених товариств, земств і статистичних комітетів, які стосуються питань етнографії, докладні огляди всіх столичних і провінційних видань, як щомісячних, так і щотижневих і щоденних, навчальної та довідкової літератури, огляд та покажчик іноземних книг і видань, зокрема тих, що стосуються етнографії народів Росії. Це — журнал «Киевская старина», усі губернські та єпархіальні відомості, «Новороссийский календарь», «Крым», «Южанин», «Записки Императорского Одесского общества истории и древностей», «Известия» Таврійської й Катеринославської вченої архівної комісії, «Сборник Харьковского историко-филологического общества», «Сборник Херсонского земства», «Елисаветградский вестник» тощо. Це статті В. Каллаша, І. Манжури, М. Янчука, Є. Ляцького, М. Харузіна та ін. Так огляд Катеринославських видань під рубрикою «К малорусской библиографии» вів І. Манжура, тут опосередковано рецензували записи Д. Яворницького та Я. Новицького. Особливо цінні локальні матеріали, надруковані в малодоступних провінційних газетах, повністю републікувалися. У журналі багато рецензії на праці українських фольклористів або ті, що стосуються української фольклористики — на «Историю русской этнографии» О. Пипіна (П. Мілюков) та «Современную малорусскую этнографию» М. Сумцова (Є. Ляцький), на «Материалы по этнографии Новороссийского края» та «Малорусские прозвища Херсонской губернии» В. Ястребова (О. Кониський), на монографію «Местечко Дмитровка» Г. Сорокіна (М. Харузін), на збірки Б. Грінченка, П. Іванова, П. Гнідича тощо. У відділі «Известия и заметки» друкували огляди діяльності наукових товариств та ін. установ (зокрема РГТ та Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії), відомості про музеї, виставки, з'їзди, експедиції, довідки про етнографів, фольклористів, листування. У рубриці «Некрологи» опубліковано некрологи О. Пипіна, П. Шейна, І. Манжури та ін. Широко представлена в журналі й україністика, переважно матеріалами й статтями М. Сумцова, В. Міллера, М. Янчука, П. Іванова, І. Манжури, М. Васильєва, В. Охрімовича, В. Антоновича, Т. Вержбицького, О. Малинки, Б. Яцимирського, В. Ястребова та ін. Завдяки їм опубліковано багато фольклорних зразків різних жанрів — голосінь, колядок, легенд, паремій, вірувань, звичаїв. Багаті фольклорно-етнографічні матеріали О. Малинки, записані в Ніжинському пов. Чернігівщини («Малорусские обряды, поверья и заплачки при похоронах», «Малорусское весилье. Обряды и песни Черниговской губ.», «Иван Купала в Черниговской губернии», «Живой вертеп», «Этнографические мелочи»), М. Васильєва із Курщини та Катеринославщини («Песенные мотивы о превращениях, дополнение к статье Сумцова «Народные песни о смерти солдата», «К вопросу о новых мотивах в малорусской народной поэзии», «К вопросу о полозах», «Антропоморфические представления в верованиях украинского народа», «К легендам о голоде, холере и войне», «Две украинские легенды об ангеле», «К легендам и поверьям о табаке», «К истории народного театра. Трон», «К легендам и поверьям о змеях», «Т. Шевченко в легенде», «Поверье о кобыльей голове», «Дикие люди. Малороссийская сказка», «Куриный бог», «Легенды о профессоре Боткине», «К вопросу о положении неспособных к труду стариков в первобытном обществе», «Украинские легенды и верования, связанные с именами некоторых святых» тощо, понад 20 заміток у рубриці «Смесь»), В. Каллаша («Мелкие этнологические заметки»), В. Ястребова («Из народных уст»), П. Іванова («Этнографические материалы, собранные в Купянском уезде Харь-

ковской губ.»), І. Манжури («К народной медицине малоруссов» та ін.) та замітки М. Сумцова («Этнографические заметки», «Мышь в народной словесности», «Заяц в народной словесности», «К вопросу об укрощении змей», «Народные песни о смерти солдата» тощо). Українські матеріали використовували у своїх статтях В. Міллер, П. Шейн, М. Янчук, О. Веселовський, Д. Зеленін, Є. Якушкін, Р. Данковська, М. Коробка, В. Харузіна, Т. Осадчий та ін.

Літ.: От редакции. *ЭО.* 1889. № 1. С. I—II; Анучин Д. О задачах русской этнографии. *ЭО.* 1889. № 1. С. 1—35; Нейман Ц. Г. Этнографическое обозрение. Периодическое издание этногр. отдела Импер. общ. любит. естествознания, антропологии и этнографии при московском университете. Кн. 1. под редакцией Н. Я. Янчука. Москва, 1889 г. *КС.* 1889. № 10. С. 198—202; Примечание. *ЭО.* 1891. № 1. С. 243; Отчет о деятельности этнографического отдела ИОЛЕАЭ за 1892—93 год. *ЭО.* 1893. №3. С. 201—205; Янчук Н. А. О собирании народных песен и организации песенных комиссий. *ЭО.* 1913. № 3—4. С. 103—109; Этнографической обозрение. *Русская периодическая печать (1702—1894). Справочник*. Москва, 1955. С. 697—698.

Людмила Іваннікова

ЕТНОГРАФІЧНА КОМІСІЯ ВУАН — головний науковий академічний фольклористично-етнографічний осередок, заснований у 1921 на базі етнографічної секції Українського наукового товариства у Києві як науково-дослідна установа історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук. Голова — А. Лобода, секретар — А. Онищук, із 1924 — В. Петров. При етнографічній комісії діяли кабінети: національних меншин; музичного фольклору; монографічного дослідження села. З 1925 ЕК ВУАН видавала журнал «Етнографічний вісник». Етнографічна комісія діяла до розгрому Української академії наук більшовицькою владою у 1933. Напрацювання ЕК лягли в основу створеного в 1936 Інституту українського фольклору, ІМФЕ та їхніх видань «Народна творчість», «Народна творчість та етнографія».

Літ.: Березовський І. П. Українська радянська фольклористика: Етапи розвитку і проблематика. Київ, 1968. 344 с.; Березовський І. П. Українська народна творчість 20—30-х рр. XX ст. Київ, 1973. 152 с.; Музиченко С. М. До 50-річчя заснування Етнографічної комісії Всеукраїнської академії наук. *УІЖ.* 1971. № 6. С. 128—130; Юзефчик О. Діяльність Кабінету музичної етнографії Всеукраїнської академії наук у контексті розвитку української фольклористики кінця XIX — першої третини XX ст. Київ, 2004. 200 с.; Кирчів Р. Етнографічна комісія Всеукраїнської академії наук (ВУАН). *Мала енциклопедія українського народознавства* / за ред. С. Павлюка. Львів, 2007. С. 183.

Микола Дмитренко

«ЕТНОГРАФІЧНИЙ ЗБІРНИК» — наукове та культурно-просвітницьке видання Етнографічної комісії НТШ (з 1895) та Етнографічної комісії НТШ (1898—1929), виходило у Львові. Збірник почав виходити 1895. Усього вийшло 40 томів (1895—1929), до 1816 — 38, об'єднаний 39—40 — 1929. Далі більшовицька влада видавати ЕЗ припинила. 1976 у Нью-Йорку (США) вийшов окремий том ЕЗ (монографічне дослідження І. Мартинюка «Моє рідне село Ценів у Бережанщині»). Укладачі прагнули показати широкому науковому загалу «багатство словесного матеріалу, що живе досі в устах українсько-руського народу». Кожен том містить передмову, де описано пропонований матеріал. Упорядники аналізували специфіку говірки того чи іншого регіону, наводили існуючі паралелі до епічних і ліричних сюжетів у фольклорному надбанні ін. народів. Кожен фольклорний текст супроводжувався паспортизацією. Майже в усіх томах подано покажчик найважливіших мотивів. В ЕЗ уміщено записи таких фольклорних жанрів: анекдоти, байки, весільні пісні, вірування, голосіння, демонологічні легенди, дитячі пісні і примовляння, загадки, замовляння (примівки), історичні перекази, казки, коломийки, колядки і щедрівки, легенди, лірницькі пісні, новели, оповідання, пісні, приповідки, тости. Здебільшого кожен том ЕЗ містив переважно фольклорні матеріали творів одного виду чи жанру, упорядковані за тематичним чи регіональним принципами. Характерною рисою матеріалів було те, що їх записували в експедиціях, спеціальних наукових виїздах і друкували вперше. Це властиве більшості публікацій. В ЕЗ

«Етнографічний збірник» (1916)

надруковано матеріали, що їх зібрали й упорядкували І. Франко («Галицько-руські народні приповідки»: т. 10, 16, 23, 24, 27, 28); В. Гнатюк («Лірники», т. 2, «Галицько-руські народні анекдоти», т. 6, «Знадоби до галицько-руської демонології», т. 15, 33, 34, «Коломийки», т. 17, 18, «Галицько-руські народні легенди», «Народні оповідання про опришків», т. 26, «Похоронні звичаї й обряди» — разом із «Похоронними голосіннями» І. Свєнціцького, т. 31, 32, «Колядки і щедрівки», т. 35, 36, «Українські народні байки», т. 37, 38); І. Колесса («Людові вірування на Підгір'ю», «Галицько-руські пісні з мелодіями» із с. Ходовичі Стрийського пов., т. 5, 9); О. Роздольський («Галицькі народні казки», т. 7); В. Лесевич («Оповідання Р. Ф. Чмихала», т. 14); С. Людкевич і О. Роздольський («Галицько-руські народні мелодії», т. 21, 22); Ф. Колесса («Народні пісні з Галицької Лемківщини», т. 39—40). В. Гнатюк підготував низку томів, у яких фольклорно-етнографічний матеріал подано за регіональними принципом під загальною назвою «Етнографічні матеріали з Угорської Руси», куди увійшли твори народної прози (казки, легенди, перекази, новели, байки, анекдоти — зокрема з Бачки, з Банату), т. 3, 4, 9, 25, 30). Публіковані матеріали в ЕЗ засвідчили високий науковий рівень розвитку фольклористики, стали видатним внеском українських учених-подвижників до європейської і світової наукової думки та культури.

Літ.: ЕЗ, т. 1—40; Березовський І. П., Мороз М. О. «Етнографічний збірник». *УЛЕ.* Т. 2. С. 171—172; Руденко Н. В. «Етнографічний збірник». *ЕІУ.* Т. 3. С. 62; Коваль-Фучило І. Фольклористичні видання НТШ : Етнографічний збірник. *МУЕ.* Вип. 6(9). Київ, 2007. С. 205—210.

Микола Дмитренко, Ірина Коваль-Фучило

ЕТНОМУЗИКОЛОГІЯ (музична фольклористика) — дисципліна, яка вивчає закономірності національного народного музичного мислення і питання його етногенези, музичний побут, музичну творчість (вокальну, інструментальну, вокально-інструментальну, танцювальну). Е. має спільність із загальною етнологією та етнопсихологією, словесною фольклористикою, етнофілологією та рядом інших дисциплін. Е. базується на польових дослідженнях народної музики конкретних співочих традицій, її нотаціях та розшифровках, концентрує увагу на вивченні жанрових і регіональних особливостей музичного фольклору, які виявляються у ритмічних, ладово-інтонаційних особливостях народної музики, співвідношенні слова і музики, обрядово-побутовому контексті, особливостей виконавства, імпровізації та варіювання тощо. Музикознавчі методи в Е. доповнюються філологічними, соціологічними, історико-культурними, інформаційними тощо. Етномузикологи виділяють чотири основні періоди розвитку Е. Перший — період стихійного збиральництва (середина XIX ст.), другий — збирання музичного фольклору та його дослідження під впливом романтизму в літературі та мистецтві (кінець XIX ст.), третій — застосування точних методів у музичній фольклористиці, використання фонографа (початок XX ст.), четвертий — сучасний, що характеризується широким розгалуженням методик вивчення музичного фольклору, створенням підручників з Е., появою регіональних шкіл, тенденцією видання багатотомних корпусів творів народного мистецтва, розробкою класифікаційних та каталогізаційних систем, спрямуванням Е., з одного боку, до глобалізації, з другого, — до вузької спеціалізації, глибокому вивченню предмета дослідження.

Літ.: Правдюк О. А. Українська музична фольклористика. Київ, 1978. 328 с.; Грица С. Й. Музична фольклористика. *Історія української музики : у 6 т.* Київ, 1990. Т. 3. С. 363—385; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Гошовський В. Українські пісні Закарпаття / перекл. з рос. Р. Мисько-Пасічник, В. Пасічник. Львів, 2003. 446 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

Є

ЄВЕЦЬКИЙ Орест Степанович (псевдоніми, криптоніми: **Станіслав Мрозовецький, Н. Н.**; ?, Олександрівський пов. Катеринославської губ. — ?) — культурний діяч, фольклорист, письменник (член Харківської школи романтиків). Народився у дворянській родині. Брат Ф. Євецького. Закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету (1830), служив у державних установах у Катеринославі, Тифлісі, Варшаві (у канцелярії намісника Царства Польського). Співупорядник видань Харківського гуртка романтиків, зокрема «Українського альманаху» (1831). Збирач українського фольклору. Деякі записи Є. опубліковано в «Запорожской старине» І. Срезневського (зокрема, думи та чотири пісні про Серп'ягу, що їх згодом В. Антонович та М. Драгоманов у передмові до 1-го тому «Исторических песен малорусского народа» 1874 назвали «підробленими»). Про підробки / обробки записів у період романтизму писали згодом І. Франко, Б. Кирдан, згадуючи й імена братів Євецьких Ореста й Федора. Є. співпрацював з редакціями періодичних видань: «Денница», «Молва», «Телескоп» та ін. Автор праць: «Декілька українських народних загадок», «Русинський літопис», «Статистичний опис Закавказького краю» (усі — 1835). Публікував статті в «Энциклопедическом лексиконе А. Плюшара» (1836—1841).

Літ.: Срезневский В. И. Из первых лет научно-литературной деятельности И. И. Срезневского (1831—1839). Сакт-Петербург, 1898; Харківська школа романтиків / вступ. ст., ред. і приміт. А. Шамрая. Харків, 1930. Т. 1; Кирдан Б. П. Собиратели народной поэзии: Из истории украинской фольклористики XIX века. Москва, 1974. С. 81—137; Скупейко Л. І. Євецький Орест Степанович. *УЛЕ*. Т. 2. С. 177; Нахлік О. Євецький Орест Степанович. *Франківська енциклопедія*. Т. 1. С. 622.

Микола Дмитренко, Людмила Іваннікова

ЄВЕЦЬКИЙ Федір Степанович (?, Олександрівський пов. Катеринославської губ. — ?) — культурний діяч, фольклорист, етнограф, письменник (член Харківської школи романтиків). Народився у дворянській родині. Молодший брат О. Євецького. Закінчив у 1829 юридичний факультет Харківського університету. Підтримував дружні стосунки з І. Срезневським, разом з ним збирав український фольклор, який увійшов до альманаху «Запорожская старина», «Малоросійські історичні пісні та думи» (1841: пісні та думи про Байду, Нечая, Морозенка, Івана Коновченка, про війну з турецько-татарськими поневолювачами тощо, взяті зі збірки Ж. Паулі «Пісні українського народу в Галичині»). Основні праці: «Варшавські нариси» (1836), «Українська література» (Варшава, «Денница», 1842), «Вірші Тимка Падури» (там само, 1843). У своїх працях високо оцінював поезії Т. Шевченка.

Літ.: Харківська школа романтиків. Харків, 1930. Т. 1; *УРЕ*. вид. 2-е. Київ, 1979. Т. 4. С. 73; *ЕУ*. Т. 2. С. 650; Юрченко Л. П. Євецький Федір Степанович. *УЛЕ*. Т. 2. С. 177; Кирчів Р. Історія української фольклористики. Львів, 2017; Нахлік О. Євецький Федір Степанович. *Франківська енциклопедія*. Т. 1. С. 622.

Микола Дмитренко, Людмила Іваннікова

ЄВСЄЄВ Федір Трохимович (08.12.1949 — 20.07.2002, м. Ніжин Чернігівської обл.) — фольклорист, літературознавець, культуролог. Кандидат філологічних наук, доцент. У Мінську 1987 захистив кандидатську дисертацію «Східнослов'янський традиційний антирелігійний фольклор» (науковий керівник доктор філологічних наук І. Березовський). До 2002 був викладачем, доцентом Ніжинського державного педагогічного університету ім. М. В. Гоголя. Є. — автор навчального посібника «Світоглядні основи архаїчної культури» (2000), ряду статей у наукових

виданнях, один з авторів «Лексикону загального та порівняльного літературознавства» (Чернівці, 2001).

Праці: Публікація і дослідження східнослов'янського атеїстичного фольклору. *НТЕ*. 1984. № 3. С. 54—56; Перша ластівка [Рец.: Фольклор українців поза межами України. Збірник статей. Київ, 1992. 190 с.]. *НТЕ.* 1993. № 4. С. 81—84; Купальська обрядовість у дослідженнях О. О. Потебні (До питання про етимологію і сутність Мари (Марени). *Наукові записки. Філологічні науки* / Ніжинський державний педагогічний університет ім. М. В. Гоголя. Ніжин, 1998. С. 18—32; Світоглядні основи архаїчної культури: теоретичний аспект : навчальний посібник. Ніжин, 2000. 104 с.

Микола Дмитренко

«ЕКАТЕРИНОСЛАВСКИЕ ГУБЕРНСКИЕ ВЕДОМОСТИ» (1838—1917) — газета науково-літературна і громадсько-політична. Виходила тричі на тиждень у Катеринославі протягом 1838—1917. Редактори неофіційної частини в різний час: Ф. Преображенський, Я. Гололобов, С. Кутирін, А. Крилов. Офіційну частину підписували посадові особи. Газета відіграла значну роль в культурно-науковому житті Півдня України, зокрема Катеринославщини, у справі збирання, вивчення та популяризації фольклору, у становленні таких видатних постатей в історії фольклористики, як Г. Залюбовський, І. Манжура, Я. Новицький, Д. Яворницький. Перші свої фольклорні записи надрукував тут Г. Залюбовський («Про смерть», «Про Праву середу», 1864, № 4; «Про мертвяків», «Про Палія», «Про відьом», «Загадки», 1864, № 25). І. Манжура до виходу окремого збірника оприлюднив тут чимало своїх фольклорних записів та етнографічних спостережень: «Александровские предания» (1887, апрель-май); «О богатырях» (1888, № 67); «День св. Троицы» (1889, № 41); «Вариант песни о Кармалюке, зап. в Новомосковском уезде Екатеринославской губернии» (1889, № 70); «Местные легенды об урожае и эпидемии» (1891, № 20); «Март месяц и связанные с ним верования и предрассудки в Екатеринославе» (1891, № 23). Три заробітчанські пісні, записані І. Манжурою в Харківській та Катеринославській губ., надруковані тут вже після смерті І. Манжури («Рукопись И. И. Манжуры», 1896, № 25). Як дописувач досить плідно співпрацював з газетою молодий Д. І. Яворницький — тут друкували його фольклорні записи, етнографічні нариси, археологічні та історичні замітки: «Рассказы о кладах, как найти их» (1889, № 49), «Легенда из Екатеринославской губернии, созданная по поводу появления тяжелых эпидемических болезней» (1889, № 159), «Из поездки по бывшим запорожским владениям» (1890, № 43), «Слепой Боян Хома Провора» (1897, № 93), «О каменных бабах» (1889, № 76), «С. Лычково Новомосковского уезда» (1889, № 61), «Присказка до шохарей» (1889, № 63), «Из поездки по бывшим запорожским владениям (Этнографический очерк)» (1889, № 49, 60, 63), «Из записной книжки малорусского этнографа» (замовляння від пристріту, пропасниці, до бджіл) (1890, № 43). До появи фольклорних збірників ЕкатерГВ були єдиною можливістю публікації фольклорних записів Я. Новицького, і саме на сторінках часопису формувалися зародки майбутніх видань науковця. Тут було вперше опубліковано великий цикл історичних пісень під назвою «Песни казацкого века» (1887, № 46, 48, 53 ; 1889, № 2—7, 17, 21, 52, 53). Ще більше — історичних, міфологічних, топонімічних легенд і переказів, записаних в Олександрівському та Маріупольському пов. Катеринославської губ. під загальною рубрикою «Из области народных преданий, поверий и рассказов» (1888, № 2—6, 9—11, 16—18, 25—29, 52 ; 1889, № 2, 14, 16, 19, 23, 28). Тексти в ЕкатерГВ публікували без редагування і скорочень, за науковою якістю найкращі з усіх публікацій Я. П. Новицького. На сторінках часопису опубліковано початок великої історико-етнографічної праці Я. П. Новицького «С берегов Днепра» (1905) — перша її частина «Слобода Вольная Гупаловка Александровского уезда» (1887, № 24, 25, 27) — це історико-статистичний і фольклорно-етнографічний опис козацького села, де подано також багато фольклорних текстів, зокрема легенд міфологічних і топонімічних. Я. П. Новицький друкував у ЕкатерГВ статті з історії педагогіки, церкви («К истории

народного образования в Екатеринославской губернии», «Из церковной летописи»), публікував архівні документи («Материалы по истории колонизации Новороссийского края», «Статистическое описание Александровского уезда и Мариупольского округа по архивным данным за 1836 год» та ін.) — практично майже в кожному номері за 1887—1889 є стаття або замітка Я. П. Новицького. Перша наукова публікація М. Комарова також була в ЕкатерГВ — стаття «Два варианта южно-русской народной думы про Савву Чалого» (1865, № 22). До 80-х на сторінках газети траплялися лише поодинокі публікації, що стосувалися фольклору — це переказ «Дикий поп» (1854, № 1—3), замітка «Характеристика народных праздников у малороссиян Александровского уезда» (1867, № 30) та «Материалы для историко-статистического описания епархии» (1879, № 1—13, 15—24), тут наведено низку топонімічних легенд. Але після публікації «Программы по собиранию этнографических сведений» (1887, № 28) місцеві краєзнавці значно активізувалися. Крім публікацій І. Манжури, Я. Новицького, Д. Яворницького, з'явилися статті про народні звичаї, що охоплюють календарний цикл, родинні обряди: Я. Г. «К вопросу о земледельческой метеорологии (О народных приметах)» (1889, № 44); «Корреспонденция из с. Гришина Бахмутского уезда» (1890, № 7, про звичай місцевих селян влаштовувати кулачні бої під час святок); «Корреспонденция из с. М[алой] Михайловки (на Екатеринославщине)» (1890, № 4, про місцевий звичай влаштовувати катання за святою водою 5 (18) та 6 (19) січня, на Водохреща); «Велыкдень у степного малоросса» (1891, № 23); Б-ха Н. «Обряды летнего цикла (от Троицы до Петрова дня) в Екатеринославской губернии» (1895, № 119); Земляк. «Колядники» (1896, № 13, 15, 16) — опис різдвяних обрядів і звичаїв, «щедрої», «голодної» куті та колядування»; Л-ин. «На лоне природы» (1898, № 229 — опис українського весілля, наведено 9 весільних пісень). Варіант народної легенди про могили Близнюки записав історик Іван Каргопольцев (1889, № 48). В його ж статті «Из путевых заметок по Днепровским порогам» (1890, № 72, 76) подано топонімічні перекази про скелю Сідлач і про скарб на о. Сурському, а також про лоцманів, їх повір'я і звичаї. Є чимало літературних обробок фольклорних текстів, записаних російською мовою, передруків їх з інших часописів («Елисаветградского вестника» та ін.); «С. Покровское Александровского уезда Екатеринославской губернии» (1889, № 92); «Народные сказания о могилах и каменных бабах в Верхнеднепровском уезде Екатеринославской губернии (с. Вес. Терны)» (1889, № 26, 27); Л-зин Дмитрий. «Мрачна дорога (Из народных поверий)» (1898, № 239). Більшість кореспонденцій подано або без підпису, або під криптонімами.

Літ.: Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України: сторінки історії. Запоріжжя, 2008. С. 200—224.

Людмила Іваннікова

«ЕКАТЕРИНОСЛАВСКИЕ ЕПАРХИАЛЬНЫЕ ВЕДОМОСТИ» (1872—1917) — офіційний друкований орган Катеринославської єпархії Російської Православної Церкви. Виходив російською мовою в Катеринославі, спочатку тричі на місяць, потім як тижневик. Єпархіальні відомості складалися з офіційної частини, де публікували розпорядження церковної влади та ін., і неофіційної («Прибавление к Екатеринославским епархиальным ведомостям»), де містилися проповіді, поради священиків, матеріали з історії Півдня України, етнографічні спостереження, життєписи діячів церкви і культури. Зокрема з публікацій в єпархіальних відомостях видно, який внесок зробили у фольклорно-етнографічне дослідження Катеринославщини священики сільських парафій, які записували місцевий фольклорний матеріал (передусім вірування, повір'я, забобони, звичаї, зокрема пов'язані з народним календарем, поховальним обрядом та ін., а також апокрифічні легенди). Вони дослідили ті прошарки народного світогляду, на які мало звертали увагу науковці, висвітлили той матеріал, який був недо-

ступний фольклористам, що досліджували ту чи іншу місцевість експедиційним методом. Надзвичайну вагу мають дослідження: «Народные поверья о св. мученице Параскеве, нареченной Пятницей» (1884, № 19), «Народное поверье о священнической трости» (1884, № 15), «Народные воззрения на святых» (1882, № 17, 19) Д. Щеглова, у якому подано цікавий погляд народу на св. пророка Іллю, св. Іоана Предтечу, св. Власія, св. Параскеву, св. Георгія як на уособлення давніх язичницьких богів. Похоронні та поминальні звичаї жителів Катеринославської губ. проаналізовано у статті священика П. «Заметки из пастырской практики» (1874, № 6, 16 ; 1885, № 12). Про толоку на Катеринославщині оповідав священик М. Котляревський у замітці «Невинный обычай» (1903, № 15). Цінне дослідження «Очерки славянской мифологии в связи с славянскими праздниками» (1872, № 19, 21—23), у якому автор (під криптонімом «А-ков») широко використав український фольклорний матеріал, зокрема, казковий епос, календарно-обрядові пісні (колядки й щедрівки) тощо, подаючи його в порівнянні з ін. слов'янським матеріалом. Спробу комплексного дослідження одного села здійснив священик Григорій Дубинський («Историко-статистическое описание села Алексеевского (Любимовского) и прихода при его Николаевской церкви (Екатеринославской губ.)», 1873, № 6, 7). Тут проаналізовано психологію, звичаї, прикмети, вірування й повір'я місцевих мешканців, що стосуються днів тижня, обряду викликання дощу, поховальної обрядовості, уявлень про домовиків, про утоплеників, про птахів. Характерним для публікацій в ЕЕВ є те, що більшість матеріалів публікували або без підпису, або під криптонімами (А-ков, N., А-мов та ін.).

Літ.: Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України: сторінки історії. Запоріжжя, 2008. С. 200—224.

Людмила Іваннікова

«ЕКАТЕРИНОСЛАВСКИЙ ЛИСТОК» — газета літературна і політична. Заснована 29 квітня 1882. Виходила тричі на тиждень у Катеринославі протягом 1882—1884. Згодом перейменована в «Днепр». Редактор-видавець А. Бєляєв. Запрошувала до співпраці Я. П. Новицького (ІМФЕ, ф. 4—3, од. зб. 112, 1882—1883 — листування з редакцією часопису). З 1884 учений друкував тут історико-етнографічну працю «С берегов Днепра».

Людмила Іваннікова

«ЕКАТЕРИНОСЛАВСКИЙ ЮБИЛЕЙНЫЙ ЛИСТОК» (1887, № 1—25) — видання, присвячене столітньому ювілею м. Катеринослава (1787—1887). Засновник Г. А. Залюбовський. Виходило від 3 до 6 разів на тиждень. Тут публікували архівні документи, історичні нариси, спогади, що стосуються історії м. Катеринослава та видатних його мешканців, а також статті І. І. Манжури, Г. А. Залюбовського, Я. П. Новицького, А. Ф. Кащенка, що стосуються місцевої топоніміки, історії міст і сіл Запорозького краю, їхні фольклорні записи (пісні, перекази). Зокрема, І. І. Манжура друкував тут замітки, що стосуються місцевої топоніміки: «Невенчанная балка» (№ 14), «Змиев вал в с. Мануйловке Новомосковского уезда» (№ 12), «К вопросу о происхождении слова «Половица (№ 10), а також історії заселення краю: «Картинка введения екатеринославских порядков в Запорожском крае» (№ 2), «Первые наследники запорожских земель» (№ 4). Цікаві спогади старожилів записав і опублікував Я. П. Новицький («Половица (Из воспоминаний старухи)» (№ 9); «Путь Екатерины от Екатеринослава до Никополя (по народной памяти)» (№ 25), «Рассказы деда Кравца» (№ 23). Г. А. Залюбовський надрукував тут власні спогади про навчання в Катеринославській гімназії 1846—1852 («Отрывки из школьных воспоминаний», № 23), а також фольклорні оповідання про місто і його околиці: «Брылевой шлях» (№ 20), «Воспоминания старухи Аграфены Понятовской из м. Игрени Новомосковского у. о запорожцах и о начале Екатеринослава» (№ 12) тощо. Газета відіграла важливу роль у розвитку краєзнавства в регіоні.

Людмила Іваннікова

«ЕЛИСАВЕТГРАДСКИЙ ВЕСТНИК» — газета громадсько-політичного і літературного спрямування. Виходила щоденно в Єлисаветграді Херсонської губ. (тепер м. Кропивницький) протягом 1876—1894. Редактор-видавець М. К. Хороманський. ЕВ публікувала статті М. Ф. Сумцова («Вниманию сельских жителей (о крашанках)», 1889, № 75), Д. Мордовцева («Нечто и для гг. ученых» (1889, № 58); Д. І. Яворницького («Присказка до нюхарей», 1889, № 182; «Илья Муромец в пересказе малороссийского слепца», 1889, № 92); Я. П. Новицького («Из области народных преданий, поверий и рассказов», 1889, № 56, 81). Значну увагу газета приділяла етнографії та календарно-обрядовим звичаям Херсонської губ. (Танг, «О сельских обычаях под праздники Рождество и Новый год», 1889, № 11, тут описано унікальний звичай «смалити діда» — обкурювання садів та запалювання вогнів на цілу ніч; «О кулачных боях в Глухове на Новый год, Рождество и Крещение», 1889, № 23; «Март месяц по народным представлениям», 1889, № 69; «О праздновании Вербной недели», 1889, № 76; «Этнографические и иные заметки об Елисаветградском и соседних уездах», 1876, № 3). Цікаві локальні особливості весільного обряду висвітлені в статтях: «Сватанье в Елисаветградском уезде. Этнографическая заметка», 1891, № 23; «Заметка о существующем в Елисаветградском уезде обычае уступать невесту сопернику за плату отступного» (1891, № 53—59). Чимало в газеті публікацій фольклорних зразків із коментарями («Песня "заробитчан-полтавцев"», 1893, № 82; «Народная песня, записанная в Екатеринославе», 1892, № 76; Нетяга. «Старинные украинские песни в болгарском селе», 1889, № 179; Б. Р. «Народное сказание о могилах и каменных бабах в Верхнеднепровском уезде Екатеринославской губернии (с. Вес. Терны)», 1889, № 55 тощо).

Людмила Іваннікова

ЄМЕЦЬ Василь Костьович — (15.11.1890, с. Жаборівці, нині смт Шарівка Богодухівського р-ну Харківської обл. — 06.01.1982, м. Лос-Анджелес, США) — кобзар, бандурист-віртуоз, історик, письменник. Навчався у Харківському, з 1914 — Московському університетах. У 1913 заснував у м. Катеринодарі (нині м. Краснодар, РФ) школу гри на бандурі. У 1918 організував Першу київську капелу кобзарів, з 1920 — в Чехословаччині, з 1940 — в США. На удосконаленій бандурі грав класичну музику, власні інструментальні твори: «Гомін з України», «З Кримських гір» та ін. Автор книги «Кобза та кобзарі» (1923). Серед його учнів — М. Гасюк. У репертуарі — думи, українські народні пісні, інструментальні танці, авторські композиції («Гомін з України», «З Кримських гір», «Передзвони», «Над Дніпром», «Про Крути», «Дума про поневолення України»); автор транскрипцій для бандури творів світової класики (В.-А. Моцарта, П. Чайковського, Ф. Шопена, А. Дворжака, Ф. Ліста, М. Лисенка). Уперше виконав на бандурі «Місячну сонату» Л. Бетховена.

Праці: Кобза і кобзарі. Берлін, 1923. (1-ше видання). 111 с. ; Нью-Йорк, 1959 (2-ге видання) ; Київ, 1991 (3-тє видання); У золоте 50-річчя на службі Україні. Голівуд, 1961. 341 с.; Шануймо народних співців. *Маяк*. Київ, 1913. Чис. 8; Кобзарі старих часів. *Українське слово*. Берлін, 1921. Чис. 102, 103; До мартирології кобзарства. *Українська культура*. 1996. № 11. С. 30—31 ; № 12. С. 27—30.

Літ.: В рокотанні-риданні бандур / авт.-упоряд. М. А. Шудря, В. Г. Нечепа. Київ, 2006. С. 384; Дутчак В. Г. Ємець Василь Костянтинович. *ЕСУ :* у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.]. Київ, 2009. Т. 9 : Е — Ж.

Ірина Коваль-Фучило

Ємець Василь Костьович

ЄНДИК Дмитро Семенович (24.10.1869, містечко Комарно, тепер Городоцького р-ну Львівської обл. — 13.02.1952, там само) — збирач фольклору, педагог. Народився в сим'ї ткача. Від 1890 учителював у Заліщицькому пов. (тепер Тернопільської обл.) — сс. Зозулинці, Голігради та Бедриківці, у 1898—1903 — у с. Тюдів (тепер Косівського р-ну Івано-Франківської обл.) та с. Гринява (тепер Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.), де заснована школа. З молодості був знайомий і листувався з жовтня 1891 до 1912

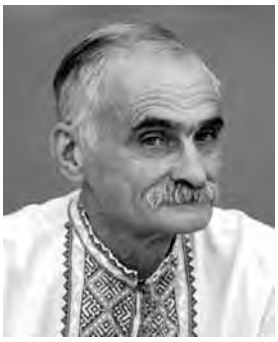

Єсипок Володимир Миколайович

з І. Франком, надсилав йому записи фольклору. У 1898 І. Франко надрукував добірку народних пісень «Із народньої пам'яти про панщину, записав Митро Єндик» у 5-му томі «ЕЗб»: 9 пісень та одне оповідання з паспортизацією — із сс. Синьків, Зозулинці та Голігради Заліщицького пов. від Дем'яна Дем'янова, Максима Горішнього, Василя Вівчара, Василя Гаврилюка, Федора Захарії, Івана Каралаша, Івана Мигайчука, Петра Романюка. Першу пісню («Ой кувала зазулечка, кувала, кувала») записав 1894, інші — упродовж кількох років («Сидит цісар та й у Відні та й нічо не знає», «Ой ти, пане-атамане, прошу ж ті на пиво», «Всюда біда, всюда біда, на сім світі гаразд», «Ой вже вечір вечеріє», «Ой зацвила калиночка близько перелазу», «Накосивсі мужик косов, намахавсі ціпом», «Ой ти, зоре галицькая, ай яка ти ясна», «Буковино, каже, буйна»). Є. зібрав сотні приповідок, кілька збірок надіслав І. Франкові, а також брав участь у державному проекті «Народна пісня в Австрії» (подавав записи текстів без мелодій; у проекті були задіяні І. Франко і В. Шухевич). Від 1925 Є. проживав у Коломиї, з 1932 — у рідному Комарному. Фольклорні записи, листи Є. розпорошені в різних приватних архівах. Син Є. Ростислав Роман Єндик (1906—1974, Мюнхен, Німеччина) був відомим антропологом, письменником.

Літ.: Біографічний словник Прикарпаття / зібрав і опрацював В. Полєк. Івано-Франківськ, 1993; Горак Я. Єндик Дмитро Семенович. *Франківська енциклопедія*. Т. 1. С. 627—629.

Микола Дмитренко

Єфименко Олександра Яківна

ЄСИПОК Володимир Миколайович (26.12.1950, м. Полтава) — бандурист, педагог. Закінчив Полтавське музичне училище і Київську консерваторію. З 1976 — соліст Державного оркестру народних інструментів України. Лауреат всеукраїнського конкурсу виконавців на народних інструментах. У репертуарі думи «Козак бандурист», «Козак Голота», пісні «Кров людська не водиця» (слова О. Ніколенка, музика П. Майбороди), історичні — «З полтавського бою», «Максим — козак Залізняк», чумацькі, родинно-побутові, ліричні, жартівливі пісні, романси, твори інших кобзарів, літературного походження — всього понад двісті творів. Є. — учасник з'їзду кобзарів та лірників у Києві 1990, член Всеукраїнської спілки кобзарів. З 2000 — голова Національної спілки кобзарів.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 82.

Ірина Коваль-Фучило

ЄФИМЕНКО Олександра Яківна (дівоче Ставровська; 18.04.1848. с. Варзуга, тепер у Мурманській обл. — 18.12.1918, х. Любочка поблизу с. Писарівка, нині с. Верхня Писарівка Вовчанського р-ну Харківської обл.) — український і російський історик, етнограф, фольклорист, педагог, громадський діяч. Доктор історичних наук (1910). Народилася в сім'ї службовця, закінчила Архангельську гімназію (1863), вчителювала. У 1870 вийшла заміж за репресованого студента з України, етнографа-історика Петра Єфименка. У 1877 переїхала до Чернігова, у 1879 — до Харкова. Стала членом ХІФТ, читала публічні лекції, виступала за емансипацію жінок у суспільстві. Написала популярні підручники з історії України та російської історії. У 1910 Харківський університет присудив їй ступінь доктора історичних наук (перша жінка в Україні, яка стала доктором наук з історії). З 1910 викладала історію на Бестужевських вищих жіночих курсах у Санкт-Петербурзі. У 1917 переїхала на Харківщину, де мешкала з донькою Тетяною. Загинула від рук бандитів у своєму будинку на х. Любочка. У працях щедро використовувала фольклор як одне зі джерел історії. Саме на цій підставі переконливо заперечила панівну негативну оцінку багатьох сторінок української історії, довела тезу про об'єктивні причини виникнення козацького та гайдамацького рухів, Коліївщини. Основна праця Є. «Історія українського народу» (1906, перевидання: 1990) стала своєрідним втіленням народницької ідеї М. Кос-

томарова писати не історію держави, а історію народу. Є. досліджувала народний світогляд через вивчення обрядів, звичаїв, усної творчості, ремесел, археологічних артефактів; боролася за утвердження й поширення української мови в суспільному житті, побуті, літературі. Упорядкувала читанку для дітей «Свят-Вечір» (Черкаси, 1920).

Праці: Южная Русь. Очерки, исследования и заметки. Т. 1—2. Санкт-Петербург, 1905; История украинского народа / сост. и авт. ист.-биогр. очерка В. Смолий ; примеч. Н. Яковенко. Киев, 1990. 512 с.

Літ.: Марков П. Г. А. Я. Ефименко — историк Украины. Київ, 1966; Смолий В. А. А. Я. Ефименко: очерк жизни и научного творчества. *Ефименко А. Я. История украинского народа.* С. 403—426; Пінчук Ю. А. Єфименко Олександра Яківна. *ЕІУ.* Т. 3. С. 130—131.

Микола Дмитренко

ЄФИМЕНКО Петро Савович (псевдонім: **Петро Одинець**; 1835, м. Великий Токмак Бердянського пов. Таврійської губ., тепер м. Токмак Запорізької обл., 20.0.1908, Петербург) історик, етнограф, фольклорист. Чоловік О Єфименко. Народився в сім'ї військовослужбовця. Закінчив Катеринославську гімназію, навчався у Харківському (від 1855 до виключення 1858), Московському (1858—1859) університетах. У 1860 звинувачений в «українському сепаратизмі» (брав участь у діяльності Харківсько-київського таємного товариства 1856—1860), засланий спочатку до Пермської, а потім до Архангельської губ. Після періоду заслання з 1870 служив у Воронежі та Самарі, з 1877 — у Чернігові, 1879 переїхав до Харкова. У м. Холмогорах (нині в Архангельській обл., РФ) познайомився й одружився з учителькою О. Ставровською. Записувати фольклор почав ще гімназистом під впливом поезій Т. Шевченка, а студентом Харківського університету — під керівництвом професора А. Метлинського. Здійснив експедиційну поїздку на Чернігівщину у 1859. У «Чернігівських губернських відомостях» опубліковані записи, що їх здійснив Є. у різних містах України: Мелітополі, Харкові, Чернігові (прислів'я та приказки, обрядові пісні, голосіння, шептання і замовляння, повір'я та ін.). Під час заслання співпрацював із П. Чубинським, якого теж було вислано в Архангельськ. Збирав народознавчі матеріали, публікував розвідки про фольклор та етнографію, звичаєве та юридичне право («Сборник народных юридических обычаев Архангельской губернии», 1869; «Материалы по этнографии русского населения Архангельской губернии», 1877—1878 ч. 1—2,). Член РГТ, Московського археологічного товариства, Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії, Товариства Нестора-літописця, ХІФТ. Автор сотень публікацій окремих книжок, збірок, статей у періодиці («Основа», «КС», газети Чернігова, Харкова та ін.). Як бібліограф уклав покажчик праць П. Чубинського. Є. — автор студій з української, слов'янської міфології: «Про вовків і вовчого бога Полісуна», «Про Ярила, язичницького божества руських слов'ян», «Вампіри. З історії народних вірувань» та ін. Значним внеском у фольклористику стала упорядкована Є. «Збірка українських замовлянь», видана в Московському університеті 1874. У передмові Є. наголосив, що справа збирання українських народних заклять занедбана. До збірки подав власні записи, деякі друковані, а також неопубліковані матеріали, що їх надіслали К. Кибальчич із Житомира, М. Левченко з Ананьєва, Т. Дмитрашко-Райче з Переяславського повіту, П. Тищинський із Чернігова. Структура збірки: 1. Любов. 2. Шлюб. 3. Здоров'я і хвороби. 4. Приватний побут. 5. Промисли і заняття. 6. Суспільні відносини. 7. Ставлення до природи. 8. Ставлення до надприродних істот. Окрім власне замовлянь, до збірки ввійшли примовки, повір'я. Є. підготував спеціальну програму для збору замовлянь, повір'їв (1886). Частина матеріалів зі спадщини Є. зберігається в АНФРФ (ф. 45, од. зб. 1, 2), РВ НБУВ.

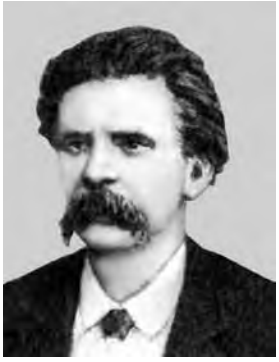

Єфименко Петро Савович

Праці: Сборник малороссийских заклинаний / сост. П. Ефименко. Издание Император. об-ва истории и древностей российских при Московском университете. Москва, 1874. 72 с.

Літ.: Пыпин А. Н. История русской этнографии. Санкт-Петербург, 1891. Т. 3 : Этно-

графия малорусская. С. 406—407; Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930 Т. 1; Разумова А. П. Из истории русской фольклористики: П. Н. Рыбников, П. С. Ефименко. Москва ; Ленинград, 1954; Горленко В. Ф. Єфименко Петро Савич. *УЛЕ.* Т. 2. С. 189—190; Голобуцький П. В. Єфименко Петро Савич. *ЕІУ.* Т. 3. С. 131—132.

Микола Дмитренко

ЄФРЕМОВ Євген Васильович (03.02.1950, м. Благовєщенськ Амурської обл., нині РФ) — музикознавець, популяризатор українського пісенного традиційного фольклору. Кандидат мистецтвознавства (1989). Член Національної спілки композиторів України. 1975 закінчив Київську консерваторію, від 1985 — її викладач, завідувач Кабінету народної музики, з 1993 — доцент кафедри музичної фольклористики, науковий співробітник Проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнографії. 1979 створив фольклористичний гурт (від 1988 — «Древо»). У 1989 захистив кандидатську дисертацію «Варіантність та імпровізаційність у фольклорному виконавстві (за матеріалами ліричних пісень Київського Полісся»).

Праці: Дослідження народнопісенного виконавства через моделювання інваріант пісні. Українське музикознавство. 1985. Вип. 20; Русальні пісні на Київському Поліссі. *Полісся: мова, культура, історія: Матер. міжнар. конф.* Київ, 1996; Фольклористичний погляд на проблеми етносольфеджіо. *Проблеми етномузикології.* 1998. Вип. 1; Ритуали викликання дощу. *Проблеми етномузикології.* 2004. Вип. 2.

Літ.: Київська лабораторія етномузикології (1992—2007): наук.-інформ. довідник / упоряд. І. Клименко. Київ, 2007; Хай М. Єфремов Євген Васильович. *УМЕ.* Т. 2. С. 62.

Михайло Хай

ЄФРЕМОВ Петро Олександрович (псевдоніми і криптоніми: **П. Є., П. А-ч, П.-Є. Т-ро, П. Я. Т-ро, В. Юноша, П. Є. Тромов, Юноша**; 20.10.1883, с. Пальчик Звенигородського пов. Київської губ., тепер Катеринопільський р-н Черкаської обл. — ?) — український літературознавець, мовознавець, перекладач, краєзнавець, педагог, брат віце-президента ВУАН С. О. Єфремова. Репресований у справі СВУ 1930, реабілітований 1989. Народився в сім'ї священика. Навчався спочатку в духовному училищі, потім — у Київській духовній семінарії (1892—1897), у Київській державній гімназії. 1910—1915 навчався в Київському університеті, мешкав у вдови Б. Грінченка Марії Грінченко. Після закінчення (1916—1918) працював у приватних гімназіях м. Катеринослава, брав активну участь у роботі Катеринославського товариства «Просвіта» та Українського учительського товариства у Катеринославі, читав лекції з української літератури на курсах українознавства. З 1917 викладач української мови та літератури в першій українській гімназії в Катеринославі, з 1920 — у соціально-економічному та залізничному технікумах, на військових курсах, в учительському інститутіті, з 1921 — у Катеринославському інституті народної освіти (тепер — Дніпропетровський національний університет). З 1921 був науковим співробітником науково-дослідної кафедри українознавства, до 1929 — ученим секретарем Катеринославського наукового при ВУАН товариства З 1920 був головою правління кооперативного товариства «Українське видавництво в Січеславі». Підготував до друку шеститомник творів А. Ф. Кащенка. З 1919 — член літературно-наукового гуртка в Катеринославі та ініціатор його літературно-науково-педагічного щомісячника «Січ», видавав також альманах «Вир революції», часопис для дітей «Червона калина». Друкував літературні твори Т. Романченка, Д. Чернявського. Близько спілкувався з Д. Яворницьким, був особисто знайомий з І. Франком, написав про нього спогади. У 20-х роках інтенсивно виступав у періодиці як критик-літературознавець. Досліджував наукову діяльність М. Драгоманова, Я. Новицького, А. Кримського. Наук. розвідки Є. опублікоано в КС, ЛНВ, у «Записках історично-філологічного відділу», «Наукових записках Дніпропетровського наукового товариства» (орган Дніпропетровського ІНО) та у «Віснику товариства «Просвіта» в Катеринославі». Працював редактором журналів «Споживач» і «Зоря». Переклав «Історію української мови» О. Шахматова. 9 ве-

ресня 1929 був заарештований у справі СВУ. У березні 1930 в Харкові був засуджений на 5 років позбавлення волі як організатор Дніпропетровської групи СВУ. Про подальшу долю вченого відомостей немає. Фольклорно-етнографічні зацікавлення Є. зосереджені навколо українських колядок, народних казок, Зокрема в журналі «Червона калина» опубліковано статтю «Колядування у гуцулів», 1 січня 1920 виступив з рефератом «Колядки» на вечірці «Союзу споживчих товариств» у Катеринославі. Упорядкував «Практичний порадник по збиранню словесної народної творчості і діалектологічного матеріалу на Катеринославщині». Під псевдонімом «В. Юноша» упорядкував серію фольклорних збірок для дітей «Українські народні байки і казки», виданих «Споживачем» та «Українським видавництвом у Січеславі» протягом 1919—1920. Опубліковано понад 10 книжок цієї серії — переважно українські народні казки, надруковані в збірці І. Я. Рудченка та в «Етнографічному збірнику». Тексти редаговані, але видавці «скрізь і завжди пильнували по змозі зберегти народній і навіть місцевий колорит у вислові й конструкції речення».

Праці: Лев — царь звірів. Народні байки / упоряд. В. Юноша. Катеринослав, 1919. 38 с.; Сизокрилий орел. Народні байки / упоряд. В. Юноша. Катеринослав, 1920. 30 с.; Гордий царь. Про царенка Івана та чортову дочку. Українські народні казки із збірника І. Рудченка. Катеринослав, 1920. 32 с.; Лисичка-сестричка й кум-лис. Народні байки / упоряд. В. Юноша. Катеринослав, 1920. 93 с.; Колядування гуцулів. *Червона калина.* 1921. Ч. 1. С. 49—50; Я. П. Новицький. Некролог. *Зоря.* 1925. № 6; Катеринославске наукове при ВУАН товариство. *Зоря.* 1925. № 1; Белетристичні писання Д. І. Яворницького. *Зоря.* 1925. № 11; Письменник-кольорист. *Записки історико-філологічного відділу УАН.* 1927. Т. XIII. С. 213—230.

Літ.: Чабан М. Петро Єфремов. *Слово і час.* 1993. № 10. С. 36—43; Чабан М. Його Голгофа. *Січеслав у серці.* Дніпропетровськ, 1994. С. 53—61; З протоколу допиту П. О. Єфремова 11.12.1929. Підготувала Ірина Мазуренко *Борисфен.* 1996. № 12 ; 1997. № 1; Чабан М. Єфремов П. О. *Діячі Січеславської «Просвіти» : Біобібліографічний словник.* Дніпропетровськ, 2002. С. 202—205.

Людмила Іваннікова

ЄФРЕМОВ Сергій Олександрович (18.10.1876, с. Пальчик Звенигородського пов. Київської губ., тепер Катеринопільський р-н Черкаської обл. — 31.03.1939 в одному з таборів ГУЛАГу) — видатний український літературознавець, письменник, видавець, культурно-громадський діяч, академік, віце-президент ВУАН, репресований у справі СВУ, реабілітований 1989. Народився в сім'ї священика. Навчався в Київській духовній семінарії. 1895 вступив на юридичний факультет Київського університету, який закінчив 1901 і повністю присвятив себе вивченню історії української літератури. 1902 видав антологію української літератури XIX ст. у трьох томах під назвою «Вік». Став одним із перших українських професійних публіцистів. Надзвичайно багато писав, мав близько 20 псевдонімів. Статті з літературознавства друкував у журналах «Киевская старина», «Русское богатство», «Голос минувшего», «Северные записки», а також в ЛНВ та ЗНТШ. Один з найактивніших діячів Київської студентської громади, один із засновників Української демократичної та Радикальної партій. Мріяв про УНР. 1905—1907 видавав першу українську газету «Громадська думка», згодом, разом з Є. Чикаленком — часопис «Рада». Стояв біля джерел Української Центральної Ради, з квітня 1917 очолював її разом з В. Винниченком та М. Грушевським. Обіймав посаду заступника голови Центральної Ради. Був генеральним секретарем міжнаціональних відносин в уряді УНР. З 1919 жив у Києві, працював в історико-філологічному відділі ВУАН. З 1919 — академік ВУАН, з 1922 — віце-президент ВУАН. Разом із А. Кримським був редактором першого академічного російсько-українського словника (І т. вийшов 1924). Із 1927 почалися переслідування вченого, 1928 його, за рішенням Президії ВУАН, було усунуто від усякої організаційної та адміністративної роботи. 21 липня 1929 заарештовано «за керівництво СВУ». У березні-квітні 1930 у Харкові відбувся суд у справі СВУ. Є. засуджено до 10 років ув'язнення. Помер за три місяці до завершення тюремного

строку в одному з таборів ГУЛАГу. Є версія, що розстріляний 1937. Архів Є. енкаведисти знищили 1938. Бібліографія наукових праць Є. — понад 3000 одиниць. Повне видання його творів могло б мати не менше 50 т. — за обсягом написаного він рівнявся з І. Франком. У доробку вченого — монографії про Т. Г. Шевченка, Марка Вовчка, І. Я. Франка, М. М. Коцюбинського. В останні роки підготував до друку перше академічне видання творів Шевченка, його листування і «Щоденник». 1911 видав «Історію українського письменства», предметом дослідження у якій була літературна творчість українців від найдавніших часів до першої чверті XX ст. Ця праця витримала п'ять видань за життя Єфремова, згодом була перевидана двічі в США та двічі у ФРН, в Україні вона побачила світ лише 1995. М. Наєнко зауважив, що вона була й залишилася в XX ст. єдиною авторською роботою такого плану. Розділ V цієї епохальної праці має назву «Народна поезія». Автор висвітив роль і місце фольклору в історії української літератури, коротко подав історію етнографії й фольклористики від початків аж до XX ст., висвітлив наукову діяльність видатних фольклористів З. Доленги-Ходаковського, М. Максимовича, І. Срезневського, О. Бодянського, М. Костомарова, П. Куліша, П. Чубинського, М. Драгоманова, О. Потебні, приділив увагу жанрам, проблемам теорії фольклористики. Історію фольклористики подано в контексті історії української літератури. Зважаючи на те, що офіційна радянська преса була несправедлива, Є. вважав найправдивішими свідченнями доби розмови, перекази й чутки, анекдоти. Усе це він у великій кількості фіксував на сторінках свого «Щоденника», ведучи тут своєрідну рубрику «З новітнього фольклору». У «Щоденнику» — близько 200 зразків різних жанрів (переважно анекдоти, сатиричні пісні та вірші, оповідання, епіграми, дотепи, загадки, приказки й т. ін.). Це — політична сатира, створена різними верствами населення і етнічними групами, яка відображає народну оцінку тоталітарного режиму. З метою конспірації автор не фіксував носіїв і виконавців, але завжди записував обставини їх побутування, фіксував мовний колорит оповідачів, лексичні новотвори. Записи 1924—1929 здійснено переважно в Києві, часто з пам'яті, із відповідними коментарями записувача.

Праці: Історія українського письменства. Київ, 1995. 688 с.; Щоденники. 1923—1929. Київ, 1997. 843 с.

Літ.: Кримський А. Ю. Життєпис і літературна діяльність С. О. Єфремова. *Записки історико-філологічного відділу ВУАН.* Кн. II—III (1920—1922). Київ, 1923. С. 42; Чорнописький М. Фольклорна політична сатира 20-х років XX століття. Львів, 2001. 170 с.

Людмила Іваннікова

ЄФРЕМОВА (ТЕСТОВА) Людмила Олександрівна (19.08.1953, м. Прокоп'євськ Кемеровської обл., Росія) — українська фольклористка, етномузиколог, провідний науковий співробітник ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, старший науковий співробітник, доктор мистецтвознавства, лауреат премії ім. В. Гнатюка (2012). Народилась у м. Прокоп'євськ Кемеровської обл. Батько — шахтар, мати — службовець. Перехворіла на поліомієліт (1955), отримала інвалідність. У сім років пішла в школу. Після переїзду родини у м. Горлівку Донецької обл. (1962) навчалася в школах № 55, № 34 та № 16. У 1970—1974 була студенткою музично-теоретичного факультету Артемівського державного музичного училища (Донецька обл.). У 1974—1979 навчалась в Одеській державній консерваторії ім. А. В. Нежданової (історико-теоретичний факультет), обидва заклади закінчила з відзнакою. Разом із групою студентів перший раз (1976) взяла участь у фольклорній експедиції на півночі Одеської обл. У 1978—1979 працювала концертмейстером та викладачем в Одеській консерваторії та Донецькому муз.-пед. інституті. У 1979—1982 перебувала в аспірантурі ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України (науковий керівник — доктор мистецтвознавства О. Правдюк). Дисертацію на здобуття ступеня кандидата мистецтвознавства «Генетична єдність

та регіональна специфіка мелодики українських весільних пісень» захистила у жовтні 1982. Перебуваючи в аспірантурі, здійснювала експедиційні виїзди до Житомирської, Одеської, Харківської та Донецької областей, публікувала статті у журналах «НТЕ» та «Музика». Подальша наукова робота пов'язана з ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, де працювала на посадах молодшого, наукового, старшого наукового та провідного наукового (теперішній час) співробітника. Перебуваючи на посаді молодшого наукового співробітника відділу фольклористики (1982—1989) працювала над підготовкою до друку збірок «Народні пісні в записах Івана Нечуя-Левицького» та «Народні пісні в записах Миколи Гоголя» (у співавторстві). Опрацювала архів М. В. Лисенка в НАФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України та музеї композитора. Було опубліковано низку статей у періодиці, а у видавництві «Музична Україна» вийшла друком перша частина збірки «Українські народні пісні в записах М. В. Лисенка» (1990). Разом із Г. Т. Рубай у 1989 взяла участь в експедиційному виїзді до Вінницької та самостійно — до Хмельницької обл. для запису подільського пісенного фольклору. Написання статті «Подільські наспіви» для колективної монографії (1994). На посаді наукового співробітника відділу фольклористики (1989—1996) працювала в архівах ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України над створенням картотеки українського пісенного фольклору, публікувала статті з мелотипології, каталогізації та регіональних досліджень. У 1992 здійснила низку експедиційних виїздів до Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської обл. За результатами експедиції опубліковано статтю «Стиль народних пісень Подніпров'я» (2003). На посаді старшого наукового співробітника (1996—2003) у співавторстві з М. К. Дмитренком підготовлено до друку та видано збірки записів Г. Т. Танцюри: «Весілля в селі Зятківцях» (1997) та «Українські народні пісні в записах Гната Танцюри» (2001), у співавторстві з Л. К. Вахніною — «Пісенна культура польської діаспори України» (2002). У 2004—2007 перебувала в докторантурі ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України (науковий консультант — доктор мистецтвознавства А. Іваницький), працювала над дисертацією, присвяченою каталогізації українського пісенного фольклору. У цей період вийшли друком збірки «Ігрові веснянки» (2005) та «Народні пісні: Записи Людмили Єфремової» (2006), монографія за матеріалами кандидатської дисертації «Наспіви українських весільних пісень» (2006). Наслідком перебування в докторантурі стало фундаментальне видання «Частотний каталог українського пісенного фольклору» у трьох частинах (2009—2011) та захист докторської дисертації (2011) на тему «Теоретичні засади систематизації українського пісенного фольклору. Частотний каталог». На посаді провідного наукового співробітника (2010—2019) Є. взяла участь у виданні збірок «Українські народні пісні в записах Михайла Гайдая» (2010), «Зеркало жизни» (2012), заснувала серію регіональних видань «З колекцій збирачів фольклору», у якій вийшла низка збірок: «Народні пісні Житомирщини» (2012), «Народні пісні Хмельниччини» (2014, у співавторстві), «Народні пісні Чернігівщини» (2015), «Народні пісні Полтавщини» (2016), «Народні пісні Київщини» (2017), «Народні пісні Волині» (2018), «Народні пісні Вінниччини» (2019), засновані переважно на архівних джерелах та власних записах упорядника. Є. багато років очолює журі з фольклористики на загальноукраїнському етапі захисту учнівських робіт МАН, є членом двох спеціалізованих рад із захисту кандидатських та докторських дисертацій, була науковим керівником трьох кандидатських дисертацій із фольклористики та музикознавства.

Єфремова Людмила Олександрівна

Праці: Українські народні пісні в записах М. В. Лисенка. Ч. 1 / упоряд., вступ. ст. та прим. Л. О. Єфремової. Київ, 1990. 352 с.; Подільські наспіви / Поділля. Історико-етнографічне дослідження. Київ, 1994. С. 385—402; Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях / упоряд. М. К. Дмитренко, Л. О. Єфремова. Київ, 1997. 399 с.; Українські народні пісні в записах Гната Танцюри (До 100-річчя з дня

народження) / упоряд., передм. та прим. М. К. Дмитренко, муз. упоряд. Л. О. Єфремова. Київ, 2001. 543 с.; Стиль народних пісень Подніпров'я (За матеріалами сучасних експедиційних досліджень). *НТЕ.* 2003. № 5—6; Ігрові веснянки / упоряд., вступ. ст. та прим. Л. О. Єфремової. Київ, 2005. 208 с.; Народні пісні: Записи Людмили Єфремової. Київ, 2006. 575 с.; Наспіви українських весільних пісень. Київ, 2006. 191 с.; Частотний каталог українського пісенного фольклору. В трьох частинах. Ч. 1. Опис. Київ, 2009. 720 с.; Частотний каталог українського пісенного фольклору. Ч. 2. Антологія-хрестоматія. Київ, 2010. 480 с.; Частотний каталог українського пісенного фольклору. Ч. 3. Покажчики. Київ, 2011. 511 с.; Теоретичні засади систематизації українського пісенного фольклору. Частотний каталог : автореф. дис. ... д-ра мист. Київ, 2011. 40 с.; Серія «З колекцій збирачів фольклору»: Народні пісні Житомирщини / упоряд. та вступ. ст. Л. О. Єфремової . Київ, 2012. 723 с.; Щедрий вечір. Ой радуйся, земле, Син Божий народився (новорічно-різдвяні співи з Житомирщини) / записи Л. В. Адамович та ін. ; упоряд. та вступ. ст. Л. О. Єфремової ; передм. Л. В. Адамович. Київ, 2013. 200 с.; Народні пісні Хмельниччини / упоряд. та вступ. ст. М. К. Дмитренка, Л. О. Єфремової. Київ, 2014. 722 с.; Народні пісні Чернігівщини / упоряд. та вступ. ст. Л. О. Єфремової. Київ, 2015. 758 с.; Народні пісні Полтавщини / упоряд. та вступ. ст. Л. О. Єфремової. Київ, 2016. 720 с.; Народні пісні Київщини / упоряд. та вступ. ст. Л. О. Єфремової. Київ, 2017. 696 с.; Народні пісні Волині / упоряд. та вступ. ст. Л. О. Єфремової. Київ, 2018. 596 с.; Народні пісні Вінниччини / упоряд. та вступ. ст. Л. О. Єфремової, післям. М. К. Дмитренка. Київ, 2019. 680 с.

Літ.: Єфремова Людмила Олександрівна. *УФЕ*. Львів, 2018. С. 264—265.

Валентина Пономаренко

Ж

ЖАДАН (ДИРДА) Терентій (Терешко) (?) — кобзар. Жив у с. Петрівка [Костянтиноградського пов. Полтавської губ.]. Від нього записував П. Мартинович. Ці записи містять мало не всі сюжети дум, зокрема й рідкісні: «Сокіл і соколя», «Іван Богуславець», «Отаман Матяш», «Плач невольників», «Буря на Чиньому морі», «Плач невольника», «Маруся Богуславка», «Федір Берзродний» та ін. Так, зокрема Мартинович записав від Ж. у лютому 1932 на Харківщині варіанти дум «Іван Богуславець», «Плач невольників».

Літ.: Гримич М. Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. Чис. 4. С. 19; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 237, 270, 382.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 11. Од. зб. 954.

Ірина Коваль-Фучило

ЖАНР (французьке genre — рід, вид) — термін на позначення групи творів, що мають спільні риси: належність до одного роду (виду): епічні, ліро-епічні, ліричні; обрядові (календарно- чи родинно-обрядові), необрядові; сатиричні, жартівливі, танцювальні; споріднені за місцем (середовищем) і часом виникнення, змістом, функцією, обсягом (розмірами), будовою, характером виконавства (монологічні, розповідні, пісенні, речитативні, сольні, гуртові, хорові; з інструментом чи без нього), особливостями мелодики, адресуванням тощо. Важливою ознакою Ж. є комплекс стабільних рис, водночас зміна навіть однієї риси на іншу може вплинути на суть твору та його належність до того чи того Ж. Увага до поняття Ж. спостерігається вже в період романтизму, коли збирачі фольклору намагалися впорядкувати, класифікувати матеріали за певною системою. Так з'явився поділ пісень не лише за гендерною ознакою («чоловічі», «жіночі» у збірках В. Караджича, М. Максимовича, Вацлава з Олеська, згодом — за інерцією — і в Я. Головацького), а й за тематичним спрямуванням та функціональним призначенням: обрядові, історичні, любовні, сімейні, «веселі» тощо. У передмові до збірки 1827 М. Максимович першим в історії української фольклористики запропонував класифікацію пісень за групами та Ж. Перелік груп пісень неоднорідний: враховано то ширший видовий, то вужчий жанровий критерій; поділ в одному випадку враховує зміст і форму пісень, в інших — лише зміст: козацькі пісні, думи, балади, любовні пісні, пісні святкові та обрядові, заклинальні, веселі і карикатурні, забавні, сороміцькі, танцювальні. Обрядові пісні розподілено на: веснянки, троїцькі, купальські, зажнивні, обжинкові, весільні, колядки, щедрівки, посипальні. Жанрово-тематичний принцип класифікації покладено в основу багатьох збірок фольклору XIX—XX ст., у серійних виданнях П. Чубинського, М. Драгоманова, Б. Грінченка, І. Франка, В. Гнатюка, серіях «УНТ», «Народна творчість» та ін. В останні десятиліття термін «жанр» у застосуванні до фольклору у США зазнав критики, втрачає актуальність через ширше вивчення антропології та соціології побуту в контексті гендерних відносин, глобалізації, комерціалізації, політизації тощо. Своєрідне «бродіння фольклористичних умів» щодо категорії Ж. впродовж останнього часу відбувається не лише у США, а й у тих країнах, де фольклор як традиція або не має тисячолітньої давнини, або тяглість традиції помітно втрачається, або ж дослідники «передозовують» у прагненні новаторства й амбітної оригінальності, пропонуючи досить спекуляційні моделі та схеми поховання національних традицій на догоду глобалізаційній уніфікації культурного розмаїття й витворення сучасної вселюдської монокультури масового вжитку.

Літ.: Дей О. І. Принципи класифікації народних пісень. *НТЕ.* 1966. № 2. С. 3—16; Березовський І. П. Жанр фольклорний. *УЛЕ.* Т. 2. С. 193—194; Гусев В. Е. Жанр. *Восточно-славянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии.* Минск, 1993. С. 71; *Сокіл В.* Жанр фольклорний. *Мала енциклопедія українського народознавства.* Львів, 2007. С. 203; Гінда О. Жанр фольклорний. *Українська фольклористика. Словник-довідник.* Тернопіль, 2008. С. 127—129; Дмитренко М. Українська фольклористика: проблеми методології. Київ, 2015. С. 66—76.

Микола Дмитренко

ЖАНРИ ПІСЕННІ — сукупність різновидів народної пісні як вокальної сольної та гуртової колективної творчості народу. ЖП відрізняються від інших музично-поетичних творів перевагою строфічної або куплетної музично-поетичної форми (рідше тирадної, строфоїдної, астрофічної), за якої мелострофа або куплет із приспівом повторюється залежно від кількості строф (куплетів) у пісні, силабічного (іноді силабо-тонічного) віршування, наявністю рим, асонансів тощо. ЖП поділяються на епічні, ліроепічні, ліродраматичні та ліричні. До епічних належать історичні пісні, пісні-хроніки та псальми. Епічні ЖП змальовують певні події і завжди мають більш-менш розвинену оповідальність. Основним епічним пісенним жанром є балади. До ліродраматичних жанрів належать ігрові та деякі хороводно-танкові пісні. У ліричних ЖП оповідальність відходить на другий план, основне їхнє призначення — відображення різних думок, почуттів та настроїв. Ліричні ЖП за своєю функцією поділяються на обрядові та необрядові. Найбільш давніми вважають календарно-обрядові ЖП (колядки та щедрівки, веснянки, купальські, петрівчані, жниварські та ін.), пізніше виникли родинно-обрядові (весільні, родильні, хрестильні). За стильовими ознаками є пісні речитативні, розспівні, протяжні та моторні. У різних ЖП переважає інший стиль. До необрядових розспівних ЖП належить значний масив побутової лірики (пісні про кохання та родинно-обрядові, колискові пісні), соціально-побутові пісні (козацькі, чумацькі, рекрутські та солдатські, заробітчанські), зразки усно-писемної культури (пісні-романси, стрілецькі та повстанські пісні). До речитативних — більшість творів дитячого фольклору, деякі трудові пісні та твори пісенної епіки. До моторних — танцювальні, жартівливі і сатиричні пісні, коломийки, частушки.

Літ.: Потебня А. А. Объяснения малорусских и сродных народных песен : в 2 т. Варшава, 1882. Т. 1 ; 1887. Т. 2; Колесса Ф. М. Музикознавчі праці. Київ, 1970. 592 с.; Гошовский В. У истоков народной музыки славян. Очерки по музыкальному славяноведению. Москва, 1971. 304 с.; Грица С. Й. Мелос української народної епіки. Київ, 1979. 247 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Чекановска А. Музыкальная этнография. Методология и методика. Москва, 1983. 190 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

Жарко Федір Аврамович

ЖАРКО Яків Васильович (псевдонім **Жарченко,** 25.02.1861, м. Полтава — 25.05.1933, м. Краснодар) — український письменник, публіцист, актор, громадсько-політичний діяч. Автор поезій та оповідань (1905), байок (1899). Був актором у трупі М. Кропивницького, а згодом П. Саксаганського. Деякий час жив у с. Маломихайлівка на Катеринославщині (1896). Друкувався у Львівській «Зорі», ЛНВ, катеринославському журналі ДнХв, у кубанській періодиці. У статті «На Кубані» (ДнХв, № 9), написаній за народними переказами, розповів про військового старшину Кам'янського і навів історичну пісню «Ой годі вам, чорноморці, худобу плодити», складену на його честь.

Праці: На Кубані. *ДнХв.* 1912. № 9. С. 138—141.

Літ.: Павлюк І. Жарко Яків Васильович. *Українська журналістика в іменах.* Львів, 1996. Вип. 3. С. 124—127.

Людмила Іваннікова

ЖАТКОВИЧ Юрій-Кальман (псевдоніми: **Zs. Dénes atya**, **Zsatkovic Dénes**; (14.10.1855, с. Дравці, нині в межах м. Ужгорода — 25.09.1920, с. Стройне, нині Свалявського р-ну Закарпатської обл.) — священик, історик, етнограф, письменник, літературознавець, перекладач. Народився в родині

учителя. Навчався в Ужгородській і Великоварадинській гімназіях, закінчив Ужгородську богословську семінарію (1881). Служив парохом у сс. Великий Раковець, Іза, Стройне. Член НТШ у Львові (з 1898) та Угорського історичного товариства (з 1884). Писав угорською мовою та язичієм. Вивчав церковну історію й етнографію Закарпаття (праці «Історія історіографії українських русинів», 1890; «Нісколько слов о русских, живущих в Угорщині», 1889; «Монографія села Стройна», 1900). Друкувався у тогочасних періодичних виданнях «Листок», «Місяцеслов» (Ужгород) «ЗНТШ» (Львів), угорській періодиці, сам редагував часопис «Русинъ». 1899 року у ч. «Наука» Ж. опублікував статтю з текстами пісень під назвою «Русскія співанки из Стройны». Переклав угорською мовою твори Франка — драми «Учитель», «Украдене щастя», повість «Перехресні стежки» та низку оповідань, твори Ю. Федьковича, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, М. Коцюбинського, російських письменників, сприяв поширенню в тогочасній Угорщині творів Шевченка. Йому належить переклад «Протесту галицьких русинів проти мадьярського тисячоліття» («І ми в Європі»), німецькою, а потім угорською мовою і публікація його в газеті «Kelet». Ж. окрім історії Угорської Русі цікавився також народною творчістю, етнографією, фольклором краю, в чому йому багато допомагав В. Гнатюк, для якого він записував фольклор (див. Жаткович 2008). Ж. листувався також з І. Франком, М. Грушевським, С. Томашівським, Є. Перфецьким, Г. Стрипським, М. Враблем, С. Цамбелем, О. Ашботом. Ф. Вовк назвав його «найбільш ученим і найбільш компетентним в етнографічних справах священиком-русином у цілій Угорщині». Основну свою працю «Етнографическій очерк угро-русских» він написав угорською мовою (повний текст не зберігся), її частково було опубліковано в угорській періодиці (1895, Будапешт), а також українською мовами стараннями В. Гнатюка (Львів, ЕЗ, 1896, т. 2). У своїй книзі Ж. подає характеристику локальних груп закарпатців, зазначаючи, що «русини підлягають впливови ріжних сусідних народів і приймають від них не лиш дещо з мови, ноші, але і з звичаїв» (Жаткович 2007, с. 83). Він вміщує також опис обрядів — народний календар, далі йдуть звичаї, пов'язані з народженням та лікуванням дитини, поховання, зокрема ігри біля покійника, народні вірування та ін. Є в нього дані про одяг, харчування, господарювання закарпатців. Ж. свідчить, що русини знають багато пісень, казок, приповідок та ін., однак пісні вже друкувалися, а прозові твори — лише невеликим числом. Він вміщує у своїй праці також тексти казок, легенд, прислів'я та приказки.

Праці: Етнографическій очерк угро-русских / упоряд. О. С. Мазурок. Ужгород; Праці з історії Угорської Русі / упоряд. і передм. О. С. Мазурка. Ужгород, 2008; Русскія співанки из Стройны. Наука. Унгвар. 1899. № 7. С. 4.

Літ.: Качмар Б. М. Жаткович Юрій-Кальман Юрійович. Українська фольклористична енциклопедія. Львів, 2018. С. 269; Мазурок О. С. «...Найбільш учений і найбільш компетентний в етнографічних справах священик-русин у цілій Угорщині» (до 155-річчя з дня народження Юрія Жатковича). Ужгород, 2010; Потушняк Ф. Закарпатська українська етнографія: значення, історіографія, завдання, проблеми та їх вирішення, елементи та їх розміщення. Тиводар М. П. Життя і наукові пошуки Ф. Потушняка. Ужгород, 2005. С. 163—254.

Леся Мушкетик

Жаткович Юрій-Кальман

ЖЕМЧУЖНИКОВ Лев Михайлович (14.11.1828, с. Павловка Єлецького пов. Орловської губ., нині Орловської обл., РФ — 06.08.1912, Царське Село, тепер м. Пушкін у складі м. Санкт-Петербурга, РФ) — художник, фольклорист. Брат поетів Володимира, Олександра та Олексія Жемчужникових. Закінчив Петербурзьку академію художеств (1849—1852), навчався у К. Брюллова та О. Єгорова. Йому належить низка полотен, етюдів, офортів з українського життя, створених під час поїздок Україною 1852—1856 і пізніше («Українка», «Кобзар на шляху», «Лірник у хаті», «Кобзар О. Вересай»). На всіх роботах Ж.-художника печать його зацікавленості етнографією,

фольклором, за ними можна вивчати український одяг 1860-х, будівлі, домашнє начиння. Відвідуючи Чернігів, Київ, Полтаву і довколишні села, Ж. збирав легенди, пісні, казки, що увійшли до т. II «Записок о Южной Руси» (Санкт-Петербург, 1857), виданих П. Кулішем. У Сокиринцях 1852 художник познайомився з кобзарем Остапом Вересаєм, від якого записав і опублікував думи і пісні, намалював його портрет, листувався з ним. Вивчаючи український фольклор, Ж. дійшов висновку, що «історію зрозуміти не можна, не зрозумівши пісень». Мав намір видати велике зібрання українських народних пісень, про що була домовленість із Г. Галаганом, О. та І. Лизогубами. Хотів опублікувати збірник двома мовами (українською та переклади пісень російською), ілюстрований власними малюнками. До кожної пісні планував додати ноти з коментарями. У запланованому виданні фольклорист хотів помістити і короткий аналіз музичних особливостей пісень порівняно з піснями ін. народів, а також «розбір історичний і психологічний українського народу». З невідомих причин цю наукову і до дрібниць продуману збірку українських народних пісень видати не вдалося. У другому томі «Записок о Южной Руси» (1857) П. Куліш зазначив, що Ж. зібрав «близько п'ятисот наспівів пісень, покладених на ноти ним самим або, на його прохання, іншими, з голосу малоросійських співаків і співачок...» (Куліш, II, 3). Із записаного Ж. надрукував незначну кількість: казки (гл. «Сказки и сказочники» в «Записках о Южной Руси»), уривки думи «Бідна вдова і три сини» (серпневе число часопису «Основа», 1861), стаття «Полтавщина (из записной книжки 1856 года)», до якої увійшли записи дум «Проводи козака» і декілька пісень без нот. До «Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» (Санкт-Петербург, 1874, т. 5) П. Чубинського ввійшло сім пісень. Ж. уперше записав антиклерикальну легенду «Про бідного Кирика і жадібного попа», пісню «Нема в світі правди» («Правда і кривда»), оповідання про розмову Т. Шевченка із селянами. Б. Кирдан зазначив, що Ж. «залишив помітний слід в історії збирання українського фольклору», наголошуючи на науковості у підході до збирання фольклорного матеріалу: Ж. особливого значення надавав точності фіксування фольклорних зразків, послідовному записуванню усього почутого без відбору художньо вартіснішого, записуванню пісень із музичним супроводом («нота в ноту»). Ж. одним із перших почав описувати обставини виконання фольклорного твору, говорити про реакцію слухачів, про емоційний стан виконавця, його творчу манеру. Докладно описав процес навчання гри на лірі. Цікаві його зауваги про хоровий народний спів, творче ставлення виконавця до пісні, її інтерпретування. Ж. твердив, що народна поезія не відмирає, що «нові пісні... творяться скрізь», проте носії фольклору не завжди діляться ними з записувачами. У 1857 виїхав до Парижа, щоб продовжити освіту. Там замовив літографові А. Мульєрону портрети відомих українських письменників. У 1860 повернувся до Петербурга, де познайомився з Т. Шевченком. Як додаток до ж. «Основа» у 1861—1862 видав альманах офортів «Живописна Україна», де помістив портрети кобзаря А. Шута, лірника Д. Погорілого (малюнок П. Куліша), кобзаря О. Вересая (малюнок Ж.), у самому журналі опублікував їхні стислі біографії. Підготував до друку Шевченків щоденник («Основа», 1861—1862) зі вступом і післямовою.

Праці: Л. Ж. Оъяснение к рисункам «Живописной Украины». *Основа*. Санкт-Петербург, 1861. Июль. С. 34 ; Август. С. 1—3 ; Сентябрь. С. 193 ; Октябрь. С. 158—159 ; Ноябрь—Декабрь. С. 1—3; Мои воспоминания из прошлого. Ленинград, 1971; Несколько замечаний по поводу народных песен. *Основа*. Санкт-Петербург, 1862. Февр. С. 87—100; Несколько замечаний по поводу последней выставки в С.-Петербургской академии художеств. *Основа*. Санкт-Петербург, 1861. Февр. С. 136—156; Отрывки из моих воспоминаний о пятидесятых годах. *Вестник Европы*. 1899. Нояб. С. 230; Полтавщина (Из записной книжки 1856 года). *Основа*. Санкт-Петербург, 1861. Октябрь. С. 77—99; Листування П. О. Куліша з Л. М. Жемчужні-

ковим (1854—1877 рр.). *Україна*. Київ, 1926. Кн. 2—3. С. 163—180; Письма к Остапу Вересаю П. А. Кулиша и Л. М. Жемчужникова. С предисловием О. Пчилки. *КС*. 1904. Февр. С. 211—228.

Літ.: Берштейн М. Д. Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50—60-х років XIX ст. Київ, 1959; Кирдан Б. Л. М. Жемчужников (1828—1912). *Кирдан Б. Собиратели народной поэзии*. Москва, 1974. С. 260—274; Кузнецова Э. В. Лев Михайлович Жемчужников. *Русское искусство. Очерки о жизни и творчестве художников. Середина XIX века*. Москва, 1958. С. 129—142; «Кобзар» Л. М. Жемчужникова [Текст]. *Бюлетень Прилуцького окружного музею*. 1929. № 2. С. 1—8, іл.; Попова Л. І. Лев Михайлович Жемчужников. Киев, 1961. 50 с., іл.; Смілянська В. Л. Жемчужников Л. М. *УЛЕ* : *у 5 т.* Київ, 1990. Т. 2. С. 198.

Архіви: ІР НБУ. Ф. І. Од. зб. 31045; Ф. ІІІ. Од. зб. 179.

Оксана Шалак

ЖЕПЛИНСЬКИЙ Богдан Михайлович (псевдоніми: **Же-Бо**, **С. Пугач**) (05.04.1929, м. Дрогобич, тепер Львівської обл.) — бандурист, композитор, музикознавець. Заслужений працівник культури України (2006). Член НТШ (2007). Брат Р.-А. Жеплинського. Навчався гри на бандурі в Ю. Сінгалевича, згодом в О. Гасюка, активний учасник Львівської капели. Закінчив Томський політехнічний інститут (за фахом хімік-технолог). У 1950 разом із братом безпідставно звинувачений і засланий до Сибіру. Після отримання диплома працював у Пермі, Томську, займався науковою роботою, активіст клубу (керував хором, виступав із сольними концертами як бандурист). У 1959 переїхав до Нового Роздолу (Львівської обл.), де організував родинний ансамбль бандуристів. Створив капелу «Дністер», поповнив її склад іншими народними інструментами. Від 1968 у Львові — засновник і керівник капели «Заспів» (1970—1986). Один з ініціаторів концертів бандурної музики у Львові, організаторів Всеукраїнської спілки кобзарів України, голова її Львівського відділу (з 1989), автор численних праць про кобзарство, статей у наукових збірниках і періодичних виданнях України, Росії, Польщі, Німеччини, колишньої Югославії, Канади, США, Австралії.

Твори: «Веселі коломийки», «Народний ярмарок гуде»; обробки народних пісень «А ще кури не піли», «Ой мала я миленького», «За нашим стодолом», «Як я їхав до млина».

Праці: Коротка історія кобзарства в Україні. Львів, 2000; Кобзарськими стежинами. Львів, 2002; Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. 316 с. (у співавторстві); Капели бандуристів. Львів, 2016; Ансамблі бандуристів. Львів, 2016 (обидві у співавторстві).

Літ.: Мізь Р. Ось він, бандурист. *Бандура*. 1992. № 39—40; Литвин М. Розстріляний з'їзд кобзарів. *НТЕ*. 1998. № 4; Подольська О. Життя, присвячене кобзарству. *УК*. 1999. 8 травня; Чорнописький М. Про наше кобзарство. *Українська культура*. 2002. № 7; Семенюк М. Жеплинський Богдан Михайлович. *УМЕ*. Т. 2. С. 81— 82.

Микола Дмитренко

ЖЕСТ — знаковий рух тіла чи окремих його частин, передусім рук, а також ніг та голови, поза, міміка (рухи обличчя — очей, губ), що є складовою невербальної комунікації. Ж. вивчаються кінесикою. Ж. можуть знаходитися в різному співвідношенні з вербальною інформацією: дублювати її, підсилювати, доповнювати, суперечити їй, а також заміняти чи виконувати роль регулятора. У фольклорному мистецтві через його виконавський характер Ж. належить особлива роль у втіленні художньої інформації виконавцем у процесі оприлюднення твору, а також у її сприйнятті слухачами. Як Ж. є складової контекстної інформації, йому належить істотна інтерпретуюча функція, через це повноцінна технічна фіксація виконання та її текстове відтворення розшифровкою (скриптурою) передбачає неодмінне відтворення записом особливостей поведінки виконавця, у т. ч. й Ж. Збирачі (Л. Жемчужников, П. Куліш, П. Мартинович, Д. Яворницький, П. Лінтур, Г. Танцюра, О. Бріцина, І. Головаха, В. Сокіл) і самі виконавці українського фольклору (безименні казкарі «Записок о Южной Руси», Хома Провора, Кирило Сайко, Явдоха Зуїха, Євдокія Компанець, Мотря Перепечай, Микола Труш) надавали особливостям виконання твору та відтворенню їх записом значної ваги.

Жеплинський Богдан Михайлович

«Живая старина», 1906

Втілення особливостей Ж. виконавця записами та врахування їх в едиційній практиці почало утверджуватися лише наприкінці XX ст. Увага до невербальних складових усного тексту сприяла усвідомленню неформульно-оповідальної стереотипії усних наративів (Д. Адлейба), аналіз повторюваності Ж., їх взаємозв'язок з вербальними формулами, зокрема, у казках, збагатив розуміння цього явища не лише в мистецькому розумінні, а й у сенсі його семантики та функцій.

Тексти: Бріцина О., Головаха І. Прозовий фольклор села Плоске на Чернігівщині: Тексти та розвідки. Київ : ІМФЕ НАНУ, 2004.

Літ.: Бріцина О. Ю. Нотатки про «мову тіла» і «мистецтво слова»: Жест в традиційній комунікації. Тіло в текстах культур. Київ, 2003. С. 108—121; Бріцина О. Ю. Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства. Київ : ІМФЕ, 2006. С. 258—274; Адлейба Д. Я. Неформульно-повествовательная стереотипия в волшебной сказке. *Типология и взаимосвязи фольклора народов СССР: Поэтика и стилистика.* Москва, 1980. С. 139—158; Крейдлин Г. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. Москва : Новое литературное обозрение, 2002.

Олександра Бріцина

«ЖИВАЯ СТАРИНА» — журнал-квартальник, що виходив друком у 1890—1916 при Санкт-Петербурзькому Етнографічному відділенні РГТ під керівництвом В. Ламанського, О. Шахматова. С. Ольденберга. У «ЖС» друкувалися матеріали з етнографії, фольклору, діалектології народів Російської імперії та інших слов'янських країн. Автори докладно розглядали побутову й матеріальну культуру (опис житла, одягу тощо), друкували звіти про етнографічні експедиції, подавали програми збору етнографічних відомостей. Значну увагу приділяли традиційній-побутовій культурі українського народу. Були опубліковані етнографічні матеріали із Закарпаття, Волині, Поділля, казки з Галичини, пісні з Житомирщини, українські пісні про панщину. При журналі було створено однойменне критико-бібліографічне відділення. Серед авторів — О. Потебня, О. Веселовський, О. Пипін, О. Соболевський, М. Сумцов, М. Коробка, Ю. Яворський, М. Халанський, В. Шухевич, Г. Ільїнський, О. Малинка, І. Абрамов, І. Манжура, В. Боцяновський, І. Свєнціцький. Подавалися рецензії на праці з етнографії та фольклористики: на книги «З історії прислів'я: Історико-літературні замітки і матеріали» В. Перетца, «Сучасна малоруська етнографія» М. Сумцова, «Ритміка українських народних пісень» Ф. Колесси, «Етнографічні матеріали з Угорської Русі» В. Гнатюка. Огляди змісту журналу за 1894 і 1896 вміщено у «ЗНТШ» (1895, т. 8; 1897, т. 20). Вихід «ЖС» відновлено 1994 у Москві Державним республіканським центром російського фольклору; наклад — 10,5 тис. (1994), 3 тис. примірників (2008). Рубрики: «Наука и современность», «Памятные даты», «Зримая легенда», «Язык и культура», «Поэзия заговоров и заклинаний», «Из истории отечественной науки», «Стихи духовные», «Обряды и обычаи», «Дней минувших анекдоты», «Из дневника собирателя», «Фольклор города», «Детская страничка», «Обзоры и рецензии», «Научная жизнь». Головні редактори: М. Толстой (1994—1996). С. Неклюдов (від 1996). У журналі публікувалися й сучасні українські фольклористи та етнографи (І. Головаха-Хікс, О. Шалак, І. Коваль-Фучило, О. Курочкін, О. Боряк та ін.).

Літ.: Дмитренко Л. П. Питання українського фольклору на сторінках журналу «Живая старина». *НТЕ.* 1990. № 3. С. 33—37; Дмитренко М. К. «Живая старина». *ЕСУ.* 2009. Т. 9. С. 551.

Микола Дмитренко

Жмундуляк Дмитро Дмитрович

ЖМУНДУЛЯК Дмитро Дмитрович (07.03.1971, с. Великий Ключів Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.) — фольклорист, педагог, архівіст. Збирач, упорядник і виконавець коломийок. Заслужений працівник культури України (2002). Навчиася і працював у Коломиї. У 1995 у Коломиї побачила світ збірка «Пісне моя, доле моя: Пісні села Великий Ключів Коломийського району на Івано-Франківщині у записах Дмитра Жмундуляка». Написав кандидатську дисертацію «Народна пісенність Покуття: осо-

бливості сучасного функціонування» (2003). У 1995—2000 — методист українознавства в Чернівецькому обласному інституті післядипломної педагогічної освіти. Із 29 серпня 2002 Ж. — директор Чернівецького українського музично-драматичного театру ім. Ольги Кобилянської. Нині — директор Державного архіву Чернівецької області, Відмінник освіти України (1998), 2001 нагороджений грамотою Президента України за сумлінну працю, значний особистий внесок у розвиток і зміцнення Української держави.

Микола Дмитренко

ЖУК (?) — кобзар. Від нього 18 жовтня 1859 записав думи С. Ніс (зокрема думу «Іван Богуславець»), опубліковано у збірнику В. Антоновича та М. Драгоманова.

Літ.: Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. Киев, 1874. Т. I. С. 241—243; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 96, 382.

Ірина Коваль-Фучило

ЖУРАВЕЛЬ Ілля (?, родом із с. Пархомівка Охтирського пов. Харківської губ.) — кобзар (харківська школа). 18 липня 1881 від Ж. у м. Охтирка О. Твердохлібов записав варіант думи «Олексій Попович».

Літ.: Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 639, 766.

Ірина Коваль-Фучило

«ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА НАРОДНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ» — щомісячний науково-педагогічний журнал, що виходив у Петербурзі в 1834—1917. Редактори: О. Нікітенко, К. Ушинський, Л. Майков та ін. Друкував матеріали переважно гуманітарного профілю, зокрема й про фольклор, етнографію. З-поміж авторів — О. Потебня, О. Веселовський, Ф. Буслаєв, О. Востоков, І. Срезневський, М. Драгоманов, М. Сумцов. У «ЖМНП» опубліковано статтю М. Гоголя «Про українські пісні», А. Скальковського «Усні перекази про Новоросійський край», десятки рецензій та відгуків на фольклористичні праці та фольклорні збірки: «Пояснення українських та споріднених із ними пісень» О. Потебні, «Розвідки про народну словесність і письменство» М. Драгоманова, «Апокрифи і легенди» І. Франка, «Замовляння, заклинання, обереги та інші види народного лікування, засновані на вірі в силу слова» О. Вєтухова та ін. Важливими документальними публікаціями були некрологи про таких видатних діячів освіти й науки, фольклористів, літературознавців, мовознавців, педагогів, як І. Срезневський, М. Костомаров, Г. Данилевський, Я. Головацький, О. Потебня, В. Антонович та ін. «ЖМНП» відіграв помітну позитивну роль в історії української фольклористики.

Літ.: Бажинов І. Д. «Журнал Министерства народного просвещения». *УЛЕ*. Т. 2. С. 217.

Микола Дмитренко

«ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА НАРОДНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ»

ЖУРНАЛЪ
МИНИСТЕРСТВА
НАРОДНАГО ПРОСВѢЩЕНІЯ.
1884.
АВГУСТЪ.

«Журнал министерства народного просвещения»

З

ЗАБАВЛЯНКИ — жанр дитячого фольклору. Інша назва — утішки. Переважно короткі віршовані твори, які виконують речитативом або наспівують на простеньку мелодію; адресовані немовлятам, які сприймають їх як набір приємних звуків і рухів, а також дітям, які вже дещо розуміють зі звернених до них слів. З. супроводжують гойдання дитини у колисці, яка вже сидить, підкидання на коліні чи ступні дорослого («чукикалки»), перебирання та потягування пальчиків, похитування голівки, піднімання ручок й ін. рухи, які є не лише розвагою, а й важливими для малюка фізичними вправами. Поєднання руху зі словом, наспівом створює відчуття комфорту; елементарний зміст сприяє пізнанню найпростіших предметів та явищ, самоусвідомленню дитини, опануванню нею мови й мовлення. Цьому особливо допомагає участь самої дитини у виконанні творів у формі діалогу, коротких жартівливих віршиків, що часто починаються з казкових формул, т. зв. «казочки» («Був собі...», «Жив собі...», «Жив-був...» та ін.). У деяких з них використано прийом безкінечності, який створюється адресованими малюкові питаннями, що спонукають дитину до активної участі в забаві, стимулюють пам'ять і мовлення. Кумулятивна будова З.-діалогів у формі ланцюга питань та відповідей сягає архаїчного мислення й давніх уявлень. У практиці народного виховання активність дитини, її реакція на забави були показником її розвитку.

Літ.: Дитячий фольклор: Колискові пісні та забавлянки / упоряд., приміт. Г. В. Довженок. Нотний матеріал підгот. К. М. Луганська. Київ, 1984; Довженок Г. В. Український дитячий фольклор. Віршовані жанри. Київ, 1981; Лойтер С. М. Русский детский фольклор и детская мифология. Петрозаводск, 2001; Мельников М. Н. Русский детский фольклор. Москва, 1987; Потешки, считалки, небылицы / сост., автор вступ. статьи и примеч. А. Н. Мартынова. Москва, 1989.

Галина Довженок

Завадська Вікторія Валеріївна

ЗАБЛОЦЬКИЙ А. В. (жив у 1870-х) — домашній учитель пана Залевського, збирач народної творчості. Помер від сухот, працюючи у пана Залевського в Чигиринському повіті. Його записи народних творів батько продав. Частину з них купив В. Кравченко і передав Б. Грінченку. У збірниках Грінченка опубліковано 284 пісні та кілька замовлянь. Збереглися копії пісень, записаних З. у Кам'янець-Подільській губ. (АНФРФ ІМФЕ, ф. 1-к.2, од. зб. 5, 85 арк.) та рукописний збірник народних пісень, зібраних ним у Подільській губ. в 1871—1878 (АНФРФ ІМФЕ, ф. 15-3, од. зб. 163, 451 с., 586 пісень). Крім того, З. робив виписки фольклорних творів із друкованих видань М. Максимовича та ін. збірників (АНФРФ, ф. 15-3, од. зб. 163-а, 164), готуючи велику етнографічну працю. Рукописи З., як наголошував Б. Грінченко, виконані з великою любов'ю до справи і дають право стверджувати, що при відповідних умовах із нього міг стати серйозний етнограф.

Літ.: Гринченко Б. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Чернигов, 1898. Т. 3. С. II—III; Козар Л. Народна творчість в колі зацікавлень українських громадських діячів кінця XIX — початку XX ст. (В. Степаненко, І. Зозуля, А. Заблоцький). *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* 2010. Вип. 34. С. 167—175.

Архіви: ІР НБУВ. Ф. III. №37648, 37650—37651, 37658; АНФРФ ІМФЕ. Ф. 15-3. Од. зб. 163.

Лідія Козар

ЗАВАДСЬКА Вікторія Валеріївна (26.06.1974, м. Київ) — кандидат філологічних наук, фольклорист, дослідниця українського фольклору та міфології, викладач. Закінчила філологічний факультет КНУ імені Тараса Шевченка (1996). У 1999 захистила кандидатську дисертацію «Еволюція хтонічного образу в українському фольклорі» (науковий керівник кандидат філологічних

наук О. Таланчук). Працювала молодшим науковим співробітником відділу фольклористики ІМФЕ, викладала українську мову в Київському медичному університеті УАНМ. Нині працює на кафедрі української мови, літератури та культури НТУУ «Київський політехнічний інститут». Авторка понад 40 наукових публікацій, присвячених проблемам вивчення фольклору, літератури, міфології, вузькопрофесійної термінології, серед яких: «Кров як відповідник живої істоти у традиційному та сучасному світогляді», «Про деякі рудименти давніх обрядів у сучасному міському весіллі», «Символіка ложки у міфологічному світогляді слов'ян», «Антропологія страху. Страх як психоемоційний відповідник життя в українській міфології (на матеріалі фольклору та постфольклору)» та ін. Співавторка науково-популярної збірки «100 найвідоміших образів українського фольклору». Основну увагу З. зосереджує на питаннях трансформації традиції народних вірувань у сучасному світогляді та відтворенні цього в новітніх фольклорних оповідних жанрах, а також у сучасній звичаєвості. Постійна учасниця наукових конференцій, зокрема Одеських етнографічних читань (м. Одеса, з 2010), Фольклористичних читань, присвячених пам'яті Л. Дунаєвської (м. Київ, з 2007), конференції «Політика пам'яті в теоретичному й практичному вимірах» (м. Рівне, 2015).

Праці: Антропологія страху. Страх як психоемоційний відповідник життя в українській міфології (на матеріалі фольклору та постфольклору). *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2009. № 7—8. С. 148—155; Про деякі рудименти давніх обрядів у сучасному міському весіллі. Весільна обрядовість у часі і просторі. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Одеські етнографічні читання»*. Одеса, 2010. С. 116—126; Символіка ложки у міфологічному світогляді слов'ян. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. Київ, 2012. Вип. 36. С. 105—115; Кров як відповідник живої істоти у традиційному та сучасному світогляді. *Третя Міжнародна наукова конференція, присвячена 150-річчю ОНУ імені І. І. Мечникова «Етнічна культура в глобалізованому світі»*. Одеса, 2014. С. 20—30; Сприйняття «страшного» у традиційній та постмодерній вербальній культурі (порубіжжя століть). *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Одеські етнографічні читання»*. Одеса, 2014. С. 229—239; Міфологічний світогляд як елемент колективної пам'яті сучасної людини. *Збірник II Всеукраїнської наукової конференції «Політика пам'яті в теоретичному й практичному вимірах»*. Рівне, 2015 та ін.

Микола Дмитренко

ЗАВАЛЬНЮК Анатолій Федорович (28.04.1942, с. Клинини, тепер Волочиського р-ну Хмельницької обл.) — музикознавець, фольклорист, педагог. Кандидат мистецтвознавства (1984). Доцент (1985). Член НСКУ (1985). Закінчив оркестровий факультет Львівської консерваторії (1967, клас баяна В. Воєводіна), аспірантуру при ІМФЕ (1983, науковий керівник М. Гордійчук). Відтоді — викладач, доцент (1985), професор (2003) кафедри теорії та історії музики Вінницького педагогічного університету ім. М. М. Коцюбинського. Ініціатор створення, автор експозиції меморіального музею М. Леонтовича в с. Марківка Теплицького р-ну Вінницької обл. (відкрито 1977; новий музейний комплекс відкрито 2015). Основна проблематика науково-дослідницької діяльності: український музичний фольклор, життя і творчість М. Д. Леонтовича (видання 2002, 2004, 2007, 2017).

Праці: Типологія українських літніх обрядових пісень та їх східнослов'янський субстрат. Київ, 1983; Микола Леонтович. Дослідження, документи, листи. Вінниця, 2002, 2004; Микола Леонтович. Документи. Духовні твори. Вінниця, 2007 (із CD); Українські літні обряди та пісні [Монографія, зб. пісень]. Вінниця, 2007; навчальні посібники з української музики, типові програми з фольклорної практики; Українські народні пісні. Київ, 2003; Традиційні літні обрядові пісні. *Музика*. 1977. № 5; Музей М. Д. Леонтовича на Вінниччині. *Музика*. 1977. № 6; Типологія українських літніх обрядових пісень. *Музика*. 1980. № 4; Про роль традиційного фольклору в побуті села. *Музичне мистецтво соціалістичного суспільства*. Київ, 1982; До питання реставрації опери М. Д. Леонтовича «На русалчин Великдень». *Збірник матеріалів наукової конференції*. Кам'янець-Подільський, 1997; Пісня — духовна скарбниця українського народу: збірник народних пісень. Київ, 2003.

Літ.: *Леонтович Микола Дмитрович: Композитор, диригент, педагог. До 130-річчя від дня народження. Бібліогр. покажчик / упоряд. Т. Марчук, О. Ніколаєць. Вінниця, 2007; Борщевський В. Дорогоцінні само-*

цвіти. НТЕ. 1969. № 4; Гордійчук М. Музей М. Леонтовича на Вінниччині. Музика. 1977. № 6; Площанська Л. Родом із пісенності. Вінницька правда. 1986. 23 квітня; Іванов Б. Музика безсмертна, доля — трагічна. Вінниччина. 1977. 6 серпня.

Анатолій Іваницький

Академічний том «Загадки», 1962

ЗАГАДКА — жанр паремійного фольклору, короткий твір, побудований на інакомовності, метафорі, алегорії, описові предметів, явищ, понять, живих істот у запитальній чи стверджувально-констатуючій формі (де це питання відчувається) і потребує відгадки, відповіді, називання, розшифрування зумисне (чи й несвідомо) закодованої в символ інформації з метою: активізації пізнавальної діяльності; формування навичок логічного, абстрактного мислення; розвитку кмітливості, спостережливості; естетичної насолоди; розваги, гри і опосередкованого виховання чи випробування розумових здібностей людини за певних обставин. З. за будовою двокомпонентна: 1) формулювальна частина (власне загадка, загадування) — питання і 2) відгадка (відгадування, відповідь на питання). З., як правило, має одну правильну відгадку, але може передбачати й декілька (часто один з варіантів такої З. має комічний чи відверто сороміцький характер, але з цілковито серйозною відгадкою — без натяків на інтим чи щось подібне). Чимало З. віршовані, ритмізовані, мають внутрішні й зовнішні рими: «Ріжуть мене ножакою, / І б'ють мене ломакою, / За те мене отак гублять, / Що всі мене дуже люблять» (хліб). «Б'ють мене старі й малі / І в повітрі, й на землі, / Та від цього не вмираю, / Тільки весело стрибаю» (м'яч). Іноді рима виконує не тільки звукоорганізаційну роль як елемент співзвучності, евфонії (милозвучності), але й роль підказки для відгадки. Графічно відгадку подають у дужках після загадувальної частини. Відгадка може бути замаскована через називання рослин, тварин, предметів, понять, явищ словами антропоморфними (дід, баба, пан, дядько, панна, хлопчик, іменами Кіндрат, Данило, Гаврило, Марко), зооморфними (віл, бик, корова, кішка), етнонімами (волох, циган, німець), орнітоморфними (птах, орел, півень, гуска, горобець), флорономенами (дерево, дуб, верба) та ін. Є цікавий народний зразок З. про загадку: «Я тобі не говорю, що тобі говорю, я тобі лиш кажу, щоб ти мені сказав те, що я тобі не доказала. (Загадка)» Логічний парадокс Л. Вітгенштайна «Загадки немає» в тому плані, що сама З. вміщує і відгадку, все ж потребує парадоксального продовження: «Загадки немає, бо є загадка». Походження З. дуже давнє, сягає часів формування, творення мови, первісної міфології. Недарма І. Франко свою статтю так і назвав: «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних» (1884). Проте З. виникали впродовж усього розвитку людської цивілізації, вони творяться й нині, в останніх відбиваються нові реалії життя. Усе, що людина бачила, почувала, відчувала, чула, уявляла, потребувало розуміння, осмислення. Загадкам властиві функції пізнавальна, виховна, ініціаційна (випробувальна), ігрова, естетична, розважальна, ідентифікаційна та ін. Загадка має національні ознаки, що стосуються мови, реалій місцевого побуту, специфіки менталітету тощо. За змістом і формою традицій З. досить стійкі, мало піддаються впливам і змінам, а тому консервують чимало важливих свідчень про минулі часи. Оскільки це твори, як правило, метафоричні, образно-символічні, то в них можна віднайти не тільки той зміст, що стосується конкретного явища, предмета чи істоти, але й побачити, збагнути зміст новий, що пояснює сучасне і залишається відкритим до майбутнього. Саме ця якість З. від фантастичного, уявного прийдешнього до реального приваблює кожного допитливця. Останнє відбилося, зокрема, й у відгадуванні З. у казках, русальних піснях, весільній обрядовості тощо. З. властивий великий арсенал художніх засобів: від епітетів, порівнянь (постійних, у заперечній формі: «З бородою, а не мужик, / З рогами, а не бик, / З пухом, а не птах, / Лико дере, / А личаків не плете» (цап)), паралелізмів, метафор, алегорій, асонансів до специфічного переставляння складів

А. Мойсієнко «Народна загадка в текстово-дискурсивному виміру»

у словах (наприклад: «Тріщі виочило, шкіри визубило, вертом хвостить» (кішка). Трапляються З., побудовані на діалозі з використанням назв кольорів у цікавій інтелектуальній ігровій формі: «Вона червона? — Ні, чорна. — Чому ж вона біла? — Тому, що зелена» (смородина). Українські З. записували, публікували та вивчали Г. Ількевич, К. Сементовський, О. Маркович, М. Номис, М. Закревський, О. Потебня, П. Чубинський, І. Манжура, О. Малинка, І. Франко, В. Перетц, І. Березовський, І. Гурин, М. Пазяк, М. Хмелюк, Л. Дунаєвська, М. Дмитренко, В. Давидюк, М. Чорнописький, Н. Пастух, А. Мойсієнко, Н. Гаєвська, Н. Салтовська та ін. Найповніше академічне видання З. підготував І. Березовський (1962). Збірка цінна великою кількістю традиційних загадок, взятих зі стародруків та архівів, проте містить чимало радянських новотворів-фальсифікатів; класифікація матеріалів зазнала впливу радянської ідеології.

Твори: Галицькі приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичем. Відень. 1841 (перевидання: Львів, 2003); Сементовский А. М. Малороссийские и галицкие загадки. Київ, 1851 (2-ге видання: Санкт-Петербург, 1872); Сементовский А. М. Малорусские загадки. Санкт-Петербург, 1872; Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других. Спорудив М. Номис. Санкт-Петербург, 1864; Малорусские загадки. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край* / сост. П. П. Чубинский. Санкт-Петербург, 1877. Т. 1. Вип. 2.; Загадки / упоряд., вступ. ст. та прим. І. П. Березовського. Київ, 1962; Загадки / упоряд., передмова І. П. Березовського. Київ, 1987; Українські народні загадки / упоряд., вступ. ст. М. Шестопала. Київ, 1963; Українські народні загадки / зібрав і упоряд. І. Гурин. Львів, 1963; Народні загадки українців Східної Словаччини / упоряд., вступ та прим. Н. Вархол. Пряшів. 1985; Українські народні загадки / упоряд. Н. М. Гаєвська. Київ, 1994; Загадки Явдохи Зуїхи. Записав Г. Т. Танцюра / упоряд. М. К. Дмитренко. Київ,1996; Народні загадки / упоряд., передмова М. К. Дмитренка. Київ, 2003.

Літ.: Франко І. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних. *Франко І. Зібрання творів.* [1884]. Т. 26. С. 332—346; Попов П. М. Загадки. *Українська народна поетична творчість.* Т. 1. Київ, 1958; Березовський І. П. Народні загадки. Загадки / упоряд., вступ. ст. та прим. І. П. Березовського. Київ, 1962. С. 7—37; Дунаєвська Л. Ф. Загадки. *Грицай М. С., Бойко В. Г., Дунаєвська Л. А. Українська народнопоетична творчість.* Київ, 1983. С. 65—73; Пазяк М. М. Загадка. *УЛЕ.* Т. 2. С. 225; Дмитренко Н. К. Загадка. *Восточно-славянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии.* Минск, 1993. С. 77—78; Пастух Н. Загадка. *Мала енциклопедія українського народознавства.* Львів, 2007. С. 211—212; Чорнописький М. Загадка. *Українська фольклористика. Словник-довідник.* Тернопіль, 2008. С. 136—138; Мойсієнко А. К. Народна загадка в текстово-дискурсивному вимірі. Київ, 2016. 176 с.

Микола Дмитренко

ЗАГОРСЬКА (ХОДОТ) Меланія Овдіївна (1837. с. Покошичі на Чернігівщині — 1892, там само) — народна співачка (сопрано), актриса. Музичної освіти не мала. Жила переважно в с. Понорниця (нині смт в Чернігівській обл.). Виступала в аматорському драматичному колективі у Чернігові під керуванням О. Марковича. У 1862 зіграла роль Наталки у п'єсі І. Котляревського «Наталка Полтавка». У репертуарі переважали українські народні родинно-побутові пісні, особливо про жіночу долю. О. Немкович подала коротку характеристику З. як співачки: «Пісні, записані від Загорської, відзначені широким діапазоном мелодій, багатою мелізматикою й водночас відтінками, речитативністю». З. відіграла помітну роль у фольклористичній діяльності М. Лисенка. 27 пісень з її голосу й гармонізації композитора ввійшли до 3-го випуску його «Збірки українських пісень», зокрема: «Тече вода з-під каменю», «Що в Києві на риночку», «Ой ти, багачу», «Що молода жінка зі старим мудрувала», «Тяжко-важко, ой хто кого любить», «Ой у полі билинонька колихається», «Ой оре Семен, оре». Мелодійну пісню «Не співайте, півні» використали у симфонічній творчості композитори О. Зноско-Боровський, В. Борисов; хорові обробки здійснили М. Леонтович, А. Штогаренко. Про З. як народну співачку писали М. Лисенко, К. Квітка, Д. Ревуцький, О. Правдюк, М. Гордійчук, А. Іваницький, О. Немкович та ін.

«Народні загадки». Упорядник Дмитренко М. (2003)

Літ.: Квітка К. Лисенко як збирач народних пісень. Повідомлення музично-етнографічного кабінету. Київ, 1923. Ч. 1; Ревуцький Д.

Меланія Овдієва Загорська — співробітниця Лисенка. *Збірник музею діячів науки та мистецтва України.* Київ, 1930; Архімович Л., Гордійчук М., М. В. Лисенко: Життя і творчість. Київ, 1992; Немкович О. Загорська Меланія Овдіївна. *УМЕ.* Т. 2. С. 109.

Микола Дмитренко

ЗАДОРОЖНЮК Наталія Іванівна (26.11.1968, м. Дзержинськ, тепер Торецьк Донецької обл.) — фольклорист-славіст, кандидат філологічних наук, український державний діяч, дипломат. У 1986 закінчила середню школу, вищу освіту здобула в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка (1986—1991). З 1991 по 1994 навчалася в аспірантурі ІМФЕ НАНУ. Захистила кандидатську дисертацію на тему «Семантика символічно-обрядової системи болгарської весільної поезії» (1994). У 1994—1999 працювала молодшим науковим співробітником відділу мистецтва та народної творчості зарубіжних країн ІМФЕ. Досліджувала обрядовий фольклор болгар з метрополії та болгарської діаспори в Україні, зокрема весільну пісенність. Працює в МЗС України, нині Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Північна Македонія.

Праці: Символіка болгарської весільної обрядовості. *Третьи Волковские научные чтения. Материалы научной конференции.* Одесса, 1993. С. 23—25; Символіка обрядової творчості болгар України. *Міжвузівська науково-практична конференція «Актуальні проблеми відродження мов і культур західних та південних слов'ян в Україні».* Одеса, 1993. С. 141—143; Атрибутивна символіка болгарського весілля. *Початкова школа.* 1994. № 8. С. 40—46; Хліб у болгарському весіллі. *Народознавство.* 1994. № 7. С. 4; Весільна обрядовість болгар, що живуть в Україні. *Під одним небом. Фольклор етносів України.* Київ, 1996. С. 45—55.

Літ.: Горбань І. Фольклор і фольклористика болгар в Україні. Львів, 2004. 256 с.

Валентина Головатюк

ЗАЙКЕВИЧ Анастасій Єгорович (1842, м. Лубни Полтавської губ., тепер Полтавської обл. — 1931, там само) — професор Харківського університету, фольклорист, записувач українських народних дум. Український агроном, один з перших агрономів-дослідників в Україні. У 1870 закінчив фізико-математичний факультет Новоросійського (Одеського) університету. Працював над поліпшенням сортів пшениці, виведенням нових сортів цукрових буряків. Автор праці «Пчеловодство на Украине» (ХГВ, 1891, № 88, 89, 92, 95, 96, 100, 106—118), у якій, крім дослідження економічного значення бджільництва в життєдіяльності народу, є інформація про вірування, пов'язані із бджолами.

Літ.: *Андрієвський О.* Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930. С. 410; *УРЕ.* Київ, 1961. Т. 5. С. 129.

Алла Ясенчук

Заклинський Богдан Романович

ЗАКЛИНСЬКИЙ Богдан Романович (09.08.1886, м. Станиславів, нині м. Івано-Франківськ — 12.04.1946, м. Львів) — публіцист, фольклорист, етнограф, літературознавець, учитель народних шкіл на Галичині, Волині й Закарпатті, підхорунжий УСС. Дійсний член НТШ (1913). Старший син Романа Заклинського. Брат Ростислава та Корнила Заклинських. Зібрав і передав Музею НТШ понад 250 етнографічних експонатів (1910). Закінчив Станіславську учительську семінарію. У 1920—1930-х — працював у редакціях періодичних видань у Львові (журнали «Дзвінок», «Учительське слово»). Від 1944 — у Львівському відділі ІМФЕ АН УРСР. Фольклорні записи З. публікували В. Гнаюк, І. Франко. Автор видань «Опис рідного краю» (Львів, 1913), «Що треба знати кожному Українцеві» (Відень, 1915); «Житє українського народа» (Відень, 1917); «Творчість Юрія Шкрібляка» (Львів, 1945); «Мої спомини про Івана Франка» (у кн.: «Іван Франко у спогадах сучасників», кн. 2. Львів, 1972). У 1929 видав «Народні співанки: коломийки» (Львів). Тексти видано без нот, із паспортизацією матеріалу. Книга містить передмову «Що то є Коломийки?», у якій упорядник пише про локальне поширення цього фольклорного жанру, особливості його побутування, виконавців, тематику. З. наводить також коротку бібліографію раніше виданих коломийок. Тексти зібрано у селах Бичків, Малий Бичків, Луг, Апша, Росішка, Кобилецька Поляна. Фольклорні матеріали З. опубліковані в працях І. Франка, В. Гнатюка, у збірках «Історичні пісні»

(1961), «Колядки та щедрівки» (1965), «Коломийки» (1969) та ін. Багато неопублікованих рукописів З. зберігається в АНФРФ ІМФЕ та Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника У АНФРФ ІМФЕ зберігаються два листи Б. Заклинського до В. Гнатюка (1916, 1917), які свідчать про активність З. як записувача народної творчості.

Праці: Народні співанки: коломийки. Львів, 1929. 32 с.

Літ.: Арсенич П. І. Заклинський Богдан Романович. *ЕСУ.* Т. 10. Київ, 2010. С. 158; Герасимова Г. П. Заклинський Богдан Романович. *ЕІУ.* Т. 3. Київ, 2013. С. 206.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 34—2. Од. зб. 10 «а» «Етнографічні матеріали. Приказки приповідки, замітні вислови, вигадки»; Ф. 28—1. Од. зб. 15. Листи Б. Заклинського до В. Гнатюка; Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Ф. 48.

Галина Довженок, Ірина Коваль-Фучило

ЗАКЛИНСЬКИЙ Корнило Гнатович (18.05.1857, с. Маріямпіль (нині Галицький р-н Івано-Франківська обл.) — 13.02.1884, м. Львів) — історик, етнограф, письменник. Брат Романа та Леоніда Заклинських. У 1868—1877 — навчання в Станіславській гімназії. Закінчив філософський факультет Львівського університету. Працював у Львівській академічній гімназії (1881—1883). Записував народні говірки в околицях м. Станіслав, фольклорні й етнографічні матеріали, опубліковані в ЕЗ (1914, т. 36), у збірці «Колядки та щедрівки» (Київ, 1965). Автор літературних оповідань «Домарчук» (1878), «Дві вдови», «Федиха» (1880) та ін. Вивчав етнографію, фольклор, історію, літературу. Статті З. друкувалися в журналі «Зоря». Багато праць лишилося неопублікованими. Архів зберігається у відділі рукописів Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаника (ф. 48). Автор студії «Про весільні пісні руського народу» (Зоря, 1881, № 1, 2—4), написаної на матеріалі опублікованих джерел (усього 12 позицій) і власних записів. Весільну поезію називав «однією із найкращих галузей народної поезії нашої». Дослідник застановляється над питанням, чому весільні пісні є сумними, примушують плакати усю родину молодої. Причиною цього він вважає тривогу за невідому майбутню долю поза батьківською оселею. З. описав етапи весільного обряду, подав тексти весільних пісень, що їх супроводжують. Він виділив: «Сватанє», «Спросини», «Вінкоплетини», «Випитуванє долі», «Дівич-вечер», «Прибиранє до шлюбу», «Благословенє», «Похід до шлюбу», «Шлюб», «Посаг (посад)», «Завитанє», «Приїзд молодого», «Молода вибираєся з батьківського дому», «Розлука і прощанє», «Родичі на весілю дочки», «Молода по весілю». Фольклорні тексти подано без паспортизації. Спроба узагальненої характеристики тематики українських весільних пісень.

Праці: Про весільні пісні руського народу. *Зоря.* 1881. № 1, 2—4.

Літ.: Герасимова Г. П., Заклинський К. Г. *ЕІУ.* Т. 3 : Е—Й. Київ, 2005. С. 206—207.

Галина Довженок, Ірина Коваль-Фучило

Заклинський Корнило Гнатович

ЗАКЛИНСЬКИЙ Корнило Романович (псевдоніми і криптоніми: **Корн., Анко, Л., К. З.**; 01.08.1889, м. Львів — 01.04.1966, м. Прага, Чехія) — український педагог, поет, фольклорист, літературознавець, перекладач, культурно-освітній та громадсько-політичний діяч. Син Р. Заклинського. Брат Р. Заклинського та Б. Заклинського. Вивчав класичну філологію на філософському факультеті Віденського університету, згодом — українську філологію у Львівському й Чернівецькому університетах. Учителював на Буковині, де записував фольклор, писав вірші, історичні, краєзнавчі та мовознавчі матеріали. Під час Перших визвольних змагань 1917—1921 З. разом з братами активно долучився до української визвольної боротьби, після поразки опинився в еміграції. Активний діяч «Просвіти», Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, Етнографічного товариства Підкарпатської Русі на Закарпатті. У 1920—1938 — професор Берегівської гімназії. Підтримував «Пласт», редагував газету «Берегівський пластун» (1923—1926). Після Віденського арбітражу, 2 листопада 1938, разом із гімназією переїхав до с. Білки. Невдовзі, у 1939 році, угорці заарештували його і відіслали до концентраційного табору Варю Лапош (біля Ніредьгази).

Заклинський Корнило Романович

Після втручання міжнародних організацій в'язнів було звільнено. Серед них був і З., який наприкінці 1939 виїхав до Праги, де продовжив свою педагогічну діяльність. У 939—1947 — професор української мови й історії в Українській гімназії в Модржанах, активний співробітник Музею визвольної боротьби України в Празі. Зазнав репресій з боку комуністичної влади Чехословаччини, був насильно відправлений на сім місяців до психіатричної лікарні у Богніцях. Після звільнення зосередився на науково-публіцистичній роботі. Свої матеріали друкував на сторінках словацьких журналів, а також в україномовних виданнях «Дукля», «Дружньо вперед», «Нове життя», «Науковому збірнику музею української культури у Свиднику». Автор статей про українських діячів культури Закарпаття. Автор видань «Латинсько-руський и русько-латинський словарь для низших гімназій» (1926); «Латинська читанка для другої класи гімназійної» (1926); «Народні оповідання про давнину (Історія Підкарпатської Русі в переказах)». (Пряшів, 1925); «Відблиски давнини (до історії весільних обрядів в народній поезії)» (1930); «Фольклор і літературний процес Закарпаття, XVII—XIX ст.» (1930).У передмові до видання «Народні оповідання про давнину» З. пише, що кожна людина повинна знати «давнину свого краю <... > як жили наші діди і прадіди, чим занималися і до чого змагалися». Автор наголошує, що від наших предків, які боронили і розбудовували свій край, зберегли рідну мову, «ми много добра одержали» (С. 3). Джерелом для знань історії, крім літописів, старих книг, є народні оповідання і перекази. Матеріал у Берегові зібрали учні української гімназії. Видання ілюстроване, тексти паспортизовані, передані з урахуванням особливостей місцевої говірки. Усього подано 50 переказів, які поділені на 17 тематичних розділів, зокрема: «Князь Лаборець», «Татари», «Замки (кріпості)», «Монастирі», «Панщина», «Опришки», «Революція 1848».

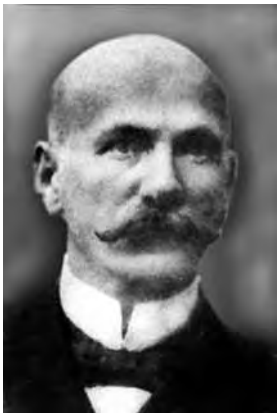

Заклинський Роман Гнатович

Праці: Народні оповідання про давнину (Історія Підкарпатської Русі в переказах. Пряшів, 1925. 128 с. ; Відблиски давнини (до історії весільних обрядів в народній поезії). *Підкарпатська Русь*. 1930. № 4—5; Фольклор і літературний процес Закарпаття, XVII—XIX ст. *Підкарпатська Русь*. 1930. № 5—6.

Літ.: Арсенич П. І. Заклинський Роман Гнатович. *ЕСУ*. Київ, 2010. Т. 10. С. 158—159; Герасимова Г. П. Заклинський Корнило Романович. *ЕІУ*. Т. 3 : Е—Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України, Інститут історії України. Київ, 2005. С. 206; Мушинка М., К. Заклинський. *Дукля*. 1966. № 4. С. 77—78.

Галина Довженок, Ірина Коваль-Фучило

ЗАКЛИНСЬКИЙ Роман Гнатович (08.04.1852, с. Маріямпіль, Галицький р-н Івано-Франківська обл.) — 20.03.1931, с. Тростянець Яворівського р-ну Львівської обл.) — письменник, літературознавець, історик, етнограф, педагог, мемуарист, культурно-просвітницький діяч. Брат Корнила і Леоніда Заклинських. Батько Богдана, Ростислава й Корнила Заклинських (усього мав 9 синів). Середню освіту здобув у Станіславській гімназії. Закінчив Львівський університет (1885). Викладав у Львівській та Станіславській учительських семінаріях (1891—1912). Літературну діяльність почав як поет (рукопис «Пісні Романа Нечекая», 1866). Вів фольклорно-етнографічні нотатки (зафіксовані в його «Записнику», 1868—1870). Автор статей про проблем освіти і виховання молоді в періодичних виданнях. Уклав кілька підручників. Домігся відкриття в м. Станіслав (нині Івано-Франківськ) української гімназії (1905), сприяв заснуванню філії товариства «Просвіта» (1877) та осередку Українського педагогічного товариства «Рідна школа». Член-засновик Руського товариства педагогічного, секретар Головної управи «Рідної школи», бібліотекар «Просвіти» у Львові. Дослідження З. про «Слово о полку Ігоревім» (1906) було високо оцінене І. Франком. Дослідник творчості Ю. Федьковича, автор споминів про нього (1901), а також про П. Ніщинського (1903) та І. Нечуя-Левицького (1928). Був особисто знайомий з Б. Грінченком, О. Маковеєм, М. Павликом і листувався з ними. Архів З., який зберігається у Львівській

національній бібліотеці ім. В. Стефаника (ф. 48), містить чимало неопублікованих історико-літературних розвідок («Міжнародні відносини Австрії, Угорщини до північно-східних держав Європи», «Заклинський Корнило», «Про Закарпаття», «Хто був автором «Народних оповідань Марка Вовчка?», «Про Желехівського Євгена, вчителя в Станіславі», «Бандитизм на Угорській Русі» та ін.), а також «Фамілійні спогади» й «Щоденник». Автор студії «З нашої етнографії. Бойки, гуцули, лемки». У ній З. дав загальну характеристику цим етнографічним групам, означив адміністративні й географічні межі проживання кожної групи, описав найважливіші характеристики їхнього соціального, культурного, етнографічного побуту.

Праці: З нашої етнографії. Бойки, гуцули, лемки. *Школьна часопись.* Львів, 1887. Чис. 8. С. 60—61 ; Чис. 10. С. 77—78 ; Чис. 13—14. С. 99—100; Руський буквар для народних шкіл. Львів, 1887; Пояснення одного темного місця в «Слові о полку Ігоревім». *ЗНТШ.* 1906. Т. 71. Кн. 3.

Літ.: Арсенич П. І. Заклинський Роман Гнатович. *ЕСУ.* Київ, 2004. Т. 3. С. 159.

Галина Довженок, Ірина Коваль-Фучило

ЗАКЛИЧКИ — дитячі пісеньки, звернені до явищ природи: сонця, дощу, представників тваринного або рослинного світу. З. історично пов'язані з магічно-обрядовою діяльністю дорослих. Їхня популярність серед дитячого товариства має неперехідне значення. Вони засвідчують дитячу віру в здатність впливати на довкілля, допомагають пізнавати світ. Серед З. до сил природи у східнослов'янському дитячому фольклорі найбільше поширені дві: до дощу (води) і до сонця. При цьому функціонально розрізняються два види звертання до дощу: закликання і відвернення. Найбільш поширеною серед З. є пісня «Іди, іди, дощику», у якій діти закликають дощик іти (або, навпаки, не йти: «Не йди, не йди, дощику»), обіцяючи зварити йому борщик. Пісенька має пісенну строфу-тираду із семискладовим віршем з наголосом на подовженому звуці (найбільше поширені трихордні ладові будови мажорно-мінорного нахилу). Пісня поширена на Поділлі, Подніпров'ї та Волині. Поширені також дві такі дитячі З. сонечку: це пісенька «Вийди, вийди, сонечко», поширена на Поділлі, у якій сонечко закликають вийти на полечко (попове, дідове, бабине тощо). У ній — та сама чотирирядкова пісенна строфа із семискладовим віршем. У З. «Сонечко, сонечко» діти закликають сонечко виглянути у віконечко, вона поширена на Черкащині, має шести-семискладові віршові рядки та формульно-варіативний тип скандування переважно на двох сусідніх звуках.

Літ.: Довженок Г. В. Український дитячий фольклор (віршовані жанри). Київ, 1981. 171 с.; Дитячий фольклор / упоряд. Г. В. Довженок. Київ, 1986. 304 с.; Дитячі пісні та речитативи / упоряд. Г. В. Довженок. Київ, 1991. 448 с.

Людмила Єфремова

ЗАКРЕВСЬКИЙ Микола Васильович (псевдонім **М. Шагінян**; 21.06.1805, м. Київ — 10.08.1871, м. Москва, РФ) — фольклорист, етнограф, історик, лінгвіст, письменник. У 1820—1829 навчався у Вищій київській гімназії. У 1829—1831 вивчав юриспруденцію в Дерптському (Тартуському) ун-ті. З 1831 почав вчителювати спочатку у Вейсенштейні, а з 1834 — у Ревелі (тепер Таллінн). У 1836 опублікував «Очерк истории города Киева», значно доповнивши який, перевидав під назвою «Описание Киева» (1868, т. 1—2). Переїхавши до Москви, з 1859 З. працював коректором типографії Московського ун-ту. У 1840 почав збирати фольклорний матеріал: пісні, прислів'я, ідіоматичні звороти тощо. Упорядкував збірник «Старосветский бандуриста» (1860—1861, кн. 1—3), де вмістив українські пісні, думи, приказки, прислів'я, загадки (в основному передрук з різних видань). Пісні подав, не систематизувавши: поряд — родинно-побутові, історичні пісні, балади. Матеріал здебільшого не паспортизований, примітки переважно загальні: «Песня малороссийская, но отзывается галицкою редакциею», хоч у деяких примітках — докладні коментарі (так, до чумацької пісні є пояснення: хто такі чумаки, як збираються в дорогу, куди

їздять по сіль). Окремі пісні подано з варіантами (наприклад, № 45—46). Пісні — без нот, проте в «Прибавлениях» вміщено статтю «Несколько слов о движении мелодии (modus, modulation) малороссийских песен». До книги другої «Старосветского бандуристы» — «Малороссийские пословицы, поговорки, загадки и галицкие приповедки» увійшов здебільшого галицький матеріал, що його упорядник розташував за абетковим принципом (за першим словом). Третя книга «Словарь малороссийских идиомов» (понад 11 тис. реєстрових українських слів і висловів, зібраних автором за творами старої і нової української літератури, фольклорними зразками). Словник відіграв значну роль у розвитку української лексикографії. Збірник містить також список використаних джерел. С. Якимович твердив, що «суто монархічні тиради, якими, можливо, М. Закревський затушовував свої українські відчуття, не врятували його від лихої напасти — червоного атраменту московської цензури, яка <...> подбала викоренити найменші сліди невиразно-поступової і наївно-національної української думки навіть в такому далекому від всякого громадського руху компілятивному, етнографічному збірнику, як праця М. Закревського...» (с. 68).

Залеський Вацлав Міхал

Праці: Очерк истории города Киева. Ревель, 1836. 68 с.; Описание Киева. Москва, 1868. Изд. 3. Т. 1—2; Старосветский бандуриста: в 3 кн. Кн. 1 : Избранные малороссийские и галицкие песни и думы. Москва, 1860. [2], VI, VIII, 11—136 с. ; Кн. 2 : Малороссийские пословицы, поговорки, загадки и галицкие приповедки. Москва, 1860. С. 137—244 ; Кн. 3 : Словарь малороссийских идиомов. Москва, 1861. С. 245—628.

Літ.: Горецький П. Й. Історія української лексикографії. Київ, 1963; Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: Биографии. Москва, 1995. Т. 5. С. 165; Кузик В. Забутий фольклорист Микола Закревський. *Український календар [на рік 1973]*. Варшава, 1972. С. 298—301; Матеріали до біографій етнологів та народознавців України / уклад. С. М. Ляшко, С. П. Залозна. Київ ; Запоріжжя, 2001. С. 25; Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Полтава, 1912; Пыпин А. Н. История русской этнографии. Санкт-Петербург, 1891. Т. 3. С. 344; Самойловський І. М. М. В. Закревський — історик Києва. *УІЖ*. 1958. № 4; Радянська енциклопедія історії України. Київ, 1970. Т. 2. С. 177; Ротач П. Літературна Полтавщина. *Архіви України*. 1965. № 5. С. 99; Український історичний календар. 1995. С. 101; Хінкулов Л. Микола Васильович Закревський. *Хінкулов Л. Літературні зустрічі*. Київ, 1980. С. 45—47; Якимович С. «Старосветскій бандуриста» М. В. Закревського і цензура. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*. 1929. Вип. 1. С. 67—72; Эварницкий Д. И. К биографии Закревского. *Исторический вестник*. 1911. № 4. С. 211—217.

Оксана Шалак

ЗАЛЕСЬКИЙ Вацлав Міхал (пол. — **Wacław Michał Zaleski,** псевдонім — **Wacław z Oleska**; 18.09.1799, Олесько, тепер Буського р-ну Львівської обл. — 24.02.1849, Відень, Австрія) — фольклорист, поет, драматург, театральний критик, громадський і політичний діяч. Член літературного об'єднання «Конкордія». Народився в селянській родині. Протягом 1818—1825 студіював право і філософію у Львівському університеті та заробляв на життя репетиторством. Від 1825 публікував статті про театр у «Rozmaitościach» — додатку до «Gazety lwowskiej». Писав драматичні твори, частину з яких утрачено: «Болеслав» (1820) «Богдан Хмельницький» (збереглися лише фрагменти), віршована трагедія «Молодий адвокат» (1821—1822), «Дума драматична в 5-ти діях», «Юстина». У 1828—1829 працював у Новому Сончі (Польща). У 1831—1832 викладав математику у Львівському університеті. У 1835 одружився з Антоніною Болоз-Антоневич. У 1845 — радник двору, а від 1846 — комісар. Викладав польську мову для австрійського престолонаслідника архікнязя Франца Йосифа. Ініціював створення у Львові Галицького земельного кредитного товариства. У 1848—1849 — губернатор Галичини. Мав призначення на посаду директора департаменту міністерства внутрішніх справ у Відні, але через раптову смерть посаду не обійняв. Помер у Відні. Похований у Львові на Личаківському цвинтарі, поле № 6. Збирати пісні, казки, прислів'я та приказки З. почав за студентських часів. Здійснивши самозапис 20 пісень, започаткував майбут-

ню збірку «Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego» (Lwów, 1833). Р. Кирчів зазначив, що до збірки, крім записів самого З., увійшли матеріали М. Шашкевича, Г. Ількевича, К. Блонського та І. Білинського. І. Брик стверджував, що допомагав упорядковувати збірку Я. Головацький. З. зазначав, що залучав також кореспондентів на місцях. Збірка містила передмову, де було не тільки оглянуто фольклорний матеріал, що увійшов до видання, а й окреслено найважливіші принципи, на яких ґрунтувалася публікація. «Rozprawa wstępna» («Вступні наукові зауваги») містила низку положень, які виявляли ставлення З. до фольклору, що, на його думку, відігравала провідну роль у розвитку не тільки літератури, мови, а й історії. Дослідниця українсько-польських фольклористичних зв'язків В. Юзвенко зазначала, що у збиранні фольклорного матеріалу З., подібно до своїх сучасників, дотримувався географічного методу («Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст.», Київ, 1961, с. 54). Зразки у збірці здебільшого не мали паспортів, але до українських весільних пісень упорядник подав окремі вказівки на місце запису. Дат фіксації не зазначено, утім, К. Бородін — дослідниця фольклористичної спадщини З., на підставі біографічних даних припускає, що збирацька діяльність найінтенсивніше тривала у 1820—1831. Систематизацію пісень здійснено за поширеною класифікацією Вука Караджича: жіночі («pieśni żeńskie») і чоловічі («pieśni męskie»). У польській та українській фольклористиці таку класифікацію свого часу активно застосовували (приміром, М. Максимович). У збірці З. до «жіночих» пісень увійшли «пісні при різних урочистостях», що відповідно були поділені на пісні «при заручинах», «весільні», «з хрестин» та «з поминок». Гаївки також були підрозділом пісень «жіночих» із вужчою класифікацією: «Пісні при різних обрядах і святках». Наступний підрозділ «жіночих» — «Пісні при різних сільських роботах і забавах, а також різних станів» містив пісні землеробські та при обжинках, пастуші, мисливські, вояцькі, пісні опришків. Пісні до різних танків (танцювальні): польського, мазура, краков'яка, козака, шумки і коломийки увійшли до «жіночих» пісень «при сільських розвагах». До «жіночих» упорядник зарахував і пісні про кохання, зокрема «думки та інші всякого змісту і різного складу». «Чоловічі» пісні не мали такої розгалуженої системи й містили два підрозділи: ті, що «стосуються подій вітчизняних, або властиво історичні» та пісні, що «стосуються подій у житті окремих осіб». З 1496-ми опублікованих зразків — українських пісень у збірці З. значно більше, ніж польських (за підрахунками різних дослідників кількість їх різна). Збірка вперше в історії польської й української фольклористики містила нотний додаток, укладений відомим польським скрипалем і композитором К. Ліпінським (1790—1861). Упорядник задекларував найважливіші принципи запису й осмислення народних пісень. Зокрема, він визначив співвіднесеність історичної правди та вигадки в пісні, яку вважав своєрідним ключем від «святині народності» (S. VIII). Щодо точності відтворення виданих З. пісень В. Юзвенко зазначала, що вони зберігають діалектні особливості української мови, хоч і «під впливом польської мови перекручені деякі флексії в українських словах» (с. 54). У передмові упорядник просив фіксувати фольклор усіх, хто виїздив у села, а його стаття «O pieśniach ludu polskiego i ruskiego» (Про пісні польського і руського люду») (1927), що передувала збірці, містила коротку інструкцію для тих, хто прагнув записувати зразки народної творчості. Збірка З. викликала захоплений відгук М. Гоголя, М. Максимовича, І. Франка, К. Бродзінського, К. Вуйціцького, Ф. Челаковського, І. Срезневського.

Праці: O pieśniach ludu polskiego i ruskiego. *Wacław z Oleśka. Rozmmaitości.* 1831. № 45. S. 353—359; Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego. Z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego. Zebrał i wydał Wacław z Ołeska. Lwów, 1833. LIV, 516 s.

Літ.: Ostaszewski-Barański K. Wacław Michał Zaleski (1799—1849). Zarys biograficzny.

Lwów, 1912. S. 358—363; Bieliowski A. Literatura krajowa [Omówienie «Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego»]. *Rozmaitości.* 1833. № 3. S. 25—29; Wójcicki K. W. [Rec. na «Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego»]. *Rozmaitości.* 1833. № 35; Юзвенко В. Вацлав Залеський. *НТЕ.* 1957. № 4. С. 65; Кирчів Р. Україніка в польських альманахах доби романтизму. Київ, 1965. 53—80; Кріль М. Залеський Вацлав. *Енциклопедія Львова* / за ред. А. Козицького та І. Підкови. Львів, 2007. Т. 2. С. 362, 363; Бородін К. Внесок Вацлава з Олеська у розвиток слов'янського народознавства. *Проблеми слов'янознавства.* 2005. Вип. 55. С. 116—125; Бородін К. «Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego» Вацлава з Олеська в рецепції західнослов'янських учених XIX ст. *Проблеми слов'янознавства.* 2007. Вип. 56. С. 39—46; Бородін К. А. Збірник «Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego» Вацлава з Олеська в історії української фольклористики : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2009. 18 с.; Шалак О. Український фольклор Поділля в записах і дослідженнях XIX — початку XX ст. Київ, 2014. С. 272—276.

Оксана Шалак

ЗАЛЮБОВСЬКИЙ Григорій Антонович (псевдоніми і криптоніми: **Г. Антоненко, Боярко, Гр. Вороніченко, Забадько, Екатеринославец, Здешний, Земец, Проезжий, Г. З.**, 1836 — 22.01.1898, м. Катеринослав, нині м. Дніпро) — фольклорист, етнограф, лексикограф, історик, письменник, культурно-громадський діяч. Родом із Катеринославщини. 1846—1852 навчався в Катеринославській гімназії. 1853—1855 був студентом природничого факультету Харківського університету, який змушений був покинути через матеріальну скруту. Працював канцеляристом Катеринославської палати цивільного суду, а згодом — доглядачем Новомосковської єврейської школи. 1862—1866 — студент філологічного факультету Харківського університету. Очолював студентське наукове товариство, яке записувало фольклор, готувало до друку українські книжки — прозу, поезію белетристику. Та через бідність знову покинув навчання. У 1967 став судовим слідчим, спершу в Катеринославському пов., потім — у Ростові та ін. місцевостях губернії. 1875 був призначений слідчим у найвжливіших справах, а 1881 обраний почесним мировим суддею. 1882—1896 був членом Катеринославського окружного суду, із 1896 до самої смерті — директором місцевого товариства взаємного кредиту. Ще навчаючись в університеті, 1851—1863 З. розпочав збирання фольклорно-етнографічних матеріалів (оповідань, приказок, загадок, окремих висловів та діалектних слів). Уже в перших публікаціях та замітках (переважно в ЕкатерГВ) виявляв науковий підхід до запису фольклорних текстів (дослівна оповідь, точна паспортизація, розгорнуті коментарі про оповідачів і характеристики мешканців певних сіл, де зібрано матеріал). Закликав до запису зразків фольклору й збору лексичного матеріалу, вважав фольклор найдостовірнішим історичним джерелом. Близько 700 зразків паремій, які З. записав у Новомосковському пов. Катеринославської губ., опубліковано в збірці М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке ін.» (1864). Це перша значна публікація зразків фольклору з Катеринославщини. 1861—1898 здійснював записи на цій території, у межах Новомосковського та Павлоградського пов. З. вважали чи не найактивіншим членом Південно-Західного відділу РГТ (1869—1870). На сторінках семи томів «Трудов...» П. П. Чубинського опубліковано 49 пісень різних жанрів (т. V) та 69 казок, легенд і анекдотів (т. II), які записав З. Значну кількість зразків пісенного і прозового фольклору записано в Лебединському пов. Харківської губ. 1873—1876 був одним із найсумлінніших співробітників Південно-Західного відділу РГТ в Києві. Жодне з тогочасних фольклорних видань не обходилося без його участі. «Невтомним катеринославським етнографом» назвав його В. В. Данилов. Для його записів характерна висока точність у фіксації особливостей мови Слобідської України і Нижнього Подніпров'я. 1861 брав участь у доборі матеріалу до словника К. Шейковського, понад 2 тис. слів передав упоряднику «Словаря української мови» Б. Грінченку. Працюючи головою Катеринославського окружного суду, зібрав також численні матеріали з українського народного звичаєвого права. Залишив невеликі

замітки з історії України, етнографії, народної освіти, історії Півдня України, що зберігалися у рукопису. Їх уперше опублікувала 2015 З. Маріною. Статті з різноманітних аспектів життя Катеринослава опубліковано у місцевих газетах «Днепр», «Степь», ЕкатерЕВ, «Екатеринославский листок», «Екатеринославский юбилейный листок», ЕкатерГВ. Засновник першої Катеринославської газети «Екатеринославский юбилейный листок» (1887), організатор Катеринославської міської бібліотеки (1887), понад 10 років був головою бібліотечної ради. Помер у Катеринославі, місце поховання невідоме. Архів ученого розпорошений. Частина фольклорних записів (пісні) зберігається в НАФРФ ІМФЕ НАНУ (ф. 29-3, од. зб. 100), решта пісень, записи казок та етнографічні замітки, листування — в Інституті рукопису НБУВ (Ф. I, III).

Праці: Оповідання. 1. Про смерть. 2. Про Праву Середу. *ЕкатерГВ.* 1864. № 4. С. 1—3; Библиографические известия. 1. Малорусские издания. *ЕкатерГВ.* 1864. № 14. С. 1—3; Оповідання. 1. Про мертвяків. 2. Про Палія (I і II). 3. Про відьом. 4. Оповідання з уст. 5. Загадки. 6. Заметка *ЕкатерГВ.* 1864. № 25. С. 1—6; Воспоминания старухи Аграфены Понятовской из м. Игрени Новомосковского уезда. *ЕЮЛ.* 1887. № 12. С. 108. «Брилевый шлях». *ЕЮЛ.* 1887. № 20. С. 189. Отрывки из школьных воспоминаний 1846—1852 г. *ЕЮЛ.* 1887. № 23. С. 219—222. Отрывки из школьных воспоминаний 1852—1864 годов. *ЕЮЛ.* 1887. № 25. С. 238—241; Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1872. Т. I. 468 с. ; Санкт-Петербург, 1878. Т. II. 688 с. ; Санкт-Петербург, 1874. Т. V. 1210 с. ; Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования собранные д. чл. П. П. Чубинским; издан под наблюдением д. чл. П. А. Гильтебранта : репринт. вид. В 7 т. Т. 2 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2008. 702 с. ; 2011. Т. 5. Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные. 1242 с.; Залюбовський Г. А. Твори з історії та етнографії Малоросії / оглядова ст. З. П. Маріної. Київ, 2015. 312 с.

Літ.: Быков Н. Памяти Григория Антоновича Залюбовского. *ДМ.* 1898. № 2. С. 54; Сочинский П. Памяти Григория Залюбовского. *ДМ.* 1899. № 2. С. 53; Майдачевский А. Л. Страничка из жизни Гр. Ант. Залюбовского (один из малорусских этнографов). *ДМ.* 1899. № 47; *КС.* 1900. № 1. С. 17—19; Данилов В. В. Памяти Г. А. Залюбовского. *ЛЕУАК.* Екатеринослав, 1909. Т. V. С. 108—111; В. Степовий. Пам'яті Г. А. Залюбовського, українського етнографа з Катеринославщини. *ДнХв.* 1913. № 2. С. 17—21; Биков М. Григорій Антонович Залюбовський (До портрета). *ДнХв.* 1913. № 9. С. 149—150. Дорошенко Д. І. До біографії Гр. Залюбовського. *Український науковий збірник. Видання українського наукового товариства в Київі.* Москва, 1916. Вип. II. С. 101—106; Школьна О. Залюбовський Григорій Антонович. *Українська журналістика в іменах.* Львів, 1996. Вип. 3. С. 136—137; Іваннікова Л. В. Фольклористична діяльність Григорія Залюбовського. *НТЕ.* 1998. № 5—6. С. 125—129; Світленко С. І. Григорій Залюбовський. *Суспільний рух на Катеринославщині у 50—80-х роках XIX століття.* Дніпропетровськ, 2006. С. 63—74; Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України: сторінки історії. Запоріжжя, 2008. С. 31—47; Іваннікова Л. В. Ранні записи пісень Г. А. Залюбовського в Наукових архівних фондах ІМФЕ НАН України. Література, фольклор. Проблеми поетики. Київ, 2010. Вип. 34. С. 131—139; Швидько Г. К. Дослідник історії і культури козацького краю Г. А. Залюбовський або «Рукописи не горять». *Покликання II : Збірник праць на пошану професора о. Юрія Мицика.* Київ, 2010. С. 166—187; Маріна З. П. Григорій Антонович Залюбовський: громадський діяч та науковець Катеринославщини (1836—1898). *Г. А. Залюбовський. Твори з історії та етнографії Малоросії.* Київ, 2015. С. 9—52; Іваннікова Л. В. Архів Григорія Залюбовського — цінне джерело для локально-монографічних досліджень Південної та Східної України. Література. Фольклор: Проблеми поетики. Київ, 2017. Вип. 42. С. 42—51.

Людмила Іваннікова

ЗАМОВЛЯННЯ (шепти, шептання, заговір, заклинання, примівка) — ритуально-магічні словесні формули («малі» фольклорні тексти), що є засобом досягнення бажаного в оказіональних обрядових практиках — лікувальних, захисних, продукуючих та ін. Дослідники З. розглядають їх як особливий фольклорний жанр, а також як особливий різновид ритуалу — виголошене за певних умов З. стає здійсненим ритуалом (В. Топоров). Вербальний компонент нерідко є домінуючим у З., іноді весь ритуал зводиться до проговорення тексту З. (Л. Виноградова).

Складним є питання походження З. та їхніх жанрових меж. Представники міфологічної школи (Ф. Буслаєв, О. Афанасьєв) вважали їх уламками давньої язичницької міфології, прибічники психологічної школи (О. Потебня) вказували на «доміфологічний» характер З., пов'язуючи їхнє виникнення з магією. Деякі дослідники магічних формул (М. Грушевський) відзначили в текстах українських З. можливі запозичення з халдейських, античних, юдеїстичних (з Кабали і Талмуда) джерел — це, зокрема, важливість космічних сил та магічне значення людського тіла (крові, волосся і т. д.). Під впливом візантійського чи скандинавського фольклору могли витворитися окремі мотиви дружинної магічної творчості X ст.: найдавнішими свідченнями про давньоруські З. є літописні згадки 907, 944 й 971 про клятви, що промовлялися під час укладання мирних договорів Русі з Візантією. Дружинники, які здійснювали цей обряд на чолі з князем, на пагорбі, де стояла статуя Перуна, клали свою зброю (мечі, щити і стріли), знімали золоті гривни й промовляли над зброєю клятву, що є своєрідною магічною формулою (В. Петров). Сучасні дослідники (С. Толстая) підкреслюють фольклорно-книжне походження слов'янських З., що поєднує ознаки найдавніших індоєвропейських форм усної вербальної магії та елементів середньовічної апокрифічної книжності, а тому З. циркулюють як в усній, так і в писемній формі. Розмежування З., заклять, прокльонів, молитов (дохристиянського характеру) є важливим і для укладачів фольклорних збірників, і для дослідників фольклору. Окремі з них (Т. Агапкіна) наголошують на тому, що З. є самостійною жанровою групою заклинально-магічного фольклору (на відміну від «примовок», «закличок»). М. Грушевський свого часу («Історія української літератури», т. 1) виокремлював замовляння, молитви і закляття, вказуючи на їхній тісний зв'язок з давніми колективними обрядами, частина з яких безслідно втрачена, навів приклади магічних «формулок», що знаменують перехід від колективних актів до індивідуальних З. (в сучасній фольклористичній літературі наголошується, що З. мають індивідуальний характер). Сучасний український фольклорист І. Гунчик запропонував критичний огляд термінології, яка стосується З., підсумувавши, що термін «замовляння» до початку XX ст. «вживався епізодично здебільшого при публікаціях фольклорного матеріалу і значно рідше при спробі їхнього наукового осмислення». Уперше цей термін використав П. Єфименко в праці «Украинские шептания и замовляння» (1859), він же впорядкував один з перших збірників українських З. — «Сборник малороссийских заклинаний» (1874), де вмістив і власні записи з Харкова та Мелітополя Таврійської губ. В історії вивчення українських З. А. Темченко виокремлює кілька етапів: на першому відбувалося накопичення польових матеріалів, що друкувалися у збірниках М. Драгоманова («Малорусские народные предания и рассказы», 1876), Б. Грінченка («Из уст народа», 1901), О. Малинки («Сборник материалов по малорусскому фольклору», 1902), Я. Новицького («Малорусские народные заговоры, заклинания, молитвы и рецепты, собранные в Екатеринославщине», 1913), В. Шухевича («Гуцульщина», 1908). Другий етап — це осмислення зібраних джерел, їх систематизація, третій — дослідження З. із застосуванням методів суміжних наук — лінгвістики, літературознавства і т. д. Вже на етапі нагромадження фольклорних текстів спостерігаємо спроби класифікації З. (йдеться про перший том «Трудов» П. Чубинського та про збірник П. Єфименка). В сучасних фольклористичних працях З. прийнято розділяти на лікувальні: від лихоманки, зубного болю, кровотечі, для полегшення пологів, епілепсії («чорної хвороби»), від хвороб живота і т. д.; любовні: «присушки», «любішки», «відсушки»; господарчі: щоб повернути корові молоко, сприяти роїнню бджіл, плодючості тварин. Окрема група З. спрямована на захист від стихійних лих (грому, пожежі й т. ін.). У 2000-х спостерігається практика видання замовлянь з урахуванням ритуального контексту

їхнього функціонування — коментарів інформантів чи збирачів про дії, які супроводжують З. За таким принципом укладено збірник «Полесские заговоры (в записях 1970—1990-х)» (2003). Це видання репрезентує чимало українських польових матеріалів (з Овруцького, Олевського, Ємільчинського, Радомишльського р-нів Житомирської обл.; Сарненського, Рокитнівського, Дубровицького р-нів Рівненської обл., Любешівського, Ковельського р-нів Волинської обл., Городнянського, Ріпкинського, Менського р-нів Чернігівської обл., Чорнобильського р-ну Київської обл.). З. промовляються пошепки, скоромовкою, їхній зміст та структура визначаються прагматикою тексту. Носіями ритуалу є переважно жінки (знахарки, шептухи), але зрідка такі дії практикують і чоловіки (знахарі). Кінець XX — початок XXI ст., як підкреслює І. Гунчик, стали в Україні періодом найактивнішого вивчення магічно-сакрального фольклору: це дослідження символіки З. (М. Новикова, В. Мойсієнко, О. Свиридов), їхніх психологічних основ (О. Павлов), структурно-семантичних особливостей (В. Галайчук), тео- й агіонімічних персонажів З. (І. Гунчик), мовної архаїки (Т. Лукінова).

Літ.: Ефименко П. Сборник малороссийских заклинаний. Москва, 1874. 70 с.; Петров В. П. Заговоры. *Из истории русской советской фольклористики*. Ленинград, 1981. С. 77—142; Топоров В. Н. Об индоевропейской заговорной традиции (избранные главы). *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Заговор*. Москва, 1993. С. 3—103; Виноградова Л. Н. Заговорные формулы от детской бессонницы как текст коммуникативного типа. *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Заговор*. Москва, 1993. С. 153—164; Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія (замовляння) / упорядк. М. Василенка, Т. Шевчук. Київ, 1992. 334 с.; Українські замовляння / упорядн. М. Москаленко ; авт. передм. М. Новикова. Київ, 1993. 309 с.; Полесские заговоры (в записях 1970—1990-х) / сост., подготовка текстов и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. Москва, 2003. 752 с.; Гунчик І. Український магічно-сакральний фольклор : структура тексту та особливості функціонування. Львів, 2011. 232 с.; Темченко А. Традиційні замовляння: семантичні трансформації та обрядові парадигми. Черкаси, 2014. 572 с.

Тетяна Шевчук

ЗАПИС ПОВТОРНИЙ (різночасовий) — фіксація фольклорного виконання записом чи за допомогою технічних пристроїв, здійснена через певний проміжок часу в тому ж самому осередку чи від того ж самого носія. Розрізняються прямі та опосередковані ЗП Неодмінною ознакою прямих ЗП є наявність генетичної спорідненості між текстами усних виконань, тобто приналежність твору до репертуару одного носія чи його школи, осередку тощо. Опосередковані ЗП можуть не мати цієї ознаки, тобто здійснюватися на різних територіях (наприклад, повторні записи казок певного традиційного сюжетного типу на теренах однієї чи декількох споріднених етнічних традицій «слідами» попередників). Наукова інформативність ЗП полягає в тому, що вони допомагають пізнанню механізмів фольклорної трансмісії та вирішенню питань історії та теорії традиції. Особливий інтерес становлять прямі повторні записи, що здійснюються від одного носія з різними часовими проміжками та неодмінною фіксацією особливостей ситуації відтворення, а також записи, здійснені від «учителів» та «учнів», що дозволяють проаналізувати процес передавання фольклорного знання, роль пам'яті на текст, особливості міжпоколінної трансмісії тощо. ЗП, здійснені в одному фолькорному осередку протягом досить тривалого часу, що обіймає період творчості декількох поколінь носіїв, дозволяють розглядати динаміку фольклорної традиції у часі. ЗП можуть бути інформативними і щодо відстеження просторового руху творів, саме на це були спрямовані дослідження «фінської школи» попри методологічну недосконалість та непереконливість її висновків. ЗП привертали увагу багатьох вітчизяних і зарубіжних фольклористів минулого й сучасності. Вони дозволяють на підставі вивірених джерел вивчати процес міжпоколінної, часової та просторової трансмісії фольклорних явищ передачу знань і

компетенцій. Серед таких студій можна назвати повторні експедиції «слідами» З. Доленги-Ходаковського, В. Данилова (О. Дей), В. Гнатюка (П. Лінтур), В. Лесевича, В. Милорадовича, П. Гнідича, О. Малинки, П. Лінтура, а також повторні виїзди до мешканців зони ураження внаслідок Чорнобильської катастрофи та до переселенців із забруднених територій.

Тексти: Бріцина О., Головаха І. Прозовий фольклор села Плоске на Чернігівщині: Тексти та розвідки. Київ : ІМФЕ НАНУ, 2004.

Літ.: Гацак В. М. Сказочник и его текст: (К развитию экспериментального направления в фольклористике). Проблемы фольклора. Москва, 1975. С. 44—53; Бріцина О. Ю. Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства. Київ : ІМФЕ, 2006. 395 с.; Gašparíková V. Zo života slovenskej prozaickej tradície v súčasnosti. Проблеми на българския фолклор. София : Издат. на българската Акад. наук, 1972. С. 53—59.

Олександра Бріцина

ЗАПИС ФОЛЬКЛОРУ (технічний) — спосіб фіксації особливостей виконання фольклорного твору за допомогою різноманітних технічних пристроїв (фонограф, магнітофон, кінокамера, відеомагнітофон тощо). Перші фонографічні фіксації народної музики здійснив у США 1890 Дж. У. Фьюкс. Перші записи фольклору у Європі належать А. Арєнському і Ю. Блоку (1894), Б. Вікару (1896), Є. Ліньовій (1897). Перші фонографічні фіксації українського фольклору здійснив 1900 О. Роздольський. До історії української фольклористики увійшли фонографічні колекції Л. Українки та К. Квітки, Ф. Колесси. Сучасні ЗФ(т) створюються за допомогою аналогової чи цифрової звукофіксуючої техніки та відеоапаратури. ЗФ(т) сприяє повнішому та досконалішому документуванню — створенню тексту словесного та нотного запису (скриптури, розшифровки). Водночас ЗФ(т), зокрема, відеофіксація, дозволяє проаналізувати не лише особливості виконання (пози, жести, міміку, інтонацію), що мають істотне значення для втілення особливостей змісту твору, а й відтворює особливості комунікативного контексту, реакції слухачів, які також виконують інтерпретативну функцію. Застосування технічних пристроїв не лише підвищує рівень автентичності фіксації, але й виконує «збурюючу» роль в тому разі, якщо виконавець та слухачі почуваються скуто в присутності збирача з фоно- чи відеотехнікою. Це може призвести до видозміни тексту виконання внаслідок впливу позафольклорних чинників. Тому з метою мінімізації негативного впливу ситуації запису на спосіб виконання тексту доцільно вдаватися до роботи з прихованим мікрофоном чи прихованою камерою з урахуванням вимог етики збирання. Робота з різними жанрами фольклору вимагає застосування специфічних методик ЗФ(т), наприклад, при фіксації виконання прозових жанрів, обрядового фольклору доцільно вдаватися до відеофіксації, натомість при записуванні хорового виконання пісень важливими є спеціальні методики роботи зі звукофіксуючою технікою, правильне розташування кількох мікрофонів для відтворення різних партій тощо. Таким чином методика здійснення ЗФ(т) становить окрему наукову ділянку, її розвивають численні міжнародні організації, зокрема, Міжнародна асоціація звукових архівів (International Association of Sound and Audiovisual Archives (IASA). URL : https://www.iasa-web.org/.

Літ.: Довгалюк І., Луканюк Б. Осип Роздольський як піонер фронтально-систематичного фонографування народномузичної творчості. *Народознавчі зошити.* 1997. Зош. № 1 (13). С. 1—4; Гацак В. М. Экспериментальная текстология фольклора (на славянском и неславянском материале): Доклад для XII Международного съезда славистов в Кракове. Москва : Диалог-МГУ, 1998. 35 с.; Бріцина О. Ю. Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства. Київ : ІМФЕ, 2006. 395 с.; Goldstein Kenneth S. A Guide for Field Workers in Folklore. Hatboro, Pennsilvania: Folklore Associates, Inc.; London: Herbert Jenkins, 1964; An Archive Approach to Oral History by David Lance Keeper of the Department of Sound Records Imperial War Museum. Imperial War Museum London in association with International Association of Sound Archives. [Unaltered reprint of the original edition 1978. Printed by A. Riegelnik. Vienna, 1985]. 64 p.

Олександра Бріцина

«ЗАПИСКИ ІСТОРИЧНОГО ТА ФІЛОЛОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТІВ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ» — видання Львівського університету. Вийшов один номер. Після входження у вересні 1939 Західної України до складу СРСР з тактичних міркувань радянська влада розпочала «українізацію» системи вищої освіти. У жовтні 1939 на гуманітарному факультеті Львівського університету була створена кафедра історії УРСР, завідувачем якої призначено І. Крип'якевича. Значну допомогу становленню кафедри надав перший «радянський» ректор університету — історик М. Марченко (пізніше репресований). За його сприяння у 1940 було видано перший і єдиний том «Записок». Серед авторів тому — О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, Ф. Колесса. У статтях були посилання на праці М. Грушевського.

Ірина Коваль-Фучило

ЗАПИСКИ НТШ (ЗНТШ) — видання НТШ у Львові (1892—1939, т. 1—155) і в еміграції, присвячені різним аспектам наукового українознавства. У 1892—1894 вийшло чотири томи (перший — редактор Ю. Целевич, другий — четвертий — редактор О. Барвінський), У 1894—1913 — 122 томи (редактор М. Грушевський). За ініціативи М. Грушевського ЗНТШ виходили спочатку як щоквартальник, пізніше — як двомісячник. У 1897—1914 ЗНТШ. — орган історико-філософської (редактор І. Крип'якевич) і філологічної (редактори К. Студинський, Я. Гординський, В. Сімович) секцій; у 1914—1924 — збірники наукових праць. Від 1948 ЗНТШ виходили в еміграції. Демонструючи високий рівень української історіографії, ЗНТШ засвідчили на початку XX ст. появу потужної науково-історичної школи в Україні, наукові надбання якої становили значне підґрунтя для розвитку суспільних і гуманітарних наук. Поряд з історичними монографіями, статтями, документальними матеріалами, журналами і газетними оглядами, рецензіями Б. Бучинського, В. Гнатюка, М. Грушевського, В. Доманицького, М. Зубрицького, О. Кониського, І. Крип'якевича, В. Перетца, І. Свєнціцького, О. Терлецького, І. Франка, тут друкували наукові розвідки та статті філологічного і народознавчого напрямів. У 1909 з метою зацікавлення світом наукового загалу українознавчою тематикою Етнографічна комісія розпочала анотування статей німецькою мовою. У 1897—1912 у ЗНТШ виходили «Студії над українськими народними піснями» І. Франка (т. 75, 76, 78, 94, 95, 101, 103—106, 110—112). Кілька видань ЗНТШ були ювілейними, зокрема до 40-річчя письменницької діяльності І. Франка (1913, т. 117—118), «В 25-ліття наукової і культурної діяльності для Галицької України М. Грушевського» (1922, т. 133) та «Ювілейний збірник на пошану академіка К. Студинського» (1930, т. 99). У ЗНТШ була опублікована одна з найвизначніших праць Ф. Колесси «Ритміка українських народних пісень» (1906, т. 69, 71—74), розвідки «Варіанти мелодій українських народних дум, їх характеристика і групування» (1919, т. 116), «Українські народні думи у відношенні до пісень, віршів і похоронних голосінь» (1920—1922, т. 130—132), некролог «Микола Лисенко» (1912, т. 111). На сучасному етапі поряд із працями філологічних, історико-філософських секцій етнографії і фольклористики, мистецтвознавства в ЗНТШ виходять праці комісії образотворчого та ужиткового мистецтва, театрознавчої і музикознавчої комісій (1993, т. 226; 1996, т. 232; 2004, т. 247; 2008, т. 254). Від 1899 ЗНТШ, як і інші наукові видання НТШ, одержували через книгообмін понад 100 наукових інституцій і редакцій, поміж яких Гарвардський, Каліфорнійський (Берклі) університети США; з 1911 — 26 академій світу, зокрема Петербурзька, Краківська, Хорватська, Болгарська, Паризька та ін. Наукові контакти Галичини через ЗНТШ підтримували також з Київським, Харківським, Одеським, Петербурзьким, Казанським, Варшавським, Дерптським (тепер Тартуським) університетами. У 1906 відповідно до нової митної угоди між Росією та Австро-Угорщиною українські видання обкладалися подвійним тарифом,

що обмежувало можливості розповсюдження української наукової літератури в Російській імперії. Поряд з ін. науковими виданнями ЗНТШ відіграли значну роль у формуванні української національної науки на початку XX ст. і сприяли її входженню у світовий науковий контекст. Радянська історіографія інтерпретувала ЗНТШ у дусі «викриття антинаукових концепцій М. Грушевського» і «проявів буржуазно-націоналістичної ідеології в науці й культурі» (УРЕ, т. 4). Нині відбувається позитивний процес переоцінки наукових надбань НТШ в Україні.

Літ.: Дорошенко В. Наукове товариство ім. Шевченка у Львові (1873—1892—1912-і роки). Київ ; Львів 1913; Купчинський О. Дещо про форми та напрями наукової і науково-видавничої діяльності Наукового товариства ім. Шевченка. 1892—1940 рр.: Міжнародний аспект. З історії наукового товариства ім. Шевченка : Зб. доповідей і повідомлень наук. сесій і конференцій НТШ у Львові. Львів, 1998. Т. 10. С. 16—23; Романів О. Наукове товариство ім. Шевченка — перша Українська Академія наук. КСт. 1989. № 2; Зайцева З. Інтеграція Наукового товариства ім. Шевченка у науково-інформаційний простір (1894—1914 рр.). Пам'ять століть. 2005. № 3—4. С. 147—157.

Оксана Шевчук

ЗАПИСУВАННЯ ФОЛЬКЛОРУ (документування, створення скриптури) — спосіб фіксації усного виконання фольклорного твору писаним текстом. Має наслідком створення тексту запису, що містить переважно його вербальний (власне текст), музичний (музична розшифровка, нотація) та невербальний (опис) компоненти. Протягом тривалого часу ЗФ створювалися без застосування технічних засобів на слух від руки. При цьому точність фіксації була відносною й обмежувалася можливостями швидкості запису і т. ін. За таких умов застосовувалися різноманітні засоби забезпечення максимальної точності фіксації, в т. ч. контрольне прослуховування запису виконавцем. Крім вимоги точного запису словесного тексту висловлюються також побажання максимально повно відтворювати фонетичні риси виконання усного тексту, що відбивають регіональні діалектні риси. З ускладненням уявлень про точність фіксації та їх поширенням до формування поняття автентичність до фольклорних записів почали висуватися вимоги фіксації не лише словесного тексту, а й паралінгвістичних (власне паралінгвістичних та кінесичних) його особливостей (голосу, тону, міміки, жестів, поз виконавця тощо), оскільки вони є істотними чинниками формування змістових характеристик усного тексту. Важливою є також вимога здійснення запису в природному контексті виконання та фіксації записом особливостей комунікативного контексту.

Літ.: Танцюра Г. Записки збирача фольклору. Київ : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1958; Бріцина О. Ю. Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства. Київ : ІМФЕ, 2006. 395 с.; Goldstein Kenneth S. A Guide for Field Workers in Folklore. Hatboro, Pennsilvania: Folklore Associates, Inc.; London: Herbert Jenkins, 1964; Fine Elizabeth C. The Folklore Text: From Performance to Print. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1994.

Олександра Бріцина

«ЗАПОРОЖСКАЯ СТАРИНА» (1833—1838) — літературно-науковий збірник, який видавав І. І. Срезневський у Харкові за участю членів гуртка харківських романтиків, який він очолював — І. Розковшенка, О. Євецького, Ф. Євецького, О. Хиждеу та ін. Вони надсилали І. Срезневському фольклорні і літературні матеріали. За висловом проф. В. Кубійовича, «попри обмежене наукове значення, ЗС як типовий продукт романтичної школи, спричинилася до популяризації козацького минулого й історичного фольклору» (ЕУ, т. 2, с. 54). Поряд із виданнями М. Цертелєва та М. Максимовича, ЗС вважають одним із перших збірників українського фольклору, зокрема історичних пісень та дум. Водночас ЗС є дзеркалом тогочасних (30—40-і XIX ст.) методологічних (що стосуються фіксацій та едиції) проблем української, а певною мірою й європейської фольклористики, до яких належали: відсутність наукового досвіду для розмежування авторського, літературного і фольклорного твору, обмеженість джерельної бази, брак методики польової роботи, едиційних

принципів тощо — у зв'язку з цим звичайним у той час було редагування народнопісенних зразків, контамінація варіантів або навіть фольклорних текстів з літературними, переказ прозових зразків російською мовою тощо. Тож хоч у шести випусках ЗС опубліковано 48 пісень та дум і хоч у передмові вказано, що більшість із них записав сам І. Срезневський у Павлоградському повіті Катеринославської губ., проте це — не фольклор у сучасному розумінні, адже в процесі запису І. Срезневський вдавався до реконструкції усної традиції, а при підготовці до друку — до редагування та контамінації, вважаючи різні варіанти уривками однієї пісні. Тож більшість пісень і дум мають вигляд швидше невдалих авторських стилізацій фольклору, ніж автентичних текстів. Розглянувши їх стилістику, можна виявити комплекс нехарактерних для фольклору й української мови лексем і словосполучень, нерівномірність структури та мелодики віршів, майже повну відсутність фольклорних формул або цілком некоректне вживання їх. За це І. Срезневський зазнав різкої критики сучасників — М. Драгоманова, М. Костомарова, О. Пипіна та ін., та й сам згодом визнавав, що ЗС — «первый опыт в своем роде, и опыт юноши, едва учившегося оценить дотоле еще не подвергавшиеся оценке произведения». Недосвідченість тогочасних учених і недостатню вивченість української мови й фольклору вважав М. Костомаров основними причинами появи нефольклорних текстів у ЗС. Тож її слід оцінювати з погляду тієї епохи, яка її породила. А вона в той час мала великий резонанс і велике значення, недаремно К. Грушевська назвала її «найзамітнішим явищем десятиліття». Нею захоплювалися М. Гоголь, Т. Шевченко, М. Максимович, М. Костомаров, Ф. Буслаєв та ін., пісні з неї передруковували у багатьох збірниках (зокрема, М. Максимовича), на її матеріалах ґрунтується один з розділів праці М. Костомарова «Об историческом значении русской народной поэзии» (1843). Водночас, уже в 30-х роках XIX ст. висловлено перші сумніви стосовно автентичності дум, що їх записав І. Срезневський. Польський літературознавець М. Грабовський у рецензії на збірник М. Максимовича 1834 вказав навіть джерело, яке міг наслідувати автор підробки (поезія Байрона). «Глибоким переворотом в історико-літературних поглядах» назвала К. Грушевська збірник В. Антоновича — М. Драгоманова саме за те, що в передмові до нього вперше окреслено характерні ознаки фальсифікатів: змішування віршового розміру пісень та дум в одному творі, контамінація уривків різних текстів, неприродність мови, розбіжність з історичними джерелами і узгодженість з «Історією Русів», яку тоді вже вважали авторським твором, а не історичною пам'яткою. М. Драгоманов дійшов висновку, що тексти ЗС подібні до віршів поетів-романтиків школи П. Гулака-Артемовського. У рецензії на «Исторические песни» М. Костомаров здійснив докладний текстологічний аналіз творів ЗС, уперше подивився на них як на літературне, а не фольклорне явище, і одним з аргументів на користь цього була, на його думку, повна відсутність варіантів цих пісень у пізніших записах фольклору. Такий погляд на видання І. Срезневського панував у науці тривалий час. Зокрема, у 20-х XX ст. Ф. Колесса назвав її «головним жерелом, з якого розходилися фальшовані пісні й думи», М. Грушевський констатував факт «власного компонування та поправлювання автентичного матеріалу», а К. Грушевська звинуватила І. Срезневського у «грандіозній містифікації», свавільному трактуванні народної творчості та в безцеремонному поводженні із записами фольклору. Оригінальний погляд на досліджувану проблему висловив літературознавець А. Шамрай у статті «До початків романтизму» (1929) — він, подібно до М. Грабовського, розглядав ЗС не як об'єкт фольклористики, а як історико-літературний факт, тож твори, подані І. Срезневським, — не фальсифікації фольклору, а стилізації під фольклор. Фольклористи XX ст. намагалися реабілітувати І. Срезневського й саму ЗС, проблема, на їхню думку, полягала

в недосконалості методики запису, недосвідченості збирача та «некомпетентності виконавця» (О. Романець). Останнім часом знов переглянуто ставлення до цієї пам'ятки в працях Р. Кирчіва, який констатував вагомий вплив І. Срезневського на процес становлення української фольклористики, етнографії, історії, мовознавства, зокрема активізації не лише збирацької роботи, а й розвитку теоретичної думки. До цього слід зауважити, що саме в передмові до ЗС І. Срезневський перший сформулював і виклав постулати культурно-історичної школи у фольклористиці. Тож ЗС українські вчені всіх поколінь визначають як видатну пам'ятку епохи, що відіграла фундаментальну роль у формуванні підвалин різних царин українознавства.

Праці: Запорожская старина : в 2 ч. / издание И. И. Срезневского. Харьков, 1833. Ч. 1. Кн. 1. 132 с. ; Ч. 1. Кн. 2. 140 с.; Запорожская старина : в 2 ч. / издание И. И. Срезневского. Харьков, 1834. Ч. 1. Кн. 3. 168 с. ; Ч. 2. Кн. 1. 82 с.; Запорожская старина : в 2 ч. / издание И. И. Срезневского. Харьков, 1835. Ч. 2. Кн. 2. [8], 184, [2] с.; Запорожская старина : в 2 ч. / издание И. И. Срезневского. Харьков, 1838. Ч. 2. Кн. 3. 168 с.

Літ.: Костомаров Н. И. Об историческом значении русской народной поэзии. Харьков, 1843. 214, [4] с.; Етнографічні писання Костомарова / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; відп. за вип. Г. А. Скрипник. Репринтне видання. Київ, 2006. 352 с.; Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. Київ, 1874. Т. І. С. І—XXIV; Костомаров Н. И. Историческая поэзия и новые ее материалы. *Вестник Европы.* Санкт-Петербург, 1874. Кн. XII. Дек. С. 573—629; Колесса Ф. М. Українські народні думи. Перше повне видання з розвідкою, поясненнями, нотами і знимками кобзарів. Львів, 1920; Грушевський М. С. П'ятдесят літ «Исторических песен малорусского народа» Антоновича і Драгоманова. *Україна.* 1924. Кн. 1—2. С. 97—109; Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. Т. 1 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. С. XXXVI—XXXIX; Шамрай А. До початків романтизму. *Україна.* 1929. Кн. 5 (жовт.—листоп.). С. 31—53; Данилов В. В. Другий збірник українських пісень М. О. Максимовича 1834 року. *Україна.* 1929. Кн. 5. С. 14—30; Свіясов Є. В. Лист І. Срезневського до В. П. Анастасевича. *НТЕ.* 1983. № 5. С. 59—63; Іваннікова Л. В. «Запорожская старина» Ізмаїла Срезневського: професійна поезія чи фальсифікація фольклору? (історіографія проблеми) *МУЕ.* Київ, 2013. Вип. 12 (15). С. 119—124; Іваннікова Л. В. Микола Костомаров та Ізмаїл Срезневський: захоплення, наслідування, розчарування. *Слов'янський світ. Щорічник.* Київ, 2016. Вип. 15. С. 3—26; Кирчів Р. Ф. «Запорожская старина» — явище романтичної фольклористики. *МіФ.* 2013. № 2—3 (14). С. 5—26. Кирчів Р. Ф. Харківський осередок української фольклористики (перша половина XIX ст.). *НЗ.* 2016. № 3. С. 549—565; Кирчів Р. Ф. Історія української фольклористики. Львів, 2017. Т. 1. Преромантична і романтична фольклористика. 524 с.

Людмила Іваннікова

ЗАПОРОЖЧЕНКО Іван Данилович (24.11.1872, с. Артюхівка нині Роменського р-ну Сумської обл. — 02.03.1932, х. Олава Роменського р-ну Сумської обл.) — кобзар, поет. Осліп у шість років. Батько З. був добрим музикантом-скрипалем, який мандрував по навколишніх селах і панських маєтках, щоб прогодувати сім'ю. Від нього син і перейняв любов до музики і пісні, навчився грати на кобзі й почав кобзарювати. У 1901 став складати вірші та пісні, яких записано близько 80: про революційні події, громадянську війну, побутового змісту, ліричні та інші. Деякі його пісні стали народними. Окремі твори З. вміщені у збірниках «Пісні» (Чернігів, 1936) й «Українські народні думи та історичні пісні» (Київ, 1955).

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 92.

Ірина Коваль-Фучило

ЗАЯЦЬ Василь Андрійович (12.01.1900 — 21.05.1977) — оповідач із с. Чорний Потік Іршавського р-ну Закарпатської обл. Тривалий час біднякував, виїздив на заробітки, під час Другої Світової війни був інтернований. Мав початкову освіту. У репертуарі З., за свідченням П. Лінтура, він зафіксував від нього казки 45 сюжетів, також легенди та перекази. Виявляв переважний інтерес до побутових казок з суспільним та етичним сатиричним спрямуванням.

Тексти: Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати: Закарпатські народні казки: Гумор та сатира / запис текстів та впоряд. П. В. Лінтура. Ужгород : Карпати, 1966. С. 38—41, 157—158, 182—185; Зачаровані

казкою / Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 255—260.

Літ.: Зачаровані казкою / Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 253—255.

Олександра Бріцина

ЗБИРАЧ, ЗАПИСУВАЧ ФОЛЬКЛОРУ — особа, яка виявляє в народному середовищі і записує твори фольклору. З. може бути як професійним фольклористом, так і аматором, який долучився до збирацької роботи. ЗФ вважають того, хто документує, паспортизує записи, подає інформацію: хто, коли, де, від кого записав казки, пісні, загадки, прислів'я, перекази тощо. Першими ЗФ були літописці, які фіксували, крім подій та діяльності князів, полководців, козацьких ватажків, настрої та оцінки простолюду, побут, звичаї, обряди, розповіді, крилаті вислови тощо. Систематичне збирання фольклору розпочалося в період просвітництва та романтизму. Видатні ЗФ: З. Доленга-Ходаковський, М. Максимович, Вацлав з Олеська, Й. Бодянський, М. Костомаров, А. Метлинський, П. Куліш, О. Маркович, Я. Головацький, П. Чубинський, М. Лисенко, О. Кольберг, А. Димінський, І. Манжура, Б. Грінченко, І. Франко, М. Павлик, В. Гнатюк, Д. Яворницький, Я. Новицький, В. Шухевич, О. Роздольський, К. Квітка, П. Лінтур, Г. Танцюра, Н. Присяжнюк, І. Гурин, Г. Дем'ян, І. Хланта, Л. Ященко, М. Зінчук та ін. Великий внесок у збирання фольклору здійснили письменники XIX—XX ст.: М. Гоголь. Т. Шевченко. С. Руданський, І. Рудченко, Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, І. Франко, Б. Грінченко, Леся Українка, М. Рильський, М. Стельмах. С. Пушик та ін. Записи багатьох ЗФ зберігаються в найбільшій рукописній скарбниці України — АНФРФ ІМФЕ, а також в архівах бібліотек, музеїв, у приватних домашніх колекціях. Десятки тисяч записів ЗФ опубліковані в серії видань фольклору, зокрема в томах П. Чубинського, Б. Грінченка, В. Гнатюка, «ЕЗ», «Українській народній творчості», «Народних піснях в записах письменників» та ін. Найпомітніші сучасні видання ЗФ: 40 томів народних казок у записах М. Зінчука, п'ять томів народних пісень «З колекцій збирачів фольклору» (із Житомирської, Хмельницької, Чернігівської, Полтавської та Київської обл.) Л. Єфремової.

Літ.: Дмитренко М. К. Збирачі народних перлин. Київ,1989. 48 с.; Дмитренко М. К. Собиратель, збіральнік, збирач. *Восточно-славянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии.* Минск, 1993. С. 334; Чорнописький М. Збирач фольклору. *Українська фольклористика. Словник-довідник.* Тернопіль, 2008. С. 153.

Микола Дмитренко

ЗБОРОВСЬКИЙ Петро Андрійович (05.10.1941, м. Миколаїв) — професійний музикант, фольклорист, етнограф, педагог, краєзнавець. Член НСКУ (2002), член науково-культурологічного товариства «Бойківщина» (1993). Лауреат конкурсу дослідників Бойківського краю ім. М. Утриска (2003). Закінчив Львівську консерваторію ім. М. Лисенка (клас валторни, доцент В. Прядкіна). Працював в оркестрі оперного театру м. Самарканда, Самбірському культосвітньому училищі (1965—1970). У 1970—1998 — викладач і директор Турківської дитячої музичної школи, з 2002 — науковий співробітник історико-етнографічного музею «Бойківщина» (м. Самбір Львівської обл.). Записувати бойківську народну творчість розпочав у 1968. Записи З. ввійшли до численних збірок фольклору, до серії «Українська народна творчість». Організатор ряду фольклорно-етнографічних фестивалів, ініціатор та співорганізатор проведення Всесвітнього бойківського фестивалю «З чистих джерел» (1992, 1998, 2003). Автор праць «Різдвяна поколядь на Турківщині (віншівки)» (2000), «Топоніміка Турківщини» (2001), «Бойківські весільні ладканки» (2002), «Таланти Турківщини» (2003). Уклав збірку «Бойківський мій краю: Пісні з голосу Марії Ільницької з села Ільник Турківського району Львівської області» (2004, співупорядниця — донька Ярина, 1977 р. н.).

Праці: Моя збирацька робота на Турківщині (1985—1993). *П'ята конференція дослідників народної музики червоноруських (галицько-володимирських) та суміжних земель* / ред.-упоряд. Б. Луканюк. Львів, 1994. С. 61—65; Сакральні легенди Турківщини. *Сакральне мистецтво Бойківщини: Треті наукові читання пам'яті Михайла Драгана*. Дрогобич, 1998. С. 218—220; Різдвяна поколядь на Турківщині (віншівки). Львів, 2000; Топоніміка Турківщини. Львів, 2001. 258 с.; Бойківські весільні латканки / зібрав та впорядкував П. Зборовський ; муз. транскрипції І. Федун. Львів, 2002. 196 с.; Холеришний празник. *Берегиня*. 2004. № 4. С. 65—68; Бойківський мій краю. Пісні з голосу Марії Ільницької з села Ільник Турківського району Львівської області / упоряд. П. Зборовського, Я. Зборовської. Львів, 2004. 150 с.

Літ.: Созанський Й. Топоніміка — наука про рідний край. *Бойківщина*. 2004. 9 жовт.; Созанський Й. Ладканки від матріархату. *ЛУ*. 2005. № 13. 7 квіт. С. 7; Грабовський В. Зборовський Петро Андрійович. *УМЕ*. Т. 2. С. 141.

Микола Дмитренко

ЗВУКОІДЕАЛ ЕТНІЧНИЙ, ЗВУКОІДЕАЛ ТРАДИЦІЇ — широко впроваджені (особливо в останнє десятиліття XX ст.) терміни й поняття для означення основних рис національного характеру музичної усної традиції (М. Хай) та системи естетичних критеріїв мислення народу із глобальною стереотипізацією на мікро- й макрорівнях (А. Скоробагатченко). Уперше термін ЗЕ висунуто і сформульовано у працях О. Ельшка, І. Земцовського, І. Мацієвського, проблема й проблематика ЗЕ набула подальшого розвитку у працях С. Утегалієвої (Узбекистан), Б. Водяного, М. Хая, О. Бута (Україна) та, особливо, в монографії білоруської дослідниці А. Скоробагатченко «Народная інструментальная культура Беларускага Паазер'я». Водночас поняття ЗЕ є критерієм автентичності й автохтонності народної музики й ширше — інтонаційного модусу мислення середовища (С. Грица), носієм та своєрідним «каталізатором» жанрово-етнографічної чистоти стилю. Якщо для ЗЕ народів Африки й Латинської Америки характерні звучання передовсім ударних інструментів, у ЗЕ переважної більшості азійських (східних і тюркських) культур превалює гортанний спів і тремолювання на одній струні (т. зв. «тремолююча кантилена»), то в українській музичній традиції, як і в естетиці ін. європейських народів, домінують звучання, що відтворюють, доповнюють та супроводжують природне звучання людського голосу: регіональна манера співу, смичкова й сопілкова кантилена, бандурні, кобзові, рідше — цимбальні гармонічні «перебори» (т. зв. «відбій»). Діагностика характерних ознак ЗЕ народної музики, критерії їх визначеності мають свою методологічну і методико-практичну межу, поза якою стилістика й колористика музичної усної й автохтонної традиції закінчується, й починаються новітні, т. зв. «народно-академічні» та кітчеві його модифікації.

Літ.: Земцовский И. Песня как исторический феномен. *Народная песня: Проблемы изучения*. Ленинград, 1983; Утегалиева С. Функциональный контекст музыкального мышления казахских домбристов : автореф. дис. ... канд. искусствоведения. Ленинград, 1987; Мациевский И. Народная инструментальная музыка как феномен традиционной культуры : автореф. дис. ... д-ра искусствоведения. Ленинград, 1990; Водяний Б. Народна інструментальна музика Західного Поділля: проблема еволюції традиційних форм музикування : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. Київ, 1994; Скоробагатченко А. Народная інструментальная культура Беларускага Паазер'я. Мінск, 1997; Стеньшевский Я. Скрипка и игра на скрипке в польской народной традиции. *Народные музыкальные инструменты и инструментальная музика* : в 2 ч. Москва, 1988. Ч. 1; Хай М. Поняття етнічного звукоідеалу як критерій визначення автохтонності музично-інструментального стилю. *Актуальні напрямки відродження та розвитку народно-інструментального мистецтва в Україні*. Київ, 1995.

Михайло Хай

ЗВУКОНАСЛІДУВАННЯ — 1) засіб увиразнення художньої мови, зближення звучання слова і його змісту (ономатопея). Полягає у використанні імітації звуків (зокрема інтонацій) навколишнього світу; група творів фольклору, побудованих на таких імітаціях. Постання таких зразків К. Квітка вбачав у ономатопеїчних творах без повнозначного словесного тексту, які він вважав одним із первісних видів словесності й співу і архаїчність яких засвідчена музичною будовою. Як окремий

поетичний прийом звуконаслідування наявне в різних жанрах фольклору, особливо активно використовується дитячим фольклором («Кукуріку, півнику, гайда...», «Летів горобейчик: джив, джив, джив...», «Воробейчики пищать: пі, пі, пі...», «А баранчик: бе, бе, бе, / А песик: гав, гав, гав, / А качечка: так, так, так, / А курочка: тру-лю-лю...». Деякі твори дитячого репертуару цілком побудовані на звуконаслідуваннях. Вони демонструють спостережливість їх творців і багатьох поколінь носіїв фольклору, що зуміли особливим добором слів, звуків, ритмом відтворити інтонації співу солов'я, жайворонка, синиці, голоси диких гусей, горобців, жаб, звуки церковного дзвону та ін. («Соловей співає так: "Яром, яром, яром, / Втік, втік, втік, / Ловіт, ловіт, ловіт!"; Жайворонок угору летить, співає: "Сонце ловити! / Сонце ловити! / Сонце ловити!" А вниз летить: "Ціп урвався! / Ціп урвався! / Ціп урвався! / Кру-ці! Кру-ці! Кру-ці!"»). Часом поширене звуконаслідування вплетене у широку сюжетну розповідь, що тлумачить зміст вербального тексту звуконаслідування («Соловій і його кум»).

Галина Довженок

2) низка творів переважно дитячого репертуару, у яких використано засоби імітації звуків навколишньої дійсності (зокрема природних явищ) і які мають гумористичний, розважальний характер. Засоби З. використовують як у поетичному тексті пісень (підбір певних слів, складів або фонем), так і в музиці (створення відповідного колористичного ефекту інструментального звучання, ритмо-інтонаційності наспіву тощо). У дитячому фольклорі З. трапляється у казках (імітація голосів тварин, звуку падіння предметів або живої істоти, імітація плачу, зітхання тощо), у піснях дитячого репертуару: наслідування кумкання жаб («Нум, плакать, нум», «Кум, кум, де ваш кум?»), калатання дзвонів («Дінь-бом-бом», «Бов-дзелень»), щебетання ластівки («Щедрик, щедрик, щедрівочка»), співу пташки-вівсянки («Діду, діду, сій ячмінь», «Кидай сани, бери віз»), журавлів («Журавлі, журавлі колесом»), ляскання батога («Бити кицю, бити»), дріботіння дощу («Дощику, дощику»), стукання молотка («Кую, кую чоботок»), плескання в долоні («Ладки, ладки») та ін. Це З. відбивається певною мірою в ритміці та інтонаційному змісті пісень. У позаобрядовій ліриці репертуару дорослих З. найчастіше спостерігається в піснях жартівливих і танцювальних, особливо у приспівах, які наслідують звук і ритм тупотіння танцівників («Дам лиха закаблукам», «Гоп, мої гречаники»), звучання інструментального супроводу («Личко-чинда-чиричинда»), за допомогою ритму та прискорення звучання пісні в приспіві зображується метушня, поспішна втеча («Про Купер'яна»). Для романсової лірики типове З. співу птахів (солов'я: «Віть-віть-віть, тьох-тьох-тьох», зозулі: «Зозуленька кує: ку-ку»), звуків природи (вітру: «Віє вітер, віє буйний»). В інструментальній музиці З. відбувається засобами музичної виразності та технічними можливостями інструментів. Духовими інструментами легко передати спів птахів, струнно-смичковими — голос людини. Кобзарі при виконанні дум можуть змальовувати шум бійки, зойки полонених. У танцювальній інструментальній музиці деякі назви свідчать про прагнення виконавців до відтворення характерних звуків деяких явищ природи («Метелиця», «Соловей», «Метелик»), поведінки тварин («Галоп»), брязкання інструментів («Трамблям», «Дзвоник»), поведінки та дій людини («Попадя», «Військова», «Полювання») і навіть технічних засобів («Грамофон»).

Літ.: Квитка К В. Избранные труды : в 2 т. Москва, 1971. Т. 1; Дитячий фольклор / упоряд. Г. В. Довженок. Київ, 1986. 304 с.; Дитячі пісні та речитативи / упоряд. Г. В. Довженок. Київ, 1991. 448 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.; Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях / упоряд. М. К. Дмитренко, Л. О. Єфремова. Київ, 1998. 404 с.; Смоляк О. Весняна обрядовість західного Поділля в контексті української культури : монографія. Тернопіль, 2004. Ч. 1. 296 с.

Людмила Єфремова

ЗЕЛІНСЬКИЙ Семен (?) — лірник. До 22 років був ломовим візником, осліп і пішов з лірою. Ні в кого не вчився, а перейняв у лірників усі псальми та пісні. Сам навчився грати на лірі. Репертуар — понад 60 зразків. Голос: «добрий баритон широкого діапазону» (за словами Ф. Сенгалевича). Любив товариство і «в товаристві співав гарних пісень: «Ой не пугай, пугаченьку» та «Щука-риба в морі». Згадував, що лірники вимагали від нього скласти іспит. Жив у м. Києві, на Деміївці, а потім купив собі хату в с. Великі Дмитровичі, неподалік Києва, де жив узимку. Ліра його вже не задовольняла, і він перейшов на гармонію.

Літ.: Сенгалевич Ф. Київські лірники. *ЕВ.* Кн. 3. Київ, 1927. С. 71. Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 93.

Ірина Коваль-Фучило

Зимомря Микола Іванович

ЗИМОГЛЯД Демид (?) — кобзар. Родом із с. Терни Лебединського пов. Харківської губ. (нині смт Недригайлівського р-ну Сумської обл.). Від нього М. Білозерський записав у липні 1863 думу «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі».

Літ.: Гримич М. Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. Чис. 4. С. 22.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 3. Од. зб. 135. Арк. 3, 5 зв.

Ірина Коваль-Фучило, Надія Пазяк

ЗИМОМРЯ Микола Іванович (30.11.1946, с. Голятин Міжгірського р-ну Закарпатської обл.) — філолог-германіст, перекладач, спеціаліст з порівняльного літературознавства, літературний критик, доктор філологічних наук (1984), професор (1987). Закінчив факультет іноземних мов Ужгородського державного університету (1967). Працював у 1967—1993 в Ужгородському державному університеті викладачем, доцентом, професором, завідувачем кафедри німецької філології (1974—1979), завідувачем кафедри іноземних мов (1986—1993); від 2003 — завідувач кафедри теорії та практики перекладу Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. Досліджує питання перекладознавства, порівняльного літературознавства, взаємодії національних культур та фольклористики. Автор понад 600 праць; йому належать дослідницькі публікації про фольклористичну діяльність Ю. Гуци-Венеліна, Марка Вовчка, Е. Мертке, К.-Е. Француза, В. Гнатюка, Ю. Боршоша-Кум'ятського, П. Лінтура, М. Мушинки, П. Пойди, І. Хланти, І. Сенька, Г. Зимомрі, В. Кобаля, П. Світлика, І. Губаля, О. Петик, Я. Гудемчука, В. Грабовського, Д. Копинця, а також записи народних пісень, що побутують у Закарпатті та лемківських поселеннях у Польщі.

Праці: Збирач народної творчості оновленого краю: (П. Пойда). *НТЕ.* 1974. № 5; Народна пісня у колі Панаса Мирного та Івана Білика. *НТЕ.* 1978. № 3; «Ой, там на горі, на вершечку». Народні пісні Міжгірщини з уст Гафії Зимомрі у записах Г. Дем'яна, М. Зимомрі, В. Кобаля. Ужгород, 1991. Ч. 1.; Українські фольклорні образи у творчості польських романтиків. *Дукля.* Пряшів, 1995. № 5; Поетичні трансформації українських фольклорних образів у творчості польських романтиків. *Stosunki kulturowo-literackie polsko-wschodniosłowiańskie.* Rzeszów, 1995; Гафія Зимомря. Верховинські співанки / у записах Г. Дем'яна, М. Зимомрі, В. Кобаля. Дрогобич, 2001; Благодать та її джерела. Вервиця (запис фольклорної лемківської пам'ятки від Г. Трембач-Явусяк). Перемишль ; Ужгород ; Дрогобич, 2002.

Літ.: Хланта І. В. Літературне Закарпаття у XX столітті: Бібліографічний Покажчик. Ужгород, 1995. С. 258—265; Павленко Г. В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. *Малий енциклопедичний словник.* Ужгород, 1999. С. 35, 36, 39, 59, 103, 109, 111, 131, 150; Білоус О., Юрош О. Бібліографічний покажчик публікацій професора Миколи Зимомрі. Вінниця, 2002. 72 с.

Іван Хланта

ЗІЛИНСЬКИЙ Орест (12.04.1923, с. Коростенка, нині с. Красна Кроснянського пов., Польща — 14.07.1976, м. Свидник, Чехословаччина, нині Словаччина) — український і чеський славіст-фольклорист, літературознавець. Навчався у Краківському ліцеї та українській гімназії у м. Ярославі (Лемківщина). Вивчав українську філологію на філософському факультеті Українського вільного університету в Празі (з 1940) та славістику у Празькому німецькому університеті. Продовжував навчання в

Карловому університеті, де здобув вищу освіту у різних напрямах українознавства та славістики під керівництвом знаних чеських учених. Ступінь доктора отримав у Карловому університеті за дисертацію «Семантична та стилістична функція неповноголосся в літературній мові української території» (1949). Відтоді викладав полоністику та русистику, зокрема російський фольклор, в університеті та Вищій педагогічній школі в м. Олмоуц у Моравії. Від 1958 працював у Празі — Чехословацько-Радянському інституті Чехословацької академії наук (1958—1964), Інституті мов і літератур ЧСАН (1971—1976). У галузі фольклористики працював у кількох напрямах — історії фольклористики, історії й теорії фольклору, над дослідженням дум та історичних пісень, балад і упорядкуванням корпусу творів цього жанру. З. дослідив найдавніший запис української народної пісні — пісні про Стефана-воєводу, зроблений у XVI ст. на Пряшівщині, вивчав життя й діяльність З. Доленги-Ходаковського, віднайшов його записи українських і білоруських пісень (оприлюднити їх йому так і не вдалося). Низку праць присвятив фольклористичній діяльності В. Антоновича, В. Гнатюка, М. Драгоманова та ін. Чимало праць присвятив обрядовому фольклору та народним іграм, досліджував їх генезу, походження назв, запропонував свою класифікацію, мав свій погляд на виникнення деяких груп українських обрядових ігор. Праця «Народні ігри східних і західних слов'ян» (поч. 1970-х років) залишилася неопублікована. Так само в рукописах залишилися праці О. Зілинського «Дослідження дум за останні сорок років (1928—1969)», «Українська історична пісня XV—XVIII ст.». Особливе місце серед наукових зацікавлень З. належало баладам. З цієї проблематики за життя З. було опубліковано лише окремі статті. Фундаментальний збірник «Українські народні балади Східної Словаччини» опубліковано у Києві 2013. У фольклористичних дослідженнях учений наголошував на єдності народної пісенності західних гілок українського народу зі загальноукраїнською поетичною традицією. Наукові погляди З., сформовані на вивченні конкретних фольклорних явищ обабіч Карпат, є актуальними для сучасної української фольклористики.

Праці: Lidovė balady v oblasti západnich Karpat. Interetnická skupina. *Studie Československé akademie Věd*. Praha, 1978. No. 13.; Іван Панькевич як фольклорист. *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику*. Пряшів, 1969. Т. 4. С. 235—238; Віршована форма старовинної української народної пісні про Стефана-воєводу. *НТЕ*. Київ, 1963. № 1. С. 116—118; Hry na vrata a mosty v slovenském folkloru. *Slavia*. 27. R. 1. S. 30—70; Из истории восточнославянских народных игр (Кострома—Коструб). *Русский фольклор.* 1968. Т. II. С. 198—213; Vynàšei smrti v historických proměnách. *Sborníik Vysoké školy pedagogické v Olmouci. Jazik a Literatura*. 1954. 1. S. 125—142 та ін. Ukrainske dumy a problém vývoje slovanských lidových eposú. *Československé přednášky pro VII mezinárodni siezd slavistú (Varšava, 1973)*. Praha, 1973. S. 169—180; Dawna duma ukraińska i polska w świetle danych historycznych. *Slavia Orientalis.* 4. Warszawa, 1973. Rok 22. S. 439—450; Про взаємовідносини між українськими, чеськими та словацькими піснями / *Зілинський О. Вибрані праці з фольклористики*. Київ, 2013. Кн. 2. С. 39—84; Зілинський О. Вибрані праці з фольклористики. Київ, 2013. Кн. 1, 2; Українські народні балади Східної Словаччини. Київ, 2013.

Літ.: Дулеба А. Пісні-балади як головний атрибут фольклористики Ореста Зілинського. Науковий збірник Музею українсько-руської культури у Свиднику. 1998. № 21. С. 452—457; Кирчів Р. Внесок Ореста Зілинського в розробку проблеми загальнонаціонального контексту фольклору українців Карпат. *Науковий збірник Музею українсько-руської культури у Свиднику.* 1998. № 21. С. 445—451; M. Mušinka. Prénos Oresta Zilynskego pre vyskum slovanskej ludovej balady. *Slovensky narodopis*. 1984. 32. S. 155—162; Мушинка М. Науковець з душею поета. Банд-Брук, 1983; Мушинка М. Орест Зілинський і його внесок в українську фольклористику. *НТЕ*. 1993. № 5—6. С. 26—34; Мушинка М. Повернення Ореста Зілинського в Україну. *Зілинський О. Вибрані праці з фольклористики*. Київ, 2013. Кн. 2. С. 566—573; Скрипник Г. Видатний україніст із Чехії. *Зілинський О. Вибрані праці з фольклористики.* Київ, 2013. Кн. 1. С. 5—19; Круглий стіл «Народознавча спадщина Ореста Зілинського в контексті сучасної української гуманітаристики». *Наукові записки Міжнародної асоціації україністів.* Київ, 2013. Вип. 3. С. 148—176; Скрипник Г. Народознавча спадщина відомого чеського славіста Ореста Зілинського. *Слов'янські обрії*. 2018. № 9. С. 263—276.

Галина Довженок

Зілинський Орест

ЗІНЧУК Микола Антонович (07.03.1925, с. Кошелівка Пулинського р-ну Житомирської обл. — 02.02.2012) — фольклорист, письменник, педагог. У травні 1942 вивезений на примусові роботи до Німеччини. Після повторної спроби втечі був ув'язнений у концтаборі Флосенбург, згодом, на початку 1945, — у Дахау. У квітні 1945 звільнили американські війська. Закінчив з відзнакою історичний факультет Львівського педагогічного університету (1950). Учителював у Львівській та Чернівецькій обл. (з 1967 — у с. Довгопілля Путилівського р-ну), водночас (заочно) від 2004 — старший науковий співробітник НДІ українознавства в Києві. Систематично й цілеспрямовано З. почав збирати фольклор у 1974, коли із записаними у с. Рукшин Хотинського р-ну Чернівецької обл. півтори сотнями народних пісень відвідав архіви ІМФЕ. Відтоді записування фольклору стало метою життя, доленосною місією. Метод збирача був універсальний: він записував фольклор різних жанрів, усе, що чув від оповідачів і виконавців. Збирач намагався охопити записуванням велику територію: Буковину, Гуцульщину, але згодом перевершив наміри, охопив майже всі регіони України. На магнітофон З. записав майже 7 тис. народних пісень. Збирацька одержимість З. найповніше проявилася при записах народних казок. Упродовж кількох десятиліть він записав 8300 казок, що стало основою фундаментального видання українських народних казок у 40 томах (2003—2018). З. записував фольклор професійно: тексти паспортизовані, в окремих випадках подано довідки про талановитих оповідачів, вміщено коментарі, посилання на Покажчик сюжетів східнослов'янської казки. Безперечним досягненням З. як записувача та упорядника великої кількості фольклорних текстів є й сама структура зібрання, що відображає історичну регіоналізацію українських земель. Публікація корпусу українських народних казок у 40 томах на різних етапах здійснювали 8 видавництв з 6-ти різних міст: зокрема львівське видавництво «Світ», тернопільське «Богдан» у 2005—2007 видали 9 томів; чернівецьке «Букрек» підтримало публікацію багатотомника на завершальному етапі (видано 15 томів). Корпус у 40 томах «Українських народних казок», що їх записав, опрацював і впорядкував З.: 1. Казки Гуцульщини (Львів : Світ, 2003); 2. Казки Гуцульщини (Львів : Світ, 2004); 3. Казки Гуцульщини (Львів : Світ, 2008); 4. Казки Гуцульщини (Тернопіль : Богдан, 2006); 5. Казки Гуцульщини (Тернопіль : Богдан, 2006); 6. Казки Гуцульщини (Снятин : ПрутПринт, 2008); 7. Казки Гуцульщини (Київ : Просвіта, 2009; 2-е видання: Чернівці : Букрек, 2017); 8. Казки Гуцульщини (Чернівці : Прут, 2006); 9. Казки Буковини (Тернопіль : Богдан, 2006); 10. Казки Буковини (Тернопіль : Богдан, 2006); 11. Казки Буковини (Чернівці : Прут, 2009); 12. Казки Покуття (Тернопіль : Богдан, 2005); 13. Казки Покуття (Тернопіль : Богдан, 2005); 14. Казки Бойківщини (Тернопіль : Богдан, 2006); 15. Казки Бойківщини (Тернопіль : Богдан, 2006); 16. Казки Бойківщини (Чернівці : Букрек, 2012); 17. Казки Бойківщини (Чернівці : Букрек, 2015); 18. Казки Закарпаття (Тернопіль : Богдан, 2007); 19. Казки Закарпаття (Чернівці : Прут, 2009); 20. Казки Закарпаття (Чернівці : Прут, 2007); 21. Казки Закарпаття (Чернівці : Прут, 2008); 22. Казки Закарпаття (Чернівці : Прут, 2008); 23. Казки Закарпаття (Чернівці : Букрек, 2009); 24. Казки Галичини (Чернівці : Букрек, 2009); 25. Казки Галичини (Чернівці : Букрек, 2014); 26. Казки Волині (Чернівці : Наші книги, 2009); 27. Казки Поділля (Чернівці : Наші книги, 2009); 28. Казки Поділля (Чернівці : Букрек, 2018); 29. Казки Поділля (Чернівці : Букрек, 2013); 30. Казки Поділля (Чернівці : Букрек, 2010); 31. Казки Поділля (Чернівці : Букрек, 2016); 32. Казки Наддніпрянщини (Чернівці : Букрек, 2015); 33. Казки Наддніпрянщини (Вижниця : Черемош, 2009); 34. Казки Наддніпрянщини (Вижниця : Черемош, 2011); 35. Казки Наддніпрянщини (Чернівці : Букрек, 2011); 36. Казки степової Кіровоградщини (Чернівці : Букрек, 2011); 37. Казки Полтавщини (Чернівці :

Зінчук Микола Антонович

Прут, 2010); 38. Казки Полтавщини (Чернівці : Прут, 2010); 39. Казки Чернігівщини (Чернівці : Букрек, 2012); 40. Казки Чернігівщини (Чернівці : Букрек, 2012). Як видно з переліку, томи виходили друком не за порядком, а за їх опублікуванням різними видавництвами. Це відбилося на дизайні всього зібрання, що, утім, не позначилося на вмісті томів, на цілісності багатотомника загалом. Багатотомник побудований за історико-географічним принципом (від заходу на схід); зважаючи на обсяг фольклорного матеріалу. Скажімо, Гуцульщина представлена 8-ма книгами (т. 1—8), Волинь одним (т. 26). У кожному томі тексти згруповано згідно з чинним адміністративно-територіальним устроєм: за областями, районами, населеними пунктами, а тексти з одного населеного пункту розміщуються за оповідачами. Усі тексти мають нумерацію, відповідно до тому, а також наскрізну. У текстах упорядник зберіг найхарактерніші діалектизми, а також оригінальні мовні конструкції. Для кожного тому складено словник маловживаних слів. З. виявив себе і як фольклорист-теоретик, висловив цікаві узагальнення і зауваження у передмовах і коментарях до текстів, що стосуються як спорідненості фольклорної традиції українців, так і особливостей сюжетного, мовно-стилістичного характеру казок українців різних регіонів. Окрім переважно казкової, у виданні вміщено зразки неказкової прози (т. зв. «суміжний фольклорний матеріал»): легенди і перекази, народні оповідання. Цей дуже цінний фольклорний матеріал потужно доповнює казковий вміст кожного тому, унаочнює регіональне розмаїття українських наративів — окрім локалізованих за своєю природою топонімічних легенд і переказів, демонологічних легенд, у яких відбилися архаїчні уявлення та вірування, тут представлено і народні оповідання-спогади про події XX ст., про національну трагедію — Голодомор 1932—1933. Упорядник подав також легенди на релігійні теми, зразки народного гумору й сатири. Фольклорний матеріал 40-томника З. демонструє стан побутування наративної традиції українців на сучасному етапі, від кінця 1970-х до 2010-го. З. пощастило відкрити талановитих оповідачів Григорія Колобейчука (т. 1), Одокію Гаврилюк (т. 3) з Гуцульщини, Гаврила Боднара (т. 9), Дьордія Скаженюка (т. 10) з Чернівецької Бессарабії, Катерину Дуб'як (т. 13) з Покуття, Василя Лучкашина (т. 14), Федя Бренича (т. 15), Николая Залугу (т. 17) з Бойківщини, Дмитра Юрика (т. 18), Олену Пінцак (т. 23) із Закарпаття, Ольгу Комарницьку (т. 27) з Кам'янеччини, Степана Мотозюка (т. 29) з Поділля, Євдокію Компанець з Чернігівщини (т. 39) та ін.; записати й подати зразки творчості з таких відомих фольклорних осередків, як Космач і Косівщина (т. 3—4), с. Горінчове на Хустщині (т. 20). с. Зятківці на Гайсинщині (т. 31). с. Плоске (т. 39) на Чернігівщині. Справжнім відкриттям і одкровенням стали завершальні томи серії: «наддніпрянські» (т. 32—35), «кіровоградські» (т. 36) і по 2 «Полтавщина» (т. 37—38) та «чернігівські» (т. 39—40), які довели живучість українського слова, нетлінну силу духу й уяви українців і в радянські часи. Чудові зразки т. зв. козацького фольклору (опоетизування достатньо далекого вже в часі козацького періоду історії України) можна віднайти в найбільшому за обсягом томі «Дніпропетровщина» (т. 35), а також у 2-х томах «Черкащина» (т. 33—34) і «Вінниччина» (т. 30—31). Записи фольклору на території сучасної Київщини, Полтавщини, Кіровоградщини та інших областей, які стали хрестоматійними для української фольклористики в XIX — на початку XX ст. (П. Чубинський, В. Милорадович, В. Ястребов, Б. Грінченко, В. Кравченко та ін.), отримали своєрідне продовження у зібранні З. Порівняння записів українського фольклору, що їх здійснив З. і натхненні ним сучасні збирачі, із записами попередників доводить стійкість і тяглість української наративної традиції. Корпус українських народних казок З. — унікальний здобуток української фольклористики початку XXI ст., безпрецедентний видавничий проект в Україні, видатне

явище культури українського народу, гідне визнання на світовому рівні. Окремо видані збірки в упорядкуванні З.: «Чарівна квітка» (Ужгород, 1986), «Народні оповідання» (Київ, 1993), «З невичерпної криниці» (Львів, 1994), «Казки Буковини» (Чернівці, 1999, т. 1; 2008, т. 2), «Дерево до неба», «Казки та легенди Сколівщини», «Казки та легенди Турківщини» (усі — Львів, 2002). З. — автор казок, опублікованих у збірках: «Чарівна скринька» (Львів, 1998), «Дарунок веселки» (Львів, 2003), «Чарівні казки» (Львів, Тернопіль, 2007 — 2-а премія фонду Воляників-Швабських при Фундації УВУ, Нью-Йорк, 2009). З. — автор оригінальної книги «Скарбниці пам'яті: спогади» (2014). З. — видатний збирач українського фольклору, який здійснив неоціненний внесок в українську науку та культуру.

Праці: Вечорницькі пісні. *Жовтень.* 1977. № 8. С. 152—156; Веснянки — гімн життю. *Жовтень.* 1984. № 5. С. 114—118; Ерозія топоніміки. *Жовтень.* 1988. № 8. С. 63—65; Скарбниці пам'яті: спогади. Чернівці, 2014. 328 с.

Літ.: Михайловський В. І. 4000 казок, зігріті його серцем (Микола Зінчук — спадкоємець братів Грімм). *Михайловський В. І. Між страхом і любов'ю*: *Проза.* Чернівці, 2006; Сулятицька Т. В. Зінчук Микола Антонович. *ЕСУ.* Київ, 2010. Т. 10. С. 602; Корженко С. Микола Зінчук зібрав вісім тисяч казок. *ГПУ.* 2011. 26 жовт. № 156. С. 12; Дідула Р. Подвижник. Зінчук Микола. *Скарбниці пам'яті: спогади.* Чернівці, 2014. С. 3—11; Зінчук О. Як була написана ця книга. *Скарбниці пам'яті: спогади.* С. 12—14.

Микола Дмитренко

Зіньківський Трохим Аврамович

ЗІНЬКІВСЬКИЙ Трохим Аврамович (псевдоніми та криптоніми — **Т. Звіздочот**, **Т. Певний**, **Т. З.**, 23.07.1861, м. Бердянськ, тепер Запорізької обл. — 08.06.1891, там само) — громадсько-культурний діяч, публіцист, письменник, фольклорист, мовознавець, перекладач. Народився в робітничій україномовній сім'ї вихідців із Зіньківського пов. Полтавської губ. Освіту здобув у початковій приходській школі (1872—1873), Бердянському училищі (1873—1876), Одеській юнкерській школі (1880—1882), Військово-юридичній академії у Петербурзі (1887—1890). Останні роки життя служив у київському військовому суді. На 1878—1883 припадають перші записи усних народних творів (АНФРФ ІМФЕ ім. Рильського, ф. 1-к. 2, од. зб. 15, понад 200 зразків; 52 з них вміщено у збірниках Б. Грінченка «Этнографические материалы...» — т. 1, 3), зроблені в Київській та Харківській губ. У 1883 З. виступив на сторінках «Киевской старины» (т. 6, с. 773) із «Надзвичайним повідомленням», закликаючи до записування народних дум та історичних переказів. Автор публіцистичних та літературно-критичних праць («Молода Україна, її становище і шлях», «Національне питання в Росії», «Шевченко в світлі європейської критики», художніх творів «Малюнки справжнього життя», «Сон (Мрія)», «Кудою йти? (Різдвяна повістка)», «Сумління», «Моншер-козаче»). Склав граматику української мови (не збереглася). Перекладав з російської, грецької, французької, німецької мов. Збереглися рукописні праці З. — «Історія Київської Русі» (ІР, І, 33442, 46 арк.), «Матеріали до українського календаря» (ІР, ф. 170, № 542, 30 арк.) та листи до Б. Грінченка, В. Кравченка, у яких розкривається методика його фольклористично-етнографічної діяльності. З. вніс у студіювання етнографічного матеріалу історичний метод, розглядаючи фольклорний твір у контексті доби (С. Кіраль). Його творча спадщина високо оцінена І. Франком, О. Кониським, О. Огоновським, Б. Грінченком, М. Комаровим, М. Сумцовим, С. Єфремовим та ін.

Праці: Писання Трохима Зіньківського: у 2 кн. / зредагував та життєпис написав Василь Чайченко. Львів, 1893. Кн. 1. 248 с.; Львів, 1896. Кн. 2. 324 с.

Літ.: *Кіраль С.* «Апостол молодої України»: Трохим Зіньківський у контексті доби. Київ, 2002. 322 с.; *Кониський О.* Пам'яти Трохима Зіньківського-Певного. *Зоря.* 1891. № 14; *Чайченко В.* [Грінченко Б.] Трохим Зіньківський. *Писання.* Львів, 1893 Т. З. Кн. 1; Козар Л. Фольклористично-етнографічна діяльність Т. Зіньківського в контексті українського національного відродження кінця XIX ст. *Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме.* Київ, 2008. С. 277—298.

Архіви: ІР НБУВ. Ф. І. № 11211, 33442 ; Ф. І. № 33448 ; Ф. ІІІ. № 38180—38234, 45182—45270; Ф. Х. № 4864 ; ІЛ НАНУ. Ф. 61; Ф. 77. № 125 ; АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1-колекція 2. № 15; Ф. 15—4. № 264-а.

Лідія Козар

«З КОЛЕКЦІЙ ЗБИРАЧІВ ФОЛЬКЛОРУ» — серія фундаментальних регіональних видань записів пісенного фольклору з мелодіями, переважно на території України за адміністративно-регіональним або історико-етнографічним поділом. Серію засновано доктором мистецтвознавства Л. Єфремовою (2012) та здійснюється за її упорядкуванням (або в співавторстві). На теперішній час видано 8 збірок серії: «Народні пісні Житомирщини» (2012), «Щедрий вечір. Ой радуйся, земле, Син Божий народився (новорічно-різдвяні співи з Житомирщини)» (2013), «Народні пісні Хмельниччини» (2014), «Народні пісні Чернігівщини» (2015), «Народні пісні Полтавщини» (2016), «Народні пісні Київщини» (2017), «Народні пісні Волині» (2018), «Народні пісні Вінниччини» (2019). Збірки серії містять переважно архівні матеріали, зосереджені у АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, власні записи упорядника, здійснені упродовж 1976—2017 одноосібно або у складі експедицій, останніми роками здебільшого з О. Яринчиною, а також записи інших збирачів пісенного фольклору, які передали свої записи для публікації, та матеріали компакт-дисків у розшифруванні упорядника. Видання томів серії здійснено з метою заповнити прогалини у виданні регіонального пісенного фольклору за областями. Поштовхом для її створення послужила низка пісенників видавництва «Музична Україна» серії «Золоті ключі» наприкінці XX ст., у якій було опубліковано пісні Львівщини, Тернопільщини та Сумщини та яку зрештою було завершено. Перевага видання пісенного фольклору за сучасним територіально-адміністративним поділом України (областями) полягає в тому, що забезпечує точність охоплення територій, які губляться або дублюються при укладанні збірок за етнографічним районуванням. Воно також полегшує картографування надбань духовної культури. Фундаментальна публікація пісенного фонду масштабних одиниць адміністративно-територіально поділу дозволяє уточнювати у їх межах наявність та кордони історико-етнографічних зон. Публікація записів народних пісень із різних теренів країни з архівних джерел та колекцій записувачів фольклору має значну культурну та естетичну цінність, оскільки містять як давні (початок XX ст.), так і сучасні (початок XXI ст.) фіксації наспівів і текстів пісень. Таким чином створюються умови порівняння записів, здійснених протягом останнього сторіччя. Донині у репертуарі співаків зберігаються фольклорні твори з виразними регіонально-стильовими рисами. Тому народна пісенність географічних осередків утворює широке поле для компаративістських студій щодо локальних стильових особливостей пісенності краю та різних її історичних нашарувань. Матеріали томів подано за основними фольклорними жанрами, з суцільною нумерацією. У межах жанрових груп пісні розташовано за тематикою, а варіанти — переважно у хронологічному порядку записів. До кожної пісні після назви подано її код за частотним каталогом українського пісенного фольклору, що дозволяє точніше ідентифікувати той або той пісенний зразок, а також його порівняння з таким же у різних збірках. Кожен зразок має мелодію, текст та паспортизацію. За наявності подано коментарі записувачів, виконавців або транскрипторів. Основні характеристики жанрів пісенного фольклору розглянуто упорядником у вступних статтях до розділів. Назви пісень подано за першим рядком. У вербальних текстах пісень упорядник намагався повністю зберегти мовні особливості, відтворені у рукописах (діалектні та місцеві риси усного мовлення), вказано на розбіжності у текстах та підтекстовках мелодій. Засади точного відтворення мовних (діалектних) та музичних особливостей за можливості дотримано й під час транскрибуванні фонозаписів. Словесні визначення темпу перед мелодією подано українською мовою (переклад з італійської, здійснений упорядником, у квадратних дужках). Подекуди було здійснено перетактування мелодій за будовою словесного тексту

або задля спрощення сприйняття, про що повідомлено у примітках. За необхідності, було здійснено строфічний поділ поетичного тексту та пронумеровано строфи. Застарілі географічні назви перейменованих або зниклих населених пунктів узгоджено із сучасними назвами сіл, районів та областей за адміністративним поділом України 1979 та 2012. У вступних статтях до кожного тому подано основні географічні та історичні відомості щодо відповідної адміністративно-територіальної або історико-етнографічної одиниці, визначено видатних осіб, які народились, проживали або творили на території краю. Охарактеризовано діяльність видатних фольклористів-записувачів, що присвятили свою діяльність певному територіального осередку. Більшу увагу приділено фольклористичному доробку тих осіб, чиї матеріали вміщено до певної збірки. Подано загальну характеристику народнопісенного фонду краю. У кінці статті у більшості видань на основі аналізу вербальних текстів узагальнено мовні особливості фольклорних записів краю. До кожного розділу подано вступні статті з характеристикою побутування тих або тих жанрових угрупувань на території краю. Визначена основна бібліографія, що стосується теми видання. У кінці тому вміщено низку покажчиків. У географічному покажчику за сучасним територіально-адміністративним поділом (район, населений пункт) за кодом частотного каталогу зазначено пісні, записані у населених пунктах, із вказівкою на записувачів. Далі йде покажчик транскрипторів, які розшифрували звукові матеріали фонографічних та відеозаписів. У покажчику виконавців подано відомості про співаків та номери пісень, записаних від них. В іменному покажчику узагальнено згадані у виданні прізвища з ініціалами або імена, згадані у виданні. У покажчику інципітів в абетковому порядку вміщено інципіти пісень видання, які переважно є назвами фольклорних творів, із вказівкою на порядковий номер у книзі. Звід українського пісенного фольклору у сукупності мелодій (за наявності їх варіантів), текстів та уточнених паспортних даних, за територіальним принципом у таких масштабах (кожна книга містить до тисячі, а з варіантами й більше) здійснюється вперше. Кожна книга є своєрідною антологією пісенного фольклору краю, скарбницею його народної творчості.

Літ.: Народні пісні Житомирщини / упоряд. та вступ. ст. Л. О. Єфремової. Київ, 2012. 723 с.; Щедрий вечір. Ой радуйся, земле, Син Божий народився (новорічно-різдвяні співи з Житомирщини) / записи Л. В. Адамович та ін. ; упоряд. та вступ. ст. Л. О. Єфремової ; передм. Л. В. Адамович. Київ, 2013. 200 с.; Народні пісні Хмельниччини / упоряд. та вступ. ст. М. К. Дмитренка, Л. О. Єфремової. Київ, 2014. 722 с.; Народні пісні Чернігівщини / упоряд. та вступ. ст. Л. О. Єфремової ; НАН України. Київ, 2015. 758 с.; Народні пісні Полтавщини / упоряд. та вступ. ст. Л. О. Єфремової. Київ, 2016. 720 с.; Народні пісні Київщини / упоряд. та вступ. ст. Л. О. Єфремової. Київ, 2017. 696 с.; Народні пісні Волині / упоряд. та вступ. ст. Л. О. Єфремової. Київ, 2018. 596 с.; Народні пісні Вінниччини / упоряд. та вступ. ст. Л. О. Єфремової, післямова М. К. Дмитренка. Київ, 2019. 680 с.

Валентина Пономаренко

ЗМІЙ ВОГНЯНИЙ («перелесник», «літавець») — персонаж «нижчої» міфології (демонології), споріднений за рядом особливостей з літаючим змієм — персонажем південнослов'янської демонології (міфологічний коханець). Відрізняється відсутністю зв'язку з атмосферними явищами (в українській традиції владу над ними має гонихмарник). Натомість виявляється його спорідненість з упирем (жінка до якої літає ЗВ, марніє й помирає, бо він смокче з неї кров) та чортом (має кінські копита). За ґенезою є уособленням померлого — мерцем, що повертається. Має дві іпостасі: у повітрі — зооморфну (змій) або ж «вогняний сніп», «куль соломи» тощо та антропоморфну — на землі (перекидається на померлого чоловіка). Проте і в людській подобі зберігає риси нечистої сили (копита). До оселі потрапляє через комин. Характерними діями (функціями) ЗВ є сексуальні взаємини з жінкою, яку він принаджує, підкидаючи на дорозі різні предмети. Іншою причиною появи ЗВ є порушення заборони

надто сильно тужити за померлим, аби не принаджувати його назад. Для того, щоб звільнитися від влади ЗВ, користуються різними способами незвичайної поведінки (роблять вигляд, що споживають неїстівну їжу, миють підлогу від порога до середини кімнати, імітують одруження брата та сестри тощо).

Тексти: Знадоби до галицько-руської демонології. Т. ІІ. Вип. І. Зібрав Володимир Гнатюк. Етнографічний збірник, 1912. Т. XXXIII. С. 32—33, 183; Милорадович В. П. Казки і оповідання, записані в Лубенщині. Полтава, 1913. С. 52—55. Сумцов Н. Культурные переживания. Киев, 1890. С. 276—281; Ястребов В. Материалы по этнографии Малороссийского края, собранные в Елисаветградском и Александрийском уездах Херсонской губернии. Одесса, 1894. С. 78; Гринченко Б. Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях: Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. Чернигов, 1897. Вып. ІІ. С. 2; Гринченко Б. Д. Из уст народа: Малорусские рассказы, сказки и пр. Чернигов, 1901. С. 4.

Літ.: Гнатюк В. Нарис української міфології. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2000. С. 134—136; Левкиевская Е. Е. Змей огненный. Славянские древности: Этнолингвистический словарь под общ. ред. Н. И. Толстого. Т. 2. Москва: Меджународные отношения, 1999. С. 332—333; Виноградова Л. Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. Москва : Индрик, 2000. С. 316—327; Козлова Н. К. Восточнославянские былички о мифическом любовнике: Опыт классификации сюжетов. АКД., Москва, 1996; Козлова Н. К. Восточнославянские былички о змее и змеях: Мифический любовник. Указатель сюжетов и тексты. Омск, 2000; Лойтер С. М., Неелов Е. М. Указатель типов и сюжетов-мотивов детских страшних историй («страшилок»). *Лойтер С. М., Неелов Е. М. Современный школьный фольклор.* Петрозаводск, 1995. С. 41— 68.

Олександра Бріцина

ЗОЗУЛЯ Іван Іванович (псевдонім **Іван Спілка**; ?—?) — громадський діяч, учитель, письменник, збирач народної творчості. Педагогічна і збирацько-фольклористична діяльність З. припадає на кінець XIX — початок XX ст. Жив і працював на Харківщині. Разом з Б. Грінченком і О. Катренком в юнацькі роки входив до Харківської української громади (1880—1890). Збирав і публікував фольклорні матеріали. Народне оповідання «Коропів хутір» оприлюднив у журналі «Киевская старина» (1889, № 5—6, с. 604—607), інший запис — «З народних уст» зберігається в архіві «Киевской старины» (ІР, ф. 112, № 47, 12 арк.). У «Читальні» (Львів, 1894, № 1, 18, 19) вміщені записи З. «Святий вечір і Різдво на селі», «З народних уст». Частину його фольклорних записів опублікував Б. Грінченко в «Этнографических материалах...» (Чернігів, 1896, т. 2, с. 62—63, 93, 141—142, 171—173, 200—201, 214—215, 233, 240, 243—244, 299, 301; Чернігів, 1898, т. 3, 11 записів), інша зберігається в АНФРФ ІМФЕ («Пісні (без мелодії): Колядки, щедрівки, солдатські, любовні, історичні, жартівливі. Анекдоти, приказки. Записано в Харківській області, б/д» (ф. 1-колекція 2, од. зб. 40, 16 арк.)). За народними мотивами З. писав оповідання і повісті. Публікував у журналах «Зоря», «Киевская старина», «Дзвінок». Три оповідання з народного життя, опубліковані в журналі «Зоря» (1888), відзначив І. Франко у «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (т. 41, с. 440). Рукописні оповідання і повісті З. зберігаються в архівах журналів «Зоря» ,«Дзвінок», в архіві «До історії нової української літератури» та ін.

Літ.: *Липа І.* Ecce homo (Пам'яти Бориса Грінченка). *Українська хата.* 1910. № 1—10. С. 312—318; Козар Л. Народна творчість в колі зацікавлень українських громадських діячів кінця XIX — початку XX ст. (В. Степаненко, І. Зозуля, А. Заблоцький). *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* 2010. Вип. 34. С. 167—175.

Архіви: ІЛ НАНУ. Ф. 3, 61, 70, 76, 81, 119; ІР НБУВ. Ф. ІІІ. № 38243—38276 ; Ф. ІІІ. № 40834—40904 ; Ф. 112. № 47; АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1-колекція 2. Од. зб. 40.

Лідія Козар

ЗОЗУЛЯ, ЗОЗУЛЬКА (окарина) — різновид керамічної (глиняної), рідше дерев'яної глобулярної флейти з 6—7-ма ігровими отворами, звучання якої завдяки опуклому всередині резонаторові найдостовірніше з-поміж інших музичних інструментів відтворює кування зозулі. Прародичами сучасної окарини-З. вважаються саморобні керамічні свистунці, за якими міцно утвердилася функція дитячої іграшки, оскіль-

ки недостатньо розвинутий звукоряд не дає змоги їм повноцінно конкурувати зі «справжніми» інструментами. На З. грають переважно звукозображальну музику, «для слухання», «для себе» тощо, а на хроматизованих зразках — і розгорнуті п'єси, й композиції сценічного типу. Поміж відомих гуцульських традиційних виконавців на З. помітно вирізнялися В. Попадюк, М. Іллюк, Г. Матійчук, а поміж сценічних — М. Тимофіїв, Д. Левицький, М. Маркевич, Д. Демінчук, М. Блощищак та ін.

Дискографія: аудіокасета — Музичні інструменти Гуцульщини. Київ, 1997; CD — Берви: Український традиційний фольклор. Київ, AVE-004-EXTRA. 2001. Аудіочастина. № 19.

Літ.: Гусак Р. Керамічний свистунець в Україні. *Проблеми етномузикології.* Київ, 1998. Вип. 1; Кушлик Л. Основні способи гри на традиційних дитячих інструментах. *Музичний фольклор в системі навчання та виховання молоді.* Тернопіль, 2000; Шостак В. Народні музичні інструменти Закарпаття (Каталог виставки). Ужгород, 1995; Хай М. Зозуля, зозулька. *УМЕ.* Т. 2. С. 162.

Михайло Хай

«ЗОРЯ» — український двотижневий літературно-науковий і громадсько-культурний журнал. Виходив у Львові протягом 1880—1897. З 1895 був друкованим органом НТШ. З 1897 його заступив «Літературно-науковий вісник». Це перше загальноукраїнське видання в Галичині, де друкували праці вчених і твори письменників з усієї України. Тут 1883 дебютувала Леся Українка, а за нею і все молоде покоління Косачів. На початку 1883 в редакції «З.» розпочав роботу Іван Франко, що мало великий вплив на формат журналу (хоча формально редактором він не був, редактори — О. Партицький (1880—1885), О. Калитовський (1886), Г. Цеглинський (1887—1888), О. Борковський (1889), насамкінець — В. Лукич-Левицький (1890—1897), який написав чи не найбільше літературно-критичних оглядів та біографічних статей і нарисів). Починаючи з 1883 у «З.» опубліковано більше 55 заміток, статей і рецензій Івана Франка, практично в кожному номері, крім цього — вірші, оповідання, тут уперше побачила світ його повість «Захар Беркут». Журнал мав 13 рубрик: «Оповідання», «Поезія», «Руська література», «Руська історія», «З етнографії», «З наук природничих», «Записки артистичні», «Дрібні розправи», «З уст народних», «Важливі винайдення», «Важливі відозви», «Біографія», «Всячина», «Листок шкільний», «Переписка редакції». Матеріали, що стосуються фольклору і фольклористики можна поділити на такі категорії: публікація фольклорних зразків, замітки, дослідження, історіографія, біографічні статті, рецензії. На сторінках «З.» представлені практично всі жанри фольклору, що побутували в різних місцевостях України та за її межами, у місцях компактного проживання українців (Львівщина, Дрогобиччина, Коломийщина, Городенківщина, Черкащина, Саратовська губ., Кубань, Вороніжчина тощо). Це записи і замітки, описи різдвяних та весняно-літніх звичаїв, обрядів, здійснені Д. Лепким, А. Франком, А. Кримським, Е. Глинським, Ф. Глинським, Д. Мордовцем, М. Ніколенком, В. Боржковським, І. Верхратським, О. Пісочинським, М. Стефанчуком, Корнієм Заклинським, І. Новицьким, М. Васильєвим, М. Банахом, І. Зельським, В. Лучаковським, М. Курилович, В. Камінським, Т. Постинським, О. Борковським та ін. У часописі представлені різні жанри: колядки, щедрівки, гаївки (гагілки), веснянки, весільні, лірницькі пісні та псальми, історичні, жовнірські, рекрутські, опришківські пісні, пісні про Кармалюка, побутові пісні («вдовині», «п'яницькі»), жартівливі, танцювальні, балади, пісні Марусі Чурай, ворожіння, повір'я і забобони, прислів'я і приказки, легенди міфологічні, легенди про Т. Шевченка, народні оповідання тощо. Описи обрядів, звичаїв, вірувань, світоглядних уявлень окремих територій чи сіл представлені в працях В. Навроцького, І. Франка, Д. Лепкого, Б. Познанського, І. Кузіва, О. Кониського, Л. Лепкого та ін. На першоджерельному матеріалі, записаному в околицях Дрогобича, ґрунтується низка статей Данила Лепкого: «Народні повірки про вітер», «Святий вечір в околиці Дрогобича», «Народні звичаї й обряди», «По Різдві і Щедрий вечір» (усі — 1882),

«Похоронні звичаї і обряди нашого народу», «Хованець або Бог домовик», «Весняні звичаї і вірування на Русі», «Народні повірки в околиці Дрогобича» (усі — 1883), «Як то дівчата приворожують женихів: З вірованія нашого люду», «Перелесник, манія, мара. Про народні забобони, уроки, перестрах, блуд або ман, обійник» (усі — 1884), «На Святого Андрея», «Людові вірування про птахів», «Дещо про вовкулаків» (1885), «Деякі вірування про дитину» (1886), «Чорт. Після понятій і віровань люду», «Домашнє життя нашого люду в деяких його віруваннях», «Обряд хрещення малих дітей та Русі та деякі вірування і забобони людові», «Лицарі та розбійники в деяких людових казках та віруваннях» (1887), «Вода в людовій вірі» (1888), «Деякі людові вірування про чорнокнижників» (1889), «Про небіжчиків. Після людових вірувань» (1890, 1892), «Земля в людовій вірі» (1895). Багатим фольклорним матеріалом, що має локальний характер, наповнені праці Б. Познанського «Весна в українськім селі» (Львів, 1886), «Великодній тиждень в українськім селі» (1886) (обряди, ігри, танці, пісні); Івана Кузіва «Життя, буття, звичаї і обичаї гірського народу» (1889) — тут є й опис весілля зі 100 весільними піснями; М. Дикаріва «Отривки із малоросійського народного календаря» (1895); О. Кониського «В Дахнівці Черкаського повіту на Київщині» (1894); Данила Мордовця «Під небом України». Крім етнографічних описів та фольклорних публікацій на сторінках «З.» друкували й фундаментальні фольклористичні дослідження, які згодом виходили окремими книгами і належать до золотого фонду української науки. Так вперше в «З.» були опубліковані праці І. Франка «Жіноча неволя в руських піснях народних» (1883), «Старинна романсько-германська новела в устах русского народа» (1883) та «Останки первістного свитогляду у руских и польских загадках народних» (1884); Іллі Кокорудза «О мітольогії слов'янській» (1888); Івана Верхратського «Зозуля на свободі і в неволі (Зозуля в піснях і казках)» (1893); М. Лисенка «Народні музичні струменти на Україні» (1894); Кирила Студинського «Лірники» (1894). Були тут і спроби дослідження коломийок, весільних пісень і шлюбних звичаїв, субкультурних традицій чумаків та дніпровських лоцманів тощо. Значне місце посідають історіографічні дослідження — це біографічні нариси й життєписи, некрологи, рецензії. Тут на першому плані статті В. Лукича, І. Кокорудза, О. Огоновського, М. Комарова, присвячені М. Шашкевичу, В. Шишацькому-Іллічу, Д. Яворницькому, некрологи П. Куліша, О. Потебні, І. Новицького, І. Манжури, І. Каманіна та ін. І. Франко, М. Комаров, В. Лукич, І. Кокорудз та ін. — автори рецензій на фольклорні збірники І. Манжури, Б. Грінченка, А. Хведоровича, О. Коціпінського, М. Драгоманова, на праці Д. Яворницького, Г. Сорокіна, М. Пачовського, О. Огоновського та ін. 1984 у Львові вийшла друком праця О. Огоновського «Історія літератури рускої», четверта частина якої присвячена етнографії й українським етнографам та фольклористам (І. Срезневському, О. Бодянському, М. Шашкевичу, О. Корсуну, С. Руданському, І. Манжурі та ін.). Вона також спочатку була опублікована на сторінках «З.» у 1887—1894. Отже, львівська «З.» відіграла видатну роль в організації фольклористичних досліджень України, поряд із журналами «Основа» та «Киевская старина» це — найцінніше першоджерело до історії української фольклористики й етнології.

Людмила Іваннікова

«ЗОРЯ» — літературно-мистецький і політично-громадський ілюстрований щомісячник, орган філії ВУ СПП, виходив у Дніпропетровську протягом 1925—1937 (1935—1937 під назвою «Штурм»). Найбільшу активність проявив у рік свого заснування — 1925. Тут публікуали історичні нариси Д. Яворницького («Стародавні жителі України», № 2), етнографічні дослідження В. Білого («Ракове весілля», № 4; «Забута справа: етнографія й сільський вчитель», № 3); П. О. Єфремова («Катеринославське наукове при ВУАН то-

вариство», № 1), статті, присвячені науковій праці видатних фольклористів: І. І. Манжури (Г. Коноволін. «Первоцвіт зморожений. Пам'яті І. Ів. Манжури», № 2), Я. П. Новицького (П. Єфремов, «Я. П. Новицький», № 6); Д. І. Яворницького (П. Козар, «Дмитро Іванович Яворницький», № 11; П. Єфремов, «Белетристичні писання Д. Яворницького», № 12). Вартісні публікації з етнографії Катеринославщини (П. Л. «Про дніпрових лоцманів», 1925, № 24 — історія дніпрового лоцманства, його устрій, заробітки) рецензії (на «Збірничок українських пісень» О. Хведоровича, 1927, № 22) тощо.

Людмила Іваннікова

ЗУБКОВ Сергій Дмитрович (25.09.1919, с. Орчикова Чернещина, нині Чернещина Зачепилівського р-ну Харківської обл. — 16.07.2007, м. Київ) — літературознавець, доктор філологічних наук (1978). Учасник Другої світової війни. У 1948 закінчив Київський педагогічний інститут. 1953—1973 — науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, завідувач відділу рукописів цієї ж установи (1959—1973). 1974—1987 — директор ІМФЕ АН УРСР, головний редактор журналу «НТЕ». Працював головним науковим співробітником відділу фольклористики ІМФЕ. Дослідник історії української літератури дожовтневого періоду (творчості Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, П. Мирного, М. Старицького, І. Карпенка-Карого, Л. Глібова), українсько-російських літературних зв'язків, проблем текстології. Як директор ІМФЕ всіляко сприяв розвитку фольклористичних та етнологічних досліджень, очолював спеціалізовану раду із захисту кандидатських та докторських дисертацій зі спеціальності «фольклористика». Був організатором та учасником міжнародних симпозіумів та конференцій, підтримував наукові зв'язки із зарубіжними фольклористами.

Праці: Драма Панаса Мирного «Лимерівна». Київ, 1957; Ранні драматичні спроби Панаса Мирного. Київ, 1958; Євген Павлович Гребінка. Київ, 1962; Григорій Квітка-Основ'яненко: Життя і творчість. Київ, 1978; Русская проза Г. Ф. Квитки-Основьяненко и Е. П. Гребинки в контексте русско-украинских литературных связей. Киев, 1979.

Літ.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України 1926—2001. Київ, 2003. 585 с.; Сікорська І. М. Зубков Сергій Дмитрович. *ЕСУ.* Київ, 2011. Т. 11. С. 28.

Лариса Вахніна

Зубрицький Михайло Іванович

ЗУБРИЦЬКИЙ Михайло Іванович (псевдонім: **Самбірський**; 22.10.1856. с. Кіндратів, нині Турківського р -ну Львівської обл. — 08.04.1919. с. Береги Долішні, нині у Підкарпатському воєводстві, Польща) — фольклорист, етнограф, краєзнавець, історик, громадський діяч. Дійсний член НТШ (1904). Закінчив Перемишльську греко-католицьку духовну семінарію, теологічний факультет Львівського університету (1883). Відтоді служив парохом у с. Мшанець (нині Старосамбірського р-ну Львівської обл). Співпрацював з І. Франком, В. Гнатюком, М. Грушевським. Збирав фольклорні матеріали (пісні, легенди, оповідання, прислів'я та приказки), допомагав в організації фольклорно-етнографічної експедицій. Автор праць з історії, етнографії, краєзнавства Західної Бойківщини, публікувався в періодичних виданнях. Обстоював права української мови в шкільництві, суспільно-політичному і культурному житті. 7 вересня 1914 австрійська поліція арештувала З. за українофільську діяльність, його було заслано до Талергофа та Словенії (до 1916), з 1916 проживав у с. Береги Долішні, де 25 листопада 1918 його заарештувала польська поліція, унаслідок чого він захворів і невдовзі помер. У Львові започатковано видання зібрання творів, наукових праць і матеріалів З. у трьох томах (2013).

Праці: Село Кіндратів (Турецького повіту). *Житє і слово.* 1895. Кн. 4—5; «Тісні роки»: Причинки до історії Галичини 1846—1861 рр. *ЗНТШ.* 1898. Т. 26. Кн. 6; Народний календар: Народні звичаї і говірки, прив'язані до днів у тижні і до рокових свят (Записані у Мшанці Старосамбірського повіту і по сусідніх селах). *Матеріали до українсько-руської етнології.* 1900. Т. 3; Причинки до історії рекрутчини в Галичині при кінці XVIII і до половини XIX ст. *ЗНТШ.* 1901. Т. 42. Кн. 4; Село Мшанець Старосамбірського повіту: Матеріали до історії галицького села. *ЗНТШ.*

1906. Т. 70. Кн. 2; Про весілля в наших емігрантів в Америці. *Діло.* 1913. 20 серп.; Щоденник. *Питання текстології: Дожовтнева та радянська література.* Київ, 1989; Зібрані твори і матеріали : у 3 т. / редкол.: Ф. Сисин (голова) та ін. Львів, 2013. Т. 1 : Наукові праці. 610 с.

Літ.: Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину. Франко І. Зібрання творів. Т. 36; Дем'ян Г. Маловідомі сторінки життя і наукової праці Михайла Зубрицького. *ЗНТШ.* 1992. Т. 223; Кирчів Р. Ф. Зубрицький Михайло Іванович. *ЕСУ.* Київ, 2010. Т. 10. С. 34—35; Сисин Ф. Отець Михайло Зубрицький: Нестор українського села. *Зубрицький Михайло. Зібрані твори і матеріали : у 3 т.* / редкол.: Ф. Сисин (голова) та ін. Львів, 2013. Т. 1 : Наукові праці. С. 15—41.

Микола Дмитренко

ЗУЙЧЕНКО Петро (?—1886) — етнограф, збирач катеринославської старовини, приятель П. Куліша. Опублікував у «КС» (1885, кн. VIII) українську легенду у віршованому переспіві кінця XVIII ст. «Пекельний Марко».

Праці: Зуйченко П. И. Пекельный Марко (Малорусская легенда в стихотворном переложении конца XVIII в.). *КС.* 1885. № 8. С. 682—692.

Людмила Іваннікова

ЗУЇХА Явдоха Микитівна (справжнє — **Сивак**; 14.03.1855, с. Кущинці Гайсинського пов. Подільської губ., — 19.01.1935, с. Зятківці Гайсинського р-ну Вінницької обл.) — видатна народна співачка, носій уснопоетичної традиції. Фольклорна спадщина З. — визначна пам'ятка української традиційної культури. Народилась З. в бідній селянській родині, рано втратила матір. З дитячих літ до заміжжя наймитувала на Поділлі, Херсонщині, у Бессарабії. У 1883 вийшла заміж за Василя Олійника (Зуя, бо ходив на заробітки під Москву в Орєхово-Зуєво) у сусіднє с. Гнатівка. Мати трьох дітей. Після смерті чоловіка 1910 переїхала до с. Зятківці (вийшла заміж за Демедя Жука, звідси — Демедиха). У 1919 овдовіла. Тут місцевий учитель, збирач фольклору Гнат Танцюра впродовж дванадцяти років записав від З. велику кількість фольклорно-етнографічних матеріалів: 1008 народних пісень, 156 казок, байок, переказів, сотні загадок, прислів'їв та приказок, прикмет, замовлянь, голосінь тощо. За діапазоном фольклорно-етнографічних зацікавлень, глибиною та масштабами знань і репертуару, за потребою розмежовувати земне й духовне, сакральне, космічне, умінням і бажанням підноситися над метушливістю буднів тяжкого селянського життя, за артистизмом натури і морально-етичними та естетичними ідеалами, любов'ю до життя й народної пісні вирізнялася з-поміж місцевих народних співачок. Вважала народну пісню за народне добро, за своє багатство. Пісенний репертуар З. хронологічно й тематично збігається з явищами кінця XIX — початку XX ст.: це традиційний пласт українських народних пісень, збагачений новими версіями, трансформаціями, що корегувалися власним досвідом наймитування, складнощами сімейного життя. З. була наділена унікальним талантом сприймати, запам'ятовувати й відтворювати почуте, проспіване, переказане, протанцьоване, прожестикульоване і т. п. Володіла реактивним асоціативним мисленням, великим даром чіткої дикції, доречної міміки, оригінальним умінням імітувати, наслідувати, перефразовувати, перекривляти, перебільшувати, розповідати казки, легенди, перекази, бувальщини, повір'я, смішинки тощо. Мова її була барвистою, соковитою, розкішною, пересипаною приказками, примовками, загадками, ремінісценціями з пісень, казок, анекдотів. Мала, за характеристикою Г. Танцюри та ін. дослідників її таланту, голос широкого діапазону — від низького грудного тембру (уміла «басувати») й фальцету. Виконавський стиль співачки віддзеркалював реакцію на гуртовий спів, репрезентував локальне одноголосся зі стильовими нашаруваннями східних, західних, центральних областей України, інонаціональними запозиченнями та пізнішим впливом гомофонно-гармонічного складу (мажоро-мінор, альтерація тощо). У 1965 у видавництві «Наукова думка» опубліковано велику за обсягом (810 с., 925 пісень) збірку «Пісні Явдохи Зуїхи: Записав Г. Танцюра». Книгу високо оцінили науковці, діячі культури, громадськість. Зокрема,

Обкладинка книги «Пісні Явдохи Зуїхи»

Розворот титулу книги «Пісні Явдохи Зуїхи»

«Загадки Явдохи Зуїхи»

П. Тичина наголосив: тисяча пісень Явдохи З. — «це феноменально <...> Але справа не тільки в пам'яті, яку мала Зуїха, справа в любові. У любові до всього народного, рідного, найближчого <...> "Пісні Явдохи Зуїхи" — це пам'ятник <...> надзвичайно обдарованій людині, високого інтелекту натурі. Та й не тільки їй — це один із пам'ятників самому народові». «Пісні Явдохи Зуїхи» стали славетною книгою нашого народу, а співачка — пісенним символом України. З її пісень черпали творчу наснагу кілька поколінь композиторів і поетів, професійних і самодіяльних колективів. З репертуару З. щорічно виконуються твори під час традиційного (з 1988) на Вінниччині обласного пісенного конкурсу на приз Г. Танцюри. Зі згаданої великої спадщини опубліковано: «Загадки Явдохи Зуїхи: Записав Г. Танцюра» (Київ, 1996); значну кількість пісень та обрядових відомостей у праці «Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях» (Київ, 1998). Іменем Явдохи З. названо вулицю в с. Зятківці, на могилі встановлено пам'ятну плиту. У с. Кущинці 2005 (до 150-річчя від народження) встановлено оригінальний пам'ятник народній співачці (скульптор П. Лантух).

Твори: Пісні Явдохи Зухи: Записав Гнат Танцюра / упоряд., передм. та прим. В. Юзвенко, М. Яценка; нотний матеріал упорядкувала З. Василенко; відп. ред.. О. Дей. Київ, 1965. 810 с.; Загадки Явдохи Зуїхи : Записав Гнат Танцюра / упоряд., передм., ред. М. К. Дмитренка. Київ, 1996. 44 с.

Літ.: Танцюра Г. Записки збирача фольклору. Київ, 1958. 102 с.; Танцюра Г. Явдоха Зуїха (біографічний нарис). *Пісні Явдохи Зуїхи*. С. 757—777; Ющенко О. Хвилі пісенного моря. *НТЕ*. 1968. № 3. С. 100—101 [Рец.: Пісні Явдохи Зуїхи. Київ, 1965]; Зуїха Явдоха. *УРЕ.* Київ, 1979. Т. 2. С. 315; Хоменко Б. В. Зуїха Явдоха. *Вінниччина фольклорна : Довідник* / упоряд. А. Подолинний, Т. Цвігун. Вінниця, 2003. С. 31; Хоменко Б. В. Зуїха Явдоха Микитівна. *ЕСУ.* Київ, 2010. Т. 10. С. 43; Дмитренко М. Пісенний талант Явдохи Зуїхи. *НТЕ*. 1980. № 5. С. 93—95; Дмитренко М. Пісенний символ України: До 150-річчя від дня народження Явдохи Зуїхи. *УК*. 2005. 5 бер. № 42. С. 9; Дмитренко М. Пісні Явдохи Зуїхи. *Українська фольклористика. Словник-довідник*. Тернопіль, 2008. С. 306—307.

Микола Дмитренко

І

ІВАН (кінець XVIII — початок XIX ст.) — кобзар (полтавська школа). Жив у Полтавській губ., за припущенням К. Грушевської, десь на околиці Миргорода. Один з найкращих виконавців свого часу. Від нього В. Ломиковський у 1805 (за ін. відомостями — у 1805—1808) записав думи «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Три брати самарські», «Іван Богуславець», «Олексій Попович», «Федір Безродний», «Сірчиха і Сірченки». Це одні з найперших записів українських народних дум, що дійшли до нас. Опубліковані П. Житецьким у книзі «Мысли о народных малорусских думах».

Літ.: Гримич М. В. Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. Чис. 4. С. 21; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 362, 399, 484.

Ірина Коваль-Фучило

ІВАННІКОВА Людмила Володимирівна (10.05.1963, с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.) — фольклористка, етнограф, педагог, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу фольклористики ІМФЕ НАН України, лауреат літературної премії ім. Олени Пчілки (2000). Закінчила Київський державний університет ім. Т. Шевченка, філологічний факультет (1988), аспірантуру (1994) та докторантуру (2011) при відділі фольклористики ІМФЕ. 1996 захистила кандидатську дисертацію на тему «Фольклористична діяльність Я. П. Новицького». Працювала старшою піонервожатою в різних школах Хмельницької обл. (1981—1985), учителькою української мови, літератури і народознавства в Гнідинській восьмирічній школі Бориспільського р-ну Київської обл. (1988—1990), де певний час ще й виконувала обов'язки керівника дитячого фольклорного хору «Родина». Авторка першої в Україні програми і методичного посібника з народознавства (1989, 1992, 1993, 1995). Три книги уроків народознавства «На березі дитинства», «Роде наш красний» і «Доля на рушникові» (20 методичних розробок І.) опубліковано 1993 у видавництві «Просвіта». 1990—1995 читала лекції на курсах підвищення кваліфікації вчителів в обласних інститутах удосконалення педагогічної освіти в містах Києві, Чернігові, Запоріжжі, Дніпропетровську, Харкові, Черкасах та ін. З 1994 — співробітниця ІМФЕ. Авторка і упорядниця понад 20 книг: фольклорних збірників, науково-методичних розробок, монографій («Благослови, мати: уроки українського народознавства» (1995), «Українські символи» (1995, у співавторстві), «Ой на Івана та й на Купала» (1999), «Православний календар 2000» (2000, у співавторстві), «Український голоскост 1922—1933: свідчення тих, хто вижив» (2006, т. 3 ; 2007, т. 4 ; 2008, т. 6 ; 2010, т. 7 ; 2012, т. 8 ; 2013, т. 10, у співавторстві з проф. Ю. А. Мициком), «Яків Новицький. Твори у 5 томах» (2007, т. 2 ; 2009, т. 3 (останній у співавторстві з І. Я. Павленко)), «Фольклористика Півдня України: сторінки історії» (2008), «Дослідники українського фольклору: Невідоме та маловідоме» (2008, у співавторстві), «Вечорниці: А що після них?» (2008), «Чудотворець Миколай» (аудіокнига) (2008, у співавторстві), «Головні свята Різдвяного циклу» (аудіокнига) (2008, у співавторстві), «Народні казки Придніпров'я» (2009, у співавторстві), «Яків Новицький: фольклорист, історик, педагог» (2010), «Трьомсин богатир. Українські народні казки Нижньої Наддніпрянщини» (2011, у співавторстві), «Чудотворець Миколай: просвітницько-репертуарний посібник» (2012, у співавторстві), «Перед Різдвом: репертуарно-методичний навчальний посібник» (2012, у співавторстві), «Український фольклор: методологія

Іваннікова Людмила Володимирівна

дослідження, динаміка функціонування» (2014, у співавторстві), «Святитель Петро Могила. Молитви в час війни» (переклад із церковнослов'янської) (2014), «Пам'ятки нашої духовності: Традиційна культура українців: обрядовість, фольклор, світогляд» (2014), «Залицяння, женихання, любощі» (2014) (обидві залишились у рукопису), «Поліські перлини. Народні пісні села Михалин Березнівського району Рівненської області в записах Йосипа Федаса» (2018), співупорядник т. 3. та т. 5 п'ятитомного видання «Українські народні думи», співавтор «Української фольклористичної енциклопедії» (понад 200 статей) тощо). Л. Іваннікова — автор понад 600 наукових та науково-популярних статей на народознавчу та релігієзнавчу тематику, рецензій, фольклорних та археографічних публікацій, нарисів, сценаріїв свят, методичних розробок уроків народознавства. Статті та інші матеріали опубліковано у наукових збірниках, енциклопедіях, фахових виданнях («Народна творчість та етнографія», «Слов'янський світ», «Народознавчі зошити», «Матеріали до української етнології», «Слово і час», «Міфологія і фольклор» тощо). Вивчає історію фольклористичних досліджень Південної України, календарні звичаї та обряди, православні свята в контексті світоглядних уявлень українців, традиційний побут, функціонування окремих фольклорних явищ. Важлива сфера дослідження Л. Іваннікової — запис і публікація усних спогадів про голодомор 1932—1933, зібраних упродовж 1989—2009 у різних регіонах України (Звенигородщина, Уманщина, Бориспільщина, Білоцерківщина, Старокостянтинівщина). Протягом 1978—2014 записувала фольклорно-етнографічні матеріали, усноісторичні наративи в селі, де народилася, та інших куточках України на Київщині, Черкащині, Вінниччині, Полтавщині, Тернопільщині, Івано-Франківщині та ін., а також і в Києві — від носіїв традиційної культури з різних регіонів. У приватному архіві І. — не одна тисяча зразків фольклору (рукописи, аудіозаписи), частина — у НАФРФ ІМФЕ (ф. 14, нові надходження). За 40 років збирацької діяльності здійснила повний історико-етнографічний опис рідного с. Губча, який охоплює й численні фольклорні записи. Окремі зразки опубліковано у збірках: «Українські міфи, демонологія, легенди» (1992, 88 легенд), «Колядки, щедрівки, вертепи» (2002, 2004), «Колядки та щедрівки» (2005), «Красна весна, тихе літо» (2007, обидва — репертуар етнографічного хору «Гомін», серед яких 35 календарних пісень у записах І.) тощо. Автор і ведуча понад 50 передач на радіо «Культура» (ІІІ канал Національного радіо) (2005—2011), автор близько 60 статей на шпальтах газети «Слово Просвіти» (2006—2009), учасниця хору «Гомін» (1986—1993) і кліросного хору Свято-Покровської Подільської церкви м. Києва (1996—2011). Перекладає із церковнослов'янської мови на українську літургійні тексти. Значним внеском у цю справу став «Православний молитвослов» (1995) (переклад І., упоряд. прот. В. Черпак). Інвалід із дитинства. Член Українського товариства сліпих (із 2006).

Праці: Новицький Я. П. Твори у 5 томах. Т. 2 / упоряд., передмова, коментарі Л. Іваннікової. Запоріжжя, 2007. 510 с., 16 іл. (Рецензія : Коваль-Фучило І. М. Історія Запорозької Січі в народній інтерпретації. *Слово «Просвіти».* 2008. № 12 (441). 20—26 берез. С. 11); Т. 3. / упоряд. Л. Іваннікова, І. Павленко. Запоріжжя, 2009. 440 с.; Фольклористика Півдня України: сторінки історії. Запоріжжя, 2008. 292 с. (Рецензії : Сокіл Г. *НЗ.* 2009. № 1—2. С. 292; Павленко І. Я. Актуальне й нове дослідження. *НТЕ.* 2010. № 3. С. 133—134; Коваль-Фучило І. М. Увага до історії науки. *МіФ.* 2010. № 3—4. С. 126—127; Мицик Ю. А. Цінне фольклористичне дослідження. *Краєзнавство.* 2011. № 2. С. 336); Яків Новицький. Фольклорист, історик, педагог / наук. ред. С. В. Мишанич. Запоріжжя, 2010. 388 с. (Рецензії : Бойко А. В. *Музейний вісник. Науково-теоретичний щорічник.* Запоріжжя, 2010. № 10. С. 255—258; Дяків В. Перше монографічне історико-фольклористичне дослідження про Якова Новицького. *НЗ.* 2011. Зош. 3 (99). С. 552—555; Кирчів Р. Ф. Дослідницька рецепція подвижництва вченого. *МіФ.* 2012. № 1. С. 106—108; Вахніна Л. К. У дусі актуальних проблем сучасної фольклористики. *НТЕ.* 2012. № 1. С. 121—123); Поліські перлини. Українські народні пісні села Михалин Березнівського району Рівненської області в записах Йосипа Федаса (1965—1968) / упоряд., передмова, коментарі та примітки

Людмили іваннікової. Київ ; Рівне, 2018. 540 с.

Літ.: Лауреати премії ім Олени Пчілки. *Літературна Україна.* 2000. 9 листоп. С. 2; Чабаненко В. А. Праця про Я. Новицького як фольклориста. *Віктор Чабаненко. Народознавчі роботи.* Запоріжжя, 2010. С. 246—248; Коваль Г. В. Іваннікова Людмила Володимирівна. *Українська фольклористична енциклопедія* / кер. проекту, упоряд., наук. ред. Василь Сокіл. Львів, 2018. С. 310—311.

Ірина Коваль-Фучило

ІВАНОВ Василь Васильович (1856, за ін. даними — 1857, м. В'ятка (?), нині Кіров, РФ — 1942 (за ін. даними — 1944), м. Харків) — етнограф і фольклорист, краєзнавець, правознавець. Біографія І. малодосліджена. Короткі відомості подав лише М. Ф. Сумцов у праці «Діячі українського фольклору» (Харків, 1910 та «Слобожани» (Харків, 1918). Закінчив юридичний факультет Харківського університету (1876), кандидат права. Член Харківського історико-філологічного товариства (1892), Харківського статистичного комітету (1880—1905), 1893—1903 — його секретар. 1880—1887 член Комісії для дослідження кустарної промисловості у Харківській губ. Член губернської земської управи (з 1880). Автор коротких етнографічних розвідок, опублікованих у «Статистическом листке» і «Харьковском сборнике». Зокрема, у «Статистическом листке» 1887 надруковано статті про невлів (кобзарську мову) і про церковне використання артоса. У «Харьковском сборнике» (№ 7 за 1883) — про тогочасне українське село. Збирав фольклорно-етнографічні матеріали, організував для їх фіксації учителів Старобільського повіту. 1898 у його редагуванні та з його ж передмовою («Современная деревня Харьковской губернии») вийшов перший том збірника цих матеріалів «Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерк по этнографии края» (додаток до «Харьковского календаря»). На 1012 с. подано описи 50 сіл Старобільського повіту. Матеріал зібрано за програмою, яку розробив І., — подано відомості з історії слобід, зокрема, історичні перекази, описи житла, одежі, харчування, народної медицини (з додатком замовлянь і молитов), описи релігійних уявлень і календарних обрядів і звичаїв, вечорниць, родин і хрестин, похоронів, народних повір'їв, ігор, землеробських обрядів, ремесел, місцевих говірок, юридичних звичаїв тощо. У контексті описів зафіксовано значну кількість пісень, казок, приказок, загадок, повір'їв, оповідань і легенд, псальм. Великий збірник (105 пісень) записала А. І. Ткаченкова в с. Петропавлівка. Ще більше місцевого фольклору записав учитель П. М. Шинкарьов у слободі Біло-Куракіно — збірник 232-х пісень (с. 640—730), кількасот прислів'їв, народні оповідання й легенди, колискові пісні (с. 343—488). Найповніший, справді монографічний, опис слободи Нікольське здійснили вчителі Г. А. та А. М. Калашникови, у передмові І. назвав його взірцевим. Це ж стосується описів сіл Дмитрієвка, Біло-Куракіне, Мостки, Кам'янка та ін. Цей цінний першоджерельний матеріал, зібраний в селах повіту, дає загальну картину народного життя і традиційної культури Старобільщини. Оскільки це територія російсько-українського пограниччя, у збірнику подано чимало записів російського фольклору й обрядовості — весільні пісні та весілля, замовляння, народний календар, дитячий фольклор, народна демонологія (зокрема записи у слободі Бахмутовка). І. досліджував звичаєве право. За його редакцією видано двотомник «Обычное право крестьян Харьковской губернии» (1896, вып. 1 ; 1898, вып. 2). Вивчав побут кустарів, зокрема артілей сліпців. Редагував «Харьковский сборникъ» (додаток до «Харьковского календаря», 1892—1898, вып. 6—12), «Харьковский календарь» (1893—1903), «Атлас Харьковского наместничества 1787 года с топографическим описанием» (1902). Автор спогадів про Ф. Шаляпіна.

Праці: Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерк по этнографии края. Харьков, 1898. 1012 с.

Літ.: Сумцов М. Ф. Іванов Василь. *Діячі українського фольклору.* Харків, 1910. С. 26—27; Сумцов М. Ф. Василь Іванов. *Слобожане: Історично-етнографична розвідка.* Харків, 2002. С. 216; Красиков М. М. Іванов Василь

Васильович. *ЕСУ.* Т. 4. / ред. Дзюба І. М.. Жуковський А. І., Желєзняк М. Г. Київ, 2011. С. 86; Бриняк О. М. Іванов Василь Васильович. *Українська фольклористична енциклопедія* / кер. проекту, упоряд., наук. ред. Василь Сокіл. Львів, 2018. С. 311—312.

Людмила Іваннікова

ІВАНОВ Олександр Васильович (17. 08. 1884—1958) — український фольклорист, етнограф, літературознавець, перекладач. 1927—1929 — директор семирічної трудшколи в Могилеві-Подільському. Підтримував дружні стосунки з родиною Лесі Українки, Оленою Пчілкою, В. Білим. Активно співпрацював з ЕК ВУАН, зокрема надіслав низку цінних фольклорно-етнографічних матеріалів: «Замовляння, звичаї, весілля, пісні декласованих елементів, записані на Поділлі (1924—1930)», рукопис, 187 арк.; «Звичаї подолян... в Кам'янецькій та Проскурівській окрузі на Поділлі (1928)», 64 арк.; «Колядування в Києві та вистава "Царя Ірода" в кінці XIX ст. (1929)», 28 арк.; «Причинки до пізнання весільної та похоронної обрядовості (1930)», 39 арк.; «Селянські замовляння ("пристріт", або "вроки", і "переляк") (1930)», 19 арк. Дитинство І. минуло в Києві. «Колядування в Києві...» він записав усе «без змін, точнісінько так, як колись говорили»; «те, що я пишу, відбувалося 1890—1900 рр. у місті Києві, але на початку XX століття загинуло». Рукописи І. зберігаються в НАФРФ ІМФЕ.

Літ.: Новійчук В. Колядування в Києві та вистава «Царя Ірода» в кінці XIX ст. (з рукописної спадщини Олександра Іванова — письменника і фольклориста). *НТЕ.* 2010. № 1. С. 109—117.

Валентина Новійчук

ІВАНОВ Петро Васильович (1837, м. Чугуїв Харківської губ. — 1931, м. Куп'янськ) — фольклорист, етнограф, збирач і дослідник фольклору Слобожанщини. Член Харківського історико-філологічного товариства (1884), Товариства дослідників природи при Харківському університеті (1871). Закінчив Харківську губернську гімназію (1856). Служив у Кримському піхотному полку на Кавказі. З 1862 учитель і доглядач Куп'янського повітового училища, а в 1877—1884 інспектор народних училищ. На початку 80-х XIX ст. розпочав глибоке і систематичне вивчення фольклору й етнографії Куп'янського пов. Харківської губ., зокрема пісень, казок, легенд, замовлянь, повір'їв, дитячих ігор, а також календарних звичаїв і вірувань, міфологічних уявлень, архаїчних побутових звичаїв (обряду оборювання та вивезення старих), знахарства тощо. Близько 30 жанрових збірників та окремих досліджень з додатком власних фольклорних записів надрукував він на сторінках «Сборника Харьковского историко-филологического общества», журналів «Этнографическое обозрение», «Киевская старина», а також окремими виданнями. Найголовніші з них — «Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии» (1907); «Этнографические материалы, собранные в Купянском уезде Харьковской губернии» (1897); «Народные рассказы о кладах» (1890); «Игры крестьянских детей в Купянском уезде» (1890); «Из области малорусских народных легенд» (1894); «Народные рассказы о ведьмах и упырях» (1891); «Народные рассказы о домовых, леших, водяных и русалках» (1893); «Народные рассказы о доле» (1892) тощо. Збірники І. були належно оцінені сучасниками — М. Ф. Сумцовим, В. М. Гнатюком, позитивні рецензії на них друкували журнали «Вестник Европы» та «Wisła». Зокрема, М. Ф. Сумцов зауважував, що «всі його збірники означені повнотою і новизною зміста», що «П. В. Іванов вніс в науку народознавства масу нового матеріалу й зайняв видатне місце серед етнографів-збирачів». Унікальність І.-збирача полягає, насамперед, у тому, що він, обмежившись територіальними рамками одного Куп'янського пов., прагнув глибокого, всебічного вивчення цього регіону у фольклорно-етнографічному аспекті. Для об'єктивного висвітлення народного життя вважав доцільним записувати все, що побутує в усній традиції, а не суб'єктивно відібрані зразки. Тому друкував усі, навіть художньо недосконалі варіанти (І. Неїло). Усе життя працював над підготовкою повного монографічного опису усної традиції меш-

канців Куп'янського пов. — «Сборником материалов по этнографии Купянского уезда. От колыбели до могилы». Опубліковані збірки — окремі тематичні цикли цього задуму, вони об'єднані спільним підзаголовком: «Материалы для характеристики миросозерцания крестьянского населения Купянского уезда». Перший цикл — прикмети та повір'я, пов'язані з вагітністю жінки й народженням дітей, колискові пісні, дитячі пісні, примовки, ігри, дражнилки; другий — демонологія, третій — народний календар, четвертий — міфологічні та апокрифічні легенди. Крім опублікованих, учений готував до друку збірники весільних обрядів і пісень, поховальних обрядів і псальм, жартівливих та «п'яницьких» пісень, казок, замовлянь. Організовуючи на збирацьку роботу народних учителів, складав запитальники й анкети, розробляв методику опитування населення, впорядковував зібрані матеріали. Уперше в українській фольклористиці зафіксував народні звичаї, обряди й вірування, пов'язані з хатою, комплекс вірувань про дні тижня, зробив докладний опис родильної обрядовості і дитячого фольклору, уявлень про людську душу як міфологічний образ, його розвідки про вовкулаків, відьом, домовиків та ін. — найрідкісніша добірка демонологічного фольклору Східної України (О. Боряк). Учений не допускав будь-якого втручання у фольклорний текст, велику увагу приділяв особливостям говірок Харківської губ. Починаючи з 1876 збирав казки в Куп'янському і Старобільському пов., підготував до друку збірку 246 казок та 157 варіантів до них. — «Сборник материалов по этнографии Купянского уезда. От колыбели до могилы. Часть вторая. Сказки. Собрал Петр Иванов» (1069 с.), що зберігався в Науковому архіві Інституту антропології та етнографії Російської Академії Наук (фонд Імператорського товариства любителів природознавства, антропології та етнографії, од. зб. 331, 331 а, 331 б, 331 в.) 2003 опублікувала І. Неїло. Найбільшу кількість казок записав у м. Куп'янську сам І. та вчителі: Х. Сільченкова в слободі Преображенській та І. Войтов у слободі Нижня Дуванка. Зразки казок вражають повнотою деталей, оригінальністю образів, точністю фіксації мови оповідачів, свіжістю й оригінальністю варіантів відомих сюжетів.

Праці: Знахарство, шептанья и заговоры (в Старобельском и Купянском уездах Харьковской губернии). *КС.* 1885. № 12. С. 730—744; Народные представления и верования, относящиеся к внешнему миру. *Харьковский сборник*. 1888. Вып. 2. С. 81—99; Народные обычаи, поверья, приметы, пословицы и загадки, относящиеся к малорусской хате. *Харьковский сборник*. 1889. Вып. 3. Отд. 2. С. 35—66; Народные рассказы о кладах. *Харьковский сборник*. 1890. Вып. IV. Отд. II. С. 1—48; Игры крестьянских детей в Купянском уезде (Собрал П. Иванов. С предисловием проф. Н. Ф. Сумцова). Харьков, 1890 (Рецензії: *ЭО.* № 6. С. 165; Каманин И. *КС.* 1890. № 6. С. 569—570; *Вестник Европы*. 1890. № 8. С. 861—865); Народные рассказы о ведьмах и упырях. Харьков, 1891. 73 с. (Рецензія : Ляцкий Евг. *ЭО.* 1892. № 2—3. С. 35—37); Народные рассказы о доле. Харьков, 1892; Народные рассказы о домовых, леших, водяных и русалках. Харьков, 1893. 52 с. (Рецензія : *Wisła*, 1895. Т. IX. С. 434); Современная деревня в Харьковской губернии. *Харьковский сборник*. 1893. Вып. VII. С. 1—28; Из области малорусских народных легенд. Москва, 1894; Этнографические материалы, собранные в Купянском уезде Харьковской губернии. *ЭО.* 1897. № 1. С. 22—81; Кое-что из народных примет, касающихся погоды и урожая. *ЭО.* 1897. № 2. С. 17—43; Дни недели (К малорусской этнографии). Харьков, 1905. 16 с.; Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии. Харьков, 1907. 216 с. (Рецензії : Б. Вл. *ЭО.* 1907. № 1—2. С. 176—182; Гнатюк В. *ЗНТШ.* 1909. Т. 88. С. 232—235); Очерк возрений крестьянского населения Купянского уезда на душу и на загробную жизнь. Харьков, 1909. 12 с.; «Народні казки», зібрані Петром Івановим / упоряд. Ірина Неїло. Київ, 2003. 506 с. (Рецензія : Завадська В., Шалак О. *НТЕ.* 2004. № 5. С. 119—120).

Літ.: Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография. Киев, 1893. Ч. 1; Сумцов Н. Ф. П. В. Иванов (украинский фольклорист). *Южный край*. 1907. 15 декаб. № 9261; Сумцов Н. Ф. Діячі українського фольклору. Харків, 1910; Айзеншток И. Я. Фольклорно-этнографическая деятельность П. В. Иванова. *Очерки истории русской этнографии, фольклористики и антропологии*. Москва, 1971. Вып. 5. С. 102—110; Боряк О. О. П. В. Іванов. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*. Київ, 1991. С. 612—614; Неїло І. Петро Іванов — збирач та дослідник куп'янських казок. «*Народні казки», зібрані Петром Івановим*. Київ, 2003. С. 5—12.

Людмила Іваннікова

Івановська Олена Петрівна

ІВАНОВСЬКА Олена Петрівна (10.03.1968, м. Кам'янець-Подільський Хмельницької обл.) — фольклористка, професор, доктор філологічних наук, завідувач кафедри фольклористики КНУ ім. Т. Шевченка. Закінчила відділення української мови філологічного факультету КНУ, 1995 — аспірантуру, 2006 — докторантуру на кафедрі фольклористики КНУ. У 1996 — захистила кандидатську дисертацію «Фольклористична спадщина Ганни Барвінок», у 2007 — докторську дисертацію «Суб'єктно-образна система фольклору: категоріальний аспект». З 2007 — завідувач кафедри фольклористики Інституту філології КНУ, 2010 — професор кафедри фольклористики Інституту філології КНУ. Основне коло наукових зацікавлень — теорія фольклору, історія фольклористики, звичаєве право, семіологічні та наративні особливості фольклорного тексту, статусні та рольові функції суб'єкта фольклорної комунікації, ґендерні дослідження фольклору. І. зібрала й видала збірник раніше не опублікованих фольклорних записів Ганни Барвінок (О. Куліш-Білозерської), серед яких колядки, щедрівки, колискові та весільні пісні, казки, легенди, замовляння, перекази, прислів'я, приказки (1995). У монографії «Український фольклор як функціонально-образна система суб'єктності» (2005) дослідниця на широкому фактичному матеріалі аналізує таку важливу смислову ознаку фольклору як суб'єктність, акцентуючи увагу на побутуванні, природі та функціональності особистісного в традиційній народній творчості. Знаковість й прагматика фольклорних творів, наративність й особлива своєрідність прийомів збереження й передачі етнокультурних смислів розглядаються І. в роботі «Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів» (2012). У низці статей дослідниця аналізує звичаєво-правові основи в українській весільній драмі (2003) та в інших обрядових і позаобрядових фольклорних творах, підкреслюючи автентичність української правничої традиції. Підсумком цих спостережень став навчальний посібник «Звичаєве право в Україні: етнотворчий аспект» (2014), де зроблено спробу проаналізувати зародження й розвиток звичаєвого права у контексті фольклорної етнотрадиції. Фольклорно-літературні зв'язки розглянуті у статтях, присвячених творчості М. Рильського (2012) та Т. Шевченка (2014), де з'ясовується питання взаємовпливу колективного мислення й авторської суб'єктності як професійного поета, так і народного виконавця фольклорних творів. І. розробила низку програм з курсів методики викладання фольклору, звичаєвого права та етнопедагогіки.

Праці: Український фольклор як функціонально-образна система суб'єктності. Київ, 2005. 228 с. ; Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів. Київ, 2012. 336 с. ; Звичаєве право в Україні: етнотворчий аспект. Навч. посіб. Київ, 2014. 393 с. (у співавторстві з П. О. Івановським); Українська весільна драма: міфологічні витоки. Звичаєво-правові основи сімейного права. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* 2003. Вип. 17. С. 10—18; Фольклористична спадщина М. Рильського у світлі актуальних завдань сучасної фольклористики. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* 2012. Вип. 36. С. 115—120; Варіативність як функціональна категорія фольклорного наративу. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* 2012. Вип. 38. С. 110—114; Фольклорні записи Ганни Барвінок. Київ, 1995. 70 с.

Літ.: Астаф'єв О. Г. Івановська Олена Петрівна. *ЕСУ.* Київ, 2011. Т. 11. С. 119

Олена Чебанюк

Іванчук Олекса Михайлович

ІВАНЧУК Олекса Михайлович (псевдоніми і криптоніми: **Подорожній, О. Ів.**; 18.03.1882. с. Тростянець, нині Снятинського р-ну Івано-Франківської обл. — 1920) — фольклорист, етнограф, педагог. Навчався у Станіславській (нині Івано-Франківськ, 1897—1900) та Львівській (1900—1902) учительських семінаріях, на філологічному факультеті Львівського університету. Працював у бібліотеці НТШ та редакції «ЛНВ», брав участь у виданні товариства «Просвіта», учителював. Підтримував дружні стосунки з І. Франком, В. Гнатюком, М. Грушевським. У 1914 вступив до лав УСС; організатор добровольців Косівщини. Від 1914 — четар УСС. Вступив до УГА, брав участь у боях з польськими, більшовицькими

і денікінськими частинами. Заарештований чекістами. Загинув дорогою з табору в Кожухові на Соловки (Росія). Автор нарисів, оповідань «З дороги життя» (1906), «Сніжок паде» (1911), статей з питань краєзнавства, освіти, музейництва. Записував народні прислів'я та приказки, казки, оповідання, матеріали з народної демонології, медицини, звичаї, обряди. Перекази про опришків, тютюнарів опублікували І. Франко та В. Гнатюк у «ЕЗ» (т. 26, 28, 37, 38), «ЗНТШ» (1915, т. 122). Вивчав фольклор та етнографію Гуцульщини, збирав експонати для етнографічного відділу музею НТШ у Львові. Рукописи записів фольклорних матеріалів Іванчука зберігаються в Національному музеї літератури та ІМФЕ ім. М. Т. Рильського.

Літ.: Качкан В. А. Фрагмент до життєпису Олекси Іванчука. Джерела: Науково-методичний вісник. Івано-Франківськ, 1999. № 4; Наконечна З. Іванчук Олекса Михайлович. Українська журналістика в іменах. Львів, 2000, вип. 15; Арсенич П. І. Іванчук Олекса Михайлович. ЕСУ. Київ, 2011. Т. 11. С. 150—151.

Микола Дмитренко

ІВАНЬО Василь Михайлович (29.11.1922, с. Дунковиці, нині Берегівського р-ну Закарпатської обл. — ?) — збирач фольклору, журналіст. Після закінчення в с. Білки Іршавського р-ну неповної середньої школи вступив до 4 класу гімназії. У 1957 закінчив історичний факультет Ужгородського університету. Працював кореспондентом газети «Закарпатська правда». Фольклор почав записувати ще в дитинстві, старшокласником передав своєму учителеві мови і співів П. Світлику добірку записів. Згодом І. подав власні записи до АНФРФ ІМФЕ (народні пісні, коломийки, загадки, прислів'я та приказки, усмішки із Іршавського, Берегівського, Мукачівського, Хустського, Виноградівського та Великоберезнянського р-нів). Частина матеріалів опубліковано: в збірці прислів'їв та приказок «Скарби народної мудрості» (Ужгород, 1959), альманасі «Карпати» (1958), збірнику «Казки Верховини» (1959), журналі «НТЕ» (1958, № 1, 2), газеті «Молодь Закарпаття», у зарубіжній періодиці.

Літ.: Березовський І. П. Сучасні збирачі фольклору. НТЕ. 1965. № 6, с. 10—11.

Микола Дмитренко

ІВАНЮК Михайло Васильович (псевдоніми: **М. Василів, Михайло Василенко, Михайленко І., І. Михайлович, Волеслав Лиходій,** (02.07.1929, с. Спас Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. — 18.06.2014, м. Вижниця Чернівецької обл.) — фольклорист, краєзнавець, педагог, письменник, журналіст, культурно-громадський діяч. Відмінник народної освіти, лауреат Чернівецької обласної педагогічної премії ім. О. Поповича (1992), Вижницької районної літературно-мистецької премії ім. О. Гараса (1999), літературної премії ім. Д. Загула (2002). 1957 закінчив філологічний факультет Чернівецького державного університету. Викладав українську мову і літературу в школах Чернівецької обл. Працював на посаді заступника директора Долішньошепітської 8-річної школи, а 1959—1973 був інспектором шкіл Вижницького районного відділу народної освіти. За сумісництвом у 70—90-х XX ст. працював на Вижницькій турбазі «Черемош» екскурсоводом, де розробив усі туристичні маршрути. З 1989 на пенсії. З дитинства записував фольклор скрізь, де проживав і бував, здебільшого на тереториї Гуцульщини і Покуття, але є записи й з інших регіонів України. Від нього як носія фольклору записували пісні Л. Ященко, Г. Дем'ян, А. Яківчук, К. Смаль. Записи зберігаються в АНФРФ ІМФЕ НАН України (ф. 14-3, од. зб. 1199, 1210 — пісні та прислів'я), у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника (ф. 229), у Вижницькому архіві (вул. Грушевського, 31) та в домашньому архіві І. (м. Вижниця, вул. Лесі Українки, 9/3). Записував усі жанри фольклору: пісні, легенди, перекази, казки, прислів'я, народні ігри, але найбільше записав анекдотів (понад 10 тис.). Частина записів опубліковано в збірках «Буковинські народні пісні» (упоряд. Л. Ященко, Київ, 1963), «Народ про Довбуша» (упоряд. В. Ти-

Іваньо Василь Михайлович

щенко, Київ, 1966), «Легенди Карпат» (упоряд. Г. Ігнатович, Ужгород, 1968), «Пісні Карпат» (упоряд. М. Ревуцький та А. Яківчук, Ужгород, 1973), «Калинова сопілка» (упорд. О. Бріцина та ін., Київ, 1989), «Прислів'я та приказки» (упоряд. М. Пазяк, Київ, 1991), «Гуцульщина. Лінгвістичні етюди» (Київ, 1994), «Змієві вали» (упоряд. С. Мишанич, Київ, 1992), «Писана керниця» (упоряд. В. Сокіл, Львів, 1994), в книгах: А. Дуда, В. Старик, «Буковинський курінь» (Чернівці, 1995), та «Українська родина і побут» (упоряд. Л. Орел, Київ, 2000). Краєзнавчі відомості, зібрані І., опубліковано в збірниках: «Буковина. Рік 1991» (Чернівці, 1993), «Гуцули буковинського краю» (Вижниця, 1994) та ін. Автор понад 600 публікцій наукових, науково-популярних і літературно-публіцистичних статей у журналах «НТЕ», «Україна», «Жовтень», в обл. та рай. газетах. І. — автор енциклопедичного довідника «Літературно-мистецька Вижниччина» (1992, ч. 1 ; 1995, ч. 2 ; 1998, ч. 3 ; 1991, ч. 4), упорядкував і опублікував фольклорні збірки «Народні перекази рідного краю» (1992), «Народні ігри та іграшки» (1994), «Світські колядки» (1994), «Весільні пісні» (1996). Автор досліджень з історії вижницького товариства «Просвіта» й «Союзу українок», збірок поезії і прози «Невільнича поезія» (1994), «Голодна вечеря» (1999), «Вечорниці-чарівниці» (2000), «Боротьба трьох розумів (2004). І. — один із засновників вижницького товариства»Просвіта» і його хору, член правління обласної «Просвіти», член правління Всеукраїнської спілки краєзнавців, засновник інших громадських товариств у Вижниці. З його ініціативи та фінансової підтримки 1992 збудовані пам'ятник Т. Г. Шевченку у Вижниці, символічна могила борцям за волю України, каплиця і пам'ятні хрести в історичних місцях Буковини тощо.

Івасюк Михайло Григорович

Літ.: Гуць М. Цінні здобутки працівника освіти на ниві українського народознавства. *НТЕ.* 1999. № 5—6. С. 126—128; Іванюк Михайло. *Літературно-мистецька Вижниччина. Біобібліографічний довідник.* Вижниця, 2001. С. 210—212; Никифоряк Д. У прагненні трьох дат. Вижниця, 1998. 11 с.; Никифоряк Д. Знаймо історію свого краю. Вижниця, 2000. С. 6—14; Яремчук Д. З краєзнавства Буковинського Підгір'я. *Український голос.* Канада, Вінніпег, Манітоба, 2001. № 42. 26 листоп.

Людмила Іваннікова

ІВАСЮК Михайло Григорович (25.11.1917, м. Кіцмань, тепер райцентр у Чернівецькій обл. — 05.02.1995, м. Чернівці) — письменник, фольклорист. Батько славетного співака і композитора Володимира Івасюка. У 1939 закінчив румунську гімназію у Чернівцях, став студентом філологічного факультету Чернівецького університету, з якого був відрахований. У листопаді 1939 перейшов на територію Радянської України, навчався на курсах середніх медпрацівників, працював фельдшером. У 1945 повернувся на Буковину — викладав французьку мову в Кіцманській середній школі. У 1949 — закінчив заочний факультет іноземних мов Чернівецького університету, працював доцентом кафедри історії української літератури Чернівецького університету. Автор повістей «Чуєш, брате мій» (1957), «Двобій» (1967), «Весняні громовиці» (1970), романів «Червоні троянди» (1960), «Вирок» (1975), «Балада про вершника на білому коні» (роман написаний на основі буковинських легенд про опришків) (1981), «Пташка піднебесна» (1984), збірки оповідань «Відламана галузка» (1963). Збирав народну творчість Буковини, видав збірки «Казки Буковини. Казки Верховини» (1968), «Чарівне горнятко» (казки Покуття, співупорядник С. Далавурак, 1971), «Казки Буковини» (1973).

Літ.: Про автора. *Івасюк М. Г. Балада про вершника на білому коні.* Ужгород: Карпати, 1987. С. 244; Марусик Т. В. Івасюк Михайло Григорович. *ЕІУ.* Київ, 2005. Т. 3. С. 408; Лицар слова: спогади про Михайла Івасюка / упоряд. О. М. Івасюк, М. Я. Лазарука ; консультант Г. М. Івасюк-Криса. Чернівці, 2017. 336 с.

Микола Дмитренко, Надія Пазяк

ІВАШКІВ Василь Михайлович (29.07.1958, с. Потік Козівського р-ну Тернопільської обл.) — філолог, фольклорист, літературознавець, доктор філологічних наук, професор кафедри української фольклористики ім. Ф. Ко-

лесси. Закінчив філологічний факультет ЛДУ ім. І. Франка (1980). У 1983—1986 навчався в аспірантурі Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР. У 1987 захистив кандидатську дисертацію «Українська романтична драма 30—80-х років XIX століття», науковий керівник — доктор філологічних наук М. Яценко. З 1986 по 1990 — молодший науковий співробітник Інституту літератури. З кінця 1990 по сьогодні працює на Кафедрі української фольклористики ЛНУ (з 1997 — завідувач кафедри). У 2010 захистив докторську дисертацію на тему «Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша» (за спеціальностями «Українська література» і «Фольклористика», науковий консультант — академік М. Жулинський). У ЛНУ викладає курси «Український романтизм в європейському контексті», «Фольклор і художня література». Дослідник творчості П. Куліша, романтичної драми XIX ст., автор трьох монографій, упорядник багатьох видань, зокрема художніх творів українських класиків, бібліографічних покажчиків, методичних зауваг до навчальних курсів. Автор численних статей, рецензій, відгуків у галузі літературознавства і фольклористики.

Праці: Українська романтична драма 30—80-х років XIX століття. Київ, 1990. 142 с.; Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості П. Куліша. Львів, 2009. 448 с.; Іван Тобілевич (Карпенко-Карий). Нарис життя і творчості. Тернопіль, 2011. 192 с.; Кропивницький М. Драматичні твори / упоряд. і прим. В. Івашківа. Київ, 1990; Кропивницький М. П'єси / упоряд. і прим. В. Івашківа. Київ, 1990; Куліш П. Чорна рада. Хроніка 1663 / упоряд. і прим. В. Івашківа. Київ, 1991; Куліш П. О. Твори : у 2 т. / упоряд. і прим. В. Івашківа. Київ, 1994. Т. 2. (2-ге вид. 1998). 768 с.; Куліш П. Повість про український народ / упоряд. і вст. ст. В. Івашківа. Львів, 2006. 228 с.; Г. Нудьга. Бібліографічний покажчик / упоряд. В. Івашків, Р. Марків, А. Вовчак. Львів, 2007. 272 с.; Куліш П. Записки о Южной Руси : у 2 кн. / упоряд., підгот. текстів, стаття, комент. В. Івашківа; Куліш П. Повне зібрання творів. Київ, 2014. Т. 3. Наукові праці. Публіцистика. Кн. 1. 416 с.; 2015. Т. III : Записки о Южной Руси : [у 2 кн.] / упоряд., комент. В. Івашків. Кн. 2. 388 с.; Методично-аналітичні зауваги до вивчення курсу «Український фольклор» для студентів першого курсу заочного відділення філологічного факультету. Львів, 1993. 74 с.; Український фольклор. *Конспект*. 1994. № 3—4. С. 100—155; І. Франко і сербські епічні пісні. Новембра 1996. Нови Сад, 2006. С. 99—107; Кафедра української фольклористики імені академіка Філарета Колесси ЛНУ ім. І. Франка. *Українська фольклористика. Словник-довідник*. Тернопіль, 2008. С. 185—190; В. Доманицький на сторінках «Записок Наукового Товариства ім. Т. Шевченка». *В. Доманицький: особистість і науково-творча спадщина*. Черкаси, 2011. С. 40—47; Байка. *Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Енциклопедія*. Київ ; Львів, 2012. Т. 1. С. 75—376; Балада. *Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Енциклопедія*. Київ ; Львів, 2012. Т. 1. С. 387—390; Барвінок Ганна. *Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Енциклопедія*. Київ ; Львів, 2012. Т. 1. С 423—424; Билини. *Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Енциклопедія*. Київ ; Львів, 2012. Т. 1. С. 559—562.

Літ.: Коваль-Фучило І. Ще раз про Куліша. *Слово «Просвіти»*. 2009. № 44 (525). С. 12; Нахлік Є. Ранній Куліш у комплексному дослідженні. URL : http://litakcent.com/2009/10/29 ; Федорук О. П. Куліш у 1840-ті роки. *Слово і Час*. 2009. № 10. С. 122—124; Крохмальний Р. Фундаментальне наукове дослідження як важливий внесок у кулішезнавство. *МіФ*. 2009. № 2—3 (3). С. 113—116.

Ірина Коваль-Фучило

ІВАЩЕНКО Петро Семенович (1846 — 1880-ті) — фольклорист, етнограф. Писав про релігійні культи українського народу в його приказках, дослідник та записувач народних дум. Автор розвідки «Павло Братиця і Прокіп Дуб, кобзарі Ніжинського повіту Чернігівської губернії».

Праці: Павло Братиця и Прокип Дуб, кобзари Нежинского уезда Черниговской губернии. *Записки ЮЗОИРГО*. Киев, 1874; Быт южно-русского народа в его пословицах. *Записки ЮЗОИРГО*. Киев, 1875. Т. 2 (окреме видання: Религиозный культ южно-русского народа в его пословицах. [Киев], 1875); Следы языческих верований в малорусских шептаниях. *Труды III Археологического съезда*. 1878. Т. I. С. 313—326; Шептанья. *Труды III Археологического съезда*. 1878. Т. 2. С. 171—183.

Літ.: Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Т. 1. Київ, 1930. С. 751; Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. Т. 1 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. С. CIX—CX; Енциклопедія українознавства. Львів, 1994. Т. 3. С. 855.

Ірина Коваль-Фучило, Алла Ясенчук

Івашків Василь Михайлович

ІГНАТЮК Іван Степанович (20.10.1928, с. Данці, Люблінське воєводство, Польща — 29.08.2013, м. Люблін) — краєзнавець, збирач і видавець фольклору, поет, дослідник та популяризатор традиційної культури українців Польщі. Навчався у школах с. Данці та м. Славатичі, закінчив Володавську гімназію (1947), економічний технікум у Любліні (1949). З 1955 працював у воєводському комітеті Польської робітничої партії. Один із організаторів та засновників воєводського правління Українського суспільно-культурного товариства (УСКТ) в Любліні та повітових правлінь у Володаві й Білій-Підляській (1956), заступник голови (1956—1957), секретар (1958—1959), голова (1969—1975). І. — ініціатор проведення численних мистецьких імпрез, організаційний керівник ансамблю пісні й танцю УСКТ. За громадську діяльність відзначений державною нагородою — Кавалерським хрестом Ордена Відродження Польщі (1979). Член Польського народознавчого товариства (1973), заслужений діяч культури Польщі (1985), співзасновник літературного об'єднання «Підляшшя» (1983), співредактор літературного альманаху «Наш голос», член Об'єднання українців у Польщі та Союзу українців Підляшшя. З 1970 розпочав збирацьку діяльність, багато сил і часу присвячуючи польовій роботі з нагромадження автентичного матеріалу. Перші фольклорно-етнографічні записи походять з рідного села Данці. Разом з експедиційними виїздами І. практикував стаціонарне обстеження населених пунктів південної частини Підляшшя. Об'єктом досліджень стають села Білопідляського (нині Люблінського) воєводства. І. вирізняло особливо бережливе ставлення до народної спадщини, адже своє головне завдання він вбачав у максимальній повноті представити духовну культуру української спільноти. Важливу роль у становленні методики дослідницької роботи І. відіграла тісна співпраця з Люблінським регіональним відділом Польського народознавчого товариства. Упродовж 1970—2005 зафіксував надзвичайно багатий та різноманітний у жанровому плані фольклорний матеріал, предметом особливої уваги були пісенні тексти. Зафіксував понад 1200 народних пісень, сотні казок та загадок, прислів'їв та приказок. Паралельно з фольклором цікавився і матеріальною культурою, всебічно ознайомлювався з обставинами місцевого життя, зафіксував цінні відомості з народної медицини і вірувань, народного будівництва, ткацтва, одягу. Частину фольклорно-етнографічної колекції І. передав до АНФРФ ІМФЕ, серед них — 11 копійованих на ксероксі збірок народних пісень різних жанрів («Підляські веснянки», «Обрядові пісні», «Балади та історичні пісні», «Любовні пісні», «Родинно-побутові пісні», «Кавалірські пісні», «Жартівливі пісні» та ін.). Решту збірок І. переказав воєводській бібліотеці м. Більська-Підляського, архіву Музею люблінського села, а магнітофонні плівки та касети — Музичній академії у Львові. Автор численних розвідок на сторінках друкованих органів Товариства українців у Польщі: «Наше слово», «Наша культура», щорічника «Український календар», органу Союзу українців Підляшшя — «Над Бугом і Нарвою», «Podlaskim Kwartalniku Kulturalnym». Діалектні особливості нашої мови висвітлив у праці «Українські говірки Південного Підляшшя [опис, тексти, словничок]» (2013).

Праці: Українські говірки Південного Підляшшя [опис, тексти і словничок]. Люблін, 2013; Весільні приспівки з села Янівки. *Наша культура*. Варшава, 1972. № 10 (174). С. 6—7; Чепуське весілля. *Український календар 1973*. Варшава, 1973. С. 247—252; Про звичаї у великий піст та підляські веснянки. *Наша культура*. Варшава, 1973. № 4 (180). С. 8—9; Народні звичаї та обряди на Підляшші. *Наша культура*. Варшава, 1980. № 1 (261). С. 8—9; Про українське весілля на зламі XIX і XX сторіч. *Наше слово*. Варшава, 1980. № 21 (1240). С. 4; Підляські щедрівки й колядки. *Наше слово.* Варшава, 1981. № 2 (1273). С. 5; Весняні звичаї і обряди на Підляшші. *Український календар 1984*. Варшава, 1984. С. 245—251; Надбужанське весілля. *Над Бугом і Нарвою*. Bielsk Podlaski, 1998. № 2. С. 26—28 ; № 3—4. С. 54—57 ; № 5. С. 41—43 ; № 6. С. 36—38; Звичаї та обряди при народженні дитини на Підляшші. *Над Бугом і Нарвою*. Bielsk Podlaski, 2000. № 6. С. 29; Сіножаття, жнива та обжинки на Підляшші. *Над Бугом і Нарвою*. Bielsk Podlaski,

2001. № 4. С. 34—36; Історичні і політичні пісні, записані на Південному Підляшші. *Над Бугом і Нарвою*. Bielsk Podlaski, 2008. № 1. С. 25.

Літ.: Трачук Ю. Закоханий у рідне Підляшшя. *Наше слово*. 2008. № 45. С. 6—7; Головатюк В. Д. Дослідник української культури Підляшшя. *Слов'янський світ.* Київ, 2008. Вип. 6. С. 241—244; Dudek-Szumigaj. Jan Ignaciuk — dokumentalista folkloru pogranicza polsko-ukraińskiego. *Twórczość Ludowa*. 2010. № 1—2. S. 52—53; Рощенко М. Іван Ігнатюк (1928—2013). *Український альманах 2014.* Варшава, 2014. С. 265—267; Головатюк В. Д. Фольклорно-етнографічні записи І. Ігнатюка в архівних джерелах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. *Kultura ukraińców na Warmii i Mazurach: Tradycja i współczesność (Studium etnograficzno-kulturowe).* Olsztyn, 2016. S. 279—289.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14-3. Од. зб. 1013, 1014, 1037—1040, 1068, 1069, 1086, 1099, 1157, 1175, 1307, 1375—1378; Ф. 14-11. Од. зб. 33.

Валентина Головатюк

ІДІОФОНИ НАРОДНІ — група традиційних самозвучних (джерело звука — корпус самого інструмента) інструментів. В Україні ІН поділяються на основні групи — ударні; ті, що струшуються (брязкальця); ті, що шкребуть, та щипкові. До ударних належать било (Гуцульщина й Покуття), тарілки (як елемент барабана в західно- і бухала в північно- і центрально-східних традиціях українців), калатало (гуцульсько-бойківське — торохкавка; закарпатське — торохкавка, клепач), великі, середні та малі дзвони (церковна служба римо-, греко-католицького та православного обрядів, сигнальна функція на всій території України), маленькі дзвінки, дзвоники та дзвіночки (церковна літургія, гуцульсько-колядницький та великодній обряди; бойківсько-покутська — коляда, вертеп, Великдень). Ті інструменти, що струшуються (брязкальця), становлять металеві колокільці, шелести, шелегінди, бубенці (атрибут весільного обряду на Бойківщині), сигнальні інструменти кінського екіпажу, елемент одномембранного бубна — решітка, тарахкальця (віднайдені на Бойківщині Л. Сабан — відомі ще з епохи палеоліту глиняні іграшки). Ті, що шкребуть, включають деркач (вся територія). Щипковою є дримба — збережений в Українських Карпатах народний інструмент, що нерідко (через участь у формуванні звука стовпа повітря в ротовій порожнині) помилково відносять до групи аерофонів народних (А. Гуменюк). Окрім того, до ІН належить також значна частина т. зв. псевдо- або квазі- чи «антиінструментів», як-от: затула, підкова (народний аналог симфонічного інструмента трикутника), рубель і качалка, різний посуд (пляшки, заповнені рідиною) та ін. реманент і приладдя, що звучить. Такі ІН в обрядовій ритуалістиці українців (наприклад, у понеділковій весільній «перезві») широко застосовуються для імітування й більш-менш повноцінної заміни натуральних традиційних музичних інструментів, а в сучасній художній самодіяльності — епізодично ще й для оригінального підкреслення народності звучання.

Дискографія: Хай М. Інструментальна музика. *Барви. Український традиційний фольклор. Мультимедійна част. Розділ «самозвучні»*. Аудіочастина. № 1, 11, 27, 29.

Літ.: Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. Київ, 1967; Яремко Б. Народні музичні інструменти. Гуцульщина. Київ, 1987; Круль П. Національне духове інструментальне мистецтво українського народу. Київ, 2000; Хай М. Музика Бойківщини. Київ, 2002; Хай М. Музично-інструментальна культура українців (фольклорна традиція). Київ; Дрогобич, 2007; Черкаський Л. Українські народні музичні інструменти. Київ, 2003; Кушлик Л. Новознайдені музичні інструменти на Бойківщині. *Традиційна народна музична культура Бойківщини*. Львів, 1996; Сабан Л. Тарахкальця «невідомого автора» з Бойківщини. Львів, 1996.

Михайло Хай

ІЛЛІТЕРАТ (від лат. illitera — не літера) — відтворення письмом слів та звуків української мови, які не можуть бути точно відтворені у їх фонетичній формі. Їх фіксація записом становить особливу складність при відтворенні мистецьких емоційних виконань, сповнених звуконаслідувань, вигуків, наприклад: Гуп! Ух! Гм! та ствердне угу — та заперечне ук-у, для якого не віднайдено загальноприйнятної форми, тощо. Відтворення записом І. завжди умовне й не здатне відбити артистизм усного виконання та багатство діалектних форм.

Олександра Бріцина

ІЛЬКЕВИЧ Григорій Степанович (псевдоніми та криптоніми: **Мирослав**, **Мирослав** з **Городенки**, **Г. І.**, **Miroslav** та ін.; 13.10.1803, с. Нове Село колишньої Жовківської округи, нині Городоцького р-ну Львівської обл. 1841, м. Городенка, нині райцентр в Івано-Франківській обл.) — фольклорист, етнограф, педагог. У 1820 закінчив 4-класну школи, 1822 екстерном склав іспит на учителя. У 1824—1835 — народний учитель у Коломиї, 1836—1841 — у Городенці. Записував народні пісні різних жанрів (зокрема: історичні, весільні, коломийки), прислів'я та приказки («приповідки»), загадки, повір'я. Деякі записи І. ввійшли до збірки Жеготи Паулі, Вацлава з Олеська, Я. Головацького, альманаху «Русалка Дністрова» та ін. Найбільшу славу І. як збирачеві принесла оригінальна збірка «Галицькі приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичем» (Відень, 1841), видана коштом М. Верещинського, наклад — 500 примірників. До неї ввійшло 2700 прислів'їв і приказок, 60 загадок. Роль збірки в історії української фольклористики високо оцінили І. Франко, А. Франко, М. Возняк, К. Студинський, В. Щурат, М. Пазяк, Р. Кирчів, В. Качкан та ін. У 2003 — до 200-річчя від дня народження І. — у Львівському національному університеті ім. Івана Франка здійснено репринтне перевидання збірки, а також за автографами І., що зберігаються у Львівській національній бібліотеці ім. В. Стефаника, видано збірку «Народні пісні в записах Григорія Ількевича». І. — автор ряду розвідок: «Забобони, що існують між простим народом в Галичині» (1836), «Про українську міфологію відповідно до народних переказів» (1839), «Звичаї народу на Волині» (1840). Діяльність І. — помітний внесок в історію української фольклористики, національного відродження в Галичині.

Літ.: Франко А. Григорій Ількевич як етнограф. Львів, 2012; Кирчів Р. Фольклорна спадщина Григорія Ількевича. *НТЕ*. 1991. № 1. С. 22—33; Кирчів Р. Історія української фольклористики. Львів, 2017. Т. 1. С. 370—373; Качкан В. Постаті: Студії. Есеї. Сильвети. Рефлексії : у 2 т. Івано-Франківськ, 2012. Т. 2. С. 124—128.

Микола Дмитренко

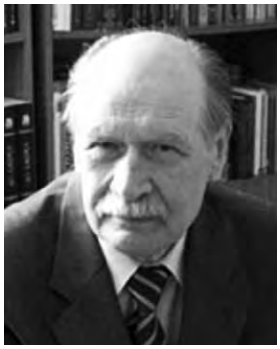

Ільницький Микола Миколайович

ІЛЬНИЦЬКИЙ Микола Миколайович (23.09.1934. с. Ільник, нині Турківського р-ну Львівської обл.) — літературознавець, перекладач, поет, фольклорист. Доктор філологічних наук (1984), професор (1994). Член-кореспондент НАНУ (2003). Дійсний член НТШ (1989). Член Національної спілки письменників України (1967). Лауреат премій у галузі літературно-художньої критики ім. О. І. Білецького (1983), премій ім. І. Я. Франка Президії НАНУ (1996), Богдана Лепкого (2002) та ін. Закінчив Дрогобицький педагогічний інститут (1957). Працював у редакції Львівської газети, журналу «Жовтень» (нині «Дзвін») завідувач відділу критики, з 1980 — заступник головного редактора. Від 1990 — завідувач відділу української літератури Інституту українознавства НАНУ (Львів); одночасно від 1994 — у Львівському університеті ім. І. Франка, від 2001 — завідувач кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства. Багатолітній голова вченої спеціалізованої ради із захисту докторських дисертацій. Автор кількох десятків книжок з історії та теорії літератури, літературно-художньої критики, поетичної збірки «Земні артерії» (1965), «Мозаїка доріг» (1980), «За роком рік» (1988), «Вересневі відлуння» (2011) та ін. Захистив кандидатську дисертацію про М. Яцкова, підготував і видав збірку народних пісень у його записах (1983). Записав народні пісні від матері, видав окрему збірку «Ой зацвіла черемшина» (1981). Автор понад 1500 статей, деякі присвячені дослідженню фольклору.

Праці: Ой зацвіла черемшина: Народні пісні з голосу Ганни Ільницької / записи текстів, упоряд., вступ. ст. М. Ільницького; записи і характеристика мелодій І. Майчика. Київ, 1981. 62 с.; Народні пісні в записах Михайла Яцкова / упоряд. О. І. Дея, М. М. Ільницького; вступ. ст. і прим. М. Ільницького Київ, 1983. 112 с.; «Горіла сосна...»: модифікація символів вогню і води в народній пісні. *МіФ*. 2009. № 1 (2). С. 43—49; Поетичні реінтерпретації двох фольклорних сюжетів. *МіФ*. 2010. № 1 (5). С. 44—49; Досвіток із півнями і тривогою, або ж міжчасся як прогалина в тексті буття. *МіФ*. 2010. № 2 (6). С. 88—93; «І почулися тихі слова, мов сичання гадюки...»: символ змії у поезії Івана Франка і Василя Щурата. *Вісник Львівського універ-*

ситету. Серія філологічна. Франкознавство. Львів, 2011. Вип. 55. С. 81—87; Крізь призму діалогу культур [Рец.: Ребошапка І. Всесвіт усного і писаного слова. Фольклористичні розвідки, статті, рецензії, персоналії. Бухарест, 2010. 388 с.]. *МіФ.* 2011. № 3—4. С. 116—120.

Літ.: Микола Ільницький: Біобібліографічний покажчик / укладач Л. Ільницька; наук. ред. і авт. передм. В. Будний. Львів, 2004. 254 с.; Микола Ільницький. Львів, 2011. 576 с. (серія «Слово про вченого», вип. 2); *Вальо М. А.* Ільницький Микола Миколайович. *ЕСУ.* Київ, 2011. Т. 11. С. 322; Микола Ільницький. *Письменники України: Біобібліографічний довідник.* Біла Церква, 2012. С. 179.

Микола Дмитренко

ІЛЬТЬО Іван Іванович (26.05.1896 — 24.03.1972) — оповідач із с. Доробратове Іршавського р-ну Закарпатської обл. Наймитував у Закарпатті та на Придунайській рівнині. Під час Першої світової війни потрапив у полон і працював у поміщицькому маєтку в Саратовській губернії Росії. В репертуарі І. не лише казки, а й побутові бувальщини, оповіданння, анекдоти. За підрахунками П. Лінтура, від І. ним було зафіксовано казки 60-ти сюжетів, а всього від нього зафіксовано понад 80 творів. У репертуарі І. переважають лаконічні побутові казки. Записи від І. було опубліковано у ряді фольклорних збірок, зокрема, «Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати» (1966), «Дідо-всевідо» (1969) та ін.

Тексти: Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати: Закарпатські народні казки. Гумор та сатира. Запис текстів та впоряд. П. В. Лінтура. Ужгород : Карпати, 1966. С. 46—52, 56—58, 128—130; Дідо-всевідо: Закарпатські народні казки. Запис текстів та впоряд. П. В. Лінтура. Ужгород : Карпати, 1969; Зачаровані казкою: Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 219—221.

Літ.: Зачаровані казкою: Українські народні казки в записах П. В. Лінтура ; упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 221—239; Лінтур П. В. Казкарі Закарпаття і їх репертуар. *Зачаровані казкою: Українські народні казки в записах П. В. Лінтура* / упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 496—511.

Олександра Бріцина

ІЛЬЧЕНКО Григорій Миколайович (21.02.1902, м. Нижньодніпровськ, нині Дніпропетровської обл. — 20.12.1975, м. Харків) — кобзар. Учень кобзаря М. Христинка. У 1926—1928 співав у складі Харківської художньої капели бандуристів ім. Т. Шевченка, у 1944—1945 — у Державному українському народному хорі та військовому ансамблі пісні і танцю. Виступав переважно як соліст-бандурист. У репертуарі — українські народні пісні, думи («Буря на Чорному морі»), авторські («Про матір-удову»), гумористичні («Був у нашому колгоспі голова») та ін. твори.

Праці: Пісні та думи / упор. Г. М. Ільченко. Харків, 1967.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 98.

Ірина Коваль-Фучило

ІНВАРІАНТ (від лат. invarians, род. відм. invariantis — незмінний) — узагальнене поняття на визначення однієї сутності — окремого явища фольклору в сукупності його істотних ознак, що зберігаються за будь-яких перетворень. При розгляді І. застосовуються поняття мінімальний та максимальний І. , перше з яких визначає найменший набір ознак, поза реалізацією яких явище втрачає самототожність, а друге — їх найбільший набір. І. являє собою синхронну схему, яка може «розгортатися» у конкретні тексти культури й бути інтерпретована також і в діахронному плані. Поняття І. рівня протиставлене поняттю варіант як абстрактне конкретному, проте в текстологічному сенсі І. не виступає як антонім до терміна варіант, оскільки жодна конкретна реалізація фольклорного твору (текст, варіант) не може бути визнана інваріантом щодо іншої. Через це ряд дослідників висловлює сумнів щодо доцільності вживання терміна І. в текстологічному сенсі. Українською фольклористикою термін І. як текстологічний не застосовується.

Літ.: Иванов В. В., Топоров В. Н. Инвариант и трансформации в мифологических и фольклорних текстах. *Типологические исследования по фольклору: Сборник статей памяти Владимира Яковлевича Проппа (1895—1970).* С. 44—76; Чистов К. В. Пратекст, «нормальный» текст, целесообразный текст и инвариант как фольклористические категории. *Краткое содержание докла-*

дов годичной научной сессии Института этнографии АН СССР 1974—1976. Ленинград, 1977. С. 28—30.

Олександра Бріцина

ІНВЕРСІЯ (з лат. inversio: перестановка, перевертання) — незвичне розташування слів у реченні (звичне: підмет — присудок; означення перед означуваним словом), зміна синтаксичної конструкції задля увиразнення вислову, привернення уваги до окремого слова, образу. Властивий народним пісням (іноді це призводить до свідомого порушення розміру, ритму), оповідним творам (акцент на важливому слові, що характеризує дію, вчинок, рух тощо). Часто в казках, піснях присудок стоїть перед підметом: «Біжить лісом вовк...», «Вибігла лисиця на узлісок...» (казки про тварин), «Шумить, гуде дібрівонька, / Плаче-тужить дівчинонька...», «Била жінка мужика...», «Журилася попадя своєю бідою...» (жартівливі пісні), що акцентує на дії, підсилює емоційність заспіву, розповіді. У народних піснях означення нерідко розташовані після означуваного слова: «Одна гора високая, а другая низька...», «Ой у полі конопелька та дрібна, зелененька...», «Вирву я хмелю високого, / А насичу меду солодкого, / Запрошу сестру багату...», «Ой попід гай зелененький / Брала вдова льон дрібненький...» та ін. І. властива народним думам: «Душа козацька молодецька», «Братіки мої рідненькі, миленькі, / Як голубоньки сивенькі...». Зміна прямого порядку слів властива усному мовленню, особливо його речитативним, мелодекламаційним формам. Відтак у думах інверсовані слова набувають специфічного семантичного навантаження: «То Івась Удовиченко од сна прочинає, / По світлиці поглядає, / Що зброї козацької у світлиці немає. / Він шаблю булатную у руки бере, / Пищаль семип'ядний на плече кладе...» І. застосував Л. Глібов у першому рядку вірша «Стоїть гора високая...», що став народною піснею.

Микола Дмитренко

ІНКЛЮЗ — чарівний предмет — монета, що має властивість повертатися до господаря і притягувати до себе гроші. Для виявлення І., за народними уявленнями, у касах зроблено мармурові столи, на яких І. не може лежати, а постійно перевертається та скаче. Щоб утримати І., його слід тримати у кулаку. Для знешкодження І. його рубають чи прибивають цвяхом до столу або стіни, затискають передніми зубами. Існують різноманітні способи отримання І.: зі срібної монети, яку вкладають до гнізда ластівок і витримують, поки не виведеться три покоління пташенят, І. можна отримати від нечистого на перехресті та ін. Регіональне поширення образу обмежується переважно західними регіонами України.

Літ.: Гнатюк В. Нарис української міфології. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2000. С. 235—237.

Тексти: Знадоби до галицько-руської демонології. Т. І / зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник.* 1904. Т. XV; Знадоби до галицько-руської демонології. Т. II. Вип. І / зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник.* 1912. Т. XXXIII; Знадоби до галицько-руської демонології. Т. II. Вип. II / зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник.* 1912. Т. XXXIV.

Олександра Бріцина

ІНКЛЮЗНИК — персонаж «нижчої» міфології (демонології). Дух, що володіє Галицянерозмінною монетою (інклюзом), яка завжди повертається до господаря. І. , за народними уявленнями, можна отримати з курячого яйця, яке носили дев'ять днів під пахвою. Регіональне поширення образу обмежується переважно західними територіями.

Тексти: Знадоби до галицько-руської демонології. Т. І / зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник.* 1904. Т. XV. Знадоби до галицько-руської демонології. Т. II. Вип. І / зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник.* 1912. Т. XXXIII. Знадоби до галицько-руської демонології. Т. II. Вип. II / зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник.* 1912. Т. XXXIV.

Літ.: Гнатюк В. Нарис української міфології. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2000. С. 235—237.

Олександра Бріцина

ІНСТИТУТ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ почав діяти у Львові під час німецької окупації у вересні 1941 на базі створеного Раднаркомом УРСР в грудні 1939

Львівського богословського наукового товариства (ЛБНТ). Керівництво закладом здійснював отець С. Сапрун. Його заходами ЛБНТ було реформовано спочатку у Крайовий інститут народної творчості (КІНТ), а з 1942 — Інститут народної творчості (ІНТ) з ширшими повноваженнями. До компетенції ІНТ належали питання, пов'язані з відновленням музично-концертного життя у Львові й Галичині, з діяльністю музично-освітніх закладів, з розвитком аматорського і професійного хорового виконавства краю, репертуарною політикою та популяризацією музичної культури. З ІНТ співпрацювали провідні музичні й мистецькі діячі того часу В. Барвінський, Є. Козак, М. Колесса, А. Кос-Анатольський, Р. Любинецький, С. Людкевич, Й. Стадник, Л. Туркевич, Є. Цегельський, Т. Шухевич, О. Кульчицька, Р. Прокопович, Я. Вітошинський, М. Волошин, О. Гірняк та ін. В ІНТ діяли різнопрофільні методичні кабінети: музичні (керівник Є. Цегельський, він же заступник директора ІНТ), театральні (керівник Й. Стадник), образотворчого мистецтва (керівник М. Михалевич), а відтак додалося ще два: декораційний (керівник М. Єршов) та етнографічний (керівник М. Горгула). Координувала їхню діяльність Мистецька колегія. При музичному кабінеті діяли вокальний та інструментальний відділи. Робота з численними сільськими й містечковими аматорськими колективами здійснювалася на базі місцевих осередків музичного кабінету з допомогою керівників і референтів кабінету з центру (Є. Цегельський, М. Колесса, Є. Козак, Л. Туркевич, С. Малюца). При ІНТ функціонувала музична школа з очною та заочною формами навчання (без вікових обмежень), що нараховувала 120 учнів (директор Є. Цегельський; на посаді інспектора музичної школи — О. Лисенко). Навчання було триступеневим. Нижчий ступінь передбачав навчання в умовах місцевих музичних осередків, середній охоплював музично грамотних учнів або тих, хто завершив навчання на I ступені, третій — абсольвенти II ступеня. На базі шкіл створювалися різні курси, студії для навчання диригентській справі (М. Колесса), гри на музичних інструментах, для заочного опанування теорії музики та композиції (З. Лисько), влаштовувалися музичні конкурси й численні концерти новостворюваних вокально-хорових і оркестрових колективів різного складу. Тут працювали хори «Бандурист» (диригент М. Колесса), «Боян» (диригент С. Сапрун), «Сурма» (диригент О. Плешкевич), студентів ветеринарії (диригент В. Панасюк). У 1943 заходами музичного кабінету у Львові було проведено Крайовий конкурс солістів-інструменталістів. У рамках ІНТ плідною була діяльність видавничого підрозділу, на чолі зі С. Людкевичем: було видано приблизно 40 випусків музичної літератури, зокрема «Народні пісні», «Мужеські хори», «Мішані хори», «Літургійні пісні», «Духовно-музичні твори», ювілейну збірку творчості М. Лисенка. Крім нот, видано також методичні та інструктивні матеріали для навчальних потреб. При ІНТ працювали перша і єдина тоді в Галичині студія танцю для дітей та студія живого слова. З ініціативи ІНТ спочатку діяло Крайове концертне бюро (на чолі з О. Гериновичем), а невдовзі ця структура з тією самою назвою ввійшла до Спілки музикантів. При Концертному бюро працювали евакуйовані з Наддніпрянщини мистецькі колективи — відома Київська капела бандуристів під керівництвом Г. Китастого, Український національний хор під керівництвом Н. Городовенка, а також естрадно-концертна група та джазовий оркестр (з 1943). Від 1941 почав діяти театр-рев'ю «Вар'єте», а з 1942 — театр малих форм «Веселий Львів». Їхніми зусиллями й за участі хорів «Боян» (м. Дрогобич, м. Львів), «Думки» (м. Станіславів), «Трембіти» (м. Косів) відбувалися численні концертні виступи у Львові й усій Галичині. Великою заслугою ІНТ було проведення у Львові 31 липня — 2 серпня 1942 Першого крайового конкурсу хорів у Галичині, до 100-річчя від дня народження М. Лисенка. У конкурсі взяло участь 450 хорових колективів, з яких було відібрано 30 найкращих

хорів у трьох категоріях: 16 сільських, 10 містечкових та 4 великоміські. Найкращим було визнано хор «Боян» з м. Дрогобич (диригент Б. П'юрко), поміж найкращих диригентів названо В. Якуб'яка (с. Печеніжин на Коломийщині), С. Прокоп'яка (м. Ходорів на Львівщині) та М. Колессу (хор «Думка» із м. Станіславів). Цей захід, проведений в умовах німецької окупації, набув великого культурного і суспільно-політичного резонансу. Другий крайовий конкурс хорів, який планувалося присвятити М. Леонтовичу й К. Стеценкові, через воєнні події не відбувся. У 1944 ІНТ припинив існування. Наступний етап діяльності цієї установи припадає на радянський період, коли актуалізувалася діяльність Будинку народної творчості.

Літ.: Паламарчук О. А музи не мовчали. Львів: 1941—1944 роки. Львів, 1996; Черелонин М. Музична культура Галичини. Київ, 1997*;* Довгалюк І., Шнерх С. Інститут народної творчості у Львові та культурно-освітнє життя Галичини в 1941—1944 роках. *ЗНТШ.* 1996. Т. CCXXXII : Праці музикознавчої комісії. С. 448—463.

Оксана Шевчук

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ АН України — академічна наукова установа з вивчення народної культури. Заснована 1936 в системі АН УСРР, з 1937 — УРСР на базі наукового підрозділу ВУАН. Директори: А. Хвиля (1936—1937, репресований), Ю. Соколов (1939—1941). ІУФ складався з трьох підрозділів (секторів): словесного фольклору, музичного фольклору та рукописних фондів. У 1938 в Інституті відкрито аспірантуру. Виходили періодичні видання «Український фольклор» (1937—1939), «Народна творчість» (1939—1941). Учених цього закладу орієнтували на збирання й дослідження т. зв. «радянського фольклору», творів, скомпонованих самодіяльними поетами, які славили Леніна, Сталіна, комуністичну партію. Вихід унікальної збірки традиційного фольклору «Українські народні пісні» (1936) в упорядкуванні А. Хвилі став однією з причин звільнення останнього з посади директора; 1937 вченого було репресовано. ІУФ відіграв позитивну роль у збереженні традиційної культури, формуванні спеціалізованої бібліотеки, рукописних фондів.

Літ.: Попов П. М. Вивчення фольклору в Академії наук УРСР за 25 років її існування (1919—1944). *Мистецтво. Фольклор. Етнографія. Наукові записи.* Київ, 1947. Т. 1—2. С. 61—78; Березовський І. Українська радянська фольклористика. Етапи розвитку і проблематика. Київ, 1968; Березовський І. Українська фольклористика за шістдесят років Радянської влади. *НТЕ.* 1977. № 4. С. 3—14; Скрипник Г. А. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського НАН України. *ЕІУ.* 2005. Т. 3. С. 494—495; Кирчів Р. Інститут українського фольклору. *Мала енциклопедія українського народознавства.* Львів, 2007. С. 245—246; Дмитренко М. Відділ фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. *Дмитренко М. Українська фольклористика: акценти сьогодення: розвідки, статті.* Київ, 2008. С. 72—77.

Микола Дмитренко

ІНСТРУМЕНТИ МУЗИЧНІ — у фольклористиці інструменти, призначені для музикування в народному побуті. Органологія — наука, яка вивчає ІМ. Як і в професійній музиці, ІМ у народній творчості поділяються на групи за будовою та засобами звуковидобування. В Україні побутують такі групи ІМ: духові, струнно-щипкові, струнно-смичкові, язичкові та мембранні. До духових ІМ належать флейтові: багатоствольна флейта-свиріль по типу свирілі Пана, відкрита флейта флояра (зубовка); свисткові: флейта, сопілка (денцівка), подвійна свисткова флейта дводенцівка, керамічний свистунець; тростеві: українська волинка (дуда, коза, міх, баран), вироблена зі шкіри кози; мундштучні: ріг, що спочатку виробляли з рогів тварин, дерев'яна трембіта — сигнальний ІМ завдовжки до трьох метрів. Сопілка належить до найдавніших ІМ, її використовують у пастушому побуті в Карпатах і Прикарпатті — зоні розвиненого вівчарства. До струнних щипкових ІМ належить кобза — індивідуальний інструмент кобзаря, похідна від кобзи бандура (багатострунний інструмент з великим резонаторним корпусом), торбан з більш глибоким корпусом, ніж у бандури, та довгою шийкою. Серед струнних смичкових

в Україні поширені: колісна ліра (реля) — інструмент, що використовували мандрівні лірники, звичайна скрипка та басоля — інструмент типу віолончелі з трьома струнами. Серед ударних поширені цимбали, серед язичкових — традиційно жіноча дримба (варган), серед мембранних — бубон (шкіра, натягнена на круглій обичайці). ІМ поділяють також на індивідуальні, або сольні (сопілка, трембіта, дримба), та ансамблеві (скрипка, басоля, цимбали, бубон), що використовують в ансамблях «троїстих музик».

Літ.: Вертков К., Благодатов Г., Язовицкая Э. Атлас музыкальных инструментов народов СССР. Москва, 1963. 276 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.

Людмила Єфремова

ІОАНІДІ Анатолій Леонідович (19.07.1924, м. Харків — ?, м. Київ) — фольклорист. Закінчив курси трактористів, військове піхотне училище, учасник бойових дій Другої світової війни: командир взводу 34-го гвардійського стрілкового полку 13-ї гвардійської стрілкової дивізії. З боями пройшов від Сталінграда до Німеччини. Нагороджений орденом Червоної зірки, багатьма медалями. Після війни закінчив Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького. З 1947 — у системі АН УРСР, з 1963 — молодший, з 1974 до 1986 — старший науковий співробітник ІМФЕ. Захистив кандидатську дисертацію «Журнал “Киевская старина” і проблеми фольклористики на Україні наприкінці XIX — початку XX ст.» (1969). Автор низки статей, упорядкував збірки в серії «Українська народна творчість»: «Рекрутські та солдатські пісні» (1974), «Легенди та перекази» (1985).

Праці: Великий науковий доробок (Дослідження та публікації фольклору на сторінках «Киевской старины». *НТЕ*. 1968. № 3. С. 32—39; Український фольклор у «Грамматике малороссийского наречия» О. П. Павловського (До 150-річчя виходу книги в світ). *НТЕ*. 1968. № 4. С. 67—69; До історії вивчення російських та українських голосінь (З архіву А. Ю. Кримського) / підгот. до друку, вступ. замітка і коментарі А. Іоаніді. *НТЕ*. 1973. № 3. С. 67—73; Рекрутські та солдатські пісні / упоряд. А. Іоаніді, О. Правдюк. Київ, 1974. 624 с.; Пісні про подвиги чорноморських міст-героїв. *НТЕ*. 1975. № 3. С. 87—88; Легенди та перекази / упоряд. та приміт. А. Іоаніді ; вступ. ст. О. І. Дея. Київ, 1985. 400 с.

Микола Дмитренко

ІРОНІЯ (від грецького eironeia — удавання) — свідоме, удаване, але приховане глузування, насмішка, коли про якесь явище чи особу мовиться в позитивному плані, навіть піднесено, захопливо, але мається на увазі негативне. І. як засіб і спосіб зображення застосовується в народному гуморі, але більш властива сатирі. Це непряме висміювання негативного, аж до його специфічного заперечення. І. — «молодша сестра» сарказму. І. активно використовується в багатьох жанрах фольклору: анекдотах, календарно-обрядових, родинно-обрядових і побутових, сатиричних піснях, казках, прислів’ях та приказках, примовках (наприклад: «У нашому селі нема злодіїв — самі люди крадуть один в одного», «Гостеві двічі раді: коли приїжджає і коли від’їжджає»). Подеколи І. висловлюється через алегорію, гротеск, паралелізм і має специфічне змістове забарвлення. При цьому цікавою формою І. є питання: «Кумцю моя, кумцю моя, люблю вас, / Чи не ходить моя курочка до вас? / Моя курочка рябенька ще й з чубком, / Чи не ходить мій миленький вечерком?» У фольклористиці І. як і інші засоби поетики, стилістики, вивчена мало.

Микола Дмитренко

Іоаніді Анатолій Леонідович

ІСІРОВИЧ Марія Фроімівна (1915—?) — фольклористка. Закінчила мовно-літературний факультет Вінницького педагогічного інституту, а згодом працювала в ньому асистентом. У середині 1930-х відвідувала лекції в Київському державному університеті, упродовж трьох років працювала в комсомольській газеті «Молодий Більшовик». У другій половині 1930-х — співробітниця Інституту українського фольклору. У 1937 у складі групи наукових співробітників ІУФ працювала над темою «Творчість П. Тичини і фольклор».

Цікавилася взаємозв'язками літератури й фольклору. У її інститутському плані роботи на 1937 значилися такі теми: «Соціальні мотиви в українській народній казці», «Участь в роботі над томом "Українські народні казки"», «Участь в експедиції на Одещину». Друкувалася в журналі «Український фольклор». У статті «Усна творчість українського народу про Жовтневе збройне повстання» (1938) розглянула радянську казку «Про мудрого вчителя, богатиряковаля, золоте перо, правду-книгу». У ній вона стверджувала: «Образ Кощея Смертоносця — втілення хижацьких рис буржуазної системи...», «Зоря в українській народній творчості знаменує партію, що вказує шлях перемоги...» (с. 31, 39). У звіті про експедиційну роботу в с. Бистрик Кролевецького р-ну Сумської обл. (1940) М. І. розповіла про свій досвід створення «нової пожовтневої казки» разом з місцевими казкарями (на думку О. Бріциної, йдеться про штучне «запровадження» текстів до репертуару тогочасних виконавців).

Праці: Усна творчість українського народу про Жовтневе збройне повстання. *Український фольклор*. 1938. Кн. 1; Образ трудящої жінки в українському фольклорі. *Український фольклор*. 1937. Кн. 2.

Літ.: Бріцина О. Українська усна традиційна проза: питання текстології та виконавства. Київ, 2006. 395 с.

Тетяна Шевчук

ІСТОРИЗМ ФОЛЬКЛОРУ — зумовленість художнього зображення у фольклорі історичною дійсністю. Проблема І. ф. була однією з центральних у працях представників історичної (культурно-історичної) школи української фольклористики XIX ст. (М. Максимович, М. Костомаров, Й. Бодянський, П. Житецький) і продовжувала доволі активно обговорюватися наукою XX ст. Дискусіям було властиве протистояння двох різних поглядів на проблему. Це наголошування на пріоритеті відображення фольклором конкретних подій та суспільних явищ (в річищі концепції історика Б. Рибакова — М. Плісецький, В. Анікін, С. Азбелєв). З цих позицій фольклор розглядається як історичне джерело, і здійснюються спроби відшукати у фольклорних текстах відтворення певних реальних подій та постатей, відзначити невідповідності фольклорного зображення конкретним реаліям чи навпаки. Опоненти цієї точки зору В. Пропп і Б. Путілов акцентували на необхідності розуміння складного й опосередкованого способу відтворення фольклором історико-етнографічних реалій і обстоювали думку, що історичні події відбиваються в ньому згідно законів фольклорної поетики. Фольклор специфічно віддзеркалює історичну дійсність, зокрема ідеали й настрої народу на певному історичному етапі. Істотними є роль художнього вимислу та специфічне для різних жанрів ставлення до дійсності. Ці позиції знаменують вузьке («правда факту») й широке («дух історії») розуміння І. ф. У лоні так званого вузького розуміння І. ф. за часів панування марксистської ідеології постала концепція конкретного І. як способу правдивого відтворення дійсності переважно в жанрах переказу, історичної пісні, в народних оповіданнях. В історії української науки вже В. Антонович і М. Драгоманов наголошували на «історичному характері», а не на історичній подієвості українських народних дум. Вони тлумачили термін «історичні пісні» як «історію», проте лише «поетичну». М. Грушевський підкреслював, що тексти, які часто називають «історичним епосом», «тільки підкрашені історично, але не історичні в основі». К. Грушевська, видаючи українські народні думи, зазначала, що в них ідеться про «історичні переживання», а не про «пряме» віддзеркалення історії. Фольклорний текст стосується не лише того року чи десятиліття, про який розповідає, а всього тривалого часу, впродовж якого він створювався, побутував, змінювався або відмирав (В. Пропп). Новочасні українські студії І. ф. у XX ст. започаткував М. Грушевський у створеному ним у Відні 1919 Українському соціологічному інституті, згодом вони були продовжені Історичною секцією ВУАН. Праці М. Грушевського («Береження і дослідження

побутового і фольклорного матеріялу як відповідальне державне завдання»), К. Грушевської («Спроби соціологічного об'яснення народньої казки»; «Українські народні думи» у 2 кн.) формували паростки нового розуміння І. ф., що спрямовувало на відхід від його тлумачення як плаского відображення історії. Упродовж XX ст. дискусійні питання І. ф. обговорювалися світовою фольклористикою, значне місце вони посідали в роботах радянського часу (праці В. Жирмунського, Є. Мелетинського, К. Чистова, В. Гацака та ін.), згодом їхнє вирішення набуло нових сутнісних домінант у студіях структурно-семіотичного спрямування (К. Леві-Строс, М. Еліаде, А. Байбурін, Г. Левінтон, С. Неклюдов). Фольклористи неодноразово звертали увагу на квазіісторичність фольклору. Є. Мелетинський («Вступ до історичної поетики епосу та роману») визначав історизм як фундаментальний принцип гуманітарних наук, натомість типом епічного мислення вважав квазіісторизм. С. Неклюдов уточнив, що усне епічне оповідання — це не просто точна фіксація історичної події, а «конструювання з історичних спогадів свого — епічного — світу, «епічної моделі історії», тож «типологія» панує над «історією», а реальні імена, події, топоніми накладаються на стійкі й досить давні оповідальні структури («Типологія й історія в пам'ятниках героїчного епосу»). Він вказав і на те, що дослідження в царині «усної історії» мало чи й зовсім не враховують комунікативні особливості усної традиції, оскільки передусім ідеться не стільки про інформацію щодо минулого, скільки про «матриці суспільної свідомості» («Нотатки про "історичну пам'ять" у фольклорі»). Механізм колективної пам'яті спрацьовує так, що для нього характерним стає процес міфологізації історичних подій (О. Пріцак). За висновком М. Еліаде — це «вихід» з історичного часу, «реактуалізація первісної події, священної історії». Аналізуючи твори південнослов'янського епосу, він стверджував, що «колективна пам'ять позаісторична». Процес «міфологізації» історичних подій та осіб діє таким чином, що хоч їхня історична реальність не викликає сумнівів, з плином часу справжні біографії героїв забуваються й конструюються згідно з міфологічними нормами. У сучасній українській науці є прибічники обох позицій. До науковців, які відстоюють першу точку зору, належить сходознавець О. Галенко, який розглядає тексти фольклору (думи, історичні й обрядові пісні) як історичні джерела, аналогічні документам та літописам. Таким розвідкам властиві спроби пошуку чіткої соціологічної інформації у фольклорних текстах та навіть намагання визначити точну хронологію виникнення тих чи інших видів та жанрів фольклору. Дехто з сучасних фольклористів, виходячи з широкого розуміння фольклору, запропонованого ще у XIX ст. англійським Фольклорним товариством (Folklore Society), робить некритичні спроби використовувати сучасний метод «усної історії». При цьому науковці переходять на дослідницьке поле істориків, ототожнюючи тексти «усної історії» з історичними переказами. Є спроби віднайти в фольклорі «матріархальні» прояви, що засвідчує живучість у сучасних умовах еволюціоністсько-марксистської концепції «матріархату». Це певною мірою стосується не лише фольклористичних досліджень, а й окремих студій «усної історії». Поглиблене розуміння взаємин фольклорного тексту та реальної історичної дійсності почало утверджуватися у вітчизняній фольклористиці лише на межі XX та XXI ст., водночас до наукового обігу увійшло поняття «усна історія», яку почали розуміти не лише як джерело, а і як метод дослідження.

Літ.: Костомаров Н. Об историческом значении южнорусского народного песенного творчества. *Беседа*, 1872. №№ 4—6, 8, 10—12; Грушевський М. П'ятдесят літ «Исторических песен малорусского народа» Антоновича і Драгоманова. *Україна*. 1924. Кн. 1—2. С. 97—109; Грушевський М. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання. *Україна*. 1925. Кн. 5. С. 3—13; Грушевська К. Переднє слово. *Українські народні думи* : у 2 т. Т. 1 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. С. V—XII;

Пропп В. Я. Русский героический эпос. Москва, 1958. 603 с.; Плисецкий М. М. Взаимосвязи русского и украинского героического эпоса. Москва, 1963. 448 с.; Кирдан Б. П. Украинский народный эпос. Москва, 1965. 352 с.; Мельник В. М. Історична правдивість фольклору XVI—XVII ст. Львів, 1968. 310 с.; Пропп В. Я. Об историзме фольклора и методах его изучения. *Фольклор и действительность.* Москва, 1976. С. 116—131; Азбелев С.Н. Историзм былин и специфика фольклора. Ленинград, 1982. 327 с.; Франко І.Я. Студії над українськими народними піснями // Зібр. творів: У 50-ти т. Київ, 1984. Т. 42. С. 5—352; Т. 43. С. 5—491; Фольклор: Проблемы историзма. Москва, 1988. 295 с.; Веселовский А. Н. Работы о фольклоре на немецком языке (1873—1894): Тексты: Опыт параллельного перевода: Комментарии / руковод. и отв. ред. В. М. Гацак. Москва, 2004. 544 с.; Элиаде М. Космос и история: Избранные работы. Москва, 1987. 312 с.; Неклюдов С. Типология и история в памятниках героического эпоса. *The Armenia Epic «Daredevies by Sassoum» and the World Epic Heritage*. November 4—6. Yerevan. National Academy by Sciences of Armenia. 2003. P. 17—24; Неклюдов С. Заметки об «исторической памяти» в фольклоре. *Сборник к 60-летию А. К. Байбурина*. Санкт-Петербург, 2007. С. 77—86; Бріцина О. 20 сторіччя в усній історії українців (нотатки до питання про історизм фольклору). *У пошуках власного голосу : усна історія як теорія, метод та джерело* : *зб. наук. статей* / за ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків, 2010. С. 135—144; Шевчук Т., Балушок В. Чи були герої зрадниками, або Ще раз про проблему історизму фольклору (з приводу статті О. Галенка «Зрадники-герої або український ідеал потурченця», опублікованої в альманаху «Соціум» (2006 р., вип. 6)). *УІЖ*. 2012. № 5. С. 229—237.

Василь Балушок, Олександра Бріцина, Тетяна Шевчук

К

КАБІНЕТ МУЗИЧНОЇ ЕТНОГРАФІЇ ВУАН (КМЕ, Кабінет порівняльного музикознавства) — заснований 1922, на чолі — К. Квітка. До 1926—1927 співробітниками КМЕ були лише позаштатні працівники: М. Гайдай, М. Некозаченко, Б. Луговський, В. Харків, Д. Ревуцький. Першим до штату було зараховано М. Грінченка, якого невдовзі замінив В. Харків. У КМЕ сформувався науковий метод К. Квітки, вийшли його найважливіші праці й розвідки, де визначилися пріоритети, критерії та напрями діяльності цієї наукової установи й української музичної етнографії загалом. Справжньою новизною й науковою вартістю позначені теоретичні праці К. Квітки, що розвинули порівняльний напрямок («Ритмічні паралелі в піснях слов'янських народів», «Пісенні форми з удвоє збільшеними ритмічними групами», «Первісні тоноряди» та ін.). До актуальних завдань КМЕ у другій половині 1920-х входило «дослідження не лише української народної музики, а й музики інших народів як на території України, так і поза нею». Унаслідок експедиційної роботи в Київській, Житомирській, Вінницькій (тоді Кам'янець-Подільській) та Чернігівській областях України, а також у Вітебській і Мінських областях Білорусі, в Орловській області Росії було створено фонд звукозаписів обсягом 300 фонограм і зібрано понад 4000 зразків народних мелодій, що їх записали К. Квітка, М. Грінченко, М. Гайдай, В. Харків. Успішну збирацьку й науково-аналітичну роботу К. Квітки доповнювала діяльність великої кореспондентської мережі з регіонів України. Матеріали працівників КМЕ друкувалися в журналі «Музика», у «Збірнику історико-філологічного відділу УАН», «Записках Етнографічного товариства», «Етнографічному віснику» УАН, «Первісному громадянстві», «Бюлетені Етнографічної Комісії» УАН та «Повідомленнях Кабінету музичної етнографії». У 1929 ВУАН вступила в смугу реорганізації, що завершилася згортанням роботи цієї установи. Фольклорні матеріали зібрані працівниками КМЕ, зберігаються в АНФРФ ІМФЕ.

Літ.: Квитка К. В. Музыкальная этнография на Украине в послереволюционные годы. *Этнография.* 1926. № 1—2. С. 211—22; Квітка К. В. Кабінет Музичної етнографії ВУАН. Його здобутки і завдання. *Побут.* 1930. № 6—7. С. 5—22; Иваненко В. Климентий Васильевич Квитка. Биография, воспоминания. Библиография. *Квитка К. Избраные труды :* в 2 т. Москва, 1973, Т. 2; Юзефчик О. Діяльність Кабінету музичної етнографії ВУАН у контексті розвитку української музичної фольклористики кінця XIX — першої третини XX ст. Київ, 2004. 200 с.

Оксана Шевчук

КАЗКА — вид усної прозової традиції, що разом із неказковою прозою є її складовою. Питання про жанрову характеристику К. є дискусійним. Одні дослідники визначали К. як рід, що містить ряд жанрів (В. Пропп, Є. Костюхін), ін. ж — як жанр, що має ряд різновидів (М. Кравцов, В. Анікін, Л. Бараг, Л. Дунаєвська, І. Хланта, І. Сенько, П. Лінтур, В. Юзвенко та ін.), проте всі дослідники відзнач. наявність істотних відмінностей та спільності поетики й змісту окремих різновидів К., що є підставою для об'єднання їх в окремий жанровий масив (І. Березовський). С. Росовецький вирізняє два види: казкову та неказкову прозу, а в межах першого, практично рівноцінного поняттю казка, встановлює зв'язки між окремими жанрами, що в сукупності складають казкову прозу. Дослідники запропонували різноманітні способи жанрового розмежування різновидів К., враховуючи її жанрову неоднорідність. В німецькій дослідницькій традиції застосовують термін Märchen на позначення фантастичних казок (включно з частиною побутових)

та Fabel для казок про тварин та побутових. В українській науці вирізняють три основні різновиди: казки про тварин, фантастичні (героїко-фантастичні, чарівні, чудесні) та побутові (соціально-побутові) (у класифікації С. Росовецького — новелістичні), а також міфічні, богатирські, легендарні, сатиричні, кумулятивні К. тощо. Частина з цих визначень має лише історичне значення, на даний момент вони вийшли з наукового ужитку, доцільність виокремлення інших та їх межі й склад дискутується й нині. Основні світові здобутки вивчення казки підсумовані у 15-ти томах «Енциклопедії казки» (1977—2015). Формування значної частини К. відбувалося в час розкладу первісного суспільства й десакралізації міфів. Підставою для об'єднання доволі різнорідних художніх явищ терміном К. є передусім те, що казкова оповідь про вигадані події не вимагає визнання її достовірності. К. не лише заснована на вимислі, а й має установку на вимисел, відтак їй властиве превалювання естетичної (а не інформативної, як у творах неказкової прози) функції. У сучасному функціонуванні К. виконує передусім розважальну (гедоністичну) та дидактичну функції. Цим К. відрізняються від міфів із тими ж традиційними сюжетами. Особливості побутування К. пов'язані з її поетикою (традиційні формули початку, кінця та медіальні, персонажі, образність тощо). К. властиві типові традиц. сюжети, спільні не лише для ряду творів певної національної оповідальної традиції, а й властиві міжнародному функціонуванню К. Це дало підстави для створення покажчиків за системою Аарне — Томпсона — Утера та за іншими систематизаційними принципами. Специфічні й риси виконання К., що має форму прозової оповіді (у окремих випадках із музично-пісенними вставками), яка відтворюється оповідачем із застосуванням міміки, жестів, гри голосом тощо. Ці особливості виконавського втілення усного тексту К., поряд із вербальним текстом, є істотним чинником, що визначає її змістову інтерпретацію та вплив на слухача.

Тексти: Народные южнорусские сказки / издал И. Рудченко. Киев, 1869—1870 Вып. I—II; Малорусские народные предания и рассказы / Свод Михаила Драгоманова. Киев, 1876; Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдѣлъ. Матеріалы и изследованія собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ; изданъ подъ наблюденіемъ д. чл. П. А. Гильтебранта : репринт. вид. В 7 т. Т. 2 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. Київ, 2008. 702 с.; Казки та оповідання з Поділля: В записах 1850—1860 рр. / упоряд. М. Левченко. Київ, 1928. Вип. I—II; Казки про тварин / упоряд., вступ. ст. та прим. І. П. Березовського. Київ : Наукова думка, 1976.

Літ.: Березовський І. П. Українські казки і східнослов'янська народна оповідальна традиція. *НТЕ.* 1974. № 5. С. 36—43; Березовський І. П. Принципи видання казкового епосу в багатотомній серії «Українська народна творчість». *IX Міжнародний з'їзд славістів: Історія, культура, фольклор та етнографія слов'янських народів. Доповід*і. Київ : Наукова думка, 1983. С. 281—294; Юзвенко В. А. Фантастичні казки в системі жанрів фольклору. *Слов'янське літературознавство та фольклористика.* 1975. Вип. 10. С. 76—82; Пропп В. Я. Жанровый состав русского фольклора. *Пропп В. Я. Фольклор и действительность.* Москва : Наука, 1976. С. 46—82; Юдин Ю. И. О группировке и издании сказок в своде русского фольклора. *Русский фольклор.* Т. 17. С. 45—58; Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка / сост. Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков. Ленинград : Наука, 1979; Дунаєвська Л. Ф. Українська народна казка. Київ : Вища школа, 1987; Костюхин Е. А. Сказка, казка, байка. *ВСФ, Словарь.* С. 311—312; Росовецький С. Український фольклор у теоретичному висвітленні: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Київський університет, 2008; Мушкетик Л. Г. Людина в народній казці Українських Карпат: на матеріалі оповідальної традиції українців та угорців. Київ, 2010; Мушкетик Л. Г. Персонажі української народної казки. Київ, 2014; Verzeichnis der Märchentypen mit Hulfe von Fachgenossen usgearbeitet von Antti Aarne. Helsinki : Academia Scientiarum Fennica, 1910. The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography. Antti Aarne's «Verzeichnis der Märchentypen» (FFC № 3) translated and enlarged by Stith Thompson. Second revision. Helsinki : Academia Scientiarum Fennica, 1961; The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson / by Hans-Jörg Uther. Helsinki : Academia Scientiarum Fennica, 2004. Vol. I—III. (Folklore Fellows Communications 284, 285, 286); Enzyklopädie des

Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. 15 Bände. De Gruyter, Berlin 1977—2015.

Олександра Бріцина

КАЗКА БОГАТИРСЬКА — термін, що активно використовувався наукою XIX ст., нині здебільшого втратив свою актуальність. В українській науковій традиції значною мірою збігається з терміном «героїко-фантастична казка». КБ — група фантастичних казок, героями яких є персонажі чудесного походження, що вирізняються надзвичайною силою (Котигорошко, Кожум'яка, Іван — мужичий син, Трьомсин-богатир). КБ відрізняються від решти фантастичних казок тим, що в ній може не бути попереднього випробовування героя, що дає володіння чудесним предметом чи отримання помічника. За цією особливістю герої БК близькі до героїв міфології та епосу. Характерними особливостями сюжетів КБ є швидкий ріст героя, вміння говорити одразу після н., надзвичайна сила, отримання чудесного коня та зброї, перемога над змієм чи іншими сильним супротивником.

Літ.: Савченко С. В. Русская народная сказка: (История собирания и изучения). Киев, 1914.

Олександра Бріцина

КАЗКА КУМУЛЯТИВНА (від лат. cumulare — накопичувати) — структурний різновид казкової прози. Народна назва — «безкінечні» казки. Обидва терміни охоплюють лише частину казок, що традиційно визнач. як КК. Тому останнім часом запропоновано термін, що поки не став загальноприйнятим, проте більш точно визначив характер творів такого типу — рекурсивні казки (від лат. recurso — повертаюсь, біжу назад) на означ. послідовності з поверненням. КК вирізняються за структурною ознакою, що полягає в наявності ланцюгової композиції різних типів серед казок про тварин та побутових казок. Основним принципом будови їх є різноманітні типи повторів. Переважна більшість їх належить до дитячого репертуару. Казки такого типу властиві багатьом фольклорним традиціям. Їх визнач. підкреслюють формульність казок (англ. formula-tales), накопичувальний характер (нім. Häufungsmärchen, Zählmärchen) будови. КК можуть мати віршовану чи пісенну та прозову форму. До першого різновиду належать формульні казки, що складаються з «однаково оформлених повторюваних синтаксичних ланок» (В. Пропп), наприклад, «Жив собі дід Сажка», «Колобок» (ATU 2025), до другого — казки сюжетних типів ATU 121 («Вовки стають один на одного»), ATU 1250 («Ланцюг з людей»), ATU 1415 («Щасливий Ганс») («Обмін» за СУС). Кумулятивний принцип реалізується в різноманітних типах композиційної структури: безкінечній циклічній, наприклад, «Жив собі дід Сажка»; «Ми з тобою йшли?» та кінечній, що передбачає можливість як завгодно довгого нарощування ATU 2022 B («Розбите яєчко») чи нарощування з подальшим згортанням у зворотному порядку ATU 2021 A («Півень та курочка») («Смерть півника» за СУС). Казки циклічної структури в свою чергу можуть розрізнятися за характером поєднання частин, між якими може існувати сурядний зв'язок: a+a+a..., чи включених одна в іншу: a+[a+(...)], а також маятникових чи бінарних, за експозицією йде постійний повтор двох протилежних сюжетних ситуацій: E+(a-b-a...). Кінечні казки можуть бути власне кумулятивними: a+(a+b)+(a+b+c)+(a+b+c+d)+..., ланцюговими: ab+bc+cd+... та ступінчастими: a+b+c+d... Дослідники вбачають аналогію між будовою КК з окремих сюжетних морфем (О. Нікіфоров) та будовою слова, а в окремих мовах і речення. Ці тв. не лише слугують засобом словесної розваги, а виконують також дидактичну, пізнавальну та виховну функції. У сучасному побутуванні вони дедалі більше втрачають належність до активного репертуару, зазнають значного впливу з боку культури письмового типу, яка активно використовує та трансформує набутки усної традиції.

Тексти: Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ. И. И. Манжурою. *Сб. Харьк. ист.-*

филол. о-ва. Харьков, 1890. Т. II. Вып. 2. С. 6, 126; Казки про тварин / упоряд. Київ, 1976. С. 418—435; Дитячі пісні та речитативи. Київ, 1991, с. 267—272; Бріцина О., Головаха І. Прозовий фольклор села Плоске на Чернігівщині: Тексти та розвідки. Київ, 2004. С. 214—216; 285—286; 403—405; 416—417.

Літ.: Пропп В. Я. Кумулятивная сказка. *Пропп В. Я. Фольклор и действительность*. Москва, 1976. С. 241—257; Лойтер С. М. О жанровой специфике кумулятивной сказки. *Проблемы изучения русского устного народного творчества*. Москва, 1979. Вып. 6; Давидюк В. Історична символіка української кумулятивної казки. *ФЗ*. Луцьк, 1996. Вип. І. С. 13—35; Амроян И. Ф. Типология цепевидных структур. Тольятти, 2000; Кретов А. А. Сказки с повторениями. *ЖС*. 2002 № 1. С. 24—27; Бріцина О. Ю. Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства. Київ : ІМФЕ, 2006. С. 202—220; 314—36; 365—366.

Олександра Бріцина

КАЗКА ПРО ТВАРИН — різновид (жанр) казки, що вирізняється за походженням, особливостями художнього вимислу, поетики та функціями. Персонажами КпТ виступають тварини, поведінка яких більше нагадує вчинки людей, аніж звички тварин. У народній термінології К. п. т. визначається як байка. Вирізняються декілька типів К. п. т., зокрема, комічна та аполог. Значна частина сюжетів КпТ сягає міфології первісної доби, зокрема, тотемічних міфів. КпТ утворювалася в процесі десакралізації останніх. Світовий сюжетний репертуар КпТ поповнювався з різноманітних джерел. Українська традиція живилася надбаннями літератури та фольклору різних народів, зокрема, зі славнозвісної індійської збірки «Панчатантра» (арабська переробка-переклад — «Каліла й Дімна», грецький переклад, що згодом був перекладений слов'янськими мовами — «Стефаніт та Іхнілат»). Українська оповідальна традиція, як свідчать покажчики казкових сюжетів, є однією з найбагатших і лише за друкованими джерелами налічує 336 типів та їх різновидів. Основним засобом вирішення конфлікту в КпТ є хитрість, витівка, трюк, що походить від трікстерського начала в міфології. Перевага у КпТ на боці слабкого, проте кмітливого героя, який перемагає завдяки розуму, а не силі. Мораль цих казок істотно відрізняється від сучасних етичних норм. Для архаїчного стану розвитку КпТ властивий своєрідний синкретизм уявлень про добро і зло. На відміну від КпТ, де переважає комічне начало, апологах істотну роль відіграє моралізація. Це стало підставою для зближення КпТ з байками. У процесі історичного розвитку КпТ в них дедалі більше посилювалося алегоричне начало, розвивалася соціальна алегорія. Цей процес супроводжувався остаточною втратою сакральних функцій, рудименти яких могли бути присутніми у архаїчній КпТ, та виходом на перший план естетичної та дидактичної функції і посиленням соціальної сатири. Відповідно відбувалися й зміни у характері аудиторії КпТ — з кола дорослих слухачів КпТ стала розвагою дитячої аудиторії. КпТ властивий певний набір типових персонажів, які мають виразний національний характер (наприклад, заєць, лисиця, койот, кролик у різних національних традиціях). Їм традиційно притаманні усталені риси, що не пов'язані з реальними особливостями та звичками тварин. Розподіл ролей зумовлений специфікою національної оповідальної традиції, тому рисами хитрості чи недоумкуватості у різних традиціях наділяються різні звірі. Поетика КпТ має виразну специфіку. Художній вимисел КпТ не має ознак фантастичності, її персонажі-тварини, однак, поводяться не як звірі, а як люди. Вони не лише говорять і розмірковують над суто людськими проблемами, а й поводяться як певні соціально-психологічні типи людей. Історично витоки вимислу казок такого типу пов'язані з тотемічними уявленнями. Образи, породжені архаїчною добою, згодом набули характеру соціальної алегорії. Композиція КпТ нерідко має кумулятивний характер, нерідко вони складаються з низки епізодів-зустрічей персонажів, що поєднані одним героєм. Традиційна обрядовість властива КпТ меншою мірою, ніж фантастичній, їй не властива фантастичність, проте часто вона має пояснювальну кінцівку, що успадкована від етіологічних міфів,

чи завершується мораллю. Нерідко КпТ має у своєму складі пісенні вставки, успадковані від архаїчних етапів розвитку. При виконанні К. п. т. оповідачі вдаються до майстерно розіграних діалогів зі зміною голосу та інтонацій, до змін міміки, жестикуляції, співу.

Тексти: Народные южнорусские сказки / издал И. Рудченко. Киев, 1869—1870. Вып. I—II; Українські народні байки (звіриний епос) / зібрав Володимир Гнатюк. Т. I—II. *Етнографічний збірник*. Т. XXXVII—XXXVIII. Львів, 1916; Казки про тварин / упорядкув., вступ. ст. та прим. І. П. Березовського. Київ : Наукова думка, 1976.

Літ.: Дунаєвська Л. Ф. Українська народна казка. Київ : Вища школа, 1987; Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка / сост. Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков. Ленинград : Наука, 1979. Костюхин Е. А. Типы и формы животного эпоса. Москва : Главная редакция восточной литературы, 1987; Крук И. И. Восточнославянсие сказки о животных. Минск, 1989.

Олександра Бріцина

КАЗОЧКА — народна назва деяких забавлянок. Коротенькі жартівливі віршики чи речитативи, які використовують початкові формули казок («Жив собі...», «Жив-був...», «Був собі...»), ніби пародіюючи їх. Чимало таких казочок-забавлянок використовують прийом безкінечності. Він створюється адресованим до малюка питанням, на яке сам «оповідач» дає відповідь, що вимагає повторення твору («Чи казати знов з кінця? І я кажу: казати, і ти кажеш: казати...» і т. ін.). Такі твори використовувалися дорослими найчастіше у відповідь на настирливе прохання дитини оповісти казку. Казочками виконавці називають і забавлянки-діалоги кумулятивної будови. На думку дослідників, такі твори сягають джерел в архаїчних формах мислення й давніх уявленнях. Втрата ними первинної обрядової семантики, ігрові можливості форми зумовили їх адаптацію дитячим середовищем, а згодом і використання для забавляння малюків.

Літ.: Дитячий фольклор: Колискові пісні та забавлянки / упоряд., приміт. Г. В. Довженок. Нотний матеріал підгот. К. М. Луганська. Київ, 1984; Довженок Г. В. Український дитячий фольклор. Віршовані жанри. Київ, 1981; Заглада Н. Побут селянської дитини: Матеріали до монографії села Старосілля. *МУЕ*. Київ, 1929; Лойтер С. М. О мифологическом начале детской прибаутки. *Лойтер С. М. Русский детский фольклор и детская мифология*. Петрозаводск, 2001; Нікіфоров О. І. Російська докучна казка. *ЕВ*. 1932. Кн. 10; Пропп В. Я. Кумулятивная сказка. *Пропп В. Я. Фольклор и действительность*. Москва, 1976.

Галина Довженок

КАЙНДЛЬ Раймунд-Фрідріх (1866, м. Чернівці — 1930, м. Грац, Австрія) — австрійський та український історик, археолог, етнограф, фольклорист. Жив і навчався у Чернівцях, де закінчив гімназію та університет (історичне відділення). Мав ступінь доктора історії (1893). Був професором австрійської історії у Чернівецькому університеті, деканом історичного факультету, а 1912—1913 — ректором університету. Автор історичних монографій, археологічних наукових звітів, опублікованих у фахових журналах. Понад два десятиліття досліджував етнографію Галичини й Буковини, збирав матеріали з родинної та календарної обрядовості, звичаєвого права, народної матеріальної культури і занять населення краю. Фольклорні записи публікував як у комплексі з етнографічними матеріалами, так і окремими добірками (казки, приповідки, дитячий фольклор). У 1890—1900 щороку подорожував Гуцульщиною. Експедиції учений здійснював коштом Віденського антропологічного товариства та Австрійського народознавчого товариства та музею при ньому. На зібраних матеріалах створив багато праць (лише більших за обсягом — понад 25 назв), які заторкують широке коло явищ традиційної духовної та матеріальної культури гуцулів. Відзначаючи цінність досліджень професора К. про Гуцульщину, І. Франко, проте, закидав йому використання в них негуцульських матеріалів поряд з гуцульськими. К. досліджував етнографію і фольклор етнічних груп, що проживали на Буковині — молдаван, євреїв, ромів, росіян-липован, а також історію німців у Галичині. Його праці опубліковано переважно в австрійських і німецьких наукових виданнях,

періодиці, у «Записках НТШ», «Етнографічному збірнику НТШ», у перекладах польською — на сторінках польських видань. Саме це, а також популярний виклад у деяких із них давало можливість європейським читачам одержати загальне уявлення про традиційну культуру населення Карпат. Праці К. отримали численні відгуки у наукових виданнях Австро-Угорщини. Публікуючи українські фольклорні матеріали у німецькомовних часописах, К. подавав їх мовою оригіналу з паралельним перекладом німецькою. І хоч окремі з них не були належно паспортизовані й коментовані, а його теоретичні міркування з проблем етнографії й фольклористики були часом критиковані (зокрема, І. Франком), матеріал, нагромаджений ученим, досі не втратив великої інформативної цінності.

Праці: Kaindl R., Manastyrski A. Die Ruthenen in der Bukowina. Чернівці, 1889—1890. Т. 1—2; Zauberglaube bei den Ruthenen. *Kaindl R. Kleine Studien*. Чернівці, 1893; Die Huzulen: Ihr Leben, ihre Sitten und ihre Volksüberlieferung. Wien, 1894; Die Weinachtsfeier in der Bukowina und in Galizien. *Leipziger Zeitung. Wissenschaftliche Beilage*. 1894. № 152; Die Wetterzauberei bei den Ruthenen und Huzulen. *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft*. 1894. Bd. 37. S. 624—642; Haus und Hof bei den Huzulen: Ein Beitrag zur Hausforschung in Österreich. *Mitteilungen der Antropologischen Gesellschaft in Wien*. 1896. Bd. 26. S. 147—185; Der Festkalender der Rusnaken und Huzulen. *Mitteilungen der k.k. Geographischen Gesellschaft.* 1896. Bd. 39. S. 401—446; Ethnographische Streifzüge in den Karpathen: Beiträge zur Hausforschung in Österreich. *Mitteilungen der Antropologischen Gesellschaft in Wien.* 1898. Bd. 28. S. 223—249; Фольклорні матеріали: Із збірки професора д-ра Раймунда Кайндля. *ЕЗб.* 1898. Т. 5. С. 141—153; Ostereier in der Bukowina und in Galizien. *Zeitschrift österreichische für Volkskunde.* 1899. № 7—8. S. 155—161; Ruthenishe Märchen und Mythen aus der Bukowina. *Zeitschrift des Verein für Volkskunde*. 1899. Bd. 9. S. 401—420; Das Osterfest in der Bukowina. *Beilage zur «Allgemeinen Zeitung» (München)*. 1901. № 79; Ruthenische Hochzeitgebräushe in der Bukowina. *Zeitschrift des Verein für Volkskunde.* 1901. S. 158—169, 280—286; Höhönkultus in den Karpathen. *Die Sonntagszeit.* Wien, 1904. Beilage zu № 56.

Літ.: Гнатюк В. [Рецензія на праці Р. Кайндля]. *ЗНТШ*. 1898. Т. 21. С. 29—37; В. Г. [Рецензія на праці Р. Кайндля]. *ЗНТШ*. 1902. Т. 48. С. 36—40; Кордуба М. Розвідки д-ра Р. Кайндля з етнографії руської. *Записки НТШ*. 1896. Т. 11. Кн. 3. С. 1—10; Мороз М. Етнографічна діяльність Раймунда Кайндля. *Записки НТШ*. 1992. Т. CCXXIII. С. 197—205; Франко Ів. [Рец. на працю «Die Bukowina in den Jahren 1848 und 1849»]. *ЗНТШ*. 1902. Т. 48. С. 24—25.

Галина Довженок

КАЛАТАЛО (торохкавка, торохкало, калаталка, клепач) — широко розповсюджений свого часу в Європі ударний ідіофон, використовувався здебільшого як сигнальний інструмент нічних сторожів. К. — коротка дощечка з ручкою, на верхньому кінці якої закріплений рухомий дерев'яний молоточок. При рвучкому помахуванні утворює голосне «калатання», що нагадує характернене «клекотання» бусла. В Україні, переважно в Галичині, застосовується як ритуальний інструмент — своєрідна заміна церковних дзвонів — у Страсний тиждень, коли справжні дзвони замовкають. Звучання К. часто поєднується зі звучанням ін. калатал, бил (клепал, клепачок) та пострілами із саморобних самопалів. Іноді використовується як епізодичний ударний інструмент в оркестрах і аматорських інструментальних ансамблів.

Літ.: Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. Київ, 1967; Шостак В. Народні музичні інструменти Закарпаття: Каталог виставки. Ужгород, 1995; Кушлик Л. Народні музичні інструменти в календарних обрядах на Гуцульщині. *Традиційна музика Карпат: християнські звичаї та обряди*. Івано-Франківськ, 2000; Водяний Б. Народні музичні інструменти в традиційній культурі Західного Поділля. *Традиційна народна музична культура Західного Поділля*. Тернопіль, 2001; Хай М. Інструментальна музика: Анотація. *Берви. Український традиційний фольклор*. Київ, 2001. AVE-004-CD EXTRA.

Михайло Хай

КАЛИН Андрій Степанович (14.10.1908 — 11.12.1979) — оповідач з с. Горінчово Хустського р-ну Закарпатської обл. Належав до числа найобдарованіших казкарів цього відомого фольклорного осередку. Джерелом формування репертуару К. була не лише місцева традиція (його «вчителі»: І. Ділинко, Ю. Ревть, Ю. Тегза-Порадюк), у поповненні репертуару К. значна роль належить і носіям з інших

регіонів. Від них він засвоїв твори під час наймитування та роботи в артілі лісорубів (на території сучасної Словаччини, Угорщини, на Закарпатті). У репертуарі К., за свідченням П. Лінтура, який тривалий час працював з виконавцем, було 120 казкових сюжетів. Крім фантастичних, новелістичних казок та казок про тварин, в репертуарі К. були перекази, анекдоти, небилиці та пісні й коломийки. Казки та перекази у виконанні К. відзначалися гострим соціальним спрямуванням, в цьому виявився його імпровізаційний хист та відбилися особливості біографії та світосприймання казкаря, який народився в бідняцькій родині, рано втратив батька, не мав змоги отримати освіту. Соціальні симпатії К., який був знайомий з відомим закарпатським опришком Миколою Шугаєм, відбилися не лише в казках, а й у переказах у його виконанні. П. Лінтур відзначав тяжіння оповідної манери К. до реалістичності, його казки майже не мали традиційних рис казкової обрядовості, повторів. Казки в записах від К. опубліковані в перекладах російською, чеською, німецькою та іншими мовами. Дослідженню його творчості присвячено численні розвідки П. Лінтура та ін. фольклористів. Образ казкаря відображено у творах Ф. Зубанича, Л. Забашти.

Тексти: Закарпатські казки Андрія Калина / запис текстів і вступна стаття П. Лінтура / упоряд. Г. Ігнатовича. Ужгород, 1955; Закарпатские сказки Андрея Калина. Ужгород, 1957; Мастер Иванко. Москва : Детгиз, 1960; Дванадцять братів: Закарпатські казки Андрія Калина / літ. ред. та впоряд. В. С. Басараба. Ужгород, 1972.

Літ.: Лінтур П. Закарпатський казкар А. Калин: До проблеми традиції і новаторства в традиційній народній творчості. *Наукові записки Ужгород. держ. ун-ту*. 1957. Т. 24; Лінтур П. Казкова традиція закарпатського села. *Казки одного села*. Ужгород : Карпати, 1979. С. 346—354; Лінтур П. Казкарі Закарпаття і їх репертуар. *Зачаровані казкою*. С. 496—511.

Олександра Бріцина

КАЛИНІВСЬКІ ПІСНІ — цикл паломницьких пісень (за назвою с. Калинівка, тепер с. Голинчинці Шаргородського р-ну Вінницької обл.) про чудеса в Осафатовій (Йосафатовій) долині. Виникли наприкінці 1920-х під час активізації наступу на так звані «релігійні пережитки». Сюжет — із і легенди про Калинівське чудо — богоявлення місцевому пастухові Божої Матері з порізаними й обпаленими ногами як засторога проти неправедного життя од (богохульства, пияцтва тощо). Манера виконання рецитацій КП групами паломників під час ходи до Осафатової долини для встановлення Хреста була близькою до ламентації (голосіння, тужіння, причоти тощо). Легенда про Богоявлення поширювалася в різних варіантах у багатьох областях України (Житомирщина, Одещина, Київщина, зокрема Білоцерківщина). Відбиваючи безперечний вплив церковного співу, КП виконували колективно, але в унісон. На одну мелодію могли виконувати кільканадцять текстів. КП вивчали фольклористи В. Левченко, В. Кравченко, О. Пчілка, вони були предметом дослідження й наукового осмислення ЕК. До КП виявили неабиякий інтерес К. Квітка, М. Гайдай. Занотовані на слух від окремих виконавців, КП передавали місцеві записувачі фольклору (поміж них Н. Дмитрук, 1925, 1929) до Кабінету музичної етнографії, де їх корегував В. Харків (після коректури нотні зразки було опубліковано в «ЕВ», 1929). Дослідження проблематики КП вченими Кабінету музичної етнографії влада кваліфікувала як “шкідливе спрямування в науці”, це стало однією з причин згортання наукових програм і ліквідації автономних кабінетів УАН. Про “калинівське чудо” захистив кандидатську дисертацію львівський фольклорист В. Дяків.

Літ.: Дмитрук Н. О чудесах на Украине года 1923-го. *ЕВ*, 1925. кн. 1; Харків В. Мелодії так званих «Калинівських пісень». *Там само*, 1927. кн. 4; Дмитрук К. Чудеса на Полтавщине 1928 г. *Там само*, 1929, т. VIII (АНФРФ ІМФЕ, ф. 1-4, од. зб. 126); Правдюк О. Украинская музыкальная фольклористика (основные этапы и проблематика): Автореф. дис. доктора искусствовед. Киев, 1983; Луганська К., Рубан О. Религиозни мотиви в записите на украинския фолклор. *Българска Академия науките. Български фолклор: Християнство и фолклор*, 2000. Кн. 3; Дяків В. «Фольклор чудес» у підрадянській Україні 1920-х років. Львів, 2008. 256 с.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ, ф. 1—4, од. зб. 211 Дмитрук К. Подорож до Калинівки. Записи на Житомирщині); АНФРФ ІМФЕ, ф. 1—4, од. зб. 216 (Дмитрук К. Калинівські пісні (з мелодіями)); АНФРФ ІМФЕ, ф. 1—4, од. зб. 211 (Дмитрук К. Калинівські пісні на Житомирщині з мел. 1924—1929 рр.; Дмитрук К. Путешествие в Калиновку); АНФРФ ІМФЕ 1 ф. 1—3, од. зб. 95 (Програма до вивчення українсського релігійного побуту).

Катерина Луганська

КАЛИНОВСЬКИЙ Григорій (II пол. XVIII ст., м. Кролевець, нині Сумська обл. — ?) — один з перших українських етнографів, автор праці «Описание свадебных украинских простонародных обрядов, в Малой России и в Слободской украинской губернии, также и в великороссийских слободах, населенных малороссиянами, употребляемых, сочиненное Григорием Калиновским, армейских пехотных полков, состоящих в украинской дивизии, прапорщиком» (СПб., 1777). Це другий після праці Боплана опис українського весільного обряду, невеликий за обсягом, але докладний. Як зазначив М. Ф. Сумцов, «Описание» Калиновського — це перша розвідка з української фольклористики. «Калиновський для свого часу був дуже розумний чоловік, що звернув увагу на українське весілля і описав його просто і ясно. На жаль, він зовсім знехтував піснями» (М. Сумцов, «Діячі українського фольклору», Х., 1910, С. 2). Весільні звичаї, описані Г. Калиновським, побутували ще в кінці XIX ст., однак деякі вже на той час не існували, зокрема звичай світилки держати в руці козацьку шаблю з восковою свічкою-тройчаткою, звичай запалювання вогнища при проїзді молодої. Цікаві описи одягу молодих і весільні грошові витрати. Праця Г. Калиновського відкрила новий шлях у фольклористиці, по якому пішли вже вчені XIX ст. — «одні видаючи збірки пісень, казок, звичаїв і т. ін., другі працюючи над їх дослідами в стосунках з різними сторонами життя» (М. Сумцов).

Праця: Опис весільних українських простонародних обрядів. *Весілля : у 2 кн.* / упоряд. передмова, коментарі М. М. Шубравської. Київ, 1970. Т. 1. С. 68—74.

Літ.: Сумцов М. Ф. Діячі українського фольклору. Харків, 1910. С. 2.

Людмила Іваннікова

КАЛИТА (Калета, Корж, Бала, Маламай та ін.) — традиційна обрядова гра, складова ритуальних молодіжних розваг, приурочених до дня пам'яті апостола Андрія Первозванного (13 грудня), відома в багатьох регіонах України (Полісся, Поділля, Середня Наддніпрянщина). Увечері, напередодні дня Андрія Первозванного, відбувалися великі андріївські вечорниці. До цієї події дівчата в складку пекли прісного коржа круглої (на рівненському Поліссі видовженої) форми з діркою посередині або збоку, дотримуючись певних ритуальних дій: при повному мовчанні, непочатою водою, набраною з трьох/семи/дев'яти криниць. Сакрально-магічне значення К. підкреслює звичай прикрашати її (вже спечену) калиною, квітами, цукерками, родзинками, горіхами, маком, засолоджувати медом тощо. Прикрашену К. перев'язували шворкою або поясом, найчастіше червоного кольору, що має у традиційній культурі сакральну семантику. Шворку перекидали через сволок чи привішували до гвіздка, вбитого у трамок. Інколи К. підвішували в двірному отворі, на Миколаївщині й Одещині — до великого патика. Біля К. садовили здібного до жартів і витівок хлопця (його називали «писарем», «паном Калетинським» або «дідом»), який мав розсмішити «пана Коцюбинського» — іншого учасника гри, що під'їжджав верхи на коцюбі до К., намагаючись відкусити від неї шматочок. Замість коцюби часто використовували ін. господарські предмети — хлібну лопату, рогача (вілошник, вилки) або кочергу. Причому хапати К. руками було заборонено. Пан Калетинський підсмикував за шворку К. аж під сволок, і якщо йому вдавалося розсмішити пана Коцюбинського, то квачем із сажею мазав останньому обличчя. Дія супроводжувалася ритуальним діалогом, сміхом, жартами: — Куди їдеш? / — У млин. / — А що привйоз? / — Міх. / — А що в миху? / — Смєх. / — Ну кусай, нє смєйсь. К. по закінченню гри колективно з'їдали. Інколи гра мала більш розгорнуту, театралізовану дію з перевдяганням і гримуванням у «діда» та «бабу»

(с. Роз'їжджа Чорнобильського р-ну Київської обл.). Ці персонажі в традиційній культурі українців символізували душі померлих предків. Ізоморфність К. і бойківської гри «при мерцю» «Писар», солярна символіка К., дає підстави припустити, що сміх і веселощі мали захистити учасників ритуальної гри від смерті, зокрема смерті природи й сонця, адже відбувалася К. під час найдовших ночей і найкоротших днів. «Жалоба» за вмираючим сонцем дублювалася ігровим і кулінарним кодами. Солярної теорії походження К. дотримувалися М. Сумцов і В. Кравченко. К. Копержинський вбачав у грі К. релікти ініціальних обрядів.

Літ.: Беньковский М. Девичий праздник св. Андрея. *КС.* 1885. Т. XII. С. 101; Сумцов Н. Ф. Хлеб в обрядах и песнях. Харьков, 1885. С. 52; Копержинський К. Календар народної обрядовості новорічного циклу. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні.* Київ, 1923. Вип. 3. С. 82; Воропай О. Звичаї нашого народу. Київ, 1991. Ч. 1. С. 28—30; Чебанюк О. Андріївська гра «Калита» на Поліссі. *Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся.* Рівне, 2004. Вип. 5. С. 56—60; Курочкін О. Святковий рік українців (від давнини до сучасності). Біла Церква, 2014. С. 169—170.

Олена Чебанюк

КАЛЛАШ Володимир Володимирович (13.03.1866, х. Якубівка, маєток Калашівка Чернігівського пов. і губ., нині с. Якубівка Чернігівського р-ну Чернігівської обл. — 29.01.1918, Москва) — російський і український літературознавець, фольклорист, етнограф, бібліограф, текстолог, письменник. 1890 закінчив історико-філологічний факультет Московського університету. Викладав в університеті та інших навчальних закладах Москви. Праці публікував у журналах «Русская мысль», членом редакції якого він був, «Русский архив», «Русский филологический вестник», «Этнографическое обозрение», «Живая старина», «Киевская старина». Це — переважно статті з історії російської та української літератури, історії фольклорних явищ, бібліографічні, фольклористичні та етнографічні розвідки і замітки («Несколько догадок и соображений о «Слове о полку Игореве»» (М., 1900), «Из истории малорусской литературы 20-х годов XIX в.» (в 3-х вып., Киев, 1900), «Материалы и заметки по истории русской литературы» (СПб., 1901). «Положение неспособных к труду стариков в первобытном обществе» (М., 1889) «К истории народного театра: "Царь Максимилиан"» (М., 1899), «Мелкие этнографические заметки» (1890), «К малорусской библиографии» (1892), «Библиографические этюды по литературе сказочных схем и мотивов» (1892)). Досліджував українські історичні пісні та перекази про Палія і Мазепу («Палий и Мазепа в народной поэзии» (М., 1889).

Праці: К малорусской библиографии. Киевская старина. *ЭО.* 1892. № 2—3. С. 63—66; Мелкие этнографические заметки. *ЭО.* 1889. № 3. С. 204—212; Мелкие этнологические заметки. 1) Полозы. *ЭО.* 1890. № 1. С. 261; Палий и Мазепа в народной поэзии. *ЭО.* 1889. № 2. С. 80—123 та окремо: Москва, 1889. 44 с.; Материалы для истории народного театра. VI. Царь Максимилиан. (Варианты 3 и 4). *ЭО.* 1898. № 1. С. 47—68.

Людмила Іваннікова

КАЛНИЙ (КАЛЬНИЙ) Остап (?, с. Великі Сорочинці, нині Миргородського р-ну Полтавської обл. — ?) — народний співак. У репертуарі — думи «Втеча трьох братів з Азова, з турецької неволі», «Удова й три сини», історична пісня «Дівка-бранка». Співав без акомпанементу. Його думи О. Сластіон записав на фонографічні валики, переслав Ф. Колессі, який переніс ці записи у нотне письмо і вмістив у збірнику «Мелодії українських дум». У 1901 О. Сластіон написав портрет К.

Калний Остап

Літ.: Колесса Ф. Мелодії українських народних дум. *Українські народні думи* / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; відп. ред. Г. Скрипник ; упоряд. С. Грица, А. Іваницький, А. Філатова, Д. Щириця ; вступ. ст. та комент. С. Грици. Київ, 2007. С. 180—433.

Ірина Коваль-Фучило

КАЛУЖНЯЦЬКИЙ Омелян Ієронімович (11.01.1845. с. Тур'є, нині Старосамбірського р-ну Львівської обл. — 03.07.1914, м. Чернівці) — літературознавець, фольклорист. Член-кореспондент Румунської академії (з 1890) і Петербурзької АН (з 1891). Навчався у Львівському (1863—1865) і Віденському

(1865—1867) університетах. У 1875—1914 — професор, у 1889—1890 — ректор Чернівецького університету. Досліджував пам'ятки давнього письменства, старослов'янські мови. Записував і вивчав фольклор. К. — автор розвідок «Собіткові пісні західноукраїнських малорусів» (1905) — про різновид купальських пісень та ігор (вміщено 9 текстів з мелодіями, зокрема: «Ой собітко, собітко», «Заплакала собітка»); «Про порядок числення і назву місяців у гуцулів» (1905). Праці К. позитивно оцінили М. Драгоманов, І. Франко.

Літ.: Романець О. С. Калужняцький Омелян Ієронімович. УЛЕ. Т. 2. С. 384; Дзендзелівський Й. О. Калужняцький Омелян Ієронімович. Українська мова: Енциклопедія. Київ, 2000. С. 227.

Микола Дмитренко

КАМАНІН Іван Михайлович (23.09.1850, с. Димер Київської губ., тепер Вишгородський р-н Київської обл. — 11.07.1921, м. Київ) — історик, архівіст, палеограф, дослідник українського народного епосу. Закінчив другу Київську гімназію, історико-філологічний факультет Київського університету (1872), учень В. Антоновича і М. Драгоманова. З 1883 — на службі в київському Центральному архіві давніх актів, з 1890 — його директор. М. Грушевський назвав його визначним знавцем соціальної історії України, особливо XVI—XVII ст. Автор низки праць з історії Хмельниччини, фундаментальної праці з української палеографії «Палеографический изборник: Материалы по истории южнорусского письма в XV—XVIII вв.» (1889), з історії друкарні Києво-Печерської Лаври тощо. Був активним членом наукового товариства ім. Т. Шевченка та Українського наукового товариства в Києві, одним із засновників Київської вченої архівної комісії (1914). 1920—1921 — голова Комісії ВУАН для вивчення історії західноруського і українського права. Постійний співробітник журналу «Киевская старина» та «Записок українського наукового товариства», де друкував статті, замітки, рецензії з різних проблем української історії, літературознавства, археографії. У журналі «Киевская старина» опублікував 115 праць, з них 94 рецензії, зокрема й на праці фольклористів П. Іванова, М. Теодоровича, А. Скальковського, Д. Багалія, М. Сумцова, на всі томи «Сборника Харьковского историко-филологического общества», «Харьковского сборника», на «Известия Таврической ученой архивной комиссии» та «Записки Императорского Одесского общества истории и древностей». Українського фольклору стосується праця К. «Українські богатирі козацької доби», опублікована в «Записках українського наукового товариства в Києві» (кн. XI за 1913) та окремою відбиткою. Автор стверджував, що руське лицарство і молодецтво воскресло на Запорожжі, і що герої козацьких дум — це перелицьовані богатирі. Риси, характерні для богатирського епосу, притаманні й таким героям історичних пісень, як Байда, Морозенко, Овраменко, Перебийніс, Нечай, Семен Палій, Сава Чалий, а також героям дум: отаману Матяшу, Ганджі Андиберу, Хведору Безрідному, братам Самарським та Азовським, Івану Коновченкові, Олексієві Поповичу. К. спробував з'ясувати основні прикмети богатирства цих персонажів (надзвичайна сила і молодецтво, невразливість до куль, служба на кордоні держави, у степу або в горах та оборона її від ворога, надмір молодечих сил, жадоба слави, гуляння в диких полях, шукання зустрічі з татарами (причому, козак здебільшого «гуляє» сам або з джурою), а також духовний зв'язок і взаєморозуміння козака з конем, особливе піклування про зброю — усе це засвідчує еволюцію богатирства в козацтво, а також еволюцію давньоруського епосу в український. Це перше в історії української фольклористики порівняльне дослідження народного епосу найдавніших часів (казки, билини) з творами періоду козаччини, коли відбувся найбільший розквіт, а згодом — занепад його жанрів.

Праці: Рецензії на: Сумцов Н. Ф. Хлеб в обрядах и песнях. Харьков, 1885. *КС.* 1885. Т. 2. № 5. С. 140—144; Игры крестьянских

детей в Купянском уезде. Собрал П. Иванов. С пред. проф. Н. Ф. Сумцова. Харьков, 1890. *КС.* 1890. Т. 29. № 6. С. 569—570; Українські богатирі козацького періоду. *Записки українського наукового товариства в Києві.* 1913. Кн. XI. С. 53—74; Українські богатирі козацької доби. Київ, 1913. 22 с.

Літ.: Грушевський М. С. Каманін Іван Михайлович (некролог). *Україна.* 1924. Кн. 3. С. 183—184.

Людмила Іваннікова

КАМЕНЕЦЬКИЙ Данило Семенович (приблизно 1830, Глухівський пов., тепер Сумська обл. — 15.11.1880 (за ін. даними — 27.10.1881), м. Санкт-Петербург, Росія) — видавець. Знавець і виконавець українських народних пісень. Навчався у Новгород-Сіверській гімназії. У 1857 закінчив Київський університет. У 1857—1862 — керівник «Друкарні П. О. Куліша» в Санкт-Петербурзі. Підготував 2 випуски українських народних пісень (із запланованих 5-и), що їх поклав на ноти А. Маркевич «Українські пісні з голосами: Десяток перший / видав Д. Каменецький» (Санкт-Петербург, 1861); доля 2-го та ін. випусків невідома. До збірки ввійшли пісні козацькі, чумацькі, бурлацькі, про кохання («Ой спав пугач на могилі та й крикнув він: "Пугу!"», «Ой Січ — мати, а Великий Луг — батько», «Як були ми на морі, то й гуляли доволі», «Забіліли сніги...», «Ой місяцю-місяченьку, не світи нікому...» та ін. У періодичних виданнях («Чернігівський листок», «Северная Пчела») 1861—1862 опубліковано позитивні відгуки на збірку.

Літ.: Марахов Г. Каменецький Данило Семенович. Марахов Г. Т. Г. Шевченко в колі сучасників. Київ, 1976; Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель: Наукова біографія. У 2 т. Київ, 2007. Т. 1; Пилипчук Р. Каменецький Данило Семенович. *УМЕ.* Т. 2. С. 297.

Микола Дмитренко

КАПІЙ Мирослав Дмитрович (псевдоніми: **Юрій Луговий, Лугович Юрій;** 05.05.1888, с. Коцюбинці, тепер Гусятинського р-ну Тернопільської обл. — 24.03.1949, м. Косів Івано-Франківської обл.) — фольклорист, літератор, перекладач. Збирав коломийки, колядки та щедрівки, казки, легенди, притчі, прислів'я та приказки Гуцульщини, що їх пізніше опублікував В. Гнатюк в Етнографічному збірнику (Львів, 1912, т. 33—35).

Літ.: *Погребенник Ф. П.* Капій Мирослав Дмитрович. *УЛЕ.* Київ, 1990. Т. 2. С. 404—405; *Качкан В. А.* Із забуття — на царину рідної культури. *Українське народознавство в іменах.* Київ, 1994. С. 310—318.

Алла Ясенчук

КАРАДЖИЧ Вук Стефанович (1787—1864) — видатний сербський учений, фольклорист, етнограф, історик, письменник, перекладач, видавець, громадський діяч, родоначальник науки про фольклор південних слов'ян. Збірки К. були першими науковими виданнями творів фольклору південних слов'ян. Член-кореспондент Віденської (1848), Берлінської (1850), Петербурзької (1851) академій наук, почесний член ради Харківського університету, член Одеського товариства історії та старожитностей. У 1814 видав першу збірку «Малий простонародний слов'яно-сербський співаник». У 1823—1833 у Лейпцигу здійснив видання 4-х томів сербських народних пісень, подав їхню першу класифікацію. Видавав збірки творів інших жанрів фольклору: казок, прислів'їв (1821, 1853), етнологічний опис-монографію «Життя та звичаї сербського народу» (1867). Значну увагу приділив сербській мові, видав перший словник сербської мови, став основоположником сербського мовознавства. К. здійснив помітний вплив на розвиток збирацької практики та наукового студіювання фольклору в усьому слов'янському світі, зокрема в Україні (М. Максимович, І. Срезневський, Й. Бодянський, Я. Головацький, А. Метлинський та ін.).

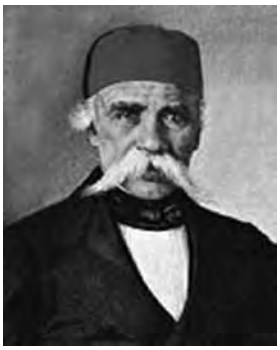

Караджич Вук Стефанович

Літ.: Гуць М. В. Великий син сербського народу (До 100-річчя з дня смерті В. Караджича). *НТЕ.* 1964. № 4. С. 32—37; Путилов Б. Видання творів Вука Караджича. *НТЕ.* 1968. № 5. С. 94; Микитенко О. Караджич Вук Стефанович. *Художня культура західних і південних слов'ян (XIX — початок XX ст.) : енциклопедичний словник.* Київ, 2006. С. 24.

Микола Дмитренко

КАРАЦУБА Мирослава Юріївна (28.09.1973, м. Київ) — фольклорист-славіст, кандидат філологічних наук,

доцент, старший науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. У 1995 закінчила кафедру слов'янської філології філологічного факультету КНУ імені Тараса Шевченка за спеціальністю «сербська, хорватська мова і література, українська мова і література». Після завершення аспірантури на кафедрі слов'янської філології у 2000 захистила кандидатську дисертацію «Південнослов'янська народна поезія (сербська, хорватська, болгарська) в українській літературній інтерпретації середини XIX — XX століття». Читала курс «Слов'янський фольклор» у Київському славістичному університеті. Основні напрями наукової діяльності: кроатистика, сербістика, хорватсько-українські фольклористичні зв'язки, фольклорні жанри, зокрема балада, проблеми перекладознавства, фольклорно-літературні зв'язки. Є одним з наукових упорядників, секретарем наукового видання «Слов'янський світ», виступала координатором підготовки спецвипуску часопису «Народна творчість та етнологія» (2011, № 6), присвяченого фольклору Хорватії. З 2013 до 2016 перебувала в докторантурі в ІМФЕ НАНУ. Завершує роботу над докторською дисертацією «Народна балада південних слов'ян: жанрова специфіка і проблеми поетики». Авторка понад 70 наукових праць. Секретар комісії з фольклористики при Міжнародному комітеті славістів.

Праці: Сучасні фольклористичні дослідження в Хорватії й Україні: проблеми і перспективи. Київ, 2012. С. 155—174; Мотив перетворення-метаморфоз у народній баладі південних слов'ян. *Мова і культура*. Київ, 2019. Вип. 21 (196). С. 164—173; Мотиви отруєння, прокляття, жертвування у народній баладі південних слов'ян. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур пам'яті Л. А. Булаховського*. Київ, 2019. Вип. 42. С. 20—34.

Валентина Головатюк

КАРПЕНКО Світлана Дмитрівна (02.10.1972, с. Рогізна Володарського р-ну Київської обл.) — фольклорист, дослідниця українських народних казок, кандидат філологічних наук, доцент. Учениця Л. Дунаєвської, О. Таланчук, Н. Лисюк, В. Давидюка, М. Дмитренка. У 1980 батьки переїхали в с. Шкарівку Білоцерківського р-ну Київської обл. Після восьмого класу (1988) вступила до Білоцерківського педагогічного училища. У 1992 вступила до КНУ ім. Тараса Шевченка на філологічний факультет за спеціальністю «фольклористика». Відтоді фольклор, зокрема народні казки, стали постійним об'єктом її досліджень. Закінчила аспірантуру Центру українознавства КНУ ім. Т. Шевченка (2003, науковий керівник О. Таланчук). По смерті О. Таланчук науковим керівником стала Л. Дунаєвська. У січні 2005 захистила кандидатську дисертацію «Міфологічні мотиви в українських народних казках про тварин». К. запропонувала нову схему структурного аналізу жанру казок про тварин у двох площинах: синхронії та діахронії; встановлено 8 функцій персонажів казок про тварин; 3 види розгортання колізій сюжету; 3 функціональні можливості та набір семантичних ознак і статусів персонажа; досліджено міфологічні елементи казки шляхом зіставлення сюжетів казок та міфів; авторка дійшла висновку про існування тотемно-міфологічних мотивів у народних казках. Із жовтня 2003 працювала на кафедрі іноземних мов Білоцерківського національного аграрного університету (БНАУ), на кафедрі перекладу та лінгвокраїнознавства. У 2005—2008 — старший науковий співробітник відділу координації вітчизняної і зарубіжних центрів українознавства ІУ МОН України. З 2012 — доцент кафедри філології і психології факультету лінгвістики БНАУ. Досліджує українські народні казки та українське казкознавство в цілому. Має публікації про сучасний стан української діаспори в Австралії, Казахстані, Росії, Німеччині, а також про особливості перекладу фольклорних текстів англійською мовою. Авторка понад 60 статей, монографії та навчально-методичних рекомендацій. Написала докторську дисертацію про українське казкознавство XIX — початку XXI ст.

Праці: Зв'язок українських народних казок про тварин із соціальною і побутовою дійсністю. *Система і структура східнослов'янських мов : Збірник наукових праць.* Київ, 2002. С. 113—118; Структурний метод дослідження казок про тварин. *Літературознавчі студії. Збірник наукових праць.* Київ, 2004. Вип. 9. С. 121—126; Образ трікстера в українських народних анімалістичних казках. *Збірник наукових праць. НДІУ.* Київ, 2006. Т. XI. С. 272—278; Українські народні казки про тварин через призму структурно-типологічного методу дослідження. *Збірник наукових праць. НДІУ.* Київ, 2007. Т. XIV. С. 261—275; Міфологічні мотиви в українських народних казках про тварин : монографія. Біла Церква, 2008. 168 с.; Збереження мовно-культурних ідей автентичного тексту в процесі перекладу. *Alba Ecclesia:* Науковий альманах. Вип. 1 / за ред. О. Глотова. Біла Церква, 2010. С. 118—130; Зародження, становлення та палітра досліджень в українському казкознавстві. *Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Краєзнавство як феномен історичного розвитку та державотворення України», присвячено 80-річчю утворення Київської області* / за ред. Л. Мозгової. Бориспіль, 2012. С. 370—384; Народна казка як об'єкт вивчення українського казкознавства. *МіФ.* Львів, 2012. № 4. С. 18—25.

Літ.: Лисюк Н. А. Замість рецензії: деякі зауваги на берегах новітніх «палеонтологічних» досліджень. *Мова та історія.* Періодична збірка наукових праць. Вип. 68 : Зб. на честь 140-ліття від дня народження акад. М. Марра. Київ, 2004. С. 101.

Микола Дмитренко

КАРПЕНКО Юрій Олександрович (29.09.1929, м. Малин, нині Житомирської обл. — 10.12.2009, м. Одеса) — мовознавець, етнолінгвіст, фольклорист. Доктор філологічних наук (1967), професор (1968), член-кореспондент НАНУ (2006). Заслужений діяч науки і техніки України (2009). У 1955—1968 працював у Чернівецькому університеті: від 1958 — завідувач кафедри загального мовознавства, з 1965 — декан філологічного факультету; від 1968 — в Одеському університеті, з 1992 — завідувач кафедри української мови, з 2001 — професор цієї кафедри. Засновник Одеської ономастичної школи. Під науковим керівництвом К. захищено майже 60 кандидатських дисертацій. Досліджував історичну граматику, загальне мовознавство, словотвір, ономастику, топонімію Буковини та Одещини. К. — чудовий знавець «океану української фольклорної мови», автор ряду монографій, словників, підручників: «Вступ до мовознавства» (1983; 1991; 2006), «Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови» (1996) та ін. Помітний внесок К. в українське народознавство, фольклористику. За редакцією К. у Києві видано навчальний посібник «Мова та стиль українського фольклору» (1996). К. — автор оригінальних статей про слов'янський та проукраїнський світогляд. Його праці містять неординарні думки щодо походження імен язичницьких богів, уточнення функцій окремих божеств та їхньої ролі у світосприйнятті наших пращурів.

Праці: Топонімія Буковини. Київ, 1973; Названия звездного неба. Москва, 1981; Етюд про долю. *Мовознавство.* 1999. № 4—5. С. 9—14; Головна форма слов'янського язичництва. *Слов'янський збірник.* Одеса, 1999. Вип. 6. С. 146—152; Своє і чуже в українській мові. *Магічне свято імені.* Ужгород, 2003. С. 86—89; Топонімія як носій етногенетичного коду. *Записки з українського мовознавства.* Одеса, 2003. Вип. 12. С. 120—125.

Літ.: Юрій Олександрович Карпенко: Бібліографічний покажчик. Одеса, 2006; Чувашова Л. В. Юрій Олександрович Карпенко. *ЕСУ.* Київ, 2011. Т. 11. С. 384.

Олена Яковлєва, Микола Дмитренко

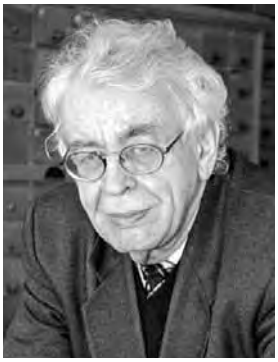

Карпенко Юрій Олександрович

КАСІЯН (КАСЬЯН) — персонаж легенд. Його день відзначається 29 лютого у високосний рік. За народними уявленнями К. — святий, який розкаявся у своїх гріхах перед Богом, тому його день святкується лише раз на чотири роки (СУС — 790** (Микола й Касьян)). Має ряд рис, що споріднюють його з Вієм та Бунякою — за довгими бровами та віями він нічого не бачить, а від його погляду все живе гине. Крім того, він уявляється покровителем вітрів, що також може бути підставою для його зближення з образом Вія, який у свою чергу гіпотетично споріднюється з індоєвропейським богом вітрів. За традиційними уявленнями, К. наділений переважно негативними рисами (високосний рік вважається несприятливим, що засвідчують численні приказки з іменем К., зокрема: «Касіян високосний — біду приносний»), у легендах говориться, що в день іменин,

коли К. молиться, нечиста сила, якій він не дає шкодити людям в інший час, почувається вільно. Водночас К. вважається й покровителем дівочої чистоти й цнотливості, а також родинної злагоди.

Літ.: Максимов С. Нечистая, неведомая и крестная сила. Санкт-Петербург, ТОО «Полисет», 1994. С. 288—290; Воропай О. Звичаї нашого народу. Т. 1. С. 226—228; Абаев В. И. Образ Вия в повести Гоголя. *РФ.* Москва ; Ленинград, 1958. С. 303—307. Т. № 3.; Назаревский А. Вий в повести Гоголя и Касьян в народных поверьях о 29 февраля. *Вопросы русской литературы.* Ленинград, 1969. Вып. 2 (11). С. 42—44; Скуратівський В. Дідух: Свята українського народу. Київ : Освіта, 1995. С. 46.

Олександра Бріцина

КАТЕРИНОСЛАВСЬКА ГУБЕРНСЬКА ВЧЕНА АРХІВНА КОМІСІЯ (1903—1916) Утворена 16 березня 1903 на основі історичної секції Катеринославського наукового товариства. Очолював комісію губернський предводитель дворянства. Його заступником (фактичним головою) був історик А. С. Синявський. Секретарем комісії 1904—1909 був В. О. Біднов, а 1909—1913 — Д. І. Дорошенко (обидва свого часу редагували «Літопис» комісії). До складу комісії входили історики, етнографи, краєзнавці, фольклористи, літературознавці, мовознавці, археологи, природознавці. Почесними членами її були: М. В. Биков, проф. В. Б. Антонович, Д. І. Яворницький, А. С. Синявський, М. В. Довнар-Запольський, Д. І. Багалій, М. Ф. Сумцов, М. С. Грушевський та ін. Найактивнішу роботу в комісії провадили В. О. Біднов, О. Г. Богумил, Д. І. Дорошенко, Я. П. Новицький, В. Д. Машуков, В. І. Пічета — вони обстежували катеринославські архіви, виступали з лекціями, готували матеріали до друку. Головна мета комісії — виявлення, опис, збереження та публікація місцевих архівів, організація центрального губернського архіву. На початку XX ст. комісія стала важливим регіональним осередком із вивчення фольклору. Вона об'єднала навколо себе провідних учених, зокрема й етнографів і фольклористів, публікувала фольклорні збірки й матеріали з історії фольклористики, розробила низку програм зі збору фольклорних і етнографічних матеріалів, зокрема, «Программу для собирания этнографических сведений по Екатеринославской губернии», «Программу для собирания этнографических предметов» і «Программу для собирания сведений о кобзарях и лирниках». Значна роль комісії в організації XIII Всеросійського археологічного з'їзду в Катеринославі. Найбільшим її внеском у фольклористичні студії культури Південної України стало видання десяти випусків «Летописи Екатеринославской ученой архивной комиссии» (1904—1915), де публікували наукові праці Я. П. Новицького, зокрема фольклорні збірники «Малорусские исторические песни» (1907), «Народная память об урочищах и исторических лицах Запорожья» (1909), «Народная память о Запорожье» (1911), «Духовный мир в представлении малорусского народа» (1912), «Малорусские народные заговоры, заклинания, молитвы и рецепты» (1913), «Малорусские народные заговоры и заклинания» (1915). Ґрунтовні історіографічні статті В. В. Данилова, Д. І. Яворницького, М. Ф. Сумцова, М. В. Бикова, Д. Ф. Чернявського, В. О. Біднова, А. С. Синявського, В. Д. Машукова та ін. присвячені діяльності І. І. Манжури, Г. А. Залюбовського, Я. П. Новицького, М. Д. Мизка, М. В. Закревського тощо. В. О. Біднов у низці статей висвітлив історію запису і публікації «Устного повествования бывшего запорожца Никиты Леонтьевича Коржа».

Праці: Программа для собирания сведений о кобзарях и лирниках, к XIII археологическому съезду в Екатеринославе. *ЛЕУАК.* Екатеринослав, 1904. Вып. 1. С. 220—224; Программа для собирания этнографических сведений по Екатеринославской губернии. Екатеринослав: Типография губернского земства, 1904. 13 с.

Літ.: Синявский А. С. Первое десятилетие существования Екатеринославской губернской ученой архивной комиссии. *ЛЕУАК.* 1915. Вып. 10. С. 1—15; Ковальский Н. П., Абросимова С. В. Из истории Екатеринославской ученой архивной комиссии. *Археографический ежегодник за 1888 г.* Москва, 1989. С. 52—57. Журба О. І. Абросимова С. В. Археографічна діяльність Катеринославської ученої архівної комісії.

Український археографічний щорічник. Київ, 1992. Вип. 1. С. 34—46. Іваннікова Л. В. Катеринославська губернська вчена архівна комісія як науковий осередок з вивчення фольклору Запорожжя. *Слов'янський світ.* 2018. Вип. 17. С. 3—27.

Людмила Іваннікова

КАТЕРИНОСЛАВСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО (1901—1916) Засноване 6 травня 1901 з метою систематичного вивчення природи, економіки, історії, археології, етнографії, фольклору місцевого краю, видання наукових статей і збірників з метою популяризації науки, поширення знань у народі. Товариство залучило до роботи всі наукові сили Катеринославщини, об'єднало діячів культури, літератури, мистецтва — Д. І. Яворницького, Я. П. Новицького, А. С. Синявського, Д. І. Дорошенка, В. О. Біднова, М. Д. Мизка, І. Я. Акінфієва та ін. При товаристві діяли історико-природничий, економічний, краєзнавчий відділи, художня, музична комісії. На основі історичної секції була утворена Катеринославська губернська вчена архівна комісія. До найголовніших результатів діяльності товариства належить відкриття Катеринославського краєзнавчого музею ім. О. М. Поля (тепер Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького), Катеринославської наукової бібліотеки, художньої галереї, організація народних читань та лекцій, проведення 1905 в Катеринославі XIII Всеросійського археологічного з'їзду. Стало одним із регіональних осередків вивчення фольклору й етнографії краю. Підготувало декілька програм зі збору польового матеріалу, зокрема, «Программу для собирания этнографических сведений по Екатеринослваской губернии» (1904, автор В. Бабенко). Вона пропонувала схему опису поселення і передбачала запис різних жанрів фольклору. З нагоди проведення археологічного з'їзду здійснило декілька наукових видань, зокрема «Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края» В. Бабенка (1905) та «Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края» (1905), у якому пріорітетне місце надано фольклористичним дослідженням. Тут опубліковано оглядову статтю М. Ф. Сумцова «Об этнографическом изучении Екатеринославской губернии» і головну фольклористично-етнографічну працю Я. П. Новицького «С берегов Днепра», де автор подав велику кількість історичних, топонімічних та міфологічних легенд і переказів, записаних на Запорожжі.

Праці: Программа для собирания этнографических сведений по Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1904. 13 с.; Бабенко В. А. Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края. Издание Екатеринославского губернского земства к XIII Археологическому съезду. Екатеринослав, 1905. 144 с.; Сумцов Н. Ф. Об этнографическом изучении Екатеринославской губернии. *Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края.* Екатеринослав, 1905. С. 3—10; Новицкий Я. П. С берегов Днепра (Очерки Запорожья). Путевые записки и исследования. *Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края.* С. 11—205.

Літ.: *Савчук В. С.* До історії виникнення Катеринославського наукового товариства. *УІЖ.* 1993. № 10. С. 118—120; Іваннікова Л. В. Яків Новицький. Фольклорист, історик, педагог. Запоріжжя, 2010. 388 с.; Іваннікова Л. В. Катеринославське наукове товариство в історії фольклористичних досліджень Південної України. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки.* 2018. № 2. С. 156—163.

Людмила Іваннікова

КАТЕРИНОСЛАВСЬКЕ ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА» (1905—1916) — українське громадське товариство, що опікувалося поширенням освіти серед широких народних мас, пробудженням національної свідомості. Створене 7 жовтня 1905 у Катеринославі. Це перша «Просвіта» на Східній Україні. Засновниками її були відомі вчені В. О. Біднов, Д. І. Дорошенко, А. С. Синявський, місцеві письменники М. Л. Кузьменко, Т. С. Сулима-Бичихіна, А. С. Кащенко, сестра Лесі Українки О. П. Косач-Кривинюк. Одним із фундаторів і почесним членом її був Д. І. Яворницький, який брав найактивнішу участь у лекційній пропаганді — читав лекції з історії Запорожжя, з історії кобзарства і лірництва, організовував концерти коб-

зарів. Окремою книгою видано лекції Д. І. Яворницького про життя і творчість Т. Г. Шевченка. Одним із організаторів Катеринославської «Просвіти» та Українського видавництва в Катеринославі (1919) був Є. С. Вировий (1889—1945). Активно тут працювали Д. І. Дорошенко і його дружина Наталія Михайлівна. Вони створювали філії «Просвіти» в навколишніх і віддалених селах, читали лекції, створювали драмгуртки. Ще один активний діяч «Просвіти» — Любов Євгенівна Біднова (уроджена Жигмайло), дружина історика В. О. Біднова, громадська діячка і журналістка, підсудна в справі Спілки визволення України (СВУ). Тривалий час головою Катеринославської «Просвіти» була Марія Петрівна Мазуренко (1879—1903). 1914 Катеринославська «Просвіта» організувала святкування на честь 100-ліття від дня народження Т. Шевченка, 1910—1914 розгорнула видавничу діяльність — вийшли друком книги: Яворницький Д. І. «Як жило славне запорозьке низове військо» (1912); Дорошенко Д. І. «З минулого Катеринославщини» (1913). Друкованим органом «Просвіти» був ілюстрований двотижневик «Дніпрові хвилі» (1910—1913), у якому публікували свої статті Д. І. Дорошенко, Д. І. Яворницький, Я. П. Новицький, присвячені історії Запорожжя, видатним ученим-етнографам і фольклористам П. О. Кулішу, М. В. Лисенку, численні зразки фольклору Південної України. Тут оприлюднювали літературні твори місцевих авторів. 1916 Катеринославська «Просвіта» була заборонена царським урядом, відроджена 1917 під покровительством Д. Яворницького.

Літ.: Кащенко А. Як і для чого ми уряджаємо «Просвіти». Катеринослав, 1917. 16 с.; Заруба В. М. Катеринославський період життя і діяльності Д. І. Дорошенка. *Вчений-подвижник* / упоряд. В. М. Бекетова. Дніпропетровськ, 1991. С. 59—62. Журба О. І. Діяльність Д. І. Яворницького в Катеринославській «Просвіті». *Вчений-подвижник.* С. 54—57; Чабан М. П. Діячі січеславської «Просвіти» (1905—1921). Біобібліографічний словник. Дніпропетровськ, 2002. 536 с.

Людмила Іваннікова

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ІМ. АКАДЕМІКА Ф. КОЛЕССИ — заснована 1990 у ЛДУ ім. І. Франка. Перший завідувач — професор Т. Комаринець (1927—1991). Науково-дослідний, науково-педагогічний, науково-методичний центр українського народознавства в структурі ЛНУ. Готує фольклористів-філологів, народознавців для науково-дослідних інституцій, науково-методичних центрів народної творчості, навчальних закладів і культурно-освітніх установ; напрацьовує навчально-методичну базу для народознавчих циклів навчальних дисциплін факультету української філології (навчальні плани, програми, підручники, методичні посібники тощо); готує науковців-фольклористів (кандидатів, докторів наук) через аспірантуру й різні форми наукового стажування в Україні та за кордоном; організовує наукові дослідження в галузі фольклористики. У складі кафедри працює 14 викладачів, зокрема 6 докторів наук, 4 кандидати наук: професори В. Івашків, Я. Гарасим, Г. Сокіл, О. Гінда, С. Пилипчук, доценти А. Вовчак, І. Гунчик, І. Довгалюк, Л. Яремко, М. Чорнописький, асистенти Б. Гладиш-Олейко, О. Сироїд, І. Федун, У. Парубій. Викладачі кафедри читають низку нормативних і спеціальних курсів, серед яких «Українська усна народнопоетична творчість», «Історія української фольклористики», «Фольклор народів світу», «Міфологія і демонологія», «Методика викладання фольклору в середній школі», «Музичний фольклор», «Текстологія» та ін. Основна наукова проблематика: 1) аналіз історико-теоретичного доробку української фольклористики; 2) поповнення національного фольклорного фонду творами, що постали в період окупаційних режимів, міжвоєнного і повоєнного періоду національно-визвольної боротьби за незалежність і самостійну державність дослідження процесу фольклоризації цих новотворів; 3) вивчення естетичної природи словесного фольклору, його художньої структури й поетики в контексті різних видів народного та професійного мистецтва. Тут пра-

цювали фольклористи Т. Комаринець (1927—1991), професор І. Денисюк (1924—2009), доцент І. Остапик (1951—2007), доцент О. Олійник (1975—2016). Викладачі провадять наукову роботу в таких напрямах: поетика фольклорних творів, історія фольклористики, взаємодія фольклору та літератури, проблеми етномузикології, документування фольклорної традиції (проблеми фіксації, транскрибування й архівування фольклорних творів). Кафедра організовує наукові конференції, провадить експедиційну діяльність, щорічні студентські фольклористичні експедиції-практики у різні етнографічні регіони України (Бойківщина, Гуцульщина, Полісся, Волинь, Поділля, Покуття, Опілля, Слобожанщина тощо) для збирання, наукового опрацювання та публікації фольклорних матеріалів. На кафедрі нагромаджено чимало цінних фольклорно-етнографічних матеріалів, які можуть бути основою для системних наукових досліджень. У 2004 розпочато розбудову фольклорного архіву кафедри. Його мета — забезпечення ефективного доступу до нагромаджених джерельних матеріалів народознавцям і шанувальникам народної творчості. У зв'язку із цією роботою 2010 організовано лабораторію фольклористичних досліджень. Співробітники кафедри і лабораторії спільно працюють над розробленням ефективних методів і принципів документування фольклорно-етнографічного матеріалу. На кафедрі 1999 було утворено спеціалізовану вчену раду із захисту кандидатських дисертацій, зокрема зі спеціальності «Фольклористика». Тут захистили свої дисертації І. Коваль-Фучило («Українські похоронні голосіння: генеза і поетика», 2000), Н. Пастух («Зооморфні образи в українському фольклорі. Образ зозулі», 2001), М. Дах («Літературне життя народної балади: "Ой не ходи, Грицю...", проблема олітературення сюжету і жанру», 2001), А. Вовчак («Українська фольклористика у німецькомовних джерелах кінця XIX — початку XX століття», 2001), В. Білик («Особливості психологізму українських народних пісень», 2002), Г. Василькевич («Святоюріївська народнопоетична творчість: проблеми семантики і жанрової специфіки», 2004), С. Пилипчук («"Галицько-руські народні приповідки" І. Франка: пареміологічний та пареміографічний аспекти, поетика текстів», 2005), О. Соляр («Українські народні замовляння: питання походження і поетики», 2005), О. Олійник («Антиномія "свій" / "чужий" у просторі української чарівної казки», 2007) та ін. науковці.

Літ.: Івашків В. Кафедра української фольклористики імені академіка Ф. Колесси Львівського національного університету ім. І. Франка. *Українська фольклористика. Словник-довідник.* Тернопіль, 2008. С. 185—190; Білоус М. До історії філологічного факультету (1939—1941). *Українська філологія: досягнення, перспективи: до 145-річчя заснування кафедри української філології у Львівському університеті.* Львів, 1994.

Ірина Коваль-Фучило

КАФЕДРА ФОЛЬКЛОРИСТИКИ Київського національного університету імені Тараса Шевченка (КФ КНУ). Заснована 1992. У 1992—2006 КФ КНУ очолювала доктор філологічних наук, професор Л. Дунаєвська, у 2006—2007 — доктор філологічних наук, професор Н. Малинська, з 2007 — доктор філологічних наук, професор О. Івановська. 1993 в КНУ відкрито спеціальність «Фольклористика. Українська мова та література, іноземна мова», 2001 — «Музична фольклористика». Із 1993 в КНУ провадять набір до аспірантури та докторантури зі спеціальності «Фольклористика». Першими викладачами КФ КНУ були Л. Дунаєвська, В. Бойко, О. Таланчук, згодом педагогічний склад поповнили О. Івановська, Л. Копаниця, Н. Малинська, О. Марчун, О. Наумовська, О. Оверчук, І. Павленко, Н. Рудакова, Н. Салтовська, Л. Шурко та ін. викладачі й дослідники української народної творчості. На КФ КНУ працюють 3 доктори і 8 кандидатів наук, серед яких молоді фольклористи, випускники кафедри, кандидати філологічних наук — Н. Хоменко, Р. Лихограй. Доробок кафедри — 11 монографій, 4 підручники, 10 навчальних посібників, понад 600 статей, що стосуються різних жанрів українського фольклору.

Л. Дунаєвська досліджувала українську народну прозу у взаємозв'язках із фольклором і традиційним світоглядом різних народів «Український фольклор в контексті міфології світу» (1996), а також епічні традиції, ґенезу й розвиток казок й міфологічної прози в монографічних дослідженнях «Українська народна проза (легенда і казка). Еволюція епічних традицій» (1998) та «Персонажна система української народної міфологічної прози. Аспекти поетики» (1999), вивчала фольклористичну спадщину В. Антоновича, М. Грушевського, М. Драгоманова, М. Костомарова, М. Максимовича, М. Номиса та ін. дослідників української традиційної культури. Основними темами робіт О. Таланчук були проблеми поетики різних фольклорних жанрів, міфології, космогонії, а також взаємозв'язок і взаємовпливи фольклору та літератури (монографія «Українська народна космогонія. Специфіка міфопоетичного мислення» (1998), словник «Сто образів української міфології» (1998), статті «Українські народні уявлення про походження дітей» (2000), «Символіка вітру в українському фольклорі» (2002) та ін.). Л. Копаниця у монографії «Метопонятійна модель української ліричної пісні» (2000) аналізує міфоритуальний сценарій створення пісенної моделі світу, своєрідність фольклору як уснопоетичної творчості, визначаючи жанрово-тематичну специфіку структури ліричної пісні, семантику й поетичні засоби, розглянувши топоси та формули у функціональній двоєдності поетичного канону, а також семантичні координати і коди міфоритуальної метасхеми у мотивах ліричних пісень. У монографії «Методи, підходи, теорії та моделі фольклорного тексту» (2009) Л. Копаниця розглянула питання методології аналізу фольклорних творів. Спадщину Г. Барвінок у контексті українського культурного ренесансу другої половин XIX ст. досліджувала О. Івановська. У монографії «Український фольклор як функціонально-образна система суб'єктності» (2005) О. Івановська на широкому матеріалі (гаївки, похоронні голосіння, весільні пісні) проаналізувала таку важливу смислову ознаку фольклору як суб'єктність, акцентувала на побутуванні, природі та функціональності особистісного в традиційній народній творчості. О. Івановська в праці «Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів» (2012) розглянула знаковість й прагматику фольклорних творів, наративність й особливу своєрідність прийомів збереження й передачі етнокультурних смислів. У низці статей дослідниця проаналізувала звичаєво-правові основи в українській весільній драмі (2003) та в інших обрядових і позаобрядових фольклорних творах, підкреслюючи автентичність української правничої традиції. У навчальному посібнику «Звичаєве право в Україні: етнотворчий аспект» (2014) проаналізувала зародження й розвиток звичаєвого права в контексті фольклорної етнотрадиції. Взаємовпливам усної та літературної творчості, фольклору та літератури присвячено дослідження С. Росовецького «Тарас Шевченко і фольклор» (2011). С. Росовецькому належить низка навчально-методичних видань, підручник «Український фольклор у теоретичному висвітленні» (2008), у якому феномен українського національного фольклору досліджено в широкому контексті світової фольклористичної теорії, розглянуто його жанровий поділ, ґенезу, історію та поетику. Л. Шурко досліджував героїчний епос у розвідках «Епічна земля в українському народному світогляді» (2001)», «До питання «епічної землі» в героїчному епосі» (2002). О. Павлов досліджував традиційну українську магію, її вербальні та паравербльні форми, замовляння («Вербальна магія» (1998), вивчав питання етнопедагогіки («Етнопедагогіка. Програма курсу» (1998) та етнопсихології («Етнопсихологія: навчально-методичні матеріали» (2002). У колі наукових зацікавлень О. Наумовської — питання танатології у фольклорі та міфології народів світу, аналіз концепту «смерть» у різних фольклорних жанрах, питання сучасного казкознавства й народної прози, що розриваються у дослідженнях «Художня контрадикція мотивів

життя і смерті в українській усній народнопоетичній традиції» (2009). «Божества нижнього світу в слов'янській та тюркській міфологіях (компаративний аспект)» (2012). Питання історії української фольклористи порушує у своїх дослідженнях О. Оверчук («Теоретичні засади формування української традиції фольклористичних студій у діяльності Південно-Західного відділу РГТ» (2012)), історіографію української фольклорної традиції досліджує Н. Салтовська («Наука про фольклор у Шевченковому університеті: від витоків до сучасності» (2012)). Наукові розвідки Н. Рудакової зосереджені навколо поетизації образу воїна в українському фольклорі («Український історичний епос: художня трансформація образу козака» (2013)). Дослідження О. Марчун стосуються жанрових особливостей колискових пісень («Український дитячий фольклор (народнопоетичний та етномузикознавчий аспекти)» (2006)). О. Лещинська досліджує актуальні проблеми музичної фольклористики, зокрема розвиток сучасної хореологічної науки як галузі гуманітарних знань («Ритмічні моделі деяких коротких жанрів пісенного фольклору» (2010). Соціально-політичні аспекти фольклору та фольклор у сучасному медійному просторі України досліджує Р. Лихограй («Політична складова українського фольклору» (2016)). Поетичні особливості українського народного романсу аналізує Н. Хоменко («Соціокультурна стратифікація народного романсу (2016), «Мовна специфіка українського народного романсу» (2017)). КФ КНУ проводить наукові конференції, зокрема щорічні «Фольклористичні читання пам'яті професора Л. Дунаєвської», видає збірник наукових праць «Література. Фольклор. Проблеми поетики», діє Центр фольклору та етнографії (директор — кандидат історичних наук В. Щибря), народний ансамбль української музики «Роксоланія», засновником і керівником якого є заслужений працівник культури України, професор, І. Павленко.

Літ.: Кафедра фольклористики Шевченкового університету (1992—2012) / упоряд. О. Івановська, О. Наумовська. Київ, 2012. 32 с.; Ковальчук О. І. Кафедра фольклористики КНУ ім. Т. Шевченка. *НЗ*. 2017. № 3. С. 714—716.

Олена Чебанюк

КАЧКАН Володимир Атаназійович (псевдоніми й криптоніми В. Павлінський, Павелчанин В., В. Грайворон, В. Рибнянський; 12.08.1940, с. Рибне Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл.) — прозаїк, поет, літературознавець, фольклорист, публіцист, педагог, громадсько-політичний діяч. Закінчив технічне училище № 2 в Івано-Франківську, а згодом Івано-Франківський державний педагогічний інститут ім. В. Стефаника, де отримав професію філолога-викладача української мови і літератури (1967) та журналіста (1974). Працював кореспондентом, редактором, старшим редактором в обласному телерадіокомітеті, викладачем Інституту журналістики КДУ ім. Тараса Шевченка, далі завідувачем кафедри, заступником директора Інституту (1972—1995). З 1996 К. очолює кафедру українознавства в Івано-Франківській медичній академії. З 1990 — професор, з 1993 — академік АН вищої школи України. У 1974 захистив кандидатську дисертацію «Михайло Павлик і уснопоетична народна творчість», у 1988 — докторську дисертацію «Проблеми традицій і новаторства в публіцистиці». К. є членом редколегій часописів «Українознавець», «Галичина», «Обрії», «Перевал», «Літопис Бойківщини» (США—Україна), низки серійних видань енциклопедичного характеру, спеціалізованої вченої ради із захисту докторських та кандидатських дисертацій з філологічних наук Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. У 1990 став першим лауреатом Республіканської премії в галузі публіцистики за розробку в періодичній пресі питань українського народознавства; у 1995 — лауреатом академічної нагороди ім. Ярослава Мудрого в галузі науки і техніки; у 1999 — лауреатом премії ім. Василя Стефаника; у 2000 — лауреатом премії ім. Івана Франка; у 2003 — лауреатом Всеукраїнської премії ім. Братів Леп-

Качкан Володимир Атаназійович

ких. У 2001 визнаний людиною десятиліття, нагороджений Міжнародною премією ім. Воляників-Швабінських (США, 2002); у 2002 нагороджений медаллю Всеукраїнського товариства української мови «Просвіта» ім. Тараса Шевченка — «Будівничий України», орденом Архістратига Михаїла Української православної церкви Київського патріархату. У 2006 К. присвоєно почесне звання «заслужений діяч науки і техніки України». К. — автор понад вісімдесяти книжкових видань: монографій, художніх і документальних книг, новел, оповідань, есеїв, повістей, романів, поезій, близько двох тисяч публікацій у журнально-газетній періодиці в Україні та за кордоном. Зокрема, це поетичні збірки: «Кетяги Рибнянської осені» (1995), «Молитва опалого листя» (2000); «Вогонь твоїх очей» (2005), книги художньо-документальних есеїв та повістей: «Барви веселки» (1981), «Гори і доли» (1983), «Дивосвіт» (1986), «Грона любові» (1993), «Житні дзвони» (1995) та ін. Окремі художні твори К. перекладено польською, німецькою, чеською, болгарською, словацькою та англійською мовами. Наукові інтереси К. — історія і теорія української літератури; фольклористика; історичне й літературне краєзнавство; культурологія; пресологія. К. — яскравий представник напряму персоналізації в українознавстві. Упорядник і автор видання «Українське народознавство в іменах» (у 2 ч. — 1994; 1995), 10-ти томів із серії «Хай святиться ім'я твоє: Нариси історії української культури в персоналіях (XIX—XX ст.)» та ін. Сюди серед інших увійшли наукові портрети М. Драгоманова, З. Кузелі, О. Грушевського, В. Гнатюка, М. Грушевського, М. Павлика, В. Антоновича, А. Кримського та багатьох інших. К. підготував та видав збірки народних пісень у записках Михайла Павлика та Осипа Маковея.

Каширіна Лариса Сергіївна

Праці: Іван Хланта : бібліографічний покажчик. Ужгород, 2008; Михайло Павлик : літературно-критичний нарис. Київ, 1986; Параска Хома : Альбом. Київ, 1983; Народні пісні в записах Осипа Маковея / упоряд., вст. ст. та приміт. В. Качкана. Київ, 1981; Народні пісні в записах Михайла Павлика / упоряд. і приміт. В. Качкана. Київ, 1974; Українське народознавство в іменах : у 2 ч. Київ, 1994—1995. Ч. 1—2; У творчій майстерні визначних етнологів : навч. посібник. Київ, 1993; Фольклористична та етнографічна діяльність Зенона Кузелі. *НТЕ.* 2003. № 3—6. С. 11—18; Хай святиться ім'я твоє: Історія української літератури і культури в персоналіях (XIX—XX ст.). Львів, 2000. Кн. 4 ; 2002. Кн. 5 ; 2004. Кн. 6—7 ; 2006. Кн. 8—9 ; 2007. Кн. 10.

Літ.: Володимир Качкан в літературно-критичному ореолі: фрагменти статей, рецензій, есеїв, нарисів, діалогів, листів. Івано-Франківськ, 2010; Володимир Качкан — письменник, вчений, педагог, громадсько-культурний діяч : бібліографічний покажчик / уклад. і авт. передм. М. М. Романюк. Львів, 2010; Дмитренко М. К., В. Качкан. *Народознавство.* 2001. № 59. С. 1—3; Мушкетик Л. Забуті, та незабутні... Студії Володимира Качкана про українських фольклористів. *Світильник слова : науковий збірник на пошану Володимира Качкана (до 75-річчя від дня народження та 50-ліття творчої діяльності).* Івано-Франківськ, 2015. С. 86—95; Semper tiro : науковий збірник на пошану д-ра філол. наук, проф., акад. АН ВШ, засл. діяча науки і техніки України Володимира Качкана / за заг. ред. М. М. Романюка. Івано-Франківськ, 2010.

Леся Мушкетик

КАШИРІНА Лариса Сергіївна (19.05.1940, м. Дніпропетровськ, нині м. Дніпро — 11.09.2007, с. Петрушки Києво-Святошинського р-ну Київської обл.) — письменниця, журналістка, фольклорист. Член НСПУ. Кандидат філологічних наук (1976). У 1947 сім'я переїхала до Києва, тут К. закінчила середню школу, 1964 — Московський поліграфічний інститут, опанувала фах редактора масової літератури. Працювала коректором в українському науково-дослідницькому і проектному інституті «Укрдніпроект»; з 1967 — літературний редактор, з 1972 — старший редактор у видавництві «Музична Україна». За участі К. вийшли у світ серії книг «Із джерел української пісні» та «Українські народні пісні в записах письменників». У 1976 К. захистила кандидатську дисертацію. К. упорядкувала й видала збірки «Народні пісні в записах Івана Манжури», «Народні пісні в записах Трохима Романченка». К. — авторка поетичних книжок «Тятива чекань», «Коріння райдуги», «Дивосил», збірка пісень «Чутливе поле». На

вірші К. написали мелодії композитори О. Білаш, І. Шамо, І. Сльота та ін.

Літ.: Каширіна Лариса Сергіївна. *Письменники Радянської України.* 1917—1987. Біобібліографічний довідник / авт.-упоряд.: В. Коваль, В. Павловська. Київ, 1988. С. 265; Письменники України. Біобібліографічний довідник / упоряд.: В. Павловська, Л. Бубнова, Л. Сіренко. Київ, 2006. С. 170; Лариса Каширіна [Некролог]. *ЛУ.* 2007, 27 верес.

Микола Дмитренко

КАЩЕНКО Адріан (Андріан) Феофанович (псевдоніми: **Дніпровий Микола, Тертишний А., Будій А., Будій, Торішній, А. К.; К-о А.,** (01.10.1858, — х. Веселий, поблизу с. Лукашева Олександрівського пов. Катеринославської губ., тепер Вільнянський р-н Запорізької обл. — 29.03.1921, м. Катеринослав) — український письменник, книговидавець, збирач фольклору. Дитинство минуло в народнопоетичній стихії Запорозького краю, де ще були живі колишні січовики та їхні нащадки, від яких переймав «оповідання про запорожців, про безкраї татарські степи, про наїзди гайдамаків на Україну, про Кубань і Задунайську Січ...». Як згадував сам письменник, «мов неприкаяний тинявся я щоліта по запорозьких степах, їздив на руїни Запорозьких Січей, пробігав з бистрою хвилею Дніпрові пороги, думав думки на скелях Сагайдачного і Хортиці, плавав на протоках і лиманах Великого Лугу, лазив попід кручами Мишуриного Рогу і Капулівки, схилявся над могилами славних вільних лицарів» («На руїнах Січі», 1907). У цьому спогаді — вся географія фольклорних записів А. Кащенка, які він здійснював із метою написання численних художніх творів на історичну тематику. Вона збігається з географією фольклорних записів Д. І. Яворницького і особливо Я. П. Новицького, з якими співпрацював у Катеринославському науковому товаристві та в Катеринославському товаристві «Просвіта». Навчався в Катеринославській гімназії, у юнкерському училищі, де був «ротним учителем» і від солдатів записав також чимало народних оповідань, переказів, легенд і казок. З 1914 і до кінця життя працював контролером на залізниці в різних містах — у Катеринославі, Пермі, Петербурзі, Туапсе і знов аж до смерті — у Катеринославі. Живучи в Петербурзі, брав активну участь у культурно-громадському житті столиці, був членом благодійного товариства ім. Т. Г. Шевченка, зблизився з представниками української інтелігенції. Був особисто знайомий з Оленою Пчілкою, Панасом Мирним, Є. Чикаленком, В. Степаненком, Л. Падалкою, вивчав праці А. Скальковського, Д. Яворницького, Я. Новицького, М. Грушевського, досліджував народні думи та пісні. Його твори публікували на сторінках українських часописів «Екатеринославский юбилейный листок», «Дніпрові хвилі», «Зоря», «Рідний край», «Україна», «Літературно-науковий вісник». 1917 заснував «Українське видавництво А. Кащенка в Катеринославі», де вийшло друком чимало наукових та науково-популярних книг і фольклорних збірників. Художні твори А. Кащенка багато разів перевидавали, особливо в Галичині та на еміграції, завдяки романтичному зображенню історичних подій («Мрії і дійсність» (Полтава, 1900); «Казка про рибалку та рибку» (Полтава, 1907); «На руїнах Січі); «Над Кодацьким порогом» (К., 1917); «Славні побратими» (К., 1913); «Борці за правду» (К., 1913); «Під Корсунем», «У запалі боротьби», «З Дніпра на Дунай» (1914)).

Праці: Жар-птиця, або з паном не братайся, сироти в прийми не бери, жінці правди не кажи. Оповідання А. Торішнього. Видання друге. Катеринослав, 1884. 16 с.; Предание о могилах «Близнецы». *Екатеринославский юбилейный листок.* 1887. № 6. С. 52—53; Бусурманська неволя в українській народній поезії. Катеринослав: «Просвіта», 1917. 48 с. (Рецензія : *Книгар.* 1917. № 4. С. 191); Неволя бусурманська в українській народній поезії. Катеринослав, 1918. Вид. 2-е. 48 с.

Літ.: Кащенко Андріян. *Енциклопедія українознавства.* Т. 3. С. 988—990; Бєляєв В. «Україна стоїть повсякчас перед очима». Історична проза Адріана Кащенка. *Адріан Кащенко. Зруйноване гніздо.* Київ, 1991. С. 599—643; Кащенко М. Працелюб. Спогади про рідного брата. *Андріан Кащенко Оповідання про славне Військо Запорозьке Низове.* Дніпропетровськ, 1991. С. 7—14; *Шудря М.* Співець козацького ордена. *Андріан Кащенко Оповідання про славне Військо Запорозьке Низове.* С. 482—490.

Людмила Іваннікова

КВІТКА Климент Васильович (04.02.1880, с. Хмелів Роменського пов. Полтавської губ., тепер Роменського р-ну Сумської обл. — 19.09.1953, м. Москва, Росія) — український етномузиколог, збирач народної музики, педагог. Навчався в Київському музичному училищі (клас фортепіано). Закінчив правничий (юридичний) факультет Київського університету. 1922—1933 — керівник Кабінету музичної етнографії ВУАН. Був репресований. 1937—1953 керівник Кабінету з вивчення народної творчості Московської консерваторії. З 1896 почав записувати народні пісні (записав приблизно 6 тис.). Один з організаторів експедиції Ф. Колесси на Полтавщині для записування українських народних дум. У 1908 разом із Лесею Українкою записав на фонограф думи й пісні у виконанні кобзаря Гната Гончаренка. У 1917—1918 видав «Народні мелодії. З голосу Лесі Українки записав та упорядив К. Квітка» (225 пісень з вичерпними вказівками на тогочасні друковані варіанти). У 1922 опублікував «Українські народні мелодії» (745 зразків). Збірник підсумовує досягнення ери слухових записів, за змістом охоплює всю етнічну територію України, майже усі жанри (немає дум і голосінь, мало інструментальної музики). Записи супроводжуються докладною фіксацією варіаційності. Уміщено географічний покажчик, список виконавців та передмову з характеристикою мелодій. Упорядник мелодій за функційною ознакою: обрядові (веснянки, колядки та щедрівки тощо) та «пісні звичайні». З причин видавничої скрути не були опубліковані до мелодій повні тексти. Значна їх частина увійшла в рукописний «Коментар» Квітки, який зберігається у АНФРФ ІМФЕ. К. був обізнаний в усіх сферах етномузикології й музичної етнографії. Серед опрацьованих ним науково-фольклористичних питань такі, як моральний кодекс збирача й дослідника, документування народної музики, специфіка предмета етномузикології, критика й текстологія, народне виконавство, музично-фольклорні жанри, транскрипція, місце фольклористики в системі історичних дисциплін, типологічні методи дослідження (створив єдину у світі логічно-точну теорію ритмоструктурної типології і картографування пісенних типів), походження музики, порівняльні аспекти дослідження, наукова самокритика. К. остаточно обґрунтував науковий погляд на етномузикологію як на історичну дисципліну і ставлення до народної мелодії як до історичних документів (не меншої ваги, ніж археологічні знахідки). Специфіка музичної фольклористики порівняно з іншими історичними дисциплінами та, що вона сама продукує власні документи (якими є запис народної мелодії). Тому польова робота, транскрипція, фондування належать до першочергових завдань, і через це серед фольклористичних дисциплін базовою є музична етнографія. Музична етнографія — це галузь етнографії і водночас — розділ музикознавства. Але вона є самостійною дисципліною. Її предмет — музика європейських і неєвропейських народів, яка поширюється без нот і писаного тексту, її метод — порівняльний і еволютивний. Музична етнографія вивчає окремий вид людської культури, що має самодостатнє значення. Це вивчення не можна ставити в залежність від естетичних уподобань суспільства. Безкомпромісна вимогливість до наукового рівня музично-фольклористичної документації (запис музики й коментарів) спонукала К. до критики джерел, документів, друкованих та рукописних праць Критична діяльність вченого поділяється на два напрями: критика праць і критика записів народної музики. Критика наукових праць і теорій міститься у статті «Первісні тоноряди», «До питання про тюркський вплив», «Ангемітонічні примітиви і теорія Сокальського». П. Сокальський відстоював погляд на пріоритетність пентатоніки в розвитку музичного мислення. К. довів: пентатоніка не має універсального характеру; вона сама зароджується з елементів давніших вузькоамбітусних (дво- чотиризвукових) ладів; думка про східне походження пентатоніки, про її вплив на музичну культуру не тільки європейських, але й азіатських народів не підтверджується. Власна гіпотеза К. про

розвиток ладового мислення стверджує існування найдавніших непентатонічних звукорядів з найменшим тональним обсягом (терції). Критиці записів приділено увагу у розвідках «Порфирій Демуцький», «Фольклористична спадщина М. Лисенка», «Ф. Колесса. Народні пісні з Галицької Лемківщини», «Максимович і Аляб'єв в історії збирання українських мелодій». Методам і принципам наукової критики присвячено статті «Вступні уваги до музично-етнографічних студій», «Погляд на мій фольклористичний шлях», «Про критику записів зразків народної творчості», «Віддих у народних співах». Приступаючи до критики записів, пише К., вчений мусить з'ясувати завдання, які ставив перед собою записувач (науково-дослідні чи художньо-практичні), скласти уявлення про його здібності, практичний досвід, про знайомство з літературою і теорією. Особливу увагу К. звертає на риси особистості записувача, на його моральний та інтелектуальний розвиток. Саме це інколи може зумовити рішення «прийняти записи, зроблені в такому куточку, у якому не зібрано іншого матеріалу, придатного для перевірки шляхом порівняння». Виявлення неточностей у записах, застерігає К., не дає підстав для безумовного вилучення їх із наукового обігу. Усі розходження давніх записів із новими варто ретельно аналізувати і виявляти ті раціональні зерна, які відповідають об'єктивній істині, та використовувати їх у дослідженні таких процесів, де виявлені помилки записів не можуть вплинути на наукові висновки. Повноцінний запис, наголошує К., не може обмежуватися лише нотним і словесним текстом. Щоб читач уявив характер музики, ноти потрібно супроводжувати словесними описами. «Нотний запис тим більше відповідає призначенню, чим краще він допомагає тому, хто його читає, уявити собі, як саме пісня звучала у побуті. Те, що необхідне для наближення до цієї мети, має бути відтворене за допомогою опису». Найбільшим теоретичним досягненням К. було створення теорії ритмоструктурної типології. Основні її позиції такі. Перше — моделювання архетипу (гіпотетично первісної форми, від якої пішло розгалуження варіантів). «При визначенні типу береться до уваги віршова форма пісні та музично-ритмічна форма... Якщо на склад припадає два музичних звуки і більше... ритмічні величини усіх цих звуків складаються і в схемі зображуються як одна ритмічна величина». Кількість складів у вірші приводять до норми (знімають «зайві»). Операції з моделювання проводять на базі варіантних гнізд. Друге — картографування модельованих типів (розташування на картах згідно з паспортами запису). Третє — зіставлення отриманих контурів музичних типів з даними історії, етнографії та ін. історичних дисциплін. Четверте — формування гіпотез історичного й етногенетичного характеру. Методологію ареально-типологічних досліджень К. виклав у праці «Об историческом значении календарных песен», а конкретно (визначення музичних діалектів) реалізував у дослідженні «Об областях распространения некоторых типов белорусских календарных и свадебных песен». У працях К., вченого-новатора, крім суто фольклористичної проблематики, розкривається панорама захопливих перспектив історико-культурних досліджень майбутнього, коли здійсниться та координація історичної науки, мовознавства, етномузикології, про яку він мріяв і в передбачення якої невтомно розробляв ту ділянку науки, яка найбільше потребувала його таланту і сил. За енциклопедичністю знань, глибиною опрацьованих проблем, аналітичним хистом К. не має рівних у світовій етномузикології.

Праці: Избранные труды : в 2 т. / сост. и коммент. В. Л. Гошовского. Москва, 1971, 1973; Квітка К. В. Українські народні мелодії : у 2 ч. / упоряд. та ред. А. Іваницького. Київ, 2005. Ч. 1. Збірник. 480 с. ; Ч. 2. Коментар. 383 с.; Вибрані статті / упоряд. А. І. Іваницького. Київ, 1985, 1986. Ч. 1—2; Музыкальный фольклор и фольклористика на Кавказе / сост. и коммент. В. Л. Гошовского. Ереван, 2001.

Літ.: Бачинський Л. О., Кащеєва-Квітка Г. Л. Видатний український музикознавець-фольклорист К. В. Квітка. *НТЕ.* 1958. № 4. С. 55—59; Шевчук О. В. Климент Квітка і українська музична фольклористика перших десятиліть XX ст. *НТЕ.* 1981. № 3. С. 49—53; Сторожук А. Климент Квітка:

людина — педагог — вчений. Київ, 1998; Усенко І. Б. Квітка Климент Васильович. *ЕІУ. Т.* 4. С. 164—165; Шевчук О. Квітка Климент Васильович. *УМЕ.* Т. 2. С. 354—356.

Анатолій Іваницький

«КИЕВСКИЙ ТЕЛЕГРАФ» — газета політична, наукова і літературна. Виходила тричі на тиждень у Києві протягом 1859—1876. Хоч публікувала матеріали російською, та прихильно ставилася до української культури. Редактор-видавець Ю. Цвітковський. З 1874 була неофіційним органом київської «Громади». Із редакцією співпрацювали В. Антонович, М. Драгоманов, Хв. Вовк, О. Русов, П. Чубинський, П. Житецький, Я. Шульгін, С. Подолинський, В. Навроцький. Крім офіційних матеріалів, тут публікували деякі замітки з народознавства, зокрема О. І. Левицького «Шалопутство на границах Полтавской и Екатеринославской губернии» (1875), що стосується релігійних уявлень та звичаїв українців, Я. П. Новицького «Из записок туриста» (1875, № 134) — найперша публікація записаного ним фольклорного переказу про долю запорожця Сагайдака після зруйнування Січі.

Людмила Іваннікова

КІЕВСКАЯ СТАРИНА.
ЕЖЕМѢСЯЧНЫЙ
ИСТОРИЧЕСКІЙ ЖУРНАЛЪ.
ГОДЪ СЕМНАДЦАТЫЙ.
ТОМЪ LXII.
1898 г.
СЕНТЯБРЬ.

Киевская Старина

«КИЕВСКАЯ СТАРИНА» (1882–1906) — перший в Україні багатопрофільний журнал, який публікував роботи з історії, етнографії, фольклористики, археології, літературні та ін. матеріали. Виходив у Києві з 1882 до 1906, у 1907 — українською мовою під назвою «Україна». Всього за 25 років вийшло 94 томи журналу (300 чисел), які вмістили близько шести з половиною тисяч різноманітних матеріалів (художніх творів, статей, заміток, повідомлень, джерел, рецензій, бібліографічних покажчиків, некрологів, ілюстрацій тощо), у його роботі брало участь близько 400 авторів. Заснований з ініціативи Київської громади, його видавали коштом від пожертвувань громадівців та меценатів, а також за рахунок передплати. Матеріальну допомогу часопису надавали Г. Галаган, В. Симиренко, В. Тарновський та ін. На першому етапі видання моральну й наукову підтримку журналу виявляв М. Костомаров. Провідну роль у формуванні наукових видавничих засад журналу відігравали В. Антонович та О. Лазаревський. Журнал об'єднав навколо себе всі українські сили того часу — В. Антоновича, Д. Багалія, Г. Галагана, Б. Грінченка, В. Доманицького, П. Житецького, О. Кістяківського, М. Костомарова, І. Манжуру, П. Мартиновського, Я. Новицького, С. Петлюру, О. Потебню, Т. Рильського, І. Рудченка, О. Русова, М. Сумцова, І. Франка, Є. Чикаленка, П. Чубинського, Д. Яворницького, Хр. Ящуржинського та ін. Перешкод з боку цензури зазнавали матеріали, пов'язані з іменами таких громадських діячів, як М. Драгоманов, Ф. Вовк, І. Франко, хоча вони підписували свої праці псевдонімами: Кондратович та Лупулеску, Кузьмичевський, Мирон тощо. Посаду головного редактора у різний час обіймали Ф. Лебединцев, О. Лашкевич, К. Гамалей, Є. Кивлицький, В. Науменко. Багато уваги часопису приділяли в своїх дослідженнях І. Франко, Б. Грінченко, В. Данилов, І. Житецький, М. Грушевський, К. Грушевська, І. Павловський та ін. Оцінюючи КС, Іван Франко передусім відзначив її роль у публікації «великої маси матеріалу й праць, що належать до головних підвалин нової української науки» (Франко І. «Нарис історії українсько-руської літератури (до 1890 р.)». Львів, 1910, с. 260). К. Грушевська неодноразово наголошувала, що часопис на кілька десятиліть «узяв на себе місію національно-культурного речника і став приводом до досить живого українознавчого руху» (Грушевська К. Українські народні думи, т. 1, с. CXI). Значний внесок у вивчення матеріалів КС зробили дисертанти-дослідники 1970—1990-х А. Іоаніді, М. Кучинський, В. Матях, М. Палієнко. Із публікаціями і фольклорно-етнографічними дослідженнями у журналі виступило понад 150 авторів, було надруковано близько 2200 різних фольклорних публікацій, понад 120 фольклорно-етнографічних досліджень та розвідок, близько 50 оглядових статей і стільки ж наукових рецензій.

А. Іоаніді вважав справжньою заслугою журналу те, що за часів панування компаративістичного методу і міграційної теорії у фольклористиці він зробив акцент на публікації «живої української народнопоетичної творчості» та на дослідженні її в залежності від конкретних соціальних та історичних умов життя народу, в тісному зв'язку зі специфікою народного побуту. Друковані українською мовою фольклорні матеріали, що відображали своєрідну історичну й побутову атмосферу народного життя, в підцензурних умовах документально стверджували національну специфіку культури, об'єктивно служили справі відстоювання прав українців. З цього погляду міграційна теорія в фольклористиці була чужою для загального напряму журналу, тим-то й статей компаративістичного характеру на його сторінках з'явилося дуже мало. Дослідник також вказував на жанрово-тематичну різноманітність опублікованого фольклорного матеріалу — пісні різних жанрів, думи, казки і легенди, перекази і оповідання, прислів'я і приказки, анекдоти, загадки, народні вірші й драми, замовляння, голосіння, численні зразки весільної і календарно-обрядової поезії. Відзначив він і те, що добірки української обрядової поезії, переважно весільної, з описами обряду трапляються майже в кожному томі цього видання. Серед 1500 пісень, опублікованих журналом, 850 обрядових, 525 історичних, баладних, ліричних, побутових тощо. Він відзначив значну кількість публікацій варіантів народних дум (56 текстів). У журналі з'явилося кілька варіантів пісень про Байду, Супруна, Нечая, уперше опубліковані думи «Отаман Матяш старий», «Вдова Сірка Івана», варіант думи «Козацьке життя». Крім публікацій історичного епосу, КС подавала дослідження про походження дум, час їх виникнення й побутування, про поетичні та музичні особливості народного епосу. Дослідження дум описано в працях В. Горленка «Бандурист Иван Крюковский (Текст девяти дум с биографической заметкой)» та «Кобзари и лирники», П. Житецького «О языке и поэтическом стиле народных малорусских дум», «Отражение песенных мотивов в народных малорусских думах», «Творцы и певцы народных малорусских дум», «Старинная запись народных малорусских дум с обзором вариантов к ним», статті А. К-ского (О. Кістяківського чи О. Кониського) «О музыке дум и песен Остапа Вересая», К.Ф.У.О. (К. Ф. Ухач-Охоровича) «Кобзарь Остап Вересай, его думы и песни», М. Лисенка «Дума о Хмельницком и Барабаше», В. Науменка «Происхождение малорусской думы о Самуиле Кошке», А. Степовича «К вопросу о происхождении дум (По поводу статьи г. Равиты о думах)», М. Сумцова «Дума об Алексее Поповиче», «Новый вариант думы «Алексей Попович», О. Сластіона «Кобзарь Михайло Кравченко и его думы» тощо. К. Грушевська відзначала монографічні дослідження дум, що з'явилися на сторінках КС, писала, що «наслідком спеціяльних умов того часу дев'яте десятиліття XIX в. в історії дум стало десятиліттям монографій». «Се роботи, що продовжували напрям праці, намічений ще в Записках о Южной Руси, метод, розвинений статтями Русова й Іващенка про Вересая, Братицю й Дуба». А також монографії «зовсім нового типу: розвідки, присвячені дослідові окремих дум». Їх поява «означала поглиблення наукового інтересу до творів кобзарської поезії, що кінець-кінцем мусить відбитись і на долі сеї поезії взагалі». «В справі ж дослідження дум сі монографії були першою притокою до історично-літературного досліду дум». К. Грушевська дала високу оцінку дослідженням кобзарства В. Горленка «Бандурист Иван Крюковский» (1882) та «Кобзари и лирники» (1884). Праці П. Житецького, надруковані в КС, викликали полеміку, у якій взяли участь І. Франко, М. Драгоманов, М. Сумцов, О. Соболевський, О. Пипін та ін. У різних виданнях вони критикували думку П. Житецького про шкільно-шпитальне, книжне походження дум. Дослідники дотримувалися різних поглядів, у поняття «народність дум» вкладали «далеко не однаковий зміст». Унаслідок цього питання про походження дум так

і лишилося на той час фактично нез'ясованим. Проте вчені вважають, що дискусія в цілому мала позитивне значення, оскільки підносила загальний інтерес до вивчення думового епосу. Особливо цінні публікації нових записів дум були в «Українських записах Порфирія Мартиновича», що друкувалися в журналі протягом усього 1904. Тут було опубліковано двадцять нових записів дум, здійснених протягом останніх десятиріч XIX ст. від співців кобзарів І. Кравченка (Крюковського), Ф. Гриценка (Холодного), Т. Магадина та ін. Крім цінних варіантів відомих дум «Про трьох братів азовських», «Про Коновченка-Вдовиченка», «Кішка Самійло» та ін., було опубліковано і зовсім новий сюжет жартівливої думи «Про Михія». Про записи П. Мартиновича схвально відгукнувся І. Франко, вказавши, що «вони і подібні до них записи варті пильної уваги також наших істориків». Численні некрологи, присвячені пам'яті українських громадських діячів, мають в основному інформативний характер, подають певні біографічні довідки, служать важливим джерелом для дослідження історії української фольклористики кінця XIX — початку XX ст. Проте фольклористичних відомостей там небагато. Значною об'ємністю і детальністю виділяється дослідження В. Шенрока «П. А. Кулиш. Биографический очерк», опубліковане у 2—10 випусках КС 1901. Варто відзначити праці М. Сумцова, що побачили світ на сторінках журналу, — «О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко», «Современная малорусская этнография», «Г. Ф. Квитка как этнограф», «Памяти И. И. Манжуры». Праця «Современная малорусская этнография» М. Сумцова стала епохальним явищем у розвитку історії української фольклористики другої половини XIX ст., без якої не може обійтися жоден сучасний дослідник, вона виходила окремими виданнями і ставала предметом багатьох наукових розглядів, була написана під впливом виходу третього тому «Истории русской этнографии» О. Пипіна (1891). М. Сумцова не задовольняв «огляд нової української етнографії», зроблений О. Пипіним, і він вирішив продовжити дане дослідження. Значну увагу видавці журналу приділяли ознайомленню читачів з уснопоетичною творчістю ін. слов'янських народів — російського, польського, сербського, чеського.

Літ.: Житецький І. «Киевская старина» сорок років тому. *За сто літ.* 1928. № 3. С. 125—146; Іоаніді А. Великий науковий доробок (Дослідження та публікації фольклору на сторінках «Киевской старины»). *НТЕ.* 1968. № 3. С. 32—39; Іоаніді А. Питання міжслов'янських фольклористичних зв'язків на сторінках «Киевской старины». *Слов'янське літературознавство і фольклористика.* 1968. Вип. 4. С. 152—167; Козар Л. Київська громада, часопис «Киевская старина» (1882—1906) і українська фольклористика. *МіФ.* 2016. № 3—4. С. 61—72; Лазаревский А. Как основалась «Киевская Старина». *КС.* 1897. № 3. С. 63—64; Павловский И. (и др.) Систематический указатель журнала «Киевская старина» (1882—1906 г.). Полтава, 1911; Палієнко М. Г. «Киевская старина» (1882—1906): Хронологічний покажчик змісту журналу. Київ, 2006. 480 с.; «Киевская старина» (1882—1906) : Систематичний покажчик змісту журналу. Київ, 2006. 608 с.; «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець XIX — початок XX ст.). Київ, 2006. 384 с.; Франко І. Киевская старина. *Франко І. Зібрання творів*: у 50 т. Київ, 1980. Т. 27. С. 9.

Лідія Козар

Кирдан Борис Петрович

КИРДАН Борис Петрович (25.09.1922, с. Ганно-Леонтовичеве, тепер Устинівського р-ну Кіровоградської обл. — 10.08.2006, м. Москва, РФ) — фольклорист, літературознавець. Доктор філологічних наук (1968). Професор (1983). Закінчив 1961 Московський університет. У 1953—1983 працював в Інституті світової літератури АН СРСР. З 1983 професор, завідувач кафедри російської літератури Московського педагогічного інституту. Автор праць з історії української та російської фольклористики, епосознавства, поетики фольклору. Найбільше уваги приділив вивченню українських народних дум, народних співців-музикантів. К. — автор монографій «Українські народні думи XV — початку XVII століття» (1962), «Український народний епос» (1965), «Актуальні проблеми вивчення фольклористичних зв'язків східних і західних слов'ян» (1973), «Збирачі народної поезії. З історії української

фольклористики XIX століття» (1974), «Народні співці-музиканти на Україні» (1980, у співавторстві). Уклав зі своєю передмовою і коментарями фундаментальну збірку «Українські народні думи» (1972).

Праці: Украинские народные думы (XV — начало XVII в.). Москва, 1962. 288 с.; Украинский народный эпос. Москва, 1965. 352 с.; З фольклористичної спадщини Володимира Гнатюка. *НТЕ.* 1969. № 3. С. 97—99 [Рец.: Гнатюк В. М. Вибрані статті про народну творчість. Київ, 1966]; Украинские народные думы / изд. подгот. Б. Кирдан. Москва, 1972. 560 с. (Серия «Эпос народов СССР»); Масові пісні і фольклор періоду Великої Вітчизняної війни. *НТЕ.* 1985. № 3. С. 3—12; Формула «невозможного» в славянских песнях карпатской зоны. *Культура, этнография и фольклор славянских народов. IX Международный съезд славистов.* Москва, 1983. С. 215—223.

Літ.: Гайдай М. Дослідження про думи. *НТЕ.* 1966. № 6; Гацак В. М. Кирдан Борис Петрович. *УЛЕ.* Т. 2. С. 462; Зуева Т. Б. П. Кирдан — исследователь народных украинских дум. *НТЕ.* 2007. № 3—4. С. 102—105; Кушнірук О. Кирдан Борис Петрович. *УМЕ.* Т. 2. С. 397.

Надія Пазяк

КИРИЛИЧ Василь Михайлович (05.01.1961, с. Тисовиця Старосамбірського р-ну Львівської обл.) — бандурист, кобзар. У 1984 закінчив Дрогобицьке музичне училище (клас баяна). Працював у школі, керував оркестром українських народних інструментів. Навчився грати на сопілці, освоїв ліру. Знайшов стареньку бандуру Львівської фабрики музичних інструментів, переобладнав її та став кобзарювати. У його репертуарі дума «Про вдову і трьох синів», історичні пісні («Ой не гаразд, запорожці», «Ой на горі на могилі», «Про Нечая» та ін.), чумацькі («Над річкою бережком», «Ішов чумак»), ліричні («Взяв би я бандуру», «Ой у полі озеречко», «Ой не шуми, луже» та ін.), на слова Т. Шевченка («Ой нема, нема», «Ой чого ти почорніло, зеленеє поле», «Встає хмара з-за лиману», «Та літа орел»), псальми («Про страсті Христові», «Про Почаївську Матір Божу»), сирітські, жартівливі пісні. З 1998 — член Всеукраїнської спілки кобзарів.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 104.

Ірина Коваль-Фучило

Кирилич Василь Михайлович

КИРЧІВ Роман Федорович (14.04.1930, с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл. — 07.05.2018, м. Львів) — український фольклорист, етнограф, літературознавець, доктор філологічних наук (1980), професор (1994), дійсний член НТШ (1988), академік Академії вищої школи України (1994), заслужений діяч науки і техніки України (2008), лауреат премії НАН України імені Ф. Колесси (2012). 1947 закінчив середню школу, 1948—1949 навчався в Дрогобицькому учительському інституті, 1949—1953 — у Львівському педінституті. 1953—54 — завуч Батятицької середньої школи Кам'янсько-Бузького р-ну на Львівщині. 1854—1957 аспірант кафедри української літератури Львівського педінституту. 1958—1972 — на посаді молодшого наукового співробітника відділу літератури Інституту суспільних наук АН України (тепер Інститут українознавства НАН України імені І. Крип'якевича), далі — співробітник музею етнографії та художнього промислу АН УРСР. 1960 захистив кандидатську дисертацію на тему «Комедії Івана Франка», 1980 — докторську на тему «Український фольклор у польській літературі епохи романтизму». З 1981 — старший науковий співробітник, завідувач відділів етнографії (1981—1992) і фольклористики (1993—2001) Львівського відділення ІМФЕ ім. М. Рильського (з 1992 — Інституту народознавства НАН України). З 12003 — провідний науковий співробітник відділу етнології сучасності ІН. Член президії, голова секції етнографії та фольклористики НТШ. За сумісництвом погодинно читав лекції у Львівському університеті ім. Івана Франка. Під керівництвом і за участю К. проведено більше 15 комплексних наукових експедицій у Карпати, Прикарпаття, Полісся. Як літературознавець та історик фольклористики досліджував біографії І. Франка, В. Гнатюка, І. Огієнка, І. Вагилевича, Я. Головацького, В. Щу-

Кирчів Роман Федорович

Р. Кирчів «Із фольклорних регіонів України: Нариси й статті»

Р. Кирчів «Етюди до студій над українським народним анекдотом»

рата та ін. Автор понад 700 наукових праць (розвідок, статей, рецензій) з літературознавства, фольклористики, етнографії, історії українського театру, упорядник низки наукових збірників, співавтор і співредактор історико-етнографічних монографій «Бойківщина» (1983), «Гуцульщина» (1987), «Полісся» (1987, 1988), навчальних посібників «Етнографія України» (1994 та 2005), «Українське народознавство» (1994, 2004) для вищих шкіл, а також чотирнадцяти монографій, що стосуються теорії, методології та історіографії української фольклористики й етнології, проблем регіонального вивчення фольклору, етнокультурних взаємин українського і польського народів, взаємозв'язку літератури, мистецтва й фольклору. До головних праць Р. Кирчіва зараховують: «Комедії Івана Франка» (К., 1961), «Україна в польських альманахах доби романтизму» (К., 1965), «Український фольклор у польській літературі (період романтизму)» (К., 1971), «Етнографічне дослідження Бойківщини» (К., 1978), «Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці»» (К., 1990; Львів, 2011), «Із фольклорних регіонів України: Нариси й статті» (Львів, 2002), «Народні пісні в записах Григорія Ількевича (упоряд., прим. Г. В. Дем'ян, Р. Ф. Кирчів, записав Г. С. Ількевич» (Львів, 2003), «Історія української етнографії» (К., 2005, у співавторстві з В. Горленком), «Етюди до студій над українським народним анекдотом» (Львів, 2008), «Народний артист Роман Рубчак» (Ужгород, 2009), «Родина Кирчів (мемуари)» (Ужгород, 2010), «Двадцяте століття в українському фольклорі» (Львів, 2010), «Маркіянове сузір'я. Ті, кого пробудив, «воодушевив» і повів за собою Маркіян Шашкевич» (Львів, 2012), «Студії з українсько-польського етнокультурного пограниччя» (Львів, 2013). Фундаментальним монографічним дослідженням українського фольклору XX ст. стала книга К. «Двадцяте століття в українському фольклорі». Дослідник охопив цілу епоху життя фольклору і всі, без винятку, явища усної традиційної культури, зокрема й жанри новітнього фольклору (стрілецькі та повстанські пісні, політичні вірші й частівки, фольклор чудес, меморати про голод і німецьку окупацію, фольклор остарбайтерів, політичні анекдоти, прислів'я та приказки, слогани Майдану-2004, не оминув і такого квазіфольклорного явища як «радянський фольклор», уперше в українській фольклористиці розкривши цю грандіозну фальсифікацію з усіма її згубними наслідками як для традиційної культури, так і для фольклористики як науки). Уперше в історії української фольклористики Р. Кирчів здійснив теоретичний аналіз політичного анекдота як фольклорного явища не лише в «Етюдах до студій над українським народним анекдотом», а й на сторінках цієї монографії. Тут же вперше розглянув поетику і процес фольклоризації та функціонування в народному побуті стрілецьких і повстанських пісень, а також і дотичні до цього проблеми стилізації та фальсифікації фольклору. Уперше проаналізував і фольклор Другої світової війни, фольклор періоду німецької окупації, пісні та меморати про трагічні події 1939 на західноукраїнських землях та часів голодомору 1932—1933 в Центральній Україні. Праця також ставить низку завдань перед майбутніми дослідниками сучасного фольклору України. Книга «Із фольклорних регіонів України» (2002) присвячена усній народній культурі різних етнографічних груп українського народу — гуцулів, лемків, бойків, поліщуків, холмщаків, підляшан, містить спостереження за визначальними прикметами загальнонаціональної спільності й цілісності українського фольклору та його регіональними й локальними рисами, особливостями міжетнічних взаємозв'язків і взаємовпливів. Тут же розглянуто й теоретико-методологічні питання регіональності фольклорної традиції та її наукового дослідження. Праці «Етнографічно-фольклористична діяльність "Руської Трійці"» та «Маркіянове сузір'я» — це комплексне дослідження народознавчої спадщини діячів української науки і культури 30—40-х XIX ст., очолюваних «Русь-

кою трійцею» на західноукраїнських землях. Автор відкрив цілу плеяду невідомих доти імен, ввів до наукового обігу значну кількість архівних документів. «Студії з українсько-польського етнокультурного пограниччя» — це низка статей і розвідок про взаємодію двох національних культур від давнини до сьогодення, про співпрацю польських та українських учених і літераторів в освоєнні традиційної культури та усної словесності українців. Початку етнографічних досліджень в Галичині, Буковині та на Закарпатті від кінця XVIII до 40-х XIX ст., тобто від наукових зацікавлень побутом і традиційною культурою аж до створення основних осередків її вивчення, Р. Кирчів приділив увагу в «Історії української етнографії». Остання монографія вченого — «Історія української фольклористики. Т. 1. Преромантична і романтична фольклористика» (Львів, 2017) присвячена проблемі становлення і розвитку української фольклористики від часів Київської Русі до середини XIX ст. Автор подав відомості про донаукові зацікавлення українським фольклором та етнографією та про початки наукових студій у різних осередках — Харківському, Львівському, Київському, про їхню польову та едиційну практику, теоретико-методологічні засади та про найвидатніші постаті того часу. Книга задумана була як перший том наукової історії української фольклористики. Загалом, праці Р. Кирчіва належать до класики української фольклористики та етнографії II половини XX — початку XXI ст., а сам учений посідає провідне місце в сучасній українській науці, і не лише як учений-теоретик, а й як педагог, що створив справжню школу молодих фольклористів. Так до його учнів належать такі відомі українські вчені, автори фундаментальних монографій, як О. Кузьменко, В. Дяків, Н. Пастух, О. Харчишин та ін.

Праці: Комедії Івана Франка. Київ, 1961. 100 с.; Україна в польських альманахах доби романтизму. Київ, 1965. 132 с.; Український фольклор у польській літературі (період романтизму). Київ, 1971. 275 с.; Етнографічне дослідження Бойківщини. Київ, 1983. 174 с.; Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці». Київ, 1990; Львів, 2011. 424 с.; Із фольклорних регіонів України: Нариси й статті. Львів, 2002. 351 с.; Народні пісні в записах Григорія Ількевича / упоряд., прим. Г. В. Дем'ян, Р. Ф. Кирчів, записав Г. С. Ількевич. Львів, 2003. 142 с.; Історія української етнографії. Київ, 2005. 400 с. (у співавторстві з В. Горленком); Етюди до студій над українським народним анекдотом. Львів, 2008. 265 с.; Народний артист Роман Рубчак. Ужгород, 2009, 222 с.; Родина Кирчів (мемуари). Ужгород, 2010. 272 с.; Двадцяте століття в українському фольклорі. Львів, 2010. 536 с. (Рецензії: Іваннікова Л. В. Фундаментальне монографічне дослідження фольклору XX століття. *НТЕ*. 2011. № 6. С. 119—123; Іваннікова Л. В. Образ XX века в украинском фольклоре. *ЖС.* 2012. № 4. С. 64—65); Маркіянове сузір'я. Ті, кого пробудив, «воодушевив» і повів за собою Маркіян Шашкевич. Львів, 2012. 98 с.; Студії з українсько-польського етнокультурного пограниччя. Львів, 2013. 462 с.; Історія української фольклористики. Т. 1. Преромантична і романтична фольклористика. Львів, 2017. 524 с.

Літ.: Дем'ян Г. В. Фольклористична та етнографічна діяльність Р. Ф. Кирчіва. *НТЕ*. 1990. № 3. С. 29—32; Павлюк С. Несхитність в житті і науці. *НЗ.* 2010. № 1—2. С. 2—8; Кузьменко О., Пастух Н., Харчишин О. Фольклористичний доробок Романа Кирчіва у XXI ст. *НЗ.* 2010. № 1—2. С. 9—22; Глушко М. Роман Кирчів — невтомний член НТШ в Україні. *НЗ.* 2010. № 1—2. С. 29—37; Роман Кирчів. З родової саги. *НЗ.* 2010. № 1—2. С. 69—87; Дмитренко М. Роман Кирчів як дослідник історії фольклористики (до 80-річчя від дня народження). *НЗ.* 2010. № 1—2. С. 47—50; Роман Кирчів (до 80-річчя від дня народження): Бібліографічний покажчик / уклад. В. Яблонська. Львів, 2010. 216 с.

Людмила Іваннікова

Р. Кирчів «Історія української фольклористики»

КИР'ЯН-ВЕРЕЩИНСЬКИЙ Олександр Павлович (23.05.1940, м. Ромни Сумської обл.) — бандурист, педагог, член Львівського відділення Національної спілки кобзарів України. Його першим учителем гри на бандурі був Г. Спиця. У 1963 закінчив Львівське музичне училище (клас бандури Ю. Бартошевського та В. Герасименка), у 1968 — Львівську консерваторію (у В. Герасименка). З 1968 — викладач по класу бандури в Дрогобицькому музичному училищі, музично-педагогічному факультеті місцевого педінституту, керував ансамблями бандуристів цих закладів. Як соліст-бандурист гастролював у багатьох областях України. У його репертуарі

Кир'ян-Верещинський Олександр Павлович

багато українських народних пісень, дума «Буря на Чорному морі», твори класиків і сучасних композиторів. Підготував та опублікував низку нотних збірників.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 34—35.

Ірина Коваль-Фучило

КИТОВА Світлана Андріївна (07.05.1936. с. Лихівка П'ятихатського р-ну Дніпропетровської обл. — 08.10.2018, м. Черкаси) — фольклорист, педагог, культуролог, мистецтвознавець. Кандидат філологічних наук (1976), доктор культурології (2000). Закінчила у 1955 Лихівську середню школу № 1, Кіровоградський педагогічний інститут. Працювала в Рівненській середній школі-інтернаті (1960—1961), методистом відділу фольклору Рівненського обласного будинку народної творчості (1961—1972). У 1972—1980 — викладач Рівненського педагогічного інституту. У 1980—1986 — викладач Рівненського інституту культури. У 1976 захистила кандидатську дисертацію «Традиційна і сучасна весняно-літня календарно-обрядова поезія Волинського Полісся». У 1986—2000 — доцент кафедри української літератури Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. У 2000 в Московському університеті культури і мистецтв захистила докторську дисертацію з історії культурології «Етнокультурна семантика народного орнаменту (за матеріалами українського рушника XIX — середини XX століття)». Із 2001 — професор кафедри української літератури та компаративістики Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Авторка понад 200 наукових праць із фольклористики, культурології, зокрема: «Птахи у фольклорі та вишивці Середнього Подніпров'я» (1993), «Колядки та щедрівки в сучасних записах. Зимові обрядові пісні, записані студентами та викладачами ЧНУ ім. Б. Хмельницького протягом 1987—2003 років» (2003), «Родовід пісні: «Малороссийские песни» Михайла Максимовича (1827) та їх сучасні записи» (2004), «Християнська суть українського весілля» (2007) та ін. Відмінник освіти України (2001), лауреат обласної краєзнавчої премії ім. М. Максимовича (2004).

Праці: Шевченківське свято в Острозі. *НТЕ.* 1964. № 1. С. 100—101; «Водіння куста» на Поліссі. *НТЕ.* 1972. № 3. С. 67—73; Фольклорні паралелі до вишивки середнього Подніпров'я. *НТЕ.* 1991. № 1. С. 3—15; Полотняний літопис України: Семантика орнаменту українського рушника. Черкаси, 2003. 224 с.; Християнська суть українського весілля. Черкаси, 2008. 328 с.

Микола Дмитренко

Кімакович Ірина Ігорівна

КІМАКОВИЧ Ірина Ігорівна (01.07.1968, м. Київ) — фольклорист, літературознавець, тележурналіст. Закінчила 1990 відділення української мови і літератури філологічного факультету Чернівецького університету. З 1990 працює в ІМФЕ, з 2017 — науковий співробітник відділу української і зарубіжної фольклористики. У 1998 захистила кандидатську дисертацію «Традиційний анекдот у контексті сміхових явищ української культури». Фахівець у галузі сміхової культури громадян України. Досліджувала стереотипи мовців як представників різних соціальних груп українського, російського і американського соціумів. Брала участь у регіональних і міжнародних наукових конференціях, конгресах, з'їздах.

Праці: Новітній український анекдот як виклик XXI століттю. До питання про сутність сучасних технологій обміну інформацією. *НТЕ.* 2005. № 6. С. 88—93; Фольклорна свідомість: естетичні моделі фольклорної дійсності. *Український фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування. Колективна монографія* / за ред. М. Дмитренка. Київ, 2014. С. 21—38; Фольклорна свідомість в теорії естетики. *Український фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування. Колективна монографія* / за ред. М. Дмитренка. Київ, 2014. С. 39—57; Сміховий текст традиційної культури етносу: до питання про семіотичну сутність фольклорної самосвідомості українців. *НТЕ.* 2016. № 4. С. 32—46; Суб'єкт культури постмодерну і його фольклорна самосвідомість в теорії неопозитивістів і в теорії постмодерністів. Међународни конгрес слависта. Тезе и резимеи. 2. XVI Междунар. съезд славистов. Београд, 2018. С. 187; The man as a Subject, the woman as a Subject. *The fierst Internashional*

Conferens of Eurohean Academy of Science. Bonn, 2018. P. 75—76.

Літ.: Харчишин О. М. Кімакович Ірина Ігорівна. *Українська фольклористична енциклопедія* / керівник проекту, гол. ред., упоряд. В. Сокіл. Львів 2018, С. 364.

Лариса Вахніна

КІНДРАЧУК Остап Юрійович (13.11.1937, с. Котиківка Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.) — бандурист, краєзнавець. Змалку співав народні пісні, захоплювався народною музикою. Грати на бандурі вчився у бандуриста і керівника Ялтинської самодіяльної капели бандуристок ім. С. Руданського — О. Нирка. Далі техніку гри на бандурі вдосконалював самостійно і виробив власний оригінальний стиль. Працював на швидкісному теплоході «Комета», живе у м. Ялті. Зібрав велику бібліотеку та цікаві експонати з історії козаччини, зокрема пов'язані з козацькими морськими походами. Опублікував кілька цікавих розвідок і статей з цих проблем. Активний учасник Ялтинської народної капели бандуристок. Постійно виступає як соліст-бандурист. Брав участь у численних концертах, гастрольних поїздках. У його репертуарі багато українських народних пісень: «Сагайдачний», «Про Морозенка», «Зажурилась Україна», «Тиха Кубань», «Ой ходив чумак» та ін. Виконує також народні думи «Буря на Чорному морі», «Козак Голота», «Козака-бандуриста», а також літературну імпровізацію М. Рильського «Дума про матір Україну». К. учасник з'їзду кобзарів та лірників (1990) у Києві, а також інших кобзарських нарад і заходів, урочистих подій та маніфестацій. Знімався в телефільмі «Кобзарські шляхи» (Укртелефільм, 1988), у серіалі «Роксолана» (Укртелефільм, 1996). Член Всеукраїнської спілки кобзарів.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 107.

Ірина Коваль-Фучило

КІНЕСИКА — розділ науки про мову тіла (body language), що вивчає жести рук (голови, ніг), мімічні жести, пози та знакові рухи тіла, які є складниками невербальної комунікації і відіграють істотну роль у процесі виконання фольклорних творів, зокрема, драматичних, прозових, ігрових та ін. Особлива роль інформації про особливості К. для фольклористики зумовлюється виконавським характером традиційного усного мистецтва, де зміст художнього повідомлення повноцінно розкривається не лише за допомогою словесних знаків, а й через невербальні чинники, які є складовою комунікативного контексту виконання і мають інтепретативну роль.

Літ.: Крейдлин Г. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. Москва : Новое литературное обозрение, 2002; Бріцина О. Ю. Нотатки про «мову тіла» і «мистецтво слова»: Жест в традиційній комунікації. *Тіло в текстах культур*. Київ, 2003. С. 108—121; Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Вид. центр «Академія», 2004; Бріцина О., Головаха І. Прозовий фольклор села Плоске на Чернігівщині: Тексти та розвідки. Київ : ІМФЕ НАНУ, 2004.

Олександра Бріцина

КІНЬКО Андрій Мефодійович (псевд. **А. Білицький**; 16. (03). 06. 1911, с. Білики Кобеляцького пов. (тепер р-н) Полтавської губ. (тепер обл.) — 09. 08. 1985, м. Київ) — фольклорист, кандидат філологічних наук. Закінчив геодезичний технікум у Харкові (1929). Працював геодезистом, землеміром. 1933—1935 перебував у лавах Червоної армії. 1935—1939 — студент Київського педагогічного інституту. 1939—1941 — аспірант Інституту українського фольклору АН УРСР, працював в журналі «Український фольклор». 1941—1945 — учасник Другої світової війни. 1946 — захистив кандидатську дисертацію «Процес діалектичного переосмислення пісень в українському фольклорі періоду Великої Вітчизняної війни». 1946—1971 — старший науковий співробітник відділу фольклористики ІМФЕ АН УРСР. Нагороджений бойовими медалями та орденами. Автор понад 150 наукових розвідок, статей, розділів до підручника «Українська народнопоетична творчість» («Художні особливості радянських народних пісень», «Радянська народна пісня

Кіндрачук Остап Юрійович

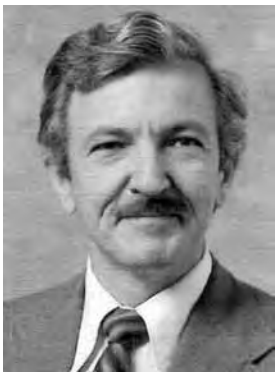

Климаш Роберт-Богдан

в художній літературі», «Ліричні пісні», «Балади», «Частушки і коломийки», 1958). К. — автор праці «Розвиток реалізму в українському героїчному епосі» (у книзі «Історичний епос східних слов'ян», 1958), «Віковічна дружба українського і російського народу у пісенній творчості» (1954). Упорядник збірки «Радянські народні частушки і коломийки» (співупоряд. В. Г. Хоменко; 1953), «Добрий вечір, дівчино (любовні пісні)» (1965), «Українські народні ліричні пісні» (співупоряд. М. М. Гордійчук, М. П. Стельмах, 1963).

Праці: Колективність народної творчості. *НТЕ.* 1957, № 1, С. 21—27; Балади народів світу. *НТЕ,* 1957. № 2. С. 151—154; Образ Богдана Хмельницкого в народной поэзии. *Советская этнография.* 1957. № 2; В тісному зв'язку з життям народу (Ювілей збирача народної творчості). *НТЕ,* 1958. № 1, С. 33—37; Відзначення 100-річчя з дня народження кобзаря Михайла Кравченка. *НТЕ,* 1959. № 1. С. 151—152; Питання теорії радянської народної поезії. *НТЕ,* 1962. № 4. С. 11—17; Про деякі риси народної поетичної творчості. *НТЕ.* 1963. № 4. С. 14—19; Фольклористи на батьківщині Т. Г. Шевченка. *НТЕ.* С. 143—144; Про жанри українського фольклору Великої Вітчизняної війни. *НТЕ,* 1970. № 3. С. 15—20; Билинна слава Києва. Київ, 1983. 144 с.

Галина Рубай

Г. Нудьга «Козак, філософ, поет»

КЛИМАШ Роберт-Богдан (1936, м. Торонто, Канада) — канадський фольклорист українського походження. Доктор наук із фольклористики. Народився в родині українських іммігрантів. Навчався в кількох університетах (Торонто, Манітоба, Гарвард, університет Індіани). Учителями К. були Ю. Луцький, Я. Рудницький, Р. Якобсон, Р. Дорсон. К. працював як викладач, професор у канадському та американському (США) університетах куратором славістичної секції Національного музею цивілізації в Оттаві (Канадський музей цивілізації) та виконавчим директором «Осередку» (Український центр культури й освіти) у Вінніпезі. На початку 1960-х у складі експедиції згаданого музею К. об'їхав канадські прерії у провінціях Альберта, Саскачеван і Манітоба, записав велику кількість фольклорного матеріалу від українців — піонерів української іммігрaції (представників першої та другої «хвиль»). К. перший створив докладний колективний портрет традиційної культури українців у Канаді. Він — автор (співавтор), упорядник 16 монографій та збірок, численних статей. Його знаменита книга «Ukrainian Folklore in Kanada» (1971), створена на основі докторської дисертації, що була захищена в університеті Індіани (науковий керівник Р. Дорсон), здобула популярність. Цю працю перекладено українською мовою і видано в Україні 2013: «Українська народна культура в канадських преріях» К. здійснив значний внесок у фольклористику — канадську, українську та світову.

Праці: Українська народна культура в канадських преріях / упоряд., пер. С. Кухаренко; наук. ред. М. В. Гримич. Київ, 2013. 322 с.

Літ.: Кухаренко С. Від перекладача-упорядника. *Климаш Р.-Б. Українська народна культура в канадських преріях.* Київ, 2013. С. 7—9.

Микола Дмитренко

КЛИМОВСЬКИЙ (Климів, Климов) Семен (між 1690 і 1700, ймовірно Харківщина — ймовірно середина чи друга половина XVIII ст., х. Припутні, нині поблизу смт Нова Прага Олександрійського р-ну Кіровоградської обл.) — співак, музикант, поет, мандрівний філософ. Козак Харківського полку. Навчався в Києво-Могилянській академії. У літературі відомий як «харківський козак-піснетворець» (герой комедії О. Шаховського «Козак-віршувальник», 1812). К. приписують авторство пісні «Не хочу я нічого, тільки тебе одного» та популярної пісні-романсу «Їхав козак за Дунай» (на початку XIX ст. її співали німецькою мовою зі словами «Schöne Minka, ich muß scheiden», а також угорською, французькою та чеською мовами). Мелодія останньої, близька до інтонацій української народної пісні «Що я буду, бідний, діяв», стала основою обробок і варіацій для О. Аляб'єва, Л. Бетховена, К. М. Вебера, С. Давидова та ін. композиторів України, Німеччини, Польщі, Росії, Франції. У 1724, через 2 роки після скасування Гетьманщини, підніс Петрові I дві свої дидактичні поеми, де вказав на несправедливість,

що панувала в державі, і дав моральні повчання цареві. За це, можливо, К. було заслано. Твори К. високо оцінив М. Карамзін у «Пантеоні російських авторів» (1801), у книзі вперше згадано, що К. — автор пісні «Їхав козак за Дунай» і було опубліковано портрет К. відомого гравера М. Розанова. Літературні твори К. видав В. Срезневський (1905), а в 1970-х переклав сучасною українською мовою і вмістив в одному з томів «Антології української поезії» В. Шевчук. На місці ймовірного поховання К. (5-й км від х. Припутні) встановлено пам'ятний знак (2003).

Твори: Про правду і великодушність благодійників (1724); О смирениї высочайших. Сборник ХИФО. *Труды Харьковской комиссии по устройству XIII археологичного съезда в г. Екатеринославе.* Харьков, 1905. Т. 6; О правосудію началствующих, правді и бодрости их. *Труды Харьковской комиссии по устройству XIII археологичного съезда в г. Екатеринославе.* Харьков, 1905. Т. 6 (передруковано у книзі: Барокова поезія Слобожанщини / упоряд., передм., прим. та комент. Л. Ушкалова. Харків, 2002).

Літ.: Срезневський В. «Козак-стихотворец» и два его сочинения. Харків, 1905; Шаховской А. Комедии. Стихотворения. Ленинград, 1961; Булат Г. Український романс. Київ, 1979; Нудьга Г. Козак, філософ, поет / ред.-упоряд. Л. Сеник. Львів, 1999. 208 с.; Ушкалов Л. Есеї про українське бароко. Київ, 2006; Левицкий М. Деревня Припутни (Херсонской губернии, Елисаветградского уезда). *Украинский вестник.* [Харків], 1818; Кутинський М. Некрополь України. *Дніпро.* 1994. № 1; Родик К. Автор німецької народної пісні Семен Климовський. *ВК.* 1993. 13 листоп.; Панченко В. Горацій із Припутнів. *День.* 2003. 24 січ.; Муха А. І. Климовський Семен. *УМЕ.* Т. 2. С. 430-431; Чабаненко В. А. Климовський Семен. *ЕІУ.* Т. 2. С. 350—351.

Микола Дмитренко

КЛИМЧУК Федір Данилович (білоруською **Клімчук Фёдар Данілавіч**, 27.02.1935, с. Симоновичі, нині Дрогичинського р-ну Брестської обл. — 24.10.2018, м. Мінськ) — білоруський мовознавець, фольклорист, історик, один із провідних дослідників Берестейщини. У 1954 закінчив історичний факультет Пінського державного учительського інституту, працював учителем у школах Столинського та Дрогичинського р-нів Брестської обл. У 1957 почав збирати фольклорні, етнографічні та діалектні матеріали. У 1964—1967 заочно навчався на історичному факультеті Мінського державного педагогічного університету ім. М. Горького. У 1968—1971 навчався в аспірантурі Інституту мовознавства ім. Якуба Коласа АН БРСР (Мінськ), у 1971 почав працювати в секторі діалектології цього ж Інституту (з 1981 старший науковий співробітник). У 1973 захистив кандидатську дисертацію «До лінгвогеографії Західного Полісся». Автор понад 250 праць з діалектології, фольклору, етнолінгвістики, етнографії, лінгвогеографії, глотогенезу, етногенезу, соціолінгвістики, топонімії. Особливе місце в науковій спадщині К. посідають дослідження говірки, фольклору та духовної культури його рідного села Симоновичі (зокрема, повний опис весільного обряду містить 266 пісень). Видав свої переклади на симоновицьку говірку «Нового Заповіту» (2010), класичних текстів з різних літературних мов (2012), написав повість «Яныс» (2013). Очолював громадське об'єднання «Західнополіське науково-краєзнавче товариство "Загороддя"». У 2001 нагороджений Державною премією Республіки Білорусь як співавтор 5-томного «Лексичного атласу білоруських народних говірок» (Мінськ, 1993—1998).

Климчук Федір Данилович

Праці: А в нашого свата... («прыпывкы» з вёскі Сіманавічы Брэсцкай вобласці). *Діалектологічні студії.* Львів, 2003. 3. С. 494—516; Берасцейска-Пінскае Палессе ў діялекталагічных атласах. *Діалектологічні студії.* Львів, 2006. *6.* С. 37—52; Гаворкі Брэсцкай вобласці. *Беларуская дыялекталогія.* 2016. Вып. 4. С. 219—231; Говоркі Заходняга Палесся: Фанетычны нарыс. Мінск, 1983. 128 с.; Да вытокаў фарміраваньня ўсходнеславянскіх народаў. *Кгуија-Крыўя.* Мінск, 1998. № 1 (3). С. 100—148; Да пытання ўкраінскага этнагенезу. *Народна творчість українців у просторі та часі.* Луцьк, 2018. С. 224—250; Диалектные типы Полесья на общеславянском фоне. *Славянские этюды: Сборник к юбилею С. М. Толстой.* Москва, 1999. С. 224—227; Духовная культура полесского села Симоновичи. *Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья.* Москва, 1995. С. 335—380; З лексікі цэнтральнага Загароддзя. *З народнага слоўніка.* Мінск, 1975. С. 135—153; К истокам письменной традиции Берестейско-Пинского Полесья и о западнополесском литера-

турном микроязыке в частности. *Славянские литературные микроязыки и языковые контакты. Slavica Tartuensia. VII.* Тарту, 2006. С. 340—359; К лингвогеографии Западного Полесья (фонетика четырех полесских говоров) : канд. дис. Минск, 1973. 193 с.; К проблеме этногенеза славян. *Philologia slavica. К 70-летию академика Н. И. Толстого.* Москва, 1993. С. 71—77; Моўная сітуацыя ў Берасцейска-Пінскім Палессі ў XIX—XX ст. *Загароддзе-3.* Беласток ; Мінск, 2001. С. 7—16; Пераклады на заходнепалескую гаворку (вёска Сіманавічы Драгічынскага раёна Берасцейскай вобласці). Мінск, 2012. 184 с.; Песенная традиция западнополесского села Симоновичи. *Славянский и балканский фольклор. Генезис. Архаика. Традиции.* Москва, 1978. С. 190—218; Полесье и этногенез восточнославянских народов. *Український діалектологічний збірник.* Київ, 1997. Кн. 3. С. 237—241; Праблемы этнагенезу ўсходнеславянскіх народаў. *Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами XI—XVIII століть. Вип. 2.* Київ. 1995. С. 47—54; Прыказкі і прымаўкі з вёскі Сіманавічы Драгічынскага раёна. *Беларуская дыялекталогія. Вып. 3.* Мінск, 2014. С. 157—168; Специфическая лексика Дрогичинского Полесья. *Лексика Полесья. Материалы для полесского диалектного словаря.* Москва, 1968. С. 20—78; Традиционная свадьба полесского села Симоновичи. Канун свадьбы. Венки. *Полесский этнолингвистический сборник.* Москва, 1983. С. 262—279; Традыцыйнае вяселле вёскі Сіманавічы Драгічынскага раёна Брэсцкай вобласці. Мінск, 2011. 84 с.; Яныс (аповесць на заходнепалескай гаворцы в. Сімановічы). Мінск, 2013. 82 с.

Літ.: Антропов Н. П. К юбилею Ф. Д. Климчука. Федор Данилович Климчук — патриот и исследователь Полесья. *ЖС.* № 3. 2005. С. 47—48; Кунцэвіч Л. П. Фёдар Данілавіч Клімчук (Да 60-годдзя з дня нараджэння). *Беларуская лінгвістыка.* 1996. Вып. 45. С. 74; Курцова В. М. Фёдар Данілавіч Клімчук: слынны даследчык беларускіх гаворак (Да 80-годдзя з дня нараджэння). *Беларуская дыялекталогія.* 2016. Вып. 4. С. 5—9; Міхайлаў П. Даследчык палескіх скарбаў Фёдар Клімчук. *Роднае слова.* № 2. 2015. С. 38—40; Трухан Т. М. Фёдар Данілавіч Клімчук (Да 70-годдзя з дня нараджэння). *Беларуская лінгвістыка.* 2005. Вып. 55. С. 111—113.

Юрій Бідношия

Кобза

КОБЗА — старовинний український народний лютне- або грушоподібної форми струнно-щипковий інструмент з хроматизованим строєм. Поширений у Східній Україні. К. вважають попередником сучасної бандури (часто під словом «К.» і «бандура» розуміють той самий інструмент). Акорди, на відміну від бандури, набираються не на приструнках, а на грифі, притисканням пальцями лівої руки струни до грифа, як на лютні. Гра на приструнках застосовується переважно у переграх. Вокальна партія інструментом майже не дублюється, а орнаментально розцвічується на фоні набраної на т. зв. бунтах тремолюючої гармонічної педалі. За К. закріпилася традиція виконання переважно дум пізнішого козацького циклу, що пов'язано з хроматизованим строєм («додавання жалощів») і порівняно широкими техніко-виконавськими можливостями інструменту. З-поміж чотирьох версій походження кобзи-бандури (еволюційної, термінологічної, «раптової зміни» та напливової) найвірогіднішою видається перша (розвиток лютні, що «обросла приструнками»). Ін. версії (О. Фамінцин, М. Лисенко та ін.) сучасна етноорганологічна думка вважає малоймовірними й застарілими. На противагу їхнім висновкам Г. Хоткевич розвинув власну гіпотезу, що всі українські музичні інструменти створено українцями поза будь-якими впливами ін. народів. На підставі багатьох документальних свідчень він стверджував, що назва «К.» віддавна існувала у багатьох народів. Так, 1303 невідомий автор склав т. зв. Codex cumanicus, тобто латино-персько-куманський словник. Кумани (половці) в XI ст. оселилися в українських степах і вже тоді знали К. Татари називали цей інструмент koboz, турки — kopuz, хорвати — kopuz, угорці — koboz (kobza), румуни — kobza — це все були струнні інструменти типу лютні. Як свідчать історичні (літературні і графічні) пам'ятки стародавньої культури, струнні інструменти — прообраз старовинної української К., існували у східних слов'ян ще в докиївську добу, тобто задовго до появи половців на сусідніх з Київською Руссю-Україною землях. Не мають під собою наукового підґрунтя твердження про існування в стародавніх русів-українців розвиненого музичного інструментарію на основі зображень на фресках київського Софійського собору (1037). На думку сучасних дослідників, тут зображено

не сцени з побуту давньоукраїнського княжого двору, а абсолютно чужий йому візантійський інструментарій. Малопереконливі іконографічні матеріали XVII—XIX ст. із численними зображеннями українця — козака Мамая зі струнним щипковим інструментом, що його можна прийняти за старовинну К. Найдавніша К. мала 3 струни, що розміщувалися вздовж ручки. Така К. в XVI—XVIII ст. була поширена в сільській місцевості і серед запорозького козацтва. Наприкінці — на поч. XX ст. у неї з'являються додаткові струни (приструнки). Ця К. складалася з круглого або довгастого корпусу з опуклим дном («спідняк»), верхньої деки («дейка» або «верхняк»), короткого грифа (ручки) з голівкою, що мала кілочки для натягування довгих струн. Короткі струни («приструнки») розміщувалися на правому боці деки, посередині якої прорізано отвір — голосник. Кількість струн і приструнків поступово збільшувалась. Поширення набули К., що мали 6 струн і 6 приструнків, хоча траплялися також К. і з більшою (або меншою) кількістю струн. Тривалий час в українському етноінструментознавстві панувала думка, що кобза-бандура — це той самий інструмент, який унаслідок «обростання приструнками» перетворився в сучасну модерну бандуру (Г. Хоткевич, В. Ємець, Ф. Лавров, Б. Кирдан, А. Омельченко та ін.). Перші описи двох різних типів лютнеподібних інструментів, що їх на теренах України називали кобза-бандура, здійснили М. Лисенко й Ф. Колесса. Дещо виразніше окреслили шляхи термінологічного й органологічного розв'язання проблеми К. Вертков і З. Штокалко. Однак лише апробування гіпотези Г. Ткаченка в експериментальній праці майстра й виконавця М. Будника та В. Кушпета над реконструкцією К. і репертуару О. Вересая за описами й коментарями М. Лисенка дало змогу зідентифікувати цей інструмент як цілком самостійне етноорганологічне й етнофонічне явище. Завдяки зіставленню результатів цієї роботи з теорією спадкоємності давньоукраїнського думного стилю від билинного епічного (С. Грица, А. Іваницький та ін.) вдалося відокремити синонімічно-термінологічний погляд на проблему від ін. її аспектів: історико-хронологічного, органологічного, виконавського. Кожна з пропонованих гіпотез небезпідставно претендує на певну слушність як наукового припущення. Про проблемність визначення К. як явища української епічної традиції свідчать і сучасні спекуляції навколо цього питання, а саме: поява т. зв. «кобз-мутантів» (термін В. Кушпета) — псевдокобз конструкції В. Зуляка, М. Прокопенка, М. Лисенка-Дністровського та ін. Сьогодні автентична К. має можливість відродитися. Велику роль тут відіграють виконавці-реконструктори гри на кобзі О. Вересая — В. Кушпет, Т. Компаніченко, С. Захарець, Т. Силенко, О. Гусак, Е. Драч та ін.

Літ.: Хвольсон Д. Известия о хозарах, буртасах, болгарах, мадьярах, славянах и русах Ибн-Даста. Санкт-Петербург, 1869; Сказания мусульманських писателей о славянах и русских (с половины VII века до конца X века по Р. Х.) / собрал, перевёл и объяснил А. Гаркави. Санкт-Петербург, 1870; Фаминцин А. Домра й сродные ей музыкальные инструменты русского народа (балалайка, кобза, бандура, торбан, гитара). Санкт-Петербург, 1891; Ємець В. Кобза і кобзарі. — Берлін, 1923; Хоткевич Г. Музичні інструменти українського народу. Харків, 1930; Хоткевич Г. Підручник гри на бандурі. Харків, 1930; Лисенко М. Народні музичні інструменти на Україні. Київ, 1955; Лисенко М. Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень у виконанні кобзаря Вересая. Київ, 1978; Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. Київ, 1967; Колесса Ф. Мелодії українських народних дум. Українські народні думи / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; відп. ред. Г. Скрипник ; упоряд. С. Грица, А. Іваницький, А. Філатова, Д. Щириця ; вступ. ст. та комент. С. Грици. Київ, 2007. С. 180—433; Грица С. Мелос української народної епіки. Київ, 1987; Іваницький А. Українська народна музична творчість. Київ, 1990; Штокалко З. Кобзарський підручник. Едмонтон ; Київ, 1992; Кушпет В. Самовчитель гри на старосвітських музичних інструментах: кобза О. Вересая, бандура Г. Ткаченка. торбан Ф. Відорта. Київ, 1997; Кушпет В. Старцівство: мандрівні співці-музиканти в Україні (XIX — поч. XX ст.). Київ, 2006; Привалов Н. Тамбуровидные музыкальные инструменты русского народа: Очерк их происхождения, появлення на Руси и существования (домра, балалайка, лютня, кобза, бандура, бандурка, торбан, мандолина, гитара). *Известия Санкт-Петербургского общества муз.*

Кобза

собраний. 1904/1905. Вып. 4; Вертков К. К вопросу об украинской кобзе. *Проблемы музыкального фольклора народов СССР.* Москва, 1973; Бортник Є. Струнний інструментарій Слобідської України в минулому і сучасному. *Музична Харківщина.* Харків, 1990; Нолл В. Моральний авторитет та суспільна роль сліпих бардів в Україні. *Родовід.* 1993. Чис. 3; Хай М. Гуслі, бандура і кобза як інструменти різних фаз еволюції української епічної традиції. *Кобзарсько-лірницькі традиції та їх сучасний розвиток.* Київ, 1994; Хай М. Кобзарсько-лірницька традиція: Маловивчені аспекти дослідження. *Українське кобзарство в музичному світі: Традиції і сучасність.* Київ, 1997; Хай М. Ґенеза і еволюція кобзарського інструментарію у світлі етноінструментознавчої концепції Гната Хоткевича. *Черемський К. Повернення традиції: Кобзарська катедра.* Харків, 1999; Ткаченко Г. Основи гри на бандурі. *Родовід.* 1995. Чис. 11; Тоцька І. Музики на малюваннях Софії Київської. *Пам'ятки України.* 1995. № 1.

Михайло Хай

Кобринська Наталія Іванівна

КОБРИНСЬКА (ОЗАРКЕВИЧ) Наталія Іванівна (псевдоніми і криптоніми: **Н. К.**, **Наталія з Озаркевичів**, **К.**, **Заркевич О.**, **Струтинська Анна** та ін.; 08.06.1855, с. Белелуя, тепер Снятинського р-ну Івано-Франківської обл. — 22.01.1920, м. Болехів Івано-Франківської обл.) — письменниця, збирачка і дослідниця фольклору, громадська діячка жіночого руху в Галичині. Здобула домашню освіту, далі слухала лекції в Цюрихському університеті (1887). Зацікавлення К. народною творчістю підтримував її чоловік Т. Кобринський, співак і композитор, із яким вона одружилася в 1874. Значний вплив на розвиток її фольклористичної діяльності мало особисте знайомство з І. Франком та Ф. Ржегоржем. Вивчала народні звичаї гуцулів, записувала фольклор. Частину цих записів опубліковано у збірнику Б. Грінченка «Из уст народа» (Чернігів, 1900, с. 26—27, 37, 52, 147—148, 152, 155, 160) та у праці О. Дея «Спілкування митців з народною поезією» (Київ, 1981, с. 88—119). Літературні твори К. друкувала в журналах «Зоря», «Літературно-науковий вісник» та ін., окремими збірками: «Дух часу» (1898), «Казки» (1904), «Ядзя і Катруся» та ін. Частину своїх оповідань К. називала «образками з життя» («Шумінська», «Пан суддя»), «казка народна» («Чудовище», «Відьма»), підкреслюючи їх народну основу. Свої думки про фольклоризм літератури вона висвітлила у статтях «Український бандурист» (1906), «Символізм в народній пісні» (1905), «Не ходи, Грицю, на вечерниці» (1911). Письменниця радила «не шукати чужих богів», «не відриватися від кореня», не губити «ціхи нашої народної творчості». К. залучила до народознавчої співпраці О. Кобилянську, Є. Ярошинську та ін. Була співтворцем колективу чеської енциклопедії «Науковий словник Отта» (з 1888), збирала за посередництвом Ф. Ржегоржа для празького музею цінні народні гуцульські вироби, українські книжки, брала участь у роботі XI археологічного з'їзду в Києві (1899). Організувала в 1884 у Станіславі (нині Івано-Франківськ) «Товариство руських женщин», яке ставило собі за мету поширення освіти серед жінок, організацію вечорів, театральних вистав, видання книг і часописів. За її участю вийшли жіночі альманахи «Перший вінок» (1887) та «Наша доля» (1893—1896, три випуски). Перу К. належить низка публіцистичних статей на тему жіночого руху, кілька літературно-критичних праць та спогадів. Опубліковано частину її листів до І. Франка, М. Павлика, Б. Грінченка, М. Коцюбинського, І. Нечуя-Левицького, Олени Пчілки, Ганни Барвінок, О. Кобилянської та ін. І. Франко високо цінував літературну творчість і громадську діяльність К., називаючи її «піонеркою жіночого руху».

Праці: Вибрані твори / упоряд. І. Денисюка та К. Кріль. Київ, 1980. 446 с.; Казки. Чернівці, 1904; Не ходи, Грицю, на вечерниці. *Неділя.* 1911. № 8; Символізм в народній пісні. *Промінь.* 1905. № 5; Український бандурист. *Промінь.* 1906. № 19.

Літ.: Дей О. Збірка народних пісень Наталії Кобринської. *Спілкування митців з народною поезією.* Київ, 1981. С. 78—119; Качкан В. «Верховинна естетика» (штрихи до портрета Наталії Кобринської). *Українське народознавство в іменах.* Київ, 1994. С. 143—151; Кріль К. Зв'язки Наталії Кобринської з чехами на ниві фольклористики. *Слов'янське літературознавство і фольклористика.* 1973. Вип. 8. С. 102—106; Лук'янович Д. Надприродний світ в казках Н. Кобринської. *Буковина.* 1904. № 89, 90; Козар Л. Народна

творчість у діяльності українських письменників кінця XIX — початку XX століття (Марко Кропивницький, Мусій Кононенко, Григорій Коваленко, Іван Коновал, Іван Зозуля, Одарка Романова, Наталя Кобринська). *МУЕ*. 2013. Вип. 12. С. 238—245.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 36. Од. зб. 96; ІЛ НАНУ. Ф. 14. Спр. 754, 756 ; Ф. 100. Спр. 1812 ; Ф. 101. Спр. 13, 14, 496 ; ІР НБУВ. Ф. 1. Спр. 27894—27896 ; Ф. 3. Спр. 37426—37431; Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 663. Оп. 2. Од. зб. 78. Арк. 7 зв.

Лідія Козар

КОВАЛЕНКО Григорій Олексійович (криптоніми і псевдоніми: **К. Вільний**, **Грицько Коваленко**, **Гр.**, **Г. К.** та ін.; 24.01.1868, с. Липняки, тепер у складі смт Баришівка Київської обл. — 15.12.1937, м. Полтава) — письменник, літературознавець, етнограф, фольклорист, художник, редактор, публіцист, видавець, громадський діяч, лікар. Народився у заможній сім'ї. По закінченні 1886 Полтавської фельдшерської школи служив земським фельдшером у Переяславському пов., де захопився збиранням етнографічних матеріалів, зокрема з народної медицини. Б. Грінченко опублікував у етнографічних збірника записані К. замовляння та лікарські поради (Чернігів, 1896, т. 2, понад 60 записів), пісні (Чернігів, 1898, т. 3, 5 пісень). У рукописних фондах ІМФЕ та ІЛ НАНУ зберігаються його записи — «Пісні (без мелодій): Побутові, розбійницькі», «Маруся Богуславка та інші думи». У 1890—1895 працював при клініці Московського університету. У 1896—1905 — секретар Чернігівської міської управи, активний діяч Чернігівської громади. З 1905 жив у Полтаві, працював секретарем міської думи, створив і очолив полтавську «Просвіту». Один з організаторів і редакторів (1905—1906) журналу «Рідний край», видавець і редактор медично-природничого журналу «Життя і знання» (1913—1914). Друкувався з 1891 в журналах «Этнографическое обозрение» («О народной медицине в Переяславском уезде Полтавской губ.»), «Зоря» («Чудодійна криниця»), «Киевская старина» («Жизнь украинского этнографа С. Д. Носа», «Евгений Гребенка», «З життя Тараса Шевченка»), «Літературно-науковий вісник» («Народні пісні. Оповідання»). Писав вірші, оповідання, п'єси — збірки «Правдиве слово» (1896), «Оповідання з історії українського народу од найдавніших до нових часів» (1907), «Вишнівська справа» (1913), «Колядники», «Ворожка» (обидві — 1917), «В дні журби і печалі» (1918), «Яцько і Стецько» (1922), «У сонячній країні» (1927) та ін. К. залишив велику спадщину творів образотворчого мистецтва (близько 100 картин та ілюстрацій), частина з них зберігається в Чернігівському літературно-меморіальному музеї. У добу Української Народної Республіки К. викладав у медичному технікумі, видавав і перевидавав свої книги: «Людина і громада» (1917), «Оповідання з української історії» (1918), «Григорій Сковорода» (1919). Заарештований у серпні 1937 як «учасник і організатор підпільної контрреволюційної націоналістичної організації» і розстріляний в Полтаві 15 грудня 1937.

Праці: Народні пісні. Оповідання. *ЛНВ.* 1899. Т. VI. Кн. IV. С. 24—37; О народной медицине в Переяславском уезде Полтавской губернии. *ЭО.* 1891. № 2. С. 141—149; Очерк жизни и деятельности украинского этнографа и народного врача С. Д. Носа. *КС.* 1901. № 9. С. 363—400; Чудодійна криниця. *Зоря.* 1895. № 18. С. 355—356; № 9. С. 373—374.

Літ.: Матеріали до біографій етнологів та народознавців України / уклад.: С. М. Ляшко, С. П. Залозна. Київ, 2001. С. 71*; Ротач П.* Григорій Коваленко (100 років від дня народження). *НТЕ.* 1968. № 5. С. 61—64; УЛЕ. Київ, 1990. Т. 2. С. 508—509; Українська журналістика в іменах / за ред. М. М. Романюка. Львів, 2002. Вип. 9. С. 126—128; Козар Л. Народна творчість у діяльності українських письменників кінця XIX — початку XX століття (Марко Кропивницький, Мусій Кононенко, Григорій Коваленко, Іван Коновал, Іван Зозуля, Одарка Романова, Наталя Кобринська). *МУЕ.* 2013. Вип. 12. С. 238—245.

Архіви: ІЛ НАНУ. Ф. 151. 10 од. зб. ; ІР НБУВ. Ф. І. № 35522—35526 ; Ф. ІІІ. № 37433—37434; Ф. Х. № 18482—18483 ; Ф. 134. № 11—20; АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1-колекція 2. Од. зб. 16.

Лідія Козар

КОВАЛЬ (СОКІЛ) Галина Василівна (11.03.1978. с. Волосянка Сколівського р-ну Львівської обл.) — фольклорист. Донька фольклористів Василя та

Ганни Соколів. Кандидат філологічних наук. Закінчила Підбірцівську середню школу Пустомитівського р-ну Львівської обл., філологічний факультет Львівського національного університету ім. І. Франка (2000), аспірантуру відділу фольклористики Інституту народознавства (2003). Захистила кандидатську дисертацію про календарно-обрядові обхідні пісні. Записи фольклору здійснювала в Галичині (Яворівський, Пустомитівський, Сколівський та ін. р-ни Львівської обл.), на Київщині, Полтавщині. Авторка монографії «Українські обхідні календарно-обрядові пісні: структура, функції, семантика» (2004). Старший науковий співробітник Інституту народознавства.

Праці: Українські обхідні календарно-обрядові пісні: структура, функції, семантика. Львів, 2004. 268 с.; Богородиця в українському фольклорі / зібрала та впорядкувала Г. Коваль. Львів, 2006. 280 с.

Микола Дмитренко

Коваль Михайло Дмитрович

КОВАЛЬ Михайло Дмитрович (21.11.1948, с. Великий Хутір Драбівського р-ну Черкаської обл.) — кобзар-бандурист. З дитячих років співав, навчився грати на гітарі, гармоніці. Працював на цегельному заводі й одночасно вчився заочно в Черкаському інженерно-будівельному інституті. У 1967 при Будинку вчителя в Черкасах було організовано капелу бандуристів, де К. навчився грати на бандурі. Після служби в армії вчився в Київському інституті іноземних мов, по закінченню якого став працювати в драбівській школі викладачем музики і співу та іноземних мов. Добув старосвітську бандуру, став виступати і як бандурист. Учасник багатьох з'їздів кобзарів, кобзарських нарад та фестивалів у Києві, Дніпрі, Львові, часто виступає в рідному селі та ін. селах Черкащини. Член Всеукраїнської спілки кобзарів (з 1996). Має багатий пісенний репертуар: українські народні пісні, історичні («Зажурилась Україна», «Про Супруна», «Про Богуна», «Ой у 1791 році» тощо), козацькі («Забіліли сніги», «Ой на горі огонь горить», «Ой пущу я кониченька» та ін.), чумацькі («Ой ходив чумак», «Ой, чумаче, чумаче»), ліричні пісні, колядки, псальми («Про Олексія Божого чоловіка», «По горам, горам, сам Господь ходив», «Про грішників»), пісні на слова Т. Шевченка та про Шевченка (зокрема «Учітеся, брати мої», мелодія власна). Виконує думи «Про смерть козака-бандуриста», «Маруся Богуславка», «Олексій Попович», «Плач невольників», «Три брати самарські», власні твори: «Моя Україно» (на слова М. Шамрая), «Полон» (на слова Є. Драча), пісні на власні слова: «Про сибірську кобзу» і «Яничари».

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 110.

Ірина Коваль-Фучило

Коваль-Фучило Ірина Мирославівна

КОВАЛЬ-ФУЧИЛО Ірина Мирославівна (22.10.1975, м. Львів) — фольклорист, етнолог, літературознавець. Із 2001 — кандидат філологічних наук (тема дисертації «Українські голосіння: ґенеза й поетика»). Із 2002 — молодший науковий співробітник, із 2012 — науковий співробітник, із 2015 — старший науковий співробітник відділу фольклористики, із 2016 — відділу української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ. Автор понад 170 наукових студій та рецензій про усну народну творчість і обрядовість, які були опубліковані у виданнях 10 країн. Учасниця багатьох міжнародних наукових конференцій, автор-упорядник збірника «Голосіння» (2012) і видання «Колесса Ф. М. Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР. Листування Ф. Колесси й М. Азадовського» (2011), монографії «Українські голосіння: антропологія традиції, поетика тексту» (2014). Записувачка фольклору. Учасниця XVI Міжнародного з'їзду славістів (доповідь «Усні меморати: методи і підходи сучасних досліджень (український і польський фольклористичний досвід)»). Член Міжнародної комісії з фольклористики при Міжнародному комітеті славістів. Напрями наукових інтересів: традиційна сімейна обрядовість українців та інших слов'ян; історія

української фольклористики; усноісторичні наративи.

Літ.: Голосіння / упоряд. І. Коваль-Фучило; [наук. ред. Л. Іваннікова]. Київ, 792 с. + компакт-диск; Колесса Ф. М. Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР. Листування Ф. Колесси й М. Азадовського / упоряд., підгот. тексту, передм., комент., додатки, покажчик І. Коваль-Фучило. Київ, 2011. 239 с; Українські голосіння: антропологія традиції, поетика тексту : монографія. Київ, 2014. 360 с.; Тіло як об'єкт покарання у чарівній казці (на прикладі польських народних казок) *Тіло в текстах культур*. Київ, 2003. С. 191—195; До проблеми: гріх і кара в українській народній традиції (на матеріалі фольклорних текстів, записаних у с. Мокряни Мостиського р-ну Львівської обл.). *Діалектологічні студії. 2. Мова і культура*. Львів, 2003. С. 201—222; Антологія польських колядок [Рец.: Polskie koledy ludowe. Antologia / Zebral, wstepem, komentarz. J. Bartminski. Krakow, 2002. 410 s.]. *Діалектологічні студії. 3*. Львів, 2003. С. 554—560; Кто есть кто в польських народных сказках о сиротке (образы падчерицы и мачехи). *Образ и текст*: Сб. материалов науч. конф. Курск, 2004. С. 171—186; Українські народні думи: феномен пародіювання. *НТЕ*. 2007. № 6. С. 94—98; «На бічних стежках козацького епосу» — історичні думи-пісні, пародійні думи, думи ХХ ст. *Вісник Львів. ун-ту. 2009*. Вип. 47. С. 28—37; Український матеріал в рукописних архівах Москви (Відділ рукописів Рос. держ. бібліотеки і Рос. держ. архів літератури і мистецтва) (2010). *Украинская этничность в социокультурном пространстве России*. Уфа, 2011. С. 35—38; «Листи щастя» ХХІ століття. *МіФ*. 2010. № 3—4 (7). С. 72—78; Проводы в армию на Херсонщине. *ЖС*. 2012. № 3. С. 55—58; Восточнославянские причитания: особенности передачи (взгляд изнутри традиции). *Заједничко у словенском фолклору. Зб. радова. Урядник Л. Раденкович*. Београд, 2012. С. 321—334; Український фольклор у рукописних відділах варшавських бібліотек. *МіФ*. 2013. № 1. С. 105—110; Ukrainian Calendary Cry: Magic Value and Functional Features of the Tradition. *Magic in Ritual and Rituals in Magic 10th Annual Conference of the SIEF Working Group on the Ritual Year*. Innsbruck, 2014. S. 566—578; Осмислення примусового переселення із зони затоплення Дністровським водосховищем (за матеріалами усноісторичних наративів). *Слов'янський світ*. 2014. Вип. 13. С. 215—231; Коваль-Фучило І. Гуцульський похорон: спроба етнолінгвістичного аналізу. *Діалектологічні студії. 10. Традиції і новаторство*. Львів, 2015. С. 476—501; Концепт дому в оповідях про примусове переселення. *Łemkowie, Bojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. Słupsk, 2016. Т. 6. С. 147—158; Біографічний наратив: чоловічий варіант презентації досвіду примусового переселення із зони затоплення. *МіФ*. 2016. № 3—4. С. 35—47; Усні оповіді як предмет дослідження фольклористики: підсумки і завдання. *Слов'янський світ*. 2017. Вип. 16. С. 198—221.

Літ.: Шалак О. Коли промовляють архіви. *НТЕ*. 2012. № 3. С. 122—123; Іваннікова Л. Невідомі сторінки львівської фольклористики. *МіФ*. 2012. № 10. С. 49—50; Кузьменко О. Голос часу у скриптах інтелектуального діалогу. *НЗ*. 2013. № 1. С. 184—187; Микитенко О. Видання українських народних голосінь. *НТЕ*. 2013. № 3. С. 105—106; Шалак О. Збірка українських голосінь. *Слово і час*. 2013. № 5. С. 114—116; Пастух Н. Голосильна традиція українців за безмаль двісті років. *НЗ*. 2013. № 1. С. 184—187; Рибак Ю. Повноцінне видання українських голосінь. *МіФ*. 2013. № 1. С. 121—122; Алексеевский М. Д. Самое полное собрание украинских причитаний. *ЖС*. 2013. № 3. С. 57—59.

Людмила Іваннікова

КОВАЛЬЧУК Віктор Павлович (07.06.1958, с. Нетреба Володимирського р-ну Рівненської обл.) — фольклорист, педагог, культурно-громадський діяч, збирач і дослідник традиційної культури Рівненського Полісся. Відмінник освіти України (1987), заслужений працівник культури України (2004), лауреат Всеукраїнської премії ім. Володимира Гнатюка за збереження та охорону нематеріальної культурної спадщини, нагороджений орденом «За заслуги» ІІІ ступеня (2009). 1973 закінчив Володимирську музичну школу, 1977 — Рівненське державне музичне училище; 1986 — Рівненський державний педагогічний інститут. З 1980 працює художнім керівником фольклорного гурту «Веснянка» Рівненського міського палацу дітей та молоді й провідним методистом з фольклору Рівненського обласного центру народної творчості. Гурт «Веснянка» — лауреат обласної літературно-мистецької премії ім. Бориса Тена, лауреат та неодноразовий переможець міжнародних та всеукраїнських фольклорних свят, фестивалів і конкурсів. К. — голова Рівненського фольклорно-етнографічного товариства, керівник створеного ним Етнокультурного центру Рівненського міського Палацу дітей та молоді (з 2001), член Національної спілки краєзнавців та голова асоціації діячів фольклору Рівненського обласного відділення

Національної всеукраїнської музичної спілки, відповідальний секретар Української секції CIOFF (Міжнародної Ради Організації Фестивалів Фольклору, що співпрацює з ЮНЕСКО). Автор проекту та директор Міжнародного молодіжного фестивалю традиційної народної культури «Древлянські джерела» (м. Рівне, 1998—2010) — одного із п'яти фестивалів в Україні, що має статус фестивалю CIOFF; директор фестивалю «Лірницька Покрова в Рівному» (2014—2017); автор проектів і директор етнічних фестивалів «ЕтноРівне» (2018) і «ЛіраФест» (2019). Фольклорні гурти Етнокультурного центру «Весняночка», «Веснянка» та «Сільська музика» під керівництвом К. гідно представляли традиційну народну культуру Рівненщини в Болгарії, Німеччині, Польщі, Словаччині, Чехії, Росії, Франції, Греції, Італії, Угорщині, Австрії, Литві, Швеції, Румунії й у багатьох регіонах України. Як збирач та дослідник поліського фольклору, К. веде активну пошукову та експедиційну роботу з фіксації етнокультурної спадщини в потерпілих унаслідок аварії на ЧАЕС районах Рівненської області. Він — організатор та учасник фольклорних експедицій для учасників ЕКЦ, фольклористів та етнографів міста й області. К. — автор низки публікацій з питань традиційної культури краю, упорядкував понад 40 компакт-дисків народної музики й 15 фольклорних збірників, зокрема: «А вже весна скресла» (1993), «Зіронька ясна на небі сяє» (1993), «Календарно-обрядові пісні Рівненщини» (1994), «Співає "Веснянка"» (1995), «Ой, дай, Боже, за рік Куста діждати» (1995), «Народна музика Рівненського Полісся» (2008) та ін. Ініціатор, упорядник та редактор семи випусків унікального наукового видання «Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. Матеріали комплексних наукових експедицій Рівненського фольклорно-етнографічного товариства» (2000—2006), презентаційного видання «Етнокультура Рівненського Полісся» (2009), методичного посібника «Етнокультурний центр у системі позашкільного закладу: концепція, досвід, перспективи» (2014). 2018 вийшла другом антологія народномузичних творів північних районів Рівненщини «Народна музика Рівненського Полісся у записах Віктора Ковальчука». К. — автор наукових статей, у яких розглядає мотиви, образи, символи, архаїку календарно-обрядової поезії і дитячого фольклору (опубліковані в журналах «Родовід», «Волинські дзвони», у збірниках наукових праць). Зібрав значну колекцію народного вбрання поліщуків кінця XIX — початку XX ст. й предметів побуту для етнографічного павільйону Етнокультурного центру Рівненського ПДМ.

Ковальчук Дарія Богданівна

Праці: Зіронька ясна на небі сяє (колядки та щедрівки, записані на Рівненщині Віктором Ковальчуком). Рівне, 1993. 80 с.; А вже весна скресла (веснянки, записані на Рівненському Поліссі). Рівне, 1993. 84 с.; Календарно-обрядові пісні Рівненщини (навчальний посібник з фольклору для загальноосвітньої школи). Рівне, 1994. 102 с.; Співає «Веснянка» (календарно-обрядові та позакалендарні пісні з репертуару зразкового фольклорного гурту «Веснянка» палацу дітей та молоді м. Рівне). Рівне, 1995. 96 с.; Ой дай, Боже, за рік Куста діждати (кустові пісні, записані на Рівненському Поліссі Віктором Ковальчуком). Рівне, 1995. 56 с.; Дитячі ігри та пісні. *Календарні пісні Великої Волині.* Рівне, 1997. С. 6—20; Елементи символіки й образності у величальних піснях різдвяно-новорічної обрядовості. *Коляда. Проблеми збереження різдвяно-новорічного фольклору (матеріали і тези наукової конференції).* Рівне, 1995. С. 47—57.

Людмила Іваннікова

КОВАЛЬЧУК (ЖЕПЛИНСЬКА) Дарія Богданівна (11.05.1957, м. Львів) — інженер хімік-технолог, педагог, музикант, магістр релігійних наук. Учасниця дитячої капели бандуристів «Струмок» у м. Новий Розділ, капел бандуристів «Заспів» Львівського політехнічного інституту і капели бандуристів Палацу культури «Львівхімсільгоспмашу». У 1979—1995 працювала інженером Львівського науково-дослідного інституту матеріалів, а також учителем предмету «Християнська етика». У 2005 захистила наукову працю «Кобзарство в церковно-релігійній традиції українського народу» при Українському католицькому університеті (м. Львів). Учасниця наукових конференцій з проблем кобзарства.

Праці: Життя прожити — не поле перейти. До 80-річчя Богдана Жеплинського. Львів,

2009; Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. 316 с. (у співавторстві з Б. Жеплинським).

Ірина Коваль-Фучило

«КОЗА» — новорічний (різдвяний) обхід дворів колядниками. Він майже ніколи не обходився без ряджених, переодягання та маскування, театральних сценок та цілих вистав. Найулюбленішим їхнім персонажем залишається К., якій учені приписують роль жертовної тварини в минулому. За допомогою цієї жертви давня людина прагнула привернути до себе милість богів, які б сприяли доброму врожаю у новому році: «Де Коза ходить, там жито родить». Дійові особи вистави: «К.» (парубок у вивернутому кожусі, він тримає дерев'яну голову К. із рухомою щелепою, яка може при потребі клацати), Дід (він веде К. за мотузку), Лікар, Городовик, Торговець та ін., хор, що співає. Дід вдаряє К. — і вона «вмирає». Торговець хоче купити мертву К., але приходить Лікар і виліковує її. Усе закінчується спільними веселощами. У цілісному обрядовому дійстві «К.» іноді важко виділити окремі пісенні номери, це суцільний музичний супровід театралізованої дії з пісенними перехрещеннями, варіаціями, контамінаціями тих або тих мотивів гри з побажаннями добробуту родині. Не випадково тут помітна певна варіаційна одноманітність музичного оформлення, побудованого переважно на колядковому п'ятидольнику практично в усіх регіональних традиціях. На Львівщині цей колядковий п'ятидольник має типовий прикарпатський вигляд: три вісімки, чвертка, вісімка. На Івано-Франківщині та Хмельниччині записані варіанти пісень до вистави «К.» із чергуванням колядкового п'ятидольника та чотиридольної щедрівкової ритмоформули. На Поліссі побутують ще більш нетрадиційні наспіви. Серед пісень, що супроводжували театралізовану виставу «К.», найпоширеніші: «Пустіть до хати, будем гуляти» (просять пустити К. до хати) з Хмельницької, Чернівецької та Івано-Франківської областей, «Го-го-го, коза» (К. запрошують «розходитися», «розвеселитися») з Полтавщини, Житомирщини та Тернопільщини, «Ой пляшу, пляшу» (К. танцює після вдалого одужання) з Буковини та Хмельниччини. Менш поширені варіанти зафіксовано також у Волинській, Чернігівській, Сумській та ін. областях.

Літ.: Курочкін О. В. Новорічні свята українців. Традиції і сучасність. Київ, 1978. 191 с.; Календарно-обрядові пісні / упоряд., вступ. ст. та прим. О. Ю. Чебанюк. Київ, 1987. 392 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.

Людмила Єфремова

КОЗАР Лідія Петрівна (01.06.1958, с. Верхівка Тростянецького р-ну Вінницької обл.) — фольклорист, кандидат філологічних наук (1997), доцент (2004), старший науковий співробітник (2010). У 1984—1989 — філологічний факультет Київського університету. З 2001 — науковий співробітник відділу української фольклористики ІМФЕ НАН України. Досліджує проблеми історії української фольклористики другої половини XIX — початку XX ст. Авторка понад 150 публікацій, монографії «Борис Грінченко як фольклорист» (Київ, 2005) та колективних монографій «Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме» (Київ, 2008), «Український фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування» (Київ, 2014). У монографії «Борис Грінченко як фольклорист» (2005) висвітлено роль фольклору і фольклористики в житті і діяльності Бориса Грінченка, розглянуто його збирацький доробок та науково-популярні праці. Активна дослідниця фольклористичної діяльності родини Грінченків, українських громадських діячів Т. Зіньківського, В. Степаненка, М. Дикарева, Ф. Вовка, В. Доманицького, В. Горленка, І. Липи, М. Кононенка, В. Науменка, О. Русова, І. Зозулі, Ю. Гребенюка, Г. Коваленка, М. Коцюбинського, М. Кропивницького, В. Самійленка, І. Коновала та ін. Дослідила внесок українських громад у розвиток національної фольклористики («Розвиток національної фольклористики наприкінці XIX — на початку XX ст.: роль

Козар Лідія Петрівна

громад, історія їх створення та стан наукового вивчення» (2012), «Київська громада як центр розвитку української фольклористики в 60—70-х рр. XIX ст.» (2014), «Роль українських громад у формуванні теоретико-методологічних засад фольклористики другої половини XIX — початку XX століття: погляд на проблему» (2016), «Київська громада, часопис "Киевская старина" (1882—1906) і українська фольклористика» (2016)). К. досліджувала сюжетну варіативність дум «Вдова», «Брат і сестра», «Поворот сина», «Сон удовиченка», «Про Сорочинські події», «Як на славній Україні». Вивчала жанри фольклору («Весняна обрядовість у виданні Б. Грінченка «Этнографические материалы, собр. в Черниговской и соседних с ней губерниях»: дохристиянські вірування і сучасний контекст», 2012; «Особливості пісень літнього і осіннього циклу із збірника Б. Грінченка «Этнографические материалы, собр. в Черниговской и соседних с ней губерниях» (1899, т. 3): русальні, троїцькі, купальські, петрівські, жнивні», 2014; «Фольклорні записи в історико-етнографічній праці Ф. Вовка «Задунайская Сечь», 2015), постать Т. Шевченка в оцінці українських громадських діячів («Тарас Шевченко в дослідженнях українських громадських діячів на початку XX століття», 2015; «Федір Вовк про громадське життя і творчість Тараса Шевченка», 2015; «100-річний ювілей Тараса Шевченка на сторінках журналу «Украинская жизнь» (1912—1917)», 2019), досліджувала його окремі твори («Балада Тараса Шевченка "Лілея" (Проблема літературної трансформації народнопоетичного образу лілеї)», 1996). Авторка праць про часописи «Украинская жизнь», «Киевская старина».

Праці: Борис Грінченко як фольклорист: Монографія. Київ, 2005. 147 с.; Марія Грінченко в історії української фольклористики. *НТЕ*. 2005. № 6. С. 36—45; Праця М. Дикарева на терені української фольклористики. *Шостий міжнародний конгрес україністів: Етнологія, фольклористика, культурологія.* Кн. 1. Донецьк ; Київ, 2005. С. 148—161; Народна творчість в колі зацікавлень українських громадських діячів кінця XIX — початку XX ст. (В. Степаненко, І. Зозуля, А. Заблоцький). *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. 2010. Вип. 34. С. 167—175; Внесок українських громадських діячів в національну фольклористику в кінці XIX — на початку XX ст. (І. Липа, В. Науменко, В. Доманицький, родина Василя, Ольги та Ганни Андрієвських). *МУЕ*. 2009. Вип. 8 (11). С. 211—216; Збирацько-фольклористична діяльність українських письменників — діячів Київської і Чернігівської громади (М. Коцюбинський, В. Самійленко, Г. Коваленко, І. Коновал). *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* Київ, 2011. Вип. 35. С. 252—260; Василь Доманицький як громадський діяч і фольклорист. *НТЕ*. 2012. № 3. С. 16—30; Народна творчість у діяльності українських письменників кінця XIX — початку XX століття (Марко Кропивницький, Мусій Кононенко, Григорій Коваленко, Іван Коновал, Іван Зозуля, Одарка Романова, Наталя Кобринська). *МУЕ*. 2013. Вип. 12. С. 238—245; Фольклорна основа історико-етнографічних праць Ф. Вовка про Задунайську Січ. *Слов'янський світ*. 2015. Вип. 14. С. 77—100; Громадська позиція у фольклористично-етнографічних працях Федора Вовка. *МіФ*. 2015. № 3—4 (19). С. 40—55; Юго-Западный отдел Русского географического общества в исследовании Софии Русовой: фольклористический аспект. *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі, фалькларыстыкі і літаратуры НАН Беларусі* / навук. рэд. А. І. Лакотка. Мінск, 2016. Вып. 21. С. 191—195.

Літ.: Коваль Г. В. Козар Лідія Петрівна. *Українська фольклористична енциклопедія* / керівник проекту, наук. ред., упоряд. В. Сокіл. Львів, 2018. С. 379—380.

Оксана Шалак

КОЗАЧОК (козак) — традиційний український 2-частковий танець з приспівками жвавого, веселого імпровізаційного характеру. На відміну від метроритмічно й інтонаційно спорідненого з ним переважно сольного гопака виконується парами. Танці козачкової групи становлять в українській інструментальній-танцювальній традиції жанрово чи не найчисельнішу її частку, а на переважній частині української етнічної території (фактично в усіх етнографічних її зонах, окрім Карпат і прилеглих до них традиційно «коломийкових» регіонів Покуття, Бойківського Підгір'я та Галичини) відіграють також і функцію танцю-приспівки, частково поділяючи її з деякими мелодичними типами польки. Р. Гарасимчук в основу визначення метроритмічної структури усіх (разом із козачковими) гуцульських танців по-

клав виведення їх метроритмічної формули, тобто: трохею й амфібрахію щодо коломийки, трохею й анапеста щодо козачка, анапеста щодо маршу, анапеста й спондея щодо аркана і т. п. Якщо основу метроритмічної схеми К. становлять трохеїчно-анапестичні структури з особливим вирізненням характерної козачкової ритмофігури з двох вісімок і чвертки у прикінцевих (та, рідше, у серединних) кадансах, то мелодична його будова, на відміну від ще більш уніфікованої і «спрощеної» гопакової, значно диференційованіша як щодо етнографічної визначеності й характерності, так і щодо ритмоструктурних й мелодико-імпровізаційних її видозмін. Навіть просто «на слух» розрізняються (окрім найкраще зафіксованих і досліджених гуцульського і бойківського) ще й полтавський, наддніпрянський, подільський, волинський, поліський, кубанський та, можливо, ін. етнографічні типи українського К. Навіть простий перелік сюжетних назв давніх гуцульський і бойківських козачкових танців («Козак», «Гайдук», «Круглєк», «Джуман», «Джурило», «Голуб», «Ходором», «Метанка», «Ковальський» та новіших — «Козачок», «Тропак», «Тропачок», «Жидок», «Дубельтівка», «Мараморський» та ін.) засвідчує досить розгорнуту мережу внутріжанрових різновидів К. у Карпатах. Дані з ін. регіонів бідніші. Найоб'ємніша добірка козачкових інструментальних мелодій у збірнику «Інструментальна музика» (за ред. А. Гуменюка) вміщує 124 зразки з варіантами, поміж них 20 — з Гуцульщини й Покуття; 15 — з Наддніпрянщини; 14 — з Полісся; 10 — з Поділля; 2 — з Буковини; а решта — без визначення регіонів (переважно це записи М. Лисенка з Наддніпрянщини). З найновіших публікацій відомі 14 бойківських нотографічних одиниць у записах М. Хая, кілька танців козачкового типу з Поділля Б. Водяного, О. Бута та з Полісся у записах Ф. Колесси й К. Мошинського. Поміж найхарактерніших типологічних рис мелодики танців гопаково-козачкового типу вирізняються: співвідношення домінуючих у порівняно давніших зразках гармонічних фігурацій із зворотами мелодичного типу, що характеризують пізніші форми інтонаційного мислення: субквартові стрибки до тоніки на початку мелодичних зворотів зачинкового характеру: схильність до широкоамбітусної структури мелодії; висхідні гамоподібні ходи від субкварти до тоніки; виразна діатонічність у зразках центрально-українського походження; хроматизована альтерованість (підвищення) IV щабля в західно-українських зразках із запозиченою міжжанровою «проміжною» мелостилістикою; наявність епізодичного двоголосся. Між виразно виокр. тут двох внутрішньожанрових підгруп, давні власне козачкові типи танцювально-приспівкового й сюжетно-ілюстраційного характеру тяжіють до монотематичного викладу, «помірно» ускладненої темпоритміки, діатоніки та мелодико-гармонічної будови мелодичного контура, водночас козачкові танці змішаного (коломийково-козачкового) типу мають здебільшого розгорнуту, імпровізаційно розвинуту композицію, порівняно більш загострений і прискорений темпоритм та альтерованішу мелодичну структуру. Стилістика К. першої підгрупи тісніше пов'язана з давніми пісенними й інструментально-танцювальними шарами північно-центральноукраїнського фольклору, другої — із стилістично пізнішим західноукраїнським і напливовим мелосом.

Літ.: Інструментальна музика / упоряд., вступ. ст. та прим. А. Гуменюка. Київ, 1972; Украинские народные наигрыши / сост. В. Гуцал, вступ. ст. С. Грицы. Москва, 1986; Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського / упоряд., вступ. ст., прим., перекл. з польс. С. Грици. Київ, 1995; Хай М. Народное музыкальное исполнительство Бойковщины : автореф. дисс. ... канд. искусствоведения. Київ, 1990; Хай М. Музично-інструментальна культура українців (фольклорна традиція). Київ, Дрогобич, 2007; Хай М. Традиційний музичний інструментарій Полісся (до питання примітиву в музиці. *Родовід*. 1997. Чис. 16; Хай М. Семантика інструментальних награвань у сучасному весільному обряді с. Зеленьків на Черкащині. *Проблеми досліджень усної історії східноєвропейських сіл 1920—1940 років*. Черкаси, 1998; Хай М. Традиційні народні інструменти українців в аспекті сучасного суспільно-політичного процесу. *Проблеми етномузикології*. Київ, 1998. Вип. 1; Хай М. Бойківські танки

козачкової групи (Спроба структурного аналізу). *Музичний фольклор в системі навчання та виховання молоді.* Тернопіль, 2000; Водяний В. Народна інструментальна музика Західного Поділля. Проблема еволюції традиційного музикування : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. Київ, 1994; Грінченко М. Українська народна інструментальна музика. *Водяний В. Вибране.* Київ, 1959; Горячева І. Жанрова класифікація традиційної інструментальної музики. *НТЕ.* 1985. № 3; Harasymczuk R. W. Tance huculskie. Lwów, 1939; Mierczyński S. Muzyka Huculszczyzny. Warszawa, 1965.

Михайло Хай

КОЛЕКТИВНІСТЬ — одна з основоположних рис фольклорного процесу, що полягає в домінуванні колективного начала, яке виявляється не лише кількісно (як участь багатьох творців, об'єднаних спільним знанням вимог традиції, у створенні / відтворенні фольклорних явищ), але і якісно (як домінування колективних, тобто вироблених колективом і таких, що задовольняють його ідеологічні та естетичні потреби, норм і уявлень). К. безпосередньо пов'язана з анонімністю та безособовістю фольклорної творчості, його традиційністю, проте К. неприпустимо ототожнювати з механічною (одночасною чи послідовною у часі) участю багатьох творців / виконавців у творчому процесі. Набагато перспективніше розуміти К. як певну естетичну домінанту традиційної творчості, яка визначає переважання закріплених у традиції колективних уявлень, знань, естетичних норм над індивідуальним почином окремого творця чи виконавця. Ці колективні знання є спільними для усіх носіїв фольклору незалежно від того, в якій ролі (виконавця чи слухача) вони виступають у даний момент. Саме виконання колективних традиційних вимог є запорукою фольклоризації літературних творів, входження до кола фольклорних новостворених текстів, а також мірилом оцінки новацій та імпровізацій. В цьому сенсі К. є джерелом т. зв. попередньої цензури колективу. Таким чином К. може розглядатися як свого роду естетичний принцип фольклорної творчості — характер творення та побутування, відображення колективних уявлень та стереотипів, особливості поетики. К. часто неправомірно розглядали лише як джерело стабільності чи, навпаки, змінності фольклорного твору, а зміни, що відбувалися в процесі колективного побутування, оцінювалася як «покращення», «шліфування» (головним чином марксистською радянська фольклористика) чи як процес деструкції (фінська школа), тоді як К. не лише припускає, а й передбачає можливість варіацій, і в цьому сенсі тісно пов'язана з іншою визначальною рисою фольклору — варіативністю.

Літ.: Богатырев П. Г., Якобсон Р.О. Фольклор как особая форма творчества. *Богатырев П. Г. Вопросы теории народного искусства.* Москва : Искусство, 1971.

Олександра Бріцина

Колесник Марко Лазарович

КОЛЕСНИК Марко Лазарович (25.04.1896. с. Іванківці, нині Хмельницького р-ну Хмельницької обл. — 1966, м. Здолбунів Рівненської обл.) — збирач фольклору, народний цілитель, композитор-аматор. У 1916 закінчив учительську семінарію у Вінниці, у 1828 — Празький комерційний інститут. Працював учителем у Здолбунівській середній школі № 1, секретарем районного комітету Червоного Хреста. Фольклор почав записувати 1932, працюючи вчителем у Закарпатті. Записував різні жанри фольклору: пісні, загадки, анекдоти (понад 850), прислів'я та приказки (понад 3 тис.), майже 3 тис. рецептів з народної медицини. Записи надсилав до ІМФЕ. Частину записів опублікував у журналі «Перець», «НТЕ», місцевій періодиці. Володів кількома мовами (англійською, чеською). Дружина — чешка. Написав підручник з теорії співу, брошуру про пізнання характеру людини за зовнішністю. Учасник республіканської наради збирачів фольклору (1957). Автор мелодій 162 пісень на вірші Т. Шевченка, Л. Глібова, І. Франка, П. Тичини, М. Рильського та ін. Підтримував дружні стосунки з М. Рильським, М. Родіною, К. Данькевичем, Г. Танцюрою та ін.

Праці: Збираймо творчість народну! *НТЕ.* 1960. № 4. С. 155—156.

Літ.: Березовський І. П. Сучасні збирачі фольклору. *НТЕ.* 1965. № 6. С. 8; Пам'яті М. Л. Колесника [Некролог]. *НТЕ.* 1967. № 3.

С. 110; Столярчук Б. Колесник Марко Лазарович. *УМЕ*. Т. 2. С. 484.

Микола Дмитренко

КОЛЕСНИЧЕНКО Ганна Іванівна (1901, с. Басаличівка Подільської губ. — 1984) — збирач і носій фольклору. Працювала вчителькою у початкових школах у сс. Басаличівка та Дмитренки Гайсинського р-ну. Перші записи фольклору припадають на 1945. Надсилала фольклорні матеріали до ІМФЕ від 1949 до 1983. У АНФРФ ІМФЕ зберігається 1,5 тис. аркушів фольклорних матеріалів К. Більшість з них, зокрема пісень, — це самозаписи, хоча збирачка розуміла, що «пісні треба мати адрес: як, від кого і коли записано. У мене такого адреса нема. Жодна пісня не записана від когось. Все записано з пам'яті» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 14-3, од. зб. 1036, арк. 95). Цим пояснюється й нерозрізнення нею вужчого місця побутування більшості пісень — добірки календарно-обрядових, весільних пісень прив'язані одночасно до групи сіл (Бубнівка, Басаличівка, Дмитренки, Ярмолинці), де в різний час мешкала або бувала К. Інакше подано спостереження над побутом, фольклором і розвагами дітей: фіксації фольклорних текстів супроводжено широким коментарем із вказівкою на учасників події чи виконавців, їхній вік, характери, стосунки в дитячому гурті тощо. Ця добірка містить 311 записів колискових, забавлянок, ігор та ігрових примовок, закличок, звуконаслідувань, дитячих розваг, 102 жартівливі пісні, 494 аркуші записів весільних пісень, 200 аркушів прозових записів — анекдоти, демонологічні легенди, народні уявлення, заборони й «приписи», прикмети супроводжено коментарями щодо їхнього побутування та спостереженнями над характером народної віри. Інформація про «примови», тобто замовляння, чари, уроки тощо (99 арк.) містить не лише тексти, а й описи акціональних моментів, які органічно вписані у контекст відомих записувачці подій і вчинків осіб з її оточення. І в самозаписах, і в записаних спостереженнях над дитячим побутом, у фіксації народних вірувань, уявлень, легенд К. інтуїтивно сягнула рівня збирача-професіонала, виявивши увагу до важливих подробиць контексту побутування того чи іншого явища, створила об'ємну картину народного світогляду та життя фольклорних творів. Чимало її записів використали упорядники томів серії «Українська народна творчість» («Дитячий фольклор», «Дитячі пісні та речитативи», «Весільні пісні» та ін.) збірнику прозового фольклору «Калинова сопілка», «Хрестоматії з українського фольклору» та ін. виданнях.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14-3. Од. зб. 32, 33, 66, 127, 588, 1026, 1035, 1036.

Галина Довженок

КОЛЕССА-ЗАЛЕСЬКА Дарія Філаретівна (25.10.1906, м. Добромиль, нині Старосамбірського р-ну Львівської обл. — 21.10.1999, м. Львів) — музикант, музикознавець, донька Ф. Колесси. Молодший науковий співробітник відділу фольклору та етнографії Львівської філії ІМФЕ АН УРСР (1944). Підготувала картотеку українських народних мелодій західних областей за записами XIV ст., зібравши мелодії з різних видань. За час роботи у відділі працювала також над темами «Українські народні пісні Буковини» та «Улюблені пісні Івана Франка». Спільно з іншими співробітниками відділу розшифровувала мелодії з фонографічних валиків Осипа Роздольського (див., зокрема, АНФРФ ІМФЕ, ф. 29—3, од. зб. 444). У 1961 очолила кафедру камерного ансамблю Львівської консерваторії (сьогодні Львівська національна музична академія ім. М. Лисенка). Упорядниця рукописного фонду архіву Ф. Колесси у Львові, авторка публікацій «Письма Бела Бартока Филарету Колессе», «Невідомі листи до Івана Колесси» та «Спогади про Вчителя» (про видатного піаніста Л. Мюнцера). Серед творчих робіт — збірка з 25 дитячих п'єс (обробок українських народних пісень) для фортепіано (5 з них опубліковані). Серед її учнів — професор кафедри камерного ансамблю та квартету Р. Залеська.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 29—3. Од. зб. 444.

Ірина Коваль-Фучило

Колесса-Залеська Дарія Філаретівна

КОЛИБАБА Петро (?, жив у м. Вільшана Богодухівського пов. Харківської губ.) — кобзар. Від нього М. Ніговський [у 1850-х] записав думу «Плач невільників».

Літ.: Гримич М. В. Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. Чис. 4. С. 23; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 128, 215, 222.

Ірина Коваль-Фучило

КОЛИСКОВІ ПІСНІ (колисанки, колиханки) — жанр народної пісенної творчості, виокремлений за функціональною ознакою. З певними застереженнями може бути зарахований до дитячого фольклору. Деякі дослідники вважають колискові окремим жанром родинно-побутової пісенності, інші — родинно-обрядової. Ритмомелодійні особливості колискових пов'язані з виконанням у такт погойдування колиски. Майже всі пісні, зафіксовані у функції колискових, незалежно від змісту, мають у своїй структурі заспіви та приспіви «люлі», «люлесі», «люлечки», «а-а-а» та їхні різноманітні поєднання, а на західних українських етнічних територіях (Лемківщина, Пряшівщина) — «чуч-беле», «гайчі», які задають ритм співу, пов'язують в одне ціле різні за змістом фрагменти і часом бувають самостійними поспівками. Дослідники припускають генетичний зв'язок колискових із замовляннями, вбачають їхні джерела у глибокій давнині, коли словом, наспівом хотіли не просто приспати дитину, але й відвернути від неї злі сили, які вночі ставали особливо небезпечними, привернути сон та дрімоту, які з часом перетворилися в художні образи. Більшість колискових пісень має «дитячу» тематику. Їхні персонажі — сон, дрімота, кіт («котка співати» — так часто називають виконавці спів колисанок), голуби дбають про дитину, її сон, спокій, годують її. Частина колискових пісень настроєм і образністю споріднена з родинно-побутовими. У них — почуття й переживання молодої матері, переважно сумні, викликані власною нещасливою долею, занепокоєнням майбутнім дитини. Численні побажання дитині, що переважно мають формульний характер, є додатковим свідченням на користь припущення про давність цього жанру та його зв'язок із замовляннями. У ролі колисанок традиційно використовували окремі твори баладного характеру з історичними мотивами («Ой у полі лобода»), низку родинно-побутових пісень («Мати сина колихала»), деякі твори алегоричного змісту («Ой висиділа, ой висиділа перепеличка діти»). Спільним для них усіх є відображення стосунків матері та дітей. Когнітивні можливості колисанок найповніше реалізуються у виконанні їх для дітей, які починають розуміти мову. З простого змісту таких пісень трохи старші діти отримували перші уявлення про предмети й людей, які їх оточували, опановували мову, її поетичну образність. Саме їм були цікаві епізоди, перейняті вигадкою й гумором, і такі, що ставали першими уроками про «добре» і «погано», «можна» і «не можна». Колисанки відкривали перед дитиною навколишній світ і були наче перший крок у нього.

Літ.: Барташэвіч Г. А. Вершаваныя жанры беларускага дзіцячага фальклору. Мінск, 1976; Виноградова Л. Н. Славянские заговорные формулы от бессонницы. *Этнолингвистика текста.* Москва, 1988; Довженок Г. В Український дитячий фольклор. Віршовані жанри. Київ, 1981; Дитячий фольклор: Колискові пісні та забавлянки / упоряд., приміт. Г. В. Довженок. Нотний матеріал підгот. К. М. Луганська. Київ, 1984; Левчук Я. М. Традиційний український дитячий фольклор: Когнітивні можливості формування світогляду : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2008; Мартынова А. Н. Колыбельная песня и заговор. *Проблемы изучения русского народного творчества.* Москва, 1975. Вып. 1; Мельников М. Н. Русский детский фольклор. Москва, 1987.

Галина Довженок

КОЛОТИЛО Танасій Іванович (18.10.1952, с. Черепківка Глибоцького р-ну Чернівецької обл. —12.10.2009, м. Кам'янець-Подільський) — фольклорист, етнограф, літературознавець. Кандидат філологічних наук (1991). Доцент (1997). Член НСКУ (2009). Закінчив Старововчинецьку середню школу (1970), філологічний факультет Чернівецького державного університету (1979). Працював учителем української мови та літератури у Чортків-

ській середній школі № 4 та № 6. Із 1982 — асистент кафедри української літератури Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. У 1987—1990 — навчався в аспірантурі відділу фольклористики ІМФЕ АН України. У 1991 захистив кандидатську дисертацію «Українська народна пісенна алегорія» (науковий керівник М. Пазяк). Після закінчення аспірантури повернувся до м. Кам'янця-Подільського, працював асистентом, викладачем, доцентом кафедри української літератури, кафедри журналістики. Із 1993 організував щолітні фольклорно-етнографічні експедиції, до 2004 разом зі студентами обстежили 120 населених пунктів Поділля — Лівобережжя Дністра на Кам'янеччині та басейну Збруча. Зібрані матеріали стали основою створення 1996 в Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка навчально-наукової лабораторії етнології на чолі з К. Відтоді було зібрано чималу народознавчу бібліотеку (понад 500 книжок), сотні рукописних зошитів із записами фольклору, упорядковано фото-, аудіо-, відеоархів, підготовлено три цінних збірки матеріалів про сучасний стан функціонування традиційної творчості (намогильні написи-посвяти, пісенні жарти, народні ігри). К. — автор майже ста публікацій, зокрема монографії «Українська народна пісенна алегорія» (2009), путівника «Навчально-наукова лабораторія етнології» (1996), упорядник збірки «Чи я в лузі не калина була? Українські народні алегоричні пісні» (1991) та ін.

Праці: Українська народна пісенна алегорія : монографія. Кам'янець-Подільський, 2009. 184 с.; Чи я в лузі не калина була? Українські народні алегоричні пісні (для середнього та старшого шкільного віку) / вступ. слово А. Добрянського ; упоряд. та прим. Т. Колотила. Київ, 1991. 182 с.; Навчально-наукова лабораторія етнології : путівник. Городок, 1997. 16 с.; Народні намогильні написи-посвяти з Поділля / упоряд. Т. Колотило, Н. Коваленко, В. Щегельський. Кам'янець-Подільський, 2001. 256 с.; Народні пісенні жарти з Поділля / упоряд. Т. Колотило, Н. Коваленко, В. Щегельський. Кам'янець-Подільський, 2011. 300 с.; Алегорія у системі художнього пізнання. *Українське літературознавство: республіканський міжвузівський науковий збірник.* Львів, 1987. Вип. 49. С. 37—45; Збирання і вивчення українських народних алегоричних пісень. *Науково-практична конференція збирачів фольклору.* Кіровоград, 1988. Ч. 2. С. 79—80; Фольклорні експедиції Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. *НТЕ.* 1988. № 4. С. 79—80; Про дохристиянський звичай «гонити шуляка» на Поділлі. *Проблеми етнографії, фольклору та соціальної географії Поділля: наукова збірка.* Кам'янець-Подільський, 1992. С. 30—33; Перший грім в етнології українців. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Серія філологічна.* Кам'янець-Подільський, 1995. Т. 1. С. 192—198; Народна казка «Колобок», а чи сонячний календар? *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Серія філологічна.* Кам'янець-Подільський, 2003. Т. 7. С. 266—268; Міфологічні календарно-часові межі в народних казках. *Берегиня.* 2005. № 1. С. 20—27; Дерево-дуб в етнології подолян. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка.* Кам'янець-Подільський, 2005. Т. 2. Вип. 8. С. 25—26; Пісенний архетип про пару закоханих голубів в етнології подолян. *Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць.* Кам'янець-Подільський, 2009. Т. 13. С. 316—326.

Літ.: Гаврищук А. П. Танасій Іванович Колотило. *Оберігаючи традиції: до 60-річчя від дня народження кандидата філологічних наук, доцента кафедри журналістики, етнолога, фольклориста Колотила Танасія Івановича* / уклад. В. Щегельський, В. Гудима. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 19—31; Шевчук В'ячеслав. Танасій Колотило: дослідник фольклору Поділля. *Оберігаючи традиції: до 60-річчя від дня народження кандидата філологічних наук, доцента кафедри журналістики, етнолога, фольклориста Колотила Танасія Івановича* / уклад. В. Щегельський, В. Гудима. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 31—37.

Микола Дмитренко

Колотило Танасій Іванович

КОЛЯДКИ — різновид календарно-обрядового пісенного фольклору, який супроводжував різдвяний обряд колядування ще з часів давньослов'янської спільноти. В українському календарному фольклорі К. належить одне з провідних місць. Оскільки новий рік у слов'ян, як і в інших індоєвропейських народів, починався в березні, це свято було тісно пов'язане з підготовкою до весняних польових робіт. Цим пояснюється землеробська тематика більшості К., згадки в них про ластівок, зозуль, сонце і дощ та побажання багатого врожаю. К. багаті на казкові та ре-

лігійні сюжети, сюжети про княжу добу, часи Київської Русі. К. виконували переважно групи підлітків-колядників напередодні Різдва або Нового року (6 і 13 січня). Тематика К. різноманітна: міфологічна, історична, землеробська, шлюбно-любовна, побутова й жартівлива. Основу колядного репертуару становлять величальні пісні з досить розгорненим сюжетом, які часто закінчуються формулою новорічного вітання («віншування»), мають постійний рефрен, що повторюється за кожним рядком пісні («Ой дай, Боже!», «Святий вечір!» та ін.). За адресною спрямованістю К. можуть бути родинні, присвячені всій родині, або певній особі (господарю, господині, парубкові, дівчині), при цьому зазвичай називається його / її ім'я. Сюжетний склад К., присвячених родині, охоплює мотиви, пов'язані з господарським та сімейним добробутом, парубкові та дівчині — шлюбні побажання. Найбільш активно К. побутують у зоні українських Карпат. Вірш К. десятискладовий із цезурою посередині (5+5) або тринадцятискладовий із двома цезурами (5+5+3). Переважно після кожного вірша звучить три-, чотирискладовий рефрен або приспів, що дорівнює довжині всього вірша. Деколи трапляються К. без приспіву. Будова таких К. строфічна. За мелодикою К. належать до обрядових наспівів. Їх амбітус рідко перевищує квінту, не враховуючи приставних та субтонів. Мелодика відзначається структурною чіткістю, перевагою моторності над розспівністю (у дитячих К. переважає мелодекламація). У народній традиції К. називають також «засівалками», що виконуються під час новорічного обсипання житом; дитячі пісеньки з проханням винагороди; пісні, що супроводжують обходи з Козою; релігійні пісні про народження Ісуса Христа та ін.

Літ.: Колядки та щедрівки / вступ. ст. О. Дея. Київ, 1965. 640 с.; Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Київ, 1994. Кн. 1. Т. 1 (Зимовий цикл). С. 9—148; Курочкін О. В. Новорічні свята українців: традиції і сучасність. Київ, 1978. 191 с.; Федас Й. Ю. Український народний вертеп: у дослідженнях XIX—XX ст. Київ, 1987. 183 с.; Календарно-обрядові пісні / упоряд. О. Ю. Чебанюк. Київ, 1987. 392 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.; Гошовський В. Українські пісні Закарпаття / перекл. з рос. Р. Мисько-Пасічник, В. Пасічник. Львів, 2003. 446 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.

Людмила Єфремова

КОЛЯДКИ, ЩЕДРІВКИ ДИТЯЧІ — пісні, виконувані дітьми під час різдвяних і новорічних обходів, відгалуження календарно-обрядової поезії зимового циклу. У дитячому виконанні твори зберегли жанровизначальні риси, проте, у специфічному втіленні. Мотиви й образи дитячих колядок і щедрівок прямо вказують на дітей як на середовище побутування творів. Чимало з них має такі зачини: «Коляд, коляд, колядниця», «Коляда, коляда», «Колядую, колядую», «Щедрик, щедрик», «Щедрики-ведрики» у найрізноманітніших варіаціях звучання. Основний змістовий акцент з мотивів, зумовлених магічним призначенням «дорослих» творів, перенесено на прохання про винагороду, яка також була важливою умовою здійснення висловлюваних у піснях побажань. Звужено коло адресатів — це господарі дому, як правило, близькі родичі: дід, баба, тітка, дядько, що зумовило характер і зміст побажань. Майже відсутні величальні мотиви, натомість з'являються спроби гудити й жартівливо погрожувати господарям, у разі невдоволення їхніми дарунками. Окрема тематична група дитячих колядок і щедрівок — твори з образами Євангелії (Христос, Мати Божа, святі, янголи), поданими у специфічній народно-поетичній інтерпретації.

Літ.: Виноградова Л. Н. Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян: Генезис и типология колядования. Москва, 1982; Довженок Г. В. Український дитячий фольклор. Віршовані жанри. Київ, 1981; Курочкін О. В. Новорічні свята українців: Традиції і сучасність. Київ, 1978; Чичеров В. И. Зимний период русского земледельческого календаря. Москва, 1957.

Галина Довженок

КОЛЬБЕРГ (Kolberg) Оскар (22.02.1814, Пшисуха Келецького воєводства, Польща — 22.02.1890, м. Краків, Поль-

ща) — польський композитор, етнограф-музикознавець, збирач фольклору, народної музики (польської, української — із Західної України). Українська народна музика упорядкована у збірках: «Pokucie» (1882—1889, 4 т.), «Chelmske» (1890—1891, 2 т.), «Przemyskie» (1891), «Wołyn» (1907). 70-томна фольклористична спадщина К. опублікована у Польщі 1961—1990 (Kolberg O. Dziela wszytkie. Wrocław — Poznań, 1961—1990). К. дотримувався географ. методу записів і досліджень, при цьому вивчав територію комплексно. Записи музики супроводив етнографічними спостереженнями, зарисовками, історичними та географічними відомостями. У записах К. трапляються вади, які найчастіше можна пояснити поспіхом і нестачею часу: у чернетках похибки варіаційності, неузгодженість підтекстівок, графічні неясності. Не випадково при виданні згаданого 70-томника було прийняте єдиноправильне рішення — оприлюднити колосальну спадщину найпродуктивнішого музиканта-етнографа Європи (приблизно 15 тис. записів) фототипічним способом. Про К.-фольклориста захистила кандидатську дисертацію і вид. Монографію І. Збир-Вторак.

Літ.: Столярчук Б. Кольберг Оскар Генрик. УМЕ. Т. 2. С. 507.

Анатолій Іваницький

КОМАРОВ Михайло Федорович (псевдіми і криптоніми: **М. К., М. У., Мих., К., М. Комар, М. Неїжмак, М. Уманець** та ін., 23.01.1884, с. Дмитрівка Павлоградського пов. Катеринославської губ., нині Петропавлівський р-н Дніпропетровської обл. — 18.08.1913, м. Одеса) — український фольклорист, бібліограф, історик літератури, видавець, лексикограф, перекладач, громадський діяч. Народився в сім'ї росіян, що оселилися в Україні. Закінчив Катеринославську гімназію, згодом — юридичний факультет Харківського університету (1867). Працював на різних судових посадах в Острогозьку Воронезької губ., згодом — у Києві. З 1883 — нотаріусом в м. Умані, а далі в Одесі. В 60-х під час навчання в університеті, К. працював учителем в сільській школі с. Гаврилівка Ізюмського пов. Харківської губ. Саме тут розпочав він записувати пісні, колядки й щедрівки, думи, прислів'я та приказки. Далі продовжив цю працю на хуторі Німещині Новомосковського пов. Катеринославської губ. Перша наукова публікація 1865 в «Екатеринославских губернских ведомостях» («Два варианта думы про Саву Чалого»). Збірку українських народних пісень надіслав до Південно-Західного відділу РГТ у Києві (1873—1876), вона зникла після закриття відділу. Протягом усього життя збирав народні паремії. 1890 в Одесі видав «Нову збірку народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок і замовлянь». Туди ввійшли як зразки, які записав сам К. у селах Слов'яносербського, Катеринославського, Верхньодніпровського та Новомосковського пов. Катеринославської губ., так і надіслані кореспондентами (переважно ті, яких не було у збірці М. Номиса). Це записи А. Кшижановського, Олени Пчілки, Ц. Неймана, Б. Грінченка, М. Ганенко, О. Кониського. Серед них 33 замовляння, записані Марією Ганенко на Херсонщині, народні привітання, побажання, прокльони, загадки. Тут уміщено й низку новотворів, що стосуються нових явищ народного життя. Їх публікацію схвально оцінили всі рецензенти. Що ж стосується едиції, то К. обстоював методологію Південно-Західного відділу РГТ. Паремії впорядковано за опорними словами в абетковому порядку. До збірки додано бібліографічний покажчик усіх відомих на той час видань і досліджень паремій, який також високо оцінили рецензенти та біографи вченого О. Пипін, М. Сумцов, А. Кримський, А. Степович, В. Біднов. Близько десятка позитивних рецензій на збірку опубліковано 1890 у газетах «Правда», «Зоря», «Одесский вестник», у журналах «Киевская старина», «Русская мысль», «Живая старина», «Wisła» та ін. Так збірка К. здобула не лише загальноукраїнське, а й загальнослов'янське визнання. 1901 опублікував «Оповідання про Бог-

дана Хмельницького» та «Оповідання про Антона Головатого та про початок Чорноморського козацького війська» (СПб., 1901). Під впливом народницьких ідей 70-х написав низку науково-популярних книжечок для народу, виданих у Києві в 1874—1875 («Розмова про небо і землю», «Розмова про земні сили»). У спілці з М. П. Старицьким та Оленою Пчілкою впорядкував чотиритомний «Русско-украинский словарь» (Львів, 1893—1898, т. 1—4) під псевдонімами М. Уманець та О. Спілка. К. був членом Одеського бібліографічного товариства при Новоросійському університеті. Перший в історії української культури зрозумів значення бібліографії, упорядкував низку покажчиків творів письменників: Т. Г. Шевченка («Бібліографічний покажчик матеріалів для вивчення життя і творів Т. Г. Шевченка» (1903)), І. Котляревського, С. Руданського, «Бібліографічний покажчик музичної і літературної діяльності М. В. Лисенка (1868—1903)» (1904); «Українська драматургія» (1906) та ін. 1883 у додатку до впорядкованого М. Старицьким альманаху «Рада» вийшла одна з найвідоміших праць К. «Покажчик нової української літератури», де викладено системний погляд на національні видання з часів І. Котляревського. К. розшукував і видавав невідомі твори українських письменників XIX ст., зокрема, опублікував майже всю спадщину С. Руданського з коментарем («Руданський С. Твори. Т. 1—7 (з передмовами і редакц. Комара, Кримського і Лукича», Львів, 1895—1903). Друкував рецензії та літературно-критичні статті в журналах «Киевская старина», «Правда», «Діло», «Зоря» (Львів), «По морю и суше», «Літературно-науковий вісник». Відомий як перекладач творів М. Гоголя, І. Тургєнєва, Д. Мордовця, Л. Толстого, В. Короленка. 1906 заснував Одеське товариство «Просвіта» — був його головою, видавав і редагував його періодичні видання, виступав з лекціями з історії української літератури, залучав до просвітницької діяльності молодь, допомагав у формуванні бібліотеки одеської «Просвіти». У роки реакції, коли «Просвіту» закрили, став одним із організаторів і членів ради старшини «Українського клубу» в Одесі. Був почесним членом товариства «Просвіта» у Львові, засновником фонду премій за кращі праці з історії України-Русі. В останній рік життя, будучи прикутий до ліжка, збирав і готував до видання історію діяльності й закриття Одеської «Просвіти». Архів К. зберігається в Одеській національній науковій бібліотеці, серед матеріалів — зошит українських народних пісень з Поділля без вказівки на записувача: 14 колядок і щедрівок, 22 веснянки, 64 весільні пісні, 76 побутових пісень. Це записи 90-х XIX ст. Декілька з них опублікував Г. Зленко у журналі «Народна творчість та етнографія» (1970, № 6).

Праці: Два варианта южнорусской думы про Савву Чалого. *Екатеринославские губернские ведомости.* 1865. № 22; Нова збирка народних малоруських прыказок, прысливъив, помовок, загадок и замовлянь. Впорядкував М. Комаров. Одесса, 1890. X+124+1 нен. с. (Рецензії: (К). *Зоря.* 1890. № 9. С. 144; *Одесский вестник.* 1890. № 67; *Русская мысль.* Год одинадцатый, июль. Москва, 1890. С. 315—316; Wasilewski L. *Wisla.* 1890. Т. 4. С. 905; Арк. Л-нко. *ЖС.* 1891. Вып. IV. С. 195—196; Ж., С. *Правда* (у Львові). 1890. Т. 3 (февр.). С. 72; Степович А. *КС.* 1890. Т. 31. № 11. С. 347—349). Комар М. Новицький Іван Петрович (Некролог). *Зоря.* 1890. № 18; Комар М. Рецензія на книгу М. І. Костомарова «Литературное наследие» (Санкт-Петербург, 1890). *Зоря.* 1890. № 24; Запорожец Константин Вира. *КС.* 1895. № 5. С. 62—65; К биографии А. П. Стороженка. *КС.* 1900. Т. 3. С. 273—311; Комар М. Оповідання про Антона Головатого та про початок Чорноморського козацького війська. Санкт-Петербург, 1901. 52 с.; Библиографический указатель музыкальной и литературной деятельности Н. В. Лысенко. Київ, 1904.

Літ.: Пыпин А. Н. История русской этнографии. Т. III. Этнография малорусская. Санкт-Петербург, 1891; Кримський А. Ю. Михайло Комар (З портретом). *Зоря.* 1896. Ч. 18. С. 358—360; Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография. Киев, 1897. Ч. II. С. 24—25; В. Степовий [Біднов В. О]. М. Ф. Комаров. *ДнХв.* 1913. № 15—16. С. 237—240; Дорошенко В. Комаров М. Ф. (Некролог). *ЛНВ.* 1913. Кн. X. С. 120—131; Комаров М. Ф. (Некролог). *Украинская жизнь.* 1913. № 7—8. С. 125—126; Дорошенко В. В. Михайло Комаров. *Дорошенко В. Життя і слово: Статті на літературно-громадські теми.* Львів ; Київ, 1918. С. 97—114; Рябінін-Скляревський О.

М. Ф. Комаров як культурний одеський діяч. *Україна.* 1929. Кн. 38 (груд.). С. 40—49; Зленко Г. Пісні з архіву Михайла Комарова. *НТЕ.* 1970. № 6. С. 77; Грицюта М. С. Комаров Михайло. *Українська література у портретах і довідках. Довідник.* Київ, 2000. С. 154—156; Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України: сторінки історії. Запоріжжя, 2008. С. 168—172; Чумаченко В. К. Проблемы развития южнорусской этнографии в переписке М. А. Дикарева и М. Ф. Комарова. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Северного Кавказа за 2003 год. Дикаревские чтения (10).* Краснодар, 2004. С. 3—17.

Людмила Іваннікова

КОМПОЗИЦІЯ (лат. compozitio: складання, створення) — побудова твору, поєднання різних компонентів: загальних місць, словесних формул (клішованих зачинів, закінчень, ретардаційних елементів — повторів, контамінацій тощо), мотивів, описів дії — розгортання сюжету, специфіка мовлення (розповідь, монолог, діалог, полілог) та ін. К. — поняття не технічне, що передбачає механічне поєднання деталей (компонентів, елементів, частин). К. зумовлюється потребами змісту твору, його функцією. Як внутрішня будова й основа змісту К. виконує універсальну синтезуючу функцію як щодо наявного мовного, музичного тематично-змістового матеріалу, так і щодо засобів вираження. Їй підпорядковане все на макро- й мікрорівнях. У кожному фольклорному жанрі К. має свої особливості. В епічних, драматичних творах зображена подія складається з певного ряду епізодів, у яких відбувається знайомство з героєм твору, його реалізація через дії, вчинки. У ліричних творах подієва сфера ослаблена, значну роль відіграють настрій, почуття, висловлені наміри, бажання; мотиви реалізуються через т. зв. ліричний сюжет, помітну функцію виконують психологічний паралелізм (початок з опису природи властивий багатьом обрядовим та необрядовим пісням). Окремі жанри будуються монологічно, виконуються соло, індивідуально (замовляння, голосіння). Деяким жанрам властиве поєднання різних форм вислову: опис-констатація, монолог, діалог (анекдоти, кумулятивні казки, жартівливі пісні та ін.). Провідними принципами пісенної К. О. Дей вважав такі: 1) принцип об'єктивно-логічної та асоціативної послідовності розміщення зображуваних подій, думок чи переживань; 2) принцип поляризації, побудови на основі зіставлення протилежностей, двокрайніх стереотипів; 3) принцип виділення одиничного, або акцентування, що виявляє себе в різновидах: виділення предмету з ряду, з маси і загострення певних його сторін, рис, нагромадження якості, дії тощо; 4) комбінування, комплексне застосування згаданих принципів як один із поширених ефективних шляхів структуротворення. Отже, К. — це спосіб моделювання дійсності в конкретних змістоформах із метою магічного, терапевтичного впливу, пізнання, інформування, консолідації, естетичної насолоди, розваги тощо.

Літ.: Дей О. І. Поетика української народної пісні. Київ, 1978. С. 49—50; Селиванов Ф. М. Композиция. *Восточно-славянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии.* Минск, 1993. С. 120—121.

Микола Дмитренко

КОНДУЇТ — термін, запропонований Л. Дег та А. Важони на означення шляху трансмісії — передавання виконавцем та успадковування іншими носіями (потенційними виконавцями) традиційних фольклорних явищ, що характеризує специфіку руху фольклорного тексту в часі та просторі від одного активного носія (К. фон Сидов) до іншого. Особливості К., що часто позначаються через жанрові характеристики (легендарний К., казковий К.), безпосередньо пов'язані з уподобаннями та традиційною компетенцією носія, що уможливлює успадкування ним тексту та включення до свого репертуару. Поняття К., сформоване в руслі антропоцентричного розуміння теорії традиції, фольклору та специфіки його функціонування, властиве науковому напрямку, що визначається як «біологія традиції», позначає не лише істотні риси процесу традиційної трансмісії, а й сприяє вирішенню низки дискусійних питань, пов'язаних з терміном жанр. В українській фольклористиці

термін К. почав застосовуватися на рубежі XX та XXI ст. у працях з теорії традиції та виконавства.

Літ.: Dégh L., Vázsonyi A. The Hypothesis of Multi-Conduit Transmission in Folklore. *Folklore: Performance and Communication.* Mouton; Paris. 1975. P. 207—252; Dégh L. Conduits of Transmission. *Narratives in Society: A Performer-Centered Study of Narration.* Helsinki, 1995. P. 171—282 (*FFC.* Vol. CXI. № 255); Бріцина О. Ю. Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства. Київ, 2006. С. 181—202.

Олександра Бріцина

КОН'ЄКТУРА (від лат. conjectura — здогад, тлумачення) — процедура науково обґрунтованого відтворення дефектних місць друкованого чи рукописного тексту при його едиції. Здійснення К. є обов'язковою вимогою наукових видань. К. неодмінно має позначатися (зазвичай квадратними дужками) і коментуватися упорядниками. При певній мірі суб'єктивності К., вона здійснюється на підставі усебічного вивчення історії тексту від його фіксації до публікації та передруків, що дозволяє при едиції максимально наблизити текст до автентичного вигляду. Практика здійснення прихованих К., що була досить поширеною в практиці видань українського фольклору упродовж XX ст., нині стає дедалі менш уживаною й зазнає критичної оцінки.

Тексти: Українські народні думи: У 5-ти т. Київ : ІМФЕ НАН України, 2009. Т. 1. 856 с.

Літ.: Бріцина О. Ю. Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства. Київ : ІМФЕ, 2006. С. 123—145; Конъектуры / Рейсер С. А. Основы текстологии. 2-е изд. Ленинград : Просвещение. 1978. С. 42—50.

Олександра Бріцина

КОНОВАЛ Іван Омелянович (літературний псевдонім **Іван Вороньківський**; 1875, с. Вороньків Полтавської губ., нині Бориспільського р-ну Київської обл. — 05.10.1925, там само) — письменник, педагог, громадський діяч, збирач народної творчості. Освіту здобув самотужки, працював у сільській школі, писав вірші. За прогресивні ідеї та співчуття народу його було заарештовано і заборонено працювати в школі. У 1901—1918 проживав у Чернігові, працював коректором, секретарем «Земского сборника Черниговской губернии». Був у дружніх стосунках із М. Коцюбинським, Б. Грінченком, В. Самійленком та ін. письменниками. Автор поетичних збірок «Зіронька», «Вірші» (обидві — 1904), п'єси «Без спомоги» (1905). На творах (балада «Закляте озеро») відчутні фольклорні впливи творчості Т. Шевченка, І. Манжури, П. Грабовського, С. Руданського. Письменник намагався бути самобутнім художником слова. Записував фольклорні твори на Чернігівщині та Київщині. Кілька записаних ним легенд та переказів опублікував Б. Грінченко у збірнику «Из уст народа» (с. 149, 196—198, 346—347). У рукописних фондах ІМФЕ зберігається збірник К. «"Проти Івана так як у полудень". Пісні (без мелодій) обрядові, побутові, родинні і ін.». На сторінках «Земского сборника Черниговской губернии» (1902) опублікував статтю «К вопросу о сохранении памятников народного творчества». П. Тичина присвятив доньці І. Коновала вірш «О панно Інно, панно Інно...» (1915).

Праці: К вопросу о сохранении памятников народного творчества. *Земский сборник Черниговской губернии.* 1902. № 6. С. 84.

Літ.: Самойленко Г. В. Громадсько-культурне та літературне життя в Чернігові в кінці XIX — на початку XX ст. *Література та культура Полісся.* 1998. Вип. 10. С. 41; Листи до М. Коцюбинського / упорядк. та комент. В. Мазного. Київ, 2002. Т. 3. С. 102; Козар Л. Народна творчість у діяльності українських письменників кінця XIX — початку XX століття (Марко Кропивницький, Мусій Кононенко, Григорій Коваленко, Іван Коновал, Іван Зозуля, Одарка Романова, Наталя Кобринська). *МУЕ.* 2013. Вип. 12. С. 238—245.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 28-3. Од. зб. 147; ІР НБУВ. Ф. III. № 37535—37537.

Лідія Козар

Кононенко Мусій Степанович

КОНОНЕНКО Мусій Степанович (псевдоніми і криптоніми: **Мусій**, **Вівторок, Крестьянин** та ін., 22.08.1864, с. Турівка, тепер Згурівського р-ну Київської обл. — 10.06.1922, с. Нові Санжари, тепер смт Нові Санжари Полтавської обл.) — поет, прозаїк, публіцист, літературний критик, фольклорист, пе-

дагог і громадський діяч. Освіту здобув самотужки. Під час військової служби записував солдатський фольклор, свої враження від солдатчини залишив у творах «Хохол», «Злодій», «На побивку». Згодом К. оселився в Києві, працював в управлінні Південно-Західної залізниці. Пізніше кілька років господарював на селі. Підтримував дружні стосунки з Київською Старою громадою, 1982 увійшов до керівного складу організованої В. Антоновичем, В. Науменком Ради Всеукраїнської загальної організації на посаді секретаря, був активним членом Братства тарасівців, літературного гуртка «Плеяда». Постійно перебував під наглядом поліції. Захопившись народною творчістю, став писати вірші в дусі українських народних пісень. Друкувався у альманахах («Українська муза», «Акорди», «Розвага», «Досвітні вогні» та ін.) і періодичних виданнях («Зоря», «Літературно-науковий вісник», «Правда», «Дзвінок», «Буковина», «Рада»). Тут були вміщені деякі фольклорні та етнографічні матеріали К. — «Оповідання про Т. Шевченка» (З народних уст) («Зоря, 1892, № 5»), «Пісня лірника про Соцького. Записав з слів лірника М. Ш-ко» («Зоря», 1895, № 13), «Панщина (Народна пісня)» («Рада», 1909, ч. 40). Частину народних повір'їв, казок та перекладів, записаних К. у Прилуцькому пов., опублікував Б. Грінченко в другому томі «Этнографических материалов...» (Чернігів, 1896, с. 314, 324, 329—332). У рукописних фондах ІЛ НАНУ та ІР НБУВ також зберігаються фольклорні матеріали К. — «Воспоминания и анекдоты о Т. Шевченко, записанные с народных уст» (ІР, ф. І, 1866, 19 с.), «"Багатий Марко" та інші етнографічні матеріали, записані в Чернігівській, Полтавській губ.» (ІР, ф. 170, № 560, 16 арк.), «Загадки, опис весільного обряду, список прислів'їв і різних висловів та ін.» (ІЛ, ф. 44). К. — автор семи збірок віршів, поем, балад, віршованих казок. Для частини поетичних та ліро-епічних творів характерні народнопоетичні мотиви, образи, стилістика, поєднання літературних і фольклорних текстів, розробка тем літературно-фольклорного походження, переробка пісень літературного і фольклорного походження тощо. Вірші «За нелюбом» і «Вечір» («Сховалось сонце за горою») стали народними піснями. З прозових творів К. відомі казка «Рятуй», оповідання «Злодій», «Вихрестка» (усі — 1892), нарис «На Шевченковій могилі» (1894), повісті «Між народ» (1894). Він автор дослідження «Психологія українського патріотизму», полемічної статті «Чайченко і Франко» («Зоря», 1891, № 20), близько 20 рецензій. Цінними є спогади К., написані у 1918—1919, що розповідають про життя і творчість автора та його видатних сучасників — Л. Глібова, О. Кониського, П. Куліша, М. Лисенка, М. Міхновського, В. Науменка, В. Антоновича та ін.

Праці: Хвилі: Збірка віршів. Київ, 1994. 408 с.; *Спогади* / упоряд., передмова, примітки та літ. редагування П. Ротача. *Полтава, 1998*. 184 с.

Літ.: Погребенник В. Поет народних традицій (З нагоди 130-річчя від дня народження Мусія Кононенка). *НТЕ*. 1994. № 4. С. 24—29; Ротач П. Мусій Кононенко: Доля, творчість, пам'ять. *Кононенко М. Спогади.* Полтава, 1998. С. 3—18; УЛЕ. Київ, 1990. Т. 2. С. 554—555; Козар Л. Народна творчість у діяльності українських письменників кінця XIX — початку XX століття (Марко Кропивницький, Мусій Кононенко, Григорій Коваленко, Іван Коновал, Іван Зозуля, Одарка Романова, Наталя Кобринська). *МУЕ*. 2013. Вип. 12. С. 238—245.

Архіви: ІР НБУВ. Ф. І. № 1866 ; Ф. ІІІ. № 38245—38276; Ф. 128. № 6; Ф. 170. № 560 ; ІЛ НАНУ. Ф. 44. 372 од. зб.

Лідія Козар

КОНОНЕНКО Наталя Олегівна (23.02.1946, Корнберг, Німеччина) — фольклорист, етнолог, дослідниця українського (і ширше — слов'янського та неслов'янського зокрема, турецького) фольклору. Закінчила Гарвардський університет (США) (ступінь магістра — 1969). Докторський ступінь отримала в тому ж університеті 1976 (The Turkish Minstrel Tale Tradition) («Традиція турецьких епічних співців»). Учениця А. Лорда, який істотно вплинув на формування методологічних засад її студій, які демонструють глибоке розуміння природи усної творчості,

важливості врахування виконавської складової фольклору, гідно поціновують мистецьку принадність явищ усної традиції і водночас розглядають її в антропоцентричній перспективі як продукт людського суспільства, де художнє й прагматичне щільно сплетені для забезпечення інтересів та потреб виконавця та аудиторії. Професор кафедри слов'янських мов та літератур університету Вірджинії (1998—2004). З 2004 — професор кафедри української етнології університету Альберти (Канада). К. — член Української Академії наук США (з 2000), НТШ (з 1998). Нагороджена премією фундації Ковалівих за книжку «Ukrainian Minstrels: And the Blind Shall Sing» («Українські епічні співці: І сліпі заспівають» (1997), премією Асоціації українських студій за кращу книгу (2000), а також ряд ін. Спеціалізується на питаннях дослідження епічного виконавства і виконавства взагалі (performance studies), досліджує питання родинної ритуальної традиції українців (Ritual and Family Life in Ukraine. A description and analysis of Ukrainian wedding, funeral, and birth customs), є автором численних енциклопедичних статей у виданнях США, Канади. Здійснює активну експедиційну польову роботу в Україні (з 1998), Туреччині (1977, 1978), Киргизстані, Казахстані та ін. Загальний обсяг зафіксованих нею інтерв'ю перевищує 200 год. З кінця 1990-х приділяє значну увагу розвитку комп'ютерних баз даних та пошукових систем, а також архівуванню фольклору, комп'ютерних технологій навчання мов, створила ряд інформаційних електронних ресурсів, присвячених українському фольклору та традиційній культурі українців (див.: http://www.artsrn.ualberta.ca/UkraineAudio/; http://www.artsrn.ualberta.ca/folkloreukraine/; http://www.artsrn.ualberta.ca/folkaudio/; ukrainealive.ualberta.ca та ін., присвячені традиційній культурі Казахстану, Індії, Китаю). К. — редактор та член редколегій ряду фольклористичних видань: «Folklorica, Journal of the Slavic and East European Folklore Associaton» (2006—2011); «НТЕ» (з 1998). Обиралася до ряду фольклорних товариств та очолювала їх (1999—2001 — президент Асоціації слов'янського та східноєвропейського фольклору). Під її керівництвом здійснено низку дисертаційних досліджень з питань традиційної культури українців.

Конончук Тетяна Іванівна

Праці: The Turkish Minstrel Tale Tradition. Garland Publishing, New York and London, 1990; Widows and Sons: Heroism in Ukrainian Epic. *Harvard Ukrainian Studies; Adelphotes: A Tribute to Omelian Pritsak.* Vol. XIV, No. 3/4 (Dec. 1990), pp. 388—414; Duma pro Chornobyl: Old Genres, New Topics. *Journal of Folklore Research.* Vol. 29, No. 2 (1992), pp. 133—154; Baida Molodetskyi vs. Baida Vyshnevetskyi: Franko on the Historicity of a Folklore Text. *The Ukrainian Quarterly.* Vol. XLVII, No. 1 (Spring, 1992). Pp. 28—35; The Magic Egg and Other Tales from Ukraine (with Barbara Suwyn), Libraries Unlimited, Englewood, Co., 1997; Диктований текст / співаний текст: Техніка навчання українських співців. *Усна епіка: етнічні традиції та виконавство: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті Ф. Колесси та А. Лорда, Київ, 8—14 вересня 1997 р.* Київ, 1997. Ч. І. С. 141—151; Ukrainian Minstrels: And the Blind Shall Sing. M. E. Sharpe, Armonk, New York and London, England, 1998; Strike Now and Ask Questions Later: Witchcraft Stories in Ukraine. *Ethnologies.* Vol. 20. No. 1 (1998). Pp. 67—89; Contemporary Ukrainian Wedding Rituals: Collected Central Ukraine, 1998. *Slavic and East European Folklore Association Bulletin.* Vol. IV, No. 1 (Spring, 1999). Pp. 65—72; Fieldwork in Ukraine: Reports on the Death of the Ukrainian Village Have Been Greatly Exaggerated, essay, NewsNet. Vol. 41. No. 1 (January, 2001). Pp. 8—10; Karaoke Ivan Kupalo: Ritual in Post-Soviet Ukraine, Slavic and East European Journal, 2004; Natalie Kononenko. Slavic Folklore: A Handbook. Greenwood Press. Westport, Connecticut, London, 2007; Кононенко Н. Як Бог людей парував: апокрифи та відродження релігії в пострадянській Україні. *Народознавчі Зошити.* 2010. № 3—4 (93—94). С. 384—392; Natalie Kononenko. Ukrainian Epic and Historical Song: Folklore in Context. University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London, 2019; The Paths of Folklore: Essays in Honor of Natalie Kononenko. Bloomington, Indiana, 2012.

Олександра Бріцина

КОНОНЧУК Тетяна Іванівна (1953, с. Журжинці Лисянського р-ну Черкаської обл.) — фольклорист, літературознавець. Закінчила Богуславське педагогічне училище (1971), факультет журналістики КДУ (1979). Кандидат філологічних наук. У 1996 захисти-

ла дисертацію «Трагедія голодомору 1932—1933 у фольклорі України. Проблема художньої трансформації історичної правди». Член Національної спілки журналістів України. Доцент інституту адвокатури при КНУ. Авторка публікацій про Голодомор у фольклорі та літературі, зокрема, книжок «Ліпше моє, неже наше», «Затемнення українського сонця» (обидві — 1998). К. — авторка розділу в підручнику й посібнику з української літератури для вишів та шкіл: «Українська мова та література: Завдання та тести : у 2 кн.» (Київ, 1993), «Українська література: Посібник для старшокласників і абітурієнтів» (Київ, 1998), одна з упорядників хрестоматії з української літератури в двох томах «Живиця» (Київ, 1998). Записала сотні оповідей про голодомори в Україні 1932—1933, 1946—1947.

Праці: «Ліпше моє, неже наше»: Хліб як ідеал добробуту, моралі народу та альтернатива голоду в традиційних зразках фольклору. Київ, 1998. 128 с.; Затемнення українського сонця, або Трагедія голодомору 1932—1933 років у фольклорі України : монографія. Київ, 1998. 216 с.

Микола Дмитренко

КОНЦЕВИЧ Григорій Митрофанович (29.11.1863, станиця Старонижньостебліївська на Кубані — 26.12.1937, м. Краснодар) — хоровий диригент, фольклорист, композитор, поет, педагог, автор навчальних посібників для шкіл Краснодарського краю. Збирач народних пісень Кубані, автор віршів українською мовою. За національністю адигеєць. Закінчив Нижньостебліївське станичне училище, 1883 — Кубанську військову учительську семінарію, після чого працював учителем Тенгінської станичної школи (1883—1887). З 1887 продовжив освіту на регентських курсах Петербурзької придворної півчої капели. 1892 запрошений на посаду регента Військового півчого хору (м. Катеринодар), яку обіймав до 1906. З його ініціативи для хористів було відкрито загальноосвітню школу й спеціальне двокласне училище, де співаки опановували початковий курс керування хором, так готували кадри регентів для численних хорів, які організовували в різних станицях. З 1906 К. був регентом курсів при цьому музичному училищі, одночасно — учителем співу в інших навчальних закладах. Для учителів музики народних шкіл видав спеціальний посібник «Школьное пение на 2 и на 3 однородных голоса», а також збірник пісень під назвою «Четыре времени года». Перша книга мала вигляд хрестоматії і охоплювала 48 дитячих пісень різного змісту. Друга — власні твори хормейстера, написані на вірші російських поетів: О. Пушкіна, М. Некрасова, О. Кольцова та ін. Це — триголосі пісні для чоловічого та мішаного хору. До 100-річного ювілею О. Пушкіна К. створив величальний хор «Памятник». Авторські твори К. входили в репертуар військового хору, для якого він опублікував у власній обробці 200 пісень чорноморських козаків. Частина з них — для триголосого чоловічого хору, решта — чотириголосі, для мішаного хору, в якому партії двох верхніх голосів виконують дисканти, тобто діти. Із триголосих обробок відомі такі пісні як «Тиха Кубань бережечки зносить», «Задумала вража баба», «Їхав козак за Кубань», «Ой летів орел», а з чотириголосих — «Чайка», «Ой Морозе та Морозенку», «Вийшли в поле косарі». Музикознавці вирізняють високохудожні обробки семи випусків («Щедрик-ведрик», «Ой ну коте да котино», «Діду мій дударику»). 1911 до 100-ліття військового півчого хору К. підготував ювілейний збірник з обробками російських пісень лінійних козаків Кубані «Песни казаков (На три и четыре однородных голоса»), «Полно, братцы, вам, кубанцы», «Слышно, бьют тревогу», «Черкесская песня» та ін. До збірки увійшло 203 зразки пісень лінійних козаків. Та все ж К. прославився як збирач і видавець кубанських українських народних пісень, опублікованих сімома випусками 1904—1913 у Московській друкарні В. Гроссе під загальною рубрикою «Репертуар Кубанского войскового певческого хора», варіювалася лише назва кожного видання залежно від обсягу пісенного матеріалу: «40 малорусских трехголосных песен» (1904),

«25 малорусских трехголосных песен» (1907), «30 малорусских трехголосных песен» (1910), «25 малорусских трехголосных песен» (1911), «25 малорусских трехголосных песен» (1912), «25 малорусских четыреголосных песен» (1913). За це видання 1910 на Кубанській сільськогосподарській і промисловій етнографічній виставці К. був нагороджений Великою срібною медаллю. Того ж року побачив світ ще один збірник українських пісень під назвою «Бандурист: 200 малорусских песен: репертуар Кубанского войскового певческого хора». В. Чумаченко вважає, що туди ввійшла й частина записів О. Кошиця. Що стосується самих пісень, то це переважно варіанти найпопулярніших на той час пісень, поширених серед інтелігенції в Центральній Україні — пісні історичні (зокрема, про Морозенка, про зруйнування Січі та переселення на Кубань), козацькі, бурлацькі, пісні про кохання, побутові, жартівливі, танцювальні, застільні, романси, значний відсоток пісень літературного походження (на слова А. Головатого, Г. Сковороди, І. Котляревського, Є. Гребінки, В. Забіли, Т. Шевченка, Л. Глібова, С. Руданського та ін.), пісні, приписувані Марусі Чурай, дуже багато контамінованих текстів (це свідчить про злиття на Кубані різних регіональних традицій), і зовсім мало оригінальних, досі невідомих пісень. Крім того, автор ніде не вказує, від кого, коли й за яких обставин записані ці пісні. Можна лише припустити, що носіями їх були учасники військового хору. Є відомості, що 1911 К. записував пісні в станиці Брюховецька. Крім збирання, публікації та концертного виконання народних пісень, К. досліджував їх, вивчав жанрові й музичні особливості, виступав з доповідями про місцевий фольклор на засіданнях Товариства любителів вивчення Кубанської області, зокрема, 5 квітня 1913 виступив із ґрунтовною доповіддю про пісенний фольклор Кубані та його зв'язок з українською піснею. Уривки цієї доповіді, у якій особливу увагу було звернено на пісні кубанських чумаків, того ж 1913 були опубліковані як окреме дослідження в 6 випуску «Известий ОЛИКО» під назвою «Чумаки в народных песнях». Автор простежив історію чумацтва, з'ясував походження окремих термінів та субкультурної лексики, географію промислу, звичаї, побут, подав опис одягу кубанського чумака, опис його паровиці, систематизував чумацькі пісні за їх тематикою, проаналізував поетику цих зразків. Матеріалом для дослідження стали пісні, які К. записав у станицях Дядьківській, Конеловській, Новолеушківській, Шкуринській, Кальниболотській та ін. Це — 40 пісень з варіантами (тексти 30 з них подано в публікації). С. Петлюра в рецензії на 6 вип. «Известий» наголосив, що саме цією добіркою пісень, записаних на Чорноморщині, цікава стаття К. У першій половині 30-х XX ст. К. розпочав дослідження музичного фольклору адигеїв. Протягом двох експедицій, здійснених 1931 та 1935, у 12 аулах він записав понад 200 народних пісень і танцювальних мелодій. 1910 він був одним з ініціаторів відкриття Катеринодарського відділення російського хорового товариства, із його ім'ям пов'язане також відкриття 1935 диригентсько-хорового відділення в музичному училищі Краснодара, а також створення 1937 знаменитого Кубанського козачого хору, який сам він і очолив. 30 серпня 1937 заарештований за звинуваченням «у спробі замаху на життя Й. В. Сталіна», а 26 грудня цього ж року розстріляний. Реабілітований 18 квітня 1989. Його унікальну колекцію кубанських народних пісень, нотних видань (за деякими даними 12846 одиниць) було знищено. Уже згадуваний В. Чумаченко припускає, що серед знищених була й значна частина фольклорних записів О. Кошиця, які музикознавці вважають втраченими.

Праці: 25 малорусских трехголосных песен. Составил Г. М. Концевич. 3-е издание. Репертуар Кубанского войскового певческого хора. Вып. 2. Лит. В. Гроссе в Москве. 1907. 39 с.; 30 малорусских трехголосных песен. Составил Г. М. Концевич. Репертуар Кубанского войскового певческого хора. Москва, 1907. Вып. 3. 45 с. ; Москва, 1910. Вып. 4. 55 с.; 40 малорусских трехголосных песен. Составил Г. М. Концевич. 2-е издание. Репертуар Кубанского войскового пев-

ческого хора. Екатеринодар, 1910. Вып. 1. 55 с.; Бандурист: 200 малорусских песен: репертуар Кубанского войскового певческого хора. Собрал Г. М. Концевич. Екатеринодар, 1910; Перевидання: «Народные песни казаков. Из репертуара Кубанского войскового певческого хора. Сост. Г. М. Концевич Собр. мат., подготовка к печати В. Захарченко. Краснодар, 2001. Чумаки в народных песнях. Выдержки из доклада, прочитанного на общем собрании членов Общества любителей изучения Кубанской области 5 апреля 1913 года. *ИОЛИ Куб. обл.* 1913. Вып. VI. С. 167—197 та окрема відб. Катеринодар. 1913. 26 с.; Песни кубанских казаков. *Красное знамя (Краснодар).* 1937. 3 марта; Казачий хор в станицах Кубани. *Красное знамя.* 1937. 21 июля.

Літ.: Петлюра С. Известия общества любителей изучения Кубанской области. Вып. VI / под редакцией секратаря о-ва Е. А. Городецкого. Екатеринодар, 1913. *Україна.* 1914. Кн. 4. С. 109—112; Захарченко В. Г. Українські пісні на Кубані. *НТЕ.* 1990. № 3. С. 50—56; Концевич Григорий Митрофанович. *Энциклопедический словарь по истории Кубани. С древнейших времен до октября 1917 года* / автор идеи, сост., научн. ред., рук. автор. коллектива Трехбратов Б. А. Краснодар, 1997. С. 212—213; Чумаченко В. К. Фольклорная деятельность А. Кошица на Кубани. *Вторые кубанские литературно-исторические чтения.* Краснодар, 2000. С. 6—12; Польовий Ренат. Кубанська Україна. Київ, 2003. 304 с.; Захарченко В. Слово про Г. М. Концевича. *Культура і життя.* 2003. 31 груд.; Супрун-Яремко Н. Українці Кубані та їхні пісні. Монографія. Київ, 2005. 784 с.; Супрун-Яремко Н. О. Кубанська музична фольклористика: етапи становлення. Супрун-Яремко Н. О. *Музикознавчі праці : Зб. наук. ст.* Рівне. 2010. С. 112—125.

Людмила Іваннікова

«КООПЕРАТИВНЕ ЖИТТЯ» — економічно-кооперативний, сільськогосподарський та літературно-історичний журнал. Орган Катеринославської губернської кооперативної спілки. Виходив у Катеринославі протягом 1920 (№ 1—2) та 1921 (№ 3—6). Редактор П. О. Єфремов. Попередньо мав назву «Споживач», власне, є його продовженням. Тут опубліковано поезії Д. І. Яворницького, Т. М. Романченка, літературні легенди С. Калки, краєзнавчі статті Д. Ф. Чернявського («Пам'яті В. Доманицького» (1921, № 3—4); «Про ліси Катеринославщини» (1921, № 5—6)). Продовжив публікацію праці Д. І. Яворницького «Український простолюд в його творчості», яка була розпочата журналом «Споживач» (1921, № 1—2; 5—6), зокрема тут опубліковано 5 казок у його запису.

Людмила Іваннікова

КОПАНИЦЯ Любов Миколаївна (01.11.1951, м. Київ) — фольклорист, літературознавець. Закінчила філологічний факультет КНУ ім. Т. Шевченка (1974), аспірантуру, на кафедрі історії української літератури КНУ (1979). Кандидат філологічних наук (1982). З 1992 — доцент, викладає на кафедрі фольклористики Інституту філології КНУ. У 2001 захистила докторську дисертацію «Українська лірична пісня: еволюція поетичного мислення», з 2003 — професор кафедри фольклористики Інституту філології КНУ. У колі наукових інтересів К. — загальнотеоретичні проблеми фольклору, історії фольклористики, художньої структури та поетики словесного фольклору, фольклорно-літературних зв'язків. Досліджує закони поетичного мислення, питання психології фольклорної творчості та інтертекстуальності. Питання множинності символічних формул у фольклорній творчості, рефлекси архетипів свідомості у концепті «доля» розглянуто у статті «Денотати долі в поетичному дискурсі як визначник типу культури» (1999). Закони художнього мислення, психологічні та прагматичні функції ліричної пісні аналізуються у розвідці «Безмежність фольклорного слова у просторі художнього тексту» (2000). У монографії «Метопонятійна модель української ліричної пісні» (2000) аналізується міфоритуальний сценарій створення пісенної моделі світу, підкреслено своєрідність фольклору як уснопоетичної творчості, визначено жанрово-тематичну специфіку структури ліричної пісні, семантику й поетичні засоби, розглядаються топоси та формули у функціональній двоєдності поетичного канону, а також семантичні координати і коди міфоритуальної метасхеми в мотивах ліричних пісень. У монографії «Методи, підходи, теорії та моделі фольклорного тексту» (2009) дослідниця розглядає питання

методології аналізу фольклорних творів. К. є автором навчальних посібників із українського фольклору «Поетика фольклорного тексту» (2000) та «Пісенні жанри українського фольклору» (2004). У підручнику «Поетичний текст в усній і книжній традиції: питання поетики та художньої семантики» основну увагу дослідниця зосередила на питанні ґенези, типології та динаміці поетичного мислення у фольклорній пісенності та літературній поезії XVIII ст., залучивши широкий фольклорно-етнографічний матеріал українців та ін. народів світу. К. є членом редколегії наукових збірників і фахових видань «Література. Фольклор. Проблеми поетики» (Україна), «International journal of interdisciplinary and intercultural art» (Туреччина), «Українська мова та культура в сучасному гуманітарному часопросторі: аспекти формування комунікативної компетенції фахівця» (Україна).

Праці: Метапонятійна модель української ліричної пісні. Київ, 2000. 504 с. ; Поетика фольклорного тексту. Київ, 2002. 128 с.; Пісенні жанри українського фольклору. Київ, 2004. 202 с. ; Методи, підходи, теорії та моделі аналізу фольклорного тексту. Київ, 2009. 84 с. ; Поетичний текст в усній і книжній традиції: питання поетики та художньої семантики. Київ, 2010. 397 с.

Літ.: Наумовська О. Копаниця Любов Миколаївна. *ЕСУ.* Київ, 2014. Т. 14. С. 419.

Олена Чебанюк

КОРЖ Микита Леонтійович (30.05.1731, Нові Кодаки, тепер в межах м. Дніпра — жовтень 1835, с. Михайлівка Катеринославського пов. Катеринославської губ., тепер с. Сурсько-Михайлівка Солонянського р-ну Дніпропетровської обл.) — знаменитий народний оповідач. Народився в Нових Кодаках, куди зайшли його предки з Гетьманщини, з м. Кобеляк: прадід — козак Василь Жадан, дід Тарас Жадан та батько Леонтій, який на Січі одержав прізвисько Таран. Матір звали Марією. Уся родина Микити мешкала невідлучно в Нових Кодаках, жила зі скотарства, землеробства, бджолярства, рибальства та мисливства, тобто тих промислів, які були типові для козацьких зимівників. Малого Микиту виховував дід, від якого він перейняв усну оповідальну традицію XVIII ст. Семирічного, його взяв на виховання хрещений батько Яків Омелянович Качалов і відвіз на Січ, де був полковником і військовим осавулом. У хаті Качалова, що на зимівнику при річці Суха Сура, де згодом заснувалося село Михайлівка, К. й дожив свого віку, він же був першим осадчим і засновником цього села. Отже, 1738—1775, тобто до зруйнування Запорозької Січі, К. прожив у середовищі козаків, сам був згодом запорожцем, носієм їхньої традиції і фольклору. Прізвище «Корж» Микита також здобув на Січі внаслідок того, що одного разу через необережність скотився з високої могили. До одруження був «молодиком», тобто виконував різний послух при курені та на зимівнику свого хрещеного батька. Одружившись у Нових Кодаках із дівчиною Параскевою, мав 7 синів та 4 дочки, а на час запису його оповідань (після 100 років) мав 18 онуків та 4 правнуки. Свою дружину пережив більше ніж на 40 років. Брав активну участь у заснуванні села Михайлівки з козацьких хуторів, побував навіть у Москві, у царських палатах, відвойовуючи права поселян. Був письменний, користувався великим авторитетом серед місцевого населення. На 104 році життя опікувався відбудовою церкви в с. Михайлівка, збираючи пожертви, застудився і вмер у жовтні 1835. Оселя К. була знаною в Катеринославщині. І прості, й знамениті люди, проїжджаючи повз неї, захоплювалися красою хутора і часто зупинялися там на нічліг. Хтось із подорожніх навіть намалював пейзаж і підписав його словами з пісні, яку часто співав К. («Ой Січ-мати, ой Січ-мати»). Ще за життя К. здобув славу знаменитого оповідача про козацькі вжитки, тож невипадково познайомився з ним у 1828 архієпископ Катеринославський та Херсонський Гавриїл (Розанов), і протягом чотирьох років (1828—1831) записував од нього оповідання та перекази про старовину, разом з архімандритом, ректором Катеринославської духовної семінарії Яковом (Вечерковим). Це перші в історії української фольклористики записи

прозового фольклору, зроблені безпосередньо з уст оповідача, хоча в перекладі російською мовою (крім мови персонажів, яка передана з усім її колоритом). 1835 рукопис цих оповідань передали А. О. Скальковському, який опублікував кращі з них під загальною назвою «Изустные предания о Новороссийском крае» в «Журнале министерства народного просвещения» (№ 6 за 1838 та № 2 за 1839). Повністю рукопис опублікував сам архієпископ Гавриїл 1842 в Одесі окремою книгою «Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловка, Никиты Леонтьевича Коржа». Публікація мала величезний резонанс серед науковців та культурної громадськості. Книгу цитували в історичних працях А. Скальковський, П. Куліш, Д. Яворницький, Д. Багалій, Я. Новицький, В. Біднов і всі, хто досліджував історію Запорожжя та Півдня України. «Устное повествование» було важливим першоджерелом, на якому ґрунтувалась «История Новой Сечи» А. Скальковського. На його основі написано оповідання О. Стороженка «Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа». Навіть на початку XX ст. оповідання Коржа ще поширювали у рукописних списках. Основним історіографом цього питання став В. Біднов, який присвятив «Устному повествованию» чимало статей та невеличку монографію. Значення оповідань К. як усного першоджерела не тільки для історичної науки, фольклористики, а й для історії мови й діалектології (адже там зафіксовано архаїзми та субкультурні лексеми, які давно вийшли з ужитку) важко переоцінити.

Літ.: Скальковский А. А. Изустные предания о Новороссийском крае. *Журнал министерства народного просвещения.* 1838. Кн. 6. С. 487—513 ; 1839. Кн. 2. С. 171—202; Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки Никиты Леонтьевича Коржа. Одесса, 1842. 94 с.; История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского, составлена из подлинных документов Запорожского Сечевого архива А. Скальковским. Одесса, 1846. Ч. 1. 369 с. ; Ч. 2. 369 с. ; Ч. 3. 296 с.; Скальковский А. А. Как судили и рядили в Сечи Запорожской. *КС.* 1886. Кн. 3. С. 604—621; Путевые заметки ректора Екатеринославской духовной семинарии, архимандрита Иакова (Вечеркова), впоследствии епископа Саратовского архиепископа Нижегородского. *ЛЕУАК.* Екатеринослав, 1910. Вып. 6. С. 28—88; Беднов В. К характеристике местных литературных нравов. *ЛЕУАК.* 1912. Вып. 8. С. 265—288; Біднов В. О. «Устное повествование запорожца Н. Л. Коржа» та його походження і значення. Прага, 1925. 28 с.; Скальковський А. О. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького / передм. та коментарі Г. К. Швидько ; пер. з рос. Т. С. Завгородньої. Дніпропетровськ, 1994. 678 с.; Іваннікова Л. В. «Устное повествование М. Л. Коржа» як факт історії української фольклористики. *Вісник Запорізького Національного університету. Філологічні науки.* 2014. № 1. С. 36—45; Іваннікова Л. В. Аполлон Скальковський — збирач, видавець і дослідник фольклору Степової України. *МіФ.* 2016. № 1—2. С. 78—89.

Людмила Іваннікова

КОРЖУПОВА Ангеліна Петрівна (24.09.1912. с. Гоголів, нині Броварського р-ну Київської обл. — 22.05.1980, м. Вінниця) — педагог, літературознавець, фольклорист. Закінчила Харківський університет (1936). Учителювала, у 1946—1961 — викладач Чернівецького університету, з 1962 — Вінницького педагогічного інституту. Доктор філологічних наук (1967), професор (1972). Досліджувала проблеми фольклористики, фольклорно-літературні зв'язки, історію літератури, методику викладання літератури. Авторка літературного портрета «Юрій Федькович» (1963), посібника «Наочність на уроках української літератури» (1961, 1965). Упорядниця «Вибраних творів» Є. Ярошинської, збірника «Юрій Федькович у розвідках і матеріалах» (обидві — 1958). Записувала фольклор на Київщині, Буковині, Вінниччині. Авторка численних літературознавчих та фольклористичних публікацій, зокрема: «Фольклористи радянської Вінниччини» (1969), «Традиції Івана Франка у фольклористичній діяльності Гната Танцюри» (1973), «Фольклористична робота в педагогічному інституті» (1980).

Коржупова Ангеліна Петрівна

Праці: Розквіт народних талантів. *Літературна газета.* 1957. 20 груд.; З фольклористичної та етнографічної спадщини Євгенії Ярошинської. *НТЕ.* 1958. № 4. С. 116—117; Народнопісенна основа повісті Ольги Коби-

лянської «У неділю рано зілля копала». *Ольга Кобилянська: До 100-річчя з дня народження.* Вінниця, 1963. С. 91—109 (у співавторстві); У фольклористів та етнографів Вінниччини. *НТЕ.* 1964. № 4. С. 103—105 (у співавторстві); У вінницьких фольклористів. *НТЕ.* 1965. № 5. С. 99—100 (у співавторстві); С. І. Воробкевич. *НТЕ.* 1966. № 3. С. 72—74; Підручна книга для філологів. *НТЕ.*1967. № 1. С. 83—85; Система роботи по вивченню народних дум у 6 класі. *УМЛШ.* 1968. № 8. С. 48—55; Пісні Лідії Лабунської / вступ. сл. А. Коржупової. *НТЕ.* 1969. № 3. С. 68; За народними мотивами / підгот. А. Коржупова. *НТЕ.* 1973. № 1. С. 82—84; Фольклористична робота в педагогічному інституті. *НТЕ.* 1980. № 5. С. 76—78.

Літ.: Подолинний А. М. Коржупова Ангеліна Петрівна. *Вінниччина фольклорна. Довідник* / упоряд. А. Подолинний, Т. Цвігун. Вінниця, 2004. С. 38—39.

Микола Дмитренко

КОРОБКА Микола Іванович (18.05.1872, м. Кременець Волинської губ., тепер Тернопільська обл. — 1921, монастир Новий Афон на Кавказі) — український фольклорист, педагог. Навчався в Житомирській гімназії, на історико-філологічному факультеті Київського, а згодом — Петербурзького університетів. Майже все життя його минуло поза Україною, лише два роки (1899—1901) він був інспектором народних шкіл на Волині. З 1912 викладав російську літературу в Санкт-Петербурзькому учительському та невропатологічному інститутах, згодом — у Воронезькому, Тифліському та Єреванському університетах. Та хоч більшу частину свого життя провів поза Україною, К. віддав чимало часу українській словесності. Він здійснив три експедиції зі збирання фольклорно-етнографічних матеріалів на Волинь і Поділля. Рукописні збірки пісень, що записав К., зберігаються в бібліотеці Російської академії наук у Санкт-Петербурзі. К. — один з ініціаторів та фундаторів Товариства дослідників Волині, гласний Петербурзької міської думи. Збірники фольклорних записів та теоретичні дослідження друкував у журналі «Живая старина», в «Известиях отделения русского языка и словесности Императоркой Академии Наук». Статті з історії російської літератури опубліковано в журналах «Русское богатство», «Русская мысль», «Образование», «Вестник самообразования». Автор книг «Очерки литературных настроений» (СПб., 1903), «Личность в русском обществе и литературе начала XIX века» (СПб., 1904), «Опыт обзора истории русской литературы» (СПб., 1907, 1909).

Праці: Песни Каменецкого уезда Подольской губернии. *ЖС.* 1895. Вып. 1. С. 4—83 (58 пісень); Восточная Волынь. *ЖС.* 1895. Вип. 1. С. 28—45; Весенняя игра-песня «Воротарь» и песня о князе Романе. *Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук.* 1899. Т. 4. Кн. 2. С. 589—640; Колядки и щедровки, записанные в Волынском Полесье (уезды Житомирский, Овручский, Новоград-Волынский, Луцкий и Ровенский). *ЖС.* 1901. Вып. 2. С. 261—296 (103 колядки і щедрівки); К изучению малорусских колядок. *Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук.* 1902. Т. 7. Кн. 3. С. 235—276; Сказание об урочищах Овручского уезда и былины о Вольге Святославиче. *Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук.* 1908. Т. 13. Кн. 1. С. 293—328; Малорусская сказка об убиении стариков и миф о происхождении свиньи у туземцев Первеевых островов (сказка, зап. в с. Беловеже Овручского у. Волынской губ.) *ЖС.* 1908. Вып. II. С. 155—158; Образ птицы, творящей мир, в русской народной поэзии и письменности. *Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук.* 1909. Т. 14. Кн. 4. С. 175—195 ; 1910. Т. 15. Кн. 1. С. 105—147; Первосозданное дерево и колядки о творении мира. Чудесное дерево и вещая птица. Вещая птица на дереве и стрелок. *ЖС.* 1910. Вып. 3. С. 189—214 ; Вып. 4. С. 281—304.

Літ.: Лященко А. Коробка Микола Іванович. *Україна.* 1924. Кн. 3. С. 184—185.

Людмила Іваннікова

КОРОЛЕНКО Прокіп Петрович (17.07.1834, курінь Кисляківський (за іншими даними — хутір поблизу станиці Павлівської) в Чорноморії — 18.02.1913, м. Ставрополь, РФ) — дослідник історії Чорноморського війська, археограф, етнограф, краєзнавець Кубані. Предки (дід та прадід) жили на Полтавщині. Батько 1808 переселився в Чорноморію, у курінне поселення Кисляківське. Освіту здобував самотужки: читати навчився від батька, а писати — від станичного писаря. Далі знання здобував шляхом самоосвіти. Це й поїздки по

історичних місцях, і багаторічна робота в архівах Катеринодара, Одеси, Києва, Харкова, Полтави та ін. Так став авторитетним істориком козацтва. 5 червня 1851 розпочалася його військова служба — спочатку служив рядовим козаком у Чорноморському козацькому війську, з 27.03.1853 — писарем Чорноморської лікарської управи, а далі — столоначальником у військовому правлінні Кубанського козацького війська, секретарем Катеринодарського окружного суду. З 1863 публікував свої етнографічні нариси в газеті «Кубанские войсковые ведомости» (згодом — «Кубанские областные ведомости»). Серед них — «Весенние хороводы в Черномории», «Черноморские свадьбы» та ін., де висвітлював побут козацьких станиць. Так у публікації «Весенние хороводы в Черномории» описав українські весняні ігри та хороводні пісні, які на той час (1866) вже виходили з ужитку в станицях Кубані («Шум», «Царенко», «Король», «Кривий танець», «Дріма», «Нелюб» та ін.). Ці пісні републіковано в III т. «Трудов» П. Чубинського. У низці публікацій «Черноморские свадьбы» (1865, 1884, 1895) подано різні варіанти весільних обрядів з піснями, що їх супроводжують. У статті «Черноморские заговоры, собранные П. П. Короленко», опублікованій спочатку в «Кубанских областных ведомостях», а згодом — у IV т. «Сборника Харьковского историко-филологического общества» (1892) подано «Молитвенные заговоры от всяких скорбей, гнева, нужды и печали», що здавна побутували серед мешканців кубанських станиць. Носіями їх були баби-шептухи та знахарки. Крім традиційних замовлянь, є й унікальні, ніде більше не зафіксовані зразки — це замовляння, які використовували козаки під час бойових дій для збереження життя від вогнепальної та холодної зброї. Опису життя чорноморців присвячено нарис «Путевые записки о поездке по закубанскому краю». Та все ж головним предметом його дослідження була історія Чорноморського козацького війська, матеріали до якої збирав він протягом усього життя, працюючи на різних посадах: то помічником старшого ад'ютанта військового чергування (1866), то секретарем цивільної експедиції військового правління (1868), то діловодом військового господарського правління Кубанського козацького війська. Першу частину цієї історії опубліковано 1868 у «Военном сборнике» під назвою «Черноморцы за Бугом». 1871 К. перевели до Єйська на посаду дільничого пристава повітового поліцейського правління — і так він опинився в колі української інтелігенції. Під впливом середовища почав писати літературні твори українською мовою — вірші й оповідання («Чернець Лаврін або хутірські бесіди», «Кара Божа», «Мертвяки»), які публікували в «Кубанских Областных Ведомостях» і в «Казачьем вестнике». Єйський період життя і творчості К. (1871—1878) пов'язаний з роботою над другою частиною монографії «Черноморцы на Кубани», опублікованою в «Памятной книжке Кубанской области на 1876 год». Праця ґрунтувалася на архівних джерелах, вона досі не втратила свого наукового значення. 1878 К. переведено на посаду старшого діловода обласного правління. 1885, вийшовши у відставку, вчений переїхав до Харкова, де працював як науковець у Харківському історичному архіві та університетській бібліотеці, став членом Харківського історичного товариства. З 17 січня 1893 до 1902 служив архіваріусом військового архіву Кубанського козацького війська, зібрав і описав тисячі документів. Збереження, систематизація і каталогізація цього архіву стали справою життя вченого. Водночас працював у Кубанському обласному статистичному комітеті, був співредактором та активним дописувачем видань цього комітету — «Кубанского сборника» та «Памятной книжки Кубанской области». Важливим науковим доробком Короленка-історика вчені вважають його монографію «Двухсотлетие Кубанского казачьего войска (1696—1896)» (Катеринодар, 1896), де здійснено опис життя українських і російських козаків, історії, побуту, звичаїв і, загалом, культури Кубанського краю.

Вирізняють також і інші праці, зокрема: «Головатый, кошевой атаман Черноморского казацкого войска» (1904), «Некрасовские казаки» (1899), «Древние сведения о Межигорском монастыре» (1897), «Предки кубанских казаков на Днепре» (1901), «Кошевые атаманы Черноморского войска XVIII века (Чепига, Головатый, Котляревский)» (1901), «Церковные древности Кубани» (1905) тощо. К. був також одним з фундаторів ОЛИКО («Общества любителей изучения Кубанской области»), членом Таврійської ученої архівної комісії (з 1896), з якою співпрацював 14 років. В «Известиях ТУАК» публікував статті з історії Кубані і Криму.

Праці: Черноморские свадьбы. *Кубанские войсковые ведомости.* 1865. № 1—4 ; 1884. № 36, 37, 39, 42, 44, 45, 47; Черноморские свадьбы. *Кубанские областные ведомости.* 1895. № 77; Весенние хороводы в Черномории. *Кубанские войсковые ведомости.* 1866. № 4, 5; Черноморцы на Кубани. *Памятная книжка Кубанской области на 1876 г.* Екатеринодар, 1876. С. 113—144; Черноморские заговоры, собранные П. П. Короленко. *Сборник Харьковского историко-филологического общества.* 1892. Т. IV. С. 274—282. Головатый, кошевой атаман Черноморского казачьего войска. Екатеринодар, 1904. 201 с.; Переселение казаков на Кубань в 1861 году с приложением документов и записки полковника Шарапа. *Кубанский сборник.* 1911. Т. XVI. С. 265—576; Автобиография *Городецкий Б. М. Литературные и общественные деятели Северного Кавказа. Библиографические очерки.* Екатеринодар, 1913. С. 392—396.

Літ.: Петлюра С. Известия Общества любителей изучения Кубанской области / под редакцией секретаря о-ва Е. П. Городецкого. Екатеринодар, 1913. Вып. VI. *Україна.* 1914. Кн. 4. С. 109—112; Короленко П. П. *Энциклопедический словарь по истории Кубани. С древнейших времен до октября 1917 г.* / автор идеи, сост., научн. ред., рук., автор коллектива Трехбратов Б. А. Краснодар, 1997. С. 215—216; Хвостенко О. Україна і Кубань в історичній спадщині Прокопа Петровича Короленка (1834—1913). mognovse.ru/wm-doneceke-viddilennya-naukovogo-tovaristva-im-shevchenka-dostranica-13.html; Чумаченко В. К. Короленко Прокіп Петрович. *Українське козацтво. Мала енциклопедія.* Вид. 2-е, доп. і перероб. Київ ; Запоріжжя, 2006. С. 303—304; Супрун-Яремко Н. О. Музикознавчі праці : зб. наук. ст. Рівне, 2010. С. 105—111.

Людмила Іваннікова

Корчинський Юліан Олексійович

КОРОЛОВИЧ Василь Васильович (24.08.1903 — 1979) — казкар, знавець і виконавець фольклору із с. Страбичово Мукачівського р-ну Закарпатської обл. Мав початкову освіту, навчання не зміг продовжити через матеріальну скруту. Наймитував, а згодом перейшов працювати на залізницю, був машиністом. Репертуар К. формувався з джерел місцевої традиції, його вчителями був дід, сусіди. Від К. зафіксовано майже 100 прислів'їв та приказок, 50 загадок, декілька десятків пісень, замовляння, прикмети, а також, за свідченням П. Лінтура, 85 різноманітних за жанровою належністю казок та опис весільного обряду с. Страбичово. П. Лінтур відзначав його як носія з найбільш жанрово розмаїтим діапазоном репертуару. Прозовим творам у виконанні К. властиві патріотизм, соціальна та етична наснаженість. Записи казок та переказів від К. опубліковані у збірках «Три золоті слова» (1968), «Легенди Карпат» (1968), «Дідо-всевідо» (1969), «Зачаровані казкою» (1984) та ін. Майстерність оповідача полягала не лише в досконалій формі творів (традиційна казкова обрядовість, виструнчена композиція, стилістика), а й у вправному використанні жестів, міміки, голосу та інтонації у процесі виконання.

Тексти: Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати: Закарпатські народні казки. Гумор та сатира / запис текстів та впоряд. П. В. Лінтура. Ужгород : Карпати, 1966; Три золоті слова: Закарпатські казки Василя Короловича / запис текстів та впоряд. П. В. Лінтура. Ужгород : Карпати, 1968; Зачаровані казкою / Українські народні казки в записах П. В. Лінтура / упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984, с. 285—297.

Літ.: Зачаровані казкою. С. 334—337; Лінтур П. В. Казкарі Закарпаття і їх репертуар. *Зачаровані казкою.* С. 337—399.

Олександра Бріцина

КОРЧИНСЬКИЙ Юліан Олексійович (27.02.1921. с. Крушельниця тепер Сколівського р-ну Львівської обл. — 12.01.1990, м. Дрогобич Львівської обл.) — фольклорист, хоровий диригент, музикознавець, педагог. У 1947 закінчив Дрогобицький учительський інститут, у 1950 — музичне училище,

у 1972 — музичний педагогічний факультет Дрогобицького педагогічного інституту ім. І. Франка, з 1973 — завідувач кафедри диригування, з 1976 — доцент. Заслужений діяч мистецтв України (1969). У 1950—1970 — художній керівник і головний диригент заслуженого Прикарпатського ансамблю пісні і танцю «Верховина» Львівської обласної філармонії. Організував і впродовж 6 років керував народним ансамблем пісні і танцю «Трускавчанка» курорту «Трускавець». У виконанні цього колективу фірма «Мелодія» видала стереоплатівку-гігант. Записувати фольклор почав у 1947. Зібрав понад 2 тис. народних пісень, здійснив чимало обробок. Зокрема, К. опублікував 3 збірки власних обробок українських народних пісень для хору у видавництві «Музична Україна» (1970, 1973, 1979). Численні записи К. надруковано у збірці академічної серії «Українська народна творчість», у книзі «Щедрий вечір, добрий вечір: Репертуарна збірка № 2» (1968), «Бойківські та лемківські народні пісні» (1970), «Народні пісні в записах Івана Вагилевича» (упорядник М. Шалата, 1983) та ін.

Літ.: Рубай Г. Т. З нових записів. *НТЕ*. 1977. № 2. С. 68—75; *УМЕ*. Т. 2. С. 557.

Микола Дмитренко

КОСАКІВСЬКИЙ Віктор Афанасійович (31.01.1962, смт Чечельник Вінницької обл.) — етнограф, фольклорист, археолог, музеєзнавець, педагог. Кандидат історичних наук, доцент. Член Національної спілки краєзнавців України. Закінчив Вербську середню школу Чечельницького р-ну Вінницької обл. У 1980—1982 служив у війську, опісля працював на Чечельницькому цукровому заводі. У 1984—1988 — студент історичного факультету Вінницького педагогічного інституту. Із серпня 1988 до жовтня 2000 — науковий працівник Вінницького обласного краєзнавчого музею. З кінця жовтня 2000 — старший викладач кафедри української та зарубіжної культури, заступник декана філологічного факультету, старший викладач кафедри етнології та спеціальності історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету ім. М. М. Коцюбинського. Автор понад 100 наукових праць з історії та археології Поділля, краєзнавства, етнографії, фольклористики, зокрема: «Подільська колядка», «Зближення образу смерті зі шлюбом в українському фольклорі та обрядах», «Нариси з історії Чечельника. З найдавніших часів до наших днів» (у співавторстві, Вінниця, 2000). Записав понад тисячу народних пісень, сотні зразків народної прози, здійснив описи календарних та родинних (зокрема весільного) обрядів у смт Чечельник, с. Хомутинці Калинівського р-ну, с. Хоменки Шаргородського р-ну Вінницької обл. Дійсний член Центру дослідження історії Поділля інституту історії України НАНУ при Кам'янець-Подільському національному університеті.

Праці: М. Д. Яковишина — народна подільська співачка. *Тези доповідей XI Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції*. Вінниця, 1992. С. 90—91; Українська сорочка в пісенному фольклорі Поділля. *Українське народознавство: стан, перспективи розвитку на зламі віків. Збірник наукових праць*: *Матеріали других міжнародних читань пам'яті М. М. Пазяка*. Київ, 2002. С. 427—433; Легенди та перекази на Південно-Східному Поділлі. *Наукові записки. Історія ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. Вінниця, 2003. Вип. 6. С. 178—182; Пісенний фольклор с. Лопатинці (Шаргородський р-н Вінницької обл.). *Матеріали до етнології Поділля: Польові дослідження.* Вінниця, 2005. Вип. 1. С. 119—120 (у співавторстві); Народні оповідання, або невигадані історії нашого життя. *Буша: природа, археологія, історія, етнографія та фольклор сіл Бушанської сільської ради* / за наук. ред. В. А. Косаківського. Вінниця, 2009. С. 132—143.

Літ.: Сторожук В. П. Косаківський Віктор Афанасійович. *Вінниччина фольклорна. Довідник* / упоряд. А. Подолинний, Т. Цвігун. Вінниця, 2004. С. 39—40; Гальчак С. Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX — початок XXI ст. Вид. 2-е, доп. Вінниця, 2013. С. 610—614.

Микола Дмитренко

Косаківський Віктор Афанасійович

КОСТИК Василь Васильович (07.02.1967, с. Веренчанка Заставнівського р-ну Чернівецької обл.) — фольклорист, літературознавець. У 1991 закінчив філологічний факультет Чернівецького державного університету. У 2001 захистив кандидатську дисертацію «Весняно-обрядовий фольклор

Буковини», у якій проаналізував жанри весняно-обрядової пісенності краю в національному контексті, враховуючи їхню регіональну специфіку. К записав майже тисячу народних пісень. З 1992 — доцент кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича. Тематика наукових зацікавлень: українська фольклористика Буковини другої половини XVIII — початку XXI ст.; фольклор радянської доби; фольклор національно-визвольних змагань українського народу 1940—1960 років; фольклоризація церковних текстів; літературне краєзнавство. Викладає курси «Український словесний і музичний фольклор», «Культурологія», «Українознавство».

Праці: Український словесний і музичний фольклор: Методичні вказівки до практичних занять / уклад. Костик В. В. Чернівці, 2001. 16 с.; Фольклорна практика: Методичний посібник. Чернівці, 1997. 32 с. (у співавт. з М. Юрійчуком); Колгоспна пісня як політична сатира. *Буковинський журнал.* 2005. № 4. С. 250—253; Постові та воскресні пісні Буковини. *Буковинський журнал.* 2004. № 1. С. 257—272; Про жанр народної молитви у записах та дослідженнях Корнила Ластівки. *Буковинський журнал.* 2005. № 2—3. С. 189—202; Юріївські пісні Буковини. *Буковинський журнал.* 2003. № 2. С. 190—204.

Ірина Коваль-Фучило

Костомаров Микола Іванович

КОСТОМАРОВ Микола Іванович (16.05.1817. с. Юрасівка, тепер Ольховатського р-ну Воронезької обл., РФ — 19.04.1885 м. Санкт-Петербург) — український і російський історик, етнограф, фольклорист, письменник. Член Історичного товариства ім. Нестора-Літописця, член Московського археологічного товариства, член-кореспондент Петербурзької АН (1876). Закінчив пансіон, а згодом гімназію у Воронежі (1833), історико-філологічний факультет Харківського університету (1836). Наприкінці 30-х років почав записувати пісні та думи. Перша магістерська дисертація К. «О причинах и характере Унии в западной России» (видана 1841, на обгортці 1842) фактично була знищена, оскільки викликала протест з боку церковної влади. Другу дисертацію «Об историческом значении русской народной поэзии» К. захистив 13 січня 1844 у Харкові Це перша в Україні дисертація на фольклорно-етнографічну тему; вона стала спробою використати народні пісні як найважливіше джерело для дослідження історії. За К., народна поезія не завжди однаково відображає життя народу. У відтворенні «зовнішньої історії» вона обмежується тільки історичними піснями, хоч і тут «квіти фантазії часто закривають істину». Проте «історія внутрішня», звичаї, побут, родинне життя в народній поезії постають доволі чітко. Найбільше значення, на думку К., народна поезія має як джерело, що дає змогу з'ясувати світогляд народу, погляд на самого себе і на своє оточення в минулому і сучасному. Особлива увага дослідника — до поетичної символіки народних пісень. У цій царині учений випередив класичні праці О. Потебні. У дисертації К. висловив одне зі своїх головних положень: «існування кожного народу зумовлюється місцевістю і якостями довкілля» (с. 24). Досліджуючи думи й історичні пісні, К. згрупував їх у трьох циклах: турецько-татарському, польському і російському. Найдавніші зразки української народної поезії він відносив до другої половини XVI ст. К. вважав, що період Київської Русі й часи панування литовських князів зовсім не відобразилися в українській народній поезії. Проте в 1870-х учений переглянув цю концепцію. У дисертації він уперше опублікував думу «Невольники на каторге (плач невольников)», не зазначивши, від кого, де і коли, за яких обставин він її записав. К. спробував дослідити відображене в народнопісенній творчості суспільне життя і побут, народні типи козака, чумака, бурлаки, селянина. У 1844—1845 К., уже будучи магістром, викладав історію в Рівненській та Першій київській гімназіях. Перебуваючи в Рівному, збирав матеріал для книги про Б. Хмельницького, записував народні пісні. Із 1846 К. — адьюнкт-професор Київського університету на кафедрі російської історії. Продовжував вивчати фольклор, репертуар кобзарів. У Києві разом з В. Білозерським, М. Гу-

лаком, П. Кулішем, Т. Шевченком та ін. 1846 він заснував Кирило-Мефодіївське братство, ставши автором його програмових творів. «Книга бытия украинского народа» — виклад історії України в дусі українського месіанізму. У 1847 К. опублікував окремою книгою витяг зі своїх лекцій, читаних у Київському університеті в другій половині 1846, — «Славянская мифология». У ній він виклав зміст слов'янської міфології, язичницьких свят слов'ян, приділив увагу символам, заснованим на міфологічному сприйнятті природи. Праця покликана була обґрунтувати прагнення кирило-мефодіївців до об'єднання слов'янства не стільки в політичну спільноту, скільки в духовну цілість, оскільки слов'яни були єдині за далеких язичницьких часів. Язичницьку «вищу» міфологію К. розглядав як «природну релігію», що передувала і готувала християнство з його догматом про страждання, смерть і воскресіння Христа. Основою для реконструкції міфології К. вважав обрядову поезію, меншою мірою — фольклор інших жанрів. У кожному народному святі й обряді весняно-літнього циклу К. розрізняв чотири значення: релігійне, аграрне, родинне, поминальне. Після розгрому братства російський уряд засудив К. до ув'язнення в Петропавлівській фортеці й заслання до Саратова — із забороною публікувати праці. Тут учений був на обов'язковій канцелярській службі до 1856, редагував губернські відомості. Перебуваючи в Саратові, збирав народні пісні, публікував їх у «Саратовских губернских ведомостях». Частину пісень, записаних на Волині, передав Д. Мордовцеву, який оприлюднив їх у «Малорусском литературном сборнике» (Саратов, 1859). Сюди ввійшли 202 пісні, деякі з них записані на Полтавщині, Харківщині. Пісні укладено за кількома розділами: «Песни об исторических событиях, которых время может быть определено с полной точностью», «Песни об исторических событиях, которых время может быть определено не с полной точностью», «Песни о событиях частной жизни и легенды», «Песни быта козацкого», «Песни быта чумацкого», «Песни рекрутские», «Песни сиротские», «Песни семейные», «Песни любовные», «Образцы обрядных песен». Записи К. відзначаються достатньою точністю, зберігають діалектні відмінності говірок. Тексти доповнено примітками про зміст записаних зразків, про варіанти, їх поширення, іноді подано російські паралелі. У 1840 К. записав в Острогозькому пов. «Казку про дівку-семилітку», яку видав 1860-го окремою книжечкою в Петербурзі. У 1857 виїздив за кордон працювати над архівними матеріалами, цього ж року отримав дозвіл друкуватися і опублікував працю «Богдан Хмельницкий и возвращение Южной Руси к России», у пізніших виданнях до монографії додано збірник укладених К. народних пісень і дум «Народные песни об эпохе Богдана Хмельницкого», де вміщено 52 пісні й думи про гетьмана та про народно-визвольну війну 1648—1654. У розвідці «Бунт Стеньки Разина» (1858) опубліковано пісні цієї тематики, які здебільшого записав сам автор. Згодом (1859) учений переїхав до Петербурга, де його обрали професором на кафедрі російської історії. У 1862 К. покинув університет, присвятивши себе тільки науці. У доповіді «Об отношении русской истории к географии и этнографии» на засіданні етнографічного товариства 10.03.1863 К. зауважував, що етнографи й фольклористи неодмінно повинні залучати до кола своїх інтересів сучасний матеріал, не нехтувати новітніми творами, хоч би вони й здавалися на перший погляд попсованими, грубими, тривіальними. Автор також наполягав на потребі фольклорно-етнографічного дослідження, оскільки «в збиранні ще нема науки». У травні 1872 К. разом з П. Чубинським відвідав місця подій Коліївщини та визвольної війни 1648—1654. У фольклорно-етнографічну подорож він їздив разом із В. Горленком (1883—1884). У статті «Великорусская народная песенная поэзия» (1872) — рецензії на збірник російських народних пісень П. Шейна, К. ще раз підкресив значення сучасного фольклору, пі-

Титульна сторінка т. 21 «Зібрання творів М. Костомаров», Санкт-Петербург, 1905

М. Костомаров «Слов'янська міфологія», Київ, 1994

сень новіших. На початку 1870-х К. працював над дослідженням «Историческое значение южнорусского народного песенного творчества», де історію народнопоетичної творчості розглянув у межах чотирьох періодів: первісного (доісторичного); дружинно-князівського, або докозацького; козацького; післякозацького, або селянського. Автор класифікував народнопісенну символіку, додаючи до символіки рослин і тварин сиволіку космогонічну: явищ неба, світил, повітря, землі, води. Спадщина вченого вражає своїми обширами. Як історик К. обстоював самостійність української нації та окремішність історичного процесу в Україні, що позначилося також на етнографічних та фольклористичних працях науковця. Серед них: «О народных праздниках и народный календарь» (1843); «О цикле весенних песен в народной южнорусской поэзии» (1843); «Славянская мифология (Извлечение из лекций, читанных в Университете св. Владимира во второй половине 1846 г.)» (1847); «Народный плач дочери над могилою матери» (1852); «Из могильных преданий. Легенда о кровосмесителе» (1860); «Историческое значение южно-русского народного песенного творчества» (1872), «О мифологическом значении Горя-Злосчастья» (1873); «Программа юго-западного отдела императорского Русского Географического общества для собирания сведений по этнографии», «История казачества в памятниках южнорусского песенного творчества» (1880) та ін. У 1871 за дорученням РГТ К. взявся за редагування III—V томів «Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» П. Чубинського. Редагування К. не було формальним, він був невдоволений «зведеним» текстом українського весілля, опублікованим у IV т., систематизацією пісень про кохання у V т. У цьому ж томі «Трудов...» надруковано 299 пісень і дум, записаних К. в Харкові та Харківській губ., на Волині, Полтавщині, Катеринославщині, а також у Воронезькій губ. Тут він уперше опублікував нові варіанти дум «Сестра і брат», «Бідна вдова і три сини», «Козацьке життя» і доти невідому думу «Повернення сина». Усі думи надруковані без назв, під ними здебільшого зазначено, хто і коли їх записав. Частину свого фольклорного матеріалу, за його словами, К. передав А. Метлинському, пісні були опубліковані в збірнику «Народные южнорусские песни» без зазначення імені збирача, оскільки 1854 для К. ще була чинна заборона друкуватися. У дослідженні «История казачества в памятниках южнорусского песенного творчества» він із власних записів цитував уривки ще чотирьох дум: «Олексій Попович», «Івась Коновченко», «Три брати самарські», «Втеча трьох братів з города Азова, із турецької неволі». Записуючи фольклорний матеріал, учений вдавався до фонетичного принципу: фіксував — як чув, а публікував — як записував, зберігаючи незрозумілі або спотворені слова. Іноді його редакторські правки торкалися тільки окремих слів та виразів, не порушуючи стилю. У рецензії на т. I «Исторических песен малорусского народа» В. Антоновича і М. Драгоманова — «Историческая поэзия и новые ее материалы» порушував питання про підробки зразків українського фольклору. Підтримував особисті контакти із фольклористами та етнографами: І. Срезневським, Д. Мордовцевим, І. Рудченком, О. Котляревським, Я. Головацьким, В. Горленком, М. Дикаревим, С. Носом, П. Чубинським, Д. Яворницьким. Частину фольклористичних та етнологічних праць К. окремою збіркою видав М. Грушевський: «Етнографічні писання Костомарова» (1930).

О. Гончар «Микола Костомаров: постать історика на тлі епохи», Київ, 2017

Праці: Етнографічні писання Костомарова, зібрані заходом академічної комісії української історіографії / за ред. акад. М. Грушевського. Київ, 1930. 380 с.; Етнографічні писання Костомарова / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; відп. за вип. Г. А. Скрипник. Репринтне видання. Київ, 2006. 352 с. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства / упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай ; вступ. ст. М. Т. Яценка. Київ, 1994. 384 с.; Твори в двох томах. Київ, 1967. Т. 1—2; История казачества в памятниках южнорусского песенного творчества. *Костомаров Н. И. Собрание сочинений.* Санкт-Петербург, 1905. Т. XXI. С. 693—

932; Историческое значение южнорусского народного творчества. *Костомаров Н. И. Собрание сочинений*. Санкт-Петербург, 1905. Т. XXI. С. 425—692; Историческая поэзия и новые её материалы. *ВЕ*. 1987. Т. VI. Кн. XII. С. 573—629; Исторические произведения. Автобиография. Киев, 1990. 734, [1]; Об историческом значении русской народной поэзии. Сочинение Николая Костомарова. Харьков, 1843. 214, [2] с. (перевидання: репринт. — 2014, 2016.).

Літ.: Алексеева О. Б. Исторические песни в публикациях Н. И. Костомарова и А. Н. Мордовцевой. *Русский фольклор: Материалы и исследования*. Москва ; Ленинград, 1961. С. 329—343; ЕУ. Львів, 1994. Т. 3. С. 1148—1149; Житецький І. Два етнографи: [Згадка про П. Я. Лукашевича та М. І. Костомарова]. *Ювілейний збірник на пошану акад. Михайла Сергійовича Грушевського*. Київ, 1928. Т. 2. С. 540—545; Качкан В. А. Співатиму, доки гласу стане... *Українське народознавство в іменах*. Київ, 1994. С. 42—49; Кирдан Б. П. Н. И. Костомаров. *Кирдан Б. П. Собиратели народной поэзии*. Москва : Наука. 1974. С. 178—202; Кулиш П. Воспоминания о Николае Ивановиче Костомарове. *Новь*. 1885. Т. IV. Кн. 13. С. 61—75; Матеріали до біографій етнологів та народознавців України / уклад. С. М. Ляшко, С. П. Залозна. Київ ; Запоріжжя, 2001; Міяковський В. Костомаров у Рівному. *Україна*. 1925. Кн. 3. С. 28—66; Пінчук Ю. А. Недрукований розділ з монографії М. І. Костомарова «Историческое значение южнорусского народного песенного творчества». *НТЕ*. 1978. № 5. С. 73—74 ; 1982. № 4. С. 67—73 ; 1989. № 2. С. 48—49; Попов П. М. М. Костомаров як фольклорист і етнограф. Київ, 1968. 113 с.; Попов П., Сухобрус Г. Видатний дослідник фольклору. *НТЕ*. 1967. № 3. С. 24—33; РЕІУ. Київ, 1970. Т. 2. С. 484—486; Слобідська Україна: Короткий історико-краєзнавчий довідник. Київ, 1994. С. 33; Сумцов Н. Ф. Діячі українського фольклору. Харків, 1910. С. 7—8; Яценко М. Т. Костомаров Микола Іванович. *УЛЕ*. Київ, 1995. Т. 3. С. 19—21.

Оксана Шалак

КОТЛЯРЕВСЬКИЙ Олександр Олександрович (1837—1881) — фольклорист, етнолог, мовознавець, археолог. Професор кафедри слов'янської філології Київського університету, член-засновник Московського археологічного товариства, член Товариства любителів російської словесності, Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті, член Історичного товариства Нестора-літописця, член-кореспондент Петербурзької АН (1875), ординарний професор Київського університету на кафедрі слов'янської філології. Курси і спецкурси: «Історико-філологічний огляд слов'янських племен», «Історія слов'янознавства», «Вступ до слов'янських старожитностей», «Огляд слов'янських говірок», «Історія болгарської та сербської літератур», «Історія польської літератури», «Огляд давньоруської писемності», «Загальне слов'янознавство», «Історія та енциклопедія слов'янознавства». Основні праці: «О погребальних обычаях языческих славян» (1868, магістерська дисертація), «Книга о древностях и истории поморских славян в XII веке» (1874), «Об обычаях у славян при рождении дитяти до его возмужалости» (1879), «Об изучении древней русской письменности» (1889—1895), «Старовина і народність» (1861) «Древности юридического быта балтийских славян» (1874) та ін. Досягнення у вивченні фольклористики (народної словесності): був одним з теоретиків та практичних реалізаторів принципів міфологічної фольклористичної школи, що відбивалось і на змісті курсів та спецкурсів. Обґрунтував необхідність застосування порівняльно-історичного методу до аналізу старовини, народної словесності. Під поняттям народності «розумів вроджену властивість народу і результат його історії, підсумок усього пережитого. Елементами вродженої властивості за часів доісторичної єдності є мова, релігія, поезія, вдача й звичаї» (М. Дмитренко). Народну словесність розглядав як чинник самобутності, етнографічної специфіки, етнологічних особливостей з проекцією на окремій слов'янській території. Зміст дисциплін підтверджує вихід за межі вивчення української народної словесності, звичаїв, обрядів, традицій на слов'янському ґрунті.

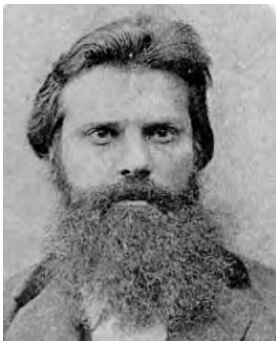

Котляревський Олександр Олександрович

Літ.: Дмитренко М. Олександр Котляревський: міф, фольклор і побут. *Дмитренко М. К. Українська фольклористика другої половини XIX століття: школи, постаті, проблеми.* Київ, 2004. С. 84—98; Енциклопедія історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL : http:wiki.univ.kiev.ua.

Мирослава Вовк, Микола Дмитренко

КОЦІПІНСЬКИЙ Антін Гіацинтович (пол. **Anton Kocipiński**, 1816, с. Андрихів поблизу Кракова — 26.05.1866, м. Київ) — український і польський композитор, фольклорист, видавець, педагог. Здобув музичну освіту у Львові, був капельмейстером австрійської армії. Покинувши службу, 1846 переїхав до Кам'янця-Подільського. Тут, улаштувавшись на роботу до музичного магазину Модеста Биховського, розпочав фольклористичну діяльність. Записуючи подільські пісні, звертав увагу на музичні особливості кожного зразка. Як твердить Л. Баженов, К. залучав до «вивчення побуту подільського села учнів місцевої духовної семінарії А. Свидницького, С. Руданського, К. Шейковського» (с. 246). К. брав активну участь у громадсько-політичному житті. У 1849—1855 жив і працював у Відні, водночас контролюючи свою музично-торговельну справу у Львові, Кишиневі та Кам'янці-Подільському. Покинувши Відень, переїхав, як твердив Г. Марахов, у 1853 (за даними Л. Кауфмана — 1855) до Києва і, оселившись на Хрещатику, знову взявся до видавничої справи, писав музику, обробляв музичні твори, фіксував народні пісні. Організовував у себе вдома музичні вечори, які охоче відвідували викладачі недільних шкіл, студенти Київського університету, творча молодь Києва; тут бували К. Шейковський, О. Гулак-Артемовський та ін. Фольклорист власним прикладом заохочував до записування народної творчості, що в цей час стає ще й засобом зближення з народом. Саме через це зазнає переслідувань імперської поліції. «Пісні, думки і шумки руського народа на Подолі, Україні і в Малоросії» (Київ; Кам'янець-Подільський, 1862) увійшли в історію української фольклористики як одна з перших збірок, у якій можна простежити риси науковості. Більшість пісень зафіксовано на Поділлі, про що засвідчували досить докладні паспорти: «зъ підъ Цілківець надъ Смотричомъ. Голосъ співавъ М. Чачковскій. Списавъ і переложивъ підъ музику А. Коціпіньскій»; «думка зъ Подоля. Голосъ зъ рукописі М. Вигорніцького. Переложивъ підъ музику А. Коціпіньскій»; «зъ Чорного Шляху, зъ-підъ Балти. Голосъ співавъ О. Самохоцькій. Списавъ і переложивъ підъ музику А. Коціпіньскій»; «зъ галиційського Подоля. Списавъ і переложивъ підъ музику А. Коціпіньскій». Як підрахували музикознавці, загальна кількість подільських пісень у виданні — 23 та близько 40 мелодій, які К. записав сам, інші — запозичив зі збірок М. Маркевича, В. Залеського, рукописних зібрань. Записував і публікував варіанти пісень, що засвідчує його прогресивні методологічні засади. К. вказував на паралелі з інших видань, як-от В. Залеського чи Ж. Паулі. Опубліковані пісні, що належали до різних жанрів (соціально-побутові: козацькі, чумацькі, бурлацькі; родинно-побутові; жартівливі), подано без чіткої систематизації — за десятками та сотнями (друком з'явилася тільки перша сотня). Такий поділ на сотні зумовлений, з одного боку, малообґрунтованою і малорозробленою жанровою системою, з другого — зручним підрахунком публікованих зразків. Зразки у виданні містять підзаголовки, за якими фольклорист ділив їх на три групи: пісні, думки та шумки. Така класифікація, прийнята переважно у тогочасній польській та деякими дослідниками і збирачами в українській фольклористиці, характеризувала уявлення про визначальні риси українського музичного фольклору. Особливістю збірки стала публікація зразків латиницею і кирилицею, де на кожній розгортці розміщено текст в обох графічних системах — для зручності кожного європейського читача чи виконавця. А. Житкевич зазначив: «Намагаючись дати популярність українській пісні за рубежем, Антін Коціпінський надрукував свого збірника українським і латинським алфавітами. Це викликало різні нападки на автора з боку реакційної преси. Особливо лютувала редакція реакційної газети «Киевлянин», мотивуючи це тим, що за два роки до виходу в світ збірника царським указом було заборонено друкування в країні неросійським алфавітом» (с. 180). Наукові засади

видання, порівняно з принципами попередніх відомих збірок фольклору, значно удосконалено і поглиблено. Збірка містить алфавітний покажчик, паспорти й примітки, у яких упорядник пояснив окремі діалектизми та малозрозумілі слова. У примітках К. також коментував особливості записаного матеріалу з Поділля: «Хочъ ця пісьня списана въ народу, йіднаково по голосу і словамъ можна судити, що вона не давно і не въ народі скомпонована» (с. 27, перша сотня, п'ятий десяток), робив посилання на інші видання, де подано ширші коментарі. Паспорти пісень, що їх зафіксував сам К., досить точні: вказано місце запису та прізвище виконавця (хоч ніде не зазначено дати фіксації), а також прізвище К. — як того, хто записав і занотував мелодію. Увага до виконавця, прагнення залишити його прізвище для історії засвідчує прогресивні погляди К. на методику запису. Таке прагнення можна пояснити й тим, що фольклорист записував пісні переважно від інтелігенції: М. Чачковського (свого зятя), О. Самохоцького, Г. Шпаковського, п. Манастерського (імені виконавця не вказано). Аналіз мови опублікованих у збірнику зразків дає змогу твердити, що К. намагався якомога точніше відтворити особливості подільських говірок. Фольклорист користувався українською графікою, запровадивши додаткові знаки: передавав непалаталізоване «л» через «л̏» (з рискою над цією літерою), звукосполучення «йо» через російську літеру «ё», «є» — через «е», «ї» — через «і» та «йі», для позначення на письмі твердості використовував «ъ». Фольклорист зафіксував характерну для подолян лексику, багату на полонізми або форми, здебільшого притаманні польській мові: «просивемъ» (просив), «нигди» (ніде), «же» (в значенні «що»); а також відтворив фонетичні особливості окремих діалектизмів: «теперкі» (тепер), «лешив» (лишив), «где» (де), «хл̏опцёмъ» (хлопцем — орудний відмінок іменника «хопець»), «всё» (все). У збірці подано 100 мелодій із зазначенням місця побутування, отже, запис здійснено зі співу, що засвідчують і самі тексти, розмір, римування та ритмічні особливості яких збережено. Однак було здійснено обробку зафіксованих зразків. Про музичні здібності упорядника «Пісень, думок і шумок...» можна також судити, беручи до уваги його відому обробку пісні «Гандзя ця-ця-молодичка» (текст і музика Д. Бонковського). «Пісні, думки і шумки...» продовжили своє життя у перевиданнях, яких по смерті упорядника було п'ять (останнє — 1899). Така кількість перевидань ще раз засвідчила популярність збірника та його потрібність у користуванні, він став не тільки предметом вивчення для фольклористів і музикознавців, а й цінним посібником для виконавців української пісні.

Праці: Пісні, думки і шумки руського народа на Подолі, Україні і в Малоросії / [списані і переложені під музику А. Коціпінським]. Київ ; Кам'янець-Подільський, 1862. 148 с.

Літ.: [Б. а.] Коціпинський Антон. *УРЕС* : *у 3 т.* Київ, 1967. Т. 2. С. 222; Марахов Г. І. «Визнати людиною неблагонадійною...» (невідомі сторінки з життя Антона Коціпинського). *Вісник Академії наук Української РСР*. 1969. № 6. С. 89—98; Кауфман Л. С. Коципинский Антон. *Музыкальная энциклопедия*. Москва, 1976. Т. 3. С. 19; Житкевич А. Антін Коціпінський і пісні Поділля. *Український календар на 1978 рік*. Варшава, 1978. С. 178—180; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX—XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 246; Іваницький А. І. Українська музична фольклористика (методологія і методика) : навч. посіб. Київ, 1997. С. 76; Дудар О. О. Музичний фольклор Хмельницького Поділля (етномузикологічний та етносоціологічний аспекти дослідження): дис. ... канд. мистецтвознавства. Київ, 2007. С. 14, 15.

Оксана Шалак

Коцюбинський Михайло Михайлович

КОЦЮБИНСЬКИЙ Михайло Михайлович (псевдоніми: **Козуб Захарій**, **Коцюба Михайло**; 05.09.1864, м. Вінниця — 12.04.1913, м. Чернігів) — громадський діяч, письменник, літературознавець, збирач фольклору. Народився у сім'ї дрібного урядовця. Закінчив Шаргородське духовне училище (1880), навчався у Кам'янець-Подільській семінарії. У 1882 повернувся до Вінниці, заробляв на життя приватними уроками. Працював домашнім учителем у с. Лопатинці Вінницької обл. (1891—1892), де були зроблені його перші відомі

нам записи зразків народної творчості, — пісні, балади, легенди, прислів'я та приказки, надруковані у збірниках «Этнографические материалы, собр. в Чернигов. и соседних с нею губерниях» (Чернігів, 1899, т. 3), «Из уст народа» (Чернігів, 1900) та в «Збірничку українських пісень з нотами» (Одеса, 1896). У Лопатинцях К. написав віршовані казки — «Казку з народного поля», «Завидющий брат». За фольклорними мотивами написані також його пізніші казки — «Про двох цапків», «Дві кізочки», «Десять робітників». 1897 К. виїхав до Житомира, де працював у редакції газети «Волынь», на початку 1898 оселився в Чернігові, обійнявши посаду діловода, а з 1900 — статистика в земській управі. Входив до Чернігівської громади, підтримував дружні стосунки з В. Гнатюком. У Чернігові К. редагував працю Б. Грінченка «Литература украинского фольклора. 1777—1900. Опыт библиографического указателя» (Чернігів, 1901), написав розділи «Народная словесность» і «О бандуристах (кобзарях) и лирниках» в «Программе для собирания сведений археологических, исторических и этнографических по Черниговской губернии» (Чернігів, 1903). Брав активну участь у визначних подіях громадсько-літературного й політичного життя: у 1906—1908 очолював чернігівську «Просвіту», збирав літературну молодь на традиційні «понеділки» (1906—1907) і «суботи» (1911—1912). К. творчо використовував майже всі фольклорні жанри — пісні, казки, легенди, перекази, голосіння, прислів'я, приказки. Особливо це позначилося на творах чернігівського періоду — «Дорогою ціною» (1901), «Fata morgana» (1903—1910), «Що записано в книгу життя» (1910). Його твір «Тіні забутих предків» називають «синтез[ою] вищої письменницької культури з кращими зразками усної української поезії, синтез[ою] витонченої манери художника-імпресіоніста з поезією зелених полонин, гірських потоків і гомінких смерек» (Н. Букатевич). К. належать також публіцистичні, літературно-критичні статті й нариси, рецензії тощо. Він відомий як перекладач окремих творів Г. Гейне, А. Міцкевича, Е. Ожешко, Ф. Достоєвського українською мовою, І. Франка — російською мовою. У Вінниці та Чернігові засновано літературно-меморіальні музеї К.

Праці: Твори : у 7 т. Київ, 1973—1975; Твори : у 2 т. Київ, 1988.

Літ.: Букатевич Н. Український фольклор у творчості Коцюбинського. *Коцюбинський М. Збірка статей* / за ред. О. Дорошкевича. Харків, 1931. Т. 1. С. 191—223; Бучко Н. З інтересів М. М. Коцюбинського до фольклору та етнографії. *Народна творчість та етнографія.* 1959. Кн. 3. С. 74—77; Грицюта М. С. М. Коцюбинський і народна творчість. Київ, 1958. 55 с.; Козуб С. Фольклорні записи М. Коцюбинського. *Коцюбинський М. Збірка статей* / за ред. О. Дорошкевича. Харків, 1931. Т. 1. С. 272—285; Козар Л. Збирацько-фольклористична діяльність українських письменників — діячів Київської і Чернігівської громади (М. Коцюбинський, В. Самійленко, Г. Коваленко, І. Коновал). *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* 2011. Вип. 35. С. 252—260.

Архіви: ІЛ. Ф.7. Од. зб. 590.

Лідія Козар

КОШИЦЬ Олександр Антонович (12.09.1875, с. Ромашки Звенигородського пов. Київської губ. — 21.09.1944, м. Вінніпег, Канада). Хоровий диригент, композитор, фольклорист. У 1901 закінчив Київську духовну академію, у 1910 — Музично-драматичну школу М. Лисенка (клас композиції Г. Любомирського). Викладач і керівник хору школи М. Лисенка, товариства «Боян», із 1909 — керівник студентського хору Київського університету, хору Вищих жіночих курсів, 1912—1916 — диригент театру М. Садовського, 1916—1917 — хормейстер і диригент Київської опери. У 1919 очолив Українську республіканську хорову капелу, з якою гастролював у багатьох країнах Європи та на Американському континенті. У 1893—1900 почав записувати народні мелодії, спершу у своєму та навколишніх селах Звенигородщини 1911—1912 Л. Ідзиковський видав ці записи у двох книгах, потім — «Збірник українських колядок», що їх записав та аранжував К. Окремі записи, опублікував у серії «Музична бібліотека під редакцією О. Кошиця». У 1903—1905 записував кубанський фольклор (упорядкував 10 зошитів по 50 пісень). Доля більшості невідома,

про дві знайдені рукописні збірки повідомив М. Головащенко у передньому слові до книги К. «З піснею через світ». За редакцією К. 1913 опубліковано «Збірничок найкращих українських пісень з нотами. Зібрав К. Поліщук. Ноти записав М. Остапович» у 4-х частинах (К. Квітка охарактеризував його як «інтересний збірник»). Перебуваючи за кордоном, К. надрукував у Лейпцигу (видавництво Редера) «Українські хори», «Українські колядки для мішаного хору», «Українські колядки та щедрівки для жіночого або дитячого хору», веснянки, канти та ін. К. написав дві книги про свій життєвий і творчий шлях, де виявив себе не тільки видатним учасником і творцем світової хорової культури, українським патріотом і фольклористом, але й збагатив українську літературу твором високого художнього ґатунку. У книзі К. розгорнуто живу панораму селянського, церковно-старосвітського, побуту інтелігенції на Київщині кінця XIX — початку XX ст. Окремої уваги заслуговують цінні спостереження й талановиті описи народного музичного побуту, співу, українських пісень. У книзі «Спогади» десятки сторінок присвячено музичному фольклорові й фольклористиці. Вони є одним з найцінніших внесків у світ музичної етнографії, у методику й методологію польових досліджень.

Праці: Спогади / упоряд. М. Головащенко. Київ, 1995; З піснею через світ: Подорож Української республіканської капели / упоряд. М. Головащенко. Київ, 1998. 326 с.

Літ.: Головащенко М. Геній хорового мистецтва. *Кошиць Олександр. З піснею через світ.* Київ, 1998. С. 7—12; Пархоменко Л. Кошиць Олександр Антонович. *УМЕ*. Т. 2. С. 584—586.

Анатолій Іваницький

КРАВЧЕНКО Михайло Степанович (27.12.1858, м. Сорочинці, нині с. Великі Сорочинці Миргородського р-ну Полтавської обл. — 22.04.1917, там само) — кобзар. Осліп у п'ятнадцятирічному віці. Із сімнадцяти років навчався гри на бандурі та співу у кобзаря С. Яшного, що жив у м. Миргород, згодом — у Ф. Гриценка-Холодного. Один із видатних носіїв традицій кобзарського мистецтва. Наприкінці 1901 з ним познайомився О. Сластіон. 21 лютого 1902 О. Сластіон записав від К. думи і подав перші відомості про нього: докладний перелік виконуваних ним дум, опис життя та портрет кобзаря. Мешкав К. у невеликій хаті з трьома дітьми, другою дружиною (перша померла), хворими братом та його дружиною. Щоб утримати таку велику родину, на життя заробляв не лише кобзарською справою, а й плетінням шнурів. Робота ця шкодила пальцям, після чого грати було дуже важко. У 1902 кобзар знав 4 думи (О. Сластіон писав, що п'ять; п'ятою був варіант думи «Маруся Богуславка»: «Про дівку-бранку»), 18 псалмів, 12 сатиричних пісень, чимало танців та маршів. Репертуар К.: думи «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Удова і три сини», дві «невольницькі» думи; сатиричні пісні «Дворянка», «Чечітка», «Сусідка», «Сусідка» (босячок), «Хома і Ярема», «Як поїхав мій миленький в ліс по дрова», «По городу ходила», «Кужелю мій, кужелю», «Біда», «Кум з кумою залицявся», «Невдашечка» (швидка), а також «пісні різноманітного змісту», як їх називав сам збирач. О. Сластіон не назвав козачків, танців та маршів, яких знав, за його словами, К. чимало. Про деякі згадав Г. Хоткевич на XII Археологічному з'їзді (серпень 1902): «Молдаванка», «Вербунок», «Сорока». Г. Хоткевич також з'ясував, що кобзар знав не 18 псальмів, а 23; крім того, К. начебто пам'ятав три думи з репертуару кобзарів Харківської губ. і три невольницькі плачі (що мав на увазі Г. Хоткевич під третім невольницьким плачем, він не уточнює). Достеменно відомо, що кобзар знав думу «Три брати самарські» — її він виконував перед учасниками XII Археологічного з'їзду в Харкові (як і псальму «Ангели душу пробуджують», разом із Т. Пархоменком та П. Древченком). Можна припустити, що її він вивчив між лютим і серпнем 1902. Виконуючи думи, кобзар імпровізував. На запитання О. Сластіона, чого він в думи вставляє нові слова, К. відповів: «Е, то вже всякий так, се ж не пісня. Як підійде,

Кравченко Михайло Степанович

знаєте: іноді й коротко, а іноді й довше буде...». К. був обдарованою людиною з великим мистецьким хистом. Думи, записані від нього, — взірець композиційної чіткості. 1902, крім Археологічного з'їзду в Харкові, виступав також на кустарній виставці в Петербурзі. Цю поїздку влаштував О. Сластіон коштом РГТ. Крім Великих Сорочинців і Миргорода, кобзар виступав у Харкові, Катеринославі, Катеринодарі, Одесі, Ялті, Москві. Саме у Москві спробували записати його гру та спів на фонограф, але невдало. К. був знайомий із російським письменником В. Короленком, який записав від нього одну з його дум — «Чорна неділя в Сорочинцях». В основі двох дум, автором яких є М. Кравченко, «Чорна неділя в Сорочинцях» та «Про сорочинські події 1905 року» — тема повстання селян у Великих Сорочинцях 1905 та жорстоке його придушення каральними царськими військами. Обидві думи створено за допомогою традиційних зображальних засобів героїчного епосу. Мелодій цих дум не зафіксовано. 1876 думи від кобзаря записував П. Мартинович («Сокіл і соколя»), 1908 — Ф. Колесса. На той час К. співав вже 6 дум (до репертуару додалась дума «Маруся Богуславка»), їх було записано на фонограф. Дві з них («Бідна вдова і три сини», «Плач невольника») 1909 на фонограф записав О. Сластіон. Акомпанемент бандури скупий, обмежується двома акордами, проте кобзар дуже вправно рецитував. У репертуарі К. були думи «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Три брати самарські», «Плач невольника», «Удова і три сини», «Маруся Богуславка»); історична «Про Саву Чалого», а ще сатиричні («Дворянка», «Чечітка» та ін.), жартівливі й танцювальні пісні, псальми. Склав (за участю Т. Пархоменка й П. Древченка) думу «Як на славній Україні кобзарі-лірники проживали» — про безправне становище кобзарів і лірників, переслідуваних поліцією. Думи від К. записували 1903 Є. Линьова (на фонограф); записи зберігаються в Інституті російської літератури РАН (Пушкінський дім), 1904 — кобзар В. Шевченко (записи зберігаються в АНФРФ ІМФЕ). У його репертуарі були також пісні на слова Т. Шевченка та про самого поета. Брав участь у Шевченківському концерті в Києві 1911. М. Рильський присвятив йому вірш «Кравченко у Короленка». Відомо п'ять портретів кобзаря, виконаних О. Сластіоном. Його учнями були Ф. Кушнерик, П. Гузь, Н. Чумак.

Кравченко-Крюковський Іван Григорович

Літ.: Сластионов А. Г. Кобзарь Михайло Кравченко и его думы. *КС*. 1902. Май (і окрема відбитка : Киев, 1902). С. 303—331; Колесса Ф. М. Мельодії українських народних дум. Серія І. *МУЕ*. Львів, 1910. Т. XIII. С. 108; Хоткевич Г. Несколько слов об украинских бандуристах и лирниках. *ЭО*. 1903. № 2. С. 95—96; Кінько А. Відзначення 100-річчя з дня народження кобзаря Михаила Кравченка. *НТЕ*. 1959. № 1. С. 152; Кирдан Б., Омельченко А. Народні співці-музиканти на Україні. Київ, 1980. С. 125—133; Сластіон О. Записування дум на фонографі. *Рідний край*. 1908. № 23. С. 9; Сластионов А. Г. Кобзарь Михаил Кравченко и его думы. Киев, 1902 ; Гримич М. Виконавці українських дум. *Родовід*. 1992. Чис. 4. С. 21; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 60, 96—103, 214, 221, 277, 278.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 8—4. Од. зб. 311. Арк. 3 ; Ф. 14—10. Од. зб. 852 ; Ф. 8. Кол. 2. Од. зб. 1. Арк. 1—2.

Ірина Коваль-Фучило

КРАВЧЕНКО (ШАХВОРОСТІЛЬСЬКИЙ) Платон (?, жив у с. Шахворостівка Миргородського пов. Полтавської губ.) — народний співак. Від нього О. Сластіон до 1908 записав варіанти дум «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Удова і три сини». С. Грица зазначає, що «жоден із кобзарів, від яких розшифровував музику до дум Ф. Колесса, не мав такого багатого орнаментування речитативу, зокрема початку та закінчення уступів, як П. Кравченко. Рецитація переважно в межах септими, подекуди сягає октави, іноді охоплює VII. Також жоден із поданих варіантів думи не повторює ритмоінтонаційних формул попереднього варіанта, засвідчуючи імпровізаційний хист виконавця».

Літ.: Сластіон О. Записування дум на фонографі. *Рідний край*. 1908. № 22. С. 9; Колесса Ф. М. Мелодії українських народних дум. Серія І *МУЕ*. Львів, 1910. Т. XIII. С. 87, 178; Українські народні думи / упоряд. С. Грица (кер. проекту), А. Іваницький, А. Філатова,

Д. Щириця. Київ, 2007. С. 797; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 113.

Ірина Коваль-Фучило

КРАВЧЕНКО-КРЮКОВСЬКИЙ (справжнє прізвище — **Кравченко**) **Іван Григорович** (грудень 1826, м. Лохвиця, нині Полтавської обл. — липень 1885, там само) — кобзар. Змалку наймитував у панів, у 10 років осліп. Дорослим навчився грати на бандурі. Учень І. Хмельницького із Зіньківського пов. У репертуарі було 12 дум: «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Олексій Попович», «Федір Безродний», «Сокіл і соколя», «Самійло Кішка», «Козак Голота», «Правда і Неправда» та ін.). Виконавська майстерність відзначалася багатством супроводу на бандурі (мала 28 струн) й глибокою виразністю співу. Був панмайстром (керівником) кобзарсько-лірницької організації, добре знав і беріг її звичаї та церемонії. Думи й пісні від К.-К. записували 1876 П. Мартинович та О. Сластіон, 1882 — В. Горленко. П. Мартинович намалював його портрет.

Літ.: Горленко В. Бандурист Иван Крюковский. *КС*. 1882. № 4. С. 481—519; В. Г[орленко]. Кобзарь Крюковский (некролог). *КС*. 1885. Кн. VIII. С. 740—743; Українські записи Порфирія Мартиновича. Київ, 1906 ; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 400, 421.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1—4. Од. зб. 565.

Ірина Коваль-Фучило

КРАВЧУК Надія Василівна (01.01.1984, с. Годомичі Маневицького р-ну Волинської обл.) — фольклорист. Кандидат філологічних наук. Закінчила філологічний факультет Волинського держуніверситету ім. Лесі Українки (2006), аспірантуру, захистила кандидатську дисертацію (2010). Працювала учителькою загальноосвітньої школи № 16 м. Луцька, викладачем Луцького педколеджу. Старший викладач кафедри методики початкової освіти Волинського національного університету ім. Лесі Українки, відповідальний редактор наукової збірки «Фольклористичні зошити». Авторка публікації про пісенну традиційну культуру Підляшшя, Волині, зокрема монографії «На Підляшші — пісні наші (проблеми регіональної специфіки та національної ідентичності)» (2012).

Праці: Історична хронотопія колядок та щедрівок. *ФЗ*. 2006. Вип. 9. С. 147—155; Вородайки як специфічне явище весняного календарно-обрядового фольклору Західного Полісся. *Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки*. 2008. № 7. С. 86—91; На Підляшші — пісні наші (проблеми регіональної специфіки та національної ідентичності)». Луцьк, 2012. 280 с.

Микола Дмитренко

Кравчук Надія Василівна

КРИМСЬКИЙ Агатангел Юхимович (Євтимович) (15.01.1871, м. Володимир-Волинський, нині Волинської обл. — 25.01.1942, м. Кустанай) — український сходознавець, історик, мовознавець, літературознавець, фольклорист, етнограф, письменник, перекладач, академік НАН України з 1918, заслужений діяч науки України з 1840. Навчався 1881—1884 в Острозькій (на Волині) та 1884—1885 у Другій київській гімназіях, потім у Колегії Павла Ґалаґана (закінчив 1889), де був учнем П. Житецького. Закінчив 1892 Лазаревський інститут східних мов (Москва), 1896 — Московський університет. 1896—1898 перебував у науковому відрядженні в Сирії та Лівані. 1898—1918 працював у Лазаревському інституті східних мов (з 1900 — професор), очолював з 1901 кафедру арабської словесності, викладав історію мусульман Сходу, арабську, семітські мови, водночас працював в Московському університеті на кафедрі російської мови. Був секретарем Східної комісії Московського археологічного товариства та редактором його збірника «Древности восточные». З 1918 жив у Києві. Один з організаторів НАН України, 1918—1928 — її неодмінний учений секретар, очолював Історично-діловий відділ до 1929. У 1921—1929 — директор Інституту української наукової мови (з 1930 Інститут мовознавства) АН України. Одночасно (від 1918, з перервами) був професором Київського університету, деякий час завідувачем кафедри україністики, брав участь у створенні ВУНАСу. К. — один з найвизначніших європейських учених. Інтерес до фольклору та науки про нього з'явився в К. ще в 90-х XIX ст. Його

Кримський Агатангел Юхимович

особливо вабила пісенність. У листі до І. Франка від 03.10.1891 він писав: «Звуки української пісні доводять мене аж до сльози» (Кримський А. Вибрані твори. Київ, 1968. С. 573). Вже тоді К. почав збирати записи на Звенигородщині. Стимулюючим моментом для К. стали журнали «Этнографическое обозрение» (виходить у Москві з 1889) та «Житє і слово» (1894—1897, видане І. Франком у Львові). У роботі в 1890-х К. особливу увагу звертав на питання класифікації та систематизації фольклору, на науковий апарат, на відображення живих рис мови в публіцистиці фольклору тощо. Наприклад, у рецензії на збірник В. М. Ястребова К. віддає перевагу системі класифікації народної прози, що її розробив Драгоманов у збірці «Малорусские народные предания и рассказы» (К., 1876), над системою П. Чубинського, вживаною в «Трудах» (ЭО, 1896, № 2—3, с. 281). Рецензію К. було опубліковано перед тим у журналі «Житє і слово» (1895, т. IV. кн. 5. С. 303—306). У розлогих оглядах М. Довнара-Запольського та книзі народної прози у зібранні Б. Д. Грінченка К. робить акцент на наукових покажчиках, а також замислюється над впливами на фольклор школи літературного письменства. К. писав, що «українські етнографи, захопившись думами і піснями, закинули прозову словесність» (ЭО, 1898, № 1, с. 175); видано українських казок (на противагу думам і пісням) надзвичайно мало: збірники Куліша, Чубинського, Рудченка, Драгоманова, Манжури, Ястребова та ін. зовсім не вичерпують українського казкового багатства і подають лише вкрай незначну його частину» (Там само, с. 174). Об'єктом фольклористичних пошуків і теоретичних міркувань К. була згадана проблема класифікації народних пісень. Уперше над нею він замислювався в рецензії на збірник М. Довнара-Запольського «Белорусское Полесье». Поділ усіх пісень на обрядові та ліричні рішуче не задовольняв. К. відхиляв і поділ ліричних пісень, що його здійснив М. Довнар-Запольський, висловлюючи свої міркування про основи класифікації. К. критикував Довнара-Запольського за «кричущу нелогічність» поділу пісень на «весінні, літні й жіночі, ліричні». К. поділяв ліричні пісні на три види: 1) релігійно- (або культово)-філософсько-етичні, 2) побутово-житейські і 3) скептичні (тобто жартівливі, сатиричні, нісенітниці тощо). Підвалиною для розподілу пісень на категорії повинен бути єдиний логічний принцип. К. свій реферат про класифікацію пісень передрукував 1928 у збірнику «Розвідки, статті та замітки». Він тут заперечив класифікацію пісень М. Драгомановим (Драгоманов поділяв усі пісні на реальні і «нереальні». Питання систематизації й класифікації фольклорно-етнографічних матеріалів були для К. вже в 90-х XIX ст. одним із назрілих не тільки теоретично, а й практично. К. видав велику фольклорну збірку «Звенигородщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Частина І. Побутово-фольклорні тексти» (Київ, 1928, 434 с.). У цій книзі є ще одна титульна сторінка: «Академік Агатангел Кримський. Звенигородщина, Шевченкова батьківщина, з погляду етнографічного та діалектологічного, з географічною мапою і малюнками. Ч. І, вип. 1. Побутово-фольклорні тексти. Київ, 1930». Фольклорні матеріали архіву К. (приблизно 100 друкованих арк.) показують, що в названій книзі йому вдалося лише почасти здійснити свій задум. Помітною ознакою фольклористичного методу К. є залежність його від виду досліджуваного фольклорного матеріалу. Народну пісенність К. розглядав на основі соціально-історичних критеріїв, для прозових жанрів користувався переважно теорією й методикою школи міграціоністів. К. поділяв тезу міграціоністів про міжнародний характер значної кількості творів фольклору всіх народів та країн і як орієнталіст пов'язував походження багатьох міжнародних сюжетів з буддійсько-індійськими джерелами. На думку К., потребує пильного вивчення народний український гумор — анекдоти, фабльо, побутові жарти. К. висував як одну з тем для дослідження «Риси і засоби українського гумору», враховую-

чи той момент, що «український гумор ввійшов у прислів'я». Гумор К. розумів широко, включаючи сюди сатиричне, скептичне й глузливе відтворення дійсності. У «Вступних читаннях до історії арабських приповістей, оповідань і казок», що в перекладі російською мовою стали вступом до книги «Исследование о 1001 ночи, ее составе, возникновении и развитии» І. Еструпа (Труды по востоковедению, издаваемые Лазаревским институтом восточных языков. Москва, 1904, вып. VIII). К. не тільки оглянув праці європейських учених про цю збірку та переклав її різними мовами, а й дав естетичну оцінку цієї славнозвісної книжки казок. Саме взаємообмін, а не поодинокий вплив був у полі зору дослідника, коли він вивчав мандрівні збірки та твори. Передмова до перекладу праці відомого англійського фольклориста В. А. Клоустона «Народні казки та вигадки, їх мандрівки та переміни (переклад зроблений разом з І. Франком і виданий у Львові 1896) закінчувалася такими словами Клоустона: «...порівнюючий дослід над народними казками збагачує наш розум, а коли працювати пильно — розширює наші симпатії, дає нам пізнати (може краще, ніж що інше) загальне братерство цілого людського роду» (Клоустон В. А. Народні казки та вигадки, їх мандрівки та переміни. Львів, 1896. С. 5). Як глибокий знавець мусульманського сходу К. здійснив значний внесок у світову фольклористику. Зокрема, у праці про «1001 ніч» К. здійснив реконструкцію процесу її створення, починаючи з IX—X ст. від найстаршого ядра «1001 ночі», так званої «Тисячі казок», і далі — багдадських та каїрських нашарувань. К. свою чітку думку висловив і про історію збірки «1001 день», що її створив Петі де ля Кроа на основі арабських, перських і турецьких джерел і видань у Парижі 1710—1712. У XIX ст. збірку доповнено східними казковими елементами, зокрема казками, що їх переклав ще у XVIII ст. з арабської мови Кардон. Характерною рисою дослідження К. є блискуче знання бібліографії (історіографії) дослідженого питання, що засвідчують такі приклади, як згадуваний уже вступ до «Исследования о 1001 ночи» І. Еструпа, як «Міжнародна казка про щасливого самозванця-угадька» (1900), «Семь спящих отроков эфесских» (1914) та ін. Фольклористичний доробок К. досі вивчений мало.

Праці: Розвідки, статті та замітки. Київ, 1928. 480 с.; Звенигородщина, Шевченкова батьківщина, з погляду етнографічного та діалектологічного з географічною мапою. Київ, 1930. Ч. 1. Вип. 4. 34 с.; Етнографічна Україна в російських ілюстрованих часописах протягом одного року. *Зоря.* Ленінград, 1891. № 8, 12, 14, 19, 22; Народна пісня про Шевченка. *Правда.* Львів, 1891. Т. 1. Вип. 3. С. 190; Про лубочну українську літературу. *Зоря.* 1893. № 18. С. 540—541, С. 361—362; Передмова до українського перекладу [книга В. А. Клоустона «Народні казки та вигадки, їх мандрівки та переміни»]. *Клоустон В. А. Народні казки та вигадки, їх мандрівки та переміни. З англ. мови переложив А. Кримський.* Львів, 1896. С. 3—5; Записка про обрання професора М. Ф. Сумцова на кафедру української народної словесності в Українській Академії наук 16 січня 1919 р. *Записки історико-філологічного відділу ВУАН.* 1923. Кн. 2—3. Частина офіційна. С. 40—41; «Волосова борода»: З учено-кабінетної міфології XIX віку. Київ, 1927. С. 74—91; Народні легенди про Шевченка і пісні про Шевченка». *Там само.* С. 19—26; До історії мандрівних оповідей про мудрих суддів: (З приводу однієї української літературної обробки. *Там само.* С. 27—29; Легенда про семеро сплячих юнаків ефеських. *Там само.* С. 73—138; Про «Билини». *Там само.* С. 152—162; Як треба класифікувати народні пісні. *Там само.* С. 162—166; Етнографічні й інші українські видання московських лубочників рр. 1888—1893. *Кримський А. Розвідки, статті та замітки.* Київ, 1928. С. 167—181; До етнографії Полісся [Рец.: Белорусское Полесье. Сборник этнографических материалов, собранных М. Довнаром-Запольским. Вып. 1. Песни пинчуков. С приложением карты северной части уезда и статьи о говоре. Киев, 1895 (из «Университетские известия»). С. XXVIII+203. *Там само.* С. 231—265; До етнографії Чернігівщини (Рец.: Б. Д. Грінченко. «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и прочее». Два вып.: I, 1896 (ст. IV +308); II (ст. II+390). *Там само.* С. 266—281; Корифей української музичної етнографії М. В. Лисенко. *Там само.* С. 282—284; Неопубліковані фольклорні матеріали з Шевченкового краю, зібрані Агатангелом Кримським. *НТЕ.* 1971. № 2. С. 63—65; До історії вивчення російських та українських голосінь: (З архіву А. Ю. Кримського). Підготовка до друку, вступ, замітка і коментарі А. Л. Іоаніді.

НТЕ. 1973. № 3. С. 67—73; Петрівчані пісні: (За архівними матеріалами А. Кримського). *Українська мова і література в школі.* 1991. № 7. С. 91—94.

Літ.: Бібліографічний покажчик писаннів академіка А. Є. Кримського. Київ, 1926; Попов П. М. Академік А. Ю. Кримський як дослідник народної поетичної творчості. *НТЕ.* 1961. № 3. С. 72—82; Архів Агатангела Кримського / Зб. фондів Відділу рукописів. Київ, 1962; Деркач Н. М. [та ін.] А. Ю. Кримський. Бібліографічний покажчик (1889—1971). Київ, 1972; Веркалець М. М. Агатангел Кримський і фольклор Сходу. *НТЕ.* 1972. № 3. С. 54—58; Дей О. І. Фольклористична спадщина Кримського. *Дей О. Сторінки з історії української фольклористики.* Київ, 1975. С. 200—219; Борисенко В. Агатангел Кримський як фольклорист і етнограф. *НТЕ.* 1991. № 3. С. 39—42; Сторінки життєпису визнаного фольклориста Агатангела Кримського. Публікація і передмова М. Гуця. *НТЕ.* 1991. № 5. С. 32—37.

Йосип Федас

КРИТИКА ТЕКСТУ — одна з найдавніших процедур, а також метод дослідження, що застосовується у археографії, релігієзнавстві, літературознавстві та фольклористиці. К. т. має на меті встановлення міри достовірності тексту, його реконструкцію, виявлення різночитань та фальсифікацій, а наслідком — здійснення оцінки змісту й тлумачення тексту. Термін КТ сягає корінням часів античності, приводом для її постання стали цілком практичні потреби встановлення автентичного тексту пам'яток, особливо усних, що не були зафіксовані записами, або ж рукописних джерел до появи книгодрукування. Особливо важливого значення КТ набула при вивченні текстів Біблії, зокрема, для встановлення канонічних текстів. Термін КТ, на відміну від визначення галузі науки як текстологія, є інтернаціональним і часто має ширше значення, зазвичай поєднується з вивченням історії текстів, що й стає основою їх оцінки. Тому часто визначення К. т. та історія тексту поєднуються у вживанні. Для фольклористичних студій процедури вивчення історії та КТ важливі в едиційній практиці, вони забезпечують точність відтворення тексту, дають змогу встановити його автентичну форму. Це стає особливо актуальним при роботі з текстами, що зазнали редагування, а часом і літературної обробки, численних передруків. Особливої ваги в цьому разі набувають рукописи збирачів. Прикладом таких студій може бути робота К. Грушевської над виданням українських дум, сучасні академічні видання епосу, а також казкознавчі студії, що вивчають історію руху тексту від польового рукопису до видання. КТ важлива не лише для встановлення форми пам'яток, а й передусім спрямована на поглиблене розуміння їх змісту, тому тісно пов'язана з герменевтикою.

Тексти: Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. Т. 1. ССХХ, 175 с. ; Т. 2. ХХХ, 303 с.; Українські народні казки, вибрані для дітей / упоряд. Б. Грінченко. Київ : Либідь, 1994. 184 с.; Українські народні думи: у 5 т. Київ : ІМФЕ НАН України, 2009. Т. 1. 856 с.

Літ.: Бріцина О. Ю. Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства. Київ : ІМФЕ, 2006.

Олександра Бріцина

КРИСТ Євген — фольклорист, дослідник та записувач народних дум. Автор розвідки «Кобзарі та лірники Харківської губернії» (про О. Бутенка, П. Древченка, Г. Гончаренка, І. Нетесу, Я. Богущенка, І. Зозулю, П. Калибергу). Підготував інформацію про Нижньо-Бараннікову слободу до праці «Материалы для этнографического изучения Харьковской губернии» (Харьковский сборник. 1894. Вып. 8. С. 1—184; 1895. Вып. 9. Отд. 2. С. 239—495; 1897. Вып. 11. С. 377—496; Вып. 12. Отд. 2. С. 1—180).

Праці: Кобзари и лирники Харьковской губернии. *Труды Харьковского предварительного съезда по устройству XII Археологического съезда* / под ред. Е. К. Редина. Харьков, 1902. Т. 2. Ч. 2. С. 121—133; Сведения о кобзарях и лирниках, собранные по программе проф. Сумцова. *Сборник ХИФО.* 1902. № 140.

Літ.: Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Т. 1. Київ, 1930. С. 469; [Текущие известия] Подготовка к XIII Археологическому съезду. *КС.* 1903. Т. LXXXII (82). Июль-август. С. 41—44; Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. Т. 1 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. С. CLX.

Ірина Коваль-Фучило

КРОПИВНИЦЬКИЙ Марко Лукич (10.05.1840, с. Бежбайраки, тепер с. Кропивницьке Новоукраїнського р-ну Кіровоградської обл. — 08.04.1910, м. Харків) — громадський діяч, драматург, актор, режисер, композитор, збирач фольклору, один із основоположників українського професійного театру. Народився в сім'ї збіднілого українського шляхтича. Навчався у Єлисаветградському та Бобринецькому повітовових училищах. У 1862—1863 був вільним слухачем юридичного факультету Київського університету св. Володимира. Упродовж десяти років працював на різних канцелярських посадах у Бобринці та Єлисаветграді, де брав участь в аматорських виставах. Цікавість до народної творчості не полишала К. упродовж всього життя. Частину його записів опубліковано у збірнику Б. Грінченка «Из уст народа» (Чернігів, 1901, с. 52—53, 60—62, 72). У рукописних фондах ІЛ НАНУ зберігаються його записи народних пісень «Ой вийди, серденько...», «Ой крикнула та лебідочка...», «Ой, тепер же мені та милії браття...», «Розлилися круті бережечки...» та ін. У 1863 написав перший драматичний твір «Микита Старостенко, або Незчуєшся, як лихо спобіжить» (у 1873 переробив під назвою «Дай серцю волю, заведе в неволю»), головною окрасою якого, за словами І. Франка, стали «місцевий український колорит, звичаї, пісні, танці, народні приказки» (т. 27, с. 228—229). Упродовж 1871—1900 К. виступав у російсько-українських, згодом створених ним українських професійних групах у містах України та Росії. К. працював як режисер, драматург, актор та організатор театрального життя. У його творчій спадщині понад 40 п'єс (включаючи переробки та інсценізації, переклади п'єс В. Шекспіра, російських драматургів), більшість з яких позначені підвищеним інтересом до фольклору та етнографії. До своїх п'єс «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Глитай, або ж Паук», «По ревізії», «Зальоти соцького Мусія» К. залучав уснопоетичні джерела. Він писав також п'єси для дітей за мотивами народних казок («Івасик-Телесик», «По щучому велінню»), інсценізував літературні твори: поеми Т. Шевченка «Сліпий» («Невольник») і «Титарівна» («Глум і помста»), повісті Є. Гребінки («Чайковський, або Олексій Попович»), твори М. Гоголя («Вій» і «Пропала грамота»). Він автор вокальних дуетів («Де ти бродиш, моя доле» та ін.), романсів («Соловейко» та ін.), пісень («Ревуть-стогнуть гори-хвилі», «На вулиці скрипка грає», «Ой у саду на вишеньці», «Удовицю я любив», «За сонцем хмаронька пливе» та ін.). К. мав широкі зв'язки з артистами, композиторами, художниками, письменниками. До кінця життя займав активну громадянську позицію, використовуючи будь-які можливості для захисту української культури. Як згадує С. Русова, «був наче перший дзвін, що в темряві придушення національної свідомости кликав до пробудження» («За сто літ», 1928, кн. 3, с. 148).

Праці: Зб. творів : у 3 т. / з передм. Г. Коваленка. Харків ; Полтава, 1903—1911; Твори : у 7 т. / ред. і вступ. ст. П. Руліна. Харків ; Київ, 1929—1931.

Літ.: Вороний М. Марко Кропивницький. *Твори*. Київ, 1989. С. 315—316; Даниленко В. Марко Кропивницький. *Історія України в особах XIX—XX ст.* Київ, 1995. С. 95—101; Кінько А. Народна пісня у творчості М. Л. Кропивницького. *Кропивницький М. Л.: Збірник статей, спогадів і матеріалів*. Київ, 1955. С. 130—143; Йосипенко Н. М. Л. Кропивницький. Київ, 1958; Киричок П. М. Марко Кропивницький: Нарис життя і творчості. Київ, 1985; Вертій О. Народні джерела психологізму драматургії Марка Кропивницького. *НТЕ*. 1992. № 1. С. 3—12; Провідники духовності в Україні. Київ, 2003. С. 256—258. Шубравська О. М. Л. Кропивницький і фольклор. *НТЕ*. 1990. № 2. С. 50—56; Козар Л. Народна творчість у діяльності українських письменників кінця XIX — початку XX століття (Марко Кропивницький, Мусій Кононенко, Григорій Коваленко, Іван Коновал, Іван Зозуля, Одарка Романова, Наталя Кобринська). *МУЕ*. 2013. Вип. 12. С. 238—245.

Архіви: ІР НБУВ. Ф. III. № 37898—37930; ІА НАНУ. Ф.32. Од. зб. 189.

Лідія Козар

Кропивницький Марко Лукич

«КРУГОВІ ЛИСТИ» — термін, що не має чіткої усталеності. Ним визначаються листи різноманітного, проте частіше пов'язаного з апокрифічною

християнською тематикою змісту, яким властивий сакральний та містичний характер. К. л. мають бути переписані та розіслані певній (часто змінній) кількості адресатів аби убезпечити отримувача від неприємностей, забезпечити йому благополуччя в майбутньому. Порушення вимоги загрожує карою. «КЛ» поширилися на Україні досить пізно і є маргінальним явищем, майже не дослідженим фольклористикою, зокрема українською. Східнослов'янська наука також надавала вкрай мало уваги цим творам, що К. Чистов пояснює цілком виправданим тяжінням інтересу фольклористики до функціонування живої архаїчної традиції на східнослов'янких теренах. У фольклорі європейських народів «КЛ» побутують дещо активніше та мають більш значну літературу питання. Поява К. л. пов'язана з християнською апокрифічною традицією. Перші згадки про традицію «кругових листів» у європейській традиції належать до 584 у зв'язку з сумнівами у їхній достовірності та можливості приписування їх авторства Ісусу Христу. Активність поширення листів зростає у періоди соціальної нестабільності та катаклізмів. Українська традиція листів зазнала польського впливу. Сучасна традиція «КЛ» в Україні часом має російськомовне втілення і не обов'язково тематично пов'язана з християнськими мотивами. Стабільною, однак, є пов'язаність уявлень про дотримання чи недотримання вимог листа з майбутнім адресата. Отримання листа передбачає його розмноження та подальшу розсилку ширшому колу осіб. Часом у якості «послання» виступає матеріальний предмет — наприклад, т. зв. «єрусалимське тісто», яке також має бути приготовлене, а своєрідна закваска розподілена між колом близьких людей з метою дальшого поширення. У сучасній українській традиції існує й форма пересилання таких листів віртуальним шляхом — через мережу мобільного зв'язку. За змістом листи можуть мати релігійний характер (молитва, що копіюється і поширюється, проте один примірник слід завжди носити із собою), бути провісниками доброї долі чи навпаки (за умов недотримання вимог листа) та мати ігрово-авантюну форму (коли розсилання листа супроводжується вимогою відсилання грошей).

Літ.: Веселовский А. Н. Опыты по истории развития христианской легенды: Эпистолия о неделе. *Журнал Министерства народного просвещения.* 1876. Март. С. 50—116; Сидельников А. Из истории «Эпистолии о неделе». *Slavia.* Praha, 1932. Т. XI. С. 65—72, 274—292; Лурье В. Ф. «Святые письма» как явление традиционного фольклора. *Русская литература.* 1993. № 1. С. 144—149; Wroclawski K. List z nieba czyli epistola o niedzieli. Warszawa, 1991; Spamer A. Himmelsbriefe der deutchen Mystik. Gießen. 1938; Wörterbuch der deutschen Volkskunde von O. Erich und R. Beitl. 3. Asgabe / Neu bearbeitet von R. Reite. Stuttgart, 1974. S. 362—363, 441—442; Бадаланова Ф. Апокрифичен текст и фолклорен контекст. Славянская филология. София, 1993. Т. 21. С. 114—123; Kõiva M. Onnel polehinda. Koolepärmus. Tartu, 1993. С. 12—15; 44—48; Преодоление рабства: Фольклор и язык остарбайтеров / сост. и текстология Б. Е. Чистовой, К. В. Чистова. Москва : Звенья, 1998. С. 19—24.

Тексти: Преодоление рабства: Фольклор и язык остарбайтеров / сост. и текстология Б. Е. Чистовой, К. В. Чистова. Москва : Звенья, 1998. С. 169.

Олександра Бріцина

КРУТЬ Юрій Зіновійович (30.09.1928, смт Торчин Луцького р-ну Волинської обл.) — фольклорист, перекладач. Кандидат філологічних наук, доцент. Заслужений працівник народної освіти України. У 1948 закінчив місцеву середню школу і вступив до ЛДУ ім. Івана Франка (відділ славістики). На другому курсі був репресований за політичні погляди, повернувся лише в 1953, поновився у виші і закінчив його у 1957. Кандидатську дисертацію на тему «Трилогія Володимира Мінача «Генерація» і шляхи розвитку повоєнної словацької прози» захистив у 1967. Працював викладачем мови і літератури на Івано-Франківщині, Волині, пізніше — старшим викладачем Глухівського педагогічного інституту, науковим співробітником ІМФЕ ім. М. Т. Рильського АН УРСР, доцентом Кіровоградського педагогічного інституту ім. В. Винниченка. Автор численних публікацій, серед них найвизначніші — «Жниварські пісні» (вступна стаття та впорядкуван-

ня), «Хліборобська обрядова поезія слов'ян» — масштабна праця, на яку було надруковано схвальні відгуки в українських, російських, чеських, словацьких, македонських наукових періодичних виданнях, «Величання і побажання в обрядовій поезії слов'ян». Автор наукових статей у виданнях «Розвиток і взаємовідношення жанрів слов'янського фольклору» (Київ, 1973), «Erntepoezie der Slawen» у щорічнику «Ethnologia slavica» (Братислава, 1975, т. VII), «Інтернаціональне та національне в сучасному слов'янському фольклорі» (у співавторстві, Київ, 1977). Пізніше з'являються ґрунтовні праці «Збирання й оформлення народної творчості» (Кіровоград, 1986), «Деякі питання культури мови й етикету спілкування» (Кіровоград, 1996). Автор численних статей з питань літератури, фольклору, української мови у періодичних виданнях. Значне місце у творчому доробкові дослідника посідає перекладацька діяльність: з чеської мови твори Б. Нємцової «Дика Бара» (1970) та зі словацької А. Гімавки «Семеро» (у збірці «Перемога», 1975). З 1975 — доцент Кіровоградського педінституту (тепер університет ім. В. Винниченка). У 1999 йому присвоєно звання заслужений працівник народної освіти України, до того — відмінник народної освіти, нагороджений численними грамотами за часів Радянського Союзу та незалежної Української держави. Від Всеукраїнського товариства «Просвіта» одержав медаль «Будівничий України».

Праці: Жниварські пісні / упоряд. та вст. ст. Ю. З. Крутя. Київ, 1971. 271 с.; Хліборобська обрядова поезія слов'ян. Київ, 1973. 211 с.

Переклади: Нємцова Божена. Дика Бара та інші твори / пер. з чеської Ю. Крутя. Київ : Дніпро, 1970. 207 с.; Чарівні мелодії свят: бібліографічний покажчик / Ю. Круть (уклад.), С. Чачко, В. Кучерява (ред.). Київ, 2007. 24 с.

Літ.: Карацуба М. Вшановуємо ювіляра! (80 років Ю. З. Крутю). *Слов'янський світ.* Київ, 2008. Вип. 6. С. 226—228.

Мирослава Карацуба

КУДРИК Борис Павлович (10.06.1897, м. Рогатин, тепер райцентр Івано-Франківської обл. — 28.03.1952, ст. Потьма, Дубравлаг, Мордовська АРСР) — композитор, музиколог і музичний критик. Студіював у Відні (учень Є. Мандичевського) і Львові; з 1926 — викладач Музичного інституту, згодом консерваторії у Львові. Автор численних фортепіанних і скрипкових творів. Автор «Огляду історії української церковної музики» (1937, перевидання — Львів, 1995). У статтях висвітлює події та проблеми української церковної музики. Праці про українську народну пісню: «Українська народна пісня і всесвітня музика» (1927), «Українська народна пісня в обробці наших композиторів» (1937), «Про виховне значення й належне плекання народної пісні» (1930), «Шляхами стрілецької пісні» (1941). Співробітник Львівського відділу фольклору та етнографії ІМФЕ АН УРСР до 1944. Цього ж року виїхав до Відня, де був активним діячем музично-культурного життя. Закритим судом, що відбувався у Відні 7 червня, він був звинувачений у злочині на підставі ст. 19—58—2, 31 —а, б, КК РРФСР і засуджений на 10 років із позбавленням громадянських прав на 5 років та конфіскацією всього майна. Вирок касаційному оскарженню не підлягав. К. було заслано в табори для політичних в'язнів у Мордовську АРСР, станція Потьма, Добровлаг МВС. Помер на засланні. В АНФРФ ІМФЕ зберігається його рукопис праці «Історія галицької музики 1829—1873 (виписки з рукопису)». На першій сторінці вгорі в правому кутку зазначено: «Рукопис Б. Кудрика "Історія галицької музики 1829—1873" зберігається у відділі рукописів Львівської Бібліотеки АН УРСР». Документ містить розділи «Виїмки із життєпису Вербицького», «Характеристика творів М. Вербицького», «Твори І. Лаврівського», «П. Любович».

Кудрик Борис Павлович

Праці: Огляд історії української церковної музики. Львів, 1937; Участь духовенства в галицько-українській музичній культурі. *Богословія.* 1938. Т. 16. Кн. 4. С. 208—214.

Літ.: Толошняк Н.А. Борис Кудрик: бібліографія наукових праць, статей і рецензій. *Kalophonia : наук. зб. з історії церковної монодії та гимнографії.* Львів, 2004. Ч. 2. С. 347—355; Толошняк Н. Публіцистична спадщина Бориса Кудрика : наукова пробле-

матика та жанровий спектр (до 100—річчя від дня народження митця). *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Мистецтвознавство.* Вип. XII—XIII. Івано-Франківськ, 2008. С. 87—92.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14—2. Од. зб. 88 (47 арк.).

Ірина Коваль-Фучило

КУДРИЦЬКА Антоніна Миколаївна (псевдоніми: **А. Катранова**, **Пірникоза**; 27.06.1885, с. Петрашівка Сквирского пов. Київської губ. — 08.07.1971, с. Будище Звенигородського р-ну Черкаської обл. — збирачка фольклору, педагог, письменниця. Закінчила Київську єпархіальну жіночу школу та Вищі жіночі курси в Києві. Працювала як приватна вчителька в с. Клюки на Київщині, завідувала бібліотекою, сільським клубом в с. Овечаче на Вінниччині, в уманській редакції газети «Селянська правда», Уманському краєзнавчому музеї. З 12-річного віку почала записувати усну народну творчість, згодом оволоділа нотною грамотою, почала фіксувати й мелодії. З 1922 надсилала до ВУАН записи фольклору. У АНФРФ ІМФЕ збереглася численна колекція (понад тисячу записів різних жанрів фольклору): 580 пісень, понад 100 казок, байок, легенд, оповідань, 40 анекдотів, 50 загадок, 617 прислів'їв та приказок, 20 замовлянь та інших матеріалів. Частину записів К. публікувала в періодичних виданнях та збірках. Перші записи колядок надрукував К. Стеценко у збірці «Колядки та щедрівки» (1909, вип. 4). Записи родинно-побутових пісень опублікувала в журналі «Сяйво» (1914, № 5—6). Деякі записи К. використали у своїх розвідках відомі вчені: К Квітка — «Українські пісні про дітозгубницю» («ЕВ», 1927, кн. 4. С. 33), В. Білий — «Оповідання українських завмиральників» («ЕВ», 1930, кн. 9. С. 53—95). Окремі зразки різних жанрів фольклору опубліковано в збірках академічної серії «Українська народна творчість». Молоду письменницю К. свого часу підтримала добрим словом Леся Українка, якій сподобалися перші публікації К. «Витанцювались», «У великій тиші». Згодом К. опублікувала чимало оповідань у журналах «Українська хата», «Шлях», «Плужанин», в окремій книзі — «Дочка молотобійця» (1930). На схилі віку К. жалкувала, що не змогла реалізувати себе як письменниця потужніше.

Літ.: Рубай Г. Т. Шість десятиліть з блокнотом фольклориста. *НТЕ.* 1970. № 6. С. 98—99; Кириченко Ф. Її привітала велика письменниця. *ЛУ.* 1970. № 83, 20 жовт.; Олійник М., Ющенко О., Тельнюк С., Кириченко Ф. А. М. Кудрицька (некролог). *ЛУ.* 1971. № 62. 6 серп.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1. Од. зб. 393 (Пісні родинно-побутові. 1921—1930 рр.) ; Од. зб. 110, 111 (Пісні різних жанрів. З мелодіями. 1912—1925) ; Ф. 8. Од. зб. 312, 341, 329 (Прислів'я, приказки, частушки, пісні. Бердичів. 1910 та ін.)

Микола Дмитренко

Кудрявцева Зоя Феліксівна

КУДРЯВЦЕВА (ВОЛЬСЬКА) Зоя Феліксівна (18.04.1961, с. Мала Радогощ Ізяславського р-ну Хмельницької обл.) — фольклористка, мовознавець, педагог, громадський і культурний діяч, кандидат філологічних наук (2000), доцент (2002). Закінчила Решетилівське професійно-технічне училище художніх промислів за фахом килимарниця (1978), філологічний факультет КДУ ім. Т. Г. Шевченка (1989), Університет банківської справи Національного банку України (2015) та Національну академію державного управління при Президентові України (2016). Працювала у Чернігівському державному педагогічному інституті (тепер університеті) ім. Т. Г. Шевченка, Національній академії державного управління при Президентові України, Національному банку України. У 2000 захистила кандидатську дисертацію «Олександр Шишацький-Ілліч — фольклорист. Його місце і роль у розвитку науки про народну творчість». Авторка монографії «Пареміологічна спадщина Олександра Шишацького-Ілліча» (1999), збірника «Казки у записах Олександра Шишацького-Ілліча» (2002), численних статей про О. Шишацького-Ілліча, купальську обрядовість.

Праці: Казки у записах Олександра Шишацького-Ілліча. Чернігів, 2002; Купальська лялька: жертва чи посланець до предків роду (світоглядні основи обряду жертвоприношення та його відображення в купальському фольклорі). *Фольклористичні зошити.* 2008.

Вип. 11. С. 31—50; Купало, купала і купалочка. *Фольклористичні зошити.* 2009. Вип. 12. С. 65—81; Купальська жертва в археологічному та етнографічному контекстах. *Фольклористичні зошити.* 2010. Вип. 13. С. 30—53; Весняні обрядові пожертви у стосунку до обряду потоплення купайлиці. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка.* 2010. Вип. 30. С. 280—298; Пареміологічна спадщина Олександра Шишацького-Ілліча. Чернігів, 1999; Постать Олександра Шишацького-Ілліча в контексті національно-культорологічного розвитку Чернігівщини (до 175-річчя з дня народження). *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.* 2004. Вип. 11. С. 70—76; Родина Шишацьких в контексті історико-культурного розвитку Чернігівщини XIX століття. *Сіверянський літопис.* 2001. № 6. С. 112—116.

Лідія Козар

КУЗЕЛЯ Зенон Францискович (23.06.1882, с. Поручин нині Бережанського р-ну Тернопільської обл. — 24.05.1952, Париж) — мовознавець, бібліограф, фольклорист, етнограф, історик, журналіст. Народився в сім'ї лісника. Навчався в гімназії в Бережанах, де згуртував гімназійних товаришів у таємний гурток «Молода Україна». У той час розпочалася його діяльність як етнографа-збирача та журналіста. У 1900 вступив до Львівського університету. Згодом переїхав до Відня, де продовжив навчання у Віденському університеті, був головою українського студентства, товариства «Січ». У 1903—1906 написав ґрунтовні бібліографічні огляди етнографічних праць у західноєвропейських часописах. Усього оглянуто понад 110 етнологічних, географічних, фольклорних видань. У тексті й примітках наведено чимало українського фольклорного матеріалу відповідно до порушеної в іноземних виданнях проблеми. Після закінчення університету К. працював спочатку у Відні; навесні 1909 переїхав до Чернівців. Тоді ж став дійсним членом НТШ у Львові. Від початку Першої світової війни знову переїхав до Відня. У 1916—1920 здійснював культурно-освітню роботу в таборі полонених у Зальцведелі (Німеччина). Переїхавши до Берліна, К. працював у редакції часопису «Українське слово» та видання видавництв «Українська накладня» і «Українське слово». У 1943 вийшов друком великий «Українсько-німецький словник», опрацьований К. та Я. Рудницьким. Це неперевершена досі праця. У 1944—1952 К. працював у Мюнхені головою Комісії допомоги українському студентству. Ця організація надала допомогу тисячам українських студентів на чужині. Продовжував працю у видавництвах, був співавтором першої частини «Енциклопедії українознавства» (Мюнхен ; Нью-Йорк, 1949). У 1949 його обирають головою НТШ. У 1951 оселився поблизу Парижа. Там і помер. Автор численних праць з порівняльної етнографії, фольклористики, рецензент (зокрема писав відгуки на німецькомовні видання про українців і румун), фольклорно-синтетичних оглядів української етнографії, лексикографії, численних інформативних статей про українські проблеми німецькою мовою, кореспондент щоденника «Діло» в Берліні.

Праці: Угорський король Матвій в слав'янській устній словесности. ЗНТШ. 1905. Т. LXVII. С. 1—55 ; Т. LXVIII. С. 55—82 ; 1906. Т. LXIX, LXVII. Окреме видання: Львів, 1906; Слов'янські балади на тему: хлопець перебирається в жіночу одіж або каже себе занести в мішку до кімнати дівчини, щоб її звести. Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894—1904). Видання Комітету. Львів, 1906. Окреме видання: Львів, 1906; Причинки до народних вірувань з початком XIX ст. Упирі і розношення зарази. ЗНТШ. 1907. Т. LXXX. С. 109—124; Бойківське весілє в Лавочнім. МУЕ. 1908. Т. X. С. 121—150; Вірування гуцулів про бурі з останніх днів червня 1885 року. ЗНТШ. 1908. Т. LXXXVI. С. 146—149; Про потребу і техніку збирання етнографічних матеріалів. Діло. 1909. Ч. 155 (Українська хата, 1909, № 5—6); Українські похоронні звичаї й обряди в етнографічній літературі. Огляд студій і бібліографія. ЕЗ. 1912. Т. XXXI—XXXII. С. 131—202; Ярмарки на дівчат. Причинок до української етнології. ЗНТШ. 1913. Т. CXVII—CXIII; Посижінє і забави при мерци в українськім похороннім обряді. ЗНТШ. 1914. Т. CXXI. С. 173—224 ; Т. CXXII. С. 103—160; Етнографія в західноєвропейській літературі останніх років. ЗНТШ. 1904. Т. LX. С. 1—25 ; Т. LXI. С. 1—25; Етнографія в західноєвропейських часописах за 1904 р. з деякими доповненнями за рік 1903. ЗНТШ. 1906. Т. LXXI. С. 166—194; Етнографія в західноєвропейських часописах за 1905 р. ЗНТШ. 1907. Т. LXXVIII—LXXIX.

Кузеля Зенон Францискович

С. 165—210; Грушевський Марко. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з Полудневої Київщини. Обробив др. Зенон Кузеля. МУЕ. 1906. Т. VIII ; 1907. Т. IX; Народна духовна культура: [Народні звичаї, народна мистецька творчість]. ЕУ. Загальна частина Перевидана в Україні. Київ, 1994. С. 228—239; Народне будівництво. ЕУ. Загальна частина Перевидана в Україні. Київ, 1994. С. 214—219; Народні звичаї й обряди, пов'язані з родинним життям. ЕУ. Загальна частина Перевидана в Україні. Київ, 1994. С. 239—244; Народне знання. ЕУ. Загальна частина Перевидана в Україні. Київ, 1994. С. 250—251; Племінний розподіл і етнографічні групи. ЕУ. Загальна частина Перевидана в Україні. Київ, 1994. С. 194—199; Кузеля З., Одарченко П. Історія української етнографії. ЕУ. Загальна частина Перевидана в Україні. Київ, 1994. С. 187—194.

Літ.: Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930. Т. 1. XXVII, 823 с.; Демський М. Ще один із незаслужено забутих. Українське слово. 1994. 30 черв.; Караванський С. Не минаймо ніже титли, ніже тії коми. Визвольний шлях. 1997. № 1; Палій В. Професор Зенон Кузеля. Бережанське віче. 1997. 21 черв.; Савенко В. Наукова діяльність членів історико-філософської секції НТШ в українознавчій сфері: [З. Кузеля та ін.]. Наукові записки. Серія: історія. Тернопіль, 1997. С. 224; Смик Р. Людина, вчений, громадянин, патріот. Жайвір: Літературно-мистецький історико-краєзнавчий альманах. 1993. Спец. вип. С. 5; Бібліографія українського народознавства : у 3 т. / зібр. і впоряд. М. Мороз. Львів, 1999. Т. 1. Кн. 2. 1097 с; Мазурак Я. Літературна Бережанщина: Біографічний довідник. Бережани, 2000. С. 62—64.

Ірина Коваль-Фучило

КУЗЬМА ТА ДЕМ'ЯН — християнські святі, день яких (Кузьминки) відзначається 14 листопада, персонажі українського фольклору, що традиційно вважаються покровителями ковальства. Мають ряд рис, що споріднюють їх з образами культурних героїв. У легендах та казках виступають як міфічні ковалі-змієборці, що дали людям плуг, проорали запряженим у плуг змієм Змієві вали. Свято КтД було дівочим, на цей час припадав початок вечорниць. КтД також вважалися курячими богами.

Літ.: Гіппіус В. Коваль Кузьма-Дем'ян у фольклорі. *ЕВ*. 1929. Кн. 8. С. 3—51; Петров В. Кузьма-Дем'ян в українському фольклорі. *ЕВ*. 1930. Кн. 9. С. 197—238.

Олександра Бріцина

КУЗЬМЕНКО Захар (Сокур) (близько 1820—1825 — ?, Хорольський пов. Полтавської губ.) — лірник (полтавська школа). Від нього В. Горленко 9 вересня 1885 у м. Миргород записав варіанти дум, зокрема «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі». В. Горленко писав до П. Мартиновича, що він записав від Сокура, крім іншого, і пародію на думи. «Єдиним, хоч і дещо старосвітським співаком, виявився лірник Сокур, на нього, звичайно, я і звернув увагу. Це старий, досить буйного норову, цинічний на словах, лірник, який перед іншими користувався якимось престижем, на нього-то я і наліг... Та тяжко було чогось добитися. Він пив і після ярмарку ще два дні, й нарешті на третій я міг записати від нього «Азовських братів» і «Коновченка» — варіант, який колись був прекрасним, стародавнім, але тепер місцями спотворений домішками якогось корчемного бруду».

Літ.: Грушевська К. На бічних стежках кобзарського епосу («Дума про чабана» — причинок до питання про пародії на кобзарські думи). *Первісне громадянство*. 1929. Вип. 2. С. 23—24; Гримич М. Виконавці українських дум. *Родовід*. 1992. Чис. 4. С. 22.

Ірина Коваль-Фучило

Кузьменко Оксана Мирославівна

КУЗЬМЕНКО Оксана Мирославівна (19.09.1969, м. Львів) — філолог-україніст, фольклористка, педагог. Закінчила з відзнакою ЛДУ ім. І. Франка (1991), аспірантуру ІН (1999). Кандидат філологічних наук (2001), старший науковий співробітник (2011). Працювала у відділі фольклористики ІН: молодший науковий співробітник (1999), науковий співробітник (2001—2009), старший науковий співробітник (з 2009), докторант (з 2014). З 2018 старший науковий співробітник відділу соціальної антропології ІН. Член НТШ (з 2005), секретар фольклористичної комісії НТШ. Стипендіат Каси ім. Ю. М'яновського Польської АН (наукове стажування — Інститут етнології і культурної антропології Варшавського університету) (2008). Досліджує проблеми теорії та історії фольклорно-літературних взаємин, поетику фольклорних новотворів XX ст. Авторка понад 100 наукових

статей, книг «Стрілецькі пісні» (2005), «Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність» (2009). Упродовж 1992—2015 — учасниця фольклористичних експедицій (Опілля, Покуття, Бойківщина, Східне Поділля), має власні записи з-понад 150 населених пунктів восьми областей України та порубіжжя (Перемишльське воєводство, Польща). Передусім предметом зацікавлення є твори соціально-історичної тематики XX ст.: стрілецькі пісні та проза, наративи про Першу та Другу світову війни, колективізацію, голодомори, виселення. Збірник «Стрілецькі пісні» представляє стрілецьку народнопісенну традицію (усього вміщено 479 пісенних одиниць у 164 варіантних гніздах). У монографії «Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність» простежено історично-культурні підвалини виникнення та побутування стрілецьких пісень. К. запропонувала принципи укладання «Покажчика мотифем і мотивів соціально-побутової пісні» (в основі групування — семантика мотивів: мотиви-дії / ситуації; мотиви-психологічного стану персонажа; мотиви-описи; мотиви-характеристики; мотиви-мовлення) та втілила їх практично («Соціально-побутові пісні українців Молдови : особливості поетики» (2012); «Соціально-побутові пісні в едиційній та дослідницькій практиці Філарета Колесси» (2013) та ін.). У низці статей і в монографії «Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн)» висвітлила фольклористичні аспекти знакових для української історії XX ст. подій «стресових ситуацій» (воєн, голодоморів, репресій, виселень). Предметом дослідження є важливі образи-концепти, що мають риси національної специфіки українців (матір, батьківщина, дім, молитва, туга, страх, неволя та ін.). Учасниця багатьох всеукраїнських та міжнародних наукових конференцій (Польща, Словаччина, Молдова, Швеція, Німеччина).

Праці: Стрілецькі пісні / упоряд., запис, вступ. ст., комент. та додат. О. Кузьменко. Львів, 2005. 639 с.; Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність. Львів, 2009. 295 с.; Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн) : монографія. Львів, 2018. 728 с.; Фольклорні особливості народних оповідань про голодомор (на матеріалі власних записів із Вінниччини). *Відлуння Голодомору-геноциду 1932—1933. Етнокультурні наслідки голодомору в Україні* / [за ред. Р. Кирчіва та О. Романіва]. Львів, 2005. С. 90—95; Образ матері в українському пісенному фольклорі національно-визвольних змагань XX ст. *Українська культура : з нових досліджень. Зб. наук. ст. на пошану С. П. Павлюка з нагоди його 60-річчя*. Львів, 2007. С. 290—318; Голос пам'яті або український фольклор стресових ситуацій як ідентифікаційний маркер. *Na pograniczu «nowej Europy»: Polsko-ukraińskie sąsiedstwo* / pod. red. M. Zowczak. Warszawa, 2010. S. 301—318; Первая мировая война в фольклорной рецепции украинцев. *ЖС*. Москва, 2014. № 4. С. 24—29; Poetics of Dramatic Existence in the Folk Prose about World War I: Local Folklore or / and Mechanism of Collective Structuring of Experience. *Studia Metodologica*. Issue 41, Summer 2015. P. 85—92.

Літ.: Коваль-Фучило І. Народна пісня з XX століття. *Слово і час*. 2007. № 2. С. 88—89; Харчишин О. [Рец. на:] Оксана Кузьменко. Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність. Львів, 2009. 296 с. *Вісник НТШ*. Львів, 2011. Чис. 45. С. 74—75; Гулак А. Навуковае выданне, у якое ўкладзена душа. *Роднае слова*. Мінск, 2012. № 12. С. 75—76. Іваннікова Л. Перше монографічне дослідження стрілецьких пісень. *НТЕ*. 2012. № 1. С. 124—127.

Ірина Коваль-Фучило

КУЛИК Мусій Гордійович (Гордієць) (1817 — ?) — кобзар із с. Дейкалівка Зіньківського пов. Полтавської губ. Учень кобзаря Хмеля. Від К. здійснювали записи П. Мартинович та В. Горленко. Його репертуар: думи «Три брати самарські», «Маруся Богуславка» (цю думу вивчив від Хмеля), «Плач невольників», «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Удова і три сини», «Ганджа Андибер», стих «Грішниця». К. Грушевська шкодувала, що П. Мартинович не дозволив їй опублікувати свої записи дум від К., зауважуючи, що вони належали б до «прикрас книги».

Літ.: Гримич М. Виконавці українських дум. *Родовід*. 1992. Чис. 4. С. 19; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 216, 355.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 11. Од зб. 601. Арк. 3 зв., 14—16 ; Од. зб. 94. Арк. 21 ; Од. зб. 231. Арк. 10.

Ірина Коваль-Фучило

КУЛИК Павло Васильович (близько 1859, с. Волинка Сосницького пов. Чернігівської губ. — 1928) — кобзар (чернігівська школа). Виконавець народних дум. Жив у с. В'юнище (нині затоплене водами Канівського водосховища) Сосницького пов. Чернігівської губ. За словами Д. Ревуцького, «кобзар старішої формації, тієї формації, що не носила на собі штучності, впливу книжки, він із тих кобзарів, що вчилися співати дум, пісень та псальм, які донесла до них традиція сліпців-старців з вуст до вуст, од давніх поколіннів до нашого». Осліп у 23 роки (провалився серед зими в глибокий рівчак з водою і сильно застудився). Навчався в кобзаря Данила Руденка (с. Баби Сосницького пов.), закінчував науку в Луки Думенка (панотець сосницького кобзарського цеху) з с. Ольшане того самого пов. К. бував у великих містах (Ніжині, Чернігові, Києві, Катеринославі, Бахмуті, Харкові та ін.). У його репертуарі думи «Втеча трьох братів з города Азова з турецької неволі» та ін., історичні пісні (про Морозенка, «Ой на горі да женці жнуть», «Було колись на Вкраїні, поле зеленіло»), сатирично-жартівливі («Попадя», «Дворянка», «Міщанка», «Теща», «Кисіль», «Ярема да Хома», «Омелечко», «Про бугая»), побутові пісні («Казав мені батько», «Одна гора високая, а другая низька», «У сусіда хата біла», «Чечітка», «Чижик»), козачки («Метелиця», «По дорозі жук, жук», «Полька», «Бариня», «Комаринська»), псальми («Лазар», «П'ятниці», «Сон Богородиці», «Що в мирі являється»), тропарі, кондаки тощо. Знав думи про Богдана Хмельницького. 1925 співав в Академії наук. Від нього 8 травня 1895 Ю. Виноградський у м. Сосниця Чернігівської губ. записав варіант думи «Втеча трьох братів з города Азова з турецької неволі». Від К. восени 1923 О. Курило і К. Квітка також здійснили повторні записи дум. К. умів робити бандури. Саморобна бандура К. зберігається в Сосницькому краєзнавчому музеї. К. згадав О. П. Довженко в повісті «Зачарована Десна». Подальша доля К. невідома. Можливо, знищений НКВД.

Кулик Павло Васильович

Літ.: Виноградський Ю. Кобзар П. В. Кулик / Кобзарі і лірники. *ЕВ.* 1927. Кн. 3. С. 64—67; Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. Т. 1 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. С. 131—133; Kononenko N. Ukrainian Minstrels And the Blind Shall Sing. NewYork ; London, 1984. S. 47, 61.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1. Од. зб. 241. Арк. 4—11.

Світлана Стефанович, Ірина Коваль-Фучило

КУЛІШ Пантелеймон Олександрович (псевдонім **Николай М.,** криптонім **П. К.**, 07.08.1819, м. Вороніж колишнього Глухівського пов. Чернігівської губ., тепер смт Шосткинського р-ну Сумської обл. — 14.02.1897, х. Мотронівка, тепер у складі с. Оленівка Борзнянського р-ну Чернігівської обл.) — громадський діяч, письменник, історик, публіцист, етнограф, фольклорист. Дитинство К. минало на хуторі під Воронежем в атмосфері особливої пошани до народних традицій, слова, пісні, казки, яких безліч знала мати Катерина — дочка козацького сотника Івана Гладкого. Під час навчання в Новгород-Сіверському училищі К. написав перший літературний твір «Циган», що є обробкою казки, почутої від матері (опубліковано в альманасі «Ластівка», 1841). У 1834 була невдала спроба вступити до Київського університету, після чого працював у канцелярії Ніжинського ліцею, домашнім наставником панських дітей. У 1837 став слухачем словесного, а згодом юридичного факультету Київського університету, проте згодом юнака відрахували з числа студентів (дозволивши відвідувати лекції як вільному слухачеві), бо він не мав документів про дворянство. Не будучи випускником університету, К. влаштувався викладачем у Луцьке дворянське училище, потім перевівся у Київське, а згодом працював у Рівненській гімназії. У 1843—1844 познайомився з В. Білозерським, Т. Шевченком, М. Костомаровим, у грудні 1845 — січні 1846 під час створення Кирило-Мефодіївського братства активно листувався з

«братчиками». З осені 1845 працював у Петербурзі старшим викладачем гімназії та викладачем російської мови для іноземних слухачів університету. Того ж року журнал «Современник» опублікував перші розділи історичного роману «Чорна рада», написаний у дусі етнографічно-побутової школи, де, як і в інших прозових творах («Орися», «Сіра кобила», «Очаківська біда», «Про злодія у селі Гаківниці», «Січові гості» та ін.) часто використовував форму народної оповіді. У 1844—1845 здійснив етнографічні подорожі Україною. 22.01.1847 одружився з О. М. Білозерською (літ. псевдонім Ганна Барвінок). У 1847 за ініціативою П. Плетньова Петербурзька академія наук відрядила К. вивчати слов'янські мови, історію, культуру та мистецтво до Варшави, де його арештували у зв'язку з викриттям Кирило-Мефодіївського братства та публікації «Повести об украинском народе» (1846). Наступного року з'явився друком збірник «Украинские народные предания. Собрал П. Кулиш. Книжка первая» (Москва, 1847), у якому опубліковано 60 зразків народної прози: 45 історичних, 12 фантастичних і 3 — «смесь». Майже під кожним зазначено, де зафіксовано, під більшістю — від кого. Після арешту К. весь тираж збірника залишився на складі і дійшов до читача тільки через сорок шість років. Його заслали до Тули, де він пробув 3 роки і 3 місяці, служив у канцелярії губернатора, редагував неофіційну частину «Тульских губернских ведомостей». Повернувшись із заслання 1850, оселився в Петербурзі. Восени 1852, улітку-восени 1853 їздив в Україну, подорожуючи Полтавською і Чернігівською губ., записув пісні та думи. Відвідав у містечку Олександрівка Сосницького пов. Чернігівської губ. кобзаря А. Шута і його учня А. Бешка, що жив у м. Мені. Думи, записані К. в 1853, уперше опубліковані 1854 у збірці А. Метлинського «Народные южнорусские песни» (9 зразків із 12). У 1856 із К. було знято заборону на друк його творів. У 1856—1857 з'явилися упорядковані та видані П. Кулішем «Записки о Южной Руси». Праця стала значною віхою в історії української фольклористики та етнології. «В історії української етнографії ім'я Куліша тривко записане його «Записками о Южной Руси» (І. Франко, 41, с. 288). К. разом із зразками народної творчості подав нариси тих обставин, за яких зробив записи, охарактеризував носіїв цього фольклору. К. твердив, що історична пам'ять народу найточніше збережена в народній пісні. До першого тому увійшли думи, перекази, пісні, відомості про кобзарів і лірників, нариси про долю народної поезії й дум зокрема. Думи фольклорист записав від лірника Никоненка на хуторі під Оржицею Лубенского пов. Полтавської губ. і від кобзаря Шута, три думи записав М. Ніговський від кобзаря Ригоренка із с. Красний Кут Богодухівського пов. Харківської губ., одну — О. Афанасьєв-Чужбинський. Під українськими оригіналами дум К. помістив їх переклади російською мовою у прозі, під кожним зразком вказав, де, від кого і ким записана дума, уперше опублікував короткі біографічні дані виконавців, намагався описати манеру кожного із них, зафіксувати їхні репліки з приводу виконуваних дум. Він уперше розмістив думи від одного виконавця разом, передавши у такий спосіб відомий йому епічний матеріал, означивши репертуар. К. не дотримувався хронологічної послідовності розміщення дум. Пишучи про кобзаря Ригоренка, він згадав про його учителя — це перший випадок, коли збирач дав можливість простежити епічну традицію, що її продовжує кобзар. Проте в цьому виданні були й думи, які викликали сумніви в автентичності — «Дума-сказание о морском походе старшего князя-язычника в христианскую землю», «Дума о смерти козака-бандуриста» (про яку згодом письменник зізнався, що вона не народного походження) та зведені тексти дум. К. писав, що відтворює «слово в слово», проте були певні редагування текстів, про що згодом писали дослідники. Ці підходи до публікації засвідчують романтичне ставлення К. до народної творчості, коли наукові засади української

Куліш Пантелеймон Олександрович

фольклористики ще не були сформовані. До першого тому увійшло також фантастичне оповідання К. «Странствие по тому свету» — «компиляция... в духе народной поэзии» (т. I, с. 304), де автор подав повір'я, почуті ним від різних носіїв фольклору. Другий том «Записок...» містить розділи «Сказки и сказочники» (записи рос. художника Л. Жемчужникова), «Малороссийские песни, положенные на ноты для пения и для фортепиано А. Н. Маркевичем. Тетрадь первая», «Похороны, списанные со слов поселянина, в Харьковской губернии, Лисовиком». Зразки фольклору, уміщені в цьому томі, теж зазнали певного редагування упорядника. Народну прозу, опубліковану в цьому томі, К. частково намагався класифікувати: «Рассказы о ведьмах», «Рассказы о мертвецах». У «Записках о Южной Руси» К. уперше вжив правопис, що дістав назву «кулішівка». Збірник захоплено зустріли сучасники Т. Шевченко, І. Аксаков, М. Костомаров, О. Пипін. Останній також критикував К. за його принцип підготовки фольклорного матеріалу до друку, втручання в текст. У 1857 побачила світ «Граматка» К. — український буквар і читанка. К. — один із головних співробітників першого загальноукраїнського часопису «Основа». У 1864—1868 у Варшаві він обіймав посаду директора духовних справ і члена комісії для перекладу польських законів. У цей час активно співпрацював з народовським журналом «Правда». У 1871 Куліш жив у Відні, 1873—1874 працював у Петербурзі редактором «Журнала Министерства путей сообщения». Цей час засвідчив помітні зміни в історичних поглядах К. — у тритомній «Истории воссоединения Руси» (1874—1877) він негативно оцінив козацькі й селянські повстання, засудив народних співців козаччини і гайдамаччини. У додатку автор помістив думи — без зазначення джерел, звідки здійснено передрук, місце запису, без прізвищ кобзарів і записувачів. У 1877 назавжди покинув державну службу, оселився на х. Мотронівка на Чернігівщині, зрідка виїжджаючи за кордон. Тут написано нові вірші, поеми, драми, історіографічні дослідження, здійснено переклади. Помер К. 14 лютого 1897 на х. Мотронівка, де його й поховано.

Праці: Украинские народные предания. Собрал П. Кулиш. Книжка первая. Москва, 1847. 8, 92 с.; Записки о Южной Руси : [*в 2 т*]. [сост., авт. предисл., примеч. П. А. Кулиш]. Санкт-Петербург, 1856. Т. I. XXVI, 322, [2] ; 1857. Т. 2. XIII, 354 с. (перевид.: 2016).

Літ.: Айзеншток І. Листи П. Куліша до Ізм. Срезневського. *Літ. архів*. 1930. Кн. 1—2. С. 196—221; Бондаренко А. Над рукописом «Записок о Южной Руси». *НТЕ*. 1969. № 4. С. 26—36; Вертій О. Народна поетична творчість і національно-культурне відродження України. *НТЕ*. 1994. № 4. С. 47—57; Данилов В. П. О. Куліш і М. О. Максимович. *Україна*. 1926. № 5. С. 13—22; Дмитренко М. Українська фольклористика другої половини XIX століття: школи, постаті, проблеми. Київ : Сталь, 2004. С. 173—192; Жулинський М. Г., Нахлік Є. К. Куліш Пантелеймон Олександрович. *УЛЕ*. Київ, 1995. Т. 3. С. 95—99; Івашків В. М. Українські народні пісні в записах Пантелеймона Куліша. *НТЕ*. 1989. № 5. С. 64—67; ЕУ. Львів, 1994. Т. 4. С. 1231—1232; Кирдан Б. П. П. А. Кулиш. *Собиратели народной поэзии*. Москва : Наука, 1974. С. 203—246; Лобода А. До літературної історії Кулішевих «Записок о Южной Руси». *Записки Іст.-філол. відділу Укр. АН*. 1923. Кн. 2—3. С. 111—115; Лобода А. П. О. Куліш — етнограф. *Книгар*. 1919. № 23—24. Лип.-серп. С. 1555—1564; Матеріали до біографій етнологів та народознавців України / уклад. С. М. Ляшко, С. П. Залозна. Київ ; Запоріжжя, 2001. С. 86—87; Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1989. 48 с.; Пільгук І. Пантелеймон Куліш. *Куліш П. Вибрані твори*. Київ, 1969; РЕІУ. Київ, 1970. Т. 2. С. 529; Славяноведение в дореволюционной России: Биобиблиографический словарь. Москва, 1979. С. 203—204; Юровська О. Куліш і Грабовський. *Україна*. 1929. Кн. 36. С. 72—85.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 3—6. Од. зб. 374. Арк. 1; Ф. 3—2. Од. зб. 118. Арк. 2; Ф. 3—2. Од. зб. 117. Арк. 1, 2; ІЛ ВР. Ф. 18. Од. зб. 194; ІР НБУ. Ф. I. Од. зб. 28375; 29015; 3396; 34140; 5130.

Оксана Шалак

КУЛЬТУРНИЙ ГЕРОЙ — термін, що застосовується для визначення персонажів міфології, яким властиві цивілізаційні функції: створення (здобування) предметів культури, навчання людей певних видів діяльності, укладання правил співжиття людського колективу та навіть творення самого світу. Типові вчинки КГ: добування вогню, створення

знарядь праці, окультурення рослин. З діяльністю КГ пов'язується розмежування сфер культури (вторинної, умовної, штучно створеної) та природи (первинної, безумовної). Архаїчністю образу КГ зумовлений ідеологічний синкретизм і нерозчленованість мистецького та релігійного, тому в ролі деміурга КГ може сакралізуватися, давати початок образу бога-творця, проте в ряді традицій розвиток образу відбувається у сфері епічної та казкової традиції. Український фольклор зберіг відгомін уявлень про КГ у образах богатирів-ковалів Кузьми та Дем'яна. КГ має також риси першопредка: може бути тотемним предком людської спільноти, мати зооантропоморфний характер. У архаїчних міфах про братів-близнюків КГ виступає у парі з комічним дублером — трікстером (Прометей та Епіметей) чи поєднує риси обох типів.

Літ.: Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. Москва : Наука, 1976.

Олександра Бріцина

КУМУЛЯТИВНИЙ ПРИНЦИП КОМПОЗИЦІЙНИЙ (від лат. cumulare — накопичувати) — особливість структури ряду пісень, казок, дитячих забавлянок та інших творів пісенного та прозового фольклору, що полягає у повторі з нарощуванням однотипних складників сюжету: a+(a+b)+(a+b+c)+(a+b+c+d)+... К. може бути як прямою, так і зворотною, коли нова ланка виноситься на початок, а початкова — у кінець a+(b+a)+(c+b+a)+(d+c+b+a)+... У практиці слововживання нерідко застосовується у широкому смислі для познач. багатоманітних способів повтору як сюжетоорганізуючого принципу твору в цілому чи його частини.

Тексти: Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ. И. И. Манжурою. *Сборник Харьковского историко-филологического общества.* Харьков, 1890. Т. II. Вып. 2. С. 6, 126; Казки про тварин / упоряд. Київ : Наукова думка, 1976. С. 418—435; Дитячі пісні та речитативи. Київ : Наукова думка, 1991. С. 267—272; Бріцина О., Головаха І. Прозовий фольклор села Плоске на Чернігівщині: Тексти та розвідки. Київ : ІМФЕ НАНУ, 2004. С. 214—216; 285—286; 403—405; 416—417.

Літ.: Шкловский В. О теории прозы. [М. , 1929]. *Шкловский В. О теории прозы.* Москва : Советский писатель, 1983. С. 44—45. Пропп В. Я. Кумулятивная сказка. *Пропп В. Я. Фольклор и действительность.* Москва : Наука, 1976. С. 241—257; Лойтер С. М. О жанровой специфике кумулятивной сказки. *Проблемы изучения русского устного народного творчества.* Москва, 1979. Вып. 6. С. 18—28; Кретов А. А. Сказки рекурсивной структуры. *Труды по русской и славянской филологии. Литературоведение, I.* Тарту, 1994. С. 204—214; Амроян И. Ф. Типология цепевидных структур. Тольятти, 2000; Рафаева А. В. Изучение кумулятивных сказок: формальный и типологический аспекты. *ЖС.* 2002. № 1. С. 50—52; Бріцина О. Ю. Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства. Київ : ІМФЕ, 2006. С. 202—220.

Олександра Бріцина

КУПЧАНКО Григорій Іванович (псевдоніми та криптоніми: **Г. И. К.**, **Г. К.**, **Г-й К-о**; 27.07.1849, с. Берегомет, нині Вижницького р-ну Чернівецької обл. — 10.05.1902, м. Відень, Австрія) — фольклорист, етнограф, письменник. Навчався у Віденському університеті. У 1888—1893 видавав газету «Русская правда». Член РГТ. У 1870-х на Буковині збирав фольклорно-етнографічний матеріал. Видав кілька збірок фольклору, зокрема «Сборник песен буковинского народа» (1875, упорядкував О. Лоначевський). К. — автор праць «Сільське весілля на Буковині» (1870), «Некоторые историко-географические сведения о Буковине» (1875) та ін.

Купчанко Григорій Іванович

Літ.: Сінченко Г. І. Григорій Купчанко як фольклорист і етнограф. *Тези доповідей XXII наукової сесії Чернівецького університету. Секція філологічних наук.* Чернівці, 1966; Сінченко Г. І. Купчанко Григорій Іванович. *УЛЕ.* Київ, 1995. Т. 3. С. 106.

Микола Дмитренко

КУПЮРА (у тексті) — текстологічний термін на позначення процедури пропуску в тексті його частини. Причини здійснення купюр можуть бути різноманітними, проте незалежно від того, наскільки істотними є причини К., вони не можуть бути прихованими і мають позначатися трьома крапками в дужках чи розкриватися в коментарях. У практиці фольклористики радянського часу зазвичай причинами К. ставали ідеологічні чинники, така практика дедалі частіше вважається неприпустимою, проте в окремих випадках (при скороченні цитати, при публікації текстів з обсценною

лексикою, особливо ж для широкого читача чи дітей тощо) К. можуть застосовуватися. При цьому їх наявність має бути обумовлена укладачем видання.

Олександра Бріцина

Курило Олена Борисівна

КУРИЛО Олена Борисівна (06.10.1890, м. Самбір, нині Львівської обл. — ?, після 1946) — мовознавець, діалектолог, педагог, збирачка народної творчості. Навчалася у Львівському університеті. Закінчила жіночі курси при Варшавському університеті. З 1921 викладала в Київському ІНО. Старший науковий співробітник ВУАН. Працювала в Термінологічній комісії українського наукового товариства. Брала активну участь в опрацюванні норм української мови («Початкова граматика української мови» 1918, 7-е видання, 1924, витримала 10 видань; «Уваги до сучасної української літературної мови», 1920, 1923, 3-є видання 1925). Розробила «Програму для збирання етнографічних матеріалів» (1923), уклала першу в Україні програму для збирання українських народних жестів, міміки, вигуків і дитячої мови. Деякі фонетичні зміни в мові вивчала за матеріалами народних дум; зокрема, разом із К. Квіткою здійснила записи від кобзаря Павла Кулика. Уклала декілька термінологічних словників («Російсько-український словник медичної термінології», «Словник фізичної термінології», «Словник хімічної термінології»), була редактором «Словника ботанічної номенклатури» (1927). До книги К. «Матеріали до української діалектології та фольклористики» (1928) увійшли тексти її записів 1922—1926 з Полтавщини, Поділля, Чернігівщини, Мелітопольщини: голосіння, прислів'я та приказки, загадки, казки, легенди, оповідання. Із 4 до 21 лютого 1933 перебувала під арештом за безпідставними звинуваченнями як учасниця контрреволюційної націоналістичної організації. Через репресії виїхала на викладацьку роботу до Москви. 5 жовтня 1938 була аарештована вдруге, засуджена до 8 років таборів, у квітні 1939 заслана до Казахстану (Карагандський табір), звільнена 5 жовтня 1946. Подальша доля невідома. Реабілітована 1989.

Праці: Матеріали до української діалектології та фольклористики. Київ, 1928. 136 с.; До редакції «Первісного громадянства». *Первісне громадянство.* 1929. Вип. 2; Дещо до молдавської діалектології та фольклористики. *Збірник заходознавства* / за ред. Ф. Савченка. Харків ; Київ, 1930. Вип. 2. С. 213—222.

Літ.: Шерех Ю. Всеволод Ганцов. Олена Курило. Вінніпег, 1954; Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды : Биобиблиографический словарь. Минск, 1977. Т. 2.; Муромцева О. Г. Курило Олена Борисівна. *Українська мова: Енциклопедія.* Київ, 2000. С. 266.

Микола Дмитренко

КУХТА Іван Андрійович (05.08.1900, м. Львів — після 1949) — фольклорист, педагог, психолог. Навчався у Яґеллонському (м. Краків) та Віденському університетах, закінчив Львівський університет (1925). 1929 при Яґеллонському університеті захистив докторську дисертацію на мему: «Krakowski czarnoksiężnik XVI wieku Mistrz Twardowski». У роки Другої світової війни — викладач гімназії у Львові, після війни працював з Ф. Колессою на кафедрі фольклору та етнографії у Львівському університеті, читав курс етнографії. Фахівець із польського і західноєвропейського фольклору. Після Другої світової війни виїхав до Польщі. Дальша доля невідома.

Праці: Polskie podania ludowe o człowieku na księżycu. Lwów, 1927; Zabytki i tradycje historyczne po Twardowskim. Lwów, 1930; Książka zakazana jako przedmiot zainteresowań młodzieży w okresie dojrzewania. Warszawa, 1934; Państwowa Centralna Biblioteka Pedagogiczna we Lwowie. *Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego.* 1939. № 6.

Літ.: Івашків В., Марків Р. Біля витоків фольклористики у Львівському університеті. *МіФ.* 2010. № 3—4 (7). С. 18—26; Колесса Ф. М. Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР. Листування Ф. Колесси й М. Азадовського / упоряд., підгот. тексту, передм., комент., дод., покажч. І. Коваль-Фучило. Київ, 2011. 239 с. ; Надрага М. С. Кухта Іван Андрійович. *ЕСУ.* Київ, 2016. Т. 16. С. 284.

Ірина Коваль-Фучило

Кучугура-Кучеренко Іван Йович

КУЧУГУРА-КУЧЕРЕНКО Іван Йович (1879, за ін. даними — 07.07.1874, с. Мурафа Богодухівського пов. Харківської губ. (нині Краснокутського р-ну

Харківської обл.) — 1942) — кобзар (харківська школа). Через злидні й хворобу став слабовидячим. З 1900 подорожував по Україні та Росії, кобзарював. Учень кобзаря П. Гащенка. У 1902 виступав на Археологічному з'їзді в Харкові. У 1908—1910 на запрошення М. Лисенка учителював, навчав гри на кобзі в музично-драматичній школі в Києві. Був високий на зріст, мав довгі пишні вуса, красивого тембру голос-баритон. Значний вплив на К.-К. мав Г. Хоткевич. Думи від нього записав Ф. Колесса і видав їх у збірнику «Мельодії українських народних дум» (1910). Мав дві бандури: одну настроєну на мінорний, іншу— на мажорний лад. Володів високою технікою гри. Знав думи «Богдан Хмельницький та Барабаш», «Олексій Попович», «Федір Безродний», «Смерть козака-бандуриста», «Смерть Богдана Хмельницького та обрання нового гетьмана», «Удова і три сини». Мав широкий репертуар. Був одним із найкращих виконавців народних дум та пісень, зокрема на слова Т. Шевченка. Брав участь у шевченківських вечорах у Москві (1911) та Петербурзі, Варшаві. Виступав на могилі Т. Шевченка в Каневі. Автор пісень «На високій дуже кручі», «На смерть Тараса Шевченка», «Дума про Петлюру», «Гайдамацький марш». Був репресований комуністичним режимом у 1937. У 2008 — відкрито меморіальну дошку на його батьківщині.

Літ.: Даниленко К. Народний співець — кобзар І. Кучугура-Кучеренко. Богодухів, 1921 ; Зінченко Т. Я. Славетний бандурист Іван Кучугура-Кучеренко. *НТЕ*. 1961. № 4. С. 106—108; Омельченко А. Ф. Кобзарська діяльність І. І. Кучугури-Кучеренка. *НТЕ*. 1978. № 4. С. 42—49; Столярчук Ф. Пам'яті Кучугури-Кучеренка. *НТЕ*. 1970. № 3. С. 109—110; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 133—134; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 26, 37, 125, 226.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 8. Кол. 3. Од. зб. 6.

Ірина Коваль-Фучило

КУШНЕРИК Федір Данилович (07.09.1875, с. Багачка, нині смт Велика Багачка Полтавської обл. — 23.07.1941, там само) — кобзар, поет. У дитинстві осліп. Самостійно навчився грати на скрипці, фісгармонії, з якими ходив по весіллях і ярмарках, заробляючи на прожиття. 1909 К. зустрівся з М. Кравченком, який взяв його до себе в кобзарську школу, подарував йому свою кобзу. До жовтневого перевороту 1917 у репертуарі К. були народні думи «Втеча трьох братів з города Азова з турецької неволі», «Олексій Попович», «Федір Безродний», «Хмельницький та Барабаш», «Маруся Богуславка» та ін., а також історичні пісні («Сава Чалий», «Нечай», «Морозенко», «Максим Залізняк», «Про руйнування Січі»), побутові, жартівливі та сатиричні («Про Правду і Неправду»), пісні на слова Т. Шевченка, Г. Сковороди, С. Руданського. За радянського часу почав складати власні твори. Кобзарську майстерність К. високо оцінювали М. Грінченко (записував його репертуар), М. Рильський, який вважав К. одним із останніх носіїв давньої кобзарської традиції. Портретну замальовку кобзаря здійснив О. Сластіон. П. Тичина присвятив йому вірш «Їдемо з Великої Багачки».

Кушнерик Федір Данилович

Літ.: Грінченко М. О., Лавров Ф. І. Кобзар Федір Кушнерик (до 65-річчя з дня народження і 30-річчя кобзарської діяльності. Київ, 1940. 56 с.; Лавров Ф. І. Федір Кушнерик (До 90-річчя з дня народження). *НТЕ*. 1965. № 5. С. 60—62; Тичина П. Г., Ф. Д. Кушнерик. *Народна творчість*. 1941. № 1. С. 23—28; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 26, 71, 113.

Ірина Коваль-Фучило

КУШНІР В'ячеслав Григорович (25.01.1951. с. Стримба Кодимського р-ну Одеської обл.) — історик, етнограф, археолог, фольклорист, краєзнавець, педагог. Закінчив історичний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова (1977). Працював учителем історії, заступником директора школи з навчально-виховної роботи, методистом з виховної роботи в Іллічівському районному відділі народної освіти. Старший науковий співробітник (1979—1990), доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету, завідувач кафедри археології та етнології України Одеського національного університету

Кушнір В'ячеслав Григорович

ім. І. І. Мечникова. Здійснив описи обрядів, звичаїв, записав сотні прикмет, повір'їв, прислів'їв та приказок, легенд, переказів, анекдотів та ін. Голова міської громадської організації «Південна громада» ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка, засновник і видавець періодичного видання «Історичне краєзнавство Одещини» (1992—1996), «Старожитності Причорномор'я» (1995), «Етнографія Півдня України» (1996). З 1990-х досліджує традиційну культуру українців Південно-Західної України, її локальні особливості, зокрема й на Одещині. Наукові розвідки присвячені вивченню виразності української народної культури лісостепового і степового межиріччя Бугу і Дністра, Буджака, проблемам розвитку традиційної культури українців у багатоетнічному середовищі, зокрема, особливостям організації побуту, розвитку господарської діяльності, ремесел і промислів: «Етнографічні дослідження в Південному Поділлі в 1994—1995 роках», «Особливості житлових та господарських споруд Побужжя» (обидві — 1997), «Передвесільна та весільна обрядовість українців Південно-Східного Поділля» (2000), «Дерев'яне житло села Баштанків», Пиріжнянський керамічний центр (обидві — 2001), «Тип народної ікони в Південно-Східному Поділлі», «Традиційне ткацтво на Кодимщині» (обидві — 2003). З 1999 об'єктом дослідження стає традиційна культура української діаспори в Молдові й Румунії, наслідки адаптації українців до природних умов дельти Дунаю: «Особливості господарства добруджанських українців в Румунії», «Українці за Дунаєм» (обидві — 2002), «Житлові і господарські споруди українців Кам'янського і Рибницького районів Молдови», «Допоміжні види господарської діяльності українців лівобережжя Дністра» (обидві — 2005). Результати дослідницької роботи використовуються для популяризації народної культури в навчальних закладах, написанні навчальних посібників («Розвиток міжетнічних відносин на Одещині», «Ми — Одесити» (1998); «Народознавство Одещини» (1998, перевидання — 2008). К. — автор та співавтор численних публікацій, 11 монографій, підручників, зокрема: «Традиційна обрядовість українців Одещини (20—80-і роки XX ст.)» (2008), «Нижньодунайський рушник. Альбом» (2012), «Історія України для 7 класу» (1999) та ін. К. — заслужений працівник освіти України, відомий в Україні та за її межами вчений, організатор міжнародних наукових конференцій, науковий керівник аспірантів.

Микола Дмитренко

Кушпет Володимир Григорович

КУШПЕТ Володимир Григорович (06.04.1948, м. Вязьма Смоленської обл., нині РФ) — кобзар і лірник, музикознавець, педагог, етномузикознавець. Закінчив Київське музичне училище ім. Р. М. Глієра (клас бандури В. Лапшина), а в 1971 — Київську державну консерваторію (клас бандури С. Баштана). Працював у філармоніях, вів клас бандури в Київській музичній школі № 6. Нині викладач бандури в Стрітівській школі кобзарського мистецтва на Київщині. Виступає часто як соліст-бандурист та виконавець інструментальних творів на старосвітській бандурі, кобзі та торбані. Один із найкращих знавців старовинних українських народних інструментів та способів гри на них. Автор багатьох публікацій на кобзарську тематику і підручника «Самовчитель гри на старосвітських музичних інструментах: кобза О. Вересая, бандура Г. Ткаченка, торбан Ф. Відорта» (Київ, 1997). Автор багатьох обробок для старосвітських інструментів. Має і власні твори: «Монолог українського хліба» (на слова Л. Танюка), «Кобзарева пісня» (слова Л. Горлача) та ін.

Праці: Самовчитель гри на старосвітських музичних інструментах: кобза О. Вересая, бандура Г. Ткаченка, торбан Ф. Відорта. Київ, 1997. 148 с.; Старцівство: мандрівні співці-музиканти в Україні (XIX — поч. XX ст.). Київ, 2007. 592 с.

Літ.: Жеплинський Б. Коротка історія кобзарства в Україні. Львів, 2000. С. 128.

Ірина Коваль-Фучило

Л

ЛАБАЩУК Оксана Василівна (08.11.1968, м. Тернопіль) — фольклорист, філолог, літературознавець, антрополог. Закінчила філологічний факультет ЛНУ ім. І. Франка (1991) та аспірантуру на кафедрі української фольклористики ім. Ф. Колесси цього університету (2001). Працювала науковим працівником Тернопільського обласного краєзнавчого музею, викладачем, далі доцентом кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. У 2001 захистила дисертацію кандидата філологічних наук на тему «Українська примовка: структура, побутування, функції», у 2014 — дисертацію доктора філологічних наук «Оповіді про вагітність і пологи та усна традиція: синтактика, семантика, прагматика». Коло наукових зацікавлень: теорія фольклору, сучасний фольклорний процес, наратологія, антропологія материнства і дитинства. Авторка двох монографій, а також численних наукових статей із фольклористики, літературознавства, антропології. У монографії «Українська примовка: структура, побутування, функції» доводить існування в українському фольклорі жанру примовки — коротких текстів, що активно побутують у календарному та родинному обрядових циклах, супроводжують господарську діяльність українців, міжособистісні взаємини. Монографія «Натальний наратив і усна традиція: синтактика, семантика, прагматика» присвячена дослідженню усних розповідей матерів про особистий досвід очікування і народження дітей. Запропонувала власну методику фольклористичного аналізу автобіографічних наративів. Показала, що саме наратологічний підхід у дослідженні сучасної фольклорної прози дає змогу «побачити» приховані міфологічні смисли в оповідях наших сучасників. Прихильниця контекстуального підходу до запису, опрацювання та публікації фольклорного матеріалу. Перекладач фольклористичних праць колег із Польщі, Чехії, учасниця міжнародних наукових конференцій, семінарів, симпозіумів. Головний редактор наукового журналу Studia Methodologica (входить до наукометричної бази Index Copernicus). Готує наукові кадри (чотири кандидатські дисертації з української літератури та порівняльного літературознавства). Співорганізатор і постійний учасник міжнародного (Польща, Чехія, Україна) інтеграційного наукового проекту для студентів, магістрантів та аспірантів «Школа відкритого розуму».

Праці: Українська примовка: структура, побутування, функції. Тернопіль, 2004. 156 с.; Натальний наратив і усна традиція: синтактика, семантика, прагматика. Тернопіль, 2013. 320 с.; Об'єкт і предмет дослідження в сучасній польській фольклористиці: антропологічне спрямування і методологічний плюралізм. Тернопіль, 2009. Вип. 28. С. 162—169; O niektórych aspektah macierzystego folklory. Obraz niemowlęcia. *Rodzina, tradycja, regionalizm. Oświata i kultura na podbeskidziu Bielsko*. Biała, 2007. T. 4. P. 339—347. Taras Shevchenko as Sakrum of Maidan: on values during the revolution. *Świat i słowo*. 2014. № 23. S. 233—243; Здобутки та перспективи дослідження автобіографічних оповідей у фольклористиці. *Studia methodologica*. Kielce ; Ternopil, 2016. Issu 43. S. 3—9.

Літ.: Гуцал П. З. Лабащук Оксана Василівна. *ЕСУ*. Київ, 2016. Т. 16. С. 365; Мушкетик Л. Г. Натальний наратив як предмет наукових студій. *НТЕ*. 2013. № 5. С. 120—122.

Леся Мушкетик, Ірина Коваль-Фучило

Лабащук Оксана Василівна

ЛАВРОВ Федір Іванович (10.02.1903, с. Вереміївка Золотоніського пов. Полтавської губ., тепер Чорнобаївського р-ну Черкаської обл. — 09.12.1980, м. Київ) — фольклорист, дослідник кобзарства. Кандидат філологічних наук (1943). Закінчив три класи церковно-приходської школи, працював писарем у волості. У 1924 закінчив

Золотоніський педагогічний технікум. У 1925—1926 — інспектор райвиконкому і народної освіти. У 1927—1928 — редактор районної газети 1928—1932 — директор Золотоніського педагогічного технікуму. 1932—1935 — навчався в Москві у Всесоюзному (Комуністичному) інституті журналістики. 1935—1936 — слухач Інституту Червоної професури (м. Москва). 1937—1938 — директор видавництва «Мистецтво». 1938—1941 — заступник директора з наукової роботи Інституту українського фольклору і редактор журналу «Український фольклор». У 1941—1946 — перебував у лавах Радянської армії. У повоєнні роки Л. працював у системі АН УРСР: заступник директора (1946—1948), заступник головного редактора видавничої ради АН, старший науковий співробітник ІМФЕ (1949—1950); завідувач відділу етнографії (1950—1952); завідувач відділу фольклористики (1952—1962). У 1963 — вийшов на пенсію. Л. опублікував понад 300 статей з українського фольклору. Особливу увагу звертав на носіїв історико-героїчного епосу. Значним внеском у вивчення традицій українського кобзарства стали його праці «Кобзар Остап Вересай» (1955), «Кобзарі» — кандидатська дисертація (1943); «Кобзарі. Нариси з історії кобзарства України» (1980); статті та брошури про кобзарів: «Кобзар Федір Кушнерик» (співавтор М. Грінченко, 1940); «Кобзар Єгор Мовчан» (співавтор М. Т. Рильський, 1958); «Кобзар Павло Носач» (1958) та ін. За його активною участю було проведено Республіканську нараду кобзарів та лірників 1939 та Республіканську нараду збирачів фольклору 1957. Багато уваги Л. приділив розгортанню збирацької роботи в Україні, опублікував методичний посібник: «Порадник по фольклору» (1940); «Як збирати фольклор» (1941); «Пам'ятка юного фольклориста» (1949), «Посібник по збиранню народнопоетичної творчості» (1951) та ін. Л. — автор численних публікацій на актуальну тематику: про стан і завдання вивчення українського фольклору. Упорядкував декілька фольклорних збірок, автор вступної статті та розділу до підручника з курсу фольклору (1955, 1958, 1965): «Цензурні утиски та переслідування українського фольклору в царській Росії», «Анекдоти», «Загадки» та ін. Підготував кілька праць про народну сатиру та гумор: «Гумор і сатира в українському фольклорі Великої Вітчизняної війни» (1947); «Українська народна суспільно-політична сатира» (1957, 1971); «Українська народна сатира» (1969). Л. був членом науково-методичної Ради Республіканського товариства «Знання»; заступником головного художника Ради бандуристів музично-хорового товариства України. Л. заснував і очолив секцію фольклору, етнографії, літератури і писемності при Київській міській організації охорони пам'яток історії та культури, об'єднавши не тільки фольклористів, етнографів, літературознавців, мовознавців, а й кобзарів. Часто виступав з лекціями.

Лавров Федір Іванович

Праці: Спостереження над художніми засобами дожовтневої народної суспільно-політичної сатири. *НТЕ.* 1962. № 4. С. 45—49; Кобзарі. Нариси з історії кобзарства України. Київ, 1980. 256 с.

Літ.: Федір Іванович Лавров [Некролог]. *НТЕ.* 1981. № 2. С. 110; Дмитренко М. Рапсоди України. *Вітчизна.* 1982. № 5. С. 190—194; Жадько В. Черкащина: Універсальна енциклопедія. Київ, 2010. С. 505—506; Ясенчук А. Лавров Федір Іванович. *УМЕ.* Київ, 2011. Т. 3. С. 16—17.

Галина Рубай

ЛАДИ НАРОДНОЇ МУЗИКИ — абстраговані від ритму й мелодики структури, у яких формалізуються відношення опорних (устоїв) і неопорних (неустоїв) тонів. ЛНМ моделюються як звукоряд — ступенева послідовність усіх звуків даної мелодії або кількісної (у разі широкоінтервальної будови мелодії). Народна мелодія утворюється із системи поспівок, кожна з яких формується навколо свого опорного тону («Щедрик», відомий в обробці М. Леонтовича, складається з єдиної повторюваної поспівки сі-бемоль — ля-соль з устоєм на нижньому тоні соль). Наспів є одноопорним, коли всі поспівки спираються на той самий опорний тон, і багатоопорним, якщо

поспівки мають кілька устоїв. Звукоряд за правилами етномузиколотії виписується нотами у вихідному порядку. Це зумовлюється тим, що кінцеві опорні тони більшості народних мелодій перебувають у нижній його частині, а самі мелодичні контури наспівів зберігають генетичні зв'язки з інтонаціями розповідної модальності мовлення. За цих умов довершений каданс розміщується внизу. Обсяг звукоряду від найвищого до найнижчого звуку називається амбітусом. У схемі звукоряду нестійкі тони позначаються заштрихованими овалами без штилів, головний устій подається як ціла нота, побічні устої (залежно від їхнього значення) позначаються половинною нотою, чверткою, вісімкою — зі штилями. Сусідні звукоряди виявляють спільність чи відмінність їхнього звукового складу і перебувають у стосунках «накладання на відстані». Таке явище має назву інтерференції звукорядів. Вона буває ідентичною (повна тотожність двох ладових сегментів), еквівалентною (наявність субтону чи альтерації), автентичною (два ладових сегменти не мають спільних тонів), плагальною (один спільний тон), інтерплагальною (один звукоряд має ширший амбітус і містить усі звуки коротшого звукоряду), трансплагальною (звукоряди мають два і більше спільних звуки, але відрізняються за амбітусом). Інтерференція звукорядів застосовується в кібернетичній етномузикології в програмах автоматизованого аналізу музично-фольклорних текстів. Різноманітні модифікації у ладовій сфері породжують числові види ладової змінності. Залежно від інтервалу між попереднім та наступним устоями змінність буває великосекундова, малотерцієва, квартова та квінтова. До різновидів ладової змінності належить транспозиція — перенесення поспівок або частини мелодії на певний інтервал, здебільшого угору (квінтова, квартова у чардашкових формах, у коломийкових трапляється великосекундова). До особливих категорій ладової змінності належить вріативність інтонування деяких тонів наспіву, надто — терції, сексти (у межах наспіву вони можуть бути великими, малими, нейтральними, заниженими та завищеними), трохи менше — кварти (здебільшого завищується аж до інтонації тритона). Досить вживаною є альтерація, менше — хроматизм, який не застосовується між сусідніми звуками і тому названий хроматизмом на відстані. У зв'язку з останнім терміни альтерація і хроматизм виявляються зближеними і до певної міри можуть вживатися як синоніми. Деякі нестійкі тони наспіву використовуються у певних позиціях і мають визначені ладові функції та власні назви: велика секунда знизу до устою — субсекунда, кварта знизу до нижнього устою — субкварта. ЛНМ систематизують: а) за числом звуків — клас тонних звукорядів; б) за амбітусом — клас хордних звукорядів; в) за інтервальною структурою — клас хазматонних звукорядів. **Тонні** звукоряди утворюються з чергувань великих секунд і терцій: дитоніка (два звуки в межах терції, рідше — кварти), тритоніка (три звуки у межах кварти — наприклад: до-ре-фа або до-мі-бемоль-фа); тетратоніка (чотири звуки у межах квінти — наприклад: до-ре-фа-соль або до-мі-бемоль-фа-соль); пентатоніка (п'ять звуків у межах сексти або септими). **Хордні** звукоряди утвор. з чергувань великих і малих секунд на основі діатоніки: біхорд (два сусідні звуки); трихорд (три звуки в межах терції — до-ре-мі або до-ре-мі-бемоль); тетрахорд (чотири звуки в амбітусі кварти); пентахорд (п'ять звуків у квінті); гексахорд (шість звуків у сексті); гептахорд (сім звуків у септимі). **Хазматонні** звукоряди утворюються з чергування великих інтервалів — терцій, кварт, квінт, октав тощо. Для українського фольклору не властиві, а трапляються в народів Океанії. До ЛНМ зараховують також т. зв. «середньовічні лади», октавні за амбітусом: автентичні, де устої — нижній і верхній (т. зв. «мезовий», тобто серединний) — перебувають на відстані квінти, та плагальні (відстань між устоями — кварта). До автентичних належать іонійський, еолійський, дорійський, міксолідійський, фригійський, лідійський. До плагальних — ці ж самі

структури з префіксом гіпо-: гіпоіонійський, гіпоеолійський та ін. Діатонічна структура плагальних та автентичних ладів ідентична, лише плагальні лади починаються на кварту нижче порівняно з автентичними. Ці назви запозичені з давньогрецької музичної теорії, зараз вони не відповідають ладовій структурі слов'янського музичного фольклору і використовуються як загальновживані терміни для позначення інтервальної структури відповідних звукорядів. Крім октавних ладів, в українському фольклорі трапляється дев'ятиступеневий мінор, характерною рисою якого є низький другий ступінь, який використовується на октаву вище (може розглядатися як варіант «хроматизму на відстані», напр.: сі першої октави у ля-мінорі в другій октаві вже звучить як сі-бемоль). На новіших пластах українського фольклору від XVIII ст. помітно позначився європейський мажоро-мінор, гомофонно-гармонічний стиль. На нього спирається апокрифічна традиція та пісенно-романсова творчість. Значно поширився гармонічний та мелодичний мінор. У музиці народів світу є ще чимало ладів, що не мають чіткого визначення і потребують подальшого опрацювання. Це згадана хазматоніка, а також лади «гойдалкові», «ступінчасті», «фанфарні», «мовно-рецитаційні», «варіантно-змінні», «натурально-обертонові», «тонально-мовні», «тембрально-гортанні», «специфічно-інструментальні» (передусім у духовій музиці з незвичним необертоновим розташуванням гральних отворів), «мікроальтераційні».

Літ.: Сокальский П. П. Русская народная музыка. Харьков, 1888; Правдюк О. А. Ладові основи української народної музики. Київ, 1961; Гошовский В. Украинские песни Закарпатья. Москва, 1968; Гошовский В. К типологии армянской песни. Горани. Ереван, 1983; Чекановская А. Музыкальная этнография. Методология и методика. Москва, 1983.

Анатолій Іваницький

ЛАДИ ПЛАГАЛЬНІ — в етномузикології лади, що походять від середньовічних, запозичені з давньогрецької музичної теорії, у сучасній науці використовуються як загальновживані умовні терміни для позначення будови відповідних звукорядів, які починаються на кварту нижче від основного тону основних ладів. Відстань між устоями у ЛП дорівнює кварті. Їх істотна особливість — закінчення наспіву на нижній кварті (нижній устій). На слух таке закінчення сприймається як домінантове. До ЛП належать лади гіпоіонійський, гіпоеолійський тощо. У музичному фольклорі ЛП трапляються у давніх, реліктових та нерозвинених музичних формах дитячих, колискових та календарно-обрядових пісень, як своєрідне низхідне зісковзування з основного звука — тоніки, а також у піснях із заповненою субквартою.

Літ.: Правдюк О. А. Ладові основи української народної музики. Київ, 1961. 196 с.; Іваницький А. Українська народна музична творчість : посібник для вищих та середніх учбових закладів. Київ, 1990. 336 с.

Людмила Єфремова

ЛАДКАНКИ (бойківське — **латканки**) — обрядові пісні, переважно родинного (ширший ареал) та господарського (реліктові, локалізовані вужче) призначення. У науковій літературі спостерігаються деякі розбіжності в погляді на Л. Так, Г. Довженок вважає Л. «різновидом українських народних обрядових пісень з характерним типом мелодії, ритмічної структури, особливостями виконання та поетики тексту». Поширені в Карпатах, Прикарпатті. Розрізняють Л. весільні та пастуші. У весільних Л. 4—6 жінок (свашки) ладкають (співають) про все те, що виконується чи має виконуватися на весіллі. Пісні цього типу поширені серед східних та західних слов'ян. Пастуші Л., які побутують в основному на Бойківщині, пов'язані з весняним звичаєм плетіння вінків на пасовищі — під час свята Юрія або Зелених свят. Л. виконували пастухи, які в полі зверталися до кожної худобини окремо і, прикрасивши вінками, супроводжували її до двору. Пастушим Л. властива ритмічна структура Л. весільних, вони близькі за художньо-стилістичними прийомами, побажальними, величальними формулами тощо. У Л. простежується зв'язок змісту, мотивів пісень із компонентами

дійства, яке є рудиментом давнього ритуалу, пов'язаного із вшануванням свійських тварин». П. Зборовський виокремив чотири види Л.: весільні, скотарські, сінокісні та жнивні. Він пише: «Латкання — привілей жінок. Латкають лише жінки, заміжні жінки, старші за віком, в унісон та без супроводу. Одноголосний тип виконання, авторська і виконавська функція жінки наводить на думку, що цей жанр вокального мистецтва дійшов до нас ще з часів матріархату і, правдоподібно, зародився від тогочасних заклинань <...> Л. існували ще в дохристиянський період. Підтвердженням цього є барвінкові латкання весільного циклу, скотарські, сінокосні і жнивні». М. Чорнописький подає таку інформацію: Л. (ладкання) — «давня назва українських обрядових весільних пісень і обрядового весільного співу, що збереглася і дійшла до нашого часу в Карпатах та Прикарпатті, зокрема на Бойківщині. Відзначаються піднесено-урочистим і емоційно-ліричним настроєм, типовою для давніх обрядових пісень віршовою і ритмічною формою (7+7) та специфічною мелодикою. Л. (латканням) у недалекому минулому супроводжували всі акти народного весільного дійства, їх виконавцями були традиційні учасниці цього дійства — свахи — заміжні жінки. У наш час подекуди збереглися лише окремі залишки цього обрядового співу. У західних частинах українських Карпат зафіксовані також сліди побутування пастуших, жнивних, сінокісних, ягідних і грибних Л., які складали за зразком весільних і виконували з мелодіями останніх». Додаткові штрихи про Л. вміщує «Літературознавча енциклопедія» (2007): «Назва "Ладканка" поширена і на Подніпрянщині, що засвідчене "Словарем української мови" (1907) Б. Грінченка, у якому наведений приклад із книги "Українські прислів'я, приказки і таке інше" (1864) М. Номиса ("Не все те правда, що на весіллі ладкають") тут сформульовано дефініцію: Л. — весільне співання, а також самі весільні пісні». Виконують під час зустрічі наречених. Пісенний діалог між свахами і дівчатами, які оточують наречену, називають виладкуванням молодої. Воно полягає у припросинах свах, «аби бояри сіли» і їм дали місце біля молодої. В альманасі «Русалка Дністрова» під назвою «Ладкая» подано низку таких весільних пісень із різних місцевостей Галичини. І. Вагилевич у «Передговорі» «К народним руским пісням» аналізував сліди дохристиянських вірувань в обрядових дійствах. Я. Головацький у «Нарисі старослов'янського богослів'я, або Міфології» (1860) виводив етимологію поняття «Ладканка» від імен язичницьких богів Лад — Ладо. І. Огієнко також посилався на імена богині Лади та бога Лада, які вважалися богами «вірного супружжя», любові й веселощів, щастя і весни, адже «слово "лада" означає вірна дружина, любка, полюбовниця, а "лад" чи "ладо" — вірний чоловік ("Слово о полку Ігоревім"), полюбовник. Ці слова дуже часті в топографічних назвах усіх слов'янських народів». Так, у сербів та македонців «ладувати» означає «співати весільних пісень», а в болгар під час весілля обряд ладування виконує друга дочка в родині після нареченої — Лада. Тематичний діапазон та функції Л. у весільному обряді можна простежити за багатьма збірками весільних пісень, а спеціально — за книгою в упорядкуванні П. Зборовського «Бойківські весільні латканки» (2002).

Літ.: Чебанюк Е. Ю. Ладканка пастуша. *Восточно-славянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии.* Минск, 1993. С. 219; Довженок Г. В. Ладканки (ладкання, латкання). *УЛЕ.* Київ, 1995. Т. 3. С. 124-125; Бойківські весільні латканки / зібрав та упоряд. П. Зборовський; муз. транскрипції І. Федун. Львів, 2002. 196 с.; Чорнописький М. Ладканка (ладкання). *Українська фольклористика. Словник-довідник.* Тернопіль, 2008. С. 321; Ладкання, або Ладканка. *Літературознавча енциклопедія* / авт.-укл. Ю. Ковалів. Київ, 2007. Т. 1. С. 543—544.

Микола Дмитренко

ЛАДКАННЯ ДО ХУДОБИ — пісні, що виконують при першому вигоні худоби на пасовища у гірських Карпатах на свято Юрія, коли співають також т. зв. юр'ївських пісень. Хазяї (іноді їхні діти) прикрашали корів та співали їм ве-

личальних ЛХ, у яких прославляли тварину та бажали їй здоров'я, гарних надоїв («Повна коровиця, повна», «Красна Лисунє, красна»). Іноді цих пісень співали діти, коли приганяли худобу з пасовиська, прикрашаючи її перед поверненням додому («Ой ти, Настусько, жени корови»), співом попереджаючи про своє повернення і про необхідність приготуватися до зустрічі. Іноді ці співи тривали всю дорогу і були дуже довгими (кілька десятків строф). ЛХ за назвою та музичними особливостями близькі до весільних ладканок конкретної місцевості. В основі дворядкової поетичної строфи ЛХ лежить тричі повторюваний семискладовик 7+7+7 (із повторенням першого рядка та сегментацією семискладовика на 5+2). Їй відповідає трирядковий наспів весільної ладканки з десцендентною ритмікою 4+3 ♪♪♪♪♪| ♩ ♩, з ладово нестійким закінченням першого і другого рядків мелострофи та кадансуванням — у третьому.

Літ.: Календарно-обрядові пісні / упоряд. О. Ю. Чебанюк. Київ, 1987. 392 с.; Дитячі пісні та речитативи / упоряд. Г. В. Довженок. Київ, 1991. 448 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ЛАЗАР Євзе(и)бій Єли(і)зарович (08.05.1904, с. Карпачів, тепер Вижницького р-ну Чернівецької обл. 01.09.1940, м. Чернівці) — фольклорист, археолог-аматор, художник, математик. Початкову школу закінчив у рідному селі. Після закінчення Чернівецької гімназії навчався в Яському медичному інституті, два роки навчався в Бухарестській малярській академії. Був змушений покинути академію через шовіністське ставлення до нього та через високу плату за навчання. У 1936 закінчив фізико-математичний факультет Чернівецького університету. Деякий час учителював у румунському селі. Через утиски з боку освітніх адміністраторів повернувся до рідного села. Л. відкрив першу в Прикарпатті стоянку пізнього палеоліту біля с. Замостя. Вона нараховує не менше 30 тис. років. Разом із професором Ч. Амброзевичем 1935—1936 здійснив розкопки відкритої стоянки. Про роботу розповів у статті «Наукове значіння розкопок у Замістю», яка була опублікована в чернівецькій україномовній газеті «Час» (08.03.1936). У 1936 здійснював розкопки в с. Костинці Сторожинецького р-ну на Буковині, натрапив на рештки поселення енеоліту (про це — у статті «Передісторичні знахідки в Костинцях», чернівецький часопис «Самостійність», 28.06.1936). Своїми дослідженнями Л. доводив автохтонність українського населення на Буковині. Ця ж тема розвинена в праці «Старша княжа доба на Буковині». На основі легенд, переказів, пам'яток доведено: Буковина — земля слов'янська. У мові Л. вбачав збереження свого народу, а в пісні — його душу. Тому у вільний час ходив по селах Буковини і Бессарабії, записував народні пісні, прислів'я, приказки, легенди, казки, перемальовував із вишивок народні орнаменти. В умовах румунського поневолення, коли не можна було навіть навідуватися до родини в сусіднє село, а українську культуру висміювали, принижували, Л. виявив неабиякий героїзм: зібрав понад тисячу народних пісень. Деякі з них рідкісні, особливо пісні періоду Першої світової війни. Л. таємно від жандармів навчав селянських дітей української граматики, літератури та історії. Брав активну участь у спортивно-патріотичному товаристві «Чорноморці». Улітку 1940 був призначений директором школи в Чернівцях, 1 вересня помер. Похований у Чернівцях на Руському цвинтарі.

Літ.: Амброзевич Ч., Попович Р. Дакія (Пошуки і археологічні відкриття в Румунії), 1938; Іванюк М. Євзебій Лазар. *Радянська Верховина.* [Вижниця], 1970, 17 груд.; Тимощук Б. Дослідник Євзебій Лазар. *Радянське село.* 1964, 31 жовтня; Іванюк М. Літературно-мистецька енциклопедія Буковини. *Альманах «Краянин».* 1989. Вип. 10 (Додаток до газети «Молодий буковинець»); Іванюк М. Краєзнавець з Карпачева. *Радянська Верховина.* 1989, 24 черв.; Яківчук А. Людина, яка присвятила себе Буковині. *Яровит.* 1994. № 7 (9); Кузик Я. Мистецтво — їхня доля. *Вижницькі обрії.* 1994, 29 жовт.; Пивоваров С., Іванчук В. Буковинський археолог Євзибій Лазар. *Буковина — мій рідний край.* Чернівці, 1997; Огуй О. Д., Пивоваров С. В. Лазар Євзибій Єлизарович. *ЕІУ.* Київ, 2009. Т. 6. С. 22—23.

Микола Дмитренко

ЛАЗАР Іван Іванович (26.07.1920) — казкар із с. Макарове Мукачівського р-ну Закарпатської області. Походив із небагатої селянської родини, проте мав змогу отримати восьмирічну освіту. Наймитував, 1941 був забраний до армії, здався у полон радянським військам. Працював у колгоспі. Казковий репертуар (що за свідченням П. Лінтура, охоплює 40А сюжетів), почав формувати в дитинстві з розповідей батька та від старших односельців. Інтерес оповідача привертали переважно побутові казки та анекдоти.

Тексти: Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати: Закарпатські народні казки. Гумор та сатира. Запис текстів та впоряд. П. В. Лінтура. Ужгород : Карпати, 1966. С. 45—46, 104, 115, 130—137, 145—146, 156—157, 161—162, 177—179, 188—190, 250; Лінтур П. Зброєю сміху. *Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати: Закарпатські народні казки. Гумор та сатира* / запис текстів та впоряд. П. В. Лінтура. Ужгород : Карпати, 1966. С. 251—261; Зачаровані казкою: Українські народні казки в записах П. В. Лінтура / упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 458—466.

Літ.: Лінтур П. Зброєю сміху. *Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати: Закарпатські народні казки. Гумор та сатира* / запис текстів та впоряд. П. В. Лінтура. Ужгород : Карпати, 1966. С. 251—261; Зачаровані казкою: Українські народні казки в записах П. В. Лінтура / упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 456—457; Лінтур П. В. Казкарі Закарпаття і їх репертуар. *Зачаровані казкою: Українські народні казки в записах П. В. Лінтура* / упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 337—399.

Олександра Бріцина

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ Олександр Матвійович (20.06.1834. с. Гирявка, тепер с. Шевченкове Конотопського р-ну Сумської обл. — 13.04.1902, м. Київ, похований у Конотопському р-ні Сумської обл.) — історик, бібліограф, фольклорист. У 1854 закінчив II петербурзьку гімназію, у 1858 — Петербурзький університет. Працював у Археографічній комісії при департаменті народної освіти, бібліотекарем у графа Уварова, в адміністративно-управлінських та судівських установах Чернігівщини, Полтавщини, Курщини, з 1880 — у Києві. 1885 обраний членом Київської судової палати. Л. — один із засновників журналу «Киевская старина» (1881), автор першого бібліографічного покажчика «Указатель источников для изучения Малороссийского края» (1858, схвально на цю працю відгукнувся Й. Бодянський), історичних та фольклористичних праць: «Історичні нариси сіл Конотопського повіту» (1886—1887), «Павло Полуботок» (1880), «Замітки про Мазепу» (1898), «Українські (малоруські) історичні прислів'я та приказки» (1853—1854). Писав про М. Максимовича, М. Гоголя, М. Костомарова, П. Куліша. Дружив із Т. Шевченком, брав участь у його похованні та перепохованні, супроводжував труну з тілом покійного в Україну. На відзначення заслуг Л. члени Конотопського повітового земства 21 вересня 1902 ухвалили рішення про увічнення його пам'яті — заснували премію його імені в розмірі 300 рублів за кращу працю з історії України.

Літ.: Сарбей В. Г. Лазаревський Олександр Матвійович. *УЛЕ.* Київ, 1995. Т. 3. С. 126; Герасименко Н. О. Лазаревський Олександр Матвійович. *ЕІУ.* Київ, 2009. Т. 6. С. 28—30.

Микола Дмитренко

ЛАЗОРЕНКО Касьян (?) — лірник (харківська школа). Жив у м. Костянтиноград Полтавської губ. (нині м. Красноград Харківської обл.). П. Мартинович від Л. у 1906—1907 записав варіант думи «Маруся Богуславка».

Літ.: Гримич М. Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. Чис. 4.С. 21. Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 304.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 11. Од. зб. 757. Арк. 34 зв. — 35 зв.

Ірина Коваль-Фучило

ЛАСЛО-КУЦЮК Магдалина (30.08.1928, м. Тімішоара, Румунія — 02.09.2010, м. Бухарест, Румунія) — літературознавець, фольклорист. Доктор філологічних наук (1971), професор (1972). Навчалася в Клузькому, Бухарестському університетах, 1954 закінчила Харківський університет. У 1955—1983 викладала українську літературу в Бухарестському університеті. Авторка праць «Шевченко в Румунії» (1961), «Дослідження українського фольклору

Ласло-Куцюк Магдалина

в Румунії» (1965), «Румунсько-українські літературні взаємини XIX — початку XX ст.» (1972), «Засади поетики» (1983), «Віддзеркалення вогню» (1984) та ін.

Літ.: Яценко М. Наукові обрії україністки з Бухареста. *СіЧ.* 1990. № 3; Романець О. С. Ласло-Куцюк Магдалина. *УЛЕ*. Київ, 1995. Т. 3. С. 133—134.

Микола Дмитренко

Ластівка Корнило

ЛАСТІВКА Корнило (псевдоніми, криптоніми: **Вернигора-Вірленко**, **К. Л.**; 30.12.1893. с. Горошівці, тепер Заставнівського р-ну Чернівецької обл. — 17.12.1975, Відень, Австрія) — письменник, фольклорист. У 1922 закінчив Чернівецький університет. Був священиком на Буковині. Друкувався в чернівецьких виданнях: журналі «Промінь» (1921—1923), газеті «Час» (1930—1931), у варшавському журналі «Наша культура» та ін. Збирав та досліджував український фольклор, міфи, обряди, звичаї, вірування, символіку: «Як обходять український Великдень на Буковині» (1930), «Староукраїнський пантеон князя Володимира» (1931), «Корочун — старе українське Різдво», «Свято Коляди і його міфологічне значення», «Буковинські «старосвітські молитви» (1934), «Північно-буковинські гаївки» (1937), «Буковинська веснянка «Воротар» і її міфологічна основа», «Білі хорвати та українці на Підкарпаттю», «Походження і значення наших писанок», «Рахманський Великдень» (1970), «Основи українських календарних обрядів» (рукопис, Відень, останні роки життя) та ін. Життя, наукову та письменницьку творчу діяльність Л. досліджували Ф. Погребенник, Б. Мельничук, В. Костик, Л. Костик та ін.

Праці: Рахманський Великдень : Збірник / упоряд. В. Костик, Л. Костик. Чернівці, 2008. 196 с.; Староукраїнський пантеон князя Володимира / упоряд. В. Костик, Л. Костик. Чернівці, 2010. 76 с.

Літ.: Погребенник Ф. П. Ластівка Корнило. *УЛЕ.* Київ, 1995. Т. 3. С. 134; Мельничук Б. Корнило Ластівка. *Письменники Буковини другої половини XIX — першої половини XX століття. Хрестоматія. Ч. 1* / за ред. Б. Мельничука, М. Юрійчука. Чернівці, 2001. С. 653—659; Костик В., Костик Лв. Повернення Ластівки. *Ластівка Корнило. Рахманський Великдень : Збірник* / упоряд. В. Костик, Л. Костик. Чернівці, 2008. С. 3—6; Костик В. Духовний Олімп Корнила Ластівки. *Ластівка Корнило. Староукраїнський пантеон князя Володимира* / упоряд. В. Костик, Л. Костик. Чернівці, 2010. С. 68—74.

Микола Дмитренко

Левченко Микола Захарович

ЛЕБІДЬ П. П. (р. н. і смерті невідомі) — український фольклорист, науковий співробітник Інституту фольклору АН України, член комісії з видання наукової спадщини Д. І. Яворницького. 1838 готував до друку збірку фольклорних матеріалів Д. І. Яворницького. Як видно з листування двох учених, перший том містив народні думи, а також пісні історичні, козацькі, чумацькі, бурлацькі, кріпацькі, наймитські, рекрутські, солдатські, побутові, пісні про кохання, жартівливі, весільні, а також прислів'я та приказки (обсяг — 20 друк. арк.). Термін подання до друку збірки — 1 жовтня 1938. Упорядник консультувався з Д. Яворницьким з приводу запису, упорядкування, коментування, поетики, жанрової класифікації та історичного змісту пісень.

Літ.: Листи П. П. Лебедя до Д. І. Яворницького. *Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Випуск 1. Листи вчених до Д. І. Яворницького.* Дніпропетровськ, 1997. С. 294—299.

Людмила Іваннікова

ЛЕВЧЕНКО Микола Захарович (1903, м. Київ — 1934, м. Київ) — історик, етнограф, фольклорист, літературознавець. Закінчив 2-гу Київську класичну гімназію (1920), історичне відділення Київського ІНО (1923). Навчався в Київському археологічному інституті (1921) та одночасно працював бібліотекарем Всенародної бібліотеки України (нині — НБУВ). 1923—1929 — завідувач друкарні ВУАН і науковий секретар канцелярії історико-філологічної кафедри ВУАН (був секретарем в академії А. Кримського; останній із часом усиновив його). Від 1924 — постійний позаштатний співробітник Кабінету арабо-іранської філології. З 1928 — дійсний член ЕК ВУАН і Діалектологічної комісії ВУАН, науковий консультант Кабінету виучування Поділля у Вінниці. Заарештований 1929 у справі «Спілки визволення України». Під час допиту,

аби врятувати від арешту А. Кримського, визнав себе винним у безпідставних звинуваченнях і був засуджений до 10 років позбавлення волі. Покарання відбував у Біломорбалттаборі в Карелії, там психічно захворів, 1934 — звільнений. Повернувся до Києва виснаженим, невдовзі закінчив життя самогубством. Реабілітований 1973. Л. здійснив видатний внесок в українську фольклористику, опублікував десятки статей та записів фольклору (зокрема, про Іллю Муромця, Кирика, оповідання про чудо в Лаврі, народну пісню «Ой за гаєм, гаєм...», розповіді про національно-визвольну війну в Україні 1918—1921). Досліджував діяльність М. Максимовича, унікального збирача прозового та пісенного фольклору А. І. Димінського та ін. Найпомітніший здобуток Л. — підготовка до видання унікальної фундаментальної збірки «Казки та оповідання з Поділля» (переважно записи А. І. Димінського) (1928).

Праці: З поля фольклористики та етнографії: Статті та записи. Київ, 1927—1928. Вип. 1—2.; Казки та оповідання з Поділля: в записах 1850—1860-х рр. Київ, 1928. Вип. 1—2.

Літ.: Лисенко І. М. Левченко Микола Захарович. *УЛЕ.* Київ, 1995. Т. 3. С. 149; Циганкова Е. Свідчення-спомини М. Левченка. *Вісник НАН України.* 1996. № 3—4; Верба І. В. Левченко Микола Захарович. *ЕІУ.* Київ, 2009. Т. 6. С. 92—93.

Микола Дмитренко

ЛЕНЧЕВСЬКИЙ Леонід Софронович (02.05.1876, с. Карабіївка Старокостянтинівського пов. Волинської губ. (тепер Хмельницька обл.) — 02.09.1962, м. Ружин Житомирської обл.) — етнограф-аматор, краєзнавець. Народився в сім'ї священика. Закінчив Волинську духовну семінарію. Тривалий час був настоятелем церкви св. Параскеви у м. Ружині. Цікавився краєзнавством, збирав топоніми, гідроніми, архівні та усні матеріали про історію м. Ружина та Ружинського р-ну, с. Білилівка та Ягнятин. У статті Л. «Похоронные обряды и поверья в Староконстантиновском уезде Волынской губернии», опублікованій спочатку в журналі «Киевская старина», а згодом окремою відбиткою (К., 1899), проаналізовано народні уявлення про смерть, хворобу, душу людини як антропоморфні істоти, наведено записані автором легенди, повір'я. Основна частина — опис похоронного обряду, зокрема таких важливих сакральних моментів, як віщування смерті, прощання з помираючим, наряджання тіла, ритуальне пильнування, винос тіла, відспівування, опускання до ями, оплакування та поминання покійника. Зафіксовано особливості похорону старих людей, дітей та неодруженої молоді (останній перегукується з весільним обрядом). Стаття — одне з перших наукових досліджень, присвячених поховальній обрядовості українців.

Праці: Похоронные обряды и поверья в Староконстант. у. Волынской губ. *КС.* 1899. № 7. С. 70—79.

Літ.: Іваннікова Л. В. Обрядовість і фольклор Південно-Східної Волині у дослідженнях кінця XIX — початку XX століття (Заславський і Староконстянтинівський повіти). *НТЕ.* 2012. № 6. С. 46—50.

Людмила Іваннікова

ЛЕОНТОВИЧ Микола Дмитрович (13.12.1877, присілок Монастирок біля с. Селевинці, тепер Немирівського р-ну Вінницької обл. — 23.01.1921, с. Марківка, нині Теплицького р-ну Вінницької обл.) — композитор, диригент, педагог, збирач фольклору. Народився в сім'ї священика. Початкову музичну освіту здобув удома: його батько Дмитро Федорович (Феофанович) чудово співав, грав на кількох інструментах — скрипці, віолончелі, контрабасі, гітарі; мати, Марія Йосипівна, любила співати народні пісні. Навчався в Шаргородській духовній школі (1888—1892, тепер Вінницька обл.), Кам'янець-Подільській духовній семінарії (1892—1899, тепер Хмельницька обл.), літніх регентських курсах при Петербурзькій придворній співацькій капелі (1904). Приватно студіював композицію у професора Б. Яворського. Викладав музику в навчальних закладах Вінниччини (с. Чуків, нині Немирівського р-ну, у Тиврівському духовному училищі, у Вінниці), на Донбасі, з 1908 до 1918 — у Тульчині, 1918—1919 — у Київському музично-драматичному інституті ім. М. Ли-

Леонтович Микола Дмитрович

сенка, учителював у семінарії. У 1919 у Тульчині заснував музичну школу, створив хорову капелу. У січні 1921 приїхав до батька в с. Марківку, нині Теплицького р-ну. Вночі Л. застрелив агент Гайсинського ЧК. Творчість Л., як зазначала Л. Пархоменко, новаційно синтезувала поетику українського фольклору з фаховими принципами музичного розвитку й формотворення, поглибивши зв'язок музичної композиції з генетичним корінням національної культури. Доробок Л.: аранжування народних пісень, концертні хорові п'єси, духовні композиції, театральна музика (до вистави «Русалчин Великдень», опера «На Русалчин Великдень»), понад 120 записів зразків фольклору. Л. здійснив обробки 200 українських народних пісень. А. Завальнюк наголосив: «Творчим кредо Леонтовича був вдумливий і довготривалий процес відбору народних пісень. У нього що не пісня — то частина життя людини з її настроями, радощами та переживаннями. Знайдену ідею він виношував роками, працював над нею, а потім багато років удосконалював, переробляв уже створену хорову обробку. Наприклад, пісня "Ой темная та невидная ніченька" зазнала семи редакцій <...> Підхід М. Леонтовича до фольклорного матеріалу був глибоко своєрідний. Творче зерно та концептуальну ідею він брав не від окремої пісні чи мелодії, а від цілого жанрового циклу фольклору. Так, календарно-обрядові композиції «Кривий танець», «А вже весна», «Воротар», «Гра в зайчика» відтворювали образи хороводу і народних ігор. Крім того, він образно передавав у музиці «етнографічний пейзаж», зображуючи звучання конкретного кобзарського або лірницького інструмента. Наприклад, початок «Дударика» імітує кобзарську дуду. Такими знахідками просякнута більшість його обробок». Ранні опрацювання народних пісень із Поділля 1900—1906, кращі з яких подано у першій (1901) і другій (1903) збірках, мають етнографічну орієнтацію, свідчать про вплив Лисенкових прийомів розкриття народного мелосу. Зрілий період творчості Л. вирізняє новаторське ставлення до опрацювання фольклору, індивідуальне витлумачення сюжетів і художніх образів пісень. Творчість Л., «представника націоналізму в музиці» (С. Людкевич), збагатила способи художнього освоєння українського фольклору, розширила межі національно музичного стилю. Його метод (за Б. Луканюком) відчутно вплинув на розвиток різних галузей української музики. Світової слави зажив «Щедрик» Л., що став одним із пісенно-музичних символів України. На запрошення К. Стеценка, П. Козицького, О. Кошиця Л. приїхав до Києва і в грудні 1916 з хором студентів Київського університету вперше виконав шедевр — подільську народну обрядову пісню у власній обробці «Щедрик, щедрик, щедрівочка» («Щедрик»). Спопуляризований О. Кошицем під час гастролей, «Щедрик» Л. у перекладі англійською мовою став у США та і в усьому світі поширеною різдвяною піснею. Л. гідно вшановано: ім'я композитора присвоєно навчальним закладам, вулицям у багатьох містах України, мистецьким колективам, конкурсам; у Тульчині діє квартира-музей, встановлено пам'ятник Л. (1969, скульптор Г. Кальченко). Пам'ятник Л. встановлено в Немирові (2004), с. Чукові (2005). До 150-річчя Л. у с. Марківка Теплицького р-ну Вінницької обл. відкрито новий меморіальний музейний комплекс.

Праці, тв.: Перша збірка пісень. 2001; Друга збірка пісень. Вінниця, 2003; Практичний курс навчання співу у середніх школах України (з нотними ілюстраціями); Підручник для навчання співів у школах народніх. Київ, 1920; Практичний курс навчання співу у середніх школах України (З педагогічної спадщини композитора) / упоряд. Л. Іванов; передм. М. Гордійчука. Київ, 1989. 134 с.; Народні пісні: 5 десятків / ред. П. Козицький. Київ, 1921; Музичні твори: 8 збірок / ред., прим. Я. Юрмаса. Київ ; Харків, 1924, 1930—1931; Хорові твори / упоряд. В. Брус, заг. ред. і передм. М. Гордійчука. Київ, 1970; На Русалчин Великдень: Опера на 1 дію. Клавір. Лібрето М. Леонтовича за казкою Б. Грінченка / літ. ред. А. Бобир; муз. ред. М. Скорик. Київ, 1980; Женчичок-бренчичок: Обробки українських народних пісень для дітей середнього та старшого шкільного віку / упоряд. С. Крижанівський. Київ, 1983. 38 с.; Музичний архів М. Д. Леонтовича /

уклад. Л. Корній, В. Клименко. Київ, 1999; Хорові твори / ред.-упоряд. В. Кузик. Київ, 2005. 375 с. Аранжування нар. пісень: для мішаного хору без супроводу (понад 90): «Гра в зайчика», «Дударик», «Женчичок-бренчичок», «За городом качки пливуть», «Зашуміла ліщинонька», «Із-за гори сніжок летить», «Козака несуть», «Котилася зірка», «Мак», «Мала мати одну дочку», «Над річкою, бережком», «Ой з-за гори кам'яної», «Щедрик» та ін.; для чоловічого хору (прибл. 15): «А в Києві, на ринку», «Гаю, гаю, зелен розмаю», «Гей, нум, браття», «За річкою, за Дунаєм», «Ой не пугай, пугаченьку» та ін.; для жіночого або дитячого хору (приблизно 40): «Дударик», «Закувала зозуленька», «Ой сивая зозуленька» та ін.

Літ.: Гордійчук М. Микола Леонтович. Київ, 1972. 55 с.; Завальнюк А. Ф. Микола Леонтович: Листи, документи, духовна музика. Вінниця, 2007. 272 с.; Завальнюк А. Ф. Безмежно закоханий у пісню. *Леонтович Микола Дмитрович — композитор, диригент, педагог: До 130-річчя від дня народження (1877—1921) : Біобібліографічний покажчик* / уклад. Т. Марчук, О. Ніколаєць; вст. ст. А. Завальнюка. Вінниця, 2007. С. 5—8; Орфєєв С. М. Леонтович і українська народна пісня. Київ, 1981. 75 с.; Гордійчук М. М. Леонтович Микола Дмитрович. *УЛЕ*. Київ, 1995. Т. 3. С. 161; Янковська О. В. Леонтович Микола Дмитрович. *ЕІУ.* Київ, 2009. Т. 6. С. 119—120; Пархоменко Л. Леонтович Микола Дмитрович. *УМЕ.* Київ, 2011. Т. 3. С. 79—85; Цвігун Т. Леонтович — славетний син співочого Поділля. *Світлиця*. 2016. № 1 (52). С. 1—5.

Микола Дмитренко

ЛЕПКИЙ Данило Хомич (псевдоніми і криптоніми: **Сава Сливич**, **Хомів**, **Священик**, **Д. Л.** та ін.; 29.12.1858, с. Літиня, нині Дрогобицького р-ну Львівської обл. — 20.03.1912, м. Старий Самбір, нині Львівської обл.) — письменник, фольклорист, етнограф. У 1884 закінчив Перемишльську духовну семінарію. Був священиком у різних селах Галичини, з 1900 — у Старому Самборі, де 1901 керував філією товариства «Просвіта», організував кредитне товариство. З 1900 — член Етнографічної комісії НТШ. Записував фольклорно-етнографічний матеріал у селах Дрогобицького, Жовківського, Самбірського, Сокальського, Стрийського, Сколівського пов. (Львівщина), Городенківського пов. (нині Івано-Франківська обл.), Сяноцького і Ярославського пов. (нині Польща). Вивчав фольклор як явище народного світогляду в контексті міфоритулістики, обрядово-звичаєвої культури, вірувань. Автор численних невеликих за обсягом праць: «Народні повірки про вітер» (1882), «Весняні звичаї, обряди та вірування на Русі» (1883), «Людові вірування про птахи» (1885), «Лицарі та розбійники в деяких людових казках та віруваннях» (1887), «Вода в людовій вірі» (1888), «Земля в людовій вірі» (1895) та ін.

Літ.: Якимович Б. З. Лепкий Данило Хомич. *УЛЕ*. Київ, 1995. Т. 3. С. 163; Бриняк О. М. Лепкий Данило Хомич. *НЗ*. 2015. № 3. С. 558—560.

Микола Дмитренко

ЛЕСЕВИЧ Володимир Вікторович (псевдоніми: **Украинец**, **Вл. Викторов**; 15.01.1838. с. Денисівка, тепер Оржицького р-ну Полтавської обл. — 13.11.1905, м. Київ) — філософ, літературознавець, фольклорист. Дійсний член НТШ. Закінчив гімназію в Києві (1851), Миколаївське військово-інженерне училище (1855) та Інженерну академію (Санкт-Петербург, 1856). У 1861 закінчив Академію Генштабу. 1862 покинув військову службу, у рідному селі заснував школу українською мовою (1864), учителював. Зазнав переслідувань місцевої адміністрації, школу закрили, Л. виїхав до Петербурга. Наприкінці 1860-х здійснив мандрівку до Німеччини й Великої Британії, зустрічався у Лондоні з О. Герценом. Співпрацював із журналами «Отечественные записки», «Русское богатство». 1875 заснував у Петербурзі Літературний фонд ім. Т. Г. Шевченка, організував українське видавниче товариство з наміром випускати серію книг про Україну, видати роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» П. Мирного. Цензура заборонила підготовку творів до видання, Л. як порушника Емського акту 1876 та за зв'язки з народниками 1879 відправлено до Сибіру. У 1888 повернувся до Петербурга, з 1901 жив в Україні, підтримував стосунки з І. Франком, М. Грушевським. Філософ-позитивіст, шевченкознавець. Прихильник національного самовизначення України, доводив необхідність здійснення освітньої справи кожного народу рідною

Лесевич Володимир Вікторович

мовою. У 1902—1903 перебував у Італії та Франції, брав участь у Міжнародному соціологічному конгресі (Париж, 1903). Записував і досліджував українські народні казки. Зокрема, записав фольклорний репертуар Р. Чмихала, друкував казки, легенди, новели, анекдоти в «ЕЗ» (1904, т. 14), опублікував статтю «Денисівський козак Р. Ф. Чмихало, його казки і приказки» (1895).

Літ.: Кочур Г. П. Лесевич Володимир Вікторович. *УЛЕ*. Київ, 1995. Т. 3. С. 166—167; Чисніков В. М. Лесевич Володимир Вікторович. *ЕІУ*. Київ, 2009. Т. 6. С. 127.

Микола Дмитренко

«ЛЕТОПИСЬ ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОЙ ГУБЕРНСКОЙ УЧЕНОЙ АРХИВНОЙ КОМИССИИ» (1904—1915, вип. 1—10) — друкований орган Катеринославської губернської вченої архівної комісії. Мета його — оприлюднення документів з місцевих та приватних архівів, переважно тих, які стосуються історії Запорозької Січі, православної церкви, заселення краю, а також публікація фольклористичних, етнографічних, краєзнавчих досліджень місцевих істориків — Д. І. Яворницького, Я. П. Новицького, В. В. Данилова, В. О. Біднова, А. С. Синявського, Д. І. Дорошенка та ін. Головним редактором вважали А. С. Синявського, але фактично основну роботу із упорядкування й редагування випусків збірника провадив спочатку В. О. Біднов (1904—1909), а згодом — Д. І. Дорошенко (1909—1913). Вони ж були й основними дописувачами. На сторінках «Летописи» опубліковано цінні історичні документи, які на сьогодні вже втрачено, зокрема Я. П. Новицький надрукував матеріали архівів м. Олександрівська та Січового архіву, переданого йому А. О. Скальковським («Описание границ и городов бывшей Азовской губернии» (1904, вип. 1); «Материалы для истории запорожских козаков (Из Сечевого архива за 1770—1771 гг.)» (1909, вип. 5)). Він же опублікував тут і фундаментальні збірки фольклору Південної України: «Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине в 1874—1903 гг.» (1907, вип. 4, с. 131—257); «Народная память о Запорожье» (1911, вип. 7, с. 1—116); «Духовный мир в представлении малорусского народа» (1912, вип. 8, с. 161—184); «Малорусские народные заговоры, заклинания, молитвы и рецепты» (1913, вип. 9, с. 59—98); «Малорусские народные заговоры и заклинания собранные в Екатеринославщине» (1915, вип. 1, с. 1—15 (у додатку)). Інший напрямок досліджень — історія науки, історіографія, біографістика. Низку статей з цього напрямку надрукував тут видатний російський фольклорист В. В. Данилов (тоді — молодий викладач Катеринославської гімназії, бібліотекар комісії), як і Я. П. Новицький, він визнавав фольклор цінним історичним джерелом, доповненням до архівних документів: «Из прошлого Екатеринославской этнографии» (1915, вип. 10, с. 182—188); «Екатеринославщина в архиве Императорского русского географического общества» (1915, вип. 10, с. 376—378); «Памяти Г. А. Залюбовского» (1909, вип. 5, с. 108—111) та ін. У «Летописи» опубліковано ґрунтовні історіографічні статті А. Синявського, М. Бикова, В. Данилова, В. Біднова, Д. Яворницького, В. Машукова, Д. Чернявського та ін., життєписи катеринославських істориків, етнографів і фольклористів — Г. Залюбовського, Я. Новицького (Чернявский Д. Ф., «Яков Павлович Новицкий и его труды по истории и этнографии Екатеринославщины» (1912, вип. 8, с. I—VIII); Машуков В. Д. К биографии Д. Т. Мизко (1911, вип. 7, с. 247—248); Машуков В. Д. «К биографии И. И. Манжуры (1911, вип. 7, с. 249); Данилов В. В. «Дмитрий Тимофеевич и Николай Дмитриевич Мизки (справка об их литературной деятельности» (1911, вип. 7, с. 134—144); Эварницкий Д. И., «К биографии малороссийского этнографа Н. В. Закревского (1805—1871)» (1911, вип. 7, с. 117—124); Быков Н. В. «Ив. Ив. Манжура — украинский этнограф и поэт» (1910, вип. 6, с. 13—37)). Рецензії на «Летопись» публікували у найпрестижніших часописах того часу: «Живая старина», «Исторический вестник», «Киевская старина», «Записки НТШ».

Літ.: Синявский А. С. Первое десятилетие существования Екатеринославской губернской ученой архивной комиссии. *ЛЕУАК.* 1915. Вып. 10. С. 1—15; Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии (1904—1915). Бібліографічний довідник. Київ, 1991. 43 с.; Журба О. І., Абросимова С. В. Археографічна діяльність Катеринославської вченої архівної комісії. *Український археографічний щорічник*. Київ, 1992. Вип. 1. С. 34—46; Іваннікова Л. В. Катеринославська губернська вчена архівна комісія як науковий осередок з вивчення фольклору Запорожжя. *Слов'янський світ.* 2018. Вип. 17. С. 3—27.

Людмила Іваннікова

ЛЕЩИНСЬКА Світлана Сергіївна (21.04.1971, смт. Брацлав Немирівського р-ну Вінницької обл.) — фольклорист, філолог, музикознавець, хормейстер, хореограф народного танцю, педагог. Закінчила музично-педагогічне відділення Київського міського педучилища № 2 (1990), факультет народної художньої творчості Київського національного університету культури і мистецтв (1996), де отримала кваліфікацію «Керівник хору, викладач фахових дисциплін», та заочне фольклористичне відділення Університету Марії Кюрі-Склодовської у м. Любліні (Польща, 1997) за спеціальністю «польський народний танець». У 2014 захистила дисертацію кандидата філологічних наук на тему «Українські та польські ліричні монострофи: етнонаціональна своєрідність поетики та мелосу». Л. працює на кафедрі фольклористики Інституту філології КНУ ім. Тараса Шевченка, є хореографом-постановником університетського народного ансамблю української музики «Роксоланія», організатором та учасником багатьох культурних і мистецьких проектів в Україні та за її межами, зокрема численних репрезентацій української традиційної музики і танцю на міжнародних фестивалях у Словаччині, Чехії (2005), Туреччині (2008, 2009, 2011, 2013), Німеччині (2010), Японії (2010), Польщі (2014), Італії (о. Сардинія, 2015). Л. є автором численних наукових статей із фольклористики, музикознавства, культурології. Багато років керувала навчальною фольклорною практикою студентів кафедри, має досвід експедиційної роботи з фольклорних досліджень різних регіонів України та Польщі. Є фахівцем у галузі акціонального фольклору, зокрема, з реконструкції українського та польського автентичного танцю; у 2015 розробила і впровадила в навчальний процес авторську програму з дисципліни «Хореологія» для студентів-фольклористів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» та навчальної дисципліни «Порівняльна слов'янська етнохореологія» для студентів магістратури. У науковому доробку Л. — фольклористичні розвідки. Це, зокрема, дослідження з історії фольклористики і теорії фольклору, висвітлені в ряді наукових статей: «Павло Чубинський про місце танцю в українській обрядовій драматургії» (2006); «Ритмічні моделі деяких коротких жанрів пісенного фольклору» (2010); «Поетика та мелос народної пісні до танцю» (2008); «Історична парадигма українських народних пісень до танцю» (2012); «Украинские и польские народные монострофы: научная фиксация и теоретическое осмысление в славянской фольклористике XX ст.» (2013); «Інклюзії народних танкових пісень у поетичній творчості Тараса Шевченка» (2015). У сфері зацікавлень Л. також славістика, порівняльні дослідження в галузі української та польської монострофічної лірики («Національна специфіка зображувально-виражальних засобів українських та польських ліричних монострофф», 2013); всебічне вивчення парадигми українського та польського танечного фольклору: поетичний, музичний, хореологічний, текстуальний аналіз танечних приспівок, динаміки їх розвитку та взаємовпливів («Взаємовпливи зразків пісенних монострофф в українському та польському фольклорі», 2013; «Питання функціональності та виконавства українських і польських танцювальних пісень», 2015). Л. має наукові публікації з культурології: «Освітянські погляди Івана Франка щодо музичного фольклору українців» (2006); «Філософія буття в українських обрядах та звичаях святкування Водохреща» (2009); «Трансмісія коломийки в сучасному українському мистецтві» (2009); «Українські народні

пісні до танцю: традиція і сучасність» (2012). Л. брала активну участь у роботі багатьох наукових форумів, зокрема, у всеукраїнських, регіональних та міжнародних фольклористичних читаннях, круглих столах, конференціях та конгресах. Вона є членом японської культурно-просвітницької організації «Осака у світі» (з 2010).

Праці: Взаємовпливи зразків пісенних монострофа в українському та польському фольклорі. *НЗ.* 2013. Вип. 4. С. 712—717; Національна специфіка зображувально-виражальних засобів українських та польських ліричних монострофа. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур.* 2013. Вип. 21. С. 219—228; Павло Чубинський про місце танцю в українській обрядовій драматургії. *Літературознавчі студії.* 2006. Вип. 17. С. 66—73; Питання функціональності та виконавства українських і польських танцювальних пісень. Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe. Wrocław, 2015. T. I. C. 165—177; Поетика та мелос народної пісні до танцю. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* 2008. Вип. 32. С. 15—20; Трансмісія коломийки в сучасному українському мистецтві. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* 2009. Вип. 31. С. 277—284; Ритмічні моделі деяких коротких жанрів пісенного фольклору. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* 2010. Вип. 34. С. 228—234; Українські та польські ліричні монострофи: особливості формотворення та взаємовпливи. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2013. С. 152—155.

Леся Мушкетик

Липа Іван Львович

ЛИПА Іван Львович (криптоніми та псевдоніми: **Л., М. Л., І. Степовик**, **Тонкошкук**, **П. Шелест** та ін.; 24.02.1865, м. Керч, тепер Автономна Республіка Крим — 13.11.1923, смт Винники, тепер Львівської обл.) — громадський і політичний діяч, письменник, фольклорист, журналіст, видавець, лікар. Навчався на медичному факультеті Харківського і Казанського університетів (1888—1897). Став одним із засновників і авторів програми першого українського нелегального товариства «Братство тарасівців» (1891—1893). Працював лікарем. У період УНР був міністром віросповідань (1919), міністром здоров'я (1921). Брав участь у громадсько-культурному суспільно-політичному, літературному, редакційно-видавничому житті. Був активним діячем одеської «Просвіти», українських просвітницьких інституцій та видавництв. Друкувався з 1892 у часописах «Зоря», «Правда», «Літературно-науковий вісник», «Шершень», «Нова громада», «Українська хата», альманахах «Терновий вінок», «За красою», антологіях та збірниках «Акорди», «Досвітні огні» тощо. Поетичні й прозові твори Л. були видані посмертно, це поезії, оповідання, повісті («Нові Хрести», «З нового світу»), художні переклади. Л. — автор численних філософсько-космогонічних казок і притч («Колесо життя», «Дух Всесвіту», «Сім братів», збірок казок «Казки про волю», «Тихе слово»). Обізнаність Л. з українською етнографією і фольклористикою засвідчують його листи до родини Грінченків (ІР НБУВ, ф. III, 38427—38478, 43048—43243), В. Гнатюка (Центральний державний історичний архів літератури, ф. 309, оп. 1, спр. 2277), архівні записи історичних та родинно-побутових пісень, зроблені на Полтавщині в 1891—1895 (АНФРФ ІМФЕ, ф. 1-к. 2, од. зб. 22, 6 арк.). Частину фольклорних матеріалів Л. опубліковано в етнографічних збірниках Б. Грінченка (Чернігів, 1899, т. 3, 5 зразків). Л. — автор рецензії на «Народні казки» В. Гнатюка, спогадів про О. Потебню, Б. Грінченка, І. Франка, І. Манжуру та ін. У бібліографічному нарисі «Іван Манжура» він подав коротку історіографію української фольклористики, наголошуючи, що українцям «найбільше за всіх треба було поставити свій фольклор (народню творчість) як першу, можливу тоді, фортецю в обороні нашої народньої індівідуальности» («Українська хата», 1909, № 5—6, с. 243).

Праці: [Рец.] В. Гнатюк. Народні казки. *Українська хата.* 1913; Іван Манжура. Біографічний нарис. *Українська хата.* 1909. № 5. С. 243—250; № 6. С. 319—324; Ecce Homo [Про Б. Грінченка]. *Українська хата.* 1910; Казкові втіхи. *Світло.* 1911. Кн. 7. С. 42—48; Оповіді про смерть, війну і любов. Львів, 1935; Тринадцять притч. Львів, 1935; Пам'яти Насті Грінченкової. *Українська хата.* 1909; Світильник неугасимий: Тринадцять притч / упоряд. П. Г. Щегельський. Київ, 1994.

Літ.: Дорошенко В. Іван Липа. *ЛНВ.* 1924. Ч. 1; Липа-Гуменецька М. Про мого батька й діда. *Березіль.* 1991. № 1. С. 120—122; Качкан В. Посланник на ниву слова (Іван Липа

в освітленні нових історичних джерел та матеріалів). *Збірник праць науково-дослідного центру періодики*. Львів, 2001. Вип. 9. С. 520—554; Коваленко О. Іван Львович Липа (Петро Шелест). *Українська муза*. Київ, 1908. Вип. 8. С. 825—827; Світильник неугасимий: Пам'яти Івана Липи. Одеса ; Львів, 1924; Козар Л. Внесок українських громадських діячів в національну фольклористику в кінці XIX — на початку XX ст. (І. Липа, В. Науменко, В. Доманицький, родина Василя, Ольги та Ганни Андрієвських). *МУЕ.* 2009. Вип. 8 (11). С. 211—216.

Архіви: Центральний державний історичний архів літератури. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2275, 2277; Ф. 358. Оп. 1. Спр. 230 ; Ф. 361. Оп. 1. Спр. 98 ; Ф. 362. Оп. 1. Спр. 329; ІР НБУВ. Ф. III. № 38427—38478, 43048—43243; ІЛ НАНУ. Ф. 3. № 1620, 1626, 1628, 1632, 1634; Ф. 14. № 333 ; Ф. 59. № 1552, 2675 ; Ф. 77. № 92 ; Ф. 78. № 965 ; Ф. 81. № 207—212 ; Ф. 120. № 192—198 ; АНФРФ ІМФЕ, ф. 1-колекція 2. Од. зб. 22.

Лідія Козар

ЛИСЕНКО Іван Максимович (21.08.1938, с. Черемушна Валківського р-ну Харківської обл.) — літературознавець, мистецтвознавець, журналіст, педагог. Член НСЖУ (1977), член НСПУ (2005). Заслужений діяч мистецтв України (2009). Закінчив філологічний факультет Харківського університету (1966). Працював у Головній редакції УРЕ, виданнях «Наукова думка», «Музична Україна», «Радянська школа», викладачем зарубіжної літератури Київського педагогічного інституту, спеціальним кореспондентом журналу «Україна»; керівником групи головної редакції Зводу пам'яток історії та культури України. Автор понад 300 публікацій, з-поміж яких найпомітніші словниково-довідникові видання, авторські енциклопедії: «Словник співаків України» (1997), «Словник музикантів України» (2005), «Словник опер», енциклопедичні словники «Україна і світ», «Українські співаки X—XVIII ст.». Найновіше видання «Енциклопедія української пісні» (2017), у якій зібрано короткі відомості з історії публікації популярних українських народних пісень та (вибірково) дані про дослідників мелосу. Л. здійснив помітний внесок в українське краєзнавство, видав «Валківську енциклопедію» (у 3 т., 2000—2008).

Літ.: Різник О. Лисенко Іван Максимович. *УМЕ.* Київ, 2011. Т. 3. С. 109; Кушнірук О. Енциклопедичні вектори Івана Лисенка (До 80-річчя від дня народження). *Музика.* 2017. № 6. С. 29—32.

Микола Дмитренко

ЛИСЕНКО Микола Віталійович (10.03.1842, с. Гриньки, нині Глобинського р-ну Полтавської обл. — 24.10.1912, м. Київ) — композитор, фольклорист, педагог, диригент, громадський діяч. До найвідоміших творів М. В. Лисенка належать гімн «Молитва за Україну», опери «Тарас Бульба», «Наталка Полтавка», твори на вірші Т. Г. Шевченка та ін., численні аранжування народних пісень для хору, голосу та фортепіано. Батько Віталій Романович — дворянин, мати, Ольга Єреміївна, — з козацького роду, давала синові перші уроки музики. Вже тоді на вечорницях, від дівчат-покоївок та дядька Олександра Захаровича у с. Кліщинці на Полтавщині записував мелодії побутових романсів, пісень літературного походження та історичних, а також колядок та щедрівок. Загальну та музичну освіту продовжував у пансіонах м. Києва та 2-й Харківській гімназії, вчився на природничому факультеті Харківського та згодом Київського університетів. Разом із М. Драгомановим, М. Старицьким, П. Косачем належав до «Київської громади», мандрували Україною, збирали фольклор. У 1861 Л. та М. Старицький провели новорічні канікули у Борисполі на Полтавщині (нині Київська обл.) у П. П. Чубинського, де записали народне весілля та ін. численні фольклорні твори. Разом із П. Житецьким у Кременчуцькому пов. збирали народні пісні від селянської молоді. Багато пісень Л. записав від студентів університету, заснував студентський хор, захистив дисертацію з природничих наук. Кореспондентами композитора були П. Косач, Т. Рильський, Б. Познанський, І. Свидницький із Поділля. 1865—1867 — працював у Таращі на посаді мирового посередника, разом із батьком збирав музичний фольклор, переважно від лірників, та етнографічні відомості, опублікував розвідку «Про історичні вподобання у смаках і модах

Лисенко Іван Максимович

народного одягу в Сквирському та Таращанському повітах». Інструментальні мелодії композитор пізніше вмістив у розвідку про народні музичні інструменти в Україні. 1867—1869 — вчився у Лейпцизькій консерваторії як піаніст, композитор та теоретик, скрипаль та органіст. На концертах у Празі виступав як піаніст, виконуючи зокрема власні аранжування українських народних пісень. У власних творах широко використовував мелодії українських народних пісень. Написав перші твори на вірші Т. Г. Шевченка, видав першу збірку пісень. Зимові канікули провів у родині своєї першої дружини О. О'Конор у с. Миколаївка Кременчуцького пов., де записав чимало колядок та щедрівок. У 1973 з О. Русовим відвідав Сербію та Гуцульщину з метою запису слов'янських пісень. Загалом в архіві композитора збереглися нотації сербських, хорватських, моравських, словацьких та болгарських пісень і танців. М. Лисенко дійшов висновку, що найближче до української знаходиться сербська народна пісня. На Гуцульщині було зафіксовано коломийки, голосіння та заклики трембіт. Концертну діяльність продовжив, повернувшись до Києва. 1874—1875 — навчався у Петербурзі (клас М. А. Римського-Корсакова). 1878 — педагог в інституті шляхетних дівчат, узяв шлюб із Ольгою Антонівною Липською (1860—1900), з якою мав 7 дітей (двоє померли у ранньому віці). Подальша фольклористична робота координується з відділом Географічного товариства. У с. Сокиринцях Л. зустрів кобзаря Остапа Вересая і привіз його до Києва, занотувавши весь його репертуар та написавши велике теоретичне дослідження «Про музикальну окремішність в думах та піснях кобзаря Остапа Вересая». Композитор записував також думи та пісні з голосу О. Сластіона («Буря на Чорному морі», «Плач невільників»), П. Братиці та ін. мандрівних кобзарів та лірників. Значну кількість народніх пісень було записано від А. Калити, П. Братиці, Д. Лебедя та художника П. Мартиновича, а також від О. Загорської з Чернігівщини та Є. І. Красковської, яка перейняла фольклорні твори від П. Куліша і Т. Шевченка. Співробітничав Л. і з І. Франком, від якого занотував низку західноукраїнських пісень. У 1885 композитор розпочав серію видань народних пісень у хорових десятках, звернувшись до громадськості по допомогу у зборі матеріалів, наголосивши на важливості збереження місцевих діалектних рис у текстах пісень, але більше покладаючись на власний експедиційний досвід. Виходять у світ фольклористичні статті про кобзарське мистецтво та народну інструментальну музику. 1896 — організоване літературно-артистичне товариство разом із Лесею Українкою та М. Старицьким. Л. підтримує постійні творчі та фольклористичні зв'язки з родиною Косачів, М. Садовським, М. Кропивницьким, С. Тобілевич, М. Заньковецькою. Записано понад 30 мелодій від Лесі Українки, стільки ж від С. Тобілевич та зі співу Дніпрової Чайки (Л. О. Василевської). Тривала плідна співпраця з П. Демуцьким. Фольклорні багатства композитор друкував у 7 випусках «Збірників українських народних пісень» (1868—1911), збірках «Молодощі» та ін., які містять обробки власних записів композитора та його численних кореспондентів, серед яких був і А. Конощенко-Грабенко. 1904 — відкрито першу національну Музично-драматичну школу (з 1913 — ім. М. В. Лисенка), яка мала статус вищих мистецьких навчальних закладів. Разом із О. Кошицем організував музично-хорове товариство «Київський Боян». Творчість Л. сприяла зародженню та розквіту української етномузикології у працях П. Сокальського, К. Квітки, С. Людкевича, Ф. Колесси. Загалом композитором записано понад півтори тисячі народних пісень, частина яких і досі залишається в рукописах. Здійснено понад 600 обробок народних пісень для різних виконавських складів. Ім'ям Лисенка названо Львівську національну музичну академію, Харківський академічний оперний театр, Колонний зал Національної філармонії, Київську спеціалізовану музичну школу, Полтавське державне музичне училище, вулиці міст і сіл України. Поруч з Національною

оперою України знаходиться пам'ятник Миколі Лисенку. У Києві на вул. Саксаганського, де мешкав у 1898—1912 класик української музики, знаходиться музей композитора, у якому зібрані цінні експонати та рукописи, зокрема записи народних пісень від І. Я. Франка. відбуваються фестивалі і конкурси ім. Лисенка.

Праці: Збірник українських народних пісень, Лейпціг ; Київ, 1868—1911. Вип. 1—7; Зібрання творів. У 20 т. Київ, 1953—1958; Українські народні пісні в записах М. В. Лисенка / упоряд., вступ. ст. та прим. Л. О. Єфремової. Київ, 1991. 352 с.; Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень у виконанні кобзаря Вересая. Київ, 1978. 95 с.

Літ.: Старицький М. До біографії М. В. Лисенка. *М. В. Лисенко у спогадах сучасників*. Київ, 1905. С. 7—63; Будищанець В. (Щепотьєв В.) Славний музика Микола Лисенко, його життя і праця. Полтава, 1913. 46 с.; Квітка К. М. Лисенко як збирач народних пісень. *Повідомлення Музично-етнографічного кабінету*. Київ, 1923. Ч. 1. 18 с.; Архімович Л., Гордійчук М. М. В. Лисенко. Життя і творчість. Київ, 1952. 247 с., 1963. 354 с., 1992. 256 с.; Василенко З. Фольклористична діяльність М. В. Лисенка. Київ, 1972. 188 с.; Колесса Ф. Спогади про Миколу Лисенка. Львів, 1947. 64 с.; Дяченко В. Микола Віталійович Лисенко: життя і діяльність. Харків, 1941. 141 с.

Людмила Єфремова

ЛИСЮК Наталія Анатоліївна (31.01.1952, м. Київ) — фольклорист, літературознавець, перекладач, редактор, кандидат філологічних наук. У 1976 закінчила з відзнакою відділ російської мови і літератури філологічного факультету Київського університету. У 1995 захистила кандидатську дисертацію «Динаміка весільного сюжету та образів (спроба реконструкції)». Працювала в Київському університеті з 1977 старшим лаборантом, викладачем кафедри російської мови підготовчого факультету для іноземних громадян, на кафедрі російської мови Українського інституту міжнародних відносин, з 1996 — асистент, доцент кафедри фольклористики. Праці Л. публікуються в академічних виданнях Польщі, Росії. Авторка понад 100 публікацій, дослідниця купальського та весільного обрядів, міфологічних коренів східнослов'янського фольклору та теоретичних засад міфу. Авторка статей, присвячених структурним особливостям міфологічних образів та окремим їхнім складникам, основоположних параметрів обрядового і наративного хронотопу, технологічних засад української та шумерської космогоній, міфологічних підвалин фольклорної поетики. До кола її наукових зацікавлень входять також питання португальської фонології, етнолінгвістики, літературознавства. Опублікувала кілька студій, присвячених художнім особливостям окремих творів Т. Шевченка, Лесі Українки, Ф. Кафки, роману М. Булгакова «Майстер і Маргарита», творчості А. Ахматової. Переклала українською з англійської «Енциклопедію політичної думки» (Київ, 2000, у співавторстві) та з французької «Біблійний словник» (Київ, 2004, у співавторстві). Уклала навчальний посібник для студентів, магістрантів «Сутність міфу та його функції» (Київ, 2003), «Міфологічний хронотоп» (Київ, 2006), програми з історії народної художньої культури, фольклору в етнолінгвістичному висвітленні. Авторка провокативної монографії «Постфольклор в Україні» (Київ, 2012).

Лисюк Наталія Анатоліївна

Микола Дмитренко

ЛИТВИН Микола Степанович (04.03.1943, с. Федорівка Добровеличківського р-ну Кіровоградської обл.) — кобзар, композитор, письменник, журналіст, громадський діяч. Заслужений діяч мистецтв України (2009). Навчався грати на бандурі у бандуриста М. Білошапки (1960), далі закінчив Київське музичне училище (1961, клас бандури А. Омельченка), Тернопільське музичне училище (1965), Львівську державну консерваторію ім. М. Лисенка (1966—1971, по класу бандури В. Герасименка). З 1968 — артист Київського оркестру українських народних інструментів Працював журналістом у мистецьких виданнях, викладачем. Часто виступає як соліст-бандурист, а також у дуеті з братом Василем. У репертуарі: думи («Невольницький плач», «Невольник» (музика А. Голуб на слова Т. Шевченка), «Втеча трьох братів з города

Литвин Микола Степанович

Азова з турецької неволі», «Козак-бандурист», «Буря на Чорному морі», «Кров людськая не водиця» (музика П. Майбороди)), козацькі, стрілецькі пісні та пісні на слова українських поетів, історичні пісні, твори сучасних композиторів, власні твори: «Гомоніла Україна» (на слова Т. Шевченка), «Там, у степу» (на слова В. Симоненка), «Глянь бо, дівчино» та «Моя Україно» на власні тексти. Автор багатьох публікацій на кобзарську тематику в періодичній пресі, а також книжок для дітей «Струни золотії» (Київ, 1994).

Праці: Струни золотії : повість-есе; худ. оформл. І. Гаврилюка. Київ, 1994. 118 с. «Бандурист він, без числа хороший...». *Бандура.* 1998. № 63—64. С. 42—44; Розстріляний з'їзд. *Бандура.* 1997. № 61—62. С. 26—36.

Літ.: Жеплинський Б. М. Коротка історія кобзарства в Україні. Львів, 2000.С. 132.

Ірина Коваль-Фучило

Литвинова Пелагея Яківна

ЛИТВИНОВА (БАРТОШ) Пелагея Яківна (03.10.1833, х. Теребень, нині с. Теребень Глухівського р-ну Сумської обл. — 21.09.1904, с. Землянка, с. Теребень Глухівського р-ну Сумської обл.) — етнограф, фольклорист, педагог, письменниця. Раннє дитинство минуло у Хмільнику на Вінниччині (1834—1839). У 1852 закінчила Єлизаветинський інститут у Москві. Учителювала. У 1857 заснувала в Києві початкову школу. Видала «Азбуку для народних шкіл» (1877). Брала участь у жіночому русі. Підтримувала зв'язки з О. Кістяківським, Ф. Вовком, Оленою Пчілкою, М. Лисенком, М. Старицьким та ін. діячами української культури. Співробітниця в журналі «КС». Почала друкуватися 1873. Учасниця Археологічного з'їзду в Харкові (1902). Член НТШ у Львові та Паризького антропологічного товариства. Авторка праць: «Руські народні узори Чернігівської і Полтавської губерній» (1877), «Південно-руський народний орнамент» (1898, вип. 1; 1902, вип. 2), «Криниця — богиня родючості у сіверян» (1884), «Весільні обряди і звичаї у с. Землянка на Чернігівщині» (1900) та ін. Записувала народні пісні, казки, перекази, легенди, прислів'я та приказки. Частину записів Л. опублікував О. Малинка у «Збірнику матеріалів із малоруського фольклору» (Чернігів, 1902).

Літ.: Хоменко Б. В. Литвинова-Бартош Пелагея Яківна. *Вінниччина фольклорна. Довідник* / упоряд. А. Подолинний, Т. Цвігун. Вінниця, 2004. С. 48—49; Кошовий О. Литвинова Пелагея. *Мала енциклопедія українського народознавства.* Львів, 2007. С. 760.

Микола Дмитренко

ЛІНТУР Петро Васильович (4.05.1909, с. Горонда, нині Мукачівського р-ну Закарпатської обл. — 03.02.1969, Ужгород) — український фольклорист-збирач, дослідник і викладач фольклору, літературознавець, письменник (член Спілки письменників з 1946). Автор понад 180 наукових праць. Закінчив гімназію в Мукачеві (1933), історико-філологічний факультет Карлового університету в Празі (1936), вивчав слов'янську філологію в Белградському університеті (1935—1936). Учителював у Хустській гімназії, викладав російську мову та літературу. 1944 був обраний заступником голови Народної Ради Закарпатської України, очолював відділ у справах мистецтв Закарпатського облвиконкому, активно сприяв відкриттю університету в Ужгороді, створенню Закарпатського народного хору. Перші спроби збирання фольклору здійснені у районі Бачки (Югославія) в середині 1930-х, під час Другої світової війни, працюючи в с. Нанкове, розпочав систематичне збирання фольклору осередку. 1946 разом із П. Богатирьовим був учасником фольклорно-етнографічної експедиції АН СРСР на Закарпатті. З 1950 працював на кафедрі російської літератури Ужгородського державного університету. Захистив кандидатську дисертацію «Закарпатський казкар Андрій Калин: (До проблеми традиції і новаторства в усній народній творчості) (1953). З 1953 до кінця життя викладав фольклор та історію літератури слов'ян в Ужгородському університеті, підготував до захисту докторську дисертацію про баладні пісні слов'янських народів (рукопис), був учасником з'їзду славістів у Софії (1963), виступив із доповіддю про

баладні пісні Закарпаття. Досліджував українсько-російські літературні взаємини, українсько-слов'янські пісенні паралелі, побутування казкового епосу. У центрі літературознавчих інтересів ученого був літературний процес Закарпаття. Його фольклористична діяльність була найпліднішою на ниві збирання та дослідження репертуару сучасних виконавців-казкарів та вивчення баладної традиції. Фольклорист відкрив визначних українських казкарів Андрія Калина, Василя Короловича, Михайла Галицю, репертуар яких, записаний Л., увійшов до збірок казок цих оповідачів. Л. зафіксував репертуар майже 80-ти казкарів, зібрав більше тисячі казок. Інтерес до нар. балади дав змогу зібрати майже 600 варіантів балад закарпатського регіону. У розвідках Л. значне місце посідають питання особливостей творчих постатей носіїв фольклору та міжслов'янських взаємин у баладній творчості. Значну увагу дослідник приділяв вивченню окремих казкарів та цілих осередків побутування прозової творчості, здійсненню повторних записів слідами збирачів-попередників, зокрема, В. Гнатюка, що дають інформацію про особливості історичної динаміки традиції, тому зібрані ним матеріали становлять винятковий інтерес для дослідження питань теорії традиції. Завдяки зусиллям Л. в Німеччині опубліковано збірку перекладів українських народних казок. Низку укладених Л. фольклорних збірок з його передмовами видано російською, чеською та німецькою мовами. Записи Л. опубліковані в книжках «Закарпатські казки Андрія Калина» (1955), «Народні балади Закарпаття» (1959, 1966), «Казки зелених гір» (1965), «Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати» (1966), «Три золоті слова» (1968), «Дідо-Всевідо» (1969). Посмертно з його записів укладено збірки «Казки одного села» (1979, упоряд. Ю. Туряниця), «Зачаровані казкою» (1984, упоряд. В. Лінтур та І. Сенько), «Народні казки Закарпаття у записах П. Лінтура» (2007, упоряд. І. Хланта), «Три золоті слова: закарпатські народні казки Андрія Калина, Михайла Галиці, Василя Королевича в записах Петра Лінтура» (2008, упоряд. І. Сенько). Науковий доробок вченого відбито у виданні «Літературознавчі та фольклорознавчі праці» П. Лінтура (Ужгород, 2009; укладачі: В. В. Барчан, І. М. Сенько).

Праці: Закарпатські казки Андрія Калина. Зап. текстів і вступ. стаття П. Лінтура. Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1955. 216 с.; Народні балади Закарпаття / зап. та впоряд. текстів, вступ. стаття і приміт. П. В. Лінтура. Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1959. 144 с.; Народные баллады Закарпатья и их западнославянские связи. Киев: Изд-во АН УССР, 1963; Казки зелених гір / зап., упоряд. та ред. П. В. Лінтура. Ужгород : Карпати, 1965. 232 с.; Украинские балладные песни и их восточнославянские связи. Русский фольклор. Москва ; Ленинград, 1968. Т. XI; Балладная песня и обрядовая поэзия. Русский фольклор. Москва ; Ленинград, 1966. Т. X; Народні балади Закарпаття / зап. та впоряд. текстів, вступ. ст. і приміт. П. В. Лінтура. Львів : Вид-во Львів ун-ту, 1966. 283 с.; Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати: Закарпат нар. казки: Гумор та сатира / зап. текстів, упоряд. та післямова П. В. Лінтура. Ужгород : Карпати, 1966. 270 с.; Основні проблеми вивчення української баладної пісні. *Слов'янське літературознавство і фольклористика*. Київ, 1967. Вип. 3; Сучасні казкарі Закарпаття. *НТЕ*. 1967. № 1; Ukrainische Volksmärchen / Herausgegeben von P. V. Lintur. Berlin, Akademievertag, 1972. 800 s.; Літературознавчі та фольклорознавчі праці: матеріали для студентів-філологів, які вивчають курси «Українська усна народна творчість», «Історія української літератури» / укл.В. В. Барчан, І. М. Сенько. Ужгород : Говерла, 2009.

Літ.: Березовський І. П. Українська фольклористика: етапи розвитку і проблематика. Київ : Наукова думка, 1968. С. 242—263; Сенько І. М. Невтомний збирач народних скарбів. *Зачаровані казкою: Українські народні казки в записах П. В. Лінтура* / упоряд. І. М. Сенька та В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. С. 5—12; Сенько І. Заповнена анкета, або Життєпис Петра Лінтура. Ужгород, 1999; Хланта І. В., Сенько І. М. Петро Лінтур: біобібліографічний покажчик. Ужгород : ВАТ «Патент», 1999. 83 с.; Данилюк Д. Д. Лінтур Петро Васильович. *ЕІУ*. Київ, 2009. Т. 6. С. 219; Мушкетик Л. Г. До 100-річчя з дня народження Петра Лінтура. *НТЕ*. 2009. № 4—5. С. 91—92; Виноградова Л. Н. История моей фольклористики. *ЖС*. 2016. № 4. С. 45—47.

Олександра Бріцина

Лінтур Петро Васильович

ЛІНЬОВА Євгенія Едуардівна (09.01.1854, м. Брест-Литовський, тепер Брест, Білорусь — 24.01.1919, Москва,

тепер РФ) — російська фольклористка, оперна і камерна співачка. Початкову музичну освіту здобула вдома (мати — учениця М. Глінки). Загальну й музичну освіту — в Єкатерининському інституті в Москві. Тут спробувала свої сили як регент інститутського хору. У 1874 вступила до Петербурзької консерваторії і того ж року виїхала до Відня для вдосконалення у співі. Уперше виступила на естраді у Відні під час Всесвітньої виставки (1873). У 1882—1883 — солістка Большого театру. Виступала на оперних сценах Відня, Будапешта, Парижа. Записувати народні пісні почала у 1880-х. Перебуваючи з чоловіком у США (1890—1896), організовувала там (а також у Великій Британії) хори, що серед іншого виконували й твори української академічної музики та українські народні пісні. Після повернення в Росію і далі записувала музичний фольклор у Центральній Росії, Поволжі, Кавказі. Л. у 1897 уперше в Росії використала фонограф для запису фольклору. Особливо цікавилася народним багатоголоссям. Брала участь в організації музично-етнографічної комісії при етнографічному відділі Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії Московського університету (1901). Від 1906 викладала в Народній консерваторії в Москві. На Всеросійській кустарно-промисловій виставці в Петербурзі 1902 Л. познайомилася з кобзарем Михайлом Кравченком, від якого записала думу з початковими словами «Се на Чорному морі» (це могла бути «Маруся Богуславка» або «Плач невольників»), псальму «Про Лазаря», баладу «Брат сестру запродає». Від лірника С. Зюганя у Кременчуцькому пов. влітку 1903 записала дві псальми («Про Лазаря», «Про правду») і духовний вірш «Страсті». Українській фольклористиці Л. прислужилася збіркою «Опыт записи фонографом украинских народных песен», що була лише звітом про музично-етнографічну експедицію на Полтавщину, проте, разом з іншими, її працям зіграла помітну роль у розвитку музичної фольклористики поч. XX ст. Л. записала на фонограф 120 пісень, а до збірки умістила 18 багатоголосних пісенних зразків різних жанрів із Золотоніського, Лубенського, Миргородського, Хорольського пов. та духовний вірш «Страсті» зі супроводом ліри, записаний у Кременчуцькому пов. від лірника Степана Зюганя. У вступній статті Л. проаналізувала народний побут, календарні звичаї та обряди, висловила судження про кобзарів і лірників, думку про потреби порівняльного вивчення музичного фольклору, охарактеризувала особливості виконання, ритміку та ін. музичні особливості записаних пісень. Її розшифровки заклали підвалини нової методики нотації й аналізу народного багатоголосся. Пропагувала ідею видання академічного зводу російських народних пісень, яка так і не була втілена.

Лісова Олександра Максимівна

Праці: Великорусские песни в народной гармонизации. Записаны Е. Линевой. Санкт-Петербург, 1904. Вып. 1; 1906. Вып. 2; Опыт записи фонографом украинских народных песен. Из музыкально-этнографической поездки в Полтавскую губ. в 1903 г. Евгении Линевой. С приложением 18-ти песен. Москва, 1905; Начальные основы музыки. Лекции для первого курса хорового класса Народной консерватории. Москва, 1909; Линева Е. Всеобщая перепись народних песен в России. *ЭО*, 1913. № 3—4. С. 110—123.

Літ.: Аксюк С. Евгения Линева. *Советская музыка.* 1954, № 12. С. 45—49; Канн-Новикова Е. Собирательница русских народных песен Евгения Линева / Ред. и предисл. Е. В. Гиппиуса. Москва, 1952; Мурзина Е. Фольклористическая деятельность Е. Э. Линевой и ее сборник «Опыт записи фонографом украинских народных песен». *Линева Е. Опыт записи фонографом украинских народных песен.* Київ, 1991; Довгалюк І. Осип Роздольський. Музично-етнографічний доробок. Львів, 2000. 153 с.

Галина Довженок

ЛІСОВА Олександра Максимівна (30.03.1991, м. Київ) — український журналіст, публіцист, фольклорист. У 2013 з відзнакою закінчила факультет журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка. Упродовж 2013—2016 навчалася в аспірантурі при відділі української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. У 2017 захистила дисертацію кандидата філологічних наук на тему «Українська фольклористика Словаччи-

ни другої половини XX—XXI століття». Проходила стажування в Інституті музикознавства Словацької АН, співпрацює з МУКС, підтримує зв'язки з провідними дослідниками регіону. Опублікувала низку наукових видань з української фольклористики Словаччини (огляди з фестивалів; діяльність українських гуртів та колективів, осередків; фольклорна тематика на шпальтах місцевої періодики тощо). Кілька цінних праць присвячено культурним діячам, фольклористам (Ю. Костюку, О. Зілинському, М. Мушинці та ін.). Цікавиться питаннями міжкультурної комунікації на сучасному етапі. Займається волонтерською діяльністю, має досвід в галузі міжкультурного обміну за освітньою програмою «Erasmus+».

Праці: Вивчення славістичних центрів та періодичних видань у Словаччині: діяльність та основні напрями. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2015. Вип. 27. С. 320—328; Діяльність культурно-мистецьких осередків українців Словаччини. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку.* 2014. Вип. 20. Т 2. С. 105—109; Міжкультурна комунікація як соціальний феномен спілкування між представниками окремих культур. *Комунікаційні технології*. 2014. Т. 5. С. 50—54; Особливості українських самодіяльних колективів сучасної Словаччини. *Мова і культура*. 2014. Вип. 17. Т. IV (171). С. 53—59; Українська фольклористика Словаччини другої половини XX—XXI століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2017; Український фольклор та фольклористика на шпальтах періодичних видань Словаччини. *Studia Slavica.* 2016. Vol. 61. P. 103—114; Український фольклор на сторінках «Наукового збірника Музею української культури у Свиднику. *Слов'янський світ*. 2014. Вип. 12. С. 94—113; Українські фольклорні фестивалі у сучасній Словаччині. *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія.* 2015. Вип. 18—20. С. 150—160; Фольклористична діяльність Миколи Мушинки (до 80-річчя вченого). *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2016. Вип. 29. С. 203—212; Фольклорно-етнографічна діяльність Музею української культури у Свиднику (Словаччина). *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі*. Мінск, 2016. Вып. 20. С. 513—519; Юрій Костюк — збирач і дослідник народнопісенної творчості українців Словаччини. Глобалізація / європеїзація і розвиток національних слов'янських культур. Київ, 2016. С. 311—314.

Леся Мушкетик

ЛІСОВСЬКИЙ Олексій Миколайович (12.02.1861, с. Мачухи тепер Полтавського р-ну — 1934, м. Краснодар, Росія) — фольклорист, літературознавець, письменник, громадсько-культурний діяч. У 1886 закінчив юридичний факультет Новоросійського університету (м. Одеса). Служив в Одеській і Харківській судових палатах, у 1890—1891 — секретар Миргородського повітового з'їзду на Полтавщині, у 1892—1898 — секретар Полтавської земської управи. З 1899 працював в управлінні Катеринославської залізниці. У 1905 організував страйк залізничників, за що Л. ув'язнили. Перед Першою світовою війною оселився в Катеринодарі (нині м. Краснодар), працював в управлінні Кубанської залізниці. Автор оригінальних праць про українські народні думи («Нариси вивчення українських дум», 1890, «Про українські народні думи», 1901), кобзарів (зокрема про Т. Пархоменка), про Т. Шевченка («Головні мотиви в поезії Т. Г. Шевченка», 1896), «Про український національний тип» (1902). Автор п'єси «Хто батька покидає, того Бог карає» (1892).

Літ.: Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930. Т. 1. С. 396, 552, 566, 585, 757; Ротач П. П. Лісовський Олексій Миколайович. *УЛЕ*. Київ, 1995. Т. 3. С. 193—194; Розсоха Л. Миргородські кобзарі й бандуристи. Миргород, 2015. С. 165.

Микола Дмитренко

ЛІТОТА — троп, художній прийом (засіб), що полягає в художньому зменшенні величини, сили, значення, кількості, якості зображуваного предмета чи явища (ідіома «З макове зерня», «Як макове зерня», приказка «Зробив з дуба сірник», «Зробив, як кіт наплакав» тощо). Л. — протилежний художній засіб гіперболі (перебільшенню). Л. властива жанрам народної фантастики (казкам — особливо чарівним: «Котигорошко», «Яйце-райце», легендам), жартівливим та сатиричним пісням, баладам, коломийкам, прислів'ям, приказкам та ін. Приклад: «Поїхав Охрім за сім миль по хміль, / Не купив хмелю, купив ячменю / За сім кіп жменю» (Із пісні «Ходила Варя коло пиво-

вара», «Народні пісні в записах Миколи Гоголя». Київ, 1985. С. 148); «Ой мала я чоловіка, / Ой мала я, мала: / Посадила на пеньочок / Та й ворона вкрала». Примовка: «Чоловік як ворона, а сім'ї оборона». Іноді Л. у фольклорі має прихований характер, що пов'язане з певними метаморфозами — перетвореннями матері на зозулю, дочки — на пташку (наприклад, у баладах).

Літ.: Ставицька Л. О. Літота. *УЛЕ.* Київ, 1995. Т. 3. С. 219; *Літературознавча енциклопедія* / авт.-уклад. Ю. Ковалів. Київ, 2007. Т. 1. С. 581—582.

Микола Дмитренко

ЛОБАЧЕВСЬКИЙ Володимир Степанович (р. н. і смерті невідомі) — священик, автор опису сіл Вільшанка та Осички Єлисаветградського пов. Херсонської губ. та історико-етнографічного нарису про Бузьке козацтво. Відомостей про нього майже немає. З його наукових досліджень дізнаємося, що він прослужив 25 років парафіяльним священиком у болгарському с. Вільшанка, у церкві св. Івана Милостивого, до якої було приписане невеличке українське с. Осички. Добре знав і описав побут і звичаї болгар, що мешкали у Вільшанці, та українців с. Осички, здійснив порівняльне дослідження їхнього побуту, духовно-релігійного стану, обрядовості й вірувань, міжетнічних взаємин у праці «Летопись прихода села Ольшанки св. Иоанна Милостивого церкви». Л. описав ментальність болгар с. Вільшанка, їхнє консервативне ставлення до власних традицій, стійкість у дотриманні їх в іноетнічному середовищі, а також, спираючись на народні усні перекази, дослідив історію заснування села і церкви, народну топоніміку, описав календарні обряди і звичаї болгар (Драгайка, Пеперуда), весілля й похорон, вірування й ритуали, пов'язані з уявленнями про померлих, зокрема про заложних мерців, обряди викликання дощу, дошлюбні взаємини молоді. Усі ці звичаї мають архаїчний характер, типологічно споріднені зі звичаями українців та інших слов'ян. Крім того, Л. подав українські народні апокрифічні легенди про створення світу й людини, ворожіння, замовляння, вірування в загробне життя, які він зафіксував у с. Осички.

Праці: Бугское казачество и военные поселения (Летописные наброски о. Владимира Лобачевского). *КС.* 1887. № 12. С. 591—626; Летопись прихода с. Ольшанки св. Иоанна Милостивого церкви. Одеса, 1889. 61 с.; Приписная к Ольшанскому приходу деревня Осички (она же Адабашева). *ХерсонЕВ.* 1888. № 23. С. 705—709.

Людмила Іваннікова

ЛОБОДА Андрій Митрофанович (26.06.1871, Свенцяни Віленської губ., тепер м. Швянченіс, Литва — 01.01.1931, м. Київ — фольклорист, етнолог, літературознавець, педагог, організатор краєзнавчого руху в Україні. Академік ВУАН за спеціальністю етнографія (з 1922), віце-президент ВУАН (1923), директор Фольклорної комісії з Етнографічною секцією (1921—1930), головний редактор ЕВ (1925—1930) та «Бюлетеню Етнографічної Комісії» (1926—1930). Народився в сім'ї дрібного службовця родом із Чернігівщини. Закінчив Катеринославську класичну гімназію (1890), слов'яно-російське відділення історико-філологічного факультету Київського імператорського університету св. Володимира (1894), учень П. Владимирова, М. Дашкевича. Працював дрібним канцеляристом в Казенній палаті, вчителем у реальному училищі та жіночій гімназії м. Києва. Упродовж 1895—1897 — професорський стипендіат, а згодом — приват-доцент Київського університету. 1896 і 1897 Л. прочитав дві пробні лекції, одна з яких — «Билини про Іллю Муромця». 1904 захистив магістерську дисертацію «Російські билини про сватання». У 1906 став одним з ініціаторів повторного відкриття і викладачем Вищих жіночих курсів у Києві, де читав курси лекцій з нової російської літератури та народної словесності. З 1908 розпочав працю «на ниві української науки. Українець походженням, він у всі роки русифікаційної політики не спокусився відмовитися від українства...» (В. Перетц), ввійшовши до Українського наукового товариства в Києві й ставши членом його Філологічної секції. З 1914 (за іншими дани-

ми — з 1915) — головний редактор «Университетских известий» (друкованого органу Київського університету св. Володимира). 1917 Л. захистив докторську дисертацію «Шекспіризм в Росії», ставши ординарним професором кафедри російської літератури. Л. знаний передусім як дослідник слов'янського епосу — його дипломна праця «Банович Страхиня. Матеріали вивчення південнослов'янського народного епосу» містить аналіз не лише сербської народної пісні, а й мотивів болгарського та російського епосу. Однією з важливих праць Л. є дослідження «Російські билини про сватання», в якій він порушує проблему впливу легенд, духовних віршів, апокрифів на билинні сюжети. За спостереженням М. Гримич, історики фольклористики по-різному оцінюють теоретико-методологічні підходи Л. до народної творчості: М. Сперанський вважав, що той «володів комбінованим методом», Ю. Соколов відносив Л. до «представників теорії запозичення, хоч і не в чистому вигляді». Л., за висновком М. Гримич, «належить до покоління фольклористів, які сформувалися в період розквіту «історичної школи» і критичного ставлення до підходів міфологів». Однак історичний підхід ученого виявляється не стільки у встановленні історичних подій, що лежать в основі билин, скільки в аналізі соціально-культурного контексту їхнього побутування. Л. є автором одного з перших в Україні навчальних посібників з фольклористики («Лекции по народной словесности», 1910, 1912), його цікавили особливості становлення й розвитку української та російської фольклористики — діяльність М. Максимовича, П. Куліша, В. Антоновича, О. Пипіна, О. Веселовського. З ініціативи Л. та з його передмовою вийшов покажчик О. Андрієвського «Бібліографія літератури з українського фольклору» (1930), разом із В. Білим він редагував «Матеріали до вивчення виробничих об'єднань» (Вип. 1: Дніпровські лоцмани. К., 1929; Вип. 2: Чумаки. К., 1931). Характеризуючи стан і завдання української етнографії середини 1920-х, Л. відзначив, що попри велику вагу її в громадськім житті України, розвиток самої науки «не відбувався нормально»: українським етнографам доводилося бути самоуками, працювати здебільшого з власної ініціативи, виходячи з власних, особистих мотивів або обставин життя, а не з потреб самої етнографії» («Сучасний стан і чергові завдання української етнографії»). У статті «З пісень на Україні про світову війну 1914—1918 рр.» (1927) Л. звернув увагу на процес засвоєння українцями російського пісенного репертуару, а також на актуалізацію українських рекрутських та козацьких пісень (про від'їзд козака в похід, про смерть самотнього козака в полі). У праці «Від частушки до пісні "довгої"» (1928) Л. зазначив, що поширення в Україні «коротких» пісень відбулося внаслідок російському впливу (зокрема, йдеться про «лимони» як різновид частушок). Запозичені тексти набували місцевого колориту, а близькі за змістом частушки могли об'єднуватися в «довгі пісні». Важливою є роль Л. в організації краєзнавчого руху: в листопаді 1922 при ВУАН було створено Комісію краєзнавства, а 2 грудня її головою обрано Л. У березні 1923 вчений зробив доповідь про стан краєзнавства в Україні, у якій ішлося про встановлення зв'язків з місцевими краєзнавчими осередками. 1925 Л. виголосив доповідь «Краєзнавство, його минуле та сучасні завдання при будуванні нового життя». За деякими відомостями, що не підкріплені документально, Л. був заарештований на початку 1920-х (за іншими джерелами — в листопаді 1928).

Лобода Андрій Митрофанович

Праці: Банович Страхиня. Материалы изучения южнославянского народного эпоса. *Университетские известия* [ун—та св. Владимира]. Киев, 1894. № 1. С. 1—45; Белорусская народная поэзия и русский былевой эпос. *Этнографическое обозрение*. 1895. № 2. С. 1—34; К былинам о сватовстве. Женитьба Добрыни. *Этнографическое обозрение*. 1896. № 2/3. С. 240—251; Песня о Соловье-разбойнике, слышанная в Васильковском уезде Киевской губернии. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1900. Кн. 14. Вып. 3. С. 25—38; Русский богатырский эпос. Опыт критико-библиографического обзора трудов по русскому эпосу. Киев, 1896. 236 с.; Лекции по

народной словесности. Киев, 1912. 135 с.; Запис шістдесятих років XIX віку про мітологічні риси селянського життя літнього сезону на Україні. *АНФРФ ІМФЕ*. Ф. 1-4. Од. зб. 290. Б. р. Арк. 1—11; Сучасний стан і чергові завдання української етнографії. *ЕВ*. 1925. Кн. 1. С. 1—11; З пісень на Україні про світову війну 1914—1918 рр. *ЕВ*. 1927. Кн. 4. С. 3—7; Від частушки до пісні «довгої». *ЕВ*. 1928. Кн. 7. С. 45—53; Русский богатырский эпос: Опыт критико-библиографического обзора трудов по русскому богатырскому эпосу. Москва, 2014. 247 с.

Літ.: Звідомлення про діяльність Фольклорної Комісії та Етнографічної Секції б[увшого] Українського наукового товариства в Київі (за 1921). *АНФРФ ІМФЕ*. Ф. 1-1 дод. Од. зб. 2. Арк. 1—5; Перетц В. З спогадів про А. М. Лободу. Рукопис. 1931. *АНФРФ ІМФЕ*. Ф. 1-4, од. зб. 301. Арк. 1—22; Щеглова С. Воспоминание об Андрее Митрофановиче Лободе его ученицы. *АНФРФ ІМФЕ*. Ф. 1-4, од. зб. 304. Арк. 1—4; Академік Андрій Лобода (1894—1924): Короткий життєпис й список наукових праць. Київ, 1924. 15 с.; Попов П. М. Академік А. М. Лобода як фольклорист. *НТЕ*. 1959. № 2. С. 62—68; Музиченко С. Андрій Лобода (до 100-річчя від дня народження). *НТЕ*. 1971. № 3. С. 74—77; Щербань Т. Видатний український етнограф і фольклорист. *НТЕ*. 1996. № 5/6. С. 3—9; Швидко Г. К. Катеринославський слід академіка Андрія Лободи. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*. Дніпропетровськ, 2012. Вип. 10. С. 183—193; Гримич М. Андрій Митрофанович Лобода. *Народна культура українців: життєвий цикл людини*: Історико-етнологічне дослідження у 5 т. Т. 4: Зрілість. Чоловіки. Чоловіча субкультура. Київ, 2013. С. 574—577; Патик В. В. Наукова та педагогічна діяльність Андрія Митрофановича Лободи (до 145-річчя від дня народження академіка). *Українська біографістика*. Зб. наук. праць. Київ, 2016. Вип. 13. С. 173—188.

Тетяна Шевчук

ЛОЗИНСЬКИЙ Йосип Іванович (псевдонім і криптонім **Гриць Самоук**, **Л. із Перемишльського**, **Л. із П.**, **Л-ській Йосиф** та ін.; 20.12.1807, с. Гурку, тепер Жешувського воєводства, Польща — 11.08.1889, м. Яворів, тепер Львівської обл.) — етнограф, фольклорист, мовознавець, публіцист. Син священика. Закінчив гімназію в Перемишлі, здобув теологічну освіту у Львівському університеті (1830). Був священиком у Радохинцях (з 1832), парохом у Медиці під Перемишлем (з 1836), у Яворові (з 1848). Зацікавився українським фольклором під впливом польських видань Л. Голембйовського та В. Залеського. Збірка українських весільних пісень «Ruskoje wesile» (1835) основана на матеріалах, зібраних у Радохинцях. Це один із найдокладніших і найповніших перших описів українського весілля. Л. застосовував порівняльний метод, наводив дані з інших місцевостей України, а також білоруські та російські зразки весільної обрядовості. Планував опублікувати працю українською мовою. Першу спробу перевидання збірки сучасним українським алфавітом здійснив Р. Кирчів у 1992. Л. належить один із ранніх описів народних гаївкових звичаїв (16 великодніх ігор) та пісень з рідного села Гурку поблизу Перемишля. Написав «Граматику язика руского (малоруського)», надруковану польською мовою 1846, у якій навів приклади з українського фольклору.

Праці: Ruskoje wesile opisanoje czerez J. Łozińskogo. W Peremyszły, 1835; Галагивка. *Зоря Галицкая яко альбум на год 1860*. Львов, 1860. С. 506—516.

Літ.: Кирчів Р. Ф. Цінна пам'ятка української етнографії та фольклористики. *НТЕ*. 1988. № 4. С. 14—24; Лозинський Й. І. Українське весілля / опрацювання тексту, упоряд. і вступ. ст. Р. Ф. Кирчіва. Київ, 1992. 175 с.; Лозинський Й. І. *УЛЕ*. 1995. Т. 3. С. 224—225; Кирчів Р. Ф. Маркіянове сузір'я. Ті, кого пробудив, «воодушевив» і повів за собою Маркіян Шашкевич. Львів, 2012. С. 22—23.

Валентина Головатюк

ЛОНАЧЕВСЬКИЙ Олександр Іванович (псевдоніми: **Петруняка, Комаха, Ломака**, 1841 — 25.03.1907) — діяч Київської громади, фольклорист, педагог, публіцист. Уродженець Волині. Навчався в Новоград-Волинському парафіяльному училищі, на історико-філологічному факультеті Київського університету (1861—1865). Видавав журнал «Помийниця» за дорученням Старої київської громади (1863—1864). Працював учителем гімназії в Житомирі, був директором залізничного училища в Гомелі та Олександрівської ремісничої школи в Києві. Любов до народної творчості виникла ще зі студентських років. Збирав українські народні пісні («Пісні про кохання», 1864, упоряд. етнограф Д. Лавренко, усі записи Л.), казки («Народные южные сказки», вип. 1—2, 1869—1870; упоряд.

І. Рудченко, окремі тексти). Брав участь у роботі Південно-Західного відділу РГТ. За дорученням ПЗВ РГТ упорядкував «Сборник песен буковинского народа» (1875), зібраних у другій половині XIX ст. журналістом, етнографом і громадським діячем Буковини Г. Купчанкою (1849—1902), написав до нього передмову. Пісні в збірнику поділив на 6 розділів: пісні культу, пісні про особисте життя, сімейні, політичні, художні, виховні. Структура кожного розділу побудована за змістовим принципом: схожі твори розміщені поряд. Пізніше систему розташування матеріалу Л. застосовували М. Драгоманов та Б. Грінченко. Л. друкувався в журналах КС (1882), «Зоря» (оповідання «Гесенська муха», 1885, № 18—19). Він є автором статей «Уявлення українців про царя» («Исторический вестник», 1887, № 3), «Опис місцевих бобрів (з повір'ями про них)» («Природа і охота», 1887, № 2) У 1870-х редагував «Записки ЮЗО ИРГО», де вмістив нарис «Криниця» (1875). Збереглися також рукописні пісенні записи Л., які зберігаються в АНФРФ ІМФЕ в колекції І. Рудченка. Записи частково паспортизовані, є вказівки на місце запису та окремі імена інформантів, поодинокі коментарі. Це свідчить про науковий підхід записувача. Оригінальна частина пісенних записів Л. висвітлюють політичне життя українського народу — це історичні, козацькі, рекрутські, бурлацькі та заробітчанські пісні. Найдавніші з них сягають козацької доби — про татаро-турецьку неволю та боротьбу з нею, так звані «невільницькі псалми», історичні твори про руйнування Запорізької Січі і знищення козацтва. Л. робив науковий відбір фольклорних текстів, подавав свої примітки до них, приділяв велику увагу варіантам, турбувався про збереження записів. О. Пипін один із перших опублікував біографію Л., матеріали якої йому передав сам Л. Окремі згадки про Л. подано у працях І. Житецького, М. Білінського, О. Козирева. Виявлено лист Л. до М. Драгоманова, написаний у 1876. Приводом до написання листа, очевидно, стали передмови М. Драгоманова «З переднім словом про галицько-руське письменство» до видання «Повісті Осипа Федьковича» (Київ, 1875) та до видання О. Косач «Український народний орнамент» (Київ, 1876), де М. Драгоманов замість назви «Україна» часто вживав назву «Малоросія». Варто виділити основні думки листа Л.: критика М. Драгоманова за принизливе вживання ним замість слова «Україна» іншого — «Малоросія»; трактування Л. своїх поглядів на Шевченка, про «обрусительство», про український ідеал; заклик до М. Драгоманова писати так, щоб «з кожної думки Вашої кров капала». Епістолярна полеміка О. Лоначевського з М. Драгомановим допомагає розкрити їхні характери, погляди на Україну й українство.

Праці: Пісні про кохання / упор. Д. Лавренко. Київ, 1864; Народные южнорусские сказки / упор. І. Рудченко. Київ, 1869—1870. Вип. 1—2.; Сборник песен буковинского народа. Киев, 1875; Архів М. Драгоманова. Т. 1. Листування Київської старої громади з М. Драгомановим (1870—1895). Варшава, 1938. С 163—171.

Літ.: Житецький І. Київська Громада за 60-тих років. *Україна.* 1928. Ч. І. С. 116—117; Білінський М. З минулого пережитого: 1870—1888. *Україна.* 1928. Ч. ІІ. С. 126—128; Пыпин А. Истории русской этнографии. Т. 3. 1891. С. 376—378.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 36-кол.1. Од. зб. 38 (Єрофєєв І. Різні матеріали про О. Лоначевського, нотатки, бібліографічні виписки тощо); АНФРФ ІМФЕ. Ф. 36-к. 1. Од. зб. 38 (копія свідоцтва про смерть О. Лоначевського); АНФРФ ІМФЕ. Ф. 8-к. 1. Од. зб. 21. Арк. 22—37. № 45—76 (Рудченко І. Я. Колекція № 1 «Всяка всячина» — рукописна книга О. Лоначевського. Пісні (без мелодій), загадки, легенди, етнографічні матеріали тощо. З матеріалів Полтавського краєзнавчого музею. 1864—1873. 192 арк. Рукопис); АНФРФ ІМФЕ. Ф. 4—3. Од. зб. 84 (лист А. И. Лоначевського до Я. П. Новицького, 1888. 2 арк.).

Лідія Козар

ЛУГОВСЬКИЙ Борис Львович (24.05.1898, м. Тобольськ, тепер Тюменська обл. РФ — жовтень 1937?) — український етнограф, музейний працівник, дослідник фольклору, зокрема кобзарства. Закінчив Чернігівський інститут народної освіти. Один з фундаторів Чернігівського наукового товариства — провідного краєзнавчого

осередку регіону, створеного 1920, секретар, згодом голова його етнографічної секції. Прагнув залучити до співпраці сільських учителів, створити в їхньому середовищі мережу кореспондентів. Улітку 1924 виступив на губернських спецкурсах з інструктивною доповіддю: «Репертуар та побут професійних співців і картковий облік», а також розповсюдив серед слухачів близько тисячі спеціально розроблених анкет і термінологічних карток. Цю ініціативу схвалив і підтримав академік М. Грушевський. 1925—1932 очолював етнографічний відділ і виконував обов'язки секретаря ради Чернігівського історичного музею. Завдяки його зусиллям, фонди музею збагатилися численними етнографічними матеріалами. Фольклорно-етнографічні студії Л. присвячені творчості місцевих народних співців-кобзарів і лірників, утаємниченим «старечим корпораціям»: «Соціальна сатира з ярмаркового старечого репертуару» (1926), «Чернігівські старці» (1927), «Автобіографічні відомості лірника Аксентія Шолоха» (1929). Важливе значення для науки мають спроби комплексного фольклорно-етнографічного вивчення чернігівських ярмарків, як от: «У десятуху» (1924), «Воздвиженський ярмарок» (1924). Водночас Л. співпрацював з історичною секцією ВУАН, Кабінетом примітивної культури та її пережитків у побуті й фольклорі України. Восени 1932 вступив до аспірантури Українського інституту історії матеріальної культури в Харкові. У грудні 1933 його було виключено з аспірантури «за примиренське ставлення до класово-ворожих елементів». Працював реєстратором, згодом експедитором Харківського монтажно-технічного тресту (1934), помічником завідувача Путивльського музею (1934—1936), помічником контролера Чернігівського міського бюро Союздруку (1937). З останнього місця роботи його звільнили 27 липня 1937. Заарештований органами НКВС 19 серпня 1937. Наслідком жорстоких допитів і перебування у психлікарні стало самогубство вченого в середині жовтня 1937.

Лукашевич Платон Якимович

Праці: У десятуху (старці в Чернігові на ярмарку в червні 1924). *Україна.* 1924. Кн. 4. С. 62—72; З приводу української паралелі до повісти «Горе-злочастіє» акад. В. М. Перетца. *Україна.* 1926. Кн. 1. С. 43—50; Соціальна сатира з ярмаркового старечого репертуару. *Україна.* 1926. Кн. 4. С. 51—54; Чернігівські старці: Матеріали до ярмаркового репертуару та побуту старцівства в Західній Чернігівщині. *Родовід.* 1993. № 6. С. 87—120.

Літ.: *Коваленко О. Б., Ткаченко В. В.* Луговський Борис Львович. *Репресоване краєзнавство: (20—30-і роки).* Київ ; Хмельницький, 1991. С. 344—345.

Людмила Іваннікова

ЛУКАШЕВИЧ Платон Якимович (1809, с. Березань Переяславського пов. Полтавської губ., тепер смт Баришівського р-ну Київської обл. — кінець 1887, там же) — етнограф, фольклорист, мовознавець, видавець. Нащадок старовинного українського дворянського роду. Навчався в Ніжинській гімназії вищих наук кн. Безбородька, значився серед «непокірних» та «вільнодумних» учнів. Тоді ж почав роботу як дослідник та збирач фольклору. Закінчив Рішельєвський ліцей (Одеса, 1828). Під час подорожі (на межі 20—30-х XIX ст.) до Праги познайомився з чеськими вченими Я. Колларом і В. Ганкою. У 1836 повернувся в родовий маєток у Березань. Л. був знайомий і листувався з багатьма фольклористами: Я. Головацьким, М. Максимовичем, І. Срезневським. Упорядник (без зазначення цього) збірки «Малороссийские и червонорусские народные думы и песни» (Санкт-Петербург, 1836), де вперше опублікував думи «Самійло Кішка», «Козак Голота», «Буря на Чорному морі», «Плач невольника», новий варіант думи «Івась Коновченко». Збірка складається з двох частин: «Малороссийские думы и песни» й «Червонорусские думы и песни». У короткому вступі сказано про попередні видання українського фольклору І. Срезневським та М. Максимовичем. У збірці опубліковано, часто з короткими коментарями або примітками, 176 зразків пісень різних жанрів й одне замовляння («Від болю зубів»). Матеріал розміщений за тематичними та жанровими ознаками: спочатку — пісні й думи на історичні теми, рекрутські й солдатські пісні. Як самостійні розділи

виокремлено обрядові пісні: петрівчані, колядки, поминальні, зажнивні; особлива увага до весільних пісень. До першої частини увійшли думи й пісні, які Л. записав на Полтавщині («Самійло Кішка», «Івась Коновченко», «Голота» (уривок), «Проводи козака», «Буря на Чорному морі», «Плач невольника»), до другої — запозичені зі збірника Вацлава з Олеська «Piesni Polskie i Ruskie ludu Galicyjskiego» (Lwów, 1833). Окремі думи записав 1832 від бандуриста Стрічки (родом із с. Березівка Прилуцького пов. Полтавської губ.), коли їхав до Ромен на ярмарок. Під час записування бандуристу було 30 років. Про це сповістив В. Горленко у некролозі «Платон Якимович Лукашевич». Декілька пісень Л. записав від бандуриста Погиби із Переяславського пов. Полтавської губ. Збірник у цілому позитивно оцінили І. Срезневський, М. Костомаров, О. Пипін. Завдяки Л. думи і пісні в основному були опубліковані без змін (зміни стосувалися окремих літер — у рукописі майже немає літер з дашками на позначення фонеми «і»; окремих слів і рядків, які у виданні відсутні) (ІР НБУ, ф. І, од. зб. 1392 «Записи пісень П. А. Лукашевича). Крім фольклорних записів, що увійшли до «Малороссийских и червонорусских народных дум и песен», за життя Л. було опубліковано тільки чотири колядки та щедрівки, які він записав («Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край», т. III, 283, № 8, В; 288, № 20, Б; 398, № 124, М; 445, № 8, В). Після смерті з'явилися друком думи «Азовські брати» («Этнографическое обозрение», 1892, № 4, с. 140—142) та «Дума про вдову й синів» й декілька десятків пісень («Этнографические материалы...» Б. Грінченка, т. III, с. 692—693). Л. — автор опублікованої статті «О примечательных обычаях и увеселениях малороссиян на праздник Рождества Христова и в Новый год», рукописних «О суеверных преданиях малороссиян», «Опыт о баснословных преданиях малороссиян».

Праці: Малороссийские и червонорусские народные думы и песни. Санкт-Петербург, 1836. 170 с.; О примечательных обычаях и увеселениях малороссиян на праздник Рождества Христова и в Новый год. *Северный архив.* 1826. Ч. 20. № 8. С. 386—393.

Літ.: Березовський І. П. Лукашевич Платон Якимович. *УЛЕ.* Київ, 1995. Т. 3. С. 236; W [Горленко В.] Платон Акимович Лукашевич. *КС.* 1889. № 1. С. 245—246; ЕУ. Львів, 1994. Т. 4. С. 1384; Житецький І. Два етнографи: [Згадка про П. Я. Лукашевича та М. І. Костомарова]. *Ювілейний збірник на пошану акад. Михайла Сергійовича Грушевського.* Київ, 1928. Т. 2. С. 540—545; Кирдан Б. П. П. А. Лукашевич. *Кирдан Б. П. Собиратели народной поэзии.* Москва, 1974. С. 138—151; Матеріали до біографій етнологів та народознавців України / уклад. С. М. Ляшко, С. П. Залозна. Київ ; Запоріжжя, 2001. С. 98—99; Науменко В. Листи Я. Головацького до М. Максимовича та Пл. Лукашевича. *УНЗ.* Москва, 1915. Вип. І. С. 43—44; Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губ. с половины XVIII века. Полтава, 1912; Ротач П. П. Матеріали до українського бібліографічного словника «Літературна Полтавщина». *Архіви України.* 1966. № 6. С. 103; Супрунюк О. Фольклористична діяльність Платона Лукашевича. *НТЕ.* 1991. № 5. С. 13—19; УРЕ. Київ, 1981. Т. 6. С. 237.

Архіви: ІР НБУ. Ф. І. Од. зб. 1392. Записи пісень П. А. Лукашевича.

Оксана Шалак

Луньо Євген Андрійович

ЛУНЬО Євген Андрійович (06.01.1960, м. Яворів Львівської обл.) — фольклорист. Перекладач з англійської, німецької, польської мов. Кандидат філологічних наук (1993). Закінчив з відзнакою українське відділення філологічного факультету ЛДУ (1983). Учителював у школах Яворівщини (1983—1989). Навчався в аспірантурі Львівського відділення ІМФЕ і захистив (1993) кандидатську дисертацію на тему «Обрядово-звичаєвий фольклор Яворівщини». Науковий співробітник Інституту народознавства НАН України. Досліджує регіональний фольклор, народнопісенну політичну сатиру, пісенний і прозовий повстанський фольклор, життя і творчість українських фольклористів, українсько-польські, українсько-єврейські стосунки у фольклорі. Автор понад 180 наукових публікацій з фольклористики, з яких чотири — книжкові видання. Збирач фольклору. Робив записи у понад 60 населених пунктах Яворівського р-ну. Побував у фольклорних експедиціях Інституту народознавства у Заліщицькому та Борщівському р-нах Тернопільської обл. (2008), у Кельменецькому р-ні Черні-

вецької обл. (2008), у Канівському р-ні (2009) та Золотоніському р-ні (2010) Черкаської обл. Збирацький доробок — понад 5 тис. пісенних творів різних жанрів, понад 1500 паремій. Записувач усної історії, записав інтерв'ю із понад 650 оповідачами.

Праці: Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців / зап. і упоряд. Є. Луньо. Т. 1 : Наконечне Перше. Наконечне Друге. Львів, 2005. 576 с.+XXXII с. Т. 2 : Яворів. Львів, 2015. 1080 с.; Із повстанських і табірних часів. Розповіді Меланії Слуки та Стефанії Сусол / запис, упорядк., вступ. ст. Є. Луньо. Львів, 2019. 132 с.; Риндзівки. *НТЕ*. 1993. № 3. С. 47—53; Яворівщина про Степана Бандеру. Провідник ОУН у пісенному фольклорі. *НЗ*. 1999. № 1. С. 32—39; Повстанська колядка «Сумний святий вечір». *НЗ*. 2003. № 1—2. С. 34—39; Народні пісні про Євгена Коновальця. *«Муза і меч»: національний рух у фольклорних та літературних джерелах* : *зб. наук. пр.* Львів, 2005. С. 199—224; Сатира на гітлерівське військо у повстанських піснях. *Визвольний шлях*. 2007. Кн. 10 (715). С. 76—96; Політична сатира малих фольклорних жанрів (питання інтегральності). *НЗ*. 2007. № 1—2. С. 36—44; Нацистські окупаційні порядки в українському селі крізь призму народнопісенної сатири. *Український визвольний рух*. Львів, 2008. № 12. С. 204—218; Сатирична рецепція царської Росії у стрілецьких піснях. *НЗ*. 2007. № 3—4. С. 243—255; Польська антирадянська фольклорна сатира в українському середовищі. *НЗ*. 2009. № 5—6. С. 608—621; Природа комізму повстанської сатиричної пісні «Післав Сталін свої діти». *НЗ*. 2010. № 1—2. С. 133—145; Сатиричне змалювання Сталіна у монострофах. *ЗНТШ*. Львів, 2010. Т. CCLIX. Праці Секції етнографії і фольклористики. С. 583—626; Головний командир УПА Роман Шухевич у фольклорній прозі Яворівщини. *НЗ*. 2011. № 1. С. 43—65; Сатирична візія комуністичної Польщі у повстанському пісенному фольклорі. *МіФ*. 2012. № 2—3. С. 85—103; Культ рідної армії у повстанській епічній традиції Яворівщини. *НЗ*. 2012. № 5. С. 890—907; Повстанський героїчний епос і питання сучасного державотворення. *НЗ*. 2014. №. 3. С. 502—513; Кобзар версус диктатор: постать і мотиви Тараса Шевченка у народнопісенній сатирі на Микиту Хрущова. *НЗ*. 2015. № 2. С. 480—491; Оповідна традиція Яворівщини про українсько-польські стосунки під час німецько-польської війни 1939 р. *Українсько-польсько-єврейські взаємини у Східній Галичині (перша половина XX ст.)*. Дрогобич, 2018. С. 193—213; Радянський вивіз польських колоністів із Західної України 1940 р. в оповідній традиції українців. *Масавыя рэпрэсіі ў СССР у гістарычных даследаваннях і калектыўнай праці* : *навук. зб.* Мінск, 2018. С. 410—430; Оповідна традиція Яворівщини про євреїв-комерсантів першої половини XX ст. *НЗ*. 2018. № 6. С. 1479—1504.

Літ.: Дацко В. Луньо Євген. *Дацко В. Яворова віть. Літопис рідного краю у життєписах*. Львів, 2009. С. 217.

Ірина Коваль-Фучило

ЛУЦІВ Олексій Петрович (1892—1956) — адвокат, музикознавець. Закінчив Оперну школу Чеслава Заремби у Львові, Львівський університет (1930). Адвокат, спеціаліст у колгоспних справах, мав адвокатську канцелярію (до 1939). Після 1939 з політичних міркувань, покинув юридичну діяльність і став педагогом, викладав українську мову. З 1944 — співробітник Львівського відділу фольклору та етнографії ІМФЕ АН УРСР. Працював над розшифруванням мелодій записів О. Роздольського. Згодом перейшов до Львівського університету, де працював доцентом на кафедрі цивільного права і процесу, викладав цивільне право. Похований у Львові на Личаківському цвинтарі.

Літ.: Колесса Ф. М. Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР. Листування Ф. Колесси й М. Азадовського / упоряд., підгот. тексту, передм., комент., дод., покажч. І. Коваль-Фучило. Київ, 2011. 239 с.

Ірина Коваль-Фучило

ЛЮБИСТОК Григорій Михайлович (початок XVIII ст. — друга половина XVIII ст., м. Лубни на Полтавщині, за іншими даними — м. Прилуки, нині в Чернігівськаій обл.) — талановитий незрячий кобзар. У 1730 його привезли з України до царського двору, у 1731 він утік до Києва. У Києво-Печерській лаврі його впіймали й примусили в 1742 повернутися назад, до Санкт-Петербурга, де він грав на кобзі, співав народних пісень для імператриці Єлизавети Петрівни, яка 1744 взяла Л. у подорож Україною. У 1743 Л. отримав дворянство, 1748 — чин полковника, царську грамоту й маєток (землю) біля Лубен на Полтавщині.

Літ.: М. А. Как началось знакомство великороссов с песнями малороссийскими. *КС*. 1886. № 8; Лавров Ф. Кобзар Григорій Любисток. *Лавров Ф. Кобзарі*. Київ, 1980; Білокінь С. Григорій Любисток. *Родовід*. 1993. Чис. 6; Жеплинський Б., Ковальчук Д. Українські кобзарі, бандуристи, лірники.

Львів, 2011. С. 148; Сюта Б. Любисток Григорій Михайлович. *УМЕ.* Київ, 2011. Т. 3. С. 232—233.

Микола Дмитренко

ЛЮДКЕВИЧ Станіслав Пилипович (24.12.1879, м. Ярослав, нині Польща — 10.09.1979, м. Львів) — композитор, диригент, фольклорист, музикознавець, педагог, громадсько-культурний діяч. Професор (1939). Лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1964). Народний артист СРСР (1969), Герой Соціалістичної Праці (1979). У 1901 закінчив філософський факультет Львівського університету. Викладав у гімназіях Львова, Перемишля. Ступінь доктора мистецтва отримав 1908 у Віденському університеті. У Лейпцигу (Німеччина) слухав лекції Г. Рімана та А. Прюфера на музикознавчому факультеті. У 1905—1907 — редактор журналу «Артистичний вісник» (з художником І. Трушем). Один з організаторів Вищого музичного інституту ім. М. В. Лисенка (ВМІ) у Львові, у 1910—1915 — його директор, від 1919 — викладач та інспектор філій ВМІ. Від 1939 — завідувач кафедри Львівської консерваторії, у 1939—1951 — старший науковий співробітник Львівської філії ІМФЕ (нині — ІН НАНУ). Композиторська спадщина Л. охоплює вокально-симфонічні, симфонічні, оперні, хорові, камерно-інструментальні твори, солоспіви, обробки народних пісень. Л. «створив власний музичний стиль на основі синтезу ладоінтонаційних особливостей української народної музики (фольклоризм) й гармоніко-лексичних засобів, оркестрових прийомів пізнього романтизму. Л. — композитор масштабного мислення, його творам притаманна переважно національно суспільно-вагома тематика. Не випадково він належить до найвидатніших інтерпретаторів поезії Т. Шевченка й І. Франка» (М. Загайкевич). Л. належить понад 100 обробок народних пісень, більшість — для хору. Покладені в їх основу фольклорні зразки репрезентують різні жанри народної пісенності — історичні, обрядові (колядки, щедрівки, веснянки та ін.), соціально-побутові (рекрутські, стрілецькі), балади, жартівливі, а також лемківські, старогалицькі. М. Загайкевич наголосила на новаторстві Л. у післялисенківській період щодо обробок народних пісень: «Одночасно з М. Леонтовичем він перетворив обробку народної пісні на жанр оригінальної авторської творчості. Показовою з цього погляду є популярна "Гагілка" для жіночого хору із супроводом фортепіано. Поєднання в них 2-х веснянкових мелодій "Янчику-подолянчику" та "Ой не ходи качороньку" — лежить в основі 3-частинної форми da capo. Разом із тим прагнення до максимально глибокого розкриття психологічного змісту народної пісні, пошуки засобів, адекватних характеру її мелодики, зумовили трактування історичної пісні "Ой Морозе, Морозенку" як скорботного, мужнього маршу, "Чорна рілля ізорана" — у глибоко драматичному плані, жартівливої "Бодай ся когут знудив" — у скерцозному. 2 балади — "Про Петруся і вельможну пані" та "Про Бондарівну" — вирізняються масштабністю: хорові партії та оркестральний супровід спрямовано в них на драматизацію музичної оповіді. В обробці народних пісень Л. нерідко вдається до інструменталізації хорового викладу, майстерно поєднуючи прийоми класичної імітаційної поліфонії та гармонії з особливостями народної мелодики». Виробленню національно орієнтованого компонованого стилю сприяла праця Л. у сфері музичної фольклористики. Разом із Й. Роздольським він упорядкував збірку «Галицько-руські народні мелодії» (1906—1907), що стала етапною в розвитку української етномузикології. До збірки ввійшли зразки з різних регіонів Західної України — від Волині до Лемківщини. Застосування фонографічних записів та їх розшифровок, принцип систематизації матеріалу, заснований на змішаній системі (жанровій і запозиченій від І. Крона метроритміки), наявність різних мелодійних і поетичних варіантів, виявлення структурної типології слов'янської пісенності поставили цю збірку в один ряд із новаторськими працями тогочасних провідних учених-фольклористів — Б. Бартока, Ф. Колес-

Людкевич Станіслав Пилипович

си, І. Крона, Л. Куби, Є. Ліньової, А. Хибінського. Л. упорядкував і зредагував збірку «Мелодії українських народних пісень з Підляшшя і Холмщини» (1916; ці регіони тепер у складі Польщі), куди ввійшли пісні, що їх записали Л. Плосайкевич на Поділлі (1860-ті) та Я. Сенчик на Холмщині (1896—1906). Систематизацію пісень здійснено за змістом, у середині розділено за метроритмікою. Заперечуючи теорію відмирання фольклору, Л. приділяв помітну увагу новітнім нашаруванням, зокрема стрілецьким пісням. Л. розширив усталене в його час розуміння фольклору та його функцій у суспільному житті та розвитку професійного мистецтва. Відомі учні Л.: С. Грица, З. Лисько, Л. Корній, М. Скорик, Б. Фільц та ін. У Львові відкрито меморіальний музей Л. Ім'я Л. присвоєно Львівському державному музичному училищу, вулицям у Львові та Коломиї. На будинку, де в 1961—1979 жив Л., встановлено меморіальну дошку. На Личаківському цвинтарі, де поховано Л., 1989 встановлено пам'ятник (скульптори М. Посікіра, Я. Скакун, Л. Яремчук). У 2004 випущено поштову марку із портретом Л.

Праці: Загальні основи музики: теорія музики. Коломия, 1921; Матеріали для науки сольфеджіо і хорового співу. Львів, 1927; Дослідження, статті, рецензії / упоряд., вступ. ст., перекл. та прим. З. Штундер. Київ, 1973; Дослідження і статті / відп. ред. М. Гордійчук. Київ, 1976; Українські народні пісні в обробці С. Людкевича / упоряд. М. Байко. Київ, 1980; Дослідження, статті, рецензії, виступи. Львів, 1999. Т. 2, 2000.

Літ.: Загайкевич М. П. Станіслав Людкевич: Нарис життя і творчості. Київ, 1957; Загайкевич М. П. Станіслав Людкевич (До 100-річчя з дня народження). *НТЕ.* 1979. № 1. С. 50—55; Загайкевич М. П. Людкевич Станіслав Пилипович. *УМЕ.* Київ, 2011. Т. 3. С. 237—245; Грица С. Й. Людкевич Станіслав Пилипович. *УЛЕ.* Київ, 1995. Т. 3. С. 245; Харчишин О. Станіслав Людкевич у львівському фольклорі. *НЗ.* 2007. № 2; Галайчак Т. Ю. Людкевич Станіслав Пилипович. *ЕІУ.* Київ, 2009. Т. 6. С. 389.

Микола Дмитренко

ЛЯСОТА Еріх (бл. 1550, Бляйшвіц, Сілезія, нині Польща — 1616, м. Кошице, нині Словаччина) — австрійський дипломат і вояк, автор «Щоденника Еріха Лясоти зі Стеблева», де зробив опис України і Запорозької Січі кінця XVI ст. Народився у Бляйшвіці (Блажейовіцах) у Сілезії. Можливо, слов'янин за походженням. Навчався у Лейпцизькому і Падуанському університетах. 1576—1584 перебував на військовій і дипломатичній службі в Іспанії, Португалії й Австрії. З 1585 служив при дворі німецького імператора Рудольфа II. 1588—1590 перебував у шведському полоні. З 8 червня до 2 липня 1594 виконував дипломатичне доручення імператора, перебуваючи в Запорозькій Січі, намагався схилити козаків до укладення військового союзу з Австрією для спільної боротьби проти Османської імперії. Під час подорожі в Україну побував у Львові, Бродах, Почаєві, Кременці, Погребищі, Проскурові, Збаражі, Меджибожі, Костянтинові, Хмільнику, Білій Церкві, Києві, Трахтемирові та ін. Помер у Кошице (Словаччина). Залишив щоденник подорожі, найцінніша частина якого — опис однієї з ранніх Січей (Базавлуцької). Проаналізував історичну географію Запорожжя (опис порогів, островів, річок, городищ, з'ясував походження топонімів, гідронімів, ойконімів — подав відомості про усну традицію цього краю, яка на кінець XVI ст. була вже сформована). У щоденнику також правдиво змальовано побут і звичаї запорозьких козаків, зокрема порядок проведення козацьких рад. Описуючи міста, Л. відтворив сучасні йому події, звичаї і фольклор українців. Побувавши в Києві, він не тільки описав Софійський собор і Києво-Печерську Лавру, а й зафіксував легенди і перекази про святих, мощі яких спочивають у печерах. Щоденник Л. опубліковано німецькою мовою 1854 та 1866 в м. Галле: «Щоденник Еріха Лясоти фон Стеблау». Російською мовою його частково переклали В. Антонович та К. Антонович-Мельник (1873, 1890). Українською — Д. Яворницький, В. Доманицький, М. Грушевський, В. Січинський. Уперше повністю перекладений (Л. В. Пащина) і опублікований 2003 у Запоріжжі в науковому збірнику «Запорозька старовина» з післямовою й коментарями А. Л. Сокульського.

Праці: Щоденник Еріха Лясоти із Стеблева / Л. В. Пащина, переклад; Г. І. Калай-

да — редагування перекладу, підготовка до друку, прим.; А. Л. Сокульський — загальне редагування. *Запорозька старовина*. Київ ; Запоріжжя, 2003. С. 222—277.

Літ.: Сокульський А. Л. Щоденник Еріха Лясоти із Стеблева. *Запорозька старовина*. Київ ; Запоріжжя, 2003. С. 278—296; Шиханов Р. Б. Лясота Еріх. *Українське козацтво: Мала енциклопедія* / кер. автор. колект. Ф. Г. Турченко ; відпов. ред. С. Р. Лях. Вид. 2-е, доп. і перероб. Київ ; Запоріжжя, 2006. С. 355; Іваннікова Л. В. Перші фіксації фольклору Запорожжя в описах мандрівників XVI—XVIII століть. *Вісник Запорізького Національного університету. Філологічні науки*. 2015. № 2. С. 58—67.

Людмила Іваннікова

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ І КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ — творча науково-методична установа у Всеукраїнській системі методичного керівництва державними клубними закладами. Створена відповідно до Постанови Ради Народних Комісарів Української РСР «Про організацію театрів, будинків народної творчості і театрально-музичних закладів у Львівській, Дрогобицькій, Волинській, Ровенській, Станіславській і Тернопільській областях» (20 грудня 1939). На початку існування радянської влади установа мала назву — Львівський обласний будинок народної творчості. Під час німецько-фашистської окупації установа перестала існувати, проте вдалося поновити її діяльність, але вже під назвою Інститут народної творчості. По закінченні Другої світової війни, коли було відновлено радянську владу, установі повернуто початкову назву — обласний будинок народної творчості. Доволі короткий період заклад існував як Обласний науково-методичний центр народної творчості і культурно-освітньої роботи. Нинішня офіційна назва остаточно закріпилася згідно зі Статутом установи з настанням державної незалежності України. У структурі такі відділи: народної творчості, фольклору, методики культурно—просвітницької роботи, адміністративно-господарський. Працівники Центру з 1993 видають культурно-просвітницький вісник «Животоки».

Ірина Коваль-Фучило

ЛЬВОВ Микола Олександрович (15.05.1753, біля м. Твері, нині РФ — 03.01.1804, м. Москва) — поет, композитор, художник-графік, архітектор, геолог, перекладач, збирач народних пісень. Член Російської академії (1783), почесний член Академії мистецтв (1786). Наприкінці 1770-х очолював літературно-художній гурток, у якому були письменники, художники, композитори (В. Капніст, Г. Державін, Д. Левицький, В. Боровиковський, Д. Бортнянський, І. Прач, В. Трутовський та ін.). У маєтку Л. були хор та оркестр, тут імпровізували заїжджі композитори, господарі та гості співали народних пісень. 1790 Л. разом із І. Прачем уклав збірку «Собрание русских нродных песен с их голосами. На музыку положил Иван Прач» (передмова «О русском народном пении»). Із 100 пісень 16 — збірки українського народу: «Ой кряче, кряче да чорненький ворон», «Послала мене мати зелене жито жати», «Ой під вишнею, під черешнею», «Ой не звідтіль місяць світить», «Котилися вози з гори», «Ой гай, гай, гай зелененький» та ін. У передмові Л. порівняв українські пісні з російськими, вважаючи, що українські мелодично розвиненіші, що пояснював важливою роллю кобзи-бандури в побуті українців. У наступних виданнях до збірки подано ще декілька українських народних пісень («Гей, у полі вишня», «Їхав козак за Дунай», «Біду собі купила», «Ой на гречці білий цвіт», «Да просив мене Гарасим» та ін.).

Львов Микола Олександрович

Праці: Собрание народных русских песен с их голосами. На музыку положил Иван Прач. Санкт-Петербург, 1790 (перевидання: 1806, 1815; 4-е видання: Русские народные песни, собранные Н. А. Львовом. Напевы записал и гармонизовал Иван Прач. Санкт-Петербург, 1896 (передмова О. Пальчикова); перевидання: Москва, 1955 (вступна стаття В. Бєляєва).

Літ.: Цвєткова Ю. До історії публікації українських народних пісень у російських виданнях. *Слов'янське літературознавство і фольклористика.* Київ, 1976. Вип. 11; Правдюк О. А. Львов Микола Олександрович. *УЛЕ*. Київ, 1995. Т. 3. С. 248; Шевчук О. Львов Микола Олександрович. *УМЕ*. Київ, 2011. Т. 3. С. 225—226.

Микола Дмитренко

М

Магадин Тихон (Трифон)

МАГАДИН Тихон (Трифон) (близько 1801, с. Бубни Лохвицького пов. Полтавської губ., нині Чорнухинського р-ну Полтавської обл. — після 1876) — кобзар. У репертуарі М. були українські народні пісні та думи: «Втеча трьох братів з города Азова з турецької неволі», «Буря на Чорному морі», «Івась Коновченко, вдовиченко» та ін. П. Мартинович, крім дум і пісень, записав 1876 від М. обряд посвяти кобзарського учня в майстри (т. зв. одклінщина, або визвілка).

Літ.: Гримич М. Виконавці українських дум. *Родовід*. 1992. Чис. 4. С. 20; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 219.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 11. Од. зб. 565. Арк. 16, 46, 46 зв.

Ірина Коваль-Фучило

Маєрчик Марія Степанівна

МАЄРЧИК Марія Степанівна (15.10.1971, м. Ужгород) — історик, етнолог, антрополог. У 1988—1993 закінчила ЛДУ ім. І. Франка на факультеті журналістики. У 2003 захистила дисертацію кандидата історичних наук за спеціальністю «Етнологія» на тему «Українські обряди родинного циклу крізь призму моделі переходу». У 1993—2002 — молодший науковий співробітник ІН, у 2001—2005 — молодший науковий співробітник ІМФЕ, з 2005 — старший науковий співробітник ІН. Авторка курсів для бакалаврських, магістерських та PhD програм у Національному університеті «Києво-Могилянська академія», Харківському національному університеті ім. В. Н. Каразіна, ЛНУ ім. Івана Франка «Вступ до квір-теорії», «Фемінізм як соціальна теорія та суспільний рух», «Соціологія сексуальності», «Молодіжні культури і субкультури: від теорії до повсякдення» та ін. Досліджує народні традиції, обряди, фольклор, приватне життя, повсякдення. Авторка монографії «Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу» (2011). Співупорядниця видання «Криптадії Федора Вовка: винайдення сороміцького. Етнографія сексуальности на межі XIX—XX століть» (2018), яке здобуло головну нагороду в етнографічній номінації конкурсу Всеукраїнського рейтингу «Книжка року» за 2018.

Праці: Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. Київ, 2011. 327 с ; Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / під ред. М. Маєрчик (голова редколегії), О. Плахотнік, Г. Ярманової. Київ, 2013 (1-ше вид.), 2014 (2-ге вид.), 2017 (3-тє вид.); Криптадії Федора Вовка: винайдення сороміцького. Етнографія сексуальности на межі XIX—XX століть / упоряд., підгот. текстів, комент. та покажч., археогр. і бібліогр. опрац. М. Маєрчик і О. Боряк ; вст. ст. М. Маєрчик. Київ, 2018. 464 с.; Етнографія статевого життя й тілесності / уклад., наук. ред., передм. О. Боряк, М. Маєрчик. Київ, 2013. 288 с.; Тіло в текстах культур : [Наук. зб. ст.] / уклад., наук. ред., передмова О. Боряк, М. Маєрчик. Київ, 2003, 222 с.; Анализ дискурсов в исследованиях украинской традиции добрачных ночевок молодежи (конец XIX—XXI век). *Антропологический форум.* 2015. 24. С. 95—119.

Літ.: Леньо П. «Тіло» та «одяг» в українській обрядовій традиції [рец. на]: Маєрчик М. Ритуал і тіло : Структурно-семантичний аналіз обрядів українського родинного циклу (Київ, 2011). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія».* 2014. Вип. 1 (32). С. 182—183; Олійник Ю. В пошуках смислів сороміцького. *Дзеркало тижня*. 2018. Вип. 26; Гулевич Р. Тіло в текстах культур [рец. на]: Маєрчик М. Ритуал і тіло : Структурно-семантичний аналіз обрядів українського родинного циклу (Київ, 2011). *Критика*. № 6 (92) : 26.

Ірина Коваль-Фучило

МАЗЕПА — персонаж легенд, історичних переказів та пісень, прототипом якого був Іван Степанович Мазепа (1639—1709), громадський діяч, поборник української ідеї та свободи, гетьман Лівобережної України. Його бурхлива біографія та яскрава особистість, що асоціюється з могутніми по-

статями діячів Відродження, залишили слід не лише в народній пам'яті, а й у романтичному мистецтві — малярстві (Т. Жеріко «Паж Мазепа», О. Верне «Мазепа серед вовків», Л. Буланже «Страждання Мазепи» та літературі (поема Дж. Байрона «Мазепа»). Народне потрактування образу М. і пов'язані з його іменем сюжети мають своєрідний характер. Їм властива традиційна зумовленість, завдяки чому фольклорний персонаж набув рис, притаманних героям переказів та легенд, і втратив прикмети конкретної історичної особистості. Сюжети, пов'язані з іменем М., часом набувають героїко-фантастичного змалювання, а потужності його образу додає фантастична сила й незвичайні здібності його супротивника — Палія, який має риси, що споріднюють його з чаклунами. Він, як виявляється, єдиний, хто може подолати М. Події, відтворені традиційною народною прозою, істотно відмінні від подій біографії реальної історичної постаті, так само, як і оцінка, що ґрунтується на них. Цієї думки свого часу дійшов ще П. Куліш, публікуючи оповіді про М. та Палія в «Записках о Южной Руси». Історизм усних творів полягає не в більш чи менш точному змалюванні історичних реалій, а у відтворенні народного світогляду та його суперечностей (аж до цілком протилежних оцінок). Відносно незначна кількість зафіксованих переказів, героєм яких став М., так само, як і втілення його образу у фольклорі, зумовлюється багатьма чинниками, серед яких істотна роль належить офіційній та церковній політиці Російської імперії, а згодом і СРСР. Церковна анафема, якій було піддано М., після його виступу на боці короля Швеції Карла XII в битві під Полтавою, вплинула на формування оцінки його постаті народом (М. Костомаров). Першу публікацію фольклорних прозових творів про М. здійснив П. Куліш у середині XIX ст., відомі також записи та публікації П. Рев'якіна, М. Білозерського, П. Чубинського, Є. Дорошевського, Б. Грінченка, П. Мартиновича, Я. Новицького, Д. Яворницького та ін. Пісні про М. опубліковано у збірках М. Цертелєва, З. Доленги-Ходаковського, І. Срезневського, М. Максимовича, М. Лисенка, Я. Новицького, М. Драгоманова та ін. Перекази, пов'язані з іменем М., мають нешироке коло сюжетів. Найпопулярніший серед них — про конфлікт М. та Палія, відомі також оповіді про скарби М., топонімічні сюжети, пов'язані з його іменем, та низка інших. При створенні образу М. усна традиція значною мірою послуговувалася надбаннями попередніх етапів її розвитку. Це стосується як загальних принципів та прийомів створення образу епічного героя (ідеалізація, гіперболізація), так і окремих мотивів, що мають типовий характер (заклятий скарб, зловісні прикмети). Усе це зумовлює традиційність зображення М. й відносно правдоподібне відтворення (в цьому разі також здійснене за законами усної традиції) конкретних подій життя М. Що ж стосується пісень, то більшість варіантів зображують арешт Палія 1705 та заслання його до Сибіру. Як і в легендах, М. — антипод Палія, наділений суто негативними рисами. Суперечливий характер народних оцінок М. в усних творах пов'язаний з тим, що через численні історичні причини народ не мав можливості оцінити реальні історичні цілі діяльності М. Офіційна державна політика тривалий час не сприяла фіксації та дослідженню фольклорних творів, присвячених М., тому джерельну базу сучасних досліджень, обмежувану позанауковими чинниками, не можна визнати достатньою.

Тексти: Украинские народные предания. Собрал П. Кулиш. Москва, 1847. Кн. 1; Максимович М. Сборник украинских песен. Киев, 1849. Ч. 1. С. 88—91; Записки о Южной Руси. Издал П. Кулиш. Санкт-Петербург, 1856. Т. І. С. 115—128; Несколько народных исторических преданий, записанных П. П. Чубинским *Записки Юго-Западного отдела ИРГО*. 1873. Т. 1. Киев, 1874. С. 291—307; Новицкий Я. П. Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные Я. П. Новицким в Екатеринославской губ. в 1874—1894 гг. Харьков, 1894. С. 16—20; Грінченко Б. Д. Из уст народа. Чернигов, 1901. С. 179—181, 286—305; Українські записи Порфирія Мартиновича. Киев, 1906. С. 234—237, 269; Легенди та перекази / упоряд. та прим. А. Л. Іоаніді. Київ, 1985.

С. 216—227; Історичні перекази українців / Зібрав та опрацював В. Сокіл. Львів, 2003. С. 147—165.

Літ.: Костомаров Н. И. История казачества в памятниках южнорусского народного песенного творчества. Киев, 1883. 218 с.; Драгоманов М. П. Політичні пісні українського народу XVIII—XIX ст. Женева, 1885. Ч. 1. Розділ 2. С. 1—57; Каллаш В. В. Палий и Мазепа в народной поэзии. *ЭО.* 1889. Кн. 2. С. 80—124; Сокіл В. Мазепа і Палій очима українців: народна проза про героїв. *НЗ.* 1997. № 4 (16). С. 266—268; Коновалова М. Образ Мазепи у фольклорі. А*ктуальні проблеми української літератури і фольклору.* Донецьк, 1999. Вип. 3. С. 59—89.

Олександра Бріцина, Людмила Іваннікова

МАЙДАЧЕВСЬКИЙ О. Л. (р. н. і смерті невідомі). Родом з м. Олександрівська Катеринославської губ. Працював слідчим у Катеринославі. У його руках опинилися цінні етнографічні та лексичні матеріали, які зібрав катеринославський етнограф Г. А. Залюбовськй. Автор статті «Страничка из жизни Гр. Ант. Залюбовского (один из малорусских этнографов)», яка була надрукована в газеті «Днепровская молва» (1899, № 47) і передрукована в журналі «Киевская старина» (1900, № 1, с. 17—19). Тут досить ґрунтовно відтворено біографію фольклориста, подано точні відомості про фольклористичну діяльність, бібліографію наукових праць і оцінку лексикографічного матеріалу, який зібрав Г. Залюбовський.

Людмила Іваннікова

МАЛЕЧА Нестор Михайлович (псевдонім **Нестор Літописець**; 8.11.1887, с. Струговська Буда Суразького пов. Чернігівської губ., нині Суразький р-н Брянської обл., Росія — 9.08.1979) — етнограф, фольклорист, лексикограф, краєзнавець. Навчався у Новгород-Сіверській бурсі, згодом у Чернігівській духовній семінарії, Новгород-Сіверській класичній гімназії та 10-й Петербурзькій гімназії. Слухав лекції (1905—1907) на біологічному факультеті вищої школи П. Лесгафта у Петербурзі, проте навчання не завершив. У 1910—1917 працював у державних установах Києва на посадах, пов'язаних із ліквідацією неписьменності. Був інспектором у культурно-національних справах Волинської дивізії в армії С. Петлюри. У 1919, полонений денікінцями, опинився в Миколаєві, де з 1920 працював учителем української мови. У 1921—1930 — в Округовому відділі народної освіти Києва. У 1923—1925 слухав лекції з етнографії в Київському історико-археологічному інституті. Певний час очолював лексичне бюро Інституту мовознавства Академії наук, викладав українську мову в Фінансово-економічному інституті (1930—1935). З 1920 — заступник голови ради Всеукраїнського етнографічного товариства (ВУЕТ). Співпрацював з Кабінетом антропології та етнології ім. Ф. Вовка ВУАН, був членом його ради (1927). У 1933 М. було заарештовано в справі «есерівсько-контрреволюційної організації». Трирічне адміністративне заслання відбував у м. Уральськ (Казахстан), де й залишився до кінця життя. Лічилки, які він та кореспонденти Етнографічного товариства зібрали у 1920-х роках за спеціальною програмою, стали емпіричною основою завершеного ним пізніше (1976, разом із дружиною М. Малечею) найвагомішого дослідження «Дитячий фольклор. Лічилки», яке залишилося в рукопису (АНФРФ ІМФЕ, ф. 14-2, од. зб. 369). Близько 700 записів із Києва, Київщини, Чернігівщини, Донеччини та Харківщини розглядають як складову дитячих розваг, докладно аналізують їхню форму, особливості й походження лексики. М. першим почав вивчати лексику поезій Т. Шевченка. Активно працював у напрямі методичного забезпечення вивчення української мови малописьменним дорослим населенням, укладаючи посібники, словнички й читанки. Перебуваючи в Уральську, став одним із засновників Казахського відділення Географічного товариства, керівником його історико-етнографічної секції. У навчальних закладах Уральська викладав латину, російську та німецьку мови. Із 1939 викладав в Уральському педагогічному інституті низку мовознавчих дисциплін, працював як науковець у галузі російської діалектології. У 1946—1966 щорічно організовував діалектологічні експедиції для вивчення російських го-

вірок і збирання матеріалів до атласу російської мови. На зібраних матеріалах створив низку праць з російської діалектології, деякі з яких залишилися неопублікованими. У 1954 отримав ступінь кандидата наук, обіймав посаду професора кафедри російської мови.

Праці: Весілля в селі Пакулі Чернігівського повіту Чернігівської губернії. 1912; Українсько-руський словничок до Кобзаря Т. Г. Шевченка. Херсон, 1917 (під псевдонімом «Нест. Літ.»); З народньої аритметики. *Матеріали до антропології й етнології: Збірник праць, присвячений пам'яті Володимира Гнатюка.* Львів, 1929. Т. 21—22, ч. 1. С. 363—368; Програма до збирання відомостей про пляхти. Київ, 1930; На колгоспних ланах: Сільський буквар для дорослих. Харків ; Київ, 1930; Заочний курс української мови для малописьменних: Лекції 1—15. Київ, 1930; Українська мова: Книжка для гуртків самоосвіти. Для українського населення РСФРР. Москва, 1930 (у співавторстві); Український правописний словник з короткими правилами правопису та завданнями до нього. Київ, 1931; Говоры Приуральского района Западно-Казахстанской области Казахской ССР. *Ученые записки Уральского пед. института.* 1948. Вып. 1. С. 1—14; Говоры уральских казаков. *Материалы и исследования по русской диалектологии.* Москва, 1949. Т. 3. С. 3—17; Фонетический строй территориального диалекта уральских казаков : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Уральск, 1954.

Літ.: Бабенко Л. Л. Закоханий в українську культуру. Репресоване краєзнавство. Київ, 1991. С. 312—315; Дзендзелівський Й. Нестор Малеча — етнограф, фольклорист, філолог. *ЗНТШ. Праці секції етнографії та фольклористики.* Львів, 1992. Т. 223. С. 206—218; Крюкова А. Н. М. Малеча — ученый лексикограф и педагог. *Русская речь.* 1990, № 1.

Галина Довженок

МАЛИНКА Олександр Никифорович (19.08.1865, м. Мрин Ніжинського пов. Чернігівської губ., тепер Носівського р-ну Чернігівської обл. — 22.05.1941, м. Київ) — фольклорист, етнограф, мовознавець, педагог. Середню освіту здобув у Ніжинській гімназії, вищу — у Ніжинському історико-філологічному інституті (закінчив 1890). Працював наглядачем вихованців 2-ї Київської гімназії. Викладав давні мови у Черкаській прогімназії (1891) та в Острозькій гімназії (1892—1898), російську мову в Глухівській гімназії (1898—1903). У 1903—1906 — інспектор і викладач російської мови Кременчуцького реального училища. З 1909 викладав російську мову в 3-й Київській гімназії, а після її реорганізації у 20-у трудову школу (після 1917) і до кінця своєї педагогічної діяльності — українську та російську мови. У роки навчання в Ніжинському історико-філологічному інституті почав записувати фольклор у м. Мрині і здійснював записи протягом багатьох років, а згодом залучив до справи рідних, які за його вказівками фіксували зразки народної творчості. Ці записи М. пізніше опублікував у низці своїх робіт. Першою публікацією М. стала праця «Особенности говора м. Мрина Нежинского у. Черниговской губ.» («Вестник славянства», Казань, 1892, кн. 7). І хоча це була робота з української діалектології, виникла вона внаслідок потреби обґрунтування наукових засад фольклорних записів М. Серйозно взятися до вивчення української діалектології М. спонукала складність точного запису фольклорних текстів, які він збирав на теренах північних українських говірок. У фольклорних записах О. Малинка намагався бути науково об'єктивним, і свої погляди на записування фольклорних текстів сформулював так: «Я не старался отделять образцы характера более малорусского от тех, которые имеют особенность наречия великорусского или белорусского: раз в данной местности уживаются образцы обоих родов, то их и следует разбирать вместе». Надалі О. Малинка публікував свої фольклористичні праці переважно на сторінках журналів «Этнографическое обозрение» та «Киевская старина». У цих працях він виявив себе сумлінним записувачем і дослідником фольклорних текстів. Свій «Сборник материалов по малорусскому фольклору» (Чернігів, 1902) М. надіслав до Петербурга на здобуття премії ім. М. Гоголя, але цієї премії не одержав через гостру рецензію Б. Грінченка, у якій автор повторював основні думки рецензії В. Гнатюка на цю працю. У цій роботі М., згідно зі своїми науковими засадами, які він висловив у дослідженні «Особенности говора м. Мри-

на...» намагався подати якнайбільше записів текстів з усіма їх варіантами, зі збереженням вимови носія фольклорного твору. Час і подальший розвиток фольклористики підтвердили обґрунтованість наукових принципів О. Малинки. Дослідник приділяв особливу увагу вивченню творчості сучасних йому кобзарів та лірників. У роботах цієї проблематики М. констатував занепад кобзарської традиції та визначив т. зв. «перехідний тип кобзаря», що позабував думи «за несприятливих обставин часу», замінивши їх релігійно-моралізаторськими псальмами, репертуаром лірників-жебраків. М. належать також роботи з української літератури, історії та етнографії, а також з російської літератури, фольклору і педагогіки. Усі свої роботи М. друкував переважно на сторінках спеціальних російських часописів, подаючи в них навіть рецензії на українські етнографічні матеріали, що виходили в Західній Україні, тим самим популяризуючи надбання українського фольклору й фольклористики. Після 1917 М. жив у Києві, брав участь у науковій роботі Етнографічної комісії ВУАН та Всеукраїнського етнографічного товариства. Певний час був головою ВУЕТ. За ці роки М. видрукував кілька праць з українського фольклору, найбільша з яких присвячена темі кобзарства («Кобзар С. Власко та Д. Симоненко й лірник Іваницький»). Працюючи в школі, О. Малинка прищеплював учням любов до українського фольклору і привчав їх до збирацької роботи.

Праці: Прокоп Дуб. (Переходный тип кобзаря). *ЭО*. Москва, 1892. Кн. 12 (№ 1). С. 164—178; Кобзарь Петро Герасько и лирник Максым Прыщенко. *КС*. 1893. Кн. 9. С. 441—450; Малорусское весильле. (Свадебные песни и обряды, записанные в м. Мрине Нежинского у. Черниговской губ.). *ЭО*. 1897. Кн. 34 (№ 3). С. 95—134 ; 1898. Кн. 37 (№ 2). С. 84—102 ; 1898. Кн. 39 (№ 4). С. 93—112; Этнографические мелочи из м. Верткиевка Нежинского уезда Черниговской губ. *ЭО*. 1898. № 1. С. 161; Иван Купала в Черниговской губернии. *ЭО*. 1898. Кн. 37 (№ 2). С. 128—131; Малорусские обряды, поверья и заплачки при похоронах. *ЭО*. 1898. Кн. 38 (№ 3). С. 96—107; Родыны и хрестыны. *КС*. 1898. Кн. 5. С. 854—886; Сборник материалов по малорусскому фольклору. Чернигов, 1902; Заметка о двух лирниках Черниговской губернии (Алексей Терентьевич Маслюков и Егор Йосипович Охременко). *ЭО*. 1902. № 2. С. 148—160; Кобзари и лирники. Терентий Пархоменко, Никифор Дудка и Алексей Побегайло. Чернигов, 1903; Діти як збирачі фольклорного матеріалу. *Бюлетень Етнографічної комісії УАН*. Київ, 1928. № 8. С. 1—2; Учневі записи старечих прохань. *ЕВ*. 1928. Кн. 6. С. 39—40.

Літ.: Якимович С. Малинка Олександр Никифорович: Некролог. (1941). АНФРФ ІМФЕ. Ф. 8. Од. зб. 176.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1. Од. зб. 429—433.

Галина Довженок

Малинська Наталія Анатоліївна

МАЛИНСЬКА Наталія Анатоліївна (19.04.1951, м. Рівне) — український фольклорист, літературознавець. У 1973 закінчила відділення української та чеської мов і літератур філологічного факультету КНУ. У 1973—1977 перебувала в аспірантурі кафедри слов'янської філології КНУ. У 1977 захистила дисертацію кандидата філологічних наук на тему «Значення творчості Олеся Гончара в розвитку українсько-чехословацьких літературних взаємозв'язків». У 1977—1981 працювала викладачем кафедри російської мови для іноземців факультету міжнародних відносин КНУ, у 1981—1989 — доцентом, завідувачем кафедри російської мови для іноземців Київського інституту цивільної авіації (нині — Національний інститут авіації). У 1989—2007 була доцентом, професором (з 2002), завідувачем кафедри фольклористики (2006—2007) Інституту філології КНУ. З 2007 по 2015 — професор, завідувач кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін Українсько-Американського університету (Конкордія); з 2015 професор, завідувач кафедри Київської міської академії танцю імені Сержа Лифаря. Знаний епосознавець, дослідниця феномену героїчного в літературі та народному епосі, як важливого і органічного складника етосних традицій. Чимало уваги приділяє студіям ідейної специфіки, морального канону і поетики українських народних дум, взаємозв'язків фольклору і літератури. У науковому доробку М. понад 100 публікацій, серед них монографія «Думна героїка. Канон. Література. Онтологія

спадкоємності», статті: «До проблеми вивчення героїчного в українському фольклорі» (2000), «Функціональна специфіка категорії героїчного в билинах і українських історичних піснях та думах», «До проблеми героїчного в народному епосі та документальних хроніках», «Народнопоетичний канон і нова українська література», «Козацтво в українських прислів'ях та приказках», «Поетика героїчних дум». Їй належить низка студій, присвячених критичній науковій рецепції українських дум, зокрема у сприйнятті М. Драгоманова, С. Єфремова, І. Франка, та відображенню думних традицій у творчості В. Стуса, П. Тичини, Т. Шевченка, Ю. Яновського. М. виступала з доповідями на наукових конференціях — «Леся Українка у слов'янському колі» (ЮНЕСКО. Київ, 1979), «Світовий контекст доробку Олеся Гончара (Будапешт, 1986), «Природа та родовід героїки Тараса Шевченка» (Київ, 2014), «Онтогенез дум в історико-літературному дискурсі Івана Франка» (Львів, 2016) та ін. Праці М. публікувались у Чехословаччині, Угорщині Польщі, Бразилії, США та ін. М. займалася також компаративними літературознавчими дослідженнями, зокрема проблемою українсько-чеських та українсько-словацьких літературних взаємозв'язків і взаємовпливів на матеріалі творчості Т. Шевченка, Лесі Українки, Ю. Яновського, О. Гончара. Дослідниця уклала посібник з українознавства для студентів-іноземців, кілька посібників до курсів з українського фольклору та фольклористики.

Праці: Думна героїка. Канон. Література. Онтологія спадкоємності. Київ, 2001; Історія української фольклористики. Пам'ятник українському козацтву (Українські записи Порфирія Мартиновича) / упор. текстів, автор післямови. Київ, 2001; Катерина Грушевська — редактор часопису «Первісне громадянство»: (талант без талану). Київ, 2008; Українські героїчні думи. Практикум. Навчально-методичний посібник. Київ, 2006; Українсько-чехословацькі літературні взаємозв'язки. Київ, 1981; Фольклор і література: збірник статей. Київ, 2005; Фольклор і література: навчальний посібник. Київ, 2005; Функціональна специфіка категорії героїчного в українському епосі. *НТЕ*. 2008. № 5. С. 4—7.

Леся Мушкетик

МАЛЮЦА (ПАЛЬЧИНЕЦЬКИЙ) Степан Іванович (19.02.1915, с. Пальчинці Збаразького пов., нині Підволочиського р-ну Тернопільської обл. — 11.06.1991, Клівленд Огайо, США) — український бандурист, поет, композитор, автор повстанського маршу «Гей степами!». Навчався в Тернопільській, а далі у Львівській гімназіях. Арештований польською поліцією (мав перерву в навчанні), але вже 1934 здобув середню освіту (закінчив філію гімназії). Ще студентом познайомився з бандуристом К. Місевичем, у якого навчився грати і робити бандури. Виготовивши собі бандуру, їздив з Місевичем виступати як бандурист. Закінчив Вищу музичну школу (консерваторію) у Львові (був учнем професора Ф. Колесси). Також разом зі своїм старшим братом Антоном закінчив у 1942 Мистецьку школу у Львові. Добре малював. 1944 на проголошенні Української головної визвольної ради (УГВР) грав свою новостворену пісню «Гей степами!». 1945 емігрував до Австрії. Далі виступав під прізвищем Пальчинецький (щоб не наражувати родину, яка залишилася в Галичині). Робив бандури, зокрема своїм донькам Галі, Марусі, Марті та синові Романові, які також грають на бандурі. Продовжував концертну діяльність, навчав мистецтву гри на бандурі, керував хорами.

Літ.: Жеплинський Б. М. Коротка історія кобзарства в Україні. Львів, 2000. С. 140.

Ірина Коваль-Фучило

МАНЖУРА Іван Іванович (псевдоніми: **Іван Калічка, М-ра, Мара І.** та ін., (13.11.1851, м. Харків — 15.05.1893, м. Катеринослав) — український фольклорист, етнограф, поет. Народився в сім'ї дрібного чиновника. У 13 років став круглим сиротою. Долею його опікувалася рідна тітка по матері, дружина О. О. Потебні, М. Ф. Потебня. Закінчив Харківську повітову школу, навчався в гімназії, протягом 1870—1872 був вільним слухачем Харківського ветеринарного інституту, з якого виключили за політичну неблагонадійність, після чого все життя перебував під наглядом поліції, що й стало причиною його перед-

часної смерті. З початку 70-х жив на Катеринославщині, іноді служив на різних дрібних посадах, але здебільшого був на утриманні О. О. Потебні та М. В. Бикова. 1871—1873 мандрував селами Катеринославщини, збираючи фольклор, вивчав мову, побут, культуру і звичаї селян. 1875—1876 брав участь у визвольній війні Сербії проти турецького поневолення як доброволець у сербській армії. З 1876, повернувшись після поранення, знову проживав на Катеринославщині — то в самому Катеринославі, то поблизу — у с. Мануйлівці та Олексіївці. У 80-х працював у газеті «Екатеринославский листок» (згодом — «Днепр», 1884—1886), де з 1884 друкував свої фольклорно-етнографічні записи й наукові дослідження. В кінці 70-х у різних катеринославських газетах друкували вірші М. під псевдонімом «Іван Калічка», а 1889 за сприяння О. Потебні вийшла його перша поетична збірка «Степові думи та співи» — оригінальні твори, імпровізації на фольклорні теми, переклади. 1889 підготував до друку книгу літературних обробок народної творчості «Казки та приказки й таке інше», але вона друком не вийшла. 1887 М. став дійсним членом Харківського історико-філологічного товариства, а 1891 — товариства любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті. Помер у Катеринославі на 42-му році життя. Фольклористично-етнографічну діяльність розпочав, як сам зазначав, з 1871. У 1872 уже мав понад 450 зразків фольклору, які записав на Катеринославщині. Ще за рік, унаслідок мандрівки Харківською і Катеринославською губ., збірник його зріс до 1000 зразків. Великий вплив на формування Манжури-фольклориста мав проф. О. Потебня, що спрямував його стихійний інтерес у наукове русло, був першим читачем і рецензентом його записів, головним науковим консультантом, редактором і першим видавцем його фольклорних збірників. О. Потебня використовував записи М. як ілюстрації до своїх наукових праць («Объяснение малорусских и сродных народных песен», 1883, т. 1 ; 1887, т. 2). Зібрання М. високо оцінив М. Сумцов, який написав низку статей про його фольклористичну діяльність, редагував збірку його пісень — він відзначив точність його записів, глибоке знання народної мови. Щоб досягти цього, фольклорист пішки обходив Харківську та Катеринославську губ., проживав разом із селянами, вивчав побут, культуру, творчість народу. Високо оцінив його працю Південно-Західний відділ РГТ у Києві і надав матеріальну підтримку. Більшу частину збірки «Малорусские народные предания и рассказы. Свод Михаила Драгоманова» (1876), навіть окремі розділи, складають фольклорні записи М. Збірку високо оцінили М. І. Костомаров та О. М. Веселовський. Другий продуктивний період фольклористичної діяльності М. — кінець 70-х — 80-і XIX ст., зокрема, його співпраця з журналом «Киевская старина». Тут опубліковано пісні, записані у Валківському і Богодухівському пов. Харківської губ., етнографічні записи, вірші, рецензії на його збірки та спогади про нього М. Ф. Сумцова («Панщина в песнях и молитве», 1882, № 5, записи з Олександрівського пов. Катеринославської губ. та Ізюмського пов. Харківської губ.; «О богатырях», 1888, № 8 — героїчний епос; «Легенда о Семене Палие», 1882, № 3 — історичний епос, тощо). У записах М. є п'ять дум, які вперше опублікувала Л. С. Каширіна (зафіксовані в с. Должик Харківського пов.), він повністю записав репертуар кобзаря Петра Колибаби з містечка Ольшани Богодухівського пов. Харківської губ. Першим зафіксував М. і пародії на думи, виокремивши їх як фольклорний жанр. М. був прихильником і основоположником нового напряму в історії української фольклористики, а саме монографічного обстеження території, він твердив, що записувати треба весь фольклорний та етнографічний матеріал, який побутує в певній місцевості. Ця ідея пізніше знайшла глибоке втілення в працях П. В. Іванова, Я. П. Новицького, Д. І. Яворницького, В. М. Гнатюка та ін.

Записи М. охоплюють практично все жанрове багатство Півдня України (зокрема Нижнього Подніпров'я) й Слобожанщини: календарно-обрядові, весільні, родинно-побутові, історичні, козацькі, чумацькі, кріпацькі, солдатські, матроські, бурлацькі, наймитські та заробітчанські, жартівливі пісні, пісні-новотвори, думи, балади, дитячий фольклор, а також усе розмаїття прозових жанрів. М. записував увесь репертуар певного виконавця чи оповідача, певного села — як високохудожні, так і недовершені фольклорні зразки, будучи переконаним, що все це має значення для вивчення процесу творення і побутування фольклору. Він брав активну участь у розв'язанні теоретичних проблем української фольклористики кінця XIX ст., зокрема проблеми жанрової класифікації, фіксації та публікації фольклору. Наукове ставлення М. до публікації народної творчості засвідчують цінні коментарі, точна паспортизація текстів, вказівки на опубліковані варіанти, збереження мовних особливостей виконавців, пояснення діалектних слів, подання варіантів окремих рядків тощо. Порівнюючи працю М. з експедицією П. Чубинського, М. П. Драгоманов писав: «У самий недавній час експедиція в Піденно-Західний край П. Чубинського зібрала при побіжному об'їзді Правобережної України кілька тисяч пісень, а в той час один І. Манжура протягом двох тільки років записав 800—1000 пісень переважно в одній Катеринославській губернії, і пісень здебільшого прекрасної якості, і змісту, і мови... Це найбільша робота по збиранню етнографічних матеріалів, яка тільки була зроблена в Росії однією людиною» («Розвідки...», т. 2, с. 198). Цю збірку М. надіслав до Південно-Західного відділу РГТ у Києві, однак вона не була опублікована через ліквідацію відділу 1876. Копію цього збірника, доповнену іншими матеріалами, надіслав М. до Харківського історико-філологічного товариства, але тільки аж через 100 років його опублікувала Л. С. Каширіна. Крім українських, М. записував на Катеринославщині й російські пісні: майже 200 зразків передав він П. В. Шейну, який опублікував їх у збірці «Великорус в своих песнях, обрядах, обычаях, сказках, легендах и т. п.» (1900). Велику увагу приділяв М. новотворам, зокрема робітничим пісням. Фольклористичні та етнологічні праці «Легенда и три песни о Семене Палие», «Панщина в песнях и молитве» (1882), «Купало», «Государиня широкая масленица», «Приход весны по народным приметам и поверьям» (1886), «Картинка введения екатерининских порядков в запорожском крае» (1887); «Вариант песни о Кармалюке» (1889); «К народной медицине малоруссов» (1891), «К вопросу об отголосках богатырской эпохи в южнорусских сказаниях» (1893) та ін. опубліковано переважно у газеті «Степь» 1886—1887. Чимало публікацій М. є в газетах «Екатеринославские губернские ведомости», «Екатеринославский юбилейный листок». Це статті й замітки, що стосуються календарно-обрядових звичаїв і вірувань, історії й топоніміки Запорозького краю. М. був також активним кореспондентом газет «Киевское слово», «Одесский вестник», «Русские ведомости», журналів «Этнографическое обозрение» та «Живая старина». Метою цих публікацій було висвітлити життя українського селянина протягом року. І. П. Березовський назвав ці статті «блискучими». Перший окремий збірник фольклорних записів М. «Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губерниях И. И. Манжурою» (1890) був опублікований на сторінках 2-го тому «Сборника Харьковского историко-филологического общества» (с. 1—194)». Цей збірник за редакцією О. О. Потебні прихильно зустріла не лише українська, а й російська, польська і французька критика. М. Ф. Сумцов зазначив, що збірник 1890 — це головна етнографічна праця М. Він вміщує понад 200 значних за обсягом казок і легенд, анекдотів, 20 замовлянь, а також 92 зразки прикмет і повірї'в, 57 загадок, пояснення крику тварин, лайки, прокляття, 600 діалектних слів. Продовженням цього збірника було ще одне видання 1894 в

VI томі «Сборника» (с. 161—197) — «Малорусские сказки, предания, пословицы и поверья, записанные И. И. Манжурой в Екатеринославской губернии» — 42 зразки усної прози, записаних у Новомосковському пов., 99 повір'їв, 233 прислів'я тощо. Редактором цього видання (уже посмертного) був М. Сумцов. Матеріали ці записано після 1890 (частину їх опубліковано в журналі «ЭО» за 1891). Високу оцінку збірнику дав Ф. М. Колесса, назвавши М. глибоким знавцем народного життя й мови.

Праці: Малорусские сказки, предания, пословицы и поверья, записанные И. И. Манжурою в Екатеринославской губернии / предисл. Н. Сумцова. *Сб. ХИФО.* Харьков, 1894. Т. VI. С. 161—198; Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ. И. И. Манжурой. Харьков, 1890. 194 с.

Літ.: Сумцов Н. Ф. Памяти И. И. Манжуры. *КС.* 1893. № 10. С. 80—90; Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография. И. И. Манжура. *КС.* 1892. № 9. С. 333—349; Сумцов Н.Ф. И. И. Манжура как поэт и этнограф. *Из украинской старины.* Харьков, 1905. С. 114—137; Быков Н. В. Ив. Ив. Манжура — украинский этнограф и поэт (1851—1893). Екатеринослав, 1910. 25 с.; Быков Н. В. Малорусский поэт и этнограф И. И. Манжура (биографическая заметка). *ДМ.* 1910. № 10; Романченко Т. Іван Манжура. *ДнХв.* 1912. № 9. С. 135—138; Мочульский М. Іван Манжура, український поет і етнограф. *Україна.* 1926. Кн. 5. С. 33—59; Мочульский М. Погруддя з бронзи: Микола Цертелєв, Іван Манжура. Львів, 1938. С. 85—181. Лещенко П. Я. Фольклорно-етнографічна діяльність І. І. Манжури. *Наук. записки Ровенського держ. пед. ін-ту.* 1961. Т. 5. С. 253—282; Березовський І. П. Іван Манжура. Нарис життя і діяльності. Київ, 1962. 124 с.; Народні пісні в записах Івана Манжури / упоряд., вступ. стаття і прим. Л. С. Каширіної. Київ : Муз. Україна, 1974. 352 с.; Бернштейн М. Д. Іван Манжура: життя і творчість. Київ, 1977. 188 с.; Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України: Сторінки історії. Запоріжжя, 2008. С. 51—80.

Людмила Іваннікова

Маркевич Микола Андрійович

МАРКЕВИЧ Микола Андрійович (7.02.1804, с. Дунаєць Глухівського пов. Чернігівської губ., тепер Глухівського р-ну Сумської обл. — 21.06.1860, с. Турівка, тепер Згурівського р-ну Київської обл.) — історик, етнограф, фольклорист, поет, композитор. Народився в сім'ї небагатого поміщика, родовід якого сягає XVII ст. (гетьманська старшина). У 1814—1817 навчався в приватній школі П. Білецького-Носенка, у 1817—1820 — у благородному пансіоні при Головному педагогічному інституті в Петербурзі. Саме там зазнав впливу ідей раннього декабризму і зблизився з декабристськими літературними колами. М. листувався із К. Рилєєвим, захоплювався його поезією, присвяченою визвольній боротьбі України. У 1831 у Москві з'явилася друком його збірка поезій «Украинские мелодии», де автор оспівував героїчне минуле України, теми його поезій переважно торкаються народних звичаїв та вірувань українців. Головна історична праця — «История Малороссии» (у 5 т., Москва, 1842—1843), де М. розглядав історію України як самостійний і безперервний процес розвитку від найдавніших часів і до його сучасності. Важливе значення мали документальні додатки, які він упорядкував. М. зацікавився народною творчістю ще в дитинстві: «Я любил учавствовать в хороводах, в посеве маку, в перепелочке, в журавле, в горелках...». У 1830 він повернувся в Україну і не покидав її до кінця життя; понад 35 років мешкав у селі, фольклорний та етнографічний матеріал збирав по всій Лівобережній Україні. Зібрання із Чернігівської і Полтавської губ. містить надзвичайно важливі й різноманітні матеріали духовної та матеріальної культури українського народу. М. записав «прямо с голосов» 200 народних наспівів, які збирався опублікувати в четвертій книзі «Украинских мелодий», проте задум вдалося здійснити тільки частково. Упорядкований збірник, що містив 150 пісень з нотами, запис вертепу цензура відхилила, тривалий час його зберігав Лев Жемчужников. Частину цього матерілу опубліковано в «Южноруських піснях з голосами» (Київ, 1857) — без зазначення імені збирача і упорядника. Сюди увійшло 50 пісень, тематично поділених на «жіноцькі», «до танцю», козацькі, бурлацькі, мужицькі та думи. Дослідниця спадщини М. Євдокія Косачевська твердила, що «Малороссийские народные песни, положенные

на ноты для пения и фортепьяно Андреем Маркевичем», які опублікував у другому томі «Записок о Южной Руси» Пантелеймон Куліш, також належать М., а не його синові віолончелісту Андрієві, який ніколи не збирав народних пісень. «Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян» (Київ, 1860) — праця, опублікована вже після смерті фольклориста. Матеріали, що ввійшли до цього видання, він зібрав у 1820—1830-х без докладної паспортизації. У збірнику переважають записи, пов'язані із календарним циклом життя українців: колядки, щедрівки, посівальні пісні, описи троїцьких та купальських обрядів на вшанування дерев. Непересічне значення має вперше в українській фольклористиці опублікований опис різдвяного Вертепу з повним текстом народної драми (автентичний нотний матеріал, зібраний і підготовлений автором, не опубліковано). М. описав низку молодіжних народних ігор: «у Короля», «у Перепілки», «у Галки», «у Ворона»; подав матеріали, що стосуються народної медицини та знахарювання. Ретельно описав фольклорист весілля, розподіливши його на кілька окремих обрядів, подавши весільні пісні, що засвідчують його наукову методику записування. У розділі «Простонародная кухня, дессерт и напитки» докладно описав страви і напої української кухні.

Праці: История Малороссии : в 5 т. Москва, 1842—1843. Т. 1—5; Южно-руські пісні: з голосами / [зібрав та аранж. М. Маркевич, худ. М. Башилов]. Київ, 1857. 97 с., кол. іл.; Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. Киев, 1860. 171, [2] с. (репринтне видання: Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян / передм. Л. Ф. Артюх. Киев, 1992. VII, 174 с.)

Літ.: Грушевський А. С. Н. А. Маркевич. Из прошлого украинской литературы и историографии. *Журнал министерства народного просвещения*. 1911. № 1. С. 59—142; ЕУ. Львів, 1994. Т. 4. С. 1468—1469; Колесник Є. О. Бібліотека М. А. Маркевича. *УІЖ*. 1973. № 1. С. 108—110; Косачевська Є. М. До питання про суспільно-політичні погляди М. А. Маркевича. *УІЖ*. 1972. № 1. С. 87—94; Косачевська Є. М. М. А. Маркевич і його роль у зміцненні зв'язків російської та української фольклористики. *НТЕ*. № 5. 1979. С. 56—62; Косачевская Е. М. Н. А. Маркевич. 1804—1860. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1987; Косачевская Е. М. Письма Н. А. Маркевича к О. Бодянскому: Из истории русско-украинских научных и культурных контактов. *Духовная культура славянских народов: Литература. Фольклор. История*. Ленинград, 1983. С. 210—241; Косачевська Є. У колі російських друзів. *Музика*. 1979. № 3. С. 29—30; РЕІУ. Київ, 1971. Т. 3. С. 82; Сарбей В. Г. Маркевич Микола Андрійович. *УЛЕ*. Київ, 1995. Т. 3. С. 295—296; УРЕ. Київ, 1981. Т. 6. С. 366;

Оксана Шалак

МАРКЕВИЧ Олександр Андрійович (09.04.1894, с. Троїцьке, нині с. Довгалівське Рокитнянського р-ну Київської обл. — 05.02.1978, м. Київ) — кобзар. У 1915 під час Першої світової війни під м. Стриєм на Львівщині був тяжко поранений, втратив зір (куля потрапила в око). Вивчився грати на бандурі в кобзарів Антона Агейовича Митяя (1916—1917) та В. Потапенка (1927, колишній поводир Т. Пархоменка). У 1928 М. придбав нову бандуру (чотирнадцять басів і 25 приструнків), стару продав Носачеві, на якій навчив того грати. У 1936 виступав разом із Носачем. Виступав 1939—1941 у складі етнографічного ансамблю кобзарів, 1939 брав участь у Республіканській нараді кобзарів, що її організував ІМФЕ. У 1951 перейшов до Київської капели кобзарів при УТОС (керівник М. Полотай), вивчив думу «Самарські брати». У 1969 виступав у Київському театрі опери та балету. Їздив у складі груп кобзарів до різних областей України, зокрема Тернопільської, Львівської та ін. У 1969 М. присвоєно звання Почесного члена музично-хорового товариства України. Жив у Білій Церкві. Загинув трагічно від пожежі в хаті, що її наймав на Татарці в Києві. Похований на Берківцях. Виконував українські народні пісні та думи, пісні на слова Т. Шевченка, С. Руданського, твори сучасних композиторів. Особливо любив виконувати думу про трьох братів самарських та історичні пісні про Байду, Морозенка, сотника Харка, Супруна, Кармалюка, баладу про Бондарівну, а також твори для дітей. У Рокитному та в ін. селах району вшановують пам'ять про М., у ювілейних заходах брали участь науковці з Києва

(М. Полотай, Г. Рубай), учні Рокитнянського ліцею.

Літ.: Саченко І. Г. Кобзарські шляхи О. А Маркевича. *НТЕ*. 1983. № 4, С. 85—86; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 153—154.

Микола Дмитренко

МАРКЕВИЧ Олексій Іванович (29.03.1847, с. Смош Прилуцького пов. Полтавської губ., нині Прилуцького р-ну Чернігівської обл. — 17.06.1903, м. Одеса) — фольклорист, літературознавець, історик, архівіст. Нащадок давнього козацького роду Марковичів (Маркевичів), який залишив глибокий слід в українській історії та культурі. 1869 закінчив філологічний факультет Новоросійського університету (Одеса). 1871 почав викладати в різних навчальних закладах Одеси, а 1880, після захисту дисертації, в університеті, де читав курс лекцій з історії Південної Росії. У 1890—1895 М. став професором Новоросійського університету. Водночас досліджував архівні джерела, пов'язані з історією Півдня України, вивчав етнографію краю, збирав і досліджував фольклор. Читав лекції в інших містах, викликаючи зацікавлення традиційною народною культурою у широких колах інтелігенції Півдня України, гуртуючи молодих шанувальників народознавства. Через підозру в політичній неблагонадійності за М. з 1884 було встановлено особливий нагляд, а 1895 його заарештували за спробу провезти через кордон заборонену літературу — твори Т. Шевченка, М. Драгоманова, М. Чернишевського, М. Флоровського. Після слідства М. змушений був піти у відставку, проте і далі вивчав історію та етнографію Півдня України, виступати з публічними лекціями в одесі та ін. містах, провадити активну громадську діяльність. М. брав участь у X—XII археологічних з'їздах. 1887 став дійсним членом Одеського товариства історії та старожитностей, 1899 його обрали секретарем цього товариства — і М. до кінця життя залишався на цій посаді. Був почесним головою секції етнографії на XII археологічному з'їзді в Харкові (1902). Був членом Таврійської вченої архівної комісії та дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові. Дослідження друкував у «Записках Одесского общества истории и древностей», в «Известиях Таврической ученой архивной комиссии», у «Записках Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка» та газетах і журналах «Одесские новости», «По морю и суше», «Киевская старина» та ін. — переважно статті та замітки, що стосуються фольклору Півдня України, збиранню і дослідженню якого присвятив життя. У зібранні М. — записи народних пісень, казок, легенд та етнографічний матеріл з Півдня України, зокрема Одеси. Підготував до друку дві фольклорні збірки «Одесса в народной поэзии» (1888) та «Очерк сказок, обращающихся среди одесского простонародия» (1900). Серед опублікованих матеріалів — балади, чумацькі, побутові пісні російські та українські. 50 казок, записаних від одеської шкільної молоді, схвально оцінив І. Франко. Особистий фонд М. зберігається в Одеському обласному державному архіві. Близько третини справ (усього 133 ст.) — фольклорно-етнографічні матеріали: українські народні пісні (близько 450), які збирач записав на початку 80-х років XIX ст. у Херсонській, Подільській, Волинській, Харківській і Таврійській губ. (колядки і щедрівки, русальні, весільні, балади, історичні, чумацькі, гайдамацькі, рекрутські, солдатські, кріпацькі, побутові, ліричні, жартівливі, є зразки новотворів, робітничий фольклор; українські народні казки, що побутували в Полтавській та Херсонській губерніях, рецепти народної медицини, народногосподарські поради). Найбільшу кількість пісень записано в Одесі, зокрема від найманих робітників, постійних мешканців Полтавської, Подільської, Київської, Херсонської, Волинської, Чернігівської губ. М. був прихильником комплексного дослідження Новоросійського краю (Херсонська і Таврійська губ.), для цього склав програму для збирання юридичних та етнографічних відомостей, яка включала вивчення географії краю, антрополо-

гічних та юридичних даних, побутової культури, духовного життя народу, фольклору, мистецтва, морального стану народу. Автор закликав записувати мелодії народних пісень, замальовувати та описувати народні танці, орнаменти, архітектуру.

Праці: Одесса в народной поэзии. *Труды VI археологического съезда.* 1888. Т. 2. С. 398—418 (окремо : Одесса, 1888. 21 с.); [Б. а.]. Владимир Николаевич Ястребов (Некролог). *КС.* 1899. № 10. С. 121—126; Очерк сказок, обращающихся среди одесского простонародия. *Юбилейный сборник в честь В. Ф. Миллера, изданный его учениками и почитателями под ред. Н. А. Янчука.* Москва, 1900. С. 172—184; Владимир Николаевич Ястребов (Некролог). *Записки ИООИД.* Одесса, 1900. Т. XXII. С. 43—46; Маркевич А. И. Аполлон Александрович Скальковский (Некролог). *Записки ИООИД.* Одесса, 1900. Т. XXII. С. 23—42; Про збірник пісень Бодянського. *ЗНТШ.* 1900. Т. 34. Кн. 2. С. 5—7; Сотвореннє жінки (пародія). Подав Олексій Маркевич. *ЗНТШ.* 1901. Кн. 1. Т. 39. С. 5—6; Як складаються легенди. *ЗНТШ.* 1902. Кн. 2. Т. 46. С. 5—6 ; 1903. Кн. 2. Т. 52. С. 10—11.

Літ.: Линниченко И. А. А. И. Маркевич: биографические воспоминания и список трудов. Одесса, 1904. 116 с.; Бачинський А. Л. Пісні, зібрані О. І. Маркевичем. *НТЕ.* 1964. № 1. С. 71—73; Розуменко Ю. Г. Етнографічні джерела другої половини XIX століття у фондах Одеського обласного державного архіву. *НТЕ.* 1984. № 1. С. 29—33; Макаренко О. Сторінки фольклорно-музичної спадщини Півдня України. *НТЕ.* 1993. № 3. С. 9—13. Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України: Сторінки історії. Запоріжжя, 2008. С. 143—149.

Людмила Іваннікова

МАРКОВИЧ Олена (р. н. і смерті невідомі) — етнограф, фольклористка, авторка першого в українській фольклористиці запису весілля Степової України. Дружина письменника Д. В. Марковича, який редагував Херсонський белетристичний збірник «Степ» (1886). Саме в цьому виданні (с. 160—234) опубліковано збірку М. «Свадебные песни в Елисавеградском уезде». Як сказано у передмові, де йдеться про польову практику збирачки та функціонування фольклорної традиції регіону, всі пісні записала сама М. 119 із них записано в Єлисаветграді 1884 від дівчини, родом із с. Катеринівки, яка неодноразово була учасницею весільних обрядів у різних селах Обознівської волості — Катеринівка, Олексіївка, Обознівка і Водяна. Інша частина збірника (41 пісня) запозичена з рукопису П. І. Дебресандера, колишнього гласного і мирового судді м. Єлисаветграда, що записав їх 1859 у цьому ж повіті, у сс. Шанівка, Олексіївка, Василівка та Інжинерівка, що належали до Лозоватської та Антонівської волостей. Ці пісні доповнено записами М. від О. І. Канищевої, що жила в той самий час (1859) також у Лозоватській волості і знала весільну традицію сіл Наглядівка, Ганнівка, Львівка, Коротянка, Лозоватка та Доніївка. М. зробила порівняльне дослідження цих варіантів. Її збірка, отже, представляє зведене весілля Херсонщини, у піснях збережені мовні особливості регіону.

Праці: Свадебные песни в Елисаветградскои уезде. *Степъ. Херсонськый беллетристычный сбирнык.* Херсон, 1886. Санкт-Петербург, 1886. С. 160—234.

Літ.: Степъ. Херсонськый белетрыстычный збирныкъ, 1886. Санкт-Петербург, 1886. 391 с.; В. Я. Степ. Херсонськый белетрыстычный збирнык, 1886. *КС.* 1887. Кн. 1. С. 162—164; Борисов Е. Херсонская губернская ученая архивная комиссия. *Сборник Херсонского земства.* 1898. № 1. С. 198—206; Іваннікова Л. В. Забуті сторінки українського народознавства: Олена Маркович та Марія Ганенко. *МУЕ :* Зб. наук. пр. Київ, 2016. Вип. 15. С. 157—166.

Людмила Іваннікова

МАРКОВИЧ Опанас Васильович (псевдоніми і криптоніми: **А. М.**; **М-ч**; **А. В.**; **Опанас**, 08.02.1822, с. Кулажинці Пирятинського пов. Полтавської губ., нині Гребінківський р-н Полтавської обл. — 01.09.1867, м. Чернігів) — український фольклорист і етнограф. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (1843—1847). Був членом Кирило-Мефодіївського братства і одним з найактивніших збирачів українського фольклору. Починаючи зі студентських років, усе життя його було повністю підпорядковане фольклористично-етнографічній діяльності. Захоплення народними піснями та звичаями розпочалося з дитинства, оскільки його батько мав при дворі хор і оркестр із селян-кріпаків.

Великий вплив на молодого М. мали Т. Шевченко, М. Максимович, М. Гоголь. О. І. Дей вважав середину 40-х початком його фольклористичної праці. Ще студентом брав участь у фольклорно-діалектологічних експедиціях, записував народну творчість у селах Полтавщини. Це — казки, легенди, перекази, пісні, прислів'я, повір'я. Записи 40-х та ін. зберігалися в архіві Марка Вовчка. 1845 в «Киевских губернских ведомостях» опубліковано його першу замітку: «О гадании у Малороссиян 24 и 30 ноября», 1845 передав збірку пісень П. Кулішу, яка згодом потрапила до О. Бодянського. 1846 упорядкував збірку записаних прислів'їв та приказок. 1847 заарештований як член Кирило-Мефодіївського братства, висланий до Орла, де був призначений на посаду молодшого помічника управителя губ. канцелярії. 1851 одружився з М. О. Вілінською (Марко Вовчок) і повернувся на Україну. 1850—1851 — чергова поїздка вченого Полтавською та Чернігівською губерніями з метою запису фольклорного і діалектологічного матеріалу. 1851 М. обійняв посаду коректора «Черниговских губернских ведомостей», а фактично вів неофіційну частину, де намагався опублікувати свої фольклорні записи, а також чимало етнографічних і літературних матеріалів: «Местные слова и выражения» (1851), «Местный вариант исторической песни о Нечае» (1853) тощо. Діалектологічні дослідження М. ілюстровано фольклорними зразками. Разом з дружиною збирав їх на Полтавщині, в Чернігові та його околицях. 1853, переїхавши до Києва, М. працював на посаді бухгалтера Київської палати державного майна. Тут разом з дружиною (Марком Вовчком) продовжив збирання фольклору в навколишніх селах (тепер райони Києва) — Київська Шулявщина, Братська та Петропавлівська Борщагівка, Приварки. У Києві М. став першим помічником А. Метлинського в підготовці до видання збірника «Народные южнорусские песни» (1854) — подавав свої матеріали (бл. 100 пісень), розшукував нові, розробляв методику публікації фольклору, спонукав інших збирачів подавати матеріал, упорядковував збірку, робив коректуру, сприяв розповсюдженню видання. 1854 В. Тарновський запросив М. у Качанівку для здійснення статистичного опису його маєтку. Тут М. та Марко Вовчок зустріли талановитих казкарів і записали їхній репертуар. М. зробив спробу охарактеризувати постаті казкарів і співаків у зв'язку з їхнім репертуаром. Він фактично започаткував довідки про виконавців та оповідачів в українській фольклористиці (О. І. Дей). Проживаючи 1854—1855 на околиці Києва, в с. Куренівці, М. разом з дружиною зібрав багатий пісенний матеріал, частину якого в 1855—1856 передав М. Білозерському та П. Кулішу для друку (на жаль, ці пісні втрачено). 1855 М. одержав посаду викладача географії в Немирівській гімназії. Тут 1857 влаштовано аматорську виставу п'єси «Наталка Полтавка», до якої у співпраці з капельмейстером графа Б. Потоцького Йоганом Лангером М. написав партитуру, спираючись на власні пісенні записи. За вплив на розвиток музичної фольклористики в Україні І. Франко назвав М. серед творців «окремої школи національної української музики». Загалом, Немирів був апогеєм фольклористичної діяльності і Марка Вовчка, і самого М. Тут він збирав матеріал про кобзарів і лірників, фіксував їхній репертуар, біографічні відомості. Поодинокі записи пісень з Немирова входять до II тому збірника П. Куліша «Записки о Южной Руси». У Немирові М. упорядковував збірку прислів'їв і приказок. До неї ввійшли й записи Марка Вовчка — усього близько 50 тис. зразків, однак видати їх не вдалося. Проте його матеріал, переданий М. Т. Симонову, склав основу збірника «Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других. Спорудив М. Номис» (СПб., 1864), хоч з 50 тис. зразків, що були в зібранні М., до цього збірника не ввійшло й третини. Решту рукопису й досі не знайдено. 1859—1861 фольклорист перебував у Петербурзі, зустрічався з Т. Шевченком, іншими літераторами, брав участь

у виданні журналу «Основа». Багато сприяв літературній творчості Марка Вовчка, орієнтуючи письменницю на моделювання народного життя, творче опрацювання усної народної поезії. З 1861 фольклорист жив у Чернігові, служив мировим посередником. Зібраний ним матеріал згодом був опублікований у виданні П. Чубинського «Труды этногрфическо-статистической экспедиции в Западно-русский край» (т. 5), І. Рудченка «Чумацкие народные песни» (1874), використаний у праці М. Костомарова «Историческое значение южнорусського народного песенного творчества» (1880), у збірках М. Драгоманова «Исторические песни малорусского народа» (1875), «Нові українські пісні про громадські справи» (1881) та «Політичні пісні українського народу XVIII—XIX ст.» (1883, ч. 1 ; 1885, ч. 2), у збірці В. Гнатюка «Колядки та щедрівки» (1914). Під час запису фольклору М. прагнув відобразити фонетичні особливості мови оповідачів та виконавців, точно передавав на письмі діалектологічні особливості говірок Поділля, Полтавщини, Київщини. Записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича розшукав О. І. Дей (тексти пісень, казок, описи обрядів) у Інституті рукопису НБУВ в архіві редакції журналу «Киевская старина» і серед матеріалів Південно-Західного відділу Російського географічного товариства (архіви В. Науменка, А. Метлинського, М. Максимовича), в АНФРФ ІМФЕ — в архіві В. Гнатюка, М. Білозерського, І. Рудченка, у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, та окремі записи — у відділі рукописів Бібліотеки АН Росії (Санкт-Петербург) та видав у збірнику «Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича» (К., 1986) із передмовою та коментарями. Географія записів М. досить широка — є записи з Переяславського, Золотоніського, Радомишльського, Остерського, Чернігівського пов. Під час запису намагався охопити всі види народнопоетичної творчості (пісні історичні, гайдамацькі, наймитські, бурлацькі, чумацькі, рекрутські, сирітські), всебічно вивчав їх побутування. Великого значення надавав приміткам і коментарям, записам варіантів творів та повторним записам пісень і легенд, що допомагало спостерігати процес творення фольклору, широким етнографічним описам, зробленим паралельно з текстами пісень і т. п. Пісні записував під час виконання (не лише тексти, але й мелодію), достовірно, як добрий знавець української народної музики. Робив спроби аналізу фольклорного матеріалу («Местный вариант исторической песни о Нечае») та фольклорно-етнографічних описів («Новгородок 24 червця — перед Іваном») та ін.

Праці: Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича / упоряд. О. І. Дей. Київ, 1983. 528 с.; М-ч. А. В. Кореспонденція «Листка», Новгородок, 24 червця. *Черниговский листок.* 1863. № 10 (про Купала й купальські пісні); Родинные обряды. Этнографический очерк. *Записки Черниговского статистического комитета.* 1869. Кн. 2. Вып. 3—4. С. 341—377; Знахарки нового типа. *КС.* 1891. № 12. С. 413—429.

Літ.: М. З. Афанасий Васильевич Маркович. Биографическая заметка. Чернигов, 1896. 31 с. Коцюба О. Народнопісенна творчість у фольклористичній діяльності О. В. Марковича. Наук. записки Ніжин. пед. ін-ту. Серія філол. наук. 1962. Вип. 3. С. 217—262; Коцюба О. Й. Робота О. В. Марковича над збірником прислів'їв і приказок. Наук. записки Ніжин. пед. ін-ту. Серія філол. наук. Т. 13. С. 3—36; Коцюба О. Фольклористична діяльність Опанаса Марковича. НТЕ. 1968. № 6. С. 24—32; Франко О. Джерела до біографії О. В. Марковича. Архіви України. 1972. № 2. С. 84—89; Франко О. З архіву Опанаса Марковича. НТЕ. 1972. № 4. С. 69—72.

Людмила Іваннікова

МАРКУШЕВСЬКИЙ Петро Трохимович (псевдоніми: **Петро Вересневий**, **Петро Закриничний**; 22.09.1919, с. Новоселиця-Літинська, нині у складі м. Літина Вінницької обл. — 17.05.2001, м. Одеса) — літературознавець, фольклорист, педагог. Учасник Другої світової війни, член Спілки журналістів України і Спілки театральних діячів України. Закінчив філологічний факультет Одеського університету (1945). Працював у Вінницькому, Житомирському, Ізмаїльському педагогічних інститутах, з 1960 — в Одеському університеті. Доктор філологічних наук, профе-

сор кафедри української літератури Одеського університету. Викладав такі курси і спецкурси: усна народна творчість, історія української літератури, фольклорна практика. Основні праці: «Народному секретарю — збирачеві фольклору», «Кобзар» серед народних месників» (1966), «Гайдамаки» Т. Шевченка на шляхах української радянської історичної драми» (1965), «Вивчення творчості Т. Шевченка в школі» (1964, один з упорядників), «Нові записи народної драми «Трон» (1970), «До джерел народної творчості» (1981). Досягнення у вивченні фольклористики: активно залучав до експедиційної роботи студентів, організовуючи виїзди в села Західної України. Методологічні засади організації фольклорно-етнографічної студентської практики виклав у методичних рекомендаціях. Практично сприяв дослідженню фольклору та етнографічного матеріалу різних етнічних спільнот, які проживають на українських землях, спрямовував пошуки студентів-філологів до вивчення родинного та календарного фольклору. М., зокрема, записав весілля українське, старообрядців, болгарське, албанське, гагаузьке, чеське. Його фольклористична наукова і педагогічна діяльність позначена обґрунтуванням засад полікультурного підходу до вивчення фольклору, що реалізовувалося в освітній практиці, у стимулюванні студентської молоді до аналізу фольклорного арсеналу культури різних етносів, етнічних груп, що мало результатом формування толерантно-інонаціональних світоглядних цінностей майбутніх філологів. М. записав «Живий вертеп» (на вісім персонажів), драми «Ірод», «Максиміліан» (з П. Бєлінською). Підтримував дружні стосунки з багатьма збирачами фольклору (зокрема Г. Танцюрою).

Праці: Ян Гус у пам'яті українських чехів. *НТЕ*. 1968. № 4. С. 64—67.

Літ.: Гаєвська Н. М. Маркушевський Петро Трохимович. *УЛЕ*. Т. 3. С. 299; Подолинний А. М. Маркушевський Дмитро Трохимович. *Вінниччина фольклорна. Довідник* / упоряд. А. Подолинний, Т. Цвігун. Вінниця, 2004. С. 50—51; Ісаєнко Л. М. Пам'ять і слово: українознавча сторінка Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова: літературно-критичні нариси. Одеса, 2004. 248 с.; Історія Одеського університету (1865—2000). Одеса, 2000. 226 с.

Мирослава Вовк, Микола Дмитренко

МАРУСЯ ЧУРАЙ (**Марія (Марина) Гордіївна Чурай, Чураївна**, р. н. невідомий — прибл. 1652, Полтава) — легендарна народна поетеса і співачка. Про її життя і творчість немає достовірних даних, біографію встановлено на основі легенд і переказів, записаних у Полтавській, Київській і Чернігівській губ. у І пол. XIX ст. Багато років збирав фольклорний матеріал про М. Ч. Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Матеріали Г. Квітки використав російський драматург О. О. Шаховський в історичній повісті «Маруся — малороссийская Сафо» (1839). Оповідання старого полтавського козака покладено в основу історичної драми Г. М. Бораковського «Маруся Чурай — українська піснетворка» (1888). В. Л. Модзалевський назвав її «складальницею малоросійських пісень». П. В. Владимиров не заперечував, що М. Ч. була історичною особою, і вважав її «імпровізаторкою деяких малоросійських пісень». Як зауважив Л. Кауфман, фольклорні матеріали, якими користувались автори минулого століття, до нас не дійшли, їхні записи також не збереглися, отже, й образ М. Ч., її біографію, можна встановити лише на основі художніх творів та деяких фольклорних зразків (зокрема пісень, близько 20, які їй приписують: «Віють вітри, віють буйні», «Засвистали козаченьки», «Чи ти, милий, пилом припав», «Ой не цвіти буйним цвітом, зелений катране», «Грицю, Грицю, до роботи», «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Летить галка через балку», «На городі верба рясна», «Чого ж вода каламутна», «В кінці греблі шумлять верби», «Котилися вози з гори», «Зелененький барвіночку», «Посіяла огірочки» тощо). Отже, Маруся Гордіївна Чурай, імовірно, народилася в Полтаві в родині урядника Полтавського охочекомонного полку Гордія Чурая, будинок якого стояв на березі Ворскли, недалеко від того місця, де 1650 засновано Пол-

тавський Хрестовоздвиженський монастир. Батько Марусі Гордій загинув 1637 під час повстання проти польської шляхти — у битві під Кумейками був полонений і страчений у Варшаві. Народ склав про нього пісню, яка зафіксована у збірнику М. Максимовича «Украинские народные песни» (Украинские думы, М., 1834, ч. 1, кн. 1, с. 95). Після смерті Гордія його дружина Горпина залишилася вдовою з донькою Марусею, яка мала не тільки незвичайну вроду, але й великий талант до складання і виконання пісень. У неї закохався Іван Іскра, син гетьмана Якова Іскри-Острянина (Остряниці), але Маруся любила іншого козака, Гриця (чи Остапенка, чи Бобренка), що піддався волі матері й одружився з племінницею полковника Мартина Пушкаря, дочкою осавула Федора Вишняка Ганною (Галею). Ця зрада породила цілий цикл пісень Марусі Чурай. У розпачі дівчина спочатку вдається до самогубства, від якого її рятує Іван Іскра, а згодом, прагнучи помститися, отруює Гриця, за що її засуджують до смертної кари. Це сталось нібито влітку 1652. Від смерті знову врятував її Іван Іскра, який встиг принести універсал Богдана Хмельницького про помилування дівчини. Після цього, за однією версією, Маруся захворіла й померла 1653, а за іншою — пішла в монастир. Оскільки ні документального свідчення про суд над Марусею, ні відповідного наказу гетьмана не знайдено, то й досі Марусю Чурай вважають легендарною особою. Сюжет цей набув великої популярності в українській літературі XIX—XX ст. Це поема Л. Боровиковського «Чарівниця», С. Руданського «Розмай», оперета В. Александрова і драма М. Старицького «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», драма Г. Бораковського «Маруся Чурай — українська піснетворка», драматична поема В. Самійленка «Чураївна», історична повість О. Шаховського «Маруся — малороссийская Сафо» тощо. У XX ст. за мотивами народних пісень Марусі Чурай з'явилася повість О. Кобилянської «В неділю рано зілля копала» та роман у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай», а також твори І. Сенченка, І. Микитенка, С. Васильченка, Л. Забашти, І. Хоменка та ін. Сюжет і мелодія пісні «Ой не ходи, Грицю» набули світової популярності.

Літ.: Шаховской А. А. Маруся — малороссийская Сафо. *Сто русских литераторов.* Санкт-Петербург, 1839. Т. 1. С. 772; Шкляревский А. Маруся Чурай — малороссийская певунья. *Пчела.* 1877. № 45. С. 711; Бораковський Г. М. Маруся Чурай — українська піснетворка. *Г. Бораковський. Збірник драматичних тв*орів. Львів, 1888. Т. 1; Голицын Н. Н. Библиографический словарь русских писательниц. Санкт-Петербург, 1889. С. 279; Модзалевский В. Л. Чурай Маруся. *Русский биографический словарь под наблюдением А. А. Половцева.* Санкт-Петербург, 1905. С. 460—461; Кауфман Л. Легенда про пісню. *Вітчизна.* 1964. № 10. С. 192—196; Грицай М. С. Розкрита легенда. *Соціалістична культура.* 1967. № 2. С. 43; Кауфман Л. Маруся Чурай. *Дівчина з легенди Маруся Чурай* / вступ. слово Михайла Стельмаха ; упоряд., підготовка текстів та післямова Леоніда Кауфмана. Київ, 1974. С. 81—104; Костенко Ліна. Маруся Чурай. Роман у віршах. Київ, 1979. 136 с.; Пономаренко Л. Г. Пісні Марусі Чурай: Текстологічний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.07. Київ. 2003. 18 с.

Людмила Іваннікова

МАСЛОВСЬКА Марія Володимирівна (28.11.1954, с. Нехворощ Андрушівського р-ну Житомирської обл.) — старший викладач кафедри видавничої справи, редагування, основ журналістики та філології Житомирського державного університету ім. І. Франка, відмінник освіти України, член Товариства ім. О. Теліги. Викладає в університеті понад 20 років. Тривалий час працювала заступником директора Інституту філології і журналістики з виховної роботи. Навчальні курси: історія української літератури, українська усна народна творчість, українознавство. Заснувала музей старожитностей (відкрився у 2012) у Навчально-науковому інституті філології та журналістики Житомирського університету. Авторка понад 90 статей, упорядниця 7 книг і двох словників. Низку праць присвячено питанням української фольклористики та українознавства.

Праці: Максим Рильський і народна творчість. *М. Т. Рильський і українська література XX століття.* Житомир, 1995; Розмалюю писанку, розмалюю. Житомир, 1997.

191 с.; Словник етнографічних термінів / уклад. М. В. Масловська, В. Ю. Купневич, Н. А. Федорова. Житомир, 2004. 266 с.; Українознавство в національній школі. *Етнокультурний компонент освітньо-виховних систем Полісся*. Житомир, 2009; Шкільні свята : у 2 ч. / упоряд.: Н. М. Білоус, М. В. Масловська. Житомир, 2009. Ч. 1 : Державні свята. Календарна обрядовість. 323 с.; Ч. 2 : Родинна обрядовість. Фольклорно-етнографічний матеріал. 362 с.; Україна в серці / упоряд. М. В. Масловська. Житомир, 2010. 303 с.

Наталія Бобровницька

МАТВІЙЧУК Микола Филимонович (27.07.1904, с. Ольгопіль, нині Чечельницького р-ну Вінницької обл. — 19.09.1993, м. Львів) — літературознавець, фольклорист. Доктор філологічних наук (1962), професор (1969). Учасник Другої світової війни. Закінчив 1930 Київський кооперативний інститут, 1937 — Літературний інститут ім. О. М. Горького (Москва). Був журналістом, 1937—1943 — співробітник Музею О. М. Горького при Інституті світової літератури ім. О. М. Горького та вчений секретар архіву письменника, 1947—1949 — завідувач відділу, 1951—1967 — старший науковий співробітник Львівського філіалу Інституту суспільних наук НАН України, 1967—1973 — викладач Львівського університету, 1976—1992 — у Дрогобицькому педагогічному інституті. Автор книги «Творчість М. Горького і фольклор» (1959), співавтор першого тому видання «Українська народна поетична творчість» (1958, т. 1—2).

Праці: Іван Франко — критик фольклористичних досліджень Веселовського. *Дослідження з мови та літератури. Наукові записки Інституту суспільних наук АН УРСР*. Київ, 1954. Т. 3. С. 63—74; Роль Івана Франка в розвитку фольклористичної науки. *Слово про великого Каменяра.* Київ, 1956. Т. 2. С. 85—122; Іван Франко і народна творчість. *Жовтень.* 1956. № 5. С. 108—112 [Рец.: Дей О. І. Іван Франко і народна творчість. Київ, 1955. 299 с.]; Дослідження про О. М. Горького та фольклор. *НТЕ.* 1958. № 3. С. 17—22; Творчество М. Горького и фольклор. Киев, 1959. 268 с.; Подвиг ученого. *Жовтень.* 1964. № 10. С. 147—149 [Рец.: Яценко М. Володимир Гнатюк. Київ, 1964. 286 с.]; З поетичної криниці братнього народу. *Всесвіт.* 1972. № 6. С. 178—180 [Рец.: Кирчів Р. Ф. Український фольклор у польській літературі. Період романтизму. Київ, 1971. 276 с.]; Народ і мистецтво слова. *НТЕ.* 1974. № 4. С. 7—11; Перше вичерпне видання українських пісень у записах З. Доленги-Ходаковського. *Слов'янське літературознавство і фольклористика.* 1976. Вип. 11. С. 110—113; До оцінки діяльності Івана Франка — фольклориста. *Українське літературознавство.* 1983. Вип. 40. С. 94—99.

Літ.: Шалата М. Й. Матвійчук Микола Филимонович. *УЛЕ*. Київ, 1995. Т. 3. С. 314; Мороз М. Бібліографія. Фольклористика. Львів, 1999. Кн. 2. С. 1035.

Микола Дмитренко

МАТЕРІАЛИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ — наукове та культурно-просвітницьке видання Етнографічної комісії НТШ. Виходило у Львові (1899—1929) спершу під назвою «Матеріали до українсько-руської етнології», з 1909 — «Матеріали до української етнології», у 1929 — «Матеріали до етнології та антропології». Загалом вийшло 20 книг (1899—1929). Основне завдання видання зазначалося в передмові до першого тому редактором Ф. Вовком: розвиток української етнології, піднесення її до європейського та світового рівня цієї науки. Друкувало матеріали і дослідження з різних галузей традиційно-побутової культури українців: господарської діяльності, будівництва, промислів, ремесел, вбрання, їжі, сімейного і громадського побуту, народного календаря, світогляду, вірувань, звичаїв, обрядів, традиційних знань, народного мистецтва, фольклору, етномузикології, праці з історії і теорії народознавства, етногенезу, археології, антропології.

Літ.: Кирчів Р. «Матеріали до українсько-руської етнології». *Українська фольклористика. Словник-довідник* / уклад. і заг. ред. М. Чорнописького. Тернопіль, 2008. С. 241—242; Сапеляк О. Етнографічні студії в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка (1898—1939). Львів, 2000. С. 124—131; Крип'якевич І. Історично-філософічна секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894—1913. *Вісник Академії наук України.* 1992. № 5. С. 70—86.

Ірина Коваль-Фучило

Маховська Світлана Леонідівна

МАХОВСЬКА Світлана Леонідівна (03.03.1986, м. Харцизьк Донецької обл.) — кандидат історичних наук, заступник директора — завідувач Музею-архіву народної культури Українського

Полісся Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф. Вищу освіту здобула в Слов'янському державному педагогічному університеті (з 2011 — Донбаський державний педагогічний університет). 2009—2012 — аспірантура ІМФЕ; 2013 — захист кандидатської дисертації на тему «Весільні традиції Слобожанщини кінця XIX — початку XXI ст. (історико-етнографічне дослідження)» за спеціальністю «Етнологія»; 2014 — випустила монографію «"Ой з-за гори старостоньки...": весільні традиції Слобідської України кінця XIX — початку XXI ст.»; у 2012—2013 — мистецтвознавець I категорії, 2013—2015 — молодший науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ. У колі наукових зацікавлень — український весільний обряд у традиційних і трансформаційних виявах; етнографія Слобідської України; історія вивчення Слобожанщини як історико-етнографічного регіону; слобожанський фольклор; особливості побутування, збереження і трансляції народної культури територій, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС; антропологія катастрофи; етнічні спільноти в Україні. Авторка понад 70 наукових публікацій, у т. ч. за кордоном.

Праці: «Ой з-за гори старостоньки...»: Весільні традиції Слобожанщини кінця XIX — початку XXI ст. Київ, 2014. 312 с.; Весільна обрядовість Верховинського р-ну Івано-Франківської області: локальна специфіка, особливості термінології, динаміка змін. *НТЕ*. 2013. № 6. С. 57—64; К вопросу идентичности населения Слободской Украины (по материалам свадебной обрядности украинских и русских сёл Луганской области). *Трансформация этнической идентичности в России и Украине в постсоветский период*. Москва, 2013. С. 462—474; Маховська Л. Весільна обрядовість українців. *ЕІУ*. Том «Україна — Українці». Київ, 2018. С. 336—357; Маховська С. Л. Роми в Україні. *ЕІУ*. С. 541—546; Маховська С. Л. Словаки в Україні. *ЕІУ*. С. 559—561.

Наук. ред.: Турек В., Коваленко С. Чеські стопи в Україні: Історія чеського села Мала Зубівщина. *Česke stopy na Ukrajině: Dějiny česke vesnice Mala Zubovščina*. Кн. II / наук. та літ. ред. С. Л. Маховської. Прага, 2018. 592 s.

Ірина Коваль-Фучило

МАШУКОВ Володимир Дмитрович (02.04.1866, м. Барнаул Тюменської губ. — 1927, місце смерті невідоме) — історик церкви, краєзнавець, археограф. Член Катеринославської вченої архівної комісії. Зібрав та опублікував цінні джерела з історії краю та пам'яткознавства. Народився у дворянській родині. Навчався в Петербурзькій 1-й класичній гімназії, в Кадетському корпусі, в Павловському військовому училищі. 1884 вступив на військову службу, яку закінчив 1914 у Катеринославі в чині підполковника. Брав участь в російсько-японській та Першій світовій війнах. Під час війни і в час відпусток збирав відомості про стародавні історичні пам'ятки (зокрема церкви та монастирі), зробив майже півтори тисячі фотознімків, які подарував Імператорській публічній бібліотеці в Петербурзі. Історичному музеєві в Москві. Дослідження М. опубліковані в періодичних виданнях «Церковные ведомости», «Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии», «Екатеринославские губернские ведомости», «Приднепровский край». Серед інших статей — біографічні нариси про І. І. Манжуру, Д. Т. Мізка. Був особисто знайомий з Д. І. Яворницьким, Я. П. Новицьким. Опубліковано листи В. Д. Машукова до Д. І. Яворницького. Архів ученого — у Дніпропетровському національному історичному музеї ім. Д. І. Яворницького.

Праці: К биографии И. И. Манжуры. *ЛЕУАК*. 1911. Вып. 7. С. 249; Воспоминания о городе Екатеринославе (1887—1910). Екатеринослав, 1910. 89 с.; Листи В. Д. Машукова до Д. І. Яворницького. *Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Т. 1. Листи вчених до Д. І. Яворницького* / уклад. : С. В. Абросимова, А. І. Перкова та ін. Дніпропетровськ, 1997. С. 305—307.

Літ.: Фаримець А. М. В. Д. Машуков — діяч Катеринославської ученої архівної комісії. *З минувшини Подніпров'я. Збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої Міжнародному дню музеїв. 17 травня 1994 р.* Дніпропетровськ, 1995. С. 60—63.

Людмила Іваннікова

МЕДВЕДИК Петро Костянтинович (псевдоніми і криптоніми: **П. Опільнянський**, **Ортеп Опільнянський**, **П. М.**; 22.10.1925, с. Жабиня, тепер Зборів-

ського р-ну Тернопільської обл. — 02.12.2006, с. Великий Глибочок Тернопільської р-ну) — фольклорист, етнограф, краєзнавець, педагог, журналіст. Закінчив філологічний факультет Львівського університету (1952). Працював у Великоглибочицькій середній школі Тернопільської обл. (1959—1986), паралельно — на філологічному факультеті Тернопільського педагогічного інституту (1980—1985), з 1988 науковий співробітник меморіального музею С. Крушельницької в с. Біла поблизу м. Тернополя. Член етнографічної та музичної комісій НТШ у Львові. Лауреат премій: обласної ім. В. Гнатюка (1989), всеукраїнської ім. П. Чубинського (1992), літературно-мистецької ім. братів Лепких (1999). Видав збірки «Пісні Тернопільщини» (Київ, 1989, 1993, співупорядник С. Стельмащук; вміщено, зокрема, рідкісні колодійні пісні); «Євшан-зілля: Народні легенди та перекази Поділля» (Львів, 1992); «Народні пісні з села Соломії Крушельницької» (Тернопіль, 1993, співупорядник О. Смоляк; переважно записи М.); «Казки Західного Поділля» (Тернопіль, 1994); «Село Жабиня на Зборівщині: весілля, народні звичаї та обряди» (Тернопіль, 1996). Співупорядник збірок легенд та переказів з Тернопільщини «Неопалима купина» (2007, понад 80 записів М.). Записи М. друкувалися у збірниках серії «Українська народна творчість»: «Співанки-хроніки» (1972); «Рекрутські та солдатські пісні» (1974); «Наймитські та заробітчанські пісні» (1975); «Народні оповідання» (1983); «Легенди та перекази» (1985); «Балади» (1987, 1988); «Дитячі пісні та речитативи» (1991). Записи М. фольклору різних жанрів увійшли до багатьох популярних збірок, хрестоматій, антологій («Ігрові веснянки», 2005; «Золота земля Опілля», 2010). М. — учасник багатьох наукових конференцій, симпозіумів, автор понад півтори тисячі статей у періодичних, енциклопедичних, довідкових виданнях, зокрема, про фольклористів В. Гнатюка, О. Роздольського, І. Білинського, П. Білинського, Г. Гальку, Д. Глібовицьку, Е. Крушельницьку, І. Ляторовського, В. Малиновську, М. Дмитренка; про народних оповідачів Т. Гринчишина та А. Грицуняка; подав уперше біографії і записи пісенного репертуару лірників з Тернопільщини (XIX — початок XX ст.) Т. Зеленчука, Я. Златарського, Ф. Головатого, С. Града і Й. Ковдраша. М. один з перших, хто високо оцінив О. Роздольського — видатну постать в історії української фольклористики: «Фольклористична діяльність О. Роздольського» (1963), висвітлив образ Т. Шевченка в народних піснях Надзбруччя (1966). М. упорядкував бібліографічні покажчики «Денис Січинський» (1966), «Катерина Рубчакова» (1981), «Соломія Крушельницька» (1983), «Яків Струхманчук» (1987), «Сто імен діячів театру і музики» (1991). Численні фольклорні записи М. зберігаються в АНФРФ ІМФЕ. Чимало уваги М. приділяв історико-краєзнавчим студіям, записував спогади земляків про видатних діячів науки і культури, які перебували на Тернопільщині. У с. Великий Глибочок Тернопільської обл. 1 грудня 2007 відкрито кімнату-музей ім. М. Творча багатогранна діяльність М. — яскравий приклад патріотичного подвижництва в ім'я української науки і культури, розбудови Української держави.

Праці: Фольклористична діяльність О. І. Роздольського. *НТЕ*. 1963. № 3. С. 89—91; Тарас Шевченко в народних піснях Надзбруччя. *НТЕ.* 1966. № 2. С. 51—53; Пісні Тернопільщини / упоряд. С. Стельмащук, П. Медведик. Київ, 1989. Вип. 1 : Календарно-обрядова та родинно-побутова лірика. 495 с. ; 1993. Вип. 2 : Історичні, баладні, жартівливі, танцювальні пісні та коломийки, пісні літературного походження. 636 с.; Євшан-зілля: Легенди та перекази Поділля. Львів, 1992. 288 с.; Народні пісні з села Соломії Крушельницької. Записано в с. Біла Тернопільського р-ну. Тернопіль, 1993 (співупорядник О. Смоляк; переважно записи М.); Казки Західного Поділля: антологія. Тернопіль, 1994. 352 с.; Село Жабиня на Зборівщині: весілля, народні звичаї та обряди. Тернопіль, 1996. 221 с.

Літ.: Чорнописький М. Г. Збирач народних перлин. *НТЕ*. 1985. № 6. С. 81; Дмитренко М. Золоті ключі. *Друг читача*. 1990. 17 трав.; Дзьобан О. Медведик Петро Костьович. *Українська журналістика в іменах*. Львів, 1998. Вип. 5. С. 200—206; Петро Медведик: Життєписно-бібліографічна студія / уклав М. Друневич. Тернопіль, 2005. 96 с.; Фільц Б. Медведик Петро Костянтинович. *УМЕ*. Київ,

2011. Т. 3. С. 348—349; Голубець О. М. Медведик Петро Костьович. *Українська фольклористична енциклопедія / керівник проекту В. Сокіл.* Львів, 2018. С. 489—490.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14.

Микола Дмитренко

МЕЛОДІЯ (від грецького melōdia — пісня, спів) — 1) музична думка, образно-поетичний зміст якої виражений одноголосо; 2) провідний голос у багатоголоссі; музичний компонент пісні, зокрема народної. М. — один із основних виражальних засобів музики, який часто містить основне смислове навантаження музичного твору.

Людмила Єфремова

МЕЛОСТРОФА — аналітичне поняття етномузикології, що означає музичний фрагмент народного пісенного твору строфічної будови, який відповідає одній поетичній строфі і повторюється залежно від кількості поетичних строф у пісні. Ритмічне та звуковисотно-інтонаційне варіювання М. при нотації народнопісенних творів виписується окремо після нотації основної М., паралельно з нею або, якщо варіювання незначне, — дрібними нотами в основній М.

Людмила Єфремова

МЕЛЬНИК Наталія Георгіївна (19.06.1969, м. Кривий Ріг Дніпропетровської обл.) — фольклорист, літературознавець. У 1986 вступила на факультет української філології Криворізького педагогічного інституту. З 1991 там працює на кафедрі української та світової літератури на посаді асистента, викладача, з 2005 — завідувач цієї кафедри. У 1995 вступила до аспірантури ІМФЕ. У 2001 під керівництвом Н. Шумади захистила кандидатську дисертацію «Етико-естетичні засади української соціально-побутової пісні (на матеріалі соціально-побутової тематики)». Науковий доробок — понад 80 публікацій. М. — авторка монографії про соціально-побутові пісні, навчального посібника. Коло наукових зацікавлень — проблеми фольклористики, літературознавства та методики викладання української літератури в школі. Досліджує динаміку традиції та трансформацію національної ментальності в соціально-побутовому фольклорі українського народу, актуальні проблеми викладання усної народної творчості в шкільному курсі літератури, збирає твори фольклору різних жанрів.

Праці: Соціально-побутові пісні: Монографія. Київ, 2018. 206 с.

Юлія Шутенко

МЕРЕЖКА Іван Харлампійович (?, жив у с. Чаплинці Новомосковського пов. Катеринославської губ.) — лірник. Від М. у 1916 Д. Яворницький у с. Чаплинці Новомосковського пов. Катеринослав. губ. записав варіант думи «Втеча трьох братів з города Азова з турецької неволі» (ІМФЕ, Ф-8/К2, од. зб. 57, арк. 65—77). За словами самого М., він вивчив цю думу від «сліпого лірника Арсенієвського». Д. Яворницький так писав про М.: «До двадцяти шести років він був видющий. Уже з тринадцяти років почав служити у людей. Двадцяти двох років одружився і жив три роки з своєю жінкою, од якої мав одно дитинча. Але жінка і дитина померли. Тоді він кинувся в хліборобство та й осліп. Їздив лічитися до Харкова і був у відомого окуліста, професора Гіршмана, який найшов у нього в очах так звану темну воду, од якої хворий на віки робився темним чоловіком. Після смерті першої жінки одружився вдруге, і мав собі троє дітей. За ліру взявся, чуячи, що вона годує сліпих людей. Учився грати і "сам від себе" і від діда Арсенієвського, який жив у тому ж таки селі Чаплинці. Навчившись добре грати на лірі, почав ходити по ярмарках та грати. Раніше заробляв в день 2—3 карбованця за один базар, а в останні часи 30—40 копійок, рідко карбованець або півтора». Подальша доля невідома, можливо, був знищений НКВС.

Літ.: Жеплинський Б. Коротка історія кобзарства в Україні. Львів, 2000. С. 192.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф 8. Кол. 2. Од. зб. 57. Арк. 65—77 ; Од. зб. 57. Арк. 78—88.

Ірина Коваль-Фучило

Мельник Наталія Георгіївна

МЕТЛИНСЬКИЙ Амвросій Лук'янович (псевд. **Амвросій Могила**, 1814, с. Сари, тепер Гадяцького р-ну Полтав-

ської обл. — 29.07.1870, м. Ялта) — поет, фольклорист, видавець. Закінчив Гадяцьке повітове училище, Харківську гімназію, Харківський університет (1835) — зі ступенем кандидата. Працював на посаді професора російської словесності Харківського університету. У 1850—1854 — професор Київського університету, після якого знову повернувся до Харкова на кафедру російської словесності, де й пропрацював до виходу у відставку (1858). Після цього подорожував Німеччиною, жив у Женеві, Сімферополі, Ялті. Видав за своєю редакцією «Южный русский сборник» (1848, кн. 1—5). У 1852 з його передмовою з'явилися «байки і прибаютки» Л. Боровиковського. Народною поезією М. захопився не пізніше початку 1830-х, під час навчання в Харківському університеті познайомився із І. Срезневським (входив до його гуртка). У 1840-х активно збирав народні пісні, записуючи не тільки тексти, а й мелодії. Під час роботи в Київському університеті збирав фольклорний матеріал на Лівобережній Україні. У 1854 вийшла друком збірка «Народные южнорусские песни», що посіла, за словами І. Срезневського, «одне з чільних місць між численними збірниками пам'яток південно-руської народної поезії». М. Костомаров вважав її однією з найкращих «у слов'янському світі». М. передали свої записи М. Білозерський, О. Шишацький-Ілліч, П. Куліш, В. Білозерський, Марко Вовчок, М. Костомаров, М. Гоголь та ін. Матеріальну допомогу у виданні надали Г. Галаган і В. Тарновський. Цензор заборонив друкувати дві третини історичних пісень, усі рекрутські. Збірку систематизовано за шістьма розділами: «Песни житейские», «Песни годовые» «Песни и думы поучительные», «Думы и песни былевые», «Песни бытовые» та «Песни шуточные». Кожен з розділів має підрозділи, тобто всі пісні поділено на 26 груп. Біля кожної з них зазначено місце її запису, біля деяких — імена записувачів та від кого записані, подано також деякі інші коментарі, що засвідчувало прогресивні наукові засади упорядника. Крім пісень, у збірнику опубліковано 23 тексти дум (зокрема варіанти й уривки), 21 з них — нові записи П. Куліша, М. Білозерського та самого упорядника. У збірнику представлено значну частину репертуару дум і пісень кобзаря А. Шута. Із власних записів М. надрукував тільки три думи: «Дума про вдову та синів», «Чужина» («Сестра та брат»), «Про смерть трьох братів» (самарських). Під кожним текстом зазначено, що його записав М. від кобзаря в Зіньківському пов. Полтавської губ. Як додаток до збірки «Народные южнорусские песни» було опубліковано «Правила при записывании народных дум, песен, сказок, преданий и т. п.» і «Список кобзарей (бандуристов) и лирников», укладені М. Білозерським. М. — автор інструкції «О собирании, приведении в порядок, приготовлении к изданию и печатании народных песен и других произведений народной словесности». У співавторстві з В. Добіжею він розробив першу в історії української етнографії програму етнографічних досліджень.

Метлинський Амвросій Лук'янович

Праці: Народные южнорусские песни. Издание А. Метлинского. Киев, 1854. XX, 472, VI с.; Народное воззрение на холеру. *Киевлянин*. 1873. № 129; Народная вера в домового. *ПЕВ*. 1884. № 12; Народные поверья о св. мученице Параскеве. *ЕкатерГВ*. 1884. № 19.

Літ.: Білий В. До історії збірки А. Л. Метлинського «Народные южнорусские песни» (А. Л. Метлинський і С. Д. Ніс). *ЕВ*. 1926. Кн. 2. С. 124—130; Дашкевич Н. П. А. Л. Метлинский. *Иконников В. С. Биографический словарь профессоров и преподавателей... (1834—1884)*. Киев, 1884. С. 418; Кирдан Б. П. А. К. Метлинский (1814—1870). *Кирдан Б. П. Собиратели народной поэзии*. Москва, 1974. С. 152—180; Матеріали до біографій етнологів та народознавців України / уклад. С. М. Ляшко, С. П. Залозна. Київ ; Запоріжжя, 2001. С. 108—109; Полтавщина : Енциклопедичний довідник. Київ, 1992. С. 855, 877—878; Ротач П. П. Метлинський Амвросій Лук'янович. *Архіви України*. 1967. № 3. С. 102—103; Слобідська Україна: короткий історико-краєзнавчий довідник. Київ, 1994. С. 37; Сумцов Н. Ф. Пятидесятилетие сборника А. Л. Метлинского «Народные южнорусские песни». Санкт-Петербург, 1904; Український історичний календар. 1995. С. 120; Шалак О. Микола Білозерський і його участь у виданні класичної збірки українського фольклору «Народные южнорусские песни» (1854). *НТЕ*. 2004. № 6. С. 51—57; Яценко М. Т. Метлинський Амвросій Лук'янович. *УЛЕ*. Київ, 1995. Т. 3. С. 347—348.

Оксана Шалак

МЕЧНИК Петро Іванович (08.03.1885 — 09.06.1953) — філолог, фольклорист. Член НТШ (з 1913); професор Академічної гімназії у Львові, останній її директор у 1941—1944. Старший науковий співробітник, згодом директор Етнографічного музею АН у Львові (1945). Автор досліджень про історію етнографії, релігійний світогляд українців, які залишилися неопублікованими, а деякі втрачені. Із архівних джерел відомо, що М. робив наукові доповіді на засіданнях наукового семінару Львівського етнографічного музею (Архів ІН. Ф. 1. Оп. 1а. Спр. 4. Арк. 50). Похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

Праці: Мечник П. Гуцульський похоронний обряд (частина роботи «Народні звичаї на Гуцульщині як залишки давнього анімістичного світогляду»), 1945. *Архів ІН.* Ф. 1. Оп. 1. Спр. 8. 2 арк.; Мечник П. Головні форми первісних релігійно-світоглядних уявлень і концепцій — як основи сучасної народної обрядності. 1947. *Архів ІН.* Ф. 1. Оп. 1а. Спр. 4. Арк. 103.

Літ.: Колесса Ф. М. Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР. Листування Ф. Колесси й М. Азадовського / упоряд., підгот. тексту, передм., комент., дод., покажч. І. Коваль-Фучило. Київ, 2011. С. 28—31; Криса Л., Фіголь Р. Личаківський некрополь. Львів, 2006. С. 248.

Ірина Коваль-Фучило

МИКИТЕНКО Оксана Олегівна (02.05.1956, м. Київ) — філолог-славіст, фольклорист, перекладач. Закінчила КДУ ім. Т. Г. Шевченка у 1978 та аспірантуру в 1986 за спеціальністю «Фольклористика» при Інституті слов'янознавства і балканістики РАН (м. Москва, 1981—1986, науковий керівник академік РАН М. Толстой). Кандидат філологічних наук (1988), старший науковий співробітник зі спеціальності «Фольклористика» (1996), доктор філологічних (2012). В ІМФЕ працює з 1978, спочатку старшим лаборантом (відділ слов'янської фольклористики, 1978—1981), потім молодшим науковим співробітником (відділ слов'янської фольклористики, 1986—1992), згодом науковим співробітником (відділ мистецтва і народної творчості зарубіжних країн 1992—1993), старшим науковим співробітником (відділ мистецтва і народної творчості 1993—2000), від 2000 — провідний науковий співробітник (відділ мистецтва і народної творчості зарубіжних країн, від 2015 — відділ зарубіжної фольклористики, сьогодні відділ української та зарубіжної фольклористики). Фахівець у галузі слов'янської фольклористики, сербістики, етнолінгвістики та етнокультурної історії. Серед основних напрямів досліджень — сербський фольклор, ширше — народна культура південних слов'ян, міжслов'янські, зокрема українсько-південнослов'янські, фольклорні і фольклористичні зв'язки, обрядова традиційна культура, слов'янська міфологія та народні вірування, проблеми взаємозв'язку мови і культури, сучасні трансформації народної культури та проблеми етноідентифікації, літературно-фольклорні взаємовпливи, історія фольклористики та славістики. Брала участь у підготовці енциклопедичного словника «Художня культура західних і південних слов'ян (XIX — початок XX ст.)» (Київ, 2006). Координатор, перекладач та науковий редактор спеціалізованих видань журналу «НТЕ»: «Болгарська фольклористика» (2008, № 2), «Македонська фольклористика» (2009, № 3), «Турецька фольклористика» (2010, №5), «Сербська фольклористика» (2012, № 2). У 1991—2011 — учений секретар Спеціалізованої вченої ради Д 26.227.01 в ІМФЕ. Член редколегій видань: «Слов'янський світ», «НТЕ» (ІМФЕ), «Дриновський збірник» (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Харків — Софія), «Одеські етнографічні читання» (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова), «Українсько-сербський збірник УКРАС» (Київ), «Филолошки студии» (Универзитет «Св. Кирил и Методиј», Скопје), «Савремена српска фолклористика» (Београд). Член Національної комісії з фольклору та Комісії з фольклору при Міжнародному комітеті славістів; член Союзу фольклористів Сербії; член Міжнародної організації з народної творчості (Internationale Organisation für Volkskunst) (IOV) (за її визнанням є екс-

пертом ЮНЕСКО); член Міжнародного товариства з етнології та фольклору (Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore) (SIEF), а також Міжнародної баладної комісії (Kommission für Volksdichtung) (KfV) та робочої групи з обрядової культури (Working Group on the Ritual Year) при цьому товаристві. Керівник міжнародного проекту в межах Research Support Scheme (RSS), 1998—2000. Учасниця Міжнародних конгресів славістів: X (1988, Софія), XI (1993, Братислава), XII (1998, Краків), XIII (2003, Любляна), XIV (2008, Охрид), XV (2013, Мінськ), XVI (2018, Белград). Авторка публікацій у наукових виданнях України та країн Європи, зокрема Австрії, Білорусії, Болгарії, Литви, Македонії, Польщі, Росії, Сербії, Словаччини, Словенії, Угорщини. Перекладає із сербської, македонської та болгарської мов: М. Пантич «Якщо це любов» (Київ, 2012), Н. Килибарда «Угренова земля та інші оповідки» (Київ, 2011) (у співавторстві), Д. Христов «Мерилін Монро — тріумф і агонія» (Всесвіт, 2014, № 5—6, с. 43—61) та ін.

Праці: Сербські голосіння: поетичний та історико-географічний аналіз. Київ, 1992. 150 с.; Балканослов'янський текст поховального оплакування: прагматика, семантика, етнопоетика. Київ, 2010. 424 с.; Ідейно-художнє втілення «сербської теми» у творчості Т. Г. Шевченка. *Доля Тараса Шевченка на засланні*: Зб. наук. праць IV Міжнарод. Шевченківських читань, присвяч. 165-річчю від часу переведення Т. Г. Шевченка на службу в Новопетровське укріплення. Черкаси, 2015. С. 239—251; Padlock and Key as — Attributes of the Wedding Ceremony: Traditional Symbolism and Contemporary Magic (on the Material of the Slavic Tradition). *The Ritual Year 10. Magic in Rituals and Rituals in Magic.* Innsbruck ; Tartu, 2015. P. 487—496; Новаторство Вука Караджича: фольклорно-этнографическая деятельность в области исследования погребальной обрядности. *Вестник славянских культур*. Москва, 2014. № 3. С. 11—22; Автографы М. Ф. Рыльского и неизвестное письмо к нему П. Г. Богатырева (из архива В. С. Бобковой). *Функционально-структуральный метод П. Г. Богатырева в современных исследованиях фольклора*: Сб. статей и материалов. Москва, 2015. С. 397—407; Растительная символика в украинских и южнославянских похоронных плачах: к этнопоэтике фольклорного текста. *ГОРА божурова : (биљни свет у традиционалној култури Словена)* / уредник З. Карановић. Београд, 2017. С. 39—55; Модальність фольклорного тексту в аспекті когнітивних досліджень. *IN HONOREM* : сб. статей к 90-летию А. Е. Супруна. Минск, 2018. С. 195—206; Поховальні плачі у виданнях І. Свєнцицького (1912) та Н. Шаулича (1929): принципи збирання, публікації, аналізу фольклорних текстів. *Слов'янські обрії : доповіді укр. учасн. XVI Міжнар. з'їзду славістів* (м. Белград, 20—27 серп. 2018). Київ, 2018. Вип. 9. С. 303—317; Теорія і практика перекладу суспільно-політичної літератури: Йосип Багмут (1905—1968). *Słowiańska Wieża Babel / Język i tożsamość*. Seria Filologia Słowiańska 41. Poznań, 2018. T. II. S. 203—214; Folk costumes in the funeral rite (Slavic parallels): gender marker, symbolic object, cultural sign. *Опазване на културното наследство: Идеи и практики*. София, 2017. С. 159—165; Поминальне оплакування в контексті календарної обрядовості (на матеріалі балканослов'янської фольклорної традиції). *Савремена српска фолклористика*. Београд, 2017. IV. С. 191—203.

Літ.: Бојовић, Злата. Микитенко Оксана. *Биобиблиографски речник МСЦ*. Београд, 2005. С. 213; Словенски фолклористи: Лични подаци и адресе / Приредио Љубинко Раденковић. Београд, 2008. С. 104; Стеблина-Рудякова Л. Сербістика в Київському університеті імені Тараса Шевченка. *Українсько-сербський збірник УКРАС*. Київ, 2010. Вип. 1 (4). С. 208; Сокіл В. В. Микитенко Оксана Олегівна. *Українська фольклористична енциклопедія.* Львів, 2018. С. 493—494; Ајдачић Д. Оксана Микитенко, украјински проучавалац српског фолклора. *Савремена српска фолклористика.* Београд, 2017. IV.

Лариса Вахніна

МИЛОРАДОВИЧ Василь Петрович (13.01.1846, с. Токарі Лохвицького пов. Полтавської губ., тепер Лохвицького р-ну Полтавської обл. — 1911, с. Литвяки Лубенського пов. Полтавської губ., нині Лубенського р-ну Полтавської обл.) — український фольклорист, етнограф, історик. Почесний член Полтавської губ. вченої архівної комісії (1903). Походив із відомого старшинсько-шляхетського роду Милорадовичів. Дитинство минуло на хуторі Пручаї поблизу с. Сокиринці Прилуцького пов. Полтавської губ. 1869 закінчив юридичний факультет Харківського університету, отримавши ступінь кандидата права. Деякий час працював помічником присяжного повіреного у Полтавському окружному суді, 1875—1890 був мировим суддею у Лубенському повіті, що сприяло вивченню народної мови, сві-

тогляду, традиційної культури та побуту. 1890 вийшов у відставку і цілком присвятив себе збиранню та вивченню фольклору і обрядовості центральної частини Полтавської губ. М. все життя здобував знання самоосвітою і досяг високого рівня як етнограф і фольклорист, його праці були належно оцінені сучасниками. Зокрема, у січні 1899 РГТ нагородило його срібною медаллю за збірку «Сказки и рассказы, записанные в Лубенщине» (246 казок та оповідань). В останні роки жив у с. Литвяки, де помер і похований. Автор понад 20 історичних, етнографічних, фольклористичних розвідок, опублікованих в «Киевской старине», «Сборнике Харьковского историко-филологического общества», «Літературно-науковому віснику», «Полтавских губернских ведомостях», «Одесских новостях» та ін. періодичних виданнях. Сфера наукових зацікавлень ученого — історична топоніміка, історія церков та парафій Лубенщини, народна демонологія, вірування, календарні та родинні обряди і ритуали, зокрема, весілля, родини і хрестини, похорон, проводи рекрута, народна медицина, магічний фольклор, рекрутські, робітничі та наймитські (строкові) пісні, матеріальна культура Полтавщини. Прихильник комплексного підходу до фольклорних та етнографічних досліджень як окремих населених пунктів, так і всього регіону. Застосовував порівняльний метод у етнографії. Його праці, що демонструють глибоке знання не лише народної творчості, а й фахової літератури, мали не стільки аматорський, скільки новаторський на той час характер. Адже до аналізу зібраних матеріалів учений залучав найновіші на кінець XIX ст. праці як українських і російських, так і європейських (німецьких, польських, французьких) учених: І Срезневського, М. Костомарова, П. Куліша, М. Сумцова, П. Чубинського, П. Іванова, І. Манжури, В. Даля, Б. Грінченка, Ф. Вовка, О. Афанасьєва, О. Веселовського, Ф. Буслаєва, Є. Романова, А. Новосельського, Г. Спенсера, Г. Гейне, Е. Тейлора та ін. У посторінкових примітках він навів широкі паралелі з різних культур, починаючи зі старогрецької і давньоримської, тож кожна праця має монографічний характер і є свого роду порівняльним дослідженням. Це стосується праць «Житье-бытье Лубенского крестьянина» (1904), де, крім власних записів, залучено близько 150 джерел різного порівняльного матеріалу, зокрема й іноземних, «Заметки о малорусской демонологии» (1899), «Народная медицина в Лубенском уезде Полтавской губернии» (1900) тощо. Компаративістський характер має розвідка «Заметки по поводу валлонского и сицилийского сборников по фольклору» (1898). М. цікавився й темою фольклорно-літературних зв'язків, досліджував джерела повістей М. Гоголя у статтях «К вопросу об источниках «Вия» (1896) та «Этнографический элемент в повести Гоголя "Заколдованное место"» (1897). Більшість праць М. стосується світоглядних уявлень та вірувань українців. Низку розвідок присвятив народній демонології: «Заметки о малорусской демонологии», «Украинская ведьма», «Малорусские народные поверья и рассказы о Пятнице», «Украинские тайные знания и чары». М. проаналізував міфологічну основу казок, легенд, пісень, календарних і родинних обрядів, магічного фольклору (замовлянь), вірувань, забобонів. Це персоніфіковані сили природи, антропоморфні образи днів тижня — Середа, П'ятниця, Неділя, а також персонажі нижчої міфології, демонічні істоти та люди з надприродними можливостями (відьми, упирі, вовкулаки, русалки тощо). У праці «Народная медицина в Лубенском уезде Полтавской губернии» (1900), крім опису засобів і способів лікування, М. дослідив народні уявлення про походження хвороб, вплив язичництва і християнства на народну медицину тощо. Тут маємо одне з найбільших на кінець XIX ст. зібрань українських народних молитов і замовлянь (Т. Агапкіна, А. Топорков) — близько 150 текстів, які використовували в Лубенському пов. для лікування людей і худоби. М. один із перших в українській фольклористиці використав термін «народна молитва» (І. Гунчик), записав народ-

ні номінації хвороб. Любовна магія українців, засоби впливу на природу розглянуті в статті «Украинские тайные знания и чары». Ін. пласт дослідження М. — календарна та родинна обрядовість, народний побут, звичаєве право, взаємини молоді, матеріальна культура. Ці праці також ґрунтуються на польових записах автора. Збірка «Свадебные песни в Лубенском уезде Полтавской губернии» (1890) містить 269 пісень, записаних у м. Снітині й у його околицях, та стислий опис весільних ритуалів, які вони супроводжують. Тексти пісень відображають особливості говірки Лубенщини. Цю публікацію високо оцінив М. Сумцов у праці «Современная малорусская этнография» (1897). У розвідці «Рабочие песни Лубенского уезда» (1895) пісні («строківські», «табашні») подано разом з описом побуту селян-заробітчан та способу вирощування тютюну. Такий комплексний підхід до вивчення явищ фольклору характерний для усієї наукової спадщини М. Вагоме місце в історії фольклористики посідає стаття «Прощание рекрута и рекрутские песни в Лубенском уезде» (1897) — це перший в українській етнографії опис ритуалу проводів рекрута, який автор вважав залишком традиції козацьких часів. Тут подано 23 пісні, які виконували під час проводів, рідкісний запис низки голосінь за рекрутом, цікаві ритуальні формули. Найважливішою в доробку вченого є праця «Житье-бытье лубенского крестьянина», де подано опис матеріальної культури: житла, ритуалів і вірувань, пов'язаних із будівництвом хати, господарюванням (садівництво, городництво, бджільництво, домашня худоба і птиця), уперше опубліковано велику добірку застільних пісень (26), а також привітань, побажань, прокльонів, описано польові роботи (косовицю, жнива), взаємини молоді, сімейні стосунки, народне вбрання і предмети побуту. Фактично це перший в історії науки повний фольклорно-етнографічний опис окремого повіту. Праця має енциклопедичний характер (А. Пономарьов). Вона й на сьогодні залишається найповнішим описом матеріальної культури українців Полтавщини. Такий характер має й цикл праць «Снетинская старина», «Лесная Лубенщина», «Средняя Лубенщина», «Степная Лубенщина». Тут подано історичні перекази, зокрема про розбійника Гаркушу, відомості про братства, про дівочі ярмарки, про кулачні бої, тлумачення прізвищ, описано святкування Івана Купала. Календарним обрядам присвячені праці М. «Рождественские святки в северной части Лубенского уезда» (1893) і «Снетинская старина» (1897). Родинну обрядовість (родини, хрестини, залицяння й женихання, весілля, похорон) представлено у праці «Народные обряды и песни Лубенского уезда» (1897). Тут же подано один із перших в історії української фольклористики народний сонник (115 снотлумачних наративів з ґрунтовною передмовою та коментарями). Трактування снів М. розглядав як органічну складову родинної обрядовості, він же один з перших у слов'янській фольклористиці використав термін «народна онейромантика» (Я. Ставицька). У збірці вміщено дитячі та календарно-обрядові пісні й ігри та найповніша на той час збірка голосінь (93). Поряд з ім'ям М. слово «вперше» фігурує постійно — і це заперечує думку про аматорський характер його фольклористичної діяльності. Навпаки, М. звертав увагу на рідкісні жанри фольклору до того часу не зафіксовані або малодосліджені. Він не тільки створював джерельну базу, як більшість збирачів, а й удавався до узагальнюючих теоретичних студій. Спадщина вченого останнім часом стає предметом вивчення істориків, етнографів, фольклористів. У 1989 науковці ІМФЕ О. Бріцина, Г. Довженок, Т. Шевчук та К. Луганська здійснили експедицію слідами записів М. у Лубенський р-н Полтавської обл. Результатом її стали записи практично всіх жанрів словесного та музичного фольклору Полтавщини. Матеріали зберігаються в АНФРФ ІМФЕ НАНУ (ф. 14-5, од. зб. 518—522).

Праці: Свадебные песни в Лубенском уезде Полтавской губернии. Собрал В. М. Киев,

1890. 64 с.; Рождественские святки в северной части Лубенского уезда Полтавской губернии. Полтава, 1893. 24 с. [Рецензія: С. Л. *ЗНТШ.* 1894. Т. IV. С. 191]; Рабочие песни Лубенского уезда Полтавской губернии, собранные в 1890—1893 гг. Киев. 1895. 12 с.; К вопросу об источниках «Вия». *КС.* 1896. № 9. С. 45—48; № 11. С. 37—40; Прощание рекрута и рекрутские песни в Лубенском уезде, Полтавской губернии. *КС.* 1897. № 7—8. С. 80—95; Киев, 1897, 16 с. [Рецензія: Гнатюк В. М. *ЗНТШ.* 1898. Т. XXV. С. 38—39]; Снетинская старина. *КС.* 1897. № 9. С. 319—335, № 10. С. 6—26; Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губернии, записанные в 1888—1895 гг. Харьков, 1897. 224 с.; Заметки о малорусской демонологии. *КС.* 1899. № 8. С. 196—209; № 9. С. 379—400 (передрук: Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / упоряд., прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. В. Боряк. Київ, 1991. С. 407—429); Варианты песни о девице-воине. *КС.* 1900. № 5. С. 82—86; *Народная медицина в Лубенском уезде Полтавской губернии. КС. 1900. № 1. С. 46—61 ; № 2. С. 191—206 ; № 3. С. 373—394 ; № 5. С. 160—173 ; № 6. С. 310—334 ; № 7—8. С. 51—65 [Рецензія: Гнатюк В. М. ЗНТШ. 1903. Т. LIII. С. 40—41];* Лесная Лубенщина. Киев, 1900. 94 с.; Украинская ведьма. *КС.* 1901. № 2. С. 217—233; Малорусские народные поверья и рассказы о пятнице. *КС.* 1902. 13 с. (передрук: Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / упоряд., прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. В. Боряк. Київ, 1991. С. 375—382); Средняя Лубенщина. *КС.* 1903. № 9. С. 247—262 ; № 10. С. 1—36 ; № 11. С. 209—240 ; № 12. С. 518—539; Житье-бытье Лубенского крестьянина. Киев, 1904. 310 с. (Передрук: Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / упоряд., прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. В. Боряк. Київ, 1991. С. 170—341); Степная Лубенщина. *КС.* 1904. № 2. С. 179—200 ; № 3. С. 348—382 ; № 4. С. 36—72; *Украинские тайные знания и чары (этнографический очерк). Харьков, 1909. 12 с. (Передрук: Українські чари / упоряд. О. М. Таланчук. Київ, 1992. С. 5—13);* Казки і оповідання, записані в Лубенщині. Полтава, 1913. 73 с. [Рецензія: Зеленін Д. К. *ЖС.* 1912. Вып. II—IV. С. 504—505; Д-ко Д. *Украинская жизнь.* 1913. № 3. С. 101—105].

Літ.: Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография: В. П. Милорадович. *КС.* 895. № 2. С. 195—206; Горленко В. Ф. В. П. Милорадович (До 120-річчя з дня народження). *НТЕ.* 1966. № 2. С. 83—85; Пономарьов А. П. В. П. Милорадович. *Українці.* С. 609—612; Ротач П. Дослідник-народознавець з Полтавщини (До 150-річчя від дня народження видатного українського фольклористика і етнографа В. П. Милорадовича). *Голос України.* 1996. 16 берез.; Ясь О. Милорадович Василь Петрович. *Українські історики XX століття: Біобібліографічний довідник.* Київ, 2004. Вип. 2. Ч. 2. С. 254—255; Гунчик І. Василь Милорадович — збирач і видавець лікувальних народних молитов. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* Київ, 2013. Вип. 38. С. 67—72; Ставицька Я. В. Український снотлумачний фольклор у записах Василя Милорадовича: контекстно-функціональні особливості. *Слов'янський світ.* Київ, 2015. Вип. 14. С. 220—224.

Людмила Іваннікова

МИРОНІВСЬКИЙ (?) — бандурист із с. Довжик Харківського пов. Харківської губ. І. Манжура від нього записав варіант думи «Втеча трьох братів з города Азова з турецької неволі».

Літ.: Грушевська К. Українські народні думи. Київ ; Харків, 1927. Т. 1. С. 158—159; Гримич М. Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. Чис. 4. С. 22.

Ірина Коваль-Фучило

МИЦИК Вадим Федорович (12.08.1940, м. Київ (за метричними даними у с. Вишнопіль Тальнівського р-ну на Черкащині)) — етнограф, збирач фольклору, археолог, музеєзнавець, краєзнавець, журналіст, педагог. Член національних спілок — журналістів з 1973, краєзнавців з 1991; майстрів народного мистецтва України; Асоціації дослідників голодоморів з 1992. Народився в сім'ї поета й журналіста Ф. Мицика. Середню освіту здобув у с. Оксанина на Уманщині, а професію садівника — у с. Мліїв (1959). Закінчив факультет фізвиховання Черкаського педагогічного інституту (1967), докторантуру Міжнародної академії управління персоналом (МАУП). Захистив докторську дисертацію «Трипільська цивілізація і світогляд українського народу» (2008). Професор МАУП. Академік Міжнародної академії оригінальних ідей (2015). Лауреат премії ім. В. Хвойки (археологія, 1993), обласних премій ім. М. Максимовича (1996) та ім. П. Демуцького як режисер-постановник фольклорних програм гурту «Оріяни» (2006), ім. І. Нечуя-Левицького Українського фонду культури (2011). Відзнака Національної спілки народних майстрів України «За збереження народної культури» (2011). Заслужений працівник культури України (2006), Почесний

краєзнавець України (2011). Вчителював у школі № 8 м. Умань (1962—1964). Навчався на факультеті журналістики КДУ (1964—1966). Працював журналістом у газетах Жашкова, Тального (1965—1973). За активну патріотичну позицію під час другої хвилі брежнєвських репресій у травні 1973 його звільнено за звинуваченням в українському буржуазному націоналізмі з негласною забороною працювати у журналістиці, освіті, культурі. Майже 12 років змушений був працювати інструктором зі спорту автооб'єднання 23113 (Звенигородка, 1973—1985). Кандидат у майстри спорту. Досліджував творчість художника І. Їжакевича, фольклориста В. Доманицького, історика Д. Петрушевського, письменників В. Штангея, К. Гриба, Ф. Мицика, С. Ковганюка, А. Чужого (Сторожука), П. Богданова-Розгона, А. Кашеїди. Упорядкував антологію красного письменства Тальнівщини «Зажинок», у якій опублікував розвідки «Народні оповідання» та «Народні вірші» (2015). Із кінця 1965 активно збирає і досліджує народну творчість: пісні, свята й обряди, мистецтво різних жанрів — ткацтво, настінне малювання, писанки, художнє хлібопечення, вбрання. Дослідив обряд виряджання до війська, опублікував у НТЕ, «Соціальна культура». Працював у Комісії з нових свят та обрядів Верховної Ради УРСР (1970). Переможець республіканського конкурсу за кращий опис свят та обрядів (1971). Перша публікація про колядування в Україні «Поезія високих почуттів» 21 грудня 1965. Організовував фольклорно-етнографічні гурти для відзначення народних свят Коляди, Купайла, Калити. Видав книгу «Свята Сонячного циклу» (1991) з піснями, приказуваннями, дійствами, вбранням, стравами, ритуальними хлібами. Публікації у журналах «НТЕ», «Наша культура» (Варшава, Польща), «Сільські обрії», «Українська культура», «Рідна школа», «Українське відродження» (Гамільтон, Канада), «Плуг», «Сім муз», «Дім і Сім'я» («Українська родина»). Створив фольклорні гурти у с. Вишнопіль (1966—1973), с. Кобринове (1972—1973), м. Звенигородка (1976—1986), м. Тальне (1988—2014). Пісні й дійства в записах М. ввійшли до репертуару хорів «Веснянка», «Оріяни», «Ордана» (Тальне) та ін. художніх колективів Черкащини. Автор книги про писанки «Ялинине райце» (Тальне, 1992), «Писанки» (1992), «Писанки Черкащини» (2007), залучив цю мініатюру народного розпису із Наддніпрянщини до скарбниці українського мистецтва. 1968 запровадив термін «художнє хлібопечення» на ознаку жанру. Завдяки дослідженням народної творчості й культури трипільців-хліборобів створив Тальнівський музей історії хліборобства. Про хліб як твір мистецтва друкував статті в газетах, журналах, збірниках «Колос» (1971, 1987), «Соціальна культура» (1990), «Черкаський край» (1991), «Артанія» (1998), «Слово Просвіти» (2002), «Народне мистецтво» (2003), «Ржищевський археодром-2» (2004), «Буття українців» (2004, 2007), «Розвиток музейної справи на Черкащині» (2009), у книзі «Син Землі і Сонця» (2005), монографіях «Священна країна хліборобів», «За законом Світового ладу» (2007). Вивчення народної культури розкрило перед дослідником й міфологію українців. Про її персонажів публікував оповідки у віснику «Світовид» (1991—1996), збірках «Мициківська левада» (2006). У складі етнографічної експедиції побував у селах Лівобережної Наддніпрянщини. У Мохначі, Жовнині Чорнобаївського р-ну записав тужіння за померлими та загиблими, у книзі «Воїнська могила» (2005) опубліковано 30 творів. У збірці «Голосіння. Тужіння. Плачі» (упоряд. М. Дмитренко, 2007) вміщено 29 зразків. У томі «Голосіння» (упоряд. І. Коваль-Фучило, 2012) надруковані записи М. із сіл Мохнач, Жовнине, Вишнопіль, Водяники. У збірці «Ви, зорі-зориці...» (1992) подано 18 замовлянь у записах М. Створив музеї у Вишнополі, Тальному, Здобутку, Баланівці, Дзендзелівці, Неморожі на Черкащині.

Праці: Поезія високих почуттів (про колядування). *Світло комунізму* (газета, м. Жашків Черкаської обл.). 1965, 21 груд.; Юнаків виряджають до війська. *НТЕ*. 1969. № 3; Свята Сонячного циклу. Київ, 1991. 70 с.; Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна

поезія. Київ, 1991 (у записах М. 17 замовлянь); Сутність війни у народних піснях. *Черкащина в контексті історії України*. Черкаси, 2004. С. 36—44; Вишне Поле. Творчість одного села / Зібрав В. Мицик. Київ, 2005. С. 5—84; Воїнська могила. Статті. Тужіння. Пісні. Київ, 2005. 108 с.; Мициківська левада. Творчість однієї родини. Народні пісні, оповіді, перекази. Київ, 2006; Народна творчість про голодовку. *Голодовка на Тальнівщині*. Київ, 2008; Музей історії хліборобства — двадцять років на ниві духовності. *Черкащина в контексті історії України*. Черкаси, 2008. С. 105—111.

Микола Дмитренко

МИЦИК Мирослав Федорович (10.08.1939, м. Київ — 25.03.1965, м. Вишнопіль Тальнівського р-ну Черкаської обл.) — фольклорист, поет, журналіст, краєзнавець. Син поета Ф. Мицика. Брат В. Мицика. У 1953—1957 навчався в Тальянківському зоотехнікумі. Працював у редакції газети «Соціалістичні лани» (Тальне), «Уманська зоря», «За честь хлібороба» (Христинівка). Лауреат творчого конкурсу газети «Молода гвардія» (Київ, 1963). Вірші, статті друкував у газетах Новоархангельська, Тального, Умані, Христинівки, «Черкаській правді», «Літературній Україні», у журналі «НТЕ». Колядки й щедрівки почав записувати у 10-річному віці від бабусі Горпини Мицик (Вишнопіль). М. записував пісні різних жанрів: колядки, щедрівки, весільні, веснянки, купальські, соціально-побутові, жартівливі та ін. Загалом М. записав 900 народних пісень, до 100 казок, легенд, переказів, 450 загадок, 30 скоромовок, 20 прикмет і прогнозів погоди. У 1955 почав систематично записувати приказки й прислів'я, пісні різних жанрів. Всього на Черкащині М. записав 3773 зразки усної народної творчості. Частину записів надруковано в книзі академічної серії «Українська народна творчість»: «Колядки та щедрівки» (1960), «Загадки» (1962), «Жартівливі пісні» (1967), «Танцювальні пісні» (1972), «Казки про тварин» (1979), у збірнику «Українські прислів'я та приказки» (1963, 1985), «Соціально-побутова казка» (1987). Народні усмішки в його записах опубліковано в журналах «Перець», «Блокнот агітатора» (1963—1964). У 1957 М. був учасником другої Республіканської наради збирачів фольклору. М. популяризував фольклористику, друкував статті, рецензії.

Праці: Прислів'я та приказки про Т. Г. Шевченка. *НТЕ*. 1964. № 1.

Літ.: Дмитренко М. Збирачі народних перлин. Київ, 1989. С. 42—47; Дмитренко М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. Київ, 2001. С. 125—132; Мицик В. Мицик Мирослав Федорович. *УЛЕ*. 1995. Т. 3. С. 369; Мициківська левада: вірші, приспівки, загадки, усмішки, казки. Київ, 2006. С. 232—245; Мирослав Мицик — фольклорист, поет, журналіст / упоряд. Н. Діякевич, В. Мицик. Київ, 2009. 28 с.

Микола Дмитренко

МИЦИК Юрій Андрійович (30.12.1949, м. Дніпропетровськ, тепер Дніпро) — видатний український історик, доктор історичних наук (1989), професор (1990), священик ПЦУ (1994), почесний член Всеукраїнської спілки краєзнавців (1999), відмінник освіти України (2005), заслужений діяч науки і техніки України (2007), автор понад 1800 друкованих праць, переважно наукових, зокрема понад 40 монографій та археографічних публікацій. 1966—1971 студент історико-філологічного факультету Дніпропетровського державного університету, 1971—1974 — аспірант цього ж вишу, 1975 захистив кандидатську дисертацію на тему «Кройніка» Феодосія Софоновича як історичне джерело і пам'ятка української історіографії XVII століття». 1974—1980 — викладач, старший викладач, доцент Дніпропетровського державного університету, 1980—1981 — завідувач кафедри загальної історії Запорізького педінституту, з 1981 — доцент, з 1990 — професор ДДУ, 1989 захистив докторську дисертацію «Джерела з історії визвольної війни українського народу 1648—1654». 1992—1996 — завідувач Дніпропетровського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. 1996—2002 — завідувач, 2002—2010 професор кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія», за сумісництвом з 1996 — завідувач відділу пам'яток княжої та козацької доби Ін-

ституту української археографії та джерелознавства НАНУ. 1994 висвячений дияконом, а згодом — священиком та призначений секретарем Дніпропетровської єпархії УПЦ КП. З 1996 — протоієрей, служив у Благовіщенському, а з 1910 — настоятель Свято-Духівського храму Києво-Могилянської академії. Член товариства «Просвіта» з моменту її створення, один із засновників «Просвіти» м. Дніпропетровська та Дніпропетровської обл., був заступником голови обласної «Просвіти» (1989), головою Дніпропетровського обласного фонду культури (1983—1996), лауреат премії ім. Д. І. Яворницького (1992). М. — фахівець з історії України, джерелознавства, його наукові інтереси стосуються, насамперед, козацької доби і церковної історії, історичного краєзнавства. Значну увагу приділяє також археографічним дослідженням, збору та публікації як писемних, так і усних джерел. Він — автор серії історико-краєзнавчих досліджень, присвячених козацьким центрам України XV—XVIII ст. («Чигирин — гетьманська столиця» (2007), «Умань козацька та гайдамацька» (2004), «Канів козацький» (1995)), бібліографій козацьких ватажків (Б. Хмельницького, І. Виговського, І. Сірка, І. Мазепи, Юрія і Тимоша Хмельницьких та ін.). Значна частина творчого доробку М. — переклади історичних та літературних пам'яток середньовічної доби з польської й німецької мов: хронік, літописів, патериків, зокрема «Хроніки Європейської Сарматії» О. Гваньїні (1611), «Віршованої хроніки» (1682), «Патерикона» митрополита С. Косова (1635), що висвітлюють історичне минуле України, дають багаті відомості про фольклор та етнографію українців — звичаї, обряди, вірування. М. видав і прокоментував видатні пам'ятки українського літописання — «Кройніку» Феодосія Софоновича, Чернігівський літопис та ін. Значну увагу М. приділяє пошукам у вітчизняних та зарубіжних архівах (Польщі, Канади) епістолярної спадщини видатних українських учених та культурно-громадських діячів, зокрема він опублікував листування Івана Огієнка (К., 2006), Юрія Семенка (К., 2007), Ганни Барвінок, Олени Пчілки, Панаса Саксаганського, Дмитра Яворницького, Бориса Грінченка, Марка Кропивницького та ін. Протягом 2004—2010 вів на радіо «Культура» авторську програму «Джерела національної пам'яті», у якій неодноразово звучали передачі, присвячені українським календарно-обрядовим звичаям, фольклору. В історію української фольклористики М. ввійшов як редактор і упорядник десятитомної серії «Український голокост 1932—1933. Свідчення тих, хто вижив» (К., 2003, т. 1 ; 2004, т. 2 ; 2006, т. 3 ; 2007, т. 4 ; т. 5, 2008, т. 6 ; 2010, т. 7 ; 2012, т. 8 ; 2013, т. 9 ; 2014, т. 10). Тут уміщено усні меморати про голод, що їх записали науковці (зокрема й фольклористки Л. Іваннікова, О. Шалак, І. Коваль-Фучило), учителі, краєзнавці, студенти, школярі. Окремі томи (т. 3, 4) упорядковано спільно з Л. Іванніковою або за її участю (т. 6, 7, 8, 10) з дотриманням сучасних едиційних принципів публікацій фольклорного матеріалу. Спогади та оповідання про голод записано в різних регіонах України, зокрема й у Галичині, та на ін. етнічних українських територіях, а також і від українців, які проживають у діаспорі. У спогадах очевидців голодоморів 1921, 1933 та 1947 нерідко фігурують зразки антирадянського фольклору — прислів'я і приказки, вірші, монострофи, частівки, відомості про їх виконавців. М. — дослідник історичного фольклору, його історичної достовірності, зокрема думи про Самійла Кішку, легенд та переказів козацької доби, історичних козацьких і гайдамацьких пісень.

Праці: Цінна історико-літературна пам'ятка XVII століття (Дума про Самійла Кішку). *Всесвіт.* 1980. № 10. С. 201—202; Під городом Корсунем (з історії пісні про Корсунську перемогу). *Жовтень.* 1983. № 7. С. 100—102; Повстання слов'янських невільників-веслярів на турецьких галерах у XVII ст. *Україна і Польща в період феодалізму.* Київ, 1991. С. 105—111; Без купюр, або дві пісні про Коліївщину. *Вільна думка.* Дніпропетровськ, 1993. Трав.—черв. № 5—6; Українські народні прислів'я та сентенції у записах XVII ст. *Вільна думка.* Дніпропетровськ, 1993. Груд. № 11—12; Новознайдені

пісні про Коліївщину. *НТЕ.* 1993. № 5—6. С. 66—68; Легенда про Хмеля. *Гомін.* Варшава, 1994. 18 серп.; Гетман и чаровницы. *Днепровская панорама.* Дніпропетровськ, 1995. 16 вересня; Лист запорожців турецькому султану. *Борисфен.* Дніпропетровськ, 1995. № 1. С. 24—25; Пісня, що врятувала життя (з життєпису роду Рильських). *НТЕ.* 1997. № 2—3. С. 59—60; Білоруське весілля в українському селі. *Наше місто.* 2000. 25 листопада. № 174 (1385). С. 15; Пісні білорусів козацького краю. *Літературне Придніпров'я.* 2001. Квітень. № 4 (7). С. 3; Дума про Самійла Кішку — народнопісенна поетизація справжніх історичних подій. *Історія в школах України.* 2003. № 2. С. 44; Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії / упор. та перекл. з польск. о. Юрія Мицика. Київ, 2007. 1006 с.

Літ.: Ковальчук О. Мицик Юрій Андрійович. *Українські історики XX століття: бібліографічний довідник. Серія: українські історики.* Київ ; Львів, 2003. Вип. 2. Т. 1. С. 221—222; Бібліографія друкованих праць: до 60-річчя від дня народження о. Юрія Мицика. Київ ; Запоріжжя, 2009. 128 с.; Апанович О. Життєвий і творчий шлях о. Юрія Мицика. *Там само.* С. 3—28; Покликання. Збірник праць на пошану професора о. Юрія Мицика / редкол. П. Сохань, А. Бойко, В. Брехуненко та ін. Київ, 2009. 546 с.

Людмила Іваннікова

МИШАНИЧ Степан Васильович (14.08.1936, с. Ляховець, тепер Лісковець Міжгірського р-ну Закарпатської обл. — 18.11.2013, м. Мукачево) — фольклорист, літературознавець педагог, д-р філологічних наук, професор. Народився в багатодітній родині бойків. Дитинство і юність ученого минули в селі Барвінок під Ужгородом, куди 1938 переїхала вся родина. Закінчивши середню школу в Ужгороді, М. 1853 став студентом філологічного факультету Ужгородського державного університету. Паралельно навчався у вечірній музичній школі (клас гри на баяні та хорової справи), опанував професію хормейстера. Після закінчення 1858 університету два роки працював методистом Закарпатського обл. будинку народної творчості, що давало змогу вивчати фольклор свого регіону. 1960—1971 був завідувачем Кабінету естетичного виховання Обласного інституту удосконалення вчителів, опікувався розвитком шкільної художньої самодіяльності, надаючи методичну допомогу вчителям музики та образотворчого мистецтва, при цьому залучав їх та їхніх вихованців до збирання пам'яток місцевого фольклору. Співавтор «Програми роботи хорових гуртків у школах та позашкільних установах» (К., 1965), автор методичного посібника «Факультатив з естетики в сільській школі» (1971). Цієї роботи не цурався й маючи звання доктора філологічних наук: 1991 він став співупорядником програми «Етнографія і фольклор України для студентів гуманітарних спеціальностей педінститутів» (разом з В. І. Наулком та М. Л. Стрункою). Того ж 1991 опубліковано розроблений ним і затверджений Міністерством народної освіти УРСР Проект програми факультативного курсу «Фольклор України» для 8—9 класів. 2001 опублікована його «Програма з курсу української народної творчості», рекомендована Міністерством освіти і науки України для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Найбільш плідним періодом наукової біографії М. стали роки роботи в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН України (1972—1991), спочатку на посаді молодшого, а згодом — старшого наукового співробітника відділу фольклористики, де науково-теоретичну працю поєднував з експедиційною. Значними результатами увінчалися його поїздки на Поділля і Волинське Полісся, в Сибір та на Далекий Схід (Зелений Клин). Першим помітним явищем у тогочасній науці стало комплексне дослідження села Погребище Вінницької обл., підсумком якого стали впорядкований ним фольклорний збірник «Пісні Поділля, записи Насті Присяжнюк в селі Погребище 1920—1970 рр.» (К., 1976) та монографія «Пісенна культура радянського села» (К., 1977). Для повноцінного відображення усної традиції цього вузьколокального осередку М. протягом 1972—1975 здійснив повторну фіксацію ще понад 1400 пісенних зразків. Збірка польових записів і монографічне дослідження пісенного фольклору одного села — це безпрецедентний випадок в історії української фольклористики XIX—XX ст. Матеріа-

ли Насті Присяжнюк та власні записи стали джерельною базою для написання і захисту кандидатської дисертації на тему «Пісенна культура сучасного села (На матеріалі пісень с. Погребище Вінницької обл. 1920—1975 рр.)», який відбувся 23 червня 1976 при ІМФЕ. М. увійшов в історію української фольклористики першим ґрунтовним монографічним дослідженням такого складного жанру фольклорної прози як усне народне оповідання. Результатом його стали академічне та науково-популярне видання під назвою «Народні оповідання» (1983, 1986), а також монографія «Усні народні оповідання. Питання поетики» (1986). Як монографія, так і збірники охоплюють значний період фольклоротворення — від XVI до XX ст. включно. Вони не втратили своєї актуальності й тепер, адже М. не тільки запровадив до наукового обігу великий масив народної творчості, що до того часу був поза увагою фольклористів, а й порушив проблему авторства у фольклорі, колективного й індивідуального начала, виконавства, методології запису та ідентифікації жанру, трансляції і трансмісії усної традиції. На основі цієї монографії 24 лютого 1989 М. захистив докторську дисертацію в Московському державному університеті ім. М. В. Ломоносова. Крім згаданих видань, учений упорядкував низку наукових та науково-популярних фольклорних збірників: «З гір Карпатських: українські народні балади» (Ужгород, 1981); «Українські народні пісні в записах Софії Тобілевич» (К., 1982, у співавторстві з братом, етномузикологом, Михайлом Мишаничем); «Народні думи» (К., 1986); «Змієві вали. Українські легенди та перекази» (К., 1992); «Українські прислів'я та приказки» (К., 1984, у співавторстві з М. Пазяком); «Калинова сопілка. Антологія української народної творчості» (К., 1989, у співавторстві з О. Бріциною та Г. Довженок). У кінці 80-х XX ст. він підготував до друку академічне видання українських народних голосінь, яке, на жаль, залишилося в рукопису й нині зберігається в АНФРФ ІМФЕ НАН України. М. брав участь у низці енциклопедичних і довідкових видань, його статті, що стосуються історії та теорії фольклористики, є в «Українській радянській енциклопедії», в «Енциклопедії української діаспори», у словнику наукової та народної термінології «Восточнославянский фольклор» (Мінськ, 1993), підготовленому у співавторстві з українськими та білоруськими вченими. Він же став співупорядником 16 т. двадцятитомного видання творів Максима Рильського, куди увійшли фольклористичні праці поета («Фольклористика. Теорія перекладу. Мовознавство» (1987)). 1991—2010 очолював створену ним науково-дослідну лабораторію «Народознавство Східної України» при кафедрі української літератури і фольклористики на філологічному факультеті Донецького державного університету. Згодом створив там і науковий центр «Життя і творчість Василя Стуса», відкрив докторантуру з історії української літератури і фольклористики. Під його науковим керівництвом захистили кандидатські дисертації понад 20 аспірантів, двоє з них стали докторами наук. Основна теоретична та експедиційна робота зосереджувалася навколо вивчення фольклору регіону. Протягом 1991—2010 працівники лабораторії та студенти університету зібрали на Донеччині понад 20 тис. фольклорних зразків, проведено кілька експедицій на Кубань. Результати досліджень публікувалися у редагованій М. серії наукових збірників «Актуальні проблеми української літератури і фольклору», що виходила з 1998. М. — автор фундаментальних наукових статей, присвячених українському народному епосу (думам, баладам, опришківським і гайдамацьким пісням і легендам), порівняльних студій, присвячених епосу українських і південнослов'янських народів, поетиці українських народних голосінь, українській міфології. Значну увагу вчений приділяв історії й теорії української фольклористики, методології досліджень, текстології. Ґрунтовні статті присвячено найвидатнішим постатям XIX—XX ст.: П. Чубинському, М. Драгоманову, К. Грушевській, які

згодом стали теоретичною базою для перевидання фольклористичної спадщини цих учених («Фольклористичні студії Михайла Драгоманова : у 4 т.» (2006—2008). Крім цих видань, у Донецьку вийшла друком монографія «Народні месники України у фольклорі» і двотомник «Фольклористичні та літературознавчі праці» (2003). Книга М. «Павло Чубинський — автор українського гімну» (1996) зазнала декілька перевидань не лише в Україні, а й в діаспорі. В останні роки життя (2010—2013) М. проживав у рідному Закарпатті, викладав на кафедрі філологічних дисциплін Мукачівського державного університету, очолював кафедру іноземних мов та перекладу Закарпатського інституту підприємництва університету «Україна» (м. Хуст).

Праці: Пісні Поділля. Записи Насті Присяжнюк в селі Погребище 1920—1970 рр. / упоряд. С. В. Мишанич. Київ, 1976. 523 с.; Пісенна культура радянського села. На матеріалах села Погребище Вінницької області 1920—1970 рр. Київ, 1977. 208 с.; Народні оповідання / упоряд. С. В. Мишанича. Київ, 1983. 503 с.; Усні народні оповідання. Питання поетики. Київ, 1986. 328 с.; Фольклористичні та літературознавчі праці. Донецьк, 2003. Т. 1. 258 с. ; Т. 2. 470 с.

Літ.: Степан Васильович Мишанич (Некролог). *НТЕ*. 2013. № 6. С. 148—149.

Людмила Іваннікова

МИШАСТИЙ Михайло Андрійович (15.11.1890, с. Блистова тепер Менського р-ну Чернігівської обл. — 03.12.1978, с. Блистова тепер Менського р-ну Чернігівської обл.) — педагог, краєзнавець, збирач фольклору, композитор-аматор. Заслужений учитель України (1954). У 1930 закінчив агробіологічне відділення Чернігівського інституту народної освіти, 1938 — фізико-математичний факультет Ніжинського педагогічного інституту. Майже 40 років М. працював учителем математики. Під час Другої світової війни він повністю зберіг від пограбування й знищення майно школи, архів та бібліотеку. Керував сільськими хорами, музичним гуртком. З 1951 М. — учасник республіканських та обласних семінарів, нарад фольклористів і самодіяльних композиторів. Почав записувати фольклор із 13 років за порадою свого вчителя Й. Турченка, який перебував у близьких стосунках із композитором М. Лисенком і разом зі своїми дочками Марією та Надією певний час співав у його славнозвісній капелі. У 1906 М. поряд з текстами почав фіксувати й мелодії пісень, награючи на саморобних сопілці й балалайці, здійснював паспортизацію записів. Перші записи фольклору М. зробив від свого дідуся. У 1909 від свого сусіда Т. Пархоменка М. записав пісні про Морозенка, про Т. Шевченка («На високій дуже кручі»), варіанти дум «Про втечу трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Удова і три сини», «Смерть Богдана Хмельницького», «Козак Голота», «Смерть козака-бандуриста», десятки історичних, соціально-побутових та жартівливих пісень. Майже 40 творів М. записав від лірника А. Гребеня, учня Т. Пархоменка: варіанти дум «Невольницький плач», «Про втечу трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Маруся Богуславка», «Удова і три сини», «Козак-бандурист», історичні пісні «Максим козак Залізняк», «Про Кармалюка», «Про Конашевича» та ін. У 1912, навчившись грати на скрипці, М. почав якісніше записувати мелодії народних пісень. М. записав 400 частівок, понад 300 фразеологізмів, 100 казок, переказів, анекдотів. М. поклав на музику майже 200 віршів місцевих та відомих поетів. Матеріали М. зберігаються в АНФРФ ІМФЕ. Після Другої світової війни М. записав понад 800 народних пісень, багато зразків ін. жанрів. Зафіксував репертуар лірника К. Кузьминського та його дружини Тетяни Михайлівни (понад 30 пісень). Гордістю збирача є його праця «Весілля в с. Блистові» (у 5 частинах, 1966, 118 арк.) — опис обряду та 145 народних пісень. М. записав-відтворив конкретне сільське весілля — весілля своєї сестри, яке відбувалося в 1910. Зібравши майже всіх учасників весілля 1910, М. 1960 реставрував весільну драму, записав її на магнітофонну плівку. Значну частину записів М. опубліковано в збірниках «Фестиваль молоді Чернігівщини» (1957), «Українські на-

родні пісні» (1961, 1962), «Хвилі співучого моря» (1961), у книгах академічної серії «Українська народна творчість»: «Колядки та щедрівки», «Чумацькі пісні», «Танцювальні пісні», «Жартівливі пісні», «Весільні пісні», у журналі «НТЕ». Діяльність М. як збирача стаціонарного профілю високо оцінили науковці О. Правдюк, І. Березовський, М. Шубравська, М. Дмитренко та ін.

Праці: Кобзар Терентій Макарович Пархоменко. *Колгоспна правда*. 1959. 14 черв.; Явдоха Пархоменко (До п'ятиріччя від дня смерті бандуристки). *НТЕ.* 1968. № 5. С. 109; Кобзар у Бірківці. *Колгоспна правда.* 1971. 19 черв.

Літ.: Березовський І. П. Сучасні збирачі фольклору. *НТЕ.* 1966. № 1. С. 9—11; Дмитренко М. Михайло Мишастий. *Дмитренко М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика*. Київ, 2001. С. 100—112; Василик С. Мишастий Михайло Андрійович. *УМЕ*. Київ, 2011. Т. 3. С. 402.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14—3.

Микола Дмитренко

МИШЕЦЬКИЙ Семен Іванович (1710—1760) — російський князь, військовий інженер, автор «Истории о козаках запорожских». Походив із старовинного збіднілого російського аристократичного роду князів Мишецьких. 1732 закінчив інженерний корпус у Петербурзі. Загалом 12 років (з 1733) жив на Україні, проектував, реконструював і керував спорудженням фортець, зокрема укріплень Запорозької Січі, брав участь у військових походах, бував у Криму та на Чорному морі. Усе це сприяло тому, що М. добре вивчив внутрішнє життя і побут запорозьких козаків, їх духовний і матеріальний стан, мову, звичаї, обряди, світоглядні уявлення, фольклор. Як ніхто до нього, знав топографію і топоніміку краю. Усі зібрані ним матеріали були використані в дуже популярному свого часу нарисі «История о козаках запорожских», написаному 1740 безпосередньо у Запорозькій Січі й багато в чому опертого на усні розповіді козацької старшини. Тут висвітлено історію запорозьких козаків, яка ґрунтується на писемних джерелах та усних, фольклорних матеріалах (власне, фольклор М. не виокремлював ще як окреме явище, а подавав фольклорні версії про походження і подвиги козаків поряд із літописними). Тут же — історія Січей та інших козацьких поселень, відомості з географії, топографії, етнографії Запорожжя, описи укріплень і будівель, імена й характеристики кошових отаманів тощо. Це один з перших вітчизняних історико-етнографічних нарисів, що характеризується багатством фактичного матеріалу та безпосередністю свідчень очевидця, який відзначався доброзичливим ставленням до козаків (В. О. Ленченко). Спочатку «История» М. поширювалася у рукописних списках. На початку XIX ст. було відомо не менше п'яти списків, якими скористалися різні історики при написанні своїх праць. Першим один зі списків використав О. І. Рігельман під час написання «Летописного повествования о Малой России, ее народе и козаках вообще» (1783—1786). Інший список потрапив до Д. Бантиш-Каменського, його також використано в «Истории Малой России» (1822). 1852 «Историю» було надруковано в Одесі за рукописом, який був в архіві князя М. Воронцова. Інші списки використовували у своїх працях історики Г. Міллер і І. Болтін, М. Антоновський. 1847 О. Бодянський уперше опублікував «Историю» М. в Москві у часописі «Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских» (№ 6, ч. III), а згодом окремою відбиткою «История о козаках запорожских, как оные из древних лет зачалися, и откуда свое происхождение имеют, и в каком состоянии ныне находятся». Видання здійснене за трьома відомими О. Бодянському списками кінця XVIII ст. Два з них було знайдено серед паперів Г. Ф. Міллера, третій — передав російський фольклорист і етнограф І. Сахаров. О. Бодянський, не знаючи імені автора, обережно приписував цей твір О. Рігельману, але в передмові зазначав, що відомості, подані в творі, свідчать про автора як про людину, яка дуже близько і добре знала запорожців, описала їх вищою мірою достовірно, і детально, і неупереджено, і що це — більше, ніж Боплан свого століття. Ім'я автора

О. Бодянський дізнався лише після того, як одержав другий, повніший, список. «Летописного повествования» О. Рігельмана, де він сам у примітці до розділу 31 вказав: «Сие повествование списано с сочинения бывшего от 1736 по 1740 год в Сече для построения тогда к оной крепостного укрепления, инженер-подпоручика, князя Семена Иванова сына Мышецкого, который по сказаниям тогдашнего кошевого отамана и прочих старейших козаков, ему рассказывавших, сию повесть составил, будучи еще в Сечи». М. подав фольклорні версії про походження запорожців та їх характерництво, про «першого отамана» Семена та урочище Семенів Ріг, про Хмельницького та Барабаша, про Івана Сірка, про Пилипа Орлика, легенду про те, як запорожці обдурювали турків і виходили непоміченими в Чорне море, про те, як запорожці звоювали турецьке судно, про павуків-людоїдів, про виникнення курганів у степах. М. зафіксував низку топонімічних переказів — про річку Білозерку, про урочища Семенів Ріг, Чорний ліс, про Королівський шлях, про острів Хортицю. Ці фольклорні сюжети варіювалися і в записах фольклористів кінця XIX — початку XX ст. Звичайно, записані вони російською літературною мовою кінця XVIII ст., але передають український, запорозький колорит. Крім того, описуючи певні ритуали (приміром, вибори кошового та січової старшини, ін. козацькі ради, старовинний різдвяний звичай «ралéць», похорон кошового, харчування та ритуальне пропивання здобичі й маєтків, а особливо покарання і смерть злодіїв), усі ритуальні діалоги, що супроводжують їх, М. подавав українською мовою. Відомості про козацькі промисли та розваги (кулачні бої), про звичаєве право запорожців, опис Дніпра з усіма його притоками, порогами, балками, байраками, урочищами, городищами, розташованими з українського і татарського боку, тобто неоціненні дані про народну топоніміку краю, як вказує автор, він почерпнув від запорозьких старожилів пана Максима Колниболовського та Олексія Вербицького. Отже, це чи не найперше дослідження, у якому подано яскраві відомості про багатство усної традиції Півдня України, зокрема Запорожжя.

Праця: История о казаках запорожских, как оные из древних лет зачалися, и откуда свое происхождение имеют, и в каком состоянии ныне находятся. Москва, 1847. 35 с.

Літ.: Летописное повествование о Малой России, о ее народе и о козаках вообще [...] Собрано и составлено чрез труды инженер-генерал-майора и кавалера Александра Ригельмана 1783—86 года. Москва, 1847; Ленченко В. О. С. І. Мишецький — автор «Історії про козаків запорізьких». *УІЖ.* 1989. № 22. С. 36—39; Іваннікова Л. В. «История о козаках запорожских» Семена Мишецького як джерело до вивчення фольклору XVII—XVIII століть. *Слов'янський світ.* 2015. Вип. 14. С. 46—76.

Людмила Іваннікова

МІЗКО Микола Дмитрович (криптонім **Н. М.**, 25.05.1818, м. Катеринослав — 27.05.1881, м. Москва) — етнограф, літературознавець, театрознавець, публіцист, перекладач, бібліограф, редактор газети «Екатеринославские губернские ведомости» (1845—1847). Член Товариства любителів російської словесності при Московському університеті (1865). Походить зі старовинного козацького роду з Чернігівщини (м. Борзна). Батько — директор Катеринославської гімназії Дмитро Тимофійович Мізко. Навчався в Катеринославській гімназії (1828—1833), далі на філософському факультеті Харківського університету, який закінчив 1838. Служив дрібним чиновником у Катеринославі (1833—1848). 1845—1847 — редактор губернських відомостей, яким намагався надати літературного напрямку. 1847—1867 мешкав у своєму родовому маєтку (с. Карабинівка Новомосковського пов. Катеринославської губ.), 1868 переселився до Воронежа, де працював у «Филологических записках» і газеті «Дон», 1875 переїхав до Москви, де й помер. Похований у Воронежі. Був особисто знайомий з А. Скальковським, П. Гулаком-Артемовським, Т. Шевченком, М. Гоголем, П. Кулішем, М. Костомаровим, А. Метлинським, О. Афанасьєвим-Чужбинським, В. Бєлінським та ін. Співпрацював з журналами «Москвитянин»,

«Отечественные записки», «Основа», «Журнал министерства народного просвещения», «Русский филологический вестник», «Русская старина», з газетами «Екатеринославские губернские ведомости», «Одесский вестник», «Киевский телеграф», «Дон», «Воронежские епархиальные ведомости», «Воронежский телеграф» тощо. Досліджував літературний стиль М. Гоголя. Автор низки педагогіних, театрознавчих статей, розвідок з історії м. Катеринослава, Самарського Миколаївського монастиря. Автор «Краткого исторического очерка украинской литературы» («Основа», 1862, № 3). У статтях та рецензіях обстоював самобутність української мови, літератури, театру, схвально відгукувався на фольклорні збірники М. Максимовича, А. Метлинського, М. Маркевича.

Праці: Труды М. А. Максимовича для русской филологии и словесности (по поводу пятидесятилетия его юбилея). *Филологические записки.* 1871; По поводу толков о малороссийском языке и малороссийской словесности. *Дон.* 1881. № 53; Рец. на кн. Метлинского «Народные южнорусские песни». *Москвитянин.* 1885. Т. 1. № 4. С. 93—102.

Літ.: Ефименко П. Н. Д. Мизко (Некролог). *КС.* 1882. № 12. С. 593—598; Данилов В. В. Дмитрий Тимофеевич и Николай Дмитриевич Мизки (Справка об их литературной деятельности). *ЛЕУАК.* 1911. Т. 7. С. 134—144.

Людмила Іваннікова

Міллер Всеволод Федорович

МІЛЛЕР Всеволод Федорович (19.04.1848—18.11.1913) — російський учений, фольклорист, етнограф, мовознавець і археолог. Відомий як один із засновників сходознавчих студій і освіти в Російській імперії. Прихильник теорії запозичень («Взгляд на “Слово о полку Игореве”», 1877), представник культурно-історичної школи. Українського фольклору стосуються праці «Экскурсы в область русского народного эпоса» (1892), «Отголоски галицко-волынских сказаний в современных былинах» (1896) та ін. Цінним у працях Міллера є багатий фактичний матеріал.

Праці: О сравнительном методе автора «Происхождения русских былин». Беседы Общества любителей российской словесности. Москва, 1871. Т. 3; Взгляд на «Слово о полку Игореве». Москва, 1877; Восточные и западные родичи одной русской сказки. *Труды Этнографического отдела Общества любителей естествознания и проч.* 1877. Кн. IV; Название Днепровских порогов у Константина Багрянородного. *Древности Московского археологического общества.* Москва, 1887. Т. 5; Отголоски галицко-волынских сказаний в современных былинах. Москва, 1896; Очерки русской народной словесности. Москва, 1897—1910. Т. 1—3; Казацкие эпические песни XVI—XVII веков. *Журнал Министерства народного просвещения.* 1914.

Літ.: Денисенко Г. Г. Міллер Всеволод Федорович. *ЕІУ.* Київ, 2009. Т. 6 : Ла-Мі. С. 734.

Ірина Коваль-Фучило

МІНДЕР Тетяна Йосипівна (27.10.1974, с. Селець Дубровицького р-ну Рівненської обл.) — українська фольклористка. 1991—1996 навчалася у м. Луцьку на відділенні україністики у Волинському державному університеті ім. Лесі Українки. 2000—2003 — аспірантура у цьому ж університеті. 2005 захистила кандидатську дисертацію на тему: «Весняна календарно-обрядова поезія українців: регіональна специфіка та жанрова динаміка», у якій на основі історіографічного огляду джерел та наукової літератури зробила спробу з’ясувати стан дослідження весняної календарної поезії українців; встановити основний перелік видових назв весняних пісень і територію їх поширення; здійснити класифікацію весняної календарної поезії; прокартографувати найвідоміші образи та мотиви. Із 2004 — молодший науковий співробітник Полісько-Волинського народознавчого центру НАН України.

Ірина Коваль-Фучило

«МІФОЛОГІЯ І ФОЛЬКЛОР» — загальноукраїнський науково-освітній журнал. Заснований 2008 при ЛНУ ім. І. Франка. Головний редактор — професор, доктор філологічних наук Я. Гарасим, заступник головного редактора — кандидат філологічних наук, доцент І. Гунчик. Виходить один раз на три місяці. Видання висвітлює широке коло наукових проблем, пов’язаних із вивченням автентичних фольклорних текстів, обрядовості, традиційної культури. Значне місце відве-

дено літературознавчим дослідженням, зокрема вивченню фольклоризму та міфологізму у художній літературі. На сторінках видання також представлена проблематика лінгвістичного діапазону «мова — міф — фольклор». Значна частина публікацій стосується вивчення теоретичних доктрин дослідників міфу, архаїчних уявлень і вірувань, світоглядних основ фольклорно-міфологічних текстів, чим опікується сучасна етнологія і філософія, а також мистецтвознавчих аспектів фольклорно-міфологічних явищ народної культури. Складовою кожного номера є маловідомі наукові праці з міфології та фольклору, а також публікування фольклорних матеріалів із різних етнографічних регіонів України та записів нових або маловідомих фольклорно-міфологічних явищ. Рецептивно-інформативний блок журналу наповнюють рецензії та відгуки на книги фольклористичної і міфологічної проблематики, огляди наукових видань відповідного тематичного профілю, зокрема збірників, журналів, нової літератури.

Ірина Коваль-Фучило

МОВЧАН Єгор Хомович (01.06.1898, с. Велика Писарівка Харківської губ. (нині смт Сумської обл.) — 22.03.1968, м. Київ) — кобзар (харківська школа). У дитинстві втратив зір. Два роки навчався гри у С. Пасюги, після 1913 переймав думи від М. Кравченка, П. Древченка і П. Гащенка. У репертуарі М. були думи «Невільницький плач», «Про самарських братів», «Вдова і три сини», історичні пісні («Про Морозенка», «Про Залізняка», «Про Кармелюка», «Про турбаївське повстання») та балади («Про Бондарівну»), пісні літературного походження («Думи мої, думи мої», «Заповіт», «Ой три шляхи широкії» (на слова Т. Шевченка); жартівливі пісні («Дворянка», «Чечітка», «Про Хому та Ярему», «Циганчук», «Про Параску та Омелька»). Від М. записували думи Д. Яворницький, Ф. Лавров та ін. Від М. здійснив також магнітофонні записи О. Правдюк у 1950—1956, 1961. Дослідник писав, що М. був талановитим самоуком, мав гарний голос і приємний тембр. Музичні особливості виконання М. проаналізувала С. Грица.

Літ.: Правдюк А. Кобзарь Егор Мовчан. Москва, 1966 ; Марцинковський С. Український Орфей (до 90-річчя від дня народження Є. Мовчана. *Музика*. 1988. № 6. С. 28; Кобзарські традиції в українському фольклорі та літературі і творчість Є. Х. Мовчана. Тези науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю від дня народження Є. Х. Мовчана / редкол. О. І. Вертій (відп. ред.) та ін. Суми, 1988. 116 с.; Лавров Ф. Є. Х. Мовчану. *Пам'ятники України*. 1979. № 1. С. 57; Лавров Ф. І. Народний співець — кобзар Єгор Мовчан (1898—1968). Матеріали на допомогу лектору. Київ, 1968. 33 с.; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 26, 37, 74, 113, 176, 229, 231, 232.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14—10. Од. зб. 149, 551, 558, 1022, 1072.

Ірина Коваль-Фучило

МОВЧАНКА — дитяча гра-змагання на витримку. Заборона говорити і сміятися та можливі наслідки її порушення, викладені у комічних віршиках. Їхній зміст та дії ведучого (кривляння, звернення до мовчазних гравців) провокують втрату витримки та порушення цієї заборони учасниками гри; віршик, який промовляється у грі, наприклад: «Цитьте, люде! / Кішка здохла, / Хвіст обліз. / Хто промове, / Той іззість. / Хто засміється, / Тому рот роздереться. / А в Києві заказано, / Шоб і зуби не показувать».

Галина Довженок

Мовчан Єгор Хомович

МОГИЛА Петро Симеонович (30.12.1596 — 10.01.1647) — визначний церковний і культурно-освітній діяч, богослов, письменник, митрополит Київський і всієї Русі-України (1633—1647), засновник Києво-Могилянської академії. Канонізований Українською православною церквою (1996). Походить із молдавської княжої династії. Син Симеона Могили, Володаря Валахії і Молдавії. Вихованець Львівської братської школи. Вищу освіту здобув у Парижі, в Сорбонському університеті. З 1627 архімандрит Києво-Печерської лаври. Прагнучи запровадити в Україні освіту, рівну європейській, 1631 відкрив у Лаврі богословсько-філософську школу, а 1633 об'єднав її з Братською в єдину Колегію, яка

згодом стала першою в Східній Європі академією. Відродив Лаврську друкарню, де видавав найкращі на той час книжки («Требник» (1646), «Катехизис» (1643), «Служебник» (1639), учительні Євангелії, іншу богослужбову літературу). Відновив православні святині Києва. Величезні заслуги М. перед духовною освітою українського народу. Києво-Могилянська академія в XVII—XVIII ст. стала осередком просвіти для всього православного слов'янського світу, а Лавра — найбільшим культурно-релігійним центром України. Помер у Києві. Похований в Успенському соборі Києво-Печерської лаври. Могилу знищили більшовики разом із собором у 1941. Автор творів «Літос албо камінь» (1644), «Анфологіон» (1646), проповідей. Записував народні легенди, перекази й оповідання про чуда. Уперше опубліковані 1887 у виданні «Архив Юго-Западной России» (с. 49—132) — 65 текстів, об'єднаних назвою «Сказанія Петра Могили о чудесных и замечательных явлениях в Церкви Православной (Южно-Русской, Молдо-Влахийской и Греческой»)». Записи здійснено 1626—1631 переважно в Києві — у Києво-Печерському монастирі та в монастирських селах Забілоччє, Чорногородка (на р. Ірпінь поблизу Фастова), від духовенства (митрополита Іова Борецького, єпископа Луцького Ісаакія Борищковича, католицького єпископа Богуслава Бокені-Радошевського), ченців, мирян та інших історичних осіб (воєводи Мінського Казимира Пияшкевича, Станіслава Потоцького тощо). Усі ці тексти мають яскраво виявлені фольклорні ознаки. Записи здійснено церковнослов'янською мовою, але стиль їх відображає мову киян кінця XVI — початку XVII ст. Сюжети легенд і оповідань можна розділити на 3 групи: про благочестиве життя й духовну боротьбу ченців; про зцілення або врятування від смерті внаслідок молитви до Божої Матері та до печерських святих; про кару Божу за зневагу православної віри, православних свят, за глум над мощами угодників Божих. Деякі легенди святитель записував з пам'яті, як чув од різних людей, од своїх батьків, від очевидців подій і тих, що чули про них від інших оповідачів. До кожного зразка подано чітку паспортизацію, де вказано конкретну дату і місце запису, ім'я оповідача, обставини, за яких він записаний. Така строга документація виявляє ставлення М. до фольклору як до історичного джерела. Мета запису — морально-релігійна. Фольклорні записи М. мають велику художню цінність, відображають народно-християнський світогляд кінця XVI — початку XVII ст. Їх можна вважати зародками української фольклористики, археографії, нової української літературної мови та літератури. «Требник» М. — також джерело відомостей про українську обрядовість XVI—XVII ст. Там у преамбулах до окремих розділів також наведено фольклорні тексти, зокрема низку легенд про перетворення освяченої води на вино.

Праці: Собственноручные записки Петра Могилы. *Архив Юго-Западной России.* Москва, 1887. Ч. 1. Т. 7. С. 49—132; Катехизис Петра Могили. Київ ; Париж, 1996. 288 с.; Із легенд у записах Петра Могили. *Українська література XVII ст.* Київ, 1987. С. 420—430; Петро Могила [Київські чуда]. *Аркадій Жуковський. Петро Могила й питання єдності церков.* Київ, 1997. С. 257—275.

Літ.: Костомаров Н. И. Киевский митрополит Петро Могила. *Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография* / сост. и ист.-биогр. Очерк В. А. Замлинского, примеч. И. Л. Бутича. Київ, 1990. С. 282—312; Оглоблин О. Петро Могила. *ЕУ.* Т. 5. С. 1632; Іваннікова Л. В. Легенди та перекази кінця XVI — початку XVIII ст. в записах Петра Могили. *НТЕ.* 2008. № 1. С. 69—75.

Людмила Іваннікова

МОЙСІЄНКО Віктор Михайлович (03.04.1966, с. Мелені Коростенського р-ну Житомирської обл.) — історик мови, діалектолог, фольклорист, етнолог. Доктор філологічних наук (2006), професор (2008). У 1990 закінчив філологічний факультет Житомирського державного педагогічного інституту ім. Івана Франка. Працював асистентом (1990—1993), старшим викладачем (1996—1997), заступником декана філологічного факультету

(1995—1997), доцентом (1997—2003), завідувачем кафедри української мови (2001—2003), директором (2007—2013) Інституту філології та журналістики ЖДУ ім. І. Франка. У 1993—1995 навчався в аспірантурі при кафедрі української мови, у 1995 під керівництвом проф. М. Никончука захистив кандидатську дисертацію на тему «Номінація в поліській народній медицині та лікувальній магії». У 2006 захистив докторську дисертацію «Північне наріччя української мови у XVI—XVII ст. Фонетика» (науковий консультант — професор В. Німчук). Головний редактор наукового збірника «Волинь—Житомирщина», член редколегії науково-теоретичного журналу Інституту української мови НАН України «Українська мова», журналу Варшавського університету «Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej». Автор збірки «Поліські замовляння» (1995), монографій «Фонетична система українських поліських говорів у XVI—XVII ст.» (2006), «Про південноукраїнський ікавізм та поліські дифтонги» (2007), «Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя» (2016), близько 170 публікацій з етнології, фольклористики, синхронічної та діахронічної діалектології, питань українського діалекто- та глотогенезу, функціонування української літературно-писемної мови у різні періоди. Підготував до видання та здійснив лінгвістично-палеографічне дослідження важливих пам'яток української мови: Гисторія Г. Граб'янки. Лѣтописъ краткій (Житомир, 2001); «Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року» (Житомир, 2002); «Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р.» (Житомир, 2004); Герасим Смотрицький, «Ключ царства небесного» (Житомир, 2005); «Луцька замкова книга 1560—1561 рр.» (Луцьк, 2013); «Εὐχαριστήριον альбо вдячность...» (Житомир, 2016); «Лѣкарство на оспалый оумыслъ чоловѣчїй» (Житомир, 2017). Нагороджений Почесною грамотою Житомирської обласної державної адміністрації (2002), медаллю Всеукраїнського товариства «Просвіта» «Будівничий України» (2008); Почесною грамотою Міністерства освіти й науки України (2009), нагрудним знаком «Відмінник освіти України» (2014), Почесною відзнакою ЖДУ ім. І. Франка «Кращий науковець» (2013, 2015, 2017), Почесним званням «Заслужений працівник України» (Указ Президента України від 28.09.2017).

Праці: Із поліської народно-медичної термінології. *Полісся: мова, культура, історія.* Київ, 1996. С. 147—152; Із спостережень над архаїчними елементами у мові поліських замовлянь. *Збірник наукових статей, присвячених 60-річчю М. В. Никончука.* Житомир, 1997. С. 138—144; Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя. Київ, 2016. 284 с.; Кого називали «людьми руськими» на Русі та на поструських геополітичних утвореннях? (До історії вживання народоназви та мовоназви «руський» в україністиці, білорусистиці та русистиці). *Мовознавство.* 2016. № 4. С. 22—39; Метафори сонця у поліських замовляннях. *Потебня — дослідник слов'янських взаємозв'язків.* Харків, 1991. С. 34—36; Міфологізація уявлення «хвороби — прояв злих духів» у поліських віруваннях. *Загароддз — 2.* Пінск, 2000. С. 64—67; Народна медицина поліщуків. *Берегиня.* 1995. № 2—3. С. 121—129; *Номінація* в *поліській народній медицині* та *лікувальній магії. Дисертація канд. філол. наук. Київ, 1994. 320 с.;* Перекази поліщуків про чорну хворобу. *Праблемы народнай адукацыі, навукі і культуры Беларускага Палесся.* Мозир, 1992. С. 7—9; Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. Житомир, 2001. 146 с. (у співавторстві з М. Никончуком, О. Никончуком); Поліські замовляння. *Древляни.* Львів, 1996. С. 121—167; Поліські замовляння. Зібрав та впорядкував В. Мойсієнко. Житомир, 1995. 70 с.; Про дохристиянські божества та символічно-магічні кліше в поліських замовляннях. *НТЕ.* 1992. № 2. С. 43—50; Про південноукраїнський ікавізм та поліські дифтонги. Житомир, 2007. 92 с. + компакт-диск; Про статус «руської мови» в часи ВКЛ та РП. *Мовознавство.* 2005. № 1. С. 81—96; «Проста мова» в Україні та Білорусі в XVI ст. Доповідь до XV Міжнародного з'їзду славістів. Київ, 2013. 25 с.; Структура та поетика поліських замовлянь. *Волинь—Житомирщина.* 1997. № 1. С. 45—54; Фонетична система українських поліських говорів у XVI—XVII ст. Житомир, 2006. 446 с.; Чому на Поліссі мозолю називають жабою? *Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. Філологічні науки.* 2000. № 6. С. 80—87; Этноязыковая принадлежность «руськой мовы» во времена Великого княжества Литовского и Речи Посполитой. *Славяноведение.* 2007. № 5. С. 45-64.

Літ.: Карпенко Ю. О. Нове слово в історичній діалектології. *Українська мова.* 2007. № 4. С. 121—128; Конобродська В. Його

Мойсієнко Віктор Михайлович

надихає Полісся: Віктор Михайлович Мойсієнко. *Бердичівщина у плині часу.* Житомир, 2007. С. 92—97; Полюга Л. Важлива студія з поліської історичної діалектології. *Волинь—Житомирщина.* 2007. № 17. С. 181—185; Хобзей Н., Дидик-Меуш Г. Традиції і новаторство в царині української історичної діалектології. *Діалектологічні студії.* Львів, 2006. 6. С. 371—379; Чепіга І. Нове поповнення серії «Пам'ятки української мови». *Українська мова.* 2006. № 1. С. 113—118.

Юрій Бідношия

МОРДОВЕЦЬ (Мордо́вцев) Дани́ло Лу́кич (псевдоніми і криптоніми: **Данило Сліпченко**, **Д. С...о-М...ць**, 19.12.1830, слобода Данилівка, Усть-Медведицького округу Землі Війська Донського, тепер Волгоградська обл., РФ — 23.06.1905, м. Кисловодськ, РФ, похований у Ростові-на-Дону) — український та російський письменник, історик, публіцист, етнограф, фольклорист. Походив зі старовинного українського козацького роду. Його прадід був пов'язаний із гетьманом Мазепою, дід — запорозький сотник Сліпченко-Мордовець. Слобода Данилівка повністю була заселена українцями, колишніми запорозькими козаками, що втекли сюди від закріпачення після зруйнування Запорозької Січі. Звідси захоплення українським фольклором: піснями, легендами, переказами. Навчався в окружному училищі станиці Усть-Медведицької (1839—1843), у Саратовській гімназії (1844—1850), де познайомився і потоваришував із О. М. Пипіним, на історико-філологічному факультеті Казанського університету (1850—1851), де навчався у відомого славіста, професора В. І. Григоровича. Був особисто знайомий з І. І. Срезневським, надсилав йому історичні, фольклорні та етнографічні матеріали, які збирав під час подорожей. За порадою О. М. Пипіна та за підтримки І. І. Срезневського 1851 перевівся на другий курс історико-філологічного факультету Петербурзького університету, який закінчив 1854 із золотою медаллю та ступенем кандидата. Ще у студентські роки почав писати поезії українською мовою, 1854 завершив поему «Козаки і море» — про морські походи запорожців у XVII ст. Це типова для романтиків 30—40-х XIX ст. тема, що відображає історичне минуле України, як і поетичні засоби та широке використання народнопісенного матеріалу — від поетики до прямого цитування. Автор ввів у текст народні думи, історичні та побутові пісні, голосіння. Головні герої поеми та драматичні колізії також типові для народної епічної поезії. Тоді ж працював над укладанням українського словника. Зробив один із перших перекладів українською мовою повістей М. Гоголя, зокрема, «Вечір напередодні Івана Купала». Прозу почав писати в кінці 50-х — на початку 60-х у стилі народних оповідань. Після закінчення університету був призначений на службу в Саратов, де став помічником секретаря Саратовського статистичного комітету, а також редактором неофіційної частини «Саратовских губернских ведомостей». Секретарем цього ж комітету був тоді М. І. Костомаров, засланий до Саратова у справі Кирило-Мефодіївського братства. Із того часу почалася багатолітня дружба обох учених, що тривала аж до смерті 1885 М. Костомарова. М. Костомаров мав значний вплив на наукову діяльність та літературну творчість М. Разом вони збирали фольклорний та етнографічний матеріал, матеріали з історії Саратовської губ. 1854 разом з М. Костомаровим підготував до друку «Малорусский литературный сборник», який спочатку був заборонений цензурою і опублікований тільки 1859 у Саратові. До нього увійшли поезії М. Костомарова, поема М. «Козаки і море», перекладена українською повість М. Гоголя, збірка «Народные песни, собранные в западной части Волынской губернии Н. И. Костомаровым в 1844 году» і збірка «Четыре варианта малорусских сказок Д. Л. Мордовцева». У передмові М. порушив проблему наукового вивчення історії й граматики української мови, обстоював її самобутність і рівноправність серед інших слов'янських мов, оригінальність українських народних пісень у порівнянні з фольклором ін. європейських народів. До збірки увійшло 202 пісні, які записав і систематизував М. Костомаров: історичні,

козацькі, соціально-побутові, родинно-побутові, календарно-обрядові та балади. Що ж стосується казок, то це — одна з перших в українській фольклористиці їх публікація. Вартісні варіанти казок «Ох», «Коза-дереза», «Казка про Івашечка і відьму» записав на Донщині, у слободі Данилівка, з уст народу брат М. І. Л. Мордовець. «Казка про королеву Катерину» має літературний характер. 1903 у Петербурзі М. готував до друку збірку П. П. Сокальського «Малороссийские и белорусские песни» (СПб., 1903). У 50—60-х як публіцист, статистик, історик співпрацював із періодичними виданнями: «Саратовские губернские ведомости», «Основа», «Исторический вестник», «Вестник Европы», «Русское слово», «Голос», «Неделя», «Русский вестник», «Отечественные записки», «Дело», «Древняя и новая Россия», «Всемирный труд», за підписом Д. С...о-М...ць. На початку 60-х приїхав до Петербурга, брав активну участь в українському житті столиці, познайомився з Т. Шевченком. 1864 йому запропонували очолити кафедру російської історії в Петербурзькому університеті, але він відхилив цю пропозицію. 1864—1867 жив у Петербурзі, обіймав посаду молодшого столоначальника в департаменті Міністерства внутрішніх справ, співпрацював у газетах «Голос» і «Неделя». 1867 повернувся до Саратова, де працював на різних чиновницьких посадах до 1872 1869 був призначений керуючим справами губернської канцелярії та секретарем статистичного комітету. Навесні 1872 за антиурядові публікації в журналі «Дело» М. відправили у відставку. Того ж року переїхав до Петербурга, де влаштувався на службу в Міністерство шляхів сполучення, дослужився до чину дійсного статського радника. М. став визнаним у Росії майстром історичного роману («Цар і гетьман», «Кримська неволя», «Гайдамаччина», «Тиміш», «Архімандрит-гетьман», «Булава і бунчук», «Сагайдачний», «Палій»). У творах щедро використовував фольклорні джерела. У романі «Сагайдачний» (1882), присвяченому П. Конашевичу-Сагайдачному, зобразив життя запорозького козацтва, його побут, звичаї, норми поведінки. У композицію вплетено епізоди, взяті з народних дум «Про козака-нетягу Ганджу Андибера», «Про Самійла Кішку», «Про Олексія Поповича і бурю на Чорному морі», «Про Хведора Безрідного», і сам образ Сагайдачного виведено в дусі епічної традиції. В основі сюжету повісті «Кримська неволя» баладний мотив про шлюб сестри і брата. Щоб краще ознайомитися з життям українців, у 80-х XIX ст. двічі подорожував Україною, надовго зупиняючись у Києві та Харкові. Під враженнями від поїздки написав нариси «Під небом України» та «За що ж?» у стилі народних переказів та оповідань. 1885 видав у Петербурзі збірку «Оповідання». М. — автор спогадів про Т. Шевченка, М. Драгоманова, М. Костомарова, романізованої біографії М. Костомарова («Професор Ратмиров»). Був одним із організаторів Шевченківських вечорів 1880—1904 у Петербурзі, різних благодійних товариств, активно сприяв виданню творів українських письменників, виступав на захист українського театру, проти цензурних заборон української мови. З 1885 проживав у Ростові-на-Дону. Здійснив подорожі до Єгппту, Палестини, Франції, Італії й Іспанії. З 1898 співпрацював із Благодійним товариством видання корисних і дешевих книг. У травні 1905, виїхав на Північний Кавказ для лікування у Кисловодську. Помер від запалення легенів. Похований на батьківщині, у Ростові, на Новоселівському цвинтарі.

Праці: Малорусский литературный сборник. Издал Д. Мордовцев. Саратов, 1859. 376 с.

Літ.: Мордовцев Даниил Лукич. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.).* Санкт-Петербург, 1890—1907; Мордовцев Даниил Лукич. *Исторический вестник*. 1905. № 2. С. 503; Бєляєв В. Життя і творчість Данила Мордовця. *Данило Мордовець. Твори : у двох томах* / упоряд., літ.-крит. нарис та примітки к. ф. н. В. Г. Бєляєва. Київ, 1958. Т. І. С. 5—38; П. Г. Усенко. Мордовець Данило Лукич. *Енциклопедія історії України : у 10 т.* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2010. Т. 7 : Мл—О. С. 68.

Людмила Іваннікова

МОСКАЛЕНКО Купріян (1864 (?), с. Велика Вовчанка Таращанського пов. Київської губ. — р. см. невідомий) — лірник. Осліп у 6 років. В 11 пішов навчатися до лірника і провчився 4 роки. Іспит склав у містечку Ставища. У 1920-х жив у Києві. За словами Ф. Сенгалевича, «найстарший і найцікавіший лірник у Києві». Обходив Київщину, Поділля, Таврію, Катеринославщину, Херсонщину і Кубань. Мав великий репертуар. Він знав багато псальм, причому не менше як по два варіанти кожної, а «Страшний суд» — 4 варіанти. Історичних пісень зовсім не співав, але знав багато гумористичних: «Теща», «Чумак», «Правда й кривда», «Соцький», «Хома і Ярема», п'яницькі. Утратив голос, зате грав на ліру артистично. Знав усіх лірників не тільки на Київщині, а й поза її межами: знав, де вчилися, де іспит складали, який у кого репертуар. Із сумом говорив про те, що лірництво гине. Пропав безвісти.

Літ.: Сенгалевич Ф. Київські лірники. ЕВ. Київ, 1927. Кн. 3. С. 72; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 169.

Ірина Коваль-Фучило

МОЧУЛЬСЬКИЙ Василь Миколайович (13.01.1856, с. Ананьївка Херсонської губ., нині Миколаївського р-ну Одеської обл. — 1920, м. Одеса) — український історик літератури, історіограф, культуролог, мовознавець, фольклорист, член історико-філологічного товариства при Імператорському Новоросійському університеті. Народився в сім'ї священика. Початкову освіту здобув у повітовому училищі та в Одеській духовній семінарії. 1875 вступив на історико-філологічний факультет Імператорського Новоросійського університету (тепер Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова). Уже на третьому курсі отримав срібну медаль за наукову роботу на тему «Мова прибалтійських слов'ян за середньовічними грамотами й літописами». Після закінчення 1878 університету викладав російську мову й літературу, слов'янські мови та логіку в одній з Одеських гімназій та в інших середніх навчальних закладах. 1889 у Харківському університеті захистив дисертацію на ступінь магістра російської словесності на тему «Історико-літературний аналіз вірша про «Голубину книгу» (на основі апокрифічних джерел)». Цю роботу було премійовано Російською АН. Того ж року був обраний приват-доцентом кафедри російської словесності історико-філологічного факультету Новоросійського університету. 1893 у Харківському університеті захистив докторську дисертацію на тему «Сліди народної Біблії у слов'янській і давньоруській писемності». Після захисту обійняв посаду професора. Досліджував переважно поетику й історію виникнення давньоруських писемних пам'яток і давньоукраїнських літературних зразків (XIII—XVIII ст.). Наукові інтереси вченого зосереджувалися також і навколо порівняльно-історичного літературознавства, вивчення апокрифічних пам'яток, історії української мови й літератури, питань історико-культурного процесу. Найвідоміші праці з цих галузей науки: «К истории малорусского наречия» (1894), «Малороссийские и петербургские повести Н. В. Гоголя» (1902), «О мнимом дуализме в мифологии славян» (1889), «Слово Иоанна Златоуста о святой неделе и о Божественной литургии» (1903), «Происхождение «Физиолога» и его начальная судьба в литературах Востока и Запада» (1889), «Апокрифическое сказание о создании мира» (1896) тощо. На більшість із них опубліковано рецензії в ЗНТШ, зокрема й рецензії І. Франка. М. здійснив також ґрунтовний опис рукописної спадщини видатного історика, славіста й філолога, професора історико-філологічного факультету Новоросійського університету В. І. Григоровича («Описание рукописей В. И. Григоровича» (1890)). Окремі праці М. стосуються історії української журналістики XVII ст. («К истории журналистики XVIII в.»), теорії перекладу слов'янських мов, питань етнографії болгарського населення України («Слова и поучения, направленные против языческих верований и обрядов: к бытовой истории болгар»

(1903)) та кримсько-татарського фольклору («Татарские народные поверия и соответствующие им параллели в сказаниях других народов» (1904)). Остання — порівняльне дослідження мусульманських, юдейських та українських легенд етіологічного та есхатологічного характеру (про походження (створення) гір, людей, чортів, рослин, про північний спів, про страшний суд), замовлянь від пристріту та ін. Автор проводить паралелі з народними віруваннями і літературними джерелами, виявляє їх першоджерело. Інше дослідження, що стосується українського фольклору, присвячене поширеному баладному сюжету про смерть козака («Смерть козака по малороссийским песням и думам» (1902)).

Праці: О мнимом дуализме в мифологии славян. Варшава, 1889; Апокрифические сказания о создании мира. *Летопись историко-филологического общества при Новороссийском университете.* 1896. Т. VI. С. 345—364. (Рец. : Франко І. *ЗНТШ.* 1897. Кн. IV. Т. XVIII. С. 42—45 (бібліографія)); Смерть козака по малороссийским песням и думам. *Известия XII Археологического съезда.* Харьков, 1902. С. 105—107 (те ж: *Труды XII Археологического съезда в Харькове.* Москва, 1905. С. 323—324); Слова и поучения, направленные против языческих верований и обрядов: К бытовой истории болгар. Одесса, 1903; Татарские народные предания и соответствующие им параллели в сказаниях других народов. *Записки Императорского Одесского Общества истории и древностей.* 1904. Т. 25. С. 1—19 (смесь).

Літ.: Мейзерська Т. С. Мочульський Василь Миколайович. *Праці Одеського національного університету.* Одеса, 2005. Т. 3. С. 357—359; Левченко Г. С. Мочульський Василь Миколайович (1856—1920). *Одеські історики: Енциклопедичне видання* / відп. ред. В. А. Савченко ; Асоціація Європейської культури, ОНУ ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2009. Т. 1 : Початок XIX — середина XX ст. 2009. С. 245—246.

Людмила Іваннікова

МОЧУЛЬСЬКИЙ Михайло Михайлович (13.11.1875 м. Миколаїв, тепер Львівська обл. — 14.02.1940, м. Станіславів, нині Івано-Франківськ) — український письменник, літературознавець, перекладач, фольклорист, етнограф, дійсний член НТШ, дослідник творчості Т. Шевченка, І. Франка, І. Манжури, М. Устияновича, О. Олеся та ін. Закінчив початкову школу в м. Миколаєві, гімназію у м. Львові, юридичний факультет Львівського університету. Майже все життя працював нотаріусом у різних містах Галичини і Західного Поділля (Львів, Миколаїв, Сянок, Городок, Тернопіль, Станіславів). Будучи дійсним членом НТШ, протягом 1904—1913 входив до управління цього товариства. 1914 за участь в українському русі М. заарештувала російська жандармерія, був засланий в Казанську губ. Після повернення із заслання й далі працював у різних судах нотаріусом. 1918 у складі делегації УНР брав участь у переговорах у Бресті в ролі перекладача. Підтримував (з 1891) взаємини з М. Лисенком, М. Сумцовим (у ЗНТШ виступав як рецензент його праці «Из украинской старины» (Харків, 1905)), І. Франком (залишив спогади про останні роки його життя), М. Грушевським (збереглося листування двох учених), Х. Алчевською та ін. видатними сучасниками. Переклав польською мовою збірку новел В. Стефаника «Кленові листки». Свої літературознавчі праці та рецензії публікував у ЗНТШ, у львівській «Зорі» та в ЛНВ. Що ж стосується української фольклористики, його дослідження порушують питання історіографії, зокрема біографій М. Цертелєва, І. Манжури, І. Франка. Фольклористичній діяльності І. Манжури присвячено статті у ЛНВ («На спомин Івана Манджури», 1907, кн. 4) та в журналі «Україна» («Іван Манжура, український поет і етнограф», 1926, № 5). Фольклорні та етнографічні матеріали збирав на Миколаївщині (Львівська обл.) — тут записав вертепну драму й збірку народних приказок. Вивчав також історію м. Миколаєва, публікував архівні документи, що стосуються цієї теми.

Праці: Н. Ф. Сумцов. Из украинской старины. Харків, 1905. С. 162. *ЗНТШ.* 1906. Кн. 3. Т. 4. С. 210—213 (бібл.); На спомин Ів. Манжури. Під роковини його смерти. *ЛНВ.* 1907. № 4. С. 31—35;. Дещо про український вертеп. *Діло.* 1908. № 5. С. 3; Іван Манжура, український поет і етнограф (в сімдесяті роковини його народин): Критико-біографічний нарис. *Україна.* 1926. Кн. 5. С. 23—59; З останніх десятиліть життя Франка. 1896—1916. Спогади і причинки. *ЛНВ.* 1930. Т. 102; Погруддя

з бронзи: Микола Цертелєв, Іван Манжура. Львів, 1938. 181 с.

Людмила Іваннікова

МОШИНСЬКА Юзефа [польс. Józefa Maria Szembek (Moszyńska h. Nałęcz), 18.09.1820, Бершадь — 20.05.1897, Краків] — фольклористка, етнограф. Польс. графиня, «кресова мільйонерка», власниця маєтків на Волині й Поділлі, дочка засланого в Сибір польс. патріота графа Пйотра Мошинського. У 20 років вийшла заміж за графа Юзефа Шембека; виховувала синів: Зиґмунта, Єжи, Адама й Стефана. Вивчала звичаї та обряди укр. населення Київщини (Білоцерківського, Таращанського та Васильківського пов.). Під дівочим прізвищем друкувала зібрані фольклор.-етнограф. матеріали в органі Антропологічної комісії Академії наук у Кракові «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej», що почав виходити 1877 р. Авторський текст подавала польс. мовою, укр. фольклорні тексти — польс. латиницею; точність записів свідчить про вільне володіння укр. мовою. Її публікація «Весільні звичаї, обряди й пісні українських селян з околиць Білої Церкви» (1878) містить детальний опис обряду, ілюстрований 60 текстами весіл. пісень. У праці «Купайло, а також календарні та інші розваги з додатком деяких весіл. обрядів укр. селян з околиць Білої Церкви» (1881) дослідниця подала записи купальських ігор та пісень із 17 сіл, звичаїв та обрядів річного календар. циклу, весняних та літніх розваг молоді, а також доповнення до весіл. обряду. Публікація «Українські народні казки й загадки» (1885) містить 36 казок та 156 загадок з відгадками; за оцінкою Зоряни Болтарович вона належить до кращих видань укр. нар. прози. М. зазначає, що більшу частину казок записала від Гапки Царенкової із с. Насташка Таращанського пов. Київ. губ., «відомої на всю околицю казкарки, яку взимку запрошували на всі вечорниці», та від 70-річної Марти Бубенчихи із с. Черкас Васильківського повіту. Гостюючи в маєтку Юзефи в с. Устя (пол. Ujście) Ольгопільського пов. Поділ. губ., її сестри Марія та Зофія обробили укр. нар. пісні для фортепіано (нотний зошит зберігається в бібліотеці Яґеллонського університету). Відомий польс. вчений Леонард Пелка відносить Юзефу М. до «тогочасного широкого кола т. зв. етнографів-аматорів». Її епістолярну, мемуарну та поетичну спадщину частково опубліковано. Юзефу М. поховано в родинному склепі Мошинських на Раковицькому цвинтарі в Кракові. Їй присвячено історико-біографічне дослідження Маґдалени Ястжембської (2015).

Мошинська Юзефа

Праці: Zwyczaje, obrzędy i pieśni weselne ludu ukraińskiego z okolic Białej Cerkwi. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. T. 2. Kraków. 1878. S. 183—208; Kupajło, tudzież zabawy doroczne i inne z dodatkiem niektórych obrzędów weselnych ludu ukraińskiego z okolic Białej Cerkwi. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. T. 5. Kraków, 1881. S. 24—101; Bajki i zagadki ludu ukraińskiego. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. T. 9. Kraków, 1885. S. 73—172.

Літ.: Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. К., 1976; Jastrzębska M. Listy z Kresów. Opowieść o Józefie z Moszyńskich Szembekowej. Łomianki, 2015; Pełka L. J. Wizje ukraińskiej ludowej mitologiiniższejwetnoreligioznawstwie polskimdo1939 roku. HTE. 2014. № 6.

Юрій Бідношия

МОШИНСЬКИЙ Казимир (05.03.1887, м. Варшава — 30.03.1959, м. Краків) — польський етнолог, славіст, професор Яґеллонського (1926—1959) та Віленського (1935—1940) університетів, дійсний член Польської академії наук (1932), Наукового товариства ім. Шевченка (1933), Угорського етнографічного товариства (1939). Очолював Польське народознавче товариство (1945—1953), з 1929 — редактор часопису «Lud Słowiański». Прихильник критичного еволюціонізму, свої дослідження зосереджував на темі народної культури слов'ян, зокрема українців та білорусів. Студіював біологію у Швейцарії (1906—1909), навчався в Краківській академії мистецтв (1909—1910). У 19012—1914, працюючи домашнім учителем на Білоцерківщині у Васильківському повіті Київської губ., провадив теренові дослідження та опублікував етнографічний нарис «Z Ukrainy»

(1913). Значну роль у зацікавленнях «руським» краєм відіграло знайомство М. з родиною Пєткевичів. При підтримці Польського краєзнавчого товариства і Каси ім. М'яновського у червні 1914 виїздив на Полісся, досліджував села над Прип'яттю в Мозирському пов. Війна перервала заплановану експедицію, на основі зібраного фольклорно-етнографічного матеріалу згодом вийшла праця «Polesie Wschodnie» (1928). Духовна культура українсько-білоруського етнічного пограниччя представлена родинною обрядовістю, зокрема весільною драмою з сіл Дерешевичі, Голубіца, Дзяковичі, а також звичаями та обрядами народного календаря. Серед фольклорного матеріалу, який подано окремим розділом — балади, церковні й народні колядки, щедрівки, весільні пісні, веснянки, троїцькі, купальські, петрівчані, жнивні тексти. У 1922—1924 здійснював теренові дослідження на території Польщі, куди входили західні частини Білорусі та України. Автор праць: «Обряди, вірування і народні перекази з околиць Бережан» («Obrzędy, wiara i poweści ludu z okolic Brzeżan», 1914); «Дослідження про походження і первісну культуру слов'ян» («Badania nad pochodzeniem i perwotną kulturą Słowian», 1925); «Народна культура слов'ян» («Kultura ludowa Slowian», Т. 1—3, 1929, 1934, 1939). Матеріалом для публікації розвідки «Купальські звичаї на Західному Поліссі» («Zwyczaje święto jańskie na zachodnim Poliesiu», 1929), слугували фольклорно-етнографічні записи, зроблені вчителями початкових шкіл в околицях Пружан, Кобрина, Більська-Підляського, Дрогичина, Камінь-Каширська та Любомля. М. співпрацював з Ф. Колессою. З ініціативи польського вченого у вересні 1932 було проведено спільну двотижневу експедицію на Західне Полісся (Лунинецький р-н, р-н Століна, Давид-Городка), де записано з використанням фонографа 220 пісень з мелодіями різних жанрів та 24 інструментальних мелодій. Обраний для дослідження терен зацікавив вчених як перехідна українсько-білоруська смуга. Пісенні записи планували видати, однак напередодні Другої світової війни частину їх було загублено. Віднайти втрачений матеріал вдалося С. Гриці, яка упорядкувала його та підготувала збірник «Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського», що побачив світ у 1995.

Праці: Kultura ludowa slowian. Kraków, 1929. T. 1 ; 1934. T. 2 ; 1939. T. 3; Z Ukrainy. Warszawa, 1914; Polesie Wschodnie. Materiały etnograficzne z wschodniej części b. powiatu mozyrskiego oraz rzeczyckiego. Warszawa, 1928; Zwyczaje świętojańskie na zachodnim Poliesiu. *Lud Słowiański.* 1929. T. I. Z. 1. S. 76—78. O badaniach muzyczno-etnograficznych na Polesiu w r. 1932. *Lud Słowiański.* 1934. T. III. Z. 1. S. 69—79; Stan obiecny melografii rdzennej Białorusi i Polesia. *Lud Słowiański.* 1935. T. III. S. 61—69.

Літ.: Kazimierz Moszyński. Życie i twórczość / red. J. Klimaszewska. Wrocław ; Warszawa, 1976. 164 s.; Biały Z. Kazimierz Moszyński (1887—1952) jako teoretyk kultury słowiańskiej i ogólnoludzkiej. *Akta uniwersitatis wratislaviensis.* Wrocław, 1981. № 572. S. 9—22; Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (1895—1995). Wrocław, 1997. 240 s.; Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського / упорядк., вст. ст., прим., пер. з польської С. Й. Грици. Київ, 1995. 418 с.; Грица С. Й. Видатний дослідник фольклору Слов'янщини. *Фольклор у просторі та часі.* Тернопіль, 2000; Грица С. Українська фольклористика XIX — початку XX століття і музичний фольклор. Київ ; Тернопіль, 2007. 152 с.

Валентина Головатюк

МУЗИКА ІНСТРУМЕНТАЛЬНА — музика, яку виконують у народному побуті на народних музичних інструментах. МІ буває сольною (для одного музичного інструмента), ансамблевою та оркестровою. МІ — окремий розділ музичного фольклору. У народному музикуванні МІ часто поєднується зі співом (вокально-інструментальна), танком (танцювальна), танком і співом (вокально-танцювальна МІ). Зразком вокально-інструментальної музики є кобзарсько-лірницьке мистецтво. До сольної МІ належить виконавство на сопілці, трембіті, дримбі. До ансамблевої МІ належить групове (синхронне) виконання на скрипці, басолі, цимбалах, бубні у різних поєднаннях. Такі ансамблі у складі чоловіків-виконавців дістали назву «троїстих музик» (здебільшого троє виконавців), які виконують переважно музику до танцю.

Поширені такі склади «троїстих музик»: цимбали, скрипка, барабан; скрипка, сопілка, бубон; дві скрипки, басоля (або бубон). Бувають випадки, коли сольні МІ використовують в ансамблевій грі, а ансамблеві — у сольному виконавстві. Виконання музики засобами оркестру народних інструментів можна віднести до пізнішої практики народного музикування в руслі фольклоризму. МІ в народному побуті використовують в індивідуальному музикуванні для власного естетичного задоволення, для практичних потреб (у пастушому осередку, для мети сигнального спілкування), як складову обрядових церемоній (родинні та календарні обряди), для супроводу танцю, свят і розваг молоді та дорослих, святкової або траурної ходи тощо. Найпоширеніша МІ танцювальна (див.: Музика танцювальна) і маршова.

Літ.: Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Інструментальна музика / упоряд. А. І. Гуменюк. Київ, 1972. 487 с.; Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях / упоряд. М. К. Дмитренко, Л. О. Єфремова. Київ, 1997. 404 с.

Людмила Єфремова

МУЗИКА НАРОДНА — вокальна, інструментальна, вокально-інструментальна та музично-танцювальна творчість народу. Її основна ознака — усність (безписемність) творення та передачі традиції. МН є вагомою частиною фольклору. Вона побутує в конкретних часових (історичних) та просторових (географічних) умовах, що створює систему музично-фольклорних діалектів у конкретній народній музичній культурі. МН містить як загальнопоширені, так і місцеві діалектні, ареальні явища. Основні види МН — пісня, танок, інструментальні награвання. Особливо вагомою ланкою МН вважають пісенну лірику, яка поділяється на обрядову та необрядову. Основні стильові різновиди МН: речитативний, розспівний та моторний. МН існує в одноголосій (сольній), ансамблевій, гуртовій (хоровій), антифонній формах. Основною рисою МН є її першопочаткова багаторівнева формульність, яка базується на історично виробленій локальній фольклорній традиції, особливостях музичного мислення конкретного фольклорного осередку.

Літ.: Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

МУЗИКА ТАНЦЮВАЛЬНА НАРОДНА — 1) музика народного походження, призначена для танцю (інструментально-танцювальна, вокально-танцювальна, вокально-інструментально-танцювальна); 2) музика, побудована на танцювальних ритмах народних танців (інструментальна, вокальна, вокально-інструментальна). МТН використовує народні танцювальні ритми, переважно козачково-гопакові та коломийкові. За ритмікою до козачково-гопакової групи близькі інші дводольні танці — кадриль, полька, краков'як. Козачки та польки часто мають регіональні визначення: «Васильківець», «Поліський», «Соколівська», «Галичанка», «Російська», «Варшавська», «Австрійська», «Китаянка». Є назви, що відтворюють характер музики, програмні: «Весела», «Танцюриста», «Метелик», «Соловей», «Кокетка», «Псальма», «Дзвоник», «Військова», «Полювання», «Грамофон»; за іменами людей: «Тетяна», «Саша», «Гапка»; гумористичні: «Смертельна», «Трамблям». Здебільшого назва не впливає на ритміку танцю. Усі вони мають квадратну форму, і їх виконують у швидкому темпі. Ритміка козачково-гопакової МТН має моторний характер — швидка послідовність вісімок, подекуди з дробленням шістнадцятими тривалостями та короткими зупинками на чвертках у ритмі дактиля або анапеста та зрідка на половинних тривалостях. Для польки характерний ритм анапеста, дводольність та двочастинність, для краков'яка — ритм амфібрахія (синкопи). Група коломийкових танців має типову силабічну структуру коломийки, яка в інструментальному варіанті значно орнаментується. Зі співом виконують також метелиці, на весіллях традиційно — марші. Значна частина МТН має пісенне походження,

наприклад, з кадрилями співають відомі українські народні пісні («Ой ходила дівчина бережком», «Ой не ходи, Грицю»). Значне поширення в українській МТН набули інонаціональні танці, зокрема вальси, які своєю тридольністю контрастують дводольним українським, венгерки, молдаванки, мазурки, камаринські, барині, які мають національне мелодико-ритмічне забарвлення в симбіозі з українською мелодикою та метроритмікою. При ансамблевому виконанні МТН перша скрипка варіює пісенний наспів, друга «вторує», утворюючи гармонічний та ритмічний фундамент для першої, бубон підкреслює метроритміку танцю.

Літ.: Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Гуменюк А. І. Народне хореографічне мистецтво України. Київ, 1963. 236 с.; Гуменюк А. І. Українські народні танці. Київ, 1969. 615 с.; Танцювальні пісні / упоряд. О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Київ, 1970. 803 с.; Інструментальна музика / упоряд. А. І. Гуменюк. Київ, 1972. 487 с.; Василенко К. Украинский народный танец. Москва, 1981. 160 с.; Верховинець В. М. Теорія українського народного танцю. Київ, 1990. 150 с.; Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях / упоряд. М. К. Дмитренко, Л. О. Єфремова. Київ, 1997. 404 с.

Людмила Єфремова

МУРЗАКЕВИЧ Микола Никифорович (03.05.1806, м. Смоленськ — 05.11.1883, м. Одеса) — історик і археолог, професор і директор Рішельєвського ліцею в Одесі (згодом — Новоросійський університет), один із фундаторів (поруч із Д. Княжевичем) Одеського товариства історії і старожитностей (1839), його секретар (1839—1875) та віце-президент (1875—1883), редактор його «Записок» (1844—1883), з 1844 — директор музею товариства. За сприяння М. 1842 в Одесі було опубліковане окремою книгою «Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа». Закінчив Смоленську духовну семінарію та філософський факультет Московського університету. Автор праць з історії та археології Південної України, зокрема: «Описания городов и уездов Азовской губернии» (1853). «Автобиография» (1887). Записував російські народні історичні пісні про події Кримської війни.

Праці: Исторические песни, касающиеся событий Новороссийского края. *Записки ИООИД.* 1877. Т. 9. С. 453—464.

Літ.: Мороз В. С. Микола Мурзакевич — забутий дослідник Півдня України. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті.* 2012. Вип. 10. С. 114—121.

Людмила Іваннікова

МУШИНКА Микола (псевдоніми: **Микола Вірук**, **Микола Гнатюківський**, **Микола Пастушенко**, **Петро Ігорчук** та ін., 20.02.1936, с. Курів Бардіївського округу, Словаччина) — словацький україніст, фольклорист, літературознавець, мистецтвознавець, громадський діяч. М. походить із селянської родини. Вищу освіту здобув в Інституті російської мови та літератури й Карловому університеті в Празі, де під керівництвом І. Панькевича та Є. Врабцової почав збирати та вивчати фольклор південних лемків, зокрема в Курові. У 1960—1972 був науковим працівником Дослідного кабінету україністики філософського факультету Університету ім. П. Й. Шафарика в Пряшеві. Навчався в аспірантурі в Празькому та Київському ім. Тараса Шевченка (1963—1966) університетах. У ці роки збирав фольклор переселенців із Пряшівщини у Рівненській обл. У 1967 захистив кандидатську дисертацію «Володимир Гнатюк — дослідник фольклору Закарпаття та його зв'язки з чехами і словаками». Скорочена версія дисертації згодом вийшла окремим виданням в «ЗНТШ ім. Т. Шевченка» (Париж, 1975, т. 190). У той самий час філософський факультет у Пряшеві за цикл друкованих праць про історію фольклористики українців Пряшівщини присвоїв М. звання доктора філософії за спеціалізацією «Українська література» і призначив його старшим науковим співробітником і секретарем Дослідного кабінету україністики. За протест проти введення військ Варшавського договору в Чехословаччину М. зазнав переслідувань (1968), був відлучений від наукового і літературного життя. За спілкування з дисидентами в 1971 був звільнений з роботи та

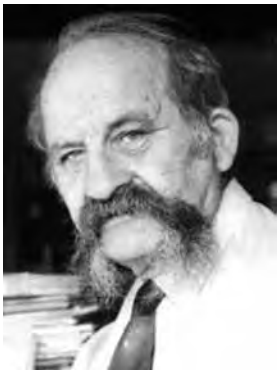

Мушинка Микола

змушений працювати пастухом, кочегаром (1972—1990). У цих складних умовах М. налагодив стосунки з Інститутом закордонних словаків «Матиці Словацької в Братиславі», Інститутами САН у Братиславі — Народознавчим й Інститутом музикознавства та ін. У 1990 М. був реабілітований і повернувся в Пряшівський університет, де його було поновлено на посаді завідувача Науково-дослідного відділу кафедри україністики. У 1992 захистив докторську дисертацію «Фольклорист Володимир Гнатюк та його місце в українській науці та культурі» в Києві в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Науково-публікаційна, науково-організаційна, суспільно-громадська діяльність М. є унікальною. Він був головою фольклорно-етнографічної комісії ЦК КСУТ, у Пряшеві заснував Наукове товариство ім. Т. Шевченка (досі є його головою) та Асоціацію україністів Словаччини, з 1990 і по сьогодні є її головою. З ініціативи М. і під його редакцією у 1965 почав виходити НЗ МУКС. Ім'я М. як видатного науковця та громадського діяча широковідоме у всьому світі. Він обраний професором УВУ в Мюнхені (1991), є почесним професором Кам'янець-Подільського державного університету, почесним доктором наук УжНУ, почесним доктором Національного університету «Острозька академія» (2012). М. — член Міжнародної комісії з дослідження національної культури Карпат та Балкан, дійсний член НТШ (з 1989), іноземний академік НАН України (з 1997). Лауреат премій ім. П. Чубинського, І. Франка, Д. Нитченка, В. Гренджі-Донського, румунської премії «Корона Карпатика». У 1996 М. нагороджено Почесною відзнакою Президента України «За вагомий особистий внесок у дослідження українсько-словацьких історичних і культурних зв'язків». Він учасник багатьох міжнародних та регіональних конгресів і конференцій в Україні, Словаччині та ін. країнах, міжнародних фестивалів, член редколегії багатьох часописів та збірників. За 1960—2013 доробок М. склали 80 книжок (включно з брошурами і редагованими збірниками), 320 наукових студій, 1434 популярних статей, 503 рецензії. Бібліографія охоплює 722 рецензії на його наукові праці, інформацію про участь у наукових конференціях, конгресах, семінарах, а також статті про нього. Основне поле наукової діяльності М. — фольклористика. Окрім Словаччини, учений об'їздив багато інших країн у пошуках лемківського фольклору, чимало творів він зібрав у Польщі, Україні, Західній Чехії та Моравії, Румунії, колишній Югославії. Частину матеріалів опублікував у збірниках, та багато лишилося в архівах. Першим таким виданням став збірник «З українського фольклору Східної Словаччини» (Пряшів, 1963). У 1967 побачила світ антологія фольклору українців Східної Словаччини «З глибини віків», до неї ввійшли пісні, замовляння, описи обрядів, прислів'я, казки та перекази. 1970 під назвою «Срібна роса» видано монографічну працю М. про народну співачку Анцю Ябур зі Стащина на Пряшівщині. Наступна книга «Фольклор русинів Войводини» вийшла в 1976 в Новому Саді. Результатом успішної співпраці М. з етномузикологом Юрієм Костюком став збірничок переселенських пісень «На чужині. Пісні про еміграцію в Америку» (1964). 2009 у світ вийшла праця «Vypravění a písně Rusinů zvýchodního Slovenska», де словацькою і чеською мовами разом з іншими співавторами М. подає фольклор русинів колишньої Чехословаччини, записаний у 1950—1960. Книга М. «Голоси предків» (2002) базується на звукових записах фольклору Закарпаття із архіву Івана Панькевича (1929, 1935). Ці матеріали учений згрупував і підготував до друку разом з компакт-диском (загалом 135 пісень). Він писав: «Це найдавніші досі збережені звукові записи автентичного фольклору русинів-українців Закарпаття і як такі мають значення не лише для діалектології та етнології, але й для культури в широкому розумінні... Ці зразки мають характер документів доби» (Мушинка, 2002, с. 15—16). Записи репрезентують фольклор майже з усіх регіонів сучасної Закарпатської обл. та Східної Словаччини, це 98 пісень та

14 творів усної прози. Матеріал згруповано за жанрами. Антології передує розлогий вступ укладача. Додано й опис оригінальних грамофонних платівок, словничок діалектних слів. Видання позначене високим сучасним рівнем інформативності. Студії М. стосуються різних аспектів фольклору українців-русинів: «Фольклор Пряшівщини в працях українських та російських вчених і сучасний стан його дослідження» (1968), «Спільні і відмінні риси у фольклорі русинів Пряшівщини та Войводини» (1971), «Фольклорні видання українців Пряшівщини» (Український календар на 1979 р.; Варшава) та ін. Йому належить ґрунтовне узагальнююче дослідження про історію та розвиток етнологічних студій українців діаспори «Дослідження з етнографії та фольклору русинів-українців у Словаччині та Чехії» (2011) та ін., де автор подає матеріали з терену тогочасної Угорської Русі, детальніше зупиняючись на повоєнному періоді вивчення фольклору українців північно-східної Словаччини» (Мушинка, 2011, с. 495—516). Праця цінна також відомостями про фольклористичний доробок у даному напрямку чехів та словаків, про що відомо мало. Узагальнюючий характер має монографія М. «Народна культура південних лемків» (1988), у якій проаналізовано основні сфери матеріальної та духовної культури русинів-українців Пряшівщини. М. є автором кількох десятків праць про В. Гнатюка, серед яких: «Володимир Гнатюк : Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства» (1987); «Володимир Гнатюк. Бібліографія друкованих праць» (1337 позицій, Едмонтон, 1987); «Бібліографічний покажчик праць Володимира Гнатюка» (спільно з М. Морозом, 1992) та ін. М. допомагав створювати експозицію етнографічно-меморіального музею Володимира Гнатюка у Велесневі, передавши туди новознайдений архів, а також споруджувати пам'ятник на його занедбаній могилі у Львові. Кілька цінних праць М. написав про забутих, маловідомих або невідомих діячів-фольклористів української еміграції: Івана Зілинського, Ореста Зілинського, Никифора Лещишака, Юрія Костюка, Ольгу Дудко, Володимира Лібовицького, про нові цікаві факти про народно-музичні фонозаписи І. Панькевича, а також казкаря Михайла Пустая. Декому з них М. присвятив окремі книжки, іншим — ґрунтовні статті. Він активно співпрацює з редакціями енциклопедичних видань, зокрема «Енциклопедії українознавства» у Парижі, «Encyklopedia of Ukraina» в Торонто, «Encyklopedia Belliana» в Братиславі, київської ЕСУ та ін. М. очолював колектив з підготовки фольклорних програм Свидницьких свят пісні й танцю українців Чехословаччини, з лекціями на фольклорні теми часто виступав по радіо тощо. Так, дуже популярними були його фольклорні передачі циклу «З уст народу». У 2011 словацькою мовою вийшла розлога монографія М. «Національна меншина перед зникненням? Статистичний огляд русько-українських сіл Словаччини в роках (1773) 1881—2001», що є результатом багаторічної праці вченого і містить величезний фактичний матеріал, унаочнений таблицями та ін. про масштабну асиміляцію українського населення в Словаччині.

Праці: Бібліографія фольклористичних праць О. Зілинського (упоряд. М. Мушинка). *Зілинський О. Вибрані праці з фольклористики.* Київ, 2013. Кн. 1. С. 380—383; Кн. 2. С. 561—565; Бібліографія праць Володимира Гнатюка про Угорську Русь. *НЗ МУКС.* 1967. Т 3. С. 215—220; Від отчого порога: Зібрані твори. Т. 1. Ужгород, 2019; Волинський чех Володимир Лібовицький (1906—1984). Короткий життєпис. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки».* 2013. Вип. 21. С. 212—215; Володимир Гнатюк і Закарпаття. *ЗНТШ.* Париж ; Мюнхен, 1975. Т. 190; Володимир Гнатюк та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. *ЗНТШ.* Париж ; Нью-Йорк ; Сідней ; Торонто, 1987. Т. 207; Голоси предків: Звукові записи фольклору Закарпаття із архіву Івана Панькевича. Пряшів, 2002; З глибини віків : Антологія усної народної творчості українців Східної Словаччини. Братислава, 1967; З українського фольклору Східної Словаччини. Пряшів, 1963; Дослідження з етнографії та фольклору русинів-українців у Словаччині та Чехії. *ЗНТШ.* 2011. Т. 230 : Праці Секції етнографії та фольклористики. С. 495—516; Етномузиколог, який випередив свою добу. З приводу смерті Володимира Гошовсько-

го. *Дукля.* 1997. № 2. С. 69—74; Листування Івана Зілинського з Іваном Панькевичем (1913—1951). Нью-Йорк ; Пряшів, 2008; Народна культура південних лемків. Лемківщина: Земля — люди — історія — культура. Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1988. Т. 2. С. 20—30 ; 195—462 ; Науковець з душею поета: До 60-річчя від дня народження Ореста Зілинського. Баунд-Брук, 1983; Орест Зілинський (1923—1976): Життя та внесок у літературознавство і фольклористику. *Зілинський О. Літературознавчі праці.* Київ, 2013. С. 626—660; Перспективи розвитку національної меншини русинів-українців Словаччини у XXI столітті. Region Karpacki : historia, język, kultura. Збірник матеріалів із VII конференції «Україна на переломі віків». 10—11 тр. 2012 р. в Горлицях. Kraków, 2013. P. 9—17; Повернення Ореста Зілинського в Україну. *Зілинський О. Вибрані праці з фольклористики.* Київ, 2013. Кн. 2. С. 566—575; Срібна роса. З репертуару народної співачки Анці Ябур із Стащина. Пряшів, 1970; Фольклор Руснацох Войводини. Народні обряди і вишиванки. Руський Керестур, 1976; 2 вид. Нови-Сад, 1988; Фольклорист Володимир Гнатюк і його місце в українській науці та культурі: автореф. дис.. ... д-ра філол. наук. Київ, 1992; Фольклорист із Лемківщини та його унікальна збірка (Никифор Лещишак). *Слово і час.* 1996. № 11—12. С. 6—9; (спільно з Mušinka A.) ; Národnostná menšina pred zánikom? Štatisticky prehľad rusinsko-ukrajinských obcí na Slovensku v rokoch (1773) 1881—2001. Пряшів, 2011; Vo Viflejemi novina... Vianočné zvyky a piesne Rusinov-Ukrajincov Slovenska. Piesňové tradicie etnických menšin v obdobi Vianoc. Братислава, 2006.

Літ.: Вархол Н. Фольклористичні здобутки академіка Миколи Мушинки (з нагоди 75-річчя вченого). *НТЕ.* № 1. 2012. С. 7—17; Благовісник праці. Науковий збірник на пошану академіка Миколи Мушинки. Пряшів, 1998; Голубка С., Голубка М. Пектораль україністики, академік М. Мушинка українознавець і громадський діяч. Львів, 2001; Мишанич О. Видатний дослідник українського фольклору (Штрихи до портрета чл.-кор. НАН України М. Мушинки). *НТЕ.* 2002. № 5—6. С. 14—19; Колеса крутяться... Біо-бібліографія академіка Миколи Мушинки / укл. Олесь Мушинка. Пряшів, 1998. Кн. I : Спогади ; Кн. II : Бібліографія / упоряд. Магда Мушинка ; Пряшів, 2013. Кн. III : Бібліографія (1998—2013) / упоряд. Магда Мушинка.

Леся Мушкетик

Мушкетик Леся Георгіївна

МУШКЕТИК Леся Георгіївна (25.09.1955, Київ) — український славіст, фольклорист, угрознавець, перекладач. Закінчила слов'янське відділення філологічного факультету Київського [державного] національного університету ім. Т. Шевченка (1972—1977). Працювала в ЦНБ ім. Вернадського (нині — НБУВ) (1977—1978), далі у відділі слов'янської фольклористики (нині — відділ української і зарубіжної фольклористики) ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України (з 1978), нині — провідний науковий співробітник, член-кореспондент НАН України (2018). У 1988 захистила кандидатську дисертацію «Слов'янознавча проблематика угорської фольклористики кінця XIX—XX ст.», у 2011 — дисертацію на здобуття ступеня доктора філологічних наук «Антропоцентризм народної казки Українських Карпат: на матеріалі української та угорської оповідальної традиції». Працювала за сумісництвом доцентом, виконувача обов'язків завідувача кафедри літератур та мов народів України (1988—1993, 1997, 2008) в Київському національному університеті ім. Т. Шевченка. У 1994—1996 була викладачем (лектором) української мови Дебреценського університету ім. Л. Кошута та Ніредьгазького інституту (Угорщина). У 2013—2018 була Головою Національної асоціації україністів (Київ). Член зовнішнього корпусу Угорської АН, Міжнародного угрознавчого товариства (Будапешт), почесний член Угорського етнографічного товариства. Заступник головного редактора щорічника «Слов'янський світ». Член редколегії часописів «НТЕ», «Міфологія і фольклор» (Львів), щорічників «Наукові записки МАУ», «Література. Фольклор. Проблеми поетики» (КНУ), «Матеріали до української етнології», «Познанська україністика». М. є упорядником кількох фольклорних та фольклористичних збірників: «Український фольклор» (1994), «Під одним небом: Фольклор етносів України» (1997, разом з Л. Вахніною, В. Юзвенко), «Угорські народні казки рідкісної краси» (2003), «Угорські народні казки» (2010). Підготувала низку статей до енциклопедичного словника «Художня культура південних і західних слов'ян» (К., 2006). Основні наукові інтереси М.: славістика, угрознавство, українська та зарубіжна фольклористика, казкознавство, антропоцентризм фольклору, етика і мораль у фольклорі; фольклор порубіжжя, українсько-угорські вза-

ємовпливи у фольклорі Закарпаття; народна культура нацменшин і діаспори; питання фольклоризму; зарубіжна україністика та славістика; перекладознавство (науковий та художній переклад). М. є автором 7 персональних та співавтором кількох колективних монографій, а також близько 300 наукових ст. і рецензій в українських, угорських, польських, болгарських, білоруських наукових виданнях. М. є одним з упорядників найбільшого на наш час двотомного угорсько-українського словника «Magyar-ukrán szótár. Угорсько-український словник» (2005—2006). М. брала участь у багатьох наукових форумах, зокрема міжнародних конгресах україністів (Київ, 2009; Донецьк, 2005), славістів (Київ, 1983; Братислава 1990); Краків,1991; Охрид, 2007), угрознавців (Сегед, 1991; Дебрецен, 2007, Печ, 2015), різноманітних конференціях в Україні, Угорщині, Польщі, Словаччині, Білорусі, Росії. М. підтримує стосунки з науковцями багатьох країн, зокрема зарубіжними славістами А. Золтаном, М. Мушинкою, В. Новак, І. Крізою, М. Сополигою, А. Дівічан та ін. М. є фаховим перекладачем, переклала 14 художніх творів і монографій з угорської українською мовою, є членом Національної спілки письменників України та почесним членом Спілки письменників Угорщини. М. нагороджена Грамотою Дебреценського ун-ту ім. Л. Кошута за заслуги у викладанні української мови (1997). Отримала відзнаки та премії за монографії «Фольклор українсько-угорського порубіжжя» та «Персонажі української народної казки» (2014).

Праці: Ласло Коша. Чиї ви сини: Огляд угорської етнографії / пер. з угор. Л. Мушкетик. Ніредьгаза, 2003; Людина в народній казці Українських Карпат: на матеріалі оповідальної традиції українців та угорців. Київ, 2010; Переклад з угорської на українську мову : теоретичні узагальнення і практичний досвід. Київ, 2006; Персонажі української народної казки. Київ, 2014; Славістична фольклористика в Угорщині: кінець XIX — XX ст. Київ, 1992; Славістична фольклористика Угорщини кінця XX — початку XXI ст. Мистецтво та фольклор слов'ян у європейському контексті. Київ, 2012; Славістичні студії в Угорщині: історія та сучасний стан. Київ, 2014; Сучасна угорська етнологія: осередки, напрями, персоналії. Київ, 2017; Українсько-угорські взаємовпливи: на матеріалах усної народної прози Закарпаття. Українське порубіжжя: історія, етнокультурний розвиток, проблеми ідентифікації. Київ, 2011; Фольклор українсько-угорського порубіжжя. Київ, 2013; Magyar-ukrán szótár. Угорсько-український словник, 2005.Т. І. А—Ly.; 2006. Т. 2. M—Zs. (співукладач).

Літ.: Мушкетик Леся Георгіївна. Національна академія наук України. Персональний склад. 1918—2018 рр. Київ : Фенікс, 2018. С. 319. Паламарчук О. На перехресті мов і культур. *Наукові записки МАУ.* 2015. С. 242—247; Сокіл В. В. Українська славістична фольклористика. Львів, 2018. С. 517—518; *Udvari I.* Musketik Leszja, ukrán folklorista, forditó. Világirodalmi Lexikon. 1996. T. 19. P. 819.

Лариса Вахніна

Н

НАВРОЦЬКИЙ Володимир Михайлович (псевдонім **Онисим**, 18.11.1847, с. Котузів, нині Теребовлянського р-ну Тернопільської обл. — 16.03.1882, м. Ряшів, Польща) — вчений-економіст, статистик і публіцист. Народився у священичій родині. Під час навчання у Станіславівській гімназії разом з О. Терлецьким очолював студентську громаду. У 1866—1871 навчався на юридичному факультеті Львівського університету, брав активну участь у народовецькому русі у Львові, тісно співпрацював із товариством «Просвіта». За національну діяльність був висланий польською владою до Жешува, звідки дописував до українських газет у Львові і російських ліберальних газет. До кінця життя підтримував зв'язки із земляками, зокрема із М. Драгомановим, В. Барвінським, М. Бучинським. Зацікавлення етнографічними студіями призвели дослідника до глибоких статистичних студій соціально-економічних проблем («пізнання власної хати»), у яких він критикував австро-польську адміністрацію. Записувач і дослідник українського фольклору, зокрема весілля, приказок, гумористичних оповідань. Автор дослідження про українські думи і пісні. Ідеолог «органічної праці на користь народу». Зібрання його праць видав І. Франко посмертно, у 1884.

Навроцький Володимир Михайлович

Праці: Навроцкій В. Весілля в Котузові. *Правда*. 1869. № 32—35, 37, 39; Навроцкій В. З позосталих паперів (народні приказки, сатиричні уривки). *Зоря*. 1884. № 6; Навроцький В. Твори. Виданє посмертне з портретом і життєписом. Заходом «Етнографічно-статистичного кружка». Т. 1. Накладом «Академічного Братства». Львів, 1884; Навроцький В. Географічно-етнографічні та статистично-економічні праці. Львів, 2004. 579 с.

Літ.: Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930. Т. 1; *ЕУ*. Львів, 1996. Т. 5. С. 1673; Олесницький Є. Володимир Навроцкий, єго значенья и заслуги. *Діло*. Львів. 1888. № 120—123.

Ірина Коваль-Фучило

НАДХІН Григорій Прокопійович (1819—1881) — історик і етнограф Запорозького краю. Про нього майже немає відомостей в літературі. З листування Д. І. Яворницького з В. О. Бідновим відомо, що Н. жив і працював у Новомосковську, співпрацював із журналом «Основа», зокрема, дружина Г. П. Надхіна надсилала до цього журналу народні пісні, які записала в Новомосковську («Ой за Богом, за рікою», зап. М. І. Надхіна в м. Новомосковську Катеринославської губ., «Основа», 1862, VIII, С. 29—30). Був особисто знайомий з редактором журналу П. О. Кулішем та Д. І. Яворницьким, який згадував про нього в праці «Запорожье в остатках старины и преданиях народа» (ч. 1, розділ II). Основна історико-етнографічна праця Н. — «Память о Запорожье и о последних днях Запорожской Сечи (XV—XVIII вв.), Москва, 1877). Автор подав відомості про звичаї, побут, характери запорожців, описав події, пов'язані з руйнуванням Січі. Праця ґрунтується переважно на фольклорних матеріалах (історичні перекази та пісні), які імовірно зібрав сам Н. Зокрема, з приводу різних історичних подій як ілюстративний матеріал подано уривки з пісень (с. 5, 7, 9). На с. 20 наведено пісню про запорозького велетня Васюринського («Васюринський козарлюга все п'є та гуляє»). Особливо вдало використано народні перекази про руйнування Січі. На с. 17—19 уміщено історичну легенду про запорозьку делегацію до Петербурга — відомий сюжет, як запорожці їли куліш довгими ложками (варіанти є в записах Я. Новицького, Д. Яворницького). На с. 21 — оповідь про те, як запорожці не могли покинути Дніпро й рідну землю. Тут же гумористична оповідь «Де пани родяться». С. 22 — легенда про відьму, яку топили запорожці і яка напророчила їм, що од баби Січ

загине. С. 31 — оповідання про Григорія Потьомкіна, про переслідування запорожців. С. 40—42 — легенди про козацькі скарби. Автор використав також народні прислів'я та приказки, висловив своє враження від козацьких пісень і дум, описав міста і села запорожців, своєрідний ландшафт, архітектуру, подав відомості про церкви (зокрема народне оповідання про походження Новомосковського Троїцького собору). Розвідки публікував у СХИФО. Цікавою з фольклорного погляду є також стаття Н. «Воспоминания о Новомосковске» (Основа, 1862), написана в модній тоді формі подорожніх нотаток. На с. 17 подано «п'яницьку» пісню «Ой хто п'є, той кривиться, хто не п'є, той дивиться», а на с. 30—37 міфологічні легенди про мавок, відьом та ін. нечисту силу (легенда про красеня-дяка й панночку-відьму — прообраз або відголоск у фольклорі повісті М. Гоголя «Вій»).

Праці: Воспоминания о Новомосковске (Из дорожных записок 1861 года). *Основа.* 1862. Сентябрь. С. 12—37; Память о Запорожье и о последних днях Запорожской Сечи (XV—XVIII вв.). *Чтения в Императорском Московском Обществе истории и древностей российских при Московском университете.* 1876. Кн. 3. С. 125—193 і окреме видання: Москва, 1877. 69 с.

Літ.: Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Т. 1. Листи вчених до Д. І. Явоницького. Дніпропетровськ, 1997. С. 51, 53; Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України: Сторінки історії. Запоріжжя, 2008. С. 47—51; Іваннікова Л. В. Перші наукові публікації фольклору Півдня України в 60-х роках XIX століття. *НЗ.* 2016. № 3. С. 534—541.

Людмила Іваннікова

НАЗАРЕНКО (Будянський) Василь (? — XIX ст.) с. Буди Зіньківського пов. Полтавської губ. (нині смт Буди Харківського р-ну Харківської обл.) — кобзар (полтавська школа). Перший панотець Хв. Гриценка-Холодного. Знав велику кількість псальм, майстерно грав на кобзі. Як казав Гриценко, «мій панотець у Харкові у дванадцяти людей обучався. Він багато знав» (за М. Гримич).

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 172; Гримич М. В. Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. Чис. 4. С. 19.

Архів: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 11-4. Од. зб. 592. Арк. 30, 55.

Ірина Коваль-Фучило

«НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ» — двомісячник, орган Інституту фольклору АН УРСР та Управління в справах мистецтв при Раднаркомі УРСР, виходив у Києві в 1939—1941 замість журналу «Український фольклор» (1937—1939); редагувався з тенденцією штучно творити т. зв. «радянський фольклор».

Ірина Коваль-Фучило

«НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ТА ЕТНОГРАФІЯ / НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ТА ЕТНОЛОГІЯ» — науково-популярний ілюстрований часопис Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Має найбільш тривалу історію функціонування серед фахових видань з фольклористики та етнології. Видання було задумане та реалізоване видатними українськими вченими, зокрема М. Грушевським. У 1925 в журналі «Україна» була опублікована його стаття «Береження й дослідження побутового й фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання». Перше число журналу з даної проблематики під назвою «Етнографічний вісник» (головні редактори А. Лобода та В. Петров) вийшло в січні 1926, на титулі зазначено 1925. У ньому ж була опублікована програмна стаття А. Лободи «Сучасний стан і чергові завдання української етнографії». Журнал видавала Етнографічна комісія ВУАН з 1925 до 1932. З журналом активно співпрацювали відомі науковці та діячі культури: В. Білий, М. Гайдай, К. Квітка, О. Андрієвський, О. Пчілка, Д. Ревуцький, Є. Кагаров, Д. Зеленін, В. Камінський, В. Адріянова-Перетц. Попередниками «НТЕ» були також видання «Український фольклор» (1936—1939), з 1939 — «Народна творчість», а з 1947 — наукові записки «Мистецтво. Фольклор. Етнографія» (чотири томи). З назвою «Народна творчість та етнографія» журнал систематично

виходив з 1957 — спочатку раз на квартал, з 1963 і до сьогодні — шість разів на рік. Головними редакторами «НТЕ» в різні часи були: М. Рильський (1957—1964), О. Костюк (виконувач обов'язків редактора, 1965), О. Дей (1966— 1973), С. Зубков (1974—1987), О. Костюк (1988—1999), Г. Скрипник (від 2000). У 1960—1970-х наклад журналу становив 12 710 примірників, від 2000 — 850. Науковою концепцією журналу було висвітлення історії розвитку духовної та матеріальної культури українців в Україні та за її межами, культурних надбань інших народів. Часопис подавав обширну інформацію про роботу в галузі народної творчості й етнографії, що провадили наукові та культурно-освітні установи. Одним зі співзасновників журналу в радянський час було Міністерство культури УРСР, журнал видавали державним коштом, його передплачували школи, клуби. Обов'язковими для всіх видань гуманітарного профілю в той час були матеріали, що стосувалися переваг соціалізму, радянського способу життя. У «НТЕ» друкувалися матеріали, присвячені новим радянським обрядам та фольклору, інтернаціоналізації побуту тощо. Але основний масив складали публікації зразків народної словесної, пісенної і музичної творчості, народного танцювального й образотворчого мистецтва. Друкувалися матеріали з історії фольклористики та етнографії, народного побуту, розвідки про творчість видатних митців, кобзарів, майстрів народного мистецтва, відомих оповідачів, театральної і кінематографічної самодіяльності. Дописи в постійних рубриках «Статті, розвідки і матеріали», «Дослідження з історії науки та культури», «З експедиційних матеріалів», «Публікації», «З архівів, колекцій та рідкісних видань», «Трибуна молодого дослідника», «На допомогу художній самодіяльності», «Вам, вчителі», «Наш календар», «Критика та бібліографія», «Огляди, рецензії, анотації», «Нам пишуть», «Хроніка» зробили «НТЕ» своєрідним літописом історії збереження етнокультурної спадщини народу. Зі здобуттям незалежності журнал став на державницькі позиції. Одним з його наукових завдань стало повернення в Україну європейського та світового рівня народознавчих наук. Публікуються заборонені раніше фольклорно-етнографічні джерела (повстанські пісні, антирадянський фольклор, свідчення про голодомори), повертається до наукового обігу творчий спадок репресованих вчених. З 2011 журнал змінив назву на «Народна творчість та етнологія». До редколегії «НТЕ» входили та входять відомі українські етнологи, фольклористи, історики, етнографи: Л. Артюх, В. Балушок, В. Борисенко, Л. Вахніна, О. Гринів, С. Грица, В. Давидюк, І. Дзюба, Р. Кирчів, О. Курочкін, Н. Малинська, М. Мушинка, В. Наулко, Л. Мушкетик, Г. Семенюк, М. Сополига. Журнал висвітлює сучасні проблеми міжкультурної взаємодії, історії та теорії етнології, культурної антропології, фольклору та народного мистецтва, публікуються експедиційні хроніки, архівні матеріали, рецензії на наукові вітчизняні та зарубіжні видання з етнології. Практикується випуск чисел журналу, присвячених окремим актуальним темам сучасності: темі політичного русинства, військовим подіям на Сході України, регіональним дослідженням. Результатом розширення тематики наукових досліджень ІМФЕ ім. М. Т. Рильського (видавця «НТЕ»), розвитку його міжнародних наукових зв'язків стало видання 13 спеціалізованих випусків журналу, присвячених зарубіжній етнології (азербайджанській, американській, білоруській, литовській, македонській, польській, французькій, японській і т. д.). Сучасна версія видання «НТЕ» має усталений формат та оригінальний дизайн, містить авторський ілюстрований матеріал. Статті в журналі публікуються українською, англійською мовами, в окремих випадках — мовами слов'янських народів.

Літ.: Дем'ян Г. Часопис мужній та патріотичний. *Культура і життя.* 1997. № 4; Карпенко В. «Народній творчості та етнографії» — 60. *Пам'ятники України.* 1985. № 4; Nevrlý M. Narodna tvorcist ta etnografia. *Slovenský narodopis.* 1981. № 29.

Галина Бондаренко

«НАРОДОЗНАВЧІ ЗОШИТИ» (від січня 1995) — двомісячник Інституту народознавства НАН України, наукове періодичне видання у м. Львові, станом на серпень 2019 вийшло 147 чисел. Видання входить до Переліку ВАК України як фахове наукове періодичне, що рекомендоване для публікацій за спеціальностями історичні науки; філологічні науки; мистецтвознавчі науки. На сторінках журналу висвітлюються різні аспекти етнології, фольклористики, мистецтвознавства, культурології, лінгвістики, літературознавства, етнопсихології, історії, археології, соціології та інших суспільно-гуманітарних дисциплін. Основні рубрики журналу: «Від редактора»; «Статті»; «Дослідження. Фрагменти»; «Факти, гіпотези, пошук»; «Рецензії»; «Інформації»; «Републікації»; «Ювілеї»; «Матеріали»; «Нові видання»; «Музейна практика»; «InMemoriam». До друку приймаються такі типи матеріалів: статті, фрагменти монографічних та дисертаційних досліджень, огляди, рецензії, переклади, інформації про наукові події, публікації. За всі роки видано низку спеціальних і тематичних випусків «Народознавчих зошитів» як от «Хрестологія» (2000), «Студії з інтегральної культурології 1: Thanatos» (1996) та «Студії з інтегральної культурології 2: Ritual» (1999), «10 років Чорнобильської трагедії» (1996), «Актуальні питання мистецтвознавства», «Архітектура та архітектурознавство». Декілька чисел журналу було видано до ювілеїв видатних учених-співробітників Інституту народознавства НАН України Ю. Гошка, М. Станкевича, Р. Захарчук-Чугай, Р. Кирчіва, Г. Дем'яна, В. Овсійчука, С. Павлюка, В. Сокола, Г. Сокіл та класиків вітчизняної науки В. Сас-Залозецького, Р. Гарасимчука.

Ірина Коваль-Фучило

НАСПІВ — мелодія конкретної пісні, низки пісень однієї жанрової або видової належності, з якою виконують один або кілька поетичних текстів пісень. Наприклад, Н. пісні «Ні тучі, ні хмарки» або купальський Н., обрядовий Н., ліричний Н. У пісенному фольклорі — типологічно завершена музична форма, що призначена для інтонування структурно оформлених одиниць поетичного тексту (див.: Мелострофа), тобто Н. — мелодія, що охоплює одну строфу поетичного тексту. Різновиди Н. в етномузикології: Н. типовий, Н. формульний та Н.-символ. Н. типовий — мелодія, призначена для інтонування різних за змістом, але спільних за цільовим призначенням поетичних текстів у певному жанрі пісенного фольклору (політекстовий Н.), або для значної кількості варіантів одного поетичного тексту всередині розгалуженої мережі варіантів одного фольклорного твору (однотекстовий Н.) за наявності інших. Н.-формула — різновид типового Н., який несе певне семантичне навантаження. Н.-формула виникла внаслідок художнього фольклорного узагальнення інтонаційної сфери певного обряду родинної або календарної тематики. Це Н., з яким співається значна кількість поетичних текстів певної фольклорно-обрядової сфери. Інше значення Н.-формули — короткий, структурно нерозвинений, повторюваний. Н.-символ — різновид Н.-формули, який одночасно є символом певної обрядової дії та деяких позаобрядових жанрів, який ідентифікується на слух без апелювання до відповідного поетичного тексту (весільний, купальський, колисковий тощо).

Літ.: Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

НАСПІВ-ФОРМУЛА — різновид типового наспіву, який має певне семантичне навантаження. Н-Ф виникли внаслідок фольклорно-художнього узагальнення музично-інтонаційної сфери певного обряду родинної або календарної тематики. Це наспів, з яким співається значна кількість поетичних текстів певної фольклорно-обрядової сфери (наприклад, пісні весільні, купальські, жниварські). Інше значення Н-Ф — короткий, структурно нерозвинений, повторюваний наспів.

Людмила Єфремова

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА (НТШ) — науково-культурна громадська організація, що довгі роки виконувала функції всеукраїнської академії наук. Засноване у Львові в грудні 1873 (спершу як Літературно-наукове товариство ім. Т. Шевченка) завдяки спільним зусиллям національно свідомої інтелігенції з Наддніпрянської України та Галичини у відповідь на репресії, яких зазнало українське друковане слово в Російській імперії. Фінансовою основою для створення стали двадцять тисяч австрійських крон, які пожертвувала Є. Милорадович-Скоропадська. Фундаторами товариства також були О. Кониський, Д. Пильчиків, М. Жученко, С. Качала. Метою товариства було «вспомагати розвою руської (малоруської) словесності». Першими головами товариства були К. Сушкевич (1874—1885), С. Громницький (1885—1886), Д. Гладилович (1886—1892). У перше десятиліття діяльність товариства мала скромний характер: його коштом вийшли два річники журналу «Правда» та «Дослідження у галузі руської мови» (1880, нім. мовою) О. Огоновського. З 1885 товариство перебрало видання журналу «Зоря» (виходив до 1898), який став всеукраїнським літературним органом і поширювався (після заборони 1894 — нелегально) у Наддніпрянській Україні. Наприкінці 1880-х у середовищі Київської громади (серед т. зв. австрофілів на чолі з В. Антоновичем та О. Кониським) визріла ідея перетворення товариства у винятково наукову установу. У Галичині цю ідею підтримала група народовців («новоерівців») на чолі з О. Барвінським, яка задля досягнення культурно-просвітних цілей ішла на компроміс з польськими та австрійськими урядовими колами. Відповідно до цього плану, у 1892 товариство перейменовано у НТШ. Головним завданням реорганізованого товариства було «плекати та розвивати науку і штуку в українсько-руській мові, зберігати та збирати всякі пам'ятки старинності і предмети наукові України-Руси». Утворено три секції — історично-філософську, філологічну, математично-природознавчо-лікарську. Секції формували комісії. Розпочалась організація бібліотеки і музею НТШ. З 1892 почав виходити головний друкований орган товариства — «Записки НТШ» (ред. I т. Ю. Целевич, II—IV т. — О. Барвінський). Першими головами товариства були Ю. Целевич (1892—1893) та О. Барвінський (1893—1897). Період найбільшого розвитку НТШ розпочався в 1894 після переїзду до Львова М. Грушевського. У 1894 він очолив історично-філософську секцію, а в 1897 був обраний головою НТШ. 1895 став редактором «Записок НТШ» і перебрав на себе всю видавничу діяльність товариства. За час його головування НТШ видало близько 800 томів наукових праць, зокрема, 112 томів «Записок». М. Грушевський зініціював низку інших періодичних видань: «Хроніка НТШ» (тт. 1—74, 1900—1939), «Збірник історично-філософської секції НТШ» (тт. 1—17, 1898—1934; у цій серії вийшло 8 томів (1898—1913) його «Історії України-Руси»), «Збірник філологічної секції» (тт. 1—23, 1898—1937), «Збірник математично-природничо-лікарської секції» (тт. 1—32, 1897—1939), «Жерела до історії України-Руси» (тт. 1—22, 1895—1924), «Українсько-руський архів» (тт. 1—15, 1906—1921), «Етнографічний збірник» (тт. 1—40, 1895—1929), «Студії з поля суспільних наук і статистики» (тт. 1—5, 1909—1938) та ін. Крім М. Грушевського, винятково значну роль у формуванні академічного обличчя НТШ відіграли І. Франко та В. Гнатюк, які очолювали різні структурні одиниці товариства, редагували серійні та окремі видання, зокрема, випускали у 1898—1905 «Літературно-Науковий Вісник» та керували Українською видавничою спілкою. За їх ініціативою у 1898 було проведено реформу статуту НТШ, згідно з яким звання «дійсного члена» товариства присвоювалося лише на підставі наукової кваліфікації. Відповідно до цього у 1899 був вибраний перший академічний корпус учених — членів НТШ у складі 32 чоловік, як із західноукраїнських, так і східноукраїнських земель. Окрім українських учених до складу товариства

1903—1914 було прийнято 19 членів—чужоземців, науковців зі світовим ім'ям — А. Єнсена, Я. Бодуена де Куртене, О. Брюкнера, В. Бехтерєва, О. Пипіна, О. Шахматова та ін. 1913 М. Грушевський полишив посаду голови НТШ. Після його відходу обов'язки заступника голови НТШ виконували С. Томашівський (1913—1918) та В. Щурат (1919—21). У міжвоєнну добу головами НТШ були В. Щурат (1921—1923), К. Студинський (1923—1932), В. Левицький (1932—1935), І. Раковський (1935—1939). Масштаби діяльності товариства значно зменшилися великою мірою внаслідок розгрому, вчиненого російськими військами під час окупації Львова (1914—1915) та через репресії польського окупаційного режиму. Польська влада позбавила товариство права видання українських шкільних підручників, що було одним із основних джерел його прибутків, та організації університетських курсів для українських студентів. Кількість видань за міжвоєнний період зменшилося до близько 350 назв. Незважаючи на це, товариство продовжувало розбудовувати свою академічну структуру. Відповіддю на заборону польської влади вести роботу зі студентською молоддю стало створення та діяльність під проводом НТШ Українського таємного університету. Збільшено кількість комісій, утворено окремі науково-дослідницькі інститути, започатковано нові серійні видання — «Стара Україна» (1924—1925), «Сьогочасне й минуле» (1939), «Лікарський вісник» (тт. 4—17, 1920—39; видання НТШ з 1926), «Збірник фізіографічної комісії» (тт. 1—7, 1915—1938). Продовжувалось видання «Записок НТШ», які поділялись на дві серії — «Праці історико-філософської секції» (ред. І. Крип'якевич, 1924—1937) та «Праці філологічної секції» (ред. К. Студинський, 1925—1929), Я. Гординський (1935), В. Сімович (1937). НТШ було ініціатором двох капітальних видань — «Української Загальної Енциклопедії» (тт. 1—3, 1935, під ред. І. Раковського) та «Атласу України і сумежних країв» (1937), підготовлених географічною комісією НТШ на чолі з В. Кубійовичем. Закордонними членами НТШ були обрані М. Планк, Д. Гільберт, Ф. Кляйн (всі — 1924), А. Ейнштейн (1929) та ін. Всього з 1899 по 1939 НТШ нараховувало 333 дійсних члени (з них близько третини становили закордонні члени), об'єднаних у три секції та 20 комісій. Крім цього, при НТШ діяли Бактеріологічно-хімічний інститут та Інститут нормальної і патологічної психології, три музеї: культурно-історичний, природоописний і музей історично-воєнних пам'яток. Бібліотека НТШ на 01.01.1939 нараховувала 73 тис. назв книжок у 200 тис. томах і була найкращою збіркою україніки — друків українською мовою та друків, присвячених українознавству в ін. мовах. Творчий доробок НТШ від 1873 до 1939 становив 1172 томи різних видань, у т. ч. 943 томи серійних наукових публікацій. Найважливіші досягнення були здобуті у галузі суспільних дисциплін: історії (праці М. Грушевського та його учнів І. Джиджори, І. Крип'якевича, І. Кревецького, М. Кордуби, С. Томашівського та ін.), філології та літературознавства (роботи М. Возняка, М. Деркач-Футрак, О. Огоновського, К. Студинського, І. Франка), етнографії, фольклористики та мистецтвознавства (публікації В. Гнатюка, М. Зубрицького, Ф. Колесси, В. Шухевича), антропології (Ф. Вовк, І. Раковський), бібліографії (І. Левицький, В. Дорошенко) та ін. НТШ належать безсумнівні заслуги у розробці української наукової термінології. Історична роль товариства полягає у виведенні української науки за межі українознавства. До найважливіших досягнень членів НТШ у галузі точних і природничих наук слід віднести відкриття І. Пулюєм катодного проміння (названо пізніше рентгенівським), синтез І. Горбачевським сечової кислоти, праці М. Зубрицького в галузі теорії математики, внесок С. Рудницького та В. Кубійовича у дослідження географії України тощо. Активізація діяльності НТШ у міжвоєнну добу стала значною мірою можлива завдяки встановленню контактів з Всеукраїнською Академією Наук (ВУАН), насамперед — завдяки

спільним зусиллям К. Студинського та М. Грушевського, який від 1924 керував кафедрою історії України історично-філологічного відділу ВУАН. Членами ВУАН були обрані С. Смаль-Стоцький, В. Гнатюк, К. Студинський, І. Горбачевський, С. Дністрянський, М. Возняк, Ф. Колесса, В. Щурат. У свою чергу, членами НТШ стали академіки В. Вернадський, Д. Багалій, А. Кримський, Д. Яворницький та ін. У 1927 К. Студинський та І. Свєнціцький взяли участь у харківській конференції, яка затвердила новий український правопис. Цей правопис був впроваджений у всі видання НТШ. Кінець цій співпраці поклали репресії проти української інтелігенції у радянській Україні кінця 1920—1930-х. Їхніми жертвами стали, зокрема, ті члени НТШ, які виїхали в УРСР у пошуках роботи або за ідейними переконаннями (А. та І. Крушельницькі, С. Рудницький). Члени НТШ були позбавлені звання академіків. У самій Галичині це призвело до відставки з поста голови НТШ К. Студинського, якого звинуватили у співпраці з радянськими репресивними органами. В умовах, коли Українська академія наук у Києві втратила можливості розвивати незалежну українську науку, НТШ перебрало на себе цю функцію. Після окупації Західної України радянськими військами НТШ було «добровільно» самоліквідовано 14.01.1940, а його установи і майно передано АН УРСР. Частина членів НТШ врятувалася втечею у німецьку зону окупації (І. Раковський), інші знайшли працю в інститутах львівської філії АН України, деякі з них (Р. Зубик, К. Студинський, П. Франко) були знищені органами НКВС. Під час німецької окупації відновлення діяльності НТШ не було дозволено. Засідання комісій та секцій відбувалися таємно. Обов'язки голови НТШ виконував І. Боднар. У нелегальній діяльності НТШ брали участь учені з Наддніпрянської України, які опинилися поза радянською територією — О. Оглоблин, Л. Окіншевич, Н. Полонська-Василенко. Після закінчення війни члени товариства, які перебували в західній зоні окупації Німеччини, відновили у березні 1947 лояльність НТШ. Сьогодні на Заході існує чотири осередки товариства — у Франції, США, Канаді, Австралії. Вони продовжили видання «Записок НТШ» (від 1947 до 1988 вийшло 52 томи). У 1949—1993 НТШ видало багатотомну «Енциклопедію українознавства» (текстова частина: тт. 1—3 українською мовою, 1949—1952), тт. 1—2 (англійською мовою, 1963—1970; перший том перевиданий у 1982), словникова частина: тт. 1—10 (українською мовою, 1955—1984), тт. 1—5 (англійською мовою, перероблені і доповнені 1985—1993). У жовтні 1989 на зборах ініціативної групи львівських учених відновлено НТШ у Львові. Головою відновленого товариства було обрано О. Романіва, ученим секретарем та редактором «Записок НТШ» — О. Купчинського. Від 1990 зусиллями НТШ у Львові вийшло понад 60 томів «Записок НТШ» (тт. 209—271), перевидано десятитомну «Енциклопедію українознавства», проведено низку наукових конференцій тощо. Голови НТШ у Львові: О. Романів (1989—2005); О. Купчинський (2005—2014); Р. Кушнір (від 2014). 2013—2017 видано три томи видання «Енциклопедія "Наукове товариство ім. Т. Шевченка"» (А—Глин). У галузі українознавства як пріоритетного наукового напряму діяльність НТШ спрямована на збереження історичної пам'яті, етнокультурних цінностей, розвиток і дослідження української мови, літератури ін. культурних надбань українського народу. НТШ у своїх працях поглибило систему знань у галузі історії, мови, літературознавства, етнографії, фольклористики, географії, антропології та ін. дисциплін, зафіксували й науково опрацювали багатовікову спадщину українського народу в контексті слов'янознавства. Завдяки праці в НТШ когорти етнографів, фольклористів та географів (В. Гнатюк, Ф. Колесса, Ф. Вовк, С. Рудницький, В. Кубійович та ін.) було доведено етнічну соборність українських земель, яка була збережена попри тривалу бездержавність та поділ українських земель під різними окупаціями; були встановлені і демографічно описані етнічні об-

шири українських земель. У структурі НТШ в межах секції етнографії та фольклористики працює комісія фольклористики. Голова комісії — М. Чорнописький, секретар — О. Кузьменко.

Літ.: Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930. Т. 1; офіційний сайт НТШ — http://ntsh.org.

Ірина Коваль-Фучило

НАУМЕНКО Володимир Павлович (криптоніми: **В. Н.**, **В. Н-ко**; 19.07.1852, м. Новгород-Сіверський, тепер Чернігівської обл. — 07.07.1919; м. Київ) — громадський та освітній діяч, філолог, літературознавець, публіцист, історик, член ПЗВ РГТ, Наукового товариства ім. Шевченка, редактор журналу «Киевская старина» (1893—1906). Народився в сім'ї педагога, 1873 закінчив історико-філологічний факультет Київського університету св.Володимира. Викладав у київських гімназіях, де став відомим педагогом, теоретиком педагогічної науки; 1897 очолив Київське товариство грамотності, сприяв організації недільних шкіл для дорослих; 1905 відкрив у Києві приватну гімназію, вихованцями якої були академіки М. Алексеєв, М. Біляшівський, Б. Кістяківський, М. Рильський; 1917 — куратор Київської навчальної округи. Н. — ініціатор і активний учасник ряду громадських та культурних акцій (підготовка та видання «Словаря української мови», 1907—1909, т. 1—4; створення фондів для видання українських книжок і поширення освіти серед народу, організація заходів щодо скасування заборони українського друкованого слова, заснування українських періодичних видань тощо). У 1874 став членом Київської Старої громади, а з початку XX ст. фактично очолював її. З діяльністю Н. пов'язаний розквіт «Киевской старины», що стала центром українознавства в Наддніпрянській Україні. Він був членом ради «Історичного товариства Нестора-літописця», одним із засновників Українського наукового товариства (з 1907), його головою (1914—1917), видавав «Записки Українського наукового товариства в Києві». Був членом Центральної Ради. 1918 — Міністр освіти та мистецтв. З 1919 працював у ВУАН над історією української літератури початку XIX ст. Трагічно загинув у роки громадянської війни — розстріляний більшовиками. Н. — автор численних статей, присвячених українському письменству, фольклору, історії української культури, вивченню української мови. Серед фольклористично-етнографічних праць М. Сумцов виділяє його дослідження «Происхождение малорусской думы о Самуиле Кошке» (1883), «Н. И. Костомаров как этнограф» (1885), «Новелла Боккаччо в южно-русском стихотворном пересказе XVII—XVIII ст.» (1885) та ін. Обізнаність Н. з українською фольклористикою та етнографією засвідчують також його дослідження «К литературе рождественских и пасхальных вирш» (1888), «Рукописной альбом Андрея Ищенка 1780—1782 г.» (1889), «Пасхальная вирша» (1892), «Рождественская вирша» (1896), «М. А. Максимович как этнограф» (1904), «Справка о малороссийских песнях по старинным песенникам» (1909), а також публікації листів Я. Головацького до М. Максимовича та П. Лукашевича з приводу українського фольклору (1915). Відомі також літературознавчі та мовознавчі праці Н. — «"Слово о полку Игореве" как памятник дружинной поэзии Древней Руси» (1895), «К вопросу о научном издании "Кобзаря" Шевченко» (1892), «Книжная речь у малороссов и русинов» (1899), «Обзор фонетических особенностей малорусской речи» (1889), «Нові матеріали для історії початків української літератури XIX віку» (1918), «Як не треба викладати історію української культури» (1918) та ін. М. Грушевський відносив Н. до «заслужених для української науки і українознавства діячів». Н. присвятив свої розвідки, спогади відомим постатям — Л. Глібову, Г. Квітці-Основ'яненку, О. Кістяківському, І. Котляревському, М. Максимовичу, О. Русову та ін.

Науменко Володимир Павлович

Праці: К литературе рождественских и пасхальных виршей. *КС.* 1888. Т. 20. № 1—3. С. 271—282; М. А. Максимович как этнограф. *Чтения в Историческом Общест-*

ве Нестора Летописца. 1904. Кн. XVIII. С. 107—110; Новелла Боккаччо в южно-русском стихотворном пересказе XVII—XVIII ст. *КС.* 1885. Т. 12. № 6; Н. И. Костомаров как этнограф. *КС.* 1885. Т. 12. № 5. С. XXXV—XLIV; Нові матеріали для історії початків української літератури XIX віку. Київ, 1918; Песня о Турбаевской катастрофе. *КС.* 1903. № 19. Отд. II. С.14—16; Происхождение малорусской думы о Самуиле Кошке. *КС.* Т. 6. № 6. С. 212—232.

Літ.: Джеджула Ю., Панкова Є. Жодної вільної хвилини: Портрет Володимира Науменка. *КСт.* 1994. № 1. С. 60—69; Козловський В. І. Науменко Володимир Павлович. *УФЕ.* Львів, 2018. С. 543; Матеріали до біографій етнологів та народознавців України / уклад. : С. М. Ляшко, С. П. Залозна. Київ, 2001. С. 116; Палієнко М. Повернення із забуття: Портрет вченого, журналіста, видавця Володимира Науменка. Київ, 1998; Сумцов М. Діячі українського фольклору. Харків, 1910. С. 34; Українська література в портретах і довідках. Київ, 2000. С. 217—218.

Архіви: ІР НБУВ. Ф. І. № 678, 47080, 46013—46014, 48572—48579, 85635—35636, 49600 ; Ф. III. № 38809—38828; Ф. X. № 16943 ; Ф. 36. № 401—402 ; Ф. 86. № 1; Ф. 208. Спр. 1—36 ; Ф. 338. № 65—68 ; ІЛ НАНУ. Ф. 3, 5, 14, 23, 38, 47, 120; ЛНБ ім. В. Стефаника НАНУ, відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 1952/п.124; ЦДІА, м. Київ. Ф. 19. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 3, 74 ; Ф. 294. Оп. 1. Спр. 275. Арк. 21 ; Спр. 186. Арк. 1 ; Ф. 295. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 150, 151 ; Спр. 16. Арк. 2—36 ; Ф. 442. Оп. 1. Спр. 461. Арк. 1—4 ; Оп. 858. Спр. 125. Арк. 1—18 ; Ф. 2052. Оп. 1. Спр. 837—846.

Лідія Козар

НАУМОВСЬКА Олеся Владиславівна (07.08.1969, м. Київ) — філолог, фольклорист. Закінчила філологічний факультет КНУ ім. Т. Шевченка (1991). З 2006 працює на кафедрі фольклористики Інституту філології КНУ ім. Т. Шевченка, з 2008 — на посаді доцента. У колі наукових інтересів Н. — питання танатології у фольклорі та міфології народів світу, концепт смерті у різних фольклорних жанрах, актуальні питання сучасного казкознавства й народної прози. У розвідці «Художня контрадакція мотивів “життя” і “смерть” в українській народній традиції» (2009) тема танатасу досліджується на широкому фольклорному матеріалі, залучено до розгляду прикмети та вірування. Фольклорний мотив сну героя як продовження життя після смерті досліджено у роботі «Онірична семантика простору смерті у фольклорі в контексті дискретності історичного тла» (2012), а в статті «Мотив блаженного чи пекельного царств мертвих у міфологічних система різних народів світу» (2013) подано огляд прадавніх міфологічних вірувань про потойбіччя у різних етнотрадиціях. Актуальні проблеми сучасного казкознавства висвітлено у низці розвідок Н. («Персонажна система української чарівної казки у дослідженнях Лідії Дунаєвської» (2010), «Національні первні української усної народної та художньої творчості» (2011), «Японські та українські чарівні казки: образна парадигма у компаративному аспекті» (2012). Дитячий фольклор як захисний механізм дитячої психіки від страху смерті розглядається у статті «Субжанрова парадигма творів дитячого фольклору із психологічною домінантою страху смерті» (2013). Н. є співавтором навчального посібника «Українська народна проза. Поетика жанрів» (2010).

Праці: Художня контрадикція мотивів «життя» і «смерті» в українській народній традиції. *Вісник Київського університету. Серія : Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика.* 2009. Вип. 20. С. 53—56; Персонажна система української чарівної казки у дослідженнях Лідії Дунаєвської. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* Київ, 2010. Вип. 34. С. 298—303; Національні первні української усної народної та художньої творчості. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* Київ, 2011. Вип. 35. С. 384—392; Японські та українські чарівні казки: образна парадигма у компаративному аспекті. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* Київ, 2012. Вип. 37. Ч. 1. С. 64—71; Онірична семантика простору смерті у фольклорі в контексті дискретності історичного тла. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* Київ, 2012. Вип. 37. Ч. 2. С. 64—71; Мотив блаженного чи пекельного царств мертвих у міфологічних системах різних народів світу. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* Київ, 2013. Вип. 37. Ч. 2. С. 89—97; Субжанрова парадигма творів дитячого фольклору із психологічною домінантою страху смерті. *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* Київ, 2013. Вип. 38. С. 168—171; Чарівна колискова людства. *Нитка життя: зі спадщини Павла Чубинського.* Київ, 2016. С. 202—281.

Олена Чебанюк

НЕСТЮК (НЕСТЮКОВА, НЕСТЮК-ІВАНЧУК) Ярина (Ірина, Ірена) (25.07.1911, с. Меденичі, нині смт Дро-

гобицького р-ну Львівської обл. — 1955) — асистент кафедри фольклору та етнографії Львівського університету у 1940-х, працювала з Ф. Колессою. У 1940—1941 розробляла тему «Етнографічна бібліографія західних областей України 1919—1939 років», матеріали якої починаються з 1916 р. Від 1931 навчалася на гуманітарному факультеті Львівського університету, спеціалізуючись з етнографії та етнології. 1935 на підставі роботи «Культ дерева у слов'ян» («Kult drzewa w Słowian») їй присуджено ступінь магістра філософії з цих дисциплін. Згодом Н. записалася студенткою кафедри слов'янської філології і 1936 захистила магістерську роботу на тему «Польсько-українська календарна література XVI—XVIII ст.» («Literatura kalendarzowa polsko-ukraińska od XVI—XVIII wieku»), отримавши ступінь магістра філософії зі слов'янської філології. У 1936—1939 працювала над докторською роботою на тему «Етнографічна монографія Замостського повіту» («Monografia etnograficzna pow. Zamojskiego»), яку захистила 23 червня 1939, здобувши ступінь доктора філософії з етнології. Після початку Другої світової війни, упродовж жовтня-грудня 1939, Н. викладала українську мову в жіночій єврейській гімназії Львова. На посаду асистента кафедри фольклору й етнографії призначена 11 січня 1940. Згодом, за сумісництвом, обійняла посаду наукового співробітника Етнографічного музею при кафедрі. Вже працюючи на кафедрі фольклору й етнографії, Н. у 1940 завершила написання праці «Бібліографія по фольклору й етнографії західних областей УРСР від 1916 по 1936 рік». Працювала над розвідками «Трудові пісні українського народу» та «Сільський ветеринар».

Літ.: Коваль-Фучило І., Залеська Р. Листи Марка Азадовського до Філарета Колесси. *НЗ*. 2012. № 5. С. 951—965; Тарнавський Р. Формування колективу кафедри фольклору й етнографії Львівського університету під керівництвом Філарета Колесси. *Родина Колессів — спадкоємність науково-мистецьких традицій (з нагоди 140-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси)* : зб. наук. пр. та матер. Львів, 2013. С. 3—50.

Ірина Коваль-Фучило

НЕХОВАЙЗУБ Петро Іванович (?, жив у с. Бондарі Лохвицького пов. Полтавської губ.) — кобзар (полтавська школа). Від нього О. Сластіон записав думи «Плач невольників», «Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі», «Івась Коновченко, вдовиченко». Н. був панмайстром А. Вечірського (Сластіона) з м. Миргород, який 1875 перейняв від нього думу «Плач невольників» (запис М. Лисенка у червні 1903).

Літ.: Портрети українських кобзарів О. Сластіона / вст. ст., приміт. і коментарі Ю. Турченка. Київ, 1961. 63 с.; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 220.

Ірина Коваль-Фучило

НЕХОРОШЕВ Степан Степанович (01.08.1897, м. Черкаси — 1988, м. Черкаси) — збирач фольклору, педагог, краєзнавець. Ріс у середовищі людей, які близько знали Т. Шевченка і зберігали про нього пам'ять. У 1907, десятирічним хлопчиком, Н. побував на могилі Кобзаря; учителька Віра Федорівна Бубликівська подарувала зошит з ініціалами «Т. Г. Ш.» і попросила записувати все, що почує про Шевченка. Відтоді захопився українським фольклором, записував перекази, легенди, прислів'я та приказки, загадки, пісні різних жанрів (багато — від матері Варвари Данилівни). У 1915 закінчив Черкаську учительську семінарію, восени того самого року його мобілізували на фронт. У 1917 закінчив Оренбурзьке військово-фельдшерське училище. У 1918 зламав ногу, демобілізували, повернувся в Україну. Із 1920 вчителював у с Безбородьки (Драбівщина), 1927—1931 — с. Ковраї Золотоноського р-ну Черкаської обл. У 1918—1920 разом з колишньою вчителькою В. Бубликівською в пошуках спогадів, переказів про Шевченка обстежив Київську, Полтавську й Чернігівську губ. Із 1931 навчався в Робітничому літературному університеті (вечірня форма навчання), вчителював. У 1936 проходив фольклорну практику під керівництвом відомих фольклористів М. Азадовського та А. Астахової. У 1941 мобілізований на фронт; під час оборони Києва

Нехорошев Степан Степанович

після важкого поранення та контузії захворів на тиф, 1942 демобілізований. Один рік працював учителем літератури у Саратовській обл. У 1943 повернувся до м. Черкас, працював у міській школі, у 1950—1957 учителював у Кіровоградській обл. Наприкінці 1950-х передав до архівних установ Києва, Львова, Полтави, Москви, Ленінграда понад 15 тис. машинописних аркушів, приблизно 80 тис. одиниць записів фольклору. Зокрема, до Пушкінського Дому в Ленінграді передав понад 2 тис. аркушів, 3566 текстів про Шевченка, Сковороду, Хмельницького, Кармалюка, Некрасова та ін. Значна частина матеріалів зберігається в АНФРФ ІМФЕ. Чимало записів Н. опублікував в українській, російській періодиці. Доробок Н. як збирача фольклору не вивчений, постать недооцінена й шевченкознавцями.

Праці: Фольклорні записи про І. П. Котляревського. *Наукові записки Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського.* Полтава, 1959. С. 147—155; Вивчаємо Шевченка. *Зб. наук. пр. студентів філологічного факультету КДУ ім. Т. Г. Шевченка.* Київ, 1964. С. 3—28; З народних уст. *Архіви України.* 1967. № 2. С. 59—62.

Літ.: Березовський І. П. Нехорошев Степан Степанович. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 8—4. Од. зб. 325А. Арк. 10—11 зв.; Пономаренко М. Ф. Фольклорист С. С. Нехорошев. *Златокрай.* 1971, 9 квіт.; Нехорошев Степан Степанович. *Краєзнавці Черкащини : біобібліографічний словник* / уклад. М. Пономаренко. *Золотоноша.* 2003. С. 60; Клименко Т. Нехорошев Степан Степанович. Краєзнавці Черкащини : біобібліографічний довідник / упоряд.: В. Мельниченко, Г. Голиш. Черкаси, 2016. С. 143—144.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 8—4. Од. зб. 315—327 (приказки, заговори, колядки, частівки, пісні, описи весільного обряду з піснями з Черкащини, Вінниччини); Ф. 14-4. Од. зб. 13 (легенди, перекази та анекдоти про Шевченка, Хмельницького, Сковороду та ін.); Відділ рукописів Черкаського краєзнавчого музею: історія м. Черкаси (539 арк.), Г. Сковорода (495 арк.), жінки-учасниці народовольчого руху (250 арк.)

Микола Дмитренко

Нечепа Василь Григорович

НЕЧЕПА Василь Григорович (01.09.1950, м. Носівка Чернігівської обл.) — кобзар, лірник, народний співак, лауреат Державної премії ім. Тараса Шевченка (2006), народний артист України (2008). Закінчив Чернігівську музичну школу по класу скрипки та музичне училище. Вокалу вчився у заслуженого артиста УРСР Леоніда Миколайовича Пашина. Зреконструював собі кобзу-бандуру і навчився на ній грати. Придбав також ліру та освоїв гру і на ній. Працює артистом Чернігівської філармонії, виступає з сольними концертами як бандурист і лірник. Репертуар досить розмаїтий. Серед іншого виступає з оригінальним циклом «Материні пісні». Освоїв репертуар відомого лірника А. Гребеня, продовжує деякі кобзарські традиції. Збирає і записує народні пісні. Багато подорожує, веде записи про зустрічі зі слухачами. Часто виступає в школах та навчальних закладах, пропагуючи кобзарське мистецтво. Виступав за кордоном. Лауреат VII Міжнародного фестивалю Придунайських країн (1982), учасник багатьох ін. фестивалів та оглядів. Нагороджений дипломами.

Праці: В рокотанні-риданні бандур / авт.-упорядн. М. А. Шудря, В. Г. Нечепа. Київ, 2006. 464 с.; Рід козацький величавий / авт., упоряд. В. Г. Нечепа. Носівка ; Чернігів ; Київ, 2011. 559 с.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 175.

Ірина Коваль-Фучило

НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ Іван Семенович (справжнє прізвище — **Левицький**) (25.11.1838 м. Стеблів Канівського пов. Київської губ., тепер м. Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. — 02.04.1918, м. Київ) — український письменник, публіцист, етнограф, фольклорист. Народився в сім'ї священика. Батько його був освіченою людиною, мав велику бібліотеку і власним коштом організував школу для селянських дітей, у якій Н. здобув першу освіту. Після шести років його віддали в духовне училище при Богуславському монастирі, де вчителював його дядько. Там він опанував латинську, грецьку та церковнослов'янську мови. Після закінчення училища в чотирнадцятилітньому віці вступив до Київської духовної семінарії, де навчався 1853—

1859. Після її закінчення викладав церковнослов'янську мову, арифметику та географію у Богуславському училищі. 1861—1865 — студент Київської духовної академії, крім того, здобував знання самоосвітою — вивчав французьку й німецьку мови, творчість класиків світової літератури. Академію закінчив зі званням магістра, але відмовився від духовної кар'єри. 1865—1866 — викладач російської мови, літератури, історії та географії в Полтавській духовній семінарії, у гімназіях Каліша (1866—1867) та Седлеця (1867—1872). У той час, у 60-х, написав перші свої літературні твори — «Дві московки», «Панас Круть», а також статтю «Світогляд українського народу в прикладі до сьогочасності» (опубліковані у львівському журналі «Правда»). З 1873 працював у Кишинівській чоловічій гімназії викладачем російської словесності, писав і пропагував нові шедеври української літератури, за що потрапив під таємний нагляд поліції. 1885 пішов у відставку і переїхав до Києва, де повністю присвятив себе літературній праці. До кінця днів своїх жив у злиднях на Пушкінській вул. (це засвідчують спогади Марії Загірньої, дружини Б. Грінченка), помер на Дегтярівці, у шпиталі для самотніх людей, похований на Байковому кладовищі. На батьківщині письменника, у Стеблеві, 1968 відкрито літературно-меморіальний музей. Усі твори Н.-Л. пройняті фольклорною стихією, бо в цій стихії він виріс і майже все життя прожив — чи то було традиційне, сільське, чи міське середовище. Про це свідчать його спогади. Мати, Анна Лук'янівна Левицька, була дуже співуча, знала багато українських пісень. Подібною до неї була її далека родичка, нянька баба Мотря, що походила з Лебедина — вона також співала пісень, казала казок, водила малого по хрестинах, весіллях, похоронах. Переймав також пісні й від дівчат-наймичок, що співали за роботою: «Я навчився всіх пісень, які тільки вони співали, бо сам дуже любив пісні». Багато переймав і від свого дядька, викладача Богуславського училища — він грав на скрипці й любив співати. Після закінчення школи, коли дядько став на парафії в Семигорах, Н.-Л. поїхав із ним і жив у нього цілий рік, готуючись до вступу в училище. Навчаючись там, жив на монастирській квартирі 6 років, там переймав фольклор від своїх однокласників, що поприїздили з різних місць. «Один ученик був чудовий оповідач і знав силу казок. Він розказав нам усі казки, які знав, та все привозив із дому нові» («Життєпись Івана Левицького (Нечуя), написана ним самим»). Мемуари про Богуславське училище переповнені відомостями про ритуали й повір'я мисливців та рибалок м. Стеблева, які у Великодню ніч під церквою в певний момент виготовляють свої знаряддя, про відьом, про скарби, про субкультурні школярські звичаї (маївки або рекреації, Зелені свята), хлоп'ячі ігри та іграшки («у м'яча», «у гилки» та «свині», «мети», «рай-пекло», «куці-баби», «кота і мишки», «скраклі», «довгої лози», «гусей і вовка»), інші розваги, а також опис побутових умов, харчування, виготовлення м'ячів із шерсті волів, засобів народної гігієни тощо, а ще — пісні, прислів'я та приказки тощо («Уривки з моїх мемуарів та згадок»). Власне фольклорних записів Н.-Л. збереглося мало. Так у листі до Південно-Західного відділу РГТ від 03.06.1876 він навів чотири фольклорні записи із с. Матусового Черкаського пов. — три легенди про гайдамаків та уривок пісні про Семена Палія. У книзі «Український гетьман Богдан Хмельницький і козаччина» (Львів, 1878) подав цікавий варіант думи про Богдана Хмельницького, записаний ним від кобзаря (с. 147—150). У херсонському белетристичному збірнику «Степ» (1886) Н.-Л. опублікував пісню про Бондарівну, яку записав на Поділлі, у с. Білянах Могилівського пов. (с. 27—28). Деякі пісні зафіксовано в щоденникових записах (зберігаються в Інституті рукопису НБУВ), це 6 пісень із с. Острійки Васильківського пов. і 30 пісень зі Стеблева та з м. Тетіїв Таращанського пов. (ІР НБУВ, ф. І, №№ 27836, 97794). Усі вони, а також гумористичне оповідання «Черкеси ви-

Нечуй-Левицький Іван Семенович

молили в Бога дощу на десять карбованців», записане від інформанта з Кубані, опубліковані в десятитомному виданні творів письменника. Отже, серед записаних текстів представлено такі жанри, як побутові пісні (варіанти відомих, деякі контаміновані з новотворами), жартівливі, танцювальні, дитячі колядки, є балади, наймитські і солдатські (усього 49 пісень), 54 весільні пісні записано у с. Трушки на Білоцерківщині 1874. Записи без мелодій, без паспортів (не зазначено прізвищ та імен носіїв, можливо, зроблені з пам'яті). Окремі ноти без текстів (24 пісні) виявив та опублікував О. І. Дей у виданні «Народні пісні в записах Івана Нечуя-Левицького» (Київ, 1985) («З нотного альбому Івана та Дмитра Левицьких з 1860-х років»). Н.-Л. з вересня 1874 був членом Південно-Західного відділу РГТ у Києві. Значний вплив на нього справив журнал «Основа», а також наукові взаємини з П. Чубинським, І. Рудченком, М. Драгомановим, М. Дикарівим, І. Франком, В. Гнатюком та ін. фольклористами. Це спілкування спонукало його до написання власних наукових розвідок, перша з яких «Світогляд українського народу» опублікована 1874 спочатку у львівській «Правді», а згодом окремою відбиткою (1876). Автор спробував зробити реконструкцію давніх міфологічних вірувань українців, спираючись на календарно-обрядові пісні, обряди й звичаї, ігри, приказки, вірування, замовляння та ін. Праця має такі розділи: 1) Світлі боги: бог Господар; богині Сонце, Зоря, Хмара; боги: Громовик-воїн, Громовик-пастух, Громовик-хлібороб, Громовик-ловчий, богиня Весна, Весняні іграшки, Купайло, Коляда, Темні зимові сили, страсть і смерть світлих богів, Різдво Сонця; 2) Русалки і мавки, полісуни і польовики, дідьки, доля і злидні, відьми й відьмаки, упирі, вовкулаки; 3) Метаморфози, створення світла й світове древо, Світ дуалізму, Створення чоловіка. Автор перебував під сильним впливом міфологічної школи і тритомної праці головного її представника О. Афанасьєва «Поэтическое воззрение славян на природу» (1865—1869). На цих самих матеріалах ґрунтується казка Н.-Л. «Скривджені й нескривджені», герої якої — Вечірня Зоря та Іван Громовик. Ф. Колесса дуже делікатно зауважив, що «нарис Левицького має наскрізь гіпотетичний характер» («Історія української етнографії», Київ, 2005). Літературознавець О. Мишанич твердив, що Н.-Л. був першим, хто подав системний огляд української міфології і що джерелознавче значення вона не втратила й до сьогодні. Відомі ще кілька етнографічних нарисів Н.-Л., присвячених різним етнічним групам українців. Це «Мандрівка на українське Підлясся» («Правда», 1872, ч. VII—IX) та «В Карпатах» (1886), де описано життя українців Польщі — холмщаків і лемків. Обидва ґрунтуються на власних спостереженнях автора під час учителювання в польських містах Каліші, Седлеці та Щавниці, що входила тоді до Австро-Угорщини. Вагоме значення має і його розвідка «Украинские юмористы и шутники», що 1890 опублікована в журналі КС, вона присвячена народній сміховій культурі, змальовує розваги сільської молоді, у центрі яких — найвідоміший у Стеблеві дотепник, неперевершений витівник, що демонстрував усі можливі форми народного гумору. Певний внесок зробив Н.-Л. і в українське мовознавство та діалектологію. Протягом життя записував він «народні слова», яких немає у «Словарі» Б. Грінченка, на території Канівського, Васильківського, Київського, Сквирського, Чигиринського пов. Київщини, а також Остерського і Прилуцького пов. Чернігівщини, Літинського та Могилів-Подільського пов. Подільської губ. Записи ілюстрував розлогими зразками народного мовлення різних регіонів. Частину цих записів представлено у «Словарі російсько-українському» (1893–1898, т. 1–4), який упорядкував М. Ф. Комаров та в «Словарі української мови» Б. Грінченка (1907–1909, т. 1–4). Однак більшість їх увійшла до словника, поданого у праці «Граматика украинского языка» (1914). Відомі також історичні нариси Н.-Л., що мають просвітницький характер: «Унія і Петро Могила, київський

митрополит» (Київ, 1875), «Перші київські князі Олег, Ігор, Святослав і святий Володимир і його потомки» (Київ, 1876), «Татари і литва на Україні» (Київ, 1876), «Український гетьман Богдан Хмельницький і козаччина» (Львів, 1878), «Українські гетьмани Іван Виговський та Юрій Хмельницький» (Львів, 1879), «Руїна на Україні. Українські гетьмани Дорошенко, Многогрішний та Самойлович».

Праці: Світогляд українського народа. Ескіз української міфології. Написав Іван Левіцький. Львів, 1876. 80 с. (Перевидання: Київ, 1992. 88 с.); Украинские юмористы и шутники (Этнографический очерк) *КС.* 1890. № 9. С. 373—389 ; № 10. С. 74—93 ; № 11. С. 233—250 ; № 12. С. 448—470. Зібрання творів : у 10 т. Т. 10. Біографічні матеріали, статті та рецензії, фольклорні записи, листи. Київ, 1968. 587 с.; Народні пісні в записах Івана Нечуя-Левицького Упорядкув., вступ. ст., прим. О. І. Дея. Київ, 1985. 104 с.

Людмила Іваннікова

«НИВА» («НЫВА») — український літературно-белетристичний збірник. Вийшов 1885 в Одесі. Видавці М. Г. Боровський та Д. В. Маркович. Тут уперше опубліковано прозові, поетичні і драматичні твори І. С. Нечуя-Левицького («Чортяча спокуса»), Дніпрової Чайки («Знахарка»), М. Старицького (оперета «Утоплена»), А. Бобенка, П. Панченка, К. Ухача, В. Антоніна, уривок поеми Гомера «Оддіссея», перекладеної П. Ніщинським, а також етнографічні та фольклорні матеріали з Одещини, зокрема декілька анекдотів («Чесний по бумазі», «Хоч дурний та хитрий», «Янко з печери» (с. 187—196)) у літературній обробці Тишковського. І. Франко назвав цей альманах «новим та одрадним явищем на поли нашої літератури», «першою значнійшою книжкою українською, виданою в Одесі». Про анекдоти, розказані Подолянином («З старої пам'яті Подолянина») І. Франко зазначав, що вони «давно вже звісні, і то докладніше з польських джерел», а про анекдоти Тишковського — що вони розказані «дуже гарно, живо і чистою мовою». У цьому ж альманаху подано 13 народних пісень, записаних в с. Любомила (Біляївка) Одеського пов. (с. 175—185): балади, побутові пісні, весільні, жартівливі. Більшість — варіанти вже відомих, мають компілятивний характер, типові для усної традиції, у якій взаємодіють не лише різні регіональні, а й різноетнічні музично-словесні традиції.

Літ.: Нывa. Украинськый литературный збирнык. Одесса, 1885. 208 с. (Рецензія : Франко І. Я. *Зоря.* 1885. № 18. С. 215—216); Українські літературні альманахи і збірники XIX — початку XX ст. Бібліографічний покажчик / уклав І. З. Бойко. Київ, 1967. С. 76. № 72.

Людмила Іваннікова

НИКИФОРОВ Василь Миколайович (1832—1908) — історик, краєзнавець, етнограф, археолог, громадський діяч, священик. Народився в м. Олександрія Херсонської губ. в сім'ї священика. Освіту здобув у Єлисаветградському духовному училищі та в Одеській духовній семінарії, яку закінчив одним з кращих учнів. Несподівана смерть батька змусила його відмовитися від продовження освіти. Н. заступив батька в соборній церкві м. Олександрії, де прослужив 40 років. 1858 призначений протоієреєм. Одночасно протягом 30 років був законоучителем у місцевій жіночій прогімназії, повітовому училищі, артилерійській бригаді. 1897 після смерті єдиного сина переїхав до Одеси, де був духівником Одеської семінарії й законоучителем зразкової школи. 1901, після смерті дружини, повернувся до Олександрії, де мешкав у родичів до останніх днів. Н. прислужився дослідженням історії рідного краю і благодійницькою діяльністю, був членом Московського археологічного товариства (1889), Одеського товариства історії та старожитностей (1900), делегатом VI археологічного з'їзду (1884), друкувався в «Записках Одесского общества истории и древностей», «ХерсонЕВ». Відомі його праці: «Очерки Александрийского уезда Херсонской губернии» (1876), «Материалы для истории возникновения церквей в Александрийском уезде Херсонской губернии», «Описание прихода, принадлежащего соборной Успенской церкви уездного города Александрии Херсонской губернии» (ХерсонЕВ, 1873, № 17, 18, 19). Остання

праця — історико-етнографічний опис міста, чумацького промислу, побуту, звичаїв, обрядів, вірувань місцевих жителів, річний народний календар.

Літ.: В. Н. Никифоров (Некролог). *ХерсонЕВ.* 1908. Май; Чумак О. М., Жахалова Н. В. Никифоров Василь Миколайович. *Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького.* Дніпропетровськ, 1999. Вип. 2. С. 431.

Наталя Василенко, Людмила Іваннікова

«НИКОЛАЕВСКИЙ ВЕСТНИК» (1865—1885). Виходив двічі на тиждень, з 1872 тричі, з 1884 щоденно в м. Миколаєві Херсонської губ. Редактор і видавець Є. С. Павловський (1865—1870), далі І. С. Генбачев, В. М. Краєвський, А. Н. Юрковський. У № 31 за 1865 надруковано статтю Крижановського «Заметка о колдунах».

Людмила Іваннікова

НИКОНЕНКО Архип (?, м. Оржиця Лубенського пов. Полтавської губ., нині смт Полтавської обл. — близько 1855, там само) — кобзар і лірник (полтавська школа). Один із кращих виконавців дум, майстер імпровізації, грав на кобзі й лірі. Своєму мистецтву надавав великого виховного значення. У репертуарі Н. були українські народні пісні та думи («Козак Голота», «Удова і три сини», «Сестра і брат», «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Буря на Чорному морі»). У 1842—1847 думи від Н. записав, а згодом опублікував П. Куліш у «Записках о Южной Руси» (Т. 1. 1856. С. 2). П. Куліш подав словесний портрет Н., навів відомості про його життя та виконавську манеру: спочатку він грав на кобзі, а потім на лірі, у середині твору зупинявся і, перебираючи струни, казав «мораль».

Літ.: Купиш П. А. Записки о Южной Руси. Т. 1. Санкт-Петербург, 1856. 322 с.; Кирдан Б., Омельченко А. Народні співці-музиканти на Україні. Київ, 1980. 183 с.; Полотай М. П. Никоненко Архип. *УРЕ.* Т. 7. Київ, 1982. С. 350; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 67.

Ірина Коваль-Фучило

Нирко Олексій Федорович

НИРКО Олексій Федорович (01.01.1926, с. Мар'янське Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл. — 26.10.2005, м. Ялта) — подвижник кобзарства Криму і Кубані, бандурист, історик кобзарства, голова ялтинської «Просвіти» (1988—1991), керівник Кримської капели бандуристів ім. С. Руданського в Ялті. Голова кобзарської секції Музично-хорового товариства Криму, заслужений працівник культури України; створив музей бандури в Ялті. Пройшов Другу світову війну і переслідування й тюрми радянських часів. Закінчив Львівський культурно-освітній технікум. Навчався у Львівській державній консерваторії ім. М. Лисенка, проте закінчити не зміг, бо 3 червня 1950 був заарештований, а 27 липня засуджений до 10 років виправно-трудових робіт та 5 років заслання за антирадянську діяльність. Покарання відбував у Молотовській обл. («Косьвінлаг», ОЛП № 8, селище Широкінське). Звільнений у 1956. Реабілітований. Кобзарську діяльність почав у 1956—1957 в с. Нова Січ та м. Нікополь на Дніпропетровщині. Після звільнення оселився в Ялті, де створив Музей кобзарського мистецтва Криму та Кубані (при Ялтинському гуманітарному інституті, 1984), кобзарську бібліотеку. Викладав класи бандури Ялтинської музичної школи та Ялтинського педагогічного училища (нині Кримський гуманітарний університет). Створив три капели бандуристок: імені С. Руданського, «Пролісок» та «Зоряниця» (всім присвоєно звання народних). Виступав із ними у Франції, Угорщині, Польщі, Югославії, Туреччині, Греції, Білорусі, Росії. Створив також п'ять ансамблів. Автор низки власних обробок різних творів для бандури. Як бандурист і керівник-диригент капел неодноразово нагороджувався дипломами та медалями. Автор багатьох наукових праць.

Праці: Кобзарство Криму та Кубані. Львів, 2006, 356 с.; Кобзарство Криму та Кубані : навч. посіб. (хрестоматійне вид.) для студ. вищ. навч. закл. / упорядн. О. Нирко. Київ, 2008. 480 с.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 178.

Ірина Коваль-Фучило

НІГОВСЬКИЙ Михайло Васильович — фольклорист, етнограф, громадський діяч, медик, активний записувач народних дум. Був студентом медичного факультету Харківського університету в 1850-х. Згодом працював лікарем у м. Лубни. За словами П. Куліша, «ревнісний збирач пісень». Записував думи від М. Ригоренка (Григоренка) («Маруся Богуславка» та ін., які надрукував П. Куліш 1856 у «Записках»). Всього до «Записок» Н. подав 4 тексти: «Хвеськo Ганжа Андибер» (с. 200), «Маруся Богуславка» (с. 210), «Козацьке життя» (с. 215), «Корсунська перемога» (с. 223). Як зазначає К. Грушевська, «се дві зовсім нові думи і два нові варіанти відомих дум». Куліш зазначав, що варіант Н. про Андибера значно сильніший, ніж той, що він записав від Шута. Кілька дум Н. записав, як він сам зазначав, «в местечке Вильшане Харьковской губернии, Богодуховского уезда» від кобзаря П. Колибаби. Найвідомішою є варіант думи «Плач невольника». Також Н. записав у Вільшані до 1874 від Колибаби один із варіантів думи про «Побег трех братьев из неволи турецкой, из Азова». Записи Н. вміщені в «Исторических песнях малорусскаго народа» В. Антоновича та М. Драгоманова. Матеріали записував у слободі Красний Кут Харківської губ., с. Дасківці Куп'янського пов. Харківської губ., с. Вільшане Богодухівського пов. Харківської губ.

Літ.: Кулиш П. А. Записки о Южной Руси. Санкт-Петербург, 1856. Т. 1. С. 199—200; Грушевська К. Українські народні думи. Київ ; Харків, 1927. Т. 1. С. 58—59, 77, 90; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 215, 234, 274, 352.

Ірина Коваль-Фучило

НІС Степан Данилович (24.04.1829, с. Понори, нині Талалаївського р-ну Чернігівської обл. — 19.01.1901, м. Городня, нині районний центр Чернігівської обл.) — фольклорист, етнограф, письменник, громадський діяч. Закінчив медичний факультет Університету св. Володимира. Працював лікарем в Україні (зокрема в Чернігові). Зібрав багато українських народних пісень, приказок та прислів'їв, які частково опублікував у «Черниговских губернских ведомостях» (1859—1860), збірках А. Метлинського, П. Чубинського та ін. Автор численних фольклористичних і етнографічних розвідок. Збирав документи з історії Лівобережної України козацької доби.

Праці: Село Понори Конотопского узда. *Черниговские губернские ведомости.* 1859. № 19, 24; Про хвороби и як им запомогти. Киев, 1874. 54 с.; Украинские загадки. *Черниговские губернские ведомости.* 1859. № 24; Нос С. Месторождение Семена Палия. *КС.* 1882. XI. С. 609; Нос С. Курта. *КС.* 1882. № 8. С. 385—387 (про пародійні думи).

Літ.: Бріцина О. Ю. Фольклорно-етнографічна діяльність Носа. *НТЕ.* 1980. № 1. С. 67—70; Коваленко О. Б. Ніс Степан Данилович. *ЕІУ.* Т. 7. С. 420.

Ірина Коваль-Фучило

НІЩИНСЬКИЙ Петро Іванович (псевдонім **Петро Байда,** 21.09.1832, с. Неменка Липовецького пов. Подільської губ., тепер Іллінецький р-н Вінницької обл. — 28.03.1896, с. Ворошилівка Вінницького пов., нині Тиврівський р-н Вінницької обл.) — український композитор, фольклорист, педагог, публіцист. Народився в сім'ї бідного псаломщика. 7-річним залишився без батька. З матір'ю і молодшим братом пішов пішки до Києва, щоб здобути освіту. За рік, за допомогою приватних осіб, опанував грамоту і вступив до Київської бурси на казенне утримання. Учився дуже старанно і, як найкращий учень, після закінчення бурси був переведений до Київської духовної семінарії, яку теж закінчив успішно. У семінарії співав у кількох хорах — семінарському, академічному та митрополичому і здобув репутацію талановитого співака і музиканта. 1850 був посланий церковним керівництвом до Греції як співак хору при Російській православній церкві в Афінах. Там вивчив грецьку мову і вступив до Афінського університету, який закінчив 1856, здобувши ступінь магістра богослів'я. Не бажаючи приймати духовний сан, 1857 повернувся до Росії і влаштувався викладачем грецької мови в Петербурзькій духовній семінарії. 1860 за сімейними обставинами переїхав до Одеси, давав приватні уроки,

робив обробки українських народних пісень. Працював учителем у приватних закладах, викладаючи географію, російську літературу, старослов'янську мову. На 60-ті роки припадають перші спроби фольклорних записів Н. Широкої популярності набули його музичні обробки народних історичних пісень «Козак Софрон», «Байда», етнографічна картина «Вечорниці» до п'єси Т. Г. Шевченка «Назар Стодоля», хор «Закувала та сива зозуля». В основу обробки пісні «Козак Софрон» Н. поклав варіант, який записав у Смілі, у сцені «Вечорниць» використано не лише народні пісні, а й ворожіння, приспівки до танцю, уривки обрядодійств. З 1875 працював учителем в Ананьєві, співав у хорі Єлисаветградського реального училища, зблизився з театром корифеїв. Учителював у Бердянську (1888—1890). Н. був учителем М. Аркаса та Є. Чикаленка, обом прищепив любов до фольклору. М. Аркас записував од нього пісні. З 1890 жив у с. Ворошилівка, де часто бував на вечорницях, весіллях, інших народних гуляннях, записував пісні, жарти, приказки, вивчав народний побут. Однак його архів втрачено. У с. Ворошилівка 1973 відкрито пам'ятник і музей композитора. Н. — автор перекладів українською мовою «Одіссеї» та «Іліади» Гомера, «Антігони» Софокла, «Слова о полку Ігоревім» на старогрецьку, які високо оцінив І. Франко. Його авторські пісні публікували в белетристичному збірнику «Ныва» в Одесі (1886), він — автор пісні «У діброві чорна галка», що стала народною. Н. — автор численних публіцистичних статей, опублікованих у місцевих часописах, видавець кількох посібників з вивчення грецької мови. Відомі його праці «Значение Киева и Украины для славянства и истории христианства в России» (1868), «Путеводитель по Константинополю» (1884), «Путеводитель по Святой Земле» (1885), видані в Одесі.

Літ.: Петр Иванович Нищинский (Некролог). *КС.* 1896. № 4. С. 126—128; Тюнєєва Б. Д. П. І. Ніщинський як композитор-етнограф. *Вісник Одеської комісії краєзнавства при ВУАН.* 1929. № 4—5. С. 30; Красюк І. Батьківщина Петра Ніщинського *НТЕ.* 1968. № 6. С. 62—63; Хоменко Б. В. На батьківщині Петра Ніщинського *НТЕ.* 1973. № 1. С. 77—80; Пархоменко Л. О. Петро Ніщинський *НТЕ.* 1982. № 6. С. 37—44; Шаповал Ю. Ніщинський П. І. *Українська журналістика в іменах.* Львів, 1996. Вип. 3. С. 228—229; Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України: сторінки історії. Запоріжжя, 2008. С. 149—150.

Людмила Іваннікова

Новак Валентина Станіславівна

НОВАК Валентина Станіславівна — (18.06.1954, с. Октябрь Логойського р-ні Мінської обл.) — білоруський фольклорист, викладач. У 1978 закінчила філологічний факультет Білоруського державного університету. З 1979 працює в Гомельському державному університеті ім. Ф. Скорини, з 2007 — завідувач кафедри білоруської культури і фольклористики, зараз — професор кафедр російської і світової літератури, кандидат філологічних наук (1990), доктор філологічних наук (2002), професор (2006). Нагороджена премією Ради Спеціального фонду Президента Республіки Білорусь по підтримці талановитої молоді, медаллю Франциска Скорини та ін. відзнаками. Н. є активним збирачем різножанрового білоруського фольклору, підготувала низку збірок, розробила концепцію локально-регіональної стратегії польових досліджень фольклору Гомельщини. Наукові терени Н. — регіонально-локальне вивчення фольклору Гомельщини та інших регіонів Білорусі, проблеми взаємодії міжетнічних фольклорних традицій, міфологія білорусів. Н. опублікувала понад 200 наукових робіт, серед яких індивідуальні і колективні монографії, фольклорно-етнографічні збірки, навчальні і практичні посібники. Н. є автором монографій «Каляндарна-абрадавая паэзія Гомельшчыны: Да праблем лакальнага, рэгіянальнага і агульнанацыянальнага ў фальклоры» (2001), «Каляндарна-абрадавы фальклор Гомельшчыны : у 2 ч. Ч. 1» (2009), «Абраднасць і паэзія пахавання стралы» (2002), розділів у колективних монографіях, численних статей. Н. підготувала низку підручників та посібників («Беларуская міфалогія. Хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік», 2013 тощо), виховала плеяду

молодих дослідників. Н. бере активну участь у виконанні наукових проектів Міністерства освіти Республіки Білорусь, Білоруського республіканського Фонду фундаментальних досліджень. Вона підтримує активне наукове співробітництво з ІМФЕ ім. М. Т. Рильського та ін. науковими закладами України, неодноразово виступала в Києві та інших містах на різноманітних конференціях та форумах, публікувала свої праці, тут побували її аспіранти та студенти.

Праці: Абраднасць і паэзія «пахавання стралы». Гомель, 2002; Беларуская міфологія : Хрэстаматыя : вучэбны дапаможнік / уклад. В. С. Новак. Мінск, 2013; Варажба на Гомельшчыне / уклад. В. С. Новак; А. А. Кастрыца. Мінск, 2010; Вясельная традыцыя Гомельшчыны : фальклорна-этнаграфічны зборнік / уклад. В. С. Новак. Мінск, 2011; Каляндарна-абрадавы фальклор Гомельшчыны : у 2 ч. Ч. 1 : манаграфія. Гомель, 2009; Міфалагічныя ўяўленні беларусаў / уклад. В. С. Новак. Мінск, 2010; Славянская міфалогія (на матэрыялах Гомельскай вобласці). Мінск, 2009; Хойнікшчыны спеўная душа : Народная духоўная культура Хойніцкага краю : фальклор.-этнаграф. зб. / пад агул. рэд. В. С. Новак. Мінск, 2010.

Літ.: Мушкетик Л. Ювілей Валентини Новак. *Слов'янський світ.* 2014. № 12. С. 210—214; Вахніна Л., Мушкетик Л. Матеріали з білоруської етнології. *НТЕ.* 2016. № 3. С. 103—107.

Леся Мушкетик

НОВИЦЬКИЙ Григорій Ількович (? — 1727) — етнограф, військовий діяч. Син полковника Іллі Федоровича Новицького. Закінчив Києво-Могилянську академію. Був обізнаний з давньою літературою, філософією, володів латиною. Служив охочекомонним полковником (1704—1708) та резидентом Івана Мазепи при польському гетьмані Синявському. Одружився з родичкою Пилипа Орлика — генерального писаря гетьмана Мазепи. 1712 був засланий до Тобольська за наказом Петра І як «зрадник» і прихильник Івана Мазепи. Будучи на засланні, улаштувався на службу до митрополита Сибірського Філофея (Філарета) Лещинського, у минулому економа Києво-Печерської лаври (він був першим проповідником православної віри в Сибіру, серед остяків і вогулів). Н. та інші вислані козаки супроводжували митрополита та ін. священнослужителів як особиста охорона в подорожах до селищ народів ханте і мансі. Н. вивчав побут і звичаї цих народів, зібраний протягом 1712—1715 етнографічний матеріал ліг в основу однієї з найперших у світовій літературі етнографічних монографій взагалі і першої праці, присвяченої етнографії Сибіру зокрема — «Краткое описание о народе остяцком и вогульском» (1715). Її видано у витягах 1720, 1730 та 1744 німецькою мовою без імені автора в Берліні і повністю в оригіналі 1884 та 1941. Монографія складається з передмови і восьми розділів. У вступі подано загальний історико-етнографічний та географічний опис Сибіру, історію його освоєння, відомості про корінні народи, їхні вірування, культуру й побут. Другий розділ містить відомості про історію остяцького народу, етимологію його самоназви, антропологічний та етнографічний опис остяків — суспільний та господарський лад, юридичні звичаї, релігійні погляди, вірування, обряди і звичаї, автор описав також численні випадки хрещення остяків і вогулів. «Головна риса праці Г. Новицького — історична правдивість, відсутність домислів, вигадок, твір має суто науковий характер» (В. Горленко). «Численні факти про стародавній побут західносибірських інородців ставлять його [твір — *Л. І.*] поруч із найвідомішими описами мандрівників та місіонерів XVIII століття» (М. Сумцов). 1721 Н. обійняв посаду наглядача за дотриманням новоохрещеними ханте Кондинської волості християнських звичаїв. Під час однієї з подорожей до новоохрещених повсталі ханте вбили Н. разом зі священиком, що був з ним. Точна дата загибелі невідома. Працю Н. високо оцінило Російське географічне товариство, а також М. Костомаров, М. Сумцов, В. Горленко, Р. Кирчів. С. Токарев назвав її однією з найраніших у світовій літературі суто етнографічних монографій.

Праці: Краткое описание о народе остяцком, сочиненное Григорием Новицким в 1715 г. Издал Л. Майков. Санкт-Петербург, 1884. (Рецензія: Сумцов Н. Ф. *КС.* 1885. № 3. С. 551—552).

Літ.: Стороженко Н. Охочекомонный полковник Илья Федорович Новицкий. *КС.* 1885. № 12. С. 331—457; Горленко В. Ф. Нариси з історії української етнографії. Київ, 1964. 248 с.; Новицький Григорій. *ЕУ.* Т. 5. С. 1785. Бровко А. С., Бровко Б. А. Яків Новицький та його імениті предки. Запоріжжя, 1997. 60 с.; Горленко В. Ф., Кирчів Р. Ф. Історія української етнографії. Київ, 2005. С. 87—94.

Людмила Іваннікова

НОВИЦЬКИЙ Іван Петрович (1844 (?), м. Тараща, нині Київської обл. — 12.08.1890, м. Київ) — фольклорист, етнограф, історик і журналіст. Народився в сім'ї службовців. Навчався на історико-філологічному факультеті Університету св. Володимира. Записував народні пісні та думи. Співробітник Київського центрального архіву й Археологічної комісії, автор праць з історії козаччини й соціально-правничої історії Правобережної України за литовської та польської доби («Нарис історії селянського стану Південно-Західної Росії в XV—XVIII ст.» (1876); «Адам Кисіль — воєвода київський» (1885), «Довідковий словник юридичних термінів давньої актової мови Південно-Західної Росії» («Университетские известия», Київ, 1871. № 8; 1872, № 3). Уклав 2 поширені покажчики (іменний (1878) та географічний (1885)) до усіх видань Археологічної комісії, починаючи з 1844. Зібрав близько 5000 українських народних пісень, уміщених у «Трудах Этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» П. Чубинського (Т. 5, 1872).

Праці: Из заметок этнографа. *Киевские губернские ведомости.* 1867. № 7, 8, 26, 27, 79, 80, Очерк истории крестьянского сословия Юго-Западной России в 15—18 вв. *Архив Юго-Западной России.* 1876. Ч. 6. Т. 1; Справочный словарь юридических терминов древнего актового языка Юго-Западной России. *Универ. известия.* 1871—1872; Женщина и ее положение в малорусских народных песнях. *Киевлянка.* 1884.

Літ.: Энциклопедический словарь / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон. Санкт-Петербург, 1897. Т. 21. С. 258; Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930. Т. 1. С. 762; ЕУ. Київ, 1996. Т. 5. С. 1785; Новицький Іван Петрович. *УРЕ.* Київ, 1982. Т. 7. С. 406.

Ірина Коваль-Фучило

НОВИЦЬКИЙ Яків Павлович (05.11.1847, с. Аули Катеринославського пов. Катеринославської губ., тепер смт Криничанського р-ну Дніпропетровської обл. — 19.05.1925, м. Запоріжжя) — фольклорист, етнограф, історик, археолог, архівіст, краєзнавець, педагог, член-кореспондент ВУАН. Належить до давнього козацького роду Новицьких, відомого з часів гетьманів Самойловича і Мазепи (один із предків, Г. І. Новицький, — автор етнографічної монографії «Краткое описание о народе остяцком» (1715)). Народився в сім'ї службовця. Ще в дитячі роки захопився народними казками, легендами, піснями про запорожців, що й визначило його життєвий шлях. 1865 закінчив Олександрівську повітову школу і до 1868 працював писарем у казначействі. Самотужки здобув усебічні знання з різних галузей наук. В 1869—1877 працював учителем в різних школах Олександрівського повіту. Залучав дітей до краєзнавчої роботи, збирав історичні, археологічні та природничі колекції, записував фольклорний матеріал від старожилів сіл Ольгінське Маріупольського пов., Іванівка, Вознесенка Олександрівського пов. Катеринославської губ. Його можна назвати одним із зачинателів педагогіки народознавства, він намагався ввести в шкільну програму все, що становить історико-етнографічний інтерес, виховував національну самосвідомість школярів на основі знань місцевої історії, етнографії, археології, природознавства. 23 січня 1876 став дійсним членом Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Понад 50 легенд, переказів, казок, які записав Н., увійшли до збірника М. Драгоманова «Малорусские народные предания и рассказы» (1876). Вже ці найперші записи засвідчують наукове ставлення Н. до фольклору: збережено всі діалектні особливості мови оповідачів, подано чітку паспортизацію текстів, а до історичних переказів — розлогі коментарі. За якістю і точністю запису це найкраща публікація Н. 1877 був звільнений з посади вчителя «за поширення в народі

українофільських тенденцій». Деякий час працював у статистичному бюро Чернігівського губернського земства, поруч із О. О. Русовим здійснив опис Борзенського пов. З 1879 повернувся на Катеринославщину, до м. Олександрівська (нині Запоріжжя), де провадив наукову роботу, працюючи на різних посадах. 1881—1886 був секретарем Олександрівської шкільної ради, опікуном і екзаменатором земських шкіл. На основі власних спостережень і спираючись на місцеві архіви, написав низку важливих статей з історії педагогіки: «Первые училища Алексанровской крепости и Алексанровска, уездного города (1785—1880 гг.)» (1908), «К истории народного образования в Екатеринославской губернии» (1884), «Итоги народного образования в Александровском уезде» (1889). Обстоював навчання рідною мовою, дбав за створення в селах народних бібліотек. 1882—1885 Н. був організатором статистико-економічного опису Олександрівського пов. та м. Олександрівська, зробив опис архівів по всій губернії, здійснив розкопки в околицях м. Олександрівська, на Хортиці, у Великому Лузі. Д. Ф. Чернявський зазначив, що Я. П. Новицький був єдиною людиною, що використала для наукової праці Олександрівські архіви (тепер частково втрачені). Унаслідок цього написано важливі історико-статистичні та археологічні праці: «История города Александровска в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии» (1905), «Описание границ и городов бывшей Азовской губернии» (1910). Праці «Остров Хортица на Днепре, его природа и древности» (1917) та «С берегов Днепра (Очерки Запорожья). Путевые записки и исследования» (1905) ілюстровані великою кількістю фольклорних матеріалів. Н. — організатор історичного музею в м. Запоріжжі (1923) та обласного історичного архіву (на сьогодні не збереглися). Співпрацював з усіма крайовими газетами: «Екатеринославские губернские ведомости», «Днепр», «Степь», «Днепровская молва», «Дніпрові хвилі», «Екатеринославский юбилейный листок». Член Російського географічного товариства, Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті, Харківського історико-філологічного товариства, Катеринославського наукового товариства, Катеринославської вченої архівної комісії, член правління Катеринославського краєзнавчого музею ім. О. Поля (тепер Національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького), член Катеринославського товариства «Просвіта» тощо. Збереглося листування з видатними фольклористами І. І. Срезневським, А. О. Скальковським, М. Ф. Сумцовим, В. Б. Антоновичем, Г. А. Залюбовським, Ф. Г. Лебединцевим, В. О. Бідновим, В. П. Степаненком, К. В. Шейковським, О. О. Русовим та ін. Найближчий друг Д. І. Яворницького. Помер в м. Запоріжжі. Місце поховання невідоме. Ім'ям Новицького названа вулиця в м. Запоріжжі. Архів ученого — в Інституті рукопису НБУВ (ф. 202, од. зб. 1—203) та в АНФРФ ІМФЕ НАНУ (ф. 4—3, од. зб. 1—164) — біографічні матеріали та фольклорні записи. Разом з Г. А. Залюбовським та І. І. Манжурою Н. у 70-х XX ст. поклав початок науковому вивченню фольклору Нижнього Подніпров'я. У 80-х XIX ст. надрукував значну кількість фольклорних записів на сторінках газет «Екатеринославские губернские ведомости», «Днепр», «Степь», «Екатеринославский юбилейный листок». Видав перші регіональні збірники українського фольклору (практично немає записів з інших регіонів): «Малорусские песни, преимущественно исторические» (1894), «Малорусские исторические песни» (1907), «Малорусские народные предания, поверья и рассказы» (1907), «Запорожские и гайдамацкие клады» (1908), «Малороссийская и запорожская старина в памятниках устного народного творчества» (1907), «Народная память об урочищах и исторических лицах Запорожья» (1909), «Народная память о Запорожье» (1911), «Духовный мир в представлении малорусского народа» (1912), «Малорусские народные заговоры, заклинания, молитвы и ре-

цепты» (1913), «Малорусские народные заговоры и заклинания» (1915). Найхарактерніша риса Новицького-фольклориста — записувати все, що лишилося в народній пам'яті про запорозьку старовину, через що В. В. Білий назвав його «етнографом Запорожжя». Його збірники — це історія Запорозької Січі в народній інтерпретації. Матеріал збирав фактично в межах одного повіту — Олександрівського, в самому серці Запорожжя, від колишніх січовиків та їхніх нащадків. Н. ставився до фольклору як до історичного документа — це висловлював у своїх замітках та коментарях. Збірники Н. високо оцінили такі видатні вчені-фольклористи як М. Ф. Сумцов, Д. К. Зеленін, В. М. Гнатюк, Ф. М. Колесса, Д. І. Яворницький, В. В. Білий, Д. Ф. Чернявський та ін. Я. П. Новицький єдиний в історії української фольклористики, хто записав і надрукував легенди про народну топоніміку Запорожжя, аналогів яким немає і не може бути в інших регіонах України. Що ж стосується топоніміки, то села, урочища, скелі й т. ін., які відвідав Н. (багато пам'ятних місць сам сфотографував) були затоплені водами ДніпроГЕСу. Цінність записів Н. полягає в їх вичерпній інформативності, документальній точності, у глибокому науково-історичному коментуванні. Таке неоціненне значення має насамперед праця «С берегов Днепра», особливо її друга частина — «Запорожье в памятниках устного народного творчества», де в формі подорожніх нотаток здійснено монографічний опис території Нижнього Подніпров'я з боку історико-археологічного, статистико-економічного та фольклорно-етнографічного. Тут в легендах і переказах міфологія і демонологія, історія, топоніміка, увесь фольклорний пласт за XIX ст. Важливі й фольклорні записи, здійснені Н. на Маріупольщині, зокрема в с. Ольгінка та його околицях (тепер Волноваський р-н Донецької обл.). Нині це ареал російсько-української війни, а частина обстежених Н. населених пунктів, зокрема і легендарна Савур-могила, належать до тимчасово окупованої території. Записи Н. засвідчують, що Донеччина й Маріупольщина зокрема — це автохтонні запорозькі землі.

Праці: Твори в 5-ти томах / упоряд. Л. Іваннікова. Запоріжжя, 2007. Т. 1. 508 с. ; Т. 2. 510 с.; Твори в 5-ти томах / упоряд. Л. Іваннікова, І. Павленко. Запоріжжя, 2009. Т. 3. 440 с.; Острів Хортиця на Дніпрі, його природа, історія і старожитності / передм. Л. Іваннікової. Запоріжжя, 2018. 112 с.

Літ.: Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография. Санкт-Петербург, 1893. Т. 1. С. 130—146; Білий В. В. Я. П. Новицький (1847—1925). *Записки історико-філологічного відділу УАН.* Київ, 1926. Кн. 7—8. С. 358—366; Білий В. В. Минуле етнографії на колишній Катеринославщині та її сучасні завдання. *Археологічний збірник Дніпропетровського краєзнавчого музею.* Дніпропетровськ, 1929. Т. 1. С. 235—260; Чернявский Д. Ф. Яков Павлович Новицкий и его труды по истории и этнографии Екатеринославщины. *ЛЕУАК.* Екатеринослав, 1912. Вып. 8. С. I—VII; Чернявський Д. Ф. Яків Павлович Новицький. *Україна.* 1926. Кн. 1. С. 186—191; Дорошенко В. Новицький Яків Павлович. Автобіографія Я. П. Новицького *Україна.* 1925. Кн. 6. С. 183; Ульяновський В. І., Абросимова С. В. Листи Я. П. Новицького до Д. І. Яворницького. *Український археографічний щорічник.* Київ, 1992. Вип. 1. С. 352—382; Морозюк В. Народознавчо-освітня діяльність Я. П. Новицького. *НТЕ.* 1992. № 5. С. 25—34; Іваннікова Л. В. Яків Новицький. Фольклорист, історик, педагог. Запоріжжя, 2010. 388 с.

Людмила Іваннікова

«НОВОРОССИЙСКИЙ ТЕЛЕГРАФ» — газета політична, комерційна і літературна. Виходила щоденно в Одесі протягом 1869—1873 та 1875—1897. Редактори в різний час: В. Золотов, К. Карастелєв, М. Озмидов. Опубліковано деякі фольклорно-етнографічні матеріали. Зокрема, в № 29 за 1872 стаття під криптонімом Д. И. «Русская песня в словах и напевах», у № 3754 за 1887 подано замітку про вірування, записані в с. Іванівка Олександрівського пов. Катеринослав. губ., пов'язані з тілом самогубця. Опис унікального звичаю «весілля рака», що побутував лише на Півдні України, та замовляння від пристріту подано в № 4781 за 1890. («Народные обычаи и поверья на нашем Юге»). Опис різдвяних українських звичаїв в Одесі висвітлює замітка «Хождение со звездой на Рождество в Одессе» (1890, № 4982). Багаті фольклорно-етнографічні відомості з Поділ-

ля про колядки та щедрівки, про звичай ставити хрести на дорогах, копати криниці за помин душі, про жіночі та «громові» свята, про вірування в нявок, відьом і т. ін. («Некоторые особенности Днестровского побережья Подолии», 1898, № 7518).

Людмила Іваннікова

НОВОСЕЛЬСЬКИЙ Антоній (справжнє прізвище **Antoni Jaksa-Marcinkowski, Якса-Марцинківський Антоній** ще один псевдонім: **Альберт Гриф,** 29.01.1823, с. Мостище, тепер у складі смт Гостомель Київської обл. — 12.09.1880, м. Київ) — український і польський етнограф, фольклорист, літературний критик, перекладач з французької і англійської мов. У 1844 закінчив Київський університет св. Володимира. У 1846—1849 співпрацював із часописом «Gwjazda» («Зірка») у Києві. Автор есе та історичних романів. Брав активну участь у суспільному житті Києва, зокрема, київської польської громади. У польській, українській та російській фольклористиці про Н. сформувалася думка як про дослідника, що вдавався до методів «міфологічної школи», некритично наслідував братів Грімм та був представником еволюціонізму в польській етнографії. Фольклориста звинувачували в надмірній «міфологізації» досліджуваного матеріалу. Досить критично відгукнувся про його працю «Lud...» О. Пипін, наголосивши на тому, що книга — цінне зібрання матеріалу з численними науковими недоліками (т. 3, с. 294). Згадав дослідження фольклориста М. Сумцов, акцентувавши на здобутках Н.: «Розкидані в книжці деякі гадки автора про міфи не мають наукової ваги. Досить цікавих етнографічних вказівок маємо і в ранійшій праці Н. — Nowosielski, Stepy, morze i góry 1854 (про купалу, розигри, коляди і ин.). Н. належить «Легенды и поверья укр. народа» (Киев. телегр., 1860, № 5—77) і про рахманський великдень (Dzennik Warszawski, 1854, № 33—35)» (с. 6—7). Вказуючи на застарілі погляди Н., Ф. Колесса зауважив нове і позитивне в діяльності фольклориста, розгледівши в його працях, насамперед, окреслення перспективних шляхів розвитку етнографії. У сучасній українській науці Н. вважають відомим фольклористом-міфологом, що залишив помітний слід. Польського дослідника досі поціновують як досвідченого збирача фольклору і упорядника одного з перших видань, де комплексно подано замовляння, казки, легенди, перекази. До збірки «Lud ukraiński, jego pieśni, bajki, podania, klechdy, zabobony, obrzędy, zwyczaje, przysłowia, zagadki, zamawiania, sekreta lekarskie, ubiory, tańcy, gry i t. d.» («Український народ...») (Вільно, 1857, т. I—II) увійшли також описи обрядів, зразки календарно- та родинно-обрядової поезії, соціально-побутові пісні (чумацькі, бурлацькі), прислів'я, приказки, загадки. Дослідники зауважили численні зразки, зафіксовані на Поділлі. Праця містила згадки про подільські паралелі окремих варіантів, про міфологічні уявлення подолян, регіональні особливості певних обрядів. Фольклорні зразки, подані в цьому дослідженні Н. та залучені до аналізу, не паспортизовано. Однак окремі зауваги засвідчують, що використаний матеріал здебільшого записав сам автор. Він обґрунтував висновки, покликаючись і на зразки, опубліковані Е. Руліковським («Opis powiatu Wasylkowskigo pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym», 1853), записи І. Вагилевича, П. Куліша (іноді точно не вказуючи джерела), численні публікації в періодиці, навів широкі паралелі. Фольклорист, як і його попередники, подавав фольклорну прозу (казки, легенди, перекази) у перекладі польською мовою, а зразки інших жанрів — мовою виконавців, транслітеровані латинкою. Публікація 40 загадок, що складають окремий розділ монографії, виявляє прагнення записувача бути точним, відтворюючи особливості мовлення носія: «Lahła kasia prostiahłasia, / Jak ustane, toj neba dostane» (Droga) (t. II, s. 263), і «Pomyż dwoma dubkamy / Bjut'sia żydki łobkamy" (Dzwonek drewniany) (Kołatajło) (t. II, s. 270). Попри це, помітно, що польська мова, рідна для записувача, вплинула на якість запису: зокрема, в

Новосельський Антоній

іменниках з'являються флексії, не характерні для української мови (żydki). Ця риса, притаманна також записам інших польських фольклористів, потверджує правило, згідно з яким ідіолект збирача накладає відбиток на мову запису. Типовою ознакою едиційних засад Н. була публікація відгадок, як загалом і допоміжних елементів наукового апарату (приміток, покажчиків: «Abecadłowy wykaz imion i rzeczy...») польською мовою — тобто видання було спрямоване на польськомовного читача. Прислів'я у дослідженні також опубліковано окремим розділом за абетковим принципом. Зразки не систематизовано тематично, помітно, що їх зібрано в різних регіонах України (деякі мають ознаки подільського говору). Окремі паремії засвідчують плідні текстологічні засади запису, коли фіксація відбувалася із тенденцією до фонетично точного відтворення: «Ani smerty, ani popustu», «Ani styj, ani pohory» (t. II, s. 231). Однак, як і в запису загадок, на відтворення українських іменників впливала польська мова: «tabak**i**» («табаки» — родовий відмінок «табака»), «hrosh**y**» («гроші»). Зразки пісень, переважно без зазначення будь-яких паспортних даних, також опубліковано з великою імовірністю точного відтворення мови виконавця. Перший том праці «Lud...» «охоплював аналіз українських казок та слов'янських, використаних Геродотом і Луціаном, а також містив "Слов'янську містеріософію". Крім передмови і вступу, де Н. пояснював свої погляди на фольклор і міфологію, окремі розділи присвячено демонології та «пам'яткам поганських урочистостей» (за визначенням упорядника). У другому томі, зокрема, докладно описано календарну обрядовість Коляди і Купала, провідної неділі, Зелених свят, Рахманського великодня, Маковія та подано перекази й легенди, пов'язані із цими святами. У розділі виокремлено аналіз ритуалів, що супроводжують закладання хати, сватання і весілля; в останньому, шостому, розділі проаналізовано сюжети, мотиви, образи переважно чарівних казок. У другому томі Н. проаналізував легенди й перекази про закляті скарби, чари, знахарювання, народні уявлення про птахів і звірів. До цього тому ввійшли розділи, де опубліковано прислів'я, приказки та загадки (823 прислів'я, 40 загадок). Прозові жанри в цьому томі, зокрема легенди й перекази, подано в художньому перекладі польською мовою. Розглядаючи уявлення про відьом, Н. органічно долучив до аналізу записи, не вказуючи, коли, від кого та де їх зафіксовано. Записані зразки народної прози та пісень використано у контексті аналізу окремих міфологем і символів (тваринних, рослинних та сакральних предметів). Описуючи календарні свята українців, фольклорист пояснював їхнє міфологічне підґрунтя, вдаючись до паралелей у міфології ін. народів. Як і всі романтики, Н. джерела міфології шукав не в первісних культах, а в народних віруваннях, обрядовому фольклорі та мові, що зберегли тільки окремі міфологеми, художньо переосмислені і трансформовані у символи. Праця «Lud ukraiński...» стала однією з перших спроб розглянути міфологічні «рудименти» в українському фольклорі. Усталилася думка, що цією розвідкою Н. завершується окремий період у польсько-українських фольклористичних взаєминах. Двотомна монографія стала спробою глибоко осмислити різні жанри української народної творчості, комплексного дослідження їх з позицій міфологічної школи.

Праці: Lud ukraiński / [przez Antoniego Nowoselskiego]. Wilno, 1857. T. I. 380 s.; Lud ukraiński, jego pieśni, bajki, podania, klechdy, zabobony, obrzędy, zwyczaje, przysłowia, zagadki, zamawiania, sekreta lekarskie, ubiory, tańcy, gry i t. d. / [zebrał i stosownemi uwagami objaśnił Antoni Nowoselski]. Wilno, 1857. T. II. 282 s.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX—XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 282; Дмитренко М. Українська фольклористика другої половини XIX століття: школи, постаті, проблеми. Київ, 2004. С. 57; [Пыпин А. Н.] История русской этнографии А. Н. Пыпина. Т. 3. Этнография малорусская. Санкт-Петербург, 1891. С. 294—296; Колесса Ф. Історія української етнографії / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; [голов. ред.], передм. Г. А. Скрипник. Київ, 2005. С. 78;

Сумцов Н. Ф. Діячі українського фольклору. Харків, 1910. С. 6—7; Шалак О. Антоній Новосельський: комплексне дослідження фольклору. *Шалак О. Український фольклор Поділля в записах і дослідженнях XIX — початку XX ст.* Київ, 2014. С. 287—293. Юзвенко В. А. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст. Київ, 1961. С. 75—76.

Оксана Шалак

НУДЬГА Григорій Антонович (21.01.1913, с. Артюхівка, тепер Роменського р-ну Сумської обл. — 14.03.1994, м. Львів) — письменник, фольклорист, літературознавець, історик української літератури, критик і культуролог. Кандидат філологічних наук (1956), член Спілки письменників України (1963), дійсний член НТШ. Автор спогадів «Тарасова ялинка» та укладач антології «Пісні та романси українських поетів». В'язень сталінських концтаборів ГУЛАГ. Досліджував літературу передшевченківської доби, походження українських пісень. У шкільні роки підтримував дружні стосунки з родиною кобзарів Сологубів, слухав розповіді про О. Вересая. Визначальний вплив на підлітка мав відомий український педагог Григорій Вашкевич — сусід родини Нудьги. 1931 закінчив Гадяцький педагогічний технікум і почав працювати учителем в Артюхівці. Восени 1932 організував делегацію селян до урядових установ з обґрунтованим проханням зменшити плани хлібозаготівель, які можна було виконати, лише зібравши урожай за чотири роки. Делегацію вигнали, а Нудьгу, як організатора, жорстоко переслідували. Восени 1933 утік із села, рятуючись від Голодомору, і вступив на філологічний факультет Харківського університету, згодом перейшов до Київського, який закінчив у 1938. Ще будучи студентом, Н. 1935 опублікував свою першу статтю про кобзаря І. Запорожченка. У 1936—1937 працював на посаді молодшого наукового працівника Інституту фольклору Академії наук України, виїжджав у фольклорні експедиції на Чернігівщину та Сумщину. Результат — літературні й фольклорні статті в журналах. Деякий час працював у Полтаві викладачем Педагогічного інституту, звідки 1941 пішов на фронт. Під Харковом потрапив в оточення, опинився у німецькому таборі для військовополонених і в тюрмі. 1944 знову призваний до Червоної армії, але незабаром відкликаний на наукову роботу у Львівське відділення Інституту літератури АН України (коли війна вже наближалася до кінця, наукових працівників почали з армії демобілізувати). Із 1944 — на науковій роботі у Львівському відділенні Інституту літератури АН УРСР. Працював разом із М. Возняком (завідувач відділу), Ф. Колессою, В. Щуратом, І. Свєнціцьким, І. Крип'якевичем. 10 травня 1945, напередодні захисту кандидатської дисертації, заарештований у Києві. Засуджений військовим трибуналом на 10 років позбавлення волі та на 5 років обмеження громадянських прав. У жовтні 1951, раніше на 4 роки, виходить на волю. Під кінець 1954 Н. надійшов лист із Президії Верховної Ради України з повідомленням про зняття судимості та всіх обмежень. 1955 поселився у Львові, працював у редакції журналу «Жовтень». Незважаючи на офіційну реабілітацію у 1967, ім'я вченого з чорного списку не виводили — до 1973 обіймав посаду молодшого наукового співробітника. Досліджував проблему літературно-фольклорних взаємин, яку з властивою йому ґрунтовністю і системністю намагався простежити на всьому проміжку розвитку української літератури — від давнини до сучасності. Фундаментальні збірники з теми: «Пісні та романси українських поетів» (у двох книгах, Київ, 1956); «Українська народна сатира і гумор» (1959), «Чумацькі пісні» (1969), «Думи» (1971). Видав монографії «Пародія в українській літературі» (1961) та «Українська балада» (1970). Наукові праці Н. в галузі культури й освіти — розвідки про навчання українських студентів в університетах Європи XIV—XVIII ст., про існування письма на Русі ще до прийняття кириличної абетки, про перший культурно-етнографічний опис України у книзі польського письменника Я. Ласіцького, про книгу «Листування запорожців з турецьким султаном» тощо. Після смерті вченого у Львівській організації Спілки письменників України бу-

Нудьга Григорій Антонович

ло створено Фонд імені Н. 1997 фонд видав працю його життя — двотомну монографію під назвою «Українська дума і пісня у світі» та висунула її на здобуття Шевченківської премії, проте подання відхилили, хоча на той час не існувало формальних обмежень щодо книг покійних авторів. Нещодавно вийшло друком інше ґрунтовне дослідження Н. «Козак, філософ, поет», присвячене автору відомої пісні XVIII ст. «Їхав козак за Дунай» Семену Климовському. На основі значного фактичного матеріалу Н. переконливо довів, що пісня і дума — найзначніший і найоригінальніший внесок українського народу в скарбницю культури народів світу.

Праці: Песни украинских поэтов первой половины XIX в. и народные переделки их. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Киев, 1965. 20 с.; Пісні українських поетів та їх народні переробки. *Пісні та романси українських поетів*. Київ, 1956. Т. 1. С. 3—83; Пародія в українській народній творчості. *Пародія в українській літературі*. Київ, 1961. С. 36—63; Баладні пісні / упоряд. Г. Нудьга. Київ, 1969; Українська пісня в світі: дослідження. Київ, 1989. 535 с.; Українська дума і пісня в світі. Львів, 1997. Кн. 1, 421 с.; Кн. 2, 509 с.; Козак, філософ, поет (про Семена Климовського). Львів, 2002. 112 с.; У колі світової культури. Львів, 2006. 440 с.

Літ.: Нудьга Григорій. Біобібліографічний покажчик. Львів, 2007. 272 с.; Кирчів Р. Дума про красу, силу і славу української пісні. *Нудьга Г. Українська дума і пісня в світі*. Львів, 1997. Т. 1. С. 7—30.

Ірина Коваль-Фучило

О

ОБЛІЧЕНКО Григорій (Грицько) (1889, с. Куберлі Харківської губ. —?) — кобзар (харківська школа). Мав гарний голос. У репертуарі були думи «Удова і три сини», «Сестра і брат», «Три брати самарські», псальми та жартівливі пісні. В. Харків від О. 1930 записав на фонограф думу «Три брати самарські».

Літ.: Гримич М. Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. Чис. 4. С. 24.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 6—4. Од. зб. 194. Арк. 75—78.

Ірина Коваль-Фучило

ОГІЄНКО Іван Іванович (Митрополит Іларіон, 14.01.1882, м. Брусилів Радомишльського пов. Київської губ., тепер Житомирська обл. — 29.03.1972, Вінніпег, Канада) — поет, прозаїк, есеїст, мовознавець, поліглот, історик культури, історик церкви, теоретик канонічного права, перекладач Біблії й релігійної літератури, ієрарх УАПЦ. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (1909). Був учнем професора В. Перетца. Ще в студентські роки опублікував філологічні розвідки: «Огляд українського язикознавства» (1907), «Українська граматична термінологія» (1908), «Двійне число в українській мові» (1909), — за останню удостоївся диплома I ступеня. Після закінчення університету вчителював, не покидаючи наукової роботи. Видав історико-етнографічні розвідки «Брусиловское церковное братство и его культурно-просветительская деятельность» (Катеринослав, 1914); «Брусиловская Св. Воскресенская замковая церковь. Исторический очерк» (К., 1914). З 1915 І. Огієнко працював у Київському університеті, спочатку як приват-доцент, згодом — професор. За дорученням Центральної Ради запровадив в університеті предмет «Історія української мови». 1918 — міністр освіти в уряді УНР. 1919—1921 — міністр віросповідань. Очолював правописну Комісію і разом із професором Є. Тимченком підготував «Проект правопису української мови», який невдовзі схвалено і затверджено ВУАН. 1919 — організатор і перший ректор українського державного університету в м. Кам'янці-Подільському. 1920, коли місто захопили більшовики, виїхав у Західну Україну, де мешкав у м. Винниках під Львовом. 1926 назавжди покинув Україну: спочатку проживав у Європі (Швейцарії й Австрії), згодом (з 1947) і до кінця життя — у Канаді. 1926—1932 — професор церковно-слов'янської мови й палеографії Варшавського університету (звільнений 1932 «за український націоналізм»). І. Огієнко започаткував вихід у світ часописів «Рідна мова» (1932), «Наша культура» (1935), «Віра й культура». Дійсний член НТШ. 1926 при Варшавському університеті організував Комісію для перекладу богослужбових книг і 1927—1928 видав низку богослужбових книг у власному перекладі. Його переклад «Нового Завіту» (Львів, 1937) розійшовся Європою, Америкою, Австралією і нині — бібліографічна рідкість. 1939 у Варшаві вийшов «Новий Заповіт з Псалтирем» у перекладі Огієнка. 1936—1940 він переклав увесь текст Старого Завіту. У Варшаві був головою Української Церковної Ради, 1940 прийняв чернецтво у Яблочинському монастирі на Холмщині, того ж року був висвячений на архієпископа Холмського і Підляського. Під час війни жив у Лемківщині (с. Криниця), у м. Закопане (Польща), у католицькому монастирі під Віднем, далі — у Лозанні (Швейцарія). У вересні 1947 прибув до Вінніпега і поновив перекладацькі студії. У липні 1962 у Лондоні вийшов перший друкований примірник Біблії — вершина наукової і перекладацької діяльності О. З 1948 — митрополит УАПЦ. З 1951 — глава Української Православної Церкви в

Канаді. Наукова спадщина О. становить понад 1000 одиниць — десятки томів праць: з історії української мови — «Історія українського друкарства» (1925), «Граматико-стилістичний словник Шевченкової мови» (1961); з історії української культури і церкви — «Українська культура і коротка історія культурного життя українського народу» (1970), «Дохристиянські вірування українського народу» (1965), «Українська церква. Нариси з історії Української Православної Церкви: у 2-х томах» (1982). Торкаючись церковної історії, О. досліджував фольклорний матеріал, який трапляється в духовній літературі XVII—XVIII ст. (у праці «Отголоски современности и местные черты в «Ключе разумения» Иоаникия Галятовского, южнорусского проповедника XVII века» йдеться про фольклорні українські матеріали в проповідях Галятовського: народні вірування метеорологічні прикмети, повір'я про чарівників, знахарів та ін.). О. був особисто знайомий з Б. Грінченком, П. Житецьким, М. Грушевським, працював коректором, а згодом редактором «Записок наукового товариства в Києві», видавав протягом 1933—1939 у Варшаві щомісячник «Рідна мова», а з 1939 — журнал «Наша культура», де друкувалися розвідки з етнографії, історії, археології, мистецтвознавства, літературознавства, мовознавства, філософії й інших галузей українознавства. У праці «Дохристиянські вірування українського народу» О. (митрополит Іларіон) подав ґрунтовний опис усіх відомих дохристиянських вірувань українців та інших слов'янських народів, міфології і демонології, календарних і родинно-побутових обрядів і звичаїв, уявлень про загробне життя, проаналізував взаємозв'язок дохристиянської та християнської культури тощо. Автор також подав відомості про українські та слов'янські першоджерела своєї праці: стародруки, етнографічні матеріали, бібліографію українського фольклору, літературні твори. Книга має іменний і бібліографічний покажчики. Уперше видана 1965 у Вінніпегу, в Україні — 1992. Хоч написана в науково-популярному стилі, однак кожна теза автора підтверджується посиланням на джерело. У цьому своєрідність наукового стилю О. Інша праця, «Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу» (К., 1918), також безпосередньо торкається питань усної народної творчості. Зокрема, автор наголосив на важливому значенні української народної пісні, думи, музики, церковного наспіву для розвитку культури, літератури як української, так і російської. Торкається питань вивчення народного мистецтва, архітектури, звичаєвого права, вірувань, обрядів, історії української мови, літератури, впливу української культури на російську. У праці подано велику кількість бібліографічних джерел.

Праці: Проповеди Иоаникия Галятовского. *Сборник Харьковского историко-филологического общества.* 1913. Т. XIX. С. 401—428; Отголоски современности и местные черты в «Ключе разумения» Иоаникия Галятовского, южнорусского проповедника XVII века *Русский филологический вестник*. 1914. Т. LXXI. С. 539—550; Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ, 1918. 272 с. (Репринтне відтворення: Київ, 1991). Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія. Вінніпег, 1965. (Репринтне відтворення: Київ, 1991, 424 с.); Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. Київ, 1995. 296 с.; Історія українського друкарства / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. Київ, 1994. 448 с.

Літ.: Етнокультурний пласт Івана Огієнка. *В. А. Качкан. Українське народознавство в іменах.* Київ, 1994. Ч. 1. С. 281—295.

Людмила Іваннікова

Огієнко Ірина Сергіївна

ОГІЄНКО Ірина Сергіївна (23.02.1983, с. Кучаків Бориспільського р-ну Київської обл.) — філолог, фольклорист. 2005 закінчила КНУ ім. Т. Шевченка і здобула кваліфікацію магістра філології слов'янської (болгарської) мови та літератури, української мови та літератури. Протягом 2005—2008 навчалася в аспірантурі КНУ. У 2009 захистила кандидатську дисертацію «Дискурсивні слова турецького походження в текстах сучасних болгарських мас-медіа». З 2009 працює в ІМФЕ. Авторка низки статей про дискурсивні слова турець-

кого походження, а також досліджень історіографічного характеру з болгарської і чеської фольклористики.

Праці: Дискурсивні слова турецького походження в текстах сучасних болгарських мас-медіа. Київ, 2017. 255 с. ; Чеська етнологія і фольклористика на поч. XXI ст. *Сучасна фольклористика європейських країн. До XV Міжнародного з'їзду славістів (Мінськ, 2013).* Київ, 2012. С. 83—114; Інститут етнології Академії наук Чеської Республіки в XXI ст. : тематика і проблематика досліджень. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 2012. Вип. 56. Чис. 2. С. 56—67; Болгарська етнологія і фольклористика кінця XX — початку XXI ст. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур пам'яті акад. Л. Булаховського.* 2013. Вип. 23. С. 248—257; Альманах «Болгарська україністика» : тематика і проблематика досліджень. Дриновський збірник. 2016. Вип. 9. С. 462—469.

Леся Мушкетик

ОГОНОВСЬКИЙ Омелян Михайлович (псевдоніми і криптоніми: **Омелян із Григорова**, **Ємілян**, **Ом. О.** та ін.; 03.08.1833, с. Григорів, нині Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. — 28.10.1894, м. Львів) — український філолог і громадський діяч, доктор філософії (1865), член-кореспондент Польської АН (1881), поет. Один із засновників «Просвіти» (її голова у 1877—1894), Народної Ради (1885), НТШ (1893), дійсний член НТШ (1923). У своїй найбільшій праці «Історія літератури руської», яка залишилася незавершеною (опублікована в «Зорі» 1887—1894; видана окремо, частини 1—6 (1887, 1889, 1891, 1893—1894), приділив увагу етнографії XIX ст.

Праці: Огоновський Омелян. Історія літератури руської. Львів, 1887—1894. Ч. 1—6.

Літ.: Микитюк В. Професорська проза Омеляна Огоновського. *Слово і час.* 1998. № 8. С. 34—38; Пашук В. С. Огоновський Омелян Михайлович. *ЕІУ.* Т. 7. С. 524.

Ірина Коваль-Фучило

«ОДЕССКИЕ НОВОСТИ» — газета політична, наукова, літературна, громадська і комерційна. Виходила щоденно в м. Одесі Херсонської губ. протягом 1884—1917. Редактори в різний час: Є. Папандопуло, А. П. Старков, А. С. Балабан та ін. Під тією ж назвою виходив ілюстрований додаток. Друкувалися фольклорні записи О. І. Маркевича, зокрема пісні про Одесу («Одесса в народной поэзии», 1894, № 3047, 3054, 3135); некрологи на видатних фольклористів (Лисенка М. В. — 1912, № 8858), рецензії (на книгу Д. І. Яворницького «Запорожье в остатках старины и преданиях народа», Санкт-Петербург, 1888, № 1061), матеріали, що стосуються народної медицини, знахарства («Корреспонденция из Бендер», 1890. № 1863 — про знахаря Куценка, що проживав у с. Старих Липканах), городництва («Поверья огородников», 1890, № 1643), кобзарства (1894, № 3122) та унікальних вірувань, пов'язаних з природніми явищами («Землетрясения в народных поверьях», 1894, № 2887).

Людмила Іваннікова

«ОДЕССКИЙ ВЕСТНИК» — газета політична, економічна і літературна. Виходила в м. Одесі Херсонської губ. протягом 1828—1893 російською і французькою мовами (з 1881 російське видання публікували окремо) двічі на тиждень, а з 1864 — щоденно. Засновник — громадський діяч і засновник Одеської Публічної бібліотеки, градоначальник м. Одеси Олексій Льовшин. Редактори: М. Сокальський (1857—1871), письменник і громадський діяч П. Зелений (1877—1887), композитор і фольклорист П. Сокальський (1871— 1876), який, працюючи в газеті впродовж 20 років, став на захист української мови і літератури. Тут друкували статті та фольклорні записи Д. І. Яворницького («Переправа через Днепровские пороги» — перекази, записані в с. Богодар-Олександрівського пов. Катеринославської губ., «Как встречали запорожские казаки Новый год», 1889, № 5), А. Свидницького («Остатки из времен доисторических. Народные предания», 1869, № 58), Я. П. Новицького («Остров Хортица на Днепре», 1876, № 55). В АНФРФ ІМФЕ НАНУ зберігається листування Я. П. Новицького з редакцією газети «Одесский вестник» за 1877—1887 роки (ф. 4, 3, од. зб. 106). Значну увагу на сторінках часопису приділяли етнографії та календарно-обрядовим

Огоновський Омелян Михайлович

звичаям Півдня України, весільній обрядовості: «Вопросы местной этнографии». 1889. № 93; «О чумачестве в Южных губерниях». 1889. № 16; «Описание обычая «рачной свадьбы» в Алешках». 1889. № 183; «Картинки из деревенской жизни в Подольской губернии». 1879. № 253, 262, 270; «Быт простого народа в Алешках (уездный город в Таврической губернии)». 1855. № 108; «Рождественские святки у малороссиян», 1842, № 101; Сонин И. «Проводы кутьи». 1861. № 79; «Юрьев день в Бобринце», 1856, № 101—102). В останній статті подано народні перекази про заснування с. Бобринець та про св. Юрія. Усі ці статті цінні тим, що фіксують локальні особливості язичницьких обрядів і звичаїв, які не поширені в ін. регіонах України. Чимало тут публікацій зразків народної творчості різних жанрів, зокрема історичних переказів і пісень: Воропонов Ф. «Предания о кладах: Материалы для истории Новороссийского края», 1860, № 107; Н. «Украинская старина», 1873. № 140; «Народное предание о приеме запорожцев императрицею Екатериною II», 1888. № 11 (запис Я. П. Новицького). Питання народної медицини розкривають статті «Врачи и крестьяне в Юго-Западном крае», 1864, № 99; Белокурый, «Знахари и бабы». 1865. № 107—109; Народні повір'я про упирів, вовкулаків та їх вплив на погоду й урожай зафіксовано в низці публікацій: Афанасьєв А. «Вовкулак (поверье)», 1853, № 63, 64; «О народном суеверии в с. Синокривце в Новороссии», 1889. № 201; «Об упыре с хвостом, влиянии его на бездождие и меры борьбы с ним» (1867, передрук: Москва, 1967, № 98). На сторінках газети друкували рецензії на фольклористичні збірники, літературні твори, зокрема, на «Труды...» П. П. Чубинського (1878, № 15, 37), твори М. Л. Кропивницького (1882, № 260), на збірник Чугуєвець П. «Малорусские бытовые песни. Очерки из жизни провинциального захолустья». Харків, 1889, 80 с. (1889, № 102). Публікували тут і спроби наукового осмислення народної творчості, зокрема, історичних пісень і переказів: Васильков, «Кое-что о народной поэзии по поводу современных событий», 1877, № 193—194; N. «О временах "басурманщины" в Малороссии. Воспоминания нищих в песнях и преданиях», 1876, № 232.

Людмила Іваннікова

«ОДЕССКИЙ ЛИСТОК» — газета політична, наукова, літературна, громадська і комерційна. Виходила щоденно в Одесі протягом 1880—1917. Редактор-видавець В. В. Навроцький (із 1914 — С. Ж. Навроцька, далі М. Д. Горлинова). Протягом 1901—1915 публікували безкоштовний ілюстрований додаток (редактор В. В. Навроцький). У газеті друкували статті, що стосувалися внутрішньої і зовнішньої політики й економіки, фейлетони, вірші, новели та повісті, а також і новини науки й мистецтва, рецензії на нові видання, театральні вистави, виставки і концерти. У 80—90-х XIX ст. тут друкували й деякі фольклорно-етнографічні матеріали, зокрема опис календарних обрядів і звичаїв молдаван і українців, пов'язаних з Різдвом (Мирянин А. «По Бессарабии и Малороссии», 1900, № 31), Масницею (Соколовский А. «Масляница у крестьян-малороссов», 1885, № 37), справлянням «колодки» і, особливо, з Великоднем («Праздник Пасхи в деревне», 1889, № 95; Соколовский А. Я. «Празднования Пасхи у крестьян-малороссов на Подолии», 1895, № 87). Публікацію Д. Федорова про народні повір'я, пов'язані з громом і блискавкою («Для чего Бог посылает гром», 1889, № 229), неодноразово передруковували ін. часописи («Діло», «Віленський вісник»).

Людмила Іваннікова

ОДЕСЬКА КОМІСІЯ КРАЄЗНАВСТВА (1924—1931). Створена 26 серпня 1923 як філія УАН в Одесі. Головою її був професор, археолог С. С. Дложевський. Складалася з кількох секцій: археологічної (голова С. С. Дложевський), етнографічно-діалектологічної (голова — проф. Р. М. Волков), соціально-історичної (голова проф. М. Є. Слабченко) та природних багатств. Етнографічно-діалектологічна секція мала на

меті якнайповніше вивчення Степової України в плані етнографічному і діалектологічному, а саме: 1) Збирання матеріалів з діалектології, фольклору і матеріальної культури; 2) Складання етнографічно-діалектологічної карти краю; 3) Збирання матеріалів і впорядкування біографічного словника вчених, письменників і театральних діячів Одещини, Катеринославщини, Криму, Кубані; 4) Збирання матеріалів, що стосуються домашніх промислів та народного господарства Степової України; 5) Складання бібліографічного покажчика з українського фольклору, етнографії і діалектології; 6) Складання програм зі збору матеріалів в усіх зазначених галузях; 7) Сприяння різним ученим у їхній індивідуальній роботі над вивченням Степової України. До складу секції належали українські вчені-краєзнавці: В. І. Бойко (записував сучасні народні пісні на Київщині в с. Кашперівка Білоцерківської округи); Н. І. Букатевич (досліджував чумацький промисел, записував чумацькі пісні та оповідання колишніх чумаків, автор монографії «Чумацтво на Україні» (Одеса, 1928)); Є. М. Єгоров (збирав етнографічні матеріали в с. Великі Копані на Херсонщині); В. Я. Каковський (записував народні пісні на Київщині); С. І. Цвєтко (досліджував болгарське весілля, ін. обряди та пісні в с. Тернівка Миколаївського пов. Одеської обл.); Б. В. Юрківський (досліджував купальський і весільний обряди й пісні в с. Дуфінка на Одещині), М. М. Виркау (досліджував нові явища в побуті м. Одеси, характерні риси українського народного мелосу); О. В. Сікиринський (досліджував українське весілля, календарні звичаї, вірування в с. Глибокояр Тираспільського пов.); В. Є. Черняховський (досліджував гайдамацтво та гайдамацькі пісні) тощо. До археологічної секції входили такі українські вчені як В. І. Гошкевич та Д. І. Яворницький. Усі зібрані матеріали, а також звіти про роботу секцій, програми збору першоджерел і теоретичні дослідження друкували у «Віснику Одеської комісії краєзнавства», який вона видавала 1924—1930 (вийшло всього 5 т.). Закликаючи на його сторінках до праці численних кореспондентів, ОКК, подібно до Етнографічної комісії УАН, порушувала низку наукових проблем: зв'язок науки з життям народу, дослідження, поряд з давнім, сучасного побуту, тобто всебічне вивчення села Степової України, вивчення таких народних промислів, як гончарство, ткацтво, килимарство, які на той час уже занепадали, створення музею Степової України тощо. Члени секції збирали предмети матеріальної культури та народно-вжиткового мистецтва. Голова секції, професор Р. М. Волков не лише розробив низку програм (наприклад, «План опису села», що передбачав монографічне дослідження села в географічному, економічному, матеріальному та фольклористичному аспектах), але й читав лекції з етнографії та фольклористики для членів секції, надавав їм методичні поради, вів семінари з українознавства. Тематика його лекцій: стилістика народних казок, билин та дум, побут і матеріальна культура, історія, географія, мова України тощо. Голова комісії проф. С. Дложевський розглядав краєзнавство і як окрему наукову дисципліну і як методику організації масової науково-дослідницької роботи, тож найпершим своїм завданням комісія вважала «невпинне і безмежне збирання фактичного матеріалу», у краєзнавстві вбачала «міцний засіб організації й притягнення населення до науково-дослідної роботи». На жаль, комісія лише частково змогла реалізувати свої плани, бо з ліквідацією більшовицьким режимом ВУАН і її діяльність припинили.

Літ.: Волков Р. М. Звіт секції етнографо-діялектологічної. *Вісник ОКК.* 1924. № 1. С. 20—22; Волков Р. М. Звіт про діяльність секції етнографічно-діялектологічної. *Вісник ОКК.* 1925. № 2—3. С. 166—168; Вісник ОКК при УАН. *Україна.* 1926. Кн. 5. С. 120; Камінський В. [Рец. на публікації]. Вісник Одеської Комісії Краєзнавства при Українській Академії Наук. Одеса, 1924. Ч. 1 ; Одеса, 1925. Ч. 2—3. С. 1—269; *ЕВ.* 1927. Кн. 3. С. 174—175; Іваннікова Л. В. Одеська комісія краєзнавства при ВУАН як науковий українознавчий осередок. *Слов'янський світ : Щорічник.* Київ, 2014. Вип. 13. С. 33—52.

Людмила Іваннікова

ОДНОГОЛОССЯ — наявність у музичному творі лише однієї мелодії (голосу) без супроводу інших голосів. У фольклорі вид музичної фактури, представлений однією мелодією у виконанні соліста вокаліста або інструменталіста. У народній музиці О. притаманне сольним жанрам, основна функція яких полягає в наративності (оповідальності). Це думи, голосіння, певна частина балад, пісні колискові, інструментальні награвання. Фольклорне О. може мати також свою часову (наприклад, давні обрядові пісні), географічну (приміром, південний захід України) та виконавсько-стильову зумовленість (зокрема, записи К. Квітки від М. Микитенка).

Літ.: Квітка К. Українські народні мелодії. Київ, 1922. 236 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ОЛЄЙНИКОВ (АЛЄЙНІКОВ) Йосиф (р. н. і р. смерті невідомі) — священик, член Таврійського губернського статистичного комітету. Опублікував у газеті «Таврические губернские ведомости» (1863, № 14—15) цінне дослідження: «О поверьях, предрассудках и разных обычаях жителей некоторых селений Бердянского уезда», що репрезентувало повір'я і звичаї, які автор записав у селах Петропавлівка, Новомихайлівка, Скелевата і Зелена Бердянського пов. Таврійської губ. Це — етнографічний опис Петропавлівської парафії, настоятелем якої був о. Йосиф. Автор зазначив, що описані звичаї характерні для українців Бердянського, Мелітопольського та Дніпровського пов. Автор описав календарні обряди колядування, щедрування, Купала, весільний обряд, вірування, подав зразки колядок і щедрівок, гребовецьких і весільних, побутових пісень, 42 прислів'я і приказки, прикмети, вірування, демонологію. Це були перші записи з даної території.

Праця: О поверьях, предрассудках и разных обычаях жителей некоторых селений Бердянского уезда. *ТаврГВ.* 1863. № 14—15.

Людмила Іваннікова

ОЛІГОТОНІКА — вузькоамбітусні лади народної музики. До них належать: біхорди — два звуки в секундовому діапазоні; дитоніка — два звуки в межах терції, кварти, іноді квінти; трихорди — три звуки в межах терції; тритоніка — три звуки в межах кварти; тетрахорди — чотири звуки в межах кварти; тетратоніка — чотири звуки в межах квінти; пентахорди — п'ять звуків у межах квінти; пентатоніка — п'ять звуків у межах сексти або септими; гексахорди — шість звуків у межах сексти. У деяких фольклорних творах може бути комбінування вузькоамбітусних ладів О. Трапляється О. в народних піснях речитативного стилю, зокрема, у дитячому, календарно-обрядовому та родинно-обрядовому фольклорі, звуконаслідуваннях, голосіннях, у деяких зразках соціально-побутової лірики та епіки, у моторних жартівливих і танцювальних піснях тощо.

Літ.: Правдюк О. А. Ладові основи української народної музики. Київ, 1961. 196 с.; Іваницький А. Українська народна музична творчість : посібник для вищих та середніх учбових закладів. Київ, 1990. 336 с.

Людмила Єфремова

ОЛІЙНИК Андрій (?, Пирятинщина) — бандурист із Пирятинського пов. Полтавської губ. (полтавська школа). Виконував думу «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі»(«О побеге трех братьев из Азова», записав варіант думи П. Лукашевич, переписав із рукописних паперів Лукашевича В. Горленко).

Літ.: Гримич М. Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. Чис. 4. С. 21.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1-К2. Од. зб. 2. Арк. 57—58 зв.

Ірина Коваль-Фучило

ОРКЕСТР НАРОДНИХ ІНСТРУМЕНТІВ — оркестр, до складу якого входять найпоширеніші національні народні музичні інструменти. ОНІ використовується у професійному та самодіяльному музичному мистецтві. На відміну від ансамблю, ОНІ складається з більшої кількості виконавців та інструментів, які поділяють на групи (партії) та підгрупи (діапазони). В Україні най-

поширеніші бандури різних сучасних систем. Спільними для них є: заміна діатонічного строю хроматичним, розширення діапазону та застосування різних пристроїв для перенастроювання інструментів в ін. тональності. Конструктори І. Скляр та В. Тузиченко створили оркестрові бандури: прима, альт, бас та контрабас, якими користуються, зокрема виконавці Державної заслуженої капели бандуристів поряд з удосконаленою І. Скляром сопілкою та лірою, хроматичними цимбалами системи А. Незовибатька. Як ударні інструменти в ОНІ використовують литаври, епізодично також концертну та оркестрову гармоніку. Більшість інструментів для ОНІ виробляє Чернігівська фабрика музичних інструментів. У регіональних ОНІ використовують також духові (флояра, дводенцівка), струнні (скрипка, басоля), ударні (бубон), кнопкові (баян).

Літ.: Вертков К., Благодатов Г., Язовицкая Э. Атлас музыкальных инструментов народов СССР. Москва, 1963. 275 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.

Людмила Єфремова

ОСАДЧА Віра Миколаївна (21.04.1952, м. Харків) — фольклорист-музикознавець, педагог. Закінчила з відзнакою Харківське музичне училище (1971), Ленінградську (нині Санкт-Петербурзька) консерваторію як музикознавець-фольклорист (1976). Кандидат мистецтвознавства (2000), доцент (2004), професор (2013), заслужений діяч мистецтв України (2004). Нагороджена орденом княгині Ольги ІІІ ступеня (2010). Завідувач кафедри українського народного співу та музичного фольклору (2001—2017). Професор кафедри теорії та історії музики (2016) і кафедри естрадного та народного співу (2017). Викладала в Бєлгородському музичному училищі (1976—1978), Харківському національному педагогічному університеті ім. Г. С. Сковороди (1983—1986). Викладає в Харківській державній академії культури з 1992. Створила лабораторії фольклору в Харківському обласному центрі народної творчості (1992, нині лабораторія нематеріальної культурної спадщини Обласного методичного центру культури та мистецтва), Харківській державній академії культури (1994). 2001—2017 — завідувач кафедри українського народного співу та музичного фольклору ХДАК, разом із колективом кафедри розробила теоретично-методичні засади спеціалізації «народний спів» для розвитку професійного вокального виконавства народного напряму. 1997—2006 вела клас вокального ансамблю. Виступала зі студентським творчим колективом «Гільце» на міжнародних фестивалях і фольклорних святах, зокрема в Любліні (Польща, 2001), Києві (2000, 2002). Викладає дисципліни «Етномузикологія», «Аналіз музичних творів», «Сольфеджіо», «Поліфонія», науковий керівник 14 магістерських робіт зі спеціальності «музичне мистецтво» (на кафедрі теорії та історії музики); «Українська народна музична творчість», «Транскрипція народної музики», «Музична культура Слобожанщини», «Музична культура української діаспори» (2005—2017, додатково на кафедрі естрадного та народного співу). Як теоретик досліджує жанрову систему та музичний діалект фольклору Слобожанщини, проблеми побутування пісенної культури усної традиції в сучасному культурному середовищі, наукової та виконавської реконструкції фольклорного тексту в творчості українських композиторів. Брала участь у 30 міжнародних і всеукраїнських симпозіумах та науково-практичних конференціях, зокрема в Дубаї (ОАЕ, 2018), Варшаві (Польща, 2018), Мінську (Білорусь, 2014, 2018), Калузі, Коломні, Москві (1993—2001), Санкт-Петербурзі (2015), Бєлгороді (2009—2015) (Росія), Києві, Львові, Луцьку, Рівному, Полтаві. У 1980—1992 брала участь у студійних, польових записах на Харківщині та підготовці програм Всеукраїнського радіоконкурсу «Золоті ключі». Учасник проекту мистецької агенції «Арт Велес» — «Берви» (м. Київ), зокрема укладач та автор статті до частини проекту «Українська традиційна музика. Слобожанщина» (2010—2017). Виступає в теле- та радіопрограмах як

популяризатор традиційної культури краю (з 1979). Збирач і виконавець народної пісенності Сходу України. З 1972 бере участь у фольклорних експедиціях, зокрема з вивчення пісенності Вологодської, Архангельської та Бєлгородської обл. (Росія, 1972—1978), традицій українських і російських поселень історичної Харківщини (з 1978). Здійснила також експедиції у Вінницьку, Волинську, Львівську, Полтавську, Херсонську обл. Власний фонд фонозаписів становить 2,5 тис. зразків, частково зберігається у фондах лабораторії нематеріальної культурної спадщини Харківського обласного центру культури і мистецтва. О. організатор системи фольклорної роботи з відновлення і популяризації традиційної музичної спадщини в структурі Харківського обласного центру народної творчості (1978—2010). Засновник фестивального фольклорного руху на Харківщині: «Фольклорна толока» (1994), «Покуть» (1996—2012), «Кроковоє коло» (1999—2019). Етноспівачка, створила перший на Сході України фольклористичний гурт «Слобожани» (1983), фольклорист Міського театру народної музики України «Обереги», керівник фольклорного гурту (з 1992). Лауреат міжнародного конкурсу вокального виконавства ім. Н. Плевицької (2009, Курськ, Росія). О. представляє ХДАК як член експертної комісії з присудження премій ім. В. М. Гнатюка за збереження та охорону нематеріальної культурної спадщини і Національної ради зі збереження нематеріальної культурної спадщини Міністерства культури України (Київ, 2006—2013). Член правління Харківського регіонального відділення секції джерелознавства НАН України, Спілки етнографів та фольклористів м. Харкова (з 1999). Голова комісії з присудження премій та стипендій Харківської обласної Ради за збереження нематеріальної культурної спадщини (з 2005), член Обласної атестаційної комісії з підтвердження (присвоєння) звання «народний» («зразковий») аматорським колективам обл. Управління культури і туризму Харківської облдержадміністрації (з 2011).

Праці: Обряди та звичаї фольклорних осередків межиріччя Орелі та Сіверського Дінця: матеріали фольклор.-етногр. експедиції селами Близнюківського та Барвінківського р-нів Харків. обл. / [упоряд. В. М. Осадча]. Харків, 2007. 167 с.; Магістерські, дипломні й курсові роботи з етномузикології студентів Харківських вищих навчальних закладів культури і мистецтв 1993—2010 років. *Наукові збірки Львівської державної музичної академії імені Миколи Лисенка : зб. ст. та матеріалів до 100-ліття теорії музично-етнографічної транскрипції.* Львів, 2010. Вип. 25. Чис. 6. С. 152—179; Обрядова пісенність Слобожанщини: навчальний посібник. Харків, 2011. 182 с.; Класифікація локальних фольклорних традицій у сучасній культурології та етномузикології: міждисциплінарний підхід. *Культура України: зб. наук. пр.* Харків, 2012. Вип. 38. С. 226—235; Принципи розрізнення пісенних парадигм у позаобрядовій ліриці Слобожанщини. *Музична україністика: сучасний вимір : зб. наук. ст. на пошану чл.-кор. АМУ, д-ра мистецтвознавства, проф. Софії Грици.* Київ, 2013. Вип. 8. С. 236—246; Регіональний аспект збереження та мистецького втілення традиційної музичної культури на Слобожанщині. *Народознавчі студії пам'яті В. Т. Скуратівського : зб. наук. праць.* Київ, 2013. С. 83—91; Звукообраз традиційного музикування в сучасному народноінструментальному виконавстві (у співавтор.). *Культура України. Сер. Мистецтвознавство : збірник наук. праць.* Харків, 2015. Вип. 51. С. 14—25; Роль міжетнічних взаємовпливів у розвитку народно-оркестрового виконавства (у співавт.). *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті.* Харків, 2016. № 1. С. 5—12; Ритмика обрядовых святочних напевов Слобожанщины. *Русский фольклор: Материалы и исследования.* Санкт-Петербург, 2016. Т. XXXV. С.489—497.

Літ.: Державні нагороди України. Кавалери та лауреати: Довідково-енциклопедичне та біографічне видання. Київ, 2014. С. 184—185; Почесні імена України — еліта держави. Київ, 2015. Т. III. С. 152.

Людмила Іваннікова

ОСАДЧИЙ Тихін Іванович (30.06.1866, с. Будище Звернигородського пов. Київської губ., тепер Черкаська обл. — 24.12.1945, с. Шевченкове Конотопського р-ну Сумської обл.) — український громадсько-політичний діяч, економіст, земський статистик, діяч сільськогосподарської виробничої кооперації, один із організаторів Всеукраїнського сільськогосподарського кооперативного союзу «Централ», член Центральної Ради. Сфера його інтересів — політична

економія, селянське землеволодіння, громадський побут. Цікавився звичаєвим правом, родинною обрядовістю з погляду економічного. Біографічні дані дуже скупі. Відомо, що 1890—1897 працював статистиком Херсонського і Симбірського земств. З 1904 учителював у школах Київщини та Чернігівщини. Був організатором і постійним головою сільськогосподарського кредитного союзу на Конотопщині. З 1917 — член Центрального комітету селянської спілки і член Центральної Ради. Написав і опублікував декілька праць про селянські землеволодіння і землекористування: «Херсонское землевладение и херсонские землевладельцы» (1912), «Силы деревни. Хроника (1870—1900)» (1900), «Общественный быт и проэкты его улучшения в XIX ст.» (1902). Був представником соціально-історичного напряму в політекономії, віддавав перевагу методологічним засадам німецької історичної школи, негативно ставився до марксизму. Праці О. містять переважно статистичні описи селянських господарств. Такий же підхід виявляв і до вивчення родинних звичаїв та обрядів — О. цікавив економічний аспект весільного обряду та інших шлюбних звичаїв, на що мало хто звертав увагу в українській етнографії. Саме юридично-економічний аспект ритуалу з'ясовувала його стаття «Брачные договоры у малороссов», опублікована в журналі «Этнографическое обозрение». Подібний характер має й опис Щербанівської вол. Єлисаветградського пов. Херсонської губ., території колишнього Бузького козацького війська, до якої входили села Щербані, Троїцьке, Білоусівка та Михайлівка. На прикладі цієї волості досліджував асиміляційні процеси між українцями та молдаванами, що становили відповідно 59 % та 33 % населення. Праця складається з десяти розділів, у яких розглянуто топографію і природу краю, історію Побужжя, побут та етнографічні особливості кожної національності в межах волості, сімейні відносини, звичаї, ігри та розваги, вірування та повір'я, громадські відносини, народна освіта, демографія краю, заняття та промисли, платежі й кредит, бюджет селянського господарства. У перших чотирьох розділах йдеться про традиційну культуру мешканців Побужжя, зокрема історичну пам'ять, народну топоніміку, формування нової звичаєвості в міжетнічному середовищі, механізми злиття різних культур, зокрема, зміни в матеріальній сфері — в архітектурі житла, елементах народного костюма, харчуванні, у сфері юридичних звичаїв, що стосуються сімейного побуту. Цікавий з погляду сучасності порівняльний аналіз особливостей вдачі молдаван і українців, що визначають їхнє звичаєве право. О. зафіксував на Побужжі існування унікальних звичаїв побратимства і посестринства, досить повно описав весільний обряд, зокрема передвесільні його етапи: вибір нареченої і нареченого, сватання, оглядини, заручини, шлюбний договір. За твердженням О., по всьому Побужжю наприкінці XIX ст. переважав уніфікований українсько-молдавський весільний обряд, у якому злилися елементи двох традицій. О. перший серед українських учених докладно описав це весілля. У праці подано оригінальні локальні особливості обрядів родин та хрестин, похорону, календарних обрядів, молодіжних розваг («забави», «музики», «жок») і дошлюбних взаємин. О. спостеріг руйнування пісенної традиції в багатонаціональному середовищі, зокрема витіснення давніх зразків фольклору новотворами. Зафіксував традиційні уявлення українців про померлі душі, домовиків, русалок, відьом, чаклунів і ворожок. Збереженість цих вірувань, на його думку, залежить від рівня освіти селян, який у різних селах різний. Книгу О. «Щербановская волость Елисаветградского уезда Херсонской губернии» високо оцінили А. Кримський та В. Ястребов саме за багатство фактичного матеріалу, зібраного автором. Вона й досі не втрачає значення першоджерела. Проте істотним недоліком цієї праці є те, що вона не відображає впливу, який мали українці на молдаван, тож недостатньо висвітлені асиміляційні процеси з цього боку.

Праці: Щербановская волость Елисаветградского уезда Херсонской губернии. Историко-этнографическое и хозяйственно-статистическое описание. Херсон, 1891. 112 с. (Рецензії : Кримський А. Ю. *Розвідки, статті та замітки.* Київ, 1928. С. 220—224; Ястребов В. Н. *КС.* 1892. Кн. 2. С. 359—361; П. К-ов. *ЭО.* 1892. № 4. С. 9—10 (критика и библиография)); Козацкий батько Палий. Очерк по истории старой козацкой Украины. Херсон, 1892. 48 с.; Брачные договоры у малороссов. *ЭО.* 1893. № 3. С. 121—130; На грані XX століття: Роман-бувальщина (З життя селянської інтелігенції). Київ, 1911. (Рецензія : В. Дорошенко. *ЛНВ.* 1911. Кн. 10).

Літ.: Осадчий Тихон. *ЕУ. Словникова частина.* Львів, 1996. Т. 5. С. 1879—1880; Іваннікова Л. В. Традиційна культура українців Херсонського Побужжя в дослідженні Тихона Осадчого. *Локальна та регіональна специфіка традиційної культури. Зб. наук. праць. Матеріали Міжнарод. наук. конф. «Одеські етнографічні читання».* Одеса, 2013. С. 233—245.

Людмила Іваннікова

«ОСНОВА» (1861—1862) — перший український науково-літературний журнал. Виходив у Петербурзі з січня 1861 до жовтня 1862 як щомісячник. Заснований членами української петербурзької «Громади», колишніми членами Кирило-Мефодіївського братства Т. Шевченком, П. Кулішем, М. Костомаровим та В. Білозерським, за матеріальної підтримки поміщиків-українофілів В. Тарновського та П. Галагана. Редагував журнал В. Білозерський. Часопис мав широку національну програму, що обіймала різноманітні сфери буття народу. Тут друкували твори українських письменників: Т. Шевченка (вірші та поеми, уперше опубліковано п'єсу «Назар Стодоля», щоденник та листування поета), М. Гоголя (уперше опубліковано п'єсу «Простак»), Марка Вовчка, М. Костомарова, П. Куліша, Ганни Барвінок, О. Стороженка, Л. Глібова, С. Руданського та ін.; фольклорні записи та етнографічні замітки, описи сіл і містечок, славних своїм минулим, історичні праці й документи, історико-літературні та мовознавчі замітки, літературно-критичні й публіцистичні статті й рецензії, мистецтвознавчі матеріали, праці на господарську й педагогічну тематику, спогади, щоденники, листування, бібліографічні покажчики й огляди, хроніка подій, дописи та кореспонденції з різних куточків України, пояснення малозрозумілих українських слів, що траплялися на сторінках «Основи» (фрагменти одного з перших українських словників) тощо. Автори публікацій — видатні вчені того часу, письменники, фольклористи, історики: П. Куліш, М. Костомаров (особливо резонансною стала його стаття «Две русские народности»), П. Єфименко, В. Антонович, П. Чубинський, Л. Жемчужников, О. Стороженко, О. Кониський, О. Чужбинський, Д. Мордовець, А. Свидницький, М. Максимович, М. Гатцук, В. Познанський, П. Житецький, М. Номис, П. Ревякін, С. Ніс, М. Левченко, Т. Рильський, І. Новицький та ін. Саме в журналі «Основа» М. Костомаров у статті «Черты народной южнорусской истории» запропонував загальну програму нової української історіографії й методику історичних студій, базовані на житті самого народу. У рубриці «З народніх уст» друкували фольклорні матеріали: варіанти українських історичних пісень та дум, легенд, зокрема про Саву Чалого, Палія та Мазепу, про зруйнування Запорозької Січі, про запорозьких та чорноморських козаків (записи Івана Рудченка з Миргорода, Василя Тищенка з Херсонщини, Федора Щербини з Кубані, П. Ревякіна з Васильківщини, В. Коховського з Харківщини, Марії Надхіної з Новомосковська тощо). Едиційні принципи цих публікацій були зорієнтовані на «Записки о Южной Руси» П. Куліша, тобто відповідали науковим критеріям, виробленим на той час. Крім історичного фольклору, тут опубліковано зразки голосінь, міфологічні легенди, казки, вірування й повір'я, відомості про кобзарів та лірників, краєзнавчі описи, багато белетристичних і художніх творів, що ґрунтуються на фольклорній основі (оповідання О. Стороженка, Я. Кухаренка, К. Шаповала). Власне, це й є народні легенди, оповідання та анекдоти в літературній обробці. Тут же подано й етнографічні описи народних обрядів та звичаїв, окремих населених пунктів та етнічних груп (праці: М. Номи-

са «Різдвяні святки», А. Свидницького «Великдень у подолян», С. Носа «Про Конотіп», П. Ревякіна «Сближения и следы», Л. Жемчужникова «Несколько замечаний по поводу народных песен», Г. Надхіна «Воспоминания о Новомосковске», Ю. Мохраниці «Несколько слов о Пинчуках», М. Костомарова «Две русские народности», М. Левченка «Места жительства и местные названия русинов в настоящее время», П. Єфименка «О малороссиянах в Оренбургской губернии», В. Тищенка «Чорноморські козаки», А. Сєрова «Музыка южнорусских песен» тощо. Усі ці статті й публікації вперше дали історичне, етнічне та культурологічне розуміння окремішності українського народу. Журнал загалом зіграв видатну роль в розвитку українського національного руху, осередком якого він був, в організації наукових кадрів і, зокрема, в утвердженні наукових принципів фіксації та публікації фольклору. Під його впливом активізували свою фольклористичну діяльність М. Номис, Г. Залюбовський, О. Маркович, В. Білозерський, А. Свидницький, С. Руданський, І. Новицький, І. Рудченко та ін. українські фольклористи.

Літ.: Колесса Ф. М. Історія української етнографії / НАН України. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; передмова Г. А. Скрипник. Київ, 2005. С. 80—81; Іваннікова Л. В. Українська фольклористика середини XIX ст.: теорія та практика. *Український фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування: Колективна монографія* / за ред. д. філол. н., проф. М. К. Дмитренка. Київ, 2014. С. 109—148.

Людмила Іваннікова

ОСТАПИК Іван Дмитрович (29.11.1951, с. Тяглів Сокальського р-ну Львівської обл. — 14.05.2007, м. Львів) — фольклорист, літературознавець, мовознавець. Кандидат філологічних наук, доцент кафедри української фольклористики імені Філарета Колесси ЛНУ. Закінчив філологічний факультет й аспірантуру в цьому ж університеті. Із 1990 — активний учасник відновлення кафедри української фольклористики. З вересня 1990 — провідний викладач цієї кафедри, а з жовтня 1991 — її очільник. Автор публікацій про українську літературу, українсько-литовські, українсько-білоруські, українсько-хорватські зв'язки, з теорії літератури, української фольклористики й народознавства. Наприкінці 1980-х — керівник літературознавчої студії Львівського університету «Франкова кузня», а також літературознавчої секції Малої академії наук. Переклав українською таджицькі народні казки (Жовтень. 1976. № 11).

Праці: Український фольклор у структурі національної школи. *Концепція національної школи України і проблеми підготовки та підвищення кваліфікації вчительських кадрів*. Львів, 1991. С. 13—14; «Руська трійця» в контексті українсько-литовських зв'язків. *Шашкевичіана : зб. наук. пр.* Львів; Вінніпег, 2000. Вип. 3—4. С. 577—579; Золоті розсипи Гологір. *НЗ*. 2002. № 3—4. С. 274—282; Опілля: contra і pro крізь призму колядно-щедрівочної традиції. *Дзвін*. 2005. № 5. 118—126; Коляда, колядник і «Сейколєнник»: контрафазис чи синтетична єдність? *Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу*. Івано-Франківськ, 2005; «Жіноча неволя в руських піснях народних» Івана Франка та її контекст. *Іван Франко: дух, наука, думка, воля : Матеріали Міжнародного наукового конгресу*. Т. 1. Львів, 2008. С. 960—966 (у співавторстві з Г. Василькевич); Методологічні засади фольклористичних праць М. Грушевського. *Фольклор у духовному житті українського народу*. Львів. 1991. С. 37—39.

Літ.: Василькевич Г. Остапик Іван Дмитрович. *Львівський національний університет імені Івана Франка: Encyclopedia*. Львів, 2014. Т. 2. С. 232.

Ірина Коваль-Фучило

П

ПАВЛЕНКО Ірина Яківна (02.03.1959, м. Кам'янець-Подільський Хмельницької обл.) — фольклористка, літературознавець, доктор філологічних наук (2009), професор (2015), завідувач кафедри слов'янської філології Запорізького національного університету. У 1979 з відзнакою закінчила Запорізький державний педагогічний інститут. У 1989 захистила кандидатську дисертацію, у 2009 — докторську. Викладає літературознавчі та фольклористичні дисципліни, керує фольклорною практикою студентів ЗНУ. Досліджує фольклорну традицію Нижньої Наддніпрянщини, регіональну специфіку усної народної творчості, історичні та соціокультурні явища, що на неї впливають, різні форми нематеріальної культурної спадщини. Авторка 120 наукових та 15 навчально-методичних праць з фольклористики, літературознавства та мовознавства. П. — член Спеціалізованих вчених рад при ІМФЕ та ЗНУ. Головний редактор наукового видання «Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки», член робочої групи з питань імплементації Конвенції ЮНЕСКО про збереження нематеріальної культурної спадщини (2003) у вишах Півдня та Сходу Європи при регіональному центрі у м. Софії (Болгарія).

Праці: Історичні пісні Запорожжя: регіональні особливості та шляхи розвитку. Запоріжжя, 2003. 202 с.; Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини: буття у просторі та часі. Запоріжжя, 2006. 243 с.; Народна творчість Запорожжя та про Запорожжя: з досліджень обрядів та фольклору Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя, 2018. 136 с.; Духовні скарби нашого краю: фольклор Бердянського району Запорізької області / уклад. Павленко І. Я., Полякова Н. Г.; ред., прим. та вступна ст. Павленко І. Я. Запоріжжя, 2005; Гендерні особливості фольклору «країни козаків». *Гендерні студії в літературознавстві.* Запоріжжя, 2008. С. 20—31; Специфіка сучасного жіночого фольклорного репертуару. *Вісник ЗДУ: Філологія.* 2000. № 1. С. 130—132; Новорічні свята і обряди Запорозької Січі і фольклор Півдня України. *НТЕ.* 2004. № 6. С. 9—19; Полилог культур (на материале фольклора Нижнего Поднепровья). *Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвузівський науковий збірник. Мовознавство. Літературознавство.* Ніжин, 2007. Вип. 12. С. 281—287; Дума «про Федора Безродного» в контексті звичаєвої культури Запорожжя: деякі спостереження. *Вісник ЗНУ. Філологічні науки.* 2014. № 1. С. 79—92; Национальная специфика фольклорной исторической памяти (на материале песен о событиях на Кавказе). *Вісник ЗНУ. Філологічні науки.* 2014. № 2. С. 104—125.

Людмила Іваннікова

ПАЗЯК Михайло Михайлович (29.09.1930, с. Ілемня Рожнятівського пов. Станіславського воєводства, тепер Рожнятівський р-н Івано-Франківської обл. — 04.11.1999, м. Київ) — український фольклорист, літературознавець, доктор філологічних наук. Народився в багатодітній родині бойків. Початкову освіту здобув у рідному селі й довершив у середній школі м. Рожнятова. Протягом 1951—1956 навчався на філологічному факультеті Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича. Після закінчення вишу три роки працював учителем української мови і літератури та німецької мови в с. Княжполі Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. Ще в студентські роки захопився збиранням фольклору, здійснював численні фольклорні експедиції на Буковині, в Прикарпатті та на Поділлі, що стало передумовою його подальших наукових досліджень, зокрема вивчення народнопоетичної основи творчості Юрія Федьковича. Свої записи надсилав до Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України, за що отримав подяку директора інституту М. Т. Рильського. Фольклорні записи 1947—1976 зберігаються в АНФРФ ІМФЕ НАНУ (ф. 14). Це пісні сіл Ілемня, Княжполе, експедиційні матеріали з Донеччини, Полтавщини, Вінниччини, Чернігівщини та ін. Протягом 1959—1962 П. навчався в аспірантурі на кафедрі української літератури Київського педагогічного інституту (тепер — Національний педагогічний університет

ім. М. П. Драгоманова). У той саме час з'являються його перші наукові публікації в журналах «Народна творчість та етнографія», «Радянське літературознавство», «Українська мова і література в школі» та ін., що стосуються фольклорного підґрунтя поезії та прози Юрія Федьковича. 1964 захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук «Народнопоетична основа творчості Юрія Федьковича», яку високо оцінили провідні вчені-літературознавці І. І. Пільгук (науковий керівник), П. К. Волинський. Н. Є. Крутікова, М. С. Грицюта. Логічним завершенням теми стала монографія «Юрій Федькович і народна творчість» (1974), де розкрито еволюцію творчого процесу Юрія Федьковича від запозичення окремих фольклорних деталей, пісенних строф, до творчого переосмислення первинних джерел у глибоко національні, проте оригінальні образи, мотиви, сюжети. Працю належно оцінили сучасники, професори В. Г. Бойко та П. П. Хропко. Протягом 1962—1971 П. працював редактором, завідувачем редакції літературної критики та літературознавства видавництва «Дніпро», підготував до друку видання вибраних творів Ю. Федьковича з власною передмовою (1969), написав низку рецензій на літературознавчі праці та фольклорні збірники (опубліковані в часописах «Народна творчість та етнографія», «Дніпро», «Радуга», «Літературна Україна»). Новим етапом дослідницької та видавничої діяльності стала його наукова праця в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського АН України, розпочата 1971 на посаді молодшого наукового співробітника, а з 1986 — завідувача відділу фольклористики ІМФЕ. Тут працював він над темою «Українські народні прислів'я та приказки», якій присвятив подальше своє життя. Дослідив історію збирання та видання паремій, їх походження та еволюцію форм, семантичних значень, структуру, поетичні засоби, створив остаточну систему класифікації паремій, упорядкував їх бібліографію тощо. Підсумком цієї праці стала монографія «Українські прислів'я та приказки. Проблеми пареміології та пареміографії» (1984). Це перша в історії української фольклористики фундаментальна праця, присвячена цьому жанру, проблеми української пареміології та пареміографії розглядаються в міжнародному контексті. Працю високо оцінив професор Р. Ф. Кирчів. Протягом 70—90-х XX ст. П. працював над упорядкуванням збірників паремійного фольклору — результатом цієї праці стало чотиритомне академічне видання «Прислів'я та приказки», здійснене ІМФЕ в багатотомній серії «Українська народна творчість». В основу класифікації матеріалу покладено метод групування за опорними словами у великі жанрово-тематичні підрозділи. Використано численні першоджерельні рукописні матеріали, власні експедиційні записи, у науковий обіг запроваджено понад 50 тис. одиниць паремійного фольклору (крім варіантів), які коли-небудь було зафіксовано не лише на території України, а й на теренах української діаспори. 1991 П. захистив докторську дисертацію на тему «Українські прислів'я та приказки. Проблеми генези та жанрово-тематичної структури». Український матеріал тут досліджується в контексті розвитку слов'янської пареміології та пареміографії. Працю високо оцінили Б. П. Кирдан, А. С. Федосік, Р. Ф. Кирчів, Н. С. Шумада. 1993 П. здійснив наукове перевидання збірника М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і т. ін.» (СПб., 1864) з передмовою та науковими коментарями. Неопублікованою залишилася монографія П. «Паремії в літературних пам'ятках України». З 1974 був заступником головного редактора журналу «Народна творчість та етнографія», був членом спеціалізованих рад по захисту докторських дисертацій у Київському національному університеті ім. Т. Г. Шевченка та Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, брав участь в укладанні енциклопедій «Шевченківський словник» (1997) та «Восточнославянский фольклор: словарь научной и народной терминологии» (Мінськ, 1993). В останні роки життя (1991—1999) досліджував поетику народних дум.

Праці: Українські прислів'я та приказки. Проблеми пареміології та пареміографії. Київ, 1984. 204 с.; Прислів'я та приказки: При-

рода. Господарська діяльність людини / АН УРСР. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; упоряд. М. М. Пазяк ; відп. ред. С. В. Мишанич. Київ, 1989. 480 с.; Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру / упоряд. М. М. Пазяк. Київ, 1990. 528 с.; Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / упоряд. М. М. Пазяк. Київ, 1991. 440 с.; Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / упоряд., примітки та вступ ст. М. М. Пазяка. Київ, 1993. 768 с.; Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / упоряд. Пазяк М. М. Київ, 2001. 392 с.

Літ.: Іваннікова Л. В. Михайло Михайлович Пазяк (1930—1999): видатний учений-фольклорист. *НЗ.* 2000. Кн. 6. С. 1210—1213.

Людмила Іваннікова

ПАНАС МИРНИЙ (справжнє прізвище — **Панас Якович Рудченко**, 13.05.1849, м. Миргород, тепер Полтавської обл. — 28.01.1920, м. Полтава) — письменник, фольклорист, публіцист, громадський і культурний діяч. Зростав у сфері старосвітського побуту, народних традицій, обрядів і звичаїв. Навчався в Миргородській парафіяльній школі та Гадяцькому повітовому училищі. Значний вплив мало на нього знайомство з родиною Драгоманових. З 14 років служив у канцеляріях Гадяча, Прилук, Миргорода, із 1871 жив у Полтаві, працював у губернському скарбництві й казенній палаті. Брав активну участь у діяльності полтавської «Громади». Став одним з організаторів і керівників заснованого в Полтаві журналу «Рідний край». Підтримував тісні творчі взаємини з М. Старицьким, М. Лисенком, П. Житецьким, П. Чубинським, О. Русовим, М. Заньковецькою, О. Терлецьким. Вся його літературна творчість — вірші, поеми, оповідання, п'єси, романи — пройнята народнопоетичною стихією, знавцем якої був П. М. та його брат І. Я. Рудченко. Перші зразки народної творчості брати перейняли від матері та няні Оришки — пісні, казки, легенди, перекази. В юнацькі роки брали участь у традиційних народних святах, співали з парубками й дівчатами. Згодом ознайомилися з усіма фольклорними збірниками XIX ст. Імовірно, що під впливом А. Метлицького, М. Драгоманова брати Рудченки розпочали власну фольклористичну працю. Зокрема, уже в 60-х у «Полтавских губернских ведомостях», журналах «Основа», «Правда», згодом «Зоря» з'явилися публікації, фольклорно-етнографічних записів Івана Рудченка. До своєї праці він залучав і молодшого брата. В архіві П. М. в Інституті літератури НАН України (ф. 5, од. зб. 214) зберігається рукописний збірник з народними піснями, казками, приказками, анекдотами та ін., датований 1863, де є записи рукою Івана і рукою Панаса. Перші фольклорні записи (1863—1864) брати Рудченки робили від членів родини — матері, сестри Олександри, знайомих і друзів, від колег по службі. При цьому намагалися записати весь репертуар співаків та оповідачів. Тут є записи 9 казок (фантастичних і побутових), 15 пісень (обрядових, історичних, побутових, балад), 9 анекдотів, а також приказки, прислів'я, примовки, лічилки, повір'я, голосіння. Фольклорні тексти не завжди паспортизовані: іноді вказано лише особу носія («од наймита Ілька з Беєва»), іноді місце. Друга невелика збірка пісень, оповідань, анекдотів, приказок датована П. М. 1964 (ІЛ, ф. 5, од. зб. 215) здебільшого містить фольклорні твори, взяті з різних друкованих джерел і розкриває творчу лабораторію майбутнього письменника. Очевидно, що П. М, як і Тарас Шевченко, записував фольклор не заради науки, а заради вивчення і осмислення народної мови, життя, побуту, світогляду й психології, з метою використання цього матеріалу в пізніших літературних творах. Тому біля власноручних записів П. М. подав відомості про особливості виконання тих чи інших фольклорних зразків у контексті народного життя. Серед пісень, які П. М. записав у Гадячі, у селах Гадяцького повіту, у Миргороді та Прилуках, є чимало творів, записаних від кобзарів — про це свідчать спогади сестри Олександри (ІЛ НАНУ, ф. 5, од. зб. 1458, арк. 1). Найбільшу кількість пісень, записаних П. М., містить його збірка 1867 (ф. 5, од. зб. 216) — 173 тексти різних жанрів, зафіксованих у Миргороді, Прилуках, Гадячі, у селах і хуторах Гадяцького повіту, але більша частина знову ж таки без паспортизації. Пісні родинно-обрядові, побутові, балади, є пісні літературного походження. Поетичністю

Панас Мирний

та глибоким ліризмом позначені пісні про жіночу долю, балади, бурлацькі. 30 пісень записали 1966—1967 П. М. та його брат Лука в Прилуках. Четверта збірка 1868 (ф. 5, од. зб. 1310) містить 34 тексти пісень — побутові, чумацькі, балади, рекрутська, наймитська, записані в Миргороді, у с. Левенцівка Полтавського пов., у Гадячі, але більшість із них непаспортизовано. Ще одна збірка недатована, уміщує 74 пісні, половина з яких взяті з друкованих джерел, інші записані в Полтавському повіті (с. Левенцівка, ст. Кочубеївка, с. Ревазівка, х. Глобівщина. Інша недатована збірка (ф. 5, од. зб. 1421) містить 8 пісень, записаних в Кременчуку і Гадячі. У фондах Полтавського літературно-меморіального музею Панаса Мирного (інв. № 89, од. зб. 39) є ще одна недатована рукописна збірка 49 пісень, записаних у с. Богодухівці Золотоніського пов. Полтавської губ. У передмові до книги «Чумацкие народные песни» (К., 1874, с. VII) зазначено, що Іван Білик серед інших джерел використав і рукописний збірник брата П. М., який записував чумацькі пісні в Миргородському, Гадяцькому, Прилуцькому пов., у Переяславі, Миргороді, Гадячі. На жаль, у збірнику зазначено лише адреси, а які пісні записав Панас, не вказано. У покажчику зазначено тільки 7 пісень. Проводячи спільну роботу в галузі фольклористики, брати Рудченки записували різні жанри народної творчості, і, передусім, — казки. Але казок, зібраних П. М., збереглося дуже мало, утрачено навіть рукописні матеріали до збірника Івана Рудченка «Народные южнорусские сказки» (1869—1870). З друкованих джерел відомо, що після смерті І. Я. Рудченка залишилося близько 1800 ніде не друкованих досі казок, долею яких опікувався його син Петро та Панас Якович. Відомі й намагання П. М. видати ці казки. Записував П. М. і народні ігри (ІЛ, ф. 5, од. зб. 220) у Миргороді, Гадячі, Прилуках, елементи весільного обряду.

Праці: Народні пісні в записах Панаса Мирного та Івана Білика / упоряд., вступ. ст. та приміт. І. В. Хланти. Київ, 1977. 200 с.

Літ.: Кисельов О. І. Панас Мирний і народна творчість *Радянське літературознавство.* Київ, 1950. № 14. С. 74—83; Горєва Є. А. Фольклорно-етнографічна діяльність Панаса Мирного. *НТЕ.* 1963. № 2. С. 118—124; Хланта І. Панас Мирний про народну творчість. *Українське літературознавство.* 1970. Вип. 10. С. 51—56.

Людмила Іваннікова

ПАНЧЕНКО Савка (1838 (?) — р. см. після 1923, с. Змітнів Сосницького пов. Чернігівської губ., нині Сосницького р-ну Чернігівської обл.) — сліпий співець. Від нього О. Курило та К. Квітка записали восени 1923 думу «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі».

Літ.: Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. Т. 1 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. С. CXXX—CXXXI; Гримич М. Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. Ч. 4. С. 24—25.

Ірина Коваль-Фучило

ПАНЬКЕВИЧ Юліан Іванович (04.08.1863, с. Устя Зелене на Тернопільщині — 1933) — живописець і графік. Навчався у Віденській академії мистецтв. Деякий час мешкав і працював у Львові. Згодом більшу частину життя провів у мандрах по Галичині. Малював пейзажі, жанрові сцени, створив галерею народних типів. Автор творів на релігійні теми, портретів Т. Шевченка, І. Франка. Оформив антологію української лірики «Акорди», укладену І. Франком (1903), заклавши початок розвитку української книжкової графіки. Більшість творів П. зберігається у Львівському художньому музеї. У 1932 переїхав до Харкова. Працював у Харківському державному музеї образотворчого мистецтва. У формуванні громадського й творчого обличчя П. велику роль відіграло спілкування з І. Франком. Захоплення народною творчістю зблизило митця з В. Гнатюком. П. ілюстрував укладену ним збірку народних казок «Баронський син в Америці» (1921) та задумані фольклористом, але не здійснені популярні видання загадок і голосінь (АНФРФ ІМФЕ, ф. 28, од. зб. 567, 568). Загадки художник проілюстрував 22 малюнками, які дають ключ до їхнього розв'язання. А до збірки

«Похоронні голосіння» сорок невеличких ілюстрацій (перо, туш) зобразили похоронний обряд мешканців Карпат від самої смерті (умирання) до поминання на могилі. Ці малюнки виявили особливий хист художника-етнографа у передачі побутових сторін життя — народного одягу, будівель, інтер'єру житла, масових сцен, динаміки рухів у іграх. На особливу увагу заслуговують малюнки, що відобразили гуцульський звичай ігор біля мерця та забав у хаті небіжчика у першу ніч після похорону.

Літ.: Дей О. І. Ілюстрації Ю. Панькевича на фольклорні теми. *НТЕ*. 1976. № 2. С. 67—73; Соноцька Х. Торуючи дорогу до народу. *НТЕ*. 1970. № 3. С. 41—45; Труш. Перша руська вистава штуки. *Львівський науковий вісник*. 1898. Т. 4. Кн. 2. С. 151—153.

Галина Довженок

Пархоменко Терентій Макарович

ПАРХОМЕНКО Терентій Макарович (28.05.1872, с. Волосківці, Сосницького пов. Чернігівської губ., нині Менського р-ну Чернігівської обл. — 23.03.1910, там само) — кобзар і лірник. У 10 років осліп. Вчився в Андрія Матвійовича Гойденка із с. Синявка Сосницького пов., а згодом у Михайла Кравченка з Полтавщини. У 30 став кобзарським панотцем. У 1902 М. Лисенко організував його виступи у Київському оперному театрі. Вправно грав на бандурі, добре співав (голос — тенор). Того ж року виступав перед учасниками XII Археологічного з'їду в Харкові. У заходах із відзначення 50-річчя від дня смерті Т. Шевченка виконував пісні на вірші поета («Дума» з поеми «Невольник») та про Шевченка («Зійшов місяць, зійшов ясний», «Сподівалися Шевченка»). У репертуарі П. було сім дум, псальми, історичні (серед них «Пісня про Морозенка»), сатиричні й побутові пісні. Більшість дум П. вивчив із книжок («читав поводир»), мелодії добирав сам та за допомогою М. Лисенка та О. Сластіона. За словами Ф. Колесси, належав до нового типу кобзарів — концертових. Обходив з кобзою майже всю Україну. Виступав у Львові, Луцьку, Варшаві. Був дуже популярним, один із кращих виконавців свого часу. У Києві навіть продавалися цигарки в коробках із його портретом. Про нього багато писалося в газетах, журналах. Професор М. Сперанський написав про нього книжку. У П. вчилися кобзар П. Ткаченко та лірник А. Гребінь. На могилі П. встановлено пам'ятник.

Літ.: Сперанский М. Южнорусская песня и современные ее носители (По поводу бандуриста Т. М. Пархоменка). Киев, 1904 ; Пчілка О. Старосвіцькі «думи» в новому виконанню і поясненню. *Рідний край*. 1908. Ч. 4. С. 11—14; Мельничук А. Терентій Пархоменко (до 100-річчя від дня народження). *НТЕ*. 1972. № 4. С. 65—67; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 195; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 65, 67, 72, 100.

Надія Пазяк, Ірина Коваль-Фучило

ПАСТУХ Надія Анатоліївна (13.02.1974, м. Вінниця) — фольклористка й етнолог. Кандидат філологічних наук (2001). Член НТШ. 1997 завершила навчання у ЛНУ ім. І. Франка (філологічний факультет). 1997—2000 — навчання в аспірантурі на кафедрі української фольклористики цього ж університету. Працює у відділі фольклористики Інституту народознавства: молодший науковий співробітник (з 2001), науковий співробітник (з 2003), старший науковий співробітник (з 2013). Наукові зацікавлення: символічна система українського фольклору, її семантика, функції, загальнонаціональна цілісність та регіональна своєрідність. Розробляє проблему культурного пограниччя, осмислюючи природу побутування української фольклорної традиції в умовах сусідства двох чи більше етносів та відповідно плідної взаємодії їхніх культур. У монографії «Символіка тварин в українському фольклорі: зозуля» (2013) здійснено комплексне дослідження тваринного коду в українському фольклорі. У низці статей 2003—2010 висвітлено символіку весільної пісні, зокрема її локально-регіональні особливості. З 2006 опрацьовує проблему своєрідності фольклорної традиції у зонах міжетнічних контактів загалом та на теренах українсько-молдовського порубіжжя зокрема. Активна збирачка українського фольклору. З 1993 — теренові дослідження у

різних регіонах України (Західне Полісся, Передкарпатське Подністров'я, Бойківщина, Надсяння, Західне Поділля, Буковина, Східне Поділля), а також в українських селах Молдови (матеріали зберігаються в Рукописному архіві ІН НАН України. Од. зб. 535, 543, 543 А, 553, 567, 569, 582 А, 570, 597 та ін.).

Праці: Символіка тварин в українському фольклорі : зозуля. Львів, 2013. 224 с. Зміни в символіці сучасної весільної обрядової пісенності українців. *НЗ*. 2004. № 1—2. С. 37—66; Жанровий репертуар українців українсько-молдовського суміжжя в контексті жанрової типології погранич. *НЗ*. 2014. № 3. С. 529—544; Маркери порубіжного фольклору : чужинці в усній словесності українсько-молдовського пограниччя. *Етнокультурні процеси українсько-східнороманського порубіжжя. Одеські етнографічні читання*. Одеса, 2015. С. 206—220; Плювіальні практики в українських селах українсько-молдовського пограниччя: обряд «похорон ляльки» та супровідні голосіння. *НЗ*. 2018. № 6 (144). С. 1456—1478.

Літ.: Гунчик І. Традиціоналізм і новаторство в дослідженні фольклорного орнітообразу зозулі. *МіФ*. 2013. № 4(15); Коваль-Фучило І. Українська зозуля в науковому осмисленні. *Слово і час*. 2014. № 8. С. 119—120; Кузьменко О. «Зозуленько рябенька, пташечко маленька! Закуй мені по звичаю..», або Про що віщує зозуля? *НЗ*. 2014. № 3. С. 631—634.

Ірина Коваль-Фучило

ПАСТУЩИН Василь Юрійович (1889 — 08.01 (дата поховання) 1958, м. Львів) — співробітник Відділу фольклору та етнографії, філії ІМФЕ (з вересня 1944). Під час війни працював професором класичної філології в ІІ Державній гімназії у Львові. Автор неопублікованої праці про слов'янську прабатьківщину. Досліджував народний одяг. Упродовж 1944—1945 — доцент ЛДУ ім. І. Франка, а за сумісництвом працівник Відділу фольклору та етнографії, виконував планове монографічне нещодавно опубліковане дослідження «Село Дрочево Берестейського р-ну на Поліссі», яке було опубліковане 2014 (матеріали зберігаються в АНФРФ ІМФЕ ф. 14—2, од. зб. 261, машинописний варіант з авторськими правками і фотографіями, ф. 34, од. зб. 4, машинопис). На момент збору польового матеріалу робота П. замислювалася як продовження монографічних описів, підготовлених західноукраїнськими вченими у міжвоєнний період (об'єктом їхніх наукових зацікавлень була традиційна культура мешканців певного села). Хоча зазначену працю автор дописав у другій половині 1944 — на початку 1945, вона значно відрізнялася від тогочасних колективних робіт київських етнологів, адже у ній виявляємо лише мінімальні сліди впливу радянської науки та ідеології. У книзі досліджено такі ділянки традиційної культури поліщуків, як господарство, житло та господарські будівлі, ремесла, промисли, народна кулінарія, календарні та сімейні свята, пісенна культура села Дрочево. П. є автором спогадів про І. Франка. У нього зберігалася неопублікована монографія Каменіяра. Похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

Праці: Пастущин В. Деякі спогади про Івана Яковича Франка. *Іван Франко у спогадах сучасників* / упор. О. І. Дей. Львів, 1956. Кн. І. С. 501—503; Пастущин В. Село Дрочево Берестейського повіту на Поліссі / вст. ст. В. К. Борисенко. Київ, 2014. 128 с.

Літ.: Колесса Ф. М. Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР. Листування Ф. Колесси й М. Азадовського / упоряд., підгот. тексту, передм., комент., дод., покажч. І. Коваль-Фучило. Київ, 2011. 239 с.; Гілевич І. Життєвий і науковий шлях етнолога, історика та мовознавця Василя Пастущина (1889—1958). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2013. Вип. 49. С. 245—272; Борисенко В. Монографічне дослідження одного села (з архівної спадщини вченого Василя Пастущина (1889—1958)). *НТЕ*. 2014. № 5. С. 69—71.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 34. Од. зб. 5; АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14—2. Од. зб. 261 (Пастущин В. Побут робітників в Бориславському басейні (австрійський і польський період), з ілюстраціями і фотографіями).

Ірина Коваль-Фучило

Пастух Надія Анатоліївна

Пасюга Степан Артемович

ПАСЮГА Степан Артемович (28.11.1862, с. Велика Писарівка Богодухівського пов. Харківської губ., нині райцентр Сумської обл. — 1933, там само) — кобзар (харківська школа). У юнацькому віці втратив зір. На кобзі вчився грати у Д. Троченка. У його репертуарі були думи «Плач невольників», «Втеча трьох братів з города Азова, з турець-

кої неволі», «Маруся Богуславка», «Коновченко», «Удова і три сини», побутові та жартівливі пісні. Виконував багато історичних пісень. У 1910 грав на Південноросійській промислово-сільськогосподарській виставці у Катеринославі. Того ж року О. Сластіон зробив портретну замальовку С. Пасюги. Думи від нього записував Ф. Колесса, який подав у «Мелодіях українських народних дум» відомості про кобзаря: «45-літній кобзар з Богодухівського повіту, Харківської губернії (нині Сумщина) Учився грати на кобзі у Дмитра Петровича Трочченка, що має тепер 60 літ і співає всі думи, яких навчив у свій час П.». За свідоцтвами О. Сластіона, П. співає крім трьох дум ("Маруся Богуславка", "Удова", "Брат і сестра"), «ще й думу "Про Олексія Поповича" та "Плач невольників"; він також співає деякі козацькі пісні. Грає на кобзі дуже добре, знає 4 думи і багато пісень, голос має добрий, баритон. Людина доволі розвинена; сходив і Кавказ, і Чорноморію, був і в тамбовській, і в калужській губернії, заглядав і багато далі, аж у Сибір, і все з своєю бандурою. У його рецитаціях, співаних гарним, баритоновим голосом, помічаємо перевагу речитатива над мелодією. Спів і гра Пасюги складається на гарну артистичну цілість». Учнями П. були кобзарі І. Кучугура-Кучеренко та Є. Мовчан.

Літ.: Сластіон О. Кобзарі. *Рідний край*. 1910. № 43. С. 11; Колесса Ф. Мелодії українських народних дум. Київ, 1969. С. 315; Полотай М. Пасюга Степан Артемович. *УРЕ*. Київ, 1982. Т. 8. С. 209; Гримич М. Виконавці українських дум. *Родовід*. 1992. Чис. 4. С. 23; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 357, 359, 692, 770.

Ірина Коваль-Фучило, Надія Пазяк

Патлань Юлія Валеріївна

ПАТЛАНЬ Юлія Валеріївна (02.01.1976, м. Київ) — філологиня, фольклористка, єрошенкознавчиня, перекладачка. У 1998 закінчила з відзнакою філологічний факультет Київського національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, з 2004 — старший науковий співробітник Українського центру народної культури «Музей Івана Гончара» (з 2009 центр має статус «національного»), з 2013 — провідний науковий співробітник відділу архівів фондової збірки НЦНК «Музей Івана Гончара» (м. Київ). З 2002 — співзасновник і керівник Міжнародної науково-дослідної групи «Василь Єрошенко та його доба», перекладач творів письменника-символіста українською та російською мовами з есперанто та японської. Здійснила етнографічні експедиції у с. Обухівка Старооскольского р-ну Бєлгородської обл. у 2006—2012 спільно з кандидатом філологічних наук С. Прохоровим. Наукові зацікавлення — вивчення та атрибуція давніх світлин, рукописна та епістолярна спадщина І. Гончара, народні наївні рукописи та пісенники, творчість Г. Демірської, фольклористична діяльність І. Стефановського, народна культура Східної Слобожанщини (Курщина, Бєлгородщина), відображення традиційної культури та фольклору різних народів у творчості В. Єрошенка, аспекти сучасного міфологічного мислення, вплив християнства та місіонерства на постання та розвиток спеціальної освіти, зокрема, освіти сліпих. З 2004 брала участь у підготовці понад 30 видань та електронних видань НЦНК «Музей Івана Гончара», 2009 — підготувала до друку видання меморату Ганни Демірської «Великдень у Романівці». Автор понад 400 публікацій, підготовлених самостійно або у співавторстві, зокрема в Японії та США. З 2016 — упорядник низки видань для слабозорих та незрячих із застосуванням принципу універсального дизайну: В. Єрошенко «Вузька клітка», «Орлині Душі» (2016), «Очі сліпих» (2018).

Праці: Реріх і Шевченко: Збірник статей. Каталог виставки 2000—2001 / відп. ред. Ю. Патлань. Київ, 2004. 112 с.; Демірська Г. К. Великдень у Романівці / підгот. тексту до друку, комент. Ю. Патлань ; ред. Л. Дубиківська-Кальненко. Київ, 2011. 160 с.; Патлань Ю. Хатній музей Івана Гончара як осередок вивчення локальної історії: «Україна і українці». *Наукові записки : Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Київ, 2009. Т. 19. Кн. 2. Ч. 2. С. 516—527; Патлань Ю. В., Прохоров С. М. «Курянин во мгле»: Фольклоризация образа писателя В. Я. Ерошенко по материалам заголовочных комплексов статей 1958—2008. *Славянская традиционная культура и современный мир*. Москва, 2014. Вып. 16. С. 313—316;

Патлань Ю. Незнаний український фольклорист Іван Стефановський — спроба створення біографії. *Спадщина Д. І. Багалія в контексті сучасності.* Матеріали II Всеукр. наук. конф. Харків, 2018. С. 70—80.

Ірина Коваль-Фучило

ПАЩЕНКО Євген Миколайович (09.09.1950, м. Воркута, Комі АРСР, тепер РФ) — фольклорист-славіст, літературознавець, доктор історичних, кандидат філологічних наук. Один із засновників україністики у Хорватії, завідувач кафедри української мови Загребського університету. Освіту здобув на філологічному факультеті КНУ ім. Тараса Шевченка. У межах програми взаємного обміну між студентами за розпорядженням Міністерства вищої освіти УРСР був відряджений на навчання за спеціальністю «філолог-славіст, викладач сербохорватської мови та літератури» до університету в м. Белграді (колишня Югославія, СФРЮ). Після року навчання повернувся до Києва, навчання завершив у Белграді (1974). У тому самому році отримав у КНУ диплом спеціаліста з кваліфікацією «філолог, викладач української мови та літератури». Кандидатську дисертацію на тему «Фольклоризм у творчості Владимира Назора» захистив у 1981. У 1990—1991 за відрядженням Держосвіти СРСР читав курси з української мови в СФРЮ, здійснював популяризацію української науки і культури. У 1991—1995 — співробітник кафедри слов'янської філології КНУ, читав курси з хорватської і сербської літератур, окремі спецкурси з фольклористики хорватів і сербів, країнознавства. У лютому 1995 П. у зв'язку із виїздом за кордон для роботи в Посольстві України в Хорватії (обіймав посаду першого секретаря) було переведено до Міністерства закордонних справ України. Під час перебування на дипломатичній роботі він підготував і видав сім книжок, присвячених Україні. У 1996 захистив докторську дисертацію на тему «Українсько-сербські літературні й культурні зв'язки доби бароко XVII—XVIII століть: контакти, типологія, стилістика». У 1999 у Загребі було надруковано хорватською мовою дослідницьку працю П. «Етногенез і міфологія хорватів у контексті України». Вихід у світ цієї книжки сприяв створенню у Загребському університеті кафедри україністики. Після завершення дипломатичної діяльності П. пристав на пропозицію щодо роботи в Загребському університеті, згодом очолив кафедру української мови, на якій працює і зараз. У стінах цієї установи щороку більше двадцяти студентів із Хорватії отримують кваліфікацію з дисципліни «українська мова». У 2008 П. започаткував серію «Хорватська україніана» (Ucrainiana croatica), яка вже нараховує понад одинадцять книжок.

Праці: В. Назор і фольклоризм в хорватській літературі. Київ, 1983; Сто років у Подунав'ї. Українсько-сербські зв'язки доби бароко XVII—XVIII ст. Київ, 1994; Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine. Zagreb, 1999. Історія слов'янської фольклористики. Київ, 1988 (у співавторстві); Українська література у загальносвітовому контексті. Київ, 1989 (у співавторстві); Українське бароко : у 2 т. Харків, 2004 (автор проекту і співавтор); Hrvatska — Ukrajina. Kulturne veze između Jadrana i Dnjepra. Zagreb, 1996 (упорядн., співавтор); Slavist i imperiji. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine. Zagreb, 2010 (упорядн., співавтор); Od Kijeva do Poljica. Tragom prastarih migracija. Zagreb, 2010; Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe. Zagreb, 2010 (упорядн., співавтор).

Літ.: Карацуба М. Ю. Україністика за кордоном: нові видання. *Слов'янський світ.* Київ, 2009. Вип. 7. С. 199—203; Карацуба М. Ю. Нове слово в українсько-хорватських літературних взаєминах. *Слов'янський світ.* Київ, 2010. Вип. 8. С. 236—240; Стеблина-Рудякова Л. Сербістика в Київському університеті імені Тараса Шевченка. *Українсько-сербський збірник.* Київ, 2009. Вип. 1 (4). С. 206—207; Хрієнко М. Хорватія. Український контекст. *День.* 2013. 28 лютого.

Мирослава Карацуба

ПАЩЕНКО Яків Григорович (рр. н. і см. невідомі, с. Попівка Богодухівського пов. Харківської губ.) — кобзар (харківська школа). Учень С. Пасюги. У репертуарі П. були думи «Олексій Попович», «Удова і три сини», «Маруся Богуславка», «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Брат та сестра».

Літ.: Сластіон О. Кобзарі. *Рідний край.* 1910. № 43. С. 12.

Ірина Коваль-Фучило,
Надія Пазяк

ПЕНТАХОРД (від грецького πέντε — п'ять та χορδή — струна) — діатонічний звукоряд із п'яти послідовно розташованих звуків у межах чистої квінти або гамоподібна послідовність п'яти суміжних ступенів діатонічного звукоряду. За нахилом ладу найпоширеніші мажорний, в основі якого лежить мажорний тризвук, та мінорний, в основі якого — мінорний тризвук. П. у народній творчості мінорний та мажорний. П. утворюють самостійні лади. У межах мінорного П. розгортаються наспіви переважно обрядових пісень (веснянки), а також значної кількості зразків необрядової лірики та епіки. Мажорний П. є основою мелодики переважно обрядових пісень: весільних, зимових та весняних календарно-обрядових. Мажорний П. — це передусім основний лад української весільної пісенності позитивної емоційної сфери, свого роду «весільний» лад.

Літ.: Юцевич Ю. Словник музичних термінів. Київ, 1971. 142 с.; Правдюк О. А. Ладові основи української народної музики. Київ, 1961. 196 с.; Єфремова Л. О. Наспіви українських весільних пісень. Київ, 2006. 191 с.; Єфремова Л. О. Частотний каталог українського пісенного фольклору. Київ, 2011. Ч. 3. Покажчики. 480 с.

Людмила Єфремова

Перетц Володимир Миколайович

ПЕРЕТЦ Володимир Миколайович (31.01.1870, м. Петербург — 24.09.1935, м. Саратов, нині РФ) — філолог, дослідник і видавець численних пам'яток української літератури. Доктор російської словесності (1902), професор (1903), дійсний член НТШ (1908), академік Петербурзької АН (1914), академік УАН (1919). Автор записки Російської АН до Ради міністрів Росії «Об отмене стеснений малорусского слова» (1905) з вимогою прав на вільний розвиток української мови і літератури, свободи друку. Закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету (1893), працював у середніх школах Санкт-Петербурга. Викладач Археологічного інституту (1902). 1903 переїхав у Київ та був професором Університету св. Володимира на кафедрі історії російської літератури та мови (1903—1914). Викладав історію драми в Музично-драматичній школі М. Лисенка. Студіював віршовану літературу. Його праця «Очерки по истории поэтического стиля в России» (1905—1907) — одна із найважливіших у спадщині вченого. Досліджував формування стилю української любовної лірики. Автор статей про історію російського, українського, польського театрів. Приділяв дослідницьку увагу проблемам вивчення пам'яток української культури, літератури, фольклору (казки, прислів'я, приказки, пісні, вірші, балади, думи, неказкова проза, народний театр), культури Давньої Русі, утворення різних релігійних течій в історії культури, дослідження пам'яток християнської драматичної літератури, теорії та історії театру, вивчення історії предметів давності, що висвітлюють історію матеріальної культури, а разом із тим мистецтва (пам'ятки мідного лиття) та ін. Присвятив відповідну студію казкам. Дійшов висновку, що на сюжетну лінію українських народних казок мали вплив Схід, Візантія та Західна Європа через Польщу. Автор виявив запозичення з візантійських та західних джерел, а також відгомін давньоруського і навіть загальнослов'янського побуту. Багато питань щодо народної творчості дослідником також оприлюднене в його фундаментальних працях «Історико-літературні дослідження та матеріали», що складаються з трьох томів та чотирьох частин. Тривалий час П. розшукував і публікував пам'ятки давнього театру. Результатом цих досліджень стала праця «До історії польського і російського народного театру» (1905), надрукована у кількох випусках, де у супроводі до розвідок опубліковано український матеріал — інтермедії, діалоги тощо. Був рішучим противником втручання партійних чи урядових чинників у справи науки. Все це і зробило особу академіка несприйнятною для режиму і призвело до його ліквідації. У 1933 його було відірвано від наукової праці і заслано (1934) до Саратова, де він і помер 1935. Реабілітований 9 липня 1957 Президією Ленінградського облсуду.

Праці: Малорусские вирши и песни в записях XVI-XVIII вв. — Санкт-Петербург, 1899. 156 с.; К истории польского и русского

народного театра (Несколько интермедий XVII—XVIII столетий). *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук*. Санкт-Петербург, 1905. Т. X. Кн. 1—2; К истории русской народной сказки. Сравнительные этюды. Санкт-Петербург, 1894. 37 с.; Историко-литературные исследования и материалы : Т. 1—3. Санкт-Петербург, в 4 ч. 1900—1902 ; Заметки и материалы для истории песни в России. *Известия Отдела русского языка и словесности Императорской академии наук*. 1901. Т. IV. Кн. 2; Українські думи. *Літературно-науковий вісник*. Київ ; Львів, 1907. Т. 38. Кн. IV. С. 22—30; Українські думи в новому виданні К. Грушевської. *ЕВ*. 1928. Кн. 7. С. 73—132; Філарет Колесса про ґенезу українських дум. *Україна*. 1925. Кн. 1—2 (11). С. 196—203; Ще раз дума про Олексія Поповича. *ЗНТШ*. 1925. Т. 141—143. С. 1—6; Театральні ефекти в старовинному українському театрі. *Україна*. 1926. Кн. 2. С. 16—33; Материалы к истории апокрифа и легенды : в 2 т. Санкт-Петербург : Типография Императорской Академии Наук, 1899; Слово о полку Ігоревім. Пам'ятка феодальної України-Руси XII віку. Вступ. Текст. Коментар. Київ, 1926. 357 с.; Современная русская народная песня. Сравнительные этюды. Санкт-Петербург, 1893. 51 с.; Украинский диалог и трены на успение Богородицы. Санкт-Петербург, 1913. 9 с.; Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVIII веков. Москва ; Ленинград, 1962. 115 с.

Літ.: Стахієва Н. В. Культурно-мистецька спадщина у дослідженнях В. М. Перетца. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2014. Вип. 20 (2). С. 164—169; Брега Г. С., Колибанова К. В. Перетц Володимир Миколайович. *ЕІУ*. Т. 8. Київ, 2011. С. 140.

Ірина Коваль-Фучило

ПЕТРОВА Наталія Олександрівна (29.08.1969, м. Одеса) — історик, етнолог. Кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та етнології України Одеського національного університету (ОНУ) ім. І. І. Мечникова. 1994 — закінчила історичний факультет цього університету. Член правління та відповідальний секретар Одеської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, член Української національної асоціації україністів, Міжнародної асоціації україністів, член вченої ради факультету історії та філософії, вчений секретар спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора історичних, член ГО «Міжнародний центр по роботі з українцями за кордоном», співзасновник та член ГО «Одеське етнографічне товариство». Має державні та відомчі нагороди. Організатор конференцій та інших краєзнавчих і фольклористичних заходів, зокрема «Одеських етнографічних читань» (2010—2019). Створила студентське наукове етнологічне товариство «НЕСТ», є відповідальним секретарем міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Етнічна культура в глобалізованому світі» (2013—2019). Ініціатор і член журі щорічного обласного конкурсу серед школярів «Традиційні обряди мого села» (з 2004), регіонального конкурсу «Поляки в усній історії Півдня України» (2014, 2015). Відповідальний секретар наукових видань «Записки історичного факультету» (всього 29 вип.), «Етнічна культура в глобалізованому світі» (5 вип.), «Одеські етнографічні читання» (9 томів), член редколегії видання «Одісос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології». П. підготувала й читає загальні та спеціальні курси з української етнології, фольклористики, історії, краєзнавства, археологічного та етнографічного туризму, музеєзнавства. Після встановлення незалежності України вона стояла біля витоків відродження української етнології в Одесі, з 1995 щорічно проводить польові етнографічні дослідження традиційної культури українців лісостепової зони Подністров'я (Україна, Молдова), степових районів Буго-Дністровського межиріччя, півдня Буджака та нижнього Подунав'я (Україна, Румунія). Досліджує побутування традиційної культури українців, росіян, болгар, гагаузів, молдован у полікультурному середовищі, історію масових переселень та депортацій українців у 1944—1951, фіксує наративи про Голодомор 1932—1933 та голод 1946—1947 на Одещині. Особливу увагу приділяє вихованню національно свідомої молоді у вищих навчальних закладах з використанням етнопедагогічного досвіду української культури та традиційної обрядовості, дослідженню морально-етичних норм у системі дошлюбного спілкування мо-

Петрова Наталія Олександрівна

лоді, проблемам деформації традиційної культури в періоди соціальних трансформацій (колективізація, Голодомор). П. — співавтор та організатор проектів з популяризації традиційної культури українців на Одещині. З 2000 керівник студентського фольклорно-етнографічного колективу «Джерело». Консультант телевізійних компаній м. Одеси у створенні науково-популярних фільмів (серія «Джерела»: «Пашпаліга», «Тріфун Зарєзан», «Плясковиця», «Царська професія»). Описала зміни, які відбулися в структурі і змісті системи дошлюбного спілкування молоді та весільної обрядовості українців регіону у 20—80-х роках XX ст., виявила структурні та регіональні особливості весільного ритуалу українців у Південно-Східному Поділлі, Буго-Дністровському межиріччі, Буджаку, дослідила розвиток весільної обрядовості в умовах міжетнічних контактів. Автор понад 130 наукових праць з історії та етнології, зокрема трьох монографій. Створила навчально-наукову аудиторію-музей «Етнографічна Світлиця» на факультеті історії та філософії ОНУ.

Пилипчук Святослав Михайлович

Праці: Традиційна весільна обрядовість українців Одещини (20—80-ті рр. XX ст.). Одеса, 2008. 256 с.; У скорботних 1932—1933 роках. Одеса, 2008. 298 с.; Нариси традиційної культури українців Одещини (Миколаївський р-н). Одеса, 2010. 392 с.; Українознавчий компонент у навчально-виховному процесі: навчально-методичний посібник / В. Г. Кушнір, Н. О. Петрова. Одеса, 2017. 74 с.; Весілля українців Добруджі: до питання структури та варіативності. *Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. пр.* Київ, 2008. Вип. 25. С.127—133; Традиційне весілля українців та поляків: етнокультурні паралелі (порівняльний аналіз передвесільного циклу). *Записки історичного факультету.* Одеса, 2008. Вип. 19. С. 53—60; Голодомор 1932—1933 років як чинник деформації традиційної культури українців Одещини (за матеріалами досліджень Миколаївського р-ну). *Наукові записки Міжнародної асоціації україністів.* Київ, 2013. Вип. 6. С. 231—245; Українці-переселенці на Одещині в 1944—1946 роках (за матеріалами Державного архіву Одеської області). *Записки історичного факультету.* Одеса, 2016. Вип. 27. С. 155—165; Традиційне весілля українців Нижнього Подунав'я. *Українське пограниччя: варіативність традиційної культури. Одеські етнографічні читання.* Одеса, 2018. С. 280—293; Деформація традиційної системи харчування українців в роки Голодомору. *Італійська їжа в історії та культурі: збірка наукових статей з нагоди року італійської їжі у світі.* Одеса, 2018. С. 119—135; Деякі особливості адаптації українців-переселенців на Одещині у 1944—1946 рр.: соціально-економічний та етнічний аспекти (за матеріалами справ Державного архіву Одеської області). *Уманська старовина.* Умань, 2018. Вип. 5. С. 74—82.

Літ.: Петрова Наталія Олександрівна. *Наукова еліта Одещини.* Ч. 2. Кандидати наук і доценти: Біографічна енциклопедія. Одеса, 2006. С. 217—218; Петрова Наталія Олександрівна (офіційний сайт кафедри) http://ae.onu.edu.ua/?p=529

Ірина Коваль-Фучило

ПИЛИПЕНКО Явдоха Юхимівна (?, с. Орликівщина Хорольського пов. Полтавської губ.) — співачка, виконавиця дум. Від неї влітку 1908 у м. Миргород Ф. Колесса записав два варіанти думи про «піхотинця» («Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі») і думу про «удову» («Удова і три сини»). У цей час їй було «коло 40 літ». П. була сліпою і співала без акомпанементу.

Літ.: Колесса Ф. М. Мельодії українських народних дум. Серія II. *МУЕ.* Львів, 1910. Т. XIII. С. 87; Сластіон О. Записування дум на фонографі. *Рідний край.* 1908. № 23. С. 9; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 57.

Ірина Коваль-Фучило

ПИЛИПЧУК Святослав Михайлович (27.03.1980, с. Стрептів Кам'янко-Бузького р-ну Львівської обл.) — філолог, фольклорист, франкознавець. Доктор філологічних наук (2014), професор кафедри української фольклористики ЛНУ ім. І. Франка (2016). 2002 закінчив філологічний факультет ЛНУ. 2002—2005 — аспірантура у цьому ж університеті на кафедрі української фольклористики. З 2015 — декан цього ж факультету. 2005 захистив кандидатську дисертацію за спеціальністю «Фольклористика» на тему «Галицько-руські народні приповідки» Івана Франка: пареміологічний та пареміографічний аспект, поетика текстів». У дисертації проаналізовано розвиток української пареміографії та її вплив на формування збірника І. Франка; зроблений аналіз власне «Галицько-руських народних приповідок», їх художньо-виражальної специфіки. Пра-

цює над дослідженням української фольклорної традиції, історії української фольклористики, літературно-наукової спадщини І. Франка. У монографії «Фольклористична концептосфера Івана Франка» (2014) зроблено спробу з'ясувати внесок Каменяра у вивчення специфіки жанрів усної словесності, проаналізувати принципи й методи його студій, показати вплив видатного науковця на формування і розвиток фольклористичних шкіл.

Праці: Галицько-руські народні приповідки: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка. Львів, 2008. 220 с.; Фольклористична концептосфера Івана Франка. Львів, 2014. 466 с.; Фольклористичні студії Миколи Костомарова : центральна проблематика. *Вісник Львівського університету. Серія : Філологічна*. Львів, 2007. Вип. 41. С. 37—43; «Один із найзаслуженіших діячів на полі українознавства»: Осип Бодянський в оцінці Івана Франка. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. Івано-Франківськ, 2014. № 2 (26). С. 268—282; Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упоряд. і пояснив др. І. Франко / наук. ред. і автор вст. ст. С. Пилипчук. Львів, 2006—2008. Т. І—ІІІ (перевидання).

Літ.: Легкий М. У сфері Франкових концепцій [рец.]. *Українське літературознавство*. 2014. Вип. 78. С. 336—339; Луньо Є. А. Пилипчук Святослав Михайлович. *Українська фольклористична енциклопедія* / кер. проекту, наук. ред., упоряд. В. Сокіл. Львів, 2018. С. 594—595.

Ірина Коваль-Фучило

ПИПІН Олександр Миколайович (06.04.1833, м. Саратов, нині РФ — 09.12.1904, м. Санкт-Петербург, нині РФ) — видатний російський історик літератури, фольклорист культурно-історичної школи, дійсний член Петербурзької АН і НТШ. У багатьох працях Пипіна є матеріали до історії української літератури й етнографії: «Очерк литературной истории старинных повестей и сказок русских» (1857); спільно з В. Спасовичем «История славянских литератур» (т. І—ІІ, 1874—1881), де він є автором нарису про українську літературу; «Истории русской этнографии» (т. І—IV, 1890—1892), третій том якої («Этнография малорусская», Санкт-Петербург, 1891) присвячений Україні; «История русской литературы» (т. І—IV, 1898—1899). Він також автор статей про російські твори Т. Шевченка, відгуків на праці з історії української літератури. Заперечення Пипіним самобутності української літератури в рецензії на історію української літератури О. Огоновського («Вестник Европы», 1880) спричинив жваву дискусію (О. Огоновський, І. Нечуй-Левицький, К. Михальчук, М. Драгоманов, І. Франко та ін).

Ірина Коваль-Фучило

ПІВВІРШ (половина вірша) — у народнопісенній поетиці структурна частина вірша (рядка) ізометричної симетричної пісенної строфи (наприклад, 6+6, 5+5 тощо). В етномузикології рівноскладовий сегмент, за Ф. Колессою — коліно.

Літ.: Колесса Ф. М. Музикознавчі праці. Київ, 1970. 592 с.; Іваницький А. І. Українська музична фольклористика. Київ, 1997. 391 с.

Людмила Єфремова

Пипін Олександр Миколайович

ПІВЕНЬ Олександр Юхимович (псевдоніми: **Мартин Забігайло, Ходкевил Сапсай** та ін.) (16.06.1872, станиця Павлівська Єйського відділу на Кубані — 07.04.1962, м. Дармштадт, Західна Німеччина) — фольклорист, етнограф, популярний народний поет, прозаїк, драматург, кобзар, отаман станиці Павлівської. Нащадок запорозьких козаків. Його прадід, запорожець, один з перших переселився з Бугу на Кубань, на Єйську косу. Дід, після завершення військової служби, був дяком у церкві станиці Старонижньостебліївської. Батько також був псаломщиком, а мати походила з родини священика. Закінчив станичну школу, Катеринодарське духовне училище, але через бідність не зміг продовжити освіту, тому далі тривалий час працював канцеляристом Кубанського обласного правління. Ще під час навчання в Катеринодарі познайомився з Митрофаном Дикарівим. Ця зустріч і визначила життєву долю П. Як свідчить біограф поета Роман Коваль, спочатку за невелику платню він записував для М. Дикаріва фольклорні матеріали з життя чорноморських козаків, а після

його смерті 1898 почав самостійно збирати кубанський фольклор. Цьому сприяло його «кочове життя», адже він працював писарем у різних станицях — Незамаївській, Веселій, Новоіванівській, Новолеушківській, Шкуринській, Павлівській та ін. У цих та інших станицях записував він пісні, жарти, народні оповідки, прислів'я та приказки. Перші публікації фольклору Кубані в записах П. з'явилися на початку 90-х XIX ст. без посилання на прізвище записувача — у «Кубанских областных ведомостях», в «Этнографических материалах, собранных в Черниговской и соседних с нею губерниях», упорядкованих Б. Д. Грінченком, у Львівській «Зорі», в «Етнографічному збірнику» (це 1893—1895) та в «Матеріалах до української етнології». Такі праці, як «Різдвяні святки в станиці Павлівській Єйського одділу на Чорноморії» (1895) та «Чорноморські казки й анекдоти» (1896) М. Дикарєва, а також «Збірки сільської молодіжи на Україні. З паперів Митр. Дикарєва» В. Гнатюка (1918) значною мірою ґрунтуються на записах П. Принаймні про це свідчать окремі розділи останньої з них: «Вулиця в станиці Незамаївській Єйського відділу», «Вечерниці в станиці Незамаївській Єйського відділу», «Складка в станиці Незамаївській Єйського відділу» та ін. А у публікації М. Дикаріва «Чорноморські казки й анекдоти» із 39 текстів 19 — або записані М. Дикарівим од П., або самим збирачем, як носієм оповідальної та сміхової культури чорноморських козаків. 1900 П. повернувся в рідну станицю, де його обрали станичним отаманом, але на цій посаді пробув він недовго, всього 2 роки. 1901 відкрив там першу гімназію, а з 1903 знову служив писарем у різних станицях і хуторах Кубані. Живучи у фольклорному середовищі, він пізнав усі прояви козацького життя, побуту, і всі його записи стали благодатним ґрунтом для авторських літературних творів — поезії, прози, драматургії. З 1904 почав видавати власні збірники козацького фольклору у видавництвах Києва, Одеси, Харкова, Москви, Катеринодара, які охоплювали й автентичні твори, і літературні обробки. Переважно це зразки народного гумору — «жарти», «сміхи», «сміховинки», «веселі брехеньки», сатиричні вірші, казки, прислів'я та приказки, вигадки, як класифікував їх сам автор. Це «Сім кіп брехеньок або торбина сміху», «Дванадцять кіп брехні та мішок правди», «Збираниці повний міх на забаву та сміх», «Чорноморські витребеньки або три мішки гречаної вовни», «Сміховисько, чудовисько або козацьке «Не любо — не слухай»», «Смійся, регочись та за боки берись», «Горілка як та гарна дівка, хоч кого з ума зведе», «Весела козацька старовина», «Веселим людям на втіху», «Торбина сміху та мішок реготу», «Козацькі жарти та сміхи усім людям для втіхи» та ін. — всього 28 книг, а з перевиданнями — 53. Так збірка «Сім кіп брехеньок», що вийшла 1904 в Одесі п'ятитисячним тиражем, витримала 12 перевидань (1905—1915). Низку збірників народних пісень видав П. 1907 в Москві, у видавництві І. Ситіна — книги репрезентують музичну традицію Кубані: «Весела бандура», «Десять кіп козацьких пісень», «Ой дівчина-горлиця до козака горниться», «Козацькі жарти та сміхи усим людям для втіхи», «Нашим дітям на забаву». Свої літературні твори П. писав на обох козачих діалектах, але віддавав перевагу народному говору чорноморських козаків. Деякі його твори поширювали й у вигляді грамофонних записів. Під час революційних подій 1917—1920 працював як талановитий пропагандист проти більшовизму, його виступи збирали десятитисячні аудиторії. 1920 емігрував у Грузію, звідти — до Криму, далі — на о. Лемнос в Егейському морі. З 1921 — у Югославії. Друкувався в різних козацьких закордонних часописах («Козачьи думы», «Вольная Кубань», «Вільне козацтво» (Чехословаччина), «Козацкая жизнь» (Канада) та ін.), спочатку під псевдо, а коли дізнався, що родина його була знищена НКВС — під власним ім'ям. У кінці 30-х переселився до Західної Німеччини. Під час Другої світової війни жив у будинку для літніх людей, захоплювався проблемами релігії та

філософії, залишив власні спогади. В останні роки життя систематизував усе написане, об'єднавши свій доробок у збірник «Кубанський Кобзар», який побачив світ через 20 років після смерті вченого, 1982 в м. Провіденс, США (книга вийшла у 2-х т.). Помер на 90-му році життя в м. Дармштадт.

Праці: «Весела бандура». Полный сборник малороссийских веселых и шуточных песен, а также припевов к национальным танцам. Москва, 1907. 160 с.; «Десять кип козацьких писень». Сборник наилучших песен кубанских козаков на малороссийском языке, а также и других малороссийских песен. Москва, 1907. 183 с.; «Ой дивчина горлыця до козака горныться». Малороссийский песенник. Москва, 1907. 107 с.; Козацьки жарты та смихы усым людям для втихы. Сборник малороссийских рассказов, песен и стихотворений из быта кубанских (черноморских) козаков. Москва, 1907. 47 с.; Нашым дитям не забаву. Москва, 1907. 61 с. (Рецензія : Квасницький Е. *ЛНВ.* 1907. Кн. 7. С. 162—163); Крамаренко М. Різдвяні сьвятки в станиці Павлівській Єйського одділу на Чорноморії. *ЕЗ.* Львів, 1895. Т. 1. С. 1—24; Дикарів М. А. Чорноморські казки й анекдоти *ЕЗ.* Львів, 1896. Т. II. С. 1—54; Гнатюк В. М. Збірки сільської молодіжи на Україні. З паперів Митр. Дикарєва. *МУЕ.* Львів, 1918. Т. XVIII. С. 170—275.

Літ.: Пивень А. Е. *Энциклопедический словарь по истории Кубани. С древнейших времен до октября 1917 года* / автор идеи, сост., научн. ред., рук. автор коллектива Трехбратов. Краснодар, 1997. С. 339; Чумаченко В. К. Казачий кобзарь (О жизни и творчестве Александра Ефимовича Пивня). *Родная Кубань.* 2002. № 4. С. 120—127; Коваль Р. Нариси з історії Кубані. Олександр Півень: Веселий чоловік трагічної долі // ukrlife.org / main / Kubann / 1 pivenn.htm; Польовий Р. Кубанська Україна. 2-ге вид. / під загальною ред. Романа Коваля. Київ, 2003. 304 с.; Чумаченко В. К. Нарис про життя і творчість Олександра Юхимовича Півня, українського фольклориста і кубанського козачого письменника. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка.* Донецьк, 2003. Т. 4. С. 79—88; Чумаченко В. К. Письма А. Пивня М. Дикареву как источник по истории кубанской этнографии и регионального книжного дела. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Кубани за 2002 год. Дикаревские чтения (9). Материалы региональной научной конференции.* Краснодар, 10—13 окт. 2003 г. / сост. науч. ред. М. В. Семенцов. Краснодар, 2003. С. 3—11; Супрун-Яремко Н. О. Музикознавчі праці. Збірник наукових статей. Рівне, 2010. 574 с.

Людмила Іваннікова

ПІВДЕННО-ЗАХІДНИЙ ВІДДІЛ РОСІЙСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА (ЮГО-ЗАПАДНЫЙ ОТДЕЛ ИМПЕРАТОРСКОГО РУССКОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА) (ЮГЗО ИРГО) (1873—1876) — наукова інституція, що діяла в Києві з метою всебічного економічно-статистичного та етнографічно-фольклористичного дослідження України. Першим головою був Г. Галаган, секретарем — П. Чубинський. І. Житецький у статті «Південно-Західний відділ географічного товариства у Київі (З приводу 50-річчя його закриття в 1876 році)» («Україна», 1927, № 5, с. 31—36) писав про те, що список членів відділу за три роки складався майже чи не зо всіх українських діячів першої половини 1870-х. Серед них прізвища відомих культурних діячів, які зробили свій внесок у розвиток української фольклористики, — П. Чубинський, Ф. Волков (Ф. Вовк), П. Житецький, М. Лисенко, О. Русов, В. Антонович, М. Драгоманов, Г. Залюбовський, О. Кониський, О. Лоначевський-Петруняка, В. Науменко, С. Ніс, Б. Познанський, І. Рудченко, Т. Симонов (Номис), М. Старицький, О. Федькович та ін. Серед основних напрямів діяльності організації було збирання, друк та наукове опрацювання зразків українського фольклору. Роботу над систематизацією етнографічних надходжень та підготовкою їх до публікації здійснювали В. Антонович і М. Драгоманов (пісенний матеріал), П. Житецький (словниковий матеріал), Ф. Вовк (матеріали про житло, харчування й одяг, кустарну промисловість), А. Класовський (матеріали з метеорології), І. Рудченко (казки). Крім систематизування новонадходжень, громадівці проводили наукові дослідження, виступали з доповідями на засіданнях відділу. Усього за час існування Південно-Західного відділу відбулося 28 засідань, на яких було прочитано 33 доповіді. Ґрунтовним виданням товариства є «Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова» (1874, 1875). За задумом упорядників, це мала бути «історія українського народу розпові-

жена ним самим у поетичній формі» (М. Грушевський). До збірника увійшли: пісні дружинного і княжого періоду, козацькі, гайдамацькі, рекрутські та кріпацькі, про волю (поділ упорядників). М. Драгоманов, застосувавши історико-порівняльний метод, проаналізував ідейно-естетичні особливості фольклорних зразків. 1874 відділ надрукував «Чумацкие народные песни» І. Рудченка. У виданні акумульовано 72 чумацькі пісні з нотами, які підготував М. Лисенко. П. Чубинський — організатор та видавець найграндіознішого наукового проекту відділу — семитомника «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский Край» (1872—1878). Це цінний науковий збірник етнографічних і фольклорних матеріалів з українських етнічних земель (народні пісні, казки, загадки, звичаї, вірування, обрядовий і календарний фольклор), який став результатом експедицій, що відбулися 1869—1870. Праця ученого відзначена золотими медалями РГТ (1873), Міжнародного географічного конгресу в Парижі (1875), Уваровською премією Петербурзької АН (1879). Зусиллями відділу було видано 2 томи «Записок ЮГЗО ИРГО» (1874, т. 1; 1875, т. 2). В основу першого тому лягли підготовлені членами відділу наукові реферати (Ф. Вовк «Список растений с народными названиями, доставленных М. Ф. Семеренком» (с. 165—178), М. Лисенко «Характеристика музыкальных особенностей малорусских дум и песен, исполняемых кобзарем Остапом Вересаем» (с. 339—366), А. Рогович «Опыт словаря народных названий (растений) Юго-Западной России, с некоторыми поверьями и разсказами о них», О. Русов «Остап Вересай, один из последних кобзарей малорусских» (с. 309—338)). Були також опубліковані «Материалы. Думы и песни бандуриста Вересая (с нотами). Причитания Вересая при выпрашивании милостыни» (с. 1—52), зібрані О. Русовим, П. Чубинським, М. Лисенком, та «Несколько народных исторических преданий» (с. 291—307), записаних П. Чубинським. Було вперше надруковано 6 дум із репертуару О. Вересая: «Дума про бурю на Чорному морю», «Як три брати з Азова втікали», «Про вдову і трьох синів», «Отчим», «Невольницька», «Про Хведора Безродного». К. Грушевська високо оцінила як записи від О. Вересая, так і дослідження О. Русова «Остап Вересай, один из последних кобзарей малорусских». «О. Русов дав зрозуміти, — писала вона, — що Географічне Товариство візьме на себе справу систематичного досліду кобзарської творчості, щоб доповнити відомості про сей український "героїчний епос"» (Грушевська К. Українські народні думи. Київ ; Харків, 1927, т. 1, с. LXXXV—LXXXVII). У другому томі подано дослідження М. Драгоманова «Отголосок рыцарской поэзии в русских народных песнях. Песни о «королевиче» (с. 47—70), П. Іваненка «Павло Братыця и Прокип Дуб, кобзари Нежинскаго уезда, Черниговской губ. (с приложением их песенного репертуара)» (с. 109—129), «Религиозный культ южно-русскаго народа, в его пословицах» (с. 71—108), Г. Купчанко «Некоторыя историко-географическия сведения о Буковине» (с. 289—372). Тут також була вміщена велика збірка пісень, вибраних із матеріалів Г. Купчанка, яку зредагував О. Лоначевський (с. 373—600). Важливими подіями Південно-Західного відділу РГТ стало проведення одноденного перепису населення в Києві 2 березня 1874 та III Археологічного з'їзду — в серпні 1874, на якому громадівці проповідували ідею самовизначення на підставі науки. На це спрямовувалися доповіді з фольклористики та етнографії учасників з'їзду, які у 1878 були опубліковані в 2-х томах «Трудов III Археологического съезда»: «Отличительныя черты южнорусской орнаментики» Ф. Вовка (т. 2, с. 317—326), «Обзор малорусских песен о кровосмешании в связи со сказаниями о том же предмете у разных европейских народов» М. Драгоманова (т. 1, с. LIX—LX), «Следы языческих верований в южнорусских шептаньях (по неизданным материалам)» П. Іваненка (т. 1, с. 313—326), «О способе исполнения эпических произведений

древнегреческими певцами сравнительно с малорусскими бандуристами» Ф. Міщенка (т. 2, с. 131—138). Велике враження на вчених із різних країн справили доповіді з українознавства В. Антоновича («О монете с именем Владимира»), П. Дашкевича («О Богословской земле»), П. Житецького («О Пересопницком евангелии XVI века», «О малорусских думах»), М. Константиновича («Про кургани Чернігівського повіту»), П. Лашкарьова («Архитектура древних киевских церков»), Т. Лебединцева («О Софийском соборе») та ін. Виступ О. Міллера «Великорусския былины и малорусския думы» (т. 2, с. 285—306) викликав наукову дискусію, в якій взяли участь П. Житецький, Є. Барсов, В. Антонович, І. Малишевський, М. Драгоманов. III Археологічний з'їзд став виявом наукових досягнень Київської громади, і вже той факт, що його було проведено в Києві, після Москви та Петербурга, засвідчив авторитет ПЗВ РГТ. Не випадково у «Современных известиях» (1881, № 53) та в «Истории русской этнографии» (1891, т. 3, с. 360) О. Пипіна відзначалося, що різноманітні завдання у ПЗВ РГТ ставились і вирішувались оригінально, збагачуючи звичайні етнографічні засоби новими поглядами та інтересами. Відділ відіграв значну роль у розвитку громадського руху, «розбуркав національну свідомість багатьох млявих, пригнічених українців [...] витворив фанатиків фольклору та етнографії, таких як Новицький з Катеринославу, Манжура з Харківщини». «Наче якась ціла національна течія побігла по Україні разом з товстими зшитками, записаними українськими народніми піснями та казками, з'явились перші бруньки нової національної свідомости», — згадувала С. Русова. (Русова С. Мої спомини (1879—1915). *За сто літ*. Київ, 1928. Кн. 2. С. 155). Важким ударом по діяльності Київської громади став Емський указ від 18 травня 1876, в якому проголошувалося закриття ПЗВ РГТ, заборонялося друкування книг українською мовою та ввезення їх з-за кордону, заборонялися також сценічні вистави на українській мові тощо. В українській історії Емський акт оцінюється як найганебніший винахід царської обрусительної політики супроти українства (Грушевський М. Ганебній пам'яті. *Україна*, 1926, кн. 4, С. 46). Головною причиною закриття ПЗВ РГТ було те, що відділ, як писала С. Русова, видався адміністрації (через «окуляри» п. Юзефовича) «українофільським». «А яким же він повинен бути, — здивовано запитувала С. Русова, — якщо відділ створювався для вивчення України, хоч би вона й називалася Південно-Західним краєм або губерніями Київською, Волинською, Подольською?» (Русова С. К 40-летнему юбилею Юго-Западного Отдела ИГО. С. 38). Вона відзначала, що тільки «українофіли», люблячи свою рідну пісню, могли зібрати такі розкішні збірники народних пісень, знаходити для них правильні трактування, вивчати найдрібніші подробиці побуту. Репресії 1875—1876 спричинили втрату газети «Киевский телеграф», закриття ПЗВ РГТ, усунення з Київського університету М. Драгоманова й М. Зібера, виїзд їх (1876), а також Ф. Вовка й С. Подолинського за кордон. Діяльність ПЗВ РГТ висвітлювалася у різні часи в дослідженнях О. Пипіна, С. Русової, О. Грушевського, К. Грушевської, І. Житецького, Ф. Колесси, Ф. Савченка, В. Горленка, О. Кравця, Л. Чорної, Н. Побірченко, Н. Петрук, С. Чибирак, В. Милько, О. Оверчук, І. Демуз, Л. Мохір, Л. Козар та ін. Ф. Колесса вважав, що організація етнографічно-статистичної експедиції в Південно-Західному краї та створення ПЗВ РГТ мали «вирішне значення для дальшого розвитку української етнографії». «В сім осередку, — писала К. Грушевська, — витворено і кадр етнографів-збирачів, що взяв участь у київських виданнях, і метод видавання етнографічного матеріялу, який — зовсім зрозуміло — об'єднав усі видання, що були зроблені тими силами» (Грушевська К. Українські народні думи. Т. 1. Київ ; Харків, 1927. С. LXXXVII).

Праці: Записки ЮГЗО ИРГО. Киев, 1874. Т. 1. 500 с. ; 1875. Т. 2. 625 с.; Рудчен-

ко И. Чумацкие народные песни. Киев, 1874. 257 с.; Исторические песни малорусского народа с обьяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова: в 2-х т. Киев, 1874. Т. 1. 336 с. ; Т. 2. 166 с.; Русов А. А. Остап Вересай, один из последних кобзарей малоруских. *Записки ЮГЗО ИРГО*. Киев, 1874. Т. 1. За 1873 год. С. 309—338.

Літ.: Грушевський М. Пятдесят літ «Исторических песен малоруського народа» Антоновича і Драгоманова. *Україна.* 1924. №2—4. С. 97; Грушевський М. Ганебній пам'яті. *Україна*. 1926. Кн. 4. С. 46; Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. Т. 1 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. С. LXXXVII; Житецький І. Південно-Західний Відділ Географічного Товариства у Київі (з-приводу 50-річчя його закриття в 1876 році). *Україна.* 1927. № 5. С. 32—33; Русова С. К 40-летнему юбилею Юго-Западного Отдела ИГО. *Украинская жизнь*. 1913. № 11. С. 28—39; Русова С. Мої спомини (1879—1915). *За сто літ*. Київ, 1928. Кн. 3. С. 146—205; Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів на Україні 1860—1870 рр. Харків ; Київ, 1930. 270 с.; Колесса Ф. Історія української етнографії / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; передм. Г. А. Скрипник. Київ, 2005. С. 86; Милько В. Фольклористичні студії діяльності Південно-Західного відділу РГТ. *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.* 2008. Вип. 15. С. 246—253; Голубець О., Чікало О. Південно-Західний відділ РГТ (1873—1876). *УФЕ*. Львів, 2018. С. 599; Чорна Л. Південно-Західний відділ РГТ і його роль в українському національному відродженні : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Одеса, 2005. 19 с.; Оверчук О. Дослідження наукової діяльності Південно-Західного відділу РГТ в історичних джерелах. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. 2009. Вип. 32. С. 317—322; Козар Л. Юго-Западный отдел РГО в исследовании Софии Русовой: фольклористический аспект. *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі* / навук. рэд. А. І. Лакотка. Мінск, 2016. Вып. 21. С. 191—195.

Лідія Козар

ПІСНІ АЛЕГОРИЧНІ — народні пісні, відтворення дійсності в яких відбувається засобами алегорії. ПА загалом належать до жартівливо-гумористичних. У них людська поведінка, соціальні стосунки, вади людини передаються через уособлення переважно представників тваринного та рослинного світу («Війна грибів», «Пташине весілля»). Подібні засоби алегорії також типові для дитячого фольклору («Два ведмеді, два ведмеді горох молотили», «Бігла киця топитися», «Танцювала ріпа з маком», «Ходить гарбуз по городу»). Алегорія як засіб поетики народних пісень дає змогу безпечно відтворити деякі соціальні явища, що вносить у ПА елемент сатири («Ой зійшла ся звірина з цілої громади»). На музично-поетичні особливості ПА певний вплив мала традиція усно-писемної народної культури світської та церковної тематики. За стилістикою ПА ближчі до міського фольклору, ніж до селянського. Деякі ПА відтворюють сцени міщанського побуту. Улюбленою темою тут є побутові родинні сцени, особливо весілля («Ой у неділю свадьба буде», «Оженився щиглик», «Щиголь тугу має», «Ой задумав шуляк на старість жениться»). Із музичного боку ПА належать до гомофонно-гармонічного стилю мажорно-мінорної ладової системи переважно з моторною мелодикою та ритмікою серіаційного типу з несподіваними зупинками, що мають гумористичний ефект. Рідше трапляються ПА родинно-побутової тематики, що мають розспіваний тип мелодики («Перепеличенька повдовіла», «Перепеличка невеличка»), де в образі перепілки змальовується тяжке життя жінки-вдови.

Людмила Єфремова

ПІСНІ ВЕСІЛЬНІ — цикл родинно-обрядових пісень, що найповніше зберігся у народній пам'яті та супроводжує народний обряд весілля. У ПВ знайшли відображення господарські, соціально-правові, морально-етичні та естетичні погляди селянства на укладання шлюбу та родинні взаємини. ПВ супроводжують весь весільний обряд і становлять разом з обрядодіями, інструментальною музикою і танцем справжню кількаденну весільну драму. Більшість ПВ мають тісний зв'язок із певними обрядовими діями та їхньою послідовністю і є їхньою невіддільною складовою частиною (сватання, заручини, вінкоплетини, дівич-вечір тощо). У весільних співах беруть участь чотири основні групи: свахи з боку молодого і молодої, дружки молодої і світилки молодого, які протистоять одна одній. Виникають пісенні діалоги, перепалки, змагання. Дослідники вирізняють епіч-

ну, режисерську, інтермедійну функції весільного хору. Пісенні тексти групуються за емоційно негативною тематикою: прощання та жаль дочки за домівкою і дівуванням, сум матері й батька — за дочкою; гірка жіноча доля (життя у чужій родині, лиха свекруха, нелюбий чоловік) та емоційно позитивною: коментування основних обрядових моментів весілля; величання, вітання молодих та їхніх родичів; весільні жарти (докори, кепкування весільних чинів). Пісні першої емоційної сфери, пізніші за походженням, мають строфічну будову, журні наспіви з перевагою мінорного нахилу ладу. Пісні другої емоційної тональності належать до найдавніших, як за обрядовою функцією, так і за музично-поетичними особливостями. Серед них переважають короткі пісні-тиради, які виконують з давніми обрядовими наспівами. Найхарактернішою рисою обрядової пісенної творчості, і весільної зокрема, є музична основа ПВ. Це обрядові наспіви-формули, наспіви-символи або типові наспіви, з якими виконується значна кількість пісенних текстів. Вони є суто весільними і навіть без поетичного тексту дають змогу точно визначити належність до циклу ПВ. У різних регіональних співочих традиціях України можна помітити певні відмінності у стилістиці та складі типових весільних наспівів. Проте загалом для кожної регіональної співочої традиції характерна наявність двох основних типових наспівів позитивної емоційної сфери (подекуди їх називають ладканням), причому з першим із них співається приблизно половина текстів ПВ, а з другим — чверть. Решта ПВ у конкретному обряді співають з другорядними типовими весільними наспівами, як позитивної, так і негативної емоційної сфери, а також з іншими нетиповими весільними й позаобрядовими наспівами.

Літ.: Весілля: у 2 кн. / упоряд. М. М. Шубравська, О. А. Правдюк. Київ, 1970. Кн. 1. 454 с. Кн. 2. 480 с.; Весільні пісні: у 2 кн. / упоряд. М. М. Шубравська, А. І. Іваницький (кн. 1), Н. А. Бучель (кн. 2). Київ, 1982. Кн. 1. 872 с. Кн. 2. 680 с.; Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях / упоряд. М. К. Дмитренко, Л. О. Єфремова. Київ, 1997. 404 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.; Музичний фольклор Донбасу: весільні пісні / упоряд. О. В. Тюрікова. Донецьк, 2005. 440 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ ЖАРТІВЛИВІ — група пісень жартівливо-гумористичної тематики переважно з моторною мелодикою, близькою до танцювальної. ПЖ є складовою частиною як обрядової, так і позаобрядової лірики. Вони, ПЖ, популярні у виконавців різних вікових груп. Але зазвичай у групу ПЖ виділяють твори необрядової лірики співаків дорослого віку. ПЖ дитячої тематики у творчості дітей і для дітей розглядають у розділі дитячого фольклору. Основою тематики ПЖ є людські стосунки різних вікових категорій. У ПЖ молодіжної тематики йдеться про взаємини парубка і дівчини: побачення, любощі, женихання, сватання («Ішов козак потайком», «Мене мати одну мала», «На городі бурячок»). У ПЖ родинної тематики переважають твори про вади одружених чоловіків та заміжніх жінок. Жінки представлені переважно як ліниві («Як пішла я заміж на чужую землю»), хитрі («Оженився я раненько»), нехазяйновиті, нероби («Ідуть люди з міста та з мене сміються»), перелюбні («Ой приїхав чоловік з далекої дороги»), іноді й п'янички; чоловіки-зрадники («Кури ж мої, кури, кури-щебетури»), легковірні недотепи, пияки. Значну частину ПЖ присвячено взаєминам кумів («Чогось кума моя дметься»), старих дідів і бабів, які прагнуть розпочати життя з молодими («Лежить дід на печі, баба у затінку», «Стара баба, як холера»). Особливу групу ПЖ становлять ПЖ сучасної тематики про нові соціальні взаємини («На камені ноги мию», «Я копала буряки»). Більшість ПЖ мають строфічно-куплетну будову музично-поетичного тексту, часто приспівно-рефренної будови. Є приспіви, що виконують в ін. темпі, порівняно з куплетом, або з поступовим прискоренням чи уповільненням. Бувають приспіви короткі й довгі, є приспіви ку-

мулятивної будови (із кожною строфою зростає число пісенних рядків — «Як служив же я у пана»). Як і в танцювальних, у ПЖ переважає парна ритміка, майже повна відсутність розспівування складів, чітка силабіка. Більшість ПЖ одноголосі, у багатоголосих переважає гетерофонний склад, рух паралельними терціями або й тризвуками. У ПЖ помітні чіткі мажорно-мінорні ладові співвідношення з перевагою мажорної ладової сфери. Простотою мелодики та моторної метроритміки, гостротою та дотепністю сюжетних колізій ПЖ приваблюють виконавців і слухачів.

Літ.: Жартівливі пісні / упоряд. О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Київ, 1967. 798 с.; Жартівливі та сатиричні пісні / упоряд., передм. та прим. М. К. Дмитренка. Київ, 1988; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ ЖНИВАРСЬКІ — загальна назва циклу пісень, що належать до літньо-осіннього календарно-обрядового фольклору, тематично і функціонально пов'язаних зі жнивами. ПЖ поділяють на зажинкові (підготовка і початок жнивних робіт), жнивні (суто жнива) та обжинкові (закінчення жнив). Першу групу пісень виконують при зажинанні першого снопа, який називають воєводою. До нього звертаються і співають величальних пісень воєводі, а також господарю і господині (пізніше — голові, бригадиру). Другу виконують під час жнив, дорогою в поле і з поля. Основна тематика цих пісень — скарги на важку працю, відсутність співчуття з боку господарів, їхню жорстокість, прохання до сонця швидше сідати, до вечора — швидше приходити. Характерне змалювання співаками ниви, межі як живої істоти, звертання до сил природи: сонця, вітру, хмар, які є давніми язичницькими символами. Під час обжинок на полі завивають «бороду», навколо якої водять танки, співають пісень. Співаючи, з вінком (дівчиною у вінку) йдуть вітати господарів із закінченням жнив. За вінок вимагали викуп. В Україні ПЖ побутують переважно на Поліссі та Волині. Як і більшість циклів обрядових пісень, тексти ПЖ співають з обмеженою кількістю обрядових типових наспівів-символів, які в жниварському пісенному циклі близькі до весільних. Певною мірою це пояснюється колишнім календарним приуроченням весіль, які влаштовували після жнив. Водночас жниварські наспіви збереглися значно меншою мірою і відзначаються більшою архаїкою, особливо у зв'язку з основним регіоном побутування на Поліссі. Деякі жниварські наспіви можна розглядати як архетипи весільних, зокрема це стосується наспіву, побудованого на зіставленні двох контрастних інтонацій («Ой засвіти, місяцю, із рога») та наспіву, в основі якого лежать ритмоформули десцендентного типу 4+3 («Женчики мої милі», «Вийди, хмаронько, з неба») та 6+3, а також пісень із 5-7-складовою будовою вірша речитативного типу з протягуванням останнього звука пісенного рядка («Й уже сонце на лану»). Типові наспіви ПЖ часто ускладнюються мелізматичними фігурами, пісенні строфи закінчуються гуканням.

Літ.: Жниварські пісні / упоряд. та вступ. ст. О. Ю. Чебанюк. Київ, 1990. 223 с.; Клименко І. В. Мелогеографія жнивних наспівів басейну Прип'яті : дис. ... канд. мист. : спец. 17.00.03. Київ, 2001. 176 с. + Додаток : 11 карт; нот.; Ігри та пісні: весняно-літня поезія трудового року / упоряд. О. І. Дей, А. І. Гуменюк. Київ, 1963. 671 с.; Календарно-обрядові пісні / упоряд. О. Ю. Чебанюк. Київ, 1987. 392 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ ЗАСТОЛЬНІ — народні пісні, призначені для виконання за столом, під час трапези. Родинно-обрядові ПЗ виконують на родинних святах обрядового значення: весіллях, хрестинах. Вони присвячені опису різних весільних страв («Мілка капуста, мілка», «Із-за гори гуска летіла»), процесу їжі («Не совайте та тарілкою», «Їжте ви, пийте»), поведінки весільних чинів («Їли бояри юшку», «Їли дружечки, їли»),

їх співаються з найбільш поширеними весільними типовими наспівами святкової емоційної сфери. Позаобрядові ПЗ стосуються переважно вживання за столом алкогольних напоїв, своєрідного величання горілки і чарки («Горілочко оковита», «Ой хто п'є, той кривиться», «Чар-ча-ра-ра, чарка мала», «І чарочка новенькая»). Ці ПЗ належать до народних пісень жартівливо-гумористичної тематики, іноді до сатиричних пісень переважно міського середовища. Їх наспіви моторні, належать до гомофонно-гармонічного типу фактури мажорно-мінорної ладової сфери.

Літ.: Українські народні пісні в записах М. В. Лисенка / упоряд., вступ. ст. і прим. Л. О. Єфремової. Київ, 1990. 351 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ ІСТОРИЧНІ — епічні, ліро-епічні та ліричні твори про загальнонародні події, народних героїв, про яких достовірно відомо з письмових історичних джерел, у яких згадано конкретні історичні факти та прізвища. ПІ зафіксували у музично-поетичній формі видатні явища з життя народу, які глибоко закарбувалися у свідомості сучасників подій і не втратили історично-пізнавальної та художньо-естетичної, емоційно-етичної цінності для наступних поколінь. Українські ПІ значною мірою зафіксували у художній музично-поетичній формі добу козаччини XVI—XVIII ст. У найдавніших сюжетах ПІ відображені татаро-монгольська (XIII—XIV ст.) та татаро-турецька (XV—XVI ст.) навали. Окремий цикл утворюють пісні про події національно-визвольної боротьби 1648—1654. («Засвистали козаченьки», «Гей, не дивуйте, добрії люди», «Ой Морозе, Морозенку»), про народних ватажків — Б. Хмельницького, І. Богуна, М. Кривоноса, С. Морозенка. У XVIII ст. поширюється опришківський пісенний фольклор про Г. Голого, Левенця, О. Довбуша, про керівників Коліївщини М. Залізняка, І. Гонту, М. Швачку, І. Бондаренка. Після руйнування Запорозької Січі з'являються пісні про С. Наливайка, колишніх запорожців, події російсько-турецької війни. ПІ мають переважно дворядкову строфічну будову з різною віршовою структурою, яка часто ампліфікується і зазнає інших варіативних змін. Пісенні рядки часто мають ладові закінчення у запитально-відповідному співвідношенні. Мелодика ПІ може бути речитативною, розспіваною або моторною. Найдавніші речитативні наспіви виконують в епічній манері («Ой полети, галко»). Більш пізніми є розспівні мелодії ПІ («Ой не знав козак», «Розлилися круті бережечки»). Порівняно пізнє походження характеризує маршово-моторні мелодії пісень «Ой на горі та женці жнуть», «Засвистали козаченьки». Музичній стилістиці ПІ притаманна ритмічна й мелодична свобода з багатофункціональністю ладових тяжінь та перевагою мінорного нахилу ладу. Для пісень речитативного складу нетипове багатоголосся. У кантиленних наспівах переважає підголоскове та мішане багатоголосся, а в маршових — мішане багатоголосся з розвиненою акордово-поліфонічною фактурою. Маршові та похідні ПІ виконують переважно чоловічі гурти, як і значну частину ПІ взагалі.

Літ.: Історичні пісні / упоряд. І. П. Березовський, М. С. Родіна, В. Г. Хоменко. Київ, 1961. 1068 с.; Грица С. Й. Мелос української народної епіки. Київ, 1979. 247 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ КАЛЕНДАРНІ (або календарно-обрядові) виникли у тісному зв'язку з народним календарем. Календарні обряди з'явилися у тих племен і народів, для яких землеробство було основним заняттям. Зв'язок із землею, залежність існування роду, племені або народу від родючості землі, сприятливих кліматичних умов і природи викликали у них «обожнювання» землі, сонця, дощу, вітру, грози, весни, літа і зими, сприяли створенню «культу природи». Для кожного культу створювався певний ритуал, який супроводжувався відповідними церемоніями, ПК (співом, хороводами, іграми). Ритуал виконували для того, щоб вплинути на

природу, вимолити у тих богів, яким були підвладні сили природи, сприятливу погоду, родючість, багатство. Із запровадженням християнства багато колишніх магічних ритуалів втратили свій сенс і первісну функцію. Вони перетворилися на символічні обряди, виконання яких вимагали неписані закони (традиції) села. Вироблена обрядовість з її ПК, гулянням і частуванням стала святом, у якому всі охоче брали участь. ПК нерозривно пов'язані з певною порою року, відповідними звичаями й обрядами. Традиційно ПК поділяють на зимові (колядки, щедрівки, засівалки, пісні до народного зимового театру «Коза» та «Маланка»), весняні (закличні та жартівливі веснянки, весняні ігри, хороводи й танки) та літні (купальські, петрівчані, жниварські). Для більшості ПК характерні давні архаїчні наспіви, часто речитативно-розспівного характеру. Багато цих наспівів мають значення типових, тобто з ними виконують значну кількість поетичних текстів, вони стають засобом створення та імпровізації все нових текстів ПК. Найбільшою мірою це стосується пісень купальсько-петрівчаного циклу, які мають спільний фонд наспівів, жниварських та частково весняних та зимових ПК. Типові наспіви набувають значення наспівів-символів, які легко розпізнати на слух.

Літ.: Календарно-обрядові пісні / упоряд. О. Ю. Чебанюк. Київ, 1987. 392 с.; Гошовський В. Українські пісні Закарпаття / перекл. з рос. Р. Мисько-Пасічник, В. Пасічник. Львів, 2003. 446 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ КОЗАЦЬКІ об'єднують значну кількість фольклорних творів соціально-побутової тематики про життя й походи, нелегку долю та побут українського козацтва в умовах національно-визвольної боротьби в Україні. Вони виникали і поширювалися переважно у XVI—XVIII ст. під час розквіту запорозького козацтва. Проводи козака у військо, поради батьків, розлучення з рідними, коханою дівчиною, передбачення подальшої долі козака, труднощі подорожування до війська, полон, перебування у в'язниці, втеча з неволі, військовий побут, туга за рідною домівкою, смерть на чужині — такі основні сюжетні мотиви творів циклу ПК. Особливе місце у сюжетах пісень посідає образ коня — вірного товариша у бою та мандрах. За характером образності, емоційною насиченістю, багатством символіки, поетичними особливостями ПК близькі основній масі ліричних пісень. Відтворення козацького побуту, військового оточення козака як основної дійової особи ПК, героїчні мотиви наближають їх до історичної пісенності. За музичними особливостями ПК можна поділити на чотири основні групи: 1. Похідні маршові, гуртові одноголосні з парною метрикою, широкими енергійними інтонаційними ходами в мелодії («За Україну», «Ой у лузі червона калина», «Віє вітер, віє буйний», «Ой там, на горі Січ іде», «Йде січове військо», «Гей ви, стрільці січовії»). 2. Ліричні розспівні протяжні пісні сольно-хорової традиції співу з широким діапазоном звучання, огласовками, вигуками «гей», близькі до протяжної пісні («Розлилися круті бережечки», «Ой сів пугач на могилі», «Ой на горі та женці жнуть»). 3. Багатоголосі сольно-хорові твори подніпровської традиції протяжного співу («А вже років двісті», «Ревуть, стонуть гори-хвилі», «Ой ви, хлопці-запорожці»). 4. Ліричні ПК сольної традиції («Я сьогодні щось дуже сумую», «Ой горе ж мені та на чужині», «Гаєм зелененьким»). У ПК трапляються тільки дворядкові строфи без приспівів. Строфи укладені за ізометричним принципом, трапляються дво-, три-, рідко чотирисегментні пісенні рядки. Основна трисегментна форма має розмір 4+4+6, яка часто ампліфікується (розширюється внаслідок розспівування). У ПК трапляються діатонічні й хроматизовані звукоряди, автентичність і плагальність із пізнішими напластуваннями мажоро-мінору, а також різні форми ладової змінності, особливо терцієва, кварто-квінтова. Чимало музичних та поетичних паралелей, переспівів мають ПК з родинно-побутовою лірикою, піснями про кохання, рекрутськими, історичними, стрілецькими піснями та баладами.

Літ.: Козацькі пісні / упоряд. та вступ. ст. О. М. Хмілевської. Київ, 1969. 302 с.; Козацькі пісні / фольклорні записи та упоряд. Н. Полякової. Київ, 1991. 152 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ КОЛИСКОВІ мають прикладну функцію (їх використовують у побуті для заколисування дитини) та естетичну цінність (виховують у дитини перші слухові естетичні враження про національний мелос та художньо-поетичну систему українського фольклору). Дослідники дитячого фольклору поділяють його на два основні підрозділи: пісні для дітей, що їх виконують дорослі (або старші молодшим), та суто дитячі пісні, які створюють, рідше просто виконують діти з дитячого репертуару, створеного дорослими. Пісні дорослих для дітей також поділяють на дві великі групи: колискові та забавлянки. ПК найбільш повно зафіксовані та мають найбільшу кількість зразків з мелодіями. За сюжетним змістом ПК умовно поділяють на три групи. До першої відносять твори безпосередньо про дитину, її сон, харчування, а також про птахів, які виявляють про неї турботу. Пісні другої відображають звернуті до дитини почуття й думки матері, у них же мати розмірковує про свою власну долю. Третю охоплюють пісні з персонажами тваринного світу, які вже не пов'язані з образом самої дитини; сюди ж додані нечисленні зразки з людськими персонажами. Українські ПК за своїми музично-стильовими ознаками, типами сюжетів, джерелами і навіть емоційним навантаженням досить чітко поділені на дві групи за географічною ознакою: умовно південно-західні, центральні та східні. Виокремлюють ще й досить численні варіанти двох давніх близьких за сюжетом ПК зі спільними мелодичними витоками. Перший містить оповідь про двох міфічних істот: Сон і Дрімоту, які шукають, де б їм заночувати, і зупиняються в теплій хаті дбайливого господаря, який має маленьку дитину. Сон і Дрімота лишаються в привітній оселі присипляти немовля. Поряд з іншими міфічними істотами (Упокой, Угомон) Сон та Дрімота трапляються також у російських ПК, хоча й у дещо відмінних ситуаціях. Другий сюжет цієї невеликої групи присвячений також міфічній істоті — Сонку, він дуже близький до попереднього і поширений переважно в центральних та західних областях України. У цій пісні йдеться про те, що Сонко ходить по вулиці, а мати закликає його присипляти дитину. Порівняння території поширення цих сюжетів з історичною картографією дає змогу припустити, що вони виникли та поширилися не пізніше XII—XIII ст. під час існування Галицько-Волинського, Київського, Чернігівського та Переяславського князівств, тоді як решта колискових у наявних записах мають пізніше походження. Сюжети східноукраїнських ПК відзначаються порівняною стислістю і лаконізмом. Більшість із цих пісень мають відповідні паралелі у білоруському та частково російському фольклорі. Мелодії ПК, безпосередньо спрямованих на присипляння дитини, та пісеньки-розповідки про голубів, що прилетіли до дитини, серед найпростіших за мелодикою та архітектонікою наспіву. Кіт у ПК постає істотою, на яку паралельно з дитиною переходять споріднені стани: «на кота воркота, на дитину дрімота», або контрастні: на кота всі хвороби і лиха, а на маленького сон та здоров'я. До таких пісень часто приєднують побажання дитині здоров'я, розуму, відповідних вікових навичок. Такі побажання додають до різних пісень, подібно до віншівок у колядках та щедрівках, весільних побажань. Коту загадують найрізноманітнішу роботу: колисати дитину, замітати сіни, заганяти телят, грабельками згрібати сіно тощо. Якщо кіт не хоче робити, його карають. Покарання застосовують також до кота, якщо той робить шкоду: поскидав кружечки, з'їв сметану або мед, вкрав у баби клубочок, паляниці, квітку. Дидактичні мотиви, пов'язані з котом, з'являються також у зразках, де зображено нещасні випадки з твариною: кіт падає і забивається, кицька тоне в ополонці.

Значно менше поширені у східній та центральній Україні сюжети ПК з ін. тваринами та антропоморфні зразки. Це, наприклад, пісні про шпака, який лякає телят, дитину. Для східних колисанок характерні наспіви переважно вузькоамбітусні мінорного нахилу з початковою субквартою, тонічної сфери інтонування. Вони складаються переважно з повторення однієї або двох формульних інтонацій у рівному ритмічному русі із зупинкою на останньому складі. Якщо для давніх ПК про Сон і Дрімоту типовий віршовий розмір, в основі якого лежить повторення чотирискладових віршових структур, то для східних колисанок типові шести- та семискладові поетичні сегменти. Поетичні тексти тут мають одну строфу, яка розтягується залежно від збільшення кількості поетичних рядків. У сюжетах і мелодиці ПК західних областей України є деякі спільні моменти з попередньо розглянутими. Це стосується, наприклад, поширення сюжетних мотивів, пов'язаних безпосередньо з колискою, яку змальовано з любов'ю та поетичним натхненням. Загалом же ПК західної (зокрема південно-західної) України мають істотні відмінності від центрально-східних за змістом та принципами будови поетичних текстів, складом дійових осіб та їхніми взаєминами. Для них характерні розгорнуті сюжети, що втілюються у поетичних текстах переважно строфічної будови. Основне коло сюжетних мотивів об'єднується навколо матері, дитини, колиски, процесу присипляння немовляти. Тваринний та рослинний світ тут відходить на другий план, гостріше проступають риси психологізму, чіткіше зображені соціально-побутові обставини. За мелодикою західноукраїнські ПК значною мірою відрізняються від східноукраїнських. Першим притаманний ширший діапазон мелодичного, тут більша схильність до імпровізаційності в процесі формування інтонаційної хвилі, чотирискладовість у віршових структурах поетичного тексту, тоді як у східноукраїнських ПК сформувалися цілком усталені інтонаційні формули, й імпровізаційні здібності виконавців реалізуються переважно в різних засобах комбінування цих формул.

Літ.: Довженок Г. В. Український дитячий фольклор (віршовані жанри). Київ, 1981. 171 с.; Дитячий фольклор. Колискові пісні та забавлянки / упоряд., прим. Г. В. Довженок ; нотний мат. підгот. К. М. Луганська. Київ, 1984. 471 с.; Єфремова Л. О. Вплив колискових пісень на формування світогляду дитини (історико-географічний контекст). *Матеріали до українського мистецтвознавства (Пам'яті академіка О. Г. Костюка). Зб. наук. праць.* Київ, 2003. Вип. 2. С. 288—294.

Людмила Єфремова

ПІСНІ КОСАРСЬКІ — невелика група пісень літнього циклу календарно-обрядового фольклору, що супроводжують косовицю (косіння трави, сушіння та скиртування сіна). Часто косовицю проводили колективно (толокою), а після закінчення роботи йшли до хазяїна на обід. У ПК оспівували вправність косарів («Косарі косять, вітер повіває»), важку працю, щедрість господарів («Ой чиї то косарі»). У ПК часто використовували наспіви петрівчаних та жнивних пісень, у зв'язку з тим, що косовиця іноді збігалася з купальсько-петрівчаними святами та жнивами. Водночас вони охоплюють і твори любовної тематики. Найпоширеніша ПК «Ой ви, мухи, ви, комарики мої» стоїть ближче до необрядової лірики, ніж до обрядової. Як ПК виконують також балади («Зажурилася молода удівонька»), соціально-побутові пісні («Ой косить хазяїн та на сіножаті») та побутову лірику. Крім розспівних мелодій, на косовиці звучать також моторні танцювальні мелодії, жартівливі пісні.

Літ.: Ігри та пісні: весняно-літня поезія трудового року / упоряд. О. І. Дей, А. І. Гуменюк. Київ, 1963. 671 с.; Календарно-обрядові пісні / упоряд. О. Ю. Чебанюк. Київ, 1987. 392 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ КУПАЛЬСЬКІ — цикл літніх календарно-обрядових пісень, які виконують під час святкування Івана Купала, приуроченого до літнього сонцестояння. Купалії були центральним

святом давніх слов'ян, що уособлювало язичницькі вірування, з якими потім було поєднано християнські свята на честь Іоанна Хрестителя. ПК супроводжували як процес підготовки до свята (збирання зілля, прикрашання купальського дерева), так і його проведення, починаючи від запрошення односельців вийти на вулицю. Особливо багато ПК співали під час водіння хороводів та ігор молоді біля купальського вогнища, ворожіння біля водойм. У їхній тематиці аграрні мотиви поступаються любовним («Ой на Івана, на Купала»), мотив парування, підшукування майбутньої шлюбної пари стає центральним у ПК («А у нашім селі», «Ой ходила квочка», «Чом ти, барвінку, не стелишся»). Купальські наспіви відзначаються ліричністю, розспівністю та мелодичною красою і довершеністю. Як і в інших обрядових пісенних циклах, зокрема у весільному, ПК співають переважно з двома основними типовими наспівами. Перший наспів близький до мелодії новорічних пісень про Маланку. Це моторний наспів-емблема купальського свята особливо поширений на Поділлі. З ним співаються тексти пісень складочислової будови 5+4 («Ой на Івана, на Купала»), але ритміка наспіву сегментує мелодію дещо інакше: eeeq eeq eq (4+5), і це ритмічне переакцентування надає наспівові неповторного звучання. Другий наспів-емблема, з яким співають тексти з віршовою будовою 4+4+3, поширений переважно на Волині. З ним також співають чимало петрівчаних і жниварських пісень, інтонаційно він близький до деяких весільних наспівів. Ін. купальські наспіви менше поширені і не мають значення наспіву-символу. ПК виконують гуртом в унісонно-гетерофонній манері. Часто строфи мають заспівну сольну частину та гуртове продовження, особливо у піснях, що виконують з другим типовим наспівом, часто могутнє гуртове звучання припадає на останній трискладовик («Йа стояла туполя край поля», «Ой ходила Марина по полю»).

Літ.: Ігри та пісні: весняно-літня поезія трудового року / упоряд. О. І. Дей, А. І. Гуменюк. Київ, 1963. 671 с.; Купальські пісні. Українські народні пісні. Пісенник / упоряд. О. Ю. Чебанюк. Київ, 1989. 195 с.; Календарно-обрядові пісні / упоряд. О. Ю. Чебанюк. Київ, 1987. 392 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ ЛІРНИЦЬКІ — сукупність музично-поетичних творів із репертуару лірників, на які вплинули стильові особливості співу в супроводі ліри, уподобання та світосприйняття виконавців народних лірницьких шкіл, особливості їх побуту та психології. Це стосується насамперед пісенної епіки: дум («Про бідну вдову та трьох синів») і псальм («Про Лазаря») як специфічних лірницьких моралізаторських творів із християнсько-релігійними мотивами у сюжетиці, а також низки ліричних побутових пісень та балад, гумористичних та сатиричних пісень. У виконавському стилі ПЛ сформувалися дві основні регіональні традиції: подніпровська та карпато-подільська. Для репертуару лірники обирали пісні, які б викликали співчуття слухачів, сприяли їх вихованню у християнському дусі, розважали. ПЛ часто вважали уособленням людської та Божої моралі. Тексти дум та мелодика у лірницькій традиції, особливо у західних регіонах, часто ліризувалися. У них вирівнювалося складочислення, ПЛ переходили до розряду строфічної епіки. Однією з найулюбленіших ПЛ була пісня-псальма «Сирітка», визнана класика лірницького репертуару. Вона мала значний вплив на слухачів, особливо жіноцтво, і уособлювала гірку долю України. Це історія про поневіряння та страждання бідної сирітки, знущання з неї лихої мачухи. Сирітка плаче над могилою матері, просить забрати до себе. Її чекає нагорода від Бога на небі, а мачуху — покарання в пеклі.

Літ.: Лисенко М. Народні музичні інструменти на Україні. Київ, 1955. 62 с.; Боржковский В. Лирники. *КС.* 1889. Т. 26. № 9. С. 653—708; Проблеми етномузикології : зб. наук. праць / упоряд. О. Мурзина. Київ, 2004. Вип. 2. 364 с.; Українське музикознавство : наук.-метод. зб. Київ, 2001. Вип. 30;

238 с. Грица С. Й. Мелос української народної епіки. Київ, 1979. 247 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ — фольклоризовані твори, автори багатьох з яких відомі. Поширювалися переважно у міській музичній культурі спочатку через бурсаків та семінаристів, пізніше через рукописні та друковані пісенники. Значну роль у поширенні ПЛП у міському та сільському середовищі відіграли мандрівні музиканти: кобзарі та лірники. У XIX — на початку XX ст. ПЛП входять також до репертуару селянських співаків. Значної популярності у XVIII ст. набули пісні Г. Сковороди, визначного просвітителя-гуманіста, філософа і поета («Стоїть явір над водою», «Всякому городу нрав і права»). Є припущення, що йому належать також і мелодії до деяких власних віршів, близькі до псальм декламаційно-речитативної будови. Псальми-романси відіграли позитивну роль у поширенні ідеалів Просвітительництва. На основі літературної творчості І. Котляревського виник елегійний романс, близький за стилем до автентичних фольклорних творів. Значної популярності досягли пісні-романси з «Наталки-Полтавки»: «Сонце низенько», «Віють вітри, віють буйні». Після І. Котляревського в українську літературу прийшло покоління поетів-романтиків, твори яких стали основою відомих пісень-романсів. До них належать романси «Гуде вітер вельми в полі», «Не щебечи, соловейку» В. Забіли, «Дивлюсь я на небо», «Взяв би я бандуру» М. Петренка, «Гандзя» Д. Бонковського, «Чорнії очі, карії брови» К. Думитрашка, «Повій, вітре, на Вкраїну» С. Руданського, «Стоїть гора високая» Л. Глібова, «Ніч яка місячна, зоряна, ясная» М. Старицького та ін. Найбільшою кількістю (понад сто різножанрових зразків) пісенно-фольклоризованих творів відзначається поезія Т. Шевченка. У фольклорній Шевченкіані є пісні історичні («Встає хмара з-за лиману»), козацькі («Тече вода в синє море»), баладні («Сидить батько кінець столу»), родинно-побутові («Летить галка через балку»), про кохання («Защебече соловейко»), сирітські («Плавай, плавай, лебедонько»), колискові («Ой люлі, люлі, моя дитино»), танцювальні та жартівливі («У Києві на Подолі»). Для ПЛП характерна куплетна форма, іноді з приспівом, сольний спів з інструментальним супроводом у гомофонно-гармонічній фактурі або підголосково-гетерофонна фактура багатоголосного співу. Переважає мажорно-мінорна ладова сфера з перевагою мінорного нахилу ладу, розспівна мелодика, близька до салонного романсу. ПЛП — це продукт епохи, який увібрав у себе риси професійної романтичної музики в Україні XIX ст., стильові особливості кантового співу, міського фольклору та селянського багатоголосого співу, зазнав впливів професійного та народного музикування сусідніх народів.

Літ.: Пісні літературного походження / упоряд. В. Г. Бойко, А. Ф. Омельченко. Київ, 1978. 494 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ МАСНИЧНІ — календарно-обрядові пісні, що виконують під час Масниці, яка знаменує закінчення зими, прощання з нею напередодні весняного пасхального посту. ПМ поширені переважно в Росії та Білорусі, в Україні вони побутують здебільшого на українсько-білорусько-російському пограниччі, у Поліссі та Волині. ПМ діляться на три групи: 1) пісні підготовки та зустрічі свята Масниці («Задумала наша Никанорівна»); 2) пісні обрядового обходу дворів («У нашої бабусийки»); 3) пісні до проводів Масниці («Масляная, от і я іду», «Масниця, яка ти нудна»). В Україні поширеніші колодійні пісні, які виконують на свято Колодія під час обходу дворів (іноді поєднуючи з обходом дворів під час Масниці) та прив'язування колодки неодруженим чоловікам. Основний зміст українських ПМ: описання процесу випікання обрядових млинців, жартівливі докори

сусідам, жаль за Масляною, яка дає можливість удосталь наїстися, образа на неї за те, що вона відходить перед Великим постом. Мабуть, цей зміст уплинув на те, що серед обрядових наспівів ПМ переважають формульні наспіви мінорного ладового нахилу при загалом вузькому амбітусі мелодій (трихорд або тетрахорд у кварті, еолійський пентахорд). У записах ПМ переважає одноголосся, у записах із Чернігівщини — гетерофонне двоголосся.

Літ.: Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ НАРОДНІ — мистецтво усної традиції трудового народу, створене його власними поетичними та музичними засобами. Ці засоби повинні відповідати мистецькій уяві та естетичному смаку народу, передавати його думки і почуття. ПН побутують у багатоманітних варіантах у народному (національному) середовищі як складова частина духовної культури народу. Їм властиві риси національного (локального) пісенного стилю і колективного музично-поетичного мислення. Для трудового народу усна слухова піснетворчість є внутрішньою, органічною необхідністю, душевною потребою, яка дає йому естетичну насолоду. Власні думки і почуття народного співака під час виконання ним пісень є одночасно колективними, народними, підкоряються неписаним законам і традиціям. ПН завжди виконували в житті трудового народу певну функцію, тісно пов'язану з його побутом, способом життя і праці. Реальні умови життя були рушійною силою формування пісенних жанрів. За кожною ПН зберігається певна функція, яка у зв'язку зі змінами умов життя і побуту народу не завжди збігається з тією функцією, яку пісня виконувала раніше. Спів, на відміну від розмовної мови, вважали чимось піднесеним і небуденним. Тому в народів із низьким рівнем цивілізації спів був тісно пов'язаний з магією та релігійними ритуалами. ПН розрізняються за такими ознаками: 1) віковими (дитячі, парубоцькі, дівочі та пісні дорослого репертуару); 2) статевими (жіночі й чоловічі); 3) соціальними (сімейні, рекрутські, чумацькі, заробітчанські тощо); 4) родовими (епіка і лірика); 5) жанрово-функціональними (обрядові та необрядові, танцювальні); 6) жанрово-видовими (колядки, веснянки, жниварські, колискові, закличні, про кохання, балади тощо); 7) жанрово-стильовими (моторні, розспівні, речитативні) та ін. Куплетна форма багатьох ПН закріпила перевагу тексту над наспівом в епічних, ліро-епічних та побутових піснях, а також сприяла більшій незалежності наспіву від поетичного змісту. Зміни історичних обставин позначалися передусім на текстах пісень, наспів був завжди стійкішим і консервативнішим. Тому часто трапляється один і той самий наспів із текстами різного змісту, набагато рідше — навпаки.

Літ.: Гошовський В. Українські пісні Закарпаття / перекл. з рос. Р. Мисько-Пасічник, В. Пасічник. Львів, 2003. 446 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ ОБРЯДОВІ — органічна складова частина традиційних народних обрядів, давній шар музично-поетичного фольклору. ПО мають різноманітну жанрову приналежність: ліричні, ігрові, хороводні, танкові, обрядово-ситуативні, обрядово-ритуальні, магічні, заклинальні та ін. В образах та сюжетах ПО значну вагу мають елементи поганських вірувань та обрядів, а також пізніші нашарування християнської релігії. Час виконання ПО різною мірою регламентується обрядовим контекстом. Істотне значення має особова спрямованість виконання ПО: виконавці та адресати виконання, зв'язок із певною обрядовою дією. Протягом еволюції ПО перевага утилітарно-магічної функції ПО доповнювалася фольклорно-естетичною. Українські ПО поділяються на два основні підрозділи: календарно-обрядові та родинно-обрядові. Поетичні тексти ПО бувають строфічними, астрофічними та строфоїдними. Значну вагу серед них мають однорядкові строфи — колони. Багатьом поетичним текстам ПО притаманна змінність

віршової ритміки, нерівноскладовість, яка компенсується подрібненням або стягуванням тривалостей музичного тексту зі збереженням ритмічної канви наспіву. Основною ознакою ПО є наявність і значна роль обрядових наспівів-символів, наспівів-формул та типових наспівів, із якими виконується значна кількість поетичних текстів і які є музичними символами того чи того народного обряду.

Літ.: Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.; Смоляк О. Весняна обрядовість західного Поділля в контексті української культури. Тернопіль, 2004. Ч. 1. 296 с.; 2001. Ч. 2. 392 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ ПАРОДІЙНІ — народні пісенні твори, засновані на стилізації, наслідуванні форми творів пісенного фольклору. У них відомі традиційні форми народної піснетворчості набувають неочікуваного смислового наповнення, іноді протилежного традиційному змісту. При цьому важливим моментом є «впізнавання» відомого твору або його жанрової форми. Творення ПП часто обумовлюється особливостями дитячої психології сприйняття і відтворення світу дорослих, тому їх зразки трапляються у дитячому фольклорі (пісня «Клем-бом, Савка вмер» може розглядатися як пародія на поховальні пісні). ПП характерні також для обрядової піснетворчості. «Ой видит Бог, видит Творець» — пародія на релігійну колядку, у веснянці «Дурна коза, нерозумная» пародіюється поведінка старих бабів та дідів, у понеділкових весільних піснях пародіюється хід весілля («А в мого батька чотири сади»). Найбільша кількість ПП трапляється серед жартівливих пісень, до них належить низка алегоричних пісень, у яких людські стосунки пародіюються у відносинах тварин («Пташине весілля»). ПП також характерні для міського, студентського фольклору, у якому відомі авторські та народні твори переосмислюються, трансформуються і часом фольклоризуються.

Літ.: Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ ПЕТРІВЧАНІ (петрівки) — календарно-обрядові пісні літнього циклу, приурочені до свята апостолів Петра і Павла (у народі — Петрів день). ПП співаються протягом петрового посту (співати інші пісні в цей час не годилося), завершуючись 12 липня у християнське свято Петра і Павла. Календарна близькість свята Купала та Петрових свят спричинила сюжетно-змістову та жанрово-стильову близькість купальських та петрівчаних пісень. За змістом ПП поділяються на давні обрядові язичницькі та новіші про кохання, дошлюбні взаємини («Ой до бору стежечка, до бору»), родинно-побутові («Ой Петре, Петре, Іване», «Ой темна нічка петрівочка») та жартівливі. Порівняно з купальськими, у ПП відбувається значна ліризація пісенних сюжетів та наспівів. Більше уваги приділено родинно-побутовим сюжетам, а найбільш поширеним у ПП стає другий купальський наспів з одинадцятискладовою ритмікою вірша 4+4+3, споріднений із весільними та жниварськими типовими наспівами. Загалом же купальські та ПП мають спільний набір обрядових наспівів.

Літ.: Ігри та пісні: весняно-літня поезія трудового року / упоряд. О. І. Дей, А. І. Гуменюк. Київ, 1963. 671 с.; Календарно-обрядові пісні / упоряд. О. Ю. Чебанюк. Київ, 1987. 392 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ ПОЗАОБРЯДОВІ ЛІРИЧНІ — пісні різної жанрової приналежності та функціонального призначення, сучасне побутування яких не пов'язане з обрядом, хоча виникнення деяких із них могло бути пов'язане з обрядовим контекстом або впливом. Деякі ППЛ можуть виконуватися у контексті обряду, у такому разі їх називають принагідними, тому що їхній зміст

може бути опосередковано зв'язаний із тим або тим обрядом, скажімо, за особливостями сюжетного змісту. До ППЛ відносять дитячий фольклор (крім дитячих колядок та щедрівок, деяких весняних ігор), великий масив пісенної лірики про кохання та дошлюбні взаємини, родинно-побутові, соціально-побутові (чумацькі, козацькі, солдатські та рекрутські, бурлацькі та заробітчанські тощо), жартівливі й танцювальні пісні у всій їхній жанрово-стильовій розмаїтості. Для ППЛ характерне відображення думок, почуттів і настроїв людини у позаобрядовому контексті. Історично ППЛ становить порівняно пізній шар, який важко визначити часово, адже він виріс на основі обрядової пісні та більш ранніх форм народного музикування. Для ППЛ характерна переважно строфічна (іноді строфоїдна) або куплетна з приспівами будова, силабічна, силабо-тонічна або тонічна ритміка, сформований мелос (речитативний, розспівний, моторний) з більш-менш чіткою ладовою будовою, чітко виражені регіональні манери співу. Для багатьох зразків ППЛ типовий багатоголосий стиль виконання у гетерофонній, підголосковій, поліфонічній або гомофонно-гармонічній фактурі.

Літ.: Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ РЕКРУТСЬКІ ТА ПІСНІ СОЛДАТСЬКІ (слово «рекрут» від фр. «набирати», «вербувати») — жанр необрядової соціально-побутової лірики, який виник у XVIII—XIX ст. після введення примусового набору до солдатської служби рекрутів. Регіональні назви: некрут, вояк, москаль, жовнір (звідси жовнірські пісні). В основі сюжетики ПР та ПС лежать теми примусового рекрутського набору (вербунку), спроби втечі або викупу майбутнього солдата, ставлення до рекрута у його родині, прощання рекрута з батьками, рідними, нареченою, дружиною, гірка доля новобранця, тяжкі солдатські будні, драматичні картини ловів рекрута. У ПР та ПС яскраво виражено протест проти соціальної несправедливості та нерівності під час рекрутського набору. Пісні багаті символікою та паралелізмами. Наспіви ПР та ПС за темпом переважно помірні або повільні, серед солдатських чимало моторних і маршових наспівів. Виділяються дві основні групи наспівів: кантиленні розспівні та моторні (маршові, танцювальні). У гуртовому співі поширене підголосково-поліфонічне та гомофонно-гармонічне багатоголосся. Часто у ПР та ПС використовували тексти або наспіви фольклорних творів ін. жанрів: козацьких пісень, балад, жартівливих і танцювальних тощо.

Літ.: Рекрутські та солдатські пісні / упоряд. А. Л. Іоаніді, О. А. Правдюк. Київ, 1974. 624 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ РОБІТНИЧІ — пісні робітничого осередку, які сформувалися переважно у часи посилення розвитку міста і промисловості, науково-технічного прогресу, зростання робітничого класу на фабриках і заводах. Вимушене заробітчанство сприяло народженню та розвитку усно-писемної пісенної культури на основі трудових пісень, сформованої раніше соціально-побутової лірики, образах і мелодиці балад. Характерною рисою ПР є їхній історизм та поділ на виробничі (галузеві) пісенні цикли: пісні текстильників, шахтарів, гончарів тощо, які різняться образами, мотивами, сюжетами, сформованими специфікою праці й побуту виконавців і слухачів. Для ПР більш характерне відображення негативних рис робітничого побуту, що надає їм загостреного соціального забарвлення. Цим ПР близькі до революційних пісень. Сатиричне забарвлення багатьох творів робітничої тематики, творення їх «на злобу дня», побутування у тимчасових трудових колективах часто позбавляє ПР художньої та естетичної цінності і не сприяє їхній остаточній фольклоризації.

Літ.: Вахнина Л. К. Славянские рабочие песни: Социальный контекст, художественно-эстетические особенности. Киев, 1986. 123 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ РОДИЛЬНІ (ПР) ТА ПІСНІ ХРЕСТИЛЬНІ (ПХ) — пісні, що виконують під час родин та хрестин дитини. Вони супроводжують обряди, що передують пологам, відвідини породіллі, її «очищення», вибір імені та кумів, прилучення дитини до родини, церковне хрещення, обід на честь новохрещеного, пострижини. Перед пологами співають пісень, що сповіщають про очікуване народження дитини («Ой ходила Наталка по валу»). Пісні після пологів групуються навколо основних дійових осіб: новонародженого, батька й матері, але найчастіше їх адресують бабі-повитусі («Біжить, біжить та бабусенька») та кумам, яким співають величальних пісень («Дай їм, Боже, здоров'ячко»). ПХ виконуються переважно за столом, під час родинного святкування церковного хрещення новонародженого. Тут співають пісні величальні до породіллі, батька, баби, кумів, пісні ліричні, застільні, жартівливі і танцювальні. Дитині співали колискових пісень.

Літ.: Гаврилюк Н. К. Картографирование явлений духовной культуры: по материалам родильной обрядности украинцев. Киев, 1981. 279 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ РОДИННО-ОБРЯДОВІ — різножанрові пісні, що виконують під час родинних обрядів, які супроводжують життя людини від народження до смерті: народження дитини та хрестини, весілля, поховальні обряди. Більшість ПР-О має давні історичні коріння, хоча менш давні, ніж календарно-обрядові, оскільки стійкі впорядковані родинні взаємини сформувалися після виникнення і розвитку землеробства. Найбільше розвинувся та сформувався цикл весільних пісень, якому притаманна характерна для обрядових пісень система типових наспівів. У поховальній обрядовості розвинувся жанр голосіння з епічним мелосом розспіваного речитативу, а також ритуально-поховальні церковні пісні усно-писемної традиції. На родинах і хрестинах співають різножанрові обрядові, величальні, ліричні, жартівливі й танцювальні пісні.

Людмила Єфремова

ПІСНІ РУСАЛЬНІ — порівняно нечисленні календарно-обрядові пісні, що виконують переважно дівчата на русальному (гряному) тижні, під час «зелених свят». Вони пов'язані з культом рослинності та померлих предків, тематично пов'язані з повір'ями про русалок, зокрема, супроводжують обряд «проводів русалок» в останній день русального тижня або в понеділок після нього. Четвер називали русалчиним Великоднем. За народними повір'ями, дівчата, які втопилися або померли засватаними, ставали русалками. Це один із найархаїчніших календарних обрядів. На русальному тижні співали ПР, розважалися іграми, водили хороводи. ПР мають переважно невеликий діапазон (часто з субквартою), майже завжди закінчуються коротшими або довшими «гуканками» («У!», «І!», «Гу!») з інтонаційно-висотним піднесенням звучання. У П. р. часто поєднується речитативне проголошення тексту та довгий унісон. ПР побутують переважно у східному Поліссі, у зоні перехідних мовних говорів українсько-білорусько-російського пограниччя.

Літ.: Календарно-обрядові пісні / упоряд. О. Ю. Чебанюк. Київ, 1987. 392 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ САТИРИЧНІ — група пісень, що належить до жартівливих та характеризується гостротою критики суспільних явищ, викриттям вад людини. ПС спрямовані проти несправедливос-

ті, соціальної нерівності, політичного тиску. Викриття соціальних вад людини відбувається шляхом протиставлення бажаного і дійсного засобами іронії, гротеску та сарказму, за допомогою художньої гіперболізації рис, що висміюються. Важливим засобом художньої виразності у ПС є викривальний сміх, що породжується комічними ситуаціями, зображеними у піснях. Значну роль відіграють тут також прийоми пародіювання. Мелодика ПС поєднує в собі риси моторних народних наспівів жартівливих пісень та деяких творів усно-писемної традиції, особливо для влучнішої сатири на представників духовенства, чиновництва, політичних сил. Для створення ПС використовуються змінені поетичні тексти вже наявних фольклорних творів від кількох слів до повністю нових. Деякі ПС виконуються гуртом за допомогою скандування.

Літ.: Жартівливі пісні / упоряд. О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Київ, 1967. 798 с.; Жартівливі та сатиричні пісні / упоряд., передм. та прим. М. К. Дмитренка. Київ, 1988; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ (суспільно-побутові) — підрозділ пісенної лірики, у якому зосереджені фольклорні твори, складені представниками певних соціальних (суспільних) груп населення і характерні для ряду станових угрупувань суспільства. Стан цих угрупувань визначається за родом занять чоловічої частини населення, які є джерелом забезпечення життєдіяльності як самих чоловіків, так і членів їх родин. Тому не випадково значна частина П. с.-п. належить до розряду чоловічих. Це пісні козацькі, чумацькі, рекрутські та солдатські, наймитські та заробітчанські, бурлацькі та кріпацькі, опришківські, ремісницькі, робітничі та ін. ПС-П відображають побут і особливості життя цих соціальних груп. Вони складалися в історичних умовах виникнення та функціонування різних соціальних прошарків населення, відбивали їхній економічний стан і викликані до життя суспільно-економічними умовами розвитку суспільства. На стилістику ПС-П, що належать до позаобрядових ліричних пісень, наклали відбиток особливості побутової лірики, яка тут була переосмислена з погляду виконавства (переважно чоловічий репертуар), професійне середовище (цехи, гурти, спілки, виробничі угрупування тощо), пізніша епоха розвитку фольклорного мислення українського народу — пісенно-романсовий стиль, пісні літературного походження, міський фольклор і т. ін. Об'єднує ПС-П загальний трагізм, який відтворювало у піснях селянство під тиском нових соціально-історичних умов при переході до нових форм суспільного існування і розкладі патріархального складу життя.

Літ.: Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ СТРІЛЕЦЬКІ — твори усно-писемної культури, які виникли та фольклоризувалися у процесі соціально-визвольної боротьби січових стрільців із ворогами українського народу. Серед ПС є героїко-патріотичні, бойові (широковідома «Ой у лузі червона калина похилилася», а також пісні «За Україну», «Ми йдем вперед», «Гей, наступаєм ми, стрільці» та ін.), маршові («Гей, там на горі Січ іде»), пісні побутові (серед них пісні про кохання «Ой у полі верба» та ін.) або побутово-жартівливої тематики із значною кількістю маршових мелодій. Більшість ПС створено на засадах стилю пісенно-романсової лірики. Для стилістики ПС характерне силабічне та більшою мірою силабо-тонічне віршування, регулярна ритміка, яка іноді може порушуватися. У мелодиці переважає моторика і розспівність. До моторних належать маршові та жартівливі ПС («Зажурились галичанки»), до розспівних — пісні про кохання або загибель стрільця («Розпрощався стрілець із своєю ріднею»). Для ладової сфери ПС характерні натуральний мажор та гармонічний мінор

гомофонно-гармонічного складу, для багатоголосся — терцієвий паралелізм, форма переважно куплетна, іноді з приспівом, емоційне наповнення мелодії відповідає змісту поетичного тексту. Усі ці ознаки характерні для фольклорних творів пізньої доби, особливо усно-писемній традиції.

Літ.: Іваницький А. І. Українська музична фольклористика. Київ, 1997. 391 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ СТРОКАРСЬКІ — різновид наймитських та заробітчанських пісень, які належать до необрядової пісенної лірики соціально-побутової тематики. ПС виникли у добу феодалізму у зв'язку з процесами класового розшарування патріархального селянства та появою найманих робітників із найбідніших його прошарків. Масове поширення ПС одержали в період розквіту капіталізму, який обумовив ще більшу пролетаризацію селянства та виокремлення класу заможного селянства, який використовував найману працю. Перебування у відробітку певний, заздалегідь обумовлений строк було однією з форм експлуатації на селі. У строк зубожілі родини віддавали дітей чи наймалися самі («Ой матінко-зірко, як у строку гірко»). ПС вводять у соціальний зміст фольклорного твору через деталі праці. Тематика ПС пов'язана зі скаргами та наріканнями строкарів на гірку долю, важку працю та нестатки. Вони виконуються переважно від третьої або першої особи, відбивають особливості фольклорного мислення конкретного середовища. ПС складалися на основі традиційної пісенної лірики, мають багато спільного у змісті, образах та ритмомелодиці з баладами.

Літ.: Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ ТАНЦЮВАЛЬНІ — 1) народні пісні, призначені для супроводу танцю; 2) народні пісні, що мають танцювальну ритміку і можуть бути пристосовані до танцю. Народні назви ПТ: «пісні до скоку», «скочні», «шумки», «триндички», «козачки», «гопаки» тощо. ПТ становлять єдиний масив із піснями жартівливої тематики, які належать до необрядової лірики. На відміну від жартівливих, ПТ складаються з трьох компонентів: слова, музики і танцю. Основне значення у ПТ мають танці, які ними супроводжуються (козачки, гопаки, метелиці, польки тощо). Визначенню ПТ, які не зафіксовані разом із танцем, сприяють їхні тексти, що містять вказівки на танцювальні рухи («Дам лиха закаблукам»), а також характерні вигуки) та мелодика, яка має багато спільного з народними інструментальними награваннями, ритміку притопування або характерну ритміку конкретного танцю. П. т. звичайно виконуються під акомпанемент музичних інструментів, але часто ритміка та активна мелодика ПТ спричиняє появу танцювальних рухів та ініціювання танцю під час вокального виконання пісні. ПТ пронизують народний побут, звичаї та обряди (весілля, зимові вечорниці, колядування, веснянки, купала, обжинки), свята, розваги молоді, виконуються у людних місцях. Зміст ПТ зосереджено навколо тем родинного та громадського побуту. У них зображуються вади характеру, зовнішності та поведінки людей, родинних та громадських стосунків. Тому ПТ виконують важливу виховну функцію. Основу ритміки ПТ становить чотиридольний розмір 4+4, типова ритмічна форма чотирискладника дипірихій. Унаслідок ритмічного стягнення утворюються дактиль, анапест, спондей. Амфібрахій характерний для західноукраїнської етнічної території. Поширені також коломийкові ритмічні форми 4+4+6, у козачках, триндичках та краков'яках шестискладові 6+6, цей та 5+5 — у мазурках. Більшість ПТ має дво- або чотирирядкову квадратну пісенну форму. У деяких гопаках і верховинах трапляється двочастинна куплетно-приспівна форма, іноді з повільним заспівом та швидким приспівом («Пісня про Купер'яна»). У ПТ, як наслідок дводольності, спостерігається чітка парна ритміка акцентного типу.

Розспівування складів — мало поширене. Переважають одноголосі ПТ. Ладовою основою більшості ПТ є чітко виражена мажорно-мінорна система, іноді з паралельною змінністю, часто гомофонно-гармонічного складу. ПТ характеризуються доступністю і демократизмом. Вони легко імпровізуються і по-справжньому розкривають свою сутність у процесі виконання.

Літ.: Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Гуменюк А. І. Народне хореографічне мистецтво України. Київ, 1963. 236 с.; Гуменюк А. І. Українські народні танці. Київ, 1969. 615 с.; Танцювальні пісні / упоряд. О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Київ, 1970. 803 с.; Василенко К. Лексика українського народно-сценічного танцю. Київ, 1996. 496 с.; Верховинець В. М. Теорія українського народного танцю. Київ, 1990. 150 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ ТРОЇЦЬКІ — календарно-обрядові пісні, що виконують на свято Трійці. Давніша назва — Зелені свята — відображає древній культ рослинності (на Трійцю поширений звичай прикрашати житло зеленню). Пізніша християнська — Трійця — засвідчує пристосування свята до П'ятдесятниці. До Трійці пристосовані обряди завивання дерев або вінків, «кумлення» (дівчата обирали собі подруг та обмінювалися прикрасами та вінками з гілок), відбувалося ворожіння. Серед ПТ виокремлюються як обрядові пісні, тісно пов'язані з обрядом, так і приурочені, «принагідні». Більшість обрядових ПТ мають побутовий зміст. Так, пісня, що супроводжує похід жінки по зілля («Піду по зельє, йаж поле зяє»), описує злу свекруху. А пісня, що виконується при підготовці та завиванні вінків («Ой зав'єм вінки та на святки») змальовує бійку хлопців за дівчину, яка вже обрала собі пару. Різновидом ПТ є «кустові» пісні та пісні до обряду «водіння Тополі». ПТ зафіксовані у невеликій кількості варіантів у зв'язку з їх основним поширенням у Білорусі та Росії. В Україні ПТ трапляються переважно у північних областях, на Поліссі. Вони мають давні архаїчні формульні наспіви в обсязі терції або кварти з субсекундою та субквартою.

Літ.: Календарно-обрядові пісні / упоряд. О. Ю. Чебанюк. Київ, 1987. 392 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ ТРУДОВІ — давній жанр народної необрядової лірики. Його виникнення і розвиток пов'язані з трудовими процесами, що вимагають колективних зусиль. ПТ виконують під час роботи з метою організації трудового ритму або для полегшення праці. Умовно до ПТ належать також пісні, приурочені до певного виду робіт. Крім ритмікоорганізуючої функції ПТ можуть виконувати комунікативну та сигнальну функції для передачі якоїсь інформації. Комунікативні та сигнальні пісні збереглися у Карпатах, тоді як більшість ПТ зникли з ужитку. ПТ мають форму коротких поспівок, близьких до вигуків або приспівок, що завершуються вигуком-рефреном, який припадає на пік напруження трудової артілі. До умовних ПТ належать поширені в західній Україні сигнальні «гоєканя» — діалогічні пісеньки, за допомогою яких дівчата-пастушки перемовляються, пасучи худобу на сусідніх полонинах, «копаньовські» пісні — діалогічні співи під час підгортання або обкопування картоплі, «винобраня» — пісні, що виконують під час збору винограду, ладнання до худоби — під час вигону її на пасовище. На Поліссі поширені також ягідні та грибні пісні, виконувані під час збору ягід та грибів, льонарські — при збиранні льону. Більшість із цих пісень, як і жниварські, мають певну календарну приуроченість і в фольклористиці їх розглядають також як календарно-обрядові.

Літ.: Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ПІСНІ-ХРОНІКИ (співанки-хроніки, новини) — жанр багатокуплетних народних пісень із розвиненими сюжетами та драматичними колізіями у сюжетиці, що побутує переважно у карпатському регіоні. У Карпатах П-Х

виконували ту саму функцію, що й думи та історичні пісні в центрально-українських областях. Термін запропоновано О. Деєм, із музичного боку П-Х досліджувала С. Й. Грица. У народі їх називають ще довгими піснями, на відміну від коломийок — коротких пісень, складених також коломийковим віршем (4+4+6)2. П-Х виконують функцію народного щоденника, у якому відображаються події місцевого життя. Розквіт жанру П-Х припадає на XIX—XX ст. За змістом розрізняються П-Х історичні, соціально-побутові, побутові. Для стильових рис поетичного тексту П-Х типові стереотипні зачини, лаконічні або розширені закінчення, характерні епічні кліше. Епічна типізація П-Х засобами мелосу — одна з характерних рис цього жанру. Провідний тип мелодики П-Х — речитативно-декламаційний. На Волині та у лемківських співанках поширюється також розспівний пісенний стиль. При однотипності мелодій кожний виконавець на основі характерних місцевих канонів інтерпретує їх по-своєму. Тому найважливішим засобом творення і виконання П-Х є імпровізація. Великого значення у її творенні набуває авторство, часто виконавці є водночас і авторами виконуваних ними творів.

Літ.: Співанки-хроніки: новини / упоряд. О. І. Дей, С. Й. Грица та ін. — Київ, 1972. 555 с.; Грица С. Й. Мелос української народної епіки. Київ, 1979. 247 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.

Людмила Єфремова

ПЛАВ'ЮК Володимир Стефанович (06.10.1886, м. Кути на Станіславщині — 28.01.1961, м. Едмонтон, Канада) — фольклорист. Закінчив учительську семінарію в м. Станіславі (нині м. Івано-Франківськ) 1904, учителював у с. Касперівці Заліщицького пов. на Тернопільщині. У 1907 емігрував до США (Нью-Йорк). Працював у газеті «Американський голос». У 1910 переїхав до м. Вінніпега (Канада). Прослухав курс філософії й теології в Манітобському коледжі. У 1912 був висвячений на протестантського пастора. До 1924 служив у містах провінцій Манітоба й Альберта. Від 1924 працював у різних установах Альберти. Був одним із засновників Товариства українських піонерів Альберти. Працюючи в організації Канадського червоного хреста, подорожував Західною Канадою, заселеною українцями, записував до щоденника народні прислів'я та приказки, частину яких видав 1946. Тексти упорядковано за ключовим словом. Для кращого розуміння специфічних українських реалій поколіннями, народженими в Канаді, упорядник супроводив тексти короткими поясненнями. Решта записів В. Плав'юка була видана вже по його смерті.

Праці: Приповідки, або українсько-народня філософія. Едмонтон. Альберта, 1946; Українські приповідки. Зібрав Володимир С. Плав'юк. Т. 2 / упоряд., пояснення та редагування Б. Медвідський, О. Макар. Едмонтон, 1996.

Літ.: Григорій Іван. В. С. Плав'юк — перший український фольклорист у Канаді. *Родовід.* Київ, 1991. Чис. 2. С. 63—64; Медвідський Б. Збирання та вивчення українського фольклору в Канаді. *НТЕ.* 1991. № 2. С. 41—52.

Галина Довженок

ПЛІСЕЦЬКИЙ Марк Мойсейович (14.01.1909, м. Чернігів — 02.04.1990, м. Київ) — фольклорист, літературознавець, кандидат філологічних наук (1940), доктор історичних наук (1962), професор (1965). У 1924 закінчив Чернігівську семирічну школу, 1927 — промтехшколу, 1929—1932 — навчався в технікумі промкооперації. У 1934—1937 навчався в аспірантурі при КДУ, 1938—1941 працював в Інституті українського фольклору. У 1935—1949 працював журналістом, викладачем у Київському педагогічному інституті, старшим науковим співробітником ІМФЕ (1944—1949). З 1949—1963 — доцент кафедри російської літератури Ужгородського університету. 1964—1966 — професор у Ніжинській вищій школі. У 1941 під час евакуації до Уфи, де працював у відділі народної творчості Інституту суспільних наук АН України взяв участь у роботі експедиції з вивчення традиційної культури українських переселенців у Башкирії, яка тривала до березня 1943. За результатами експедиції П. підготував мате-

ріали фольклорних записів до монографії «Українці в Башкирії» та розділ «Фольклор українських поселенців в Башкирії», які було опубліковано лише у 2011. У 1964—1966 — у Ніжинській вищій школі, у Київському університеті культури. Читав курси теорії літератури, російського фольклору, української народної творчості. Вагомим внеском у розвиток української фольклористики є дослідження П. про історизм богатирського епосу, взаємозв'язок українських дум і російських билин («Историзм русских былин» (1962)).

Праці: Трудова пісня. Мистецтво, фольклор, етнографія. Наукові записки ІМФЕ АН УРСР. Київ, 1947. Т. 1—2. С. 183—206; Думи та історичні пісні / упоряд., вступ. ст. і прим. М. Плісецького. Київ, 1941. 304 с. ; Украинский героический эпос. *Эпос славянских народов. Хрестоматия* / под ред. П. Богатырева. Москва, 1959. С. 90—92; Про історичну основу українського народного епосу (на матеріалі маловідомих дум про Богдана Хмельницького). *НТЕ*. 1979. № 1. С. 66—71; Українці в Башкирії. Київ, 2011.

Олена Чебанюк

ПОВТОР У ФОЛЬКЛОРІ — провідний композиційний прийом організації фольклорного тексту. Про П. як ознаку фольклорного стилю писали М. Максимович, М. Костомаров, О. Потебня, І. Франко, П. Богатирьов, М. Кравцов, К. Чистов, О. Дей, І. Березовський, Л. Дунаєвська. У різних жанрах звертали увагу на повтори лексичні, ритмічні, звукові та ін. Дослідники пояснюють виникнення П. особливостями міфопоетичного (архаїчного) мислення, зокрема його дифузністю, що виражається у всезагальній персоніфікації, нечіткому поділі суб'єкта і об'єкта, предмета і знака, речі та її імені, одиничного і множинного, просторових і часових відношень, походження і сутності. Підміна сутності походженням призводить до появи наративу, розповіді, причому причинно-наслідкові зв'язки часто замінюються повторенням. Серед фольклорних жанрів П. має найважливіше значення у тексті похоронного голосіння. Так, у композиції українських похоронних голосінь принцип П. виявляється на таких рівнях: лексичний (словесна тавтологія, лексичні синоніми); рівень словесних формул і фраз; рівень текстових фрагментів. На усіх названих рівнях (крім випадку словесної тавтології) композиційний принцип П. проявляється у використанні різноманітних синонімічних засобів мови. При цьому «синоніміка, використовуючи еквівалентні засоби мови, впорядковує фольклорний текст поруч і, головне, разом з іншими прийомами його архітектоніки» (звукові повтори, повтори фрагментів слів, окремих слів, фрагментів речень, уривків тексту). Про специфіку голосильної синоніміки слушно і влучно писав Ф. Колесса: «Синтаксична градація синонімів по силі виразу (плаче-ридає, клене-проклинає, грає-виграває, живе-проживає, статки-маєтки, срібло-злото, рано-пораненько і т. ін.) разом з повторюванням синонімічних значень і подібних думок у різних відтінках складають основну окрасу художнього стилю голосінь». Крім зазначених функцій збереження і відтворення інформації, повторення пов'язане також із сприйняттям цієї інформації. Важливою функцією П. є прагнення, щоб висловлюване ще і ще раз було зіставлене з висловленим. Складна система зв'язку вимагає додаткового часу для сприйняття, осмислення і співпереживання. Дослідження психолінгвістів свідчать, що швидкість сприйняття прямо залежить від складності тексту. Усі ці синонімічні повторювані конструкціє є матеріалом для створення голосіння; тобто значні фрагменти тексту будуються за допомогою використання кількох рядів синонімів, які кожного разу по-іншому називають певну реалію похоронного ритуалу. Про важливість П. як структуротворчого фактора свідчить існування голосіння, для яких синонімічні П. (найчастіше парні) і тавтологія є основним композиційним прийомом: «Ой сину ж мій, сину! / Ой сину, мій синочку. / Ой я ж тебе виростала, / Ой я ж тебе доглядала, / А ти мене покидаєш. / Ой куди ж я тебе виправляю, / Ой куди ж я тебе виряжаю, / Ой відки ж тебе виглядати, / Ой відіки ж тебе вижидати, / Синочку мій, синочку». У голосіннях постійним композиційним принципом

голосінь є семантичний П. на рівні текстових фрагментів. У практиці текстотворення цей структуротворчий підхід означає опис певної ідеї, наприклад, ідеї нещасливої долі сироти, за допомогою різних мотивів та інших семантико-стилістичних засобів голосінь, зокрема метафоричної номінації певних концептів: «Мій таточку, мій ридненькый, /.../ Та прыймайте и мене до себе, / Щоб я тут не жыла и не горювала, / Щоб я й горенька не знала, / Та щоб я не служыла й чужим батькам не годыла. / Та я гожу, та своим дилечком не вгожу. / Та я що не зроблю, / То мое й ділечко перероблене, / А я що й не скажу, / То мое й словечко переговорено. / Да як же мени жыть, / До кого мени головоньку прытулыть: / Чы мени до дубочка до сухого, / Чы мени до батенька до чужого? / Прыхылюсь я до дубочка — / Дубочок одхылытьця, / Прыхылюсь я до чужого батенька — / Батенько чужый не дывытьця». Для вербалізації ідеї нещасливої долі тут використано метафоричні номінації смерті (помер = зарани посыротыв), мотив бажання померти (прыймайте и мене до себе), мотив образи сироти (мое й ділечко перероблене, мое й словечко переговорено), мотив марного пошуку опори (До кого мени головоньку прытулыть...). У фольклорних жанрах досить часто поєднання різних композиційних повторювальних тавтологічних і синонімічних конструкцій, які спільно працюють на увиразнення, емоційність, поетику фольклорного тексту. Основна мета семантичних П. на різних рівнях — увиразнити уснопоетичний текст, зробити його більш емоційним, переконливим, художньо довершеним.

Літ.: Коваль-Фучило І. Українські голосіння: антропологія традиції, поетика тексту / наук. ред. В. Івашків. Київ, 2014. 360 с.; Колесса Ф. Українські народні думи у відношенні до пісень, віршів і похоронних голосінь. *ЗНТШ*. Львів, 1992. Т. 130—132; Мелетинский Е., Неклюдов С., Новик С. Статус слова и понятие жанра в фольклоре. *Историческая поэтика*. Москва, 1994. С. 39—104; Невская Л. Синонимия как один из способов организации текста. *Славянское и балканское языкознание. Проблемы лексикологии*. Москва, 1983. С. 221—234; Невская Л. Балто-славянское причитание: реконструкция семантической структуры. Москва, 1993. 180 с.; Чистов К. Поэтика славянского фольклорного текста. Коммуникативный аспект. *История, культура, этнография и фольклор славянских народов*. Москва, 1978. С. 302—323.

Ірина Коваль-Фучило

Пожоджук Дмитро Онуфрійович

ПОЖОДЖУК Дмитро Онуфрійович (15.10.1955, с. Космач Яблунівського р-ну Івано-Франківської обл.) — письменник, журналіст, громадсько-політичний діяч, фольклорист, етнолог, писанкар, вишивальник. Заслужений майстер народної творчості України (1989), лауреат Всеукраїнської премії ім. І. Огієнка (1999), Літературно-мистецької премії ім. Мирослава Ірчана (1988). Закінчив факультет журналістики ЛНУ ім. І. Франка, аспірантуру філологічного факультету (кафедра фольклористики) ЛНУ. Дисертаційна робота на тему «Специфіка фольклору гуцульського етноетикету» присвячена генезі та історичному розвитку етикету гуцулів, проблемам його функціонування в соціальному середовищі на регіональному і загальнонаціональному рівні. З ініціативи П. у с. Верхній Ясенів Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. 1991 відбувся Перший міжнародний гуцульський фестиваль; цього ж року він організував в Івано-Франківську Перший світовий конгрес писанкарів; 2006 — започаткував у м. Космач Міжнародний фольклорний фестиваль «Великдень у Космачі». Записав веснянки, колядки, співанки-хроніки, похоронні пісні, рекрутські та історичні, коломийки, весільні пісні та щедрівки. Учасник всеукраїнських і міжнародних фестивалів та виставок, організатор своїх виставок вишиванок, писанок, виробів із бісеру.

Праці: Українська ввічливість: фольклор гуцульського етноетикету в загальнонаціональному контексті. Косів, 2011. 270 с.; За ким плачуть флояри. Городок, 2010. 156 с.

Літ.: Мистець Дмитро Пожоджук / упоряд. Б. Кушнір. Тернопіль, 2000. 302 с.; Митці України. Енциклопедичний довідник. Київ, 1992. С. 465; Мистецтво України. Бібліографічний довідник. Київ, 1997. С. 480; Качкан Володимир. Чари верховинської книги. Київ, 1990. С. 85—93.

Ірина Коваль-Фучило

ПОКАЖЧИК МОТИВІВ ФОЛЬКЛОРНИХ — науково-довідкове видання, в основу систематизації матеріалу в якому покладено мотив. У ряді випадків це поняття трактується розширено, до сфери мотивів залучаються не лише складові сюжету, що мають характер дії, але й персонажі, предмети та об'єкти, що фігурують у фольклорних текстах. ПМФ створено С. Томпсоном у розвиток ідеї розробки каталогів типів казкових сюжетів та з метою уникнення властивих таким покажчикам непослідовностей, а також для охоплення якнайширшого жанрового діапазону текстів у світовій традиції. Покажчик має значну інформативність при зіставних студіях певних мотивів та реалій фольклору.

Літ.: Thompson S. Motif-Index of Folk Literature. Copenhagen, 1955—1958. Vol. 1—6.

Олександра Бріцина

ПОКАЖЧИКИ СЮЖЕТІВ (ТИПІВ) — науково-довідкові видання, у яких каталогізовано сюжети (типи) творів одного жанру в національній традиції чи в міжнародному масштабі. Перші спроби класифікації та типологізації сюжетів було зроблено вже в XIX — на початку XX ст. (І. Ган, Е. Коскен, І. Якобс, М. Арнаудов, П. Владіміров, Й. Больте та Г. Полівка). Створення ПС викликане потребою щонайповнішого врахування відомих науці матеріалів і підпорядковане меті їх наукової систематизації. Якщо теоретичне підґрунтя перших ПС, що ввійшли до обігу міжнародної фольклористики, нині вже не задовольняє науку через переважання емпіричних принципів їх укладання, то в сучасній науці дедалі більше наростає прагнення створювати покажчики, що були б водночас і інструментом дослідження, а не лише допоміжним довідковим джерелом. Тому при створенні ПС нині широко застосовуються новітні методологічні пропозиції, у т. ч. й структурно-семіотичного характеру. Нині відомі численні покажчики сюжетних типів казок за системою Аарне—Томпсона, зокрема, його нове, перероблене Г. Утером, видання (The Types of International Folktales), покажчики сюжетів неказкової прози Л. Сімонсуурі, В. Гашпарікової, В. Зінов'єва, Б. Кербеліте, покажчики пісенних типів, балад О. Дея, Ю. Смірнова, замовлянь В. Кляуса та ін. Невідповідність поняття «сюжетний тип», покладеного в основу класифікації рядом покажчиків, сучасним вимогам, виявилося в спробах створення покажчиків за кущовим принципом (Ю. Смірнов та його послідовники), у створенні покажчиків на основі структурно-семантичної класифікації (Б. Кербеліте) та ін. роблено також перші спроби створення електронних каталогів. В українській фольклористиці створено покажчики казок (Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка» 1979) та балад О. Дея («Каталог українських народних балад», 1986).

Літ.: Jason H. Structural Analysis and the Concept of the Tale Type. *ARV: Scandinavian Yearbook of Folklore.* 1972. Vol. 28. P. 36—54; Айвазян А. Указатель сюжетов русских быличек и бывальщин о мифологических персонажах. *Померанцева Э. В. Мифологические персонажи в русском фольклоре.* Москва, 1975. С. 162—182; Georges R. The Universality of Tale-type as Construct and Concept. *Western Folklore.* 1983. Vol. 42. P. 159—168; Дей О. І. Каталог українських народних балад. *Дей О. І. Українська народна балада.* Київ, 1986. С. 65—84; Зиновьев В. П. Указатель сюжетов-мотивов быличек и бувальщин. *Мифологические рассказы русского населения Восточной* Сибири. Новосибирск, 1987. С. 305—320; Gašparikovа V. Katalóg Slovenskej Ľudovej Prózy. Z. I—II. Bratislava, 1991. 559 č.; Кляус В. Л. Указатель сюжетов и сюжетных ситуаций заговорных текстов восточных и южных славян. Москва, 1997. 464 с.; Кербелите Б. Типы народних сказаний: Структурно-семантическая классификация литовских этиологических, мифологических сказаний и преданий. Санкт-Петербург, 2001. 607 с.; Кербелите Б. Типы народных сказок: Структурно-семантическая классификация литовских народных сказок. Москва, 2001. Ч. 1—2. 724 с.; Неклюдов С. Ю. О системе указателей фольклорных сюжетов и мотивов. *ЖС.* 2002. № 2. С. 2—3; Китанина Т. А. Обзор указателей фольклорных сюжетов и мотивов. *ЖС.* 2002. № 2. С. 4—6; Рафаева А. В. Электронные указатели. *ЖС.* 2002. № 2. С. 14—15; Uther H.-J. The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. Parts I—III. 2004.

Олександра Бріцина

ПОКАЖЧИКИ СЮЖЕТІВ (ТИПІВ) КАЗКОВИХ — науково-довідкові видання, у яких систематизовано сюжети (мотиви) в національній традиції чи в міжнародному масштабі. Перші спроби класифікації та типологізації сюжетів було зроблено вже в XIX — на початку XX ст. Перший ПС, що ввійшов до міжнародного обігу, було створено представником фінської школи А. Аарне («Verzeichnis der Märchentypen», 1910) з практичною метою зіставного вивчення казок, виявлення особливостей їх географічного поширення та встановлення прабатьківщини сюжетів. В основу систематизації сюжетів було покладено сюжетний тип. У покажчику А. Аарне було зафіксовано 1999 типів, що поділялися на групи: I. Казки про тварин (1—299); II. Власне казки (300—1199): a) Чарівні казки, в) Легендарні казки; c) Новелістичні казки, d) Казки про дурного чорта (велетня); III. Анекдоти (1200—1999). Пропуски в нумерації створювали можливість поповнення покажчика новими матеріалами. Усередині кожного з типів виділялися підтипи. Поняття сюжетного типу, що стало підставою для класифікації сюжетів, не отримало достатнього теоретичного обґрунтування і здійснювалося на доволі емпіричних підставах. Саме цим була викликана критика системи, покладеної в основу покажчика. Проте його практична зручність як бібліографічного джерела, попри деяку ускладненість пошуку та непослідовність у формуванні рубрик, зумовила створення ряду національних та міжнародних покажчиків на основі системи А. Аарне. Утвердженню та міжнародному її застосуванню сприяла публікація 1928 покажчика С. Томпсона («The Types of the Folktale»), який було перевидано 1961. У 1929 покажчик російських казок створив А. Андреєв («Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне»), а згодом ним же було створено відповідний рукописний покажчик українських казок. Каталог польських казок уклав Ю. Кшижановський («Polska bajka ludowa w układzie systematycznym»). Порівняльний покажчик східнослов'янських казок було видано 1979 («Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка»). Його підготував колектив російських, українських та білоруських фольклористів. Покажчики, засновані на системі Аарне—Томпсона, обмежені індоєвропейським матеріалом і мало придатні для опису прозових творів інших народів, бо відзначаються певною європоцентричністю, що обмежує можливості поширення її на національний матеріал багатьох народів. Теоретичне підґрунтя покажчиків, створених за системою Аарне—Томпсона, нині вже не відповідає рівню розвитку уявлень про казку, тому покладена в їх основу класифікаційна система не може слугувати інструментом дослідження, а лише задовольняє практичні довідкові вимоги. Саме широким практичним застосуванням покажчиків зумовлюється те, що українська фольклористика активно послуговується каталогізацією сюжетів казок за системою Аарне—Томпсона та її удосконаленою у покажчику Г. Утера версією. Водночас через невідповідність методологічних засад, покладених в основу класифікаційної системи Аарне—Томпсона, сучасному рівню та потребам розвитку гуманітарних наук у світовій фольклористиці не припиняються пошуки та спроби створення покажчиків на іншій, зокрема, структурно-семантичній основі.

Літ.: Hagn van I. G. Märchen und Sagenform. *Griechische und albanische Märchen.* Leipzig, 1864; Арнаудов М. Българските народни приказки. *Сборник за народни умотвореня, наука и книжнина.* София, 1905. Кн. 21; Verzeichnis der Märchentypen mit Hulfe von Fachgenossen usgearbeitet von Antti Aarne. Helsinki, 1910. X. 66 p. (*FF Communications;* Vol. I. № 3); Bolte I., Polivka G. Anmerkungen u der Kinder- und Hausmärchen zu der Brüder Grimm. Leipzig, 1913—1932; Андреев Н. П. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне. Москва, 1929; Андреев Н. П. Система Аарне и каталогизация русских сказок. *Сказочная комиссия в 1924—1925 гг.* С. 15—20; The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography. Antti Aarne's «Verzeichnis der Märchentypen» (FFC № 3) Translated and Enlarged by Stith Thompson. Second revision. Helsinki, 1961. 588 p. (FFC; Vol. LXXV, № 184); Krzyżanowski J. Polska bajka ludowa w układzie systematycznym. T. I—II. Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1962—1963; О систематизации сюжетов сказок восточных славян в

сравнительном их изучении. *Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка.* Ленинград, 1979. С. 3—28; Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка. Ленинград, 1979. 438 с.; Georges R. The universality of tale-type as construct and concept. *Western Folklore.* 1983. Vol. 42. P. 159—168; Кербелите Б. Типы народних сказаний: Структурно-семантическая классификация литовских этиологических, мифологических сказаний и преданий. Санкт-Петербург, 2001. 607 с.; Кербелите Б. Типы народных сказок: Структурно-семантическая классификация литовских народных сказок. Москва, 2001. Ч. 1—2. 724 с.; Uther H.-J. The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. 2004. Parts I—III.

Олександра Бріцина

ПОКАЖЧИКИ СЮЖЕТІВ (ТИПІВ) НЕКАЗКОВОЇ ПРОЗИ — науково-довідкові видання, що систематизують сюжети та мотиви неказкової прози з метою їх подальшого вивчення. Автори покажчиків, створених за матеріалами неказкової прози, прагнули поєднання практичної довідкової функції видань із завданням перетворення їх на дослідницький інструмент. Це зумовило ряд своєрідних класифікаційних побудов, запропонованих різними дослідниками: Р. Крістіансеном, Л. Сімонсуурі, А. Айвазян, В. Гашпаріковою, В. Зінов'євим, Б. Кербеліте, Н. Криничною та ін. Питання класифікації неказкової прози були в центрі уваги Міжнародної комісії з вивчення народної прози. Переважна більшість класифікацій здійснюється за об'єктом зображення та за тематикою. Через відсутність загальноприйнятих визначень понять «сюжет», «мотив», «сюжетний тип» та через характерну для неказкової прози наявність спільних рис у різних персонажів та здатність їх взаємозамінюватися в тих самих чи близьких сюжетних типах побудовані за цими принципами покажчики не мають доконечної строгості та чіткості. Здійснено також структурно-семантичну класифікацію типів неказкової прози, відбиту в покажчику Б. Кербеліте. Більшість українських видань неказкової прози не вдаються до індексації сюжетних типів.

Літ.: Cristiansen R. Migratory Legends. *FF Communications.* N 175. Helsinki, 1958; Simonsuuri L. Typen — und Motivverzeichnis der Finnishen Sagen. *FF Communications.* N 182. Helsinki, 1961; Айвазян А. Указатель сюжетов русских быличек и бывальщин о мифологических персонажах. *Померанцева Э. В. Мифологические персонажи в русском фольклоре.* Москва, 1975. С. 62—182; Georges R. The Universality of Tale-type as Construct and Concept. *estern Folklore.* 1983. Vol. 2. P. 59—168; Зиновьев В. П. Указатель сюжетов-мотивов быличек и бывальщин. *Мифологические рассказы русского населения Восточной Сибири.* Новосибирск, 1987. С. 305—320; Криничная Н. А. Указатель типов, мотивов и элементов преданий. Петрозаводск, 1990; Gašparíková V. Katalóg Slovenskej Ľudovej Prózy. Bratislava, 1991. Z. I—II. 559 č.; Кербелите Б. Типы народных сказаний: Структурно-семантическая классификация литовских этиологических, мифологических сказаний и преданий. Санкт-Петербург, 2001. 607 с.

Олександра Бріцина

ПОКАЖЧИКИ ТИПІВ ПІСЕННОСТІ — тип покажчиків, які каталогізують пісенність за особливостями вербальних текстів. Їх створення наражається на найбільші труднощі через брак загальновизнаної класифікаційної ознаки, що може бути покладена в основу систематизації. Відсутність сюжету в більшості пісенних жанрів (крім ліро-епічної балади) значно ускладнює спроби створення покажчиків, що однак ґрунтуються на сюжетних ознаках. Таку класифікацію запропонувала Л. Єфремова. Були й окремі спроби систематизації пісенного матеріалу за різними принципами, наприклад, за формулами початку. Найпліднішим на даний час виявився досвід створення покажчиків, в основу яких покладено сюжетно-тематичну ознаку, хоча вразливі сторони такої класифікації відомі.

Літ.: Дей О. І. Каталог українських народних балад. *Дей О. І. Українська народна балада.* Київ, 1986. С. 65—84; Єфремова Л. О. Частотний каталог українського пісенного фольклору. Київ, 2009. Ч. 1. Опис. 720 с.

Олександра Бріцина

ПОЛОТАЙ Михайло Панасович (05.06 або 23.05.1897, с. Стольне Сосницького пов. Чернігівської губ., нині Менського р-ну Чернігівської обл. — 06.07.1993, м. Київ) — бандурист і музичний діяч, фольклорист, мистецтвознавець, дослідник українського кобзарства, не-

втомний організатор творчих вечорів бандуристів та лірників у 1960—1970-х. У 1922—1923 співав у Київській капелі бандуристів (1924—1928 був її мистецьким керівником). 1930 після справи СВУ відійшов від капели і почав працювати редактором в українському радіокомітеті, а згодом переїхав до Москви, де продовжував свої студії і працював редактором українських матеріалів у центральному радіокомітеті. 1939 — повернувся у Київ, керував капелою бандуристів Червоної армії. Сприяв розвитку самодіяльних кобзарських капел як консультант (Конотоп, Вінниця, Гайсин, Овруч, Черкаси, Городище, військові частини). Під час Другої світової війни був політруком на Південному фронті. Стояв біля витоків Державного українського народного хору (заснований у 1943) поряд з Г. Верьовкою, де М. Полотай став керівником акомпануючої групи бандур (Першої селянської капели бандуристів ім. Тараса Шевченка, яка у повному складі влилась до новоутвореного Народного хору). Один із перших бандуристів, які виконували кобзарські думи, увів до репертуару революційні, радянські пісні та думи. Автор збірок творів для бандури (1941, 1963) та статей про кобзарство, низки неопублікованих лекцій. Існують його записи виконання дум на грамплатівках.

Праці: «Десять українських пісень» для ансамблю кобзарів / за ред. проф. М. Грінченка. Київ, 1941; Гайдамацькі кобзарі. *НТЕ*. 1984. № 3. С. 77—79; Кобзар Петро Ткаченко. *НТЕ*. 1978. № 5. С. 71—72; Кобзар Петро Ткаченко з Синявки. *НТЕ*. 1967. № 4. С. 58—64; Лірник Аврам Гребень — народний музика. *НТЕ*. 1958. № 4. С. 111—115; Мистецтво кобзарів Радянської України. *Радянська музика*. 1940. № 6. С. 23—34; Мистецтво кобзарів-бандуристів радянського періоду. *Історичний епос східних слов'ян*. Зб. пр. Київ, 1958. С. 209—212; Пісні кобзаря П. В. Носача (Нотатки записувача). *НТЕ*. 1960. № 3. С. 79—84; Співець героїчної сучасності (Слово про кобзаря Павла Носача). *НТЕ*. 1968. № 3. С. 56—60.

Літ.: В рокотанні-риданні бандур / авт.-упоряд. М. А. Шудря, В. Г. Нечепа. Київ, 2006. С. 417.

Ірина Коваль-Фучило

ПОЛЬСЬКЕ НАРОДОЗНАВЧЕ ТОВАРИСТВО (Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, PTL) — громадська наукова установа, заснована у Львові 1895 як народознавче товариство з ініціативи Я. Карловича, С. Удзєлі, Г. Бегелейзена, М. Рибовського, А. Каліни, І. Франка та ін. Першим головою обрано професора Львівського університету А. Каліну (1846—1906). Об'єктивний і толерантний щодо українства характер діяльності Т. мав на той час неабияке значення, оскільки його програма спрямовувалась на вивчення традиційної матеріальної та духовної культури не тільки польського, «руського», а й інших сусідніх народів. Для реалізації цих планів уже в перший рік свого існування Т. започаткувало періодичне видання «Lud», що виходило у Львові протягом 1895—1937. Із заснуванням регіональних осередків було розпочато активну дослідницьку діяльність, створено потужну мережу постійних кореспондентів і збирачів. У перші роки діяльності Т. до складу його керівництва був запрошений І. Франко, його членами були також діячі української культури й науки: О. Колесса, М. Грушевський, М. Павлик, О. Барвінський, В. Шухевич, І. Шараневич, у виданнях товариства авторами виступали І. Франко, В. Гнатюк, Ф. Колесса, О. Роздольський. І. Франко брав не тільки активну участь у діяльності, засіданнях правління, виступаючи на наукових зборах, а й був обраний керівником соціологічної секції, входив до статутної комісії та редакційного комітету часопису «Lud». Вже на перших наукових зборах членів Товариства (28 лютого 1895) І. Франко виголосив доповідь «Najnowsze prądy w ludoznawstwie», що викликала жваву дискусію і була опублікована у першому номері львівського «Ludu». Інформуючи аудиторію про стан розвитку європейського народознавства, походження різних теорій і шкіл у фольклористиці, актуальні сучасні напрямки та методи дослідження, вчений висловив власні погляди на міграційну та антропологічну теорії, вважаючи їх рівноправними і необхідними при вивченні обрядовості та пісенних текстів. Його доповідь мала за мету зорієнтувати збирачів

та дослідників народної культури на використання різних методологічних можливостей і підходів у майбутній роботі. Роком пізніше на науковому засіданні І. Франко виголосив доповідь «Powieścio Warlaamiei Josaffacie». 10—11 червня 1905 вчений взяв участь у ювілейному засіданні установи, присвяченому 10-й річниці її діяльності. Розрив наукових стосунків І. Франка з Т. стався після публікації у травні 1897 у віденському журналі «Die Zeit» його статті про А. Міцкевича під назвою «Поет зради». Публікація викликала обурення польської громадськості, що призвело до виходу І. Франка та його дружини Ольги з рядів установи. На засіданнях Т. виголошували доповіді: О. Колесса «Główne kierunki w rozwoju językoznawstwa ruskiego w XIX wieku» (1897); К. Студинський «Ukraińskie melodye Markiewicza» (1903); В. Шухевич неодноразово брав участь в організованих Т. етнографічних виставках, надаючи власноруч зібрані експонати з Гуцульщини. Очільниками Товариства у Львові були: Ю. Каленбах (1905—1910), А. Криньський (1910—1914), В. Брухнальський (1917—1926), Я. Чекановський (1926—1945). У львівський період діяльності Т. (1895—1939) видано 35 томів «Ludu», 5 номерів «Prac Etnograficznych», десятки наукових студій. У листопаді 1945 роботу установи було відновлено у Любліні, перевезено зі Львова бібліотеку, поновлено її книгозбір, налагоджено контакти з науковими, музейними закладами Польщі й закордоння. У 1947 установу перейменовано на Польське народознавче товариство. У 1951 осередком Т. стає Познань, а з другої половини 1953 — Вроцлав. Установа продовжує документувати і популяризувати знання про традиційні та сучасні культури світу, з цією метою проводить наукові дослідження, організовує зібрання, конференції, лекції, навчання. Вживає заходів щодо охорони, збереження і відродження культурної спадщини. Важливою частиною діяльності установи є видавнича в галузі антропології, етнології, фольклористики. Серед видань Т.: щорічник «Lud», часопис «Literatura Ludowa». З-поміж видавничих проектів Товариства варто виокремити видання спадщини О. Кольберга (з 1960); серійні: «Prace i Materialy Etnograficzne» (з 1934); «Atlas Polskich Strojów Ludowych» (1949); «Archiwum Etnograficzne» (1951); «Prace Etnologiczne» (1947); «Łódzkie Studia Etnograficzne» (1959); «Biblioteka Literatury Ludowej» (1995); «Biblioteka Zesłańca» (1991). Важливим структурним підрозділом установи є Центр документації етнографічної інформації (створений 1968 на базі кафедри етнології університету в Лодзі), що має свою бібліотеку, архів, видавництво і висвітлює доробок польських науковців у міжнародній базі даних. Видано серію покажчиків, зокрема, бібліографію «Ludu» (1895—1985), «Literatury Ludowej» (1957—1980). Центр працює також над створенням словників, які стосуються культури міського середовища, народної медицини, мистецтва. Одним із важливих напрямів діяльності Товариства є проведення міжнародних наукових конференцій, що супроводжують щорічні з'їзди. Наукова бібліотека Товариства ім. Я. Чекановського підтримує обмін виданнями із зарубіжними інституціями. Співпрацює, зокрема, з НБУВ, ІМФЕ НАНУ, ІН НАНУ, ЛНУ ім. І. Франка. Бібліотека є найбільшою спеціалізованою бібліотекою Польщі, її фонди нараховують понад 40 тис. томів, зібраних від початку заснування установи. Архів Товариства поділяється на 4 періоди: львівський (до 1944), люблінський (1944—1950), познанський (1951—1952), вроцлавський (від 1953). Нині його очолює професор М. Буховський (з 2005), а його члени роззосереджені у 18 регіональних відділах, більшість з яких мають свою власну багаторічну історію і традиції.

Літ.: Gajkowa O. Historia Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Jego powstanie, rozwój i znaczenie w ciągu siedemdzięciolecia. *Lud.* 1967. T. 51. Cz. I. S. 7–48; Burszta J. W 90 lecie Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. *Lud.* 1985. T. 69. S. 3—9; Kowalska-Lewicka A. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. Jego miejsce w życiu naukowym i kulturalnym kraju. *Lud.* 1988. T. 72. S. 47—65; Jasiewicz Z., Kłodnicki Z. Przed 100-leciem Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. *Lud.* 1993. T. 76. S. 13—19;

Kopczyńska-Jaworska B., Jasiewicz Z. Perspektywy Polskiego Towrzystwa Ludoznawczego u progu drugiego stulecia jego działalności. *Lud.* 1996. T. 80. S. 15—20; Клодніцький З., Ставаж А. Польське народознавче товариство як визначний всеслов'янський осередок етнологічних досліджень. *НТЕ.* 1997. № 4. С. 105—108; Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (1895—1995). Wrocław, 1997. 240 s.; Головатюк В. Роль Польського народознавчого товариства в українсько-польських культурних взаєминах (кінець XIX — перша третина XX ст.). *Київські полоністичні студії.* Київ, 2011. Т. XVIII. С. 493—497; Головатюк В. Польське народознавче товариство на сучасній фольклористичній мапі Польщі. *Наукові студії ІМФЕ.* Київ, 2012. Вип. 1 : Сучасна фольклористика європейських країн. С. 18—41; Кирчів Р. Зв'язки українських учених з «Towrzystwem Ludoznawczym». *Студії з українсько-польського етнокультурного пограниччя.* Львів, 2013. С. 350—362.

Валентина Головатюк

Попов Павло Миколайович

ПОПОВ Павло Миколайович (28.07.1890, с. Черепівка Путивльського пов. Курської губ. (нині с. Миколаївка Буринського р-ну Сумської обл.) — 04.04.1971, м. Київ) — український літературознавець, мистецтвознавець, фольклорист, критик, бібліограф. Середню освіту здобув у Рильському духовному училищі та Курській духовній семінарії, навчався також у Курській рисувальній школі. У 1910 вступив на історико-філологічний факультет Варшавського університету, через рік продовжив навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира. У студентські роки збирав фольклорний матеріал на Сумщині, проводив дослідницьку роботу. Після закінчення університету (1916) вступив до аспірантури, працював у Київському залізничному училищі, російському музичному товаристві, гімназії при Київській консерваторії (1917—1922). Одночасно в 1919—1923 вчителював у с. Черепівка, досліджував місцеві фольклорні матеріали. На їх основі видав «Діалектологічні спостереження на північно-східному кордоні України» (1926), склав етнографічну та діалектологічну карту Путивльського пов. З 1920 працював позаштатним співробітником у системі Академії наук УРСР, одночасно — завідувачем Відділу письма і друку Лаврського музею та Портретної галереї Київського державного культурно-історичного заповідника (з 1923). Брав участь у роботі комісій АН з питань літератури та мистецтва, української писемності періоду феодалізму, давньої української писемності, археографічній, етнографічній, діалектологічній та ін.; був керівником відділу рукописів Всенародної бібліотеки при ВУАН (1929—1934). Паралельно викладав у Київському художньому інституті (1928—1930), з 1934 був професором кафедри історії української літератури Київського університету, викладачем Київського педагогічного інституту (1935—1940). Доктор філологічних наук, член-кореспондент АН УРСР. Наукова спадщина П. охоплює понад 300 цінних досліджень з різних теренів української науки. Вагомий його внесок у вивчення українських та східнослов'янських літератур. Він написав низку праць про «Слово о полку Ігоревім», творчість І. Галятовського, Л. Барановича, Г. Сковороди, М. Смотрицького, І. Франка та ін. П. — автор статей і розвідок з історії книги та книгодрукування. Загальновизнані заслуги П. в українському мистецтвознавстві. Першим почав вивчати графіті Софійського собору в Києві. Від початку 1920-х учений активно збирав фольклорний матеріал, розробляв проблеми історії усної народної творчості, методики її збирання. Зокрема, він обґрунтував метод тривалого і систематичного спостереження фольклорного процесу в певному населеному пункті на противагу так званому екскурсійному методу; вивчав фольклорні новотвори («До текстів Калинівських пісень»). У 1930-х П. працював над укладанням картотеки українських фольклористів, покажчиком українського фольклору, доклав чимало зусиль до складання програм викладання фольклору у вищій школі, був автором та редактором підручників, посібників і хрестоматій з літератури і фольклору для вищих навчальних закладів. Він — автор розділів «Природа і специфіка української народної творчості», «Загадки», «Прислів'я та приказки» та ін. до під-

ручника «Українська народна поетична творчість» (1958). Походження та розвиток жанрів слов'янського фольклору розглянув у праці «До питання про шляхи розвитку епосу східних слов'ян». П. досліджував українське населення Башкирії, його народну культуру і фольклор, цікавився історією фольклористики, йому належить розділ про початки її розвитку й до XIX ст., статті «Фольклористична робота в Академії наук в період її евакуації», «Вивчення фольклору в Академії наук УРСР за 25 років її існування (1919—1944)» (1947), праці про персоналії фольклористів: «До характеристики наукової діяльності О. О. Потебні» (1946), «М. О. Максимович [до 150-річчя з дня народження]» (1954), «Академік А. Ю. Кримський як дослідник народної поетичної творчості» (1961), «М. Костомаров як фольклорист і етнограф» (монографія, 1968) та ін. За його редакцією опубліковано збірники «Українські народні казки» (1951), «Українські народні казки, легенди, анекдоти» та ін. Інтерес ученого до історії української фольклористики проявився в нарисі «Зародки вивчення староруської та української народної поетичної творчості з найдавніших часів до початку XIX ст.», а також у статтях, пов'язаних із фольклором у творчості Г. Сковороди, Т. Шевченка, О. Пушкіна та інших письменників.

Праці: Академік А. Ю. Кримський як дослідник народної поетичної творчості. *НТЕ.* 1961. № 3. С. 77—82; Григорій Сковорода: життя і творчість : нарис. Київ, 1960; До текстів т. зв. «Калинівських пісень». *Етнографічний вісник.* 1927. Кн. 4. С. 8—30; Дослідження фольклору в Академії наук УРСР за останнє п'ятиріччя : 1941—1946 рр. *Вісник АН УРСР.* 1947. № 2. С. 43—51; Загадки. Українська усна народна творчість. Київ, 1958. Т. 1. С. 313—330; Костомаров як фольклорист і етнограф. Київ, 1968; Про деякі питання теорії народної творчості. *Філологічний збірник КДУ.* 1955. № 7. С. 145—198; Українські народні казки / за ред. П. М. Попова. Київ, 1951; Українські народні пісні, видані М. Максимовичем / підгот. і розвідка чл.-кор. АН УРСР П. М. Попова. Київ, 1962.

Літ.: Білецький О. І. та ін. Павло Миколайович Попов. Київ, 1961; Білецький О. І., Сухобрус Г. С., Шолом Ф. Я. Павло Миколайович Попов. Київ, 1968; Козловський В. І. Попов Павло Миколайович. Українська фольклористична енциклопедія. Львів, 2018. С. 619—620; Сухобрус Г. С. Павло Миколайович Попов. *НТЕ.* 1960. № 3. С. 41—46; Фоменко В., Юзвенко В. Наукова спадщина Павла Попова. *НТЕ.* 2000. № 5—6. С. 68—72.

Леся Мушкетик

ПОПОВСЬКИЙ Анатолій Михайлович (29.09.1935, с. Приют Магдалинівського р-ну Дніпропетров. обл.) — український мовознавець, фольклорист, письменник, культурно-громадський діяч, доктор філологічних наук (1991), професор (1992). Народився в сім'ї колгоспників. Працював у колгоспі ім. Чкалова, вчителем Олександрівської середньої школи Магдалинівського району. З 1955 по 1957 рік служив у Радянській Армії. У 1957 році після демобілізації вступив на українське відділення історико-філологічного факультету Дніпропетровського держуніверситету, яке закінчив 1962 та був рекомендований професором В. С. Ващенком для педагогічної роботи на кафедрі української мови. На цій же кафедрі навчався в аспірантурі (1967—1970) і захистив кандидатську дисертацію «Лінгвістичне та історико-культурне значення полтавських говорів у формуванні української літературно-національної мови» (1972). 1990 захистив докторську дисертацію «Південноукраїнські джерела в історії формування української літературної мови». З 1991 завідувач кафедри загального та слов'янського мовознавства. Читав лекційні курси та вів практичні заняття з таких дисциплін: сучасна українська мова, історична граматика української мови, старослов'янська мова, історія української літературної мови, українська діалектологія, загальне мовознавство, південноукраїнські джерела у формуванні української літературної мови та ін. Із 1998—1999 — завідувач кафедри історії та українознавства Дніпропетровського юридичного інституту МВС України, нині — професор кафедри українознавства Юридичної академії МВС України м. Дніпра. Коло наукових зацікавлень П. досить широке: це історія української літературної мови, діалектологія («Діалектна лексика у полтавському фольклорі», «Сво-

єрідність мовних засобів фольклору Степової України», «Українсько-російські паралелі у фольклорі Південної України»), лексикографія, термінологія, ономастика («Утворення особових імен у фольклорі Південної України»), фразеологія («З історії фразеологізмів «пам'ятковий прочухан», «дати прочухана»), історія фольклористики, зокрема, історія регіональних фольклористичних студій Південної України («Критик, журналіст, фольклорист Микола Дмирович Мізко», «Б. Д. Грінченко в культурно-просвітніх зв'язках з Південною Україною», «Фольклористично-етнографічні праці дослідників Південної України в оцінці Володимира Гнатюка», «Фольклор Південної України та перспективи його дослідження», «Південноукраїнський дитячий співаник Ганни Гук» тощо). Загалом П. — автор понад 350 наукових публікацій з історії української літературної мови, лексикографії, діалектології, ономастики, термінології, історії української літератури тощо. Серед них високо оцінені науковою громадськістю: «Мова фольклору та художньої літератури Південної України XIX — початку XX століття» (1987), «Нормативні тенденції в мові фольклору Південної України XIX — початку XX століття» (1988), «Значення південноукраїнських степових говорів у формуванні літературно-національної мови» (1989), «Південноукраїнські джерела в історії формування літературно-національної мови» (1990), «Українізми в російських народних говорах. Словник-покажчик» (1994, у співавторстві), «Самобутні тенденції в розвитку мови» (1995, у співавторстві) та ін. Керує науковою роботою аспірантів, пошукачів. Член двох Спеціалізованих рад із захисту кадидатських дисертацій із спеціальності «Українська мова і література» (Дніпропетровський національний університет, Запорізький національний університет). П. удостоївся визнання Міжнародного біографічного центру (Кембридж, Великобританія, Т. 16, 1995) за наукові праці з україністики та почесного звання Американського біографічного інституту — «Людина року» (1997). Активно працює з обдарованою молоддю. Уклав поетичні збірки «Молода муза Січеславщини» (1998, 2000). Співавтор «Української літературної енциклопедії» в 5-ти томах, «Українська мова. Енциклопедія» та ін. Чл. редколегії громадських, літературно-художніх та наукових часописів («Вільна думка», «Монастирський острів», «Січеславський край», «Бористен», «Золотий фонд України», «Крила»), а також наукових збірників («Ономастика і апелятиви», «Питання сучасної ономастики», «Дослідження з мовознавства», «Дослідження з лексикології та граматики української мови»). Багато часу віддає громадській роботі. П. — голова Конгресу укр. інтелігенції Дніпропетровщини, голова міського товариства «Просвіта», член товариства краєзнавців, виконавчий директор філіалу Фонду вчених Юридичної академії МВС та ін. Постійний учасник обласних радіо- та телепередач з проблем мовних питань, культури, краєзнавства, просвіти, літератури. Ветеран праці (1987). Відмінник освіти України (2001).

Праці: Фольклорна фіксація полтавських говорів та значення їх у розвитку української літературної мови. *Сучасні говори Наддніпрянщини.* Дніпропетровськ, 1969; Мова фольклору та художньої літератури Південної України XIX — початку XX століття: Навчальний посібник. Дніпропетровськ, 1987. 84 с.; Нормативні тенденції в мові фольклору Південної України XIX — початку XX століття: Навчальний посібник. Дніпропетровськ, 1988. 92 с.; Лінгвістичне та історико-культурне значення полтавських говорів у формуванні української літературно-національної мови. Дніпропетровськ, 2015. 292 с.; Південноукраїнські джерела в історії формування української літературної мови. Дніпро : Ліра, 2018. 324 с.

Літ.: Верба А. Анатолій Поповський — мовознавець, фольклорист, письменник. Вуковар, 1991. № 86. С. 55; Садиленко В. 10 запитань доктору філологічних наук Анатолію Михайловичу Поповському. *Наше життя.* 1991. 24 грудня. С. 2—3; Нікуліна Н. Інтелігент крізь усі покоління. *Січеславський край.* 1995. Ч. 17. Жовт.; Popovsky Anatoliy. *Biographical Centre.* Cambrige, 1995. Т. 16; Поповський А. *Українська енциклопедія юного філолога (мовознавця)* / уклав Зеленько А. С. Луганськ, 2000. С. 82; Тараненко О. Поповський Анатолій Михайлович. *Українська мова. Енциклопедія.* Київ, 2000. С. 467.

Людмила Іваннікова

ПОРІЦЬКА Ольга Анатоліївна (28.07.1959, м. Львів) — етнолог, славіст, кандидат історичних наук. Закінчила історичний факультет Київського національного університету ім. Тараса Шевченка під керівництвом члена-кореспондента НАНУ В. Наулка (1982), аспірантуру в Інституті слов'янознавства та балканістики РАН під керівництвом М. Толстого (1993). Захистила кандидатську дисертацію «Українська народна демонологія у загальнослов'янському контексті (XIX — початок XX ст.)» (1998). Працювала в Інституті мовознавства ім. О. Потебні, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, стажувалася в Люблінському університеті ім. М. Кюрі-Склодовської під керівництвом професора Є. Бартмінського. Одночасно з 1992 викладала етнографію та народознавчі дисципліни в Київському національному університеті культури і мистецтв та Національній музичній академії України ім. П. Чайковського. П. — авторка понад 100 наукових праць, у т. ч. індивідуальних та колективних монографій, авторка та упорядниця фольклорно-етнографічної збірки «Як засядем, браття, коло чари» (1993). До кола її наукових інтересів входять традиційна духовна культура українців та ін. слов'янських народів, питання побуту традиційної та сучасної сім'ї, молодіжні субкультури в контексті сучасної міської культури України. П. здійснила численні етнографічні експедиції в різні регіони України: на Київщину, Житомирщину, Львівщину, Тернопільщину, Івано-Франківщину, Закарпаття, Донеччину, Луганщину, Херсонщину. Має численних учнів, які захистили кандидатські дисертації. Учасниця багатьох загальноукраїнських та міжнародних етнологічних, фольклористичних, культурологічних конференцій і конгресів.

Праці: Як засядем, браття, коло чаші. Київ, 1993; Духовна культура українців: народна демонологія у загальнослов'янському контексті (XIX—XX ст.). Київ, 2017.

Лариса Вахніна

ПОРФИРІЙ ЮХИМОВИЧ (рр. н. і см. н., с. Олександрівка Люботинської вол. Валківського пов. Харківської губ.) — кобзар (харківська школа). Учень Куліша Старомерчанського. За словами О. Сластіона, «голосу доброго не має, а грає добре». У репертуарі П. були думи «Олексій Попович», «Удова і три сини», «Маруся Богуславка», «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Брат та сестра».

Літ.: Сластіон О. Кобзарі. *Рідний край.* 1910. № 43. С. 12.

Ірина Коваль-Фучило, Надія Пазяк

ПОТЕБНЯ Олександр Опанасович (10.09.1835, х. Манів біля с. Гаврилівка Роменського пов. Полтавської губ., нині с. Гришине Роменського р-ну Сумської обл. — 11.12.1891, м. Харків) — видатний мовознавець, фольклорист, літературознавець, філософ, засновник психологічної школи у філології. Закінчив гімназію в м. Радом (нині Польща, 1851), історико-філологічний факультет Харківського університету (1856), у 1862—1863 стажувався в Берліні. З 1863 — доцент, з 1974 — професор, доктор слов'яно-руської філології, з 1875 — член-кореспондент АН. Голова Харківського історико-філологічного товариства (1877—1890). Дійсний член низки товариств: Московського археологічного товариства (1865), Товариства любителів російської словесності при Московському університеті (1875), Чеського товариства наук (1887), Товариства любителів природознавства, антропологічного та етнографічного при Московському університеті (1890). Нагороджений двома золотими Уваровськими медалями АН (1878, 1879), золотою Костянтинівською медаллю РГТ (1891). Автор праць, які й досі не втратили свого наукового значення: «Про деякі символи в слов'янській народній поезії» (1860), «Думка і мова» (1962), «Про міфічне значення деяких обрядів і вірувань» (1965), «Про долю та споріднених із нею істот», «Про купальські вогні і спільні з ними уявлення» (1867), «Переправа через воду як уявлення про шлюб» (1868), «Із записок з російської граматики» (1874), «Українська народна пісня за списком XVI ст. Текст і примітки» (1877), рецензія на «Народные песни Галицкой и

Потебня Олександр Опанасович

Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким» (у 4 т., Москва, 1878) (1880), «Пояснення українських і споріднених із ними пісень» (у 2 т. Варшава, 1883, т. 1: Веснянки. Варшава; 1887, т. 2: Колядки і щедрівки), «Із лекцій з теорії словесності. Байка. Прислів'я. Приказка» (1894), «Із записок з теорії словесності» (1905) та ін. П. — відомий збирач усної народної творчості. Його записи ввійшли до власних теоретичних праць, а також опубліковані окремими збірками: «Українські пісні, видані коштом О. Балліної» (Санкт-Петербург, 1863), «Українські народні пісні в записах Олександра Потебні» (Київ, 1988). П. володів грою на музичних інструментах (фісгармоні, кобзі), записував тексти і мелодії пісень, чудово співав. У 1874 «від професора Потебні» записав народні пісні композитор М. Лисенко (частина записів зберігається в АНФРФ ІМФЕ). В «Автобіографії» (О. Пипін. Історія російської етнографії. Т. 3: Етнографія малоруська. Доповнення») П. коротко описав своє становлення як ученого; у листі від 11 грудня 1886 до визначного чеського дослідника-славіста А. Патери наголосив: «Обставини мого життя зумовили те, що в моїй науковій роботі вихідним пунктом моїм, іноді помітним, а іноді непомітним для інших, були українська мова й українська народна словесність. Якби цього вихідного пункту і пов'язаного з ним почуття я не мав і якби виріс поза зв'язком із переказами, то, здається мені, навряд чи я став би займатися наукою». Свої дослідження П. розпочав у тісних зв'язках із міфологічною школою, виробив власну наукову концепцію, в основі якої лежали історико-генетичний, структурно-типологічний методи, лінгвоетнопсихологічні підходи, що враховували ґенезу, становлення, розвиток свідомості й мови з формуванням світоглядних уявлень народу. Вчений один із перших у європейській науці звернув увагу на синкретизм архаїчної традиції, на визначальну роль слова у формуванні культури й цивілізації, прогресу людства. У зв'язку з появою свідомого з несвідомого дослідник відзначав вирішальну роль мови, фольклорної творчості для становлення певних етнічних спільнот та механізмів самоорганізації суспільств. В основі концепції П. лежать ґрунтовні наукові показники: вчення про слово, теорію міфу, художнього образу та символу; розуміння повсюдності, повсякденності, неперервності усної народної творчості; усвідомлення могутніх потенцій мовної, фольклорної діяльності народу, визнання за його минулим тисячолітніх традицій і віра в безсмертя. Погляд на мову, мислення, фольклорну творчість як на процес, поєднання становлення та еволюції мови з традиційною культурою і світоглядом, психологією, ментальністю, етикою та естетикою народу — важливий підсумок П. як засновника психологічної академічної школи у філології. Учений заклав основи семіотичного та психологічного вивчення міфу, обрядової пісенної творчості, що стало поштовхом до виникнення структурно-типологічного методу і методу інтерпретації, до появи таких галузей науки, як семіотика, етнолінгвістика, теорія комунікацій. П. здійснив видатний внесок у слов'янську, європейську фольклористику, до своїх студій залучав здобутки теоретичної думки європейських учених, а також усну творчість багатьох народів (німців, англійців, французів, чехів, сербів, поляків, болгар, фінів, литовців, білорусів та ін.). Теоретичні праці П. засвідчили самодостатність української наукової традиції, значні здобутки європейського і світового рівня, а також перспективність багатьох ідей та положень. Фольклористична спадщина П. українською мовою досі повністю не видана.

Праці: О некоторых символах в славянской народной поэзии. Харьков, 1860; Мысль и язык. Москва, 1862; О мифическом значении некоторых обрядов и поверий. Москва, 1865; О доле и сродных с нею существах. Москва, 1867; О купальских огнях и сродных с ними представлениях. Москва, 1867; Переправа через воду как представление брака. Москва, 1868; Заметки о малорусском наречии. Воронеж, 1871; Из записок по русской грамматике. Москва, 1874. Т. 1—2.; К истории звуков русского языка. Воронеж, 1876; Малорусская народная песня по списку XVI века. Воронеж, 1877; Слово о полку

Игореве: Текст и примечания. Воронеж, 1878; Объяснения малорусских и сродных народных песен. Варшава, 1883. Т. 1: Веснянки; Объяснения малорусских и сродных народных песен. Варшава, 1887. Т. 2: Колядки и щедровки; Из лекций по теории словесности: Басня. Пословица. Поговорка. Харьков, 1894; Из записок по теории словесности. Харьков, 1905.

Літ.: Памяти Александра Афанасьевича Потебни. Харьков, 1892; Чехович К. Олександер Потебня. Варшава, 1931; Потебня Александр Опанасович (1835—1891): Опис документальних матеріалів особистого фонду № 781. Київ, 1960; Франчук В. Ю. Олександр Опанасович Потебня. Київ, 1975; Пресняков О. Поэтика познания и творчества: теория словесности А. А. Потебни. Москва, 1980; Дмитренко Н. К. А. А. Потебня — собиратель и исследователь фольклора. Киев, 1985; Вільчинський Ю. Олександр Потебня як філософ. Львів, 1995; Скорик М. Олександр Потебня: філософія мови. Дніпропетровськ, 1996; Франчук В. Ю. Олександр Опанасович Потебня: Сторінки життя і наукової діяльності. Київ, 2012; Дмитренко М. Олександр Потебня як фольклорист. Київ, 2012.

Микола Дмитренко

ПОТУШНЯК Федір Михайлович (псевдоніми і криптоніми: **Ф. Пасічник**, **Ф. Вільшицький**, **Ф. П-к, Ф. П-ик**, **Ф. П.**) (27.02.1910, с. Осій Іршавського р-ну Закарпатської обл. — 12.02.1960, м. Ужгород) — етнограф, фольклорист, археолог, письменник, філософ, педагог. Закінчив народну школу в рідному селі та Берегівську українську гімназію, 1930 вступив на філософський факультет Карлового університету в Празі, після закінчення якого деякий час учителював у с. Білки та Великий Бичків. У 1937 молодого вчителя мобілізували до лав чехословацької армії, згодом він працював у бібліотеці м. Брно. Проте з посиленням воєнних дій угорська влада мобілізовує П. й відправляє його на східний фронт. Він побував у радянському полоні, а після звільнення в березні 1945 став співробітником газети «Закарпатська Україна» (згодом «Закарпатська правда»). У 1946 розпочинається науково-педагогічна діяльність П. у нововідкритому Ужгородському державному університеті на посаді викладача, а згодом доцента кафедри загальної історії. П. зазнає переслідувань від радянських чиновників. П. був талановитим поетом та письменником, членом Спілки письменників України (з 1946). Йому належать поетичні збірки «Далекі вогні» (1934), « Хвилини вічності» (1936), «Таємничі вечори» (1938), «На білих скалах» (1941), «Терези вічності» (1944) та ін. Його прозові твори ввійшли до книжки «Земля» (1938), «Оповідання» (1942), П. є автором роману «Повінь», п'єс «Казка» (1943), «Спляча царівна» (1944). П. знав багато європейських мов, працював у галузі художнього перекладу, цікавився історією літературного процесу на Закарпатті. Як археолог він досліджував місця давньослов'янських поселень на Закарпатті, підготував низку статей з цих питань, вивчав також діалектологію. П. написав чимало праць, присвячених різним проблемам філософії та розвитку філософської думки на теренах Закарпаття, з них найвідоміші: «Індивід і колектив» (1941), «Про чоловіка» (1941), «Філософія мови» (1941), «Короткий нарис філософії Підкарпаття» (1943—1944) та ін. У його науковому доробку близько 300 публікацій, серед великої кількості етнологічних праць особливе місце посідають, присвячені народній демонології, адже він вважав, що «...філософія народу захована в його віруваннях». П. свого часу став членом і секретарем Підкарпатського товариства наук, Угорського етнографічного товариства, за завданням останнього займався збиранням етнографічного матеріалу в селах краю для «Етнографічного атласу Угорщини» (карти). Він збирав також фольклор, матеріали народних вірувань та новорічних свят і обрядів, упродовж 1940—1944 учений опублікував понад 60 розвідок про народні вірування, магічні дії і календарні обряди українців краю. Зокрема, П. досліджував такі концепти, як вода, вогонь, земля, повітря, сонце, місяць, зірки і небеса, північ і полудень у народній картині світу, роль «уроків», клятви, яйця, певних рослин і тварин у народних віруваннях. Уже по смерті П. видано рукописні матеріали до його кандидатської дисертації, що так і не була захищена, під назвою «Закарпат-

Потушняк Федір Михайлович

ська українська етнографія: значення, історіографія, завдання, проблеми та їх вирішення, елементи та їх розміщення», де з фольклорних матеріалів є розділ про історію фольклористики краю, деякі інші відомості, пов'язані з обрядовим фольклором, народними віруваннями тощо, так, своєрідними автор вважає місцеві уявлення про чорнокнижника та повітрулю, а закарпатське весілля, на його думку, містить багато давніх старослов'янських та загальноєвропейських елементів. П. в числі інших учених досліджував «Граматику слов'яно-руську» М. Лучкая, зокрема додатки до неї (під криптонімом Т. В.) Він здійснив огляд літератури питання, а також незаперечно довів, що фольклорні тексти справді записані Лучкаєм на Закарпатті, для чого на початку 40-х XX ст. записав фольклорні зразки — аналогії до зразків Лучкая. Це прислів'я і приказки, прокльони, загадки, народні пісні, байки (див. статтю В. Статєєвої).

Праці: Вогонь в українських віруваннях. *Зоря—Hajnál.* 1941. № 1—2. С. 86—114; Ворожки осійськых босоркань / зібрав Ф. Потушняк ; ушорив І. Петровцій. Ужгород, 2011; Закарпатська українська етнографія: значення, історіографія, завдання, проблеми та їх вирішення, елементи та їх розміщення. Тиводар М. П. Життя і наукові пошуки Ф. Потушняка. Ужгород, 2005. С. 163—254.

Літ.: Микитась В. Л. Ф. М. Потушняк. Письменник і археолог: 1910—1960: літературно-критичний нарис. Ужгород, 1961; Статєєва В. Федір Потушняк — дослідник граматики Михайла Лучкая. *Мовознавство.* 2010. Вип. 14. С. 107—119; Тиводар М. П. Життя і наукові пошуки Ф. Потушняка. Ужгород, 2005; Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого (Ужгород, 15—16 квітня 2010) Ужгород, 2010; Федір Потушняк: до 100-річчя від дня народження : бібліограф. покажч. / уклад. : М. Б. Бадида, О. А. Канюка. Ужгород, 2010.

Леся Мушкетик

ПРАВДЮК Олександр Андрійович (25.11.1926, м. Вінниця — 22.07.1994, м. Київ) — вчений-фольклорист, етномузиколог, збирач та популяризатор народної музичної творчості, доктор мистецтвознавства. Батька фольклориста Андрія Григоровича було репресовано за сфабрикованим доносом. Через переслідування родина часто переїжджала. На майбутній вибір фаху вплинули обставини виховання майбутнього фольклориста. У дитинстві він був оточений милозвучним подільським співом у Вінниці та Браїлові, гарно малював, мріяв стати художником. Мати, Анастасія Єфремівна, захоплювалась музикою, вчила сина грі на фортепіано та скрипці. У зрілому віці фольклорист зафіксував кілька пісень з голосу матері. В останній рік війни П. було призвано до армії, у січні 1945 потрапив на фронт, брав участь у військових діях, був тричі поранений, було пошкоджено око, через що не зміг стати художником. У червні 1945 його комісували як інваліда II групи. Після війни повернувся до Вінниці, де завершив середню загальноосвітню школу та музичну по класу скрипки та фортепіано. Минувши музичне училище, вступив до Львівської державної консерваторії ім. М. В. Лисенка (1947—1954) на оркестровий факультет по класу скрипки В. К. Стеценка. На III—IV курсі зацікавився фольклористикою, вивчаючи праці провідних етномузикологів. У зв'язку з цим отримав рекомендацію до вступу в аспірантуру ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України з рефератом «Російсько-українські зв'язки в піснях про визвольну війну 1648—1654 рр.». В аспірантські роки (1954—1957) П. поринув в експедиційну роботу, зібрані матеріали передавав в рукописні фонди. У січні 1961 в Київській консерваторії ім. П. І. Чайковського була успішно захищена кандидатська дисертація «Ладові основи української народної музики». Цього ж року вийшла друком однойменна монографія. С. Людкевич оцінив роботу П. як першу серйозну спробу підійти до питання ладотональних ознак та особливостей української народнопісенної мелодики. Значне місце у наукових зацікавленнях П. протягом усього його наукового життя посідала музична Шевченкіана, якій було присвячено низку статей у журналі «НТЕ». Фольклорист став співупорядником

збірки «Шевченко і народ» (1963) та упорядником збірки «Пісні Великого Кобзаря» (1964), у якій представлено записи улюблених пісень Т. Г. Шевченка, записи народних пісень, здійснені Кобзарем, пісні на слова Т. Г. Шевченка, більшість із яких стали народними. Кілька перевидань (1981, 1984, 1989, 1994) зазнала збірка народних пісень на вірші Т. Г. Шевченка «Плавай, плавай, лебедонько». Ще однією провідною темою у наукових зацікавленнях П. стало дослідження, вшанування та пропаганда кобзарського мистецтва. Цій темі присвячені численні публікації, виступи на конференціях та монографія «Роменський кобзар Євген Адамцевич». Після аспірантури П. працював до кінця життя науковим співробітником у відділах музикознавства та фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Серед виконаних планових тем фундаментальні збірки серії «Українська народна творчість» «Весілля» у 2 книгах, «Рекрутські та солдатські пісні» (у співавторстві). До обох збірок написані передмови з аналізом музичного матеріалу, здійснені численні записи з музичним розшифруванням пісень та супроводжуваних ними обрядів. Підсумком багаторічної праці у фольклористиці, накопичення енциклопедичних знань стала фундаментальна монографія, появі якої передувала серія статей у науковій періодиці. За матеріалами монографії була захищена докторська дисертація на тему «Українська музична фольклористика (основні етапи розвитку та проблематика)» (1983). У центрі уваги науковця перебували також питання жанрової інтеграції та диференціації у фольклорі, народного виконавства, міжнаціональних взаємовпливів, критики та етики, методика записування музичного фольклору. У монографії «Міжнаціональні зв'язки в музичному фольклорі» проаналізовано та узагальнено особливості музичного фольклору українсько-білорусько-російського пограниччя, порівняно близько ста варіантів родинно-побутової пісні про три горя «Із-за гори вітер повіває», здійснена спроба їх картографування. У 1991 вийшла друком збірка «Українські народні пісні (Записи пожовтневого часу)», значною мірою складена з власних записів П. Помітним внеском у фольклористику стали видання «Народні пісні в записах Павла Тичини» та «Народні пісні в записах Платона Майбороди». Останні роки свого наукового життя вчений присвятив вивченню та популяризації стрілецьких та повстанських пісень. Цій темі було присвячене монографічне дослідження (в рукопису). Протягом життя П. записував музичний фольклор на Поліссі, Волині, Наддніпрянщині та в ін. регіонах. Частина їх опублікована у різних виданнях, зокрема, у збірках «Народні пісні Чернігівщини» (2015), «Народні пісні Полтавщини» (2016) та «Народні пісня Волині» (2018). Решта залишається в архівах записувача.

Праці: Ладові основи української народної музики. Київ, 1961. 196 с.; Пісні Великого Кобзаря / упоряд., коментарі та прим. О. Правдюка. Київ, 1964. 392 с.; Т. Г. Шевченко і музичний фольклор України. Київ, 1966. 240 с.; Весілля : у 2 кн. Кн. 1 / упоряд. М. М. Шубравська, О. А. Правдюк. Київ, 1970. 456 с.; Весілля : у 2 кн. Кн. 2 / упоряд. М. М. Шубравська, О. А. Правдюк. Київ, 1970. 480 с.; Роменський кобзар Євген Адамцевич. Київ, 1971; Рекрутські та солдатські пісні / упоряд. А. Л. Іоаніді, О. А. Правдюк. Київ, 1974. 624 с.; Народні пісні в записах Павла Тичини / упоряд. і прим. В. І. Суржі, вступ. ст. О. А. Правдюка. Київ, 1976. 175 с.; Українська музична фольклористика. Київ, 1978. 327 с.; Міжнаціональні зв'язки в музичному фольклорі. Київ, 1982. 214 с.; «Плавай, плавай, лебедонько»: народні пісні на слова Т. Шевченка / упоряд., вступ. ст. та прим. О. А. Правдюка. Київ, 1984; Народні пісні в записах Платона Майбороди. Київ, 1986; Українські народні пісні (записи пожовтневого часу) / упоряд. О. А. Правдюк. Київ, 1991. 288 с.

Літ.: Єфремова Л. Пам'яті дослідника фольклору Олександра Правдюка. *НТЕ.* 1994. № 5—6. С. 91—93. Харчишин О. М. Правдюк Олександр Андрійович. *УФЕ.* Львів, 2018. С. 627—628.

Людмила Єфремова

«ПРИДНЕПРОВСКИЙ КРАЙ» — щоденна науково-літературна, громадсько-політична та економічна газета. Виходила в Катеринославі протягом 1898—1917. Редактори в різний час: В. В. Святловський, М. С. Копилов, М. К. Ланке, М. А. Духовецький,

Т. Є. Хмелевський та ін. Видавець — М. С. Копилов. За «оппозиционное правительству направление» розпорядженням Міністерства внутрішніх справ газета не виходила з 01.04 до 19.06.1902 (а також з 17.02 до 23.04.1906). З 1906 публікували і ввечері, тобто два рази на день. Д. І. Яворницький друкував тут етнографічні матеріали та історичні нариси про козацтво («Как побеждали запорожцы мусульман», 1901, № 1155—1157); «Как проводили запорожцы первый день Нового года», 1905, № 2386). Священик Афон Лісовський опублікував тут опис с. Гайворон Конотопського пов. Харківської губ. (1901, № 11, 35), статтю «О малорусских народных думах» (1902, № 1140) та статтю «О малорусском национальном типе» (1902, № 3), яка згодом була передрукована в журналі «Киевская старина». Низку статей присвячено питанням українського фольклору: Южный П. «О народной песне» (1900, № 981); «Кобзарь Пархоменко в Екатеринославе» (подано репертуар кобзаря, 1903, № 1772); Мелетинский П. «Обряды и колядки» (1903, № 1739 — колядки та примовки при засіванні, записані в колишньому Таганрозькому повіті); Славинский М. «О выражениях «посадить на саночки» и «сажать на лубок» (1901, № 1435 — дослідження народної фразеології, її зв'язку з міфологічними уявленнями та обрядами); Сочинский П. «Потомок запорожцев» (1903, № 1850 — про народного оповідача, 104-річного діда М. М. Гаркушу, тут же наведено його оповідання й тексти замовлянь, записаних від нього). У № 1250 за 1901 уміщено рецензію на книгу Б. Д. Грінченка «Литература украинского фольклора 1777—1900 (Чернигов, 1901).

Людмила Іваннікова

«ПРИДНЕПРОВЬЕ» — видання Катеринославського губернського статистичного комітету. Приватний часопис, календар-щорічник, виходив у Катеринославі протягом 1887—1914. Видавець щорічника — Овчинников Олександр Григорович, дійсний член російського військово-історичного товариства. Тут публікували етнографічні матеріали та історичні нариси, статті, присвячені науковій діяльності Д. І. Яворницького (Авчинников А. «Профессор Д. И. Эварницкий (К 30-летию литературной деятельности», 1914, С. 205—218), матеріали з історії м. Катеринослава («Половица. Из воспоминаний о старом Екатеринославе В. И. Миклашевского и А. Н. Молчановой», 1912, С. 201—211), 1913 на с. 256—268 надруковані уривки з твору Г. П. Надхіна «Память о Запорожье и о последних днях Запорожской сечи» (1877).

Людмила Іваннікова

«ПРИДНЕПРОВЬЕ» — щотижнева громадсько-політична і літературна газета. Виходила в Катеринославі протягом 1898—1902 (з 1899 перейменована в «Днепровскую молву»). Редактор-видавець М. В. Биков (1857—1917). Виходила по неділях. Перше число газети — 11 січня 1898. Газету було заборонено цензурою.

Людмила Іваннікова

ПРОТЯЖНА ПІСНЯ — пісня, яку виконують повільно, протяжно. Вираз ПП запозичено із народної термінології. У музичному відношенні ПП — найдосконаліший різновид східнослов'янського пісенного фольклору; їй притаманна мелодична різноманітність, розспіваність складів тексту, перевага музики, мелодичного розспіву. ПП трапляються у різних жанрах, але у чистому вигляді — переважно у ліричних піснях. Максимальний розвиток засобів виразності селянської пісенної традиції відбувся в надрах ліричної пісні: мелодичні лади, ритмічна свобода, багатоголосний склад та ін. досягли тут вершини свого розвитку. Строфа ПП не залежить від складочислення, наспів переважає над текстом, який співають в уповільнено-поскладовому вигляді. Для ПП притаманні внутрішньоскладові розспіви, словообриви, вставні вигуки і слова, «ланцюговий», «зчеплюючий» заспів. ПП переважно не мають приспівів. У їхніх наспівах панує музична вираз-

ність, широта мелодичного дихання, власна логіка, незалежна від поетичного тексту. Наспіви ПП характеризуються цілісністю будови, зчепленням складових частин, які іноді важко поділити на окремі фрази, наскрізний розвиток. ПП не має метра у звичайному розумінні цього слова. Такі пісні можуть бути сольними, сольно-хоровими, багатоголосними. Хорові ПП починає соліст-заспівувач. Вони відрізняються надзвичайною поетичністю текстів і застосуванням поетичних паралелізмів, епітетів тощо. П. п. виникла у селянському середовищі в кінці XV — на початку XVI ст. і розвинулась у процесі формування російського, українського та ін. народів. У змісті ранніх ПП переважають теми родинних відносин, кохання. Пізніше додаються також соціальні мотиви у козацьких, чумацьких, бурлацьких, рекрутських, розбійницьких та ін. У них до селянської традиції приєдналися стильові особливості міського фольклору. Специфіка їхнього стилю остаточно викристалізувалася у XVIII—XIX ст. Найбільш цікаві підголосково-поліфонічні ПП, у яких виділяється заспівувач, виводчик, «горяк». Голоси у хорі поєднуються у вільно-імпровізаційній манері. У ранніх зразках ПП переважає гетерофонія — спів в унісон із незначними відхиленнями від унісону. Важлива риса народної поліфонії — ритмічна спільність голосів: усі голоси виконують здебільшого водночас одні й ті самі слова тексту. Хоч голоси в ПП вступають найчастіше поступово один за одним, вони вступають з тими словами, які у цей момент виконує весь хор. Народна поліфонія докорінно відрізняється від поліфонії класичної. У народній поліфонії майже ніколи не застосовуються імітації та сполучення різнорідних (контрастних) мелодій. За Л. Кулаковським, усі голоси розвивають і збагачують єдиний музичний образ і є переважно варіантами однієї мелодії. Найпоширеніший спосіб виконання ПП — спів грудним звуком із сольним підголоском горяком. ПП притаманна варіаційність імпровізаційної природи. Протяжний спів у народі називають «гуртовим».

Літ.: Ященко Л. І. Українське народне багатоголосся. Київ, 1962. 236 с.; Земцовский И. И. Русская протяжная песня. Ленинград, 1967. 196 с.; Лазутин С. Г. Русские народные лирические песни, частушки и пословицы. Москва, 1990. 240 с.; Цитович Т. И. О белорусском песенном фольклоре. Минск, 1976. 135 с.

Людмила Єфремова

ПЧІЛКА ОЛЕНА (справжнє прізв. **Ольга Петрівна Косач**, уроджена **Драгоманова.** Інші псевдоніми і криптоніми: **Колодяжинська, Полтавенко, Кочубеївна, Олена Суботенкова, Хтось** та ін., 29.07.1849, м. Гадяч Полтавської губ., тепер райцентр Полтавської обл. — 04.10.1930, Київ) — українська письменниця, фольклористка, етнограф, член-кореспондент ВУАН, критик і публіцист, перекладачка, культурно-громадський діяч, педагог. Мати Лесі Українки, сестра М. П. Драгоманова. Походила зі славетного роду Драгоманових, відомого ще з часів гетьманщини. Батько мав юридичну освіту, захоплювався літературою, писав вірші та оповідання, записував народну творчість. Навчав доньку початкової грамоти. 1861—1866 закінчила Київський зразковий пансіон шляхетних дівиць. Склала іспити вищих наук при Першій чоловічій гімназії м. Києва. Відвідувала курси вільних слухачів на історико-філологічному факультеті Київського університету. Брат М. П. Драгоманов залучив її до Київської «Громади», де вона познайомилася з М. В. Лисенком, М. П. Старицьким, П. І. Житецьким, О. О. Русовим тощо. Завдяки цьому стала на шлях народництва, почала активно вивчати етнографію й фольклор, записувати народні звичаї та обряди, збирати зразки народного мистецтва. Після одруження (1868) проживала на Волині (тепер м. Новоград-Волинський Житомирської обл.), потім у Луцьку та Колодяжному Ковельського пов. (тепер Волинська обл.). Тут зібрала величезну кількість фольклорно-етнографічного матеріалу. Перша наукова праця П. О. — альбом «Украинский орнамент. Вышивки, ткани, писанки» (1876) — високо оцінена науковою громадськістю.

Олена Пчілка

П. О. здійснила п'ять перевидань її під назвою «Українські узори» (1876—1927) — це сотні народних зразків для шиття й тканини. Досліджувала також український народний настінний розпис. Найбільший внесок зробила у фольклористику записами народної творчості Волині. Зібрані нею зразки увійшли до збірників М. П. Драгоманова і В. Б. Антоновича (казки, легенди, колядки та історичні пісні), М. Лисенка, П. Житецького, Б. Грінченка, М. Комарова, Лесі Українки, К. Квітки, опубліковані на сторінках часописів «Киевская старина», «Дзвінок», «Етнографічний збірник», «Житє і слово», в газеті «Полтавщина», в журналі «Рідний край» тощо. На основі фольклорних записів з Волині П. О. 1903 впорядкувала збірник «Украинские колядки» (вперше опубліковані в журналі «Киевская старина»). Це матеріали експедиції на Волинське Полісся (Ковельський та Новоград-Волинський пов.), здійсненої в грудні 1902, — близько 50 зразків різдвяного фольклору. У передмові й коментарях описала методику запису колядок, подала власну класифікацію текстів (колядки-веснянки, колядки-легенди, колядки-вірші), вказала на фонетичні особливості їх мови, розглянула символіку образів. Та найбільшу увагу П. О. приділяла дитячому фольклору. Саме на Волині записала вона такі унікальні зразки дитячого фольклору, як дитячі пісеньки та віршики алегоричного змісту («Моркв'яний вовк», «Мудра господиня», «Журавель та Чапля»), веснянки, заклички до птахів (лелек, журавлів), звуконаслідування голосів птахів та ін., байки, притчі («приповістки»), небилиці («волинські прибадашки», безконечні казочки, народні задачі — це матеріал, на який мало хто з фольклористів звертав увагу. Є в записах П. О. веснянки, колискові пісні, забавлянки, ігри, загадки, казки (особливо кумулятивні), анекдоти, скоромовки, танцювальні і жартівливі пісні — все це складає основу її дитячої літературної творчості: віршів, оповідань, казок, п'єс. Підпорядковуючи фольклористичну працю письменницькій, П. О. не завжди паспортизувала свій фольклорний матеріал, однак деякі адреси можна визначити за тогочасними виданнями: с. Незвір Луцького пов.; сс. Запруддя, Облапи, Скулин Ковельського пов.; м. Звягель, м. Полонне та ін. Іноді паспортизація досить загальна: «Новгородський повіт», «З Київщини», «З Полтавщини», Імен оповідачів і співаків не вказано. Чимало записів П. О. використав для літературних творів С. Руданський («Баба в церкві», «П'ятсот собак», співомовки про циган тощо). 1880 заходом і коштом П. О. були видані співомовки, ліричні вірші та анекдоти С. Руданського, які за життя автора не друкували. П. О. була не лише видатним збирачем, а й дослідником українського фольклору. Починаючи з 1883 журнал «Киевская старина» друкував її розвідки («Отживающая или начальная форма вертепной драмы?», «Очерки национальных типов в украинской народной словесности», «Украинские колядки»), де розкрито історію походження тих чи інших жанрів фольклору. Чимало уваги дослідниця приділяла й кобзарству, постатям видатних збирачів фольклору, її сучасникам — М. Лисенку, П. Житецькому, Б. Грінченку. Хоч фольклористичні дослідження характеризуються описовістю, але П. О. оперувала цінним першоджерельним матеріалом. Ще перебуваючи на Волині, розпочала активну видавничу діяльність, підготувала до друку повісті М. Гоголя «Записки причинного» і «Весняна ніч» у власному перекладі (1880, 1881), збірки перекладів з О. Пушкіна та Ю. Лермонтова «Українським дітям» (1882), перекладала світову класику — Овідія, Гете, Міцкевича, Андерсена, Гюго. З 1883 почала друкувати вірші та оповідання у Львівському журналі «Зоря». Перша збірка поезій «Думки-мережанки» (1886), до кращих прозових творів належать оповідання й повісті «Пігмаліон» (1884), «Забавний вечір» (1886), «Чад» (1886), «Світло добра й любові» (1886—1888), «Товаришки» (1887), «Соловйовий спів» (1889), «Рятуйте» (1897), «Артишоки» (1898, 1907), «Півтора оселедця» (1908), «Світова річ» (1908), п'єса «Сужена не огужена» (1881).

Творчість П. О. — новаторське явище в українській літературі кінця XIX — початку XX ст. Провідними ідеями її є ідеї народництва, протест проти денаціоналізації та русифікації, історичні та біблійні мотиви. Неоціненний вклад П. О. в українську публіцистику, журналістику, літературознавство. Разом зі М. Старицьким підготувала до друку два випуски альманаху «Рада», удвох з письменницею Н. Кобринською видала у Львові жіночий альманах «Перший вінок» (1887). У 1895 родина Косачів переїхала на постійне мешкання до Києва. Спільними зусиллями Косачів, Лисенків і Старицьких було засновано літературний гурток «Плеяда». 1895—1903 П. О. очолювала літературний відділ Київського літературно-артистичного товариства. 1904—1906 вона — член товариства «Боян», 1906—1914 — член київської «Просвіти». П. О. — співзасновник, а з 1907 редактор і видавець літературно-громадського ілюстрованого часопису «Рідний край» (1905—1916) з додатком до нього першого на той час українського дитячого журналу «Молода Україна» (1908—1915), де друкували твори П. О. та її фольклорні записи. Організувала видання літературно-художнього збірника «Арго» (1914). Під час революції і громадянської війни жила в Гадячі, працювала в гадяцькій «Просвіті» редактором «Газети Гадяцького земства» (1917—1919), в гуртку українознавства гадяцької шкільної молоді. Організувала аматорський дитячий театр. Виступала з доповідями про українських та польських письменників, писала нариси про видатних діячів української культури — Т. Шевченка, Є. Гребінку, М. Лисенка, М. Старицького, О. Сластіона, М. Драгоманова, Б. Грінченка, П. Житецького, Грицька Григоренка, М. Аркаса, М. Комарова, Д. Яворницького. Не сприйняла більшовицької ідеології, виступала з промовами, закликаючи до рішучих дій проти окупації України. За ці антибільшовицькі виступи 1920 заарештована в Гадячі. Після звільнення виїхала в Могилів-Подільський, де перебувала до 1924, а відтоді до смерті жила в Києві, працюючи в історико-філологічному відділі УАН, у комісіях: літературно-історичній, етнографічній, громадських течій і заходознавства. Протягом 1920—1924, проживаючи в Могилеві-Подільському, не лише сама записувала колядки, щедрівки, віншівки, гаївки, купальські та весільні пісні, родинно-побутові пісні, балади, замовляння, народну драму «Коза», народні думи («Про втечу трьох братів з города Азова», «Про Коновченка Вдовиченка»)), а й організувала мережу кореспондентів з учителів та учнів по селах району (с. Долиняни, Озаринці, Конева, Михайлівка та ін.). Записи передавала А. Квітці та А. Кримському, частина записів з Поділля зберігається у відділі рукописних фондів та текстології ІЛ ім. Т. Г. Шевченка НАНУ (ф. 28, од. зб. 307, 308, 311, 312, 314, 315, 317, 319, 327, 329, 330; їх виявила і дослідила О. Шалак). З 1925 П. О. — член-кореспондент УАН, член Наукового товариства в Києві, Всеросійської спілки робітників освіти, Київської спілки наукових робітників, почесний член київського правління Товариства прихильників миру, засновниця українського відділу у Всеросійському союзі рівноправності жінок (1905). В останні роки життя, коли почалися сталінські репресії проти української інтелігенції, зазнала переслідувань. Померла в Києві. Похована на Байковому кладовищі поруч з дочкою Ларисою, чоловіком та сином Михайлом. «Найталановитішою жінкою світового рівня» називала її дочка, Леся Українка.

Праці: Украинский орнамент. Вышивки, ткани, писанки. Київ, 1876, 140 с.; Отживающая или начальная форма вертепной драмы? *КС.* 1883. № 4. С. 903—905; Автобіографія О. П. Косач. *Зоря.* 1888. № 1, 3; [Фольклорні записи з Волині, Полтавщини] *Дзвонок.* 1890. № 6, 13, 18, 21, 24; Колядка про дівчину-воячку. *Житє і Слово.* 1894. Т. 1. Кн. II, III; Украинские коллядки (текст волынский). Киев, 1903. 137 с.; Письма к Остапу Вересаю П. А. Кулиша и Л. М. Жемчужникова. С предисловием О. Пчилки. *КС.* 1904. № 2. С. 211—228; Старинная «Велыкодная вирша». *Полтава [газета].* 1905. № 104; Старосвіцькі «думи» в новому виконанню і поясненню. *Рідний край.* 1908. № 4. С. 11—14; Некролог та оцінка літературно-наукової діяльності Житецького П. І. *Рідний край.* 1911. № 24.

С. 1—7; Грінченко Борис. Некролог та оцінка наукової діяльності. *Рідний край.* 1911. № 7. С. 2—15; Нове кобзарство. Кобзарь Грицько Кожушко. *Рідний край.* 1912. № 12. С. 21—23; М. В. Лисенко (Некролог). *ЛНВ.* 1913. Кн. 2. С. 235—254; Українські народні легенди останнього часу. *ЕВ.* 1925. Кн. 1. С. 41—49; Українське селянське малювання на стінах. *Записки історико-філологічного відділу УАН.* Кн. 23. 1929. С. 177—178; Годі, діточки, вам спать / упоряд. та передмова О. М. Таланчук. Київ, 1991. 334 с. Листи Олени Пчілки до Д. І. Яворницького / вступ, підготовка текстів і примітки С. Абросимової та Ю. Мицика. *Радянське літературознавство.* 1989. № 7. С. 7—44.

Літ.: Новаківська Л. Подвижницька діяльність Олени Пчілки. *Пам'ять століть.* 1998. № 3. С. 35—40; Одарченко П. Пчілка Олена. *ЕУ.* Т. 7. С. 2421—2422. Іваненко В. Г. Олена Пчілка як дослідниця народного мистецтва. *НТЕ.* 1989. № 6. С. 69—77; В. Іскорко-Гнатенко. Пчілка Олена. *Українська література у портретах і довідках: Давня література — література XIX століття.* Київ, 2000. С. 259—261; Іваннікова Л. В. «Все, що виховаю і виплекаю, віддам на благо України»: Олена Пчілка — письменниця, науковець, просвітянка, громадський діяч. *Слово Просвіти.* 2009. № 26. 2—8 липня. С. 10. Шалак О. І. Фольклор Поділля у записах Олени Пчілки: методика збирацької практики *Ukrainika IV.* Olomouc, 2010. С. 365—369. Мікула О. Творчість Олени Пчілки і фольклор. Ужгород, 2011. 312 с.

Людмила Іваннікова

Р

«РАДА» — український альманах. Мав два випуски — 1883 і 1884. Упорядкував і видав М. Старицький у Києві. Опубліковано вірші, повісті, п'єси, зокрема поезії Б. Грінченка, П. Куліша, Я. Щоголіва, М. Старицького, Олени Пчілки, М. Садовського, оповідання Ганни Барвінок. Тут з'явилися друком драма М. Старицького «Не судилось», повість І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря», роман Панаса Мирного «Повія», а також «Бібліографічний покажчик нової української літератури (1798—1853) М. Комарова.

Людмила Іваннікова

РАДОМСЬКИЙ Кузьма (1896 (?), м. Малин Київської губ., нині райцентр Житомирської обл., влітку жив у Києві — р. см. невідомий) — мандрівний лірник. 1926 на три дні прибув до Києва, де від нього записав пісні й згодом написав про нього статтю Ф. Сенгалевич. «На лірі грає з 20 років. Учився у старого лірника один рік, склав іспит, знає лірницьку мову. Репертуар його: лірницькі псальми (10), шість пісень про імперіалістичну війну (т. зв. «інвалідні пісні» московською мовою і пісні українські), «Заповіт» Т. Шевченка, «Тарасова ніч», «Розрита могила», «Пісня про Нечая». Голос у Радомського — невеликий баритон. Добре грає на лірі».

Літ.: Сенгалевич Ф. Київські лірники. *ЕВ.* Київ, 1927. Кн. 3. С. 70.

Ірина Коваль-Фучило, Надія Пазяк

РЕГІОНАЛІЗМ, РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ — дослідження фольклору під кутом зору етнічних процесів у просторі, залежно від географічного положення та поширення. Етномузикологія (музична етнографія) практично не існує поза національною та регіональною приналежністю фольклорних творів. РД відкривають широкі можливості для з'ясування особливостей національного стилю, який становить сукупність стильових рис фольклору вужчих локальних традицій, висвітлення спільних історичних коренів міжнаціональних явищ, міжнаціональних зв'язків та міграційних процесів у фольклорі. В українській музичній фольклористиці РД народнопісенної творчості, започатковане М. Лисенком, знайшло подальший розвиток у працях П. Сокальського, Ф. Колесси, К. Квітки. Регіональний принцип дослідження лежить в основі таких праць Ф. Колесси, як «Народні пісні з південного Підкарпаття» (1923), «Народні пісні з Галицької Лемківщини» (1929), «Старинні мелодії українських обрядових пісень (весільних і колядок) на Закарпатті» (1934), «Народні пісні з Підкарпатської Русі» (1938), «Народна музика на Поліссі» (1939), «Народнопісенні мелодії українського Закарпаття» (1946). Принципи РД знайшли вияв у працях К. Квітки «Об областях распространения некоторых типов белорусских обрядовых песен» (1941), «Про наспіви українських лівобережних купальських пісень», «Наспіви жнивних пісень північно-західних районів території поширення української мови» та ін. К. Квітка першим порушив питання дослідження українського фольклору у басейнах рік як ефективний метод проникнення в таємниці слов'янських основ народної музики, висвітлення міграційних процесів у музичному фольклорі. Активізувалися РД фольклору в Україні у післявоєнні роки. Вийшли друком збірники «Буковина в піснях» (Чернівці, 1957, упоряд. Г. Сінченко, В. Пасічний, О. Романець), «Закарпатські народні пісні» (Ужгород, 1959, упоряд. М. Кречко; Київ, 1962, упоряд. З. Василенко), «Украинские песни Закарпатья» (Москва, 1968, упоряд. В. Гошовский), «Пісні з Волині» (Київ, 1970, упоряд. О. Ошуркевич, М. Стефанишин), «Лемківські співанки»

(Київ, 1967, упоряд. М. Соболевський), «Українські народні пісні з Лемківщини» (Київ, 1972, зібр. О. Гижею). У кінці XX — на початку XXI ст. РД набувають дедалі більшого розвитку й привертають увагу етномузикологів. Виходять друком численні збірники у видавництві «Музична Україна» («Пісні Львівщини», «Пісні Сумщини», «Пісні Тернопільщини», «Пісні Буковини», «Пісні рідного села»), «Наукова думка» та ін., дослідження (О. Мурзиної, Г. Коропниченко, Є. Єфремова, О. Трикової та ін.), захищено дисертації (О. Смоляк, І. Клименко та ін.). Фольклористи за допомогою РД спостерігають жанрову і стильову багатоманітність фольклорних явищ в Україні. Зокрема, для Карпатського регіону характерні співанки-хроніки, заробітчансько-емігрантські пісні. Для західноукраїнських пісень характерне виконання коломийок, карічек, пісень колісцевої форми. Для центральних та східних областей, Полісся, Поділля, Волині типове недоспівування останнього ненаголошеного складу строфи. На Подніпров'ї особливого розвитку набув стиль багатоголосого протяжного співу.

Літ.: Колесса Ф. Музикознавчі праці. Київ, 1970. 554 с.; Квітка К. В. Вибрані статті : у 2 ч. Київ, 1985. Ч. 1. 142 с.; Правдюк О. А. Українська музична фольклористика. Київ, 1978. 328 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Проблеми етномузикології : зб. наук. праць / упоряд. О. Мурзина. Київ, 1998. Вип. 1. 2004. Вип. 2.; Смоляк О. Весняна обрядовість західного Поділля в контексті української культури. Тернопіль, 2001. Ч. 1. Монографія. 2004. 296 с. 2001. Ч. 2. Нотний додаток. 392 с.

Людмила Єфремова

«РЕСПУБЛІКАНЕЦЬ» — орган штату Республіканських військ Катеринославщини. Газету видавали прихильники Директорії. Виходила 5 разів на тиждень протягом місяця (21.12.1918 —25.01.1919) в Катеринославі, обсягом від 5 до 10 с. Редактор — Станіслав Бачинський, голова міського та губернського комітету Української Партії соціалістів-революціонерів. Друкувала найважливіші матеріали внутрішньої і зовнішньої політики України, про події на Катеринославщині, висвітлювала культурне життя України і краю, проблеми розвитку освіти, науки, літератури, діяльність «Українського видавництва в Січеславі», клубу «Громада», наукову і лекційну роботу Д. Яворницького, друкувала вірші, оповідання, нариси, фейлетони місцевих авторів (зокрема, Д. Яворницького), статті з краєзнавства (Дмитро Гульба, «Що треба читати про рідний край», 1919, № 29); статті Д. Чернявського («Пам'яті М. Ф. Сумцова», «Що читати з рідної історії», «Треба знати свій рідний край» тощо).

Людмила Іваннікова

РЕФРЕН — (фр. refrain — приспів) у фольклорі серединний або структурно завершальний, регулярно повторюваний фрагмент, у прозовому фольклорі — словесний, в інструментальній музиці — музичний, у народній пісні — музично-поетичний. Р. забезпечує чітке строфічне членування пісенного тексту, від якого він іноді відрізняються віршовим розміром, значно частіше — інтонаційно. При гуртовому виконанні пісні основну строфу часто виконує соліст або група виконавців, Р. підхоплює цілий гурт. Р. можуть бути різномасштабні, у народній пісні від однієї складоноти-вигуку (наприклад, «Гей!») до розгорнутих форм, які можуть дорівнювати пісенній строфі або навіть перебільшувати її (наприклад, «Святий вечір, добрий вечір, добрим людям на здоров'я!» при однорядковій строфі щедрівки). У пісні куплетної форми Р. називають приспівом. Р. поширені переважно у колискових, календарно-обрядових піснях, деяких весільних піснях, баладах та соціально-побутовій ліриці, жартівливих і танцювальних піснях тощо.

Літ.: Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

РИБАЧУК (Рибачок) Степан Федорович (1881, с. Рокита Старовижівського пов. Волинської губ. — 1945, там само) — лірник. Учень Каленика Деркача. Був добрим імпровізатором і популярним співаком-музикантом. Разом

зі своїм учнем І. Власюком ходив на заробітки у Любохини, Заболоття, Камінь-Каширський, Брест, у села Білорусі. У репертуарі історичні пісні («Про війну», «Про скасування кріпацтва»), побожні канти і псальми, рекрутські («Про рекрута»), літературного походження («Зайшов ясний місяць за хмари»), жартівливі («П'яниця», «Весілля Зайця»).

Літ.: Ошуркевич О. Лірники Західного Полісся. *Лірницькі пісні з Полісся* / зап., впоряд і прим. О. Ошуркевича ; нотні транскрипції Ю. Рибака. Рівне, 2002. С. 119.

Ірина Коваль-Фучило

РИЛЬСЬКИЙ Максим Тадейович (07.03.1895, м. Київ — 24.07.1964, м. Київ) — видатний український поет, перекладач, учений, академік АН УРСР (1943), АН СРСР (1958). Його батько, Рильський Тадей Розеславович, — громадський діяч, етнолог, економіст. Після смерті батька (1902) родина переїхала до с. Романівка (нині — Попільнянського р-ну Житомирської обл.). З 1908 навчався в київській приватній гімназії. На формування його світогляду і творчих інтересів вплинули композитор М. Лисенко, фольклористи Д. Ревуцький і О. Русов. 1915 — 1918 навчався на медичному факультеті Київського університету ім. Святого Володимира, на історико-філологічному факультеті Народного університету в Києві, однак через революцію і громадянську війну навчання не закінчив жодного. 1919 — 1929 учителював спочатку в Романівці, потім — у київській залізничній школі, викладав на робфаці Київського університету, в Українському інституті лінгвістичної освіти. Писати вірші почав рано, перша збірка «На білих островах» вийшла 1910. У 20-ті входив до літературного об'єднання «неокласиків», яке офіційна критика звинувачувала у «відірваності від актуальних проблем соціалістичного суспільства». Першим зрілим збірником віршів вважається «Під осінніми зорями» (1918). У 20-ті вийшли ще 10 збірок поезій Р. і кілька книг поетичних перекладів. У 1931 Р. був заарештований, майже рік провів у Лук'янівській тюрмі. Після звільнення напрям його творчості різко змінився; вже на збірнику «Знак терезів» (1932) позначилося прийняття нової реальності і засад соцреалізму, що призвело до відчутних художніх втрат. Р. отримує посаду Голови Спілки письменників УРСР (1943 — 1946), нагороди: орден Трудового Червоного Прапора (1939), державну премію СРСР (1943, 1950), Ленінську (1960). В грудні 1942 його призначено директором Інституту народної творчості і мистецтва АН УРСР (пізніше — Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнографії, з 1964 — його імені, сьогодні — Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України). Фольклористична діяльність Р. розпочалася у повоєнний період. Він опублікував понад 30 наукових і публіцистичних статей, доповідей, передмов до збірників фольклору. Досліджував переважно пісенні жанри (думи, билини, історичні та ліричні пісні). Героїчний епос українців розглядається у працях: «Вступне слово [до збірника «Українські думи та історичні пісні», 1944], «Живе відображення історії» (1955), «Героїчний епос українського народу» (1958), «Об украинских думах» (1964) та ін. Автор ставить питання зв'язку епосу з історією народу, історіографії вивчення дум та історичних пісень, їх жанрових особливостей, умов побутування та виконавства. Р. вказував на спорідненість героїчного епосу українців та інших слов'янських народів, відзначав спільність деяких тем, образів, особливостей поетики. Праця «Сербські епічні пісні» (1947), розрахована на широку публіку, знайомить українських читачів з юнацькими і гайдуцькими піснями; автор пише про Вука Караджича, їх збирача і дослідника, про виконавців цих творів, про періодизацію виникнення сюжетів і циклів, стилістичні риси епічних пісень. Розповідь про епос сербів Р. ілюструє власними перекладами з виданого 1946 збірника з такою самою назвою. Звертався він і до питань текстології фольклору («кілька зауважень», 1958), співпраці у галузі різних наук (власне, комплексного підходу) при дослідженн-

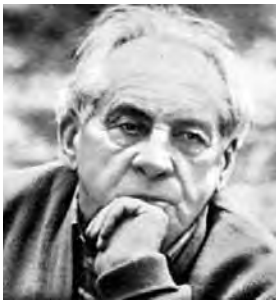

Рильський Максим Тадейович

ні явищ народної культури («Стан і завдання етнографії на Україні», 1954; у 20-томнику — «Питання етнографії»). Р. закликав професійних митців до творчого засвоєння традицій фольклору, однак застерігав від ідеалізації, «фетишизації» народної творчості взагалі. Неодноразово спонукав колег звернути увагу на фольклор робітничого середовища, і ця ініціатива була підтримана в ІМФЕ у 70-х. На деяких працях, зокрема «Поезія і народна творчість про возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі», 1954, «Великий Жовтень і народна творчість», 1957 та ін. позначився вплив тогочасних ідеологічних штампів і обмежень, однак і тут автор висловлює думки, що йшли врозріз із усталеними формулами: про шкідливість нівелювання народних талантів, критичне ставлення до якості пісенних новотворів тощо. Р. — блискучий організатор науки, відроджував і розвивав українську фольклористику, репресовану в 30-х роках, зокрема славістичні дослідження (в ІМФЕ у 1955 створена група слов'янської фольклористики), підготував гідні наукові кадри, ініціював і координував збирацьку роботу і створення об'ємних рукописних фондів. За його участі відновлено журнал «Народна творчість та етнографія», започатковано видання багатотомної серії «Українська народна творчість». Р. був науковим керівником і відповідальним редактором низки монографій і наукових збірників. У своїй оригінальній поезії він звертався до стилістики, образності, мотивів фольклору.

Праці: Вступне слово [до збірника «Українські думи та історичні пісні». Укрдержвидав, 1944]. *Зібрання творів : у 20 т.* Київ, 1987. Т. 16. С. 9—13; Сербські епічні пісні. *Зібрання творів : у 20 т.* Київ, 1987. Т. 16. С. 14—33; Живе відображення історії (До Всесоюзної наради з питань епосу східнослов'янських народів). *Зібрання творів : у 20 т.* Київ, 1987. Т. 16. С. 55—60; Словесна творчість українського радянського народу. *Зібрання творів : у 20 т.* Київ, 1987. Т. 16. С. 90—98. Героїчний епос українського народу *Зібрання творів : у 20 т.* Київ, 1987. Т. 16. С. 132—156; Об украинских думах. *Зібрання творів : у 20 т.* Київ, 1987. Т. 16. С. 157—163; Питання етнографії. *Зібрання творів : у 20 т.* Київ, 1987. Т. 16. С. 172—179.

Літ.: Лавров Ф. Максим Рильський і українське кобзарство. *НТЕ.* Київ, 1962, № 2. С. 58—63; Дей О. І. Поезія Максима Рильського і народна пісня. *НТЕ.* Київ, 1974. № 2. С. 5—21; Дей О. Народна пісня в полі поетичних і наукових інтересів Максима Рильського. *Дей О. Сторінки з історії української фольклористики.* Київ, 1975. С. 235—271; Пазяк Н. Фольклористична діяльність Максима Рильського. *НТЕ.* 1990. № 2. С. 45—49; Руда Т. Фольклор у науковій та художній творчості Максима Рильського. *Руда Т. Грані великого таланту: Максим Рильський — поет, перекладач, учений.* Київ, 2017. С. 21—41.

Тетяна Руда

РИНДЗІВКИ (ринцівки, райцовання, ломківки) — календарно-обрядові пісні, які виконували переважно хлопці під час обходу дворів у великодній час. Зафіксовані на Яворівщині у Львівській обл. Відомі згадки про ранні записи пісень цього типу на Лемківщині. За тематикою (побажальні мотиви, привітання) і особливостями побутування подібні до колядок, західнополіських волочобних пісень, польського (Люблінщина) «дингуса». Побутування цього звичаю відлунює у збереженій подекуди назві великоднього понеділка — «волочильний» або «волочебний», традиції великоднього відвідування родини, близьких і знайомих та нагородження відвідувачів («волочільників») «волочільним» — крашанками, калачами. В. Гнатюк у своєму виданні гаївок подав цикл риндзівок (записи із Яворівщини), додавши пояснення записувача з 1870-х про те, що ці пісні співають гурти хлопців другого і третього днів Великодніх свят дівчатам і молодицям, котрі вийшли заміж в останній час — «в зимне пущаннє». Гурти приходять вночі з музикою (звичайно скрипалем, часом беруть і басиста), стають під вікнами і співають усі в один голос. Коли закінчать, дівчина виносить їм за поріг кільканадцять або й більше писанок і звичайно додає ще пару крейцарів на «почастованє». Далі всі відходять тихо і під вікном іншої дівчини співають ту саму або іншу риндзівку. За змістом і формою риндзівки подібні до колядок «для дівчини» (які величають дівчат). Відрізняються в основному рефреном

«Же Христос, же воскрес, же воістину воскрес», яким, очевидно, пізніше замінено якийсь давніший дохристиянський рефрен. Збереження цих обходів у XX ст. засвідчують і сучасні записи.

Літ.: Гаївки. Зібрав В. Гнатюк. Мелодії схопив на фонограф Й. Роздольський, списав Ф. Колесса. *МУЕ*. Львів, 1909. Т. 12. 267 + 100 с.; Луньо Є. Риндзівки. *НТЕ*. 1993. № 3. С. 47—53; Голубець О. До питання жанрової класифікації українського весняного календарно-обрядового фольклору. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2010. Вип. 43. С. 76—84; Коваль-Фучило І. Ринцівки — українське великоднє колядування (у контексті польського «дингусашиміґуса» і білоруських волочобних пісень). *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу. Зб. наук. пр.* Одеса, 2011. С. 151—160.

Ірина Коваль-Фучило

РІГЕЛЬМАН Олександр Іванович (1720, Санкт-Петербург — 1789, с. Андріївка Чернігівського пов., Чернігівської губ., тепер Чернігівський р-н Чернігівської обл.) — російський історик, етнограф, генерал-майор інженерної служби російської армії. Походив з німецького дворянського роду, народився й виріс у Петербурзі, ще в дитинстві став круглим сиротою. Мріяв стати інженером. 1730—1738 навчався у Петербурзькому шляхетському корпусі. 1738 був направлений до Києва, 1739 брав участь у російсько-турецькій війні. 1740 знов повернувся до Києва, далі служив у Чернігові, згодом — на Півдні України, де брав участь у розмежуванні кордонів Росії та Туреччини. У 1741—1743 перебував у службових справах на Запорожжі, на Дону, на території Гетьманщини, де проводив інженерно-технічні, топографічні та фортифікаційні роботи, а також збирав матеріали про історію, побут і звичаї українського народу, про історію російських та українських козаків. З топографічними приладами в руках він пройшов шлях від гирла Синюхи (притока Бугу) аж до Дніпра, Міуса й Азова. Усі ці роки постійно перебував в оточенні запорожців, добре знав побут, звичаї та усні перекази козаків. Яскраві враження згодилися йому в майбутньому для написання його історичних праць. Після завершення цих робіт ще кілька років працював в Україні. 1745 здійснював топографічну зйомку прикордонної смуги від Києва до Смоленська, об'їхав у службових справах Прилуцький, Лубенський, Миргородський, Переяславський полки, складав плани українських міст та містечок, зводив оборонні укріплення у Василькові, Обухові, Трипіллі, Стайках. З 1749 — в Оренбурзі, у 1760—1770 Р. перебував на Дону, будував фортецю св. Димитрія Ростовського (м. Ростов-на-Дону). 1763 був відкликаний до Петербурга, мав аудієнцію в цариці Катерини II. За проекти військових укріплень дістав високу нагороду від неї і 1770 чин полковника, а 1771 — генерал-майора. 1772—1773 знову брав участь в російсько-турецькій війні, керував спорудженням фортець по всій Азовській губернії. 1782 пішов у відставку і назавжди оселився в с. Андріївка поблизу Чернігова, у маєтку своєї дружини, яка походила з козацько-старшинського роду Лизогубів, де прожив безвиїзно 7 років. Тут працював над головною своєю працею «Летописное повествование о Малой России, о ее народе и козаках вообще». Перший варіант її він написав 1778. Друга редакція збільшилася ще на дві частини. Остаточно роботу було завершено 1786. Помер 1789 на 69 році життя. Похований у с. Андріївка, у кам'яній церкві, яку Р. сам збудував ще за життя. Рукопис праці Р. 1847 вперше опублікував О. Бодянський з власною передмовою в часописі «Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете» та окремою відбиткою. О. Бодянський відкрив світу ім'я Р. як письменника, «очень любознательного, трудолюбивого, и замечательного по части отечественной истории», опублікував рукопис зі збереженням усіх особливостей мови автора, за винятком «очевидных промахов переписчика и некоторых сокращений и странностей правописания, ни на чем не основанных». На погляд сучасних істориків (В. В. Кравченка) праця має компілятивний характер, складається з різних виписок і документів, та в

основному ґрунтується на козацько-старшинській історіографії — літописах XVII—XVIII ст. Для фольклористів цікаві 37 та 38 розділи книги шостої четвертої частини праці Р.: «Предложение, касающееся до сего летописного повествования, как то: особое описание о бывших запорожских козаках, жительстве, поведении и обычаях их» та «Описание пребывающих малороссийских народов жительства, обычаев и обрядов нынешних и прежних». Перший переважно ґрунтується на одному зі списків рукописної праці С. Мишецького «История о козаках запорожских», із доповненням власних записів О. Рігельмана. Тут йдеться про походження запорожців, внутрішню структуру Січі, військову ієрархію, про козацькі ради, порядок їх проведення, ритуал вибору кошового та козацької старшини, про т. зв. «чорні ради», про релігійні звичаї, церковні відправи та спів, про звичаєве та майнове право, економічні відносини, про ремесла і промисли на Запорожжі, про календарні та похоронні звичаї, зокрема про унікальний старовинний звичай «ралéць», тобто взаємне пошанування і пригощання козаків і старшини на Різдво й Великдень, про спосіб харчування, страви, посуд, ритуальні гуляння після розподілу здобичі та ритуальні вбивства, про кулачні бої та смертну кару тощо. У цьому розділі проаналізовано світогляд та субкультурні звичаї запорожців, процес сакралізації окремих особистостей (кухаря, кошового). Характерно, що ритуальні діалоги (під час вибору кошового або старшини) Р. відтворив живою народною мовою, що має значну наукову цінність. Українською мовою також записано текст пісні, складеної за свідченням автора, після зруйнування Січі і виконуваної на Запорожжі. Це перший в українській фольклористиці запис пісні цієї тематики. Вона має компілятивний характер. Варіант унікальний тим, що козаки звертаються не до Петра Калнишевського, а до Богдана Хмельницького. Інший розділ Р. присвятив життю і побуту українського народу — шляхетства, козаків і посполитих (селян). Він описав антропологічні особливості, зачіски, одежу, ментальність, музичні інструменти, танці. Більшість відомостей, що стосуються фольклору та етнографії, Р. запозичив з «Истории о козаках запорожских» Симеона Мишецького.

Праці: Летописное повествование о Малой России и ея народе и козаках вообще, отколь и из какого народа оне происхождение свое имеют и по каким случаям оне ныне при своих местах обитают, как то: черкасские или малороссийские и запорожские, а от них уже донские, а от сих яицкие, что ныне уральские, гребенские, сибирские, волгские, терские, некрасовские и проч. козаки, как равно и слободские полки. Собрано и составлено чрез труды инженер-генерал-майора и кавалера Александра Ригельмана, 1783—86 года. Москва, 1847; Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / вст. ст., упоряд. та прим. П. М. Саса, В. О. Щербака. Київ, 1994. 768 с.

Літ.: Кравченко В. В. Рігемальн Олександр Іванович. *Українське козацтво: Мала енциклопедія* / кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко ; відпов. ред. С. Р. Лях. Вид. 2-е, доп. і перероб. Київ ; Запоріжжя, 2006. 672 с.; Іваннікова Л. В. «История о козаках запорожских» Семена Мишецького як джерело до вивчення фольклору XVII—XVIII століть. *Слов'янський світ : Щорічник*. Київ, 2015. Вип. 14. С. 46—76.

Людмила Іваннікова

«РІДНИЙ КРАЙ» — український щотижневий громадсько-політичний і літературно-науковий журнал, популярно-освітнього характеру. Заснований наприкінці 1905 спочатку заходами української місцевої Громади в Полтаві, з кінця 1907 до 1914 — у Києві, 1915—1916 — у Гадячі Полтавської губ. Спочатку виходив як тижневик, з 1910 — тричі на місяць, з 1912 — неперіодично. Для друку використовували фонетичний правопис, а в 1915—1916 — ярижку. Видавець Г. Маркевич, редактори М. Дмитрієв, український громадський діяч, голова Полтавської Громади, та Г. Коваленко. 1907—1914 редактором була О. Косач (Олена Пчілка) (1849—1930). Протягом 1908—1914 Олена Пчілка готувала також додаток для дітей «Молода Україна», де друкувала фольклорні записи, оповідання й вірші. «Рідний край» приділяв чимало уваги історії, етнографії, народній творчості, питанням розвитку

української мови і літератури, а також інформував про суспільно-політичне і культурне життя. Попри цензурні утиски проіснував 10 років. Серед співробітників журналу були Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, Леся Українка, Андріан Кащенко, Г. Шерстюк, О. Сластіон, П. Капельгородський, Л. Пахаревський, О. Олесь, П. Тичина та ін. Крім літературних творів, критичних нарисів, у журналі вийшли друком народознавчі статті, присвячені народним думам, кобзарям і кобзарству, постатям видатних фольклористів (П. Житецькому, Б. Грінченку, Д. Яворницькому та ін.).

Літ.: Рідний Край. *Енциклопедія українознавства.* Т. 7. С. 2520—2521.

Людмила Іваннікова

РІЧИНСЬКИЙ Арсен Васильович (25.06.1892, с. Тетильківці Кременецького пов. Волинської губ., тепер Шумський р-н Тернопільської обл. — 13.04.1956, ст. Джусали Кзилординської обл., Казахстан) — богослов, історик, етнограф, фольклорист, лінгвіст, композитор, публіцист, основоположник етнології релігії в українському релігієзнавстві. Народився в сім'ї дяка-псаломника, згодом — священика. Навчався в Клеванській духовній школі, Кременецькій гімназії, Житомирській духовній семінарії. Деякий час Р. працював учителем церковно-парафіяльної школи в с. Сіднярки Луцького пов. (1911), цього ж року вступив на медичний факультет Варшавського, а 1914 став студентом Київського університету. З 31 травня 1917 до 9 квітня 1920 був лікарем в Ізяславі (повітове місто Волинської губ.). Видавав журнал «Ізяславська дорога». Читав лекції з українознавства для вчителів м. Острога. З 1918 — член шкільної управи. З 1922 працював у Володимирі-Волинському на посаді головного лікаря міської лікарні. 1924 видавав щомісячник «На варті», де порушив проблему етноконфесійної самобутності українського народу. Уклав і видав збірку церковних піснеспівів українською мовою для сільських хорів, шкіл і народу «Всенародні співи в Українській Церкві» (1925), написав низку богословських праць, присвячених історії УАПЦ, видав «Українські колядки» (1927) та впорядковану ним «Українську відправу вечірню і ранню на мішаний хор» (1929). Р. — автор численних хорових концертів для місцевої «Просвіти» на патріотичну та церковно-релігійну тематику. Завдяки його старанням і праці у Володимир-Волинському соборі вперше запровадили почергові відправи українською і церковнослов'янською мовами, а в церкві св. Миколая — лише українською. У соборі Різдва Христового м. Тернополя досі звучить Літургія Р. Боровся за відновлення стародавніх українських церковних звичаїв та обрядів, скасованих РПЦ та царською владою. 1927 на з'їзді православних мирян-українців у Луцьку був обраний головою «Православно-Церковного Українського Виконавчого Комітету у Річі Посполитій Польській». За цю діяльність 1929 Св. Синод Польської ПЦ піддав його анафемі, та згодом виправданий, він став ідеологом УАПЦ в боротьбі за її українізацію, писав праці з історії церкви, що стосуються періоду з другої половини XVII ст. до 20—30-х XX ст. Був організатором філій «Просвіти», «Союзу українок», «Пласту» на Волині, фестивалів народної творчості тощо. Член ОУН Волині (1929). Навколо нього — основоположника релігійно-національної ідеології — гуртувалася національно-свідома інтелігенція і селяни, молодь, жіноцтво. За цю діяльність був чотири рази ув'язнений польською владою (1922, 1925, 1935, 1939), два останніх — із засланням у концтабір Березу-Картузьку. 20 жовтня 1939 був заарештований НКВС і засуджений на 10 років табірного ув'язнення. Причиною арешту стала не лише його проукраїнська позиція, а й праця «Проблеми української релігійної свідомості», яку вважали «антирадянською книгою». Дружину та дітей вивезли в Північний Казахстан. Після звільнення з концтабору (1949) Р. не дозволили повернутися на батьківщину, він разом із сім'єю проживав у Казахстані, де трагічно загинув і був похований. 14 жовтня 2006 був переза-

хоронений на Микулинському цвинтарі. 2011 канонізований Архієрейським Собором УАПЦ під ім'ям св. праведного Арсенія, ісповідника й лікаря, Волинського чудотворця. Того ж року була написана ікона св. Арсенія та складений акафіст до нього. З 1998 в Луцьку за участю вчених і духовенства УАПЦ проводять Річинські читання. Його ім'я присвоєно Кременецькому медичному училищу (1998). На фасаді будівлі училища та родинному будинку у Володимирі-Волинському встановлено меморіальні дошки. Р. вважають основоположником етнології релігії в українському релігієзнавстві. Головну працю вченого «Проблеми української релігійної свідомості» (1933) перевидано чотири рази. У ній автор порушив проблему історії національно-релігійного світогляду українців, особливостей української релігійної ментальності в порівнянні з ментальністю росіян (цьому присвячені III і IV розділи книги «Особливості української релігійної вдачі» та V розділ «Особливості релігійного світогляду росіян») тощо. Хоч вона й не має безпосереднього стосунку до фольклористики, однак ці розділи, особливо III—IV, написані із використанням численних фольклорних джерел, насамперед колядок, щедрівок, весільних пісень, замовлянь, похоронних голосінь, легенд і апокрифів. Автор простежив процес формування українського релігійного світогляду у розділах «Основні риси первісного поганського світогляду староукраїнців»; «Впливи заратустрового дуалізму, тотемні й магічні вірування»; «Героїчна доба поганства на Україні (варязький Олімп)»; «Християнський культ і двоєвірря» тощо. У цьому дослідженні він спирався на праці українських істориків, етнографів, фольклористів: В. Гнатюка, К. Сосенка, К. Копержинського, М. Теодоровича, Ф. Вовка, П. Куліша, О. Потебні, В. Шухевича, Ф. Колесси, та ін. Значну увагу Р. приділив стародавнім обрядам: весіллю, похорону, Різдву, Щедрому вечору (у цьому питанні перебуває під значним впливом К. Сосенка). Цікавий підрозділ «Місцеві церковно-народні звичаї», у якому автор переконливо довів, що вони для народу мають величезне значення, важливіше за будь-які церковні догмати і канони, і що народ вперто й непорушно дотримується їх за будь-яких обставин, обстоює більше, ніж будь-які інші цінності. До першої групи, за спостереженням Р., належать ті звичаї, в основі яких староукраїнський поганський світогляд, до другої — церковно-народні звичаї суто християнського походження, третя — звичаї місцевого значення, тобто локальні. Дослідник навів цікаві приклади звичаїв та ритуалів, характерних тільки для України — що стосуються церковних богослужінь і свят, поминання померлих, шлюбів тощо. Автор дійшов висновку, що головним напрямом українського релігійного життя в цілому є синтез великих релігійних культур Сходу і Заходу, а головною серцевиною його є староукраїнський поганський світогляд.

Праці: Українські колядки. 1927; Скорбна Мати. Збірник українських церковно-народних пісень із богогласника. На мішаний хор. Володимир-Волинський, 1929; Проблеми української релігійної свідомости. Володимир-Волинський, 1933; Проблеми української релігійної свідомості / упоряд. А. Гудима / видання четверте, виправлене, доповнене. Тернопіль, 2009. 368 с.

Літ.: Гудима А. З когорти святих сповідників українського православ'я. *Арсен Річинський. Проблеми української релігійної свідомості.* С. 3—10.

Людмила Іваннікова

РОДИННО-ПОБУТОВІ ПІСНІ, подібно до пісень про кохання, утворюють значний за обсягом підрозділ позаобрядової родинно-побутової лірики українського фольклору. Вони мають генетичні витоки в обрядовій пісенності, зокрема у весільних піснях, а також у баладній творчості. Основним критерієм віднесення народнопісенних творів до цієї категорії є поетичний текст пісень, сюжетні особливості. У Р-ПП відображено родинні стосунки у всій їхній складності переважно з погляду жіноцтва як основного творця та виконавця родинно-побутової лірики. Від родинно-обрядових пісень вони відмежовуються відсутністю приуроченості їх до обряду, виконання «будь-

коли». Від балад вони відрізняються менш розгорнутим сюжетом, відсутністю трагічної колізії. У Р-ПП найчастіше відсутні відчутні соціальні мотиви та історичні події, здебільшого їм не притаманна моторна мелодика, гумористично-сатиричні ситуації жартівливих та танцювальних пісень. Основний зміст Р-ПП — родинний побут, переважає зображення жіночої долі у негативному аспекті. Лише поодинокі зразки без розгорнутої сюжетної лінії змальовують щасливе подружнє життя («Ой бочечка, бочечка дубовая», «По садочку хожу я, хожу»). Жінка страждає від невірного чоловіка-зрадника («Туман яром по долині», «Ой горе, горе», «Ой в полі береза», «Де б я, де б я із досадоньки пішла», «Розкопаю я гору»), ненависного нелюба («Котилася горошина», «Ой вишенька да черешенька», «Кохав мене батько», «Ой на горі дуб, дуб», «Посію я конопельки», «Чи я в лузі не калина?», «Ой ти, дубе кучерявий», «Косив козак сіно», «Ой походжено та породжено»), від нерівного шлюбу зі старим чоловіком («Ти в мене косив, я в тебе громадила»). Водночас спритна жінка намагається обдурити старого чоловіка, втекти від нього гуляти або до молодого («І кивала, і моргала», «Ой темная та невидная ніченька»). Натомість чоловік відверто нехтує, зневажає і ображає нелюбу жінку («Ой піду я понад лугом»). Найбільша кількість Р-ПП змальовує життя і страждання жінки у шлюбі з лихим, жорстоким чоловіком («Гиля, гиля, сірі гуси», «Ой вийду я на могилу», «Породила мене мати у святу неділю», «Іще сонце не зіходило», «Із-за гори та вітер повіває», «Голівонька моя бідная», «Тече річка-невеличка», «Ой там, за горою», «Чорноморець, матінко», «Ой сама я, самісінька»), чоловіком-п'яницею («Ой хотіла мене мати», «Соловейку, соловейочку», «Ой соколю, соколю», «Ой мати, мати старая», «Ой зацвіла червона калина», «Ой у полі висока могила», «Ой зацвіла рожа край вікна»). Набагато менше Р-ПП про жінку-п'яницю («Ой п'яна я, п'яна», «Ой час-пора та додомоньку»). Свекруха у Р-ПП змальовується переважно злою й лихою у ставленні до невістки («Зажурилася бідная удівонька», «Біла береза в печі горіла», «А мій батько як цвіт»). Сини й невістка відмовляються на старість годувати матір («Ой сини мої, соколи мої»), мати повчає сина («Ой п'є козак, п'є»), розпитує, хто йому милішій («Ой у полі, в полі»). Брат турбується про сестру («Ой гаю мій, гаю», «Вітрець повіває», «Ой роде мій», «Ой піду я лугом»), брати не навідують убогу сестру («Пийте, люди, горілочку», «Вилітала галка»). Куми відвертаються від убогого чоловіка («Ой колись я гроші мав»). Як тяжке випробування в Р-ПП зображується розлука з родом, родиною («У неділю рано синє море грало», «Ой журавко, журавко», «Ой Боже, Боже», «Чоловіче мій»). Чоловік одружується з удовою, а вона згадує першого чоловіка («Туман яром»), не хоче одружуватись з удовою через її дітей («Їхав козак з України»). Частина Р-ПП присвячена змарнованій людській долі («Щось у лісі гукає?», «Пусти мене, мамо», «Ішов козак з Дону», «Зелений дубочок», «Ой на ставу, на ставочку», «Ой з-за гори, з-за крутої»), безпричинній журбі («Журо моя, журо», «Сумно мені, сумно»). З погляду музичних особливостей, Р-ПП представляють один із підрозділів пісенної лірики разом із піснями про кохання, соціально-побутовими піснями та баладами. Водночас вони порівняно більш консервативні, ніж пісні про кохання, які швидше всотували в себе новітні тенденції, зокрема романсову мелодику тощо. Порівняно з баладами, Р-ПП мають більшу тенденцію до гуртового виконання, більш розвинене багатоголосся, особливо у східноукраїнських співочих традиціях, більшої ліризації та психологізації мелодики. Загалом Р-ПП, як і решта пісенної лірики та епіки, мають тенденцію до регіоналізації музичних особливостей, тобто відображають особливості музичного мислення відповідного пісенного регіону, певного музичного середовища. У деяких співочих традиціях, зокрема в традиціях із домінуванням протяжної пісенності (Подніпров'я), на перший погляд, вони розчиняються у стильовому

плані. Проте більшість із них зберігає власну віршову силабіку, відповідний віршовий розмір. Чимало Р-ПП із яскравим наспівом зберігають також і власну оригінальну інтонаційність, незважаючи на регіон побутування, як, наприклад, пісня «Ой зацвіла рожа край вікна» та ін.

Літ.: Іваницький А. Українська народна музична творчість : посіб. для вищ. та сер. учб. закладів. Київ, 1990. 336 с.; Пісні родинного життя / упоряд. та вступ. ст. Г. В. Довженок. Київ, 1988. 359 с.

Людмила Єфремова

РОДІНА Марія Савівна (1901 — ?) — фольклорист, історик. З 1944 — старший науковий співробітник ІМФЕ, з 1945 — завідувач відділу рукописних фондів ІМФЕ. Авторка «Пам'ятки збирача фольклору» (1946). Написання «Пам'ятки» було логічним наслідком ухвали Ради народних комісарів УРСР від 11 серпня 1944 про збирання «фольклору Великої Вітчизняної війни» та проведення Республіканської наради практиків-збирачів фольклору (жовтень 1944), на якій Р. виступила з доповіддю. Попередній методичний посібник під назвою «Збираймо фольклор Великої Вітчизняної війни», підготовлений Р. спільно з М. Плісецьким і Г. Сухобрус (1945), друком не вийшов. Попри характерну для того часу заідеологізованість (тези про відбір «кращих зразків» із орієнтацією на т. зв. «радянський фейклор»), вплив цього методичного посібника під гаслом «Записуймо фольклор!» був загалом корисним. Ця коротка «Пам'ятка» сприяла залученню населення до запису народної творчості та гуртуванню навколо центру збирання і дослідження фольклору — ІМФЕ (листи від записувачів на адресу ІМФЕ на ім'я Р. містили як самі твори, так і прохання надати поради щодо техніки записів). Сформульовані в ній тут «основні правила збирача» — прагнення до максимальної точності запису, найповнішої паспортизації та врахування контексту — покладені в основу сучасних фольклористичних польових студій. Готувала характеристики матеріалів, що надходили до фондів ІМФЕ. Була активним збирачем фольклору (зокрема, Р. належать цінні записи гуцульської інструментальної музики: «Похоронна гра», «Ой тая коломийка», «Гуцульський народний танок "Півторак"»). Досліджувала жанр історичної пісні. Автор розділу «Історичні пісні» в підручнику «Українська народна поетична творчість» (Київ, 1958, Т. І). Опубліковані стенограми виступів Р.: «Полтавський бій в українській народній творчості (До 230-річчя полтавського бою)» на Першій республіканській нараді кобзарів та лірників України (квітень 1939) — у журналі «Народна творчість» (нині — «Народна творчість та етнологія») (1939, № 2); «Життя історичних пісень в наші дні» на Нараді з питань вивчення епосу східних слов'ян (1954) — у збірнику «Історичний епос східних слов'ян» (1958) та ін. У наш час науковці (Kononenko : 2019; Герасименко : 2018) характеризують праці Р. як абсолютне відображення радянської системи мислення. Водночас, якщо відкинути ідеологічні нашарування (на які слушно вказують сучасні дослідники), у працях Р. можна помітити важливі теоретичні положення: констатація того, що фольклорний твір не є буквальним історичним джерелом; демонстрація синонімічної заміни фольклорних персонажів; простеження динамізму і реактуалізації народних творів у часі; спростування тез про «смерть» і «занепад» фольклору. Р. входила до складу упорядників видань: «Т. Г. Шевченко в народній творчості» (Київ, 1940) — спільно з Д. Кушнаренком і П. Гонтаренком; «Українська народна поезія про Велику Вітчизняну війну» (Київ, 1953) — спільно з М. Стельмахом, «Українські народні думи та історичні пісні» (Київ, 1955) — спільно з П. Павлієм та М. Стельмахом; «Історичні пісні» (Київ, 1961) — спільно з В. Хоменко та І. Березовським.

Праці: Життя історичних пісень в наші дні. *Історичний епос східних слов'ян.* Київ, 1958. С. 178—186; Історичні пісні. *Українська народна поетична творчість.* Київ, 1958. Т. І. С. 512—570; Народні скарби. *НТЕ.* 1957. № 2. С. 41—50; Пам'ятка збирача фольклору. Київ, 1946. 23 с.; Полтавський бій в українській народній творчості. *Народна творчість.* 1939. № 2. С. 41—53.

Літ.: Березовський І. П. Українська радянська фольклористика (етапи розвитку і проблематика). Київ, 1968. 344 с.; Герасименко Ю. А. Рецепція української історії в західноєвропейській прозі кінця XX — початку XXI століття : дис. ... канд. філол. наук. Бердянськ, 2018; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України: офіційний веб-сайт. Відділ архівних наукових фондів, рукописів та фонозаписів. URL : http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=25&Itemid=81; Історичний епос східних слов'ян. Київ, 1958. С. 178—186; Історичні пісні / упоряд. текстів, вст. ст. та приміт. І. П. Березовського. Київ, 1970. URL : http://www.ukrmusic.org/muzychni-tvory/pisennyky/istorychni-pisni-uporyadnyk-p-berezovskyj.html; Історія Національної академії наук України (1941—1945): Ч. 2. Додатки / редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) та ін. Київ, 2007. 576 с.; Косицька З. Марія Руденко — подільська майстриня та збирачка фольклору (епістолярна спадщина). *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії.* 2016. Вип. 16. С. 245—260; Хай М. Нові транскрипції інструментальної музики гуцулів. *Студії мистецтвознавчі.* 2014. Чис. 3. С. 128—129; Kononenko Natalie O. Ukrainian Epic and Historical Song: Folklore in Context. University of Toronto Press: Toronto ; Buffalo; London. 330 p.

Тетяна Волковічер

РОЗДОЛЬСЬКИЙ Осип Іванович (29.09.1872, с. Доброводи, нині Збаразький р-н Тернопільської обл. — 27.02.1945, м. Львів) — богослов, класичний філолог, фольклорист, етнограф, перекладач. Дійсний член НТШ (з 1930). Найбільше у доробку Р. записів українських пісень, казок, легенд та переказів. Він один із перших у світовому народознавстві почав записувати мелодії пісень на фонограф, що мало велике значення для збереження багатоголосся українського народу. У квітні 1900 уперше в Галичині для запису народних мелодій використав фонограф, ставши водночас й піонером застосовування звукозаписувальної техніки для документування народних наспівів у Центрально-Східній Європі. 1901 Р. перебував на Тернопільщині, де збирав матеріал для збірника «Галицько-руські мелодії». Розшифровку мелодій та редагування нотного матеріалу зробив С. Людкевич. Антологія Роздольського — Людкевича охоплювала 59 сіл Лемківщини, Волині, Західного Поділля та налічувала понад півтори тисячі зразків пісенного фольклору, різних за жанром і тематикою. У міжвоєнний час Р. плідно працював у галузі музичного фольклору, зокрема, записав понад три тисячі нових пісень з мелодіями, доклавши всіх зусиль до їх упорядкування та публікації. Всього дослідник обстежив щонайменше 180 населених пунктів, згромадивши близько 8—9 тис. народних мелодій. Збирацькою увагою не оминав і народну прозу. Разом із Ф. Колессою, С. Людкевичем та К. Квіткою заклав міцні підвалини розвитку української наукової музичної фольклористики, яка стала однією із засновників та лідерів сучасної світової етномузикології. Фольклорні тексти фіксував із максимальним дотриманням діалекту, з відповідними коментарями, паспортизацією, що дало підстави І. Франкові називати його «збирачем нового типу». Значна частина записів Р. неопублікована і зберігається в АНФРФ ІМФЕ. Ф. 40—1, 28—3.

Праці: Роздольський Й., Людкевич С. Галицько-руські народні мелодії : у 2 ч. *ЕЗ.* Львів, 1906. Т. XXI—XXII. Ч. 1; 1908. Ч. 2; Роздольський О. Кого бог любить, того невіджає. *Житє і слово.* 1894. Т. II. С. 353; Роздольський О. Чудесний хлопець. *Житє і слово.* 1894. Т. II. С. 195—198; Роздольський Й., Колесса Ф. Справозданє з етнографічної екскурзії. *Хроніка НТШ.* 1908. № 36. Вип. 4. С. 28—31.

Літ.: Сокіл Г. Осип Роздольський. Життя і діяльність. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 165 с.; Довгалюк І., Осип Роздольський : Музично-етнографічний доробок. Львів, 2000. 154 с.

Ірина Коваль-Фучило

Роздольський Осип Іванович

РОКОСОВСЬКА Софія (1856, с. Юрківщина Звягельського пов. Волинської губ., нині частина с. Ярунь Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл. — ?) — збирачка фольклорно-етнографічних матеріалів. Співпрацювала з Антропологічною комісією Краківської академії мистецтв, публікуючи свої матеріали на сторінках видання «Зібрання відомостей до антропології краю» («Zbiór wiadomości do antropologii krajowej») та у варшавському журналі «Вісла» («Wisła»). Перша праця «Wesele i pieśni ludu ruskiego ze wsi Jurkowszczyzny w pow. Zwiahel-

skim na Wołyniu» (1883), присвячена весільній обрядовості, де поетапно подано детальний опис драми з назвою обрядодій та проілюстровано його пісенними текстами (75), записаними транслітерацією. З необрядової лірики (293) до збірки увійшли колискові, чумацькі, балади і шумки. Наступна збірка «Przyczynek do etnografji ludu ruskiego na Wołyniu. Z materiałów, zebranych przez p. Zofię Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w powiecie Zwiahelskim, opracowal prof. dr. J. Kopernicki» (1887), упорядкована І. Коперніцьким, містить родинно- та календарно-обрядові звичаї, матеріали з народної медицини, демонології, вірування, загадки, дитячі ігри. Серед фольклорних жанрів: колядки (23), щедрівки (8), великіпосні (4), веснянки (20), купальські (38), обжинкові (12). Про календарні повір'я знаходимо ряд цікавих фактів у розвідці Р. «O świecieroślinnym. Wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu w Jurkowszczyżnie» (1889), де подано відомості про 231 рослину та інформацію про використання їх у медицині, сільському господарстві, обрядах і фольклорних текстах. Їй належить також студія про значення хліба в побутовому і святковому житті селянина. Із прозового матеріалу Р. зафіксувала 89 номерів казок. Публікації збирачки привернули увагу І. Франка та В. Гнатюка, які рецензіями відгукнулися на її збірки. Значна частина зібраного Р. матеріалу залишилася в рукописах. У зібраннях Антропологічної комісії АМ серед рукописів зберігаються її «Przysłowia z Jurkowszczyzny» (414 прислів'їв), збірки пісень «Pieśni ze wsi Jurkowszczyzny» (228), «Pieśni znad Horynia okolice miasta Równego» (42), «Pieśni, wieś Zabożyce nad Słuczą, powiat zwiahelski» (37).

Праці: Wesele i pieśni ludu ruskiego ze wsi Jurkowszczyzny w pow. Zwiahelskim na Wołyniu. *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej.* 1883. T. 8. S. 150—243; Przyczynek do etnografji ludu ruskiego na Wołyniu. Z materiałów, zebranych przez p. Zofię Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w powiecie Zwiahelskim, opracowal prof. dr. J. Kopernicki. *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej.* 1887. T. 11. S. 130—228; O świecie roślinnym. Wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu w Jurkowszczyżnie. *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej.* 1889. T. 13. S. 163—199; Bajki (skazki, kazki) ze wsi Jurkowszczyzny (pow. zwiahelskiego, gub. wołyńskiej). *Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne.* 1897. T. 2. S. 14—118; Chleb. Jego znaczenie w przesadach, lecznistwie i codziennym zyciu, zebrane na Wolyniu we wsi Jurkowszczyznie w pow. Zwiahelskim. *Wisla.* Warszawa, 1899. T. 13. S. 153—158.

Літ.: Франко І. Przyczynek do etnografji ludu ruskiego na Wołyniu. Kwartalnik historyczny. 1888. № 2. S. 268—273; Гнатюк В. Bajki (skazki, kazki) ze wsi Jurkowszczyzny (powiatu Zwiahelskiego, gubernii wołyńskiej). Zebrała Zofia Rokossowska. *ЗНТШ.* 1898. Т. XXV. Кн. 5. С. 41—44; Франко І. Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в. *Вибрані статті про народну творчість.* Київ, 1955. С. 233—242; Коваль-Фучило І. Софія Рокосовська — збирач фольклорних скарбів Звягельщини. *Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме.* Київ, 2008. С. 315—319; Дідух В. Д. Повернення Зофії Рокосовської. Звичаї, обряди, традиції волинян XIX ст. Тернопіль, 2012. 112 с.; Рак М. Рутеніка в зібраннях Антропологічної комісії Польської академії мистецтв. *Українська мова.* 2012. № 2. С. 104—111.

Валентина Головатюк

РОМАНЕНКО Іван (1794—1854, жив у с. Британи Борзнянського пов. Чернігівської губ., нині це с. Дуболугівка Ніжинського р-ну Чернігівської обл.) — кобзар (чернігівська школа). М. Білозерський на початку 1850-х записав від Р. варіанти дум «Козак Голота» та «Хведір безродний, бездольний» (опубліковані у збірнику А. Метлинського «Народные южнорусские песни», с. 440—441). Чернетка цього запису зберігається в АНФРФ ІМФЕ, ф. 3-3, од. зб. 130, арк. 4—4 (зв.) ; од. зб. 135. Арк. 29—30.

Літ.: Гримич М. Виконавці українських дум. *Родовід.* 1992. Ч. 4. С. 24; В рокотанні-риданні бандур / авт.-упоряд. М. А. Шудря, В. Г. Нечепа. Київ, 2006. С. 420; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 400, 401, 488, 491.

Ірина Коваль-Фучило, Надія Пазяк

РОМАНОВА Одарка Володимирівна (псевдоніми **Одарка**, **О. Романенко**; 18.03.1853, с. Сальне Ніжинського пов. Чернігівської губ. — 14.02.1922, с. Китаєво (передмістя Києва)) — письменниця, збирач фольклору. Писати вірші

почала 1887, друкувалася в альманахах («Акорди», «Розвага», «Українська муза» та ін.), періодичних виданнях («Зоря», «Літературно-науковий вісник», «Рідний край», «Сяйво», «Молода Україна»). Авторка збірки «Пісні, думки, легенди» (1896), казок, які друкувалися в журналі «Дзвінок» (з 1895). Жила в Києві, була у близьких взаєминах з родинами Старицьких, Лисенків, Косачів, захоплювалася народною творчістю. Деякі із записаних нею легенд, казок, повір'їв, загадок, народних ігор друкувалися в «Молодій Україні» та етнографічних збірниках Б. Грінченка («Из уст народа», 1900, с. 32, 170—173, 191—192, 208—210, 256—260, 272—283, 326—327, 341—346). Частина записів зберігається в рукописних фондах ІМФЕ (ф. 28-4, од. зб. 535) та ІР НБУВ (ф. 122, № 15, І, 7392). Захоплення народною поезією мало найбільший вплив на формування індивідуального стилю Р. У своїх творах вона часто використовувала казкові образи (вірші «Весілля Мороза», «Сватання Мороза»), сюжети народних легенд («Як у нас на селі появились знахарі», «Перемет і Переметиха», «Легенда про Чорногуза»); сама створила казки для дітей за фольклорними зразками («Черствий пиріжок», «Про те, як Петро Петрович Золоте пір'ячко з Квочкою Кукуріківною та Котиком-Буркотиком на село мандрували»). У жанрі поезії проявила себе як лірик народнопісенного складу. Її ліричні вірші «Де ти?», «Пісня кохання» покладені на музику М. Лисенком, а романс «Літня ніч» («Нічко лукавая...») виконується як народна пісня. Частина творчого доробку Р. зберігається в ІР НБУВ: «Івашко», «Баба Марина», «Віковічна кріпачка» та ін. (ф. 122, № 2, 408 арк.); «Пісні, думки, легенди» (ф. 122, № 1, 80 арк.), ІЛ НАНУ: «Поезії» (ф. 35). Розробляла фольклорні мотиви, і не лише українські, а й світові («Лінг-Лунг», «Мов струни арфи», «Згода»).

Літ.: Українська муза. Київ, 1908. Вип. 7. С. 717—724; УЗЕ. Т. 2. С. 983; ЕУ. Львів, 1998. Т. 7. С. 2564; Українська література у портретах і довідках: Давня література — література XIX ст. Київ, 2000. С. 272—273; Листи до М. Коцюбинського / упоряд. та коментарі В. Мазного. Київ, 2002. Т. 3; Козар Л. Народна творчість у діяльності українських письменників кінця XIX — початку XX століття (Марко Кропивницький, Мусій Кононенко, Григорій Коваленко, Іван Коновал, Іван Зозуля, Одарка Романова, Наталя Кобринська). *МУЕ*. 2013. Вип. 12. С. 238—245.

Архіви: ІР НБУВ. Ф. 122. 15 од. зб. ; Ф. І. №7392 ; Ф. ІІІ. №39258 ; Ф. 114. № 39; ІЛ НАНУ. Ф. 35, 78; АНФРФ ІМФЕ. Ф. 28-4. Од. зб. 535.

Лідія Козар

РОМАНС (іспанською — romance) — одноголосий вокальний твір романтичного змісту, виконуваний у супроводі музичного інструменту, який набув особливого розвитку у творчості романтиків. У народній пісенній традиції Р. — ліричний твір любовної тематики, часто літературного походження, що побутував переважно серед освічених верств суспільства і був призначений для домашнього побутового музикування. Народний Р. називають також побутовим романсом або романсом-піснею. В Україні Р. склався у XVII—XVIII ст. Більшість Р. належать до авторських творів, які поширювалися як усним, так і письмовим шляхом, фольклоризувалися в процесі поширення, тому належать до творів усно-писемної традиції (наприклад, «Місяць на небі, зіроньки сяють», «Не щебечи, соловейку»). За стильовими особливостями народний Р. близький до пісень літературного походження, у яких збереглися відомості про автора. Р. належить до умовно анонімного жанру народної творчості. Значне місце посіли Р. у рукописних альбомах і зошитах, що поширювалися у міському та селянському освіченому середовищі. У стилістиці поетичних текстів та мелодики Р. простежується значний вплив російської та західноукраїнської міської культури, захоплення салонною музикою, італійським співом бельканто, іспанською музикою бардів. Одним із попередників Р. можна вважати кант, що фольклоризувався («Ой горе тій чайці»). У поширенні ідеалів епохи Просвітительства важливу роль відіграли Р.-псальми. Більшість народних Р. виконуються соло, часто у супроводі щипкових або клавішних інструментів. У середовищі салонно-

Романова Одарка Володимирівна

го музикування набули популярності Р., виконувані дуетом і тріо. Народні Р. відзначаються широким діапазоном звучання, гомофонно-гармонічним складом фактури, перевагою мінорного нахилу ладу, драматизацією і сентименталізмом мелодики і поетичного тексту. Особливо це стосується Р. міського та міщанського, у яких переважає любовна тематика, мелодраматизм, підвищена чуттєвість та експресивність. Ці риси посилюються у «жорстокому» Р., для якого типові теми зради, ревнощів, вбивства, самогубства тощо. Ці риси, а також розвиненість сюжетики зближають «жорстокий» Р. із новітньою баладою.

Літ.: Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

РОМАНЧЕНКО Трохим Миколайович (псевдоніми і криптоніми: **Роман Трохименко; Р-ко Т.; Трохим Р.; Т. Р.; Романко Т. Катеринославець, Микола Гриценко;** 04.08.1880, м. Полтава — 11.06.1930, м. Дніпропетровськ) — український письменник, фольклорист. Народився в Полтаві в сім'ї робітника. Навчався в Полтавській школі, яку не закінчив через бідність. Згодом батьки переїхали до Катеринослава. 13-річним пішов працювати до катеринославської друкарні (1893—1910), та через хворобу змушений був залишити цю роботу. Працював у різних установах — тривалий час був хранителем Катеринославського історичного музею (1910—1917), діловодом земської управи, завідувачем української книгарні, бібліотекарем. Знання здобував самоосвітою. Цікавився історією й теорією літератури, фольклором і фольклористикою, історією видавничої справи, лексикографією, белетристикою. З 1905 почав друкувати свої твори (вірші, оповідання, публіцистичні та критичні статті) — в альманасі «Ластівка», у журналі «Дніпрові хвилі», який виходив у Катеринославі, зокрема, тут Р. надрукував статтю «Іван Манжура» (1912, № 9). Творчість та фольклористична діяльність І. Манжури практично визначили долю Р.: під його впливом почав писати поезії, збирати українські народні пісні. Велика заслуга Р. в упорядкуванні й збереженні літературної і фольклористичної спадщини І. Манжури. Фольклористична діяльність Т. Романченка розпочалася також під впливом праць М. Максимовича, М. Гоголя, М. Закревського, Б. Грінченка, Я. Новицького, Д. Яворницького, — він глибоко вивчав їхні фольклорні збірники та теоретичні праці (зокрема М. Гоголя «О малороссийских песнях», П. Житецького «Мысли о народных малорусских думах»). Важливу роль в житті й діяльності Т. Романченка відіграв Д. Яворницький, його збірник «Малорусские народные песни» (1906). Працюючи хранителем музею, Р. захопився етнографією, збирав для Д. Яворницького лексичний матеріал, записував прізвища і народні прізвиська (зокрема в с. Орлівщина Новомосковського пов.). Від Д. Яворницького Р. переймав методику збирання фольклорно-етнографічного матеріалу, зокрема запису пісень, принципи їх публікації. Фольклор почав збирати ще в ранній юності, записуючи пісні, насамперед, від матері. Найраніші фольклорні записи Р. розшукала Л. Каширіна в архіві Р. в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка (ф. 46, Од. зб. 500, арк. 1—8) — це «Тетрадь малорусских песен, записанных мною от разных лиц», датована 1901. Найпізніші — 1921. Записи проводив на Катеринославщині, у селах Орлівщина, Дмухайлівка Новомосковського пов. записав історичні, соціально-побутові, родинно-побутові пісні, балади, пісні літературного походження. У с. Елисаветівці Новомосковського пов. записав народні казки та оповідання («Вередливий пан», «Чорт і чоловік» та ін.). Про наукове ставлення Р. до фольклору свідчить, насамперед, увага до варіантів, які він фіксував з найменшими подробицями. Важливі народні повір'я, вірші мандрівних дяків, які записав Р. Він упорядкував «Збірник найкращих пі-

сень», який витримав два видання (Катеринослав, 1919; Київ, 1923) і досі не втратив свого наукового значення. Р. був особисто знайомий з видатними кобзарями Степаном Пасюгою, Іваном Кучугурою-Кучеренком, Григорієм Кожушком. Народна пісня мала великий вплив на творчість Р. — автора близько 500 віршів, поем, оповідань, віршованих п'єс для дітей. Перу Р. належить історична поема «Кармалюк», образ якого змальовано за народними піснями й легендами. 1916 в Катеринославі вийшла збірка віршів Р. «Поезії». Він був членом історичної секції Катеринославського наукового товариства, Катеринославського товариства «Просвіта», зокрема його філії в с. Мануйлівка Новомосковського пов. Збереглося листування Т. Романченка з Д. Яворницьким, Б. Грінченком, М. Сумцовим, В. Кравченком, М. Чернявським, М. Кузьменком, О. Коваленком, М. Комаровим, С. Васильківським, Ю. Михайловим, С. Пасюгою, І. Кучугурою-Кучеренком, С. Кожушком. Повністю всі фольклорні записи пісень вперше опублікувала Л. Каширіна в книзі: «Народні пісні в записах Трохима Романченка» (Київ, 1980, 104 с.) з ґрунтовною передмовою та коментарями.

Праці: Памяти И. И. Манжуры. *Вестник Юга*. 1903. № 419; Іван Манжура. *ДнХв*. 1912. № 9. С. 135—138.

Літ.: Каширіна Л. С. Трохим Романченко — письменник і фольклорист. *Народні пісні в записах Трохима Романченка*. Київ, 1980. С. 5—21; Олійник В. М. Фольклорно-етнографічні інтереси робітничого поета Т. І. Романченка. *НТЕ*. 1987. № 2. С. 26—33; Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Дніпропетровськ, 1997. Вип. 1. С. 433.

Архіви: ІЛ ВР. Ф. 46. Од. зб. 497, 501, 607, 619, 658, 774, 797, 813, 864, 869, 918, 1016 ; Од. зб. 461, 462, 467—494, 496 — фольклорні записи; ІР НБУ. Ф. І. Од. зб. 43062—43065, 43680, 43683 ; ф. ІІІ. Од. зб. 39260—39266; ЦДАМЛМ. Ф. 510. Од. зб. 1—15; ЦДІАУ. Ф. 2052. Од. зб. 1012. Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького. Ф. 10. Од. зб. 19410—19430.

Людмила Іваннікова

РОСІЙСЬКЕ ГЕОГРАФІЧНЕ ТОВАРИСТВО (РГТ) — науково-просвітницька організація. Заснована 1845 в Санкт-Петербурзі. У першій третині XIX ст. такого типу структури були засновані в різних країнах Європи (французька (1821), німецька (1828), британська (1830)). Основна мета — записування та дослідження географічних, статистичних, фольклорних, етнографічних відомостей. Складовою РГО був Південно-Західний відділ Російського географічного товариства (1873—1876).

Ірина Коваль-Фучило

РОСКОВШЕНКО Іван Васильович (1809, с. Штепівка Лебединського пов. Харківської губ., тепер Лебединського р-ну Сумської обл. — 29.04.1889, Москва(?)) — український фольклорист, історик, перекладач, письменник, близький друг І. І. Срезневського. Освіту здобув у приватному пансіоні Рейпольського в Харкові, а згодом — на «етико-політичному» (філософському) факультеті Харківського університету, що його скінчив разом з І. Срезневським 1829. Був членом і співорганізатором його науково-літературного гуртка, захоплювався історією України та українським фольклором. Збирати пісні почав у рідній Штепівці і захопив цією справою сестру, Надію Василівну Росковшенко. Вони були найстараннішими збирачами та кореспондентами І. І. Срезневського. Низку їхніх записів опубліковано в «Запорожской старине», ще 33 пісні (20 записав Р., 13 — його сестра) виявив В. І. Срезневський в архіві І. Срезневського (Бібліотека Російської академії наук), у рукописному збірнику «Собрание памятников народной словесности», укладеному І. Срезневським в кінці 20-х — на початку 30-х XIX ст. Ще в одному рукописному збірнику І. Срезневський їх часто згадував серед записувачів. Доля цих записів невідома, принаймні вони не були надруковані, можливо, зберігаються в БАН у Петербурзі (ф. 216). Збереглося листування Р. з І. Срезневським за 1830 рік. Наступного року вони разом видали перший в Україні літературний збірник «Украинский альманах», де опублікували не лише твори молодих поетів-романтиків (І. Кульжинського, Є. Гребінки, Л. Боровиковсько-

го, Ф. Морачевського, О. Шпигоцького та ін.), літературні переклади з О. Пушкіна, А. Міцкевича, есе, прозові твори, а й фольклорні записи — пісні (9), легенди (записи О. Євецького) та дві українські народні думи («Про Олексія Поповича» та «Про втечу трьох братів з Азова»), які, за однією версією, записав І. Срезневський, за іншою — О. Шпигоцький, що, на наш погляд, ймовірніше. 1832 Р. виїхав до Петербурга й став на службу в департаменті міністерства юстиції, потім служив по різних установах, деякий час обіймав посаду помічника редактора «Журналу министерства народного просвещения» (ймовірно, що саме завдяки йому у цьому журналі публікували багато українознавчого матеріалу), захоплювався літературою, дописував у газети, журнали, альманахи, друкував багато статей, переважно історичних, вірші під псевдонімом «И. Мейстер» або під криптонімом «И. Р.». Був співредактором енциклопедичного словника Плюшара, перекладав твори Шекспіра. В останні роки життя студіював історію України. Скінчив службу на посаді голови Московського цензурного комітету, 1880 подав прохання про відставку, подальша доля невідома.

Літ.: Украинский альманах. Харьков, 1831. 136 с. Запорожская старина. Издание Измаила Срезневского. Харьков, 1833. Ч. 1. 132 с.; Срезневский В. И. Из первых лет научно-литературной деятельности И. И. Срезневского (1831—1839). *ЖМНП.* 1898. № 1. С. 1—39; Срезневський В. І. Про збирачів українських пісень. *Записки історично-філологічного відділу УАН.* Київ, 1927. Кн. 13—14. С. 76—82.

Людмила Іваннікова

РОСОВЕЦЬКИЙ Станіслав Казимирович (20.03.1945, м. Херцеброк, тепер м. Херцеброк-Клархольц, земля Північний Рейн, Вестфалія, Німеччина) — філолог, фольклорист, літературознавець, письменник. Закінчив філологічний факультет (1969) та аспірантуру (1974) на кафедрі історії російської літератури КНУ ім. Т. Шевченка. Кандидат філологічних наук (1977), доцент кафедри історії російської літератури (1983), доцент (1992), професор (2005) кафедри фольклористики Інституту філології КНУ ім. Т. Шевченка, доктор філологічних наук (2004). З 1995 — член Міжнародного товариства дослідження народної оповіді (ISFNR). Досліджує український та російський фольклор, давню російську та українську літературу, їхні зв'язки із усною народною творчістю. Новим підходам до вивчення спадкоємних зв'язків «Слова о полку Ігоревім» з усною традицією Київської Русі присвячено статтю «Современный путивльский и новгород-северский фольклор о героях "Слова о полку Игореве" : Новые тексты» (1993) і цикл статей під загальною назвою «Слово о полку Игореве» и дружинная поэзия Киевской Руси» (2001—2007). У колі наукових інтересів дослідника — питання компаративістики, текстології, поетики фольклору і літератури, вивчення російсько-українських фольклорно-літературних та літературно-фольклорних зв'язків («Спадкоємні зв'язки національних словесних культур», 1997), займається методологією дослідження фольклорно-літературних зв'язків («Фольклорно-літературні зв'язки: Компаративний аспект», 2001). Р. належить упорядкування, підготовка до друку записів різних жанрів фольклору, зроблених Г. Ткаченком і його помічниками у шевченковому с. Кирилівка, подано статті про село і записувача, якого було репресовано радянською владою («Веснянки, колисанки та загадки, записані 1920 року в с. Кирилівка Григорієм Ткаченком», 2007). Монографія «Тарас Шевченко і фольклор» (2011) присвячена дослідженню фольклорних впливів на творчість поета, а також аналізу його фольклорних записів, їхніх публікацій тощо. Р. належить низка навчально-методичних видань, зокрема підручник «Український фольклор у теоретичному висвітленні» (2008), у якому феномен українського національного фольклору досліджується у широкому контексті світової теоретичної думки, розглядається його жанровий поділ, генеза, історія та поетика.

Праці: Современный путивльский и новгород-северский фольклор о героях «Слова о полку Игореве» : Новые тексты. *Труды отдела древнерусской литературы.* Москва,

1993. Т. 48. С. 64—67; Спадкоємні зв'язки національних словесних культур. Київ, 1997. 232 с.; Фольклорно-літературні зв'язки: Компаративний аспект. Київ, 2001. 278 с.; Веснянки, колисанки та загадки, записані 1920 р. в с. Кирилівка Григорієм Ткаченком / упоряд. С. Росовецький, Ю. Дядищева-Росовецька, К. Ткаченко. Київ., 2007, 136 с.; Український фольклор у теоретичному висвітленні: підручник. Київ, 2008, 623 с.; Тарас Шевченко і фольклор. Київ, 2011. 415 с.; Український фольклор: поняття, сутність, особливість. *Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах*. 2011. № 9. С. 46—52.

Літ.: Водолазкин Е. Г. Росовецкий С. К. *Энциклопедия «Слова о полку Игореве»*. Санкт-Петербург, 1995. Т. 5. С. 237—239; Список друкованих праць С. К. Росовецького (до 65-річчя). Мова та історія. Київ, 2010. Вип. 123. С. 51—67.

Олена Чебанюк

РУБАЙ (ДЗЕРЯ) Галина Терентіївна (25.11.1925, с. Шапіївка Сквирського р-ну Київської обл.) — збирач і дослідниця фольклору, архівний працівник. Закінчила педкурси у м. Білій Церкві, працювала вчителем початкових класів у с. Самгородок (1944—1945), закінчила технікум культосвітніх установ у м. Білій Церкві (1945—1946), після чого отримала призначення в ІМФЕ АН УРСР, де й пропрацювала 40 років (1946—1986) у відділі рукописних фондів (лаборантом, бібліографом, науковим співробітником). Працюючи в ІМФЕ, навчалася на філологічному факультеті Київського педінституту ім. М. Горького (1947—1952). Робота в ІМФЕ зосереджувалася насамперед на упорядкуванні й систематизації матеріалів, які повернулися з евакуації (з м. Уфи) та на розшуках матеріалів, які зберігалися в різних установах. Одночасно брала активну участь у збирацькій роботі: записувала народну творчість у гуртожитках, на олімпіадах, неодноразово виїжджала в міста й села Київської, Сумської, Полтавської, Черкаської, Вінницької обл. Листувалася зі збирачами народної творчості, надавала письмові й усні методичні поради та рекомендації. Брала участь у підготовці матеріалів до друку багатотомного видання серії «Українська народна творчість». Вела архівну практику студентів філологічного факультету КДУ ім. Т. Г. Шевченка. У журналі «НТЕ» публікувала статті про народну творчість, про збирачів-аматорів. Написала 20 статей про кобзарів, збирачів народної творчості, фольклористів-науковців до УЛЕ. З 1991 — завідувач рукописних фондів Київського літературно-меморіального музею М. Т. Рильського в Києві. Крім основної роботи, спрямованої на збирання, дослідження, популяризацію творчої спадщини М. Рильського, написала десятки статей до енциклопедій, довідкових видань (ЕСУ, Шевченківська енциклопедія та ін.). Член Товариства охорони пам'яток історії та культури України.

Праці: Народна творчість в боротьбі за мир. *НТЕ.* 1957. № 4; Сучасний народний гумор і сатира. *НТЕ.* 1962. № 3; Півстоліття з блокнотом збирача. *НТЕ.* 1970. № 6; Українські народні пісні про Велику Вітчизняну війну. *НТЕ.* 1975. № 3 (передрук: *НТЕ.* 1980. № 3).

Микола Дмитренко

Руда Тетяна Петрівна

РУДА Тетяна Петрівна (26.07.1945, м. Київ) — фольклористка, літературознавець, культуролог. Закінчила (1967) філологічний факультет КДУ ім. Т. Шевченка, де спеціалізувалася з болгарської та російської мов і літератур. Цього ж року вступила до аспірантури відділу слов'янської фольклористики ІМФЕ. Кандидат філологічних наук (1971), тема дисертації «Іван Франко — дослідник слов'янського фольклору» (науковий керівник — завідувач відділу фольклористики, доктор філологічних наук О. Дей), а в 1974 вийшла книжка Р. під такою самою назвою. Протягом 1970—1974 Р. працювала у відділі слов'янської фольклористики ІМФЕ, надрукувала низку статей у НТЕ, щорічнику «Слов'янське літературознавство і фольклористика», брала участь у фольклорних експедиціях відділу. Пізніше перейшла до новоствореного відділу теорії мистецтва, очолюваного відомим філософом і культурологом М. Гончаренком, обійняла посаду старшого наукового співробітника. Наукові інтереси Р. в той час були пов'язані переважно зі взаємодією національних культур (тобто компаративістикою). Написала кілька розділів до колективних

монографій («Художественная культура и гармоническое развитие личности», 1982; «Взаимодействие науки и искусства и творчество художника», 1988 та ін.). У 1983 видала книжку під назвою «Взаимообогащение художественных культур народов СССР». Продовжуючи розробляти проблеми міжнаціональних культурних зв'язків, підготувала монографію «Взаємодія національних культур: теорія і реальність» (задепоновану 1994 в Державній науково-технічній бібліотеці). Докторську дисертацію під назвою «Взаємодія національних художніх культур: літературознавчі аспекти» захистила в 1996 за спеціальністю «Теорія літератури». Згодом відділ теорії мистецтва був реорганізований, а його співробітники переведені до відділу культурології та етномистецтвознавства (завідувач Юдкін). Р. почала працювати над питаннями масової культури, опублікувала низку статей: «Сучасний детектив: пострадянський варіант», «Мистецтво соцреалістичне і масове», «Заложники жанра: авторы детективных романов» та ін. Р. — авторка статей про вчених — своїх учителів і колег (О. Дея, М. Гончаренка, Г. Вервеса, С. Грицу). З 2008 Р. працювала провідним науковим співробітником відділу мистецтва і народної творчості зарубіжних країн — нині відділ української та зарубіжної фольклористики (завідувач Л. Вахніна), де вона продовжила дослідження масового мистецтва, а також вивчення сучасного болгарського фольклору, підготувала розділи до колективних монографій («Сучасна фольклористика зарубіжних країн», 2012 та ін.). Протягом 2012—2016 Р. керувала відділом кінознавства. Із 2016 — провідний науковий співробітник відділу сценічних та екранних медіа. Досліджувала постать М. Рильського, його перекладацьку та фольклористичну діяльність (статті «Фольклор в науковій і художній творчості М. Рильського», «Болгарія в біографії і творчості М. Рильського», «Максим Рильський як теоретик перекладу», «Славістичні інтереси М. Т. Рильського» та ін.). 2017 опублікувала збірник наукових праць, присвячених поету. Р. — постійний учасник Голосіївських читань у Київському меморіальному музеї М. Т. Рильського. Тривалий час Р. викладала різні дисципліни у вишах Києва: слов'янський фольклор (на філологічному факультеті КНУ ім. Т. Г. Шевченка), історію літератури (у Художньому інституті, нині Академія мистецтв), культурологію, теорію та історію культури. Неодноразово її запрошували головою ДЕК до різних вишів України. Р. підготувала розділи для шкільних підручників з літератури («Література для 9 класу», 2001 та ін.), взяла участь у підготовці хрестоматії «Слов'янська поезія XIX — початку XX ст.». Р. є членом Спеціалізованої вченої ради ІМФЕ по захисту кандидатських та докторських дисертацій з фольклористики та етнології, нещодавно увійшла до складу нової Спеціалізованої ради з культурології та мистецтвознавства, де завжди займає активну позицію, часто виступає як експерт і рецензент.

Руданський Степан Васильович

Праці: Іван Франко — дослідник слов'янського фольклору. Київ, 1974. 155 с.; Взаимодействие художественных культур народов СССР. Киев, 1983. 215 с.; М. Рильський — грані великого таланту: поет, перекладач, учений. Київ, 2017. 143 с.; «Български фольклор» — лабораторія народознавчих досліджень. Наукові студії ІМФЕ. Вип. 1-й. Сучасна фольклористика зарубіжних країн. Київ, 2012. С. 130—159.

Літ.: Вахніна Л. К. Вітаємо славіста Тетяну Руду. Слов'янський світ. 2015. Вип. 14. С. 250—254; Сокіл В. Ювілейні сильветки фольклористів. *НЗ.* 2015. № 3. С. 527—528; Сокіл В. Руда Тетяна Петрівна. *Українська фольклористична енциклопедія.* Львів. 2018, С. 646—647.

Лариса Вахніна

РУДАНСЬКИЙ Степан Васильович (06.01.1834 с. Хомутинці, тепер Калинівського р-ну Вінницької обл. — 03.05.1873, м. Ялта) — поет, перекладач, фольклорист, етнограф, за фахом лікар. Народився в сім'ї сільського священика. Після закінчення Шаргородської бурси на Вінниччині у 1849—1855 навчався в Кам'янець-Подільській духовній семінарії. Тут почав записувати і вивчати фольклор та побут Поділля. У 1861 закінчив Петербурзьку медико-хірургічну академію. У Петербурзі захворів на туберкульоз і за власним проханням Р. призна-

чили лікарем у м. Ялта. Тут був також почесним мировим суддею, за добру роботу в 1869 нагороджений орденом святого Станіслава III ступеня. У 1872 у Криму спалахнула епідемія холери. Р. як лікар провадив боротьбу з пошестю, сам захворів на холеру. Невдовзі через загострення туберкульозу, переслідування з боку начальства Р. помер. Перші фольклорні записи Р. датують 1840—1850-ми. У 1852 він уже мав двотомний рукописний збірник «Народные малороссийские песни, собранные в Подольской губернии». У 1861 в Ялті підготував до друку етнографічний опис подільського весілля (на титулі дата 20—30/IX 1861), а 1862-го — збірку пісень з нотами «Копа пісень». Ці праці так і не побачили світ за життя поета. Рукописи їх впродовж тривалого часу вважали втраченими. Близько трьохсот прислів'їв, зібраних Р., надрукував М. Номис у збірці «Українські приказки, прислів'я і таке инше» (1864). За життя фольклориста до друку потрапила також легенда про створення світу — з помилковим зазначенням збирача Патриченка (А. Свидницького) (ж. «Основа», 1861). Легенду про походження птиці бусол використовував К. Шейковський в «Опыте южнорусского словаря» (1861). Велику кількість записів Р. подав М. Драгоманову до «Малорусских народных преданий и рассказов» (Київ, 1876). Зразки народної прози у запису Р. з'явилися друком 1928 у збірнику «Казки та оповідання з Поділля у записах 1860 р.» (Київ, 1928), куди ввійшло близько п'ятисот зразків, зібраних Р. й А. Димінським на Поділлі. Подією в історії української фольклористики стали «Народні пісні в записах Степана Руданського» (Київ, 1972), упорядковані Н. Шумадою. І. Франко твердив, що Р. — один із найталановитіших поетів, які прийшли в літературу після Т. Шевченка, і порушив питання про публікацію його фольклорних записів. Спадщина Р. засвідчує його глибоку обізнаність з фольклором Поділля. Рукописні збірки, упорядковані фольклористом, — це зібрання пісень різних жанрів, упорядковані зі знанням систем класифікації, що існували в тогочасній фольклористичній науці. Упорядковуючи «Народные малороссийские песни...», Р. вдався до систематизації, яка в цілому відповідає прийнятій і в сучасній фольклористиці. 156 пісень, що увійшли до збірки, поет поділив на дві великі групи: родинно-побутові й соціально-побутові, щоправда, не оперуючи цими термінами. Першу групу класифікував як «любовні» і поділив їх на «смутні» (56) й «веселії» (28). Назви другій групі Р. не дав, однак пісні, що увійшли до неї, це — козацькі (27), чумацькі (5), рекрутські (11), бурлацькі (4). Вніс до цієї групи Р. також обрядові пісні: веснянки («великодні», їх 7) і весільні (10). «Піснями так собі» назвав він сім пісень, які «випадали» з його класифікації. Записи пісень Р. — точні й науково надійні. Про це твердить і А. Кримський: «Треба думати, що пісні та прислів'я позаписувано в Руданського геть дослівно, бо самий характер цих родів народної творчості побільше не дозволяє записувачеві вносити якусь значну суб'єктивну зміну в їхню форму». (Кримський А., «До життєпису Степана Руданського...», с. 571). До вже готового зібрання пісенних зразків фольклорист і далі вносив доповнення, поправки, варіанти. Робота над «Народными малороссийскими песнями» тривала кілька років. Пісні Р. не паспортизував — на той час в українській фольклористиці це було поширеним явищем. Пісні, які увійшли до збірки, були відомі поетові з дитинства, він сам їх співав, маючи сильний, гарного тембру голос. Однак, не називаючи прізвищ осіб, від яких записував, місце запису, Р. зазначив у самій назві двотомника: це Подільська губернія, здебільшого с. Хомутинці. Про збірку народної прози Р. «Байки світовії в людських оповідках» думки дослідників розділилися. А. Кримський вважав, що поет після написання поеми «Лірникові думи» (1856) записав відомі йому легенди, перекази, почуті колись на Поділлі, з пам'яті. Найґрунтовніший аргумент А. Кримського — «пізній» почерк Р., характерний для петербурзьких автографів, та вислови, невластиві для народної мови. «Непереконливими» вважав ці підстави В. Герасименко:

«Збірка з фольклористичного погляду стоїть значно вище, ніж записи пісень» (Герасименко В. Степан Руданський.., с. 75). «Байки світовії в людських оповідках» Р. підготував для друку в часописі «Основа», проте їх свого часу так і не опублікували. Побачили світ вони завдяки М. Драгоманову («Малорусские народные предания и рассказы», Київ, 1876), який зазначив, що він «оповідки» отримав від професора О. Котляревського з архіву редакції часопису «Основа». «Копа пісень» — збірка, яку Р. підготував до друку 1862 в Ялті. Вона охоплює понад 30 пісень з «Народных малороссийских песен» майже 20 нових записів і шість поетових творів. Проте сам автор пісні подав як народні. Н. Шумада вважала такий процес абсолютно обґрунтованим і пояснювала це тим, що поезії належать до межових явищ: між контамінуванням народних пісень і стилізуванням під них (Шумада Н. С. «Степан Руданський і фольклор Поділля...», с. 14). В. Герасименко припускав, що пісні, які увійшли до «Копи пісень», Р. записав під час перебування в Хомутинцях, коли проїздом з Петербурга до Ялти затримався там. Згодом до збірки він додав авторські пісні, написані в 1858—1860. Усі пісенні зразки із нотами, точно відтворені. Збірка охоплює пісні ліричні, родинно-побутові, кілька історичних, козацьких і чумацьких. Двома масивами виокремлено «Весільні» і «Веснянки» (у попередній збірці цей жанр Р. ще називав «великодніми»). Записані Р. українські народні приказки потрапили до М. Номиса (Симонова), а згодом частково увійшли до його видання «Українські приказки, прислів'я і таке инше» (Санкт-Петербург, 1864) У передмові упорядник зазначив, що Р. у 1850-х подав 298 приказок із с. Хомутинець Вінницького пов., що на Поділлі. Відомо, що одну з приказок у запису фольклориста вилучив цензор. До збірки М. Номиса увійшло тільки 113 зразків, про долю решти записів Р. не можна сказати нічого певного. На титульній сторінці рукопису «Подольськеє весілля Вінницького повіту, в с. Хомутинцях записав Ст. Руданський» зазначено дату 20—30.IX.1961 — очевидно, це час короткого гостювання поета вдома у вересні-жовтні після закінчення Петербурзької медичної академії перед від'їздом до Криму. Працював над рукописом фольклорист ще й у Ялті в 1862. У вступі Р. зауважує, що «в середу перед Ів. Богословом» він разом із поважним господарем с. Хомутинець ходив молодшим старостою сватати сусідську дівчину за хлопця-сироту. Запис весільного обряду супроводжують коментарі — від середи до понеділка, від змовин до перезви. Усіх весільних пісень Р. записав 134, зазначивши, що їх можна виконувати за зразком 14 голосів (мелодій). Він зауважив, що на весіллі співають і не обрядові пісні, подав сім текстів з мелодіями у розділі «Пісні з весілля та не весільні». Обізнаний із працями попередників, С. Руданський часто посилався на фольклористичні збірки, як от «Народные южнорусские песни» (1854) А. Метлинського, «Малороссийские и червонорусские народные думы и песни» (1836) П. Лукашевича. Записувач коментував діалектні слова і вислови, обстоював власне розуміння деяких термінів. Крім записів народної прози, які потрапили до «Малорусских народных преданий и рассказов» (Київ, 1876), 34 зразки, записані Р., увійшли до «Казок та оповідань з Поділля» (Київ, 1928). Здебільшого це — легенди космогонічного характеру і легенди, що витворюють своєрідне «народне Євангеліє». Блискуче знання фольклору, захоплення усною традиційною культурою позначилося на ліриці Р. Поезії «Ти не моя», «Мене забудь», «Повій, вітре, на Вкраїну» стали народними піснями. Чи не найтісніше пов'язані з фольклором співомовки Р. Як і в народних оповідання та анекдотах, персонажі його співомовок «виписані» чітко і дотепно: бундючні й пихаті пани, чиновники; обмежені, розбещені, пожадливі попи, ксьондзи, рабини; кмітливі, винахідливі селяни, козаки-запорожці. Джерелом поетичної творчості Р. були й народні балади. Так багато поезій цього жанру важко знайти у будь-кого з поетів-романтиків XIX ст.: «Два трупи» («Розбійник»), «Вечерниці», «Упир», «Хрест на горі», «Розмай» («Примушене кохан-

ня»), «Люба» («Край пещери два дубочки»), «Тополя», «Верба», «Купці». Здебільшого вони належать ранньому Р. (кам'янець-подільський період) та часів його перебування в Петербурзі. «Хрест на горі» — балада, де поет вдається до народних переказів про запалі церкви і шукання щастя через запродування душі нечистому. В баладах «Вечорниці» та «Упир» поет переосмислив легенди і перекази про мерців. Народнопісенний мотив отруєння зрадливого милого став джерелом балади «Розмай». Балада «Люба» — переспів народного повір'я про те, що жоден злочин не минає безкарно. «Заклята дочка», «Тополя» і «Верба» — балади, що пов'язані із мотивом заклятих родичів. Образна система балад Р. має фольклорні джерела: народнопісенні зачини, порівняння, паралелізми, коломийковий розмір. На могилі Р. на Мансардівському кладовищі в Ялті встановлено пам'ятник.

Праці і твори: Народні пісні в записах Степана Руданського / упоряд., вступ. ст. і прим. Н. С. Шумади. Київ, 1972. 291 с.; Співомовки, переклади та переспіви / упоряд., прим. В. І. Мазний. Київ, 1985. 637 с.; Руданський С. Твори : у 3 т. Київ, 1972—1973. Т. 1—3.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX—XX ст. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 333; Герасименко В. Я. Степан Руданський (До 100-річчя від дня смерті поета і фольклориста). *НТЕ*. 1973. № 3. С. 74—80; Герасименко В. Я. Руданський Степан Васильович. *УРЕ :* у 12 т. Т. 9. С. 505; Колесник П. Й. Степан Руданський. Київ, 1971; Кримський А. До життєпису Степана Руданського (З нагоди 50-літньої річниці поетової смерті). *Кримський А. Твори : у 5 т.* Київ, 1972. Т. 2. С. 559—581; Кримський А., Левченко М. Нові знадоби для життєпису Степана Руданського. Київ, 1929. С. 3; Нудьга Г. Творчість Степана Руданського за кордоном. *Нудьга Г. Слово і пісня*. Київ, 1985. С. 328—339; Пільгук І. І. Степан Руданський. Київ, 1956; Сиваченко М. Є. Студії над гуморесками Степана Руданського. Київ, 1979; Франко І. До студій над Ст. Руданським. *Зоря*. 1892. № 1. С. 13; Чопик Я. М. Фольклорна основа поезії Степана Руданського (образно-стилістична характеристика). *Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей*. Кам'янець-Подільський, 1986. С. 177—178; Шумада Н. С. Фольклор Поділля у записах С. Руданського. *Матеріали третьої подільської історико-краєзнавчої конференції*. Львів, 1970. С. 169—173; Шумада Н. С. Степан Руданський і фольклор Поділля. *Народні пісні в записах Степана Руданського*. Київ, 1972. С. 5—19.

Архіви: ІЛ ВР. Архів С. Руданського. Ф. 63. Од. зб.1, 2, 3, 4; ІР НБУ. Ф. І—652. Од. зб. 1503 ; Ф. І. Од. зб. 22523.

Оксана Шалак

РУДЛОВЧАК (МИКИТА) Олена (01.02.1919, м. Мукачеве нинішньої Закарпатської обл. України — 16.11.2007, м. Пряшів, Словаччина) — історик культури, літературознавець, фольклорист, журналіст, публіцист, педагог і громадський діяч. Закінчила гімназію в Мукачеві (1937). Вивчала право у Карловому університеті в Празі (1937—1939) та історію і російську мову в Слов'янському університеті в Братиславі (1940—1943), де згодом викладала російську мову (1943—1948). Працювала вчителькою, редактором, режисером радіо, сценаристом і директором (1950—1954) української редакції Чехословацького радіо в Пряшеві. З 1954 по 1960 — науковий співробітник Чехословацько-радянського інституту та Інституту літератури Словацької АН у Братиславі. З 1960 до 1984 працювала на кафедрі української мови та літератури в Університеті ім. П. Й. Шафарика в Пряшеві як завідувач науково-дослідним кабінетом, з 1966 — завідувач Науково-дослідного кабінету україністики філософського факультету, з 1982 — провідний науковий співробітник. У 1960 в Словацькій АН захистила кандидатську дисертацію, у 1969 на філософському факультеті Карлового університету в Празі відбулася її габілітація на доцента. У 1969 вона отримала звання доцента Карлового університету в Празі, у 2001 — почесного професора Ужгородського національного університету (УжНУ). Починаючи з 2001, в УжНУ щороку відбуваються наукові семінари на пошану Р. під назвою «Рудловчаківські карпатознавчі читання», у 2015 на базі університету відкрито музей-колекцію дослідниці. Більшість досліджень Р. присвячені культурному та літературному розвитку українців-русинів кінця XIX—XX ст. Вона підготувала кілька антологій з літератури: «Поети Закарпаття» (1965), «Зелений віночок — червоні квіточки» (1965), а також двотомну «Хрестоматію

Рудловчак Олена

закарпатської української літератури» (1976—1985). Р. вивчала українсько-словацько-російсько-угорські літературні та культурні взаємини. Написала ґрунтовні біографії Олександра Духновича (1968), Олександра Павловича (1982), Юлія Ставровського-Попрадова (1984), Йосифа Ґаґанця (1996); історичні огляди культурних установ Пряшева, русинського (українського) радіомовлення (1984, 1988), історію преси українців-русинів, Українського народного театру у Пряшеві (1971), писала про проблеми міжкультурних відносин у регіоні в період до Першої світової війни. Декотрі з цих досліджень увійшли в книгу її вибраних праць «Біля джерел сучасності» (1981). Р. підготувала роботи про розвиток журналістики та театральної думки в закарпатських українців, про розвиток україністики в ЧССР та ін. Р. належить важлива праця про становлення і розвиток етнографічної думки в українців-русинів «До історії вивчення закарпатоукраїнського фольклору та етнографії в XIX та на поч. XX ст.» (1976), робота вийшла окремою книжкою угорською мовою в Угорській Народній Республіці. Праця підготовлена на маловідомих матеріалах з архівів, місцевої різномовної періодики. Р. була першовідкривачем цікавих постатей дослідників, їх діяльності та ін., таким чином привернувши увагу до даної проблематики і закликавши до її подальших розробок. Великою заслугою Р. є віднайдення нею та скрупульозне дослідження збірок закарпатських фольклористів, а саме першоджерел, що ввійшли до збірки Я. Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» (1878), що дозволило ввести до наукового обігу невідомі досі матеріали (1983). Своєю працею Головацький заклав основи наукового вивчення фольклору українців даного регіону. До самої збірки свого часу увійшов не лише матеріал, зібраний автором, а й п'ятнадцять збірок дванадцяти закарпатських фольклористів — А. Кралицького, О. Павловича, М. Бескида, О. Митрака, Й.-В. Талапковича, К. Шафранковича, та ін. Важливо, що Й.-В. Талапкович додав нотні записи, примітки (загалом 45 пісень). Р. розшукала ці збірки у Львівських архівах, опублікувала і детально описала їх. Вона зауважила, що Головацький використав не всі надіслані пісні, а деякі опублікував неточно («Збірник західноукраїнських народних пісень Якова Головацького і першоджерела вміщених у ньому закарпатоукраїнських пісенних текстів», 1980; Закарпатські українські фольклористи і їх фольклорні записи 50—60-х років минулого століття в фондах Якова Головацького, 1983). Р. вперше оприлюднила етнографічну працю О. Духновича «О народах крайнянських» із коментарями та оглядом праці («Олександр Духнович і Старинська долина», 1979). Р. одна із засновників КСУТ (Культурна спілка українських трудящих), Наукового товариства, Гуртка українських письменників, журналу «Дукля».

Праці: Біля витоків повноводної ріки: до 200-ліття з дня народження Михайла Лучкая. 1990; Біля джерел сучасності: Розвідки, статті, нариси. Братислава ; Пряшів, 1981; До історії вивчення закарпатоукраїнського фольклору та етнографії в XIX та на поч. XX ст. *НЗ МУКС*. 1976. Т. 7. С. 337—384; Зелений віночок, червоні квіточки: Антологія творчості народних поетів» (1965); Збірник західноукраїнських народних пісень Якова Головацького і першоджерела вміщених у ньому закарпатоукраїнських пісенних текстів. *НЗ МУКС*. 1979. Кн. 1. С. 83—133; Історія культури — першоджерела. *НЗ МУКС*. 1983. Т. 11. С. 183—495; Олександр Духнович. Життя і діяльність. *О. Духнович, твори в 4-х т.* Пряшів, 1968. Т. І. С. 15—168; Поети Закарпаття. Антологія закарпатської української поезії, XVI ст. 1945 р. / підг. текстів, упоряд., прим. і вст. ст. В. Микитася та О. Рудловчак. Пряшів, 1965; Хрестоматія закарпатської української літератури XIX ст. 1976, 1990. Ч. 1 ; 1985. Ч. 2.

Літ.: Качмар Б. М. Рудловчак Олена. *Українська фольклористична енциклопедія*. Львів, 1918. С. 648—649. Любиця Б. Ювілей невтомної дослідниці. *Репертуарний збірник*. Пряшів, 1989. № 2. С. 56—64; Олена Рудловчак: бібліографія праць та літопис життя / укл. Закривилорога О., Ільченко Л., Падяк В. Ужгород, 2001; Олена Рудловчак : зб. матеріалів Третіх наукових читань (3 лют. 2004 р.) / упоряд. і голов. ред. : В. В. Барчан. Ужгород, 2005.

Леся Мушкетик

РУДНИЦЬКИЙ Ярослав Богдан (26.11.1910, м. Перемишль, Польща — 19.10.1995, м. Монреаль, Канада) — мовознавець, фольклорист, літературознавець, громадський діяч. Навчався у

Львівському університеті. У 1937 здобув ступінь доктора філософії. Працював у Берліні в Українському науковому інституті (1938—1940), доцент, згодом професор Українського вільного університету та викладач Карлового університету в Празі (1940—1945), викладач Гейдельберзького університету та Українського вільного університету в Мюнхені (1945—1949). Дійсний член НТШ (з 1947). У 1949 емігрував до Канади. Член-засновник Української вільної академії наук у Канаді та її президент (1955—1969). Від 1970-х — багаторічний голова відділу славістики у Манітобському університеті. Заснував у ньому відділ україністики. Перебуваючи з науковою метою в Австралії, ініціював створення кафедри українознавчих студій при ун-ті Макворі та українознавчих курсів в ін. університетах Австралії. До кафедри українознавчих студій при університеті Макворі перевіз близько 10 000 томів власної бібліотеки. Брав активну участь у роботі Федеральної королівської комісії з двомовності й двокультурності у Канаді (1963—1971), сприяючи розвиткові державної політики багатокультурності в Канаді. За заслуги в цій царині отримав найвищу державну відзнаку Канади — Орден Канади (ступінь «Офіцер», 1993). Очолював різні українські наукові, культурні та громадські організації. Автор численних праць з мовознавства — зі словотвору, акцентології, топоніміки, проблем канадського діалекту української мови, культури української мови, методики викладання української мови як іноземної; укладач етимологічного словника української мови (незавершений). Видавав та редагував серії наукових збірників «Slavistika» (з 1948), «Onomastika» (з 1950), «Ucrainica Occidentalia» (1956—1966). Визначним внеском у розвиток української канадської фольклористики стали його чотиритомові «Матеріяли до українсько-канадської фольклористики й діалектології», у яких представлено записи, отримані від мешканців окремих канадських провінцій на початку 1950-х, добірки інших фольклористів. Теоретичному осмисленню побутування українського фольклору на теренах Канади присвячена його стаття «До питання систематики українсько-канадського фольклору», яка дала поштовх до подальших досліджень у цій царині. Виховав чимало фольклористів-науковців.

Праці: Матеріяли до українсько-канадської фольклористики й діалектології. Вінніпег, 1956, 1958, 1960, 1963; До питання систематики українсько-канадського фольклору. *ЗНТШ.* Т. CIXIX. Збірник на пошану Зенона Кузелі. Париж ; Нью-Йорк ; Мюнхен ; Торонто ; Сідней, 1962.

Літ.: Дзира Я. Ярослав Рудницький. *НТЕ.* 1996, № 2—3; Носко-Оборонів Т. Ярослав Богдан Рудницький. Оттава, 1992; Медвідський Б. Збирання і вивчення українського фольклору в Канаді. *НТЕ.* 1991. № 2; [Без автора]. Д-р Ярослав Богдан Рудницький (1910—1995). *Вісник української етнографії, виданий заходом катедри української культури та етнографії ім. Гуцуляків, відділенням славістичних та східноєвропейських студій Албертського університету.* 1997. Т. 3.; Rudnyckyi J. B. Reper'torium Bibliographicum, 1933—1983. Ottawa, 1984.

Галина Довженок

РУДЧЕНКО Іван Якович (псевдоніми: **Іван Білик, Іван Кивайголова, Іван Руїна, Іван Яковенко**; 2.09.1845, м. Миргород, тепер Полтавської обл. — 30.09 (за іншими даними — 1.10) 1905, Куоккала, Фінляндія (за іншими відомостями — Петербург) — збирач і дослідник фольклору, літературний критик, поет, перекладач, редактор і співавтор роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Брат Панаса Мирного (П. Я. Рудченка). Перекладач творів Дж. Байрона, Г. Гейне, А. Міцкевича, І. Тургенєва. Народився в сім'ї бухгалтера Миргородського повітового казначейства. Навчався в Миргородському і Гадяцькому повіт. училищах. 15-річним став чиновником і служив у Гадячі й Полтаві (1860—1865). У цей час почав публікувати свої записи фольклору в «Полтавских губернских ведомостях» («Пісні про Полтавську битву», «Про Палія і Мазепу», 1860, № 15—16) і в часопису «Основа» (1862) (під псевдонімом Іван Руїна побачила світ записана ним легенда «Про зозуль, посмітюх та гадюк»). У 1865—1867 відвідував лекції історико-філологічного факультету Київського університету св. Володимира як вільний слухач. Початковий

період його діяльності (1860—1880-ті) позначений впливом на фольклориста ідей громадівського руху і самих громадівців (членів «Київської громади») М. Старицького, М. Лисенка, М. Драгоманова, В. Антоновича, О. Русова. З початку 1867 знову на чиновницькій службі — у Києві, Житомирі, Варшаві, Петербурзі. Із 1881 — урядовець для особливих доручень при Київському генерал-губернаторі, згодом — член у раді міністерства фінансів. Проте в цей період життя він більше працює в галузі економіки, стає відомим як автор праць про промисловий податок. Видання «Народных южнорусских сказок» (Київ, 1869, 1870), що стало помітним едиційним кроком уперед в українській фольклористиці, було частиною наукової програми, розробленої «Київською громадою». До першого випуску увійшли переважно записи членів «Старої громади» і Південно-Західного відділу РГТ: О. Лоначевського-Петроняки й І. Новицького, С. Войтока, І. Давиденка, І. Лозинського, М. Нечипоренка, В. Панченка, І. Шевченка. Є в збірнику й казки, записані П. Мирним та самим Р. Казки, що зібрали ці записувачі, лягли в основу й другого випуску збірки. Р. відкинув методи «селекціонування» (за висловом М. Є. Сиваченка) казкового матеріалу — коли збирач і упорядник відбирав «найкращі» зразки або ж сам створював їх, звівши кілька варіантів. Фольклорист обстоював принцип точності, він твердив: видавати казки потрібно «в том виде, в каком они записаны из народных уст». Однак задекларовані засади іноді доводилось порушувати на практиці, оскільки в науці не було ще усталених принципів упорядкування фольклорного матеріалу. Фольклорист не був послідовний і у відтворенні діалектних відмінностей української мови у текстах із різних регіонів, хоч у самій передмові до видання заявляв про збереження особливостей українських говорів. Такі недоліки не варто ставити на карб самого фольклориста, швидше, вони засвідчують тогочасний стан науки, коли наукові засади у підході до фольклорного матеріалу тільки формувалися. Р. проявляв увагу й до варіантів, проте казки, що відзначалися тематичною і сюжетною близькістю, змушений був розміщувати у різних випусках видання. Належною мірою представлені в збірці всі види казкового епосу — тваринний, героїко-фантастичний, побутовий. В основі класифікації було, як твердив сам фольклорист, «скорее народное деление сказок, чем научное». Увійшли до видання й народні оповідання. Частина з них не належала суто селянському середовищу, про що свідчив стиль самих текстів, позначений впливом міських верств, лексика, не притаманна селянству. Саме залучення фольклористом такого прозового матеріалу спонукало М. Драгоманова, О. Пипіна, а згодом М. Азадовського назвати збірник важливим кроком у тогочасній фольклористиці. Наступні випуски «Народных южнорусских сказок» так і не були опубліковані. Причину вбачають у заборонах Емського указу (1876), яким накладено обмеження на друк в царині української літератури, культури та науки. Однак відомі й інші причини, що завадили послідовному виданню збірника казок. В цей час Р. упорядковував «Чумацкие народные песни» (1874), працював над романом «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», що відбирало у нього багато часу. Проте була найголовніша причина: фольклорист переосмислив саму концепцію видання. Він відмовився видавати третій випуск казок, бо вирішив розпочати глобальне видання 5-томного корпусу казок на основі того фольклорного матеріалу, який на цей час надійшов у його розпорядження. Йшлося про сувору класифікацію зразків, публікацію варіантів гніздами та коментарі до матеріалів. Зібравши близько 1800 зразків народної прози, у 1880 Р. склав «План издания южнорусских сказок», який охоплює 5 томів: I — «Предисловие» і «Животный эпос»; II — «Мифическо-богатырский эпос»; III — «Легендарный эпос»; IV — «Бытовой эпос»; V — науковий апарат (предметний, географічний, порівняльний покажчики) і дослідження «О значении южнорусских народных сказок». Цьому

грандіозному планові не судилося бути втіленим, однак він засвідчує високу наукову ерудицію Р. Етапним збірником в українській фольклористиці, що здобув європейське визнання, стали й «Чумацкие народые песни» (1874). Перші здійснені Р. записи чумацьких пісень датують 1861. Згодом (1866) фольклорист опублікував розвідку «Несколько слов о чумацком промысле», а ще за якийсь час — «О чумаках и чумачестве» («Киевлянин», 1866—1867) і «Чумак в народных песнях» («Вестник Европы», 1872). Фольклорист намагався осмислити значення промислу в розвитку економіки, місце чумацтва в світогляді українського селянства. Нагальна потреба видання чумацьких пісень постала у зв'язку із занепадом самого промислу. Розуміння важливості збереження чумацьких пісень для наступних поколінь та фольклористики і зумовило наукові засади видання. У передмові задекларовано принципи добору і публікації фольклорних зразків. Упорядник виокремлював найповніший варіант серед наявних, позначивши його літерою «А» і подаючи його цілком, а потім послівно зіставляв усі відомі варіанти («Б», «В», «Г» і т. д.) — і публікував тільки ті рядки, яких не було у варіанті «А». Рядки варіантів для більшої зручності пронумерував. Усі пісні фольклорист класифікував за тематикою. До збірки увійшли пісні майже з усіх реґіонів України, про це свідчить «Покажчик пісень за місцем їх запису». Основний склад збірника — пісні в записах П. Куліша, І. Новицького, Т. Шевченка, Д. Пильчикова, Л. Ільницького, О. Русова, К. Кибальчича, Панаса Мирного. Як додаток подано українсько-російський «Словарь реже употребляемых слов с пословицами к чумацкому быту», куди увійшла професійна лексика чумаків, маловідомі слова із пісенної чумацької лірики і прислів'я, що стосуються побуту чумаків. Науково обґрунтованим кроком було й те, що у збірці пісень розміщено історико-етнографічний нарис «Чумаки в народных песнях», де Р. не тільки подав історію досліджуваного питання (чумацтво від найдавніших часів до кінця XIX ст.), а й докладно описав звичаї, побут, світогляд чумаків на основі їхніх пісень. У виданні подано 13 найпоширеніших мелодій чумацьких пісень у запису М. Лисенка. Р. розглянув промисел не тільки як фольклорист й етнолог, а й як історик та соціолог. Збірка, як зазначили свого часу О. Пипін та М. Сумцов, була найповнішим виданням чумацьких пісень. Частину пісень із колекції Р. опубліковано у збірці «Народні пісні в записах Панаса Мирного та Івана Білика» (К., 1970). Фольклорні зразки різних жанрів — в АНФРФ ІМФЕ.

Праці: Народные южнорусские сказки / [издал И. Рудченко]. Киев, 1869. Вып. I. 219, XI с.; Народные южнорусские сказки / [издал И. Рудченко]. Киев, 1870. Вып. II. 209, II с.; Чумацкие народные песни / [И. Я. Рудченко]. Киев, 1874. XIII, 257, V с.

Літ.: Вертій О. Лист Івана Рудченка до Олександра Пипіна. *Рідний край.* 2012. № 2. С. 253—257; Грушевський М. Володимир Лисевич — Іван Рудченко. Некрольогічні замітки. *Записки НТШ.* Львів, 1905. Т. 68. Кн. 6. С. 2—8; Колесса Ф. Історія української етнографії / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; передм. Г. А. Скрипник. Київ, 2005. С. 85—86; Лебедєв Ю. І. Фольклористична спадщина братів Рудченків — Івана Білика й Панаса Мирного : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1999. 19 с.; Ляхова Ж. Рудченко Іван. *Українська література у портретах і довідках: Давня література — література XIX ст.: довідник* / [редкол.: С. П. Денисюк, В. Г. Дончик, П. П. Кононенко та ін.]. Київ, 2000. С. 278—279; [Пыпин А. Н.] История русской этнографии А. Н. Пыпина. Санкт-Петербург, 1891. Т. 3. Этнография малорусская. 425 с.; Рудинська Є. До історії української етнографії. Іван Рудченко. *Етнографічний вісник.* Київ, 1927. С. 126—134; Сиваченко М. Є. Іван Рудченко як збирач і публікатор українських народних казок. *Сиваченко М. Є. Літературознавчі та фольклористичні розвідки.* Київ, 1974. С. 337—402.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 8. Од. зб. 68.

Оксана Шалак

«РУСАЛКА ДНІСТРОВАЯ» — перший західноукраїнський фольклорно-літературний альманах українською народною мовою, виданий у м. Буда (з 1873 Будапешт) у 1837 членами гуртка «Руська трійця» М. Шашкевичем, Я. Головацьким та І. Вагилевичем. Пам'ятка доби українського романтизму. Надрукована азбукою «гражданка», фоне-

тичним правописом. Передувала альманахові рукописна поетична збірка «Син Русі», укладена близько 1833 за ініціативою та участю М. Шашкевича вихованцями Львівської греко-католицької духовної семінарії. Основну частину коштів на видання альманаху пожертвував М. Верещинський. У передмові («Передслів'я», с. III—VI) йдеться про красу української народної мови та народної словесності, подано список найважливіших наддніпрянських літературних та фольклорних видань того часу. Передмова подана без підпису, її приписують М. Шашкевичу. Матеріал розташований у чотирьох частинах. Фольклорну частину «Пісні народні» відкриває наукова розвідка І. Вагилевича (підписаний як Далибор Вагилевич) «Передговор. К народним руським пісням» (с. IX—XX). Розділ «Пісні народні» поділений на два підрозділи: «I. Думи і думки», «II. Обрядові пісні». Пісенний матеріал поділено за статтю виконавців: «думи» — чоловічі пісні (епічні та ліро-епічні тексти героїчного змісту), «думки» — чоловічі пісні (балади та обрядові тексти (колядки, гаївки, ладканки)). Оригінальні твори упорядників увійшли до другої частини — «Складання» (поезії М. Шашкевича — «Згадка», «Погоня», «Розпука», «Веснівка», «Туга за милою», «Сумрак вечерний»; його ж казка «Олена»; поеми І. Вагилевича «Мадей» та «Жулин і Калина»; наслідування народної пісні «Два віночки» Я. Головацького. Третій розділ — «Переводи». Тут уміщено сербські народні пісні в перекладах М. Шашкевича і Я. Головацького та уривок із чеського «Краледворського рукопису». В історико-літературному розділі «Старина» (із передмовою М. Шашкевича) опубліковані історичні та фольклорні твори, діловий документ та бібліографічну відомість про слов'янські й українські рукописи, що зберігаються в Онуфріївському василіянському монастирі Львова. Далі — рецензія М. Шашкевича на етнографічну розвідку Й. Лозинського «Ruskoje Wesiele», у якій Шашкевич виступає проти латинізації записів українських обрядів. «Р. Д.» австрійський уряд заборонив. Лише 200 із 1000 примірників упорядники встигли продати, подарувати друзям і зберегти для себе, решту було конфісковано. Альманах мав значний вплив на українське національне відродження і на розвиток української літератури в Галичині. За словами І. Франка, збірка «була свого часу явищем наскрізь революційним». «Р. Д.» була передрукована 1910 в Тернополі й офсетом у Києві (1950, із вступною статтею О. Білецького) та у Філадельфії (1961). Загалом перевидавалася також 1972, 1987, 2007, 2012. У Львові з 1990 діє Музей «Русалки Дністрової». М. Возняк у статті «До «Русалки Дністрової»« (1937) писав про редакторську роботу Я. Головацького. Автор аналізує виправлення правописних помилок і стилістичних недоречностей Головацького. В іншій статті «Чиї записи пісень у «Русалці Дністровій»« (1937) М. Возняк досліджував фольклорні тексти та їх «походження» (автор запису, місце запису тощо). У 2017 на державному рівні в Україні відзначався ювілей — 180 років з часу виходу «Р. Д.».

Русов Олександр Олександрович

Праці: Русалка Дністровая. Ruthenische Volkslieder. Буди, 1837. 136 с.; Русалка Дністровая. Львів, 2007 (Репринтне відтворення з видання: «Русалка Днѣстровая. Ruthenische Volkslieder, 1837).

Літ.: Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. Львів, 1924; Возняк М. Чиї записи пісень у «Русалці Дністровій». *Слово.* Львів. 1937—1938. Т. 2. Кн. 3. С. 15—25; Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської Трійці». Львів, 2011. 423 с.; Стеблій Ф. І. Русалка Дністровая — альманах (1837). *ЕІУ.* 2012. Т. 9. С. 370.

Ірина Коваль-Фучило

РУСОВ Олександр Олександрович (07.02.1847, м. Київ — 08.10.1915, м. Саратов) — статистик, етнограф, фольклорист, громадський діяч. Чоловік С. Русової. Дійсний член Південно-Західного відділу РГО. Закінчив історико-філософський факультет Університету св. Володимира (1868), після чого працював у Петербурзі. 1909 повернувся до Києва. Один із авторів «Программы для собирания этнографических и статистических данных, составленной действительными членами Юго-Запад-

ного отдела Императорского Русского Географического общества Чубинским П. П. и Русовым А. А.» (1873); автор розвідки «Остап Вересай и исполняемые им думы и песни» (1874). Його перу належить «Опыт программы для изучения экономических и общественных отношений в южнорусском селе» (1880), «Опис Чернігівської губернії» (1898), «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1914). У своїй розвідці-доповіді про О. Вересая, виголошеній на засіданні Південно-Західного відділу РГО 28 вересня 1873, висловив думку, що О. Вересай «останній представник кобзарів». Це твердження він ґрунтував на тому, що П. Куліш, подорожуючи Україною, знайшов тільки двох кобзарів — А. Шута та О. Вересая (А. Шут на той час уже був покійний), а П. Чубинський, об'їздивши всі землі з правого боку Дніпра, тільки О. Вересая. Автор понад 50-ти праць про традиційну культуру, статистичне обстеження українських земель. Похований у Києві на Байковому цвинтарі.

Праці: Руссов А. А. Кобзарь Остап Вересай, его музыка и исполняемые им народные песни. Киев, 1874. 138 с.; Руссов А. А. Остап Вересай, один из последних кобзарей малороссийских. *Записки ЮЗОИРГО.* Киев, 1874. Т. I. С. 309—366; Русов А. А. Теорбанисты Грегор, Каэтан и Франц Видорты. *КС.* 1892. III. С. 366—380; Русов О. Лисенко — науковий дослідник законів української музики. *ЗНТ в Києві.* 1913. Т. XI. С. 15—25.

Літ.: Олександр Олександрович Русов (1847—1915) [Текст]: (Бібліографічний покажчик) / склад. і вступ. ст. О. Я. Рахна ; наук. ред. О. Б. Коваленко. Чернігів : Чернігівська ОУНБ ім. В. Г. Короленка, 2004. 116 с.; Катренко А., Петрук Б. О. О. Русов — видатний український вчений і громадський діяч (1847—1915). Київ, 1998. 64 с.; Скрипник Г. Наукова спадщина О. О. Русова в контексті актуальних проблем української етнології. *НТЕ.* 2007. № 2. С. 9—13.

Ірина Коваль-Фучило

РУСОВА (ЛІНДФОРС) Софія Федорівна (криптонім **С. Р.** 18.02.1856, с. Олешня, тепер Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. — 5.02.1940, Прага) — українська громадська, культурно-освітня діячка і педагог. Дружина етнографа, фольклориста О. О. Русова. У 1871 закінчила гімназію у Києві й почала працювати в освітніх і виховних закладах. У 1874—1876 в Петербурзі брала участь у діяльності українського земляцтва і народовольців, за що зазнавала арештів. Стояла біля джерел жіночого демократичного руху в Україні 1870—1880-х, авторка низки праць, що торкаються проблем мистецтва, літератури (про творчість Т. Шевченка, Г. Сковороди, Р. Тагора), шкільних підручників, досліджень із педагогіки, історії, географії тощо. Р. створювала національну українську школу, твердила, що навчальний заклад має бути перейнятий «національним духом нашого народу». У 1888 в № 11 журнал «Киевская старина» опублікував статтю «Село Ивановка (опыт этнографической характеристики малорусского поселения в Новороссии)». Проаналізувавши записи народних пісень, вірувань, описів обрядів, здійснених М. А. Ганенко, — першу спробу вивчення звичаєвості села в Херсонській губ., Р. окреслила завдання етнографії: не тільки вивчення обрядів, що «вимирають», і зразків народної творчості, а й осмислення повсякденного життя, у якому проявляється «колективна душа і розум» народу. В «Отзыве о сочинениях В. П. Милорадовича» (Санкт-Петербург, 1907) Р. класифікувала рецензовані праці як фольклористичні («Сборник свадебных песен Лубенского уезда», «Рекрутские песни», «Исторические песни»); фольклорно-етнографічні («Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губернии», «Улицы и досвитки», «Житье-бытье лубенского крестьянина») і народознавчі («Снетинская старина»). Вона не тільки проаналізувала названі дослідження, але й додала багато нового матеріалу, який стосується зазначених тем. Р. визначила завданням етнографії як науки збирання, спостереження, дослідження етнографічного матеріалу та наукове його опрацювання. Об'єктом етнографічних досліджень вважала предмети матеріальної культури народу та прояви його культури духовної. За часів громадянської війни в Україні 1917—1921 рр. працювала в секретаріаті Центральної Ради. У 1921 емігрувала за кордон.

Русова Софія Федорівна

Праці: Вибрані педагогічні твори. Київ, 1996. 303 с.; Отзыв о сочинениях В. П. Милорадовича. Санкт-Петербург, 1907. 37 с.; М. П. Драгоманов, його життя й твори. Київ, 1918. 47 с.; Село Ивановка (опыт этнографической характеристики малорусского поселения в Новороссии. *КС*. 1888. № 11. С. 51—68; Теорія і практика дошкільного виховання. Львів ; Краків ; Париж, 1993. 125 с.

Літ.: Губко О. Т. Формування національної свідомості юнацтва у світлі ідей Софії Русової. *Рідна школа*. 1992. № 1. С. 13—15; Далавурак С. В. Русова С. В. *УРЕ*. Київ, 1983. Т. 9. С. 522; Качкан В. А. Просвітницький вогонь Софії Русової. *Качкан В. А. Українське народознавство в іменах :* у 2 ч. Київ, 1994. Ч. 1. С. 151—159; Ківшар Т. Недруковані матеріали автобіографії Софії Русової. *КСт*. 1994. № 1. С. 105; Чередниченко Д. Софія Русова і сучасна школа. *Українська мова і література в школі*. 1992. № 1. С. 38—42.

Оксана Шалак

«РУСЬКА ТРІЙЦЯ» (1833—1837) — галицьке літературне угруповання, очолюване М. Шашкевичем, Я. Головацьким, І. Вагилевичем. Засноване наприкінці 1820-х, яке розпочало на західних українських землях національно-культурне відродження. Члени «РТ» «ходили в народ», записували фольклорні тексти. Гуртківці прагнули поширювати освіту, писати й видавати близькі народові твори задля ідеї національного відродження в Галичині. Головацький подорожував Галичиною й Буковиною, Вагилевич — Закарпаттям, провадячи агітаційну роботу серед селян, закликаючи їх боротися за свої права. За це його заарештували і заборонили з'являтися на Закарпатті. Навколо «РТ» об'єднувалася молодь, що прагнула працювати для добра свого народу. Учасники угруповання твердили, що русини Галичини, Буковини, Закарпаття є частиною українського народу, який має свою історію, мову та культуру. Істотною заслугою «РТ» було видання альманаху «Русалка Дністровая», у якому, замість язичія, впроваджено в Галичині живу народну мову. Цим розпочато на галицьких землях нову українську літературу. Вступне слово М. Шашкевича до альманаху було своєрідним маніфестом культурного відродження західноукраїнських земель. «Русалку Дністровую» австрійський уряд заборонив. Гурток «Руська трійця» припинив свою діяльність 1843 по смерті М. Шашкевича.

Літ.: Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. Львів, 1924; Возняк М. Чиї записи пісень у «Русалці Дністровій». *Слово*. Львів. 1937—1938. Т. 2. Кн. 3. С. 15—25; Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської Трійці». Львів, 2011. 423 с.; Русалка Дністровая. Ruthenische Volkslieder. Буди, 1837. 136 с.; Русалка Дністровая. Львів, 2007 (Репринтне відтворення з видання: «Русалка Днѣстровая. Ruthenische Volkslieder, 1837). «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали / упоряд. Ф. І. Стеблій. Київ, 1989. 544 с.; Стеблій Ф. І. Русалка Дністровая — альманах (1837). *ЕІУ*. 2012. Т. 9. С. 370.

Ірина Коваль-Фучило

РЯБКОВ Павло Захарович (29.06.1848, м. Херсон — 28.12.1926, м. Зінов'євськ, тепер м. Кропивницький) — етнограф, археолог, краєзнавець, фольклорист, культурно-громадський діяч. Народився в бідній сім'ї (батько був службовцем у друкарні губернського земства і, водночас, малярем-живописцем). Навчався у Херсонській гімназії, далі вступив до землемірного училища, яке закінчив 1868 і відтоді все життя працював землеміром в Одесі, Херсоні та Єлисаветграді. В Одесі став членом партії «Народна воля», яку очолював А. Желябов. За участь у революційному народницькому русі 1877—1879 був заарештований і висланий до Сибіру, за роки заслання (1879—1884) побував і на Колимі, і в Якутії (Архангельська та Вологодська губ.). Саме на засланні Р. зацікавився етнографією і зробив перші спроби вивчення матеріальної культури народів Росії. Відомі його статті «Полярні країни Сибіру» (опублікована 1887 в «Сибірському збірнику») та нарис про подорож від Середньо-Колимська до Якутська, що протягом 1884—1885 друкувала іркутська газета «Сибір». 1884 повернувся до Херсона і влаштувався на роботу в земське статистичне бюро, розгорнувши активну роботу з етнографічного дослідження Херсонщини. Відомо, що з кінця 80-х років до 1899 він розпочав флористичні дослідження, обстежив понад 40 сіл Херсонської губ. і зібрав гербарій

із 686 видів рослин. Частина цього матеріалу увійшла в енциклопедію «Флора Средней и Южной России», впорядковану проф. Шмальгаузеном та опубліковану 1895 і 1897 Р. визначив і здійснив систематизацію рослин («Дикі кормові трави Херсонського повіту», «Дволітній перелог», «Трави, отруйні для худоби», «Бур'яни», «Лікарські трави»), виявив багато нових, рідкісних для Херсонщини видів рослин. Та найфундаментальніша на той час праця Р. — перше в Україні дослідження рибальського промислу Херсонської губ. «Рыболовство в Херсонской губернии и в прилегающих частях Таврической и Бессарабской губ. Опыт статистическо-экономического исследования», опубліковане спочатку в окремих книгах «Сборника Херсонского земства», а згодом — окремим виданням (Херсон, 1896). Ця праця — наслідок не лише експедиційних спостережень автора, а й ретельної наукової роботи. Крім статистико-економічного аспекту, Р. подав широкі відомості про форми експлуатації рибних угідь, знаряддя і способи вилову риби, організацію рибних артілей і субкультуру рибалок, про збереження і збут риби, зоологічний опис різних порід риби, їх народні назви і термінологію рибальства, а також докладний фізико-топографічний опис природних угідь — Дніпра та його долин, Дніпровського, Бузького та Дністровського лиманів. Це єдине в українській етнографії XIX—XX ст. дослідження такого плану. 1892 Р. переїхав до Єлисаветграда, де обійняв посаду земського землеміра і став членом заснованого ще в 60-х «Общества распространения грамотности и ремесел», яке пізніше очолив, певний час був опікуном школи цього товариства. Він же став засновником першої в Єлисаветграді народної книгозбірні-читальні, гуртка самоосвіти, був активним членом «Комиссии народных чтений», виступав з власними лекціями. У цей час написав «Краткий исторический очерк Елисаветградского общества распространения грамотности и ремесел» (Єлисаветград, 1898). У 1899—1901, коли недорід у Єлисаветградському пов. став причиною голоду, Р. організував допомогу тим, хто потерпав від нього. За цю діяльність за наказом губернатора його звільнили з посади, через що змушений був виїхати з сім'єю за кордон на 4 роки (1901—1905). Мешкаючи переважно в Парижі, вступив до паризької Вищої російської школи суспільних наук, де протягом трьох років (1901—1904) слухав лекції видатних учених: проф. М. М. Ковалевського, І. І. Мечникова, Ф. К. Вовка. Особливо близько Р. зійшовся з Ф. Вовком, який 1901—1905 читав у Вищій школі курс лекцій з антропології, первісної археології й етнографії. Під час навчання Р. брав активну участь в етнографічно-антропологічній експедиції на Бойківщину (18.08 — 24.09.1904), яку очолювали Ф. Вовк та І. Франко і під час якої зібрав величезну (бл. 500) колекцію фотографій етнографічних об'єктів та антропологічних типів населення. Після завершення експедиції повернувся до Єлисаветграда, де продовжив свою етнографічну діяльність на Півдні України, став провідним кореспондентом Санкт-Петербурзького музею ім. Олександра III в Південній Україні. Протягом 1908—1911 зібрав і надіслав (через посередництво Ф. Вовка) для музею 364 об'єкти культури: знаряддя чумацтва та археологічні пам'ятки, виявлені під час розкопок, зразки народно-ужиткового мистецтва, зокрема килимарства, — матеріали, зібрані на теренах Херсонської, Бесарабської й Таврійської губ., у пониззі Дніпра, Бугу, Дністра, Дунаю. Р. багато зробив для формування етнографічних колекцій Херсонського краєзнавчого музею та для заснованого В. Ястребовим Єлисаветградського історико-краєзнавчого музею. Р. вважав, що музей не повинен бути лише сховищем експонатів, а дієвим народознавчо-освітнім центром, тож після відкриття музею став його керівником. За висловом Ю. Розуменка, це був єдиний осередок краю, де етнографічна робота мала науковий характер. Про широту наукових зацікавлень Р. свідчить його епістолярна спадщина: керуючись програмою етнографічного відділу Російського музею, він зібрав колекції предметів рибальського та чумацького ремесел і побуту рибалок та

чумаків, колекцію килимів місцевого виробництва, народних орнаментів (рушників, килимів, сорочок), докладно описав будову та призначення конструкції ткацького верстата (його працю «Виробництво килимів у Херсонській губернії» досі не опубліковано, рукопис зберігається в ДАКО), зібрав колекцію лікарських трав і записав рецепти виготовлення з них ліків, колекції гончарних виробів, народних іграшок, ляльок тощо. У своїх розвідках Р. спирався на працю численних кореспондентів, яким розсилав програми дослідження. Листування Р. засвідчує, що він збирав і зразки «усної та письмової народної словесності», збиранням пісень та матеріалів про вже зниклі види господарства, чумацтво, вівчарство, записував бесіди з колишніми чумаками». У листах до Ф. Вовка Р. повідомляв, що надіслав йому два цінні рукописи: збірник весільних пісень с. Лелеково Єлисаветградського пов. у записі його кореспондента Варламова, а також спогади колишнього чумака з Берислава Павла Дементійовича Чечеля, викладені в низці листів до нього. Вони мають наукову вартість — як в етнологічному, так і діалектологічному аспектах (мова, характерна для Херсонщини). Про те, що Р. «збирав пісні, казки, закликав до себе з вулиці лірників та записував їх пісні» свідчить і перший біограф ученого, краєзнавець Наталія Бракер (1854—1933). Доля цих записів невідома, збереглися лише зразки фольклору, записані 1910 у с. Новомиколаївка поблизу Нікополя, — це одна історична пісня про зруйнування Січі, «Письмо Сірка до султана» та прислів'я і приказки про чумацтво. Усі вони увійшли до опублікованого 2010 нарису Р. «Чумачество». Над вивченням чумацького промислу працював він протягом кількох років, здійснив експедиції до Кічкаса, Нікополя, Берислава, колишніх центрів чумацтва, зібрав велику колекцію предметів, а також спогади, розповіді, історичні документи, зробив численні замальовки та фотознімки. Праця мала назву «Чумачество в Новороссии», її Р. надіслав Ф. Вовку для видання у Санкт-Петербурзькому музеї «Этнография народов России» у рамках дослідження «Украинский народ в его прошлом и настоящем», однак рукопис так і залишився неопублікованим у Державному архіві етнографії народів Росії, а його чернетка — у Державному архіві Кропивницької обл. (ф. 304, оп. 1, од. зб. 211—218). Саме цю чорнову версію й опублікував 2010 етнограф Сергій Телюпа. Спираючись на праці М. Максимовича, М. Костомарова, І. Рудченка, Ф. Кондратовича та власні спостереження й матеріали, автор описав історію та стан чумацького промислу на початку XX ст. Характерно, що вся розповідь про подорож чумака ґрунтується на народних піснях, опублікованих у збірнику І. Рудченка «Чумацкие народные песни». Проте найцінніші у розвідці записи й замальовки самого Р.: щоденникові записи під час експедицій 1910 в Нікополь та ін. місцевості, пов'язані з Старою Січчю, фольклорні матеріали (прислів'я, пісні, народна термінологія та архаїчна лексика, пов'язана з чумацтвом, розповіді з уст респондентів про чумакування та застосування інвентаря, актуальна на той час проблема скарбошукацтва, що призвела до тотального нищення пам'яток старовини). Працю високо оцінили Ф. Вовк та інші етнографи (В. Наулко, А. Бойко).

Праці: Список растений, собранных П. З. Рябковым в 1898 году в Херсонском уезде. *Сборник Херсонского земства.* 1902. № 2. Февр. С. 277—305; Рыболовство в Херсонской губернии. *Сборник Херсонского земства.* 1890. № 2, 3, 5, 7, 12 ; 1891. № 2, 3 ; 1892. № 3 ; 1894. № 3, 9 та окреме видання: Херсон, 1896; Рябков Павло Захарович. Коротка автобіографія. Єлисаветград. 1992. № 31 (20.05); Рябков П. Чумацтво / упоряд. С. Телюпа *Старожитності Південної України.* Запоріжжя, 2010. Вип. 22. 124 с.

Літ.: Бракер Н. Рябков Павло Захарович. *Україна.* 1927. Кн. 6. С. 212—214; Розуменко Ю. Г. Етнографічна діяльність П. З. Рябкова. *НТЕ.* 1988. № 5. С. 40—43; Наулко В. І. Листування Павла Рябкова з Федором Вовком. *Південна Україна XVIII—XIX століття: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ.* Запоріжжя, 2001. Вип. 6. С. 105—125.

Людмила Іваннікова

С

САВАРИН (ЦИМБАЛ) Тетяна Володимирівна (14.07.1976, м. Тернопіль) — фольклористка. 1993—1998 — закінчила філологічний факультет ЛДУ ім. І. Франка. 1998—2002 — аспірантура на кафедрі української фольклористики цього ж університету. 2003 захистила кандидатську дисертацію на тему «Лемківські весільні обрядові пісні в міжетнічному контексті», у якій виявлено й проаналізовано локальні особливості лемківського весільного обряду й пісенності та з'ясовано процеси їх взаємодії з весільною пісенною обрядовістю словаків і поляків. Викладач кафедри української та іноземних мов Тернопільської державної медичної академії ім. І. Я. Горбачевського.

Ірина Коваль-Фучило

САЛАМОН Щасний Васильович (28.04.1834, с. Комарники Турківського-гопов., нині Турківського р-ну Львівської обл. — 1900, там само) — греко-католицький священик, громадський і культурно-просвітній діяч москвофільських переконань, записувач фольклору. У деяких наукових джерелах помилково подано Саламон як ім'я, а Щасний — прізвище. Народився у священичій сім'ї, рід Саламонів походив з Угорщини. Навчався у гімназіях Самбора, Бардієва, Пряшева, Буди (1847—1854), теологічну освіту здобув у Львівській і Перемиській духовних семінаріях (1854—1857). Працював священиком у рідному селі. Брав активну участь у господарському, громадському, культурному і політичному житті краю. С. відомий як збирач коломийок, які видав окремою книжкою «Коломыйки и шумки: С нутами 5 арій народных на спів и фортепян» (1864). Записи, які походять з Коломийського, Станіславівського, Стрийського, Самбірського, Саноцького пов., зроблено під час богословських студій у другій половині 1850-х. З-поміж кількох тисяч зразків вибирав найкращі, що мають вагому поетичну вартість й ніде не були опубліковані. Майже шістсот коломийок класифіковано на чотири тематичні групи: любовні, сиротинські, вояцькі і жартівливі. Перші поділяються і за призначенням: молодецькі, дівоцькі. Окремо подаються 17 шумок. У передмові подано певні спостереження за строфічною будовою коломийок, наведено міркування про їх лад, ритми і образи. У додатку поміщено 4 арії з акомпонементом для фортепіано, з голосу збирача. Слабкою стороною збірника є випадки компілювання текстів — штучне поєднання окремих дворядків у чотирирядкові куплети, додавання слів і цілих рядків, що потім різко критикували В. Гнатюк, Ф. Колесса. Після 1863 С. вказав у життєписі, що записував «історичні думи, балади, думки, весільні пісні і т. п.», проте рукописи згоріли під час пожежі. «Коломийки і шумки» повністю передрукував Я. Головацький у Т. 2 «Народных песен Галицкой и Угорской Руси».

Праці: Коломыйкии шумки: С нутами 5 арій народных на спів и фортепян. Собрал з уст народа Счастный Саламон. Львів, 1864, 92 с., 8 с. нот; Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким. Москва, 1878. Т. 2. С. 739—841.

Літ.: Гнатюк В. Коломийки. Т. 1. *ЕЗ.* 1905. Т. 17. С. 1—2; Головацкий Я. Сведения о собирателях народных песен, не упомянутых к ним, но доставивщих оныя во время печатания. *Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким.* Москва, 1878. Т. 3. Отд. 2. С. 1; Колесса Ф. Історія української етнографії / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; передм. Г. А. Скрипник.. Київ, 2005. С. 110; Комарницький В. Подвижництво Щасного Василя-Саламона. *Мандрівець.* 2008. № 5. С. 38—41.

Архів: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. Ф. 167. Оп. 1, 2. Спр. 2805. П. 83.

Ірина Коваль-Фучило,
Євген Луньо

САМІЙЛЕНКО Володимир Іванович (криптоніми і псевдоніми: **В. Полтавець, В. Сивенький, Смутний**; 22.01.1864, с. Великі Сорочинці, тепер Миргородського р-ну Полтавської обл. — 12.08.1925, м. Боярка Київської обл.) — громадський діяч, письменник, збирач фольклору, перекладач, редактор. Син наймички О. Самійленко та заможного землевласника І.Лисевича. Батько помер тоді, коли С. було 5—6 років. Долею хлопця опікувався приятель родини Лисевичів О. Трохимовський та його син Микола, за підтримкою яких С. закінчив Полтавську гімназію (1885) і навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира (1885—1890). У материній родині С. шанували народні традиції, любов до яких поет проніс крізь усе своє життя, як писав про це він сам: «З дитинства в дідовій хаті між своїми кревними я жив оточений українською стихією: слухав бабусині казки (про 3 братів Кіндратів та инші), яких вона знала багато, слухав чумацькі пісні, які співав дядько Герасим Бокітько (козак), дід якого чумакував, — і взагалі впивався чистою чарівною українською мовою Миргородського повіту» (Тулуб О., с. 297). Під час навчання у Полтавській гімназії С. познайомився з українським музикантом, фольклористом В. Александровим, під впливом якого почав записувати народні пісні. Збереглися автографи записаних С. трьох народних пісень з нотами — «За Дунаєм та й за перевозом», «Ой кінь ірже, ой кінь ірже...», «Ой чиї ж то воли по горі ходили» (ІЛ НАНУ, ф. 29, № 14-16). Навчаючись в університеті, С. активно цікавився українським життям, зблизився з Київською Старою громадою і професорами університету, став членом студентського товариства «культурників» «Хрестоматія», увійшов до «Літературної громади», яка складалася із таких культурних діячів, як М. Лисенко, М. Старицький, Леся Українка, О. Романова та ін. Належав разом з І. Липою, М. Міхновським та іншими до Братства тарасівців. С. — автор драматичних творів «Маруся Чураївна» (1896), «У Гайхан-Бея» (1917) тощо. Його спогади «З українського життя в Києві в 80-х роках XIX ст.» опубліковані у журналі «Нова Україна» (1923). Про фольклоризм у творчій спадщині письменника неодноразово писали О. Тулуб, М. Зеров, М. Рильський, О. Бабишкін, М. Чорнописький, В. Погребенник, М. Мартинюк та ін. Дослідники відзначали наявність фольклорних форм (пісні, романси, анекдоти, оди, притчі тощо) у його творах, виділяли їх музичну структуру, оперетковий стиль («Дума-цяця», «Міністерська пісня», «Соловейків спів», «Пісня про свободу»). С. закликав шанувати традиційну народнопісенну обрядову культуру. Поезію «Святий вечір», стилізовану під колядку, закінчив так: «Тільки такий недошкребок культури, / Що до народу кохання не має, / Що його звичаї всі зневажає, / Той нехай буде смутний і похмурий — / В святий вечір» (Поетичні твори, 1990, с. 67). М. Лисенко поклав на музику поезію С. «Горе поета», «Україна» («Наша славна Україна»); на його прохання С. написав слова до «Запорозького маршу» («Гей, за наш рідний край»), текст кантати «До 50-х роковин смерті Т. Шевченка» («Вінок Тарасові Шевченку в день 26 лютого»). «Вечірня пісня» (1896) С., покладена на музику К. Стеценком, поряд із «Колисковою» Лесі Українки, «Сном» О. Маковея, «Сніжинками» М. Вороного, вважається кращою поезією фольклорного плану цього періоду для дитячого читання, найяскравішим прикладом близькості лірики С. до народного мелосу (В. Погребенник). Подібно до І. Франка та Лесі Українки С. уводить образність народних веснянок у «Весняні пісні», до яких К. Стеценко написав хор без супроводу для мішаного складу. С. належить провідне місце у розвитку української післяшевченківської сатиричної поезії, яка не мала більш популярного твору, як С. «Щасливий край» («Ельдорадо») (1886). В «Ельдорадо» та «Як то весело жить на Вкраїні» С. спирався на традиції Беранже й О. Толстого, на народні сатиричні куплети. Як відзначав М. Рильський, «гумор Володимира Самійленка — органічне схрещення

Самійленко Володимир Іванович

галльського сміху із сміхом народу, котрий створив безсмертного Купер'яна і його мудре «Якось-то буде...» (Рильський М., 1986, т. 12, с. 101). Своє особисте життя С. мислив як служіння національній ідеї. За української державності служив у міністерствах освіти та фінансів уряду УНР. У 1919 емігрував у Галичину з урядом УНР. У 1924 повернувся до Києва, працював редактором у видавництві художньої літератури; помер 12 серпня 1925 у с. Боярка. В останні роки життя С. підтримували А. Кримський, С. Єфремов, О. Дорошевич, П. Тичина та ін.

Праці: Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади. Київ, 1990.

Літ.: Українська журналістика в іменах. Львів, 2002. Вип. 9. С. 264, 267; УРЕ. Київ, 1983. Т. 10. С. 11; Франко І. Володимир Самійленко. *Франко І. Зібрання тв*орів : у 50 т. Київ, 1982. Т. 37. С. 183—185; Тулуб О. Матеріяли до життєпису Володимира Самійленка. *За сто літ.* 1928. Кн. 3. С. 295—314; Записи народних пісень Володимира Самійленка / публікація М. Чорнописького. *НТЕ.* 1967. № 3. С. 71—76; Рильський М. Володимир Самійленко. *Рильський М. Зібрання тв*орів : у 20 т. Київ, 1986. Т. 12. С. 101; Чорнописький М. Володимир Самійленко. *Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори.* Київ, 1990. С. 5—33; Загірня Марія. Сивенький (Володимир Іванович Самійленко). *Спогади* / передм., упоряд., прим. Л. Неживої. Луганськ, 1999. С. 125—145; Погребенник В. Українська поезія кінця XIX — початку XX століття і фольклор. *Українська мова та література в школі.* 1991. № 8. С. 85—91; Козар Л. Збирацько-фольклористична діяльність українських письменників — діячів Київської і Чернігівської громади (М. Коцюбинський, В. Самійленко, Г. Коваленко, І. Коновал). *Література. Фольклор. Проблеми поетики.* 2011. Вип. 35. С. 252—260.

Лідія Козар

«СБОРНИК СТАТЕЙ ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОГО НАУЧНОГО ОБЩЕСТВА ПО ИЗУЧЕНИЮ КРАЯ» (1905) — періодичне видання Катеринославського наукового товариства, яке об'єднувало всі наукові сили губ. з метою вивчення природи, історії, археології, етнографії й фольклору краю. Збірник був виданий з нагоди проведення в Катеринославі XIII Всеросійського археологічного з'їзду. Мав три відділи: природничо-історичний, економічний, краєзнавчий. Редактор — голова Катеринославського наукового товариства, проф. В. В. Курилов. Історичний відділ редагував відомий літературознавець і фольклорист С. В. Соловйов. Головну увагу приділяв фольклористиці й етнографії краю. На с. 1—10 вміщено статтю М. Ф. Сумцова «Об этнографическом изучении Екатеринославской губернии», першу наукову працю, присвячену історії фольклористики Півдня України. Автор коротко проаналізував основні збірники фольклору та схарактеризував постаті збирачів — І. Манжури, Я. Новицького, Д. Яворницького, а також періодичних видань, що публікували зразки усної народної творчості Півдня України; накреслив основні завдання фольклористики регіону. Окрасою збірника стала головна фольклористично-етнографічна праця Я. П. Новицького «С берегов Днепра (Очерки Запорожья). Путевые записки и исследования» (с. 11—205). Це історико-етнографічний опис старовинних запорозьких слобід Новогупалівки, Петро-Свистунового, Язикової Федорівки, Андріївки, Августинівки, Маркусової та ін. Олександрівського пов. Катеринославської губ., а також острова Хортиці, Великого Лугу, Дніпра, урочищ і балок на його берегах. Опис, ілюстрований великою кількістю фольклорного матеріалу — історичними, міфологічними, топонічними легендами й переказами, що їх записав Я. П. Новицький 1882—1883, побудований на народних спогадах та оповідях.

Літ.: Іваннікова Л. В. Яків Новицький. Фольклорист, історик, педагог. Запоріжжя, 2010. С. 81—114. Іваннікова Л. В. Катеринославське наукове товариство в історії фольклористичних досліджень Південної України. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки.* 2018. № 2. С. 156—163.

Людмила Іваннікова

Свєнціцький Іларіон Семенович

СВЄНЦІЦЬКИЙ Іларіон Семенович (07.04.1876, м. Буськ, нині Львівська обл. — 18.09.1956, м. Львів) — видатний український філолог, фольклорист, етнограф, мовознавець, музеєзнавець і мистецтвознавець, громадсько-культурний діяч. Доктор філологічних наук з 1902, професор з 1941. Закінчив

1899 фізико-математичний факультет Львівського університету, продовжив навчання як вільний слухач історико-філологічного факультету Петербурзького університету і студент Археологічного інституту. Лінгвістичну освіту поглибив у Відні під керівництвом В. Ягича, де захистив докторську дисертацію. Від 1913 — доцент Львівського університету, 1944—1950 — завідувач кафедри слов'янської філології. Одночасно (до 1956) керівник Львівського відділення Інституту мовознавства АН УРСР, а також очолював (до 1952) створений ним у Львові 1905 Національний музей (від 1939 — Державний музей українського мистецтва). Наукові інтереси багатогранні: мовознавство, зокрема, історія української мови, історія української літературної мови, порівняльно-історичне мовознавство, діалектологія, палеографія, літературознавство, рукописні пам'ятки і стародруки (орнаменти рукописних книг), українське мистецтво найдавнішого періоду, музейна справа тощо. Автор численних праць з давньоруської літератури та літератури слов'ян. народного українського мистецтва. Як фольклорист досліджував виникнення українських колядок і щедрівок, похоронні голосіння, народні звичаї, пісні, примовки. До мовознавчих досліджень досить часто долучав назви обрядів, ігор, забобонів тощо. У видання «Матеріали з історії відродження Карпатської Русі» подав невидані праці медика Ю. Венеліна «Карпато-Роські прислів'я» і «Про український правопис» (російською мовою), а також дослідження І. Білецького «Пісні колядні» (російською мовою) і 43 колядки (Львів, 1906). Досліджував говірку с. Бітля («Бойківський говір села Бітля» (ЗНТШ, 1913, № CXIV, с. 117—153) на матеріалі народних привітань і примовок, звичаїв, колядок, молитов, пісень. Автор праць «Бучацьке євангеліє XIII ст.» (1911), «Основи науки про мову українську» (1918), «Нариси з історії української мови» (1920), «Мова Галицько-Волинського літопису» (1949), «Опис рукописів народного дому з колекції А. Петрушевича» (1906—1911, т. 1—3,), «Початки книгопечатання на землях України» (1924), «Розвиток українського мистецтва в Західній Україні» (1944).

Праці: Опыт сравнительного словаря русских говоров (Галицко-бойковскій говор). *ЖС*. 1900. Вып. I—II. С. 213—229; Архангелові вещанія Марії і благовіщенська містерія (проба історії літературної теми). *ЗНТШ*. 1907. Т. LXXVI. С. 5—38; Т. LXXVII. С. 35—76 (окреме видання: Львів, 1907); Похоронне голосінє і церковно-релігійна поезія (Студія над розвитком мотивів народньої словесности). *ЗНТШ*. 1910. Т. XCIII. С. 32—53; Т. XCIV. С. 35—39 (окреме видання: Львів, 1910); Похоронні голосіння. *ЕЗ*. 1912. Т. XXXI—XXXII. Львів, 1912; Нариси з історії української мови. Львів, 1920. 100 с.; Основи науки про мову українську. Київ, 1917. 72 с.; Музеї і музейництво. Нариси і замітки. Львів, 1920. 79 с.; Смоленська грамота 1229 у світлі дослідів чергування напівголосних і голосних у слов'янських мовах XIX—XX ст. Питання слов'янського мовознавства. Львів, 1955. Кн. 3. С. 114—122.

Літ.: Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930. Т. 1; Гумецька Л. Л. Іларіон Семенович Свєнціцький. *Мовознавство*. 1976. № 2. С. 78—82; Кізлик О. Д., Луцик Р. Я. І. С. Свєнціцький. Короткий бібліографічний покажчик. Київ, 1956. 16 с.; Іларіон Свєнціцький : Бібліогр. покажч. / уклад. Л. Паньків. Львів, 2008. 678 с.

Ірина Коваль-Фучило

СВИДНИЦЬКИЙ Анатолій Патрикійович (13.09.1834, с. Маньківка Гайсинського пов., тепер Тульчинського р-ну Вінницької обл. — 18.08.1871, м. Київ) — письменник, фольклорист, етнограф, педагог, громадський діяч. Народився в родині сільського священика. У 1843—1851 навчався в Крутівській духовній школі, у 1851—1856 — у Кам'янець-Подільській духовній семінарії. До 1859 був студентом історико-філологічного факультету Університету св. Володимира в Києві. З 1860 вчителював у Миргороді, де заснував недільну школу, бібліотеку. У 1862 працював чиновником у м. Козельці на Чернігівщині, з 1869 — архіваріусом в Київському університеті. У Миргороді для журналу «Основа» С. написав кілька фольклористично-етнографічних нарисів: «Злой дух (народные южнорусские поверья)», «Відьми, чарівниці й опирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського», «Великдень у

подолян (По поводу "Быта подолян" Шейковского. Выпуск 1-й 1860 г. Киев)», «Остатки от времен доисторических (Народные предания)», «Легенда про Семена Палія». За припущенням дослідників (М. Сиваченко, П. Хропко, Р. Міщук), стаття «Злой дух» — це скорочений варіант або частина більшої праці, надісланої свого часу до часопису «Основа», але не опублікованої. Уперше стаття побачила світ в газеті «Киевлянин» (№ 33, 16.03.1872). У цій розвідці С. використав низку власних записів (з Поділля, Полтавщини, Київщини) легенд про створення світу, походження людини, вирізнення народів. Зібрані дослідником матеріали багато додають до розуміння образів української міфології: Бога-творця світу, чота, чоловіка і жінки. С. подав легенди здебільшого у перекладі російською мовою, залишаючи, проте, окремі слова, вислови неперекладеними, щоб, як зауважує сам, не спотворити зміст. Коментарі автора стислі, влучні, розширюють уявлення про окремі образи, увиразнюють їх. Фольклорно-етнографічний нарис «Відьми, чарівниці й опирі...» С. написав також для часопису «Основа» 1860, однак з'явився друком він майже за сто літ — тільки 1958 р. у першому зібранні творів письменника. У белетристичній формі автор нарису переповідає почуті легенди, перекази, вірування в існування упирів, відьом, чарівниць і знахарок. Серед поданого матеріалу вирізняється переказана С. казка «Про опиря» (СУС, 530=АА530А) — її повний, викінчений варіант. Важко судити про автентичність записів. Із коментарів С. випливає, що дослідник іноді вдавався до скорочень зразка, переказуючи його. Виказував фольклорист і увагу до варіантів («Ця казка двоїться. У другій розказується, що замість війни Іван їздив на звіра три рази — та тільки цим і відмінилася...»). Попри довільну форму викладу почутого від інформаторів («От одне оповідання, як я чув його (1852 року), тільки то мовою не такою, як там балакають»), С. вдається й до наукових методів, намагаючись узагальнити, класифікувати, описати обставини, за яких почув той чи інший зразок народної прози. Точність окремих висловів, збережених задля колориту, засвідчує увагу письменника до зафіксованого ним і прагнення не спотворити змісту переданого. Поміж переказів і легенд С. подав і короткі описи обрядів (Русалії, похорон). Письменник назвав і представлені жанри народної прози (казка, оповідання), ніде проте не претендуючи на науковість у своїх визначеннях. Він навів паралелі з болгарських переказів, що засвідчило його обізнаність з болгарським фольклором. У двох числах (жовтневому і листопадово-грудневому) часопису «Основа» за 1861 опубліковано найбільшу працю С. в царині фольклористики «Великдень у подолян (По поводу «Быта подолян» Шейковского. Выпуск 1-й 1860 г. Киев)». Написана як рецензія на працю молодого українського етнографа, педагога і мовознавця К. В. Шейковського «Быт подолян», вона стала ґрунтовним дослідженням великодніх звичаїв, вірувань, ігор, страв, одягу мешканців Поділля, а також апокрифічних легенд, записаних самим автором. Дослідник описав звичаї і обряди подолян: колядування, маланкування, Стрітення, «колодку чіпляти», «вогонь класти» у Великодню суботу, проводи — звичай поминати померлих на могилах тощо. Саме свято Великодня у подолян С. описав дуже докладно, у широкому контексті календарних свят, починаючи від Колодія і сягаючи Водохреща. Уважний дослідник до всіх ритуальних атрибутів, їхнього застосування. Апокрифічні легенди, подані С., — варіанти відомих, частину легенд С. подав українською мовою, частину — переповів російською. Змальовуючи зовнішність і вбрання подолян, письменник не оминув жодної деталі. Докладно охарактеризував ігри, до яких вдається молодь на свято: «Шила бити», «Кашу варити», «Харлая грати», «В тарапати», «В чорта грати», «Жмурки», «У м'яча», «Дзвіниця», «Панас», «В баштана». Поміж ігор С. описав і танки, як от «Довгої лози» (дівоцький і парубоцький варіант). Проаналізувавши гаївки, подані в

«Быте подолян», дослідник зупинився на символіці окремих, синкретизмі у виконанні танків, відзначив їхню неповноту, втрату окремих строф із часом. Вдаючись до коментарів, опису святкування Свят-вечора — із акцентуванням на суто подільських особливостях, С. подав власні записи колядок — молодцеві, дівці, господареві й господині. Не зупиняючись на Різдві, фольклорист відтворив щедрування, посівання, маланкування, описав спалення дідуха, лякання неродючого дерева, розповів про звичаї на другий Святий вечір. І. Франко назвав розвідку «Великдень у подолян» «гарною етнографічною працею» і зауважив, що вона «дає дуже красне свідоцтво, як пильно придивлявся Свидницький до життя і побуту рідного народу і якою гарячою любов'ю обіймав його» (Франко І., Т. 27. С. 8). Записував С. і загадки, проте вони залишилися неопублікованими. Рукопис «[Загадки]» (ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 22523) невеликий за обсягом, він містить записи, здійснені фольклористом на Поділлі (під більшістю загадок рукою С. у дужках зазначено: «(Под.)»), очевидно, у 1860-х. Здебільшого це космогонічні, загадки про тварин, рослини і побутові речі. На трьох невеликих аркушах фольклорист зафіксував зразки загадок, удаючись до фонетичного способу запису, що вказує на його науковий підхід до збору матеріалу. Про це свідчать окремі слова і словосполучення: «чотирі уми» (чотири уми), «росипав» (розсипав), «їдно» (одне), «зарівно» (однаково), «вертиця» (вертиться), «парбок» (парубок). Ніде записувач не вказує імені інформанта, однак, вірогідно, що більшість загадок С. пам'ятав з дитинства. У нарисі «Легенда про Семена Палія» фольклорист доповнив записи усної прози про народного героя, що були вміщені в «Архиве Юго-западной России» (т. 2, ч. III) і подав власний варіант переказу про Семена Палія, записаний у м. Бершаді. Літературні твори С.: роман «Люборацькі», оповідання, нариси вирізняються докладними, конкретизованими описами українського села з виразним тяжінням до етнографічної точності. Знавець фольклору, письменник використовував прислів'я, приказки, народні пісні. «Свидницький вагомий для нас вже тому, що це єдиний письменник в українській літературі, котрий рішився в белетристичній формі вказати на культурні особливості Поділля» (М. Петров, с. 114).

Праці: Свидницький А. Великдень у подолян. *Основа*. Санкт-Петербург, 1861. Октябрь. С. 43—64; Ноябрь-декабрь. С. 26—71; Свидницький А. Відьми, чарівниці й опирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського. *Свидницький А. Твори*. Київ, 1958. С. 358—359; Свидницкий А. Злой дух (народные южнорусские поверья). *Киевлянин*. 1872. № 33.

Літ.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX—XX ст. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 342; Білецький С. І. Фольклорно-етнографічні праці А. П. Свидницького. *Проблеми етнографії Поділля: Тези доповідей*. Кам'янець-Подільський, 1986. С. 178—180; Герасименко В. Я. Анатолій Свидницький: Літературний портрет. Київ, 1959. 133 с.; Леоненко А. О. Словничок обрядовості на Поділлі А. Свидницького. *Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля. Науковий збірник*. Кам'янець-Подільський, 1992. С. 23—25; Петров Н. Анатолий Свидницкий. *ИВ*. 1882. № 9. С. 114; Сумцов Н. Ф. Діячі українського фольклору. Харків, 1910. С. 15; Франко І. Анатоль Патрикійович Свидницький (Уваги до його «Люборацьких»). *Франко І. Твори : у 50 т*. Київ, 1980. Т. 27. С. 8.

Архіви: ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 22523; Ф. І. Од. зб. 5072—3.

Оксана Шалак

СЕКВЕНЦІЯ (латинською sequential — наслідок, продовження) — переміщення мелодичного звороту на ін. висоту. Залежно від інтервалу, С. бувають секундовими, терцієвими тощо, залежно від напрямку переміщення — низхідними та висхідними. С., що проходять в одній тональності, називаються тональними, у різних — модулюючими. У народній творчості С. вживаються переважно у стадіально більш пізніх фольклорних творах усно-писемної традиції: народних романсах, піснях літературного походження, у деяких соціально-побутових піснях гомофонного складу. С. широко використовуються в професійній та народній інструментальній музиці.

Людмила Єфремова

СЕМЕНКО Юрій Сергійович (30.04.1920, с. Михайлівка Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл. — 07.03.2003, м. Мюнхен, Німеччина) — журналіст і політичний діяч, член Світової Ліги українських політичних в'язнів, збирач і видавець меморатів та оповідань про колективізацію і голод 1932—1933 в Україні, антирадянського українського фольклору. Народився в сім'ї селянина-бідняка на Криворіжжі. 1929 його батька заарештували і вислали до «виправно-трудового» табору за межі України за «нездачу хлібозаготівель». 1930 разом з матір'ю, Олександрою Яківною, вивезли в Приполяр'я і десятирічного Юрія. В Архангельському краї родина зазнала всіх поневірянь спецпереселенців. Родичі, які залишилися на Україні, вимерли з голоду в 1933. У 1927—1930 навчався в Школі колгоспної молоді (ШКМ) с. Михайлівки, із 1930 — у фабрично-заводській семирічці на станції Пермилово поблизу Архангельська. 1937 повернувся в рідне село, вступив на філологічний факультет Дніпропетровського університету, де навчався три роки. Далі працював і заочно вчився в Запорізькому педінституті. Перед війною одержав диплом викладача української мови та літератури, учителював в м. Апостоловому. За німецької окупації працював у системі народної освіти і як голова товариства «Просвіта» округи Апостолове — Кривий Ріг. 1944—45 — емігрувавши, вантажив вугілля в залізничному депо Ганновера. 1946—49 — лісоруб (Аугсберг), підмітальник вулиць (Новий Ульм). У 1955 переїхав до Мюнхена, де до пенсії працював журналістом. 1950—1954 — співредактор газети «Українські вісті» (Новий Ульм) та місячника «Освобождение», що його видавали при газеті. У 1957—1966 — редактор «Українського селянина», лідер Селянської партії. Автор чотирьох книг: «Голод 1933 року в Україні. Свідчення про винищування Москвою українського селянства» (Мюнхен, 1963, друге доповнене видання — Дніпропетровськ, 1993); «Народне слово. Збірник сучасного українського фольклору» (Нью-Йорк, 1964); «Пам'яті В. А. Доленка» (Мюнхен, 1975); «Шахи в Україні» (Мюнхен, 1980) (нариси з історії шахової гри в Україні від часів Київської Русі до найновіших). На еміграції зустрічався з Іваном Багряним, Наталею Полонською-Василенко та ін. 1991 видав книгу спогадів «Тички». Найцінніші з його спадщини книги «Голод 1933 в Україні» і «Народне слово». Це — перші в історії української фольклористики видання, що репрезентують усні спогади й оповідання про голодомор та яскраві зразки антирадянського, антисталінського фольклору (приказки, загадки, вірші-монострофи, частівки, анекдоти), записані від українців, що жили за межами батьківщини. На книгу «Голод 1933 в Україні» часто посилався у своїх працях відомий американський дослідник голодомору Роберт Конквест, адже до 1991 вона була єдиним джерелом, де опубліковано близько 70 свідчень очевидців трагедії, переселенців з різних регіонів України. Тут зібрано спогади вихідців із різних сіл Барвінківського, Петрівського, Ізюмського р-нів Харківської обл. та м. Харкова; з Хорольського, Роменського, Зіньківського, Опішнянського, Чутівського р-нів Полтавської обл.; з Велико-Половецького, Лисянського, Миронівського р-нів Київської обл.; з Нікопольського, Верхньодніпровського, Новомосковського, Павлоградського, Межівського р-нів Дніпропетровської обл.; з Недригайлівського, Охтирського, Лебединського, Талалаївського р-нів Сумської обл.; з Чернігівщини, Житомирщини, Херсонщини, Одещини, Донеччини, Криму, Кубані, Донщини — тобто з усіх майже етнічних територій України. Це спогади селян, політв'язнів, розкуркулених і висланих, священиків УАПЦ тощо. Хоч більшість спогадів подано в літературній редакції записувача, однак це не знецінює значення їх як усноісторичного наукового першоджерела. У передмові до збірника «Народне слово» С. розкриває коротку історію українського фольклору та фольклористики, торкається питання виникнення антирадянського і т. зв. «радянського» фольклору, розвінчує фальшиву

методологію «підсовєцької фольклористики» 30—50-х XX ст. З огляду на це критикує навчальні посібники та заідеологізовані фольклористичні видання, водночас доводячи, що «народ живе своїм життям, творить нові фольклорні цінности», осучаснює давні зразки, висміює всю існуючу систему радянської дійсності, що «весь без винятку фольклор, створений українським народом під совєтами, має яскраво виражений протисовєтський зміст». Це підтверджують записи С., опубліковані в збірнику. У передмові зазначено, що подані в збірнику зразки записано на Криворіжжі, на землях колишніх Вольностей Війська Запорозького. 1941—1944 їх опубліковано в часописі «Вільна Україна», перейменованому 1942 на «Дніпропетровську газету», а також у криворізькому тижневику «Дзвін». Прізвища осіб, від яких записано фольклорні твори, С. не подавав «із зрозумілих причин». Частину частівок наведено за брошурою Гр. Сенька «Правдивий український фольклор під совітами. Народні приповідки-частівки» (Вінніпег, 1947). У розділі «Жарти» використано «Совєтські анекдоти» О. Шила. Під окремими текстами все ж подано прізвища й адреси виконавців фольклору — І. Загородній (с. Любимівка Софіївського р-ну), В. Гуковський (с. Бозавчук Апостолівського р-ну), кобзарі Іван Драч з Полтавщини та Андрій Перебендя, а також носії з Чернігівщини, Харківщини, Полтавщини, Вінниччини, Донеччини, Криворіжжя та діаспори.

Праці: Голод 1933 року в Україні. Свідчення про винищування Москвою українського селянства / упоряд. Юр. Семенко. Видання газети «Український селянин», друге доповнене. Мюнхен, 1963. Дніпропетровськ ; Мюнхен, 1993. 224 с.; Народне слово. Збірник сучасного українського фольклору. Львів, 1992. 97 с.

Людмила Іваннікова

СЕМЕНТОВСЬКИЙ Микола Максимович (02.03.1819, с. Семеногірка Золотоніського пов. Полтавської губ., нині у складі с. Іркліївка Чорнобаївського р-ну Черкаської обл. — 05.11.1879, м. Київ) — історик, етнограф, краєзнавець, письменник. Брат Костянтина і Олександра Сементовських. Народився в сім'ї дрібного землевласника. Закінчив Ніжинський ліцей князя Безбородька (1840). У 1840—1843 служив у канцелярії Полтавського, Чернігівського та Харківського військового генерал-губернатора, 1843—1849 — у канцелярії Військового міністерства Російської імперії, а протягом 1852—1875 — у канцелярії Київського губернатора. Член Імператорського Російського географічного товариства, археологічного та нумізматичного товариств. Автор праць про пам'ятки й історичні місця Києва, запорозькі та донські старожитності, розвідок про харківський театр, а також низки літературних творів на історичну тематику — романів та повістей «Кочубей», «Мазепа», «Потьомкін», розвідок «Старина малороссийская, запорожская и донская» (1846), «Запорожская рукопись о кладах» (1857), «Сказания о ловах великих князей киевских» (1857), «Киев, его святыни, древности и достопримечательности» (1864), нарисів про урочище Феофанію, про Десятинну церкву та церкву Спаса на Берестові тощо. З 1866 видавав «Киевский хозяйственный календарь» (пізніше — «Киевский всенародный календарь»), підтримував дружні стосунки з М. Костомаровим та іншими українськими діячами. Для фольклористики зберігають значення дві праці С. — «Старина малороссийская, запорожская и донская» та «Запорожская рукопись о кладах». У першій висвітлено життя українського козацтва, реєстрового, запорозького й донського. В контексті історії козаків автор подав цікаві етнографічні відомості про одежу, зовнішній вигляд козаків, спосіб їхнього життя, завзяття та військові хитрощі, морські походи, будівництво суден, описав обряд виходу в морський похід, прийоми і способи морського бою. С. чи не єдиний в українській історіографії звернув увагу на шлюбні та інші звичаї української шляхти, їхній побут, їжу, одежу, взаємини, розваги та забави. Він описав інтер'єр житла козацької еліти XVII—XVIII ст. (гетьмана та генеральної старшини), їхні бали,

посуд, страви та напої, музику, танці, етикет, гуляння на ярмарках, полювання. Описуючи одежу шляхтянок, С. подав мистецьки виконані гравюри. Учений порушив і проблему функціонування у цих колах фольклорної традиції, зокрема танців, музики, пліток і чуток, носіями яких були переважно жінки, які відігравали іноді важливу роль навіть у виборі гетьмана і старшин; вони ж були головними носіями й трансляторами повір'їв та вірувань. С. описав дозвілля запорозької старшини, а також дозвілля й одяг донських козачок. Усе це описано в романтичному дусі, хоч із важливими етнографічними подробицями. Інша праця «Запорожская рукопись, указывающая, в каких именно местах и какие сокрыты клады» — це публікація унікальної пам'ятки писемного фольклору. У рукопису, який, за переказом, списав зі слів запорожців січовий писар, йдеться про місця заховання козацьких і гайдамацьких скарбів. Його передавали з рук у руки, доки манускрипт дійшов до С. Він не втратив свого магічного значення для містично налаштованого українського скарбошукача й після публікації: за 40 років у книзі «По следам запорожцев» Д. Яворницький навів розповідь про те, як один із нікопольських міщан намагався продати йому цю книжечку за 1000 крб., вважаючи його скарбошукачем (на розкопках могил). З історії видання та популяризації в народі книги С. постає проблема прагматики фольклору. У манускрипті вказано «реальні місця захоронення скарбів», прикмети, як їх розшукати, взяті з усної традиції, а публікація рукопису спонукала її носіїв до нових пошуків і творення нових фольклорних зразків. У передмові автор, представник історичної школи в поглядах на фольклор, намагається розкрити історичну правдивість легенд про скарби, реальні передумови їх виникнення та правдивість окремих відомостей, наведених у них, навіть прагне з'ясувати підставу виникнення окремих повір'їв, приміром, про те, що скарби «горять». Публікація достовірно відображає рукопис — це розмовна мова кінця XVII ст., записана правописом того часу. Географія рукопису — Уманщина, Лисянщина, Єлисаветград, запорозький степ, урочище Семенів Ріг, Білоцерківщина, Кальниболотщина, Корсунщина, Драбівщина, Канівщина, тобто згадано практично всі містечка, міста та села довкола них у Київській, Волинській та Херсонській губ., населені пункти Гетьманщини і Правобережної України, відомі в історії козаччини та гайдамацького руху. Вказано імена оповідачів, що надали відомості про заховані скарби, імена тих, хто ховав, описано детально місця і способи закопування скарбів. Ця книга — неоціненне джерело для вивчення народного світогляду, фольклорної свідомості українців. Пам'ятка репрезентує 315 усно-писемних текстів. Подібні рукописи, що були популярні серед селян і міщан у XVIII — на початку XX ст., мали всі ознаки фольклорного їх походження, були частиною усної традиції українців, це своєрідні самозаписи носіїв фольклору.

Праці: Старина малороссийская, запорожская и донская Николая Сементовского. Санкт-Петербург, 1846. 64 с.; Запорожская рукопись, указывающая в каких именно местах и какие сокрыты клады гайдамаками и местными жителями, издана членом Императорских русских географического и археологического обществ Николаем Сементовским. Киев, 1857. 60 с.; Киев и его святыни, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников. Київ, 1900. XV, [1], 299, [4] с. : ил.

Літ.: Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Полтава, 1912. 2, VI, 238, [1] с. : ил.

Людмила Іваннікова

СЕМЕНЦОВ Михайло Васильович (11.12.1964, м. Краснодар — 17.12.2016, м. Краснодар) — кубанський етнограф і фольклорист, організатор науково-практичної конференції «Дикарівські читання» (1995—2014) та редактор і упорядник збірників її матеріалів (1995—2014, т. 1—17). Фахівець у галузі народної медицини та природокористування кубанських козаків. Нащадок козацького роду станиці Новодонецької Висілковського р-ну Краснодарського краю. Закінчив історичний факультет

Кубанського державного університету (1982—1987). Ще в студентські роки захопився етнографією, брав участь в експедиціях, тоді ж визначився з напрямом наукових досліджень: народна медицина і народні знання кубанських козаків та ін. етнічних груп Північного Кавказу. У 1987—1989 — старший науковий співробітник Краснодарського державного історико-археологічного музею-заповідника ім. Є. Д. Феліцина. У 1989—1997 — старший науковий співробітник, 1997—1998 — завідувач відділу традиційних національних культур крайового науково-методичного центру народної творчості і культурно-просвітницької роботи. У 1990—1998 цей відділ був єдиною структурою в Краснодарському краї, яка провадила активну наукову діяльність у галузі вивчення, збереження та розвитку традиційної культури етнічних груп Кубані. Він організовував численні експедиції, видавав науково-методичну літературу. Робота у відділі була найпродуктивнішим періодом наукової праці С. — він очолював експедиції, написав низку статей, що ґрунтуються на польових записах, водночас викладав спецкурс із народного знання на факультеті традиційної культури в Кубанському державному університеті, був автором ідеї та консультантом крайових фольклорних свят та фестивалів («Від Різдва до Масниці», Гулькевичі, 1993; «Виликдень», Туапсинський р-н, 1996 та ін.). 1995 започаткував щорічну науково-практичну конференцію «Дикарівські читання» (1995—2014), що стала підсумком фольклорно-етнографічних досліджень культури Кубані за кожен рік. Ця конференція була основною справою його життя, вона мала назву «Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Кубани за ... год. Дикаревские чтения», відбувалася щороку в різних районних центрах Краснодарського краю та об'єднала всі найкращі наукові сили регіону, а згодом України, Росії, Адигеї. Він також упорядкував 18 збірників матеріалів конференції (1995—2017) із тією самою назвою (останній видали посмертно співорганізатори конференції О. В. Матвєєв та О. В. Семенцов). 1997—2012 працював у відділі фольклору та етнографії центру народної культури Кубані «Кубанський козачий хор». 2009—2012 заочно навчався в аспірантурі при кафедрі російської історії Кубанського державного університету, підготував монографію за темою «Особливості природокористування кубанських козаків в кінці XVIII — на початку XX ст.» (у рукопису). С. — унікальний учений-етнограф, популяризатор науки, автор близько 150 наукових статей і тез, газетних публікацій та інтерв'ю, сценаріїв телепередач, методичних рекомендацій, посібників та брошурованих видань, що стосуються сфери його наукових зацікавлень — традиційної медицини кубанських козаків, способів народного лікування, лікувальної магії та пов'язаних із цим обрядів і ритуалів, світоглядних уявлень, які й досі побутують у станицях. Він глибокий знавець флори й фауни регіону, «родоначальник нової етнографічної школи» (В. Чумаченко). Як збирач практично об'їхав усю Кубань, записав сотні аудіо- та відеокасет замовлянь, рецептів, магічних ритуалів не лише від кубанських знахарів, а й від росіян, сербів, болгар та представників інших народностей, що проживають у регіоні. Як підсумок збирацької роботи опублікував «Очерки традиционной медицины этносов и этнических групп Северо-Западного Кавказа» (2002). Це збірник наукових статей С., у яких він досліджував народні знання кубанських козаків, їхні магічно-терапевтичні обряди, різні засоби лікування, що мають рослинне, тваринне, мінералогічне походження, етномедичні знання в традиційних календарних, весільних та родильних обрядах, народну педіатрію, етіологічні уявлення про різні хвороби, повір'я та вірування, любовну та воєнну магію кубанців. С. — автор запитальника «Врачевание и фольклор» (2002), «Программы по исследованию народной медицины кубанских казаков» (2014). Праці публікував у регіональних наукових збірниках та періодиці: «Дикаревские чтения», «Кубанский краевед», «Новые материалы

по этнографии кубанских казаков», «Кубанское казачество: история, этнография, фольклор», «Фольклорно-этнографические исследования этнических культур Краснодарского края», «Фольклор и этнография восточных славян», «Мир славян Северного Кавказа», «История и культура народов Северного Кавказа», «Мир казачества», «Донецький вісник НТШ», «Кубанский сборник», «Народное творчество» та ін. Це публікації польових матеріалів і теоретичні студії. С. — упорядник і науковий редактор низки наукових збірників, матеріалів конференцій, зокрема, 17 випусків «Дикарівських читань» (1995—2014). Серед цих видань: «Новые материалы по этнографии кубанских казаков» (1993), «Фольклорно-этнографические исследования этнических культур Краснодарского края» (1995), «Православие, традиционная культура, просвещение» (2000, у співавторстві), «Бондарь Н. И. Традиционная культура кубанского казачества: избранные работы» (2000, у співавторстві), «Матвеев О. В. Герои войны в исторической памяти кубанского казачества» (2003), «Матвеев О. В. Модель исторической картины мира кубанского казачества» (2003), «Мир казачества. Сборник научных трудов. Вып. 2» (у співавторстві, 2007) тощо.

Праці: Полевые материалы I Кубанской интернациональной фольклорно-этнографической экспедиции. Динамика традиционных медицинских знаний некоторых станиц Краснодарского края за 100 лет. Краснодар, 1991. 28 с.; «Здравствуй, колодец Иван, земля Татьяна, вода Ульяна! Я пришла за здоровьем...» *Кубанский краевед 3*. Краснодар, 1992. С. 142—158; Народная медицина кубанских казаков. Краснодар, 1992. 28 с.; Новые материалы по этнографии кубанских казаков / науч. ред. М. В. Семенцов. Краснодар, 1993. 63 с.; Символическое значение предметов традиционного врачевания на примере народной медицины кубанских казаков. *Этносимеотика ритуальных предметов.* Санкт-Петербург, 1993. С. 101—110; К вопросу о классификации народных знаний на примере «детской» народной медицины кубанских казаков. *Традиционная культура и дети*. Краснодар, 1994. Вып. 1. С. 50—62; Народные медицинские знания в традиционном календаре кубанских казаков. *Фольклорно-этнографические исследования этнических культур Краснодарского края.* Краснодар, 1995. С. 36—44; Состав народных медицинских знаний кубанских казаков в XIX — начале XX веков. *Фольклорно-этнографические исследования этнических культур Краснодарского края.* С. 5—35; Лечение бессонницы у кубанских казаков. *Дикаревские чтения (7)*. Краснодар, 2001. С. 133—142; Очерки по традиционной медицине этносов и этнических групп Северо-Западного Кавказа : сб. науч. ст. Краснодар, 2002. 116 с.; Некоторые аспекты народной медицины кубанских казаков. *Освоение Кубани казачеством: вопросы истории и культуры / науч. ред., сост. О. В. Матвеев.* Краснодар, 2002. С. 235—254; «Волхвование на случай войны» (некоторые аспекты «военной» магии кубанских казаков. *Дикаревские чтения (10).* Краснодар, 2004. С. 146—153; Народные знания кубанских казаков. *Очерки традиционной культуры казачеств России.* Т.2. Москва—Краснодар, 2005. С. 439—452; Народний досвід раціонального використання тваринного світу в умовах освоєння Кубані козацтвом (XIX—XX ст.). *Донецький вісник НТШ*. Донецьк, 2006. Т. 12. С. 218—238; «Черная болезнь и ее лечение в контексте традиционной этиологии кубанских казаков. *Мир казачества: сб. науч. ст.* Краснодар, 2007. С. 164—180; Программа по исследованию народной медицины кубанских казаков и методические указания по ее применению. *Дикаревские чтения (17).* Краснодар, 2014. С. 76—82.

Літ.: Лубенец Е. И. Магические обряды кубанских ведунов, записаны в мельчайших подробностях на нескольких сотнях аудио- и видеокассет краснодарского этнографа Михаила Семенцова. *Комсомольская правда на Кубани.* 2001. 23—30 авг. С. 8; Семенцов Михаил Васильевич. *Историки и краеведы Кубани и Адыгеи: словарь-справочник* / авт.-сост., научн. ред. Б. А. Трехбратов. Краснодар, 2007. С. 247—251; Матвеев О. В. Кубанский этнограф М. В. Семенцов. *Памяти М. В. Семенцова. XVIII-е Дикаревские чтения* / науч. ред., сост. О. В. Матвеев ; отв. ред. А. В. Семенцов. Краснодар, 2017. С. 5—20; Библиография основных научных трудов М. В. Семенцова. *Памяти М. В. Семенцова. XVIII-е Дикаревские чтения* / науч. ред., сост. О. В. Матвеев ; отв. ред. А. В. Семенцов. Краснодар, 2017. С. 21—41; Рудиченко Т. С. О Михаиле Васильевиче Семенцове и Дикаревских чтениях. *Памяти М. В. Семенцова. XVIII-е Дикаревские чтения* / науч. ред., сост. О. В. Матвеев ; отв. ред. А. В. Семенцов. Краснодар, 2017. С. 45—46; Тхагапсова Г. Г. Дикаревские чтения как путь к взаимопониманию и толерантности народностей Северокавказского региона. *Памяти М. В. Семенцова. XVIII-е Дикаревские чтения* / науч. ред., сост. О. В. Матвеев ; отв. ред. А. В. Семенцов. Краснодар, 2017. С. 62—65; Чумаченко В. К. Энергия созидания (краткий экскурс в историю кубанской этнографии). *Памяти М. В. Семенцова. XVIII-е Дикаревские*

чтения / науч. ред., сост. О. В. Матвеев ; отв. ред. А. В. Семенцов. Краснодар, 2017. С. 47—55; Александров С. А. Ученый, гражданин, патриот: памяти М. В. Семенцова. *Памяти М. В. Семенцова. XVIII-е Дикаревские чтения* / науч. ред., сост. О. В. Матвеев ; отв. ред. А. В. Семенцов. Краснодар, 2017. С. 66—71.

Людмила Іваннікова

Сенько Іван Михайлович

СЕНЬКО Іван Михайлович (26.05.1937, с. Келечин Закарпатської обл.) — український славіст, літературознавець, фольклорист, краєзнавець, педагог. Закінчив філологічний факультет Ужгородського державного (нині — національного) університету, навчався в аспірантурі при кафедрі російської літератури цього ж університету (1964—1968, заочно), працював учителем російської та німецької мов, завучем Новоселицької восьмирічної школи Міжгірського р-ну Закарпатської обл. (1962—1967), партійним функціонером (1968—1984). Відмінник освіти УРСР (1973). Від 1984 року працює викладачем, доцентом (з 1990), завідувачем кафедри російської літератури УжНУ (1991—2013). Захистив дисертацію кандидата філологічних наук на тему «Історичні пісні слов'янських народів про події XIX століття» (1989). Виконував обов'язки головного редактора «Наукового вісника Ужгородського університету. Серія: філологія» (1995—2013). С. належить понад 100 публікацій, 30 книг (у т. ч. у співавторстві), це збірники фольклору, посібники, монографії. С. здавна займався збиранням фольклору на рідному Закарпатті, він підготував і видав чимало різноманітних фольклорних збірок, переважно прозових жанрів. Це збірки «Чарівна торба: Українські народні казки, притчі, легенди, перекази, пісні та прислів'я, записані від М. Шопляка-Козака» (1988), «Як то давно було: легенди, перекази, бувальщини, билиці та притчі Закарпаття у записах І. Сенька» (2003), «Ходили опришки» (1983), «Коли Христос по землі ходив: народні оповідання»« (1993), «Притчі українського народу» (2008) та ін. Досліднику належить заслуга видання казкової антології із зібрань П. Лінтура (разом з В. Лінтур) «Зачаровані казкою» (1984), де твори подано за селами і збирачами, а також за СУС — східнослов'янським казковим покажчиком. С. із записів Лінтура уклав науково-популярні збірники «Три золоті слова: закарпатські народні казки Андрія Калина, Михайла Галиці, Василя Королевича в записах Петра Лінтура» (2008) та «Народні балади Закарпаття у записах Петра Лінтура» (2013). С. поглиблено студіював історичні пісні слов'ян («Про жанрову атрибуцію пісень історичної тематики», 1983; «Термін «історична пісня» у слов'янській фольклористиці», 1984; «Ще раз про жанр пісні «Дунаю, Дунаю, чему смутен течеш?», 1996), інші жанри закарпатського фольклору, досліджував питання історизму, історичних постатей у фольклорі, є в нього компаративні розвідки («Історичні події Угорщини в усній традиції українців», 1992; «Фольклорний образ опришка українського і румунського народів Г. Пинті», 1999; «Закарпатські пісні та перекази про Яношіка у контексті словацько-українських взаємин», 2007), праці про панщинні пісні («Пісня про скасування панщини», 1992). На основі нагромадженого досвіду фольклорист робить і власні висновки про основні закономірності в процесі збереження і відтворення у народній пам'яті історичних подій (передмова до збірки «Як то давно було», 2003, с. 5). С., який добре знає не лише український фольклор, а й творчість інших народів, вивчає актуальні зараз проблеми вияву ментальності, ідентичності нації у фольклорі, гетеро- та стереотипи українців Закарпаття, особливості закарпатського фольклору в загальноукраїнському контексті (книга «Ментальність українців-русинів», 1996 та ін.). С автор коментарів до 3—6 томів «Історії карпатських русинів» (2002—2011). Результатом його науково-педагогічної діяльності стали методичні посібники «Устное творчество народов мира» (2001), «Фольклор народов мира» (2007), «Російський фольклор» (2011, разом з М. Демчик). Історичну тематику С. розробляє і в сув'язі з літературою, це книги «Історія

у дзеркалі літератури» (2000), «Гоголівська Диканька на історичних перехрестях» (2003), «Гоголівський Миргород на перехрестях історії України» (2006). С. вивчає літературний процес на Закарпатті. Серед його краєзнавчих студій резонансними стали «Земля з іменем» (1998), «Келечин — рідне село Августина Волошина» (2007), «Від часів Лаборця до сьогодення: літературно-краєзнавчі студії про будителів, просвітян, будівничих Закарпаття» (2013).

Праці: Будівничий культури : Збірник матеріалів до 100-річчя від дня народження Петра Лінтура / упоряд. І. Сенько. Ужгород, 2010; Закарпатські пісні та перекази про Яношіка у контексті словацько-українських взаємин. *НЗ МУКС*. 2007. Вип. 24. С. 289—298; Исторические песни славянских народов о событиях XIX века : автореф. ... канд. филол. наук. Минск, 1988; Історичні події Угорщини в усній традиції українців Закарпаття. *Acta Hungarica*. 1992. Вип. III. — С. 84—88; Пісня про скасування панщини. *ЗНТШ*. Т. 223 : Праці Секції етнографії та фольклористики. Львів, 1992; Покажчик сюжетів і мотивів фольклорної прози про Олексу Довбуша і Миколу Шугая. *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді.* Річн. I (XV). Ужгород, 1996. С. 190—202; Термін «історична пісня» у слов'янській фольклористиці. *Слов'янське літературознавство і фольклористика*. 1984. Вип. 14. С. 68—74; Фольклор як одне з джерел вивчення етнічної ментальності русинів-українців. Культура Українських Карпат: традиції і сучасність : Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1994. С. 534—545; Як то давно було : Легенди, перекази, бувальщини, билиці та притчі Закарпаття у записах І. Сенька; Ходили опришки / передм., упоряд., прим. та словн. І. Сенька. Ужгород, 1983; Як зачую коломийку: збірник / запис текстів та упоряд. І. М. Сенька. Ужгород, 1975.

Літ.: Мушкетик Л. Г. Фольклористична діяльність Івана Сенька. *НТЕ*. 2013. № 1. С. 67—69; Сокіл В. В. Сенько Іван Михайлович. Українська фольклористична енциклопедія. Львів, 2018. С. 665—666; Туряниця В. В., Люта О. Г., Хланта І. В. Іван Сенько : Бібліографічний покажчик. Ужгород, 1997.

Леся Мушкетик

СЕРГІЄВ Микола Костянтинович (1904, м. Томаківка Катеринославського пов. Катеринославської губ., тепер районний центр Дніпропетровської обл. — 1945, там само) — педагог, етнограф, збирач народної творчості. Народився в сім'ї вчителя. Закінчив початкову школу, навчався в Олександрівській гімназії ім. Т. Г. Шевченка в Томаківці. З 1921 року пішов на педагогічну роботу. Займався самоосвітою. Закінчив декілька короткочасних курсів з педагогіки. Із 1921 записував фольклор у Томаківському р-ні Дніпропетровської обл. — замовляння, пісні, повір'я, загадки, прислів'я та приказки, народні прізвища, діалектні слова. У 1920-х працював учителем у різних школах с. Томаківки, був керівником піонерського табору, читав лекції на селі, організував хор і драмгурток. У 1927—1940 активно листувався з Д. І. Яворницьким — надсилав до музею знайдені пам'ятки старовини, архівні документи. 1923 разом з Д. Яворницьким брав участь в археологічній експедиції в Кічкасі. Зібрав матеріали про секту «трясунів», про сукновальну фабрику в с. Тарасівці, здійснив опис виробництва полотна на ткацькому верстаті. Вивчав історію виникнення вуличних прізвиськ у Томаківському районі. 1931 надіслав Д. Яворницькому збірку записів казок. До збирання фольклорного матеріалу заохочував дітей, зокрема казки йому допомагали збирати учні 12—15 років. З їхньою допомогою також зібрав матеріали про весілля в Томаківському р-ні. У кожному листі надсилав Д. Яворницькому матеріали до словника — «здоровкання» і лайки, описи сватання і весілля, родин, хрестин, «сміхи», жарти, різні господарські поради, повір'я, звичаї, пісні та замовляння. Діалектну лексику записував у Томаківському та Хортицькому р-нах на базарах, зборах і т. п. Зібрав понад 1000 діалектних слів. Фольклорний матеріал допомагала записувати йому мати, що добре знала Томаківку і Полтавщину. Частково записи зберігаються в АНФРФ ІМФЕ (ф. 30-3, Од. зб. 53—64, 69—70, 72—74). Це — записи колядок і щедрівок, весільних пісень, веснянок, балад, історичних пісень та дум, чумацьких, «п'яницьких», заробітчанських, жартівливих пісень, дитячого фольклору (колискові, дражнилки), казок, анекдотів, прислів'їв, приказок, загадок, замовлянь, народних звичаїв і народних віршів. Значну увагу С. надавав тогочасним новотворам — пісням

революційним, партизанським, антирелігійним, сектантським. Є серед записів народні прізвища, словник народних висловів, лексичний матеріал (ф. 30-3, од. зб. 75—85, 93—97). Усі записи датовано 1919—1945, а лексичний матеріал записано у 1933—1942. Понад 100 аркушів (од. зб. 69—70) архіву складають записи, що їх здійснили учні С. Є записи інших збирачів, імена яких не вказано. В АНФРФ ІМФЕ зберігаються також неопубліковані авторські твори М. К. Сергієва (ф. 30-33) — п'єси «Суд над досвітками», «Хоть буде каяття, та не буде вороття», «Хомут та мазниця», «Оказія», вірші, оповідання, його біографічні матеріали та листування, зокрема з Д. І. Яворницьким (од. зб. 13, 14, 38, 45) та його дружиною Серафимою Дмитрівною. Вірші С. були опубліковані в місцевих газетах.

Літ.: Кондратьєва І. Ю. Етнограф Сергієв М. К. *Скарбниця ріднокраю.* Дніпропетровськ, 1993. С. 39—44; Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України: сторінки історії. Запоріжжя, 2008. С. 192—194.

Людмила Іваннікова

Силенко Тарас Вікторович

СИГАРЕВИЧ Дмитро Дмитрович (02.07.1868, Волинь — 23.03.1914, м. Катеринослав) — педагог, культурно-громадський діяч, дослідник фольклору. Народився в сім'ї фінансового урядовця. 1879 переїхав з батьками до Одеси, де батько одержав посаду в держбанку. Вихований у національно свідомій родині. Навчався в Одеській 3-й гімназії, яку раніше закінчив В. Антонович. Брав активну участь в українському гуртку. 1887 вступив на правничий факультет Новоросійського університету, а через півтора року (1889) — на літературне відділення історико-філологічного факультету. Як студент, входив до складу одеської «Громади», що вела культурно-політичну діяльність, підтримував зв'язки із М. Павликом, І. Франком. 1905 читав в університеті публічні лекції, які пробуджували національну свідомість, за що був відрахований з університету і 1907 змушений був виїхати з Одеси. Працював учителем і директором приватної гімназії в м. Кам'янському Катеринославської губ. Згодом С. переїхав до м. Олександрівська (нині Запоріжжя) на посаду директора комерційної школи, де працював аж до смерті. Автор нарисів з проблем українського фольклору, зокрема, про народні думи («Южные записки», 1904, № 11). Ще в університеті під впливом лекцій та особистого спілкування з професором російської історії О. І. Маркевичем свою наукову роботу зосередив на вивченні фольклору та історії літератури. Читав лекції в різних наукових товариствах — «Просвіті», історико-філологічному при Одеському університеті. Був знайомий з кобзарем Т. Пархоменком, запросив його 1903 до Одеси. Керував «Просвітою». У статті «О кобзарях» торкався питань історії кобзарства, становища й ролі кобзарів у княжу добу, за козацьких часів та в XIX ст. Описав репертуар кобзарів, дав характеристику кобзареві Терентію Пархоменку. Значну увагу С. приділив проблемі переслідування кобзарів, що, на його думку, спричинило занепад цього мистецтва. З'ясовував різницю між кобзарями та лірниками, між їхнім репертуаром. Описав історію виникнення бандури, кобзи та ліри, будову цих інструментів.

Праці: О кобзарях. Александревск, 1909. 10 с.

Літ.: Синявський А. Дмитро Сигаревич: з нагоди п'ятнадцятиріччя його смерті. *Україна.* 1929. Кн. 34. С. 120—124.

Людмила Іваннікова

СИЛАБОРИТМІКА (від латинського силаба — склад) — ритм складів, ритміка, найменшим елементом якої є складонота, яка поєднує один склад тексту з відповідною йому тривалістю або сумою тривалостей, за допомогою яких розспівано даний склад. С. притаманна великому масиву українських народних пісень, зокрема, позаобрядовій ліриці протяжного стилю.

Літ.: Іваницький А. Українська народна музична творчість : посіб. для вищ. та сер. учб. закладів. Київ, 1990. 336 с.; Іваницький А. І. Українська музична фольклористика. Київ, 1997. 391 с.

Людмила Єфремова

СИЛЕНКО Тарас Вікторович (29.12.1972, м. Київ) — кобзар, заслужений артист України (2008). У 1989—1992 навчався

в студії з підготовки акторських кадрів при Державній (нині Національній) капелі бандуристів (педагоги Г. Верета та В. Мокренко). У 1996 закінчив Київський інститут культури. Паралельно з навчанням працював у Стрітівській кобзарській школі, Київському театрі «Берегиня», кобзарював. Лауреат першої вокальної та спеціальної премій на Міжнародному конкурсі культур Придунайського регіону у м. Джурджу (Румунія, 1993). Дійсний член Всеукраїнської спілки кобзарів, де певний час працював референтом. Концертував майже в усіх областях України, а також у Росії, Польщі, Чехії, Словаччині, Австрії, Німеччині, Франції, Румунії, Литві, Латвії. Опанував техніку гри на академічній (хроматичній) і старосвітській (діатонічній) бандурах. Виступає і на сценах, і на вулицях. Підтримує тісний зв'язок із кобзарським цехом. Репертуар надзвичайно багатий та різноманітний: «Та ходить швачка по Хвастові» (про Коліївщину), «Гей знизу, із Лиману» (про зруйнування Січі), «Богатирі на заставі» (билина), «Слово о погибелі Землі Руської» (переспів аноніму XIV ст.), «Вітчим», «Нема в світі правди», псалма «Бідна моя голівонька» (слова і музика І. Мазепи), «Дума про голод 33-го року» (слова Є. Мовчана, музика І. Рачка), «На Крути» (слова О. Кобець, музика М. Литвина) та багато ін. Власні твори: «Обріс мохом сірий камінь» на слова Л. Боровиковського та ін. Цикл пісень та колядок виконує в дуеті з дружиною бандуристкою Нелею Силенко.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 228.

Ірина Коваль-Фучило

СИНИЛО Дем'ян Васильович (?) — лірник (харківська школа). Жив у слободі Просяне Валківського пов. Харківської губ. Від С. у 1931 П. Мартинович записав варіант думи «Олексій Попович» («Олексій Попович, гетьман-запорожець»).

Літ.: Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 765.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 11-4. Од. зб. 953. Арк. 6—7.

Ірина Коваль-Фучило

СИНКОПА (від грецького συνκοπε — скорочення) — зміщення акценту з сильної долі такту на слабку. У фольклорі С. часто використовують у народній інструментальній музиці, а також у піснях жартівливих, жанрово-танцювальних (особливо інонаціонального або усно-писемного походження), трапляється також в обрядовій та позаобрядовій мелодиці.

Людмила Єфремова

СИНЯВСЬКИЙ Антін Степанович (псевдоніми і криптоніми: **А. С.**, **А. С...кій**, **Катран**, **А. К-тр-н**, **Проф. С-кій**, **Хома Ск.**, **Х. Скрегалюк**, **Хома СК**, **Хома С. К.**, **Х. Ск.**; 24.07.1866, с. Скрагалівка Васильківського пов. Київської губ., тепер с. Веприк Фастівського р-ну Київської обл. — 02.02.1951, м. Сімферополь) — український історик, економіст, педагог, публіцист, культурно-громадський діяч. Походить із старого священничого роду. Дитинство минуло в с. Скрагалівці. 1876—1885 навчався в Першій київській гімназії, брав участь у національно-визвольному русі хлопоманів. 1885—1889 — навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету, брав участь у гуртку драгоманівців, спілкувався з В. Б. Антоновичем. 1893 закінчив природничий та юридичний факультети Новоросійського університету. Член одеської «Громади», яку очолював М. Комаров, громадівці видавали журнал «По морю и суше», уклали російсько-український словник. С. був особисто знайомий з Лесею Українкою, І. Франком, А. Кримським, М. Драгомановим. 1893—1898 С. викладав в Одесі. 1898—1901 — доцент Варшавського університету, із 1901 — директор Катеринославського комерційного училища, яке зробив осередком національного руху і при якому організував наукове товариство. Один із засновників Катеринославського наукового товариства, Катеринославської вченої архівної комісії, редактор її друкованого органу ЛЕУАК, де друкувалися праці М. Сумцова, І. Манжури, Д. Яворницького, Я. Новицького, Д. Дорошенка. Один з організаторів Катринославсько-

го краєзнавчого музею (тепер Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького). Разом з Д. Яворницьким організовував археологічні та етнографічні експедиції, читав публічні лекції про життєвий шлях і наукову працю І. Манжури, М. Костомарова. Вивчав архіви Катеринославщини, був видатним знавцем історії Півдня України. Брав активну участь у політичних рухах (зокрема, був членом Товариства українських поступовців), за що не раз був під арештом. У 1918 працював у Міністерстві народної освіти при УНР. 1919 — приват-доцент, завідувач кафедри політекономії Кам'янець-Подільського університету. 1920 переїхав до Києва, став співробітником УАН, брав активну участь в діяльності Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства, київський осередок якої 1925—1927 очолював. Професор Інституту народної освіти ім. М. Драгоманова, Інституту народного господарства, Інституту зовнішніх відносин. У 1930—1940-х, уникаючи репресій, проживав у різних містах СРСР — Благовіщенську, Владивостоку, Сталінграді, Нальчику, Києві, Перемишлі, Сімферополі, Ростові-на-Дону, Чернівцях, Кіровограді, Краснодарі. Помер в Сімферополі. 1987 перезахоронений в Києві на Лісовому цвинтарі. Співпрацював з галицькими журналами «Зоря», «Буковина», «Народ», з одеськими «По морю и суше», «Одесский вестник», із журналами «Україна», «Східний світ». Друкувався в «Наукових записках Київського ІНО», у часописі «Вісті ВУАН», «Наукових записках Київського інституту народного господарства», у «Працях Комісії Дніпрельстану». С. — автор майже 200 наукових праць і досліджень з різних галузей знань. Серед них — «До етногенезу гуцулів», «Топоніміка Криму», «А. И. Маркевич — историограф Новороссийского края» та ін. Активно дописував до Катеринославських часописів: «Приднепровский край», «Южная заря», до «Записок Одесского общества истории и древностей», до «Киевской старины». У фондах Дніпропетровського інаціонального сторичного музею зберігаються 24 листи А. С. Синявського до Д. І. Яворницького за 1902—1927 (уперше опублікувала А. С. Абросимова та ін. у виданні «Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького», Вип. 1, Дніпропетровськ, 1997). Для української фольклористики цінні його історіографічні статті: про Д. Д. Сигаревича, про Катеринославську вчену архівну комісію та її діячів, зокрема, про Я. П. Новицького.

Праці: Первое десятилетие существования Екатеринославской губернской ученой архивной комиссии. *Летопись Екатер. уч. арх. ком.* 1915. Т. Х. С. 1—15. Дмитро Сигаревич: З нагоди п'ятнадцятиріччя його смерті. *Україна.* 1929. Кн. 34. С. 120—124.

Літ.: Білокінь С. І. Антін Синявський і його доба. *Антін Синявський. Вибрані праці.* Київ, 1993. С. 3—31; Синявський А. С. *ЕУ.* Т. 8. С. 2819; Школьна О. Синявський Антін Степанович. *Українська журналістика в іменах.* Львів, 1996. Вип. 3. С. 272—276; Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Т. 1. Листи вчених до Д. І. Яворницького / уклад. С. В. Абросимова, А. І. Перкова та ін. Дніпропетровськ, 1997. С. 838—839.

Людмила Іваннікова

СКАЛЬКОВСЬКИЙ Аполлон Олександрович (13.01.1808, м. Житомир — 09.01.1899, м. Одеса) — український історик, статистик, економіст, етнограф, письменник, публіцист, член-кореспондент Петербурзької академії наук. Народився в сім'ї дрібного дворянина, вихідця з Чернігівщини. 1819—1823 навчався в чотирикласному повітовому училищі. 1823—1825 — у Віленському, а в 1825—1827 у Московському університетах. 1828 С. здобув науковий ступінь кандидата юридичних наук. Після закінчення університету він вступив на службу до канцелярії Новоросійського генерал-губернатора князя М. Воронцова і був відряджений у розпорядження Одеського градоначальника на посаду чиновника для особливих доручень. 1845 очолив головний статистичний комітет Новоросійського краю. 1856 С. обрали членом-кореспондентом Петербурзької академії наук. Був довголітнім секретарем і редактором видань Одеського статистичного комітету, одним із засновників Одеського товариства іс-

торії і старожитностей, засновником Одеського історичного архіву. Саме він був ініціатором обстеження архівів офіційних установ, церков та приватних осіб і написання історії цього краю. Автор близько 300 праць з історії й економіки Південної України XVIII—XIX ст., публіцистичних статей, історичних романів тощо. Найголовніша праця А. Скальковського — «История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского, составлена из подлинных документов Запорожского Сечевого Архива А. Скальковским» (Одеса, 1841, т. I—III). Витримала три перевидання, а також її було перевидано уже в незалежній Україні (Дніпропетровськ, 1994) українською мовою. Це перша в українській історичній науці праця, присвячена історії запорозького козацтва (до того часу історія Січі була репрезентована переважно народною творчістю). Автор вперше поставив цю тему на наукову основу, спираючись на документальні матеріали, зруйнував офіційну думку про козаків як злочинців і розбишак, висвітлив історичну роль запорожців, об'єктивно змалював побут і устрій Запорозької Січі, запровадивши до наукового обігу велику кількість архівних першоджерел (Г. Швидько). С. виявив і зберіг Архів Коша Запорозького XVIII ст., на основі якого й писав цю та інші праці. На його наукові погляди згодом спиралися історики Д. Яворницький та Я. Новицький. Крім архівних документів, С. використав у своїй праці й фольклорний матеріал, зокрема історичні пісні про зруйнування Січі, про отамана Головатого, про взяття Очакова, перехід запорожців до Туреччини й важке життя на чужині — усього понад 20 пісень та уривків, що їх здебільшого записав сам історик, деякі запозичив з фольклорних збірників. Автор також порушив і теоретичні проблеми фольклору, проаналізував козацькі думи й пісні, стверджуючи, зокрема, що всі козацькі пісні, у яких ідеться про кохання та щасливе сімейне життя, створені городовиками, а не січовиками. С. визначив оригінальні риси запорозької пісенності — це імпровізація, надмір емоцій, відсутність ліризму. За визначенням історика, фольклор Запорожжя істотно відрізняється від творчості інших регіонів України. Що стосується народних дум, то автор висловив думку про те, що більшість із них створено безпосередньо в Січі. Поряд із І. Срезневським С. один з перших використав українську народну творчість як джерело вивчення історії Півдня України та козацтва. Разом з І. Срезневським, М. Костомаровим та ін. він був одним з основоположників історичної школи в українській фольклористиці. Крім «Истории Новой Сечи», фольклорні матеріали використано також і в праці «Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII в. (1733—1768)» (Одеса, 1845). Це народні пісні про Саву Чалого, про Коліївщину, про польських полонених, легенду про козака Мамая. У статті «Колиивщина в песнях» (1882) наведено дві народні пісні: «Свиснув вітер, свиснув» та «Ой вийду я на гору» з історичним коментарем С. Низку пісень в записах С. опубліковано в часопису «Киевская старина»: «Песня про Филиппа Орлика» (1882), «Запорожская песня. Из сборника, сообщенного А. А. Скальковским» (1883) тощо. Імовірно, що автор надіслав до редакції цілу добірку історичних пісень, які сам записав. В «Киевской старине» опубліковано й окремі дослідження про запорозькі звичаї та обряди: «Как судили и рядили в Сечи Запорожской» (1896) та «Похороны запорожца в 1772 году» (1898). У статті «Изустные предания о Новороссийском крае» в «Журнале Министерства народного просвещения» (1838, 1839) С. уперше опублікував історичні оповідання колишнього запорожця М. Л. Коржа, що їх записав архієпископ Гавриїл (Розанов) з коментарями та примітками не лише історичного, а й філологічного характеру. Оскільки фольклор С. розглядав як повноправне історичне джерело, то й оповідання М. Коржа використовував як ілюстрацію до своїх монографій та статей. Особливо це стосується другого та третього видань «Истории Новой Сечи» (1846, 1885—1886), значна частина якої ґрунтується на цих спогадах.

С. перший звернув увагу на народні оповідання, записані в судових актах, рапортах і донесеннях військової старшини та ін. документах Січового архіву, — вони стосуються життя, побуту та звичаєвого права січовиків. Він же вперше зауважив топонімічні легенди й перекази як фольклорний жанр, перекази про походження козацьких прізвищ та прізвиськ, описав ритуал зміни імені при вступі до війська.

Праці: Изустные предания о Новороссийском крае. *ЖМНП.* 1838. Т. XVIII. Кн. VI. С. 487—513 ; 1839. Т. XXI. Кн. II. С. 171—202; История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. 3 части. Одесса, 1841. 8, 437, 2 нен., IV с. (Рецензії : *Библиотека для чтения.* 1842. Т. 52. Отд. 6. С. 16—28; *Сын отечества.* 1842. Ч. 4. № 7. Отдел 6. С. 1— 9); Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии. 1735—1768. Сочинение А. Скальковского. Одесса, 1845. 230 с.; История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского, составленная из подлинных документов Запорожского Сечевого Архива А. Скальковским. Издание второе, исправленное и значительно умноженное. Одесса, 1846. Ч. 1. 366 с. ; Ч. 2. 369 с. ; Ч. 3. 296 с. (Рецензія : Kraszewski J. I. Zaporoze. Athen. 1846. T. V. C. 5—64); Опыт статистического описания Новороссийского края А. Скальковского : в 2-х частях. Ч. 1. География, этнография и народонаселение Новороссийского края. Увенчанная Демидовскою Премиею. Одесса, 1850. VIII, 366 с.; Колиивщина в песнях. Сообщ. А. А. Скальковский. *КС.* 1882. № 9. С. 582—589. Песня про Филиппа Орлика. Сообщ. А. А. Скальковский. *КС.* 1882. № 11. С. 395—398; Запорожская песня. Из сборника, сообщенного А. А. Скальковским. *КС.* 1883. № 11. С. 523; История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. На основании подлинных документов Запорожского Сечевого архива. Удостоенная почетного отзыва Императорской Академии Наук. А. Скальковского. Издание третье. Ч. 1. Одесса, 1885. 303 с. ; Ч. 2. Одесса, 1885. 359 с. ; Ч. 3. Одесса, 1886. 330, II с. (Рецензії : Каманин И. *КС.* 1886. Т. 14. № 4. С. 794—796; Каманин И. *КС.* 1886. Т. 15. № 8. С. 732 735; Каманин И. (КС. 1886. Т. 16. № 10. С. 372—374); Как судили и рядили в Сечи Запорожской. *КС.* 1886. № 3. С. 604—621; Похороны запорожца в 1772 г. *КС.* 1898. № 2. С. 43—47. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького / передм. та коментарі Г. К. Швидько ; перекл. з рос. Т. С. Загородньої ; худож.-іл. О. М. Бузинов. Дніпропетровськ, 1994. 678 с.

Літ.: А. А. Скальковский (Некролог) *КС.* 1899. № 2. С. 85—87; Біднов В. Аполлон Скальковський як історик Степової України. *Науковий ювілейний збірник Українського університету в Празі присв. проф. Т. Г. Масарикові.* Прага, 1925. Ч. 1. С. 291—356; Боровой С. Я. А. О. Скальковский и его работы по истории Южной Украины. *Записки Одесского Археологического общества.* — Одесса, 1860. Т. 1 (34). С. 175—185; Швидько Г. К. Видатний дослідник історії Запорозької Січі А. Скальковський. *Регіональне і загальне в історії: Тези Міжнарод. наук. конф., присв. 140-річчю від дня народж. Д. І. Яворницького.* Дніпропетровськ, 1995. С. 94—96; Павленко І. Я. Новорічні свята і обряди Запорозької Січі і фольклор Півдня України. *НТЕ.* 2004. № 6. С. 9—19; Іваннікова Л. В. Аполлон Скальковський — збирач, видавець і дослідник фольклору Степової України. *МіФ.* 2016. № 1—2. С. 78—89.

Людмила Іваннікова

СКЛАДОНОТА — найменше музично-поетичне утворення у фольклорному пісенному тексті, яке поєднує один склад поетичного тексту з відповідною йому музично-ритмічною тривалістю, якій відповідає одна або кілька нот, розспіваних із цим складом тексту. С. — складова частина народного такту, одиниця у силабічному складочисленні.

Людмила Єфремова

СКЛАДОЧИСЛЕННЯ (складочислова форма, складочислова структура) — одна з важливих методик етномузикології, яка дає змогу виявити ритмічну структуру поетичного тексту в контексті пісенної строфи. Вона має такий алгоритм: 1. Окремий музично-поетичний твір (пісня) за допомогою музично-поетичного поділяється на строфи. 2. Виявляється будова пісенної строфи (1-, 2-, 3- або 4-рядкова і більше). 3. Кожний пісенний рядок сегментується на «народні» такти, що зазвичай відповідають сталим сегментам поетичного тексту. 4. Встановлюється складочислова структура підрахунком складів у кожному сегменті. 5. Записується загальна складочислова формула пісенної строфи. Наприклад, С. коломийки записується формулою: (4+4+6)2, яка означає, що коломийкова пісенна строфа складається з двох рядків, кожний із яких має три поетичні сегменти: два по чотири та один — шість складів. Це ізометрична строфа, у якій однакове С. в обох рядках. Є також гетероритмічні строфи, наприклад, з С. 6+6:4+4+6

(строфа з двох рядків, у першому два сегменти по 6 складів та один — відповідно, з трьох). У багатьох випадках, однак, визначення С. потребує певного досвіду і може виявитися неоднозначним. Через це виникає потреба моделювання тексту, при якому також слід дотримуватися певних правил: зняття повторень літер і складів при розспівуванні; впорядкування словообривів та «недоспівувань» тексту, визначення структуротворчої ролі часток і вигуків тощо.

Літ.: Іваницький А. І. Українська музична фольклористика. Київ, 1997. 391 с.

Людмила Єфремова

СКОБА Антін Якович (1865, с. Багачка Хорольського пов. Полтавської губ., нині Хорольського р-ну Полтавської обл. — ?) — лірник (полтавська школа). Осліп у дитинстві. Учився в кобзаря А. Ситника. У репертуарі С. були історичні, побутові, жартівливі пісні, псальми, а також дві думи: «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» та «Удова і три сини». Від нього здійснював записи О. Сластіон у 1902—1908. Улітку 1908 в м. Миргород Ф. Колесса записав від С. варіант думи «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» («Про піхотинця»).

Літ.: Колесса Ф. М. Мельодії українських народних дум. Серія І. *МУЕ*. Львів, 1910. Т. XIII. С. 138—146; Сластіон О. Записування дум на фонографі. *Рідний край*. 1908. № 23. С. 9; Українські народні думи / упорядк., підгот. до друку С. Грица (кер. проекту), А. Іваницький, А. Філатова, Д. Щириця. Київ, 2007. С. 798.

Ірина Коваль-Фучило

СКОРИК Михайло Михайлович (19.11.1895, с. Лука Самбірського пов. на Галичині — 05.03.1981, м. Львів) — історик, філолог, етнограф, фольклорист; доктор філософії. Доктор філософії Віденського (1923) і Краківського університетів. Під час Другої світової війни — учитель Першої державної гімназії у Львові (географія, українська мова, історія). Старший науковий співробітник Львівського відділу ІМФЕ (1944—1945). Батько видатного українського композитора і музикознавця М. Скорика, активний культурний діяч в Галичині. 1932 став директором Самбірської гімназії коедукаційного (змішаного, українсько-польського) типу, де українські хлопці й дівчата в тогочасних умовах польської окупації мали можливість здобувати середню освіту і вступати у вищі навчальні заклади. Школа мала бібліотеку, а також природничий музей, працювали літературний, географічний і драматичний гуртки, а також шкільний хор. Загалом це був осередок української культури. С. був співзасновником у Самборі культурно-просвітницького товариства «Бойківщина» і однойменного музею. До 1947 був заступником Ф. Колесси у Львівському відділі АН України. Після смерті Філарета Михайловича (1947) йшлося про те, щоб він очолив цей відділ, але цьому перешкодив арешт органами НКВД та висилка 1947 до Сибіру (Кемеровська обл.) всієї сім'ї, яка повернулася із заслання лише 1956. Автор-упорядник неопублікованої роботи про думи і пісні із фонду Д. Яворницького. Монографія С. «Семен Палій — білоцерківський полковник», за яку автор здобув учений ступінь доктора наук у Віденському і Краківському університетах, зберігається у фонді ІН НАНУ 34—1, од. зб. 1 — рукопис і у АНФРФ ІМФЕ, ф. 14—2 , од. зб. 20а — машинопис. У цій самій одиниці зберігання містяться дві позитивні рецензії на роботу С. — декана історичного факультету Львівського університету В. Горбатюка (Львів, 15 квітня 1947) і професора, доктора історичних наук І. Крип'якевича (Львів, 30 травня 1941). У цьому ж фонді є студія доктора С. «Матеріали до генезису народного орнаменту» (ф. 14—2, од. зб. 20б). В АНФРФ ІМФЕ, ф. 14—2, од. зб. 203 міститься розвідка С. про Ф. Колессу «Огляд наукової діяльності акад. Філарета Колесси» (1947, 3 арк.). Похований С. на Янівському цвинтарі у Львові.

Праці: Скорик М. Бойківські писанки. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1934. Ч. 4. С. 20—28; Скорик М. М. Матеріали до генезису народного орнаменту (1946, 33 арк.). *АНФРФ ІМФЕ*. Ф. 14-2. Од. зб. 20б; Скорик М. Огляд наукової діяльності акад. Філарета Колесси (1947 р., 3 арк.). *АНФРФ ІМФЕ*. Ф. 14-2. Од. зб. 203; Скорик М. Походження

назви міста Самбора. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1931. Ч. 1. С. 6—24; Скорик М. Про назву «Бойки». *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1935. Ч. 5. С. 40—49; Скорик М. М. Работа Львовского отдела Института искусствоведения, фольклора и этнографии АН УССР в 1947. *Советская этнография*. 1947. № 3. С. 158—159; Скорик М. Семен Палій — білоцерківський полковник (монографія) (1922—1923 р., 129 арк.). *АНФРФ ІМФЕ*. Ф. 14-2. Од. зб. 20а.

Літ.: Колесса Ф. М. Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР. Листування Ф. Колесси й М. Азадовського / упоряд., підгот. тексту, передм., комент., дод., покажч. І. Коваль-Фучило. Київ, 2011. 239 с.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ, ф. 14-2, од. зб. 20, 20 а, 20 б, 34, 203. Архів ІН. Ф. 1. Оп. 1а. Од. зб. 6, а. 2.

Ірина Коваль-Фучило

СКОРОМОВКА — жанр фольклору, що належить до паремій. Короткі віршики або окремі речення, часто з внутрішньою римою, насичені поєднаннями звуків, складними для швидкої вимови. Ігровий характер творів сприяє активному побутуванню серед дітей різного віку. Розважальність скоромовок сприяє реалізації практичної функції — розвиткові органів мовлення дитини.

Літ.: Довженок Г. В. Український дитячий фольклор. Віршовані жанри. Київ, 1981; Мельников М. Н. Русский детский фольклор. Москва, 1987.

Галина Довженок

СКРИПНИК Ганна Аркадіївна (09.09.1949, с. Плисків Погребищенського р-ну Вінницької обл.) — історик, етнолог, директор ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, академік НАН України, громадська діячка. У 1974 закінчила Київський педагогічний інститут. З 1977 працює в ІМФЕ: пройшла шлях від аспіранта відділу етнології до керівника відділу «Український етнологічний центр», виконувача обов'язків директора ІМФЕ (з 2000) та директора Інституту (з 2001). Академік НАН України (06.05.2006). С. — керівник Науково-координаційної ради з проблем розвитку народної культури, президент Міжнародної асоціації україністів (2008—2013), голова українського комітету Міжнародної асоціації дослідження слов'янських культур, член Комітету з державних премій в галузі науки і техніки (з 2006), член Українського комітету славістів тощо. Доробок С. складає понад 300 наукових праць, у т. ч. монографій, статей і розвідок з проблем української етнографії та етнографічного музейництва, духовної культури українців, етнопсихології та етнонаціональних відносин. Вона є автором низки індивідуальних та колективних монографічних досліджень: «Етнографічні музеї України», «Українське етнографічне музейництво 20—90-х рр. XX ст.», «З історії української етнографії», «Українська етнологія в особах», «Етнічна та етнокультурна історія України», «Українці. Історико-етнографічна монографія», «Історія української культури» та ін. С. — автор низки наукових проектів і державних програм («Етнічні аспекти культурно-національного відродження», «Програма охорони, збереження і вивчення пам'яток народної культури», «Екологія української культури тощо); ініціатор та головний редактор фундаментальних наукових видань Інституту: «Етнічна та етнокультурна історія України», «Українці. Історико-етнографічне дослідження», «Історія української культури» (т. 4, кн. 1, 2), «Історія українського мистецтва (у 5 т.), «Історія декоративного мистецтва» (у 5 т.) та ін. С. — також керівник масштабного наукового проекту «Народознавча спадщина», у рамках якого видано унікальні рукописні праці та перевидано раритетні роботи видатних учених-народознавців і мистецтвознавців, до яких вона написала вступні розділи. Зокрема, йдеться про такі видання: семитомник досліджень Етнографічно-статистичної експедиції П. Чубинського («Народознавча спадщина Павла Чубинського з огляду сучасної етнології»); двотомник Хв. Вовка («Хведір Вовк і українська народознавча наука»); альбом Ю. Павловича («Сторінка з життя та художньо-етнографічної спадщини Юрія Павловича»); зібрання творів у двох книгах В. Кравченка («Життєпис та наукова біографія Василя Кравченка»); монографія Ф. Колесси («Подвижник

українського народознавства»); вибрані праці О. Бежковича («Народознавчі дослідження Опанаса Бежковича — вченого з Кубані»); двотомний корпус українських народних дум К. Грушевської (Передмова); двотомник вибраних праць із фольклористики О. Зілинського («Видатний україніст із Чехії»); праця О. Зілинського «Українські народні балади Східної Словаччини» («Українські народні балади в науковій інтерпретації Ореста Зілинського: регіональний та інтеретнічний контексти»); збірник студій Є. Спаської («Етнографія і мистецтвознавство в науковій біографії Євгенії Спаської») та ін. Упродовж останнього п'ятнадцятиріччя під керівництвом С. було організовано та проведено сотні фольклорно-етнографічних експедицій, у висліді яких зібрано потужний масив польових фольклорно-етнографічних відомостей і даних. За редакції С. на основі цих матеріалів у видавництві ІМФЕ було підготовлено та опубліковано 5 томів фундаментального видання корпусу фольклорно-етнографічних матеріалів «Етнографічний образ сучасної України»: т. 6 — «Календарна обрядовість» (2016, 400 с.); т. 7 — «Господарські заняття, промисли та ремесла» (2017, 496 с.); т. 2 — «Родина та культура сімейного співжиття» (2018, 458 с.); т. 8 — «Культура народного харчування» (2018, 494 с.); т. 10 — «Традиційне повсякденне та обрядове вбрання» (2018, 640 с.); а також частину 1 видання «Етнографічний образ українців зарубіжжя» — «Культура життєзабезпечення та традиційні соціонормативні практики» (2019, 676 с.). Вагомим напрямком діяльності С. є організація і координація наукового життя та україністичних студій. Вона — автор і керівник ряду міжнародних наукових проектів, що виконуються колективом ІМФЕ спільно з ученими Польщі, Литви, Росії, Білорусі, Франції, Японії, Ізраїлю, Угорщини, Болгарії, Македонії, Туреччини, Румунії, Сербії, Хорватії, Канади та США. У рамках проекту міжнародної наукової співпраці підготовлено двотомник «Сучасна зарубіжна етнологія. Антологія» — унікальне видання, що не має аналогів в українській гуманітаристиці. Праця представляє українському читачеві близько 200 статей сучасних зарубіжних етнологів і фольклористів. За керівництва С. на базі ІМФЕ було проведено 3 міжнародні україністичні конгреси: VII — м. Донецьк, 2005; VIII — м. Київ, 2013; IX — м. Київ, 2018. Ці міжнародні наукові форуми, які щоразу збирали понад півтисячі учасників, у тому числі вітчизняних і зарубіжних етнологів та фольклористів, позитивно резонували в українознавчому просторі країни, гуртуючи дослідників довкола питань функціонування української культури, історії та мови. Під керівництвом С. було організовано також 35 міжнародну баладну конференцію (Київ, 2005); XIII міжнародну наукову конференцію з народної культури IOV (Київ; Севастополь, 2013). Матеріали конференцій були опубліковані окремими томами. С. — член Комісії з Премії Верховної Ради України для молодих учених; перший заступник академіка-секретаря Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України. Вона впродовж 20 років очолює Спеціалізовану раду по захисту докторських і кандидатських дисертацій з етнології та фольклористики в ІМФЕ НАН України; під її особистим науковим керівництвом успішно захищено понад 20 кандидатських і докторських робіт дослідниками з різних регіонів України. Упродовж кількох десятиліть вона є головним редактором журналів «НТЕ», «Студії мистецтвознавчі», щорічників «Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії», «Матеріали до української етнології», «Слов'янський світ». С. є членом редколегії таких видань: англомовного «Etnologia Polona» («Польська етнологія») (Варшава, Польща); «Studia Polsko-Ukrainskie» («Студії польсько-українські» (Варшава, Польща); «Revista de Etnologie şi Culturologie» («Журнал этнологии и культурологии», Кишинів, Молдова); «Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі» (Мінськ, Білорусь) та низки українських часописів: «Етнічна історія народів Європи»

Скрипник Ганна Аркадіївна

(Київ), «Актуальні питання суспільних наук та історії медицини» (Чернівці) та ін. У рамках міжнародного співробітництва дослідниця є керівником наукових проектів: українсько-угорського «Зміни національного, регіонального і локального рівня в народній культурі та суспільстві України та Угорщини в XX—XXI ст.» (2016—2018); українсько-болгарського «Культурна спадщина та національна ідентичність (Динаміка соціокультурних процесів у сучасних суспільствах Болгарії та України» (2019—2021). С. нагороджена орденом Княгині Ольги (2008); у 2015 удостоєна звання лауреата Державної премії в галузі науки і техніки.

Праці: Етнографічні музеї України. Київ, 1989; Національна ментальність та проблеми консолідації українства. *Матеріали до української етнології*. Київ, 1995. Вип. 1 (4); Етнокультурні та соціально-психологічні адаптаційні процеси в середовищі поліщуків-переселенців. *Полісся: мова, культура, історія*. Київ, 1996; Традиционные народные знания. *Украинцы*. Москва, 2000; Українське етнографічне музейництво XX ст. Київ, 2002; Нариси з історії української етнографії. Київ, 2002; Життєпис та наукова біографія Василя Кравченка. *Народознавча спадщина В. Кравченка*. Київ, 2002. Т. 1; Українська етнографічна наука в історичній ретроспективі. *Французька етнологія*. Париж, 2004; Дослідник етнокультури народів Європи. *Жан Кюізеньє. Етнологія Європи*. Київ, 2005; Подвижник українського народознавства. *Колесса Ф. Історія української етнографії*. Київ, 2005. С. 9—25; Національна ментальність та традиційні світоглядні уявлення. *Історія української культури*. Київ, 2008. Т. 4. Кн. I; Науковий доробок Павла Чубинського в контексті сучасної української етнології. *Матеріали до української етнології. Щорічник*. 2009. Вип. 8. С. 4—22; Історична ретроспектива та тенденції сучасного розвитку зарубіжної україністики. *Украинистика в России*. Москва, 2010; Україна — світ: нові обрії транскордонного наукового співробітництва. *Сучасна зарубіжна етнологія : антологія :* у 2 т. Київ, 2010. Т. 1. С. 9—14; До питання українсько-болгарських наукових зв'язків. *Сучасна зарубіжна етнологія : антологія :* у 2 т. Київ, 2010. Т. 1. С. 159—163; Актуальні проблеми українсько-єврейських наукових студій та пріоритети ізраїльської етнології. *Сучасна зарубіжна етнологія : антологія :* у 2 т. Київ, 2010. Т. 1. С. 317—326; Сучасна литовська етнологія: традиційні та нові аспекти дослідження у контексті пострадянської євроінтеграційної реальності *Сучасна зарубіжна етнологія : антологія :* у 2 т. Київ, 2010. Т. 1. С. 468—477; Українсько-польські наукові зв'язки та актуальні проблеми польської етнології. *Сучасна зарубіжна етнологія : антологія :* у 2 т. Київ, 2010. Т. 1. С. 746—755; З історії угорської етнології та українсько-угорських наукових зв'язків. *Сучасна зарубіжна етнологія : антологія :* у 2 т. Київ, 2010. Т. 2. С. 650—657; Україна—Франція: нові обрії наукового співробітництва. *Сучасна зарубіжна етнологія : антологія :* у 2 т. Київ, 2010. Т. 2. С. 794—801; Видатний дослідник етнокультури та етноідентифікаційних процесів українців Східної Словаччини (до 65-річчя з дня народження Мирослава Сополиги). *НТЕ*. 2011. № 1. С. 18—27; Українська етнологія крізь призму часу: втрати і здобутки. *Матеріали до української етнології. Щорічник*. 2011. Вип. 10. С. 1—10; Из историята на създаването и научната дейснос на Института по изкуствознание, фолклористика и етнология «М. Т. Рилски» към Националната академия на науките на Украйна — Історія виникнення і наукова діяльність Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України. *Български фольклор — Болгарський фольклор*. София, 2011. Год. XXXVII. Кн. 3—4. С. 7—24; Етнологія. *Українська культура XX — початку XXI століття :* в 5 т. Київ, 2012. Кн. 3 : Культура та розвиток науки і технологій в Україні. С. 296—399; Хведір Вовк і українська народознавча наука. *Народознавча спадщина Хведора Вовка* : у 2 кн. Київ, 2012. Кн. 1. С. VII—CXVIII; Народознавча діяльність Хведора Вовка у світлі сучасної гуманітаристики. *НТЕ*. 2012. № 4. С. 7—19; Слово до читача. *Козак С. Шевченкознавчі та порівняльні студії : Статті. Розвідки. Лекції*. Київ, 2012. С. 5—6; Історична ретроспектива та тенденції сучасного розвитку зарубіжної україністики. *Наукові записки Міжнародної асоціації україністів = Research papers of the International Association of Ukrainian Studies*. Київ, 2012. Вип. 1. С. 8—30. «Русини» — етнонім, що має українців єднати... *Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку*. Київ, 2013. С. I—XXIX; Українські народні балади в науковій інтерпретації Ореста Зілинського: регіональний та інтеретнічний контексти. *Зілинський О. Українські народні балади Східної Словаччини* Київ, 2013. С. 3—12; Видатний україніст із Чехії. *Зілинський О. Вибрані праці з фольклористики :* у 2 кн. Київ, 2013; Украинская этнологическая наука: актуальные проблемы и тенденции современного развития. X Конгресс этнографов и антропологов России. Москва, 2013. С. XXIII—XXVIII; З етнографічної спадщини Михайла Гайдая. *НТЕ*. 2014. № 4. С. 70—81; Українська етнологія в особах. Київ, 2015. 415 с.; Етнографія і мистецтвознавство в науковій біографії Євгенії Спаської. *Мистецтвознавчі праці Євгенії Спаської*. Київ, 2015. С. 5—52; Народознавчі дослідження Опанаса Бежковича — вченого з Кубані. *Бежкович О. Вибрані праці :*

у 3 кн. Київ, 2015. Кн. 1 : Українська народна агротехніка (XVIII — перша половина XX століття). С. 5—36; Етнографічні аспекти творчості Тараса Шевченка. *Наукові записки Міжнародної асоціації україністів*. Київ, 2015. Вип. 5. С. 17—75; Щедрий народознавчий ужинок дослідниці з Поділля. НТЕ. 2015. № 3. С. 7—21; Етнічність та етнокультура українців Східної Словаччини в дослідженнях видатного етнолога Мирослава Сополиги. *Збірник статей на вшанування 70-річчя видатного україніста Словаччини Мирослава Сополиги.* Київ, 2016. С. 7—48; Науковий профіль і національно-державні пріоритети вітчизняного народознавства. *Збірник статей Міжнародної наукової конференції «Знакові постаті вітчизняної гуманітаристики в національно-культурному самоствердженні України»*. Київ, 2017. С. 5—62; Народознавча спадщина відомого чеського славіста Ореста Зілинського. *Слов'янські обрії*. 2018. № 9. С. 263—276.

Літ.: Сорока Т. Нові видання з етнографічних музеїв. (Рецензія на монографію Г. Скрипник «Етнографічні музеї України»). *НТЕ*. Київ, 1990. № 5; Горленко В., Кирчів Р. Історія української етнографії. Київ, 2005. Т. 1. С. 30; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. *Київський літопис XXI століття*. Київ, 2001. С. 71; Ганна Скрипник. *Успішна жінка України*. Київ, 2013. С. 85; Артюх Л. Скрипник Ганна. *Мала енциклопедія українського народознавства*. Львів, 2007; Скрипник Ганна. *Національна академія наук України. Персональний склад*. Київ, 2008; Сополига М. Д. Знакова постать української наукової еліти (До ювілею Ганни Аркадіївни Скрипник). *Дукля*. 2019. № 4. С. 56—58; Артюх Л. Г. Скрипник. *Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. URL : http://eu.univ.kiev.ua/departments/etnologiyi-ta-kraeznavstva-kaf/skrypnyk-ganna-arkadiyivna/?sphrase_id=70384; Євтух В. Б. Скрипник Ганна Аркадіївна. *Етносоціологія : довідник*. Київ, 2011. С. 155.

Лариса Вахніна

СКУБІЙ Іван Миколайович (1858, с. Лелюхівка Кобеляцького пов. Полтавської губ., нині Новосанжарського р-ну Полтавської обл. — після 1909, там само) — лірник (полтавська школа). У десятирічному віці осліп. Учився у Г. Камуза із с. Старі Санжари. У репертуарі С. були історичні, побутові, жартівливі пісні, псальми, а також 10 дум («Кішка Самійло», «Плач невольника» (2 варіанти), «Олексій Попович», «Втеча трьох братів із города Азова», «Три брати самарські», «Маруся Богуславка», «Сестра і брат», «Удова і три сини», «Івась Коновченко, вдовиченко»). Думи від С. записували Ф. Колесса, О. Сластіон. За свідченням Ф. Колесси, лірник добре володів технікою кобзарської рецитації, був видатним виконавцем дум, його манера виконання була більше схожа на кобзарську, ніж на лірницьку. Мав багатьох учнів, зокрема О. Довгополого.

Літ.: Сластіон О. Записування дум на фонографі. *Рідний край*. 1908. № 24. С. 7; Колесса Ф. М. Мельодії українських народних дум. Серія І. *МУЕ*. Львів, 1910. Т. XIII. С. 194—195; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 237; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 123, 278, 279, 359, 568.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 11. Од. зб. 899. Арк. 20.

Ірина Коваль-Фучило

«SLAVIA» — провідний чеський журнал слов'янської філології, що виходить з 1922 (з перервою 1941—1946) у Празі як видання Слов'янського інституту, спершу щопівроку (за ред. О. Гуєра й М. Мурка), згодом квартальник. Тут публікували свої статті видатні славісти, зокрема й українські: Р. Смаль-Стоцькі, В. Сімович, І. Панькевич, Д. Чижевський, І. Огієнко, Д. Дорошенко, Ф. Колесса, Л. Білецький та ін.

Ірина Коваль-Фучило

Сластіон Опанас Георгійович

СЛАСТІОН (СЛАСТЬОН, СЛАСТІОНОВ) Опанас Георгійович (псевдоніми: **Гончар, Опішнянський Гончар**, 14.01.1855, м. Бердянськ Таврійської губ., тепер Запорізької обл. — 24.09.1933, м. Миргород, тепер Полтавської обл.) — етнограф, живописець, графік, архітектор, мистецтвознавець, педагог, громадський діяч. Народився в родині реставратора церковного живопису Георгія Дмитровича Сластьона. Мати Марія Мартинівна знала безліч казок, повір'їв, пісень і передала свою любов до народної культури синові. Закінчив Петербурзьку академію мистецтв (1874—1882). У 1875, відпочиваючи в с. Бондарі Лохвицького пов., створив портрет П. Неховай-Зуба, від якого перейняв кілька дум і вважав його своїм панотцем, «що навчив мене співати». Мандрував разом з художником П. Мартиновичем Полтавщиною

(1876), змальовував краєвиди, пам'ятки, українців у народному вбранні, речі селянського побуту, зразки різьблення. У Лохвиці від кобзаря І. Крюковського вони записали кілька дум, познайомилися з Т. Магадином (с. Бубни Лохвицького пов.), Дмитром Скориком з Пирятина. За низку етюдів 1877 С. нагородили двома срібними медалями. У 1885 вийшли з друку Шевченкові «Гайдамаки» (на титулі зазначено 1886), проілюстровані С. «Наш Сластьон — чудовий ілюстратор, бездоганний рисувальник, тонкий знавець козацького побуту» (І. Рєпін). Був головою українського земляцтва в Петербурзі, із його ініціативи 1897 розпочали публікацію книжок українською мовою. У 1897 побачила світ книга Д. Мордовця «Козаки і море», ілюстрована С. У період навчання в Академії мистецтв познайомився з М. Костомаровим, М. Драгомановим, М. Старицьким, М. Лисенком, Оленою Пчілкою. У 1894—1895 створив серію літографій до альбому «Старина украинская» (1895), у 1875—1928 — галерею із 23-х портретів українських кобзарів. До образів кобзарів Кравченка, Савченка, Пасюги С. повертається по кілька разів. Під кожним портретом С. ставив дату, ім'я, по батькові й прізвище співця і назви дум, які він виконував. Заслуга фольклориста в тому, що він не тільки записував думи, а й фіксував біографічні дані про співців, малював їхні портрети. Зв'язки з багатьма носіями думового епосу зробили С. «добрим обсерватором і вже досвідченим знавцем кобзарів» (К. Грушевська). У 1900 переїхав до Миргорода на Полтавщині, де почав працювати викладачем малювання в школі ім. М. Гоголя. У місті познайомився з миргородськими кобзарями С. Яшним, М. Кравченком. У 1902 з'явилася друком стаття «Кобзарь Михайло Кравченко и его думы», у якій автор докладно проаналізував репертуар співця (5 дум, 12 невольницьких пісень, 18 пісень сатиричного змісту), його вокальні дані. Перу С. належать також дослідження «Записування дум на фонографі», «Мелодії українських дум і їх записування», «Про популяризацію кобзарства, вивчення народних дум і роль у цій справі Ф. Колесси», «Церковные пение и культура XVII XVIII ст. в Украйне и Московии», спогади про Порфирія Мартиновича (Харків, 1931). Поєднував в одній особі кобзаря-виконавця і науковця, що вивчав кобзарство. С. виконував думи «Плач невольників», «Вдова і три сини», пісні різних жанрів. Першим в Україні С. оволодів технікою записування дум на фонограф. Про це він писав: «...Я ж перший на Україні почав записувати думи на фонограф...». У 1908 допомагав Ф. Колессі записувати на фонограф думи від кобзарів у Миргородському пов. (М. Кравченка, О. Савченка, І. Скубія, М. Дубини, П. Кравченка, Я. Пилипенко). С. сам налаштовував фонограф, перевіряв тексти дум. Надав Ф. Колессі власних 9 фоноваликів, на які раніше були записані «мелодії полтавських кобзарів». Організував у Миргороді дві капели бандуристів: ім. Т. Шевченка та ім. І. Франка. У 1920 там же організував науковий і художньо-промисловий музей, був його першим директором.

Праці: Кобзарь Михайло Кравченко и его думы. *КСт.* 1902. Т. 77. Май. С. 304—331; Записування дум на фонографі. *Рідний край.* Київ, 1909. № 22—24; Сластіон О. Мелодії українських дум і їх записування. *Рідний край.* Київ, 1908. № 35. С. 4—6 ; № 37. С. 5—7 ; № 41. С. 5—7; Порфирій Мартинович. Полтава, 1919. 24 с.; Дума, що її склав у 1904 році кобзар М. Кравченко на події відомої «Сорочинської трагедії». *Первісне громадянство.* 1929. Вип. 1. С. 98—100; Мартинович. Спогади О. Сластьона. Харків, 1931. 174 с.

Літ.: Колесса Ф. Опанас Гр. Сластьон: 1855—1933. *Діло.* 1934. 22 лип. С. 5; РЕІУ. Київ, 1972. Т. 4. С. 114; Чернова М. В. Сластіон Опанас Георгійович. *УРЕ.* Київ, 1983. Т. 10. С. 245; Митці України: Енциклопедичне видання. Київ, 1992. С. 535; Матеріали до біографій етнологів та народознавців України / уклад. С. М. Ляшко, С. П. Залозна. Київ ; Запоріжжя, 2001. С. 143—144; Лещенко П. Я. Портретна галерея українських кобзарів О. Г. Сластіона. *НТЕ.* 1959. № 2. С. 73—75; Аббасов А. М. Етнографічна діяльність О. Г. Сластіона. *НТЕ.* 1965. № 2. С. 73—75; Аббасов А. М. Опанас Сластьон. Життя і творчість. Київ, 1973. 42 с.; Ханко В. М. Відзначення ювілею О. Г. Сластьона [125-річчя від дня народження]. *НТЕ.* 1981. № 3. С. 106—109; Ханко В. Опанас Сластьон і наш музичний епос. *Родовід.* 1993. № 6. С. 44—54.

Оксана Шалак

СОКАЛЬСЬКИЙ Петро Петрович (26.09.1832, м. Харків —14.04.1887, м. Одеса) — український та російський композитор, музикознавець, фольклорист. Народився в сім'ї музикантів. Батько — професор Харківського університету, дід — талановитий диригент. Рано навчився грі на фортепіано, ще в дитинстві почав писати музику. Навчався в Харківській гімназії. 1848—1852 закінчив фізико-математичний факультет Харківського університету зі спеціальності хімія і захистив кандидатську дисертацію, ставши магістром хімії. Деякий час викладав ботаніку в Катеринославській гімназії. 1853 — в Харкові, працював над магістерською дисертацією, а після її захисту 1855 співпрацював у московських та петербурзьких часописах. 1856—1858 був на дипломатичній службі в російському генеральному консульстві в Нью-Йорку. В царині музикознавства удосконалював знання самоосвітою. Водночас записував народні пісні та мелодії. Збірку українських народних пісень, записаних у Харкові, надіслав йому до Нью-Йорка брат Іван. У цей же час С. написав оперу «Мазепа» за поемою О. Пушкіна «Полтава». Він же автор опер «Майська ніч» і «Облога Дубна» за повістю М. Гоголя «Тарас Бульба», багатьох романсів на тексти українських і російських поетів, низки фортепіанних п'єс та обробок українських і білоруських народних пісень, автор музикознавчих статей. З 1858 постійно мешкав в Одесі. Організував діяльність Філармонічного товариства, керував організованим при ньому хором, співпрацював з газетою «Одесский вестник», яку видавав його брат Микола. С. читав лекції, проводив концерти, записував і досліджував народні пісні, вивчав специфіку музичного фольклору. З січня 1869 редагував «Записки Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії», 1872—1876 видавав газету «Одесский вестник». Як журналіст, був безпосереднім свідком національно-визвольної боротьби на Балканах. Болгаро-сербські враження вилились у фортепіанні твори «Слов'янський марш» та «Слов'янський альбом». 1878 завершив і 1884 опублікував свою найвидатнішу оперу «Облога Дубна». Починаючи з 50-х років XIX ст. виступав як музичний критик. Статті й рецензії публікував переважно у петербурзьких та одеських періодичних виданнях, вони висвітлювали стан музично-театрального життя та важливі музикознавчі проблеми. («Про музику в Росії», «Музичні арабески», «Театр і музика»). Підтримував близькі взаємини з М. Старицьким та М. Лисенком, останній мав великий вплив на нього як на теоретика музики. Найвидатніша музикознавча праця С. — монографія «Руська народна музика, російська і українська, в її будові мелодичній і ритмічній і відмінності її від основ сучасної гармонічної музики» (1886, опублікована 1888). У ній він обстоював ідею національної музики, яка не може існувати без народної пісні. Автор досліджував мелодичну й ритмічну будову російської й української народної музики, підсумовуючи увесь попередній період розвитку музичної фольклористики, приділяв увагу музично-акустичним проблемам. С. намагався уловити і визначити основні закони будови народної музики, показати її відмінність від будови нової музики культурних класів, збудити цікавість до неї в музично-освічених колах. Простежив історичну еволюцію музичної творчості різних народів, на основі цього заперечив теорію про грецьке походження російської та української народної музики, доводив, що тетрахордова система властива взагалі всій одноголосній вокальній музиці і була поширена у греків, арабо-персів, індійців, китайців, шотландців, литовців, слов'ян і в європейській середньовічній музиці. С. висловив думку про можливість існування аналогічних культурних явищ у різних народів у певні періоди їх історичного розвитку. Проте, захопившись ідеєю єдності російської та української музичних культур, поза увагою залишив національну специфіку російського й українського музичного фольклору, що є істотним недоліком його монографії (М. Гордійчук). Працю С. високо оцінив М. Лисенко у статті

«Про народну пісню і про народну музику». Протягом усього життя С. записував і гармонізував народні пісні, відомо понад 300 мелодій у його запису. З погляду сучасних фольклористів (Т. Каришева), методика його запису була недосконала. Пісні записані одноголосно, багатьом з них бракує повного тексту, більшість недостатньо документована або взагалі не документована. Нерідко пісні записані з пам'яті, часто не від носіїв традиції, а від інтелігенції (наприклад, від М. Костомарова), але це характерно для ранніх записів. Пізніші записи здійснено в Одесі від подорожніх народних співаків та бандуристів безпосередньо з голосу. Окремо записано тексти пісень і дум. Композитор планував видати серію збірок, одна із них «Малороссийские и белорусские песни» вийшла друком у Петербурзі 1903, до неї увійшло 36 пісень із фортепіанним супроводом — 33 українські, дві білоруські та одна російська пісня, записані в Петербурзі, Одесі, в Одеському повіті, у Воронезькій, Харківській, Київській, Чернігівській, Подільській та Херсонській губ. у 60—70-х XIX ст., тоді ж С. і готував збірник. Тож відповідна до того часу і класифікація пісень: «колядна», «веснянка», «жіноча», «чоловіча», «чоловіча вулична», «чумацька». За сучасною класифікацією це обрядові, соціально-побутові та родинно-побутові пісні (про кохання, чумацькі, бурлацькі, жартівливі тощо). Метою видання збірки була популяризація народної пісенної творчості. Збірку упорядковано з точки зору еволюції народних мелодій: від простіших до складніших. Після смерті вченого над її упорядкуванням працювали Д. Мордовцев (тексти) та М. Балакірев (мелодії). Книгу позитивно оцінили музикознавці. Схвальні рецензії на неї дали Д. Аракчеєв та О. Маслов у працях музично-етнографічної комісії (1906, т. 1). Особливо високо оцінили передмову С., і саме ту думку, що кожне перекладення пісні для фортепіанного супроводу вже є її псуванням, тобто втратою її автентичності. Загалом вважали, що збірник С. — цінне надбання української музики.

Праці: Русская народная музыка, великорусская и малорусская, в ее строении мелодическом и ритмическом и отличие ее от основ современной гармонической музыки. Харьков, 1888. [4], 8, VIII, [2], 368, 8 с., нот; Малороссийские и белорусские песни, собранные П. П. Сокальським. Посмертное издание. Санкт-Петербург ; Москва, 1903. 8, 59 с.; Руська народна музика, російська і українська, в її будові мелодичній і ритмічній і відмінності її від основ сучасної гармонічної музики / переклад М. Хомичевського. Київ, 1959. 399 с.; Вибрані статті та рецензії / упоряд., вступ. ст. та приміт. Р. Кулик. Київ, 1977. 173 с.

Літ.: Гордійчук М. М. П. П. Сокальський і його книга про народну музику. *НТЕ*. 1958. Книга друга, квітень-червень. С. 98—109. Каришева Т. І. П. П. Сокальський. Нарис про життя і творчість. Київ, 1959. 278 с.

Людмила Іваннікова

Сокіл Василь Васильович

СОКІЛ Василь Васильович (27.09.1954 (згідно з паспортом — 01.10.1954, с. Волосянка Сколівського р-ну Львівської обл.) — фольклорист, педагог. Доктор філологічних наук (2005), професор (2009). Звання і нагороди: лауреат обласної премії відомим ученим і знаним фахівцям (2014); Почесна грамота НАН України (2014); заслужений діяч науки і техніки України (2017); лауреат премії О. Потебні (2019). 1973—1977 — студент українського відділення філологічного факультету Дрогобицького педінституту (нині університет) ім. І. Франка. 1986—1989 — аспірантура Львівського відділення ІМФЕ. З 1990 — молодший науковий співробітник, 1992 — науковий, 1995 — старший науковий співробітник відділу фольклористики Інституту народознавства. 2001 — 2002 — виконувач обов'язків завідувача, з 2003 — завідувач відділу фольклористики. Досліджує український оповідний і пісенний фольклор, зокрема легенди і перекази українців Карпат, історико-героїчні перекази, їхній структурно-семантичний та поетичний аспекти. Упорядник низки збірників: «Писана керниця: топонімічні легенди та перекази українців Карпат» (1994), «Фольклорні матеріали з отчого краю» (у співавторстві з Г. Сокіл, 1998) (усна словесність трьох бойківських сіл — Волосянки, Верхньої Рожанки та Ялинкуватого Сколівського р-ну Львівської обл.); «Народні пісні українців

Зеленого Клину» (1999); «Як виник світ: легенди, колядки, балади» (2001); «Історичні перекази українців» (2003, перекази про княжу та козацько-гетьманську державу, про соціально-визвольні рухи XVII—XIX ст.); «Українці про голод 1932—1933» (2003, тексти зафіксовані упродовж 1995—2003 у тринадцяти центрально-східних, північних та південних областях України); «Народні пісні з батьківщини Івана Франка» (2003, записи із сіл Нагуєвичі, Ясениця Сільна, Уріж); «Джерела про зруйнування Запорозької Січі» (2005, писемні та усні джерела про знищення козацьких вольностей); «Народна проза у записах Івана Франка» (2006, казки про царя та його дочку, легенди «Бог і біда», «Цар-Давид і Сабат-море», про Пілата, про Христові муки, перекази про татарські напади, про опришків, демонологічні оповідання, значну кількість анекдотів); «Львів в українському фольклорі» (2006, писемні джерела про княжий Львів, літописні та хронікальні відомості про початки міста, усні джерела (перекази, оповідання), пісенні тексти, обрядові та необрядові, суспільно-побутові, пісні національно-визвольних змагань). Записи від однієї респондентки вміщено у збірці «Народні пісні з голосу Параски Павлюк» (2009, різножанрові твори баладного, родинно-побутового та коломийкового характеру). С. є членом редколегії тритомного видання зібрань праць М. Зубрицького, він упорядник другого тому (2016). С. опублікував зібрання фольклору та діалектизмів бойківського села («Волосянка у фольклорі та говірці», 2016), де кожен народнопоетичний твір має топонімічну прив'язку (коломийка чи переказ). «Фольклорна проза про голодомори XX ст. в Україні: парадигма тексту» (2017) — студія, що ґрунтується на усних джерелах. Вона складається з двох частин — дослідницької та матеріалів (фіксації автора). Розглянуто основні джерелознавчі й термінологічні питання. Увагу зосереджено на ролі традиції, пам'яті, виконавстві у цій ділянці, особливостях сюжетотворення та каталогізації народних оповідань і переказів. С. — автор понад ста статей, повідомлень і рецензій з української фольклористики. Записав кілька тисяч народних пісень, сотні легенд, переказів і народних оповідань, близько 10 тис. зразків малих фольклорних жанрів, переважно коломийок. Географія фольклорних експедицій охоплює майже всю Україну, Далекий Схід Російської Федерації.

Праці: Народні легенди та перекази українців Карпат. Київ, 1995. 158 с.; Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти. Львів, 2003. 320 с.; Фольклорні матеріали з отчого краю. Львів, 1998. 614 с. (у співавторстві); Народні пісні українців Зеленого Клину в записах Василя Сокола. Львів, 1999. 272 с.; Українці про голод 1932—1933. Фольклорні записи Василя Сокола. Львів, 2003. 232 с.; Джерела про зруйнування Запорозької Січі. Львів, 2005. 127 с.; Львів в українському фольклорі. Львів, 2006. 287 с.; Народна проза в записах Івана Франка. Львів, 2006. 112 с.; Народні пісні з голосу Параски Павлюк. Львів, 2009. 208 с.; Волосянка у фольклорі та говірці. Львів, 2016. 112 с.; Фольклорна проза про голодомори XX ст. в Україні: парадигма тексту. Львів, 2017. 440 с.

Літ.: Дем'ян Г. Не лякавсь карпатський Сокіл «орлів» із КГБ. *За вільну Україну*. 1994. 11 жовт.; Дем'ян Г. Бойківська родина вчених-фольклористів. *Народознавство*. 2003. № 64—65. С. 2—7; Дем'ян Г. На поклик національного відродження (До 50-річчя фольклориста Василя Сокола). *НТЕ*. 2004. № 6. С. 38—42; Галина Коваль, Ганна Сокіл. «А вже осінь прийшла у мій сад...» (Із фольклористичного доробку Василя Сокола). *НЗ*. 2014. № 4. С. 642—668; Павлюк С. Науковий простір фольклориста. *В. Сокіл. Бібліографічний покажчик*. Львів, 2014. С. 3—8.

Галина Коваль, Ірина Коваль-Фучило

Сокіл Ганна Петрівна

СОКІЛ Ганна Петрівна (24.08.1956, с. Верхня Рожанка, Сколівського р-ну Львівської обл.) — фольклористка, доктор філологічних наук. Закінчила філологічний факультет Дрогобицького педагогічного інституту (українське відділення) ім. І. Франка (1977). Працювала вчителем ЗОШ у с. Ялинкувате Сколівського р-ну (1977—1986), с. Підбірці Пустомитівського р-ну (1986—1992) на Львівщині. Від грудня 1992 асистент, з 1998 доцент, з 2015 — професор кафедри української фольклористики ім. Ф. Колесси ЛНУ ім. І. Франка. Захистила кандидатську дисертацію на тему «Фольклористична діяльність

Осипа Роздольського» (1996), докторську дисертацію «Українська фольклористика в Галичині кінця XIX — першої третини XX століття: історія, напрями, контекст» (2012). Наукові інтереси зосереджені на історії української фольклористики, теорії фольклору. Автор монографій «Осип Роздольський: Життя і діяльність» (2000), «Українська фольклористика в Галичині кінця XIX — першої третини XX століття: історико-теоретичний дискурс» (2011); наукового збірника «Фольклорні матеріали з отчого краю» (1998), «Хрестинні пісні» (2007); навчального посібника «Методичні принципи і прийоми записування усної словесності» (1998), «Обрядовий фольклор українців» (2018); упорядник бібліографічного покажчика Г. Дем'яна (2009). Опублікувала близько 150 статей з української фольклористики, серед них «Перша наукова експедиція Львівського відділення Інституту фольклору на Дрогобиччину» (2002), «Повстанські пісні — героїчний літопис українського народу» (2004), «Образ Джурила в українському фольклорі» (2014), «Дослідник духовного скарбу нації (до 85-річчя від дня народження Григорія Дем'яна)» (2014), «Агатангел Кримський і Наукове товариство імені Шевченка у Львові» (2015), «З історії українсько-польських фольклористичних зв'язків Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові» (2015), «Українсько-чеські контакти в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка на порубіжжі XIX — першої третини XX століть: фольклористичний аспект» (2015), «Франкова візія народної пісні в національно-культурному поступі України» (2016), «Василь Івахів — герой повстанської пісні "Гей, на півночі на Волині"» (2018) та ін. Учасниця міжнародних наукових конференцій. Член секції етнографії та фольклористики НТШ, член редколегії наукового журналу «Народознавчі зошити».

Праці: Фольклорні матеріали з отчого краю. Львів, 1998 (у співавторстві). 616 с.; Осип Роздольський : Життя і діяльність. Львів, 2000. 165 с.; Хрестинні пісні / зібр. Г. Сокіл. Львів, 2007. 208 с. Українська фольклористика в Галичині кінця XIX — першої третини XX століття : історико-теоретичний дискурс. Львів, 2011. 588 с.; Повстанські пісні — героїчний літопис українського народу. *Воля і Батьківщина*. 2004. № 2—3. С. 146—152; Образ Джурила в українському фольклорі. *НЗ*. 2014. № 4. С. 713—720; Українсько-чеські контакти в НТШ на порубіжжі XIX — першої третини XX ст. : фольклористичний аспект. *Ukrajinistika: minulost, přítomnost, budoucnost. III. Literatura a kultura*. Brno, 2015. S. 521—530; З історії українсько-польських фольклористичних зв'язків НТШ у Львові. *Spheres of Culture* [Maria Curie-Sklodovska University in Lublin Faculty of Humanities Branch of Ukrainian Studies]. Lublin, 2016. Vol. XV. S. 100—106; Система жанрів в українській фольклористиці кінця XIX — початку XX ст. *Вісник Львівського університету*. Львів, 2010. Вип. 43. С. 132—139; Обрядовий фольклор українців : навч. посібн. Львів, 2018. 138 с.

Літ.: Дем'ян Г. Родина вчених-фольклористів. *Визвольний шлях*. Київ, 2004. Кн. 4. С. 32—44; Коваль Г., Сокіл-Клепар Н. Високе покликання педагога, фольклориста (до ювілею Ганни Сокіл). *НЗ*. 2016. № 3. С. 503—517.

Ірина Коваль-Фучило

Соколов Юрій Матвійович

СОКОЛОВ Юрій Матвійович (19.04.1889, м. Ніжин Чернігівської губ. — 15.01.1941, м. Київ) — фольклорист і літературознавець. Професор, доктор літературознавства (1936). Дійсний член АН УРСР (1939). Народився в сім'ї професора російської словесності Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька. Протягом 1906—1911 навчався в Московському університеті, де і став членом Товариства любителів природознавства, антропології і етнографії, залишився в університеті для підготовки до звання професора. У 1908—1909 разом із братом Борисом здійснив перші фольклорні експедиції в Новгородську губернію — Білозерський та Кириловський повіти (нині — Вологодська обл., РФ). Записав 65 казок від чотирнадцяти казкарів, а також билини, історичні пісні, весільні обряди. З його ім'ям пов'язане формування «фольклорних екскурсій» нового типу — фіксація всього репертуару краю (у т. ч. частушок, «нових балад», «жорстоких романсів», пісень літературного походження) з метою осмислення регіональної традиції в цілому. В 1915 опублікував збірник «Сказки и песни Белозерского края»,

укладений за жанровим принципом. У 1914—1917 працював в Історичному музеї в Москві (помічником бібліотекаря, завідувачем читального залу, із 1922 — завідувачем бібліотеки). Із 1919 читав лекції в Московському університеті, Московській консерваторії (1913—1924), Московському міському університеті ім. А. Шанявського (1916—1920), на Педагогічних курсах (1920—1921), у Вищому літературно-художньому інституті ім. В. Брюсова (1923—1925). У 1919—1934 був викладачем, а згодом — професором Тверського педагогічного інституту. В 1922 очолив новозаснований журнал «Художественный фольклор». У 1924 разом із П. Поповим записував фольклор околиць Києва. Виступив на засіданні Етнографічної комісії ВУАН із доповіддю «Про методи збирання та вивчення фольклору». Протягом 1926—1928, керуючи фольклорною підсекцією Державної академії художніх наук (Москва), організував щорічні експедиції на російську Північ із метою вивчення билинної традиції. Найцінніші свої матеріали опублікував у збірнику «Онезькі билини» (1948). Його лекції склали перший радянський підручник із фольклористики — «Російський фольклор» (два видання — 1938, 1941). У 1920—1930 С. вважався найавторитетнішим знавцем билин, одним із представників «історичної школи» В. Міллера. Під впливом політичних обставин звернувся до соціологічних аспектів вивчення фольклору. У 1930-х вивчав фольклор у фабрично-заводському середовищі Росії (на заводах Тули й Москви, де було записано близько 800 пісень та чимало автобіографічних оповідань). В 1931 очолив Фольклорний кабінет Московського відділення Державної академії мистецтвознавства. Тоді ж було створено Московський інститут філософії, літератури та історії, де С. викладав фольклор. 15 лютого 1936 його було затверджено доктором літературознавства без захисту дисертації. У ході дискусії про статус етнографії на початку 1930-х оголосив фольклористику виключно літературознавчою дисципліною. С. є ідеологом масштабного проекту активного ідеологічного впливу на фольклор і процесу конструювання «радянського фольклору». Сучасні українські фольклористи вважають, що в дискусії про фольклор у 1931 він виклав «програму зруйнування фольклору і фольклористики». У 1936 були розкритиковані й статті самого С., надруковані у «Великій радянській енциклопедії», згідно з якими билини є не продуктом творчості селян, а проявом «ідеології пануючого класу». 22 лютого 1939 його було обрано дійсним членом АН УРСР і призначено директором Інституту українського фольклору АН УРСР, створеного в 1936. Висунув пропозицію про написання 3-томного курсу «Український фольклор», розпочав роботу з підготовки хрестоматії та програми для вузів з українського фольклору. В 1939 написав статтю «Народні оповідання і легенди про Шевченка» (надрукована у збірнику «Т. Г. Шевченко в народній творчості», Київ, 1940). Друкувався в журналі «Народна творчість» (стаття «Образ Леніна в творчості народів СРСР», 1940, № 2). З ініціативи С. було налагоджено зв'язки Інституту українського фольклору зі Спілкою радянських письменників України, де створено Секцію народної творчості на чолі з П. Тичиною. У квітні 1939 С. відкрив у Києві Першу республіканську нараду кобзарів і лірників. У грудні 1940 викликав українських кобзарів (Є. Мовчан, П. Носач, П. Гузь) на Всесоюзну нараду з питань творчої допомоги народним співцям (Москва). Помер у Києві одразу після виступу на ювілейному засіданні на честь А. Кримського. У АНФРФ ІМФЕ зберігається реферат Ф. Колесси про С., який він виголосив на науковому засіданні кафедри фольклору і етнографії Львівського університету 25 травня 1941 (ф. 14-2, од. зб. 269, а. 1-11). Це перше досить ґрунтовне дослідження наукової діяльності Ю. Соколова в українській фольклористиці. На жаль, воно так і не було опубліковане. У цій же одиниці збереження вміщено два листи. Перший — короткий лист М. Рильського до Ф. Лаврова: «Федоре Івановичу!

Я переглянув статтю Колесси. Її безперечно треба надрукувати — з деякими незначними поправками. М. Р.» (а. 12), а другий — П. Попова також до Ф. Лаврова. Попов пише, чому не можна друкувати цю студію Колесси, а саме тому, що сам П. Попов до 5-річчя смерті С. підготував статтю про колишнього директора Інституту фольклору, і її вже прийняли до друку в III—IV томи «Наукових записок», а розміщати дві статті «цілком недоцільно». Далі П. Попов зазначає, що Максим Тадейович не пише, де слід надрукувати реферат Колесси, «можливо, її слід надрукувати в збірці праць Філарета Михайловича», і то лише після «уважної обробки» (а. 13). Зрештою, стаття П. М. Попова про С. побачила світ аж 1958 в НТЕ (№ 3).

Літ.: Лавров Ф. І. Діяльність Ю. М. Соколова на Україні. *НТЕ*. 1964. № 5. С. 61—63; Дей О. І. Видатні радянські фольклористи Юрій та Борис Соколови. *НТЕ*. 1979. № 4. С. 35—41; Іваницький А., Пальонний В. Радянська фольклористика чи радянський фольклоризм? Політика і культура. *Проблеми етномузикології* : *збірник наукових праць*. Київ, 1998. С. 229—236; Иванова Т. Г. История русской фольклористики XX века : 1900 — первая половина 1941 гг. Санкт-Петербург, 2009. 800 с.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14—2. Од. зб. 269. Колесса Ф. М. Юрій Матвійович Соколов (реферат, призначений на наукове засідання кафедри фольклору і етнографії Львівського університету). Арк. 1—13.

Тетяна Шевчук, Ірина Коваль-Фучило

Соколовський Микола Олександрович

СОКОЛОВСЬКИЙ (САРМА) Микола Олександрович (19.05.1910, с. Хороше Павлоградського пов., нині село Дніпропетровської обл. — 09.08.2001, м. Новомосковськ) — бандурист, поет, художник, священик. Навчався в Миргородській художньо-керамічній школі ім. Гоголя (зокрема і в художника Фотія Красицького). На бандурі навчився грати від кобзаря Івана Яроша (учня М. Кравченка), з яким кобзарював. Закінчив Київський художній інститут і працював у Полтавському будинку народної творчості. Навчався на Пастирських курсах Української автокефальної православної церкви і висвятився на священика. Працював священиком на Поділлі, а далі — на Буковині. Був пов'язаний із підпіллям ОУН. Переслідувався радянською владою, кілька разів його арештовували, засуджували, він утікав із таборів, був на засланні (перебував у неволі всього 17). На засланні малював, грав на бандурі, створив ансамбль бандуристів із засуджених в ГУЛАГу, м. Інта. На каторзі виготовив собі бандуру і навчив їх виготовляти товаришів. Після звільнення працював у Ворошиловграді (нині Луганськ) на заводі, організував гурток бандуристів при педінституті. Через переслідування змушений був з дружиною виїхати з Донбасу на Дніпропетровщину в м. Новомосковськ. Останнім часом опублікував у періодичних виданнях і видав окремою збіркою свої поетичні твори. У його репертуарі думи, канти, псальми, народні пісні. Власні твори: «Пісня кобзаря» (1989), «Дума очищення» (1990), «Дума про гетьмана Івана Мазепу» (1992) та ін.

Праці: Срібне перо соколиного лету : Поезії. Київ; Херсон, 2009. 110 с.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 241.

Ірина Коваль-Фучило

СОЛЯР Ольга Андріївна (18.08.1975, м. Лемборк, Республіка Польща) — українська фольклористка. У 1982—1989 навчалася у початковій школі ім. Миколая Коперника, Лемборк. У 1994 — закінчила загальноосвітній ліцей ім. Т. Шевченка з українською мовою навчання, м. Білий Бір, Польща. 1994—1999 — навчання в Ягеллонському університеті, інституті східнослов'янської філології на кафедрі української філології. 1999—2002 — аспірантура на кафедрі фольклористики у ЛНУ ім. І. Франка. 2005 захистила кандидатську дисертацію на тему «Українські народні замовляння: питання походження і поетики», в якій дослідила замовляння у контексті супроводжувальних ритуальних дій. Особливу увагу акцентувала на впливі космогонічного міфу на формування змісту і структури замовлянь.

Ірина Коваль-Фучило

СОРОКІН Гавриїл Іванович (?, м. Дмитрівка Олександрійського пов. Херсонської губ., тепер районний центр у Херсонській обл. — ?) — історик, етнограф, фольклорист, парафіяльний священик церкви Успіння Пресвятої Богородиці м. Дмитрівки. Один з авторів журналу «Киевская старина» (1890—1902), де опублікував фольклорний збірник «Свадьбы и свадебные песни у малороссов и великороссов м. Дмитровки» (1890). Біографічних відомостей про С. майже немає. Тільки за його історико-етнографічними працями можна судити, що С. деякий час був священиком у містечку Дмитрівці на парафії свого батька, згодом мешкав у Єлисаветграді (1902). Отже, був сином парафіяльного священика Івана Сорокіна, що 28 років прослужив у Дмитрівці. Початкову освіту здобув у школі в російському військовому поселенні, розташованому на території м. Дмитрівки, згодом — у Єлисаветградському духовному училищі, після закінчення якого повернувся на парафію батька. С. — автор двох фольклористично-етнографічних студій, написаних і опублікованих 1890: «Местечко Дмитровка. Опыт историко-статистического и этнографического описания» та «Свадьбы и свадебные песни у малороссов и великороссов м. Дмитровки». Наукові розвідки публікував на сторінках «Киевской старины», «Сборника Херсонского земства», «Херсонских епархиальных ведомостей». Окремі праці присвячені краєзнавству, географії, природознавству й усній історії Півдня України (зокрема стаття «Исчезнувшие села Новороссийского края»), написані на основі спогадів старожилів про зниклі села колишньої Нової Сербії — Плоске, Красний Кут, Уховка, Лагері, Водяна, Богданка, Гутницька, Знам'янка, Лозоватка, Руда та ін. С. — неперевершений знавець народного побуту, звичаєвого права, обрядовості, фольклорної традиції та усної історії регіону, тому його розвідки — достовірне першоджерело. Усі дослідження С. ґрунтуються тільки на власних записах. Він здійснив комплексне монографічне обстеження окремо взятого населеного пункту. Найбільш резонансною в етнографічній науці кінця XIX — початку XX ст. стала книга «Местечко Дмитровка». Про неї схвально відгукнулися провідні українські та російські вчені М. Комаров, М. Василенко, М. Харузін, позитивні рецензії опублікували «Киевская старина», «Этнографическое обозрение», львівська «Зоря». Праця — відгук на програму етнографічного вивчення Херсонської губ. (1889), у якій передбачено всебічне дослідження краю стаціонарним методом. Книга вміщує географічні, топографічні, історичні, етнографічні, статистико-економічні й демографічні відомості, інформацію про особливості народного господарства, звичаєвого права, календарних і родинних обрядів і звичаїв, про функціонування різних фольклорних явищ, про міжетнічні взаємини росіян та українців. Написана у формі порівняльного дослідження культури двох народностей. С. зафіксував унікальні звичаї та ритуали — побратимства і посестринства, що зберігалися в Степовій Україні аж до кінця XIX ст., описав дозвілля дмитрівчан, зокрема один із перших у науці описав найпоширеніші картярські ігри, прийоми народної медицини, записав і опублікував 17 замовлянь із докладними описами магічних дій, які їх супроводжують, зокрема факти жертвоприношення вовкам. Дослідив динаміку функціонування усної оповідної традиції в містечку, механізми творення, трансляції і трансмісії фольклору, описав репертуар його мешканців, окремих виконавців. С. був новатором саме як дослідник антропологічного аспекту життя фольклору. В кінці 80-х років XIX ст. він здійснив запис українського та російського весіль у м. Дмитрівці. Це була одна з перших, після Олени Маркович, фіксацій українського весілля на Херсонщині та перший в історії фольклористики запис весілля та весільних пісень росіян, що проживали в Херсонській губ., причому, значно повніший, ніж українського. У збірці «Свадьбы и свадебные песни» вказав також на міжетнічні запозичення у сфері цієї народної драми, ло-

кальні особливості обряду, зафіксував 36 російських та 65 українських весільних пісень. Звертав увагу на діалектні особливості мови росіян та українців.

Праці: Местечко Дмитровка. Опыт историко-статистического и этнографического описания. Херсон, 1890. 65 с. (Рецензії : Н. Х. *ЭО.* 1891. Кн. 3. С. 199—200; Комар М. *Зоря.* 1890. № 19; Н.В. *КС.* 1891. № 2. С. 356—360); Свадьбы и свадебные песни у малороссов и великороссов м. Дмитровки Александрийского у. (Херсонской губ.). Собрал священник Гавриил Сорокин. Издание редакции журнала «Киевская старина». Киев, 1891. 54 с.; Исчезнувшие села Новороссийского края. *ХЕВ.* 1900. № 6—7; «Учитель-дружище» (школьные воспоминания). *КС.* 1902. № 5. С. 208—229.

Літ.: Іваннікова Л. В. Священик Гавриїл Сорокін — дослідник обрядовості та фольклору Херсонщини. *НТЕ.* 2014. № 3. С. 30—39.

Архіви: ІР НБУВ. Ф. 112. № 250—251. Листування Г. Сорокіна з редакцією журналу «Киевская старина».

Людмила Іваннікова

Сперанський Михайло Несторович

СПЕРАНСЬКИЙ Михайло Несторович (19.04.1863, м. Москва — 12.04.1938, там само) — російський історик літератури, славіст, етнограф, фольклорист, дійсний член АН СРСР (з 1921), професор Московського університету, член Імператорського московського товариства, член-кореспондент відділення російської мови та словесності Імператорської академії наук (з 1902). Професор російської словесності в Ніжинському історико-філологічному інституті. Освіту здобув у Тверській гімназії і в Московському університеті, де 1885 закінчив курс словесного відділення. Захистив магістерську дисертацію на тему «Славянские апокрифические Евангелия» (1895). 1899 здобув ступінь доктора за дисертацію «Из истории отреченных книг». Автор численних праць зі слов'янознавства та візантології. Важливі праці: «Славянские апокрифические евангелия» (1895), «Из истории отреченных книг» (1899—1908), «Николай Васильевич Гоголь — переводчик» (1905), «История древней русской литературы» (1914), «Русская устная словесность» (1917) та ін.; з української тематики: «Заметки к истории "Энеиды" И. П. Котляревского» (1902), «Малорусская песня в старинных русских напечатанных песенниках» (1906—1909). Дослідник українського кобзарства. Високу оцінку його дослідженням у цій галузі дав М. Сумцов, який писав: «В науковому відношенні найкращим плодом Харківського археологічного з'їзду щодо вивчення кобзарства є дослідження проф. М. Н. Сперанського про кобзарів та лірників, що нещодавно вийшло у світ <...>. Взагалі ж, як звід матеріалів при суворо науковому розпорядку та освітленні, книга проф. Сперанського чинить хороше враження і безсумнівно принесе значну користь». Йдеться про працю «Южно-русская песня и современные ея носители (По поводу бандуриста Т. М. Пархоменка)» (1904).

Праці: Южно-русская песня и современыя ея носители (по поводу бандуриста Т. М. Пархоменка). *Сборник Историко-филологического общества при Институте князя Безбородко в Нежине.* 1904. Т. V. С. 97—230. І окремий відбиток : Киев, 1904.

Літ.: Энциклопедический словарь / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон. Санкт-Петербург, 1900. Т. 31. С. 192; Сумцов Н. Изучение кобзарства. *КС.* 1904. Т. 87. Окт. С. 11—16; Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. Т. 1 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. С. CLXVII; Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930. Т. 1. С. 771; Ємець В. Кобза та кобзарі. Нью-Йорк, 1959. С. 9.

Ірина Коваль-Фучило

СПІВ НАРОДНИЙ — вокальний різновид фольклорного виконавства, відтворення голосом творів музичного фольклору. СН перебуває у тісному зв'язку з часовими та просторовими умовами існування фольклорної традиції. Він містить відбиток історично сформованих типів народно-музичного мислення певного соціального середовища, які зберігають низку характерних особливостей на рівні регіону, локальної, місцевої та особової фольклорної традиції. В Україні СН має такі історично сформовані жанрово-стильові різновиди: речитативне співомовлення магічно-прикладного характеру допісенного періоду, обрядовий формульно-імпровізаційний спів, обрядовий лірично-пісенний спів, позаобрядова лірика, романсово-пісенний спів, СН усно-про-

фесійної традиції, СН усно-писемної традиції, СН, обумовлений виникненням та побутуванням фольклоризму. Деякі різновиди мають особливості звуковидобування (використання грудного, головного регістрів), різні форми багатоголосся (гетерофонне, підголосково-поліфонічне, гомофонно-гармонічне, мішане). За складом виконавців СН поділяється на одиночний, ансамблевий та гуртовий, без супроводу та з супроводом народних музичних інструментів або танцювальних рухів. Співочі гурти бувають також жіночі, чоловічі, дитячі, дівочі, парубочі і мішані. У зіспіваному гурті завжди буває визнаний лідер: знавець пісень, людина з добрим музичним слухом, з організаторськими здібностями. Велика роль належить також заспівувачеві, який може бути одночасно і лідером, він «заводить», починає пісню, задає настрій, темп, висоту співу. Особливої виразності надає СН виводчиця (місцеві назви: горак, тягло, подвоженка, тоньчик), голос якої звуковисотно піднімається над щільним гуртовим «низом», які будують свої партії на основі терцієвого паралелізму. Нижні голоси поділяються на низькі та високі. СН має чітко виражені регіональні особливості за основними тембровими характеристиками, та типами багатоголосся. Для Подніпров'я характерні тембри грудного забарвлення та розлоге протяжне багатоголосся, яке вимагає часом крайнього напруження від співаків. Для подільського СН та південноукраїнських співочих традицій характерне використання головного регістру та розвинене багатоголосся розспіваного типу з характерним октавним кадансуванням. Районам Подністров'я притаманна легка, висвітлена манера співу, значна питома вага одиночного СН

Літ.: Іваницький А. Українська народна музична творчість : посіб. для вищ. та сер. учб. закладів. Київ, 1990. 336 с.; Проблеми етномузикології : зб. наук. праць / упоряд. О. Мурзина. Київ, 1998. Вип. 1. 2004. Вип. 2.

Людмила Єфремова

СПІВОМОВЛЕННЯ — омузичнений стиль виконання зразків народної творчості (повністю або фрагментарно) без точної звуковисотної фіксації окремих звуків, близький до рецитації. Від останньої відрізняється відсутністю також чіткої ритмічної організації. С. не піддається точній нотації і може бути зазначений звуковисотно лише приблизно за допомогою спеціальних позначень на нотному стані. За допомогою С. можуть виконуватися деякі жанри дитячого фольклору, твори магічної функції (замовляння, заклинання), молитви, псальми, голосіння, жебранки та ін. Елементи С. спостерігаються при виконанні непісенної епіки (думи).

Людмила Єфремова

«СПОЖИВАЧ» — катеринославський часопис, журнал споживчої спілки, виходив у Катеринославі українською мовою в 1919—1920-х. Значну увагу приділяв питанням українізації. Публікував фольклорні записи, наукові дослідження, що стосуються краєзнавства, історії фольклористики, літературознавства. Найактивніше із часописом співпрацювали Д. Яворницький, П. Єфремов, Д. Чернявський та ін. Зокрема, на сторінках журналу вперше частково опубліковано працю Д. Яворницького, рукопис якої досі не видано (ІМФЕ, ф. 8 к 2, од. зб. 3—7), — «Український простолюд в його творчості» (1919—1920, № 5—7, 9—11). В цьому журналі опубліковано і його теоретичні дослідження в царині фольклористики: «Народні основи в поезії Т. Г. Шевченка» (1920, № 4), «Українське кобзарство», «Славний боян Хома Провора» (1920, № 1—2), художні твори (№ 3, 4, 8, 10, 11). Вагомий науковий матеріал у замітках П. Єфремова («Колядки», «Про розваги дітей на селі» (1920, № 3). Окремі статті присвячено питанням історіографії науки (Д. Чернявський «М. П. Драгоманів як етнограф», 1920, № 13).

Людмила Іваннікова

СРЕЗНЕВСЬКИЙ Ізмаїл Іванович (13.06.1812, м. Ярославль, Російська імперія, тепер РФ — 21.02.1880, м. Санкт-Петербург) — філолог-славіст, палеограф, фольклорист, історик, педагог, письменник, академік Санкт-Петербурзької академії наук. Народив-

ся в сім'ї професора Демидівського ліцею м. Ярославля. Батько, Іван Овсійович, походив із духовного стану — з роду священиків із села Срезневе Спаського пов. Рязанської губ. (від якого й пішло прізвище Срезневських). Крім духовної семінарії, він закінчив і Московський університет, після чого працював у м. Ярославлі, а 1812, за місяць після народження сина Ізмаїла, був запрошений на посаду професора в Харківський університет, де викладав «красномовство» та літературу до своєї смерті. 1819 у семирічному віці С. залишився без батька. Мати, Олена Іванівна Кускова, що теж походила з інтелігентної родини (була дочкою вчителя танців), сама підготувала його до вступу в Харківський пансіон, після закінчення якого 1826 він вступив на етико-політичне (юридичне) відділення філософського факультету Харківського університету, який закінчив 1829 зі ступенем кандидата. Після цього (1829—1832) служив у Харківському дворянському депутатському зібранні, від чого на деякий час був звільнений за станом здоров'я і 1832—1833 працював домашнім учителем у поміщиків Подольських у Павлоградському пов. Катеринославської губ., де здійснив перші записи фольклору. 1833 працював у харківському совісному суді, а 1834 знов повернувся на службу в Харківське депутатське зібрання на посаду бібліотекаря Харківської міської бібліотеки, упорядкував і видав «Систематический указатель книг и рукописей, находящихся в Харьковской публичной библиотеке № 1» (1834). Водночас викладав російську мову й літературу, історію та географію в приватних школах та окремих родинах, готувався до звання магістра, яке здобув 1837 і посаду ад'юнкт-професора Харківського університету на кафедрі політекономії і статистики. Та все ж юридична кар'єра С. не склалася — через внутрішні інтриги та неординарність поглядів до його докторської дисертації поставилися несхвально, що кардинально змінило напрям наукових досліджень ученого. Відтоді (1839) славістика (мовознавство, фольклористика, етнографія) стала основною справою його життя. Наукову славу С. принесли видання «Украинский альманах» (1831) та «Запорожская старина» (1833—1838), де опубліковано перші записи історичних пісень та дум, перші літературні спроби як самого С., так і поетів-романтиків, членів харківського гуртка. Син ученого і його біограф В. Срезневський назвав 1826—1839 харківським періодом літературно-наукової діяльності С., різко відмінним від його наступного, петербурзького періоду життя. Під час навчання в університеті особливий вплив на С. мав П. Гулак-Артемовський, письменник, поет, знавець української культури. Ще в студентські роки він захопився українським фольклором, етнографією, історією, зокрема, козацьким минулим, у 14 років зробив перші записи українських пісень. Такий інтерес у той час був не випадковим, а всезагальним, адже 20—40-і роки XIX ст. — це розквіт романтизму не лише в Україні, а й в усій Західній Європі. Тож не дивно, що навколо С. організувався гурток його пансіонських та університетських товаришів, юних поетів, етнографів і збирачів фольклору, шанувальників старовини. Це були брати Євецькі, Орест і Федір, Іван Росковшенко, Опанас Шпигоцький, Олександр Хиждеу та ін. З І. Розковшенком видав він 1831 «Український альманах», де, крім літературних спроб, опубліковано записи пісень, легенд і двох дум про Олексія Поповича та про братів Азовських, під якими зазначено, що вони «доставлены И. И. Срезневским», однак у «Запорожской Старине» сам С. заявив (і це ймовірніше), що записи здійснив О. Шпигоцький. К. Грушевська зауважила, що вони могли бути зроблені 1825—1826 і залишилися «щасливим випадком» у польовій та едиційній практиці Срезневського-збирача, який згодом «не вдержався на висоті сих своїх початків». Загалом біографи С. констатують, що українське середовище мало великий вплив на молодого вченого. Він спілкувався з видатними особистостями свого часу — А. Метлинським, В. Пассеком, М. Костомаровим, М. Гоголем, Г. Квіткою, В. Каразі-

ним, І. Котляревським, Л. Боровиковським, пізніше друзями його стали І. Снєгірьов, В. Анастасевич та ін. російські вчені. С. також впливав на багатьох молодших від нього колег, насамперед на М. Костомарова та А. Метлинського, а також і на вже згадуваних членів свого гуртка. Саме з ними, як зауважив В. Срезневський, у 20-х XIX ст. ще під час навчання в університеті, взявся він за впорядкування збірника українських народних пісень «Собрание памятников украинской народной словесности. Книга первая. Часть 1-я. Песни», який так і залишився в рукопису. Це 142 пісні, переписані рукою С., із зазначенням місця запису та кореспондента. З цих нотаток відомо, що пісні записали І. В. Росковшенко та його сестра Надія, товариш Срезневського з пансіону Г. Коваленко, О. Шпигоцький, О. Хиждець (Хиждеу), брати Євецькі, О. Покорський-Жаравко, І. Дяков, І. Кульжинський, Ю. Венелін, а також студенти університету: С. Мигрин, Ф. Риндовський, В. Іванов, П. Яхневич, Я. Боженко та ін. В. Срезневський стверджував, що ці записи мають науковий характер. Справжню славу С. як фольклористу й історику України приніс літературно-науковий збірник, який він видав у Харкові в шести випусках протягом 1833—1838 «Запорожская старина». Цей збірник був типовим продуктом епохи романтизму і блискуче досяг своєї мети, яка полягала в популяризації козацького минулого та історичного фольклору в середовищі української інтелігенції. Ним захоплювалися Т. Шевченко, М. Гоголь, М. Костомаров, М. Максимович, П. Куліш та ін. українські вчені й письменники. Поетичні зразки з нього передруковували в численних фольклорних збірках, зокрема у виданнях М. Максимовича, В. Антоновича і М. Драгоманова та ін. Поряд зі збірниками М. Цертелєва та М. Максимовича «Запорожская старина», — одне з перших видань історичного фольклору. Крім того, у передмові до нього С. сформулював і виклав постулати історичної школи, заклавши її підвалини в українській фольклористиці. Він уперше висловив погляд на фольклор як на повноправне і єдино правдивее, важливіше за літописи, джерело до вивчення історії України не лише для історика, а й для етнографа. Перекази про побут, традиції й звичаї запорожців — унікальні в своєму роді й правдиві. Уперше він виокремив фольклор запорожців як субкультурне явище, назвав його характерні особливості, які відрізняють його від творчості городовиків та інших соціальних груп. Він же вперше означив різницю між піснями та думами, окреслив риси кожного з цих жанрів. Так само вперше в українській фольклористиці вжив термін «пісні та думи власне історичні» та дав йому чітке визначення: «ті, що розповідають про події та особи історичні». С. запропонував і першу в історії фольклористики систематизацію історичних пісень, які розділив на два види: власне історичні та етнографічні, що охоплюють пісні «похідні», «розгульні», сатиричні; думи ж систематизував за змістом на повчальні («нравоучительные») та релігійні. Крім того, запропонував і власну періодизацію історичного фольклору: 1) пісні та думи про історичні події та особи до Богдана Хмельницького; 2) часів Богдана Хмельницького; 3) від Богдана Хмельницького до смерті Мазепи. Ця періодизація була в основі всіх наступних збірників історичних пісень, починаючи з видання М. Максимовича 1834 і аж до академічних видань XX ст. С. розробив і методику комплексного вивчення та публікації історичного фольклору: кожен уснопоетичний твір слід розглядати у контексті історичних подій, висвітлених у ньому, подавати паралельно з літописами та ін. історичними документами, пісні та думи треба доповнювати легендами та переказами, а все разом завершувати широким історичним коментарем упорядника. Цей едиційний метод панував у фольклористиці до кінця XX ст., щоправда, втративши статус головного джерела, фольклор переважно слугував ілюстрацією до історичних праць А. Скальковського, М. Костомарова, П. Куліша, Я. Новицького, Д. Яворницького та ін.

Срезневський Ізмаїл Іванович

Тож С. слід вважати одним з основоположників історичної школи в українській фольклористиці, а, можливо, і її засновником. Крім цього, передмова до «Запорожской старины» — це ще й перше фольклористичне (філологічне) дослідження основних жанрів історичного фольклору — пісень та дум, їх поетики, ритмомелодики, особливостей мови. Все це розкриває справжню велич постаті С. в історії української фольклористики, унікальність, і непересічність, і непроминущу цінність виданого ним збірника. Що ж стосується самої «Запорожской старины», то вона є ніби дзеркалом тогочасних методологічних проблем не лише української, а й загальноєвропейської фольклористичної науки. До них належить відсутність наукового досвіду польової роботи, едиційних норм, змішування літературного і фольклорного твору, контамінація різних варіантів або фольклорних зразків з авторськими, редагування текстів та створення інваріантів для «удосконалення» усної творчості, «підтягування» її до рівня літературної з метою сильнішого враження на читача, переказ прозових фольклорних текстів російською мовою тощо. До всіх цих прийомів вдавався й С., тож хоч у «Запорожской старине» опубліковано 48 пісень та дум, більшість з яких, як вказано в передмові, записав сам упорядник, та проте це не є фольклор у тому вигляді, в якому він побутує, бо вже в процесі запису С. вдавався до реконструкції усної традиції. Тож більшість пісень та дум мають вигляд швидше невдалих фольклорних стилізацій, ніж автентичних текстів. За це згодом, коли романтична ейфорія минула й наука стала на позиції позитивізму, С. зазнав гострої критики сучасників — М. Драгоманова (передмова до «Исторических песен малорусского народа», 1874), М. Костомарова («Историческая поэзия и новые ее материалы», 1874 — найґрунтовніший текстологічний аналіз збірника), О. Пипіна («История русской этнографии», 1891), а ще пізніше — Ф. Колесси та К. Грушевської, яка, проте, справедливо назвала її «найзамітнішим явищем десятиліття», і в той же час «грандіозною містифікацією І. Срезневського». Очевидно, що проблема полягала в недосвідченості юного Срезневського-збирача. У тому ж, що він справді захоплювався в той час українським фольклором і справді записував його від бандуристів, немає жодного сумніву. Про це свідчить і він сам у листах до своєї матері, і в листі до бібліографа й перекладача В. Анастасевича, у якому запевнив, що цілі дні проводив у світі легенд, звуків бандури та старовинних пісень, коли рука стомлювалася від писання. Що ж сталося з тими рукописами — таємниця, яка вже ніколи не розкриється через відсутність архівних документів того часу. Відомо лише, що перші свої записи вчений здійснював у селах Варварівка і можливо Ворона Павлоградського пов. Катеринославської губ. У листі ж до В. Анастасевича С. повідомляв, що записав на Запорожжі близько 70 пісень та дум «чисто исторических». Проблему класифікації українського фольклору С. порушує й у статті «Взгляд на памятники украинской народной словесности», опублікованій 1834 в «Ученых записках Московского университета», яка є ще одним переконливим свідченням того, що Срезневський таки збирав український фольклор. Тут він здійснив першу в українській науці спробу не лише класифікації, а й теоретичного обґрунтування всіх відомих йому жанрів народної творчості, як пісенних, так і прозових, а також і паремій. С. виокремив шість жанрів: думи та пісні, казки, «похвалки», прислів'я і приказки, загадки та замовляння. Кожен жанр має свої різновиди, зокрема серед пісень і дум С. виокремив «міфічні» (переспіви міфічних казок) — власне, це календарно-обрядові за сучасним поділом; «былевые» (власне історичні — про історичні події та історичних осіб); «нравоучительные», що містяться посередині між міфічними та історичними (можливо, балади); «воєнні» (власне козацькі, гайдамацькі, чумацькі та ремісницькі); пісні «анкреонтичні або жіноцькі» (побутові); гумористичні та

«гулливые» (очевидно, танцювальні, жартівливі та сороміцькі). Як бачимо, поділ цей здійснено за тематичним та функціональним принципами. Водночас за виконанням виокремив С. два типи пісень: обрядові та домашні, а за формою виконання більшість пісень мають характер драми, менше ліричних і найменше епічних пісень. Казки С. також розділив за змістом на «міфічні» (власне, за сучасною класифікацією, це міфологічні, етіологічні та топонімічні легенди й перекази), «былевые» (про історичних осіб та події, про осіб і події приватного життя — тобто власне історичні легенди й перекази, меморати й оповідання), «фантастично-гумористичні» (власне казки — чарівні, про тварин та побутові). Щодо «похвалок» («невеличкі казки на зразок байок здебільшого сатиричного змісту») — то це, на наш погляд, не що інше, як популярні в народі бурлескні вірші гротескного характеру. Прислів'я та приказки поділив фольклорист на «епічні», «філософські за змістом», «гумористичні» та «былєвыє» (що мають політичний характер). Крім теоретичних міркувань, автор подав зразки кожного жанру (крім казок) та огляд тогочасних видань. Отже, поруч із М. Максимовичем, С. зробив першу спробу систематизації жанрів українського фольклору, і хоч назвав їх поіншому, та все ж здійснив той поділ, який відображає достовірну картину функціонування фольклору і який згодом було прийнято за основу наукової класифікації жанрів. Отже, хоч С. на той час мав невеликий досвід як практик-збирач, проте проявив себе сильним теоретиком фольклору. Він поруч із М. Максимовичем та Я. Головацьким закладав підвалини української фольклористики — і в цьому його роль неоціненна. Видання «Запорожской старины» зробило С. відомим у наукових колах Москви й Петербурга. Численні статті він також публікував у журналах «Сын отечества», «Маяк», «Журнал министерства народного просвещения», «Северная пчела», «Телескоп», «Наблюдатель», в »Ученых записках Московского университета» тощо. Багато з них стосувалося й українського фольклору, етнографії, історії. З 1835 у всіх університетах Росії створювалися кафедри слов'янських мов, які треба було забезпечити науково-педагогічними кадрами, тож міністерство освіти інтенсивно готувало професорів-славістів. Формою підготовки було експедиційне відрядження в усі слов'янські землі з метою вивчення мов, історії, фольклору, побуту, обрядів, вірувань. Від Харківського університету відрядили С. як уже відомого знавця польської, словацької, чеської і сербської мов, записувача і видавця збірника словацьких народних пісень (1832). За три роки (1839—1842) вчений побував у Чехії, Моравії, Сілезії, Хорватії, Сербії, Угорщині, Галичині, подорожуючи переважно у віддалені куточки цих країн в літній період. У зимовий же працював у наукових бібліотеках Москви, Петербурга, Варшави, Берліна, Дрездена, Відня, Праги, спілкувався з відомими славістами П. Шафариком, В. Караджичем, С. Вразом, П. Прейсом та ін., вивчив слов'янські мови та діалекти, історію, етнографію, географію, соціологію цих народів. Ця подорож кардинально змінила наукові інтереси та погляди С., і до українського фольклору та етнографії надалі звертався він лише опосередковано. Повернувшись до Харкова, 1842—1847 читав лекції з історії та літератури різних слов'янських народів, викладав церковнослов'янську та інші слов'янські мови. На основі зібраних експедиційних матеріалів та виявлених наукових джерел написав низку статей, присвячених давнім віруванням слов'ян, зокрема: «Об обожании солнца у древних славян» (1845), «Архитектура храмов языческих славян» (1846), «О языческом веровании древних славян в бессмертие души» (1847) тощо, тоді ж розпочав роботу над «Историческим лексиконом старорусского языка» та «Староруською граматикою». 1846 захистив докторську дисертацію на тему «Святилища и обряды языческого богослужения древних славян по свидетельствам современным и преданиям», завдяки чому став першим в Росії док-

тором слов'яно-російської філології. Ця праця ґрунтується також і на українських колядках, легендах, повір'ях, календарних обрядах і звичаях. Через обмеженість джерельної бази для слов'янознавчих досліджень у Харкові, 1847 переїхав до Петербурга, і з того часу аж до самої смерті життя його було пов'язане з Петербурзьким університетом та Російською академією наук. Спочатку очолював кафедру слов'янської філології, де читав лекції за власними розробленими програмами — курси «Введение в славянскую филологию», «Славянские древности», «История и литература славянских наречий», «Древности русского языка и словесности». Найвидатніші праці в цій царині — «Мысли об истории русского языка» (1849), «Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам» (у 20 т., завершено видання 1912), «Древние памятники русского письма и языка X—XIV вв.», «Древние памятники письма и языка юго-западных славян» (1864), «Древние глаголические памятники» (1866) тощо. Крім читання лекцій, праці над літературними пам'ятками, укладання словників, С. певний час був деканом філологічного факультету, головою вченої ради, членом комісії з управління університетом, а 1861 — ректором. 1848 обраний ад'юнкт-професором відділення російської мови й літератури, 1854 — академіком Санкт-Петербурзької академії наук, а згодом — головою другого відділення АН. Паралельно з основною роботою 1848—1859 ще був професором головного педагогічного інституту на кафедрі слов'янських мов, в 1851—1857 — інспектором приватних пансіонів та шкіл. С. — ініціатор і редактор 10 томів (1852—1863) «Известий Императорской академии наук по отделению русского языка и литературы», а також «Ученых записок АН» (1854—1863), де сам опублікував понад 80 статей та близько 600 бібліографічних заміток. Загалом бібліографія праць С. налічує 1111 позицій, його дослідження торкаються історії, етнографії, фольклористики, археології, археографії, історії мови та історичної граматики, лексикографії, палеографії, історії культури, педагогіки та методики викладання, бібліографії, біографістики, сюди ж входить і публікація пам'яток писемності, словників, фольклорних та етнографічних матеріалів. Проте більшість праць залишилася неопублікованими. Основна частина архіву зберігається в Санкт-Петербурзькому філіалі Архіву РАН (ф. 216), є окремі фонди в Москві (АРАН). С. був членом низки наукових товариств, зокрема РГТ, товариства любителів російської словесності при Московському університеті, Одеського товариства історії і старожитностей, Російського археологічного товариства тощо. Своєю діяльністю він залишив вікопомний слід в усіх слов'янських культурах, став одним з основоположників не тільки різних галузей українознавства, а й слов'янознавства, особливо ж лінгвістики. Внесок його в ці науки неоціненний.

Праці: Украинский альманах. Харьков, 1831. 136 с. Запорожская старина : в 2 ч. / изд. И. И. Срезневского. Харьков, 1833. Ч. 1. Кн. 1. 132 с.; Ч. 1. Кн. 2. 140 с.; Запорожская старина : в 2 ч. / изд. И. И. Срезневского. Харьков, 1834. Ч. 1. Кн. 3. 168 с. ; Ч. 2. Кн. 1. 82 с.; Запорожская старина : в 2 ч. / изд. И. И. Срезневского. Харьков, 1835. Ч. 2. Кн. 2. [8], 184, [2] с.; Запорожская старина : в 2 ч. / изд. И. И. Срезневского. Харьков, 1838. Ч. 2. Кн. 3. 168 с. Запорожские песни. *Утренняя звезда.* 1834. Кн. 2. С. 51—70; Взгляд на памятники украинской народной словесности. *Ученые записки Московского университета.* 1834. Ч. VI. № 4. С. 134—150; Те ж саме / переклад із російської Ігоря Гунчика. *МіФ.* 2013. № 1. С. 97—104; Дополнения и замечания [до статті К. Сементовського «Замечания о праздниках у малороссиян»]. *Маяк.* Санкт-Петербург, 1843. Т. 11. Глава 3. Матеріалы. С. 45—57; Святилища и обряды языческого богослужения древних славян по свидетельствам современным и преданиям. Харьков, 1846. 107 с.; Об обожании солнца у древних славян. Санкт-Петербург, 1846. 25 с.; О языческом веровании древних славян в бессмертие души. Санкт-Петербург, 1847. 12 с.; Исследования о языческом богослужении древних славян. Санкт-Петербург, 1848. 96 с.; Те ж саме. Москва, 2011. IV, 96, I с.; Мысли об истории русского языка. Санкт-Петербург, 1850. 210 с.

Літ.: Костомаров Н. И. Историческая поэзия и новые ея материалы. *ВЕ.* Санкт-Петербург, 1874. Кн. XII, декабрь. С. 573—629; Ламанский В. М. Измаил Иванович Срезневский (1812—1880). Москва, 1890. 41 с.; Срезнев-

ский В. И. Срезневский Измаил Иванович. *Русский биографический словарь* : в 25 т. Санкт-Петербург ; Москва, 1896—1918. Т. 19. С. 276—298; Срезневский В. И. Из первых лет научно-литературной деятельности И. И. Срезневского. Санкт-Петербург, 1898. 39 с.; Срезневский В. И. Краткий очерк жизни и деятельности И. И. Срезневского. Петербург, 1914. 66, 7 с.; Срезневский В. И. Биографические материалы, относящиеся к жизни и деятельности И. И. Срезневского. Петербург, 1915. 76 с.; Памяти И. И. Срезневского. Санкт-Петербург, 1916. Кн. 1. 421 с.; Срезневський В. І. Про збирачів українських пісень. *Записки історично-філологічного відділу ВУАН.* Київ, 1927. Кн. 13—14. С. 76—82; Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. Т. 1 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. С. XXXV—XXXVI; Шамрай А. До початків романтизму. *Україна.* 1929. Кн. 5 (жовтень-листопад). С. 31—53; Свіясов Є. Г. Лист І. Срезневського до В. Анастасевича. *НТЕ.* 1983. № 5. С. 59—63; Ізмаїл Іванович Срезневський (До 200-річчя від дня народження): біобібліографічний покажчик / уклад. О. С. Журавльова, Н. Г. Мацнєва, Є. Д. Дроснєва, В. Петрович, Б. Ріфл, Д. Шкергет ; вступ. ст. С. Ю. Страшнюка, Є. Х. Широкорад. Харків, 2012. 185 с. : іл.; Іваннікова Л. В. «Запорожская старина» Ізмаїла Срезневського: професійна поезія чи фальсифікація фольклору? (історіографія проблеми) *МУЕ.* Київ, 2013. Вип. 12 (15). С. 119—124; Іваннікова Л. В. Микола Костомаров та Ізмаїл Срезневський: захоплення, наслідування, розчарування. *Слов'янський світ. Щорічник.* Випуск 15. Київ, 2016. С. 3—26; Кирчів Р. Ф. Постать Ізмаїла Срезневського в українській фольклористиці *МіФ.* 2013. № 1. С. 90—96; Кирчів Р. Ф. «Запорожская старина» — явище романтичної фольклористики. *МіФ.* 2013. № 2—3 (14). С. 5—26; Кирчів Р. Ф. Харківський осередок української фольклористики (перша половина XIX ст.). *НЗ.* 2016. № 3. С. 549—565; Кирчів Р. Ф. Історія української фольклористики. Т. 1. Преромантична і романтична фольклористика. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2017. 524 с.

Людмила Іваннікова

СТАВИЦЬКА Ярина Віталіївна (01.05.1989, смт Архангельське Високопільського р-ну Херсонської обл.) — фольклорист, філолог. 2014 з відзнакою закінчила Київський національний університет ім. Тараса Шевченка за спеціальністю «фольклористика», а 2016 — Національний університет фізичного виховання і спорту України за спеціальністю «фізична реабілітація». Упродовж 2014—2017 навчалася в аспірантурі ІМФЕ НАН України за спеціальністю «фольклористика», з 2018 — молодший науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики. 2017 у співавторстві з Т. Шевчук опублікувала книгу «Українська усна снотлумачна традиція початку XX ст.». У ній уміщено статтю С. «Маловідомий міжнародний проект початку XX ст.: співпраця Катерини Грушевської з Лондонським антропологічним інститутом», у «Додатках» опубліковано розвідку Т. Шевчук та С. «З історії Волинського науково-дослідного музею: 1920-і рр.». 2018 С. здобула ступінь кандидата філологічних наук, захистивши дисертацію «Усний снотлумачний наратив: контекстно-функціональний аспект». С. опублікувала низку наукових публікацій з української фольклористики, у яких висвітлено зміст та структуру усних снотлумачних наративів з точки зору їх функціонування в контексті фольклорної культури. С. регулярно здійснює польові виїзди в різні регіони України, зокрема є учасником комплексної історико-етнографічної експедиції Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф. Основні наукові інтереси С.: усна снотлумачна традиція українців, німецька меншина в Україні, народна хореографія ураїнсько-білоруського пограниччя.

Ставицька Ярина Віталіївна

Праці: Сон-трава в украинской этноботанике. *Гора калинова: зборник радова* / уредила Зоја Карановић. Београд. 2019. С. 31—38; Шевчук Т. Ставицька Я. Українська усна снотлумачна традиція початку XX століття (розвідки та тексти). Київ, 2017. 224 с.; Усний снотлумачний наратив: контекстно-функціональний аспект : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.07. Київ, 2018. 290 с.

Тетяна Шевчук

СТАХОВИЧ Михайло Олександрович (22.03.1820, с. Пальна Михайлівка Орловської губ., нині РФ — 26.10.1958, там само) — російський письменник, перекладач, етнограф. За своїми переконаннями і діяльністю належав до т. зв. молодої редакції «Москвитянина». Захисник інтересів селянства в епоху реформ. Цікавився народною поезією і музикою. 1854 видав збірку «Собрание русских народных песен» із власним аранжируванням — випустив 4 зошити пісень з нотами. Був убитий

Стахович Михайло Олександрович

з метою пограбування своїми бурмистром і письмоводителем. У виданні «Песни, собранные П. В. Киреевским» (Москва, 1862. Вып. 4. 138 с.+CXCIV) в «Приложении» на с. XX—XXVII — є замітки про українську народну творчість. Тут же, на с. XXIII—XXVI — варіант думи «Олексій Попович», що її записав С. перед 1862 у с. Богдани Пирятинського пов. на Полтавщині («Гей на Чорному морі...» — 99 рядків).

Літ.: Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930. Т. 1. С. 133; Энциклопедический словарь / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон. Санкт-Петербург, 1901. Т. 31а. С. 521; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 582, 763.

Ірина Коваль-Фучило

СТЕПАНЕНКО Василь Пилипович (псевдонім **Василь Літописець**; 1870-ті, с. Полствин Канівського пов. Київської губ., нині Канівського р-ну Черкаської обл. — 1930-ті, там само) — збирач народної творчості, учитель, діяч Братства тарасівців, Чернігівської та Київської громад. Походив із селянської родини, батько був збирачем фольклору. Освіту отримав у Харкові, був народним учителем, членом Харківського українського гуртка. Після розправи уряду над його діячами жив у батьківському домі під наглядом поліції (1894—1896). У 1897—1898 працював у Полтавському земстві та «заробляв коректою» у Чернігові. Із 1899 по 1919 стояв на чолі громадської книгарні у Києві, що звалася спочатку книгарнею «Киевской старины». Останні роки життя С. проживав у с. Полствин разом з дружиною М. Стешенко. Збирав усну народну творчість, надсилав записи Б. Грінченкові. У збірниках Грінченка «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях» (1895—1898, т. 1—3), «Из уст народа» (1900) вміщено 376 пісенних текстів та 150 прозових, понад 150 приказок і загадок. Ще понад 500 фольклорних зразків зберігається в рукописних фондах НАН України (всього 360 аркушів). Підтримував дружні стосунки з В. Гнилосировим, родинами Грінченків, Чикаленків, Стешенків, Ганни Барвінок, із С. Єфремовим, В. Доманицьким та ін.

Літ.: Берло Г. Матеріали з громадського і літературного життя України. *Україна.* 1929. № 3—4. С. 96; Грінченко М., Верзилов А. Чернігівська українська Громада. *Чернігів і Північне Лівобережжя: огляди, розвідки, матеріали.* Київ, 1928. С. 466; Єфремов С. Щоденники (1923—1928). Київ, 1997; Сокіл В. В. Степаненко Василь Пилипович. *УФЕ.* Львів, 2018. С. 687—688; Тищенко Ю. (Сірий). З моїх зустрічей. Спогади. *Пам'ять століть.* 1997. № 6. С. 44—50; Козар Л. В. Степаненко як український громадський діяч і збирач фольклору. *Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме.* Київ, 2008. С. 299—314.

Архіви: ІР НБУВ. Ф. 205. 73 од. зб. ; Ф. І. № 13914, 30870—30874, 33154, 48883 ; Ф. ІІІ. № 4553—4554, 4628, 4645, 11249, 39464—39521, 43719—43765, 45669—45673, 53795, 63852—63854; ІЛ НАНУ. Ф. 19. № 1573—1578 ; Ф. 27. № 54—55 ; Ф. 62. № 104—105; АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1-колекція 2. Од. зб. 23 ; Ф. 28-3. Од. зб. 44 ; Ф. 29-3. Од. зб. 194.

Лідія Козар

СТЕПАНІВ І. С. (дати народження і смерті невідомі) — історик, співробітник науково-дослідної кафедри історії України в Катеринославському інституті народної освіти. Досліджував історію розвитку фольклористики та етнографії Катеринославщини. Автор статті «З наукової праці в Катеринославі», у якій приділив увагу постатям Я. П. Новицького, Д. І. Яворницького, В. В. Данилова, Катеринославському науковому (при ВУАН) товариству, членом якого був.

Праці: З наукової праці в Катеринославі. *Україна.* 1926. Кн. 1. С. 168—172.

Людмила Іваннікова

«СТЕПЪ» — белетристичний збірник, що його 1886 видав у Петербурзі гурток херсонських літераторів на чолі з Д. Марковичем українською і російською мовами. У збірнику опубліковано поезії Дніпрової Чайки, П. Тулуба, М. Кононенка, П. Залозного; оповідання Д. Мордовця, І. Нечуя-Левицького, Д. Марковича, А. Бравнера; драму І. Карпенка-Карого «Бондарівна»; фольклорні записи О. Маркович, наукові розвідки М. Ганенко, О. Русова, К. Шрама. Зокрема, на с. 160—234 опубліковано «Свадебные песни в Елисаветградськом уезде», які 1884 записала Олена Маркович в Єлисаветграді та Єлисаветградському пов. (Лозоват-

ська, Антонівська та Обознівська вол.) з її ж передмовою. Це пісні, що супроводжують практично весь весільний обряд — до сватання, до короваю, до розплітання коси, до гільця, під час запрошення на весілля, під час дівичвечора і т. д. (всього 142 пісні). Неабияку цінність має дослідження Марії Ганенко «Семейно-имущественные отношения крестьянского населения в Елисаветградском уезде».

Літ.: Степъ. Херсонськый белетрыстычный збирныкъ, 1886. Санкт-Петербург, 1886. 391 с. (Рецензія : В. Я[стребов]. Степ. Херсонськый белетрыстычный збирнык, 1886. *КС.* 1887. Кн. 1. С. 162—164); Маркович Е. Свадебные песни в Елисаветградскои уезде. *Степъ. Херсонськый беллетристычный сбирнык.* Херсон 1886. Санкт-Петербург, 1886. С. 160—234; Борисов Е. Херсонская губернская ученая архивная комиссия. *Сборник Херсонского земства.* 1898. № 1. С. 198—206; Іваннікова Л. В. Забуті сторінки українського народознавства: Олена Маркович та Марія Ганенко. *МУЕ.* Київ, 2016. Вип. 15. С. 157—166.

Людмила Іваннікова

«СТЕПЬ» — щотижнева літературно-громадська газета. Виходила по неділях у Катеринославі протягом 1885—1886 (1885, № 1—26; 1886, № 1—25). Редактор-видавець М. В. Биков, згодом — О. І. Єгоров. Виходила з липня 1885. Крім офіційних статей і повідомлень, фольклорно-етнографічні матеріали й дослідження публікували І. І. Манжура та Я. П. Новицький. Зокрема І. І. Манжура оприлюднив статті, що стосуються весняно-літніх календарних обрядів і звичаїв на Катеринославщині — «Приход весны по народным приметам и поверьям» (1886, № 41), «Государыня широкая масленица» (1886, № 7), «Купало» (1886, № 25); «Местное собрание песен» (1885, № 37). Я. П. Новицький опублікував фольклорно-етнографічні матеріали, що стосуються історії Запорозької Січі, зокрема статтю «Запорожцы. Этнографический набросок» (1885, № 2) та історико-статистичний і етнографічний опис слобід Олександрівського повіту Катеринославської губ. «Запорожье в памятниках устного народного творчества» (1886, № 2—7, 10, 12, 19), де вміщено десятки історичних, міфологічних, топонімічних легенд і переказів, пісень, що характеризують побут і звичаї козаків та їхніх нащадків, події до і після зруйнування Запорозької Січі, міфологію й вірування. На сторінках газети друкували ранні твори Т. Сулими-Бичихіної.

Літ.: Аліванцева О., Василенко Н. Катеринославська літературно-громадська газета «Степь» (1885—1886). *З любові і муки: Розповіді про літературу і письменників.* Дніпропетровськ, 1994. С. 28—39.

Людмила Іваннікова

СТОКОЛОС-ВОРОНЧУК Оксана Олександрівна (05.12.1969, м. Львів) — фольклористка. У 1995 закінчила філологічний факультет ЛДУ ім. І. Франка. 2005 захистила кандидатську дисертацію на тему «Етнотипи та їх художні стереотипи в українському анекдоті (на матеріалі видань XIX століття)», у якій зробила спробу розкрити змістову наповненість анекдотів про етнотипи як органічну складову частину сміхової традиції. Із 2004 — викладач Львівського інституту економіки і туризму.

Ірина Коваль-Фучило

Стоколос-Ворончук Оксана Олександрівна

СТОРОЖЕНКО Олекса Петрович (24.11.1806, с. Лисогори Борзенського пов. Чернігівської губ., тепер Ічнянського р-ну Чернігівської обл. — 18.11.1874, х. Тришин, Берестейського пов. Гродненської губ., нині Берестя, Білорусь) — український письменник, етнограф, мемуарист. Нащадок старовинного козацького роду Стороженків, відомого ще з XVII ст. Дитячі роки минули в містечку Великі Будища Зіньківського пов. Полтавської губ. Початкову освіту здобув удома, потім навчався в «благородному пансіоні» при Слобідсько-Українській гімназії в Харкові. З 1924 майже 30 років перебував на військовій службі, здебільшого в Україні. Часті переїзди з однієї місцевості в іншу давали можливість ознайомитися з життям і побутом селян, зокрема, Південної України. С. зустрічався з колишніми січовиками, збирав легенди та перекази про Запорозьку Січ, звичайно, не з фольклористичною, а з літературною метою. Цей матеріал ліг в основу багатьох творів, його оповідання та нариси подібні до усних роз-

повідей, іноді їх важко відрізнити від історичних переказів та легенд. Літературознавці (спираючись на свідчення самого С.) стверджують, що романтизовані автором герої його творів є водночас історичними постатями, бо автор сам прямо вказав на зустріч з людьми, які зображені в його творах. І. Житецький відзначив багатство етнографічного матеріалу в оповіданнях «Три сестри», «Споминки про М. Л. Коржа», «Межигірський дід», «Дурень», «Марко Проклятий». Народні уявлення про відьом і чортів покладено в основу твору «Закоханий чорт»; легенда про те, як дівчина стала русалкою — в основі оповідання «Стехин ріг», фольклорну основу мають оповідання «Се така баба, що чорт їй на махових вилах чоботи подавав», «Вчи лінивого не молотом, а голодом», «Не впусти рака з рота», «Скарб», «Жонатий чорт», «Межигірський дід. Оповідання бабусі», «Голка» (оповідання на народний сюжет про графа Потоцького), «Два брати», «Відьма. З побуту Полісся», «Як Бог дасть, то і в вікно подасть» тощо. Частина їх побачила світ у журналі «Северная пчела» (1857—1858) під назвою «Рассказы из крестьянского быта малороссиян» (окремим відбитком вийшли в Санкт-Петербурзі 1858), а більшість — у журналі «Основа» за 1861—1862 під загальною рубрикою «З народних уст», запровадженою П. Кулішем, деякі — в журналі «Правда» за 1876. Позитивні рецензії на твори С. опубліковано в «Основі» та «Современнике» 1861. Журнал «Основа» передрукував також драму С. та С. Писаревського «Гаркуша», у якій автори подали тексти народних пісень «Котилися вози з гори» (14 рядків), «Чи я в тебе, мати, не твоя дитина» (20 рядків), «Ой, зійди, зійди, ти, зіронька та вечірня» (18 рядків). Пісні записано на Полтавщині. 1857 на сторінках журналу «Библиотека для чтения» (тт. 142—144) з'явився друком роман С. «Братья-близнецы. Очерки Малороссии прошлого столетия». Епіграфом до роману стала «колыбельная песня» «Ой спи, дитя, до обіда», у романі також описано українське весілля з народними звичаями, обрядовим дійством та піснями. Подано пісні на заручини, пісні до гільця, пісні до короваю, до заплітання коси, до вінчання, до бенкетування. Описано також заручини, вінчання, застілля, весільні пісні подано і в примітках. Позитивно відгукнулися на цей роман «Черниговские губернские ведомости» (1857, № 49). 1863 у Петербурзі С. видав «Українські оповідання» у 2-х т., 4-х кн., — всі ті, що раніше друкувалися в «Основі» та інших часописах. З позитивною рецензією не забарилися журнали «Современник» (1863, т. XCVII (№ VIII), отд. 2, с. 121—130) та «Книжный вестник» (1863, № 18, с. 315). Повісті та оповідання С. багаті на етнографічні описи, докладні картини побуту, епіграфами до розділів автор нерідко обирав уривки з народних пісень, голосінь, прислів'я та приказки. Деякі оповідання — це літературно опрацьовані прислів'я, приказки чи анекдоти. Фольклорну основу має також оповідання «Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа». М. Л. Корж (1731—1835) — колишній запорожець, мешканець с. Михайлівка Катеринославського повіту, з яким, на думку деяких літературознавців (П. Хропко), О. Стороженко познайомився 1827, здійснив з ним подорож місцями колишньої Запорозької Січі і записав низку переказів про життя і побут запорожців. Як стверджував П. Хропко, саме С. познайомив з М. Л. Коржем катеринославського архієпископа Гавриїла (Розанова), який на основі власних записів видав 1942 в Одесі «Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловка, Никиты Леонтьевича Коржа». Та історик Василь Біднов спростував цю версію та аргументовано довів, що С. ніколи не бачив Коржа і написав свої «Споминки» на основі книжки арх. Гавриїла, збагативши їх численними художніми домислами та коментарями. Оповідання побудоване на історичних переказах: про заселення с. Михайлівки та м. Катеринослава, про подорож цариці Катерини Україною, про закладання собору в

Катеринославі, про походження запорожців та заселення 17 козацьких слобід (Старі Кодаки, Нові Кодаки, Самара та ін.), про заснування с. Капулівки, про боротьбу козаків з татарами та їхнє мирне життя, про одежу, побут, звичаї, харчування запорожців, про звичаєве право на Січі, спогади про зруйнування Січі 1775. Це оповідання фольклоризувалося у наш час і побутує як окремий наратив у с. Сурсько-Михайлівка Солонянського р-ну Дніпропетровської обл. (Л. Іваннікова). 1850—1863 С. служив чиновником для особливих доручень при Київському генерал-губернаторові Д. Бібікову. Служба змушувала його мандрувати Київщиною, Полтавщиною, по Волині, Поділлю, Таврії та ін. 1864 С. переведено у Вільно. 1868 вийшов у відставку. Останні роки життя провів на хуторі поблизу Бреста, виконуючи обов'язки повітового предводителя дворянства і голови з'їзду мирових посередників. За низку малярських і скульптурних робіт нагороджений медаллю Академії мистецтв. Помер 18.11.1874, похований на міському кладовищі в Бресті. Фольклорні записи С. друкувалися в зб. М. Драгоманова «Малорусские народные предания и рассказы» (1876), Б. Грінченка «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с нею губерниях» (1896, вип. 2), В. Гнатюка «Галицько-руські анекдоти» (ЕЗ, Львів, 1899, т. 6).

Праці: Рассказы из крестьянского быта малороссиян. Санкт-Петербург, 1858; Стороженко О., Писаревський С. Гаркуша. Драматичні картини у 3-х діях. *Основа.* 1862. № 8. С. 31—50; № 10. С. 7—30. Братья-близнецы. Очерки Малороссии прошлого столетия. *Библиотека для чтения.* 1857. Т. 142. С. 1—42 ; Т. 143. Ч. I. С. 1—100 ; Ч. II. С. 167—228 ; Т. 144. Ч. II. С. 1—47; Українські оповідання Олекси Стороженка : у 2 т. 4 книжки. Санкт-Петербург, 1863. Т. 1. 263 с. ; Т. 2. 279 с.; Марко Проклятый: Поэма на малороссийском языке из преданий и поверий запорожской старины. Одесса. 1879. 170 с.; Стороженко Олекса. Вибрані твори. Київ, 1927. 245 с.

Літ.: М-й. А. П. Стороженко и его литературная деятельность. *Одесский вестник.* 1874. № 282; Комаров М. Ф. Ненадруковані дрібниці з творів О. Стороженка. *ЛНВ.* 1898. Кн. 2. С. 186—190; Комаров М. Ф. К биографии А. П. Стороженко. Сведения из его формуляра, его письма и литературные мелочи. *КС.* 1900. № 3. С. 273—311; Житецкий И. Украинськи оповидання А. П. Стороженка. *КС.* 1905. № 9. С. 367—382; Хропко П. Олекса Стороженко і його літературна спадщина. *Стороженко О. Марко Проклятий. Оповідання.* Київ, 1989. С. 5—20; Іваннікова Л. В. Фольклоризм творів Олекси Стороженка: проекція на сучасність. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії. Зб. наук. праць.* Київ, 2016. Вип. 16. С. 174—182.

Людмила Іваннікова

СТОРОЖУК Антоніна Іванівна (09.06.1949, с. Новосілка Муровано-Куриловецького р-ну Вінницької обл.) — педагог, етнограф, фольклорист, кандидат мистецтвознавства (2001), доцент (2006), член-кореспондент Академії міжнародного співробітництва з креативної педагогіки (2008), заступник директора з науки та міжрегіональних зв'язків (2008—2017), вчений секретар Барського гуманітарно-педагогічного коледжу ім. М. Грушевського, відмінник освіти України (1989), делегат Першого з'їзду вчителів України (1991), викладач-методист (1991), лауреат Всеукраїнського фестивалю української пісні «Буковинський жайвір» (Чернівці, 1994), нагороджена почесним знаком «А. Макаренко» (1996), лауреат премії ім. В. Гнатюка, володарка нагрудного знака за збереження та охорону нематеріальної духовної спадщини України (2005). Народилася в селянській родині. Мати Надія Миколаївна та батько Іван Юхимович знали чимало українських народних пісень, мали гарні голоси й часто співали разом з дітьми. Особливо співучими були дідусь і бабуся по материній лінії — Микола Ахтимонович та Євдокія Василівна. С. із відзнакою закінчила Тульчинське культурно-освітнє училище (відділення народних духових інструментів). У 1968—1972 навчалася на музично-педагогічному факультеті Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського (нині Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського). У 1972—1973 — викладач музичних дисциплін у Лисичанському педагогічному училищі Ворошиловградської (нині Луганської) обл. Із 1973 — викла-

дач Барської дитячої музичної школи. З відкриттям (1984) Барського педагогічного училища (нині Гуманітарно-педагогічний коледж ім. М. Грушевського) С. — викладач музично-теоретичних дисциплін; 1994—2001 — завідувач відділення мистецтв. У 2000 С. захистила в Києві кандидатську дисертацію «Історизм етномузикології Климента Квітки» за спеціальністю «Історія та теорія культури» (науковий керівник доктор мистецтвознавства, професор А. Іваницький). Це одне з перших монографічних досліджень етномузикологічної діяльності К. Квітки, у якому глибоко проналізовано наукову спадщину видатного українського етномузиколога, подано нові відомості до біографії вченого, висвітлено педагогічну діяльність, розкрито визначальні риси методики викладання народної музичної творчості, з'ясовано роль К. Квітки як фундатора музичної-фольклористичної педагогіки. С. — організатор і керівник районної народної хорової капели (1978—2000); художній керівник і диригент фольклорного хору студентів «Калинове намисто», пізніше — гурту (1984—2000, 1990 присвоєно звання «народного хорового колективу»); із 2003 — засновник творчої лабораторії із запису, вивчення та збереження української народної пісні та гурту автентичної пісні Східного Поділля «Голоси предків» (у 2005 присвоєно звання «народного самодіяльного колективу»), який працює при лабораторії. С. — автор понад 100 наукових публікацій про історизм автентичної пісні та манери співу Східного Поділля; авторка та упорядниця понад десяти навчально-методичних посібників, навчальних програм з курсу «Українська народна музична творчість та обрядовий фольклор», «Історія української народної музичної творчості та обрядового фольклору» для студентів вищих навчальних педагогічних закладів I—II рівня акредитації. С. — авторка наукової розвідки «Климент Васильович Квітка. Людина — педагог — учений» (1998), ін. видань: народознавчих новел у збірці «Калинове намисто» (1993); навчального посібника для дітей початкових шкіл з музики та народознавства «Луна співучої душі» (Кам'янець-Подільський, 1995); «Музичний фольклор Східного Поділля: історичний аспект творення, регіональні особливості природи народного співу» (авторська спроба узагальнити й підсумувати теоретико-практичні матеріали з вивчення, дослідження та запису автентичних пісень; збірник має педагогічно-репертуарне призначення, уміщує численні автентичні зразки народних пісень, що записані на Вінниччині та Хмельниччині) (Вінниця, 2007); навчально-методичних посібників: «Українська народна музична творчість: записуємо, вивчаємо, зберігаємо» (Бар, 2012); «Народнопісенна лірика Східного Поділля як фольклорна традиція: записи і коментарі» (Вінниця, 2014); «Пісенно-обрядова традиція весни на Східному Поділлі» (Вінниця, 2015). Підготувала до друку навчально-методичний посібник «Новорічно-різдвяна пісенність та обрядова традиція зими на Східному Поділлі».

Праці: Калинове намисто : збірник народознавчих новел. Київ, 1993. 108 с.; Луна співучої душі : навч.-метод. посіб. для студентів навч. закл. I—II рівня акредитації. Кам'янець-Подільський, 1995. 250 с.; Климент Квітка (людина — педагог — учений) : монографія. Київ, 1998. 98 с.; Концепція музично-фольклористичної педагогіки К. Квітки. *Діалог культур: Україна у світовому контексті. Художня освіта. Зб. наук. пр.* Львів, 2000. Вип. 5. С. 176—185; Розробка методів музикознавчого дослідження української народної пісні (Ритмоструктурна типологія та історична проблематика в наукових працях Климента Квітки). *НТЕ.* 2002. № 1—2. С. 94—97; Казочка, яка живе поруч : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Вінниця, 2003. 80 с.; Чудові миттєвості дитинства : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Вінниця, 2003. 82 с.; Український фольклор: програма та методичні поради до курсу для студентів денної та заочної форм навчання філологічного факультету / О. Семеног, А. Сторожук. Глухів, 2004. 298 с.; Весняна обрядовість Східного Поділля. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського: Серія «Історія». Вип. X.* Вінниця, 2006. С. 96—104; Музичний фольклор Східного Поділля: історичний аспект творення, регіональні особливості природи народного співу : навч.-метод. посіб. Вінниця, 2007. 608 с.; Весільний обрядоспів Східного Поділля (Барщини). *Бар. Барська земля — крізь призму століть : матер. Міжнар. наук.-практ. конф.*

Бар, 2008. С. 410—415; Подільський Бар та його околиці: історія і сучасність (Події. Особистості. Факти) : навч. посіб. Київ, 2010. 282 с.; Українська народна музична творчість: вивчаємо, запам'ятовуємо, зберігаємо : навч.-метод. посіб. Бар, 2012. 182 с.; Українська народна музична творчість та обрядовий фольклор : навч. програма. Бар, 2013. 25 с.; Історія української народної музичної творчості : навч. програма. Бар, 2013. 28 с.; Українська народна музична творчість та обрядовий фольклор : метод. рекоменд. до практ. роботи студентів. Бар, 2013. 36 с.; Українська народна музична творчість та обрядовий фольклор : метод. рекоменд. до самост. роботи студентів. Бар, 2013. 96 с.; Історія української народної музичної творчості : метод. рекомендації до проведення екзамену. Бар, 2013. 82 с.; Історія української народної музичної творчості : метод. рекомендації до проведення лекцій. Бар, 2013. 82 с.; Народнопісенна лірика Східного Поділля як фольклорна традиція: записи і коментарі : навч.-метод. посіб. Вінниця, 2014. 272 с.; Пісенно-обрядова традиція весни на Східному Поділлі : навч.-метод. посіб. Вінниця, 2015. 208 с.; Родинно- та суспільно-побутові пісні Східного Поділля як засіб формування самосвідомості особистості. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. Педагогічні науки.* Житомир, 2018. Вип. 4 (95). С. 208—312; Новорічно-різдвяна пісенність та обрядова традиція зими на Східному Поділлі : навч.-метод. посіб. / упоряд. нот. текстів М. Мороз, А. Важеніна, І. Зелінська. Вінниця, 2018. 346 с.; Намистинки моєї долі (вибране). Вінниця, 2019. 216 с.

Літ.: Цвігун Т. О. Сторожук Антоніна Іванівна *Вінниччина фольклорна. Довідник* / упоряд. А. Подолинний, Т. Цвігун. Вінниця, 2004. С. 76; Джус Н. Багатогранний талант Антоніни Сторожук. *Світлиця.* 2009. № 2. С. 8; Сонячна душа Антоніни Сторожук : бібліографічний покажчик до 65-річчя від дня народження / упоряд. Н. Балцун, С. Філіпова, ред. В. Медведєв. Бар, 2014. 16 с.; Адміністрація коледжу: Сторожук Антоніна Іванівна. Барський гуманітарно-педагогічний коледж ім. М. Грушевського. URL : http://barbgpk.at.ua/index/administracija/0-40; Берегиня подільської самобутності: краєзнавчий нарис про Антоніну Іванівну Сторожук / упоряд. В. Медведєв. Вінниця, 2017. 144 с.

Микола Дмитренко

СТОРОЖУК (БУЗДИГАН) Валентина Петрівна (28.03.1966, с. Білашки Погребищенського р-ну Вінницької обл.) — письменниця, фольклорист, краєзнавець. Заслужений працівник культури України (2006), член національних спілок письменників і журналістів України, лауреат багатьох літературних премій. У 1988 закінчила філологічний факультет Вінницького державного педагогічного університету ім. Миколи Островського. У рідному с. Білашки на Вінниччині записала близько 500 прислів'їв і приказок, понад 200 повір'їв, весільний обряд, близько 300 пісень, 70 з яких опубліковано окремою збіркою «Червона калина, листячко зелене» (1992). Працюючи завідувачкою відділу Вінницького обласного центру народної творчості, надрукувала в обласній та центральній пресі низку статей про фольклористів, фольклорні колективи і свята Вінниччини. Упорядкувала збірник «Подільський фольклор у збиранні та дослідженні: Тези міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 105-й річниці з дня народження Гната Танцюри» (Вінниця, 2006). У літературному доробку письменниці — вірші про українську народну пісню, відомих фольклористів Гната Танцюру, Настю Присяжнюк, Марію Руденко і славетну народну співачку Явдоху Зуїху. Про значення пісні в житті українців йдеться в романі «Чорна черешня: роман на два голоси» (Вінниця, 2011) та драмі «Гривна Скіфської Цариці» (книга «Переклад із ластовиної», Вінниця, 2015).

Сторожук Валентина Петрівна

Праці: Червона калина, листячко зелене. Українські народні пісні / запис В. Сторожук, упоряд. А. М. Подолинний. Вінниця, 1992. 68 с.; Із записів Валентини Сторожук. *Символіка сновидінь. Народний сонник* / упоряд., передм. М. Дмитренка. Київ, 1995. С. 122—124.

Літ.: Подолинний А. Сторожук (Буздиган) Валентина Петрівна. *Вінниччина фольклорна: Довідник.* Вінниця, 2004. С. 76—77.

Оксана Шалак

СТРИЖЕВСЬКИЙ Гавриїл (дати народження і смерті невідомі) — збирач фольклору. Ніяких біографічних відомостей про нього немає. 1905 С. надіслав до журналу «Киевская старина» збірку з 27 українських народних казок, які записав у Київській, Полтавській, Подільській та Катеринославській губ. У примітці до публікації редактор КС зазначав, що це лише невелика частина багатого матеріалу, що його С. зафіксував упродовж багатьох літ його життя. Збирач обіцяв у майбутньому

дати до друку й решту своїх матеріалів, однак це його бажання не збулося, тож публікація обмежилася «Сборником малорусских сказок» у № 7—8 за 1905 С. записував від талановитих оповідачів із різних регіонів України: в м. Диканька, у селах Переяславського, Маріупольського, Чигиринського пов. та ін. Аналіз текстів дає змогу визначити, що всі записи здійснено безпосередньо з уст народу, тобто текстологічний рівень їх дуже високий, що позитивно оцінив В. Гнатюк. Завдяки ідентифікації жанру цих зразків можна визначити, що в колекції С. здебільшого були легенди, апокрифи або матеріали до демонології, рідше — побутові казки, анекдоти.

Праці: Сборник малорусских сказок Гавриила Стрижевского. *КС.* 1905. №. 7—8. С. 117—165 і окремо: Київ, 1905. 49 с. (Рецензія : Гнатюк В. *ЗНШТ.* 1905. Т. LXXIII. С. 222—224).

Людмила Іваннікова

Стрипський Гіядор Миколайович

СТРИПСЬКИЙ Гіядор Миколайович (псевдоніми: **Я. Біленький**, **Ядор**, **М. Миколаєнко**, **Мікеш**, **С. Новик**, **Стороженко**, **Belon Rusinský** та ін.; 07.03. 1875, с. Шелестово, нині Мукачівського р-ну — 09.03.1945, м. Будапешт) — бібліограф, етнограф, фольклорист, перекладач, мовознавець і літературознавець. Закінчив гімназію в Ужгороді, навчався також в університетах Львова, Будапешта, Клужа (Румунія). У Клужі з 1900 викладав українську літературу. З 1903 по 1909 працював у Трансільванському музеї. З 1910 по 1918 обіймав посаду доглядача Національного музею в Будапешті. У 1916 році С. видавав часопис «Ukránia. Ukrán-magyar kulturális és gazdasági kapcsolatok szemléje» (Україна. Огляд українсько-угорських культурних та економічних зв'язків). У 1941—1943 провідний член «Подкарпатського Общества Наук», у видавництві якого багато друкувався. Член Угорського етнографічного товариства (1903), Румунської АН (1913), НТШ у Львові (1914). Підтримував зв'язок з В. Гнатюком, І. Франком, А. Волошиним. Писав вірші українською мовою, які друкував у газеті «Неділя», у його творчому доробку оповідання «Начальник села», «Чорнокнижник», «Поміч в біді», нарис «Записки із Верховини». С. писав також угорською і словацькою мовами. Переклав угорською мовою «Слово о полку Ігоревім», окремі твори Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського та ін. Успішно займався дослідженнями угорсько-українських зв'язків, був популяризатором української культури в краї. З мовознавчих студій С. належить праця «Межові назви Підкарпатської Русі» (1924), для товариства «Просвіта» він зібрав чималий топонімічний матеріал (1920). С. займався також народною матеріальною культурою, деякими звичаями та обрядами, музеєзнавством, релігієзнавством. Ще від студентських років він інтенсивно збирав фольклор рідного краю. З його листів до Гнатюка довідуємося, що в тогочасних Берегівській, Угочанській та Мараморській областях він зафіксував 50 казок та майже 1000 пісень. У своїх фольклорних дослідженнях С. першим із закарпатських збирачів застосував фонограф, у 1908 записав на фонографічні валики 50 народних мелодій. С. належить спроба укладення антології закарпатоукраїнського фольклору під назвою «Народна словесність Угорської Русі в історичних пам'ятках живої старовини та письменства» (1921), яка залишилася в рукописі. Вершиною народознавчої діяльності С. є його розвідка «Дещо про нашу етнографію», опублікована угорською мовою у восьми номерах газети «Kelet» під псевдонімом Рускоці (1900). У праці автор пропонує розгорнути широке, комплексне дослідження матеріальної і духовної культури, побуту закарпатських українців-русинів, наголошуючи на комплексному характері цих студій. С. знайомить читача з різними методами вивчення етнографії та фольклору, зокрема порівняльно-історичним, пропонує точний, науковий метод фіксації матеріалів, їх паспортизації. У праці подано план і коло питань, за якими повинен здійснюватися запис, назви діалектів, детально розроблено методику записів казок і висунуто вимогу подавати докладну інформацію про

казкаря. Крім того, у праці зроблено цікаву спробу жанрової систематизації фольклорного матеріалу. С. та І. Білаку належить етнографічний нарис про одне село — «Етнографія Довгого та його околиць», опублікований у віснику Угорського національного музею (1915; 1916). С. здійснив і змістовний запис різдвяної драми із с. Верхня Апша у Марамароші, який згодом повністю залучив до своєї розвідки «Нові матеріали до історії українського вертепу» Іван Франко (ЗНТШ, т. 22). У журналі «Ethnographia» за 1908 (№ 19) С. надрукував невеликий огляд життя та діяльності М. Фінцицького, в якому охарактеризував першу збірку закарпатських народних пісень, які той зібрав, переклав о опублікував угорською мовою. С. належить і ґрунтовна розвідка, присвячена українському фольклору про Лайоша Кошута, якою він доповнив дослідження Франка та ін. (1907) С. додає власні записи, зроблені серед українців Угорщини, у межах сучасного Закарпаття та Галичини. Порівнюючи варіанти пісень, записані в різних регіонах, С. доходить висновку, що пісні закарпатських українців за ритмомелодичними, художніми особливостями ближчі до угорських, ніж пісні українців західних та східних областей.

Праці: Где документы старшей исторіи Подкарпатской Руси? Ужгород, 1924; Записки із Верховини, Ужгород, 1907; З старинної письменності Угорської Русі. *ЗНТШ.* 1913. Т. 118—119. С.179—195; Пару слов о музеях. Місяцослов на 1919 обыкновенный год. Унгвар, 1918. С. 48—53; Угроруські літописні записки. *ЗНТШ.* 1991 Т. 104. С. 73—82; Ци знаете назву свого села? *Літературна недѣля Подкарпатського общества наукъ.* Рочникъ II Унгваръ, 1942. С. 28—30; Як збирати и упорядковувати народні пісні? *Літературна недѣля Подкарпатського общества наукъ.* 1941. Ч. 11. С.86—87 ; Ч. 12. С. 99—100. Спільно з Bilák I. Dolna és videkének néprajza. *Magyar Nemzeti Múzeum Értesítője.* 1915. 129—146; XVI; 1916. XVII. 141—158; Valami a mi néprajzunkról. *Kelet.* 1900. № 16, 18, 19, 20, 21, 24, 25; Fincicky M. (1842—1916). *Ethnographia.* 1916. P. 140—142; Kossuth Lajos a ruthén népköltészetben. *Ethnographia.* 1907. P. 157—162, 243—248, 299—307.

Літ.: Мушинка М. Світлий дух Угорської Русі : до 120-річчя з дня народження Гіядора Стрипського. *Карпатський край.* 1995. № 1—4. С. 45—50; Сюсько М. Стрипський Гіядор Миколайович: 130-річчя з дня народження прозаїка перекладача, фольклориста (1875—1946). Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2005 рік : реком. бібліогр. посіб. Ужгород, 2004. С. 125—128; Удварі І. Гіадор Стрипський, народописник, бібліограф, языкознатель, товмач. Ніредьгаза, 2007; Хланта І. В. Стрипський Гіядор Миколайович: перекладач, фольклорист. *Енциклопедія Закарпаття: визначні особи XX століття.* Ужгород, 2007. С. 314; Udvari I., Viga Gy. A néprajzos Sztripszky Hiador. *Néprajzi Értesítő.* Budapest, 1999. P. 147—175.

Леся Мушкетик

СТРІЧКА Іван (близько 1800, с Березівка Прилуцького пов. Чернігівської губ. (нині Прилуцького р-ну Чернігівської обл.) — після 1835) — кобзар (чернігівська школа). Народився в родині кобзаря. У репертуарі С. були народні пісні та думи: «Самійло Кішка», «Івась Коновченко, удовиченко», «Буря на Чорному морі», «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Іван Богуславець». Думи від С. 1832 біля м. Ромни записав П. Лукашевич і опублікував їх у збірнику «Малороссийские и червонорусские народные думы и песни» (Санкт-Петербург, 1836).

Літ.: Лукашевич П. А. Малороссийские и червонорусские народные думы и песни. Санкт-Петербург, 1836. 170 с.; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 270, 361, 815.

Архіви: ІР НБУВ. І, 1391. Арк. 4, 64, 65; АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1. Колекція 2. Од. зб. 2. Арк. 66—67.

Ірина Коваль-Фучило

СТРУКТУРА МЕТРОРИТМІЧНА (метроритмічна модель) — узагальнений (позаваріативний) вираз метроритміки конкретного фольклорного музичного твору або групи його варіантів, ряду споріднених фольклорних музичних творів. СМ використовується з метою аналізу, порівняння, структурних досліджень фольклорних творів. Для виявлення СМ застосовується метод моделювання, в основу якого покладена віршова ритміка в сукупності з ритмікою музичною, тобто силабічний ритм. Найменшим елементом силабічного ритму є складонота, яка поєднує один склад тексту з відповідною йому ритмічною тривалістю (або сумою тривалостей, якщо склад розспівано). При

створенні СМ (або моделюванні ритму) мелодичні розспіви об'єднують в одну сумарну складоноту, паузи замінюють продовженням тривалості попередньої складоноти, фермати анулюють, знімають надмірні елементи тексту (неповнозначні слова, явища ампліфікації), якщо потрібно, вирівнюють пунктирні (нота з крапкою) та особливі ритмічні фігури (тріолі тощо). У результаті записують ритмічну схему фольклорного твору (або ряду фольклорних творів), зручну для порівняльних досліджень СМ.

Літ.: Іваницький А. Українська народна музична творчість : посіб. для вищ. та сер. учб. закладів. Київ, 1990. 336 с.; Іваницький А. І. Українська музична фольклористика. Київ, 1997. 391 с.; Грица С. Й. Мелос української народної епіки. Київ, 1979. 247 с.;

Людмила Єфремова

Студинський Кирило Йосипович

СТУДИНСЬКИЙ Кирило Йосипович (04.101868, с. Кип'ячка, нині Тернопільського р-ну Тернопільської обл. — червень 1941, невідомо) — філолог-славіст, літературознавець, мовознавець, фольклорист, письменник, громадський діяч. Доктор філософії (1894), член ВУАН (з 1929, виключений з неї 1934 «за контрреволюційну діяльність», 1939 відновлений у членстві). У 1923—1932 голова НТШ у Львові. У жовтні 1939 був головою Народних зборів Західної України, а в 1940 — депутат Верховної Ради УРСР 1-го скликання. Був примусово вивезений зі Львова більшовиками, загинув за невідомих обставин. Автор понад 500 праць, насамперед із літературознавства, в яких застосовував здебільшого соціологічний і порівняльний методи, зокрема у працях з полемічної літератури.

Праці: Лірники.*Зоря.* 1894. № 11, 12, 14—19 ; і окреме вид. Львів, 1894. 56 с.

Літ.: Качкан В. Заслужений перед українством (вчений Кирило Студинський). *Качкан В. Українське народознавство в іменах :* у 2 ч. Київ, 1995. Ч. 2. С. 144—152.

Ірина Коваль-Фучило

СУДОВЩИКОВ Євген Васильович (1830—1869) — громадський діяч, мовознавець, фольклорист, етнограф, батько Г. Григоренка (Олександри Судовщикової-Косач). Приятель М. Драгоманова. Записував народні думи. Від кобзаря і лірника Ф. Алексєєва (Олексіїва-Крячківського) у 1850—1851 записав варіанти дум «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» та «Буря на Чорному морі».

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів : Галицька видавнича спілка, 2011. С. 5—6; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 577, 787.

Ірина Коваль-Фучило

СУЛИМА-БИЧИХІНА Тетяна Степанівна (псевдоніми: **Бичихіна, Сулима, Тетяна Бичиха, Б-ха, Сулима Тетяна**, 1863, с. Новопавлівка Павлоградського пов. Катеринослав. губ., нині Межівського р-ну Дніпропетровської обл. — після 1930, місце смерті невідоме) — письменниця, драматург, актриса, громадська діячка. Народилася в заможній селянській сім'ї. Успішно закінчила школу, знання здобувала самоосвітою. Після навчання в одному з пансіонів м. Харкова стала народною вчителькою, викладала в недільній школі, пробувала сили в літературі. У становленні особистості С. відіграли значну роль письменники Х. Алчевська, Я. Щоголів, історик О. Єфименко. Перші твори — російською мовою («Рассказ дедушки в ночь перед Рождеством», 1884) опубліковано в харківській газеті «Южный край»; «Прошлым летом» — у катеринославській газеті «Степь» (1886). 1886 написала комедію «Дячиха», яка надруковано лише 1908 у зв'язку з дією Валуєвського та Емського указів про заборону української мови. На початку XX ст. опублікувала низку прозових та драматичних творів у журналах «Рідний край» («Хавромантій», 1908. № 15; «Трудовниця Горпина», 1908, № 19; «Баба Хролиха», 1908, № 46; «Катеринославські публіцистки», 1909, № 3); «Дніпрові хвилі» («Хавромантій», 1913, № 8—9; «Світова зірниця», «Село» та ін.). За сприяння Д. І. Яворницького в Києві вийшла друком сатирична комедія «Дячиха» (1908; 1910 — друге видання); п'єси «На менинах» (1909),

«Хавромантій» (1913). Надруковані в різних періодичних виданнях сатирико-гумористичні оповідання С. У 1911 були видані окремим збірником «Народні оповідання» (Київ), про які схвально відгукнулися критики. 1913 п'єсу «Батьківське право» заборонила цензура. Головним об'єктом творчості С. було зображення сільського побуту, обрядів, звичаїв, вірувань, авторка щедро використовувала фольклор. Уже в основу одного з перших оповідань («Прошлым летом», 1886) покладено поширене в Катеринославській губ. народне повір'я про викликання дощу через обливання водою тіла самогубця (запис С. опублікував С. Бичихін у «Харьковських губ. ведомостях»). В оповіданні «Баба Хролиха» (1908) наведено чимало відомостей про знахарство — лікування від пропасниці, перелогів, зубного болю, про ворожіння. Оповідання «Трудовниця Горпина (з народних уст у Катеринославщині)» (1908) про духовне життя українських селян, їхні мрії про «той світ», роздуми про світову правду і неправду, про відплату за добрі і злі діла людські. Всі ці твори написані «з натури», тому рецензенти називали її оповідання «майстерно виконаними фотографіями». Схвально відгукнулися про її п'єси Д. Мордовець та М. Старицький, Олена Пчілка та Я. Щоголів. З 1905 С. жила в Катеринославі, брала активну участь у Катеринославському товаристві «Просвіта» — була головою театральної секції (на сцені грала — із 1888). Записувала народні оповідання, легенди, повір'я на Катеринославщині з метою використання їх у художніх творах.

Праці: Б-хин С. (Бычихин). Корреспонденция из Павлоградского уезда Екатеринославской губернии (О суеверных мерах крестьян-малороссов против засухи). *Харьковские губернские ведомости.* 1887. № 132. 27 мая; Трудовниця Горпина (З народніх уст у Катеринославщині). *Рідний край.* 1908. № 19. С. 6—11; Баба Хролиха. *Рідний край.* 1908. № 46. С. 9—12; Катеринославські публіцистки. Дніпро, 2014. 80 с.

Літ.: Дорошенко Д. І. До ювілею Т. Сулими-Бичихиної. *ДнХв.* 1913. № 7. С. 99. Некролог. *Зоря.* 1931. № 9. С. 19; *ЕУ.* Т. 8. С. 3100. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1. Листи вчених до Д. І. Яворницького / уклад. : С. В. Абросимова, А. І. Перкова. Дніпропетровськ, 1997. С. 665. Т. 2. 1999. С. 440.

Архіви: ІР НБУ. Ф. Х. Од. зб. 4863—4868. Арк. 1216—1217. Словник Биковця.

Наталя Василенко, Людмила Іваннікова

СУМЦОВ Микола Федорович (18.04.1854, м. Санкт-Петербург — 12.09.1922, м. Харків) — фольклорист, етнограф, літературознавець, історик культури, громадський діяч. Родом із дрібнопомісної дворянської сім'ї нащадків української старшини. Закінчив Другу харківську гімназію (1871), історико-філологічний факультет Харківського університету (1875). За етнографічне дослідження з демонології отримав золоту медаль, проте цензура працю заборонила, а друком вийшла тільки частина дослідження «Очерк истории колдовства в Западной Европе» (Харків, 1878). По закінченню університету С. було затверджено кандидатом кафедри загальної літератури. У 1876 виїздив до Гейдельберзького університету (Німеччина), де прослухав курси лекцій з історії літератури та філософії. У 1880 С. обрано секретарем Історико-філологічного товариства при Харківському університеті, 1887 — головою. У 1904—1918 очолив етнографічний музей, заснований за його ініціативою при цьому товаристві. У 1881 захистив магістерську роботу «О свадебных обрядах, преимущественно русских», 1885 — докторську дисертацію «Хлеб в обрядах и песнях». 1888 — екстраординарний професор, 1889 — ординарний, 1906 — заслужений професор, 1908—1916 — декан історико-філологічного факультету Харківського університету. Член-кореспондент Чеської (1899) та Імператорської санкт-петербурзької академії наук (1905), дійсний член (з 1908), академік ВУАН (з 1919). Наукові інтереси С. сформувалися під впливом досліджень М. Костомарова, О. Потебні, М. Дринова. Праці С. відзначаються залученням до аналізу масштабного фактичного фольклорно-етнографічного матеріалу, скрупульозного аналізу побутових реалій та обрядів не тільки українських, а й інших народів із застосуванням історико-порівняльного

Сумцов Микола Федорович

методу дослідження. С. — автор понад 800 праць в царині фольклористики та народної культури. Почавши свою наукову працю як прихильник міфологічної школи, С. поступово перейшов до порівняльного напряму, міграційної школи у фольклористиці, спираючись на філологічні засоби дослідження. Його дослідження вирізняються багатим фактичним матеріалом, глибоким компаративним аналізом. Особливо це стосується весільного обряду українців і росіян у зіставленні зі шлюбними традиціями інших народів («О свадебных обрядах, преимущественно русских» (1881), «К истории южнорусских свадебных обычаев» (1883), «Хлеб в обрядах и песнях» (1885). Український фольклор, зокрема весільний, С. розглядав у широкому етнографічному контексті, у генетичних й типологічних зв'язках із ритуалами й пісенністю інших народів («К вопросу о влиянии греческого и римского свадебного ритуала на малорусскую свадьбу», 1886). Цього наукового методу С. дотримувався, досліджуючи окремі персонажі, образи, символи української фольклорної традиції («Тур в народной словесности» (1887), «Ворон в народной словесности» (1890). Двісті статей, об'єднані загальною назвою «Культурные переживания», що друкувалися на сторінках «КС» (1890—1890), були присвячені вивченню реліктів прадавніх вірувань, обрядів, світоглядних моделей, що збереглися в українській усній словесності. Серед досліджуваних тем, які не втратили свого значення й донині, аналіз світоглядного підґрунтя календарної святковості, замовлянь, ворожінь, демонології, вірувань, прикмет, ритуальних дій (наприклад, ритуального торкання землі), повір'їв про тварин, народних методів лікування та ін., а також докладний розгляд обрядового, ігрового, словесного контексту їхнього побутування, символіки й прагматики. Низку статей С. присвятив дослідженню окремих жанрів українського фольклору («Научное изучение колядок и щедривок» (1886), «Коломийки» (1886), «Малорусские пьяницкие песни» (1886), «Очерки истории южно-русских апокрифических сказаний» (1888), «Опыт изучения малорусских пословиц» (1896). У колі інтересів дослідника була також українська ліроепіка у порівнянні з усними творами інших слов'янських народів («Песни и сказки о живом мертвеце», 1894). Українським думам і кобзарській традиції присвячено статті С. «Дума об Алексее Поповиче» (1894), «Изучение кобзарства» (1905), «Бандурист Кучеренко» (1907), Своєрідним підсумком багаторічного дослідження різних жанрів українського фольклору стала стаття С. «Вага і краса української народної поезії» (1910). Одним з перших С. звернувся до ареального дослідження української традиційної культури Слобожанщини («Слобідсько-українські історичні пісні» (1914), «Слобожане. Історично-етнографічна розвідка» (1918), «Слобожанщина і Шевченко» (1918). Низку праць С. присвячено вивченню історії української фольклористики («Сучасна українська етнографія» (1893, т. 1; 1897, т. 2), «Діячі українського фольклору» (1910), дослідженню наукового доробку І. Срезневського (1914) та О. Потебні (1922).

Праці: Хлеб в обрядах и песнях. Харьков, 1885. 140 с.; Малорусские пьяницкие песни. Киев, 1886. 26 с.; Тур в народной словесности. Киев, 1887. 26 с.; Научное изучение колядок и щедривок. Киев, 1886. 30 с.; Коломыйки. Киев , 1886. 24 с.; Культурные переживання. Киев, 1890. 480 с.; Харьковский период научной деятельности И. И. Срезневского. Петроград, 1914. 36 с.; Слобідсько-українські історичні пісні. Черкаси , 1918. 21 с.; Діячі українського фольклору. Харків , 1910. 37 с.

Літ.: Редин Е. Профессор Николай Федорович Сумцов. Харьков, 1906. 32 с.; Життєпис проф. М. Ф. Сумцова. *Записки історично-філологічного відділу ВУАН.* Кн. 2—3. Київ, 1923; Петров В. Сумцов як історик етнографії. *Записки історично-філологічного відділу ВУАН.* Кн. 7—8. Київ, 1926; Дорошенко В. Академік Микола Сумцов. *Праці Історико-філологічного Товариства в Празі.* Прага, 1926, Т. І. 46 с.; Микола Федорович Сумцов (1854—1922): Бібліографічний покажчик / упоряд. М. І. Полянська та ін. Київ, 1999, 252 с. ; Красиков М. Вдячний син Слобожанщини. *Сумцов М. Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. Вибрані праці* / упоряд. М. М. Красиков. Харків, 2008. С. 3—16.

Олена Чебанюк

СУХОБРУС Галина Семенівна (31.01.1912, слобода Зимовецька Білгородського пов. Курської губ. — 24.05.1980, м. Київ) — фольклористка, педагог. У 1927 закінчила школу-семирічку в с. Козельщина на Полтавщині, у 1927—1929 — навчалася у садово-городній профшколі м. Полтави, у 1932—1937 — на філологічному факультеті КДУ, у 1938—1941 — в аспірантурі Інституту українського фольклору АН УССР. З 1944 по травень 1980 працювала на посаді старшого наукового співробітника відділу фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського АН УРСР, поєднуючи наукову роботу із викладацькою в Київському педагогічному інституті та Інституті театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого. Кандидат філологічних наук (1946), доктор філологічних наук (1965). Основне коло наукових досліджень С. — історія та теорія усної народної поезії українського народу, вивчення народної оповідальної творчості, зокрема, казок, легенд, приказок. Упорядник і авторка передмов до розділів про фольклорні жанри у підручнику «Українська народна поетична творчість» (1958) підготувала розділи «Замовляння», «Весільна обрядова поезія». С. один із упорядників збірників «Українські народні казки, легенди, оповідання і речитативні вірші для дітей» (1939), «Українські народні колискові пісні» (1939, 1973). У співавторстві з М. Рильським, В. Юзвенко, В. Захаржевською С. підготувала доповідь «Українські думи і героїчний епос слов'янських народів» на V Міжнародному з'їзді славістів у Софії (1963). У колі зацікавлення С. були казки, сатиричний і гумористичний фольклор (співупорядник збірника «Українська народна сатира і гумор», 1941), прислів'я та приказки (один із упорядників збірника «Українські народні прислів'я та приказки» (Київ, 1955)).

Праці: Українські народні казки, легенди, оповідання і речитативні вірші для дітей. Київ, 1939; Українські народні прислів'я та приказки. Київ, 1955; Українські народні колискові пісні, Київ, 1973; Художні особливості оповідального фольклору. *НТЕ*. 1957. № 2. С. 31—40; Т. Г. Шевченко про фольклор. *НТЕ*. 1964. С. 30—38.

Олена Чебанюк

Т

ТАКТУВАННЯ В НАРОДНІЙ ПІСНІ (з латинської tactus — дотик, торкання) — кінцевий етап нотації, коли у оформленій звуковисотно та ритмічно мелодії проставляються тактові риски, які слугують для логічного та зорового упорядкування нотного тексту. ТвНП існує у вигляді виявлення «народних» тактів (за Ф. Колессою, музично-синтаксичних стоп), тобто тактові риски збігаються із членуванням пісні на музично-поетичні сегменти, онтологічно закладені у фольклорному творі. Таке Т. називається синтаксичним (воно незамінне для Т. більшості творів української пісенної лірики та епіки). Т. акцентної ритміки полягає у пошуку системи чергування сильних часівок. Це стосується пісень, що належать до моторного стилю (жартівливі і танцювальні), творів усно-писемної культури (романси, пісні літературного походження). При синтаксичному ТвНП сегменти поетичного тексту здебільшого збігаються з сегментацією мелостропфи. За наявності дуже довгих Т. або виявленні внутрішньотактових музично-логічних утворень, закономірностей музичного групування використовуються додаткові пунктирні тактові риски. У випадках, коли Т. має умовний характер, виставляються неповні тактові риски або вертикальні риски над нотним станом.

Літ.: Іваницький А. Українська народна музична творчість : посіб. для вищ. та сер. учб. закладів. Київ, 1990. 336 с.; Іваницький А. І. Українська музична фольклористика. Київ, 1997. 391 с.

Людмила Єфремова

Таланчук Олена Михайлівна

ТАЛАНЧУК Олена Михайлівна (дівоче прізвище Мельниченко; 31.08.1943, м. Кіров, Росія — 29.11.2003, м. Київ) — фольклорист, літературознавець, доктор філологічних наук, професор. Лауреат літературно-мистецької премії ім. Олени Пчілки (1992), 2002 нагороджена почесною грамотою ВР України. У 1967 закінчила Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, відділення російської мови і літератури філологічного факультету. Із 1970 працювала в Київському університеті на посадах старшого лаборанта, викладача кафедри російської мови, асистента (1977—1984), доцента (1984—1992) кафедри теорії літератури та літератури народів СРСР; доцента (1992—2000), із 2000 — професора кафедри фольклористики філологічного факультету (Інституту філології — із 2001). Викладала курси з усної народнопоетичної творчості, спецкурси «Основи історичної та філософської антропології», «Мотиви давніх вірувань в українському фольклорі» та ін. У 1992 заснувала і очолювала до 2000 відділ фольклору та етнології Науково-дослідного інституту українознавства, створивши новий науковий напрям вивчення українського фольклору через світоглядні уявлення українців. Основні праці присвячено проблемам поетики різних жанрів фольклору, філософської, культурної антропології, українській космогонії, окремим концептам, пов'язаним зі світоглядними уявленнями українців. Т. — авторка понад 100 статей, окремих видань, монографії «Українська народна космогонія. Специфіка міфопоетичного мислення» (1998), посібника «Українознавство. Усна народна творчість» (1998), науково-популярного дослідження «100 найвідоміших образів української міфології» (2002; видання друге, виправлене і доповнене: 2007; у співавторстві). Вона впорядкувала десять видань, зокрема збірку творів для дітей Олени Пчілки «Годі, діточки, вам спать!» (1991), вибрані записи відомих фольклористів В. Милорадовича, І. Огієнка, Д. Зеленіна, Я. Новицького, П. Єфименка у збірці «Українські чари» (1992) та

В. Милорадовича — «Українська відьма» (1993), хрестоматію «Героїчний епос українського народу» (1993), першу книгу 4-го тому «Історії української літератури» М. Грушевського (1994) та ін. Монографія «Українська народна космогонія. Специфіка міфопоетичного мислення» стала основою докторської дисертації, яку Т. захистила 1999. Ця праця — перша спроба дослідження народного світогляду на основі відображених у фольклорі явищ, семантично пов'язаних із космогонічними та есхатологічними уявленнями українців. У ній узагальнено результати української та зарубіжної фольклористики в розробці теоретичних аспектів специфіки міфопоетичного мислення на різних рівнях традиційної культури. Т. зауважувала, що аналіз універсальних космогонічних версій в контексті фольклору дає змогу виявити, що всі відомі космогонічні моделі, притаманні світоглядним уявленням різних народів на різних часових відтинках історії, знайшли відображення в уявленнях українців, зберігаються в їхній етнічній пам'яті. Один з розділів «Божественна тріада творення: "думка, слово, діло" в українському поетичному мисленні» присвячено триєдиному першоакту творення, відображеному в зразках різних жанрів фольклору. Т. стверджувала, що ідея створення світу силою божественної думки, через слово (найменування істот, речей, явищ) та шляхом рукотворення, поширена в уявленнях багатьох народів, зберегла своє значення і побутує у фольклорі донині. У праці наголошено, що космогонічна модель створення світу найчастіше була антропоморфна, центр її відповідав хребту і голові, про це свідчать казки «Про Кобилячу голову», «Іван Богданець», «Іван Царевич і Білий Полянин», легенди про Шолудивого Буняку. Однією з поширених версій творення світу було називання речей, істот, астральних світил. Уявлення про містичне значення імені зберігають сюжети колядок, апокрифічних легенд, повір'я, ворожіння. Рука Бога-творця у космогонічній моделі набувала такого ж вагомого значення, як думка і слово. Культ руки виник за тих часів, стверджувала Т., коли в найдавніших релігіях світу поняття божественної руки і Бога були рівнозначними. У фольклорі права рука асоціювалася з життям, народженням, а ліва — зі смертю. Цю тезу авторка проілюструвала прикладами з фольклору (колядки, балади, легенди). Дослідниця довела, що українці за прадавніх часів мали розвинену релігійну свідомість та високий рівень соціального устрою, оскільки вірили в божественне творення, послуговуючись своєю системою символів, яка майже відповідала поняттю «картина світу», що близька і зрозуміла кожному індивіду і зберігається в колективній творчості.

Праці: «Дохристиянські вірування українського народу» Митрополита Іларіона в сучасному українознавстві. *Велетень думки.* Київ, 1996. С. 92—97; Духовний світ українського народу. Київ, 1992. 66 с.; Культ предків у народно-поетичній традиції (від давнини до сучасності). *Вісник Київського університету. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика.* Київ, 1995. Вип. III. С. 192—196; Мудрий і правдивий голос душі народної. *Героїчний епос українського народу (хрестоматія)* / упоряд., передм. і приміт. О. Таланчук. Київ, 1993. С. 5—9; Про створення нового підручника з фольклору. *Культурно-просвітницька діяльність в сучасних умовах.* Київ, 1994. С. 150—152; Українознавство. Усна народна творчість : навч. посібник / О. М. Таланчук. Київ, 1998. 248 с.; Українознавчий аспект вивчення народнопоетичної творчості. *Українознавство в системі освіти.* Київ, 1996. С. 127—132; Українська народна космогонія. Київ, 1998. 310 с.; Українські думи та історичні пісні / упоряд. та прим. О. Таланчук. Київ, 1993. 239 с.; Українські чари / упоряд., передм. О. Таланчук. Київ, 1992 ; [2] 1993. 96 с.; 100 найвідоміших образів української міфології / під заг. ред. О. Таланчук, Ю. Бедрика. Київ, 2002. 448 с. ; [2] Київ, 2007. 460 с.

Літ.: Бібліографія українського народознавства : у 3 т. / Зібрав і впорядкував М. Мороз. Львів, 1999. Т. 1. Кн. 2. Фольклористика. С. 1069; Таланчук (Мельниченко) Олена Михайлівна. *Некрополь філологів — викладачів Київського Свято-Володимирового та Шевченкового університету : біографічний довідник / за ред. Г.Ф. Семенюка.* Київ, 2018. С. 243.

Оксана Шалак

ТАНЦЮРА Гнат Трохимович (10.06.1901, с. Зятківці Гайсинського пов. Подільської губ., нині Вінниць-

кої обл. — 12.11.1962, м. Гайсин Вінницької обл.) — фольклорист, етнограф, краєзнавець, педагог. Навчався в Харківському музично-драматичному інституті та Вінницькому інституті соціального виховання (1932). Був вихователем у Дашівському та Гайсинському дитячих будинках, пізніше працював учителем української мови й літератури у м. Гайсині, с. Клебань Тульчинського р-ну на Вінниччині. Записувати фольклор розпочав у юнацькому віці (з 1917), спочатку для поповнення пісенного репертуару родини, а згодом — з професійного інтересу. 1918—1936 — період найінтенсивнішої збирацької роботи Т., зокрема, у с. Зятківці Гайсинського р-ну. Свої записи Т. надсилав і до Етнографічної комісії ВУАН. Для фахового записування музичного фольклору опанував нотну грамоту, постійно вів щоденники. Скрупульозна праця дозволила Т. сформувати потужну джерельну базу фольклорно-етнографічних матеріалів з Поділля. Зафіксовані ним зразки народних пісень різних жанрів, усно-історичних оповідей, казок, прислів'їв та приказок, описи обрядів увійшли до фундаментальних академічних видань, зокрема, із серії «Українська народна творчість». Методом включеного спостереження талановитий учений провів монографічне дослідження рідного села. За цим самим методом (за словами самого Т., з 1918 по 1930) він вивчав сільське весілля, зокрема, записав 800 зразків весільних пісень. Безумовною заслугою Т. як записувача й дослідника фольклору є його увага до постаті носія фольклорної спадщини. Відкриття ним таланту виконавиці народних пісень та оповідачки Явдохи Зуїхи (Явдохи Микитівни Сивак), від якої було записано декілька тисяч фольклорних творів, стало справжньою науковою сенсацією. За життя обох побачила світ книга «Жіноча доля в народних піснях». (Харків, 1930). Повне видання їхнього спільного доробку «Пісні Явдохи Зуїхи» в записах Т. з'явилося вже у 1965. Тісна співпраця пов'язувала Т. з ІМФЕ АН УРСР: він брав участь у республіканських нарадах збирачів фольклору, друкував статті в журналі «НТЕ», згодом передав до ІМФЕ особистий науковий архів (понад 10 тис. арк.). Науковцями високо поцінована праця Т. «Записки збирача фольклору» (1958) — одне з небагатьох досліджень у тогочасній фольклористиці, присвячене методиці збирання фольклорного матеріалу, у якому автор дає конкретні рекомендації, що стосуються питань взаємодії з виконавцями, записування нот з допомогою метронома, складання тематичних планів записування тощо. Зібрані Т. матеріали ввійшли до численних видань українського фольклору, а саме: «Думи та історичні пісні» (1955), «Українські народні ліричні пісні» (1958), «Народ про Кармалюка» (1961), «Пісні кохання» (1986), «Жартівливі та сатиричні пісні» (1988). У томах серії «Українська народна творчість» записи Т. різною мірою містять видання «Історичні пісні» (1961), «Загадки» (1962), «Ігри та пісні» (1963), «Колядки та щедрівки» (1965), «Танцювальні пісні» (1970), «Інструментальна музика» (1972), «Чумацькі пісні» (1976), «Дитячий фольклор» (1984), «Легенди та перекази» (1985), «Дитячі пісні та речитативи» (1991) та ін. Архівні матеріали дослідника містять також його невидані праці, зокрема, рукописи художніх творів, присвячених Другій світовій війні, написаних на основі власного досвіду і спостережень. Фольклористичну діяльність Т. високо оцінили ще за його життя відомі діячі культури й науковці, зокрема, М. Рильський, П. Тичина, О. Дей, І. Березовський, В. Гусєв, Г. Нудьга та ін. Зібрана Т. етнокультурна спадщина Поділля й досі сприяє її збереженню в системі духовної культури народу. З 1988 на Вінниччині започатковано Обласне свято фольклору ім. Гната Танцюри, яке щорічно відбувається в Гайсині. Ім'я науковця носить школа у с. Зятківці; у м. Гайсині діє меморіальний музей Т. (у будинку, де він проживав); встановлено меморіальну дошку (2001). Пам'ять Т. та відкритої ним світу Явдохи Зуїхи увічнена в першому у світі пам'ятнику «Народній пісні жити» (Зятківці, 2001).

Праці: Жіноча доля в народних піснях / зібрав та впорядкував Г. Танцюра. Харків, 1930; Записки збирача фольклору. Київ, 1958; Весілля в селі Зятківцях: записав Гнат Танцюра. Київ, 1998. 404 с.; Зятківці. Історико-етнографічний нарис. Київ : Вид-во ІМФЕ, 2006; Пісні Явдохи Зуїхи: Записав Гнат Танцюра. Київ, 1965. 810 с.; Загадки Явдохи Зуїхи: Записав Г. Танцюра. Київ, 1996. 44 с.; Українські народні пісні в записах Гната Танцюри. Київ, 2001. 542 с.

Літ.: Громова Н. Гнат Танцюра — наша гордість і слава: [Розповідає дочка фольклориста]. *Камертон-ікс.* 1994, 17 березня; Дей О. І. Танцюра Гнат Трохимович. *Українська радянська енциклопедія.* Т. 11. Кн. 1. С. 137; Дмитренко М. Гнат Танцюра: До 100-річчя від дня народження. Київ ; Вінниця, 2001. 48 с.; Меморіальний музей-садиба Гната Трохимовича Танцюри: путівник. Харків, 2008.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 31 (68 од. зб., понад 10 тис. арк.) ; Ф. 1 ; Ф. 15.

Галина Бондаренко

ТВЕРДОХЛІБОВ Олександр Дмитрович (1840, м. Охтирка Харківської губ. — літо 1918, там само) — краєзнавець, садівник, фольклорист, етнограф, записувач народних дум. Майже 50 років був учителем училища і жіночої гімназії в Охтирці. У харківських газетах з 1868 публікує невеликі, але ґрунтовні статті з етнографії та сільського господарства. В газеті «Южный край» 1881 під псевдонімом «Земляк» надрукував кілька розповідей про російську й українську мови. Автор історико-статистичних нарисів «Охтирка», «Котельва» (Харьковский сборник, 1888, вып. 2, с. 113—130), — про чумацтво, кулачні бої під час свят і на Масляну, досвітки, ігри в «перепелички»), «Охтирський Свято-Троїцький монастир» та ін. Писав історико-етнографічні статті у журнал КС («Ще про Гаркушу», «Спадкоємне полковництво», «Забутий куточок Приворскля», «До історії Скельського монастиря», «Скалки давнини в Зіньківському повіті») та в «Сборник Харьковского Губернского Статистического Комитета» («Ахтырка», «Котельва», «Ахтырский Свято-Троицкий монастырь»). Досліджував гончарство, писав вірші й байки («Де до кого», переклад «Парнаса» з Крилова) та ін. Записав зі слів пархомівського сліпця Іллі Журавля у м. Охтирка 18 липня 1881 думу про Олексія Поповича й передмову до неї. Про діяльність Т. дізнаємося з відомостей про XIII Археологічний з'їзд. 18 травня 1903 відбулося засідання комісії з його підготовки. Головуючий — М. Сумцов (голова комісії). На засіданні стало відомо, що збирачі й дослідники кобзарства провадять таку роботу: готують праці: «А. Д. Твердохлібов про Т. Г. Сегеденка — охтирського сліпця (знає пісні "Гарбуз", "Дворянка"), про Х. Мітриченка, Ларіона Грунича (записав у них 2 пісні — "Про Теплого Олексія", "Ісусе мій прелюбезний")».

Літ.: Сумцов Н. Ф. Новый вариант думы «Алексий Попович». *КС.* 1885. Т. 1. С. 182—191; [Текущие известия] Подготовка к XIII Археологическому съезду. *КС.* 1903. Т. 82. Июль—август. С. 44; Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. Т. 1 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. С. CXXX—CXXXI; Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930. Т. 1. С. 364; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 766.

Ірина Коваль-Фучило, Надія Пазяк

ТЕМП (від італійського tempo — час) — швидкість, із якою виконують музичний твір. Т. проставляється за допомогою словесних позначень латинською або національною мовою. Точно Т. можна виставити за допомогою метронома. Для визначення Т. треба обрати основну ритмічну одиницю відліку, яка логічно випливає з ритмічних особливостей народної пісні (найчастіше це вісімка або чвертка, які застосовують переважно при моделюванні ритму). Ритмічна пульсація наспіву фольклорного твору співвідноситься з пульсацією ударів метронома, цифру співвіднесення виставляють як темп ліворуч над нотним текстом разом з одиницею відліку. Для визначення Т. також використовують годинник або секундомір і вираховують за допомогою формули (К-1)х6=Т, де К — кількість ритмічних одиниць за 10 секунд. Або можна відлічити кількість секунд тривалості звучання мелострофи, кількість ритмічних одиниць, які слід помножити на 60 і поділити на кількість секунд. При зміні Т. в народній музиці, знов проставляють словесне

та (або тільки) метрономічне позначення Т. При частих коливаннях Т., вільній агогіці народно-музичного виконавства, Т. проставляють приблизно (~).

Літ.: Іваницький А. Українська народна музична творчість : посіб. для вищ. та сер. учб. закладів. Київ, 1990. 336 с.; Іваницький А. І. Українська музична фольклористика. Київ, 1997. 391 с.

Людмила Єфремова

ТЕОДОРОВИЧ Микола Іванович (1856, м. Гродно, Білорусь — 10.10.1917, м. Саратов, Росія) — краєзнавець, педагог, дослідник історії церкви на Волині, член-кореспондент Московського археологічного товариства (1893). Народився в сім'ї священика. Закінчив Литовську духовну семінарію у м. Вільні, згодом — Санкт-Петербурзьку духовну академію у званні кандидата з правом на магістра. 4 серпня 1888 призначений викладачем Священного Писання у Волинську духовну семінарію (м. Кременець), де пропрацював до 1899. Цього ж року брав участь у роботі XI археологічного з'їзду в Києві. Із 1899 аж до часів Першої світової війни доля його пов'язана із Польщею, зокрема й з Підляшшям. 1 квітня 1899 він став інспектором народних шкіл Каліської навчальної дирекції з резиденцією в м. Турек, а згодом, з 1 листопада цього року його перевели на таку саму посаду в м. Біла Седлецької губ. 1906 він став начальником Радомської навчальної дирекції, далі — інспектором Маріїнського жіночого інституту у Варшаві. Т. відомий як почесний член опікунства над бідними вихованцями Волинської духовної семінарії (на це опікунство надходили всі кошти від продажу його наукових праць). З початком Першої світової війни (можливо, 1915) разом з інститутом був евакуйований до м. Саратова. Про подальшу долю вченого нічого невідомо. За однією з версій, він помер у Саратові 1917, за іншою — у 1920-х, ще одна ймовірна дата смерті — 1937. 15 травня 2010 у Луцьку, на території Покровської церкви відкрито пам'ятник Т. Його вважають засновником краєзнавчого руху на Волині. Т. — автор близько 30 наукових праць з історії міст, містечок і сіл цього краю, а також навчальних закладів, храмів та монастирів, зокрема: «Город Владимир-Волынский» (Почаїв, 1893), «Волынская духовная семинария. Исторический очерк» (Почаїв, 1901), «История города Кременца Волынской губ.» (Седлець, 1904), а також міст Старокостянтинова й Ізяслава, протягом 1895—1898 працював над історією Почаївської лаври. Його численні статті з краєзнавства (зокрема присвячені історичним постатям Волині) публікував журнал «Волынские епархиальные ведомости». Там же вийшла друком і його фундаментальна праця «Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии» (1888—1903, т. I—V). Цей опис досі неперевершений за кількістю і якістю першоджерельного матеріалу. Його унікальність у тому, що вперше у праці такого типу подано численні зразки фольклору. Учені справедливо вважають цю книгу вершиною українського краєзнавства. Вона складається з 1447 нарисів, які охоплюють описи окремих парафій і храмів, історію міст і сіл, родів князів Радзивіллів, Ружинських, Чарторийських, Любомирських, Острозьких, Сангушків та ін., а з IV т. ще й етнографічні описи, через що, починаючи з цього тому, назву праці було змінено на «Волынь в описаниях городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом, археологическом и др. отношениях». Крім друкованих та архівних історичних джерел, автор використав літописи окремих парафій, які підготували священики за опублікованою Т. у «Волынских епархиальных ведомостях» програмою (1892). Учений працював над описом з квітня 1886, збираючи матеріал до книги, й сам побував у найвіддаленіших куточках Волині. Кожен том видання був присвячений двом або трьом повітам: т. 1. — Житомирському, Новоград-Волинському та Овруцькому (1888, 436 с.); т. II. — Рівненському, Острозькому та Дубенському (1890, 697 с.); т. III. — Кременецькому та Заславському (1894, 698 с.); т. IV. — Старокостянтинівському (1899, 934 ч.); т. V. — Ковельському

(1903, 560 с.). Останній незавершений, сюди мали ввійти описи Луцького та Володимирського пов.). Найбагатший на фольклорно-етнографічні матеріали т. IV, їх подано в описах сіл Волиця-Керекешина, Попівці, Пашківці, Западинці, Свинна, Вербородинці, Сковородки, Великі Зозулинці, Рабіївка, Терешки, Севруки, Чепелівка, Росовці, Волиця-Іодко, Кузьмин, Дубищі, Чернелівка, Колесець, Кунча, Мончинці, Авратин, Бальківці, Порохня, м. Волочиськ та ін. (Старокостянтинівського пов.). Унікальні фольклорні матеріали є і в т. V, це записи в селах Ружин, Видерть, Щедрогоща та містечку Стобихва Ковельського пов. Книга Т. — результат праці сотень волинських священиків (зокрема, фольклорні та етнографічні матеріали надіслали Семен Дунін-Борковський, Андрій Гловачевський, Олександр Червінський, Стефан Островський, Павло Каралінський, Ксенофонт Харкевич, Михайло Шиманський, Федір Корнієвич, Ксенофонт Доленга-Ковалевський, Андріян Дунаєвський, Микола Шумовський, Віктор Турковський, Ігнатій Таранович, Іван Баранович, Василь Гловачевський, Микола Шидловський, Георгій Михаловський, Микола Червінський та ін. Та все ж не слід применшувати роль Т. як засновника, організатора, упорядника й наукового редактора цього видання. Зібрані фольклорні та етнографічні матеріали мають особливе значення для науки, адже вони репрезентують локально-регіональну традицію Південно-Східної Волині (т. 4), досі маловивчену (це Полонський, Шепетівський, Старокостянтинівський, Красилівський та Волочиський райони Хмельницької обл.). Це переважно спогади про кріпаччину, про заснування сіл та походження їхніх назв, легенди й перекази про татарські напади, оповіді про собори, храми, цвинтарі, чудотворні ікони, придорожні й надгробні хрести та пов'язані з цими пам'ятками вірування й ритуали, відомості про народні промисли та ремесла, сімейний та громадський побут, економічне становище, звичаєве право, про стан релігійності та моралі, житло, одяг, харчування, народну медицину, описи родин, хрестин, весільних, похоронних та поминальних обрядів, повір'їв та вірувань, календарних обрядів і звичаїв, церковних свят, хліборобських обрядів, ярмарків тощо). Крім цього, у IV т. (меншою мірою у V т.) опубліковано сотні уснопоетичних зразків: канти й народні вірші, колядки, щедрівки й новорічні віншування, веснянки, купальські, весільні та хрестинні пісні, голосіння, ворожіння та замовляння, рецепти народної медицини, повір'я, прислів'я та приказки, заклинання й прокльони, загадки, скоромовки, небилиці, легенди (десятки топонімічних, етіологічні та міфологічні), магічні ритуали та ритуальні формули, пов'язані з початком сівби та жнив, з першим громом, Масницею (похорон колодки), викликанням дощу, відверненням градової хмари, із Навським та Русальним Великоднем, із закладанням хати та поминанням померлих тощо. Зафіксовані оригінальні номінації ритуалів родинної обрядовості. Найбільше записів зробили священики І. Баранович в с. Рабіївка (календарні обряди і фольклор, весільний обряд), А. Гловачевський у с. Великі Зозулинці (229 паремій, 8 веснянок, 9 пісень, прикмети і повір'я), Старокостянтинівського пов. А опис с. Сковородки цього ж повіту на понад 120 с. містить повний опис весілля із 40 піснями, що його супроводжують, 300 паремій, локальні календарні звичаї (свято шуляка, пастуші обряди, парубочі ворожіння). Опис подав син священика С. Дунін-Борковський. Усі ці матеріали досі залишалися поза увагою фольклористів, однак вони мають оригінальні локальні особливості та містять архаїчні елементи, нехарактерні для інших регіонів.

Праці: Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Составил Н. И. Теодорович. Т. IV. Староконстантиновский уезд. Почаев, 1899. 934 с.; Т. V. Ковельский уезд. Почаев, 1903. 559, 3, 9, IV с. (Рецензія : Каманин И. *КС*. 1899. № 6. С. 156—158).

Літ.: Кострица М. Ю. Роль релігійного краєзнавства у дослідженні малої батьківщини. *Краєзнавство.* 2010. № 4. С. 27—36; Іваннікова Л. В. Обрядовість і фольклор Південно-Східної Волині у дослідженнях кінця XIX — початку XX століття (Заслав-

ський і Старокостянтинівський повіти). *НТЕ.* 2012. № 6. С. 46—50; Іваннікова Л. В. Етнографічний образ Південно-Східної Волині в дослідженні Миколи Теодоровича. *НТЕ.* 2015. № 3. С. 22—27.

Людмила Іваннікова

ТЕТРАХОРД (від грецького τετράχορδον tetra — чотири і chordē — струна) — чотири розташовані поряд ступені звукоряду в обсязі кварти. Два Т. (верхній і нижній) утворюють октаву. У народній музиці лади, що дорівнюють Т., характерні для давніх наспівів обрядових пісень та для дитячого фольклору. Ладозвукоряди в обсязі Т. належать до вузькоамбітусних.

Людмила Єфремова

ТИП МЕЛОДИЧНИЙ — інваріант наспіву, що реально існує та впізнається як варіант, що концентрує основні риси жорстко обмеженої групи варіантів. На відміну від узагальненого пісенного типу, який включає також і текст, ТМ має конкретні типологізовані ознаки тільки мелодики і може виконуватися із різними поетичними текстами та їхніми варіантами. У ТМ типізується (узагальнюється у фольклорному мисленні співочого осередку) форма мелострофи (однорядкова з межи співом, трирядкова, тирадна тощо), її ритмоструктура (модель ритму), інтонаційна структура (послідовність мелодичних сегментів із визначеним спрямуванням мелодичних хвиль), система ладових констант (стійкі ладові закінчення мелодичних сегментів). Набір елементів мелодичної типізації та ступінь їх близькості до інваріанту може бути різним у кожному конкретному випадку, але основна вимога до визначеного ТМ його визначеність та істотна відмінність від ін. мелодичних типів. ТМ може дорівнювати типовому наспіву, з яким виконують різні поетичні тексти. Друге значення ТМ — група варіантів наспіву, що сприймається як один наспів, із яким виконується текст конкретної пісні. Таких наспівів (отже, і ТМ) у розгалуженій варіантній системі деяких поширених пісень може бути кілька, та серед них вирізняється один основний ТМ за ступенем поширеності, або кілька регіональних, із якими співають пісню у різних регіонах.

Людмила Єфремова

ТИРАДА — завершений за смислом, розгорнений вислів у вигляді складного речення (складносурядного або складнопідрядного). У думовому епосі часто дорівнює уступу. У пісенному фольклорі — коротким замкненим 4—6-рядковим пісенним формам з поетичним текстом, який може бути записаний одним реченням, та структурно-замкненим наспівом. Пісенні Т. поширені в обрядовому та дитячому фольклорі та історично відповідають дострофічній формі народного музичного мислення.

Літ.: Колесса Ф. Мелодії українських народних дум. Українські народні думи / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; відп. ред. Г. Скрипник ; упоряд. С. Грица, А. Іваницький, А. Філатова, Д. Щириця ; вступ. ст. та комент. С. Грици. Київ, 2007. С. 180—433; Грица С. Й. Мелос української народної епіки. Київ, 1979. 247 с.

Людмила Єфремова

ТИХОВСЬКИЙ Павло Іванович (1866—1938) — літературознавець і бібліограф, фольклорист, записувач і дослідник народних дум, науковий співробітник кафедри літератури Харківського ІНО. Родом із Волині. Навчався у Варшавському університеті. Науковий співробітник Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури, де працював під керівництвом М. Сумцова та О. Вертухова. З 1926 — співробітник кафедри літературознавства про Харківському ІНО, яку очолював професор О. Білецький. Дослідник рукописної спадщини українських письменників XIX ст. Автор розвідки «Кобзарі Харківської губернії» (опублікована у «Працях Харківського археологічного з'їзду» (1902). Записав варіанти дум («Олексій Попович», «Удова і три сини», «Брат і сестра»), псальми («Про Охтирську Божу Матір») у травні 1901 від Е. Удянського (Вудянського). Досліджував давню і нову українську літературу.

Праці: Адам Міцкевич в українських перекладах. *Науковий збірник Харківської науково-дослідної катедри історії України.* Харків, 1924. Ч. 1. С. 99—122; Кобзари Харь-

ковской губернии. *Сборник Харьковского историко-филологического общества.* 1902. Т. 13 : *Труды Харьковского Предварительного комитета по устройству археологического съезда.* Т. 2. Ч. 2. С. 133—138. І окремий відбиток : Харьков, 1902; Нужды современной малорусской этнографии. *Труды XIII Археологического Съезда в Екатеринославе.* Москва, 1908. С. 253—254; О кобзарях. *Известия XIV Археологического Съезда в Чернигове 1—15 августа 1908.* Чернигов, 1908. С. 100; «Іван Підкова», дума про «Татарський похід Серпяги» та епізод із «Сави Чалого» М. І. Костомарова. *Шевченко. Річник 2-й.* Київ, 1930. С. 86—92.

Літ.: Кальниченко О. А., Поляков Ю. Ю. Українська перекладознавча думка 1920-х — початку 1930-х : Хрестоматія вибраних праць / уклад. Леонід Черноватий і В'ячеслав Карабан. Вінниця, 2011. С. 91—94; Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930. Т. 1. С. 772; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 766.

Ірина Коваль-Фучило, Надія Пазяк

ТИЧИНА Павло Григорович (27.01.1891, с. Піски Козелецького пов. Чернігівської губ., тепер Бобровицького р-ну Чернігівської обл. — 16.09.1967, м. Київ) — видатний український поет XX ст, перекладач, публіцист, збирач фольклору. Академік АН УРСР (з 1929), директор Інституту літератури АН УРСР (1936—1939 і 1941—1943). Народився в сім'ї дяка, навчався в Чернігівській бурсі (1900—1907) та в Чернігівській духовній семінарії (1907—1913). По смерті батька (1906) заробляв на хліб, співаючи в хорі Троїцького кафедрального собору м. Чернігова. З 1913 навчався в Київському комерційному інституті, одночасно працюючи в газеті «Рада» і журналі «Світло». Пізніше працював у Чернігівському земстві, після 1917-го — помічник хормейстера в театрі М. Садовського. Т. вважав фольклор початком і невичерпним джерелом літератури. У його архіві є свідчення того, що починаючи з 1912 і до кінця життя, записував народні пісні, вислови і окремі слова — удома, в дорозі, на базарі, по різних містах і селах. З 1914, працюючи в Статистичному відділі Чернігівського земства, багато подорожував і під час мандрів записував народні пісні. 1917, працюючи в театрі М. Садовського, познайомився з К. Стеценком, який зіграв непересічну роль у визначенні музично-фольклористичних зацікавлень поета. Під впливом К. Стеценка Т. здійснював обробки народних пісень, записував їх з голосу безпосередніх творців і виконавців. Керував народним хором у Києві, був головою фольклорної комісії Спілки письменників України. З юних літ любив слухати кобзарів і лірників, добре знався на їхньому мистецтві, сам грав на бандурі. Навчаючись у Чернігові, часто, особливо на свята, разом з Г. Верьовкою слухав сліпих рапсодів біля монастиря. І в зрілому віці цікавився кобзарською справою, був особисто знайомий з Ф. Кушнериком, Є. Мовчаном. Т. — учасник Республіканської наради кобзарів та лірників у Києві 1939, автор статей про О. Вересая та Ф. Кушнерика, статті про вірменський епос «Давид Сасунський». Т. знав безліч народних пісень і не лише цінував їхню красу, але й вдало використовував їх ритмомелодику та художні засоби у власній творчості. У поезії Т. знайшли своє відображення майже всі жанри української народної пісні — історичні, козацькі, чумацькі, ліричні, весільні, жартівливі, коломийки, частівки, а також народні думи, прислів'я та приказки (поеми «Кирило Кожум'яка», «Дударик», «Івасик Телесик»). Пісні записував як у рідному селі Піски, так і в інших селах Чернігівської, Київської (м. Біла Церква, хутір Великий Ліс Бородянського р-ну, с. Підгірці Обухівського р-ну), Полтавської, Вінницької, Херсонської обл. Зокрема, 1913 записав 7 пісень на Херсонщині від Никона Лобенка («Ой у полі озеречко», «Ой що в Марусини та нерідная мати», «Ти кропиво моя», «У неділю врано, як сонечко встало», «Ой походжено, ой та побродженo», «У полі могила», «Туман яром та туман яром»). Під текстами завжди вказував місце запису пісень, іноді — інформанта. Крім народних виконавців, Т. здійснював записи від друзів-письменників, зокрема від Василя Чумака, Андрія Малишка та ін. Надзвичайно уважно ставився не лише до текстів пісень, але й до мелодій, записував не тільки їх варіанти, але й ва-

Тичина ***Павло Григорович***

ріаційні зміни в мелодіях. Тексти писав під нотами, якщо ж вони збігалися з відомими варіантами, Т. вказував збірку, де раніше опубліковано ці тексти, і не записував їх до кінця. Тобто використовував методику запису фольклору XIX ст. Велика частина рукописної фольклорної колекції Т. загинула під час війни. Зберігся лише один зошит, датований 1913—1920 і ще три папки розрізнених записів в особистому архіві поета. Всі пісні — календарно-обрядові, родинно-побутові, про кохання, балади та ін. — уперше опубліковані в збірнику «Народні пісні в записах П. Г. Тичини» (К., 1976). Т. перекладав чеські народні пісні. Його праця «Чеські, моравські та словацькі народні пісні. Тексти пісень українською мовою переклав Павло Тичина. Упорядкував П. Довгалюк. Редактор О. Зноско-Боровський» (Київ, 1950, 68 с.) — це перший в Україні переклад збірки народних пісень. Утім, зберігаючи стиль народної поезії, Т., на жаль, творчо втручався в тексти оригіналу, українізуючи героїв пісень та замінюючи чеські фольклорні символи українськими. Зі 188 пісень збірника «Orelsky spevnik» (Прага, 1920) Т. переклав лише 33.

Праці: Із уст народу. *Тичина П. Г. Квітни, мово наша рідна.* Київ, 1971. С. 173—183; Фольклорні записи. *Тичина П. Г. Зібрання творів у 12-ти т.* Т. 12. Кн. 2. Листи, фольклорні записи. Київ, 1990. С. 7—100.

Літ.: Правдюк О. А. Поет і пісня. *Народні пісні в записах Павла Тичини* / упоряд. і приміт. В. І. Суржі ; вступ. ст. О. І. Правдюка. Київ, 1976. С. 5—22; Коваленко Л. М. Павло Тичина у контексті східнослов'янської поезії. *НТЕ.* 1981. № 1. С. 51—58; Довгалюк П. М. Павло Тичина — перекладач чеських та словацьких народних пісень. *НТЕ.* 1981. № 2. С. 20—29.

Людмила Іваннікова

ТКАЧ Микола Михайлович (04.01.1942, с. Ленінівка, тепер с. Сахнівка Менського р-ну Чернігівської обл. — 17.04.2019, с. Сахнівка Менського р-ну Чернігівської обл.) — письменник, краєзнавець, фольклорист. Кандидат історичних наук. Професор кафедри культурології Київського національного університету культури і мистецтв. Член Національної спілки письменників України (1983). Лауреат премій «Благовіст» ім. М. Коцюбинського, міжнародної літературної премії «Сад божественних пісень» ім. Г. Сковороди. Закінчив Київський інженерно-будівельний інститут. Автор поетичних збірок («Риштування», «Відвідини матері», «Древо», Дзвони скляної гори», «У світлині неба», «Непочата вода» та ін.), наукових, науково-популярних книг, зокрема: «Дерево роду» (1995), «Клечальний міст (джерела української міфології)» (1995, у співавторстві), «Генеалогія слова» (2004), «Міфологія: курс лекцій» (2008), «Криниця» (2012), «Дідова полиця» (2013), «Українська звичаєва та обрядова культура» (2018) та ін. Остання книга — своєрідний підсумок тривалої праці автора у вивченні традиційної культури. На основі багатого джерельного матеріалу та наукової літератури Т. здійснив комплексний виклад знань та ґрунтовно дослідив традиційну культуру українців. Автор проаналізував природу традиційної культури та особливості її побутування в різних сферах і виявах історичного життя народу. Розглянув давнє та сучасне розуміння принципів розвитку буття природи і людини в ній. Аргументовано проаналізовано й теоретично визначено сутність таких ключових понять, як культура, традиція, самобутність, духовність, віра, гріх, звичай, обряд, символ. У співавторстві з дружиною Н. Данилевською Т. упорядкував народознавчі, фольклорні збірки «Вийди, вийди, Іванку» (1993), «Ішов Миколай», «Перетик: Фольклорно-етнографічний портрет українського села» (2000), «Хліб наш насущний» (2003), «Ой ти, Калито, ой медовая» (2004), «Просили батько, просили мати» (2005), «Ой ти, просо-волото» (2008), «Чумарочка рябесенька» (2011), «Клен було, чим не дерево» (2014) та ін. Т. вивчав літературну й етнографічну спадщину письменника Д. Мороза. У співавторстві з Н. Данилевською видав поетичну збірку «Золоті орелі» та збірку авторських пісень «Пісне моя».

Праці: Дерево роду. Київ, 1995. 112 с.; Клечальний міст (джерела української міфології). Київ, 1995. 200 с. (у співавторстві);

Перетик: Фольклорно-етнографічний портрет українського села. Київ, 2000. 216 с.; Міфологія: курс лекцій. Київ, 2008. 280 с.; Криниця. Наукові розвідки, дослідження, статті, роздуми. Київ, 2012. 384 с,; Дідова полиця. Пізнавальні джерела та світоглядні мотиви традиційної культури українців : навч. посібник. Ніжин, 2013. 456 с.; Українська звичаєва та обрядова культура. Київ, 2018.

Літ.: Корбач І. Сахнівська смужка на полотні нашої культури. *Сільські вісті.* 2001, 20 квіт.; Дмитренко М. Перетик долі. *Жива вода.* 2001. № 7; Майба Л. Осанна рідному селу. *Українська культура.* 2001. № 9—10; Микола Ткач. *Сучасні письменники України : Біобібліографічний довідник* / упоряд. А. Гай. Біла Церква, 2012. С. 449.

Микола Дмитренко

ТКАЧЕНКО Георгій Кирилович (22.04.1898, українська слобода Глушкова Рильського пов. Курської губ. Російської імперії — 11.12.1993, м. Київ) — бандурист (харківська школа). Іменував себе «останнім старосвітським бандуристом», оскільки став чи не останнім репрезентантом класичного напряму музикування на народній діатонічній бандурі. Народився у родині сліпого ремісника, майстра художньої обробки шкіри. 12-річним після парафіяльної школи вступив до Курського реального училища (закінчив його 1917). Саме тоді захопився кобзарським мистецтвом. Основи кобзарської науки перейняв від П. Древченка, засвоївши класичну традицію народної харківської (зіньківської) школи. Від учителя перейняв думи: «Удова і три сини», «Буря на Чорному морі», «Сестра і брат». У 1922 вступив на Московські вищі художньо-технічні майстерні, де здобув освіту із пейзажної архітектури. Із 1929 працював у П'ятій парковій майстерні Москви. У 1954 переїхав до Києва. Написав книгу «Основи гри на народній бандурі», де визначив специфіку харківського способу: грають обома руками на басах і приструнках, тримаючи бандуру паралельно корпусові співця — «до серця». Т. власноручно зробив креслення класичної бандури. Його учні і майстри-бандурники і бандуристи: Василь Сніжний, Валентин Нагнибіда, Андрій Кабалюк, Сергій Родько, Микола Будник, Микола Товкайло, Василь Ходаківський. Учнем Т. себе називає і В. Мішалов. У репертуарі Т., записаному на платівку в ІМФЕ, 30 пісень, танці, вісім народних дум: «Буря на Чорному морі», «Плач невольників», «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Три брати самарські», «Маруся Богуславка», «Федір Безродний», «Сестра і брат», «Удова і три сини», п'ять псальм: «Нема в світі правди», «Про страшний суд», «Ісусе прелюбезний», «Про Георгія Побідоносця», «Через поле широкеє». Т. дотримувався епічної манери співу, свідомо не вдаючись до драматизування, голос у нього, як він сам казав, «щось середнє поміж тенором і баритоном». У 1987 С. Грица записала від Т. варіант думи «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі». Вона зазначала, що «думи у виконанні Г. Ткаченка, записані нами, також зберігають усно-писемну традицію. Однак митець не приховував, що звертався до книжкових джерел. На запитання «Які джерела поповнення репертуару?» він відповів: «Дещо довелось чути, а дещо — і з книжок». Про манеру виконання дослідниця пише: «Г. Ткаченко, який, окрім «Безродного», знав ще сім дум, рецитував їх без афектації (до якої вдавалися кобзарі нової, концертної генерації), проте дуже виразно, проникливо й переконливо, здобувши собі опінію справжнього старосвітського бандуриста».

Ткаченко Георгій Кирилович

Літ.: Каталог виставки акварелей Георгія Кириловича Ткаченка. Київ, 1988 (повна бібліографія) ; Грица С. Й. Епос у виконанні Георгія Ткаченка (до 90-річчя з дня народження). *НТЕ.* 1988. № 2. С. 53—60; Селівачов М. Вічна загадка любові. *Київ.* 1984. № 2. С. 155—159; Грица С. Й. Псальми в репертуарі Кобзаря (до 95-річчя від дня народження Георгія Ткаченка). *НТЕ.* 1993. № 4. С. 42—47; Селівачов М. Останній бандурист. *Родовід.* 1993. Чис. 6. С. 55—60; Українські народні думи / упорядк., підгот. до друку С. Грица (кер. проекту), А. Іваницький, А. Філатова, Д. Щириця. Київ, 2007. С. 813—814; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 66, 114.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14-10. Од. зб. 1414.

Ірина Коваль-Фучило

ТКАЧЕНКО Петро Федорович (прізвисько — **Галашко**; 21.12.1878, с. Синявка (за іншими даними — Синявки) Сосницького пов. Чернігівської губ.,

нині Чернігівської обл. — 03.01.1919, там само) — кобзар. Навчився грати в кобзарів А. Гайдука (Гайденка) та Т. Пархоменка. З бандурою обійшов усю Україну. У 1905 впродовж двох місяців грав та співав для відвідувачів Катеринославського історико-краєзнавчого музею. Своїм високомистецьким співом ілюстрував публічні лекції з історії Запорозької Січі академіка Д. Яворницького. Помер у розквіті творчих сил на сорок першому році життя. Рішенням ЮНЕСКО його ім'я було внесено до списку міжнародних ювілянтів на 1977—1978. Співав думи «Плач невольників», «Сестра і брат», «Удова і три сини», пісні на слова Т. Шевченка, власні твори.

Літ.: Пащенко Т. Кобзарі і лірники. Кобзар Петро Ткаченко.*ЕВ*. 1927. Кн. 3. С. 67—69; Полотай М. П. Кобзар Петро Ткаченко з Синявки. *НТЕ*. 1967. № 4. С. 58—64; Лавров Ф. І. Народний співець : до 100-річчя від дня народження П. Ф. Ткаченка-Галашка. *Музика*. 1978. № 6. С. 31; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 125.

Ірина Коваль-Фучило

Ткаченко Петро Федорович

ТОБІЛЕВИЧ (Дитківська) Софія Віталіївна (15.10.1860, с. Новоселиця Балтського пов. Подільської губ., тепер Жмеринського р-ну Вінницької обл. — 07.10.1953, Київ) — актриса, письменниця, перекладач, фольклорист, дружина І. К. Карпенка-Карого. Народилася в збіднілій шляхетській родині. Рано зосталася сиротою. Освіту здобувала самотужки. Виросла в народнопоетичній стихії Поділля — сіл Новоселиця і Плискове. Від односельців та няньки Явдохи перейняла такий багатий пісенний репертуар, за який М. В. Лисенко згодом назвав її «живим збірником українських народних пісень». Працювала гувернанткою, внаслідок чого опинилася в Києві. Швидко втратила роботу і залишилася без засобів до існування. Щасливий випадок звів її з М. Лисенком. Деякий час жила в родині Лисенків-Старицьких, співала в хорі М. Лисенка, згодом як хористка і актриса увійшла до трупи М. Старицького. М. Лисенко познайомив її з Чеславом Нейманом, який збирав українські народні пісні для Академії знань у Кракові. Це стало поштовхом до початку фольклористичної діяльності Т. У травні — червні 1883 вона зібрала пісні, легенди, прислів'я та приказки, які систематизував і видав Ч. Нейман у 8 т. збірника Антропологічної комісії Академії знань у Кракові «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej...». Пісні й інші зразки фольклору були транскрибовані літерами польського алфавіту, але дослідники фольклористичного доробку Т. (зокрема С. В. Мишанич) вказують на те, що в діалектологічному відношенні це були найточніші і найдосконаліші записи фольклористки. Записи здійснено здебільшого в околицях с. Плисків (тепер Погребищенський р-н Вінницької обл.), це понад 300 пісень, казки, перекази, оповідання, паремії. Видання Ч. Неймана здійснено з дотриманням наукових норм фіксації фольклору, які актуальні й досі. Найбільшу увагу Т. приділяла календарно-обрядовим, весільним, соціально-побутовим пісням. Ще одна особливість ранніх записів письменниці — увага до варіантів, текстових і мелодичних, докладна паспортизація. Крім с. Плискова та Новоселиці, Т. найбільше записів зробила в с. Кардашева Херсонської губ. — там, на хуторі Надія, був родинний маєток І. Тобілевича. Чимало записів здійснено в першій половині 20-х XX ст. в с. Погребище Вінницької обл., де Т. організувала аматорський театр, хор та вокальний ансамбль. Тут записано 200 українських та 100 польських пісень. Частина зразків (73 пісні з нотами) збереглася в рукописних фондах Етнографічної комісії УАН (АНФРФ ІМФЕ, ф. 1—2, од. зб. 267, ф. 8-4, од. зб. 330, 335) — уперше опублікував і прокоментував їх С. В. Мишанич у виданні «Народні пісні в записах Софії Тобілевич» (1982). Географія записів Т. досить широка — Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Херсонщина, Поділля, Галичина. Про це дізнаємося з паспортизації, де іноді вказано регіон («Херсонщина», «Балтський повіт»), іноді конкретне село й особа співака або оповідача. Багато пісень записала Т. із власного репертуару (з пам'яті), від Івана Тобілевича, М. Садовського, М. Кропивницького та

інших акторів. Як зазначив С. В. Мишанич, фольклорні матеріали Т. при їх зіставленні з записами М. Лисенка, А. Конощенка, П. Демуцького, М. Леонтовича та інших тогочасних збирачів засвідчують, що співачка спиралася на наукові методи, усталені в той час, зокрема, записувала пісні переважно зі співу, фіксувала характерні особливості мови, не практикувала зведення текстів народних пісень, старанно фіксувала варіанти. Один із недоліків пізніших записів — відсутність повної паспортизації. Загальна кількість записів Т. — понад 1000 пісень. Здебільшого вони опубліковані у збірках М. Лисенка (650), А. Конощенка (300), П. Демуцького (250), Л. Ревуцького (300). Частину казок, віршів та скоромовок опубліковано 1918 у збірці «Дідові казки. Сумні, веселі й жартовливі. Для розваги старих дітей зібрала Софія Тобілевич». У 30-х Т. систематизувала своє зібрання за жанрами, тематикою, сама зробила запис мелодій, окремо виділила прозу та паремії, і весь матеріал 1935 передала до ВУАН. Це два зошити пісень та фольклорної прози «Дідові та бабині казки та оповідання» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 8-4, од. зб. 330, 335). У цьому ж зібранні містяться 1256 прислів'їв та приказок, записаних переважно від К. Тобілевича. Ще одне зібрання — 5646 паремій під назвою «Зерна народної мудрості. Українські народні прислів'я та приказки», упорядковане 1941, зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (ф. 191, оп. 1, од. зб. 50).

Праці: Materyjały etnograficzne z okolic Pliskowa w pow. Lipowieckim / [zebrane przez pannę Z. D. opracował C. Nejman] *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wydawany staraniem Komisyi Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie.* 1884. T. VIII. S. 115—246; На розвагу старим дітям. Дідові та бабині перекази. Зібрала і списала Софія Тобілевич. Зредагував В. Старий. Київ, 1918. 64 с. (Рецензія : Поточний В. *Книгар.* 1919. № 17. С. 1048); Українські народні пісні в записах Софії Тобілевич / упоряд. С. В. Мишанич (тексти), М. В. Мишанич (мелодії) ; вступ. ст. та прим. С. В. Мишанич. Київ, 1982. 424 с.

Літ.: Мишанич С. В. Фольклористичний доробок Софії Тобілевич. *НТЕ.* 1980. № 5. С. 29—39; Шалак О. Український фольклор Поділля в записах і дослідженнях XIX — початку XX ст. Київ, 2014. С. 331—334.

Людмила Іваннікова

ТОН (від грецького τόνος (tonos) — наголос) — 1) міра для вимірювання величини інтервалу, яка дорівнює двом півтонам; 2) звук, який має визначену висоту; 3) щабель ладу; 4) звук акорду (основний терцієвий, квінтовий); 5) у фольклорі — початковий звук співу, висота співу.

Людмила Єфремова

«ТРЕМБІТА» — державна заслужена (з 1951) хорова капела України, хоровий змішаний ансамбль, створений у Львові 1940. У репертуарі, крім українських народних пісень та інших фолкльорних творів (також інших слов'янських народів) — монументальні твори Л. Бетговена («Хор-фантазія»), Й. Гайдна (ораторія «Пори року»), М. Лисенка («Радуйся, ниво неполитая»), Станіслава Людкевича (кантати-симфонії «Кавказ» і «Заповіт»), В Моцарта («Реквієм»), Л. Ревуцького (поема «Хустина»), Д. Шостаковича («Пісня про ліси») та ін. 1995 за концертні програми 1992—1994 нагороджена Шевченківською премією.

Ірина Коваль-Фучило

«33-Й: ГОЛОД: НАРОДНА КНИГА-МЕМОРІАЛ» (Київ: Радянський письменник, 1991. 584 с.) Упорядкована письменником Володимиром Анатолієвичем Маняком та його дружиною Лідією Борисівною Коваленко. Це єдине свого роду унікальне видання, де вміщено тисячу свідчень очевидців і жертв найбільшої з трагедій XX ст. — українського голодомору 1932—1933. Матеріал згрупований за тодішнім адміністративно-територіальним поділом Української РСР, яка складалася з семи обл.: Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Київської, Одеської, Харківської, Чернігівської (до складу Української РСР входила також Молдавська АРСР), Редактор — Дзюбенко Н. Я. Художнє оформлення О. М. Кости та К. О. Рязанова. Книга поділена на розділи відповідно до кількості областей.

До кожного розділу, крім народних оповідань, подано публіцистичний коментар (Л. Коваленко та В. Маняка), коментар істориків (Владислав Ткаченко, Микола Троян, Ілля Шульга) та зразки документів із розсекречених архівів по кожній області. Книга має дві передмови та післяслово, ілюстрована великою кількістю фотографій 20—30-х років, зібраних упорядниками. У першій передмові «Голод: чому і як?» В. Маняк, співголова українського республіканського історико-просвітнього товариства «Меморіал», зазначив, що ця книга — перша спроба в українській книговидавничій практиці зібрати свідчення тисяч людей, що вижили, які правдиво і щиро відтворюють картини трагедій. Тут дослівно записано спогади ще живих учасників колективізації та жертв голодомору, «і їхні свідчення — безцінні». Також подав історію геноциду — його причини й передумови, Л. Коваленко, журналістка, у передмові «Духовна руїна» висвітлює наслідки трагедії для української нації, культури, мистецтва — це, насамперед, перервана традиція фольклорна, мовна, звичаєва, релігійна, моральна. Матеріал В. Маняк та Л. Коваленко розпочали збирати 1987, звернулися через газети «Літературна Україна» та «Сільські вісті». Крім письмових свідчень, які люди надсилали поштою, упорядники записували на магнітофонну плівку живі оповіді або по телефону та безпосередньо з уст очевидців, а далі розшифровували свої записи, вважаючи їх «документами найвищої проби», достовірність яких безсумнівна. Усього зібрали понад 6 тис. народних оповідань, до першого видання увійшла лише тисяча. Доля інших записів невідома — після несподіваної смерті обох упорядників архів їхній пропав. Тексти оповідань зберігають живу народну мову, стилістичні особливості та діалектні форми лексики різних регіонів та окремих оповідачів, хоч і зазнали певного редагування, адже це не є власне фольклорний збірник. Подано точні дані про оповідачів — прізвище й ім'я, рік і місце народження та проживання, освіта, короткі біографічні дані, фото. Автори спогадів — науковці, письменники, журналісти, вчителі, представники різних суспільних верств. Респонденти з вищою освітою, творча інтелігенція подали літературно оброблені тексти, їх швидше можна назвати мемуарами. Прості селяни, робітники, спогади яких упорядники записали, — носії фольклорної оповідної традиції, ці спогади помітно вирізняються з-поміж ін. текстів. Хоч книга В. Маняка не є безпосередньо фольклорне видання, однак вона має важливе значення для української фольклористики, адже на той час це — перше в Україні видання, де зібрано й опубліковано таку кількість власне фольклорних текстів, що становлять яскраву ілюстрацію до історії 20—30-х XX ст., є достовірним усним документом, варті дослідження як істориків, так і фольклористів. Спогади записані від очевидців, які пережили голод у зрілому віці, тому респонденти не лише констатували, але й аналізували зображувані події. Крім того, у спогади вплітаються численні зразки фольклору 20—30-х, що збереглися в пам'яті оповідачів: вірші, монострофи, приказки, анекдоти. Опублікована тут і відома «Дума про голод», яку журналіст Ігор Бугаєвич записав від кобзаря Єгора Мовчана разом зі спогадом про виконавця та з контекстом, у якому йдеться про обставини запису думи. Вихід у світ книги-меморіалу «33-й: голод» стимулював появу серії подібних видань, підготовлених як істориками, так і фольклористами, зокрема: «Український голокост 1932—1933: свідчення тих, хто вижив» за редакцією о. Юрія Мицика (Київ, 2003, т. 1 ; 2004, т. 2 ; 2006, т. 3 ; 2007, т. 4 ; 2008, т. 5 ; 2008, т. 6 ; 2010, т. 7 ; 2012, т. 8 ; 2013 т. 9; 2014, т. 10); «Українці та голод 1932—1933: фольклорні записи Василя Сокола» (Львів, 2003) тощо.

Людмила Іваннікова

ТРИХОРД (від гр. chordē — струна) — послідовність трьох звуків, розташованих поруч у межах терції. У народній музиці Т. може утворювати самостійний ладозвукоряд, що трапляється у давніх

наспівах календарно-обрядових пісень та у зразках дитячого фольклору. Т. належить до т. зв. вузькоамбітусних ладів.

Людмила Єфремова

ТРОЧЕНКО (ТРОТЧЕНКО, ТРОЧЧЕНКО) Дмитро Петрович (29.11.1862, с. Лютівка Богодухівського пов. Харківської губ. — 1933) — кобзар (харківська школа). Учився у Михайла з с. Довжик. Жив у м. Мерефа Богодухівського пов. Панотець кобзарського цеху. Панмайстер С. Пасюги та Ф. Милокума. За словами О. Сластіона, «грає на кобзі дуже добре, знає 4 думи і багато пісень».

Літ.: Сластіон О. Кобзарі. *Рідний край*. 1910. № 43. С. 11; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1. С. 357.

Ірина Коваль-Фучило

ТРУШ Іван Федотович (р. н. і см. н) — с. Сенча Лохвицького пов. Полтавської губ., помер у м. Житомир. Записав у Сенчі думи «Плач зозулі», «Сокіл і соколя», «Смерть козака на долині Кодимі».

Літ.: Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. Т. 1 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. С. CXLVI.

Ірина Коваль-Фучило

ТУРЯНИЦЯ Юрій Дмитрович (07.04.1929 с. Кальник, Підкарпатська Русь, Чехословацька республіка (нині — Мукачівський р-н Закарпатської обл.) — український фольклорист, краєзнавець, педагог. У 1953 закінчив філологічний факультет Ужгородського державного університету, у 1956 аспірантуру при кафедрі української літератури. У 1971 в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України захистив кандидатську дисертацію «Українські народні пісні про рекрутчину і солдатчину». Із 1960 по 2000 працював на кафедрі української літератури Ужгородсього державного уніеврситету. У 2003—2007 в. о. професора, завідувач кафедри української мови і літератури Київського міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Хустська філія). З вересня 2007 працює на кафедрі філології Закарпатського угорського інституту імені Ференці Ракоці II (м. Берегове). Усе своє життя збирав фольклор у селах Закарпаття, популяризував і вивчав твори різних жанрів різними мовами. Т. уклав, підготував до друку, з примітками, вступними статтями збірники: «Колядки та щедрівки» (1969), «Пісні Карпат» (1972), «Співанки-хроніки» (1972), «Казки одного села» (1979) — казки с. Горінчеве у записах текстів П. Лінтура, «Пісні наших предків» (1993) — у записах академіка А. Годинки, «Новорічно-різдвяні обряди і пісні Закарпаття» (1993), «Співанки про ягнятко» (2014) та ін. До інших збірок Т. увійшли також пісні інших народів, так, збірка «Колядує Закарпаття: чи веселити, пане газдо?.: колядки, kántálások, colinzi, slovenski koledy, weihnachtslieder, české koledy, polskie koledy» (2015) містить пісні-колядки різних нацменшин краю, зібрані самим автором. Книга відкривається ґрунтовною передмовою Т., в якій проаналізовано цей унікальний вид пісенного фольклору, адже, як відомо, на Закарпатті збереглося немало архаїчних текстів. Українські пісні поділено на дві групи: це колядки, або пісні релігійного змісту та вінчівки, світські твори. Усі твори подано мовою оригіналу, з додаванням нот. Наприкінці вміщено розділ з відомостями про інформаторів та зауваги про обставини збирання колядок. Збірка 2017 «Мирно жийте, люди» охоплює не тільки українські вояцькі пісні, а й угорські, чеські та словацькі, записані укладачем на теренах Закарпатської обл. Пісні відбивають події XVIII, XIX і XX ст. До кожної пісні також подається нотний запис, збірці передує ґрунтовна передмова і післямова, де Т. подає відомості при виконавців пісень та їх твори. Т. підготував також кілька книжок оповідок, легенд для дошкільнят і дітей молодшого шкільного віку «Як Ерла стала Говерлою», «Провесну-красну і Великдень» та ін. Вивчаючи історичні пісні Закарпаття, зокрема рекрутські та солдатські, Т. порівнював їх зі словацькими та угорськими, знаходив спільні і відмінні риси (Туряниця 1965; 1971; 1993). Він розглядає їх особливості, історію збирання і вивчення, основні теми та мотиви, поетику та стилістику, художні засоби тощо. Йому належить фольклористичний аналіз

Туряниця Юрій Дмитрович

пісень, зібраних Антоном (Анталом) Годинкою в історичній Угорщині. У післямові до книги «Народнопісенний ужиток Антонія Годинки» ідеться про фольклорні зацікавлення Годинки, збирання та фіксацію ним пісень, про класифікацію їх у збірці, й окремо про жанрові та художньо-стильові особливості творів.

Праці: Жанрові особливості народних вояцьких миролюбних пісень Закарпаття. Мирно жийте, люди: миролюбиві співанки вояцькі з вершин і низин закарпатських. Антивоєнні. Ужгород, 2017. С. 5—22; Колядки Закарпаття / упоряд., вст. сл., запис і підготовка текстів Ю. Д. Туряниця. Ужгород, 1992; Колядує Закарпаття : чи веселити, пане газдо?: колядки, kántálások, colinzi, slovenski koledy, weihnachtslieder, české koledy, polskie koledy./ упоряд., вступ. сл., підготовка текстів Ю. Д. Туряниця, 2015; Спільно з: В. В., Люта О. Г., Хланта І. В. Іван Сенько. Бібліографічний покажчик. Ужгород, 1997; Пісні наших предків / підг. текстів Ю. Туряниці, І. Удварі, А. Арпи. Будапешт; Ужгород. 1993; Новорічно-різдвяні обряди і пісні Закарпаття. Колядки Закарпаття. Ужгород : Карпати, 1992. С. 5—23; Співанки про ягнятко: 112 народних пісень Закарпаття про ягнятко та вівчарів / упоряд., вступ. ст. Ю. Д. Туряниця. Ужгород, 2014; Творець доброго, розумного, корисного. Будівничий культури: збірник матеріалів до 100-річчя від дня народження Петра Лінтура / упоряд. І. М. Сенько. Ужгород, 2010. С. 54—59; Тема рекрутчини в українських і словацьких народних піснях. *НТЕ*. 1965. № 4. С. 37—45; Украинские народные песни о рекрутчине и солдатчине: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Київ, 1971.

Літ.: Мушкетик Л. Фольклор українсько-угорського порубіжжя. Київ, 2013; Ю. Туряниця. Літературне Закарпаття у ХХ столітті: бібліогр. покажч. / укл. І. Хланта. Ужгород, 1995; спільно з: Хланта І. В., Іван Сенько. Бібліографічий покажчик. Ужгород, 1997.

Леся Мушкетик

У

УДЯНСЬКИЙ (ВУДЯНСЬКИЙ) Ераст Іванович (близько 1862 — ?) — кобзар (харківська школа). Жив у слободі Польова Деркачівської волості Харківського пов. (нині с. Польова Дергачівського р-ну Харківської обл.). Учень Г. Гончаренка. Кобзу, на якій грав, зробив, за словами самого кобзаря, «столяр з Вільшаної». За П. Тиховським, У. знав думи «Олексій Попович», «Удова і три сини», «Сестра і брат». Із псальм він знав, крім інших, псальму про Ахтирську Божу Матір. Як свідчить П. Тиховський, він записав від У. в травні 1901 варіант думи «Олексій Попович», а згодом порівняв цей варіант із варіантом думи від Г. Гончаренка.

Літ.: Тиховский П. Кобзари Харьковской губернии. *Труды Харьковского Предварительного съезда* / под ред. Е. К. Редина. Т. 2. Ч. 2. Харьков, 1902. С. 138.

Архіви: ЦДІАК України. Ф. 798. Од. зб. 178. Арк. 4—6.

Ірина Коваль-Фучило

«УКРАИНСКАЯ ЖИЗНЬ» (УЖ) (1912—1917) — російськомовний часопис, виходив у Москві. Мав на меті ознайомлювати суспільство зі станом і завданнями українського національного руху, оскільки, як зазначається у передмові до видання «Наши задачи (от редакции)», «русское общество утратило самое представление об Украине как национальном организме и стало трактовать украинство как простой «вариант русской культуры» (УЖ, 1912, № 1, с. 7). Головними редакторами журналу були публіцисти і визначні політичні діячі О. Саліковський і С. Петлюра. Видання журналу УЖ було організоване С. Петлюрою і виходило за кошти українських громад. У ньому публікувалися такі відомі державні і громадські діячі як М. і О. Грушевські, Д. Донцов, С. і О. Русови, С. Єфремов, О. Лотоцький, Д. Дорошенко, Агатангел Кримський, В. Науменко, М. Сумцов, С. Шелухін та ін. За 6 років вийшло 66 номерів журналу і в кожному з них знаходимо статті, присвячені пам'яті діяльності українських громадських діячів, які зробили свій внесок у розвиток української фольклористики: Т. Шевченко, М. Костомаров, Ю. Грибинюк, П. Чубинський, О. Русов, М. Лисенко, П. Житецький, Б. Грінченко, М. Драгоманов, М. Коцюбинський, І. Франко, М. Комаров, П. Єфименко, Ю. Федькович, В. Самійленко та ін., розвідки про організацію та діяльність ПЗВ РГТ, некрологи. Тут представлені феноменальні джерела про українську культуру, опубліковані в Москві російською мовою, українськими авторами С. Петлюрою, М. Сумцовим, С. Єфремовим, В. Антоновичем, О. Кістяківським (А. Хатченком), В. Науменком, О. і С. Русовими, В. Дорошенком, І. Лебединським, Ф. Вовком, О. Грушевським, Л. Білецьким, М. Данько, М. Жученком, П. Стебницьким (Смутком) та ін.

Праці: Петлюра С. Памяти д-ра Е. С. Грибинюка. *УЖ.* 1912. № 2. С. 92—93; С. Е. Некролог: Павел Игнатьевич Житецкий (1836—1911). *УЖ.* 1912. № 5. С. 123—124; Русов А. Н. В. Лисенко (Вместо некролога). *УЖ.* 1912. № 11. С. 9—19; Петлюра С. Памяти М. Коцюбинського. *УЖ.* 1913. № 4. С. 5—8; Петлюра С. И. Франко — поэт национальной чести. *УЖ.* 1913. № 6. С. 76—84; Дорошенко В. Памяти М. Комарова. *УЖ.* 1913. № 9. С. 86—93; Русова С. К 40-летию юбилею Юго-Западного отдела Императорского географического общества. *УЖ.* 1913. № 11. С. 28—39; Сумцов Н. Памяти П. П. Чубинского. *УЖ.* 1914. № 1. С. 31—34; Русов А. Воспоминания о П. П. Чубинском. *УЖ.* 1914. № 1. С. 39—43; Сумцов Н. Любимые народные песни Шевченка. *УЖ.* 1914. № 1. С. 18—23; Грушевский А. Из жизни киевского украинского кружка. *УЖ.* 1915. № 11—12. С. 33—40; Науменко В. А. А. Русов и его общественная и литературно-научная работа на Украине и для Украины. УЖ. 1916. № 1. С. 33—49; № 3. С. 14—32.

Літ.: Козар Л. П. Юго-Западный отдел РГО в исследовании Софии Русовой: фольклористический аспект. *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі.* Мінск, 2016. Вып. 21. С. 191—195; Козар Л.

Фольклористичний доробок О. Русова на сторінках журналу «Украинская жизнь». *Знакові постаті вітчизняної гуманітаристики в національно-культурному самоствердженні України.* Зб. ст. Київ, 2017. С. 229—242; Козар Л. 100—річний ювілей Т. Шевченка на сторінках журналу «Украинская жизнь» (1912-1917). *Наука і суспільство.* 2019. Берез.—квіт. С. 15—22.

Лідія Козар

УКРАЇНКА ЛЕСЯ (справжнє прізвище **Лариса Петрівна Косач-Квітка**; 25.02.1871, м. Звягель, тепер Новоград-Волинський Житомирської обл. — 01.08.1913, м. Сурамі Тифліської губ., Грузія) — видатна українська письменниця, перекладачка, фольклористка. Дитинство провела на Волині, у тісному єднанні з народнопоетичною стихією. У родині Косачів культивували традиції збирання фольклору — відомими фольклористами були її дядько М. Драгоманов, мати О. Драгоманова-Косач (Олена Пчілка), найближчий друг сім'ї М. Лисенко, чоловік К. Квітка. Живучи до 1879 у Звягелі, слухала народні пісні, легенди, казки від няньки та ровесників. До містечка приїздив М. Лисенко, і записи фольклору організовувала Олена Пчілка у себе вдома від гурту селян, працюючи спільно з композитором. Обдарована тонким музичним слухом і доброю музичною пам'яттю, Леся й сама рано почала записувати не лише тексти, а й мелодії пісень. У с. Жабориці спостерігала й записувала ігри на Великдень, у Луцьку — баладу про Бондарівну, легенди про Кармалюка, про Луцький замок. Мешкаючи з 1881 в с. Колодяжному Ковельського пов., збирала народні пісні, легенди, перекази, вірування, які згодом стали органічною частиною її поезії — це образи перелесника, велета, русалок, мавок, водяників і т. п. Особливе враження справило перебування в гостях у дядька Лева в с. Скулин Ковельського пов., який розповідав Лесі «про всяку лісову, водяну, польову силу». З кінця 80-х XIX ст. почала цілеспрямовано збирати і вивчати народну творчість, зокрема пісні. Важливу роль у формуванні наукового підходу до цієї праці зіграло спілкування із М. Драгомановим, М. Лисенком, О. Пчілкою, а також з І. Франком, Ф. Колессою. Фольклорні зразки, зібрані разом із братом Михайлом в селах Білінь, Перековичі, Миропілля, Любомль, Полонне, Скулин, Старі Кошари (Ковельський та Новоград-Волинський пов.) чітко паспортизовані (ці пісні згодом наспівала У. для запису К. Квітці). Про записи волинських пісень в с. Колодяжному на початку 90-х XIX ст. свідчить сестра поетеси Ольга Косач-Кривинюк, спільно з якою їх було здійснено. На той час У. мала два великі зошити пісень (тексти з нотами), які передала М. Лисенку, з часом вони загубилися серед великої кількості записів композитора. 1941 один з них розшукав у архіві М. Лисенка К. Квітка і передав до Луцького краєзнавчого музею. Це — понад 150 пісень, 40 з яких записані рукою Ольги, а решта — самої Лесі (О. І. Дей). Вона також додала 20 мелодій до веснянок і жниварських пісень. Їх уперше опублікував О. Дей у книзі «Народні пісні в записах Лесі Українки та з її співу» (Київ, 1971). Більшість пісень записано від дівчини Варки (Варвари Дмитрук), яка доглядала У. під час хвороби. Це календарно-обрядові пісні — ігрові веснянки («Володар» «Зайчик», «Шум», «Кривий танець», «Царенко», «Просо», «Подоляночка», «Коструб», «Жона»), жниварські, купальські пісні, весільні, колядки й щедрівки, рідкісні хрестинні та колодчані тощо. У. записала, а згодом наспівала М. Лисенку та К. Квітці пісенні зразки, які стали класикою українського фольклору: «Розлилися води», «А вже весна», «Женчичок-бренчичок», «Ой сивая зозуленька» (весільна), «Козака несуть», «Їхав козак через поле», «Ой у полі жито», «Пряля», «Піють півні», «Вишні-черешні розвиваються». В обробці М. Леонтовича вони стали всесвітньовідомими шедеврами. Перша завершена фольклористична праця У. «Купала на Волині» (1893) вміщує опис купальського обряду та 47 пісень з мелодіями. Цей матеріал надіслала У. І. Франкові, який опублікував лише літературну частину збірки, мелодії ж уперше опублікував О. Дей у вищезгаданому виданні, розшукавши їх в

Леся Українка

архіві М. Лисенка. Зіставивши записи мелодій, які зробила сама У., та з її голосу — М. Лисенко дійшов висновку, що композитор записував од неї пісні ще на початку 90-х XIX ст. О. Дей також вперше опублікував пісні, які У. записала в Карпатах і на Буковині (1901 вона записувала пісні з голосу Івана Франка в Буркуті на Гуцульщині). 1898 У. познайомилася з Климентом Квіткою. Відтоді музично-фольклористична діяльність поетеси відбувалася при безпосередній участі К. Квітки. З 1899 вона почала наспівувати К. Квітці свої пісні, і з його допомогою почала впорядковувати фольклорні збірки. Спільно з У. К. Квітка підготував до друку і видав три збірки українських народних пісень — він записав мелодії з голосу поетеси, подав вказівки на варіанти. До першої — «Дитячі ігри, пісні й казки з Ковельщини, Лущини, Звягельщини на Волині» (Київ, 1903) У. написала передмову, в якій висловила свої погляди на український фольклор. До другої — «Народні пісні до танцю. З нотами» (опублікував Ф. Колесса 1946) — вона готувала й примітки. Сюди ввійшли пісні, що їх зібрала сама У. (5 з них записано з голосу І. Франка). Мелодії зафіксував К. Квітка. Протягом 15 років композитор записав від У. більш ніж півтисячі мелодій, які згодом опублікував у класичному збірнику «Народні мелодії з голосу Лесі Українки» (Київ, 1917, ч. 1 ; Київ, 1918, ч. 2.). У. зробила неоціненний внесок у фольклористику не тільки як збирачка, але і як виконавиця народних пісень. У репертуарі У., крім календарно-обрядових пісень, записаних в с. Колодяжне, Миропілля Звягельського пов., у с. Чекно Дубенського пов., були пісні історичні, козацькі, рекрутські, ліричні, побутові, колискові, дитячі, жартівливі, баладні, танцювальні і, що найрідкісніше, — пісні до казок. Ці жанри складають окремі розділи збірки К. Квітки. В одному з листів до М. Драгоманова У. стверджувала, що зібраних нею пісень «ще ніхто не записував». Глибокий науковий підхід виявила поетеса до запису українських народних дум, які вона високо цінувала, любила і усвідомлювала не лише їх унікальність як «єдиного в світі жанру фольклору», а й актуальність на той час їхнього запису і, зокрема, запису мелодії разом з текстом думи. Разом із К. Квіткою У. 1908 власним коштом організувала експедицію, щоб записати на фонограф мелодії народних дум. Для цього поетеса визначила осередки, де найкраще збереглася кобзарська традиція (Полтавщина, Чернігівщина, Харківщина), виявила найталановитіших кобзарів (М. Кравченка, Г. Гончаренка, О. Сластіона), залучила до цього найкращих фахівців (зокрема Ф. Колессу, який записував мелодії дум на фонограф), власноруч записала тексти трьох дум від Г. Гончаренка. Записи ці видав Ф. Колесса 1913 у Львові («Мелодії українських народних дум»). У. записала також варіанти народних казок — «Про Котика і Півника», «Про Івашка», «Про дивну сопілку» тощо. Першим звернувся до її фольклористичної спадщини М. Лисенко. На зібраних нею матеріалах він побудував розділ дитячих ігрових пісень у виданні «Збірка народних пісень в хоровому розкладі, пристосованих до учнів молодшого і підстаршого віку у школах народніх. Упорядив М. Лисенко» (К., 1908). Частину з них згодом передрукував Ф. Колесса у збірці «Шкільний співаник» (1925), а також С. Титаренко в збірці «Дитяча розвага» (К., 1917). Класичні обробки М. Леонтовича. Я. Степового, Ю. Мейтуса, В. Кирейка дали в професійній музиці нове життя зразкам, які записала У.

Праці: Купала на Волині. *Життє і слово. Вістник літератури, історії і фольклору*. Львів, 1894. Кн. II, III. С. 276—283; 454—461; Квітка К. Збірник українських пісень з нотами. Гармонізація Б. Яновського. Київ, 1902. Дитячі ігри, пісні й казки з Ковельщини, Лущини і Звягельщини на Волині. Зібрала Л. Косач. Голос записав К. Квітка. Київ, 1903. 37 с.; Народні мелодії: З голосу Лесі Українки записав і упорядкував Климент Квітка. Київ, 1917—1918. Ч. 1, 2. 230 с.; Десять українських пісень / упоряд. Ф. Блуменфельд. Київ, 1921. 15 с.; Народні пісні до танцю. З голосу Івана Франка та Лариси Косач. Записав К. Квітка. *Леся Українка. До 75-річчя з дня народження. Збірник*. Львів, 1946. С. 15—42; Зібрання творів : у 12 т. Т. 9. Записи народної творчості / упоряд. та примітки О. І. Дея і С. Й. Грици. Київ, 1977. 431 с.

Літ.: Колесса Ф. М. Леся Українка і музичний фольклор. *Леся Українка. До 75-річчя з дня народження.* Львів, 1946. С. 59—74; Квітка К. Музично-фольклористична спадщина Лесі Українки. *Леся Українка. Публікації, статті, дослідження.* Київ, 1956. Вип. 2. С. 429—466; Ошуркевич О. Ф. Леся Українка і музичний фольклор. *НТЕ.* 1963. № 3. С. 42—48; Дей О. І. Фольклористичні погляди Лесі Українки. *НТЕ.* 1971. № 1. С. 64—71; Дей О. І. Володарка народної пісенної скарбниці. *Народні пісні в записах Лесі Українки та з її голосу* / упоряд., вступ. ст. і прим. О. І. Дея та С. Й. Грици. Київ, 1971. С. 5—39; Дей О. І. Збирачка й дослідниця народних поетичних скарбів. *Дей О. І. Сторінки з історії української фольклористики.* Київ, 1975. С. 151—199; Медвідський Б. До фольклористично-етнографічних інтересів Лесі Українки. *Українська мова і література в школі.* 1993. № 7—8. С. 59—61; Одарченко П. Леся Українка і українська народна творчість. *Одарченко П. Леся Українка: Розвідки різних років.* Київ, 1994. С. 62—71.

Людмила Іваннікова

«УКРАИНСКИЙ АЛЬМАНАХ» — один з перших українських літературних альманахів. Виданий українською та російською мовами 1831 у Харкові. Видавці І. Срезневський та І. Росковшенко. Містить 9 прозових та 23 поетичних літературних твори (автори І. Кульжинський, Г. Крилов, Є. Гребінка, Ф. Морачевський, Л. Боровиковський, О. Шпигоцький та ін. маловідомі поети-романтики), літературні переклади, есе, вірші-стилізації на теми фольклору, фольклорні записи. Наприклад, три пісні «Попід гаєм, гаєм, гаєм зелененьким», «Ой не стій, явороньку, над водою близько», «За Дунаєм, за Дунаєм, за рікою, за бистрою», як зазначено в примітці, надіслано видавцям з Обухова, повітового міста Київської губ. Ще 6 пісень, серед них «Ой ходив чумак сім рік по Дону», «Вийди, дівчино, вийди, рибчино, за гай по корови» та «А в Прилуці жар, жар» надіслав І. Г. Кульжинський, можливо, записані в Полтавщині або Харківщині. Решта — «Ой чий же се двір, приточив би свій», «Ой казали вражі люди, що я заміж не піду», «Дівка рибку варила, по кусочку ділила», «Черевички з рогозу не бояться морозу» — непаспортизовані. В альманаху вміщено декілька легенд про розбійника Гаркушу, які записав Орест Євецький, згідно з тодішньою едиційною практикою, російською мовою, лише окремі репліки персонажів передано українською. У преамбулі до публікації записувач зауважив велику популярність цього героя та легенд про нього, назвавши їх то «преданиями», то «анекдотами». У цьому ж виданні опубліковано дві українські думи, що «доставлены И. И. Срезневским» — про Олексія Поповича та про Азовських братів. Ці зразки — серед перших, поряд зі збірником М. Цертелєва, фіксацій народних дум, до того ж набагато повніші їх варіанти. У »Запорожской старине» І. Срезневський заявив, що ці записи зробив Опанас Шпигоцький. Питання це так і залишилось відкритим. К. Грушевська лише зауважила, що ці варіанти могли бути записані 1825—1826 і що вони залишилися «щасливим випадком» у польовій та едиційній практиці Срезневського-збирача, який згодом «не вдержався на висоті сих своїх початків». Очевидно, думи були записані безпосередньо з уст виконавця зі збереженням усіх мовних особливостей, ритмомелодики вірша, їх могла зробити людина, яка весь час перебувала в україномовній фольклорній стихії і сама була носієм цієї мови, тож імовірно, що це записи О. Шпигоцького.

Літ.: Украинский альманах. Харьков, 1831. 136 с.; Запорожская старина. Издание Измаила Срезневского. Харьков, 1833. Ч. 1. 132 с.; Срезневский В. Из первых лет научно-литературной деятельности И. И. Срезневского. Санкт-Петербург, 1898. 39 с. (Рецензія: *КС.* 1898. Кн. 3. С. 117—120); Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. Т. 1 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. С. XXXV—XXXVI; Срезневський В. І. Про збирачів українських пісень. *Записки історичного-філологічного відділу УАН.* Кн. 13—14. Київ, 1927. С. 76—82.

Людмила Іваннікова

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ПІСНІ У ЗБІРНИКАХ МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА. М. Максимовича вважають зачинателем модерної української історіографії — завдяки йому «малоросійський субнаціональний наратив перетворюється на український національний наратив» (С. Плохій). Він був одним із перших романтичних народників, який обстоював думку про органічний зв'язок між Київською Руссю й козацькою добою в

історії України. Офіційному імперському тлумаченню історії М. Максимович протиставив «третю традицію» (З. Когут) — народну творчість, подану ним у 3-х збірниках українських народних пісень (1827, 1834, 1849). До появи цих видань такі пісні з'являлися в російських рукописних і друкованих пісенниках. «Маніфестом українського народництва» назвав М. Грушевський передмову до першого збірника — «Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем» (Москва, 1827). Це була спроба «вияснення народної оцінки української історії, її тяглості і неперервності...» (М. Грушевський). Назву «малоросійські» М. Максимович запозичив з титульної сторінки «Енеїди» І. Котляревського (у заголовках наступних збірників пісні названо вже «українськими»). Перший збірник складається з 4-х книг (розділів) — у трьох із них (без заголовків) уміщено 100 фольклорних творів, у четвертому («песни обрядные») — 22 обрядові пісні: колядки і щедрівки, веснянки, троїцькі, купальські, обжинкові, зажинкові, весільні. П. Попов зазначав, що в перших трьох книгах збірника опубліковано 100 пісень, хоча насправді серед цих текстів були і думи — точний передрук двох дум зі збірника М. Цертелєва: «Виїзд козака» (без заголовка) та «Дума о походе Хмельницкаго в Молдавию». У збірнику М. Максимовича вперше в етнографічній літературі було вжито слово «дума». Особливістю українських народних пісень М. Максимович уважав прояв у них різних способів життя: «наїзницького», пастушого й землеробського. Порівнюючи українські й російські народні пісні, М. Максимович вказав на різницю між їхнім психічним складом. Він поділив пісні на «чоловічі» й «жіночі»: до перших, зокрема, належать думи («героїчні піснеспіви», що стосуються переважно часів Гетьманства), а до других — обрядові пісні. До збірника увійшли і пісні літературного походження («Їхав козак за Дунай» та ін.). Другий збірник — «Украинские народныя песни, изданные М. Максимовичемъ» (Москва, 1834) — був першою спробою (твердження В. Данилова) дати corpus народних пісень, які висвітлюють історію України, що на 40 років випередила «Исторические песни...» В. Антоновича й М. Драгоманова. У передмові М. Максимович згадував М. Цертелєва, М. Гоголя, І. Срезневського, І. Крамаренка, О. Бодянського та З. Доленґу-Ходаковського, фольклорні записи яких використав у збірнику. Він складається із 3-х книг: у першій опубліковано тексти народних дум, у другій — «песни козацкие былевые» (козацькі історичні пісні), у третій — «песни козацкие бытовые» (козацькі побутові пісні). У збірнику пояснюються терміни, що стосуються козацького життя: кошовий, отаман, курінь, громада, рада, січ, народні назви країн і країв (Гетьманщина, Московщина, Шведчина, Волощина, Туреччина, Білоцерківщина, Полісся, Поділля, Покуття), вказуються категорії козацтва та козацького війська (реєстрові, охочекомонні, компанійці, сердюки, кравчина). Друкуючи тексти дум, М. Максимович дотримувався хронологічного принципу: 1) думи про козацтво часів унії; 2) думи про козацтво від повстання проти унії до смерті Б. Хмельницького; 3) думи про козацтво після Б. Хмельницького. К. Грушевська вважала, що на цьому збірнику М. Максимовича позначився вплив І. Срезневського (йдеться про комбінування варіантів у думі «Про втечу трьох братів із Азова» та в думі про Олексія Поповича). Упорядник передрукував також і дещо з фальсифікатів «Запорожской старины» («Похід на поляків» тощо). Пісні про події після скасування Гетьманщини М. Максимович поділив на 4 категорії: задніпровські (про Харка, Гонту, Залізняка), запорозькі, малоросійські та чорноморські. Останню (четверту) книгу збірника впорядковано за жанровим принципом (пісні військові, бурлацькі, гайдамацькі, чумацькі). «Сборник украинских песень, издаваемый Михайлом Максимовичем» (Київ, 1849) Р. Кирчів назвав «менш оригінальним щодо самого матеріалу», хоча К. Грушевська вважала, що це була «найцінніша й найбагатша збірка» М. Максимовича. Збірник складається з 2-х «відділів»: у першому опубліковано 20 зразків українських народних дум, у другому вміщено «жіночі» (за класи-

фікацією М. Максимовича) пісні — колискові та материнські. У цьому виданні М. Максимович «нарешті дійшов до скристалізованого означення поетичної форми дум, якого ніяк не міг знайти у своїх попередніх збірниках» (К. Грушевська). У всіх трьох виданнях (особливо у другому й третьому — 1834 й 1849) М. Максимович зосередився на козацькому епосі, чим долучився до творення козацького міфу — це була одна з перших спроб подолання великого імперського наративу.

Літ.: Грушевська К. Збирання і видання дум в XIX і в початках XX віку. *Грушевська К. Українські народні думи* : у 2 т. Т. 1 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. С. XIII—CCXX; Савченко Ф. Перший збірник українських пісень Максимовича. 1827—1927. Київ, 1928. 57 с.; Данилов В. Другий збірник українських пісень М. О. Максимовича з 1834. *Україна*. 1929, Кн. 27 (Жовтень-листопад). С. 14—30; Українські пісні, видані М. Максимовичем: фотокопія з видання 1827. Київ, 1962; Медвідський Б. Збірник «Українські народні пісні» Михайла Максимовича. *Сучасність*. 1984. Ч. 12 (284). С. 16—34; Грушевський М. «Малоросійські пісні» Михайла Максимовича і їх роль в розвитку українознавства. *НТЕ*. 1996. № 5—6. С. 27—37; Когут З. Коріння ідентичности: Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ, 2004. 353 с.; Кирчів Р. Маніфест української фольклористики. *НТЕ*. 2008. № 6. С. 46—59; Плохій С. Великий переділ: Незвичайна історія Михайла Грушевського. Київ, 2011. 600 с.

Тетяна Шевчук

УСНА ІСТОРІЯ — 1. Напрям соціально-гуманітарних досліджень, основний предмет якого — суб'єктивний досвід окремої людини. **2.** Методика у соціальних науках, яка полягає у залученні до аналізу нової категорії джерел — особистих свідчень, поряд із писемними джерелами і матеріальними об'єктами. **3.** Різні форми історичних документів, створені за допомогою методу інтерв'ювання, рідше анкетування, особисті письмові свідчення (мемуари, листи, письмові звернення, автобіографії, щоденники, дорожні нотатки, привітальні листівки тощо). **1.** На сьогодні гуманітарні дисципліни не виробили остаточного визначення УІ Дослідники наголошують на її міждисциплінарності, увазі до особистого досвіду. Процес становлення УІ як напряму досліджень пройшов певні етапи і в кожній країні мав свої особливості. в Україні такі дослідження тривали вже в 1820-х і навіть раніше. Українські історики XIX ст., починаючи з І. Срезневського, А. Скальковського й закінчуючи Я. Новицьким і Д. Яворницьким активно залучали усноісторичні матеріали. Це яскраво засвідчує праця Я. Новицького «С берегов Днепра». Водночас варто внести уточнення в позицію науковців, які вважають саме Я. Новицького родоначальником У. І., адже перші фіксації усноісторичних свідчень зробили ще літописці козацької доби Самійло Величко, Григорій Граб'янка. Щодо УІ України — тут слід назвати імена архієпископа Гавриїла (Розанова), І. Срезневського, А. Скальковського. Так, Гавриїл, архієпископ Катеринославський, Херсонський і Таврійський (1781—1858), якого Д. Яворницький вважав першим дослідником історії Південної України, один із перших записував не лише легенди і перекази, а й спогади старожилів, вважаючи їх вартим уваги історичним джерелом, використовував їх у своїх історичних працях. Збирання усних історичних свідчень стало основою для написання хоч і невеликої за обсягом, але надзвичайно важливої за значенням книги оповідань колишнього запорожця М. Коржа (1731—1835), розповіді якого Гавриїл закінчив записувати ще 1831. Ці записи, поруч із «Запорозькою старовиною» І. Срезневського якраз і слід вважати першими записами матеріалів з УІ України. Він перший опублікував свої записи спочатку в «Журнале Министерства народного образования» (1836, кн. V, 1839, кн. II), а згодом і окремою книгою (Одеса, 1842, 94 с.) під назвою «Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа». Книга репрезентує перекази про с. Михайлівку, спогади М. Коржа про своє життя, розповіді про запорозькі звичаї, обряди, юридичні звичаї, про руйнування Січі, про стародавні запорізькі поселення і про заснування м. Катеринос-

лава. Отже, архієпископ Гавриїл якраз заклав новий напрям історико-археографічних досліджень, який актуалізувався і в працях Я. П. Новицького. Водночас записи Гавриїла (Розанова) були здійснені й опубліковані російською мовою, записи ж Я. Новицького, здійснені через 50—60 років, виконані й подані за зовсім іншими едиційними принципами, і значний вплив на це мали насамперед досягнення фольклористичної науки кінця XIX ст. Учений подавав усноісторичні свідчення паралельно з архівними даними. Так, історія с. Гупалівка розкрита за розповідями старожилів. Автор порівнює офіційні дані з тими, які збереглися в народній пам'яті, і тим самим підкреслює, що УІ села повніша, детальніша, іноді навіть правдивіша, а загалом — цілком правомочна, хоча існує як альтернатива до офіційної. Уже в той час ці матеріали й справді були важливим джерелом для науки. Учені пояснюють увагу до усноісторичних оповідей, а також до інших документів особистого походження різними причинами. Серед найважливіших — повернення голосу звичайній людині, зміна підходів до вивчення пам'яті та суб'єктивності, а в умовах пострадянської дійсності — відкриття замовчуваних, заборонених тем, своєрідна хоча б часткова реабілітація тих громадян, соціальних верств, які були покривджені тоталітарною епохою. Дослідники прагнуть виявити набір правил поведінки людини у складних природних та/і соціальних умовах та під час техногенних катастроф, примусових міграцій тощо, описати специфіку психологічних процесів адаптації індивіда до кризових ситуацій, подолання життєвих труднощів. У фокусі дослідницького інтересу УІ перебуває гуманітарна складова певної події, соціальні аспекти функціонування українського суспільства, адаптація до викликів та екстремальних умов, пошук стратегій виживання у ворожому середовищі. Інша причина полягає в тому, що певні сфери людського життя, як-от повсякдення, жіноча історія, не були охоплені офіційним історичним документуванням. Тому такі сфери залишилися не промовленими, не актуалізованими в документах і не проаналізованими історичною наукою. «Мікроісторія біографічних розповідей повертає індивідам — чоловікам і жінкам — їх власний спосіб розуміння пережитого» (Г. Грінченко). Психологи зазначають, що промовлення, вербалізація власної історії допомагає людині залишити важкі спогади позаду, певною мірою позбутися цього тягаря, не носити його в собі. Тобто студії УІ мають важливе суспільно-історичне значення. Увага до скривджених соціальних пластів означає певну їхню реабілітацію, оскільки раніше в контексті історичних подій для них не було місця. В Україні дослідники усноісторичних наративів об'єднуються в наукові спільноти, які вже мають свої устави, правила, традиції. Найвідоміші такі організації: Інститут історії Церкви (ІІЦ) Українського католицького університету, де праця над збором і аналізом усних свідчень триває від 1992; «В основу діяльності ІІЦ було покладено методику «живої» або «усної» історії — збирання й наукового опрацювання спогадів очевидців про насильницьку ліквідацію УГКЦ атеїстичною радянською владою і релігійне життя її вірних, духовенства та ієрархії в катакомбах» (http://ichistory.org.ua/iic); Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького (засноване 1997) — громадська організація, творче культурно-просвітне об'єднання, яке до сьогодні зібрало й опублікувало 10 томів «Усної історії Степової України»; це наукове товариство об'єднало у своїх лавах усіх науковців-істориків не тільки запорізького регіону, а й Дніпропетровщини, Донеччини, Херсонщини, наукові інтереси яких пов'язані з історією Південної України; Українська асоціація усної історії — недержавна добровільна громадська організація, яка 2016 відзначала своє десятиліття і була створена як «інформаційно-консультативний й координуючий центр, зорієнтований на об'єднання інтелектуального потенціалу вітчизняних представників всіх дисциплін, які у своїй практиці застосовують метод усної історії або так чи інакше працюють з

отриманими методом інтерв'ювання джерелами. Утворення зазначеного центру не в останню чергу диктується також необхідністю інтенсифікації наукових зв'язків з представниками цього напрямку інших країн з метою рівноправної взаємодії в межах європейської й світової наукової спільноти» (http://oralhistory.com.ua). Найчастіше основним предметом УІ є певна подія із недалекого минулого (приблизно століття); причому певна незначна частина її учасників живе і в наші дні. Саме тому чи не найважливішим завданням зазначених наукових осередків є збір і публікація усних свідчень, тим більше, що з плином часу безпосередніх свідків та учасників таких подій стає дедалі менше. Нині маємо кілька фундаментальних видань таких свідчень. Крім уже згаданої десятитомної «Усної історії Степової України», існує також десятитомне видання «Український Голокост 1932—1933: свідчення тих, хто вижив». Упорядник, професор, доктор історичних наук, отець Ю. Мицик так означує основний зміст видання: «У книзі вміщено свідчення тих, хто пережив одну з найжахливіших трагедій в історії людства — Голодомор-геноцид 1932—1933 рр., спрямований на вигублення українського народу. Спогади, які збиралися понад 10 років, дають змогу побачити дію страхітливого механізму знищення українського селянства, відновити замовчувані досі сторінки історії рідного краю». Загалом серед усіх подій XX ст. саме про трагедію Голодомору зібрано й опрацьовано чи не найбільше свідчень. Здійснено записи, публікації й аналіз спогадів про часи революції, воєн, післяреволюційний час, розповідей примусових робітників у нацистській Німеччині, усних свідчень про насильницьке переселення українців унаслідок так званої операції «Вісла», розповідей учасників національно-визвольної боротьби, політв'язнів ГУЛАГу, переселенців із чорнобильської зони після Чорнобильської катастрофи 1986, переселенців із зон затоплення водосховищами. Фольклористи мають значний досвід інтерв'ювання, безпосередньої роботи з оповідачами, оскільки це від початку цієї науки основний спосіб збору джерельного матеріалу, вони здійснили критичний аналіз особливостей польової роботи. Дослідники усної словесності порівнюють природній перебіг і побутування багатьох фольклорних жанрів і обрядів, здійснюючи записи методом включеного спостереження, із записами на замовлення. Це дає змогу виявити, про що не говорять інформанти, оскільки думають, що це й так зрозуміло, що вони незумисне чи навіть зумисне не розповідають, не помічають. Саме тому висновки фольклористів про специфіку вербалізації дуже важливі. Важливою умовою правдивого відтворення предмета дослідження для У. І. є множинність записів, тривалість роботи, присвяченій певній проблемі. Саме це дає змогу виявити табуйовані моменти, відкрити самоцензуровані фрагменти, повніше виразити історичну правду. Тут важлива студія Р. Кирчіва «Двадцяте століття в українському фольклорі». Автор проаналізував фольклорну рецепцію доленосних суспільно-політичних подій, постатей діячів, думок, переживань і тогочасних настроїв; присвятив особливу увагу процесу політизації ідейного змісту фольклорного слова у зв'язку з різними етапами суспільного життя України в умовах тоталітарного режиму. Дослідник наголошує, що в українській традиції народне слово завжди було важливою зброєю проти поневолення: «Духовна опозиція українського народу до чужинського поневолення його землі, загарбницьких нападів і воєн упродовж багатьох століть знаходила свій вираз не тільки в пермантній фізичній боротьбі за волю і державну незалежність, але й у його Слові. Ця свободолюбна ідейна наснага українського фольклору відзначається широким змістовим діапазоном від утвердження особистісної волі, що не суперечить традиційним морально-етичним і релігійним засадам життя, до відстоювання права народу самому розпоряджатися своєю долею і на власне державне самовизначення» (с. 68). Праця містить важливий матеріал для

істориків — дослідників періоду Другої світової війни, оскільки автор здійснив аналіз опублікованого й архівного матеріалу про події того часу (див. розділ «Друга світова війна в усній словесності українського народу») (с. 281—409). Про життя українських остарбайтерів у неволі автор зазначає: «Ця людність не загубилася, не заникла у цих украй несприятливих обставинах, вона шукала свого утвердження на чужині, оперта на різні власні організаційні форми і структури, налагоджувала церковне життя, створювала школи, товариства, художні колективи, діяла і творила, в тому числі творила і в сфері усної народної словесності» (с. 336). Ці висновки суголосні із наведеними міркуваннями О. Кісь про стратегії виживання українок в ГУЛАГу. Про фольклор воєнного часу і підходи до нього усних істориків і фольклористів писала дослідниця текстології і семантики усноісторичних наративів про Першу світову війну О. Кузьменко. Вона підсумовує, що народне слово «не вписувалося за змістом у дозволені радянською владою ідеологічні схеми». Це стосується розповідей про національно-визвольний рух і боротьбу УПА. Фольклористичний аналізом усноісторичних оповідей про певну подію важливий і корисний відстеженням комунікативних закономірностей, які впливають на всі усні свідчення, а особливо на записані через певну часову дистанцію. Людям властиво вербалізувати свої роздуми, почуття, досвід за певними схемами, законами, нормами і канонами, які побутують у суспільстві. Ця, так би мовити, диктатура слова виявляється на різних рівнях тексту (ідейному, тематичному, номінативному, семантичному) й контексту (від світоглядних установок і суспільних стереотипів, які впливають і визначають основні ідеї ще не створеного спогаду, до ситуації запису, ролі записувача) й дає змогу дослідникові слова виявити основні закономірності, принципи, засади побудови спогаду (про це також див.: Історизм фольклору). Сьогодні гуманітарний, історичний, науковий, культурний, ідейний потенціал усноісторичних наративів приваблює чимало дослідників. І в Україні, і в інших країнах щороку відбувається чимало наукових конференцій, присвячених проблемам цієї царини. **2.** Домінуючим методом запису та принципом публікації матеріалів УІ є різні види інтерв'ю. Ним послуговуються соціологія, психологія, етнологія, культурна антропологія, фольклористика. Інтерв'ю в рамках міжнародних проектів часто записують за методикою, розробленою німецькими соціологами Ф. Шутце та Г. Розенталь. Вона передбачає три фази опитування: перша — відкрита, коли респондент у довільній формі розповідає про своє життя, друга — уточнювальна, третя — фаза відкритих запитань. Використання такого типу наративних джерел дає змогу розглянути внутрішній світ людини, її емоційно-духовне життя, стосунки з близькими людьми в родині та поза нею, що далі робить можливим показати індивіда не лише як об'єкт контролю з боку соціальних інститутів та владних структур, а також і як активного суб'єкта, діяча, навіть в умовах тоталітарного обмеження особистої свободи. **3.** УІ називають масив різних форм історичних документів, створених за допомогою методу інтерв'ювання, рідше анкетування, особисті письмові свідчення (мемуари, листи, письмові звернення, автобіографії, щоденники, дорожні нотатки, привітальні листівки тощо). Увесь цей матеріал є явищем традиційної народної культури. Це комплекс знань певного індивіда чи колективу про своє минуле на основі власного чи колективного досвіду поколінь, втілений у різноманітних формах. Найпоширеніші серед них — меморати (спогади, або усні мемуари, автобіографічні наративи, усні повідомлення, свідчення очевидців, усні спогади суто інформативного характеру тощо), які в процесі трансмісії перетворюються на фабулати (це стосується лише тих фабулатів, до яких виявлений колективний інтерес). Досить поширеною номінацією є термін усноісторичний наратив. Усноісторичний наратив — це універсальний вид усної комунікації, найбільш динамічний серед

усіх інших видів, бо він має довільну форму, виникає спонтанно як реакція на ситуацію (приміром, на запитання історика, етнографа-записувача), не обмежений розміром, може бути коротким, на 1—2 речення, як, наприклад, відповідь на запитання, і досить довгим, залежно від кількості накопиченої в пам'яті реципієнта інформації, потреби висловитися, від запитів слухача чи записувача, від обставин запису або спілкування, від духовного зв'язку між слухачем та оповідачем, від мети висловлювання тощо. Такий усноісторичний наратив може вміщати різноманітну інформацію — відомості з історії та етнографії, міфологічні уявлення й вірування, — і при цьому не втрачати ідейної та художньої цілісності. Він найкраще зберігає стиль та індивідуальні риси мовця. Усна розповідь, переказ як вид усноісторичного наративу (тобто переказування, а не переказ як жанр) — це форма і спосіб передачі інформації від одного носія до іншого, від колективу до колективу, від покоління до покоління, а отже й спосіб і форма передачі історичної пам'яті, тобто основний засіб усної трансмісії. Сукупність таких розповідей — це і є усна історія. У монографії «Усні народні оповідання» С. Мишанич писав: «Фольклоризація родинних спогадів має той же характер і ті ж закономірності, що й фольклоризація будь-яких спогадів, і проходить ті ж етапи: частина оповідей стирається з пам'яті, частина близьких за змістом зливається в один спогад і згодом трансформується в переказ чи в легенду» (с. 162). Дослідник виділяє навіть такий проміжний вид усного наративу, як «оповідання-перекази, які в силу значної епічної дистанції від самої події часто уже не можуть бути чистими меморатами і ще не стали переказами у повному розумінні цього слова, обростаючи водночас елементами вірувань, що надає їм рис легенди» (с. 263). До фабулатів можна зарахувати усні народні оповідання, оповіді, бувальщини, пригоди, переказані зі слів інших осіб, образні розповіді про події з недавнього минулого, переказані від першої та від третьої особи з посиланням на власний досвід чи авторитет іншого оповідача з оцінкою його розповіді. Фабулати — це перекази, що ґрунтуються на історично-реалістичній основі (родинна історія, локальна історія, народна географія і топографія). У таких текстах видно, як історія стає фольклором, а фольклор — історією, «переплавляючись у творчому горнилі місцевої традиції» (І. Павленко). Про змінність спогадів із тенденцією до певної уніфікації писав ще М. Левченко у статті «Оповідання селян за часи громадянської війни на Вкраїні», зазначаючи, що записувати такі тексти треба «якнайшвидше, бо щодалі це буде важче робити, й записи дальші не матимуть такого правдивого характеру, як теперішні» (с. 68). Левченко пише про наступну фольклоризацію таких свідчень: «Записи, роблені пізніш (р. [19]25—[19]26-го) уже втрачають цей характер історичної документальности, і наближаються до казки й легенди» (с. 68). Схожих висновків дійшов і С. Мишанич. Він писав, що усні оповідання — це «такі оповіді чи розповіді про події із повсякденного життя, учасники чи очевидці яких з метою емоційного впливу на слухачів широко використовують засоби і прийоми, вироблені усною оповідною традицією; емоційна пам'ять оповідача орієнтована при цьому на суспільну значимість спогаду та на конкретну ситуацію, в якій відбувається бесіда, на інтереси слухачів» (с. 7). С. Мишанич слушно підсумував, що «усні спогади завжди перебували поряд із фольклорною прозою, відчували на собі вплив останньої та, із свого боку, впливали на неї всіма засобами, починаючи від оновлюваного щоденною побутовою практикою словника й завершуючи сюжетами та художніми засобами, розробленими усними спогадами» (с. 165). Фольклорист виділив певні мовленнєві ситуації і пов'язані з ними різновиди усних оповідань, наголосив на важливості фактора ситуативності, тобто промовленні слова в певному усталеному взаємно знайомому колективі, зі схожими установками і цінностями. Обов'язковою

складовою зміни історичної інформації в оповідях є узагальнення, міфологізація персонажів. Якщо запис зроблений від безпосередніх очевидців подій, то в ньому відображені реальні події та особи, наділені звичайними людськими рисами, що знаходять підтвердження в історичних документах. Однак з часом під впливом традиційного світогляду та естетичних смаків фольклорного середовища герої розповіді зазнають художньої трансформації в народній пам'яті в бік узагальнення, міфологізації, стають органічною частиною усної традиції певного регіону, причому фольклоризація усноісторичного наративу відбувається не лише в процесі трансляції в часі, а й у просторі: чим більш віддалена територія від ареалу виникнення й активного функціонування фольклорних та усноісторичних наративів цієї тематики, тим більш віддалені вони від реальної історичної правди. Для аналізу структурно-тематичних особливостей вторинних оповідей, тобто спогадів почутого від безпосередніх учасників, важлива узагальнююча підсумкова стаття Л. Іваннікової «Голодомор у с. Губча Хмельницької обл.: причини, наслідки, історична пам'ять». Студія присвячена усноісторичним наративам про Голодомор. Авторка тривалий час записувала спогади різних вікових категорій. Це дало змогу порівняти записані свідчення: перші записи були здійснені від респондентів, які пережили голод у зрілому віці. Ці записи найбагатші за фактажем і найцінніші в історичному плані. Пізніші записи (2006—2009), зроблені від тих, хто пам'ятає голод як найперші дитячі враження. Ця категорія оповідачів звертала увагу більше на власний психологічний стан, на власну сім'ю, іноді торкалась пам'яттю близьких сусідів або окремих, вражаючих картин, випадків. Їхні розповіді фрагментарні, однак емоційно насичені, спрямовані більше на наслідки голодомору, з проекцією на роки війни та післявоєнний період. Третя категорія оповідачів — це ті, які самі не пережили голод, але знають про нього з розповідей своїх рідних. Їхні спогади — це родинна пам'ять, вони хоч і не виходять за межі свого роду, та все ж є свідками і обвинувачами того режиму, який скалічив долі і душі, і особливість їхніх розповідей така, що вони завжди намагаються розібратись у тому, що сталося, з'ясувати для себе причини і наслідки трагедії. Такі самі типологічні характеристики властиві і для інших усноісторичних наративів про визначальні події в житті народу. Про текстуальні закономірності усноісторичних наративів важливі слушні спостереження російського фольклориста С. Неклюдова, які він виклав у студії «Зауваги про історичну "пам'ять" у фольклорі». Мова йде про комунікативні особливості усної традиції, механізми відбору, ієрархізації, редукції і компресії життєвого матеріалу, точніше його проекцій у суспільній пам'яті і їхню роль у формуванні «історичного наративу». Сучасний досвід фольклористики дає підстави стверджувати, що «реально традиція доносить до нас не так інформацію про минуле, як матриці суспільної свідомості, які найчастіше мають міфологічний генезис (точніше, історичні спогади відібрані і структуровані згідно з цими матрицями)» (С. Неклюдов). Тобто усна епічна розповідь — це не недосконала фіксація історичних подій, не поганий спосіб збереження інформації, а конструювання з історичних спогадів свого — епічного — світу. Так «типологія» панує над «історією», у формуванні епічного світу беруть участь мало вивчені механізми відбору, ієрархізації, редукції, компресії, інтерпретації життєвого матеріалу. Про традиційність спогадів, присвячених XX ст., пише дослідниця усної прози О. Бріцина, досліджуючи оповіді про різні періоди XX ст. (дореволюційні часи, колективізація, голод, війна, визвольні змагання, «хороші» та «погані» часи другої половини XX ст., переселення внаслідок Чорнобильської катастрофи): «Розглядаючи ці тематичні цикли, неважко помітити, що індивідуальний досвід оповідачів <...> має багато спільного. Наративи мають виразні риси традиційності. Вона виявляється і при розгляді текстів усних оповідей так званого

традиційного середовища, селянського, і при аналізі інтерв'ю з міськими жителями, адже, на наше переконання, механізми традиції виявляються в обох випадках. Традиційні риси виявляються на різних рівнях. Зокрема, найвиразнішими є світоглядні стереотипи, що виявляються у незвичайній для індивідуальних оповідей уніфікації сприйняття й оцінок певних історичних періодів: життя за панів, період колективізації, часи Брежнєва, сучасність та ін. Здавалося б, індивідуальний досвід оповідачів мав би зумовити розмаїтість та складність оцінок. Проте якщо в оцінці сучасності переважають дві фарби — чорна та біла, то інші періоди отримують дивовижно стабільні характеристики, властиві хіба що традиційним фольклорним з'явам: оповіді про панів зазвичай зосереджуються на тому, яким хазяйновитим та щедрим був пан <...> Про часи колективізації та зселення хуторів розповідають як про соціальне насилля, що мало жорстокі форми <...> Одностайно позитивно оцінюються часи правління Брежнєва, висловлюється жаль за тими часами, при цьому респондентів не бентежить ні співвідношення грошових одиниць, ні порівняльні розміри пенсій та зарплат, ні, зрештою, об'єктивні факти про стан тогочасної економіки та тотальний дефіцит <...> Так само ідеалізований характер мають і родинні історії про батька та матір та ін.» (О. Бріцина). Ознакою уніфікації, типізації оповідей від респондентів, які пережили ту чи ту подію, є презентація свого спогаду в руслі спільної ідеї. Так, в оповідях про біженство внаслідок Першої світової війни, яке є основним предметом дослідження варшавської журналістки білоруського походження А. Примаки-Онішк, провідною є ідея втрати. Саме тому оповідіч не думає і жодним словом не прохопиться про плюси пережитої події, про здобутий за той час досвід. Так, у спогадах ніхто не говорить про те, що люди стали відкритими до нового, відважнішими, готовими сприймати незнане. Такі слушні висновки роблять дослідники цього історичного явища. За інших умов осягнення цього тривало б, мабуть, кілька поколінь (s. 320—322). Крім цього, у дослідженні примусового біженства 1915 А. Примака-Онішк порушує цілу низку тем, які могли б пройти повз увагу класичних істориків. Так, вона застановляється над долею молодих дівчат, які втратили родину. Такі особи ставали легкою здобиччю нечесних людей, які поступово навертали осиротілих жінок на стежку проституції (s. 114). Уніфікація презентації життєвого досвіду чітко простежується на матеріалі спогадів примусових переселенців операції «Вісла» і переселенців із зон затоплення водосховищами. Спільним у досліджуваних текстах є фактор примусовості переселення, а тому в оповідях закономірно виникає опис трагізму втрати. В обох випадках люди втрачали оселю, землю, руйнувалася сільська громада. Проте ціннісна піраміда втрати в оповідях різна. Інформанти завдяки епічній дистанції (термін С. Мишанича, с. 114) від описуваних ними подій, виділяють для себе найважчу втрату. І ця найважча втрата в аналізованих історичних подіях — різна. Так, найцінніше, що втрачали переселенці із зон затоплення, — це дім і земля. А переселенців операції «Вісла» не просто позбавляли прадідівської землі і хати, — їх намагалися сполонізувати. Феномен вирішальності найважчої втрати впливає не лише на структуру оповіді, мемуару чи меморату, а й на соціальні практики переселенців. Так, переселенці із зон затоплення розповідають про усталену й осмислену традицію ходити на берег водосховища і дивитися, визначати місце, де раніше стояла їхня хата. Переселенці операції «Вісла» теж, щойно це стало можливим, прагнули побачити рідну землю, знайти місце, де колись стояла їхня хата. Фольклористичні дослідження часто зосереджені на аналізі так званих концептів — основні значущі для культури явища і поняття виражені у різних вербальних і невербальних формах. Дослідження концепту 'земля' у спогадах примусово переселених осіб дає змогу виявити приховані аспекти прагматики оповіді, збагнути

ідею наративу. Ідеї — це спільні смислові субстрати різних культурних кодів, які вербалізовані у текстах, проте не названі прямо; наприклад, ідея незворотності, ідея незавершеності. У спогадах про примусові переселення основна мета фрагментів зі словом земля — вербалізація ідеї несправедливості цього переселення. Оповідачі вживають номінації «наша земля», «рідні землі», «своя рідна земля» і под., коли роздумують про свою долю, долю своїх односельців, висловлюють власну оцінку так званій операції «Вісла», коли їхні родини, цілі села були примусово вивезені з Холмщини, Лемківщини, Підляшшя і Надсяння. Несправедливість цієї насильної акції люди обґрунтовують тим, що це була їхня земля, хоч і держава виявилася ворожою, чужою. Вербалізація концепту 'земля' у значенні 'Батьківщина' має чітку функціональну ідейну спрямованість — засудження примусового переселення українців у 1947. Тобто вживання інваріантного ідіоматичного словосполучення «рідна земля» щоразу супроводжується осудом, наголосом на юридичній неправомірності, на кримінальності так званої операції «Вісла». Виявити приклади типізації, уніфікації усноісторичних наративів фольклористові допомагають знання про традиційні світоглядні установки й уявлення носіїв традиції, про типові способи номінації, про механізми відбору тематики. Наукові висновки фольклористичних студій У. І. сприяють глибшому розумінню ідейно-мотиваційного рівня оповідей, їхніх асоціативних зв'язків, смислових концептів, механізмів формування наративу.

Літ.: Левченко М. Оповідання селян за часи громадянської війни на Вкраїні. *ЕВ*. 1926. Кн. 2. С. 68—77; Дмитрук Н. Про чудеса на Україні року 1923-го. *ЕВ*. 1925. Кн. 1. С. 50—65; Дмитрук Н. «Чудеса» на Полтавщині року 1928-го. *ЕВ*. 1929. Кн. 8. С. 168—180; Мишанич С. Усні народні оповідання. Київ, 1986. 327 с.; 33-й: голод : Народна книга-меморіал / упоряд. : Л. Б. Коваленко, В. А. Маняк. Київ, 1991. 584 с.; Sztompka P. Trauma wielkiej zmiany: społeczne i kulturowe koszty transformacji. Warszawa, 2000. 117 s.; Відлуння голодомору — ґеноциду 1932—1933. Етнокультурні наслідки голодомору в Україні. Зб. ст. Львів, 2005. 200 с.; Бріцина О. Українська усна традиційна проза: питання текстології та виконавства. Київ, 2006. 400 с.; Неклюдов С. Ю. Заметки об «исторической памяти» в фольклоре. *АБ-60. Сборник к 60-летию А. К. Байбурина. Studia Ethnologica. Труды факультета этнологии*. Санкт-Петербург, 2007. Вып. 4. С. 77—86. URL : http://www.ruthenia.ru/folklore/neckludov46.htm; Борисенко В. К. Свіча пам'яті : Усна історія про геноцид українців у 1932—1933 роках. Київ, 2007. 288 с.; Усна історія Степової України. Запоріжжя, 2008—2012. Т. 1—10, URL : http://uamoderna.com/biblioteka/usna-istoriya-stepovoi-ukraini; Халюк Л. Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості. Київ, 2013. 216 с.; Пастушенко Т. Способи виживання українських остарбайтерів у Райху : спогади очевидців. *Схід/Захід Історико-культурологічний збірник* / за ред. В. Кравченка та Г. Грінченко. Харків, 2008. Вип. 11—12. С. 161—179; Бріцина О. XX сторіччя в усній історії українців (нотатки до питання про історизм фольклору). *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод і джерело*. Харків, 2010. С. 135—144; Венкен М. Включенное наблюдение и/или интервью? Собирание коллективных и/или личных воспоминаний? Case-study в Бельгии *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод і джерело*. Харків, 2010. С. 64—72; Kadłubiec D. O modelowaniu historii w folklorze. *Nowe konteksty badań folklorystycznych* / red. J. Hajduk-Nijakowska, T. Smolińska. Wrocław, 2011. S. 91—104; Грінченко Г. Усна історія примусу до праці : метод, контексти, тексти. Харків, 2012. 304 с.; «Прошу вас мене не забувати» : усні історії українських остарбайтерів / Г. Грінченко (голов. ред.), І. Ястреб, О. Стасюк [та ін.]. Харків, 2009. 208 с.; Іваннікова Л. В. Яків Новицький. Фольклорист, історик, педагог : монографія. Запоріжжя, 2010. 388 с.; Іваннікова Л. Голодомор у с. Губча Хмельницької обл. : причини, наслідки, історична пам'ять. *Подвижник: Ювілейний наук. збірник на пошану д. філол. н., проф. М. Дмитренка* / упоряд. Ю. Шутенко. Київ, 2015. С. 316—327; Івасюк Л. Передмова. *Коваль П. Діти берегів часу: акція «Вісла». Спогади*. Львів, 2016. С. 3—26; Кирчів Р. Двадцяте століття в українському фольклорі. Львів, 2010. 536 с.; Prymaka-Oniszk A. Bieżeństwo 1915. Zapomniani uchodźcy. Wołowiec, 2017. 368 s.; Кісь О. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти. Львів, 2017. 288 с.; Кісь О. Усна історія в сучасній Україні: здобутки і виклики часу. URL : http://ua.boell.org/uk/2017/01/16; Godyń M. Opowieść o utraconej wsi Maniowy. Studium z antropologii pamięci. Kraków, 2015. 168 s.; Лабащук О. Натальний наратив: синтактика, семантика, прагматика. Тернопіль, 2013. 320 с.; Коваль-Фучило І. Концепт дому в оповідях про примусове переселення. *Łemkowie, Bojkowie, Rusini:*

historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. Słupsk, 2016. Т. 6. С. 147—158; Коваль-Фучило І. М. Осмислення примусового переселення із зони затоплення Дністровським водосховищем (за матеріалами усно-історичних наративів). *Слов'янський світ*. 2014. Вип. 13. С. 215—231; Коваль-Фучило І. Концепт «земля» в оповідях про примусове переселення. *Lemkovia, Bojkovia, Rusíni — dejiny, súčasnosť, materiálna a duchovná kultúra*. Banská Bystrica, 2018. Т. VII. Časť 2. С. 25—40; Кузьменко О. Перша світова війна в українській фольклорній традиції. *Україна модерна. Перша світова: українська перспектива*. 2016. № 23. С. 109—149; Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн) : монографія. Львів, 2018. 728 с.

Людмила Іваннікова, Ірина Коваль-Фучило

УСНИЙ СНОТЛУМАЧНИЙ НАРАТИВ — онейрична оповідь, що виникає в процесі комунікації, результатом якої є текст, сформований згідно зі стереотипними моделями традиційної культури. Поняття УСН нерозривно пов'язане з термінами «наратив», «усний наратив», «фольклорний наратив». Оповіді про сни є особливою сферою традиційної вербальної культури (Н. Трушкіна), оскільки єдиний критерій сновидіння — це розповідь про нього, і тому поняття сновидіння є похідним не від психічного досвіду того, хто спить, а від оповіді того, хто прокинувся (О. Панченко) . Будь-який дослідник має справу лише з наративом-розповіддю, яка спрямовує його до вивчення тексту цієї розповіді, її виникнення, динаміки, структури і семантики (О. Львов). На особливості розповіді про сон у комунікативних системах звернув увагу Ю. Лотман, який зауважив, що переказати сон так само складно, як, наприклад, переказати своїми словами музичний твір. Ця «непереказуваність» робить будь-яке його запам'ятовування трансформацією й багатозначним засобом збереження традиції. Т. Ільїна й А. Топорков відзначають, що великою мірою розповідь про сновидіння має характер наратива, що описує деяку подію. Саме наявність події є стрижнем наратива, що усвідомлюється як переміщення персонажа через топографічну, прагматичну, етичну, психологічну чи пізнавальну межу семантичного поля (О. Микитенко). Усі наративи — це історія, а історія — це послідовність подій, які містять персонажів. Відповідно, наратив — це форма комунікації, яка визначається послідовністю подій, спричинених і пережитих персонажами (Г. Жиличева). Тобто, центральною ознакою наратива, на відміну від оповідання, є комунікативний акт, тобто нарація. Нарацією є особлива інтенція того, хто говорить. Наративна інтенціональність висловлювання полягає у зв'язуванні двох подій — референтної (тієї, що повідомляється) та комунікативної (саме спілкування як подія) у цілісний художній, релігійний, публіцистичний твір, тоді коли ні перша (фабульна подія), ні друга (текстоутворююче мовлення визначеної композиційної форми) самі по собі — без посередництва наративного акту — не могли б бути кваліфіковані як художні, релігійні і т. д. (В. Тюпа). Сам процес розповідання ще не є наративом, адже наратив — це конфігурація, що породжує текст двох рядів подієвості, — референтного та комунікативного. Перевага застосування терміна «наратив» на противагу терміну «оповідання» до онірических текстів, зумовлена тим, що увагу закцентовано не лише на текстах сновидінь (подіях, які передає інформант), а й на комунікативному акті, що відбувається під час розповіді. Питання фольклорної природи снотлумачних наративів є досить складним, тому що існує низка перехідних форм між текстами, що на межі між індивідуальним і загальним (фольклорним). Важливо простежити, як відбувається перехід індивідуального переживання сну у сферу фольклорного буття. Це питання чи не вперше порушив П. Богатирьов у статті «Сни в переказах селян і в народній казці». Серед критеріїв «фольклорності», які виокремлює А. Мороз, є повторюваність. Якщо тексти не просто з одним, але з однаково переробленим сюжетом, у який внесено низку значних змін, побутують як стійкий текст, відтворюються багаторазово різними людьми, — це безсумнівний привід зарахувати його до сфери фольклору (А. Мороз). Високий рівень стереотипності меморатів про сни відзначає М. Лур'є, зокрема, таки-

ми є оніричні наративи про «контакт із потойбіччям» (М. Лур'є). Провести чітку делімітацію між фольклорними й разовими розповідями про сновидіння надзвичайно складно: межа між цими групами текстів рухлива, що обумовлено, насамперед, високим ступенем їхньої близькості до сфери побутової комунікації. Є. Сафронов вказує на низку специфічних критеріїв, наявність яких є обов'язковою для здійснення процесу «фольклоризації»: 1. особлива оцінка і особливе ставлення до сновидіння як у того, кому сниться, так і в його співрозмовників («прагматика сну»); 2. специфічний зміст («семантика») самого сновидіння. Процес «фольклоризації» залежить ще від того, хто і кому розказує сон, оскільки треба враховувати, що текст про сон народжується в момент комунікації, у процесі розповіді іншому. Снотлумачний наратив як комунікативна подія (згідно з Б. Тедлок) об'єднує три аспекти: акт творення оповіді, її психодинаміку, культурнообмежену (емічну) інтерпретаційну структуру, тобто інтерпретація снів зумовлена (або обмежена) тим культурним досвідом, яким володіє сновидець, а також соціальним контекстом, що є для нього актуальним.

Літ.: Жиличева Г. А. Нарративные стратегии в жанровой структуре романа (на материале русской прозы 1920—1950-х гг.) : монография. Новосибирск : НГПУ, 2013. 317 с. URL : http://prepod.nspu.ru/file.php/356/ZHilicheva_G.A._Narrativnye_strategiiv_zhanrovoi_strukture_romana.pdf; Ильина Т. Мифологическое в жизни современной севернорусской деревни. URL : http://www.ruthenia.ru/folklore/ilynatoporkov1.htm; Лотман Ю. Сон — семиотическое окно. *Культура и взрыв.* Москва, 1992. С. 219—226; Лурье М. Л. Анализ структуры устных демонологических рассказов как этап систематизации их сюжетов. URL : http://www.ruthenia.ru/folklore/luriem_razumova2.htm; Лурье М. Л. Вещие сны и их толкование (На материале современной русской крестьянской традиции). *Сны и видения в народной культуре. Мифологический, религиозно-мистический и культурно-психологический аспекты.* Москва, 2002. С. 26—42; Львов А. В. Феномен сновидения в философской антропологии (на материале античной философии) : дис. на соискание уч. степени канд. философ. наук : 09.00.13 / Львов Александр Валерьевич. Курск, 2007. 200 с. URL : http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/163611.html; Микитенко О. О. Міжнародний симпозіум із фольклорних наративів. *Народна творчість та етнологія.* 2012. № 6. С. 109—111; Панченко А. Сон и сновидение в традиционных религиозных практиках. *Сны и видения в народной культуре. Мифологический, религиозно-мистический и культурно-психологический аспекты* Москва, 2002. С. 9—25; Сафронов Е. В. Рассказы об иномирных сновидениях в контексте русской несказочной прозы. URL : http://www.dissercat.com/content/son-i-snovideniya-kak-fenomen-kultury; Сафронов Е. В. Рассказы о снах как фольклорный жанр. URL : http://ruthenia.ru/folklore/safronov2.htm; Ставицька Я. В. Усний снотлумачний наратив: контекстно-функціональний аспект : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.07 /Ставицька Ярина Владиславівна. Київ, 2018. 290 с. URL :http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1830&Itemid=46; Трушкина Н. Рассказы о снах. *Сны и видения в народной культуре. Мифологический, религиозно-мистический и культурно-психологический аспекты.* Москва, 2002. С. 143—170; Тюпа В. И. Очерк современной нарратологии. *Критика и семиотика.* 2002. Вып. 5. С. 5—31. URL : http://www.philology.nsc.ru/journals/kis/pdf/CS_05/cs05tupa.pdf; Tedlock B. Dreams. *Encyclopedia of religion.* New York, 2005. Vol. 4. P. 2489.

Ярина Ставицька

УСТУП (або тирада) — нерегламентований за кількістю рядків строфоїд, основна структурна частина творів думового епосу, завершений за смислом сегмент поетичного тексту дум, виконуваних силабічним речитативом. У. часто розпочинається заплачкою та закінчується стійким кадансуванням із ритмічним подовженням або розспівуванням останнього складу, більш-менш масштабною інструментальною перегрою. Мелодизовані каданси у кінці У. сприймаються як постійні рефрени, вносять у рецитацію елементи симетрії. Кількість У. у думі коливається від кількох десятків до кількох сотень.

Літ.: Колесса Ф. Мелодії українських народних дум. Українські народні думи / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; відп. ред. Г. Скрипник ; упоряд. С. Грица, А. Іваницький, А. Філатова, Д. Щириця ; вступ. ст. та комент. С. Грици. Київ, 2007. С. 180—433; Грица С. Й. Мелос української народної епіки. Київ, 1979. 247 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.

Людмила Єфремова

Ф

ФАДЕЙКО (ФЕДЕЙКО) О. — співробітниця Відділу фольклору та етнографії Львівського відділу Інституту фольклору АН УРСР. Авторка неопублікованої роботи «Народне лікування західних областей УРСР». За час роботи у відділі працювала також над темою «Полонинське життя в Карпатах».

Літ.: Колесса Ф. М. Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР. Листування Ф. Колесси й М. Азадовського / упоряд., підгот. тексту, передм., комент., дод., покажч. І. Коваль-Фучило. Київ, 2011. 239 с.

Ірина Коваль-Фучило

ФЕДАС Йосип Юхимович (02.01.1847 (за паспортом 04.12.1946), с. Михалин Березнівського р-ну Рівненської обл. — 26.12.2013 (у некролозі помилково вказана дата 28.12.2013), м. Київ) — фольклорист і театрознавець, кандидат філологічних наук (1977), лауреат премії Спілки театральних діячів України (1986). Навчався у Балашівській середній школі (1958—1965), у 1965—1967 працював завідувачем Михалинського сільського клубу. 1967—1972 — студент філологічного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, який закінчив з відзнакою. 1972—1975 навчався в аспірантурі при Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України. 1976 захистив кандидатську дисертацію на тему «Багатонаціональний радянський фольклор» (науковий керівник О. Дей). 1975—2007 працював спочатку на посаді молодшого наукового, а з 1985 — старшого наукового співробітника відділу фольклористики ІМФЕ. 1999—2002 — завідувач відділу фольклористики. Упродовж 1996—2002 Ф. також викладав усну народну творчість на філологічному факультеті Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. В останні роки життя — співробітник Національного музею народної архітектури та побуту України. Ще не будучи студентом, 1965 під впливом журналу «Народна творчість та етнографія» почав записувати фольклор у рідному селі. Свої ранні записи (1965—1968) надсилав до Інституту ім. М. Т. Рильського АН УРСР, де вони зберігаються й досі в АНФРФ (ІМФЕ, ф. 14-3, од. зб. 581, 560 арк.). Уперше ці записи (понад 500 пісень різних жанрів, прислів'я, загадки) упорядкувала й опублікувала Л. Іваннікова в збірці «Поліські перлини» (2018). Ще будучи студентом університету підготував до друку видання українських народних лічилок («Джибанець-воронець»), а також перше окреме видання українських народних застольних пісень, в основі якого курсова робота Ф. «Застольна пісня» (Київ, 1971, у співавторстві). Інша курсова робота стала науковою базою для видання збірки «Колискові пісні» (Київ, 1973, у співавторстві). Зі студентських років формував картотеку з історії української фольклористики. Його дипломну роботу «Матеріали до бібліографічного словника української фольклористики І половини XIX ст.» (152 с. машинопису) високо оцінила професор Г. Сидоренко як таку, що заслуговує ступеня кандидата філологічних наук. Сфера наукових зацікавлень Ф. досить широка — це й історія фольклористики, і сучасні форми побутування фольклору, і форми традиційної культури та їх еволюція. Але основна увага дослідника зосереджена довкола питань походження, розвитку і форм фольклорного театру і, зокрема, українського народного вертепу. Його монографія «Український народний вертеп» (1987) високо оцінена в Україні і за кордоном, за неї автор удостоєний Премії Спілки театральних діячів України. Вчений дослідив усі аспекти цього феноменального явища, а також тео-

ретичні проблеми, пов'язані з його вивченням: термінологію фольклорного театру, його ґенезу, композицію, проблеми класифікації, музичний чинник у вертепі, живу та лялькову форму вертепу, персонажі, зв'язок вертепу зі Священним Писанням, з обрядами та традиційним народним мистецтвом (вертеп і картина «Козак Мамай»), тощо. Статті опубліковано в журналах та наукових збірниках, колективних монографіях, матеріалах Міжнародних конгресів та конференцій («Народна творчість та етнографія», «Фольклористичні зошити», «Слов'янський фольклор», «Етнічна історія народів Європи», «Вісник Київського університету: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика», «Вісник Львівського університету», «Літературознавчі студії», «Матеріали до українського мистецтвознавства», «Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах» (Опішня, 1999), у «Матеріалах Міжнародного конгресу україністів» тощо. Ф. брав участь у підготовці до друку п'ятитомного видання «Українські народні думи», двотомної «Історії української фольклористики» та «Української фольклористичної енциклопедії». Помер від тяжкої хвороби. Похований у рідному с. Михалин.

Праці: Іван Франко — дослідник народного вертепу. *НТЕ*. 1986. № 4. С. 50—55; Український народний вертеп (У дослідженнях XIX—XX століть). Київ, 1987. 184 с.; До проблеми генези українського вертепу. *Політологія. Етнологія. Соціологія: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів*. Харків, 1996. С. 145—150; Народний вертеп. *Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах.* Опішня, 1999. Кн. 2. С. 289—296; Вертеп із погляду фольклористики. *Фольклористичні зошити.* Луцьк, 1999. С. 23—29; Вертеп і Святе Письмо. *Вісник Київського інституту «Слов'янський фольклор»*. Київ. Вип. № 9 : Філологія. С. 143—147; Вертеп і шопка. *Вісник [Міжнародного інституту лінгвістики і права] (Літературознавчі студії)*. Київ, 2000. С. 291—297; Вертеп і «Козак Мамай». *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. Київ, 2000. Вип. 4. С. 13—16; Композиція вистав лялькового вертепу. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць.* Київ, 2000. Вип. 6. С. 23—28; Український вертеп: Визначення. *Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство*, 2001. Вип. 1. С. 7—13; Фольклорний театр і обряд. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць.* Київ, 2000. Вип. 6. С. 14—17; Проблеми класифікації вертепу. *Етнологія. Фольклористика: Доповіді та повідомлення IV Міжнародного конгресу україністів.* Одеса. 26—28 серпня. Одеса ; Київ, 2001. С. 443—459; Термінологія фольклорного театру: Вертеп. *Вісник: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. Київ, 2002. Вип. 12—13. С. 78—80; Феномен Українського вертепу. *Етнічна історія народів Європи :* зб. наук. праць. Київ, 2000. Вип. 6. С. 34—37; Музичний чинник у вертепі. *Матеріали до українського мистецтвознавства (Пам'яті академіка О. Г. Костюка) :* зб. наук. пр. Київ, 2003. Вип. 2. С. 294—299; Павло Чубинський і фольклорний театр. *Літературознавчі студії*. Київ, 2003. Вип. 8. С. 117—125; Дві культури: народна й офіційна. *Мовні концептуальні картини світу :* зб. наук. пр. Київ, 2004. № 10. С. 626—630; Персонажі вертепу: Запорожець. *Етнічна історія народів Європи :* зб. наук. пр. Київ, 2004. С. 21—31; Поліські перлини: Українські народні пісні села Михалин Березнівського району Рівненської області в записах Йосипа Федаса (1965—1968 рр.) / упоряд., передм., комент. та прим. Людмили Іваннікової. Київ ; Рівне, 2018. 540 с.

Літ.: Йосип Юхимович Федас (Некролог). *НТЕ.* 2014. № 1. С. 145—146; Іваннікова Л. В. Народні пісні села Михалин у записах Йосипа Федаса. *Поліські перлини...* С. 15—23; передрук: *Надслучанський вісник*. 2019. № 7, 14 лют. С. 8—9.

Людмила Іваннікова

ФЕДУН Ірина Йосипівна (23.05.1971, м. Горохів Волинської обл.) — етноінструментознавець та етномузиколог. Асистент кафедри української фольклористики ім. академіка Ф. Колесси філологічного факультету ЛНУ ім. І. Франка (від 1997) та працівник Проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнології Львівської національної музичної академії (ЛНМА) ім. М. В. Лисенка (від 1994). 1996 закінчила теоретико-композиторський факультет Вищого державного музичного інституту ім. М. В. Лисенка (нині ЛНМА ім. М. Лисенка), 1997—1998 — аспірантура на секторі інструментознавства Російського інституту історії мистецтв (м. Санкт-Петербург, у професора, академіка І. Мацієвського). Автор понад 30-ти наукових публікацій, переважно з етноінструментознавства. Постійний учасник фольклорних експедицій (в Україні, Білорусі, Польщі,

Румунії, Грузії; всього записала понад 6000 народномузичних творів), міжнародних конференцій (Україна, Росія, Польща, Литва, Словаччина, Словенія). Виступала з лекціями в університетах Відня (2002) та Любляни (2005). Співпрацювала із багатьма відомими діячами української культури (Р. Лижичко, О. Санін, А. Загайкевич, І. Небесний, В. Сікорський та ін.). Основні зацікавлення: етноінструментознавство, теорія етномузикології.

Праці: Инкультурация традиционных музыкантов Западного Полесья: современные тенденции. *Tradicija ir dabartis / Tradition & Contemporarity: Mokslo darbai* / Scientific Works. Klaipeda : Klaipedos universiteto leidykla, 2017. № 12. P. 257—267; До проблеми діахронних досліджень традиційної музики (на матеріалі трьох різночасових записів із Полісся). *Етномузика* : Зб. ст. та матеріалів / упор. Л. Добрянська. Львів, 2015. Чис. 11. С. 33—54; Взаємозв'язки між виконавцями та слухачами у традиційній інструментальній музиці (на прикладі троїстих музик Західного Полісся). *Етнокультурна спадщина Полісся.* Рівне, 2006. Вип. VII. С. 228—235; The Folkdances of the Western Polissia Region (Ukraine): Traditions and Innovations. *TRADITIONES*. 2005. № 34/1. С. 155—164; Коломийки в репертуарі бойківського скрипаля К. Воробця. *Вісник Львівського ун-ту. Серія : Філологічна*. Львів, 2003. Вип. 31. С. 233—246; Some parallels in traditional instrumental music of Western Polissia (Ukraine) and Lithuania. *Tiltai: Humanitariniai ir socialiniai mokslai*. Klaipeda, 2001. № 8. С. 85—95.

Ірина Коваль-Фучило

ФЕРМАТА (від іт. fermata — зупинка, затримка) — діакритичний знак подовження звучання, який ставиться над (у нижньому голосі під) нотою або паузою у вигляді горизонтальної дужки з крапкою посередині. У традиційній музичній практиці Ф. дає змогу виконавцю збільшити тривалість ноти за власним розсудом. У народному виконавстві часто спостерігають стійке протягування кінцевих та деяких серединних звуків фольклорного твору. У таких випадках при нотації виставляють Ф. фіксованої тривалості, яку позначають цифрою над знаком Ф. Цифра означає, скільки необхідно додати чверток до основної тривалості. За іншою методикою тривалість подовженого звука включають у тривалість такту і позначають відповідною зміною тактового розміру. Крім того, при нотації фольклорних музичних текстів вживають також напівфермати (дужка без крапки), які вказують на незначне подовження звучання (пролонгацію) або у перевернутому вигляді — на незначне скорочення тривалості звучання (абревіація).

Літ.: Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.

Людмила Єфремова

Фіалкова Лариса Львівна

ФІАЛКОВА Лариса Львівна (15.05.1957, м. Київ) — фольклорист, літературознавець, кандидат філологічних наук, професор кафедри івритської літератури та компаративістики Хайфського університету (Ізраїль). Народилася в сім'ї лікарів. У 1978 закінчила філологічний факультет Київського педагогічного інституту за фахом російська мова та література, захистивши дипломну роботу «Простір та час у «Білій гвардії» М. Булгакова». У 1985 захистила у м. Тарту (Естонія) кандидатську дисертацію «Гоголівська традиція в російській фантастичній прозі на початку XX ст..» під керівництвом професора Ю. Лотмана. У 1985—1990 викладала поза штатом російську літературу в різних київських вишах. З 1991 живе в Ізраїлі у м. Хайфі, працює у Хайфському університеті. Її робота там розпочалася в Ізраїльському архіві фольклорного оповідання (ІАФО), який пізніше названо ім'ям Дова Ноя. Працюючи в архіві, Ф. помітила, що оповідання реєструються неточно. Тривалий час оповідання зі Східної України архівували до картотеки «Росія» (навіть не «Радянський Союз»), із Західної України, згідно з політичним станом до 1940, — до трьох різних країн: Румунії (Буковина), Польщі (Галичина), Угорщини (Карпаторусь). І лише на початку 1990-х під впливом двох факторів, а саме проголошення незалежної України та великої імміграції з України в Ізраїль, Ф. вдалося переконати керівництво архіву в існуванні окремої категорії — фольклору українських євреїв. У 1992 Ф. створила картотеку, до якої зараз залучають оповідання з усієї України

та, на підставі відомостей про оповідачів, увійшли також тексти, які раніше помилково фіксували у картотеці «Росія». Спроби ретроактивно переглянути картотеки «Румунія» та «Угорщина» не мали позитивних наслідків через недостатню інформацію про оповідачів. Польова робота Ф. розпочалася із записів фольклору про Чорнобильську катастрофу від громадян Ізраїлю, які емігрували з колишнього Радянського Союзу. Вивчення фольклору про Чорнобильську катастрофу втілилося в низці статей українською та англійською мовами. Найповніший варіант, який охоплює порівняння з різномовними версіями фольклорних наративів про атомні катастрофи з різних країн та з фольклором про вибух в американському м. Міддлтаун, увійшов до її книги «Коли гори сходяться: нариси з українсько-ізраїльського фольклору» (2007). З роботи Ф. в архіві також розпочалося вивчення образу Олекси Довбуша в єврейському фольклорі та літературі, різні етапи якого втілилися в статтях українською, англійською мовами та на івриті. Саме на підставі архівних джерел Ф. визначила роль особистих оповідей як фольклорного жанру, що активізувало польові дослідження серед емігрантів з колишнього СРСР, які вона багато років здійснювала разом із кандидатом філологічних наук М. Єленевською. Результатом цієї роботи стали дві книги англійською й одна російською (2005, 2007, 2013). Ф. здійснює польову роботу серед емігрантів з України. Її книга «Коли гори сходяться» (2007) вийшла українською мовою в ІМФЕ. У 2008 Ф. підготувала й видала у співпраці з Л. Вахніною та Л. Мушкетик спецвипуск журналу «НТЕ», присвячений ізраїльській фольклористиці та етнології. Останнім часом Ф. повернулася до літературознавства й вивчає сучасну російську та українську фантастичну прозу й їхній зв'язок з фольклором. Статті цієї тематики вийшли англійською та російською мовами, а весь матеріал має ввійти до її майбутньої книги під робочою назвою «Поетика альтернативності у сучасній російській та українській фантастиці». Ф. швидко опанувала іврит і вже з 1992 почала викладати спочатку на кафедрі загальної історії, потім на кафедрі єврейської історії, а з 1996 й донині — на кафедрі івритської літератури та компаративістики. Серед багатьох курсів, які вона викладає, — «Слов'янський фольклор», «Героїчний епос», «Фольклор у сучасному світі», «Фольклор та еміграція», «Прикладне використання фольклору» та ін. Ф. — член багатьох міжнародних професійних асоціацій, наприклад, SIEF, ISFNR, ISA, а також член редколегій таких професійних часописів, як «Folklorica: Journal of Slavic and East European Folklore Association», «Folklore, Electronic Journal of Folklore» (Estonia), «Studia Mythologica Slavica». Ф. — учасниця багатьох міжнародних конгресів україністів та міжнародних з'їздів славістів.

Праці: Коли гори сходяться: нариси з українсько-ізраїльських фольклорних взаємин». Київ, 2007. 176 с.; Русская улица в еврейской стране: исследования фольклора эмигрантов 1990-х в Израиле : в 2 т. Москва, 2005. 600 с. (у співавторстві з М. Єленевською); Прикладное применение фольклора. *Антропологический форум.* 2010. 13. С. 147—176; Chornobyl's Folklore: Vernacular Commentary on Nuclear Disaster. *The Journal of Folklore Research*, 2001. № 3. P. 181—204; Buried Treasures: Narratives of an Immigrant from Ukraine in Israel. *Folklorica.* (Canada, USA). 2007. № 12. P. 33—51; Proverbs and Medicine: The Problem of Applied Folklore. *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, 46 (Estonia); Oleksa Dovbush: An Alternative Biography of the Ukrainian Hero Based on Jewish Sources. *Fabula*. 2011. 52(1/2). P. 92—108; Where do the Rails Lead To? Rail Transport's Mythology in Contemporary Russian and Ukrainian Fantastic Fiction (Preliminary Remarks). *Studia Mythologica Slavica.* 2016. XIX. P. 213—235; M. Bulgakov, A. Akhmatova and N. Gumilev as Literary Characters in Contemporary Russian Fantastic Fiction. *Umjetnost riječi/The Art of Words*. 2016. 3—4. P. 161—195; Ghosts in the Cyber World: Analysis of the Folklore Sites on the Internet. *Fabula*. 2001. 42 (1—2). P. 64—89 (у співавторстві з М. Єленевською); Ex-Soviets in Israel: From Personal Narratives to a Group Portrait. Detroit, 2007. 373 p. (у співавторстві з М. Єленевською); In Search of the Self: Reconciling the Past and the Present in Immigrants' Experiences. Tartu, 2013. 282 p. (у співавторстві з М. Єленевською); The Crisis in Ukraine and the Split of Identity in the Russian-speaking World. *Folklorica*. 2015. XIX. P. 101—131 (у співавторстві з М. Єленевською).

Лариса Вахніна

ФІГОЛЬ Ярослава Василівна (1909 — 16.05.2008, м. Львів) — фольклорист, етнограф. Закінчила Львівський університет. Молодший науковий співробітник Відділу фольклору та етнографії Львівського відділу ІМФЕ АН УРСР (1945). Похована на Личаківському цвинтарі у Львові.

Літ.: Колесса Ф. М. Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР. Листування Ф. Колесси й М. Азадовського / упоряд., підгот. тексту, передм., комент., дод., покажч. І. Коваль-Фучило. Київ, 2011. 239 с.

Архіви: Науково-допоміжна картотека Наукового відділу ЛКП «Музей "Личаківський цвинтар"».

Ірина Коваль-Фучило

ФІЛЬ Юхим Павлович (15.03.1885, Чернігівщина — дата і місце смерті невідоме) — літературознавець, фольклорист, краєзнавець. Закінчив Конотопське трикласне міське училище (1903). Витримав іспит на звання вчителя початкової школи і дев'ять років працював у земських сільських школах у Конотопському пов. (1903—1912). Закінчив Глухівський учительський інститут (1912—1915), після чого вчителював (до 1920) у Житомирській першій вищій початковій школі, де викладав спершу російську мову та літературу, а з 1917 — українську мову й літературу; водночас керував практичними заняттями на Житомирських дворічних педагогічних курсах для підготовки вчителів початкових шкіл. Навчався (1920—1923) на філологічному відділі Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. У цей же період (1920—1926) викладав українську мову та письменство на вищих педагогічних курсах ім. М. Драгоманова на робфаці при Кам'янець-Подільському сільгоспінституті. З 1926 — історію літератури в Кам'янецькому інституті народної освіти. 1923—1924 був аспірантом, а згодом науковим співробітником Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри. Був фундатором (1925) Кам'янець-Подільського наукового товариства при Українській академії наук (головою філологічної секції, а з 1926 його ученим секретарем). Листувався з К. Грушевською та С. Єфремовим. Думу про Івася Коновченка, яку Ф. записав 1925 на Поділлі від лірника І. Бернацького опублікувала К. Грушевська. У 1929 подав заяву до Харківського інституту народної освіти про зарахування його на посаду професора. 30 серпня 1929 у його помешканні в Кам'янець-Подільському органи ДПУ зробили обшук. Подальша доля невідома.

Праці: Матеріали до біографії А. Свидницького. *Записки історико-філологічного відділу УАН.* 1924—1925. Кн. 5; До біографії й творчості М. Коцюбинського. *Україна.* 1926. Кн. 1; Народні пісні, що виникли під час чудес на Поділлі. *Записки Кам'янець-Подільського наукового при Українській академії наук товариства.* 1928. Т. 1; А. Свидницький та його літературні сусіди. *Записки Історико-філологічного відділу УАН.* 1928. Кн. 16; Рутковський Ф. В. До характеристики літературно-драматичної діяльності. *Записки Кам'янець-Подільського наукового при Українській академії наук товариства.* 1928.

Архіви: Народні сільськогосподарські прикмети й магічні дії на Поділлі. 1928. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1. Од. зб. 481; Частушки на Поділлі. Без дати. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1. Од. зб. 485; Бойки. Без дати. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1. Од. зб. 482.

Галина Довженок

ФІСТУЛА (від латинського fistula — трубка, дудка) — один з регістрів співацького голосу, у якому використовується лише головний резонатор, ізольовано від грудного. Ф. відрізняється своєрідним тембром із відтінком штучності. Має місце лише у чоловічих голосів.

Літ.: Юцевич Ю. Словник музичних термінів. Київ, 1971. 142 с.

Людмила Єфремова

ФІШЕР Адам (07.06.1889, м. Перемишль — 22.12.1943, м. Львів) — польський етнограф, професор Львівського університету (1924—1939). Автор студій із фольклору і народного мистецтва в Польщі, популярних монографій про слов'янські народи, серед інших «Rusini» (1929). Працював на кафедрі фольклору та етнографії з Ф. Колессою. Заснував невеликий етнографічний музей, комплектував бібліотеку кафедри. Досліджував тему «Заслуги Оскара Кольберґа в ділянці етногра-

фії», додав матеріали до праці «Рослини в народних віруваннях». Численні посилання на працю Ф. «Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego» знаходимо в статті Ф. Колесси «Вірування про душу й загробне життя в українській похоронній і поминальній обрядності».

Літ.: Кирчів Р. Фішер А. *Мала енциклопедія українського народознавства* / за ред. С. Павлюка. Львів, 2007. С. 814.

Ірина Коваль-Фучило

ФОЛЬКЛОР — усна нематеріальна, «вербальна та вербально-невербальна» (К. Чистов), традиція народу, що побутує у повсякденні, особливий тип культурної комунікації в межах різних за обсягом контактних спільнот. Термін «фольклор» запропонував у 1846 англійський дослідник Вільям Томс. Попри можливі різнотлумачення обох частин терміна (folk — народ та lore — знання), учений застосовував його в широкому сенсі на визначення сфер, що позначав як «популярні знання» (власне настанови, успадковані від попередніх поколінь усним шляхом, у т. ч. й шляхом «імітації» — відтворення певних дій, рухів, процесів) та як «популярну літературу» (тобто словесну творчість). У 1879 британське Фольклорне товариство прийняло термін до застосування на визначення «неписаної історії народу (переважно "примітивних" епох)» та як перетворені на традицію «нижчих» верств суспільства давні звичаї, обряди тощо. Йшлося передусім про надбання минулого, культурні релікти, «пережитки» (англійською — survivals; порівняймо застосовуване М. Сумцовим слововживання «культурные переживания»). Уведенням до фольклористичного обігу терміна Ф. вітчизняна наука завдячує В. Лесевичу, який не лише звернувся до нього, але й запропонував визначення в розвідці «Фольклор и его изучение» (1899). Його тлумачення терміна Ф. вирізнялося широтою і включало до сфери Ф. численні явища, зокрема, обрядовість. За такого розуміння Ф., яке було ближчим до європейської традиції застосування терміна, до його сфери належала уся «сукупність народних знань», успадкована з усних джерел. Натомість російська школа фольклористики, а відтак і радянська (у руслі яких тривалий час розвивалася українська наука), аж до останніх десятиріч XX ст. розглядала Ф. переважно як явище творче, мистецьке, ігноруючи інші його особливості, вияви традиційних знань, смислів і форм, віддаючи ці питання на відкуп етнографії. Це виявилося в термінологічних визначеннях Ф. на зразок «усна народна поетична творчість», що активно застосовувалися у т. ч. й тогочасною українською наукою, і водночас свідчило про тяжіння до літературоцентричного (філологічного та естетичного) погляду на Ф., натомість теоретико-комунікативні та соціоантропологічні аспекти його розуміння й аналізу практично не отримували розвитку. Лише протягом останніх десятиліть, переважно у XXI ст., українська наука, не ігноруючи естетичної природи Ф. і враховуючи модерні світові тенденції його розуміння, поширила свій інтерес на прагматичні, комунікативні функції Ф., його виконавський характер. Істотні й тривалі дискусії точилися також і щодо іншої складової терміна Ф. — поняття «народ» (folk). На різних історичних етапах та в різних ідеологічних і методологічних перспективах воно отримувало різне наповнення (наприклад, усі представники соціуму для ранніх стадій розвитку суспільства та «трудові маси» в марксистському розумінні), цим були зумовлені новітні пропозиції розглядати Ф. субкультур чи малих груп (соціальних, професіональних, гендерних, локальних тощо) та поява терміна «постфольклор» що застосовується, зокрема, на позначення явищ урбаністичної культури сьогодення. Упродовж більш як півторасторічної історії функціонування терміна його зміст та тлумачення істотно видозмінювалися й продовжують залишатися полем дискусій, що зумовило наявність численних визначень Ф. Тому в рекомендаціях, прийнятих у 1989 25-ю сесією ЮНЕСКО, дано робоче визначення Ф., згідно з яким, «Ф. (у ширшому сенсі традиційна народна культура) — це колективна, заснована

на традиціях творчість груп чи індивідуумів, що визначається надіями та сподіваннями суспільства, які адекватно відображають культурну та соціальну ідентичність; фольклорні зразки передаються усно, шляхом наслідування та іншими способами. Його форми включають мову, усну літературу, музику, танці, ігри, міфологію, обряди, звичаї, промисли, архітектуру та інші форми художньої творчості». Серед них можна виокремити вербальні (зокрема, казки, поезія, загадки), музичні (пісні та інструментальна музика), акціональні (танці, ігри, обряди, ремесла) та ін. види художньої творчості (живопис, скульптура, різьблення тощо), а також створення музичних інструментів та архітектурних форм». Це визначення позначене широким розумінням Ф. Новітні термінологічні пропозиції щодо визначення Ф. уводять поняття «матеріальна» та «нематеріальна» культура (спадщина), концепт «практика» (зокрема комунікативні, мовленнєві практики) у спробах вийти з кризи розуміння Ф., зумовленої як самим процесом його історичної динаміки, так і розвитком сучасних наукових знань. Сучасне розуміння Ф. в українській науці зазнає подальшого впливу та зближення з культурною антропологією, що збагачує його антропоцентричністю погляду на явища Ф. та увагою до поведінкових форм культури і ролі творця/виконавця в процесі його функціонування та історичної динаміки Ф. Витоки Ф. сягають архаїчних етапів розвитку людського суспільства й тісно пов'язані з міфологічною свідомістю, властивою прадавнім епохам, проте він функціонує й нині, зазнаючи впливу й відтворюючи історичну динаміку суспільних змін і свідомості. Тому на кожному історичному етапі актуальними стають саме ті явища, що відповідають інтересам та прагненням носіїв. Оскільки Ф. має виконавську природу, його функціонування забезпечується завдяки співдії виконавців та їх аудиторії. Фольклор вирізняється такою рисою, як усність, тобто контактним (без посередництва медіаторів на зразок писаного тексту) способом передачі явищ Ф. «з вуст до вуст». Цим визначається істотність виконавства у Ф., таких його рис, як традиційність, тобто наявність усталених способів символічного втілення та способів тлумачення, варіативність (здатність стереотипів до пластичності, що забезпечує їх пристосування до актуального контексту побутування), колективність (відсутність індивідуального авторства у Ф. та панування колективних стереотипів, що виявляється в наявності «попередньої цензури колективу» (П. Богатирьов)), синкретичний та синтетичний характер явищ, які поєднують риси, властиві різним формам суспільної свідомості, тобто не обмежуються лише естетичними функціями та, крім вербальних компонентів, використовують мелодії, інтонації, жести, міміку та ін. комунікативні засоби. Значна частина фольклорного репертуару, що фіксується в сучасному функціонуванні, має істотну «глибину» історичної пам'яті, завдячує своїм постанням прадавнім епохам. Твори, що відповідають актуальним запитам носіїв, переважно пройшли тривалий історичний шлях, на якому зазнали значних змістових та формальних видозмін. Тяглість традиції зумовлює можливість віднайдення в творах не лише актуальних смислів, але й реліктів минулого, що відбивають часово-просторову динаміку трансмісії творів. Питання про характер відтворення історичної дійсності у Ф. завжди було актуальним і викликало численні дискусії вже від перших кроків розвитку науки про Ф. У позиціях М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова відбилася складність формулювання адекватного розуміння проблеми. Можливість дослідження Ф. як історичного джерела є незаперечною, але спокуса розгляду Ф. як «усного літопису» та ототожнення літописних і фольклорних джерел звужує розуміння історичної вартості явищ Ф., оскільки не враховує подальших інтерпретацій емпіричного змісту творів, зумовлених історичною динамікою Ф. та змінами у свідомості його носіїв. Саме в цьому сенсі фольклорні твори є важливим історичним джерелом, яке відтворює не

лише певні події та факти, але й «прагнення та сподівання» виконавців та їх слухачів. При зміні плану реалій твори адекватно відбивають передусім суспільні настрої та оцінки. Відтворення часу в творах Ф. позначене художньою умовністю, форми якої історично мінливі й залежать від багатьох чинників, найістотнішими серед яких є стадіальні та пов'язані з ними жанрові характеристики творів. Міфологічний час є найархаїчнішим. Це властивий міфам сакральний час творення світу, соціуму та встановлення перших правил, тому для нього характерні діяння культурних героїв, деміургів, богів, а не людей. Оскільки в системі міфологічного мислення визначення суті явищ рівнозначне опису способів їх творення, історія творення світу водночас є й поясненням його сутності. Міфологічний час як час першопричин актуалізується обрядовою практикою. Тому, зокрема, відтворення ритуалів календарних свят у сакральний час допомагає підтримувати встановлений порядок у світі та суспільному житті. Емпіричний (історичний) час у творах Ф. виявляє залежність від часу міфологічного. Героями та персонажами історичного часу, на відміну від міфологічного, є не боги, а люди. Пізніші за часом постання історичні пісні, легенди та перекази значною мірою орієнтовані на відтворення конкретного історичного часу, однак мають істотну частку умовності та вимислу. Уявлення про час відмінні в різних жанрових формах, тому час епічний, казковий тощо має специфічні характеристики. Явища Ф. вирізняються за походженням, тематикою, поетикою, особливостями функціонування. В українській фольклористиці, як і в ряді інших, застосовується жанрова класифікація творів. Жанровий критерій сучасними дослідниками дедалі частіше піддається критиці, проте й досі застосовується при аналізі явищ Ф. та їх характеристиці. Класифікація Ф. значною мірою сформована з урахуванням принципів жанрового розподілу творів професійного мистецтва, проте була доповнена специфічними для Ф. ознаками, що відбивають особливості побутування явищ. Основними критеріями жанрового розрізнення є змістові, формальні та функціональні ознаки. Помічено, що жанрові ознаки творів нерідко корелюють з «траєкторією» їх поширення серед носіїв Ф. Таким чином, складається специфічний «кондуїт», що характеризується уподобаннями виконавців, які виходячи з цього формують свій індивідуальний репертуар. Розподіл жанрів Ф. за родовими ознаками на епічні, ліричні та драматичні сягає ще античної естетики, поряд із цим пропонується виділяти також обрядові форми. Жанри Ф., крім особливостей поетики, відмінні й за стадіальними характеристиками. Найархаїчніші сягають витоками міфологічних уявлень, проте відлік часу формування фольклорних форм доцільно розпочинати від часу, коли міфологічне мислення як система втратило цілісність, міфи десакралізувалися, тобто їх відтворення перестало осмислюватися як засіб впливу на навколишній світ і дедалі більше набувало інших (естетичних, пізнавальних, гедоністичних тощо) функцій. Однак в окремих жанрах (зокрема, обрядових, замовляннях та ін.) магічна функція зберігається протягом тривалого часу, а в рудиментарному стані часом наявна в сучасному побутуванні, тому виконання тексту стає в уявленнях носіїв засобом впливу на людину та навколишній світ. У світовій традиції найархаїчнішими є міфи, які проте не зафіксовані в українській. Однак саме на міфологічному субстраті постала значна частина епічних жанрів, казок та неказкової прози. Міф як сакральний текст своєрідно поєднував наративну форму, музичну складову та особливості виконавського втілення. Особливості міфологічної поетики в процесі десакралізації були успадковані фольклорними жанрами. З десакралізацією тотемічних міфів вони, зокрема, стали підґрунтям для формування казок про тварин. Їм властиві традиційні сюжети, у яких домінують конфлікти фізично слабкого, проте кмітливого й хитрого персонажа із сильним, проте недолугим. Основним способом вирішення конфліктів у цих

казках стає хитрість як засіб захисту знедоленого (а в алегоричному сенсі — соціально упослідженого) персонажа. На міфологічній основі постали й фантастичні (чарівні, героїко-фантастичні) казки, які своєрідно втілювали уявлення про потойбічний світ та успадкували структурні й концепційні риси, похідні від обрядів переходу (ініціацій) та комплексу міфологічних уявлень, пов'язаних з ними. Засобом вирішення конфліктів у цих казках є фантастика, що має міфологічні витоки та забезпечує перемогу героя, на боці якого симпатії виконавців та аудиторії, бо його вчинки втілюють уявлення про правильну поведінку, суспільні та етичні ідеали носіїв. Саме тому «низький» (принижений) герой гідно проходить усі випробування, отримує допомогу чарівних сил та помічників і підвищує свій суспільний статус, одружуючись із царівною. Найпізнішими за походженням є побутові казки, що постали на етапі розкладу родового суспільства й формування класового. Зовні, за своєю тематикою, вони нагадують пригодницькі оповіді про події реального життя (звідси й інші пропозиції їх номінації як авантюрних чи новелістичних, що проте не повністю збігаються за обсягом та особливостями художнього світу з побутовими казками). Однак пильніший їх розгляд засвідчує, що дурість та хитрість, які стають головними рисами їх героїв, у казці гіперболізуються, набувають нереальних форм, проте ця умовність зображення не дивує слухачів. Героєм цих казок найчастіше виявляється бідняк-селянин, простий мужик чи хитрун-циган, який виявляє дивовижну кмітливість, щоб ошукати нерозумного пана. Особливим героєм побутової казки є дурень. Проте поряд із недолугим дурнем-багатієм у казках зазвичай з'являється блазень, який з першого погляду видається нерозумним, проте його фіґлярство засвідчує притаманну йому хитрість та стає джерелом перемоги над супротивником. Таким чином, дурість у казці часто удавана, тому легко міняється місцями з хитрістю. Загальнолюдський характер казок виявляється не лише в їх змісті, а й у сюжетиці, яка є типовою для індоєвропейського ареалу, але знаходить відповідники й поза його межами. Це дало можливість створити покажчики типів казкових сюжетів, де кожен з них отримав власний індекс, що дає змогу здійснювати порівняльні студії та вивчати їх ґенезу на міжнародному тлі. До казок, зокрема, до побутових, близькі анекдоти, які часом мають спільну з ними сюжетну основу. Проте анекдотам властива одноепізодність, а завершення має несподіваний сміховий ефект. Сюжетними прозовими творами, різноманітними за походженням, є легенди. Вживання терміна було пов'язане з християнською традицією та в прямому значенні первісно застосовувалося до текстів, призначених для читання. Фольклористичне застосування терміна розширило його рамки. Частина фольклорних легенд має міфологічний зміст та походження (у практиці східнослов'янської науки міфологічні меморати часто визначаються як билиці, а фабулати — як міфологічні бувальщини), інша ж має історичний зміст, хоча й переломлений крізь призму вимислу, та відбиває світогляд носіїв. При цьому легенди, як інші неказкові оповіді, на відміну від казок, створюють у слухача ілюзію достовірності. Зазвичай їм властивий повчальний характер, не притаманний переказам, історичність основи яких виразніша, проте й у них домінує вимисел, а не інформативна функція та прагнення відтворити відомості про певну історичну подію. Риси традиційності меншою мірою їм властиві, а ареал поширення та часові рамки побутування вужчі. Черпаючи з традиційного арсеналу, оповідачі створюють тексти, які часом стають приналежністю репертуару обмеженого кола осіб протягом життя кількох поколінь. Порівняно недавно до царини Ф. українські дослідники почали включати й твори «усної історії» та персональні наративи, що переважно мають форму документальних наративів-свідчень (а також інтерв'ю) про певні події та явища. Попри очевидну хронікальність творів усної історії, вони не позбавлені

впливу традиції в сфері змісту та форми. Це позначається і на способах інтерпретації явищ, залежних від попередньої компетенції виконавця, і на особливостях образного відтворення змісту. До епічного роду, крім прозового Ф., в українській традиції належить власне епос — класичні форми героїчного епосу, тоді як архаїчні форми епосу, властиві іншим традиціям, не зафіксовані. Героїчний епос є особливим утворенням, який виникає на етапі активізації соціально-політичного життя певних спільнот (утворення держав, зовнішня експансія тощо). Подвиги епічних героїв мають патріотичні мотивування. Українські думи є пізньою формою епосу. Зображення подій та персонажів у ньому позначене епічною умовністю та ідеалізацією, історичні реалії відтворюються згідно з епічними уявленнями про час та простір і регулюються епічними законами, у яких домінує фантастика. Класичний епос відтворює історичні процеси формування народностей та ранніх державних утворень, але попри відтворення конкретно-історичних тенденцій та «духу історії», вони не можуть розглядатися як джерело вивчення історичних реалій — конкретних подій та постатей, натомість відтворюють народне розуміння історії та прагнення носіїв. Поєднання епічних та ліричних рис властиве баладам та історичним пісням. Витоки вимислу балад сягають епохи міфологічного мислення і часом мають обрядове походження (деякі балади, наприклад, функціонують як веснянки). Властиві баладам трагічні сюжетні колізії розкриваються в зовні цілком реальних подіях, проте аналіз символічного змісту зображеного засвідчує архаїчні витоки форм вимислу. Частина балад черпає драматичні сюжети з осмислення життєвих явищ різних історичних періодів. Такі твори часто мають багато спільного з історичними піснями, що художньо відтворюють дійсність, проте також не можуть бути визнані її безпосереднім відбитком, оскільки історичні події відтворені в руслі їх розуміння носіями. Надзвичайно багатою та різноманітною є лірична пісенність, яку складають твори різних сюжетно-тематичних груп: козацькі, чумацькі, рекрутські й солдатські, наймитські та заробітчанські, емігрантські, колискові, дитячі пісні, пісні про кохання, пісні родинного життя, а також жартівливі та сатиричні пісні. Вони не лише відтворювали побут та інтереси певних соціальних, гендерних та вікових груп, але й складали їх репертуар. Лірична пісенність належить до необрядової лірики, тому нагоди їх виконання залежать передусім від настрою виконавця та аудиторії, яка зазвичай легко переходить від слухання до співу. Натомість виконання творів необрядової лірики (календарно-обрядові та родинно-обрядові пісні) регулюється передусім обрядовим контекстом. Відтворення ритуального дійства, якому властива драматургічна форма, в обряді виконувало сакральну функцію. Ритуальні дії, що включають виконання пісень, санкціонували зміни пори року (календарно-обрядові) чи статусу індивіда в соціальній, гендерній, віковій групі (родинно-обрядові) пісні. Ці риси функціонування безпосередньо пов'язані з міфологічним мисленням на архаїчних етапах розвитку та з його рудиментами в наступні періоди. Особливості змісту та ритуального призначення обрядової пісенності безпосередньо відбилися на характері її поетики, словесних текстах, музичній мові, що зберегли низку рис, зумовлених архаїчною семантикою. Ігрові та драматичні риси, специфіка рольової структури, поділ на виконавців та аудиторію, властиві не лише обрядовим жанрам, вони також становлять основу різних форм народного театру і драми. Одним з найяскравіших виявів є вертепна драма, тематичним джерелом якої стала євангельська історія про народження Ісуса Христа. Оскільки твори Ф., крім естетичної, обрядової, розважальної та виховної функцій, виконують істотну комунікативну роль, серед явищ Ф. чимало так званих малих форм — паремій (прислів'їв та приказок), які мають формульний характер і в лаконічній образній формі узагальнюють досвід

людського колективу. Характерною рисою паремій є те, що план реалій в них втілює конкретні життєві спостереження, але завдяки тому, що вони дозволяють образне символічне трактування, позначають закономірності, властиві широкому явищ. Це створює можливість застосування паремій до різноманітних ситуацій. Таким чином тексти, що виникли за певних історичних обставин та відбивають їх, отримують друге життя, коли їх реальний «прямий» зміст вже втрачає актуальність для носіїв, а символічний виходить на перший план. Образна форма, переважно метафорична, що за емпіричним описом конкретного явища дозволяє побачити інше, розшифровуючи приховане порівняння, властива загадкам, які сприяють розвитку кмітливості та своєрідної ігрової перевірки її наявності. Склад виконавців і слухачів Ф. відрізняється за віковими, статевими та соціальними характеристиками. Це звужує чи розширює коло функціонування явищ, що виокремлюються як окремий масив саме за їх призначенням та колом носіїв. Йдеться, зокрема, про дитячий фольклор, який об'єднує твори, виконувані дорослими для дітей (колискові, забавлянки), та твори, що функціонують безпосередньо в дитячому середовищі (ігри, скоромовки, прозивалки, примовки тощо). Крім текстів, створених у дитячому середовищі, до дитячого Ф. належать і численні тексти, запозичені з репертуару дорослих, проте їх призначення та функції зазнали кардинальних змін. На різних історичних етапах фольклорний репертуар має специфічний склад, зумовлений особливостями уявлень та зацікавлень його носіїв. До нього входять і новотвори, і успадковані від попередніх епох, проте актуалізовані, тексти. Цим характеризується динаміка функціонування й змін фольклорного репертуару.

Тексти: Опыт собрания старинных малороссийских песней / [уклад., авт. передм. та приміт. М. А. Цертелєв]. Санкт-Петербург, 1819. [6], 64 с.; Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем. Москва, 1827. XXXVI, 234 с.; Записки о Южной Руси / издал П. Кулиш. Санкт-Петербург, 1856. Т. 1. 322 с. ; 1857. Т. 2. 351 с.; Народные южнорусские сказки / издал И. Рудченко. Киев, 1869. Вып. 1. 219, XI с.; 1870. Вып. 2. 209, II с.; Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом: Юго-Западный отдел: Материалы и исследования, собранные действительным членом П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1872—1877. Т. 1; Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдѣлъ. Матеріалы и изследованія собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ; изданъ подъ наблюденіемъ д. чл. П. А. Гильтебранта : репринт. вид. В 7 т. Т. 2 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2008. 702 с.; Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдѣлъ. Матеріалы и изследованія собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ; изданъ подъ наблюденіемъ д. чл. П. А. Гильтебранта : репринт. вид. В 7 т. Т. 3 / відп. за вип. Г. Скрипник; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2008. 498 с.; Труды этнографическо-статистической экспедиціи в Западно-Русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ: Юго-Западный отдѣлъ. Матеріалы и изслъдованія, собранные д. чл. П. П. Чубинскимъ; изданъ подъ наблюденіемъ д. чл. Н. И. Костомарова : репринт. вид. В 7 т. Т. 4 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2010. 798 с.; Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдѣлъ Матеріалы и изследованія собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ; изданъ подъ наблюденіемъ д. чл. Н. И. Костомарова : репринт. вид. В 7 т. Т. 5. Песни любовныя, семейныя, бытовыя и шуточныя / відп. за вип. Г. Скрипник; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2011. 1242 с.; Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдѣлъ Матеріалы и изслъдованія собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ; издан. подъ наблюденіемъ чл.-сотр. П. А. Гильтебрандта : репринт. вид. В 7 т. Т. 6 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2011. 432 с.; Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорским Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдѣлъ. Матеріалы и изслъдованія собранныя д.-чл. П. П. Чубинскимъ; издан подъ наблюденіемъ чл.-сотр. П. А. Гильтебрандта : репринт. вид. У 7 т. Т. 7 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2011. 608 с.;

Малорусские народные предания и рассказы / свод М. Драгоманова. Киев, 1876. XXVI, 484 с.; Галицько-руські народні легенди. Т. I / зібрав В. Гнатюк. *ЕЗ.* 1902. Т. XII. XI, 215 с.; Галицько-руські народні легенди. Т. II / зібрав В. Гнатюк. *ЕЗ.* 1903. Т. XIII. III, 287 с.; Знадоби до галицько-руської демонології. Т. I / зібрав В. Гнатюк. *ЕЗ.* 1904. Т. XV. IV, 27 с.; Знадоби до галицько-руської демонології. Т. II. Вип. I / зібрав В. Гнатюк. *ЕЗ.* 1912. Т. XXXIII. XLII, 237 с.; Знадоби до галицько-руської демонології. Т. II. Вип. II / зібрав В. Гнатюк. *ЕЗ.* 1912. Т. XXXIV. XXIV, 280 с.; Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. Т. 1. CCXX, 175 с. ; Т. 2. XXX, 303 с.; Казки про тварин / упоряд., вступ. ст. та приміт. І. Березовського. Київ, 1976. 574 с.; Дитячий фольклор: Колискові пісні та забавлянки / упоряд., приміт. Г. Довженок, нот. матер. підгот. К. Луганська. Київ, 1984. 303 с.; Весільні пісні : у 2 кн. / упоряд., приміт. М. Шубравської, нот. матер. упорядкував А. Іваницький. Київ, 1982. Кн. 1. 872 с. ; кн. 2. 680 с.; Українські народні думи. Київ, 2007.

Літ.: Лесевич В. В. Фольклор и его изучение. *Памяти В. Г. Белинского: Литературный сборник, составленный из трудов русских литераторов.* Москва, 1899. С. 343—347; Грушевський М. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання. *Україна.* 1925. Кн. 5. С. 3—13; Дей О. І. Поетика української народної пісні. Київ. 1978; Сравнительный указатель сюжетов: восточнославянская сказка. Ленинград, 1979. 438 с.; Грица С. Й. Мелос української народної епіки. Київ, 1979. 247 с.; Дей О. І. Українська народна балада. Київ, 1986. 264 с.; Мишанич С. В. Усні народні оповідання: Питання поетики. Київ, 1986. 327 с.; Давидюк В. Ф. Українська міфологічна легенда. Львів, 1992. 176 с.; Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.; Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore. 1989. 15 November. URL : https://doi.org/10.1163/ej.9789004164543.1-760.65; Грица С. Трансмісія фольклорної традиції: етномузикологічні розвідки. Київ ; Тернопіль, 2002; Павленко І. Історичні пісні Запорожжя: регіональні особливості та шляхи розвитку. Запоріжжя, 2003; Павленко І. Я. Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини: буття у просторі та часі. Запоріжжя, 2006. 244 с.; Сокіл В. В. Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти. Львів, 2003. 320 с.; Росовецький С. К. Український фольклор у теоретичному висвітленні. Київ, 2008; Лисюк Н. А. Постфольклор в Україні. Київ, 2012. 348 с.; Kononenko N. Ukrainian Epic and Historical Song: Folklore in Context. Toronto ; Buffalo ; London, 2019. 211 p.

Олександра Бріцина

ФОЛЬКЛОР МІСЬКИЙ — фольклор, який вийшов із надр традиційного селянського і який створювали різні прошарки міського населення: робітники та ремісники, пралі, кухарі, візники, дрібні чиновники та підприємці, продавці та ін. Серед творів ФМ найбільш поширені любовна лірика, романси, частівки, робітничі та революційні, жартівливі та сатиричні пісні, анекдоти, усні оповідання, майданний та ярмарковий фольклор. Значного поширення набули рукописні альбоми та зошити-пісенники з любительськими малюнками, аплікаціями, написами-посвятами. В основі багатьох творів ФМ лежать літературні твори та фольклоризовані твори авторського походження. Особливе місце у ФМ відведено жорстокому романсу і тюремній ліриці, блатним і босяцьким пісням. Для поетики творів ФМ характерні, з одного боку, салонність та сентиментальність, з іншого, — широке використання жаргону та низької лексики. Наспівам ФМ притаманна мелодика романсової лірики та деякі субкультурні риси. Типовим є сольний спів у супроводі інструмента, зокрема гітари, мандоліни або клавішних.

Літ.: Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ФОЛЬКЛОР УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ЗАХІДНОГО СИБІРУ Й ДАЛЕКОГО СХОДУ РОСІЇ. Українська діаспора в Росії формувалася в різні історичні періоди за різних обставин як економічного, так і політичного характеру. У кінці XIX й на початку XX ст. малоземельні селяни з різних губ. України з високою щільністю населення переселялися на нові землі, приваблені можливістю отримати земельний наділ. Унаслідок цього організованого державою руху, що відповідав її економічним інтересам (заселення й освоєння значних територій) кількість українців у багатьох повітах Сибіру й Далекого Сходу на початок 1920-х становила переважну більшість. Саме ці мігранти-переселенці були носіями традиційної

української побутової культури, природне функціонування якої на нових місцях поселення було можливим завдяки їхньому відносно компактному проживанню. Заселивши й освоївши степові простори Західного Сибіру й тайгу Далекого Сходу, українці поповнили карту цих регіонів топонімами, що вказували на батьківщину мігрантів (Полтавка, Чернігівка, Катеринославка, Хорол, Лубни, Переяслівка, Чугуївка й под.). Проте не всюди українське населення проживало компактно. Часто українців селили у російські села, а засновані ними нові поселення згодом поповнювалися не лише мігрантами з інших регіонів України, а й вихідцями з центральних російських губерній, рідше — білорусами. Там, де українці мешкали численними групами родин, що походили з одного села чи хоча б краю (у селах розрізнялися кутки, де мешкали волинці, полтавці, чернігівці), створювалися найсприятливіші умови для успадкування молодшими поколіннями традицій рідного краю. Науковий інтерес до проблем української людності на цих теренах з'явився ще у 1920-х. Проте етнокультурні традиції українського населення цих регіонів звернули на себе увагу дослідників лише наприкінці XX ст. Активна робота зі збирання фольклорних матеріалів розгорнулася у зв'язку з проектом, започаткованим Інститутом російської літератури АН СРСР та її Сибірським відділенням, — «Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока». Роботу зі збирання й опрацювання українського матеріалу розпочали російські фольклористи, а згодом до неї долучилися й українські науковці. Польові матеріали й спостереження дають можливість скласти уявлення про стан фольклорної традиції українського населення цих регіонів наприкінці XX ст. Помітні особливості репертуару носіїв фольклору з різних поколінь. Ті, хто народився в Україні або на новому місці одразу після переселення, виростав у середовищі, де ще дотримувалися традицій, зберегли в пам'яті чимало фольклорних творів, перейнятих від старшого покоління. І надалі, як у підтриманні етнічної свідомості, так і фольклорних традицій, вирішальна роль належала родині й окремим яскравим особистостям — носіям цих традицій. Протягом перших десятиліть після переселення зберігалася окремішність фольклорного репертуару, особливості виконавства вихідців з різних регіонів. З часом така своєрідність нівелювалася (хоча й не остаточно; спостерегти її можна було ще наприкінці XX ст.) унаслідок змішування родин і постійного спілкування. Процеси, що відбувалися у фольклорі українців на теренах Росії у другій половині XX ст., були подібні до тих, що мали місце і в самій Україні. Насамперед помітне звуження сфери природного функціонування фольклору. Зафіксовано також звуження кола фольклорних жанрів у репертуарі носіїв середнього віку (порівняно з виконавцями віком від 65 років і старше). Цілком забуті календарно-обрядові твори й самі обряди. Весільний обряд, якого дотримувалися повсюдно ще в середині XX ст., на кінець століття втратив актуальність і зберігався лише в пам'яті жінок старшого покоління. Проте весільні пісні ще активно виконувалися 40—60-річними носіями позаобрядових пісенних жанрів, найбільше життєздатними виявилися ліричні пісні, жартівливі, балади, народні романси. Відомі деяким виконавцям окремі соціально-побутові пісні — сирітські, наймитські, козацькі, чумацькі. Не збереглася традиція чоловічого співу. З жанрів народної прози активно побутували меморати й фабулати, пов'язані з народними віруваннями, анекдоти, а також особливо активно — оповідання, що належать до т. зв. усної історії, у яких відображено переселення, шлях у чужі краї заселення й освоєння нових місць поколіннями дідів і батьків, призвичаєння до нових умов життя. Активне спонтанне побутування таких «документальних» оповідань упродовж багатьох десятиріч надало їм виразних ознак фольклорних творів. Помітні зміни у мові виконуваних творів фольклору. Уже з 1930-х мовна політика держави в цих регіонах спри-

чинилася до різкого звуження сфери функціонування української мови, обмеживши її родиною та побутовим спілкуванням. Вплив родини неухильно послаблювався з кожним поколінням, поступаючись впливові школи, російськомовного оточення, що призвело до заміщення мови батьків говіркою-суржиком, а в народжених у другій половині XX ст. — цілком російською. Такому стану відповідає мова прозових розповідей. Кращій збереженості мови текстів пісень сприяли такі стабілізуючі чинники як рима, ритм, мелодія, проте й тут спостерігаємо спотворення орфоепії, лексем, які стали незрозумілими виконавцям. Питання про спадкоємність і стан української фольклорної традиції у цих регіонах може розглядатися лише щодо середовища нащадків українців-мігрантів кінця XIX— початку XX ст. Тисячі мігрантів-заробітчан з України, що працювали в промисловості цих регіонів у другій половині XX ст., належали до робітничого або маргінального середовища, яке вже не було носієм народних культурних традицій. Що ж до т. зв. «спецпоселенців» — мешканців західноукраїнських регіонів, висланих у Сибір 1939, засуджених до таборів учасників УПА та її прихильників, яким тривалий час забороняли повертатися на батьківщину і частина яких залишилася в цих краях, то окремі фіксації фольклорних творів від них самих або їхніх нащадків — свідчення індивідуальної зацікавленості, а не тяглості традиції.

Літ.: Довженок Г. За піснями на Далекий Схід: експедиційні нотатки. *Українська діаспора*. 1992. № 1. С. 54—63; Довженок Г. Позичений фольклор. *Пам'ятки України*. 1994. № 1—2. С. 96—98; Фетисова Л. Е. Восточнославянский фольклор на юге Дальнего Востока России: сложение и развитие традиций. Владивосток, 1994; Народні пісні українців Зеленого Клину в записах Василя Сокола. Нотні транскрипції Лариси Лукашенко. Львів, 1999; Сокіл В. Проблеми національно-культурного життя та фольклорної традиції українців Зеленого Клину. *Народні пісні українців Зеленого Клину в записах Василя Сокола*. Львів, 1999; Фетисова Л. Е. Традиционный восточнославянский фольклор на юге Дальнего Востока. Владивосток, 2004; Кучинская Е. Д., Леонова Н. В. Украинский свадебный обряд из Букреево Плесо. *Народное творчество Новосибирской области.* 2009. № 1.

Галина Довженок

ФОЛЬКЛОРИЗМ (французьке — le folklorisme, німецьке — der Folklorismus) — термін, запропонований французьким фольклористом XIX ст. Полем Себійо для позначення різних форм діяльності, в основі яких лежить наслідування рис фольклорного процесу, наслідування фольклорних явищ і творів. Ф. — одна з неавтентичних форм відтворення фольклору: на сцені, у художній самодіяльності, на фольклорних фестивалях. Деякі вчені розглядають Ф. як явище масової культури в процесі комерційної діяльності, як елемент «індустрії туризму», як процес трансформації та репродукції фольклору у громадському побуті, культурі та мистецтві. Ф. у музичному мистецтві притаманне широке тиражування фольклорних явищ, їх уніфікація від регіональних різновидів (загальноукраїнські гопакові-козачкові танці з традиційним набором танцювальних елементів) або загострення регіональних особливостей та нівеляція загальнонаціональних рис. Ф. штучно уповільнює розвиток фольклорної автентики, нав'язуючи риси концертності, сценічності, репертуарності фольклорному виконавству. Один із проявів Ф. — тенденція до повторів у кінці співу народної пісні першого куплету з уповільненням у кінці виконання. У сучасному мистецтві побутує також явище неофольклоризму, який полягає у формуванні сценічної автентики.

Літ.: Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ФОЛЬКЛОРИСТИКА — наука про фольклор, дослідження фольклору — ставить своїм завданням вивчення історії та теорії фольклору, фольклорних жанрів та поетики, музичного фольклору, принципів фіксації та едиції фольклорних текстів, питань викладання фольклору. Переважно концентруючи увагу на словесній стороні

творів, Ф. водночас розглядає їх у невіддільній єдності від мистецького (музично-хореографічного, драматичного) оформлення, у ширшому чи вужчому побутовому, етнографічному, історичному та ін. контекстах. Найтісніше Ф. пов'язана з лінгвістикою, літературознавством та етнографією. У Ф., як і в інших гуманітарних науках, виокремлюють описові, систематизуючі, порівняльно-історичні та теоретичного плану рівні. Фольклористична діяльність загалом охоплює такі етапи: збирання (фіксація, нагромадження матеріалів), їх обробка, зберігання, подальша класифікація і систематизація, публікація та популяризація; аналітичне вивчення фольклору, формування наукових напрямів і теорій, методології досліджень. Розвиток української Ф. у всі періоди був тісно пов'язаний з історичним та культурним становищем в Україні, суспільно-політичною думкою, країнознавством, науковими течіями в країні та закордоном. Відомості про усну народну творчість починають нагромаджуватися ще в княжу добу. В епоху недиференційованого інтересу до фольклору всі його явища можна спостерігати у схожих виявах. Середньовічні літературні та історичні джерела посилаються переважно на твори епічного фольклору; у зв'язку з утвердженням церковних церемоній довідуємося, головно, про святкові та повсякденні практики, які згодом перетворилися на народні обряди, апологетика іноді послуговується даними з теренів народних вірувань. Передісторія української Ф. сягає XVI—XVII ст., коли з'являються перші рукописні записи текстів, здебільшого, пісенних, у XVIII ст. уже нагромаджено значну кількість записів усної літератури, відтак і в окремих збірниках. Поштовх до вивчення фольклору дав романтизм наприкінці XVIII — першій половині XIX ст., коли в народних творах почали вбачати передусім щось оригінальне, красиве і старовинне. Ідея цінності, важливості фольклору зумовлює необхідність врятування його від зникнення, забуття, тому лунає заклик до запису і збереження творів. На початку XIX ст. постають перші друковані збірники пісень (М. Цертелєва, М. Максимовича, П. Лукашевича та ін.), до яких входять і перші фіксації дум. Згодом публікують збірники казок та ін. прозових жанрів (записані та укладені М. Кулішем, І. Рудченком, М. Драгомановим, Б. Грінченком та ін.), паремій (М. Номисом). Фольклорно-етнографічні матеріали у семи томах оприявнює П. Чубинський. У Західній Україні члени гуртка «Руська трійця» М. Шашкевич, Я. Головацький та І. Вагилевич видають альманах «Русалка Дністровая», інші збірники з фольклорними матеріалами. У середині XIX ст. активізується збирання, формується мережа збирачів, які надсилають свої тексти упорядникам, формулюються вимоги до подачі текстів. Поряд з автентичними в публікаціях трапляються і літературно оброблені твори, втручання в тексти. Відбувається відкриття й осмислення багатьох фольклорних жанрів. Водночас студії з фольклору ще не оформлюються в окрему дисципліну, їх залучають до науки про народне життя, тобто етнографії. З нагромадженням нових фольклорно-етнографічних матеріалів Ф. починає займати незалежні позиції серед інших гуманітарних дисциплін, і до кінця XIX — початку XX ст. перетворюється на самостійну галузь знань. Це знаменує початок фахового збирання, наукового вивчення, формування наукових методів. У становленні окремішності фольклорних студій важливу роль зіграли наукові товариства, що з'являються, починаючи із середини XIX ст. (Кирило-Мефодіївське братство, Південно-Західний відділ ІРГТ, народознавчі гуртки Старої Київської громади, Українське наукове товариство у Києві, Харківське історико-філологічне товариство). Фольклорні матеріали публікують у періодичних виданнях «КС» та ін. Від початку, а головно — із середини XIX ст. відбувається становлення й оформлення основних методів і напрямів фольклору в рамках міфологічної, теорії запозичення, антропологічної, культурно-історичної та психологічної шкіл. Слід зауважити, що багато відомих дослідників цього часу

у своїх наукових розвідках не дотримувалися одного напряму; зазвичай вони поєднували методи й засоби різних течій. Основу української Ф. закладали філологи з універсальним колом знань і зацікавлень, європейським світоглядом. Міфологічна школа («арійська», «індоєвропейська») виникла в першій половині XIX ст. у річищі загальноєвропейського романтизму, отримавши версії у вигляді символічно-міфологічної школи Ґ. Крайцера, порівняльно-міфологічної школи братів В. та Я. Грімм і їхніх послідовників, які намагалися віднайти рештки давніх міфів у мові, фольклорі, обрядах та віруваннях. Смисл міфів прихильники школи пояснювали обожненням явищ природи, небесних світил, поклонінням демонічним істотам тощо. Ці ідеї знайшли широкий відгук в українській науці, зокрема у працях О. Потебні, І. Нечуя-Левицького, Й. Бодянського, І. Срезневського, М. Костомарова, який, до прикладу, досліджував символіку небесних світил, рослин, тварин, птахів на численних прикладах з усної народної творчості. Міграційна школа, заснована в другій половині XIX ст. німецьким ученим Т. Бенфеєм, обстоювала вже не теорію «арійської» спільноти, а теорію запозичень чи «мандрівних сюжетів», які, зародившись в Індії, «мігрували» на інші території, чому сприяли культурно-історичні контакти між народами. В Україні її методу застосовував М. Сумцов, у ранніх працях М. Драгоманов. У 1860-х сформувалася антропологічна (етнографічна) школа, засновником якої став Е. Б. Тайлор. Він і його послідовники спільність сюжетів, мотивів, образів та символів у різних народів світу пояснювали не лише взаємовпливами, але й однаковими закономірностями їх духовного розвою, єдністю психічних процесів, тотожністю побутових форм і вірувань, що ще збереглися у фольклорі. В Україні ці ідеї розвивали частково М. Сумцов та О. Котляревський. Представником психологічної школи в українській Ф. був О. Потебня, його вчення про слово, образ, міф, символ та ін. заклало основи сучасної етнолінгвістики й лінгвопоетики. Засновники культурно-історичної школи в українській Ф. основну увагу приділяли історизму фольклору; вивчаючи фольклорні матеріали на реальному історичному ґрунті, вони розглядали твори народної словесності як пам'ятки минулого, у яких відбилося народне життя та погляди, вбачали у фольклорі символ давньої слави нації, її самостійності, непідлеглості. Вони широко застосовували історико-порівняльний метод, проводили масштабні експедиції, видавали цінні збірники й антології фольклору (збірка історичних пісень з коментарями В. Антоновича і М. Драгоманова та ін.). Виокремлюють два етапи еволюції школи — романтичний (основні представники М. Максимович, М. Дашкевич, О. Бодянський, П. Куліш, М. Костомаров, О. Котляревський, П. Житецький та ін.) і позитивістський (М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський та ін). Визначну роль у збиранні та публікації фольклору відіграла Етнографічна комісія НТШ (Львів, 1898) — Товариство, фактично, виконувало роль Академії наук, чимало матеріалів побачило світ на сторінках його друкованих органів — «Етнографічного збірника», «Матеріалів до української етнології», «ЗНТШ», так само, як і на шпальтах редагованого І. Франком часопису «Житє і слово». Головою Комісії від 1916 був В. Гнатюк, який записав, упорядкував і видав десятки збірників фольклорних, переважно прозових матеріалів. Становлення текстології привело до розробки наукової, суворішої техніки запису текстів. Українську музичну Ф. започаткував відомий композитор М. Лисенко, якому належать і обробки народних пісень. На початку XX ст. з'являються перші аудіо- й відео фіксації фольклору. Початковий період української радянської Ф., позначений збереженням і навіть примноженням досягнень початку XX ст., ознаменувався створенням Академії наук (1918). У 1921 розпочала діяльність Етнографічна комісія ВУАН, при якій діяли Кабінет примітивної культури та народної творчості, Комісія історичної пісенності, Кабінет музичної етнографії

(очолив К. Квітка) та ін. ВУАН видавала часописи «Етнографічний вісник», «Бюлетень Етнографічної Комісії ВУАН» та ін., К. Грушевська редагувала «Первісне громадянство та його пережитки на Україні». Інтенсивна польова робота співробітників Комісії дозволила укомплектувати багаті, унікальні архівні фонди. Однак з 1930-х з припиненням українізації Ф. занепадає. У цей час її предмет звузився до по-марксистськи трактованого літературознавства, з притаманним йому ідеологічним тиском і відривом від етнографії і зарубіжної науки загалом. Відтоді вивчають і публікують переважно класичні жанри — думи та історичні пісні, казки, народну лірику, паремії (П. Попов, П. Павлій, М. Родіна, В. Бобкова, Г. Сухобрус), а також так званий радянський, фактично, фальсифікований фольклор. Частину текстів відкидають при публікації, інші друкують з правками чи пропусками. У 1936 було створено Інститут українського фольклору, який став координаційним центром фольклористичної роботи в країні. Виходять часописи «Український фольклор» та «Народна творчість» (нині «Народна творчість та етнологія» — «НТЕ»). У 1944 Інститут реорганізовано в Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії — ІМФЕ (багато років його очолював академік М. Рильський). У повоєнний період його співробітники активно вивчали такі жанри, як народна пісенність (О. Дей), загадки (І. Березовський), прислів'я та приказки (М. Пазяк) та ін. Працівниками відділу фольклору були упорядковані й оприлюднені численні збірники (серія «Українські народні пісні у записах письменників», серії «Народна творчість», «Народна мудрість» у видавництві «Дніпро» та ін.). З 1961 почали видаватися окремі томи академічної серії «Українська усна народна творчість» (казки про тварин, балади, прислів'я та ін.). У Західній Україні історично-порівняльні дослідження з народної балади здійснив П. Лінтур, з музичної Ф. — Ф. Колесса, який у 1939 очолив першу в Україні кафедру фольклору та етнографії при Львівському університеті. Матеріали в численних наукових та науково-популярних збірниках пізнішого часу подають переважно за жанрово-тематичним принципом, та є й репертуарні (видання І. Хланти, І. Сенька), де приділяється увага особистості виконавця. Фундаментальне видання казок у 40 томах серії «Українські народні казки» в записах М. Зінчука охопило більшість регіонів України. Задля подальшої дослідницької роботи готуються покажчики казок (СУС), балад, музичного фольклору та ін. У 1990-х зі зміною суспільного ладу Ф. переживає кардинальні перетворення — розширюється парадигма досліджень, знімають різні табу на тематику і проблематику, відбувається перегляд багатьох методів і теренів досліджень. Спостерігається відхід від суто філологічного погляду на фольклор, який починає трактуватися як синкретичне мистецьке явище, частина народної культури в цілому, звертається увага на умови та особливості виконання, зв'язки з етнографією, звичаєвістю. Певний вплив на українську науку чинять зарубіжні течії XX ст. — етнопсихологічна, соціологічна, структуралізм, ритуально-міфологічна та ін. Далі продовжує розвиватися академічна наука в ІМФЕ (зараз Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, директор Г. Скрипник), нині тут функціонує відділ української та зарубіжної фольклористики. Започаткований наприкінці 1960-х потужний славістичний напрям (В. Юзвенко, М. Гайдай, Н. Шумада) згодом поповнився студіями фольклору інших народів, як України, так і близького й далекого зарубіжжя, їх зіставними аспектами (Л. Вахніна, Т. Руда, О. Микитенко, Л. Мушкетик). Від 1992 як окрема установа діє Інститут народознавства НАН України з Музеєм етнографії (директор С. Павлюк), тут було створено відділ фольклористики. Фольклористичні дослідження посідають вагоме місце в системі вищої освіти України. У 1992 засновано кафедру фольклористики КНУ імені Тараса Шевченка, при якій функціонує Центр фольклору та етнографії.

У 1990 відновлено кафедру української фольклористики імені Філарета Колесси на філологічному факультеті ЛНУ імені Івана Франка. У 1990-х існувала кафедра історії української літератури і фольклористики ДНУ. На кафедрах розробляють курси та програми з теоретичних і практичних проблем науки, видають посібники й підручники (М. і З. Лановики, С. Росовецький та ін.). Курси з фольклору та Ф. читають і в інших університетах та інститутах України. Виходять етнологічні та фольклористичні часописи: «НТЕ», «Народознавчі студії», «Матеріали до української етнології», «Слов'янський світ», «Міфологія і фольклор», «Фольклористичні зошити», уснословесні студії вміщують у періодичні видання вишів. Піднесення українознавчого руху, вивчення місцевої історії, питання етнічних контактів, двомовності, порубіжжя, міграцій багато в чому визначають інтереси фольклористів. На терені історії Ф. спостерігається нове прочитання класичної фольклорної спадщини, заповнення лакун (Я. Гарасим, С. Пилипчук), переглядається розвій окремих періодів, внесок окремих персоналій (В. Івашків, Л. Козар), висвітлюються постаті маловідомих дослідників і збирачів (В. Качкан), огляди стану фольклористики в різні часові відтинки (Р. Кирчів, М. Дмитренко). Привертає увагу заборонена раніше тематика: міфологія, духовні вірші, замовляння, релігійні легенди, апокрифи, політичний фольклор, еротика, міський фольклор тощо. Видаються збірники стрілецьких, повстанських пісень періоду визвольної боротьби XX ст., світових воєн, усних свідчень про Голодомор, фольклор Майдану та ін. Водночас поглибилося студіювання традиційних жанрів — казок (Л. Дунаєвська), ліричних пісень (Л. Копаниця), обрядового фольклору (О. Чебанюк), дум (Н. Ярмоленко), замовлянь (Т. Шевчук), анекдотів (І. Кімакович), вертепу (Й. Федас). Значного поступу досягла етномузикологія (С. Грица, А. Іваницький, Л. Єфремова), текстологія фольклору (О. Бріцина). Питання історичної достовірності фольклорних творів цікавить В. Сокола, І. Павленко, Л. Іваннікову та ін. Фольклор розглядається як органічна частина регіональних традицій (О. Шалак), у тісному зв'язку з побутом і звичаями (О. Івановська). Активно розвивається напрям усної історії (С. Мишанич, О. Лабащук, І. Коваль Фучило, Л. Халюк). Чималий інтерес викликає міфологія, її фольклорні рецепції (В. Давидюк), сучасний міський фольклор (Н. Лисюк). Набирає популярності лінгвофольклористика, етнолінгвістика, концептологія (О. Кузьменко, Т. Космеда). Назріла необхідність створення узагальнюючих, синтетичних праць, енциклопедій, довідників тощо («Українська фольклористична енциклопедія», Львів, 2018). Сучасна наука, яка трактує фольклор як комплексний вияв культури, є різноаспектною і апелює до методи етнології, лінгвістики, соціології, культурної антропології, релігієзнавства, літератури, естетики та психології. Домінує загальна антропологічна орієнтація, яка виокремлює гуманістично цілісний, глобально потрактований, укорінений у конкретній суспільній реальності універсальний предмет досліджень. У сучасний період еволюціонує техніка фіксації усних текстів, засобів архівації (комп'ютеризація), Ф. використовує можливості кіно, радіо й телебачення (візуальна антропологія). Нові перспективи надає зміна видавничої бази. У новітні часи у справу видання та вивчення уснопоетичної творчості українців вагомий внесок зробила українська діаспора Європи, Америки та Канади (З. Кузеля, М. Мушинка, Н. Кононенко та ін.).

Літ.: Сумцов М. Діячі українського фольклору. Харків, 1910. 37 с.; Березовський І. П. Українська радянська фольклористика: етапи розвитку і проблематика. Київ, 1968. 341 с.; Дей О. І. Сторінки з історії української фольклористики. Київ, 1975. 272 с.; Гарасим Я. Культурно-історична школа в українській фольклористиці. Львів, 1999. 144 с.; Грица С. Українська фольклористика XIX—XX століття і музичний фольклор. Київ, 2007. 152 с.; Бібліографія українського народознавства : у 3 т. / зібрав і впоряд. М. Мороз. Львів, 1999. Т. 1 : Фольклористика. Кн. 1—2; Дмитренко М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. Київ, 2001. 576 с.; Колесса Ф. Історія української фольклористики. Київ, 2005. 368 с.; Сокіл Г. Українська

фольклористика в Галичині кінця XIX — першої третини XX століття: історико-теоретичний дискурс. Львів, 2011. 586 с.; Вовк М. П. Фольклористика у класичних університетах України (друга половина XIX — початок XXI ст.) : навч. посібн. Київ, 2014. 202 с.; Кирчів Р. Історія української фольклористики. Львів, 2017. Т. 1 : Преромантична і романтична фольклористика. 524 с.; Мушкетик Л. Історія фольклористики Закарпаття. Фольклор українсько-угорського порубіжжя. Київ, 2013. С. 15—140; Українська фольклористична енциклопедія. Львів, 2018. 808 с.

Леся Мушкетик

ФРАНКО Іван Якович (27.08.1856, с. Нагуєвичі, тепер Дрогобицького р-ну Львівської обл. — 28.05.1916, Львів) — письменник, фольклорист, літературознавець, етнограф, філософ, журналіст, перекладач, видавець, книгознавець. Доктор філософії (1893). Дійсний член НТШ, керівник Філологічної комісії, голова Етнографічної комісії (1898—1900; 1908—1913), член Історично-філософської секції, декількох комісій: мовознавчої, археографічної, статистичної, бібліографічної. Почесний доктор словесності Харківського університету (2006). Навчався в початковій школі в с. Ясениця Сільна. У 1875 закінчив Дрогобицьку гімназію, вступив на філософський факультет Львівського університету. У зв'язку з арештами випускні іспити після десятирічної перерви склав у Чернівецькому університеті (1891). Під керівництвом В. Ягича у Віденському університеті здобув науковий ступінь доктора філософії (1893). У 1894—1897 видавав журнал «Житє і слово» (разом із дружиною О. Франко). Ф. — редактор і упорядник багатьох томів «Етнографічного вісника». Численні записи фольклору, статті публікував у часописах «Друг», «Світ», «Зоря», «Народ», у польсько- та німецькомовних виданнях. Внесок І. Франка в українську та європейську фольклористику безпрецедентний. Учений-історик і критик-фольклорист, дослідник теорії фольклору, збирач-практик Ф. не оминув жодного значного факту з історії української фольклористики, оцінив збірки й праці М. Максимовича, представників «Руської трійці», О. Бодянського, М. Костомарова, А. Метлинського, П. Куліша, О. Потебні, М. Драгоманова, М. Лисенка, П. Житецького, М. Павлика, В. Шухевича, М. Дикарєва, Д. Яворницького, Я. Новицького, Б. Грінченка, Ф. Колесси. Ф. підготував фундаментальні видання апокрифів і легенд (5 томів), народних приповідок (6 томів), досліджував народні загадки, байки, казки, перекази, оповідання, бувальщини, думи, історичні пісні, балади, народне віршування, народну драму, календарно- й родинно-обрядові, соціально-побутові пісні й лірику про кохання та про сімейне життя; коломийки, пісні гумористичні й сатиричні, алегоричні, колискові. Як збирач фольклору Ф. записав понад тридцять дві тисячі зразків різних жанрів: найбільше прислів'їв та приказок («приповідок»), прикмет, повір'їв — тридцять одну тисячу, майже тисячу обрядових та необрядових пісень, тисячу триста коломийок («перлин великого намиста»), сотні казок, байок, легенд, переказів, анекдотів. Частину записів Ф. опубліковано за його життя (коломийки, анекдоти, апокрифи, деякі пісні, казки, загадки тощо). Видатним явищем української та світової фольклористики стала публікація фундаментального корпусу паремій «Галицько-руські народні приповідки» в шести книгах («Етнографічний збірник», 1905—1910; перевид.: Львів, 2006—2007). Окремими збірками видано «Коломийки в записах Івана Франка» (Київ, 1970), «Народні пісні в записах Івана Франка» (Київ, 1966; 2-ге доповнене видання — 1981), «Народна проза у записах Івана Франка» (Львів, 2006). Фольклористичну діяльність Ф. можна розділити на два періоди: 1) 1870-і — 1899; 2) 1900—1916. Визначний вплив на Ф. — теоретика фольклору мали О. Веселовський та О. Потебня (за Ф.: «великі вчителі», «велетні слов'янської науки»). У статтях про фольклор та літературу першого періоду виголошено положення й тези, що лягли в загальнометодологічний фундамент дослідження усної творчості. Такі думки є в одній з перших теоретичних праць — рефераті «Поезія і її становисько в наших временах» (1876),

у рецензії на перекладені М. Старицьким «Сербські народні думи і пісні» (1877), статтях «Література, її завдання та найважніші ціхи» (1978), «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка» (1881), «Знадоби до вивчення мови і етнографії українського народу» (1882), «Жіноча неволя в руських піснях народних», «Старинна романо-германська новеля в устах руського народа» (1883), «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних» (1884), «Як виникають народні пісні?» (1887), «Наші коляди» (1889), «Задачі і метода історії літератури» (1891), у працях про М. Драгоманова тощо. У них молодий Ф. послідовно відстоює творчий геній народу, розглядає фольклор українців у міжнародному контексті. У працях періоду 1870—1890-х висвітлено різноманітні проблеми, що стосуються важливих сторінок історії фольклористики, теорії фольклору (зокрема жанрології), методики записування усних народних творів. Чимало уваги приділено питанням методології — оцінці та критиці методів дослідження фольклору, панівних у XIX ст. теорій, а також виробленню власних принципів наукового пізнання творчості народу. Другий період фольклористичної діяльності Ф. — це створення фундаментальних праць та збірок (зокрема «Галицько-руських народних приповідок»). У 1902—1915 Ф. написав майже п'ятдесят розвідок про пісні та думи, об'єднавши їх загальною назвою «Студії над українськими народними піснями». У «Передньому слові» він високо оцінив творчий геній народу, його пісні. У «Студіях» проаналізовано переважно історичні пісні та балади, що стало новим словом у фольклористиці, значним доповненням даних О. Потебні, М. Драгоманова, П. Житецького та ін. Тут, зокрема, подано такі розвідки: «Стефан-воєвода», «Іван і Мар'яна», «Смерть козака в степу», «Пісня про Байду», «Дівчина-воячка», «Козак і Кулина», «Битва під Хотином 1739 р.», «Пісня про Свірговського», «Пісня про смерть братів Струсів», «Пісня й дума про Серпягу (Івана Підкову)» та ін. У працях Ф. простежується глибоке розуміння специфіки фольклору та багатьох його явищ. Прагнення застосовувати наукові методи досліджень відповідно до аналізованого матеріалу, як правило, вели Ф. на ті ясні простори думки, де нема формалістичної плутанини, словесної еквілібристики, непосутньої балаканини. Написані з різного приводу, більші чи менші за обсягом, праці його вражають логікою викладу, своєрідною «реактивністю» думки, що збуджує асоціації читача та спонукає до подальших пошуків істини. У численних публікаціях Ф. торкався питань ґенези художніх творів, застосовував історико-генетичний, історико-порівняльний методи дослідження (у «Студіях над українськими народними піснями» названо метод «аналітичної історіографії»). У статті «Дещо про Борислав» Ф. наголосив на невичерпності усної творчості: народ «спосібний видобувати чимраз нові тони, відзиватися чимраз новими, а все хорошими, ніжними і характеристичними піснями на всякі біжучі справи, котрі глибше діткнуть його життя і показують вплив на його суспільні і економічні обставини». Походження пісень учений пояснював далі так: «Щоб яке діло відкликалося в пісні народній, до сього треба: 1) щоб те діло було йому близьке, тикало часто його життя, вражувало ненастанно його увагу; 2) щоб воно тикало не певні вибрані єдиниці, але цілу масу народу чи то в цілім краю, чи тільки в певній місцевості, т. є., звівши се на інші слова, щоб було діло більше економічне, ніж політичне, і 3) щоб діло те було для народу ясне і зрозуміле». Згодом ці міркування з погляду історичного методу аналізу матеріалів усної народної творчості І. Франко розвинув у статті «Як виникають народні пісні?». Як при критиці історичних документів першим і найважливішим питанням є питання автентичності, а отже, генезису, походження документа, так і тут «поставлено на першому плані питання: як виникають і звідки походять народні пісні?». Без ясної і рішучої відповіді на це питання, наголошує Ф., неможливе наукове викорис-

Франко Іван Якович

тання нагромаджених за сто років етнографічних матеріалів, бо «ці матеріали, взяті разом, становлять таку масу суперечностей і подібностей, оригінальних рис і зворотів чи мотивів, спільних різним, далеко одним від одних розселеним народам, що сама постановка в такий спосіб питання відкрила перед дослідниками цілий світ таємних духовних зв'язків, віковічних течій, впливів і взаємних стосунків до цього часу мало досліджених чи навіть не передбачуваних. Відразу з'ясувалося, що у цій "святій скрижалі" не якийсь окремий народ, а цілі століття найрізноманітніших впливів і зв'язків залишили свої відбитки і що це є скоріше великий геологічний шар, де упереміщ знаходяться чи то збережені в цілості, чи то до невпізнання зруйновані і твори місцевого життя, і тисячі мандруючих пам'яток, занесених морем, і сушею, вітрами, і хвилями, і льодовиками, більше чи менше асимільованих, так що повністю розмотати цей заплутаний клубок у межах одного краю і народу абсолютно неможливо без одночасного проведення такої роботи у всіх майже народів нашої раси і навіть інших рас, з якими історія приводила нас у контакти». Ф. досить широко з погляду методології науки дивиться на походження та побутування усних народних творів, передбачає ті можливі шляхи пошуку, йдучи якими можна збагнути сутність багатьох явищ у фольклорі. Дослідник успішно користувався різними методами пізнання цих «геологічних шарів», культурних напластувань і процесу «животворення», закономірностей появи нових явищ, продиктованих історичними подіями, духом часу, змінами соціально-економічних та побутових реалій. До проблеми походження пісень-новотворів Ф. звернувся у розвідці «Галицький селянський страйк у народній пісні» (1905). Учений ознайомився із записами емігрантських пісень, що їх зібрав і видав В. Гнатюк; це стало імпульсом до розгляду нової пісні із Чортківського повіту «Чому тота Бураківка сумна й невесела?». І. Франко знову порушив складну проблему: «Виникнення народної пісні — це тема дуже спірна в сучасній науці. Що треба розуміти під масовою творчістю і чи існує взагалі масова творчість; чи взагалі будь-яка творчість на цьому полі — індивідуальний акт? І як відноситься піснетворча народна фантазія до дійсності, нею схопленою, сформованою, перетвореною? Що є консервативним, а що рушійним елементом при творенні нових народних пісень? Наскільки впливають давніші загальновідомі зразки, готові мелодії, звороти й своєрідний образ думок народу, ступінь його суспільного чуття, його національна й соціальна свідомість на початок і формування народної пісні? Все це питання, на які задовільно можна відповісти лише в тих рідкісних випадках, коли ми постання народної пісні можемо спіймати "на ходу", так би мовити, "in fragranti" (на гарячому)». Різноманітні підходи до вивчення складних світоглядних комплексів, фольклору Ф. застосував, аналізуючи народні загадки. У статті «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних» він розглянув ту групу зразків, що належать до так званих анімістичних. Тематика давніх за походженням творів диктувала й застосування відповідного підходу — міфологічного. Не в багатьох своїх працях Ф. консолідується з представниками міфологічної школи у вивченні матеріалу. Проте й тут заявлено своєрідний комплекс підходів до складного матеріалу, що його мало хто аналізував в українській фольклористиці. У дослідженні загадок учений відмежувався від «апріорних спекуляцій», а виходив методом «простої дедукції з даного матеріалу і з загальнозвісних в науці фактів». Ф. навів чимало анімістичних загадок, у «котрих стрічаємо виображення і персоніфікації, тотожні з тими, які доховали нам старинні міфології». Ф., виходячи з характеру матеріалу, застосовував здобутки міфологів, генетичний, історико-порівняльний методи, а також висловився про можливу ефективність теорії запозичень. Через десять років після публікації студії про народні загадки Ф. у лекції «Найновіші напрямки в на-

родознавстві» (1894) наголошував, що народознавча наука має використовувати різноманітні методи: «А що кожен такий метод, вживаний менш чи більш однобічно, плодить низку теорій, — які в одній галузі слушні, в іншій — ні, — то справа натуральна». Учений висловив власні погляди на нові теорії — міграційну («яку далеко слушніше можна б назвати тут історичною») та антропологічну: «Я вважаю їх за рівноправні: війну між ними вважаю зайвою. Навпаки, в певних випадках комбінацію обох методів вважаю необхідною, наприклад при вивченні обрядів, весільних пісень і т. п., тобто пісень, тісно пов'язаних з обрядами, а обрядів — зв'язаних з піснями». Можливо, на основі такого розуміння згодом деякі дослідники несправедливо звинувачували вченого (як, до речі, і М. Драгоманова, М. Сумцова) в еклектизмі. Зокрема, О. Колесса в праці «Головні напрямки й методи в розслідах українського фольклору» (1927) заявив про певний конгломерат дослідницьких методів, загалом еклектизм методології Ф. Згодом М. Матвійчук у статті «Роль Івана Франка у розвитку фольклористичної науки» (1956), О. Дей у своїх франкознавчих працях, а також чимало інших учених не повторювали цієї хибної думки; не згодні з позицією О. Колесси й сучасні дослідники історії української фольклористики, франкознавці Я. Гарасим, С. Пилипчук. До характеристики теорій, шкіл, нових тенденцій осмислення усної традиційної культури Ф. звертався неодноразово і в інших працях: «Розбір думи про бурю на Чорнім морі» (1894), «Етнологія та історія літератури» (1894), «Дві школи в фольклористиці» (1895), у рецензіях на студії та збірки фольклористів польських, чеських, німецьких, французьких та ін. Однак учений не лише аналізував здобутки і втрати нових теорій, але й заявляв про власний дослідницький метод. Скажімо, у «Відповіді критикові "Перебенді"» Ф. вказав на ті підходи до вивчення об'єкта художньої творчості, що їх потім застосував у «Студіях над українськими народними піснями». Глибоко осмислюючи наявні теорії, наукові методи дослідження фольклору та літератури, Ф. засвідчив власну прихильність до тих методів, що їх плідно використовувала культурно-історична школа: «Принципи і методи школи культурно-історичної <...> є також провідними думками моєї праці». У статті «Етнологія та історія літератури» (1894), розробці «План викладу історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви» (1894—1895) Ф. обґрунтував власний вибір наукової методології саме культурно-історичної школи, що до неї належав і переважно її дотримувався (у працях, написаних на початку XX ст., у «Студіях над українськими народними піснями» враховано здобутки й інших шкіл, зокрема, психологічної школи О. Потебні). На думку Ф., методологія культурно-історичної школи дозволяє охопити «суперечність явищ і витворів духовного життя даного народу. Духовне життя народу в усіх його верствах — ось та широка основа, на якій будується ця нова концепція». Ф. наголосив, що культурно-історична школа «власне всю свою методу дослідів опирає на широко зачеркненім понятті розвою»; вона вважає усну словесність «таким самим виплодом національного генія, як і словесність писана, підляглим таким самим постороннім і внутрішнім впливам. Дуже часто приходиться бачити в ній відгуки тих самих духових змагань, котрі бачимо в писаній літературі, а в деяких випадках, напр., власне на ґрунті южноруськім (і інших слов'янських), ми можемо всю масу усної словесності розмістити в широких хронологічних рамках здовж усієї звиш 1000-літньої історії розвою народу, можемо слідити той розвій у двох паралельних проявах: писаній і усній словесності, поповняючи і контролюючи один другим». Теоретичні постулати культурно-історичної школи, різноманітні підходи до розуміння та вивчення усної традиційної культури Ф. застосовував у багатьох лекційно-практичних, організаційних заходах. Наукових реалістичних настанов, порад, рекомендацій щодо збирання і вивчення фольклорних ма-

теріалів у нього чимало. Отже, Ф. як представник української фольклористики кінця XIX — початку XX ст. перебував на засадах культурно-історичної школи, сповідував, так би мовити, методологічний плюралізм: різні методи й підходи до вивчення усної народної творчості й літератури, але такі, що забезпечували науковий, об'єктивний, всебічний аналіз, враховували національну специфіку мистецьких явищ та зовнішні впливи, дозволяли простежити ґенезу твору, його трансформації, жанрову своєрідність, естетику, мовне багатство, закоріненість у соціально-економічне життя «народу, що вгору йде». Ф. порушив чимало проблем виконавства уснопоетичних творів, класифікації зразків різних жанрів, принципів систематизації матеріалів, едиції та текстології, аналізу пісень-новотворів, емігрантського, робітничого фольклору тощо. У когорті найвидатніших українських фольклористів (М. Максимович, М. Костомаров, О. Потебня, М. Драгоманов) Ф. посідає чільне місце. Фольклористичні праці Ф. актуальні, мають значення теоретико-методологічних та важливих першоджерельних публікацій фольклорних матеріалів.

Праці: Сербські народні думи і пісні. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ, 1980. Т. 26. С. 51—59; Жіноча неволя в руських піснях народних. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ, 1980. Т. 26. С. 210—253; Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ, 1980. Т. 26. С. 332—346; Як виникають народні пісні. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ, 1980. Т. 27. С. 57—65; Наші коляди. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ, 1980. Т. 28. С. 7—41; До питання про перекази про Магомета у слов'ян. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ, 1980. Т. 29. С. 122—148; Розбір думи про бурю на Чорному морі. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ, 1980. Т. 29. С. 195—198; Дві школи у фольклористиці. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ, 1980. Т. 29. С. 416—424; Етнологія та історія літератури. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ, 1980. Т. 29. С. 273—282; Із секретів поетичної творчості. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ, 1981. Т. 31. С. 45—119; Передмова [до книжки «Посмертні писання Митрофана Дикарєва з поля фольклору й міфології», Львів, 1903]. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ, 1981. Т. 34. С. 459—466; Студії над українськими народними піснями. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ, 1983. Т. 42. 598 с.; Найновіші напрямки в народознавстві. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ, 1984. Т. 45. С. 254—267; Людові вірування на Підгір'ї. *Франко І. Додаткові томи до зібрання творів у 50 т.* Київ, 2011. Т. 54. С. 117—211; Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в. *Франко І. Додаткові томи до зібрання творів у 50 т.* Київ, 2011. Т. 54. С. 259—271; Галицький селянський страйк у народній пісні. *Франко І. Додаткові томи до зібрання творів у 50 т.* Київ, 2011. Т. 54. С. 635—640; Печеніги під Києвом 968 р. *Франко І. Додаткові томи до зібрання творів у 50 т.* Київ, 2011. Т. 54. С. 879—882; Причинки до староруського віршування. *Франко І. Додаткові томи до зібрання творів у 50 т.* Київ, 2011. Т. 54. С. 892—894; Народні пісні в записах Івана Франка / упоряд., вступ. ст. і приміт. О. І. Дея. 2-ге вид., доп. Київ, 1981. 336 с.; Народна проза у записах Івана Франка / зібр. та впоряд. В. В. Сокіл. Львів, 2006. 112 с.

Літ.: Дей О. Іван Франко дослідник народнопоетичної творчості. Київ, 1953. 92 с.; Дей О. Іван Франко і народна творчість. Київ, 1955. 300 с.; Дей О. Спілкування митців з народною поезією: Іван Франко і його оточення. Київ, 1981. 336 с.; Дей О. Іван Франко: Життя і діяльність. Київ, 1981. 355 с.; Возняк М. С. З діяльності Івана Франка як фольклориста. Київ, 1955. С. 220—245; Руда Т. П. Іван Франко — дослідник слов'янського фольклору. Київ, 1974. 156 с.; Вертій О. І. Народні джерела творчості Івана Франка. Тернопіль, 1998. 256 с.; Денисюк І. Фольклористичні концепції М. Грушевського та І. Франка. *Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн.* Львів, 2005. Т. 3 : Фольклористичні дослідження. С. 43—48; Дмитренко М. Іван Франко як фольклорист. *СіЧ.* 2006. № 1. С. 51—56; Пилипчук С. Фольклористична концептосфера Івана Франка. Львів, 2014. 466 с.; Качкан В. «Як два крила: і праця, і любов» (Іван Франко). *Качкан В. На гребені думки. Вибір праць : у 3 т.* Івано-Франківськ, 2015. Т. 1 : Фольклористика, літературознавство. С. 359—369; Іван Франко у творенні української національної ідентичності : збірник наукових праць / голов. ред. О. О. Рафальський, П. М. Чернега. Київ, 2016. 400 с.; Франківська енциклопедія : у 7 т. Львів, 2016. Т. 1 / наук. ред. і упоряд. Є. Нахлік. 680 с.; Коваль Г. В. Франко Іван Якович. *Українська фольклористична енциклопедія.* Львів, 2018. С. 734—736.

Микола Дмитренко

Х

ХАЛЮК Леся Миколаївна (25.12.1981, м. Київ, Україна) — фольклорист, український славіст, полоніст. Закінчила Інститут філології відділення фольклористики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (1999—2004). Працює у відділі української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ, нині — науковий співробітник Інституту. У 2011 захистила дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук «Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини та Підляшшя: жанрово-тематична специфіка, художні особливості» (науковий керівник — Л. Вахніна). Основні наукові інтереси Х.: фольклор українців Польщі, фольклор про події 1947 («акція "Вісла"») в Польщі, фольклор поляків в Україні, фольклорний наратив. З цієї тематики Х. підготувала монографію «Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості» (Київ, 2013). Низка статей та рецензій Х. присвячено сучасному стану українського фольклору у Польщі. Х. є автором близько 50 наукових статей в українських, польських, білоруських наукових виданнях.

Праці: Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості. Київ, 2013; Проблеми збереження культурної ідентичності українців у Польщі після акції «Вісла». *Слов'янський збірник.* Одеса, 2006; Оповідання-спогади українців про операцію «Вісла» у наукових і популярних збірках України та Польщі. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур.* Київ, 2012; Усні наративи про переселення 1947 року українців у Польщі: тематична специфіка. *НТЕ.* Київ, 2012. № 3; «Мала» і «велика» вітчизни в усній фольклорній традиції українців Польщі. *До дня слов'янської писемності і культури: тези міжнародної наукової конференції* Київ, 2012; Змістові мотиви в оповіданнях-спогадах українців-переселенців про акцію «Вісла» 1947 року [Наукове повідомлення молодого вченого на засіданні Президії НАН України 15 лютого 2012 року]. *Вісник Національної Академії наук України.* Київ, 2012. № 4; Усна історія про переселення 1947 року у Польщі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* Київ, 2012. № 111; Усні оповідання українців у Польщі про переселення 1947 року як фольклорне явище: тематика і поетика. *W kręgu ukrainoznawstwa i komunikacji międzykulturowej.* Olsztyn, 2012; Історія збирання та дослідження прозового фольклору Лемківщини про акцію «Вісла» 1947 року в Польщі та Україні. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур.* Київ, 2013. Вип. 21; Акція «Вісла» 1947 року в спогадах українців-переселенців Польщі. *Український альманах.* Варшава, 2015.

Лариса Вахніна

Халюк Леся Миколаївна

ХАРКІВСЬКЕ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО (1876—1919), засноване при Харківському університеті. Членами його були викладачі, вчителі, науковці, студенти. Після закриття Південно-Західного відділу РГТ в Києві ХІФТ стало найпотужнішим у Лівобережній Україні науково-методичним центром зі збору фольклору. Однак охоплювало й інші галузі гуманітарних наук: філософію, музеєзнавство, краєзнавство. Його члени вивчали історію, археологію, етнографію і фольклор Слобожанщини, Середньої та Нижньої Наддніпрянщини, українську мову, літературу і культуру, провадили культурно-просвітницьку діяльність. Головами товариства у свій час були В. Надлер (1877—1878), О. Потебня (1878—1896), М. Дрінов (1890—1897) і М. Сумцов (1897—1918). На початку 1900-х товариство налічувало 130 членів, серед них Д. Багалій, П Єфименко, О. Русов, Д. Яворницький, Я. Новицький, І. Манжура, П. Іванов, В. Іванов, В. Барвінський, О. Вєтухов, О. Білецький, Л. Булаховський та ін. Майже всі фольклористи Харкова і Катеринослава були членами цього товариства. Воно заснувало архів, етнографічний му-

зей, дві бібліотеки, організувало збір і публікацію значної кількості фольклорно-етнографічного матеріалу з Харківської, Полтавської, Катеринославської та Херсонської губ. і з Кубані, 1902 організувало XII Археологічний з'їзд у Харкові. Фольклорні збірки та науково-теоретичні статті членів товариства публікували у трьох серійних виданнях, які виходили при ньому: «Сборник Харьковского историко-филологического общества» (1886—1914, т. 1—21), «Труды» (1893—1902, т. 1—7) та «Вестник Харьковского историко-филологического общества» (1911—1914, т. 1—5). Серед публікацій — багато документів з історії Лівобережної України, науково-теоретичні статті та розвідки на різні теми, зокрема й фольклористичні, видатних учених того часу: Д. Багалія, О. Потебні, М. Сумцова, Ю. Яворського, Б. Грінченка, В. Данилова, Д. Зеленіна, Ф. Корша, П. Іванова, В. Милорадовича, М. Янчука, І. Огієнка та ін. Усі фольклорні збірки публікували на сторінках «Сборника ХИФО». У т. 2 (1890) — «Игры крестьянских детей в Купянском уезде» П. Іванова, «Сказки, пословицы и т. п., записанные а Екатеринославской и Харьковской губ.». І. Манжури; у т. 3 (1891) — «Народные рассказы о ведьмах и упырях» П. Іванова, «Колдуны, ведьмы и упыри» М. Сумцова; у т. 4 (1892) — «Заговоры из Черниговской губ.» М. Гаврилова, «Народные рассказы о доле» П. Іванова, «Черноморские заговоры» П. Короленка, «Заговоры» І. Семенцової, «Заговоры. Библиографический указатель» М. Сумцова; у т. 5 (1893) опубліковані збірки «Народые рассказы о домовых, леших, водяных и русалках» П. Іванова та «Обряды и песни села Белозерки Херсонской губернии» С. Чернявської; «Малорусские сказки, предания, пословицы и поверья» І. Манжури та «Малорусские песни, преимущественно исторические» Я. Новицького є в т. 6 (1894). Дослідження М. Сумцова «Сказания о провалившихся городах», «Пожелания и проклятия» та «Жаба и лягушка в народных поверьях» — у т. 8 та 9 (1896). Т. 10 (1897) багатий на праці Ю. Зелінського «О заговорах» та «Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губернии В. П. Милорадовича. У т. 11 (1899) вміщено «Разыскание в области анекдотической литературы» М. Сумцова, у т. 13 (1902) — «Кобзари и лирники Харьковской губернии» Е. Кріста. «Лирники Полтавской и Харьковской губернии» С. Маслова та «Очерки народного быта Харьковской губернии» М. Сумцова. Збірка «Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии» П. Іванова (т. 17, 1907) та «Малюнки з життя українського народного слова» М. Сумцова (т. 19, 1910) завершують цей неповний перелік. Товариство припинило діяльність за радянської влади, а відновило 8 лютого 1991 під тією самою назвою, але як громадська організація.

Літ.: *Сумцов Н. Ф. Двадцатипятилетие Историко-филологического общества при Харьковском университете.* СбХИФО. *Т. 14. 1905. С. 1—28; Наріжний С. Харківське історико-філологічне товариство / публ. та ред. Д. Гордієнка.* Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III : Збірка наукових праць, присвячена 150-літтю з дня народження Єгора Кузьмича Рєдіна (1863—1908) / *від. ред. д. іст. наук, проф. Ю. А. Мицик ; упоряд. Д. С. Гордієнко, В. В. Корнієнко. Київ, 2013. С. 220—240; Фрадкин В. Харьковское историко-филологическое общество (1877—1919 гг.).* История и историки. *Москва, 1982.*

Людмила Іваннікова

ХАРЧЕ́НКО Оксана Касьянівна (Кобиланка) (1805 — ?). Оповідачка й співачка з с. Миколаївка Костянтиноградського пов. Полтав. губ., від якої у 1892—1901 П. Мартинович зробив численні фольклорні записи, зокрема дум «Іван Богуславець», «Федір безродний», «Самійло Кішка», «Отаман Матяш старий», «Три брати самарські». Конкретні дати, у які здійснював записи протягом цього часу, збирач перелічив на одному з аркушів, додавши: «Записано за 47 разъ». «Кобиланка» — похідне від прізвиська чоловіка виконавиці (Кобилан Лук'ян, чумак), справжнє прізвище якого було «Харче́нко». Деякі дослідники піддають сумніву окремі записи П. Мартиновича (зокрема Л. Іваннікова вважає Оксану Кобиланку витвором його фантазії, «уявним вико-

навцем...»). Інші (О. Бріцина) пояснюють появу у збирацькому доробку П. Мартиновича текстів, подібних до аналізованої Л. Іванніковою думи «Семен Палій» у виконанні Оксани Кобиланки, інакше, аніж схильністю до фальсифікацій.

Літ.: Бріцина О. Збирацька діяльність Порфирія Мартиновича і проблеми достовірності джерельної бази фольклористики. *Українські записи Порфирія Мартиновича.* Харків, 2011. С. 9—25; Іваннікова Л. Дума про Семена Палія: історія однієї фальсифікації. *Іван Мазепа та його доба: Історія, культура, національна пам'ять. Матеріали міжнародної наукової конференції.* Київ, 2008. С. 450—461.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 11. Од. зб. 665, 666, 716.

Галина Довженок

ХАРЧИШИН Ольга Михайлівна (23.04.1971, м. Львів — Винники) — фольклористка. Закінчила 1993 філологічний факультет ЛДУ ім. І. Франка, а в 1996 аспірантуру в ІН НАН України. 1999 захистила кандидатську дисертацію на тему «Народнопісенна традиція околиці Звенигорода на Львівщині». З 1996 — молодший науковий співробітник, 2000 — науковий співробітник, 2013 — старший науковий співробітник відділу фольклористики ІН НАН України. З 2013 — член НТШ. Досліджує народнопісенну традицію Львова, Львівської обл., сучасний український фольклор, міський фольклор. У працях з'ясувала, що піснетворчість Львова XX ст. заснована на українській фольклорній традиції, у процесі побутування вона зазнала професійно-мистецького впливу українського міського середовища, як частина європейської міської культури вона перебувала у зв'язку із польською та іншими етнокультурними складовими Львова. В основі досліджень — власні записи фольклору із сіл та міст України, а також українських сіл Молдови. Проблематика: сучасний стан побутування народнообрядової традиції та фольклору українців у різних локально-регіональних, соціальних та етноконтактних середовищах під впливом урбаністичного, іноетнічного, глобалізаційного та інших культурних чинників XX—XXI ст.

Праці: Народна пісенність підльвівської Звенигородщини: збірник / зібрала та упоряд. О. Харчишин ; нотні транскрипції В. Коваля. Львів, 2005. 352 с.; Совєтська дійсність у фольклорі львів'ян : нарис / вст. ст. та наук. ред. Р. Кирчіва. Львів, 2006. 44 с.; Пісні з голосу столітнього львів'янина Теодора Фурти : збірник / запис, упоряд., вступ. ст. і прим. О. Харчишин ; нотні транскрипції Х. Ізотової ; музичне ред. В. Коваля. Львів, 2010. 196 с.; Український пісенний фольклор в етнокультурі Львова: трансформаційні процеси, міжкультурні пограниччя : монографія. Львів, 2011. 368 с.; Українсько-польське культурне пограниччя у новочасному фольклорі Львова. *Na pograniczu «novej Europy». Polsko—ukraińskie sąsiedztwo* / pod red. M. Zowczak. Warszawa, 2010. S. 465—479; Маланкові пісні українців півночі Молдови: поетичний аспект (переосмислення мотивів). *НЗ.* 2014. № 3. С. 514—528; Фольклористичні дослідження на сторінках журналу «Народна творчість та етнографія» (до 1991). *НЗ.* 2015. № 3. С. 713—724; Календарно-обрядовий фольклор Покуття: збереженість та змінність. *НЗ.* 2017. № 1. С. 61—74.

Ірина Коваль-Фучило

«ХЕРСОНСКИЕ ГУБЕРНСКИЕ ВЕДОМОСТИ» (1838—1919) — науково-літературна і громадсько-політична газета Виходила два-три рази на тиждень у Херсоні. Редактори-видавці в різний час: Н. Ейсмонт, Н. Марков, К. Ханацький, В. Білостоцький, Ф. Мойсеєв, В. Гошкевич, І. Пащенко, В. Григор'єв, Г. Троп'янов. Протягом 1839—1864 виходила раз на тиждень. Мала неофіційний відділ, у якому публікувала матеріали з історії та етнографії Херсонської губ., однак, як зазначає В. Ястребов, цих матеріалів було дуже мало, нечисельні були й літературні сили, якими це видання послугувалось. Спочатку в газеті подавали передруки: Афанасьев А. «Религиозно-мифическое значение избы селянина. Передрук з "Отечественных записок"» (1852, № 8); Я. З. «Очерки образа жизни и нравов жителей нашего края» — із «Киевских губ. відомостей» (1850, № 5); «Осенняя родительская суббота или поминовение усопших» — з «Оренбургских губ. відомостей» (1848, № 38). Згодом з'явилися оригінальні статті, присвячені історії та старожитностям краю, історії м. Херсона, м. Єлисаветграда, м. Александрії. Найактивнішими авторами газети були В. Негрескул, М. Косач, А. Чирков,

Харчишин Ольга Михайлівна

Г. Соколов та ін. (статті зі статистики, топографії, історії, археології, етнографії, фольклористики, діалектології). Зокрема, В. Негрескул опублікував низку статей з історії та етнографії краю, мовознавства, фольклористики: «Днепр (дума)» (1851, № 48); «О пребывании императрицы Екатерины в Херсоне» (1852, № 3, 9, 10); «Материалы для истории Херсона» (1852, № 22); «Исторические заметки. Остатки Екатерининской старины в Херсоне» (1852, № 46); «Предрассудки Херсонского простолюдина» (1852, № 12, 17); «Заметки об особенностях языка в Херсоне и его окрестностях» (1852, № 20, 21, 30). М. П. Косач опублікував тут дві статті — «Прогулка на Потемкин остров» (1852, № 47), де описав рештки запорозького городища, зафіксував перекази про напади козаків на турецькі судна і про криваву розправу над ними турків, та «Очерки Тирасполя и его окрестностей» (1851, № 42, 43, 45), у якій описав промисли, зокрема, судноплавство, торгівлю, ярмарки, житло, побут та ін. особливості міста і його мешканців. Проте більшість авторів друкували свої статті без підпису або під криптонімами. Друкували тут і «Отчеты Одесского общества истории и древностей». Був у газеті окремий відділ «Етнографія». На сторінках часопису оприлюднювали програми, які сприяли збору первинного матеріалу в Херсонській губ.: «Программа для собирания образцов народного языка и словесности, составленная 2 отделением Академии Наук» (1852, № 36), «Программа для собирания народных юридических обычаев» (1867, № 47—52, 54—57), «Программа для указания особенностей местных народных говоров в Южной России» (1870, № 12, 13). На сторінках газети виступив і М. Номис із закликом до співпраці у впорядкуванні збірки прислів'їв та приказок (1864, № 3). В кінці 50—60-х з'явилися перші спроби монографічних описів міст і сіл Херсонської губ. — з історико-статистичного й фольклорно-етнографічного аспектів. У статті «Исторический, статистический и этнографический очерк г. Александрии» (без підпису, 1858, № 35, 36) автор здійснив комплексне обстеження міста. Зокрема, у розділі «Малороссы» описав ментальність, звичаї, одяг, народний календар, церковні братчини українців, а також фольклор — прислів'я, приказки, загадки, побажання, народну топоніміку міста. У розділі «Етнографія» подано переказ про укріплення на р. Інгулець біля с. Звенигородка. Працю такого ж типу опублікував волосний писар П. Рудковський «Народный быт с. Мариновка (Ананьевского уезда) и ее окрестности» (1868, № 8, 9). Протягом 1948—1849 опубліковано низку заміток, що охоплюють весь календарно-обрядовий цикл: «Семен-день» (1 сентября)» (1848, № 36); «Осенняя родительская или поминовение усопших» (№ 38); «Святки» (№ 52); «Масляница» (1849, № 6); «О встрече весны» (№ 12); «Первое апреля» (№ 14); «Петровка» (№ 26); «Очерк земледельческих праздников» (№ 31); «О начале обыкновения дарить друг другу красные яйца во дни св. Пасхи» (1850, № 17). Деякі публікації присвячені народним віруванням та ворожінням: «О суеверных гаданиях разного рода и особенно о гаданиях по игральным картам» (1867, № 10); «О гаданиях у малороссиян 24 и 30 ноября, во дни св. вмц. Екатерины и св. Андрея Первозванного» (1846, № 4, 5, 10, передрук з «Киевских губ. ведомостей»); «История и происхождение некоторых обычаев» (1850, № 7). Фольклорні тексти не друкували, за винятком двох публікацій російською мовою, — переказу про городище на Потьомкінському острові (про загибель козаків у великодню ніч з вини зрадника) («Городище на Потемкином острове. Народное предание» (1864, № 4) та легенди про турецьку царицю і запорожців (Федоров Н. Ф. «Известия о городище (При впадении балки Тягинки в Днепр). Предание» (1853, № 9). Стаття В. Д. Негрескула «Предрассудки Херсонского простолюдина» (1852, № 12, 17) — уривок розвідки, що ознайомлює з народними повір'ями, пов'язаними з домашньою птицею (курка, півень), голубами, лелеками, метеликами як хтонічними істотами.

Літ.: Ястребов В. Н. Херсонские губернские ведомости. 1839—1858 г. *КС.* 1892. № 3. С. 516—534; Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України: Сторінки історії. Запоріжжя, 2008. С. 200—210.

Людмила Іваннікова

«ХЕРСОНСКИЕ ЕПАРХИАЛЬНЫЕ ВЕДОМОСТИ» (1860—1918) — офіційний друкований орган Херсонської єпархії Російської православної церкви, першим дозволений до друку серед інших таких видань місцевих єпархій. Виходив російською мовою в Одесі. Складалися з офіційної частини і «Прибавления», де друкували проповіді, поради священиків, матеріали з історії Півдня України, етнографічні спостереження, життєписи діячів церкви і культури. За публікаціями в «Епархиальных ведомостях» очевидний той внесок, який зробили священики в царині фольклорно-етнографічного дослідження свого краю — вони, насамперед, були збирачами першоджерельного матеріалу, здебільшого вірувань, забобонів, повір'їв, звичаїв, пов'язаних з народним календарем, православними святами і святими, замовлянь і ворожінь, апокрифічних легенд тощо. Іноді описували давні язичницькі свята (Івана Купала), аби розвінчати їхню «шкідливу» сутність, але водночас фіксували характерні локальні особливості того чи іншого обрядодійства. Зокрема, у статті без підпису «Из практики сельского священника» (1881, № 21) подано опис з натури свята Івана Купала; у статтях без підпису «Про обычай понедельничать» (1860, № 1), священиків: Давида Кульчицького «Братская беседа» (1862, №5), Косовського «О некоторых из народных поверий» (1867, № 21), А. Гайдебурова «Несколько слов о предрассудках» (1860, № 1) наведено оригінальні місцеві вірування. Зокрема, М. Косовський подав народні повір'я, пов'язані з таїнством єлеосвячення, із церковними Царськими Вратами, із особою священика, з вагітністю, вінчанням молодих, відомості про те, як позбутися «пристріту», описав святкування «колодки» на масницю. В статті Гр. Верещагіна «Колдуны и чернокнижники» (1908, № 20) наведено низку прикладів народних уявлень про чаклунів, чорнокнижників, знахарів. Саме священики описали і певною мірою дослідили ті «глибинки» народного світогляду, які недоступні були фольклористам і етнографам, що збирали матеріал експедиційним методом. У 70—80-х XIX ст. були спроби комплексного дослідження окремих сіл, повітів — в історико-статистичному і етнографічному аспектах. Тож надзвичайну цінність для науки мають описи окремих сіл і парафій, здійснені парафіяльними священиками Херсонської губ., де поряд з історичним матеріалом зафіксовано й багатий фольклорно-етнографічний. Такими є публікації священиків Василя Никифорова, Павла Чеховича, Володимира Лобачевського, Гавриїла Сорокіна. В. Никифоров у праці «Описание прихода, принадлежащего Успенской церкви уездного города Александрии Херсонской губернии» (1873, № 7, 18, 19, розділ «Этнография») описав чумацький промисел, а також побут, звичаї, обряди, вірування, народні календарні свята цілого року, характерні для цієї місцевості. П. Чехович у статті «Сведения о селе Цибулеве и его окрестностях» (1873, № 7, 22) подав народний історичний переказ про Мамаїв яр і могилу поблизу с. Цибульова, а також легенди про скарби. Тексти подано російською мовою як ілюстративний матеріал. Народні апокрифічні легенди про створення світу, людини, її духовне призначення та уявлення про потойбічне життя подав В. Лобачевський у праці «Летопись прихода с. Ольшанки, св. Иоанна Милостивого церкви» (1888, № 13, 18, 23; 1891, № 10—14; 1892, №17—19). Описуючи село Осички (1888, № 23 с. 605—609), він згадав про поширені серед місцевого населення ворожіння й замовляння, пов'язані з тілом померлого.

Літ.: Ястребов В. Н. Херсонские епархиальные ведомости (Прибавление) 1885—1894 гг. *КС.* 1895. № 4. С. 20—27; Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України: Сторінки історії. Запоріжжя, 2008. С. 200—210.

Людмила Іваннікова

ХИЖДЕУ (Хиждей, Хиждець, Гиждець) Олександр Тадейович (1811—1872) — фольклорист, культурно-гро-

мадський діяч. Є дві версії про ймовірне місце народження Х. Перша, яку подав В. Срезневський: він — син поміщика з Бессарабії Хотинського пов. Друга (Н. Попович) — Кременецький пов. Волинської губ. Навчався в Харківському університеті разом з І. Срезневським (середина 20-х XIX ст.), член його літературно-наукового гуртка. Був дуже старанним студентом, слухав лекції відразу на кількох факультетах — словесному і фізико-математичному, двічі нагороджений медалями за дипломні роботи із цих спеціальностей. Близько 1832 Х. поїхав за кордон і три роки слухав лекції в Мюнхені та в Гайдельберзі. Повернувшись близько 1835, опублікував у журналі «Телескоп» єдину присвячену Україні статтю «Григорій Варсава Сковорода». Після того років двадцять працював як адвокат у Хотині, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Балті, Тульчині, збирав матеріали до історії Румунії. Ще на початку 30-х XIX ст., будучи близьким до гуртка І. Срезневського, разом зі своїм братом Болеславом (1812—1886) здійснював етнографічні дослідження життя й побуту українців та молдаван Хотинського пов. Бессарабської губ., надсилав І. Срезневському пісні (про Сербина, про Бондарівну). У «Запорожской старине» І. Срезневський вказав на записаний ним варіант думи «Похід на поляків», яку згодом визнали фальсифікатом. У рукописному збірнику «Собрание памятников народной украинской словесности», упорядкованому І. Срезневським в кінці 20-х — на початку 30-х XIX ст., зберігається сім пісень, надісланих О. Хиждеу, а в рукописі «Чумацкие песни» — вісім пісень з Бессарабії. Рукописи досі не опубліковано, зберігаються в архіві І. Срезневського в Петербурзі (БАН, ф. 216). Незабаром думка про О. Хиждеу в Харківському гуртку дуже змінилася: записану ним пісню «Гей єси, козаче, гей єси бурлаче» Орест Євецький визнав авторською й зневажливо назвав «хиждеєвщиною». Ймовірно, йшлося про невдалу стилізацію, характерну для публікацій періоду романтизму. Відомості про останні роки життя й наукову роботу Х. відсутні.

Праці: Три песни Сковороды. *Телескоп.* 1831. № 24. Ч. 6. С. 578—583; Григорий Варсава Сковорода. Историко-критический очерк. *Телескоп.* 1835. № 5. Ч. XXVI. С. 3—24; № 6. С. 151—178; Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты. Кишинев, 1986. 318 с.

Літ.: Срезневський В. І. Про збирачів українських пісень *Записки історично-філологічного відділу ВУАН.* Кн. 13—14. Київ, 1927. С. 76—82; Попович Н. В. Книга про братів Хиждеу. *НТЕ.* 1985. № 4. С. 65—66.

Людмила Іваннікова

ХЛАНТА Іван Васильович (20.04.1941, с. Копашново Хустського р-ну Закарпатської обл.) — фольклорист, літературознавець, бібліограф, мистецтвознавець, доктор мистецтвознавства (2007). Закінчив філологічний факультет Ужгородського державного університету (1964), аспірантуру Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН України (1974). 1976 захистив кандидатську дисертацію на тему «Українська соціально-побутова казка». Після закінчення вишу працював учителем української мови та літератури в м. Костянтинівка Донецької обл. 1964—1965 служив в армії в Харкові. Демобілізувавшись, продовжував працювати в с. Лази Тячівського р-ну на Закарпатті. 1966—1970 — директор Біловарської восьмирічної школи цього ж району, 1970—1971 — інспектор Тячівського райвно. 1974—1982 — асистент, доцент кафедри української літератури Ужгородського університету. Потім викладав укр. мову та літературу в Ужгородській СШ № 6. Відтак до виходу на пенсію (2001) виконував обов'язки провідного методиста обласного центру народної творчості. З 2001 — завідувач науково-культурологічної лабораторії ОЦНТ. Освітянську працю вдало поєднував з науковою і краєзнавчою. 2007 здобув наукове звання доктора мистецтвознавства, захистивши дисертацію «Жанр духовної пісні: історія та поетика (на матеріалі Карпатського регіону)». Автор «Програми з літературного краєзнавства для шкіл Закарпаття» (1992) та хрестоматії «Сині хвилі гір» (1996). Наукові статті з літературознавства та фольклористи-

ки друкував у збірниках «Українське літературознавство», «Слов'янське літературознавство і фольклористика», «Українські Карпати», «Бойківщина» та ін., у журналах «Народна творчість та етнографія», «Жовтень», «Українська мова та література в школі», «Полымя» (Мінськ), «Хлібороб України», «Карпатський край», «Тиса», «Зелені Карпати», а також в обласних та республіканських газетах (зібрані у книзі «До джерел. Фольклористичні статті»). Окремими виданнями опубліковано фольклорні збірники, які Х. упорядкував: «Народні пісні в записах Панаса Мирного та Івана Білика» (1977), «Правда і кривда» (1981), «Казки Карпат» (1989, 1990), «Оскар Кольберг. Казки Покуття» (1991), «Над вертепом звізда ясна» (1990), «Закарпатські замки в легендах, переказах та літературних творах» (1995), «Закарпатський вертеп» (1995), «Казкар» (1996), «Колядки» (1998), «Усні скарби з лісу йдуть» (1999) тощо. Особливої ваги дослідник надає впорядкуванню тематичних збірок казок — «Розумниця» (1992), «Мамине серце» (1993), «Трапила коса на камінь» (1993), «Казки про бідних і багатих» (1994) та ін. Важливе значення для науки мають видані Х. сучасні записи фольклору Закарпаття, особливо збірники окремих оповідачів та співаків — «Коли собі заспіваю» (1993), «Заспіваймо коломийку» (1995), «Добра наука» (1995), «Зайчиків дзвіночок» (1997), «Дарунки груші» (1997), «Золотий птах» (1998), «Вчора була неділенька» (2001), «Ой видно село» (2003), «Богородичні пісні» (2003), «Співайте Богові нашому, співайте (Духовні пісні Закарпаття)» (2008), «Народні пісні українців Банату» (Румунія, 2009), «Співанки закарпатських гір і долин» (2009), «Пісня — то моє життя» (2013), «Пісня над Дунаєм» (2014) та ін. Вони дають можливість простежити розвиток фольклорної традиції краю протягом століття. Серед записаних новотворів є й такі, що не мають аналогів у друкованих досі виданнях, тексти казок і пісень художньо досконалі й оригінальні за змістом. Х. виявив на Закарпатті талановитих оповідачів: Юрія Баняса (с. Боронява Хустського р-ну), Дмитра Юрика (с. Вучкове Міжгірського р-ну), Івана Каплара, Христину Роман (с. Колодне й Теребля Тячівського р-ну) та ін., а також коломийкарів Степана Шутка (с. Нанкове) (с. Вишкове, Хустського р-ну), Олену Чупак (смт Великий Бичків), Степана Молдавчука (с. Лазещина, обоє Рахівського р-ну) та ін. У вересні—жовтні 1995 Х. записував фольклор українців Кубані (Росія), а в липні, жовтні 1999 та 2002 — від українців Мараморощини і Банату (Румунія), а також у селі Оглядові Радехівського р-ну Львівської обл. (серпень 1996, березень 1997). Усього фольклорист записав понад сім тисяч народних пісень. Х. — глибокий знавець і дослідник літературного Закарпаття, він автор численних монографій і нарисів, літературних портретів письменників краю — зб. «Тернистий шлях до храму» (1994), «Іван Лучок» (1995), дванадцяти бібліографічних покажчиків творів письменників Закарпаття. Вагомий внесок у літературознавство — бібліографічний покажчик «Літературне Закарпаття у XX столітті» (Ужгород, 1995, 967 с.), де висвітлено творчі біографії 235 поетів, письменників, літературознавців і фольклористів краю. Х. веде літературознавчі та мистецтвознавчі рубрики в Закарпатських обласних газетах, на обласному радіо й телебаченні. Він — член Президії та голова філологічної секції Закарпатського обласного осередку наукового товариства ім. Т. Шевченка, Лауреат премії ім. Володимира Антоновича (1997), член Національної спілки журналістів України з 2003. Неопубліковані фольклорні записи вчений зберігає в домашньому архіві.

Праці: Ой видно село. Народні пісні села Арданово Іршавського району Закарпатської області / запис текстів і мелодій, упоряд., вступ. ст. та приміт. І. В. Хланти. Ужгород, 2003. 664 с.; Співайте Богу нашому, співайте: Духовні пісні Закарпаття / запис текстів і мелодій, упоряд., підгот. текстів та вступ. ст., приміт. та слов. І. В. Хланти; розшифрування мелодій Ф. І. Копинця. Ужгород, 2008. 848 с. (Рецензія : Іваннікова Л. В. Новий український богогласник. *Слово Просвіти*. 2009. № 15. 16, 22 квітня. С. 10). Народні пісні українців Банату (Румунія) / запис

текстів і мелодій, упоряд., підгот. текстів та вступ. ст., приміт. та слов. І. В. Хланти; розшифрування мелодій І. Лібер. Ужгород, 2009. 744 с.

Літ.: *Бахно В.* Слуга її величності казки. *Вітчизна*. 1992. № 2—3. С. 199—200; *Федака Д.* Із казкового епосу України. Дукля. 1995. № 4. С. 86—89; Хланта Іван Васильович. *Літературне Закарпаття у XX ст. Бібліографічний покажчик.* Ужгород, 1995. С. 750—764; *Федас Й.* Іван Хланта. *Народознавство*. 1996. № 5; Іваннікова Л. Невтомний дослідник і видавець українського фольклору. *Наша віра*. 2001. №5; Качкан В. Іван Хланта. Біобібліографічний покажчик. Ужгород, 2008. 458 с.

Людмила Іваннікова

ХМЕЛЬ (ХМІЛЬ) Іван (р. н. і см. невідомі, с. Бобрівник Зіньківського пов., Полтавської губ.) — кобзар (полтавська школа). Користувався повагою серед кобзарів та лірників. За словами М. Бондаренко, мав велику бандуру, носив її ззаду: «Сам правує вперед, а вона в його так чуть не по п'ятах б'ється! Така здорова!» Панотець кобзарів Артема Курочки, Петра Кожевника, Йосипа Харченка, Яреста Поливського, Митра Кочерги, Назара Чернецького, Трохима, Мусія Гордійця. Часто грав із кобзарем Вовком. Записів від Хмеля не збереглося.

Літ.: Гримич М. Виконавці українських дум. *Родовід*. 1992. Ч. 4. С. 19.

Ірина Коваль-Фучило

Хобзей Наталія Василівна

ХОБЗЕЙ Наталія Василівна (24.05.1964, м. Львів — 21.08.2018, м. Львів) український діалектолог, етнолінгвіст, лексикограф, видавець. Кандидат філологічних наук, завідувач відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Закінчила філологічний факультет ЛДУ ім. І. Франка під керівництвом професора Я. Закревської захистила кандидатську дисертацію на тему «Міфологічна лексика українських говорів Карпатського ареалу» (1995). Голова мовознавчої комісії Наукового товариства ім. Шевченка, член етнолінгвістичної та діалектологічної комісій Міжнародного комітету славістів. Член редколегії польських серійних видань «Gwary dziś» (Познань) і «Studia Łomżyńskie» (Ломжа). Засновник та відповідальний редактор наукового збірника «Діалектологічні студії», серійного видання «Діалектологічна скриня», голова редакційної колегії збірників серії «Історія мови», член редколегії журналу «Міфологія і фольклор». Керувала підготовкою до друку й виданням праць «Арґо в Україні» О. Горбача (2006), «Наддністрянський регіональний словник» Г. Шила (2008) та ін. Автор понад 100 наукових праць із діалектології, лексикології та етнолінгвістики, пов'язаних переважно з Гуцульщиною та Львівщиною. Співавтор короткого словника «Гуцульські говірки» (1997), укладач етнолінгвістичного словника «Гуцульська міфологія» (2002), відповідальний редактор праць «Скарби гуцульського говору» (2008): «Березови» М. Неґрича та «Росішка» М. Грицака. Автор ідеї та співавтор словника «Гуцульські світи. Лексикон» (2013). Співавтор «Лексикону львівського: поважно і на жарт», що отримав гран-прі на Форумі видавців у Львові (2009) та був двічі перевиданий (2012, 2015). В останні роки життя працювала над темою «Динаміка змін семантики дієслівних префіксів у говірках південно-західного наріччя». Нагороджена Почесною грамотою Президії НАН України і Центрального комітету профспілки працівників НАН України (2014).

Праці: Вияви мовного табу в гуцульських говірках. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN.* Łódź, 2004. T. 49. S. 89—96; Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. Львів. 2002. 216 с.; Гуцульські говірки: Короткий словник (у співавт. з Г. Гузар, У. Єдлінською, Я. Закревською, В. Зеленчуком). Львів, 1997. 230 с.; Гуцульські світи. Лексикон (у співавт. з Г. Дидик-Меуш, О. Сімович, Т. Ястремською). Львів, 2013. 667 с.; Лексикон львівський: поважно і на жарт (у співавт. з Г. Дидик-Меуш, О. Сімович, Т. Ястремською). Львів, 2009. 670 с.; Матеріали для дослідження української демонології (фольклористичний і мовознавчий аспекти їх збирання). *Українська історична та діалектна лексика.* Львів, 1996. Вип. 3. С. 181—186; Між світом та антисвітом: чоловік, що може перемітуватись на вовка. *Гуцульські говірки: лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження.* Львів, 2000. С. 179—191; Міфологічна лексика в «Галицько-руських народних приповідках» Івана Франка. *Записки НТШ.* Львів, 2005. Т. CCXL. Праці Філологічної секції. С. 449—468; Міфологічна лексика українських говорів Карпатського ареалу :

дис. ... канд. філол. наук. Львів, 1995. 182 с.; Міфологічні назви у «Словнику української мови XVI — першої половини XVII століття». *Діалектологічні студії.* Львів, 2003. 1. С. 149—154; Мовний простір міфологічних назв. *Діалектологічні студії.* Львів, 2003. 2. С. 53—63; Наукові студії: діалектологія, етнолінгвістика, лексикографія. Львів, 2019. 832 с.; Опозиція СВІЙ-ЧУЖИЙ (ІНШИЙ) у мовному просторі Львова. *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*. 2008. С. 297—309; Сучасне українське діалектне словництво. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2006. № 15. С. 819—826.

Літ.: Гриценко П., Ястремська Т. Наталя Хобзей: у силовому полі української мови. *Діалектологічні студії.* Львів, 2018. 11. Слово — словник — корпус. Світлій пам'яті Наталі Хобзей. С. 7—13; Левкиевская Е. Словарь гуцульской демонологии. *ЖСт.* 2003. № 2. С. 48—50; Ястремська Т. Наукові світи Наталії Хобзей. *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України в 2014 році. Інформаційний бюлетень.* Львів, 2015. С. 208—210.

Юрій Бідношия

ХОМЕНКО Варвара Григорівна (24.12.1916, с. Вертіївка, нині Ніжинського р-ну Чернігівської обл. — 20.10.1974, м. Київ) — фольклористка, літературознавець і педагог. Народилася в сім'ї робітника-залізничника. Закінчила Ніжинську педагогічну школу. 1933—1936 працювала вчителькою в селах Ніжинського р-ну та в м. Конотоп. 1938 закінчила мовно-літературний факультет Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя і стала викладачем української літератури Конотопського учительського інституту. 1947 закінчила аспірантуру Київського педагогічного інституту ім. О. Горького і почала працювати в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (з березня 1949 — молодший, а з травня 1958 — старший науковий співробітник). З листопада 1971 і до останніх днів життя працювала доцентом кафедри літератури Київського інституту культури ім. О. Є. Корнійчука. Авторка понад 50 наукових праць — розвідок, нарисів, оглядових статей та рецензій з різних питань українського фольклору й фольклористики. Коло інтересів дослідниці — проблеми творення та функціонування новітнього (в т. ч. радянського) пісенного фольклору, історія й теорія жанрів українського фольклору, історична пісенність та народний епос, народна драма, російсько-українські фольклорні взаємовпливи, зв'язок літератури і фольклору тощо. Найвагоміше з доробку Х. — це розвідки про малі фольклорні форми: частушку і коломийку. 1952 дослідниця захистила кандидатську дисертацію на тему «Частушки і коломийки на Україні в роки іноземної інтервенції і громадянської війни», яка згодом стала основою монографії «Народна поезія Великого Жовтня і громадянської війни» (1971). Цій проблемі присвячено й упорядковані збірки «Радянські частушки і коломийки» (1953), «Коломийки і частушки» (1958, у співавторстві), вона ж — упорядник збірок «Історичні пісні» (1971) та «Думи» (1974), автор окремих розділів «Історичні пісні» та «Народна драма» в підручнику з українського фольклору (1965). Проблемі історизму фольклору присвячено праці «Визвольна війна 1648—1654 в народній творчості» (1953), «Героїко-патріотичні ідеї народного епосу в історичній драмі М. Старицького та І. Карпенка-Карого» (1958), «О. М. Горький та фольклор» (1961), «Богдан Хмельницький в українській народній творчості» (1970), «Історичні пісні українського народу» (передмова до академічного видання «Історичні пісні» (1961) у співавторстві з І. Березовським та М. Родіною). У монографії «Народна поезія Великого Жовтня і громадянської війни» (1971) висвітлено розвиток української народної творчості 1917—1922, зокрема розглянуто частушку як жанр, її трансформації в українському фольклорному середовищі під впливом традиційних жанрів, а також літературні переробки усних зразків, пародії на відомі революційні гімни, зокрема на російські тексти «Інтернаціоналу», «Варшав'янки», «Яблучка». Авторка висловила спостереження стосовно принципів творення «радянського фольклору», дослідження може бути корисним посібником у вивченні цієї проблеми.

Праці: Визвольна війна 1648—1654 років у народній поетичній творчості. *Література в школі.* 1953. № 6. С. 19—26; Героїко-патріо-

тичні ідеї народного епосу в історичній драмі М. Старицького та І. Карпенка-Карого. *Історичний епос східних слов'ян.* Київ, 1958. С. 192—203; Данилов Володимир Валер'янович (1881—1970). *НТЕ.* 1970. № 5. С. 111; Думи / упоряд., вступ. ст. і прим. В. Хоменко. Київ, 1974. 278 с.; Народна поезія Великого Жовтня і громадянської війни. Київ, 1971. 142 с. (Рецензія : Федас Й. Ю. Нариси з українського радянського фольклору. *НТЕ.* 1974. № 2. С. 96—98).

Літ.: Варвара Григорівна Хоменко [Некролог]. *НТЕ.* 1975. № 1. С. 110; Козловський В. І. Хоменко Варвара Григорівна. *Українська фольклористична енциклопедія / керівник проекту, наук. редактор, упоряд. В. Сокіл.* Львів, 2018. С. 745.

Людмила Іваннікова

ХОР-ЛАНКА — традиційно сформований на основі колгоспної виробничої сфери переважно жіночий співочий колектив. Х-Л виникали у селянському осередку на основі колгоспних ланок буряківниць, льонарок, доярок тощо. Спочатку спів у зіспіваному виробничому колективі задовольняв естетичні потреби виконавців. Згодом Х-Л набували статусу фольклорних колективів, брали участь в етнографічних фестивалях, конкурсах, концертах. Незважаючи на певну частку фольклоризму у співочій діяльності Х-Л, у більшості випадків вони заслуговують на увагу з боку фольклористів як автентичні співочі ансамблі, генетично пов'язані з народним побутовим музикуванням. Кількість виконавців, що входять у Х-Л, коливається від 8 до 20 осіб і більше. У співочому гурті формується репертуар, розподіляються виконавчі ролі. Розпочинає пісню зазвичай визнаний лідер-заспівувач, яка веде за собою гурт. Верхній голос, який ніби панує над «густим» дво-, триголосим «низом», веде найбільш голосиста, з високою теситурою співу виводчиця. Основу репертуару Х-Л становить традиційний пісенний репертуар, характерний для певної місцевості, який часто збагачується запозиченими фольклорними творами від мігрантів, клубних працівників, які залучають до виконання пісні з друкованих джерел, запозичені від ін. колективів. Для Х-Л загалом характерна діалектна форма виконавства зі збереженням локально-регіональних традицій співу.

Літ.: Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ХОРОВОД (танок, коло, ключ) — колективна пісенно-хореографічна дія, підрозділ народної танцювальної культури, що поєднує пісню, танок та ігрову дію. Це одна з найдавніших хореографічних форм, пов'язана з обрядом. В українській народній творчості Х. існують переважно в контексті календарно-обрядового фольклору: русальних, купальських, петрівчаних свят, але здебільшого серед веснянок. Вважають, що хороводи, кругові веснянки виникли за часів язичництва, внаслідок поклоніння сонцю, яке символізує коло. На первісний синкретизм народного мистецтва, принципово колективне, хорове виконання цих пісень вказує й сам термін хоровод, що означає водити хор, водити хором, водити коло, хоча форма Х. може бути виражена як коло, еліпс, ключ, шеренга. Розрізняють Х.-пісні, Х.-ігри, Х.-танки. У Х.-пісні основна увага приділяється виконанню пісні. Спокійний темп, широка розспівність, перевага простої метроритміки, що відтворює рух кроку, наближає хороводні пісні до народнопісенної лірики, які зустрічаються серед весняних та купальських пісень. Виконавці рухаються переважно простим звичайним кроком, кроком із рухом убік, «змінним кроком» тощо, з нескладним малюнком: коло, коло у колі з рухом у різні боки, прямим ланцюжком, подвійною вісімкою, «ключем» у кривому танці, колоною, гуртом. До типових хороводних пісень належать «Стріла», «Кріп», «Тума» та ін. Для ігрових Х. характерна наявність ігрової дії, швидший темп та чіткіший ритм, мозаїчна будова мелодії, яка відображає перипетії гри, превалює діалогічна форма розвитку сюжетної дії. У хореографії часто імітують рухи різних тварин і птахів («Жучок», «Перепілка», «Горобейко», «Качур», «Зайчик», «Кіт і мишка»), відтворюють процес сільськогосподарської праці, гумористично

відбиваються різні боки людських взаємин («Діброва», «Ярмарок», «Нелюб», «Чоловік та жінка», «Жінка на торзі», «Старий дід»). Особливо вирізняються сповнені символіки сільськогосподарських робіт весняні хороводи та ігри хліборобського циклу. Наслідування хліборобських рухів під час оранки, сівби, вирощування рослин («Просо», «Мак», «Огірочки», «Грушка», «Льон», «Овес», «Гречка», «Хрін» та ін.) мало на меті сприяти отримуванню гарного врожаю. Деякі з весняних ігор відтворювали воєнні події, які відбувалися в історії українського народу («Воротар», «Мости», «Просо»). Але найбільшу вагу мали весняні ігри родинно-побутової тематики, присвячені темам кохання, вибору шлюбної пари («Просо», «Король», «Царенко», «Царівна», «Жельман», «Качур», «Подоляночка», «Ягілочка», «Три парубки і три дівчини», «Квочка і курчата», «Чорнушка», «Білоданчик» та ін.). Найбільш поширені хореографічні малюнки ігрових Х. — коло або півколо з солістами у центрі, дві шеренги, що стоять одна проти іншої («Просо»). В ігрових Х. хореографія містить чимало ілюстративно-зображувальних рухів, елементи пантоміми та драматичної дії. У танкових Х. основне значення має хореографія. Для повільних хороводних танків характерні різноманітні просторові малюнки танцювальних рухів, переплетення рук, для рухливих — прискорений темп, хореографічна імпровізаційність. У танкових Х. велику увагу приділено саме формуванню основної хореографічної фігури: зображенню хвилястої лінії кривих танків, завивання та розвивання огіркової огудини, окремих танкових рухів — гордовитого кроку, скоків та підстрибувань, вибивання чечітки тощо. До типових танкових Х. належать різноманітні «криві танки», «Плетениця», «Кроковеє колесо», «Вербовая дощечка», «Огірочки», «Шум», «Чечітка», «Виступець», «Ой там, на моріжку», «Дикі кози» тощо.

Літ.: Іваницький А. Українська народна музична творчість : посіб. для вищ. та сер. учб. закладів. Київ, 1990. 336 с.; Календарно-обрядові пісні / упоряд. О. Ю. Чебанюк. Київ, 1987. 392 с.; Дей О. Народно-пісенні жанри. Київ, 1983. Вип. 2. 112 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

Ц

Целевич Юліан Андрійович

ЦЕЗУРА (латинське — caesura — розріз) — смислова пауза між частинами (сегментами, розділами) музичної будови, функціонально подібна до розділових знаків у вербальному тексті. Є авторська та виконавська Ц. Авторська проставляється у музичному тексті за допомогою спеціальних знаків ” або ’. Виконавську Ц. визначає виконавець на слух. У народному співі Ц. одночасно є місцем віддиху або паузування. У фольклористичних нотаціях знаки Ц. проставляють з метою сегментації наспіву у процесі аналізу, здебільшого вони відповідають логіці побудови музичної форми та виконавським Ц.

Людмила Єфремова

ЦЕЛЕВИЧ Юліан Андрійович (23.03.1843, с. Павелча, нині с. Павлівка Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. — 24.12.1892, м. Львів) — педагог, історик, просвітницький діяч, культурно-громадський подвижник українського духовного відродження другої половини XIX ст. Голова НТШ. Народився у родині священика. Гімназійну освіту здобув у Станіславі (нині Івано-Франківськ) (1853—1861), вищу історичну — у Львівському (1861—1865) та Віденському (1866—1868) університетах. Викладав у гімназіях Львова (1868—1871) та Станіслава (1871—1875). У 1875—1892 — викладач історії в Академічній гімназії Львова. З 1878 — доктор філософії. 1892 став першим головою НТШ. Упорядник першого тому ЗНТШ (1892), член товариства «Просвіта», редактор його видань («Народний календар на 1872», «Читанка», 1874). Автор низки наукових праць, серед яких розвідка «Чи було в Польщі невільниче підданство?» (1880—1881), про козацьку добу («Історичний причинок до нашої мартирології і рицарської слави», 1880; «Облога міста Львова в році 1772» (1883); «Перехід козаків через Покуття до Молдавії в році 1739» (1885), цикл нарисів про опришківський рух («Опришки»), монографія «Історія Скиту Манявського» (1886—1887). В останній період життя спільно з А. Вахнянином працював над підручником з історії України для школи (рукопис не зберігся). Зібрав значну кількість народних переказів, легенд про карпатських опришків («Іван Бойчук, другий наслідник Довбощука», «Ще деякі перекази і легенди про Олексу Довбушука», «Народні перекази й легенди про Олексу Довбушука», «Закопані гроші», «Зачаровані гроші», «Як горить скарб», «Нечисті місця», «Знахарі», «Ворожбити» та ін.).

Праці: Последни исторични вести про опрешков XVIII веку. II. Вовкулаки. *Дело* (Львов). 1891. № 238, 240—243, 245, 248, 249, 251—253; vesna.org.ua.; Історія Скиту Манявського враз з сборником грамот, листів і деяких судових документов дотичних того монастиря. Львів, 1887. 136, CXIX с.; Гдещо про Скит Манявський і усне передане про его знесене Иосифом II. *Діло*. 1889. Чис. 96; Про Олексу Довбушука та єго попередників і наступників. *Діло*. 1882. Чис. 34—39; Ще дещо про Олексу Довбушука та єго наступників. *Діло*. 1888. Чис. 149—150, 152; Дальші вісти про опришків (ватаги: Олекса Довбушук і Василь Баюрак). *Діло*. 1890. Чис. 11, 15—18.

Літ.: Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930. Т. 1; Швидкий В. П. Целевич Юліан Андрійович. *ЕІУ*. Київ, 2013. Т. 10. С. 447; Качкан В. А. Українське народознавство в іменах : у 2 ч. Київ, 1994. Ч. 1. С. 318—327.

Ірина Коваль-Фучило

Церковняк Іванна Георгіївна

ЦЕРКОВНЯК Іванна Георгіївна (07.05.1988, м. Київ) — полоніст, україніст, фольклорист. У 2010—2012 навчалася в магістратурі (спеціальність «Полоністика») Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Упродовж 2012—2015 навчалася в аспірантурі при відділі української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. У 2017 захистила дисертацію кандидата філологічних наук «Фольклористичний доробок Оскара Кольберга в контексті українсько-поль-

ських культурних взаємин кінця XIX — першої третини XX ст.» (науковий керівник — Л. Вахніна). Стажувалася з польської сучасної історії при Польському інституті національної пам'яті (Варшава); у Літній школі для викладачів польської мови при Педагогічному університеті у Кракові; на курсах для вчителів польської мови в м. Івоніч-Здруй; у літній школі польської мови для іноземців у Вроцлаві; у Варшавському університеті. У 2002—2009 — активний учасник музичного ансамблю польсько-українського фольклору «Ластівки — Jaskółki», з яким побувала на гастролях у Польщі, Італії, Україні. У 2016 — переможниця Всеукраїнського диктанту з польської мови «Ja piszę, Ty piszesz, My piszemy po polsku....» (організатор — фонд «Свобода і демократія» спільно з Польським центром і кафедрою полоністики Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка). Наукові інтереси: польська філологія та фольклор, міжкультурні взаємовпливи та пограничні явища в культурному просторі.

Праці: Наукова рецепція спадщини О. Кольберга в українській фольклористиці. *Слов'янський світ*. Київ, 2014. Вип. 12. С. 45—56; Діяльність Інституту імені Оскара Кольберга в Познані. *Слов'янський світ*. Київ, 2014. Вип. 13. С. 176—182; Наукова спадщина Оскара Кольберга в осмисленні сучасного народознавства. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. Київ, 2014. Вип. 25. С. 238—246; Праці Оскара Кольберга і збереження культурних пам'яток лемків і бойків. *Kultura Ukraińców na Warmii i Mazurach: tradycja i współczesność. Studiumetnologiczno-kulturowe*. Olsztyn, 2016. С. 261—266; Еволюція поглядів Івана Франка на українознавчі праці Оскара Кольберга. *Київські полоністичні студії*. Київ, 2017. Т. XXIX. С. 517—521; Вшанування пам'яті видатного народознавця (до 200-річчя від дня народження Оскара Кольберга) (у співавторстві з Л. Вахніною). *Слов'янський світ*. Київ, 2014. Вип. 12. С. 231—234; Вшанування пам'яті видатного народознавця на сайті Міжнародної Асоціації Україністів (mau-nau.org.ua); The role of Oskar Kolberg's herit age for the preservation of the tangible culturein Poland and Ukraine (Значення спадщини Оскара Кольберга для збереження матеріальної культури в Польщі та Україні). *Джерела та шляхи традиційних європейських культур у XXI столітті*. XIII міжнародна наукова конференція з народної культури. Київ, Севастополь, 27 червня — 5 липня, 2013. Київ, 2017.

Лариса Вахніна

ЦЕРКОВНЯК-ГОРОДЕЦЬКА Олеся Георгіївна (24.02.1981, м. Олександрія Кіровоградської обл.) — україніст, філолог, фольклорист. З 1998—2003 навчалася в Інституті філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка за спеціальністю «Філологія» та здобула кваліфікацію магістра філології: (українська мова та література, фольклористика), який закінчила з відзнакою. У 2003 вступила до аспірантури Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка за спеціальністю: «Фольклористика», яку закінчила в жовтні 2007. 27 лютого 2009 у спеціалізованій Вченій раді Інституту філології КНУ ім. Тараса Шевченка успішно захистила дисертацію «Фольклористична спадщина Катерини Грушевської в контексті розвитку західноєвропейської фольклористики», здобула ступінь кандидата філологічних наук. Завідувач секції мистецтвознавства Київської малої академії наук, вчений секретар Міжнародної школи україністики Національної академії наук України; організатор кількох Міжнародних літніх шкіл (Польща-Україна). Має досвід у галузі міжкультурного обміну. Цікавиться питаннями історії української фольклористики, українською літературою, символікою українського фольклору, теорією фольклористики, культурологією. Займається волонтерською діяльністю. Авторка наукових публікацій, присвячених спадщині К. Грушевської. Окремо були видані її художні твори.

Церковняк-Городецька Олеся

Праці: Грушевська — науковець-фольклорист. *Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць.* 2005. Вип. 22. Ч. 2. С. 501—507; К. Грушевська: культуролог, соціолог, етнограф, фольклорист, перекладач. *Наукові записки*. Кіровоград, 2004. Вип. 61. Серія «Філологічні науки (літературознавство)». С. 324—335; Катерина Грушевська: культуролог, соціолог, етнограф, перекладач. *Всеукраїнський народознавчий часопис «Берегиня»*. 2010. № 1. С. 35—50; Символ вогню в українському фольклорі та обрядовості (на матеріалі запитальника К. М. Грушевської). *Вісник Черкаського університету* : *зб. наук. праць. Серія «Філологічні науки»*. 2006. № 95. С. 135—137; Фольклористична діяльність К. Грушевської): традиції та новаторство. *Література. Фольклор. Проблеми поетики* / упоряд. Л. Шурко. Київ, 2007. Вип. 29. С. 149—153; Часопис «Первісне громадян-

ство та його пережитки на Україні» як чинник формування історіографічного підходу у фольклористиці другої половини XIX—XX ст. *Літературознавчі студії*. Київ, 2007. Вип. 18. С. 259—265.

Лариса Вахніна

ЦЕРТЕЛЄВ (ЦЕРЕТЕЛІ) Микола Андрійович (1790, м. Хорол, нині Полтавська обл. — 08.09.1869, м. Морщанськ, нині Тамбовська обл., нині РФ) — фольклорист, поет, літературознавець. Один із перших дослідників та видавців українських народних дум. Походив із грузинського князівського роду. Навчався в Харківському, потім у Московському університетах (закінчив 1814). У 1830-х почав працювати інспектором Полтавського інституту шляхетних дівчат, помічником попечителя Харківського навчального округу. З 1839 помічник попечителя Харківського навчального округу. Попри грузинське походження і російське виховання став глибоким шанувальником культури українського народу. Підтримував дружні стосунки з українськими культурними діячами. Організовував у своєму будинку літературні вечори для харківських студентів і професури. Видав (із своєю передмовою «Рассуждение о старинных малороссийских песнях») збірку українських народних дум «Опыт собрания старинных малороссийских песнией» (1819), чим фактично започаткував українську фольклористику. Уперше опублікував зразки українських народних дум, записаних на Полтавщині від кобзарів, зокрема думи про Хмельниччину. У видання увійшли такі думи: «I. О побеге трех братьев из города Азова», «II. О Алексее Поповиче или О буре претерпенной козаками в Черном море», «III. О смерти Ивана Коновченка или О походе козаков против татар». «IV. О хитрости употребленной Богданом Хмельницким к открытию сношений Барабаша с поляками», «V. О походе гетьмана Богдана Хмельницкого в Молдавию», «VI. О смерти гетьмана Богдана Хмельницкого и избрании в гетьманы сына его Юрия», «VII. Смерть козака Федора Безроднаго», «VIII. О измене гетьмана Мазепы», «IX. Тоска сестры в разлуке с братом», «X. Отъездъ козака из родины». Українську народну пісню цінував вище за найталановитіші романи та поеми, оскільки ці пісні демонстрували геній і дух українського народу. Вивчав жанрову специфіку та класифікацію фольклорних текстів. Засуджував підробки під фольклорно-етнографічні твори, які були поширені в добу романтизму 1820—1840-х. Вивчав «Слово о полку Ігоревім».

Праці: Опыт собрания старинных малороссийских песен. Санкт-Петербург, 1819. 64 с.

Літ.: Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. Т. 1 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. С. XVIII—XXI; Мочульський М. Князь Микола Андреевич Цертелев. *Україна*. 1917. Кн. III—IV; Березовський І. П. Цертелєв Микола Андрійович. *УРЕ*. Т. 12. Київ, 1985. С. 212; В рокотанні-риданні бандур / авт.-упоряд. М. А. Шудря, В. Г. Нечепа. Київ, 2006. С. 432.

Ірина Коваль-Фучило

ЦИКЛИ ПІСЕННІ — сукупності, групи близьких за походженням, змістом, функціями та деякими ін. ознаками пісенних фольклорних творів. ЦП певною мірою доповнюють систему жанрової класифікації фольклору, але не відповідають їй повністю. Термін ЦП виник у зв'язку з потребою об'єднати твори за спільною ознакою, яка виходить за межі жанрової класифікації. Він виник унаслідок виконавської або дослідницької циклізації пісенних жанрів в окремі ЦП. Вони можуть містити як твори одного жанру, так і різних. Найбільш відомі цикли календарно-обрядового фольклору, які містять твори різних жанрів і об'єднуються за позажанровою ознакою календарної та обрядової приуроченості. До них належать ЦП: зимовий, весняний, літній, осінній. Це ж стосується й великого масиву весільних пісень, який також називають ЦП.

Літ.: Ігри та пісні: весняно-літня поезія трудового року / упоряд. О. І. Дей, А. І. Гуменюк. Київ, 1963. 671 с.; Колядки та щедрівки / вступ. ст. О. Дея. Київ, 1965. 640 с.; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.; Смоляк О. Весняна обрядовість західного Поділля в контексті української культури. Тернопіль, 2004. Ч. 1. 296 с. 2001. Ч. 2. 392 с.

Людмила Єфремова

Ч

ЧАБАН Іван Григорович (1868, с. Тудорковичі, нині Сокальський р-н Львівської обл. — 1957, там само) — збирач фольклору, музикант, художник, учитель у містечку Сокаль Львівської обл. Збирач фольклору для Львівського відділу фольклору та етнографії ІМФЕ. Його записи народних пісень, переписані для картотеки (можливо, мова йде про картотеку, яку також укладала Д. Залєська-Колесса) М. Щепанською, авторкою роботи про давній український музичний фольклор, зберігаються у АНФРФ ІМФЕ, ф. 29-6, од. зб. 485 (147 арк.). У цій одиниці зберігання аркуші з мелодіями поділені на дві частини: 57 стародавніх народних пісень із Сокальського пов., які зібрав Ч. у 1921—1922, і опис весілля давніх часів Сокальського пов., зібрав Ч. (1922—1927, 87 мелодій). Автобіографія І. Чабана зберігається у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника. В обширній автобіографії є згадка про те, що до «Опису Сокальщини» він виготовив 200 ілюстрацій, з яких багато не збереглося. У його творчому доробку є віршована переробка народних легенд про графа Потоцького-Каньовського, оповідання про боротьбу з кріпацтвом, вірші, афоризми. Також в автобіографії згадується про роботи олією, акварелью, темперою.

Літ.: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 29-6. Од. зб. 485; Колесса Ф. М. Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР. Листування Ф. Колесси й М. Азадовського / упоряд., підгот. тексту, передм., комент., дод., покажч. І. Коваль-Фучило. Київ, 2011. 239 с.; URL : http://www.sokal.lviv.ua.

Ірина Коваль-Фучило

ЧАБАН Микола Петрович (5.03.1958, м. Дніпропетровськ) — журналіст, письменник, видавець, збирач фольклору. Закінчив філологічний факультет Дніпропетровського державного університету за спеціальністю «Українська мова та література» (1980). З того часу працював у газетах Дніпродзержинська і Дніпропетровська. Нині — редактор з питань культури обласної газети «Зоря». Співавтор народної книги-меморіалу «33-й: голод», упорядкованої Л. Коваленко і В. Маняком (Київ, 1991, 584 с.). Це записи оповідань жителів с. Наталівка Солонянського р-ну та м. Дніпропетровська. Автор намагався зберегти стиль живої народної мови оповідачів. Ч. — автор книжок про діячів українського національного відродження на Придніпров'ї: «Вічний хрест на грудях землі» (1993), «Січеслав у серці» (1994), «Сучасники про Яворницького» (1995). Він відшукав, упорядкував і вперше опублікував окремим виданням літературно-критичні статті професора Дніпропетровського інституту народної освіти Петра Єфремова (брата академіка Сергія Єфремова) в книзі «Молитва Богу невідомому» (1993). Упорядкував і видав історичний нарис професора Павла Козара «Лоцмани Дніпровських порогів» (1996) і його ж вибрані розвідки «На Дніпрельстан через пороги» (2000), один із співупорядників видання «Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького» (1999). Автор статей про В. В. Білого та його внесок у вивчення Нижньої Наддніпрянщини. Видав збірку білоруського фольклору «Заспівай мне на матчынай мове» (2000). Він також упорядкував хрестоматії: «У старому Катеринославі (1905—1920)» (2001), «Місто на Дніпрі очима українських письменників, публіцистів і громадських діячів» (2001, до 225-річчя м. Дніпропетровська). Один із співавторів ювілейного видання «Дніпропетровськ: минуле і сучасне» (2001). М. Чабан упорядкував бібліографічний словник «Діячі Січеславської «Просвіти» (1905—1921)» (Дніпропетровськ, 2002), що містить відомості про близько 670 персоналій

культурно-громадських діячів, учених, учителів, які свого часу зробили вагомий внесок у розвиток національно-культурного відродження, літератури, науки, освіти Катеринославщини (Січеславщини). Ч. — лауреат почесного диплома академіка Д. І. Яворницького (1994) за книжку «Січеслав у серці». Член Національної Спілки письменників України з 1996. Член правління Всеукраїнської Спілки краєзнавців з 1996. Член Міжнародної асоціації білорусистів. Бібліографія праць М. Чабана, що стосується питань культури, історичного та літературознавчого краєзнавства, зібрана у краєзнавчому альманасі «Січеславщина» (1998). Статті про М. Чабана вміщені у щорічнику «Українська журналістика в іменах» (2003) і енциклопедичному довіднику «Українці Австралії» (2001), куди він потрапив як власний кореспондент газети «Вільна думка» (Лідкомб (передмістя Сіднея), Австралія).

Праці: Етнограф і краєзнавець Володимир Білий. *Вчений-подвижник: Життєвий шлях та літературна спадщина відомого на Придніпров'ї археолога, історіографа, краєзнавця та етнографа Д. І. Яворницького.* Дніпропетровськ, 1991. С. 57—59; Петро Єфремов. *Слово і час.* 1993. № 10. С. 36—43; Його Голгофа. *Січеслав у серці.* Дніпропетровськ, 1994. С. 53—61; Основні напрями наукової діяльності фольклориста й етнографа Володимира Білого. *Фольклор і говори Наддніпрянщини: Збірник наукових праць.* Дніпропетровськ, 1997. С. 90—99; Діячі Січеславської «Просвіти» (1905—1921). Біобібліографічний словник. Наукове видання. Дніпропетровськ, 2002. 536 с.

Наталя Василенко, Людмила Іванннікова

ЧАБАНЕНКО Віктор Антонович (12.09.1937, с. Єлизаветівка Балтівської сільради Василівського р-ну Дніпропетровської (тепер Запорізької) обл. — 09.02.2014, м. Запоріжжя) — лінгвіст, фольклорист, етнограф, краєзнавець, літературознавець, письменник, громадський діяч, доктор філологічних наук (1984), професор (1985). Закінчив філологічний факультет Запорізького державного педагогічного інституту (1959), аспірантуру при кафедрі української мови цього ж вишу (1962), де працював асистентом. 1966 захистив кандидатську дисертацію на тему «Говори долини річки Кінської» (науковий керівник С. П. Самійленко), а 1984 — докторську на тему «Мовленнєва експресія й актуальні питання української лінгвостилістики». З 1984 — завідувач кафедри загального та слов'янського мовознавства ЗДУ, з 1985 — професор, з 1985 по 1996 — декан філологічного факультету ЗДУ. З 1999 — член Національної Спілки письменників України. З 2003 — відповідальний редактор «Вісника запорізького осередку вивчення української діаспори». У 1989—1991 — голова Запорізької обласної організації Всеукраїнського товариства «Просвіта». З 1996 — голова запорізького обласного відділення Конгресу української інтелігенції, член редколегії малої енциклопедії «Українське козацтво», де опублікував близько 100 статей, присвячених культурі й побуту запорозьких козаків, козацькому фольклору, постатям його збирачів та дослідників, зокрема, Я. Новицького, О. Марковича та ін. Лауреат премії ім. П. П. Чубинського (1996), ім. Я. П. Новицького (1999), ім. Д. І. Яворницького (2000). Заслужений діяч науки та техніки України (2002). Фольклором зацікавився ще у студентські роки, записав 400 пісень від своєї матері, сам був носієм та виконавцем народних пісень, записи від нього зберігаються в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів ІМФЕ. Фіксації фольклору, починаючи із студентської фольклорно-діалектологічної практики, здійснював протягом усього життя (а це майже 50 років) на території Запорізької та Дніпропетровської областей, історичних «Вольностей Запорозьких». Крім того, на початку 60-х за завданням Інституту мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР записував діалектологічні матеріали в селах Запорізької обл., а 1963 пішки пройшов усю долину річки Кінської з метою збору фольклору та діалектної лексики. Все це згодом стало основою його наукових праць — фольклорних збірників та словників, більша частина яких пов'язана з регіоном. Упорядкував фольклорні збірки «Мудре слово. Прислів'я та приказки в говірках Ниж-

ньої Наддніпрянщини» (1992) (близько 3,5 тис. паремій, більшість з яких зап. В. Чабаненко та студенти ЗДУ протягом 1952—1992); «Гартоване слово. Постійні порівняння Нижньої Наддніпрянщини» (1995) (близько 2 тис. паремій, зап. упорядником та студентами протягом 40 років); «Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» (2001) (близько 3 тис. фразеологізмів, у т. ч. каламбури, нісенітниці, прокльони, побажання, заклинання та ін.); значною мірою на фольклорних та етнографічних матеріалах, зібраних упорядником, ґрунтується історико-топонімічний словник «Великий Луг Запорозький» (1999), що містить не тільки лінгвістичні, а й історичні, географічні, археологічні, топографічні, фольклористичні відомості про більш ніж дві тисячі «топооб'єктів», переважна частина яких 1957 була затоплена Каховським водосховищем. Те ж саме можна сказати і про «Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. В 4 т.» (1992). Значна кількість експедицій В. Чабаненка здійснювалася слідами Я. Новицького та Д. Яворницького, на території колишніх Запорозьких Січей (м. Нікополь, с. Капулівка, с. Покровське та ін.). Фольклорні записи видатних попередників, здійснені протягом майже двох століть, з додатком сучасних записів вміщені в упорядкованих В. Чабаненком збірках легенд і переказів Нижньої Наддніпрянщини «Савур-могила» (1990), «Сестра орлів» (1991), «Січова скарбниця» (1999). Всі ці видання були високо оцінені фахівцями, серед них О. Гончар, Р. Кирчів, І. Павленко, М. Дмитренко, К. Сушко, А. Загнітко та ін.

Праці: Мудре слово. Прислів'я та приказки в говірках Нижньої Наддніпрянщини / зібрав і впорядкував Віктор Чабаненко. Запоріжжя, 1992. 169 с.; Січова Скарбниця. Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини / упоряд., мовна редакція, переднє слово і прим. Віктора Чабаненка. Запоріжжя, 1999. 492 с.; Гартоване слово. Постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпрянщини / зібрав і впорядкував Віктор Чабаненко. Запоріжжя, 1995. 164 с.; Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя, 2001. 201 с.; Великий Луг Запорозький. Історико-топонімічний словник. Запоріжжя, 1999. 331 с.; Сестра орлів. Легенди та перекази / упоряд. Віктор Чабаненко. Дніпропетровськ : Січ, 1991. 95 с.

Літ.: Павленко І. Я., Дмитренко М. К. Духом козацьким гартований (Про народознавчу і краєзнавчу діяльність В. А. Чабаненка). *НТЕ.* 2004. № 4. С. 33—42.

Людмила Іваннікова

ЧАЙКА Петро (р. н. і см. невідомі, с. Павлівка, Богодухівського пов. Полтавської губ.) — кобзар (полтавська школа), учень Г. Гончаренка. У його репертуарі були думи «Олексій Попович», «Удова і три сини», «Маруся Богуславка», «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Брат та сестра».

Літ.: Сластіон О. Кобзарі. *Рідний край.* 1910. № 43. С. 11.

Ірина Коваль-Фучило

ЧАСТІВКИ (російською — частушки) — народні жартівливі пісні (тактовий розмір $^2/_4$ або ¾) у формі невеликих куплетів, монострофі. Ч. функціонально близькі до коломийок. Прикметник «часті» означає швидкі, рухливі, близькі до скоромовки. Ч. поширились порівняно недавно, з кінця XIX ст., в Україні побутують переважно на Лівобережному Подніпров'ї. У Ч. простежуються впливи позаобрядової пісенної лірики, які поєднуються з істотними впливами сучасності. Схильність співаків до імпровізування під час виконання Ч. робить їх сучасним злободенним жанром селянського осередку з поступовою трансформацією у міське середовище. Тематика Ч. переважно побутова з гумористичним або й сатиричним забарвленням. До стильових особливостей Ч. належить тонічне або силабо-тонічне віршування, дво- або чотирирядкова одно- або двочастинна пісенна строфа. Мелодика Ч. гомофонно-гармонічна з чітко вираженою мажорно-мінорною системою ладу. Є Ч. співані і танцювальні з епізодичними пританцівками. Ч. виконують соло або гуртом, на вулиці, у дорозі, під час роботи, на гулянках та вечорницях.

Літ.: Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.; Восточнославянский

фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

«ЧАСТОТНИЙ КАТАЛОГ УКРАЇНСЬКОГО ПІСЕННОГО ФОЛЬКЛОРУ» (2009—2011) — фундаментальне видання у трьох частинах, (автор — Людмила Єфремова), що базується на картотеці записів народних пісень із друкованих та рукописних джерел, укладеній автором протягом півтора десятиліття, яка налічує близько 30 тисяч одиниць із мелодіями, текстами та відповідною паспортизацією. ЧК — узагальнена довідково-інформативна система. Основним критерієм створення ЧК стала частотність записів народних пісень різних жанрів, яка наочно репрезентує багатство українського пісенного фольклору у його найяскравіших виявах. До ЧК включені пісні, які мають три або більше записів із різних географічних теренів на території України. ЧК укладено з метою виявлення найпоширеніших творів українського пісенного фольклору та створення оперативної пошукової системи для полегшення орієнтації у величезному масиві записаних українських народних пісень. За одиницю ЧК прийнято одну пісню у сукупності її варіантів (за С. Грицею — пісенну парадигму). ЧК є відкритою системою, яка дозволяє доповнювати його все новими матеріалами. Прототипом ЧК можна вважати каталог балад О. І. Дея. Однією з важливих засад ЧК є його полікритеріальність, яка полягає у паралельній класифікації фольклорних текстів за допомогою системи покажчиків. ЧК обмежено тільки українським пісенним фольклором (у нього не входять нестрофічні ліроепічні твори (думи, голосіння), а також народна інструментальна музика) з погляду мови і території фіксації за сучасним територіально-адміністративним поділом. Частотність ЧК забезпечує уникнення нефольклоризованих, деформованих, сучасних авторських та зниклих із побуту творів. ЧК прокладає шлях для формалізації варіантної атрибуції фольклорних творів, здебільшого у виявленні сюжетно-текстових паралелей, початкових слів вербальних текстів (інципітів), ключових слів. Основою версифікації є коди частотно вагомих фольклорних творів, що складаються з літерних та цифрових позначок, максимально наближених до жанрового визначення пісень (наприклад, ДС — дитячі пісні, виконувані старшими; ОР — обрядові родинні пісні тощо). Перша частина видання має довідковий характер і містить опис основних одиниць ЧК — поширених творів українського пісенного фольклору. Опис одиниць ЧК містить код пісні, її місце у загально-жанровому контексті, опис сюжету, найпоширеніші інципіти, регіони побутування та регіональні відмінності, тип пісенної строфіки, віршовий розмір, ритмічну схема наспіву, будову мелострофи, особливості виконавства тощо. Опис сюжету подано таким чином, щоб уникнути його двозначності та врахувати найістотніші моменти у стислій формі. Найпоширеніший початок вербального тексту (інципіт) пісні стає її каталожним індексом у покажчику кодів. Опис пісень у ЧК відбувається в межах виробленої фольклористикою жанрової системи: дитячий фольклор (колискові пісні та забавлянки, дитячі пісеньки), календарно-обрядові пісні (пісні зимового, весняного та літнього календарного циклів), родинно-обрядові пісні (весільні), необрядова пісенна лірика та епіка (балади та ліричні пісні про кохання та родинні взаємини), соціально-побутова лірика та епіка (пісні козацькі, чумацькі, рекрутські та солдатські), історичні пісні та балади, жартівливі і танцювальні пісні. Друга частина видання — антологія-хрестоматія (антологія — всі народні пісні з найбільшою частотністю записів, хрестоматія — тільки записи з найбільшою частотністю) містить зразки найпоширеніших українських народних пісень із різних регіонів України. Ті пісні, що мають найбільшу кількість варіантів, подано у двох-трьох варіантах із різних територій побутування. У третій частині ЧК подано 12 основних покажчиків. Це покажчики кодів пісень українською та англійською мовами з посиланням на першу та другу частини ЧК, ключових

слів та інципітів, будови поетичних та мелодичних строф, віршової та музичної ритміки, ладових звукорядів та ладових констант, а також покажчик мелотипів. Частотність у покажчиках виражена виділенням жирним шрифтом та збільшеним розміром шрифту. Третя частина ЧК має загальний вступ та вступні статті до кожного покажчика. Одним із найважливіших для ідентифікації творів українського пісенного фольклору є покажчик кодів — систематизоване зведення найпоширеніших пісень, переважно за жанровою ознакою (дитячий пісенний фольклор, обрядовий, балади та необрядова лірика, соціально-побутові та історичні пісні, жартівливі і танцювальні пісні) сюжетно-тематичним наповненням творів. Код вказує на жанрово-видову приналежність пісень (Д — дитячі, О — обрядові, Б — балади, Л — лірика, ЖТ — жартівливо-танцювальні тощо). За ним іде короткий зміст пісні, найпоширеніший інципіт, області поширення, посилання на першу та другу частини ЧК. Покажчик ключових слів містить слова, за якими можна ідентифікувати пісню (наприклад, невдашечка — балада 11-БР-08). Найпоширенішим ключовим словом у піснях виявилося слово «дівчина». Важливим є частотний покажчик інципітів, адже часто саме інципіт дорівнює назві пісень (наприклад, «Наша піч регоче» — весільна пісня ОР-ВЗ-10; «Ой бочечка, бочечка дубовая» — родинно-побутова 02-ЛР-04). Покажчик інципітів також допомагає ідентифікувати пісню, якщо вона має ін. (регіональні, варіантні) початкові слова. Покажчик мелотипів допомагає ідентифікувати переважно обрядові пісні за їхніми мелотипами. Каталожні коди застосовано у низці останніх публікацій Л. О. Єфремової. Таким чином ЧК українського пісенного фольклору є важливою довідково-інформаційною та пошуковою системою в галузі дослідження та публікації скарбів українського пісенного фольклору.

Праці: Єфремова Л. О. Частотний каталог українського пісенного фольклору. В трьох частинах. Ч. 1. Опис. Київ, 2009. 720 с.; Єфремова Л. О. Частотний каталог українського пісенного фольклору. В трьох частинах. Ч. 2. Антологія-хрестоматія. Київ, 2010. 480 с.; Єфремова Л. О. Частотний каталог українського пісенного фольклору. В трьох частинах. Ч. 3. Покажчики. Київ, 2011. 511 с.

Літ.: Дей О. І. Українська народна балада. Київ, 1986. 263 с.; Єфремова Л. Каталог українського пісенного фольклору. Сюжетно-тематичний покажчик (любовна, родинно-побутова лірика та епіка) *Народознавство*. Спецвипуск. № 2. Лютий 1994. 8 с.; Єфремова Л. З досвіду укладання частотного каталогу українського пісенного фольклору. *Другі Колессівські читання.* Львів, 9—10 жовтня 2008 року. Львів, 2008. С. 11—12; Єфремова Л. Перший каталог українського пісенного фольклору. *Ucrainica IV. Soucasna ukrajinistsca. Problemy jazyka, literatury a kultury. Sbornik vedeckych clanku.* Olomouc, 2010. С. 370—374; Ефремова Л. Первый каталог украинского песенного фольклора. *От конгресса к конгрессу. Материалы Второго Всероссийского конгресса. Сборник докладов*. Москва, 2011. Т. 3. С. 380—390.

Валентина Пономаренко

ЧЕБАНЮК Олена Юріївна (10.06.1955, м. Київ) — філолог, фольклорист, журналіст, педагог. Закінчила КНУ ім. Т. Шевченка (1979), аспірантуру за спеціальністю «Фольклористика» (1991) та докторантуру (2009) в ІМФЕ. Кандидат філологічних наук (1996), старший науковий співробітник (2011) відділу української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ. Доцент кафедри філології Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого (2003—2008), доцент кафедри фольклористики КНУ ім. Т. Шевченка (2008—2013). Досліджує український календарно-обрядовий фольклор у зв'язках із ритуалами, звичаями та віруваннями слов'янських народів. У статті «Релікти архаїчних вірувань і ритуалів у деяких дівочих весняних іграх» (1997) здійснено аналіз пісенно-ігрових весняних комплексів («Коструб», «Жельман», «Подоляночка», «Коровай» та ін.), які в ході історичного життя зазнали багаторазової деритуалізації та десемантизації, але зберегли під віковими нашаруваннями фрагменти архаїчного світогляду, релікти прадавніх вірувань, семантичних структур, манери виконання. Традиції магічного нівелювання смерті сміхом у обрядових іграх до-

слідженo у розвідці «Андріївська гра “Калита” на Поліссі» (2004). У статті «Релікти обрядів переходу в фольклорі троїцько-русального циклу» (2008) обґрунтовується виділення часової межі між весняним і літнім сезонами як календарного періоду, пов’язаного із ритуалами переходу дівчаток до страти дорослих дівчат, готових до заміжжя. Відображення у слов’янському фольклорі концептів «життя», «страждання», «смерть» у ритуальних жниво-голосіннях, мотиві смерті на полі в обжинкових піснях і баладах та метафорі жнив як битви і боротьби розглянуто у статті «Сюжетотвірна функція концептів життя—страждання—смерть у жниварських піснях слов’ян» (2010). Модель молодіжного календаря, а також обряди, звичаї, розваги, вербальний і паравербальний фольклор молоді, що є невід’ємними елементами загальноукраїнського календаря, проаналізовано у статті «Молодіжний календар у контексті традиційної культури українців» (2010). Український народний календар як складова традиційної культури і як своєрідний культурний текст, що в діахронії пов’язаний із різноманітними світоглядними й структурними моделями, розглядається у статтях «Український народний календар як культурний текст» (2011) та «Народний календар у традиційній картині світу українців» (2012). Традиційні уявлення про час і простір в українському календарно-обрядовому фольклорі є темою статей, присвячених міфопоетичній символіці добових періодів («“Ніч має своє право”: нічний час у календарних віруваннях і фольклорі» (2012), днів тижня («Український народний календар: міфопоетична символіка, семантика й прагматика днів тижня» (2011)), окремих календарних свят («Календарні хрононіми в українській традиційній культурі та фольклорі» (2012), «Цикл Богородичних свят українців у європейському контексті» (2013)). Весняне новоліття у фольклорних текстах, звичаях, обрядах, віруваннях слов’ян аналізується у розвідці «Баба Марта, “самашедша Євдоха” і “Авдотья-Плющиха”: релікти весняного новоліття в південних і східних слов’ян» (2012). Сакральні й профанні локуси у фольклорній інтерпретації й обрядовому контексті розглядаються у низці статей, присвячених аналізові концептів «поле», «межа», «сад» («Семантика та символіка межі у традиційних віруваннях і фольклорі українців» (2012), «Концепт саду в календарному фольклорі й річній обрядовості українців (2016)). Предметом спеціального дослідження Ч. є сучасний стан фольклорних практик («Постфольклор на пострадянському просторі» (2009), «Народний календар Південно-Східної Київщини (сучасний стан традиції в порівнянні із записами М. Максимовича)» (2015), видовища як своєрідна форма фольклорної культури («Spectacular Culture of the Ukrainans: Traditions and Innovations» (2013)), а також зміни й трансформації традиційного фольклору українців, що відбулися впродовж XX—XXI ст. («Ukrainian Folklore Culture in the Epoch of Global Transformations» (2017)). У колі зацікавлень дослідниці — фольклорна творчість учасників сучасних соціальних протестів, зокрема меморати й фабулати, тематично пов’язані із драматичними подіями в житті країни («“Помаранчева революція” у фольклорі київських майданів і вулиць» (2005), «Зима, що нас об’єднала, вона була виснажлива...» (2019). Ч. є упорядником фольклорних збірників «Календарно-обрядові пісні» (1987), «Купальські пісні» (1989), «Жниварські пісні» (1990) та збірки усних свідчень учасників Революції гідності «Майдан. Пряма мова» (2019).

Чебанюк Олена Юріївна

Праці: Релікти архаїчних уявлень і ритуалів у деяких дівочих весняних іграх. *НТЕ*. 1997. № 4. С. 88—95; Традиційний фольклор українців і сучасні тенденції розвитку. *IV Міжнародний конгрес україністів (Одеса, 2001)*. Київ ; Одеса. 2001. Кн. 1; «Помаранчева революція» у фольклорі київських майданів і вулиць. *Українська культура в контексті світових глобалізаційних процесів*. Київ, 2005. С. 311—322; Народний календар у традиційній картині світу українців. *НТЕ*. 2008. № 6. С. 184—188; Ballads in the Folklore of Ukrainian Calendar Customs. *35-th International Ballad Conference SIEF*. Kyiv, 2009. P. 218—221; Молодіжний календар у контексті традиційної культури українців. *Молодість в українській традиційній куль-*

турі. Київ, 2010. С. 130—148; Сюжетоутворююча функція концептів «життя», «страждання», «смерть» у слов'янській баладі. *Слов'янський світ*. 2010. № 8; Семантика та символіка межі у традиційних віруваннях і фольклорі українців. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. 2011. Вип. 36. С. 334—340; «Ніч має своє право»: нічний час у календарних віруваннях у фольклорі українців. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. 2011. Вип. 37. Ч. 1. С. 332—337; Українські народні хрононіми. *Українознавчий альманах*. Київ, 2012. С. 194—196; Баба Марта, «самашедша Євдоха» і «Авдотьяплющиха»: релікти весняного новоліття у південних і східних слов'ян. *Слов'янський світ*. 2012. № 10. С. 134—146; Народний календар у традиційній картині світу українців. *VII Міжнародний конгрес україністів. Етнологія*. Київ, 2012. С. 225—231; Цикл Богородичних свят українців у європейському контексті. *Українознавчий альманах*. Київ, 2013. Вип. 11. С. 226—229; Концепт «поле» та його фольклорні джерела у творчості Т. Шевченка. *Українознавчий альманах*. Київ, 2013. Вип. 12. С. 83—85; Youth Calendar in the Context of Tradition Culture of Ukrainians. *Слов'янський світ*. 2014. Вип. 12. С. 148—161; Концепт саду в календарному фольклорі й річній обрядовості українців. *Мова і культура*. 2016. Вип. 19. Т. III. С. 341—348; Фольклорна семантика фаз місяця у часовому коді традиційної культури східних слов'ян. *Слов'янський світ.* 2016. № 15. С. 76—99; Ukrainian Folklore Culture in the Epoch of Global Transformations. Roots and Routes of Traditional European Cultures in the XXIst Century. Of the 13th International Scientific Conference of Folk Culture. Papers and Materials (2013, June 27 — July 5, Kyiv ; Sevastopol, Ukraine) Київ, 2017. С. 243—257; Календарно-обрядові пісні / упоряд., вступ. ст., прим. Київ, 1987. 396 с. ; Купальські пісні / упоряд., вступ. ст., прим. Київ, 1989. 195 с. ; Жниварські пісні / упоряд., вступ. ст., прим. Київ, 1990. 202 с.; Майдан. Пряма мова / упоряд., вст. ст., прим. Київ, 2019. 441 с. (у співавторстві з О. Ковальовою).

Леся Мушкетик

ЧЕРВЕНКО Оксана Борисівна (04.06.1983, м. Бердянськ, Запорізька обл.) — фольклористка, збирачка фольклору, болгаристка. Кандидат філологічних наук (2016). У 2007 закінчила Бердянський державний педагогічний університет. З 2007 працює у цьому виші, нині — на кафедрі української мови та славістики факультету філології та соціальних комунікацій. Упродовж 2007—2011 навчалася в аспірантурі відділу зарубіжної фольклористики ІМФЕ. У 2013 захистила кандидатську дисертацію «Локальна специфіка пісенного фольклору болгар Північного Приазов'я» (науковий керівник — Л. Вахніна). У 2016 присвоєно вчене звання доцента кафедри загального мовознавства та слов'янської філології. Викладає навчальний курс «Болгарська мова». З 2005 постійно проходить стажування в наукових установах Болгарії з підвищення кваліфікації. Систематично фіксує болгарський та український фольклор в м. Бердянську та різних районах Запорізької обл., вводячи їх в науковий обіг. Зібрані матеріали опубліковано в збірнику болгарських пісень Північного Приазов'я, куди, окрім текстів, увійшли також і мелодії (2012). Коло наукових інтересів — польові дослідження, болгарський фольклор, болгаристика.

Червенко Оксана Борисівна

Праці: Болгарський фольклор Північного Приазов'я / [зібрала та упор. О. Червенко, наук. ред. Л. Вахніна]. Бердянськ, 2012. 126 с.; Нові видання до 100-річчя проф. М. Кравцова. *Слов'янський світ*. Київ, 2009. Вип. 7. С. 218—221; До 100-річчя болгарського фольклориста академіка Петра Динекова. *Слов'янський світ*. Київ, 2010. Вип. 8. С. 210—212; Українська фольклористика та етнологія в Болгарії. *Слов'янський світ*. Київ, 2013. Вип. 11. С. 306—309; Характерни особености на българските народни песни от село Лозоватка (Приморски район, Запорожска област, Украйна). *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки*. Бердянськ, 2014. Вип. III. С. 77—85.

Лариса Вахніна

ЧЕРЕМСЬКИЙ Костянтин Петрович (16.10.1968, м. Красноград Харківської обл.) — лікар, бандурист (зіньківська і харківська школи), фольклорист, член Національної спілки кобзарів України. Кандидат мистецтвознавства (дисертація — «Генеза і розвиток традиційних форм українського співоцтва» (2006)). У 1994 закінчив Харківський медичний університет, живе у Харкові, працює лікарем-реаніматологом. Здійснює наукове дослідження в галузі традиційної культури, кобзарського мистецтва, етномедицини. Вивчає питання репресій та нищення народних співців: кобзарів, бандуристів, лірників. Популяризатор кобзарського мистецтва. Автор низки монографій, інших

Черемський Костянтин Петрович

публікацій, присвячених кобзарській традиції. Грає на старосвітських інструментах, виконує традиційний кобзарський репертуар. Майстер кобзарських інструментів. Учасник багатьох кобзарських сходів, з'їздів, конференцій. Пов'язаний із сучасним кобзарським цехом. Учасник першого Всеукраїнського огляду автентичного виконавства на традиційних кобзарських інструментах (грудень 1997) у м. Харкові. Співзасновник Державно-громадського фонду національно-культурних ініціатив ім. Гната Хоткевича та Асоціації захисту історичного середовища, очолює Спілку української молоді Харківщини.

Праці: Повернення традиції. З історії нищення кобзарства. Харків, 1999. 288 с.; Шлях звичаю. Харків, 2002. 445 с.; Традиційне співоцтво. Українські співці-музиканти в контексті світової культури. Харків, 2008. 248 с.

Літ.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 271—272.

Ірина Коваль-Фучило

Чередниченко Дмитро Семенович

ЧЕРЕДНИЧЕНКО Дмитро Семенович (30.11.1935, с. Межиріч Канівського р-ну, тепер Черкаської обл.) — український поет, прозаїк, перекладач, педагог, мистецтвознавець, громадський діяч. Після закінчення Межиріцької середньої школи (1935) навчався в Київському педінституті (1953—1957). Брав участь у діалектологічній експедиції на Чернігівщині (1955), а також у першій українській антропологічній експедиції (Україна, Молдавія, Білорусія, Росія; 1956). Учителював на Київщині й Васильківщині (1957—1963), працював на журналістській та видавничій роботі (1963—1982). У 1991—2002 видавав народознавчий часопис для українського шкільництва «Жива вода». У 1987 спільно з педагогами на базі Гнідинської восьмирічної школи Бориспільського р-ну Київської обл. створив Малу академію народних мистецтв (МАНМ) ім. П. Чубинського, де вперше в Україні було запроваджено вивчення традиційних ремесел, проведення уроків народознавства, запис і реконструкцію школярами народних свят і обрядів, місцевого фольклору, створено етнографічний музей. Поширенню ідеї педагогіки народознавства і МАНМ сприяли численні публікації Ч. у фахових виданнях (журналах «Українська мова та література в школі», «Радянська школа», «Україна», «Барвінок», газеті «Радянська освіта» тощо). З 1992 веде літературне об'єднання «Радосинь» при Національній спілці письменників України. Автор численних поетичних збірок для дорослих та поетичних і прозових книжок для дітей, українського букваря «Материнка» (1992), шкільних читанок «Ластівка», «Біла хата», «Писанка» (1992), «Зелена неділя» (1993), «Короткого біографічного довідника авторів цього букваря й читанок» (у співавторстві з Г. Кирпою під спільним псевдонімом «Оксана Верес»); тритомної читанки-хрестоматії для дошкілля «Український садочок» (1997—1998, у співавторстві з Г. Кирпою), кількатомної антології поезії української діаспори «Листок з вирію» (2001, кн. I, 2002 кн. 2), «Журавлики» (2011, кн. 3), перекладів словацьких народних казок «Словацькі народні казки» (1982, 1990), литовських народних казок «Чарівний перстень» (2006), а також віршів, поем, романів і повістей з чеської, словацької, російської, білоруської, литовської, латиської мов. Автор досліджень про П. Чубинського, С. Васильченка, В. Сухомлинського, К. Стеценка, про рід Симиренків та ін., розвідок про українських і литовських письменників, художників і педагогів. Вагомий внесок Ч. у відновлення пам'яті фольклориста, етнографа і громадського діяча П. Чубинського на його батьківщині та загалом в Україні. Відновив могилу П. Чубинського в м. Борисполі, написав кіносценарій документального фільму «Рід» до 150-літнього його ювілею (1990). Близько 30 років працював над науково-популярним нарисом «Павло Чубинський» (Київ, 2005), у якому розкрив обставини формування й розвитку драматичної постаті поета і перекладача, громадського діяча, автора українського гімну, ученого зі світовим іменем П. Чубинського. Особливу увагу приділив великій експедиції в Західно-Русь-

кий край, яку він очолив за дорученням РГТ. Ч. наголосив на особливостях методики роботи експедиції, її комплексності і всебічності: на меті було вивчити матеріальне й духовне народне життя (обряди, вірування, прикмети, ворожіння, ігри та забави, юридичні звичаї, відтінки говірок). Він осмислив оцінку постаті П. Чубинського в науковому доробку О. Пипіна, а також узагальнив здобутки, результати й наслідки експедиції до Київської, Волинської, Подільської, частини Мінської, Гродненської, Люблінської, Седлецької та Бессарабської губ., зауваживши, що П. Чубинський за два роки зібрав такий матеріал, як це не вдавалося окремим великим товариствам за багато літ. Автор наголосив на ретельній організованості експедиції, підготовці і публікації програм, за якими збирали відомості, на її актуальності, оскільки окремі зразки фольклору народ забував, витворюючи нові. Ч. зосередив увагу на повторній експедиції, організованій слідами П. Чубинського в межах сучасної Черкащини Світланою Китовою (її статтю опубліковано в «Живій воді», 1996, № 3 (55)). Автор проаналізував результати цієї експедиції, що виявила збереженість сюжетів, мотивів, образів, варіантів, локальних обрядів (зокрема новорічного пахолкування). Окремий розділ у дослідженні присвячено створенню Південно-Західного відділу РГТ та секретарюванню в цій установі П. Чубинського, його організаторській і науковій діяльності, яку автор назвав початком «академічної традиції» в Україні. Ч. нагороджений Почесною грамотою Президії Верховної Ради Литовської РСР, почесною відзнакою УПЦ КП «Георгія Переможця» II ступеня, він лауреат премій ім. Павла Чубинського (1992), Максима Рильського (1994), Івана Огієнка (1996), премій Литовсько-Українського культурного фонду ім. Т. Шевченка (1999), ім. Лесі Українки (2009), Олени Пчілки (2015), литовської премії ім. Св. Ієроніма (2015), премії «Благовіст» (2019), кавалер ордена великого князя литовського Гедиміна III ступеня (1996) та ордена Лицарський хрест — «За заслуги перед Литвою» (2003). Відмінник народної освіти України. Нагороджений медаллю Всеукраїнського педагогічного товариства ім. Гр. Ващенка (2006).

Праці: Словацькі народні казки. Київ, 1982. 151 с., іл. (вид. 2-е / упоряд., вступ. слово та переклад Д. С. Чередниченка. Київ, 1990. 143 с., іл.); Павло Чубинський. Київ, 2005. 376 с. ; Чарівний перстень. Литовські народні казки / упоряд. і переклав з литовської Д. Чередниченко. Київ, 2006. 240 с.

Людмила Іваннікова, Оксана Шалак

ЧЕРНИШ Гнат (кінець XVIII — XIX ст., с. Стрільчинці на Поділлі) — лірник. Учився грати на лірі в с. Бугаків. У репертуарі — 34 псальми; записав М. Білозерський 22 жовтня 1856, зокрема «Ісуса просимо, благаєм», «Про Ісуса Назарецького», «Про Миколая», «Про Лазаря», «Про Гавриїла», «Про Олексія», «Про блудного сина», «Про Йоана Богослова», «Про Варвару», «Пресвятая Діво Мати», «Радуйся, Маріє», «Пречистая Діво-Мати», «Про Почаївську Божу Матір», «Нещаслива година настала». Від «чоловіка із Дашева» вивчив пісню «Про Нечая».

Літ.: Жеплинський Б. Подільські лірники та їхній репертуар. *Традиційна народна музична культура Західного Поділля.* Тернопіль, 2001. С. 74; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 272.

Ірина Коваль-Фучило

ЧЕРНЯВСЬКА Софія Андріївна (р. н. і смерті невідомі) — етнограф, фольклорист. Одна з перших (поруч із О. Маркович та М. Ганенко) жінок-етнографів в Україні. Досліджувала південь Херсонщини, а саме народний побут, обрядовість та фольклор с. Білозерка Херсонського пов. Ніяких біографічних відомостей про неї немає. Із зібраних матеріалів зрозуміло, що мешкала в цьому селі, білозерці виявляли до неї велику довіру. Ч. записувала матеріали безпосередньо з уст народу — жінок, чоловіків, дівчат і парубків. 1893 у V т. «Сборника Харьковского историко-филологического общества» за редакцією О. О. Русова (передмова, бібліографічні посилання на варіанти) опубліковано чималий збірник «Обря-

ды и песни села Белозерки Херсонской губернии, записанные Софией Андреевной Чернявской». Матеріал зібрано протягом 1888—1889 за етнографічною програмою РГТ і, згідно з нею, ділиться на дві частини: 1) обряди та повір'я; 2) пісні. На початку збірника подано короткий опис села, у якому йдеться про прізвища і прізвиська його мешканців, народні промисли, одежу, дозвілля і звичаєвість, а також про вірування та повір'я. Наведено декілька демонологічних легенд (про хвороби, блуд, відьом). Деякі легенди (про воскреслого півня, про цвіт папороті, про скарби, про русалок) упорядниця подала в описі народного календаря, де відтворено звичаї та обряди, пов'язані з головними святами (Новий рік, Богоявлення, Стрітення, піст і Великдень, Юрія, Трійця, Купала, Петрівка, день св. Іллі, Різдво), дівочі ворожіння. Рекрутські пісні та обряд проводів рекрута, які відбувались у певний час, Ч. також зарахувала до звичаїв народного календаря. Серед пісень 112 весільних, розміщених у порядку ритуалу, 20 календарно-обрядових, 10 історичних, решта козацькі, чумацькі, рекрутські та солдатські, родинно-побутові, сирітські — усього 93 зразки. Збірник Ч. М. Сумцов назвав «первым крупным женским вкладом в этнографию», який за повнотою і змістовністю поступається збірникам Т. Мошинської, записаним польською мовою. Важливо те, що у ньому представлено автохтонну традицію цього регіону, бо населення с. Білозерки — переважно нащадки запорожців.

Праці: Обряды и песни села Белозерки Херсонской губернии. *СбХИФО.* 1893. Т. 5. С. 82—284 і окремо : Харків, 1893. 85 с. (Рецензія : *Wisla.* 1895. Т. IX. С. 203).

Літ.: Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография. Киев, 1897. Ч. 2. С. 22—24. Іваннікова Л. В. «Перший крупний жіночий внесок в етнографію»: Софія Чернявська. *НТЕ.* 2018. № 3. С. 56—64.

Людмила Іваннікова

ЧЕРНЯВСЬКИЙ Дмитро Федорович (р. н. і смерті невідомі) — краєзнавець, публіцист, брат українського письменника Миколи Чернявського (1868—1946). Автор статей природоохоронного змісту, спогадів про брата М. Ф. Чернявського («Споживач», 1920, № 12). У 1919 видав брошуру про Катеринославщину, підготував до друку розвідку «Усні перекази запорожця Микити Коржа» в перекладі і з власною передмовою. Його розвідки опубліковані в катеринославських часописах «Споживач», «Республіканець», досліджував наукову діяльність Я. П. Новицького, М. П. Драгоманова, М. Ф. Сумцова. Автор статей «Діячі Катеринославщини», «Пам'яті М. Ф. Сумцова», «М. П. Драгоманів як етнограф (до 25-ліття з дня його смерті)», «Треба знати свій рідний край», «Що читати про рідний край», «Що читати з рідної історії», «Пам'яті В. Доманицького».

Праці: Яков Павлович Новицкий и его труды по истории и этнографии Екатеринославщины. *Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии.* 1912. Вып. VIII. С. I—VIII; М. П. Драгоманів як етнограф (до 25-ліття з дня його смерті). *Споживач.* 1920. № 13; Яків Павлович Новицький. *Україна.* 1926. Кн. 1. — С. 186—191.

Літ.: Чабан М. П. Чернявський Д. Ф. *Діячі Січеславської «Просвіти» (1905—1921): Біобібліографічний словник.* Дніпропетровськ, 2002. С. 535.

Людмила Іваннікова

ЧИКАЛЕНКО Євген Харлампович (21.12.1861, с. Перешори Ананьївського пов. Херсонської губ., тепер Подільського р-ну Одеської обл. — 20.06.1929, м. Прага, Чехія) — журналіст, видавець, збирач фольклору, меценат, культурно-громадський діяч. Нащадок козацького роду (прадід загинув під час руйнування Січі). Початкову освіту здобув у Перешорах у священика о. Василія Лопатинського. 1870—1875 навчався в Одеському пансіонаті Рандаля, потім — в Одеській приватній прогімназії, де його педагогами були історики А. Андрієвський, Л. Смоленський, учитель музики, композитор П. Ніщинський. Закінчив Єлисаветградське вище земське реальне училище I розряду (1881), де познайомився з родиною Тобілевичів, М. Кропивницьким. Вступив до Харківського університету, брав участь у студентській «Громаді» та драгоманівському гуртку, за що був висла-

ний і 1885—1890 жив у с. Перешори під наглядом поліції. Хазяйнуючи у селі, написав українською мовою популярну брошуру «Розмови про сільське хозяйство» (1897). Із 1894 мешкав в Одесі, став членом одеської «Громади», де працював у Словарній комісії, поруч з професором О. Маркевичем, С. Єфремовим, О. Кониським та ін. Деякий час проживав у с. Кононівці поблизу Яготина, а з 1900 — у Києві, де був членом «Старої громади», брав активну учать в національно-культурному русі як організатор і меценат. Його коштом опубліковано упорядкований М. Комаровим та О. Пчілкою чотиритомний «Словарь російсько-український» (Львів, 1883—1898), видавали белетристичний відділ журналу «Киевская старина», він матеріально підтримував діяльність НТШ у Львові, надавав кошти на видання книг М. Коцюбинського, А. Тесленка, І. Франка, В. Винниченка, С. Васильченка. Був засновником і фундатором київської газети «Громадська думка» (1906) та «Рада» (1906—1914). Організував фонд Д. Мордовця в НТШ для підтримки українських письменників, спонсорував твори українською мовою в «Киевской старине» й «Літературно-науковому віснику». Ч. — один із засновників і організаторів багатьох українських культурологічних і політичних товариств. Під час Першої світової війни змушений був виїхати до Фінляндії, з 1919 — на еміграції в Галичині, Варшаві, у різних містах Австрії. 1925 переїхав до Чехословаччини, де працював в Українській господарській академії в Подєбрадах. Помер у Празі, похований у Подєбрадах. Залишив «Щоденник» та «Спогади», що охоплюють період від 1860-х років до 1907. У «Спогадах» Ч. змалював постаті братів Тобілевичів, В. Антоновича, Б. Грінченка, М. Комарова, М. Коцюбинського, В. Винниченка, М. Лисенка, П. Стебницького, В. Науменка, В. Степаненка, М. Грушевського та ін. Фольклором та етнографією зацікавився ще в ранньому дитинстві — про це також є відомості в «Спогадах». У Перешорах слухав пісні, казки, співи старих сліпих лірників, переймав колядки, щедрівки, дитячі ігри, приказки, народні танці, музику. Деякі казки й небилиці, розказані наймитом Павлушею, він вважав унікальними, бо таких не чув більше ніде. Під час студентських канікул разом із двоюрідною сестрою Настею записував народні пісні, приказки та місцеві діалекти в с. Перешори. Зібрані пісні опублікував у видавництві «Вік»: «200 найкращих пісень» (Київ, 1904, 290 с.). Більшість з них запивав у с. Перешори, зокрема історичні пісні про зруйнування Запорозької Січі, лірницькі пісні — духовні, побутові, жартівливі. У статті «Лирник Василий Мороз» Ч. описав свої зустрічі з лірником В. Морозом, його біографію й репертуар та подав 7 пісень, записаних від нього, зокрема сирітські, варіант пісні про Правду і Кривду, кант про Почаївську Божу Матір, одну жартівливу пісню. До «200 найкращих українських пісень» увійшли переважно відомі пісні історичні (про Байду, Нечая, Супруна, про смерть козака), козацькі, чумацькі (найбільше), бурлацькі, солдатські, побутові, баладні, романси та пісні літературного походження (зокрема, на слова Т. Шевченка і Л. Глібова), пісні, приписувані Марусі Чурай, канти, 4 веснянки, 13 колядок, пісня на водіння Маланки. Тексти без мелодій, не паспортизовані. Більшість із них відомі за збіркою М. В. Лисенка, А. Конощенка. У «Спогадах» Ч. описано народні обряди — весілля с. Перешори, Святвечора, Різдва, Водохреща, Нового Року, водіння Кози й Маланки, м'ясниць, Великодня і великодних розваг та звичаїв, народні танці, найпоширеніші в Перешорах, особливості народного одягу, методи народної медицини.

Праці: Лирник Василий Мороз. *КС.* 1896. № 3. Отд. II. С. 79—87; 200 найкращих українських пісень / уложив Євген Чикаленко. Одеса, 1897. 168, V с.; Спогади. Нью-Йорк, 1955 (1-е видання: Лівів, 1925. Ч. 1—2; 1926. Ч. 3); Чикаленко Є. Х. Зібрання творів: у 7 т. Т. 1. Спогади. Уривки з моїх споминів за 1917. Коментарі авторські. Київ, 2003. 432 с.

Літ.: Дорошенко Д. І. Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність. Прага, 1934. 100 с.; Качкан В. А. Відблиски зорі Євгена Чикаленка. *В. А. Качкан. Українське народознавство в іменах.* Київ, 1994. Ч. 1. С. 168—177; Качкан В. А. Євген Чикален-

ко. *Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника* / ред. М. М. Доманюка. Львів, 1994. Вип. 1. С. 193—196; Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1. Листи вчених до Д. І. Яворницького / уклад. С. В. Абросимова, А. І. Перкова. Дніпропетровськ, 1997. С. 849—850; ЕУ. Т. 10. С. 3748; Панченко В. Євген Чикаленко. *Українська література у потртретах і довідках. Довідник*. Київ, 2000. С. 334—335; Старовойтенко І. Натхненний трудівник на ниві національного відродження України (народознавчі сюжети у мемуарній та епістолярній спадщині Євгена Чикаленка). *НТЕ.* 2005. №1. С. 21—32.

Людмила Іваннікова

ЧИСТОВ Кирило Васильович (20.11.1919, м. Дєтскоє Сєло Петроградської губ., нині м. Пушкін, частина Санкт-Петербурга — 29.10.2007, Санкт-Петербург, РФ) — визначний російський фольклорист, дослідник широкого кола питань історії та теорії фольклору, етнограф, педагог. Закінчив Ленінградський університет (1941). Учасник Другої світової війни. Навчався в аспірантурі філологічного факультету Ленінградського університету під керівництвом М. К. Азадовського. З 1947 очолював відділ фольклору і літератури Інституту мови, літератури та історії Карельської філії АН СРСР (м. Петрозаводськ); з 1961 — завідувач відділу етнографії східних слов'ян Інституту етнографії АН СРСР. 1980—1991 — головний редактор журналу «Советская этнография» («Этнографическое обозрение»). Автор понад 570 праць. Член-кореспондент РАН (1981), лауреат Державної премії СРСР (1981). Ч. обирали віце-президентом Міжнародного товариства дослідників оповідального фольклору (International Society for Folk Narrative Research) (1974—1986), був почесним членом Австрійського, Польського та Угорського етнографічних товариств, Фінського літературного товариства, Фінно-угорського наукового товариства, Фольклорного товариства Фінської АН, членом редколегій багатьох журналів, зокрема «Ethnologia Slavica» (Братислава), «Demos» (Берлін) та ін. Розвідки Ч. перекладені багатьма мовами світу. Його наукові інтереси охоплювали широке предметне поле — від етнографії та фольклористики до літературознавства та історії. Визначальною рисою наукових студій дослідника є теоретична наснаженість, емпірична вивіреність та виразне тяжіння до запровадження міждисциплінарних підходів. Ч. був одним із перших, хто звернувся до переосмислення питання про специфіку фольклору, взаємини фольклористики та етнографії, пропагуючи продуктивне зближення цих наук. Головні аспекти теоретичної позиції Ч. висвітлені в дослідженні «Народные традиции и фольклор. Очерки теории» (1988). Значний внесок ученого у висвітлення теоретичних питань етнографічної науки. Загальнометодологічне значення для народознавчих дисциплін мають його дослідження в царині теорії традиції, розгляд питань варіативності, комунікативних функцій фольклору, проблем типології та класифікації явищ традиційної культури, особливостей застосування конкретних методик. Важливим аспектом наукової діяльності вченого були проблеми історії народної культури та науки про неї. Значну увагу Ч. приділив не лише архівному пошуку, але й вивченню живого фольклорного процесу. Низка досліджень та публікацій Ч. ґрунтуються на зібраних власноруч польових матеріалах (записи билин від І. Фофанова у збірнику «Былины Пудожского края» (1941), див. також «Русские сказители Карелии» (1980) та ін.). Наполегливий архівний пошук та прискіпливий текстологічний аналіз дав можливість підготувати дослідження, які репрезентували різні наукові напрями, зокрема вивчення виконавства: «Народная поэтесса И. А. Федосова» (1955); «Ирина Андреевна Федосова: Историко-культурный очерк» (1988), текстологія та едиція текстів («Причитанья Северного края, собранные Е. В. Барсовым» (1997), «Преодоление рабства: фольклор и язык остарбайтеров 1942—1944 гг.» (1998), дослідження окремих жанрів фольклору («Русские народные социально-утопические легенды XVII—XIX вв.» (1967), оприлюднення не опублікованих за життя авторів робіт (П. Я. Пропп «Русская сказка» (1984)), здійснення ро-

сійськомовних видань відомих праць (Д. К. Зеленин «Восточнославянская этнография» (1991) та ін.). У творчому доробку Ч. істотне місце посідають проблеми теоретичної текстології та едиційної практики. Текстологічну проблематику вчений розглядав у контексті питань теорії традиції. Цикл робіт з цієї проблеми став основоположним для формування своєрідного напряму досліджень, що реалізують міждисциплінарний підхід до вивчення явищ усної традиції, залучаючи до аналізу здобутки та теоретичні пропозиції теорії комунікації, лінгвістики тексту та ін. дисциплін. Ч. брав участь у підготовці багатьох енциклопедичних видань, серед них «Большая советская энциклопедия», «Enzyklopädie des Märchens» («Енциклопедія казки»), «Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии», а також підручників та навчальних посібників («Русское народное поэтическое творчество» (1955, 1956). Багатогранною була й науково-організаційна та науково-педагогічна робота вченого. Значною мірою завдяки його зусиллям було розпочато видання серії «Русский Север», за його редакцією видано колективну монографію «Этнография восточных славян: Очерки традиционной культуры» (1987), покажчик сюжетів східнослов'янської казки «Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка» (1979), під його керівництвом здійснювали свої дисертаційні дослідження науковці різних країн, зокрема й України. У багатьох роботах Ч. звертався до українського фольклору та проблем, актуальних для української фольклористики. Його розвідки та рецензії опубліковані в журналі НТЕ («Легенда про Максима Залізняка» (1968); «Post factum» (1994), учений брав участь у підготовці численних спільних видань.

Праці: Народная поэтесса И. А. Федосова. Петрозаводск, 1955; Современные проблемы текстологии русского фольклора: Доклад на заседании Эдиционно-текстологической комиссии V Международного съезда славистов. Москва, 1963; Русские народные социально-утопические легенды XVII—XIX вв. Москва, 1967; Народные традиции и фольклор. Ленинград, 1986; Фольклор. Текст. Традиция: Сборник статей. Москва, 2005. 272 с.; Причитанья Северного края, собранные Е. В. Барсовым. Санкт-Петербург, 1997; Преодоление рабства : фольклор и язык остарбайтеров 1942—1944 гг. Москва, 1998; Легенда про Максима Залізняка. *НТЕ.* 1968. № 2. С. 32—36; Post factum. *НТЕ*, 1994. № 5—6. С. 12—16; Русская народная утопия (генезис и функции социально-утопических легенд). Санкт-Петербург, 2003; Фольклор. Текст. Традиция. Москва, 2005, 272 с.

Літ.: Померанцева Э. В. Чистов К. В. *Краткая литературная энциклопедия.* Москва, 1975. Т. 8. С. 532—533; Novikov N. V. Čistov Kirill Vasil'evic. *Enzyklopädie des Märchens.* Berlin; New York, 1979. Bd. 3. S. 61—64; Рубцова М. А. Ювілей вченого : (До 75-річчя з дня народження К. В. Чистова). *НТЕ.* 1989, № 6. С. 38—39; Reshetov A. M. Chistov Kirill Vasiljevic. *International Dictionary of Anthropologists.* New York; London, 1991. P. 113—114; Бріцина О. Ю., Гаврилюк Н. К. Слово до 75-річчя від дня народження К. В. Чистова. *НТЕ.* 1994. № 5—6. С. 10—12; К. В. Чистов. *Кто есть кто в русском литературоведении.* Москва, 1998. Т. 3. С. 188—189; Бернштам Т. А., Мелетинский Е. М. К. В. Чистову — 80 лет. *ЖС.* 1999. № 4. С. 41—42; Кирилл Васильевич Чистов. Библиографический указатель. Санкт-Петербург, 2001.

Олександра Бріцина

ЧОРІ Юрій Семенович (25.03.1933, с. Фогораш (нині с. Зубівка Мукачівського р-ну Закарпатської обл.) — 11.04.2019, Ужгород) — письменник, поет, драматург, перекладач, фольклорист, народознавець. Закінчив філологічний факультет УжДУ, а далі аспірантуру Львівського університету імені І. Франка. Працював викладачем в різних школах Закарпаття, серед них м. Ужгорода. Був репресований на Урал, 1956 повернувся додому. Повністю реабілітований 1991 в незалежній Україні. Опублікував десятки книг різних жанрів: проза, поезія, драматургія, публіцистика, сатира, поезія, фольклорні збірники, зокрема: «Дароване літо: Повість та оповідання-образки» (2004); «Пригоди непутящого. Роман» (2000); «Два чоботи — пара : Збірник п'єс» (2004); «В пориві висоти: поетичний архів 1960—1990 років» (2004); «Крик душі : нарис про літературно-журналістську творчість закарпатських політв'язнів та репресованих» (2002); «Думки з приводу... Збірка критично-філософських міркувань» (2004) та ін.

Чорі Юрій Семенович

Дванадцять театральних п'єс Ч. було інсценовано у Закарпатському обласному музично-драматичного театрі, а також у Львові, Києві, Чернівцях, Дрогобичі, Івано-Франківську, Херсоні. Ч. збирав фольклор Закарпаття, опублікував велику кількість збірок. Це топонімічні легенди та перекази «Землі до лиця її околиця...» (2003), «Що не сільце — своє лице» (2007), демонологічні оповіді «Не без лукавого» (Чорі 2004), про флору і фауну краю (Чорі 2003), небесні світила (Чорі 2004) та ін. Ч. зібрав і видав також паремії, фразеологічні звороти, це збірники «Слово не полова» (1995), «Слово — думці основа» (2010). Так, в останній книзі є наступні рубрики: традиційні закарпатські народні прислів'я і приказки; радянські та пострадянські (перебудовчі) прислів'я і приказки; стійкі фразеологічні вислови та звороти. У межах рубрик їх погруповано за тематичними гніздами, що полегшує орієнтацію в матеріалі. Укладач зберігає місцеву вимову паремій, загалом позначених сильним місцевим колоритом. У своїй монографії «Жива історія: Сюжетно-тематичний огляд народних легенд, переказів та оповідей» (2000) автор з'ясовує жанрові особливості закарпатських наративів, подає історію їх публікації та вивчення, а далі розглядає твори за наступними 12-а темами: елементи космології в народних легендах, переказах та оповідях; елементи топонімії в народних легендах, переказах та оповідях; панщина та важке життя народу за часів кріпацтва; народні месники — опришки; фауна і флора; історія краю другої половини XX ст.; образно-художні особливості народних легенд, переказів та оповідей та ін. Йдеться тут і про угорські мотиви в місцевих легендах та переказах. Ч. уклав і видав «Словарь русинського языка» у п'яти томах (Ужгород, 2002—2008).

Чорнописький Михайло Гнатович

Праці: Все од Бога: Збірник легенд, переказів та оповідань. Ужгород, 2005; З глибин спогадів: Бувальщина про людей та природу рідного краю. Ужгород, 2010; Жива історія: Сюжетно-тематичний огляд народних легенд, переказів та оповідей. Мукачево, 2000; Не без лукавого: Легенди, перекази та оповіді про нечисту силу, різні містичні створіння та їх діяльність. Ужгород, 2004; Обычаево-обрядовы зарисовкы. Ужгород, 2011; Рослинно-тваринний дивосвіт: Легенди, перекази та оповідання про флору і фауну. Мукачево, 2003; Слово — думці основа: Народні прислів'я, приповідки, приказки, проговорки-скоромовки, вітання, доброзичливі побажання, портретно-порівняльні характеристики, фразеологічні вислови та звороти. Ужгород, 2010; Що не сільце — своє лице: Легенди, перекази та оповіді про закарпатські міста, села й присілки. Ужгород, 2007.

Літ.: Мушкетик Л. Фольклор українсько-угорського порубіжжя. Київ, 2013.

Леся Мушкетик

ЧОРНОПИСКИЙ Михайло Гнатович (17.11.1934, с. Вільхівці Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.) — фольклорист, доцент кафедри української фольклористики ЛНУ ім. І. Франка, голова Комісії фольклористики НТШ. 1958 закінчив із відзнакою українську філологію Чернівецького університету. Учителював у Хмельницькій (с. Білогородка) та Івано-Франківській (с. Сваричів, Рожнятів) обл. У 1962 — аспірант професора І. Пільгука на кафедрі української літератури Київського педагогічного інституту. Спільно з науковим керівником підготував і видав антологію «Письменники Західної України 30—50 років XIX ст.» (Київ, 1965). Одночасно виконав дослідження «Формування творчої індивідуальності Володимира Самійленка в суспільних і літературних зв'язках», за яке в тому ж інституті 1970 вчена рада присудила йому ступінь кандидата філологічних наук. Після закінчення аспірантури 1965 працював старшим редактором відділу етнографії у НТЕ. У 1966 скерований до Луцького педагогічного інституту, поставлений під таємний нагляд у зв'язку з виявленим при арешті Б. Гориня рекомендаційним листом І. Світличного. На кафедрі української літератури викладав курс фольклору, методики викладання літератури, історії літератури. Від 1976 — доцент кафедри української літератури. Із 1995 — доцент кафедри української фольклористики ЛНУ ім. І. Франка. Автор понад сотні наукових праць з історії літератури, фольклористи-

ки, методики викладання літератури, серед яких монографії «Імпербільшовизм і його боговождь у ґротескному світі Володимира Самійленка» (Львів, 2000), «Фольклорна політична сатира 20-х років XX століття» (Львів, 2001), «Літературознавчий словник-довідник» (у співавторстві, Київ, 1997), окремих видань (зі вступними розвідками, текстологічним опрацюванням, науковим коментарем) Володимира Самійленка. Зібрання творів у серії «Бібліотека української літератури» (Київ, 1990), «В'ячеслав Будзиновський. Ішли діди на муки» (Тернопіль, 1994), «Іван Нечуй-Левицький. Українство на літературних позвах з Московщиною» (Львів, 1998). Автор публіцистичних статей на актуальні культурологічні, громадсько-політичні теми. Член НТШ, почесний член Всеукраїнського товариства «Просвіта», учасник багатьох всеукраїнських і міжнародних наукових конференцій.

Праці: Фольклорна політична сатира 20-х років XX століття. Львів, 2001. 170 с.; Літературознавчий словник-довідник. Київ, 1997 (у співавторстві); Зв'язки В. Самійленка з Галичиною і Буковиною у 80—90-х рр. XIX ст. *Проблеми взаємодії української та російської філології :* зб. наук. пр. Тернопіль, 1990. Ч. І. С. 13—30; Україною і для України він жив (Пам'яті українського фольклориста Михайла Пазяка). *Українське народознавство. Стан і перспективи розвитку на зламі віків.* Київ, 2002. С. 53—56.

Літ.: Володимир Самійленко. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / упоряд. М. Чорнописький. Київ, 1990. 603 с.; Українська фольклористика. Словник-довідник / уклад. і заг. ред. М. Чорнописького. Тернопіль, 2008. 448 с.; В'ячеслав Будзиновський. Ішли діди на муки (Введення в історію України) / упоряд. М. Чорнописький. Тернопіль, 1994. 128 с.

Ірина Коваль-Фучило

ЧУБИНСЬКИЙ Павло Платонович (27.01.1839, х. Чубинський Переяславського пов. Полтавської губ. (нині с. Чубинське Бориспільського р-ну Київської обл.) — 26.01.1884, м. Бориспіль) — український фольклорист і етнограф, поет, культурно-громадський діяч, автор тексту державного Гімну України (1862). Закінчив Другу київську гімназію (1851—1856), юридичний факультет Петербурзького університету (1856—1861). 1861 захистив дисертацію «Нарис народних юридичних звичаїв і понять із цивільного права в Малоросії» й одержав учений ступінь кандидата правознавства. У студентські роки почав займатися етнографією, брав участь у діяльності петербурзької української Громади. Співпрацював із її друкованим органом, журналом «Основа», тут з'явилися його перші публікації, зокрема, «Из Борисполя» (1861, № 10, про ментальність, звичаї та вірування місцевих селян), «Погуковщина» (1861, № 8, про старовинний звичай закликати до церкви на Волині) та ін. Був особисто знайомий з Т. Шевченком, М. Костомаровим, П. Кулішем, М. Білозерським, братами Лазаревськими. Після закінчення університету повернувся в Україну, працював у київському приватному жіночому пансіоні. 1861—1862 співпрацював із «Черниговским листком», де надрукував статтю «Несколько слов об обычае и значении сказок, пословиц и песен для криминалиста», та з «Киевскими губернскими ведомостями», в яких опублікована його «Программа для изучения народных юридических обычаев» (1862) та відповіді кореспондентів на неї. 1862 став членом київської Громади. 20.10.1862 за українофільську позицію був висланий на проживання в м. Пінега Архангельської губ. під нагляд поліції. 1863—1869 мешкав у Архангельську, де працював слідчим, секретарем статистичного комітету, редактором «Архангельских губернских ведомостей», чиновником з особливих доручень при губернаторові. Продовжував займатися етнографією і статистикою, написав низку статистично-економічних розвідок, дослідив юридичні звичаї в губернії тощо. У той час став членом-кореспондентом Імператорського московського товариства сільського господарства, членом-співробітником РГТ, дійсним членом Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті. 1867 за дорученням РГТ провів статистичну експедицію, яка охоплювала 35 північних повітів із 7 губерній, і підготував до друку її матеріали. Брав

участь у вивченні Печорського краю. 1869 РГТ присудило йому срібну медаль за рукописи праць, надіслані до товариства. А в січні 1870 Ч. одержав другу срібну медаль за виданий ним «Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии» (Санкт-Петербург, 1869). Отже на 1869 Ч. мав чималий досвід етнографічної та статистичної роботи. У березні 1869 був обраний дійсним членом РГТ, а у травні того ж року пішов у відставку і знов за дорученням РГТ очолив етнографічно-статистичну експедицію в Південно-Західний край, яка стала найвидатнішим явищем в історії етнографії і фольклористики XIX—XX ст. Попередньо планувалося охопити Волинську, Київську та Подільську губ. Але згодом було значно розширено ареал експедиції на інші південно-західні губ. Росії, де проживали українці: Мінську, Люблінську, Седлецьку, Гродненську й Холмську та Бессарабію. За два роки (1869 і 1970) відбулося три експедиції і, за висловом О. Пипіна, було зібрано таку кількість матеріалу, якої не вдавалось досі зібрати жодному науковому товариству за багато літ. Експедиція у складі 6 людей охопила практично всі сторони народного життя, особливо найменш вивчені. Фіксували не лише музичний і словесний фольклор (практично всі жанри, крім дум), народну магію, міфологію, обряди і календар, вірування й повір'я, а й статистичні та економічні дані, матеріали до звичаєвого права (вибрали до 1000 рішень із книг волосних судів). Як зазначив сам Ч., лише він один записав до 4 000 обрядових пісень, до 300 казок, зробив понад 20 записів весіль, а також родин, хрестин і похоронів, а за програмою говорів зробив записи діалектної лексики у понад 60 місцевостях. Крім безпосередніх виїздів, матеріал збирався і за складеними Ч., опублікованими в губернських відомостях та розісланими в різні регіони програмами. Так до експедиції долучилися не лише найкращі науковці Києва, а й приватні особи та державні установи — губернські статистичні комітети, земські управи, народні учителі, сільські священики, волосні писарі, навіть освічені селяни надсилали на ім'я Ч. колекції фольклорних та етнографічних матеріалів. І. Новицький передав близько 5 000 пісень, М. Петров — великий збірник повір'їв та обрядів, свої записи надали також О. Потебня, М. Костомаров, В. Антонович, А. Димінський, Г. Залюбовський та ін. М. Лисенко поклав на ноти мотиви весільних та інших обрядових пісень Бориспільщини. В. Антонович зібрав близько 100 витягів із судових процесів, що стосувалися чаклування. Увесь зібраний матеріал був опублікований під загальною назвою «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом (Юго-Западный отдел: материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским)». За 1872—1878 було видано 7 томів «Трудів» у 9 книгах, які за обсягом перевершили все раніше опубліковане з українського фольклору та етнографії. Том перший під назвою «Верования и суеверия, загадки и пословицы. Колдовство» (Санкт-Петербург, 1872) вийшов у двох книгах. Тут представлені космогонічні уявлення, етіологічні вірування про навколишню природу та людину, демонологія, народна медицина (тексти замовлянь) і чаклунство. Народна пареміографія та документи про чаклунство в Україні, зібрані В. Антоновичем, увійшли до другої книги 1 тому (Санкт-Петербург, 1877). Другий том (Санкт-Петербург, 1878) складається лише з польових записів фольклорної прози — 146 казок, легенд, анекдотів. Матеріал відображає стан побутування прозового фольклору на території України в II половині XIX ст. Ч. зробив одну з перших спроб класифікації фольклорної прози. Так увесь матеріал він розділив на два масиви: казки міфологічного змісту та побутові. Серед міфічних казок виділив власне міфічні (у яких діють уособлені сили природи та міфічні істоти), тваринний епос, богатирський епос, казки про духів, про духо-людей, уособлення (в яких уособлюються поняття доля, щастя і т. ін.), перетворення

Чубинський Павло Платонович

(у яких люди перетворюються на тварин та предмети). Найменш розробленим залишився розділ «Казки побутові». Сюди Ч. відділив «рассказы и анекдоты бытовые», що позбавлені міфологічних елементів. Видання охоплює всю Правобережну та Лівобережну Україну. Третій том (Санкт-Петербург, 1872), виданий під редакцією М. Костомарова, присвячений народному календарю. Крім обрядів, звичаїв, вірувань, пов'язаних із календарем, тут вміщено 587 календарно-обрядових пісень. Четвертий том (Санкт-Петербург, 1877) (його С. Мишанич назвав «непересічним явищем українського народознавства») також виданий під редакцією М. Костомарова, уміщує записи родинної обрядовості — описи родин, хрестин, виводин, весіль та похоронів, зразки дитячого фольклору, повір'їв та вірувань, пов'язаних із вагітністю та новонародженим. Тут у контексті обрядів та в окремих записах уміщено найповніше зібрання весільних пісень (1943), похоронні та рекрутські голосіння. Такою ж неординарною подією в історії української фольклористики став п'ятий том «Трудів» (Санкт-Петербург, 1874), в упорядкуванні якого, поруч з І. Новицьким, також взяв участь М. Костомаров. Тут уміщено 1884 тексти пісень, обсягом 1209 сторінок. В основу класифікації пісень на чотири розділи покладено тематичний принцип: пісні любовні, сімейні, побутові (в цьому розділі виділено пісні козацькі, гайдамацькі, рекрутські, солдатські, бурлацькі, чумацькі, пісні часів кріпаччини, станові, п'яницькі) та жартівливі (тут же гумористичні вірші і танцювальні пісні). У межах кожного розділу матеріал групується за темами та предметом зображення. Ця класифікація пісень практично не зазнала змін до наших днів. Шостий та сьомий томи не містять фольклорних матеріалів. Перший з них, упорядкований Ч. та О. Кістяківським, присвячений народним юридичним звичаям та звичаєвому праву українців. Останній має два випуски. У першому подаються описи національних меншин, що проживають в Україні, у другому описані антропологічні особливості українців та фонетичні, граматичні й діалектні особливості української мови. Тут же знаходимо етнографічні, статистичні та економічні відомості, що стосуються матеріальної культури. На видання Ч. схвально відгукнулися російські та українські вчені М. Вакуловський, І. Новицький, Д. Мордовець, О. Веселовський, І. Срезневський, О. Пипін, В. Міллер, П. Єфименко, Ф. Вовк, М. Сумцов, І. Франко, Г. Житецький, П. Попов, С. Мишанич, О. Бріцина та ін. РГТ 1873 присудило Ч. золоту медаль за здійснену ним статистико-етнографічну експедицію. Ще одну золоту медаль другого класу за труди в галузі етнографії і статистики одержав він 1875 від Міжнародного етнографічного конгресу в Парижі, а в 1879 Петербурзька академія наук призначила йому свою найпочеснішу Уваровську премію за семитомне видання «Трудов» за рецензією О. Веселовського. Ч. став одним із засновників та автором «Положення». Південно-Західного відділу (ПЗВ) РГТ у Києві, який був відкритий 13 лют. 1873 і проіснував до червня 1876. Вчені-історики вважають ПЗВ прообразом УАН. Головою відділу був обраний Г. Галаган, Ч. спочатку був секретарем (діловодом) (1873—1875), а згодом (1875—1876) — заступником голови. Відділ став потужним науково-методичним центром зі збору та публікації фольклору. Здійснив цілу низку знакових для історії української фольклористики видань: два томи історичних пісень В. Антоновича і М. Драгоманова, том народних легенд і переказів в упорядкуванні М. Драгоманова, два томи «Записок Юго-Западного отдела ИРГО» (1873 і 1874). У «Записках» публікувалися праці М. Лисенка, М. Драгоманова, В. Антоновича, П. Чубинського, Ф. Вовка. Серед них важливі «Характеристика музыкальных особенностей малорусских дум и песен, исполняемых кобзарем Остапом Вересаем» М. Лисенка, «Остап Вересай, один из последних кобзарей малорусских» О. Русова, «Отголосок рыцарской поэзии в малорусских народных песнях» М. Драго-

манова, «Религиозный культ южнорусского народа в его пословицах» П. Іващенка, «Историко-географические сведения о Буковине» Г. Купченка тощо. На кінець 1875 і початок 1876 відділ мав мережу кореспондентів в усіх регіонах України, які створили потужну джерельну базу для видання понад 10 фундаментальних збірників фольклорних та етнографічних матеріалів. Ч. не тільки укладав програми, писав звіти про діяльність відділу, а й фольклористичні розвідки («Несколько народных исторических преданий», «Краткий народный календарь»). 1873 під його керівництвом був проведений одноденний перепис населення м. Києва. Та діяльність членів відділу була оголошена українофільською і стала підставою для введення в дію т. зв. Емського указу, внаслідок якого і сам відділ, і його напрацювання були ліквідовані, а всі члени зазнали переслідувань. Ч. було заборонено проживати в Україні та столичних губерніях. Лише завдяки клопотанням президії РГТ та друзів восени 1876 Ч. дозволили переїхати до Санкт-Петербурга. 1877 він вступив на службу в Міністерство шляхів сполучення. 1878 був призначений статським радником. Але продовжити попередню активну діяльність він уже не зміг. Як пише О. Пипін, «вдячність» імперії морально і фізично зламала вченого. Після першого інсульту у квітні 1879 він пішов у відставку і повернувся в Україну. Мешкав у Борисполі та на своєму хуторі. З 1880 був прикутий до ліжка. Похований у Борисполі на Книшовому кладовищі. На смерть Ч. відгукнулися видатні вчені України й Росії: О. Кониський, І. Новицький, О. Кістяківський, Ф. Вовк, П. Єфименко, Д. Мордовець, Д. Багалій, В. Міллер та ін. Некрологи опублікували практично всі тогочасні наукові видання: «Діло», «Заря» (Київ), «Исторический вестник», «Киевлянин», «Киевская старина», «Труды этнографического отдела ОЛЕАЭ» та ін. За радянської влади ім'я та праці Ч. перебували під негласною забороною. Лише 1989 була відновлена могила вченого, 1992 заснована Всеукраїнська премія ім. П. Чубинського. 2001 було встановлено йому пам'ятник у Борисполі, а 2015 у Києві з'явилася вулиця Павла Чубинського. 2008—2011 здійснено перевидання усіх томів «Трудов» Ч. 2008 ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України ініціював проведення комплексної фольклорно-етнографічної експедиції «Шляхами Чубинського», яка охопила всю етнічну територію України від Сходу й Півдня до Закарпаття та українську діаспору. Матеріали експедиції, яка триває і досі, зберігаються в АНФРФ ІМФЕ (ф. 14-5), частково опубліковані в продовжуваному багатотомному виданні «Етнографічний образ сучасної України» (упродовж 2016—2018 вийшли друком 2, 6, 7, 8, 10 тт.).

Праці: Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии. Санкт-Петербург, 1969. 41 с.; Краткий народный календарь. Поверья и приметы к дням и месяцам относящиеся. *Борисов В., Чубинский П. Календарь Юго-Западного края на 1873 год.* Киев, 1872. С. 28—38; Несколько народных исторических преданий, записанных П. П. Чубинским. *Записки Юго-Западного отдела Императорского РГО.* Т. 1. 1874. С. 291—307; Отчет о деятельности Юго-Западного отдела Императорского РГО за 1874 год, составленный правителем дел П. П. Чубинским. Киев, 1875. 43 с.; Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. Том первый, изданный под наблюдением чл. сотр. П. А. Гильтебрандта. Санкт-Петербург, 1872. XXX+468 с. (Верования и суеверия. Загадки и пословицы. Колдовство); Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдѣлъ. Матеріалы и изследованія собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ; изданъ подъ наблюденіемъ д. чл. П. А. Гильтебранта : репринт. вид. В 7 т. Т. 2 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2008. 702 с.; Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдѣлъ. Матеріалы и изследованія собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ; изданъ подъ наблюденіемъ д. чл. П. А. Гильтебранта : репринт. вид. В 7 т. Т. 3 / відп. за вип. Г. Скрипник; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2008. 498 с.; Труды этнографическо-статистической экспедиціи в Западно-Русскій край, снаряженной

Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ: Юго-Западный отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія, собранные д. чл. П. П. Чубинскимъ; изданъ подъ наблюденіемъ д. чл. Н. И. Костомарова : репринт. вид. В 7 т. Т. 4 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2010. 798 с.; Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдѣлъ Матеріалы и изследованія собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ; изданъ подъ наблюденіемъ д. чл. Н. И. Костомарова : репринт. вид. В 7 т. Т. 5. Песни любовныя, семейныя, бытовыя и шуточныя / відп. за вип. Г. Скрипник; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2011. 1242 с.; Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдѣлъ Матеріалы и изслѣдованія собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ; издан. подъ наблюденіемъ чл.-сотр. П. А. Гильтебрандта : репринт. вид. В 7 т. Т. 6 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2011. 432 с.; Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорским Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія собранныя д.-чл. П. П. Чубинскимъ; издан подъ наблюденіемъ чл.-сотр. П. А. Гильтебрандта : репринт. вид. У 7 т. Т. 7 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2011. 608 с.; Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край, спорядженої Імператорським Російським географічним товариством. Південно-Західний відділ : Матеріали і дослідження, зібрані д. чл. П. П. Чубинським. Т. І / упоряд. і текстологія С. В. Мишанича; комент. О. Ю. Бріциної. Донецьк, 2008. 632 с.

Літ.: Кистяковский А. Ф. Павел Платонович Чубинский (15 января 1839—14 января 1884). *КС.* 1884. № 2. С. 343—349; Горленко В. «Труды этнографическо-статистической экспедиции» Чубинского в сравнении с другими подобными. *КС.* 1884. № 2. С. 349—351; Ефименко П. Библиографический указатель трудов П. П. Чубинского. *КС.* 1884. № 5. С. 138—142; Пыпин А. Н. Истории русской этнографии. Этнография малорусская. Санкт-Петербург, 1891. Т. III. С. 347—356; Житецький Г. І. Південно-Західний відділ географічного товариства в Київі (З приводу 50-річчя його закриття в 1876 році). *Україна.* 1927. Кн. 5; Кравець О. М. Південно-західний відділ РГТ. *НТЕ.* 1973. № 2. С. 60—66; Мишанич С. В. Павло Чубинський. *Степан Мишанич. Фольклористичні та літературознавчі праці.* Т. 2. Донецьк, 2003. С. 132—180; Бріцина О. Ю. Фольклорна проза із зібрання П. Чубинського: історичні здобутки і сучасні проблеми дослідження. *НТЕ.* 2004. № 3. С. 24—29; Чередниченко Д. С. Павло Чубинський. Київ, 2005. 376 с., іл.; Іваннікова Л. В. Співпраця П. П. Чубинського та Г. А. Залюбовського у світлі сучасних едиційних проблем фольклористики. *Література, фольклор: проблеми поетики.* Київ, 2009. Вип. 32. С. 160—167.

Людмила Іваннікова

ЧУГУЙ Мартин Петрович (р. н. і см. невідомі, жив у с. Городок Прилуцького пов. Чернігівської губ.) — лірник (чернігівська школа). Знав народні думи (зокрема думу «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі»). За словами лірника М. Дуброви, Ч. «про стару козащину може псальму проспівати», може співати про те, «як козаки воювали, як брат од брата втікав».

Літ.: Маслов С. Лирники Полтавской и Черниговской губернии. *Труды Харьковского Предварительного комитета по устройству археологического съезда* / под ред. Е. К. Редина. Харьков, 1902. Т. 2. Ч. 2. С. 223.

Ірина Коваль-Фучило

ЧУМАЧЕНКО Віктор Кирилович (26.03.1956, станиця Ахметівська, Спокойненського (тепер Лабинського) району Краснодарського краю — 05.12.2017, Краснодар) — літературознавець, етнограф, фольклорист, бібліограф, історик, краєзнавець, публіцист, поет, кандидат філологічних наук (1988), професор (2005), заслужений діяч культури України (1998), Кубані (2001) та Республіки Адигея (2016), голова Кубанського осередку Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, учений секретар Товариства української культури Кубані (1991), редактор «Вісника Товариства української культури Кубані» (1998—2007). Закінчив філологічний факультет Кубанського державного університету (1978), аспірантуру при Літературному інституті ім. М. Горького Спілки письменників СРСР (1983—1987). Захистив кандидатську дисертацію на тему «Жанрово-стильові тенденції в сучасній російській поезії (до теорії малих ліричних форм») (1988) в Інституті світової літератури ім. М. Горького Академії наук

СРСР. 1991 повернувся до Краснодара. 1994 стажувався в Київському Інституті підвищення кваліфікації працівників культури Міністерства культури України, а влітку 1995 за програмою докторантури — на філософському факультеті в Українському Вільному університеті в Мюнхені (Німеччина). 1978—1980 очолював відділ нарису і публіцистики альманаху «Кубань», 1980—1983 — старший методист, старший редактор репертуарно-бібліографічного та редакційно-видавничого відділу Краснодарського крайового науково-методичного центру народної творчості і культосвітроботи. З 1992 і до останніх днів життя працював на науковій та викладацькій ниві. 1992—2013 — завідувач кафедри російської мови та літератури Краснодарського державного університету культури і мистецтв, доцент (1995), професор (2005), 1993—1999 — декан інформаційно-бібліотечного факультету цього ж закладу, 1999—2013 — директор його Науково-видавничого центру, водночас 2002—2013 — заступник головного редактора журналу «Культурная жизнь Юга России»; у 2014—2017 — старший, а згодом провідний науковий співробітник Південної філії Російського науково-дослідного інституту культурної і природничої спадщини ім. Д. С. Ліхачова. Сфера наукових зацікавлень ученого — літературознавство, українознавство Росії та Кубані, літературне краєзнавство, історія літератури Кубані та козачої періодики, козацьке літературне зарубіжжя, бібліографія тощо. Ч. автор і упорядник низки наукових та науково-популярних видань, понад 600 наукових та журналістських статей, публіцистичних виступів у пресі, перекладів, публікацій документів з історії Кубані, щоденників, спогадів. Статті вченого опубліковано в Росії, Україні, Австралії, Німеччині, США, Канаді, зокрема в журналах: «Кубань», «Москва», «Филологические науки», «Київська старовина», «Пам'ятки України», «Березіль», «Слово і час», «Схід», «Юго-полис», «Наука Кубани», «Родная Кубань», «Народна творчість та етнографія», «Филология», «Клио» (Санкт-Петербург), «Український світ», «Донбас», «Кубань — проблемы культуры и информатизации», «Новий обрій» (Австралія), «Кубанец» (США), «Культурная жизнь Юга России», «Культурное наследие России» тощо, в серійних наукових збірниках «Кубанский сборник», «Книжное дело на Северном Кавказе: история и современность», «Кубанские литературно-исторические чтения», «Дикаревские чтения», «Кубань — Україна: питання історико-культурної взаємодії», «Культурное наследие России». «Донецький вісник НТШ». Праці Ч. висвітлюють історію літератури, фольклористики та етнографії Кубані й України, історію козацтва, життя й діяльність видатних та маловідомих діячів Кубані — істориків, письменників, етнографів, фольклористів, митців тощо. Це — понад 150 імен, відомих і малознаних, зокрема, Антона Головатого, Якова Кухаренка, Якима Бігдая, Олександра Кошиця, Митрофана Дикаріва, Прокопа Короленка, Опанаса Бежковича, Федора Щербини, Василя Мови (Лиманського), Степана Ерастова, Олександра Півня та ін. Про багатьох із них, а також про кобзарство на Кубані Ч. подав статті до «Энциклопедического словаря по истории Кубани» (1997) та «Енциклопедії сучасної України». Всі розвідки ґрунтуються на архівних матеріалах. Ч. — упорядник численних наукових видань та навчальних посібників. Зокрема, чотирьох випусків «Кухаренківських читань» (1993, 1996, 1999, 2010). Чимало праць ученого залишаються у рукопису, зокрема, він підготував до друку повний бібліографічний покажчик етнографа і фольклориста Митрофана Дикаріва «М. А. Дикарев — этнограф российско-украинского порубежья» (2017), низку бібліографічних покажчиків: «А. Головатий», «Я. Кухаренко», «В. Мова», «Кубанські фольклористи і етнографи», «Українська література Кубані» та ін. (друком не вийшли). Ч. — співавтор низки фундаментальних наукових та енциклопедичних українських видань. Це двотомна академічна «Історія українського козацтва» (співавтор розділу «Козацьке

військо на Кубані»), «Енциклопедія історії України», «Українське козацтво: Мала енциклопедія», «Українська музична енциклопедія», «Енциклопедія сучасної України», «Шевченківська енциклопедія». Ч. був редактором альманаху «Кубань» (1978—1980), член редколегії та завідувач відділу історії журналу «Родная Кубань», заступник головного редактора журналу «Кубань: проблемы культуры и информатизации» (1996—2002), заступник редактора журналу «Культурная жизнь Юга России» (2002—2013), науковий редактор і співукладач відновленого 1998 «Кубанского сборника». Що ж стосується фольклористики та етнології, то Ч. працював переважно в галузі історіографії, уперше опублікував цінні архівні документи: листування, автобіографії, спогади, фольклорні записи воронезьких, кубанських та українських фольклористів, етнографів, етномузикологів. Велику кількість його публікацій присвячено фольклористичній та етнографічній діяльності Я. Кухаренка та М. Дикаріва. Виявив, атрибутував і опублікував автобіографію останнього, значну частину епістолярної спадщини, дослідив наукові взаємини М. Дикаріва із П. Кулішем, О. Лазаревським Б. Грінченком, М. Комаровим, М. Янчуком, М. Драгомановим, В. Гнатюком, Ф. Вовком, І. Шишмановим, Д. Багалієм, М. Грушевським, Бодуеном де Куртене, І. Франком, О. Кониським, О. Огоновським, Б. Познанським, В. Лукичем, О. Півнем, з Науковим товариством ім. Шевченка, з його кореспондентами. Найбільша кількість публікацій зосереджена в науковому збірнику матеріалів конференції «Дикарівські читання» (1995—2017). Чільне місце в науковому доробку Ч. відведено постаті О. Ю. Півня. У 1990-х учений зробив серію публікацій творів О. Півня, написав низку біографічних нарисів про нього, опублікував його листування з М. Дикарівим. Низку статей Ч. присвятив фольклористичній праці на Кубані О. Кошиця, з'ясував долю фольклорних записів музиканта, які вважали втраченими. Ч. досліджував фольклористичну діяльність С. Ерастова, опублікував його спогади та листування з К. Квіткою, А. Кримським та Д. Ревуцьким, здійснив реконструкцію наукової біографії С. Ерастова за його автобіографією, спогадами, щоденником. Ч. приділяв увагу і тим науковцям, які до фольклористики та етнології причетні опосередковано. Це К. Росинський, І. Сбітнєв, Я. Мишковський, В. Мова, І. Варавва, П. Короленко, І. Попко, Ф. Щербина, О. Бежкович, Л. Лавров, І. Чередниченко. Він опублікував щоденник О. С. Бежковича та його записи «кубанських козацьких пісень». Окремі публікації вченого стосуються історії кобзарства на Кубані.

Праці: М. А. Дикарев и книгоиздательская деятельность украинского этнографа Б. Д. Гринченко. *Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Кубани за 1997 год. Дикаревские чтения (4).* Белореченск, 1998. С. 3—6; К реконструкции архива М. А. Дикарева: Новые открытия. *Дикаревские чтения (5).* Краснодар, 1999. С. 3—7; Фольклорная деятельность А. Кошица на Кубани. *Вторые Кубанские литературно-исторические чтения.* Краснодар, 2000. С. 6—24; Дикарев М. А. [Автобиография] / публ. В. К. Чумаченко. *Дикаревские чтения (8).* Краснодар, 2002. С. 130—141; Казачий кобзарь (О жизни и творчестве Александра Ефимовича Пивня). *Родная Кубань.* 2002. № 4. С. 120—127; Нарис про життя і творчість Олександра Юхимовича Півня, українського фольклориста і кубанського козачого письменника. *Донецький вісник НТШ.* Донецьк, 2003. Т. 4. С. 79—88; Письма А. Пивня М. Дикареву как источник по истории кубанской этнографии и регионального книжного дела. *Дикаревские чтения (9).* Краснодар, 2003. С. 3—11; «Пам'яті сього незвичайно енергійного та симпатичного чоловіка» (До 150-річчя від дня народження М. О. Дикарєва). *НТЕ.* 2004. № 4. С. 21—27; М. Дикарев и П. Кулиш: К истории отношений. *Дикаревские чтения (10).* Краснодар, 2004. С. 3—14; Проблемы развития южнорусской этнографии в переписке М. А. Дикарева и М. Ф. Комарова. *Дикаревские чтения (10).* Краснодар, 2004. С. 3—17; Этнографические корреспонденты М. А. Дикарева: Майкопчанин П. С. Плугатырев. *Дикаревские чтения (11).* Краснодар, 2005. С. 3—23; С. И. Эрастов в кругу украинских этнографов и фольклористов. *Дикаревские чтения (11).* Краснодар, 2005. С. 24—40; Из переписки этнографа М. А. Дикарева с редакцией украинских журналов «Правда» и «Зоря». *Кубань — Украина: вопросы историко-культурного взаимодействия.* Краснодар, 2007. Вып. 2. С. 217—236; Научный эпистолярий этнографа М. А. Дикарева: новые текстологические

прочтения. *Кубань — Україна: питання історико-культурної взаємодії* / уклад. А. М. Авраменко. Краснодар — Київ, 2011. Вип. 5. С. 87—97; Бежкович Афанасий Семенович. Из песенного фольклора станицы Нововеличковской. *Культурная жизнь Юга России*. 2013. № 3. С. 57—60; Энергия созидания (Краткий экскурс в историю Кубанской этнографии). *Памяти М. В. Семенцова. XVIII Дикаревские чтения* / науч. ред., сост. О. В. Матвеев ; отв. ред. А. В. Семенцов. Краснодар, 2017. С. 47—54; Майкопчанин П. С. Плугатырев (Плугатырь) и его этнографические письма М. А. Дикареву. *Памяти М. В. Семенцова. XVIII Дикаревские чтения.* С. 76—82; Письма П. С. Плугатырева (Плугатыря) М. А. Дикареву. *Памяти М. В. Семенцова. XVIII Дикаревские чтения* С. 83—97.

Літ.: Федорук О. О. Сучасна україніка на Кубані. Анотований огляд публікацій. *Пам'ятки України. Науковий часопис*. 2005. № 3—4. С. 203—221; Покажчик публікацій Віктора Чумаченка з українознавства (До 50-річчя від дня народження). *Пам'ятки України. Науковий часопис*. 2005. № 3—4. С. II—XIII (Додаток); Іваннікова Л. В. Він любив Україну і був її найвірнішим сином. *Слово і час.* 2018. № 6. С. 89—93; Іваннікова Л. В. Історіограф української фольклористики Кубані (до роковин смерті Віктора Кириловича Чумаченка). *НТЕ*. 2018. № 5. С. 87—102.

Людмила Іваннікова

Ш

ШАЛАК Оксана Іванівна (14.01.1966, с. Оленівка Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.) — фольклорист, поетеса, член Національної спілки письменників України (1989), кандидат філологічних наук (1995). Лауреат конкурсу ім. М. Утриска та Всеукраїнської премії ім. М. Коцюбинського. Закінчила Котюжанівську середню школу (1984), філологічний факультет КДУ ім. Т. Г. Шевченка (1989), аспірантуру ІМФЕ (1995). У 1989—1993 — науковий працівник Державного музею Т. Шевченка, у 1993—2002 — науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту українознавства. Із 2002 — на посаді наукового співробітника, із 2013 — старшого наукового співробітника ІМФЕ. Авторка монографій «Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме» (Київ, 2008, у співавторстві), «Фольклористична діяльність Андрія Димінського» (Київ, 2009), «Український фольклор Поділля в записах і дослідженнях XIX — початку XX ст.» (Київ, 2014), коментарів та приміток до видання «Українські народні думи» (Київ, 2009, т. 1) і численних наукових статей. Учасниця багатьох міжнародних конференцій і симпозіумів, зокрема, в Оломоуці (Чехія), Мінську (Білорусь), Белграді (Сербія) та ін. Досліджує проблеми історії фольклористики, українського народного епосу, текстології фольклору, регіональності фольклорної традиції. Працю «Фольклористична діяльність А. Димінського» присвятила колосальній збирацькій спадщині А. Димінського (1829—1905) — дійсного члена РГТ, фольклориста-працелюба, фольклориста-патріота, якого вважали «опасным украинофилом» за його непохитні українознавчі переконання. Вагомість його ролі в історії української фольклористики авторка виявила через наукові зв'язки з його сучасниками П. Чубинським, О. Кістяківським, І. Рудченком, Ю. Сіцінським. Принципи А. Димінського щодо фіксації фольклору Ш. розглянула в контексті становлення наукових засад української фольклористики поряд з польською та російською наукою про народну творчість. Працю «Український фольклор Поділля в записах і дослідженнях XIX — початку XX ст.» присвячено усній традиційній культурі подолян. Удаючися до текстологічного аналізу рукописів, публікацій, листування В. Боржковського, С. Венгржиновського, А. Димінського, М. Коцюбинського, Марка Вовчка та О. Марковича, С. Руданського, А. Свидницького, Ю. Сіцінського, К. Шейковського та ін., Ш. осмислила їхні засади записування, вказала на розвиток наукових принципів окремих дослідників, виявила основні риси їхніх текстологічних концепцій. Авторка проаналізувала едиційні принципи публікацій подільського фольклору в «Основі», «КС», «ЭО», «ЖС», тогочасній подільській періодиці, польських часописах «Biblioteka Warszawska», «Wisła», «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej», «Wędrowiec», «Kraj» та ін. Авторка охарактеризувала спадщину маловідомих дослідників українського фольклору Поділля М. Коробки, М. Орловського, М. Симашкевича, Т. Вержбицького, Е. Дульського та ін. Ш. також осмислила внесок польських і російських дослідників усної традиційної культури Поділля З. Доленги-Ходаковського, Вацлава з Олеська, В. Даля, Л. Семенського, А. Новосельського, Ч. Неймана, О. Кольберга, Л. Стадницької та ін. дослідників подільського фольклору. Ш. — авторка циклу статей, у яких осмислено проблеми культурної антропології, космогонії, окремих фольклорних концептів («Міфопоетичний комплекс людини, відображений в україн-

Шалак Оксана Іванівна

ському фольклорі», «Ступня, взуття, слід в міфопоетичному комплексі людини» «“Верх” і “низ” космогонічної схеми» (у співавторстві з О. Таланчук), «“Я перстеник викочу...”: перстень як атрибут руки», «Ритуальний сміх у системі міфопоетичного мислення» та ін.). Завдяки ретельному текстологічному аналізу, через щоденникові записи й листування, розгляд наукового апарату видання «Народные южнорусские песни» та неопублікованого рукопису «Про кобзарів і список кобзарів» вона дослідила фольклористичну спадщину М. Білозерського («Микола Білозерський та його участь у виданні “Народных южнорусских песен” (1854 р.)»). Ш. вдавалася до аналізу та джерел регіональних та локальних календарних обрядів, зіставляючи архівні матеріали XIX, XX і сучасні записи, аналізуючи динаміку фольклорної традиції. Цикл її статей присвячено мовознавцю, фольклористу К. Шейковському, його «Быту подолян» (Київ, 1859—1860) та ін. маловідомим фольклористичним розвідкам. Ш. вперше залучила архівні документи, що стосуються постаті цього вченого.

Праці: Українські народні пісні, записані А. Димінським на Поділлі. *Подільська старовина: Зб. наук. пр.* Вінниця, 1993. С. 389—395; Фольклористична діяльність Андрія Димінського : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1995. 18 с.; Листи А. Димінського до О. Кістяківського. *НТЕ.* 2007. № 2. С. 59—69; Микола Білозерський та його участь у виданні «Народных южнорусских песен» (1854 р.). *Дмитренко М., Бріцина О. та ін. Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме. Колективна монографія..* Київ, 2008. С. 29—43; Фольклористична діяльність Андрія Димінського. Київ, 2009. 198 с., іл.; Українські народні думи : у 5 т. Т. 1. Думи раннього козацького періоду / упоряд.: М. Дмитренко, Г. Довженок (тексти), С. Грица (мелодії); передмови: М. Дмитренка, С. Грици; стат., комент, приміт. Г. Довженок <...> О. Шалак. Київ, 2009. 856 с.; Фольклор Поділля у записах Олени Пчілки: методика збирацької практики. *Ucrainica IV. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury.* Olomouc, 2010. S. 365—369; «Рахма́ньский вели́кдень» на Подолии (Украина): происхождение, особенности бытования в XIX и XXI столетии. *Духовна культура и религиозност некад и данас: различити контексти и традиције / уредници др. Ивица Тодоровић, др. Гордана Благојевић.* Београд, 2012. С. 107—122; Український фольклор Поділля в записах і дослідженнях XIX — початку XX ст. Київ, 2014. 464 с.; Дослідження Каленика Шейковського: тематика, методика, едиція. *НЗ.* 2016. № 3. С. 542—548.

Літ.: Коваль-Фучило І. М. Нове дослідження з фольклористики Поділля. *Слов'янський світ.* Київ, 2014. С. 318—321; Александрова Г. А. Комплексне дослідження українського фольклору Поділля. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки.* Бердянськ, 2015. Вип. V. С. 394—396; Сокіл Г. П. Шалак Оксана Іванівна. *Українська фольклористична енциклопедія / керівник проекту, наук. ред., упоряд. В. Сокіл.* Львів, 2018. С. 763—764.

Лідія Козар

Шашкевич Маркіян Семенович

ШАШКЕВИЧ Маркіян Семенович (06.11.1811, с. Підлисся Золочівського пов. (нині Золочівський р-н Львівської обл.) — 07.06.1843, с. Новосілки Золочівського округу (нині Буський р-н Львівської обл.)) — духовний просвітитель, культурно-громадський діяч, письменник, фольклорист, священик. Зачинатель нової української літератури в Галичині. Перший в нових часах речник відродження західноукраїнських (галицьких) земель. Очолив «Руську трійцю», ініціатор видання альманаху «Русалка Дністровая» (1837). Виступав за рівноправність української мови з польською в умовах того часу. Навчався у початковій школі в с. Білий Камінь, міській нормальній школі (закінчив 1823), домініканській гімназії у Львові (1823—1825), Бережанській гімназії, був вільним слухачем Львівського університету. 1838 закінчив Львівську духовну семінарію. Був призначений парафіяльним священиком у селах Львівщини: Гумниська, потім Нестаничі, Новосілки. Під час навчання в семінарії Шашкевич спільно з Я. Головацьким та І. Вагилевичем утворили гурток «Руська трійця», де згуртували національно свідому молодь (І. Білинський, Ф. Мінчакевич, М. Козловський, А. Величковський, Г. Ількевич та ін.), яка стала на боротьбу за національно-культурне відродження на західноукраїнських землях, зокрема за відродження української мови в письменстві й церковних проповідях. Укладали рукописні збірки поезій і на-

родних пісень. Програма гуртка була простою: через освіту й літературу народною мовою пробуджувати національну свідомість рідного народу. На клич «Іти в народ» збирали фольклор, писали поезію українською мовою. Підготували альманах «Русалка Дністровая» (1837), із широким залученням фольклорного матеріалу. Видання вирішально вплинуло на національне відродження та розвиток української літератури в Галичині. На думку К. Студинського, Ш. був «першим русином у Галичині, який пройнявся ідеєю національності». Значення Ш. як народного пророка («Будителя») Західної України співмірне із роллю Т. Шевченка для всієї України. У 1836 Шашкевич опублікував брошуру «Азбука і Abecadło» (1836), спрямовану проти спроб запровадження в українській мові латинської абетки. Переклав частину «Слова о полку Ігоревім» та Біблії (Євангеліє від Матея та Йоана) на народну мову (1842). Посмертно Я. Головацький видав «Читанку» Ш. для малих дітей (1850). У літературі визнавався як поетноватор, творам якого притаманні чітко виражені національні мотиви, любов до рідного краю, м'які, ніжні, ліричні тони, нескладна символіка («Слово до чтителей руського язика», «Підлисся», «Руська мати нас родила», «Побратимові»). Перлиною ліричної поезії стала його «Веснівка». Поетизував героїчне минуле народу («Згадка», «Болеслав Кривоустий під Галичем, 1139», «О Наливайку», «Хмельницького обступлення Львова», «Споминайте, браття милі»). Помер Ш. у злиднях від туберкульозу. Його поховали в Новосілках. Ідеї та діяльність цієї непересічної особистості і його побратимів мали значний резонанс у Галичині та поза її межами, стимулювали утвердження національної свідомості багатьох поколінь української інтелігенції. Його слава як будителя національної української свідомості й зачинателя нової української літератури в Галичині почала зростати посмертно. У 1893 тлінні останки його за масової участі населення Галичини перенесено до Львова на Личаківський цвинтар (поле № 3). Цим започатковано пантеон поховань видатних галицьких діячів. У червні 1906 на могилі відкрито пам'ятник роботи мюнхенського скульптора Рудольфа Тіле. 1911, у століття народження письменника, відбулося урочисте шашкевичівське свято з поставленням йому на Білій Горі (на півночі Золочівського р-ну Львівської обл., на схід від с. Підлисся) хреста-пам'ятника. Архів Ш. зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України.

Праці: Szaszkiewicz M. Азбука і Abecadło. Uwagi nad rozprawą o wprowadzeniu Abecadła polskiego do pismieńnictwa ruskiego, napisaną przez M. Lozińskiego, umieszczoną w Rozmaitościach Lwowskich z roku 1834. — W Przemyślu: W drukarni Biskupiej, 1836. 30 s.; Русалка Дністровая, 1837. XX+133+2 с.; Читанка для діточок в народних училах руских. Львів, 1850. 93 с.; Читанка для діточок в народних школах: присвячується 200-річчю від дня народження М. Шашкевича. Львів, 2011. 160 с.; Маркіян Шашкевич. Твори / упоряд. М. Шалата. Київ, 1973.

Літ.: Бурлака Г. М. Літературна спадщина Маркіяна Шашкевича: проблеми текстології. Київ, 1988. 116 с.; Іваничук Р. Сполохи над пустирем [іст. романи про М. Шашкевича та І. Вагилевича]: дилогія. Тернопіль, 2002. 352 с.; Маркіян Шашкевич: біо-бібліографічний покажчик / упоряд. М. Г. Марунчак. Вінніпег, 1989. 206 с.; Шашкевичіана. Вип. 3—6. Львів ; Вінніпег, 2000—2004; Провісник незалежності Соборної України : до 200-річчя від дня народження М. С. Шашкевича. *Календар знаменних і пам'ятних дат*. 2011. № 4. С. 83—91; Рябчук М. Маркіян Шашкевич — заспівувач національно-культурного відродження Західної України. *НТЕ*. 2005. № 3. С. 101—105; Фаріон І. Отець Маркіян Шашкевич — український мовотворець: лінгвістичний феномен на тлі світового романтизму. Львів, 2007. 136 с.; Шалата М. Й. Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність. Київ, 1969. 254 с.

Ірина Коваль-Фучило

ШЕВЧЕНКО Тарас Григорович (09.03.1814, с. Моринці Звенигородського пов. Київської губ., тепер Звенигородський р-н Черкаської обл. — 10.03.1861, м. Санкт-Петербург) — великий український поет, прозаїк, драматург, художник, мислитель, громадсько-політичний діяч, збирач народної творчості. Народився в сім'ї селян-кріпаків. Дитинство минало в с. Кирилівка Звенигородського пов. у фольклорній

стихії цього краю. Найсильніше враження тих часів — розповіді діда Івана, безпосереднього свідка Коліївщини 1868. Легенди та перекази про гайдамаків визначили не лише поетичне кредо, а й основні риси особистості та майбутню долю генія. Ш. сам був носієм фольклору, знав безліч пісень (про це свідчать не лише вірші, а й щоденникові записи, листи, спогади про поета), а вся його творчість не лише найвищий зразок фольклоризму, а й джерело виникнення багатьох народних пісень, як на його слова, так і численних стилізацій. Його життя й особа стали також причиною виникнення незчисленної кількості народних легенд, переказів, анекдотів, віршотворів тощо. До нашого часу збереглася в пам'яті жителів с. Шевченкове (колишньої Кирилівки) Звенигородського р-ну Черкаської обл. казка-небилиця, яку розповідав Тарас дітям («Про індиків») та перекази про нього (фіксації Л. Іваннікової 1989). Будучи сам носієм фольклору і органічно поєднаним із його творцями, Ш., очевидно, й не мав потреби записувати зразки народної творчості задля науки або для друку. Це не було метою його життя. Однак заради того, щоб використати фольклор у майбутніх поетичних творах або з метою висвітлення певного художнього образу (зокрема, історичних осіб) він робив фольклорні записи протягом усього життя. Аналіз цих записів дає змогу дійти висновку, що вони: по-перше, не мають ні систематизації, ні будь-якого оформлення, розкидані в різних альбомах, їх збереглося зовсім небагато (усього 61 зразок), а про решту (якщо вони були) нічого не відомо. Зовсім незначну частину їх було опубліковано за життя Ш. Наприклад, у збірнику «Украинские народные предания. Собрал П. Кулиш» (Москва, 1847, кн. 1, с. 42—43) надруковано прозове оповідання про те, як запорожець прощався з білим світом. Мотиви цього оповідання використані в поемі «Чернець». Із коментаря упорядника випливає, що воно записане з пам'яті від Т. Г. Шевченка. Чотири народні пісні з нотами — «Ой у полі могила», «Ой горе, горе», «Ой ішов козак з Дону» та «Ой з-під гори та із-під кручі» надруковані в збірнику П. Галагана «Южнорусские народные песни» (К., 1857). За свідченням А. Степовича, ці три пісні упорядники М. Маркевич і П. Галаган одержали від Ш. (див. збірник «Пам'яті Т. Г. Шевченка» Київ, 1939, с. 477. Тут же вміщена стаття Д. Ревуцького «Шевченко і народна пісня» та вперше опубліковано три пісні в записах Т. Г. Шевченка: «Да все луги, все береги», «Гиля, гиля, селезень», «Хвалилася Україна»). М. Лисенко у «Збірнику українських пісень» (Київ, 1869, вип. 2. № 18, с. 39) уперше опублікував записаний Ш. варіант балади «У Києві на ринку», відзначивши його оригінальність. Фольклорні записи Ш. опубліковано й в інших статтях, дослідженнях та періодичних виданнях: Забіла П. «Автографи і нові твори Т. Г. Шевченка» («Україна», 1907, III), Стороженко М. «Дві записні книжки Шевченка» («Нова рада: Український літературний альманах під редакцією М. П. Старицького», Київ, 1908), у журналах «Русский библиофил» (1914, кн. 1, с. 5—17), «Нова громада» (1906, № 8, с. 113). Першу вичерпну публікацію записаного Ш. фольклору здійснено у виданні: «Повне зібрання творів: У 10-ти томах» (Київ, 1957, т. 6) — це пісні, перекази, прислів'я, приказки, народні афоризми (20 текстів надруковано тут уперше). У «Букварі южнорусском» (Санкт-Петербург, 1861) надруковано дві думи — «Дума про пирятинського поповича Олексія» (с. 14—18) та «Дума про Марусю Богуславку» (с. 18—22), а також «Народні пословиці» (с. 23), однак ніхто з дослідників не вказав на те, що це — власні записи Ш., так само як і на джерело, з якого могли бути взяті ці тексти. Як відомо, поет уважно вивчав і високо цінував сучасні йому збірники українського фольклору (захоплено висловився у листах про «Запорожскую старину» І. Срезневського та «Записки о Южной Руси» П. Куліша), підтримував тісні контакти з їх упорядниками та іншими видатними фольклористами — М. Максимовичем, М. Костомаровим, П. Кулішем, О. Бо-

дянським, М. Маркевичем, Марком Вовчком, В. Далем. Тож імовірно, що тексти дум взяті ним зі збірок XIX ст. Основне джерело фольклорних записів Ш. — це чотири альбоми малюнків (перший — 1839—1843, другий — 1845, третій — 1846—1850, четвертий — 1846—1850; п'ятий — 1859 — втрачено), тут Ш. робив записи на полях. Є фіксації фольклору в зошитах та на окремих аркушах, деякі — у кінці захалявної «Малої книжки». Найбільшу кількість записів зроблено в Україні 1843—1847 та 1859, деякі — на засланні. Записуючи фольклор безпосередньо від селян, солдатів, інтелігенції, Шевченко не завжди вказував дату, місце запису та особу, від якої записував зразок. Іноді зазначено лише дату і місце, іноді — лише ім'я виконавця. Записи, зроблені на засланні, взагалі не паспортизовані. Як видно з паспортизації, систематично збирав Ш. фольклор під час роботи в Київській археографічній комісії (1845—1847). У цей час він мав можливість подорожувати Україною — в Київській, Чернігівській, Полтавській, Подільській, Волинській губ. Записував історичні пісні й перекази, побутові, жартівливі, ліричні пісні, балади, прислів'я та приказки. Під час виявлення і дослідження археологічних пам'яток, Ш. працював як художник і як збирач фольклорно-етнографічного матеріалу. Наприклад, 21.09.1845 Комісія відрядила його на Київщину, Волинь і Поділля збирати перекази, легенди, оповідання, пісні й записувати історичні відомості про визначні урочища та могили. З «Археологічних заміток» (т. 6, с. 3—4) видно, що Ш. записував народні легенди і перекази про Переяслав та його околиці — урочища, могили, вали (Вибле, Телепень, Трибратні могили тощо), про кургани м. Чернігова, його храми, монастирі, печери. Фольклорні записи народних пісень здійснював під Києвом, в урочищі Межигір'я, на Дніпрі, проти Межигірського монастиря — це історичні, ліричні, рекрутські, бурлацькі, чумацькі пісні, балади. Козацькі пісні та пісні про кохання записав у с. Хвастовці, в Кам'янці-Подільському, Почаєві, Сквирі, у Жаботині Сквирського пов., в с. Кирилівка. 1859 записав жартівливі пісні в м. Корсуні, у Черкасах та Києві. У записах Ш. знаходимо історичні пісні про Палія і Мазепу, про Бондаренка, Нечая, про Кармалюка. Очевидно, Ш. записи робив із голосу, нашвидкуруч, бо нерідко заміняв однією літерою цілі слова, що повторювались у тексті («г. г. селезень»). Стосовно уривків пісень, що збереглися на окремих аркушах чи в зошиті, можна припустити, що вони записані з пам'яті як те, що найбільше вразило поета: влучний образ, вдале римування, зокрема, уривки жартівливих пісень, що мали несподіваний образ, були явно заготовлені для використання в поетичних і прозових творах. Ш. записував і деякі народні вірші або уривки з них — сатиричні й жартівливі. З літературних джерел відомо, що в поета був іще рукописний зошит із фольклорними записами, які він готував до друку, але доля його невідома. Про цей зошит згадав І. Рудченко у передмові до збірника «Чумацкие народные песни» (К., 1874, с. 85). Із рукописної збірки Ш., зробленої в Сквирському пов., тут уміщено лише чотири чумацькі пісні: «Зажурився бідний сірома», «А в городі в Самарі», «Ой сидить пугач та на могилоньці», «Чи я ж тобі не казала». Фольклорно-етнографічна праця Ш. на Україні в 40-х XIX ст. знайшла своє відображення в його російських повістях. Зокрема в повісті «Наймичка» наведено чотири пісні — три чумацькі й одна історична про Івана Удовиченка. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» Ш. дав високу оцінку народним думам про Олексія Поповича та Івана Коновченка, пісні про Саву Чалого. На засланні поет знайомився з російським фольклором Уралу та Поволжя. У п'єсі «Назар Стодоля» використано українські пісні та колядку «Бачить же Бог, бачить Творець». Не раз цитує Ш. українські пісні й на сторінках «Дневника». Наприклад, у запису від 28 липня 1857 наведено уривки з пісні «Ой наступила та чорна хмара» (від слів «Іде багач, іде дукач»), у запису від 13 серпня цього ж

Шевченко Тарас Григорович

року — початок пісні «У степу могила», у запису від 22 січня 1858 — початок пісні «А в нашого Білозера сивая кобила» (кріпацька), а 13 травня 1858 повністю наведена бурлацька пісня «Забіліли сніги». Ш. зауважив, що її записав для нього А. Каменецький, і відзначив її унікальність: «Первая песня, которую я знаю без рифмы». Записану під 20 травня 1858 пісню про Кармелюка «Повернувся я з Сибіру» Ш. назвав «рукодельем мизерного Падуры», не вважаючи її оригінальним фольклорним твором, а підробкою. Найбагатшим джерелом пізнання самого Ш. як носія фольклору є його листи до різних осіб за 1838—1860, сповнені народного гумору, дотепів, прислів'їв, приказок, народних порівнянь тощо. Приміром, у листі до М. Осипова від 20 травня 1856 він навів (російською мовою) варіант апокрифічної легенди про розбійника, що внаслідок смирення і послуху дістав прощення гріхів (т. 6, с. 112—113), проводячи паралелі між фольклорним образом і своїм власним життям. Ш. сприймав народну творчість як засіб пізнання справжнього життя, думок і прагнень народу. У передмові до другого видання «Кобзаря», яке мало бути 1947, він пише: «Прочитали собі по складах «Енеїду» та потинялися коло шинку та й думають, що от коли вже ми розпізнали своїх мужиків. Е ні, братіки, прочитайте ви думи, пісні, послухайте, як вони співають, як вони говорять між собою, шапок не скидаючи» (т. 1, 1951, с. 375). У цій же «Передмові», а також у «Дневнике» й листах Ш. висловлював думки з приводу фальсифікації народної творчості, проти підроблювання під фольклор літературних творів, проти спотворення народних пісень під час їх запису та спеціального поширення зіпсованих текстів. Ш. суворо вимагав, щоб фольклор передавати точно, без суб'єктивних доповнень записувачів.

Твори: Повне зібрання творів : у 10 т. Т. 6. Замітки, статті, листи, записи народної творчості. Київ, 1957. С. 257—286; С. 513—531 (коментарі); Дневник. *Там само.* Т. 5. Щоденник. Автобіографія. С. 3—184.

Літ.: Сумцов М. Ф. Етнографізм Тараса Шевченка. Москва, 1914. 15 с.; Сумцов Н. Ф. Любимые народные песни Шевченка. *Украинская жизнь.* 1914. № 2. С. 18—22; Лежогубська Д. Тарас Шевченко — виконавець українських людових пісень. *Український ілюстрований календар товариства «Просвіта»... на звич. рік. 1917.* Львів, 1917. С. 131—134; Гонтаренко П. Т. Т. Г. Шевченко як збирач усної народної творчості. *Український фольклор.* 1939. № 1. С. 22—29; Пільгук І. Шевченко-фольклорист. *Літературний журнал.* 1939. № 1. С. 102—114; Пільгук І. Як Шевченко вивчав фольклор. *Наукові записки Харківського педагогічного інституту.* 1939. Т. 2. С. 59—73; Грінченко М. О. Шевченко і музика. Київ, 1941. 110 с. Кушнаренко Д. О. Т. Г. Шевченко — збирач фольклору. *НТЕ.* 1961. № 2. С. 42—48; Кравець О. М. Діяльність Т. Г. Шевченка в галузі етнографії. Київ, 1961. 108 с.; Ступак Ю. П. Фольклор у «Букваре Южнорусском» Т. Г. Шевченка. *НТЕ.* 1962. № 4. С. 91—95; Комаринець Т. Т. Г. Шевченко і народна творчість. Київ, 1963. 232 с.; Правдюк О. А. Збирач народних пісень. *НТЕ.* 1964. № 2. С. 32—43; Івакін Ю. Шевченко і фольклор. *НТЕ.* 1971. № 2. С. 16—24; Сухобрус Г. Фольклорні записи Т. Г. Шевченка. *Шевченківський словник у двох томах.* Т. І. Київ, 1977. С. 307—309; Кирилюк Є. П. Фольклористична і етнографічна діяльність Т. Г. Шевченка. *НТЕ.* 1982. № 2. С. 42—45; Ошуркевич О. До питання запису пісенно-музичного фольклору з голосу Т. Г. Шевченка. *Тарас Шевченко і сучасність: Збірник матеріалів і тез Міжнарод. наук.-теоретич. конф. 22 травня 1996 р.* Рівне, 1996. С. 54—56.

Людмила Іваннікова

ШЕВЧЕНКО Федір (р. н. і см. невідомі, жив у Чернігівській губ.) — кобзар. Від Шевченка у 1854—1860 (можливо, 1857) М. Білозерський записав думу «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» (АНФРФ ІМФЕ. Ф. 3—3. Од. зб. 135, Арк. 18—20 (зв.)).

Літ.: Кирдан Б. П. Украинские народные думы. Москва, 1972. С. 166—170.

Ірина Коваль-Фучило

ШЕВЧУК Вадим Ростиславович (02.08.1967, м. Хабаровськ) — художник-реставратор, майстер народних інструментів, лірник, кобзар. Народився в м. Хабаровську, куди було послано батька за розподілом після закінчення Львівського політехнічного інституту. Невдовзі родина повернулася на батьківщину — в м. Ковель Волинської обл. З 1978 мешкав у Києві. 1998 закінчив Українську Академію мистецтв. За фахом мистецтвознавець.

Працював художником-реставратором на ділянці живопису в корпорації «Укрпроектреставрація» з 1988. Методику гри, співу та виготовлення старосвітських кобзарських інструментів перейняв від цехмайстра Миколи Будника. Пізніше, під час польових досліджень на Волинському Поліссі, значною мірою розширив свій репертуар. Грає на старосвітській бандурі, лірі, дуді, флейті. Окрім сольного виконання автентичного репертуару, бере участь в ансамблі давньої музики під керуванням Костянтина Чечені (м. Київ). У репертуарі ансамблю — музика Західної Європи та України від часів раннього Середньовіччя до пізнього бароко. Автентичний репертуар В. Шевчука: псальми «Почаївська Божа Мати», «Христу на Хресті», «Ой попід мостом», «Св. Онуфрію», «Св. Юрію», «Ісусе мій прелюбезний», «Взирай с приліжанієм»; історичні пісні (козацькі, гайдамацькі): «Звідки, Іванку», «Ой запив козак», «Про Саву Чалого», «Ой не пугай, пугаченьку», «Бондарівна», пісні на слова Г. Сковороди: «Всякому городу нрав і права», «Ой ти птичкожовтобоко»; жартівливі: «Про комара», «Полтавський сотник»; танці: «Молодичка», «Метелиця»; інструментальні мелодії середини XVII ст. з Києва.

Людмила Іваннікова

ШЕЙКОВСЬКИЙ Каленик Васильович (1835, м. Кам'янець-Подільський, тепер Хмельницької обл. — 1903, м. Мензилінськ Уфимської губ., зараз Республіка Татарстан) — фольклорист, етнограф, мовознавець, педагог, видавець. У 1858 закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію. Другий етап у діяльності Ш. — київський (1858—1862): після закінчення Кам'янець-Подільської семінарії він вступив на історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира. Праця Ш. «Быт подолян» — перше видання зазначеного періоду, присвячена народній творчості Поділля. У передмові до нього автор зауважував, що для правдивого дослідження побуту, духовної культури українців треба спочатку вивчити побут, культуру окремих регіонів. Таке вивчення він і розпочав. У першому випуску «Быта...» автор подав гаївки, записані ним в с. Шарапанівка Ольгопільського пов., а також у Кам'янець-Подільському й Ушицькому пов. Фольклорист порівняв подані варіанти із опублікованими у збірниках М. Максимовича, Жеготи Паулі, А. Терещенка, І. Сахарова. Вчений згрупував гаївки, головним критерієм поділу вважаючи відгомін різних древніх культів. Гаївки-танки Ш. прокоментував, описавши кожен окремо: «В Кам'янці-Подільському деякі гаївки співаються і польською мовою, напр. «Zelman», «Przyjechali ludzie» та ін. Але це не самобутні твори.» (с. 9). До іншої групи увійшла невелика кількість рекрутських (7), чумацьких (12), декілька пісень до танків та балада-варіант відомого сюжету про майстрову, що помандрувала з шевчиками. Другий випуск «Быта Подолян» містить казки, прислів'я, приказки, загадки та анекдоти. Тут Ш. опублікував статтю «Про похорони» і казки «Іван Розбійник», «Смерть за куму», «Чоловік від Бога». Перший і останній зразки народної прози записані у Кам'янці-Подільському 1847. Праця Ш. «Быт подолян» цінна багатим етнографічним і фольклорним матеріалом. Книга викликала помітний суспільний розголос. На неї відгукнулись рецензіями часописи «Современник», «Отечественные записки», «Основа». У рецензії Г. З. Єлисеєва на «Быт подолян» (ж. «Современник», 1860, т. 89, розділ III «Современное обозрение») зазначено, що праця була задумана як широка енциклопедія народної творчості. Рецензент позитивно оцінив працю: «Мысль издания, как видно, прекрасная и исполнению ее нельзя не пожелать полного успеха». Загалом «Быт подолян» Ш. відповідав програмним засадам «Современника» щодо вивчення народної творчості. Рецензією (а, власне, самостійним дослідженням) відгукнувся на «Быт подолян» А. Свидницький. Він гостро покритикував Ш.: «Прежде всего бросается в глаза чрезвычайная неполнота фактов и какая-то странная уверенность автора в непреложности своего

взгляда. Кажется, будто г. Шейковский имел в виду обнародовать свои личные выводы, а не изобразить, как говорит, картину быта подолян» (Свидницький А. «Великдень у подолян», с. 45). Такі недоліки одного, і різкість іншого, слід покласти на карб молодості обох авторів. Зрештою, привітавши ідею дослідження побуту і фольклору Поділля, А. Свидницький вніс чимало уточнень і доповнень до «Быта подолян». Будучи студентом Університету св. Володимира, Ш. став одним із ентузіастів створення недільних шкіл у Києві, працював як викладач недільної школи на Подолі, створив бібліотеку для учнів, уклав кілька посібників. В одному з таких посібників «Вищі початки. Опрацював і видав К. Шейковський» у передмові, надаючи великого значення вихованню національної свідомості, він наголосив на вивченні народної творчості: «З цілої слов'янщини наські пісні, після сербських, самі найкращі». Ш. навів зразки дум і казок, деякі з них записані ним самим у Кам'янці-Подільському. Публікації Ш. на сторінках газети «Киевский курьер» засвідчують особливу увагу науковця до українського фольклору. Рецензуючи офіційне зведення матеріалів для «географії та статистики» Катеринославщини, він зауважив, що у книзі замало етнографічного матеріалу, через що вона втрачає на своїй «життєвості». Наукове значення і до сьогодні зберігає розвідка фольклориста «Приветствия и поздравления у подолян» («Киевский курьер», 1863, № 5—8), де він наголосив на поетичності обрядів, образному мисленні подолян, влучності, метафоричності слова, почутого з народних вуст. Науковою і просвітницькою діяльністю Ш. викликав невдоволення влади. До першого тому його «Опыта южнорусского словаря» (1861) мала бути додана стаття «Несколько слов о южнорусском народе и в особенности о его языке», утім, із цензурних міркувань її було вилучено із видіння, бо автор обстоював самостійність української мови, писав про її дискримінацію в царській Росії. З 1862 він змушений був перебратися до Орловської губернії. Але й там він не припинив наукової роботи. Згодом, вже перебравшись до м. Бобруйська, відкрив приватну друкарню. Однак протистояння з владою тривало й тут. У травні 1876 у Ш. вилучили і в його присутності спалили 380 примірників його перекладу праці «Будівля світу. З метаморфоз Овідія Назона, переклав простою мовою К. Шейковський». Упродовж багатьох років Ш. працював над українським словником «Опыт южнорусского словаря». У ньому близько 7 тис. лексем. Робота над словником віддзеркалює усі грані творчої особистості Ш. Учений вважав, що саме словник живої народної мови підносить народний дух на нечувану висоту. Лексичний матеріал автор добирав, залучаючи фольклорні зразки (у тім числі й у власному записі), твори українських письменників. Покликається він і на уривки тоді ще не опублікованих творів С. Руданського і А. Свидницького. Як ілюстративний матеріал упорядник «Опыта южнорусского словаря» використав фольклорні тексти — замовляння, казки, загадки, думи, історичні пісні, віншування, прикмети, ігри, дитячі забавлянки. У 1871 в Бобруйську з'явилася друком збірка Ш. «Руські народні казки й приказки, байки й прибаютки, брехеньки й побрехеньки, билиці й небилиці, прикладки й нісенітниці. Перша кланя». Сюди увійшли зразки народної прози, записані на Поділлі, Київщині та Полтавщині. У 1883 побачив світ ще один випуск словника, упорядкованого Ш. Він охоплював матеріал на літери з кінця абетки. У передмові вчений зазначив: «З різних обставин, переважно незалежних від мене, я лише через 22 роки видаю ще одну часточку словника. Дивлюся на цю часточку, і серце моє мимохіть сповнюється смутком». Автор уже не вважав доречним «наводити цілі пісні й уривки з них. Що було необхідно тоді, коли замало було оприлюднено пам'яток, то стає зайвим нині, коли їх надруковано чимало». Проте і в цьому випуску упорядник насамперед орієнтувався на народну мову, а для тлумачення лексем залучав фольклорні збірки і власні записи

народної творчості. Перебуваючи в Бобруйську, а з 1876 в Мензелінську Уфимської губ. (фактично на засланні), Ш. активно листувався з І. Франком, П. Житецьким, Б. Грінченком, Є. Желехівським. І. Франко, говорячи про виступ «цілої плеяди молодих талантів» на початку шістдесятих років, поряд з іменами Ганни Барвінок, А. Свидницького, С. Руданського назвав також ім'я Ш. «Цінною етнографічною працею» вважав він «Быт подолян», схвально відгукнувся про «живу діяльність» Ш. у просвітницькім русі київських студентів. Про мовознавчі праці Ш. відгукнувся Б. Грінченко у передмові до т. І «Словаря української мови» (1907). М. Сумцов зазначив: «Шейковський, маловідомий український етнограф, автор невеличких збірників, котрими користувались часто, «О похоронах в Подольской губ.» (Киев. телегр., 1860, № 24—26), «Быт подолян» 1860, ч. 1—2 (казки, гаївки, похор.), «Опыт южно-русского словаря» 1861, А.—Б. (невеличка цікава книжка з піснями і прислів'ями), «Приветствия и поздравления у подолян» (Киев. курьер, 1863, № 5—8). Очевидно, Шейковський любив рідну країну і щосили працював на новій тоді ниві українознавства» (М. Сумцов, с. 6).

Праці: Быт подолян / [авт. текста К. Шейковський]. Киев, 1859. Т. 1. Вып. 1. VI, 71 с.; Быт подолян / [авт. текста К. Шейковський]. Киев, 1960. Т. 1. Вып. 2. III, 74 с.; О похоронах в Подольской губернии. *Киевский телеграф.* 1860. № 17, 18, 24—26; Опыт южнорусского словаря. Труд К. Шейковского. Т. 1 : А—З. Вып. 1. А—Б. Киев, 1861. XVII, 224 с.; Опыт южнорусского словаря. Труд К. Шейковского. Москва, 1883. Т. V : Т—Ю. Вип. 1. 140 с.; Опыт южнорусского словаря. Труд К. Шейковского. Т. V : Т—Ю. Вип. 2. Киев, 1886. 180 с.; Приветствия и поздравления у подолян. *Киевский курьер.* 1862. № 5—8; Руські народні казки й приказки, байки й прибаютки, брехеньки й побрехеньки, билиці й небилиці, прикладки й нісенітниці. Перша кланя / праця і кошт Шейковського. Бобруйське, 1871. 72 с.

Літ.: [Б. а.] «Быт подолян». Издание К. Шейковского. Киев, 1860. Т. І. Вып. І. *Отечественные записки.* 1860. Т. CXXXII. Кн. 9—10. С. 48—49; [Б. а.] «Быт подолян». Изд. К. Шейковского. Киев, 1860. Т. І. Вып. І. *Современник.* 1860. № 9 (сент.). С. 104—109; Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX—XX ст. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 398; Заславський І. Я. Каленик Шейковський — етнограф, фольклорист, мовознавець. *КСт.* 1997. № 12. С. 86—100; Заславський І. Я. Каленик Шейковський (1835—1903) — талановитий український просвітитель. *Українська мова та література.* 1997. Чис. 3 (19). С. 7; Мацько В. Л. Літературне Поділля. Хмельницький, 1991. С. 73; Сваричевський А. П. Перше друковане видання, присвячене етнографії та фольклору Поділля. *Проблеми етнографії Поділля : тези доповідей наукової конференції.* Кам'янець-Подільський, 1986. С. 185—186; Сумцов Н. Ф. Діячі українського фольклору. Харків, 1910. С. 6; Шевченко Л. В. Дослідник мови та побуту подолян. *Духовні витоки Поділля: Творці історії краю.* Хмельницький : Поділля, 1994. Ч. 1. Матеріали науково-практичної конф. С. 91—92; Шеремета Н. П. Подвижницька діяльність Каленика Шейковського. *Духовні витоки Поділля: Творці історії краю. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (9—11 вересня 1994 р., м. Кам'янець-Подільський).* Хмельницький, 1994. С. 93—95.

Архіви: ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 49037; Ф. III. Од. зб. 7679; Ф. III. Од. зб. 9707.

Оксана Шалак

ШЕКЕРИК-ДОНИКІВ Петро Дмитрович (20.04.1889, с. Голови, нині Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. — після 1940) — громадсько-політичний діяч, етнограф, фольклорист, письменник, військовий. Закінчив 4-річну однокласну школу, самоосвіта під впливом Луки Гарматія. 1908—1910 перебував на військовій службі у 24-му полку піхоти у м. Коломия. Завдяки його старанням у цьому підрозділі солдатам-українцям дозволили розмовляти рідною мовою. Брав активну участь у створенні, діяльності гуцульського січового театру в с. Красноїлля під керівництвом Г. Хоткевича. 1911 р. після одруження поселився у с. Жаб'є (нині смт Верховина Івано-Франківської обл.), де активно займався січовим рухом. Одинадцять років був війтом у Жаб'ї, сприяв відкриттю регіонального краєзнавчого музею Гуцульщини, підтримував будівництво обсерваторії на горі Піп Іван, очолював читальню «Просвіти», організував курси з ліквідації неписьменності, власним коштом утримував школу в присілку під Синицями. Під час Першої Світової війни служив у 36 піхотному полку,

а також санітаром у військовому госпіталі. Був знайомий з М. Коцюбинським (їх познайомив В. Гнатюк), допомагав йому разом із Л. Гарматієм знайомитися з життям гуцулів, збирати матеріали для написання роману «Тіні забутих предків». 1918—1919 — делегат Української національної ради ЗУНР від повіту Косів і Трудового конгресу у Києві. Брав участь у святкуванні Злуки ЗУНР та УНР на київському Софійському майдані. У парламенті ЗУНР працював у складі шкільної комісії. 1928—1930 — посол до польського сейму, де захищав інтереси українського народу. 1939 (або 1940) заарештований НКВД, засланий у Сибір, подальша його доля невідома. Автор роману «Дідо Іванчик» (написаний у 1930—1940-х, опублікований у 2007), викладеного гуцульською говіркою, надзвичайно багатою архаїчною мовою. У творі, із залученням фольклорного матеріалу, показав життя гуцулів. Рукопис роману «Дідо Іванчик» багато років пролежав закопаним у землі. Автор писав його про свого діда, який заповідав онукові написати щось важливе в житті. Ш.-Д. 1935, 1937 і 1939 видавав «Календарі гуцулскі», у яких поміщав чимало своїх текстів, а також оповідання з життя горян. Активний записувач фольклорних матеріалів, які надсилав для наукових видань НТШ, зокрема записи про календарні звичаї, вірування, сімейну обрядовість, народний одяг, а також коломийки, прозовий фольклор, соціально-побутові пісні. Для матеріалів фольклориста характерна точність і повнота запису. Рукописи Ш.-Д. зберігаються в АНФРФ ІМФЕ.

Шекерик-Доників Петро Дмитрович

Праці: Народні оповідання про опришків. *ЕЗ*. 1910. Т. 26. С. 54—55, 58—60, 64—68 та ін.; Як відбуваються коляди у гуцулів. *ЕЗ*. 1914. Т. 35. С. XVI—XXXIV; На дні озера: оповіданє на тлі давного гуцульського переказу про татар. Львів, 1913. 24 с.; Рік у віруваннях гуцулів. Вибрані твори (Літературний стиль автора в гуцульській говірці). Івано-Франківськ, 2009. 352 с.; Дідо Иванчік. Гуцульщина : Верховина, 2007. 496 с.

Літ.: Карп'юк В. З Гуцульщини: Петро Шекерик-Доників. *Zbruč*. https://zbruc.eu/node/10357; Коваль Г. В. Шекерик-Доників Петро Дмитрович. *НЗ*. 2016. № 3. С. 629—630; Салій О. «Сей край невичерпної красоти»: гуцульський текст в українській художній прозі кінця XIX — початку XX століття: [монографія]. Київ, 2018. 324 с.

Архів: АНФРФ ІМФЕ. Ф. 29-3. Од. зб. 266. 64 арк.; од. зб. 236. 11 арк.; ф. 28-3. Од. зб. 247. 41 арк.

Ірина Коваль-Фучило

ШМАЙДА Михайло (02.11.1920, с. Красний Брід Межилабірського округу на Пряшівщині (тепер Словаччина) — 30.04.2017, м. Братислава, Словаччина) — український фольклорист, письменник, публіцист, громадський діяч. Початкову освіту здобув с. Красний Брід на Пряшівщині, у м. Межилабірцях закінчив 7 класів та курси агрономів. Із часу навчання в школі самотужки вивчав і записував фольклор русинів-українців Пряшівщини. З 1960 працював у Музеї української культури в Красному Броді, згодом у м. Свиднику, брав участь у фольклорно-етнографічних експедиціях, організованих цими інституціями. У 1968 після введення радянських військ до тодішньої Чехословаччини був звільнений за політичними мотивами. З 1948 фольклорно-етнографічні матеріали у записах Ш. (казки, народні ігри, описи вечорниць тощо) друкувалися в журналі «Дружно вперед», «Дукля». Основна сфера наукових досліджень Ш. — народні звичаї та обряди. Власні записи календарно-обрядового фольклору лемків Ш. друкував на сторінках місцевої преси та в журналах «Народний календар», «Нове життя» під рубриками «З уст народу», «З народної творчості», «З народних співанок», «З фольклорних записів» тощо. Більше десятка збірок матеріалів польових записів Ш. (балади, собітки, колядки, обжинки, вечірки, утішки, перекази, бувальщини, звуконаслідування, великодні і новорічні звичаї), видавалися окремими 16-сторінковими фольклорними додатками до журналу «Нове життя». У 1969—1970 вийшли друком два збірники записів Ш. поетичного й прозового фольклору русинів-українців Словаччини під загальною назвою «З народної пам'яті». Підсумком багаторічної фольклорної збирацької роботи Ш. стала збірка «...А іші вам вінчую...» (1992), присвячена календарно-обрядовому фольклору зимового

та весняного циклу та річним звичаям русинів-українців. У розлогому вступі Ш. виклав свою точку зору на історію заселення відрогів Карпат слов'янським племенами, висловив із позицій міфологічної школи свої погляди на пантеон слов'янських богів, ритуальні вшанування та пов'язані із ними свята, детально розглянув питання запису, публікації та наукового вивчення лемківського фольклору та фольклору югославських русинів як самими русинами-українцями, так і українськими, польськими, чеськими, німецькими дослідниками. Фольклорний матеріал Пряшівщини зимового й весняного циклу Ш. розглядає невідривно від обрядового контексту, часто порівнює із аналогічним матеріалом сусідніх слов'янських і неслов'янських народів. У 2008 президент Словацької Республіки Іван Гашпарович за багаторічний внесок у розвиток культури Словаччини нагородив Ш. державною нагородою — Хрестом Прибини 3-го ступеня. За заслуги в царині розвитку літератури та громадську позицію Ш. нагороджений у 2010 Великою медаллю і дипломом Світової академії мистецтв.

Праці: Додаток до газети «Нове життя», присвячений різним жанрам: Шмайда М. Собітки (1963, №42), Колядки (1963, № 50), Обжинки (1964, № 32), Вечірки (1964, № 50), Великодні звичаї (1966, №15), Новорічні звичаї (1968, № 2); З народної пам'яті. Братислава, 1969. Ч. І. Народна поезія. 46 с.; З народної пам'яті. Братислава, 1970. Ч. ІІ. 50 с.; "...А іші вам вінчую..." Календарна обрядовість русинів-українців Чехо-Словаччини. Братислава, 1992. Т. І. 502 с.; З обрядового календаря русинів-українців Пряшівщини. *Пам'ятки України*. 1992. Ч. 1. С. 50—54.

Літ.: Пройда М. З народного кореня. Літературний портрет Михайла Шмайди. Ужгород, 1995; Кобилюх В. Охоронець мовної скарбниці. *Літературна Україна.* 2010. 11 лист. С. 7.; Українська діаспора : літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / упоряд. В. А. Просалової. Донецьк, 2012. 516 с.

Олена Чебанюк

ШПИГОЦЬКИЙ Опанас Григорович (р. н. і смерті невідомі) — український письменник, перекладач, збирач фольклору, один з найближчих друзів І. Срезневського. Син дрібного поміщика, родом з Полтави. Навчався в Харківському університеті, де належав до літературно-наукового гуртка І. Срезневського. Палко захоплювався історією України, українським фольклором. Рано розпочав свою літературну діяльність. 1830 він опублікував у «Вестнике Европы» переклади українською мовою поезій А. Міцкевича «Із Кримських сонетів». В «Украинском альманахе» (1831) І. І. Срезневського та І. В. Росковшенка він подав переклад уривка поеми Пушкіна «Полтава» під назвою «Марія» та «Малороссийскую балладу». У цьому ж таки «Украинском альманахе» опубліковані дві народні думи — «Про Олексія Поповича» та «Про втечу трьох братів з Азова». У примітці до них зазначено «Доставлены И. И. Срезневским». Але в коментарі до їхнього передруку в альманаху «Запорожская старина» І. Срезневський зазначив: «Список сообщен мне А. Г. Шпигоцким». Дуже ймовірно, що це саме його запис, зроблений, можливо, на Полтавщині, бо відображає діалектні риси саме цього регіону — Лівобережної України. Ці зразки — одні з перших, поряд з тими, що увійшли до збірки М. Цертелєва, записів народних дум, при чому набагато повніші їхні варіанти, записані безпосередньо з уст виконавців, що на той час було великою рідкістю. Це міг бути запис 1825—1826, як зазначала згодом К. Грушевська. Крім запису дум, Ш. надсилав І. Срезневському народні пісні, що зберігаються в архіві вченого у Петербурзі (БАН, ф. 216). 1831 якась необхідність, певно, змусила Ш. виїхати в «постылую ему Московщину» на службу. У Москві він обіймав посаду коректора в університетській друкарні, згодом 1843—1851 він служив у Петербурзі, у департаменті зовнішньої торгівлі міністерства фінансів. Подальша його доля невідома.

Літ.: Украинский альманах. Харьков, 1831. 36 с.; Запорожская старина. Часть 1. Издание Измаила Срезневского. Харьков, 1833. 132 с.; Срезневский В. И. Из первых лет научно-литературной деятельности И. И. Срезневского. *ЖМНП.* Санкт-Петербург, 1898. № 1. С. 1—39 (окрема відбитка: Санкт-Петербург, 1898. 39 с.); Срезневський В. І. Про збирачів українських пісень. Записки історично-філологічного відділу ВУАН. Кн. 13—14. Київ, 1927. С. 76—82; Гру-

шевська К. Українські народні думи : у 2 т. Т. 1 / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004. ССХХ, 175 с.

Людмила Іваннікова

ШУБРАВСЬКА (ОЛІЙНИК) Марія Митрофанівна (1933, м. Дніпродзержинськ (нині — м. Кам'янське Дніпропетровської обл. — 1994, м. Київ) — філолог, фольклорист, архівіст. Протягом багатьох років працювала у відділі фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ш. — відомий дослідник української весільної обрядовості. Її видання «Весілля» у двох томах було високо оцінене в європейських країнах, зокрема в Польщі та Франції. Важливим внеском до української фольклористики стало видання «Весільні пісні», опубліковане у видавництвах «Наукова думка» та «Дніпро». Ш. була ретельним дослідником фольклористичної спадщини українського історика Д. Яворницького. Її монографія стала помітним явищем в українській культурі. Протягом багатьох років вона ретельно працювала в архівах Ленінграда (нині — м. Санкт-Петербург), Москви, Києва, Дніпропетровська (нині — м. Дніпро) у пошуках джерельних матеріалів. Чимала їх частина мала ввійти в багатотомне видання наукового доробку Д. Яворницького. Архів Ш., пов'язаний з Д. Яворницьким, було передано її дітьми Ольгою та Павлом до Меморіального музею Дмитра Яворницького в м. Дніпрі. Ш. була також упорядником багатотомного видання українських народних дум, запланованого в ІМФЕ. Нею було опрацьовано один з майбутніх томів. Праці Ш. та її фольклористична діяльність були помічені зарубіжними колегами. Вона була запрошена як автор статей про Д. Яворницького до створення «Енциклопедії казок» (Геттінген, Німеччина), які було опубліковано. На жаль, період радянського тоталітаризму негативно позначився на її житті й фольклористичному доробку. У видавництвах навіть з весільних пісень цензура безжально викреслювала звернення до Бога. Ш. відзначалася надзвичайною науковою чесністю, принциповістю та безкомпромісністю, відстоюючи свої переконання.

Праці: Весілля : у 2 кн. / упоряд., авт. прим. М. М. Шубравська ; упоряд. нот. О. А. Правдюк ; АН УРСР, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : Наукова думка, 1970; Д. І. Яворницький. Життя, фольклористично-етнографічна діяльність. Київ, 1972. 252, [2] с., [4] арк. іл.; *Українські народні пісні у виконанні академіка Д. І. Яворницького та з його архіву. Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого* / упоряд., вступ. ст., приміт. та комент. Київ, 1990. С. 7—23.

Літ.: Н. А. Пастух. Шубравська Марія Митрофанівна. *Українська фольклористична енциклопедія* / керівник проекту, голов. ред., упоряд. В. Сокіл. Львів, 2018. С. 774—775; Дмитренко М. Народознавці України: Марія Шубравська. *Народознавство.* 1995. Чис. 19. С. 2.

Лариса Вахніна

ШУМАДА Наталія Сергіївна (12.06.1926, с. Ладан Чернігівської обл. — 05.11.2013, м. Київ) — доктор філологічних наук, професор. Народилася в сім'ї сільської інтелігенції. Середню школу закінчила в м. Кам'янці-Подільському. Її молодість обпалена війною. Вищу філологічну освіту здобувала в нелегкий повоєнний час у Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка (1949). Після закінчення Університету вчителювала, працювала редактором у видавництві дитячої літератури «Веселка». Її доля понад 50 років пов'язана з ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, починаючи ще з 1954. Їй пощастило працювати разом з М. Рильським, М. Стельмахом, Л. Ревуцьким, В. Касіяном та ін. відомими діячами української культури. Вона пройшла шлях від аспірантки, опонентом дисертації якої був саме М. Рильський, до завідувача відділу рукописних фондів, провідного наукового співробітника відділу мистецтва та народної творчості зарубіжних країн, доктора філологічних наук, професора. Ш. — авторка багатьох монографій, підручників і хрестоматій з фольклору, наукових статей та упорядниця численних фольклорних збірників українського й болгарського фольклору. Коло її наукових інтересів охоплювало передусім дослідження болгарського фольклору в Україні та

українсько-болгарських зв'язків, яким присвячено чимало її наукових праць. Її перша монографія «Українсько-болгарські фольклористичні зв'язки» (Київ, 1969) одразу привернула увагу колег у Болгарії, зокрема академіка П. Динекова. Ш. — постійна авторка і в болгарських наукових виданнях, зокрема, у журналі «Български фолклор». Фундаментальне видання болгарських пісень Півдня України, здійснене спільно з відомим болгарським фольклористом Н. Кауфманом, привернуло увагу дослідників європейських країн. Ш. була одним з найактивніших популяризаторів болгарської культури в Україні. Вона завжди знаходила час на допомогу своїми науковими консультаціями представникам болгарської меншини, зокрема для товариства «Радолюбіє». Не випадково її наукову діяльність високо оцінили в Болгарії, вона стала кавалером ордена Кирила та Мефодія і низки медалей. Водночас Ш. авторитетна і в інших слов'янських країнах. Широко відомі її славістично-фольклористичні монографії та розвідки. Її порівняльні студії порушують актуальні проблеми історії слов'янської фольклористики та побутування слов'янського фольклору в Україні, у зв'язку з чим привернула увагу колег-славістів її монографія «Сучасна пісенність слов'янських народів України» (1981), що стала її докторською дисертацією (1984). Чимало років Ш. брала участь у роботі міжнародних з'їздів славістів, була членом міжнародної Комісії з дослідження слов'янського фольклору при Міжнародному комітеті славістів. Неодноразово виступала також на таких представницьких міжнародних форумах, як конгреси Міжнародного товариства дослідників етнології та фольклору (SIEF), зокрема, у Лісабоні та Венеції. Вона була доповідачем на 35 Міжнародній баладній конференції SIEF, що пройшла в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України у 2005. Ш — наставник когорти кандидатів і докторів наук, а також численних студентів, майбутніх акторів і режисерів, яких, керуючи кафедрою і викладаючи фольклор у Київському національному університеті театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого, вона навчала любити рідне слово, що втілилося у фольклорних образах.

Праці: Українсько-болгарські фольклористичні зв'язки. Період болгарського Відродження. Київ, 1953. 164 с.; Сучасна пісенність слов'янських народів. Київ, 1981. 263 с.; Коломийки / упоряд., передм. та прим. Н. С. Шумади. Київ, 1969. 603 с.; Закувала зозуленька. Антологія українського фольклору / упоряд., передм., вступ. ст. Н. Шумади. Київ, 1989. 606 с.; Художня культура західних і південних слов'ян XIX — початку XX ст.: енциклопедичний словник. Київ, 2006. С. 9—45 (у співавторстві).

Літ.: Наталія Сергіївна Шумада. Бібліографічний покажчик праць: 1960—2010 / упоряд. М. Дмитренко, Л. Вахніна. Київ, 2010. 56 с.; Мистецтво України: Біографічний довідник. Київ, 1997. С. 663; Сокіл В. В. Шумада Наталія Сергіївна. *Українська фольклористична енциклопедія* / керівник проекту, голов. ред., упоряд. В. Сокіл. Львів, 2018. С. 775—776.

Лариса Вахніна

ШУМКА — коротка українська народна танцювальна пісня розважального характеру, подібна до частівки і коломийки, що співається переважно у дводольному розмірі. Ш. має одну або дві строфи з віршовим розміром (4+4)2. Жартівливий зміст Ш. на побутову тематику часто імпровізується під час виконання.

Літ.: Коціпінський А. Г. Пісні, думки і шумки руського народу на Подоллі, Україні і в Малоросії. Київ, 1862. 306 с.; Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993. 478 с.

Людмила Єфремова

ШУСТ Ярослав Іванович (1913—1961) — фольклорист, етномузиколог, кандидат філологічних наук (1953). У 1944—1945 старший лаборант кафедри української літератури Львівського університету. У липні 1945 вступив до аспірантури університету при кафедрі фольклору і етнографії, де до 1947 навчався під керівництвом Ф. Колесси. Викладач Львівської консерваторії і університету. Дослідник життя і творчості Ф. Колесси. Упродовж 1947—1950 упорядкував «Огляд бібліографії акад. Ф. М. Колесси (наукові роботи з 1880—1947)». Приблизно тоді ж Ш. написав фактично перше дослідження про Ф. Колессу (Шуст Я. Ф. М. Колес-

са. Київ, 1955). Готував 10-томне видання його творів.

Літ.: Добрянська Л. Ярослав Шуст — етномузиколог. *Вісник Львівського університету. Сер. філол.* 2008. Вип. 37. С. 288—299.

Ірина Коваль-Фучило

Шут Андрій

ШУТ Андрій (1790—1873, м. Олександрівка Сосницького пов., Чернігівської губ., нині Корюківського р-ну Чернігівської обл.) — кобзар (чернігівська школа). У 17 років осліп. У його репертуарі були історичні пісні, думи, псальми. Один із найкращих знавців дум серед кобзарів і ліриків. Знав 13 дум («Корсунська перемога», «Хмельницький та Барабаш» та ін.). Думи від нього записували Г. Базилевич, П. Куліш і А. Метлинський. Учні — кобзарі Л. Гайдамака, П. Бешко та ін.

Літ.: Полотай М. П. Шут Андрій. *УРЕ*. Київ, 1985. Т. 12. С 454; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів : Галицька видавнича спілка, 2011. С. 289.

Ірина Коваль-Фучило

ШУТАК Олеся Степанівна (07.01.1976, с. Берегомет Вижницького р-ну Чернівецької обл.) — фольклористка, кандидат філологічних наук. У 1993—1998 навчалася на філологічному факультеті ЛДУ ім. І. Франка. 1998—1999 — тут само у магістратурі, 1999—2002 — в аспірантурі на кафедрі української фольклористики. 2003 захистила кандидатську дисертацію на тему «Фольклористична думка в Галичині 20—30 років XX століття», де проаналізувала наукову діяльність К. Сосенка, Ф. Колесси, І. Свєнціцького, визначила їхнє місце в історії української фольклористики. Доцент кафедри української та іноземних мов ім. Якима Яреми Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького.

Ірина Коваль-Фучило

Шухевич Володимир Осипович

ШУХЕВИЧ Володимир Осипович (псевдонім і криптонім — Шумило В. Ш., 15.03.1849, с. Тишківці, нині Городенківський р-н, Івано-Франківська обл. — 10 квітня 1915, м. Львів) — видатний громадський діяч, етнограф, педагог і публіцист, дійсний член НТШ. Закінчив Львівський університет. Із 1876 вчителював у середніх школах Львова. Ініціатор створення та один із керівників багатьох громадських установ у місті, зокрема товариства «Просвіта», «Руського (Українського) педагогічного товариства», засновник товариств «Руська (Українська) Бесіда» (його голова у 1895—1910), «Боян» (1891) і Музичного товариства ім. Лисенка (1903—1915), для якого збудував будинок. Збирав етнографічні матеріали і мистецькі предмети домашнього промислу на Гуцульщині. Наслідком його студій є цінна 5-томна праця «Гуцульщина» (1897—1908) — видатне фундаментальне дослідження про життя і побут гуцулів, що містить фізико-географічну і геологічну характеристику Галицької частини Гуцульщини, етнологічний, статистичний огляди, відомості про гуцульське село, одяг, церкву, харчування (Т. 1); матеріали про промисли гуцулів (Т. 2); описано обряди і родинні звичаї, танці, музичні інструменти, вміщено тексти пісень (Т. 3); календарні обряди (Т. 4); загадки, приказки, перекази, вірування про рослин і звірів, матеріали про народну медицину, словник незрозумілих термінів з поясненнями (Т. 5). Ф. Колесса назвав цю працю «правдивою скарбницею для пізнання матеріальної культури гуцулів». Член Австрійського товариства народознавства (з 1901) і Етнографічного товариства Чехословаччини (з 1903).

Праці: Гуцульщина. *МУЕ*. Львів, 1897—1908; Гуцульщина : в 5 ч. / передм. А. А. Карпенко ; післям. М. С. Глушко ; упоряд. О. О. Савчук. (Репринтне видання 1899—1908). Харків, 2018. 1218 с., 294 іл.

Літ.: Кирчів Р. Шухевич Володимир Осипович. *ЕІУ*. Київ : Наук. думка, 2013. Т. 10. С. 674; Володимир Шухевич: Біобібліогр. покажч. : у 2 ч. Ч. 1 / уклад. : М. Гордій, Б. Геляс ; наук. ред. : Р. Кирчів, Б. Якимович; бібліогр. ред. : Г. Домбровська ; вступ. ст. : Р. Кирчіва ; редкол. : Б. Якимович (голова) та ін. Львів, 2004. 204 с.

Ірина Коваль-Фучило

Щ

ЩЕДРІВКИ — народні новорічні пісні вітально-величальної тематики, які молодь співала під вікнами односельців. Разом з колядками та вертепними співами Щ. становлять зимовий календарно-обрядовий цикл народної пісенності. Назва Щ. походить від приспіву-побажання добробуту господарям на новорічний щедрий вечір («Щедрий вечір, добрий вечір, добрим людям на здоров'я!»). Не випадково основною тематикою Щ., як і колядок, є землеробська та родинна. Найбільш поширені Щ. конкретному адресатові: господареві («Прилетіла ластівочка», «Чи дома, дома, пан господар», «Ой чи є, чи нема пан господар дома», «Щедрий вечір, пане господарю»), парубку (парубка рятує тільки дівчина — «За горою кам'яною», а також «А в нашого пана») та дівчині (дівчині допомагає тільки милий — «Ой на річці, на Йордані», а також «Красная панна садок стерегла», «Ой на горі, ой на крутій»), є також щедрівки родині («В полі, полі плужок ходить»). Щ. виконують організовані гурти парубків або парубків та дівчат. Заспівувач зветься березою. В етномузикології, крім характерного приспіву-рефрену, колядки та Щ. розрізняються за стильовими особливостями. До Щ. відносять твори з віршовим розміром, в основі якого лежить чотирискладник — 4+4 з чотирискладовим рефреном — 4 або 4+4, або (4+4)2 та характерною «щедрівковою» ритмікою eeq q (дві вісімки, дві чвертки). Для Щ. характерна структурна чіткість, перевага моторного типу мелодики, ладові структури в обсязі кварти-квінти переважно мажорного нахилу, іноді з субквартою, унісонно-гетерофонне багатоголосся. Окремо стоять дитячі Щ., які за стильовими особливостями ближче до дитячого фольклору, ніж до обрядового. Серед найпоширеніших дитячих Щ. пісеньки «Щедрівочка щедрувала», «Щедрик-бедрик», у яких діти вимагають від господарів частування. Дитячі Щ. виконуються речитативом на трьох-чотирьох звуках із цілотоновим або кварто-секундовим співвідношенням звуків.

Літ.: Колядки та щедрівки / вступ. ст. О. Дея. Київ, 1965. 640 с.; Календарно-обрядові пісні / упоряд. О. Ю. Чебанюк. Київ, 1987. 392 с.; Щедрий вечір. Українські народні пісні. Пісенник / упоряд. та передм. Н. Д. Якименко. Київ, 1989. 192 с.; Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : У 3 кн. Київ, 1994. Кн. 1. Т. 1 (Зимовий цикл). С. 9—148; Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищ. навч. закл. Вінниця, 2004. 320 с.

Людмила Єфремова

ЩЕПАНСЬКА Марія І. — співробітник Львівської філії Інституту фольклору АН УРСР, автор неопублікованої роботи «Український музичний фольклор XVII—XVIII вв.» (1941). Про цю роботу Ф. Колесса написав, що її завершено ще в 1941. Більше відомостей про цю працю не вдалося розшукати. З документації Відділу відомо, що 22 серпня 1944 Щ. прийняли у відділ на посаду старшого наукового робітника, проте у списку співробітників за 1945 її вже немає. У 1940-х — викладач кафедри теорії музики (поліфонія) Львівської державної консерваторії. Працювала в Кабінеті історії музики і народної творчості консерваторії. У АНФРФ ІМФЕ у фонді 29 зберігаються «Мелодії, переписані із збірок І. Чабана для картотеки», які переписала Щ. Усього 147 аркушів. Усі аркуші з мелодіями поділено на дві частини: 57 стародавніх народних пісень із Сокальського повіту, які зібрав 1921—1922 І. Чабан, і опис весілля давніх часів у Сокальському повіті, що його він зібрав 1922—1927 — 87 мелодій.

Праці: Щепанська М. Кабінет історії музики і народної творчості Львівської державної консерваторії. *Радянська музика.* 1941. № 1;

Щепанська М. Мелодії, переписані із збірок І. Чабана для картотеки. *АНФРФ ІМФЕ*. Ф. 29. Од. зб. 485, 147 арк.

Літ.: Колесса Ф. М. Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР. Листування Ф. Колесси й М. Азадовського / упоряд., підгот. тексту, передм., комент., дод., покажч. І. Коваль-Фучило. Київ, 2011. 239 с.

Архіви: Архів ІН. Ф. 1. Оп. 1а. Од. зб. 6. Арк. 2—2 зв.; АНФРФ ІМФЕ. Ф. 29. Од. зб. 485. 147 арк.

Ірина Коваль-Фучило

ЩОГОЛІВ (ЩОГОЛЕВ, ЩОГЛІВ) Яків Іванович (5.11.1823, м. Охтирка Харківської губ., нині Сумської обл. — 08.06.1898, м. Харків) — український поет, представник українського романтизму. Закінчив Харківський університет (1848). Служив урядовцем у Харкові. У літературу прийшов на початку 1840-х. Ранні вірші, опубліковані в «Литературной газете», «Отечественных записках», альманасі «Молодик», засвідчують належність Щ. до харківської школи романтиків. Він автор збірок «Ворскло» (1883), «Слобожанщина» (1898). Оспівуванню героїчного минулого українського народу, Запорозької Січі Щ. присвятив низку поезій зі збірки «Ворскло». Запорожці — герої його поезій, близькі до народнопісенних образів («Запорожець», «Орел», «Січа»). У поезії «Поминки», використовуючи народнопоетичні засоби, він ускладнив мелодійну основу вірша, смислово навантаживши строфу. З точністю історика й етнографа Щ. відтворив побут і життя Запорожжя («Січа»). Велике значення мало для нього знайомство і листування з відомим дослідником запорозької старовини Д. Яворницьким. Образи чумаків у поетовому інтерпретуванні перегукуються з образами чумацьких пісень («Безталанний», «Чумак», «Дівчина»). У народнопісенному стилі виписано похорон чумака («Чумак»), змальовано його могилу, що сумно чорніє при дорозі без хреста. У збірці «Слобожанщина» Щ. у дусі народного анекдоту, жарту змальовує комічні й трагікомічні ситуації («Крамар», «Масниця», «Чуприна»). У ній він розширив жанрові межі своєї поезії: поряд з піснями з'явилися балади, легенди, притчі, що засвідчило його знання і використання фольклорного матеріалу. Щ. майстерно переосмислив народні оповідання, вірування («Ніч під Івана Купала», «На полюванні», «Гаївки», «Вовкулака»). У його викладі фантастичні образи народної прози і поезії набувають реальних рис. У поемі «Бабусина казка» образ запорожця змальовано в дусі народних переказів, пісень, автор тільки увиразнив його. Поезія Щ. близька до народної пісні (образами, лексикою, ритмічною структурою), народного гумору, вона передає глибину народної психології, колорит, окреслює національний характер. Вірші Щ. покладено на музику, багато з них стали народними («Пряха», «Зимній вечір», «Осінь» та ін.).

Твори: Ворскло. Лірна поезія. Харків, 1883; Слобожанщина. Лірна поезія. Харків, 1898; Твори. Повний збірник за редакцією М. Сумцова. Харків, 1919. 287 с.; Вибір творів / вступ. ст. Б. Лепкого. Берлін, 1924. 74 с.; Поезії. Передмова і вибір М. Зерова. Київ, 1926; Твори / вступ ст., упоряд., підготув. текстів та приміт. проф. П. Волинського. Київ, 1961; Я люблю зимовий ранок. Київ, 1978. 15 с., іл.

Літ.: Єфремов С. Історія українського письменства. Київ, 1995. С. 409—415; Зеров М. Непривітаний співець. *Щоголів Я. Поезії*. Київ, 1926. С. 7—44; Зеров М. «Непривітаний співець (Я. Щоголів). *Зеров М. Твори : у 2 т.* Київ, 1990. Т. 2. Історико-літературні та літературознавчі праці. С. 294—323; Пільгук І. Його слово піснею стало. *Українська література*. 1945. № 6. С. 148—155; Пільгук І. Співець Слобожанщини. *Щоголів Я. Вибране*. Київ, 1971. С. 5—20; Погрібний А. Г. Яків Щоголев: Нарис життя і творчості. Київ, 1986. 166 с.; Хоткевич Г. Яків Іванович Щоголів. *ЛНВ.* 1898. Т. 3. С. 83—107.

Оксана Шалак

Щурат Василь Григорович

ЩУРАТ Василь Григорович (12.08.1871, с. Вислобоки, нині Кам'янка-Бузького р-ну Львівської обл. — 27.04.1948, м. Львів) — педагог, літературознавець, фольклорист, поет, перекладач зі слов'янських та західноєвропейських літератур. Знавець французької літератури, писав статті й літературно-критичні нариси, публікував власні поезії. Здійснив перший повний переклад «Пісні про Роланда» українською мовою (1895). Автор віршованого перекладу «Слова о полку Ігоревім»

сучасною українською мовою (1907). Батько літературознавця С. Щурата. Студії зі слов'янської філології завершив 1895 у Львівському і Віденському університетах, педагогічний іспит склав у Чернівецькому університеті (1898). У літературу, науку, громадське життя Львова і Відня Щ. впровадив Іван Франко. Виступав в австрійській, польській, чеській, західноукраїнській пресі зі статтями, поетичними перекладами та оригінальними віршами, був співредактором газети «Буковина» в Чернівцях, редактором журналу «Молода муза» (1906), тижневика «Неділя» (1912). 1898—1934 вчителював у державних гімназіях Перемишля, Бродів, Львова (з 1907). 1921 не присягнув на вірність Польській державі й став директором приватної жіночої гімназії сестер Василіянок у Львові (1921—1934). З 1914 дійсний член НТШ, а з 1915 по 1923 — його голова; брав активну участь у боротьбі за Український університет, а після невдачі став ініціатором і першим ректором Львівського таємного університету (1921—1923). 1930 у зв'язку з процесом над Союзом визволення України (СВУ) і репресіями в Україні, зрікся звання дійсного члена ВУАН, яким його було наділено у червні 1929 разом із М. Возняком та Ф. Колессою за спеціальністю «мова та література» (відновлено дійсне членство в УАН після більшовицької окупації Галичини у 1939). Останні роки життя працював директором Львівської бібліотеки АН УРСР і професором Львівського університету. Автор студій про староукраїнську літературу («Слово Данила Заточника», 1896), літературу XIX ст. («Літературні начерки», 1913). Написав кілька поетичних збірок. Автор історично-краєзнавчого допису «Церкви греко-католицької парохії в Бродах» (1907), студій про народну пісню, народознавчих розвідок про календарні обряди, історичні перекази, опублікував збірку колядок і щедрівок «Український вертеп» (1930). Записував прозові фольклорні жанри, народні пісні. Частина неопублікованих матеріалів із Тернопільщини (пісні, балади, коломийки, зокрема сороміцькі, записи обрядів, малих фольклорних жанрів) зберігається в архіві Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (фонд 309).

Праці: Обжинки піді Львовом. *Народ.* 1890. Ч. 17. С. 263; Глагілки і риндзівки. *Діло.* 1910. Ч. 95. С. 217; Церкви греко-католицької парохії в Бродах. *Сьвіт.* 1907. № 5. С. 78—80; Початки слави української народної пісні в Галичині / написав д-р Василь Щурат. Львів, 1927. 16 с.; Пісня про повстання Мартина Пушкаря (1658). *ЗНТШ.* 1920. Т. CXXIX. С. 95—105; Вертеп села Кобиловок у Теребовельщині. *Неділя.* 1930. Ч. 1. 6 січня. С. 6—7; Святе письмо в Шевченковій поезії. Львів [1904?]. 76 с.; Слово Данила Заточника. Пам'ятка староруської літератури з кінця середніх віків. *ЗНТШ.* 1896. Т. IX. С. 1—28; Новокурсна наука. Львів, 1897. 23 с.; Французький декадентизм в польській і великоруській літературі. *Зоря.* 1896. № №9. С. 178—180; №10. С. 197—198; №11. С. 216—217; Вибрані праці з історії літератури. Київ, 1963; Іван Франко у моїх споминах. *Іван Франко у спогадах сучасників.* Львів, 1956. 596 с.

Літ.: Крушельницький А. Поет-містик: Погляд на поетичну творчість Василя Щурата (Критичний нарис). Львів, 1931. 33 с.; Козак Л. Василь Щурат та Іван Франко: з історії особистих і творчих взаємин. *Українське літературознавство.* 2011. Вип. 74. С. 199—209; Сокіл Г. П. Щурат Василь [Григорович]. Українська фольклористична енциклопедія. Керівник проекту, наук. ред., упорядн. В. Сокіл. Львів, 2018. С. 781—782.

Архів: Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 206. Од. зб. 398, 401.

Ірина Коваль-Фучило

Ю

«ЮГ» — науково-літературна, політична, сільськогосподарська і комерційна газета. Виходила щоденно в Херсоні протягом 1898—1907. Редактор і видавець В. І. Гошкевич. Друкувала деякі фольклорно-етнографічні матеріали, зокрема 1902 у № 1078 опубліковано статтю «Бесиды» как народный обычай», де описано народний звичай «бесіди», тобто частування з приводу будь-якої важливої події в селянському житті. У № 1252 за 1902 надруковано статтю під криптонімом Гри. А. «Дид Каланчак», про 130-літнього діда, жителя Карантинного острова на прізвище Каланчак, уродженця с. Колонтаєва Олександрійського пов., що розповідав легенди про скарби та про способи їх добування.

Людмила Іваннікова

«ЮЖАНИН» — щоденна літературно-політична і громадська газета. Виходила в м. Миколаєві Херсонської губ. 1884—1901. Редактор і видавець М. В. Рюмін. Спершу мала назву «Николаевский листок», згодом — «Южная Россия». 1890 тут публікували фольклорно-етнографічні матеріали, зокрема, рецензію на статтю М. Ф. Сумцова «Женитьба свечки» (№ 149) про те, як київські крамарі і селяни Дубенського пов. Волинської губ. святкують весілля свічки. У № 86 надруковано статтю «Заговоры, употребляемые в Черниговской губернии», а в № 31 — повідомлення про «Обряд убиения взбесившейся коровы».

Людмила Іваннікова

«ЮЖНОЕ ОБОЗРЕНИЕ» — політична, науково-літературна, торгово-промислова і фінансова газета. Виходила щоденно в Одесі протягом 1896—1906. Редактори В. Н. Маракуєв, Н. П. Цакні, Г. М. Бейленсон. Друкувала деякі фольклорно-етнографічні матеріали, зокрема 1905 в № 2796 опубліковано замітку Елінченко «Записанная в Любашевке Херсонской губ. песня «Ой на горі сніжок шумить».

Людмила Іваннікова

«ЮЖНЫЙ КРАЙ» — газета громадська, літературна і політична. Виходила щоденно в Харкові протягом 1880—1917. Редактори в різний час: А. Н. Стоянов, А. А. Юзефович, Н. Н. Окулов, Н. А. Воронецький, А. Н. Краснов, Н. П. Дриженко, А. В. Анисимов, А. І. Сизов. Видавець А. А. Юзефович. Крім урядових розпоряджень, новин громадського і політичного життя, міської та земської хроніки, газета публікувала наукові, літературні статті, приділяла увагу театру, музиці, мистецтву, звичаєвому праву, мала рубрики: «Наука і мистецтво», «Критика і бібліографія», друкувала рецензії, огляди газет та журналів, фольклорно-етнографічні матеріали. Зокрема, протягом 1890—1901 було надруковано низку статей Н. Н. Балабухи, що стосуються календарних звичаїв та обрядів на Півдні України — у Сімферополі, в Мелітопольському та Дніпровському пов. Таврійської губ., в с. Бездрин Сумського пов. Харківської губ. У кореспонденції «Сімферополь» (1890, № 3431) описано, як проводять святий вечір перед Різдвом Христовим українці, греки, білоруси. Подано колядки і ворожіння. У № 3774 за 1891 описано святкування Різдва в українців переважно Мелітопольського повіту (Балабуха Н. Н. Рождественские обычаи, обряды и песни в Таврической губернии). Тут опубліковано зразки унікального жанру фольклору — вірші мандрівних дяків на честь Богородиці, Ісуса Христа й св. Миколая, а також передноворічні та новорічні. У статті «Рождественские обычаи и поверья в Тавриде» (№ 4804 за 1894) Н. Н. Балабуха, крім народних

віршів, подав колядки і щедрівки, описав колядування, щедрування, ходіння зі звіздою, щедру та голодну кутю. Мають наукову вагу описи Великодньої ночі в Слобідській Україні, народних звичаїв, повір'їв, переказів, пов'язаних з нею, а також обряду проводів — трапезування на могилах із піснями, крашанками, голосіннями та примовками («Мертвые как общники пасхальной радости», 1897, № 5612; «Казак-оборотень. Староказацкая пасхальная легенда», 1901, № 6968). На сторінках газети «Южный край» друкувала ранні твори Т. Сулима-Бичихіна.

Людмила Іваннікова

ЮЗВЕНКО Вікторія Арсенівна (11.08.1924, с. Ковалівка Немирівського р-ну Вінницької обл. — 06.08.2015, м. Київ) — фольклорист-славіст, кандидат філологічних наук (1961). Закінчила філологічний факультет Чернівецького університету (1948). У 1948—1955 — викладач української мови та літератури Київського індустріального технікуму. У 1955—1958 навчалася в аспірантурі ІМФЕ. У 1958—1960 — молодший науковий співробітник відділу фольклору, 1960—1964 — учений секретар ІМФЕ, 1964—1969 — старший науковий співробітник, 1969—1987 — завідувач відділу слов'янської фольклористики, 1987—2003 — провідний науковий співробітник відділу мистецтва та народної творчості зарубіжних країн цього інституту. Монографія «Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст.» (1961), присвячена українсько-польським фольклористичним взаєминам. У праці висвітлено діяльність плеяди польських збирачів, видавців та дослідників української народної поезії: З. Доленги-Ходаковського, К. Бродзінського, В. Залеського, Ж. Паулі, О. Кольберга та ін. Основні наукові дослідження Ю. стосуються історії славістичної фольклористики, жанрової системи сучасного слов'янського фольклору, міжслов'янських фольклорних зв'язків, слов'янської казкової епіки. Упорядниця збірників: «Золота гора. Українські народні казки» (1959); «Иван-богатырь. Украинские народные сказки» (1960); співупорядниця: «Українські народні казки, легенди, анекдоти» (1957); «Пісні Явдохи Зуїхи» (1965) та ін. Авторка вступної статті та упорядниця збірника наукових праць Ф. Колесси «Фольклористичні праці» (1970). Низку публікацій присвячено відомим вченим-славістам: «Польський фольклорист Оскар Кольберг — збирач і дослідник української народної поетичної творчості» (1961); «Іван Франко в польських фольклорно-етнографічних виданнях» (1966); «М. І. Кравцов (До 70-річчя з дня народження)» (1976); «І. Франко: Українсько-польські фольклористичні взаємини» (2003). За редакцією Ю. підготовлено понад 20 монографічних видань, зокрема, фундаментальні колективні праці «Розвиток і взаємовідношення жанрів слов'янського фольклору» (1973); «Слов'янська фольклористика. Нариси розвитку. Матеріали» (1988) та низку студій, присвячених вивченню народної творчості національних меншин в Україні. Ю. була членом редколегій часописів «Слов'янське літературознавство і фольклористика», «НТЕ», «Слов'янський світ». Багато років представляла українську науку на міжнародних форумах, була незмінним учасником-доповідачем міжнародних з'їздів славістів, ученим секретарем Міжнародного комітету славістів (1979—1988); ученим секретарем Українського комітету славістів (1962—1990); почесним членом міжнародної комісії з дослідження слов'янського фольклору при Міжнародному комітеті славістів. Особлива заслуга належить їй у підготовці та проведенні IX Міжнародного з'їзду славістів, що відбувся в Києві (1983). Значний внесок здійснила Ю. в наукове забезпечення й організацію польових експедиційних досліджень. Під її керівництвом було здійснено численні наукові експедиції до різних регіонів України, де зроблено унікальні фольклорні записи, значна частина яких увійшла до багатотомної академічної серії «Українська народна творчість».

Праці: Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст.

Юзвенко Вікторія Арсенівна

Київ, 1961. 132 с.; Українські народні казки у збірниках польських фольклористів. Іван Франко в польських фольклорно-етнографічних виданнях. *НТЕ*. 1966. № 3. С. 40—45; Польські народні пісні неволі і протесту. *Визвольний рух слов'ян у народній пісенній творчості.* Київ, 1971. С. 82—125; Взаємозв'язок фольклорних жанрів у їх історичному розвитку. *Розвиток і взаємовідношення жанрів слов'янського фольклору.* Київ, 1973. С. 3—21; Фантастична казка в системі жанрів фольклору. *Слов'янське літературознавство і фольклористика*. 1975. Вип. 10. С. 76—82; Динаміка поетичних форм слов'янської фантастичної казки. *Історія, культура, фольклор та етнографія слов'янських народів: IX Міжнародний з'їзд славістів.* Київ, 1983. С. 224—236; Основні риси сучасної народнопоетичної творчості. *Інтернаціональне та національне в сучасному слов'янському фольклорі*. Київ, 1977. С. 7—31; Фольклористична діяльність Ю. М. Соколова: (До 100-річчя з дня народження). *НТЕ*. 1989. № 3. С. 15—20; Пісенний репертуар національних меншин, що живуть в Україні. *Під одним небом: Фольклор етносів України.* Київ, 1996. С. 183—185; І. Франко: Українсько-польські фольклористичні взаємини. *Українсько-польські фольклористичні взаємини XIX—XX ст.* Київ, 2003. С. 113—116; Наукова діяльність М. Кравцова у контексті української славістичної фольклористики. *Слов'янський світ.* Київ, 2007. Вип. 5. С. 190—197.

Літ.: Головатюк В. Д. До ювілею Вікторії Юзвенко. *Слов'янський світ.* 2009. Вип. 7. С. 161—172. Ковальчук О. І. Юзвенко Вікторія Арсенівна. *Українська фольклористична енциклопедія* / керівник проекту, голов. ред., упоряд. В. Сокіл. Львів, 2018. С. 783.

Валентина Головатюк

Я

ЯВОРНИЦЬКИЙ Дмитро Іванович (07.11.1855, с. Сонцівка Харківського пов. Харківської губ., тепер с. Борисівка Дергачівського р-ну Харківської обл. — 05.08.1940, м. Дніпропетровськ) — історик, археолог, етнограф, фольклорист, лексикограф, письменник, дійсний член НТШ (з 1914), академік АН УРСР (з 1929). Народився в сім'ї дяка. Початкову освіту здобув у рідному селі. 1867—1884 навчався в Харківському повітовому училищі, а 1874—1877 в Харківській духовній семінарії. 1877—1881 — студент історико-філологічного факультету Харківського університету. Значний вплив на формування наукових інтересів Я. мали професори О. Потебня та М. Костомаров. Ще в студентські роки розпочав збирання фольклору і записав понад 1000 пісень та близько 500 прозових зразків. 1882 був залишений при університеті позаштатним стипендіатом із підготовки до професорського звання. Одночасно працював викладачем історії в Харківській чоловічій гімназії. У цей час розпочав археологічні та фольклорно-етнографічні експедиції на території Запорозької Січі і написав перші статті з історії запорозьких козаків. Ця тема стала темою його життя. 1883 став дійсним членом Харківського історико-філологічного товариства. Читав публічні лекції про запорожців, працював учителем у Харківській жіночій гімназії, давав приватні уроки. 1884 його оголосили «ярым украинофилом» і звільнили з університету. 1885 переїхав до Петербурга і став викладачем історії й літератури в Миколаївському інституті благородних дівиць та в ін. учбових закладах. 1886 став членом Археологічного товариства в Петербурзі. Із 1882 постійно провадив археологічні розкопки на території Запорожжя, вивчав архіви Петербурга, Москви, Варшави, Чернігівщини, Катеринославщини та ін., збираючи матеріали для історії запорозьких козаків. Записував фольклорно-етнографічний матеріал, фіксуючи насамперед усе, що стосувалося обраної ним теми. Був активним у громадському житті. 1891 Я. оголосили «неблагонадійним» і звільнили з педагогічної роботи назавжди. Протягом 1892—1895 відбував заслання до Середньої Азії (Ташкент), де також досліджував пам'ятки краю як археолог й топограф, записував місцевий фольклор. Тут склав «Путеводитель по Средней Азии от Баку до Ташкента в археологическом и историческом отношении» (1893). 1896 переїхав до Москви на посаду приват-доцента Московського університету та викладача археології та історії українського козацтва. 1901 в Казанському університеті захистив магістерську дисертацію на тему «История запорожских козаков». 1902 Я. запросило Катеринославське наукове товариство на посаду директора історико-археологічного музею ім. О. Поля (теп. Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького), де працював до 1932. Все подальше життя вчений поклав на організацію музею (він став першим в Україні за кількістю експонатів (понад 85 тис.), поступався лише музеям Москви та Петербурга), збирав історичні та етнографічні реліквії, будував приміщення, оранізовував археологічні експедиції, записував фольклор. Здійснив наукове обстеження Катеринославської, Полтавської, та Херсонської губ. Протягом 1918—1933 викладав у Катеринославському інституті народної освіти (тепер Дніпропетровський національний університет), де очолював кафедру українознавства. Брав активну участь в діяльності Катеринославського наукового товариства, Катеринославської губернської вченої архівної комісії, Катеринославського товариства «Просвіта», був членом редколегій май-

же всіх крайових газет, зокрема двотижневика «Дніпрові хвилі». 1929 його обрали дійсним членом ВУАН. 1927—1932 був відповідальним керівником археологічного нагляду над розкопками на майбутній території Дніпрельстану під час його будівництва. Після 1932 Я. усунули з посад, звільнили з музею, його переслідували морально та адміністративними методами. Помер 5 серпня 1940 в Дніпропетровську. Похований на міському кладовищі. 1961, згідно із заповітом, перепохований біля історичного музею. 1940 історичному музеєві присвоєно ім'я Я., його ім'ям названо також вулицю і два провулки в м. Дніпрі. 1964 в будинку, де жив учений, відкрито меморіальну кімнату і встановлено меморіальну дошку. 1988 відкрито меморіальний будинок-музей Я. 1995 відкрито пам'ятник Я. на могилі вченого. Архів ученого міститься в Інституті рукопису НБУВ (біографічні матеріали, листування, наукові праці, літературна спадщина), у Дніпропетровському історичному музеї (листування), в АНФРФ ІМФЕ НАНУ (ф. 8-К2 — фольклорні записи). Практично всі наукові праці вченого присвячені історії Запорозької Січі, яку він досліджував усе життя в різних аспектах — з боку історичного, археологічного, топографічного, фольклорно-етнографічного. Найвидатніші з них — «История запорожских козаков» (1892, т. 1 ; 1895, т. 2 ; 1897, т. 3), «Сборник материалов для истории запорожских козаков» (1888), «Запорожские вольности» (1889), «Очерки по истории запорожских козаков и Новоросийского края» (1889), «Вольности запорожских козаков» (1898), «Иван Дмитриевич Сирко» (1894), «Источники для истории запорожских козаков» (1903, т. 1, 2) та ін. Тут опубліковано знайдені вченим архівні документи, які нині назавжди втрачено, значення цих праць неоціненне. Учений розкопав близько 200 могил, зібрав понад 600 експонатів церковної старовини, написав низку археологічних розвідок та досліджень на основі експедицій та зібраних матеріалів: «Запорожская пещера над Днепром» (1885), «Церковные памятники Запорожья» (1893), «Дніпрові пороги» (1928), «История города Екатеринослава» (1937). Унікальними і неперевершеними за своїм змістом є його книги «Запорожье в остатках старины и преданиях народа» (1888, т. 1, 2) та «По следам запорожцев» (1898), які за жанром — на межі історії, етнографії, фольклористики та белетристики. Тут виявився весь його багатогранний талант науковця, письменника, збирача фольклору. Поміж дорожніх нотаток вміщено десятки історичних пісень, дум, легенд, переказів, казок, анекдотів, приказок, описи місцевих звичаїв, побутових сцен, розповіді про носіїв фольклору, відомості про методику запису народної творчості. Книги ці високо оцінили видатні фольклористи О. Пипін, М. Сумцов, Б. Грінченко. Зокрема М. Сумцов назвав його «великим літературним талантом». В історію української фольклористики Я. увійшов передусім як збирач зразків різних жанрів, що основну увагу приділяв тим, які стосувалися історії козацтва. Записи здебільшого робив під час археологічних експедицій. Зібрав понад 3000 пісень. З них 830 опубліковано у збірнику «Малорусские народные песни, собранные в 1878—1905 годах» (1906). Тут вміщені пісні різних жанрів — колядки, веснянки, «постові» (псальми), «пісні-гулянки» (ліричні й баладні), пісні кохання, весільні, «економічні» і «станові» (бурлацькі, чумацькі, наймитські), історичні, рекрутські, солдатські, жартівливі, сатиричні. Упорядник дав власну класифікацію пісень, обумовлюючи в передмові методику запису — збереження діалектних особливостей мови, запис із голосу, а не зі слів, чітка паспортизація, коментарі виконавців і збирача до текстів. Географія записів — Полтавська, Херсонська, Катеринославська, Таврійська, Київська, Чернігівська губ. В. Гнатюк та В. Данилов вважали цей збірник істотним внеском в українську фольклористику за новизною матеріалу. М. Сумцов назвав його найкращим з нових збірників пісенного фольклору. Збірник назавжди утвердив за Яворницьким репутацію фахівця-фольклориста (М. Шубравська). Пісні, записані після 1906 (2302)

учений також підготував до друку, рукописи зберігаються у АНФРФ ІМФЕ. Частину з них (записи з нотами) опублікували М. М. Шубравська та О. В. Шевчук у виданні «Українські народні пісні, наспівані Д. І. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого» (1990). В АНФРФ ІМФЕ зберігаються й інші фольклорні записи практично всіх можливих жанрів народної творчості, що побутували на території Південної України. Серед них — величезний збірник фольклорної прози «Український простолюд в його творчості», де зібрано 4 тис. прислів'їв, описи обрядів і звичаїв тощо. Я. — автор статей, що стосуються історії фольклористики: «Українське кобзарство» (1920), «Сто років після видання пісень М. О. Максимовича» (1927), «Про історію видання та дослідження української народної пісні» (1940), а також розвідки «Запорожцы в поэзии Т. Г. Шевченка» (1912). Він велику увагу приділяв і етнографії, зокрема матеріальній культурі і народному мистецтву, писанкарству, одягу, побуту. Я. перший здійснив комплексне вивчення матеріальної й духовної культури Південно-Східного регіону України. Як лексикограф він уклав «Словник української мови» (т. 1, 1920, 2017), що містить понад 8 тис. слів, яких не було в інших тогочасних словниках. Усього ж зібрав понад 55 тис. таких слів і підготував ще два томи «Українського словника живої народної мови» (1941 передав матеріали в Інститут мовознавства АН УРСР, нині вони втрачені). Надавав матеріали до словника Б. Грінченка. У зборі діалектних слів допомагали Я. В. Білий, Т. Романченко, М. Сергієв та ін. Як письменник, був представником етнографічного реалізму, Я. — автор повістей «Наша доля — Божа воля» (1901), «Христос у серці чоловіка» (1905), «У бурсу» (1908), «Поміж панами» (1911), роману «За чужий гріх» (1907), ряду оповідань та поетичної збірки «Вечірні зорі» (1910). Для прози Я. характерні фольклоризм, точність етнографічних описів, багатство народної мови.

Праці: Жизнь запорожских казаков по рассказу современника-очевидца. *КС.* 1883. № 11. С. 496—510; Как в старину переделывали старых людей в молодых. Народное южнорусское предание. *ИВ.* 1888. № 8. С. 374—379; Запорожье в остатках старины и преданиях народа. Санкт-Петербург, 1888. Ч. 1. 294 с.; Ч. II. 257 с.; По следам запорожцев. Санкт-Петербург, 1898. 324 с.; Малороссийские народные песни, собранные в 1878—1905 гг. Екатеринослав, 1906. 772 с. (Рецензія : В. Гнатюк. *ЗНТШ.* 1907. Т. 75. Кн. 1. С. 205—211); Українські народні пісні, наспівані Д. І. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого / упоряд., вступ. ст., приміт. та коментарі М. М. Олійник-Шубравської. Нотний матеріал підготувала О. В. Шевчук. Київ, 1990. 454 с.; Запорожье в остатках старины и преданиях народа. Ч. I—II. / Д. И. Эварницкий (Д. И. Яворницкий) / упоряд., текстологічна інтерпретація, передмова к. ф. н. М. М. Олійник-Шубравської. Київ, 1995. 447 с.; Запорожжя в залишках старовини і переказах народу / Д. І. Яворницький / підготов. тексту і наук.-довід. апарату С. В. Абросимової, Н. Є. Василенко ; за заг. ред. Н. І. Капустіної. 3-тє вид., випр. і доп. Дніпропетровськ, 2005. Ч. 1. 312 с.; Ч. 2. 496 с.; Словник української мови. Т. 1. А—К. Катеринослав, 1920. 411 с. (факсимільне перевид.: Харків, 2017).

Літ.: Данилов В. В. Новый сборник украинских песен. Киев: 1906. 20 с.; Шубравська М. М. Д. І. Яворницький. Життя, фольклористично-етнографічна діяльність. Київ, 1972. 254 с.; Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1. Листи вчених до Д. І. Яворницького. Дніпропетровськ, 1997. 888 с. ; вип. 2. Листи діячів культури до Д. І. Яворницького. Дніпропетровськ, 1999. 460 с. ; вип. 3. Листи музейних діячів до Д. І. Яворницького. Дніпропетровськ, 2005. 740 с. ; вип. 4. Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури. Дніпропетровськ, 2005. 500 с. ; вип. 5. Листи рідних, друзів і знайомих до Д. І. Яворницького. Дніпропетровськ, 2010. 952 с. ; вип. 6. Листи друзів, приятелів і знайомих до Д. І. Яворницького. Дніпропетровськ, 2012. 848 с.; Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України: Сторінки історії. Запоріжжя, 2008. С. 103—133.

Людмила Іваннікова

Янковська Жанна Олександрівна

ЯНКОВСЬКА Жанна Олександрівна (13.07.1966, с. Лисиче Славутського р-ну Хмельницької обл.) — філологиня, фольклористка, літературознавець, культуролог, доктор філологічних наук, професор кафедри культурології та філософії Національного університету «Острозька академія». 1990 — закінчила філологічний факультет КНУ ім. Тараса Шевченка. Із 1991 працювала вчителем української мови, літератури та народознавства у СШ № 8 м. Дубна Рівненської обл. З 1993 по 1996 обій-

мала посаду заступника директора з науково-методичної роботи у Дубнівській гімназії № 1. У 1996 стала викладачем кафедри історії та культурології Острозької академії (нині кафедра культурології та філософії), де працює й до сьогодні. Захистила кандидатську дисертацію на тему «Фольклористична діяльність Пантелеймона Куліша», (1998) і докторську дисертацію на тему «Фольклоризм української прози доби романтизму» (2017); започаткувала студентську фольклорно-етнографічну експедиційну практику, результатом роботи якої стало оформлення етнографічної експозиції в Мистецькій галереї університету; авторка понад 130 наукових публікацій.

Праці: Фольклористична діяльність Пантелеймона Куліша. Монографія. Острог, 2007. 182 с.; Фольклоризм української романтичної прози : монографія. Львів, 2016. 610 с.

Літ.: Барчан В. Оновлений погляд на романтичну прозу (рец. на кн. : Янковська Ж. «Фольклоризм української романтичної прози»). *МіФ.* 2016. № 3—4(21). С. 132—133; Гінда О. Нові ужинки з фольклористичної ниви (рец. на кн. : Янковська Ж. «Фольклоризм української романтичної прози»). *МіФ.* 2016. № 3—4(21). С. 125—126; Янковська Жанна Олександрівна. *Українська фольклористична енциклопедія* / керівник проекту, наук. ред., упоряд. В. Сокіл. Львів, 2018. С. 789—790.

Ірина Коваль-Фучило

ЯНЧУК Микола Андрійович (29.11.1859, с. Корниця Костянтинівського пов. Седлецької губ., тепер с. Стара Корниця Мазовецького воєводства, Польща — 06.12.1921, м. Москва, Росія) — український, білоруський і російський фольклорист, етнограф та письменник. Народився в сім'ї селян-однодворців. Батьки були примусово навернені в унію, він же, після закінчення сільської школи, вступив до гімназії в м. Більську, де перейшов у православ'я. Закінчивши гімназію, деякий час працював домашнім учителем у родині Гарднера, разом із якою 1879 переїхав до Москви. 1885 закінчив історико-філологічний факультет Московського університету зі ступенем кандидата наук. Викладав історію білоруської та української літератур в Московському університеті (що вважав своїм основним фахом). Тривалий час (1889—1921) був помічником бібліотекаря, засновником і хранителем етнографічного відділу Румянцевського музею в Москві, співредактором журналу «Этнографическое обозрение» (1889—1916), секретарем етнографічного відділення Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті, яке видавало цей журнал. 1901 при цьому ж товаристві організував і очолив музично-етнографічну комісію та до 1920 керував нею. 1918 був одним із організаторів Білоруського науково-культурного товариства та Білоруського народного університету в Москві. З 1921 — професор кафедри білоруської літератури та етнографії у Білоруському державному університеті. Член Етнографічного товариства (1887), Московського археологічного товариства (1888), Товариства історії старожитностей російської словесності (з 1896), член Товариства драматичних письменників і композиторів (1887), один із засновників Народної консерваторії в Москві (1906). Був також членом української Громади в Москві, добре володів українською мовою, писав нею белетристичні твори, п'єси. Автор комедії «Пилип Музика» (1887, музика М. Лисенка), драми «Не поможуть і чари, як хто кому не до пари» (1891), які ставили в дореволюційних трупах, зокрема М. Садовського, О. Суходольського, в Руському народному театрі у Львові. Інші п'єси — «Вихованець», «Чи заробиш, чи проробиш», «Відьма», «На чужині», «Святий вечір» та збірка поезій М. Янчука «Кримські вірші» практично невідомі широкому загалу. Я. — дослідник української, білоруської, російської, естонської і латиської традиційних культур та фольклору, під його керівництвом укладено 1889 програму для збирання етнографічних відомостей, за якою працював і сам учений. Він записав народний вертеп та українське весілля у своєму рідному селі Корниця, а також українські народні пісні («Малорусская свадьба в Корницком приходе Константиновского уезда Седлецкой губернии» (1885), «Новые записи малорусских песен из Седлецкой губернии» (1885), «Szopka w Kornicy» (1888). Досліджував

апокрифічні мотиви в народній творчості, героїчний епос та календарні й весільні пісні, старі рукописні пісенники та псевдонародні білоруські пісні. Розвідки друкував у часописах «Киевская старина», «Этнографическое обозрение», «Радуга», «Wisła», у «Трудах этнографического отдела Императорского общества любителей естествознания, антропологии и этнографии», в «Известиях отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук», у «Сборнике Харьковского историко-филологического общества» та ін. наукових збірниках і спеціалізованих виданнях. Головна праця М. Янчука — «Малорусская свадьба в Корницком приходе», написана за матеріалами, зібраними самим фольклористом. Крім весільного обряду, докладно описаного, та пісень, що його супроводжують, тут розглянуто особливості говірки села Корниця, подано бібліографію весілля та здійснено спробу порівняльних досліджень українських, білоруських, російських та загальнослов'янських фольклорних зразків. Праця викликала низку позитивних рецензій у «Киевской старине», «Вестнике Европы», «Журнале Министерства народного просвещения», у часопису «Wisła».

Праці: Малорусская свадьба в Корницком приходе Константиновского уезда Седлецкой губернии. Составил по собранным лично материалам Н. Янчук. Москва, 1885. 116 с. (Рецензія: В. Г. [Горленко В.] *КС*. 1886. № 10. С. 369—372); Новые записи малорусских песен из Седлецкой губернии. *Радуга*. 1885. № 43, 45; Janczuk Mikolaj. Szopka w Kornicy. *Wisła*. 1888. Т. II. С. 729—753; Заметка о старых рукописных песенниках. *КС*. 1888. Кн. 10. С. 1—20; К истории и характеристике женских типов в героическом эпосе. *Юбилейный сборник в честь В. Ф. Миллера под ред. Н. А. Янчука.* Москва, 1900. С. 348; К вопросу об отражении апокрифов в народном творчестве. *Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук*. 1907. Т. XII. Кн. 1. С. 126—143 ; 1908. Т. XII. С. 129—130; О мнимонародных белорусских песнях исторического и мифологического содержания. *Сб. ХИФО.* 1909. Т. XVIII. С. 286—306.

Літ.: Сумцов М. Ф. Діячі українського фольклору. Харків, 1910. 37 с. М. Г. Янчук Микола Андрійович. *Україна*. 1925. Кн. 6. С. 185—186.

Архіви: ІР НБУ. Ф. Х. Од. зб. 4868. Арк. 119—120.

Людмила Іваннікова

ЯРЕМКО (ПІДГОРНА) Лілія Миколаївна (28.04.1966, с. Лопушне, Лановецького р-ну Тернопільської обл.) — філолог, фольклорист, юрист. Кандидат філологічних наук (2006), дисертація на тему «Фольклористичні концепції Миколи Костомарова (методологічний аспект)». Закінчила філологічний факультет ЛНУ ім. І. Франка (1988), аспірантуру на кафедрі української фольклористки цього ж навчального закладу (1994). 1989—1990 — старший лаборант кафедри української літератури, 1994—2004 — інженер науково-дослідної частини, 2004—2009 — асистент, а з 2009 — доцент кафедри української фольклористики ЛНУ. Досліджує історію української фольклористики XIX ст., проблеми жанрології, поетику жанрів творів усної словесності. Авторка низки статей про методологію фольклористичної спадщини М. Костомарова, його наукові концепції. Уклала тексти лекцій для студентів з теми «Фольклористичні концепції Миколи Костомарова» (2008), у яких обґрунтовано й узагальнено науково-методичні принципи фіксації творів усної словесності в інтерпретації дослідника, розкрито процес становлення української культурно-історичної школи та участі, ролі й значення М. Костомарова в розробленні її методологічних принципів. Переклала українською мовою працю З. Доленги-Ходаковського «Про слов'янщину перед християнством» (Фольклористичні зошити. Вип. 10. 2007. С. 191—201). Наукові зацікавлення — «романтична доба» української фольклористики, жанрова класифікація і систематизація матеріалу у візії М. Максимовича та І. Срезневського, методи і прийоми фіксації фольклорних текстів за матеріалами тогочасних збірників.

Праці: Фольклористична діяльність Миколи Костомарова (методологічний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2006. 18 с.; Фольклористичні концепції Миколи Костомарова. Тексти лекцій. Львів, 2008. 72 с.; Український календарний фольклор у баченні Миколи Костомарова. *Фольклористичні зошити.* 2009. Вип. 12. С. 115—134; Міфологічна концепція Миколи Костомарова. *Sbornik clanku IV. Olomoucke symposium ukrajinistu 28—30. srpna 2008.* Univerzita Palackeho v Olomouci. V. 2 c. Cast 2. S. 491—499.

Ірина Коваль-Фучило

ЯСЕНЧУК Алла Юліанівна (11.02.1937, м. Київ) — фольклористка. У 1960 закінчила філологічний факультет Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. З квітня 1958 до червня 2011 — співробітник ІМФЕ ім. Рильського НАН України. Я. відома як дослідниця народних балад та чумацьких пісень. Підготувала покажчик сюжетів українських народних балад, який зберігається в АНФРФ ІМФЕ. Дослідниця чимало зробила для залучення до наукового обігу маловідомих матеріалів про фольклористичну діяльність братів Федора та Осипа Бодянських. Учасниця багатьох фольклорних експедицій.

Праці: Чумацькі пісні (у співавторстві). Київ, 1976. 541 с. (серія «Українська народна творчість»); Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських (у співавторстві). Київ, 1978. 328 с.; Балади / упоряд. та прим. Київ, 1987. 320 с.; Балади: кохання та дошлюбні взаємини (у співавторстві). Київ, 1987. 528 с. (серія «Українська народна творчість»); Балади: родинно-побутові стосунки (у співавторстві). Київ, 1988. 528 с. (серія «Українська народна творчість»); Фольклор слов'ян у рукописній спадщині Осипа Бодянського. *Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме.* Київ. С. 8—17; Роль О. Бодянського у висвітленні історії української літератури на сторінках наукової періодики. Київ, 2008. 384 с.; Українські народні думи : у 5 т. Київ, 2009. Т. 1 (сюжет «Сокіл і соколя»).

Лариса Вахніна

Ясенчук Алла Юліанівна

ЯСТРЕБОВ Володимир Миколайович (18.07.1855, с. Крива Лука поблизу Самари, тепер Кінельський р-н Куйбишевської обл., Росія — 02.01.1899, Єлисаветград, нині м. Кропивницький) — етнограф, фольклорист, археолог, педагог. Походив з родини священика. Навчався в Саратовській гімназії, а протягом 1872—1876 — на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету в Одесі. Учителем його був знаменитий славіст, етнограф і археолог, професор В. І. Григорович. Під його впливом Я. зацікавився історією і культурою різних народів, що населяли Південь України, зокрема українців. Після закінчення університету працював учителем Єлисаветградської земської гімназії, а згодом — Єлисаветградського реального училища. Там продовжував справу вчителя — влаштував історичний та географічний відділи в музеї при реальному училищі. Це був перший музей, створений на Півдні України, експонати для якого зібрав Я. під час розкопок у Криму і на Кавказі, зокрема, на розкопках Ольвії. Він був членом Петербурзького та Московського археологічних товариств (1885), які видавали його археологічні праці, членом Одеського товариства історії і старожитностей при Новоросійському університеті (1889). З 1892 він — дійсний член Імператорського товариства історії і старожитностей, а з 1894 — член-кореспондент Археологічного товариства при Київській духовній академії. Він також був співробітником Археологічної комісії в Петербурзі. Найвидатнішу археологічну працю Я. «Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии» (1894) високо оцінив М. Ф. Сумцов як взірець наукового дослідження, учений вважав її «настольной справочной книгой при изучении южнорусской археологии». Я. гуртував навколо себе молодь, яка допомагала йому в збиранні предметів побуту, народних пісень, казок, топонімів та антропонімів. Він перший організував народні читальні в Єлисаветграді. Написав і опублікував понад 70 наукових праць. Перші його дослідження з археології та краєзнавства з'явилися 1883 в журналі «Киевская старина», співробітником якого Я. залишався з того часу до кінця свого життя. Багато його статей і рецензій вміщено у виданнях «Археологические известия и заметки», «Этнографическое обозрение», «Записки Одесского общества истории и древностей», «Летопись историко-филологического общества при Новороссийском университете», «Сборник Херсонского земства», «Материалы по археологии России», «Новороссийский календарь», «Семья и школа» та ін. Крім археології, захоплювався українським фольклором, досліджував народний побут. Збирав зразки народної творчості та етнографічні матеріали на півночі Херсонщини — в Єлисаветградському та Олександрійському по-

вітах, досліджував українську народну топоніміку та ономастику. Досліджуючи місцевий фольклор, опублікував низку повідомлень, наукових статей та збірників на сторінках різних періодичних видань, зокрема журналу «Киевская старина», що стосуються проблем побутування українського фольклору, народного світогляду та звичаєвості, календарної та весільної обрядовості. Також цікавився історичним фольклором — про це свідчать здійснені ним записи гайдамацьких пісень, народних оповідань колишніх запорожців, що проживали в селі Лозоватка Єлисаветградського пов., розповідей про бандуристів, носіїв історичного фольклору часів гайдамаччини. Я. — упорядник і видавець регіональних збірників фольклору Херсонської губ. Два з них опубліковані на сторінках журналу «Киевская старина»: «Святочные песни Єлисаветградского и Александрийского уездов Херсонской губернии» (1894, № 2, с. 327—382) та «Народные песни Херсонского края» (1894. № 3. С. 859—869). Тут вміщено колядки, щедрівки, посівальні формули та віншування, колискові, дитячі, весільні пісні. Значну цінність для вивчення історії Півдня України становить книга «Материалы по этнографии Новороссийского края, собранные в Елисаветградском и Александрийском уездах Херсонской губернии В. Н. Ястребовым» (1894). Це відомості, зібрані на території, що колись була частиною Запорозьких Вольностей. Тут подано матеріали про міфологічні уявлення українців, народний календар, народні медичні знання, опис весілля, легенди, казки, небилиці, побутові оповідання, анекдоти, розповіді про представників інших національностей — євреїв, циганів, молдаван, білорусів. Особливо цінні топонімічні легенди й перекази, пояснення назв урочищ, міст і сіл Херсонщини. Працю Я. високо оцінили М. Ф. Сумцов, В. М. Гнатюк, А. Ю. Кримський, назвавши її найважливішим дослідженням в галузі етнографії та фольклористики Новоросійського краю. Опубліковані там матеріали не мають варіантів у друкованих збірниках. Особливу увагу Я. звертав на діалектну лексику, подавав чітку паспортизацію своїх записів. Він один з перших в українській фольклористиці звернув увагу на народні сварки, лайки і прокльони, на дитячі іграшки та народні картярські ігри. Уперше в українській науці Я. здійснив запис і дослідження українських народних прізвищ і прізвиськ («Малорусские прозвища Херсонской губернии. Этнографический очерк» (Одесса, 1893). У праці опубліковано близько 400 прізвищ з поясненнями, досліджено походження і значення вуличних прізвиськ Єлисаветградського та Олександрійського повітів, їх зв'язок з топонімікою краю та народними ремеслами. Здійснено класифікацію цього матеріалу, простежено процес перетворення народних прізвиськ на приказки та прислів'я, на топоніми. У збиранні фольклорно-етнографічного матеріалу Я. допомагали його учні та сільська інтелігенція. Велику допомогу надавала йому сім'я Тобілевичів, зокрема Панас Саксаганський, Ганна Тобілевич. Я. зібрав велику колекцію писанок.

Праці: В запорожском захолустье. *КС.* 1885. №12. С. 721—729; Гайдамацкий бандурист. *КС.* 1886. № 10. С. 379—388; Малорусские прозвища Херсонской губернии. Этнографический очерк. Одесса, 1893. 17 с.; Святочные песни Елисаветградского и Александрийского уездов Херсонской губернии. *КС.* 1894. № 2. С. 327—332; Варианты сказки о неверной жене. *КС.* 1894. № 4. С. 159—165; Материалы по этнографии Новороссийского края, собранные в Елисаветградском и Александрийском уездах Херсонской губернии В. Н. Ястребовым. Одеса, 1894. 202 с. (Рецензії : Гнатюк В. *ЗНТШ.* Львів. 1895. Т. VI. Кн. 2. С. 48—60; Крымский А. Е. *ЭО.* 1896. № 2—3. С. 279—282); Святочная народная драма «Трон» (в Херсонской губернии). *КС.* 1895. № 2. С. 55—59. Из народных уст. *ЭО.* 1895. № 2. С. 146—150 ; 1896. № 4. С. 150—156; К библиографии малорусских сказок *КС.* 1895. № 5. С. 51—58; Обрядовое пострижение детей. *КС.* 1895. № 10. С. 1—2; Новые данные о союзах неженатой молодежи на Юге России. *КС.* 1896. № 10. С. 110—128; Свадебные обрядные хлебы в малороссиян. *КС.* 1897. № 11. С. 281—288.

Літ.: Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография. Киев, 1897. Ч. II. С. 21—22; В. Н. Ястребов (Некролог). *КС.* 1899. № 3. С. 146; Владимир Николаевич Ястребов. Некролог. *КС.* 1899. № 10. С. 121—126; Грушевський М. Посмертні згадки (А. Скальков-

ський, Е. Кунік, В. Ястребов). *ЗНТШ.* 1899. Кн. 1. Т. 27. С. 16—18; Л. Ч. Володимир Ястребов (Некролог). *ЗНТШ.* 1899. Кн. 3. Т. 29. С. 1—4; Маркевич А. И. Ястребов В.Н. (Некролог). *Записки Одесского общества истории и древностей.* 1900. Т. XXII. С. 43—48; Бракер Н. Володимир Миколайович Ястребов: До тридцятих роковин смерті. *Україна.* 1929. Кн. 33. С. 80—91; Чернецький В. Невтомний шукач. *НТЕ.* 1969. № 4. С. 63—64; Карповець Н. Листування В. Ястребова і Ф. Вовка. *Берегиня.* 1997. № 1—2. С. 110—126; Босий О., Боса Л. Дослідник степової України. *НТЕ.* 2005. № 3. С. 105—109.

Людмила Іваннікова

ЯЦЕНКО-ЗЕЛЕНСЬКИЙ Лука Степанович (архімандрит Леонтій) (18.10.1729, за іншими даними 1726, с. Мачухи Полтавської губ., тепер Полтавський р-н і обл. — 1807, м. Константинополь) — архімандрит, письменник, бандурист, збирач фольклору на Запорожжі. Народився в сім'ї поміщиків. Батько Степан Якович Яценко походив з козацького роду. Мати Дарія Василівна, по прадідові Зеленська, по дідові Яновська, була з польського роду. Тому сам Лука спочатку називався Яценком, а згодом став зватись і підписуватися Зеленським. Дитячі роки провів у с. Пушкарівці, за 4 версти від Полтави, де й почав учитися грамоти в якогось «пана Яна Орловського». Але згодом, на вимогу рідних, покинув навчання і взявся за кравецьке ремесло. Крім цього, різьбив по дереву, а у вільний час захоплювався грою на бандурі. У с. Пушкарівці був дівочий монастир. Перед ним Лука інколи грав на бандурі, щоб дістати милостиню. Завдяки цьому познайомився з черницею Євпраксією Бородаївною, талановитою, освіченою співачкою, яка мала багату бібліотеку не лише церковних, але й світських книжок. Це знайомство призвело до того, що 18-річний Лука залишив своє ремесло і навіть бандуру та обіруч взявся за бібліотеку Євпраксії. 1748 вступив послушником до Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря, а вже за три роки був пострижений у ченці з іменем Леонід. Ще за деякий час рукоположений в ієродиякони під іменем Леонтій. Маючи гарний голос (перший тенор), служив першодияконом у цьому монастирі 9 років, виконував різні доручення від монастиря, приміром, двічі їздив у Запорозьку Січ, 1850 та 1851, за пожертвами на монастир, один раз — у Троїце-Сергієву лавру. 1763, уже в сані ієромонаха, за обітницею вирушив поклонятися святим місцям на Афоні, у Синаї, у Єрусалимі. Повертаючись назад, Леонтій зупинився в Константинополі, при російському посольстві, і деякий час виконував обов'язки духівника. 1766 Я.-З. було затверджено настоятелем посольської церкви в Константинополі, де й служив до 1799. За цей час двічі побував у Петербурзі, де 1788 його нагородили саном архімандрита і дорогим хрестом. Все життя займався самоосвітою і був дуже освіченою людиною. Досконало володів французькою, італійською, грецькою й турецькою мовами, перекладав духовні твори з грецької мови на російську. У 80-х, під впливом творів Василя Григорович-Барського, задумав зібрати в одну книгу й свої дорожні нотатки з подорожей по святих місцях. Із них вийшло 13 великих томів, яким автор дав назву «Молодшого Григоровича» і трудився над ними до самої своєї кончини, тобто до 1807. Книгу не надруковано. 1828 архів та бібліотеку архімандрита Леонтія було перевезено до Петербурга й передано до бібліотеки Санкт-Петербурзької духовної академії 1910. Цей цінний рукопис, розкиданий згодом по різних бібліотеках, частково виявив кронштадтський протоієрей А. П. Попов, він же опублікував про нього книгу «Младший Григорович, новооткрытый паломник по св. местам XVIII века» (Кронштадт, 1911). У цій праці прот. А. Попов навів деякі уривки з третього тому «Молодшого Григоровича», у яких ідеться про поїздку ченця Леонтія в Запорозьку Січ 1750. Відомості про двократну поїздку Я.-З. на Запорожжя в 1750 та 1751 уміщено в 3 та 4 томах його книги. Д. І. Яворницький розшукав ці частини і 1915 опублікував їх окремою книгою «Две поездки в Запорожскую Сечь Яценка-Зеленского, монаха Полтавского монастыря, в 1750—1751 г.». Усі відомості, наведені автором, Д. Яворницький вважав надзвичайно цінними, особливо те, що сто-

сується церковних звичаїв, домашнього побуту, моралі, звичаєвого права запорожців. В. Білий вважав найціннішими описи новорічних обрядів, похоронних звичаїв, відомості про вірування запорожців, про старцівство і розбійництво як соціальне явище, про фольклор. В. Білий зауважив, що оповідання Я.-З. за стилем подібні до «Устного повествования» М. Л. Коржа. Праця досі залишалася поза увагою фольклористів, однак вона має унікальне значення як першоджерело, адже він зафіксував субкультуру запорожців у її живому побутуванні в середині XVIII ст. На сторінках книги — велика кількість прислів'їв та приказок, уривки пісень, легенди й перекази, відомості про топоніміку й ономастику, народну оповідальну традицію та її функціонування на Січі і особливо багато оповідань, які чув автор від січовиків, зокрема, про нехрещеного попа, про розбійників Грицька Письменного та Івана Голого, про смерть і похорон курінного отамана, про москаля, тощо. Я.-З. описав календарні та похоронні звичаї, забобони й вірування козаків, звичай побратимства, забави та розваги, музичні інструменти, певні ритуали, що стосуються внутрішнього життя Січі, наприклад, вибори кошового і старшини, прощання зі світом приреченого на смерть, повсякденну трапезу, церковні служби. Автор подав відомості про світогляд козаків, про сакралізацію окремих особистостей (силачів, курінного отамана, калік та жебраків, кухаря), за книгою можна простежити, як відбувалася фольклоризація образу козака на прикладі окремих живих постатей (розбійника-силача Грицька Похила спочатку вважали напівбогатирем, згодом він став дводушником, безсмертним героєм) тощо. Оповідання козаків Я.-З. записав з пам'яті, тобто це є не що інше, як самозапис автора. І хоч переказані вони літературною мовою XVIII ст., проте пряму мову персонажів, ритуальні діалоги та монологи, навіть одне оповідання про москаля подано живою українською мовою, насиченою архаїчною, діалектною та субкультурною лексикою, яка давно вийшла з ужитку, а також прізвищами і прізвиськами. Праця Я.-З. має цінність не лише для істориків, етнографів, краєзнавців, а й для діалектологів, істориків української мови. Що ж стосується фольклористики, то записи оповідань та інших фольклорних зразків можна вважати першими і єдиними в Україні фіксаціями XVIII ст. прозового фольклору певної субкультурної групи в живому побутуванні, аналогів яким немає. Можна лише уявити, яку вагому роль в історії української фольклористики відіграли б ці записи, якби вони були вчасно опубліковані, адже лише за 80 років з'явилися нові записи та публікації фольклорної прози — «Устное повествование» М. Коржа та ін.

Праці: Эварницкий Д. И. Две поездки в Запорожскую Сечь Яценка-Зеленского, монаха Полтавского монастыря, в 1750—1751 г. Екатеринослав, 1915. 104 с.; Архімандрит Леонтій (Лука Яценко-Зеленський). Подорожі на Запорозьку Січ у 1749—1750 і 1751 / упоряд. : В. Грибовський, В. Мільчев. Київ, 2012. 100 с.

Літ.: Білий В. В. Минуле етнографії на колишній Катеринославщині та її сучасні завдання. *Археологічний збірник Дніпропетровського краєзнавчого музею.* Дніпропетровськ, 1929. Т. 1. С. 235—260; Іваннікова Л. В. Оповідальна традиція Запорозької Січі в середині XVIII ст. у фіксації Луки Яценка-Зеленського. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки.* 2013. № 2. Запоріжжя, 2013. С. 37—42.

Людмила Іваннікова

ЯШНИЙ Самійло Харитонович (близько 1813, м. Миргород, нині Полтавська обл. — після 1903, там само) — кобзар. Багато років був пан-майстром (керівником) миргородської кобзарсько-лірницької організації. Відомий виконанням псальмів. До репертуару Я. входили також народні пісні та думи: «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Удова і три сини», «Маруся Богуславка» та ін. Учнем Я. був М. Кравченко. Графічний малюнок Я. виконав О. Сластіон.

Яшний Самійло Харитонович

Літ.: Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Т. 1. Київ, 1930. С. 772; В рокотанні-риданні бандур / авт.-упорядн. М. А. Шудря, В. Г. Нечепа. Київ, 2006. С. 438—439; Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011. С. 295.

Ірина Коваль-Фучило

ЯЩЕНКО Леопольд Іванович (02.06.1928, м. Київ — 02.04.2016, м. Київ) — фольклорист-музикознавець, композитор, диригент, лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка (1993), організатор і художній керівник Українського етнографічного хору «Гомін», культурно-громадський діяч. Народився в сім'ї київських інтелігентів, активістів українізації 20-х років. 1947—1949 навчався в Київському музичному училищі ім. Р. М. Глієра по класу хорового диригування (керівник Павло Муравський), 1954 закінчив історико-теоретичний факультет Київської державної консерваторії ім. П. Чайковського як музикознавець-фольклорист. Ще будучи студентом, щоліта брав участь в фольклорних експедиціях, що їх організовував Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, записував народні пісні. 1954—1957 — аспірант цього інституту. 1957—1968 — науковий співробітник спочатку відділу музики і музичного фольклору, а згодом — відділу фольклористики ІМФЕ. 1961 захистив дисертацію «Українське народне багатоголосся» на звання кандидата мистецтвознавства, опублікував понад 100 наукових та науково-популярних статей в журналах (зокрема в «Народній творчості та етнографії»), наукових та репертуарних збірниках, що стосуються особливостей розвитку сучасного пісенного фольклору, природи виникнення та побутування народної творчості, проблеми традицій і новаторства в музичному фольклорі. Я. — автор низки наукових розвідок про фольклористів XX ст. — П. Демуцького, Г. Верьовку та ін., автор книжки «Поема про Україну» (1954). Упорядник академічних збірників українських народних пісень. Його монографію «Українське народне багатоголосся» (К., 1962) високо оцінили видатні сучасники Л. Ревуцький та В. Кирейко. Я. — майстер запису і розшифрування народної пісні. Багато років він збирав фольклор з різних регіонів України. Його записи опубліковано в академічних виданнях «Історичні пісні» (1961), «Ігри та пісні» (1963), «Колядки та щедрівки» (1965), «Жартівливі пісні» (1967), «Закарпатські народні пісні» (1962). Значна частина експедиційних матеріалів 1952—1968 зберігається у фонотеці АНФРФ ІМФЕ НАН України (ф. 14—10), це — фольклорні записи та розшифровки, пісні з його голосу. (154 аудіокасети). Я. відомий також і як композитор, його авторські твори та обробки народних пісень входили до репертуару численних хорових колективів, їх виконували такі видатні співаки як Діана Петриненко, Євгенія Мірошниченко, Анатолій Мокренко, Ніна Матвієнко. 1965 Я. став членом Спілки композиторів УРСР. 1968 його було звільнено з роботи в ІМФЕ за підпис колективного листа (від 140 осіб) до ЦК КПРС та радянського уряду з приводу закритих політичних судових процесів над прогресивною інтелігенцією, що відбувалися в Москві та Києві. 1969 на громадських засадах організував етнографічний хор «Гомін», метою якого було відродження традиційних календарних свят та обрядів у міському побуті. 1971 хор було ліквідовано як «націоналістичний», а художнього керівника виключили зі Спілки композиторів «за націоналістичну діяльність». Протягом 1972—1983 працював підсобним робітником на будівництві; організовував самодіяльні хорові гуртки в технікумах та профтехучилищах. 1983 заснував етнографічний ансамбль у Музеї народної архітектури і побуту УРСР для обслуговування відвідувачів, а 1984 відновив етнографічний хор, який з 1989 повернув собі колишню назву «Гомін». 1989 відновлено членство Я. в Спілці композиторів України. 1990 при Будинку вчених він заснував клуб шанувальників народної пісні. 1993 Я. присуджено Державну премію України ім. Т. Г. Шевченка «за активну діяльність щодо збереження, відродження та популяризації української народної творчості». Він також Лауреат премії ім. П. Чубинського (1992). Я. був членом товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка «Просвіта», Української народної партії, почесним членом українського козацтва та ін.

Праці: Українське народне багатоголосся. Київ, 1962. 236 с.; Українські народні романси / упоряд. Л. І. Ященко. Київ, 1962. 412 с.; Українське народне багатоголосся / співупо-

ряд. Л. І. Ященко. Київ, 1963. 540 с.; Буковинські народні пісні / упор. Л. І. Ященко. Київ, 1964. 680 с.; П. Д. Демуцький. Нарис про життя і творчість. Київ, 1957. 46 с.; Демуцький П. Д. Українські народні пісні Охматівського хору / упоряд. Л. І. Ященко. Київ, 1967; Григорій Гурійович Верьовка. Нарис про життя і творчість. Київ, 1968. 64 с.; Державна заслужена капела бандуристів Української РСР. Київ, 1970. 84 с.; Пісні Черкащини. Добірка Леопольда Ященка. Київ, 2004. 56 с.; Колядки та щедрівки. Репертуарний збірник народних пісень / упоряд. Ященко Л. І., Міщенко К. А. Київ, 2005. 185 с.; Красна весна, тихе літо. Українські народні календарні пісні весняно-літньої пори з репертуару етнографічного хору «Гомін» та Київського кобзарського цеху / упоряд. Ященко Л. І., Міщенко К. А. Київ, 2007. 255 с.

Літ.: Відроджуємо в собі себе. *Україна*. 1990. № 15, квітень. С. 6—9; Ясиновський В. «Дивак». *Дніпро*. 1991. № 6. С. 108—118; Кагарлицький М. Ф. Храм народної пісні. *Вітчизна*. 1992. № 4. С. 148—153; Гуць М. В. Лицар народної пісні. *НТЕ*. 1993. № 5—6. С. 50—60; Гулій Ю. Гомін, «Гомін» та відгомін. Київ, 2003. 86 с.; Орел Л. Г., Ященко Л. І. Ми просто йшли. Спогади. Ніжин, 2010. 320 с.; Гуць М. В. «В пісні, в слові буде вічно жити» (світлій пам'яті побратима Леопольда Ященка). *Слов'янський світ. Щорічник.* Київ, 2016. Вип. 15. С. 277—292.

Архіви: АНФРФ ІМФЕ НАН України. Ф. 14—10. Од. зб. 72—73, 76—93, 95—106, 108, 110, 112—114, 116, 120—131, 293—296, 300—315, 500—504, 506—511, 534—538, 595, 621—625, 665—689, 725, 850, 853—854, 856, 913, 925—930, 967, 985—987, 994—996, 1050—1064 та ін. (Записи 1952—1968). Записи 1969—2003 — у приватному архіві Л. І. Ященка.

Людмила Іваннікова

ЯЩУРЖИНСЬКИЙ Хрисанф Петрович (31.03.1852, с. Молодецьке Уманського пов. Київської губ., тепер Маньківського р-ну Черкаської обл. — 1923, там само) — український етнограф, фольклорист, археолог, педагог. Народився в сім'ї священика Петра Григоровича Ящуржинського. Навчався в Київському і Варшавському університетах на слов'янсько-російському відділенні історико-філологічного факультету. Після навчання викладав російську мову в Одеському інституті шляхетних дівчат та Одеській жіночій гімназії, згодом — викладач Сімферопольської чоловічої гімназії. З 1870 був членом одеської «Громади», притримувався її культурницької течії. Брав участь у комісії М. Комарова, яка працювала над словником української мови. Був членом Одеського товариства історії і старожитностей, Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті, Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва, одним із засновників Таврійської вченої архівної комісії. Дослідження публікував в «Известиях» цієї комісії, в «Русском филологическом вестнике» (переважно рецензії), в «Этнографическом обозрении», у «Летописи ИФО при Новороссийском университете», у «Записках Наукового Товариства ім. Т. Шевченка», проте найбільше статей, заміток, публікацій першоджерельного матеріалу, що його записав Я., вміщено на сторінках «Киевской старины», з якою він співпрацював 1888—1898. Це 23 публікації, що стосуються історії м. Херсонеса, календарно-обрядових звичаїв та фольклору, родин, хрестин, весілля та похорону, дослідження змісту, символіки та міфологічної основи українських народних казок, апокрифічних та демонологічних легенд, колядок, веснянок, весільних пісень, похоронних голосінь, а також російського та білоруського фольклору. До його доробку належать і рецензії на збірник В. Ястребова «Материалы по этнографии Новороссийского края» та на видання білоруських народних казок, які зібрав Є. Р. Романов. Уже в першій своїй публікації «Лирические малорусские песни, по преимуществу свадебные, сравнительно с великорусскими», що вийшла 1880 в журналі «Русский филологический вестник». Я. окреслив основний напрям своїх досліджень: давня міфологічна язичницька основа обрядів і обрядового фольклору, вірувань, казок та легенд, залишки дохристиянського світогляду наших предків у різних фольклорних текстах. Спробами теоретичних досліджень можна вважати його статті «Культ хлеба в малорусских колядках» (1893), «Малорусские причитания над умершими» (1888), «О превращениях в малорусских сказках» (1891), «Остатки языческих обрядов, сохранившихся в малорусском погребении» (1890),

«Свадьба малорусская как религиозно-бытовая драма» (1896), «Причинки до пізнання культу предків в Україні» (1912), «Поверья и обрядность родин и крестин» (1893). Очевидно, автор був під значним впливом міфологічної школи, методологію якої використовував у своїх дослідженнях. Одначе він не відступав від описового методу («О превращениях в малорусских сказках»). Такий самий характер має і стаття «Свадьба малорусская как религиозно-бытовая драма» — переказ весілля, яке записала Марія Ганенко в с. Іванівка Єлисаветградського пов. Херсонської губ. з деякими зауваженнями стосовно окремих ритуалів, хоч міфологічне значення їх так і не розкрито. Я., описуючи обряди та звичаї, послуговується матеріалами П. Чубинського та ін. збирачів, однак деякі розвідки ґрунтуються на записах автора в с. Молодецькому Уманського пов., тобто на його батьківщині, а також в Одеському пов. Херсонської губ. У додатках подано похоронні голосіння, колядки, колискові пісні та ін., записані у с. Молодецькому. Наприклад, у статті «Заметки о купальских праздниках в Уманском уезде» вміщено 20 купальських пісень, записаних у цьому селі, в праці «Колядки религиозно-апокрифического содержания» — 6 колядок, ще 6 колядок та 6 щедрівок у статтях «Поезія різдвяних свят» та «Щедрий вечір», опублікованих 1913 у журналі «Сяйво» (№ 10, 11, 12), запис народної драми «Коза» — в статті «Рождественская интермедия «Коза» (1898). Саме в цьому полягає найбільша цінність публікацій Я. Багато дрібних заміток («Почитание умерших в Малороссии», «Украинские заговоры от уроков», «Почитание ключей и колодцев», «Обрядности и песни, касающиеся жатвы хлеба») опубліковано в «Известиях» XI, XIV, XV археологічних з'їздів, у журналі «Этнографическое обозрение» («О погребальных обрядах»). Доробок Я. не залишився поза увагою його сучасників. Рецензії на «Лирические малорусские песни», «Превращения в малорусских сказках» та на «Малорусскую свадьбу» були опубліковані в польських, російських, українських (галицьких) виданнях («Philolog», «Исторический вестник», «Этнографическое обозрение», «Записки НТШ»). Це статті В. Ягича, В. Гнатюка та ін. Наприклад, останній критикував Я. за надмірне і необґрунтоване звертання до «непевної і зрадливої мітології». 1911 учений повернувся до рідного села, де восени 1923 помер і був похований. Автор краєзнавчого нарису про місто Умань, опублікованого 1913. Один із засновників та співробітників Уманського краєзнавчого музею.

Праці: Лирические малорусские песни, по преимуществу свадебные, сравнительно с великорусскими. *Русский филологический вестник.* 1880. Т. 3. С. 36—85; 230—279 ; 1880. Т. 4. С. 1—32 і окрема відбитка: Варшава, 1880. 126 с.; Малорусские причитания над умершими. *КС.* 1888. № 1—3. С. 11—16 (отдел 3); Гадания накануне Андрея Первозванного. *КС.* 1888. № 11. С. 77—81; Белорусские колядки. *КС.* 1889. № 2. С. 477—485; Приношения в церковь и дары служителям церкви. *КС.* 1889. № 4. С. 184—186; Весенние хороводы, игры и песни. *КС.* 1889. № 5—6. С. 621—626; Народный праздник св. мучеников Маккавеев. *КС.* 1889. № 8. С. 524—527; Остатки языческих обрядов, сохранившихся в малорусском погребении. *КС.* 1890. № 1. С. 130—132; Заметка о купальских праздниках в Уманском уезде. *КС.* 1890. № 11. С. 326—331; О превращениях в малорусских сказках. *КС.* 1891. № 3. С. 445—462; № 4. С. 82—96; Поверья и обрядность родин и крестин. *КС.* 1893. № 7. С. 74—83; Культ хлеба в малорусских колядках. *КС.* 1893. № 12. С. 408—416; Свадьба малорусская как религиозно-бытовая драма. *КС.* 1896. № 11. С. 234—273 (Рецензія : Гнатюк В. М. *ЗНТШ.* 1897. Кн. 2. Т. XVI. С. 29—32); Причинки до пізнання культу предків на Україні. Написав Хр. Ящуржинський. *ЗНТШ.* 1912. Кн. 3. С. 5—9.

Літ.: Сумцов М. Ф. Діячі українського фольклору. Харків, 1910. 37 с.; Косміна Т. В. Х. П. Ящуржинський. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія* / упор. прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. В. Боряк; вст. ст. А. П. Пономарьова. Київ, 1991. С. 622—623; Павленко М. У перекладі з грецької — золотоцвітний (Хрисанф Ящуржинський: хто це?). *КСт.* 2003. № 4. С. 141—150; Павленко М. «Хороший був дядько...» (Маловідоме про Хрисанфа Ящуржинського). *Берегиня.* 2003. № 3 (38). С. 3—14; Шендеровський В. Хрисанф Ящуржинський, етнограф і фольклорист. *Пам'ять століть.* 2006. № 6. С. 170—173.

Людмила Іваннікова

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ І АБРЕВІАТУР

арк. — аркуш
губ. — губернія
ім. — імені
ін. — інші
м. — місто
обл. — область
окр. — округа
пов. — повіт
р. н. — рік народження
р-н — район
С., с. — сторінка
смт — селище міського типу
ст. — століття
т. — том
т. зв. — так званий (-а, -е, -і)
тис. — тисяча
х. — хутір

АНФРФ ІМФЕ — Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України

АРКУ — Асоціація революційних композиторів України

БФЭ — Беларускі фальклор. Энцыклопедыя : у 2 т. Мінск, 2005—2006.

Вісник ОКК — «Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській академії наук»

ВК — «Вечірній Київ», газета

ВУАН — Всеукраїнська академія наук

ГПУ — «Газета по-українськи»

ДМ — «Днепровская молва», газета

ДнХв — «Дніпрові хвилі», журнал

ЕВ — «Етнографічний вісник», журнал

ЕЗ — «Етнографічний збірник», серійне видання Наукового товариства ім. Шевченка у Львові

ЕІУ — Енциклопедія історії України

ЕК ВУАН — Етнографічна комісія при ВУАН

ЕкатерГВ — «Екатеринославские губернские ведомости», газета

ЕкатерЕВ — «Екатеринославские епархиальные ведомости», журнал

ЕСУ — Енциклопедія сучасної України

ЕУ — Енциклопедія українознавства

ЕУАК — Екатеринославская уездная архивная комиссия

ЕЮЛ — «Екатеринославский юбилейный листок», періодичне видання до столітнього ювілею м. Катеринослава

ЖМНП — «Журнал Министерства народного просвещения»

ЖС — «Живая старина», журнал

ЗНТШ — «Записки наукового товариства імені Шевченка», часопис

ИВ — «Исторический вестник», журнал

ІЛ НАНУ — Інститут літератури Національної академії наук України

ІМФЕ — Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії / Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

ІН — Інститут народознавства НАН України, Львів

ІНО — Інститут народної освіти

ІР НБУВ — Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

КДБ — Комітет державної безпеки

КДУ — Київський державний університет імені Тараса Шевченка

КНУ — Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КС — «Киевская старина», часопис

КСт — «Київська старовина», часопис

КубОблВед — «Кубанские областные ведомости», газета

ЛДУ — Львівський державний університет імені Івана Франка

ЛЕУАК — «Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии», друкований орган Катеринославської губернської вченої архівної комісії (1904—1915, вип. 1—10)

ЛНВ — «Літературно-науковий вістник», часопис

ЛНУ — Львівський національний університет імені Івана Франка

ЛУ — «Літературна Україна», газета

МАН — Мала академія наук

МАУ — Міжнародна асоціація україністів

МіФ — «Міфологія і фольклор», журнал

МУЕ — «Матеріали до української етнології», журнал

МУКС — Музей української культури у Свиднику, Словацька Республіка

НА ІА НАНУ — Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України

НБУВ — Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

НЗ — «Народознавчі зошити», часопис

НЗ МУКС — «Наукові записки Музею української культури у Свиднику», часопис

НТЕ — «Народна творчість та етнологія» / «Народна творчість та етнографія», журнал

НТУУ «Київський політехнічний інститут» — Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

НТШ — Наукове товариство імені Шевченка

ОКК — Одеська комісія краєзнавства при ВУАН

ОЛИКО — Общество любителей изучения Кубанской области

ОРЯС РАН — Отделение русского языка и словесности Российской академии наук

РГТ — Російське географічне товариство

РМТ — Російське музичне товариство

РФ — Російська Федерація

СіЧ — «Слово і Час», журнал

СХИФО — «Сборник Харьковского историко-филологического общества»

СЭ — «Советская этнография», журнал

ТГВ — «Таврические губернские ведомости», журнал

ТУАК — Таврійська учена архівна комісія

УГА — Українська галицька армія

УІЖ — «Український історичний журнал»

УК — «Урядовий кур'єр», газета

УЛЕ — Українська літературна енциклопедія

УМЕ — Українська музична енциклопедія
УМЛШ —«Українська мова та література в школі», журнал
УНЗ — «Український науковий збірник»
УРЕ — Українська радянська енциклопедія
УСС — Українські січові стрільці
УТОПІК — Українське товариство охорони пам'яток історії та культури
УТОС — Українське товариство сліпих
ФЗ — «Фольклористичні зошити», журнал
ХГВ — «Харьковские губернские ведомости», газета
ХЕВ — «Херсонские епархиальные ведомости», журнал
ХІНО — Харківський інститут народної освіти
ХІФТ — Харківське історико-філологічне товариство
ЦГАЛИ — Центральний государственный архив литературы и искусства, Москва
ЦДІАК України — Центральний державний історичний архів України
ЦК КСУТ — Центральний комітет Культурної спілки українських трудящих
ЦНБ — Центральна наукова бібліотека імені В. І. Вернадського
ЭО — «Этнографическое обозрение», журнал
ЮЗОИРГО — Юго-Западный отдел Императорского русского географического общества

Наукове видання

УКРАЇНСЬКА ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Редактор-координатор
Олена Щербак

Комп'ютерна верстка
Марина Голеня

Оператор
Ірина Матвєєва

Підписано до друку з оригінал-макета 07.11.2019.
Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. 80,15. Обл.-вид. арк. 86,18.

Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України
01001 м. Київ, вул. Грушевського, 4.

Надруковано: ТОВ «Юрка Любченка»
e-mail: u19-07@ukr.net
тел. 098-444-06-68
м. Київ вул. Дегтярівська, 25-а
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4685 від 06.03.2014